

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૩૬

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રામાયણ - મુક્તીદાસ

વિષય ૨૩૫૨:૩

શ્રી મનુગુરુ વિજયતે

શ્રીમદ્ ગોસ્વામી તુલસીદાસજી

જિજ્ઞાસુ ચિન્તિત

રામચંદ્ર

મહારાજ

મહાદેવ રામચંદ્ર જગદ્ગુરુ

અમદાવાદ

આ હિંદીમાં શ્રી જૈન પ્રિન્સિપલ પ્રસન્ન કાવ્યા

શ્રી

અથ શ્રીમદ્ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કૃત.

રામાયણ.

સંપૂર્ણ શ્લોક, તુલસીદાસજીનું જીવનચરિત્ર શ્રી રામાયણ
મહાત્મ્ય, રામકલેવલ, રામજન્મ, તિથિપત્ર
શ્રી રામાયણની આરતિ વગેરે
અનેક વિષયોથી
અલંકૃત.

લામનર,

ક. ર. વ્યાસ.

પ્રસિદ્ધતા,

મહાદેવ રામચંદ્ર જંગુષે બુકસેલર.

સંવત ૧૯૬૧

સન ૧૯૦૫

સીબી પરમ

સીબી પરમ

૧૨૩૪

સર્વે સ્વાધીન.

અમદાવાદ.

Sri Jain Printing Press, Nirmal Printing Press, Dayaram Jain
Printing Press, and Rajnagar Type Foundry Printing Press.

જે એવું દુષ્ટ

નના શાન્ત સમયે ગગન

ઝાલિજ હશે જે રામાયણનાં પઠન ..

પ્રાપ્તિથી પોતાને માઝ્યાશાળી ન માનશે હોય.

જે રામાયણ ક્ષત્રાવીરોને ઉત્તેજિત કરી, રણસંગ્રામ .

આપતી, જે રામાયણ સ્વતંત્રતા અને સ્વધર્મ પ્રીતિનો . મેનસમા . ૭૫

સામે ક્ષત્રી બાલકને એકલે હાથે યુદ્ધ કરવા ઉશ્કેરતી, શિવજી જેવા વીર
રામાયણ સનાતન આર્ય ધર્મને સજીવન કરી, ભારતની વળચ પતાકાને અગનમડા .
દરકાવતી, તેજ રામાયણનું આજે પણ જે પઠનપાઠન ભાવપર્વક ચાલુ રહેશે તો, પરિ-
ણામે પાછો ભારતના પુનરુત્થાનને દૃષ્ટિગોચર કરવાના સદ્ભાગ્ય સમય પ્રાપ્ત થશે તેમાં
કંઈ પણ સંશય નથી. માત્ર આપા અન્ધ હોવા છતાં તેનું તત્ત્વ-રહસ્ય વેદવત કિન્વલ
અને નિર્વાણપદપ્રાપક છે. તેથીજ તે વદસમા અપૂર્વ આદરને પાત્ર કરી ચૂક્યું છે. તે
શેષમાં તેનું પ્રસંગે પ્રસંગે અર્થ ગાંભીર્ય પણ એવું ગહન અને રંગાત છે કે કોઈ કોઈ
સ્થળે તો તેના ગૂઢ અર્થાંશ વિચારરૂપ સાગરના કિનારાપર મોટા મોટા વિદ્વાનોની પુદ્ધિ
પણ બિચારી અબળા બનીને, બાંધેલે હાથે મૌનવ્રત ધરી ઉભી રહે છે.

રામાયણની મહત્તામાં તેની અસાધ્યગુણતા એ પણ એક કારણરૂપ છે; કેમકે રામા-
યણ એ ઈ સામાન્ય વાર્તા અથવા ઇતિહાસનો અન્ધ નથી; પરંતુ તે પાપીઓને વિનાશ
કરી, ભૂભાર ઉતારના ભક્તવત્સલ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ ધરેલા અવતારનાં અત્યૈકિક
વર્ણન તથા ઉત્તમ વ્યવહાર, રાજ્ય, અને ધર્મની નિરૂપણનું એ અનુપમ અપૂર્વ
દિવ્ય પુસ્તક છે.

તસ્માત્ જે મનુષ્ય, સદાચરણ ળીજ ધર્માત્મા તેમજ સાંસારિક વ્યવહાર કુશળ થ-
વાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમને માટે, આ પવિત્ર અન્ધમાં ઇદિ પ્રાપ્તિનાં સાધન સ્વરૂપ
ભારી અપૂર્વ શિક્ષા ભરી છે; માટે તેના અવલંબનથી જેવી ઇદિ સિદ્ધિ થશે તેવી અન્ધ
કોઈ સાધનદ્વારા રૂવાનો બીજકુલ સંભવ નથી. રામાયણનાં અવલોકન તેમજ અવલંબ-
નથી અનેક પાપી પશુઓ પ્રતિષ્ઠિત પુરુષપુંગવ થયા છે; નાસ્તિકો આસ્તિક બન્યા છે;
અર્થાત્ ધર્માત્મા થયા છે, અજ્ઞાન-મૂર્ખ મનુષ્યો પણ, ધર્મ કર્મ શીખી પરમ નિપુણ
ર થયા છે. તેજ પ્રમાણે વર્તમાનમાં શ્રાવ્ય છે અને ભવિષ્યમાં થશે; અને આ
રમાં વિમળ સુખ ભોગવી, રામ શુભ માયાના સંસર્ગ પ્રભાવથી રામ કૃપાની
આ નિયમ સંસાર કલેશાગાર ભવસાગરને પર કરી, અંતે પરમાત્માના

૧૧ આયુના અભાવે, મનુષ્યો

શકાતાં નથી; તેમ ત્રેતાની પેઠે પણ

નથી બની શકતું; અને અહોરાત્ર અથાક મહ

નાત્ર આજે અનેક ગરીબ માણસો મહાકષ્ટે મેળવી શકે

, પૂર્વ પાદમાં દિવસનો મોટો ભાગ નિર્ગમન કરવાનું પણ સર્વથી

નથી. માટે આપણા ગાત્ર પુરાણોમાં ત્રિકાળગાની ઋષિ ધુનિયોએ યોગ્ય

૭૬ રામગુણ અને હરિગુણોનાં એજ દલિયુગમાં જીવોને નિસ્તાર પામવાનો ઉત્તમ સરભ અને વિધિ રહિત માર્ગ છે; માટે સુખ સંપત્તિ તેમજ મોક્ષની પ્રજ્ઞાવાળા સ્વધર્મ-નિષ્ઠ સર્વ મનુષ્યોએ ધડી, અધધડી, યથાસાધ્ય-યથાવકાશ રામગુણગાન-રામ રસાયનનું અહર્નિશ અવશ્ય પાન કરવું જોઈએ; તેજ કલ્યાણ નિધાન અને તેજ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન સમાન છે, તેજ પદ્મ ધ્યાન છે; અને તેજ મોક્ષદાર સમાન છે. રામગુણગાનનો સ્વયંરામચંદ્રથી પણ વિશેષ પ્રભાવ છે, કેમકે રામચંદ્રજીએ તો કેવળ પોતાના વિરલ ભક્તોનેજ તાર્યા છે, પરંતુ તેમનું નામ તો સર્વ મનુષ્યોને ભવસાગરથી તારવા સમર્થ છે. અરે! જે રામ નામના પ્રભાવે જડ-નિર્જીવ પથરા ત્યાં તે રામ નાનતાં સેવનથી સજીવ-ચેતન, પ્રાણીઓ તો સંજ તરે તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? યદિ મનુષ્ય રામકથાનું રંટ કરી, રામચંદ્રજીનાં સાચરણોનું સ્વરૂપ પણ અનુકરણ કરે તો તેથી જે અલભ્ય લાભ થાય તેનું પણ વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. જાણ કે રામચંદ્રજીનું અવલંબન એ ચારે પુરુષાર્થની સિદ્ધિદારા શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ પહોંચાડનાર સ્વર્ગ માતાનાં વિમાન સમાન છે.

રામાયણ જેવું અલૌકિક-દિવ્ય છે તેનો પ્રસાર પણ તદનુરૂપ-તેજોજ આશ્ચર્યકારક થયેલો છે; તેની પ્રવિતા જેમ અનવધ અને સર્વાંગ સુંદર છે તેમજ તેમાં પરમાત્માએ કંઈ એવી મોહિની શક્તિ મુકી છે કે ભારતવાસિઓથી અતિરિક્ત ઈંગ્લાંડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ અને જર્મની જેવા પ્રવૃત્તિ પ્રધાન તેમજ સુધરેલા દેશોના સમર્થ વિચક્ષણ વિદ્વાનો પણ તેના સારગર્ભિત અને નીતિયુક્ત અતુલ આશયોથી મોહિત-ચકિત થઈ મુક્ત કંઈ તેના યશોગુણો ગાન કરી રહ્યા છે. અરે! તેના ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓમાં ભાષાન્તરો કરી તેમના શીઓને પણ આ પીયુષ સ્ત્રોતરિવનિનો લાભ આપી રહ્યા છે. રામાયણની આશી પ્રશંસા અમે શું કરીએ? સંક્ષેપમાં એટલુંજ કે આવો મોટો આદર પામી, નોમાં શ્રેષ્ઠ પદ ભોગવવનું માન શ્રીરામાયણની સમાન અન્ય કોઈ નથી.

અ.
સ્વભાવે ન્યૂના.

સદીક ભાષાન્તર પણ અ.

તમાં આવ્યું છે એ પદ્ધતિ વિશેષ રા.
વચારવું તપાસવું અને નિર્ણય કરી કહેવું એ ૧૫

૧. અત્ર એજ વક્તવ્ય હ કે જેમ અને તેમ સ્પષ્ટ-સરલ—

સાધારણ સ્થિતિના આર્ય ભાષાઓ પણ હુમતાથી તેનો લાભ લઈ રહે,
રવામાંજ અમે અમારું કર્તવ્ય પૂર્ણ થયું તમજીએ છીએ એ કર્તવ્ય પૂર્ણ કરવા
અન્ય ભાષાન્તરો કરતાં મૂલ્ય ન્યૂન રાખવા છતાં, આ અન્યના વિષયનાં કરી પણ ન્યૂન-
તાને સ્થાને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તપાસનારને કંઈક અંશે વિગેષતાજ નજરે પડશે. અમે અર્થ,
ક્ષેપક ભાગને પણ સાથે લઈ જ્યાં જ્યાં તેનો જાગ જણાયો છે ત્યાં સ્પષ્ટ “ક્ષેપક છે”
એમ જણાવેલું છે.

(૨) આઠમું લવકુશકાંડ પણ આમાં સવિસ્તર સદીક લીધેલું છે.

(૩) ગુર્જર ટીકા કરવામાં ભાષા સરલ અને સાધારણ મનુષ્યો પણ સહેજ તમજી
થકે તેવી સહેલી રાખવામાં આવી છે.

(૪) પ્રસંગે પ્રસંગે સુરેખ ચિત્તાકર્ષક ચિત્રો આપી પુસ્તકને શોભાવવા યત્ન કરીએ
હોવા છતાં પણ રૂપ કરતાં ગુણને અમે વિશેષ આદરણીય ગણેલ છે.

(૫) ઠેક ઠેકાણે ગૂઢાથ અથવા ગહન વાક્ય વિચારનો સાર સમજાવવા વિષ્ણુ
પૂર્વક વિવેચન કરેલું છે.

(૬) પ્રસંગોપાત ઇતિહાસ વૃત્તાન્તાદિક પણ શાસ્ત્રપુરાણ વિગેરેથી કુદ્ધૃત કરી
ટીપ્પણ (ફૂટનોટ) માં આપેલાં છે.

(૭) મહાત્મા ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી—મૂળઅન્ય કર્તાનું જીવન, ચરિત્ર, રામાયણનું
મહાત્મ્ય, અનુક્રમણિકા આદિ આવશ્યક અને સંબંધક ગ્રંથ પણ વિમ્બયને છોડી દેવામાં
આવ્યો નથી.

આ સર્વ દર્શાવ્યા પછી પણ આ પુસ્તક છપાવવાનો અવસર લેવો પડ્યો, તેનાં
કારણરૂપ એ શબ્દો પુનઃ કહેવાનું અમને યોગ્ય લાગે છે તે એજ કે—

“સવ જાનત મમુકી પ્રમુતાઈ

તદપિ કહે બિન રહા ન કોઈ ॥”

તે પ્રમાણે પ્રભુ શુભ પ્રસાર કરવાના પ્રયત્નમાં અમે પણ યથાશક્તિ મહેનત લઈ
અમારા જન્મની સગસતા માનીએ છીએ, અરુ—

ક્રમિકાવચન

પ્રમુખ આપવો અને

તે સમજાવે છે.

૧. ભૂત ચૂકનો અર્થ વિપર્યયનો, મહાત્મા તુલસીદાસ
તાં, અમારી પોતાની ત્યાં ન્યૂનતા ગણવી. અર્થાત આ યત્ન
કે ભૂત, શિવે મણિ શ્રી ગોસ્વામીજીનું ગણી, અસાધ્યો ભાર અમારા પર
અચકને નમ્ર વિનંતિ છે.

છેવટ મારા વહાલા વાચકને અતિમ પ્રાર્થના કે આ પુસ્તકના અધ્યયનથી આપ
પુરુષ હોતો રામના જેવા સુપુત્ર, હારત ત્યાં લક્ષ્મણ જેવા પ્રેમાળ ભાઈ, દશરથના જેવા
સ્વધર્માવધથી પિતા, વિભિષણ સમાન ભક્ત, હનુમાન સમાન સ્વામિનિષ્ઠ સેવક થવાનું
શીખવે. વાચક બહેનોએ સતી સીતાના જેવું પવિત્ર આચરણ રાખવું; અને સીતામા-
તાના સદ્ગુણોનું અનુકરણ કરી, પતિને પ્રાણધન ગણવા, તેની છાયા સમાન રહેવા, પ્રત્યેક
વાતમાં સ્વામીને ઉપયોગી થઈ સુખથી સંસાર ચલાવવા, પતિ પરમાત્માની હિત ધ્યાન
અને આજ્ઞાને સર્વદા હૃદયમાં સ્થાન આપવા, પતિ પરચલ થવા યત્ન કરવો. કૌશલ્યા
સમાન માતા અને મુલોચના સમાન સત્યવ્રતમાં પ્રાણાર્પણ કરવા સદા ખંત રાખવી.
મંદેદરીની પેઠે સાચી સલાહ આપી સ્વામીના સુમંત્રીનું સ્થાન સાચવવું તેમજ શોભાવવું.
કેકેયીની પેઠે સંમાનિત સ્ત્રી જાતિને માટે લુન્નરપદ ગણાય, એવી દેવી, લોભી અ-
થવા મલીન વૃત્તિ કેદી પણ આશીન થવું નહિ; તેમજ પુરુષોએ દુરાચાર અથવા પાપ-
વાસનાની અધર્મવાળા આસુરીવૃત્તિને કેદી પણ આદર આપવો નહીં.
એ સર્વમાંથી જે કંઈક થયું તો આપને શ્રી રામાયણ વાંચવાનો અને દેવદુલ્ભ,
દુષ્પ્રાપ્ય મોનવજન્મ જામવાનો હેતુ સંકલ્પ થયો ગણાશે, તેમજ અમારો આ યત્ન પણ સાર્થક
થયો સમજાશે. સર્વાન્તર્યામી પરમાત્મા તેવું કરવીટી તમને સદ્બુદ્ધિ આપો; અને આપને
દીર્ઘાયુ કરી સર્વદા સુખમાં રાખે. એવી તે જગત્પાલક વિશ્વવ્યાપી પ્રભુને શુદ્ધ હૃદયથી પ્રાર્થના છે.

અસ્તુ. इति शिवम्

અમદાવાદ
સંવત ૧૯૬૦ નો શ્રાવણ
શ્રી કૃષ્ણ જન્મોજ્જ્વલ

લી. રામચરણકમલાનુરાગી

પ્રસિદ્ધ કર્તા.

તુલસીદાસજીએ જીવન ચરિત્ર.

પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
...
...	થવારી સ્ત્રીએ	...
...	નરસંકાર...	...
...	વધને તુલસીદાસજીને હનુમૃં	...
...	નટ કરાવી...	...
...	તીદાસજીને થયેલી રામચંદ્રજીની ભેટ.	...
...	રામાયણ રચવાનો આરંભ.	...
...	પડિતોની સભામાં તુલસીદાસજીનો વિનય	...
...	ચેંટકી રામનો ભક્ત થયો	...
...	તુલસીદાસજીને ભૈરવે પીડા કરવાથી તે	...
...	મણે હનુમાન બાહુક બનાવ્યો.	...

રામાયણ મહાત્મ્ય.

...
...	રામાયણના સાતે કાંડનું વર્ણન....	...
...	રામાયણના શ્રવણથી પારધીને રામદૂતોએ	...
...	ચમદૂતોથી છોડાવ્યો.	...
...	ચમરાજાએ ચમદૂતોને કહેલો રામાયણનો	...

બાળકાંડ.

...
...	મંગળાયરણ.	...
...	શ્રીરામચંદ્રજીની સ્તુતિ	...
...	શુભચરણની વદના...	...
...	સંતસંગનો મહિમા...	...
...	સતસમાજની સ્તુતિ	...
...	દુષ્ટ જનોને નમસ્કાર.	...
...	વિશ્વરચના	...
...	તુલસીદાસજીનો વિનય.	...
...	રામચરિત્રામૃત મહાત્મ્ય...	...
...	અયોધ્યા વિગેરેને વંદના...	...
...	રામ નામનો મહિમા	...
...	તુલસીદાસજીની રામભક્તિ.	...

...
...	રામકથા પ્રસંગ.	...
...	માનસ રોગવરણું વર્ણન....	...
...	ય.ગુવલ્ક્ય તથા ભરણજનો સંવાદ.	...
...	શીવ તથા અગસ્ત્યનો મંત્રાદ.	...
...	પાર્વતીના ભ્રમ અને પરીક્ષા.	...
...	પાર્વતીનો પરિતાપ...	...
...	સદાશિવે પાર્વતીનો કરેલો લાગ.	...
...	પાર્વતીનો દક્ષના યજ્ઞમાં જવાનો ઉત્સાહ	...
...	વીરભદ્રે દક્ષના યજ્ઞનો કરેલો ભંગ.	...
...	પાર્વતીનો જન્મ	...
...	પાર્વતીએ કરેલી તપશ્ચર્યા.	...
...	શિવજીએ સમ ઋષિથી પાર્વતીની પરી-	...
...	ક્ષા કરાવી...	...

નિર્મય.

કામદેવના પ્રાણી માત્ર વિદ્યમાન થયા...	૧૦૦
કામદેવને શિવજીએ ભરમ કર્યો.	૧૧૬
શિવનો વિવાહ	૧૧૬
કર્તિકેશ્વરીનો જન્મ.	૧૨૬
શિવ પાર્વતીના સંવાદ.	૧૪૧
ગ્વણધરની કથા...	૧૫૦
શીલનિધિરાજની કન્યાપર નારદજી આ- સક્ત થયા...	૧૫૫
નારદજીએ ભગવાન પાસે માગેલું સ્વરૂપ તથા તેમનું વાંદરાના જેવું મુખ થયું.	૧૫૭
નારદજીએ પુષ્કરને આપેલો શ.પ.	૧૬૨
સ્વયંભુ મુનિની કથા	૧૬૭
પ્રતાપમાનુદી કથા.	૧૭૮
કપટ મુનિની કથા...	૧૮૨
રાવણ, કુંભકર્ણુ તથા ધિબિદ્યુની ઉત્પત્તિ	૧૮૬
બ્રહ્માએ ત્રણે ભાઈને આપેલું વરદાન	૧૯૭
રાવણને ઉત્પન્ન થયેલી કુમતિ...	૨૦૪
દ્વેષ - ભગવાનને તથા વાણીએ કરેલી તોચણની અવદશા.	૨૦૬
સહસ્રબાહુએ કરેલો રાવણનો પરાજય...	૨૩૦
રાવણને નલકુબરે આપેલો...	૨૧૧
દેવેવાથી બ્રાહ્મણોએ રાવણને આપેલો શાપ...	૨૧૨
સીતાજીની ઉત્પત્તિ...	૨૧૩
પૃથ્વી ઋષિઓની સાથે બ્રહ્મા પાસે ગઈ	૨૧૭
બ્રહ્માએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ.	૨૧૮
ભગવાને પ્રસન્ન થઈ દશરથને ત્યાં લીધે- લો જન્મ...	૨૨૧
દ્વેષક - દિવિપરાજનું રાવણ પ્રત્યે વૈર...	૨૨૨
કૌશલ્યની કથા...	૨૨૪
દશરથ રાજાએ પુત્ર માટે કરેલો	૨૨૬
યજ્ઞ પ્રસાદથી દશરથની રાણીઓને રહેલા ગર્ભ	૨૨૭
શ્રી રામચંદ્રજીનો જન્મ	૨૨૮

રામ	
દશરથ	
ભામિલું બા	
રામચંદ્રજીએ કો	
સ્વરૂપ.	
હનુમાનજીનો રામને થયે	
રામચંદ્રજીનાં અદ્ભુત ચરિત્ર	
યજ્ઞની રક્ષા માટે વિશ્વમિત્રે રામ	
ની કરેલી માગણી.	
પુત્ર સોપતી વખતે દશરથ રાજાને થયે- લો અસંતાપ.	૨૪૧
રામચંદ્રજીએ તાડકા; મારીય તથા મુ- બાહુનો વધ કર્યો...	૨૪૯
રામચંદ્રજીએ કરેલો અહલ્યાનો ઉદ્ધાર...	૨૫૦
ગંગાજીની ઉત્પત્તિ-સગર રાજાનું વૃતાંત.	૨૫૨
રામ લક્ષ્મણ સાથે વિશ્વમિત્રનું જનકપુર જવું...	૨૬૭
રામચંદ્રજીને જનકરાજાનો મેળાપ	૨૬૯
રામ વિવાહ સંબંધમાં નગરની સ્ત્રીઓ- ની ચર્ચા...	૨૭૩
જનકીનો રામની સાથે દષ્ટિ મેળાપ	૨૭૯
પાર્વતી પાસેથી વરદાન લઈ રીતાજી પાછા ફર્યા...	૨૮૬
રામચંદ્રજીએ સીતાજીની છબીનું કરેલું વર્ણન.	૨૮૮
રામ લક્ષ્મણની છબિનું વર્ણન	૨૯૦
રામચંદ્રજીનું ધનુષ્યયજ્ઞમાં પધારવું	૨૯૧
ધનુષ્યયજ્ઞમાં રામચંદ્રજી શિરાજનાથી બી- જા રાજાઓને થયેલો હોભ	૨૯૩
સીતાજીનું સ્વરૂપ	૨૯૫
રાવણ અને બાણાસુરનો સંવાદ...	૨૯૭
લક્ષ્મણજીએ જનક પ્રત્યે કરેલો દોષ	૩૦૩
શ્રી રામચંદ્રજીએ ધનુષ્ય ભંગ કર્યો.	૩૦૬
સીતાજીએ રામચંદ્રજીને વરમાળા આરોપી	૩૧૨
પરશુરામનું મહાભાગ આપવું	૩૧૬

પરશુરામ અને લક્ષ્મણનો સંવાદ. ...	૩૧૯
રામચંદ્રજીએ બતાવેલો વિનય ...	૩૨૫
પરશુરામ રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરીને સી- ધાબા. ...	૩૨૬
જનકરાજાએ અયોધ્યા મોકલેલી લક્ષ્મણની ...	૩૩૩
અયોધ્યામાં આનંદોત્સવ ...	૩૩૮
દશરથ રાજા જાન લઈને જનકપુર જ- વા નીકળ્યા. ...	૩૪૭
દશરથ રાજાનો જનકે કરેલો આદરસત્કાર. ...	૩૪૪

જનકપુરના લોકોની ઉત્સુકતા. ...	૩૪૯
જનકપુરમાં મહોત્સવ. ...	૩૫૨
રામચંદ્રજી વગેરે ચારે ભાઈઓના વિવાહ. ...	૩૫૭
દ્વિપક—રામ કહેવા. ...	૩૭૨
દશરથ રાજાએ આપેલાં ગૌદાન. ...	૩૮૯
જનકરાજાએ આપેલી પેડેરામણી. ...	૩૯૧
જનકપુરમાં થયેલો મંગળાચાર ...	૪૦૦
પુત્રો તથા પુત્રવધૂઓને જોઈ માતા- ઓને થયેલો આનંદ. ...	૪૦૩

અયોધ્યા કાંઠ.

મંગળાચરણ ...	૧
અયોધ્યામાં સીતારામને વિલાસ. ...	૫
દ્વિપક—વિશ્વાશ મધ્યે કરેલું ગાન. ...	૧૬
દ્વિપક—નારદજીએ રામચંદ્રજીની કરેલી સ્તુતિ ...	૯
દશરથ રાજાનો રામને રાજ્યાભિષેક વાતો મનોરથ ...	૧૨
રાજ્યાભિષેકની તૈયારીઓ ...	૧૪
દેવતાઓએ સરસ્વતીદાસ મંથરા તથા કેકેયીની બુદ્ધિ ફેરવી નાંખી. ...	૨૧
રામમાં ભંગ—રાજ્યાભિષેકમાં વિદન ...	૩૫
કેકેયીનું રૂપાણું—દશરથ રાજાનું ત્યાં પધારવું. કેકેયીએ માગેલું વચન. ...	૩૭
રામને વનવાસ આપવાનું માગવાથી દ- શરથ રાજાને થયેલી શૂન્યતા. ...	૪૨
રામચંદ્રજીએ પિતાને આપેલી ધીરજ ...	૫૧
રામચંદ્રજીએ વનમાં જતાં માતાની મી- જેલી આગાહી. ...	૫૭
કૌસલ્યાએ સીતાજીને વનમાં નહીં જવા દેવા માટે આપેલી શીખામણ. ...	૫૮
સીતાજીએ આપેલો ઉત્તર ...	૬૨
રામલક્ષ્મણનો સંવાદ. ...	૬૬
વનમાં જતાં કૌસલ્યા માતાએ આપેલો આશિર્વાદ ...	૬૯
રામચંદ્રજી વનવાસ—પુરવાસીઓનો પરિતાપ. ...	૧૦૪
રામચંદ્રજી સૂમવેર પધાર્યા—મુહનું મળવું. ...	૧૦૬
રામચંદ્રજી મંજુષ્ઠી ઉતાર્યા ...	૧૨૩

પ્રયાગરાજામાં ભરદ્વાજનો મેળાપ ...	૧૨૬
વાલ્મીકી મુનિ સાથે થયેલો મેળાપ ...	૧૪૫
રામચંદ્રજી ચિત્રકૂટપર જઈ પોહોડ્યા. ...	૧૫૨
સુમત્રાનું રામચંદ્રજીને મૂકીને અયોધ્યામાં પાછું જવું. ...	૧૬૧
સુમત્રા દશરથ રાજાને કહેલા સમજાવણ. ...	૧૬૫
સૌક સંતાપ. ...	૧૬૫
દ્વિપક—અવલુની કથા ...	૧૭૨
દશરથ રાજાનું રામવિરહથી થયેલું મરણ. ...	૧૭૫
વસિષ્ઠનું પદમવું—રાણીઓને આપેલી ધીરજ. ...	૧૭૬
ભરતજીને મોસાળથી તેડાવ્યા. ...	૧૭૮
ભરતનો ખેદ—પિતાનાં મરણથી થયેલો શોક. ...	૧૮૫
ભરતે મંથરા ઉપર કરેલો ક્રોધ ...	૧૮૭
ભરતજીને કૌસલ્યા સાથે થયેલો મેળાપ. ...	૧૮૭
ભરતજીએ વિધિથી પિતાની ઉત્તર ક્રિયા કરી. ...	૧૮૮
વસિષ્ઠ મુનિએ ભરતજીને રાજ્યાસન પર બેસવાની કરેલી ભલામણ. ...	૧૮૯
ભરતજીનું ચિત્રકૂટપર રામચંદ્રજીને મળવું. જયજનનું. ...	૨૦૪
ભરતજીનો ગૂઢ સાથે મેળાપ. ...	૨૦૬
ભરતજી અને ભરદ્વાજ સંવાદ ...	૨૧૬
ભરતજી પ્રત્યે લક્ષ્મણજીનો ક્રોધ. ...	૨૩૮
શ્રીરામચંદ્રજી સાથે ભરતને થયેલો મેળાપ. ...	૨૪૮
જનકરાજાનું ચિત્રકૂટપર જવું. ...	૨૮૦
ભરતજીનો અને જનક રાજાનો સંવાદ. ...	૨૮૪
ભરતજીનું અયોધ્યા તરફ પાછા ફરવું. ...	૩૨૦
ભરતજીએ શ્રી રામચંદ્રજીની પાદુકાનું સિં- હાસનપર સ્થાપન કર્યું. ...	૩૨૨

અરણ્ય કાંડ.

મંગળાચરણ... ..	૧	શર્પણખાએ રાવણની પાસે જઈને પોતાનું	
ક્ષેપક—ઉદ્વેગના પુત્ર જપંતની સ્ત્રીનું ચિ-		હુઃખ કહી બતાવ્યું... ..	૫૦
તદ્વત્પર જવું... ..	૧	સીતાજીએ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો... ..	૫૬
જપંતે કાગડનું રૂપ ધારણ કરી શ્રી		રાવણે મારીયની પાસે જઈ સીતાજીનું હ-	
રામની પરીક્ષા લીધી	૬	રણ કરવાને કરેલી ઉત્કેરણી... ..	૫૭
રામચંદ્રજીનું અત્રિમુનિના અશ્રુમંડળનું	૧૦	સુવર્ણમૃગનો વધ... ..	૬૧
અનુસૂયાએ સીતાજીને કરેલો સ્ત્રી ધર્મોપદેશ.	૧૩	સીતાજી તથા લક્ષ્મણનો સંવાદ ...	૬૨
વિરાધ વધ	૧૬	રાવણે સીતાજીનું હરણ કર્યું... ..	૬૬
રામચંદ્રજી તથા શરભંગ મુનિનો સંવાદ.	૨૧	જટાયુ અને રાવણનું યુદ્ધ... ..	૬૭
„ „ સુતીક્ષ્ણ મુનિનો સંવાદ ...	૨૩	શ્રી રામ લક્ષ્મણ મિશ્રાપ.	૭૨
„ „ અગસ્ય મુનિનો સંવાદ ...	૩૦	શ્રી રામચંદ્રજીનો શોક સંતાપ. ...	૭૩
ક્ષેપક—પંચવટીનું વર્ણન... ..	૩૨	શ્રી રામચંદ્રજી તથા જટાયુનો મેળાપ... ..	૭૬
હાસરણની કથા... ..	૩૨	જટાયુનો મોક્ષ-તેણે રામચંદ્રજીની કરેલી	
જટાયુની ભેટ તથા પંચવટીમાં નિવાસ.	૩૩	સ્તુતિ... ..	૭૮
પંચવટીમાં રામલક્ષ્મણનો સંવાદ. ...	૩૪	કર્ણવનો વધ... ..	૮૧
લક્ષ્મણજીએ શર્પણખાનાં ત્રાક કાન કાપ્યાં.	૪૦	શવરેને ત્યાં રામચંદ્રજીનું પધારવું. ...	૮૩
પર દ્વપણનું યુદ્ધ તથા તેઓનો વધ...	૪૨	વસંત ઋતુનું વર્ણન.	૮૯
		રામચંદ્રજી તથા નારદજીનો સંવાદ. ...	૯૪

વિષ્કંધા કાંડ.

મંગળાચરણ... ..	૩	શરદઋતુ વર્ણન.	૩૩
શ્રી રામ હનુમાન સંવાદ... ..	૬	ક્ષેપક—સુગ્રીવે વાનરોને તેડાવ્યા. ...	૩૮
બ્રહ્મા તથા સુગ્રીવની મિત્રતા... ..	૧૦	સીતાજીની શોધમાટે વાનરોનું જવું. ...	૪૭
ક્ષેપક—જાંબવાન, વાળી તથા સુગ્રીવનું		વાદાઓનું દક્ષિણ દિશામાં પ્રયાણ. ...	૫૩
જન્મ અસ્તિ... ..	૧૧	ક્ષેપક—હેમા અપ્સરાનાં સખી સ્વપ્નપ્ર-	
વાળી અને માયાવી દેવનો સંગ્રામ. ...	૧૪	ભા સાથે વાનરોનો સંવાદ.	૫૭
રામચંદ્રજીએ વાળીને જાહેવાની કરેલી		વાતરાને સંપાતીની થરેલી ભેટ તથા તે-	
પ્રતિજ્ઞા... ..	૧૮	ઓનો સંવાદ.	૬૦
ક્ષેપક—સાત તાંબૂની ઉત્પત્તિ વિગેરે. ...	૨૨	ક્ષેપક—સંપાતિના પુત્રસાથે રાવણનું યુદ્ધ	૬૨
વાળી તથા સુગ્રીવનું યુદ્ધ, વાળીનો વધ..	૨૪	„ શ્રી મહાવીર પ્રાદુર્ભાવ વર્ણન. ...	૬૮
સુગ્રીવને રાજ્યાભિષેક... ..	૨૯	હનુમાનજીનું પર્વતાકાર થવું ઇ.	૭૩
વર્ષાઋતુ વર્ણન.	૩૧	જાંબવાને હનુમાનજીને આપેલો ઉપદેશ...	૭૩

સુદર કાંડ.

મંગળાચરણ... ..	૩	લંકાની શોભાનું વર્ણન.	૯
શ્રી હનુમાનજીનું સમુદ્ર ઉદ્ધવન.	૬	હનુમાનજીએ લંકાનીનો કરેલો પરાજય...	૧૨
શ્રી હનુમાનજીને સુરસાનો મેળાપ... ..	૬	ક્ષેપક—સતેલા કુંભકર્ણનું વર્ણન. ...	૧૩
શ્રી હનુમાનજી અને સિદ્ધિકાનો મેળાપ.	૮	હનુમાનજી અને વિભિષણનો સંવાદ. ...	૧૫

રાવણે સીતાને કરેલાસામ,દામ,બે,બધ.

ચિન્નકનું સ્વપ્ન.

હનુમાનજીએ સીતાજી પાસે મુદ્રિત નાંખી

સીતાજી તથા હનુમાનજીનો સંવાદ. ...

અશોકવાડીના પ્રશ્ન.

અક્ષકુનારનો વધ.

હનુમાનજીનું મેધનાદ સાથે યુદ્ધ તથા રાવ-

ણની પાસે જવું.

હનુમાન રાવણસંવાદ.

દ્વિપક—ત્રાંશદહન.

હનુમાનજીનું રામચંદ્રજીની પાસે આવવું...

૧૭

૨૦

૨૨

૨૩

૨૮

૨૮

૨૯

૩૦

૩૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

૪૫

દ્વિપક—હનુમાનજીએ રામચંદ્રજીની પાસે

લકાનું કરેલું વર્ણન.

સીતા સૌક વર્ણન.

મદોદરી તથારાવણનો સંવાદ.

રવણ તથા વિભિષણનો સંવાદ.

શ્રીકૃષ્ણનું રામને શરણે જવું.

રામચંદ્રજીએ સમુદ્રની પાસે જઈને વિનય

કર્ચો.

રામચંદ્રજીની સેનામાં રાક્ષસનું કપટવેષ

આવવું અને પ ડવું.

રામચંદ્રજીએ સમુદ્રપર ક્રેષ કર્યો—સમુદ્ર

શરણે આગ્યો.

કાંડ.

હનુમાનજી અને કાળનેમિનો મેળાપ ...

કાળનેમિને ખૂરીને સંજીવની સહિત હનુ-

માનજીનું પાછું રેવું.

હનુમાનજી અને ભૂરતજીનો મેળાપ. ...

લક્ષ્મણજીની મુર્છાથી રામચંદ્રજીએ કરેલો

વિલાપ.

હનુમાનજીનું લૂંકામાં આવવું. લક્ષ્મણજીનું

લૂંકામાંથી જાગવું.

હનુમાને હુઆંદિ રાક્ષસોનો કરેલો વધ...

રાવણે કુંભકરણને જગાડ્યો.

કુંભકરણે રાવણને દીધેલો ઠપકો. ...

કુંભકરણનું યુદ્ધ—તેનો વધ.

મંથનાદનું યુદ્ધ—નાગપાશથી રામની સેનાનું

ખંડાવું.

મંથનાદે કરેલો મરુ આરંભ અને તેનું

અંતગ્રણ.

દ્વિપક—સુસોગનાની કથા, મેધનાદનો વધ.

સુસોગનાએ શ્રીરામચંદ્રજીની કરેલી સ્તુતિ.

આહિરાવણની કથા

અહિરાવણે રામલક્ષ્મણનું કરેલું હરણ તથા

હનુમાનજીનું પરાક્રમ ધરવાદિ.

નરાંતકની કથા.

નરાંતકનું યુદ્ધ તથા તેનો વધ.

રાવણે રામલક્ષ્મણની સાથે કરેલું યુદ્ધ ...

રાવણનું હારવું—રાવણે કરેલો યજ્ઞનો આરંભ

ઇંદ્રે રામચંદ્રજીને માટે માતલિ સહિત ૨૫

૪૩

૪૭

૫૩

૫૮

૬૧

૭૧

૭૧

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

૭૬

મોક્ષમો... ..	૨૩૯	જીએ કરેલો અગ્નિપ્રવેશ... ..	૨૧૫
સવરો રચેલી માયા... ..	૨૪૭	દેવતાઓએ સમયદ્રજની કરેલી સ્તુતિ....	૨૧૭
સમસાવણનું બચકર યુદ્ધ... ..	૨૪૯	સમયદ્રજ અને દક્ષરથનો મેળાપ... ..	૨૧૯
સીતાજીનો તથા ત્રિજડાનો સંવાદ... ..	૨૫૧	છદ્રે અમૃત વરસાવીને સમયદ્રજની સેનાને	
સમયદ્રજએ સવણનો કરેલો વધ... ..	૨૫૭	સજીવન કરી... ..	૨૭૩
મુદેદરીએ કરેલો વિલાપ... ..	૨૬૦	સમયદ્રજની સફરે કરેલી સ્તુતિ... ..	૨૭૪
ત્રિભિશ્વરને કરેલો શબ્દાભિષેક... ..	૨૬૨	વનગોનું વિદાય મનું... ..	૨૭૭
હનુમાનજીએ સીતાજીને કહેલો સુદેશ... ..	૨૬૩	સમયદ્રજનું અયોધ્યાતરફ પ્રાણ ધરવું... ..	૨૭૮
સીતાજી અને સમયદ્રજનો મેળાપ સીતા-			

ઉત્તર કાંડ.

મંત્રજાચરણ... ..	૩	રામ અને નારદનો સંવાદ... ..	૭૦
અયોધ્યાના બરતજીને થયેલા શુભ શુકન	૫	સંકર પાતંતીનો સંવાદ... ..	૭૨
હનુમાનજી અને બરતજીનો મેળાપ... ..	૭	ચરક અને કાકજીશુંડીના ચરીત્રનું વર્ણન...	૭૪
સમયદ્રજ અને બરતજીનો મેળાપ... ..	૧૩	રામાયણનું કથન... ..	૮૩
સમયદ્રજનું સર્વ માતાઓ સાથે મળવું...	૧૬	કાકજીશુંડીને થયેલો મોહ... ..	૮૭
રામ શબ્દાભિષેક... ..	૨૦	કાકજીશુંડીના પૂર્વજન્મની કથા... ..	૮૫
સીતાજીએ હનુમાનજીને આપેલી ભેટ... ..	૨૪	કમિયુનનું મહાત્મ્ય... ..	૧૧૬
વેદોએ તથા સંકરે કરેલી સમયદ્રજની સ્તુતિ	૨૭	શ્વાદક સ્તોત્ર... ..	૧૩૦
સુમીત્ર, અંગદ તથા શુભ વગેરેની વિદાયગીરી	૩૬	માન, વૈરાગ્ય, યોગ, વિગ્ન અને ભક્તિનો	
સમસાવણ વર્ણન... ..	૪૫	અભેદ... ..	૧૪૪
રાક્ષ સનકાદિક સંવાદ... ..	૫૩	ગરુડજીએ કાકજીશુંડીને પૂછેલા સાત પ્રશ્નો	
સમયદ્રજએ સંત અસાનું કરેલું વર્ણન... ..	૫૬	અને તેના ઉત્તર... ..	૧૫૫
સમય અને વસિષ્ઠનો સંવાદ... ..	૬૮	ગરુડજીનું વૈકુંઠગમન... ..	૧૬૩
		અંચસમાપ્તિ-સ્તુતિ... ..	૧૬૮

લવકુશ કાંડ.

મંત્રજાચરણ... ..	૧	યમના અર્ચનું વર્ણન... ..	૩૮
કાકજીશુંડી અને ગરુડનો સંવાદ... ..	૪	શત્રુને કરેલી લવણસુર ઉપરની ચલાઈ	૪૦
સમયદ્રજનું કાશીમાં પધારવું... ..	૭	લવણસુરનો વધ... ..	૪૪
સમયદ્રજનું મુગધ કર્યા જવું... ..	૮	લવકુશ તથા શત્રુનું યુદ્ધ... ..	૫૪
એક કુસરોએ એક બ્રાહ્મણ ઉપર કરેલી		સીતાજીનો પાતાળ-પ્રવેશ... ..	૭૧
ધરિયાદ... ..	૧૨	યમસમાપ્તિ... ..	૭૨
ધેમીની વાત સાંભળીને સીતાજીને વનમાં		લક્ષ્મણજીનું પરમધામમાં પધારવું... ..	૭૬
મોહલાં... ..	૧૫	લવકુશ વગેરેને કરેલો શબ્દાભિષેક... ..	૭૮
લક્ષ્મણજી સીતાજીને વનમાં મૂકી આવ્યા	૨૨	આયોધ્યાપુરીને સાથે લઈને સમયદ્રજનું	
વલ્મીક ઋષિ અને સીતાજીનો મેળાપ	૨૩	વૈકુંઠમાં પધારવું... ..	૮૧
સમયદ્રજએ અશ્વમેધ કરવાનો કરેલો		રામાયણની આરતી... ..	૮૪
વિચાર... ..	૨૭	શ્રી સમયદ્રજના ચૌદ વર્ષના વનવાસનાં	
જનકનાજનનું અયોધ્યા પધારવું... ..	૨૯	તિથિ પત્ર... ..	૮૬
સુવણનાં સીતાજી બાવળાં... ..	૩૫		

॥ श्री अवधविहारिणेनमः ॥

श्रीमद् गोस्वामी श्री तुलसीदासजनु

लवन चरित्र.

दोहा-वेंकटेशपदपत्र नामे, उर धर तुलसीदास ।

जन्मचरित वर्णन करूं, सुनत होत दुखनाश ॥ १ ॥

श्री वेङ्कटेशनां पदपत्रकर्ममां प्रणाम करी, हृदयमां श्री तुलसीदासजने धारण करी, श्री गोस्वामीना लवन चरित्रने वर्णन करूं, के जे श्रवण करवाथी दुःखोना नाश थायछे.

सोरठा-बंदौ सीताराम, विमल चारु पदकमल युग ।

जेहि प्रभाव त्रैधाम, पूरित तुलसीके चरित्र ॥ १ ॥

श्री सीतारामनां दिग्गज अने सुन्दर चरित्रविन्दोने प्रह्वन करूं, के जेना प्रभाव वडे त्रैलोक्यमां श्री तुलसीदासजनु चरित्र व्याप्त थई रहैछुं छे. १

जगत भयो नहि कोय, गोस्वामी तुलसी सुरिस ।

दियो अधर्महि खोय रामायण रचि सरसरी ॥ २ ॥

गोस्वामी श्री तुलसीदासजना समान जगतमां कोछि थयो नथी; कारण के तेजे गंगाजल रूप रामायण रचिने अधर्मना नाश करयो छे. २

आदि अंत लगि तासु, तुलसीदास चरित्रको ।

रत्न करन विकासु, मेरे शक्ति कछु नहीं ॥ ३ ॥

श्री तुलसीदासजना चरित्रना आद्यन्त पर्यन्त लक्षा वडे प्रकाश करवना भारामां कशी शक्ति नथी. ३

पै विंशति इतिहास, प्रियादास नामा कथित ।

सतं मुख कलुक प्रकाश, तौन रीति वर्णन करौं ॥ ४ ॥

पक्ष प्रियादास अने नामाले अयोध्या के विंशतिहासोने अंकन करीने, हुं गोस्वामीना लवन चरित्रना तेज प्रकाशे सज्जनोना सन्मुख कांछि प्रकाश कइं छुं. ४

चौ० राजापुर यमुनाके तीरा । तुलसी तहां बसै मतिधीरा ॥

पंडित सकल शास्त्र विज्ञाता । विद्यामें विश्वास अघाता ॥

भो विवाह आई जब नारी । तासों अतिशय नेह पसारी ॥

आयो तियाहि लेवावन भाई । करी न तुलसी तियाहि विदाई ॥

નૈહરહિત તિરિયા વિરુદ્ધાની । તદપિ ન કહ્યો તાસુ કહુ માની ॥

આપ ગયે કહુ કાજ બજારા । તવ ભાઈ લૈ ભગિનિ સિધારા ॥

આયો પુનિ તુલસી જવ ગેહુ । વિકલ ભયે તિય વિન વશ નેહુ ॥

વર્ષન લગો મેહ અધરાતા । વૈદ્યો યમુન પ્રવાહ અઘાતા ॥

મૈ વિભાવરી ખૂરિ અંધેરી । કરૈહુ પસારે પરત ન હેરી ॥

અર્દરાત્રિ તેહિ કામ સતાયો । ચલ્યો સ્વચુર ગૃહ તિય મન લાયો ॥

બઢ્યો યમુન કર વડો પ્રવાહા । પૈરિ પન્થો નહિ મૈ ઝરમાહા ॥

અર્દ નિશા ગો સ્વચુર દુવારા । લગે રહૈં ચહુ વોર કિંવારા ॥

શ્રી યમુનાજીના કીનારા ઉપર રાજપુર નામનું ગામ છે. ત્યાં ધીર બુદ્ધિવાળા તુલસીદાસજી રહેતા હતા. એ તુલસીદાસજી પંડિત, સદૃશ શાસ્ત્રોને જાણવાવાળા અને વિદ્યામાં અઘાલ વિશ્વાસવાળા હતા. ૧ જુન્યારે એમનું પાણીચહુ ધયુ અને સ્ત્રી ઘેર આવી, ત્યારે તેમને સ્ત્રી સાથે અત્યંત રનેહ થયો. જુન્યારે તેની સ્ત્રીને બાઈ પોતાની બેનને સેડવા માટે આવ્યો, ત્યારે તુલસીદાસજીએ પોતાની સ્ત્રીને પીયરમાં મોકલી નહિ. ૨ સ્ત્રીએ પીયરમાં જવા માટે ઘણો દુરાચલ કર્યો, પણ તુલસીદાસજીએ તેનું કશું કહેવું માર્યું નહિ. પછી જુન્યારે કોઈ કામ પ્રસંગે તુલસીદાસજી બજારમાં ગયા ત્યારે તેમના સાથે પોતાની બેનને લઈને આવ્યો ગયો. ૩ જુન્યારે તુલસીદાસજી ઘેર આવ્યા, ત્યારે પોતાની સ્ત્રી ઘરમાં જોવામાં નહિ આવતાં સ્ત્રી વગર રનેહવશ થઈ અત્યંત દુઃખ પામ્યા. આ પ્રમાણે શોચ કરતાં કરતાં અર્દરાત્રિ થઈ આ સમય મેઘ વરસવા લાગ્યો અને યમુનાજીમાં પાણીનું પર ચડું હડું. ૪ રાત એવી તો અંધારી હતી કે, તે સમયે હાથ લાંબો કર્યો હોય તો તે પણ દેખાય નહિ. આવી અંધારી અધરાતે કામકેવે જાહેર વડાકુળ કરવાથી, તુલસીદાસજી સ્ત્રીમાં મન લગાવીને સસરાને ઘેર જવા નિકળ્યા. ૫ શ્રી યમુનાજી જંગથી ભરપૂર ધડેતા હતાં તેમાં ઉરમાં કુશો પણ લલ નહિ રાખતાં કહી પડ્યા. આ પ્રમાણે સાહસ કરી યમુનાને તરીને અર્દરાત્રિ સસરાને ઘેર લઈ પોહાવ્યા, પણ ત્યાં ચારેકોર કમાડો બંધ જોવામાં આવ્યાં. ૬

દોહા-ગયો પછીતી ચઢનહિત, ફૂલતરૈ મુંજંગ ॥

તાહિ પકરિ ઉપર ગયો, રંગ્યો કામકે રંગ ॥ ૨ ॥

કામાંધ થયેલા તુલસીદાસજી પાછળની દીવાલ ઉપર એક સાપ લટકતો હતો, તેને દોરી સમજી તેના પૂછડને પકડીને ઉપર ગયા. ૨

ચૌ૦ જાય નારિ ઢિગ દિયો જગાઈ । પ્રથમેં રહી નારિ ચૌઆઈ ।

ચીન્હિ બહુરિ શંકા અતિ કીન્હી । ગિરા વાળ સમ સો હનિ દીન્હી ॥

ધિગ ધિગ ધિગ તોહિ પ્રાણપિયારે । ચામ હાઢ અતિ નિરસ હમારે ॥

એસો મન જો લાગત રામૈ । તૌ સુધરત તિહરે સવ કામૈ ॥
 નારિ વૈન શર સમ ડર લાગે । પૂરવ સકલ પુણ્ય ફલ જાગે ॥
 તુલસીદાસ કહ માંનિ ગલાની । હૈ સતિ હૈ સતિ તિય તુલ વાની ॥
 બહુરે તુરંત મૂકકી નાંઈ । ગે કાશી તજિ ભવન ગોસાઈ ॥
 વિનતી કિય વિશ્વેશ્વર પાहीं । રામભક્તિ દ્રીજૈ મોહિં કાहीं ॥
 શૂકર ક્ષેત્ર ગયો પુનિ સોઈ । ગુરુ કિયો તહૈ અતિ મુદ મોઈ ॥
 ગુરુકો અતિ સવન તહૈ ઠાયો । રામાયણ અધ્યાત્મહિ પાયો ॥
 તુલસીદાસ આયે પુનિ કાશી । મે અનન્ય રઘુનાથ ઉપાસી ॥
 ભજન કરત ધીલ્યો વહુ કાલા । મે પ્રસન્ન તાપર શશિમાલા ॥

તુલસીદાસજીએ ઉપર પોતાની ધર્મપત્ની પાસે જઈ, સ્ત્રીને જગાડી, તે સ્ત્રી પ્રથમ ચાંડી ગઈ, પણ પછીથી ઝોળાની ડાહ્યાડી બહુજ શંકા લાવીને બાણ સમાન વાણી બોલી. ૧ હે બાણપ્રિય ! તમને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે, કારણ કે, તમે હાડકાઓથી તથા ચામડાથી બનેલા માંસ આ નીરસ શરીરમાં જેવું મેન લગાવ્યું છે, તેવું જો શ્રી રામચંદ્રજીમાં લગાવ્યું હોત તો, તમારાં સર્વ કામ સુધરી જાત. ૨ તુલસીદાસજીને સ્ત્રીનાં વચનો હૃદયમાં બાણ સમાન લાગ્યાં અને પૂર્વજન્મનાં સર્વ પુણ્ય ફળો જાગ્યાં થયાં. તેથી તુલસીદાસજી ગ્લાનિ માંડીને બોલ્યા કે, 'હે પ્રિયે ! તારી વાણી સત્ય છે, સત્ય છે.' ૩ આંટલું-કહીને પછી મૂંગાંની પેઠેજ ત્યાંથી ચાલી નિકળી, ઘર છોડીને ગોસ્વામી કમ્પી ગયા અને ત્યાં જઈને વિશ્વેશ્વરનાથ પાસે વિનતિ કરી કે, 'હે ભગવંત ! મને રામ ભક્તિ આપે.' ૪ પછી ત્યાંથી વારાહક્ષેત્રમાં જઈને પરમપ્રેમથી તેમણે એક ગુરૂ કર્યો. અને તે ગુરૂની અત્યંત સેવા કરીને શ્રી સદાશિવજીના અધ્યાત્મ રામાયણનો અભ્યાસ કર્યો. ૫ ત્યાંથી પાછો કાશીમાં આવ્યા, અને શ્રી રામચંદ્રજીના અનન્ય ભક્ત થયા. ભજન કરતાં કરતાં ધણે સમય વ્યતીત થયા પછી, જેના કંપકળમાં રાંદ છે, એવા શ્રી સદાશિવજી તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા. ૬

દોહા-રામાયણ જહૈ હોય તહૈ, સુનનહેતુ નિત જાય ॥

કથા સમાપત હૈ ગયે, તહાં ન પુનિ ઠહરાય ॥ ૩ ॥

કાશીમાં જે જે સ્થળે રામચંદ્રજીના ગુણાનુવાદ ગવાતા હતા, તે તે સ્થળે શ્રવણ કરવાને માટે નિરંતર જવા લાગ્યા અને કથા સમાપ્ત થતાં ત્યાં નહિ રહેતાં પાછા પોતાના આશ્રમ ઉપર આવતા હતા. ૩

ચૌઠું બહિર ભૂમિહિત દૂરિહ જાहीं । લિયે કમંડલુ યક કર માहीं ॥

શૌચ ક્રિયા કર વચૈ જો નીરા । વદરી તરુ ઢારૈ મતિધીરા ।

રહૈ યેક તેહિ પ્રેત પુરાનૈ । અશુચિ નીર લહિ સો સુખ માનૈ ॥

यहि विधि बीति गयो कछु काला । एक दिन बोल्यो प्रेत कराला ॥
 तोपर अहौं प्रसन्न गोसाईं । मांगूँ अब अपनी मन भाई ॥
 तब सुनि तुलसीदास कह बानी । अहौं कौन तुम परै न जानी ॥
 सो भाष्यो जानहु मोहिं मेसा । यहि बदरी तरु मोरं निकेता ॥
 यहि पर जौन सुखिल तुम होच्यो । मैं निज सेवा ताहि विचार्यो ॥
 तुलसीदास कहा तुम प्रेता । प्रेत कहा मनुजन कहं देता ॥
 जानन चहौ जो मम मन केरी । तौ सुनिये मैं कहौं निवेरी ॥
 जो रघुवीर दरश मैं पाऊं । जियत प्रयंत तोर यश गाऊं ॥
 और कछु मेरे नहि आसा । कद्यो प्रेत तब भरो हुलासा ॥

शौच किया करवाने हाथमां कमंडल लाने जहु दूर जाता होता, अने शौच कियाथी निवृत्त श्रया पछी जे शेषज्जण रेहेतुं तेज्जण नित्य एक ओरडीना थड उपर भूतिधीर तुलसीदासजी नांणी देता डरा. १ जे ओरडीना आउमां एक प्राचीन प्रेत रेहेतो हुतो ते अपविन्न ज्जणमण्णाथी महासुख मानतो हुतो. ज्यारे आ. प्रभाणे डेटलोड सभ्य व्यतीत थछु ज्यो, त्यारे एक दिवसे ते विकराण प्रेत आ. प्रभाणे ओढ्यो. २ 'हे गुसांछि ! हुं तमारा उपर प्रसन्न थयो छु', भाटे जे मनमां आकांक्षा होय ते आगे ! आवां प्रेतनां वचन श्रवण करीने तुलसीदासजी ओढ्या के-अहो! तुं डोणु छे, जे जलणवामां आवतुं नथी. उ त्यारे प्रेत ओढ्यो के-हुं प्रेत छु. आ ओरडीना आउ नीचै माइं स्थान छे. तेना उपर तमे जे ज्जण नांज्युं छे तेथी तमे मारी सेवा करीछे, जेम हुं मानुछु. ४ तुलसीदासजी ओढ्या के-जे प्रेत होयत्ते मनुष्यने शुं दछु शके छे ? जे मारा मननी वार्ता जलणवा मागतो हो तो ते हुं स्पष्ट कहुंछु ते तुं श्रवण करय. ५ जे श्री रामचंद्रजीनां मजे दर्शन थाय, तो लखन पर्यंत तारा गुणीय गान करया कइं, जीलु कीर्तपणु मने. लुसांसा नथी. आवां तुलसीदासजीनां वचन सांजणीने प्रेत प्रसन्न थछे आ. प्रभाणे ओढ्यो के. ६

दोहा-राम दरश करवायबो, मोर जोर कछु नाहि ॥

पै सहाय हितकछु कहौं, यह उपाय तुम काहि ॥ ४ ॥

श्री रामचंद्रजीनां दर्शन कराववानुं तो मारा मां सामर्थ्य नथी; परंतु तमारी सहायता करवाने भाटे एक उपाय तमने कहुंछु. ४

चौ० जहँ रामायण सुनन सिधारो । सबके पाछे जाहि निहारो ॥

अति निरधनी दुखी अति दीना । पूरित रोग नयनते हीना ॥

उठै सकल श्रोतनके पाछे । मंद चलत चिरकुट कटि काछे ॥

सो है सांचो पवनकुमारा । तेहि रामायणसुनव अधारा ॥

नेम पवनसुत अस नित धरहीं । श्रवण सदा रामायण करहीं ॥

મિલેં તુમ્હેં કૌનહૂ ઉપાઈ । રામ દરશકી કરેં સહાઈ ॥

પ્રેતવચન સુનિ તુલસીદાસા । ઊરમેં ઝમગ્યો અમિત હુલાસા ॥

તાર્હિ ગુરુ ગુનિભવનં સિધારે । કથા સુનન હિત તુરત પધારે ॥

કથા સુનત તહૈં લખ્યો પ્રવીના, અનિકુરૂપ તનુ છામ મલીના ।

દૂરી વૈઠો આંધરણેસો । તૈનો લખ્યોપ્રેતકહૈં જૈસો ॥

હૈં ગઈ કથા સમાપત જવહીં ॥ શ્રોતા ચલે ભવનકહૈં તવહીં ॥

રહે વાર તહુ વૈઠ ગોસાઈ । ચલ્યો પવનસુત જડકીનાઈ ॥

જે સ્થળે તમે રામાયણની કથા શ્રવણ કરવા બેસ્યાં છો, ત્યાં સર્વની પાછળ અત્યંત નિર્ધન, દુઃખી, દીન, રોગોથી વ્યાપ્ત અને દુઃખતી આંખોવાળો જે મનુષ્ય બેસે છે. ૧ જે સર્વથી પ્રથમ આવે છે અને સર્વ શ્રોતાઓની પાછળ ઉઠે છે, મંદમંદ ચાલે છે અને કેડ ઉપર દુપટે બાંધે છે, એ બીજા કોઈપણ નથી, પણ સાક્ષાત્ પવનકુમાર હનુમાનજી છે. તેને રામાયણ સાંભળવાનો અત્યંત શ્રેય છે, ૨ સદા રામાયણ સાંભળવાનો પવનસુતને નિયમ છે. તે હનુમાનજી તમને કોઈ ઉપાયવડે મળશે, તો તે તમને રામ દર્શન કરાવી દેશે. ૩ પ્રેતનાં આવાં વચનો શ્રવણ કરીને, તુલસીદાસજીના હૃદય મંદિરમાં મહાઆનંદ થયો, અને તેને પણ ગુરુન્માનીને ઘેર ગયા, અને ત્યાંથી તુરતજ કથા સાંભળવાને ગયા. ૪ કથા સાંભળતાં ત્યાં પ્રેતે જેવો કહો હતો તેવો અત્યંત કષ્ટપાન દુર્બળ, મલીન અને આંધળો જેવો એક છેટે કથા સાંભળવા બેઠેલો બેયો. ૫ જ્યારે કથા સમાપ્ત થઈ ગઈ, ત્યારે શ્રોતાઓ પોતપોતાને ઘેર ગયા. ગુસાંઈજી—તુલસીદાસજી થોડા સમય પર્યંત ત્યાં બેસી રહ્યા, તે દલીવારમાં પેલો મનુષ્ય (હનુમાન) જડની પેડે ત્યાંથી ઉઠીને ચાલવા લાગ્યો. ૬

દોહા—તુલસીદાસ એકાંત લહિ, દૌરિ ગહો પદ જાય ॥

છાંડુ છાંડુ મોહિં માંતે હુવૈ, સો અંસ કહ્યો સુનણ ॥ ૬ ॥

ત્યારે એશ્વર્ય બેઠેને તુલસીદાસજીએ દોડીને તેનાં ચરણો પકડી લીધાં. ત્યારે તે કહેવા લાગ્યો કે—‘અરે ! છોડીદે, છોડીદે, મારું સ્પર્શ મહિં કરય.’ ૫

‘ચૌ૦ તુલસી કહ્યો હુટન તા પૈહૌ । લેહૌ પ્રાણ દરશકી દૈહૌ ॥

કિયો છોઢાવન વિવિધ ઉપાઈ । ચપરિ ગહો તુલસી વરિયાઈ ॥

મે પ્રસન્ન તવ પવનકુમારા । માંગુ માંગુ અસ વચન ઉચારા ॥

તુલસિદાસ કહ રૂપ દેસાવહુ । મેરે શીશ પાણિ નિજ લાવહુ ॥

મેરે ઔર કહ્ન નહિં આસા । હોન ચહૌં રઘુપતિકર દાસા ॥

રામદરશ મોહિં દેહુ કરાઈ । તુમ સમર્થ સબ વિધિ કપિરાઈ ॥

તવ મારુત નિજરૂપ દિશાયો । તુલસિદાસ કહં વચન સુનાયો ॥

चित्रकूट कहं चलहु प्रवीना । पैहौ रामदरश सुखभीना ॥

अस कहि कापि निजरूप दुरायो । तुलसीदास निज आश्रम आयो ॥

कछु दिनमें मन महंअस भयऊ । अबै न शिव दरशन है गुंयऊ ॥

गयो विश्वेश्वरनाथ मंदिरै । लखनै रूप चह चूडचंदिरै ॥

पै नहिं दरशन दिगो पुरारी । तुलसीदास तजि आश सिधारी ॥

तुलसीदासजी ओल्या के—‘ हुवे आप छुटी शक्यो नहि, माटे दर्शन आपो

अथवा भारां प्राणलियो, हुनुमानजीके मुक्त थंवा माटे अनेक उपायों करया, પણ

तुलसीदासजी तो दृढपण्ठाधीन वणगी रह्या. १ तयारे पवनकुमार असन थंने आ

प्रमाणे ओल्या के—‘ मागो मागो ’ आपां हुनुमानजीनां वचन श्रवण करी, तुल-

सीदासजी ओल्या के—‘ मने आपनुं इय देखाओ अने भारां मस्तक उपर आपनो

हाथ धारण करो. २ मने श्री रघुनाथजीको दास धवानी अजिलाया छे, ते वगर

अन्य कांछि एणुं छिछी नथी. छे कपिश ! आमि सर्व प्रकारे समर्थ छो, माटे मने

श्रीरामचन्द्रजीनां दर्शन करावो. ३ आपां तुलसीदासजीनां सविनय वचनो श्रवण

करीने, हुनुमानजीके पौतानुं स्वईय देखाउथुं. अने तुलसीदासजीने कछुं के—‘ छे

प्रवीण ! तमे चित्रकूटमां खादो त्यां तमने श्री रामचन्द्रजीनां सुणमय दर्शन थशे. ’

४ आ प्रमाणे कहीने महावीरजीके पौतानुं इय छुभावी लीधुं अने तुलसीदासजी

पौताना आश्रममां आव्य. अने थोडा दिवसमां मनमां के विचार थयोके हुल

जने शिवनां दर्शन थयां नथी. ५ जेम धारीने ते विश्वेश्वरनाथना मन्दिरमां गया

अने त्यां तेनां दर्शननी छिछी करी; पड़-तु तुलसीदासजीने श्री सदाशिवजीके दर्शन

आप्यां नहि, तेधी निराश थंने तुलसीदासजी लखी. आली निकल्या. ६

दोहा—चित्रकूट कहं चढ चलयो, पुरके बाहिर आई ॥

दिल्यो येक महिसुर तहां; बोल्यो वचन बुलाह ॥ ७ ॥

चित्रकूट गोस्वामी निश्चय करी. काशीमांथी आहार निकलतां ओह आदाण सन्मुख

मज्यो. अने ते आदाण ओलावीने आ प्रमाणे कछुं के—६

चौ० काशी छोडि अनत भति जाहू । इतते गये न तोर निवाह ।

तुलसीदास कह किय सेवकाई । भे प्रसन्न नहिं शंभु गोसाई ॥

सो कह सत्य शंभु मैं अहहं । काशी छोडि अनत नहिं रहहं ॥

अस कहि हर निज रूप दिखायो । तुलसीदास चरणन शिर नायो ॥

बहुरि वचन बोल्यो कृतिवासा । चित्रकूट चलु तुलसीदासा ॥

कह्यो पवनसुत है सत सोई । रामदरश पैहै मुद मोई ॥

रचिहै रामायण सुख श्रेणी । अधम उधारन यथा त्रिवेनी ।

तुलसीदास तब भयो निहाला । चलयो चित्रकूटहि तेहि काला ॥

शंकर अपनो रूप छिपायो । तुलसी चित्रकूट कहँ आयो ॥

फटिक शिला पर बैठे जाई । राम लषण लालसा बढ़ाई ॥

ताही समय तुरंग सवारें । कटे शिकारी द्वै धनु डारे ॥

रंपटत मृगम शरन कहँ मारे । हरित वस्सन सुंदर तनु धारे ॥

‘काशी छोडीने अन्य स्थानमां नहि. अहिथी अन्य स्थानमां जतां त-
भारे निर्वाह नथे नहि. आवां आह्वानां वचन सांभलीने तुलसीदासजी ओल्या
के—‘मे शिवजीनी सेवा करी; तोपणु शिवजी भारा उपर प्रसन्न थया नहि, माटे
नहिछु.’ १ आवां तुलसीदासजीनां वचन सांभली आह्वान ओल्या के—‘हुं शिवहुं,
काशीने छोडीने अन्य स्थाने रहेतो नथी.’ आ प्रभाणे कहीने शिवजीये पोतानुं
स्वर्ष देखाउयुं, अने शिवजीनां दर्शन थतां तेमना यरखोमां तुलसीदासजीये
भस्तक नमाउयुं. २ पछी शिवजी ओल्या के—‘हे तुलसीदासजी ! तमे चित्रकूटमां
नथो. पवन कुमारें जे वचनो कथो छे ते सर्व सत्य थथे, अने तमेने आनन्द
स्वर्षी श्री रामचन्द्रजीनुं दर्शन प्राप्त थथे. उ. अने अधमोनो उद्धार करवापाणी
त्रिवेणीना समान तमे समायणु रैखी शकथो. आवां श्री शिवजीनां वचन सांभ-
लीने तुलसीदासजी इतार्थ थर्थ गयो. अने तत्काल चित्रकूट तरङ्ग गयो. ४ शंकर
पोतानुं स्वर्ष छुपावी लीधुं, अने तुलसीदासजी चित्रकूटमां आवा. त्यं आसी
श्री राम—लक्ष्मणनां दर्शननी दृढाकांक्षाथी स्फटिकनी, शिखना उपर जेहा. ५ तेज
समये घोडाओ उपर जेठेला, हाथमां धनुष अणुवाणा, मृगनी पाछण होडी रहे-
ला, हरित वस्त्रो सुन्दर शरीर उपर धारण करेला जे शिकारीओ तेमना (तुल-
सीदासजीनां) निवामां आव्या. ६

दोहा—जानिं शिकारी भूप सुत, राम राम कहि वैत ॥

तुलसीदास पछिताये, मूदि लियो दोउ नैव ॥ ७ ॥

तुलसीदासजीये जे अन्नेने दोउ मृगया करवा आवेला राजकुमारो जेहा,
अने पस्तजने ‘राम राम’ कहीने पोतानां अन्ने नेत्रो मीची लीधो. ७

चौं निकसि गये जब युगल सवारा । आय कह्यो तब यवन कुमारा ॥

प्रभु दरशन पायो की नार्ही । दोऊ राम लषण ते आर्ही ॥

तुलसीदास कह जानि शिकारी । हाय नयन मूदे अचिचारी ॥

अबै न पूर भई अभिलाषा । जैसो पवनतनय तुम भाषा ॥

तब हनुमान कह्यो असबानी । राम घाट चहु काल्हि विज्ञानी ॥

भोर भये तब तुलसीदासा । रामघाट गो भरो हुलासा ॥

गारन लग्यो न्हाय तहँ चंदन । आय गये दोउ दशरथ नंदन ॥

कह्यो देउ चंदन मोहिं बावा । तुलसीदास तब सहजहि गावा ॥

चंदन देहुँ चरचि अंग माहीं । राम लषण तुम हो की नाहीं ॥

बालक कहे साधु जग जेते । राम लषणकी मूरति तेते ॥

ले चंदन दोउ बाल सिधारे । पाँछे पवनकुमार पधारे ॥

बोले वचन दरश तुम पाये । तुलसीदास यह दोहा गाये ॥

ज्यारे ते अन्ने सवारे, ज्यारे गयीं त्यारपछी हुनुमान्छे आवीने कहुं
 'के—'तमने प्रभुनु' दर्शन' प्राप्त' थयु' के नहि' ते अन्ने 'राम-लक्ष्मण' हुता.' १
 तुलसीदासजी ज्यारे के—'हाथ ! हु' तो तेज्योनि शिकारी जखीने आंजो मीची
 गयो हुतो. हे महावीर ! हुल मारी अलिबापा पूर्ण न थिछ, आटे जे प्रमाणे
 आपे कहुं हुतु' ते पूर्ण करे.' २ त्यारे हुनुमान्छे आवां वचन कहुं के—'हे वि-
 शाखी ! फावे तमे रामघाट उपर जजे 'आंतःकांठ थतांज तुलसीदासजी रामघाट
 उपर गया. उ त्यां जईस्नान करीने तुलसीदासजी चन्दन घंसी रखा हुता, तेदलामां
 त्यां अन्ने दशरूपनन्दन (राम—लक्ष्मण) आव्यो. अने ज्यारे के—'आभा ! अमोने
 चन्दन आपि.' त्यारे तुलसीदासजी सहज ज्यारे के—'हु' तमारा अंगमां चन्दन
 लखावी हउंछु.' तमे राम—लक्ष्मण छोके नहिं ? त्यारे तेभाणके ज्यारे के—'जे
 टला जगतमां साधु छे ते सर्व राम—लक्ष्मणनी भूति छे. य चन्दन लछने ते अन्ने
 'अण्डे' ज्यारे गयीं त्यारपछी हुनुमान्छे आव्यो. अने ज्यारे के—'तमने दर्शन
 भयु' के नहिं ? आवा हुनुमान्छेना प्रश्रथी तुलसीदासजी आ होछे ज्यारे. ६

दोहा—चित्रकूटके घाटमें, भै साधुनकी भीर ॥

तुलसीदास चंदन पिसै, तिलक करै रघुबीर ॥ ८ ॥

चित्रकूटना घाट उपर साधुओनी लीड थई रह्यो हुती. त्यां तुलसीदास च-
 न्दन घंसतो हुतो अने श्री राम—लक्ष्मण तिलक करता हुता. ८

बहुरि कछो कर जोरिकै, सुनिये पवनकुमार ॥

देखौं चारौं बंधुको, सहित राज संभार ॥ ९ ॥

वणी हाथ जेदीने तुलसीदासजी विनति करी के, 'हे पवनकुमार ! सां-
 ज्यो. हु' राजसभाज सहित त्यारे कुमारेनु' दर्शन करवा ज्ञासा राखुंछु.' ९

चौ० पवनतनय कह कलियुग माहीं । अस-दरशन होबे कहूँ नाहीं ।

तुलसीदास कह कृपा तिहारी ॥ मोहिं न अचरज परत निहारी ॥

कह कपीश कामदा सिधारी । बैठहु कालिह राम उर धारी ॥

अस कहि कपि अंतर्हित भयऊ । भोर होत तुलसी तहं गवऊ ।

बैठ्यो युगल पहर परयंता । आयो दरशदेन सियकंता ॥

धनद दिशा रहि धूरि सुपूरी । भो प्रकाश दश आसहु भूरी ॥

अगणित मत्त मतंग तुरंगा । सो तहँ विविध भांति रय संग ॥

બોલત વહુ નકીબ ગણ સોરા । યાકો કોશલ કંત કિશોરા ॥

રથ સવારં પ્રભુ ચારિહુ ખાઈ, કરત પવનસુત પદ સેવકાઈ ॥

તુલસીદાસ તબ આરંતિ સાજા । લખ્યો નયન ખરિ રઘુકુલ રાજા ।

દે પરદક્ષિણ વિહવલ મયુઝ । સુખત્રિકર પંકજ શિર દયઝ ॥

યાહિ વિધિ પ્રગટ દરશ તબ પાયો । ઔરનંકો નહિ ભેદ લખાયો ॥

હનુમાનજી બોલ્યા કે—‘કલિયુગમાં એવાં દર્શન કોઈને થતાં નથી.’ તુલસીદાસજી બોલ્યા કે—‘આપની કૃપાથી એવાં દર્શન મને પ્રાપ્ત થાય, તેમાં કોઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. ૧ હનુમાનજી બોલ્યા કે—‘તમે કામદા નામના સ્થાન ઉપર જઈને ત્યાં હૃદય-મન્દિરમાં શ્રી રામચન્દ્રજીને ધારણ કરીને બેસો.’ આ પ્રમાણે કહીને હનુમાનજી અન્તર્હિત થઈ ગયા, અને તુલસીદાસજી પ્રાતઃકાળ થતાંજ ત્યાં ગયા. ૨ અને ત્યાં જઈને બે પોહોર પર્યન્ત શ્રી રામચન્દ્રજીનું ધ્યાન ધરીને બેઠા રહ્યા, ત્યારે સીતાપતિ શ્રી રામચન્દ્રજી દર્શન દેવા માટે આવ્યા. તે સમય ઉત્તર દિશામાં પ્રથમ ધૂળ વ્યાપ્ત થઈ રહી હતી અને પછી દશે દિશાઓમાં પ્રકાશ થઈ ગયો. ૩ પછી અગણિત મહોન્મત્ત હાથીઓ, ઘોડાઓ તથા વિવિધ જાતના રથો દૃષ્ટિમાં આવ્યા. એ સમય અનેક નકીબો ‘જય કોશલપતિના કીશોર કુમારોની’ એવા શબ્દોચ્ચાર કરી રહ્યા હતા. ૪ રથારૂઢ થયેલા ચારે ભાઈઓ ત્યાં આવ્યા. હનુમાનજી ચરણોની સેવા કરતા હતા, તે સમયે તુલસીદાસજીએ નેત્રો ભરીને શ્રી રઘુકુળરાજનાં દર્શન કર્યાં અને આરતી ઉતારી. ૫ ત્યારપછી પ્રદક્ષિણા કરીને તુલસીદાસજી વિહ્વળ થઈ ગયા. ત્યારે તેના મસ્તક ઉપર ભગવાન શ્રી રામચન્દ્રજીએ હાથ ધારણ કર્યો. આ પ્રમાણે ભગવાનનાં પ્રકટ દર્શન થયાં; પરન્તુ તે ભેદ કોઈનાં જાણવામાં આવ્યો નહિ. ૬

દોહા—યાહિ વિધિ તુલસીદાસ પ્રભુ, શ્રીહનુમાન સહાય ॥

• રામદરશ પાયો પ્રગટ, રહ્યો સુયશ જગ છાંચ ॥ ૧૭ ॥

રામ પ્રગાસક આતિ અમલ, નાશક જગ જન્મ ત્રાસ ॥

હિયે હુલાસી વાસ કિય, કાશી તુલસીદાસ ॥ ૧૮ ॥

પ્રગયો મહામહાન તહ, જુરે રોજ જનભીર ॥

પન્થો રહે ચરણન નૃપતિ, આવૈં બુધ મતિધીર ॥ ૧૯ ॥

આ પ્રકારે તુલસીદાસજીને હનુમાનજીની સહાયતાથી પ્રકટ ‘રામનું’ દર્શન પ્રાપ્ત થયું અને તેનો સુયશ જગતમાં ફેલાઈ ગયો. ૧૦ શ્રી રામચન્દ્રજીના ઉપાસક, બહુજ નિર્મળ, જગતના ત્રાસનો નાશ કરવાવાળા તુલસીદાસજીએ મનમાં પ્રસન્ન થઈને ચિત્રકૂટમાંથી પાછા આવીને કાશીમાં વાસ કર્યો. ૧૧ કાશીમાં તુલસીદાસજીનું મહામહત્ત્વ પ્રકટ થતાં, નિરન્તર લોકોની ભીડ તેમની પાસે થવા લાગી. રાજાઓ પણ પારણામાં પ્રણામ કરીને પડ્યા રહેવા લાગ્યા. અને બીજા બુદ્ધિમાન વિદ્વાન પણ આવવા લાગ્યા. ૧૨

चौ० कुछ दिन किय काशीमहँ वासा । गये अवधपुर तुलसीदासा ।
 तहँ अनेक कीन्हो सतसंगा । निशिदिन रंगे रामरतिरंगा ॥
 सुखद रामनौमी जब आई । चैतमास अति आनंद पाई ॥
 संवत सोरहसै इकतीस ॥ सुंदर सुमिरि भानुकुल ईशा ॥
 वासर भौम सुखित चितचायन । किय अरंभ तुलसी रामायन ॥
 बालकांड तहँ पूरन करिकै ॥ आये पुनि काशी सुख भरिकै ॥
 विनय आदि गीतावलि ग्रंथा । रचे रुचिर सूचक युत पंथा ॥
 वाराणसी बस्यो सुख छायो । एक प्रबल पंडित तब आयो ॥
 काशी जीतनको मन कीन्हे । वज्रवायत दुंदुभी प्रवीने ॥
 काशिराज तब सभा बुलायो । सब पंडितन समाज करायो ॥
 तब जो काशी जीतन आयो । सो पंडित अस वचन सुनायो ॥
 एक मुख्य सबमें करिदीजै । हारचीत ताके शिरकीजै ॥

આ પ્રમાણે તુલસીદાસજી કેટલાક દિવસો સુધી કાશીમાં રહીને પછી અયોધ્યા-
 જીમાં આવ્યા. ત્યાં અનેક સતસંગો કર્યા અને અહિંનિશ શ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રેમરંગ-
 માં રંગાઈને રહેવા લાગ્યા. ૧ ત્યારે સંવત ૧૬૩૧ના ચૈત્રમાસમાં સુખ દેવાવાળી
 રંગિનવંમી આવી, ત્યારે અત્યન્ત આનન્દ પામી આદર સહ ભાનુકુળઈશ શ્રી રામ-
 ચન્દ્રજી તેનું સ્મરણ કરી, મંગળવારને દિવસે, તુલસીદાસજીએ પ્રસન્ન થઈને શ્રી રા-
 માયણ રચવાનો પ્રારંભ કર્યો. અયોધ્યામાંજ બાલકાન્ડ સમ્પૂર્ણ કરીને પાછા આ-
 નન્દ પૂર્વક તુલસીદાસજી કાશીમાં આવ્યા. ૨—૩ કાશીમાં નિવાસ કરીને ઉત્તમ
 માર્ગને સૂચવનારા વિનયપત્રિકા અને ગીતાવલિ—આદિ સુંદર ગ્રંથોની પણ રચના
 કરી આ પ્રમાણે પૂર્ણ સુખ પૂર્વક તુલસીદાસજી કાશીજીમાં રહેતા હતા, ત્યારે એક
 પ્રબળ પંડિત કાશીમાં આવ્યો. ૪ તે પંડિત દુર્દુભિ વગડાક્તો, કાશીના સકળ પં-
 ડિતોને જીતવાની આકાંક્ષા મનમાં કરીને આવ્યો. ત્યારે કાશીજીને સભા એકત્ર કરીને
 સર્વ પંડિતોને આમંત્રણ કર્યું. ૫ ત્યારે સભામાં જે પંડિત કાશીના પંડિતોનો પ-
 રાજ્ય કરવા આવ્યો હતો, તેણે સર્વ પંડિતોને કહ્યું કે—‘આ સભામાં એકને મધ્ય-
 સ્થ સ્થાપો, કે જેના કેહેવા ઉપર જય પરાજયનો આધાર રહે.’ ૬

દોહા—પંડિતકો અસ વૈન સુનિ, કાશીવાસી વિપ્ર ॥

માનિ મહાભ્રમ ચિત્તમે, કહે વચન અતિ છિપ્ર ॥ ૧૩ ॥

જીતવા આવનારા પંડિતનાં આવાં વચન સાંભળીને, કાશી નિવાસી સર્વ પંડિતો
 ચિત્તમાં મહાભ્રમ માનીને તુરત આ પ્રમાણે બોલ્યા કે—૧૩

चौ० उत्तर देव काल्हि यहिकेरो । अस कहि मे द्विज निज निज डेरो ॥

कियो ध्यान विश्वेश्वर अयना । मर्यादा तुव हाथ त्रिनयना ॥

રાતિ સ્વપ્ન શંકર અમ ભાષો । તુલસી શીશ અજય જય રાષો ॥

પંડિત મુદિત ભૂપ ગૃહ આયે । સો પંડિતમૂં વચન સુનાયે ॥

તુલસિદાસ સવ માર્હિ પ્રધાનો । જયહુ પરાજય તેહિ શિર આનો ॥

‘ભૂપ કહ્યો-કિમિ સકૈં બુલાઈ’ । તુલસિદાસ ગૃહ ચલો સિધાઈ ॥

યહ કહિ લૈ પંડિતન સમાજા । આયો તુલસિદાસ ગૃહ રાજા ॥

સન્નિધિ કિયો સ્તુત્કાર ગોસાંઈ । એક શિષ્યકો કહ્યો બુલાઈ ॥

યે તાંબૂલ પાંચ લૈ જાહું । દેહુ મુદિત પંડિત સવ કાહું ॥

શિષ્યે તુરત તાંબૂલહિ વાંટા । વચે પાંચ કોહુ પન્યો ન ઘાટા ॥

યહ પ્રમુતા લલિ પંડિત સોઈ । વાદ કરનકી આશ્રય સોઈ ॥

તુલસિદાસ પંડિતહિ બુલાઈ । દૈ રામાયણ કહ્યો બુલાઈ ॥

‘આનો ઉત્તર અમે આવતી કાલે આપીશું.’ આ પ્રમાણે કહીને સર્વ બ્રાહ્મણો પોતપોતાને ઘેર ગયા. અને શિવજીનું કથાન ધરીને વિનવવા લાગ્યા કે—‘હે ત્રિનયન! અમારી લગ્ન રાખવી આપના હાથમાં છે.’ ૧ ‘શંકરે રાતે સ્વપ્નમાં કહ્યું કે—‘જય પરાજયનું કામ તુલસીદાસજીના ઉપર રાખ્યું. આ સ્વપ્નથી આનન્દ પામેલા પંડિતોએ રાજસભામાં આવીને રાજાને તથા પ્રતિપક્ષી પંડિતને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—’ ૨ ‘અમારા સર્વમાં તુલસીદાસ પ્રધાન છે. માટે જ્ય પરાજયની વાર્તા તેના હાથમાં છે.’ રાજાએ કહ્યું કે—‘આપણે તુલસીદાસજીને અહિ શીરીસે બોલાવી શકીએ, માટે આપણે સર્વ તુલસીદાસને ઘેર ચાલો.’ ૩ આ પ્રમાણે કહી, સર્વ પંડિતોના સમાજને સાથે લઈને કાશીરાજ તુલસીદાસજીને ઘેર આવ્યા. ગુચ્છાંઈ—તુલસીદાસજીએ સર્વનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો. અને એક શિષ્યને બોલાવીને કહ્યું કે—૪ ‘આ નાજરવેલનાં પાંચ પાન લઈ અને સર્વ પંડિતોને વેહેચી આપ.’ આ પ્રમાણે પોતાના ગુરુ તુલસીદાસજીની આજ્ઞાથી શિષ્યે તુરતજ પાંચ પાન લઈને પંડિતોને વેહેચી આપ્યાં; તોપણ તે શિષ્યનાં હાથમાં પાંચન પાંચજ પાન શેષ રહ્યાં. ૫ આવી મહારામા તુલસીદાસજીની પ્રમુતા ભેઈને વિદેશી પંડિત કે જે વિવાદ કરવા આવ્યો હતો, તેણે વિવાદ કરવાની ઈચ્છાનો ત્યાગ કર્યો. ત્યાં તુલસીદાસજીએ તે વિદેશી પંડિતને બોલાવી તેના હાથમાં રામાયણ આપીને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૬

દોહા—લંડન મંડન પક્ષ જો, સો દેસહુ યહિમાહિ ॥

જો ન હોય તો આઈ રત, વાદ કરહુ હમ પાહિ ॥ ૧૪ ॥

‘જે ખંડન મંડન પક્ષ છે, તે સર્વ પ્રથમ આમાં ભેઈલીઓ, અને જે આમાં ન મળે તો આવીને મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરજો.’ ૧૪

ચૌઠું પંડિત રામાયણ લૈ લીન્હો । ડેરા ચલિ અવલોકન કીન્હો ॥

સમ્મત શાસ્ત્રપુરાણનકેરો । રામાયણ મહં પંડિત દેરો ॥

જૌન પક્ષ પંડિત મન ભયઝ । સમાધાન તેહિ મહં મિલિગયઝ ॥

જૌન શ્લોક વંદનામાહી । તાકી હાનિ મરે કહુ નાહી ॥

આ પ્રમાણે તુલસીદાસના કહેવાથી વિદેશી પંડિતે રામાયણ લીધી, અને પોતાના ઉતારા ઉપર આવીને અવલોકન કર્યું. તે રામાયણમાંજ સર્વ શાસ્ત્રોનો તથા પુરાણોનો નિર્ણય જોયો. ૧ તે વિદેશી પંડિતને જે પક્ષમાં ધિવાદ કરવાની આકાંક્ષા હતી, તેનું સમાધાન પણ રામાયણમાંજ મળી આવ્યું. આ રામાયણમાં સર્વનો સાર છે, એ શ્લોક જે વંદનામાં છે. તેની કાંઈ પણ હાનિ થઈ નહિ, એટલે કે સર્વ તેમાંજ છે, એ સિદ્ધ થઈ ગયું. એ શ્લોક નિચે પ્રમાણે છે. ૨

**શ્લોક-નાનાપુરાણનિગમાગમસંમતંયદ્રામાયણેનિગદિતંકાચિદન્યતોપિ
સ્વાંતઃસુસાયતુલસીરઘુનાથગાથાભાષાનિબંધમતિમંજુલમાતનોતિ ?**

આ રામાયણ અઢાર પુરાણ, ચારવેદ, અને છ શાસ્ત્રના સમ્મત છે. તેને પણ પોતાના અનુભવથી તુલસીદાસજી કેવળ પોતાની મતિ ઉજાવળ કરવાને માટે ભાષામાં રઘુનાથજીની કથાનો વિસ્તાર કરે છે. ૧

જૌં પંડિત ગ્રહ પરિ કર્મદાયંઝ । તુલસીદાસ પદ રજ શિર ધરઝ ॥

નિજ અપરાધહિ ક્ષમા કરાયો । સભા મધ્ય શ્લોક સુનાયો ॥

પછી તે પંડિતે તુલસીદાસજીના ઘરની પ્રવેશિણા કરી. તુલસીદાસજીની ચરણરજ મસ્તક ઉપર ધારણ કરી, પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગીને, સભામાં આ શ્લોક પ્રાંભણાવ્યો. ૩

શ્લોક-આનંદકાનને કોપિ તુલસી જંગમસ્તરુઃ ॥

યત્કાવ્યમંજરી ભાવાદ્રામભ્રમરમૂષિતઃ ॥ ૨ ॥

“આ આનંદના વનમાં (કાશીમાં) કોઈ તુલસીદાસજીની જંગમ વૃક્ષ છે. જેની શાવ્યરૂપી મંજરી ભાવને લીધે શ્રી રામચન્દ્રજીની ભ્રમરથી ભરિત છે ! ૨

જૌં તુલસી શિષ્ય ભયો પુનિ સોઈ । અરણ્યો સકલ વસ્તુ વહુતોઈ ॥

રામભક્તિફો કરિ ઉપદેશા । ગયો ગર્વ તજિ કૌશલદેશા ॥

પુનિ ચેટકી એક તહં આયો । યક યશિણી સિદ્ધિ કરિ લ્યાયો ॥

તેહિ વલ સવ થલ નગર પુજાયો । મહામહત્વ જનનસોં પાયો ॥

યક વૈષ્ણવ કોડ ગયો સકામા । રાઘવો સિદ્ધ તાહિ નિજશામા ॥

સિદ્ધ નારિસોં મરે મિતારે । સાધુ ગયો લૈ તાહિ પરાઈ ॥

પછી તે પંડિત તુલસીદાસજીનો શિષ્ય થયો, અને પોતાની સકળ વસ્તુઓ તેમને અર્પિત કરી. ગોસ્વામી-તુલસીદાસજીએ તેને રામભક્તિનો ઉપદેશ કર્યો, અને તે પંડિત ત્યારપછી સર્વ ગર્વનો ત્યાગ કરી કૌશલદેશમાં ચાલ્યો ગયો. ૪ પછી ત્યાં એક ચેટકી આવ્યો હતો, તેણે મંત્ર બળદ્વારા એક યશિણીને સાધી હતી. તેના બળવડે તેની

આખા નગરમાં પૂજા થઈ અને મનુષ્યોથી તે મહામહત્તાને પામ્યો. ૫ કોઈ સકામ વૈ-
શ્ણવ તે ચેટકવાળા સિદ્ધ પાસે જતાં, તેણે તેને પોતાના સ્થાનમાં રાખ્યો. એ સિદ્ધની
સ્ત્રી સાથે તે વૈશ્ણવને સ્નેહ થતાં તે વૈશ્ણવે—સાધુ તેની સ્ત્રીને લઈને આવ્યો ગયો. ૬

દોહા—ઝઠયો ચેટકી ખોર જાવ, લાલ્યો નારિ નહિ ધામ ॥

બોલિ યક્ષિણીકો તુરંત, બીન્હી કોપ અછામ ॥ ૧૫ ॥

પ્રાતઃકાળે થતાં ચેટકી જોવો ઉઠ્યો અને ઘરમાં પોતાની સ્ત્રી જોવામાં ન આવતાં
તેણે મહાકોપ કરીને યક્ષિણીને બોલાવી કહ્યું કે. ૧૫

ચૌ० યહિન્શન નગર ભૂપ ગહિ લ્યાવૈ । સાધુ નારિલૈ જાન ન પાવૈ ॥

સુનિ યક્ષિણી તુરંતહિ ધાઈ । યુતપરચંક ભૂપ ગહિ લ્યાઈ ॥

કહ્યો યક્ષિણી ભૂપહિ વૈના । કાશીમહં કોઝ સાધુ રહૈ ના ॥

તિલક ધોવાય માલ સબ ટોરી । ધરિ દીજૈ મમ કુંડ બટોરી ॥

જો અસં કરિહૌ નરપતિ નાહી । તૌ જાનોં ઘર ચમપુરમાહી ॥

નરપતિ કહો ભવન પંહુચાવહુ । કાલિહિતે નિજ હુકમ કરાવહુ ॥

તુરત ભવન ભૂપહિ પઠવાયો । ખોર ભૂપ શાસન પ્રગટાયો ॥

સાધુન ગલ કંઠી સબ ટોરી । ધોય તિલક કરિકૈ બરજોરી ॥

સિદ્ધ કુંડ દીજૈ પંહુચાઈ । દૂજી કાત ન બને બનાઈ ॥

યહ સુનિ નૃપ દલ કિયો તયારી । ધોવન લગે તિલક લૈ વારી ॥

ટોરિ ટોરિ કંઠી બહુતેરી । મયો સિદ્ધકે કુંડહિ ઢેરી ॥

હાહાકાર મચ્યો સબ કાશી । મયે સંત સંબ જીવ નિરાશી ॥

‘આ ક્ષણેજ નગરના રાજાને પકડી લોવું અને તે સાધુ-વૈશ્ણવ મારી સ્ત્રીને લઈ
જવા ન પામે.’ આવી સિદ્ધની આજ્ઞા સાંભળતાંજ યક્ષિણી દોડતી ચાઈ અને જલંગ
સહિત રાજાને ઊપાડી લાવી. ૧ ‘યક્ષિણીએ રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, કાશીમાં કોઈ
સાધુ રહેવા ન પામે, તથા સર્વનાં તિલક ધોવરાવી સર્વની માળા તોડી મારા કુંડમાં ન
ખાવી. ૨ હે રાજા! જો આ પ્રમાણે નહિ કરે તો નિશ્ચય જાણજે કે, તારું ઘર ચમ-
પુરીમાં થશે, ‘રાજાએ કહ્યું કે મને મારે ઘેર પોહોચાડી દે, એટલે કાલથીજ હું એવો
હુકમ કરાવીશ.’ ૩ આ પ્રમાણે જ્યારે નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું ત્યારે રાજાને તુરંતજ ઘેર પો-
હોચાડી દીધો. અને પ્રભાત થતાંજ રાજાએ હુકમ આપ્યો કે, સર્વ સાધુઓનાં ગળાંની
કંઠી તોડી નાખો અને તેઓનાં તિલક બળાતકારે ધોવરાવી નાખો. ૪ અને તે સાધુઓની
સર્વ માળા સિદ્ધના કુંડમાં પોહોચાડી દિયો. આ આજ્ઞા વિરૂદ્ધ કશી વાત થવાની નથી.
આ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞા થતાં સકળ સેના ચાલી, અને જળ લઈને સાધુઓનાં તિલક
ધોવરાવવા લાગી. ૫ ઘણાઓની માળા તોડી તોડીને સિદ્ધનો કુંડ ભરી દીધો. તેથી
કાશીમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, અને સઘળા સન્ત જોવો અત્યંત દુઃખ પામ્યા. ૬

દોહા-કહો ધૂત કોડ જાયકૈં, તુરત ચેટકી કાહિં ॥

તુલસીદાસ મારા તિલક, તુમ તોરૌ કત નાહિં ॥ ૧૬ ॥

કોઈ ધુતારાએ જઈને ચેટકીને કહ્યું કે, ‘તમે તુલસીદાસજી માળા કેમ તોડાવતા નથી અને તિલક કેમ ધોવરાવતા નથી?’ ૧૬

ચૌ० સુનિ ચેટકી સૈન સર્વ સાંજેનાં ચલ્યોં કોપિ વજવાવત વાજે ॥

નગર લોગ સર્વ દેવન ધાયે । કોડ વૈષ્ણવ તુલસી ઢિગ ગૌથે ॥

માલા કંઠી તોરન હેતૂ । આવત કિયે ચેટકીનેતૂ ॥

તુલસીદાસ તબ ગિરા વચ્ચાની । જાકર માલ તિલક સો જાની ॥

જબ ચેટકી કુટી નિયરાયો । તબ ચક ધોર વહેરર આયો ॥

પરી ફોજ ઉડિ મુરસરિ માહીં । રહી ચેટકી તનુ સુધિ નાહીં ॥

રૂધિર વમત વૂડત મધિધારા । જસ તસ કૈસો લગ્યો કિનારા ॥

ત્રાહિં કહૈત તુલસીપદ ગિરેઝ । મૈં અજાન સંતન સોં ભિરેઝ ॥

ક્ષમા કરહુ અપરાધ હમૌરા । તુલસી કરુણા પારાવારા ॥

વચન પહો મુરકાઈ ગોસાંઈ । સંત સેઝ લઘુ જનકી નાંઈ ॥

સાદુ વર્ષ ભરિ સાધુન જંઠો । તબ હૈહો મુચિ હૈ નહિં જંઠો ॥

કિયો ચેટકી તૈસહિ આઈ । તરી ચક્ષિણી સંગતિ પાઈ ॥

આવાં ધુતારાનાં વચન સાંભળી ખેલો ચેટકી સર્વ સેનાને સજ્જ કરી, કોપ કરી માળા વગડાવતો આવ્યો, નગરના સર્વ લોકો જોવાને દોડ્યા. કોઈ વૈષ્ણવે તુલસીદાસજી પસિ આવીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે ૧ ‘તમારી માળા, કંઠી ધિગેરે તોડવાને માટે ચેટકી આવે છે.’ આવાં વૈષ્ણવનાં વચન શ્રવણ કરીને તુલસીદાસજી બોલ્યા કે- ‘જેમ માળા અને તિલક છે, તે વાતને તે બોલો.’ ૨ જ્યારે ખેલો ચેટકી તુલસીદાસજીની પર્ણકુટીની સમીપમાં આવ્યો ત્યારે એક ‘મહાસય’ કર આંધી આવી. એટલે તે આંધીના પવનના પ્રબળથી સર્વ સેના ઉડીને ગંગાજીમાં પડી અને ચેટકીને પણ શરીરનું ભાન રહ્યું નહિ. ૩ તે ચેટકીના મુખમાંથી રૂધિરની ધાર નિકળવા લાગી અને તે ગંગાજીની મધ્યધારામાં ડૂબતાં ડૂબતાં જેમ તેમ કરીને તે કીનારા ઉપર આવ્યો. અને ‘રક્ષા કરો રક્ષા કરો’ એમ કહીને તુલસીદાસજીનાં ચરણોમાં પડ્યો અને વિનતિ કરવા લાગ્યો કે- ‘મેં અબાણપણથી સંતોને દુઃખ આપ્યું છે. ૪ મારો અધરાધ ક્ષમા કરો. ‘હે! તુલસીદાસજી આમ કંઈનાના સ્થાન છો.’ આવી ચેટકીની નમ્રતા નિરખીને શુસાંઈજીએ મન્દહાસ્ય કરીને કહ્યું કે- ‘તું સંતોની દાસના સમાન સેવા કર. અને એક વર્ષ પર્યન્ત સાધુઓનું ઉચ્છિષ્ટ ખાય તો પવિત્ર થાય તેમાં જરા પણ અસત્ય નથી. ચેટકીએ તુલસીદાસજીના કેહેવા પ્રમાણે કર્યું અને તેની સંગતિથી ચક્ષિણી પણ પવિત્ર થઈને તરી ગઈ. ૫-૬

દોહા—સંત ચરણ જલ પાન કારિ, સાધુ જૂઠ નિત સ્વાય ॥

મયો ચેટકી રામકો, દાસ કુવાસ વિહાય ॥ ૧૭ ॥

• સન્ત લોકોના ચરણોના જળનું પાન કરીને નિત્ય સાધુઓનું ઉચ્છિષ્ટ ખાતો તે ચેટકી સઘળી નીચ વાસનાઓને ત્યાગીને શ્રી રામચન્દ્રજીનો દાસ થયો. ૧૭

• ચૌ૦ મરે રામનૌમી યક કાલા । જુરી કુંદીમહે સંતનમાલા ॥

• ઉત્સવ કિયો મહામુખ છાયો । સિગરી રાંજ્ય વિભૂતિ બુલાયો ॥

મરે ભીર ભારી તેહિ ઠામા । છાયરહો ઇક રામ હિ નામા ॥

તહે મક હોમ અવધપુર કેરો । આયો તુરત ઉછાહ ઘનેરો ॥

મહાભીર વશ દર્શ ન પાયો । જન્મ મનોરથ વોલિ સુનાયો ॥

તુલસીદાસપહે કોઝ કહ આઈ । તુરત ગયો પ્રમુ કાજ વિહાઈ ॥

પૂછયો હૈ તુ કેહાંકો વાસી । સો કહ કૌશલનગર નિવાસી ॥

અવધ નિવાસી સુનત ક્યાંલા । મરિ આણ દોઝ નંમન વિશાલ ॥

ઊર લગાય મિલિ કુઝી લૈ આઈ । વારવાર તેહિ કહો બુઝાઈ ॥

યહ વિભૂતિકો પ્રમુ રઘુરાઈ । જનિ માંધિયો અવધપુર જાઈ ॥

મેં ચેરો રઘુપતિ પદ કેરો । વારાણસી બસોં કારિ ડેરો ॥

એસો હૈ તુલસી પરમાઝ । કહે મોંહિં નહિ હોત અઘાંઝ ॥

એક સમય રામનવમી ઉપર તુલસીદાસજીની પર્ણકુટીમાં ઘણા સન્ત મહાત્માઓ એકત્ર થયા હતા તે સર્વ રામનવમીનો મહોત્સવ કરીને મહામુખ પામ્યા. અને સઘળી રાંજ્યવિભૂતિયો એકઠી કરી હતી. ૧ ત્યાં બહુજ ભીડ થઈ હતી, અને સર્વના મુખથી રામનામોચ્ચાર થઈ રહેવાથી ત્યાં રામનામ છાઈ રહ્યું હતું. ત્યાં એક અયોધ્યાનો ચમાર આવ્યો કે જે અનેક પ્રકારે પ્રસન્ન થઈ રહ્યો હતો. ૨ પણ તે સમયે બહુજ ભીડ હોવાને લીધે તે ચમારને દર્શન ન થતાં તેણે જન્મ મનોરથ બોલીને સંભળાવ્યું કે, ‘ મને તુલસીદાસજીનાં જ્ઞાન થયાં નહિ. આ વાંત કોઈએ તુલસીદાસજી પાસે આવીને કહેતાં તુલસીદાસજી તેજ સમયે પ્રભુના કાર્યને ત્યાગીને તે ચમાર જ્યાં હતો ત્યાં આવ્યા. ૩ અને ચમારને પૂછ્યું કે, ‘ તમે ક્યાંના નિવાસી છો ! ’ ચમારે કહ્યું કે— ‘ હું કોસલપુરનો રહેવાવાળો છું. ’ તે ચમારને અયોધ્યાનો રહેવાવાળો જાણીને તુલસીદાસજીનાં બંને વિશાળ નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. ૪ તુલસીદાસજી તેને હૃદય સાથે લગાવી પર્ણકુટીમાં લઈ આવ્યા, અને વારંવાર તેને સમજાવીને કહેવા લાગ્યા કે— ‘ તું અયોધ્યામાં જઈને આ વિભૂતિનું પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે વર્ણન કરીશ માં. ૫ હું શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોનો સેવક છું. વારાણસી—કાશીમાં રહું છું. ’ આવા આવા તુલસીદાસજી ૧ અનેક પ્રજાવો છે, કે જેનું વર્ણન કરતાં મારું મન તૃપ્ત થતુંજ નથી. ૬

દોહા—યેક સમય શ્રી અવધકો, લૈ સંગ સંત સમાજ ॥

નાવહિ નાવહિ ચલત મયે, નાવ મરાયે સાજ ॥ ૧૮ ॥

એક સમય તુલસીદાસજી સન્તસમાજને સાથે લઈને, વાહાણમાં અનેક સાળે ભરીને તથા ખોતે પણ સન્ત સમાજસહ વાહાણમાં બેસીને જળ માર્ગે અયોધ્યામાં જવા નિકળ્યા. ૧૮

ચૌ० સરયૂ ગંગા સંગમ જહંઈ । પહુંચે જવૈ ગોસાઈ તહંઈ ॥

ભૂપ ઘાટ ઘાટી અનુગ્રામાં । પૂછ્યો તુલસી ચારિહું નામા ॥

કહે લૌક ચલિકૈ શિર નાવત । રામાસિંહ સ્ત નૃપતિ કહાવત ॥

રામદાસ ઘાટીકર નાં । તથા રામપુર વાજત ગાઝ ॥

રામઘાટ યહ ગુણ્યો ગોસાઈ । લગત જગાત સૈ વરિઆઈ ॥

વિન કર દૈ કોઝ જાન ન પાવે । તુમહું કો દેવ ડીચિત સૈ ભાવૈ ॥

રામમયે ગુણિ નામ સવનકે । સજ્જલ કોર મે પ્રભુ નયનનકે ॥

તુલસિદાસ વોલે મુસકાઈ । દૈ જગતહૈ ધોર જવાઈ ॥

સુન્યો ગોસાઈ આગમ રાજા । આયો તુરતહિ સહિત સમાજા ॥

વંધો તુલસિદાસ, પદકંજન । લિય ઉપદેશ કુમતિ દગ અંજન ॥

વિનય-કિયો મરિ આગંદ મારા । હોય નાથ સતહી મંઢારા ॥

મેરે કંઠ-દેહુ પ્રભુ કંઠી । કીજૈ મોહિં વસિદ વિકુંઠી ॥

જ્યાં સરયૂ અને ગંગાનો સંગમ થાયછે ત્યાં જ્યારે ગુસાંઈજી-તુલસીદાસજી પોહ્યા ત્યારે ત્યાંના લોકોને રાબાનું, ઘાટનું, ઘાટવાળાનું તથા ઘાટની પાસે જે ગામ હતું તેનાં ચારેનાં નામ તુલસીદાસજીએ પૂછ્યાં. ૧ આ પ્રમાણે તુલસીદાસજીના પૂછવાથી લોકો મસ્તક નમાવીને કેહેવા લાગ્યા કે-‘અહિના રાબાનું’ નામ રામસિંહ છે, ઘાટવાળાનું નામ રામદાસ છે. અને આ ગામ રામપુર કેહેવાય છે. ૨ હે ગુસાંઈ! આ ઘાટનું નામ રામઘાટ છે. અહિ જકાત લાગે છે કર આખા વગર કોઈને જવા દેવામાં આવતા નથી. માટે તમે પણ જે કાંઈ તમારી ઈચ્છા હોય તે કર આપો.’ ૩ તુલસીદાસજીએ જ્યારે ચારેસ્થાનોનાં નામ રામ-શબ્દ યુક્ત સાંભળ્યાં ત્યારે નેત્રોમાં જેને પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં એવા તુલસીદાસજીએ મન્દહાસ્ય કરીને કહ્યું કે-‘કર આપીને અમે શીઘ્ર ચાલીએ છીએ. ૪ રામપુરનો રાબા રામસિંહ, તુલસીદાસજી આવવાના ખબર સાંભળીને પોતાના સમાજસહ તુલસીદાસજીના દર્શનાર્થ આવ્યો, અને તુલસીદાસજીના ચરણ કમળમાં પ્રણામ કરીને કુમતિરૂપ દોષોને દૂર કરવાવાળો તથા નેત્ર દોષને દૂર કરવાવાળો ઉપદેશ લીધો. ૫ મહા આનન્દને પ્રાપ્ત થઈને વિનતિ કરી કહ્યું કે-‘હે સ્વામિન! અહિ એક મારાં તરફથી ભંડારો થાય તો સાફ. અને હે પ્રભુ! મારા કંઠમાં કંઠીમાં બાંધો, કે જેથી હું અન્તે વૈકુંઠવાસી થાઉં. ૬

દોહા-તુલસિદાસ કરિકૈ કૃપા, મંઢારા તહૈ દીન ॥

ભૂપહુ દ્રવ્ય લગાયકે, અતિ ઉત્સવ તહૈ કીન ॥ ૧૯ ॥

તુલસીદાસ ઉપદેશ તે, ભૂપ સહિત સર્વ દેશ ॥

રઘુપતિ ભક્ત અનન્ય ભો, સેવો સંત હમેશ ॥ ૨૦ ॥

તુલસીદાસની પાદુકા, ધન્યો ભૂપ ગૃહમાહિ ॥

ઇષ્ટ દેવ સમ પૂજકૈ, પાથો મોદ સુદાહિ ॥ ૨૧ ॥

તુલસીદાસજીએ રાજાની વિશ્વસિ માન્ય રાખી, રાજા ઉપર કૃપા કરી ત્યાં સાધુ જનોને ભાંડારે આપ્યો. અમે રાજા રામસિંહ પાણી પુષ્કળ દ્રવ્ય વ્યય કરીને ત્યાં મહોત્સવ કર્યો. ૧૬ તુલસીદાસજીના ઉપદેશથી રાજા સહિત તે સર્વ દેશ શ્રીરામ ચન્દ્રજીનો અનન્ય ભક્ત થઈ ગયો અને નિરન્તર સન્તોની સેવા કરવા લાગ્યો. ૨૦ રામસિંહ રાજાએ તુલસીદાસજીની પાદુકાઓ ઘરમાં લાવીને રાખી અને ઇષ્ટ દેવના સમાન એ પાદુકાઓનું પૂજન કરીને અહનિશ આનન્દ કરવા લાગ્યો. ૨૧

ચૌ૦ એક દિના નિવસત તેહ કાશી । એક ચરિત્ર ભયો સુખરાશી ॥

ભૈરવનાથ પ્રભાવ અપારા । સો મનમેં અરુ કિયો વિચારા ॥

મોહિ ગોસાઈ પૂજત નાહી । દરશાઝં પ્રભાવ યહિ કાહી ॥

અસ ગુણ તુલસીદાસકો વાહુ । દુસહ પીર પ્રગટ્યો પ્રદ દાહુ ॥

હોત મહિ અતિ પીર તહાંહી । છૂટત જાન્યો નિજ તનુ કાહી ॥

જતન કોટિ કીન્હો મતિધીરા । તંબહં ન પ્રિટી બાહુકી-પીરા ॥

તવ બાહુકકો રચ્યો ગુસાઈ । મિટિ ગૈ પીર સ્વપ્નકી નાઈ ॥

ભૈરવ પર કોપ્યો હનુમાના । ભૈરવસોં શિવ બચન વસાના ॥

દેહુ રામદાસન દુઃખ નાહી । તે મોહિ પ્રિય પ્રાણહુતે આહી ॥

સ્વમે તુલસી સોં શિવ ભાવ્યે । મૈં ભૈરવહિ મુખ્ય ગણ રાખ્યો ॥

ઇનહંકો વંદન તુમ કીજૈ । મોરિ પ્રીતિ અતિશય મનિ લીજૈ ॥

તુલસીદાસ તવ આનંદ પાઈ । ભૈરવકી વંદના વનાઈ ॥

કાશીમાં રહેતાં તુલસીદાસજીને એક દિવસ સુખના રાશીરૂપ એક ચરિત્ર થયું. ભૈરવનાથ કે જેનો કાશીમાં મોટો પ્રભાવ છે તેમણે મનમાં આવો વિચાર કર્યો કે-૧ ‘ગુસાંઈજી-તુલસીદાસજી માફ પૂજન કરતો નથી માટે તેને મારો કાંઈક પ્રભાવ દર્શાવું.’ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તુલસીદાસજીની ભુજામાં ભૈરવનાથે દુસ્સહ પીડા ઉત્પન્ન કરી. ૨ એ દુસ્સહ પીડા એવી થઈ કે, તેથી તુલસીદાસજીએ એવું જણ્યું કે- ‘આ પીડાથી દેહ છૂટી જશે.’ ધીર બુદ્ધિવાળા ગુસાંઈજીએ નાના પ્રકારના ઉપાયો કર્યા છતાં પણ ભુજાની પીડા શાન્ત થઈ નહિ. ૩ આ સમયમાં ગુસાંઈજીએ ‘હનુમાન બાહુક’ બનાવ્યો, કે જેથી ભુજાની સઘળી પીડા સ્વપ્નની પેઠે શાન્ત થઈ ગઈ. હનુમાનજીએ ભૈરવનાથ ઉપર કોપ કર્યો ત્યારે શિવજીએ ભૈરવનાથને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-૪ ‘જે શ્રી રામચન્દ્રજીના ભક્તોને દુઃખ આપતા નથી તે મને પ્રાણ કરતાં પણ

અધિક પ્રિય છે.' ત્યારપછી તુલસીદાસજીને સ્વપ્નમાં આવીને શ્રી સદાશિવજીએ કહ્યું કે, - 'મેંજ ભૈરવનાથને મુખ્ય ગણુ કરીને સ્થાપેલ છે. ૫ માટે તમે તેને વન્દન કરો, અને તેમ કરવાથી મારી તમારા ઉપર બહુનું પ્રીતિ થશે.' આવાં શિવજીનાં વચનથી તુલસીદાસજીએ આનન્દ પામી 'ભૈરવવન્દના' બનાવી. ૬

દોહા-રચ્યો કવિત્ત ઉદ્દગ્ર અતિ, બાહુક ચૌઆલીસ ।

તાસુ પ્રમાક પ્રેત્યક્ષ અતિ, અબલોં આંખિન દીસ ॥ ૨૨ ॥

જો ચૌઆલિસ દિવસ લગિ, હનુમત મંદિર જાય ॥

પાટ કરૈ બાહુક સુચિત, વૈઠે સનેમ સુહાય ॥ ૨૩ ॥

તાસુ પ્રેત વાધા સકલ, તનકી મનકી પીર ॥

મેટિ દેત મારુતસુવન, યહ માપૈં મતિધીર ॥ ૨૪ ॥

હનુમાન્ બાહુકમાં અત્યન્ત ઉદ્દગ્ર સુમાલીશ કવિત્ત છે, તેનો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ આજ-પર્યન્ત આંખથી જોવામાં આવે છે. ૨૨ જો સુમાલીશ દિવસ સુધી હનુમાનના મંદિરમાં જઈને 'હનુમાન્ બાહુકનો' નિયમ પૂર્વક એકાગ્ર ચિત્તથી પાઠ કરવામાં આવે તો, ૨૩ તેથી પવનપુત્ર-હનુમાન્ તેની સર્વ પ્રેત વાધા તથા મનની અને તનની પીડાને નષ્ટ કરી નાખે છે, એમ મતિધીર પુરૂષો કહે છે. ૨૪

ચૌ૦ એક સમય તુલસી મંડારે । જુરી મેટ જન દિયે અપારે ॥

ચૌર ચૌરાવનકે હિતઆયે । અર્દ નિશા નિજ ઘાત લગાયે ॥

જવહીં ચૌર ચૌરાવન આવે । દ્રૈ બાલક ધનુ શર લે ધાવે ॥

યહિ વિધિ સિગરી રાતિ સિરાની । ચૌર ન ડરતે કુમતિ પરાની ।

દૌર ચૌર તુલસીકે પાંચન । પરે આય ચિતમેં અતિચાંચન ॥

પૂછયો કો બાલક પ્રમુ દોઝ । રૈતે ન આવન પાવત કોઝ ॥

તુલસિદાસ પૂછયો વૃત્તાંત । ચૌર કહે સિગરે હૈ શાંતા ॥

ધન્ય ધન્ય કહિ પુલકિ મોસાઈ । મહે ચૌર પાંચન વારંચાઈ ॥

હેમે શિષ્ય તુરંતહિ ચૌરા । તુલસિદાસ ડરમો દુઃખ મોરા ॥

સંપતિ ધરવ ડચિત રૈત નહીં । રામ લૂપણ તાકેં ધન કાહીં ॥

ધિગ તેહિ જેહિ પ્રમુ પરિશ્રમ મયંઝ । અબલોં મોર કપટ નહિં ગયઝ ॥

અસગુણિ સંપતિ દિયો લુટાઈ । કર કરવા કોપીન વિહાઈ ॥

એક દિવસ તુલસીદાસજીએ ભંડારમાં ઘણી ભેટો દેવા માંડતાં ત્યાં અસંગ્ય લોકો એકત્ર થઈ ગયા. તે સમયે કેટલાક ચોરા ચોરી કરવાને માટે પણ ત્યાં આવ્યા. અને તેઓએ અર્ધરાત્રીએ ચોરી કરવાની ડોશિષ કરી. ૧ જ્યારે ચોર લોકો ચોરી કરવા આવ્યા ત્યારે જો બાળક ધનુષ બાણ લઈને તેઓની સામા દોડ્યા. આ પ્રમાણે આખી રાત્રી વીતી જતાં ભંડારના દર્શનથી ચોર લોકોની કુમતિનો નાશ થઈ ગયો. ૨

ચોર લોકોએ પરમ સ્નેહથી દોડીને તુલસીદાસજીના ચરણમાં પડીને પૂછ્યું કે—‘હે પ્રભુ ! એ બે બાળક કેમણ છે ? કે જેના લયથી અહિ કોઈ આવવા પામતું નથી. ૩ આવી ચોર લોકોની વાર્તા સાંભળતાં તુલસીદાસજીએ ચોરોને વૃત્તાન્ત પૂછતાં ચોરો-એ શાન્તપણાથી સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી. આ વાર્તા શ્રવણ કરી તુલસીદાસજીનાં રૂંવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં અને ‘ધન્ય છે ધન્ય છે’ એમ કહીને બળાત્કારે તે ચોરોના પગ પકડયા. ૪ ચોર લોકો તુરતજ તુલસીદાસજીના શિષ્ય થઈ ગયા. અને તુલસીદાસજીના મનમાં દુઃખ ક્રિપ્ત થયું કે—‘અહિ સમ્પત્તિ રાખવી એ ઉચિત નથી; કારણ કે સંપત્તિ રાખવાથી શ્રીરામ-લક્ષ્મણને દુઃખ થાય છે. ૫ જે કારણથી પ્રભુને પરિશ્રમ થયો એ સંપત્તિને ધિક્કાર છે. અને માડું કપટ પણ આજપર્યન્ત ગૂચું નહિ. આ પ્રમાણે વિચારી તુલસીદાસજીએ માત્ર હાથમાં કરવો અને કોપીન રહેવા દધને બાકીની બીજી સર્વ સંપત્તિ લૂટાવી દીધી. ૬

દોહા—કાશીમેં પુનિ ચક્ર સમય, મન્યો વિપ્ર કોડુ એક ॥

સતી હોન હિત તાસુ તિય, બાંધ્યો જતન અનંક ॥ ૨૫ ॥

એક સમય કાશીમાં કોઈ એક બ્રાહ્મણ મરણ પામ્યાં તેની સ્ત્રીએ અત્યન્ત દુઃહરીને સતી થવા માટે અનેક યત્નો કર્યાં. ૨૫

ચૌ० ન્દાય પહિરે પટ નરિયર લેકે । ચલી દેવ દરશન મુખ લેકે ॥

તુલસીદાસ આશ્રમહું ગવની । વંચો ચરણ વિપ્રકી રૂંચની ॥

ધ્યાન કરત તહં રહે ગોસાંઈ । બોલે વચન સદ્ગજકી નાઈ ॥

હો સૌભાગ્યવતી તૈં નારી । સુનિ સદ્ગામિનિ ગિરા ઉચારી ॥

તે સ્ત્રી સ્નાન કરી, વસ્ત્રો પોહેરી, નાળીએ હાથમાં લઈને આનન્દથી દેવ દર્શન કરવા ચાલી. માર્ગમાં જતાં તુલસીદાસજીનો આશ્રમ આવતાં તેમાં જઈને તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ તુલસીદાસજીને પ્રણામ કર્યા. ૨૬ તે સમયે ગુણાંધજી ધ્યાનમાં રૂઢાં હતાં, તો પણ સહજ સ્વભાવે બોલી ઉઠ્યાં કે—‘હે સ્ત્રી ! તું સૌભાગ્યવતી રહેઠાં આવાં તુલસીદાસજીના આશીર્વાદાત્મક વચન શ્રવણ કરતાં તે સ્ત્રી આ પ્રમાણે બોલી. ૨

સાક્ષી—દોહા-તુલસી આવત દેવ કરિ, સતી નવાયો શીશ ॥

જવ તુલસી એસે કહ્યો, અમર ચૂડ આશીશ ॥ ૨૬ ॥

પતી હમારે ચલિ ગયે, હમહં ચલનેહાર ॥

તુલસી તુમરે વચનકો, હોસી કવન હવાલ ॥ ૨૭ ॥

તે સ્ત્રીએ તુલસીદાસજીને આવતાં જોતાં તેણે શિર નમાવ્યું તે સમય તુલસીદાસજીએ કહ્યું કે—‘તાડું સૌભાગ્ય અચળ રહેા.’ ૨૬ આવાં તુલસીદાસજીનાં વચન સાંભળતાં તે સતી બોલી કે—‘હે ભગવન્ ! મારો પતિ મરણ પામેલ છે અને હું પણ સતી થવા માટે બળિયું. હે ગુણાંધ ! આપનાં વચનની હવે શી દશા થશે ? ૨૭

चौ०—सत्य करो अषनी प्रभु वानी । सती होन हित अहाँ पयानी ॥
 लख्यो गोसाँई नयन उधारी । किहे हती तिय सती तयारी ॥
 अपने वचन सत्यके हेतू । गये जहाँ मृत दाहन नेतू ॥
 नयन मूँदि दोउ भृजा पसरिहु । जय जय सीताराम उचारहु ॥
 मृतक ओर चितई ओं कोई । आंधर सो विशेषक होई ॥
 जन समाज तै सहि सब कीन्है । सीताराम मुदित कहि द्वीन्है ॥

हे प्रभु ! आपनी वाणी सत्य करो. तुं तो सती थवाने माटे जठिछुं. 'आवां ते
 प्राद्वणुनी स्त्रीनां वचन सांभणतां तुलसीदासजीने नेत्रो उधाडी जेतक ते स्त्रीअे सती
 थवानी तयारी करी हुती. १ आ प्रमाणे जेध पोतानां वचनने सत्य करवा माटे शु-
 सांधिछु—तुलसीदासजी, रामशानमां डे जयां मेला प्राद्वणुना शयने लछ जवामां आब्युं
 हुतुं त्यां पेली स्त्री साथे गया. अने त्यां जठने पेली सती स्त्रीनि कहुं डे—'हे स्त्री ! नेत्र
 वींचीने हाथ लांछो करीने तास स्वामीनुं आलिंजन करीने मुणथी जय जय सीताराम
 ज्येभ उच्चारण करय. २ अने सर्वने कहुं डे—आ समय डोछअे शयनी साथे निहाणवुं
 नहि, जे डोछ जेथे तो ते आंधणो भ्रष्ट जथे. आ प्रमाणे तुलसीदासजीनी आज्ञा थतां
 सर्व जन समाजे नेत्रो वींचीने प्रसन्न थठने सीतारामनुं उच्चारण करवा मांड्युं. ३

जस सब बोले राम दोहाई । मृत कहु बोल्यो हाथ उठाई ॥
 ज्यारे सर्व बोडो राम दुहाई जोदयां त्यारे शय पण हाथ उंचा करीने जोदयो.

दोहा—तुलसी मरा बोलाइकै, मस्तक धास्यो हाथ ॥

हम तौं कलु जानै नहीं, तुम जानौ रघुनाथ ॥ २८ ॥

दोरि गहो तुलसी चरण, जै जै माच्यो भोर ॥

कोइक मूँयो नयन नहि, भयो अंध तेहि ठौर ॥ २९ ॥

तुलसीदासजी राम शब्द शय. पासे जोलावीने तेना मस्तक उपर हाथ राभीने
 जोदयो डे—'हे रघुनाथजी ! तुं तो कहुं जानुतो नही, सर्व तमे ज्ञेयछो.' २८ भरषु
 पामेला प्राद्वणु जवतो थछ उडी दोडीने तुलसीदासजीनां चरणो पकडी लीधां, त्यां
 जय जयकार शब्दने शोर थछ रह्यो. डोछ अेक माणसे नेत्रो नहि वींच्या हुतां, तेथी
 ते ते स्थजेज आंधणो थछ जथो. २९

चौ० गहो आय पद ताकी नारी । हरहु नाथ यक आंखि हमारी ॥
 एक आंखि पतिकी प्रभु दीजै । अपनो वचन सत्य करि लीजै ॥
 एवमस्तु काहे दियो गोसाँई । तैसहि भयो तुरत तेहि ठाँई ॥
 पुनि काशी महं कौनेहु काला । गोहत्या कहुं लगी कराला ॥
 दियो कुटुंब तासु तब त्यागी । आयो सो तुलसी पद लागी ॥
 कह्यो जोर कर सुनहु उदारा । लखै लोग नहि वदन हमारा ॥

तुलसीदास बोले तब वैना । राम कहे तनु पाप रहैना ॥
 हम कुटुंब सब देव मिलाई । राम रामतैं कहूं रटलाई ॥
 तेहि मुख राम राम रट लागीं । तनु ते गोहत्या द्रुत भागी ॥
 तुलसी तासु कुटुंब बुलायो । मंजुल वचन सबन सों गायो ॥
 राम कहत गोवंध अघ भांग्यो । यकां वृथा सबै तुम त्यागो ॥
 जेहि प्रतीति अब होय तिहारि । सो करिलहु परीक्षा भारी ॥

पेदी सती श्रीजे आवीनि तुलसीदासलुनां चरणों पकडी लीधां अने डेहेवा लागी
 डे-‘हे भगवन्! आप’ अएक आंण भारी अने अएक आंण भारा स्वामीनी लघने
 आंधजाने आपी, आपनुं वचन सत्य करे। १ तुलसीदासलुजे ते सती श्रीनी वि-
 जयती ‘एवमस्तु’ तेम थायो। अम कहेतांजे ते प्रभाणे थयुं अने प्राद्वणु-प्राद्वणी
 अएक आंणथी जेवा लाग्यां अने पेदी आंधिजे अे आंणे देणतो थयो। पछी अएक स-
 मय काशीमां डोछने महालयंकर गोहत्या लागी। २ गोहत्या लागवाथी तेना कुटुम्बि-
 योजे तेना त्याग करयो। तेथी ते तुलसीदासलुना चरणोंमां दंडवत् प्रणाम करी, हाथ
 जेडी विनति करवा लाग्यो डे-‘हे भगवन्!’ मने गोहत्या लागवाथी डोछपणु भाइ
 मुण जेतुं नथी। ३ त्यारे तुलसीदासलु जेह्या डे-‘राम शब्द उच्यारणु करवाथी
 तभारा शरीरमां पाप रहेशे नहि। माटे तुं ‘राम राम’ जे नामनो जप करवा कर-
 हुं तारां सर्व कुटुम्बियो साथे तने मेणवी दृष्टि। ४ पेदी प्राद्वणुना मुणथी अवि-
 निधन धारा राम राम शब्द निकणतां शरीरमांथी गोहत्या तरत लागी गछी त्यार
 पछी तुलसीदासलुजे तेना सर्व कुटुम्बियोने जोलाव्या अने सर्वने मनोहर वचनो
 कछां डे य ‘राम शब्द उच्यारणु करतांजे अतनुं गोवधनुं पाप लागी गयुं छे माटे
 आनो तमे वृथा डेम-त्याग करयो? माटे हुं जे प्रकारे तमने प्रतीति थाय तेवी
 भारे परिक्षा तमे करी लियो।’ ६

दोहा-कह्यो कुटुंबी तासु सब, जो नंदी शिव भौन ॥

याके कुरको खाय कछु, तौ संदेह है कौन ॥ ३० ॥

आ प्रभाणे तुलसीदासलुनुं डेहेवुं थतां तेनां सर्व कुटुम्बियो जोली उठया डे-
 ‘जे शिवलुना मन्दिरनो नन्दिकेश्वर आना हाथनुं कांछी पणु जोजन करे तो अमने
 जरा पणु सन्देह रहे नहि अने आने पवित्र मानीजे।’ ३०

चौ० तब विश्वेश्वर मंदिरमाहीं । गये गोसाईं लै तेहिकाहीं ॥

नंदीश्वर सों विनय सुनायो । नाम प्रभाव तुम्हीं सब गायो ॥

राम नामको यथा प्रभाऊ । तुम समान कोछ जानन काऊ ॥

राम कहत जो अघ रहि जावै । तौ यहि कर प्रभु कछु न पावै ॥

अस कहि कर द्विज कर कृत पेरा । धरि दीन्हों नंदीश्वर नेरा ॥

दौ किंवार बाहिर प्रभु बैठे । कौतुक लखन नुरे जन तैठे ॥

લગ્ન કિંવાર ચોલિ જવ જાઈ । લીન્હોં નંદી પેરા સ્વાઈ ॥
 યક મુખમદ્ પ્રતીતિ હિત રાઘવો । કાશીવાસી જય જય ભાષ્યો ॥
 લિય કુટુંબ સબ તાહિ મિલાઈ । તુલસીદાસ મહિમા મુખગાઈ ॥
 એક સમય પુનિ તુલસીદાસ । કહુ દિન કિયો અવધપુરવાસા ॥
 એક વિપ્ર બાલક તહે મરેજ । તુલસીચરણ આંચિ સો ગિરેજ ॥
 લોક રીતિ તુલસી સમુદાયો । તાકેં મનમેં કહુન આયો ॥

આમાં વચન સાંભળી તુલસીદાસજી એ સર્વ મનુષ્યો સાથે લઈને વિશ્વેશ્વરના મંદિરમાં ગયા. અને નન્દીશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે નન્દીશ્વર રામના નામનો પ્રભાવ તો સર્વ તમેજ ગાયેલો છે. ૧ રામ નામનો જેવો પ્રભાવ છે તેવો પ્રભાવ તમારા વગર જીવું કેમપણ જાણતું નથી. મારે રામ નામ ઉચ્ચારણ કરવા છતાં પણ જે પાપ રહી જતું હોય તો આપ આના હાર્થના પ્રસાદ આરોગ્યશોભાં. ૨ આ પ્રમાણે કહીને બ્રાહ્મણના હાર્થના કરેલા પેડા નન્દીશ્વરની પાસે ધરી દીધા. અને કમાડ બન્ધ કરીને તુલસીદાસજી બહાર આવીને બેઠા. આ ચરિત્ર જોવાને માટે ત્યાં ઘણાં મનુષ્યો એકઠાં થયાં હતાં. ૩ થોડા સમય પછી ત્યારે કમાડ ઉઘાડીને જોયું તો નન્દીશ્વર સર્વજ્ઞ પેડા બાઈ ગયા હતા, પણ સર્વને પ્રતીતિ થવા માટે એક પેડા મુખમાં રાખી મૂક્યો હતો, તે જોવામાં આવતાં કાશીવાસી જનોએ જયજયકાર કર્યો. ૪ તુલસીદાસજીએ તે બ્રાહ્મણના કુટુંબને બોલાવી તે સર્વ પાસે શ્રીરામ નામનો મહિમા ગાઈ સાંભળાવ્યો અને તે સર્વ કુટુંબીઓએ તુલસીદાસજીનો મહિમા ગાયો. ત્યારપછી એકવાર તુલસીદાસજી પાંછા કેટલાક દિવસ પર્યન્ત અયોધ્યામાં રહ્યા હતા. ૫ તે સમયમાં ત્યાં એક બ્રાહ્મણનો પુત્ર મરણ પામ્યો ત્યારે તેનો પિતા તુલસીદાસજીના ચરણોમાં પડ્યો. તુલસીદાસજીએ લોકી રીતિથી તેને ઘેરું સંભળાવ્યો; પરન્તુ તે બ્રાહ્મણના કયાનમાં કશું આવ્યું નહિ. ૬

દોહા—લોથિ દારિકૈ સોગયો, તુલસીદાસ કે દ્વાર ॥

સ્નાન પાન સંધ્યા ન કિય, તુલસી કિયો સંભાર ॥ ૩૧ ॥

એ બ્રાહ્મણ તો પોતાના મરણ પામેલા પુત્રની લોથને તુલસીદાસજીના દ્વારમાં નાખીને ચાલ્યો ગયો, તે સમયે તુલસીદાસજીએ પણ ‘જાનપાન’ કે સંધ્યા—આદિ કાંઈ પણ કર્યું નહિ અને સારે બ્રાહ્મણતા થઈ પડી. ૩૧

ચૌ૦ સુમિરન કીન્હોં પવનકુમારા । અહૌ નાથ તુમ મોહિં અધારા ॥

હનુમાન કહ સ્વપ્ને આઈ । યેહિ પર યમ કીન્હ જબરાઈ ॥

પૈ યાકો હમ અવાશિ જિણેહૈં । રામ ભક્તકો શોક મિટૈહૈં ॥

અસ કહિ યમપુર ગયો કપીશા । યમ બોલ્યો પદ નાવત શીશા ॥

યમપુર વિપ્ર બાલ જિય નાહીં । સોજિ લેહુ સિગરે પુરમાહીં ॥

સોજ્યો કાપિ પાયો નહિં જીવા । તવ યમપુર કારિ કોપ અતીવા ॥

સુમિરિ રામપદ મહિમા સિગરી । લિયો લપેટિ લંગૂરસોં નગરી ॥

બોલ્યો યમસૂં પવનકુમારાં । દેહુ જિયાઈ વિપ્રકો વારા ॥

ના તો તેહિમંગ યમપુર જૈહૈં । મમમ્મુ તુવસમ ઔર બનૈહૈં ॥

તવ યમ ભમારિ કહ્યો કર જોરી । ભાગ્ય મિટાવન શક્તિ ન મોરી ॥

ત્યારે તુલસીદાસજીએ હનુમાનજીનું સ્મરણ કરીને વિનંતિ કરી કે, - 'હે નાથ ! તમેજ મારા આધાર છો.' આ પ્રમાણે વિનંતિ કરતાં, હનુમાનજીએ સ્વભાવસ્થામાં આવીને કહ્યું કે - 'આ બાળક ઉપર યમરાજે જબરાઈ કરી છે. ૧ તોપણ હું આને અવશ્ય જીવતો કરીશ અને આજ કે જે રામ ભક્ત છો તેનો શોક મટાડીશ. 'આ પ્રમાણે હનુમાનજી, તુલસીદાસજીને કહીને પોતે યમપુરમાં ગયા તો ત્યાં હનુમાનજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને યમરાજે આ પ્રમાણે કહ્યું કે - ૨ 'વિપ્રના બાળકનો જીવ યમપુરમાં નથી, તમે જાતે સંઘળી પુરનાં સ્થાનોમાં શોધી લિયો.' આ પ્રમાણે યમરાજનું બોલવું થતાં ત્યારે હનુમાનજીએ યમપુરીમાં સર્વ સ્થળે શોધ કર્યો. પણ બાળકનો જીવ કયાંય જોવામાં ન આવતાં યમપુર ઉપર અત્યંત ક્રોધ કર્યો. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોના મહિમાનું સ્મરણ કરીને, સંઘળી યમપુરીને પૂછડાંથી લપેટી લઈને યમરાજને આવાં વચનો કહ્યાં કે - 'બાલકના બાળકને જીવતો કરો. ૪ નહિ તો તે બાળકની સાથે યમપુરી નષ્ટ થઈ જશે. મારા પ્રભુ રામારા સમાન બીજો યમ બનાવી લેશે.' હનુમાનજીનાં આવાં વચનોથી યમરાજએ હાથ જોડીને કહ્યું કે - 'ભાગ્ય ટાળવાની મારામાં શક્તિ નથી.' ૫

॥ શ્લોક ॥ લિખિતા ચિત્રગુપ્તેન લલાટાક્ષરમાલિકા ॥

તન્ન ચાલયિતું શક્યા અસુરૈસ્ત્રિદશૈરપિ ॥ ૩ ॥

પુરાણાન્તરમાં કહ્યું છે કે - 'ચિત્રગુપ્તે લલાટમાં જે અક્ષરમાળા લખી દીધી છે, તેને ચલાયમાન કરવાને દેવતાઓ કે દેવ્યો કેઈપણ અર્થ નથી.' ૩

વાસુદેવન તવ કહ મુસકાઈ । यह साति रघुपति भक्ति विहाई ॥

तामैं सुनं यमराज प्रमाना । कियो सनातन वेद बखाना ॥

આવાં યમરાજનાં વચન સાંભળી, હનુમાનજીએ હસીને કહ્યું કે - 'તમે જે કહો છો તે નિયમ રામભક્તિ વગરનાં મનુષ્યોને મારે છે. આ વિષયમાં સનાતન વેદમાં કહેલ પ્રમાણ કહું છું તે તમે સાંભળો. ૬

॥ શ્લોક ॥ यद्धात्रा लिखितंभाले तन्मृषा नैव जायते ॥

ऋते श्रीरामदासानां प्रेमनिर्भर चेतसां ॥ ४ ॥

વિદ્યાતાએ જે લલાટમાં લખી દીધું હોય છે, તે મિથ્યા મનુજ નથી; પરન્તુ પરમ પ્રેમી રામદાસોને છોડીને બીજાઓને આ નિયમ લાગે છે. ૪

દોહા-તવ યમરાજ દેરાયકે, લે દિજ બાલક પ્રાન ॥

અરણ્યો આઈ કપીશકો, રાહ્યો અપનો થાન ॥ ૩૨ ॥

આવાં હનુમાનજીનાં વચન સાંભળી યમરાજે ડરીને એ બ્રાહ્મણના પુત્રનાં પ્રાણ કે જેને પોતાનાં ગુપ્ત સ્થાનમાં રાખ્યાં હતાં ત્યાંથી લાવીને હનુમાનજીને આપી દઈને પોતાના સ્થાનનું સંરક્ષણ કર્યું. ૩૨

ચૌ० દિય કપીશ દિજ પુત્ર જિયાઈ । સકલ અવધપુરં વજી મધાઈ ॥

તુલસિદાસ અતિ આનંદ પાવો । તહાં વસતે કહુ કાલ બિતાવો ॥

આવો એક વનિક પુનિ કોઝ । રામદરશ લાલચ અતિ સોઝ ॥

તુલસિદાસ તવ કહ મુસકાઈ । યહ તો વાત મહા કઠિંનાઈ ॥

મહજહિ રામ દરશ નહિ હોઈ । કોટિન જનમ જા તહે સોઈ ॥

વનિક કહો હૈ કૌન ઉપાઈ । તુલસિદાસ તવ કહો બુઝાઈ ॥

બરછી ગાડિ ભૂમિમહેં દેહ । તાપર કૂદહુ તજિ તનુ નેહ ॥

યહિ વિધિ દરશ હોઈનૌ હોઈ । ઔર જતગ કહુ પરૈન જોઈ ॥

વનિક કહો યહ તૌ ન અસતિ હૈ । તુલસિદાસ કહ સતી સતી સતીહૈ ॥

વનિક ગાડિ બરછી મહિમાહીં । ચલ્યો જાઈ તરુ કૂદન કાહીં ॥

મરનભીતિ કૂધો નહિ જાઈ । બનિયા બારબાર પછિતાઈ ॥

આ પ્રમાણે હનુમાનજીએ બ્રાહ્મણના પુત્રને જીવતો કરી દીધો. સઘળી અયોધ્યામાં વધાર્ધ પડી. તુલસીદાસજી પણ મહાઆનન્દ પામ્યા અને અયોધ્યામાંજ રહીને કેટલોક કાળ વ્યતીત કર્યો. ૧ ત્યાં એક સમય શ્રી રામચન્દ્રજીનાં દર્શનની ઉત્કંઠાથી કોઈ એક વાણીએ આવ્યો. અને તેણે તુલસીદાસજીને વિનંતિ કરી કે-‘ મને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં દર્શનની ઇચ્છા છે. ૨ તુલસીદાસજીએ મન્દહાસ્ય કરીને કહ્યું કે-‘ એ વાત અનવી તો મેહાકડિણ છે. સહજમાં શ્રી રામચન્દ્રજીનું દર્શન થતું નથી, તેમાં તો કરોડો જન્મે વ્યતીત થઈ જાય છે. ૩ વાણીએ બોલ્યો કે-‘ કોઈજણ દર્શનનો ઉપાય બતાવો. ’ ત્યારે તુલસીદાસજીએ સમજાવીને કહ્યું કે-‘ શરીર ઉપરના સ્નેહનો ત્યાગ કરીને પૃથિવીમાં એક બરછી ખોડીને તેના ઉપર તું કૂદી પડય. ૪ ‘આ પ્રમાણે કરવાથી કદાચ દર્શન થાય તો થાય. બીજે એકે ઉપાય નથી. ’ વાણીએ બોલ્યો કે-‘ આ તમે કહો છો તે અસત્ય તો નથી ? ’ તુલસીદાસજી બોલ્યા કે-‘ સત્ય છે, સત્ય છે, સત્ય છે. ૫ આ પ્રમાણે તુલસીદાસજીનું નિશ્ચયાર્થ બોલવું થતાં વાણીએતો પૃથિવીમાં બરછી ખોડીને તે બરછી ઉપર કૂદવા માટે આડ ઉપર ચડ્યો; પરન્તુ મરણના ભયથી તેનાથી કદાચું નહિ તેથી તે સમયે તે વાણીએ વારંવાર પસ્તાવા લાગ્યો. ૬

દોહા-કોલ ક્ષત્રિય તેહિ પંથ હો, લખ્યો તમાશો જાઈ ॥

કહો વનિકસોં કાહ યહ, વૈશ્ય કહો સબ ગાઈ ॥ ૩૩ ॥

એ સમયમાં કોઈ ક્ષત્રિય માર્ગમાં જતો હતો તેના જોવામાં આ કોતુક આવતાં વાણીયાને આવીને પૂછ્યું કે—‘આ તું શું કરે છે?’ ત્યારે વાણીયાએ સઘળી વાત્તા કહી સંભળાવી. ૩૩

ચૌ० ક્ષત્રિય કહ્યો ઉતરિ તુમ આવહું । કૌન હેતુ તનુ વૃથા ગવાંવહું ॥

મોસોં લેહુ કલુક ધન ખાઈ । કરુદું જાય રોજગાર બનાઈ ॥

વનિક માનિ ક્ષત્રિયકેં વૈનાં । લૈ ધન તુરત ગયો નિજ એના ॥

ક્ષત્રિય લિયો મનહિં અનુમાની । મૃષા ન તુલસિદાસકી વાની ॥

તરુપર ચઢિ કૂઘો બરછીપર । ઉપરહિ રોકિ લિયો તેહિ રઘુવર ॥

બજે બગર દુદુખી અપારા । મયો મુયશ સિગરે સંસારા ॥

તામેં પ્રમાણ ગોસાઈજીકી । મૈં લિખિ દેહોં સોઈ નીકી ॥

“કૌનિહું સિદ્ધિ કિ વિન વિશ્વાસા । વિન હરિભજન ન ભવભયનાસા” ॥

યક દિન ગુરુજૂ ગયે નહાને । મજ્જનહિત જવ નીર સુમાને ॥

તવ યક તિય વિન વસન નહાતી । કહ્યો લાજ ખરિ સો વિલંબાતી ॥

કરિ મમ ઓર પીઠિ યહિ ઠાંઈ । ઠાઠો રંદુ તોહિં રામ દોહાઈ ॥

તિય મજ્જન કારિકે ઘર આઈ । તુલસિદાસ સુંનિ રામ દોહાઈ ॥

રહે ઠાઠ તેહિ દિન તેહિ ઠાંઈ । શપથ બહોર વ તિય વિસરાઈ ॥

મયો શોર સિગરે પુરમાહીં । આઈ સોં તિય બહુરિ તહાહીં ॥

ક્ષત્રિયે કહ્યું કે—‘તું ઉતરી આવ, શામાટે તું તારા શરીરને વૃથા નષ્ટ કરે છે. હે ભાઈ! મારી પાસેથી થોડું ઘણું દ્રવ્ય લે અને ઘેર જઈને રોજગાર કર’ ૧ વાણીયે, ક્ષત્રિયનાં વચન માની ધન લઈને તુરત પોતાના સ્થાનમાં આવ્યો ગયો. ક્ષત્રિયે મનમાં જાણી લીધું કે—‘તુલસીદાસજીની વાણી કદિપણ મિથ્યા થતી નથી.’ ૨ આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને ક્ષત્રિય જાડ ઉપર ચંડીને બરછીનાં ઉપર ફેલી પડ્યો, એટલે તુરતજ શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેને ઉપરજ પકડી લીધો. નગરમાં દુઢુભિવાળાં વાગવાં માંડ્યાં અને સકળ સંસારમાંતેનો સુયંશ છાઈ ગયો. ૩ આ વિષયમાં તુલસીદાસજીએ જે પ્રમાણે કહ્યાં છે, તે હું લખી દેશીવું છું કે—‘વિશ્વાસ વગર કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી અને હરિભજન વગર સંસારનો જય નાશ થતો નથી.’ ૪ એક દિવસે જ્યારે તુલસીદાસજી સ્નાન કરવાને ગયા, અને સ્નાન કરવાને જ્યારે જળમાં પ્રવિષ્ટ થયા ત્યારે ત્યાં એક સ્ત્રી નગ્ન સ્નાન કરી રહી હતી, તે સ્ત્રીએ લજ્જાથી વ્યાકુળ થઈને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—૫ ‘તમને શ્રી રામ દોહાઈ છે મારી તરફ પીઠ કરીને ઉભા રહો.’ આ પ્રમાણે સ્ત્રીનું બોલવું થતાં તુલસીદાસજી પીઠ ઢઈને ઉભા રહ્યા અને પેલી સ્ત્રી સ્નાન કરી વસ્ત્ર પહેરી ઘેર આવી ગઈ અને તુલસીદાસજી તો રામદોહાઈ સાંભળીને જેમના તેમ પીઠ ઢઈને આખો દિવસ વ્યતીત થતાં સુધી જળમાં ઉભા રહ્યા; કારણ કે તે સ્ત્રી જતી વેળાએ રામદોહાઈ છૂટ્યાનું કેહેવું ભૂલી ગઈ હતી. આ વાત્તાનો આખા નગરમાં કોલાહલ થઈ રહેતાં તે સ્ત્રી પણ ત્યાં આવી. ૬-૭

દોહા—તુલસીદાસ સૌં વચન કહિ, રામ શપથ તુમકાહિં ॥

જાહુ અપને ભવનકો, રૂઠે કાજ કહુ નાહિં ॥ ૩૪ ॥

તુલસીદાસ જલતે નિકસિ, તવ આયો નિજ મૌન ॥

જલચર પગ પલ નોચિં લિય, કિયો ન યક પદ મૌન ॥ ૩૫ ॥

રામ શપથ યહિં ભાંતિ કી, તાહિં મંદમતિ લોગ ॥

રામ દ્રોહિ ભાષત રહેં, કરિકે મૃષા પ્રયોગ ॥ ૩૬ ॥

અને તુલસીદાસજીને કહેવા લાગી કે—‘તમને શ્રી રામચન્દ્રજીના શપથ છે, માટે હવે તમે આપના આશ્રમમાં જાઓ. તમારું અહિ કાંઈ પણ કામ નથી. ૩૪ આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું બોલવું થતાં તુલસીદાસજી જળથી બાહાર નિકળીને પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા. જ્યારે તે જળમાં ઉભા રહ્યા હતા તે સમયમાં જળના જન્તુઓ પગના માંસને ખાઈ જતાં હતાં, તોપણ તે જે સ્થળે ઉભા હતા ત્યાંથી એક પગલું પણ ખસ્યા નહતા. ૩૫ શ્રી રામચન્દ્રજીના શપથ આ પ્રકારના છે. રામદ્રોહી મન્દબુદ્ધિવાળા લોકો વગર પ્રયોજને અનેક શપથો કહે છે અને પાછા તેને મિથ્યા કરીને આચરણ કરે છે. ૩૬

ચૌ૦ તુલસીદાસ કર જ્ઞાનો પ્રભાઈ । મયો વિદિત, પુહુમી સવ ઠાંઝ ॥

બાદસાહ દિલ્લીકો વાસી । સુનિ કીરતિ અતિ આનંદરાસી ॥

નિજ નાયકકો કહો બુલ્હાઈ । તુલસીકો લ્યાઈયે લિવાઈ ॥

નાયક ચલ્યો બનારસ આયો । તુલસીદાસકે પદ શિર નાયો ॥

હજરત તુમ્હેં બોલાયો સાઈ । ચલ્યો દૂત કહિકે તેહિ ઠાંઈ ॥

તુલસીદાસ તંબ કિયો વિજારા । કૌન શાહતે હેતુ હમારા ॥

પૈ જો હમ દિલ્લી નહિં જૈહેં । શાહ અવશિ દરજાનહિત એહેં ॥

તૌ જીવનકો અતિ દુઃખહોઈ । ઊચિત પૈ ચલિતો મીહિં જોઈ ॥

તુલસીદાસ લૈ સાધુ સમાજા । દિલ્લી ગયે સુમિરિ રઘુરાજા ॥

શાહ કિયો સાદર સતકારા । પુનિ બોલ્યો અપને દરતારા ॥

તુમાહે સુન્યો સાહેબહિ મિલાપી । અજમત દેહુ દેસાંય પ્રતાપી ॥

તુલસી કહો રામ હમ જાનૈ । દૂસર સાહેબ ઔર ન માનૈ ॥

આવાં આવાં અનેક કારણોને લીધે જ્યારે તુલસીદાસજીનો પ્રભાવ વૃદ્ધિ પામી સઘળી પૃથિવીમાં પ્રખ્યાત થયો. ત્યારે દિલ્લીના પાદશાહે અતિ આનન્દના સમૂહરૂપ કીર્તિ સાંભળીને, પોતાના નાયકને આજ્ઞા આપી કે—‘તુલસીદાસજીને અહિ લઈ આવ.’ આ પ્રમાણે પાદશાહની આજ્ઞા થતાં નાયકે દિલ્લીથી કાશીમાં આવીને તુલસીદાસજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. ૧-૨ અને કહેવા લાગ્યો કે—‘હે સાંઈ! આપને હજરત-પાદશાહ બોલાવે છે. આ પ્રમાણે કહીને પાદશાહનો દૂત-નાયક આવ્યો ગયો. ત્યારપછી તુલસીદાસજીએ વિચાર કર્યો કે, ‘પાદશાહને મારું શું પ્રયોજન હશે!’ ૩ અને જો હું દિલ્લી નહિ જાઉં તો પાદશાહ અવશ્ય મારાં દર્શન માટે અહિ

આવશે. તો અહિના તથા માર્ગનાં પ્રાણીઓને કષ્ટ થશે એ માટે મારે જાતેજ અહિથી ચાલીને જવું એ ઉચિત છે. ૪ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તુલસીદાસજી સાધુ સમાજને સાથે લઈને શ્રી રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને દિલ્લી ગયા. ત્યાં પાદશાહે તેનો બહુજ આદર સત્કાર કર્યો, અને પછી દરબારમાં બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-‘પમે એવું સાંભળ્યું છે કે, ‘તમને સહિય-જંચવાનું નો મેલાય થયો છે, માટે આજ મને પણ બે સમ્બન્ધનો પ્રતાપ દર્શાવો.’ તુલસીદાસજી બોલ્યા કે-‘હું કેવળ રામનામ જાણું છું બીજો કોઈ સહિય માનતો નથી.’ ૬

દોહા-અજમત દેખન હેતુ તહૈ, કીન્હો હઠ શઠ શાહ ॥

તુલસીદાસ અજમત કરન, કિયો ન મનમેં ચાહ ॥ ૩૭ ॥

આ પ્રમાણે તુલસીદાસજી બોલવું થતાં પાદશાહે કરામત બેવાને માટે શઠતાથી ઘણો હઠ કર્યો; પરન્તુ તુલસીદાસજીને કરામત દર્શાવવાની મનમાં ઈચ્છા થઈજ નહિ.

ચૌ० શાહ સકોપ કહ્યો ત્વ વાની । તું ચિલાફ અજમત અભિમાની ॥

કારાગાર કૈદ યહિ કીજૈ । રામ કરતકા સો લાંચુ લીજૈ ॥

સુનત શાહ શ્વસન મજબૂતા । કારાગાર ગયે હૈ વૃતા ॥

તુલસીદાસ ત્વ કિયો વિચારી ન મોર સહાયક પવનકુમારા ॥

સુમન્યો પદ રચિકૈ હનુમાના સો પદ શ્રોતા સુનહુ સુજાના ॥

ત્યારે પાદશાહે ક્રોધ કરીને કહ્યું કે-‘તું ખોટી કરામતનું અભિમાન રાખે છે. માટે હે સીપાઈઓ ! આને બંધીખાનામાં લઈ જાઓ. જોઈશું કે, આનો રામ શું કરે છે ?’ ૧ આ પ્રમાણે પાદશાહની દૃઢ આજ્ઞા થતાં સીપાઈઓ તુલસીદાસજીને બંધીખાનામાં લઈ ગયા. ત્યારે તુલસીદાસજીએ વિચાર કર્યો કે-‘મારી સહાયતા કરવાવાળા પવનકુમાર-હનુમાનજી છે.’ આમ નિશ્ચય કરીને હનુમાનજીનું સ્મરણ કરીને એક પદની રચના કરી તે પદ હે સુજન શ્રોતાઓ શ્રવણ કરો. ૨

‘પદ’-એસે તોહિ ન બૂઝિયે હનુમાન ફઠીલે ॥

હાંક સુનત દશકંધકે ભયે બંધન ફીલે ॥

હે મંદાવીર હઠીલા ! આ પ્રમાણે મારી ઉપેક્ષા કરવી એ આપને યોગ્ય નથી. તમારી હાંક સાંભળતાં તો દશકંધર-રાવણનાં બંધનો પણ ઢીલા થઈ ગયાં હતાં. ત્યારે બીજાં બંધનોની તો તાર્તીજ શી કરવી ? અર્થાત્ આ પાદશાહનું બંધન આપને શું ગણનામાં છે.’

ચૌ० તુલસીદાસ યહ પદ રચિ ગાયો । ત્વ હનુમત ઉર અમરષ આયો ॥

હોત મોર દિલ્લી પુર માહી ॥ કોટિન મર્કટ વિકટ દેસાહી ॥

કોટ કંગૂરન ઓર હવેલી । કલશા દિયો અનેકન ઠેલી ॥

શાલા મૃગ ચકચક ઘરમાંહી । પ્રવિ સત લાચન તુરત દિસાહી ॥

લાલ કિલામિશ શાહ મકાના । તહૈં બાંદર પ્રવિસે સહસાના ॥

તોષન તુપકન યદ્યપિ મારા । તદપિ કીશ નહિંહટે હજારા ॥

ધુમે કીશ બહુ શાહ જનાને । પૂકરિ વેગમનકો અનંવાને ॥

આ પદ રચીને તુલસીદાસજીએ જેવું ગાયું કે—તુરતજ હનુમાનજીને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ૩ થીજો દિવસે પ્રાતઃકાળ થતાંજ દિલ્લીમાં કરોડો વિકટ વાનરાઓએ દેખાવ આપ્યો. કોટ, ડાંગરાઓ તથા હુલેલીઓ ઉપર વાનરાઓજ દેખાવા લાગ્યા અને તેઓએ હુલેલીઓ ઉપરના કળશોને તોંડીને જ્યાં ત્યાં ફેંકી દીધા. ૪ અંકેજ ઘરમાં તુરત લાખો વાનરાઓ પેસતા દેખાવા લાગ્યા. અને પાદશાહના લાલ કિલ્લા મધ્યેના મકાનોમાં અનેક વાનરાઓએ પ્રવેશ કર્યો. ૫ જો કે અનેક તોપો તથા બિંદુકેશોડવામાં આવી; તેમજ હજારો વાનર હઠ્યા નહિ. ઘણા વાનરાઓ તે પાદશાહના જનાનામાં પેસીને બેઝમેને પકડીને દુઃખ આપવા લાગ્યા. ૬

દોહા—ફારિ વસન પટ હીન કિય, ચીથિ ચીથિ સબ અંગ ॥

હાહાકાર મચાય દિય, રંગે કોપકે રંગ ॥ ૩૮ ॥

બેઝમેનાં વસ્ત્ર ઘાડી નાળીને તેઓને વસ્ત્ર રહિત કરી, તેઓનાં સર્વ અંગો ઉપર નખાવડે વીખરડા ભરવા લાગ્યા. કોપના રંગમાં રંગાયલા વાનરાઓએ દિલ્લીમાં હાહાકાર મચાવી દીધો. ૩૮

ચૌ૦ રહૈ જૌન દિલ્લીકે વાસી । મયે સકલ તે જીવ નિરાસી ॥

લશ્વિ દુરદશાં શાહ ઘબરાના । સકલ વજીરનકો દ્રુત આના ॥

શાસન દીગ્દહે કરહુ વિચારા । કોહે હિત માંચ્યો જુલુમ અપારા ॥

હાફિજ વૃદ્ધ રહો તહં એકી । સો કહ કીન્હો અતિ અવિવેકા ॥

યક ફકીરકો કૈદ કરાયો । સો અપની અજમત દરશાયો ॥

કરત શાહકે યહી વિચારા । દિલ્લી માંચ્યો હાહુકારા ॥

યક સક પુરુષ નારિપર કીશા । લાસન લપટિ ગયે કર રીશા ॥

ભાગી વેગમ વિન સુથનીયા । કહત સુદાય ન પગ પૈંજનિયા ।

નોચહિં નારિન કેશન કીશા । ભાગત ગિરીં ફૂટિમે શીશા ॥

માતુ સુતા પિતુ સુત તજિ ભાગે । કોડ કોડ સંગ ન લિય મય પાગે ॥

દિલ્લી પ્રલય હોતિ સૌં દીસૈ । હલ્લા કિયો મહલ્લા કીસૈ ॥

કારાગાર જાય તવ શાહા । ગિન્યો તુરત તુલસીપદમાહા ।

જેઓ દિલ્લીના નિવાસી હતા, તે સર્વ મહાવ્યાકુળ થઈને જીવવાની આશા છોડી બેઠા. આ પ્રમાણે સર્વની દુર્દશા નિરખીને પાદશાહ ઘભરાયો અને સર્વ મંત્રીઓને બોલાવ્યા. ૧ અને આજ્ઞા કરી કે—‘આ અપાર જુલમ શા કારણથી થયો તેનો વિચાર કરો.’ આ સમય ત્યાં એક વૃદ્ધ કાજી હતો, તેણે કહ્યું કે—‘આપે મહા અવિવેક કર્યો છે. ૨ જે ફકીરને આપે કેદ કર્યો છે, તે ફકીરે આ પોતાની કરામત દેખાડી છે.

પાદશાહના સન્મુખ મંત્રીઓ વિગેરે આ પ્રમાણે વિચાર કરતા હતા, એટલામાં તો દિલ્લીમાં વિશેષ હાહાકાર મચી ગયો. ૩ પ્રત્યેક પુરુષ તથા પ્રત્યેક સ્ત્રીને લાખો વાનરાઓ વળગવા લાગ્યા. અને એમનાં તો સુંથણીઓ તથા પગમાં પગરખાં વગર 'ખોદા ખોદા' ખોદારતી ભાવવા લાગી. ૪ વાનરાઓ સ્ત્રીઓના કેશ ખેંચવા લાગ્યા. ત્યારે ભાગવા જતાં સ્ત્રીઓ પડી જવાથી તેઓનાં માથાં ફુટી જતાં હતાં. માતા પુત્રીને અને પિતા પુત્રને ત્યજીને ભાગવા લાગ્યા અને ભયથી કેઈએ કેઈને પણ સાથે લીધાં નહિ. ૫ એ સંમય દિલ્લીમાં પ્રલય થતો હોય એમ જણાવા લાગ્યું. વાનરાઓએ પ્રત્યેક મોડોદાઓમાં હાથ મચાવી લીધી. ત્યારે પાદશાહ તુરત બન્ધીખાનામાં જઈને તુલસીદાસજીના ચરણોમાં પડ્યો. ૬

દોહા-વિનય કિયો કર જોરિકૈ, અજમત લીન્હોં દેલ્હી ॥

અબ વાનરન સમેટિયૈ, પ્રાંચ્ય હોતિસી લેલ્હી ॥ ૩૯ ॥

અને હાથ બેઠીએ વિરમિ કરી કે-મેં આપની કરામત જોઈ લીધી. હવે વાનરાઓને સમેટી લિયો; નહિ તો દિલ્લીમાં પ્રલય સમાન થઈ જશે. ૩૯

ચૌ- તુલસીદાસ કહ અજમત દેલ્હી । રામ-ચરિત્ર સકલ જિય લેલ્હી ॥

જો ચાહો આપની મલાઈ । તો ફેરહુ પુર રામ દોહાઈ ॥

યહ દિલ્હી મો હનુમત થાના । વંસ તું જાય રચિ દ્વિતિય મકાના ॥

શાહ માનિ શાસન શિરનાઈ । દિલ્હી ફેરી રામ-દોહાઈ ॥

વંદર વંદ મયે જેહિ કાલૈ । તુલસીકો લ્યાયો નિજ આલૈ ॥

કિયો ગોસાઈકો સતકારા । દિલ્હી દૂસર રચ્યો ભુવારા ॥

રામઘાટ રચિ ચમુનામાહી । દિલ્હી અરપિસુ તુલસીકાહી ॥

વસ્યો સુચિત ચિત બાદસાહ તહૈ । તુલસીકો રાખ્યો તેહિ પુરમહૈ ॥

સુન્યો સૂરકીરત તેહિ મંતી । દંરશન અમિલાષા અધિકાતી ॥

પઠૈ બુદ્ધિમાનન બ્રજકાહી । આન્યો સૂરદાસ પૂરમાહી ॥

તુલસી સૂર સમાગમ મયજ । રામ કૃષ્ણમય પુર હૈ-ગયજ ॥

દોજ ગયે શાહ દરબારા । બાદસાહ કિય અતિ સતકારા ॥

તુલસીદાસજી બોલ્યા કે-‘આ સર્વ કરામત ન સમજતાં શ્રી રામચન્દ્રજીનું જ ચરિત્ર છે એમ મનમાં સમજો. જો હવે તમે તમારું કલ્યાણ ચાહતા હો તો, શેહેરમાં શ્રી રામચન્દ્રજીની દોહાઈ ફેરવો. ૧ આ દિલ્લી તો હવે હનુમાનજીનું સ્થાન થઈ ગઈ. માટે તમે બીજું કોઈ સ્થાન રચીને ત્યાં વાસ કરો.’ પાદશાહે તુલસીદાસજીની આ આજ્ઞા સ્વીકારી, મસ્તક નમાવી દિલ્લીમાં રામ દોહાઈ ફેરવી. ૨ તેજ સમયે વાનરાઓનો ઉપદ્રવ શાન્ત થઈ ગયો. ત્યારપછી પાદશાહે તુલસીદાસજીને પોતાનાં શ્રેષ્ઠ સ્થાનમાં લાવી, શુસાંધજીનો સારો સત્કાર કરી, પાદશાહે બીજી દિલ્લી વસાવી. ૩

યમુનાજીના કીનારા ઉપર રામઘાટ બંધાવીને પહેલી દિલી તુલસીદાસજીને અર્પણ કરી. અને પાદશાહ પ્રસન્નતા પૂર્વક નવી દિલીમાં રહ્યો અને તુલસીદાસજીને જુની દિલીમાં રાખ્યા. ૪ તુલસીદાસજીની પેઠે તે સમયમાં સૂરદાસજીની કીર્તિ વિશેષ ફેલાઈ રહેલી હોવાથી પાદશાહને સૂરદાસજીના દર્શનની અધિક અભિલાષ થતાં બુદ્ધિમાન લોકોને વ્રજમાં મોકલીને સૂરદાસજીને પૂણ દિલી બોલાવ્યા. ૫ જે સમય તુલસીદાસજીનો અને સૂરદાસજીનો સમાગમ થયો ત્યારે આખું શહેર રામ-કૃષ્ણમય થઈ ગયું. એ બંને પાદશાહના દરબારમાં ગયા ત્યારે પાદશાહે તેઓનો અત્યંત સત્કાર કર્યો. ૬

દોહા-શાહ કહ્યો તવ સૂરસોં, દીજૈ ચરિત દેસાય ॥

સૂર કહ્યો તુલસી ચરિત, લાંચ નહિ ગયે અઘાય ॥ ૪૦ ॥

ત્યારે પાદશાહે સૂરદાસને કહ્યું કે-‘તમે કાંઈક કરામત દર્શાવો.’ ત્યારે સૂરદાસજીએ કહ્યું કે-‘તુલસીદાસજીની કરામત જોયા છતાં પણ હજી તમારું પેટ ભરાયું નથી? ૪૦

ચૌ. બેટી તુવ જો બસૈ જનાને । તાસુ ચરિત મુનિયે દોઝ કાને ॥

કૃષ્ણ રાસકી સઘી મુહાઈ । કૌનેહુ પાપ ભવન તુવ આઈ ॥

તાહિ પઠાવહુ વ્રજૈ તુરંતા । રાસ કરત જહૈ સધાકંતા ॥

જો પરતીર્તિ હોય નહિં તેરે । તો માનિયે વચન અસ મેરે ॥

તાસુ વામ જંઘા તિલ હોઈ । મૂરતિ શ્યામકપોલાહિ જોઈ ॥

શાહ મુનત ઝઠિ ગયો જનાને । બેટીકો સો વચન વચાને ॥

મુનતહિં મુતા સૂર ઢિગ આઈ । દૈ તલમુખ તનુ દિયો વિહાઈ ॥

તાસુ જંઘાતિલ લગ્યો અમોલા । શ્યામ સ્વરૂપહુ લગ્યો કપોલા ॥

અચરજ ગુણિ પૂંછ્યો તવ સૂરૈ । હેતુ વચાને હરહુ ભ્રમ પૂરૈ ॥

સૂર કહ્યો યહ સઘી રાસકી । માન કિયો પિય મિલન આસકી ॥

મૈંદી ગયો મનાવન યાકો । માન્યો નહિં મનાયકૈ થાકો ॥

તવ મૈં કહ્યો વિયોગિનિ બૈંહૈ । સોચ કંહ તહું વિયોગહિ બૈંહૈ ॥

તમારા જનાનામાં જે તમારી પુત્રી-શાહબાદી છે, તેનું ચરિત્ર એ કાને સાંભળેા. એ શ્રીકૃષ્ણના રાસની સખી છે, કોઈ પાપના સંયોગથી તમારે ત્યાં જન્મ લીધો છે. ૧ તે શાહબાદીને તુરંત વ્રજમાં મોકલી દિયો, કે જ્યાં રાધારમણ રાસ કરે છે. આ વાતનો જો તમને વિશ્વાસ આવતો ન હોય તો હું જે વચન કહું છું, તે મારાં વચન માનો. ૨ શાહબાદીના ડાબા સાથળ ઉપર તલ છે અને કપોળમાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ જોવામાં આવે છે. સૂરદાસજીના આ વચન શ્રવણ કરી પાદશાહ ઉઠીને જનાનામાં ગયો, અને શાહબાદીને તે વાર્તા કહીને, કહ્યું કે તને સૂરદાસજી બોલાવે છે. ૩ પાદશાહનાં આ વચન સાંભળતાં જ શાહબાદી સૂરદાસજીની પાસે આવી, અને તેના હાથ ઉપર મુખ રાખીને શરીર છોડી દીધું. તેના ડાબા સાથળ ઉપર અમૂલ્ય તલ જોયો અને કપોળમાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ દેખાતી હતી. ૪ પાદશાહે આશ્ચર્ય પામીને

સૂરદાસજીને પૂછ્યું કે 'આનું કારણ શું? તે કહીને મારા બ્રમને ટાળો.' પાદશાહને તે કારણ જાણવા માટે આતુર થયેલો. બેઠાને સૂરદાસજી બોલ્યા કે—'આ આપની શાહબાદી રાસની સખી છે તે એક દિવસ શ્રીકૃષ્ણ નહિ મળવાથી રીસાઈને બેઠી હતી. પ અને તેને હુંજ મનાવવા ગયો હતો; પરંતુ હું મનાવી મનાવીને થાક્યો પણ તેણે માન્યું નહિ. ત્યારે મેં કહ્યું કે—તું વિયોગિની થશે ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે તેજ દશા તમારી થશે.

દોહા—આય ગમે તહૈં મિલન હિત, તુરતહિ મદન ગોપાલ ॥

કર ગૌહ જંઘા ધરિ છરિ, ચૂમિ કપોલ વિશાલ ॥ ૪૧ ॥

ત્યારે પોતે મૂદનગોસ્વાલ—શ્રીકૃષ્ણ તેને મનાવવા માટે તુરત ત્યાં આવ્યા. અને તેનો હાથ પકડી સાથળ ઉપર પોતાની છડી રાખી, તેના વિશાળ કપોળ—ગાલનું ચુમ્બન કર્યું.

ચૌ૦ લિયો લેવાય મનાય પ્રિયાકો । જાન્યો સબ વૃત્તાંત તહાંકો ॥

મોહિ કહો તૈં પ્રગટ જગતમે । તારૈ જનન વિરાજિ ભગતમે ॥

સહી હોશી શાહકુમારી । તોહિ મિલિ હૈ તબ તનુ તાજિદારી ॥

સોય અમરપવશ મોહિ તલ મારી । તનુ તાજિ યદુપતિધામ સિધારી ॥

છરીચિહ્ન જંઘાતિલ સોઈ । ચુંબન કીન્દ કપોલહિ જોઈ ॥

શાહ સત્ય ગુણિ અચરજ સાંગા । બાસહિં બાર સૂર પમ લાગા ॥

રહે બહુત દિન સૂર ગોસાઈ । કરિ સતસંગ ન મોદ અઘાઈ ॥

યક દિન દોઝ બજાર મહૈં બેઠે । કરિ સતસંગ મોદરસ પૈઠે ॥

શાહ મત્ત માતંગ મહાના । આબત ચલો દુહૈન દરશાના ॥

લોગન કહો પરાવ તુરંતા । નાનો કરન ચહત ગજ અંતા ॥

સૂર કહો મૈં જાહૈ ગોસાઈ । મૈં રહિસકોં ન અબ યહિ ઠાઈ ॥

મેરો નંદલાંલ અતિબાલક । કિમિ જૈહૈં દુરધર ગજબાલક ॥

તું બેઠે તૌં બૈઠ મલાઈ । ધનુધર સેરો નાય ગોસાઈ ॥

અને તેને મનાવીને લઈ ગયા. આ સર્વ ત્યાંનું વૃત્તાન્ત જાણીને, શ્રીકૃષ્ણે મને કહ્યું કે તું જગતમાં જન્મ લઈ, ભગતમાં વિરાજી ભક્તિદૃઢ કરીને પ્રાણીઓને ભવ-સાગરથી તારજો. ૧ આ સખી પાદશાહની શાહબાદી થશે. અને તેને મળતાંજ એ પોતાના શરીરને છોડી દેશે. તેણે ક્રોધથી મને હાથનાં તળાંનો પ્રહાર કર્યો હતો. તે હવે શરીરનો ત્યાગ કરીને શ્રી યદુપતિના ધામમાં ગઈ. ૨ તેના સાથળ ઉપર શ્રીકૃષ્ણે છડી રાખેલી હોવાથી તેના સાથળ ઉપર તેનો તલ થઈ ગયો. અને ગાલનું ચુમ્બન કર્યું હતું તેથી કપોળમાં શ્યામ ભૂતિ વસી હતી. પાદશાહ સૂરદાસજીનાં આ વચનો સત્ય જાણી આશ્ચર્યનો ત્યાગ કરી વારંવાર સૂરદાસજીને પગે લાગ્યો. ૩ સૂરદાસજી અને સુસાંઈ—તુલસીદાસજી આ પ્રમાણે દિલ્લીમાં ઘણા દિવસ સુધી રહ્યા, અને સતસંગ કરી, સતસંગના આનંદથી તૃપ્ત થયા નહિ. એક દિવસે તે બંને મહાત્માઓ બજારમાં બેસીને સતસંગના આનંદનો રસ લેતા હતા. ૪ તે સમય પાદશાહનો મત્ત

થયેલો મોટો હાથી આલ્યો આવતો બન્નેના બેવામાં આવ્યો. લોકો પોકારવા લાગ્યા કે 'તુરત ભાગો નહિ તો આ હાથી મારી નાખશે.' ૫ સૂરદાસજીએ કહ્યું કે- 'હે ગુ-સાંઈજી' હું અહિંથી બહાજું. હવે આ સ્થળે મારાથી રહી શકાય નહિ. મારા નન્દ-લાલ બહુજ બાળક છે, તે આ દુર્ધર હાથીને શી રીતે મારી શકે ! તમારી બેસવાની ઈચ્છા હોય તો તમે ભલે બેઠા રહે, કેમકે તમારો નાથ ધનધારી છે. ૬

દોહા-મગે સૂર અસ ક્રહિ તહાં, લીન્હે અંક ગોપાલ ॥

તુલસીદાસ મુસકાઈકે, બેઠ મુમિરિ રઘુલાલ ॥ ૪૨ ॥

આ પ્રમાણે કહીને સૂરદાસજી ગોપાલને ખોળામાં લઈને ત્યાંથી ભાગી ગયા, અને તુલસીદાસજી તો હસીને શ્રી રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને ત્યાંજ બેઠા રહ્યા. ૪૨

ચૌ. ધાયો તુલસી સન્મુખ નાગા । અકસ્માત શીશ શર લાગા ॥

મન્યો નાગ કરિ ઘોર ચિકારા । મો વૃત્તાંત વિદિત સંસારા ॥

તુલસી સૂર સમાગમ કરિકૈ । કાશી આવત મે મુદ્ધ ભરિકૈ ॥

એક સમય નાભાજૂ જ્ઞાની । જિન યહ ભક્તમાલ નિરમાની ॥

તે સબ સંતેજ નેહતા દીન્હો । સિગરે સંત પયાનો કીન્હો ॥

તુલસીદાસકો ન્યોતો આયો । તબ ખનમેં વિચાર અસ લ્યાયો ॥

પંગતિમેં કચો પકવાના । દ્વિજકો સૈબો ઉચિત ન જાના ॥

યહ વિચાર કરિ તહાં ન ગયઝ । પવનમુવન તાસોં કહિ દયઝ ॥

મક્તરાજ નાંભાકો જાનો । તુરતહિ તહ્કો કરો પયાનો ॥

હનુમત શાસન સુનત ગોસાઈ । ચલે તુરત ભિક્ષુકકી નાઈ ॥

નમર ઓઢછે ઢિન તબ ગયઝ । કૌતુક તહાં માંચે યહ રહેઝ ॥

તહ્કો ઇંદ્રજીત જો રાજા । સો જોન્યો બહુ કવિન સમાજા ॥

પેલો હાથી તુલસીદાસજીની સામે દોડ્યો કે અકસ્માત આધામાં બાણ લાગ્યું. ત્યારે તે હાથી ઘોર ચીત્કાર કરીને મરણ પામ્યો. આ વૃત્તાન્ત સઘળા જગતમાં વિ-દિત થયું. ૧ આ પ્રમાણે તુલસીદાસજી, સૂરદાસજીનો સમાગમ કરીને પૂર્ણ આનન્દ લઈને કાશીમાં આવ્યા. એક સમય મહાજ્ઞાની નાભાજી કે જેણે ભક્તમાલ બનાવી છે તેણે સર્વ સન્તોને આમંત્રણ કર્યું. તેથી સર્વ સન્તોએ તેને ત્યાં જવા માટે પ્રયાણ કર્યું. તુલસીદાસજીને પણ નોતડું આવ્યું, ત્યારે તેણે મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે ૨-૩ 'પંગતમાં બેસીને કાચું પકવાન ખાવું એ બ્રાહ્મણોને ઉચિત નથી' આવો વિચાર કરી તુલસીદાસજી ત્યાં ગયા નહિ, ત્યારે હનુમાનજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે-૪ નાભાજીને ભક્તરાજ બાણીને તુરતજ તેને ત્યાં બોલ્યો. હનુમાનજીની આજ્ઞા સાંભળી ગુસાંઈજી તુરત ભિક્ષુક પેઠે આલ્યા. ૫ જ્યારે ઓડછા નામના નગરની પાસે તુલ-સીદાસજી પોહ્યા ત્યારે ત્યાં એક કૌતુક બેવામાં આવ્યું. ત્યાંના ઇન્દ્રજીત નામના રાજાએ ઘણા ઘણા કવિઓનો સમાજ એકઠો કર્યો હતો. ૬

દોહા-કવિસમાજ શિરતાજકિય, શ્રીકવિ કેશવદાસ ॥

રામચંદ્રિકા જો વિમલ, કીન્હો જગત પ્રકાસ ॥ ૪૩ ॥

તે કવિઓના સમાજે ત્યાં કેશવદાસ નામના કવિ, કે જેણે જગતમાં રામચંદ્રિકા નામના વિમળ ગ્રંથનો પ્રકાશ કર્યો છે, તેને કવિઓના શિરતાજ કર્યો. ૪૩

ચૌ. કવિ મંડલી વિલોકિ નરેશા । દીન્હો વિમન નવલ નિદેશા ॥

યહ સબ કવિમંડલી સદાહી । રહે કૌન વિધિ મમ ઢિગ પાહી ॥

મંત્ર શાસ્ત્ર વિધિ કહ અસ વાની । પ્રેત યજ્ઞ કીજૈ વિધિ ઠાની ॥

યહિ વિધિતે યહ કવિન સમાજા । રહે સહસ વર્ષદુ લગિ રાજા ॥

ઇંદ્રજીત તવ અતિ સુંવ પાયો । પ્રેત યજ્ઞ વિધિ સહિત કરાયો ॥

સો કવિ મંડલિ યુત નરનાથા । ભયે પ્રેત તનુ તજિ ચક સાથા ॥

રામચંદ્રિકા કેશવ કીન્હી । પૂરણ ભઈ ન તનુ તજિ દીન્હી ॥

યહ વૃત્તાંત સકલ કોઝ પાઈ । તુલસીદાસકો દિયો સુનાઈ ॥

સોઈ કવિ કેશવ વડતર માહી । અબલો કરત પુકાર સદાહી ॥

રામચંદ્રિકાકી લેજાઈ । લ્યાવૈ તુલસીસો શોધવાઈ ॥

યહ સુનિ તુલસીદાસ તહૈ ગયઝ । કેશવ કહત પુકારત ભયઝ ॥

કેશવ તરુતે ડતરિ તુરંતા । તુલસી પદ પકચો હરખંતા ॥

કવિઓનાં મન્ડળને જોઈને રાજાએ એવી આજ્ઞા કરી કે-‘આ સર્વ કવિઓની મન્ડળી કયા ઉપાયવડે મારી પાસે સર્વદા રહે તેમ છે. ૧ ત્યારે કોઈએ કહ્યું કે- ‘મંત્રશાસ્ત્રના અનુસાર વિધિપૂર્વક પ્રેત યજ્ઞ કરો, તો તે ઉપાયથી આ કવિસમાજ તમારી પાસે હે રાજા!’ હજાર વર્ષ સુધી રહીશકે તેમ છે. ૨ આવાં વચન સાંભળીને ઇન્દ્રજીત રાજા મહામુખ પામ્યો અને વિધિપૂર્વક પ્રેત યજ્ઞ કરાવ્યો. તેથી તે રાજા સર્વ કવિમન્ડળસહ શરીર ત્યાંગીને, સર્વ એકસાથે પ્રેત થયા. ૩ કેશવદાસજીએ રામચંદ્રિકા નામના ગ્રંથનો પ્રાશ્ન કર્યો હતો, પણ તે ગ્રંથ પૂર્ણ થયા પહેલાં કેશવદાસજીનું શરીર છૂટી ગયું. આ સર્વ વાર્તા કોઈના જાણવામાં આવતાં તેણે તુલસીદાસજીને સંભળાવી હતી. ૪ તે કવિ કેશવદાસજી આજ પર્યન્ત વડના ઝાડમાં રહીને સદા પોકાર કર્યા કરે છે કે-‘કોઈ મારા બનાવેલા રામચંદ્રિકા નામના ગ્રંથને લઈ જઈને તુલસીદાસજી પાસે શુદ્ધ કરાવી લાવો.’ ૫ આ સાંભળી તુલસીદાસજી ત્યાં ગયા. અને કેશવ કેશવ કહીને પોકારવા લાગ્યા. ત્યારે કેશવદાસજીએ તત્કાલ વૃક્ષના ઉપરથી ઉતરીને, હરખાઈને તુલસીદાસજીનાં ચરણો પકડ્યાં. ૬

દોહા-નાથ ડધારો મોહિ અબ, ગ્રંથ સુધારો સોય ॥

નહિ બાંચ્યો મમ કોઝ કુમતિ, હાંચ્યો વહુ વિધિ રોય ॥ ૪૪ ॥

અને કહ્યું કે-‘હે નાથ.’ હવે મારો ઉદ્ધાર કરો અને મારા ગ્રંથને સુધારો. મારી કુમ-

તિથી મારે આ અન્ય કોઈએ વાંચ્યો નહિ, હું ઘણા પ્રકારે રૂદ્ધ કરી કરીને હારી ગયો છું.

ચૌ૦ તુલસી કહો વિહંસિ અસવાની । રામચંદ્રિકા પદુ સુખસવાની ॥

કેશવ રામચંદ્રિકા પઢેજ । તુલસી મુનિ શોધત મુદ્ બઢેજ ॥

રામચંદ્રિકા પૂરી જવહીં । કેશવ તન્હો જયતિ કહિત વહીં ॥

નામા નિકટ ગોસાંઈ ગવને । પંગતિ સમય પઢાંચ સુખ સમને ॥

લલિ નામા કહુ કહો નવાની । લલન રીતિ તેહિ સુમાતિ લોભાની ॥

તુલસી બેઠે પંગતિ છોરા । પરી પાતરી નીચે ઠોરા ॥

સાધુ ઉપાનત પાતરિ નીચે । ધરિ કીન્હો સમ અતિ સુખ સીંચે ॥

નામા નિરલિ ભાવ અસ તાકો । મિલ્યો જાય કરગહિ સુખ છાકો ॥

તાહિ મધ્ય પંગતિ બેઠાયો । વાર વાર ચરણ જ શિરનાયો ॥

કહુ દિન કીન્હો તહાં નિવાસા । કરિ સતસંગ હિલહો હુલાસા ॥

નામા તાસુ વિમલ મતિ હેરા । ભક્તમાલમહં કિયો સુમેરા ॥

પુનિ વ્રજ પંડલ યાત્રા કરને । તુલસીદાસ ગવન્યો સુખ ભરિને ॥

તુલસીદાસજીએ હૃદયને આ મમાણે કહ્યું કે-‘તમે સુખની ખાણરૂપ રામચંદ્રિકા બોલો.’ કેશવદાસજી રામચંદ્રિકા બોલવા લાગ્યા અને તુલસીદાસજી તે સાંભળીને પરમ પ્રમથી શુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૧ જ્યારે રામચંદ્રિકા પૂર્ણ થઈ ગઈ ત્યારે કેશવદાસજી જય શબ્દ કહીને પ્રેતપણથી મુક્ત થયા. અને તુલસીદાસજી ત્યાંથી નાભાજીની પાસે ગયા. તે બરાબર સુખપૂર્વક પંગતના સમયેજ પોહોચ્યા. ૨ તુલસીદાસજીને જોઈને નાભાજી કાંઈપણ બોલ્યા નહિ, અને પોતાના પ્રેમને લીધે તેની મતિ મોહિત થઈ રહી હતી. તુલસીદાસજી તો પંગતને છોડીને જ્યાં નિચે પાતલ યડી હતી ત્યાં બેઠા. ૩ પાતલના નીચે સાધુની પાદુકા પડી હતી તેજ પાતલના ઉપર મહાપ્રસન્ન થઈને ગુસાંઈજી જમવા બેઠા. ત્યારે નાભાજી તેનો આવો પરમ પ્રેમ જોઈને અતિ આનન્દ પામી ત્યાં જઈને તેનો હાથ પકડીને મળ્યા. ૪ અને તેને ત્યાંથી ઉઠાડીને પંગતના મધ્યમાં બેસાડ્યા. અને વારંવાર તુલસીદાસજીના ચરણોમાં નાભાજીએ શિર નમાવ્યું. તુલસીદાસજીએ કેટલાક દિવસ સુધી ત્યાંજ નિવાસ કર્યો, અને સતસંગતિ કરીને મહાસુખ લીધું. ૫ નાભાજીએ, તુલસીદાસજીની આવી ઉજ્જવળ મતિ જોઈને, પોતાના ભક્તમાળ નમના અન્યમાં તેને ભક્તોના શિરોમણિ કરીને લખ્યા. ત્યાર પછી વ્રજમંડળની યાત્રા કરવાને તુલસીદાસજી સુખપૂર્વક ચાલ્યા. ૬

દોહા-નામા જૂ છપ્પય લિલ્યો, ભક્તમાલમેં જૌન ॥

મેં સો રત્ન લિલિ દેતહીં, શ્રેતા સમુદ્ધૌ જૌન ॥ ૪૫ ॥

નાભાજીએ પોતાના બનાવેલા ભક્તમાળ નામના અન્યમાં જે છાપે લખ્યો છે તેજ છાપે અહિ લખી દઉં છું, તે ઉપરથી શ્રોતાઓએ સમજી લેવું. ૪૫

છપ્પૈ-ત્રેતા કાવ્ય નિબંધ કિયો સતકોટિ રમાયન ॥

एक अक्षर उच्चरे ब्रह्महत्यादि परायन ॥

अब भक्तन सुखदेन बहुरि लीला विस्तारी ॥

रामचरण रसमत्त रहत अहनिशि व्रतधारी ॥

संसार अपारके पारको सुगमरूप नौका लयो ॥

कलि कुंटिल जीव निस्तार हित वाल्मीकि तुलसी भयो ॥ ૧ ॥

જેણે ત્રેતાયુગમાં સો કરોડ શ્લોકમાં રામાયણ નામનું કાવ્ય કરેલછે, જેના-એક અક્ષરના ઉચ્ચારણથી બ્રહ્મહત્યાદિ પાપો નષ્ટ થઈ જાયછે. હવે ભક્તોને સુખ દેવા માટે પુનઃ લીલાનો વિસ્તાર કર્યો. જે વ્રત ધારણ કરી શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોના રસમાં અહિનિશ મત્ત રહે છે, જેણે સંસાર સાગરથી પાર થવા માટે સુગમ નૌકારૂપ તુલસીકૃત રામાયણ રચી, કલિયુગના કુટિલ જીવોના ઉદ્ધારને માટે વાલ્મીકિજી તુલસીદાસજી થયાછે. ૧

दोहा-तुलसीदास यात्रा करी, ब्रज चौरासी कोस ॥

रामकृष्ण वपु भेद विन, भरि आमंद उर क्लेश ॥ ૪૬ ॥

તુલસીદાસજીએ ચોરાસી કોસ મજની યાત્રા કરી, રામ-કૃષ્ણમાં અલેદ ભક્તિને લીધે આનન્દથી ભરપૂર થઈ ગયા. ૪૬

चौ० बहुरि जब वृंदावन आये । घाटं घाट मज्जन करि भाये ॥

सब मंदिरन दरश करि लीन्हो । ज्ञान गूदरी डेरा कीन्हो ॥

परशुराम तहँ रह्यो महंता । कृष्ण उपासक भाव करंता ॥

लखी गुसाईंकी सब रीती । बढी करत सतसंगहि प्रीती ॥

तुलसिदासको करि सतसंगा । नव नव बढ़त प्रेमसरंगा ॥

परशुरामके मंदिर माहीं । कृष्णरूप श्रीनाथ सोहाहीं ॥

वैसी लंकुटं काछनी काछि । मुकुट माथ माला उर अछि ॥

सोहंति मूरति ललित त्रिभंगी । हरनहार रहिय राधा संगी ॥

यक दिन तहँ सब दिनकी नाई । दरश हेत चलि गए गोसाईं ॥

परशुराम तहँ रह्यो महंता । तासु परीक्षा चह्यो करंता ॥

तुलसी कंस दंडवत लागे । तब महंत बोल्यो अनुरागे ॥

मेरे वचन कछुक सुनि लेहू । फेरि द्वार दंडवत करेहू ॥

પછી જ્યારે વૃન્દાવનમાં આવ્યા, ત્યારે પ્રત્યેક ઘાટમાં સ્નાન કર્યું. અને પછી સર્વ મંદિરોમાં દર્શન કરીને 'જ્ઞાનગૂદરી' નામના સ્થાનમાં નિવાસ કર્યો. ૧ ત્યાં એક પરશુરામ નામનો મહાન્ત રહેતો હતો. તે શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય ઉપાસક હતો. તેણે તુલસીદાસજીની સર્વ રીતિ જોઈને મહાપ્રેમ વધારીને સત્સંગતિ કરી. ૨ તુલસીદાસજીના સત્સંગથી નિત્ય નિત્ય નવીન પ્રેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. પરશુરામના મંદિરમાં

श्रीकृष्णरूप लक्ष्मीपति शोभता हुआ. ३ अंसीथी, लाकडीथी, काछथी, मस्तक उप-
रना मुकुटथी, अने वक्षः स्थलमां धारण करेवी मालाथी, तथा हृदयने हारण करनार
हार राधाजीना समीप शोभतो हुतो. तेथी सुन्दर त्रिजंगी छणी शोभती हुती. ४
अेक दिवसे त्यां हमेशना नियमानुसार तुलसीदासजी दर्शन करवाने माटे ग्या. त्यारे
त्यां रेहेता परशुराम महन्तने तेमनी परीक्षा देवानी छिछाथ्य. ५ ज्यारे तुलसीदा-
सजी दंडवत् करवा लाग्या, त्यारे परशुरामे प्रेमधी कह्युं के- 'प्रथम भारां हांछिक वचन
सांभजो अने पछी द्वार उपर दंडवत् करो.' ६

दोहा-अपने अपने इष्टके, नमन करै सब कोय

परशुराम बिन इष्टके, नवै सो मूरख होय ॥ ४७ ॥

परशुरामके वचन सुनि, मानत हिये हुलास ॥

सीतारमण सँभारिकै, बोल्यो तुलसीदास ॥ ४८ ॥

कहा कहौ छवि आजुकी, भले बनेहौ नाथ ॥

तुलसी मस्तक तत नवै, धरो धनुष शर हाथ ॥ ४९ ॥

मुरली लकुट दुरायकै, धन्यो धनुष शर हाथ ॥

तुलसी लेखि रुचि दासकी, नाथ भये रघुनाथ ॥ ५० ॥

सर्वे कोछ पोत पोताना छिने प्रणाम करे छे, पण परशुराम कहे छे के, जे मा-
णसे पोताना छि विना नमे ते मूर्ख छे. ४७ परशुरामनां आवां वचन सांभजीने,
हृदयमां प्रसन्न थछिने श्री रामचंद्रजीनं ध्यान धरीने तुलसीदासजी ओल्या के, ४८
'हे नाथ ! आञ्जनी छणीनीं शा वणाणु कइं. भला अन्या छे; परन्तु ज्यारे धनुष आणु
हाथमां धारण करशे त्यारे तुलसीदासजी मस्तक नमशे.' ४९ आ समये राधाकृष्ण
मुरली अने लाकडी गुप्त राणीने हाथमां धनुष आणु धारण कथुं. तुलसीदासजी कहे छे
के- 'भक्तनी इच्छि जेछेने नाथ श्रीकृष्ण, रघुनाथ थया. ५०

चौ० यह प्रलक्ष देख्यो संसारा । वृंदावन माच्यो जयकारा ॥

परशुराम तुलसी पद गहेऊं । धन्य धन्य कहि अनंद लहेऊ ॥

यक दिन ज्ञान गूदरीमाहीं । होती हरिकी कथा सदाहीं ॥

गये गोसाईं श्रवण उमाहा । निरखे संतमहंतन कांहा ॥

कोउ गद्दी महँ बैठ महंता । कोउ उच्चासन महँ विलसंता ॥

गद्दीमहँ बैठावन लागे । भूमहँ बैठिगये अनुरागे ॥

कह्यो गोसाईं सबन सुनाई । कथा श्रवणके दोष मनाई ॥

कथा सुनत वीराजे खाहीं । ते मल भक्षत नरकन माहीं ॥

कथा सुनत बैठे उच्चासन । ते अर्जुनतरु होत पापसन ॥

कथा सुनहिं जे विना प्रणामा । ते विषवृक्ष होत अघधामा ॥

કથા સુનત જે સોવત જાની । તે અજગર હોતે અભિમાની ॥

જે વાચક સમ આસન બેઠે । તે ગુરુતલ્પ પાપ ફલ પૈઠે ॥

સર્વ લોકોએ આ વાર્તા પ્રત્યક્ષ જોઈ, તેથી વૃન્દાવનમાં જય જયકાર મચી ગયો. પરશુરામ મહાન્તે તુલસીદાસજીનાં ચરણો પકડી લીધાં, અને ધન્ય ધન્ય કહીને મહા-આનંદ પામ્યો. ૧ ‘શામગૃહરીમાં’ સદા હરિકૃષ્ણ થતી હતી, ત્યાં એક દિવસ પ્રસન્ન-તાથી તુલસીદાસજી સાંભળવાને માટે ગયા. તો ત્યાં મોટા મોટા સન્ત અને મહાન્તોને જોયા. ૨ કોઈ કોઈ સન્ત મોટી મોટી ગાદીઓના ઉપર, કોઈ કોઈ મહાન્ત ઉંચા સિંહાસન ઉપર બેઠેલા હતા. એ સન્તો તથા મહાન્તો તુલસીદાસજીને આવ્યા જોઈ તેમને પણ ગાદી ઉપર બેસાડવા લાગ્યા; પરન્તુ તુલસીદાસજી તો ગાદી ઉપર ન બેસતાં પ્રેમથી પૃથિવી ઉપરજ બેસી ગયા. ૩ આ સમય તુલસીદાસજીએ સર્વ લોકોના સ-મક્ષ કથા શ્રવણના દોષો કહી સાંભળાવ્યા. કે-‘જે કથા સાંભળતાં પાન ખાય છે તેને નરકમાં મળ બક્ષણ કરવું પડે છે. ૪ જે કથા સાંભળતાં ઉંચાં આસન ઉપર બેસે છે, તે પાપી સાદડના વૃક્ષના અવતારને પામે છે. જે પ્રણામ કર્યા વગર કથા સાંભળે છે, તે પાપી ઝેરી આડનો અવતાર પામે છે. ૫ જે કથા સાંભળતાં અભિમાનથી સૂઈ જાય છે તે માણસ અજગર થાય છે. જે વાચનશ્રાવણની પાસે વાચનશ્રવણ તુલ્ય આસન ઉપર બેસે છે, તેને ગુરુપત્ની સાથે ગમન કર્યા જેટલું પાપ લાગે છે. ૬

દોહા-જે નિદેં યદુપતિ કથા, અઘરની મનહારિં ॥

તે શતજન્મ પ્રયંતલગિ, શ્વાન હોત દુઃખકારિં ॥૫૧॥

જે પાપને હરવાવાળી, મનને મોહ કરવાવાળી યદુપતિની કથાની નિન્દા કરે છે, તે માણસ સો જન્મ પર્યન્ત દુઃખદાયી શ્વાનના જન્મને પામે છે. ૫૧

ચૌઠી કથા હોત જે કારેં વિવાદા । તે સ્વંર સરટ હોત મરયાદા ॥

જે હરિકથા સુનત શટ જાહીં । હોત નરક લહિ કોલ બનાહીં ॥

કથાવિગ્ર કરતે જે દ્રોહી । નરક ભોગિં પુરશૂકર હોહી ॥

• યે દશદૌષ તુરંત વિહાર્દ । શ્રી હરિ કથા સુનહુ સબ ખાર્દ ॥

સુનિકે તુલસિદાસકે વૈના । મરિ આયે જલ પ્રેમિનં નૈના ॥

તુંગાસન સબ દિયો વિહાર્દ । બૈઠે ભૂમિ કથા શિરનાર્દ ॥

જૈગૈ કથા સમાપત જબહીં । બોલ્યો સંત એક અસ જબહીં ॥

ષોડસ કલા કૃષ્ણ સુખસારા । દ્વાદશકલા રામ અવતારા ॥

ષોડસ તજિ દ્વાદશ કસ મજહૂ ॥ સમાધાન કરુ નહિં ઘર વ્રજહૂ ॥

યહ સુનિ તુલસિદાસ સુખછાકે । મયે મિલનહારે વસુધાકે ॥

રહી દંડ દ્વૈલગિ સુધિ નાહીં । સીંચે સંત સલિલ તિનકાહીં ॥

મઈ સ્વરિ તબ ડટે ગોસાઈ । પૂંછે સંત મેદ વરિયાર્દ ॥

જે માણસ કથા થતી હોય ત્યાં વિવાહ કરે છે, તે ગધેડાનો કે કાચડાનો અવતાર પામે છે. અને જે શઠ લોકો નારાયણની કથા સાંભળતા નથી; તે નરકમાં જાય છે, અને સૂરનો અવતાર પામે છે. ૧ જે દ્રોહી કથામાં વિધન કરે છે, તે પણ નરક લોગ-વીને ડુકરનો અવતાર પામે છે. માટે હે ભાઈઓ! આ દશ દોષનો તુરત ત્યાગ કરીને નારાયણની કથા સાંભળવી ઉચિત છે. ૨. આ પ્રમાણે તુલસીદાસજીનાં વચનો સાંભળીને, પ્રેમી મનુષ્યોનાં નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં, અને સર્વ મનુષ્યો ઊંચા આસનોનો ત્યાગ કરીને, પૃથિવી ઉપર બેસી, મસ્તક નમાવીને કથા સાંભળવા લાગ્યાં. ૩ જ્યારે કથા સમાપ્ત થઈ, ત્યારે એક સન્ત આ પ્રમાણે બોલ્યો કે—‘હે તુલસીદાસજી! શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર તો સોળ કળાનો છે, અને શ્રી રામચન્દ્રજીનો અવતાર તો બાર કળાનો છે. ૪ માટે તમે સોળ કળાના અવતાર શ્રીકૃષ્ણને ત્યાગીને બાર કળાના અવતાર શ્રી રામચન્દ્રજીનું ભજન કેમ કરો છો? આ બાબતનું સમાધાન કર્યા વગર ઘેર જશો નહિ.’ આવાં તે સન્તનાં વચન સાંભળી તુલસીદાસજી, મહાપ્રસન્ન થઈને ક્યાનમાં નિમગ્ન થઈને પૃથિવી ઉપર પડી ગયા. ૫ બે ઘડી પર્યન્ત ભાન પણ રહ્યું નહિ, ત્યારે સન્ત લોકોએ તેના ઉપર જળ છાંટ્યું. જળ છાંટવાથી જ્યારે સૂધી આવી ત્યારે તુલસીદાસજી ઉઠ્યા, એટલે પુનઃ તે વાતનો ભેદ સન્ત લોકોએ પૂછ્યો. ૬

‘દોહા—તુલસીદાસ બોલ્યો વચન, યદપિ કહવ નહિ યોગ ॥

તદપિ કહું પ્રસંગ વશ, મુનહુ ભેદ સર્વ લોગ ॥ ૫૨ ॥

તુલસીદાસજી બોલ્યા કે—‘જો કે તે વાર્તા કેહેવા યોગ્ય નથી; તો પણ પ્રસંગને લીધે કહું છું. માટે તમે સર્વ લોક તે ભેદ સાંભળો. ૫૨

चौ० रामहि जान्यों मैं लगी आज । अतिकृपालु कोशलमहाराज ॥

तुम तौ बारीह कला बतायें । ईश्वरको अतिभाव दढाये ॥

महाराज पुनि ईश्वर रामा । अब किमि तजौं तासु मैं नापा ॥

यह मुनि जानि अनन्य उपासी । गहे चरण सब संत हुलासी ॥

यहि विधि करत विविधसतसंगा । तुलसी विपिन वसे रतिरंगा ॥

पुनि कलु काल माहँ चलि काशी । तुलसिदास आये सुखरासी ॥

विनय पत्रिका जौन बनाई । ताकी मंदिर मध्य धराई ॥

विनय कियो सन्मुख करजोरी । सत्यहोय विनती जो मोरी ॥

तौ यहि माहिं सही परिजावै । मोर दुसह दुख द्रुत मिटि जावै ॥

अस कोहि कीन्हो बंद किंवारा । गयो बहुरि जबभो भिनसारा ॥

तुलसी पुस्तक गहि जब हेरी । मिली सही रघुपति करकेरी ॥

विनयमाहँ तब पद यह कीन्हो । सो मैं इतनेसुक लिखिदीन्हो ॥

હું આજપર્યન્ત કૃપાનિધિ શ્રી રામચન્દ્રજીને કોસલ દેશના મહારાજના બાણુતો

હતો, પણ આજે તમોએ બાર કળાના ઈશ્વરરૂપ તેમને પ્રતિષ્ઠાન કરીને મારો ભાવ અતિ દૃઢ કરી દીધો. ૧ જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી મહારાજ છે અને વળી ઈશ્વર છે તો હવે તેનું નામ 'હું' શ્રી રીતે ત્યાગ કરી શકું? તુલસીદાસજીનાં આ વચન સાંભળી, તેને શ્રી રામચન્દ્રજીના અનન્ય ઉપાસક બાણી, સર્વ સન્તોએ આનન્દ પૂર્વક તેમનાં ચરણો પકડ્યાં. ૨ આ પ્રમાણે અનેક સત્સંગો કરતો તુલસીદાસજી પ્રેમથી પૂર્ણ થઈને વૃન્દાવનમાં રહ્યા. ત્યાં કેટલાક દિવસ રહી પાછા ચાલીને કાશીમાં આવ્યા. ૩ કાશીમાં આવી, તુલસીદાસજીએ વિનયપત્રિકા નામનો જે ગ્રંથ બનાવ્યો હતો, તેને મન્દિરમાં પધરાવ્યો. અને સન્મુખ ઉભા રહી હાથ જોડીને વિનંતિ કરી કે, જો મારી આ 'વિનયપત્રિકા' સત્ય હોય તો આમાં આપના હસ્તાક્ષરની સહી થવી જોઈએ કે જેથી મારું હૃદય હૃદય તુરંત મટી જાય. આ પ્રમાણે વિશ્વસિ કરીને કમાડ બંધ કરી તુલસીદાસજી ગયા, તે પાછા આતઃકાળે ત્યાં આવ્યા. ૪-૫ આતઃકાળે આવી કમાડ ઉઘાડી પુસ્તક લઈને જોવા લાગ્યા તો તેમાં શ્રી રામચન્દ્રજીના હાથની સહી હતી. તે જોતાં જ તુલસીદાસજીએ 'વિનયપત્રિકામાં' આ પદ કર્યું કે જે પદ હું અહિં થોડુંક લખી દઉં.

પદ-તુલસી અનાથકી પરી રઘુનાથહાય સરી હૈ ॥

અનાથ તુલસીના ગ્રંથ ઉપર શ્રી રામચન્દ્રજીના હાથની સહી ન્પડી છે.

દોહા-પુનિ અતિદુસ્તર કાલ લલિ, રામધામકો જાન ॥

તુલસીદાસ વિચાર કિય, બોલ્યો સબન સુજાન ॥ ૫૩ ॥

પછી તુલસીદાસજીએ કાળને અતિ દુસ્તર બાણીને રામધામમાં જવાનો વિચાર કર્યો, અને સર્વ સન્તોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે ૫૩

સહિ ન જાત રઘુપતિ વિરહ, જાન ચઢૌં હરિધામ ॥

યહ સુનિકૈ અતિવ્યથિત મેં, સકલસંત મતિધામ ॥ ૫૪ ॥

હવે શ્રી રામચન્દ્રજીનો વિરહ સહન થઈ શકતો નથી માટે હું તેના ધામમાં જવા ઇચ્છા રાખું છું. તુલસીદાસજીનાં આ વચનો સાંભળીને સર્વ વિવેકી સન્તો મંદાવ્યાકુળ થઈ ગયા. ૫૪

તિનહિં દિયો ઉપદેશ મમ, ગ્રંથ વેદમરયાદિ ॥

રામાયણ ગીતાવલી, વિનયપત્રિકા આદિ ॥ ૫૫ ॥

તેઓને તુલસીદાસજીએ ઉપદેશ આપ્યો કે, 'મારા રામાયણ, ગીતાવલી અને વિનયપત્રિકા—આદિ ગ્રંથ વેદ મર્યાદાથી પૂર્ણ છે. ૫૫

તિનહિ સુનહુ સમુદ્ગહુ મુરુચિ, ચલહુ ગ્રંથ અનુસાર ॥

અંતસમય હઠિ મિલહિંગે, દશરથરાજકુમાર ॥ ૫૬ ॥

માટે તે ગ્રંથોને પ્રેમથી સાંભળજો, સમજજો અને તે પ્રમાણે ચાલજો, તો અન્ત સમયે તમને ભગવાન દશરથકુમાર શ્રી રામચન્દ્રજી અવશ્ય મળશે. ૫૬

અસ કહિ સહજહિ આગયે, અસીવરુણકે તીર ॥

નયન મુંદિ તનુ અચલ કિય, મરે સંતનકી મીર ॥ ૫૭ ॥

આ પ્રમાણે કહી, તુરત અસીવરણના કિનારા ઉપર આવી, નેત્રબન્ધ કરી, તુલસીદાસજીએ પોતાનું શરીર અચળ કરી દીધું. અને તે સમય ત્યાં સન્ત લોકોની યુક્તિ ભીડ થઈ. ૫૭

બજે નગારે ગગનમેં, દેખો પરો વિભાસ ॥

દામિનિસોં ચઢુંવોરમેં, ચમકયો ચપલ પ્રકાસ ॥ ૫૮ ॥

આકાશમાં દુંદુભી નગારાં વાગ્યાં અને મોટો પ્રકાશ જોવામાં આવ્યો. અને ચારે કોર વિજળીના સમાન ચપળ પ્રકાશ ચમક્યો. ૫૮

સંવત સોરહસૈ અસી, અસીવરુણકે તીર ॥

શ્રાવણ શુક્લ સપ્તમી, તુલસી તજ્યો શરીર ॥ ૫૯ ॥

વિક્રમ સંવત ૧૬૮૦ માં શ્રાવણ શુદ્ધ ૭ ને દિવસે અસીવરણના કિનારા ઉપર તુલસીદાસજીએ શરીરનો ત્યાગ કર્યો. ૫૯

ભવસાગરમેં નાવ સમ, વિરોચિ ગ્રંથ મતિધીર ॥

ચઢ વિમાન ગવનત મયો, જહં નિવસત રઘુવીર ॥ ૬૦ ॥

ભવસાગરથી પાર થવા માટે વાહાણના સમાન અન્યોને બનાવવાવાળા ધીર બુદ્ધિવાળા શ્રી તુલસીદાસજી વિમાનમાં ચઢીને શ્રી રામચન્દ્ર ભગવાનના સાકેત લોકમાં આહવા ગયા. ૬૦

(ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

સમ્પૂર્ણ.)

શ્રી તુલસીકૃત રામાયણનું માહાત્મ્ય.

દોહા-ગુરુ હરિ હર ગણ ર્શ ધી, સુમિરોં તુલસીદાસ ॥

કરત ગોપાલ મહાત્મ્ય શ્રી, રામાયણ સુચરાસ ॥ ૧ ॥

ગુરુ, વિષ્ણુ, શિવજી, ગણેશ, સરસ્વતી, અને તુલસીદાસજીનું સ્મરણ કરીને, ગોપાલદાસજી સુખના સમૂહરૂપ તુલસીકૃત રામાયણનું માહાત્મ્ય વર્ણન કરે છે. ૧

ચૌ૦ રામાયણ સુરતરૂકી છાયા । દુઃખ ભયે દૂરિ નિકટ જો આયા ॥

સપ્તકાન્ડ-અસ્તંભ મુહાઈ । દોહા લઘુ શાસ્ત્રા છવિ છાઈ ॥

યુચિ સોરઠા સીઠકા કોઈ । પત્રી બહુ ઘોષાઈ જોઈ ॥

છંદનકી શોભઠ અતિ રૂરી । જનુ નવીન અંકુર છવિ પૂરી ॥

અક્ષર સુમન રહે ગહગાઈ । અતિ-અદ્ભુત સુગન્ધ કવિતાઈ ॥

વિવિધ પ્રકાર અર્થ સોઈ ફલ । શ્રોતા સુમતિ સ્વાદુ જાનૈ ભલ ॥

ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્ય સરસ રસ । બીજ દોય નિર્ગુણ સર્ગુણ અસ ॥

મુનિ મુચુંડ શિવ પ્રથમહિ ગાઈ । સોઈ ગાઈ જગ હેતુ ગોસાઈ ॥

આ રામાયણ કલ્પવૃક્ષની છાયા છે, તેની સમીપમાં જે આવે છે તેનાં દુઃખ દૂર થઈ જાય છે. સાત જે કાન્ડ છે તે આ રામાયણરૂપ કલ્પવૃક્ષના સ્તંભ છે. અને દોહાએ નાની નાની સુંદર શાખાઓ છે. ૧ સોરઠાઓરૂપી પવિત્ર મોટી શાખાઓ છે. ઘોષારૂપી કલ્પવૃક્ષનાં પાનડાં છે. છંદોની અતિશય શોભા જાણે સુશોભિત નવીન અંકુરો છે. ૨ અને અક્ષરો આ રામાયણરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં ઘેરાં પુષ્પો છે. કવિતા અતિ અદ્ભુત સુગન્ધ છે. વિવિધ પ્રકારના જે અર્થ તેજ તેનાં ફળો છે. અને શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા શ્રોતાઓજ એ ફળોના મધુર સ્વાદને જાણી શકે છે. ૩ ભક્તિ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય એ તેનો સુંદર રસ છે. અને નિર્ગુણ તથા ન્સગુણ એ બે તેનાં બીજ છે જે કયા પ્રથમ કાકલુશાંડજી તથા શિવજીએ ગાધ હતી, તેજ રામાયણની કથા જગતના કલ્યાણાર્થ ગુસાંધજીએ ગાયેલી છે. ૪

દોહા-તુલસીદાસ રામાયણ, નહિં કરતે પરચાર ॥

કલિકે કુટિલ જીવ યે, કો કરતો નિસ્તાર ॥ ૨ ॥

જે ગોસ્વામી તુલસીદાસજી રામાયણનો પ્રચાર કરત નહિ તો, કલિયુગના કુટિલ જીવોનો નિસ્તાર કેાણ કરત. ૨

चौ० रामायण सुरधेनु समाना । दायक अभिमत फल कल्याणा ॥
 गुण समूह कवि सकै कौन गनि । जासु प्रभाव सरिस चिंतामनि ॥
 राम अयन रामायण आही । वर्णि पार पावै को ताही ॥
 रामायण अद्भुत फुलवारी । राम भ्रमर भूषित रुचि भारी ॥
 श्री रामायण जेहि घरमांहीं । भूत प्रेत तहँ भूलि न जाहीं ॥
 नहिं गति तहां दरिद्रहुकेरी । तहँ श्री महावीरकी फेरी ॥
 यंत्र मंत्र सुगनौती जेती । रामायण महँ जानिय तेती ॥
 प्रीति करै रामायणमांही । तेहि सम भाग्यवंत कोउ नाहीं ॥

આ રામાયણ કામધેનુ ગાયના સમાન, સેવા કરવાવાળાઓને ઇચ્છિત ફળ આપવાવાળી છે. જેનો પ્રભાવ ચિન્તામણિના સમાન છે, એવી રામાયણના ગુણ સમૂહોની કયો કવિ ગણના કરી શકે ? ૧ શ્રી રામચન્દ્રજીના સ્થાનકરૂપ હોવાથીજ રામાયણ કેહેવાય છે. તેથી તેના મહિમાને વર્ણન કરી, કોણ પાર પામી શકે છે ? રામાયણ અદ્ભુત ફુલવાડીરૂપ છે, કે જે શ્રી રામચન્દ્રજી રૂપી ભ્રમર બેસવાથી અત્યંત શોભે છે. ૨ જે ઘરમાં રામાયણનું પુસ્તક હોય છે, તે ઘરમાં ભૂત, પ્રેત ભલ્લથી પણ બચ નહિ. ત્યાં જવાની દારિદ્ર્યની પણ ગતિ નથી; કારણ કે તે ઘરમાં શ્રી મહાવીરજીનો ફેરો રહે છે. ૩ જે જે મંત્રો, તંત્રો તથા શકુનાવળીઓ છે, તે સર્વ રામાયણમાં વિદ્યમાન છે. જે માણસ રામાયણમાં પ્રીતિ કરે છે, તેના સમાન કોઈ ભાગ્યશાળી નથી. ૪

दोहा—रामायण सम नहीं कोऊ, सब उपमा उपमेय ॥

उपमा भाषा औरकी, कैसे कोऊ कवि देय ॥ ૩ ॥

રામાયણના સમાન બીજા કોઈ ગ્રંથ નથી; કારણકે આમાં સર્વ ઉપમા ઉપમેય છે. આ રામાયણને બીજા ભાષાગ્રંથની ઉપમા કયો કવિ આપી શકે છે ? ૩

चौ० त्रेतामहं भये वाल्मीकि मुनि । ते कलियुग भये तुलसीदास पुनि ॥
 सत करोरि रामायण भाषी । इन मधि सार सुसूक्ष्म राखी ॥
 प्रथम काण्डहै बाल रसीला । जन्म विवाह रामकी लीला ॥
 द्वितीय अयोध्याकाण्ड प्रकाशा । पितु आज्ञा रघुवर वनवासा ॥
 पुनि आरण्य किष्किंधा भाष्यो । तहां सुग्रीव शरणमहँ राख्यो ॥
 सुन्दर सुन्दरकांड सुहावन । युद्धकांडमहँ मारेउ रावन ॥
 सप्तम उत्तर परम अनूपा । उत्सव प्रभु कौशलपुरभूषा ॥
 तुलसीकृत रामायण येती । विविध प्रकार कथाहै केती ॥

ત્રેતાયુગમાં જે વાલ્મીકિમુનિ હતા, તેજ પાછા કલિયુગમાં તુલસીદાસજી રૂપે અવતર્યા હતા. વાલ્મીકિજીએ સો કરોડ રામાયણ રચી હતી. તેનું મન્થન કરીને સારભાગ લઇને તુલસીદાસજીએ આ સૂક્ષ્મ રામાયણની રચના કરી છે. ૧ આ રામા-

યણમાં પેહેલો રસીલો બાલકાન્ડ છે, તેમાં શ્રી રામચન્દ્રજીનો જન્મ તથા વિવાહની લીલા વર્ણન કરેલી છે. બીજા અયોધ્યા કાન્ડમાં પીતાજીની આજ્ઞાથી શ્રી રામચન્દ્રજીના વનવાસનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ૨^{મું} તે પછી ત્રીજો આરણ્યકાન્ડ અને ચોથો કિષ્કિન્ધાકાન્ડ છે. તેમાં આરણ્યમાં ખર, દૂષણના વધનું તથા કિષ્કિન્ધાકાન્ડમાં સુગ્રીવને શરણે લીધાનું વર્ણન કરેલું છે. પાંચમો સુન્દર, સુન્દરકાન્ડ છે, કે જેમાં હનુમાનજી જનકીજીની ખબર લાવ્યા તે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અને છઠ્ઠા યુદ્ધકાન્ડમાં રાવણના વધનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ૩ અને સાતમો પરમ અનુપમ ઉત્તરકાન્ડ છે, કે જેમાં શ્રી રામચન્દ્રજીના ઉત્તમ રાજ્યોત્સવનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તુલસીકૃત રામાયણ આટલીજ છે. અને તેમાં વિવિધ પ્રકારની કથાઓ વર્ણન કરવામાં આવી છે. ૪

દોહા—જગ વારિશ્વિકો પાર નહિ, એસોહૈ ફૈલાવ ॥

તુલસીદાસ કૃપા કરિ, રાવિ રામાયણ નાવ ॥ ૪ ॥

સંસાર સાગર કે જે અપાર અને મોટા ફેલાવવાળો છે, તેથી પાર ઉતરવાને માટે તુલસીદાસજીએ કૃપા કરીને રામાયણરૂપ વાહાણ રચેલ છે. ૪

ચૌ૦ શ્રીરામાયણ સ્વર્ગ નિસેન્તી । ભક્ત જનનકહ આનંદ દેની ॥

શ્રીરામાયણ સદ્ગુણમાતા । અજ્ઞ જાહિ પઢિ હોહિ સુજ્ઞાતા ॥

પાપ સમૂહ તૂલકી રાસી । રામાયણ ધનંજય કનકાશી ॥

મોહ પુંજ તમ કિરણિ તમારી । કામ અગ્નિકહ શીતલ વારી ॥

રામાયણ શશિ કિરણિ સુહાર્દ । સંત ચકોરનકહ સુખદાર્દ ॥

ધન્ય ધન્ય શ્રીતુલસીદાસ ધનિ । જગ હિત રામાયણ રાસી ભનિ ॥

નીચ ઝેચ જેતે નરનારી । શ્રીરામાયણ સબકહ પ્યારી ॥

રામાયણ સો નેહ લગાવૈં । અધન અનપસ વિત્ત સુત પાવૈં ॥

શ્રી રામાયણ સ્વર્ગલોકની નીસરણીરૂપ છે. જે ભંકતોને આનંદ દેવાવાળી છે. શ્રી રામાયણ સદ્ગુણોરૂપી પુત્રોની માતા છે. જેને મુખ લોકો પણ લાભને જ્ઞાની થાય છે. ૧ પાપોના સમૂહરૂપી રૂના ઢગલાને બાળવાને માટે રામાયણ અગ્નિની કલિકારૂપ છે. મોહના સમૂહરૂપી અન્ધકારને દૂર કરવામાં સૂર્ય સમાન છે. કામનારૂપી અગ્નિને શાન્ત કરવામાં શીતલ જળરૂપ છે. ૨ રામાયણ ચન્દ્રમાનાં સુન્દર કિરણ સમાન છે, અને સન્તરૂપી ચકોરોને સુખ આપે છે. શ્રી તુલસીદાસજીને અનેક ધન્યવાદ છે; કારણ કે જેણે જગતના ઉપકારાર્થ રામાયણ બનાવી છે. ૩ જેટલાં નીચ કે ઉંચ નરનારી છે તે સર્વને શ્રીરામાયણ પ્યારી છે. નિર્ધન કે અપુત્ર હોય તે પણ જો રામાયણ ઉપર પ્રેમ લગાવે, તો તેને ધનની તથા પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪

દોહા—રામાયણ સૌ નેહ કિય, સિદ્ધ હોત સબ કામ ॥

હૈ સબકો કલ્યાણદા, પદુ સુન લડુ વિશ્રામ ॥ ૫ ॥

રામાયણમાં પ્રેમ કર્યાથી સર્વ કામ સિદ્ધ થાય છે. સર્વને કલ્યાણ દેવાવાળી છે, માટે જાણી તથા સાંભળીને વિશ્રામ લિયો. ૫

ચૌ૦ નિગમાદિક સોઈ બ્રહ્મ કમંડલ । રામાયણ અસ્થિત ગંગાજલ ॥

ભાગીરથ સમ તુલસીદાસ પુનિ । ભાષા પ્રચુર કીન જનુ સુરધુનિ ॥

હોતિ રહે ઇક ઠાવૈ રામાયણ । તોહૈ મગ આવત પાપ પરાયણ ॥

કલુક કાનમહૈ પરિગઢ બાતા । ચલત પંથ કહું મયો પપાતા ॥

ગિરતહિ તુરત છૂટિ તનુ ગયઝ । તહૈ અદ્રુત ઈક અચરજ મયઝ ॥

તાહિ લેન આયે યમદૂતા । નિજ પાશન બાંધ્યો મજબૂતા ॥

અતિ આતુર હરિજન તહૈ આયે । છીનિ લીન વહુ ત્રાસ દિસાયે ॥

રામાયણ પૈ સુનિ યહ કાના । લૈ જૈહૈ બૈઠારિ વિમાના ॥

વેદશાસ્ત્રરૂપ બ્રહ્મ કમન્ડલમાં રામાયણ ગંગાજળના સમાન રહેલી છે. તેને જાણી તથા રાખીને સમાન તુલસીદાસજીએ ગંગાના સમાન ભાષામય રામાયણરૂપી ધારાનો પ્રચાર કર્યો છે. ૧ એક સ્થાન ઉપર રામાયણની કથા થતી હતી. ત્યાં એક પાપ પરાયણ માણસ આવ્યો. તેના કાનમાં કાંઈક રામાયણની વાર્તા ગઈ. તે રામાયણ સાંભળતો સાંભળતો ચાલતો થયો અને થોડે દૂર જતાં માર્ગમાં પડી ગયો. ૨ પડતાં જ તેનું શરીર છૂટી ગયું, ત્યારે ત્યાં એક અદ્રુત આશ્ચર્ય થયું, તેને લેવા માટે યમરાજના દૂતો આવ્યા અને તેને પોતાના પાશોથી મજબૂત બાંધ્યો. ૩ તેજ સમયે નારાયણના પાર્ષદો ત્યાં તુરત આવી પોહોચ્યા, અને તેઓએ યમરાજના દૂતોને ધમકાવીને તેઓ પાસેથી તે જીવને છીનવી લીધો, અને કહ્યું કે—‘આ જીવે કાનદ્વારા રામાયણ સાંભળેલી છે, માટે અમે આને વિમાનમાં બેસાડીને લઈ જઈશું.’ ૪

‘દોહા—રામાયણ પરતાપસો, ગંયો પારપદન સાથ ॥

દૂત ચલે યમકે સદન, સ્વીકૃત મીજત હાથ ॥ ૬ ॥

રામાયણના પ્રતાપથી તે પાપી જીવ નારાયણના પાર્ષદો સાથે વૈકુન્ઠમાં ગયો, અને યમરાજના દૂતો ખીજતા તથા હાથ ચોળતા યમરાજની પાસે ગયા. ૬

ચૌ૦ નિજ દૂતન દેસઝ બિલસાતા । પૂંછી ખાનુતનય કુશલાતા ॥

કિન તુમકહૈ દીન્હો દુઃખ માઈ । ચાર ચતુર તુમ વેહુ બતાઈ ॥

કહા વહૈ તુમસો મહારાજા । પૂછત તુમહિ ન આવત લાજા ॥

કોઝ યક મૃત્યુ લાક વહભાગી । તુલસીદાસ મયો વૈરાગી ॥

રામકથા રામાયણ ભાષી । સો લોગન ઘર ઘર ધરિ રાક્ષી ॥

જેજે વિવિધ માંતિ કે પાપી । માંસાહારી ઔર સુરાપી ॥

તે સબ મિલિ રામાયણ સુનિહૈ । કહિહૈ લિખિહૈ પઢિહૈ ગુનિહૈ ॥

તે નહિ હૈ સદન તુમહારે । સત્ય સત્ય નૃપ વચન હમારે ॥

પોતાના દૂતોને વ્યાકુળ નિરખીને યમરાજે કુશળ પ્રશ્ન કરીને પૂછ્યું કે—‘હે ચતુર-દૂતો ! તમોને કોણે દુઃખ દીધું છે તે મને કહો.’ ૧ દૂત કહેવા લાગ્યા કે—‘હે મહા-રાજ ! અમે આપને શું કહીએ ? તમને પૂછતાં લાજ આવતી નથી ? મૃત્યુલોકમાં કોઈ એક તુલસીદાસ નામનો મહાભાગ્યશાળી વેરાગી થયો છે. ૨ તેણે રામાયણ નામની શ્રી રામચંદ્રજીની કથા રચેલી છે. તે રામકથાને લોકોએ ઘેર ઘેર રાખી છે. જેઓ વિવિધ પ્રકારના પાપીઓ માંસ ખાવાવાળા તથા સુરાપાન કરવાવાળા છે. ૩ તે સર્વ મળીને રામાયણ સાંભળશે, કહેશે, લખશે, ભણશે અને વિચારશે, તેથી તે સર્વ તમારી નગરીમાં આવશે નહિ, હે રાજા ! આ અમારાં વચન સત્ય છે. ૪

દોહા—લેહુ પાશ ચે આપને, રાઘવહુ અપને પાસ ॥

અમલ તુમ્હારો ઉઠો અબુ, સુનિ યમ મયે ઉદાસ ॥ ૭ ॥

આ અમારી પાસે પાપી જીવોને બાંધવાના જે પાશો છે, તેને હવે આપ લઈ લિયો અને તમારી પાસે રાખો. મૃત્યુ લોકમાંથી હવે તમારો અમલ ઉઠી જાયો છે. આવાં દૂતોનાં વચન સાંભળી યમરાજ ઉદાસ થઈ ગયા. ૭

ચૌ૦ અપની વ્યથા કહન નહિ પાયે । તવ લાગિ દૂત ઔર તહ આયે ॥

કહન લગે રવિમુતસોં રોઈ । તવ ચાકરી ન હમસોં હોઈ ॥

જગમેં કહૂં ન હુકૂમ તિહારો । યહ સુનિ યમ જકિ રહેડ વિચારો ॥

અહો દૂત મોહિં કહૌં બુઝાઈ । કિન દીન્હો મમ હુકૂમ ઉઠાઈ ॥

કહા કહૂં કહુ કહી ન જાઈ ॥ તુલસિદાસ યક મયો ગોસાઈ ॥

તિનકી રામાયણ જગ વ્યાપી । તેહ કીન્હે પવિત્ર સવ પાપી ॥

ગયે હમં એક અધમ ગૃહ માર્હીં । અતિ દુઃખ મયો જાત કહિ નાર્હીં ॥

તહૂં દેઝેઝેં એક કાપિ વલવાના । ઝગ્ર રૂપ સદૃશ હનુમાન્ના ॥

હજી પોતાના દુઃખની સર્વ વાત્તી કહી પણ રહ્યા ન હતા, સેટલામાં તે બેઠા દૂતો ત્યાં આવ્યા. અમે રૂદન કરીને યમરાજને કહેવા લાગ્યા કે, તમારી નોકરી અમારાથી થઈ શકતી નથી. ૧ જગતમાં કયાંય પણ તમારો હુકમ રહ્યો નથી, ‘આ સાંભળી વિચાર કરી ચકિત થઈને યમરાજ બોલ્યા કે—‘હે દૂતો ! મને સમજાવીને કહો કે, કોણે મારી આજ્ઞા માંની નહિ.’ ૨ દૂત બોલ્યા કે—‘શું કહીએ, કોઈ કહી શકાતું નથી. કોઈ એક તુલસીદાસ નામનો ગુસાંઈ થયો છે. તેની રચેલી રામાયણ જગતમાં વ્યાપી રહી છે, તે રામાયણે સર્વ પાપીઓને પવિત્ર કરી દીધા છે. ૩ અમે એક પાપીના ઘરમાં આજે ગયા હતા, ત્યાં અમોને જે દુઃખ થયું તે કહ્યું જતું નથી. એ ઘરમાં અમે એક બળવાન ઉચ્છ્રવાળો હનુમાનજીના સમાન વાનર બોયો. ૪

દોહા—પ્રાણનકો ગાહક મયો, તવ હમ મયે અતિ દીન ॥

શરણ શરણ તવ શરણેં, અસ્તુતિ બહુ વિધિ કીન ॥ ૮ ॥

અમે તો પાપીના પ્રાણ લેવા ગયા હતા, પણ તે વાનરો તો અમારા પ્રાણનો આ-
હક થયો, ત્યારે અમે મહાદીન થઈ ગયા. અને અમે તારે શરણુ છિયે, શરણુ છિયે,
શરણુ છિયે, એમ કહી તેની નાના પ્રકારે સ્તુતિ કરી. ૮

चौ० तब तो है प्रसन्न कपिराई, हम सन पुनि परतीति कराई ॥

ધરી હોય રામાયણ જહવા-૧ કવહું ભૂલિ ન જાયિહુ તહવા ॥

જે શ્રોતા વક્તા રામાયણ । કવહું મતિ જાયહુ તેહિ આયન ॥

અમ હમસોં કપિ શપથ કરાઈ । તવ છૂટન પાયેં સુનુ રાઈ ॥

સુનિ યમરાજ વહુત ઘવરાયે । નિકટ બુલાય દૂત સમુજાપ્યે ॥

નામ રૂપ ગુણ કથા રામકી । કિયડ ન ફેરી તૌન ધામકી ॥

અજામીલકી સુરતિ કરૌજૂ । ઔર ન કહુ ચિત માંજી ધરૌજૂ ॥

થકિ સો રહે દૂત સુનિ વાની । શ્રીરામાયણ મંહરાની ॥

ત્યારે તો તે કપિરાય પ્રસન્ન થયા, અને અમારી પાસે પુનઃ શપથ લેવરાવ્યા કે-
જ્યાં રામાયણ ધરેલી હોય, ત્યાં ભૂલથી પણ કદિ જવું નહિ. ૧ જે રામાયણની કથા
કહેવાવાળા છે તથા સાંજીવવાવાળા છે, તેને ઘેર કોઈ દિવસે ભૂલથી પણ જવું નહિ.
જ્યારે આ પ્રમાણે અમારી પાસે શપથ લેવરાવ્યા, ત્યારે હે મહારાજ ! અમે છૂટવા
ખમ્યા છીએ. ૨ આવાં હૂતોનાં વચન સાંજીવી યમરાજ ગહુજ ઘણરાયા, અને પાસે
બોલાવીને હૂતોને સમજાવ્યા કે-‘જ્યાં ભગવાન શ્રી રામચન્દ્રજીનાં નામોનું’ રૂપોનું
‘સ્મરણ થતું’ હોય તથા શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદની કથા થતી હોય તે ઘેરમાં
તમારે ફેરી કરવી નહિ. ૩ તમે અન્નમિલની કથાનું સ્મરણ કરો. બીજી કોઈ પણ
વાત મનમાં લાવશોજ નહિ. તે અન્નમિલ પાપી, નામથીજ તરી ગયો. તે મરણ સમય
પોતાના પુત્રનું નારાયણ નામ હતું તેને નારાયણ નારાયણ કરીને મરણ સમયે તમારા
ભયથી બોલાવક લાગ્યો, તેના પુત્રનું નારાયણનામ હોવાથી તે નમના પ્રતાપે ભગ-
વાનનાં પાર્ષદો તમારી પાસેથી તેને લઈને વૈકુંઠમાં ચાલ્યા ગયા. યમરાજનાં આવાં
વચન શ્રવણ કરીને યમરાજના હૂતો થાકી ગયા, અને બોલ્યા કે-‘શ્રી રામાયણ મહા-
રાણીને ધન્ય છે.’ ૪

दोहा-रामायण तेजश्वरी, सत भाषा पशिर मौर ॥

यमपुर जाको शोर है, समता कोनहि और ॥ ९ ॥

શ્રી રામાયણ મહા તેજસ્વી છે, અને શ્રેષ્ઠ ભાષાઓની શિરતાજ રૂપ છે, જેનો
યમપુરીમાં પણ દાળ પડ્યો છે તેના સમાન બીજું કોઈ નથી. ૬

चौ० पातक महा लग्यो कि न होई । रामायण सुनि रहै न कोई ॥

चाहैं चारों फलको साधन । कह रामायणको अवराधन ॥

રામાયણ સુનિ પાપ પરાને । જિમિ હિમઋતુ મહં મશક નશાને ॥
કલિયુગ તરન ઉપાય ન કોઈ । રામભજન રામાયણ દોઈ ॥
કથા રામાયણકી જહૈં હોઈ । સો ગૃહપર મતિ જાનૈ કોઈ ॥
• સો ઘર તીર્થ રૂપ સમ ભાષૈ । તહાં ગયે સબ પાતક નાશૈ ॥
પાપવાસ દેહી મહં તબલગૈ । શ્રીરામાયણ સુનૈ ન જબલગ ॥
• ઉદય પુરાની પુણ્ય હોય જબ । રામાયણમહં મન લાગે તબ ॥

ગમે તેવું મહાપાપ ધાગ્યું હોય; તોપણ તે રામાયણ સાંભળવાથી રહેતું નથી. જો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરૂષાર્થો સમ્પાદન કરવાની જાણ હોય, તો રામાયણનું આરાધન કરવું ઉચિત છે. ૧ જેમ હેમન્ત ઋતુમાં મચ્છરો નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ રામાયણ સાંભળવાથી પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે. આ કલિયુગમાં રામનું ભજન અને રામાયણનું શ્રવણ એ બે ઉપાય વગર તરવાનો બીજો એકે ઉપાય નથી. ૨ ચમરાજ દૂતોને કહે છે કે—જે ઘરમાં રામાયણની કથા થાય છે તેના ઘરમાં કોઈએ જવું નહિ. જે ઘરમાં રામાયણની કથા થાય છે તે ઘર તીર્થના સમાન કહેવાય છે. ત્યાં જવાથી સર્વ પાપો નષ્ટ થાય છે. ૩ જ્યાં સુધી રામાયણ સાંભળવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધીજ શરીરમાં પાપો નિવાસ કરે છે. જ્યારે પૂર્વજન્મનાં પુણ્યોનો ઉદય થાય છે ત્યારેજ રામાયણમાં મન લાગે છે. ૪

દોહા—રામાયણકે સુનતહી, છૂટિ જાય પ્રેતત્વ ॥

જાકે પઢે સુનેતે, મૂઝતહૈં પરતત્વ ॥ ૧૦ ॥

રામાયણનું શ્રવણ થતાંજ પ્રેતત્વ પણ છૂટી જાય છે, જે રામાયણના ભણવાથી, સાંભળવાથી પરમતત્વ પરમાત્માનું જ્ઞાન થાય છે. ૧૦

ચૌ૦ કો જાને રામયણકો રસ । યહ તી હૈ સંતનકો સરવસ ॥

વખજ સનેહી અલિગણ જૈસે । ભક્તન પ્રિય રામાયણ તૈસી ॥

ત્યાગિ ભક્તજન ગ્રંથ અનેક । ધારણ કિય રામાયણ એક ॥

• ભક્તન કહૈંહૈ ભક્તિ અનૂપા । રસિક જનન કહૈં હૈ રસરૂપા ॥

જ્ઞાનમયી તિન કહૈં જૈ જ્ઞાની । તુલસી તારન તરન બઘાની ॥

કામ ક્રોધ રુજ વશ સંસારા । ઓષાધિ રામાયણ અનુસારા ॥

રામાયણમહં નેહ ન જાકો । જીવત શવ સમ જાનિય તાકો ॥

રામાયણ જાકહૈં પ્રિય નાहीं । વૃથાજન્મ તાકો જગમાहीं ॥

રામાયણના રસને કોણ જાણે? એ તો સન્તોનું સર્વસ્વ છે. જેમ કમળો ઉપર ભ્રમરોને સ્વાભાવિક્ સ્નેહ હોય છે તેમ ભક્તોને રામાયણ ઉપર સ્વાભાવિક્ સ્નેહ હોય છે. ૧ ભક્ત જનોએ અન્ય અનેક ગ્રંથોને છોડીને એક રામાયણનુંજ ધારણ કર્યું છે, ભક્ત જનોને રામાયણ અનુપમ ભક્તિરૂપ છે અને રસિક જનોને રસરૂપ છે. ૨ જે

જ્ઞાની લોકો છે, તેને રામાયણ જ્ઞાનમય છે. તુલસીદાસજીએ તો તરવાને માટે અને તારવાને માટે રામાયણ કરેલી છે. સકળ સંસાર કે જે કામ, ક્રોધરૂપી રોગોને વશ્ય છે, તેઓને માટે રામાયણ યોગ્ય ઔષધીરૂપ છે. ૩ જેનો રામાયણમાં પ્રેમ નથી, તેને જીવતે મુવા સમાનજ સમજવો. રામાયણ જેને પ્રિય નથી, તેનો જગતમાં વ્યર્થ જન્મ છે. ૪

દોહા—રામાયણ અમૃત કથા, લેત ન તાંકો સ્વાદ ॥

તિનકો નિશ્ચય જાનિયે, હૈં પૂરે દનુજાદ ॥ ૧૧ ॥

જે મનુષ્યો રામાયણની કથારૂપ અમૃતનો સ્વાદ લેતા નથી, તેઓને નિશ્ચય પૂરે-પૂરા નિશાચર બનવા ઉચિત છે. ૧૧

ચૌ० રામાયણ વિધિ કહૌં વિશારદ । સનત્કુમાર સૌં ભાષી નારદ ॥

સહિત વિધાન સુનૈ જો કોઈ । મહજ મુક્તિ પાવૈ નર સોઈ ॥

કાર્તિક માઘ ચૈત્ર ચિત લાઈ । નવ દિન કહૈ કથા સુખદાઈ ॥

બ્રહ્મમુહૂર્ત સમય હો જવહીં । કર્મ કરૈ શૌચાદિક તવહીં ॥

કરે દંતધાનન લટજીરા । મજ્જન કરૈ ધરૈ મન ધીરા ॥

પુનિ રામાયણ પુસ્તક અરચૈ । પ્રેમ સહિત ગંધાદિક ચરચૈ ॥

ૐ નમો નારાયણ મંત્ર બનીજૈ । ત્રીન આહુતી હોમ કરીજૈ ॥

મન વચ કર્મ પાપ તનુકરે । છૂટિ જાત નહિ આવત નેરે ॥

હવે રામાયણ સાંભળવાનો વિધિ કહું છું. જે વિધિ મહાપ્રવીણ સનત્કુમાર પાસે નારદજીએ કહેલો છે. જે મનુષ્ય વિધિપૂર્વક રામાયણનું શ્રવણ કરે છે, તે માણસ અનાયાસે મુક્તિ પામે છે. ૧ કાર્તિક, માઘ કે ચૈત્ર એ ત્રણમાંથી કોઈપણ મહિનામાં નવ દિવસ પર્યન્ત સુખદાયક રામાયણની કથાનું શ્રવણ કરવું. જ્યારે પાછલી બે ઘડી રાતે રહે ત્યારે ઉઠીને શૌચાદિક્ કર્મ કરવું. ૨ યોગ્યવૃક્ષનું દાંતણુ કરી, મનમાં ધૈર્ય બંધી, ટ્પાન કરી, સન્ધ્યાદિક્ નિત્યકર્મ કરીને પછી રામાયણના પુસ્તકનું પૂજન કરી, પ્રેમ થકી ચન્દન પુષ્પાદિક્ ચડાવવાં. ૩ અને ‘ૐ નમો નારાયણ’ આ મંત્ર બાણીને અગ્નિમાં ત્રણ આહુતિ દઈ હોમ કરવો. આ પ્રમાણે કરવાથી માનસિક, વાચિક તથા કાયિક સર્વ પાપ શરીરનાં છૂટી જાય છે, પાસે આવતાંજ નથી. ૪

દોહા—યા વિધિ રામાયણ વિધિહિ, જે કરિહૈં ચિત લાય ।

રામધામ તે જાઈહૈં, સંસૃત દુઃખહિ મિટાય ॥ ૧૨ ॥

જે આ પ્રકારે મન લગાવી વિધિપૂર્વક પૂજન કરી શ્રી રામાયણની કથા શ્રવણ કરે છે, તે સંસારનાં આવાગમનનાં દુઃખોમાંથી છૂટીને શ્રી રામચન્દ્રજીના ધામને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨

ચૌ० જો કહુ કારજકહૈં કોઈ જાઈ । સુમિરિ ચલૈ સો યહ ચૌપાઈ ॥

પ્રવિશ નગર કીજૈ સવ કાજા । હૃદય રાસિ કોશલપુર રાજા ॥

જો વિદેશ ચાહે કુશલાઈ । તો યહ સુમિરિ ચલૈ ચૌપાઈ ॥

રથ ચઢિ સિયા સહિત દોડ ભાઈ । ચલે બનહિ અવધહિ શિરનાઈ ॥

ભૂત પિશાચ જાહિ જબ લાગૈ । યહ સોરઠા પઢે સો ભાગૈ ॥

જે કોઈને કોઈ કામ પ્રસંગે કયાંય પછુ જવું હોય તો તે માણસ 'પ્રવિશ નગર કોજે સબકાજા હૃદયરાશિ કૌશલપુર રાજા.' (નગરમાં પ્રવેશ કરીને હૃદયમાં કૌશલપુરના રાજાને ધારણ કરી સર્વ કાર્ય કરવાં) આ ચોપાઈનું સ્મરણ કરીને જાય તો તેનું કાર્ય સિદ્ધ થાય. ૧ જે વિદેશમાં કુશળ ઇચ્છે તો તે સમય 'રથ ચઢિ સિયા સહિત દોડભાઈ ચલે બનહિ અવધહિ શિરનાઈ' (સીતાજી સહિત બન્ને ભાઈ રથારૂઢ થઈને અયોધ્યાને શિર નમાવીને વનમાં ચાલ્યા.) આ ચોપાઈનું સ્મરણ કરીને જવું. ૨ જેને ભૂતનો કે પિશાચનો વળગાડ થયો હોય તો આ નીચેનો સોરઠો બોલવાથી ભાગી જાય છે.

સોરઠા-વંદોં પવન કુંમાર, સ્વલ્લવનપાવક જ્ઞાન ઘન ॥

જાસુ હૃદય આગાર; બસહિં રામ શર ચાપ ધર ॥ ૧ ॥

મહાવીરજીને હંડવત કડંછું. જે દુષ્ટોરૂપી વનને ખાળવાને અગ્નિના જ્ઞાન છે. જેના હૃદયરૂપી ઘરમાં શ્રી રામચન્દ્રજી શર અને ચાપ ધારણ કરીને રહે છે.

ચૌ૦ શત્રુ નિવારણ ચહૌ જો ભાઈ । ભાવં સહિત જપુ યહ ચૌપાઈ ॥

જાકે સુમિરન તે રિપુનાશા । નામ શત્રુહન વેદપ્રકાશા ॥

યહ ચૌપાઈ જપૈ જો કોઈ । અન્ન આદિ દુઃખ તાહિ ન હોઈ ॥

વિશ્વભરન પોષન કર જોઈ । તાકર નામ ભરત અસ હોઈ ॥

જો ઉત્સવ ચહુ વિવિધ પ્રકારાં । કરુ યહ ચૌપાઈ અનુસારા ॥

જબતે રામ વ્યાહિ ઘર આયે । નિતુ નવ મંગલ-મોદ વધાયે ॥

જો ચાહો જગ મહં જય ભાઈ । અસ્થિર હૈ જપુ યહ ચૌપાઈ ॥

સત્તા ધર્મ મયં અસ રથ જાકે । જીતનકહં ન કતહું રિપુતાકે ॥

હૈં બહુભાંતિ કાર્ય જગમાહીં । રામાયણ સૌં સબ હૈ જાહીં ॥

જે શત્રુઓનું નિવારણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો, પ્રેમથી 'જાકે સુમિરન તે રિપુનાશા નામ શત્રુહન વેદ પ્રકાશા' (કે જેનું સ્મરણ કરતાંજ શત્રુઓનો નાશ થાય, તેને શત્રુહન કહે છે એમ વેદ કહે છે.) આ ચોપાઈનો જપ કરવો. ૧ અને જે માણસ 'વિશ્વ ભરણ પોષણ કરજોઈ તાકર નામ ભરત અસ હોઈ.' (જે સંસારનું ભરણ પોષણ કરવાવાળા છે તેનું નામ ભરત થશે.) આ ચોપાઈનો જપ કરે તો તેને અન્ન-આદિનું દુઃખ થતું નથી. ૨ જે વિવિધ પ્રકારના ઉત્સવની ઇચ્છા હોય તો 'જબતે રામ વ્યાહિ ઘર આયે નિતુ નવ મંગલ મોદ વધાયે' (જ્યારથી શ્રી રામચન્દ્રજી વિવાહ કરીને ઘેર પધાર્યા છે, ત્યારથી નિત્ય નવીન મંગળ અને વધાઈ થયા કરે છે.) આ ચોપાઈનો જપ કરવો. ૩ હે ભાઈ! જે જગતમાં જય ઇચ્છતા હો તો સ્થિર થઈને 'સત્તા ધર્મમય, અસરથ જાકે જી. તન કહં ન કતહું રિપુતાકે' (હે સખા! જે પુરૂષને આવો ધર્મમય રથ છે, તેને કોઈ શત્રુ

જીતવાનો શેષ નથી તે સર્વને જીતી ચૂક્યો.) આ ચોપાઇનો જપ કરવો. ૪ સ અનેક પ્રકારનાં કાર્યો છે; પરંતુ તે સર્વે કાર્યો રામાયણથી સિદ્ધ થઈ જાય છે.

દોહા—સકલ ખાંતિ મન કામના, યહ દોહા દાતાર ॥

રામાયણમહં જોજિંકરિ, કરુ યાકો અનુસાર ॥ ૧૩ ॥

વહ શોભા જુ સમાજ સુખ, કહત ન વને જગેશ ॥

વરણે શારદ શેષ પુનિ, સો રસ જાન મહેશ ॥ ૧૪ ॥

સર્વ પ્રકારની મનોકામના પૂર્ણ કરનાર આ નીચેનો દોહો છે, માટે રામાયણ કરીને આનો નિસ્તાર કરો અર્થાત્ જપ કરો. ૧૩ કાકજીશન્ડજી શરૂકળને કહે છે. ૧૩૮જી ! શ્રી રામચન્દ્રજીના રાજ્યની શોભા અને સમાજ સુખનું ગમે તો શેષ સ્વતી વર્ણન કરે, પણ વર્ણન થઈ શકતું નથી; પરંતુ શિવજી તે રસને સારી રીતે

ચૌ० વર્ણોં એક રુચિર ઇતિહાસા ॥ તુલસીદાસ જો કીન તમાસા ॥

દ્રાવિડ અરુ કાશી મહિપાલા । કહું એકત્ર રહે કહુ કાલા ॥

અતિશય પ્રીતિ પઢી દુહુંમાહીં । મનમેં કપટ લેશ કહુ નાહીં ॥

ગર્ભવતી દોઝ નૃપનારી । ચલી વાત દુહુંદુન કહિ ઢારી ॥

દ્રાવિડ કહી વાત સુહરાસી । સુનહુ નૃપતિ કાશીકે વાસી ॥

જન્મેં તવ સુત સુતા હમારે । અથવા મમ સુત સુતા તિહારે ॥

અસ સંયોગ હોઈ જો નાહુ । હમ તુમ કરહિં વિવાહ ઉછાહુ ॥

સોહૈં કરિયહ વાત દઢાઈ । સંતત પ્રીતિ રહી અવ ભાઈ ॥

સુખદ સમય આયો જવ કોઝ । નિજ નિજ ભવન ગયે નૃપ દો

તુલસીદાસજીએ જે તમાશો કર્યો તેનો એક સુંદર ઇતિહાસ વર્ણન કરે. સમયે દ્રાવિડ દેશનો તથા કાશીનો રાજા એ બન્ને રાજાઓ કેટલાક સમય એક સ્થાનમાં ભેગા રહ્યા હતા. ૧ એ બન્ને રાજાને પરસ્પર અધિક પ્રીતિ વધે મનમાં જરા પણ કપટનો લેશ ન હતો એ બન્ને રાજાઓની રાણીઓ ગર્ભવતી તેથી પ્રસંગને લીધે તેઓ વચમાં આ પ્રમાણે વાત થઈ. ૨ દ્રાવિડ દેશના આ સુખદાયક વાર્તા કહી કે—હે કાશીના રાજા ! શ્રવાણ કરો, જો તમારે ત્યાં ૧ મારે ત્યાં કન્યા જન્મે વા તમારે ત્યાં પુત્રી અને મારે ત્યાં પુત્ર આવે, એવો સ થાય તો હેરાજન ! હું અને તમે પરસ્પર વિવાહનો ઉત્સાહ કરીએ અને હે આ કરવાથી નિરન્તર પ્રીતિ રહેશે. આ વાર્તા પરસ્પર શપથથી દઢ કરી અને પ્રીતિ વ ગી. અને જ્યારે સુખ દેવાવાળો સમય આવ્યો ત્યારે બન્ને રાજાઓ પોત પોતાને

સોરઠા—કન્યા મેઝ દુહું ઓર, જાની જાત ન દૈવગતિ ॥

કહિ પઠયો સુત મોર, દ્રાવિડ દૂત કાશી ગયે ॥ ૨ ॥

દૈવગતિ કોઈના જાણવામાં આવતી નથી, તે બન્ને રાજાઓને ત્યાં કન્યાએ જન્મ થયો; તોપણ દ્રાવિડ દેશના રાજાએ કપટ કરી પોતાના દૂતો કાશીમાં મોકલ્યા. કાશીના રાજાને કેહેવરાવ્યું કે—‘મારે ત્યાં પુત્ર થયો છે’ ૨

ચૌ૦ યહ છલ હોત મયો જિહિલાઈ । સો વહ હેતુ કહૌં મૈં ગાઈ ॥
 દ્રાવિડપતિ નિજ ગૃહ આયો, જવ । રાનીસૌં અસ કહત મયો તવ ॥
 જો હોઈ કન્યા દુહૌં ઓરા । તૌ મૈં પ્રાણ તજવ વરજોરા ॥
 મુનિ રાની રાજા મુલ્લ વાની । મનમહૌં બહુત ભાંતિ મય માની ॥
 ઉપરોહિતકો લિહસિ બુલાઈ । નૃપ દુરાય યહ વાત બુલાઈ ॥
 મમ અહિવાત તુમ્હારે હાથા । નહિ તો મમુમૈં હોબ અનાથા ॥
 રાની દ્રવ્ય દીન્હ નહિ થોરી । મહ માયાવશ દ્વિજ મતિ મોરી ॥
 સેવક સેવકાયન વશ કીન્હેસિ । આદર માન દાન વહુ દીન્હેસિ ॥

આ છળ જે કારણથી થયો, તે કારણ પણ હું કહું છું. દ્રાવિડ દેશના રાજાન્યારે પોતાને ઘેર આવ્યો ત્યારે પોતાની રાણીની સાથે કાશીના રાજા સાથે થયેલા કરારની વાર્તા કહી દર્શાવી અને કહ્યું કે-૧ 'જે તને અને કાશીરાજાની રાણીને જન્મેને કન્યા અવતરશે તો હું અવશ્ય જળાત્કાંરથી મારા પ્રાણ છોડી દઈશ,' દ્રાવિડ દેશના રાજાએ આવે નિશ્ચય સાંભળીને તેની રાણી મનમાં જાહુજ લય પામવા લાગી. ૨ એથી દ્રાવિડ દેશના રાજાની રાણીએ પોતાના પુરોહિતને બોલાવીને કહ્યું કે- 'મને જે આ કન્યા અવતરી છે, તેના જન્મની વાર્તા રાજાથી શ્રુત રાખજો.' માફ સૌભાગ્ય તમારા હાથમાં છે, માટે જો શ્રુત નહિ રાખો તો હું વિધવા થઈશ. ૩ રાણીએ પુરોહિતને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપ્યું, જેથી પુરોહિતની મતિ માયાને વશ થઈ, લોભને લીધે ભોળી થઈ ગઈ. રાણીએ દાસો તથા દાસીઓને પણ પુષ્કળ દ્રવ્ય આપીને વશ કર્યા, અને આદર, સત્કાર તથા દાન આપ્યાં.

દોહા-સેવક એક દીન તેહિં, વારાણસી વસાય ॥

તેહિતે પાદસે સ્થવરિ સવ, તવ યહ કિહિસિ ઉપાય ॥ ૧૫ ॥

દ્રાવિડ દેશના રાજાની રાણીએ પોતાના એક જ્ઞાનગી વિશ્વાસુ સેવકને કાશીમાં મોકલી, કાશીરાજાને ત્યાં કન્યા આવવાની ચોકસાઈ અખર મેળવી હતી, ત્યારે તેણે આ ઉપાય કર્યો.

ચૌ૦ પુત્રનામ ધરિ ગુપ્ત રચાયો । દ્વાદશ વર્ષ મ દ્વાર દિશાયો ॥

વિદુષન કહેડ ન કોઝ પોષે । વ્યાહ સમય સવ કોઝ દેશે ॥

મિત્ર મિલન દિત ચિત અનુરાગ્યો । નેગી પઠૈ વ્યાહ પુનિ માંગ્યો ॥

અતિ આનંદચલ્યો મમ વેગી । કાશી નૃપ પહૌં આયે નેગી ॥

નૃપ મન મુંદિત પત્રિકા બાંચી । લૈ આવૌ વરાત રંગરાચી ॥

આયો વ્યાહન દ્રાવિડ રાજા । સુલી વાત ઉપજી અતિલાજા ॥

ક્રોધાતુર કાશી અવનીશા । કહ કટિહૌં દ્રાવિડકર શીશા ॥

યહ મુનિ દ્રાવિડ અધિક ડરાનૈડ । નિજ છલ સમુક્ષિ સમુક્ષિ પછિતાનેડ ॥

'પુત્ર જનમ્યો' એમ પ્રસિદ્ધ કરાવી, બાર વર્ષ પર્યન્ત બાહાર દેખાડ્યોજ નહિ. સર્વ લોકોને પ્રથમથીજ રાણીએ પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી પોતાના વૃથામાં કરી લીધેલા હોવાથી, વિદ્વાન્ ભવિષ્ય વેત્તાઓએ કહ્યું કે- 'આ પુત્ર એવા યોગમાં જનમ્યો છે કે

તેનું સુખ કોઈએ જોવું નહિ, સર્વ વિવાહ સમયે જાહે જાહે, ત્યાં સુધી નહિ. ૧ પુત્રનું સુખ જોવાને માટે ઉત્કંઠિત ચિત્તવાળા રાજાએ જારમે વર્ષે એક મંત્રીને કાશી-રાજ પાસે વિવાહની માગણી કરવા માટે મોકલ્યો. મંત્રી આનંદથી વેગે ચાલીને કાશીરાજ પાસે આવી પોહોડ્યો. અને રાજાને દ્રાવિડ દેશના રાજાની આપેલી પત્રિકા આપી. ૨ કાશીના રાજાએ દ્રાવિડ દેશના રાજાના મંત્રી પાસેથી પત્રિકા લઈ વાંચી પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે—‘ગાજતે વાજતે સુન્દર જાન લઈ આવો’ મંત્રીએ દ્રાવિડ દેશમાં આવી પોતાના રાજાને કાશીરાજના સમાચાર આપ્યા. તે સમાચાર સાંભળતાં જ દ્રાવિડ દેશનો રાજા સુન્દર જાન લઈને પુત્રને પરણાવવા માટે કાશીમાં આવ્યો, ત્યારે ‘આ વર છે તે પુરૂષ નથી પણ કન્યા છે’ આ વાત ખુલ્લી થઈ ગઈ, તેથી દ્રાવિડ દેશના રાજાને અત્યંત લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ. ૩ આવી ઠગાઈની વાર્તા કાશીના રાજાના સાંભળવામાં આવતાં કાશીરાજને અત્યંત ક્રોધ ચડ્યો અને તેણે કહ્યું કે—‘હું દ્રાવિડ દેશના રાજાનું માથું કપાવી નાખીશ.’ આ વાર્તા સાંભળી દ્રાવિડ રાજા બહુજ બચ પામ્યો, અને પોતાને ત્યાંના કપટનો વિચાર કરી કરીને પસ્તાવા લાગ્યો. ૪

દોહા—અતિ સમીત અતિ દીનહૈ, ગયો જહૈ તુલસીદાસ ॥

પાહિ પાહિ કહિ પાંચ પરિ, કહેડ કરૌ દુઃખનાસ ॥ ૧૬ ॥

પછી મહાડરથી તે દ્રાવિડ રાજા દીન થઈ, તુલસીદાસજીની પાસે ગયો, અને રક્ષા કરો રક્ષા કરો, મારાં દુઃખનો નાશ કરો, એમ કહીને તુલસીદાસજીના ચરણોમાં પડ્યો. ૧૬

ચૌ० તવ કાશીનૃપકહૈં બુલવાયો । તુલસીદાસ હિતકર મસુજાયો ॥

સુત કહિ સુતા જો વ્યાહન આયો । હોય પુત્ર તૌ હોય વધાયો ॥

જો યહ પુત્ર હોય મહારાજા । કરહિ વિવાહ માજિ સવ સાજા ॥

તુલસીદાસ વેદિ ચિરચાઈ । તહૈં ગણેશ મવરી પધરાઈ ॥

સિંહાસન પૈ ધરિ રામાયણ । નવ દિનમર કીન્હી પારાયણ ॥

જો કન્યા વર વેષ બનાયો । તાહીકો સન્મુખ વૈઠાયો ॥

વક્તા આપ સો શ્રોતા મરિ । દુનિયા તહૈં દેખન સવ મરિ ॥

કથા સકલ જવ બાંચિ સુનાઈ । તાસુ શીશ કર ધરેડ ગોસાઈ ॥

ત્યારે તુલસીદાસજીએ કાશીના રાજાને બોલાવ્યો, અને તેને પ્રેમથી સમજાવ્યો અને કહ્યું કે—‘દ્રાવિડરાજા પુત્રીને પુત્ર ઠરાવીને પરણાવવા આવ્યો છે, પણ જો તેની પુત્રી પુત્ર થઈ જાય તો પછી વિવાહ થવામાં કાંઈ વ્યત્યય છે? ૧ આ પ્રમાણે મહાત્મા તુલસીદાસજીનું પૂછવું થતાં, કાશીરાજાએ કહ્યું કે—‘હો મહારાજા ! જો તે પુત્ર થશે તો હું સઘળો સાજ સજાવીને વિવાહ કરીશ. આમ કાશીરાજનું બોલવું થતાં, તુલસીદાસજીએ વેદી રચાવી, ત્યાં ગણેશને તથા ગૌરીને પધરાવ્યાં. ૨ સિંહાસનના ઉપર શ્રી રામાયણના પુસ્તકને ધરીને, નવ દિવસની રામાયણની પારાયણ કરી. અને જે દ્રાવિડ દેશના રાજાની કન્યાએ વરનો વેષ ધારણ કર્યો હતો, તેને સન્મુખ બેસાડી. ૩ પછી તુલસીદાસજી પોતે વક્તા થયા અને તે કન્યાને શ્રોતા બનાવી, સર્વ દુનિયાં ત્યાં

જેવા આવી. એટલે રામાયણની સર્વ કથા તુલસીદાસજીએ વાંચીને સંભળાવી અને પછી તે કન્યાના મસ્તક ઉપર હાથ મૂક્યો. ૪

દોહા-અરુ યહ ચૌપાઈ પઢી, રાંમે સુમિરિ પ્રસન્ય ॥

તિહિ અવસર વરદે ગયો, શ્રી રામાયણ ધન્ય ॥ ૧૭ ॥

પછી શ્રી રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, અને પ્રસન્ન બાણી આ નીચે લખેલી ચૌપાઈ બોલ્યા, અને તેજ સમયે તે કન્યા વર થઇ ગઇ, રામાયણનો મહા મહિમા થયો, અને મહા આનન્દથી કાશીના રાજાએ પોતાની કન્યાનાં તેની સાથે લગ્ન કર્યા. અને સર્વ કોઈ શ્રી રામાયણ ધન્ય છે ધન્ય છે એમ કહેવા લાગ્યા. ૧૭

ચૌ૦ મંત્ર મહામણિ વિષય વ્યાલકે । મેટત કઠિન કુઅંક માલકે ॥

રામાયણ જન્મ કહી ગુસાઈ । પ્રગટન હિત કાશી ફિરઆઈ ॥

આદર કીન્હુ ન પંડિત કાઝ । કહેં જો હમસો કરૌ ઉપાઝ ॥

જાહિં સ્થાન કહેં તહેં જાહુ । પોથી અવ ન દેસાવહુ કાહુ ॥

શ્રી આનંદકાનન બ્રહ્મચારી । હમ શિદ્ધમૌર સુમહિમા ભારી ॥

જો યાકો વૈ આદર કરિહેં । તો હમ સુવ લૈ શિશિહિ ધરિહેં ॥

ગયે આનંદકાનન પહૈં સત્પર । કરત પ્રશંસ પ્રસન્ન પરસ્પર ॥

પોથી કી ચર્ચા પુનિ કીન્હી । દેસન હેતુ સો લૈ ધરિ લીન્હી ॥

કહુ દિન પઢી સહિત અનુરાગન । ગયે ગોસાઈ પોથી માંગન ॥

તે ચૌપાઈએ છે કે-‘મંત્ર મહામણિ વિષય વ્યાલકે મેટત કઠિન કુઅંક માલકે’ (શ્રી રામચન્દ્રજીનું નામ વિષયરૂપી સર્પનું વિષ દૂર કરવાને મહા મહિરૂપ છે, અને તે શ્રીરામ નામ પ્રારબ્ધના કઠિણ કુઅંકને મટાડી દે છે.) જ્યારે તુલસીદાસજીએ રામાયણ પાનાવી, ત્યારે તેને પ્રકટ કરવાને માટે કાશીમાં દેવવી, પણ કોઈ પંડિતે તેનો અંદર કર્યો નહિ. અને પંડિતો કહેવા લાગ્યા કે અમે જે કહીએ તે ઉપાય કરો. ૧ જે સ્થાન અમે કહીએ ત્યાં તમે જાઓ, અને ત્યાં જતાં સુધી તમારે આ પુસ્તક કોઈને દેખાડવું નહિ. એક શ્રી આનન્દકાનન બ્રહ્મચારીજી છે, કે જે અમારા સર્વના શિરતાજ છે, અને તેનો ઘણોજ સુંમહિમા છે. ૨ જે તે રામાયણનો આદર કરશે, તો અમે સર્વ તેને લઈને મસ્તક ઉપર ધારણ કરીશું. આ પ્રમાણે કાશીના પંડિતોનું બોલવું થતાં તુલસીદાસજી તુરત આનન્દકાનનની પાસે ગયા, પરસ્પર એક બીજાએ પ્રશંસા કરી. ૩ પછી તુલસીદાસજીએ પોતાની બનાવેલી રામાયણની ચર્ચા કરતાં, તેમણે જોવાને માટે પોતાની પાસે લઈને રાખી. કેટલાક દિવસ પર્યન્ત અનુરાગથી વાંચી, અને પછી તુલસીદાસજી રામાયણનું પુસ્તક માગવા ગયા. ૪

દોહા-પોથી દહ અરુ અસ કહેહં, હોઈ હૈ આદર લોક ॥

નિજ પ્રમાણ કરિ લિખિ દિયો, યહ અદ્ભુત અશ્લોક ॥ ૧૮ ॥

ત્યારે તે બ્રહ્મચારીજીએ પોથી આપીને કહ્યું કે-‘આનો સર્વ શ્લોકોમાં આદર થશે. એમ કહીને પછી પોતાના પ્રમાણને માટે એક અદ્ભુત શ્લોક લખી દીધો. ૧૮

શ્લોક-આનંદકાનને હ્યસ્મિન્ જંગમસ્તુલસી તરુઃ ॥

કવિતામંજરી યસ્યા રામભ્રમરભૂષિતા ॥ ૧ ॥

‘આ આનંદ વનમાં (કાશીમાં) તુલસીદાસ એ જંગમ વૃક્ષ છે. જેની કવિતારૂપી મંજરી શ્રી રામચન્દ્રભૂષી ભ્રમરથી ભૂષિત છે.’ ૧

છંદ-ધનિ ધન્ય તુલસીદાસ જિન જગ હેતુ રામાયણ ધની ।

માહાત્મ્ય અમિત ન કહિ સકૌં રસ વિષય મહં મો મતિ સની ॥

નિજ બુદ્ધિકે અનુસાર કહી ગોપાલ સદ્ગુણી દયા ।

રઘુવીર યશની અધિકતા શ્રી સંત જન કરિહાં મયા ॥ ૧ ॥

તુલસીદાસજીને ધન્ય છે ધન્ય છે, જેણે જગતના કલ્યાણાર્થે રામાયણ રચી છે. હું એ રામાયણનું માહાત્મ્ય કેહેવાને સમર્થ નથી; કેમકે મારી મતિ તો વિષય રસમાં ડૂબી રહેલી છે. ગોપાલદાસે સદ્ગુણી દયાથી પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર માહાત્મ્ય વર્ણન કરેલું છે. શ્રી રામચન્દ્રજીના યશની આમાં આધિકતા છે, તેથી સંત જનો કૃપા કરીને આનો સ્વીકાર કરેલો. ૧

દોહા-શ્રીમત તુલસીદાસજી, હૈ પ્રસન્ન વર દેહુ ॥

રામાયણ માહાત્મ્યસૌં, હરિજન કરહિં સનેહુ ॥ ૧૯ ॥

સંવત વસુ નખનંદ કૂ માર્ગ શુક્લ ગુરુવાર ॥

एकादशि कहँ कीन्ह है, अपनी मति अनुसार ॥ ૨૦ ॥

રામકોટ શ્રી અવધપુર, સ્વામી રામપ્રસાદ ॥

तिनकी माहिवा को कहै, विश्व विदित मरयाद ॥ ૨૧ ॥

तिनते गादी पांचई, सो स्वामी मैं दास ॥

લણપુરી મમ જન્મક્ષિતિ, રામનમરકે પાસ ॥ ૨૨ ॥

भोज नगर परसिद्ध दिज, उत्तम पूरणदास ॥

તત્સ્યાત્મજ ગોપાલકૃત, યહ માહાત્મ્ય ઇતિહાસ ॥ ૨૩ ॥

હે શ્રીયુત્તુલસીદાસજી મહારાજ ! પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપો, કે આ રામાયણ માહાત્મ્ય ઉપર હરિભક્ત સ્નેહ કરે. ૧૯ વિક્રમ સંવત ૧૯૦૮ ના માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ ૧૧ ને શુક્રવારને દિવસે મેં મારી મતિના અનુસાર માહાત્મ્ય રચીને પૂર્ણ કર્યું છે. ૨૦ અધ્યાના સમીપમાં રામકોટમાં સ્વામી રામપ્રસાદજી રહેતા હતા, જેની વિશ્વવિદિત મરયાદનું અને તેના મહિમાનું કોણ વર્ણન કરી શકે? ૨૧ એ રામપ્રસાદજી સ્વામીથી પાંચમી ગાદી ઉપર જે સ્વામી છે તે મારા માલેક છે અને હું તેમનો દાસ છું. રામનગરની પાસે જે લક્ષ્મણપુરી છે તે મારી જન્મભુમિ છે. ભોજનગરમાં પ્રસિદ્ધ પ્રાણજી શ્રેષ્ઠ પૂરણદાસજી રહે છે, તેમના પુત્ર ગોપાલદાસે આ માહાત્મ્યરૂપ ઇતિહાસ નિર્માણ કરેલ છે.

(શ્રી તુલસીકૃત રામાયણ માહાત્મ્ય સમ્પૂર્ણ.)

શ્રીમદ્-
તુલસીકૃત રામાયણ.

પાલિકાન્ડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

श्री नरसिंह

श्री गायत्री

રતા ^૧છન્દ, અને સર્વ પ્રકારનાં મંગલ કરવાવાળા, ગણેશ અને સરસ્વતીજીની ^૨હું વન્દના કરું છું. ૧

ભવાનીશકુરૌ વંદે શ્રદ્ધાવિશ્વાસરૂપિણૌ ॥

યામ્યાં વિના ન પશ્યન્તિ સિદ્ધાઃ સ્વાન્તઃસ્થમીશ્વરમ્ ॥ ૨ ॥

હવે આ ગ્રન્થના મુખ્ય કારણભૂત શ્રી પાર્વતી અને શ્રી સદાશિવજીને શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસરૂપ અને તેની કૃપા વગર ઈશ્વરની અપ્રાપ્તિ દર્શાવતા વન્દન કરે છે. ભવાનામ શ્રી શિવજીનું છે. તેની પત્ની તેથી ભવાની નામ પાર્વતીજીનું છે, અને જગતના કલ્યાણકારી શિવજી તેથી શંકર નામ તેનું છે. તે બન્નેને હું પ્રણામ કરું છું, કે જે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસરૂપી છે. જેમ આ જીવને શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ વગર સર્વાત્મા ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેમજ એ બન્ને (શિવજી અને પાર્વતી) ની કૃપા વગર પોતાનાજ હૃદયમાં ખિરાજમાન જે ઈશ્વર તેને સિદ્ધ પુરૂષો પણ જોઈ શકતા નથી. ^૩ ૨

વન્દે बोधमयं निसं गुरुं शङ्कररूपिणं ॥

यमाश्रितो हि वक्रोपि चंद्रः सर्वत्र वन्द्यते ॥ ૩ ॥

શિષ્યોતા સમસ્ત સંદેહ નિવારક, પ્રબોધમય, ગુરૂને હું નિરન્તર પ્રણામ કરું છું. જે ગુરૂ સાક્ષાત્ શંકરરૂપ છે, જેમ સદાશિવના આશ્રિત હોવાથી વક્રચન્દ્રનું પણ સર્વત્ર માન છે, તે પ્રમાણેજ જે પોતપોતાના આચાર્યોના સમાશ્રિત થાય છે તેઓ ખરા ખોટાઓનું પણ સર્વત્ર પ્રમાણ થાય છે. અને જે ગુરૂને આશ્રિત થતો નથી, તેનું પ્રમાણ કયાંય પણ જોવામાં આવતું નથી. ^૪ ૩

૧ ગાયત્રી, વિગેરે છન્દ વેદમાં છે, લોકમાં શાર્દૂલ, શિખરિણી-આદિ વર્ણછન્દ, આર્યા-આદિ માત્રા છન્દ, અને અનુષ્ટુપ-આદિ છન્દ વેદ તથા લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ પ્રમાણેજ ભાષામાં કવિત, દોહા-આદિ છન્દ છે.

૨ મંગળ ત્રણ પ્રકારનાં થાય છે. આશીર્વાદાત્મક નમસ્કારાત્મક, અને વસ્તુ નિર્દેશાત્મક. આ ત્રણમાં 'વર્ણનાં' એ નમસ્કારાત્મક મંગલાચરણ છે. અહિં તે માત્ર તેનું દિગ્ પ્રદર્શન કરેલું છે.

૩ સીતાશસમ્ભવાં વાણી, રામાંશેન વિનાયકમ્ । સંતારામાંશ સમ્ભૂતૌ વન્દેવળી વિનાયકૌ.— સીતાજીના અંશેવાણી, અને શ્રી રામચન્દ્રજીના અંશથી વિનાયક, એવા સીતા અને રામના અંશભૂત વાણી અને વિનાયકને પ્રણામ કરું છું. આ અર્થ નવીન યુક્તિનો છે. જે અનન્યતાયની ઈચ્છા હોય, તો આ શ્લોકાનુસાર જાણું, અને તે પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવું.

૪ આ શ્લોકમાં શ્રી પાર્વતીને શ્રદ્ધા અને શિવજીને વિશ્વાસરૂપ એ માટે કહેલા છે કે, શ્રી પાર્વતીએ આ સંસાર સાગરમાં પડેલા જે અજ્ઞ જીવ, તેઓના ઉદ્ધારાર્થે, તેઓની શ્રદ્ધા ઈશ્વરમાં દઢ કરવાને અનેક ગ્રન્થોમાં શ્રી સદાશિવજીને પ્રમ્ પુત્રીને, તેમના ઉત્તરદ્વારા અનેક પ્રકારના મહિમા અને વાતસલ્યાદિ ગુણ પ્રકટ કરાવ્યા અને ઈશ્વરના જન્મ, કર્મ અને લીલા પોતે શ્રદ્ધાપૂર્વક યદને કહેવરાવ્યાં, કે જેનાં શ્રવણ કીર્તનથીજ જીવોની શ્રદ્ધા ઈશ્વરમાં અચળ થઈ જાય, તેમજ શ્રી સદાશિવજીએ પણ પોતાની પરમધ્યાલુતાથી જીવોનો દઢવિશ્વાસ ઈશ્વરમાં થવાને માટે શ્રી પાર્વતીને અગ્રેસર કરીને પોતાના ઉપદેશમાં પોતે વિશ્વાસરૂપ યદને પ્રવેશ કર્યો. જે કોઈ એ બન્નેના સમ્બાદનું શ્રવણ વા કીર્તન કરે, તેને ઈશ્વરમાં અચળ શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ અવશ્ય થાય, તેથીજ તે બન્ને શ્રદ્ધા વિશ્વાસરૂપ છે, તેમની કૃપા વગર ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

૫ પોતાને દોષપ્રમાણ સમજીને તુલસીદાસજીએ ચન્દ્રનો દાખલો આપેલો જણાય છે; કારણ કે ચન્દ્રગ્રહ જતાં પણ શિવજીએ મરતકમાં ધારણ કરેલ છે, તેથી તેને સર્વ પ્રણામ કરે છે, તેમજ ગોસ્વામી

સીતારામ ગુણગ્રામપુણ્યારણ્યવિહારિણૌ ॥

વન્દે વિશુદ્ધવિજ્ઞાનૌ કવીશ્વરકપીશ્વરો ॥ ૪ ॥

શ્રી સીતારામના ગુણગ્રામ અર્થાત્ અનન્તકોટિ રામચરિત્રના પરમ પાવન બની, તેનાં બે સંચારી અને બન્ને વિશુદ્ધ વિજ્ઞાનના નિધાન અને રામચન્દ્રજી તથા સીતાજીનાં અપાર ચરિત્રરૂપી પવિત્ર વનમાં વિહાર કરવાવાળા એવા બે આદિ કવિ શ્રી મદ્રામ ચરિત્રના મુખ્ય વક્તા મહર્ષિ પ્રાચેતસઃ શ્રી વાલ્મીકિજી અને સમસ્ત રામ સેનામાં અગ્રગણ્ય કપીશ્વર પવનપુત્ર શ્રી હનુમાનજી એ બન્નેને નમસ્કાર કરું છું. ૪

ઉદ્ભવસ્થિતિસંહારકારિણીં ક્લેશહારિણીં ॥

સર્વશ્રેયસ્કરીં સીતાં નતોદં રામવલ્લભાં ॥ ૫ ॥

જગજ્જનની જનકીજીનું ત્રણ શક્તિ ધારકત્વ, કલેશરૂપ સંસાર બન્ધન મોચકત્વ, ભુક્તિ મુક્તિ પ્રદત્વ અને રામવલ્લભત્વ દર્શાવીને તેને પ્રણામ કરે છે. ઉદ્ભવ છે, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ પાલન, સંહાર, પ્રલય એ ત્રણે શક્તિની ધારક શ્રી જનકી છે. જગત્ સદા પ્રજ્ઞાની રજ્જેશુભી શક્તિમાં નિયામક થઈને સૃષ્ટિને સજે છે, જગદન્તક રૂદ્રની તામસી શક્તિમાં નિયામક થઈને પ્રલય કરે છે, અને સ્વયં વિષ્ણુની શુદ્ધ, સાત્ત્વિકી શક્તિરૂપ વિશ્વનું પાલન કરે છે. કલેશહારિણી અને સર્વ શ્રેયસ્કરી પણ છે. પોતાના સમાશ્રિતોનાં અનેક જન્મોનાં, પાપ શ્રીરામસ્વામીથી ક્ષમા કરાવીને, તેઓને સંસાર બન્ધનના કલેશથી મુક્ત કરાવીને, સર્વ શ્રેયરૂપ સાલોક્ય,^૨ સાંજ્ઞ્ય,^૩ સામીપ્ય^૪ અને સાયુજ્ય^૫ મુક્તિના અધિકારી કરે છે. તેવી શ્રી રામચન્દ્રજીની વલ્લભા સીતાજીને હું પ્રણામ કરું છું. ૫

એ છે કે. મારી કવિતા વડે છતાં પણ ગુરુ આશ્રિત હોવાથી વંદનીય થશે. ગુરુ વિનુ ભવંતેષાં તરેન કોઈ, જો વિરંચી શંકર સમહોઈ. જેમ કે—દોષાકરોડપિ કુટિલોડપિ કલંકિતોડપિ મિત્રાવસાન સમયે વિહિતો દયોડપિ । ચન્દ્ર સ્તથાપિ હરંવલ્લભતામુપૈતિ નૈવાશ્રિતેષુ મહતાં ગુણદોષશક્તાં ॥ ૧૧ ॥

× પ્રચેતાઓના વંશમાં શ્રી મહર્ષિ વાલ્મીકિજી દર્શાયા છે.

૧. શ્રી વાલ્મીકિજી રાતકોટિ રામાયણના વર્ણન કરતા હોવાથી તેને વિહાર કરવાવાળા કહેલા છે, અને શ્રી હનુમાનજી જ્યાં રામાયણ વંચાય છે, ત્યાં સાંભળવા માટે આવે છે, તેથી તેને પણ વિહાર કરવાવાળા કહેલ છે.

૨ ભગવાનની સ્મરે એક લોકમાં રહેલું.

૩ ભગવાનના સમાન રૂપ થઈ જવું.

૪ ભગવાનની સમીપમાં રહેલું.

૫ ભગવાનમાં મળી જવું.

+ જેણે પોતાની પૂર્વ પ્રતિજ્ઞા અનુસાર, પોતાના વૈકુંઠના દ્વૈરપાળ જય અને વિજયના એક જન્મના શાપ મોચનના વિષયમાં કરેલ, તે પોતાની પરમદયાલુતા પ્રમાણે મિથિલાપુરીમાં જન્મ લઈને પોતાના પિતાના રાજ્ય ધરના સુખનો ત્યાગ કર્યો. અને અમરાવતી કરતાં પણ આધક પોતાની રાજધાની અયોધ્યાના સુખનો પણ ત્યાગ કરી વનમાં નિવાસ કર્યો, અને ત્યાં વિરાધ અને ખર, દૂષણને પોતાના વિષયમાં દુષ્ટબુદ્ધિની પ્રેરણા કરી, તેઓને સંસાર બંધન કલેશથી મુક્ત કર્યા. પછી સુવર્ણના મૃગનાં ચર્મની પ્રાર્થનાથી શ્રી રામચન્દ્રજીનો પરમ દુસ્સહ વિયોગ અંગિકાર કર્યો અને શ્રી લક્ષ્મણજીને કુર વચન કહીને ભાગવતાપચાર દોષ મહણ કર્યો, તથા જગદ્વિગ્બનરૂપ પોતાનું હરણ સ્વીકારીને મો-

યન્માયાવશવર્તિવિશ્વમસિલં બ્રહ્માદિદેવાઃસુરાઃ

યત્સત્ત્વાદમૃષેવ ભાતિ સકલં રજ્જૌં યથાદેર્ભ્રમઃ ॥

યત્પાદઃ પ્લવમેવ ભાતિદિ ભવામ્બોધેસ્તિતીર્ણાવતાં

વન્દેઽહં તમશેષકારણપરં રામાખ્યમીશં હરિમ્ ॥ ૬ ॥

ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી પોતાના ઇર્ષદેવ શ્રી રામચન્દ્રજીને તેનું, પરાત્પરત્વ, સર્વેશ્વરપણું, જગત્ કારણત્વ, બન્ધમોક્ષપ્રદત્વ અને સત્ત્વત્વ દર્શાવતાં અભિવન્દન કરે છે. જે ઇશ્વરની પ્રબળ માયાને બ્રહ્મા, રૂદ્ર, ઇન્દ્રાદિ સમસ્ત દેવ અને દાનવ

તાનો નિવાસ સ્થાનમાં કર્યો, એટલો ક્લેશ અને દોષ તથા વિઠ્ઠળના સહન કરી, જટાયુની અધમ યોનિથી મુક્તિ કરી, વૈકુંઠવાસ આપ્યો, બન્ધને શાપથી મુક્ત કર્યો, શવરીને મોક્ષ આપ્યો, સુગ્રીવને વાલિથી બચાવીને રાજ્ય આપ્યું. જટાયુના ન્યેઠા બાતા સમ્પાતીને નવીન પાંખો આપી અને પછી હનુમાન્દ્વારા છાયાગ્રાહી રાક્ષસી અને અક્ષયકુમાર ઈત્યાદિનો રાક્ષસયોનિથી ઉદ્ધાર કર્યો, પછી સેતુબન્ધન સમય સમુદ્રની પીડા નિવારણ કરવાને માટે તેના ઉત્તર તટવાસી રાક્ષસોનો સંસારબન્ધનથી છુટકારો કરાવ્યો અને પછી રાવણ તથા કુમ્ભકર્ણને પુત્ર, પૌત્ર, પરિવાર, અને સેનાસહ તેના બીજા જન્મનો શાપ તેથી છોડવીને પરમધામ આપ્યું, અને સમસ્ત દેવતાઓને રાવણના બંધનથી મુક્ત કરીને, પોતાના શરણાગત વિષ્ણુપણનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી લક્ષ્મણજીદ્વારા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને મિથ્યા લોકાપવાદને બરમ કરીને, પોતાના સ્વામી શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રાપ્ત થઈને સમસ્ત સંતાપ દૂર કર્યા. આ પ્રથમ વિયોગમાં તો સીતાએ પોતાની પરમ દયાકૃતિ દર્શાવી. બીજા વિયોગમાં જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ ધ્રોણીદ્વારા લોકાપવાદ શ્રવણ કરીને ત્યાગ કર્યો ત્યારે જનકીજીએ પોતાને પરાધીન બળીને પોતાના સ્વામીની પ્રસન્નતામાં પ્રસન્ન થઈને, મહર્ષિ વાલ્મીકિજીના આશ્રમમાં નિવાસ કર્યો. તેમાં પોતાનો પારતંત્ર ધર્મ દર્શાવ્યો. ત્રીજા વિયોગમાં જ્યારે અશ્વમેધ યજ્ઞના સમય વાલ્મીકિ મુનિની આજ્ઞાથી લોકાપવાદ દૂર કરવાને, શ્રી રામચન્દ્રજીએ સીતાજી પાસે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માગતાં, જનકીજીએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પોતાનો સત્ય પાતિત્રત ધર્મ સમસ્ત સમાને દર્શાવ્યો. 'યથાહં રાધવદન્યં મનસાપિ ન ચિન્તયે । તથા મેમાધવી દેવી વિવરન્દાતુ મર્હસિ. જેમ હું શ્રી રામચન્દ્રજીના વગર અન્યનું મનથી પણ ચિન્તવન કરતી નથી, તેથી મને હે માધવીદેવી-પૃથિવી તું વિવરદેવાને યોગ્યછા.' આટલું કહેતાંજ દિવ્ય સિંહાસનસહ પોતે બૃદેવી ત્રિવરદ્વારા પ્રકટ થઈ અને સીતાજીને સિંહાસનપર બેસાડી તેને લઈને ચાલીત્થઈ. આ ત્રીજા વિયોગમાં પોતાનું અનન્ય પાણું દર્શાવ્યું. જે સેવક સદા સ્વામીનેજ આધીન રહે છે, અને સ્વામીને છોડી અન્યને બળતો નથી; અર્થાત્ અનન્યગતિ, અનન્યેશરણ, અનન્ય લોખ્ય થાય છે, અને સર્વનું હિત ચિન્તવે છે, પરમદયાળુ થાય છે, તો તેજ સેવક સ્વામીનો પરમપ્રીતમ થાય છે. અને સ્વામીના અપરાધિયોના સમસ્ત દોષોને ક્ષમા કરીને પછી સ્વામીથી મળી જાય છે. તેને પુરુષાકાર કહે છે. તે આ ત્રણે વિયોગમાં સીતાજીએ પોતાનું દયાળુપણું, પારતંત્રપણું અને અનન્યપણું દર્શાવીને પોતાનું પુરુષકારત્વ દર્શાવ્યું. અને શ્રીસીતાજી ઉપર શ્રી રામચન્દ્રજીનું સનાતન વલ્લભત્વ પણ વિખ્યાત છે. જેના નિવાસને માટે પોતાના વક્ષઃસ્થળમાં સ્થાન આપ્યું. અને શ્રીનિવાસ કહેવાયા, અને પોતાનો નિવાસ તેની જન્મભૂમિ ક્ષીરસાગરમાં કર્યો, અને સમસ્ત સંસારનું શ્રેય જેની કૃપા કૃપાક્ષના આધીન કરી દીધું અને જેની પ્રાપ્તિને માટે સુરાસુર પાસે સમુદ્રનું મથન કરાવ્યું. અને આ રામાવતારમાં તેના ઉપર સેતુ બંધાવ્યો, અને તેનો વિયોગ કર્તા રાવણ તેનો પુત્ર, પૌત્ર પરિવાર અને સેનાસહ નાશ કરીને પોતાનું વલ્લભત્વ દર્શાવ્યું. અને વિશ્વામિત્રજીના યજ્ઞના નિમિત્તે જનકપુરમાં જઈને સમસ્ત રાજાઓના માનનું ખંડન કરીને સીતાજીનું પાણીચઢણ કર્યું અને પછી કૃષ્ણાવતારમાં દ્વારકાથી કુન્ડિનપુર જઈને, શિશુપાલ તથા જરાસંધાદિનો પરાજય કરીને રૂદ્રમિશ્રીને હારી લાવ્યા, એવી જે રામવલ્લભા સીતાજી તેને પ્રણામ કરેછું.

તથા અખિલવિશ્વ વશ્યમાં છે. અને જેના સત્ત્વથી અર્થાત્ અધિષ્ઠાનસત્તાથી આ સર્વ જગત્ મિથ્યા છતાં પણ સત્ય સમાન પ્રકાશે છે. જેમ અચેતન દોરડીમાં ચેતન સર્પનો ભ્રમ થાય છે, તે જો કે મિથ્યા છતાં પણ દોરડીરૂપ અધિષ્ઠાનની સત્યતાથી સત્ય સમાન પ્રકાશે છે. એ પ્રમાણેજ ઈશ્વરરૂપ અધિષ્ઠાનની સત્યતાને લીધે મિથ્યા છતાં પણ આ જગત્ સત્ય ભાસે છે. તથા જેનાં ચરણકમળ, સંસારરૂપી સાગરથી પાર થવા ઈચ્છતાં મનુષ્યોને માટે એક અલૌકિક નૌકારૂપ છે. એવા સમસ્ત જગતના કારણોના પરમકારણ શ્રી રામચન્દ્ર પરમેશ્વર સ્વયં વિષ્ણુ ભગવાનને હું અભિવન્દન કરું છું. ૬

નાનાપુરાણનિગમાગમસમ્મતંયદ્રામાયણે નિર્ગદિતં કચિદન્યતોઽપિ ॥

સ્વાન્તઃ સુખાય તુલસી રઘુનાથગાથા ભાષા નિબંધમતિમંજુલમાતનોતિ ॥૭॥

જે રઘુનાથગાથાનું વર્ણન અનેક પુરાણ, ^૧ વેદ, ^૨ શાસ્ત્ર ^૩ અને બ્રહ્મયામળ ^૪ ઇત્યાદિ તંત્ર અને સર્વ ગ્રંથોમાં સમ્મત છે, તેજ તથા અન્ય ગ્રંથોમાં પણ જે કાંઈ છે તે શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરિત્રનો સર્વમાંથી સંગ્રહ કરીને પોતાનાં અન્તઃકરણનાં સુખના માટે હું તુલસીદાસ અતિ ઉજ્જવળ ભાષાત્મક ^૫ નિબંધનો પ્રારંભ કરું છું. ૭

સો-જેહિ સુમિરત સિધિ હોઈ, ગણનાયક કરિવરવદન ॥

કરહુ અનુગ્રહ સોઈ, બુદ્ધિરણિ શુભગુણસદન ॥ ૧ ॥

સર્વ ગણોના નાયક, અને જેનું ગજના સમાન શ્રેષ્ઠ મુખ છે, તથા જે બુદ્ધિના ભંડાર અને સુંદર ગુણોના ઘર છે, એવાં જે ગણેશજી ⁺ તે મારા ઉપર કૃપા કરો. ૧

૧ સાત્ત્વિક, રાજસ્ અને તામસ્ પુરાણ જે પાર્વતીજીને શ્રી સદાશિવજીએ કહેલ છે. અઢારપુરાણ છે. વેણુવ, નારદીય, ભાગવત, ગરૂડ, પદ્મ, અને વારાહ પુરાણ એ છ સાત્ત્વિક પુરાણ છે. બ્રહ્માન્ડ, બ્રહ્મ-વૈવર્ત, માન્વંતર, ભવિષ્ય, વામન અને બ્રાહ્મપુરાણ એ છ રાજસ્ પુરાણ છે. મત્સ્ય, કર્મ, લિંગપુરાણ, શિવ, સ્કન્દ, અને અગ્નિપુરાણ એ છ પુરાણ તામસ્ છે.

૨ ઋક્, યજુષ, સામ અને અથર્વન એ ચાર વેદ છે.

૩ મીમાંસા, વેદાન્ત, ન્યાય, વૈશેષિક, યોગ અને સાંખ્ય એ છ શાસ્ત્ર છે.

૪ તંત્રનારૂપંચરાત્ર, બ્રહ્મયામલ, વિષ્ણુયામલ, અને રૂદ્રયામલ ઇત્યાદિ. મહાભારત અને દ્વિપ પુરાણ આદિને ઇતિહાસ જાણવા.

૫ દેવ વાણીને મંગળમય સમજીને પ્રારંભના શ્લોકો ગીર્વાણ ગીરોમાં ફરેલા હોય, એમ સમ્ભવે છે, વા ભાષાના છ લક્ષણોમાં સંસ્કૃત પણ જોઈએ.

+ કેટલાએક લોકો શંકા કરે છે કે, ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી તો અનન્ય રામભક્ત હતા; છતાં તેમણે પોતાના ઈષ્ટદેવને છાંડીને ગન્યારંભમાં ગણેશજીનું કેમ સ્મરણ કર્યું? તથા ગણેશજીનું સ્મરણ કરવાની પ્રાચીન પરિપાટી નથી, જો તે પ્રાચીન પરિપાટી હોત તો અઢાર પુરાણ, છ શાસ્ત્ર, વીરા ધર્મ-શાસ્ત્રોની સ્મૃતિ, રામાયણ અને મહાભારતાદિ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પણ અવશ્ય હોવી જોઈએ, પણ તે કોઈમાં તો જણાતી નથી. આ પ્રણાલી શ્રીમચ્છંદરાયાર્યના અવતાર પછી પ્રચલિત થઈ છે, તેનું એ પ્રમાણ છે કે, પુરાણાદિ ગ્રંથોમાં જે પરિકર પ્રસિદ્ધ છે, એક વિષ્ણુપક્ષ અને બીજો રૂદ્રપક્ષ. તે જ્યારે કલિયુગમાં પૌંદ્ર, જૈન અને ચાર્વાક વિગેરે પાખંડ અધર્મના વધવાથી તે બંને પક્ષ સંકુચિત થઈ ગયા. ત્યારે વૈદિક ધર્મની રક્ષાને માટે શ્રી સદાશિવજીએ શ્રીમચ્છંદરાયાર્યનો અવતાર લઈને સમસ્ત પાખંડોને દૂર કર્યા, અને વૈદિક ધર્મ સ્થાપન કર્યો. દિગ્વિજયદ્વારા સમસ્ત ભારતવર્ષના પડિતો દ્વેના શિષ્ય

મૂક હોઈ બાચાલ, પંગુ ચઢે ગિરિવર ગહન ॥

જાસુ કૃપાસુ દયાલ, દ્રવૌ સકલ કલિમલદહન ॥ ૧ ॥

જે પરમ દયાળુની કૃપાથી મૂંગા+ પુરૂષ વિવિધ પ્રકારની વાણીથી સંપન્ન થઈ જાય છે, તથા લંગડો+ પુરૂષ જેની કૃપાથી અતિગહન-વિકટ પર્વત ઉપર ચડી જાય છે, એવા સર્વ કલિયુગોના મળને દહન કરવાવાળા પ્રભુ મારા ઉપર કૃપા કરો.* ૨

નીલસરોરુહ શ્યામ, તરુણ અરુણ વારિજનયન ॥

કરહુ સો મમ ડર ધામ, સદા ક્ષીરસાગર શયન ॥ ૩ ॥

યદ્યપિ શ્યામ, અને તેમનો સમપ્રદાય પ્રચલિત થયો, તે કારણથી તેની પાછળ તેના શિષ્ય પ્રશિષ્યોની રચિ વિષ્ણુપક્ષના કરતાં રૂદ્રપક્ષ ઉપર વિશેષ યતાં, સમસ્ત દેશોના લોકો તેમના અનુયાયી થયા, અને ત્યારથી સમસ્ત મંડળ કાચ્યોમાં, એટલે કે જાતકર્મથી લઈને વિવાહાદિ કર્મોમાં સર્વત્ર રૂદ્રપક્ષનું પૂજન થાય છે. અને તે રૂદ્રપક્ષમાં શ્રી ગણેશજી અગ્રપૂજ્ય છે. એથી કરીને હવેના સર્વ ગ્રંથકારો પોતાના ગ્રંથના પ્રારંભમાં તેમને નમસ્કાર કરે છે, કંઈ વિશેષ આવશ્યકતા નથી. તેનો ઉત્તર એ છે કે-ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી અનન્ય રામભક્ત હતા. અનન્ય ભક્તોની જે પ્રકારની ભાવના પોતામાં કહેલી છે.—
યોમામ્પર્યયતિ સર્વત્ર સર્વજ્ય મયિપર્યયતિ । તસ્યાહત્ર પ્રણર્યામિ સત્તમેન પ્રૂણર્યાતિ. અર્થાત્ એક અનન્ય તો સર્વત્ર મનેજાળીએ છે. તે મને કદિ વિસારતા નથી. ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે—સં વાયુમામિ સ-
લિલમ્મહોઽન્વ જ્યોતીષિ સત્ત્વા નિહિશો દુર્માર્દાન્ ૯ સરિત્સમુદ્રાં શ્વહેરેઃ શરીરં યન્કિંચભુતમ્પ્રણમેદનન્યઃ
એવા અનન્ય તો સર્વના પૂજનમાં ભગવત્ પૂજનજાળીએ છે. અને સર્વના વન્દનમાં ભગવદ્ વન્દનજાળીએ છે. અનન્ય તો સર્વને મારાજ અન્તર્ગત જાળીએ છે. તેને હું કદિ વિસારતો નથી. તે સર્વનું પૂજન મારા પૂજનમાંજ જાળીએ છે. અને સર્વને પ્રણામ પણ મારા પ્રણામમાંજ માને છે. શ્રી ગોસ્વામી તુલસીદાસજી તો શ્રી રામચન્દ્રજીનેજ વિશ્વવ્યાપક અને વિશ્વને રામાત્મક જાળીતા હતા જેમકે રામસ્તવરાજમાં લખ્યું છે કે,
બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ રુદ્રશ્ચ દેવેન્દ્રો દેવતાસ્તથા । આદિત્યાદિ પ્રહાર્ધેવ ત્વમેવ રઘુનંદન । તેમજ ગોસ્વામીએ લંગ કાન્ડમાં લખ્યું છે કે વિશ્વરૂપ રઘુવંશમણિ કરહુવચ્ચન વિશ્વાસુ । લોક કલ્પના વેદકર અંગઅંગ પ્રતિજાસુ ॥ તેથી કરીને સર્વ રૂપરૂપી અને સર્વ શરીર શરીરી, સર્વ નામનામી શ્રી રામચન્દ્રજીનેજ જાળીને ગોસ્વામીએ સમસ્ત ના-
મોથીજ શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કર્યા છે. જેમકે—સૌય રામ મય સબ જગ જાનો । કરૌ પ્રણામ જોરિ
યુગ પાતી । અને નવજીત પરિપાટીના અનુસાર સર્વની રચિતા પ્રમાણે પ્રથમ વાણી અને વિનાયક નામ-
થીજ પોતાનાજ હિંદેવ સીતાજી અને શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરેલ છે. ૧ આ સોરઠાના બીજી જે
ત્રણ રીતે કેટલાક દીકારો અર્થ કરે છે, પણ તે ક્ષીષ્ઠ અને બાધ બેસતા ન હોવાથી અમે તેનો મૂળ
ભાવાર્થજ દર્શાવ્યો છે.

+ વચનમૂક, અજ્ઞાનમૂક, ધર્મમૂક અને જ્ઞાનમૂક એ ચાર પ્રકારના મૂંગા પણ વાચાળ થઈ જાય છે. જેમ શેષ સર્પ શરીરથી સમસ્ત વ્યાકરણના વક્તા થયા. ગોસ્વામીએ પોતાને રામચરિત વર્ણનમાં મૂંગા નિશ્ચિત કરેલ છે. ૧ પદપંગુ, કર્મપંગુ અને સુમતિપંગુ એ ત્રણ જાતના લંગડા પણ ગહન પર્વત ઉપર ચડી જાય છે. જેમકે અરુણપંગુ દેહથી પણ સૂર્યના રથ ઉપર જઈ બેઠા, આવી અધટિત ધરના શક્તિ પરમદયાલુ, કલિમલ હરણ સ્વામીની કૃપાથી થાય છે. ગોસ્વામીએ પોતાની કવિતાને પંગુ ઠરાવેલ છે; કારણ કે અનેક શાસ્ત્રોના સન્નિપાત મારી કવિતાને કાણ ચલાવશે. આ વિચારણાથી આ પ્રકારે સ્તુતિ કરેલી છે.

* આ સોરઠો પરોક્ષવાદ છે; અર્થાત્ જેના ગુણ વર્ણન કર્યા, તેને પ્રત્યક્ષ કહ્યું નથી, અને કોઈ કહે છે કે, વિશ્ણુ પરત્વે છે, કોઈ કહે છે કે સૂર્ય પરત્વે છે, તેનું પ્રમાણ એ છે કે, જન્મ સમયે બાળક મૂંગું અને પંગુ હોય છે. તેને સૂર્ય પોતાના દિવસોથી બન્ને દોષોનું દૂર કરે છે; એટલે કે દિવસે દિવસે બાળક મોટું થવાથી તે બે દોષો દૂર થઈ જાય છે, અને વિષ્ણુનો અર્થ તો પ્રસિદ્ધ છે.

નવીન કમળના સમાન શ્યામ શરીરવાળા, તુરતનાં ખિલેલાં લાલ કમળના સમાન જેનાં નેત્ર છે, તે વિષ્ણુ ભગવાન કે જે સદા ક્ષીરસાગરમાં શયન કરે છે. તે મારા હૃદયમાં નિવાસ કરો.^૧ ૩

કુન્દ ઇન્દુ સમ દેહ, ઉમારમણ કરુણાઅયન ॥

જાહિ દીનપર નેહ, કરહુ કૃપા મર્દનમયન ॥ ૪ ॥

મોગરાના પુષ્પ સમાન અને ચન્દ્રમાના સમાન ઉજ્જવળ શરીરવાળા, પાર્વતી-જીની સાથે વિહાર કરવાવાળા, દયાના સાગર, અને જેનો દીનોના ઉપર અધિકે રોને છે, એવા અને કામદેવનો નાશ કરનારા શ્રી સદાશિવજી^૨ મારા ઉપર કૃપા કરો.* ૪

•વન્દૌં ગુરુપદ કંજ, કૃપાસિન્ધુ નરરૂપ હરિ ॥

મહામોહ તમપુંજ, જાસુ વચનરવિકર નિકર ॥ ૫ ॥

ગુરૂના ચરણ કમળને નમસ્કાર કરું છું. ગુરૂ^૩ કેવા છે કે-દયાના સમુદ્ર, મનુષ્યરૂપ^૪ ધારણ કરેલ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન છે. જે ગુરૂનાં વચન સૂર્યનાં કિરણોના સમાન છે; અર્થાત્ જેમ સૂર્યનાં કિરણો અન્ધકારનો નાશ કરે છે, તેમ અજ્ઞાનાન્ધકારના સમૂહનો ગુરૂનાં વચનો નાશ કરે છે. ૫

ચૌ-વન્દૌં ગુરુપદ પદ્મપરાગા, સુરુચિ સુવાસ સરસ અનુરાગા-॥

અમિય મૂરિમય ચૂરણચારુ, શમન સકલ ભવરૂજ પરિવારુ ॥

સુકૃત શમ્ભુતનુ વિમલ વિભૂતી, મંજુલ મંગલ મોદ પ્રસૂતી ॥

જન મન મંજુ મુકુર મલ હરણી, કિયે તિલક ગુણગણ વક્ષકરણી ॥

શ્રીગુરુપદનલ મણિગણજ્યોતી, સુમિરત દિવ્યદૃષ્ટિ હિયહોતી ॥

દલન મોહ તમ સો સૂપ્રકાસુ, બડે ભાગ્ય ડર આર્વાહિં જાસુ ॥

ઢઘરહિં વિમલ વિલોચન હિયકે, મિટાહિં દોષ દુઃખ ભવ રજનીકે ॥

સૂક્ષ્મહિં રામચરિત મણિમાર્નિક, ગુપ્તપ્રકટ જહૈં જોં જેહિલ્લનિક ॥

૧-આ વિષ્ણુની સ્તુતિ છે; કારણ કે વિષ્ણુ પાલન કર્તા છે. વિષ્ણુ ભગવાન અને શ્રી રામચન્દ્રજીમાં કાંઈ ભેદ નથી.

૨ કામાદિ દંદનો નાશ કરનાર રામાયણનો પ્રચાર સદાશિવજીએ બક્ષેલોના ઉપર અનુગ્રહ કરીને કરેલ છે. તેમા વિનયપત્રિકાનું પ્રમાણ છે કે- વિનુ શિવ કૃપા રામપદ પંકજ સપનેહું ભક્તિ ન હોઈ.

* ગારવામી શ્રી તુલસીદાસજી પોતાને દીન માને છે.

૩ ગુરૂપ ધારણ કરેલ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ છે. વિષ્ણુ જેમ ક્ષીરસાગરના વાસી છે, તેમ ગુરૂ કૃપા-સમુદ્રના વાસી છે. અહિ હરિ શબ્દથી વિષ્ણુ અને સૂર્ય એમ બે અર્થ યાયછે; કારણ કે જેનાં કર્મ મળે છે. સમુદ્રવાસમાં વિષ્ણુ અને અન્ધકાર હરનામાં સૂર્ય.

૪ નરરૂપ શિવજીના સમાન ગુરૂ છે. જેમકે 'સુનુ ગિરિરાજ કુમારી' બ્રમતમ રવિકર વચન મમ । ગુહં શંકર રૂપિણમ્ । તેમજ ગુરૂને વિષ્ણુરૂપજ માનવા. એમ શ્રીમદ્ ભાગવતના સપ્તમસ્કન્ધના પંદરમા અધ્યાયના ૭૬ મા શ્લોકમાં છે.

ગુરૂના ચરણકમળની 'પરાગ-ધૂળનું' વન્દન કરું છું. તે ધૂળમાં જે સત્વગુણી સુંદર રૂચિ છે તે સુગન્ધિ છે, અને પ્રીતિ જે છે, તેજ સુંદર રસ છે. ગુરૂના ચરણકમળની રજ સુંદર ચરણ છે, અને અમૃતની જડ તેનું નામ છે, અને સંસારના જન્મ-મરણાદિ સકળ રોગોના^૧ પરીવારને શાન્ત કરી દે છે. તેજ રજ શિષ્યવર્ગને પુણ્યરૂપ શ્રી સદાશિવજીના શરીરની ઉજ્જવળ, વિભૂતિના^૩ સમાન છે; અર્થાત્ જે સુકૃત છે તે શિવરૂપ છે. અને નિર્મળ, મંગળ અને આનન્દને ઉત્પન્ન કરનારી છે. તેજ રજ ઉત્તમ પુરૂષોના મનરૂપી ઉજ્જવળ દર્પણ ઉપર આવેલા મળને હરનારી છે. જે આ રજનું તિલક કરે તો તે ગુણોના સમૂહને વશ કરનારી છે.^૪ ગુરૂના^૫ ચરણોના નખોની, મણિયોના સમૂહના સદૃશ કાન્તિ છે. જે કાન્તિનું દમરણ કરતાંજ હૃદયમાં દિવ્ય દૃષ્ટિ થઈ જાય છે. અને તે થવાથી મોહરૂપી અન્ધકારનો નાશ થઈ જાય છે. પણ તે જેના હૃદયમાં આવે તેનાં અહોભાગ્ય છે. અથવા જેનાં અહોભાગ્ય છે, તેના હૃદયમાં તે દિવ્ય દૃષ્ટિ થાય છે, અને હૃદયમાં આવતાંની સાથેજ હૃદયનાં નેત્ર ઉઘડી જાય છે. અને તેથી સંસારરૂપી રાત્રિનાં જન્મ-મરણાદિક્ દુઃખ^૬ અને દોષ^૭ મટી જાય છે. જેમ પ્રકાશ થવાથી અંધારામાં રહેલી વસ્તુ દૃષ્ટિમાં આવે છે, તેમ આ પ્રકાશ હૃદયમાં થતાંજ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં જે મણિ અને માણિક્યોરૂપ ગુપ્ત અને પ્રકટ જે ચરિત્રો છે, તે દેખાય છે.^૮ ૧-૨-૩-૪.

♦ દોહા-યથા સુઅંજન આંખિ દગ, સાધક સિદ્ધ સુજાન ॥

કૌતુક દેખહિં શૈલ વન, મૃતલ મૂરિ નિધાન ॥ ૧ ॥

જે પ્રકારે સિદ્ધતાના સુંદર અંજનને નેત્રોમાં લગાવીને સુજાન સાધક સિદ્ધ થઈ જાય છે અને તેને પૃથિવીમાં, પહાડોમાં તથા જંગલોમાં જે નાના પ્રકારનાં કૌતુકો છે, તેં જોવામાં આવે છે, તે પ્રકારે ગુરૂના ચરણકમળની રજરૂપી અંજનનું સુર શિષ્ય લોકો હૃદયરૂપી નેત્રોમાં અંજન કરીને સિદ્ધ થઈ જાય છે, અને તેથી તેઓ

૧ જે પુણ્યમાં રજ થાય છે તે, પરાગ રાખથી ચરણની ધૂળની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવી છે. એ રૂળની સુવાસ સત્વગુણી રૂચી છે. અને તેનો સુંદર રસ અનુરાગ છે. ગુરૂના ચરણમાં જેવી શિષ્યની ભાવના તે પ્રમાણે રૂળ મળે છે.

૨ વૈધકમાં રોગોના પ્રકારોને પરિવાર કહે છે.

૩ વિમલ વિભૂતિ જે ગુરૂના ચરણની રજ છે તે સુકૃત અને શૌભા તથા અર્થ લાભ અને તેનો જે આનન્દ તે સર્વની પ્રસૂતી અર્થાત્ માતા અને શંભુતન પિતા છે.

૪ આ ચોપાઈઓમાં ચાર પ્રકારનાં મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન અને વશીકરણની સિદ્ધિ કહેલી છે. ભવરોગ પરિવાર નાશક મારણ છે. મંગળમોહ પ્રસૂતી, એ મોહન છે. મલહરણીએ ઉચ્ચાટન છે. ગુણગણ વશકરણી એ વશીકરણ છે.

૫ અહિં સુધી અન્તઃકરણના રોગોને દૂર કરવાની ઔષધી લખી, તે રોગોના સંયોગથી અન્તઃકરણની જે દૃષ્ટિ મન્દ થઈ ગઈ, તેને શુદ્ધ કરવાના હેતુથી ગુરૂના ચરણની વન્દના છે.

૬ ન દેખાવું. ૭ અન્ધકાર. ૮ આનિ રાખથી એના રસના રંગોનો અર્થ પણ થાય છે. જેમકે શૃંગાર રસ ક્યામ, કરુણાપીજો, વીરલાલ, શાન્તરસ શ્વેત ઇત્યાદિ.

સર્વ વેદ, પુરાણાદિ પવંતો, વનરૂપી સંસાર અને પૃથિવી એટલે સન્તસમાજ અને સમ્પૂર્ણ બ્રહ્માન્ડમાં રહેલા આશ્ચર્યકારી ભગવાનનાં ચરિત્રાને દેખે છે. ૧

ચૌ—ગુરુપદ રજ મૃદુ મંજુલ અંજન, નયન અમિય દગ દોષ વિભંજન ॥

તેહિકરિ વિમલ વિવેક વિલોચન, વર્ણો રામચરિત ભવમોચન ॥

વન્દો પ્રથમ મહીસુરચરણા, મોહજનિતસંશય સર્વ હરણા ॥

સુજન સમાજ સકલ ગુણસ્વાની, કરો પ્રણામ સપ્રેમ સુવાની ॥

સાધુ ચરિત શુભ સરિસ કપામ્, નિરસ વિશદ ગુણમય ફલ જામ્ ॥

જો સહિ દુઃખ પરછિદ્ર દુરાવા, વન્દનીય જેહિ જગ યશ પાવા ॥

મુદમંગલમય સંત સમાજ, જો જગ જંગમ તીરથરાજ ॥

રામભક્તિ જહં સુરસરિ ધારા, સંસ્વતિ બ્રહ્મ વિચાર પ્રચારા ॥

વિધિ નિષેધમય કલિમલ હરણી, કર્મકથા રવિનંદિનિ વરણી ॥

હરિ હર કથા વિરાજત વેની, સુનત સકલ મુદમંગલ દેની ॥

વટ વિશ્વાસ અચલ નિજધર્મા, તીરથરાજ સમાજ સુકર્મા ॥

સર્વહિ સુલભ સર્વ દિન સર્વ દેશ, સેવત સદર શમન કલેશા ॥

અકથ અલૌકિક તીરથરાજ, દેહ સર્વફલ પ્રકટ પ્રભાજ ॥

ગુરૂના ચરણકમળની રજ સુંદર કામળ અંજન છે. નેત્રોને અમૃતરૂપ છે. અને તેના એ શુભ છે કે, નેત્રોના રોગોનો નાશ કરે છે. તે અંજનવડે વિવેકરૂપી દૃષ્ટિને વિભળ કરીને, સંસારના ભયને દૂર કરનારાં રામચરિત્રનું વર્ણન કરેછું. પ્રથમ આચાર્ય વર્ય દ્વિજદેવને નમસ્કાર કરેછું. જે મહીસુર આ પૃથિવી ઉપર દેવગુરૂ બૃહસ્પતિજીના સમાન વિદ્યાવાન છે. અને વર્ણુશ્રમના વેદિક ધર્મ ઉપર આરૂઢ છે. કર્મોપાસન, જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય સમ્પન્ન છે. અને પોતાના સમાશ્રિત સુમુક્ષુજીવોના મોહજનિત સંઘના સંશયને દૂર કરીને તેને સન્માન દર્શાવે છે. § એવા જે મહીસુર તેને સદા હું અભિવન્દન કરેછું. સત્પુરૂષોનો સમાજ સર્વ શુભોની આશ્રય છે તેમાં જઈને જે એસે છે, તેની પાસે સદશુભ આવે છે, તે મહાત્માઓના સમાજને પ્રેમ સહિત ઉત્તમ-સ્તુતિ યોગ્ય વાણીથી પ્રણામ કરેછું. સાધુ પુરૂષોનાં ચરિત્ર ઉત્તમ કપા-

૧ બ્રાહ્મણના ચરણોને પ્રથમ કહેવાનું કારણ એ છે કે, પ્રથમ સ્વર્ગવાસિયોને પ્રણામ છે. અને બ્રાહ્મણ તો ગુરૂ છે અને ગુરૂ સર્વોપરી છે. તેમજ ચારવણોમાં પણ પ્રથમ બ્રાહ્મણ છે. તુલસીદાસજી સકળ વિશ્વને રામાત્મક જાણીને ભાગવતના આ શ્લોક પ્રમાણે વન્દન કરે છે—સ્વં વાયુ મમિં સલિલં મહીચ જ્યોતિર્ચિ સત્ત્વા નિદિશો દ્રુમાદીન્ । સરિત્સમુદ્રાથ હરેઃ શરીરં યત્કિંચિમૂતં પ્રણમે દનન્યઃ

§ આચાર્ય સંશ્રયેત્પૂર્વં મનઘં વૈષ્ણવંદિજમ્ । શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણોપેતન્નવેજ્યા કર્મ કારકમ્ । સત્સમ્પ્રદાય સંયુક્તં મંત્ર રત્નાર્થ કોવિદમ્ । જ્ઞાન વૈરાગ્ય સંયુક્તં વેદવેદાંગ પારગમ્ । શાસિતારં સદાચારં સર્વ ધર્મ વિદાંવરમ્ । મહા ભાગવતં વિપ્રં સદાચાર નિષેવિનમ્ । આલોડય સર્વ શાસ્ત્રાણિ પુરાણાનિ ચ સર્વશઃ । તદર્થ માચરેયસ્તુ સ આચાર્યં દત્તીરિત્ । આ પ્રમાણે હારીત સ્મૃતિમાં કહ્યું છે.

સના+ સમાન છે. તેઓનાં ચરિત્ર તો^૨ નિરસ છે, પરન્તુ તેનું કૃણ મહાગુણ યુક્ત છે. જેમકે કપાસમાં કાંઈ પણ રસ નથી પણ તેનું કૃણ ગુણ યુક્ત છે. એ પ્રમાણે સાધુ સમાજમાં વૈરાગ્ય પદાર્થ નિરસ છે; કારણ કે તેમાં સંસાર તો નથી, પણ વિજ્ઞાનથી નિર્મળ અને જ્ઞાન વૈરાગ્ય નિયમ યુક્ત છે. જેમ કપાસ પોતે કષ્ટ સહન કરીને પણ અન્યના છિદ્રને ઢાંકે છે, તેથી તે નમસ્કારને યોગ્ય છે. અને તેના સંસારમાં ગુણાનુવાદ ગવાય છે તે પ્રમાણેજ મહાત્માઓ હોય છે. કેમકે મહાત્માઓ પોતે દુઃખ વહન કરીને પણ અન્યનું શ્રેય કરે છે. સન્તોનો સમાજ આનન્દરૂપ તથા મંગળરૂપ છે, કે જે સંસારમાં જંગમ તીર્થરાજ-પ્રયાગરૂપ છે. સર્વોત્તમ રામભક્તિ તો જે સન્ત સમાજરૂપી તીર્થરાજમાં પરમેત્તમ ગંગાજ છે. જે બ્રહ્મવિચાર જ્ઞાનનાં પ્રચારક છે. પ્રવાહની નિરન્તર વૃદ્ધિ કરે છે. અને જેમ પ્રયાગરાજમાં ગંગા અને યમુનાના સમ્પુટમાં સરસ્વતી ગુપ્ત છે તેમ સન્તજન વિરતિ સરસ્વતીને ભક્તિ અને જ્ઞાનના સમ્પુટમાં ગુપ્ત રાખે છે. લોક અંધહના નિમિત્તે શુભ કાર્યોમાં પ્રવર્તે છે. એ જ્ઞાનકાણ્ડ છે, શુભ કર્મોનો સ્વીકાર અને અશુભ કર્મોનો ત્યાગ એવી વિધિ નિષેધમય કર્મકથા કે જે પાપોને હરે છે તેજ સન્તસમાજમાં શ્રી યમુનાજ છે. વેદ, પુરાણ અને ઇતિહાસોમાં કથેલી જે હરિહરાદિકેની કથા કે જેમાં કર્મકાન્ડ અને જ્ઞાનકાન્ડ બન્નેની સન્ધિ છે, તેજ સન્તસમાજરૂપ પ્રયાગમાં ગંગા, યમુનાનો સંગમ છે. પોતાના ધર્મમાં જે અચળ વિશ્વાસ તેજ સન્ત સમાજમાં અક્ષયવટ છે. અનેક શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા જે છે તે તીર્થરાજના સમાજ^૩ છે. પોતાની પરમહયાલુતાથી સ્થાવર-જંગમ જીવોને સર્વ દેશ સર્વ કાળમાં સુલભ થાય છે એથી જંગમ તીર્થરાજ કહેવાય છે. અને સેવન કરતાંજ તેઓના જન્મમરણાદિક કલેશો શમી જાય છે. x આ સાધુસમાજના તીર્થરાજનો મહિમા અકથ્ય^૪ છે. અને તે તીર્થરાજ અપ્રાકૃત^૫ છે. અને સેવનનું કૃણ તુરત આપે છે, એ તેનો પ્રભાવ લોક તથા વેદ વિખ્યાત છે. ૧-૨-૩-૪-૫-૬

+ કપાસ, ટાંબા, તડકાનાં, વરસાદનાં, કંતાવાનાં અને તણાવા વિગેરેનાં અસંગ્ય અસહ્ય દુઃખો સહન કરીને અન્યનાં છિદ્રો એટલે કે ઇન્દ્રિયાની નિલેજનતાને ઢાંકે છે, તેમ સન્ત લોકો પણ, ભિક્ષુ આદિ નાના પ્રકારનાં સંકેષો સહન કરીને અન્દનાં છિદ્રોને ઢાંકે છે.

૨ નિરસ કહેવાનું કારણ એ છે કે, સાધુની સંજતિ વિષય રસથી રહિત છે. અને વિરાદનો એ અભિપ્રાય છે કે તેઓનું અન્તઃકરણ વિમળ છે. ગુણ સમૃદ્ધ અદિ દ્વિ અર્થક છે. કપાસની સાથે સુતરમય અને સાધુઓની સાથે સૌશીલ્યવાનસન્વાદિ ગુણ.

† પોતાનું નિત્યકર્મ નિરન્તર કરવું. અભક્ષાભક્ષ કરવું નહિ. વિગેરે નિષેધકર્મ પુનઃ જન્મ આપનાર છે, તેથી તે શ્યામ હોવાથી યમુનાનું સાદશ્ય આપેલું છે.

૧ પ્રયાગ માધવં સોમં મારદ્વાજં ચ વાસુકી । વન્દે અક્ષય વટં શેષં પ્રયાગં તીર્થનાયકં.

x નારદ પંચરાત્રમાં કહ્યું છે કે—યંયં પદ્યતિ પાણિભ્યાં યંયં પદ્યતિ ચક્ષુષા । સ્થાવરાણ્યપિ મુચ્યંતે કિમ્યુ ન બાંધવાજનાઃ । અર્થાત્ જેને જેને ભગવન્નજન હોયવડે સ્પર્શ કરે છે અને જેને આંખોવાડે દેખે છે તે સ્થાવર પણ પાપ થકી મુક્ત થઈ જાય છે. તો પછી તેના સમ્પન્નિધ્યોનું તો કહેવુંજ શું ? તેઓનાં ચરણ પ્રક્ષાલનનું જળ ઉત્તમ તીર્થ અને તેઓનું ઉચ્છિષ્ટ અતિ પાવન છે. તેઓનાં વચન મહામંત્ર છે. તેઓએ સ્પર્શ કરેલ સર્વ મવિત્ર છે.

૩ કોઈથી તેનાથી મોટાઈ થઈ શક્તી નથી. ૪ એનું લોકમાં બીજું કોઈ નથી. તત્ક્ષણ કૃણાયક સ્વભાવ વિશ્વવિદિત છે.

દોહા—સુનિ સમુદ્ગર્હિ જન મુદિત મન, મજ્જર્હિ અતિ અનુરાગ ॥

લર્હર્હિ ચારિફલ અછત તનુ, સાધુ સમાજ પ્રયાગ ॥ ૨ ॥

આ સાધુસમાજરૂપી પ્રયાગમાં સ્નાન કરવાના ત્રણ પ્રકાર છે; એટલે કે જે કોઈ એ સમાજના ઉપદેશને શ્રવણ કરે છે તે દિનારે પોહોચવું છે. જે તે ઉપદેશને સમજે છે; એટલે કે મનન કરે છે તે ધારામ્મ પ્રાપ્ત થવું છે. અને નિદિધ્યાસન કરવાથી જે અનુરાગ થાય છે તેજ સ્નાન કરવું છે. આ વિધાનથી સાધુઓના સત્સંગરૂપી પ્રયાગમાં સ્નાન કરવાથી આ શરીરથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પદાર્થ મળે છે. એવો એ સન્તસમાજ તીર્થરાજ છે. ૨

ચૌ—મજ્જન ફલ દેશિય તતકાલા, કાક હોર્હિ પિક બકહુ મરાલા ॥

સુનિ આશ્ચર્ય કરર્હિ જનિ કોઈ, સતસંગત મહિમા નર્હિ ગોઈ ॥

વાલ્મીકિ નારદ ઘટયોની, નિજ નિજ મુખન કહી નિજહોની ॥

જલચર થલચર નભચર નાના, જે જડ ચેતન જીવ જહાના ॥

મૌતિ કીરતિ ગતિ મૌતિ મલાઈ, જબ જેહિ યત્ર જહાં જેહિ પાઈ ॥

સો જાનવ સતસંગ પ્રમાઝ, લોકહું વેદ ન આન ડપાઝ ॥

વિન સતસંગ વિવેક ન હોઈ, રામકૃપા વિન સુલભ ન સોઈ ॥

મતસંગતિ મુદ મંગલ મૂલા, સોઈ ફલ સિધ સબ સાધન ફૂલા ॥

શઠ સુધરર્હિ સતસંગતિ પાઈ, પારસ પરશિ કુધાતુ સુહાઈ ॥

વિધિ વશ સુજન કુસંગતિ પરહીં, ફણિ મણિ સમ નિજ ગુણ અનુસરહીં ॥

વિધિ હરિ હર કવિ કોવિદ વાની, કહત સાધુ મહિમા સકુચાની ॥

સો મોર્હિંસન કહિજાત ન કૈસે, શાક વણિક મણિ ગુણગણ જૈસે ॥

સન્ત જુનોના સમાજરૂપી પ્રયાગમાં સ્નાન કરવાનું રૂઢ તુરત મળી જાય છે. જે તેમાં ડાગડો^૧ સ્નાન કરે તો તે કોઢિલ^૨ અને જે બગલો^૩ સ્નાન કરે તો તે હંસ^૪ બની જાય છે. ડાગડા અને બગલાની વાતી સાંભળીને કોઈએ આશ્ચર્ય થવા જેવું નથી; કેમકે સત્સંગનો મહિમા કાંઈ ગુપ્ત નથી, મહાધિ આદિ કવિ પવાડમીકિ,

૧ કંઠારવક્ત્ર, ૨ મધુરવક્ત્ર, ૩ ધૂત, ૪ શુદ્ધાન્તકરણ.

૫ વાડમીકિએ શ્રી રામચન્દ્રજીને કહ્યું છે કે— હું પ્રથમ પારાધિનું કામ કરતો હતો. અને અસંગ્ય હોવાને મારી તેનું દ્રવ્ય હરણ કરી નિર્વાહ ચલાવતો હતો. એક દિવસ અનાયાસે માર્ગમાં સપ્તર્ષિની ભેટ થતાં, તેમનો વધ કરવાને હું તૈયાર થયો. તે સમય તેઓએ મને કહ્યું કે— તું જે માટે આ ઘેર ફરતો કરે છે તે તારા પાપના ભાગીદાર થશે કે નહિ? આ સાંભળતાં હું મારાં કુટુંબને પૂછવા ગયો, ત્યારે તેઓએ જવાબ આપ્યો કે— અમે કોઈ તારા પાપમાં ભાગીદાર થઈશું નહિ આ સાંભળતાં હું મહાદુઃખી થઈને સપ્તર્ષિની પાસે આવ્યો. તેઓએ મને આત્માતુર બોધને ઉપદેશ આપ્યો. તેઓના ઉપદેશથી હું આપનું નામ ભૂલથી અવળું ‘મરામરા’ એમ જપવા લાગ્યો. તેથી આવી ઉત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયો. અને આપ સાક્ષાત્ ઈશ્વર મારા આશ્રમમાં પધાર્યા. (આનંદ રામાયણ.)

નારદજી તથા મહર્ષિ અગસ્ત્ય એઓએ પોતાને મુખેજ પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેલો છે. તેથી તેઓની પ્રથમની અધમ સ્થિતિ અને પછી મહાત્માઓની સંગતિથી ઉત્તમ સ્થિતિ થઈ એ જણાઈ આવે છે. જળચર, ક્ષયજનક તથા ૧૦નભચર જે ૧૧જડ તથા ૧૨ચેતન જીવ સૃષ્ટિમાં છે તે સર્વે +બુદ્ધિ, કીર્તિ ગતિ, ઐશ્વર્ય અને ભલાઈ વિગેરેને સમ્પાદન કરેલ છે તે સર્વ સત્સંગતથીજ મેળવેલ છે. અને તેજ પુરૂષો સત્સંગના પ્રભાવને જાણે છે. લોકમાં તથા વેદમાં જ્ઞાન સમ્પાદન કરવાનો સત્સંગ વગર બીજો કોઈપણ ઉપાય નથી. સત્સંગ કર્યા વગર જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને સત્સંગ શ્રી રામચન્દ્રજીની કૃપા વગર થતો નથી. સાધુઓનો જે સત્સંગ આનન્દ અને મંગળનું મૂળ છે માટે તેજ સર્વ સાધન દાન, યજ્ઞ અને તપાદિ કૃષ્ણોનું સિદ્ધ કૃણ છે અથવા સત્સંગત આનન્દ વૃક્ષનું મૂળ છે, મહાત્માઓના સિદ્ધાન્ત તેનાં કૃણ અને શમ, દ-માદિ સાધન તેનાં ફલ છે. જે શઠ સમજાવ્યાથી સમજી શકે છે તે સત્સંગત પામીને સુધરી જાય છે. જેમ પારસના સ્પર્શથી લોખંડ સુવર્ણ થઈ જાય છે. પ્રારબ્ધ વશ્ય થઈને સન્ત્ર પણ કુસંગતિને પામે છે પણ જેમ સર્પનો મણિ સર્પ પાસે રહીને પણ પોતાના વિષ હરવાના ગુણનો ત્યાગ કરતો નથી તેમ તે પુરૂષ પણ પોતાના ગુણોનો ત્યાગ કરતા નથી. ૧૩બ્રહ્મા વિષ્ણુ, શિવજી, કવીન્દ્ર, અને પંડિતો એઓની વાણી પણ સાધુઓના મહિમાને કહેતાં દ્વાભ પામે છે. વા તે દેવતાઓ સહ સરસ્વતી પણ મહાત્માઓના મહિમાનું વર્ણન કરવા અશક્ય છે. તે તે મહિમાનું વર્ણન મારાથી શી રીતે થઈ શકે! જેમ શાકનો વેચનારો મણિયોના ગુણોને જાણતો નથી, તેમ હું મહાત્માઓના મહિમાનું વર્ણન કરી શકતો નથી. ૧-૨-૩-૪-૫-૬

૧૬ વેદવ્યાસને પુરાણો બનાવ્યા છતાં સન્તોષ પ્રાપ્ત ન થવાથી નારદજીને તે વાર્તા કહી. એટલે નારદજીએ વ્યાસજીને કહ્યું કે હું પૂર્વે દાસીપુત્ર હતો. તે સંધુઓના સમાગમથી મારી બુદ્ધિ નિર્મળ થતાં હું તપ કરવા ગયો, અને, ભજનરૂપ તપ કરતાં કરતાં મારું એ શરીર છૂટી ગયું અને પછી આ જન્મમાં હું બ્રહ્માનો પુત્ર થયો છું. આ વાત ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધ ના ૫ મા અધ્યાયના ૨૩ મા શ્લોકમાં છે. ૭ અગસ્ત્ય મુનિએ મહાદેવજીને કહ્યું છે કે મારા પિતા મિત્રાવરૂણ તપ કરતા હતા, તે સમયે આદ્યશ મારે રમ્યા શૃંગાર સજ્જ બતી હતી, તેને જોવાથી કામાતુર થતાં મિત્રાવરૂણે વીર્યને ઘડામાં નાખ્યું. તેથી મારી ઉત્પત્તિ થઈ. પણ સત્સંગના પ્રભાવે ઉત્તમ સ્થિતિ પામી આપના દર્શનને પ્રાપ્ત થયા છું.

૮ ગજને પકડનાર ગ્રાહ (આ કથા ભાગવતના અષ્ટમ સ્કંધના ૪ થા અધ્યાયમાં છે. ૯ ગજેન્દ્ર હાથી (આ કથા પણ ભાગવતના અષ્ટમ સ્કંધના ૪ થા અધ્યાયમાં છે; ૧૦ જટાયુ (આ કથા આ ગ્રન્થના આરણ્યકાન્ડમાં આવશે.), ૧૧ જડમાં અહિલ્યા. (આ કથા આ ગ્રન્થના બાળકાન્ડમાં છે) ૧૨ સુગ્રીવાદિ (આ કથા આ ગ્રન્થના દિગ્વિજ્ઞા કાન્ડમાં છે. + ઉપરની ત્રણ ચોપાઈઓનો અર્થ એ છે કે- સત્સંગના પ્રભાવનો વિષય બાહ્ય સાક્ષી આપે છે. કે જગતમાં જેટલા જડ વા ચેતન જીવ છે તેણે જે કાળે જે ઉપાયે ગમે તે સ્થળે મતિ-ગતિ, કીર્તિ ઐશ્વર્ય અને ભલાઈ સમ્પાદન કરી હશે. તે સત્સંગથીજ સમ્પાદન કરી હશે તે વગર અન્ય ઉપાય નથી. જળચર આદિ પાંચ પ્રકારના જીવોની સાથે આ પાંચ મતિ આદિ ચથાઈમે બંધાયેલ છે. ૧૩ ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી સત્સંગનો મહત્ મહિમા જાણી પોતાની વાણીને શક્તિ હીન કહે છે.

દોહા-વન્દૌં સંત સમાન ચિત, હિત અનહિત નહિ કોડ ॥

અંજલિગત શુભ સુમન જિમિ, સમ સુગંધ કરદોડ ॥ ૩ ॥

સંત સરલચિત જગતહિત, જાનિ સ્વભાવ સનેહુ ॥

વાલવિનય સુનિ કરિકૃપા, સમચરણ રતિ દેહુ ॥ ૪ ॥

જે સન્તજન સમસ્ત જીવોને ભગવદ્વિભુતિ બાણીને સર્વને કૃપાદૃષ્ટિથીજ બૂવે છે. શત્રુ મિત્રમાં ભેદ નથી યથાશક્તિ સર્વની સાથે ભલાઈ કરે છે. જેમ અંજલિમાં આવેલાં સુગન્ધિત પુષ્પ બન્ને હાથને સમાન સુગન્ધ આપે છે. ડાળા, જમણાનો કાંઈ વિચાર કરતાં નથી. તેને હું અભિવન્દન કરું છું. કે જગતનું શ્રેય કરવામાં મહાત્માઓનું નિરન્તર સરણ ચિત્ત રહે છે. તેઓનો સ્વાભાવિક સ્નેહ બાણીને કહું છું કે આ બાળકની--(મારી) વિનતિ શ્રવણ કરીને શ્રી રામચન્દ્રજીના શરણમાં પ્રીતિ આપો. ૪

ચૌ૦-બહુરિ વંદિ સ્વલગણ સતિભાયે, જે વિનુ કાજ દાહિનેહું બાંયે ॥

પરહિત હાનિ લાભ જિનકેરે, ઉજરે હર્ષ વિપાદ વસેરે ॥

હરિ હર યશ રાકેશ રાહુસે, પર અકાજ મટ સહસબાહુસે ॥

જે પરદોષ લખાઈ સહસાશ્વી, પરહિત ઘૃત જિનકે મનમાશ્વી ॥

તેજ કૃશાનુ રોષ મહિષેશ, અઘ અંગુણ ધન ધનિક ધનેશ ॥

ઉદય કેતુ સમહિત સવહીકે, કુમ્ભકર્ણ સમ સોવતનીકે ॥

પર અકાજ લગિ તનુ પરિહરહીં, જિમિ હિમ ઉપલ કૃષીદલ ગરહીં ॥

વન્દૌં સ્વલ જસ શેષ સરોષા, સહસવદન વર્ણે પરદોષા ॥

પુનિ પ્રણવૌં પૃથુરાજ સમાના, પર અઘ મુનૈં સહસદશ કાના ॥

વહુરિં શક્ર સમ વિનવૌં તેહી, સંતત સુરાનીક હિત જેહિ ॥

વચનવજ્ર જેહિ સદા પિયારા, સહસનયન પરદોષ નિહારા ॥

આ પ્રમાણે પ્રથમ સન્ત જનોને નમસ્કાર કરીને, હવે હું સન્તજનોના પ્રતિશીલ જે દૃષ્ટ ગણુ છે તેને સત્યભાવથી પ્રણામ કરું છું; કેમકે તેઓ નિષ્પ્રયોજને પોતાના મિત્રો સાથે પણ અવળા ચાલે છે. અને જે પારકાના હિતની હાનિનેજ લાભ બાણુ છે, અને પારકાનું અશ્રેય થવાથી આનન્દ અને ઉન્નતિથી વિષાદ થાય છે. (કહત સુન્તપર અઘન અઘાહી જે પૃથુશેષ સરિસ જગમાંહીં) અને જે પારકાં પાપોને કહેતાં તથા સાંભળતાં ધરાતા નથી, બાણુ તેમ કરવામાં હબ્બર મુખવાળા શેષ અને હબ્બર કર્ણવાળા પૃથુ અવતરેલા છે. વિષણુ પરમ ભાગવતાઅસર શ્રી સદાશિવજી તેનો જે કથારૂપી ચન્દ્ર, તેને અહણુ કરવાને માટે બલ રાહુના સમાન છે. (કથામાં વિદ્ય કરી કથા અંધ રખાવે છે તે અહણુ છે.) અને જે પારકાનું કામ બગાડવાને માટે સહસ્રબાહુ બાણુસુરના સમાન યોદ્ધા છે. અને જેઓ પરાયા દોષને હબ્બર આંખોના સમાન વા સાક્ષી સહ દેખે છે. પારકાના શ્રેયરૂપી જે ઘી તેને બગાડવાને માટે તેઓનું મન મા-

ખીના સમાન છે. ખજોનું અગ્નિના સમાન દુસ્સહ તેજ, મહિસાસુર સમાન ક્રોધ, અને પાપો તથા અવગુણોરૂપી દ્રવ્યના ભંડારોને જાળવવામાં કુબેરજીના સમાન છે. જે પ્રમાણે કેતુના તારોનો ઉદય થવાથી સર્વનું અહિત થાય છે તેમ ખજો ધન, ઐશ્વર્ય અને ખજની વૃદ્ધિરૂપ ઉદય પામીને સર્વનું અકલ્યાણ કરે છે. તેથી તેઓ તો કુમ્ભ-કર્ણના સમાન સૂતાજ રહે તો સારા છે. જેમ ખરફ પોતે પૂણ નીચે પડીને પીગળી જાય છે અને ખેડથી પાકેલાં ધાન્યનો પણ નાશ કરે છે તેમ ખજ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરીને પણ પારકાનું કાર્ય ખગાડે છે. ખજોને સરોષ શેષજીના સમાન ઉપમા આપીને વન્દન કર્યું. કેમકે શેષજી હજાર મુખથી શ્રી રામ નામ ઉચ્ચારણ કરે છે તેમ ખજ લોકો ક્રોધ કરીને હજાર મુખથી નિરન્તર પરાયા દોષો વર્ણન કર્યા કરે છે. વળી ખજ પુરૂષોને પૃથુરાજની ઉપમા આપીને વન્દન કર્યું. કેમકે પૃથુરાજ જેમ ભગવાનના ગુણાનુવાદ દશ હજાર કાનોથી સાંભળતા હતા, તેમ દુષ્ટ ખજ લોકો પરાયા પાપને દશહજાર કાનથી શ્રવણ કરે છે. વળી ખજ પુરૂષોને ઈન્દ્રની ઉપમા આપી પ્રશ્નમ કર્યું; કેમકે જેમ ઈન્દ્ર દેવતાઓના સૈન્યને પોતાના હિતરૂપ માને છે તેમ ખજ નિરન્તર ઈચ્છી મહિરાજે પોતાના હિતરૂપ માને છે. વા ઈન્દ્રને જેમ રાજમદ પ્રિય છે તેમ ખજને મહિરાનો મૂઠ વા વિકારનો મદ પ્રિય છે. જેમ ઈન્દ્રને વજ્ર સદા પ્રિય છે તેમ ખજને કઠોર વચન પ્રિય છે. જેમ ઈન્દ્ર હજાર આંખોથી પરાયું કલ્યાણ નિહાળે છે તેમ ખજ બે નેત્રોવડે દોષ નિરખે છે. ૫.

દોહા—ઉદાસીન અરિ મીત હિત, સુન્ત જરહિં સ્વલરીતિ ॥

જાનુ પાણિ યુગ જોરિકરિ, વિનતી કરૌં સપ્રીતિ ॥ ૬ ॥

ઉદાસીન (મધ્યસ્થ) શત્રુ કે મિત્ર એમાંથી કોઈનું પણ કલ્યાણ સાંભળીને બળે છે એ ખજોની રીતિ છે, તેમજ ઉદાસી ન રહેવું, કોઈના પણ થવું નહિ, સર્વ સાથે શત્રુતા રાખવી, અન્યનું તો શુ પણ પોતાના મિત્રનું શ્રેય શ્રવણ કરીને પણ બળ્યા કરવું. એ ખજની રીતિ છે. અથવા આમ પણ અર્થ થાય છે કે—ઉદાસીન જે મહાદેવ તેનો અરિ કામદેવ તેના મિત્ર વિશ્ણુ તેના યશ સાંભળતાં જ બળવા માંડે છે. અથવા તે ખજ લોકો ઉદાસીન એવા જે સન્તલોકો તેના પણ શત્રુ થાય છે, તેવા ખજ પુરૂષોને હાથ ને પગ જોડીને પ્રેમ સહિત પ્રાર્થના કર્યું, અથવા હું તેને જાણ્યું એમ અર્થ (જાનુ શબ્દને સ્થળે જાનિ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી થાય છે) ૫.

ચૌ૦—મેં આપનિ દિશિ, કીન્હ નિહોરા, તિન નિજ ઓર ન લાઝબ મોરા ॥

વાયસ પાલિય અતિ અનુરાગા, હોહિ નિરામિષ કબહું કિ કાગા ॥

+ આ કથા ભાગવતના ચતુર્થ સ્કન્ધના ૨૦ માં અધ્યાયના ૨૪ માં પ્રલોકમાં છે.

§ આ અર્થ કૃત્તી થાય છે; પરંતુ કૃત્તી રીતિ રામાયણમાં ક્યાંય નથી.

૧ સન્તપુરાણ કહે અસનીતિ સ્વલસે કલહ નહિ મલ પ્રીતિ—

ઉદાસીન નિત રહી ગુસાર્દ સ્વલ પરિહરી શ્વાનકીનાર્દ.

વંદૌં સંત અસજ્જન ચરણા, દુઃખપ્રદ ઉભય બીચ કહુ વરણા ॥
 વિહુરત એક માણ હર લેહીં, મિલત એક દારુણ દુઃખ દેહીં ॥
 ઉપજહિં એક સંગ જલમાહીં, જલંજ જૉક જિમિ ગુણ બિલગાહીં ॥
 સુધા સુરા સમ સાધુ અસાધુ, જનક એક જગ જલધિ અગાધુ ॥
 ભલ અનભલ નિજ નિજ કરતૂતી, લહત સુયશ અપલોક વિભૂતી ॥
 સુધા સુધાકર સુરસરિ સાધુ, ગરલ અનલ કલિમલ સરિ વ્યાધુ ॥
 ગુણ અવગુણ જાનત સબ કોઈ, જો જેહિ ભાવ નીક તેહિ સોઈ ॥

હું મારા તરફથી આ પ્રમાણે બળ પુરૂષોની પ્રાર્થના કરું છું; છતાં પણ તેઓ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ નહિ કરે. મહા પ્રેમપૂર્વક દૂધપાક ખવરાવીને કાગડાને પા-
 જીએ તોપણ તે માંસ ખાવાનો કદી ત્યાગ કરતો નથી. સન્ત અને અસન્ત એ બન્નેના
 ચરણોને પ્રણામ કરું છું; કારણ કે બન્ને દુઃખદાતા છે, પણ તેમાં જરા અન્તર છે.
 સાધુ પુરૂષો તો છુટાં પડતાં પ્રાણ લે છે; અર્થાત્ મહાત્માનો વિયોગ અસહ્ય છે. અને
 દુષ્ટ લોકો તો મળવાની સાથેજ છળ, બળ વિગેરે પ્રપંચ કરી પ્રાણ લે છે; અર્થાત્
 દુષ્ટોનો સંયોગ દુઃખદાયી છે. જેમકે કમળ અને જળો એ બન્ને સાથેજ એક સ્થળે
 જળમાં ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ તેના ગુણ પૃથક્ પૃથક્ છે. એટલે કે કમળનો ગુણ
 રૂધિર વધારવાનો અને જળોનો ગુણ રૂધિર ખેંચવાનો છે. અને જેમ અમૃત તથા મ-
 દિરા એ બન્ને અગાધ સમુદ્રમાંથી સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલ છે તોપણ તેના ગુણ ભિન્ન
 ભિન્ન છે; એટલે કે અમૃતમાં અમર કરવાનો અને મદિરામાં ખરાબ કરવાનો ગુણ છે.
 તેમજ સાધુ અને અસાધુ એ બન્ને અગાધ જગતમાં સાથેજ ઉત્પન્ન થયા છે, બન્નેનો
 પિતા એક છે. તોપણ તેઓના ગુણ ભિન્ન ભિન્ન છે; સારા અને નરસા બન્ને પોત
 પોતાની કરણીથી યશ અપયશ અને સમ્પત્તિ સમ્પાદન કરે છે; અર્થાત્ જે ભલા છે
 તેતો સુયશની વિભૂતિને પામે છે, અને જે અસાધુ છે તે અપયશની વિભૂતિને પામે
 છે. અમૃત, ચન્દ્રમા, ગંગા અને સાંધુ એ સર્વ તો ગુણરૂપ છે. અને વિષ, અગ્નિ, કર્મ-
 નાશાનહીં અને શિકારી એ અવગુણરૂપ છે. તે ગુણ તથા અવગુણને સર્વ કોઈ જાણે
 છે; પરંતુ તેમાંથી જે જેને રૂચે છે તે તેને માટે ઉત્તમ છે. (કારણ કે કેટલાકને સાડું
 હોય તે રૂચે છે અને કેટલાકને નરસું પણ રૂચે છે.) ૪

દોહા-મલોં મલાઈ પૈં લહાંહિં, લહાંહિં નિચાઈ નીચ ॥

સુધા સરાહિય અમરતા, ગરલ સરાહિય મીચ ॥ ૬ ॥

જગતમાં પોતપોતાના કર્મથી બન્ને ભલાઈ પામે છે. ભલા લોકો ભલાઈ કરીને
 અને નીચ નીચતા કરીને યશ મેળવે છે. અમૃત અમરપણું કરી દેવાના ગુણથી વળ-
 ણાય છે. અને વિષ જીવતાનું મરણ કરી દેવારૂપ ગુણથી વખણાય છે. ૬

૧ જે દ્વિજ કર્મનાશા નહીના જળનો સ્પર્શ કરે, કરતોયા નદીનું ઉલ્લંઘન કરે, અને ગંડગી
 હાથવડે તરે, તો તેને બીજવાર યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર કરવો જોઈએ.

ચૌ૦—શ્વલબ્ધ અગુણ સાધુ ગુણગાહા, ઉભય અપાર ઉદધિ અવગાહા ॥
 તેહિતે કહ્યુ ગુણ દોષ બંધાને, સંગ્રહ-સાગ ન બિન પહિંચાને ॥
 મહેડ પોચ સબ વિધિ ઉપજાયે, ગાંને ગુણ દોષ વેદ બિલગાયે ॥
 કહાંહે વેદ ઇતિહાસ પુરાના, વિધિ પ્રપંચ ગુણ અવગુણ સાના ॥
 દુઃખ સુખ પાપ પુણ્ય દિન રાત્રી, સાધુ અસાધુ સુજાતિ કુજાતી ॥
 દાનવ દેવ ઝંચ અરુ નીચૂ, અમિય સજીવન માહુર મીચૂ ॥
 માયા બ્રહ્મ જીવ જગદીશા, લક્ષ અલક્ષ રંક અવનીશા ॥
 કાશી મગ સુરસરિ કર્મનાશા, મરુ માલવ મહિદેવ ગવાસા ॥
 સ્વર્ગ નરક અનુરાગ વિરાગા, નિગમાગમ ગુણ દોષ વિભાગા ॥

ખળ લોકો તો પાપ અને અવગુણની કથાના ગ્રાહક છે. અને સાધુઓ તો શુભ-
 ગુણોની કથાના ગ્રાહક છે. બંને અપાર અંગાધ સમુદ્ર છે. માટે મેં થોડા સંતોના
 ગુણ અને અસંતોના દોષ કહેલા છે. સંગ્રહ અને ત્યાગનો વિવેક વગર ઓળખાણે
 થઈ શકતો નથી. સારા અને નરસા સર્વ વિધિએજ ઉત્પન્ન કર્યા છે; પરંતુ વેદોએ
 જલાના ગુણ સંગ્રહ કરવા અને અસંતના દોષના ત્યાગ માટે તેને ભિન્ન ભિન્ન કરી
 દર્શાવેલ છે. વેદ, ઇતિહાસ (મહાભારત) પુરાણ (ભાગવતાદિ) કહે છે કે વિ-
 ધિનો પ્રપંચ ગુણ અને દોષ મિશ્રિત છે. આ સંસારમાં ગુણ અને દોષરૂપ સુખ અને
 દુઃખ, પુણ્ય અને પાપ, દિવસ અને રાત્રિ, સન્ત અને અસન્ત, સુખત, અને કુખત,
 દેવતા અને દૈત્ય સત્યલોક અને રૌરવાદિ નરક, ઉચ્ચ અને નિચ, જીવાડનાડું અમૃત
 અને મારનાડું વિષ, માયા અને બ્રહ્મ, જીવ અને ઈશ્વર અર્થાત્ લોકપાળ પંચભુત
 શરીરમાં માયા છે તેમાં બ્રહ્મ જીવ અને લોકપાળ છે. તે આ પ્રકારે કે—આંખમાં સૂર્ય,
 કાનમાં દ્વિશા, નાકમાં અશ્વિનીકુમાર, મુખમાં વરુણ, હાથમાં ઇન્દ્ર અને મનમાં ચ-
 ન્દ્રમા, ઇત્યાદિ માયારૂપી શરીરમાં છે. લક્ષ્મી અને અલક્ષ્મી, વા સુલક્ષણ અને કુલક્ષણ
 રંક અને, રાજા, કાંશી અને મગધ દેશ, ગંગા અને કર્મનાશા, મારવાડ અને માલવો,
 બ્રાહ્મણ અને શ્લેષ્ઠ, સ્વર્ગ અને નરક, પ્રેમ અને વૈરાગ્ય. આ સર્વ દૂધ અને પાણી
 સમાન મળેલ છે; પરંતુ વેદ શાસ્ત્રોએ તેના ગુણ દોષના વિભાગ કરેલા છે. ૪

દોહા—જડ ચેતન ગુણ દોષમય, વિશ્વ કીન્હ કરતાર ॥

સંત હંસ ગુણ ગહાં પય, પરિહરિ વારિ વિકાર ॥ ૭ ॥

વિધાતાએ આ સધળું જગત્ જડ એટલે માયા અને ચેતન એટલે જીવરૂપ ગુણ-
 દોષ મયજ રચેલું છે. તેમાંથી હંસરૂપ જે શ્રેષ્ઠ મહાત્માઓ છે, તે ગુણરૂપી દૂધનું
 પાન કરે છે, અને દોષરૂપી વિકાર જળનો ત્યાગ કરે છે. ૭

ચૌ૦—અસ વિવેક જર દેહિ વિધાતા, તબ તજિ દોષ ગુણહિં મનરાતા ॥

કાલ સ્વભાવ કર્મ વરિ આઈ, મહેડ પ્રકૃતિ વશ ચૂકઈ મલાઈ ॥

સો સુધારિ હરિજન જિમિ લેહીં, દલિ દુખ દોષ વિમલ યશ દેહીં ॥
 ચલત કરાહિં મલ પાઈ સુસંગૂ, મિટહિ ન મલિન સ્વભાવ અમંગૂ ॥
 લલિ સુવેષ જગ વંચક જેઝ, વેષ પ્રતાપ પૂજિયત તેઝ ॥
 ઉઘરહિં અન્ત ન હોઈ નિવાહૂ, કાલેનેમિ જિમિ રાવળ રાહૂ ॥
 કિયે કુવેષ સાંધુ સનમાનૂં, જિમિ જગ જામ્બવન્ત હનુમાનૂ ॥
 હાનિ કુસંગ સુસંગતિ લાહૂ, લોકહુ વેદ વિદિત સબ કાહૂ ॥
 ગગન ચઢે રજ પવન પ્રસંગા, કીચઈ મિલહિ નીચ જલ સંગા ॥
 સાધુ અસાધુ સદન શુકસારી, સુમિરહિં રામ દેહિ ગળગારી ॥
 ધૂમ ધુસંગતિ કારિલ હોઈ, લિલિય પુરાણ મંજુ મસિ સોઈ ॥
 સોઈ જલ અનલ અનિલ સંઘાતા, હોઈ જલદ જગ જીવનદાતા ॥

જ્યારે વિધાતા અનુગ્રહ કરીને હંસોના સમાન વિવેક દેશે, ત્યારે દોષોનો ત્યાગ કરીને મન શુભોમાં આસક્ત થઈ જશે. કદાચિત્ કાળ, કર્મ અને સ્વભાવના બળાત્કારથી સારા મનુષ્યો પણ પ્રકૃતિ વશ થઈને ભૂલથી ભૂલાઈ ચૂકી જાય છે, તો ભગવાનના ભક્ત તે ભૂલને સુધારી લે છે. અને તેના દોષ તથા દુઃખનો નાશ કરીને તેને અતિ ઉજ્જવળ યશ આપે છે. જેમ ભગવાન પોતાના ભક્ત લોકોની ભૂલને પૂર્વ કાળથી જ સુધારતા આવ્યા છે, અને તેમને યશ હેતા આવ્યા છે, વા તે ભૂલને તે લોકો પોતે પોતાની મેળે સુધારી લે છે. જેમ હરિભક્ત લોકો પોતાની ભૂલને પોતાની જાતે સુધારે છે અને પછી દોષ તથા દુઃખનો નાશ કરીને વિમળ યશ સમ્પાદન કરે છે. બળ પણ સારી સંગતથી કદાચ સાફ કામ કરે; પરંતુ તેનો અભંગ મૂળ સ્વભાવ કદિ મટતો નથી. જે જગતના ઠગ છે, તેઓ સુંદર વેષ બનાવે છે. અને તે વેષનું પ્રભાવથી પૂજાય છે; પરંતુ તેઓનું તે કપટ નિરન્તર નભતું નથી. અન્તે પોત પ્રકાશ પામે છે, જેમ, કાળનેમિ,^૧ રાવણ^૨ અને રાહુ^૩ જે કે તેઓએ છળથી સાધુનો વેષ બનાવ્યો હતો, પણ આખર પર્યન્ત તે નશ્વરો નહિ. તુરત કપટ ખુલ્લું થઈ ગયું. અને જે સાધુ મહાત્મા છે તે ગમે તો કુવેષમાં પડ્યા હોય; તો પણ તેઓનું જગતમાં સન્માન જ થાય છે. જેમ જામ્બવન્ત અને હનુમન્ત. લોક અને વેદમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે અને સર્વ લોક જાણે છે કે, કુસંગતથી હાનિ અને સુસંગતિથી લાભ થાય છે. જુઓ કે- જેમ ધૂળ પવનની સંગત કરે છે, ત્યારે તો તે આકાશમાં ઉપર ચડી જાય છે, અને જ્યારે નીચે વહેનારાં જળની સંગતિ કરે છે ત્યારે કાદવમાં મળી જાય છે. પોપટ અને મેના જે સાધુઓના ઘરમાં રહે છે તો શ્રીરામ નામનું સ્મરણ કરે છે. અને જે તે અસાધુના ઘરમાં રહે છે, તો ગાળો આપે છે. સત્સંગથી પક્ષીઓની પ્રકૃતિમાં

૧ કાળનેમિએ હનુમાનજી સાથે ઢોંગ કરવાની વાત આ ગ્રંથના લંકાકાવ્ડમાં આવેલી.

૨ રાવણના ઢોંગ કરવાની કથા આ ગ્રંથના આરણ્યકાન્ડમાં આવેલી.

૩ રાહુના ઢોંગ કરવાની કથા શ્રીમદ્ભાગવતના અષ્ટમ સ્કન્ધના નવમા અધ્યાયના ૨૫ માં શ્લોકમાં છે.

પણ ફેરફાર થઈ જાય છે. ચેતનની પ્રકૃતિ તો સત્સંગતથી બદલી જાય છે, પણ અચેતનની પ્રકૃતિ પણ સંગતિથી બદલી જાય છે. જેમકે કાષ્ટનો ધૂમાડો કુસંગતથી કાળો કહેવાય છે, અને નેત્રને દુઃખ આપે છે, અને તેલની સુસંગતથી તે કાજળ કહેવાય છે, અને જેથી નેત્ર શોભાયમાન થાય છે, અને તેજ સુસંગતથી સુંદર રચાઈ થાય છે, અને તે વડે પુરાણાદિ ઉત્તમ ગ્રન્થ લખાય છે, અને તેજ ધૂમાડો યજ્ઞમાં ધી-આદિ શાકલ્ય પદાર્થની સુસંગતિથી જળ, અગ્નિ અને પવનની સહાયતાથી વાદળરૂપ થઈને સર્વ જગતને જીવન એટલે જળ આપે છે.^૧ ૬

દોહા-ગ્રહ મેપજ જલ પવન પટ, પાંડુ કુયોગ મુયોગ ॥

હોઈ કુવસ્તુ સુવસ્તુ જગ, લક્ષ્મિ સુલક્ષણ લોગ ॥ ૮ ॥

સૂર્યાદિ શુભસ્થાનમાં પડવાથી ગ્રહસમ્પત્તિ આપે છે અને કુસ્થાનમાં પડવાથી વિપત્તિ આપે છે. ઔષધી રોગીના આયુર્બળનો સંગ કરે છે, તો તે ઉત્તમ કહેવાય છે. અને તેજ ઔષધી મૃત્યુનો સંગ કરે તો તે કુવસ્તુ થાય છે. તેમજ વરસાદનું પાણી જો ગટરમાં પડે તો તે ગટરનું જળ કહેવાય છે અને જો ગંગાજીમાં પડે તો ગંગાજળ થાય છે. તેમજ પવન પણ શુભાક્ષાઆદિ મુગન્ધિત પુષ્પનો સંગ કરે તો સુગન્ધ યુક્ત થાય છે અને મળ સાથે મળવાથી દુર્ગન્ધિ થાય છે. અને જે વસ્ત્ર શ્રીહાકુર ઉપર ચડે છે તો તેની સર્વ ઈચ્છા કરે છે અને શબને ઓઢાડેલાંની કોઈ સારો માણસ ઈચ્છા કરતો નથી. આવાઆવા યોગથી કુવસ્તુ સુવસ્તુ અને સુવસ્તુ કુવસ્તુ થઈ જાય છે. એ વાર્તા વિદ્વાન્ લોકોના જાણવામાં છે. ૮

સમ પ્રકાશ તમ પાંચ દુહું, નામ ભેદ વિધિ કીન્હ ॥

શશિ પોપક શોપક સમુદ્ધિ, જગ યશ અપયશ દીન્હ ॥ ૯ ॥

વિચારીને જોતાં મહિનાના ઉભય પક્ષમાં પ્રકાશ સમાન હોય છે. તેમ અધાઈ પણ સમાન હોય છે.^૨ છતાં કેવળ તેના નામથી ભેદ કરી દીધા છે. પ્રથમ પક્ષ તો ચન્દ્રમાના પ્રકાશને પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી સર્વ તેને શુક્લ અને સાફ કહે છે. અને પાછલું પક્ષ ચન્દ્રમાના પ્રકાશની પ્રતિદિન હાનિ કરે છે, તેથી તેને કૃષ્ણ અને ખરાબ કહે છે. આ પ્રમાણે જગતને યશ અને અપયશ આપેલ છે. ૯

૧ શ્રી ભગવદ્ ગીતાના ત્રીજા અન્યાયના ૧૪ માં શ્લોકમાં લખે છે કે-અન્નાદ્ ભવન્તિ મૂતાનિ પર્જન્યાદન્ન સમ્ભવઃ । યજ્ઞાદ્ ભવન્તિ પર્જન્યો યજ્ઞઃ કર્મસમુદ્ભવઃ—ખાંધેલી ઔષધીના દાણારૂપ અન્નથી રસ અને ઇધિરાદિ ધાતુઓ થાય છે. તેનાથી પહેલાં પરમ્પરાથી સાથે ઉત્પન્ન થયેલ વાર્ધકી શરીર બને છે. મેઘની વૃષ્ટિથી અન્ન થાય છે. અનુષ્ઠાન કરેલા યજ્ઞના અગ્નિના તેજની પ્રબળતાથી વરસાદ થાય છે એ પ્રકારે ‘અગ્નિથી જળ ઉત્પન્ન થાય છે’ એ કથન ધટી શકે છે. યજ્ઞમાને કરેલ ચેષ્ટા રૂપ કર્મથી જોની ઉત્પત્તિ છે. એવો યજ્ઞ છે.

૨ શુક્લપક્ષ આગલી રાતમાં અને કૃષ્ણપક્ષ પાછલી રાતમાં પ્રકાશ યુક્ત હોય છે. સરાસરી બંને પક્ષમાં પ્રકાશ સમાન હોય છે.

જડ ચેતન જગ જીવજે, સકલ રામમય જાનિ ॥

વન્દૌં સવકે પદકમલ, સદા જોરિ યુગપાનિ ॥ ૧૦ ॥

સ્થાવર જંગમાત્મક જગત્માં જેટલા જીવ છે, તે સર્વને રામમય જાણીને સર્વનાં ચરણકમળોને નિરન્તર હાથ જોડીને પ્રણામ કરું છું. ૧૦

દેવ દનુજ નર નાગ સૌ, પ્રેત પિતર ગંધર્વ ॥

વન્દૌં કિન્નર રજનિચર, કૃપા કરહુ અવ સર્વ ॥ ૧૧ ॥

સંસારમાં જે દેવતા, દૈત્ય, મનુષ્ય, નાગ, ખગ, પ્રેત, પિતર, ગન્ધર્વ, કિન્નર, અને રાક્ષસ છે, તે સર્વને ભગવદ્વિભુતિ જાણીને પ્રણામ કરું છું. તે સર્વ મારા ઉપર કૃપા કરે. ૧૧

ચૌ-આકર ચારિ લાખ ચૌરાસી, જાતજીવ નમ જલ થલ વાસી ॥

સિયા રામમય સવ જગ જાની, કરૌં પ્રણામ જોરિ યુગ પાની ॥

જાનિ કૃપા કરિ કિંકર મોહુ, સવ મિલિ કરહુ છાંડિ છલ છોહુ ॥

નિજ બુધિ બલ ભરોસ મોહિં નાહીં, તાંબે વિનય કરઉં સવ પાહીં ॥

કરન ચહૌં રઘુપતિ ગુણગાદા, લઘુમતિ મોરિ ચરિત અવગીદા ॥

સૂઝ ન એકૌ અંગ ઉપાઝ, મન અતિરંક મનોરથ રાઝ ॥

મતિ અતિનીચ ઝંચ હચિ આછી, ચહિય અમિય જગ જુરે ન છાછી ॥

શમિહાહિં મજ્જન મોરિ ઢિઢાઈ, સુનિહાહિં વાલ વચન મનલાઈ ॥

જ્યૌં વાલક કહ તોતરિ વાતા, સુનહિં મુદિતમત્ત પિતુ અરુ માતા ॥

હૈંસિહાહિં કૂર કુટિલ કુવિચારી, જે પરદૂષણ ભૂષણ ધારી ॥

નિજ કંકિત કેહિ લાગ ન નીકા, સરસ હોઈ અથવા અતિ ફીકા ॥

જે પરમણિત સુનત હરપાહીં, તે વર પુરુષ વહુત જગ નાહીં ॥

જંગ વહુ નર સર સરિ સંમભાઈ, જે નિજ વાદ વઢાહિં જંલ પાઈ ॥

સજ્જન સુકૃત સિન્ધુ સમ કોઈ, દેસિ પૂર વિધુ તાઢાહિં જોઈ ॥

જે ચાર ખાણુયના^૧ ૮૪ લાખ થળચર, નલચર અને જળચર જીવ જાતિ છે, એ સર્વને તથા સકળ જગત્ને શ્રી સીતા રામમય જાણીને, અને હાથ જોડીને હું પ્રણામ કરું છું.^૨ મને તે સર્વ પોતાનો દાસ જાણીને, નિષ્કપટ થઈ તે સર્વ મળીને મારા ઉપર

૧ ચારખાણુય સ્વેદન (પરીનાથી ઉત્પન્ન થનારાં બૃ-આદિ) આંડન (ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થનારાં) ઉદ્ભિન્ન (પૃથિવીને ફેડીને ઉત્પન્ન થનારાં) અને જરાયુજ (ચારસહ બ્રહ્મનારાં મનુષ્ય તથા પશુ વિગેરે પ્રાણીયો.) વીશલાખ સ્થાવર, નવલાખ જળજન્તુ, અગીયારલાખ કાચખા વિગેરે પૃથિવીને જોડીને રહેવાવાળાં, દસલાખ પક્ષી, ત્રીશલાખ પશુ, અને ચારલાખ વાનર આ પ્રમાણે ચૌરાશી લાખ થોનિયો જણવામાં આવે છે. મનુષ્ય ચૌરાશીથી લિન્ન છે.

૨ ભાગવતમાં લખે છે કે-સ્વં વાયુમાર્ગે સલિલં મહાંચ જ્યોતિશ્ચ સત્ત્વાનિદિશો દ્રુમાદીન્ । સરિત્સમુદ્રાં શ્વહેરેઃ શરીરં યત્કિંચભૂતં પ્રણમેદનન્યઃ-આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ, પૃથિવી, તારાગણ, સમસ્તજીવ અને

કૃપા કરે. મને મારી બુદ્ધિના બળનો વિશ્વાસ નથી, તેથી હું સર્વને વારંવાર વિનય કર્યા કરું છું. હું શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદની ગાથા કરવા ચાહું છું; પરંતુ મારી બુદ્ધિ તો અતિ તુચ્છ છે, અને પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર અતિ અગાધ છે. કાવ્યનાં અનેક અંગ છે, પણ મને તો તેમાંનું એકે સુજતું નથી; કેમકે મારી બુદ્ધિ અતિ રંક છે. અને હું જે મનોરથ કરું છું તે બહુ મોટા છે; માટે તે વાર્તા શી રીતે બનશે? રંક અને રાજાનો સમાગમ શી રીતે થાય? મારી બુદ્ધિ તો અતિ નીચ છે અને રૂચિ, તો ઉંચી અને ઉત્તમ છે. તો તે સંયોગ શી રીતે થશે? જોઈએ છીએ તો અમૃત, પણ જગત્માં છાશ પણ મળતી નથી; છતાં પણ મેં વગર વિચારે આ ધૃષ્ટપણું કર્યું છે તેને સજ્જન લોકો ક્ષમા કરશે અને મારાં વચન ને બાળકનાં વચન સમાન બાળીને મન લગાડીને સાંભળશે. જેમ બાળક કાલું કાલું બોલી વાતો કરે છે, તેને સાંભળીને તેનાં માબાપ મનમાં મહાહર્ષ પામે છે, તે પ્રમાણે સજ્જન પુરૂષો તો મારાં વચન મહા પ્રેમથી શ્રવણ કરશે. અને જેઓ પારકા દુષણરૂપ આલુષણોને ધારણ કરવાવાળા છે તેવા કુતર્ક કરનારાઓ, કુટિલ અને બળ મારાં વચન સાંભળી ઉપહાસ્ય કરશે. પૌતાની કરેલી કવિતા ગમે તો રસવાળી હોય વા નિરસ હોય, પણ તે કોઈને સારી લાગતી નથી; પરંતુ જેઓ અન્યની કવિતા સાંભળીને મનમાં આહ્લાદ પામે એવા સત્પુરૂષો જગત્માં બહુ થોડા છે. હે ભાઈ! જગત્માં નદી અને તળાવ કે જે પૌતામાં વરસાદનું જળ પામીને વૃદ્ધિ પામે છે, તેવા પુરૂષો તો ઘણા છે; પરંતુ સમુદ્ર કે જે ચન્દ્રની પૂર્ણતા જોઈને વૃદ્ધિ પામે છે તેના જેવો અન્યનો ઉત્કર્ષ જોઈ આનન્દ થનારો પુણ્યાત્મા પુરૂષ તો કોઈકજ હોય છે. ૭

દોહા—ભાગ છોટ અભિલાષ વડ, કરઉં એક વિશ્વાસ ॥

પૈહિં સુખ સુનિ સુજન જન, સ્વલ કરિહૈં ઉપહાસ ॥ ૧૨ ॥

મારાં ભાગ્ય નાનાં છે, પરંતુ અભિલાષા તો શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર બનાવવાની મોટી છે; તોપણ મને એક વિશ્વાસ છે કે, મારી વાણીને સાંભળીને સજ્જન સુખ પામશે અને બળ લોકો ઉપહાસ્ય કરશે. ૧૨

ચૌ—સ્વલ પરિહાસ હોત હિત મોરા, કાક કહિં કલકંઠ કઠોરા ॥

હંસહિં બક દાદુર ચાતકહી, હંસહિં મલિન સ્વલ વિમલ બતકહી ॥

કવિત રસિક ન રામપદ નેહ, તિન્હ કહૈં સુખદ હાસરસ પહ ॥

ભાષા ભણિત મોરિમતિ મોરી, હંસિબે યોગ હંસે નહિં સ્વોરી ॥

પ્રભુપદ પ્રીતિ ન સામુક્ષિ નીકી, તિનહિં કથા સુનિ લાગિહિ ફીકી ॥

હરિ હર પદરતિ માતે ન કુતરકી, તિન કહૈં મધુર કથા રઘુવરકી ॥

નદી તથા સમુદ્ર એ સર્વને ભગવન્નીર અર્થાત્ ભગવત્નું શરીર બાળીને અનન્ય ભક્ત પ્રણામ કરે.

+ 'જગ બહુનર સરિસર સમભાઈ' ત્યાં 'જગ બહુનર સુરસરિ સમભાઈ' એટલે કે ગંગાના સમાન એમ પણ અર્થ કરે છે.

રામભક્તિ ભૂષિત જિય જાની, સુનિહાં સુજન સરાહિ સુવાની ॥
 કવિ ન હોઈ નહિં ચતુર પ્રવીના, સકલ કલા સર્વ વિદ્યા હીના ॥
 આશ્વર્ય અર્થ અલંકૃત નાના, છન્દ પ્રબન્ધ અનેક વિધાના ॥
 ભાવભેદ રસભેદ અપારા, કવિત દોષ ગુણ વિવિધ પ્રકારા ॥
 કવિત વિવેક એક નહિં મોરે, સત્ય કહોં લિખિ કાગજ કોરે ॥

જે ખજ લોકો કહાચ માફ ઉપહાસ્ય કરશે, તેપણ તેથી માફ તે હિતજ થશે; કેમકે કાગડાઓ કોકિલાના સ્વરને કઠોર કહે છે. તેમ ખજલો હંસને, દેડકો ખંપિયાને હસે છે; પરંતુ તેથી કોકિલાદિની પ્રશંસા થાય છે. તે પ્રમાણે મલીન બુદ્ધિવાળા ખજ લોકો શ્રી રામચન્દ્રજીના વિભળ ગુણાનુવાદનું વર્ણન કરવાવાળા સત્યુદ્દેશનું ઉપહાસ્ય કરે છે. જે કવિતાના રસીક છે અને જેને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણારવિન્દમાં પ્રેમ નથી, તે તે આ કવિતાને જોતાંજ હાસ્ય કરશે. તે તેવાઓને આ માફ કાવ્ય હાસ્ય રસયુક્ત થઈને સુખ દેશે. એક તો આ ભાષાની કવિતા, અને મારી મન્દમતિ તેથી હસવાજ યોગ્ય છે, હસવાવાળાઓનો કાંઈ દોષ નથી. જેઓને ભગવચ્ચરણારવિન્દમાં પ્રેમ નથી, એને જેની ઉત્તમ સમજણ નથી, તેવાઓને તો આ કૃપા સાંભળતાં ફીફી લાગશે. જેની હરિહરના ચરણમાં પ્રીતિ છે, અને બુદ્ધિ કુતર્કવાળી નથી તેવાઓને તો શ્રી રઘુનાથજીની કથા અતિ મધુર છે. આ મારી વાણી રામ ભક્તિવડે કરીને ભૂષિત હૃદયમાં જાણીને, મહાત્મા લોકો ઉત્તમ વાણીથી પ્રશંસા કરીને સંભળશે. હું કાંઈ કવિ નથી. ચતુર નથી. સર્વ કળા^૧ તથા સકળ વિદ્યા^૨ વગરનો છું. કવિતામાં યોજવાના શબ્દો, અર્થો તથા અલંકારો ઘણા છે, તેમ છન્દ તથા પ્રબન્ધો પણ અનેક પ્રકારના છે. ભાવોના^૩ તથા રસોના^૪ ભેદ પણ અપાર છે. અને કવિતામાં ત્યાગ કરવાના દોષો તથા લેવાના ગુણો પણ વિવિધ પ્રકારના છે. આ અન્યમાં કાંઈ કવિતાનો વિવેક વર્ણન કરતો નથી.^૫ કેમકે કવિતાના વિષયનો વિવેક એક પણ મારામાં નથી. એ વાત્તા હું સત્ય કહું છું અને તે માટે કોરા કાગળ ઉપર મત્તું કરી, આપવા સ્વીકારું છું. ૫

દોહા—ભણિત મોર સર્વ ગુણ રહિત, વિશ્વ વિદિત ગુણ એક ॥

સો વિચારિ સુનિહાં સુમતિ, જિનકે વિમલ વિવેક ॥ ૧૬ ॥

૧ કળાઓસઠ છે. ૨ પુરાણ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ નિવૃત્ત, છન્દ, જોતિષ, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એ ચૌદ વિદ્યાઓ છે કેટલાક બ્રહ્મજ્ઞાન, રસાયણ, સસ્ત્ર-સ્વર, વેદ, જોતિષ, વ્યાકરણ, ધનુષ્વિદ્યા, જળમાં તરવું, વૈદ્ય, કૃષિ, કોશ, ઘોડા ઉપર બેસવું, નદ, ચાતુરી સંબોધન અને યથાર્થ બોધ એને ચૌદ વિદ્યા કહે છે. *

૩ સ્તંભન, પ્રસવેદ આવવો, રોમાંચ થવાં, સ્વરંભગ થવો, ધૂનવું, વિવર્ણ, અશ્રુ નિકળવાં, અને પ્રક્ષાપ કરવો એ આઠ ભાવ છે.

૪ શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, વીર, રોદ્ર, ભયાનક, બીભત્સ, અહમ્મત અને શાન્ત એ નવ રસ છે.

૫ શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદ વર્ણન કરવાની મનમાં રચિ છે.

જે કે ભારી વાણી સર્વ ગુણ રહિત છે; પરંતુ વિશ્વ વિખ્યાત એક અવર્ણનીય, અપરિમીત, અદ્વિતીય ગુણવટે સમ્પન્ન છે, તે વિચારીને જે સુમતિવાળા સન્ન્યસ કે જે નિર્મળ જ્ઞાનવાળા છે, તે પ્રેમસહ સાંભળશે. ૧૩

ચૌ-—યહિ મહૈં રઘુપતિ નામ ઉદારા, અતિપાવન પુરાણ શ્રુતિ સારા ॥

મંગલ ભવન અમંગલ હારિ, ઉમા સહિત જોહિ જપત પુરારી ॥

ભણિત વિચિત્ર સુકાવિ કૃત જોડ, રામ નામ વિનુ સોહ ન સોડ ॥

વિધુવદની સવ ગાંતિ સંવારી, સોહન વસન વિના વર નારી ॥

સવગુણ રહિત કુકવિકૃતવાની, રામનામ યશ અંકિત જાની ॥

સાદર કહાંહિ સુનાંહિ બુધતાહી, મધુકર સરસ સન્ત ગુણગ્રીહી ॥

યદપિ કવિત ગુણ એકહુ નાહી, રામપ્રતાપ પ્રગટ ઇહિ માહી ॥

સોડ ભરોસ મોરે મન આવા, કેહિ ન સુસંગ વડાપન પાવા ॥

ધૂમડ તજૈ સહજ કરુઆઈ, અગર પ્રસંગ સુગન્ધ વસાઈ ॥

ભણિત ભદેશ વસ્તુ ખલિ વરણી, રામકથા જગ મંગલકરણી ॥

તે અદ્વિતીય એક ગુણ આનાં રઘુપતિનું પૂરમ ઉદાર એટલે સર્વસ્વદાતા રામ નામ છે; જે અતિ પાવન સમસ્ત પુરાણ અને વેદોનો સાર છે. વળી તે રામનામ કેવું છે કે—સર્વ મંગલોનું ઘર અને અમંગળને હરનાર છે, અને જેને પાર્વતીજીસહ શ્રી સદાશિવજી જપે છે. જે વાણી અતિ વિચિત્ર, મધુર, કેમળ, લલિત પદોવટે સંયુક્ત અને મોટા પ્રખ્યાત કવિની કહેલી હોય, પણ જે તેમાં શ્રીરામનું નામ ન હોય તે જેમ ચન્દ્રમાના સમાન મુખવાળી સર્વ પ્રકારનાં આલુષણો પેહેરેલી સુંદર સ્ત્રી વસ્ત્રો

× તૌરથ અમિત કોટિ રામ પાવન । નામ અગ્નિલ અગ્ર પૂજ નશાવન । પ્રપન્ન ગીતામાં કહ્યું છે કે—ગો કોટિદાનં પ્રહણેષુકાશી પ્રયાગ ગંગા યુત કલ્પવાસી । યજ્ઞાયુતં મેરુ સુવર્ણ દાનં ગોવિન્દ નામ સ્મરણેન તુલ્યં. સુરસાગર પ્રકારમાં કહ્યું છે કે—સારવેદ ચારોંકી જોઈ । જહો શાસ્ત્ર સાર પુનિ સોઈ । સવ પુરાણ માહી જો સાર । રામનામ મૈં પઢયોં વિચાર—મહર્ષિ આદિ કવિ વાલ્મીકીજીનાં વચન—પ્રાતર્વદામિ વચસા રઘુનાથ નામ વાગ્દોષહારિ સર્કલં સમલં નિહન્તિ । યત્પાર્વતી સપત્ન્યા સહ ભુક્ત કામા પ્રીત્યા સહસ્ર હરિ-નામ સમંજ જાપ ॥ રામચરિતમાં કહ્યું છે કે—શ્રીરામેતિ પરંજાપ્યં તારકં બ્રહ્મ સંજકં । બ્રહ્મહત્યાદિ પાપમ્ન મિતિ વેદ વિદો વિદુઃ ॥ રામ રામેતિ રામેતિ યેજપન્તિ ચમર્વ્વદા । તેષાં ભુક્તિશ્ચ મુક્તિશ્ચ ભવન્વ્યતિ ન સંશયઃ ॥ કાશી ખંડમાં લેખ છે કે—મુક્તિઃ કીટ પંતગાનાં સર્વેષા મપિ દેહિનાં । મુક્તિ ક્ષેત્રમિદં પ્રાપ્ય વૈષ્ણવ દ્વેષિણં વિનાઃ ॥ શ્રીરામ નામ જપતું એજ પરમ જપ છે, એજ તારક મંત્ર છે. જેના ઉપદેશથી શ્રી સદાશિવજી કાશીમાં વૈષ્ણવ દ્વેષી વગર સર્વને મુક્તિ આપે છે. અને અભિરૂપ છે, અભિ-લ્લ્યા—આદિ જે મહાપાપ છે તેનો નાશ કરનાર છે, એમ વેદ વેતાઓ કહે છે. રામ રામ વા રામ એમ જે સર્વદા જપે છે તેને ભુક્તિ તથા મુક્તિ બન્ને પ્રાપ્ત થાય છે. ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે—જે વાણીએ ત્રૈલોક્ય પાવન ભગવદ્દશ ક્યાંય પણ પ્રહણ કર્યા નથી, તે વાણી ગમે તેવાં વિચિત્ર પદોવટે યુક્ત હોય; તેપણુ વિદ્વાન લોકો તેને કમળ તથા ભગવાઓના તીર્થ સમાન માને છે; અર્થાત્ અસન્ન્યસોને કહેવા તથા સાંભળવા યોગ્ય બાણ છે.

વગર શોભા પામતી નથી, તેમ તે કવિતા શોભા આપતી નથી. અને જે વાણી સર્વ ગુણ રહિત અને કુકવિની કરેલી હોય, તોપણ તેને રામનામ અને રામચરિત અંકિત બાણીને મહાઆદર પૂર્વક સન્ત મહાત્માઓ કહે છે અને સાંભળે છે; કેમકે સાધુઓ તો મધુકરના સમાન ગુણના ગ્રાહક હોય છે. જે કે આ અન્યમાં કવિતાનો એક પણ ગુણ નથી, પણ આમાં શ્રી રામચન્દ્રજીના યશ તો પ્રકટ છે. તેજ મારા મનમાં વિશ્વાસ આવ્યો છે, કે સત્સંગ કરવાથી કોણે મહત્તાં મેળવી નથી; અર્થાત્ સર્વે મેળવી છે. ધૂમાડો પણ પોતાની સ્વાભાવિક કડવાશ અગરના પ્રસંગથી છોડીને સુગન્ધમય થાય છે. મારી કવિતામાં કાંઈ માલ જેવું નથી, પણ તેમાં જગતનું મંગળ કરનારી શ્રીરામચન્દ્રજીની કથારૂપ ઉત્તમ વસ્તુ વર્ણવેલી છે.

छंद-मंगल करनि कलिमलहरनि तुलसी कथा रघुनाथकी ॥

गति कूर कविता सरित की ज्यों परम पावन पाथकी ॥

प्रभु सुयश संगति भाणित भलि होइहि सुजन मनभावनी ॥

भव अंग भूति मशानकी, सुमिरत सुहावनि पावनी ॥ ૧ ॥

શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે-શ્રીરઘુનાથજીની કથા મંગળ કરવાવાળી અને કલિ-યુગના મળને હરણ કરવાળી છે. જેમ નદીની ગતિ નાંકી છે, એમ કવિતાની પણ વક ગતિ હોવા છતાં પણ પ્રભુના સુયશની સંગતિથી મારી ખરાબ કવિતા પણ ઉત્તમ થઈ જશે, અને સજ્જન પુરુષોના મનને સારી લાગશે. જે પ્રકારે શ્મશાનની^૧ વિભૂતિ મહા અપવિત્ર ગણાય છે, પણ તે શ્રી મહાદેવજીના અંગનો સ્પર્શ થવાથી પરમપવિત્ર અને સ્મરણ કરનારાઓને મુશોભિત લાગે છે. ૧

दोहा-प्रियलागहिं अति सर्वाहिं मम, भणितराम यश संग ॥

दारु विचार कि करइ कोउ, वन्दिय मलय प्रसंग ॥ ૧૪ ॥

श्याम सुरभि पय विशद अंति, गुणद करहिं तेहि पान ॥

गिरा ग्राम सिय राम यश, गावहिं सुनहिं सुजान ॥ ૧૫ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના યશના પ્રસંગથી મારી કવિતા સર્વને પ્રિય લાગશે. મેલયાચ-લના સંગને પામેલ ચન્દનને કોઈપણ આ કાષ્ટ છે, એમ વિચારતું નથી, પણ તેને વન્દન કરે છે. ગાવ કાળી છતાં પણ તેનું દૂધ સ્વચ્છ અને અતિ ગુણવાળું હોય છે, તેમ મારી કવિતા પણ આમ્ય છતાં તેમાં સીતારામના યશ આવશે, તેથી સજ્જન લોકો તે કવિતાને ગાશે તથા સાંભળશે. ૧૪-૧૫.

§ આ કથા અયોધ્યાથી મિથિલા નગરી ગઈ, પાછી અયોધ્યા આવી, પાછી ચિત્રકૂટ, પાછી કાશ્મીર, પાછી પાછી અયોધ્યાથી ચિત્રકૂટ ભરતજીનું જવું અને પાછું આવવું. પાછી લંકામાં જવું, ત્યાંથી પ્રભુનું પાછું પધારવું આ પ્રકારે વક છે.

૧ પુષ્પાદન્તાચાર્યે મહિમ્ન સ્તોત્રના ૨૪ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે-સ્મશાનેષ્વા ક્રીડાઃ સ્મરહરપિશાન્વાઃ સહચરા શ્વિતા મસ્માલેપઃ સ્ત્રગપિ નૃકરોટી પરિકરઃ । અમંગલ્યં શીલં તવ ભવતુ નામૈવ મંચિલં તથાપિ સ્મર્તૃણાં વરદ પરમં મંગલમસિ.

ચૌ૦ યણિ માણિક મુક્તા છવિ જૈસી, અહિ ગિરિ ગજ શિર સોહ ન તૈસી ॥
 નૃષ કિરીટ તરુણી તનુ પાઈ, લહાઈં સકલ શોભા અધિકાઈ ॥
 તૈસાઈ સુકાવિ કવિત બુધ કહાઈં, ઉપજાઈં અનત અનત છવિલહાઈં ॥
 ભક્તદેતુ વિધિ ભવન બિહાઈ, સુમિરત શારદ આવત ધાઈ ॥
 રામચરિત સર વિનુ અન્હવાયે, સદે શ્રમ જાઈ ન કોટિ ઉપાયે ॥
 કવિ કોવિદ અસ હૃદય વિચારી, ગાવહિં હરિગુણ કલિમલહારી ॥
 કીન્હે પ્રાકૃત જન ગુણગાના, શિર ધુનિ ગિરા લાગિ પછિતાના ॥
 હૃદય સિન્ધુ મતિ સીપ સમાના, સ્વાતી શારદ કહાઈં સુજાના ॥
 જો બરપૈ બર બારિ વિચારુ, હોઈં કવિત મુક્તામણિ ચારુ ॥

મણિ, માણિક્ય, અને મોતી એની સ્વાભાવિક કાન્તિ, સર્પના મસ્તક ઉપર, પર્વ-
 તના શિખર ઉપર અને હાથીના મસ્તકની અન્દર શોભતી નથી; અર્થાત્ ઉત્પત્તિના
 સ્થાન ઉપર કેઈ શોભા પામતું નથી; પરન્તુ રાજાઓના મુકુટ વા નવયૌવના સ્ત્રીઓના
 ભૂષણોમાં મણિ, માણિક્ય અને મોતી પ્રાપ્ત થવાથી સ્વાભાવિક કરતાં વિશેષ સુચશ
 અને શોભા આપે છે. એ પ્રમાણે સુકાવિની કવિતાને વિદ્વાન્ લોકો કહે છે કે, તે તેના
 બનાવનારને ત્યાં શોભતી નથી; પરન્તુ અન્ય સ્થળે અન્ય વિદ્વાનોના મુખને પ્રાપ્ત
 થાય, ત્યારે વિશેષ શોભા પામે છે; કેમકે કવિતાનો ધર્મ છે કે, તે અન્ય સ્થળે ઉત્પન્ન
 થાય છે અને અન્ય સ્થળે શોભા પામે છે. ભક્તજનો ભક્તિભાવથી, જ્યારે શારદાનું
 સ્મરણ કરે છે, કે તુરતજ સરસ્વતી પ્રદ્વાના ધરનો ત્યાગ કરીને દોડી આવે છે, પણ
 જો તે દોડીને આવેલી સરસ્વતીને ભક્ત લોકો શ્રીરામચરિત્ર રૂપી સરોવરમાં સ્નાન
 કરાવે નહિ તો, સરસ્વતીને દોડીને આવતાં થયેલો પરિશ્રમ અન્ય કરોડો ઉપાય કરતાં
 પણ જતો નથી; માટે કવિ અને પંડિતો એમ હૃદયમાં વિચારીને કલિયુગના મળોને
 હરનારા હરિના ગુણ ગાય છે. અને જ્યારે સરસ્વતી દોડીને આવે ત્યારે તેને રામચ-
 રિત્રરૂપી સરોવરમાં સ્નાન ન કરાવતાં જો ભક્તજન કેઈ પ્રાકૃતજનોના ગુણાનુવાદ
 ગાય તો ગિરા-સરસ્વતી મસ્તક ધૂણાવીને પસ્તાવા લાગે છે. સુર લોકો કહે છે કે-ક-
 વિજનોના હૃદયરૂપી સમુદ્રમાં બુદ્ધિ છીપના સમાન છે; પરન્તુ જ્યારે ભગવત્ કૃપાથી
 સરસ્વતી રૂપી સ્વાતી તેમાં જો વિચાર રૂપી ઉત્તમ જળની વૃદ્ધિ કરે છે, તો કવિતારૂપી
 સુંદર મુક્તામણિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૪.

દોહા-યુક્તિ બેધિ પુનિ પોહિયે, રામચરિત વર તાગ ॥

પહિરહિં સજ્જન વિમલ ઊર, શોભા અતિ અનુરાગ ॥ ૧૬ ॥

આવાં કવિતારૂપી મહાદુર્લભ મુક્તામણિ પામીને ઉચિત્ છે કે, મહા સાવધાનપણથી
 એટલે કે યુક્તિરૂપી વીંધણીઓથી તેને વીંધીને શ્રી રામચરિત્રરૂપી સુંદર દોરામાં પરો-
 વીને, સજ્જન પુરૂષ પોતાના નિર્મળ હૃદયમાં પેહેરે છે, અને પ્રેમરૂપી શોભાવડે શોભા-
 યમાન થાય છે, અર્થાત્ રઘુનાથજીના ગુણાનુવાદમાં અતિ પ્રેમ છે તેજ શોભા છે. ૧૬

ચૌ૦ જો જનમે કલિકાલ કરાલા, કરતવ બાયસ વેષ મરાલા ॥
 ચલત કુપંથ વેદમગ છાંડે, કપટ કલેવર કલિમલ માંડે ॥
 બચ્ચક ભક્ત કહાઈ રામકે, કિંકર કંચન કોઈ કામકે ॥
 તિનમહૈ પ્રથમ રેલ જગ મોરી, ધૂક ધર્મધ્વજ ધન્યક ધોરી ॥
 જો અપને અવગુણ સબ કહજં, બાઢે કથા પાર નહિં લહજં ॥
 તાતે મૈં અતિ અલ્પ બચાને, થોરેમહૈ જાનિહાઈં સયાને ॥
 સમુક્ષિ વિવિધ વિધિ વિનતી મોરી, કોડ ન કથા સુનિ દેઈહિં સ્વોરી ॥
 ઇતેહુ પર કરિહાઈં જો શંકા, મોહિતે અધિક તે જડ મતિરંકા ॥
 કવિ ન હોઈં નહિં ચતુર કહાજં, મતિ અનુરૂપ રામગુણ ગાજં ॥
 કહૈં રઘુપતિકે ચરિત અપારા, કહૈં મતિ મોરિ નિરત સંસારા ॥
 જેહિ મારુત ગિરિ મેરુ ઉડાઈં, કહહુ તૂલ કેહિ લેલે માઈં ॥
 સમુક્ષત અમિત રામ પ્રભુનાઈ, કરત કથા મન અતિ કદરાઈ ॥.

જે લોકો આ કરાળ કલિકાળમાં જન્મે છે, તેઓનાં કામ તો કાગડાં જેવાં અને વેષ હંસના સમાન હોય છે. વેદમાર્ગને છોડીને કુપંથમાં ચાલે છે. કપટમય શરીર-વાળા અને કલિયુગના મળના વાસણોરૂપ છે. (તે) શ્રીરામચન્દ્રજીના ઠગભક્ત કહેવાય છે. અને જે સુવર્ણ, કોષ અને કામના દાસ છે; તેઓમાં (તો) જગતની અન્દર મારી પ્રથમ ગણના છે; કેમકે હું ધૂક અને ધર્મધ્વજ પુરૂષોમાં વીર છું. અને સાંસારિક વિષયાત્મક ધંધાના બોળને વહન કરવામાં બળદ સમાન છું. તેથી મને. ધિક્કાર છે. હું જે મારા સર્વ અવગુણો કહેવા માંડું તો કથા વધી જાય અને પાર આવે નહિ, એ માટે મેં થોડાજ મારાં અવગુણો વર્ણવેલા છે, પણ ચતુર પુરૂષો તો થોડામાં પણ જાણી લેશે. મારી આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની વિનતિ સાંભળી, કોઈ કથા સાંભળીને મને દોષ દેશે નહિ. આટલું કહેતાં છતાં પણ જે શંકા કરશે, તે મારાથી પણ અતિ જડ અને રાંક બુદ્ધિવાળો છે. હું કવિ નથી તેમ ચતુર કહેવરાવવા માગતો નથી, પણ હું તો મારી મતિ અનુરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદ ગાઉં છું. ક્યાં તો શ્રીરામચન્દ્રજીનાં અપાર ચરિત્ર અને ક્યાં મારી સંસારના કર્મોમાં આસક્ત મહામન્દ બુદ્ધિ !! જે પ્રચન્ડ પવનના વેગથી સુમેરૂ પર્વત ઉડી જાય છે, ત્યાં આકડાનું તૂલ શીંગણનામાં છે? અર્થાત્ (જે વિષયમાં બ્રહ્મા-આદિની બુદ્ધિ થાકી જાય છે; તો મારી તે શી ગણના છે.) માફ મન શ્રી રામચન્દ્રજીની અધિક પ્રભુતા સમજીને તેની કથા કરતાં અત્યન્ત ક્ષોભ પામે છે. ૬

દોહા-શારદ શેષ મહેશ વિધિ, આગમ નિગમ પુરાન ॥

નેતિ નેતિ કહિ જાસુ ગુણ, કરહિં નિરન્તર ગાન ॥ ૧૭ ॥

૧ કપડી, સ્વાર્થ લખપટ, અને નાસ્તિક છતાં ઉપરથી ધર્માત્માપણાનો ડાળ દર્શાવનાર ધર્મ-બળ કહેવાય છે.

સરસ્વતી, શેષ, મહેશ, બ્રહ્મા, શાસ્ત્રો, વેદો અને પુરાણો. 'એ પ્રમાણે કોઈ નથી, એ પ્રમાણે કોઈ નથી' એમ કહીને જેના ગુણ સદા ગાયા કરે છે. (અને) તે જેમ પાર પામતા નથી અને કથ્યા કરે છે, તે પ્રમાણે મારે પણ કહેવું ઉચિત છે. ૧૭

चौ० सब जानत प्रभु प्रभुता सोई, तदपि कहे बिन रहा न कोई ॥

तहां वेद अस कारण राखा, भजन प्रभाव भांति बहु भाखा ॥

एक अनीह अरूप अनामा, अज सच्चिदानन्द परधामा ॥

व्यापक विश्वरूप भगवाना, तेई धरि देह चरित कृत नाना ॥

सो केवल भक्तन हित लागी, परम कृपालु प्रणत अनुगामी ॥

जेहि जनपर ममता अरु छोहू, तेहि करुणानिधि कीन्ह न कोहू ॥

गई बहोरि गरीब निवाजू, सरल सबल साहिब रघुराजू ॥

बुध वर्णहिं हरियश अस जानी, करहिं पुनीत सफल निज बानी ॥

तेहि बल मैं रघुपति गुणगाथा, कहिहौं नाइ रामपद माथा ॥

मुनिन प्रथम हरि कीरति गाई, तेहिमगु चलत सुगम मोहि भाई ॥

પ્રભુની પ્રભુતા વર્ણવળી અશક્ય છે એમ સર્વ કોઈ જાણે છે; તોપણ યથાશક્તિ તેનું વર્ણન કરવા વગર કોઈ રહેલ નથી; તેમજ વેદોએ પણ ઘણા પ્રકારે ભગવનના પ્રભાવનું વર્ણન કરેલું છે.^૧ ઇન્દ્રિયારહિત, રૂપરહિત, નામરહિત, અજન્મ, સચ્ચિદાનન્દ, વિશ્વવ્યાપક, પરમેશ્વર અદ્વિતીય અને ઇન્દ્રિયેથી પર છે. જે સર્વમાં વ્યાપક, વિશ્વરૂપ ઐશ્વર્ય યુક્ત ભગવાન છે, તેણે પોતાની ઇચ્છાથી દેહ ધારણ કરીને નાના પ્રકારનાં ચરિત્રો કરેલાં^૨ છે. તે કેવળભક્તોના હિત માટે કર્યાં છે; કારણ કે તે પરમદયાળુ અને દીનોના ઉપર પ્રેમ કરવાવાળા છે. જે ભક્તોના ઉપર પ્રભુએ મમતા અને દયા કરેલ છે, તેઓના ઉપર કદિપણ ક્રોધ કર્યો નથી. પ્રભુ કેવા છે કે-ગઈ^૩ વસ્તુને પાછી લાવવા-વાળા (યોગાદિ વિગેરેને પણ)^૪ અર્થાત્ જગડેલાંને સુધારનારા, - સરલસ્વભાવ, જળ-

૧ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે-यत्कीर्तनं यत्स्मरणं यदीक्षणं यद्वन्दनं यच्च वर्णयदर्हणम्। लोकायस-
धो विधुनोति कल्मषं तस्मै सुमद्रथवसे नमोनमः। જેના ગુણોનું કીર્તન કરવું, અને જે પ્રભુનું સ્મરણ કરવું, અને જેનાં દર્શન કરવાં, અને તેને દંડવત્ પ્રણામ કરવા, અને જેના ચરિત્રોને સાંભળવાં અને જેની નૃસિંહ, રામ-કૃષ્ણાદિ મૂર્તિઓનું પૂજન કરવું, વિગેરે લોકોનાં સમસ્ત પાપોને તત્કાળ નાશ કરે છે એવા જે કલ્યાણ સન્દોહ હરિ તેને નમસ્કાર છે.

૨ એટલે કે ભગવાનના ગુણ ગાવા, સાંભળવા, જતાવવા, અને સમજવા ઇત્યાદિ.

૩ સૌન્દર્ય, સૌશીલ્ય, આહાર્ય, ગામ્ભીર્ય, સૌલભ્ય, અને વાતસલ્યાદિ.

૪ ગઈને પાછી લાવનારા એવા છે કે-શવરી અને જરાયુ તે નીચ થોળિમાં હતાં ત્યાંથી સ્વધામમ સ્થાપિત કર્યાં.

† શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયના ૪૩ માં શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું છે કે-तत्र तं बुरि-
संयोगं लभते पौर्वदैहिकम्। यतते चततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दनः॥ કુરુનન્દન-અર્જુન! યોગીકૃષ્ણમાં યેલા તે જન્મમાં યોગાભ્યાસનાં સ્મારક ચિહ્નોને જોઈને પુર્વજન્મસ્થ યોગબ્રહ્મ શરીરમાં અનુભવ કરે યોગ વિષયક બુદ્ધિ સંયોગને પ્રાપ્ત થાય છે. અને ત્યારપછી પણ યોગની સમ્યક્ સિદ્ધિને માટે અન્યથ અધિક ઉપાય કરે છે.

- અગ્ર નિષાદને કહીને મળ્યા, તેમ સર્વ સાથે છે એ કથા અયોધ્યામાં આવશે.

વાન^૧ અને રગરીખનિવાજ અને સર્વના સ્વામી શ્રી રઘુરાજ છે; એમ જાણીને વિદ્વાન
લોકો હરિના ચશ વર્ણન કરીને પોતાની વાણીને સફળ અને પવિત્ર કરે છે (અને) હું પણ તેજ
બળથી શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણાવિન્દમાં મસ્તક નમાવીને શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણોની
કથા કહું છું. હે ભાગ્યજો ! મુનિ-મહર્ષિ વાલ્મીકિ-આદિ ઋષિઓએ પ્રથમ હરિના ગુ-
ણાનુવાદ ગાયા છે, તેથી ભે રસ્તે અનુચરવાથી મને પણ મહાસરલતા થશે; કેમકે મા-
ર્ગ તો તે બનાવી ગયા છે. ૫

દોહા-અતિ અપાર જે સરિતવર, જો નૃપ સેતુ કરાહિ ॥

ચઢિ પિપીલિકા પરમલઘુ, વિનુ શ્રમ પારહિ જાહિ ॥ ૧૮ ॥

મોટી નદી અત્યન્ત અપાર હોય છે, તોપણ જો રાજાએ તેના ઉપર પુલ બ-
ધાવેલો હોય, તો અત્યન્ત નાની કીડી પણ તે પુલદ્વારા વિનાશ્રયાએ સામે પાર
પોહોતી જાય છે.^૩ ૧૮

ચૌ० યહિ પ્રકાર વલ મનાહિં દઢાઈ, કરિહૌં રઘુપતિ કથા સુહાઈ ॥

વ્યાસ આદિ કવિ પુંગવ નાના, જિન સાદર હરિ ચરિત બચાના

ચરણ કમલ વન્દૌં સવ કેરે, પુરવહુ સંકલ મનોરથ મેરે ॥

કલિકે કવિન કરૌં પરમામા, જિનહ વરંણે રઘુપતિ ગુણગ્રામા ॥

જે પ્રાકૃત કવિ પરમસયાને, ભાષા જિન હરિ ચરિત બચાને ॥

મયે જે અહાં જે હોઈહૈં આગે, પ્રણવઁ સર્વહિ કપટ છલ સાગે ॥

હોડ પ્રસન્ન દેહુ વરદાન, સાધુ સમાજ ભણિત સનમાન ॥

જો પ્રવચ્ચ બુધ નહિ આદરહૌં, સોશ્રમ વૃથા બાંલ કવિ કરહૌં ॥

કીરતિ ભણિત મૃતિ ભલિ સોઈ, સુરસાર સમ સવ કહૌં હિત હોઈ ॥

રામ સુકીરતિ ભણિત ભદેશા; અસમંજસ અસ મોહિં અંદેશા ॥

તુમ્હરૌં કૃપા સુલભ સર મોરે, સિયનિ સુહાવનિ ટાટ પટોરે ॥

કરહુ અનુગ્રહ અસ જિયજાની, વિમલ યશહિ અનુદરહું સુવાની ॥

આ પ્રકારે બળપૂર્વક મનને દૃઢ કરીને મહાસુન્દર શ્રી રામકથા કરીશ. વ્યાસ-
આદિ અનેક મહાકવિઓ કે જેઓએ આદરપૂર્વક ભગવાનનાં ચરિત્રો વખાણ્યાં છે,
તે સર્વનાં ચરણકમળોનું વન્દન કરું છું. તે સર્વ મારા સકળ મનોરથ પૂર્ણ કરો. કલિ-
યુગના કવિઓને પણ પ્રણામ કરું છું. કે જેઓએ શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણોના સમૂ-
હોનું વર્ણન કર્યું છે. જે પ્રાકૃત કવિ મહા ચતુર છે, કે જેઓએ ભાષામાં ભગવાનનાં
ચરિત્ર વખાણ્યાં છે. તેઓ જે થઈ ગયા છે, વર્તમાનકાળમાં છે અને ભવિષ્યત્માં જે
થશે, તે સર્વને છળ કપટ છોડીને પ્રણામ કરું છું. તે સર્વ પ્રસન્ન થઈને એ વરદાન

૧ સળળ એવા છે કે, શંકરના ધ્યાનમાં પણ આવતા નથી.

૨ ગરીખ નિવાજ એવા છે કે-ગરીખ સુગ્રીવને રાજ બનાવ્યા, એ કયાં કિષ્કિન્ધા કાંડમાં આવશે.

૩ એ પ્રમાણે પૂર્વ કવિઓના કથન ઉપર હું વિનાશ્રમે ચાલી શકીશ.

આવો કે, મારી કવિતા સજ્જનોના સમાજમાં સન્માન પામે. જે પ્રબન્ધ-ગ્રન્થને સજ્જનો સન્માન ન આપે, તો તે પ્રબન્ધ રચનાનો તેનો શ્રમ વૃથા છે અને મૂર્ખ કવિ એવો વ્યર્થ પરિશ્રમ કરે છે. કીર્તિ, કવિતા કે સમ્પત્તિ તેજ બલી કહેવાય, કે જે ગંગાજીના સમાન સર્વનું હિત કરનારી થાય. શ્રી રામચન્દ્રજીની કીર્તિ અત્યુત્તમ છે, અને મારી કવિતા નિકૃષ્ટ છે. આવો પરસ્પર વિરોધ સમજીને મને મહા તર્ક વિતર્ક થયા કરે છે. હે કવીશ્વરો ! તમારી કૃપાથી મારા મનના સન્દેહ શાન્ત થઈ, શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદમાં મારી વાણી સુલભ થશે. જેમકે શણેને જે રેશમના દોરાથી સીવવામાં આવે તો તે બેડે ખરાબ છતાં પણ જરા શોભાયમાન લાગે છે; એ પ્રમાણે મારી વાણી શણના સમાન છે, પણ પ્રભુના યશ રેશમના સમાન છે, તેથી મારી વાણી શોભાયમાન થઈ જશે. આ પ્રમાણે મારા સંકલ્પ વિકલ્પને હૃદયમાં બાણીને એવો અનુગ્રહ કરો કે આપની કૃપાવડે નિર્મળ શ્રી રામચન્દ્રજીના યશને મારી વાણી અનુસરે, અર્થાત્ જરાપણ તેના યોગ્ય થાય. ૬

હોહા-સરલ કવિત કીરતિ વિમલ, સોઈ આદરહિં સુજાન ॥

સહજ વૈર વિસરાઈ રિપુ, જો સુનિ કરહિં બજાન ॥ ૧૯ ॥

સો નહોઈ વિનુ વિમલ મતિ, મોહિં મતિબલ અતિથોર ॥

કરંહુ કૃપા હરિ યશ કહૌં, પુનિ પુનિ સર્વહિં નહોરિ ॥ ૨૦ ॥

કવિ કોવિદ રઘુવર ચરિત, માનસ મંજુ મરાલા ॥

બાલવિનય સુનિ સુરુચિ લલિત, મોપર હોહુ કૃપાલ ॥ ૨૧ ॥

સરળ કવિતા અને વિભળ કીર્તિને સજ્જનો તો સન્માન આપે છે; પણ જે વૈરી છે તે પણ તેને સાંભળીને પોતાનાં સ્વાભાવિક વૈરનો ત્યાગ કરીને તેની પ્રશંસા કરે છે; પરન્તુ એવી સરળ કવિતા તો નિર્મળ વિશાળ બુદ્ધિ વગર થઈ શકતી નથી. અને મને તો બુદ્ધિનું બળ ઘણું જ થોડું છે; એ માટે હું પુનઃ પુનઃ પ્રાર્થના કરું છું કે-હે સજ્જનો ! હું બંધવધશ કહેવા ઈચ્છા રાખું છું, માટે આપ સર્વ મારા ઉપર કૃપા કરો. શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરિત્રરૂપી માનસ સરોવરમાં શુદ્ધ સ્વરૂપ હંસની પેઠે નિરન્તર વિહાર કરનારા કવિ અને પંડિતજનો, હું કે જે તમારું બાળક છું, તેની વિનતિ શ્રવણ કરી તથા મારી રામ ચરિત્ર કહેવા ઉપર સુન્દર રૂચિ જોડીને મારા ઉપર સર્વ કૃપાળુ થાઓ. ૧૯-૨૦-૨૧

સોરઠા-વન્દૌં મુનિ પદકંજ, રામાયણ જિન નિર્મયજ ॥

સત્વર સકોમલ મંજુ, દોષ રહિત દૂષણ સહિત ॥ ૬ ॥

વન્દૌં ચારૌં વેદ, ભવ વારિધિ બોહિત સરિસ ॥

જિનહિં ન સપનેહુ સ્વેદ, વર્ણત રઘુપતિ વિશદયશ ॥ ૭ ॥

વંદૌં વિધિપદ રણુ, ભવસાગર જિન કીન્હ યહ ॥

સન્ત સુખા શશિ ધેનુ, પ્રગટે સ્વલ વિષ વારુણી ॥ ૮ ॥

શ્રી રામાયણના મુખ્ય આચાર્યવર્ય મહર્ષિ-આદિ કવિ શ્રી વાલ્મીકિજીને વન્દન કરું છું, કે જેણે રામાયણ નિર્માણ કરેલ છે, વા જે વાલ્મીકિજીના મુખથી રામાયણરૂપ થઈને આરે વેદ અવતર્યા છે.^૧ રામાયણ કેવી નિર્માણ કરેલી છે કે, જે સખર^૨ છતાં પણ અતિ કોમળ છે, અને દૂષણ^૩ યુક્ત છતાં પણ નિર્દોષ છે. હવે હું આરે^૪ વેદોને પ્રણામ કરું છું કે જે સંસાર સાગરથી પાર ઉતરવાને નૌકારૂપ છે, અને જેને પોતાના સ્વામી શ્રી રામચન્દ્રજીના યશ વર્ણન કરવામાં સ્વપ્ને પણ શ્રમ થતો નથી; અર્થાત્ આદિ મધ્ય અને અન્ત પર્યન્ત સર્વત્ર શ્રી રામચન્દ્રજીનેજ વખાણે છે. જગત્પિતામહ બ્રહ્માજીના ચરણકમળની રજને પ્રણામ કરું છું (કે) જેણે આ સંસારસાગર રચેલ છે, જે સંસારસાગરમાં સન્તજનો તો અમૃત અને ગાય તે ચન્દ્રમા છે. અને જે ખળ-દુષ્ટ છે તે વિષ અને વાણીરૂપ પ્રકટ થયા છે. ૬-૭-૮

દોહા-વિબુધ વિપ્ર બુધ ગુરુ ચરણ, વન્દિ કઠૌં કરજોર ॥

હોઈ પ્રસન્ન પુરવહુ સકલ, મંજુ મનોરથ મોર ॥ ૨૨ ॥

દેવતા બ્રાહ્મણ, વિદ્વજ્જન અને ગુરૂના ચરણોનું વન્દન કરી, હાથ જોડીને કહું છું કે, સર્વ મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને મારા આ સકળ ઉજ્જવળ મનોરથ પૂર્ણ કરો.^૫ ૨૨

ચૌ૦ પુનિ વન્દૌં શારદ સુરસરિતા, યુગલ પુત્રીત મનોહર ચરિતા ॥

મજ્જન પાન પાપ હર એકા, કહત સુનત યક હર અવિવેકા ॥

ગુરુ પિતુ માતુ મહેશ ભવાની, પ્રણંત દીનબન્ધુ દિનદાની ॥

સેવક સ્વામિ સર્વા સિયપીકે, હિત નિરૂપ સર્વાવિધિ તુલસીકે ॥

કલિ વિલોકિ જગદિત હર ગિરિજા, શાબરમંત્ર જાલ જિન સિરિજા ॥

અનમિલ આશ્વર અર્થ ન જાપૃ, પ્રગટ પ્રભાવ મહેશ પ્રતાપૃ ॥

સો મહેશ મોપર અનુકૂલા, કરસૌં કથા મુદમંગલ મૂલા ॥

સુમિરિ શિવા શિવ પાડૂ પસાઝ, વરણૌં રામચરિત ચિત ચાઝ ॥

ભણિત મોરિ શિવ કૃપા વિભાતી, શક્તિ સમાજ મિલિ મનહૂં સુચતી ॥

જો યહ કથા સનેહ સમેતા, કહિહૌં સુનિહિં સમુશ્ચિં સચેતા ॥

હૈહિં રામચરણ અનુરાગી, કલિમલ રહિત સુમંગલ ભાગી ॥

પુનઃસરસ્વતી અને ગંગાજીને નમસ્કાર કરું છું. બન્ને મનોહર તથા પવિત્ર ચરિત્ર વાળી છે, તે બન્નેમાં ગંગા તો સ્નાન કરવાથી અને જળ પાનથી પાપ હરીલે છે,

૧ વેદવેદો પરેપુસિ જાતે દશરથાત્મજે । વેદઃ પ્રાચેતસા દાસીત્સાક્ષાદ્રામાયણાત્મકમ્ ॥

૨ રાવણના બાઈ ખરના ચરિત્ર સહ કોમળ અને ઉજ્જવળ છે.

૩ દૂષણના યુક્ત સહિત છતાં પણ નિર્દોષ છે. જેમકે-નમસ્તસ્મૈ કૃતાચેન રામાયણ કથા શુભા । સદૂષણાપિ નિર્દોષા સખરા ચાતિ કોમલા ॥

૪ વેદૈશ્વ સર્વૈ રહમેશ વેદો.

૫ આ પ્રમાણે આ પ્રથમ ચોપાઈઓની ચતુર્દશીએ સકળ ચતુર્દશ કુવેન નિવાસી જીવોને સીતા-રામમય જગત્પિતા સર્વને વન્દન કરેલ છે.

અને સરસ્વતી કથન તથા શ્રવણથી અવિવેકને હરે છે. ઉપદેશાર્થ ગુરૂપ અને શિક્ષાને માટે માતાપિતા૩પ શ્રી મહાદેવજી તથા પાર્વતીજી કે જે ગુરૂ થઈને દીનબન્ધુ અને માતાપિતા થઈને નિત્ય પાલન કરવાવાળાં છે, તેને હું પ્રણામ કરું છું. વળી કેવા છે કે—પ્રભુના સદા સેવક છે, મનુષ્ય નાટ્યના સમયના સ્વામી પણ છે અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશ સ્વરૂપથી સખા પણ છે, અને તુલસીદાસજીના નિરૂપાધિક હિતકારી છે. શ્રી મહાદેવ અને પાર્વતીજીએ કલિયુગની પ્રવૃત્તિ જોઈ, જગત્ના હિતાથે શાવર મંત્રોના જાળને ઉત્પાદ કર્યું છે. કે જેમાં મંત્રોનું અને અર્થની સંગતિનું ઠેકાણું નથી, તેમ કાંઈ જપનો વિધિ પણ નથી; પરંતુ માત્ર શ્રી મહાદેવજીના પ્રતાપથી તે પોતાના પ્રભાવને પ્રકટ કરી પ્રત્યક્ષ દર્શાવી આપે છે, તે સદાશિવજી મારા ઉપર અનુકૂળ છે. તેથી હું આનન્દ અને મંગળના મૂળરૂપ કથા કરું છું. શિવજી તથા પાર્વતીજીનું સ્મરણ કરીને, તેની કૃપા પામીને રામના ચરિત્રનું વર્ણન કરવા ચિત્તમાં આહું છું. જેમ નક્ષત્ર મન્ડળ સહ ચન્દ્રમાને પ્રાપ્ત થઈ સુંદર રાત્રિ શોભાયમાન થાય છે તેમ મારી કવિતા પણ શ્રી શિવજીની કૃપાથી શોભાયમાન થશે. જે કોઈ એકાગ્રહચિત્તથી આ કથા કહેશે, શ્રવણ કરશે, વાંસમજશે તે શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પ્રેમ કરવાવાળો થશે, અને કલિયુગના મળોથી રહિત થઈને સુમંગળનો ભોક્તા થશે. ૫

દોહા—સ્વપ્રેમહુ સાંચહુ મોહિંપર, જો હરિ ગૌરિ પસાડ ॥

તો ફુર હોડ જો કહહું સવ, ભાષા મળિત પ્રભાડ ॥ ૨૩ ॥

જે સ્વપ્રેમમાં પણ મારા ઉપર શિવજી અને પાર્વતીજીની ખરેખરી પ્રસન્નતા હશે, તો હું જે કાંઈ ભાષા કવિતામાં કહીશ એ સર્વનો પ્રભાવ સત્ય થશે. ૨૩

ચૌ૦ વન્દૌં અવધપુરી અતિ પાવનિ, સરયૂ સરિ કલિકલુષ નશાવનિ ॥

પ્રણંત પુર નર નારિ વહોરી, મમતા જિનપર પ્રભુહિ ન થોરી ॥

સિયનિંદક અથ ઓધ નશાયે, લોક વિશોક બનાઈ બસાયે ॥

વન્દૌં કૌશલ્યા દિશિ પ્રાચી, કીરતિ જાસુ સકલ જગ માચી ॥

પ્રગચ્છો જહં રઘુપતિ શશિ ચારૂ, વિશ્વ સુખદ સ્વલ કમલ તુષારૂ ॥

દશરથ રાડ સહિત સવ રાની, સુકૃત સુમંગલ મૂરતિ જાની ॥

કરૌં પ્રણામ કર્મ મન બાની, કરહુ કૃપા સુત સેવક જાની ॥

જિનહિ વિરચિ વડ ભયડ વિધાતા, મહિમા અવધિ રામ પિતુ માતા ॥

હું અત્યંત પવિત્ર અયોધ્યાનગરીને તથા કલિયુગના પાપોને નષ્ટ કરનારી

૧ સસપુરી ત્રયો ગ્રામાઃ નવાસ્થ્ય નવૌષરાઃ । નૈવૈતે નગરાલ્યાતા અશ્વૈતે પઠના સ્મૃતા । સસ પન્થા પંચ ક્ષેત્રા દુર્ગમેકોન વિંશતિઃ । ચતુર્દશાનિ ગુહ્યાનિ મુક્તિ દ્વારાણિ ભૂતલે-આ બાબત ક્ષેત્ર પુથિવી ઉપર મુક્તિનાં દ્વાર છે. તે સર્વમાં સાતપુરી અગ્રગણ્ય છે, અને એ સાતમાં પણ અયોધ્યા અગ્રગણ્ય છે—અયોધ્યા મથુરા માયા કાશી કાંચિ અવન્તિકા । પુરી દ્વારાવર્તાજેયા સપ્તેતા મુક્તિદાયકા । આ સાતે પુરી વિષ્ણુભગવાન્ના અંગમાં છે, જેમકે—વિષ્ણોઃ પાદ મવન્તિકા ગુણવતી મધ્યેચ કાંચીપુરી નામૌ દ્વાર-

સરથુ નદીને પ્રણામ કરુંછું. વળી અયોધ્યા નગરીનાં જે નર અને નારી કે જેના ઉપર પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીની ઘણી મમતા હતી તેને પ્રણામ કરુંછું. જુઓ કે—પરમસતી જગજ્જનની શ્રી જાનકીજીને દોષારોપક રજકાદિકોનાં^૧ પણ સમસ્ત પાપોના સમૂહ દૂર કરીને તેને માટે નવીન વિશેષ લોક બનાવીને તેને વસાવ્યાં. હવે હું પૂર્વ દિશારૂપ કે જે પૂર્વ દિશાની કીર્તિ સકળ સંસારમાં વિખ્યાત છે, એવાં શ્રી કૌશલ્યા દેવીને પ્રણામ કરુંછું. જેમ પૂર્વ દિશામાં ચન્દ્રમા ઉદય થાય છે, તેમ જે કૌશલ્યાજીમાં જગતને સુખ દેવાવાળા અને વિશ્વવિરોધી કમળોને હિમના સમાન શ્રી રામચન્દ્રરૂપ રમણીય ચન્દ્ર પ્રકટ થયેલ છે. સર્વ રાણીઓ સહિત ચક્રવર્તિ મહારાજ દશરથ કે જેની મૂર્તિ પુણ્યમય અને મંગળમય જાણીને, મનથી, વચનથી અને કર્મથી પ્રણામ કરુંછું, તે મને પોતાના પુત્રનો સેવક જાણીને મારા ઉપર કૃપા કરો. જેના શરીરોની રચના કરવાથી જગદ્દાતા બ્રહ્માજીને પણ મોટાઈ મળી, એવા મહિમાના અવધિ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં માતાપિતા છે.

સોરઠા—વન્દો અવધ મુઆલ, સસ પ્રેમ જેહિ રામપદ ॥

વિલુરત દીનદયાલ, પ્રિય તનુ તૃણંદવ પરિહરેડ ॥ ૧. ॥

હું અયોધ્યાના પતિ મહારાજ દશરથને^૨ પ્રણામ કરુંછું (કે) જેનો સત્ય પ્રેમ શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણાવિન્દમાં હતો; કેમકે જે સમય દીનદયાળુ^૩ શ્રી રામચન્દ્રજીનો વિયોગ થયો, તેજ ક્ષણે પોતાના પ્રિય શરીરનો તૃણના સમાન ત્યાગ કર્યો. ૯ •

ચૌ૦ પ્રણવૌ પરિજન સહિત વિદેહ, જાહિ રામપદ ગૂઢ સનેહૂ ॥

યોગ ભોગ મહું રાખેડ ગોઈ, રામ વિલોકત પ્રગટેડ સોઈ ॥

પ્રણવૌ પ્રથમ ભરતકે ચરણા, જાસુ નેમ વ્રત જાઈ ન વરણા ॥

રામચરણ પંકજ મન જાસુ, લુબ્ધ મધુપ ઇવ તજૈ ન પાસુ ॥

વન્દૌ લક્ષ્મણ પદ જલજાતા, શીતલ સુભગ ભક્ત સુખદાતા ॥

રઘુપતિ કીરતિ વિમલ પતાકા, દણ્ડસમાન ભયો યશ જાકા ॥

શેષ સહસ્રશીશ જગકારન, જો અવતરેડ ભૂમિ ભયં ટારન ॥

વર્તા વદન્તિ હૃદયે માયાપુરીયોગિનઃ । પ્રીત્વા મૂલ મુદાહરન્તિ મથુરા નાસાગ્ર વારાણસી એતદ્ બ્રહ્મપદં વદન્તિ મુનયોયોગ્યાપુરી મસ્તકે ॥ કન્પ કોટિ સહસ્રાણાં કાશી વાસસ્ય ચન્દ્રકલં । તન્દ્રકલં ક્ષણમાત્રેણ કલૌદાશરથીપુરૌ ॥

૧ અયોધ્યામાં એક ધોખાએ સીતાજીની નિન્દા કરી હતી એમ કહેવામાં આવે છે, પણ આ કાવ્યકથાથી જાણાય છે કે ધોખાએ કરી હતી, તેને પુષ્ટિ માટે શ્રીમદ્ ભાગવતના નવમ સ્કન્ધના અગ્યારમા અધ્યાયનો ૧૦ મો શ્લોક જોવો.

૨ ધન્યા યોધ્યા દશરથપુત્રસ્તાચ માતાચ ધન્યા ધન્યોબંશો રઘુકુલ મનો યત્રરામાવતારઃ । ધન્યાવાળી કવિવર મુખે રામનામ પ્રપન્ના ધન્યો લોકે પ્રતિદિન મસૌ રામનામ શૃણોતિ ॥

૩ દીનદયાળુ કહેવાનો આશય એ છે કે—મહારાજ દશરથના પૂર્વજન્મમાં તેની દીનતા નિહાળીને પ્રભુએ દયાળુપણાથી તેને ઘેર પુત્ર થઈને અવતારનું વરદાન આપ્યું હતું.

સદા સો સાનુકૂલ રહુ મોપર, કૃપાસિન્ધુ સૌમિત્ર ગુણકર ॥

રિપુસૂદન પદ કમલ નપામી, શૂર સુશીલ ભરત અનુગામી ॥

મહાવીર વિનવૌં હનુમાના, રામ જાસુ યશ આપુ બલ્લાના ॥

હવે શ્રીમન્ મહારાજ મિથિલાધિપતિવિદેહ સીરધ્વજ-જનકરાજને તેના સ-
કળ પરિકર સહ પ્રણામ કરું છું. કે જેનો શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણ કમળમાં અતિ શુ-
ભ પ્રેમ હતો, તેમણે તે મહા પ્રેમને પોતાના યોગ અને ભોગના સમ્પુટમાં ગુપ્ત રાખ્યો
હતો, તે શ્રી રામચન્દ્રજીને જોતાં જ એમ સૂર્યકાન્તમણિમાં અગ્નિ ગુપ્ત રહે છે, તે સૂ-
ર્યના સન્મુખ થતાં જ એમ પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે તેમ પ્રત્યક્ષ થઈ ગયો. ૧. હવે હું શ્રી ભ-
રતજીના ચરણોને પ્રથમ પ્રણામ કરું છું; (કે) જેના નિયમ અને વ્રતનું વર્ણન થઈ શકતું
નથી. શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણ કમળ ઉપર જેનું મન ભ્રમરના સમાન લોભાયમાન
થઈ તે ચરણના સમીપને છોડતું જ ન હતું. ૨ શ્રી લક્ષ્મણજીના ચરણ કમળ કે જે
અતિ શીતળ અને સુંદર તથા ભક્તોને આનન્દદાતા તેને હું પ્રણામ કરું છું; કે જે લ-
ક્ષ્મણજીનો યશ શ્રી રામચન્દ્રજીની કીર્તિરૂપી ઉજ્જવળ પતાકામાં દંડસમાન થયો
છે. ૩ હજાર મસ્તકવાળા, જગતના કારણરૂપ શેષનાગજ પૃથિવીનો ભય નિવારણ
કરવાને અવતર્યા હતા, તે સુમિત્રાજીના પુત્ર કૃપાના સમુદ્ર, ગુણોની ખાણ લક્ષ્મણ-
જી સદા મારા ઉપર અનુકૂળ રહો. ૪ શૂર, સુશીલ અને ભરતજીના અનુગામી, શત્રુ-

૧ શ્રી રામચન્દ્રજીને નિરખીને જનક રાજનો યોગ કે ભોગ ન રહ્યો, માત્ર રમેલ રહ્યો તેથી આ
પ્રમાણે બોલ્યા હતા કે—સહજ વિરાગરૂપ મન મોરા થકિત હોત જિમિ ચન્દ્ર ચકોરા । इनहि देख मन
अति अनुरागा वरवस ब्रह्म सुख हि मन त्यागा.

૨ વિશ્વમ્ભરમ્ભરતમમ્બુજ પત્ર નેત્રં નીલામ્બુદામ્ભ વપુષંકળ કામ્ભ વલ્લમ્ । भक्ता भय प्रदमने
कवि भूषणद्वयं जाडयं हरं सुभजाताम्भज माण्डवीशम् ॥

૩ કર્પૂર ગૌરવપુષં શરદેન્દુવક્ર મ્પીતામ્બરં સરસિજાક્ષ મનન્તમાદિન્ । यश्चोर्मिला ललित भूषण
भावितांगं रामानुजमभमनो भयदंनिजानामि ॥ ૪ લક્ષ્મણજીના સઘળાં સાહસ કેવળ શ્રી રામચન્દ્રજીના
પ્રતાપના ઉદયના હેતુ છે; કારણ કે—મેઘનાદે શ્રી રામચન્દ્રજીને નાગપાશથી બાંધ્યા, ત્યારે રઘુનાથજીની
કીર્તિ પતાકા પડી ગઈ હતી, તેથી લક્ષ્મણજીએ મેઘનાદને મારીને પોતાના યશરૂપી દંડથી શ્રી રામચ-
ન્દ્રજીની કીર્તિરૂપી પતાકાને પુનઃ ઉઠી કરી દીધી. તેમ ત્યારે યુગમાં લક્ષ્મણજીનો એવાજ પ્રભાવ છે.
જીએ કે—સતયુગમાં અનન્તાવતાર થઈને પોતાના હજારે મુખોથી કેવળ ભગવદ્ ગુણાનુવાદ જ ગાયા. દ્વા-
પરમાં બળરામ અવતારથી મુષ્ટિકાદિ દૈત્યોનો વધ અને યમુના તથા હસ્તિનાપુરનું કર્ષણ ઇત્યાદિ કેવળ
ભગવત્ પ્રીતિને માટે છે, અને કલિયુગમાં જ્યારે બૌદ્ધ, ચાર્વાકાદિ પાખન્ડીઓથી ભગવત્કીર્તિરૂપી પ-
તાકા નિરાલમ્બ થઈ ગઈ, ત્યારે લક્ષ્મણજી યતિ થઈને પોતાના સૂક્તિ દંડવડે ભગવત્ કીર્તિરૂપી પતા-
કાને જેમની તેમ કરી. પણ પુરાણમાં લખિય લખેલ છે કે—પાંચળે બહુલેલોકે કુદર્ષીજન સંકુલે । कलौ
वैष्णव सिद्धान्त पुनरुद्धार्यते यति । એટલે કે જ્યારે જૈન, બૌદ્ધ અને ચાર્વાકાદિનો પાખન્ડ કલિયુગમાં
ફેલાઈ જશે, અને કુદર્ષિ યુક્ત સંસાર થઈ જશે, ત્યારે વૈશ્ણવ સિદ્ધાન્તનો ચતી પુનઃ ઉદ્ધાર કરશે.
અનન્ત પ્રથમે યુગે દ્વિતીયે લક્ષ્મણ તથા । तृतीये बलरामञ्च कलौरामानुजोयती ॥ એટલે કે જે સત-
યુગમાં અનન્ત, ત્રેતામાં લક્ષ્મણ, દ્વાપરમાં બળરામ તેજ કલિયુગમાં શ્રી લક્ષ્મણજી ચતી ધરો.

ધનુના ^૧ ચરણ કમળને નમસ્કાર કરું છું. મહાવીરજી શ્રી હનુમાનજી કે જેના યશ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતે શ્રી મુખે વખાણ્યા ^૨ હતા, તે હનુમાનજીને (પણ) વિનવું છું. ૪

સોરઠા-વન્દો પવનકુમાર, સ્વલ વન પાવક જ્ઞાનધન ॥

જાસુ હૃદય આગાર, બસહિં રામ શર ચાપ ધર ॥ ૧૦ ॥

અળરૂપી જંગલમાં અગ્નિરૂપ અને મહાજ્ઞાની એવા હનુમાનજી કે જેના હૃદય-મન્દિરમાં શ્રી રામચન્દ્રજી ધનુષ્ આણુ ધારણ કરીને વસે છે, તેને હું પ્રણામ કરું છું. ૧૦

ચૌ૦-કપિપતિ ઋક્ષ નિશાચર રાજા, અંગદાદિ જે કીશ સમાજા ॥

વન્દો સર્વકે ચરણ સુહાયે, અધમ શરીર રામ જિન પાયે ॥

રઘુપતિ ચરણ ઉપાસક જેતે, સ્વર્ગ મૃગ સુર નર અસુર સમેતે ॥

વન્દો પદ સરોજ સર્વકેરે, જે વિનુ કામ રામકે ચેરે ॥

શુક સનકાદિ આદિ મુનિનારદ, જે મુનિવર વિજ્ઞાન વિશારદ ॥

મણજં સર્વહિ ધરણિ ધરિ શીશા, કરહુ કૃપા જન જાનિ મુનીશા ॥

જનકસુતા જગજનનિ જાનકી, અતિશય પ્રિય કરુણાનિધાનકી ॥

તાકે યુગ પદ કમલ મનાજં, જાસુ કૃપા નિર્મલ મતિ પાજં ॥

પુનિ મન વચન કર્મ રઘુનયક, ચરણ કમલ વન્દો સર્વ લાયક ॥

રાજિવનયન ધરે ધનુ સાયક, ભક્ત વિપતિ ભંજનસુખદાયક ॥

કપિપતિ સુશ્રિવ, જામ્બવાન, વિભીષણ અને અંગદાદિ જે સમસ્ત વાનરોનાં સમાજ કે જે અધમ શરીર છતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજીને પામ્યા, તે સર્વના શોભા-યમાન ચરણકમળોનું હું વન્દન કરું છું. ૧ હવે આ સંસારમાં શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણના ઉપાસક (જે) થયા છે, તે સર્વ અંગ-જટાયુ, મૃગ-ગજેન્દ્રાદિ, સુર-પ્રહ્લાદિ, અસુર-પ્રહ્લાદાદિ, અને નર-અમ્બરીષ ઇત્યાદિ જે નિષ્કામ ભગવત્ના દાસ છે, તે સર્વના ચરણકમળને હું અભિવન્દન કરું છું. ૨ શુકદેવજી, સનકાદિ, વેદવ્યાસજી અને નારદજી વિગેરે જે મોટા મુનિ વિજ્ઞાની છે, તે સર્વને હું પૃથિવી ઉપર ભસ્તક રાખીને પ્રણામ કરું છું. ૩ મુનિશ્વરો ! મને આપનો દાસ બાણીને (આપ) કૃપા કરો. ૪ આ પ્રમાણે શ્રીરામચન્દ્રજીના સકળ પરિકરને નમસ્કારાદિ કરીને, જગજનનની, જનકાત્મજા શ્રી જાનકીજી કે જે કરુણાનિધાન શ્રી રામચન્દ્રજીને અત્યન્ત પ્યારાં છે, તેનાં યુગલ ચરણ કમળને મનાવું છું, કે જેની કૃપાથી નિર્મળ બુદ્ધિ પામું. ૪ પુનઃકમળ સમાન નૈ-ત્રવાળા, ધનુષ્આણુને ધારણ કરવાવાળા, ભક્તોના હુઃખનો નાશ કરવાવાળા, અને સુ-ખદેનારા તથા સર્વ પ્રકારની યોગ્યતાવાળા શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણ કમળોને મન, વચન અને કર્મે કરીને વન્દન કરું છું. ૫

૧ કૈશોર મૂર્તિ મનરૂપ મનૂષ્ય મૂષ્ મ્પુષ્પેન્દુ સુન્દર તરં શ્રુતકીર્તિ કાન્તમ્ । ગૌરં સુવર્ણ મણિ ભૂષણ ભાવિતાંગં પીતામ્બરં ભજ મનો સ્થિલ સિદ્ધયુ પેતમ્ ॥

૨ સુન કપિ તોહિ સમાન ઉપકારી । નહીં કોડ સુર નર મુનિ તનુ ધારી

દોહા—ગિરા અર્થ જલ વીચિ સમ, કહિયત ભિન્ન ન ભિન્ન ॥

વન્દૌં સીતારામપદ, જિનહિ પરમપ્રિય સ્વિન્ન ॥ ૨૪ ॥

જેમ શબ્દ તથા અર્થ અને જળ તથા તેની લહરી એ કહેવામાત્ર ભિન્ન છે, વસ્તુ તઃએકજ છે, તેમજ શ્રી સીતારામને એકજ માનીને તેનાં ચરણોનું અભિવન્દન કરું છું, કે જેને અત્યન્ત આર્તજીવ ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ છે; અર્થાત્ જ્યારે આજીવ કર્મોપાસન જ્ઞાનરૂપ સકળ ઉપાયવડે ખિન્ન થઈને ઉપાય શૂન્ય થઈ જાય છે, અને તદ્વાધીન થઈને ભગવત્ પ્રવત્તિ અંગીકાર કરે છે, ત્યારે ભગવત્નો પરમ પ્રિય થાય છે. ૨૪

ચૌ—વન્દૌં રામ નામ રઘુવરકે, હેતુ કૃશાનુ ભાનુ હિમકરકે ॥

વિધિ હરિ હર મય વેદ પ્રાણસે, અગુણ અનૂપમ ગુણનિર્ધાનસે ॥

મહામંત્ર જો જપત મહેશુ, કાશી મુક્તિ હેતુ ઉપદેશુ ॥

મહિમા જાસુ જાન ગણરાજ, પ્રથમ પૂજિયત નામ પ્રભાજ ॥

જાનિ આદિકવિ નામ પ્રતાપુ, ભયઉ સુદ્ધ કાર ઉલટા જાપુ ॥

સહસનામ સમ સુનિ શિવ વાની, જપિ જેઈ શિવ સંગ ભવાની ॥

હર્ષે હેતુ હેરિ હર હીકો, કિય ભૂષણ તિય ભૂષણ તીકો ॥

નામ પ્રભાવ જાન શિવ નીકે, કાલકૂટ ફલ દીન્હ અમીકે ॥

શ્રી રામનામ વન્દના.

હવે હું જગજ્જન્માદિ કારણ રઘુવંશ વિભૂષણ રામનામનું વન્દન કરું છું. જે રામનામ પોતાના ત્રણે વર્ણોના અર્થથી અગ્નિ, સૂર્ય, અને ચન્દ્રમાનું કારણ થઈને જગજ્જન્માદિ કારણ છે; કેમકે અગ્નિ, સૂર્ય અને ચન્દ્રમા એ ત્રણે જગજ્જન્માદિ કારણ છે; અર્થાત્ અગ્નિપ્રલયનું કારણ છે, સૂર્ય ઉત્પત્તિનું કારણ છે, અને ચન્દ્ર પોષણનું કારણ છે. અને રામનામના ત્રણે વર્ણ એ ત્રણેના બીજાક્ષર છે; અર્થાત્ રામનામનો રકાર તો કૃશાનુનું બીજ છે, અકાર સૂર્યનું બીજ છે. મકાર હિમકરનું બીજ છે. જેનો જે બીજાક્ષર હોય છે તે તેના નામના અન્તર્ગત હોય છે. અહિ, રકાર કૃશાનુના અન્તર્ગત છે, અકારજાનુના અન્તર્ગત છે અને મકાર હિમકરના અન્તર્ગત છે. તેથી રામનામના ત્રણે વર્ણ જગજ્જન્માદિ કારણોના પણ પરમ કારણ છે. તો મુખ્ય પરમ કારણ રામનામના ત્રણે વર્ણ છે. જેમકે રામ સ્વયં જગત્ના પરમ કારણ છે. અને જે મુખ્ય કારણ હોય છે, તેજ સર્વના કારણ હોય છે,^૧ માટે આ રામનામ કેવળ દાશરથી રામનું જ યથાર્થ છે, અને રામ તો કેવળ નામ ધારકજ છે; કેમકે જેવો નામનો અર્થ છે તેવો નામવાળો પણ થવો જોઈએ. તો

૧ ભારતમાં આ શ્લોક છે, સ્વં સમાશ્રિતા દેવાઃ સ્વો બ્રહ્માણ માશ્રિતઃ । બ્રહ્મા સમાશ્રિતો નિત્યં માહં કશ્ચિદુપાશ્રિતઃ । સમાશ્રયોહિ નહિકશ્ચિત્ સર્વેષા માશ્રયો હ્યહમ્ । અન્યાશ્રયો શ્રયોનાસ્તિ મુખ્ય માશ્રય માશ્રયમ્ ॥

તે જગજન્માદિ કારણ તો કેવળદાશરથી રામજ છે.^૧ જેમ બ્રહ્મા ઉત્પત્તિના, વિષ્ણુ પાલનના અને રૂદ્ર સંહારના કારણ છે, એ પ્રમાણેજ રામનામના પણ ત્રણે વર્ણ ત્રિ-શક્તિ ધારક છે. રઘુનાથ કહેવાથી અન્ય રામોનો નિવેધ થાય છે. જેમ કે પરશુરામાદિ-રામનામ કેવું છે કે જેમાં રકાર અગ્નિનું બીજ છે અને શુભ અશુભ કર્મને બાળવાનો તેનો ગુણ છે. રકાર પછી અકાર છે. તે સૂર્યનું બીજ છે. તેનો મોહાન્ધકાર નાશ કરવાનો ગુણ છે. મકાર ચન્દ્ર બીજ છે તેનો ત્રણે તાપને શાન્ત કરીને શીતળ કરવાનો ગુણ છે. એ ત્રણેનો આ પ્રમાણે પ્રકાર છે. કૃશાનુમાં જો રકાર નહોય તો કશાનું થઈ જાય છે, અને જ્ઞાનમાં અકાર નહોય તો, જ્ઞાન થઈ જાય છે, અને હિમકરમાં મકાર નહતો હિકર થઈ જાય, જો કે, અગ્નિ, સૂર્ય અને ચન્દ્રનાં અન્ય પણ નામ છે; પરંતુ આ ત્રણે નામ પ્રસંગાનુકૂળ રાખેલાં છે, જો આમાંથી બીજાનું નિકળી જાય તો આ નિરર્થક થઈ જાય છે. કૃશાનુ શબ્દના અર્થથી ભસ્મ કરવું, જ્ઞાનુ શબ્દથી પ્રકાશ કરવો અને હિમકર શબ્દથી શીતળતા સ્પષ્ટ છે. એ રામને હું પ્રણામ કરું છું. અથવા અગ્નિ-વંશમાં પરશુરામ, સૂર્યવંશમાં શ્રીરામચન્દ્રજી અને ચન્દ્રવંશમાં બળરામજીએ ત્રણેને નમસ્કાર કર્યું. વા એ ત્રણ પણ આ નામથી મોટાંઈ પામ્યા છે, અથવા કૃશાનુ કે સૂર્ય ૧૨ ચન્દ્રમા ૧ આ પ્રમાણે સ્ત્રોત કળાયુક્ત રામનામને પ્રણામ કર્યું. તે એ રામનામ વિધિ, હરિ અને હરમય પણ છે. અને વેદ પ્રાણ પ્રણવના સમાન પણ રામનામ છે; કેમકે જેમ પ્રલવના અકાર, ઉકાર, અને મકાર તત્ત્વત્રય વાચક છે અર્થાત્ અકાર ઈશ્વર વાચક, ઉકાર માયા વાચક, અને મકાર જીવ વાચક છે^૨ એ પ્રમાણે રામના ત્રણે વર્ણ પણ તત્ત્વ વાચક છે, અર્થાત્ રકાર માયા વાચક છે; કેમકે અગ્નિ અચેતન તત્ત્વનું બીજ છે, અકાર ઈશ્વર વાચક છે અને મકાર જીવ વાચક છે અને અગુણ એટલે નિર્ગુણ્ય છે અને અનૂપમ એટલે અદ્વિતીય છે, અને સમસ્ત કલ્યાણ તથા ગુણોના સમુદ્ર છે.^૩ અથવા ચન્દ્રમા વિધિમય છે, અર્થાત્ ઉત્પત્તિ કર્તા, અને જ્ઞાનુ હરિમય છે અર્થાત્ પાલન કર્તા છે, અને રકાર હરમય અર્થાત્ સંહાર કર્તા છે. વળી રામ શબ્દ કહેવો છે કે, ગુણ અને ઉપમાથી રહિત છે જેથી સર્વ ચરાચરમાં રમી રહેલ છે. અને રામ-કૃષ્ણ થઈને ગણના નિધાન અર્થાત્ ગુણના પાત્ર છે કે સર્વને રમણ

૧ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પરશુરામજીને કહ્યું હતું કે—રામમાત્ર લઘુનામ હમારા । પરશુ સહિત બડનામ તુમ્હારા । અર્થાત્ રામ માત્ર કેવળ ત્રણે વર્ણનું તો મારુંજ નામ છે, બીજા કોઈનું નથી અને થવાનું પણ નથી; કેમકે જો આ નામનો અર્થ છે તે મારામાંજ ઘટે છે, બીજામાં ઘટતો નથી, માટે આપ તો પરશુરામ છો કેવળ સમ નથી. કેવળ રામ તો હુંજ છું. આ અર્થથી તો રામનામ કેવળ દાશરથી રામનુંજ થાય છે, રામ શબ્દના અન્ય અર્થ કરવાથી પરશુરામ અને બળરામનું નામ થાય છે, વન્દે દાશરથિ રામં જગજન્માદિ કારણમ્ । યસ્યેદં રામનામોપિ જગજન્માદિકારણમ્ ॥

૨ અથોધ્યાકાન્ડમાં આ ચોપાઈ છે—આગેરામ લષણ પુનિ પાછે । મુનિવરવેષ વિરાજતકાછે । ઉભય બીજ સિય સોહતિ કૈસે । બ્રહ્મજીવ બિચ માયા જૈસે ॥

૩ આ ચોપાઈ વ્યતિક્રમ છે.

કરાવી લે છે. ૧ શ્રી રામનામ મંત્રોમાં મહામંત્ર છે. જેને મહેશ એટલે મહાનોના પણ મહાન્ ત્રિભુવનેશ્વર જગત્ ગુરુ શ્રી સદાશિવજી નિરન્તર જપે છે, અને કાશી-માં જીવેલી મુક્તિને માટે શ્રી રામચન્દ્રજીએ સ્વયં શિવજીને ઉપદેશ કરેલો છે. ૧ એ મંત્રના મહિમાને શ્રી ગણેશજી સારી રીતે જાણે છે; કેમકે એજ નામના પ્રભાવે શ્રી ગણેશજી સર્વથી પ્રથમ પૂજ્ય છે. ૨ આદિ કવિ મહર્ષિ વાલ્મીકિજી પણ શ્રી રામનામના પ્રતાપને જાણે છે, કે જે રામનામને ઉલટું એટલે મરા મરા એમ જપ કરીને શુદ્ધ અને સિદ્ધ થઈ ગયા છે. ભગવતનાં હજાર નામના સમાન એક રામનામના મહિમાને શ્રી પાર્વતીજી પણ શ્રી શિવજીના મુખથી સાંભળી, તેનો જપ કરીને પોતાના પતિ શ્રી શિવજી સાથે જમ્યાં હતાં ૩

૧ રામતાપિની ઉપનિષદમાં લેખ છે કે—જ્યારે જીવેલી મુક્તિને માટે શ્રી શિવજીએ હજાર મન્વન્તર પર્યન્ત શ્રીરામમંત્રનો કાશી સિદ્ધ પીઠમાં જપ કર્યો, ત્યારે શ્રીરામે પ્રસન્ન થઈને આ વરદાન આપ્યું કે—આ ક્ષેત્રમાં તમે જેના જમણા કાનમાં હ અક્ષરના મંત્રનો અન્ત સમય ઉપદેશ કરશો તો તેથી ઠંમી અને કીટાદિકપણ નિરસન્દેહ મુક્ત થશે. તેમજ અગત્ય સંહિતામાં લેખ છે કે—શિવજીની મનભાવની વારાણસી નામની કાશી પુરી છે તેમાં પાર્વતીજી સહ શ્રી શિવજી નિત્ય નિવાસ કરે છે. ત્યાં તેના ઉપાસક પ્રીતિપૂર્વક તેની ઉપાસના કરે છે, મુમુક્ષુઓ વગર બીજા જે સર્વ ત્યાં રહે છે તે નિરન્તર શિવશિવ જમ્યા કરે છે. અને શિવજીને જાણે મન, કાયા તથા વાણી અર્પણ કરેલ છે તેને જોઈને શિવજી ચિન્તા કરવા લાગ્યા કે—હું આને શી રીતે મુક્તિ દઈશ. એ વિચારથી જ્યારે બહુ દુઃખી થવા લાગ્યા, ત્યારે ત્યાં બ્રહ્માજી આવ્યા તેનું આરાધન કરીને શિવજી બોલ્યા કે મહારાજ ! આ મુમુક્ષુલોક મારુંજ આરાધન કરીને મુક્તિ ઇચ્છે છે. તો કયા ઉપાય વડે હું તેઓને મુક્તિ આપું તે ઉપાય આપ મને કહો. ત્યારે બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે—એક ઉપાય ગોપનિય છે જેને મંત્રરાજ કહે છે. અને તેજ તારક મંત્ર હ અક્ષરનો છે. આવાં બ્રહ્માજીનાં વચન સાંભળીને શિવજીએ તે રામ મંત્રનો કાશી ક્ષેત્રમાં સોમન્વન્તર પર્યન્ત પ્રીતિ પૂર્વક ધ્યાન પૂજા તથા હોમ કર્યો. ત્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે—‘હે ત્રિલોચન ! જે તમારે વાંચિયત છે અને જે દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે, તે તમે માગી લિયો. તે હું તમને આપીશ. તમે વિલમ્બ ન કરો ! આ સાંભળીને શિવજીએ કહ્યું કે—’ આ જે મારા સર્વ ભક્ત છે તે મને છોડી અન્યને ભજતા નથી, માટે તેની મુક્તિનો ઉપાય આપ કરો. એજ મારો અભિમત છે. ’ આવાં શિવજીનાં વચન સાંભળીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ રામ મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો.

૨ પૂજ્યપણની પ્રથમ પદ્ધતિને માટે દેવતાઓ પરસ્પર લડવા લાગતાં બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે—જે પૃથિવીની પ્રથમ પ્રદક્ષિણા કરીને આવશે તેની પૂજા પ્રથમ થશે. આ પ્રમાણે બ્રહ્માજીની આજ્ઞા થતાં સર્વ દેવતા પોતપોતાના વાહન ઉપર બેસીને પૃથિવીની પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યા. ત્યારે ઉંદર છે વાહન જેનું એવા ગણેશજીને મનમાં ચિન્તા થવા લાગી કે હવે કરવું શું ? આ સમય નારદજીએ ગણપતિને કહ્યું કે રામનામ લખી તેની પ્રદક્ષિણા કરી લિયો. તો તમને પૃથિવી પ્રદક્ષિણા થઈ જશે, કેમકે રામ સર્વત્ર વ્યાપક છે. ગણેશજીએ આ પ્રમાણે કર્યું અને બ્રહ્મા પાસે ગયા એટલે બ્રહ્માએ તુરતજ તેને પ્રથમ પૂજ્ય ઠરાવ્યા.

૩ મહાદેવજીએ પોતાની સાથે ભોજન કરવાને માટે પાર્વતીજીને બોલાવતાં પાર્વતીજી બોલ્યાં કે હું વિષ્ણુસહસ્ર નામનો પાઠ કરું છું, માટે તે પાઠ પૂર્ણ કર્યા પછી ભોજન કરવા આવીશ. પાર્વતીજીનું બોલવું સાંભળી મહાદેવજીએ કહ્યું કે—રામરામેતિ રમેતિ રમેરામેમનોરમે । સદૃશ નામતતુલ્યં રામ નામવરાનને । હું સુન્દરી ! રામ એ એકજ નામ હજાર નામો જેવું છે. માટે તેનું ઉચ્ચારણ કરીને ભોજન કરવા આવો. આ ઉપરથી પાર્વતીજીએ તેવી રીતે કર્યું હતું.

આવે પાર્વતીજીના હૃદયનો શ્રી રામનામ ઉપર સ્નેહ બેઠને શ્રી શિવજી તેના ઉપર એવા પ્રસન્ન થયા કે, તેને પોતાના અંગનાં આભૂષણ કર્યાં, અર્થાત્ અર્ધાંગના કર્યાં ત્યારે તેનું નામ સ્ત્રી ભૂષણ પડ્યું અને રામનામના પ્રભાવને તો સારી રીતે શ્રી સદાશિવજી જાણે છે, કે જેણે તેના દૃઢ વિશ્વાસ ઉપર મહાદુર્ઘર્ષ કાળકૂટ વિષનું પાન કર્યું અને તે નામના પ્રભાવથી તે કાળકૂટે તેમને અમૃતનું ફળ આપ્યું.^૧ ૪

દોહા—વર્ષાઋતુ રઘુપતિ ભગતિ, તુલસી શાલિ સુદાસ ॥

રામનામ વર વર્ણ યુગ, શ્રાવણ માદૌ માસ ॥ ૨૫ ॥

રામભક્તિ તો વર્ષા ઋતુના સમાન છે. અને તુલસીદાસ સુંદર ડાંગર છે. અને રામનામના જે.એ ઉત્તમ વર્ણ અર્થાત્ રકાર અને મકાર એજ એમાં શ્રાવણ અને ભાદરવા મહિનાના સમાન છે; અર્થાત્ રામ ભક્તિરૂપી વર્ષાઋતુમાં રકાર મકારજ શ્રાવણ અને ભાદરવા સમાન ડાંગરરૂપ ભગવત્ દાસોને જીવન પ્રાણ છે. એ પ્રમાણે મહાત્મા શ્રી તુલસીદાસજીને રામની ભક્તિ અને શ્રી રામનામનો આધાર છે. ૨૫

ચૌ—અક્ષર મધુર મનોહર દોઝ, વર્ણ વિલોચન જન જિય જોઝ ॥

સુમિરત સુલભ સુલદ સવ કાહ, લોકલાહુ પરલોક નિવાહ ॥

કહત સુનત સુમિરત સુઠિ નીકે, રામ લષણ સમ પ્રિય તુલસીકે ॥

વર્ણત વરણ પ્રીતિ વિલગાતી, બ્રહ્મજીવ સમ સહજ સંઘાતી ॥

નરનારાયણ સરિસ સુભ્રાતા, જગપાલક વિશેષ જનવાતા ॥

ભક્તિ સુતિય કલ કરણ વિભૂષણ, જગદિત હેતુ વિમલ વિધુપૂષણ ॥

સ્વાદુ તોષ સમ સુગતિ સુધાકે, કમઠ શેષ સમ ધર વસુધાકે ॥

જન મત મંજુ કંજ મધુકરસે, જીહ યશોમતિ હરિ હલધરસે ॥

શ્રી રામનામના જે રકાર અને મકાર એ અક્ષર છે તે એ ઉચ્ચારણમાં અતિ મધુર અને જોવામાં પરમ મનોહર છે, અને સર્વ અક્ષરોમાં નેત્રરૂપ છે. કેમકે સમસ્ત વર્ણ સરસ્વતીનાંજ અંગ છે, અને તેમાં રકાર મકારજ નેત્ર સ્થાનીય છે. તે નેત્ર કેવાં છે કે અહર્નિશ એ જપને જપનારાં જનોના જીવની અભિલાષા પૂર્ણ કરવાને જોયાજ કરે છે. વળી કેવાં છે કે, સ્મરણ કરવામાં સુલભ અને સુખ દાયક છે કોઈ તે નામનો અનધિકારી નથી. લોકમાં યશાદિ અને પરલોકમાં મોક્ષ દાતા છે. ૧ કહેવામાં જીવવાને, સાંભળવામાં કાનને, અને સમજવામાં મનને અતિ પ્રિય લાગે છે અને મનેતો એટલે તુલસીદાસજીને તો એ એ અક્ષર રામ લક્ષ્મણના સમાન પ્રિય છે. બન્ને વર્ણનું પૃથક્ પૃથક્ વર્ણન કરવામાં તેની પ્રીતિમાં અન્તર થાય છે; કેમકે તેનાં આકાર સ્થાન અર્થાદિક્ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન છે. જ્યારે એકનું વર્ણન કરે ત્યારે બીજાનું છૂટી જાય છે, એટલે તેની પ્રીતિમાં પણ અન્તર થઈ જશે, માટે તેને એવાં વિશેષણ કહેવાં જોઈએ

૧ શંકરે વિષપાન કર્યું અને તેથી નીલકંઠ કહેવાયા, એ કથા ભાગવતના અષ્ટમ સ્કન્ધના ૭ મા અધ્યાયના ૪૨ તથા ૪૩ મા શ્લોકમાં છે.

કે બન્નેમાં એકજ ઘટે; કેમકે એ બન્ને તો બ્રહ્મ અને જીવના સમાન સાથેજ જન્મેલ છે અને પરસ્પર સખા છે. ૨ એ બે અક્ષર નર નારાયણના સમાન સુખાતા છે, અને જેમ નર નારાયણ પોતાના ઈશ્વરત્વ ગુણવડે કરીને જગપાળક છે અને વાત્સલ્ય ગુણવડે કરીને પોતાના અનન્ય ભક્તોના વિશેષ રક્ષક છે તેમજ રકાર મકારને સર્વ જીવ સમસ્ત વર્ણોની સાથે અનેક પદોમાં ઉચ્ચારણ કરચાન્કરે છે માટે જગ પાલક છે. અને જો કોઈ સર્વ વર્ણોને છોડીને કેવળ એ બે વર્ણોને આશ્રિત થાય છે તેના વિશેષ રક્ષક થાય છે. અવ્યભિચારિણી ભક્તિરૂપી જે પતિવ્રતા સ્ત્રી તેના કર્ણ ભૂષણરૂપ એ બે અક્ષર છે; અર્થાત્ સૌભાગ્યતાનાં મુખ્ય ચિહ્ન છે અને સમસ્ત જગતના હિતને માટે બે અક્ષર નિર્મળ ચન્દ્રમાના સમાન છે. ૩ રામનામના બે અક્ષર પરમપદ, મોક્ષરૂપી સુધાના સ્વાદ અને સન્તોષના સમાન છે જેમ સુધામાં સ્વાદ અને સન્તોષ એ બે મુખ્યગુણ સાર છે, સ્વાદથી તેના ઉપર રૂચિ અને મનની પ્રસન્નતા થાય છે અને સન્તોષથી તૃપ્તાના અને મૃત્યુના ભયની નિવૃત્તિ થાય છે. જો એમાં બે ગુણ ન હોય તો કોઈ તેને જળના સમાન પણ ગ્રહણ ન કરે, તેમજ રામનામરૂપી સ્વાદ અને સન્તોષ સહતો મોક્ષ રૂપી સુધા સદા આહ્ય છે, અને રામનામ રહિત પરમ પદ મોક્ષનો લાભ સન્ત સમ્મત નથી તેમજ જેમ અમૃતમાં સ્વાદ હોય છે તેમ જ શબ્દ કહેવાથી મુખ ઉઘટે છે, તેજ સ્વાદનું રૂપ છે અને જેમ અમૃતનું પાન કરનારો ધરાઈ જાય છે તેમ મકાર શબ્દના ઉચ્ચારણથી મુખનું બન્ધ થઈ જવું એ સન્તોષ છે, કમઠ અને શેષના સમાન આ બે અક્ષર વસુધાને ધારણ કરવાવાળા છે કેમકે રકાર શબ્દ બ્રહ્મરૂપ છે, અને જેમ બ્રહ્મરૂપ નિરાધાર છે તેમ કમઠ નિરાધાર છે અને મકાર જીવરૂપ છે, જેમ જીવનો આધાર બ્રહ્મ છે તેમ શેષનો આધાર કમઠ છે અને કમઠ શેષના સમાન બ્રહ્મ અને જીવ, પૃથિવીને ધારણ કરેલ છે. ભક્તોના મનરૂપી સુન્દર, ઉજ્જવળ કમળના પ્રેમ પરાગ રસના લોભી બે અક્ષર ભ્રમરના સમાન છે અર્થાત્ જેમ સુરસ પરાગ મકરન્દ પરિપૂર્ણ પ્રકુલિત કમળને ભ્રમર ત્યજી શકતા નથી તેમ આ બે અક્ષર પોતાનો જપ કરનારાના મનનો અવિયોગ સહન કરી શકતા નથી અને જપ કરનારા જનની જીહ્વા દ્વારા શ્રી કૃષ્ણ બળદેવના સમાન જન્મ લઈ લઈને તેને વારંવાર યશોદા બનાવે છે, અર્થાત્ માતાની પદ્મી આપે છે. અથવા ભક્તોનાં મન જે કમળ છે તેને માટે મધુકર છે. જો મધુકરનો અર્થ ભ્રમરો કરીએ તો એ શાંકા થાય છે કે મધુકર એક છે અને કમળને દુઃખ દેનાર છે આતો બે અક્ષર છે અને જનના મનને સુખદાયી થવા જોઈએ. એ માટે મધુનો અર્થજળ અને કરનો અર્થ સૂર્યનાં કિરણો કરવાથી સમાધાન થાય છે. એ બે કમળને આનંદ દાતા છે અને જીભ જે યશોદા છે તેને માટે બન્ને અક્ષર કૃષ્ણ અને બળદેવ છે એટલે કે જરાપણ કલેશ દેનારા નથી. ૪

દોહા—एक छत्र यक मुकुटमणि, सब वर्णन पर जोड ॥

તુલસી રઘુવર નામકે, વર્ણ વિરાજત દોહ ॥ ૨૬ ॥

હવે શ્રી તુલસીદાસજી શ્રી રામનામના બન્ને અક્ષરોને સર્વ વર્ણોત્તમ કહે છે; કારણ કે તે નામનો પ્રથમ અક્ષર જે રકાર છે તે રેકરૂપ છત્રાકાર સર્વ અક્ષરો ઉપર શોભાયમાન થાય છે અને મકાર અનુસ્વાર મુકુટમણિના સમાન સમસ્ત અક્ષરો ઉપર બિરાજે છે; અર્થાત્ રામનામના બે અક્ષર સઘળી વર્ણાવલીના અક્ષરોને છત્ર મુકુટ ધારી કરીને તેના માનપ્રદાયક થાય છે, માટે તે બે અક્ષર વર્ણુ શિરોમણિ છે.^૧ ૨૬

ચૌ૦—સમુદ્ગત સરિસ નામ અરુ નામી, પ્રીતિ પરસ્પર પ્રમુ અનુગામી ॥

નામ રૂપ દોઝ ઈશ ઉપાધી, અકથ અનાદિ સુસામુદ્ધિ સાધી ॥

કો બડ છોટ કહત અપરાધૂ, સુનિ ગુણ ભેદ સમુદ્ધિહૈં સાધૂ ॥

દેશિય રૂપ નામ આધીના, રૂપ જ્ઞાન નહિં નામ વિહીના ॥

રૂપ વિશેષ નામ વિનુ જાને, કરતલ ગત ન પરહિં પહિંચાને ॥

સુમિરિય નામ રૂપ વિનુ દેસે, આવત હૃદય સનેહ વિશેષે ॥

નામ રૂપ અતિ અકથ કહાની, સમુદ્ગત સુલ્લદ ન જાત બઝાની ॥

અગુણ સગુણ વિચ નામ સુસાક્ષી, ઉભયુ પ્રબોધક ચતુર દુભાક્ષી ॥

^૨ સમજવામાં તો નામ અને નામી બન્ને સમાનજી જાણવામાં આવે છે; કેમકે બન્નેમાં સમાન ગુણ છે અને તે બન્નેની પરસ્પર પ્રીતિ સ્વામી અને સેવકના સમાન છે; અર્થાત્ જેવી પ્રીતિ સેવકની સ્વામીની ઉપર હોય છે તેવીજ સ્વામીની સેવક ઉપર પણ જાણવી.^૩ જેમ રૂપ વગર મન થતું નથી તેમ નામ વગર રૂપ પણ થતું નથી માટે તે બન્ને પરસ્પર સમાન પ્રીતિનાં કારણ એક બીજાને છોડતાં નથી, જ્યાં રૂપ ત્યાં નામ અને જ્યાં નામ ત્યાં રૂપ જાણવું. જ્યાં નામ અને સ્વરૂપ બન્ને ઈશ્વરની સૂચક ઉપાધિ છે અર્થાત્ મુખ્ય લક્ષણ છે અને બન્નેનો મહિમા અનન્તતાને લીધે અકથ્ય છે અને બન્ને અનાદિકાળથી છે, અર્થાત્ ત્રણે કાળમાં કોઈ કાળ એવો નથી. જ્યારે ઈશ્વરમાં સ્વરૂપ અને નામ નહોય એ વાતને યથાર્થજ્ઞ સ્વયંભૂ નારદજી, શિવજી; સનતકુમાર અને કપિલદેવજી એ સાધેલ છે, અર્થાત્ નિરૂપણ કરી છે. અથવા જેમ પ્રભુ અને ગામીમાં પરસ્પર પ્રીતિ છે, તે સમાન નામ અને નામીમાં સમજાય છે, અર્થાત્ જેમ

૧ આ પ્રકારે ‘વન્દો મુનિપદકચ્ચ’ થી તે અહિં સુધી પાંચ ચોપાઈઓથી રામ પરિકરને વન્દન અને રામનામથી સર્વને સંસિદ્ધિ પ્રાપ્તિ કહી. નૃસિંહ પુરાણમાં લેખ છે કે—બ્રહ્માદયો સુરાઃ સર્વે વિષ્ણુમારાધિતે પુરા । સ્વં સ્વં પદ મનુપ્રાપ્તઃ કેશવસ્ય પ્રસાદતઃ ॥

૨ અહિંથી સાત ચોપાઈઓમાં નામથી નામીનો અધિક મહિમા કહે છે. જેમકે—નામૈવ તવ ગોવિન્દ નામત્વતઃ શતાધિકં । દદાત્યુચ્ચારણાન્મુક્તિં ભવાનષ્ટાંગયોગતઃ ॥ હે પ્રભુ! તમારાથી સો ગણું અધિક તમારું નામ છે. કેમકે તમારું નામ તો પોતાનો જીવ કરનારા જનને ઉચ્ચારણ માત્રથીજ મુક્તિ આપે છે અને આપ તો અતિકષ્ત સાધ્ય યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ અષ્ટાંગ સિદ્ધિ યોગથી આપો છો.

૩ ગીતાજીના ચોથા અધ્યાયના ૧૧ માં શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—યો યથામાં પ્રપચન્તે તાંસ્તથૈવ ભજામ્ય-હમ્ । મમવર્ત્માનુવર્તેતે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥

સેવક સ્વામીને આધીન છે તેમ નામને આધીન નામી છે. નામ રૂપ બન્ને ઇશિ અર્થાત્ સમર્થ છે. ઉપાધિ અર્થાત્ સમીપ રહે છે. અને નામ અકથ્ય છે. અને રૂપ અનાદિ છે. અને સુન્દર સમજથી જાણવામાં આવે છે. બીજો અર્થ એ છે કે-નામ અને રૂપ એ બન્ને ઇશની ઉપાધિ અર્થાત્ માયા છે જ્યાં સુધી માયાને ગ્રહણ ન કરે ત્યાં સુધી નામ કે રૂપ કંઈ નથી. પણ જ્યારે ઇશિમાયાને ધારણ કરે છે ત્યારે જગત્ નામમય અને રૂપમય થઈ જાય છે. નામ કહેવામાં આવતું નથી. અને રૂપનું આદ્ય મળતું નથી; પરંતુ કેવળ જગત્નાં નામ અને રૂપને કહે છે અને ઇશ્વરનું નામ તથા રૂપ નિત્ય છે. ત્રીજો એ અર્થ છે કે, ઉપાધિ એ શબ્દ ઉપાધીર અર્થાત્ ધર્મ ચિન્તક આશય એ છે કે જ્યાં સુધી ઇશ્વર નામ અને રૂપ ધારણ કરતા નથી, ત્યાં સુધી તેને ધર્મની ચિન્તા હોતી નથી. ૧ આ ગુણોની સામ્યતાથી તો કોણ મોટું અને કોણનાનું એ કહેવામાં પણ અપરાધ થાય છે; પરંતુ આગળ જે એ બન્નેના ગુણોના ભેદ કહેવામાં આવશે, તેને સાંભળીને સન્તજન રૂપથી નામને વિશેષ માની લેશે. બુવો! પ્રત્યક્ષતામાં નામના આધીનરૂપ દેખાય છે; કેમકે રૂપનું જ્ઞાન નામ વગર જાણવામાં આવતું જ નથી. ૨ જેનું રૂપ પ્રત્યક્ષ છે અને નામ જાણતા નથી તે હાથ ઉપર જે રાખેલ હોય તો પણ તેને ઓળખી શકાતું નથી, અને જે નામનું સ્મરણ રૂપ ન છતાં પણ કરવામાં આવે તો તે નામના નામીનું સ્વરૂપ હૃદયમાં મહાસ્નેહ સહ આવી જાય છે. ૩ નામ અને રૂપ એ બન્નેના ગુણની કથા સમજવામાં તો સુખદાયક છે; પરંતુ કહી શકાતી નથી, તોપણ નામમાં રૂપથી વિશેષ ગુણ છે. અગુણ એટલે સમસ્ત ગુણ વ્યાપાર શૂન્ય વિશ્વ વ્યાપક બ્રહ્મ અને સગુણ એટલે પડેશ્વર્યાદિ ગુણ પ્રવર્તક નૃસિંહ, રામ, કૃષ્ણાદિ વિભુ વિશ્રાહત્મક બ્રહ્મ આ બન્ને પ્રકારે ભગવત્ સ્વરૂપનું નામજ સુન્દર સાક્ષી, ઉભય પ્રભોધક અતિ પ્રવિણ દુષ્પ્રાપિયાની પેઠે બન્નેના તત્ત્વને સમજાવે છે; અર્થાત્ સૂચવે છે; એટલે કે રમણ કરનાર નિર્ગુણ અને રમણ કરાવનાર સગુણ છે. ૪

દોહા-રામ નામ મણિ દીપ ધર, જીહ દેહરી દ્વાર ॥

તુલસી ભીતર વાંદરૌ, જો ચાહસિ ઝજિયાર ॥ ૨૭ ॥

તુલસીદાસજી કહે છે કે રામનામ સુન્દર, સર્વ ઉપાધિ રહિત, દિવ્ય પ્રકાશાત્મક, મણિનો દીવો, દેવ દુર્લભ મનુષ્ય શરીરના પરમ પાવન સુન્દર મન્દિરનાં સુખરૂપી દ્વારની જીહ્વારૂપી ડેલીમાં સદૈવ ધારણ કરવો જોઈએ. હે જીવ! તું અંદર અને બહાર બન્ને સ્થાનમાં પ્રકાશ આપે છે; અર્થાત્ અન્દર એટલે અન્તઃકરણ મન, બુદ્ધિ ઇત્યાદિ ઇન્દ્રિયો અને બહારની નેત્ર, કર્ણાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં પ્રકાશ આપે છે અર્થાત્ જો તે સર્વને સંકળ કરવા ઇચ્છતો હોઅથવા બહાર એટલે આ લોકમાં સુખ, સુચશ અને અન્દર એ-

૧ ડેલી ઉપરનો દીવો અખંડ રહે તો બાહ્યર કે અન્દર અંધાર થાય નહિ, તેમ જીહ ઉપર રામનામ અખંડ રહેવાથી જગતના બ્રહ્મ અને આન્તર પદાર્થોમાં મોહ યતો નથી. દીવો પવનથી બુઝાઈ જાય છે, પણ આ દીવાને પવન બાધા કરી શકે તેમ નથી, તેથી રામનામરૂપી દીવાને મણિનો દીવો કહેલ છે.

ટલે પરલોકમાં સુગતિને ઇચ્છતો હો તો, જીવ્યા ઉપર રામનામ રૂપી મણિનો દીવો ધરિ રાખ. ૨૭.

ચૌ૦—નામજીહ જપિ જાગહિં યોગી ॥ વિરતિ વિરંચિ પ્રપંચ વિયોગી ॥

બ્રહ્મ સુખહિં અનુભવહિં અનૂપા ॥ અકથ અનામય નામ ન રૂપા ॥ ૧ ॥

જાના ચહાહિં ગૂઢગતિ જેઝ ॥ નામ જીહ જપિ જાનહિં તેઝ ॥

સાધક નામ જપહિં લય લાયે ॥ હોહિં સિદ્ધ અણિમાદિક પાયે ॥ ૨ ॥

જપહિં નામ જન આરતભારી ॥ મિટહિં કુસંકટ હોહિં સુખારી ॥

રામભક્ત જગ ચારિ પ્રકારા ॥ સુકૃતી ચારિઝ અનઘ ઉદારા ॥ ૩ ॥

ચહ ચતુરનકો નામ અધારા ॥ જ્ઞાની પ્રભુહિં વિશેષ પિયારા ॥

ચહુ યુગ ચહુ શ્રુતિ નામ પ્રમાઝ ॥ કલિ વિશેષ નહિં આન ઉપાઝ ॥ ૪ ॥

આર^૧ પ્રકારના જે ભગવદ્ ભક્ત છે, અર્થાત્ જ્ઞાની, જીજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી અને આરત એ આરેને નામજ સંસિદ્ધિ દાયક છે; તેમાં પ્રથમ જે જ્ઞાની પોતાના વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનના બળથી વિધિ પ્રપંચ સંસારથી વિયોગી થઇને, યોગી એટલે સમાધિ અવસ્થામાં ભગવાનને મેળવનાર જ્ઞાની જીજ્ઞાસુ નામજ જપીને મહાધોર ભવરાત્રિમાં જાગે છે.^૨ અને અદ્વિતીય જેના સમાન કોઈપણ નથી, જે કથનથી અધિક,

૧ ભગવદ્ ગીતાના ૭ મા અધ્યાયના ૧૫ તથા ૧૬ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—ચતુર્વિધા ભજંતે માંજનાઃ સુકૃતિનોડ્ઝન । આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી જ્ઞાનીચ ભરતર્ષભ ॥ તેણાં જ્ઞાની નિસ્ય યુક્ત એક ભક્તિર્વિશિષ્યતે પ્રિયોહિ જ્ઞાનિનો ત્યર્થ મહં સચ મમપ્રિયઃ ॥ હે અર્જુન! હે ભરતર્ષભ! ! આર્ત (રોગપીડિત) જીજ્ઞાસુ (અનુકુલ) કામી, અને જ્ઞાની એવા ચાર પ્રકારના પુણ્યવંત જનો મને ભજે છે ૧૬ તેઓમાં આત્માજ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટ છે; કેમકે નિત્યયોગ યુક્ત મારીજ ભક્તિવાળા એવા જ્ઞાની છે, એથી જ્ઞાનીને હું અત્યંત પ્રિય છું, અને જ્ઞાની મને અત્યંત પ્રિય છે. ૧૭

૨ ભગવદ્ ગીતાના બીજા અધ્યાયના ૬૬ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે જ્ઞાનિશા સર્વ ભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્ત સંયમી । યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સાનિશા પર્યતો મુનેઃ ॥ સાંસારિક કાર્યોમાં આસક્ત બુદ્ધિ હોવાથી રાત્રિના ભગવાવાળા પણ પ્રાણીઓની જે બાલિ મુહૂર્ત રાત્રીના ચોથા પોહોર રૂપ રાત્રિ છે તે રાત્રિમાં જેની ઇન્દ્રિય અને ક્રિયા નિયત છે તે અલૌકિક બુદ્ધિને પ્રાપ્ત પરીક્ષક પુરૂષ જાગે છે, અર્થાત્ નિદ્રા-આલસ્ય અને પ્રમદાદિને છોડીને સચેત થઈ ધર્માર્થાદિનું ચિન્તન અને ઈશ્વરની ઉપાસના કરે છે, અને જે પ્રથમ ત્રણ પોહોર રૂપ રાતમાં સંસારી કામોમાં ફસાયેલાં પ્રાણી જાગે છે. તે જ્ઞાનરૂપ નેત્રથી ધર્મ, અધર્મને જોતા નિયમ પૂર્વક ધણું જોલવાવાળા વા મૈત્રા રહેવાવાળા તપસ્વી પુરૂષની રાત્રિ છે. આ શ્લોકનો બીજો એ અર્થ છે કે, જ્ઞાનીથી ભિન્ન સર્વ સાધારણ કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહાદિ દોષોમાં આસક્ત-લિપ્ત સાંસારી સુખભોગોની અભિલાષાઓમાં જ તત્પર અને ધર્મ સમ્બન્ધી કાર્યોથી વિરક્ત ચાલવાવાળા પ્રાણીઓની જે સત્-અસત્-ધર્મ, અધર્મ વા ઈશ્વર-જીવ, બન્ધન-મુક્તિ, જીવન-મરણાદિનો ઠીક ઠીક વિવેક કરવા રૂપ રાત્રિ છે કે જેમાં સર્વ સાધારણ સૂતેલાં છે અને કોઈપણ જેને સ્મરણ નથી કે મારે શું કર્તવ્ય છે. તે સર્વને રાતમાં યથા-યોગ્ય વિચાર પૂર્વક નિયમમાં ચાલવાવાળો પુરૂષ જાગે છે. તથા જે સ્ત્રી, ધન, પુત્રાદિ રૂપ સાધનોને એકત્ર કરવા રૂપ વા વિષય ભોગની ઉત્કંઠા રૂપ રાત્રિમાં સર્વ સાધારણ પ્રાણી જાગે છે તે સત્યાસત્યનો વિવેક કરવાવાળો પુરૂષની રાત્રિ છે, અર્થાત્ વિષયોની ભોગ રૂપ રાત્રિમાં તે સૂવે છે. ભાવાર્થ એ છે કે

અનામય, અવિદ્યાલેશ વળ્લુત જે બ્રહ્મ તેનાં સુખને લોગવે છે. જે બ્રહ્મનું નામ તથા રૂપ નથી.^૩ ૧ અને જે જ્ઞાસુ ગૂઢ એટલે કૂટસ્થ અર્થાત્ પ્રકૃતિ પુરૂષના શરીરી બ્રહ્મની ગતિ-પ્રાપ્તિને જાણવા ચાહે છે, તે પણ જાણવાથી નામનેજ જપીને જાણે છે.^૪ અને જે અર્થ સાધક કામના ઉપર મન લગાવીને નામ જપે છે, તે અણિમા, મહિમાદિક સિદ્ધિઓને પામીને પણ સિદ્ધ થાય છે.^૫ ૨ ચોથા જે જન મહા વિપત્તિમાં પ્રભુનું નામ ઉચ્ચારણ કરે છે^૬ તેનાં મહા કુસંકટ તત્કાળ નાશ પામે છે, અને સુખી થઈ જાય છે.^૭ એ ચાર પ્રકારના રામભક્ત છે. આ જગત્ એટલે આ પ્રકૃતિ મન્ડળ એક પાદ ભગવત્ વિભૂતિમાં અર્થાત્ અનન્તકોટિ બ્રહ્માન્ડોમાં છે. તે ચારે સુકૃતિ એટલે પુણ્યશીલ છે. અને અનધ-પાપ રહિત છે.^૮ અને ચારે ઉદાર બુદ્ધિના છે. ૩ તે ચારે ચતુર શિરોમણીને નામનુંજ અવલમ્બન છે; પરંતુ તે ચારેમાં જ્ઞાનીભક્ત ઈશ્વરને અત્યન્ત પ્રિય છે; કેમકે સર્વ પ્રયોજન શૂન્ય ભગવત્ ઉપાય અને ભગવત્જ ઉપાય તેના થાય છે. જેને સર્વસ્વ વાસુદેવજ છે, અને જે સર્વ સમ્બન્ધ વાસુદેવમાંજ માને છે, એવા જ્ઞાનીભક્ત ઈશ્વરને પણ અતિ દુર્લભ છે. તેથી અધિક ખ્યારા છે.^૯ ચારે યુગને માટે ચારે વેદમાં નામનો અધિકાર કહેલ છે;

પ્રભાતે નિદ્રા સર્વને પ્રિય હોય છે, તે સમય ઉડવાનું મન યત્ન નથી. શહેરના ચોરીદારો પણ તે સમય સૂઈ જાય છે. સ્વાર્થ બુદ્ધિવાળા કામને લીધે જે ઉઠે છે, તે સૂતેલામાં શ્રેષ્ઠ છે. અને જે ધર્મ માટે વા પરલોક સુધારવા માટે ઉઠે છે, તે સર્વોત્તમ છે. અથવા પ્રભાતનો કાંઈ નિયમ નથી. રાત્રિએ જ્યારે સર્વ નિદ્રાવશ થાય છે. ત્યારે શબ્દાદિની કાંઈ ઉપાધિ હોતી નથી. તે સમય યોગી લોકો આમૃત વાચ્ય પરમેશ્વરમાં ચિત્ત રાખે તો, તે સમય ઉપદ્રવ ન હોવાથી યોગમાં પ્રવૃત્તિ થવી બહુજ ઉત્તમ છે અને પક્ષાન્તરથી જાગે તો લોકમાં જે પ્રકારના પુરૂષ છે. એક દેવ અને બીજો અસુર દેવ ધર્માધર્મનો વિચાર કરી ધર્મમાંજ રમ્યા કરે છે કે હું કોણ છું ? કેમ ઉત્પન્ન થયો ? કોણે ઉત્પન્ન કર્યો ? ઉપાસ્ય ઈશ્વર અને ઉપાસક જીવાત્મા કોણ છે ? એમ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની સિદ્ધિ માટે જાગે છે અને અસુર પોતાના પ્રાણની પુષ્ટિના વ્યવહારમાં રમે છે. તે ધર્માદિના વિચારથી પતિત થયેલા સૂતા છે. તેમાંથી દેવતાની સ્વાર્થ સાધનરૂપ રાત્રિ છે. તેમાં દેવતા-વિવેકી મનુષ્ય સૂવે છે અને અસુર જાગે છે. પરમાર્થ સિદ્ધિ વા ધર્મ ઉપાર્જન કરવા રૂપ અસુરોની રાત્રિ છે તેમાં તે સૂતેલા છે, અને દેવતા તેમાં જાગે છે, એ પ્રમાણે બે પ્રકારના મનુષ્યમાં બે પ્રકારના અંધકાર છે.

૩ જેમકે, શિવ, શુક, સનકાદિક.

૪ જેમ કે દેવહૂતિ, પાર્વતીજી. વિદુર, ઉદ્ધવ અને રાજા પરીક્ષિત.

૫ જેમકે, ધ્રુવજી, સુશ્રોવ, વિભીષણ અને યુધિષ્ઠરાદિ.

૬ જેમકે-પ્રહ્લાદ, ગજેન્દ્ર, દ્રૌપદી અને કળિયુગના અન્તમાં વિષ્ણુચર બ્રાહ્મણ.

૭ પ્રપન્નગીતામાં કહ્યું છે કે-આર્ત્તાવિષ્ણુના શિથિલાશ્વ મીતાઘોરેષુ ધ્યાપ્રાદિષુ વર્તમાનાઃ । સંકીર્ત્ય નારાયણ શબ્દમાત્રં વિમુક્ત દુઃખાત્ સુખિનો ભવન્તિ ॥

૮ સુન્દર કાણ્ડમાં કહ્યું છે કે-સન્મુખ હોત જીવ મોહિંજબહીં । જન્મકોટિ અઘનાશ હું તબહીં ॥ પ્રપન્નગીતામાં પણ કહ્યું છે કે-નારાયણોનામ નરોન્નરાણાં પ્રસિદ્ધ ચૌરઃ કાથિતઃ પૃથિવ્યાં । અનેક જન્માન્નિત પાપસંચયં દરલ્યશેષં સ્મૃત માત્ર મેવ ॥

૯ રામો માતા મત્પિતારા મચન્દ્રઃ સ્વામીરામો મંત્રસંજ્ઞા રામચન્દ્રઃ ॥ સર્વસ્વં મે રામચન્દ્રો દયા-

પરંતુ કળિયુગમાં વિશેષ છે, કેમ કે બીજો ઉપાય નથી.^૧ ૪

દોહા—સકલ કામના હીન જે, રામભક્તિ રસલીન ॥

નામ સુપ્રેમ પિયૂષ હૃદ, તિનહું કિયે મન મીન ॥ ૨૮ ॥

(પ્રકૃતિ મન્ડલાલીત ભગવત્ ત્રિપાદ વિભૂતિ નિવાસી નિત્યશૂરી પાંચમા ભક્ત છે.) જેને ત્રિગુણાત્પર દિવ્ય વૈકુન્ઠ લોકમાં નિવાસ થવાથી ભોક્ષ પર્યન્તની કામના નથી.^૨ એવા^૩ જે સમસ્ત કામ પરિપૂર્ણ કેવળ ભક્તિરસમાં તટ્વીન તેવા-ઓએ પણ ભગવન્નામના પ્રેમ રૂપી સુન્દર અગાધ જળાશયમાં પોતપોતાનાં મનોને મીન કરી દીધાં; અર્થાત્ તેઓ પણ નામનેજ પોતાના પ્રાણધાર બાણે છે. ૨૮

ચૌ૦—અગુણ સગુણ દોડ બ્રહ્મ સ્વરૂપા ॥ અકથ અનાદિ અગાધિ અનૂપા ॥

મેરે મત વડ નામ દુહંતે ॥ કિયે જે યુગ નિજવશ નિજ વૂતે ॥ ૧ ॥

પ્રૌઢ સુજન જન જાનહિં જનકી ॥ કહહું પ્રતીતિ પ્રીતિ રુચિ મનકી ॥

પાવક યુગ સમ બ્રહ્મ વિવેક ॥ એક દારુગત દેશિય એક ॥ ૨ ॥

ઉભય અગમ યુગ સુગમ નામતે ॥ કહહું નામ વડ બ્રહ્મરામતે ॥

વ્યાપક એક બ્રહ્મ અવિનાશી ॥ સત ચેતન ઘન આનંદરાશી ॥ ૩ ॥

અમ પ્રભુ હૃદય અછત અવિકારી ॥ સકલ જીવ જગ દીન દુખારી ॥

નામ નિરૂપણ નામ યતનતે ॥ સો પ્રગટત જિમિ મોલ રતનતે ॥ ૪ ॥ .

અગુણ એટલે સર્વ ગુણ વ્યવહાર શૂન્ય અર્થા વિગ્રહ અને સર્વાન્તર યાત્રી અને સગુણ એટલે સમસ્ત સદ્ગુણ પ્રવર્તક પરવ્યૂહ વિભુએ બન્ને બ્રહ્મનાં સ્વરૂપ અકથ અપ્રતકર્થ અને અનૂપ અનાદિકાળથી છે. મારા મત પ્રમાણે તો નામ બન્નેથી મોટું છે; કેમકે એ બન્ને (અગુણ, સગુણ) સ્વરૂપોનું પ્રાપક નામ જ છે જેણે પોતાના બળવડે પોતાના વશવર્તિ કરી રાખેલ છે. ૧ મોટા જે સુજન જન છે. તે તો હું જે મારા મનની પ્રીતિ, પ્રતીતિ અને રૂચિ કહું છું તેને બાણી લેશે, જેમ બે પ્રકારનો અગ્નિ હોય છે, એક તો પોતાના પ્રકાશ તથા દાહકાદિ ગુણોનાં વ્યાપાર રહિત સમસ્ત કાષ્ટમાં વ્યાપ્ત રહેછે, અને બીજો એક સર્વગુણ પ્રવર્તક પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે એ પ્રમાણે બન્ને અગ્નિના સમાન બ્રહ્મનાં બન્ને સ્વરૂપનો નિર્ણય બાણવો. ૨ તે બન્ને સ્વરૂપ ‘અગમ છે, નામના અવલગ્નનથી સુગમ થઈ જાય છે. ઇત્યાદિ ગુણો વિચારતાં નામના બન્ને સ્વરૂપોથી અર્થાત્ વિશ્વ વ્યાપક અને રામકૃષ્ણાદિ સ્વરૂપોથી મોટું કહું છું. બુવો કે, એક વિશ્વ વ્યાપક બ્રહ્મ સચ્ચિદાનન્દ ઘન અવિ-

હુર્નાન્ય જાનેનૈવ જાનેનજાને ॥ ૧ ઉત્તર કાન્ડમાં કહ્યું છે કે—યહકાલે કાલનસાધન દુજા યોગયજ્ઞ જપતપ વ્રતપૂજા । રામાર્હિં સુમિરિય ગાહ્યરામાર્હિં । સંતત સુનિય રામ ગુણ ગ્રામાર્હિં । ૨ જીતન્ટે સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે—લોકં વૈકુન્ઠ નામાનં દિવ્યંષાઢ્ ગુણ્ય સંયુતં । અવૈષ્ણવા નામપ્રાપ્યં ગુણત્રય વિષર્જિતં । ૩ અનન્ત, ગરૂડ અને વિષ્વક્ષેન ઇત્યાદિ.

નાશી છે. ૩ આવા નિર્વિકાર પ્રભુ હૃદયમાં વિરાજમાન છતાં પણ સકળ જીવ સંસારમાં નામ નિરૂપણ વગર મહાદીન દુઃખી રહે છે. અને નામ નિરૂપણ એટલે કે નામ મંત્રનો અર્થ સમજવાથી અને તેનો વિધિપૂર્વક જપ કરવાથી તેજ બ્રહ્માનન્દ પ્રકટ થઈ જાય છે જેમ રતનથી રતનનું મૂલ્ય પ્રકટ થાય છે. તેમાં મુખ્ય રતન છે અને ગૌણ મૂલ્ય છે. તેમ અહિ મુખ્ય નામ છે અને ગૌણ રૂપ છે. ૪

દોહા—નિર્ગુણ તે રહિમાંતિ વડ, નામ પ્રભાવ અપાર ॥

કહૈં નામ વડ રામતે, નિજ વિચાર અનુસાર ॥ ૨૯ ॥

આ પ્રમાણે નામનો પ્રભાવ પ્રભુના નિર્ગુણ સ્વરૂપથી પણ બહુ મોટો છે, અને તેનો મહિમા અપાર છે. શ્રી રઘુનાથજી કરતાં પણ નામ મોટું છે, તે હું મારા વિચારાનુસાર કહું છું તે શ્રવણ કરો. ૨૯

ચૌ—રામ ભક્ત હિત નરતનુ ધારી ॥ સહિ સંકટ કિય સાધુ સુધારી ॥

નામ સપ્રેમ જપત અનયાસા ॥ ભક્ત હોઈ મુદ મંગલ રાસા ॥ ૧ ॥

રામ એક તપસ તિય તારી ॥ નામ કોટિ સ્વલ કુમતિ સુધારી ॥

ઋષિ હિત રામ સુકેતસુતાકી ॥ સહિત સેન સુત કીન વેવાકી ॥ ૨ ॥

સહિત દોષ દુસ્વ દાસ દુરાસા ॥ દલૈ નામ જિમિ રવિ નિશિ નાસા ॥

મંજેડ રામ આપ ભવ ચાપૂ ॥ ભવભય મંજન નામ પ્રતાપૂ ॥ ૩ ॥

દંડકવન પ્રભુ કીન્હ સુહાવન ॥ જન મન અમિત નામ કિય પાવન ॥

નિશિચર નિકર દલે રઘુનંદન ॥ નામ સકલ કલિકલુષ નિકંદન ॥ ૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના ભક્તોના હિતાર્થે મનુષ્ય ધારણ કરીને શ્રી અયોધ્યાના રાજ્ય સુખનો ત્યાગ કરીને પરમ કોમળ બ્રહ્માદિ વન્દિત ચરણારવિન્દોથી, મહાકઠોર વિધ્યાદિ પર્વત દંડકાદિ વનોમાં ચાલીને અતિદુઃસહ આતપ, વર્ષા, ટાઢ સહન કરી, વલક્ષ્ણ વસ્ત્ર ધારણ કરી કન્દમૂળ ફળ ભોજન કરી, પ્રાણપ્રિયા શ્રી જાનકીજીનો વિયોગ સહન કરી, દુષ્ટોનો વિધ્વંસ કરી ભક્તોને સુખી કર્યા. અને નામનો પ્રેમ સહિત જપ કરતાં જ વિના પ્રયાસે ભક્તજન આનન્દ મંગળના નિવાસ થઈ જાય છે. ૧ રામે તો એક તપસ્વીની સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. એક અર્થાત્ પ્રધાન તપસ્વી જોતમ રૂપિ તેના અંગનો સંગ કરેલ જે અહિંદ્યા કે પોતે પણ તપસ્વીની છે, તે ટાઢ, તડકો, વર્ષા અનેક વર્ષ પર્યન્ત સહન કરી, એકલી હતી, તરવા ચોગ્ય હતી, તેને રામે તારી, અને નામે તો કરોડો જે બળ તેની કુમતિને સુધારી દીધી છે. ૨ (આ પ્રકારે સંક્ષેપથી સર્વ રામ ચરિત્ર કહ્યું, હવે તેનું વિવર્ણ કરવામાં આવે છે.) રામે તો પોતાના પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાના ગુરૂ સકળ વીર વિદ્યા પ્રહાયક વિશ્વામિત્રના યજ્ઞની રક્ષાને માટે સુકેતુ યજ્ઞની પુત્રી તાડુકાને તેના પુત્ર તથા સેના સહિત નિઃસત્વ કરી નાખી હતી. અને સૂર્ય જેમ રાત્રિને નિશ્શેષ કરે છે, તેમ

નામ જીવેની કામ ક્રોધાદિ જનિત અનેક દુષ્ટ આશાઓને તેના પુત્ર-પાપ અને સેના-દુઃખસહ અનાયાસે નાશ કરે છે. રામે તો પોતે જાતે જન્મે શ્રી સદાશિવજીનું પ્રાચીન પિનાક ધનુષ્ ભાંગ્યું હતું, અને નામનો તો પ્રતાપજ પરમ દુર્જય છે; કારણ કે નામ તો સંસારનાં નિત્ય નવીન જન્મ મરણ રૂપ સંસારના ભયને ભાંગી નાખે છે. ૩ રામે તો એક દન્ડકવનને શોભાયમાન કર્યું હતું અને નામે પોતાના અનેક જપનારાઓના મન રૂપી વન પવિત્ર કરી દીધાં છે. શ્રી રામચન્દ્રજીએ તો રાક્ષસના સૈન્યને માર્યું હતું અને નામ તો પોતાના જાપકોનાં અનેક જન્માર્જીત પાપો અને કળિયુગના સઘળા દોષો કાપી નાખે છે. ૪.

દોહા-શવરી ગ્રીધ સુસેવકન, સુગતિ દીન્હ રઘુનાથ ॥

નામ ઉધારે અમિત સ્વલ્લ. વેદ વિદિત ગુણગાય ॥ ૩૦ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ તો જટાયુ અને શવરીઆદિ સુસેવકોને સુગતિ આપી છે. તેમાં જટાયુએ તો સીતાજી માટે પ્રાણ આપ્યાં અને શવરીએ ભૂખ્યા અને તરસ્યા હતા, તે અવસ્થામાં શીતળ જળ અને મધુર ફળ આપ્યાં. અને નામ તો નિષ્પ્રયોજન અનેક ખળોને સુગતિ આપે છે, એ વાર્તા વેદ પ્રસિદ્ધ છે. ૩૦

ચૌ૦-રામ સુકળ વિભીષણ દોઝ ॥ રામે શરણ જાન સવ કોઝ ॥

નામ અનેક ગરીબ નિવાજે ॥ લોક વેદ વર વિરદ વિરાજે ॥ ૧ ॥

રામ માલુ કપિ કટક વટોરા ॥ સેતુ હેતુ શ્રમ કીન્હ ન થોરા ॥

નામ લેત મવાસિંધુ સુલાહી ॥ કરદુ વિચાર સુજન મનમાહી ॥ ૨ ॥

રામ સકુલ રણ રાવણ મારા ॥ સીય સહિત નિજપુર પગુધારા ॥

રાજારામ અવધ રજધાની ॥ ગાવત ગુણ સુર મુનિ વરવાની ॥ ૩ ॥

સેવક સુમિરત નામ સપ્રીતી ॥ બિન શ્રમ પ્રબલ મોહદલ જીતી ॥

ફિરત સનેહ મગન સુખ.અપને ॥ નામ પ્રતાપ શોચ નહિ સપને ॥ ૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ સુગ્રીવને સહાયતાર્થ અને વિભીષણને લેહાર્થ શરણે રાખ્યા હતા એ વાત સર્વના જાણવામાં છે. અને નામે તો અનેક સકળ પુણ્ય કર્મ રહિતોને નિષ્પ્રયોજન તરણ તારણ કરી દીધા, જેના લોક અને વેદમાં ઉત્તમ યશ પ્રસિદ્ધ છે. ૧ રામચન્દ્રે તો સાતે સમુદ્રમાં અતિ નાનો ક્ષાર સમુદ્ર તેનો ભરતખન્ડ અને ત્રિકૂટાચળના મધ્યની નાની ખાડી તે ઉપર પુલ માટે અઠાર પદ્મ રીછ અને વાનરાધિપ એકત્ર કર્યા ત્યારે મહાશ્રમથી પુલ બાંધ્યો. અને નામ તો લેતાંજ મહા દુસ્તર અપાર સંસાર સિન્ધુ અનન્ત જીવોનાં શૂંષ્ક થઈ જાય છે માટે હે બુદ્ધિમાન પુરૂષો ! રામ અને નામની આ ન્યુનાધિક્યતાનો વિચાર કરો. ૨ શ્રી

૧ બિનય પત્રિકામાં લખ્યું છે કે-કૌશ કેવટ અપરમાલુ નિશ્વ શવરિચદ્દ શમદ દયાદાનહીને । નામ લિખે તેપિ કિયે પરમ પાવન સકલ તરત નર તિનકે ગુણ ગાન કીને ।

રામચન્દ્રજીએ તો, જે રાવણને શ્વેતદ્વીપમાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ પકડીને સમુદ્રમાં નાખી દીધો હતો, અને પાતાળમાં બાળકોએ ઘોડારમાં બાંધી રાખ્યો હતો, એવા દુર્બળ રાવણને કુળ સહુ મારીને સીતાજી સહિત પોતાની અયોધ્યાપુરીમાં રાજ્ય કર્યું હતું. તે તેના યશ દેવતા અને મુનિ લોકો ઉત્તમ વાણીથી ગાય છે. વર-વાણી એટલે 'વેદાદિ સદ્ગુણો' પણ અર્થ થાય છે. ૩ અને રામનામનો જપ કરનારાઓ તો પ્રેમ સહિત નામનોજ જપ કરતાંજ, અનાયાસે પરમ દુર્બળ્ય મોહરૂપી રાવણને તેના મહાપ્રબળ પ્રચન્ડ કામાદિ પરિકરસહુ પરાજય કરીને સ્નેહ-મમ્મ થઈ સ્વચ્છન્દ વિચરે છે. જેને નામના અનુગ્રહથી કોઈવાતનો શોચ અને કોઈનો ડર સ્વપ્નમાં પણ થતો નથી.

દોહા-બ્રહ્મરામર્તે નામવડ, વરદાયક વરદાન ॥

રામચરિત શતકોટિ મહં, લિય મહેશ જિયજ્ઞાન ॥ ૩૧ ॥

જ્યારે બ્રહ્મ અને રામ એ બન્નેથી મોટું અને બ્રહ્માદિક વરદાયકોતું પણ વરદાયક નામને બાળ્યું, ત્યારે, તો સો કરોડ રામચરિત્રમાંથી શ્રી મહાદેવજીએ હૃદયમાં વિચાર કરીને રામ નામને ગ્રહણ કર્યું છે. ૩૧.

ચૌ-નામ પ્રતાપ શમ્ભુ અવિનાશી ॥ સાજ અમંગલ મંગલરાશી ॥

શુક સનકાદિ સિદ્ધિ મુનિ યોગી ॥ નામ પ્રસાદ બ્રહ્મ સુખ મોગી ॥ ૧ ॥

નારદ જાનેડ નામ પ્રતાપૂ ॥ જગ પ્રિય હરિ હિં હરિ પ્રિય આપૂ ॥

નામ જપત પ્રમુ કીન્દ પ્રસાદૂ ॥ ભક્ત શિરોમણિ મે પ્રહલાદૂ ॥ ૨ ॥

ધ્રુવ સગલાનિ જપ્યો હરિ નામૂ ॥ પાયડ અચલ અનૂપમ ઠામૂ ॥

સુમિરિ પવનમુત પાવન નામૂ ॥ અપને વશ કરિ રાખ્યો રામૂ ॥ ૩ ॥

અપર અજામિલ ગજ ગણિકાઝ ॥ મયે મુક્ત હરિનામ પ્રમાઝ ॥

કહઉં કહાઉં લાગિ નામ બેડાઈ ॥ રામ ન સંકર્હિ નામ ગુણ ગાઈ ॥ ૪ ॥

નામના^૧ જપતા પ્રસાદથી જગદ્વંદ્ય, જગદીશ્વર શ્રી મહાદેવજી અમર થયા, અને મહા અમંગળ સાજ અર્થાત્ ચિતા ભસ્મલેપન, મુણ્ડમાળ ધારણ, વ્યાધિ-ગળ ચર્મ પરિધાન, ભુજંગ ભૂષણ અને ધતૂરાદિ વિષ લોજન કરવા છતાં પણ મહામંગળ રાશિ થયા અને મહા ભાગવત પ્રધાન શ્રી શુકદેવજી, સનક, સનન્દન, સનાતન અને સનતકુમાર, લોમશ, અને કપિલદેવજી ઇત્યાદિ સિદ્ધ, મુનિયોગીઓ

૧ સો કરોડને ત્રણથી ભાગ દેતાં એક કરોડ રહે, તે એક કરોડને ત્રણથી ભાગતાં એક લાખ રહે, તેને ત્રણથી ભાગતાં એક હજાર બચે, તે એક હજારને ત્રણથી ભાગતાં એકસો રહે, એકસોને ત્રણથી ભાગ દેતાં એક શ્લોક બચે. શ્લોકના બત્રીશ અક્ષરને ત્રણથી ભાગ દેતાં 'રામ' એ નામ ૩૫ એ અક્ષર બચ્યા કે જેઓનું શ્રી મહાદેવે ગ્રહણ કર્યું.

૨ હવે મહા ભાગવતોથી લઈને પતિતો પર્યન્ત સર્વને નામથીજ પરસાભ દર્શાવે છે.

પણ નામનાજ પ્રસાદથી બ્રહ્મસુખના ભોક્તા થયા. ૧ નારદજીએ^૧ જ્યારે દાસી યોનિમાં નામનો પ્રતાપ જાણ્યો. ત્યારે તે નામના પ્રતાપે પરમ હુસ્ત્યજ સંસારનો ત્યાગ કરીને સકળ જગતના પ્યારા હુરિના પ્યારા થયા. નામ જપતાંજ પ્રભુએ પ્રહ્લાદને^૨ ભક્ત શિરોમણિ અર્થાત્ અગ્રગણ્ય કર્યા; કેમકે પ્રહ્લાદજીએ પ્રભુના વિશ્વવ્યાપ્તત્વને પ્રત્યક્ષ દર્શાવી દીધું તેથી ભક્ત શિરોમણિ છે. ૨ ધ્રુવજીએ^૩ પિતાના નિરાદરથી ગ્લાની માનીને ભગવન્નામનો જપ કર્યો તેથી અચળ અતિઉચ્ચ સ્થાન પામ્યા કે જેની સમસ્ત ગ્રહનક્ષત્ર પ્રદક્ષિણા કરે છે. તેમજ હનુમાનજી પણ પરમ પાવન જે રામનામ તેના પ્રતાપના વિશ્વાસથી તેનું સ્મરણ કરીને સમુદ્ર ઉદ્ધાન, અક્ષાદિ નિધન, અને લંકા દહનાદિ ક્રિયા કરી. આવા દૃઢ વિશ્વાસથી શ્રી રામચન્દ્રજીને વશ્ય કરી લીધા. ૩ બીજા પણ અન્તમિલ,^૪ ગજ^૫ અને ગણિકાદિ^૬ પણ શ્રી રામનામના પ્રભાવથી મુક્ત થઈ ગયા. નામની મહત્તા કેટલી કહું. અનન્તગુણોના કારણે રામ પણ પોતાના નામના ગુણોને સંપૂર્ણ ગાઈ શકે તેમ નથી. ૪

દોહા—રામ નામ કો કલ્પતરુ, કોલિ કલ્યાણ નિર્વાસ ॥

જો સુમિરત મયે ભાંગતે, તુલસી તુલસીદાસ ॥ ૩૨ ॥

કળિયુગમાં તો સમસ્ત કલ્યાણ અને ગુણોના નિવાસ રૂપ રામ નામજ કલ્પવૃક્ષ છે. જેનું સ્મરણ કરતાંજ હું મહા અપાવન કે જે ભાંગ અશુદ્ધ અને સહજ મદિરા છે, તેના સમાન મલીન તે પરમોત્તમ વિષ્ણુરૂપ તુલસીના સમાન થઈ ગયો. ૩૨

ચૌ—ચહૈં યુગ ત્રીન કાલ તિહું લોકા ॥ મયે નામ જપિ જીવ વિશોકા ॥

વેદ પુરાણ સન્ત મત યેહ ॥ સકલ સુકૃત ફલ રામ સનેહ ॥ ૧ ॥

ધ્યાન પ્રથમ યુગ મસ્ર વિધિ દૂજે ॥ દ્વાપર પરિતોષિત પ્રમુ પૂજે ॥

કલિ કેવલ મલમૂલ મર્લીના ॥ પાપપયોનિધિ જનમન મીના ॥ ૨ ॥

નામ કામતરુ કાલ કરાલા ॥ સુમિરત શમન સકલ જગજાલા ॥

રામનામ કલિ અભિમત દાતા ॥ હિત પરલોક લોક પિતુમાતા ॥ ૩ ॥

નહિં કલિ કર્મ ન ભક્તિ વિવેકૂ ॥ રામનામ અવલમ્બન એકૂ ॥

કાલનેમિ કલિ કપટ નિધાનૂ ॥ નામ સુમતિ સમરથ હનુમાનૂ ॥ ૪ ॥

૧ નારદજીની કથા શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમ સ્કન્ધના સાતમાં અધ્યાયમાં છે

૨ પ્રહ્લાદજીના કથા શ્રી ભાગવતના પ્રથમ સપ્તમ સ્કન્ધમાં છે.

૩ ધ્રુવજીની કથા ભાગવતના ચતુર્થ સ્કન્ધમાં છે, અને તે જગ પ્રસિદ્ધ છે.

૪ અન્તમિલની કથા ભાગવતના ષષ્ઠ સ્કન્ધમાં છે.

૫ ગજેન્દ્રની કથા ભાગવતના અષ્ટમ સ્કન્ધમાં છે.

૬ પિંગળા વૈશ્યાની કથા ભાગવતના એકાદશ સ્કન્ધમાં છે.

આરે યુગ એટલે સતયુગમાં ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ ઇત્યાદિ, ત્રેતામાં સુગ્રીવ, વિ-
ભીષણાદિ, દ્વાપરમાં ઉગ્રસેન, પાણ્ડવાદિ અને કળિયુગમાં મહાધોર બ્રહ્મશાપથી
પરીક્ષિત ઇત્યાદિ અને ત્રણ કાળ એટલે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન તેમાં ભવિ-
ષ્ય કાળમાં વિષ્ણુચક્ર આદિ, અને ત્રણે લોક એટલે સ્વર્ગ, પૃથિવી અને પાતાળ
તેમાં સ્વર્ગમાં નારદાદિક, પાતાળમાં રાજા જલિ ઇત્યાદિ જીવ નામનો જપ કરીને-
જ સમસ્ત શોક રહિત થયા. વેદ પુરાણાદિક ગ્રંથ અને સર્વ પ્રાચીન આચાર્યોનો
મત એ છે કે, સકળ સુકર્મોત્તુ પરમ ફળ ભગવત્ પ્રેમ છે. ૧ તે ભગવત્ પ્રેમ પ્રથ-
મના યુગોમાં કષ્ટ સાધ્ય હતો; અર્થાત્ સતયુગમાં ધ્યાન, ત્રેતામાં યજ્ઞ, દ્વાપરમાં
વિધિપૂર્વક પૂજનથી મળતો હતો. તેજ ભગવત્ પ્રેમ, મહામલીન, કેવળ પાપનુંજ
મૂળ આ કળિયુગમાં કે જેમાં પાપરૂપી જળને જીવોનું મન મીનના સમાન છોડ-
તુંજ નથી. ૨ તે કારણ કળિયુગમાં તે ભગવત્ પ્રેમને, ભગવન્નામ કલ્પવૃક્ષના સમાન
સ્મરણ કરતાં જીવોનાં જગતનાં સકળ બન્ધન કાપીને અનાયાસે આપે છે. રામના-
મજ કળિયુગમાં સકળ મનોરથોને આપનાર છે. પરલોકનો સાથી પરમ મિત્ર અને
લોકમાં પાળક માતા પિતા છે. ૩ કળિયુગમાં કર્મ નથી, ઉપાસના નથી, જ્ઞાન નથી
કેવળ રામનામનોજ સકળ જીવોને આધાર છે. કાળનેમિના સમાન કળિયુગ કપ-
ટનો નિધાન છે, કે જે પુત્ર, સ્ત્રીદ્વારા ભગવત્ના અનેક કર્મોથી જીવોને વિસરાવે
છે, તેવા કળિયુગ રૂપી કાળનેમિને મારવામાં રામનામ રૂપી પરમ પ્રવીણ મહા-
બુદ્ધિશાળી હનુમાન્જી છે.

દોહા—રામનામ નરકેશરી, કનકકશિપુ કલિકાલ ॥

જાપક જન પ્રહ્લાદ જિમિ, પાલ્હિ દલ સુરસાલ ॥ ૩૩ ॥

રામનામ શ્રી નૃસિંહજી, અનેક વિકાળ હિરણ્યકશિપુ અને રામનામનો જપ
કરનાર પ્રહ્લાદ છે. તે નામ નૃસિંહ કળિયુગનો નાશ કરી, જપ કરનાર પ્રહ્લાદનું
પાળન કરે છે. ૩૩

ચૌ—ભાવ કુભાવ અનલ આલસહં ॥ નામ જપત મઙ્ગલ દિશિ દશહં ॥

મુમિરિ સો રામ નામ ગુણગાથા ॥ કરૌં નાઈ રઘુનાથહિ માથા ॥ ૧. ॥

મોરિ સુધારાહિં સો સવ ભાંતી ॥ જામુ કૃપા નહિં કૃપા અઘાતી ॥

રામ સુસ્વામિ કુસેવક મોસે ॥ નિજ દિશિ દેલિ દયાનિધિ પોસે ॥ ૨ ॥

લોકહું વેદ મુસાહેબ રીતી ॥ વિનય સુનત પહિંચાનત પ્રીતી ॥

ગની ગરીબ ગ્રામ નર નાગર ॥ પણિંડત મૂઢ મલીન ઉજાગર ॥ ૩ ॥

મુકાવિ કુકાવિ નિજમતિ અનુસારી ॥ નૃપહિ સરાહત સવ નરનારી ॥

સાધુ સુજાન સુશીલ નૃપાલા ॥ ર્શ અંશ ભવ પરમ કૃપાલા ॥ ૪ ॥

મુનિ સનમાનહિં સર્વહિં સુવાની ॥ મળિત મક્તિ મતિ ગતિ પહિવાની ॥

યહ પ્રાકૃત મહિપાલ સ્વભાજ ॥ જાનિ શિરોમણિ કોશલરાજ ॥ ૫ ॥

રીક્ષત રામ સનેહ નિસોતે ॥ કો જગ મન્દ મલિન મતિ મોતે ॥

જે નામના પ્રેમથી પ્રહ્લાદ, વિલીપણાદિ, કુભાવથી કંસ, શિશુપાલાદિ, ક્રોધથી હિરણ્યકશિપુ, કામથી રાવણ અને આગસથી અન્તમીલ ઇત્યાદિની પેઠે ભગવંન્નામના ઉચ્ચારણથી દશે દિશાઓમાં મંગળજ થાય છે. હવે તો હું તે નામનું સ્મરણ કરીને તે નામના નામી શ્રી રામચન્દ્રજીનાજ ગુણોની કથા અનન્ય ભાવથી શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરીને વર્ણન કરું છું. ૧ કેમકે મારી કરેલી બગડેલી વાણીને તેજ સ્વામી સુધારી-લેશે, જેની કૃપાની અભિલાષી કૃપા પણ સદેવ રહે છે બીજે એમ પણ અર્થ થાય છે કે, મારી આ યથોક્ત વાણીને આપની પરમ કૃપાળુતાથી સારી રીતે અંગિકાર કરી લેશે. શ્રી રામચન્દ્રજી સમાન સુંદર સ્વામી અને મારા સમાન ખરાબ સેવક, તોપણ દયાનિધિ પ્રભુ પોતાના તરફ જોઈને માફ પોષણ કરશે. ૨ કેમકે લોક અને વેદમાં પણ સુસ્વામીઓની એવીજ રીતિ જોવામાં આવેછે કે પોતાના પ્રશંસકની વિનતિ સાંભળતાંજ, તેની પ્રીતિ અને પરિશ્રમને જાણી લિયે છે. ધનવાન, ગરીબ, ગમાર, ચતુર, પન્ડિત, મૂળી, મલીન ચિવટવાળો, સુકવિ અને કુકવિ વિગેરે પોતપોતાની બુદ્ધિના અનુસાર પોતપોતાના રાજાઓની સર્વ પ્રશંસા કરે છે. ત્યાં સજ્જન, હૃદયજ્ઞ અને શીલવાન ઇશ્વરનો અંશ તેથી પરમ દયાળુ તે પોતાની પ્રશંસાને સાંભળી સર્વને મધુર અને કોમળ વાણીથી તેઓનાં જાણણ, ભક્તિ સ્થિતિ અને તેઓની બુદ્ધિની પોહોચ જાણીને સન્માન આપેછે. જ્યારે સાંસારિક મનુષ્ય રાજાઓનો એવો સ્વભાવ થાય છે તોપણ સૌશીલ્ય, વાતસલ્ય, ઔદાર્ય, સૌન્દર્ય, સૌલભ્ય અને ગાંભીર્ય એ ષડ્ગુણ સમ્પન્ન સર્વેશ્વર, સર્વજ્ઞ, શિરોમણિ રાજાધિરાજ કોશલેન્દ્ર, શ્રી રામચન્દ્રજીનું તો કહેવુંજ શું? ૩-૪-૫ જગત્માં મારાથી અધિક મન્દ અને મલીન બુદ્ધિવાળો કોણ છે? અર્થાત્ કોઈ નથી. (પણ પ્રીતર નહિ) કેમકે શ્રી રામચન્દ્રજી તો અખન્ડ સ્નેહથી રીઝે છે. ૦

દોહા-શઠ સેવકની પ્રીતિ રુચિ, રસિહાં રામ કૃપાલુ ॥

ઉપલ કિયે જલયાન જિહિ, સચિવ સુમતિ કપિ ખાલુ ॥ ૩૪ ॥

જેણે પત્થરાઓને પાણીમાં તારયા અને વાનર રીંછને બુદ્ધિમાન બનાવી મંત્રી કરયા હતા, તે દયાળુ પ્રભુ મારા સમાન શઠ સેવકની પ્રીતિ ઉપર રૂચિ રાખશે. ૩૪

દોહા-હમદૂં કહાવત સર્વ કહત, રામ સહત ઉપહાસ ॥

સાહેબ સીતાનાથસે, સેવક તુલસીદાસ ॥ ૩૫ ॥

મને કોઈ ખૂંછે છે કે તું કોણ છે? ત્યારે હું કહું છું કે હું શ્રી રામચન્દ્રજીનો હાસ છું. જો કે તેથી પ્રભુનું હાસ્ય થાય છે; કેમકે સીતાપત્ની તો સ્વામી અને મારા (તુલ-

સીદાસ) સમાન સેવક આમ છતાં પણ પ્રભુ પોતા તરફ જોઈને એ ઉપહાસને સહન કરે છે. ૩૫.

ચૌ૦—અતિ બડિ મોરિ ઢિઠાઈં સ્વોરી ॥ સુનિ અઘ નરકહુ નાક સિકોરી ॥

સમુદ્ધિ સહમિ મોહિં અપડર અપને ॥ સો સુધિ રામ કીન્હ નાહિં સપને ॥ ૧ ॥

સુનિ અવલોકિ સુચિત ચસુ ચાહી ॥ ‘ભક્તિ મોરિ મતિ સ્વામિ સરાહી ॥

કહત નશાઈ હોઈ અતિ નીકી ॥ રીક્ષત રામ જાનિ જન જીકી ॥ ૨ ॥

લહત ન પ્રમુ ચિત ચૂક કિયેકી ॥ કરત સુરત સૌ વાર હિયેકી ॥

જેહિ અઘ વધેડ વ્યાધ જિમિ વાલી ॥ ફિરિ સુકંઠ સોઈ કીન્હ કુચાલી ॥ ૩ ॥

સોઈ કરતૂતિ વિભીષણ કેરી ॥ સ્વપ્નેહું સો ન રામ હિય હેરી ॥

તે ભરતહિ મેંટત સનમાને ॥ રાજસભા રઘુવીર વચ્ચાને ॥ ૪ ॥

અતિ મહાન્ જે મારી ધૃષ્ટતા અને દોષો કે જેને સાંભળીને સકળ પાપ અને રૌરવાદિ નરક પણ પોતાનું નાક સંકોડે છે. તે સમજીને મને મારા પોતાના જ ભયથી ભય રહ્યા કરે છે; છતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના સૌશીલ્યાદિ ગુણોને લીધે સ્વપ્નમાં પણ તેનું સ્મરણ કર્યું નથી. ૧ પણ મારા સઘળા દોષો અન્યના મુખથી સાંભળીને અને પોતે જોઈને પણ ઉદારદૃષ્ટિ સ્વામીએ ન સાંભળ્યાં અને ન જોયા કરીને મારી ભક્તિ અને મારી બુદ્ધિની પ્રશંસા કરી. તેથી નિશ્ચય થાય છે કે જીવોની બાહ્યવૃત્તિ સંસારના કહેવામાં અતિ ખરાબ હોય વા સારી હોય, પણ ઈશ્વર તો કેવળ જનના હૃદયની પ્રીતિને જાણીનેજ પ્રસન્ન થાય છે. ૨ જે પોતાના ભક્તોથી ચૂક થાય છે, તે સ્વામીના ચિત્ત ઉપર રહેતી નથી, પણ વારંવાર તેના હૃદયની પ્રીતિનુંજ સ્મરણ કરે છે. જીવો કે-જે પાપથી અર્થાત્ ભાઈની સ્ત્રી ગ્રહણ કરવાથી વ્યાધની પેઠે વાલીને માર્યો તેજ પાપ સુગ્રીવ અને વિભીષણે કર્યું, પણ રામચન્દ્રજીએ સ્વપ્નમાં પણ તે જોયું નહિ, પરંતુ ભરત ભેટ સમય અને રાજસભામાં શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેઓની સન્માન પૂર્વક પ્રશંસા કરી હતી. ૩-૪

દોહા—પ્રમુ તરુ તર કાપિ ઢાર પર, તે કિય આપ સમાન ॥

તુલસી કહું ન રામસે, સાહવ શીલનિધાન ॥ ૩૬ ॥

દોહા—રામ નિકાઈ રાવરી, હૈ સવહીકો નીક ॥

જો યહ સાંચી હૈ સદા, તૌ નીકો તુલસીક ॥ ૩૭ ॥

યહિ વિધિ નિજ ગુણ દોષ કહિ, સવાહિં બહુરિ શિરનાય ॥

વરણૌં રઘુવર વિશદ યશ, સુનિ કલિંકલુષ નશાય ॥ ૩૮ ॥

જીવો કે ! સ્વામી તો વૃક્ષની નીચે અને અપળ વાનર સેવક ડાળો ઉપર

અર્થાત્ શિર ઉપર ક્રૂરતા કરે, તેનું પણ સ્વામીએ સન્માન કર્યું, એવા શીળનિધાન રામના સમાન સ્વામી, તુલસીદાસજી કહે છે કે અન્ય કયાંય પણ મળે તેમ નથી. હે શ્રી રામચન્દ્રજી ! આમની ભલાઈ સર્વ ઉંચ, નીચ જીવોને માટે ઉત્તમ છે, એમ સર્વ કોઈ કહે છે. જો એ વાર્તા સદા સત્ય છે, તોપણ તુલસીદાસનું સર્વ બન્યું બનાવ્યું છે. આ પ્રમાણે પોતાના દોષ અને સ્વામીના ગુણ કહીને અને પુનઃ સર્વને શિર નમાવીને શ્રી રામચન્દ્રજીના નિર્મળ યશ કહીશ, કે જેને સાંભળીને કળિયુગનાં સકળ પાપ નાશ થઈ જાય. ૩૬-૩૭-૩૮

ચૌ૦-યાજ્ઞવલ્ક્ય જો કથા સુહાઈ ॥ ભરદ્વાજ મુનિવરહિ સુનાઈ ॥

કહિહૌં.સોઈ સમ્વાદ બચાની ॥ સુનહુ સકલ સજ્જન સુખ માની ॥ ૧ ॥

શમ્ભુ કીન્હં યહ ચરિત સુહાવા ॥ બહુરિ કૃપા કરિ ઉમહિં સુનાવા ॥

સો શિવ કાકભુશુન્ડાહિ દીન્હા ॥ રામભક્ત અધિકારી ચીન્હા ॥ ૨ ॥

તોહિસન યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિપાવા ॥ તિન પુનિ ભરદ્વાજ પ્રતિ ગાવા ॥

તે શ્રોતા વક્તા સમ શીલા ॥ સમદરશી જાનહિં હરિલીલા ॥ ૩ ॥

જાનહિં તીનિકાલ નિજજ્ઞાના ॥ કરતલગત.આમલક સમાના ॥

ઔરૌ જે હરિભક્ત સુજાના ॥ કહિહિં સુનહિં સમુજાહિં વિધિ નાના ॥ ૪ ॥

૧ સર્વ શાસ્ત્ર વિખ્યાત શ્રી યાજ્ઞવલ્ક્ય રૂપિએ જે કથા પરમ ભાગવત્ શ્રીભરદ્વાજ મુનિવર્યને સંભળાવી હતી, તેજ તેઓનો મુખ્ય સમ્વાદ વિસ્તારથી કહું છું. તેને સર્વ ભગવન્નન સુખ પૂર્વક સાંભળો. ૧ પ્રથમ આ માનસ રામચરિત્ર પરમ-સુંદર શ્રી સદાશિવજીએ નિર્માણ કરેલ છે, પછી કૃપા કરીને શ્રી પાર્વતીજીને સંભળાવ્યું, અને તેજ લોમશ ઋષિદ્વારા કાફલુશુન્ડિને રામ ભક્તિના અધિકારી બાણીને આપ્યું. ૨ કાફલુશુન્ડિ પાસેથી યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પામ્યા અને તેણે ભારદ્વાજ મુનિને કહ્યું. તે સર્વ શ્રોતા અને વક્તા અર્થાત્ શ્રી શિવ પાર્વતીજી અને લોમશ રૂપિ તથા કાફલુશુન્ડિ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય તથા ભારદ્વાજ મુનિએ કહેવા તથા સાંભળવાધાળા પરસ્પર સમાન છે. સમદર્શી અને યથાર્થ ભગવત્ લીલાને જાણે છે. ૩ અને ત્રણે કાળના ચરિત્રને હાથમાં રાખેલાં આમળાંની પેડે પોતાના જ્ઞાનથી બાણુતા હતા. એ પ્ર-

૧ કટલીક પ્રતોમાં ૩૮ માં દોહાનું ઉત્તરાર્ધ. ૧. સુમિર ભવાનિ શંકરહિ, કહિ કવિ કથા સુહાય. ૧. આ રીતે છે; એટલે કે ભવાનિ અને શંકરનું સ્મરણ કરીને શોભાયમાન કથા કવિ એટલે તુલસીદાસજી કહે છે.

૨ અહિ બીજી ચતુર્દશી સમાપ્ત થઈ. આ બીજી ચતુર્દશીમાં રામપરિકરને અભિવન્દન અને રામના મની પ્રશંસા અને પોતાની હીનતા વર્ણવી.

૩ હવે ચોપાઈઓની ત્રીજી ચતુર્દશીમાં જે અન્યોનો આ પ્રબન્ધ કરેલો છે તેની ઉત્પત્તિ, અને પ્રચાર પછી સમ્પ્રદાય દ્વારા પરમ્પરાથી તે પોતાના ગુરુ મુખથી પોતાનું સદ્અન્યોની રીતિ ઉપર પ્રાપ્ત થયું, અને તેનું માહાત્મ્ય. નિર્માણ, કાળસ્થાન અને માનસરનું વર્ણન આવશે.

કારે અન્ય પણ જે સંજ્ઞાન હરિભક્ત છે, તે એકથી એક મારા ગુરૂ પર્યન્ત બધા ભગવાનની કથા કહે છે, સાંભળે છે અને સમજે છે. ૪

દોહા-મૈં પુનિ નિજ ગુરુસન સુની, કથા સુશુકર સેત ॥

સમુજ્ઞ નહીં તસ વાલપન, તબ અતિ રહેહું અચેત ॥ ૩૯ ॥

દોહા-શ્રોતા વક્તા જ્ઞાનનિધિ, કથા રામકી ગૂઢ ॥

કિમિ સમુજ્ઞે યહ જીવજડ, કલિમલ ગ્રસિત વિમૂઢ ॥ ૪૦ ॥

તેમ મેં પણ મારા ગુરૂ પાસેથી આ કથા તીર્થોત્તમ શ્રીવારાહ^૧ ક્ષેત્રમાં સાંભળી હતી; પરન્તુ જેવી ગુરૂએ વર્ણન કરી, તેવી મારા સમજવામાં ન આવી; કેમકે ત્યારે હું બાળકપણને લીધે અતિ અજ્ઞાન હતો. આ અતિ ગૂઢ શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા છે, તેને કહેનારા તથા સાંભળનારા અર્થાત્ શિવ પાર્વતી, કાશ્યપશુન્દિ અને ગરુડ, અને યાજ્ઞવલ્કય અને ભરદ્વાજ જ્ઞાનના નિધાન હતા, તેને હું જડ જીવ કે જે કળિના મળોથી ગ્રસિત અને મૂઢ શી રીતે સમજી શકું. ૩૯-૪૦

ચૌ-તદાપિ કહી ગુરુ વારહિવારા ॥ સમુજ્ઞિપરી કલુ મતિ અનુસારા ॥

ભાષાવન્ધ કરવ મૈં સોઈ ॥ મોરે મન પ્રબોધ જોહિ હોઈ ॥ ૧ ॥

જસ કલુ બુધિ વિવેક વલ મોરે ॥ તસ કહિહૌં હિય હરિકે પ્રેરે ॥

નિજ સંદેહ મોહ ભ્રમ હરણી ॥ કરૌં કથા ભવ સરિતા તરણી ॥ ૨ ॥

બુધ વિશ્રામ સકલ જન રંજનિ ॥ રામકથા કલિ કલુષ વિભંજનિ ॥

રામકથા કલિ પન્નગ ભરણી ॥ પુનિ વિવેક પાવક કહૌં અરણી ॥ ૩ ॥

રામકથા કલિ કામદ ગાઈ ॥ સુજન સર્જીવન મૂરિ મુહાઈ ॥

સોઈ વસુધાતલ સુધા તરંગિનિ ॥ ભવભંજનિ ભ્રમભેક ભુવંગિનિ ॥ ૪ ॥

અમુર સેન સમ નરક નિકંદિનિ ॥ સાધુ વિબુધ કુલ હિત ગિરિ નંદિનિ ॥

સન્ત સમાજ પયોધિ રમાસી ॥ વિશ્વભાર ધર અચલ ક્ષમાસી ॥ ૫ ॥

યમગણ મુંહ મસિ જગ યમુનાસી ॥ જીવનમુક્તિ હેતુ જનુ કાસી ॥

રામહિ પ્રિય પાવનિ તુલસીસી ॥ તુલસિદાસ હિત હિય હુલસીસી ॥ ૬ ॥

શિવપ્રિય મેકલ શૈલ સુતાસી ॥ સકલ સિદ્ધિ પ્રદ સંપતિરાસી ॥

સદ્ગુણ સુરગણ અમ્બ અદિતિસી ॥ રઘુવર ભક્તિ પ્રેમ પરમિતિસી ॥ ૭ ॥

તોપણ જ્યારે કથાણુ ગુરૂએ વારંવાર સમજાવીને કહી, ત્યારે જેવી બુદ્ધિના અનુસાર મારા સમજવામાં આવી, તે પ્રમાણેજ તે રામકથાનો ભાષામાં પ્રબન્ધ કરું છું, કે જેથી મારા મનને સારી રીતે બોધ થઈ જાય. ૧ જે થોડું ઘણું મારી બુદ્ધિને વિવેકનું બળ મારા ઈશ્વરે આપ્યું છે, તે પ્રમાણે તે ઈશ્વરની પ્રેરણા અનુસાર

કહીશ. મારો સન્દેહ, મોહ, ભ્રમ તેને દૂર કરવા તથા ભવ સરિતા પાર ઉતારવાને માટે વાહાણના સમાન આ કથાને કહું છું. ૨ શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા વિદ્વાન્ લોકોને વિશ્રામ દેવાવાળી, તથા સકળ લોકોના મનને રાજી કરવાવાળી અને કળિકાળના પાપોને નાશ કરવાવાળી છે. શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા કળિયુગ રૂપ સર્પને માટે ગરૂડ મંત્ર અથવા મયૂરી રૂપ છે. અને વિવેક રૂપ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવાને માટે અરણી રૂપ છે. ૩ શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા કળિયુગના કલેશ દૂર કરવાને માટે કામધેનુ રૂપ છે. અને સુજન પુરૂષોને માટે સોહામણી સંજીવિની જડી છે. રામકથાજ પૃથિવી તળમાં અમૃતની નદી છે. રામકથાજ ભવજાળની અને ભ્રમ રૂપ મેંડકને ગળી જવાને માટે સર્પિણી રૂપ છે. ૪ રામકથા દૈત્યોની સેનાનો સંહાર કરવાને માટે અને સન્ત તથા દેવતાઓના કુળનું હિત કરવાને માટે પ્રત્યક્ષ દુર્ગા સ્વરૂપ છે અને નરકનો નાશ કરવાવાળી છે. તથા સત્પુરૂષોના સમાજ રૂપી ક્ષીરસાગરમાં લક્ષ્મીજી સમાન સદા નિવાસ કરે છે અને વિશ્વજ્ઞાન ધારક અર્થાત્ સર્વના આધાર અવલમ્બનમાં અચળ પૃથિવીના સમાન છે. ૫ તેમજ યમરાજના ગણોના મુખ ઉપર શ્યાહી લગાવવાને માટે જગત્માં યમુનાજીના સમાન છે અને જીવોને જીવન્મુક્તિ આપવામાં કાશીનાં સમાન છે. શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રિય અને તુલસી પત્રના સમાન પવિત્ર છે. અને તુલસીદાજીના ઉદયને માટે તો જાણે હૃદયના ઉદ્વાસ રૂપ છે. ૬ શિવજીને આ કથા નર્મદાજીના સમાન પ્રિય છે. સર્વ સિદ્ધિને દેવાવાળી તથા સમ્પતિની રાશિ છે. જેમ અદિતિ દેવતાઓની માતા છે, તેમ આ રામકથા સદ્ગુણોની માતા છે, અને શ્રીરામચન્દ્રજીની ભક્તિની સીમા છે. ૭

દોહા-રામકથા મંદાકિની, ચિત્રકૂટ ખિત ચારુ ॥

તુલસી સુભગ સનેહ વન, સિય રઘુવીર વિહારુ ॥ ૪૧ ॥

શ્રીરામ કથા મન્દાકિની અને ભક્તોનાં સુન્દર ચિત્ર ચિત્રકૂટ અને તેઓનો પ્રેમ સુહાવન વન છે. તુલસીદાસજી કહે કે-આ પ્રમાણે જે જ્યાં જાણે છે ત્યાં શ્રી સીતારામ વિહાર કરે છે. ૪૧

ચૌ૦-રામચરિત ચિન્તામણિ ચારુ ॥ સન્ત સુમતિ તિય શુભગ શૃંગારુ ॥

જગમંગલ ગુણગ્રામ રામકે ॥ દાનિ મુક્તિ ધન ધર્મ ધામકે ॥ ૧ ॥

સદ્ગુરુ જ્ઞાન વિરાગ યોગકે ॥ વિબુધ બૈદ ભવ ભીમ રોગકે ॥

જનનિ જનક સિયરામ પ્રેમકે ॥ બીજ સકલ વ્રત ધર્મ નેમકે ॥ ૨ ॥

શમન પાપ સન્તાપ શોકકે ॥ પ્રિયપાલક પરલોક લોકકે ॥

સચિવ સુમતિ ભૂપતિ વિચારકે ॥ કુમ્ભજ લોભ ઉદાધિ અપારકે ॥ ૩ ॥

કામ ક્રોધ કલિમલ કરિગણકે ॥ કેહરિ શાવક જનમન બનકે ॥

અતિથિપૂજ્ય પ્રીતમ પુરારિકે ॥ કામદ ધન દારિદ્ર દવારિકે ॥ ૪ ॥

મંત્ર મહામણિ વિષયવ્યાલકે ॥ મેટત કઠિન કુઅંક ખાલકે ॥

હરણ મોહ તમ દિનકર કરસે ॥ સેવક શાલિ પાલ જલધરસે ॥ ૫ ॥

અભિમત દાનિ દેવતરુવરસે ॥ સેવત સુલભ સુલદ હરિહરસે ॥

સુકવિ શરદ નમ મન ઉડુગણસે ॥ રામમક્ત જન જીવન ધનસે ॥ ૬ ॥

સકલ સુકૃત ફલ મૂરિ મોગસે ॥ જર્ગહિત નિરુપધિ સાધુ લોગસે ॥

સેવક મન માનસ મરાલસે ॥ પાવન ગંગ તરંગ માલસે ॥ ૭ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરિત્રરૂપ જે ચિન્તામણિ રત્ન છે, તે સત્પુરૂષોની સુખદ્વિરૂપી સ્ત્રીનો સુંદર શૃંગાર છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોના સમુદાયનું કીર્તન, શ્રવણ અને સ્મરણ જગતના મંગળને માટે છે; કેમકે શ્રીરામચન્દ્રજીનો જન્મ જગતના મંગળાર્થ છે, અને આરે પદાર્થ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને દેનાર છે. ૧ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને અષ્ટાંગ યોગનો ઉપદેશ દેવામાં સર્વ સિદ્ધિ આપનાર ગુરૂ છે, અને મહા ભયંકર સંસારરૂપી રોગનો નાશ કરવામાં તે દિવ્ય વૈદ્ય અશ્વિનીકુમારના સમાન છે. શ્રીસીતારામની પ્રેમભક્તિના માતા પિતા છે, અને સકળ વ્રત, ધર્મ અને નિયમના બીજરૂપ છે. ૨ સકળ સન્તાપ પાપ અને શોકના નાશક છે લોકપરલોકમાં હિતકારી પાળક છે. વિધ્યારૂપી રાજાના મંત્રી છે અને સુભટના સમાન યશ, વિજય હાયક છે. લોકરૂપી અપાર સમુદ્રનું શોષણ કરવામાં અગસ્ત્યમુનિના સમાન છે. ૩ ભક્તજનોના મનરૂપી વનમાં રહેવાવાળા કામ, ક્રોધ અને કળિકદંભરૂપ રહાશિયોનાં ટોળાંનો નાશ કરવાને માટે સિંહના બળશ્યાનાં સમાન છે. શ્રીમહાદેવજીને પરમપૂજ્ય અને અતિ પ્રિય અતિથિના સમાન છે. દરિદ્રરૂપી દાવાનળને શાન્ત કરવાને માટે મનવાંચ્છિત કામના પૂર્ણ કરવાવાળા સઘન મેઘરૂપ છે. ૪ વિષયરૂપી સર્પનું વિષ દૂર કરવામાં મંત્રોરૂપ તથા મહા મણિઓરૂપ છે. વિધાતાએ લલાટમાં લખેલા ખરાબ તથા કડિણ ભાગ્યના અક્ષરોનો નાશ કરનાર છે. મોહરૂપી અન્ધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યનાં કિરણો સમાન છે. સેવકોરૂપી ડાંગરનું પાળન કરવામાં મેઘ સમાન છે. ૫ ઇચ્છિત દાન દેવામાં કદપવૃક્ષ સમાન છે. સેવા કરવાવાળાઓને સુલભ અને સુખ દેવામાં વિષ્ણુ અને સદાશિવના સમાન છે. સારા કવિઓનાં ચિત્તરૂપી શરદ ઋતુના આકાશમાં તારાગણ સમાન છે. શ્રીરામચન્દ્રજીની ભક્તિ કરવાવાળા દાસોને જીવનનાં ધનરૂપ છે. ૬ સકળ પુણ્યોના ફળોના ઘણા ભોગોરૂપ છે. જગતનું શ્રેય કરવામાં છળરહિત અને હિતકારી સાધુઓ સમાન છે. ભક્તોનાં મનરૂપી માનસરોવરમાં શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર હંસોના સમાન છે, અને પવિત્ર કરવામાં ગંગાજીના તરંગોની માળાના સમાન છે. ૭ .

૧ આ ચોપાઇમાં એકજ અનુપ્રાસ છે. અને શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ગુણ ગ્રામોનુંજ માહાત્મ્ય છે. અહિં સુધી કથા પ્રસંગ સ્ત્રીલિંગે વર્ણવ્યો, પણ હવે પુલ્લિંગ વાચક શબ્દોવડે વર્ણન કરે છે.

૨ હાથી કહેવાથી દિવસે દિવસે હાનિ.

૩ બચ્ચાં કહેવાથી દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ.

દોહા—કુપથ કુતર્ક કુચાલિ કલિ, કપટ દમ્મ પાષણ્ડ ॥

દહન રામ ગુણ ગ્રામ જિમિ, ર્દધન અનલ પ્રચણ્ડ ॥ ૪૨ ॥

રાગચરિત રાકેશકર, સરિસ સુખદ સબ કાહુ ॥

સજ્જન કુમુદ ચકોર ચિત, હિત વિશેષ બડલાહુ ॥ ૪૩ ॥

વેદબાહ્ય શાસ્ત્ર, કુતર્ક-વિતંડાવાદ, ખોટાં આચરણ, અમંગળાચરણ અને કળિયુગનાં કપટ, દમ્ભ, પાખન્ડરૂપી કાષ્ટનો નાશકરવામાં શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરિત્રો અગ્નિરૂપ છે. શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર ચન્દ્ર કિરણોના સમાન છે. જે સર્વને નિરન્તર સમાન સુખ આપે છે. સજ્જન જન છે તે રાત્રિ વિકાશી કમળ છે. તેઓનાં ચિત્ત તે ચક્રાર છે. તેઓને મોટા લાભરૂપ તથા વિશેષ હિતકારી છે. ૪૨-૪૩

ચૌ૦—કીન્હ પ્રશ્ન જેહિ માંતિ ભવાની ॥ જિહિ વિધિ શંકર કહા બચ્નાની ॥

સો સબ હેતુ કહબ મૈં ગાર્દ ॥ કથા પ્રબન્ધ વિચિત્ર બનાર્દ ॥ ૧ ॥

જિન યહ કથા સુની નહિં હોર્દ ॥ જનિ આશ્ચર્ય કરૈં સુનિ સોર્દ ॥

કથા અલૌકિક સુનહિં જે જ્ઞાની ॥ નહિં આશ્ચર્ય કરહિં અસ જાની ॥૨॥

રામકથાકી મિતિ જગ નાર્દ ॥ અસ પ્રતીતિ જિનકે મનમાર્દ ॥

નાના માંતિ રામ અવતારા ॥ રામાયણ શતકોટિ અપારા ॥ ૩ ॥

કલ્પભેદ હરિચરિત સુહાયે ॥ માંતિ અનેક મુનીશન ગાયે ॥

કરિય ન સંશય અસ ઝર આની ॥ સુનિય કથા સાદર રતિ માની ॥ ૪ ॥

યાજ્ઞવલ્કય અને ભરદ્વાજના સમ્વાદ પછી, જે પ્રકારે શ્રીમહાદેવજીને પાર્વતીજીએ પુછ્યું હતું, અને જે પ્રકારે સદાશિવજીએ વર્ણુન પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો હતો, તે સઘળા હેતુઓના સમ્બન્ધમાં જે વિચિત્ર કથા છે, તેને પ્રબન્ધરૂપે બનાવીને કહીશ^૧ જેઓએ આ કથા સાંભળી ન હોય, તેઓએ સાંભળીને આશ્ચર્ય માનવું નહિ. જે જ્ઞાની પુરૂષ કોઈ અલૌકિક ભગવત્ ચરિત્ર સાંભળે છે, તો તે અલૌકિક કથા સાંભળીને આશ્ચર્ય કરતા નથી. ૨ રામ કથાની પ્રીતિ અનન્ત કોટિ બ્રહ્માન્ડોમાં નથી, એમ જ્ઞાની લોકોના મનમાં વિશ્વાસ હોય છે. રામચન્દ્રજીના અનેક અવતારો થયા છે. તેમ રામાયણ પણ સો કરોડ લોકોનું અને અપાર છે. ૩ કલ્પભેદ^૨ હોવાથી પ્રભુના^૩ સોહામણા ચરિત્ર મુનિઓએ અનેક પ્રકારે ગાયેલ છે, કોઈએ

૧ વિચિત્ર પ્રબન્ધ બનાવીને અર્થાત્ કાન્ડકાન્ડમાં પોતપોતાના કમથી ચોપાઈ, દોહા અને છન્દાદિ યથાસ્થાન રચના પૂર્વક કહીશ, કે જેથી કોઈ આ ગ્રન્થમાં ક્ષેપક કથા વધારી ન શકે.

૨ સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર અને કળિ એ ચાર યુગો મળીને એક ચોક્કડી, એવી એકોતરે ચોક્કડીને એક મન્વન્તર અને એવાં ચૌદ મન્વન્તર વ્યતીત થઈ જાય, ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ વા કલ્પ કહેવાય છે.

૩ ઈશ્વર પાંચ પ્રકારના છે. ૫૨, વ્યૂહ, વિભુ, વ્યાપક, અર્ચ્યા, ૫૨-બૈકુન્ઠવાસી. વ્યૂહ-વાસુદેવ સંકર્ષણ, પ્રદુમ્ન અને અતિરૂદ્ધ ક્ષીરાબ્ધીવાસી વિભુ-નૃસિંહ, રામ, કૃષ્ણાદિ, વ્યાપક-અનંતર્યામી, અર્ચ્યા-શ્રીરમ શાલગ્રામાદિ. તે વિભુ અવતાર જ્યારે જ્યાં તેના અતિ આત્મલોકોપાર્થના કરે છે, ત્યારે ત્યાં પ્રકટ

કોઈ કલ્પનાં ચરિત્ર કહ્યાં છે. તેથી કથાઓમાં ફરક પડે છે; માટે આ પ્રમાણે સમજીને સંશય નહિ કરવો, એ માટે હું જે કહું છું તે મન લગાડીને આદર પૂર્વક સાંભળો. ૪

દોહા—રામ અનન્ત અનન્ત ગુણ, અમિત કથા વિસ્તાર ॥

સુનિ આશ્ચર્ય ન માનિહરિં, જિનકે ધિમલ વિચાર ॥ ૪૪ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજી પોતે અનન્ત છે, તેના ગુણો પણ અનન્ત છે, અને તેની કથાનો વિસ્તાર પણ અપાર છે, એ માટે જેના મનમાં નિર્મળ વિચાર છે, તે તે આ કથાને સાંભળીને આશ્ચર્ય પામશે નહિ. ૪૪.

ચૌ—ઈહિ વિધિ સવ સંશય કર દૂરી ॥ શિર ધરિ ગુરુ પદપંકજ ધૂરી ॥

પુનિ સવહી વિનવૌં કર જોરી ॥ કરત કથા જેહિ લાગ ન સ્તોરી ॥ ૧ ॥

સાદર શિવહિ નાઈ અવ માથા ॥ વરણૌં વિશદ રામગુણ ગાથા ॥

સમ્બત સોરહસૈ ઇકતીસા ॥ કરૌં કથા હરિપદ ધરિ શીશા ॥ ૨ ॥

નૌમી ભૌમવાર મધુમાસા ॥ અવધપુરી યહ ચરિત પ્રકાશા ॥

જેહિ દિન રામજન્મ શ્રુતિ ગર્વાહિ ॥ તીરથ સકલ તહાં ચલિ આવાહિ ॥ ૩ ॥

અસુર નાગ સ્વગ નર મુનિ દેવા ॥ આય કરાહિ રઘુનાયક સેવા ॥

જન્મ મહોત્સવ રચાહિ સુજાના ॥ કરાહિ રામ કલ કીરતિ ગાના ॥ ૪ ॥

આ પ્રકારે સર્વ શંકા નિવારણ કરી અને ગુરૂના ચરણકમળની રજને શિર ઉપર ધરીને પુનઃ સર્વને હાથ જોડી વિનતિ કરું છું. જેથી કથા કરવામાં કોઈ પ્રકારનો દોષ ન આવે. ૧ હવે જન, મન અને વચને કરીને આ ચરિત્રના મુખ્ય આચાર્ય શ્રીશિવજીને મસ્તક નંમાવીને શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોની કથાનું વર્ણન કરું છું. શ્રીમન્નૃપતિ વિક્રમાદિત્ય રાજ્યગત ૧૬૩૧ મા સંવત્માં ભગવચ્ચરણારવિન્દને મસ્તક ઉપર ધારણ કરીને કથાનો પ્રારંભ કરું છું. ૨ ચૈત્ર માસની^૧ ભોમવારયુક્ત નવમીને દિવસે શ્રીઅયોધ્યાપુરીમાં આ કથા બનાવવાનો પ્રારંભ કર્યો છે. જે દિવસે શ્રીરામચન્દ્રજીનો જન્મ થયાનું વેદ નિરૂપણ કરે છે, તે દિવસે સકળ તીર્થો શ્રીઅયોધ્યાપુરીમાં આવે છે. ૩ પ્રહ્લાદાદિ અસુર, તક્ષકાદિ નાગ, ગંડકાદિ પક્ષી, નારદાદિમુનિ, ઇન્દ્રાદિ દેવતા અને મનુષ્ય સર્વ આ-

યાય છે. જેમ પરશુરથી સ્વાયંભુવમનુ, અને વ્યુદ્ધથી બ્રહ્માદિક, વ્યાપકથી પ્રહ્લાદ, અને દ્રૌપદીએ પ્રકટ કર્યા અને અર્ચાથી વિષ્ણુચક્ર પ્રકટ કરશે.

૧ ચૈત્ર મહિનો, મંગળવાર અને નવમી તિથિ જોતિષની રીતથી મંગળકારી નથી. એ શંકાનું સમાધાન એ છે કે—નવમી તિથિથી શક્તિનું આલંબ, મંગળવારથી હનુમાનજીનું આલંબ અને ચૈત્ર માસથી શ્રીરઘુનાથજીનું આલંબ છે અને એ ત્રણેના ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી ઉપાસક છે, અને ચૈત્રની રામનવમીએ શ્રી રઘુનાથજીનો જન્મ દિવસ છે.

વીને ભગવદ્દારાધન કરે છે, અને પોતપોતાના સમાજમાં જન્મ મહોત્સવની રચના કરે છે, અને ભગવત્ની સુંદર કીર્તિનું ગાયન કરે છે. ૪

દોહા—મજ્જહિ સજ્જન વૃન્દ બહુ, પાવન સરયૂ નીર ॥

જપહિ રામ ધરિ ધ્યાન ડર, સુન્દર શ્યામ શરીર ॥ ૪૫ ॥

સજ્જનોનાં ટોળાંને ટોળાં પરમ પાવન સરયૂના જળમાં સ્નાન કરે છે, અને સુંદર મનોહર ભગવત્નાં શ્યામ સુંદર શરીરનું ધ્યાન ધરીને રામ નામ રૂપી મહા-મંત્રનો જપ કરે છે. ૪૫

ચૌ૦—દરશ પરશ મજ્જન અરુ પાના ॥ હરૈ પાપ કહ વેદ પુરાના ॥

નદી પુનીત અમિત મહિમા અતિ ॥ કહિ ન સકૈ શારદા વિમલમતિ ॥ ૧ ॥

રામ ધામદા પુરી સુહાવનિ ॥ લોક સમસ્ત વિદિત જગપાવનિ ॥

ચારિ સ્વાન જગ જીવ અપારા ॥ અવ્ય તજે તનુ નહિ સંસારા ॥ ૨ ॥

સવ વિધિ પુરી મનોહર જાની ॥ સકલ સિદ્ધિ પ્રદ મંગલ સ્વાની ॥

વિમલ કથા કર કીન્હ અરમ્ભા ॥ સુનત નશાહિ કામ પ્રદ દમ્ભા ॥ ૩ ॥

રામ ચરિત માનસ યહ નામા. ॥ સુનત શ્રવણ પાડ્ય વિશ્રામા ॥

મન કર વિષય અનલ બન જરૈ ॥ હોઈ સુખી જો હિં સર પરૈ ॥ ૪ ॥

રામ ચરિત માનસ મુનિ ભાવન ॥ વિરચેડ શમ્ભુ સુહાવન પાવન ॥

ત્રિવિધ દોષ દુઃખ દારિદ્ર દાવન ॥ કલિ કુચાલિ કલિ કલુષ નશાવન ॥ ૫ ॥

રવિ મહેશ નિજ માનસ રાખા ॥ પાડ સુસમય શિવાસન ભાખા ॥

તાતે રામ ચરિત માનસવર ॥ ધરેડ નામ હિય હેરિ હરપિહર ॥ ૬ ॥

કહૌ કથા સોઈ સુખદ સુહાઈ ॥ સાદર સુનહુ સુજન મનહાઈ ॥

એ સરયૂ ગંગા એવી પાવન છે કે, જે પોતાનાં દર્શન, સ્પર્શન, સ્નાન અને પાનથીજ સમસ્ત પાપોને હરે છે. આ માહાત્મ્ય વેદપુરાણ કહે છે, તે પરમ પાવની માતા સરયૂનો મહિમા અતિ અપાર છે, કે જે મહિમાને વિમળ બુદ્ધિવાળી શારદા પણ કહી શકતી નથી. ૧ ^૧અયોધ્યાપુરી રામનું ધામ દેનારી છે, સુશો-ભિત છે. જે જગપાવનિ પુરીનો મહિમા સર્વ લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. જગત્માં ચાર ^૨આશ્રયના અપાર જીવ છે. એ અપાર જીવોમાંથી કોઈ પણ જીવ અયોધ્યામાં મરણ પામે, તેને સંસારનો ફેરા રહેતો નથી. ૨ સર્વ પ્રકારે પુરીને મનોહર, સિદ્ધિ-

૧ અયોધ્યાપુરીને રામધામદા કહી છે, તેના આ પ્રમાણે પણ અર્થ થાય છે. આ પુરી રામનું જે કોઈ અન્ય ધામ છે, તેને આપવાનું સામર્થ્ય રાખે છે, અર્થાત્ સાકેતપુરીને દેવાવાળી છે, અથવા રામનું ધામ અર્થાત્ શરીર દેવાવાળી છે, જ્યાં સદૈવ રામ અવતાર લે છે, અથવા ધામ અર્થાત્ ધર દેવાવાળી છે.

૨ સ્વર્ગ, અંડજ, બૃહસિન્નજ, અને જરાયુજ.

પ્રદ અને મંગળ મૂળ જાણીને ત્યાં નિર્મળ કથાનો પ્રારંભ કર્યો, કે જેને સાંભળવાથી 'કામ, મદ અને દમ્ભાદિ સકળ દોષ નાશ પામે છે. ૩ રામચરિત્ર માનસ આ ગ્રંથનું નામ છે. જેને કર્ણદ્વારા સાંભળતાંજ મનને વિશ્રામ થાય છે; અર્થાત્ પછી મન કયાંય જાટકતું નથી. અને મનરૂપી માતાંગ, પાંચ વિષય રૂપી અગ્નિના વનમાં બળ્યા કરે છે, જે આ સરમાં આવી પૂડે તો સુખી થઈ જાય; અર્થાત્ જે ભગવદ્ગુણાનુવાદ સાંભળે, અને મનન કરે તો વિષય વિરક્ત થઈ જાય છે. ૪ રામચરિત્ર માનસ કે જે મુનિ લોકોનાં મનને આનન્દ આપનાર, પરમ પવિત્ર અને સુંદર છે તેને શિવજીએ રચેલું છે. ત્રણે પ્રકારના દોષ, દુઃખ અને દારિદ્ર્યને ભસ્મ કરનાર, અને કળિયુગની કુચાલોનો તથા તેના સમ્બન્ધી પાપોનો નાશ કરનાર છે. ૫ શ્રીમહાદેવજીએ તેને રચીને પ્રથમ પોતાના મનમાં રાખ્યું હતું, અને પછી સારો સમય પ્રાપ્ત થતાં પાર્વતીજીને કહ્યું હતું. તેથી મહાદેવજીએ પોતાના હૃદયમાં વિચાર કરી પ્રસન્ન થઈ તેનું 'રામચરિત્ર માનસ' એવું ઉત્તમ નામ રાખ્યું હતું. ૬ તેજ શોભાયમાન સુખદાયક કથા હું કહું છું; માટે હે સજ્જનો! આપ મન લગાવીને આદર પૂર્વક સાંભળો.

દોહા-જસ માનસ જેહિ વિધિ ભયો, જગ પ્રચાર જેહિ હેતુ ॥

અવ સોઈ કહૌં પ્રસંગ સવ, સુમિરિ ઉમા વૃષકેતુ ॥ ૪૬ ॥

આ રામ યશ રૂપી માનસ જે પ્રકારે થયું અને જે કારણથી તેનો પ્રચાર સંસારમાં થયો, તે સર્વ પ્રસંગ પાર્વતી અને શિવજી કે જે આ ચરિત્રના મુખ્ય શ્રોતાને વક્તા છે, તેનું સ્મરણ કરીને કહું છું. ૪૬

ચૌ-શમ્ભુ પ્રસાદ સુમતિ હિય હુલસી ॥ રામ ચરિત માનસ કાવિ હુલસી ॥

કરઉં મનોહર મતિ અનુહારી ॥ સુજન સુચિત મુનિ લેહુ સુધારી ॥ ૧ ॥

સુમતિ ભૂમિ થલ હૃદય અગાધૂ ॥ વેદ પુરાણ ઉદધિ ઘન સાધૂ ॥

વર્ષહિ રામ સુયશ વરબારી ॥ મધુર મનોહર મંગલકારી ॥ ૨ ॥

લીલા સગુણ જો કહૌં વચ્ચાની ॥ સોઈ સ્વચ્છતા કરૈ મલહાની ॥

પ્રેમ ભક્તિ જો વરણિ ન જાઈ ॥ સોઈ માધુરતા શીતલતાઈ ॥ ૩ ॥

સો જલ સુકૃત શાલિ હિત હોઈ ॥ રામ ભક્તિ જન જીવૈન સોઈ ॥

મેધા મહિગત સો જલપાવન ॥ સિમિટિ શ્રવણ મગ ચલેડ સુહાવન ॥ ૪ ॥

મરેડ સુમાનસ શિથિલ થિરાના ॥ સુખદ શીત રુચિ ચારુ ચિરાના ॥

કેવળ શ્રીસદાશિવજીની કૃપાથી આવી સુંદર બુદ્ધિ મારી થઈ છે, નહિતો કયાં

૧ શ્રીરઘુનાથજીના અવતાર ત્રણના વધને માટે થયો છે. રાવણ, કુમ્ભકર્ણ, અને મેઘનાદ તથા ત્રણેના વધને માટેજ કથાનો પ્રારંભ થયો છે. દંભ-રાવણ, મદ-કુમ્ભકર્ણ અને કામ મેઘનાદ એ સર્વનો રામચન્દ્રજીએ અમથી વધ કર્યો, અને આ કથા સાંભળવાથી તે નષ્ટ થઈ જાય છે.

અતિ અગાધ રામચરિત્ર માનસ, અને ક્યાં પરમલઘુ કીડીના સમાન તુલસી કવિ, હું તો મારી બુદ્ધ્યાનુસાર આ મનોહર ચરિત્રને સરોવરરૂપ કરીને કહું છું. જ્યાં મારી ભૂલ જોવામાં આવે, ત્યાં સજ્જન જન સાવધાન ચિત્તથી સાંભળીને પોતેજ સુધારી લેશે. ૧ જેની ભગવદ્ ગુણગાન પરાયણ બુદ્ધિ છે, તેવી સુન્દર બુદ્ધિ તો આ સરોવરનું પૃથિવી તળ છે, અને હૃદય ઉડું સ્થળ છે. વેદ અને વેદોના ઉત્તર ભાગનાં વિવર્ણ પુરાણાદિ સમુદ્ર છે; પરંતુ તે જળને સર્વત્ર વરસાવનારા સન્તજનો મેઘ સમાન છે. તે સન્તજન રામ યશરૂપી સુન્દર જળને સુમતિ રૂપી પૃથિવી ઉપર સર્વત્ર વરસાવે છે, તે જળ કેવું છે કે—શ્રવણ રૂપી પીવામાં તો મધુર છે. સમજુની દૃષ્ટિમાં મનોહર છે, અને લોક પરલોકમાં મંગળકારી છે. ૨. સગુણ લીલાનું જે વર્ણન કરવામાં આવે છે, તેજ એ જળની સ્વચ્છતા છે કે જે મેલોની હાનિ કરે છે. વર્ણવી ન શકાય એવી જે પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ છે, તેજ મધુરતા અને શીતળતા છે. ૩ તે જળ પુણ્યાત્મા પુરૂષોરૂપી ડાંગરોને હિતકારી તો હોયજ છે; પરંતુ રામભક્ત જનોનાં તો જીવન ગ્રાણ કેવળ તેજ છે. તે પવિત્ર જળ બુદ્ધિરૂપી પૃથિવી ઉપર વરસીને, કર્ણમાર્ગે હૃદયરૂપી ઉત્તમ સ્થળમાં ભરાયું. ૪ તેથી સુન્દર માનસ સરોવર પરિપૂર્ણ ભરાઈ ગયું, અને કેટલાક કાળનું જીવન થયું, ત્યારે શીતળ, રૂચિકારક અને સુખદાયક થયું.

દોહા—સુઠિ સુન્દર સમ્બાદ વર, વિરચેડ બુદ્ધિ વિચારિ ॥

તે યહિ પાવન સુભગ સર, ઘાટ મનોહર ચારિ ॥ ૪૭ ॥

બુદ્ધિમાં સારી રીતે વિચાર કરીને જેઓમાં ચાર સમ્બાદ રાખેલા છે, તેજ આ પવિત્ર સુન્દર માનસ સરોવરના મનોહર ચાર ઘાટ છે. ૪૭

ચૌ—સપ્ત પ્રબન્ધ સુભગ સોપાના ॥ જ્ઞાન નયન નિરલ્પત મન માના ॥

રઘુપતિ મહિમા અગુણ અવાધા ॥ બર્ણવ સોઈ વર બારિ અગાધા ॥ ૧ ॥

રામ સીય યશ સલિલ સુધા સમ ॥ ઉપમા બીચિ વિલાસ મનોરમ ॥

પુરંદર સઘન ચારુ ચૌપાઈ ॥ યુક્તિ મંજુ મણિ સીપ સુહાઈ ॥ ૨ ॥

છન્દ સોરઠા સુન્દર દોહા ॥ સોઈ બહુરંગ કમલકુલ સોહા ॥

અર્થ અનૂપ સ્વભાવ સુભાસા ॥ સોઈ પરાગ મકરન્દ સુભાસા ॥ ૩ ॥

સુકૃત પૂંજ મંજુલ અલિ માલા ॥ જ્ઞાન વિરાગ વિચાર મરાલા ॥

૧ મુકુન્દભાગમાં કહ્યું છે કે—સાબુદ્ધિ વિમલેન્દુશંખ ધવલા યામાધવધ્યાયની ।

૨ બુદ્ધિવિચાર એટલે કે કર્મ, ઉપાસના, જ્ઞાન, પ્રપન્તિ શરણાગત.

૩ શિવ અને પાર્વતીનો સમ્બાદ. દાક્ષશુદિનો અને ગરુડનો સમ્બાદ. યાકવલકથનો અને ભર-દાનનો સમ્બાદ તુલસીદાસજીનો અને ભક્ત લોકોનો સમ્બાદ. કેટલાક તુલસીદાસજીનો તથા તેના ગુરુનો સમ્બાદ પણ કહે છે આ પ્રમાણે ચાર સમ્બાદ છે.

ધુનિ અવરેવ કવિત ગુણ જાતી ॥ મીન મનોહર તે વહુ ભાંતી ॥ ૪ ॥
 અર્થ ધર્મ કામાદિક ચારી ॥ કહવ જ્ઞાન વિજ્ઞાન વિચારી ॥
 નવરસ જપ તપ યોગ વિરાગા ॥ તે સવ જલચર ચારુ તડાગા ॥ ૫ ॥
 સુકૃતી સાધુ નામ ગુણ જાના ॥ તે વિચિત્ર જલ વિહંગ સમાના ॥
 સંત સભા ચઢુંદિશિ અંબરાઈ ॥ શ્રદ્ધાક્રુતુ વસંત સમગાઈ ॥ ૬ ॥
 ભક્તિ નિરૂપણ વિવિધ વિધાના ॥ ક્ષમા દયા દ્રુમ લતા વિતાના ॥
 સંયમ નિયમ ફૂલ ફલ જ્ઞાના ॥ હરિપદ રતિ રસ વેદ વચ્ચાના ॥ ૭ ॥
 ઔરૌ કથા અનેક પ્રસંગા ॥ તેહ શુક પિક વહુ વરણ વિહંગા ॥

† આ અન્યમાં જે સાત કાંડ કરેલા છે, તેજ આ રામચરિત્રૃપી માનસ સરોવ-
 રમાં સાત પગથીયાં છે. તે સાતે પગથીયાં રામ યશ રૂપી જળથી પરિપૂર્ણ
 છે. બ્રાહ્મદૃષ્ટિથી તેની ચિત્રવિચિત્ર રચના જે શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણાદિ
 સદ્ધાન્ત પૂર્વક રચના થયેલી છે, પણ તે દેખાતી નથી, જ્યારે તેને જ્ઞાન વિ-
 ચાર રૂપી નેત્રોથી જુવે તો, યથાર્થ જાણવામાં આવે, અને મન અત્યન્ત તેમાં
 રમે, જે અલૌકિક ગુણવાળો અને ધારાદિત જે શ્રીરામચન્દ્રજીનો મહિમા છે,
 તેજ આમાં સુંદર અગાધ જળ છે. ૧ શ્રીરામચન્દ્રજી અને શ્રીસીતાજીના યશનું
 વર્ણન તે અમૃતના સમાન સુંદર જળ છે, અને વર્ણનમાં જે ઉપમા છે, તે સુંદર તર-
 જોનો વિલાસ છે. તળાવના જળની શોભા કમળ વેલીના સમાન છે, તે આ તળાવમાં
 અતિ સઘન સુંદર ચોપાઈઓ રૂપી કમળવેલી છે. અને અનેક અનૂપમ જે આ

† આ માનસ દીપિકાથી બીજે આ પ્રમાણે પણ અર્થ થાય છે-સાત કાંડ તે આ સરનાં સુ-
 ન્દર દિવ્ય સાત પગથીયાં છે, શાસ્ત્ર જન્ય જ્ઞાન નેત્રોથી જ્યારે પગથીયાંને જુવે, ત્યારે યથાર્થ જ્ઞાન
 થાય, અને મન સુખી થાય, સાતે પગથીયાં રામચરિત્ર રૂપી જળથી પૂર્ણ છે. શાસ્ત્ર જ્ઞાન વગર તેને
 યથાર્થ શી રીતે સમજે, કિંવા જ્ઞાન નેત્રોથી સાતે પગથીયાંને જુવે તો મનને પ્રતીતિ થાય. તે શી
 રીતે કે, બાળકાન્ડમાં સીતારામનો સંયોગ થયો તેજ સાંખ્ય શાસ્ત્ર. અયોધ્યા વૈરાગ્ય એ વૈશેષિક, આ-
 રણ્ય, મીમાંસા, કિષ્કિન્ધા યોગ, સુંદર ન્યાય, લંકાવેદાન્ત અને ઉત્તર સામ્રાજ્ય એ પ્રમાણે જુવે ત્યારે
 મન માંને. સુંદર ચોપાઈઓ સરની પોયણીઓ છે જેમ સરમાં પોયણીઓ તેમ રામાયણમાં ચોપાઈ
 તેથી ચોપાઈ રામાયણ કહેવાય છે (પ્રમાણ) પુરયનિ સઘન જોરજલ વેગિનપાઙ્ગમર્મ । માટે ચોપાઈરૂપી
 પોયણીઓએ રામસુયશ જળનો વિસ્તાર કરી મૂક્યો છે. તેના પારને કોઈ તુરત પામવું નથી, છન્દ સો-
 રઠા સુગમ છે સુકૃત્ય કરવાવાળાનાં સુકૃત વન્દ સુંદર ભમરોની પંક્તિ છે અને તે લોકોનાં જ્ઞાન વિરાગ
 વિવેક હંસ છે સુકૃતિ અને ભમરનો રસ પાનમાં ભરી લીધેલો રંગ નહિ, પણ જ્ઞાન આદિ અને મરાળ-
 હંસનો શ્વેત રંગ અને સત્ અસત્નો વિવેક સાદૃશ્ય લેવો. ત્રણ ભતિના હંસ શાસ્ત્રમાં લખ્યા છે,
 તેથી જ્ઞાનાદિ ત્રણ કહ્યા. જેનો અર્થ કાવ્યમાં અલક્ષ હોય તે ધ્વનિ કહેવાય છે. જેનો અર્થ અવળો
 લઈ જવામાં આવે તો અવરેવ ધ્વનિ ગુણ, ત્રણ પ્રકાશ આદિથી ચાર ભત, દેશિકી, ભારતી, આર-
 ભટ્ટી અને સાત્ત્વિકી તેને વૃત્તિ પણ કહે છે. સાધુ સભા તેજ ચારે દિશામાં આ માનસસરનો આશ્રયાય
 છે. બન્ને પરોપકારી અને અમૃત ફળદાતા છે ત્યાં શ્રદ્ધા વસન્ત છે નવધા પ્રેમપરા ભક્તિ.

૧ ઘટે પણ નહિ અને સુકાય પણ નહિ.

કાવ્યમાં ^૧યુક્તિ છે તેજ સુન્દર મુક્તામણિની સુન્દર છીપ છે. ૨ અને જે ^૨છન્દ, સોરઠા, અને દોહા સુન્દર છે તે અનેક વર્ણનાં અર્થાત્ ધોળાં, પીળાં, લાલ અને કાળાં કમળોની જાતિ અર્થાત્ પદ્મ, ઉત્પળ, કમળ અને કહલાર ઇત્યાદિ શોભે છે. જે અનુપમ અર્થ છે તેજ પરાગ છે અને સુન્દર જે ભાવના છે તેજ મકરન્દ છે, અને જે ઉત્તમ ભાષા છે તેજ સુગન્ધ છે ૩ અને જેમ કમળોની શોભા ભ્રમર અને હંસોથી થાય છે, તેમ અહિં સુકૃતી જનોના સમૂહ, તે કમળોના મકરન્દ રસના રસિક ઉજ્જવળ વૃન્દ છે. અને તેઓને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, વિચાર હંસ રૂપ છે. ધ્વનિ કવિતાઓ, ગુણી ભૂત વ્યંગ-વાળી કવિતાઓ, કવિતાના ગુણો, અને કવિતાની જાતિઓ એઓ રૂપી જાતજાતનાં મનોહર મત્સ્યો ^૪છે. ૪ જેમ માનસમાં અનેક જળ જન્તુઓ છે તેમ આમાં ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાનના વિચારો, નવરસો, જપ, તપ, યોગ અને વૈરાગ્ય એઓ રૂપી સુન્દર જળચરો છે. ૫ માનસમાં જાતજાતનાં વિચિત્ર જળપક્ષી છે, તેમ આમાં સુકૃતી અને સાધુજન કે જેઓ નામ અને ગુણને ગાયા કરે છે તેજ અનેક જાતનાં જળચર પક્ષિઓ છે. અને સન્તજનોની સભા તે આ તળાવની ચારે-દિશાઓમાં આંખાઓની ઘટા છે, તેમાં શ્રદ્ધા વસન્તઋતુના સમાન છે. ૬ ભક્તિનું નિરૂપણ જે અનેક પ્રકારે કરેલું છે; અર્થાત્ ક્યાંય નવધા ક્યાંય પ્રેમા, ક્યાંય પરા-ભાક્તનું નિરૂપણ કરેલું છે તે અને ક્ષમા, દયા અને દમ એ સર્વ લતાઓના ઘેરાવો છે, સંયમ નિયમાદિ તો આંખાઓની ઘટાઓનાં પુષ્પ સદૃશ છે. જ્ઞાનરૂપી ફળ છે અને ભગવચ્ચરણારવિન્દોમાં જે અહેતુની પ્રીતિ છે તેને આ જ્ઞાન રસનો સાર વેદ કહે છે. ૭ બીજી અનેક પ્રાસંગિક કથાઓ રૂપી પોપટ તથા કોયલ વિગેરે રંગ રંગના જળચર પક્ષીઓ છે.

દોહા—પુહુપ બટિકા.વાગ વન સુખ સુવિહંગ વિહાર ॥

માલી સુમન સનેહ જલ, સીંચત લોચન ચારુ ॥ ૪૮ ॥

પ્રસન્નતાથી શરીરમાં જે રોમાંચો થાય તે કુલવાડી છે, તે રોમાંચ થવાથી કથા શ્રવણ કરવી તે બાગ છે અને શ્રવણ કરવામાં જે પોતાનું બૂલી જવું તે વન છે તેમાં સુખરૂપી પક્ષી વિહાર કરે છે. સુન્દર મન માળી છે, કનેહનું જળ સિંચવાને નેત્રરૂપી ઘડા છે. ^૪ ૪૮

૧ યુક્તિ યોગી કિરમતની છીપ છે; પરન્તુ તે રામચંદ્ર રૂપી મોતીને પ્રકટ કરે છે, તેથી અમૂલ્ય છે.

૨ ચોપાઈઓને કમળવેલી, અને દોહા, છંદ, સોરઠાદિને કમળ કલાં તેનો આશય એ છે કે, તે સર્વ ચોપાઈથી નિકળે છે અને એ છે કે ચોપાઈ સોળ માત્રાની છે તે વેલી કરી, અને તેથી વધારે દોહા અને સોરઠાની ચોવીશ માત્રા અને છન્દ તો તેથી પણ વિશેષ માત્રાના છે એ માટે તેઓને કમળ કહેલ છે, જે કમળવેલીના ઉપર રહે છે અને કમળવેલી રાખત હોય છે, તેમ ચોપાઈ પણ આ કાવ્યમાં સંઘત છે અને દોહા, સોરઠાદિ વચમાં વચમાં રાખેલા છે.

૩ મત્સ્યાદિ જળ વગર દેખાતાં નથી તેમ આની વાર્તા વિચાર વગર સમજવામાં આવતી નથી.

૪ પુલક ને સ્થળે કેટલીક ચોપાઈમાં પુષ્પ શબ્દ છે તેથી એમ પણ અર્થ થાય છે કે, આડું

ચૌ૦—જે ગાવહિં યહ ચરિત સંભારે ॥ તે યહિ તાલ ચતુર રત્નવારે ॥

સદા સુનહિં સાદર નર નારી ॥ તે સુરવર માનસ અધિકારી ॥ ૧ ॥

અતિશ્વલ જે વિષયી વક કાગા ॥ હિં સર નિકટ ન જાહિ અભાગા ॥

શંબુક ભેક શિવાર સમાના ॥ હિં ન વિષય કથા રસ નાના ॥ ૨ ॥

તેહિ કારણ આવત હિય હારે ॥ કામી કાક બલાક વિચારે ॥

આવત હિં સર અતિ કઠિનાઈ ॥ રામ કૃપા વિનુ આઈ ન જાઈ ॥ ૩ ॥

કાઠિન કુસંગ કુપંથ કરાલા ॥ તિનકે વચન વ્યાઘ્ર હરિ વ્યાલા ॥

ગૃહ કારજ નાના જંજાલા ॥ તેહ અતિ દુર્ગમ શૈલ વિશાલા ॥ ૪ ॥

વન વહુ વિષય મોહ મદમાના ॥ નદી કુતર્ક ભયંકર નાના ॥

જે વિદ્વદ્જન આ ચરિત્રને મહા સાવધાનપણથી અને ચોકસાઈથી કહે છે તેઓ આ માનસ સરોવરના ચતુરરક્ષકો છે. જે પુરૂષો કે સ્ત્રીઓ સર્વદા આદરથી શ્રવણ કરે, તેઓ આ માનસ સરોવરના અધિકારી ઉત્તમ દેવતાઓ છે. ૧ અતિ દુષ્ટ જે પંચવિષયાક્રાંત બગલા, અને કાગડાના સમાન જે વિષયી બળ પુરૂષો છે, એવા અભાગીઓ આ પરંપરાવન સરોવરના સમીપમાં જતાજ નથી અનેક પ્રકારની વિષયોની કથાના રસો કે જેઓ શંખલા, દેડકા તથા શેવાળ સમાન છે તેઓ આ માનસ સરોવરમાં છેજ નહિ. રાં ણિચારા કામી લોકો રૂપી કાગડાઓ તથા બગલાઓ ઉપર કહેલું શંખલાં તથા દેડકાં વિગેરે પોતાનું ભક્ષ્ય નહિ હોવાથી હૃદયમાં હારી જઈને આ સરોવરમાં આવતાજ નથી. આ સરોવરની સમીપમાં આવવું અતિ કઠણ છે. શ્રીરામચન્દ્રજીની કૃપા વગર આવી શકાય તેમ નથી. ૩ મહા કઠિણ કુસંગ તેજ હિમાલય પર્વતનો મહાકાળ ઉતાર તથા ચડાવનો કઠિણ કરાળ માર્ગ છે. અને તેઓનાં ભયદાયક વચન કે—‘હિં ભાઈ! કથા સાંભળશે તો તમને અવશ્ય નરક મળશે; કેમકે હાલતો તમે અંબાજીતાં પાપ કરાં છો, અંબાજીપણનો દંડ હોતો નથી. અને જ્યારે તમે કથા સાંભળીને પાપ કરશો તો નરકમાં પડશો! ઇત્યાદિ જે વચન તેજ મહા ભયંકર વ્યાઘ્ર, સિંહ અને સર્પોના સમાન છે. અને ઘરનાં કામ જે અનેક જંબળ છે, કે જે છોડી શ-

જે આ રામચરિત્ર રૂપી માનસ સરોવર છે તેની ચારે કોર પુષ્પ વાટિકા, ખાત્ર અને વન છે, તેમાં આનન્દરૂપ સુવિહંગ એટલે, પોષટ, કોયલ, ચાતક, ચક્રાર અને મયૂરાદિનું બિહાર સ્થાન છે અને સુન્દર મનરૂપી જે માળી છે, તે રમેહ જળ, નેત્ર જળાશયથી એ સર્વને સીંચે છે.

૧ નાના પુરાણ નિગમાગમ્ સમંતમ્ એ શ્લોકાનુસાર સર્વનો સિદ્ધાન્ત ન્યાં આ ગ્રન્થમાં છે અને વેદમેત, લોકમેત અને પૂર્વાપર સુગ્રન્થ વિરોધ અને કાવ્ય દોષ વિચારીને કહેલું એ સાવધાની, અને સર્વત્ર જોવું કે કોઈએ આ ગ્રન્થમાં પોતાની ચાતુર્યતાથી ચોપાઈ વા છન્દ, સોરઠાદિ ઉમેરીને આની સુન્દર રચનાની સામ્યતાને બગાડી તો નાખી નથી એજ જોવાનું છે.

૨ ચતુર કહેવાથી ચારનો ગોષ થાય છે. જ્ઞાન, ઉપાસના, કર્મ અને દૈન્યના ક્રમથી ચાર રક્ષક છે, શિવજી, કાકભુશુન્ડિ, યાગવલ્કયજી અને ગોસ્વામી શ્રીતુલસીદાસના ગુરૂ.

૩ ગુરૂ અને પિતાનાં વચન સિંહ છે, ભાઈનાં વચન વ્યાઘ્ર છે અને સ્ત્રી તથા પુત્રનાં વચન સર્પ છે.

કાતાં નથી; તેજ મહા દુર્ગમ જે ચડવાને અશક્ય એવા અતિ ઉંચાં હિમાલયનાં શિખર સમાન છે. ૪. પુત્ર, મિત્ર અને કલત્ર વિગેરેનું જે મોહ બન્ધન અને વિદ્યા ધન, અને ઐશ્વર્યનો મદ, વર્ણાશ્રમ જાતિ કુળનું અભિમાન તેજ મહા અગાધ વિષમ વન છે, અને અનેક પ્રકારના કુતર્કો રૂપી ભયંકર નદીઓ છે.

દોહા—જે શ્રદ્ધા શમ્બલ રહિત, નહિ સંતનકર સાથ ॥

તિન કહૈં માનસ અગમ અતિ, જિનહિં ન પ્રિય રઘુનાથ ॥ ૪૧ ॥

જે મન્દ ભાગ્યવાળાને શ્રદ્ધારૂપી ખરચી નથી, સત્સંગ નથી, અને જેને શ્રીરામચન્દ્રજીમાં પ્રીતિ નથી, એવાને આ માનસ સરોવર અતિ અગમ છે. ૪૬

ચૌ—જો કરિ કષ્ટ જાઈ પુનિ કોઈ ॥ જાતહિ નીંદ જુડાઈ હોઈ ॥

જડતા જાડ વિષમ ડર લાગા ॥ ગયદુ ન મજ્જન પાપ અભાગા ॥ ૧ ॥

કરિ ન જાઈ સર મજ્જન પાના ॥ ફિરિ આવૈં સમેત અભિમાના ॥

જો બહોરિ કોડ પૂજન આવા ॥ સરનીંદા કરિ તાહિ સુનાવા ॥ ૨ ॥

સકલ વિગ્ન વ્યાપહિં નહિં તેહી ॥ રામ કૃપા કરિ ચિતવહિં જેહી ॥

સોઈ સાદર સર મજ્જન કરહીં ॥ મહા ઘોર ત્રય તાપ ન જરહીં ॥ ૩ ॥

તે નર યહ સર તજહિં ન કાઝ ॥ જિનકે રામ ચરણ ભલ ભાઝ ॥

જો નહાઈ ચહ ઇહિ સર ભાઈ ॥ સો સતસંગ કરૈં મન લાઈ ॥ ૪ ॥

અસ માનસ માનસ ચસુ ચાહી ॥ મહિ કવિ બુદ્ધિ વિમલ અવગાહી ॥

બઢ્યો હૃદય આનંદ ઉછાહ ॥ ડમગેડ પ્રેમ પ્રમોદ પ્રવાહ ॥ ૫ ॥

ચલી શુભગ કવિતા સરિતાસોં ॥ રામ વિમલ યશ જલ ભરિતાસોં, ॥

સરયૂ નામ-સુમંગલ મૂલા ॥ લોક વેદ મત મંજુલ કૂલા ॥ ૬ ॥

નદી પુનીત સુમાન સનંદિનિ ॥ કલિમલ તળટ તરૂ મૂલ નિકંદિનિ ॥

કદાચિત્ કોઈ કષ્ટ સહન કરીને તેની પાસે ચાલ્યો પણ જાય છે, તો જાતાંજ તેને નિદ્રારૂપી શરદી ઘેરી લે છે.^૧ જ્યારે હૃદયમાં જડતારૂપી મહાદાણુ ટાઠ લાગે છે, ત્યારે તે મન્દભાગી ત્યાં ગયા છતાં પણ સ્નાન કરવા પામતો નથી. ૧ ભાગ્ય વગર તે સરોવરમાં સ્નાન કે પાન કરી શકાતું નથી. અભિમાનને લીધે ત્યાંથી જેવા ગયા હતા, તેવા પાછા આવે છે, જે કદાચિત્ કોઈ પૂછવા આવે

૧ પરલોક શું છે? કોણે જોયલ છે? કોને પરણોકનો પત્ર આવ્યો છે? આ સર્વ દન્તકથા છે. અમે તો કોઈને કથા સાંભળીને સ્વર્ગથી વિમાન આવ્યું હોય તે જોયું નથી એવા કુતર્કો રૂપી નદીઓ.

૨ સરસ્નાનમાં શ્રદ્ધારૂપી ખરચીની સાથે તીર્થભક્તિ અને તે પ્રમાણે રામકથામાં શ્રદ્ધા રૂપી સત્સંગ અને ભગવદ્ ભક્તિ એ ત્રણે મુખ્ય છે.

૩ કથા સાંભળતાં નિદ્રા ઘેરી લે છે.

કે તમે માનસ સરોવર ઉપર ગયા હતા, તે ત્યાં સ્નાન કર્યું વા જળપાન કર્યું? તે કેવું છે? તે અમને કહો. આમ કોઇ પ્રશ્ન કરે ત્યારે તે મન્દલાગી ખળ ખેતે નાહ્યા નહિ, સ્વાદ લીધો નહિ તે ખળ તેને સરોવરની નિન્દા સંભળાવે છે. ૨ જેના ઉપર શ્રીરામચન્દ્રજી કૃપા કટાક્ષ વડે જીવે છે, તેને સકળ વિઘ્નોમાંથી એક પણ બાધા કરી થકતું નથી.^૧ અને તે આનન્દ પૂર્વક શ્રદ્ધાસહ નિરન્તર સ્નાન કરીને મહાધોર, ^૨દૈહિક્ અને ભૌતિક્ કે જે ત્રણ તાપ છે તેનાથી ખળતો નથી. ૩ જેનો જગવચ્ચરણારવિન્દમાં પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે, એવા સુકૃતશીલ નર તો આ માનસ સરોવરને કદિ પણ ત્યજતા નથી. હે ભાઈ! જે કોઈ આ સરોવરમાં નાહવા ઇચ્છે તેણે મન લગાવીને સત્સંગ કરવો જઈએ. ૪ ^૩આવાં સુન્દર સોહામણા પવિત્ર આ માનસ સરોવરને હૃદયનાં નેત્રો અર્થાત્ જ્ઞાન વિચારના નેત્રોથી જોઈને અવગાહન કરવાથી કવિની બુદ્ધિ નિર્મળ થઈ તેથી હૃદયમાં જે આનન્દોત્સાહ થયો તેવડે તેને પ્રેમાનન્દનો પ્રવાહ ઉછળવા લાગ્યો; અર્થાત્ હૃદયમાં સમાધ શક્યો નહિ. ૫ તેથી કરી તે અગાધ હૃદય કે જે રામસુયશ રૂપી જળથી પરિપૂર્ણ છે; તેમાંથી કવિતા રૂપી સુન્દર નદી વહેવા લાગી, કે જે નદી શ્રી રામચન્દ્રજીના નિર્મળ સુયશ રૂપી જળથી પરિપૂર્ણ છે. ^૪સરયૂ એવું જેનું નામ છે અને મંગળ મૂળ છે અને લોકમત તથા વેદમત એ બંને અતિ ઉજ્જવળ જેના તટ છે. ૬ આ કીર્તિરૂપી નદી પરમ પવિત્ર છે, કેમકે તે રામસુયશ રૂપી સુન્દર માનસ સરોવરની પુત્રી છે અને સમસ્ત કળિયુગના જે મળો કે જે કીનારાના આડ સમાન છે તેનાં મૂળનો નાશ કરનાર છે.

દોહા-શ્રોતા ત્રિવિધ સમાજપુર, ગ્રામ નગર દુર્લભ ॥

સંત સમા અનુપમ અવધ, સકલ સુમંગલ મૂલ ॥ ૫૦ ॥

ત્રણ પ્રકારના શ્રોતાઓ સુક્ત, સુમુક્ત અને વિષયીનો જે સમાજ છે, તેમાં વિષયી જેની બાહુલ્યતા છે, તે નગર છે, અને તેનાથી ન્યૂન સુમુક્ત તે પુર છે. અને બહુજ થોડા જે સુક્ત છે તે ગામ છે. અને તેઓ આ કવિતા નદીના બંને કિનારે વસેલા છે અને તેમાંથી અનુપમ જે સન્તની સભા છે; તેજ સકળ શુભ મંગળ રઘુનાથજીની જન્મ ભૂમી અયોધ્યા છે. ૫૦

૧ પંગુલઘયતેગિરિં ।

૨ કામ ક્રોધાદિક્ અધ્યાત્મ તાપ કહેવાય છે. જ્વરાદિક્ આધિ ભૌતિક્ તાપ કહેવાય છે, અને સર્પાદિ તથા અતિરૂઢિ આધિ દૈવિક્ તાપ કહેવાય છે.

૩ પ્રથમ ૩૫ દોહામાં લખ્યું છે કે-જસમાનસ જેહિ વિધિમયડ જગપ્રચાર જેહિહેતુ । જેવું આ માનસ છે, અને જે પ્રકારે થયું એ બંને પ્રસંગ કહ્યા, હવે જગપ્રચારનો હેતુ કહે છે. આવાં માનસને મનની આંખોથી જોઈને બુદ્ધિ કવિ થઈ; અર્થાત્ જે રૂપ જેવું તેની વક્તા થઈ, અને સ્નાન કરી વિમળ થઈ ગઈ.

૪ સરયૂ માનસ સરોવરમાંથી નિકળી છે. અને જે સરોવરમાંથી નીકળે તે સરયૂ.

૧૦-રામભક્તિ સુરસારિ તહજાઈ ॥ મિલી સુકીરાતિ સરયુ સુહાઈ ॥

સાનુજ રામ સમરયજ પાવન ॥ મિલેજ મહાનદ શોણ સુહાવન ॥ ૧ ॥

યુગબિજ ભક્તિ દેવધુનિ ધારા ॥ સોહતિ સહિત સુવિરતિ વિચારા ॥

ત્રિવિધ તાપ ત્રાસક ત્રિમુહાની ॥ રામસ્વરૂપ સિંધુ સમુહાની ॥ ૨ ॥

માનસ મૂલ મિલી સુરસરિહી ॥ સુનત સુજન મન પાવન કરિહી ॥

બિચ બિચ કથા વિચિત્ર વિભાગા ॥ જનુ સરિ તીર તીર વન વાગા ॥ ૩ ॥

સમા મહેશ વિવાહ બરાતી ॥ તે જલચર અગણિત બહુ ભાંતી ॥

રણુવર જન્મ અનન્દ બધાઈ ॥ મંચર તરંગ મનોહરતાઈ ॥ ૪ ॥

કીર્તિ રૂપી સરયૂ, સન્ત સભારૂપી અયોધ્યાથી શ્રીરામભક્તિ રૂપ શ્રીગંગા-
માંજળને મળી, અર્થાત્ સુકીર્તિ એટલે બાલ, અયોધ્યાકાન્ડની શાન્તકીર્તિ સરયૂ-
ગંગાને ઉત્તર દિશા તરફથી આવીને મળી, અને શ્રીરામ-લક્ષ્મણ આરણ્યથી લકાં-
કાન્ડ પર્યન્ત મહાઉગ્ર યુદ્ધ યશ દક્ષિણ દિશાથી સોહામણો શોણબદ્ર તે શ્રીરામયજ
પાવન ભક્તિ ગંગામાં જઈ મળ્યો, એ બન્ને કીર્તિ ભગવદ્ ભક્તિને આપનાર છે.
જે એમાં પડશે, તે રામભક્તિ રૂપી ગંગાને પ્રાપ્ત થઈને રામ સમુદ્રને પામશે. ૧
જેમ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના વચમાં ભક્તિ શોભે, તેમ એ બન્નેના વચમાં ગંગાની ધાર
શોભે છે. આ પ્રમાણે રામભક્તિ રૂપી ગંગા ત્રિવિધ તાપ નાશક, ત્રણ મુખવાળી
થઈને રામસ્વરૂપ સમુદ્રમાં સમાણી. ૨ માટે +કીર્તિ સરયૂને માનસ મૂળ કહી, અ-
ર્થાત્ માનસસરોવરથી લઈને રામભક્તિ રૂપી ગંગા પર્યન્ત સાંભળતાંજ સુજનોનાં
મનને પાવન કરે છે. ૨ વચમાં વચમાં જે અનેક ઇતિહાસ છે, તે આ નદીના કીનારા
ઉપરનાં વન તથા બાગ છે. ૩ શિવ પાર્વતીના વિવાહના દેવ, યજ્ઞ, જૂત, ત્રેત અને
પિશાચાદિ અનેક જાતિના જે જાનૈયા તે નાનાપ્રકારનાં જળચર છે. શ્રીરામચન્દ્ર-
જીના જન્મની જે આનન્દની વધામણી છે, ૩ તેજ મનને હરવાવાળા નદીના જળ
જમર અને તેના તરંગોની મનોહરતા છે; અથવા વધાઈ મનોહર તરંગ છે.

+ હવે અહિંથી પુનઃ શ્રીરામ સુકીર્તિ સરયૂનું વર્ણન કરે છે.

૧ આ સરયૂ નામની કવિતા રૂપી નદીનો પિતા રઘુનાથજીના ચરિત રૂપી માનસસરોવર છે, અને
જમાંમાં મળી તેથી તેનો આદિ-અન્ત શુદ્ધ છે. તે સાંભળવાવાળાઓને સુજન અને તેઓના મનને પાવન
કરી દેશે. સુજનના જે અર્થ થાય છે. એક પોતાનાં જન અને બીજા સુન્દર જન.

૨ આ હાલ્ય નદીમાં વચમાં વચમાં વિચિત્ર કથા પ્રસંગોપાત કહેવામાં આવી છે. તે કથાઓ.
સતીનો મોહ, સતીનો દેહત્યાગ, નારદને મોહ, પ્રતાપભાનુરાજની કથા, રાવણનો જન્મ, રાવણનો દિગ્-
વિજય, એ વન રૂપ દુઃખદાયી છે. અને યાજ્ઞવલ્કય ભરદ્વાજનો સમ્વાદ, પાર્વતીનો જન્મ, પાર્વતીજીનું
તપ, શંકરપાર્વતીનો વિવાહ, શંકરપાર્વતીનો સમ્વાદ, સ્વાયંભૂવ અને સત્યરૂપાની કથા એ બાગ રૂપ છે.
આ પ્રમાણે સર્વ મળીને ૧૨ કથા રામચરિત્ર વગર છે.

૩ મનહરજી જમર એ માટે કહ્યા કે, તે મનને પોતાનામાં રૂપાવી દે છે, અને વધાઈને તરંગ એ
માટે કહેલ છે કે તે બહારજ રહે છે.

દોહા—બાલચરિત ચહું બંધુકે, વનજ વિપુલ બહુરંગ ॥

નૃપરાની પરિજન સુકૃત, મધુકર વારિ બિહંગ ॥ ૫૧ ॥

આરે ભાઈઓનાં બાલચરિત્ર ઘણાં છે, તે નાનાપ્રકારનાં રંગના કમળોછે. અને રાજા રાણીનાં સુકૃત તે ભ્રમરછે, કે જે પુત્રોનાં મુખકમળનું ચૂમ્મન કરેછે, અને પુરવાસિયોનાં સુકૃત જળ પક્ષીછે. અને તેઓ મુખ ચૂમ્મનને બોધ આપનાં પામેછે, તેજ તે કમળરસનું ટપકવુંછે. ૫૧.

ચૌ—સીય સ્વયમ્વર કથા સુહાઈ ॥ સરિત સુહાવનિ સો છવિછાઈ ॥

નદી નાવ વટુ પ્રશ્ન અનેકા ॥ કેવટ કુશલ ઉતર સવિવેકા ॥ ૧ ॥

મુનિ અનુકથન પરસ્પર હોઈ ॥ પથિકસમાજ સોહ સરિ સોઈ ॥

ઘોરધાર ધૃગુનાથ રિસાની ॥ ઘાટ સુબન્ધ રામ વરબાની ॥ ૨ ॥

સાનુજ રામ વિવાહ ઉછાહ ॥ સો શુભ ઉમંગ સુખદ સવ કાહ ॥

કહત મુનત હર્ષતિ પુલકાહીં ॥ તે સુકૃતી જન મુદિત નહાહીં ॥ ૩ ॥

રામતિલક હિત મંગલસાજા ॥ પર્વ યોગ જનુ જુરેડ સમાજા ॥

કાઈ કુમતિ કૈકયી કેરી ॥ પરી જાસુ ફલ વિપતિ ઘનેરી ॥ ૪ ॥

‘સીતાજીના સ્વયંવરની સુંદર કથા એ આ સરથૂની છાઈ રહેલી ઉત્તમ શોભા- છે. આમાં જે પ્રશ્ન કર્તાઓનાં પ્રશ્ન^૧છે તે નદીનાં વાહાણુછે અને તે પ્રશ્નોનો વિવેક સહ જે^૨ પ્રત્યુત્તરછે, તેજ પરમ પ્રવીણ ખલાસીઓછે. ૧ અને જે શ્રીરામ લક્ષ્મણની સુંદરતાને જનક પુરવાસી બોધ તથા સાંભળીને ઘોરધર^૩ અનુકથન કરેછે, તેજ આ- નદી ઉપર પ્રવાસીઓનો સમાજછે. મહાઉગ્ર જે પરશુરામજીનો ક્રોધછે, કે જેના^૪ ભયથી સર્વ રાજાઓ વ્યાકુળ થઈ ગયા હતા, તે આ નદીનો ઘોર પ્રવાહ છે. અને^૫ રામ લક્ષ્મણની નિર્ભય વાણી ઇત્યાદિ આ નદીના સુંદર ઘાટછે. ૨ ત્રણ ભાઈઓ સહ શ્રીરામચન્દ્રજીનો વિવાહોત્સવ તે સર્વને મુખદાયક આ નદિનો વેગછે. જે એ વિવા- હની કથાને કહેતાં તથા સાંભળતાં હર્ષ પામેછે, તે જાણે સુકૃતી જીવ પ્રસન્ન મનથી નહાયછે. ૩ શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્યાભિષેકાર્થ જે મંગળ સાજછે તે જાણે પર્વ યો-

૧ ‘ચલે રામ લક્ષ્મણ મુનિ સંગા’ લ્યાંથી તે ‘રઘુવર ઉરજય માસ દેલિ દેવ વર્ષહિં સુમન’ લ્યાં સુધી.

૨ કહહુનાથ સુંદર દોડ વાલક । મુનિ કુલતિલક કિ નૃપકુલપાલક । સલિ સબ કૌતુક દેખન હારે । જેડ કહાવત હિતૂ હમારે-ઈત્યાદિ.

૩ એ પ્રિય સબહિં જહાં લગિ પ્રાની અને તેજવન્તં લઘુગનિયનરાની ઇત્યાદિ.

૪ વરણત છબિ જહૈં તહૈં સબલોમૂ ઇત્યાદિ.

૫ અપઙ્ગર ઉતર દેત નૃપ નહીં ઇત્યાદિ.

૬ મિલે ન કતહું સુમટ રણગાઢે અને કાલહુડરાહિં નરણ રઘુવંશી ઇત્યાદિ.

ગનો સમાજ છે. અને કેકેયીની કુમતિ રૂપ ક્ષણ સર્વની વિપત્તિનું મૂળ કારણ છે. ૪
દોહા-શમન અમિત ઉત્પાત સવ, ભરત ચરિત જપ યાગ ॥

કલિ અઘ સ્વલ અવગુણ કથન, તે જલ મલ વક્ર કાગ ॥ ૬૨ ॥

વિપત્તિ પડવાથી જે અનેક અપરિમિત^૧ ઉત્પાત થયા છે, તેનો નાશ કરવાને માટે ભરતજીનાં ચરિત જપ તથા યાગ છે. કળિયુગના સ્વરૂપનું, તેના દોષોનું તથા ખળલોકોના દુર્ગુણોનું કથન તે આ નદીમાં શૈવાળ, બગલા તથા કાગડા છે. ૫૨

ચૌ-કીરતિ સરિત છઠ્ઠું ઋતુ રૂરી ॥ સમય મુહાવનિ પાત્રનિ ભૂરી ॥

હિમ હિમશૈલ મુતા શિવ વ્યાહ ॥ શિશિર સુખદ મધુ જન્મ ઉછાહ ॥ ૧ ॥

વર્ણવ રામં વિવાહ સમાજ ॥ સો મુદમંગલમય ઋતુરાજ ॥

ગ્રીષ્મ દુસહ રામ વનગવનૂ ॥ પંથકથા સ્વર આતપ પવનૂ ॥ ૨ ॥

વર્ષા ઘોર નિશાચર રારી ॥ સુર કુલ શાલિ મુમંગલ કારી ॥

રામ રાજ્ય સુખ વિનય વડાઈ ॥ વિશદ સુખદ સોઈ શરદ મુહાઈ ॥ ૩ ॥

સતી શિરોમણિ સિય ગુણગાથા ॥ સોઈ ગુણ અમલ અનૂપમ પાથા ॥

ભરત સ્વભાવ મુશીતલતાઈ ॥ સદા એકરસ વરણિ ન જાઈ ॥ ૪ ॥

આ કીર્તિ રૂપી સરિતા છઠ્ઠે ઋતુઓમાં સુંદર છે, અને પ્રત્યેક સમય સોહામણી અને પવિત્રતા આપનારી છે. શિવ પાર્વતીના વિવાહમાં હિમાલયની કથા છે, તેથી પ્રથમ હેમન્ત ઋતુ^૨ કહી છે, અર્થાત્ શિવ પાર્વતીના વિવાહની કથા હેમન્ત ઋતુની આગળ, પ્રભુના જન્મની કથા તે સુખદાયક શિશિર ઋતુ છે. ૧ રામ વિવાહનો સમાજ તે આનન્દમંગળ રૂપ ઋતુરાજ વસન્ત છે. મહાદુસ્સહ શ્રીરામચન્દ્રજીની-

૧ રાજમનોરથમાં વિહન, રામ, લક્ષ્મણ અને જનકેશ્વર વનગમન, દશરથરાજનું મરણ, ઈત્યાદિ જે કળિયુગ અને તેના અવશુલ અને ખળની કથા અને તેનાં પાપ, તેજ જળના મળ, બગલા અને કાગડા છે, આ કથા ઉત્તરકાન્ડમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૨ પ્રથમ હેમન્ત ઋતુ કહેવાનું કારણ એ છે કે, હેમન્ત ઋતુનો પ્રારંભ માર્ગશિર પ્રમથ માસથી છે, તે આ ક્રમથી કે નારાયણ પોતાનાં કેશવાદિ દ્વાદશ નામથી દ્વાદશ મહિનાના સ્વામી અને પૂજ્ય એ કથા દ્વાદશ માસોનાં માહાત્મ્યોમાં પ્રસિદ્ધ છે. જેમકે કેશવ-માર્ગશિર્વ, નારાયણ-પૌષ, માધવ-માઘ, ગોવિન્દ-ફાલ્ગુન, વિષ્ણુ-ચૈત્ર, મધુસૂદન-વૈશાખ, ત્રિવિક્રમ-જ્યેષ્ઠ વામન-આષાઢ-શ્રીધર-શ્રાવણ, હરિ-કેશ-ભાદ્રપદ, પદ્મનાભ-આશ્વિન, દામોદર કાર્તિક, તેમ જીજ્ઞે એ પણ આશય છે કે-હેમન્ત ઋતુ અને શંકર પાર્વતીના વિવાહનું એક કર્મ છે. શ્રીસદાશિવજીના વિવાહમાં ત્રૈલોક્ય કમ્પાયમાન થઈ ગયું હતું તેનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે કે-મયો કોપિ કાંપ્યો ત્રૈલોકા, કહે વચન શિશુકપિત ગાતા. એ પ્રમાણે હેમન્તઋતુમાં સર્વ ધ્રુવે છે અને શંકર પાર્વતીનો વિવાહ આ કથાના પ્રારંભમાં છે એ માટે પ્રથમ હેમન્ત ઋતુનું વર્ણન છે. પછી રઘુનાથજીનો જન્મોત્સવ શિશિરઋતુ છે તેનો શુભ એ છે કે તે ધ્રુવરતને ઓછા કરે છે. અને વસન્ત આનન્દદાયકતા આવામનને દર્શાવે છે. ૩ ઋતુરાજ વસન્ત જેનો શુભ જુના પાનડાં, પુષ્પ વિગેરનો ત્યાગ કરી નવાં પ્રત્યેક વૃક્ષમાં થાય છે, તે પ્રમાણે જુનાં વસ્ત્રાભૂષણ વતારીને નવીન રંગરંગનાં તે ઉત્સાહ સમય પહેરાવ્યાં.

વનયાત્રા તે 'ગ્રીષ્મના સમાન છે. તેમાં માર્ગની કથા તાપ અને તીવ્ર પવન રૂપ છે. ૨ રાક્ષસો સાથે જે જાનકર યુદ્ધ થયેલ છે તે વર્ષા ઋતુ છે, જે વર્ષા દેવકુળ રૂપી ડાંગરોનું મંગળ કરવાવાળી છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્યનું સુખ, વિનય તથા મોટાઈ છે, તે નિર્મળ સુખદાતા સોહામણી શરદ્ ઋતુ છે. ૩ પતિવ્રતા શિરોમણિ શ્રીસીતાજીના ગુણોનું જે અનુપમ અવર્ણનીય વર્ણન છે; તેજ જળની નિર્મળતા અને સ્વચ્છતા આદિશુભ છે. જરતજીનો સ્વભાવ છે; તેજ જળની શીતળતા છે. જે સદા એ પ્રકારે એક રસ છે, કે જેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ૪

દોષ-અવલોકનિ બોલનિ મિલનિ, પ્રીતિ પરસ્પર હાસ ॥

માયપ માલ ચઢું બંધુકી, જલમાધુરી સુવાસ ॥ ૫૩ ॥

આરે જાણ્યોનું પરસ્પર જોવું, જોલવું, અને મળવું છે; તે જળની ત્રિવિધ મધુરતા છે. અને તેઓની પરસ્પરની જે પ્રીતિ, હસવું અને ઉત્તમ જાતૃવાત્સલ્ય છે તે જળની ત્રણ પ્રકારની સુગંધ છે. ૫૩.

ચૌ-આરતિ વિનય દીનતા મોરી ॥ લઘુતા લલિત સુબારિ ન થોરી ॥

અદ્ભુત સલિલ સુનત ગુણકારી ॥ આસ પિયાસ મનોમલ હારી ॥ ૧ ॥

રામ સુપ્રેમહિં પોષત પાની ॥ હરત સકલ કલિકલુષ ગલાની ॥

ભવ શ્રમ શોષક તોષકતોષા ॥ શમન દુરિત દુઃખ દારિદ્ર દોષા ॥ ૨ ॥

કામ ક્રોધ મદ મોહ નશાવન ॥ વિમલ વિવેક વિરાગ વઢાવન ॥

સાદર મજ્જન પાન કિયેતે ॥ મિટત પાપ પરિતાપ હિયેતે ॥ ૩ ॥

જિન યાહિ વારિ ન માનસ ધોયે ॥ તિન કાંચર કલિકાલ વિગોયે ॥

તૃષિત નિરાશિ રવિકર ભવવારી ॥ ફિરહિં મૃગા જિમિ જીવ દુઃખારી ॥ ૪ ॥

મારી અત્યન્ત આર્તિ, વિનતિ અને દીનતા તે આ રામ યશરૂપી સુંદર શર-
દ્ના જળમાં અતિ લલિત હલકાઈ છે; અર્થાત્ જે જળ હલકું હોય છે, તે ગુણકારી
હોય છે. વળી એ અદ્ભુત જળ એવું છે કે, કાનરૂપી પડિયા દ્વારા પીવાથી એટલે કે
સાંભળવાથી ગુણ આપે છે, અને સાંસારની દુરાશા રૂપી તરસ અને મનના વિકારને
હરે છે. ૨ ૧ સુંદર રામ પ્રેમને પુષ્ટ કરે છે, અને કળિયુગના સકળ પાપોની

૧ વસન્તના ઐશ્વર્યનો ગ્રીષ્મ ઋતુ નષ્ટ કરે છે તેમ વનની કથાએ વિવાહોત્સવને નષ્ટ કર્યો.

૨ આ વૈધકનો પર્યાય છે. જ્યારે મનોમળને હરી લીધો, ત્યારે મળના હરાવાથી રોગીનું શરીર યુષ્ઠ થાય છે તેમ અહિં આ વાણીએ રામના પ્રેમને પુષ્ટ કર્યો. અને રોગીને પોતાના રોગની ગ્લાનિ થાય, અને શરીર મલીન થઈ જાય છે તો આ જળે ભવરૂપી રોગના રોગીને મનમાંથી કલિના પાપની ગ્લાનિનું હ-
રણ કર્યું છે. રોગીને આશવાથી પરિશ્રમ થાય છે તેમ અહિં સાંસારિક વાસનાનો રોગી કે જે જન્મ-
મરણ રૂપી ભવ શ્રમમાં પડેલો છે, તેના તે શ્રમને રામ સુયશરૂપી જળ નિવૃત્ત કરે છે; અને જેમ રોગી-
ને ભોજનમાં સન્તુષ્ટતા થાય છે; તે પ્રમાણે ભવરોગીને સાંસારિક વ્યવહારથી સંતોષ આપે છે. અને જેમ રોગીએ કાંઈ ઈચ્છા કરી, પણ તે તેની ઈચ્છાપૂર્ણ ન થઈ, તો તેથી તેને ક્રોધ થયે છે, ક્રોધ મદ રૂપ છે,

ગ્લાનિને હરે છે. વળી આ રામ સુયશ રૂપી જળ એવું છે કે, ભવશ્રમ એટલે પુનરાવર્તિ નું શોષણ કરનાર અને સન્તોષનું પણ તોષક છે. અને પાપ તથા દુઃખ દારિદ્રના દોષોનો નાશ કરનાર છે. ૨ કામ, ક્રોધ, મદ અને મોહોદિકોનો નાશ કરે છે, અને નિર્મળ જ્ઞાન, વૈરાગ્યને વધારે છે. પ્રીતિપૂર્વક તેમાં સ્નાન તથા તેનું પાન કરવાથી હૃદયના પાપ રૂપી દારૂણ દ્રુહ મટી જાય છે. ૩ જે નિર્ભાગી આ પવિત્ર રામસુયશ જળવડે પોતાના મનને પવિત્ર કરતા નથી, તે મહાકૂર કાયર પુરૂષોને કળિકાળે પોતાના ગુલામ કરી રાખ્યા છે; કેમકે જે કોઈ આ અમૃત સરોવરને છોડીને અન્ય સ્થળે પોતાની આશારૂપી તૃષાને શાન્ત કરવા ઈચ્છે છે, તે દુષ્ટિ જેમ અતિ-તૃષાથી વ્યાકુળ હરિણ મૃગતૃષ્ણાના જળને જોઈને દોડે છે, તેમ મહાદુઃખી થઈને ભ્રમણ કર્યાજ કરે છે. ^૩ ૪

દોહા-મતિ અનુહારિ સુવારિ ગુણ, ગણિ ગણ મન અન્હવાય ॥

સુમિરિ ભવાની શંકરહિ, કહ કવિ કથા સુહાય ॥ ૫૪ ॥

અવ રઘુપતિ પદ પંકરુહ, હિય ધરિ પાય પ્રસાદ ॥

કહૌં યુગલ મુનિવર્ય કર, મિલન શુભગ સમ્પાદ ૫૫

મતિ અનુસાર સુન્દર જળ છે, તેના સમૂહોનું વર્ણન કરીને અને મન જે રોંગી હતું, તે હવે ગુરૂના ચરણની રજ રૂપી સુન્દર ચરણથી આરોગ્ય થઈ ગયું, તેને આ કવિતા રૂપી સરયુમાં સ્નાન કરાવી અને ભવાની તથા શંકરનું સ્મરણ કરી કવિ આ શોભાવમાન કથા કહે છે. ^૫ હવે રઘુપતિના ^૫ ચરણ કમળને હૃદયમાં ધારણ કરી અને તેની પ્રસન્નતા પામી, બન્ને શ્રેષ્ઠ મુનિયોનું મળવું તથા રામાયણ પૂરિત સુન્દર સમ્વાદ કહું છું. ૫૪-૫૫

મરદ્વાજ જિમિ પ્રશ્નકિય, યાજ્ઞવલ્કય મુનિ પાય ॥

પ્રથમ મુખ્ય સમ્વાદ સોઈ, કહિહૌં હેતુ બુક્ષાય ॥ ૫૬ ॥

તેથી મોહિત થઈ ગયેલ છે, તે આ રામ સુયશરૂપી વાણી સંસારી જનોની એ વાર્તાનો નાશ કરનાર છે.

૨ જે જાણી બુઝીને અન્યાય કરે તે, ૩ સર્વ સમ્મત તેજ છે. યો વાસુદેવા દન્યત્ર મોક્ષમૂ પ્રાર્થયતેઽપ્પ ધી ઋણિ આન્તિ સખયોત્તમ્ શાંતિ ત્રાણાય કલ્પતે ૧ વાસુદેવ પરિત્યજ્ય યોઽન્યેદવ મુઽપાસતે ૨ તૃપિતો જાહ્નવી તીરે કૂપં સ્વનતિ દુર્મતિઃ ॥ ૨ અવિસ્મિતં તં પરિપૂર્ણકામં સ્વેનૈવલામેન સમંપ્રશાન્તામ્ વિનોપ સર્પત્યપહિ વાલિ શાઃ સ્વલ્પા ગુલે નૈવ તિતર્તિ સિન્ધુમ્ ॥ ૩ ॥ જેમ કે રઘુપતિ વિમુક્ત ચતનકરિકોરી કૌનસકે ભવબંધન છોરી ॥

અહિ ત્રીજી ચતુર્દશી સમાપ્ત થઈ. ૪ માનસ સરોવરના આ દોહા સુધીના નવ દોહાને ગૌરી-શંકરના નામથી સમ્પુટ કરી દીધા છે; અર્થાત્ પ્રથમના દોહામાં પણ ભવાની-શંકરનું સ્મરણ કરેલું છે અને અન્તે પણ એ માટે કે આ નવ દોહા રામાયણનાં ખીજ છે. અને શંકર પાર્વતીની રક્ષામાં છે, ૫ શ્રીગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી એ ચોપાઈઓની ત્રણ ચતુર્દશીમાં આ ગ્રંથનાં મંગળાચરણ અને ભૂમિકાને પૂર્ણ કરેલ છે.

યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિને પામીને ભરદ્વાજ મુનિએ જે રીતે પ્રશ્ન કરયા હતા, તે પ્રમાણે હું પણ પ્રથમ તેઓના તે મુખ્ય સમ્વાદને કારણ સમજાવીને કહું છું. ૫૬

(આ દોહો ક્ષેપક છે.)

ઇતિ શ્રીરામચરિત્ર માનસે સદ્ગતિકલ્પવિધ્વંસને બાલકાન્ડાન્તર્ગત ભરદ્વાજગોત્રોદ્ભવ વ્યાસ કથાણુ કૃત ગુર્જર ભાષાયાં પ્રથમ વિશ્રામઃ

કથાનો પ્રારંભ.

ચૌ-ભરદ્વાજમુનિ વસહિં પ્રયાગા, જિનહિં રામપદ અતિ અનુરાગા ॥

તાપસ શમ દમ દયા નિધાના, પરમારથ પથ પરમ સુજાના ॥ ૧

માઘ મકર ગત રવિ જબ હોઈ, તીરથપીતહિં આવ સબ કોઈ ॥

દેવ દનુજ કિન્નર નર શ્રેણી, સાદર મજ્જાહિં સકલ ત્રિવેણી ॥ ૨

પૂજહિં માધવ પદ જલજાતી, પરાશિ અક્ષયવટ હર્ષિત ગાતા ॥

ભરદ્વાજ આશ્રમ અતિપાવન, પરમરમ્ય મુનિવર મનભાવન ॥ ૩

તહાં હોઈ મુનિ ઋષય સમાજા, જાહિં જે મજ્જન તીરથરાજા ॥

મજ્જાહિં માત સમેત ઉછાહા, કહાહિં પરસ્પર હરિગુણ ગાહા ॥ ૪

શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણ કમળમાં અત્યન્ત પ્રેમવાળા તપસ્વી શાન્તસ્વ-ભાવ, ઇન્દ્રિયજીત, દયાના ઘર અને પારલોકિક માર્ગમાં પરમ ચતુર એવા ભરદ્વાજ મુનિ પ્રયાગરાજમાં વસેછે. ૧ માઘ મહિનામાં જ્યારે સૂર્યનારાયણ મકરસંક્રાન્તિના થાયછે, ત્યારે સર્વ કોઈ પ્રયાગરાજમાં આવેછે. દેવતા, રાક્ષસ, કિન્નર અને મનુષ્યોનાં ટોળાંને ટોળાં ઘણા આદરપૂર્વક ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરેછે. ૨ અને માઘના સ્વામી માધવ ભગવાનનાં ચરણકમળનું પૂજન કરેછે. અક્ષયવટનો સ્પર્શ કરીને શરીરમાં રોમાંચિત થાયછે. ત્યાં ભરદ્વાજ મુનિનો અતિ રમણીય અને મુનિવરોના મનને આનન્દ આપનારો અતિપવિત્ર આશ્રમછે. ૩ પ્રયાગરાજમાં સ્નાન કરવાને જે મુનિ અને ઋષિ જાયછે, એ લોકોનો સમાજ ભરદ્વાજ મુનિના આશ્રમમાં થયા કરેછે. સર્વ લોકો પ્રાતઃકાળે મહાઉત્સાહપૂર્વક તીર્થ-રાજમાં સ્નાન કરેછે, અને પછી પરસ્પર હરિભગવાનના ગુણાનુવાદ કહે છે. ૪

દોહા-બ્રહ્મ નિરૂપણ ધર્મ વિધિ, વર્ણહિં તત્ત્વ વિભાગ ॥

કહાહિં ભક્તિ ભગવન્તકી, સંયુત જ્ઞાન વિરાંગ ॥ ૫૭ ॥

એ ઓ ભગવદ્ ગુણાનુવાદની ચર્ચા કરયા પછી બ્રહ્મનું નિરૂપણ કરનારા ઉત્તરમીમાંસા શાસ્ત્રની, ધર્મનું નિરૂપણ કરનારા પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્રની અને તત્ત્વોના ભા-

ગોત્રું નિરૂપણ કરનારા સાંખ્યશાસ્ત્રની ચર્ચા કરીને અને જ્ઞાન વૈરાગ્યસહ ભગવદ્
ભક્તિનું વર્ણન કરેછે. ૫૭

ચૌ૦—શ્વેતક્રમ ભરિ મકર નહાहीं, પુનિ સવ નિજનિજ આશ્રમ જાहीं ॥

પ્રતિ સમ્બત અસ હોઈ અનન્દા, મકર મજ્જ ગવનહિ મુનિ વૃન્દા ॥ ૧

એકવાર ભરિ મકર નહાયે, સવ મુનિશ આશ્રમનિ સિધાયે ॥

યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પરમ વિવેકી, ભરદ્વાજ રાજેડ પદ ટેકી ॥ ૨

સાદર ચરણ સરોજ પલારે, અતિ પુનીત આસન બૈઠારે ॥

કરિ પૂજા મુનિ સુયશ વલ્લાની, બોલે અતિ પુનીત મૃદુ બાની ॥ ૩

નાથ એકે સંશય બડ મોરે, કરતલ વેદ તત્ત્વ સવ તોરે ॥

કહત મોહિ લાગત મય લાજા, જો ન કોહાં બડ હોઈ અકાજા ॥ ૪

આ પ્રકારે તેઓ સર્વ આખી મકરસંક્રાન્તિમાં સ્નાન કરીને પછી સર્વ
પોતપોતાના આશ્રમોમાં જાયછે. પ્રતિવર્ષ આ પ્રસાણે આનન્દ થાયછે.
મકર સ્નાન કરીને સર્વ મુનિઓનાં ટોળાં પોતપોતાના આશ્રમમાં જવા લાગ્યાં.^૧
એક સમય મકરસંક્રાન્તિમાં સ્નાન કરીને સર્વ મુનિશ્વરે પોતપોતાના આશ્રમમાં
સિધાવ્યા, તે સમય ભરદ્વાજ મુનિએ ચરણ^૨ પકડીને મહાજ્ઞાની યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિને
પોતાના આશ્રમમાં રાખ્યા. ૨ મહા આદરપૂર્વક તેના ચરણકમળનું પ્રક્ષાલન કરીને
પરમ પાવન વ્યાસાસન ઉપર બેસાડ્યા. પછી વિધિવત્ પૂજન કરીને ભરદ્વાજમુ-
નિએ યાજ્ઞવલ્ક્યજીના સુયશનું વર્ણન કર્યું, અને તે પછી અતિકોમળ અને પવિત્ર
વાણી બોલ્યા કે હેનાથ ! મને એક મહાસન્દેહછે. અને વેદતત્ત્વ સર્વ ત-
મારા હાથમાંછે; કેમકે શુદ્ધ તે પરમધર્મછે, તેને જે આપ સમાન ભગવત્
પરાયણ મહાત્મા જેવી રીતે જાણે છે તે પ્રકારે અન્ય જાણી શક્તા નથી.^૩ એ
માટે મારા મનના સન્દેહને દૂર કરો. ભરદ્વાજ મુનિ કહેછે કે હે મુનિ ! મને કહેતાં
લાજ^૪ અને મહાભય લાગેછે, અને જે નથી કહેતો તો, તેથી માફ મહા
અશ્રેય થાયછે. ૪

દોહા—સન્ત કહાઈ અસ નીતિ પ્રમુ, શ્રુતિ પુરાણ જો ગાવ

હોઈ ન વિમલ વિવેક ઊર, ગુરુસન કિયે દુરાવ ॥ ૫૮ ॥

હે પ્રભુ ! સન્ત લોકો એમ કહે છે, અને નીતિ પણ એવીજ છે, તથા

૧ રામબ્રહ્મ પરમારથ રૂપા ' અયોધ્યાકાન્ડમાં ૨ પ્રેમહૃદ કરીને જવા ન દીધા.

૩ શ્રી ભાગવતમાં કહ્યું છે કે. નારાયણ પ્રરાવિપ્રાઃ ધર્મ્મ ગુહ્યં પરં વિદુઃ । કુરુણા સાધવઃ શાન્તા
સ્ત્વદ્વિધાન તથાપરે ॥

૪ લાજ એ માટે કે વૃદ્ધ છતાં પણ આટલું જાણતા નથી કે કદાચ આપ જાણો કે ભરદ્વાજ મારી
પરિક્ષા લેછે, એ ભય લાગેછે.

વેદ અને પુરાણોમાં પણ એ પ્રમાણેજ કથેલું છે, અને મુનિ લોકો પણ એમજ કહે છે કે, ગુરૂની પાસે કપટ કરવાથી હૃદયમાં નિર્મળ જ્ઞાન થતું નથી. ૫૮
 વૌ૦—અસ વિચારિ પ્રગટ્યો નિજ મોહુ, હરહુ નાથ કરિ જન પર છોહુ ॥

રામનામકર અમિત પ્રભાવા, સન્ત પુરાણ ઉપનિષદ ગાવા ॥ ૧

સન્તત જપત શમ્ભુ અવિનાશી, શિવ ભગવાન જ્ઞાન ગુણ રાશી ॥

આકર ચારિ જીવ જગ અહીં, કાશી મરત પરમપદ લહીં ॥ ૨

સોપિ રામ મહિમા મુનિરાયા, શિવ ઉપદેશ કરત કરિ દાયા ॥

રામ કવન પ્રમુ પૂછો તોહીં, કહહુ બુઝાય કૃપાનિધિ મોહીં ॥ ૩

એક રામ અવધેશકુમારા, તિનકર ચરિત વિદિત સંસાર ॥

નારિ વિરહ દુઃખ લહેડ અપારા, ભયે રોષ રણ રાવણ મારા ॥ ૪

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મારાં મોહ અજ્ઞાનને આપના સમક્ષ પ્રકટ કરું છું, તેને હે નાથ! દાસ ઉપર વાત્સલ્ય કરીને નિવારણ કરો. આ પ્રમાણે શ્રીયાજ્ઞવલ્કય મુનિને પ્રાર્થના કરીને ભરદ્વાજમુનિ બોલ્યા કે, મહારાજ મને મહા-સંશય છે કે, આ જે રામનામનો અનન્ત પ્રભાવ છે, કે જેને નારદાદિમુનિ અને પદ્માદિપુરાણ અને રામતાપિન્યાદિ ઉપનિષદ ગાય છે. ૧ એ રામનામને કેવળ સન્ત લોકોજ જપતા નથી; પરન્તુ નિરન્તર જેને સકળ જ્ઞાન તથા ગુણોના જાડાર ભગવાન અવિનાશી શ્રીશિવજી પણ જપે છે. અને જગત્માં જે ચાર પ્રકારની ખાણના જીવ છે, તે કાશીમાં મરતાંજ ભગવદ્ધામને પામે છે. ૨ તેપણ શ્રી-રામચન્દ્રજીના નામનોજ પ્રભાવ છે, કાંઈ કાશીનો મહિમા નથી; કેમકે કાશીમાં જે મરણ પામે છે, તેને મૃત્યુ સમયે શ્રીસદાશિવજી કૃપા કરીને રામતારક મંત્રનો ઉપદેશ કરે છે. માટે હે મુનિરાય! હું આપને પૂછું છું કે, જે રામનામનો આવો પ્રભાવ છે, તેનો નામી રામ કોણ છે? હે કૃપાનિધિ! તે મને સમજાવીને કહો. ૩ એક રામ તો શ્રી દશરથજીના પુત્ર હતા, કે જેનું ચરિત્ર વિશ્વવિખ્યાત છે. તેના ચરિત્રને તો સર્વ જાણે છે કે, તેમણે સ્ત્રીના વિરહથી અપાર દુઃખ સહન કર્યું, અને જ્યારે ક્રોધ થયો, ત્યારે યુદ્ધમાં રાવણને માર્યો. ૪

દોહા—પ્રમુ સોઈ રામ કિ અપરકોડ, જાહિ જપત ત્રિપુરારિ

સત્યધામ સર્વજ્ઞ તુમ, કહહુ વિવેક વિચારી ॥ ૫૯ ॥

હે પ્રભુ! તે રામ આ નામના નામી છે કે બીજા કોણ છે? જેના નામને

૧ અહિ પૃથ્વિનંત બન્ને મુનિશ્વરોના સમાગમનો પ્રસંગ પૂર્ણ થયો. અને હવે અહિથી પ્રથમ સંવાદનો આરંભ છે. કથાનો પ્રથમ પ્રશ્ન રામપદથી પ્રારંભ કરીને અન્તે પણ રામપદ ઉપરજ આ અન્ય-૩૫ મહારત્નને રામસમ્પ્રદમાં રાખેલ છે, અર્થાત્ રામ નામ કર અમિત પ્રભાવા થી તે ત્રિવલગન મોહિરામ, એ રામસમ્પ્રદ છે.

ત્રિપુરમર્દન શ્રીશિવજી સદૈવ જાપ્યા કરેછે. હે મુનિ ! આપ સત્યનાધામ અને સર્વજ્ઞા; માટે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરીને મને કહો. ૫૬

ચૌ૦—જૈસે મિટૈ મોહ ભ્રમ भारी, कहहु सो कथा नाथ विस्तारी ॥

याज्ञवल्क्य बोले मुसुकाई, तुमहिं विदित रघुपति प्रभुताई ॥१॥

रामभक्त तुम मन क्रम बानी, चतुराई तुम्हारि मैं जानी ॥

चहहु सुना राम गुण गूढा, कीन्हेउ प्रश्न मनहु अति मूढा ॥२॥

तात सुनहु सादर मनलाई, कहहुँ रामकी कथा सुहाई ॥

महामोह माहिपेश विशाला, रामकथा कालिका कराला ॥३॥

रामकथा शशि किरण समाना, सन्त चकोर करहिं तोहि पाना ॥

ऐसेइ संशय कीन्ह भवानी, महादेव तब कहा बखानी ॥४॥

માટે જેમ તે રામની કથાને સાંભળીને મારો આ મહાભારી ભ્રમ મટી જાય, તે કથા આપ મહાવિસ્તાર પૂર્વક કહો; કેમકે મારી એવી તીવ્ર બુદ્ધિ નથી કે, હું સંક્ષેપમાં સાંભળીને સમજી જાઉં.^૧ ભરદ્વાજ મુનિનો આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાંભળી, શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યજીએ હસીને કહ્યું કે, હે મુનિ ! આપ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીની પ્રભુતાને સારી રીતે જાણો છો. ૧ આપ^૨ મન, વચન અને કર્મે કરીને શ્રીરામચન્દ્રજીના પૂજ્ય ભક્ત છો. આપથી શું અંજાણ્યું છે ? આ કેવળ આપની ચતુરાઈ મેં જાણી લીધી છે. આપનો ગુપ્ત અભિપ્રાય તો એ છે કે, આપ રામચન્દ્રજીના ગુહ-ગુણોને સાંભળવા ઇચ્છો છો, પણ તે પ્રકટ ન કરતાં આપે ભોળાબની અતિ મૂર્ખ-ની પેઠે આ પ્રશ્ન કરેલ છે ૨ શ્રી યાજ્ઞવલ્ક્યજી કહે છે કે, હે તાત ! જે તમારો એવોજ મનોરથ છે, તો હવે તમે મન લગાવીને સાંભળો. હું સુંદર રામકથા તેનાં કારણો સહ 'કહું છું', જે મહા અજ્ઞાન છે કે, જેને લીધે અજ્ઞાન જ ભગવદ્વિમુખ થઈને સર્વથા ભટક્યા કરે છે, તે અજ્ઞાનરૂપી પ્રળય મહિષાસુર છે, અને શ્રી રામચન્દ્રજીની કથા છે તે કરાળ કાલિકા છે, અર્થાત્ જેમ કાલિકાએ મહિષાસુરનો નાશ કર્યો છે, તેમ શ્રી રામચન્દ્રજીની કથા અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીની કથા ચન્દ્રમાના કિરણોના સમાન છે, કે જેનું સન્તરૂપી ચકોર નિરન્તર પાન કર્યા કરે છે, અર્થાત્ જેમ ચકોર ચન્દ્રકિરણનું પાન કરે છે, તેમ સન્તલોકો શ્રી રામકથા-મૃતનું પાન કરે છે. તમારા સમાનજ સન્દેહ પાર્વતીજીને થયો હતો, ત્યારે તેમનો સન્દેહ શાન્ત કરવા શ્રીમહાદેવજીએ વિસ્તારથી રામની કથા કહી હતી. ૪

दोहा—कहीं स्वमति अनुहार अब, उमा शम्भु सम्वाद ॥

भयउ समय जेहि हेतु यह, सुनि मुनि मिटहिं विषाद ६०

૨ જેમ ભગવદ્ ગીતામાં ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ સંજયને એકજ પ્રશ્ન કરેલ છે, તેમ આ પ્રકારે આ સમસ્ત કથામાં ભારદ્વાજ મુનિનો પણ એકજ પ્રશ્ન છે.

૩ મહર્ષિ આદિ ઠવિ શ્રી વાલ્મીકિજીના મુખ્ય શિષ્યો.

હવે હું આપને શિવ-પાર્વતીનો સમ્વાદ જેવી મારી બુદ્ધિ છે, તે અનુસાર કહું છું, તે શ્રવણ કરો. તે સમ્વાદ ક્યારે અને શા માટે થયો હતો, તે પણ કહું છું, કે જે સાંભળવાથી આપના સર્વ વિપાદ મટી જશે. ૬૦

ચૌ૦—એકવાર ત્રેતા યુગ માર્હી શમ્ભુ ગયે કુમ્ભજઋષિ પાર્હી ॥

સંગ સતી જગજનનિ મવાની, પૂજે ઋષિ અશિલેશ્વર જાની ॥૧॥

રામકથા મુનિવચ્ય વચ્ચાની, સુની મહેશ પરમ સુખ માની ॥

ઋષિ પૂછા હરિમક્તિ સુહાર્દ, કહી શમ્ભુ અધિકારી પાર્દ ॥૨॥

કહત સુનંત રઘુપતિ ગુણગાથા, કહુ દિન તહાં રહે ગિરિનાથા ॥

મુનિસન વિદા માંગિ ત્રિપુરારી, ચલે મવન સંગ દક્ષકુમારી ॥૩॥

તેહિ અવસર મંજન મહિમારા, હરિ રઘુવંશ લીન્હ અવતારા ॥

પિતા વચન તજિ રાજ ઉદાસી, દળ્ડકબન વિચરત અવિનાશી ॥૪॥

એકવાર અર્થાત્ કોઈ કદપના કોઈ ત્રેતાયુગમાં જગજનની એટલે ભગવત્ પરા-શક્તિ સંભૂતા જગદમ્બિકા દક્ષાત્મજ સતીસહ શ્રી શિવજી અગસ્ત્ય મુનિના આશ્ર-મમાં પધારયા, ત્યાં અગસ્ત્ય મુનિએ, શિવજીને વિશ્વેશ્વર જાણીને વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું. અને શિવજીને પ્રસન્ન કરવાને માટે મુનીવચ્ય અગસ્ત્યજીએ શ્રીરામચંદ્રજીની કથા વિસ્તાર પૂર્વક કહી. તે સાંભળીને શ્રી સદાશિવજી પરમાનંદ પામ્યા. અથવા શ્રી શિવ-જીએ તે કથા પરમ સુખ રૂપ માનીને સાંભળી. ત્યારપછી અગસ્ત્ય ઋષિએ શ્રી શિવ-જીને ભગવદ્ભક્તિ પૂછી, ત્યારે શિવજીએ તેને ભક્તિના અધિકારી જાણીને ભક્તિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું. ૨ આ પ્રમાણે શ્રી રામચંદ્રજીના ગુણાનુવાદ કહેતાં અને સાં-ભળતા શ્રી શિવજી થોડાક દિવસ ત્યાં રહ્યા. અને પછી અગસ્ત્ય મુનિની રજા માગી. ત્રિપુરાન્તક શ્રી શિવજીએ દક્ષકુમારી સતી સહ કેલાશ યાત્રા કરી; અર્થાત્ પોતાના ભવનમાં પધારયા, ૩ તે સમય ભૂમીભારભંજન ભગવાન્ વિષ્ણુએ ભૂમીનો ભાર હુર કરવાને માટે રઘુકુળમાં અવતાર લીધો હતો. તે પિતાના વચનથી રાજ્યાભિષેકનો ત્યાગ કરીને, હર્ષ શોક રહિત થઈને; અર્થાત્ ઉદાસીન થઈ અવનાશી પ્રભુ શ્રીરામ-ચંદ્રજી દંડકારણ્યમાં વિચરતા હતા. ૪

દોહા—હૃદય વિચારત જાતહર, કોહિ વિધિ દર્શન હોઈ ॥

ગુપ્તરૂપ અવતરેડ પ્રમુ, ગયે જાન સબ કોઈ ॥ ૬૧ ॥

આ જાણીને તે સમય શ્રી શિવજી હૃદયમાં વિચાર કરતા હતા કે, સ્વામિતો અતિ સમીપમાં છે; પરંતુ દર્શન શી રીતે થાય ? કેમકે સ્વામિએ ગુપ્ત રૂપે અવતાર લીધો છે. મારા જવાથી તો સર્વ જાણી જશે કે, આ તો સાક્ષાત્ વિષ્ણુ છે, મનુષ્ય નથી ૬૧

૧ દક્ષકુમારી ટહેવાનો આશય એ છે કે, આગળ મોહને પ્રાપ્ત થશે, એ નિમિત્ત સંકરને સમ્બન્ધ ઓડી પિતાનો સમ્બન્ધ દહેલ છે.

સો૦-શંકર ઉર અતિ સ્તોમ, સતી ન જાનહિ મર્મ સોઈ ॥

તુલસી દરશન લોભ, મનહર લોચન લાલચી ॥૧૧ ॥

શ્રી મહાદેવજીના મનમાં દર્શનાર્થ મહાક્ષોભ થઈ રહ્યો હતો, પણ પાર્વતીજી-
ને આ ભેદની ખબર પડી નહિ. શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે, શ્રીસદાશિવજીને
દર્શનનો અત્યંત લોભ હતો, પણ વાતી પ્રકટ થઈ જવાને લીધે મનમાં ઘણાજ ડર્યા,
તેથી પ્રભુની પાસે પધાર્યા નહિ, અને તેથીજ તેના નેત્રોને દર્શનની મહા-
ઉત્કંઠા થઈ. ૧૧

ચૌ૦-રાવળ મરણ મનુજકર યાંચા, પ્રભુ વિધિ વચન કીન્હચહ સાંચા ॥

જો નહિં જાઉં રૈ પછિતાવા, કરત વિચાર ન વનત વનાવા ॥ ૧ ॥

યહિ વિધિ મયે શોચવશ રૈશા, તાહી સમય જાય દશશીશા ॥

લીન્હ નીચ મારીચહિ સંગા, મયડ તુરત સોઈ કપટ કુરંગા ॥ ૨ ॥

કારિ છલ મૂઢ હરી વૈદેહી, પ્રભુ પ્રતાપ ઉર વિદિત ન તેહી ॥

મૃગવધિ બન્ધુસહિત હરિઆયે, આશ્રમ દેશિ જયન જલ છાયે ॥ ૩ ॥

વિરહ વિકલ નરૈવ રઘુરાઈ, સ્વોજત વિષિન ફિરત દોડ માઈ ॥

કવહું યોગ વિયોગ ન જાકે, દેશા પ્રગટ વિરહ દુઃખ તાકે ॥ ૪ ॥

રાવળે બ્રહ્માજી પાસે મનુષ્યના હાથે પોતાનું મરણમાગ્યું હતું, અને બ્રહ્માજી-
એ તેને તે પ્રકારે વર આપેલ છે. એ માટે બ્રહ્માજીનું વરદાન સ્વામી સત્ય કરવા ઇચ્છે-
છે. હવે જો ન જાઉં તો પસ્તાવો થયા કરેછે, અને જો જાઉં તો સર્વ ભેદ પ્રકટ થઈ
જાય છે, હવે શું કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે અનેક વિચાર શિવજીએ કર્યા પણ કોઈ
વાત બંધ બેસતી નહતી. શ્રીમહાદેવજી આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યા હતા, પણ સ્વામિ-
શ્રીરામચંદ્રજીએ તો બનાવ પ્રથમથીજ બનાવી મૂક્યો હતો, કે તે સમય રાવળ મા-
રીચના આશ્રમમાં ગયો, અને તે નીચ મારીચને સાથે લઈને દંડકારણ્યમાં આવ્યો,
અને તે મારીચ તુરત માયાથી હરિણરૂપ બન્યો. ૨ (તેને જોતાંજ શ્રી સીતાજીનું
મન લલચાયું, અને તેના કહેવાથી પ્રભુ હરિણની પાછળ પધાર્યા.) મૂર્ખ રાવળે
છળ કરીને સીતાજીનું હરણ કર્યું, જો તે પ્રભુના પ્રતાપને હૃદયમાં જાણતો હોત તો
તે કદિ સીતાજીને લઈ જત નહિ, પણ તે પોતાના મનમાં પ્રભુના પ્રતાપને જાણતો
નહતો. પછી હરિણને મારીને શ્રી લક્ષ્મણજી સહ શ્રી રામચંદ્રજી પાછા આશ્રમમાં
પધાર્યા, પણ આશ્રમમાં સીતાજીને દીઠાં નહિ, તેથી નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં
૩ શ્રી સીતાજીના વિરહથી મનુષ્યના સમાન વિહ્વળ થઈ બન્નેભાઈ સીતાજીને શોધ-
તા વનના જડ ચેતન જીવોને પુછતા ફરતા હતા. જુવો કે જે વિશ્વવ્યાપક સ્વામીને

૧ ગુપ્ત રૂપ એ માટે કહ્યું કે, માનુષી તનમાં બલિત્વને ગુપ્ત કરેલ છે, એમ જાણવાથી સર્વ કોઈ
જાણી જશે કે આ બલિ છે.

૨ પ્રભુનો જેવો પ્રતાપ હતો, તેવો જાણતો નહતો, અર્થાત કંઈક જાણતો હતો.

સ્વપ્નમાં પણ કોઈથી યોગ વા વિયોગ નથી, તેને આ દુસ્સહ દુઃખ કેવળ પ્રાકૃત નેત્ર વિષય જોવાનું જ છે. ૪

દોહા—અતિવિચિત્ર રઘુપતિ ચરિત, જાનહિં પરમ સુજાન

જે મતિમન્દ વિમોહ વશ, હૃદય ધરહિં કહ્યુ આન ॥ ૬૨ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર અતિ વિચિત્ર છે, તેને ચતુર્થ રીતે પરમ પ્રવીણ ભગ-
વન્નનજ જાણે છે. અને જે અદ્ય બુદ્ધિ અજ્ઞાની છે, તે તો પોતાના મનમાં આવા
ચરિત્રો જોઈ કાંઈ બુદ્ધીજ કલ્પના કરે છે. ૬૨

ચૌ—શમ્ભુસમય તેહિં રામહિં દેશ્વા, ઉપજા હિય અતિ હર્ષ વિશેષા ॥

ભરિ લોચન છબિ સિંધુ નિહારી, કુસમય જાનિ ન કીન્હ ચિન્હારી ॥ ૧ ॥

જય સચ્ચિદાનન્દ જગપાવન, અંસ કહિ ચલેડ મનોજ નશાવન ॥

ચલે જાત શિવ સતી સમેતા, પુનિ પુનિ પુલકિત કૃપાનિકેતા ॥ ૨ ॥

સતી સો દશા શમ્ભુકી દેશ્વી, ઉર ઉપજા સંદેહ વિશેષી ॥

શંકર જગતવન્ધ્ય જગદીશા, સુર નર મુનિ સવ નાવત શીશા ॥ ૩ ॥

તિન નૃપસુતહિ કીન્હ પરણામા, કહિ સચ્ચિદાનન્દ પરધામા ॥

મયે મગન છબિ તાસુ બિલોકી, અજહું પ્રીતિ ઉર રહત ન રોકી ॥ ૪ ॥

પરમ સુખાન શ્રી શિવજીએ તે નરનાટ્ય વિકળતામાં પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રી રામ-
ચન્દ્રજીને પોતાના માર્ગની સમીપમાં સીતાજીની શોધ કરતાં જોયા, તો અતિ વિશેષ
આનંદ હૃદયમાં થયો. સ્વામીની ઈચ્છાના અનુકૂળ કુસમય જાણીને કોઈ ચિહ્ન તો
ન કર્યું, પણ પરમ સૌન્દર્ય સાગર અતિ મનોહર દિવ્ય મંગળ વિગ્રહ સ્વામીને પ્રેમ
પૂર્વક નેત્રભરીને જોયા ૧ હે સચ્ચિદાનન્દ મુર્તિ ! હે જગતને પાવન કરવાવાળા પ્રભુ !!

૧ 'સાતા અને રામને યોગનો વિયોગ નથી; અર્થાત્ એકત્ર રહે છે. તે સમય પણ સીતાજી અને
શ્રી રામચન્દ્રજી એકત્રજ હતા, કેવળ લીલા છે.

૨ વિચિત્ર અર્થાત્ અનેક રંગો સહ, તે અનેક રંગ એ છે કે, જે તપસ્વી વેષ તે શાન્ત રસ ઉજ્જવળ
છે, અને ધનુષ ખાણુ ધારણ કરેલ વીરરસ લાલ છે. અને પ્રિયા સાથે લીધેલ શૃંગાર રસ સ્વામ છે અને
મારીય વધ શૈટ્ર રસ તે કાળો છે અને જનકીજીનો વિરહ ક્ષણારસ તે મીઠો છે. વિરહથી વિકળ
થવું, એ બીભત્સ રસ ખાકી રંગ છે.

૩ સતીઆદિ. લખ્યું છે કે—ગીરિજા સુનહુરામકી લિલા । સુરહિત દનુજ વિમોહનિ શીલા । અસિ રઘુ
પતી લીલા ઉરગારી, દનુજ વિમોહનિ જનસુખકારી । દૃષ્ટાન્ત જેમકે એકજ પવનના વેગના સ્પર્શથી જળને
શીતળતા અને અગ્નિને ઉજ્જ્વળતા થાય છે, તે પ્રમાણેજ રામચરિત્ર ભગવન્નનોને ભક્તિ, વિશ્વાસ અને
ભગવદ્ વિમુખોને મોહ અને અવિશ્વાસનું કારણ થાય છે,

૪ વિશેષ હર્ષ એ હેતુથી થયો કે, જેના ચરિત્ર આગળથી સાંભળ્યા હતાં તથા ધ્યાનમાં જોતા હતા
તેને પ્રકટ જોયા.

૫ કુસમય કહેવાનું કારણ એ છે કે રઘુનાથજી શિકારી છે અને ખર, દૂધણ, ત્રિશિરા અને રાવણા-
દિક શ્રી રામચન્દ્રજીના ખાણોના સન્મુખ આવી પડ્યા છે. તેથી શિવજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હું
જનક અને કૃષ્ણ તેઓ ભાગી જાય તો.

આપનો જય થાઓ. એમ કહીને મનોજ એટલે કામદેવ તેનો નાશ કરવાવાળા શિવજી આદ્યા. કૃપાનિધાન શ્રી મહાદેવજી શ્રી સતીની સાથે તે દર્શનાનન્દમાં મગ્ન થઈ આદ્યા જતા હતા. અને આલતા આલતાં વારંવાર પ્રસન્ન થતા હતા. ર શ્રી મહાદેવજી ની આ દશા જોઇને સતીના મનમાં આ વાતથી મહા સન્દેહ ઉત્પન્ન થયો, અને મનમાં વિચાર કર્યો કે, શિવજી તો જગત્ વન્દીય જગતના સ્વામી છે. સકળ દેવતા, મુનીશ્વર અને મનુષ્યો તેને પ્રણામ કરે છે, એ સર્વમાં તો એવો કોઈ વિધિ પ્રપંચમાં નથી કે જેને શિવજી પ્રણામ કરે. ૩ આમ છતાં પણ હે સચ્ચિદાનન્દ ! હે પરધામ !! આપનો જય થાઓ, એમ કહીને એક રાત્રના પુત્રને પ્રણામ કર્યા, મહાઆશ્ચર્યની એ વાત છે. અને તેની લાવણ્ય મૂર્તિને જોઇને એવા મગ્ન થઈ ગયા છે કે, હજી સુધી તેની પ્રીતિ પોતાના હૃદયમાં રોકવા છતાં પણ રોકાતી નથી. ૪.

દોહા—બ્રહ્મ જો વ્યાપક વિરજ અજ, અક્લ અનીહ અભેદ ॥

સો કિ દેહ ધરિ હોઈ નર, જાહિ ન જાનત વેદ ॥ ૬૩ ॥

શિવજીને વન્દનીયતો એક સચ્ચિદાનન્દ જગજગન્માદિ કારણુ ઈશ્વરજ છે. એ સ્વરૂપથી એક ગુણ વ્યાપાર રહિત વિશ્વવ્યાપક બ્રહ્મ, બીજે સકળગુણ નિધાન વિષ્ણુ ત્યાં જે જે બ્રહ્મ વિશ્વવ્યાપક વિરજ અનાદિ કળાતીત ગુણ વ્યાપાર અને ભેદ રહિત છે કે, જેના મહિમાના અન્તને વેદ પણ જાણુતા નથી. તે ભલાદેહ ધારણુ કરીને શા માટે મનુષ્ય થાય ? ૬૩

ચૌ૦—વિષ્ણુ જો સુરહિત નરતનુ ધારી, સોઈ સર્વજ્ઞ યથા ત્રિપુરારી ॥

સ્વોજત સોકિ અજ્ઞ ઇવ નારી, જ્ઞાનધામ શ્રીપતિ અસુરારી ॥૧॥

શમ્ભુ ગિરા પુનિ મૃષા ન હોઈ, શિવ સર્વજ્ઞ જાન સવ કોઈ ॥૨॥

અસ સંશય મન ભયડ અપારા, હોઈ ન ત્વદય પ્રબોધ પ્રચારા ॥૨॥

યદ્યપિ પ્રગટ ન કહેડ ભવાની, હર અન્તર્યામી સવ જાની ॥

સુનહુ સતી તવ નારિ સ્વભાજ, સંશય અસ ન ધરિય ઉર કાજ ॥૩॥

જાસુ કથા કુંભજઋષિ ગાઈ, ભક્તિ જાસુ મૈ મુનિહિં સુનાઈ ॥

સોઈ મમ ઇષ્ટદેવ રઘુવીરા, સેવત જાહિ સદા મુનિ ધીરા ॥૪॥

વાત્સલ્યાદિ ગુણુ પરિપૂર્ણ જગજગન્માદિ કારણુ વિષ્ણુ કે જે દેવ કાર્ય પરાયણુ મનુષ્યાદિ રૂપને ધારણુ કરનારા છે, તે પણ શ્રી શિવજીના સમાન સર્વજ્ઞ શિરોમણી

૧ સાગર એ માટે કહ્યા છે કે જેને જોવાં સતીની મતિ દૂળી ગઈ. ૭ સચ્ચિદાનન્દ કહેવાથી જે શંકા સતીજીને થયેલી છે તે શંકા દૂર થઈ જાય છે. અને તેથીજ તુલસીદાસજી એ પરમ સુજન કહેલ છે. સત સમી-ચીન એક રસ રહેવાળા અને ચિત્ પ્રકાશ અને જ્ઞાનન્દરૂપ અને જગપાવન અર્થાત્ આ ચરિત્ર જનને પવિત્ર કરવાને માટે કરેલો. આંખના મનોરથ સિદ્ધ થાઓ. ભવિષ્ય ચરિત્રનું કારણુ છે.

* અહિં ભક્તિ સંભળાવવાનો એ અભિપ્રાય છે કે, ભક્તિના મુખ્ય આચાર્ય શ્રી શંકર છે.

છે. સામાન્ય સર્વજ્ઞ નથી; કેમકે અન્યને તો સર્વજ્ઞતા ધ્યાનાવસ્થામાં થાય છે અને ઈશ્વર સ્વાભાવિક સર્વજ્ઞ છે. જે સાક્ષાત્ વિશુદ્ધ વિજ્ઞાનના ધામ, લક્ષ્મીપતિ, દેવ વિરોધિયોના શત્રુ તે શુ અજ્ઞાનિયોની પેઠે વનના પશુ પક્ષીઓને પોતાની સ્ત્રી વિષે પુછીને શોધ કરતા કરયાકરે કે ? ૧ તેમજ શ્રી મહાદેવજીનાં વચન પણ અસત્ય હોયજ નહિ, કેમકે સર્વ કોઈ એ વાર્તા જાણે છે કે, શ્રી સદાસીવજી સર્વજ્ઞ છે. આ પ્રમાણે સતીના મનમાં અપાર સંશય થતાં ઘણો મનમાં વિચાર કર્યો પણ કોઈ રીતે હૃદયમાં બોધનો પ્રચાર થયો નહિ. ૨ જો કે સતીએ પોતાના મનની વાર્તા કહી નહિ, પણ અહંકાર રૂપ સર્વાન્તર્યામી શિવજી, સતીના સમસ્ત ચેષ્ટિત જાણીને કૃપાપૂર્વક બોલ્યા કે, હે સતી ! તમારો સ્ત્રીના સમાન સ્વભાવ છે, જેથી તમારા મનમાં સન્દેહ થયેલ છે, પણ આવો સન્દેહ મનમાં કદિ કરવો નહિ. ૩ જેની કથા હમણાંજ તમે અગસ્ત્ય મુનિના મુખથી સાંભળી. અને જેની ભક્તિ મેં તમારા સમક્ષ અગસ્ત્ય મુનિને સાંભળાવી, તેજ રઘુવીર મારા ઈષ્ટ દેવ આ છે. તેની મહાધીર મુનિ-સદા સેવા કરયા કરે છે. ૪

છંદ—મુનિ ધીર યોગી સિદ્ધ સન્તત વિમલ મન જેહિ ધ્યાવહીં ॥

કહિ નેતિ નિગમ પુરાણ આગમ જાસુ કીરતિ ગાવહીં ॥

સોઈ રામ વ્યાપક બ્રહ્મભુવન નિકાયપતિ માયાધની ॥

અવતરેડ અપને ભક્તહિત નિજ તંત્ર નિત રઘુકુલમની ॥૨॥

મુનિ, ધીર, વ્યાસ, પરાશરાદિ, યોગી, કપિલદેવજી, લોમશાદિ, સિદ્ધ, શુક્ર સનકાદિક, વિશુદ્ધ મનથી જે પ્રભુનું નિરન્તર ધ્યાન ધરે છે, અને નિગમ-ચાર વેદ અઢાર પુરાણ છ શાસ્ત્ર અને સમસ્ત તંત્ર જે સ્વામીની અનન્ત કીર્તિને નેતિ (નંદિતિ) આ પ્રકારે નહિ એમ કહિને ગાય છે. હે સતી ! તેજ આ રામ છે. અને તેજ વ્યાપક પ્રજ્ઞ છે. એજ અનન્ત કોટી પ્રજ્ઞાન્ડોના સમૂહોના એકજ પતિ છે. અને જે માયાના વશીભૂતમાં પ્રજ્ઞા, ઈન્દ્રાદિ દેવતા અને સકળ વિશ્વ મોહિત છે. માયાના પતિ એજ માધવ વિજી છે. તે પોતાના ભક્તોને સુલભતા માટે સ્વેચ્છાપૂર્વક અવતરયા છે. એ સ્વામી સર્વેશ્વર સ્વતંત્ર રઘુકુળના મણિ છે. ૨

સો—લાગ ન ઉર ઉપદેશ, યદાપિ કહેડ શિવ બાર બહુ ॥

બોલે વિહંસિ મહેશ, હરિમાયા બલ જાનિ જિય ॥ ૧૨ ॥

જો કે શિવજીએ આ પ્રમાણે વારંવાર સતીને સમજાવ્યાં; પરંતુ સતીના હૃ-

૧ શ્રી મહાભારતમાં લેખ છે કે—રુદ્ર સમાશ્રિતા દેવા રુદ્રો બ્રહ્માણ માશ્રિતઃ બ્રહ્મા મમાશ્રિતો નિત્ય નાહંકશિવ દુપાશ્રિતઃ ॥ અર્થાત્ સકળ દેવતા રુદ્રને આશ્રિત છે અને રુદ્ર બ્રહ્માને આશ્રિત છે. બ્રહ્મા મારે આશ્રય છે. હું સ્વતંત્ર છું કોઈના આશ્રયે નથી (માટે હે સતી તમે આમાં કાંઈ સન્દેહ ન કરો, મારાં સત્ય વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખો.)

હયમાં જરા પણ ઉપદેશ લાગ્યોજ નહિ, ત્યારે શિવજી હરિની માયાનું બળ વિચારીને પછી આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૧૨

ચૌ૦—જો તુમ્હરે મન અતિ સન્દેહ, તૌ કિન જાઈ પરીક્ષા લેહુ ॥

તબલગિ બૈઠિ રહૌં બટ છાहीं, જબલગિ તુમ ઈહહુ મોહિ પાहीं ॥૧॥

જૈસે જાઈ મોહ ભ્રમ ભારી, કરહુ સો યત્ન વિવેક વિચારી ॥

ચલી સતી શિવ આયસુ પાઈ, કરહિ વિચાર કરૌં કા ભાઈ ॥૨॥

યહાં શમ્બુ અસ મન અનુમાના, દક્ષસુતા કર નહિ કલ્યાના ॥

મોરેહુ કહે ન સંશય જાहीं, વિધિ વિપરીત મલાઈ નાहीं ॥૩॥

હોઈહૈ સોઈ જો રામ રચિ રાખા, કો કરિ તર્ક બઢાવાહિ શાખા ॥

અસ કહિ જપન લગે હરિ નામા, ગઈ સતી જહૌં પ્રમુ સુખધામા ॥૪॥

હે સતી ! જો તમારા મનમાં અત્યન્ત સન્દેહ છે કે, જે સમજાવ્યાં છતાં પણ જાતો નથી, તો તમે જાતે જઈને પરીક્ષા કેમ લેતાં નથી ? માટે જાઓ, અને પરીક્ષા લિયો. તમે પરીક્ષા કરીને પાછાં મારી પાસે આવશો, ત્યાં સુધી હું આ વડના છાયામાં બેઠો છું. ૧ જે પ્રકારે તમારો આ મહાભારી મોહ જતો રહે, તે ઉપાય વિવેક વિચાર કરીને કરો. શ્રી મહાદેવજીની આજ્ઞા લઈને સતી ત્યાંથી ચાલ્યાં, અને વિચાર કરવાં લાગ્યાં કે, હવે શી રીતે પરીક્ષા કરવી જોઈએ. ૨ આ પ્રમાણે અહિ સતી મનમાં વિચાર કરે છે, તે સમયે વડના ઝાડતળે શિવજીએ પોતાના મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે, આમાં સતીનું કલ્યાણ થવાનું નથી; કારણ કે જ્યારે મારા કહેવાથી પણ સન્દેહ ન મટયો, તેથી વિદિત થાય છે કે, સતીને દેવ અનુકુળ નથી. આમાં સાફ થવાનું નથી. ૩ જે પ્રભુ શ્રી રામચંદ્રજીએ રચી રાખ્યું છે, તેજ થવાનું છે, માટે તર્ક કરીને શોકની વૃદ્ધિ કોણ કરે, અર્થાત્ આમાં મારો વિચાર કરેલો વ્યર્થ છે. આં પ્રમાણે વિચાર કરીને શિવજી પોતાનું રામ ભજન કરવા લાગ્યા; એટલામાં, જ્યાં આનંદ મંગળ નિવાસ પ્રભુ શ્રી રામચંદ્રજી ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં સતી પોહોચ્યાં. ૪

દોહા—પુનિ પુનિ હૃદય વિચારકરિ, ધરિ સીતા કર રૂપ ॥

અગે હે ચલિ.પંથ તેહિ, જ્યહિ, આવત સુરભૂષ ॥ ૬૪ ॥

સતી વારંવાર હૃદયમાં વિચાર કરીને, સીતાજીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને, જે માર્ગે પ્રભુ શ્રી રામચંદ્રજી આવતા હતા, તે માર્ગના સન્મુખ ચાલ્યાં. ૬૪

ચૌ૦—લક્ષ્મણ દીક્ષ ઉમાકૃત વેષા, ચાકિત ત્વદય ભ્રમ મયડ વિશેષા ॥

કહિ ન સકત કહુ અતિગંભીરા, પ્રમુ પ્રભાવ જાનત મતિધીરા ॥ ૧ ॥

સતી કપટ જાનેડ સુર સ્વામી, સમદર્શી સબ અન્તર્યામી ॥

સુમિરત જાહિ મિટૈ અજ્ઞાના, સોઈ સર્વજ્ઞ રામ ભગવાના ॥ ૨ ॥

સતી કીન્હ ચહ તહાં દુરાઝ, દેઘહુ નારિ સ્વભાવ પ્રમાઝ ॥

નિજ માયા બલ ત્હદય વચ્ચાની, બોલે વિહાંસિ રામ મૃદુ બાની ॥ ૩ ॥

જોરિ પાણિ પ્રમુ કીન્હ પ્રણામૂ, પિતા સમેત લીન્હ નિજ નામૂ ॥

કહેઝ વહોરિ કહાં વૃષકેતુ, બિપિન અકેલિ ફિરહુ કેહિહેતુ ॥ ૪ ॥

શ્રી લક્ષ્મણજી તો આ ઉમાકૃત વેષને જોઈને ચક્રિત હૃદય થઈ ગયા, ‘વિશેષ ભ્રમ’ એ થયો કે-સીતાજીની પ્રાપ્તિ તો કલ્પ કલ્પમાં રાવણનાં વધ પછી થાયછે. આ કલ્પમાં હમણાં થવાનું, પ્રભુ જાણે શું કારણ હશે? સતીની બનાવટ કાંઈ જાણવામાં આવી નહિ; કેમકે જીવ તો ધ્યાનાવસ્થામાંજ સર્વજ્ઞ હોયછે. અને ઈશ્વર તો સ્વતઃ સર્વજ્ઞ છે. અતિ ગમ્ભીર હોવાથી લક્ષ્મણજી કાંઈ પણ કહી શકતા નથી; કેમકે તે ધીર બુદ્ધિ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રભાવને જાણેછે. ૧ સતીનું કપટ, સ્વતઃ સર્વજ્ઞ દેવ દેવેશ્વર શ્રી રામચન્દ્રજીએ જાણ્યું; કેમકે તે સમદર્શી, નિરાવર્ણ, ઠાંક્યા અને ઉઘાડાના સમાન દૃષ્ટાં છે, અને સર્વના અન્તર્યામી છે. જેનું સ્મરણ કરવાથી જીવોનાં અજ્ઞાનનો નાશ થાયછે, એવા સર્વજ્ઞ શ્રી રામચન્દ્રજી ભગવાન છે. ૨ સતી ત્યાં પણ કપટ કરવા ચાહેછે. એ નારીઓના સ્વભાવનો પ્રભાવ છે. સતીને આ પ્રમાણે કપટ કરતાં જોઈને શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાની માયાના પ્રાબલ્ય ગુણને હૃદયમાં વખાણીને અને હસીને સતીને પરમ કોમળ વાણીથી કહેવા લાગ્યા. ૩ પ્રથમ તો હાથ જોડીને પ્રભુએ પિતાસહ પોતાનું નામોચ્ચારણ કરીને પ્રણામ કર્યા. અને પછી પૂછ્યું કે-વૃષકેતુ^૩-શ્રી મહાદેવજી ક્યાં છે? આપ આ વનમાં એકલાં શા કારણથી ફરો છો? ૪

દોહા-રામ વચન મૃદુ ગૂઢ સુનિ, ઉપજા અતિ સંકોચ ॥

સતી સમીત મહેશપદ્મ, ચર્લીં હૃદય વડ શોચ ॥ ૬૫ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના આવા કોમળ ગૂઢાશય યુક્ત વચન સાંભળીને સતીને પરમ સંકોચ થયો, અને અતિભય યુક્ત થઈને મહાશોચ કરતાં શિવજીની પાસે પાછાં જવા લાગ્યાં. ૬૫

ચૌ-મૈં શંકરકર કહા ન માના, નિજ અજ્ઞાન રામપદ્મ આના ॥

જાઈ ઉતર અવ દેહૌં કાહા, ઊર ઉપજા અતિ દારુણ દાહા ॥ ૧ ॥

૧ જનકી છે વા નહિ. અથવા જનકી છે એ ભ્રમ. ૨ પ્રભુ પોતે જાણે, હું શું કહું? એમ ધારી લક્ષ્મણજી બોલતા નથી.

૩ વૃષકેતુ ક્યાં છે? અને તમે એકલાં વનમાં કેમ ફરો છો. આ પ્રમાણે શ્રી રામચન્દ્રજીએ સતીને બૂઠ કહ્યું, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે-શ્રી શંકરને વૃષકેતુ, અર્થાત્ બળદ ઉપર બેસતા જોઈ પાંચલ સમજ ત્યાગ કર્યો, વા વૃષકેતુ-ધર્મની ક્વલ પતિને જોડીને એકલાં વનમાં ફરો છો, તેનું કારણ શું છે? અથવા તમે પતિથી ધર્મ પતાકા યુક્ત હતાં, તે પતિ તમારા ક્યાં છે; કેમકે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પતિનો સંમ જોડીને ધરમાં એકલું રહેવું નહિ. અને તમે વનમાં ફરો છો.

જાના રામ સતી દુઃખ પાવા, નિજ પ્રભાવ કહ્યું પ્રગટ જનાવા ॥
 સતી દીઠ કૌતુક મગજાતા, આગે રામ સહિત સિય ભ્રાતા ॥ ૨ ॥
 ફિરિં ચિતવા પાછે પ્રભુ દેઘા, સહિત વંધુ સિય સુંદર વેષા ॥
 જહૈં ચિત વહિં તહૈં પ્રભુ આસીના, સેવાહિં સિદ્ધ મુનીશ પ્રવીના ॥ ૩ ॥
 દેઘે શિવ વિધિ વિષ્ણુ અનેકાં, અમિત પ્રભાવ એકતે એકા ॥
 વન્દત ચરણ કરત પ્રભુ સેવા, વિવિધ વેષ દેઘે સઘ દેવા ॥ ૪ ॥

સતી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં કે; મારી જડતા કેવીછે, મેં ત્રિકાળજ્ઞ, જગદ્ગુરુ, વિશ્વનાથ મારા પતિનો ઉપદેશ ન માન્યો. મારા અજ્ઞાને વિશુદ્ધ વિજ્ઞાન-ધન શ્રીરામચન્દ્રજીના પ્રત્યે કલ્પના કરી; માટે હવે હું જઈને સ્વામીને શું ઉત્તર આપીશ. આ પ્રમાણે હૃદયમાં મહાદાઙ્ગ હાલ ઉત્પન્ન થયો. ૧ શ્રીરામચન્દ્રજીએ સતીને હુઃખ પામેલાં જાણીને પોતાનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ દર્શાવ્યો. સતી માર્ગમાં ચાલ્યાં જાયછે, ત્યાં તેમણે એવું કૌતક જોયું કે, સીતા અને લક્ષ્મણ સહિત શ્રી-રામચન્દ્રજી આગળ ચાલ્યા જાયછે. ૨ આ પ્રમાણે જોઈને વાળી જ્યાં પાછું વાળીને જોયું તો, તેજ રામચન્દ્રજી, સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત સુંદરવેષ ધારણ કરીને વિરાજમાન થયેલા જોયા. આમ થવાથી સતી વિશેષ આશ્ચર્યચક્રિત થઈને જ્યાં જ્યાં જાયછે, ત્યાં ત્યાં, રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા સહ વિરાજ્યાછે, અને મોટા મોટા સિદ્ધો તથા મુનિશ્વરો સેવા કરી રહ્યાછે. ૩ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં જોટલાં સ્વરૂપ દેખાતાં હતાં, તે સર્વની પાસે શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ અનેક જોયા, અને તે સર્વનો અકેદ કરતાં પ્રભાવ અધિક હતો; તોપણ શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોને સર્વ અભિવન્દન કરતા હતા, અને વિવિધ વેષ બનાવીને સર્વ સેવા કરતા હતા તે જોયા. ૪

દોહા—સતી વિધાત્રી ઇન્દિરા, દેઘીં અમિત અનૂપ ॥

જેહિ જેહિ વેષ અજાદિ સુર, તેહિ તેહિ તનુ અનુરૂપ ॥ ૬૬ ॥

પછી જેમ અનેક રૂપના શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ તથા ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓને જોયા, તે પ્રમાણે જ અનેક સતી, બ્રહ્માણી અને લક્ષ્મી ઇત્યાદિને પણ જોયાં. જે જે વેષથી ભગવત્તનુ બ્રહ્માદિ દેવને જોયા, તે તે તનુના યોગ્ય તેઓની શક્તિઓને પણ જોઈ. ૬૬

ચૌંદેઘે જહૈંતહૈં રઘુપતિ જેતે, શક્તિન સહિત સકલ સુર તેતે ॥

જીવ ચરાચર જે સંસારા, દેઘે સકલ અનેક પ્રકારા ॥ ૧ ॥

પૂજાહિં પ્રમુહિં દેવ વહુ વેષા, રામરૂપ દૂસર નહિ દેઘા ॥

અવલોકે રઘુપતિ વહુતેરે, સીતા સહિત ન વેષ ઘનેરે ॥ ૨ ॥

સોઈ રઘુવર સોઈ લક્ષ્મણ સીતા, દેઘિ સતી અતિ મહિ સમીતા ॥

તહદય કમ્પ તનુ સુધિ કહ્યું નહીં, નયન મૂંદિ વૈઠી મગ માહીં ॥ ૩ ॥

બહુરિ વિલોકેડનયન ઉધારી, કહુ ન દીલ તહૈં દક્ષકુમારી ॥

પુનિ પુનિ નાઈ રામપદ શીશા, ચલી તહાં જહૈં રહે ગિરીશા ॥ ૪ ॥

જ્યાં જ્યાં જોટલાં રામરૂપ જોયાં, તેટલાજ પોતાની શક્તિઓ સહ સકળદે-
વતાઓને પણ જોયા. અને સંસારમાંજે ચરાચર જીવ છે, તે પણ અનેક પ્રકારના
જોયા. ૧ એ સર્વ દેવતાઓ નાનાપ્રકારના ક્ષેષ બનાવીને પ્રભુનું પૂજન કરેછે.
આ પ્રમાણે સતીઓ જ્યાં ત્યાં પ્રભુનાં અનેક સ્વરૂપો જોયાં ખરાં; પણ પ્રભુ શ્રી-
રામચન્દ્રજીનો વેષ તો એક સરખોજ જોયો, કયાંય બીજો વેષ જોવામાં આવ્યો જ
નહિ. શ્રીરામચન્દ્રજીનાં સ્વરૂપ તો સીતાજી સાથે અનેક જોયાં; પણ વેષ વધારે
જોયા નહિ. વેષ એકજ જોયો. ૨ જ્યાં નિહાળે છે ત્યાં તેજ+ રામ, તેજ લક્ષ્મણ અને
તેજ સીતાને દેખેછે. જેને જોવાથી સતી મનમાં બહુજ લયભીત થઈ ગયાં.
સતીનું હૃદય કમ્પવા લાગ્યું. શરીરની જરાપણ શુદ્ધિ રહી નહિ, તેથી આંખો
વીંચીને રસ્તામાંજ બેસી ગયાં. ૩ પછી જરાવાર રહીને આંખો ઉઘાડીને જોયું; તો
સતીને ત્યાં કાંઈ પણ જોવામાં આવ્યું નહિ, એટલે ત્યાં વારંવાર પ્રભુના ચરણોમાં
શિર નમાવીને, પછી જ્યાં શિવજી બેઠા હતા ત્યાં ગયાં. ૪

દોહા૦—ગઈ સમીપ મહેશ તબ, હૈંસિ પૂછી કુશલાત ॥

લીન્હ પરીક્ષા કવન વિધિ, કહદુ સત્ય સબ વાત ॥ ૬૭ ॥

જ્યારે સતી શ્રીમહાદેવજીની પાસે ગયાં, ત્યારે શ્રીમહાદેવજીએ હસીને
કુશળ પૂછી, અને કહ્યું કે હે સતી! તમે શી રીતે પ્રભુની પરીક્ષી લીધી? તે સર્વ સત્ય
વાર્તા મને કહો. ૬૭

ચૌ૦—સતી સમુજિ રઘુવીર પ્રભાઉ, ભયવશ શિવસન કીન્હ દુરાઝ ॥

કહુ ન પરીક્ષા લીન્હ ગુસાઈ, કીન્હ પ્રણામ તુમ્હારિનાઈ ॥૧॥

જો તુમ્હકહા સો મૃષાં ન હોઈ, મોરે મન પ્રતીતિ અસ સોઈ ॥

તબ શંકર દેલેઉ ધારિ ધ્યાના, સતી જો કીન્હ ચરિત સબ જાના ॥૨॥

બહુરિ રામ માયીહ શિરનાવા, પ્રેરિ સતિહિ જેહિ ઝૂઠ કહાવા ॥

હરિ ઇચ્છા ભાવી બલવાના, ત્હદય વિચારત શમ્ભુ સુજાના ॥૩॥

સતી કીન્હ સીતાકૃત વેષા, શિવ ડર ભયડ વિષાદ વિશેષા ॥

જો અવ કરૌં સતી સન પ્રીતી, મિઠૈ ભક્તિપથ હોઈ અનીતિ ॥૪॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રભાવને સમજીને, સતીએ લયને લીધે, શ્રીમહાદેવજીથી

+ ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીએ પ્રથમ રામને એક રૂપવાન કહ્યા, પછી સીતાજી સહિત કહ્યા.
અને પછી લક્ષ્મણજી સહ કહ્યા, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે વેદના ત્રણમત-અદ્વૈત, દ્વૈત અને વિશિષ્ટાદ્વૈત,
તે ત્રણે ને રામાયણના અનુકૂલ રાખેલ છે. પ્રથમ રામ નિત્ય-પછી માયા સીતા સહિત નિત્ય, પછી
જીવ લક્ષ્મણ સહ નિત્ય.

આ વાર્તા શુભ રાખી, અને કહ્યું કે-હે સ્વામી ! મેં તો કાંઈ પણ પરીક્ષા લીધી નહિ, અને જે પ્રમાણે આપે પ્રણામ કરયા હતા, તે પ્રમાણે મેં પણ પ્રણામ કરયા. ૧ જે આપે કહ્યું, તે અસત્ય હોયજ નહિ, એ વાતની મારા મનમાં પૂર્ણ પ્રતીતિ છે. આ પ્રમાણે સતીનું બોલવું થતાં, શ્રીમહાદેવજીએ ધ્યાન ધરીને જોયું, તો, સતીએ જે ચરિત્ર કરયાં હતાં, તે સર્વ શ્રીશિવજીના જાણવામાં આવી ગયાં. ૨ પછી મહાપ્રબળ રામની માયાને શિરથી પ્રણામ કરયા કે જેણે સતીની બુદ્ધિને પ્રેરણા કરીને અસત્ય કહેવરાવ્યું. સુજાન શ્રીશિવજી સતીનું કપટ જાણીને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ભગવત્ ઇચ્છા જે બાવી છે તે બળવાન છે, ૩ સતીએ સીતાજીનો વેષ કૂરેલો હતો, તેથી શ્રીમહાદેવજીના મનમાં મહા વિષાદ થયો કે, જો હું હવે સતીની સાથે પ્રીતિ કરું, તો મારો ભક્તિ પન્થ નષ્ટ થઈ જાય, અને મહા અનીતિ થાય. ૪

દોષા-પરમ પ્રેમ નહિં જાઈ તજિ, કિયે પ્રેમ વડ પાપ ॥

પગટ ન કહત મહેશ કહ્યું, હૃદય અધિક સંતાપ ॥ ૬૮ ॥

સતીની સાથે શ્રીમહાદેવજીને અત્યંત પ્રીતિ હતી, તે પ્રીતિ છોડી પણ શકાતી નથી, અને જો પ્રેમ કરે, તો તેમાં મહા પાપ થાય, એ માટે શ્રીમહાદેવજીએ પ્રકટ તો કાંઈ કહ્યું નહિ, પણ મનમાં બહુ સંતાપ થયો. ૬૮

ચૌ-તર્વાઈ શમ્ભુ પ્રમુપદ શિરનાવા, સુમિરત રામ હૃદય અસ આવા ॥

યાહિ તનુ સતિહિ મેંટ મોહિં નાહીં, શિવસંકલ્પ કીન્હ મનમાહીં ॥૧॥

અસ વિચારિ શંકર મતિધીરા, ચલે ભવન સુમિરત રઘુવીરા ॥

ચલત ગગન. મહિ ગિરા સુહાર્દ, જય મહેશ ભલિ ભક્તિ દહાર્દ ॥૨॥

અસ પ્રણ તુમ બિન કરૈ કો આના, રામભક્ત સમરથ ભગવાના ॥

સુનિ નભગિરા સતી ઉર શોચૂ, પૂછા શિવહિ સમેત સંકોચૂ ॥૩॥

કીન્હ કવન પ્રણ કહ્યું કૃપાલા, સત્યધામ પ્રમુ દીનદયાલા ॥

યદપિ સતી પૂછા બહુમાંતી, તદપિ ન કહેડ ત્રિપુર આરાતી ॥૪॥

શ્રીશિવજીએ આ શોચ, સંતાપમાં વ્યાકુળ થઈને, પ્રભુના ચરણોમાં શિર નમાવ્યું, અને શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરતાંજ આ જ્ઞાન હૃદયમાં આવી ગયું કે, આ સ્વરૂપથી સતીએ સીતાજીનું રૂપ કર્યું હતું, તેથી સતીનાં આ શરીર સાથે મારી લેઈ થવી ઉચિત્ નથી. આ પ્રમાણે સંકલ્પ શ્રીશિવજીએ પોતાના મનમાં કર્યો. ૧ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ધીરબુદ્ધિ શ્રીશિવજી, પ્રભુનું સ્મરણ કરતા

૨ સતીએ જ્યારે શિવજીના ઉપદેશને માન્યો નહિ, ત્યારે થોડો વિષાદ થયો હતો, અને હવે તો સતીના ત્યાગનું કારણ થયું, તેથી વિશેષ વિષાદ થયો. વિષાદ થયો, એ સર્વ ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીની યુક્તિ છે, કે જેને માનસ સરમાં 'મહું મનસીપી' કહેલ છે.

પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યા. શ્રીમહાદેવજીના ચાલવાના સમય સુન્દર આકાશવાણી થઈ કે, હે મહાદેવ ! આપનો જય થાઓ. આપે બકિત માર્ગને સારી રીતે દઢ કરી દર્શાવ્યો. ૨ આવું હુસ્તર પણ આપ વગર બીજો કોણ કરી શકે તેમ છે. આ તમારું જ સામર્થ્ય છે; કેમકે તમે રામલક્ષ્મીમાં અતિ સમર્થ શિરોમણી ભગવાનજી અર્થાત્ ભગવત્ આત્મા છો. આવા પ્રકારની દેવવાણી સાંભળીને સતીના મનમાં મહાશોક થયો, અને તેણે મહાસંકોચ સહ શ્રીમહાદેવજીને પૂછ્યું. ૩ કે હે-કૃપાળુસ્વામી ! આપે શું સંકલ્પ કરેલો છે, તે હું જે દાસી તેને કહો. આપ સત્યના ધામ અને દીન દયાળુ છો, જો કે સતીએ અનેક પ્રકારે પૂછ્યું; તોપણ ત્રિપુર-ચર્દન^૧ શિવજીએ કાંઈ પણ કહ્યું નહિ. ૪

દોહા—સતી હૃદય અનુમાન કિય, સવ જાના સર્વજ્ઞ ॥

कीन्ह कपट मैं शंभुसन, नारि सहज जड अज्ञ ॥ ६९ ॥

સતીએ પોતાના મનમાં અનુમાન કર્યું કે, મેં શ્રીમહાદેવજી સાથે કપટ કર્યું, તે સર્વ શ્રીમહાદેવજીએ જાણી લીધું છે; કેમકે પોતે સર્વજ્ઞ છે. સ્ત્રીઓ સ્વાભાવિક જડ અને મૂર્ખ હોય છે. ૬૯

સોં—જલ પય સરિસ વિકાય, દેખહુ પ્રીતિ કિ રીતિ મલિ ॥

विलग होय रसजाय, कपट खटाई परतही ॥ १३ ॥

પ્રીતિની સુન્દર રીતિ તો જાણ્યો કે, જ્યારે જળ, દૂધથી મિત્રતા કરે છે; એટલે કે તેની સાથે એકત્ર થઈ જાય છે, ત્યારે તો તે દૂધના બાવેજ વહેંચાય છે; પરન્તુ જ્યારે તે દૂધની અન્દર ખટાઈ પડે છે, ત્યારે તે દૂધ ફાટી જાય છે; એટલેકે દૂધ અને પાણી ભિન્ન ભિન્ન થઈ જાય છે, અને સ્વાદ પણ ચાલ્યો જાય છે; એ પ્રમાણે મિત્રતા રૂપી દૂધમાં કપટ રૂપી ખટાઈ પડી જાય છે, ત્યારે મન ફાટી જાય છે, અને પ્રેમરૂપી સ્વાદ ચાલ્યો જાય છે. ૧૩

चौ—हृदय शोच समुझत निज करणी, चिन्ता अमित जाइ नहि बरणी ॥

कृपासिन्धु शिव परम अगाधा, प्रकट न कहेउ मोर अपराधा ॥ १ ॥

शंकर रुख अवलोकि भवानी, प्रभु मोहि तजेउ हृदय अकुलानी ॥

निज अघ समुझि न कछु कहिजाई, तपै अँवाँइव उर अधिकाई ॥ २ ॥

सती सशोच जानि वृषकेतू, कहेउ कथा सुन्दर सुखहेतु ॥

वर्णत पंथ विविध इतिहासा, विश्वनाथ पहुँचे कैलासा ॥ ३ ॥

तहँ पुनि शंभु समुझि प्रण आपन, बैटे वटतर करि कमलासन ॥

शंकर सहज स्वरूप सँभारा, लागि समाधि अखंड अपारा ॥ ४ ॥

૧ ત્રિપુર આરાતીનો ભાવ એ છે કે, સતીના ત્યાગથી કામ અને લોભનું છતાણું, અને તે ઉપર ક્રોધ કર્યો નહિ. એ ક્રોધનું છતાણું.

સતી પોતાનાં કરેલાં કામને સમજીને મનમાં મહાશોક+ કરવાં લાગ્યાં, જેથી તેના મનમાં એવી ભારી ચિન્તા થઈ કે, જે કહી શકાતી નથી. સતી પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, કૃપાના સાગર શ્રીસદાશિવજી મહાગંભીરછે, તેથી તેણે મારા અપરાધને અવશ્ય જાણી લીધો, પણ પ્રકટ કહ્યો નહિ. ૧ પછી શ્રીમહાદેવજીના અભિપ્રાયને સતી જાણી ગયાં કે, પ્રભુએ મારો ત્યાગ કરેલોછે, એ વાતથી તે મનમાં ખડબડ વ્યાકુળ થયાં; પરંતુ પોતાનો અપરાધ જાણીને કાંઈપણ કહી શક્યાં નહિ. અને કુંભારના નીંજાડાની પેઠે હૃદયમાં વિશેષ સન્તપ્ત થવા લાગ્યાં ૨ સતીને શોચથી વ્યાકુળ જાણીને, તેના સુખને માટે, શ્રીશિવજી સુંદર કથા કહેવા લાગ્યા. રસ્તામાં અનેક પ્રકારના ઇતિહાસ કહેતા કહેતા શ્રીવિશ્વનાથ કૈલાસમાં પોહાવ્યા. ૩ પછી ત્યાં શ્રીસદાશિવજી પોતાના પ્રભુને સમજીને કમલાસન કરીને વડના તળે બિરાજ્યા. અને શ્રીશિવજીએ સહજમાં પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કર્યું; જેથી અખન્ડ અને અપાર સમાધિ લાગી ગઈ. ૪

દોહા—સતી વસહિં કૈલાસ તવ, અધિક શોચ મન માર્હિ ॥

મર્મ ન કોઝ જાન કહુ, યુગસમ દિવસ સિરાહિં ॥ ૭૦ ॥

તે સમય સતી કૈલાસ ઉપર વસતાં હતાં; પરંતુ દિવસો દિવસ મનમાં શોચ વધતો જ જતો હતો, તેના દિવસ યુગના સમ વ્યતીત થતા હતા, પણ તેનો મર્મ કોઈ જરાપણ જાણતાં નહતાં. ૭૦

ચૌ૦—નિત નવ શોચ સતી ઉરભારા, કવ જૈહૈં દુઃખસાગર પારા ॥

મેં જો કીન્હ રઘુપતિ અપમાના, પુનિ પતિ વચન મૃષાકર જાના ॥૧॥

સો ફલ મોહિં વિધાતા દીન્હા, જો કહુ ડચિત રહા સો કીન્હા ॥

અવ વિધિઅસ બીજ્ય નહિં તોહીં, શંકરાવિમુખ જિઆવહુ મોહીં ॥૨॥

કાહે ન જાઈ કહુ હૃદય ગલાની, મનમહૈં રામહિં સુમિરિ સયાની ॥

જો પ્રભુ દીનદયાલુ કહાંવા, આરતહરણ વેદ યશ ગાવા ॥૩॥

તોમેં વિનય કરૌં કર જોરી, છૂટૈ વેગિ દેહ યહ મોરી ॥

જો મોરે શિવચરણ સનેહૂ, મન ક્રમ વચન સત્યવ્રત યેહૂ ॥૪॥

સતીના મનમાં નિરન્તર નવીન મહાભારી શોક થવા કરતો હતો, અને કહેતાં હતાં કે, હું ક્યારે આ દુઃખ સાગરથી પાર ઉતરીશ. મેં જે શ્રીરામચન્દ્રજીનું અપમાન કર્યું, અને વળી પતિનાં વચનોને અસત્ય જાણ્યાં. ૧ એનું કૃણ વિધાતાએ મને આ આપ્યુંછે. વિધાતાએ જે કાંઈ કર્યુંછે, તે તો યોગ્યજ છે. ૨ એ પ્રમાણે શોક કરીને સતી મનમાં ને મનમાં વિધાતાને પ્રાર્થના કરે છે કે,—હો વિધાતા ! હવે

+ સતીના હૃદયને શોક થવો, એ ગોસ્વામીની યુક્તિછે.

૧ અહિં સુધી યોગ્ય વિધાન કર્યું; પણ હવે અધિક કરેછે.

તારે આણું કરવું ન જોઈએ, કે તું મને શંકરથી વિમુખ કરીને જીવતી રાખેછે; અર્થાત્ શંકર વિમુખ થઈ જીવવા કરતાં મરવું ઉત્તમ છે. ૨ સતીના મનમાં આ પ્રકારે જેવી કાંઈ જ્ઞાનિ છે, તે કહી શકાતી નથી. જ્યારે આ દુઃખથી મુક્ત થવાનો કોઈપણ ઉપાય જોવામાં ન આવ્યો, ત્યારે ઉપાય રહિત થઈને સુજન સતીએ મનમાં શ્રી-રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કર્યું, કે જે પ્રભુ દીન દયાળુ કહેવાય છે, અને પ્રભુ દુઃખને હરવાવાળા છે, એમ જેના યશ વેદ ગાય છે. ૩ તો હું હાથ જોડીને વિનંતિ કરું છું કે, માફ આ શરીર તુરત છૂટી જાય. જે મારો શ્રીશિવજીના ચરણમાં સાચો પ્રેમ છે, અને જે મન, વચન અને કાયાથી માફ એજ સાચું પ્રણી છે. ૪

દોહા—તૌ સમદર્શી સુનિય પ્રભુ, કરૌ સૌ વેગિ ઉપાઈ ॥

હોઈ મરણ જેહિ વિનહિ શ્રમ, દુસ્સહ વિપતિ વિહાઈ ॥ ૭૧ ॥

તો હે સમદર્શી પ્રભુ! માફ કહેવું સાંભળો. અને તુરત એ ઉપાય કરો કે, જેથી વિના પ્રયાસે માફ મરણ તુરત થાય, અને તેથી મારી આ દુસ્સહ વિપત્તિ નાશ પામે. ૭૧

ચૌ—યહિવિધિ દુઃખિત પ્રજેશકુમારી, અકથનીય દારુણ દુઃખ મારી ॥

બીતે સમ્બત સહસ સતાસી, તજી સમાધિ શંભુ અવિનાશી ॥ ૧ ॥

રામનામ શિવ સુમિરણ લાગે, જાનેડ સતી જગતપતિ જાગે ॥

જાઈ શમ્ભુપદ બન્દન કીન્હા, સન્મુખ શંકર આસન દીન્હા ॥૧॥

લગે કહન હરિકથા રસાલા, દક્ષપ્રજેશ મયે તેહિ કાલા ॥

દેશ્વા વિધિ વિચારિ સબલાયક, દક્ષહિ કીન્હ પ્રજાપતિ નાયક ॥૩॥

વહ અધિકાર દક્ષ જબ પાવા, અતિ અભિમાન ત્હદય તબ આવા ॥

નહિ કોડ અસ જન્મેડ જગ માહી, પ્રભુતા પાઈ જાહિ મદ નાહી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે દક્ષની કન્યા સતી મહાદુઃખી હતાં, તેનું મહાભારી દારૂણ દુઃખ કહેવા યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે મહાદુઃખ સહન કરતાં કરતાં જ્યારે સત્યા-શીહજર વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં, ત્યારે અવિનાશી શ્રીશિવજીએ સમાધિનો ત્યાગ કર્યો. ૧ અને શ્રીશિવજી શ્રી રામનામનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, ત્યારે સતીએ જાણ્યું કે, જગતના સ્વામી જાગ્યા. એટલે સમીપમાં જઈને શ્રી શિવજીના ચરણવિન્દોને અભિવન્દન કર્યું. ત્યારે શ્રી સદાશિવજીએ સતીને પોતાના સન્મુખ આસન આપ્યું. ૨ અને સુંદર રસ સુકત, હરિની કથા કહેવા લાગ્યા. તે કાળમાં સતીના પિતા પ્રજ્ઞાના પુત્ર દક્ષ સર્વ પ્રજાપતિયોના અધિપતિ થયા. પ્રજ્ઞા-જીએ સર્વ પ્રકારે વિચારી, તેને સકળ કાર્ય યોગ્ય જોઈને, દક્ષને સર્વ પ્રજાપતિયોના નાયક કર્યા. ૩ જ્યારે દક્ષને મહાભારી અધિકાર મળ્યો, તેથી તેના હૃદયમાં અત્ય-

ન્ત અભિમાન આપ્યું. જગતમાં એવો કોઈ જનમ્યો નથી કે, જેણે પ્રભુતા પામી-
ને અભિમાન કર્યું હોય. + ૪

દોહા—દક્ષ લિયે મુનિ બોલિ તવ, કરન લગે વઢ યાગ ॥

નેવત સાદર સકલ સુર, જે પાવેત મલ્લભાગ ॥ ૭૨ ॥

દક્ષ પ્રજાપતિયે માયા પુરી હરિદ્વાર, કણખળ ક્ષેત્રમાં શ્રી ભાગીરથી ગંગાના
તટે એક મોટો યજ્ઞ કરવાને માટે સકળ મુનિશ્વરોને બોલાવ્યા અને જે દેવતાઓ
યજ્ઞમાં ભાગાધિકારી હતા, તે સર્વને આદર સહ નિમંત્રણ કર્યું. ૭૨

ચૌ—કિન્નર નાગ સિદ્ધ ગન્ધર્વા, વધુન સમેત ચલે સુર સર્વા ॥

વિષ્ણુ વિરજિ મહેશ વિહાર્દ, ચલે સકલ સુર યાન બનાર્દ ॥ ૧ ॥

સતી વિલોકેડ ગગન વિમાનાં, જાત ચલે સુન્દર વિધિ નાના ॥

સુર સુન્દરી કરાઈ કલગાનાં, સુનત શ્રવણ છટાઈ મુનિ ધ્યાના ॥૨॥

પૂછેડ તવ શિવ કહેડ વલ્લાની, પિતાયજ્ઞ સુનિકૈ હરપાની ॥

જો મહેશ મોહિ આયસુ દેહીં, કલુ દિન જાઈ રહૌં મિસ ઈહીં ॥ ૩ ॥

પતિ પરિત્યાગ ત્વદય દુઃખભારી, કહૈ ન નિજ અપરાધ વિચારી ॥

બોલી સતી મનોહર બાની, ભય સંકોચ પ્રેમરસ સારી ॥ ૪ ॥

દક્ષપ્રજાપતિના નિમંત્રિત તમામ દેવતા, કિન્નર, નાગ, સિદ્ધ અને ગન્ધર્વ
સર્વ પોતપોતાની સ્ત્રિઓને સાથે લઈ યજ્ઞ અવલોકન કરવા માટે આવ્યા. ભગવાન
વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને શિવ એને છોડીને બીજા સર્વ દેવતાઓ પોતપોતાનાં વિમાન
બનાવીને આવ્યા; જેકે બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુને શિવજીને છોડીને નિમંત્રણ તો કર્યું
હતું; પરંતુ શિવજીનો નિરાદર સમજીને તેઓ ગયા નહિ. ૧ શ્રીસતીએ આકા-
શમાં જતાં અનેક પ્રકારનાં વિમાનો જોયાં, કે જે અત્યન્ત સુન્દર હતાં. તે વિમા-
નોમાં બેઠેલી દેવાંગનાઓ મધુર સ્વરથી ગાયન કરી રહી હતી, કે જે સાંભળ-
વાથી મુનિ લોકોનાં ધ્યાન છૂટી જતાં હતાં. ૨ આ પ્રમાણે આકાશ માર્ગે જતાં
વિમાનો જોઈને સતીએ શ્રીશિવજીને પૂછ્યું કે, આ બધા દેવતા વિગેરે વિમાન-
માં બેસી બેસીને ક્યાં જાય છે? શિવજીએ દક્ષના યજ્ઞની સર્વ વાર્તા કહી. પોતાના
પિતાને ત્યાં યજ્ઞોત્સવ છે, એ સાંભળીને સતી બહુજ પ્રસન્ન થયાં. અને વિચાર
કર્યો કે, જે સ્વામી મને આજ્ઞા આપે, તો હું આ નિમિત્તે થોડાક દિવસ પિતાને
ઘેર રહું. ૩ કેમકે પતિના પરિત્યાગનું હૃદયમાં મહાભારી દુઃખ છે, તેથી તે
પોતાનો અપરાધ વિચારીને કાંઈ કહી શકતાં નહતાં, પણ પછી ધૈર્ય ધારણ કરી
'ભય', 'સંકોચ' અને 'પ્રેમરસથી ભરેલી' અતિ મનોહરવાણી શિવજીને કહેવા લાગ્યાં. ૪

+ જેણે પ્રભુતા પામી અભિમાન કર્યું નથી, તેનો પુનઃ સંસારમાં જન્મ થતો નથી.

૧ સંકર ક્રોધ કરે તો. ૨ પોતાની કરુણીનો, ૩ પ્રેમ શંકરના સમીપ પ્રસિદ્ધ છે.

દોહા—પિતામહન ઉત્સવ પરમ, જો પ્રભુ આયસુ હોઈ ॥

તૌ મૈં જાઉં કૃપાયતન, સાદર દેખન સોઈ ॥ ૭૩ ॥

હે સ્વામી ! જુવો તો ખરા, મારા પિતાને ત્યાં કેવો મોટો ઉત્સવ થઈ રહેલો છે; માટે જો આપ કૃપા કરીને આજ્ઞા આપો, તો હું પણ મહા અભિલાષથી તે યજ્ઞોત્સવ જોવાને જાઉં. ૭૩

ચૌ— કહેડ નીક મોરે મન ભાવા, યહ અનુચિત નહિં નેવત પઠાવા ॥

દક્ષ સકલ નિજમુતા બુલાઈ, હમરે વૈર તુમ્હેં વિસરાઈ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મ સભા હમસન દુઃખમાના, તેહિતે અજહું કરાઈ અપમાના ॥

જો બિન બોલે જાહુ ભવાની, રહૈં ન શીલ સેનહૈં ન કાની ॥ ૨ ॥

યદાપિ મિત્ર પ્રભુ પિતુ ગુરુ ગેહા, જાઈય બિનુ બોલે ન સંદેહા ॥

તદાપિ વિરોધમાન જહૈં કોઈ, તહાં ગયે કલ્યાણ ન હોઈ ॥ ૩ ॥

ભાંતિ અનેક શમ્ભુ સમુજાવા, ભાવીવશ ન જ્ઞાન ડર આવા ॥

કહ પ્રભુ જાહુ જો બિનહિં બુલાયે, નહિં ભલિ વાત હમારે ભાયે ॥ ૪ ॥

શ્રી શિવજીએ કહ્યું કે,—તમે બહુજ સાડું કહ્યું. મારા મનને પણ રૂચ્યું; પરંતુ તમારા પિતાએ તમને નિમંત્રણ કર્યું નથી, એ મહા અનુચિત છે. દક્ષે પોતાની બીજી જે તેર કન્યાઓ છે, તે સર્વને બોલાવી છે. અને મારી* સાથેના વૈરભાવથી તમને બોલાવ્યાં નથી. ૧ પ્રથમ એકવાર તમારા પિતાએ, બ્રહ્માની સભામાં મારાથી દુઃખ માન્યું છે, અને તેથી આજપર્યન્ત માડું અપમાન જ કરવા કરે છે; માટે જો તમે વગર બોલાવે જશો તો હે સતી ! તો તમારો સ્નેહ, શીલ કે નાતો કાંઈ રહેશે નહિ, અપમાન જ થશે. ૨ જો કે પોતાનો મિત્ર, સ્વામી તથા પિતા અને ગુરુને ઘર વગર બોલાવે પણ નિઃસન્દેહ જવું જ જોઈએ; તો પણ જો એ સર્વમાંથી કોઈ પણ વિરોધ માનતો હોય, તો ત્યાં જવામાં કલ્યાણ થતું નથી. ૩ આ પ્રકારે શિવજીએ સતીને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યાં; પરંતુ ભાવીના વશ કાંઈપણ જ્ઞાન તેના હૃદયમાં આવ્યું નહિ. વળી પણ શ્રી શિવજીએ કહ્યું કે, જો તમે વગર બોલાવે ત્યાં જાઓ છો, પણ એ વાત મારા વિચાર પ્રમાણે સારી નથી. ૪

દોહા—કહિ દેશ્વા હર યત્ન વહુ, રહૈં ન દક્ષકુમારિ ॥

દિયે મુખ્ય ગણ સંગ તવ, વિદા કિયે ત્રિપુરારિ ॥ ૭૪ ॥

આ પ્રમાણે ઘણી રીતે શ્રી શિવજી સમજાવીને થાક્યા, પણ સતી કોઈ પ્રકારે

* શિવજીના વૈરથી સતીને વિસરી જવાં, એ વિપરીત છે; માટે એમ જોઈએ કે, સતીની પ્રીતિથી શંકર સાથેનું વૈર વિસરી જવું જોઈએ.

૪ શ્રી શંકરની સાથે દક્ષને વૈરની કથા શ્રી ભાગવતના ચતુર્થ સ્કન્ધના બીજા અધ્યાયમાં છે.

રહ્યાં નહિ, અને પિતાને ઘેર જવાને માટે ઉપસ્થિત થઈ ગયાં; એટલે તો શ્રીશિવ-જીએ પોતાના મુખ્ય મુખ્ય ગણ સાથે મોકલી તેમને વિદાય કર્યાં. ૭૪

ચૌ૦—પિતા ભવન જવ ગઈ ભવાની, દક્ષત્રાસ કાહુ ન સનમાની ॥

સાદર મલે હિ મિલીં ફક માતા, મગિનીં મિલાં વહુત મુસુકાતા ॥ ૧ ॥

દક્ષ ન કહુ પૂછીં કુશલાતા, સતિહિં વિલોકિં જરે સવ ગાતા ॥

સતી જાઈં દેસેઝ તવ યાગા, કતહું ન દીસ શંભુકર મારા ॥ ૨ ॥

તવ ચિત ચઢેઝ જો શંકર કહેઝ, મધુ અપમાન સમુજિં ઝર દહેઝ ॥

પાછિલ દુઃખ ન હૃદય અસ વ્યાપા, જસ યહ ભયઝ મહા પરિતાપા ॥૩॥

યત્રપિં જગ દારુણ દુઃખ નાના, સવતે કઠિન જાતિ અપમાના ॥

સમુજિં સો સતિહિં ભયઝ અતિક્રોધા, વહુ વિધિં જનનીં કીન્હ પ્રવોધા ॥૪॥

જ્યારે સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિને ઘેર પોહોચ્યાં, ત્યારે દક્ષના ભયને લીધે કોઈએ આદર સન્માન કર્યું નહિ. આદર સહ સારી રીતે તો એક માતાજી માત્ર મળી, અને બહેનો જે મળી, તે પણ બહુજ હસીને મળી. ૧ અને દક્ષે તો કૃશણ પણ ન પૂછ્યું, પણ સતીને જોઈને સઘળાં તેનાં અંગો બળવા લાગ્યાં. જ્યારે સતીએ સઘળી યજ્ઞશાળા જોઈ, પણ ક્યાંય શ્રી શિવજીનો ભાગ જોવામાં આવ્યો નહિ. ૨ ત્યારે તો જે શ્રીશિવજીએ કહ્યું હતું, તે ચિત્તમાં બરાબર સમજાયું, અને પોતાના સ્વામીનું અપમાન સમજીને હૃદય બળવા લાગ્યું, પતિના પરિત્યાગનું પાછલું દુઃખ, જેવું આ મહાદાણુ દુઃખ થયું, તેવું હૃદયમાં વ્યાપ્ત થયું નહતું. ૩ જો કે સંસારમાં કાંઈ નહિને કાંઈ અનેક પ્રકારનાં દાણુ દુઃખ ઘણાં છે; પરંતુ સર્વથી મહાકઠિણ અસહ્ય જેવું કાંઈ જાતિના અપમાનનું થાય છે, તેવું બીજું અસહ્ય થતું નથી. તે સમજીને સતીના હૃદયમાં અત્યંત ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, અને તે સમય તેની માતાએ અનેક પ્રકારે તેને સમજાવ્યાં. ૪

દોહા—શિવ અપમાન ન જાઈં સહિ, હૃદય ન હોત પ્રવોધ ॥

સકલ સમર્હિં. હટિ હટકિં તવ, બોલીં વચન સક્રોધ ॥ ૭૫ ॥

પરંતુ શ્રી સદાશિવજીનું અપમાન અતિ અસહ્ય તેનાથી સહન થઈ શક્યું નહિ. અને માતાના સમજાવ્યાં છતાં પણ કાંઈ પ્રયોધ થયો નહિ, ત્યારે સકળ સભાને હઠપૂર્વક યજ્ઞકર્મથી રોકીને, સતિ ક્રોધસહ મહાદાણુ શાપરૂપ વચન બોલ્યાં. ૭૫

ચૌ૦—મુનહુ સમાસદ સકલ મુનિંદા, કહીં સુનીં જિન શંકર નિંદા ॥

સો ફલ તુરત લહવ સવ કાહુ, મલીં માંતિ પછિતાવ પિતાહુ ॥ ૧ ॥

સન્ત શમ્ભુ શ્રીપતિ અપવાદા, સુનિય જહાં તહું અસ મરયાદા ॥

કાટિય તાસુ જીમ જો વસાઈ, શ્રવણ મૂંદિ નહિં ચલિય પરાઈ ॥ ૨ ॥

જગદાત્મા મહેશ ત્રિપુરારી, જગત જનક સવકે હિતકારી ॥

પિતા મન્દમતિ નિન્દત તેહી, દક્ષ શુક સમ્ભવ યહ દેહી ॥ ૩ ॥

તજિહૌં તુરત દેહ તેહિ હેતૂ, ઝરધરિ ચન્દ્રમૌલિ વૃષકેતૂ ॥

અસ કહિ યોગ અગ્નિ તનુ જારા, મયઝ સકલ મલ્હ હાહાકારા ॥ ૪ ॥

હે સભાધિકારી ! અને હે મુનીશ્વરે !! 'તમે સર્વ મારાં વચન સાંભળો, કે જે-ઓએ પૂર્વે બ્રહ્મસભામાં શ્રીશંકરસ્વામીની નિન્દા કરેલી છે, વા સાંભળી છે, તેનું યથાયોગ્ય ફળ સર્વને હુમણું પ્રાપ્ત થઈ જશે, અને મારો પિતા પણ સારી રીતે પસ્તાવો પામશે. ૧ કેમકે મહત્ પુરૂષોની બાંધેલી આ મર્યાદા છે કે, જ્યાં સન્ત, ભગવતજન અને જગદ્ગુરૂ શ્રી શમ્ભુ-મહાદેવ અને શ્રી પતિ સર્વેશ્વર ભગવાન વિષ્ણુ અર્થાત્ ભગવત્ ભાગવત્ આચાર્ય તેની નિન્દા જ્યાં જે દુષ્ટના મુખથી સાંભળવામાં આવે, તો તે સમય શ્રોતા જે સમર્થ હોય, તો તે નિન્દક દુષ્ટની જીભવા છેદન કરે, અસમર્થ હોય તો સાંભળે નહિ, અને કાનોમાં આંગળી નાખીને ઉડી જાય. જે કે દક્ષ મારા પિતા છે, તેને હું મારી શકતી નથી, તેમ હું અસમર્થ પણ નથી, કે તેને દન્ડ દીધા વગર રહું; એ માટે મેં તેને આ દુરત્યય બાધક દન્ડ આપ્યો છે. ૨ અને સર્વ સાંભળો કે, જગતના આત્મા, મહિશ, ત્રિપુરાન્તક, જગતના પિતા અને સર્વ જીવોના કલ્યાણ પરાયણનું આ મતિમન્દ મારો પિતા નિન્દન કરે છે, અને તેના વીર્યથી મારાં આ શરીરની ઉત્પત્તિ છે, એ માટે મારા પોતાના હૃદયમાં ચન્દ્રશેખર,^૧ વૃષભધ્વજ^૨ શ્રી સદાશિવજીને ધારણ કરીને હું પણ આ શરીરનો હુમણાંજ ત્યાગ કરીશ. આ પ્રમાણે કહીને યોગાગ્નિથી તે શરીરને ભસ્મ કરી દીધું, અને સકળ યજ્ઞમાં હાહાકાર શબ્દ થઈ રહ્યો. ૩-૪

દોહા-સતી મરણ સુનિ શમ્ભુ ગણ, લગે કરન મલ્હ સ્વીશ ॥

યજ્ઞ વિધ્વંસ વિલોકિ ભૃગુ, રક્ષા કીન્હ મુનીશ ॥ ૭૬ ॥

સતીનું મરણ સાંભળતાંજ શ્રીશિવજીના ગણ તે યજ્ઞનો વિધ્વંશ કરવા લાગ્યા. ત્યારે યજ્ઞ વિધ્વંશ થતો જોઈને મહા મુનીશ્વર બ્રહ્માએ તે રૂદ્ર ગણોને દૂર કરીને રક્ષા કરી. ૭૬

ચૌ૦-સમાચાર જવ શંકર પાયે, વીરભદ્ર કરિ કોપ પઠાયે ॥

યજ્ઞ વિધ્વંસ જાય તિન્હ કીન્હા, સકલ સુરન્હ વિધિવત ફલ દીન્હા ॥ ૧ ॥

મહિ જગ વિદિત દક્ષગતિ સોઈ, જસ કહુ શમ્ભુ વિમુલ્કી હોઈ ॥

યહ ઇતિહાસ સકલ જગ જાના, તાતે મૈં સંક્ષેપ બલ્લાના ॥ ૨ ॥

સતી મરત હરિસન વરમાંગા, જન્મ જન્મ શિવપદ અનુરાગા ॥

૧ ચન્દ્રમૌલી કહેવાનો ભાવ એ છે કે, અને પુત્ર જીવતી કરશે. ૨ વૃષકેતુ કહેવાનો ભાવ એ છે કે, મારા અપરાધ ક્ષમા કરશે.

તેહિ કારણ હિમગિરિ ગૃહજાઈ, જન્મી પાર્વતી તનુ પાઈ ॥ ૩ ॥

જબતે ઉમા શૈલગૃહ આઈ, સકલ સિદ્ધિ સમ્પતિ તહૈં છાઈ ॥

જહૈં તહૈં મુનિન સુઆશ્રમ કીન્હે, ઉચિત વાસ હિમભૂધર દીન્હે ॥ ૪ ॥

જ્યારે બૃશ્મુનિના મારેલા પોતાના ગણોના મુખથી આ સર્વ સમાચાર શ્રી-શિવજીને મળતાં, મહાકોપ કરીને મહા ભેરવ ^૧વીરભદ્રને કૈલાસથી હરિદ્વાર મોકલ્લે. તેણે જઈને સકળ યજ્ઞનો વિધ્વંશ કરી દીધો, અને સર્વ સભાસદોને યથાયોગ્ય ક્ષણ આપ્યું. ૧ અને દક્ષની તો જે ગતિ જગવિખ્યાત શિવદ્રોહીઓની થતી આવી છે તે થઈ, અર્થાત્ તેનું મસ્તક મરડીને તોડી લીધું, અને યજ્ઞમાં બળિ આપવાના પશુને ઠેકાણે યંજકુન્ડમાં હોમી દીધું. આ વાર્તા સર્વ જગત્ જાણેછે, તેથી મેં સંક્ષેપથી વર્ણન કરેલ છે. ૨ સતીએ મરણ સમય ભગવાન પાસેથી એ વરદાન માગ્યું કે, હે પ્રભુ ! જન્મોજન્મ શ્રી મહાદેવજીના ચરણમાં પ્રેમ રહે, એ કારણથીજ ^૨સતી હિમાલયને ત્યાં જનમ્યાં, અને પાર્વતીજી કહેવાયાં. ૩ જે દિવસ પાર્વતી હિમાલયને ત્યાં જનમ્યાં, તે દિવસથી સકળ સિદ્ધિ અને સમ્પત્તિ તે પર્વત ઉપર છાઈ ગઈ. જ્યાં ત્યાં અર્થાત્ સર્વત્ર તે પર્વતને સિદ્ધપીઠ જાણીને મોટા મોટા મુનીશ્વરોએ પોતપોતાના આશ્રમો બનાવ્યા, અને હિમાચલે પણ તેઓને રહેવાને યોગ્ય નિવાસ આપ્યો. ૪

દોહા૦—સદા સુમન ફલ સહિત સર્વ, દ્રુમ નવ નાના જાતૈં ॥

પ્રકટીં સુન્દર શૈલ પર, મણિ આકર બહુ માંતિ ॥ ૭૭ ॥

શ્રી પાર્વતીજીના જન્મના પ્રભાવથી નાનાપ્રકારનાં જે તે પર્વતનાં વૃક્ષછે, તે સદૈવ સુન્દર નવીન પત્ર, પુષ્પ અને ફળોથી સમ્પન્ન રહેછે, અને અને કબ્જતના સુન્દર મણિગણોની આપ્યો તે પર્વત ઉપર સર્વ સ્થળે પ્રકટ થઈ ગઈ. ૭૭

ચૌ૦—સરિતા સર્વ પુનીત જલ વહૈં, સ્વર્ગ મૃગ મધુપ સુખી સર્વ રહૈં ॥

સહજ વૈર સર્વ જીવન ત્યાગા, ગિરિપર સકલ કરાહિં અનુરાગા ॥ ૧ ॥

સોહ શૈલ ગિરિજા ગૃહઆયે, જિમિ નર રામ ભક્તિકે પાયે ॥

નિત નૂતન મંગલ ગૃહ તામૂ, બ્રહ્માદિક ગારાહિં યજ્ઞ જામૂ ॥ ૨ ॥

નારદ સમાજ્ઞાર સર્વ પાયે, કૌતુક હિમગિરિ ગેહ સિધાયે ॥

શૈલરાજ બડ આદર કીન્હા, પદ પસારિ વર આસન દીન્હા ॥ ૩ ॥

નારિ સહિત મુનિપદ શિર નાવા, ચરણ સલિલ સર્વ ભવન સિંચાવા ॥

નિજ સૌભાગ્ય બહુત ગિરિવરણા, સુતા બોલિ મેલી મુનિ ચરણા ॥૪॥

૧ વીરભદ્ર જગત્માં જ્વરરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. ૨ એ કારણ કહેવાનો આશય એ છે કે યોગાગ્નિથી જે બળે છે, તેનો પુનર્જન્મ થતો નથી, પણ સતીએ વરદાન માગેલું હતું તેથી જન્મ થયો. બીજો આશય એ છે કે, યોગાગ્નિથી અગ્નિ છે, તેથી શીતળતા પ્રાપ્ત થવાને માટે હિમગિરિની પુત્રી થયાં.

૩ હિમાલયનો અર્થ હિમાલયની દેવતારૂપ શક્તિનો છે.

સર્વ નદીઓ^૧ નિર્મળ, મધુર, શીતળ અને પાપને હરણ કરનાર જળથી વહેવા લાગી, અને ત્યાંના પક્ષી, મૃગ અને ભ્રમરાદિ સર્વ સદા સુખપૂર્વક રહેવા લાગ્યાં. અને સકળ જીવ પોતપોતાના સ્વાભાવિક વૈરને છોડીને પરસ્પર એ પર્વત ઉપર પ્રેમ કરવા લાગ્યાં. ૧ શ્રી પાર્વતીજીનો જન્મ થવાથી, જેમ મનુષ્ય ભગવદ્ભક્તિ પામીને શોભે છે, તેમ હિમાલય શોભવા લાગ્યો; અર્થાત્ મનુષ્યની શોભા તો ભગવદ્ભક્તિજ છે. ભક્તિ વગર તો આ 'સર્વોત્તમ શરીરથી શરમાવાનું' છે.^૨ જે જગદ્ભિખકાના યશ ધ્વજાદિ ગાય છે, તેના મન્દિરમાં તો નિત્ય નવીન મંગળ થવું ઉચિત્ જ છે. ૨ દેવર્ષિ વર્ય શ્રી નારદજીને આ સમાચાર થતાં તે કૌતુકથી હિમાલયને ઘેર આવ્યા. શૈલરાજ હિમાયળે મહા આદર સત્કાર કર્યો, અને તેમનાં ચરણ પ્રક્ષાલન કરીને સુંદર આસન આપ્યું. ૩ અને પોતાની રાણી મયના સહ દન્ડવત્ કર્યા, અને તેના ચરણોદકથી પોતાનું આપું ઘર પવિત્ર કર્યું. પછી પોતાના ભાગ્યની પ્રશંસા કરીને શ્રી પાર્વતીને બોલાવીને મુનિના ચરણોમાં મુક્યાં. ૪

દોહા—ત્રિકાલજ્ઞ સર્વજ્ઞ તુમ, ગતિ સર્વત્ર તુમ્હારિ ॥

કહહુ સુતાકે દોષ ગુણ, મુનિવર હૃદય વિચારિ ॥ ૭૮ ॥

હે મહારાજ ! આપ ત્રિકાલજ્ઞ સર્વજ્ઞ છે, અને આપની સકળવિશ્વ અને વિદ્યાઓમાં ગતિ છે, માટે આ મારી કન્યાના ગુણ દોષ વિચારીને કહો. ૭૮

ચૌ—કહ મુનિ વિહૈસિ ગૃઢ મૃદુવાની, સુતા તુમ્હારિ સકલ ગુણ સ્વાની ॥

સુન્દરિસહજ સુશીલ સયાની, નામ ઉમા અમ્બિકા ભવાની ॥ ૧ ॥

સવ લક્ષણ સમ્પન્ન કુમારી, હોઈહિ સન્તત પિયહિ પિયારી ॥

સદા અચલ રૂઢિકર અદિવાતા, રૂઢિતે યશ પૈહાર્હિ પિતુ માતા ॥ ૨ ॥

હોઈહિ પૂજ્ય સકલ જગમાર્હી, રૂઢિ સેવત કછુ દુર્લભ નાર્હી ॥

રૂઢિકર નામ સુમિરિ સંસારા, તિય ચઢિહાર્હિ પતિવ્રત અસિ ધારા ॥ ૩ ॥

શૈલ સુલક્ષણ સુતા તુમ્હારી, સુનહુ જે અવ અવગુણ દુઈ ચારી ॥

અગુણ અમાન માતુ પિતુ હીના, ઉદાસીન સવ સંશય છીના ॥ ૪ ॥

નારદજીએ પાર્વતીજીના વૃત્તાન્તને શ્રુત રાખીને ગૃઢ કોમળ વાણીથી હસીને^૩

૧ ભાગીરથી, મન્દાકિની, અલકનન્દા, યમુના, શેષગંગા, સ્વર્ણગંગા, વિષ્ણુકર્ગંગા, રામગંગા, વ્યાસગંગા, કર્ણગંગા, નન્દગંગા, ગુરૂગંગા, વીરગંગા, પાતાળગંગા, કૌશલ્યા અને તુંગભદ્રા ઇત્યાદી.

૨ શ્વપ્તોપિ મહીપાલ વિષ્ણુમક્તો દ્વિજાધિકઃ । વિષ્ણુમક્તિ વિહીનસ્તુ દ્વિજોપિ શ્વપ્તઃ ॥ ૧ ॥

૩ હસીને કહેવામાં વ્યંગ્ય છે, અર્થાત્ એક એ અર્થ છે કે, મુનિ પૂછે છે કે, જે સકળ ગુણની આણ્ય છે; અર્થાત્ રત્નેગુણ, તમોગુણ અને સત્ત્વગુણ કે જેથી બ્રહ્મા, શિવ અને વિષ્ણુની ઉત્પત્તિ છે, તે તમારી પુત્રી છે. એ ગૃહવાણી છે. અને હસવાનું પ્રયોગન પણ એજ છે. બીજો એ અર્થ છે કે, તમારી પુત્રી તે સર્વ ગુણોથી કે જે સ્ત્રીઓને જોઈએ તેથી પૂર્ણ છે. આ બે અર્થથી ગૃઢ અને મૃદુવાણી બન્ને સિદ્ધ થઈ નય છે.

કહ્યું કે, હે ગિરિરાજ ! આ તમારી પુત્રી તો સકળ ગુણોની ખાણ છે. પરમ સુંદર અને સ્વાભાવિક સુશીલા, અત્યંતુર થશે. અને ઉમા, અમ્બિકા તથા ભવાની એ તેનાં નામ થશે. ૧ સકળ સુલક્ષણોથી^૧ સમ્પન્ન અને સદૈવ પોતાના પતિને અત્યંત પ્યારી થશે. અને તેનું મંગળસૂત્ર^૨ સદા અચળ રહેશે, અને માતા પિતાનો અર્થાત્ તમારો^૩ સંસારમાં મહાયશ થશે. ૨ અને આ સર્વ જગત્માં પૂજ્ય^૪ થશે. અને આની સેવા કરવાથી કોઇ પદાર્થ દુર્લભ રહેશે નહિ. અને એના નામનું સ્મરણ કરીને સ્ત્રીજન મહા કઠિણ ખડ્ગ ધારાના સમાન પાતિવ્રત ધર્મને ધારણ કરશે. ૩ હે હિમાચલ^૫ ! તમારી આ કન્યા સર્વ પ્રકારે સુલક્ષણી તો છે; પરંતુ નિર્દોષ તો ઈશ્વર વગર કોઈ હોતુંજ નથી, એ માટે આના જે એ ચાર અવગુણ^૬ છે, તે પણ સાંભળો. ગુણોથી રહિત, માનરહિત, માતા પિતાથી રહિત, ઉદાસીન, સર્વ સંશયોથી ક્ષીણ. ૪

દોહા—યોગી જટિલ અકામ તનુ, નમ્ર અમંગલ મેષ ॥

અસ સ્વામી ઇહિકહં મિલિહિ, પરી હસ્ત અસરેશ્વ ॥ ૭૧ ॥

યોગી,^૭ જટાધારી,^૮ નિષ્કામ, દિગમ્બર^૯ અને મહા અમંગળ^{૧૦} જેનોવેષ એવો પતિ^{૧૧} આને મળશે. એવી આના હાથમાં રેખા પડી છે. ૭૬

ચૌ—સુનિ મુનિ ગિરા સત્ય જિય જાની, દુઃખ દમ્પતિહિ ઉમા હરણી ॥

નારદહૂં યહ મેદ ન જાના, દશા એક સમુદ્રત વિલગાના ॥ ૧ ॥

સકલ સર્વો ગિરિજા ગિરિ મયના, પુલક શરીર ભરે જલ નયના ॥

હોય ન મૃષા દેવક્રપિ ભાષા, ઉમા સો વચન હૃદય ધરિ રાખા ॥ ૨ ॥

ઉપજેડ શિવપદ કમલ સનેહૂ, મિલન કઠિન મન યહ સંદેહૂ ॥

જાનિ કુઅવસર પ્રીતિ દુરાઈ, સર્વિ ઉછંગ વૈઠી પુનિ જાઈ ॥ ૩ ॥

ઝૂઠિ નહોઈ દેવક્રપિ બાની, શોચઈ દમ્પતિ સર્વો સયાની ॥

ઉર ધરિ ધીર કહે ગિરિ રાજ, કહહુ નાથ કા કરિય ઉપાજ ॥ ૪ ॥

નારદમુનિની આવી વાણી સાંભળીને અને તેને પોતાના મનમાં સાચી જાણીને

૧ જગત્ની ઉત્પત્તિ લક્ષણોથી સંપન્ન છે, અને સદા કુમારી અવસ્થા રહે છે, અને સંતત અર્થાત્ સદા જગત્સ પ્રેરક પતિને પ્યારી છે; કેમકે અનુકૂળ વર્તિની છે. ૨ એનું મંગળસૂત્ર અચળ રહેશે; કારણ કે તે નાશને નસાડવાવાળાની પત્ની છે. ૩ આથી માતા પિતા યશ પામશે એ કાર્યથી કારણની પ્રધાનતા છે. ૪ કારણ કે આ અખિલ જગત્ની કર્ત્રી છે. ૫ હે હિમાચલ ! આવી સુલક્ષણી તમારી પુત્રી છે એ મુદુવાણી છે. અને હે શૈલ આવી સુલક્ષણી તારી પુત્રી એ ગૃહવાણી છે. ૬ નારદહૂં જે અવગુણ વર્ણવે છે, તે પ્રત્યક્ષમાં અવગુણ જણાય છે, પણ વાસ્તવિક અર્થોસથી તે ગુણ છે. ૭ પોતાના રૂપને નિરંતર જોગમાં મેળવવાવળા, ૮ અનાદિકાળથી વધેલી છે જટા જેની, ૯ નમ્ર એટલે જેની પાસે નથી ગત સમૂહતા. ૧૦ અતિશય છે મંગળ વેષ જેનો અથવા અખિલ લોક વ્યાપક જે મંગળ તેજ રૂપ બનાવી લીધું છે. અકારનો અતિશય અર્થ કરવો. ૧૧ એવો પતિ મળશે, એમ કહેવાથી ઉમાની પ્રધાનતા છે; કેમકે એમ કહ્યું છે કે સ્વામી આવીને મળશે.

ખન્ને સ્ત્રી પુરૂષને દુઃખ થયું, અને પાર્વતીજી તો એ સઘળાં લક્ષણ શ્રીસદાશિવજીમાં જાણીને હર્ષાયમાન થયાં. આ મર્મ નારદજીના જાણવામાં આવ્યો નહિ; કેમકે સર્વની એકજ દશા થઈ હતી. હિમાલય અને મેના નેત્રોમાં દુઃખથી^૧ અને પાર્વતીનાં નેત્રોમાં/આનંદથી^૨ અશ્રુ ભરાયલાં હતાં; પરન્તુ સમજ જુદી જુદી હતી. ૧ સર્વ સખીયો, પાર્વતી, હિમાલય અને મેના તેનાં શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયાં, અને નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં; અર્થાત્ એ સર્વની દશા હર્ષ શોકને વશ થઈ ગઈ. (તેમાં પ્રથમ પાર્વતીજીની હર્ષ દશા કહે છે.) દેવર્ષી નારદજીની વાણી અસત્ય નહિ હોય, એમ ધારીને પાર્વતીજીએ નારદજીનાં વચન મનમાં ધરી રાખ્યાં. ૨ શિવજીના ચરણ કમળમાં પ્રીતિ ઉપજી; પરન્તુ મળવું અતિ કઠિણ છે, એમ મનમાં સન્દેહ થયો. અસમય જાણીને પ્રીતિ ગુપ્ત રાખી, અને સખીના ખોળામાં જઈને બેઠાં. ૩ નારદજીની વાણી મૃપા નહિ હોય, આ મહા અનર્થ થશે. એમ હિમાલય, રાણી અને સર્વ ચતુર સખી શોચ કરી રહ્યાં હતાં. ત્યાર પછી હૃદયમાં મહાધીરજ ધારણ કરીને હિમાલયે કહ્યું કે હે નાથ ! એનો શું ઉપાય કરવો જોઈએ. ૪

દોહા—કહ મુનીશ હિમવંત સુન, જો વિધિ લિખા લિલાર ॥

દેવ દનુજ નર નાગ મુનિ, કોડ ન મેટન હાર ॥ ૮૦ ॥

નારદજીએ કહ્યું કે, હે હિમાલય ! સાંભળો જે કાંઈ વિધાતાએ કર્મમાં લખી દીધેલ છે, તેને દેવ, રાક્ષસ, નર, નાગ, અને મુનિ કોઈ મટાડનાર નથી. ૮૦

ચૌ૦—તદપિ એક મૈં કહૌં ઉપાઈ, હોઈ કરૈ જો દૈવ સહાઈ ॥

જસ બર મૈં વરણેઉં તુમ પાहीं, મિલિહિ ઉમહિં કહુ શંશય નાहीं ॥ ૧ ॥

જે જે વરકે દોષ બચાને, તે સબ શિવપહ્ મૈં અનુમાને ॥

જો વિવાહ શંકર સન હોઈ, દોષો ગુણ સમ કહ સબ કોઈ ॥ ૨ ॥

જો અહિસેજ શયન હરિ કરહીં, બુધ કહુ તિનકહ્ દોષ ન ધરહીં ॥

માનુ કૃશાનુ સર્વ રસ સ્વાહીં, તિનકહ્ મન્દ કહત કોડ નાहीं ॥ ૩ ॥

શુભ અરુ અશુભ સલિલ સબ વહીં, સુરસરિ કોડ ન અપાવન કહીં ॥

સમરથ કહ્ નહિ દોષ ગુસાંઈ, રવિ પાવક સુરસરિ કી નાઈ ॥ ૪ ॥

તો પણ હું એક ઉપાય કહું છું, જે દેવ સહાય કરશે તો સિદ્ધ થઈ જશે. મેં તમારી પાસે જેવું વરનું વર્ણન કર્યું છે, તેવોજ પતિ પાર્વતીજીને મળશે, એમાં તો કાંઈ સંશય નથી. ૧ પરન્તુ વરના જે જે દોષ મેં તમને કહેલ છે, તે તે સર્વ શ્રીમહાદેવજીમાં મેં અનુમાન કરેલ છે, માટે જો આનો વિવાહ શ્રી સદાશિવજીની સાથે થઈ જાય, તો તો સકળ દોષોને સંસાર પરમશુભાના સમાન કહેશે. ૨ ભગવાન વિષ્ણુ સર્પની શય્યા ઉપર શયન કરે છે, તો પણ પડિતો તેને કાંઈ દોષ આપતા નથી. સૂર્ય

અને અગ્નિ સર્વ રસ ખાય છે; પરંતુ તેને કોઈ અધમ કહેતું નથી. ૩ સાડ અને નરતું જળ ગંગાજામાં વહેછે, પણ ગંગાજાને કોઈ અપવિત્ર કહેતા નથી; એ માટે હું કહું છું કે સૂર્ય, અગ્નિ અને ગંગાજાની પેઠે સમરથને કાંઈ પણ દોષ નથી. ૪
દોહા—જો અસ ઈર્ષા કરહિ નર, જહ વિવેક અભિમાન ॥

પરિહિ કલ્પભરિ નરક મહં, જીવ કિં ઈશ સમાન ॥ ૮૧ ॥

જે જડ મનુષ્ય વિવેકનું અભિમાન કરીને મોટાઓથી ઈર્ષ્યા કરે છે, તે કલ્પપર્યન્ત નરકમાં પડ્યા રહેછે; કેમકે જીવ કદિ પણ ઈશ્વર સમાન થઈ શકે-
 તે નથી. ૮૧

ચૌ—સુરસરિ જલ કૃત વારુણિજાના, કબહૂં ન સંત કરાહિં તિહિ પાના ॥

સુરસરિ મિલે સુપાવન જૈસે, ઈશ અનીશહિં અન્તર તૈસે ॥ ૧ ॥

શંભુ સહજ સમરથ ભગવાના, હિ વિહાહ સર્વ વિધિ કલ્યાના ॥

દુરાધ્ય પૈ અહિં મહેશુ, આશુતોષ પુનિ કિય કલેશુ ॥ ૨ ॥

જો તપ કરૈ કુમારિ તુમ્હારિ, ભાવિડ મેટિ સકૈં ત્રિપુરારી ॥

યદ્યપિ વર અનેક જગમાંહીં, હિ કહૈં શિવ તજિ દૂસર નાહીં ॥ ૩ ॥

વરદાયક પ્રણતારત મંજન, કૃપાસિન્ધુ સેવક મન રંજન ॥

ઈચ્છિત ફલ વિનુ શિવ આરાધે, લહૈં ન કોટિ યોગ જપ સાધે ॥ ૪ ॥

જો કોઈ ગંગાજા વડે મદિરા બનાવે, તો તે મદિરાને ગંગાજાથી બનેલ જાણીને સન્ત લોકો કદિ તેનું પાન કરશે નહિ; પરંતુ મદિરાને જો ગંગાજાના પ્રવાહમાં નાખવામાં આવે, અને તે ગંગાજા સાથે મળી જાય, તો તે જેમ પવિત્ર થઈ જાયછે; તેમજ ઈશ્વર અને જીવમાં ફરક છે; અર્થાત્ જીવ અવગુણથી દૂષિત થઈ જાય છે, અને પરમેશ્વર અવગુણથી દૂષિત થતા નથી. ૧ શ્રી મહાદેવજી સ્વા-ભાવિક્ સમર્થ અને શ્રીભગવાન છે, એ માટે તેની સાથે વિવાહ થવાથી સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ થશે; પરંતુ એક વાત છે કે, શ્રીમહાદેવજીનું આરાધન કરવું અતિ કઠિણ છે; તોપણ જો કલેશ સહન કરી તપ કરવામાં આવે, તો તે તુરત પ્રસન્ન થઈ જાયછે. ૨ માટે જો તમારી પુત્રી તેના નિમિત્ત તપ કરે, તો ભાવીને પણ ત્રિપુરમર્દન શ્રીશિવજી મટાડી શકેછે. તે વગર પણ સંસારમાં અનેક વરછે; પરંતુ આને તો શિવજી વગર બીજો મળશેજ નહિ. ૩ કેમકે શ્રીમહાદેવજી કૃપાના સાગર, વર દેવાવાળા, અને શરણાગતોનાં સંકટને નાશ કરવાવાળા, તથા ભક્ત લોકોનાં મનને રાજી રાખવાવાળા છે. એ માટે હું કહું છું કે, શ્રીશિવજીનું આરાધન કર્યા વગર અન્ય કરોડો યોગ, જપ, તપ ગમે તે કરો, પણ મનવાં-ચ્છિત ફળ મળતું નથી. ૪

૧ દુરાધ્ય જેનું દુઃખથી આરાધન થાય છે, અથવા દૂર છે આરાધન જેનું.

દોહા—અસ કહિ નારદ સુમિરિ હરિ, ગિરિજહિ દીન્હ અશીશ ॥

હોઈહિ સવ કલ્યાણ અવ, સંશય તજહુ ગિરિશ ॥ ૮૨ ॥

નારદજીએ આ પ્રમાણે કહીને, હરિ સ્મરણ કરી, શ્રીપાર્વતીજીને આશીરવાદ દીધો, અને હિમાલયને કહ્યું કે, આતું કલ્યાણ થશે. તમે સઘળા સંશયનો ત્યાગ કરો. ૮૨

ચો૦—અસ કહિ બ્રહ્મ ભવન મુનિગયઝ, અગિલ ચરિત સુનહુ જસ ભયઝ ॥

પતિહિ ઇકાંત પાય કહ મયના, નાથ ન મૈં સમુઝેઝ મુનિ વયના ॥ ૧ ॥

જો ઘર વર કુલ હોઈ અનૂપા, કરિય વિવાહ સુતા અનુરૂપા ॥

નતુ કન્યા વરુ રહે કુમારી, કન્ત ઉમા મમ પ્રાણપિયારી ॥ ૨ ॥

જો ન મિલિહિ વર ગિરિજહિ યોગૂ, ગિરિ જહ સહજ કહાઈ સવ લોગૂ ॥

સો વિચારિ પતિ કરહુ વિવાહ, જેહિ ન બહોરિ હોઈ ઊર દાહ ॥ ૩ ॥

અસ કહિ પરી ચરણ ધરિ શીશા, બોલે સહિત સનેહ ગિરિશા ॥

વરુ પાવક પ્રગટે શશિ માઈં, નારદ વચન અન્યથા નાઈં ॥૪॥

આ પ્રમાણે કહીને નારદજી બ્રહ્મધામમાં સિધાવ્યા. હવે અહિ જે આગળ ચરિત્ર થયું, તે હે ભરદ્વાજ મુનિ ! આપ સાંભળો. પોતાના પતિ હિમાલયને એકાન્તમાં જઈને પાર્વતીની માતા મયના કહેવા લાગી કે, હે નાથ ! આપ તો બુદ્ધિમાન છો; પરંતુ નારદજીનાં વચન મારી મન્દમતિથી સમજ્યાં નહિ; કારણકે આવા દોષ-યુક્ત શ્રીશિવજીને નિર્દોષ કહ્યા. ૧ માટે જો વરનું^૨ ઘર, કુળ અને વર પણ ઉત્તમ હોય, તો વિવાહ કન્યા અનુરૂપ કરજો, અને જો તેમ ન હોય તો, ભલે કન્યા કુંવારી રહે, અયોગ્ય વિવાહ હું તો કરવાની નથી; કેમકે હે નાથ ! પાર્વતી પ્રાણોના સમાન મને પ્રિય છે. ૨ જો કદાચિત્ પાર્વતીને યોગ્ય વર નહિ મળે, તો તો સર્વ લોક એ દૂષણ આપશે કે, પર્વત તો સ્વાભાવિકજ નહ હોય છે; માટે વિચાર કરીને નાથ વિવાહ કરજો, કે જેથી જગતના ઉપહાસ્યનું હૃદયમાં દાડણુ દુઃખ ન થાય. ૩ આ પ્રમાણે કહીને જ્યારે મયના હિમાલયના ચરણોમાં પડી, ત્યારે તો મહા સ્નેહ પૂર્વક હિમાલયે કહ્યું કે, આ તમારાં વચન કાંઈ અર્થ સાધક નથી; કેમકે ચન્દ્રમા-માંથી કદાચ અગ્નિ પ્રકટ થઈ જાય; પરંતુ નારદજીનાં વચન તો અન્યથા થવાનાંજ નથી. ૪

દોહા—પ્રિયા શોચ પરિહરહુ સવ, સુમિરહુ શ્રીભગવાન ॥

પાર્વતી જિન નિર્મયઝ, સોઈ કરિહાઈ કલ્યાણ ॥ ૮૩ ॥

૨ કન્યાદાનમાં પ્રથમ કુળનો વિચાર, પિતાની ઈચ્છાનુકૂળ, પછી ઘરનો વિચાર માતાની ઈચ્છાનુકૂળ અને વરનો વિચાર કન્યાની ઈચ્છાનુકૂળ થાય છે; એથી વિપરીત અહિ મેનાતું કહેવું પોતાની ઈચ્છાનુકૂળ છે, એથી પ્રથમ ઘરનું વર્ણન કરેલું છે.

માટે હે પ્રિયા ! આ સકળ શોચનો ત્યાગ કરી ઈશ્વરનું સ્મરણ કરો, જેણે પાર્વતીને ઉત્પન્ન કરેલ છે, તેજ ઈશ્વર તેનું કલ્યાણ પણ કરશે. ૮૩

ચૌ૦—અવ જો તુમહિં સુતાપર નેહૂ, તૌ અસ જાય સિલાબન દેહૂ ॥

કરૈ સો તપ જ્યાહિ મિલહિં મહેશૂ, આન ઉપાય ન મિટહિં કલેશૂ ॥ ૧ ॥

નારદ વચન સમુક્ષિ સવ હેતૂ, સુન્દર સવ ગુણનિધિ વૃષકેતૂ ॥

અસ વિચારી તુમ તજિ સવ શંકા, સવહિ માંતિ શંકર અકલંકા ॥ ૨ ॥

સુનિ પતિવચન હર્ષ મનમાહીં, ગઈ તુરત ડીઠ ગિરિજા પાહીં ॥

ડમીહ વિલોકિ નયન ભરિ બારી, સહિત સનેહ ગોદ બૈટારી ॥ ૩ ॥

વારહિવાર લોતિ ડરલાઈ, ગદ્ગદ કણ્ઠ ન કલ્હુ કહિ જાઈ ॥

જગતમાતુ સર્વજ્ઞ ભવાની, માતુ સુખદ બોલી મૃદુબાની ॥ ૪ ॥

માટેહે રાણી! જો તમને તમારી પુત્રી ઉપર અત્યન્ત સ્નેહ છે, તોજીઈનેતેને એવો ઉપદેશકરોડે તે તપ કરવા જાય, જેથી તેને શિવજીની પ્રાપ્તિ થાય; કેમકેબીજીકોઈ ઉપાયથી આ સંકટ મટવાનું નથી. ૧ અને નારદજીનાં વચનનોના અર્થ અતિગૂઢ ગંભીર હોય છે; કાંઈક કારણ સમજીને કહે છે કે, શિવજીમાં આ દુષિત ચિહ્ન જોવા માત્રજ છે. કોઈ તેને સ્પર્શ પણ કરતાં નથી; કેમકે સકળ સુન્દર સદ્ગુણોના સમુદ્ર વૃષભધ્વજ છે. આ માફં કહેવું વિચારીને તમે સર્વ શંકા દૂર કરો; કેમકે શ્રી-શંકર સર્વ પ્રકારે નિષ્કલંક છે. ૨ આવાં સુન્દર પોતાના પતિનાં વચન સાંભળીને પ્રસન્ન મન થઈને ઉઠીને તુરત પાર્વતીજીની પાસે મયના ગઈ. પાર્વતીજીને જોતાંજ ને-ત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ આવી ગયાં અને મહા પ્રેમ પૂર્વક પોતાના જોળામાં બેસાડી લીધાં. ૩ પ્રેમની પ્રગળતાથી વારંવાર તેને હૃદય સાથે લગાવવા લાગ્યાં. ગદ્ગદ કંઠ થઈ જવાથી કાંઈ કહી શકતું નથી; એટલે જગતમાતા સર્વજ્ઞ, પાર્વતીજીએ પોતાની માતાના અભિપ્રાયને જાણીને માતાને સુખદાયક વચન કહ્યાં. ૪

દોહા—સુનહુ માતુ મૈં દીશ્વ અસ, સ્વપ્ન સુનાઝં તોહિં ॥

સુન્દર ગૌર સુવિપ્રવર, અસ ઉપદેશેડ મોહિં ॥ ૮૪ ॥

હે માતા સાંભળો ! આજ મેં જે સ્વપ્ન જોયું છે, તે હું તમને કહું છું. એક મહા સુન્દર ગૌરવર્ણ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ મને આ પ્રમાણે સમજાવતો હતો. ૮૪

ચૌ૦—કરહુ જાય તપ શૈલકુમારી, નારદ કહા સો સત્ય વિચારી ॥

માતુ પિતાહિ પુનિ યહ મત ભાવાં, તપ સુખપ્રદ દુખ દોષ નશાવા ॥ ૧ ॥

તપવલ રચૈં પ્રપંચ વિધાતા, તપવલ વિષ્ણુ સકલજગત્રાતા ॥

તપવલ શમ્ભુ કરહિં સંહારા, તપવલ શેષ ધરહિં મહિમારા ॥ ૨ ॥

તપ અધાર સવ સૃષ્ટિ ભવાની, કરહુ જાઈ તપ અસ જિયજાની ॥

સુનત વચન વિસ્મિત મહતારી, સ્વપ્ન સુનાયડ ગિરિહિ હંકારી ॥ ૩ ॥

માતુ પિતહિ વહુવિધિ સમુદ્ગાઈ, ચલી ઉમા તપહિત હરષાઈ ॥

પ્રિય પરિવાર પિતા અરુ માતા, મયે વિકલ મુખ આવ ન વાતા ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! જે નારદજીએ કહ્યું છે, તે સત્ય વિચારીને કહ્યું છે, અથવા તે સત્ય જાણીને તું જઈને તપ કર્ય. અને તારાં માતા પિતાને પણ એ વાર્તા રૂચિ છે; કેમકે તપ સર્વત્ર સુખદાયક અને દુઃખ^૧ તથા દોષોનો નાશ કરતો છે. ૧ જુવો કે-તપના બળવડે બ્રહ્માજી સૃષ્ટિને રચે છે. વિષ્ણુ પાલન કરે છે. રૂદ્ર સંહાર કરે છે, અને તપવડેજ શેષજી બ્રહ્માન્ડના બારને ધારણ કરે છે. ૨ હે પાર્વતી ! વિશેષ શું કહું ? તપના આધારે સમસ્ત વિશ્વ છે. એમ જાણીને તપ કરો. આ પ્રમાણે તું પાર્વતીનું સ્વપ્ન સાંભળીને મયના ચક્રિત થઈ ગઈ અને પોતાના પતિ હિમાલયને બોલાવીને આ સ્વપ્ન વાર્તા સાંભળાવી. ૩ પછી^૨ ઉમા-પાર્વતી પોતાના માતા પિતાને અનેક પ્રકારે સમજાવીને, પ્રસન્ન મનથી તપ કરવાને ચાલવા લાગ્યાં, ત્યારે સકળ પરિવાર સહિત તેનાં મા બાપ વ્યાકુળ થઈ ગયાં, શોક અને વિયોગથી સર્વના કંઠ રૂધિર થયો. અને ગોઢોડાંથી કાંઈ બોલી શક્યાં નહિ. ૪

દોહા-વેદશિરા મુનિ આઈ તવ, સર્વહિ કહા સમુદ્ગાઈ ॥

પાર્વતી મહિમા સુનત, રહે પ્રવોર્ધહિ પાઈ ॥ ૮૫ ॥

તે સમય વેદશિરા નામના મુનિએ આવીને સર્વને પાર્વતીજીનો મહિમા સાંભળાવ્યો. તે મહિમા સાંભળીને સર્વને જ્ઞાન^૩ થયું. ૮૫

ચૌ૦-ઊરધરિ ઉમા પ્રાણપતિ ચરણા, જાઈ વિપિન લાગીં તપ કરણા ॥

અતિસુકુમારિ ન તનુ તપ યોગૂ, પતિ પદ સુમિરિ તજેડ સર્વ ભોગૂ ॥ ૧ ॥

નિત નવ ચરણ ઉપજ અનુરાગા, વિપરી દેહ તપહિ મન લાગા ॥

સંવત સદસ મૂલ ફલ સ્વાયે, શાક સ્વાઈ શત વર્ષ ગૈવાયે ॥ ૨ ॥

કહુ દિન ભોજન વારિ વતામા, કિયે કઠિન કહુ દિન ઉપવામા ॥

બેલ પાત મહિ પરે સુસાઈ, તીર્થિ સદસ સંવત સો સ્વાઈ ॥ ૩ ॥

પુનિ પરિદરેડ મુસ્તાનેડ પર્ણા, ઉમા નામ તવ મયડ અપર્ણા ॥

દેસિ ઉમાઈ તપ ક્ષીણ શરીરા, બ્રહ્મગિરા મઈ ગગન ગૈમીરા ॥ ૪ ॥

પાર્વતી પોતાના પ્રાણપતિ શ્રી શિવજીનાં ચરણ કમળોને હૃદયમાં ધારણ કર-

૧ દોષ નારદજીએ ગિરિજાના પતિમાં બતાવ્યા હતા તે, અને દુઃખ તે કે તે સર્વ દોષ સાંભળીને સર્વને દુઃખ થયું હતું.

૨ ૩ એટલે હે પાર્વતીમા એટલે તપ કરવા જગ્યામાં એમ મયનામે કહું, તેથી પાર્વતીજીનું ઉમા એ નામ પડ્યું.

૩ પાર્વતી જગત્ની માતા છે.

રીને વનમાં જઈને તપ કરવા લાગ્યાં. અત્યંત સુકોમળ રાજકુમારી છે, તેથી શરીર તો તપ થોડું નથી; પરંતુ પરમ તપસ્વી પોતાના પતિના ચરણોનું સ્મરણ કરીને સમસ્ત ભોગનો ત્યાગ કર્યો. ૧ નિત્ય નવીન શ્રી સદાશિવજીના ચરણોમાં પ્રેમ વધતોજ જતો હતો, તે એટલે સુધી કે, દેહનું પણ ભાન રહ્યું નહિ. એવું તપમાં મન તદ્દલીન કર્યું. હજાર વર્ષ પર્યન્ત કન્દ, મૂળ અને કૂળ ખાધાં, અને સો વર્ષ તો શાકાહાર કરીને વ્યતીત કર્યાં. ૨ વેલા, પાંદડાં વિગેરે જે પૃથિવી ઉપર સૂકાયલાં પડ્યાં હતાં, તે પણ હજાર વર્ષ પર્યન્ત ખાધાં. તે પછી વેલા અને પાંદડાંનો પણ ત્યાગ કર્યો. ત્યારથી પાર્વતીજીનું અપર્ણા નામ પાડ્યું. ૩ અર્ધજીવ થઈને જળનુંજ પાન કર્યું. પછી જળનો ત્યાગ કરીને પવનનું પાન કર્યું. પછી પવનનો પણ ત્યાગ કરીને નિરશન તપ કર્યું. આ પ્રમાણે પાર્વતીજીને તપથી ક્ષીણ શરીરવાળાં બેઠીને આકાશમાંથી ગંભીર બ્રહ્મ વાણી થઈ. ૪

દોહા—ભયડ મનોરથ સફલ તવ, સુનુ ગિરિજા કુમારિ ॥

પરિહરિ દુસદ કલેશ સવ, અવ મિલિહિંદ્રિ ત્રિપુરારિ ॥ ૮૬ ॥

હે પાર્વતી! સાંભળ્ય, હવે તારો મનોરથ સફળ થયો. આ દુસ્સહ કલેશનો ત્યાગ કર્ય, હવે તને ત્રિપુરારિ શ્રી શિવજી વર મળશે. ૮૬

ચૌ૦—અસ તપ કાહુન કીન્દ મવાની, મયે અનેક ધરિ મુનિ જ્ઞાની ॥

અવ ડર ધરહુ બ્રહ્મ વર વાની, સત્ય મદા સન્તત શુચિ જાની ॥ ૧ ॥

આવેં પિતા બુલાવન જવહીં, દઠ પરિહરિ ઘર જાવહુ તવહી ॥

મિલિહિં તુમહિં જવ સમ્પ્રકાશીશ, જાનેહુ તવ પ્રમાણ વાગીશ ॥ ૨ ॥

સુનત ગિરા વિવિ ગગન વાવાની, પુલકિ ગાત ગિરિજા હરપાની ॥

ઉમાચરિત મૈ સુન્દર ગાવા, સુનહુ શમ્ભુકર ચરિત મુહાવા ॥ ૩ ॥

જવતે સતી જાઈ તનુ ત્યાગા, તવતે શિવ મન ભયડ વિરાગા ॥

જપહિં સદા રઘુનાયક નામા, જહૈં તહૈં સુનહિં રામ ગુણગ્રામા ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી! આજ પર્યન્ત મોટામાં મોટા અનેક ધીર, મુનિ, જ્ઞાની થયા છે, પણ આવું તપ કોઈએ કર્યું નથી. હવે તને હૃદયમાં આ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મ વાણીને સદા

૨ આધુનિક નૈર્ઋત્ય પ્રકટ થતાં તુલસીદાસ રામાયણનાં કેટલાક બાપાન્તરકરોએ પૂર્ણકાળજી રાખી હોય એમ સાંભવતું નથી; કારણ કે 'કલ્હુદિન મોજનવારિ વતારા' એ ચોપાઈ જે સ્થળે લેઈએ તે સ્થળે નહિ મૂકતાં વચમાં દાખલ કરી દીધી છે. તે ચોપાઈથી ઉપર તપનો સર્વક્રમ લખી આવ્યા અને પછી લખ્યું કે સુકાં પાંદડાં વેલા વિગેરે ખાધા અને પવનના આહાર વિગેરેનો ત્યાગ કર્યો, એ વ્યતિક્રમ થાય છે. સાંપ્રતકાળમાં પ્રકટ થયેલાં તમામ પુસ્તકોમાં એકસરખા મહાજનો વેન ગતઃ સપન્થાં એવો ગાડરીયા પ્રવાહ જેવો પ્રકાર લેઈ, તે માટે પૂર્ણકાળજી રાખી જુની મહાત્મા ગો સ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીની હસ્ત લખિત પુસ્તકના આધારે ચોપાઈમાં ફેરફાર એટલે ચડતા ઉતરતી દાખલ કરી છે. બાપાન્તર કર્તા.

સત્ય અને શુદ્ધ જાણીને ધારણ કરે. ૧ અને જ્યારે તમારા પિતા તમને બોલાવવા આવે, ત્યારે તમે હઠ ઊઠીને ઘેર જાઓ અને જ્યારે તમને સપ્તર્ષિ મળે, ત્યારે તમે આ વાણીને પ્રમાણ માનજો. ૨ આ પ્રકારની બ્રહ્મચી ઉચ્ચારણ થયેલી આકાશ-વાણીને સાંભળીને પાર્વતીજી રોમાંચિત થઈ ગયાં અને મહાહર્ષ પામ્યાં. આ પ્રકારે હે ભરદ્વાજ રૂપિ ! આ પરમ સુંદર ઉમા ચરિત્ર તો મેં તમને કહ્યું. હવે પરમ શોભાયમાન શ્રી શિવજીનાં ચરિત્ર સાંભળો. ૩ જ્યારથી સતીએ જઈને દક્ષનાયજ્ઞમાં શરીરનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારથી નિર્દેહ થઈને શ્રી સદાશિવજીના મનમાં વિરાગ્ય^૧ ઉત્પન્ન થયો. તેથી કૈલાસને ત્યાગ કરીને જ્યાં ત્યાં એટલે મુનિશ્વરોના આશ્રમોમાં જઈ જઈને ભગવદ્ ગુણ ગ્રામ સાંભળે અને શ્રી રામરામ જાપ્યા કરે. ૪

દોહા—ચિદાનંદ સુખધામ શિવ, વિગત મોહ મદ કામ ॥

વિચરિં મહિં ધરિહૃદય હરિં, સકલ લોક અભિરામ ॥

ચિદાનન્દ^૨ મૂર્તિ, આનન્દ નિવાસ, મદ, મોહ અને કામ રહિત શ્રી શિવજી સમસ્ત લોકાભિરામ ભગવત્ દિવ્ય મંગળ મૂર્તિને હૃદયમાં ધારણ કરીને સપ્ત-દ્વીપાવતી પૃથિવી ઉપર વિચરવા^૩ લાગ્યા. ૮૭

ચૌ—કતહું મુનિન ઉપદેશહિં જ્ઞાના, કહહું રામ ગુણ કરહિં વચાના ॥

યદાપિ અકામ તદાપિ ભગવાના, યત્ક વિરહ દુઃખ દુઃખિત સુજાના ॥ ૧ ॥

યહિ વિધિ ગયડ કાલ વહુવાંતી, નિતગત હોઈ રામપદ પ્રીતી ॥

નેમ પ્રેમ શંકર કર દેખા, અવિચલ ત્હદય ભક્તિકી રેખા ॥ ૨ ॥

પ્રગટે રામ કૃતજ્ઞ કૃપાલા, રૂપ શીઝ નિજિ નેજ વિશાલા ॥

વહુપ્રકાર શંકરહિં સરાદા, તુમ વિનુ અમ વ્રત કો નિરવોદા ॥ ૩ ॥

બહુવિધિ રામ શિવહિં સમુજાવા, પાર્વતી કર જન્મ સુનાવા ॥

અતિ પુનીત ગિરિજાકી કરણી, વિસ્તર સહિત કૃપાનિધિ વરણી ॥ ૪ ॥

ક્યાંક લોભશાદિક મહામુનીશ્વરોને જ્ઞાનોપદેશ કરે છે. અને ક્યાંય ઉત્તમ ભાગવદ્ શ્રોતા પામતાં ભગવદ્ ગુણાનુવાદ વર્ણન કરે છે. જે કે કામના રહિત છે; તોપણ ભગવાન અર્થાત્ શિવજી ભક્ત જે સતી તેના દુઃખથી અત્યંત મહા દુઃખી છે; કેમકે પોતે મહા સુખન છે. ૧ આ પ્રમાણે ઘણા કાળ વ્યતીત થઈ ગયો અને નિત્ય નવીન પ્રીતિ શ્રી રામચરણોમાં વૃદ્ધિ પામવા લાગી. જ્યારે આ પ્રમાણે નિયમ, પ્રેમ

૧ વિરાગ એટલે વિશેષ પ્રીતિ એ માટે કહી કે પ્રીતિ નિરન્તર રહી છે. જેમકે— પરમ પ્રેમ તજિં જાય નહિ કિય પ્રેમ વડપાપ ।

૨ એ શિવજી કે જેનો આનન્દ સદા ચતન્ય છે અને તે સુખના ધામ છે. અને વિશેષ કરીને નષ્ટ થઈ ગયેલ છે મોહ, મદ અને કામ જેનો એવા સતીના વિયોગથી પૃથિવીમાં ફરે છે. ૩ પૃથિવી ઉપર ફરવાનું કારણ એ છે કે, સતીના વિયોગને લીધે સતીનું રથન કૈલાસ ઉપર જેઈ દુઃખ થતું હતું.

અને અવિચળ પોતાની ભક્તિની રેખા^૧ શિવજીના હૃદયમાં જોઈ, ત્યારે અતિકૃતજ્ઞ, પરમકૃપાળુ શ્રી રામચન્દ્રજી કે જે રૂપ શીળના સમુદ્ર અને વિશાળ છે, તેજ જેનું તે સન્મુખ પ્રકટ થયા. અને શ્રી મહાદેવજીની નાનાપ્રકારે પ્રશંસા કરી કે આપ વગર અન્ય કોણ છે કે આવાં પણનો નિર્વાહ કરી શકાય. ૨-૩ નાનાપ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી શિવજીને ઉમાને પુનઃ ગ્રહણ કરવાને માટે સમજાવ્યા અને હિમાચળને ત્યાં થયેલા પાર્વતીજીના જન્મની વાર્તા પણ કહી. અને પાર્વતીજીની અતિ પવિત્ર કરણી તે સર્વ વિસ્તાર પૂર્વક કૃપાનિધિ શ્રી રામચન્દ્રજીએ મહાદેવજીને કહી ૪.

દોહા-અવ વિનતી મમ સુનહુ શિવ, જો મોપર નિજનેહુ ॥

જાઈ વિવાહહુ શૈલજાહે, યહ મોહિ માંગે દેહુ ॥ ૮૮ ॥

પ્રભુએ કહ્યું કે હે શ્રી શિવજી! આપ મારી એક વિનતિ સાંભળો. જો આપનો મારા પ્રત્યે પૂર્ણ પ્રેમ છે, તો આપ જઈને શ્રી પાર્વતીજી સાથે વિવાહ કરો. હું આપને પ્રાર્થના કરું છું. મને એ વરદાન આપો. ૮૮

ચૌ-કહ શિવ યદપિ ઉચિત અસ નાહીં, નાથ વચન પુનિ મેટિ ન જાહીં ॥

શિરધોર આયસુ કરિય તુમ્હારા, પરમધર્મ યહ નાથ હમારા ॥ ૧ ॥

માતુ પિતા ગુરુ પ્રભુકી વાની, વિનહિં વિચાર કરિય શુભજાની ॥

તુમ સવ માંતિ પરમ હિતકારી, આજ્ઞા શિરપર નાથ તુમ્હારી ॥ ૨ ॥

પ્રભુ તોપેડ સુનિ શંકર વચના, ભક્તિ વિવેક ધર્મયુત રચના ॥

કહ પ્રભુ હર તુમ્હાર પ્રણ રહેડ, અવ ડર રાખેડ જો હમ કહેડ ॥ ૩ ॥

અન્તર્દાન મયે અસ માપી, શંકર સોંઈ મૂરતિ ડર રાખી ॥

તવહિં સસક્રુપિ શિવ પહૈં આયે, વોલે પ્રભુ અસ વચન સુહાયે ॥ ૪ ॥

^૨શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં વચન સાંભળી શ્રી મહાદેવજીએ કહ્યું કે-જો કે તે પ્રમાણે કરવું યોગ્ય તો નથી, તેમ સ્વામીની આજ્ઞાનો ભંગ પણ થઈ શકતો નથી. હે પ્રભુ! હું આપની આજ્ઞા શિર ઉપર ધારણ કરીને તે પ્રમાણે કરીશ. આ-

૧ શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી સદાશિવજીમાં સતીના ત્યાગનો નિયમ. અને સતી ઉપરનો પ્રેમ અને હૃદયમાં પોતાની ભક્તિ એ ત્રણેની અચળ રેખા જોઈ.

૨ (ઉપરના દોહામાં લખ્યું છે કે-અવવિનતી મમસુનહુ શિવ (એનો પ્રત્યુત્તર શિવજી આપે છે) શિવજીએ કહ્યું કે આપ અમારા ઇષ્ટ થઈને વિનતિ શબ્દ કહો છો તે યોગ્ય નથી. આપની આજ્ઞા અમને પ્રધાન છે. (અને જો આ પ્રમાણે અર્થ કરીએ) કે શિવ પાર્વતીને ગ્રહણ કરવાને કહે છે કે, મને તે ઉચિત નથી. તો તે વાર્તા પ્રતિકૂળ થાય છે, કેમકે શિવજીએ એ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે યહતનસતી મેટઅવનાહી અને તે શરીર છૂટવાને લીધે આજેલો ઉપાય થયો. તો હવે કેમ અનુચિત કહે છે. વળી એમ પણ છે કે-વાસ્તવિક રીતે જો અનુચિત હત તો શ્રીરઘુનાથજી સામાટે શિવજી પાસે વચન માગત અને જ્યારે તેમણે માગ્યું તો શંકર પણ તેને અનુચિત કહે જ નહિ.

પની આજ્ઞા પાળવી એ અમારો મુખ્ય ધર્મ છે. ૧ માતા, પિતા, ગુરુ અને પ્રભુની-
વાણી તેનો વિચાર કર્યા વગરજ તેને શુભ જાણીને તે પ્રમાણે કરવુંજ જોઈએ.
હે નાથ ! આપ સર્વ પ્રકારે અમારું કલ્યાણ કરવાવાળા છો. એ માટે આપની આજ્ઞા
અમારા મસ્તક ઉપર છે. ૨ મહાદેવજીનાં ભક્તિ, વિવેક અને ધર્મ સંયુક્ત વચ-
નો શ્રવણ કરીને પ્રભુ પરમ પ્રસન્ન થયા. અને કહ્યું કે હે શિવજી ! તમારું પણ
પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું. હવે જે મેં કહ્યું છે, તેનું મનમાં સ્મરણ રાખજો. ૩ આ પ્રમાણે
કહીને પ્રભુ અન્તર્દાન થઈ ગયા. અને શ્રી સદાશિવજી તેજ આજ્ઞા અને મૂર્તિને
હૃદયમાં રાખીને કૈલાસમાં ચાલ્યા ગયા. તે સમય સપ્તર્ષિ શ્રી મહાદેવજીની પાસે
આવ્યા. ત્યારે શ્રી મહાદેવજીએ આ પ્રમાણે શોભાયમાન વચનો કહ્યાં. ૪

દોહા-પાર્વતી પહું જાય તુમ, પ્રેમ પરીક્ષા લેહુ ॥

ગિરિહિ પ્રેરિ પઠવહુ ભવન, દૂર કરહુ સંદેહુ ॥ ૮૧ ॥

હે રૂપિયો ! તમે પાર્વતીની પાસે જાઓ. અને તેના પ્રેમની પરિક્ષા લિયો. અ-
ને હિમાલયને પ્રેરણા કરીને પાર્વતીને ઘેર મોકલો. અને તેના સન્દેહનો નાશ કરો. ૮૬

ચૌ-સુનિ શિવ વચન પરમસુખ માની, ચલે હર્ષિ જહું રહીં ભવાની ॥

ઋષિન ગૌરિ દેખી તહું કૈસી, મૂરતિવન્ત તપસ્યા જૈસી ॥ ૧ ॥

બોલે મુનિ મુનુ શૈલકુમારી, કરહુ કવન કારણ તપ ભારી ॥

કેહિ આરાધહુ કા તુમ ચહહુ, હમ સન સત્ય મર્મ સબ કહહુ ॥ ૨ ॥

સુનત ઋષિનકે વચન ભવાની, વોલી ગૂઢ મનોહર વાની ॥

કહત મર્મ મન અતિ સકુચાઈ, હૈસિહહુ મુનિ હમારિ જડતાઈ ॥ ૩ ॥

મનહઠ પરા ન મુનૈ સિખાવા, ચહત બારિપર ભીતિ ઉઠાવા ॥

નારદકહા સત્ય સોઈ જાના, વિનુ પંચન હમ ચહાઈ ઉઠાના ॥ ૪ ॥

દેસિય મુનિ અવિવેક હમારા, ચાહત પતિ શંકર અવિકારા ॥

શ્રીમહાદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે સપ્તર્ષિ ત્યાં ગયા અને પાર્વતીજીને જોયાં તો
જાણે સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન્ તપસ્યાજ બેઠાં હોય એવાં જણાતાં હતાં. આ પ્રમાણે
જોઈને સપ્તર્ષિ બોલ્યા કે હે પાર્વતીજી ! તમે આ મહા હુષ્કર તપ શામાટે કરો છો ?
કયા દેવતાનું આરાધન કરો છો ? અને તે દ્વારા કયાં ફળની ઇચ્છા રાખો છો ? તે
સર્વ સત્ય વાત્તી અમને કહો. આવાં. આવાં સપ્તર્ષિયોનાં વચન સાંભળતાં જ
પાર્વતીજી પણ તેના આશયને સમજીને ગૂઢ મનોહર વાણીથી આ પ્રમાણે
બોલ્યાં કેર હે મુનિશ્વરો ! મર્મ કહેતાં તો મારું મન અત્યન્ત સંકોચ પામે છે;
કારણકે તમે મારી જડતા સાંભળીને હસ્યા વગર રહેશો નહિ. મારા મનમાં એવો

૨ કસ્યપ, અત્રિ, વશિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, ભરદ્વાજ, ગૌતમ અને જમદગ્નિ.

૩ ગૂઢ એ માટે કે પોતાની અજ્ઞાનતા જણાવી.

આગ્રહ છે કે, જેથી માફ મન કોઈની શિખામણ સાંભળતું જ નથી. અને પાણી ઉપર ભીંત તૈયાર કરવાની ઈચ્છા કરે છે. ૩ અર્થાત્ જે નારદજીએ ઉપદેશ કરેલ છે, તેને સત્ય જાણીને હું વગર પાંખોએ ઉડવા ચાહું છું. મારો ખરેખરો મર્મ તો એ છે કે હું, આ મહા જડ પાર્વતી શરીરથી સચ્ચિદાનન્દ શ્રીસદાશિવજીમે મારા પતિ કરવા ઈચ્છું છું, એ માફ અજ્ઞાન જીવો. ૪

દોહા—સુનત વચન વિહંસે ઋષય, ગિરિ સંભવ તવ દેહ ॥

નારદ કર ઉપદેશ સુનિ, કહહુ બસેડ કેહિ ગેહ ॥ ૧૦ ॥

આવાં પાર્વતીજીનાં વચન સાંભળતાંજ સમર્પિ હસીને બોલ્યા કે, મહાઆશ્ચર્ય છે. શરીરજ તમાફ પર્વતથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, માટે આવો વિપરીત ઉદ્ભવ કરો એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. પણ અમને એટલું તો કહો કે, નારદના ઉપદેશથી કોણ કોણ પોતાના ઘરમાં વસેલા છે. ૬૦

ચોં—દક્ષ સુતન ઉપદેશિન જાઈ, તિન ફિરિ ભવન ન દેઘાઆઈ ॥

ચિત્રકેતુકર ઘર ઉન ઘાલા, કનકકાશિપુ કર પુનિ અસહાલા ॥ ૧ ॥

નારદ શિખ જુ સુનહિ નરનારી, અવશિ ભવન તજિ હોહિં ખિચારી ॥

મન કપટાં તનુ સજ્જન ચીન્હા, આપ સરિસ સવહીં ચહ કીન્હા ॥ ૨ ॥

તેહિકે વચન માનિ વિશ્વાસા, તુમ ચાહહુ પતિ સહજ ઉદાસા ॥

નિર્ગુણ નિર્લજ કુવેષ કપાલી, અકુલ અગેહ દિગમ્બર વ્યાલી ॥ ૩ ॥

કહહુ કવન સુખ અસ વર પાયે, ભલ ભૂલિહુ ઠગકે ચૌરાયે ॥

પંચકહૈં શિવ સતી વિવાહી, પુનિ અબઢેર મરાઈન તાહી ॥ ૪ ॥

જીવો કે એ નારદજીએ દક્ષના અગ્યાર હજાર પુત્ર કે જેને દક્ષપ્રજાપતિએ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માટે તપ કરવા મોકલ્યા હતા, તેને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે, તેઓએ પુનઃઆવીને પોતાનું ઘર પણ જોયું નહિ. અને તેમજ રાજા ચિત્રકેતુને પણ તેના પુત્રના મરણ પછી એવો ઉપદેશ આપ્યો કે પોતાનું ચક્રવર્તિ રાજ્ય છોડીને ૧ ચિત્રકેતુ વનમાં ચાલ્યો ગયો. અને ૨ હિરણ્યકશિપુની પણ એવી દશા કરી કે પિતા પુત્રમાં વિરોધ ઉત્પન્ન કરી તેને મરાવી નાખ્યો. ૧ એવા નારદની શિખામણ જે નર યા નારી સાંભળે, તે અવશ્ય ઘરનો ત્યાગ કરીને ભિખારી થઈ જાય છે. અન્તઃકરણમાં તો નારદ મહા કપટી છે. પણ સર્વને ઠગવાને માટે ભક્તોના બાહ્યચિન્હ, પોતાના પિતા બ્રહ્માજી પાસેથી પંચ રાત્રિ સાંભળીને શરીર ઉપર જ સંસારને દર્શાવવા માટે ધારણ કરીને રૂંધ્યા કરે છે. અને આપસમાન સર્વને કરવા

૧ દક્ષની કથા ભાગવતમાં ૫૭૮સ્કન્ધના ૫ મા અધ્યાયમાં છે.

૨ ચિત્રકેતુ રાજાની કથા ભાગવતના ૫૭૮સ્કન્ધના ૧૪ મા અધ્યાયમાં છે.

૩ હિરણ્યકશિપુ અને તેના પુત્ર પ્રહલાદજીની કથા ભાગવત સપ્તમસ્કન્ધમાં છે.

આહો છે. ૨ એવા 'કપટીનાં વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાંખી તમે સહજ ઉદાસી-રાગ-
દેવાદિ શૂન્ય શ્રીશિવજીને પતિ કરવા આહો છો, પણ તે શિવજી કેવા છે કે જેના-
માં કોઈ શુભ તો નથી, નિર્લજ્જ. કુવેષધારી, કપાળભૂષણ, વર્ણાશ્રમબાહ્ય, રમસાન-
વાસી, સર્પ છે ભૂષણ જેને અને નગ્ન રહે છે. ૩ કહો આવા પતિને પામીને શું સુખ
મળશે? તે નારદ ઠગના કહેવાથી કેમ ભૂલ ખમ્યો છો. એકતો શિવજીને પતિ કરીને
ફળ પામીચૂકી છે, અર્થાત્ પંચના કહેવાથી શ્રીશીવજીએ પ્રથમ સતી સાથે વિવાહ
કર્યો હતો; પરંતુ પછી તેનો ત્યાગ કરીને મરાવી નાખી. ૪

દોહા-અવ સુખ સોવત શોચનહિ, મીઠા માંગિ મવસાહિ ॥

સહજ એકાકિનકે મવન, કવહું કિ નારિ સ્વઘાહિ ॥ ૧૧ ॥

હવે નિર્લજ્જ સુખથી સૂતા છે, કાંઈ પણ શોચ નથી. ઘરોઘર ભીખ માગીને^૨
ભવ ખાય છે, એવા સ્વાભાવિક એકાકિના ઘરમાં કહો તો ખરાં, શી રીતે સ્ત્રીનો
નિર્વાહ થઈ શકે ? ૯૧

ચૌ-અજહું માનહુ કહા હમારા, હમ તુમ કહું વર નીક વિચારા ॥

અતિ સુંદર શુચિ સુખદ સુશીલા, ગાવાહિં વેદ જામુ યજ્ઞ લીલા ॥ ૧ ॥

દૂષણ રહિત સકલ ગુણરાશી, શ્રીપતિ પુર વૈકુંઠ નિવાસી ॥

અસ વર તુમહિં મિલાવવાની, સુનત વચન કહી વિહાંસિ મવાની ॥૧॥

સસ્ય કહહુ ગિરિ મવતનુ એહા, હઠ ન છૂટ છૂટે વરુ દેહા ॥

કનકૌ પુનિ પષાણતે હોઈ, જારેડ સહજ ન પરિહર સોઈ ॥ ૨ ॥

નારદ વચન ન મૈં પરિહરજં, વસૌ મવન ઝજરો નહિં હરજં ॥

ગુરુકે વચન પ્રતીતિ ન જેહી, સ્વપ્નેહુ સુગમ ન સુખ સિધિ તેહી ॥ ૪ ॥

હજી કાંઈ બગડ્યું નથી, તમે અમારું કહેવું માનો, અમે તમારા માટે ધ-
ણેજી ઉત્તમ વર વિચારેલો છે; કે જે અતિ સુંદર છે, પરમ પવિત્ર છે. મહા સુખ-
દાયક અને સુશીળ છે, જેના યજ્ઞને સમસ્ત વેદો ગાયા કરે છે. ૧ સકળ દૂષણોથી
રહિત, સઘળા સદ્ગુણોની રાશિ, મહા ધનવાન વૈકુંઠજી જેનું ઘર છે, એવો ઉત્તમ
વર અમે તમને લાવીને મેળવી આપીએ. આવાં સપ્તર્ષિઓનાં વચન સાંભળીને
શ્રી પાર્વતીજી હસીને બોલ્યાં કે. ૨ હે મુનીશ્વર ! આપે સત્ય કહ્યું છે કે, મારું
શરીર ગિરિ સમ્ભવ છે; કેમકે આ જડનો હઠ છૂટતો નથી. દેહ ગમે તો ભલે છૂટી
જાય, પણ મારો નિશ્ચય ફરનાર નથી. જેમકે સુવર્ણ પાષાણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે,
તેને કોઈ ગમે તેટલીવાર તપાવે, પણ તે પોતાના સ્વાભાવિક વર્ણનો ત્યાગ કરતું
નથી; તે પ્રમાણે ઘર ગમે તો વસે વા ઉજડ થઈ જાયો, પણ હું નારદજીના વચનોને

૧ આ ચોપાઇના એ અર્થ છે પ્રકટ નિન્દા પણ વાસ્તવિક રીતે શિવજીની સ્તુતિ છે.

૨ ભવ સંપન્નતા એ અર્થ છે. ભવ એટલે શાંકર અને ભવ એટલે જગત્.

કદાપિ છોડનાર નથી; કેમકે જેને ગુરૂના વચન ઉપર વિશ્વાસ નથી, તેને સુખની સિદ્ધિ સ્વપ્નમાં પણ સુલભ થતી નથી. ૪

દોહા—મહાદેવ અવગુણ ધવન, વિષ્ણુ સકલ ગુણધામ ॥

જોઈ કરમન રમ જાઈ સન, તાઈ તાઈ સન કામ ॥ ૧૨ ॥

શ્રી મહાદેવજી અવગુણના ધર ભલે રહ્યા, અને વિષ્ણુ સધળા સદ્ગુણોના નિવાસ ભલે રહ્યા, પણ જેનું મન જેમાં રમી રહ્યું છે, તેને તો તેનાથીજ કામ છે, બીજાથી શું પ્રયોજન છે ? ૬૨

ચૌ૦—જો તુમ મિલતે પ્રથમ મુનીશા, મુનાતેડ શિલ્લ તુમ્હારિ ધરિ શીશા ॥

અવ મૈં જન્મ શમ્ભુ હિત ધારા, કો ગુણ દોષહિ કરૈ વિચારા ॥ ૧ ॥

જો તુમ્હરે હઠ ત્વદય વિશેષી, રહિ ન જાઈ વિનુ કિયે બરેષી ॥

તો કૌતુકિઅન્હ આલસ નાહીં, બર કન્યા અનેક જગમાહીં ॥ ૨ ॥

જન્મ કોટિ લગિ રગરિ હમારી, બરૈં શમ્ભુ નતુ રહૌં કુમારી ॥

તજૌં ન નારદ કર ઉપદેશુ, આપ કહાઈં શતબાર મહેશુ ॥ ૩ ॥

મૈં પા પરૌં કહૈ જગદમ્બા, તુમ મૃદ ગવનહુ ભયડ બિલંબા ॥

દેલિ પ્રેમ બોલે મુનિ જ્ઞાની, જય જય જય જગદમ્બ ભવાની ॥ ૪ ॥

હે મુનીશ્વરો ! ! જે આપ નારદજીના પહેલાં મને મળ્યા હતા, તો તો તમારી શિક્ષા શિર ઉપર ધારણ કરીને સાંભળત; હવે તો હું આ જન્મ શ્રી સદાશિવજીને માટે હારી ચૂકી છું. અન્યની પ્રશંસા સાંભળીને ગુણ દૂષણનો નિર્ણય કરવો, એ કુળવાનનો ધર્મ નથી. ૧ અને વિશેષે કરીને તમારો એવોજ દુરાશ્રદ્ધ હોય કે સગપણ કરાવ્યા વગર રહી શકાતું નથી, તો તમારા સમાન કૌતુકીઓને આજ્ઞસ્ય હોતું નથી. વર કન્યા જગતમાં અનેક છે, ત્યાં જઈને જૂવો. ૨ મારી આ જન્મથી તો શું, પણ કરોડો જન્મ પર્યન્ત એ હઠ છે કે, જે વડું તો શ્રીશિવજીનેજ વડું અને નહિતો કુંવારી રહું. અને કદાચ શ્રીમહેષસ્વામી સ્વયં આવીને સો વાર કહે; તો પણ હું શ્રીનારદજીનો ઉપદેશનો ત્યાગ કરવાવાળી નથી. ૩ માટે હવે હું આપના ચરણોમાં પડું છું. આપ આપના આશ્રમમાં પધારો. અહિં આવે ઘણો સમય થયો. આવી અવધૂનીય, અનુપમ, અપરિમિત શ્રીપાર્વતીજીની શ્રીસદાશિવજીમાં પ્રીતિ જેઘને મહાસાની મુનીશ્વર જય જય વાણીથી આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૪

દોહા—તુવ માયા ભગવાન શિવ, સકલ જગત પિતુ માત ॥

નાય ચરણ શિર મુનિ ચલે, પુનિ પુનિ હર્ષિત ગાત ॥ ૧૩ ॥

હે જગદમ્બિકા હેલવાની! આપ તો સાક્ષાત્ માયાછો. અને શ્રીશિવજી ઈશ્વર છે. તમે બન્ને સંસારના માતાપિતા છો. અમે તો અમારી, અજ્ઞાનતાથી આપની

પ્રીતિ જોતા હતા. અમારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. આ પ્રમાણે કહી પ્રણામ કરી સમર્પિ વિદાય થયા. ૬૩

જાઈ મુનિન હિમવન્ત પઢાયે, કરિ વિનતી ગિરિજાહિં મૃદ લાયે ॥

બહારિ સત્તકૃપિ શિવપદ્મ જાઈ, કથા ઉમાકી સકલ સુનાઈ ॥ ૧ ॥

ભયે મમ શિવ સુનત સનેહા, હરપિ સત્તકૃપિ ગવને ગેહા ॥

મન થિર કરિ તવ શંભુ સુજાના, લગે કરન રઘુનાયક ધ્યાના ॥ ૨ ॥

તારક અસુર ભયડ તેહિકાલા, બુજ પ્રતાપ વલ તેજ વિશાલા ॥

તે સવ લોક લોકપતિ જીતે, ભયે દેવ સુખ સમ્પતિ રીતે ॥ ૩ ॥

અજર અમર સો જીતિ નજાઈ, હારે સુર કરિં વિવિધ લરાઈ ॥

તવ વિરંચિ સન જાઈ પુકારે, દેસે વિધિ સવ દેવ દુસ્વારે ॥ ૪ ॥

અને હિમાચળ પાસે જઈને શ્રીપાર્વતીજીના તપની અને વરદાનની વાર્તા કહીને તેને શ્રીપાર્વતીજીને તેડવા માટે મોકલ્યો. તેથી હિમાચળ મહાવિનતિ કરીને શ્રીપાર્વતીજીને ઘેર તેડી લાવ્યો. પછી સપ્તર્ષિઓએ શ્રીસદાશિવજી પાસે જઈને શ્રી પાર્વતીજીની પ્રીતિની સકળ કથા કહી સંભળાવી. ૧ તે સંભળતાંજ શ્રીપાર્વતીજીના સ્નેહમાં શ્રીશિવજી મગ્ન થઈ ગયા. અને સપ્તર્ષિ આનન્દ પામતા પોતાના આશ્રમમાં ગયા. પછી શ્રીશિવજી પણ પોતાના મનને સ્થિર કરીને પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રીરામચન્દ્રજીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ૨ તે સમય એક તારક નામનો દૈત્ય ઉત્પન્ન થયો હતો, જેની બુદ્ધિઓનું બળ અને તેજ મહાવિશાળ હતું. તેણે સકળ લોક અને લોકપાળોને જીતી લીધા હતા, તેથી સર્વ દેવતાઓ સુખ અને સમ્પત્તિથી રહિત થઈ ગયા હતા. ૩ તે અજર, અમર દૈત્ય કોઈથી પણ જીતાયો નહિ, ઘણીવાર લડાઈઓ કરી કરીને સર્વ દેવતાઓ હારી ગયા, તેથી અન્તે નિરૂપાય થઈને સર્વ દેવતાઓએ એકઠા થઈને શ્રીબ્રહ્માજીની પાસે પોકાર કર્યો, ત્યારે શ્રીબ્રહ્માજીએ સર્વ દેવતાઓને મહાદુઃખી જોયા. ૪

દોહા—સવ સન કહા બુઝાઈ વિધિ, દનુજ નિધન તવ હોઈ ॥

શંભુ શુક્ર સમ્ભૂતસુત, રીહિ જીતે રણ સોઈ ॥ ૧૪ ॥

બ્રહ્માજીએ તે સર્વ દેવતાઓને સમજાવીને કહ્યું કે, જો શ્રી સદાશિવજીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્રયુદ્ધમાં એ દૈત્યને જીતી લિયે, તોજ તે દૈત્યનું મરણ થાય. ૬૪

ચૌ—મોર કહા સુનિ કરહુ ઉપાઈ, હોઈહિ ર્શ્વર કરિહિ સહાઈ ॥

સતી જો તજી દક્ષ મસ્ દેહા, જનમી જાઈ હિમાચલ ગેહા ॥ ૧ ॥

તેઈ તપ કીન્હ શંભુ પતિલાગી, શિવ સમાધિ બેઠે સવ ત્યાગી ॥

યદપિ અહે અસમંજસં ભારી, તદપિ વાત રક સુનહુ હમારી ॥ ૧ ॥

પઠવહુ કામ જાહ શિવ પાहीं, કરૈ ક્ષોભ શંકર મન માहीं ॥

તવ હન જાહ શિવહિં શિરનાઈ, કરવાઝવ વિવાહ વરિ આઈ ॥ ૩ ॥

યહિવિધિ ભલેદેવ હિત હોઈ, મતિ અતિનીક કહી સબ કોઈ ॥

અસ્તુતિ સુરન્હ કીન્હ આતિ હેતૂ, પ્રગટયો વિષમ બાળ વૃષકેતુ ॥ ૪ ॥

શ્રીબ્રહ્માજીએ દેવતાઓને સમજાવીને કહ્યું કે-તમે માફ કરવું સાંભળીને ઉપાય કરો. જે ઈશ્વર સહાય થવાની કૃપા કરશે તો સિદ્ધ થઈ જશે. શ્રીસતીએ પોતાના પિતા દક્ષના યજ્ઞમાં દેહત્યાગ કર્યો હતો, તે હમણાં હિમાલયને ત્યાં જઈને જન્મ પામી છે. ૧ અને તેણે શ્રીસદાશિવજીને માટે તપ પણ કરેલું છે; પરંતુ શ્રીશિવજી તો આ સમય સર્વ ત્યાગ કરીને સમાધિ લગાવીને બેઠા છે, તેની સમાધિનું શું ઠેકાણું છે. ઠેકાણું જણાવે ક્યારે વિસર્જન થશે. જે કે જે ઉપાય હું કહું છું, તે મહા કઠિણ છે. બેવડી ^૧ઉપાધિયુક્ત છે, તો પણ મારી એક વાત સાંભળો. ૨ કામદેવને શ્રીશિવજીની પાસે મોકલો, તે જઈને શ્રીશિવજીના મનમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે. પછી હું જઈને શિર નમાવીને શ્રીશિવજીને સમજાવી લઈશ, અને બળપૂર્વક વિવાહ કરાવીશ. ૩ આ પ્રમાણે તમાફ સારી રીતે હિત થશે. આવાં શ્રીબ્રહ્માજીનાં વચન સાંભળી સર્વ બોલ્યા કે આ વાર્તા બહુજ ઉત્તમ છે. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને દેવતાઓએ કામદેવના આહ્વાનના માટે જ્યારે તેની પ્રશંસા કરી, તેજ સમય ^૨વિષમબાણ એટલે પાંચબાણ છે જેનાં એવા મીનધ્વજ કામદેવ પ્રકટ થયા. ૪

દોહા-સુરન કહી નિજ વિપતિ સવ, સુનિ મન કીન્હ વિચાર ॥

શંભુ વિરોધ ન કુશલ મોહિં, વિહંસિ કહેઝ અસ માર ॥ ૧૬ ॥

એટલે દેવતાઓએ પોતાની સઘળી વિપત્તિ કહી દર્શાવી, તે સાંભળીને કામદેવે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, શ્રીશિવજીની સાથેના વિરોધમાં માફ કરુણ થવાનું નથી. એમ વિચારી ^૩હસીને કહ્યું કે. ૬૫

चौ०-तदापि करव मैं काज तुम्हारा, श्रुति कह परम धर्म उपकारा ॥

પરહિત લાગિ તજે જો દેહી, સન્તત સંત પ્રશંસાહિં તેહી ॥ ૧ ॥

અસ કહિ ચહેઝ સબાહિં શિર નાઈ, સુમન ધનુષ કર સહિત સહાઈ ॥

ચલત માર અસ ત્હદય વિચારા, શિવ વિરોધ ધ્રુવ મરણ હમારા ॥ ૨ ॥

તવ આપન પ્રભાવ વિસ્તારા, નિજવશ કીન્હ સકલ સંસારા ॥

કોપેઝ જબહિં બારિચર કેતુ, ક્ષણમહિં મિટેઝ સકલ શ્રુતિ સેતુ ॥ ૩ ॥

૧ એકતો સમાધીનું છૂટવું કઠિણ અને જે છૂટે તો કામનું બચવું કઠિણ છે.

૨ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગન્ધ એ પાંચ બાણ કહે છે; તેમજ કમ્પન, મોહન, સ્તંભન, શોષણ અને દહન એ નામના પાંચ બાણ છે.

૩ હસવાનું કારણ એ છે કે દેવતાઓ પોતાની રક્ષા અને માફ મરણ થયું છે.

ब्रह्मचर्यं व्रत संयम नाना, धीरज धर्म ज्ञान विज्ञाना ॥

सदाचार जप योग विरामा, समय विवेक कटक सब भागा ॥ ४ ॥

જે કે મારા મનમાં તો કાંઈ સન્દેહ નથી; તો પણ હું તમારું આ કામ કરીશ; કેમકે વેદ પરઉપકારને પરમ ધર્મ કહેછે. પારકાના કલ્યાણને માટે જે પોતાના દેહને ત્યાગ કરે છે, તેની સન્તજનો નિરન્તર પ્રશંસા કરેછે. ૧ આ પ્રમાણે કહી સર્વને પ્રભુમ કરી હાથમાં પુષ્પ ધનુષ અને પોતાની સકળ સેના અર્થાત્ ઋતુરાજ વસન્ત, સકળ નાગરાગિણી, રમ્ભાદિ અપ્સરા, મયૂર, હંસ, પોપટ અને કોયલાદિ સુંદર પક્ષી, અમ્બકાદિ વૃક્ષ, શીતળ, મન્દ અને સુગન્ધ યુક્તપવન એ સર્વને સાથે લઈને કામદેવ આહ્યો. ચાલતી વેળાએ કામદેવે વિચાર કર્યો કે, શ્રીશિવજી સીથેના વિરોધમાં મારું મરણ તો અવશ્ય થશેજ. ૨ આ પ્રમાણે વિચારીને પોતાનો પ્રભાવ તેણે દર્શાવ્યો કે, તુરતસકળ સંસારને પોતાના વશમાં કરી લીધો. મીનધ્વજ કામદેવે કોપકરતાંજ વેઠોની મર્યાદારૂપી પૂલ ક્ષણ માત્રમાં તૂટી ગયો. ૩ કામનો મુખ્ય શત્રુ બ્રહ્મચર્ય તો પ્રથમથીજ પોખારા ગણી ગયો. તેના ભાગવાની સાથેજ નાના પ્રકારના વ્રત, સંયમ, ધૈર્ય, ધર્મ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સદાચાર, જપ, યોગ, વૈરાગ્ય, અને વિવેકનું સૈન્ય મહાભયભીત થઈને 'ભાગીગયું'. ૪

छंद-भागे विवेक सहाय सहित सो सुभट संयुग महिमुरे ॥

सदग्रन्थ पर्वत कन्दरन महँ जाइ तोहँ, अवसरं दुरे ॥

होनिहार का करतार को रखवार जग खरभर परा ॥

दुइमाथ केहि रतिनाथ जेहि कहँ कोपिधनु शर कर धरा ॥ ३ ॥

વિવેક, આત્મા તથા અનાત્માને પ્રથમ જાણવો, તે વિવેક સહાય સહિત ભાગ્યો; કેમકે તેના સુભટ, ધૈર્ય, ધર્મ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાનઆદિ સંગ્રામ જૂમીને પીઠ દઈને, સદ્ગ્રન્થ વેદ, પુરાણાદિ રૂપ પર્વતોની કન્દરાઓમાં જઈ સન્તાપ્યા; અર્થાત્ ગ્રન્થોમાંજ લખેલાં રહ્યાં. તે સમય હેકતાર ! કેવું થશે, કોણ બચાવશે ? આ પ્રમાણે ખડખડાટ સંસારમાં થઈ ગયો. અને સર્વ કહેવા લાગ્યાં કે અરે ! એવો જે માથાવાળો કોણ છે કે, જેના ઉપર રતિપતિ કામદેવે કોપ કરીને પોતાના હાથમાં ધનુષ્યાણ લીધાં છે. ૪

४ दर्शन स्पर्शनकेलिः रहस्यंगुह्यभाषणं । संकल्पोप्यवसायश्च क्रियानिवृन्तिरेवच ॥ एतन्मैयुनमष्टांगं प्रवदन्तिमनीषिणः

૧ અહિ કામે ચાર ચતુષ્ઠયનો વિજય કરેલો છે. અર્થાત્ તપ, યોગ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય. આ પ્રથમ ચતુષ્ઠય અતિસેતુ યયું. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યક્ અને સ્થાવર એ બીજું. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ત્રીજું, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ ચોથું ચતુષ્ઠય યયું. એ માટે કામના આતંકમાં ચાર હરિગીત છન્દ ચાર ચોપાઈઓની પાછળ કહેલા છે.

દોહા—જે સજીવ જગ અચર ચર, નારિ પુરુષ અસ નામ ॥

તે નિજ નિજ મર્યાદ તજિ, મયે સકલ વશ કામ ૯૬

જે જીવધારિયોનું સંસારમાં સ્ત્રી પુરુષ એવા નામનું જ્ઞાન થાય છે. તેઓ .
પશુ પોત પોતાની મર્યાદાનો ત્યાગ કરીને કામના વશ થઈ ગયાં. ૯૬

ચૌ—સબકે ત્હદય મદન અભિલાષી, લતા નિહારિ નવહિ તરુ શાસ્ત્રા ॥

નદી હમંગિ અંબુધિ કહૈં ધાર્દ, સંગમ કરૈં તલાવ તલાઈ ॥ ૧ ॥

જહૈં અસ દશા જડનકી વરણી, કો કહિ સકૈ સચેતન કરણી ॥

પશુ પક્ષી નમ જલ થલ ચારી, મયે કામવશ સમય વિસારી ॥ ૨ ॥

મદન અન્ધ વ્યાકુલ સબ લોકા, નિશિદિન નહિ અવલોકહિ કોકા ॥

દેવ દનુજ નર કિન્નર વ્યાલા, પ્રેત પિશાચ ભૂત વૈતાલા ॥ ૩ ॥

इनकी दशा न कहेउँ बखानी, सदा कामके चेरे जानी ॥

सिद्ध विरक्त महामुनि योगी, तेपि कामवश मये वियोगी ॥ ४ ॥

સર્વ જીવોના હૃદયમાં કામની અભિલાષા એવી વૃદ્ધિ પામી કે, લતાઓને
જોઈને વૃક્ષોની પશુ શાખા નમવા લાગી. નદીઓ ઉછળી ઉછળીને મહાવેગથી
સમુદ્ર તરફ દોડી. તળાવો અને તળાવડીઓ પરસ્પર સંગમ કરવા લાગ્યાં. ૧
જ્યાં આવી દશા જડ જીવોની થઈ ગઈ, ત્યાં પછી સચેતન જીવોની કરણી કોણ
કહી શકે તેમ છે. પશુ, પક્ષી અને જળ, થળવાસી જીવ પોતપોતાનો સમય
ભૂલીને સર્વ કામદેવના વશ થઈ ગયાં. ૨ સકળ લોક એવા કામાન્ધ થઈ વ્યા-
કુળ થઈ ગયા કે, ચક્રવાકોને પશુ રાત દિવસનું જ્ઞાન રહ્યું નહિ. દેવતા, દૈત્ય, મ-
નુષ્ય, કિંમ્પુરુષ, નાગ, ભુત, પ્રેત અને પિશાચ, એ સર્વની દશા હું કહી શકતો
નથી. એતો સદૈવ કામના કિંકરજ રહે છે, એમ જાણીને સિદ્ધ એટલે સુકત
અર્થાત્ ભગવત્ પ્રપન્ન, વિરકત, મહામુનીશ્વર, યોગારૂઢ, સ્વસ્વરૂપદર્શી પશુ કા-
મના વશ થઈ યોગથી વિયોગી થઈ ગયા, અર્થાત્ યોગ છૂટી ગયો. (વૃક્ષોને
શ્રીઓ વિષે પૂછતા કહે છે) ૪

छंद—मये कामवश योगीश तापस पामरनकी को कहै ॥

देखहि चराचर नारि मय जे ब्रह्ममय देखत रहै ॥

अबला विलोकाहि पुरुषमय जग पुरुष सब अबलामयं ॥

हुइ दण्डभरि ब्रह्मांड भीतर कामकृत कौतुक अयं ॥ ४ ॥

જ્યાં યોગીશ્વર અને તપસ્વી લોક પશુ કામને વશ થઈ ગયા, ત્યાં પામ-
રની તો વાતજ કોણ કરે. જે બ્રહ્મજ્ઞાની સંસારને બ્રહ્મમય જોતા હતા, તેઓ
સર્વ પશુ ચરાચર જગતને કામવશ થઈને સ્ત્રીમય દેખવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓ તો

સર્વ જગત્ને પુરૂષમય અને પુરૂષ સર્વ જગત્ને સ્ત્રીમય જોવા લાગ્યા. કામદેવનું કરેલું આ કૌતુક બ્રહ્માંડમાં બે ઘડી પર્યન્ત રહ્યું. ૪

સોરઠા—ધરી ન કાઢી ધીર, સબકે મન મનસિજ હરે ॥

જેહિ રાજે રઘુવીર, તેહિ ઉબરે તેહિ કાલ મહં ॥ ૧૪ ॥

ચાર ચતુષ્ટયમાંથી ભગવત પ્રપન્ન વ્યતિરિક્ત કોઈપણ બચ્યો નહિ. કોઈએ 'ધૈર્ય ધારણ કર્યું' નહિ. સર્વનાં મન કામદેવે હરી લીધાં જેને શ્રી રામચન્દ્રજીએ સ્વાધીન બાણીને બચાવી લીધા, તેજ તે કાળમાં બચ્યા.^૧ ૧૪

ચૌ૦—ઉમય ઘરી અસ કૌતુક મયઝ, જલગિ કામ શંભુપહં ગયઝ ॥

શિવહિ વિલોકિ સશંકડ મારુ, મયડ યથાથિતિ સવ સંસારુ ॥ ૧ ॥

મયે તુરત જગ જીવ સુતારે, જિમિ મદ ઉતારિ ગયે મતવારે ॥

રુદ્રહિ દેસિ મદન મયમાના, દુરાધર્ષ દુર્ગમ મગવાના ॥ ૨ ॥

ફિરત લાજ કહુ કહિ નહિં જાઈ, મરણ ઠાનિ મન રચેસિ ઉપાઈ ॥

પ્રગટેસિ તુરત રુચિર ઋતુરાજા, કુસુમિત નવ તરુ રાજ વિરાજા ॥ ૩ ॥

વન ઉપવન બાટિકા તડાગા, પરમ સુમગ સવ દિશા વિભાગા ॥

જહં તહં જનુ ઉમગત અનુરાગા, દેસિ મુયહુ મન મનસિજ જાગા ॥ ૪ ॥

બે ઘડી આ પ્રમાણે ચમત્કાર થયો. ત્યાં સુધી કામદેવ શ્રી મહાદેવજીની પાસે પોહોચ્યો ન હતો. પરન્તુ પછી શ્રીશિવજીને જોતાંજ જેવો કામ શંકાયમાન થયો, તેજ સમય સકળ સંસાર પૂર્વના સમાન સ્થિત થઈ ગયો. ૧ તેજ સમયે જેમ મદ ઉતરી જવાથી મદવાળા સુખી થઈ જાય છે તેમ સર્વ જીવો સુખી થઈ ગયા. શ્રી રુદ્ર-ને જોતાંજ કામ ભયભીત થઈ ગયો; કેમકે ભગવાન* શ્રીશિવજી દુરાધર્ષ^૨ ^૩ દુર્ગમ છે. ૨ કામદેવને પાછાં વળતાં તો મહા લાજ આવે છે, જેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. તેથી અત્યન્ત સંકોચ પામી અને મનમાં મરવાનો નિશ્ચય કરી ઉપાય

૧ આ પ્રસંગમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાનું વર્ણન છે. જે ત્રણેની વેદમાં પ્રધાનતા છે. તો તે ત્રણેમાંથી વિવેક અર્થાત્ જ્ઞાન સદાય સદા પ્રથમ લાગ્યો. અને સુભટ અર્થાત્ કર્મકાન્ડ યુક્તભૂમીમાં રહીને શત્રુદ્વારા તે પાણુ પરાજય પામ્યો. તેથી કોઈએ ધીરજ ધારણ કરી નહિ. અને સર્વના મનનો મનસિજ અર્થાત્ કામદેવે પરાજય કર્યો, અર્થાત્ વધ કર્યો. તે સમય કેવળ ઉપાસના બચી કે જેને શ્રી-રામચન્દ્રજીએ રાખી લીધી.

૨ પકડવા યોગ્ય નથી.

૩ દુઃખવડે પ્રાપ્ત થાય છે.

* ૫૬ ઐશ્વર્ય સંયુક્ત, ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशस्य: श्रियः । જ્ઞાન વૈરાગ્યયોજૈવ ષણ્ણાં મગ દ્વીતીરણા ॥ ૧ ॥ ઉત્પત્તિઃ પ્રલયશ્ચૈવ મૃતાનાં ગતિમ્ગતિં । વેત્તિ વિદ્યાપ્રવિશ્યાંચ સવાચ્યો મગ-વાનિતિ ॥ ૨ ॥ સકળ ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ છ પદાર્થોનું નામ ભગ. ઉત્પન્ન, નાશ, આવડું, જડું, વિદ્યા અને અવિદ્યા તેને જે બાણે તેનું નામ ભગવાન છે.

કર્યો. તેજ ક્ષણે અતિ રૂચિર વસન્ત પ્રકટ થઇ ગયો. તેથી નવીન વૃક્ષ પ્રકુલિત થઈ ગયાં અને વિશેષ શોભાને પ્રાપ્ત થયાં. ડાલ, ઉપવન, વાવો, તળાવો અને સર્વ દિશાઓના વિભાગો સ્વચ્છ, નિર્મળ શોભાયમાન જણાવા લાગ્યાં. જ્યાં ત્યાં પ્રેમજ ઉછાળા મારી રહ્યો છે. જેને જેતાં મરેલાં મનવાળાઓ અર્થાત્ વૃદ્ધોને પણ કામદેવ જાગી ઉઠ્યો. ૪

છંદ-જાગેડ મનોભવ મુયે મન વન સુભગતા ન પરે કહી ॥

શીતલ સુગંધ સુમન્દ મારુત મદન અનલ સખા સહી ॥

વિકસે સરણિ વહુ કંજ ગુંજત પુંજ મંજુલ મધુકરા ॥

કલહંસ પિક થુક સરસ રવ કારિ ગાન નાચહિ અપ્સરા ॥ ૫ ॥

વન અને ઉપવનોમાં એવી રમણીયતા વૃદ્ધિ પામી કે, જેને જોઇને વૃદ્ધોના મનમાં પણ કામદેવ જાગૃત થયો. એથી તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. જેમ અગ્નિના મિત્ર વાયુ છે. એ પ્રમાણે કામાનનના મિત્ર શીતળ, મન્દ, અને સુગન્ધ પવન છે. તે વહેવા લાગ્યો. સરોવરમાં નાના પ્રકારનાં કમળો ખિલી રહ્યાં. તેના ઉપર બેઠેલાં બ્રમરોનાં ટોળાં મધુર મધુર ગુંજારવ કરી રહ્યાં હતાં. હંસ, કોયલ, પોપટ અને મેના એ સર્વ સુંદર મધુર સ્વરથી ગાયન કરી રહ્યાં હતાં, અને અપ્સરાઓ નાચ કરી રહી હતી. ૫

દોહા-સકલ કલા કારિ કોટિ વિધિ, હારેડ સેન સમેત ॥

ચલી ન અચલ સમાધિ શિવ, કોપેડ હૃદયનિકેત ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે કામદેવ પોતાની સકળ કળા કરીને હારી ગયો; પરન્તુ શ્રી શિવ-જીની અખન્ડ સમાધિ ચળાયમાન થઈ નહિ, ત્યારે હૃદય નિકેત-કામદેવે મહા-કોપ કર્યો. ૬

ચૌ-દેવિ રસાલ વિટપ વર-શાખા, તેહિપર ચઢેડ મદન મનમાલા ॥

સુમન ચાપ નિજશર સન્ધાને, અતિ રિસ તાકિ શ્રવણલગિ તાને ॥ ૧ ॥

છાંડે વિષમ વિશિષ્ઠ ડર લાગે, છૂટિ સમાધિ શમ્ભુ તવ જાગે ॥

ભયડ રૂઝ મન ક્ષોભ વિશેષી, નયન ઉઘારિ સકલ દિશિ દેસી ॥ ૨ ॥

સૌરભ પલ્લવ મદન વિલોકા, ભયડ કોપ કમ્પેડ ત્રયલોકા ॥

તવ શિવ તીસર નયન ઉઘારા, ચિતવત કામ ભયડ જારિ છારા ॥ ૩ ॥

હાહાકારા ભયડ જગ ભારી, ડરપે સુર ભયે અસુર સુખારી ॥

સમુદ્ધિ કામ સુખ શોચહિ ભોગી, ભયે અકંટક સાધક યોગી ॥ ૪ ॥

અને એક આંખાની સુંદર પ્રકુલિત ડાળને જોઇને મનમાં ક્રોધ કરતો કામદેવ તેના ઉપર ચડ્યો. અને પુષ્પમય ધનુષમાં પોતાનાં બાણનું સન્ધાન કર્યું, અને મહા

ક્રોધથી તાકીને કાન પર્યન્ત ધનુષને ખેંચ્યું. ૧ અને પોતાનાં બાણોને છોડ્યાં, તે સીધાં શ્રીમહાદેવજીના હૃદયમાં જઈને લાગ્યાં. અને ભગવત્ની^૧ ઇચ્છાથી સમાધિ છૂટી ગઈ, અને શ્રી લોખનાથ શિવજી ભગી ઉઠ્યા. અને તેમને આ વિઘ્નથી મનમાં મહાક્રોધ થયો. અને તેથી આંખો ઉઘાડીને સર્વ દિશામાં જોવા લાગ્યા. ૨ તો આંખાના કોમળ પદ્મવ ઉપર બેઠેલો કામદેવ નજરે આવ્યો, તેને જોતાંજ મહાક્રોધ ચડ્યો અને તેથી ત્રૈલોક્ય કાંપવા લાગ્યું. ત્યારે સૂર્ય, શંશાક અને વહનિ નેત્ર શિવજીએ પોતાનું ત્રીજું^૨ અગ્નિ નેત્ર ઉઘાડીને કામદેવના સામું જોયું, તો તે જોવાની સાથેજ કામદેવ બળીને ભસ્મ થઈ ગયો. ૩ તે સમય સંસારમાં મહા હાહાકાર થઈ રહ્યો. દેવતા તો આ વાર્તાથી મહાભય પામ્યા, અને દૈત્યો પ્રસન્ન^૩ થયા. કામી લોક કામ સુખને કામાધીન સમજીને તેનો શોચ કરવા લાગ્યા, અને સાધક યોગી નિષ્કંટક થયા. ૪

છંદ—યોગી અકંટક ભયે પતિ ગતિ સુનત રતિ મૂર્ચ્છિત મર્દ ॥

રોદતિ વદતિ વહુભાંતિ કરુણા કરતિ શંકર પહૈં ગર્દ ॥

અતિ પ્રેમ કરિ વિનતિ વિવિધ વિધિ જોરિ કર સન્મુખ રહી ॥

પ્રમુ આશ્વતોષ કૃપાલુ શિવ અબલા નિરાશિ બોલે સહી ૬

યોગીજનો તો નિષ્કંટક થયા, પણ રતિ પોતાના પતિ કામદેવની આ ગતિ સાંભળતાંજ મૂર્ચ્છિત થઈ ગઈ, અને પછી સચેત થઈને રૂદન કરતી અને નાના પ્રકારે કંઠજાળનક વિલાપ કરતી શ્રી મહાદેવજીની પાસે ગઈ. ત્યાં જઈને તેણે મહાપ્રેમપૂર્વક શ્રી સદાશિવજીની પ્રાર્થના કરી હાથ જોડીને સન્મુખ ઉભી રહી. ત્યારે તુરત પ્રસન્ન થવાવાળા અતિકૃપાળુ શ્રી શિવજી, અબજાને રૂદન કરતી જોઈ પ્રમાણિક વચન બોલ્યા. ૬

દોહા—અવતે રતિ તવનાથ કર, હોઈહિ નામ અનંગ ॥

વિનુ વપુન્યાપિહિ સવાહિ પુનિ, સુનુ નિજ મિલન પ્રસંગ ॥ ૯૮ ॥

હે રતિ ! શોચ ન કરય. આજથી તારા પતિનું અનંગ નામ થશે. અને વગર શરીરેજ સર્વના અંગમાં વ્યાપ્ત થશે.^૪ અને તું હવે તેને શી રીતે મળીશ, તે પ્રસંગ કહું છું, તે શ્રવણ કર. ૯૮

૧ મસકહિ કરહિં વિરંચિ પ્રમુ અજહિં મસકતેહીન ।

૨ ત્રીજું નેત્ર શિવજીના મસ્તકપર છે તે અગ્નિરૂપ છે, તેને સુષ્ટિના સંહાર સમયે ઉઘાટે છે.

૩ દેવતાઓને ડરવાનો અને અસુરોને પ્રસન્ન થવાનો આશય એ છે કે, કામદેવ દેવતાઓનો સહાયક હતો, અને અસુરોના નાશ માટે ઉપાય કરતો હતો. તેથી તેના મરણથી અસુરો પ્રસન્ન અને દેવતા ડર્યા.

૪ આવાં મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી રતિને સન્દેહ થયો કે, એથી મારું પ્રયોજન શું થયું ? તેથી તેના મળવાનો પ્રસંગ શ્રી શિવજી કહે છે.

ચૌ૦—જવ યદુવંશ કૃષ્ણ અવતારા, હોઈહિ હરણ મહા મહિભારા ॥

કૃષ્ણ તનય હોઈહિ પતિ તોરા, વચન અન્યથા હોઈ ન મોરા ॥ ૧ ॥

રતિ ગવની સુનિ શંકર બાની, કથા અપર અવ કહૌં બલાની ॥

દેવન સમાચાર જવ પાએ, બ્રહ્માદિક બૈકુણ્ઠ સિધાએ ॥ ૨ ॥

સવ સુર વિણ્ણુ વિરંચિ સમેતા, ગયે જહાં શિવ કૃપાનિકેતા ॥

પૃથક્ પૃથક્ તિન કીન્હ પ્રશંસા, મયે પ્રસન્ન ચન્દ્રઅવતંસા ॥ ૩ ॥

બોલે કૃપાસિન્ધુ વૃષકેતુ, કહહુ અમર આયહુ કેહિ હેતુ ॥

કહ બિધિ તુમ પ્રભુ અન્તર્યામી, તદાપિ ભક્તિવશ બિનવડે સ્વામી ॥ ૪ ॥

જ્યારે ભૂમીનો ભારી ભાર ઉતારવાને માટે યાદવકુળમાં શ્રી કૃષ્ણાવતાર થશે, ત્યારે તારો પતિ શ્રી કૃષ્ણનો પુત્ર થશે. શ્રી મહાદેવજી કહે છે કે—હે રતિ! માફ વચન અન્યથા થનાર નથી. ૧ શ્રી મહાદેવજીનાં આવાં વચન સાંભળીને રતિ ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હવે બીજી કથા કહું છું તે સાંભળો. જ્યારે બ્રહ્માદિક દેવતાઓને આ સમાચાર મળ્યા, એટલે તે સર્વ વૈકુંઠમાં ગયા. ૨ અને ત્યાંથી શ્રીવિણ્ણુ ભગવાનને સાથે લઇને શ્રી બ્રહ્માજી અને સર્વ દેવતાઓ જ્યાં દયાનીધિ શ્રી શિવજી હતા ત્યાં ગયા. અને તેઓએ ત્યાં જઈને શ્રી મહાદેવજીની પૃથક્ પૃથક્ સ્તુતિ કરી જેથી ચન્દ્રશેખર પ્રભુ પરમ પ્રસન્ન થયા. ૩ અને તે કૃપાસિન્ધુ પ્રભુ કૃપા કરીને બોલ્યા કે, હે દેવતાઓ! આપ શા કારણથી આવ્યા છો તે કહો. ત્યારે બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે હે પ્રભુ! આપ અન્તર્યામી છો. આપથી કઈ વાર્તા અંબાણી છે; તો-પણ હું સ્વામી! ભક્તિ વશ થઈને જે હું વિનતિ કરું છું તે સાંભળો. ૪

દોહા—સકલ સુરનકે હૃદય અસ, શંકર પરમ ઉછાહ ॥

નિજ નયનન દેસા ચહઈ, નાથ તુમ્હાર વિવાહ ॥ ૧૧ ॥

આ સકળ દેવતાઓના મનમાં મહા ઉત્સાહજે છે કે, પોતાનાં મેત્રાંથી હે નાથ! આપનો વિવાહ જોવા ઈચ્છા રાખે છે. ૬૬

ચૌ૦—યહ ઉત્સવ દ્રેશિય મરિ લોચન, સો કલુ કરિય મદન મદ મોચન ॥

કામ જારિ રતિ કહૌં બરદીન્હા, કૃપાસિન્ધુ યહ અતિ મલ કીન્હા ॥ ૧ ॥

સાસતિ કરિ પુનિ કરઈ પસાઝ, નાથ પ્રભુનકર સહજ સ્વભાઝ ॥

૧ પૂર્વે ઈશ્વરે મારા નિમિત્ત જે વરદાન દીધેલ છે. દેવકાર્ય્યા વતારે મનુષ્ય મુપાગતે । ત્યામે-
નારાયણિયામિ ત્વંચં મેવરદોમવ ॥ ૧ ॥ વિણ્ણુ ભગવાન શ્રી શિવજીને વરદાન આપે છે કે, હે શિ-
વજી! જ્યારે દેવતાઓના કાર્યને માટે અવતાર લઈને મનુષ્યત્વને ધારણ કરીશ, ત્યારે હું તમારું આ-
શયન કરીશ, તમે મને વરદાન આપજો ૧ એ પોતાનું વરદાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે જ્યારે યદુકુળમાં
જન્મ લઈને પુત્રોત્પત્તિને માટે કૈલાસયાત્રા અને માર્ગ પૂર્ણ કરીને પુત્ર વર માગશે, ત્યારે હું તારા પ-
તિને તેનાં પુત્રના નિમિત્તે તેને વરદાન આપીશ, ત્યારે તારો પતિ તેનો પુત્ર થઈ તને મળશે.

પાર્વતી તપ કીન્હ અપારા, કરહુ તામુ અવ અંગીકારા ॥ ૨ ॥

સુનિ વિધિ વચન સમુદ્ધિ પ્રભુવાની, એસોઈ હોઈ કહા સુખ માની ॥

તવ દેવન દુન્દુભી વજાઈ, વરપિ સુમન જય જય સુરસાઈ ॥ ૩ ॥

અવસર જાનિ સસત્રકપિ આયે, તુરતહિં વિધિ ગિરિ ભવન પઠાયે ॥

પ્રથમ ગયે જહૈં રહીં મવાની, બોલે વચન મધુર છલ સાની ॥ ૪ ॥

હે મદનમદમોચન ! જે પ્રકારે અને એ ઉત્સવને નેત્ર ભરીને જોઈએ, એવો કોઈ ઉપાય કરો. હે કૃપાસિન્ધુ ! આપે કામદેવને ભસ્મ કરીને રતિને વરદાન આપ્યું, એ બહુજ સાઈ કર્યું. ૧ હે નાથ ! પ્રભુનો એ સ્વાભાવિક સ્વભાવજ છે કે, શિક્ષા કરીને પછી તુરત કૃપા કરો છો. શ્રી પાર્વતીજીએ આપને માટે અપાર તપ કરેલ છે; માટે હવે આપ તેનો અંગિકાર કરો. ૨ શ્રી બ્રહ્માજીનાં વચન, સાંભળી, મનમાં સુખ પામી, તેના અભિપ્રાયને જાણીને પ્રભુએ મધુરવાણીથી કહ્યું વા પ્રભુ એવા જે શ્રી રામચન્દ્રજી તેનાં વચનોનું સ્મરણ કરીને કહ્યું કે, તે પ્રમાણેજ થશે. ત્યારે દેવતાઓએ હુંદુભી નગારાં વગાડ્યાં, પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી અને કહ્યું કે હે સુરનાથ ! આપનો જય થાઓ જય થાઓ. ૩ સમય જાણીને તે સમય સસત્રકપિ આવ્યા. તેને જોતાંજ શ્રી બ્રહ્માજીએ તેઓને હિમાચળને ઘેર મોકલ્યા. તે રૂપિયો પ્રથમ જ્યાં શ્રી પાર્વતી હતાં, ત્યાં ગયા અને ત્યાં જઈને તેઓએ કપટ યુક્ત મધુર વાણી કહી કે, ૪

દોહા—કહા હમાર ન સુનેહુ તવ, નારદ કર ઉપદેશ ॥

અવ મા ઝૂટ તુમ્હાર પ્રણ, જારેડ કામ મહેશ ॥ ૧૦૦ ॥

અમે પ્રથમ જે તમને કહ્યું હતું, તે અમારું કહેવું તમે નારદજીના ઉપદેશથી માન્યું ન હતું; પરન્તુ હવે તો તમારું પણ કેવળ બહુ થઈ ગયું; કેમકે શ્રીમહાદેવજીએ વિવાહના મૂળ કામદેવને બાળી નાંખ્યો. ૧૦૦

ચૌ૦—સુનિ બોલી સુસુકાય મવાની, ઉચિત કહેડ સુનિવર વિજ્ઞાની ॥

તુમ્હરે જાન કામ અવ જારા, અવ લગિ શંસુ રહે સવિકારા ॥ ૧ ॥

હમરે જાન સદા શિવ યોગી, અજ અનવચ અકામ અમોગી ॥

જો મૈં શિવ સેયઁ અસ જાની, પ્રીતિ સમેત કર્મ મન વાની ॥ ૨ ॥

તૌ હમાર પ્રણ સુનહુ સુનીશા, કરિહિં સત્ય કૃપાનિધિ ર્શા ॥

તુમ જો કહા હર જારેડ મારા, સૌ અતિબડ અવિવેક તુમ્હારા ॥ ૩ ॥

તાત અનલકર સહજ સ્વભાઝ, હિમ તેહિ નિકટ જાઈ નહિં કાઝ ॥

ગયે સમીપ સૌ અવશિ નશાઈ, જસ મન્મથ મહેશકી નાઈ ॥ ૪ ॥

આવાં મુનીશ્વરોનાં વચન સાંભળીને શ્રી પાર્વતીજીએ હસીને^૧ કહ્યું કે, હે મ-

૧ હસીને કહેવાનો ભાવ એ છે કે, સપ્તર્ષિઓના વચનનું અપમાન અને વિવાહના અવહારથી પોતાના દિયર માનીને હસીને કહ્યું.

હાજાની મુનીશ્વરો ! આપે યોગ્ય કહ્યું. આપના સમજવામાં તો એ વાર્તા છે કે, શ્રી-મહાદેવજીએ કામદેવને હુમણું ભર્યું કર્યો. હજી સુધી શ્રી શિવજી વિકાર સહિત હતા ? ૧ મારી સમજણ પ્રમાણે તો શ્રી મહાદેવજી સદાના યોગી, અન્ન-મા, દૂષણ-રહિત, નિષ્કામ અને ભોગ રહિત છે. જો મેં શ્રી મહાદેવજીને એવા સમજીને, મન કર્મ અને વાણીથી સેવા કરી છે, તો હું મુનીશ્વરો ! સાંભળો. કૃપાનિધિ શ્રી શિવજી માઝું પણ અવશ્ય સત્ય કરશે. અને આપે જે કહ્યું કે, શ્રી મહાદેવજીએ કામદેવને ભર્યું કરી નાખ્યો છે, તે તમારું મહાઅજ્ઞાન છે. ૨-૩ કેમકે હું મુનીશ્વરો ! અગ્નિનો એ સહજ સ્વભાવજ છે કે તેની પાસે કદિ ટાઢ જતીજ નથી. અને પાસે જવાથી જેમ અગ્નિથી ટાઢ નાશ પામે છે, તેમ કામદેવ શ્રી શિવજીની પાસે જઈને પોતેજ નાશ પામે છે. શ્રી શિવજીને તેને બાળવાથી શું પ્રયોજન છે. ૪

દોહા—હિય હરપે મુનિ વચન સુનિ, દેખિ પ્રીતિ વિશ્વાસ ॥

ચલે ભવાનિહિં નાઈ શિર, ગયે હિમાચલ પાસ ॥ ૧૦૧ ॥

આવી શ્રી પાર્વતીજીની પ્રીતિ અને વિશ્વાસ જોઈને તથા વચન સાંભળીને સપ્તર્ષિ બહુ પ્રસન્ન થયા. અને શ્રી પાર્વતીજીને પ્રણામ કરીને તેના પિતા હિમાચળની પાસે ગયા. ૧૦૧

ચૌ—સવ પ્રસંગ ગિરિપતિહિ સુનાવા, મદન દહનં સુનિ અતિ દુઃખપાવા ॥

બહુરિ કહેડ રતિકર વરદાના, સુનિ હિમવન્ત વહુત સુખમાના ॥ ૧ ॥

ત્વદય વિચારિં શંભુ પ્રભુતાઈ, સાદર મુનિવર લિયે બુલાઈ ॥

સુદિન સુનલત સુધરી સુહાઈ, વેગિ વેદ વિધિ લગન ધરાઈ ॥ ૨ ॥

પત્રી સપ્તઋષિન સોઈ દીન્હી, ગહિ પદ વિનય હિમાચલ કીન્હી ॥

જાય વિધિહિ તિન દીન્હ સો પાતી, વાંચત પ્રીતિ ન ત્વદય સમાતી ॥ ૩ ॥

લગન વાંચિ અજ સર્વાહિ. સુનાઈ, હરપે સુનિ સવ સુર સમુદાઈ ॥

સુમન વૃષ્ટિ નમ વાજન બાજે, ગંગલ કલશ દશહુ દિશિ સાજે ॥ ૪ ॥

ત્યાં જઈને શ્રી શિવચેષ્ટિત સકળ પ્રસંગ હિમાચળને સાંભળાવ્યો, તે કામદાહ સાંભળીને મહા દુઃખ પામ્યો, પણ ત્યારપછી જ્યારે રતિને વરદાન આપ્યાની વાર્તા કહી, તે સાંભળીને હિમાલય મહાસુખ પામ્યા. ૧ હૃદયમાં શ્રી મહાદેવજીની પ્રભુતા વિચારીને મહા પ્રીતિ સહ પોતાના સમીપવર્તિ મુનીશ્વરોને બોલાવ્યા. તેઓએ સુંદર દિવસ, નક્ષત્ર, યોગ, વાર, કરણ, મુહૂર્ત, પચાંગવેદ વિવિધપૂર્વક લગ્ન પત્રિકા લખાવી. ૨ તે લગ્નપત્રિકા સપ્તર્ષિઓને આપી, અને પગોમાં પડીને હિમાચળે ઘણીજ પ્રાર્થના કરી. સપ્તર્ષિઓએ તે લગ્ન પત્રિકા જઈને બ્રહ્માજીને આપી તેને વાંચતાંજ શ્રી બ્રહ્માજીના હૃદયમાં પ્રીતિ સમાતી નહતી. ૩ જ્યારે લગ્નપત્રિકા શ્રી બ્રહ્માજીએ સર્વ દેવતાઓને વાંચી સાંભળાવી, ત્યારે સકળ મુનીશ્વરો અને દેવતાઓનો સમુદાય

સર્વ પ્રસન્ન થઇ ગયો. આકાશથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થવા લાગી. વાન્નં વાગવા લાગ્યાં અને મંગળ કશળ દશે દિશાઓમાં સળવ્યા. ૪

દોહા—ભમે સંવાર ન સકલ સુર, વાહન વિવિધ વિમાન ॥

હોહિં શકુન મંગલ શુભગ, કરહિં અપ્સરા ગાન ॥ ૧૦૨ ॥

અને સકળદેવતા પોતપોતાનાં અનેક પ્રકારનાં વાહનોને અને વિમાનોને સુધારવા લાગ્યા, અને સુંદર મંગળ શકુન થવા લાગ્યાં, અપ્સરાઓ ગાયન કરવા લાગી. ૧૦૨

ચૌ૦—શિવોદિ શંભુગણ કરહિં શૃંગારા, જટા મુકુટ અહિમૌર સંવારા ॥

કુંદલ કંકણ પહિરે વ્યાલા, તનુ વિભૂતિ પટ કેહરિ છાલા ॥ ૧ ॥

શશિ લિલાટ સુન્દર શિર ગંગા, નયન ત્રીણિ ઉપવીત ભુજંગા ॥

ગરલ કંઠ ઝર નરશિર માલા, અશિવ ભેષ શિવધામ કૃપાલા ॥ ૨ ॥

કર ત્રિશૂલ અરુ ઢમરુ વિરાજા, ચલે વૃષભ ચઢિ બાજહિં બાજા ॥

દેવિ શિવોદિ સુર ત્રિયમુસકારી, વર લાયક દુલહિન જગ નારી ॥ ૩ ॥

વિષ્ણુ વિરંચિ આદિ સુર વ્રાતા, ચઢિ ચઢિ વાહન ચલે વરાતા ॥

સુરસમાજ સવભાંતિ અનૂપા, નહિં વરાત દૂલહ અનુરૂપા ॥ ૪ ॥

શ્રી મહાદેવજીના જણે શ્રી શિવજીને શણુગારવા લાગ્યા. જટાનો તો સુંદર મુકુટ, અને સર્પોરૂપી કલગી શિર ઉપર ધારણ કરી. કુંડળ અને કંકણોના સ્થાનમાં પણ સર્પને પહેરાવ્યા. આખાં શરીરને વિભૂતિથી વિભૂષિત કરીને સિંહની છાલ ધારણ કરી. ૧ બાળચન્દ્રને લલાટપર, અને સુંદર ગંગાને શિર ઉપર ધારણ કર્યાં. ત્રણનેત્ર, મહાભુજંગનું ઉપવીત ધારણ કર્યું. કંઠમાં વિષ, અને હૃદયમાં કૃપાળ માળા શોભી રહી હતી. વેષ તો મહા અમંગળ અને પોતે સકળ કલ્યાણ શુભોના ધામ અને પરમ કૃપાળુ છે. ૨ જમણા હાથમાં ત્રિશૂળ, અને ડાબા હાથમાં ડમરૂ ખિરાળે છે. આ પ્રમાણે શણુગાર કરીને નન્દિકેશ્વર ઉપર ચડીને ચાલ્યા. આગળ વાન્નં વાગવા લાગ્યાં. આવી શ્રી શિવજીની શોભા જોઇને દેવવધૂ પરસ્પર મન્દ હાસ્ય કરવા લાગી કે, આવા વર યોગ્ય કન્યા તો ત્રૈલોક્યમાં નથી. ૩ જ્યારે શ્રીશિવજી ચાલ્યા, ત્યારે વિષ્ણુ બ્રહ્માદિ દેવતાઓના સમૂહ પોત પોતાનાં વાહનો પર ચડી ચડીને જનમાં જવા લાગ્યા. જો કે દેવતાઓનો સમાજ સર્વ પ્રકારે સુંદર છે; તો પણ જન-વરના યોગ્ય થઈ નહિ. ૪

દોહા—વિષ્ણુ કહા અસ વિહંસિ તવ, બોલ સકલ દિશિરાજ ॥

વિલગ વિલગ દોડ ચલહુ સવ, નિજ નિજ સહિત સમાજ ૧૦૩

એ જોઇને શ્રી વિષ્ણુએ સર્વ દિક્ષાળોર્મ બોલાવીને હસીને કહ્યું કે, તમે સર્વ પોતપોતાના મજસાહસ નોખા નોખા થઇને ચાલો. ૧૦૩

ચૌંધર અનુહાર બરાત ન માઈ, હૈંસી કરૈદહુ પર પુર જાઈ ॥

વિષ્ણુ વચન સુનિ સુર મુસકાને, નિજ નિજ સેન સહિત બિલગાને ॥ ૧ ॥

મનહીં મન મહેશ મુસકાહીં, હરિકે વ્યંગ્ય વચન નહિં જાહીં ॥

અતિ પ્રિય વચન સુનત હરિકેરે, મૃદ્ધી પ્રેરિ સકલ ગણ ટેરે ॥ ૨ ॥

શિવ અનુશાસન સુનિ સવ આયે, પ્રભુપદ જલજ શીશ તિન નાયે ॥

નાના બાહન નાના ભેલા, બિહૈંસે શિવ સમાજ જિન દેલા ॥ ૩ ॥

કોડ મુલ્હ હીન વિપુલ મુલ્હ કાહ, વિનુ પદ કર કોડ બહુ પદ બાહ ॥

વિપુલ નયન કોડ નયન વિહીના, ત્વષ્ટ પુષ્ટ કોડ અતિ તનુ ક્ષીના ॥ ૪ ॥

કેમકે હે'ભાઈઓ ! જન વરના યોગ્ય નથી, માટે તમે બીજના નગરમાં જઈને હાંસી કરાવશો. શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનનાં પરમ પ્રિય વચન સાંભળીને સર્વ દેવતાઓ હસવા લાગ્યા. અને પોતપોતાની સેનાને પોતપોતાની સાથે લઈને નોખાનોખા થઈ ગયા. ૧ શ્રી મહાદેવજી મનમાંને મનમાં હસવા લાગ્યા. અને મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનનાં વ્યંગ્ય વચન કદિ જતાં નથી. શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનનાં પરમ પ્રિય વચન સાંભળીને શ્રી મહાદેવજીએ ભાંગી નામના ગણને પ્રેરણા કરીને સર્વ ગણોને બોલાવી લીધા. ૨ શ્રી મહાદેવજીની આજ્ઞા સાંભળીને સર્વ ગણ શ્રી મહાદેવજીની પાસે ચાલ્યા આવ્યા, અને તેઓએ પ્રભુ શ્રી શિવજીના ચરણકમળોમાં મસ્તક નમાવ્યાં. શ્રીમહાદેવજી પોતાના સમાજને જોઈને હસ્યા, કેમકે તેમાં નાના-પ્રકારનાં વાહન છે, અને નાના પ્રકારના તેઓના વેષ છે. ૩ કોઈને તો મુખજ નથી. કોઈનું બહુજ મોટું મોઢોડું છું. કોઈને હાથ પગ નથી, અને કોઈને અનેક હાથ પગ છે. કોઈનાં મહા વિશાળ નેત્ર છે. અને કોઈને નેત્રજ નથી. કોઈ મહાઙ્ગ પુષ્ટ છે, અને કોઈ મહાદુર્બળ છે. ૪

છંદ-તનુ ક્ષીણ કોડ અતિ પીન પાવન કોડ અપાવન તન ધરે ॥

મૂષળ કરાલ કપાલ કરે સવ સદ્ય શોણિત તનુ ભરે ॥

સ્વર શ્વાન સુઅર શ્રૃગાલ મૂલ્હ ગણ ભેષ અગણિત કો ગનૈ ॥

બહુ જિનિસ પ્રેત પિશાચ યોગિનિ ભાંતિ વરણત નહિં બનૈ ॥ ૭ ॥

કોઈ બહુજ દુર્બળ અને કોઈ મહા ઙ્ગ પુષ્ટ હતા. કોઈનું શરીર તો મહા અપ-વિત્ર છે. સર્વ ગણોએ વિકરાળ ધરેલાં પેહેરેલાં હતાં, અને તેઓના હાથમાં તાબાં ઙ્ધિરનાં ભરેલાં ખપ્પર ધરેલાં છે. ગણોનાં મુખ જોઈએ છીએ તો, કોઈનું મુખ ગધે-ડાનું, કોઈનું કુતરાનું, કોઈનું સૂરનું, અને કોઈનું શિયાળ સમાન હતું. અને તેઓના વેષ એટલા અપાર છે કે તેને કોઈ ગણી શકતું નહતું. અને પ્રેત, પિશાચ તથા યોગિની વિગેરે ગણો એટલી અનેક જાતિના હતા કે, તેની જાતિની ગણના કરતાં પાર આવે તેમ ન હતો. ૭

સોરઠા-નાચહિં ગાવહિં ગીત, પરમ તરંગી ભૂત સવ ॥

દેશત અતિ વિપરીત, બોલાહિં વચન વિચિત્ર વિધિ ॥ ૧૫ ॥

પરમતરંગી ભૂતોના ગણ નાચતા, ગાતા આલ્યા જતા હતા, જોવામાં જાય'કર;
પરંતુ વચન સુંદર, મનોહર અને મધુર બોલતા હતા. ૧૫

ચૌ-જસ દૂલહ તસ વની વરાતા, કૌતુક વિવિધ હોહિં મગ જાતા ॥

યહાં હિમાચલ રચેડ વિતાના, અતિ વિચિત્ર નહિં જાય વચાના ॥ ૧ ॥

શૈલ સકલ જહૈં લગિ જગમાહીં, લઘુ વિશાલ નહિં વરણિ સિરાહીં ॥

વન સાગર સવ નદી તલાવા, હિમગિરિ સવકહૈં નેવત પઠાવા ॥ ૧ ॥

કામરૂપ સુંદર તનુ ધારીં, સહિત સમાજ સહિત નર નારી ॥

મે સવ તુરત હિમાચલ મેહા, ગાવહિં મંગલ સહિત સનેહા ॥ ૩ ॥

પ્રથમહિં ગિરિ વહુ ગૃહ સંવરાયે, યથાયોગ્ય જહૈં તહૈં સવ છાયે ॥

પુર શોભા અવલોકિ સુહાર્દ, લાગૈં લઘુ વિરંચિ નિપુણાર્દ ॥ ૪ ॥

હવે તો જોવો વર તેવીજ જાન પણ જની ગઈ, તે જોઈ જોઈને અનેક પ્રકારનાં
કૌતુક કરતા, માર્ગમાં આલ્યા જતા હતા. હવે હિમાચલે અતિ સુંદર વિવાહ મન્ડપ
બનાવ્યો હતો, અને વિન્ધ્યાદ્રિ આદિ સંસારના નાના મોટા સર્વ પર્વત, નેમિષાદિ
સઘળાં વન, ક્ષારાદિ સમુદ્ર, શોણભદ્રાદિનદ, ગંગાદિ નદી અને પુષ્કરાદિ સરોવરોને
હિમાચળે નિમંત્રણ મોકલીને બોલાવ્યાં. ૨ તે સર્વ ઈચ્છાંશુ સુંદર શરીર ધારણ
કરીને પોતાના સમાજ, શ્રી પુત્રો સહ સ્નેહપૂર્વક મંગળ ગાતાં ગાતાં હિમાચળને
ઘેર ગયાં. ૩ સર્વ લોકોના આવવા પહેલાંજ હિમાલયે ઘણાં ઘરો સાફસુફ ક-
રાવીને તેઓને ઉતારવા માટે તૈયાર રાખ્યાં હતાં. તેમાં સર્વ લોક જ્યાં ત્યાં ય-
થાયોગ્ય ઉતરયાં. તે સમય પુરની શોભાયમાન સુંદર શોભાને જોઈને શ્રી બ્ર-
હ્માણી ચતુરતા પણ તુચ્છ જણાતી હતી. ૪

છંદ-લઘુ લાગિ વિધિકી નિપુણતા અવલોકિ પુર શોભા સહી,

વન વાગ કૂપ તડાગ સરિતા સુભગતા, સક કો કહી ॥

મંગલ વિપુલ તોરણ પતાકા કેતુ ગૃહ ગૃહ સોહર્દી ॥

વનિતા પુરુષ સુંદર ચતુર છબિ દેશિ મુનિ મન મોહર્દી ॥ ૮ ॥

એ વાર્તા સત્ય છે કે, પુરની શોભા જોઈને શ્રી બ્રહ્માણી નિપુણતા તુચ્છ
પ્રતીત થતી હતી. વન, બાગ, કુવા, તળાવ અને નદિયો એ સર્વ એવાં શોભાયમાન
લાગતાં હતાં કે, જેના વિષયમાં કોઈ કાંઈ કહી શકતાં ન હતાં. ઘરોઘર મંગળક-
ળશ, મોટાં મોટાં તોરણ, ધ્વજ અને પતાકા શોભાયમાન થઈ રહી હતી. અને શ્રી પુરુષ
એવાં સુંદર અને નિપુણ હતાં કે, જેની કાન્તિ જોઈને મુનિ લોકોનાં મન મોહિત
થતાં હતાં. ૮

દોહા—જગદમ્બા જઈ અવતરી, સો પુર વરાણ ન જાઈ ॥

ઋદ્ધિ સિદ્ધિ સમ્પતિ સકલ, નિત નૂતન અધિકાઈ ॥ ૧૦૪ ॥

જ્યાં શ્રી જગજ્જનનીએ પોતે અવતાર લીધો છે, તે પુરની શોભા શી રીતે વર્ણવી શકાય; કેમકે ત્યાં ઋદ્ધિ સિદ્ધિ અને સર્વ પ્રકારની સમ્પદા નિત્ય નવીન અધિકાધિક થતી જાય છે. ૧૦૪

ચૌ—નગર નિકટ વરાત જવ આઈ, પુર શોભા સ્વરમર અધિકાઈ ॥

કરિ વનાવ સજિ વાહન નાના, ચલે લેન સાદર અગવાના ॥ ૧ ॥

હિય હરષે સુરસેન નિહારી, હરિહિ દેસિ અતિ મયે સુખારી ॥

શિવસમાજ જવ દેસન લાગે, વિહારિ ચલે વાહન સવ ભાગે ॥ ૨ ॥

ધરિ ધીરજ તહૈ રહે સયાને, બાલક સવ લે જીવ પરાને ॥

મયે મવન પૂછહિં પિતુ માતા, કહહિં વચન મય કંપિત ગાતા ॥ ૩ ॥

કહિય કહા કહિજાઈ ન વાતા, યમકૈધાર કિધૌં વરિયાતા ॥

વર વૌરાહ વરદ અસવારા, વ્યાલ કપાલ વિભૂષણ છારા ॥ ૪ ॥

જ્યારે જાન નગરના સમીપમાં આવી, ત્યારે કોલાહલ થવાથી નગરની શોભા વિશેષ વૃદ્ધિ પામવા લાગી. સર્વ લોકો તૈયારી કરી અનેક પ્રકારનાં વાહનો સજીને આદરપૂર્વક સામેયું લેવા આવ્યું. ૧ તે સન્મુખ આવતી દેવતાઓની સેનાને જોઈને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થયા. અને શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનને જોઈને તો અત્યંત પ્રસન્ન થયા. જ્યારે તેઓ શ્રી મહાદેવજીનો સમાજ જોવા લાગ્યા, ત્યારે તો સર્વનાં વાહન ભડકી ભડકીને ભાગવા લાગ્યાં. ૨ તેઓમાં જે સમજણવાળા હતા, તે તો ધીરજ ધારણ કરીને ત્યાં રહ્યા, અને જે બાળક નાદાન હતાં, તે સર્વ તો જીવ લઈ લઈને ભાગ્યાં. તે પોતપોતાને ઘેર પોહોચ્યાં, ત્યારે તેઓનાં માતા પિતાઓએ પૂછ્યું કે, તમે ભાગીને કેમ આવ્યા છો? ત્યારે તેઓ જયથી ધ્રુજતાં પોતાનાં માતા પિતાને કહેવા લાગ્યાં. ૩ કે શું કહીએ, કાંઈ વાત કહી શકાતી નથી. શું આ જાન છે કે કોઈ યમરાજની સેના છે. જાંડો તો વર છે. અને બળદ ઉપર બેઠો છે. સાપ, અપ્પર અને ભસ્મ એ આભૂષણ છે. ૪

છંદ—તનુ છાર વ્યાલ કપાલ ભૂષણ નગનજટિલમયંકરા ॥

સંગ મૂત પ્રેત પિશાચ યોગિનિ વિકટમુખ રજનીચરા ॥

જો જિયત રહિહિ વરાત દેસત પુણ્ય વડ તિનકર સહી ॥

દેસહિં સો ઝમા વિવાહ ઘર ઘર વાત અસ લારિકન કહી ॥ ૧ ॥

વરના શરીર ઉપર સાપ, કપાળ અને ભસ્મ આભૂષણ છે. નગ્ન સ્વરૂપ છે. મસ્તક ઉપર જટા વૃદ્ધિ પામેલી છે. ભયંકર સ્વરૂપ છે. અને તેની સાથે મહાવિકરાળ મુખવાળા મૂત, પ્રેત, પિશાચ, યોગિની અને રાક્ષસ છે. આ જાનને જોઈને

જે જીવતા બચશે, તેઓને મહા પૂજ્યવાન સમજવા જોઈએ; કેમકે તેઓજ શ્રી-
પાર્વતીજીના વિવાહને જોશે. આ વાર્તા બાળકોએ આવીને ઘરોઘર ઢહી. ૯

દોહા—સમુદ્ધિ મહેશ સમાજ સર્વ, જનનિ જનક મુસકાહિં ॥

બાલ બુદ્ધાયે વિવિધ વિધિ, નિહર હોડ ઢર નાહિં ॥ ૧૦૫ ॥

બાળકોના માળાપ શ્રી સદાશિવજીના સમાજને સમજીને હસ્યાં, અને પોતાનાં
બાળકોને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યાં કે, હે પુત્રો! તમે ડરો નહિ; કેમકે આ કાંઈ
ડરવાની વાર્તા નથી. ૧૦૫

ચૌ—લૈ અગવાન બરાતહિં આયે, દિયે સર્વહિં જનવાસ સુહાયે ॥

મયના શુભ આરતી સંવારી, સંગ સુમંગલ ગાવહિં નારી ॥ ૧ ॥

કંચન ધાર સોહ બર પાની, પરિછન ચર્લીં હરહિં હરપાની ॥

વિકટ મેષ જવ રુદ્રહિં દેસા, અબલન ડર મય મયડ વિશેષા ॥ ૨ ॥

માગિ મવન પૈઠીં અતિત્રાસા, ગયે મહેશ જહાં જનવાસા ॥

મયના હૃદય મયડ દુઃખભારી, લીન્હી બોલિ ગિરીશ કુમારી ॥ ૩ ॥

અધિક સનેહ ગોદ બૈઠારી, શ્યામ સરોજ નયન મરિવારી ॥

જેહિ વિધિ તુમહિં રૂપ અસ દીના, તેહ જડ બર વાડર કસ કીન્હા ॥ ૪ ॥

સામેયું જનને લઇને આવ્યું. ૧ સર્વને સારા સારા સુન્દર જાનીવાસ (ઉતારા)
હીધા. પાર્વતીજીની માતા મેનાએ બહુજ સુન્દર આરતી તૈયાર કરી. તેની સાથે સ્ત્રી-
ઓ મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. ૧ મેનાના હાથમાં સુવર્ણનો સુન્દર થાળ શોભા-
યમાન થઈ રહ્યો હતો. જેથી સુશોભિત તે મેના આનંદિત થઈને શ્રી મહાદેવજીને
પોંખવા માટે આવી. પણ જ્યારે મહાવિકટ રૂપવાળા શ્રી સદાશિવજીને જોયા, ત્યારે
તે સ્ત્રીઓના મનમાં મહાભય ઉત્પન્ન થયો. ૨ તેથી તેઓ ડરને લીધે ભાગીને સર્વ
સ્ત્રીઓ પોતપોતાના ઘરમાં પેસી ગઈ. અને શ્રી મહાદેવજી જ્યાં જાનિવાસ હતો,
ત્યાં પધારયા. મેનાના મનમાં આ વાતથી મહાભારી દુઃખ થયું, તેથી તેણે પોતાની
કન્યા શ્રી પાર્વતીજીને બોલાવ્યાં. ૩ અને મહા સ્નેહ પૂર્વક પોતાના બોળામાં બેસા-
ડ્યાં અને સ્નેહને લીધે મેનાનાં શ્યામ કમળ* સમાન નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આ-
વ્યાં. અને કહ્યું કે જે વિધાતાએ તને આવું સ્વરૂપ આપ્યું તે જડ વિધાતાએ તને
આવો ગાંડો વર કેમ આપ્યો. ૪

+ શ્યામ કમળની ઉપમા એ માટે આપી કે કાળજથી ભરેલાં નેત્ર છે.

૧ વિધાતાને જડ વિકળતાથી કહેલ છે.

છંદ—કસ કીન્હ બર બૌરાહ વિધિ જેહ તુમહિં સુન્દરતા દર્હ ॥

જો ફલ ચહિય મુરતરૂહિ સો બરબશ બબૂરહિ લાગર્હ ॥

તુમ સહિત ગિરિતે ગિરૌં પાવક જરૌં જલનિધિમહં પરૌં ॥

ઘરજાઉ અપયશ હોડ જગ જીવત વિવાહ ન હૌં કરૌં ॥ ૧૦ ॥

જે વિધાતાએ તને આવું સુંદર સ્વરૂપ આપ્યું છે, તેણે આવો ગાંડો વર કેમ આપ્યો ? જે કૃળ કલ્પવૃક્ષમાં લાગવું જોઈએ, તે કૃળ ખાવળમાં પરાણે કેમ લગાડી દીધું. મેના કહેવા લાગી કે, આહે તો હું તારી સાથે પર્વત ઉપરથી પડીને મરી જાઉં, આહે તો અગ્નિમાં બળી જાઉં, આહે તો સમુદ્રમાં ડૂબીને મરી જાઉં, આહે ઘર જાતું હોય તો જાલે જાતું રહે, આહે જગતમાં મારો અપયશ થતો હોય તો જાલે થાય, પણ હું તો મારા જીવતાં જીવે કદિ આની સાથે તારો વિવાહ કરીશ નહિ. ૧૦

દોહા—મઈ વિકલ અબલા સકલ, દુખિત દેસિ ગિરિનારિ ॥

કરિ વિલાપ રોદતિ વદતિ, સુતા સનેહ સંભારી ॥ ૧૦૬ ॥

પુત્રીના સ્નેહનું સ્મરણ કરીને વિલાપ કરી કરીને રૂદન કરતી, અને કહેતી દુઃખી મેનાને જોઈને સર્વ સ્ત્રીઓ વિહ્વળ થઈ ગઈ. ૧૦૬

ચૌ—નારદકર મૈં કહા વિગારા, ભવન મોર જિન વસત ઝજારા ॥

અસ ઉપદેશ ઉમહિં જિન દિન્હા, વૈરે વરહિ લાગિ તપ કીન્હા ॥ ૧ ॥

સાંચેહુ उनके मोह न माया, उदासीन धन धाम न जाया ॥

पर घर घालक लाज न भीरा, वांझ कि जान प्रसवकी पीरा ॥ २ ॥

जननिहिं विकल विलोकि भवानी, बोली युतविवेक मृदुवानी ॥

अस विचारि शोचहु मति माता, सो न टरै जो रचेउ विधाता ॥ ३ ॥

कर्म लिखा जो बाबर नाहु, तौ कत दोष लगाइय काहु ॥

तुमसनं मिटहिं किविधिके अंका, मातु व्यर्थ जनि लेहु कलंका ॥ ४ ॥

મેના કહેવા લાગી કે, મેં શ્રી નારદજીનું શું બગાડ્યું હતું કે, જેણે મારું વસેલું ઘર ઉજડ કરી નાખ્યું. જેણે પાર્વતીને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે, જેથી પાર્વતીએ ઘેલા વરને માટે તપસ્યા કરી. ૧ લોકો કહે છે કે, શ્રી નારદજીને મોહમાયા કાંઈ પણ નથી, તે સત્ય વાર્તા છે. તે ખરેખર ઉદાસીન છે તેને ઘર નથી. ધન નથી અને સ્ત્રી નથી. તેને કોઈ વાતની લાજ નથી. ભય નથી. તે તો પારકાં ઘરને બગાડવાં જાણે છે. એ વાર્તા ખરી છે કે, વાંઝણી સ્ત્રી પ્રસવની વેદનાને ક્યાંથી જાણે? અર્થાત્ નારદજીને ઘરખાર ન હોવાથી તેને ગૃહસ્થના દુઃખની ક્યાંથી ખબર હોય? ૨ આ પ્રમાણે માતાને વિહ્વળ જોઈને શ્રી પાર્વતીજીએ વિવેકયુક્ત કોમળવાણીથી કહ્યું કે, હે માતા! આપ આવો વિચાર કરીને શોચ ન કરો; કેમકે વિધાતાએ જે રચી રાખેલ છે, તે ટળી શકતું નથી. ૩ જો મારા કરમમાં ઘેલો વર લખેલો છે, તો પછી તમે અન્યને કેમ દોષ આપો છો. તમારાથી વિધાતાના લખેલ અંક તો મટી શકતા નથી, તો પછી હે માતા! વિના પ્રયોજને આ કલંક પોતાના ઉપર કેમ લિયો છો. ૪

છંદ-જનિ લેહુ માતુ કલંક કરુણા પરિહરહુ અવસર નહીં ॥

દુઃખ સુખ જો લિખા લિલાર હમરે જાવ જઈ પાડવ તહીં ॥

સુનિ ઉમા વચન વિનીત કોમલ સકલ અવલા શોચહીં ॥

બહુમાંતિ વિધિહિ લગાઈ દૂપણ નયન વારિ વિમોચહીં ॥ ૧૧ ॥

હે માત ! આપ આ કલંક પોતાના ઉપર ન લાવો. તમે કરુણાનો ત્યાગ કરો; કેમકે આ હમણું અવસર નથી. મારા લલાટમાં જે સુખ દુઃખ લખેલ છે, તે તો હું જ્યાં જઈશ ત્યાં પામીશ, તો પછી આવી રીતે શોચ કરવો વૃથા છે. શ્રી પાર્વતીજીનાં આવાં વિનીત અને કોમળ વચન સાંભળીને સર્વ સ્ત્રિયો શોચ કરવા લાગી. અને વિધાતાને વિવિધ પ્રકારે દોષ આપીને નેત્રોર્થા પ્રેમાશ્રુ ખેરવા લાગી. ૧૧

દોહા-તેહિ અવસર નારદ ઋષય, ઔ ઋષિ સમસમેત ॥

સમાચાર સુનિ તુહિનગિરિ, ગવને તુરત નિકેત ॥ ૧૦૭ ॥

આ સમાચાર સાંભળીને હિમાચળ, નારદજીને તથા સમર્પિયોને સાથે લઈને તેજ સમય તુરત રણવાસમાં ગયો. ૧૦૭

ચૌ-નારદ સબહી સમુજાવા, પૂરવ કથા પ્રસંગ સુનાવા ॥

મયના સસ સુનહુ મમ વાની, જગદમ્બા તવ સુતા ભવાની ॥ ૧ ॥

અજા અનાદિ શક્તિ અવિનાશિનિ, સદા શંભુ અર્દ્ધગનિવાસિનિ ॥

જગસંભવ પાલન લયકારિણિ, નિજ ઇચ્છા લીલા વપુ ધારિણિ ॥ ૨ ॥

જનમી પ્રથમ દસ ગૃહ જાઈ, નામ સતી સુન્દર તનુ પાઈ ॥

તહઉં સતી શંકરહિ વિવાહીં, કથા પ્રસિદ્ધ સકલ જગ માહીં ॥ ૩ ॥

એકવાર આવત શિવ સંગા, દેખેઉ રઘુકુલ કમલ પતંગા ॥

મંચડ મોહ શિવ કહા ન કીન્હા, ભ્રમ વશ વેષ સીયકર લીન્હા ॥ ૪ ॥

ત્યાં જઈને નારદજીએ સર્વને સમજાવીને શ્રી પાર્વતીજીના પૂર્વ જન્મનો પ્રસંગ કહી સંભળાવ્યો. અને કહ્યું કે હે મેના ! મારી વાત સાંભળ્ય. હું કદિ અસત્ય જો-લતોજ નથી. હું તો ત્યારેજ તમને કહી ગયો હતો કે, તમારી પુત્રી ઉમા છે, જગદમ્બા છે, ભવ મહાદેવની ભાર્યી ભવાની છે. તમારી સમજમાં ન આવ્યું તેમાં મારો શું દોષ છે? હવે તમે એના સ્વરૂપને સાંભળો. ૧ આ તારી કન્યા અજન્મા, દૂષણ-રહિત, નાશ રહિત, અને નિરન્તર શ્રી શિવજીના અર્દ્ધાગમાં બિરાજવાવાળી શક્તિ સ્વરૂપ છે. આ જગતને ઉત્પન્ન કરીને પાલન કરે છે. અને સંહાર કરે છે. અને પોતાની ઇચ્છાથી અનેક લીલા શરીર ધારણ કરે છે. ૨ પ્રથમ આ દક્ષ પ્રજાપતિને ત્યાં જન્મી હતી. ત્યાં તેણે સુન્દર શરીર ધારણ કરીને સતી નામ ધારણ કર્યું હતું. ત્યાં પણ સતીએ શ્રી સદાશિવજી સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. તે કથા સકળ સંસાર

જાણે છે. ૩ એકવાર શ્રી સતી શ્રી સદાશિવજીની સાથે આવતાં હતાં, ત્યાં તેમણે શ્રી-રામચન્દ્રજીને આવતા જોયા. ત્યારે તેના મન ઉપર મોહ છાઈ ગયો, તે તેનો મોહ શ્રી મહાદેવજીના કહેવાથી પણ ટળ્યો નહિ. જેથી શ્રી શિવજીનું કહેવું ન માનીને તેણે અજ્ઞાન વશ થઈને શ્રી સીતાજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ૪

છંદ—સિય વેષ સતી જો કીન્દ્ર તેહિ અપરાધ શંકર પરિહરી ॥

હર વિરહ જાઈ વહોરિ પિતુકે યજ્ઞ યોગાનલ જરી ॥

અવ જનામિ તુમ્હેરે ભવન નિજ પતિ લાગિ દારુણ તપ કિયા ॥

અસ જાનિ સંશય તજહુ ગિરિજા સર્વદા શંકરપ્રિયા ૧૨

શ્રી સતીએ જે શ્રી સીતાજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, તે અપરાધને લીધે શ્રી-મહાદેવજીએ શ્રી સતીનો ત્યાગ કર્યો. ત્યારે તેણે શ્રી સદાશિવજીના વિરહથી વિહ્વળ થઈને પછી પિતાના યજ્ઞમાં જઈને પોતાના શરીરને યોગાનળથી બાળી નાંખ્યું. હવે તેજ તમારે ઘર જન્મેલી છે. તો અહિં પણ તેણે પોતાના પતિ શ્રી મહાદેવજીને માટે મહા કડિણ તપ કરેલ છે. તે સમજીને તમે તમારા મનનો સન્દેહ શાન્ત કરો; કેમકે શ્રી પાર્વતીજી શ્રી મહાદેવજીની સદા સર્વદા પ્રિયારી છે. ૧૨

દોહા—સુનિ નારદકે વચન તવ, સવકર મિટા વિષાદ ॥

ક્ષણ મહં વ્યાપેઝ સકલ પુર, ઘર ઘર યહ સંવાદ ॥ ૧૦૮ ॥

શ્રી નારદજીનાં આ વચન સાંભળીને સર્વ લોકોના મનનો વિષાદ મટી ગયો, અને એક ક્ષણવારમાં આખા નગરમાં આ વાર્તા ઘરોઘર પ્રસરી ગઈ. ૧૦૮

ચૌ૦—તવ મયના હિમવંત અનન્દે, પુનિ પુનિ પારવતી પદ વન્દે ॥

નારિ પુરુષ શિથુ યુવા સયાને, નગર લોગ સવ અતિ હરષાને ॥ ૧ ॥

લગે હોન પુર મંગલ ગાના, સજ સર્વાહિં હાટક ઘટ નાના ॥

ભાંતિ અનેક ભઈ જ્યવનારાં, સૂપ શાસ્ત્ર જસ કહુ વ્યવહારા ॥ ૨ ॥

સો જેવનાર કિ જાઈ બલ્લાની, બસાહિં ભવન જેહિ માતુ ભવાની ॥

સાદર બોલે. સકલ બરાતી, વિષ્ણુ વિરાંચિ દેવ સવ જાતી ॥ ૩ ॥

વિવિધ ભાંતિ બૈઠી જેવનારા, લગે પરોસન નિપુણ સુઆરા ॥

નારિ વૃન્દ સુર જૈવત જાની, લગીં દેન ગારી મૃદુ વાની ॥ ૪ ॥

આ વાર્તા શ્રી નારદજીના મુખથી સાંભળી, ત્યારે એનાં અને હિમાચળ બન્ને મહા આનન્દ પામ્યાં, અને વારંવાર શ્રી પાર્વતીજીનાં ચરણકમળોનું વન્દન કરવા લાગ્યાં. બાળક, યુવાન, સકળ નરનારી, ચતુર, અને નગરનાં સર્વ મનુષ્યો આ વાર્તા શ્રવણ કરીને પરમાનન્દ પામ્યાં. ૧ પુરસ્ની અંદર મંગળ ગીત ગવાવા લાગ્યાં. સકળ લોકોએ નાનામકારના કંચનના મંગળ કળશ સજ્યા. અને જેવો પાકશાસ્ત્રનો

વિધિ છે, તે પ્રમાણે નાના પ્રકારનાં પકવાનો જમણુવાર માટે તૈયાર થવા લાગ્યાં. ૨ જે ઘરમાં જગત્ જનની જવાની બિરાજી રહી છે, તે ઘરની જમણુવારનું વર્ણન શી રીતે થઈ શકે ? પછી આદરપૂર્વક સકળ જાનૈયાઓમાં પ્રથમ શ્રી વિષ્ણુજગવાન્ અને શ્રી બ્રહ્માજી, પછી સર્વ જાતિના દેવતા અર્થાત્ ઈન્દ્ર, યમ, વરુણ, કુબેર, અશ્વિ, નૈઋત, વાયુ અને ઈશાન, એ આઠ દિગૂપાળ, આઠવસુ, એકાદશ રૂદ્ર, બાર આદિત્ય, ઓગણપચાશ મરૂત, અને સકળ દેવ, મુનિ, સિદ્ધ ચારણ, ગન્ધર્વ, યક્ષ, રક્ષ, બ્રૂત, પ્રેત અને પિશાચ ઈત્યાદિને જમવા માટે બોલાવ્યા. ૩ જાનૈયાઓ અનેક પ્રકારની પગતો કરીને ભોજન કરવાને બેઠા, ત્યારે ચતુર રસોઈઆઓ પીરસવા લાગ્યા. જ્યારે દેવતાઓએ ભોજન કરવા માંડ્યું, ત્યારે સ્ત્રિયો ટોળાં મળી મળીને કોમળ-વાણીથી ફટાણાં દેવા લાગી. ૪

છંદ-ગારી મધુર સ્વર દેહિ સુન્દરિ વ્યંગ્ય વચન સુનાવહી ॥

ભોજન કરાહિં સુર અતિ વિલંબ વિનોદ મુનિ સુખ પાવહી ॥

જેવત જો વઢયો અનન્દ સો મુખકોટિહૂ ન પૈરે કહ્યો ॥

અચવાહ દીન્હે પાન ગવને વાસ જહૈં જાકો રહ્યો ॥ ૧૩ ॥

સુન્દર સ્ત્રિયો મધુર સ્વરથી ફટાણાં ગાવા લાગી. અને વ્યંગ્ય^૧ વચન સાંભળાવે છે. તેથી દેવતાઓ મહા વિલમ્બથી ભોજન કરતા હતા. અને વિનોદ વચન સાંભળીને પરમ મુખ પામતા હતા. ભોજન કરતી વેળાએ જે આનન્દ વૃદ્ધિ પામ્યો હતો, તે કરોડો મુળથી કહી શકાય તેમ નથી. પછી આનન્દપૂર્વક ભોજન કરી રહ્યા પછી, મુખ તથા હાથ ધોવરાવીને પાન ખીડાં સર્વને આપ્યાં, અને સર્વ જાનૈયાઓ પોતપોતાને ઉતારે ગયા. ૧૩

દોહા-બહુરિ મુનિન હિમવન્તકહૈં, લગ્ન જનાઈ આઈ ॥

સમય વિલોકિ વિવાહ કર, પઠયે દેવ બુલાઈ ॥ ૧૦૯ ॥

ત્યાર પછી સપ્તર્ષિઓએ હિમાચળની પાસે જઈને લગ્નનો સમય કહ્યો, તેથી વિવાહના સમયને જાણીને હિમાલયે સર્વ દેવતાઓને બોલાવ્યા. ૧૦૯

ચૌ-બોલિ સકલ સુર સાદર લીન્હે, સવાહિં યથોચિત આસન દીન્હે ॥

વેદી વેદ વિધાન સંવારી, સુભગ સુમંગલ ગાવહિં નારી ॥ ૧ ॥

સિંહાસન અતિ દિવ્ય સુહાવા, જાઈ ન વરણિ વિરંચિ બનાવા ॥

બેઠે શિવ વિપ્રન શિર નાઈ, ત્હદય સુમિરિ નિજ પ્રભુ રઘુરાઈ ॥ ૨ ॥

બહુરિ મુનીશન ઉમા બુલાઈ, કરિ શૃંગાર સખી લૈ આઈ ॥

દેખત રૂપ સકલ સુર મોહૈં, વરણૈ છાવિ અસ જગ કવિ કો હૈં ॥ ૩ ॥

જગદામ્બિકા જાનિ ભવવામા, સુરન મનહિં મન કીન્હ પ્રણામા ॥

સુન્દરતા મર્યાદ ભવાની, જાઈ ન કોટિહુ વદન બચાની ॥ ૪ ॥

હિમાચલે સર્વ દેવતાઓને આદર સહિત બોલાવીને યથાયોગ્ય આસન દીધાં. વેદવિધિ પ્રમાણે વેદી તૈયાર કરી, અને સ્ત્રીઓ સુન્દર મંગળ ગીત ગાવા લાગી. ૧ ત્યાં જે એક દિવ્ય સિંહાસન રાખવામાં આવ્યું હતું, તે એવું શોભાયમાન હતું કે, જેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી; કેમકે તે સિંહાસન સ્વયં શ્રી બ્રહ્માજીએ બનાવ્યું હતું. તેના ઉપર શ્રી મહાદેવજી બ્રહ્મણે નમસ્કાર કરી હૃદયમાં પોતાના પ્રભુ શ્રી-રામચન્દ્રજીનું^૧ સ્મરણ કરીને બિરાજ્યા. ૨ પછી સપ્તાર્ષિઓએ શ્રી પાર્વતીજીને બોલાવ્યાં, એટલે શણુગાર કરાવીને સખીઓ શ્રી પાર્વતીજીને લઈ આવી. શ્રી પાર્વતીજીની છબી જોતાંજ સર્વ દેવતાઓ મોહિત થઈ ગયા. ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે, જગત્માં એવો કયો કવિ છે કે, જે શ્રી પાર્વતીજીની છબીનું વર્ણન કરી શકે. ૩ શ્રી મહાદેવજીની અર્ધગતના શ્રી પાર્વતીજીને જગદમ્બા જાણીને દેવતાઓએ મનમાં ને મનમાં પ્રણામ કર્યા. શ્રી પાર્વતીજી સુન્દરતાની મર્યાદા છે; એ માટે કરોડો મોહોડાંથી તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. ૪

છંદ—કોટિહુ વદન નહિં વૈન વરણત જગ જનનિ શોભા મહા ॥

સકુચર્હિં કહત શ્રુતિ શેષ શારદ મંદમતિ તુલસી કહા ॥

છબિ સ્થાનિ માતુ ભવાનિ ગમની મધ્ય મંદપ શિવ જહાં ॥

અવલોકે સકર્હિં ન સકુચિ પતિ પદ કમલ મનમધુકર તહાં ॥ ૧૪ ॥

જગત્ જનની શ્રી પાર્વતીજીની મહાછબી કરોડો મુખથી વર્ણન કરવામાં આવે; તોપણ વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. જેના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં શ્રુતિ, શેષજી અને શારદા પણ સંકોચ પામે છે, તો મન્દમતિ તુલસીની શી વિશાત છે? તે શોભાની ખાણ માતા ભવાનિ, મન્ડપના મધ્યમાં જ્યાં શ્રી સદાશિવજી બિરાજ્યા હતા ત્યાં ગયાં; પરન્તુ ત્યાં તે મહા સંકોચને લીધે પતિના ચરણ કમળોને નિહાળી શક્યાં નહિ. એથી પોતાના મનરૂપ ભ્રમરને પતિના ચરણકમળોમાં લગાવીને રહ્યાં. ૧૪

દોહા—મુનિ અનુશાસન ગણપતિર્હિં, પૂજે શંભુ ભવાનિ ॥

કોડ મુનિ સંશય કરૈ જનિ, સુર અનાદિ જિય જાનિ ૧૧૦

શ્રી મહાદેવજી અને શ્રી પાર્વતીજીએ સપ્તાર્ષિઓની આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રી ગણપતિની^૨ પૂજા કરી. કોઈએ આ વાર્તા સાંભળી સન્દેહ કરવો નહિ કે, શ્રી ગણપતિજી તો

૧ ચોપાઇમાં રઘુરાઇ એ માટે લખ્યું છે કે, રામ રાજતા અનેકાર્ય થાય છે. અર્થાત્ બ્રહ્મ, પરશુ-રામ, બળભદ્ર આદિ થાય છે. શ્રી સદાશિવજીના ઈષ્ટ તો કેવળ દશરથના પુત્ર શ્રી રામચન્દ્રજી છે, માટે તેનું સ્મરણ કર્યું.

૨ ગણપતિને આનાદિ દેવ વિષ્ણુ પાર્વતી જાણે. જેમ વિષ્ણુ પીઠમાં વિપ્વસ્વેન પ્રથમ પૂજ્ય છે, તેમજ ગળનન શ્રી પાર્વતીજીના ઉદરે જન્મ લઈને રૂદ્રપીઠમાં પ્રથમ પૂજ્ય થયા. બીજી એ પણ શંકા થાય છે કે, શ્રી મહાદેવ પાર્વતીએ ગણેશજીનું પુજન કર્યું. તો શ્રી ગણપતિ શ્રી મહાદેવજીના પુત્ર છે.

શ્રી પાર્વતીજીના પુત્ર છે. તો તે પુત્ર ગણપતિની પૂજા કેમ કરી? કેમકે દેવતાઓ અનાદિ છે. તે વાત પોતાના મનમાં જાણી લેવી જોઈએ. ૧૧૦

ચૌ૦—અસ વિવાહકી વિધિ શ્રુતિ નાઈ, મહા મુનિન સો સઘ કરવાઈ ॥

ગહિ ગિરીશ કુશ કન્યા પાની, શિવાહિ સમર્પી જાનિ ભવાની ॥ ૧ ॥

પાણિગ્રહણ જબ કીન્હ મહેશા, હિય હર્ષે તવ સકલ સુરેશા ॥

વેદમંત્ર મુનિવર ઉચ્ચરહીં, જય જય જય શંકર સુર કરહીં ॥ ૨ ॥

બાજહિં બાજન વિવિધ વિધાના, સુમન વૃષ્ટિ નમ મૈ વિધિ નાના ॥

હર ગિરિજા કર ભયડ વિવાહ, સકલ ભુવન ભરિ રહા ઉછાહૂ ॥ ૩ ॥

દાસી દાસ તુરંગ રથ નાગા, ધેનુ વસન મણિ વસ્તુ વિભાગા ॥

અન્ન કનક ભાજન ભરિયાના, દાઝજ દીન્હ ન જાઝ બઝાના ॥ ૪ ॥

જે પ્રમાણે વિવાહનો વિધિ વેદમાં વર્ણવેલ છે, તે પ્રમાણે સંપત્તિયોએ સર્વ રીતિ શ્રી શિવજી તથા શ્રી પાર્વતીજી પાસે કરાવી. ત્યારપછી હિમાચળે કુશ-દર્બ અને કન્યા શ્રી પાર્વતીજીનો હાથ લઈને સનાતન ભવ ભાર્ય્યા ભવાની જાણીને ભવ-મહાદેવજીને સમર્પણ કરી દીધી. ૧ જ્યારે શ્રી સદાશિવજીએ શ્રી પાર્વતીજીનું પાણિ-ગ્રહણ કર્યું, ત્યારે સર્વ દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા. મુનીશ્વરોએ વેદ મંત્રો ઉચ્ચારણ કરયા, અને દેવતા ‘જયજય શંકર!’ એમ શબ્દ કરવા લાગ્યા. ૨ નાના પ્રકારનાં વા-જાંત્રો વાગવા લાગ્યાં, અનેક પ્રકારની આકાશથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થવા લાગી. શ્રી મહાદેવજી અને શ્રી પાર્વતીજીનો વિવાહ થયો, એ આનન્દ ચૌદ લોકમાં થઈ રહ્યો. ૩ ત્યાર-પછી હિમાચળે દાસ, દાસી, ઘોડા, રથ, હાથી, ગાય, વસ્ત્ર, અને મણિ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ તથા અન્ન ભરેલાં અનેક વાસણ તથા સુવર્ણથી લાદેલાં અનેક વાહન ઇત્યાદિ દાયજો આપ્યો, કે જેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ૪

છંદ—દાઝજ દિયો બહુ માંતિ પુનિ કરજોરિ હિમ મૂઘર કહ્યો ॥

કાદેઝે પૂરણ કામ શંકર ચરણ પંકજ ગહિ રહ્યો ॥

શિવ કૃપાસાગર શ્વશુરકર પરિતોષ સઘ માંતિન કિયો ॥

પુનિ ગહેડ પદ પાથોજ મયના પ્રેમ પરિપૂરણ હિયો ॥ ૧૫ ॥

હિમાચળે અનેક પ્રકારનો દાયજો દઈને પછી હાથ જોડી કહ્યું કે, હે પ્રભુ !

આપ પૂર્ણ કામછો, તેને હું શું આપું? માફ શું સામર્થ્ય છે? એમ કહી શ્રી મહા-દેવજીનાં ચરણ કમળો પકડી રહ્યો. ત્યારે કૃપાસિન્ધુ શ્રી મહાદેવજીએ પોતાના સસ-

અને વિવાહ હવે થાય છે. તો પ્રથમ ક્યાંથી આવ્યા? કે તેની પુજા કરી. એનું સમાધાન એ છે કે, દેવતાઓ અનાદિ છે, જેમ શ્રી રામચન્દ્રજી અનાદિ છે અને દશરથના પુત્ર થયા. અને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર વસુદેવના પુત્ર થયા. તેમ ગણપતિ અનાદિકાળથી છે, અથવા સંસારના સર્વ પદાર્થોની સંખ્યાને જે જાણે છે, તે પ્રથમ ગણપતિ છે. તેનું પુજન કર્યું.

રાને સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન કર્યો, ત્યાર પછી મેના કે જેનું હૃદય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થઈ રહ્યું હતું, તેણે આવીને શ્રી મહાદેવજીનાં ચરણ કમળ પકડ્યાં, અને કહ્યું કે, ૧૫
દોહા—નાથ ઉમા મમ પ્રાણ સમ, મૃદ કિંકરી કરેહુ ॥

ક્ષમહુ સકલ અપરાધ અવ, હોઈ પ્રસન્ન વર દેહુ ॥ ૧૧૧ ॥

હે નાથ ! આ ઉમા-પાર્વતી મને પ્રાણોના સમાન ખ્યારી છે, તેને આપના ઘરની કિંકરી કરો, અને મેં કે જેણે આપનો મહિમા જાણ્યા વગર આપનાં ઉપરનાં ચિહ્ન જોઈને હૃદયન કહેલાં છે, તે મારા સકળ અપરાધોને ક્ષમા કરો. અને હવે પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપો. ૧૧૧

ચૌ—બહુવિધિ શંભુ સાસુ સમુદ્ગાઈ, ગવની ભવન ચરણ શિર નાઈ ॥

જનની ઉમા બોલિ તવ લીન્હી, લૈ ઉછંગ સુન્દર શિશ્વ દીન્હી ॥ ૧ ॥

કરહુ સદા શંકર પદ પૂજા, નારિ ધર્મ પતિ દેવ ન દૂજા ॥

વચન કહાતિ મરિ લોચન બારી, બહુરિ લાઈ ઉર લીન્હ કુમારી ॥ ૨ ॥

કત વિધિ સિરાજિ નારિ જગમાહીં, પરાધીન સ્વપ્નેહુ સુખ નાહીં ॥

મૈ અતિ પ્રેમ વિકલ મહતારી, ધીરજ કીન્હ કુસમય વિચારી ॥ ૩ ॥

પુનિ પુનિ મિલતિ પરતિ ગહિ ચરણા, પરમ પ્રેમ કહુ જાઈ ન વરણા ॥

સવ નારિન મિલિ મૈટિ મવાની, જાઈ જનનિ ઉર પુનિ લપટાની ॥ ૪ ॥

આવાં મેનાનાં વચન સાંભળીને શ્રી સદાશિવજીએ સાસુને સમજાવીને કહ્યું કે, ‘મારું આ સ્વરૂપ નથી, આ સ્વરૂપ તો મેં નમુચી ઇત્યાદિ દૈત્યોના મોહનના નિમિત્ત મારા. સ્વામી શ્રી વિષ્ણુજગવાનની આજ્ઞાથી ધારણ કરેલ છે. અન્તઃકરણથી તો મારું મહા માંગલ્ય મહા ભાગવત્ સ્વરૂપ ^૧ છે’ આ પ્રમાણે જ્યારે સાસુને સમજાવી, ત્યારે તે ચરણોમાં શિર નમાવીને ઘરમાં ગઈ. અને ત્યાં જઈને મેનાએ શ્રી પાર્વતીજીને બોલાવીને પોતાના બોળામાં બેસાડીને તેને ઉત્તમ શિખામણ આપી, કે તું નિરન્તર શ્રી મહાદેવજીનાં ચરણોની પૂજા કરજે; કેમકે સ્ત્રીઓનો મુખ્ય એ ધર્મ છે કે, પતિને પરમેશ્વર સમજીને તેની સેવા કરવી. સ્ત્રીને માટે પતિ વગર બીજો કોઈ પરમેશ્વર નથી. તેને તો પતિજ પરમેશ્વર છે. આ પ્રમાણે કહેતાં કહેતાં તો તેનાં નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ જરાઈ આવ્યાં, અને તેણે પોતાની કન્યાને છાતી સાથે લગાવી. ૧-૨ મેના કહેવા લાગી કે, શ્રી વિદ્યાતાએ જગત્માં સ્ત્રીને કેમ ઉત્પન્ન કરી ? કેમકે તે સદા પરાધીન રહે છે, અને પરાધીનને સ્વપ્નમાં પણ સુખ હોતું નથી. મેના પ્રેમને

૧ પદ્મ પુરાણમાં લેખ છે કે—વિષ્ણુ સ્વાચ । ત્વજ્જ્વલ મહાભાગ મોહનાર્થ સુરાદ્વિષામ્ । પારવણા ચરણ ધર્મ કુરુણ્યસુરસત્તમ ॥ ૧ ॥ એવંદેવ હિતાર્થાય વૃત્તિયેદ વિગર્હિતામ્ । વિષ્ણોરાજામ્પુરસ્કૃત્ય કુલમ્ભસ્માદિ ધારણમ્ । ૨ બાહ્ય ચિહ્ન મિદં દેવી મોહનાર્થ સુરાદ્વિષામ્ । અન્તરે હૃદયોનિત્યં ધ્યાત્વા દેવજનાર્દનમ્ ॥ ૪ ॥

વશ થઇને વિહ્વળ થઈ ગઈ; પણ કુસમય વિચારીને ધીરજ ધારણ કરી. ૩ વાર'વાર મળે છે, ચરણમાં^૨ પડે છે, તેનો એવો અત્યુત્તમ પ્રેમ છે કે, કાંઈ કહી શકાતો નથી. પછી સર્વ સ્ત્રીઓને પાર્વતીજી મળીને પુનઃ માતાના હૃદયમાં જઈને લપટાઇ ગયાં.^૩ ૪

छंद-जननिहिं बहुरि मिलि चली उचित अशीश सबकाहू दई ॥

फिरि फिरि विलोकिति मातु तन तब सखीलै शिव पहुँ गई ॥

याचक सकल सन्तोषि शंकर उमा सह भवनहिं चले ॥

सब अमर हर्षे सुमन बर्षि निशान नभ बाजहिं भले १६

શ્રી પાર્વતીજી પુનઃ માતાને મળીને આલ્યા, ત્યારે સર્વ કોઇએ શ્રી પાર્વતીજીને ઉચિત આશીર્વાદ આપ્યો. શ્રી પાર્વતીજી ત્યાંથી સિધાગ્યાં છતાં પણ પાછાં વળી-વળીને માતાને જોઈ રહ્યાં હતાં. અને સર્વ સખીઓ તેને લઈને શ્રી શિવજીની પાસે ગઈ. શ્રી મહાદેવજી સર્વ યાચકોને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી તેઓને પ્રસન્ન કરી, શ્રી-પાર્વતીજીને સાથે લઈ ઘર તરફ પધાર્યા. ત્યારે સર્વ દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા, પુષ્પો-ની વૃષ્ટિ થવા લાગી, અને આકાશમાં સુંદર વાળાં વાગવા લાગ્યાં. ૧૬

दोहा-चले संग हिमवन्त तब, पहुँचावन अतिहेतु ॥

विविध भांति परितोषकर, विदा कीन्ह वृषकेतु ११२

ત્યારે હિમાચળ મહા પ્યાર પૂર્વક શ્રી મહાદેવજીને વળોટાવવા આલ્યા, તે આ-લતા આલતા કેટલેક દૂર આવ્યા, ત્યારે શ્રી સદાશિવજીએ તેને અનેક પ્રકારે પ્રસન્ન કરીને પાછા વિદાય કર્યા. ૧૧૨

चौ०-तुरत भवन आयो गिरिराई, सकल शैल सर लिये बुलाई ॥

आदर दान विनय बहु माना, सब कहँ विदा कीन्ह हिमवाना ॥ १ ॥

जबहिं शम्भु कैलासहिआये, सुरसब निज धाम सिधाये ॥

जगत मातु पितु शम्भुभवानी, तेहि शृंगार न कहौं बखानी ॥ २ ॥

करहिं विविध विधि भोग विलासा, गणन समेत बसहिं कैलासा ॥

૨ મેના પુત્રી ભાવથી પાર્વતીજીને જોળામાં લેતી હતી. અને જગજગતની જાણીને ચરણમાં પ-ડતી હતી. ચોપાઇમાં પરમ શબ્દ છે તે પરમ એટલે જગત્ માતા જાણવી, જે પ્રમાણે નારદજી કહી ગયા હતા, અને પ્રેમ એટલે પુત્રી જાણવી, એ બંને ભાવને કવિ કહે છે કે વરણવી શકાતા નથી.

૩ આ ચોપાઇનો અર્થ ચોપાઇમાં 'પુનિ શબ્દ છે, તેથી આ પ્રમાણે વધારે અનુકૂળ સમજાય છે; કારણકે, પાર્વતીજીની માતા ધીરજ ધારણ કરીને બેસી ગયેલી છે, તે ચોથી ચોપાઈ શ્રી પાર્વતીજીને લાગુ પડે છે. તે આ પ્રમાણે કે-શ્રી પાર્વતીજી માતાને વારંવાર મળે છે. અને ચરણ પકડી પકડીને પ્રણામ કરે છે. તેનો એવો અત્યુત્તમ પ્રેમ છે કે કાંઈ કહી શકાતો નથી. સર્વ સ્ત્રીઓને મળીને ભવાની પુનઃ જઈને માતાના હૃદયમાં લપટાઈ ગયાં. આ અર્થ વાસ્તવિક છે; કેમકે પાર્વતીજીની માતાએ તેને યોગ્ય શિખામણ આપી હતી, તે પછી સાસરે જતી વેળાએ પોતાની માતાને તથા સખીને મળવું એ સ્વાભાવિક છે. આપાન્તરે કર્તા.

હર ગિરિજા વિહાર નિત નયજ, હિ વિધિ વિપુલ કાલ ચલિ ગયજ ॥૩૧॥
તવ જન્મે ષટ્વદન કુમારા, તારક અમુર સમર જિનમારા ॥

આગમ નિગમ પ્રસિદ્ધ પુરાના, ષટ્મુખ જન્મ કર્મ જગજાના ॥ ૪ ॥

શ્રી સદાશિવજીની પાસેથી હિમાલયે ઘેર આવીને સર્વ પર્વતો તથા તળાવોને બોલાવ્યાં. તેઓનો મહા આદર સત્કાર કરી, અનેક પ્રકારનું દ્રવ્ય આપી, મહા વિનય-પૂર્વક તેઓનું સન્માન કરી હિમાચળે સર્વને વિદાય કરયા. ૧ જ્યારે શ્રી મહાદેવજી કૈલાસ પધારયા, ત્યારે દેવતાઓ પોતપોતાના ધામમાં ગયા. શ્રી મહાદેવજી અને શ્રી-પાર્વતીજીની જે શૃંગારની કથા છે, તે હું વર્ણન કરી શકતો નથી; કેમકે તે જગતનાં માતા પિતા છે, માટે તેના શૃંગારની કથા વર્ણવવી એ અયોગ્ય છે. ૨ તે બન્ને નાના-પ્રકારના ભોગ વિલાસ કરે છે, અને ગણો સહિત કૈલાસમાં વસે છે. શ્રી મહાદેવજી અને શ્રી પાર્વતીજીનો વિહાર નિત્ય નવીન થવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે ઘણો સમય વ્યતીત થઈ ગયો. ૩ ત્યારે છમુખવાળા કુમાર એટલે શ્રી સ્વામી કાર્તિકે જન્મ લીધો. કે જેણે તારક નામના દૈત્યને યુદ્ધમાં માર્યો. શ્રી સ્વામી કાર્તિકના જન્મ કર્મની ક-થા વેદ, શાસ્ત્ર તથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તેના જન્મ કર્મને સર્વ જગત જાણે છે. ૪

છંદ-જગજાન ષટ્મુખ જન્મ કર્મ પ્રતાપ પુરુષારથ મહા ॥

તેહિ હેતુ મૈં વૃષકેતુ સુતકર ચરિત સંક્ષેપહિ કહા ॥

યહ ઉમા શમ્ભુ વિવાહ જે નર નારિ સુનહિં જે ગાવહીં ॥

કલ્યાણ કાજ વિવાહ મંગલ સર્વદા સુખ પાવહીં ॥ ૧૭ ॥

શ્રી સ્વામી કાર્તિકનો જન્મ તથા તેનાં કર્મ, પ્રતાપ અને મહાન્ પુરુષાર્થ જ-ગત જાણે છે; એ માટે તેમનું ચરિત્ર મેં સંક્ષેપથી કહ્યું છે. શ્રી મહાદેવજી અને શ્રી-પાર્વતીજીના આ વિવાહનું ચરિત્ર જે નરનારી ગાય છે, અને કહે છે, તે મનુષ્ય પ્રત્યેક કલ્યાણના કાર્યમાં, વિવાહ સમયે વા મંત્ર કાર્યમાં નિરન્તર સુખ પામે છે. ૧૭

દોહા-ચરિત સિન્ધુ ગિરિજા રમણ, વેદ ન પાવહીં પાર ॥

વરણૈ તુલસીદાસ કિમિ, અતિ મતિમન્દ ગંવાર ॥ ૧૧૩ ॥

શ્રી ગિરિજા રમણ શ્રી સદાશિવજીના ચરિત્રરૂપ સમુદ્રનો જ્યારે વેદ પણ પાર પામી શકતા નથી; અર્થાત્ કહી શકતા નથી, તો અતિ મન્દબુદ્ધિ, અને ગભાર હું તુલસીદાસ તો તેનું વર્ણન કરીને શી રીતે પાર પામું. ૧૧૩.

ચૌ-શમ્ભુ ચરિત મુનિ સરસ સુહાવા, ભરદ્વાજ મુનિ અતિ સુખ પાવા ॥

બહુ લાલસા કથા પર બાઢી, નયન નીર રોમાવલિ ઠાઢી ॥ ૧ ॥

મેમ વિવસ મુખ આવનવાની, દશા દેસિ હરષે મુનિ જ્ઞાની ॥

અહો ધન્ય તવ જન્મ મુનીશા, તુમહિં પ્રાણસમ પ્રિય ગૌરીશા ॥ ૨ ॥

શિવપદકમલ જિનહિં રતિનાહીં, રામહિં તે સ્વપ્નેહું ન સુહાહીં ॥

વિનુ છલ વિશ્વનાથ પદ નેહુ, રામ ભક્ત કર લક્ષણ યેહુ ॥ ૩ ॥

શિવ સમ કો રઘુપતિ વ્રતધારી, વિનુ અઘ તજી સતી અસનારી ॥

પ્રણ કારિ રઘુપતિ ભક્તિ દૃઢાઈ, કો શિવસમ રામહિં પ્રિય भाई ॥ ૪ ॥

આયું સ્વાભાવિક શોભાયમાન શ્રી શિવજીનું ચરિત્ર સાંભળીને ભરદ્વાજમુનિને મહા આનન્દ થયો. અને કયા શ્રવણ કરવાની મનમાં અત્યન્ત લાલસા વૃદ્ધિ પામવાથી નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં, અને શરીરમાં રોમાવળી ઉભી થઈ ગઈ. ૧ અને એવા પ્રેમવશ થઈ ગયા કે, બોહોડાથી બોલી શકાતું ન હતું. આવી ભરદ્વાજમુનિની દશા નિરખી જ્ઞાની મુનિ યાશવલ્ક્યજી મહાહર્ષ પામ્યા. અને બોલ્યા કે, હે-ભરદ્વાજ મુનીશ્વર! તમારો જન્મ ધન્ય છે; કેમકે તમને ગૌરીપતિ પ્રાણ સમાન પ્યારા છે. ૨ જેની શ્રી સદાશિવજીના ચરણકમળોમાં પ્રીતિ નથી, તે શ્રી રામચન્દ્રજીને સ્વપ્નમાં પણ પ્રિય લાગતો નથી. નિષ્કપટ વિશ્વેશ્વર શ્રી સદાશિવજીના ચરણોમાં જે સ્નેહ રાખવો, એ રામભક્તનાં લક્ષણ છે.^૧ ૩ શ્રી મહાદેવજીના સમાન શ્રી રામચન્દ્રજીનું મત ધારણ કરનાર અર્થાત્ ભક્ત એવો બીજો કોણ છે? કે જેણે પરીક્ષા નિમિત્ત સીતાનું રૂપ ધરવાથીજ વિના^૨ અપરાધે સતી સમાન સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી દીધો, અને પ્રણ કરીને રામ ભક્તિને દૃઢ કરી, એવા ભક્ત શિરોમણિ શ્રી સદાશિવજીના સમાન શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રિય કોણ^૩ છે? ૪

દોહા-પ્રથમ કહેઉં મૈં શિવચરિત, વૃજ્ઞા મર્મ તુમ્હાર ॥

યુચિ સેવક તુમ રામકે, રહિત સમસ્ત વિકાર ॥ ૧૧૪ ॥

મેં પ્રથમજ શિવ ચરિત્ર કહીને તમારો મર્મ જાણી લીધો છે કે, તમને ભગવત્ ભાગવત જાનનેની ભક્તિ છે, વા કેવળ ભગવદ્ ભક્તિ જ છે. તે હવે મેં જાણી

૧ કેમકે ભાગવતો પર પ્રેમ કરવો, એજ ભાગવતોનાં મુખ્ય લક્ષણ છે. વારાહ પુરાણમાં કહ્યું છે કે- આરાધનાનાં સર્વેષાં વિષ્ણો આરાધનં પરમ્ । તસ્માત્પરતરં દેર્વા તદીયારાધનં સ્મૃતમ્ ॥ અર્થાત્ સર્વના આરાધન કરતાં વિષ્ણુનું આરાધન ઉત્તમ છે. તેનાથી ઉત્તમ ભાગવતોનું આરાધન કહેલ છે.

૨ સતીજીએ શ્રી સીતાજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, અને શ્રી સદાશિવજી પાસે અસત્ય બોલ્યાં છતાં ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીએ । વિનુઅર્ધ એ પદ એ માટે કહ્યું છે કે, અધરહિત એવું વિશેષણ શ્રી સદાશિવજીનું છે; અર્થાત્ શ્રી સદાશિવજી નિષ્પાપ છે. અથવા અધરહિત એ મતનું વિશેષણ છે; અર્થાત્ અધરહિત શ્રી રામચન્દ્રજીની પરમ ભક્તિને ધારણ કરી. અથવા અહિ અધ સખ્દ અપરાધ વા પાપ સૂચક નથી, પણ દુઃખ વાચક છે; અર્થાત્ શ્રી સદાશિવજીને શ્રી સતીજીના ત્યાગથી કાંઈ દુઃખ થયું નહિ. એ માટે વિનુઅધ કહેલ છે.

૩ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે-નિમ્નગાનાં યદ્યાગંગા દેર્વાનામચ્યુતો યથા । વૈષ્ણવાનાં યથા શમ્ભુઃ પુરાણાનામિ દન્તથા ॥ ૧ ॥

લીધું. તમે નિષ્કપટ^૧ પરમપાવન નિસ્સન્દેહ શ્રી રામ ભક્ત છો. ૧૧૪

चौ०—मैं जाना तुम्हार गुण शीला, कहौं सुनहु अब रघुपति लीला ॥

મુનુ મુનિ આજુ સમાગમ તોરે, કહિ ન જાઈ જસસુખ મન મોરે ॥ ૧ ॥

રામચરિત અતિ અમિત મુનીશા, કહિ ન સકાઈ શત કોટિ અહીશા ॥

તદાપિ યથા શ્રુતિ કહૌં બલ્લાની, સુમિરિ ગિરાપતિ પ્રભુ ધનુ પાની ॥ ૨ ॥

શારદ દારુ નારિ સમ સ્વામી, રામ સૂત્રધર અન્તર્યામી ॥

જેહિપર કૃપા કરાઈ જગ જાની, કવિ ઊર આજિર નચાવઈ બાની ॥ ૩ ॥

મળવુંદું સોઈ કૃપાલુ રઘુનાથા, વરણૌં વિશદ જાસુ ગુણગાથા ॥

परमरम्य . गिरिवर कैलास, सदा जहां शिव उमा निवास ॥ ४ ॥

મેં તમારા ગુણ, શીલ સકળ બાણી લીધા. હવે હું શ્રી રામ ચરિત્ર તમને કહું છું, તે સાવધાન મનથી સાંભળો. હે ભરદ્વાજ! તમારા સમાગમથી આજ જે મને આનન્દ થયો છે, તે કહી શકાતો નથી. ૧ હે મુનીશ્વર! શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર તો અત્યન્ત અપાર છે. તેને તો સો કરોડ શેષજી પણ પોતાનાં દીર્ઘ આયુષ્યમાં પણ કહી શકતા નથી. તો તે કહેવામાં માફ થું સામર્થ્ય છે? તોપણ જેવું કાંઈ મેં સાંભળ્યું છે, તે પ્રમાણે હું તમને વાણીપતિ, વાયસ્પતિ, વાગીશ, શાર્ગ્ગપાણી શ્રી-રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને કહું છું. ૨ કેમકે સરસ્વતી તો પરતન્ત્ર કાષ્ઠની પુતળીના સમાન છે. તેના સ્વામી શ્રી રામચન્દ્રજી અન્તર્યામી સૂત્રધાર છે. જેને પોતાના ભક્ત બાણીને જેના ઉપર કૃપા કરે છે, તેને કવી બનાવીને તેના હૃદયરૂપ આંગણમાં વાણી રૂપ કાષ્ઠ પુતળીને નચાવે છે, અર્થાત્ જેના ઉપર પ્રભુની કૃપા થાય છે, તેજ કવિ થઈ બન્ય છે, અને તેના હૃદયમાં સરસ્વતી વિરાજે છે. ૩ તે સ્વતન્ત્ર કૃપાળુ શ્રી-રઘુનાથ સ્વામીને પ્રણામ કરું છું, અને તેનાં ઉજ્જવળ ચરિત્રોનું વર્ણન કરું છું. મહા-રમણીય પર્વતોત્તમ કૈલાસ નામનો પર્વત કે જ્યાં સદેવ પાર્વતીજી સહુ શ્રી શિવજીનો નિવાસ છે. ૪

दोहा—सिद्ध तपोधन योगिजन, सुर किन्नर मुनिवृन्द ॥

बसहिं तहां सुकृती सकल, सेवहिं शिव सुखकन्द ॥ ११५ ॥

તે કૈલાસમાં સિદ્ધ, તપસ્વી અને યોગીજન, દેવ, કિન્નર અને મુનીશ્વરોનાં સમૂહ પોતાનાં પુણ્યોનાં ફળથી ત્યાં નિવાસ કરે છે, અને આનન્દ મૂળ શ્રી શિવજીનું સેવન^૨ કરે છે. ૧૧૫

૧ રહિત સમસ્ત વિકાર એ પદ્ધતી શ્રી શંકર અને શ્રી રઘુનાથજી એ બન્નેમાં ભેદ વિકારથી રહિત છે.

૨ સુખનાજળને વરસાવવા વાળા વૃદ્ધજી અર્થાત્ શિવજીને સેવી રહ્યા છે કે, કોઈ દિવસ શ્રી રામ-ચરણપી નળને વરસાવશે.

ષૌં-હરિ હર વિમુક્ત ધર્મરત નાહી, તે નર તહાં ન સ્વપ્નેહું જાહીં ॥

તોહિ ગિરિપર વટ ટિટપ વિશાલા, નિત નૂતન સુન્દર સર્વ કાલા ॥ ૧ ॥

ત્રિવિધ સમીર સુશીતલ છાયા, શિવ વિશ્રામ ટિટપ શ્રુતિ ગાયા ॥

એક વાર તોહિ તર પ્રભુ ગયઝ, તરુ વિલોકિ ઉર અતિમુક્ત ભયઝ ॥ ૨ ॥

નિજ કર દાસિ નાગ રિપુછાલા, વૈઠે સહજહિં શમ્ભુ કૃપાલા ॥

કુન્દ હન્દુ દર ગૌર શરીરા, ભુજ પ્રલમ્બ પરિધન મુનિચીરા ॥ ૩ ॥

તરુણ અરુણ અંબુજસમ ચરણા, નલ્યદ્યુતિ ભક્તદ્વયતમહરણા ॥

ભુજંગ ભૂતિ ભૂષણ ત્રિપુરારી, આનન શરદ ચન્દ્ર છાવિહારી ॥ ૪ ॥

જે મન્દબુદ્ધિ હરિ ભગવાનથી વિમુખ અને શ્રી શિવજીથી પણ વિમુખ છે, અને જેની ધર્મમાં પ્રીતિ નથી, તેવાઓ તે પર્વત ઉપર સ્વપ્નમાં પણ જતા નથી. તે પર્વતના ઉપર અતિ વિશાળ એક વડનું દિવ્ય વૃક્ષ છે કે, જે સર્વ કાળમાં સુન્દર અને નિત્ય નવીનજ રહે છે. ૧ જેની નીચે શીતળ, સુગન્ધ અને મન્દ પવન ચાલી રહે છે. અને અતિ શીતળ છાયા છે, તે શ્રી શિવજીનું વિશ્રામ વૃક્ષ છે. વેદોમાં વિખ્યાત છે. એકવાર શ્રી સદાશિવજી તેની નીચે ગયા, અને તે વૃક્ષને જોઈને મનમાં અતિ આનન્દ પામ્યા. ૨ પોતાનાજ હાથથી વ્યાઘ્રાંખર બિછાવીને સ્વાભાવિક પ્રસન્નતાથી કૃપાળુ શ્રી સદાશિવજી બેઠા. જેવું કોમળ ઉજ્જવળ મોગરાનું સુન્દર પુષ્પ અને જેવો પ્રકાશિત શીતળ ચન્દ્રમા તથા જેવો અતિ સુન્દર શ્વેત શંખ તેવુંજ છે સુન્દર ગૌર શરીર જેવું અને જટાઓનો મનોહર મુકુટ ધારણ કરેલ છે, અને મુનિ લોકોનાં ચીર, વલકળ વસ્ત્ર જેણે પહેર્યાં છે. ૩ નવીન અતિ પ્રકુદ્ધિલ અરુણ કમળના સમાન કોમળ ચરણ છે, જેના નખોની કાન્તિ પોતાના ભક્તોના હૃદયાન્ધકારને^૩ હરે છે, અને ત્રિપુરાસુરના શત્રુ શ્રી સદાશિવજી કે જેવું સાપ અને વિભૂતિજ વિભૂષણ છે, અને સુન્દર મુખ શરદ ચન્દ્રની કાન્તિનું હરણ કરે છે. ૪

દોહા-જટા મુકુટ સુરમરિત શિર, લોચન નલિન વિશાલ ॥

નીલકંઠ લાવણ્યનિધિ, સોહ બાલ વિધુ માલ ॥ ૧૧૬ ॥

જટા રૂપી મુકુટમાં શ્રી ગંગાજી વિરાજે છે, અને સુન્દર કમળના સમાન અતિ વિશાળ નેત્ર છે. નીલ જેનો કંઠ લાવણ્યનો નિધિ છે, અને બાલચન્દ્ર જેના લલાટપર બિરાજે છે.^૪ ૧૧૬.

૩ શ્રી પાર્વતીજીના હૃદયના મોહાન્ધકારને હરવાવાળા.

૪ શ્રી સદાશિવજીને લાવણ્ય નિધિ અર્થાત્ શોભાના સમુદ્ર કહ્યા તો સમુદ્રમાં તો અનેક રત્ન થાય છે, તો શ્રી સદાશિવજીની જટામાં ગંગા, કંઠમાં વિષ, અને લલાટમાં ચન્દ્ર, ચન્દ્રમાં અમૃત, અને કમળ સમાન લોચન છે, અને જેમ સમુદ્રમાં શેષજી તથા લક્ષ્મીજી છે, તેમ શ્રી શંકરમાં ભુજંગ અને વિભૂતિ છે.

ચૌ૦—બેઠે સોઈ કામરિપુ કૈસે, ધરે શરીર શાન્તરસ જૈસે ॥

પાર્વતી ભલ અવસર જાની, ગઈ શમ્ભુ પહૈ માતુ ભવાની ॥ ૧ ॥

જાનિ પ્રિયા આદર અતિકીન્હા, વામ ભાગ આસન હર દીન્હા ॥

બૈઠીં શિવ સમીપ હરણાઈ, પૂરબ જન્મ કથા ચિત આઈ ॥ ૨ ॥

પતિ હિય હેતુ અધિક અનુમાની; વિહૈસિ ઉમા બોલીં પ્રિય વાની ॥

કથા જો સકલ લોક હિતકારી, સોઈ પૂંછન ચહૈ શૈલકુમારી ॥ ૩ ॥

વિશ્વનાથ મમનાથ પુરારી, ત્રિભુવન મહિમા વિદિત તુમ્હારી ॥

ચર અરુ અચર નાગ નર દેવા, સકલ કરહિં પદ પંકજ સેવા ॥ ૪ ॥

આ પ્રકારે શાન્ત પદ્માસનસ્થ કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહનો નાશ કર્ત્તા શ્રી સદાશિવજી મહારાજ બેઠેલા કેવા શોભે છે કે, જાણે મૂર્તિવન્ત શાન્તરસજ છે. જ્યારે આ પ્રમાણે પ્રસન્ન ચિત્ત પોતાના પતિ શ્રી શિવજીને એકાન્તમાં બેઠેલા જોયા, ત્યારે મહાઉત્તમ, સુંદર અવકાશનો સમય જાણીને માતા શ્રી પાર્વતીજી તેમની પાસે ગયાં. ૧ શ્રી સદાશિવજીએ પોતાની પ્રિયા અર્ધાંગનાને આવેલ જોઈને મહા સન્માનથી સ્વાગત કરી અને પોતાના કાબા ભાગમાં તેમને બેસવાને આસન^૧ આપ્યું. પતિની આજ્ઞાનુસાર શ્રી શિવજીના વામભાગમાં પ્રસન્ન થઈને જેવાં શ્રી પાર્વતીજી બેઠાં^૨ કે તુરતજ પૂર્વ જન્મની કથાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. ૨ પતિના હૃદયનો પ્રેમ પોતાના ઉપર અધિક જાણીને મન્દહાસ્ય સહ અતિ વિનીત કોમળ વાણી શ્રી પાર્વતીજી બોલ્યાં. જે કથા સકળ લોકનું કલ્યાણ કરનારી છે, તે કથા મહા નમ્રતા પૂર્વક પૂછવા ઇચ્છતાં શ્રી પાર્વતીજી બોલ્યાં. ૩ હે વિશ્વનાથ ! હે મારા પ્રાણપતિ ! ! હે ત્રિપુરારી ! ! ! આપનો મહિમા વિશ્વ વિખ્યાત છે, અને ચરાચરજીવ, નાગ, મનુષ્ય અને દેવતા અર્થાત્ ત્રૈલોક્યવાસી સર્વ આપના ચરણ કમળોનું સેવન કરે છે. ૪

દોહા—પ્રભુ સમર્થ સર્વજ્ઞ શિવ, સકલ કલા ગુણધામ ॥

યોગ જ્ઞાન વૈરાગ્ય નિધિ, પ્રણત કલ્પતરુ નામ ॥ ૧૧૭ ॥

હે પ્રભુ ! આપ સર્વ પ્રકારે સમર્થ છો, સર્વજ્ઞ છો, કલ્યાણરૂપ છો. સકળ કળા અને ગુણના ધામ છો. યોગ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના નિધાન છો, અને પ્રણત કલ્પવૃક્ષ આપનું નામ છે; અર્થાત્ આપનું નામ શરણાગત પુરૂષોને માટે કલ્પવૃક્ષના સમાન સર્વ કામના પૂર્ણ કરવાવાળું છે. ૧૧૭

૧ આસન હર દીન્હા હર શબ્દ શ્રેય અર્થાત્ શંકરે આપ્યું, જે આસન હરી લીધું હતું તે આપ્યું.

૨ શ્રી શિવજીએ અનુમાનથી વિચાર્યું કે, આતું ચિત્ત શ્રી સદ્ગુનાયજ્ઞના ધ્યાન ઉપર છે, વા ચરિત્ર ઉપર છે.

૩ સકળ વિદ્યા શ્રી સદાશિવજીથી પ્રકટ થઈ છે.

ચૌ૦—જો મોપર પ્રસન્ન સુખરાશી, જાનિય સત્ય મોહિં નિજ દાસી ॥

તો પ્રભુ હરહુ મોર અજ્ઞાના, કહિ રઘુનાથ કથા વિધિ નાના ॥ ૧ ॥

જાસુ ભવન સુરતરુ તરહોઈ, સહકિ દરિદ્ર જનિત દુખ સોઈ ॥

શશિ ભૂષણ અસ ત્હદય વિચારી, હરહુ નાથ મમમતિ ભ્રમ ભારી ॥ ૨ ॥

પ્રભુ જે મુનિ પરમારથવાદી, કહાહિં રામ કહૈં બ્રહ્મ અનાદી ॥

શેષ શારદા વેદ પુરાના, સકલ કરહિં રઘુપતિ ગુણગાના ॥ ૩ ॥

તુમ પુનિ રામ નામ દિનરાતી, સાદર જપહુ અનંગ અરાતી ॥

રામ સો અવધ નૃપતિ સુતસોઈ, કી અજ અગુણ અલક્ષગતિ કોઈ ॥ ૪ ॥

હે આનન્દ નિધાન સ્વામી ! જે આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન છે, 'અને તનથી, મનથી તથા વચનથી મને આપની સત્ય દાસી બનેલા છો, તો હે પ્રભુ ! મારામાં જે અજ્ઞાન છે, તેને અનેક પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજીની કથા કહીને નાશ કરો. ૧ કેમ-કે જેનું ઘર કલ્પવૃક્ષની નીચે હોય, તે દારિદ્ર જનિત દુઃખ ને સહન કરી શકે ? હે ચન્દ્રભૂષણ સ્વામી ! આ પ્રમાણે હૃદયમાં વિચાર કરીને મારી બુદ્ધિના મહાભારી સન્દેહને દૂર કરો. હે નાથ ! જે પરમાર્થવાદી એટલે શુક્ર, વાલ્મીકિ અને પરાશરાદિ મુનિ, અને શેષ, સરસ્વતી, વેદ અને પુરાણ એ સર્વ શ્રી રામને અનાદિ બ્રહ્મ કહે-છે, અને સદા શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદનું ગાયન કરયા કરે છે. ૩ અને હે કામ-રિપુ ! આપ પણ અહુર્નિશ આદરપૂર્વક શ્રી રામનામનો જપ કરો છો. તે રામ અયો-ધ્યાધિપતિ રાજા દશરથના પુત્ર છે ? કે અજન્મા, ત્રિગુણાત્મક, અને અલક્ષગતિ કોઈ અન્યજ ઈશ્વર છે. ૪

દોહા—જો નૃપતનય તો બ્રહ્મ કિમિ, નારિ વિરહ મતિ મોરિ ॥

દેખિ ચરિત મહિમા સુનત, ભ્રમિત બુદ્ધિ અતિ મોરી ૧૧૮

જે રાજા દશરથનાજ પુત્ર રામ છે, તો બ્રહ્મ શી રીતે થઈ શકે ? અને જે તેને બ્રહ્મ માનવામાં આવે તો, જેમ સૂર્યમાં અન્ધકારનો સંભવ નથી, તેમ વિશુદ્ધ વિજ્ઞાન ધન સ્વરૂપ બ્રહ્મમાં અજ્ઞાન અસંભવ છે. તો સ્ત્રીના વિયોગમાં તેની બુદ્ધિને બ્રમ શી રીતે થાય ? તેના ચરિત્રો જોઈને અને તેના મહિમાને સાંભળીને મારી બુદ્ધિને મહા બ્રમ થાય+ છે. ૧૧૮

ચૌ૦—જો અનીહ વ્યાપક વિમ્બ કોઝ, કહહુ બુઝાઈ નાથ મોહિં સોઝ ॥

૪ શ્રી પાર્વતીજીને મતિ બ્રમનો તાપ છે, તેને શાન્ત કરવાને માટે શશિભૂષણ કહેલ છે; કેમકે ચન્દ્રમા શીતતા કરે છે.

+ જે શ્રી રામચન્દ્રજી રાજના પુત્ર છે. તો બ્રહ્મ શી રીતે છે ? અને નારિના વિરહથી તેની બુદ્ધિ કેમ વિહ્વળ થઈ ગઈ. મેં તેનું આબું ચરિત્ર જોયું છે, અને તેનો મહિમા તો આપ અને શેષાદિદેવી એવા સાંભળું છું કે, મારી બુદ્ધિ અતિ ભ્રમિત થઈ જાય છે.

અજ્ઞ જાનિ રિસિ જાનિ ડરઘરહુ, જેહિવિધિ મોહ મિટૈ સોઝ કરહુ ॥ ૧ ॥

મૈં બન દીસ રામ પ્રભુતાઈ, અતિભય વિકલ ન તુમહિં સુનાઈ ॥

તદપિ મલિન મન બોધ ન આવા, સો ફલ મલીમાંતિ મૈં પાવા ॥ ૨ ॥

અજહૂં કહુ સંશય મન મોરે, કરહુ કૃપા વિનવઝૈં કરજોરે ॥

પ્રભુ તવ મોહિં વહુ માંતિ પ્રવોધા, નાથ સો સમુક્ષિ કરહુ જનિકૌધા ॥૩ ॥

તવ કર અસ વિમોહમોહિં નાहीं, રામ કથા પર રુચિ મન માર્હી ॥

કહહુ પુનીત રામગુણ ગાથા, ભુજગરાજ ભૂષણ સુરનાથા ॥ ૪ ॥

અને જે ચેષ્ટારહિત, વિશ્વવ્યાપક બ્રહ્મ, દશરથ પુત્રથી ભિન્ન વિભુરામ કોઈ અન્ય છે? હે નાથ ! મારા સન્દેહના નિવારણ નિમિત્ત તે પણ કહો. મને અજ્ઞાનિ જાણીને આપ મનમાં જરાપણ કોધ લાવશો નહિ, અને જે પ્રકારે માફ અજ્ઞાન મટે તે ઉપાય કરો. ૧ કેમકે મેં મારા પૂર્વ જન્મમાં વનને વિષે શ્રી રામની પ્રભુતા જોઈ હતી; પરંતુ આપના ભયથી વિહ્વળ થવાને લીધે આપને સંભળાવી નહિ; તોપણ મારા મલીન મનમાં બોધ ન થયો, તેનું ક્ષણ મેં સારી રીતે ભોગવ્યું. ૨ હજી પણ તેનો જરા જરા સંશય મારા મનમાં છે; માટે આપ કૃપા કરીને નિવારણ કરો. હું હાથ જોડીને આપની વિનતિ કરું છું. હે નાથ ! તે સમય આપે મને બહુ પ્રકારે સંભળાવી હતી, તે વાર્તાનું સ્મરણ કરીને મારા ઉપર કોધ કરશો નહિ. ૩ કેમકે તે સમય સમાન અસાધ્ય અજ્ઞાન હવે મારામાં નથી. હવે મારા મનમાં શ્રી-રામચન્દ્રજીની કથા ઉપર મહા રૂચી છે. માટે હે ભુજંગરાજ ભૂષણ ! દેવેશ્વર સ્વામી ! પરમપાવન શ્રી રામચન્દ્રજીના શુભોની કથા મને કહો. ૪

દોહા—વન્દૌં પદ ધરિ ધરણિ શિર, વિનય કરૌં કર જોરિ ॥

વર્ણહુ રઘુવર વિશદ યશ, શ્રુતિ સિદ્ધાંત નિચોરિ ॥ ૧૧૧ ॥

હું પૃથિવી ઉપર મસ્તક રાખીને આપના ચરણકમળોનું વન્દન કરું છું, અને હાથ જોડી વિનતિ કરું છું કે, આપ શ્રી રઘુનાથજીનાં ઉજ્જવળ ચરિત્ર વેદોના સિદ્ધાન્તનો સારાંશ, મારા મહામોહના નિવારણાર્થ વર્ણન કરો. ૧૧૬

ચૌ—યદપિ યોષિતા અન અધિકારી, દાસી મન ક્રમ વચન તુમ્હારી ॥

ગૂઠૌ તત્ત્વ ન સાધુ દુરાવહિં, આરત અધિકારી જહૂં પાવહિં ॥ ૧ ॥

અતિ આરત પૂંછૌં સુરરાયા, રઘુપતિ કથા કહહુ કરિ દાયા ॥

પ્રથમ સો કારણ કહહુ વિચારી, નિર્ગુણ બ્રહ્મ સગુણ વપુધારી ॥ ૨ ॥

પુનિ પ્રભુ કહહુ રામ અવતારા, બાલ ચરિત પુનિ કહહુ ઉદારા ॥

કહહુ યથા જાનકી વિવાહા, રાજ્ય તજા સો દૂષણ કાહા ॥ ૩ ॥

વન વસિ કીન્હેડ ચરિત અપારા, કહહુ નાથ જિમિ રાવળમારા ॥

રાજ્ય વેઠિ કીન્હી બહુ લીઝા, સકલ કહહુ શંકર સુખશીલા ॥ ૪ ॥

જે કે હું સી છું. એ માટે એ વાતની અધિકારિણી^૧ નથી; તો પણ હે પ્રભુ ! મન, કર્મ અને વચનથી આપની દાસી જે હું તેને તો કહેવીજ પડશે; કેમકે સત્પુ-રુષોનો એ સ્વભાવ છે કે, જ્યારે તેઓને આર્ત અધિકારી મળેછે, ત્યારે તેઓ મહાગૂઢ તત્ત્વને પણ ગુપ્ત રાખતા નથી. ૧ હે સુરસજ ! હું અધિકારી તો નથી; પરંતુ અત્યંત આર્ત થઈને પૂછું છું, માટે કૃપા કરીને મને શ્રી રામચન્દ્રજીની કથા કહો. પ્રથમ તો વિચારીને મને એ કારણ કહો કે, નિર્ગુણ પ્રદ્યો સગુણ સ્વરૂપ કેમ ધારણ કર્યું ? ૨ પછી હે પ્રભુ ! શ્રી રામચન્દ્રજીના અવતારની કથા કહો. પછી તેનાં ઉદ્ધાર બાળ ચરિત્ર કહો. ત્યારપછી જે પ્રમાણે શ્રી સીતાજીને પરણ્યા, તે વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરો. અને પિતાના અભિમત જે યુવરાજ્ય તેનો ત્યાગ કર્યો, તેમાં શું દ્વંષણ હતું ? તે કહો. ૩ પછી વનમાં વાસ કરીને જે અપાર^૨ ચરિત્ર કર્યાં તે કહો, અને તે ઉપરાન્ત જે પ્રમાણે લંકેશ્વર રાવણને શી રીતે માર્યો તે વિસ્તાર સહ વર્ણન કરો. અને રાજ્યગાદી ઉપર બેસીને જે અનેક લીલા કરી તે હે^૩ શુભશીલ શંકર સ્વામી ! સકળ મને કહો. ૪

દોહા-બહુરિ કહહુ કરુણા યતન, કીન્હ જો અચરજ રામ ॥

પ્રજા સહિત રઘુવંશ મણિ, કિમિ ગવને નિજધામ ૧૨૦

હે કૃષ્ણા નિધાન ! શ્રી રામચન્દ્રજીએ જે જે આશ્ચર્યકારી કામ કરેલ છે, તે સર્વ મને કહો. અને રાજ કર્યા પછી સકળ પ્રજા સહ શ્રી રઘુનાથજી નિજધામમાં શી રીતે પધાર્યા, તે પણ કહો. ૧૨૦

ચૌ-પ્રભુ કહહુ સો તત્ત્વ વલ્લાની, જોહ વિજ્ઞાન મગન મુનિ જ્ઞાની ॥

ભક્તિ જ્ઞાન વિજ્ઞાન વિરાગા, પુનિ સબ વરણવું સહિત વિભાગા ॥ ૧ ॥

ઔરૌ રામ રહસ્ય અનેકા, કહહુ નાથ અતિ વિમલ વિવેકા ॥

જો પ્રભુ મૈ પૂછા નહિ હોઈ, સોડ દયાલુ રાખહુ જનિ ગોઈ ॥ ૨ ॥

તુમ ત્રિભુવન ગુરુ વેદ વલ્લાના, આન જીવ પામર કા જાના ॥

પ્રશ્ન ઉમાકે સહજ સુહાએ, છલ વિહીન મુનિ શિવ મનમાએ ॥ ૩ ॥

હર હિય રામચરિત સબ આએ, પ્રેમ પુલકિ લોચન જલ છાએ ॥

શ્રીરઘુનાથ રૂપ ઝર આવા, પરમાનન્દ અમિત સુખપાવા ॥ ૪ ॥

હે પ્રભુ ! પછી મને એ તત્ત્વનું વર્ણન કરીને કહો કે, જે તત્ત્વજ્ઞાનમાં જ્ઞાનીમુનિ

૧ શ્રીઓને વેદ સિદ્ધાન્ત સાંભળવાનો અધિકાર નથી; પરંતુ હું તો આપની દાસી મન, વચન અને કર્મથી છું, તેથી અધિકારી છું.

૨ જે ચરિત્રને જોઈ પૂર્વ જન્મમાં પાર્વતીજીને બ્રહ્મચર્યો હતો, તે અપાર ચરિત્ર.

૩ શુભશીલા એટલે સુંદર હે ભાવના જેની, એ લીલા અને શંકરનું વિશેષણ છે.

સદા તલ્લીન રહેછે. પછી જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય તે સર્વ પૃથક્ પૃથક્ વિભાગ સહિત વર્ણન કરીને કહેા. ૧ હે નાથ ! અન્ય પણ જે શ્રી રામચન્દ્રજીનાં અ-નેક રહસ્યછે,* તે સર્વ મને કહેા, કે જેથી અત્યન્ત નિર્મળ જ્ઞાન થઈ જાય. હે પ્રભુ ! અન્ય પણ જે કાંઈ મારા પૂછવામાં બાકી રહી ગયું હોય; અર્થાત્ મેં જે આપને પૂછ્યું ન હોય; તે પણ હે દયાળુ ! કૃપા કરીને કહેજો. ગુપ્ત રાખશો નહિ. ૨ એ વાત વેદ પણ કહે છે કે, આપ ત્રેલોક્યના ગુરૂછો. આપ વગર અન્ય પામર તુચ્છ જીવ આ વાતને શું જાણે ? શ્રીપાર્વતીજીનાં આવાં સ્વાભાવિક શોભાયમાન નિષ્કપટ પ્રશ્નો સાંભળીને શ્રીશિવજીના મનને બહુ સાડું લાગ્યું. ૩ શ્રીસદાશિવજીના હૃદયમાં શ્રીરામચન્દ્રજીનાં સકળ ચરિત્રનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. પ્રેમથી શરીર રેમાંચિત્ થઈ ગયું. નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. અને શ્રી શિવજીના હૃદયમાં શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્વરૂપ આવ્યું; જેથી પરમાનન્દ અને અપ્રમાણ સુખ પામ્યા. ૪

દોહા-મમ ધ્યાન રસ દણ્ડ યુગ, પુનિ મન બાહર કીન્હ ॥

રઘુપતિ ચરિત મહેશ તવ, હર્ષિત વરણે લીન્હ ॥ ૧૨૧ ॥

જે ઘડી પર્યન્ત તો શ્રીસદાશિવજી ધ્યાનમાં મગ્ન રહ્યા, પછી મનને બાહાર કર્યું, અને આનંદિત થઈને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર વર્ણવવા લાગ્યા. ૧૨૧

ચૌ-ઝૂંઠૌ સત્ય જાહિ બિનુ જાને, જિમિ મુજંગ બિનુ રઝુ પહિંચાને ॥

જેહિ જાને જગ જાઈ હિરાઈ, જાગે યથા સ્વપ્ન ભ્રમ જાઈ ॥ ૧ ॥

વંદૌં બાલરૂપ સોઈ રામૂ, સવ વિધિ સુલભ જપત જેહિ નામૂ ॥

મંગલ ભવન અમંગલ હારી, દ્રવૌ સો દશરથ અભિર વિહારી ॥ ૨ ॥

કારિ પ્રણામ રામહિં ત્રિપુરારી, હર્ષિં સુધા સમ ગિરા ઉચારી ॥

ધન્ય ધન્ય ગિરિરાજ કુમારી, તુમ સમાન નહિં કોડ ઉષકારી ॥ ૩ ॥

પૂછેહુ રઘુપતિ કથા પ્રસંગા, સકલ લોક જગ પાવાનિ ગંગા ॥

તુમ રઘુવીર ચરણઅનુરાગી, કીન્હેડ પ્રશ્ન જગત હિત લાંગી ॥ ૪ ॥

(પ્રથમ ભગવચ્ચરિત્રના મંગળાચરણમાં પાર્વતીજીના સમસ્ત સન્દેહને નિ-વારણ કરતા, પોતાના ઇષ્ટદેવ બાળરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરે છે.) જે મં-ગળભૂર્તિ મારા સ્વામી કે જેને જાણ્યા વગર અસત્યમાં પણ સત્યનો આભાસ થઈ જાય છે, જેમ રજ્જુમાં સર્પનો ભ્રમ વગર જાણ્યે થાય છે, અર્થાત્ જ્યાં સુધી આ જીવ મારા સ્વામીને જાણતો નથી ત્યાં સુધી આ સંસાર તેને બન્ધન છે.^૨ અને જ્યારે

* અન્ય પણ રામ રહસ્ય અર્થાત્ ગુપ્ત લીલા કે જેને રામ જાણે છે. વા જેને તે જાણાવે. તે જાણે કેમકે યથા લક્ષ્મણ હુ યદ મેદેન જાના, જા કહુ ચરિત કીન્હ ભગવાના ઇલાદ રહસ્ય.

૧ એ પાર્વતીજીની સમીપ છે.

૨ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે-તાવદ્રાગાદ્યસ્સતે નાસ્તાયત્કારા ગૃહં ગૃહં । તાવન્મોહાંધ્રિનિગડં યાવ-સ્ફુજનતેજનાઃ ॥ ૧ ॥

મારા સ્વામીનો વૈભવ જાણી લે છે, ત્યારે તો આ સંસારસાગર તેને મૃગતૃષ્ણાના જળ સમાન થઈ જાય છે, જેમ જાગવાથી સ્વપ્નનો ભ્રમ જાતો રહે છે. ૧ તે મારા સ્વામી બાળરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજીને હું અભિવન્દન^૩ કરું છું. જેનું નામ જપતાંજ સકળ સિદ્ધિ સુલભ થઈ જાય છે. અને જે સકળ અમંગળોના હર્તા અને મંગળ-ભવન વિશ્વમાં વિખ્યાત^૪ છે. તે સ્વામી ચક્રવર્તિ રાજાધિરાજ દશરથ મહારાજનાં કન્યન મણિ જડિત સુંદર આંગણામાં વિહાર કરનારા મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો. ૨ આ પ્રમાણે ત્રિપુરમર્દન શ્રીશિવજી, શ્રીરામચન્દ્રજીને નમસ્કાર કરીને પ્રસન્ન મનથી અમૃતના સમાન અતિમધુર મનોહર વાણી બોલ્યા કે-હે પાર્વતી ! તમે જગત્માં મહાધન્ય છો. તમારા સમાન અન્ય કોઈ પણ ઉપકારી નથી. ૩ કેમકે તમે ગંગાના સમાન સકળ સંસારને પાવન કરનાર શ્રી રામચન્દ્રજીની કથાનો પ્રસંગ પૂછ્યો છે. તમે શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોના પરમ પ્રેમી ભક્ત છો, તમે જે આ પ્રશ્ન કરેલ છે, તે કેવળ જગત્ના હિતાર્થને માટે કરેલ છે. ૪

દોહા-રામ કૃપાતે પાર્વતિ, સ્વપ્નેહુ તવ મન માર્હિ ॥

શોક મોહ સંદેહ અપ, મમ વિચાર કહુ નાર્હિ ॥ ૧૨૧ ॥

હે પાર્વતી ! હું તો મારા વિચારથી એમ જાણું છું કે, શ્રી રામચન્દ્રજીની કૃપાથી તમારા મનમાં સ્વપ્ને પણ શોક, મોહ, સંદેહવા ભ્રમ કાંઈ પણ નથી. ૧૨૨

ચૌ-તદપિ અશંકા કીન્હેડ સોઈ, કહત સુનત સવ કર હિત હોઈ ॥

જિન હરિ કથા સુની નહિ કાના, શ્રવર્ણરન્ધ્ર અહિમવન સમાન ॥૧॥

નયનન સન્ત દરશ નહિ દેલા, લોચન મોરપંચ કર લેલા ॥

તે શિર કટુ તૂમરિ સમ તૂલા, જે ન નમત હરિ ગુરુ પદ મૂલા ॥ ૨ ॥

જિન હરિભક્તિ હૃદય નહિ આની, જીવત શવ સમાન તે પ્રાની ॥

જે નહિ કર્હિ રામ ગુણ ગાના, જીહ સુ દાદુર જીહ સમાના ॥ ૩ ॥

કુલિશ કઠોર નિઠુર સોઈ છાતી, સુનિ હરિ ચરિત ન જો હરષાતી ॥

ગિરિજા સુનહુ રામકર લીલા, સુરહિત દનુજ વિમોહન શીલા ॥ ૪ ॥

જે કે તમારા હૃદયમાં કાંઈ પણ શંકા નથી; તો પણ તમે શંકાના મિષથી ભગવત્ કથા પુછી, કે જે કહેવાથી તથા સાંભળવાથી શ્રોતા તથા વક્તા સર્વનું કલ્યાણ થાય છે. જેણે હરિ કથા પોતાના કાનોથી સાંભળી નથી, તેનાં કર્ણરંધ્રોને, હે પાર્વતી ! સર્પોના શકડાના સમાન જાણો. ૧ જેણે ભગવજ્જંગમ વિમાનરૂપ સન્તજનોનાં

૩ એ શંકરના સમીપ છે, ૪ જેનાં ચરિત્ર સાંભળવાથી અને નામ જપવાથી આ જીવને જે જે વિધિ જોઈએ, તે તે સર્વ સુલભ થઈ જાય છે; અથવા તેજ રામ સર્વ પ્રકારે સુલભ થઈ જાય છે, તે બાળરૂપ રામને નમસ્કાર કરે છે.

૫ મંગલં મગવાન વિષ્ણુ મંગલં ગરુડધ્વજઃ । મંગલં પુન્ડરીકાક્ષ મંગલાયતનો હરિઃ ॥

આદર સહુ દર્શન કરયાં નથી, તેનાં નેત્ર મયૂર પક્ષની ચન્દ્રિકાના સમાન કેવળ નામ-
ધારકજ છે.^૧ જે ભગવત્ ભાગવત્ આચાર્યોનાં ચરણ મૂળને નમતા નથી, તે મસ્ત-
કેાને કડવાં તુંબડા સમાન બાણેા. ૨ હે પાર્વતી ! જેઓ ભગવદ્ ભક્તિ હૃદયમાં
લાવતા નથી. તે જીવતે મૂવા સમાન છે. જે જીવવા શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણોનું ગાન
કરતી નથી, તે જીવવાને દેડકાની જીવવાના સમાન બાણેા. ૩ જે ભગવચ્ચરિત્ર સાંભ-
ળી હર્ષ ન પામે, તે નિકુર છાતીને વજનાથી કઠોર બાણુવી. હે પાર્વતી ! સાંભળેા.
ભગવદ્લીલા અતિ વિચિત્ર છે. જેમ સ્વાતિની વૃષ્ટિ સમુદ્ર અને માનસરોવરની
છીપેામાં મુક્તા અને કેળેામાં કર્પૂર ઉત્પન્ન કરે છે, અને સર્પેામાં વિષને વધારે છે^૨
તેમ જે દેવસર્ગ સમ્ભૂત જીવ છે, તેને તો હિતરૂપી છે, અને જે આસુરી સર્ગ સંભૂત
જીવ છે, તેને મોહવર્દ્ધની છે, તે શ્રી રામચન્દ્રજીની લીલા કહુંછું, તે સાંભળેા. ૪

દોહા—રામકથા સુરધેનુ સમ, સેવત સવ સુખદાનિ ॥

સન્ત સમા સુર લોક સમ, કોન સુન અસજાનિ ॥ ૧૨૩ ॥

રામકથા કામધેનુના સમાન સેવન કરવાથી સકળ સુખની દાતાછે, અને સ-

૧ ભાગવત્માં કહ્યું છે કે—વ્યાલાલય દુમાવૈતે ત્વરિક્તા સ્તર્ષ મંપદઃ । યે ગૃહા સ્તીર્ય પાદીય પાદ-
તીર્ય વિવર્જિતાઃ ॥

૨ વિષ્ણુ ધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે કે—દ્વિવિધો ભૂતસર્ગોય દૈવ આસુર એવચ । વિષ્ણુભક્તિ પરોદૈવો
વિપરીત સ્તદાસુરઃ ॥ ગીતાજીમાં પણ કહ્યું છે કે—દ્વૌભૂત સર્ગો લોકેસ્મિન્ દૈવ આસુર એવચ ।
અર્થાત્ જે પ્રકારના જીવેાના સર્ગ છે. એક દૈવી અને બીજેા આસુરી, જે વિષ્ણુ ભક્તિ પરાયણ છે તે
દૈવી સર્ગ સંભૂત છે અને જે તેનાથી વિપરીત છે તે આસુરી સર્ગ સંભૂત છે. આ પૃથિવી લોક સમ્પ-
ન્ધી મનુષ્યાદિ યોનિયેામાં દેવ અને અસુર એ બે પ્રકારની પ્રાણી માત્રની સૃષ્ટિ રચના છે, અર્થાત્ દેવ
અને અસુર તેથી બિન્ન સંસારમાં કોઇપણ યોનિ વા દેહ ધારી નથી.

ભાવાર્થ—જે કે સૃષ્ટિના અનેક ભેદ છે; તેપણુ તે સર્વ દેવ અને અસુર એ બન્નેમાં અન્તર્ગત થઇ
જાય છે. જેમકે ઋષિ, મહર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ, દેવર્ષિ, રાજર્ષિ, ગુપ્તર્ષિ, દેવ, પિતૃ, જ્ઞાની, યોગી, ધ્યાનશીલ,
પુણ્યાત્મા, ધર્માત્મા, આસ્તિક, આર્ય, પુણ્ય, ધર્મ, દિવસ, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ, ન્યોતિઃ, પ્રકાશ, અને
સત્વગુણુ ઇત્યાદિ સાર્થક નામ ધારી સર્વ દેવકોટિસ્થ અને અસુર, દૈત્ય, રાક્ષસ, પિશાચ, હિન્સક,
મધ્ય, માંસાશી, શ્દ્ર, ર્લેચ્છ, અજ્ઞાની, મૂર્ખ, પાપી, અધર્મી, નાસ્તિક, અનાર્ય, પાપ, અધર્મ, અન્ધ-
કાર, રજેગુણુ, તમેગુણુ, રાત્રિ, મેઘ, જળ, પૃથિવી, સંકર, અત્યજ, પતિત અને મહાપાતકી આદિ
સાર્થક નામ ધારી સર્વ અસુર કોટિસ્થ છે. તે બન્નેની અંકે કોટિમાં પણ ન્યૂનાધિક અવાન્તર ભેદ
હોવાથી સુખ, દુઃખ પ્રતિષ્ઠાદિની ન્યૂનાધિકતા પણ ગુણુ કર્માનુસારજ થાય છે. સામાન્ય રીતે અસુર
કોટિસ્થ પ્રાણીયોની અપેક્ષાથી દેવ કોટિસ્થ પ્રાણી અધિકાંશ દુઃખોથી બચે છે અને દેવતાઓમાં જે ઉચ્ચ-
કક્ષાના લોક અભયાદિ પૂર્વોક્ત દેવ સમ્પત્તિમાં વિશેષ તત્પર રહે છે તે વિદેહ મુકિતને પણ પ્રાપ્ત થાયછે.
અને અસુર પણ પોતાના સમુદાયમાં નિકૃષ્ટોની અપેક્ષાથી હિતમાધિકારી થાય છે; પરન્તુ તેમ થવાથી
પણુ દેવકોટિની અપેક્ષા અસુરોની પ્રશંસા, પ્રતિષ્ઠા અધિક થવી સમ્ભવે નહિ. જેમકે કોઈ ચર્મકાર
વાદેડ આદિ પોતાના સમુદાયમાં પ્રતિષ્ઠિત થયા છતાં પણ જાત્યન્તરની અપેક્ષાથી પ્રતિષ્ઠિત થઈ શકતો
નથી. જેમ ક્ષળ ભોગને માટે અસુર સમુદાયમાં આવેલ કોઈ દેવ અધિક દુઃખ પામે, તેમ દેવસમુદાયમાં
આવેલ અસુર પણ વિશેષ દુઃખના ભાગી થાય છે, અને દેવતાઓને પીડિત કરે છે. અને પરસ્પર લડાઇ,
વેર તથા વિરોધ, પથ્ય કરે છે.

તોની સુન્દર સભા કે જેને દેવલોક અમરાવતીના સમાન જાણીને આસુરી સર્ગ વગર એવો કોણ છે કે જે ન સાંભળે; અર્થાત્ જ્યાં આ કથા રૂપી કામધેનુ રહે છે. જેમ કામધેનુ સુર લોકમાં છે, તેમ અહિં સંત સભારૂપી સુર લોક છે. આસુરી સર્ગ તો ૧૫-જાણના ઉત્કર્ષને સહન કરી શકતો નથી. ૧૨૩

ચૌ-રામકથા સુન્દર કરતારી, સંશય વિહંગ ઉઢાવન હારી ॥

રામકથા કલિ વિટપ કુઠારી, સાદર સુનુ ગિરિરાજ કુમારી ॥ ૧ ॥

રામ નામ ગુણ ચરિત સુદાયે, જન્મ કર્મ અગણિત શ્રુતિ ગાયે ॥

યથા અનન્ત રામ ભગવાના, તથા કથા કીરતિ ગુણ નાના ॥ ૨ ॥

તદપિ યથા શ્રુતિ જસમતિ મોરી, કહિહૌં દેશિ પ્રીતિ અતિંતોરી ॥

ઉમા પ્રશ્ન તવ સહજ સુહાર્દ, સુખદ સન્ત સમ્પત મુહિં ભાર્દ ॥ ૩ ॥

એક વાત નહિં મોહિં સુહાની, યદપિ મોહવશ કહેડ ભવાની ॥

તુમ જો કહા રામ કોડ આના, જેહિ શ્રુતિ ગાવ ધરહિં મુનિધ્યાના ॥ ૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રની કથા સન્દેહરૂપ પક્ષીઓને ઉડાડવા વાળી સુન્દર હાથની તાળી જેવી છે; અર્થાત્ જેમ તાળીનો શબ્દ સાંભળવાથી પક્ષી ઉડી જાય છે, તેમ શ્રીરામ-કથા સાંભળવાથી સન્દેહ નિવૃત્ત થઈ જાય છે. હે પાર્વતી ! શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા કળિયુગરૂપી વૃક્ષને કાપવાને માટે સાક્ષાત્ કુહાડીના સમાન છે. એ માટે તમે આદરપૂર્વક સાંભળો. ૧ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં નામ, ગુણ તથા શોભાયમાન ચરિત્ર તથા જન્મ અને કર્મ અપાર છે. તે વેદે વર્ણવેલ છે. જેમ ભગવાન શ્રી રામચન્દ્રજી અનન્ત રૂપ છે, તેમ તેની કથા, કીર્તિ અને ગુણ પણ અનન્ત છે. ૨ તો પણ જેવું મેં સાંભળેલ છે, અને જેવી મારી બુદ્ધિ છે, તે અનુસાર તમારી અતિશય પ્રીતિ બોધને કહીશ. હે પાર્વતી ! તમારાં પ્રશ્ન સ્વાભાવિક સુન્દર, સુખદાયી, સત્યરૂપોને પરમમાનનીય અને મારા મનને રચીકર છે. ૩ હે ભવાની ! તમે જે એક વાત કહી, તે તો મને જરા પણ રચિ નહિ, તમે પછી ગમે તો તે વાત અજ્ઞાન વશ કરી હશે, તમે જે એ કહ્યું હતું કે રામ, દશરથના પુત્ર છે વા કોઈ તેનાથી પર અન્ય છે. જે દશરથનન્દનના મહિમાને સકળ વેદ ગાય છે, અને શુક, સનકાદિક મુનિવર્ય સદા ધ્યાન ધરે છે. ૪

દોહા-કહિં સુનહિં અસ અધમ નર, ગ્રસે જો મોહ પિશાચ ॥

પાષણ્ડી હરિપદ વિમુખ, જાનહિં શૂંઠ ન સાંચ ॥ ૧૨૪ ॥

હે પાર્વતી ! એવી વાત તો નીચ પુરૂષો કથે છે, અને સાંભળે છે, કે જે મોહરૂપ પિશાચથી ગ્રસાયલા છે. પાષાંડી છે, હરિના ચરણથી વિમુખ છે, અને જે સત્યાસત્ય સમજતા નથી. અથવા બુદ્ધિ દેહાદિકનું તો જ્ઞાન છે, અને સત્ય જે આત્મા તેનું જ્ઞાન નથી, અથવા પાષાંડી ભગવચ્ચરણારવિન્દોથી વિમુખ છે, કે જેને સત્યાસત્ય વા પાપ, પુણ્યનું કોઈ પણ જ્ઞાન નથી. ૧૨૪

ચૌ૦—અણ અકોવિદ અન્ધ અભાગી, કાઈ વિષય મુકુર મનલાગી ॥

લમ્પટ કપટી કુટિલ વિશેષી, સ્વપ્નેહુ સન્ત સમા નહિ દેખી ॥ ૧ ॥

કહાઈ તે વેદ અસમ્મત બાની, જિનહિ ન સૂઝ લાભ નહિ હાની ॥

મુકુર મલિન અરુ નચન વિહીના, રામરૂપ દેખાઈ કિમિ દીના ॥ ૨ ॥

જિનકે અગુણ ન સગુણ વિવેકા, જલ્પાઈ કલ્પિત વચન અનેકા ॥

હરિમાયા વશ જગત ભ્રમાહીં, તિનહિ કહત કહુ અઘટિત નાહીં ॥ ૩ ॥

વાતુલ ભૂત વિવશ મતવારે, તે નાહિં બોલાઈ વચન સંભારે ॥

જિન કૃત મહા મોહ મદપાના, તિનકર કહા કરિય નહિ કાના ॥ ૪ ॥

જે મૂર્ખ છે, જેને કોઈ વાતનો વિવેક નથી, જેને બુદ્ધિરૂપ નેત્ર^૧ નથી, અભાગી છે, અને જેના મનરૂપ દર્પણ ઉપર વિષયરૂપ કાળજી લાગ્યું હોય છે, જે સ્ત્રી લમ્પટ છે, કપટી અને મહા કુટિલ છે, અને જેણે સ્વપ્નમાં પણ સત્યરૂપોની સલા નિરખી નથી. ૧ તથા જેને લાલ હાનિની ખબર પડતી નથી, તેઓ વેદ વિરુદ્ધ વાણી કહે છે. જેનું મન રૂપી દર્પણ^૨ મલિન છે અને જેને જ્ઞાનરૂપ નેત્ર નથી, તે પામરજીવ પ્રભુના સ્વરૂપને શી રીતે દેખી શકે^૩ ! ૨ જેને અગુણ અને સગુણનો વિવેક નથી, અને જે કપોલ કલ્પિત અનેક પ્રકારનાં વચન બોલે છે, તથા જે પ્રભુની માયાને વશ થઈને જગતમાં ભ્રમણ કરે છે, તે લોકો જે કાંઈ કહે, તે તેમાં કાંઈ અસંભવ નથી. ૩ કેમકે જે સન્નિપાતી, ભૂતના વિશેષ વશમાં પડે અને જે મદપાન કરીને મસ્ત થઈ જાય છે, તે કદિપણ સંભાળીને વચન બોલતા નથી, પણ જે મોહોડામાં આગ્યું તે બકી દીધું; એ પ્રમાણેજ જેણે મહામોહરૂપ મહીરાતું પાન કરેલું છે, તેવાઓ જે કાંઈ બોલે, તે તે સાંભળવુંજ નહિ. ૪

સો૦ અસ નિજ હૃદય વિચારિ, તજિ સંશય ભજ રામપદ ॥

સુનુ ગિરિરાજ કુમારિ, ભ્રમ તમ રવિકર વચન મમ ॥ ૧૬ ॥

હે પાર્વતી ! તમે તમારા મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, સંશયનો ત્યાગ કરી, શ્રી રામચન્દ્રના કોમળ પદપંકજનું ભજન કરો. અને ભ્રમરૂપી અન્ધકારને મટાડવાને માટે સાક્ષાત્ સૂર્યનાં કિરણોનાં સમાન મારાં વચન સાંભળો. ૧૬

૧ સુન્દર હાથની તાળી એ માટે છે કે, જે બંને હથેલી બરાબર બેસે તે સાચો અવાજ થાય છે અને દુબટ પક્ષી ઉડી જાય છે; તેમજ કથાનો વક્તા અને શ્રોતા બરાબર હોય, તે સંશય રૂપી પક્ષી ઉડી જાય છે.

૨ અને કહે છે કે—રામઃ સત્ય પરબ્રહ્મ રામાત્મિકચિન્નવિધતે । તેથી પર અન્ય પરમેશ્વર બધા ક્યાંથી આવ્યો. ?

૩ શ્રુતિ સ્મૃતિ ઉભૌ નેત્રૌ બ્રાહ્મણાનાં પ્રકીર્તિતઃ । એકેન વિકલઃ કાળો દ્વાબ્યા મન્ધસ્તી રિતઃ ॥

૪ તેની સંગતિ મલીન છે. અને હૃદયની આંખો નથી. તે દાન રામરૂપને શી રીતે દેખે ?

૫ ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે—અવજાનન્તિમાં મૂઢા માનુષીતનુમાશ્રિત

ચૌ-સગુણહિં અગુણહિં નહિં કલુ મેદા, ગાવાહિં મુનિ પુરાણ બુધ વેદા ॥

અગુણ અરૂપ અલક્ષ અજ જોઈ, મક્ત પ્રેમ વશ સગુણ સો હોઈ ॥ ૧ ॥

જો ગુણ રહિત સગુણ સો કૈસે, જલ હિમડપલ વિલગ નહિં જૈસે ॥

જાસુ નામ ભ્રમ તિમિર પતંગા, તિહિં કિમિ કહિય વિમોહ પ્રસંગા ॥૨॥

રામસચ્ચિદાનન્દ દિનેશા, નહિં તહૈં મોહ નિશા લવલેશા ॥

સહજ પ્રકાશ રૂપ મગવાના, નહિં તહૈં પુનિ વિજ્ઞાન બિહાના ॥ ૩ ॥

હર્ષ વિષાદ જ્ઞાન અજ્ઞાના, જીવ ધર્મ અહમિતિ અભિમાના ॥

રામબ્રહ્મ વ્યાપક જગજાના, પરમાનન્દ પરેશ પુરાના ॥ ૪ ॥

સગુણ અને નિર્ગુણમાં કાંઈ પણ ભેદ નથી, એ વાત વેદ, મુનિ, વિદ્વાન્ અને પુરાણ કહે છે. જે પ્રભુ, અગુણ, અરૂપ, અલક્ષ્ય અને અજન્મા છે, તેજ પ્રભુ ભક્તોના પ્રેમને વશ થઈને સગુણ થઈ જાય છે. ૧ કદાચ કોઈ કહેકે, જે નિર્ગુણ છે, તે સગુણ શી રીતે થઈ શકે ? તો તેનું સમાધાન કે, જેમ જળ અને બરફ એ બે ભિન્ન નથી, પણ એકજ છે; પરંતુ એના સ્વરૂપમાં અત્યંત ભિન્નત્વ છે. અર્થાત્ જળનો કાંઈ આકાર નથી, અને બરફનો આકાર છે. તે પ્રમાણે સગુણ નિર્ગુણ પ્રભુના સ્વરૂપ વિષે સમજવું. જેનું નામ અજ્ઞાન રૂપ અન્ધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યરૂપ છે, તો ત્યાં મોહરૂપી રાતનો લવલેષ સંભવેજ નહિ. ભગવાન્ સ્વાભાવિક્ષ્ણ પ્રકાશરૂપ છે, તો ત્યાં જ્ઞાનરૂપી પ્રાતઃકાળ થઈ શકેજ નહિ; કેમકે જ્યાં નિરન્તર સૂર્યનો પ્રકાશ છે, ત્યાં રાત થતી નથી. પ્રભાત થતું નથી. એ પ્રમાણે શ્રી રામચન્દ્રજી નિત્ય જ્ઞાન-મય છે, તેથી ત્યાં અજ્ઞાનરૂપી રાત નથી. અને ત્યાં જ્ઞાનરૂપ પ્રભાત પણ નથી. ૩ હર્ષ, વિષાદ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, અહંકાર અને અભિમાન એ સર્વ તો જીવના ધર્મ છે. પરમેશ્વરના નહિ. શ્રી રામચન્દ્રજીતો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ, વ્યાપક, પરમાનન્દ સ્વરૂપ પરમેશ્વર અને અનાદિ છે, તે વાત સકળ જગત્ જાણે છે. ૪

દોહા-પુરુષ પ્રસિદ્ધ પ્રકાશનિધિ, પ્રગટ પરાવર નાથ ॥

રઘુકુલ મણિ મમ સ્વામિ સોઈ, કહિ શિવ નાયક માથ ॥ ૧૨૫ ॥

જે ઇશ્વર પુરૂષોત્તમ છે, અને પ્રસિદ્ધ છે, અર્થાત્ વેદાન્ત વેદ છે, અને પ્રકાશ-નિધિ એટલે વિશુદ્ધ વિજ્ઞાનધન સ્વરૂપ અને પ્રગટ છે, વિભુ છે, અને પર અપર ઉભય-વિભૂતિ અર્થાત્ ત્રિપાદ વિભૂતિપર કહેવાય છે. પર અને પાદ વિભૂતિ અનન્ત કોટિ બ્રહ્માન્ડ અમર છે. એ બન્નેના નાથ છે. તેજ રઘુકુળના મણિ મારા સ્વામી શ્રી રામ-ચન્દ્રજી છે. આ પ્રમાણે કહીને શ્રી સદાશિવજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રણામ કર્યા^૧ પરપ

૧ પ્રસિદ્ધ પુરૂષ અને પ્રકાશના સમુદ્ર અને પરા-માયા અવર જીવના નાથ કે જે રઘુકુળમાં મણિ થઈને પ્રગટયા છે, તે મારા નાથ છે તે-રામજો અવધ નૃપતિ સુતસોઈ । કોઈ અજ અગુન અલ-ક્ષ્ય ગતિ કોઈ એ આપાઈનો આ ઉત્તર છે.

ચૌ૦—નિજ ભ્રમ નહિં સમુદ્ગર્હિં અજ્ઞાની, પ્રભુપર દોષ ધરાઈ જડમાની ॥

યથા ગગન ઘન પટલ નિહારી, ક્ષંભેડ માનુ કહૈં કુવિચારી ॥ ૧ ॥

ચિતવત લોચન અંગુલિ લાયે, પ્રકટ યુગલ શશિ તેહિકે ભાયે ॥

ઉમા રામ વિષયિક અસ મોહા, નભ તમ ધૂમ ધૂરિ જિમિ સોહા ॥ ૨ ॥

વિષય કરણ સુર જીવ સમેતા, સકલ એકતે એક સષેતા ॥

સવકર પરમ પ્રકાશક જોઈ, રામ અનાદિ અવધપતિ સોઈ ॥ ૩ ॥

જગત પ્રકાશ્ય પ્રકાશક રામૂ, માયાધીશ જ્ઞાન ગુણ ધામૂ ॥

જાસુ સત્યતાતે જડ માયા, ભાસ સત્ય રૂપ મોહ સહાયા ॥ ૪ ॥

જડ અજ્ઞાની પ્રાણી પોતાના ભ્રમથી મનમાં સમજતાં પોતાનો ભ્રમ પ્રભુ પર નાંખે છે, જેમ આકાશમાં ઘટપટળ જોઈને મૂર્ખ લોકો કહે છે કે, સૂર્ય ઢંકાઈ ગયો; પરંતુ એ વિચાર કરતા નથી કે, સૂર્ય કયાં અન્યછાદિત થયેલો છે. અમારી આંખો આડાં વાદળ આવેલાં છે, એથી સૂર્ય દેખાતો નથી, પણ વાસ્તવિક્ સૂર્ય ઢંકાયો નથી. ૧ જે મનુષ્ય આંખ આડી આંગળી રાખીને જુવે છે, તેના જોવામાં બલે બે ચન્દ્રમા આવે, પણ વાસ્તવિક્ ચન્દ્ર એક છે. હે પાર્વતી! શ્રીરામચન્દ્રજીના વિષયમાં પણ જે મોહ કરવો તે પણ એવોજ છે. જેમ આકાશમાં અન્ધકાર, ધૂમાડો વા ધૂળ કાંઈ પણ નથી; પરંતુ એ સર્વ આકાશમાં પ્રતીત થાય છે, તેમ શ્રીરામચન્દ્રજીના સમ્બન્ધમાં સમજો. ૨ અધ્યાત્મ, અધિદેવ અને અધિભૂત એ ત્રિવિધ સૃષ્ટિ છે. તેમાં અધ્યાત્મ ઇન્દ્રિયને કહે છે, તે ઇન્દ્રિયો દશ છે. અધિદેવ દેવતાને કહે છે, તે દશે ઇન્દ્રિયોના દશ દેવતા છે. અધિભૂત ગોલકને કહે છે, એ સર્વ અને વિષય, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગન્ધ અને જીવ એ સર્વ એકત્ર એકથી એક સચેતન છે, અર્થાત્ એમાં તો જો એક પણ પદાર્થ ન હોય તો, કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ. જેમ આંખ ઇન્દ્રિય છે; પરંતુ તેના દેવતા જે સૂર્ય તેના વગર દેખાય નહિ, પણ જો આંખ ગોલક ન હોય તો દેખાય નહિ, એથી કહ્યું છે કે, એ સર્વ એકથી એક સચેતન છે. અને જે જીવના પણ એ સર્વ સહિત પરમ પ્રકાશક છે, તે હે પાર્વતી! અનાદિ અવધના પતિ શ્રીરામચન્દ્રજી મારા સ્વામી છે. ૩ જગત્ તો પ્રકાશ્ય અર્થાત્ પ્રકાશિત થવાવાળું અને શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રકાશક એટલે પ્રકાશિત કરવાવાળા છે, તે ગુણોના ધામ શ્રી રામચન્દ્રજી માયાના સ્વામી છે. તે તું જાણુ. જે પ્રભુની સત્યતાથી અર્થાત્ ચૈતન્ય શક્તિથી આ જડ એટલે કે અચેતન માયા મોહની સહાયતા પામીને અર્થાત્ અજ્ઞાનથી સત્યના સમાન એટલે કે ચૈતન્ય સમાન બાસે છે. ૪

દોહા—રણત સીપ મહિં ભાસ જિમિ, યથા માનુકર વારિ ॥

યદપિ મૃષા તિહૂંકાલ સોઈ, ભ્રમ ન સકૈ કોડ ટારિ ॥ ૧૨૬ ॥

જેમ છીપમાં રૂપું અને સૂર્યનાં કિરણોમાં જળ બ્રાન્તિથી જાણે છે, પણ તે ત્રણે કાળમાં અસત્ય છે; પરંતુ તે ભ્રમ કોઈથી નિવૃત્ત થઈ શકતો નથી. એ પ્રમાણે આ પ્રકૃતિ અર્થાત્ પ્રકૃતિથી બનેલું શરીર જડ છે; પરંતુ અજ્ઞાનને લીધે ઇન્દ્રિયની ચૈતન્ય શક્તિથી ચૈતન્ય સમાન જાણે છે. શરીરનું ચૈતન્ય રૂપથી પ્રતીત થયું; જે કે મિથ્યા છે; તોપણ તે મિથ્યાભ્રમ પ્રભુનો અનુગ્રહ થયા વગર મટતો નથી. ૧૨૬

ચૌ-ઈહિ વિધિ જગ હરિ આશ્રિત રહૈ, યદપિ અસત્ય દેત દુઃખ અહૈ ॥

જ્યોં સ્વપ્ને શિર કાઢે કોઈ, વિનુ જાગે દુઃખ દૂરિ ન હોઈ ॥ ૧ ॥

જામુ કૃપા અસમ્રમ મિટિ જાઈ, ગિરિજા સોઈ કૃપાલુ રઘુરાઈ ॥

આદિ અન્ત કોડ જામુ ન પાવા, મતિ અનુમાન નિગમ અસગાવા ॥ ૨ ॥

પદ વિનુ ચલૈ સુનૈ વિનુ કાના, કર વિનુ કર્મ કરૈ વિધિ નાના ॥

આનન રહિત સકલ રસ ભોગી, વિનુ વાળી વક્તા વદ યોગી ॥ ૩ ॥

તનુ વિનુ પરશ નયન વિનુ દેસા, ગ્રહૈ ગ્રાણ વિનુ વાસ અશેષા ॥

અસ સબ માંતિ અલૌકિક કરણી, મહિમા જામુ જાય નહિં વરણી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે આ જગત્ હરિના આશ્રય રહે છે. શરીરમાં ચૈતન્ય બ્રાન્તિ એટલે કે સુખ દુઃખનો લોહિતા હું છું, એવો અહંકાર થવો જે કે મિથ્યા છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તે બ્રાન્તિ રહે છે, ત્યાં સુધી દુઃખ આપે છે. જેમકે કોઈનું સ્વપ્નમાં શિર કાપવામાં આવે, તો તે શિર કાપવાનું દુઃખ જાગ્યા વગર કદિ દૂર થતું નથી, પણ જાગવા પછીજ મટે છે. એ પ્રમાણે આ જડમાં ચૈતન્ય બ્રાન્તિ પણ જ્યાં સુધી મટતી નથી, ત્યાં સુધી તે દુઃખ રહે છે. ૧ હે પાર્વતી ! જેની કૃપાથી એ આવો ભારી ભ્રમ મટી જાય છે, તે દયાળુ શ્રી રામચન્દ્રજી તેજ છે, તે પ્રભુના આદિ અન્તને કોઈ પામ્યું નથી. વેદે પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર આ પ્રમાણે વર્ણન કરેલ છે. ૨ તેને પગ નથી અને ચાલે છે, કાન નથી અને સાંભળે છે, હાથ નથી અને અનેક પ્રકારનાં કર્મ કરે છે. સુખ નથી અને સર્વ રસ ખાય છે. વાણી નથી અને મોટા મોટા યોગી જનોને ઉપદેશ કરે છે. ૩ ત્વચા નથી અને સ્પર્શ કરે છે, આંખો નથી અને દેખે છે. ગ્રાણ ઇન્દ્રિય નથી છતાં પણ સર્વગન્ધ ગ્રહણ કરે છે. આવા પરમેશ્વરની ઈચ્છા સર્વ પ્રકારે અલૌકિક છે, કે જેનો મહિમા વર્ણન કરી શકાતો નથી. ૪

દોહા-જેહિ હમિ ગાવાહિં વેદ બુધ, જાહિ ધરહિં મુનિ ધ્યાન ॥

સોઈ દશરથ સુત ભક્તહિત, કોશલપતિ ભગવાન ॥ ૧૨૭ ॥

જે સ્વામીને વેદ અને વિદ્વાન આ પ્રમાણે કથે છે, અને જેનું સકળ મુ-

નીશ્વરો ધ્યાન ધરે છે. હે પાર્વતી ! તેજ ઇશ્વર દશરથના પુત્ર પોતાના ભક્તોના પ્રેમને વશ કોશલ દેશના રાજા શ્રીરામચન્દ્રજી ભગવાન છે. ૧૨૭

ચૌ-કાશી મરત જન્તુ અવલોકી, જાસુ નામ વલ કરૌં વિશોકી ॥

સોઈ પ્રભુ મોર ચરાચર સ્વામી, રઘુવર સવ ડર અન્તરયામી ॥ ૧ ॥

વિવશહુ જાસુ નામ નર કહહીં, જન્મ અનેક સંચિત અઘ દહહીં ॥

સાદર સુમિરણ જો નર કરહીં, ભવવારિધિ ગોપદ ઇવ તરહીં ॥ ૨ ॥

રામસો પરમાત્મા ભવાની, તહૈં ભ્રમ અતિ અવિહિત તવ બાની ॥

અસ સંશય આનત ડર માહીં, જ્ઞાન વિરાગ સકલ ગુણ જાહીં ॥ ૩ ॥

સુનિ શિવકે ભ્રમ મંજન વચના, મિટિ ગઈ સવ કુતર્કકી રચના ॥

મહિ રઘુપતિ પદ પ્રીતિ પ્રતીતી, દારુણ અસમ્ભાવના વીતી ॥ ૪ ॥

કાશીમાં મરણ શીલ જીવેને, કર્મજળ સંસાર સાગરમાં નિમગ્ન-દુઃખી જોઇ-
ને જે સ્વામીના નામ મંત્રોપદેશથી વિશોક લોકવાસી કહેછું. તેજ સર્વેશ્વર મારા
સ્વામી રઘુત્તમ રામ છે. કે જે સર્વના હૃદયમાં અન્તર્યામીરૂપથી રમી રહેલ છે. ૧
પડતાં, આખડતાં પણ જેના નામનું જે મનુષ્ય સ્મરણ કરે છે, તેનાં અનેક જન્મ
સંચિત પાપ ભસ્મ થઈ જાય છે. અને જે પ્રીતિ પૂર્વક તેના નામનું સ્મરણ કરે છે,
તે તો ગોવત્સપદના સમાન આ અપાર સંસાર સાગરને તરી જાય છે.^૧ ૨ તે પર-
માત્મા શ્રી રામચન્દ્રજી છે, હે પાર્વતી ! ત્યાં ભ્રમ કેવો ? એતો તમારું કહેવું અ-
ત્યન્ત અનુચિત છે. આવી શંકા હૃદયમાં આવતાંજ જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિ સકળગુણ જાતા
રહે છે. ૩ આવાં શ્રી સદાશિવજીનાં ભ્રમ ભંજન વચનો સાંભળતાંજ પાર્વતીજીના
સમસ્ત કુતર્કોની^૨ રચના નાશ થઈ ગઈ. અને રઘુપતિ શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં
અત્યન્ત પ્રીતિ અને પ્રતીતિ થઈ, અને મહાહાડણ અશ્રદ્ધા વા અવિશ્રય રામના
વિષયમાં હતો, તે સર્વનો નાશ થઈ ગયો. ૪

દોહા-પુનિ પુનિ પ્રભુપદ કમલ ગહિ, જોરિ પંકરુહ પાનિ ॥

બોલી ગિરિજા વચન વર, મનહું પ્રેમરસ સાનિ ॥ ૧૨૮ ॥

તે સમય વારંવાર શ્રી મહાદેવજીનાં ચરણ કમળોને પકડીને, કરકમળ જોડીને,
શ્રી પાર્વતીજીએ પ્રેમરસથી ભરપૂર મધુર વચનો કહ્યાં કે, ચન્દ્રમાના કિરણોના
સમાન આપની શીતળ વાણી સાંભળીને શરદ્ ઋતુના મહાપ્રચંડ ધૂપના જેવો

૧ પ્રપન્ન ગીતામાં કહેયું છે કે-નારયણો નામ નરોનરાણાં પ્રસિદ્ધ ચૌર કથિત પ્રથિવ્યાં । અનેક
જન્માર્જિત પાપસંચયં હરત્યશેષં સ્મૃતમાશ્રણ ॥

૨ રામરક્ષામાં કહેયું છે કે-રામેતિ રામમદ્રેતિ રામચન્દ્રેતિ વાસ્મરન્ । નરોર્નાલપ્યંતેપાપં શુક્તિ
શુક્તિચિન્દિતિ ॥

૩ કુતર્ક રચના એ કે-જોનૃપતનયનો વ્રજા કિમિ, નારિં વિરહ માતિ મોરિ ઈત્યાદિ.

મારો મહામોહ મટી ગયો. ૧૨૮

ચૌ૦—શશિકર સમ સુનિ ગિરા તુમ્હારી, મિટા મોહ શરદાતપ ભારી,
તુમ કૃપાલુ સવ સંશય હરેઝ, રામસ્વરૂપ જાનિ મોહિ પરેઝ ॥ ૧ ॥
નાથ કૃપા અવ ગયડ વિષાદા, સુખી મડેઉં પ્રભુ ચરણ પ્રસાદા ॥
અવ મોહિ આપનિ કિંકારિ જાની, યદાપિ સહજ જડ નારિઅયાની ॥૨ ॥
પ્રથમ જો મૈ પૂછા સો કહહુ, જો મોપર પ્રસન્ન પ્રભુ અહહુ ॥
રામબ્રહ્મ ચિન્મય અવિનાશી, સર્વ રહિત સવ ઊર પુરવાસી ॥ ૩ ॥
નાથ ધરેડ નરતનુ કેહિ હેતૂ, મોહિ સમુજાઈ કહહુ વૃષકેતૂ ॥
ઉમા વચન સુનિ પરમ વિનીતા, રામકથા પર પ્રીતિ પુનીતા ॥ ૪ ॥

હે સ્વામી ! આપે કૃપા કરીને મારો સન્દેહ નિવૃત્ત કર્યો, જેથી મને શ્રી-રામચન્દ્રજીનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવ્યું. ૧ હે નાથ ! આપની કૃપાથી હવે મારો વિષાદ મટી ગયો છે. આપના ચરણોની કૃપાથી હું હવે સુખી થઈ ગયેલી છું. જો કે હું સ્ત્રીજાતિ સ્વાભાવિક જડ અને અજ્ઞાન છું; તોપણ હે પ્રભુ ! હવે આપ મને આપની દાસી સમજીને, કૃપા કરીને મને તે પ્રસંગ કહો, કે જે પ્રસંગ મેં પ્રથમ પૂછેલ છે.* હે નાથ ! રામ બ્રહ્મ ચિન્મય, અવિનાશી એ સર્વ પ્રપંચ રહિત, અને સર્વના હૃદયમાં વિરાજવાવાળા સર્વ વ્યાપક છે, તેણે મનુષ્ય શરીર જે કારણ માટે ધારણ કર્યું, તે કારણ આપ મને સમજાવીને હે વૃષભધ્વજ સ્વામી કહો. આવાં શ્રી પાર્વતીજીનાં અતિ નમ્ર વચન કે જે પરમ નીતિ સુક્ત હતાં, તે સાંભળ્યાં, અને શ્રી રામકથા શ્રવણ કરવા ઉપર શુદ્ધ પ્રીતિ જોઈ ત્યારે તો. ૨. ૪

દોહા—હિય હર્ષે કામારિ તવ, શંકર સહજ સુજાન ॥

બહુવિધિ ઉમહિ પ્રશંસિ પુનિ, બોલે કૃપાનિધાન ॥ ૧૨૯ ॥

હૃદયમાં કામારિ શ્રીશંકર સ્વામી પરમ સુજાન અત્યન્ત હર્ષ પામ્યા. અને અનેક પ્રકારે શ્રી પાર્વતીજીની પ્રશંસા કરીને મહા કૃપાનિધાન શ્રી શિવજી, આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૧૨૯

સો૦—સુન શુભ કથા ભવાનિ, રામચરિત માનસ વિમલ ॥

કહા મુશુન્ડ વ્રજાનિ, સુના વિહગ નાયક ગરુડ ॥ ૧૭ ॥

સોઈ સમ્બાદ ઉદાર, જેહિ વિધિ મા આગે કહવ ॥

સુનહુ રામ અવતાર, ચરિત પરમ સુન્દર અનઘ ॥ ૧૮ ॥

હરિગુણ નામ અપાર, કથા રૂપ અગણિત અમિત ॥

મૈ નિજમતિ અનુસાર, કહા ઉમા સાદર સુનહુ ॥ ૧૯ ॥

હે પાર્વતી ! શોભાયમાન સુંદર કથા જેમાં છે, એવું પરમનિર્મળ શ્રી રામ-ચરિત્ર માનસસરોવરના સમાન ઉજ્જવળ છે, તે હું તમને કહું છું, તે સાંભળો. કે જે કાકભુશુંડીએ વર્ણન કરેલ છે, અને પક્ષીરાજ ગરૂડજીએ સાંભળેલ છે. તે પરમ ઉદાર સમ્વાદ જે વિધિ પ્રમાણે થયો, તે આગળ ઉત્તરકાન્ડમાં કહેવામાં આવશે, પણ પ્રથમ તમે સચેત થઇને શ્રી રામચન્દ્રજીના અવતારનાં પરમરમ્ય, પાપરહિત, પવિત્ર ચરિત્રને સાંભળો. પ્રભુનાં નામ તથા ગુણ અપાર છે, તેમ કથા અને રૂપ પણ અગણિત અને અપરિમિત છે. તેને હે પાર્વતી ! હું મારી મતિ અનુસાર કહું છું, તે તમે આદરપૂર્વક સાંભળો. ૧૭-૧૬

ચૌ-મુનુ ગિરિજા હારે ચરિત મુહાયે, વિશદ નિગમાગમ ગાયે ॥

હારે અવતાર હેતુ જેહિ હોઈ, હદમિત્થં કહિ જાઈ ન સોઈ ॥ ૧ ॥

રામ અતર્ક બુદ્ધિ મનં વાની, મત હમાર અમ મુનહુ ભવાની ॥

તદાપિ સન્ત મુનિ વેદ પુરાના, જસ કહ્યુ કહાંહિ સ્વમતિ અનુમાના ॥ ૨ ॥

તસમૈં સુમુખિ સુનાવૌં તોહીં, સમુજિ પૈરે જસ કારણ મોહીં ॥

જબ જબ હોઈ ધર્મકી હાની, વાઢાંહિ અમુર અધમ અભિમાની ॥ ૩ ॥

કરાંહિ અનીતિ જાઈ નહિં વરણી, સીદાંહિ વિપ્ર ધેનુ સુરં ધરણી ॥

તબ તબ પ્રભુ ધરિ વિવિધ શરીરા, હરાંહિ કૃપાનિધિ સજ્જનપીરા ॥ ૪ ॥

હે ગિરિજે ! સાંભળ્ય. હરિનાં સુંદર ચરિત્ર ઉજ્જવળ અનેક નિગમાગમો-માં કહેલ છે; પરન્તુ જે કારણ માટે ભગવદાવતાર થાય છે, તેને તો ઈદંધત્ય અર્થાત્ એછે વા એવું કારણ છે, એ વાત તો કોઈ પણ કહી શકતું નથી. હરિની લીલા હરિ-જ જાણે. ૧ શ્રી રામચન્દ્રજી બુદ્ધિની તર્કનામાં આવતા નથી, મન વાણીની તર્કના-માં પણ કોઈ પ્રકારે આવી શક્તા નથી. મારો તે એ મત છે તો પણ હે પાર્વતી ! સન્ત, મુનિ, વેદ અને પુરાણાદિ જે કાંઈ પોતપોતાની બુદ્ધિના અનુ-માન પ્રમાણે ભગવત્ અવતારનાં કારણ કહે છે. ૨ અને જેવું કાંઈ કારણ પ્રભુને અવતાર લેવાનું મારી સમજમાં આવેલ છે, તે પ્રમાણે હે સુમુખિ ! હું તમને સંભળાવું છું. જ્યારે જ્યારે સંસારમાં ધર્મની હાનિ થાય છે, અને મહા અધમ અભિમાની અસુર વૃદ્ધિ પામે છે. ૩ અને તે લોકો મહા અનીતિ કરે છે, અર્થાત્ અન્યાયે અનુસરે છે, કે જેના વિષયમાં કાંઈ કહી શકાતું નથી અને તેથી ગાય, બ્રાહ્મણ, દેવતા અને પૃથિવી એ સર્વ દુઃખી થઈ જાય છે, ત્યારે ત્યારે પ્રભુ, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યગાદિમાં અનેક પ્રકારનાં શરીર ધારણ કરીને સજ્જનોની પીડાને હરે છે. ૪

દોહા-અસુર મારિ થાપાંહિ સુરન, રાખાંહિ નિજ શ્રુતિ સેતુ ॥

જગવિસ્તારાંહિ વિશદ યશ, રામ જન્મ કર હેતુ ॥ ૧=૦ ॥

અસુરોને મારી, દેવતાઓને યથાસ્થાન સ્થાપિત કરે છે. અને પોતાના વેદ

મર્યાદાના ચેતુની રક્ષા કરે છે, અને સંસારમાં પોતાના નિર્ભળ યશનો વિસ્તાર કરે છે. એ રામ જન્મનું કારણ છે.^૧ ૧૩૦

ચૌ—મોડે યશ ગાડે ભક્ત મવતરહીં, કૃપાસિન્ધુ જન હિત તનુ ધરહીં ॥

રામ જન્મકે હેતુ અનેકા, પરમ વિચિત્ર એકતે એકા ॥ ૧ ॥

જન્મ એક દુઃ કહોં ચલાની, સાવધાન સુનુ સુમતિ થવાની ॥

દ્વારપાલ હરિકે પ્રિય દોઝ, જય અરુ વિજય જાન સવ કોઝ ॥ ૨ ॥

વિષ શોષતે દોનોં ભાઈ, તામસ અસુર દેહ તિન પાઈ ॥

કનકકશિપુ અરુઠાટકલોચન, જગતવિદિત સુરપતિ મદમોચન ॥ ૩ ॥

વિજયી સમર વીર વિખ્યાતા, ઘરિ વરાહ વપુ એક નિપાતા ॥

હોડે નરહરિ વપુ દુસર મારા, જન પ્રહલાદ સુયશ વિસ્તારા ॥ ૪ ॥

તે યશનું જ્ઞાન કરી કરીને ભગવત પ્રપન્નજન મહાદુસ્તર સંસાર સાગરને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ, જપ અને તપાદિક વગર અનાયાસે તરી જાય છે. કૃપા-નિધાન શ્રી રામ સ્વામી કેવળ પોતાના ભક્તોના હિતાર્થેજ વિભુરૂપ ધારણ કરે છે એ સુખ્ય કારણ મારા જાણવામાં છે. કલ્પાન્તર ભેદથી રામ જન્મનાં કારણ એકથી એક અતિ વિચિત્ર અનેક છે. ૧ તેમાંથી એકાદ એ જન્મનાં કારણ વર્ણન કરું છું તે સાવધાન મનથી હે સુખુદ્ધિ પાર્વતી ! તમે શ્રવણ કરો. વૈકુંઠમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનને અતિ પ્યારા દ્વારપાળ એક જય અને બીજે વિજય હતા જેને સંસાર જાણે છે. ૨ તે સનકાદિકોના શાપથી બન્ને જણા તામસી આસુરી દેહને પ્રાપ્ત થયા. એક દિરણ્યકશિપુ અને બીજે દિરણ્યાક્ષ બન્ને બાઈ ઇન્દ્રના મહેને હરનારા વિશ્વ વિખ્યાત થયા.^૨ ૩ ત્રેલોક્ય વિજયી સમરશૂર, મહારણધીર લોક વિખ્યાત થયા. તેમાંથી એક દિરણ્યાક્ષને તે યશ વારાહરૂપ ધારણ કરીને નિ-પાતન કર્યો^૩ અને બીજા દિરણ્યકશિપુને નૃસિંહ સ્વરૂપ ધારણ કરીને માર્યો^૪ અને પોતાના ભક્ત પ્રહલાદના યશને વિસ્તાર કર્યો.^૪

૧ ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે—યદાં યદાહિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત । અભ્યુત્થાનમધર્મ-સ્વં તદાત્માસં સૃજામ્યહં । ૧ । પરિત્રાણાય માધૂનાં વિનાશાયચ દુષ્કૃતાં । ધર્મ, સંસ્થાપનાર્થાય સંભ-વામિ યુગે યુગે । ૨ । જન્મ કર્મચ મેદિવ્યં યોમાંવેતિતત્ત્વત । ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મા-મેતિ સોર્ણજન । ૩ ।

૨ સનકાદિકોના શાપથી જય વિજય કામ, ક્રોધ તથા સોભથી ભરપૂર પૃથિવીમાં જન્મ પામ્યાની કથા શ્રી મહાભગવતના તૃતીય સ્કન્ધના ૧૫ મા અધ્યાયમાં છે તે જોવી.

૩ વારાહ અવતાર ધરીને દિરણ્યાક્ષને મારવાની કથા શ્રી ભાગવતના તૃતીય સ્કન્ધના ૧૬ મા અધ્યાયમાં છે.

૪ નૃસિંહ સ્વરૂપ ધારણ કરીને પ્રભુએ દિરણ્યકશિપુને માર્યો. એ કથા ભાગવતના સપ્તમ સ્કન્ધના ૮ મા અધ્યાયમાં છે.

દોહા-ભયે નિશાચર જાડતે, મહાવીર બલવાન ॥

કુમ્ભકર્ણ રાવણ સુખટ, સુર વિજયી જગજાન ॥ ૧૩૧ ॥

તેજ ત્રેતાયુગમાં આવીને પુનઃ રાક્ષસ થયા. મહાવીર, મહા બળવાન એક દશગ્રીવ રાવણ અને બીજો તેનો અનુજ ભાઈ કુમ્ભકર્ણ મહાસુખટ દેવ વિજયી કે જેને સંસાર બાણે છે. ૧૩૧

ચૌ-મુક્ત ન ભયડ હતે ભગવાના, ત્રીન જન્મ દ્વિજવચનપમાના ॥

એકવાર ત્રિનકે હિત લાગી, ધરેડ શરીર ભક્ત અનુરાગી ॥ ૧ ॥

કશ્યપ અદિતિ તહાં પિતુ માતા, દશરથ કૌશલ્યા વિરુદ્ધાતા ॥

એકકલ્પ યદિવિધિ અવતારા, ચરિત પવિત્ર કિયે સંસારા ॥ ૨ ॥

એકકલ્પ સુર દેવિ દુસ્વારે, સમર જલન્ધર સન સબ હારે ॥

શમ્બુકીન્હ સંગ્રામ અપારા, દનુજ મહાબલ મરે ન મારા ॥ ૩ ॥

પરમ સતી અસુરાધિપ નારી, તેહિ વલ તાહિ ન જીત પુરારી ॥

જો કે હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ ભગવાનના હાથથી માર્યા ગયા; તે પછી તેની મુક્તિ થઈ નહિ, તેનું કારણ એ હતું કે, સનત્કુમારેનું વચન હતું કે, ત્રણ જન્મે તમારો ઉદ્ધાર થશે તેને પ્રમાણ કરવું પડ્યું. એકવાર તેઓના હિતાર્થ શરણાગત વત્સલ સ્વામીએ રામ શરીર ધારણ કર્યું. ૧ દશરથ અને કૌશલ્યા કે જે પૂર્વ જન્મમાં કશ્યપ અદિતિ હતાં, તેઓ આ રામાવતારમાં શ્રી રામ-ચન્દ્રજીનાં માતાપિતા થયાં હતાં, એટલે કે દશરથ, કશ્યપના અવતાર હતા અને કૌશલ્યા અદિતિનો અવતાર હતાં, એ કલ્પમાં તો પ્રભુએ આ પ્રમાણે અવતાર લઈને સંસારમાં પરમપવિત્ર ચરિત્ર કર્યાં હતાં. ૨ એક બીજું કારણ એ છે કે એક કલ્પમાં પ્રભુએ એ માટે અવતાર ધારણ કર્યો હતો કે, દેવતાઓ, જલન્ધરથી યુદ્ધમાં પરાજય પામવાથી મહાદુઃખી થઈ ગયા હતા, તેઓને જોઈને શ્રી સદાશિવજીએ તે જલન્ધર સાથે મહાભારી યુદ્ધ કર્યું; પરંતુ તે મહા બળવાન દૈત્ય કોઈ પણ પ્રકારે મરણ પામ્યો નહિ. ૩ કેમકે તેની સ્ત્રી વૃંદા મહાપતિ પ્રતા હતા, તેના પાતિવ્રત ધર્મના પ્રતાપથી તે દૈત્યનો શ્રીસદાશિવજી પરાજય કરી શક્યા નહિ.

દોહા-છલકર ટારેડ તાસુ વ્રત, પ્રભુ સુર કારજ કીન્હ ॥

જવ તેઈ જાનેડ મર્મ સબ, શાપ કોપકર દીન્હ ॥ ૧૩૨ ॥

ત્યારે પ્રભુએ કપટ કરીને તેનું સતીત્વ ખડિત કરીને દેવતાઓનું અર્ચ કર્યું જ્યારે વૃંદાને તે કપટની ખબર પડી, ત્યારે તેણે ક્રોધ કરીને ભગવાનને શાપ આપ્યો. ૧૩૨

ચૌ૦—તાસુ શાપ હરિ કીન્હ પ્રમાના, કૌતુકનિધિ કૃપાલુ ભગવાના ॥

તહાં જલંધર રાવણ ભયજ, રણહતિ રામ પરમપદ દયજ ॥ ૧ ॥

એકજન્મ કર કારણ એહા, જેહિ લગિ રામ ધરી નર દેહા ॥

પ્રતિ અવતાર કથા પ્રભુ કેરી, સુનિ વરણીમુનિ કવિન ઘનેરી ॥ ૨ ॥

નારદ શાપ દીન્હ ચક વારા, કલ્પ એક તેહિ લગિ અવતારા ॥

ગિરિજા ચકિતભઈ સુનિ વાની, નારદ વિષ્ણુ ભક્ત મુનિ જ્ઞાની ॥ ૩ ॥

કારણ કૌન શાપ મુનિ દીન્હા, કા અપરાધ રમાપતિ કીન્હા ॥

યહ પ્રસંગ મોહિ કહહુ પુરારી, મુનિ મન મોહ સો અચરજ ભારી ॥ ૪ ॥

એ વૃન્દાના શાપને પ્રભુએ પ્રમાણ કર્યો; કેમકે દયાળુ પ્રભુ કૌતુકોના બંડાર છે, તે કલ્પમાં જલંધર રાવણ થયો, જેથી સુદ્ધમાં મારીને પ્રભુએ પરમપદ આપ્યું. ૧ પ્રભુને જન્મ લેવાનું એક કારણ એ હતું કે જેને માટે પ્રભુએ મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યો હતો. એ પ્રમાણેજ અવતાર અવતાર પ્રતિ પ્રભુની કથા કવીશ્વર મુનિજનોએ અનેક પ્રકારે વર્ણવેલી છે. ૨ એકવાર નારદજીએ વિષ્ણુ ભગવાનને શાપ આપ્યો હતો, તે કારણથી તે કલ્પમાં રામાવતાર થયો હતો. શ્રી સદાશિવજીની આ વાણી સાંભળતાંજ શ્રી પાર્વતીજી ચક્રિત થઈ ગયાં કે, નારદજીતો વિષ્ણુ ભક્ત, પરમશાન્ત, જ્ઞાની મુનિ છે. ૩ એવું કારણ શું થયું કે, નારદજીએ પોતાના સ્વામી શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનને શાપ આપ્યો, અને સદાભક્તાનુકૂળ વિષ્ણુ ભગવાને એવો શું અપરાધ પોતાના ભક્ત નારદજીનો કર્યો હતો, આ પ્રસંગ તો હે પુરારિ સ્વામી ! મને વિસ્તાર પૂર્વક કહો; કેમકે નારદજી સમાન જ્ઞાની મુનિને મોહ થવો એતો મહાઆશ્ચર્ય છે. ૪

દોહા—બોલે બિંહસિ મહેશ તવ, જ્ઞાની મૂઢ ન કોઈ ॥

જેહિ જસ રઘુપતિ કરાહિ જવ, સો તસ તેહિ ક્ષણ હોઈ ॥ ૧૩૩ ॥

આવું શ્રી પાર્વતીજીનું બોલવું સાંભળીને શ્રી સદાશિવજી હસીને બોલ્યા કે, હે પાર્વતી ! આ સંસારમાં સ્વભાવથી જ્ઞાની વા મૂઢકોઈ પણ પણ નથી, જે સમય જેને મારા સ્વામી રઘુત્તમ રામ જેવો કરે છે, તે તેજ સમય તેવોજ થઈ જાય છે, સર્વના પ્રેરક શ્રી રામ છે. ૧૩૩

સો૦—કહૌં રામ ગુણ ગાથ, ભરદ્વાજ સાદર સુનહુ ॥

ભવ ભંજન રઘુનાથ, મજુ તુલસી તજિ મોહ મદ ॥ ૨૦ ॥

શ્રી યાજ્ઞવલ્કય મુનિ શ્રી ભરદ્વાજજીને કહે છે કે, હે ભરદ્વાજ ! હું શ્રી રામ-

૨ કોઈકોઈ પુસ્તકમાં સુનિ સુનિ વર્ણી કવિન ઘનેરી એમ ચરણ છે, કોઈમાં સુનિ મુનિ એમ પાઠ છે, પણ તે બધા બંધ બેસતા નથી, અને મહાત્મા શ્રી ગોસ્વામી તુલસીદાસજીના હસ્તાક્ષરના પુસ્તકમાં સુનિ વરણી મુનિ કવિન ઘનેરી, એમ પાઠ હોવાથી અમે મૂળનેજ અનુસરીને અર્થ કરેલો છે. બાધાન્તર કર્તા.

ચન્દ્રજીના ગુણોની કથા કહું છું, તે તમે ધ્યાન ઇધને શ્રવણ કરો. શ્રી ગોસ્વામી પોતાને કહે છે કે-હે તુલસી ! શ્રી પ્રભુભવભંજન છે, એ માટે તું માન અને મદને છોડીને પ્રભુનું ભજન કર. ૧ ૨૦

ચૌ૦-હિમાગરિગુહા એક અતિપાવનિ, વહ સમીપ સુરસરિત સુહાવનિ ॥

આશ્રમ પરમ પુનીત સુહાવા, દેશિ દેવઋષિ મન અતિ ભાવા ॥ ૧ ॥

નિરશિ શૈલસરિ વિપિન વિભાગા, મયડ રમાપતિપદ અનુરાગા ॥

સુમિરત હરિહિ આપગતિ બાંધી, સહજ વિમલમન લાગિ સમાધી ॥ ૨ ॥

મુનિ ગતિ દેશિ મુરેશ ઢરાના, કામહિ બોલી કીન્દ્ર સન્માના ॥

સહિત સહાય જાહુ મમહેતૂ, ચલેડ હર્ષિ હિય જલચરકેતૂ ॥ ૩ ॥

સુનાસીર મન મહું અતિત્રાસા, ચહત દેવઋષિ મમપુર બાસા ॥

જેકામી લોલુપ જગમાહીં. કુટિલ કાકા ઇવ સર્વહિ ઢરાહીં ॥ ૪ ॥

(આ) પ્રમાણે શ્રી પાર્વતીજીને સમજાવીને તેનો પૂછેલો નારદજીના મોહનો વૃત્તાંત કહે છે) હિમાલય પર્વતની એક મહા સુંદર પવિત્ર ગુફા છે. તેની પાસે શોભાયમાન ગંગાજી વહે છે. એ ગુફામાં એક પરમ પવિત્ર આશ્રમ હતો. તે પરમ પુનીત આશ્રમ દેવર્ષિ નારદજીને બહુ સારો લાગ્યો. ૧ પર્વતની સુંદર નદી, અને તેના વનને નિરખીને, પોતાના સ્વામી રમાનાથ ભગવાન વિષ્ણુના ચરણોમાં અધિક પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. હરિનું સ્મરણ કરતાંજ પોતાની ગતિતો બાધિત થઈ ગઈ, અર્થાત્ વિસરી ગઈ. ૨ સ્વાભાવિકજ વિશુદ્ધ મન કરીને ભગવત્ ધ્યાનમાં સમાધિ, લાગી ગઈ ૨ નારદસુનિની આવી ગતિને જોઈ દેવરાજ ઇન્દ્ર બય પામવા લાગ્યો. તેથી તેણે કામદેવને બોલાવી સન્માન કરીને કહ્યું કે મારા કાર્યને માટે તમે તમારી સેનાસહ નારદની પાસે જઈને તેની સમાધિનો ભંગ કરો. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રનાં વચન સાંભળી કામદેવિંત હૃદય થઈ, અભિમાન સહ ઇન્દ્રપાસેથી વિદાય થયા. ૩ હે પાર્વતી ! ઇન્દ્રના મનમાં એ ત્રાસ થયો કે, દેવર્ષિ નારદજી મારી પદ્મી માગે છે, જે કોઈ કામી, લોભી સંસારમાં છે, તે મહાકુટિલ કાગડાની પેઠે સર્વથી શંકિત રહે છે. ૪

આ સમ્બાદમાં જેમ યાજ્ઞવલ્કયજી બરદાજીને કહે છે તેમ ગોસ્વામીના ગુરૂ ગોસ્વામી તુલસીદાસજીને કહે છે કે-હે તુલસી ! જે માન પદ્મી નારદજી મોહ પામી ગયા હતા, તેને છોડીને ભગવાનનું ભજન કર. આ અર્થ વિશેષ અનુકૂળ છે. ભા. કર્તા.

૨ હાલમાં પ્રકટ થતાં પુસ્તકોમાં ક્ષેપક બહુ મળી જવા સાથે મહાત્મા શ્રી ગોસ્વામી તુલસીદાસજી નીકરેલી ચોપાઈઓમાં પણ શબ્દ ફેરફાર થઈ ગયા છે. જેમકે—સુમિરત હરિહિ શાપ ગતિ બાંધી તે પદ કેટલાકમાં સુમિરત હરિહિ શ્વાસ ગતિ બાંધી જેમ પાઠ છે. પણ તે બધા પાઠ અસંગત છે, પણ તે સ્થળે ગોસ્વામીજીના મૂળ હસ્તાક્ષરના પુસ્તકમાં સુમિરત હરિહિ આપ ગતિ બાંધી એ પાઠ છે અને એ વિશિષ્ટ અનુકૂળ છે તેથી તે પાઠ રાખવામાં આવ્યો છે. ભાષાન્તર કર્તા.

દોહા—સૂક્ષ્મ હાથ લે ભાગ શઠ, શ્વાન નિરસિ મૃગરાજ ॥

છીનિ લેઈ જનિ જાન જડ, તિમિ સુરપાતિહિ ન લાજ ॥ ૧૩૪ ॥

જેમ કોઈ સૂકું હાડકું આવતો શઠશ્વાન, સિંહને આવતો જોઈને, તે સૂકાં હાડકાંને મહા પદાર્થ બાણીને તેને લઈને બાળે કે કદાચ તે સિંહ ન લઈ લે તે, પ્રમાણે ઇન્દ્ર પોતાનાં એક મન્વન્તર પર્થન્તનુ રાજ્ય નારદરૂપી સિંહની પાસે મહાપદાર્થ માને છે, તે ઇન્દ્રને લાજ આવતી નથી, કે હું આ શું કરું છું. ૧૩૪

ચૌ૦—તેહિ આશ્રમહિં મદન જવ ગયઝ, નિજ માયા વસન્ત નિર્મયઝ ॥

કુસુમિત વિવિધ વિટપ વહુરજ્ઞા, કૂજહિં કોકિકલ ગુંજહિં મૃજ્ઞા ॥ ૧ ॥

ચલી સુહાવન વિવિધ વયારી, કામ ક્રશાનુ બઢાવન હારી ॥

રમ્ભાદિક સુરનારિ નવીના, સકલ અસમશરકલાપ્રવીના ॥ ૨ ॥

કરહિં ગાન વહુ તાનતરંગા, બહુવિધ ક્રીડાહિં પાણિ પતંગા ॥

દેસિ સહાય મદન હરપાના, કીન્હેસિ પુનિ પ્રપંચ વિધિનાના ॥ ૩ ॥

કામ કલા કહુ મુનિહિનવ્યાપી, નિજભયઢરેડ સનોભવપાપી ॥

સીમકિચાપિ સકૈ કોડતામૂ, વડ રખવાર રમાપતિ જામૂ ॥ ૪ ॥

જ્યારે કામદેવે નારદજીના આશ્રમમાં જઈને પ્રથમજ પોતાની માયાથી વસન્ત રૂતુ કરી દીધી. તેથી કરીને અનેક બલિનાં સુન્દરવૃક્ષ રંગરંગનાં પ્રકુલિલત થઈ ગયાં, તેના ઉપર મધુર, મનોહર શબ્દથી કોયલ ટોકા કરવા લાગી અને ભ્રમરોગુંજા રવ કરવા લાગ્યા. ૧ શીતળ, મન્દ અને સુગન્ધ યુક્ત કામાગ્નિ વધારનાર સુન્દર પવન ચાલવા લાગ્યો. રમ્ભાદિક નવ યૌવના દેવાંગના અપ્સરા કે જે કામકળામાં અતિ પ્રવીણ હતી. ૨ તે અનેક પ્રકારનાં તાનોના તરંગોથી ગાયન કરવા લાગી, અને વિવિધ પ્રકારના હાથમાં દડા ઉછાળતી, નૃત્યાદિ ક્રીડા કરવા લાગી આવો પોતાની સેનાનો પ્રભાવ જોઈને કામદેવ મહા હર્ષ પામ્યો, અને નાનાપ્રકારના પ્રપંચો રચી રચીને પોતાનાં પાંચે બાણ પુષ્પ ધનુષમાં સાંધીને વારંવાર નારદજી ઉપર ચલાવ્યાં જ્યારે કામની કોઈ પણ કળા મુનિના મનમાં વ્યાપી નહિ, ત્યારે, તો પોતાનાજ બ-યથી અપરાધી પાપી કામ ભય પામ્યો. કહોતા ખરા કે તેની સીમાને સંસારમાં કોણુ દાખી શકે છે ? જેના મહારક્ષક રમાપતિ સ્વયંહુરિ છે, જેના બયથી પવન નિરન્તર વહે છે, સૂર્ય સમયાનુસાર તપે છે. ઇન્દ્ર પોતાના નિયતકાળે વૃષ્ટિ કરે છે, અગ્નિ આ-જ્ઞાનુસાર બાળે છે અને મૃત્યુહોરી ફેરે છે. એવા જેના વિષ્ણુ ભગવાન રક્ષક છે, તે નારદજીને બિચારો કામ શું કરી શકે ? ૪

દોહા—સહિત સહાય સમીત અતિ, માનિ હારિ મન મૈન ॥

ગહેસિ જાઈ મુનિવર ચરણ, કહિ સુઠિ આરત બૈન ॥ ૧૩૫ ॥

અત્યન્ત સખીત કામદેવ પોતાની સેના સહિત મનમાં હારીને શ્રી નારદજીના ચરણોમાં પડ્યો, અને અતિ આર્ત વચનો કહેવા લાગ્યો. ૧૩૫

ચૌ-મયડ ન નારદ મન કહ્યુ રોષા, કહિ પ્રિય વચન કામ પરિતોષા ॥

નાઈ ચરણ શિર આયમ્મુ પાઈ, ગયડ મદન તબ સહિત સહાઈ ॥ ૧ ॥

મુનિ સુશીલતા આપનિ કરણી, સુરપતિ સખા જાઈ સબ વરણી ॥

મુનિ સબકે મન અચરજ આવા, મુનિહિં પ્રશંસિ હરિહિ શિર નાવા ॥ ૨ ॥

તબ નારદ ગવને શિવપાહીં, જીતિ કામ અહમિતિ મન માહીં ॥

માર ચરિત શંકરહિ સુનાવા, અતિપ્રિય જાનિ મહેશ સિલાવા ॥ ૩ ॥

બાર બાર બિનવડું મુનિ તોહી, જિમિ યહ કથા સુનાયડ મોહીં ॥

તિમિ જનિ હરિહિ સુનાવહુ કવહૂં, ચલેહુ પ્રસંગ દુરાયડ તબહુ ॥ ૪ ॥

જે કે કામદેવે શ્રી નારદજીનો મહા અપરાધ કર્યો હતો; તોપણ શ્રી નારદજીના મનમાં જરા પણ ક્રોધ આવ્યો નહિ. એથીજ શ્રી નારદજીએ પ્રિય વચન કહીને કામદેવને પ્રસન્ન કર્યો, એટલે કામદેવ શ્રી નારદજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી તેમની આજ્ઞા લઈ પોતાના સહાયકો સહુ ઇન્દ્રની પાસે ગયો. ૧ કામદેવે ઇન્દ્રની સભામાં જઈને દેવર્ષિ નારદજીની સુશીલતા અને પોતાનું સઘળું કર્તવ્ય ઇન્દ્રને કહ્યું. કામદેવનાં વચન સાંભળતાં સર્વ લોકોના મનમાં મહા આશ્ચર્ય થયું અને તેઓએ શ્રી નારદજીની પ્રશંસા કરીને શ્રી હરિને શિર નમાવ્યું. ૨ કામદેવને જીતવાથી નારદજીના મનમાં બહુ અહંકાર આવી ગયો જેથી નારદજી શ્રીમહાદેવજીની પાસે ગયા ત્યાં જઈને કામદેવને જીતવાના સર્વ સમાચાર શ્રી મહાદેવજીને સંભળાવ્યા. એટલે શ્રી સદાશિવજીએ નારદજીને પોતાના અતિ પ્રિયજન જાણીને શિખામણ આપી. ૩ હે નારદજી ! હું આપને પુનઃ પુનઃ પ્રાર્થના કરીને કહું છું કે, જેમ આપે આ કથા મને કહી, તેમ કદિ ભૂલથી પણ આ કથા શ્રી વિષ્ણુભગવાનને સંભળાવશે નહિ. જે કદાચ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય; તોપણ તમે આ વાત ગુપ્ત રાખજો. ૪

દોહા-શમ્ભુ દીનંદ્ર ઉપદેશ હિત, નહિ નારદહિં સુહાન ॥

ભરદ્વાજ કૌતુક મુનહુ, હરિચ્છા બલવાન ॥ ૧૩૬ ॥

શ્રી સદાશિવજીએ નારદજીને જે પરમહિતનો ઉપદેશ કર્યો તે નારદજીને રૂચ્યો નહિ. યાજ્ઞવલ્કય મુનિ કહે છે કે-હે ભરદ્વાજ ! હવે જે કૌતુક થયું તે હું કહું છું તે સાંભળો; મુખ્ય વાત તો એ છે કે હરિની ઇચ્છા બળવાન છે. ૧૩૬

૧ શ્રી શિવજીની પાસે એ કારણથી નારદજી ગયા કે શ્રી શંકરે કામદેવનો પરાજય કર્યો છે તેમ પોતે પરાજય કર્યો તે પ્રકટ કરવા માટે ગયા હતા.

ચૌ૦—રામ કીન્હ ચાહૈ સોઈ હોઈ, કરૈ અન્યથા અસ નહિં કોઈ ॥

શમ્ભુવચન સુનિ મનહિં ન ભાયે, તવ વિરંચિકે લોક સિધાયે ॥ ૧ ॥

“તહૈં પુનિ કલુક દિવસ મુનિરાયા, રહે હૃદય અહમિતિ અધિકાયા”

एकवार करतल बरबीणा, गावत हरिगुण गान प्रबीणा ॥ २ ॥

क्षीरसिंधु गवने मुनिनाथा, जहँ बसि श्रीनिवास श्रुतिमाथा ॥

हर्षि मिले उठि रमानिकेता, बैठे आसन ऋषिहि समेता ॥ ३ ॥

बोले बिहँसि चराचरराया, बहुत दिनन कीन्ही मुनि दाया ॥

कामचरित नारद सब भाषे, यद्यपि प्रथम बरजि शिव राखे ॥ ४ ॥

अति प्रचंड रघुपतिकी माया, जेहि न मोह अस को जगजाया ॥

જે શ્રી રામ કરવા આહિ છે તેજ થાય છે તેને અન્યથા કરે એવો જગતમાં કોઈ નથી, શ્રી શિવજીનાં વચન નારદજીનાં મનમાં રૂપમાં નહિ તેથી તે બ્રહ્મલોકમાં આ-
લ્યા ગયા. ૧ એક સમય હાથમાં સુન્દર વીણા લઈ, ગાયન વિદ્યામાં મહાપ્રવીણ શ્રી
નારદજી ભગવાન્ ગુણ ગાતા ક્ષીર સમુદ્રમાં ગયા. જ્યાં સાક્ષાત્ શ્રીનિવાસ, શ્રુતિ-
યોનાં મસ્તક પુરૂષસૂક્ત, પ્રસિદ્ધ વિષ્ણુ ભગવાન્ વસે છે. ૨ નારદજીને આવ્યા
જાણીને, મહાપ્રસન્ન થઈ રમાનિકેત સ્વામી ઉઠીને મળ્યા અને નારદજી સહિત આસન
ઉપર બેઠા. અને ૩ હસીને ભગવાનનું બોલવું થતાં, જે કે શ્રી સદાશિવજીએ પ્રથમ
નારદજીને ના કહી હતી; તો પણ નારદજીએ કામનું સર્વ ચરિત્ર કહ્યું. ભગવાનની
માયા મહાપ્રબળ છે, જેને માયાજનિત મોહ નથી એવો સાંસારમાં કોણ જન્મ્યો છે. ૪

दोहा—रूख बदन करि बचन मृदु, बोले श्रीभगवान ॥

तुम्हरे सुमिरणते मिटहिं, मोह मार मद मान ॥ १.३७ ॥

શ્રી ભગવાન્ નારાયણ ભારે મોહું રાખીને કોસણ વચન બોલ્યા કે, તમારા
સન્મુખ કામ શી ગણનામાં છે, તમારા સ્મરણ માત્રથીજ, મોહ, કામ, મદ અને
માન એ સર્વ મટિ જાય છે. ૧૩૭

चौ०—सुनु मुनि मोह होइ मन ताके, ज्ञान विरग हृदय नहिं जाके ॥

ब्रह्मचर्यव्रत रति मतिधीरा, तुमहिं कि करै मनोभव पीरा ॥ १ ॥

नारद कहेउ सहितअभिमाना, कृपा तुम्हारि सकल भगवाना ॥

करुणानिधि मन दीख विचारी, उर अंकुरेउ गर्वतरु भारी ॥ २ ॥

૧ વેદાન્ત પ્રવચનમંત્રા સ્તસ્યાદ્યાત્મચારિણઃ । તસ્માચ્ચ પૌરુષં શૃત્ત્વં નતસ્તદ્વિચિતેપરમ્ ॥

૩ હસીને બોલ્યાનો આશય એ છે કે નારદજી અભિમાન યુક્ત છે અથવા હસીને બોલવું એ
વિષયનો સ્વભાવ છે.

વેગિ સો મૈં ઢારિહૌં ઉપારી, પ્રણ હમાર સેવક હિતકારી ॥

મુનિકરહિત મમ કૌતુક હોઈ, અવશિ ઉપાય કરવ મૈં સોઈ ॥ ૩ ॥

તવ નારદ હરિપદ શિર નાઈ, ચલે હૃદય અહમિતિ અધિકાઈ ॥

શ્રીપતિ નિજ માયા તવ મેરી, સુનહુ કઠિન કરણી તેહિ કેરી ॥ ૪ ॥

હે મુનિ ! સાંભળો. જેના હૃદયમાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય હોતું નથી તેને મોહ થાય છે. આપ તો પ્રહાર્યવ્રતપરાયણ અને મતિધીર છો, તમને જિયારો કામદેવ શું બાધા કરી શકે તેમ છે. ૧ નારદજીએ અહંકારપૂર્વક કહ્યું કે હે પ્રભુ ! સર્વે આપની કૃપા છે. ત્યારે કરુણાનિધાન ભગવાને વિચાર કરી જોયું તો નારદજીના હૃદયમાં તો મહાભારી ગર્વનું વૃક્ષ અંકુરિત થઈ ગયું છે. ૨ તેને તો હું તુરત ઉખેડી નાખીશ; કેમકે સેવકહિતકારી માફ પ્રભુ છે અને નારદજી મારા પરમ ભક્ત છે માટે તેનું હિત કરવામાં ઢીલ કરવી જોઈએ નહિ. જેથી તેનું હિત અને માફ કૌતુક કે જેથી કાળક્ષેપ થાય તે ઉપાય હું હમણાંજ અવશ્ય કરીશ. ૩ નારદજી તો ભગવાનને પ્રણામ કરીને મહા અભિમાન સહિત ત્યાંથી ચાલ્યા. અને શ્રીપતિ ભગવાને પોતાની જગન્મોહિની માયાને તેના ઉપર પ્રેરણા કરી, હવે તેની મહાકઠિણ કરણી કહું છું તે સાંભળો ૪.

દોહા-વિરચેડ મગમહૈં નગર તેહિ, શતયોજન વિસ્તાર ॥

શ્રીનિવાસપુરતે અધિક, રચના વિવિધ પ્રકાર ॥ ૧૩૮ ॥

પ્રભુએ પોતાની માયાથી જે રસ્તે નારદજી જતા હતા તે માર્ગમાં એક ઘણુંજ સુંદર સો યોજન લાંબુ પોહોળું નગર બનાવ્યું અને તેમાં નાના પ્રકારની વિચિત્ર રચના વૈકુંઠના કરતાં પણ અધિક જણાતી હતી. ૧૩૮

ચૌ-બસહિં નગર સુંદર નર નારી, જનુ વહુ મનસિજ રતિ તનુ ધારી ॥

તેહિ પુર વસૈ શીલનિધિ રાજા, અગણિત હય ગજ સેનમમાજા ॥ ૧ ॥

શતસુરેશસમ વિભવવિલાસા, રૂપ તેજ બલ નીતિ નિવાસા ॥

વિશ્વમોહિની તાસુ કુમારી, શ્રીવિમોહ જેહિ રૂપ નિહારી ॥ ૨ ॥

સો હરિમાયા સવ ગુણલાની, શોભા તાસુ કિ જાઈ બલાની ॥

કરૈ સ્વયમ્બર સો નૃપલાલા, આયે તહૈં અગણિત મહિપાલા ॥ ૩ ॥

મુનિ કૌતુકી નગર તેહિ ગયઝ, પુરવાસિન સન વૃક્ષત ભયઝ ॥

મુનિ સવ ચરિત ભૂપગૃહ આયે, કરિ પૂજા નૃપ મુનિ વૈઠાયે ॥ ૪ ॥

તે નગરમાં જે સુંદર સ્ત્રી, પુરૂષ રહેતાં હતાં, તે એવાં રૂપવાન હતાં કે, જાણે રતિ અને કામદેવજ અનેક શરીર ધારણ કરીને ત્યાં આવી વશ્યાં હતાં. ત્યાં શીળ-નિધિ નામનો રાજા રહેતો હતો, તેની પાસે અસંખ્ય હાથી તથા घोडानी સેનાનો ર-

સાલો હતો. ૧ તેનો વૈભવ અને ભોગવિલાસ સો ઇન્દ્રોના સમાન હતો. તે રાજા રૂપ, તેજ, બળ અને નીતિનો ભંડાર હતો. તેને વિશ્વમોહની નામની કન્યા હતી, જેનું રૂપ જોઈને સ્વયં લક્ષ્મીજી મોહિત થતાં હતાં. ૨ તે સાક્ષાત્ પ્રભુની માયા હતી એ માટે તે સર્વ ગુણોની આણય રાજકન્યાની છબી શી રીતે વર્ણવી શકાય. તે રાજકન્યાના સ્વયંવરની તૈયારી કરેલી હતી, જેમાં કેટલાએક અસંખ્યાત રાજાઓ ત્યાં આગ્યા હતા. ૩ કૌતુકી મુનિ નારદજી પણ તે નગરમાં ગયા. ત્યાં જઈને નગરના લોકોને પૂછ્યું કે આ શા કારણથી લીડ થઈ રહેલી છે ? શું ધામધૂમ છે ? નગરના લોકોએ ત્યાંની સર્વ વાર્તા કહી તેને સાંભળીને નારદજી રાજાને ઘેર ગયા, રાજાએ નારદજીને આવેલા જોઈને પૂછ કરીને આસન ઉપર બેસાડ્યા. ૪

દોહા—આનિ દેસાઈ નારદાહિ, મૂપતિ રાજકુમારિ ॥

કહહુ નાથ ગુણ દોષ સવ, હિંકર હૃદય વિચારિ ॥ ૧૩૯ ॥

રાજાએ પોતાની રાજકુમારીને લાવીને નારદજીને દેખાડી અને કહ્યું કે, હે મુનિવર્ય મહારાજ ! આ મારી કન્યાના ગુણ દોષ આપ વિચારીને કહો. ૧૩૯

ચૌ—દેશિ રૂપ મુનિ વિરતિ વિસારી, બડી બાર લગિ રહે નિહારી ॥

લક્ષણ તામુ વિલોકિ મુલાને, હૃદય હર્ષ નહિ પ્રગટ બલાને ॥ ૧ ॥

જો હિંકર વરે અમર સો હોઈ, સમરભૂમિ તેહિ જીત ન કોઈ ॥

સેવહિં સકલ ચરાચર તાહી, વરે શીલનિધિ કન્યા જાહી ॥ ૨ ॥

લક્ષણ સવ વિચારિ ઉર રાખે, કલુક બનાઈ મૂપસન ભાખે ॥

સુતા મુલક્ષણિ કહિ નૃપપાહીં, નારદ ચલે શોચ મન માર્હી ॥ ૩ ॥

કરૌં જાઈ સોઈ યતન વિચારી, જોહિ પ્રકાર મોહિં વરે કુમારી ॥

જપ તપ કલુ ન હોઈ યહિ કાલા, હેવિધિ મિલૈ કવન વિધિ બાલા ॥ ૪ ॥

નારદજી તે કન્યાનું રૂપ જોઈને વૈરાગ્ય તો પ્રથમથીજ જોઈ બેઠા અને ઘણી-વાર સુધી તેને જોતાજ રહ્યા પછી તેનાં સુલક્ષણ જોઈને જ્ઞાન પણ જૂલી ગયા. હૃદયમાં આનન્દ થઈ ગયો. તેથી રાજાને પ્રત્યક્ષ તો કહ્યું નહિ પણ મનમાં વિપરીત અર્થ સમજી લીધો. ૧ લક્ષણ તો એવાં છે કે, આને અજર, અમર, અપરાજિત, અ-રાચરસેવ્ય વર મળશે, તેનું એમ સમજ્યા કે જે આને વરશે તે અમર થઈ જશે, અને સંસારમાં તેને કોઈ જીતી શકશે નહિ. અને ચરાચર જીવ સર્વ તેની સેવા કરશે જેને આ શીલનિધિની કન્યા વરશે ૨ આવાં આનાં લક્ષણ દેખાય છે માટે આ વાત પ્રકટ કરવી ન જોઈએ, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને નારદજીએ તે લક્ષણ તો પોતાના મનમાં રાખી લીધાં અને કાંઈ નવીન વાત બનાવીને નારદજીએ રાજાને કહ્યું કે, હે રાજા ! આપની કન્યા મહાસુલક્ષણ વાળી છે. બસ, આટલુંજ કહ્યું બીજું કાંઈ નહીં.

છુ કહ્યું નહિ. અને નારદજી ત્યાંથી ચાલ્યા અને મહા શોકમાં નિમગ્ન થઇ ગયા. ૩
હવે હું જઇને વિચાર કરીને કોઇ એવો ઉપાય કરું કે જેથી મને આ કન્યા વરે,
નારદજી વિચાર કર્યો કે હવે આ સમય કાંઈ જપ તપ તો થઈ શકે તેમ નથી. હવે
હે વિધાતા ! આ રાજકન્યા મને શી રીતે મળે ! ! ૪

દોહા—ઈહિ અવસર चाहिय परम, शोभा रूप विशाल ॥

जो विलोकि रीझै कुँवरि, तौ मैलै जयमाल ॥ ૧૪૦ ॥

આ સમય તો ઘણુંજ સુંદર સ્વરૂપ અને અત્યંત શોભા થવી જોઈએ કે જેને
જોતાંજ આ કન્યા આનંદ પામીને કંડમાં જયમાળા પહેરાવી દે. ૧૪૦

चौ०—हरिसन मांगौं सुन्दरताई, होइहि जात गहरु अतिभाई ॥

मोरे हित हरिसम नहिं कोऊ, इहि अवसर सहाय सो होऊ ॥ ૧ ॥

बहुविधि विनय कीन्ह तेहि काला, प्रगटेउ प्रभु कौतुकी कृपाला ॥

प्रभु विलोकि मुनिनयन जुडाने, होइहि काज हिये हरपाने ॥ ૨ ॥

अति आरत कहि कथा सुनाई, करहु कृपा प्रभु होहु सहाई ॥

आपन रूप देव प्रभु मोहीं, आनभांति नहिं पावहुँ ओही ॥ ૩ ॥

जेहि विधि नाथ होइ हित मोरा, करौ सो वेगि दास मैं तोरा ॥

निजमायाबल देखि विशाला, हिय हँसि बोले दीनदयाला ॥ ૪ ॥

આવા વિચારથી નારદજીના મનમાં એ વાર્તા આવી કે, વિષ્ણુ ભગવાન પાસે-
થી હું સુંદરતા માગું તેથી માગું પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ જશે, પરંતુ ત્યાં સુધી જવું
અને પાછું અહિં આવવું તેમાં તો સમય ઘણો વ્યતીત થઈ જાય માટે હવે શું કરું.
પુનઃ વિચાર કર્યો કે મારે તો પ્રભુના સમાન કલ્યાણકારી અન્ય કોઈ પણ નથી,
માટે આ અવસરે તેજ હરિ સહાય થશે. ૧ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને નારદજીએ તે
સમય હરિની પ્રાર્થના કરી એટલે કૌતુકી કૃપાળુ પ્રભુ ત્યાં પ્રકટ થયા. પ્રભુનાં દર્શ-
ન થતાંજ મુનિ એવા જે નારદ તેનાં નેત્ર શીતળ થઈ ગયાં, અને મનમાં મહાપ્રસ-
ન્ન થયા કે હવે કામ થઈ ગયું. ૨ નારદજીએ અતિ આતુર થઈને સર્વ વાર્તા પ્રભુને
સંભળાવીને કહ્યું કે હે પ્રભુ ! કૃપા કરો, અને આ કાર્યમાં આપ મારા સહાયક થાઓ.
હે પ્રભુ ! આપ મને આપવું—હરિતું રૂપ આપો; કેમકે અન્ય ઉપાયથી આ કન્યા
મને મળે તેમ નથી ૩ હે નાથ ! જે પ્રકારે માગું કલ્યાણ થાય તે ઉપાય તુરત
કરો. હું આપનો દાસ છું, માટે જો આપ નહિ કરો તો પછી કોણ કરશે ?
આ પ્રમાણે નારદજીના ઉપર પોતાની પ્રબળ માયાનું પ્રબળ બળ જોઈને દીન
દયાળુ પ્રભુ મનમાં ને મનમાં હસીને બોલ્યા કે. ૪

૧ કૌતુકી અર્થાત્ રાજરૂપ થઈને પ્રકટ થયા; કેમકે ત્યાં રાજાઓની સભા છે. કૃપાળુ એ માટે કે દેવ-
તાઓપર કૃપા કરે છે; કેમકે તેઓને માટે અવતાર લેવાવાળા છે.

દોહા-જોદિ વિધિ હોડીંહ પરમહિત, નારદ સુનહુ તુમ્હાર ॥

સોડ હમ કરવ ન આન કહુ, વચન ન મૃષા હમાર ॥ ૧૪૧ ॥

હે નારદ ! જે પ્રકારે તમારું^૨ પરમહિત થશે તે હું કહું છું તે સાંભળો અને હું તેજ ઉપાય કરીશ અન્યથા કરીશ નહિ. તમે એ જાણો છો કે મારું વચન અસત્ય હોતું નથી. ૧૪૧

ચૌ-કુપથ માંગુ રૂઝ વ્યાકુલ રોગી, વૈદ્ય ન દેડ સુનહુ મુનિયોગી ॥

યદિવિધિ હિત તુમ્હાર મૈં ટયઝ, કહિ અસ અન્તરહિત પ્રભુ ભયઝ ॥ ૧ ॥

માયા વિવશ ભયે મુનિ મૂઢા, સમુક્ષી નહિં હરિ ગિરા નિમૂઢા ॥

ગવને તુરત તહાં કપિરાઈ, જહાં સ્વયમ્બર ભૂમિ બનાઈ ॥ ૨ ॥

નિજનિજ આસન વૈટે રાજા, બહુ બનાય કારિ સહિત સમાજા ॥

મુનિમન હર્ષ રૂપ અતિ મોરે, મોહિં તજિ આન બરિહિ નાહિં મોરે ॥ ૩ ॥

મુનિહિતકારણ કૃપાનિધાના, દીન્હ કુરૂપ ન જાઈ બચાના ॥

સો ચરિત્ર લાલિ કાહુ ન પાવા, નારદ જાનિ સર્વન્હિ શિર નાચા ॥ ૪ ॥

હે યોગી મુનિ ! શ્રવણ કરો. રોગાતુર પુરૂષ જે કુપથ્ય માણે તો તેને વૈદ્યલોક કહિ પણ કુપથ્ય આપતા નથી, એ પ્રમાણે મેં પણ તમારું હિત કરવું વિચાર્યું છે, એમ કહીને પ્રભુ તો અતર્થ્યાન થઈ ગયા. ૧ અને નારદજી તો માયાને વશ્ય એવા તો અજ્ઞાની થઈ ગયા હતા કે તેના સમજવામાં ભગવાનની ગંભીર વાણી આવી નહિ.^૩ નારદજી તો જ્યાં સ્વયંવર મન્ડપ તૈયાર કર્યો હતો ત્યાં તુરત ગયા. ૨ ત્યાં સર્વ રાજાઓ પોત પોતાના રસાલા સહ અનેક પ્રકારના ખનાવ કરી કરીને પોત પોતાના આસન ઉપર બેઠા હતા. નારદજી તો મનમાં આનન્દ પામતા હતા કે સર્વોપરી મારું સ્વરૂપ છે; એ માટે મારો ત્યાગ કરીને આ કન્યા અન્યને ભૂલથી પણ વરશે નહિ. ૩ નારદજીના મનમાં તો આવી વિચારણા હતી; પરન્તુ તેમનું હિત કરવાને માટે કૃપાનિધાન પ્રભુએ તેને એવું કુરૂપ આપ્યું હતું કે તે કહી શકાતુંજ નથી; પરન્તુ પ્રભુની પ્રજા માયાથીx આ ચરિત્ર કોઈના જાણવામાં આવ્યું નહિ, સર્વ લોકોને તો તેનું સ્વરૂપ નારદનુંજ જોવામાં આવ્યું, જેથી સર્વ લોકોએ તેને મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા. ૪

૨ પરમહિત એટલે કે અભિમાન રહિત અર્થાત્ માયાથી મુક્ત કરવા.

૩ હરિનાં વચન નિમૂઢા અર્થાત્ સરળ હતાં તેમણે જે વૈદ્ય અને રોગીનું દષ્ટાન્ત કહ્યું; પરન્તુ નારદમુનિ મોહનાવશમાં મૂઢ થઈ ગયા તેથી સમજ્યા નહિ.

x એ ચરિત્ર એ છે કે નારદજીનાં પ્રણ રૂપ થઈ ગયાં, જ્યારે નારદજી પોતે દર્પણમાં જુલે ત્યારે તે પોતાને વિષ્ણુરૂપ જોતા હતા, અન્ય લોકો નારદજીને નારદજીજ દેખતા હતા; અને રાજકન્યાને તો શ્રદ્ધ વાનરના સમાન સ્વરૂપ નારદજીનું દેખાતું હતું.

દોહા—રહે તહાં દુડ રુદ્રગણ, તે જાનહિં સવ મેઝ ॥

વિમ મેષ દેવત ફિરહિં, પરમ કૌતુકી તેઝ ॥ ૧૪૨ ॥

તે સમય ત્યાં શ્રી સદા શિવજીના બે ગણુ^૧ બેઠા હતા. તે આ સર્વ ભેદ જાણતા હતા. તેઓ મહાકૌતુકી હતા તેથી બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરીને તેઓ કૌતુક બોલતા કરતા હતા. ૧૪૨.

ચૌ—જેહિ સમાજ બેઠે મુનિ જાઈ, હૃદય રૂપ અહમિતિ અધિકાઈ ॥

તહં બેઠે મહેશ ગણ દોઝ, વિમમેષ ગતિ લઘૈ ન કોઝ ॥ ૧ ॥

કરહિં કૂટ નારદહિ સુનાઈ, નીકિ દીન્હ હરિ સુન્દરતાઈ ॥

રીઝિહિ રાજકુવરિ છવિદેસી, ઇનહિં બરિહિ હરિ જાનિ વિશેષી ॥ ૨ ॥

મુનિહિ મોહ મન હાથ પરાયે, હૈસહિ શંભુગણ અતિ સચુપાયે ॥

યદાપિ સુનહિં મુનિ અટપટિ બાની, સમુક્ષિ ન પરે બુદ્ધિ ભ્રમ સાની ॥ ૩ ॥

કાહુ ન લઘા સો ચરિત વિશેષી, સો સ્વરૂપ નૃપકન્યા દેસી ॥

મર્કટ વદન મયંકર દેહી, દેવત હૃદય ક્રોધ મા તેહી ॥ ૪ ॥

નારદજી પોતાના મનમાં સ્વરૂપનું મહા અભિમાન રાખીને જે સમાજમાં જઈને બેઠા હતા, તે સમાજમાં બે મહાદેવજીના ગણુ બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરીને બેઠા હતા જે કોઈના જાણવામાં આવ્યા ન હતા. ૧ તે બે ગણુ નારદજી સાંભળે તેમ નારદજીની મશ્કરી^૨ કરતા હતા કે હરિએ નારદજીને રૂપ તો બહુજ ઉત્તમ આપ્યું છે.^૩ રાજકુમારી આની છબી બેતાંજ રીઝી જશે, આનું હરિસમાન સ્વરૂપ બેઠીને, હરિ જાણીને આનેજ વરશે. ૨ આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ વેષથી બેઠેલા શ્રી સદાશિવજીના બે ગણુ નારદજીનું ઉપહાસ્ય કરતા હતા; પરંતુ મુનિ તો તે ઉપહાસ્યને જરા પણ સમજ્યા ન હતા; કેમકે તેનું મન પરવશ હતું તેથી તે મોહયુક્ત હતા, તે બંને ગણુ નારદજીને બેઠેબેઠેને હસે છે અને સંકોચ પામે છે. બે કે આ સર્વ અનેકાર્થ વાળી વાણી નારદજી સાંભળે છે પણ તે તેના સમજવામાં આવતી નથી; કેમકે તેની બુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ રહી હતી. ૩ તે ચરિત્ર કોઈના સમજમાં આવ્યું ન હતું પરંતુ નારદજીનું તે સ્વરૂપ એવું દેખાયું કે, વાનરના સમાન મુખ છે. અને મહા બીવરામણા જેનો દેહ છે કે જેને બેતાંજ તે કન્યાના મનમાં અત્યંત ક્રોધ થયો. ૪

૧ એ બે રુદ્રગણુ એ હતા કે જે દિવસથી નારદજીએ શ્રી મહાદેવજીના ઉપદેશને માન્યો ન હતો તે દિવસથી ખુપ્ત રીતે નારદજી સાથે ચેષ્ટા બેવાને બંનેને શ્રી મહાદેવજીએ મોકલ્યા હતા.

૨ નારદજીનું ઉપહાસ્ય કરતા હતા કે ‘હરિએ ઉત્તમ સુન્દરતા આપી છે’ આ વાક્ય નારદજીની ઈચ્છાનુકૂળ છે. અને ઉપહાસ્ય એ છે કે હરિ અર્થાત્ વાનર તેની ઉત્તમ સુન્દરતા અર્થાત્ વૃદ્ધવાનરનું રૂપ અથવા આમ પણ અર્થ છે કે હર એક સુન્દરતા અર્થાત્ વિષ્ણુની નારદની અને વાનરની.

૩ નારદજીના અનુકૂળ અર્થ આ પ્રમાણે છે કે રાજકુમારી આ છબીને બેઠીને રીઝશે અને હરિ જાણી-

દોહા-સર્વ સંગ લે કુંવર તબ, ચલિ જનુ રાજ મરાલ ॥

દેશત ફિરૈ મહીપ સવ, કર સરોજ જયમાલ ॥ ૧૪૩ ॥

ત્યારે સખિયોને સાથે લઈને, રાજહંસની ગતિથી ચાલીને, હાથમાં જયમાળા લઈને, સર્વ રાજાઓને અવલોકન કરતી રંગભૂમિમાં ફરવા લાગી. ૧૪૩

ચૌ-જોહિ દિશિ વૈઠે નારદ ફૂલી, સો દિશિ તેહિ ન વિલોકેઝ ભૂલી ॥

પુનિપુનિ મુનિ અસકહિં અકુલાહીં, દેશિ દશા હરગણ મુસુકાહીં ॥ ૧ ॥

ધરિ નૃપતનુ તહૈં ગયઝ કૃપાલા, કુંવરિ હર્ષિ મેલી જયમાલા ॥

દુહિહિનિ લૈ ગયે લક્ષ્મિનિવાસા, નૃપસમાજ સવ ભયઝ નિરાસા ॥ ૨ ॥

મુનિ અતિ વિકલ મોહમતિ નાઠી, મણિ ગિરિ ગઈ છાટે જનુ ગાંઠી ॥

તબ હરગણ બોલે મુસુકાઈ, નિજમુખ મુકુર વિલોકહુ જાઈ ॥

અસ કોહ દોઝ ભાગે ભય ભારી, બદન દીશ મૂનિ બારિ નિહારી ॥

મેષ વિલોકિ ક્રોધ અતિ વાઢા, તિનાહિ શાપ દીન્હા અતિ ગાઢા ॥ ૪ ॥

જે દિશામાં નારદજી હુલાઈને બેઠા હતા તે દિશા તરફ તે રાજકુમારી ભૂલથી પણ જોતી નથી; તે પણ નારદજી પ્રભુની માયાને વશ થઈને વારંવાર વ્યાકુળ થઈને ઊંચા નીચા થતા હતા. આવી નારદજીની દશા જોઈને શ્રી સદાશિવજીના ગણ હસવા લાગ્યા. ૧ ત્યાં કૃપાળુ પ્રભુ પણ રાજનું શરીર ધારણ કરીને રંગભૂમિમાં પધારયા જેને જોતાંજ રાજકન્યા ભગવન્માયાએ પ્રસન્ન થઈને પોતાના પતિ માધવના કંઠમાં જયમાળા પેહેરાવી દીધી જ્યારે લક્ષ્મીનિવાસ ગરુડવંજ પ્રભુ કન્યાને લઈને પધારયા, ત્યારે તે સર્વ રાજસમાજ નિરાશ થઈ ગયો. ૨ નારદમુનિના બુદ્ધિ મોહમાં કેવળ નષ્ટ થઈ ગઈ થતી, જેથી મુનિ એવા વિહ્વળ થઈ ગયા કે, કાંઈ કહી શકાતું નથી. જાણે ગાંઠે ગાંધેલ મણિ પડી જાય અને જેવી દશા થાય તે પ્રમાણે નારદજીની દશા થઈ હતી. તેથી રૂદ્રગણ હસીને બોલ્યા કે તમારું મુખ તો દર્પણમાં જુવો અને પછી વિવાહની વાર્તા કરો. ૩ આ પ્રમાણે કહીને તે બંને લયલીત થઈને લાગ્યા અને નારદજીએ જઈને પોતાનું મુખ જળમાં જોયું, તો વાનરના સમાન રૂપ જોઈને મહાક્રોધ થઈયો અને તે બંને રૂદ્રગણને મહાદારૂણ શાપ આપ્યો કે. ૪

દોહા-હોહુ નિશાચર જાય તુમ, કપટી પાપી દોઝ ॥

હૈંસેહુ હમહિં સો લેહુ ફલ, બહુરિ હૈંસેહુ મુનિ કોઝ ॥ ૧૪૪ ॥

અરે ! કપટી, આપિયો, તમે બંને રાક્ષસ થઈ જાઓ. તમે મારા ઉપર હરયા તેનું ફળ લઈ લ્યો અને વળી કોઈ મુનિને બીજાવાર હસજો. ૧૪૪

તે આને વિશેષે રીતે વરશે અને વિપરીત અર્થ એ છે કે, આવી છબીને જોઈને રીઝશે તદિ પણ 'હનિહરિ' અર્થાત્ આને વાનર ભણીને 'વરિહિ' અર્થાત્ અન્તઃકરણથી બળી જશે.

૧૦-પુનિ જલ દીલ્લ રૂપ નિજ પાવા, તદપિ ત્વદય સન્તોષ ન આવા ॥

ફરકત અધર કોપ મન માર્હી, સપાદિ ચલે કમલાપતિ પાર્હી ॥ ૧ ॥

દેહોં શાપ કિ મરિહોં જાઈ, જગત મોર ઉપહાસ કરાઈ ॥

બીચહિ પન્થ મિલે દનુજારી, સંગ રમા સોઈ રાજકુમારી ॥ ૨ ॥

બોલે મધુર વચન સુરસાઈ, મુનિ કહૈં ચલે વિકલકી નાઈ ॥

મુનત વચન ઉપજા અતિ ક્રોધા, માયાવશ ન રહા મન બોધા ॥ ૩ ॥

પરસમ્પદા સકહુ નહિ દેલ્લી, તુમ્હરે ર્ષા કપટ વિશેષી ॥

મથત સિન્ધુ રુદ્રહિ બૌરાયદુ, સુરન પ્રેરિ વિષપાન કરાયદુ ॥ ૪ ॥

નારદજીએ પુનઃ જળમાં મુખ જોયું તે પોતાનું પૂર્વરૂપ મુનિનું સ્વરૂપ જોયું પરંતુ તેના હૃદયમાં સન્તોષ થયો નહિ. મનમાં અપાર ભરાયલા ક્રોધને લીધે હોઠ ફરકી રહ્યા હતા. એવા નારદજી મહાવેગથી કમળાપતિ વિષ્ણુ ભગવાનની પાસે જવા આવ્યા. ૧ માર્ગમાં જતાં મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે પ્રભુએ જગતમાં મારી મશ્કરી કરાવી માટે તેને શાપ આપું વા હું મરણ પામું. આમ વિચાર કરતા આવ્યા બીજા છે ત્યાં વચમાંજ દનુજસૂદન ભગવાન લક્ષ્મીજી અને રાજકુમારી સહૃદય મળ્યા ૨ નારદજી તે કાંઈ બોલ્યા નથી તે પહેલાં તે મહા મધુરવાણીથી ચરાચરના સ્વામી પોતેજ બોલ્યા કે-હે મુનિ! આપ વ્યાકુળ થઈને કયાં બીજો છો? આવાં પ્રભુનાં હાસ્યવચન સાંભળતાંજ નારદજીને મહાક્રોધ ઉત્પન્ન થયો; અને માયાના વશ મનમાં કાંઈ પણ જ્ઞાન રહ્યું નહિ. ૩ અને નારદજી બોલ્યા કે તમે તમારું પેટ ભરવું સારી રીતે બીજો છો. પારકી સમ્પદા બેઈ શક્તા નથી, ઈર્ષ્યા અને કપટ એ બે ગુણ તમારામાં વિશેષ છે. સમુદ્રમથન સમય પણ શ્રી મહાદેવજીને ગાંડા બનાવીને, બિચારા ભોળાનાથ રૂદ્રને, દેવતાઓ દ્વારા કહેવરાવીને તેને મહાકાળકૂટ વિષ પીવરાવી દીધું તે પોતાના ભાગ્યથીજ જીવતા રહ્યા. ૪

દોહા-અસુર સુરા વિષ શંકરહિ, આપુ રમા મણિ ચારુ ॥

સ્વારથસાધક કુટિલ તુમ, સદા કપટવ્યવહારુ ॥ ૧૪૫ ॥

તમે સદાનાં કપટી છો. વિચારી બુવો કે સમુદ્ર મથન સમયે મોહિની બનીને હૈથેને વાણી, શ્રી મહાદેવજીને વિષ આપ્યાં અને તમે પોતે સુંદર લક્ષ્મિ અને કૌસ્તુભ મણિ લઈ લીધો. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે તમારા જેવો સ્વાર્થાન્ધ અને કુટિલ કોઈ નથી. તમારો વ્યવહાર નિરન્તર કપટ યુક્ત છે. તમારી વાર્તા કપટ વગર નથી. ૧૪૫.

૧૦-પરમ સ્વતંત્ર ન શિરપર કોઈ, ભાવે મનહિં કરહુ તુમ સોઈ ॥

મહેહિ મન્દ મન્દહિ મહે કરહુ, વિસ્મય હર્ષ ન હિય કલુ ધરહુ ॥ ૧ ॥

૧ એ માટે મળ્યા કે તેમને શાપ લઈને અવતાર ધારણ કરવો હતો.

ઢહાંક ઢહાંક પરકે સવ કાહૂ, અતિ અશંક મન સદા ડછાહૂ ॥

કર્મ શુભાશુભ તુમહિં ન વાધા, અવલગિ તુમહિં ન કાહૂ સાધા ॥ ૨ ॥

મલે મવન અવ વાચન દીન્હા, પાવહુમે ફલ આપન કીન્હા ॥

બંનેહુ મોહિં જયન ધરિં દેહા, સોઈ નનુ ધરહુ શાપ મમ એહા ॥ ૩ ॥

કપિઆકૃતિ તુમ કીન્હ હમારી, કરિહિં કીશ સહાય તુમ્હારી ॥

મમ અપકાર કીન્હ તુમ ભારી, નારિ વિરહ તુમ હોહુ દુસારી ॥ ૪ ॥

પરમ સ્વતાંત્ર અર્થાત્ પરમ નિરંકુશ છે. કોઈ બીજે તમારા શિર ઉપર નથી, માટે તમારા મનને જે ક્ષેત્ર છે તેજ કરો છે. જલને મન્દ અને મન્દને જલા કરી આપો છે તેનો કાંઈ હર્ષ શોક હૃદયમાં ધરતા નથી. ૧ ઠગી ઠગીને સર્વની પરીક્ષા કરો છે, કોઈની તમને શંકા નથી માટેજ તમારા મનમાં સદૈવ ઉત્સાહ રહે છે. શુભાશુભ કર્મ તમને કાંઈ સ્પર્શ પણ કરતાં નથી. અને આજ પર્યન્ત તમને કોઈ દંડહાતા પણ મળ્યો નથી. ૨ આજ તમે મોટે ઘેર પગ દીધો છે માટે તમે તમારા કર્તવ્યનું કૃપા સારી રીતે પામશો. જે શરીર ધારણ કરીને તમે મને ડગેલ છે તેજ શરીર સંસારમાં તમે ધારણ કરો. આ મારો તમને શાપ છે. ૩ અને તમે જે મારી વાનરની આકૃતિ કરી દીધી તેજ વાનર આપની સહાયતા કરશે. મારો આ અપકાર તમે ભારી કર્યો છે. માટે સ્ત્રીના વિયોગથી તમે પણ દુઃખી થાઓ. ૪ દોહા-શાપ શીશ ધરિ હર્ષિં હિય, પ્રમુ સુરકારજ કીન્હ ॥

નિજમાયાકી પ્રવલતા, કર્પિ કૃપાનિધિ લીન્હ ॥ ૧૪૬ ॥

નારદજીના શાપને પ્રસન્ન મનથી શિર ઉપર ધારણ કરી, પ્રભુએ દેવતાઓનું કાર્ય કર્યું. અને કૃપાસિન્ધુ સ્વામીએ પોતાની માયાની પ્રબળતા ખેંચી લીધી. ૧૪૬ ચૌ-જવ હરિ માયા દૂરિ નિવારી, નહિં તહૈં રમા ન રાજકુમારી ॥

તવ મુનિ અતિ સમીત હરિચરણા, ગહે પાહિ પ્રણતારતિહરણા ॥ ૧ ॥

મૃષા હોહુ મમ શાપ કૃપાલા, મમ ઇચ્છા કહ દીનદયાલા ॥

મૈં દુર્વચન કહેઉં વહુતેરે, કહ મુનિ પાપ મિટહિં કિમિ મેરે. ॥ ૨ ॥

જપહુ જાઈ શંકર શતનામા, હોઈહિ ત્હદય તુરત વિશ્રામા ॥

કોઉ નહિં શિવમમાન પ્રિયમેરે, અસ પ્રતીતિ લાગેહુ જનિ મોરે ॥ ૩ ॥

જેહિપર કૃપા ન કરહિં પુરારી, સો ન પાવ મુનિ ભક્તિ હમારી ॥

અસ ડરબારિ મહિ વિચરહુ જાઈ, અવ ન તુમહિં માયા નિચરાર્હ ॥ ૪ ॥

જ્યારે હરિએ પોતાની માયાને નિવારણ કરો, ત્યારે ત્યાં લક્ષ્મી કે રાજકુમારી કોઈ રહ્યું નહિ. ત્યારે તો નારદમુનિ અતિશય જાણ પામીને સ્વામીનાં ચરણ-કમળ, હે પ્રણતારતિ હરણુ ! એમ કહીને પકડી લીધાં. ૧ અને કહ્યું કે, હે સ્વા-

મી! મારો શાપ વ્યર્થ થઇ જાય. ત્યારે દીનદયાળુ સ્વામીએ કહ્યું કે, નહિ એ તો સર્વ મારીજ ઈચ્છા છે. પુનઃનારદજીએ કહ્યું કે, મેં આપને બહુજ દુર્વચનો કહ્યાં છે, તે માફ પાપ શી રીતે દૂર થશે. ૨ ભગવાને કહ્યું કે તમે મારા પરમપ્રિય પરમભક્ત શ્રી સદાશિવજીના ઉપદેશનો નિરાદર કર્યો, તેનું આ સર્વ પરિણામ છે, માટે તે શ્રી સદાશિવજીનાં સો^૧ નામનો જપ કરો એટલે તમારું ચિત્ત સર્વ પ્રકારે શાન્ત થઈ જશે. એ જાણ્યો કે, શ્રી શિવજીના સમાન આ સંસાર વિધિ પ્રપંચમાં મારો પ્રિય અન્ય કોઈ નથી, એવો વિશ્વાસ ભૂલથી પણ ત્યાગ કરશો નહિ. ૩ જેના ઉપર શ્રી શિવજીની કૃપા થતી નથી તે મારી ભક્તિ પામતો નથી એવો વિશ્વાસ હૃદયમાં ધારણ કરીને પૃથિવી ઉપર સ્વચ્છન્દવિચરે, હવે મારી ગાથા તમારા સમીપ આવશે નહિ. ૪

દોહા-બહુ વિધિ મુનિહિ પ્રબોધિ પ્રભુ, તવ મયે અંતર્દાન ॥

સત્યલોક નારદ ચલે, કરત રામગુણગાન ॥ ૧૪૭ ॥

આ પ્રકારે અનેક વિધિથી નારદ મુનિને પ્રબોધ કરીને વિષ્ણુ ભગવાન અંતર્દાન થઈ ગયા. અને નારદજી પોતાના સત્ય લોકમાં, પરમ પ્રસન્ન શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદનું ગાન કરતા આદ્યા. ૧૪૭

ચૌ-હરગણ મુનિહિ જાત પથ દેહી, વિગતમોહ મન હર્ષ વિશેષી ॥

અતિ સમીત નારદ પહ્ આયે, ગહિ પદ આરત વચન સુનાયે ॥ ૧ ॥

હરગણ હમ ન વિપ્ર મુનિરાયા, બડ અપરાધ કીન્હ ફલ પાયા ॥

શાપ અનુગ્રહ કરહુ કૃપાલા, બોલે નારદ દીનદયાલા ॥ ૨ ॥

નિશિચર જાઈ હોઝ તુમ દોઝ, વૈભવ વિપુલ તેજ બલ હોઝ ॥

ભુજબલ વિશ્વજિતવ તુમ જહિયા, ધરિહૈં વિષ્ણુ મનુજતનુ તહિયા ॥ ૩ ॥

સમર મરન હરિ હાથ તુમ્હારા, હોઈહહુ મુક્ત ન પુનિ સંસારા ॥

ચલે યુગલ મુનિ પદ શિર નાઈ, મયે નિશાચર કાલાહિ પાઈ ॥ ૪ ॥

શ્રી શિવગણોએ નારદમુનિને માર્ગમાં, માયા, મોહરહિત, અતિ પ્રસન્ન મનથી જાતા જોયા; તો પણ અતિ ભયાતુર તે જાનને રૂદ્રગણ નારદજીની પાસે આવ્યા. અને ચરણ પકડીને પરમ આર્ત વચન સાંભળાવ્યાં કે ૧ અમે તો શ્રી શિવજીના ગણ છીએ. હે મુનિરાજ! વિપ્રનથી. જેવો અપરાધ કર્યો તેવું કૃપા પ્રાપ્ત થયું, હવે આપ આપની દયાળુતાથી શાપાનુગ્રહ કરો, આવાં રૂદ્રગણનાં વચન સાંભળી નારદજી બોલ્યા કે ૨ તમે જાનને રાક્ષસ તો થશોજ. પણ ત્યાં તમારો મહાવૈભવ અને તેજ જળ થશે. જ્યારે તમે તમારા ભુજબળથી વિશ્વ વિજય કરશો, ત્યારે તમારે માટે વિષ્ણુ ભગવાન મનુશ્યશરીર ધારણ કરશે. ૩ ત્યાં સંગ્રામમાં તમારો વધ વિશ્ણુભગવાનને

૧ શ્રી શંકરના સો નામ જપવાનું નારદજીએ પ્રથમ મહાદેવજીની વાત માની નહતી તેથી કહ્યું છે

હાથે થશે, ત્યારે તમે સુક્રત થઈ જશો, પછી સંસારમાં તમને જન્મ મરણ થશે નહિ. આ પ્રમાણે શાપાનુગ્રહ શ્રવણ કરીને; નારદજીને દન્ડવત્ કરીને તે બંને ગણ શ્રી શિવલોકમાં આસ્થા ગયા અને કાળાન્તરે તે બંને રાક્ષસ થયા. ૪

દોહા—एककल्प इहि हेतु प्रभु, लीन्ह मनुज अवतार ॥

સુરરંજન સજ્જનમુખદ, હરિ મંજન મૂમાર ॥ ૧૪૮ ॥

એક કલ્પમાં આ કારણ માટે જગવાને મનુષ્યાવતાર લીધો તે જગવાનું કેવા છે કે, દેવતાઓને આનન્દદાતા, સન્તજનોને સુખદાયક અને પૃથિવીના ભાર ભંજન છે. ૧૪૮

चौ०—इहि विधि जन्म कर्म हरि करे, सुन्दर मुखद विचित्र घनेरे ॥

કલ્પ કલ્પ પ્રતિ પ્રભુઅવતરહીં, ચારુચરિત નાનાવિધિ કરહીં ॥ ૧ ॥

તવ તવ કથા મુનીશન ગાઈ, પરમ વિચિત્ર પ્રબન્ધ બનાઈ ॥

વિવિધ પ્રસંગ અનૂપ બંધાને, કરહિં ન મુનિ આશ્ચર્યસયાને ॥ ૨ ॥

હરિઅનંત દરિકથા અનંતા, કહહિં મુનાહિં વહાવિધિ શ્રુતિ સન્તા ॥

રામચંદ્રકે ચરિત સુહાથે, કલ્પકોટિ લગિં જાહિં ન ગાયે ॥ ૩ ॥

યહ પ્રસંગ મૈં કહા મવાની, હરિમાયા મોહહિં મુનિ જ્ઞાની ॥

પ્રભુ કૌતુકી પ્રણતહિતકારી, સંવત સુલભ સકલ દુઃખહારી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે પ્રભુના સુન્દર અને સુખકારી જન્મ તથા કર્મ અનેક મહા વિચિત્ર છે. કલ્પ કલ્પમાં પ્રભુ અવતાર લઈને, નાના પ્રકારનાં વિચિત્ર સુન્દર ચરિત્ર કરે છે. ૧ જ્યારે જ્યારે પ્રભુએ અવતાર લઈ ચરિત્ર કરેલ છે ત્યારે ત્યારે મુનિલોકોએ મહા સુન્દર વિચિત્ર પ્રબન્ધ બનાવીને પ્રભુના ગુણાનુવાદ ગાયા છે. અને તે કથાઓમાં કેટલાક અહભુત પ્રસંગ કહેલા છે; પરંતુ જે સમગ્ર મનુષ્ય છે તે તેને સાંભળીને આશ્ચર્ય પામતા નથી. ૨ કેમકે પ્રભુ અનન્ત છે અને પ્રભુની કથા અનન્ત છે જેને વેદ નાના પ્રકારે કહે છે અને સન્તલોકો સાંભળે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીનાં સુન્દર ચરિત્ર અપાર છે તેને ગમે તો કરોડ કલ્પ પર્યન્ત ગાયા કરે. પણ તેનો પાર આવે તેમ નથી. ૩ હેપાર્વતી ! મેં આ પ્રસંગ એ માટે કહ્યો કે, પ્રભુની માયા મહા જળવાનું છે, તે જ્ઞાની મુનિ લોકોને પણ મોહિત કરી દે છે. પ્રભુ મહા કૌતુકી છે, શરણાગતોનું હિત કરવાવાળા છે, સેવા કરવાથી પ્રભુ તુરત પ્રસન્ન થઈ જાય છે અને સકળ દુઃખોને મટાડે છે. ૪

सौ०—सुर नर मुनि कोउ नाहिं, जेहि न मोहमाया प्रबल ॥

અસ વિચારિ મન માહિં, મજિય મહા માયાપતિહિ ॥ ૨૧ ॥

દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિ એઓમાંથી કોઈપણ એવો નથી કે, જેને માયા જનિત પ્રબળ અજ્ઞાન નથી, માટે મનમાં એવો વિચાર કરીને મહામાયાના પતિનું ભજન કરવું બેધએ. ૨૧

ચૌ૦-અપર હેતુ સુનુ શૈલકુમારી, કહૌં વિચિત્ર કથા વિસ્તારી ॥

જેહિ કારણ અજ અગુણ અનૂપા, બ્રહ્મ ભયે કોશલપુર મૂપા ॥ ૧ ॥

જો પ્રભુ વિપિન ફિરત હમ દેસા, બન્ધુ સમેત કિયે મુનિવેષા ॥

જાસુ ચરિત અવલોકિ ભવાની, સતી શરીર રહિત બૌરાની ॥ ૨ ॥

અજહું ન છાયા મિટત તુમ્હારી, તાસુચરિત સુનુ ભ્રમરુજહારી ॥

લીલા કીન્હ જો તેહિ અવતારા, સો સબ કહિહૌં મતિ અનુસારા ॥ ૩ ॥

ભરદ્વાજ સુનિ શંકરવાની, સકુચિ સમેમ ઉમા મુસુકાની ॥

લગે બહુરિ વરણૈ વૃષકેતુ, સો અવતાર ભયડ જેહિ હેતુ ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી! હવે અન્ય રામજન્મનું કારણ તમે સાંભળો. આ વિચિત્ર કથા હું તમારી પાસે વિસ્તાર સહિત કહું છું. જે માટે અજન્મા નિર્ગુણ અને અદ્વિ-
તીય, પ્રભુ અયોધ્યાના રાજ થયા હતા. ૧ જે પ્રભુને લાઈસહ મુનિના વેષથી
વનમાં ફરતા મેં જોયા હતા, હે પાર્વતી! જેનું ચરિત્ર જોઈને તું સતી શરીરમાં
કેવળ ગાંડી થઈ ગઈ હતી. ૨ જે ભ્રમની છાયા આજ પર્યન્ત તમને મટી નથી.
તે પ્રભુનાં ચરિત્ર હું કહું છું તે સાંભળો. જે સાંભળવાથી રજઙ્ગત સર્પની બ્રાન્તિ-
ની પેઠે આ સંસારનો ભ્રમ મટી જાય છે, તે અવતારમાં પ્રભુ જે લીલા કરી છે, તે
સર્વ હું મારી બુદ્ધિ અનુસાર કહું છું તે સાંભળો. ૩ યાજ્ઞવલ્કય મુનિ કહે છે કે-હે
ભરદ્વાજ! શ્રી સદાશિવજીનાં આવાં વચન સાંભળીને, શ્રી પાર્વતીજી પ્રેમથી સંકેત
પામીને મન્દ હસ્યાં અને પછી શ્રી શિવજી, જે કારણ માટે પ્રભુનો અવતાર
થયો હતો તે કથાવર્ણન કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા-સો મૈં તુમસન કહૌં સબ, સુનુ મુનીશ મન લાઈ ॥

રામકથા કલિમલહરણિ, મંજૂલકરણિ સુહાઈ ॥ ૧૪૯ ॥

યાજ્ઞવલ્કયજી કહે છે કે-હે મુનિરાજ ભરદ્વાજજી! તે સર્વ કથા હું તમને
કહું છું તે મન લગાવીને સાંભળો; કેમકે શ્રી રામચન્દ્રજીની કથા કળિયુગના
મળોનો નાશ કરવારી, મંગળ કરવાવાળી અને શોભાયમાન છે. ૧૪૬

ચૌ૦-સ્વાયમ્ભુવ મનુ અરુ શતરૂપા, જિનતે મૈ નરસૃષ્ટિ અનૂપા ॥

દમ્પતિં ધર્મ આચરણ નીકા, અજહું ગાવ શ્રુતિ જિનકી લીકા ॥ ૧ ॥

નૃપ ઉત્તાનપાદ સુત જાસુ, ધ્રુવ હરિભક્ત ભયે સુત તાસુ ॥

લઘુ સુત નામ પ્રિયવ્રત જાહી, વેદ પુરાણ પ્રશંસત તાહી ॥ ૨ ॥

૧ શ્રી સદાશિવજીએ કહ્યું કે તું સતી શરીરમાં ગાંડી થઈ ગઈ હતી તેથી શ્રી પાર્વતીજીને સંકેત
થયો, અને પછી કહ્યું કે 'જાસુચરિત સુનુભ્રમરુજહારી' એથી પ્રેમ થયો, અને મન્દહાસ્ય કરવાનું પ્રયો-
ગન એ છે કે, પોતાની મોહછાયાને માની.

દેવહૂતી પુનિ તાસુ કુમારી, જો મુનીકર્દમકી મિયનારી ॥

આદિદેવ પ્રભુ દીનદયાલા, જઠર ધરેડ જેહિ કપિલકૃપાલા ॥ ૩ ॥

સાંખ્યશાસ્ત્ર જિન પ્રગટ બચાના, તત્ત્વાવિચાર નિપુણ ભગવાના ॥

તેહિ મનુરાજ કીન્હ બહુકાલા, પ્રભુઆયસુ બહુવિધિ પ્રતિપાલા ॥ ૪ ॥

સ્વાયંભુવ નામના આદિ મનુ અને શતરૂપા નામની તેની રાણી કે જેનાથી આ અનૂપમ મનુષ્યસૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે. તે બંને દમ્પત્તિ ઉત્તમ ધર્માચરણસુક્ષ્મ હતા, જેની પ્રશંસા વેદ આજ પર્યંત ગાય છે. ૧ તેને ઉત્તાનપાદ નામનો મોટો પુત્ર હતો, જેના પરમ ભાગવત ધ્રુવ નામના પુત્ર થયા હતા, અને સ્વાયંભુવ મનુના નાના પુત્ર પ્રિયવ્રત હતા. કે જેની પ્રશંસા વેદ પુરાણાદિ સર્વ કરે છે. ૨ સ્વાયંભુવ મનુને દેવહૂતી નામની કન્યા હતી, જેનો કર્દમ મુનિની સાથે વિવાહ કર્યો હતો. આદિદેવ, પરમપુરૂષ, દીનદયાળુ કપિલદેવજી જે દેવહૂતીના પુત્ર થયા હતા. ૩ તત્ત્વવિચારમાં અતિ નિપુણ ભગવાન કપિલદેવજીએ સાંખ્યશાસ્ત્ર વર્ણન કરેલ છે. તે સ્વાયંભુવ મનુએ ઘણા કાળપર્યંત રાજ્ય કર્યું અને ભગવાન આશાનું અનેક પ્રકારે પ્રતિપાલન કર્યું. ૪

સો૦—હોઈ ન વિષય વિરાગ, ભવન વસત ભા ચૌથપન ॥

હૃદય વહુત દુઃખ લાગ, જન્મ ગયડ હરિભક્તિ બિન ॥ ૨૨ ॥

સ્વાયંભુવ મનુને ઘરમાં રહેતાં રહેતાં અતુર્થાશ્રમ આવી ગયો, પણ વિષયોમાં વૈરાગ્ય ન થવાથી તેના હૃદયમાં એ વાતનું દાણુ દુઃખ થતાં વિચાર કર્યો કે અરે! મેં ભગવાનની ભક્તિ વગર જન્મ ખોયો. ૨૨

ચૌ૦—વરવશ રાજ્ય સુતહિ તબ દીન્હા, નારિ સમેત ગવન વન કીન્હા ॥

તીરથવર નૈમિષ વિખ્યાતા, અતિ પુનીત સાધક સિધિદાતા ॥ ૧ ॥

વસહિં તહાં મુનિ સિદ્ધસમાજા, તહૈં હિય હર્ષિ ચલે મનુરાજા ॥

પન્થજાત સોહહિં મતિધીરા, જ્ઞાન ભક્તિ જનુ ધરે શરીરા ॥ ૨ ॥

પહુંચે જાઈ ધેનુમતિ તીરા, હર્ષિં નહાને નિર્મલ નીરા ॥

આયે મિલન સિદ્ધ મુનિ જ્ઞાની, ધર્મધુરન્ધર ઋષિ મુનિ જાની ॥ ૩ ॥

જહૈં તહૈં તીરથ રહે સુહાયે, મુનિન સકલ સાદર કરવાયે ॥

કૃશશરીર મુનિપટ પરિધાના, સન્તસભા નિત સુતહિં પુરાના ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પોતાના મોટા પુત્ર ઉત્તાનપાદને પરાણે રાજ્ય આપી, પોતાની રાણી શતરૂપા સહિત વનમાં પ્રયાણ કર્યું. અને તીર્થોત્તમ વૈકુંઠ કે જ્યાં વનરૂપસ્વયં હરિ વિરાજે છે, તે નૈમિષારણ્ય કે જે સાધક પુરૂષોની તપસ્યા અને કામનાને સિદ્ધ કરવામાં પ્રખ્યાત છે ૧ જ્યાં મોટા મોટા દેવીદેવાદિક

સિદ્ધ મુનિ નિવાસ કરે છે ત્યાં હૃદયમાં હર્ષ પામીને મહારાજ મનુ આગ્યા. માર્ગમાં જતાં તે દમ્પતિ જાણે સાક્ષાત્ જ્ઞાન અને ભક્તિ મનુષ્યશરીર ધારણ કરીને જતાં હોય નહિ એવાં શોભતાં હતાં. ૨ તે બન્ને ગોમતી નદીના તટ ઉપર પોહોંચ્યાં અને પ્રસન્ન થઇને નિર્મળ જળમાં સ્નાન કર્યું. એટલામાં તો ધર્મ ધુરન્ધર રાજર્ષિને આવ્યા જાણીને સર્વ સિદ્ધ મુનિ મળવાને આવ્યા. ૩ અને તે વનમાં જ્યાં જ્યાં તીર્થ હતાં તે સર્વ મુનીશ્વરોએ રાજને કરાવ્યાં. બન્નેનાં કૃશ શરીર અને વલક્લાદિ વસ્ત્ર પેહેરીને સુંદર સન્તસમાજમાં નિત્ય પુરાણોનું શ્રવણ કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા—દ્વાદશ અક્ષર મન્ત્રવર, જપહિં સહિત અનુરાગ ॥

વાસુદેવપદપંકરુહ, દમ્પતિ મન અતિ લાગ ॥ ૧૫૦ ॥

ત્યાર પછી દ્વાદશાક્ષર મન્ત્રને મહા પ્રેમસહ જપવા લાગ્યા, તેના પ્રભાવથી મહાવિષ્ણુ કે જે વિષ્ણુનાપર સ્વરૂપ નારાયણ વાસુદેવ છે, તેના ચરણકમળોમાં રાજ તથા રાણી બન્નેનાં મન તલ્લીન થઇને લાગી ગયાં. ૧૫૦

ચૌ—કરહિં અહાર શાક ફલ કન્દા, સુમિરહિં બ્રહ્મ સચ્ચિદાનન્દા ॥

પુનિ હરિ હેતુ કરન તપ લાગે, વારિ અહાર મૂલ ફલ ત્યાગે ॥ ૧ ॥

ઊર અભિલાષ નિરંતર હોઈ, દેશ્વિય નયન પરમ પ્રિય સોઈ ॥

અગુણ અલ્પાન્દ અનન્ત અનાદી, જોહિ ચિંતહિં પરમારથ વાદી ॥ ૨ ॥

નેતિ નેતિ જોહિ વેદ નિરૂપા, ચિદાનન્દ નિરૂપાધિ અનૂપા ॥

શમ્ભુ વિરંચિ વિષ્ણુ ભગવાના, ઉપજહિં જાસુ અંશતે નાના ॥ ૩ ॥

એસે મમ્ભુ સેવક વશ અહીં, મક્તહેતુ લીલાતનુ ગહીં ॥

જો યહ વચન સત્ય શ્રુતિ ભાષા, તો હમાર પૂજહિં અભિલાષા ॥૪॥

શાક, ફળ અને કન્દોના આહાર કરી અને સચ્ચિદાનન્દ ભગવાન વાસુદેવ પરબ્રહ્મનું સ્મરણ કરી હરિના દર્શન નિમિત્ત તપ કરવા લાગ્યા, ત્યારે તો માત્ર જળનોજ આહાર કર્યો, અને મૂળ, ફળ સર્વ છોડી દીધાં. ૧ હૃદયમાં નિરંતર એ અભિલાષા થતી હતી કે, હરિભગવાન કે જે સર્વના પરમ પ્રભુ છે તેને નેત્ર ભરીને જોઈએ, જે હરિને પરમાર્થવાદી મુનિ અખન્ડ, અનન્ત, અનાદિ. નિર્ગુણ ચિન્તવન કરે છે. ૨ જેને વેદ નેતિ નેતિ કહીને ચિદાનન્દ અનુપાધિ અનૂપ નિરૂપણ કરે છે. વળી જે વાસુદેવ ભગવાન પોતાની અનન્તકોટિ બ્રહ્માન્ડ વિભૂતિમાં, જેમ શિવ, વિરંચીમાં પોતાનો અંશાવેશ કરીને નાનારૂપ થઇને વિશ્વના કર્તા અને હર્તા થાય છે, તેમજ અંશ એટલે પોતાના દિવ્ય મંગળ વિશ્વહવટે પોતાની વિશ્વતિને વિષ્ણુરૂપ થઇને પોતેજ પાલન કરે છે' ૩ જે એવા મોટા વાસુદેવ ભગ-

૧ આ સિદ્ધાન્ત સર્વત્ર મળે છે. નારાયણ ઉપનિષદમાં લેખ છે કે—નારાયણથી બ્રહ્મા જન્મે છે, નારાયણથી રૂદ્ર ઉત્પન્ન થાય છે, નારાયણથી પ્રભુપતિ ઉત્પન્ન થાય છે, વિષ્ણુપુરાણમાં પણ લેખ છે

વાન કે જેની વિભૂતિ શમ્ભુ, વિરંચ્યાદિ છે તે પણ પોતાના ભક્તોને વશ છે અને તેઓના નિમિત્ત લીલાથી શરીરોને ધારણ કરે છે જે આ સત્ય વચન વેદોમાં કહ્યાં છે, તો અમારી અભિલાષા નિસ્સન્દેહ પૂર્ણ થશે. ૪

કે, - જેમ સકળ જીવ અને કાળ સંસારની ઉત્પત્તિ પાલન અને પ્રલયના નિમિત્ત વિષ્ણુભગવાનની વિભૂતિ છે. તેમજ સ્વયં વિષ્ણુ પણ પોતાની વિભૂતિ પોતે જ થાય છે. તે માટે પ્રમાણ બ્રહ્માદિકાદયઃ કાલ સ્તથૈવા ચિલજન્તવ । વિભૂતયો હરેરેતા જગતઃ સૃષ્ટિહેતવઃ ॥ ૧ ॥ રુદ્રઃકાલાન્તકાયાશ્વસમસ્તા શ્વૈવજન્તવઃ । ચતુર્દ્વાપ્રલયંહ્યેતા જનાર્દન વિભૂતયઃ ॥ ૨ ॥ વિષ્ણુમન્વાદયઃ કાલઃ સર્વભૂતાનિચદ્વિજ । સ્થિતેર્નિમિત્ત ભૂતાશ્ચ વિષ્ણોરેતા વિભૂતયઃ ॥ ૩ ॥ અર્થાત્ જેમ સૃષ્ટ્યુત્પત્તિને માટે મુખ્ય તો બ્રહ્મા અને દક્ષાદિ પ્રજાપતિ, ત્રીજો કાળ અને ચોથા સર્વજીવ, એ ચતુર્ધ્વા વિષ્ણુ ભગવાનની રમેગુણી વિભૂતિ છે. અને જેમ પ્રલયને માટે મુખ્ય તો રુદ્ર બીજો કાળ, ત્રીજો ચૌદ યમ, અને ચોથા સકળ જીવ એ ચતુર્ધ્વા વિષ્ણુ ભગવાનની તામસી વિભૂતિ છે. તે પ્રમાણે મુખ્ય તો સ્વયં વિષ્ણુ, બીજો ચૌદ મનુ, ત્રીજો કાળ અને ચોથા સર્વ જીવ એ ચતુર્ધ્વા વિષ્ણુ ભગવાનની સાત્વકી વિભૂતિ છે. ૩ ભગવદ્ગીતાના દશમા અધ્યાયમાં પણ પોતાની વિભૂતિમાં પોતાની પણ સ્વયં વાસુદેવ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે ગણનાકરી છે. જેમકે-વૃષ્ણાનાં વાસુ-દેવોસ્મિ પાંડવાનાં ધનન્નયઃ । ભગવદ્ વિભૂતિમાં સકળજીવ યથાયોગ્ય વિષ્ણુનાજ તેજથી પોતપોતાના અધિકારી થાય છે અને વિષ્ણુ પોતાના સ્વયં તેજથી પોતે અધિકારી છે. જેમકે, વિષ્ણુ ધર્માપરમાં લખ્યું છે કે-બ્રહ્મા શમ્ભુ સ્તથૈવાર્ક રચન્દ્રમારચ રાતકૃતુઃ । એવમાદ્યા સ્તથૈવાન્યે યુક્તાવૈર્ણવ તેજસા । જગત્કાર્પ્યાવિસાનેચ વિયુજ્યંતેચતેજસા યિનેજસશ્વતસર્વે પજ્જલ્યમુપયાન્તિતે । અર્થાત્ બ્રહ્મા અને શિવજી તેમજ સૂર્ય અને ચન્દ્રમા અને ઈન્દ્રાદિ અન્ય સર્વ લોકપાળ, સૃષ્ટિના વર્તમાન કાળમાં વિષ્ણુ તેજવડે કરીને સંયુક્ત હોય છે, અને જગત્ના અન્ત સમય ન્યારે તેજ હરિ લેવામાં આવે છે ત્યારે સર્વ પંચ-ત્વને પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રી મહાભારતમાં લેખ છે કે-બ્રહ્માદિપુપ્રલીનેષુ નટલોકેચરાચરે । આમૂતસંલભે પ્રાપ્તે પ્રલાનેપ્રકૃતૌ મહાન । એકસ્તિષ્ઠતિ વિશ્વાત્મા સતુનારાયણઃ પ્રભુઃ । અર્થાત્ ન્યારે ચરાચરજીવ સર્વ નારા પામે છે અને બ્રહ્માદિક દેવતા પણ સર્વ પ્રલય થઈ જાય છે અને સંસાર એકાર્ણવ થઈને મહા પ્રકૃતિમાં લીન થઈ જાય છે, ત્યારે એક વિશ્વાત્માજ રહે છે તે તો નારાયણ પ્રભુજ છે. પદ્મપુરાણમાં લેખ છે કે-આસીદેકોહિર્વૈચાત્ર વિષ્ણુ નારાયણોઽવ્યયઃ । ન બ્રહ્મા ન ચ રુદ્રશ્ચ ન દેવા ન મહર્ષયઃ । ન હમેઘાવ પૃથ્વી ન સોમો ન વિભાસ્કરઃ । ન નક્ષત્રાણિ લોકાશ્ચ ન ચાણ્ડં મહતાવૃતં । અર્થાત્ પ્રલયકાળમાં અવ્યય એટલે અવિનાશી એક વિષ્ણુનારાયણજ અહિ રહે છે, બ્રહ્મા, શિવ, દેવતા, મહર્ષિ, આકાશ, પૃથિવી, સૂર્ય, ચન્દ્ર, નક્ષત્ર અને કોઈ લોક, રહેતું નથી, આ બ્રહ્માન્ડ કે જે મહા સપ્તાવસ્થથી આદ્યત છે તે રહે છે એવાં પ્રમાણથી શંભુ, વિરંચી, વિષ્ણુ ભગવાન એવા લેખ જોઈને, હરિ, વિષ્ણુ, રામ, નારાયણ અને વાસુદેવને ભિન્ન ભિન્ન ન્યૂનાધિક સમજવા એ ગોરવામી શ્રી તુલસીદાસજીનો અભિમત નથી. આ ગ્રન્થના સાતે કાન્ડમાં વિષ્ણુનેજ રામાવતાર લખે છે, ન્યાં કહીં બ્રહ્મા, અને શિવજીની સાથે ભેદ દેખાય છે, તે માત્ર વિભૂતિ વિભૂતિનો છે. જે આ વિભૂતિ અને અન્ય વિભૂતિના ભેદને ઈશ્વરમાં કલ્પના કરશે તો આ ગ્રન્થમાં આ વિશેષ નિવારણ થશે નહિ; કેમકે ગોરવામીએ ગ્રન્થના પ્રારંભથી વિષ્ણુનેજ રામ લખ્યા છે જેમકે બાળકાન્ડમાં રામાલ્ક્યમીશંહરિ । વિષ્ણુજોસુરાહિતનરતનુધારી । તે વિષ્ણુના દશાવતાર કયા છે ? નારદના મો-હમાં શાપ કેને થયો ? અને રામ કોણ થયા ? એ ચરિત્રમાં-જન્મગયડ હરિભક્તિવિનુ । પુનિહરિ હેતુકરન તપલાગે । છબિ સમુદ્રહરિરૂપ વિલોકી । પુરવૈકુણ્ઠ જાન કહ કોઈ । કોડકહ પયનિધિ વસ પ્રભુ સોઈ । નિજઆયુધ ભુજચારી । ભયેપ્રકટ શ્રીકન્તા ઈત્યાદિ સંકેતો છે. અયોધ્યાકાન્ડમાં પયપયોધિ તજિ અવધ વિહારિ । જહૈંસિયરામ લવગરહેઆઈ । આરણ્યકાન્ડમાં નમામિહન્દિરાપતિમ્ । હૃદયચતુર્ભુજરૂપ દિશાવા । કિષ્કિન્ધાકાન્ડમાં હનુમાન આગમન સમયે કી તુમતીનિદેવમહૈંકોઝ । સુન્દરકાન્ડમાં-હરિમન્દિરતહૈંમિન્નામના-

દોહા—દિવિવિધી બીતે વર્ષ ષટ, સહસ્ર ચારિ આહાર ॥

સમ્વત સસ સહસ્ર પુનિ, રહે સમીર અધાર ॥ ૧૫૧ ॥

આ પ્રમાણે સ્વાયંભુવમનુને જળનાજ આધારે તપ કરતાં છ હજાર વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયાં, ત્યારપછી જળાહાર પણ છોડીને સાત હજાર વર્ષ પર્યન્ત કેવળ પવનના આધારે તપ કર્યું. ૧૫૧

ચૌ૦—વર્ષ સહસ્ર દશ ત્યાગેડ સોઝ, ઠાઠે રહે એક પદ દોઝ ॥

વિધિ હરિ હર તપ દેસિ અપારા, મનુ સમીપ આયે बहु बारा ॥ ૧ ॥

માંગદુ વર बहुમાંતિ લુભાયે, પરમ ધીર નહિં ચલહિં ચલાયે ॥

અસ્થિમાત્ર હૈ રહે શરીરા, તદપિ મનાગપિ નહિં મન પીરા ॥ ૨ ॥

પ્રમુ સર્વજ્ઞ દાસ નિજ જાની, ગતિ અનન્ય તાપસ નૃપ રાની ॥

માંગુ માંગુ વર મૈ નમ બાની, પરમ ગંભીર કૃપામૃત સાની ॥ ૩ ॥

મૃતક જિઆવનિ ગિરા સુહાર્દ, શ્રવણરન્ધ્ર હોઈ ઊર જબ આઈ ॥

ત્દષ્ટ પુષ્ટ તનુ મયડ સુહાયે, માનહું અબહિં મવનતે આયે ॥ ૪ ॥

પછી દશહજાર વર્ષ પર્યન્ત પવનનો પણ ત્યાગ કરીને એકજ પગથી બન્ને હાં રહ્યાં. આ પ્રમાણે ત્રેવીશ હજાર વર્ષના કાળાન્તરમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ, મનુની પાસે અનેકવાર આવ્યા. ૧ અને વરમાગો વરમાગો એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારે લોભ દર્શાવ્યો, પણ તે પરમધીર પરરૂપ વાસુદેવપરાયણ કોઈ નહોતો. અળાયમાન કરવાથી પોતાની અનન્યતાથી ક્યારે અળાયમાન થાય છે કે અન્યનું વરદાન લે. જેના શરીરમાં માત્ર કેવળ અસ્થિજ રહેલાં હતાં; તોપણ યત્ કિચિત્ પણ ખેદ માનતા ન હતા. ૨ સર્વજ્ઞ પ્રભુ વાસુદેવે પોતાના આકાર ત્રય સમ્પન્નદાસ અર્થાત્ અનન્ય ગતિ, અનન્ય શરણ, અને અનન્ય પ્રયોજન બન્નેને બાણીને, વરમાગો વરમાગો એમ આકાશ વાણી પરમગંભીર કૃપામૃત પરિપૂર્ણ થઈ. ૩ મૃતક સંજીવની સન્દર શોભાયમાન

શ્રી રામાયુષ અકિતગૃહં । કી તુમ હરિદાસનમહું કોઝ । હરિજન જાની પ્રીતિ અતિ વાઢી । યુક્તકાન્ડમાં—જાનેડમનુજકરિદનુજકાનનદહનપાવક હરિસ્વયં । ઉત્તરકાન્ડમાં—રમાનાથ જહૈરાજહિં સો પુરવરણિ કિ જાહ । કૃત્યાદિ પુષ્કળ છે. અને વિધિ હરિહર એવાં વચન ન્યાં આવે છે, તે જે રૂપના વિશેષણમાં આવે છે. તેની પ્રશંસા આપે છે, તેમાં ભિન્નતા કે ન્યૂનાધિકતા થતી નથી; કેમકે ગીતામાં શ્રી રામચન્દ્રજીને પણ વિભૂતિમાં કહ્યું છે જેમકે—રામઃશક્ત્યમૃતામહમ્ । અને વાસુદેવને પણ વિષ્ણુની વિભૂતિ કહ્યા છે. અહિં વાસુદેવને પરમાનન્દકર શમ્ભુ, ચિરંચીની સાથે વિષ્ણુ ભગવાનને પણ વાસુદેવની વિભૂતિ કહેલ છે.

૧. સૌહો—બૈનૈતો રણુવરતે બૈન કી બિગરે મરિપૂરિ! તુલસી બૈન જો તાવનિવેમેં ધૂરિ! તેા બ્રહ્મા અને શિવજીનું તેા શું કહીએ, તેના સાથી હોવાથી વિષ્ણુના દેવત્વને પણ ભગવત્ વિભૂતિ માનીને વિષ્ણુ પાસેથી પણ વરદાન લીધું નહિ; કેમકે જેમ સૂર્યવંશ અને ચન્દ્રવંશના સમ્બન્ધથી શ્રી રામચન્દ્રનું રામવત્વ અને અને શ્રી કૃષ્ણ ચન્દ્રનું ચાન્દ્રવત્વમાં વિષ્ણુ વિભૂતિ માનવામાં આવ્યું, એ પ્રમાણે જ દેવગણીમાં વિષ્ણુનું પણ દેવત્વપણુ વિષ્ણુ વિભૂતિમાં મનાય છે.

વાણી ન્યારે શ્રવણોદ્ધારા હૃદયમાં ગઈ, એટલે તુરતજ પ્રસન્ન આરોગ્ય મહા નવીન સુન્દર બાણે હાથમાં ઘેરથી આવ્યા હોય, એવાં બંને સ્ત્રી પુરૂષ શોભાયમાન થઈ ગયાં. ૪

દોહા-શ્રવણ સુધા સમ વચન સુનિ, પુલક પ્રફુલ્લિત ગાત ॥

બોલે મનુ કારિ દળદલત, પ્રેમ ન હૃદય સમાત ॥ ૧૫૨ ॥

શ્રવણોદ્ધારા અમૃતના સમાન વચન સાંભળતાંજ શરીર પ્રકુલિત થઈ ગયું, અને નિર્ભય પ્રેમ સહિત ઠન્ડવત પ્રણામ કરીને મનુજી આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૧૫૨

ચૌ-સુતુ સેવક સુરતરુ સુરધેનુ, વિધિ હરિ હર વન્દિત પદ રેનુ ॥

સેવક સુલભ સકલ સુખ દાયક, પ્રણતપાલ સચરાચર નાયક ॥ ૧ ॥

જો અનાયોગ્ય હમપર નેહ, તો પ્રસન્ન હૈં યહ વર દેહ ॥

જો સ્વરૂપ વસ શિવ મનધારી, જેહ કારણ મુનિ યતન કરાહી ॥ ૨ ॥

જો મુશુણ્ડિ ગન માનસ હંસા, સગુણ અગુણ જેહ નિગમ પ્રશંસા ॥

દેસહિં હમ સો રૂપ મારિ લોચન, કૃપા કરહુ પ્રણતારતિ મોચન ॥ ૩ ॥

દમ્પતિ વચન પરમ પ્રિય લાગે, મૃદુલ વિનીત પ્રેમરસ પાગે ॥

મત્તવત્તલ પ્રમુ કૃપાનિધાના, વિશ્વવાસ પ્રગટે ભગવાના ॥ ૪ ॥

‘હે સેવકોના કલ્પવૃક્ષ !’^૧ ‘હે કામધેનુ !’^૨ કામદાયક સ્વામી સાંભળેા. આપના ચરણ કમળની ધૂળને પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહેશ નમસ્કાર કરે છે. હે સેવા કરવાથી મળવામાં સુલભ એવા ! હે સકળ સુખદાયક ! હે પ્રણતપાલ ! હે સચરાચર નાયક ! હે અનાયોગ્ય સ્વામી ! જો અમારા ઉપર આપનો વાત્સલ્ય પ્રેમ છે, તો પ્રસન્ન થઈને એ વરદાન આપો કે-આપનાં અનન્ત રૂપોમાંથી જે રૂપ શ્રી-સદાશિવજીના મનમાં વસે છે, અને જેનાં દશનાર્થ મોટા મોટા મુનિઓ અનેક ચત્ત કરે છે. ૧-૨ અને જે કાકલુશુન્ડિના મનમાનસ સરોવરમાં રાજહંસના સમાન નિરન્તર વસે છે. અને જે આપનાં દિવ્યમંગળ વિગ્રહને માયા એટલે ગુણોથી તો નિર્ગુણ અને સ્વાભાવિક જ્ઞાનબળ ક્રિયાદિ કલ્યાણ ગુણોથી સગુણ એમ વેદ પ્રશંસા કરે છે. તે સુન્દરરૂપ આપનું અમે નેત્ર બરીને નિરખીએ. હે પ્રણતારતિ મોચન સ્વામી ! કૃપા કરો.’^૩ ૩ આવાં દમ્પત્તિ-રાજા રાણીનાં વચન સર્વેશ્વર

૧ સ્વાયંભુવમનુ આકાશવાણીને કહે છે. ૨ શ્રી રઘુનાથજી કલ્પવૃક્ષ છે. ૩ શ્રી જનકીજી કામધેનુ છે.

૪ આ પ્રસંગમાં વિધિ, હરિ, અને હરપદ વ્યાખ્યાન છે. ત્યાં કોઈ વિદ્વાન આવા સ્થાનમાં ‘હરિ’ પદનો અર્થ ઈન્દ્રવાયક આ પ્રમાણેથી કરે છે. ત્રણ દેવમાં પ્રજ્ઞા, શિવની સાથે ઈન્દ્ર પણ વૃષ્ટિ કરીને વિશ્વતું પાલત કરે છે. રામાયણમાં કહ્યું છે કે-બ્રહ્મા સ્વયમ્ભૂતુરાનનો ના રુદ્ર જિનેત્ર સિપુરાન્ત-કોવા । દન્દ્રોમદેન્દ્રઃ સુરનાયકોવા ત્રાતું ન શક્યો યુધિ રામવૃધ્યં । શ્રી મહાભારતમાં મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે કે-સત્રઘ્નકાઃ સહદ્રથસેન્દ્રાઃ દેવાઃ સહર્ષયઃ ॥ અર્ચયન્તિ સુરધ્રેષ્ઠં દેવંનારાયણં હરિમ્ । શ્રી ભાગવતમાં લેખ છે કે-તતાસ્તેનાથ સદા પ્રિયંકજં વિરાજી વરંચિ સુરેન્દ્ર વન્દિતમ્ । પરાયણં હોમ મિદેષ્ય

સ્વામીને અતિપ્રિય લાગ્યાં; કેમકે અતિકોમળ નમ્ર અને પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે. ભક્ત-
સ્વત્સલ કૃપાસાગર વિશ્વવાસ-જગન્નિવાસ પ્રભુ વાસુદેવ ભગવાન્ તેને વાંચિછતરૂપ
ધરીને પ્રકટ થયા. ૪

દોહા-નીલ સરોરુહ નીલ મણિ, નીલ નીરધર શ્યામ ॥

લાજહિં તનુ શોભા નિરસિ, કોટિ કોટિ શત કામ ॥ ૧૨૩ ॥

જેવાં નીલકમળ તેવાં કોમળ શ્યામ સુંદર, અને જેવો નીલ મરકતમણિ તેવી
સુંદર શ્યામ કાન્તિ, જેમ મહાગમ્ભીર આનન્દદાયક સુંદરનીલ એક તેવું નયનાન-
ન્દદાયક મનોહર શ્યામ છે શરીર જેતું, એવા સુંદર દિવ્ય મંગળ વિશદુતી શોભાને
જોઈને સો કરોડો કામ લગ્નલયમાન્ થાય છે. ૩ ૧૫૩

ચૌ-શરદ મયંક વદન છવિ સીંવા, ચારુ કપોલ ચિત્રુક દર જીવા ॥

અથર અરુણ રદ સુંદર નાસા, વિધુકર નિવર વિતિન્દ્રક દાસા ॥ ૧ ॥

તામ્પરં નયત્રકાલઃ પ્રભવેત્પરઃ પ્રમુઃ ॥ હરિવંશમાં હતું છે કે-અમાપતિન્દ્રસંવ રત્નવદન ચેત્સવ ॥
નિગૃહ્ય હરતે યસ્માન્તસ્માદ્દરિરિહોચ્યતે ॥ બીજાં પણ જેમકે-વ્રજોન્દરમુનિ ચૌદન શીવ હીરાં માયાં
પરાં સમધિગમ્ય પરસ્ય વિષ્ણોઃ ॥ બ્રહ્મા શિવઃ શતમયઃ પરમસ્વરાયિનિ ॥ શત મપદ્મઃ ॥ ચમ્પદ્યા-
વરુણેન્દ્રસદ્રમરુતઃ ઈત્યાદિ અનેક બહુવાધી તો જેમ બ્રહ્મા, શિવજીની સાથે ઈન્દ્ર શતરુણ નામ આપે
છે, તે પ્રમાણે જ ઈન્દ્રનું હરિ નામ પણ અમરકોશમાં પ્રસિદ્ધ છે, અહિં પણ હરિનો અર્થ ઈન્દ્ર બાલ
છે. એમ કહે છે. પરંતુ એવો અર્થ કરવાની શી અગત્ય છે. હરિનો અર્થ ઈન્દ્ર કરીએ; કેમકે વિષ્ણુને
નમસ્કાર કરવાને તો વિષ્ણુ જ છે, અને સકળ વિશ્વતન્મૂળ તદાત્મક જ છે. શ્રી ભારતમાં સદૃશ નામમાં
હયુ છે કે-યૌસત્ત્વન્દાર્ક નક્ષત્રાઃ સન્દિશોભૂર્મહોદધિઃ ॥ વાસુદેવસ્ય વીર્યેણ વિષ્ણુતામિ મહાત્મનઃ ॥ ૧ ॥
સસુરાસુરગન્ધર્વા સયક્ષોરગરાક્ષસાઃ ॥ જગદ્ગ્રસે વત્તેતદં કૃષ્ણસ્ય સચરાચરગુ ॥ ૨ ॥ હનિગ્રાગિમનોયુદ્ધિ
સ્તત્ત્વનોજોબલં ધૃતિઃ ॥ વાસુદેવાત્મકાન્યાહુઃ ક્ષેત્રં ક્ષેત્રજ્ઞમેવત્ત ॥ ૩ ॥ કૃપયઃ મિતરોદેવા સદ્ગમૃતામિ
ધાતવઃ જંગમાં જંગમંચેદ જગન્નારાયણોદ્ભવમ્ ॥ ૪ ॥ યોગો જ્ઞાનન્તથાસાંહયં વિદ્યા શિલ્પાદિ વર્ત્તત્ત્વ ॥
વેદાઃ શાસ્ત્રાણિ વિજ્ઞાન મેતત્સર્વં જનાર્દનાત્ ॥ ૫ ॥ ઇકો વિષ્ણુર્મહદ્ભૂતં પૃથક્ ભૂતાન્વચનેકજઃ ॥ વિ-
લોકાન્વાપ્ય ભૂતાત્મા મુંક્તે વિશ્વ ભુગવ્યયઃ ॥ ૬ ॥ આવાં પ્રગળ પ્રમાણોમાં તો વિષ્ણુ વાસુદેવ, હરિ,
રામ, કૃષ્ણ અને નારાયણ કેવળ એક જ પરમાત્મા પરમેશ્વર પરમહિતનાં નામ છે. કોઈ જીવ વિશેષનાં
નથી. તો વિષ્ણુ, વાસુદેવ, હરિ, રામ અને કૃષ્ણમાં કિન્નતા અને ન્યૂનાવિકતા શી રીતે? વિષ્ણુ તો
કોઈ અન્ય દેવને પોતાના આત્મા વગર નમસ્કાર કરતા નથી. પ્રમાણ-જેમકે-નહિ વિષ્ણુઃ પ્રણમતિ કસ્મ
ચિદ્વિદુધાયત્ત્વ ॥ ઋતે-આત્માનવૈ ક્વચિત્ ॥ વિષ્ણુ જ્યાં નમસ્કાર વા પૂજન કરે છે ત્યાં તે પોતે પો-
તાને જ કરે છે જેમ શ્રી રામચન્દ્રજી, શ્રી રંગ નારાયણનું નરનાટ્યમાં પૂજન કરે છે, અને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે,
અર્જુનની સાથે અનિરુદ્ધ ભગવાનને પ્રણામ કર્યા. એ પ્રમાણે વિષ્ણુ પણ બ્રહ્મા અને શિવની સાથે
દેવનાટ્યમાં પોતાની પર મૂર્તિને પ્રણામ કરે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે એવું બ્યામોહક વિષ્ણુપદ શ્રી
ગોસ્વામીજી શ્રી બ્રહ્માજી અને શ્રી સદાશિવજીની સાથે વિષ્ણુને દેવનાટ્યમાં જ લખે છે અન્યથા તો સમ-
સ્ત શ્રેણીમાં તો એકત્વજ દેખાય છે. માટે જ્યાં બ્રહ્મા, શિવજીની સાથે આવે છે, ત્યાં વિષ્ણુનું દેવવ
બાલ છે, પણ સ્વયં વિષ્ણુનું ઈશત્વ જેમકે રામકૃષ્ણનું માનુષત્વ નરનાટ્યમાં ગ્રાપી ગાય છે.

૨ ભક્તસ્વત્સલ અર્પીત તે એવી ગાય છે કે-જેનો વાછડો ભક્ત છે.

૩ શ્રી રામચન્દ્રજીની શોભા વર્ણવવામાં કવિને સુદ્ધિની ઉપમા મળતી નથી, તેથી પ્રતીમા-
લંકારમાં કહે છે.

નવ અમ્બુજ અમ્બક છવિ નીકી, ચિતવન લલિત ભાવતી જીકી ॥

મુકુટિ મનોજ ચાપ છવિ હારી, તિલક લલાટ પટ દ્યુતિકારી ॥ ૧ ॥

કુણ્ડલ મકર મુકુટ શિર આજા, કુટિલ કેશ જનુ મધુપ સમાજા ॥

ઉર શ્રીવત્સ રુચિર વનમાલા, પદિકહાર ભૂષણ મણિ જાલા ॥ ૨ ॥

કેહારિ કન્ધર ચારુ જનેઝ, બાહુ વિભૂષણ સુન્દર તેઝ ॥

કારિ કર સરિમ સુભગ મુજદણ્ડા, કટિ નિષંગ કર શર કોદણ્ડા ॥ ૪ ॥

શરદ્ધતુના પરિપૂર્ણ નિર્મળ ચન્દ્રમાના સમાન અત્યન્ત મનોહર છબીની મર્યાદા રૂપ સુન્દર મુખારવિન્દ, અતિ સુન્દર કપોળ, ગન્ડસ્થળ, અને દાઢી છે. શાખના સમાન ત્રિવલી યુક્ત સુન્દર કન્ઠ છે. બિમ્બાકુળથી પણ સુન્દર અરૂણ ચોખ્ખા અને કુન્દ પુષ્પ મુક્તાવળીના સમાન ઉજ્જવળ દાડિમની કળીના સમાન સુન્દર દાંતોની પશ્ચિત છે. સુન્દર નાસિકા છે, અને ચન્દ્ર કિરણોના સમૂહોનું તિરસ્કાર કરવાવાળું સુન્દર હાસ્ય છે. ૧ નવીન પ્રકુલ્લીત કમળોના સમાન વિશાળ નેત્રોની અત્યન્ત સુન્દર છબિ એવી સુન્દર છે કે, જે મનને નિરન્તર રૂચીકર લાગે છે. કામ પ્રમાનના સમાન સુન્દર ભૂકુટિ છે, તે ભૂકુટિના મધ્યથી કેશ પર્યન્ત લલાટ મન્ડળમાં દેદિખ્યમાન સુન્દર ચેત તિલક શોભાયમાન છે. ૨ સુન્દર શ્રવણોમાં મકરાકૃત કુન્ડળ અને મસ્તક ઉપર મુકુટ મનોહર વિરાજ રહેલ છે, અને ઘુંઘરવાળા વાળ મુખારવિન્દની પાસે બાણે કમળની સમીપમાં ભમરોનાં ટોળાં શોભાયમાન થઈ રહ્યાં હોય એવા જણાય છે. વક્ષસ્થળમાં શ્રી વત્સનું ચિહ્ન, સુન્દર વનમાળા, હીરાઓના હાર અને અનેક રત્નોનાં આભૂષણો શોભાયમાન થઈ રહ્યાં છે. ૩ સિંહના સમાન ઉજ્જત સ્કન્ધ, સુન્દર પીઠું યજ્ઞોપવીત અને અતિ સુન્દર અનેક બાહુ વિભૂષણ શોભી રહ્યાં છે. માતંગ શુન્ડાકૃતિ સુન્દર, સુહાર પ્રળળ ભુજ દન્ડ, કટિમાં નિષંગ, જમણા હાથમાં બાણ અને ડાબા હાથમાં શાર્ંગ ધનુષ્ ધારણ કરેલ છે. ૪

દોહા-તાંદત વિનિન્દક પીત પટ, ઉદર રેખ વર તીનિ ॥

નાભિ મનોહર લેત જનુ, યમુન મંવર છવિ છીનિ ॥ ૧૫૪ ॥

વિધુતની કાન્તિનો તિરસ્કાર કરનાર પીઠું પીતામ્બર પરિધાન કરેલ છે, ઉદરમાં સુન્દર ત્રણ રેખા બાણે ત્રૈલોક્યના રૂપની સીમા છે. અને સુન્દર નાભિ તે બાણે શ્રી યમુનજીના ભંવરની શોભાને નિસ્તેજ કરી રહેલી છે. ૧૫૪

ચૌ-પદ રાજીવ વરણિ નહિં જાહીં, મુનિ મન મધુપ વસહિં જોહમાહીં ॥

વામ ભાગ શાખિત અનુકૂલા, આદિ શક્તિ છાવિનિધિ જગ મૂલા ॥ ૧ ॥

જાસુ અંશ ઉપજહિં ગુણ સ્વાની, અગણિત ઉમા રમા વ્રજ્ઞાની ॥

મુકુટિ વિલાસ જાસુ જગ હોઈ, રામ વામ દિશિ સીતા સોઈ ॥ ૨ ॥

છવિ સમુદ્ર હરિરૂપ વિલોકી, ઇકટક રહે નયન પટ રોકી ॥

ચિતવહિં સાદર રૂપ અનૂપા, તૃપ્તિ ન માનહિં મનુ શતરૂપા ॥ ૩ ॥

હર્ષ વિવશ તનુ દશા મુલાની, પરે દળદ્વિગ્ધ ગદિ પદ પાની ॥

શિર પરસે પ્રભુ નિજ કરકંજા, તુરત ઉઠાયે કરુણાપુંજા ॥ ૪ ॥

ચરણ કમળોના સૌન્દર્યનુતો વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી, કે જે ચરણ કમળોમાં, શ્રીસદાશિવજી, શુકદેવજી અને સનકાદિકોનાં મન રૂપી મધુકર નિરન્તર નિવાસ કરે છે. અને ડાળા પડખામાં પતિ અનુકૂલાદિ શક્તિ, શોભા-નિધિ, જગન્મૂળા શોભાયમાન છે. ૧ જેના અંશથી સકળ ગુણોની ખાણ અ-નન્ત કોટિ લક્ષ્મી, ભવાની, અને બ્રહ્માણી શક્તિ ત્રય ઉત્પન્ન થાય છે. (અહિં વિષ્ણુના સમાન લક્ષ્મીજીને પણ લક્ષ્મીજીની વિભૂતિ બાણવાં.) જેના શ્રુતિ વિ-લાસથીજ સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય થાય છે, તે શ્રી રામરૂપ, વા-સુદેવ ભગવાનના વામભાગમાં સીતાજી રૂપ સ્વયં શ્રી વિરાજે છે. ૨ આવા શોભા સાગર હરિ ભગવાનનું સ્વરૂપ નિરખીને, રાજા રાણી બન્ને પલકોને રો-કીને એકી નજરે જોઈ જ રહ્યાં. મનુ અને શતરૂપા પ્રભુના અનુપમ, અવર્ણનીય સ્વરૂપને આદર સહિત જુવે છે, પણ મનમાં ધરાતાં નથી. ૩ સ્વાયંભુવ મનુ અને શતરૂપા એવાં તો પ્રેમ વશ થઈ ગયાં કે, શરીરનું બાન રહ્યું નહિ. કેવળ પ્રભુમાં મન રહેવાથી, પ્રભુના ચરણો પકડીને દન્ડવત્ પ્રણામ કરયા. પ્રભુએ તેની આ દશા જોઈને તે બન્નેનાં શિરોને પોતાના, અભય હસ્ત કમળ વડે સ્પર્શ કર્યો, અને પૃથિવી ઉપરથી કરુણા નિધાન ભગવાને તુરત ઉઠાડીને ઉભાં કર્યાં. ૪

દોહા-બોલે કૃપાનિધાન પુનિ, અતિપ્રસન્ન મોહિં જાનિ ॥

માંગદુ વર જોઈ ભાવ મન, મહાદાનિ અનુમાનિ ॥ ૧૫૨ ॥

અને કૃપાનિધાન સ્વામી પરમકોમળ મધુર વચન બોલ્યા કે, હું તમારા ઉપર બહુજ પ્રસન્ન છું, એમ બાણીને જે તમારે મન વાંછિત વર હોય, તે મને મહાદા-નિને શિરોમણિ બાણીને માગો. ૧૫૫

ચૌ-સુનિ પ્રભુ વચન જોરિ યુગ પાની, ધરિ ધીરજ વોલે મૃદુવાની ॥

નાથ દેસિ પદકમલ તુમ્હારે, અવ પૂજે સર્વ કામ હમારે ॥ ૧ ॥

એક લાલસા બડિ મનમાર્હી, સુગમ અગમ કહિજાત સો નાર્હી ॥

તુમહિ દેત અતિસુગમ ગુસાઈ, અગમ લાગિ મોહિં નિજ કૃપણાઈ ॥ ૨ ॥

યથા દરિદ્ર વિબુધ તરુ જાઈ, વહુ સમ્પતિ માંગત સકુચાઈ ॥

તાસુ પ્રભાવ ન જાનૈ સોઈ, તથા ત્વદય મમ સંશય હોઈ ॥ ૩ ॥

સો તુમ જાનદુ અન્તર્યામી, પુરવદુ મોર મનોરથ સ્વામી ॥

સકુચ વિદાઈ માંગુ નૃપ મોહીં, મોરે નહિં અદેય કહ્યુ તોહીં ॥ ૪ ॥

આવાં સર્વેશ્વર સ્વામીનાં ઉદાર વચન સાંભળીને જાનને સ્ત્રી પુરૂષ, હાથ જોડી, ઉભાં રહ્યાં, અને ઘેર્ય ધારણ કરી અતિ કોમળ વાણીથી મનુ મહારાજ બોલ્યા કે,—હે નાથ! આપનાં ચરણ કમળ નિરખીને હવે તો અમારા સકળ મનોરથ પરિપૂર્ણ થઈ ગયા છે. પરન્તુ આપની પરમ મનોહર માધુરી મૂર્તિ જોઈને એક મહાલાલસા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ છે, તે આપને તો સુગમ છે, અને અમેને અગમ છે, તેથી તે કહી શકાતી નથી, કેમકે આપને દેવામાં તો અતિજ સુગમ છે; પરન્તુ અમેને અમારી સ્વાભાવિક કૃપણતાથી અગમ દેખાય છે. ૨ જેમ કોઈ મહા જન્મ દરિદ્રી કલ્પવૃક્ષને પામીને ઘણી સમ્પદા માગતાં સંકોચ કરે છે; જેમકે કલ્પવૃક્ષના પ્રભાવને ન જાણવાથી દરિદ્રી વિશેષ સમ્પત્તિ માગતાં મનમાં સંકોચ પામે છે. તે પ્રમાણેજ મારા હૃદયમાં પણ શંકા થાય છે. ૩ તે મારી લાલસાને આપ સર્વાન્તર્યામી જાણે છો, માટે મારા તે મનોરથને પૂર્ણ કરો. મનુજનાં આવાં વચન સાંભળીને શ્રી જગવાન બોલ્યા કે—હે રાજન્! સંકોચનો ત્યાગ કરી જે માગવું હોય તે માગો, કેમ કે તમને ન દેવા યોગ્ય મારે કોઈ પણ પદાર્થ નથી. ૪

દોહા—દાનિ શિરોમણિ કૃપાનિધિ, નાથ કહોં સત માય ॥

ચાહોં તુમહિં સમાન સુત, પ્રભુસન કવન દુરાવ ॥ ૧૨૬ ॥

પ્રભુનાં આવાં કૃપા સુક્ત વચન સાંભળીને મનુજ બોલ્યા કે—હે દાનિ શિરોમણિ! હે કૃપાનિધાન! હે નાથ! સત્યભાવ આપ પાસે નિવેદન કરું છું કે, આપના સમાન એશ્વર્ય, શોશીલ્ય, વાતસલ્ય, ઓદાર્ય, શોલભ્ય ગુણ સમ્પન્ન આપ સમાન પુત્ર આહું છું. આપથી શું શુભ રાખું? ૧૫૬

ચૌ—દેસિ પ્રીતિ સુનિ વચન અગોલે, એવમસ્તુ કરુણાનિધિં બોલે ॥

આપ સરિસ સોજૌં કહૈં જાઈ, નૃપ તવ તનય હોવ મૈં આઈ ॥ ૧ ॥

શતરૂપહિં વિલોકિ કર જોરે, દેવિ માંગુ વર જો રુચિ તોરે ॥

જો વર નાથ ચતુર નૃપ માગા, સોઈ કૃપાલુ મોહિં અતિ પ્રિય લાગા ॥ ૨ ॥

પ્રભુ પરન્તુ સુઠિ હોત દિઠાઈ, યદાપિ ભક્ત હિત તુમહિં સુદાઈ ॥

તુમ બ્રહ્માદિ જનક જગ સ્વામી, બ્રહ્મ સકલ ઊર અંતરયામી ॥ ૩ ॥

અસ સમુજ્જત મન સંશય હોઈ, કહા જો પ્રભુ પ્રમાણ પુનિ સોઈ ॥

જે નિજ ભક્ત નાથ તવ અહીં, જો સુખ પાવહિં સો ગતિ લહીં ॥ ૪ ॥

આવી સ્વાયંભુવ મનુની અપરિમિત પ્રીતિ જોઈને, તથા અમૂલ્ય વચન સાંભળીને, એ પ્રમાણેજ થશે, એમ કહીને કૃપા નિધાન વળી બોલ્યા કે, હે રાજન્! તમે તો એવું વરદાન માગ્યું છે કે, જે મારા ઘરમાંજ નથી; કેમકે મારી બે વિભૂતિઓમાં કોઈ મારા સમાન નથી, કોઈ મારાથી અધિક નથી, અને મારી વિભૂતિથી બાહાર

કયાંય કોઇ જરા પણ નથી સર્વત્ર મારીજ વિભૂતિ છે, તેથી મારા સમાન તો હું કયાંથી શોધી લાવું. હા ! મારા સમાન તો હુંજ છું; માટે હે રાજા ! તમારો પુત્ર હું પોતેજ આવીને થઇશ. ૧ આ પ્રમાણે મનુજીને વરદાન આપીને, શતરૂપા રાણીને હાથ જોડીને ભગવાન જોડ્યા કે, હે દેવી ! જે વરદાન ઉપર તમારી અધિક પ્રીતિ હોય, તે તમે પણ માગો. શતરૂપાએ કહ્યું કે, હે સ્વામી ! જે વરદાન પરમ ચતુર મારા પતિએ માગેલ છે, તે મને પણ અતિપ્રિય છે. ૨ હે પ્રભુ ! જે કે આપને અમારું આ કહેવું ભકિતની લીધે બહુજ સારું લાગે છે; પરંતુ વાસ્તવિક્ષ રીતે તો તે અમારા તરફથી ધૂષ્ટતા થાય છે; કેમકે આપ બ્રહ્માદિક્ષ દેવતાઓના પિતા છો, જગત્ના સ્વામી છો, સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મરૂપ સકળ સંસારના અન્તર્યામી છો. ૩ જ્યારે આ પ્રમાણે સમજીએ છીએ, ત્યારે તો અમારા મનમાં સન્દેહ થાય છે કે, આ વાત શી રીતે થશે ? પરંતુ હે પ્રભુ ! આપે જે કહ્યું છે તે તો પ્રમાણજ છે, તેમાં તો સન્દેહજ શો ? હે નાથ ! જોટલું વરદાન અન્ય આપો કે, જે આપના અનન્ય ભક્ત સુખ પામે છે, અને જે ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૪

દોહા—સોઈ સુખ સોઈ ગતિ સોઈ ભગતિ, સોઈ નિજ ચરણસનેહુ ॥

સોઈ વિવેક સોઈ રહનિ પ્રભુ, સોઈ કૃપાકરિ દેહુ ॥ ૧૫૭ ॥

તે અમને સુખ મળે, તે ગતિ પામીએ, તેવોજ આપનાં ચરણોમાં પ્રેમ થાય, તેજ વિવેક થાય, અને તેવીજ અમારી રહેણી થાય, તે પ્રભુ મને કૃપા કરીને આપો. ૧૫૭

ચૌ—સુનિ મૃદુ ગૂઢ રુચિર વર રચના, કૃપાસિન્ધુ બોલે મૃદુ વચના ॥

જો કહુ રુચિ તુમ્હરે મનમાર્હી, મૈં સો દીન્હ સંશય નાર્હી ॥ ૧ ॥

માતુ વિવેક અલૌકિક તોરે, કવહું ન મિટિહિ અનુગ્રહ મોરે ॥

વન્દિ ચરણ મનુ કહેડ વહોરી, ઔર ણક વિનતી પ્રભુ મોરી ॥ ૨ ॥

સુત વિષયક તવ પદ રતિ હોઝ, મોહિં વરુ મૂઢ કહૈ કિન કોઝ ॥

મણિ બિનુ ફણિ જિમિ જલ વિન મીના, મમ જીવન તિમિ તુમહિંઅધીના ॥ ૩ ॥

અસ વર મૌગિ ચરણ ગહિરહેઝ, એવમસ્તુ કરુણાનિધિ કહેઝ ॥

અવ તુમ મમ અનુશાસન માની, વસહુજાઈ સુરપતિ રજધાની ॥ ૪ ॥

શતરૂપાનાં આવાં કોમળ ગૂઢ વચનોની સુંદર રચના સાંભળીને કૃપાસિન્ધુ સ્વામી મન્દ હાસ્ય કરીને કોમળ વચન જોડ્યા કે,—હે દેવી ! જે જે રૂચિ તમારા મનમાં છે, તે તે સર્વ મેં તમને નિરસન્દેહ આપી. ૧ (વરદાન આપ્યા પછી શતરૂપાને માતૃત્વ ભાવથી કહે છે) હે માતા ! પ્રપંચાતીત પારલૌકિક્ષ જ્ઞાન તારા હૃદયથી મારા અનુગ્રહથી કદાપિ મટશે નહિ. (આ પ્રમાણે શતરૂપાના વરદાનને સાંભળીને, મનુરાજના મનમાં શંકા થઈ કે, એવું જ્ઞાન મને કદિ થઈ બય નહિ) આ શંકાથી

પ્રભુના ચરણોનું વન્દન કરીને, હાથ જોડી મનુ પુનઃ બોલ્યા કે, હે પ્રભુ ! મારી એક અન્ય વિનંતિ છે. ૨ મારી પ્રીતિતો આપના ચરણોમાં પ્રભુભાવનીજ રહે, અને તેથી મને જલ્દે મૂઢમતિ, મન્દ કલ્પા કરે. જેમ સર્પનું જીવન મણિના આધીન અને મીનનું જીવન જળના આધીન હોય છે, તે પ્રમાણે માફ જીવન આપના આધીન થાય. ૩ આ પ્રમાણે વર માગીને પ્રભુનાં ચરણ પકડીને હે સ્વામી ! એ વરદાન તો આપોજ, ત્યારે કંઈના નિધાન સ્વામીએ કહ્યું કે, જેવી તમારી ઈચ્છા છે, તે પ્રમાણેજ થશે. હવે આ સમય તો તમે માફ અનુશાસન માગીને દેવરાજ ઈન્દ્રની પુરી અમરાવતીમાં નિવાસ કરો. ૪

સૌં-તહ્નં કરિ ભોગ વિશાલ, તાત ગયે કલુ કાલ પુનિ ॥

હોઈહુ અવધ મુઆલ, તવ હમ હોવ તુમ્હાર સુત ॥ ૨૩ ॥

ત્યાંના ઉત્તમ લોગ વિલાસ લોગવીને થોડો કાળ વીત્યા પછી હે તાત ! તમે શ્રી અયોધ્યાના રાજા થશો, ત્યારે હું તમારો પુત્ર થઈશ. (અહિ તાત શબ્દનો અર્થ પિતા વાચકજ છે; કેમકે વરદાન આપ્યા પછી કહેલ છે.) ૨૩

ચૌં-ઈચ્છામય નર વેષ સંવારે, હોઈહૌં પ્રકટ નિકેત તુમ્હારે ॥

અંશન સહિત દેહ ધરિ તાતા, કરિહૌં ચરિત ભક્ત સુલદાતા ॥ ૧ ॥

જેહિ સુનિ સાદર નર વડભાગી, ભવ તરિહિં મમતા મદ ત્યાગી ॥

આદિશક્તિ જેહિ જગ ઉપજાયા, સોડઅવતરહિ મોરિ યહ માયા ॥ ૨ ॥

પુરુષ મૈં અભિલાષ તુમ્હારા, સત્ય સત્ય પળ સત્ય હમારા ॥

પુનિ પુનિ અસ કહિ કૃપાનિધાના, અન્તર્દાન ભયે ભગવાના ॥ ૩ ॥

દમ્પતિ ઊર ધરિ ભક્તિ કૃપાલા, તેહિ આશ્રમ નિવસે કલુકાલાં ॥

સમય પાય તનુતજિ અનયાસા, જાઈ કીન્હ અમરાવતિ બાસા ॥ ૪ ॥

હે તાત ! આપના ઘરમાં ઈચ્છામય મનુષ્ય વેષ બનાવી, મારા અંશે સહ મનુષ્ય દેહ ધારણ કરીને પ્રકટ થઈશ.^૧ અને ત્યાં જકતોને સુખ દેવાવાળાં અનેક ચરિત્ર કરીશ. ૧ જે ચરિત્રાને આદરપૂર્વક સાંભળીને ભાગ્યશાળી જીવ સંસાર સાગરને મમતા મદ છોડીને તરી જશે. અને આ મારી સનાતનશક્તિ કે જેણે મારી આજ્ઞાથી સકળ જગત ઉત્પન્ન કરેલ છે, તે પણ અવતાર લેશે. આ જગતજનની મારી માયા છે ૨ આ પ્રકારે હું તમારા સકળ મનોરથ પરિ-

૧ અંશ સહિત એટલે જે અંશથી પૃથિવીને ધારણ કરે છે. અને જે અંશથી શત્રુનો નાશ કરે છે અને જે અંશથી વિશ્વનું પાલન કરે છે.

૧ સન્તકુમાર સંહિતમાં લેખ છે કે-શેષોમૂલ્લક્ષ્મણોલક્ષ્મી જાનકી શંસુચક્રિકે । જાતૌ ભરત શત્રુ-જ્ઞૌ વેત્રાઃ સર્વેપિવાનરાઃ ॥ ૧ ॥ અર્થાત્ શેષજી લક્ષ્મણજી થયા શ્રી લક્ષ્મીજી બનહીજી થયાં શં-ખાવતાર શ્રી ભરતજી થયા સુદર્શન ચક્રાવતાર શત્રુધન થયા, બ્રહ્માદિક દેવતા સર્વ વાનર થયા અને સ્વયં દેવ દેવેશ્વર શ્રીમન્નારાયણ શ્રી રામચન્દ્રજી વિશ્વત વિખ્યાત થયા.

પૂર્ણ કરીશ માફ પણ સદા સત્ય છે, સત્ય છે, સત્ય છે. વારંવાર કૃપાનિધાન ભગવાન આ પ્રમાણે કહીને અત્તધાન થઈ ગયા. ૩ રાજા અને રાણી હૃદયમાં ભગવદ્ભક્તિ રાખીને કેટલોક કાળ તે આશ્રમમાં રહ્યાં. પછી સમય પ્રાપ્ત થતાં અનાયાસે ઢેહત્યાગ કરીને તે બંને અમરાવતિમાં જઈને વસ્યાં. ૪

દોહા-યહ इतिहास पुनीत अति, उमहिं कहेउ वृषकेतु ॥

મરદાજ મુનુ અપર પુનિ, રામજન્મકર હેતુ ॥ ૧૫૮ ॥

યાજ્ઞવલ્કયજી કહે છે કે-હે ભરદ્વાજ ! આ પરમ પવિત્ર ઇતિહાસ શ્રી સદાશિવજીએ ઉભીઆજીને કહ્યો હતો તે મેં તમને કહ્યો. હવે બીજું પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીને અવતાર લેવાનું કારણ છે તે કહું છું તે સાંભળો. ૧૫૮

ચૌ-મુનુ મુનિં કथा पुनीतपुरानी, जो गिरिजा प्रति शम्भु बखानी ॥

વિશ્વવિદિત ઇક કકય દેશુ, સસકેતુ તહૈં બસૈ નરેશુ ॥ ૧ ॥

ધર્મ ધુરન્ધર નીતિ નિધાના, તેજ પ્રતાપ શીલ વલવાના ॥

તેહિકે ભયે યુગલ સુત વીરા, સવગુણધામ મહા રણવીરા ॥ ૨ ॥

રજધાની જેઠ સુત આહી, નામ પ્રતાપમાનુ અસ તાહી ॥

અપર સુતાહિ અરિમર્દન નામા, ભુજવલ અતુલ અચલસંગ્રામા ॥ ૩ ॥

માહિં માહિં પરમ મુનીતી, સકલ દોષ છલ વર્જિત પ્રીતી ॥

જેઠેસુતાહિ રાજ્ય નૃપદીન્દા, હરિ હિત આપુ ગવન વન કીન્દા ॥ ૪ ॥

હે ભરદ્વાજ મુનિ ! જે પ્રાચીન અને પવિત્ર કથા શ્રી સદાશિવજીએ શ્રી પાર્વતીજીને કહી હતી તે કથા હું તમને કહું છું તે સાંભળો. વિશ્વવિખ્યાત એક કે કય નામનો પરમરમણીય એટલે કાશ્મીર દેશ કે જ્યાં પૂર્વકાળમાં સત્યકેતુ નામનો રાજા રાજ કરતો હતો. ૧ તે રાજા મહાધર્મ ધુરંધર. નીતિનો નિધાન મહાતેજવાન, પ્રતાપવાન અને બળવાન હતો. તેના બે પુત્ર મહાવીર, સકળ શુભશુભોના ધામ અને મહારણધીર હતા. ૨ તેમાં જે રાજ્યનો સ્વામી જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો, તેનું પ્રતાપ જ્ઞાનુ નામ હતું, અને નાના પુત્રનું અરિમર્દન નામ હતું, જેનું અતુલિત બાહુબળ હતું અને મહારણધીર હતો. ૩ બંને બ્રાતાઓને પરસ્પર મહા સ્નેહ હતો, અને સકળ દોષ છળ રહિત બંનેની એક બીજા સાથે નિર્દોષ પ્રીતિ હતી. આ પ્રમાણે સર્વ રીતે સમર્થ અને સ્વાભાવિક પ્રીતિ પરસ્પર બંને ભાઈઓની જોઈને, સત્યકેતુ રાજાએ નીતિ અનુસાર ચોટા પુત્રને રાજ્ય આપ્યું અને ચોતે ભગવાન પ્રીત્યર્થ વનમાં ગયો. ૪

दोहा-जब प्रतापरवि भयउ नृप, फिरी दोहाई देश ॥

મજાપાલ અતિ વેદવિણિ, કતહું નહીં અવ લેશ ॥ ૧૫૯ ॥

જ્યારે પ્રતાપજ્ઞાનુ રાજા થયો, અને દેશમાં તેની આજુ કરી ત્યારે તે

મળને વેદવિધિથી પાલન કરવા લાગ્યો તેથી તેના રાજ્યમાં ક્યાંય પ્રભુ પા-
પનો લેશ ન હતો. ૧૫૬

ચૌ-નૃપહિતકારકસચિવસુજાના, નામ ધર્મરુચિ શુક્રસમાના ॥

સચિવ સયાન બન્ધુ બલવીરા, આપુ પ્રતાપપુંજ રણધીરા ॥ ૧ ॥

સેન સંગ ચતુરંગ અપારા, અમિત સુમટ સવ સમર જુઝારા ॥

સેન ચિલોકિ રાઝ હરવાના, અરુ વાજે ગહગહે નિશાના ॥ ૨ ॥

વિજયેતુ કટકાઈ બનાઈ, સુદિન શોધિ નૃપ ચલ્યો બજાઈ ॥

જહૈં તહૈં પરી અનેક લરાઈ, જીતે સકલ ભૂપ વરિઆઈ ॥ ૩ ॥

સમદ્રીપ ભુજબલ વશ કીન્હા, લૈલૈ દણ્ડ છાંડિ નૃપ દીન્હા ॥

સકલ અવનિ મળ્ડલ તેહિકાલા, એક પ્રતાપમાનુ મહિપાલા ॥ ૪ ॥

રાજાનો ધર્મરુચિ નામનો મંત્રી તે પણ મહા સુજાન અને રાજાનો હિતકારી
હતો, અને શુક્રાચાર્યજીના સમાન તે નીતિનિપુણ હતો. પરમ ચતુરમંત્રી મહા
યુદ્ધિ તથા મહા બળવાન ભાઈ અને પોતે મહા રણધીર તથા પ્રતાપવાન હતો. ૧
તેની પાસે અપાર ચતુરંગિણી ભારે સેના હતી જેમાં અનેક સમર પ્રવીણ યોદ્ધાઓ
હતા કે જે સર્વ સંગ્રામમાં જય સમ્પાદન કરતા હતા. આવી સેનાને જોઈને રાજા
મહા હર્ષ પામ્યો અને દિગ્વિજય કરવાને માટે યુદ્ધનાં ઘેરાં વાળાં વાગવા માંડ્યાં
૨, વિજયને માટે સેના તૈયાર કરીને, અને શુભ દિવસ તથા સુહૃત સાધીને રાજા-
એ પ્રયાણ કર્યું. જ્યાં ત્યાં દ્વીપાન્તરમાં અનેક લડાઈઓ થઈ પણ સર્વ રાજાઓને
બળાત્કારે જીતી લીધા. ૩ પ્રતાપમાનુ રાજાએ પોતાના બાહુબળથી સાતે દ્વીપ વશ
કરી લીધા. અને દન્ડ લઈ લઈને રાજાએ રાજનીતિના અનુસાર સર્વને પાછા
મુક્ત કર્યા. એ સમય સપ્તદ્વીપવતી પૃથિવીમાં એકછત્ર પ્રતાપમાનુજ રાજાસજેશ્વર
રાજા હતો. ૪

દોહા-સ્વવશ વિશ્વ કરિ બાહુબલ, નિજપુર કીન્હ પ્રવેશ ॥

અર્થ ધર્મ કામાદિ સુખ, સેવાઈ સર્વે નરેશ ॥ ૧૬૦ ॥

સકળ વિશ્વને પોતાના બાહુબળથી પોતાના વશ કરીને પોતાના નગરમાં
પ્રવેશ કર્યો અને અર્થ, ધર્મ અને કામ ત્રેવર્ગ સાંસારિક સકળ સુખોને ભોજવવા
લાગ્યો. ૧૬૦

ચૌ-ભૂપ પ્રતાપમાનુ બલ પાઈ, કામધેનુ મૈ ભૂમિ સુહાઈ ॥

સવ દુઃખ વર્જિત પ્રજાસુખારી, ધર્મશીલ સુન્દર નર નારી ॥ ૧ ॥

સચિવ ધર્મરુચિ હરિપદપ્રીતી, નૃપહિત હેતુ સિસાવત નીતી ॥

ગુરુ સુર સંત પિતર મહિદેવા, કરૈં સદા નૃપ સર્વકી સેવા ॥ ૨ ॥

ભૂપધર્મ જે વેદ વાંચાને, સકલ કરૈં સાદર સુખમાને ॥

દિનપતિ દેઈ વિવિધવિધિ દાના, સુનૈ શાસ્ત્ર વર વેદ પુરાના ॥ ૩ ॥

નાના વાપી કૂપ તડાગા, સુમનવાટિકા સુન્દર વાગા ॥

વિમભવન સુરભવન સુદાયે, સવ તીરથન વિચિત્ર વનાયે ॥ ૪ ॥

રાજા પ્રતાપબાનુના ધર્મરાજને પામીને પૃથિવી સુન્દર કામધેનુના સમાન સકળ કામદાયક થઈ ગઈ. જેના રાજ્યમાં સર્વ દુઃખ રહિત પ્રજા સુખથી રહેતી હતી. અને સ્ત્રી, પુરુષ સુન્દર ધર્મશીલ હતાં. ૧ ધર્મરૂચી મંત્રી કે જેની હરિ ભગવાનના ચરણોમાં મહા પ્રીતિ હતી. રાજાના કલ્યાણાર્થ સદા સુન્દર નીતિનો ઉપદેશ કર્યા કરતો હતો. તે મંત્રીના ઉપદેશથી રાજા, ગુરુ, ઈશ્વર ભગવાન, વાસુદેવ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્રાદિ ભાગવત, દેવતા, ઋષિ, મનુષ્યાદિ અથવા પિતૃકથા, પિતામહાદિ અને બ્રાહ્મણ મહાભાગવતાદિ સર્વની નિરન્તર સેવા કરતો હતો. ૨ રાજાઓના જે ધર્મ વેદોમાં કહેલા છે તે સર્વ મહાપ્રીતિ પૂર્વક કરતો હતો. અને નિરન્તર અનેક પ્રકારનાં દાન બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. અને સદૈવ ઉત્તમ ધર્મ અને શાસ્ત્ર, વેદ તથા પુરાણોને શ્રવણ કરતો હતો. ૩ નાના પ્રકારના કૂવા, તળાવ, વાવ, જ્યાં જેવી જોઈએ તે પ્રમાણે માર્ગો અને તીર્થોમાં પણ તૈયાર બનાવ્યાં. અને પુષ્પવાટિકાઓ તથા બગીચા કરાવ્યાં. તીર્થવાસી બ્રાહ્મણોનાં ઘર અને ભગવદાલય પરમ સુન્દર સકળ તીર્થોમાં અતિ વિચિત્ર બનાવ્યાં. ૪

દોહા-જહૅલગિ કહે પુરાણ શ્રુતિ, એક એક સવ યાગ ॥

બાર સહસ્ર સહસ્ર નૃપ, કિયે સહિત અનુરાગ ॥ ૧૬૧ ॥

વેદ અને પુરાણોમાં જેટલા યજ્ઞ કહેલા છે તે સર્વ બુદ્ધા બુદ્ધા યજ્ઞ રાજાએ મહા પ્રીતિ પૂર્વક હજાર હજાર વાર કરાવ્યાં. ૧૬૧

ચૌ-હૃદય ન કણ્ઠકલનુસંધાના, ભૂપ વિવેકી પરમ સુજાના ॥

કરૈં જો ધર્મકર્મ મન બાની, વાસુદેવ અર્પિત નૃપજ્ઞાની ॥ ૧ ॥

ચાંદિ બર બાજિ વાર ઇક રાજા, મૃગયાકર સવ સાજ સમાજા ॥

ચિન્ધ્યાચરુ ગૈર્બીર વન ગયઝ, મૃગપુનીત વહુ મારત મયઝ ॥ ૨ ॥

ફિરત વિપિન નૃપ દીલ વરાહુ, જનુ વન દુરેઝ શશિદિ ગ્રસિ રાહુ ॥

વહુવિધુ ચાંદિ સમાત મુખમાર્હી, મનહું કોધવશ ઝગિલત નાહી ॥ ૩ ॥

કોલ કરાલ દશન છાંચિ ગાઈ, તનુ વિશાલ પીવર અધિકાઈ ॥

ધુરધુરાત હય આરવ પાયે, ચકિત વિલોકત જ્ઞાન ઝઠાયે ॥ ૪ ॥

જેટલા યજ્ઞ કર્યા, તે સર્વ બ્રહ્માર્પણ કર્યા હતા, હૃદયમાં કૃષ્ણનું અનુસંધાન કરાવણું કર્યું નહતું; કેમકે તે રાજા મહાવિવેકી અને જ્ઞાની હતો, અને કૃષ્ણને

અન્ધનકારક જાણતો હતો, તેથી જે કાંઈ ધર્મ, કર્મ કાર્ય મનવાણીથી કરતો હતો તે વાસુદેવને સમર્પણ કરતો હતો.* ૧ આવો ધર્મ ધુરંધર રાજા એક સમય મુમયાની તૈયારી કરીને પોતાના અતિ અમૂલ્ય સુન્દર ઘોડા ઉપર ચડીને વિન્ધ્યાચળના મહા-ગંભીર વનમાં ગયો, અને ત્યાં પવિત્ર મૃગોને મારવા લાગ્યો. ૨ વનમાં ફરતાં એક મહા મોટો સૂવર હીંદો, જાણે ચન્દ્રમાનો મુખમાં આસ કરીને રાહુજ વનમાં આવી સંતાયો છે^૧ તે મોટો ચન્દ્રમા તો મુખમાં સમાતો નથી,^૨ અને વેરીને પકડીને કો-ધાવેશથી વમન પણ કરતો નથી. મોહોડામાંને મોહોડામાંજ પકડી રહ્યો છે. આ તેની આગળની મહાકરાળ દાતરડીની ઉપમા છે. ૩ તે સૂવરની દાઢો એવી વિકરાળ હતી કે, જેનું કાંઈ વર્ણન થઈ શકતું નથી.^૩ અને તેનું શરીર બહુજ મોટું અને ઘણુંજ પુષ્ટ હતું. તે સૂવર, પ્રતાપલાનુરાજના ઘોડાના ડાખાના શબ્દને તથા હથુડણાટીને સાંભળીને, ધુરધુરાટ કરવા લાગ્યો, અને કાન ઉંચા કરીને ચક્રિત થઈને બેઠા લાગ્યો. ૪

દોહા-નીલમહીધર શિખરસમ, દેસિ વિશાલ વરાહ ॥

ચપરિ ચલેડ હય સુદુકિ નૃપ, હાંકિ ન હોઈ નિવાહ ॥૧૬૧॥

આવા નીલ પર્વતના શિખરના સમાન અતિ વિશાળ વારાહને જોઈને રા-જાએ ઘોડાને સહુજ હાંકવાથી નિર્વાહ નહિ થાય એમ ધારીને ઘોડાને આંખુક મારી અત્યન્ત વેગથી તેના સન્મુખ દોડાવ્યો. ૧૬૨

ચૌ-આવત દેસિ અધિક રવ વાજી, ચલા વરાહ મરુતગતિ ભાજી ॥

તુરત કીન્હ નૃપ શર સન્ધાના, મહિ મિલિ ગયડ વિલોકતવાના ॥ ૧ ॥

તકિ તકિ તીર મહીશ ચલાવા, કરિ છલ સૂવર શરીર ચવાવા ॥

મગટત દુરત જાઈ મૃગમાગા, રિમવશ ભૂપ ચલેડ સંગલાગા ॥ ૨ ॥

ગયડ દૂરિ વન મહન વરાહ, જહાં નાહિં ગજ વાજિ નિવાહ ॥

અતિ અકેલ વનવિપુલકલેશુ, તદપિ ન મૃગ મગ તજે નરેશુ ॥ ૩ ॥

કોલ વિલોકિ ભૂપ વડ ધીરા, ભાગિ પૈટુ ગિરિ ગુહા ગંભીરા ॥

અગમદેસિ નૃપ અતિ પછિતાઈ, ફિરેડ મહાવન પરેડ મુલાઈ ॥ ૪ ॥

મહાશબ્દવાન ઘોડાને પોતાના ઉપર આદ્યો આવતો જોઈને, સૂવર પવનના વે-

*ગીતાઓમાં આજ્ઞા છે કે,—યત્કરોષિ યદશ્રાન્તિ યજ્ઞુહોષિ દદાસિયત્ । યતપસ્યસિ કૌંતિય તત્ક-રુષ્યમદર્વણં । ૧ ॥

૧ આ ઉપેક્ષા અલંકાર છે. અહિં જે સૂવરની ચન્દ્રના સમાન શ્વેત અને મોળ જે દાઢો છે તેની તો ચન્દ્રની ઉપેક્ષા કરી અને રાહુ સ્થામ વર્ણ દોવાથી સૂવરને રાહુની ઉપેક્ષા કરેલ છે.

૨ જો કે રાહુ ચન્દ્રમાને ગણી ગયો છે; તોપણ તે ચન્દ્ર મુખના કરતાં મોટો છે મોટું મુખમાં સ-માતો નથી. તેથી ક્રોધ કરીને તેનું પુનઃ વમન કરતો નથી.

ગન્ધ સંમાન લાગ્યો. એટલે તુરત રાજાએ બાણ સન્ધાન કર્યું. સૂરવ બાણને જોતાંજ પૃથ્વીની સાથે મળી ગયો. ૧ રાજાએ અનેકાનેક બાણ તાકીતાકીને તેના ઉપર ચલાવ્યાં; પરંતુ સૂરવ છળ કરી કરીને પોતાનું સંરક્ષણ કરતો હતો. આ પ્રમાણે છુપાતાં અને પ્રકટ થતાં સૂરવ ભાગતો જાય છે. અને રાજા ક્રોધાવેશથી તેની પાછળ ચાલ્યો જાય છે. ૨ સૂરવ ઘણું છેટે મહા સઘનવનમાં પ્રવેશ કરી ગયો, કે જ્યાં હાથી અને ઘોડાઓથી જઈ શકાતું નથી. આવા નિર્જનવનમાં રાજા એકલો વનના મહા કલેશ સહન કરીને પણ સૂરવની પાછળ દુરાગ્રહથી લાગી રહ્યા. તેના સગડને મૂક્યો નહિ. ૩ આ પ્રમાણે તે રાજાને મહા ધૈર્યવાન જોઈને સૂરવ પર્વતની શુક્રામાં પેસી ગયો. ત્યારે તો તેને અગમ્ય જોઈને રાજા તે સૂરવ હાથમાં ન આવવાથી પસ્તાવો કરતો પાછો ફર્યો અને મહાવિકટ ઘેરા જંગલમાં ભૂલો પડ્યો. ૪ દોહા-સ્વદ સ્વિન્ન તૃષિત છુદિત, રાજા વાજિસમેત ॥

સોજત વ્યાકુલ સરિત સર, જલવિનુ મયડ અચેત ॥ ૧૬૩ ॥

વનના કંઈથી દુઃખિત અને ઘોડાસહ અત્યંત તરસ્યો મહા વ્યાકુળ રાજા જળાશયને શોધતો ફરતો હતો, પણ જળ ન મળવાથી તે અચેત જેવો થઈ ગયો. ૧૬૩

ચૌ-ફિરત વિપિન આશ્રમ ઇક દેશ્વા, તહૈં વસ નૃપતિકપટમુનિવેષા ॥

જામુ દેશ નૃપ લીન્હ છુડાઈ, સમર સેન તજિ ગયડ પરાઈ ॥

સમય પ્રતાપભાનુકર જાની, આપન અતિ અસમય અનુમાની ॥

ગયડ ન ગૃહ મન બહુત ગલાની, મિલા ન રાજહિ નૃપ અભિમાની ॥ ૨ ॥

રિસિ ઊર મારિ રંક જિમિરાજા, વિપિન વસૈ તાપસકે સાજા ॥

તામુ સંમીપ ગવન નૃપકીન્હા, યહ પ્રતાપરવિ તેઈં તવ ચીન્હા ॥ ૩ ॥

રાડ તૃષિત નહિં સો પહિચાના, દેશિ સુખેષ મહામુનિ જાના ॥

ઉતારિ તુરંગતે કીન્હ પ્રણામા, પરમ ચતુર ન કહેડ નિજનામા ॥ ૪ ॥

આ પ્રકારે વનમાં ફરતાં ફરતાં એક આશ્રમ જોવામાં આવ્યો જ્યાં એક રાજા તપસ્વીનો વેષ ધારણ કરીને બેઠો હતો. તેનો દેશ જ્યારે પ્રતાપભાનુરાજાએ દિગ્વિજય કર્યો, ત્યારે લઈ લીધો હતો અને આ તપસ્વી વેષ ધારણ કરીને બેઠો હતો તે સંત્રામમાં સેના છોડીને ભાગી ગયો હતો. ૧ તે સમય પ્રતાપભાનુને અનુકુળ અને પોતાને પ્રતિકુળ જાણીને, વ્હાનિ પામીને તે પોતાને ઘેર ગયો નહિ અને અભિમાનને લીધે પ્રતાપભાનુરાજાને મળ્યો પણ નહિ. ૨ રાંકના સમાન મનમાં ને મનમાં રીસને મારીને તે વનમાં તપસ્વીનો વેષ ધારણ કરીને વસવા લાગ્યો. તેની પાસે જ્યારે પ્રતાપભાનુ રાજા ગયો ત્યારે તે કપટિએ તો રાજાને ઓળખી લીધો કે આ મારો શત્રુ પ્રતાપભાનુજ રાજા છે. ૩ અને પ્રતાપભાનુરાજા અત્યંત તૃપ્તાયુક્ત હોવાથી મહાવ્યાકુળ થઈ જવાથી

તેને જોળખી શક્યો નહિ, અને તેણે તો સુવેપ જોઇને કોઈ મહા મુનિશ્વર જાણ્યો. પ્રતાપભાનુ રાજાએ તો ઘોડા ઉપરથી ઉતરીને તેને હન્ડવત પ્રણામ કરાવ્યો. જેમ મુનીશ્વરેને નામોચ્ચારણ સહ પ્રણામ કરવાની પ્રજ્ઞાલી છે તે પ્રમાણે પરમચતુર રાજાએ પોતાનું નામોચ્ચારણ કર્યું નહિ. ૪

દોહા-નૃપતિ તૃપિત વિલોકિ તેઈ, સરવર દીન્હ દિલાઈ ॥

મજ્જન પાન સમેતહય, કીન્હ નૃપતિ હરવાઈ ॥ ૧૬૪ ॥

રાજાને અત્યન્ત તૃપ્તિાતુર નિરખીને તેણે સરોવર ખતાવ્યું, ત્યાં જઈને રાજાએ સ્નાન કર્યું અને ઘોડા સહ જળપાન કર્યું. ૧૬૪

ચૌ-ગૈ શ્રમ સકલ સુખી નૃપ ભયઝ, નિજ આશ્રમ તાપસ લે ગયઝ ॥

આસન દીન્હ અસ્ત રવિ જાની, પુનિ તાપસ બોલા મૃદુવાની ॥ ૧ ॥

કો તુમ કસ વન ફિરહુ અકેલે, સુન્દર યુવા જીવ પર હેલે ॥

ચકર્ત્તિકે લક્ષણ તોરે, દેખત દયા લાગિ અતિ મોરે ॥ ૨ ॥

નામ પ્રતાપભાનુ અવનીશા, તાસુ સચિવ મૈં મુનહુ મુનીશા ॥

ફિરત અહેરહિ પરેઝં મુલાઈ, બંડે ભાગ્ય દેખેઝં પદ આઈ ॥ ૩ ॥

હમ કહૈં દુર્લભ દરશ તુમ્હારા, જાનતહો કહુ મલ હોનહારા ॥

કહ મુનિ તાત ભયઝ અંધિયારા, યોજન સિત્તર નગર તુમ્હારા ॥ ૪ ॥

જ્યારે રાજાનો સકળ શ્રમ હર થયો, અને પ્રસન્ન ચિત્ત થઈ ગયો, ત્યારે તપસ્વી પોતાના આશ્રમમાં રાજાને લઈ ગયો. અને સૂર્યાસ્ત થયેલો જાણીને વિશ્રામાસન હીધું અને મહા કોમળ વાણીથી બોલ્યો કે તમે કોણ છો ? અને આ વિકટ વનમાં એકલા કેમ કરો છો. સુન્દર યુવાન અવસ્થા તમારી છે છતાં તમે જીવન ઉપર કેમ અનાદર કર્યો છે. ચક્રવર્તિરાજાના સમાન તો તમારાં સર્વ લક્ષણ છે તે જોઈને મને મહા દયા આવે છે. ૨, આ પ્રમાણે કમટિ તપસ્વીનું બોલવું થતાં રાજા તેને મહા વિદ્યાવાન જાણીને બોલ્યો કે સત્ય છે મહારાજા પ્રતાપભાનુ નામનો ચક્રવર્તિ રાજા છે તેનો હું મંત્રી છું તે અહિ મૃગયા કરતે કરતે વનમાં ભૂલો પડ્યો છું. પણ મારાં અહોભાગ્ય કે આપનાં ચરણોનાં દર્શન થયાં. ૩ કેમકે મારા સમાન ગૃહસ્થીઓને આપ લોકોનાં દર્શન દુર્લભ હોય છે. હું જાણું છું કે કાંઈકે માઝં કહ્યાણ થવાનું છે. આવું રાજાનું બોલવું સાંભળી તપસ્વી બોલ્યો કે-હો તાત ! હવે તો અન્ધકાર થઈ ગયો છે અને અહિથી તમારું નગર સીત્તર યોજન દૂર છે. ૪

દોહા-નિશાઘોર ગમ્ભીર વન, પંથ ન સૂઝ સુજાન ॥

બસહુ આજુ અસ જાનિ તુમ, જાગહુ હોત વિહાન ॥ ૧૬૫ ॥

તુલસી જસ ભવિતવ્યતા, તૈસિહિ મિલૈં સહાય ॥

આપુ ન આવે તાહિ પહ્, તાહિ તહાં લેજાય ॥ ૧૬૬ ॥

મહા બોર અંધારી રાત છે, અને ગંભીર વનમાં માર્ગ પણ દેખાતો નથી, માટે રાત્રિ અહિ નિવાસ કરે, પ્રાતઃકાળ થતાંજ ઉઠીને જલે. શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે જેવું થવાનું હોય છે તે સમય તેવીજ સહાયતા મળે છે; થવા કાળં એવો પ્રબળ છે કે પોતે આલીને ભોગવનારની પાસે જતો નથી, પરંતુ જે ભોગવનાર છે તેને પોતાને લઈને ત્યાં પોહોઆડી છે. ૧૬૬

ચૌ૦—મહેરિ નાથ આયસુ ધોર શીશા, બાંધિ તુરંગ તરુ વૈઠ મહીશા ॥

નૃપ સર્વભાંતિ પ્રશંસેઝ તાહી, ચરણ વન્ધ્ય નિજભાગ્ય સરાહી ॥ ૧ ॥

પુનિ ચોલેઝ મૃદુ ગિરા મુહાર્દ, જાનિ પિતા પ્રભુ કરૌં ઢિઠાર્દ ॥

મોહિં મુનીશ સુત સેવક જાની, નાથ નામ નિજ કહહુ બલાની ॥ ૨ ॥

તેહિ ન જાન નૃપ નૃપહિ સો જાના, ભૂપ સુત્તદય સો કપટ સયાના ॥

વૈરિ પુનિ ક્ષત્રિય પુનિરાજા, છલ બલ કીન્હ ચહૈ નિજકાજા ॥ ૩ ॥

સમુગ્ધિ રાજ્યસુખ દુઃખિત અરાતી, અંબા અનલઙ્ગ જરૈ મુછાતી ॥

સરલ વચન નૃપકે સુનિ કાના, વૈર સંભારિ ત્તદય હરપાના ॥ ૪ ॥

રાજા પ્રતાપભાનુ ભવિષ્યના વશ્ય થઈને તેની આજ્ઞા શિર ઉપર ચડાવીને, હે નાથ ! બહુજ સાફ. એમ કહીને પોતાના ઘોડાને એક ઝૂટે બાંધીને પોતે એક વૃક્ષ નીચે જઈને બેઠો. રાજાએ તેની સર્વ પ્રકારે પ્રશંસા કરી, અને તેના ચરણોનું વન્ધન કરીને પોતાના ભાગ્યની પણ તેના દર્શન થવાથી પ્રશંસા કરી. ૧ પછી પ્રતાપભાનુએ શોભાયમાન મધુરી વાણીથી કહ્યું કે—હેમુનિ ! હું આપને મારા પિતા સમજીને ધૂંટતા કહું છું તે ક્ષમા કરજો. હેમુનિરાજ ! મને આપનો પુત્ર અને સેવક સમજીને મને આપ આપનું નામ સ્પષ્ટ રીતે કહો. ૨ જો કે રાજાએ તેને જાણ્યો નહિ, પણ કપટિમુનિએ રાજાને જાણખી લીધો હતો. આ પ્રમાણે તે વિવેકી રાજાએ પોતાનું સકળ કપટ પોતાના મનમાં રાખ્યું બાહ્ય જરા પણ દર્શાવ્યું નહિ. પ્રથમ તો વૈરી, ખીજો જાતનો ક્ષત્રી, અને ત્રીજો રાજા સેથી તેણે પોતાના સ્વાર્થને માટે તે સમય પ્રયત્ન કરવાનો વિચાર કરવો. ૩ રાજા પ્રતાપ ભાનુના ચતુરમુખને સમજીને એ શત્રુમુનિ મહા વ્યાકુળ થયો અને તેની છાતી અંધારી બહીના અગ્નિના સમાન સળગતી હતી. તે કપટિ મુનિ રાજા પ્રતાપ ભાનુના સીધાં સરળ વચન શ્રવણ દ્વારા સાંભળીને પોતાના વૈરનું સ્મરણ કરીને મનમાં મહા આનન્દ પામવા લાગ્યો. ૪

દોહા—કપટ બોરિ વાળી મૃદુલ, ચોલેઝ યુક્તિ સમેત ॥

૧ રાજા મિત્રતામાં ચતુર હતો અને કપટીમુનિ કપટમાં ચતુર હતો.

૨ આ ત્રણે ભિન્ન ભિન્ન કપટમાં ગમ્ભીર છે અને અહિ તે ત્રણે મળીને એક ધર્મ ગણેલ છે.

નામ હમાર મિચારિ અવ, નિરધન રહિત નિકેત ॥ ૧૬૭ ॥

અને કપટ ભરેલી કોમળ વાણી બોલીને તેણે મહા યુક્તિ પૂર્વક કહ્યું કે હે રાજન્ !^૧ હમણાં તો માફ નામ ભિખારી છે. નિર્ધન છું, ઘરગાર કાંઈ પણ નથી. ૧૬૭

ચૌ૦-કહ નૃપ જે વિજ્ઞાનનિધાના, તુમ સારિએ ગલિત અભિમાના ॥

સદા અપનપૌ રહાઈ દુરાયે, સર્વવિધિ કુશલ કુખેષ વનાયે ॥ ૧ ॥

તેહિતે કહાઈ સંતે શ્રુતિ ટેરે, પરમ અર્કિચન પ્રિય હારિ કેરે ॥

તુમસમ અધન મિષારિ અગેહા, હોત વિરંચિ શિવહિ સન્દેહા ॥ ૨ ॥

યોસિસોસિ તવ ચરણ નમામી, મોપર કૃપા કારિય અવસ્વામી ॥

સહજ પ્રીતિ ભૂપતિકી દેહી, આપ વિષે વિશ્વાસ વિશેષી ॥ ૩ ॥

સર્વ પ્રકાર રાજાઈ અપનાઈ, બોલેડ અધિક સનેહ જનાઈ ॥

સુન સાતિભાવ કહૌં મહિપાલા, યહાં વસત વીતે વડુકાલા ॥ ૪ ॥

કપટિમુનિનાં આવાં છળ યુક્ત વચન સાંભળીને રાજાએ કહ્યું કે-હે મુનિ ! જે આપના સમાન નિરભિમાની જ્ઞાનના નિધાન છે તે સદા પોતે પોતાને ગુપ્ત રાખે છે અને સર્વ પ્રકારે ચતુર છતાં પણ કુખેષ બનાવી રહે છે. ૧ અને તેથીજ સન્ત અને વેદ કહે છે કે જે કાંઈ પણ સંગ્રહ રાખતો નથી તે પ્રભુને પરમ પ્રિય છે. હે મુનિ ! આપ સમાન નિષ્કિંચન ભિખારી અને સ્થળ રહિત મહાત્મા એને જોઈને શ્રીસદાશિવજીને અને શ્રી બ્રહ્માજીને પણ સન્દેહ થાય છે. કે કદાચ તે અમાફ^૨ સ્થાન ન લઈલે. ૨ આપ ગમે તે હો તેનું મારે શું પ્રયોજન છે ? હું આપના ચરણોને નમસ્કાર કરું છું, માટે હે પ્રભુ ! હવે આપ મારા ઉપર કૃપા કરો. તે કપટિમુનિએ રાજાની સ્વાભાવિક પ્રીતિ અને પોતાનો વિશેષ વિશ્વાસ જોઈને, રાજાને સર્વ પ્રકારે પોતાનો કરીને, મહાસ્નેહ દર્શાવીને તે મુનિએ કહ્યું કે હે રાજન્ ! હું તને સત્ય ભાવથી કહું છું તે તું શ્રવણ કરચ. મને અહિ રહે તે રહે તે ઘણાં વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં છે. ૪

દો૦-અવલગિ મોહિં ન મિલેડ કોડ, મૈં ન જનાયડ કાહુ ॥

લોકમાન્યતા અનલસમ, કરિ તપ કાનન દાહુ ॥ ૧૬૮ ॥

આજ પર્યન્ત મને કોઈ મળ્યો નથી અને તેમ મેં મારો પ્રભાવ કોઈને દર્શાવ્યો નથી; કેમકે લોકોની માન્યતા તપસ્વીના તપનો વરત જાળ કરીદે છે. જેમ અગ્નિ ક્ષણ માત્રમાં સકળવનને ભસ્મ કરીદે છે તેમ લોકમાન્યતા તપસ્થાને ક્ષીણ કરીદે છે. ૧૬૮

સો૦-તુલસી દેશિ સુવેષ, મૂલૈં મૂઢ ન ચતુર નર ॥

સુન્દર કેકી પેલ, વચન સુધા સમ અગન અહિ ॥ ૨૪ ॥

ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે. સુન્દર વેષને જોઈને માટા માટા અતુર અને ચાલાક મનુષ્યો પણ ભૂળખાય છે અને મૂર્ખ થઈ જાય છે, જેમ કે મયૂરનીવાણી કેવી અમૃતના સમાન મધુર હોય છે પણ તેનો આહાર સાપ છે. માટે તે વાર્તાનો મનુષ્યે અવશ્ય વિચાર રાખવો જોઈએ કે કેવળ મીઠીવાણી સાં જાળી રીઝી જવું ન જોઈએ. ૨૪

ચૌ૦—તાતે ગુપ્ત રહૌં જગ માહીં, હરિતજિ કિમપિ પ્રયોજન નાહીં ॥

પ્રભુ જાનત સબ વિનહિં જનાયે, કહહુ કવન સિધિં લોક રિજાયે ॥ ૧ ॥

તુમ યુચિ સુમતિ પરમ પ્રિય મોરે, પ્રીતિ પ્રતીતિ મોહિં પર તોરે ॥

અવ જો તાત દુરાવૌં તોહીં, દારુણ દોષ બઢે અતિ મોહીં ॥ ૨ ॥

જિમિ જિમિ તાપસ કયૈ ઉદાસા, તિમિ તિમિ નૃપહિ હોઈ વિશ્વાસા ॥

દેસા સ્વવશ કર્મ મન બાની, તબ બોલા તાપસ બકધ્યાની ॥ ૩ ॥

નામ હમાર એકતનુ માઈ, સુનિ નૃપ બોલેડ પદ શિર નાઈ ॥

કહહુ નામકર અર્થ બઘાની, મોહિં સેવક અતિ આપન જાની ॥ ૪ ॥

એ માટે જગતમાં ગુપ્ત રૂપથી રહું છું મારે જાગવાનું છોડીને બીજું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. જાગવાનું સર્વ વગર જાણુ કરયે પણ જાણુ છે તો પછી લોકોના રીજાવાથી શું પ્રયોજન છે. ૧ હે રાજા! તું અન્તઃકરણથી પરમ શુદ્ધ છો, ત-મારી બુદ્ધિ નિર્મળ છે અને મારામાં આપની પાકી પ્રીતિ અને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે અને તમે મને પરમ પ્રિય છો, માટે હે તાત! હવે જો હું તમારાથી પાપ-કપટ રાખું તો મને અવશ્ય મહા ભારી અપરાધ લાગે. ૨ જેમ જેમ તે કપટી મુનિ ઉદાસીન વાર્તાઓ કરે તેમ તેમ તે રાજાને તેના પ્રત્યે વિશેષ શ્રદ્ધા થતી જાય, જ્યારે તે કપટી મુનિયે જાણી લીધું કે હવે તો આ મન, વચન અને કર્મથી સર્વ પ્રકારે મારા વશમાં છે ત્યારે તે જાગલાના સમાન ધ્યાન કરવાવાળો મુનિ બોલ્યો કે, ૩ હે ભાઈ! માઈ નામ 'એકતનુ' છે. મુનિની વાર્તા સાંજાળીને શિર નમાવીને પુછ્યું કે હે મુનિ! આપ મને આપનો સેવક જાણીને આપના નામનો સ્પષ્ટાર્થ કહો. ૪

દો૦—આદિ સૃષ્ટિ ઉપજી જવાહિ, તબ ઉત્પતિ મહ મોરિ ॥

નામ એકતનુ હેતુ ત્યહિ, દેહ ન ઘરી બહોરિ ॥ ૧૬૧ ॥

આ સાંજાળીને કપટી મુનિ બોલ્યો કે—હે રાજા! શ્રવણ કરચ. જ્યારે બ્રહ્માજીએ શ્રીનારાયણની નાલિ કમળમાંથી ઉત્પન્ન થઈને પ્રથમ પદ્મકલ્પમાં આદિ સૃષ્ટિ રચી છે, ત્યારે મારી ઉત્પત્તિ થયેલી છે, એ માટે માઈ નામ 'એકતનુ' છે. મેં બીજો દેહ ધારણ કર્યો નથી. ૧૬૬

ચૌ૦—જાનિ આશ્ચર્ય કરહુ મન માહીં, સુત તપતેં દુર્લભ કહુ નાહીં ॥

તપવલતે જગ સૃજૈ વિધાતા, તપવત્ત વિષ્ણુ મયે પરિજાતા ॥ ૧ ॥

તપવલ શમ્ભુ કરહિ સંહારા, તપવલ શેષ ધરૈં મહિમારા ॥

તપઅધાર સવ સૃષ્ટિ મુઆરા, તપતે અગમ ન કહુ સંસારા ॥ ૨ ॥

મયહ નૃપહિં સુનિ અતિ અનુરાગા, કથા પુરાતન કહન સો લાગા ॥

કર્મ ધર્મ ઇતિહાસ અનેકા, કરૈં નિરૂપણ વિરતિ વિવેકા ॥ ૩ ॥

હદ્રવ પાલન પ્રલય કહાની, કહેસિ અમિત આશ્ચર્ય વલ્લાની ॥

સુનિ મહીશ તાપસ વશ મયહ, આપન નામ કહન તવ લયહ ॥ ૪ ॥

કહ તાપસ નૃપ જાનોં તોહીં, કીન્હેહ કપટ લાગુ મલ મોહીં ॥

આ મારાં વચન સાંભળીને હે રાજા ! તું તારા મનમાં કંઈ આશ્ચર્ય ન કરય; કેમકે તપથી કોઈ પદાર્થ હુલ્લભ નથી. તપના બળથી બ્રહ્માણ સૃષ્ટિને રચે છે, અને પોતાની વિભૂતિમાં મળીને વિષ્ણુ પણ તપના બળથી જગતનું પાલન કરે છે. ૧ તપના બળથી રૂદ્ર સૃષ્ટિનો સંહાર કરે છે. તપથી કયો પદાર્થ અગમ્ય થઈ શકે છે. આવાં વચન સાંભળીને તો રાજાને તે કપટી મુનિના ઉપર મહા અનુરાગ થયો અને તે કપટી મુનિ પણ અનેક પ્રાચીન કથા કહેવા લાગ્યો. ૨ અનેક પ્રકારનાં કર્મ, ધર્મ અને ઇતિહાસ કહેવા લાગ્યો અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય પણ નિરૂપણ કરવા લાગ્યો. અને અનેક કલ્પલેદથી સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયની કથા કહી તથા અનેક અદ્ભુત આશ્ચર્યજનક વર્ણન કર્યું. ૩ તે સાંભળીને રાજા તેના વશમાં થઈ ગયો, અને પોતાનું નામ તેને કહેવાની આહવા કરી. તે કપટી પ્રથમથીજ સમજીને બોલી ઉઠ્યો કે, અરે રાજા ! હું તમને બાણું છું, અને તેં જે કપટ કર્યું તે મને અતિ પ્રિય લાગ્યું. ૪

સો-મુનુ મહીશ અસ નીતિ, જહૈં તહૈં નામ ન કહહિં નૃપ ॥

મુહિં તુહિંપર અતિ પ્રીતિ, પરમ ચતુરતા નિરલિ તવ ॥ ૨૫ ॥

હે રાજા ! સાંભળ્ય. નીતિશાસ્ત્રનો એ સિદ્ધાન્ત છે કે રાજાઓએ પોતાનું નામ પ્રત્યેક સ્થળે કહેવું ન જોઈએ. તે આપની મહા વિચક્ષણતા જોઈને મારી આપ ઉપર બહુજ પ્રીતિ વૃદ્ધિ પામી રહી છે. ૨૫

ચૌ-નામ તુમ્હાર પ્રતાપદિનેશા, સત્યકેતુ તવ પિતા નરેશા ॥

ગુરુપ્રસાદ સવ જાનોં રાજા, કહૌં ન આપન જાનિ અકાજા ॥ ૧ ॥

દેલિ તાત તવ સહજ સુધાઈ, પ્રીતિ પ્રતીતિ નીતિ નિપુણાઈ ॥

ઉપાજ્ઞેપરી મમતા મન મોરે, કહેહૈં કથા નિજ વૃક્ષે તોરે ॥ ૨ ॥

અવ પ્રસન્ન મૈં સંશય નાહીં, માંગુ જો મૂપ ભાવ મન માહીં ॥

સુનિ સુવચન મૂપતિ હરષાના, મહિપદ વિનય કીન્હ વિધિનાના ॥ ૩ ॥

કૃપાસિન્ધુ મુનિ દરશન તોરે, ચારિ પદારથ કરતલ મોરે ॥

પ્રમુહિ તથાપિ પ્રસન્ન વિલોકી, માંગિ અગમવર હોઁ વિશોકી ॥ ૪ ॥

હે રાજા ! સાંભળ્ય ! તારૂં પ્રતાપજાનુ નામ છે. અને સત્યકેતુ તારો પિતાનું નામ છે. શુરના અનુગ્રહથી સર્વ જાણું છું; પરન્તુ પોતાને નુકશાન જાણીને બોલીએ નહિ. ૧ હે તાત ! તારી સ્વાભાવિક પ્રીત, પ્રતીતિ અને નીતિ નિપુણતા અને સરળતા જોઈને, મારા મનમાં તારા ઉપર મહા મમતા ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે તારા પૂજવાથી મેં પોતાની કથા કહી છે. ૨ હવે હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું માટે હે રાજા ! જે તારા મનમાં ઈચ્છા હોય તે વરદાન તું માગી લે. આવાં કપટી મુનિનાં વચન સાંભળતાંજ રાજા અતિ હર્ષિત થઈ ગયો અને ચરણ સ્પર્શ કરીને મહા વિનંતિ કરી કહ્યું કે, હે કૃપાસિન્ધુ મુનિ ! આપના દર્શનના પ્રતાપથીજ ચારે પદાર્થ હું મારા હાથમાંજ માનું છું; તો પણ આપને પ્રસન્ન જોઈને ઈચ્છા રાખું છું કે, આપથી મહા-અગમ વરદાન માગીને વિશોક થઈ જાઉં ૩-૪

દો०-જરા મરણદુઃખ રહિત તનુ, સખર ન જીતે કોડ ॥

એકછત્ર રિપુ હીન મહિ, રાજ્ય કલ્પશન હોડ ॥ ૧૭૦ ॥

હું એ વરદાન આપ પાસે માગું છું કે, આ મારૂં શરીર વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ અને સકળ રોગાદિ દુઃખોથી રહિત થઈ જાય અને સંગ્રામમાં કોઈ જીતી શકે નહિ અને એકછત્ર અકન્ટક મારૂં રાજ્ય સો કલ્પ પર્યન્ત થાય. ૧૭૦

ચૌ०-કહ તાપસ નૃપ એસેહિ હોઝ, કારણ એક કઠિન સુન સોઝ ॥

કાલૌ તવ પદ નાહિ શીશા, એક વિપકુલ છાંદિ મહીશા ॥ ૧ ॥

તપવલ વિપ સદા બરિયારા, તિનકે કોપ ન કોડ રખવારા ॥

જો વિપ્રન વશ કરહુ નરેશા, તૌ તવ વશ વિધિ વિષ્ણુ મહેશા ॥ ૨ ॥

ચલ ન બ્રહ્મકુલસે બરિઆઈ, સત્ય કહૌં દોડ મુજા ઉઠાઈ ॥

વિપ્રશાપ વિનુ સુનુ મહિપાલા, તોર નાશ નહિ કવાનિહું કાલા ॥ ૩ ॥

હરષેડ રાડ વચન સુનિ તાસુ, નાથ ન હોઈ મોર અવ નાસુ ॥

તવપ્રસાદ પ્રમુ કૃપાનિધાના, મોકહૌં સર્વકાલ કલ્યાના ॥ ૪ ॥

ત્યારે તપસ્વી બોલ્યો કે હે રાજા ! એ પ્રમાણેજ થશે; પરન્તુ એક કારણ તેમાં મહા કઠિણ છે. તે પણ સાંભળી લે. અન્યની તો શી ગણતી છે, એક બ્રહ્મવંશ વખર હે રાજા ! કાળ પણ તારા ચરણોમાં પ્રણામ કરશે. ૧ તપના બળ વડે બ્રાહ્મણસહ પ્રબળ છે, તેના કોપથી કોઈ સંરક્ષણ કરનાર નથી. માટે જો તું બ્રાહ્મણોને વશ કર તો પછી તારા વશમાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવાદિ દેવતાઓ થઈ જશે. ૨ પરન્તુ વિપ્રવંશ ઉપર પ્રબળ કોઈનું ચાલતું નથી એ હું સત્ય કહું છું. હા, બ્રાહ્મણના શાપ વખર તો તારો નાશ કોઈ કાળમાં થશે નહિ ૩ આ સાંભળીને રાજા મહાહર્ષ પામ્યો, અને બોલ્યો કે, -હે નાથ ! હું જાણી ચક્યો કે હવે મારો નાશ થશે નહિ.

આપના અનુગ્રહથી હે કૃપાનિધાન ! મારૂં સર્વ કાળમાં કલ્યાણજ થશે. ૪

દોઁ-एवमस्तु कहि कपट मुनि, बोला कुटिल बहोरि ॥

મિલવ હમાર ભુવાલ જનિ, કહહુ તો મોરી ન खोरि ॥ ૧૭૧ ॥

તે કુટિલ અને કપટી મુનિ એમજ થશે, એમ કહીને વળી બોલ્યો કે, હે રાજન્ ! બીજું એ પણ સ્મરણમાં રાખજે કે, મારો અને તારો જે સમાગમ થયો છે તે વાર્તા કોઇને કહીશ નહિ. જો કહીશ અને તેથી તારૂં અકલ્યાણ થાય તો પછી તેમાં મારો દોષ નથી. ૧૭૧

चौ०-ताते मैं तोहिं बरजौं राजा, कहे कथा तव परम अकाजा ॥

છઠે શ્રવણ यह परत कहानी, नाश तुम्हार सत्य मम बानी ॥ ૧ ॥

यह प्रकटे अथवा द्विजशापा, नाश तोर सुनु भानुप्रतापा ॥

આન ઉપાય નિધન તવ નાહીં, જો હરિ હર કોપહિં મન માર્હી ॥ ૨ ॥

सत्य नाथ पद गहि नृप भाषा, द्विज गुरु कोप कहहु को राखा ॥

રાखે ગુરુ જો કોપ વિધાતા, ગુરુ વિરોધ નહિં કોડ જગત્રાતા ॥ ૩ ॥

जो न चलव हम कहे तुम्हारे, होइ नाश नहिं शोच हमारे ॥

एकहि डर डरपत मन मोरा, प्रभु महिदेव शाप अतिघोरा ॥ ૪ ॥

હે રાજન્ ! એ માટે હું તને વારૂં છું કે આ વાર્તા કોઇને કહીશ નહિ અને જો તું આ વાત કોઇને કહીશ તો તારૂં પરમ અકલ્યાણ થશે. મારા આ વચન સત્ય જાણજે કે જેવી આ વાર્તા છડે કાને ગઈ કે તુરત તારો નાશ થઈ જશે, ૧ હે પ્રતાપભાનુ ! સાંભળ્ય. એક તો આ વાર્તા પ્રકટ કરવાથી વા બ્રાહ્મણોના શાપથી એ રીતે તારો નાશ બે પ્રકારે થશે. ગમે તો શ્રી મહાદેવજી અને વિષ્ણુ ભગવાન પણ તારા ઉપર પોતાના મનમાં કોપ બળે કરે, તો પણ ઉપર દર્શાવેલા બે પ્રકાર વગર તારો નાશ થશે નહિ. ૨ રાજાએ તેનાં ચરણ પકડીને કહ્યું કે-હે નાથ ! સત્ય છે, બ્રાહ્મણ અને ગુરુનો કોપ થવાથી કોણ બચાવે તેમ છે ? કોઈ પણ નહિ ! કદાચ વિધાતા કોપ કરે તો તેથી ગુરુ બચાવી શકે છે પણ ગુરુથી વિરોધ થવાથી જગત્માં બચાવવા વાળો કોઈ પણ નથી. ૩ રાજાએ કહ્યું કે જો હું આપના કહેવા પ્રમાણે ન અનુસરું અને તેથી જો મારો નાશ થઈ જાય તો તે વાર્તાની મને ફિકર નથી. હે મુનિ ! મારૂં મન તો એકજ બય-બ્રાહ્મણોના શાપથી બયભીત થાય છે; કેમકે બ્રાહ્મણોનો શાપ મહા બયાનક હોય છે. ૪

दो०-होहिं विम वश कवन विधिं, कहहु कृपा करी सोउ ॥

તુમ તજિ દીનદયાલુ નિજ, હિતૂ ન દેલોં કોડ ॥ ૧૭૨ ॥

परन्तु જે ઉપાય વડે બ્રાહ્મણ વશ થઈ જાય તે કૃપા કરીને ઠોકો; કેમકે હે દીન દયાળુ ! આપ વગર હું મારો હિતકારી અન્ય એતો નથી. ૧૭૨

ચૌ૦—સુનુ નૃપ વિવિધ યતન જગમાર્હી, કષ્ટસાધ્ય પુનિ હોઈં કિ નાઈં ॥

અઈે એક અતિ સુગમ ઉપાઈ, તહાં પરન્તુ એક કઠિનાઈ ॥ ૧ ॥

મમ આધીન યુક્તિ નૃપ સોઈ, મોર જાવ તવ નગર ન હોઈ ॥

આજુ લગે અરુ જવતે ભયઝં, કાહૂકે ગૃહ ગ્રામ ન ગયઝં ॥ ૨ ॥

જો ન જાવ તૌ હોઈ અઠાજૂ, બના આઈ અસમંજસ આજૂ ॥

સુનિ મહીપ બોલે મૃદુવાની, નાથ નિગમ અસ નીતિ વલ્લાની ॥ ૩ ॥

બઢે સનેહ લઘુનપર કરહીં. ગિરિ નિજ શિરન સદા તુળ ધરહીં ॥

જલધિ અગાધ મૌલિ વહ ફેનૂ, સન્તત ધરણિ ધરત શિરરેનૂ ॥ ૪ ॥

આ સાંભળી કપટી મુનિ બોલ્યો કે—હે રાજા ! સાંભળ્ય. બ્રાહ્મણને વશ કરવાના ઉપાય અનેક પ્રકારના—ઘણા છે; પરન્તુ કષ્ટસાધ્ય છે, તે સિદ્ધ થવામાં પણ સન્દેહ છે. પણ એક અતિ સુગમ ઉપાય છે; પરન્તુ તેમાં એક મહા કઠિણતા છે કે, તે યુક્તિ કેવળ મારા આધીન છે. મારું તારે ઘેર આવવું થઈ શકે તેમ નથી; કેમકે જ્યારથી હું જનમ્યો છું ત્યારથી આજ પર્યન્ત કોઈને ઘેર વા ગામમાં ગયો નથી ૧-૨ અને હવે જો જતો નથી તો તારું અકાર્ય થાય છે, આ મને આજે ઉપાધિ આવી પડી છે. આ સાંભળીને રાજા મહા નમ્રતાથી બોલ્યો કે, હે મહારાજ ! વેદ આ પ્રમાણે નીતિ કહે છે કે, ૩ મહાન્ પુરૂષ પોતાનાથી નાના-ઓ ઉપર સર્વદા અનુગ્રહ કરતા આવ્યા છે, જીવો ! પર્વત પોતાના મસ્તક ઉપર તુ-ણને ધારણ કરે છે. અને અગાધ સમુદ્ર પોતાના ઉપર ક્ષીણને વહેવરાવે છે. અને પૃથિવી ધૂળને પોતાના ઉપરજ રાખે છે. ૪

દો૦—અમ કાંહે ગહે નરેશ પદ, સ્વામી હોહુ કૃપાલુ ॥

મોહિં લાગિ દુઃખ સહિય પ્રભુ, સજ્જન દીનદયાલુ ॥ ૧૭૩ ॥

આ પ્રમાણે કહીને, રાજાએ તે કપટી મુનિનાં ચરણ પકડી લીધાં અને કહ્યું કે, હે સ્વામી ! હવે કૃપાળુથાઓ અને મારા માટે કષ્ટ સહન કરો. આપ તો સજ્જન અને દીનદયાળુ છો. ૧૭૩

ચૌ૦—જાનિ નૃપાઈં આપન આધીના, બોલા તાપસ કપટમત્રીના ॥

સત્ય કહૌં ભૂપતિ સુનુ તોઈં, જગમહં નહિં દુર્લભ કલુ મોહીં ॥ ૧ ॥

અવશિ કાજ મૈં કરિહૌં તોરા, મન ક્રમ વચન ભક્ત તૈં મોરા ॥

યોગ યુક્તિ તપ મંત્ર પ્રભાઝ, ફલૈં તવહિં જવ કરિય દુરાઝ ॥ ૨ ॥

જો નરેશ મૈં કરઝં રસોઈ, તુમ પિરસહુ મોહિં જાન ન કોઈ ॥

અન્ન સો જોઈ જોઈ ભોજન કરઈ, સોઈ સોઈ તંત્ર આયસુ અનુસરઈ ॥ ૩ ॥

પુનિ તિનકે ગૃહ જેવૈં જોઈ, તવવશ હોય ભૂય સુનુ સોઈ ॥

જાઈઁઉપાય રચહુ નૃપ યેહૂ, સમ્વત મરિ સંકલ્પ કરેહુ ॥

આ પ્રકારે રાજાને પોતાના આધીન જાણીને કપટપ્રવીણ તપસ્વી બોલ્યો કે હે રાજા! સાંભળ્ય. હું સત્યવાર્તા તને કહું છું કેમ કે કોઈ પણ કાર્ય સંસારમાં દુર્લભ નથી. ૧ માટે તેનો તું શોચ ન કર્ય. હું તારું કાર્ય અવશ્ય કરીશ; કેમકે તું તન, મન અને વચનથી મારો ભક્ત છે; પરન્તુ હે ભાઈ! યોગ અને યુક્તિ તથા તપ અને મંત્રોનો પ્રભાવ જ્યારે સંસારની દૃષ્ટિથી શુભ કાર્ય કરવામાં આવે ત્યારે કૃણિત થાય છે. ૨ માટે હે રાજા! જો હું તારે ઘેર રસોઈ કહું અને તું પીરસ અને મને કોઈ જીવે નહિ ત્યારે તે કાર્ય સિદ્ધ થશે. વળી તે અન્નને જે જે પ્રાદાણ ભોજન કરતા જશે તે તે તારા વશમાં થતા જશે. ૩ અને પછી જે તે પ્રાદાણોને ઘેર ભોજન કરશે તે પણ તારા વશમાં થશે. માટે ઘેર જઈને હે રાજા! જો ઉપાય કર અને સંવત્ પર્યન્તનો સંકલ્પ કર્ય ૪

દો०—નિત નૂતન દ્વિજ સહસ્રશત, વરેહું સહિતપરિવાર ॥

મैं तुम्हरे संकल्पलगि, दिनहिं करब जेवनार ॥ १७४ ॥

નિરન્તર નવીન એક લાખ પ્રાદાણોને કુટુમ્બસહ નિમંત્રણ કર્ય. હું તારા સંકલ્પ પર્યન્ત સર્વદા રસોઈ તૈયાર કરી દઈશ. ૧૭૪

चौ०—इहिविधिं भूप कष्ट अति थोरे, होइहहिं सकल विप्र वश तोरे ॥

કારિહરિં વિપ્ર હોમ મલ્લ સેવા, તેહિ પ્રસંગ સહજહિં વશ દેવા ॥ ૧ ॥

और एक तोहिं कहौं लखाऊ, मैं यहि भेष न आउब काऊ ॥

તુમ્હરે ઉપરોહિત કહું રાયા, હરિં આનવ મૈં કરિ નિજ માયા ॥ ૨ ॥

तपबल तेहि करि आपुसमाना, रखिहौं इहां वर्ष परमाना ॥

મૈં ધરિ તાસુ વેપ સુનુ રાજા, સર્વવિધિ તોર સંવારવ કાજા ॥ ૩ ॥

मैं निशि बहुत शयन अब कीजै, मोहि तोहिं भूप भेट दिन तीजै ॥

मैं तपबल तोहिं तुरंग समेता, पहुँचहौं सोवतहिं निकेता ॥ ४ ॥

આ વિધિથી તો હે રાજા! અત્યન્ત થોડાજ કપટથી સકળ પ્રાદાણો તારા વશમાં થઈ જશે. અને પછી પ્રાદાણો જે દેવારાધન, હોમ, યજ્ઞ, અને પૂજન કરશે તેથી પ્રદા વિષ્ણુ અને શિવાદિ સકળ દેવતાઓ પણ તારા વશીભૂત મશે. ૧ અને એક વાર્તા હું મારે શુભ રહેવાને માટે તને કહું છું કે, હું આ વેષથી કહિ તારે ઘેર આવીશ નહિ; પણ તારા પુરોહિતને મારી માયાથી હરી લાવીશ. ૨ તપના બળથી તેને મારા સમાન કરીને વર્ષ પર્યન્ત અહિ રાખીશ, અને હું તેનું રૂપ ધારણ કરીને સર્વ પ્રકારે તારું કાર્ય કરીશ, તું નિઃશંક રહે. ૩ હવે રાત બહુ ગઈ છે, માટે શયન કર્ય. મારી અને તારી ભેટ હવે ત્રીજે દિવસે થશે; કેમકે હું તને તારા ઘોડા સહિત સૂતાંજ તારે ઘેર પોહોઆડીશ. ૪

દો०—મૈં આઝવ સોઈ વેપ ધરિ, પહિચાનેહું તવ મોહિં ॥

જવ એકાંતે બુલાઈ સવ, કથા સુનાઝું તોહિં ॥ ૧૭૫ ॥

હવે તને એક નિશાની આપું છું કે, મને તારા પુરોહિતના વેષમાં ત્યારે આવલો-
જાણવો કે જ્યારે એકાન્તમાં ગોલાવીને અહિની સર્વ કથા તને સંભળાવું. ૧૭૫

ચૌ०—શયન કીન્હ નૃપ આયસુમાની, આસન જાઈ વૈઠ છલજાની ॥

શ્રમિત ભૂપ નિદ્રા અતિ આઈ, સો કિમિ સોચ શોચ અધિકાઈ ॥ ૧ ॥

કાલકેતુ નિશિચર તહું આવા, જેહિ શૂકર હોઈ નૃપહિં મુલાવા ॥

પરમમિત્ર તાપસનૃપકેરા, જાનૈ સો અતિ કપટ વનેરા ॥ ૨ ॥

તેહિકે શતં સુત અરુ દશમાઈ, સ્વલ અતિ અજય દેવ દુસ્વદાઈ ॥

પ્રથમહિં ભૂપ સમર સવ મારે, વિષ સન્ત સુર દેસિ દુસ્વારે ॥ ૩ ॥

તેહિ સ્વલ પાછિલ વૈર સંભારા, તાપસનૃપ મિલિ મંત્ર વિચારા ॥

જેહિ રિપુક્ષય સોઈ રવેસિ ઉપાઝ, ભાવીવશ ન જાન કહુ રાઝ ॥ ૪ ॥

રાજાએ તેની આજ્ઞા માનીને શયન કર્યું અને તે છળ જ્ઞાની દુષ્ટ પોતાના આ-
સન ઉપર જઈ બેઠો. રાજા તો આખા દિવસનો શ્રમિત હોવાથી સૂઈ ગયો. તે કપટી
મુનિને તો શોચને લીધે નિદ્રા આવી નહિ. ૧ એટલામાં તો કાળકેતુ નામનો નિશાચર
તેની પાસે આવ્યો, કે જેણે સૂવર બની ને રાજાને અરણ્યમાં બૂલો પાડ્યો હતો. તે
દુષ્ટ તે કપટી રાજાને પરમમિત્ર હતો, અને મોટાં મોટાં અનેક કપટ કરી જાણુ તો
હતો. ૨ જેના સો પુત્ર અને દશ ભાઈ મહા દુષ્ટ, દુર્જય, દેવતાઓને દુઃખદાતા હતા
જેનો પૂર્વે રાજાએ દેવતા સન્ત પ્રાર્થણાને તેને લીધે દુઃખી બોધને તેનો સંગ્રામમાં
નાશ કર્યો હતો. ૩ તેના વૈરથી એ દુષ્ટ નિશાચરે પોતાના મિત્ર તપસ્વી રાજાને મ-
ળીને જે પ્રકાર શત્રુનો નાશ થાય તે પ્રમાણે વિચાર કર્યો અને તે ઉપાયની યોજના
કરી તે પણ ભાવી વશ બિચારે રાજા કાંઈ પણ જાણુતો ન હતો. ૪

દો०—રિપુ તેજસી અકેલ અતિ, લઘુ કરિ ગનિય ન તાહુ ॥

અજહું દેત દુસ્વ રત્નિ શશિહિં, શિર અવશોષિતરાહુ ॥ ૧૭૬ ॥

વૈરી અને તેજસ્વી બે એકલો પણ હોય; તો પણ તેને-નાનો દુર્બળ સમજવો
ન બોધ્યો, બુવો કે આજ પચન્ત સૂર્ય અને ચન્દ્રમાને શિર કપાયા છતાં પણ રાહુ
દુઃખ આપે છે. ૧૭૬

ચૌ०—તાપસનૃપ નિજસર્વહિં નિહારી, હરાષિ મિલેઝ ઉઠિ ભયઝ સુહારી ॥

મિત્રહિં કહિ સવ કથા સુનાઈ, યાતુધાન બોલા સુખપાઈ ॥ ૧ ॥

અવ સાધેઝ રિપુ સુનહુ નરેશા, જો તુમ કીન્હ મોર ઉપદેશા ॥

પરિહરિ શોચ રહહુ તુમ સોઈ, વિનુ ઔષધાહિં વ્યાધિ વિધિ સ્વોઈ ॥ ૨ ॥

કુલસમેત રિપુ મલ વહાઈ, ચૌથે દિવસ મિલવ મૈં આઈ ॥

તાપસ નૃપહિ બહુત પરિતોષી, ચલા મહાકપટી અતિરોષી ॥ ૩ ॥

માનુપતાપહિ વાજિ સમેતા, પહુંચાયસિ સોવતહિં નિકેતા ॥

નૃપહિં નારિપહૈં શયન કરાઈ, હયગૃહવાંધેસિ વાજિ બનાઈ ॥ ૪ ॥

કપટી તપસ્વી રાજા પોતાના સખાને આવેલો જોઈને હર્ષિત થઈ ઉઠીને મળ્યો અને સુખી થયો. પોતાના મિત્રને સકળ કથા સંજ્ઞાવીને સમજાવી દીધી કે 'મારે કરવાનું કામ તો હું કરી ચૂક્યો છું, હવે તું જાણે ન તારું કામ જાણે આવું કપટીમુનિનું બોલવું સાંજળી કાળકેતુ રાક્ષસ યુગ પામીને આ પ્રમાણે બોલ્યો કે ૧ હવે હું શત્રુનો સર્વ ઉપાય કરી લઈશ, જે પ્રકારે તે ઉપદેશ કર્યો છે તે પ્રમાણેજ કરીશ, હવે તું શોચનો ત્યાગ કરીને સૂઈ રહે. આ રોગ તો દેવે વગર ઔષધીએ નિવારણ કર્યો. ૨ એ તું જો જે કે હું હવે આજથી થોડે દિવસે, કુળ સહિત જડ મૂળથી રાજાનો નાશ કરીને તને આવીને મળીશ. આ પ્રકારે તપસ્વીકપટીરાજાનું પરિતોષણ કરીને મહા કપટી અને મહા ક્રોધી નિશાચર બોલ્યો. ૩ અને તેણે પ્રતાપજ્ઞાનુ રાજાને તેના ઘોડા સહિત સૂતેલોજ હતો અને ઘેર પોહોચાડી દીધો. રાજાને તો તેની રાણીના મહેલમાં સૂવાડ્યો અને ઘોડાને ઘોડારમાં તેના સ્થાન ઉપર બાંધ્યો. ૪

દો०—રાજાકે ઉપરોહિતહિં, હરિ લે ગયડ બહોરિ ॥

લે રાજેસિ ગિરિ સોહ મહૈં, માયા કરિ મતિ મોરિ ॥ ૧૭૭ ॥

અને રાજાના પુરોહિતનું હરણ કરી કોઈ પર્વતની શુક્રામાં જઈને રાખી મૂક્યો. અને માયાના બળે તેની બુદ્ધિ ભ્રમિત કરી દીધી. ૧૭૭

ચૌ०—આપુ વિરચિ ઉપરોહિત રૂપા, પરા જાય તેહિ સેજ અનૂપા ॥

જાગેડ નૃપ અનભયડ વિહાના, દેસિ ભવન અતિ અચરિજ માના ॥ ૧ ॥

મુનિ મહિમા મનમહૈં અનુમાની, ઉઠે ગવહિં જોહિ જાન ન રાની ॥

કાનન ગયડ વાજિ ચઢિ તેહી, પુર નર નારિ ન જાનેડ કેહી ॥ ૨ ॥

ગયે યામ યુગ ભૂપતિ આવા, ઘર ઘર ઉત્સવ વાજુ વધાવા ॥

ઉપરોહિતહિં દીસ જવ રાજા, ચકિત વિલોકિ સુમિરિ સોહ કાજા ॥ ૩ ॥

યુગ સમ નૃપહિં ગયે દિન તીની, કપટીમુનિ નૃપ મતિ હરિ લીની ॥

સમય જાનિ ઉપરોહિત આવા, નૃપહિ મતો સવ કહિ સમુજાવા ॥

અને તે રાક્ષસ પોતે પુરોહિતનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને તેની શય્યા ઉપર જઈને સૂતો. રાજા પ્રતાપજ્ઞાનુ તો પ્રાતઃકાળથી પેહેલાંજ જાગ્યો અને પોતે પોતાના ઘરમાંજ સૂતેલો છે તે જોઈને મહા આશ્ચર્ય પામ્યો. ૧ અને તે તો કેવળ કપટી મુનિના મહિમાનું હૃદયમાં અનુમાન કરીને એવો છાનો માનો ઉઠ્યો કે રાણીના જાણવામાં પણ

આવ્યું નહિ. અને તે તો રાત્રિમાંજ પુનઃ પોતાના ઘોડા ઉપર ચડીને વનમાં આવ્યો. ગયો, પણ આ વાર્તા નગરના કોઈ નર કે નારીના જાણવામાં આવી નહિ. ૨ મધ્યાહ્નકાળે જ્યારે રાજા વનમાંથી પાછો આવ્યો, ત્યારે તો નગરમાં ઘરોઘર ઉત્સવનાં વાજાંત્રો વાગવા લાગ્યાં, અને જ્યારે પુરોહિતને રાજાએ જોયો ત્યારે તો ચક્રિત થઈને તે કાર્યનું સ્મરણ કરીને જોવા લાગ્યો. ૩ રાજાને ત્રણ દિવસ યુગના સમાન વ્યતીત થયા. અને રાજાની યુદ્ધિ તો તે કપટી મુનિના ચરણોમાંજ તક્લીન થઈ રહી હતી. સમય પ્રાપ્ત થયાં પુરોહિતના વેષથી તે કાળકેતુ આવ્યો અને રાજાને એકાન્તમાં લઈ જઈને સર્વ કથા સંભળાવી. ૪

દોહા-નૃપ હર્ષે પહિચાનિ ગુરુ, ભ્રમવશ રહા ન ચેત ॥

વરે તુરત શતસહસં વર-વિપ્ર કુટુમ્બ સમેત ॥ ૧૭૮ ॥

પ્રતાપભાનુ રાજા પોતાના ગુરૂને ઓળખીને મહા હર્ષ પામ્યો. ભ્રમનાવશથી કાંઈ પણ જ્ઞાન રહ્યું નહિ. અને તત્કાળ અતિ ઉત્તમ એક લાખ ગ્રાહણોને કુટુમ્બ સહિત નિમંત્રણ કર્યું. ૧૭૮

ચૌ-વરે તુરત જેવનાર બનાઈ, છ રસ ચારિ વિધિ જસ શ્રુતિ ગાઈ ॥

માયામય તેઈ કીન્હિ રસોઈ, વ્યંજન બહુ ગનિ સકૈ ન કોઈ ॥ ૧ ॥

વિવિધ મૃગનકર આમિષ રાંધા, તેહિમહૈં વિપ્રમાંસ સ્વલસાંધા ॥

ભોજન કહૈં સર્વ વિપ્ર બુલાયે, પદપ્રસારિ સાદર બૈઠાયે ॥ ૨ ॥

પીરસન લાગ જર્વાહિ મહિપાલા, મહિ અકાશવાણી તેહિકાલા ॥

વિપ્રવૃન્દ ઉઠિ ઉઠિ ગૃહ જાહુ, હૈં વહિ હાનિ અન્ન જનિ સ્વાહુ ॥ ૩ ॥

મયડ રસોઈ મૂસુર માંસુ, સર્વ દ્વિજ ઉઠે માનિ વિશ્વાસુ ॥

મૂપવિકલ મતિમોહ મુલાની, ભાવીવશ ન આવ મુલ્લવાની ॥ ૪ ॥

તે પુરોહિતે ક્ષણ માત્રમાં ^૧પદ્મરસ અને ચાર ^૨પ્રકારની જે પ્રમાણે વેદમાં કહેલી છે તે પ્રમાણે રસોઈ તૈયાર કરી. કેવળ માયામય સર્વ રસોઈ બનાવી. જેમાં અનેક પ્રકારનાં વ્યંજન બનાવ્યાં કે જેની ગણતરી કરતાં પણ પાર ન આવે. ૧ અનેક પ્રકારનાં મૃગોનો આમિષ બનાવ્યો, તેમાં તે હત્યારાએ ગ્રાહણોનું માંસ મેળવી દીધું. ભોજનને માટે સર્વ ગ્રાહણોને બોલાવ્યા, અને તેઓના ચરણોનું પ્રક્ષાલન કરીને આદરપૂર્વક બેસાડ્યા. ૨ જ્યારે રાજા પીરસવા લાગ્યો ત્યારે ઉપરથી ^૩આકાશ વાણી થઈ કે, હે ગ્રાહણો! તમે સર્વ ઉડી ઉડીને પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા જાઓ, મહાહાનિ છે, આ અન્નનું ભોજન કરશો નહિ. ૩ આ રસોઈમાં ગ્રાહણોનું માંસ

૧ કદુ, તિક્ત, અમ્લ, મધુર, કષાય અને લવણ. ૨ ભક્ષ, ભોજ્ય, લેહ્ય અને ચોષ્ય.

૩ આકાશવાણી પણ તે કાળકેતુ રાક્ષસનીજ હતી.

મેળવેલું છે. આ પ્રકારે આકાશવાણીને સાંભળીને સકળ પ્રાણીઓ તે વાર્તાને સત્ય જાણી ઉઠી ઉભા થયા. અને રાજા તો તે વાણી સાંભળીને મહા વ્યાકુળ થઈ ગયો અને ભાવીવશ કાંઈ પણ મુખથી બોલી શક્યોજ નહિ. ૪

દોહા—બોલે વિપ સકોપ તવ, નહિં કુછ કીન્હ વિચાર ॥

જાહ નિશાચર હોહુ નૃપ, મૃદ સહિત પરિવાર ॥ ૧૭૧ ॥

ત્યારે તો પ્રાણીઓ મહાકોપ કરીને બોલ્યા કે—અરે મૂઢ! કાંઈ વિચાર કર્યો નહિ. તું તારા સકળ કુટુંબ સહિત હુટ રાક્ષસ થઈ જા. ૧૭૬

ચૌ—ક્ષત્રિવન્ધુ તૈં વિપ બુલાઈ, ઘાલૈં લિયે સહિત સમુદાઈ ॥

ઈશ્વર રાજા ધર્મ હમારા, જૈહસિ તૈં સમેત પરિવારા ॥ ૧ ॥

સમ્બત્ મધ્ય નાશ તવ હોઝ, જલદાતા ન રહહિ કુલ કોઝ ॥

નૃપ સુનિ શાપ વિકલ અતિ ત્રાસા, મહિ વહોરિ વરગિરા અકાશા ॥ ૨ ॥

વિપ્રહુ શાપ વિચારિ ન દીન્હા, નહિં અપરાધ ભૂપ કહુ કીન્હા ॥

ચકિત વિપ સવ સુનિ નભવાની, ભૂપ ગયે જહૈં ભોજન સ્થાનિ ॥ ૩ ॥

તહૈં ન અશન નહિં વિપસુઆરા, ફિરેઝ રાઝ મન શોચ અપારા ॥

સવ પ્રસંગ મહિસુરન સુનાઈ, ત્રસિત પરેઝ અવની અકુલાઈ ॥ ૪ ॥

અરે ! હે ક્ષત્રિયાધમ ! તે પરિવાર સહ બ્રહ્મ કરવાને માટે પ્રાણીઓને બોલાવ્યા પણ અમારો ધર્મ તો ઈશ્વરે રાખ્યો. મૂઢ ! તું તારા કુટુંબ પરિવાર સહ બ્રહ્મ થઈશ. ૧ જા હુટ સંવત્માંજ તારો નાશ થઈ જશે અને આખા કુળમાં કોઈ કોઈને જળદાતા રહેશે નહિ. રાજા પ્રતાપભાનુ પ્રાણીઓનો આ મહા દાણુ શાંપ સાંભળીને ડરને લીધે જ્યારે અતિ વ્યાકુળ થઈ ગયો ત્યારે પુનઃ આકાશવાણી થઈ કે. ૨ હે પ્રાણીઓ ! તમે વિચારીને શાપ આપ્યો નહિ. રાજાએ બિચારાએ કાંઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી. આવી આકાશવાણી સાંભળી સઘળા પ્રાણીઓ ચકિત થઈ ગયા. અને રાજા પાકશાળામાં ગયો. ૩ અને ત્યાં જઈને જુવે છે તો ત્યાં ભોજનની સામગ્રી કે રસોઈઓ પણ ભેવામાં ન આવતાં રાજા મહા શોચ કરતો ત્યાંથી પાછો ફર્યો. અને સર્વ વાત પ્રાણીઓને કહીને મહા વ્યાકુળ એવો તે પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. ૪

દોહા—ભૂપતિ ભાવી મિટૈ નહિં, યદપિ ન દૂષણ તોર ॥

કિયે અન્યથા હોઈ નહિં, વિપ્રશાપ અતિ ઘોર ॥ ૧૮૦ ॥

ત્યારે પ્રાણીઓ કાંઈક શાપાનુબ્રહ્મ કરીને બોલ્યા કે—હે રાજા ! ભાવી મટનાર નથી; જો કે તારો કાંઈ દોષ નથી તો પણ હવે પ્રાણીઓનો અતિ ઘોર દુરત્તમ શાપ કોઈથી અન્યથા થઈ શકનાર નથી. ૧૮૦

(અહિથી ચાર ચોપાઇને એક દોહો ક્ષેપક છે.)

ચૌ૦--“જો કરિ કપટ છલૈ જગ કાહૂ, દોહિ રૂઝ અધમ ગતિ તાહૂ ॥”

વિમ વચન સુનિ નૃપ અકુલાના, ડઠિ પુનિ વિનય કીન્દ વિધિ નાના ॥૧॥

પુનિ પુનિ પદગહિ કહેડ મુઆલા, શાપઅનુગ્રહ કહહુ કૃપાલા ॥

જશ તુમ હોશ નિશાચર જાઈ, બ્રહ્મવંશ તામસ તનુપાઈ ॥ ૨ ॥

અજર અમર અતુલિત પ્રભુતાઈ, જગવિરુપાત વીર દોડ ભાઈ ॥

હોઈહિ જશહિ પરાભવ ચારી, તવ તુમ સેડવ દેવપુરારી ॥ ૩ ॥

શિવપ્રસાદ વર પાઈ બહોરી, હોઈહૈ સવ જગ પ્રભુતા તોરી ॥

મિલાઈ તોઈ જશ સનતકુમારા, તવ તુમ સમુજ્ઞવ શાપ હમારા ॥ ૪ ॥

જો કોઈ કપટથી જગત્માં કોઈને છેતરે છે, તેને ઇશ્વર નીચ ગતિ આપે છે.

બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળીને રાજા વ્યાકુળ થઈ ગયો અને ઉઠીને અનેક પ્રકારે વિનંતિ કરી ૧ વારંવાર બ્રાહ્મણોનાં ચરણ પકડીને રાજાએ કહ્યું કે હે કૃપાળુ ! શાપ દૂર કરાવે થશે તે કૃપા કરીને કહો. ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, તું રાક્ષસ તો થઈશ પણ બ્રાહ્મણ વંશમાં તમોગુણી શરીર પામીને ઉત્પન્ન થઈશ. ૨ વૃદ્ધાવસ્થા તથા મરણ રહિત મહા પ્રભુતા યુક્ત જગત્માં તમે બન્ને ભાઈ વીરતાથી વિશ્વ વિખ્યાત થશો. અને જ્યારે ચાર સ્થાનમાં તમારો પરાભવ થાય ત્યારે તમારે શ્રીસદાશિવ-જીનું પૂજન કરવું. ૩ શ્રી શિવજીથી પુનઃ વરદાન પામીને સર્વ જગત્માં તમારી પ્રભુતા થશે અને જ્યારે તમને સનતકુમાર મળે ત્યારે તું અમારો શાપ જાણજે. ૪

દોહા-તુમ મૂલવ નિસ્તારનિજ, સાદર સુનહુ નરેશ ॥

સવ પરિવાર ઉધાર તવ, હોઈહૈ મુનિ ઉપદેશ ॥ ૧૮૧ ॥

હે રાજા ! ધ્યાન દઇને સાંભળ, જ્યારે તું સનકાદિકને તારા નિસ્તાર વિષે પુછીશ, ત્યારે તે મુનિઓના ઉપદેશથી તારો અને તારા પરિવારનો ઉદ્ધાર થશે. ૧૮૧

ચૌ૦-અસ કહિ સવ મહિદેવ સિધાયે, સમાચાર પુરલોગન પાયે ॥

શોચિહિ દૂષણ દૈવિહિ દેહી, વિચરત હંસ કાક કિય જેહી ॥ ૧ ॥

ઉપરોહિતહિ ભવન પહુંચાઈ, અસુર તાપસિહિ સ્વરિ જનાઈ ॥

તેહિ સ્વલ્લે જહૈ તહૈ પત્ર પઠાયે, સજિસજિ મેન મૂપ સવ આયે ॥ ૨ ॥

ધેરિન્દિ નગર નિશાન બજાઈ, વિવિધ માંતિ નિત હોતિ લરાઈ ॥

જૂએ સકલ સુમટ કરિ કરણી, વન્ધુ સમેત પરે નૃપ ધરણી ॥ ૩ ॥

સત્પકતુ કુલ કોઈ ન વાંચા, વિમશાપ કિમિ હોઈ અસાંચા ॥

રિપુહિ જીતિ નૃપ નગર બસાઈ, નિજ નિજ પુર મે જયવશ પાઈ ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે કહીને સર્વ બ્રાહ્મણો ચાલ્યા ગયા. અને આ સર્વ સમાચાર જ્યારે

પુરવાસિયોને મળ્યા ત્યારે સર્વ શોચ કરવા લાગ્યા અને દૈવને દ્વષણ દેવા લાગ્યા કે જે હંસ બનાવવા યોગ્ય તેને કાગડો બનાવી દીધો. ૧ હવે તે કાળકેતુ અસુરે પુરોહિતને તેને ઘેર પોહાચાડીને, પોતાના મિત્ર તપસ્વી કપટી રાજની પાસે જઈને તે સર્વ સમાચાર કહ્યા, તે દુષ્ટે જ્યાં ત્યાં સર્વ રાજાઓને પત્ર મોકલી દીધા એટલે તે સર્વ પોત પોતાની સેનાને લઈને ચડી આવ્યા. ૨ અને નિશાન બળવીને નગરને ઘેરી લીધું અને દિન પ્રતિ અનેક પ્રકારની લડાઈ થવા લાગી. અને પ્રતાપભાનુ રાજના સકળ યોદ્ધાઓ પોત પોતાનું બળ, પૌરુષ અને વીરતા દર્શાવી દર્શાવી યુદ્ધમાં પડ્યા અને ભાઈ સહિત રાજા પણ સંગ્રામભૂમિમાં પડ્યો. ૩ સત્યકેતુ રાજના વંશમાં કોઈ પણ બચ્યો નહિ, કેમકે વિપ્રશાપ અસત્ય શીરીતે થઈ શકે? બ્રહ્મ દણ્ડ દુરત્યય-બ્રહ્મ શાપ મહા દુરત્યય હોય છે. એ પ્રમાણે સર્વ રાજાઓ શત્રુને જીતી પોતાના તરફથી નગરને વસાવી, વિજય યશ સમ્પાદન કરી પોતાની નગરીએ ગયા. ૪

દોહા-ભરદ્વાજ સુનુ જાહિ જવ, હોત વિધાતા વામ ॥

ધૂરિ મેરુસમ જનક યમ, તાહિ બ્યાલ સમ દામ ॥ ૧૮૨ ॥

યાજ્ઞવલ્કયજી કહે છે કે, હે ભરદ્વાજજી ! સાંભળો, ત્યારે જેને વિધાતા વામ થઈ જાય છે ત્યારે તેને ધૂળ પણ મેરૂ પર્વતના સમાન, અને પિતા, યમના સમાન થઈ જાય છે. અને દામ એટલે પુષ્પમાળા વા દોરડી પણ સર્પ સમ થઈ જાય છે. (આ ત્રણે વાત રાજા પ્રતાપભાનુ ઉપર વીતિ અર્થાત્ કાળકેતુ રાક્ષસ કે જેના સોપુત્ર અને દશ ભાઈ સહાયક સહુ માર્યા ગયા અને તે એકલો જે ધૂળના સમાન રહ્યો હતો, તેણે પહાડ થઈને રાજા પ્રતાપભાનુને દર્શાવી દીધો. અને કપટી મુનિને પિતા કરીને બોલ્યો હતો, તેજ તેને માટે યમ થયો. અને બ્રાહ્મણો કે જે રાજાને માટે પુષ્પમાળા હતા તે તેને માટે સર્પ થઈ ગયા.) ૧૮૨

ચૌ-કાલ પાઈ મુનિ સુનુ સોઈ રાજા, મયડ નિશાચર સહિત સમાજા ॥

દશ શિર તાહિ બીસ મુજ દણ્ડા, રાવણ નામ વીર બરિવણ્ડા ॥ ૧ ॥

મૂપ અનુજ અરિમર્દન નામા, મયડ સો કુમ્ભકર્ણ બલધામા ॥

સચિવ જો રહા ધર્મરૂચિ જાસૂ, મયડ વિમાત વન્ધુ લઘુ તાસૂ ॥ ૨ ॥

મ વિભીષણ જેહિ જગજાના, વિષ્ણુમક્ત વિજ્ઞાનનિધાના ॥

ર જે સુત સેવક નૃપકેરે, મયે નિશાચર ધોર ઘનેરે ॥ ૩ ॥

કામરૂપ સ્વલ નિનિસ અનેકા, કુટિલ મયંકર વિગત વિવેકા ॥

કૃપા રહિત હિંસક સવ પાપી, વરણિ ન જાઈ વિશ્વપરિતાપી ॥ ૪ ॥

હે મુનિ ! સાંભળો ! સમય પ્રાપ્ત થતાં તે પ્રતાપભાનુ રાજા પોતાના સકળ સમાજ સહુ રાક્ષસ વંશમાં ઉત્પન્ન થયો. દશ તો જેને માથાં, વીસ હાથ અને રાવણ

જેનું નામ એવો મહાવીર અને અતિ પ્રચન્ડ થયો. ૧ રાજાનો નાનો બાઈ અરિમર્દન તે તેનો અનુજ કુમ્ભકર્ણ મહા બલધામ થયો. અને ધર્મરૂચિ નામનો જે રાજાનો મંત્રી હતો તે તેનો વિમાતૃ નાનો બાઈ થયો. ૨ જેનું વિભીષણ એવું નામ થયું. જે વિષ્ણુભક્તોમાં મહાભાગવત વિજ્ઞાનનિધાન ગણાય છે. અને રાજાના જે પુત્ર, પૌત્ર અને સેવક હતા, તે પણ સવ મહા ધોર રાક્ષસ થયા. ૩ સવ ઇચ્છાનુસારરૂપ ધારણ કરવાવાળા, મહાવીર અનેક જાતિના મહા કુટિલ ભયાનક અજ્ઞાની થયા. કૃપા શૂન્ય, મહાહિન્સક, મહાપાપી અને વિશ્વને દુઃખ દેવાવાળા સર્વ કે જેની દુષ્ટતાનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ૪

દોહા-उपजे यदपि पुलस्त्यकुल, पावन अमल अनूप ॥

तदपि महीसुर शापवश, भये सकल अघरूप ॥ १८३ ॥

જે કે મહાપાવન, નિર્મળ, પરમ અનૂપ મહામુનિવર્ય બ્રહ્મપુત્ર પુલસ્ત્યના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા; તોપણ બ્રાહ્મણોના શાપના વશ સર્વ પાપની ભૂતિજ થયા. ૧૮૩

चौ०-कीन्ह विविध तप तीनों भाई, परम उग्र सो वरणि न जाई ॥

गयउ निकट तप देखि विधाता, मांगहु वर प्रसन्न मैं ताता ॥ १ ॥

करि विनती पदगहि दशशीशा, बोलेहु वचन सुनहु जगदीश ॥

हम काहु कर मरहिं न मारे, वानर मनुज जाति दुइ वारे ॥ २ ॥

एवमस्तु तुम बड तप कीन्हा, मैं ब्रह्मा मिलि तोहि वर दीन्हा ॥

पुनि प्रभु कुम्भकर्ण पहुँ गयऊ, तेहि विलोकि मन विस्मय भयऊ ॥ ३ ॥

जो यह खल नित करव अहारा, होइहि सब उजारि संसारा ॥

शारद प्रेरि तासु मति फेरी, मांगेसि नींद मास षटकेरी ॥ ४ ॥

જ્યારે ત્રણે બાઈઓએ વનમાં જઈને અનેક પ્રકારે પરમ ઉગ્ર તપ કર્યું,^૧

૧ બ્રહ્માના પુત્ર પુલસ્ત્ય મેરૂપર્વત ઉપર તૃણગિન્દુના આશ્રમમાં તપ કરતા હતા, ત્યાં અનેક કન્યાઓએ આવીને કોલાહલ કરવા માંડતાં પુલસ્ત્યે કહ્યું કે, 'જે કન્યા મારા સન્મુખ આવશે તે સગર્ભા થઈ જશે આથી સર્વ કન્યાઓએ ત્યાં જવું બંધ કર્યું. પણ તૃણગિન્દુની કન્યા લઈ ત્યાં જતાં ગર્ભવતી થઈ. તેના ઉદરથી વિશ્રવાનો જન્મ થયો. વિશ્રવાને ભરદ્વાજ મુનિએ પોતાની કન્યા આપી તે કન્યામાં વૈશ્રવણ અર્થાત્ કુબેરજી થયા. કુબેરજીના તપથી પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્માજીએ તેને પુષ્પકવિમાન અને ભંડારોનું અધ્યક્ષપણું આપ્યું તથા તેના પિતાએ તેને રહેવા માટે લંકાપુરી આપી. કુબેરજીને સર્વોત્તમ જોઈ સુમાલી નામના એક રાક્ષસે પોતાની કૈકસી નામની કન્યાને વિશ્રવા પાસે મોકલી. વિશ્રવા કૈકસીને જોઈને બોલ્યા કે તું સાયંકાળે પુત્રેચ્છાથી આવેલી છે માટે તને ધોર રાક્ષસ પુત્ર થશે. ત્યારે કૈકસીએ કહ્યું કે આપના વીર્યથી પણ રાક્ષસ પુત્ર થશે, ત્યારે વિશ્રવાએ કહ્યું કે ત્રીજો પુત્ર મહાત્મા થશે. એથી રાવણ, કુમ્ભકર્ણ, શુભણ્ડા અને વિભીષણની ઉત્પત્તિ થઈ. અધ્યાત્મ રામાયણ.

૨ એક સમય પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને પિતાની પાસે આવેલા કુબેરજીને જોઈ રાવણે પોતાની માતાને પૂછ્યું કે આ કોણ છે? માતાએ કહ્યું કે એ તારો રાવડો બાઈ છે અને તપ કરીને દેવ પદ્વી પામ્યા છે. તારો જન્મ તો વૃથાજ છે; કારણ કે તું તો આજસુ થઈને ધરમાંજ પડ્યો રહે છે. આથી

ત્યારે તો તેઓનું મહા તપ જોઈને તેની પાસે શ્રી બ્રહ્માજી ગયા, તેમાં પ્રથમ રાવણની પાસે જઈને કહ્યું કે, હે તાત ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું તું વરદાન માગ. ૧ આ પ્રમાણે બ્રહ્માજીનું બોલવું થતાં રાવણે બ્રહ્માજીના ચરણ કમળોનો સ્પર્શ કરી, મહા વિનંતિ કરી કહ્યું કે, -હે જગદીશ સ્વામી ! હું કોઈનો મારયો મરું નહિ, બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે એમ થઈ શકે નહિ, ત્યારે રાવણે કહ્યું કે મનુષ્ય અને વાનર એ બે વગર હું કોઈથી મરું નહિ. ૨ ત્યારે બ્રહ્માજીએ તેમજ થશે એમ કહીને કહ્યું કે, -તેં મહાતપ કર્યું છે, માટે જા મેં તને તે પ્રમાણે વર આપેલ છે. શ્રી સદાશિવજી પાર્વતીજીને કહે છે કે-હે પાર્વતી ! એ પ્રમાણે મેં અને બ્રહ્માજીએ તેને વર આપ્યો, પછી જ્યારે બ્રહ્માજી કુમ્ભકર્ણની પાસે ગયા તો તેને જોતાંજ બ્રહ્માજી મહા વિસ્મય પામ્યા કે, ૩ જો આ દુષ્ટ પ્રતિદિન આહાર કરશે તો સકળ સંસાર ઉજડ થઈ જશે. આમ વિચારીને સરસ્વતીને પ્રેરણા કરીને તેની મતિ ફેરવી દીધી. તેથી તે છ મહિના જાગવું અને એક દિવસ સૂવું એમ માગનાર હતો, પણ તેનાથી વિપરીત છ મહિનાની નિદ્રા માગી લીધી. ૪

દોહા-ગયત્ર વિભીષણ પાસ તવ, કહા પુત્ર વર માંગ ॥

તેહિ માંગેત્ર ભગવન્તપદ-કમલ અમલ અનુરાગ ॥ ૧૮૪ ॥

પછી પ્રભુ એવા બ્રહ્માજી વિભીષણની પાસે ગયા. અને કહ્યું કે-હે પુત્ર ! તું પણ તારી રૂચિ અનુસાર વર માગ. ત્યારે તેણે સર્વેશ્વર ભગવાનના ચરણોના નિર્મળ અનુરાગનું વરદાન માગી લીધું. ૧૮૪

ચૌ-તિનહિં દેઈ વર બ્રહ્મ સિધાએ, હર્ષિત તે અપને મૃદ આયે ॥

મયતનુજા મન્દોદરિ નામા, પરમ સુન્દરી નારિ લલામા ॥ ૧ ॥

સોઈ મય દીન્હ રાવણહિં આની, મરૂં સો યાતુધાનપતિરાની ॥

હર્ષિત ભયત્ર નારિ મલિ પાઈ, પુનિ દોત્ર બંન્ધુ વિવાહેસિ જાઈ ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે તેઓને વર આપીને બ્રહ્માજી તો પોતાના લોકમાં પધાર્યા. અને તે ત્રણે ભાઈએ પ્રસન્ન થઈને પોતાને ઘેર આવ્યા. મય નામના દૈત્યની પુત્રી મન્દોદરી કે જે પરમ સુન્દર સ્ત્રીઓમાં રત્નરૂપ હતી તે મયદાનવે આવીને રાવણની સાથે પરણાવી. અને તેજ રાક્ષસેન્દ્રરાવણની રાજમહિષી-પટરાણી થઈ. આવી અતિ સુન્દર રાણીને પામીને રાવણ મહા હર્ષ પામ્યો અને પછી પોતાના બે ભાઈઓના પણ વિવાહ કર્યા. ૨

માતાના વચનો સાંભળતાં ચાનક ચડતાં રાવણ, કુમ્ભકર્ણને તથા વિભીષણને સાથે લઈને તપ કરવા ગયા. (વાલ્મીકિ રામાયણ ઉત્તર કાન્ડ.)

૩ કેટલાકનું એમ પણ કહેવું છે કે કુમ્ભકર્ણને ઇન્દ્રાસન લેવું હતું તેને બદલે નિદ્રાસન મગાવું તેથી બ્રહ્માએ નિદ્રાસન આપ્યું.

દોહા-વૈરોચનકી ધેવતી, વ્રજ જ્વાલા જેહિનામ;

કુંભ કર્ણકા તાસુ સૈંગ, કિયો વ્યાહ સુખ ધામ;

શૈલૂષહિ ગંધર્વકી, સરમા સુતા સયાન;

વ્યાહ વિભીષણકો કિયો, તાકે સૈંગ સુખમાન.

(ક્ષેપક)^૧ વૈરોચનની પોત્રી વજ્રવાણી સાથે રાવણે પ્રસન્ન થઇને, કુંભ કર્ણને તે સાથે સુખદાયી વિવાહ કર્યો. ૨

શૈલૂષ નામના ગન્ધર્વની સરમા નામની ચતુર કન્યા સાથે મહા સુખ માનીને વિભીષણને વિવાહ કર્યો. ૨

ચૌ૦-ગિરિ ત્રિકૂટ ઇકસિન્ધુ મધ્ધારી, વિધિનિર્મિત દુર્ગમ અતિ ભારી ॥

સોઈ મયદાનવ બહુરિ સંવારા, કનકરચિતમણિ ભવન અપારા ॥ ૧. ॥

ભોગવતી જસ અહિકુલવાસા, અમરાવતિ જસ શક્રનિવાસા ॥

તિનતે અધિક રમ્ય અતિ બંકા, જગ વિખ્યાત નામ તેહિ લંકા ॥ ૨ ॥

સમુદ્રના મધ્ય એક ત્રિકૂટાચળ નામનો પર્વત છે. કે જે પ્રાદ્યાભીની રચનામાં એક મહાભારી દુર્ગમ સ્થળ છે. તે પર્વતને મયદાનવે પછી ખુબ સારી રીતે સુધારી. તેનાઉપર એક મહાભારી સુવર્ણનું નગર રચેલું છે કે જેમાં રત્નોના મહેલ ઝગમગી રહ્યા છે.^૧ ૧ તે નગરી એવી સુંદર છે કે, જેવી પરમરમ્ય નાગકુળની રાજધાની ભોગવતી અને જેવી ઇન્દ્રની નિવાસસ્થલી અમરાવતી તેનાથી પણ અધિક રમણીક અને જગત્માં અતિ પ્રસિદ્ધ લંકા જેનું નામ છે.^૨ ૨

દોહા-સ્વાઈ સિન્ધુ ગંભીર અતિ, ચારિહુ દિશિ ફિરિ આવ ॥

કનક કોટમણિ સ્વચિત દૃઢ, વરણિ ન જાય બનાવ ॥ ૧૮૬ ॥

હરિ પ્રેરિત તેહિ કલ્પ જોઈ, યાતુધાન પાતિ હોય ॥

૧ મયદાનવે આવીને પોતાની પુત્રી મંદોદરીને એ માટે રાવણને આપી હતી કે, તેણે ભણ્યું હતું કે રાવણ રાક્ષસોનો રાજા થશે.

૨ કેટલાંક પુસ્તકોમાં આ પ્રમાણે પણ લેખ છે:—

સાનન્દનિ શ્રુકદન્ત કુમારી સો મય કુમ્ભકરણકી નારી ।

નગદન્તી કેહરિમલ્લ જાઈ સો વલ્લભા વિભીષણ માર્દ ॥

શ્રુકદન્તની કન્યા કે જે સાનન્દનિ નામની હતી તે કુમ્ભકર્ણની સ્ત્રી થઈ. અને કેહરિમળની કન્યા કે જેનું નગદન્તી નામ હતું તે વિભીષણની સ્ત્રી થઈ.

૩ માનસરોવરના તટ ઉપર સરમાનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે વર્ષા ઠાળમાં સરોવરનું જળ વધવા લાગ્યું ત્યારે તે કન્યા રૂદન કરવા લાગતાં તેની માતાએ કહ્યું કે સરોમા વર્દત-સરવધોમાં એ ઠાણથી તેનું સરમા નામ થયું.

૪ લંકામાં પત્થરનાં પાંચ લાખ, કાષ્ઠનાં નવ લાખ, ત્રાંબાના કરોડ, સુવર્ણ તથા ચાંદીનાં ચાર કરોડ અને તુલ્યતાં નવ કરોડ મકાન હતાં.

શૂર પ્રતાપી અતુલ બલ, દલસમેત વસ સોય ॥ ૧૮૭ ॥

અગાધ સમુદ્રની તો તેની ચારે કોર ફરતી ખાઈ છે અને રત્નજડિત સુવર્ણનો તેનો મજબૂત કોટ છે. કે જેની બનાવટનું કાંઈ પણ વર્ણન કરી શકાતું નથી હરિ ભગવાનની પ્રેરણાથી જે કલ્પમાં જે શૂરવીર પ્રતાપી મહાબળશાળી, રાક્ષસોનો રાજા હોય છે તે તેમાં જઈને પોતાની સેના સહ રહે છે. ૧૮૬-૧૮૭

ચૌ૦-રહે તહાં નિશિચર મટભારે, તે સવ સુરન સમર સંહારે ॥

અવ તહૈં રહૈં શકકે પ્રેરે, રક્ષકકોટિ યક્ષપતિ કેરે ॥ ૧ ॥

દશમુખ કતહું ચૂવરિ અસિ પાર્ડે, સેન સાજિ ગઢ ઘેરિસિ જાર્ડે ॥

દેસિ વિકટ મટ વડિ કટકાર્ડે, યક્ષ જીવ લૈ ચલે પરાર્ડે ॥ ૨ ॥

ફિરિ સવ નગર દશાનન દેસા, ગયઝ શોચ સુખ ભયઝ વિશેષા ॥

સુન્દર સહજ અગમ અનુમાની, કીન્હ તહાં રાવળ રજવાની ॥ ૩ ॥

જ્યહિ જસ યોગ વાંટિ ગૃહ દીન્હે, સુખી સકલ રજનીચર કીન્હે ॥

એક વાર કુવેર પહૈં ધાવા, પુષ્પકયાન જીતિ લૈ આવા ॥ ૪ ॥

પૂર્વકાળમાં ત્યાં માલી, સુમાલી અને માઘ્યવાન પ્રત્યાદિ મહા બળવાન રાક્ષસ રાવણનાં માતા મહુ રહેતા હતા. તે સર્વને વિષ્ણુ ભગવાને દેવતાઓની સહાયતાથી લંકામાંથી મારીને કાઢી મૂક્યા હતા. ૧ હવે આ સમયમાં ત્યાં ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી યક્ષપતિ કુબેરજીના કરોડો રક્ષક રહેતા હતા. એ સર્વ સમાચાર જ્યારે દશગ્રીવ-રાવણને થયા, ત્યારે તેણે તો સૈન્ય એકઠું કરીને ગઢ ઘેરી લીધો. યક્ષ બિચારા તો મહાવિકટ થોડાઓની મહા પ્રબળ સેના જોઈને પોતાનાં પ્રાણ લઈને ભાગી ગયા. ૨ ત્યાર પછી રાવણે સકળ નગર ફરીને જોયું અને મહા સુખ પામ્યો તથા તેનો સર્વ શોચ જતો રહ્યો. પરમ સુન્દર અને સ્વાભાવિક અગમ બાણીને રાવણે ત્યાં પોતાની રાજધાની નિરૂપણ કરી. ૩ જેવું ઘર જેની યોગ્યતા પ્રમાણે જોયું તે તેને આખીને સર્વ રાક્ષસોને સુખી કર્યા. એક સમય પોતાના વિમાન મોટા બાઈ યક્ષરાજ કુબેર દ્વિગૂણાળ ઉપર રાવણે ચડાઈ કરી, તેને જીતીને તેની પાસેથી પુષ્પક વિમાન જીતીને લાવ્યો. ૪

ચૌ૦-(ક્ષેપક)-તવ કુવેર નિજ કુટુંબ સમેતા ॥ અલકાપુરી વસાઈ સચેતા ॥

આપુ ગયે સુરપતિકે તીરા ॥ સકલ વ્યવસ્થા કહી અધીરા ॥ ૫ ॥

સુનિ સુરેશ સવદેવ બુલાયે ॥ હનિ નિશાન લંકાઈ ચઢિ આયે ॥

દશમુખ લૈ નિકસા કટકાર્ડે ॥ હોઈ ઇન્દ્રતે લગી લરાઈ ॥ ૬ ॥

૧ રાવણનું આવડું સાંભળી કુબેરજીએ લંકા ખાલી કરીને અલકાપુરી વસાવ્યાની કથા વાલ્મીકી રામાયણમાં છે.

અસ્ર શસ્ર છૂટે વિધિ નાના, અમણિત અસુર હોડ વિન પ્રાના ॥
 વાસવ કોપિ વજ્રચક્ર મારા, ગિરામૂર્છિ તવ અવનિર્મ જારા ॥
 નિજગજતે તનુ મર્દન લાગ્યો, માનહું શ્રમિત જાનિ અનુરાગ્યો ॥
 કુંભકરણ તવ મિડેડ પ્રચારી, વ્યાકુલભયે અદિતિ સુત ભારી ॥
 રવિસુત સેન વિકલ નિજજાની, જ્વપટિદંડ મારેડ ઉરતાની ॥
 રાવણ અનુજ દંડ ગહિલયડ, સહજ નિજ મુખ મેલત ભયડ ॥
 રાખિ ઉદર શઠ સોવન લાગા, ષટ મહિના વીતે પુનિ જાગા ॥

ત્યાર પછી કુબેરે પોતાના કુટુંબ સહિત અલકાપુરી નગરીમાં જઈને તેમાં વાસ કર્યો. પછી પોતે દેવતાઓના અધિપતિ ઇંદ્રની પાસે જઈ અધીરતાથી પોતાની સઘળી હકીકત કહી સાંભળાવી. ૧ એ સાંભળીને ઇંદ્રરાજાએ સર્વ દેવતાઓને બોલાવ્યા. તેઓએ એકઠા મળી લડાઈનાં વાળાં વગડાવીને લાંકા ઉપર અઢાઈ કરી. શત્રુઓ અઢી આવેલા જોઈ રાવણ પોતાનું કટકદળ લઈને લડવાને નીકળ્યો, અને ઇંદ્રની સાથે લડાઈ થવા લાગી. લડાઈમાં અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રો છૂટવા લાગ્યાં, તેથી ગણી ન શકાય એટલા દૈત્યો પ્રાણ રહિત થઈ પડવા લાગ્યા. પછી ઇંદ્રે કોપ કરીને એક વજ્ર રાવણને એવું માર્યું કે તે મૂંઠા ખાઈને ધરતીપર ઢળી પડ્યો, ૩ તેના ઉપર તેનો હાથી ફરીને ગદડવા (મદન કરવા) લાગ્યો, તેથી રાવણ જાણે પોતાનો થાક ઉતરતો હોય તેમ રાજી થવા લાગ્યો. પછી કુંભકરણ લડવા લાગ્યો, તેના મારથી દેવતાઓ ઘણા વ્યાકુળ થઈ ગયા. ૪ દેવતાઓમાંના યમરાજે પોતાની સેના વિખરાઈ ગએલી જોઈ પોતાનો કાળદંડ કુંભકરણની છાતીમાં ઘણા જોરથી માર્યો, પણ કુંભકરણે રમત માત્રમાં તે કાળદંડ હાથમાં પકડી લીધો, અને પોતાના મુખમાં ઘાલીને ગળી ગયો. એ રીતે કાળદંડને પેટમાં રાખીને એ શઠ કુંભકરણ સુઈ ગયો, તે છ મહિના વીત્યા પછી પાછો જાગ્યો. ૫

દોહા-મયો તાસુ ઉરદાહ તવ, ઝગિલિ દિહિસિ યમદણ્ડ

તમાકે લીન મહિશેષ પુનિ, મારેડ દંડ પ્રચણ્ડ ॥ ૧૮૮ ॥

કુંભકરણ જાગ્યા પછી તેના પેટમાં રહેલા કાળદંડને લીધે તેની છાતી જળવા લાગી, તેથી તે કાળદંડને તેણે ઓછી કાઢ્યો. તે યમરાજે અડપથી લઈ લીધો અને તે પ્રચંડ દંડ તેને ફરીથી માર્યો. ૧૮૮

ચૌ૦-લાગત શિર ત્યહિ પીર ન વ્યાપિ, મયો નિંદ્ર વસ પુનિ સ્વલ પાપી ॥

તવ હરિ હને દંડ અધિકાર્દ, સોવત સો અધિકહુ મનુપાર્દ ॥

મૂર્છાતે તવ રાવણ જાગા, પુનિદેવનતે જૂઝન લાગા ॥
 નસ્ર ભુજદંડ ધનુષશરલિન્હે, મારિ વિબુધ સર્વ વ્યાકુલ કીન્હે ॥
 લાલિ દિગ્ગજ ચિઠ્ઠિરિદિગ આયે, ધનુષ બાણ સર્વ કાટિ વહાયે ॥
 ગદ્દોસિ તિન્હે તવ ભૂજા પસારી, મારેદ્વિરદન દશન પ્રચારી ॥
 દશ મુઝકે ડર લાગહિ કૈસે, શિલામૌલ વિન ફર શર જૈસે ॥
 લાલિ રાવણ તનાકિ કઠિનાઈ, તવ સર્વ દિગ્ગજ ચલે પરાઈ ॥
 ધનદ્દ ઇંદ્ર તવ ગે વિધિ પાસા, શીશ નાઈ સર્વ હાલ પ્રકાસા ॥
 કહ બિરાંચિ સુનુ શક્ર સુજાના, રાવણ હૈં તપ વલ વલવાના ॥
 ત્યહિતે તુમજનિ કરહુ લરાઈ, ગિરિ સ્વોહનમેં જાહુ પરાઈ ॥
 સુરન સહિત સુમિરહુ કરતારા, વિન હરિ કો દુઃસ્વ મેટન હારા ॥
 સ્પષ્ટા વચન સુવત મન માને, દેવનતે તવ આઈ વચ્ચાને ॥
 સીંચ પુરંદરકી લહિ કાના, સર્વહુન ગિરિ વન કીન પયાના ॥
 જાય દશાનન સૈન સમેતા, શોધેસિ દેવનકેર નિકેતા ॥
 જો સુરપુર ધર મારમ પાવા, તિન્હે પકરિનિજ લંકાઈ આવા ॥
 રાવન લંકાઈ ગા સુનિ કાના, વસે અમર પુનિ વિજ નિજ ચાના ॥

એ કાળદંડ કુલકરણના માથામાં વાગ્યો, પણ તેથી તેને કાંઈપણ પીડા
 થઈ નહીં, અને દુષ્ટ-પાપી પાછો નિદ્રાવશ થયો. ધમરાજે તેને ઘણી વાર કાળ-
 દંડથી માર્યા કર્યો, પણ તે ઉંઘણસી કુલકરણ અધિક અધિક ધોરવા લાગ્યો.
 ૧ પછી રાવણની મૂર્છા ઉતરીને જાગૃત થયો, અને દેવતાઓની સાથે લડવા લા-
 ગ્યો. તેણે પોતાના વીશે હાથમાં ધનુષ્ય બાણો લઈ સર્વ દેવતાઓને મારી મારીને
 વ્યાકુલ કરી નાંખ્યા. ૨ એવું જોઈને દિગ્ગજે ચિઠ્ઠિર શબ્દો કરતા રાવણની પાસે
 ધસી આવ્યા અને રાવણને સઘળાં ધનુષ્યબાણો લાગીને ફેંકી દીધાં. એ દિગ્ગ-
 જને પકડવાને માટે રાવણે પોતાની વીશે જીભઓ પસારી, તે વખતે દિગ્ગજના
 હાથીઓએ તેની છાતીમાં પોતાના દંતુશળ બહુ જોરથી માર્યા, પરંતુ તે જેમ
 વચ્ચરમાં ફળ વિનાનાં બાણો વાગીને પાછાં પડે, તેમ તે રાવણને વાગ્યાજ નહીં.
 એવી રાવણના શરીરની કઠણાઈ જોઈને સર્વ દિગ્ગજે ત્યાંથી નાશી ગયા. ૩-૪

પછી કુબેર અને ઇંદ્ર બન્ને બ્રહ્માની પાસે ગયા અને તેમને પ્રણામ કરીને
 સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને બ્રહ્મા બોલ્યા કે “ હે સુબળુ ઇંદ્ર !
 સાંભળો. રાવણનું તપોબળ ઘણું બળવાન છે, ૫ માટે તેની સાથે તમે લડાઈ
 કરશો નહીં, અને પર્વતોની ગુફાઓમાં સંતાઈ જાઓ. ત્યાં દેવતાઓ સહિત

તમે જગત્કર્તા ભગવાનનું સ્મરણ કરો, શ્રીહરિ વિના દુઃખથી મુક્ત કરાવનાર બીજો કોણ છે? ” એવાં પ્રશ્નાનાં વચ્ચેનાં સાંભળીને ઇંદ્રનું મન માન્યું, પછી તેણે એ વાત દેવતાઓ પાસે આવીને કહી. એટલે સર્વ દેવતાઓ ઇંદ્રની આજ્ઞા લઈને પર્વતો તથા વનમાં નાશી ગયા. ૭ ત્યાર પછી રાવણે સેના સહિત જઈને દેવતાઓને શોધવા માંડ્યા, તેમાં જે હાથમાં આવ્યા તેઓને પકડીને લંકામાં આણ્યા, પછી સર્વણ લંકામાં ગયાની વાત સાંભળીને દેવતાઓ પાછા આવ્યા અને પોતપોતાનાં સ્થાનોમાં સહેવા લાગ્યા. ૮

દોહા—કૌતુકહી કૈલાસ તથ, લીન્હેસિ જાઈ ઉઠાઈ ॥

મનહું તૌલિ મટ બાહુબલ, ચલા અધિક સુખપાઈ ॥ ૧૮૯ ॥

એક વાર રાવણે કૌતુકથી કૈલાસ પર્વતને ઊઠાવીને પોતાની બુજાઓના બળની તુલના કરી, તેથી અધિક આનંદ પામીને ત્યાંથી ચાલ્યો. x ૧૮૯

ચૌ૦—સુખ સમ્પતિ સુત સેન સહાઈ, જય પ્રતાપ વલ્લ બુદ્ધિ વઢાઈ ॥

નિત નૂતન સર્વ વાઢત જાઈ, જિમિ પ્રતિલાભ લોભ અધિકાઈ ॥

અતિવલ્લ કુમ્ભકર્ણ અસ આતા, જ્યહિં કહૈં નહિં પ્રતિ મટ જગજાતા ॥

કારિ મદપાન સોય પટમાસા, જાગત હોઈ તિહંપર ત્રાસા ॥

જો દિનપ્રતિ અહાર કરૂ સોઈ, વિશ્વ વેગિ સર્વ ચૌપટ હોઈ ॥

સમરધીર નહિં જાઈ વચ્ચાના, ત્યહિં સમ અધિક ન કોડ વલ્લક્ષના

બારિદનાદ જેઠ સુત તામ્ર, મટમહૈં પ્રથમલીક જગજામ્ર ॥

જેહિ ન હોઈ રણ સન્મુખ કોઈ, મુરપુર નિતાહિં પરાવન હોઈ ॥

રાવણને સુખ, સંપત્તિ, પુત્ર, સેના, સહાયતા, જય, પ્રતાપ, બળ, બુદ્ધિ અને મોટાઈ એ સર્વ નિત્ય નવાં નવાં વધવા લાગ્યાં. જેમ જેમ લાભ થતો ગયો તેમ તેમ અધિક લાભ થવા લાગ્યો. ૧ તેનો અત્યંત બળવાન શાઈ કુમ્ભકર્ણ હતો, તેની સાથે યુધ્ધ કરે એવો કોઈ પણ જગતમાં ઊપજાયો નથી. તે મહિરાપાન કરી છ મહિના સુધી સૂઈ રહેતો અને જ્યારે જાગતો ત્યારે ત્રિલોકમાં ત્રાસ થતો. એ જે નિત્યે અહાર કરે તો આખું વિશ્વ તુરંતજ ઉજડ થઈ જાય. યુધ્ધમાં એવો બહાદુર હતો કે તેનું વર્ણન પણ કરી ન શકાય. દુંકામાં

x પોતાના બાહુબળનો ગર્વ કરી રાવણ કૈલાસ પર્વતને ઊઠાવવા લાગ્યો, તેથી શંકરે પામના અંશુકથી કૈલાસને દબાવ્યો, તેને લીધે તેના વિશે હાથ બીંધાવાથી રાવણ રોયો. ત્યારથી તેનું નામ ‘રાવણ’ પડ્યું. તે પેહેલાં તેનું નામ દશકંઠ હતું. તે વખતે રાવણે સદાશિવની કૃપિ કરવાથી તેને કૈલાસ વરદાન પણ આપ્યાં હતાં. (વાલ્મીકિ રામાયણ.)

તેની બરોબર કોઈ બળવાન હતું નહીં. ૩ રાવણને મેઘનાદ નામનો મોટો પુત્ર હતો, તે જગતમાં યોધ્ધા મધ્યે શ્રેષ્ઠ હતો. રણભૂમિમાં એની સામે કોઈ થઈ શકે તેમ નહોતું, તેને લીધે દેવતાઓમાં નિત્ય નાસભાગ થતી હતી. ૪

દોહા-કુમુદ અકમ્પન કુલિશરદ, ધૂમ્રકેતુ અતિકાય ॥

एक एक जग जीति सक, ऐसे सुभट निकाय ॥ ૧૯૦ ॥

કુમુદ, અકમ્પન, વલ્લહેડ, ધુમ્રકેતુ અને અતિકાય એ વગેરે રાવણની પાસે યોદ્ધાઓ એવા હતા કે તેઓમાંનો એક એક આખા જગતને જીતી શકે. ૧૯૦

चौ०-कामरूप जानहिं सब माया, स्वप्नहुं जिनके धर्म न दाया ॥

दशमुख बैठि सभा इकनारा, देखि अमित आपन परिवारा ॥

सुत समूह जन परिजन नाती, गनैको पार निशाचर जाती ॥

सेन विलोकि सहज अभिमानी, बोला वचन क्रोध मद सानी ॥

सुनहु सकल रजनीचर यूथा, हमरे वैरी विबुध वरूथा ॥

ते सन्मुख नहिं कराहिं लराई, देखि सबल रिपु जाहिं पराई ॥

तिनकर मरण एकविधि होई, कहौं बुझाइ सुनहु अब सोई ॥

द्विज भोजन मख होम सराधा, सबकर जाइ करहु तुमबाधा ॥

ઈચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરનારા, મહામાયાવી અને સ્વપ્નમાં પણ જેને કોમળતા કે દયા નહીં એવા તેઓ હતા. એક વાર રાવણ સભામાં બેઠેલો તે વખતે પોતાના અપાર પરિવારને તથા-૧ પુત્ર પૌત્રોને, સ્વજન પરિજનને, નાતિલાને અને અગણિત બીજા રાક્ષસો તથા પોતાની સેનાને બેઠેને ક્રોધ તથા અહંકાર યુક્ત વચન બોલ્યો કે-૨ હે રાક્ષસો ! સાંભળો. આપણા શત્રુઓ દેવતા છે તે આપણી સન્મુખ ઉભા રહી લડાઈ કરતા નથી, અને તેમના શત્રુ જે આપણે, તેમને બળવાન દેખીને નાશી જાય છે. ૩ તેઓને મારવાનો એક ઉપાય છે ત હું તમને સમજાવીને કહું છું કે તમે જઈને બ્રહ્મલોજન, યજ્ઞો, હોમ તથા આન્ધ એ સર્વનો અટકાવ કરો. ૪

दोहा-क्षुधा क्षीण बलहीन सुर, सहजहिं मिलिहहिं आइ ॥

तब मारिहौं कि छांदिहौं, मलीभांति अपनाइ ॥ ૧૯૧ ॥

(એટલે પછી) દેવતાઓ ક્ષુધાથી ક્ષીણ અને બળહીન થઈને સહજ મારી પાસે આવીને મળશે. પછી જેમ મને ઠીક લાગશે તે રીતે તેમને મારીશ કે જતા કરીશ. ૧૯૧

સુનત અનલ નારદાહિં ન ભાવા, ક્ષેતદ્વીપ તહિં તુસ્ત પઢાવા ॥

સાગર ઉતરીં પાર સો મયઝ, નારિવૃન્દ તહિં દેલત મયઝ ॥

તિન્હસન કહા પતિન પહિં જાહુ, કહેડ કિ આવ નિશાચર નાહુ ॥

તવમૈં તિનહિં જીતિ સંગ્રામા, લૈં જૈહૈં તુમકહિં નિજધામા ॥

સુનત વચન યક જરઠરિસાની, ધાડ ચરણ ગહિ ગગન ઉડાની ॥

ગઈ દુરિ ધરિ ધરિ ક્ષકક્ષોરા, ડારિસિ સિન્ધુ મધ્ય અતિ જોરા ॥

યુદ્ધમાં મહોન્મત્ત રાવણ પોતાની સામે લડનાર યોદ્ધાને શોધતો જગતમાં ફરતો હતો, પણ કોઈ ઠેકાણેથી કોઈ પણ મળી આવ્યો નહીં. પછી નારદજી મળ્યા તેમને હસીને પૂછ્યું કે “હું મુનિ ! દેવતાઓ ક્યાં છે ! મને બતાવો. ” ૧. રાવણનાં એવાં વચનો નારદજીને ઘણાં ખરાબ લાગ્યાં, પછી તેને તુરત શ્વેત-દ્વીપ તરફ મોકલ્યો. સમુદ્ર ઉતરીને તે પેટ્ટે પાર ગયો તે ત્યાં તેણે સ્ત્રીઓનું ટોળું જોયું. ૨. તેઓને રાવણે કહ્યું કે “તમે તમારા પતિ પાસે જઈને કહો કે રાક્ષસોનો રાજા આવ્યો છે, હું તમારા પતિઓનો રણસંગ્રામમાં જીતીને તમોને મારે ઘેર લઈ જઈશ ” ૩. એ વચનો સાંભળી કોયે ભરાયલી એક બુઢી સ્ત્રી દોડી રાવણના પગ પકડી લઈને આકાશમાં ઉડી અને ઘણે દૂર લઈ જઈને પકડી પકડીને ખૂબ ઝાટક્યો અને પછી ઘણા જોરથી તેને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો. ૪.

દોહા— ગયો પતાલ અચેત હૈ, મરે ન વિપ્ર પ્રસાદ ॥

સાવધાન ડાઠે ચલેડ પુનિ, હિયે ન હર્ષ વિષાદ ॥ ૧૯૩ ॥

રાવણ અચેત થઈ ગયો, પણ પ્રહ્લાના વરદાનથી મુચ્છો નહીં; પછી તે પાતાળમાં ગયો, ત્યાં પાછો સાવધાન થયો અને ઉઠીને ગર્જના કરવા લાગ્યો. પણ તેના મનમાં કોઈ હર્ષ કે ખેડ થયો નહીં.

ચૌ—જીતેસિ નાગ નગર સવ શ્રી, મયો વહુરી બલિલોક સુરારી ॥

વૈરોચન સુત આદર દયઝ, કુશલ વૃક્ષિ તવ બોલત મયઝ ॥

તુમહુ નિજ શત્રુહિ ગહિ લીજે, ચલિ મહિલોક રાજ્ય નિજ કીજે ॥

કહ બલિ કનક કાશિપુકે મંડન, પહરિ લહુ તુમ સુખ દુઃખ સ્વંડન ॥

લાગ ઉઠાવન ઉઠા ન કોઈ, યાહી પૌરુષ તે જય હોઈ ॥

જિન યહ મૂષળ અંગન ધારે, તે મટ મે યક ક્ષણમેં મારે ॥

તેહિતે મવન જાહુ લે પ્રાના, ચલા તુરત મનમાહિં લજાના ॥

વામન રાવણ આવત જાના, કિયે દેવઋષિ સન અપમાના ॥

સ્થેલત્ર રહે નમર શિશુનાના, નિજબલ તિનાર્હિ દીન ભગવાના ॥
 ધાઈ ધરા તિન પુર લૈ આયે, નગર નારિ નર દેશન ધાયે ॥
 વીસ વાહુ દશકંધર ખાઈ, વિધિ યહ ગદ્દનિ કહાંકી આઈ ॥
 રાશિવિતિ વાંધિ સ્વિન્નાર્વાર્હિ ભારી, નામ ન કહૈ સહૈ વરુ મારી ॥
 ચામન્દ દાસ્તિ વહુત સકુવાના, તવ છુટાઈ દિય કૃપાનિધાના ॥
 જલ્લા તુરન્ત નિશાચર નાહા, રાજ શંક કહુ નાર્હિ મનમાહા ॥

રાવણે સર્વ નામ લોકને છુટી લીધા, પછી તે બળિના લોકમાં ગયો. વૈ-
 શાચનના પુત્ર બળિરાજાએ તેને આદર આપી કુશળતા પૂછી. ત્યારે તે બોલ્યો કે-૧.
 “તમે મારી સાથે આવો, તમારા શત્રુઓને પકડી લ્યો અને પૃથ્વીપર રાજ્ય
 કરો.” બળિરાજાએ કહ્યું કે-“તમે મારા પરદાદા હિરણ્યકશ્યપુનાં ઘરેણું જે
 કે દુઃખનો નાશ કરી સુખ આપનારાં છે તે પેહેરી લ્યો.” ૨. રાવણ તે ઘરેણું
 ઉઠાવવા લાગ્યો તો ઉપડ્યાં નહીં, ત્યારે બળિરાજા બોલ્યો કે “આ પુરુષાર્થથી
 જન્મ ઇચ્છો છો કે? જેમણે આ ઘરેણું શરીરે ધારણ કરેલાં તે યોદ્ધા પણ એક
 ક્ષણ વારમાં માર્યા ગયા છે. ૩. માટે તમે તમારો પ્રાણ લઈને ઘેર બાજો.”
 એ સાંભળી મનમાં લજવાઈને રાવણ ત્યાંથી ચાલ્યો. જેણે દેવર્ષિ નારદજી પાસે
 આશિર્વાદ કરેલું એવા રાવણને વામનજી ભગવાને આવતો જોયો. ૪.

બળિરાજાના નગરમાં નાનાં નાનાં છોકરાં રમતાં હતાં, તેઓને વામનજી
 ભગવાને પોતાનું બળ આપ્યું, તેથી તેઓએ દોડીને રાવણને પકડ્યો અને ન-
 ગરમાં લઈ આવ્યાં, તેને જોવા માટે એ નગરનાં સ્ત્રી પુરુષો દોડતાં આવ્યાં ૫.
 (તેઓ કહેવા લાગ્યાં કે) “અરે દૈવ ! આ વીસ હાથ અને દશ માથાં વાળી
 મૂર્તિ ક્યાંથી આવી? બાંધી રાખેલા રાવણને લોકો બહુ બીજવતાં, તે પોતાનું
 નામ કહેતો નહિ, તેથી ઘણો માર પડતો તે સહન કરતો હતો. ૬. વામનજીને
 જોઈને રાવણ બહુ સંકોચ પામ્યો, ત્યારે કૃપા નિધાન ભગવાને તેને છોડાવી
 દીધો કે તુરત ત્યાંથી ચાલ્યો. એના મનમાં લાજ કે શરમ કાંઈ આવી નહીં. ૭.

દોહા-અતિ નિર્લજ્જ દયારહિત, હિંસાપર અતિપ્રીતિ ॥

રામવિમુક્ષ દશકંઠ શઠ, તાપર ત્રાહત જીતિ ॥ ૧૯૪ ॥

શઠ રાવણ અત્યંત નિર્લજ્જ, નિર્દય, હિંસા કરવામાં અત્યંત પ્રીતિવાળો,
 અને રામચંદ્રજીથી વિમુક્ષ હતો છતાં જ્યની ઇચ્છા રાખતો હતો. ૧૯૪

દોહા-મરદાજ મુનુ જાહિ જવ, હોઈ વિધાતા વામ ॥

મણિદૂં કાંચ હોઈ જાહ તવ, લહૈ ન કૌંડી દામ ॥ ૧૯૫ ॥

યાગવલ્કય ભરદ્વાજને કહે છે-હે મુનિ ! સાંભળો. જ્યારે જેને વિધાતા
ચાહે હોય છે, ત્યારે મણિ પણ કાચ થઈ જાય છે, જેથી તેની એક કોડી પણ
ઉપજતી નથી. ૧૬૫

ચૌ-જહં કહું ફિસ્ત દેવ દિજ પાવૈ, દણ્ડ હેય વહુ ત્રાસ દિસાવૈ ॥

इहि आचरण फिरै दिनराती, महामलिन मन खलउतपाती ॥

बहुरि तुरत पम्पापुर आवा, बालि नाम कपिपति जिहिठावा ॥

अवलोकसि इक सरवर शोभा, जिहिमन महामुनिनकर लोभा ॥

तहां कपीश करै निज ध्याना, दशकन्धराहि देखी मुमुकाना ॥

धाइ टाढ़ तहँ भा रजनीशा, ठोंकि बाहु गर्जित भुजवीशा ॥

तब रावण बोला करि क्रोधा, बकध्यानि कपि शठ बिनबोधा ॥

नाम तोर मुनि आयउँ धार्इ, दे कपि युद्ध छांडि कदराई ॥

રાવણ ક્રુરતો ક્રુરતો જો કયાંય પણ દેવતા કે ગ્રાહ્યજીને જોતો તો તેની
પાસેથી દંડ લઈને ઘણો ત્રાસ દેખાડતો હતો. મહામલિન ચિત્તવાળો, જળ અને
ઉત્પાત કરનારો રાવણ એ આચરણ આચરતો થકો રાત દિવસ ક્રુરતો હતો. ૧.
પછી તે તુરત પમ્પાપુર (કિષ્કિંધા) કે જ્યાં વાનરોનો રાજા વાળી નામે રહેતો
હતો ત્યાં આવ્યો. ત્યાં આગળ પમ્પા સરોવર કે જેને જોઈને મોટા મોટા
મુનિઓનાં મન લોભાતાં હતાં તેની શોભા જોવા લાગ્યો. ૨. ત્યાં ધ્યાન ધરીને
બેઠેલો વાળી, રાવણને જોઈને હસ્યો. રાવણ તેની પાસે જઈને ઉભો અને વીશે
હાથે ખભા ઠોકી ગર્જના કરી. ૩.

રાવણ ક્રોધ કરીને બોલ્યો-“અરે બકધ્યાની, શઠ, અજ્ઞાની વાનરા ! તારું
નામ સાંભળીને હું દોડતો આવ્યો છું. માટે કાયરપણું તજી દઈ મારી સામે
યુદ્ધ કર. ” ૪.

दोहा-मोहिं जीते विनु समरमुनु, वृथा ध्यान तब कीश ॥

कटकटाइ कह रजनिचर, रदन तीनसै वीश ॥ १९६ ॥

રાવણે ત્રણસે વીશે દાંતો કડકડાવીને કહ્યું કે-“ હે વાનરા ! યુદ્ધમાં મને
જીત્યા વિના તારું ધ્યાન મિથ્યા છે. ” ૧૯૬

चौ-तब वाली बोला मुमुकाई, बल तुम्हारा ऐसोही भाई ॥

रवि अंजलि मैं देउँ सप्रीति, ठाढ़ होहु जायहु मोहिं जीती ॥

तबहिं कीशपति मनहिं विचारा, शिव वर दीन्ह मर नहिं मारा ॥

દશકંઠર ઘર જાહુ વિચારી, અજય તુમ્હારિ મુની વિધિચારી ॥
 વહુતભાંતિ અસુરહિ સમુજાવા, કૌનિહુ ભાંતિ બોધ નહિ આવા ॥
 તવ સકોપ હોઈ ધરા કપીશા, દૃઢગહિ કાંચ ચાંપિ દશશીશા ॥
 અંજલિ દીન્હ રવિહિ સન્માની, અચર સજડદાધિ કરપાની ॥
 જપડ નામ શંકર મન વાની, તેહિં ક્ષણ સંધ્યા વદિ સિરાની ॥

ત્યારે વાળી હસીને બોલ્યો કે “ તમારું જળ એવુંજ છે. હું સૂર્યને પ્રો-
 તિપૂર્વક અર્ધ આપું ત્યાં સુધી ઉભો રહે; પછી મને જીતીને જાવો. ” વાળીએ
 મનમાં વિચાર્યું કે આને શંકરે વરદાન આપ્યું છે માટે માર્યો મરશે નહી,
 તેથી તેને કહ્યું કે—“ હે રાવણ ! તારી ચાર પ્રકારે હાર થવાની સાંભળી છે,
 માટે વિચારીને ઘેર જા. ” રાવણને ઘણો સમજાવ્યો તો પણ કોઈ રીતે તે સમ-
 જ્યો નહી, ત્યારે કોપાયમાન થયેલા વાળીએ ઉઠી ઝડપથી મજબૂત પકડી તેને
 પોતાની કાળમાં દબાવી લીધો. પછી આદરપૂર્વક સૂર્યને અર્ધ આપી આત સમુદ્રના
 જળથી આચમન કર્યું, અને મન વાણીથી શંકરના નામનો જપ જપી તુરત સંધ્યા-
 વંદનની સમાપ્તી કરી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—આવા ઘરાહે કપીશ તવ, કાંચ રહા લંકેશ ॥

ચઢિ વિધિ વીતે માસ પડ, પાયે વહુત કલેશ ॥ ૧૯૭ ॥

પછી વાળી ઘેર ગયો. રાવણ કાળમાં દબાવી રાખેલો તેને છ માસ વી-
 તી ગયા તેથી તે ઘણું દુઃખ પામ્યો.

ચૌ—તેહ કલેશ વશ કરૈ ઉપાઈ, તહૈં ન ચલૈ કહુ આતુરતાઈ ॥

વહુ પ્રસ્વેદ કસરી મહૈં જામા, અતી કુવાસ તહૈં મહૈં ધામા ॥

કલમલાઈ રિસિ દશનન કાટા, કચકર જીવ મનહું ભ્રમ ચાટા ॥

એક દિવસ રવિ અંજલી સાજા, કાંચ તે નિસારિ મહાધ્વનિ ગાજા ॥

તવ પુનિ ધરિ કપીશ સો વાંધા, લૈ આયે અંગદકે રાંધા ॥

વીશ મુજા દશશીશ સુધારા, ચરણ દોડ પુનિ ધરિ ઝરપારા ॥

ધરિ સમેટી ઝૂમરિ સમ કીન્હા, વાંધિ સેજ પર શેખા દીન્હા ॥

અંગદ સ્વેલિ લાત શિર મારા, કિલકિલાઈ કિલકૈ કિલકારા ॥

કલેશ વશ થયેલો રાવણ નિત્ય છુટવાના ઉપાય કરતો હતો. પણ તેનો કશો
 ઉપાય આલ્યો નહી. કાળમાં બહુ પરસેવો જામ્યાથી તે અત્યંત દુર્ગંધનું ઘર થયું.
 રાવણે રીસ કરી કાળમાં બેસી બેસી તેથી વાળીને લાગ્યું કે વાળમાંનો

જંતુ (જી) કરડે છે. એક દિવસે સૂર્યને અર્ધ આપતાં રાવણ કાળમાંથી ની-
કળીને નાઠો. ત્યારે વાળીએ બીજી વાર પકડીને બાંધ્યો અને પોતાના પુત્ર અં-
ગદને રમવા વાસ્તે લઈ આવ્યો. અંગદે તેની વીશ બુજાવ્યો અને દશ માથાં
જોઈ બન્ને પગવડે વારંવાર તેને લાતો મારી. તેને પકડી સમેટીને ઝુમ્મર જેવો
બનાવી સૂવાને ઠેકાણે (પાળણામાં) બાંધી શોભા કરી. અંગદે ખેલતાં તેના
માથામાં લાતો મારી અને કીકીયારી કરીને કિલકાર કરી મૂક્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-તારા ચીન્હેઉં રાવણહિ, તેહિ ક્ષણ દીન્હ છુડાઈ ॥

જાહુ તુરત લંકેશ ગૃહ, વહુરિ ધરહિ કપિરાઈ ॥ ૧૯૮ ॥

અંગદની મા તારાએ રાવણને ઓળખ્યાથી તુરત છોડાવી નાંખ્યો. અને
કહ્યું કે-હો રાવણ ! તું તારે ઘેર જતો રહે, નહિતો તને વાળી ફરીથી પકડશે.

ચૌ-પુનિ રાવણ આવા તેહિ ટાઈ, સહસ્રબાહુ જહૈં રાસ બનાઈ ॥

જલક્રીડાજુ કરાહિં સવનારિ, વિવિધ ભૌતિ શોભા અતિર્ધારી ॥

આસરાસ મંડલ જહૈં રેવા, સુર નર નાગ કરાહિં સવ સેવા ॥

જાઈ દીસ્ર રાવણ સુખ નાના, હર્ષ સમેત હૃદય સુખ માના ॥

તહૈં લંકેશ જાઈ શિવ દેસ્વા, મનહુ વિરંચિ રચે વહુ રેસ્વા ॥

તુલશી કમલપત્ર સવ આના, વિલ્વપત્ર અરુ પુષ્પ પ્રમાના ॥

જાકે જલ ક્ષોભેડ દશશીશા, પઢૈ મંત્ર સુમિરં ગૌરીશા ॥

નિલજ અશંક આવ પુનિ તહૈંવાં, કર ભુજ કેલિ સહસ્રભુજ જહવાં ॥

પછી રાવણ જ્યાં સહસ્રબાહુએ રાસ રચ્યો હતો ત્યાં આવ્યો. એ રાસમાં
સ્ત્રીઓ અનેક તરેહની જળક્રીડાઓ કરતી હતી તેની ભારે શોભા થઈ રહી હતી.
રેવા (નર્મદા) નદીમાં એ રાસ મંડળ રચ્યો હતો. ત્યાં દેવતા, નર ને નાગ
લોક આવી સેવા કરતા હતા. રાવણે ત્યાં જઈ નાના પ્રકારનું સુખ દેખી પ્રસ-
ન્નતાથી હૃદયમાં આનંદ માન્યો. પછી રાવણે ત્યાં શાંત સ્વરૂપ અને સુંદર વેષ-
વાળા મહાદેવોને જોઈ દર્શન કર્યો. અને કમળપત્ર તથા બીલીપત્ર લાવીને ચઢાવ્યાં.
પછી તેમના ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. ત્યાંથી નદીમાં જઈ રાવણે મંત્ર બોલીને
તથા સદાશિવનું સ્મરણ કરીને જળ થોભાવ્યું. પછી જ્યાં સહસ્રબાહુજળક્રીડા
કરતો હતો ત્યાં નિડરપણે આવ્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ક્ષોભેડ જલ ભુજ બીસ બલ, બૂઝન લગા સમાજ ॥

સહસ્રબાહુ અતિ ક્રોધમન, મોહિં સમ આનકો આજ ॥ ૧૯૯ ॥

ત્યાં જઈ રાવણે પોતાની વીશ ભુજબોના બળથી પાણી રોક્યું, તેથી રાસ-
મંડળનો સમગ્ર ડૂળવા લાગ્યો, તેથી સહસ્રબાહુને મનમાં અતિક્રોધ વ્યાપ્યો કે
આજ મારા જેવો બીજો કોણ આવ્યો છે ?

ચૌ૦—જાઈ દીઠ તહ રાવણ ઠાઠા, જાસુ વિપુલ ભુજ બલ જલ યાઠા ॥

ઘાવા પ્રબલ મહાબલ ભારી, લંકેશ્વર કહૈં ધરિસિ પ્રચારી ॥

નિરસ્થિતિયન આચરજ વિશાલા, વાંધિરાશિ કહુ દિન હયશાલા ॥

લજ્જિત દુષ્ટ મષ્ટ કરિ રહૈં, રિસિ ઉર મારે કષ્ટ વહુ સહૈં ॥

સકલ આઈ દેશ્વાર્હિ નરનારી, મારહિ લાત હૈંસે દૈ ગારી ॥

નામ ન કહૈ રહૈં સકુચાના, વહુવિધ પૂછે નૃપતિ સુજાના ॥

નૃત્ય કરૈં રમ્ભાદિક નારી, દશહુ માથ દશ દીપક વારી ॥

મુનિપુલસ્ત્ય તવ જાઈ છુડાવા, પુનિનલ શાપ આય તિહિ પાવા ॥

જઈને જોયું તો ત્યાં રાવણને ઉભો રહેલો દીઠો કે જેની મોટી ભુજબોના
બળથી જળ વધી ગયું હતું. તેથી બળવાન સહસ્રબાહુએ દોડીને લંકેશ્વરને
પકડ્યો. શ્રી મંડળ તેને જોઈ ઘણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યું. સહસ્રબાહુએ તેને કેટલાક
દિવસ સુધી ઘોડારમાં બાંધી રાખ્યો. એ દુષ્ટ લજ્જિત થઈ તથા મનમાં ક્રોધ
મારીને રહ્યો અને ઘણાં કષ્ટ વેઠ્યાં. સર્વ શ્રી પુરૂષો આવીને જોવા લાગ્યાં અને
તેને લાતો મારી ગાળો. દઈને હસવા લાગ્યાં. સહસ્રબાહુએ રાવણને ઘણી ઘણી
રીતે પૂછ્યું પણ તેણે સંકોચ પામી પોતાનું નામ કહ્યું નહીં. ત્યાં તેનાં દશે
માથાં ઉપર દીવા મૂકી રંભાદિક શ્રીઓ નૃત્ય કરતી હતી. કેટલાક દિવસ એ
રીતે વીત્યા પછી તેને પુલસ્ત્ય મુનિએ જઈને ઓડાવ્યો.

દોહા— મારગ જાત દીઠ અતિ, અનુપમ સુન્દર નારિ ॥

ચન્દન પુષ્પ પત્ર કર, પૂજન ચલિ ત્રિપુરારિ ॥ ૨૦૦ ॥

પછી તેણે રસ્તે જતાં એક પરમ સુંદર સ્ત્રીને જોઈ. તે હાથમાં ચંદન,
પુષ્પ, બીલીપત્ર વગેરે લઈને શિવનું પૂજન કરવાને જતી હતી.

ચૌ૦—દેશિ ઉર્વશી મન સકુચાની, તવ રાવણ ચોલા મૃદુવાની ॥

કો તુમ નારિ ગમન કહૈં કીન્હા, લજ્જા વશ તિહિ ઉતર ન દીન્હા ॥

મન મદમત્ત વિચાર ન કરેઝ, ધનપતિ પુત્રવધૂ કર ધરેઝ ॥

ચીન્હ તાહિ પુનિ શંકા આઈ, ઘાટિ કર્મ કીન્હી પછિતાઈ ॥

મન પછિતાય શોચ ઉર મયઝ, લંકેશ્વર લંકા કહૈં મયઝ ॥

વિકલ ઉર્વશી અલકાંહિ આઈ, નલકૂવર સન વાત જનાઈ ॥
 દીન્દ શાપ તિન ક્રોધ અપારા, રાવણ વંશ હોહુ ક્ષયકારા ॥
 ચલી શાપ લંકા કહૈં આઈ, દશકન્ધર વૈઠા જિહૈં ઠાઈ ॥
 આગે આઈ, ઠાઠિ મહ શાપા, નિરખિ દશાનન અતિ ભય કાંપા ॥

તે ઉર્વશી રાવણને જોઈ મનમાં સંકોચ પામી. ત્યારે રાવણ મીઠી વાણી-થી બોલ્યો કે- “ હે કામિની ! તમે કોણ છો અને ક્યાં જાઓ છો ? ” પણ ઉર્વશીએ લજ્જા વશ થઈ ઉત્તર આપ્યો નહીં. પછી એ મદોન્મત્ત રાવણે તેનો હાથ પકડ્યો, પરંતુ તે કૂળરના પુત્ર નલકૂળરની સ્ત્રી છે એમ જાણીને રાવણને મોટી શંકા ઉત્પન્ન થઈ, અને તેની સાથે નીચ કર્મ કર્યું તેથી તેના મનમાં પ-સ્તાવો અને હૃદયમાં શોક થયો, પછી તે લંકામાં ગયો. ઉર્વશી ત્યાંથી ચાલીને જ્યાં અલકાપુરીમાં નલકૂળર હતો ત્યાં આવી. અને પોતાના પતિને સર્વ હ-કીકત કહી સંભળાવી. એ સાંભળી નલકૂળર મનમાં ઘણો ખેદ પામ્યો. પછી તેણે અપાર ક્રોધ કરીને રાવણને શાપ દીધો કે “ રાવણના વંશનો નાશ થઈ જશે. ” એ શાપ મૂર્તિમાન થઈ લંકામાં જ્યાં રાવણ બેઠો હતો ત્યાં આવ્યો. શાપ રાવણની સન્મુખ આવીને ઉભો રહ્યો તેથી લંકેશ્વર ઘણા ભયને લીધે કં-પવા લાગ્યો, અને નલકૂળરના ઘોર શાપની સામે લય અને ક્રોધ સહિત જો-ઈ રહ્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-શાપદિ અંગીકાર કરિ, મન મહં કીન્દ વિચાર ॥

દણ્ડ ઋષિન્દ્રસે લીન્દ નહિં, રોષેડ લંક ભુવાર ॥ ૨૦૧ ॥

રાવણે શાપનો અંગિકાર કર્યો. પછી તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે-હજી ઋષિઓ પાસેથી દંડ લીધો નથી, એમ ધારી રોષે ભરાઈને-

ચૌ-દૂત ચારિ પઠયે ઋષિ આશ્રમ, નિરખિ વિસરિગે મુનિ અધિ આતમ ॥

તિનસન સવ પૂછિં મુનિ હાલા, કહહુ કુશલ લંકેશ ભુઆલા ॥

કુશલ તામુ યહ સુનહુ મુનીશા, કર તુમ સન ચાહત દશશીશા ॥

મુનિ સો વચન મહા ભય પાઈ, કરાઈ વિચાર વિરતિ વિસરાઈ ॥

જેહિં દરબાર નીતિં નહિં માઈ, સ્વલ મળ્ડલી જુરી તહૈં આઈ ॥

કહુવિન દિયે નહીં ગતિ આછી, ઘટમરિરુધિર દિયેતનુ પાછી ॥

દૂતન્દ સૌંપિ કહા મુનિજ્ઞાની, ભૂપાઈ કહેડ જાઈ યહ વાની ॥

રાવણે ઋષિઓના આશ્રમમાં ચાર દૂતો મોકલ્યા. તેઓને જોતાંજ ઋષિ-

ઓ પોતાનું અધ્યાત્મ જ્ઞાન ભૂલી ગયા. ઋષિઓએ દૂતોને સમાચાર પૂછ્યા કે- કહો, લંકાપતિ રાવણ કુશળ છે ? ત્યારે દૂતો બોલ્યા કે-“ કુશળ છે, પણ હે મુનીશ્વરો ! સાંભળો. રાવણ તમારી પાસેથી કર લેવાને ઇચ્છે છે. એ સાંભળીને ઋષિઓ પોતાનો વૈરાગ્ય વિસરી જઈને ભય પામ્યા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે-ભાઈઓ ! જે દરબારમાં નીતિ ન હોય ત્યાં સર્વ ખળ મંડળી આવીને એકઠી થાય છે માટે કાંઈક આખ્યા વિના તો નહીં જ ચાલે. પછી ઋષિઓએ શરીર ચીરીને લોહીથી એક ઘડો ભરી દૂતોને સોંપ્યો, અને કહ્યું કે-તમે જઈને રાવણને કહેજો કે-

દોહા-ઘટ ઉઘરત ક્ષય હોઈહહુ, સહિત સકલ પરિવાર ॥

દૂત તુરત ઘટ લેગયે, લંકાપતિ દરબાર ॥ ૨૦૨ ॥

આ ઘડો ઉઘડતાં તમે સર્વ પરિવાર સહિત નાશ પામશો. પછી દૂતો એ ઘડાને તુરત રાવણના દરબારમાં લઈ ગયા. ૨૦૨

ચૌ-રાવણ ઘટ લખિ પરમ હુલાસા, તવ દૂતન મુનિ વચન પ્રકાશા ॥

મુનિ મુનિ શાપ ઉપજ ઊરદાહુ, બોલા ઘટ લે ઉત્તર જાહુ ॥

યદ્ર સમેત ધરાણિ ધરિ એહુ, જાનિ ન પાવ વાત યદ્ર કેહુ ॥

શંભુ સભા શ્રુતિવાદ મજ્જારા, પ્રથમે રહા જનક તે હારા ॥

તોહિ રિસતે તહું કુંભ પઠાવા, જનકરાજ કર દેશ સુઠાવા ॥

હૈ ઘટ જનકનગર તે ગયે, ગાઢત ક્ષેત્ર મધ્ય તહું મયે ॥

હરિદ્વિચ્છા તહું પરથો દુકાલા, વિન જલમયે સવ જીવ વિહાલા ॥

જનકયજ્ઞ રચના તહું ઠયજ, ચામીકર હલ કર્ષત મયજ ॥

રાવણ ઘડો દેખીને બહુ આનંદ પામ્યો તે સમયે દૂતોએ મુનિઓનાં વચન કહી જણાવ્યાં. ઋષિઓનો શાપ સાંભળી તેના હૃદયમાં દાહ ઉત્પન્ન થયો. પછી તે બોલ્યો કે તમે આ ઘડાને લઈ ઉત્તર દિશાએ જાઓ. ત્યાં જઈ યત્ન-પૂર્વક પૃથ્વીમાં એવી રીતે દાટી દો કે એ વાત કોઈપણ જાણે નહીં. એક સમયે રાવણ મહાદેવની સલામાં શ્રુતિઓના સંવાદમાં જનક રાજાથી હાર પામ્યો હતો. એ રીસ મનમાં રાખીને તેણે ત્યાં ઘડો મોકલાવ્યો અને એ સર્વ મર્મ દૂતોને સમજાવ્યો. દૂતોએ ઘડો જનકપુર લઈ જઈને એક ખેતરમાં દાટી દીધો. ભગવાનની ઇચ્છાથી ત્યાં દુકાળ પડ્યો અને પાણી વિના સર્વ પ્રાણી ખેડાલ થવા લાગ્યાં. તેથી ત્યાં વૃષ્ટિ વાસ્તે જનક રાજાએ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો અને સુવર્ણનાહળથી યજ્ઞભૂમિ ખેડવા માંડી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ભૂમિ વિદારણ હોતહી, જગ મંગલ દાતાર ॥

પ્રગલ્ભો સિંહાસન સુભગ, અદ્ભૂત તેજ અપાર ॥ ૨૦૩ ॥

પૃથ્વી ખેડાતાંજ પૃથ્વીમાંથી અદ્ભૂત તથા અપાર તેજવાળું અને જગત-માં મંગળ કરવારું સુંદર સિંહાસન નીકળ્યું. ૨૦૩

દોહા-ચારિ સર્વો ચારો તરફ, લીન મુરછલ હાથ ॥

મધ્ય વિરાજત ભૂમિજા, પાવનજિહ્વિ ગુણગાય ॥ ૨૦૪ ॥

જો સિંહાસનની ચારે તરફ ચાર સખીઓ હાથમાં મોચછંદ લઈને ઉભી હતી અને મધ્યમાં પવિત્ર ગુણોવાળાં ભૂમિપુત્રી ગિરાજ્યાં હતાં. ૨૦૪

ચૌ-દેવિ વિદેહ નિનય તવઠાની, મરે તુરત કન્યા સુખદાની ॥

સખિન સહિત સિંહાસન સોઈ, અન્તર મયો ચકિત સર્વ કોઈ ॥

રોદન સૂનત સુનૈના રાની, લીન્દ ઉઠાય ગોદ સુખ માની ॥

નામ જાનકી ધર્યો પુનીતા, નારદ આઈ કહ્યો તવ સીતા ॥

સકલ લોકપતિ પ્રભુ સુખરાશી, સો મિલિહે વર નિત અવીનાશી ॥

જનક સુતા નિત વાદત કૈસે, શુરુપક્ષકર ચંદા જૈસે ॥

બાલ વૃદ્ધ યોવન નર નારી, લાગાહિ સર્વે પ્રાણ તે પ્યારી ॥

પુનિ નૃપ નિપુન પદન બૈઠાઈ, અચિરકાલ સર્વ વિદ્યા પાઈ ॥

જનક રાજાએ તેમને બોઈ વિનતિ કરતાં તે તુરત કન્યા થઈ ગયાં અને સખીઓ સહિત સિંહાસન અંતર્ધાન થઈ ગયું. તેથી સર્વ કોઈ ચકિત થઈ ગયાં. કન્યાનું રોવું સાંભળીને રાજાની સુનયના રાણીએ તેમને ખોળામાં લીધાં અને સુખ પામ્યાં. તેમનું નામ જનકી રાખ્યું પણ નારદજીએ આવીને તેમનું નામ સીતા પાડ્યું. (નારદજી કહે છે) જે સર્વ લોકના સ્વામી, સુખના સમુદર, નિત્ય તથા અવિનાશી પરમાત્મા છે તે આ કન્યાના વર થશે. જનકી જેમ શુ-ક્લપક્ષમાં ચંદ્ર વધે તેમ વધવા લાગ્યાં. સીતાજી સર્વ બાળક, જુવાન ને વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષોને પોતાના પ્રાણુથી પણ અધિક પ્યારાં લાગવા માંડ્યાં. પ્રવીણ જ-નકરાજાએ પછી તેમને બણવા બેસાડતાં થોડાજ સમયમાં સઘળી વિધાઓ શીખી ગયાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-એક સમય મિથિલેશ અતિ, શંકરકો તપ કીન ॥

આય કહ્યો શિવ માંગુ વર, બોલે નૃપતિ પ્રવીન ॥ ૨૦૫ ॥

એક સમયે જનક રાજાએ સદાશિવની તપશ્ચર્યા કરી, તેથી સદાશિવે આવી “વરમાગો” કહેતાં પ્રવીણ જનક રાજાએ વિનતિ કરી કે- ૨૦૫

દોહા-નાથ જપહુ દિન રૈન જિહિ, જેહિ ધ્રુતિ નેતિ વચ્ચાન ॥

તેહિ દેશ્વો ભરિ નયન મેં, યહ વર દેહુ ન આન ॥ ૨૦૬ ॥

“ હે નાથ ! તમે જેને રાત્રિ દિવસ જપો છો અને ધ્રુતિઓ જેને નેતિ નેતિ કહી વણુવે છે તેને હું મારાં નેત્રોથી સાક્ષાત્ દેખું એ વરદાન આપો, બીજું કંઈ નહિ.

દોહા-સુનિ શિવ દીન્હો ધનુષપુનિ, કહી વાત સમજાય ॥

પૂજનહુયાકો નેમ કરિ, મિલિહૈ ભગવત આય ॥ ૨૦૭ ॥

સદાશિવે જનક રાજાની વિનતિ સાંભળી તેમને એક ધનુષ્ય આપ્યું, અને સમજાવીને વાત કહી કે-આ ધનુષ્યનું નિયમ રાખી પૂજન કરજો, તેથી તમને ભગવાન આવીને મળશે.

ચૌ-સુનિ વિદેહ પ્રમુહિત અનુરાગે, નિત્ય નેમ કરિ પૂજન લાગે ॥

યકદિન સિય સેવાઢિગ જાઈ, લીલાહિ લીનો ધનુષ ઉઠાઈ ॥

દેશિ જનક અતિ અચરજ માના, તેહિ ક્ષણ તહાં કાઠેન પ્રણ ઠાના ॥

જો લેઈ શિવ ચાપ ચઢાઈ, સો નૃપ મમ કન્યા વર પાઈ ॥

મુનહુ કથા અવ રાવણ કેરી, ગયે દૂત ઘટ રાશિ સવેરી ॥

ધારિ ઠાંવ દારા લંકેશ, દેવનકો બહુ દેત કલેશા ॥

રવિ શશિ પવન વરુણ ધનુધારી, અગ્નિકાલ યમ સવ અધિકારી ॥

કિન્નર સિદ્ધ મનુજ મુર નાગા, હઠિ સવદી કે પંથહિ લાગા ॥

બ્રહ્મસૃષ્ટિ જહંલગિ તનુધારી, દશમુખ વશવર્તો નરનારી ॥

આયમુ કરઈ સકલ ભયભીતા, નવઈ આદિ નિત ચરણ વિનીતા ॥

(સદાશિવનાં વચનો) સાંભળીને જનકરાજ ભગવાનને વાસ્તે નિત્ય નિયમ પૂર્વક પ્રીતિથી ધનુષ્યનું પૂજન કરવા લાગ્યા. એક દિવસ સીતાજીએ ધનુષ્ય પાસે જઈ રમત કરતાં ધનુષ્યને ઉઠાવી લીધું. એ જોઈ જનકરાજ ઘણું અચરજ પામ્યા અને તેજ ઠેકાણે કઠિણ પણ લીધું કે-“ જે સદાશિવનું ધનુષ્ય ચઢાવશે તેજ સીતાને વરશે. ” હવે રાવણની કથા સાંભળો, એના દૂતો ઘડો દાટીને તુરત પાછા આવ્યા ગયા. રાવણ ચાર ઠેકાણે હાર પામ્યો તોપણ તે દેવતાઓને બહુ કષ્ટ દેવા લાગ્યો. હઠીલો રાવણ સૂર્ય, ચંદ્ર, પવન, વરુણ, કુબેર, અગ્નિ, કાળ, યમ, સર્વ અધિકારી, કિન્નરો, સિદ્ધો, મનુષ્યો, દેવતાઓ, નાગલોકો એઓની પછવાડેજ લાગ્યો. બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાંનાં જે કોઈ દેહધારી સૌ ગુરુ છે તે

સર્વ રાવણને આધીન થઇ રહ્યાં, ને તે સર્વ ભયભીત થઈને રાવણની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યાં તથા નિત્ય વિનયપૂર્વક તેનાં ચરણોમાં જઈ નમવા લાગ્યાં. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા-ધુનવલ વિશ્વ વશ્ય કરિ, રાણેસિ કોડ ન સ્વતંત્ર ॥

મળ્હલીક મહિ રાવણ, રાડ્ય કરે નિજમંત્ર ॥ ૨૦૮ ॥

રાવણે પોતાની ભુજ્જઓના બળથી જગતને વશ કરી નાંખ્યું, કોઈને પણ સ્વતંત્ર રહેવા નહીં દેતાં માંડલિક રાજ્યોમાં પણ પોતાના વિચાર પ્રમાણેજ રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

દોહા-દેવ યસ ગન્ધર્વ નર, કિન્નર નાગ કુમારિ ॥

જીતિ વરી નિજ વાહવલ, વહુ મુન્દરી વર નારિ ॥ ૨૦૯ ॥

દેવતાઓ, યક્ષો, ગાંધર્વો, મનુષ્યો એ સર્વને પોતાના બાહુબળથી જીતીને બહુજ સુંદર રાજકુમારીઓ તથા ઉત્તમ સ્ત્રીઓને રાવણ વર્યા.

ચૌ-ઇન્દ્રજીતસન જો કહ્યું કહેઝ, સો સવ જનુ પહિલેકરિ રહેઝ ॥

પ્રથમહિં જિનકહ્ન આયમુદીન્હા, તિનકે ચરિત મુનહુ જો કીન્હા ॥

દેવત ભીમરૂપ સવપાપી, નિશિચર નિકર દેવ પરિતાપી ॥

કરહિં ઉપદ્રવ અમુર નિકાયા, નાનારૂપ ધરહિં કારિ માયા ॥

જોહ વિધિ હોઈ ધર્મ નિર્મૂલા, સો સવ કરહિં વેદ પ્રતિકૂલા ॥

જ્યાહિ જ્યાહિ દેશ ધેનુદ્વિજ પાવહિં, નગરગ્રામપુર આગિ લગાવહિં ॥

શુભ આચરણ કતહું નહિં હોઈ, વેદ વિપ્ર ગુરુ માન ન કોઈ ॥

નહિં હરિભક્તિ યજ્ઞ જપ દાના, સ્વપ્ન્યહું મુનિય ન વેદ પુરાના ॥

રાવણ ઇન્દ્રજીતને જે કાંઈ કહેતો તે સમજી જાણે તેણે પેટેલેથીજ કરી રાખ્યું હોય એવી ઝડપથી કરી નાંખતો હતો. રાવણે પ્રથમ જે આજ્ઞા આપી અને રાક્ષસોએ જે કર્યું તે વાત હવે સાંભળો. જોતાંજ ભયંકર લાગે એવા, પાપી અને દેવતાઓને પરિતાપ દેનારા રાક્ષસો અનેક પ્રકારનાં રૂપ ધરી તથા અનેક તરેહની માયા કરીને ભારે ઉપદ્રવ કરી મૂક્યો. જે રીતે ધર્મનો ઉચ્છેદ થાય એવા વેદ વિરૂદ્ધ ઉપાયો કરવા લાગ્યા જે જે દેશમાં ગાયો અને બ્રાહ્મણો જે નગર, ગામ કે શેહેરમાં જોવામાં આવતાં તે સર્વ સળગાવી દેવા લાગ્યા. કોઈ પણ ઠેકાણે શુભ આચરણ નહીં થતાં વેદ, બ્રાહ્મણો તથા ગુરુઓને કોઈ પણ માનવા ન લાગ્યું, હરિભક્તિ, યજ્ઞ, જપ, કે દાન કાંઈ રહ્યુંજ નહીં, અને સ્વપ્નામાં પણ વેદ કે પુરાણ કોઈ સાંભળવા ન લાગ્યું. ૧-૨-૩-૪

છં૦—જપ યોગ વિરાગા તપ મલ્લ ભાગા શ્રવણ સુનૈ દશશીશા ॥

આપુહિ ડાઠિ ધર્મ રહૈ ન પાવૈ ધરિ સવ વાલૈ સ્વીસા ॥

અસ ભ્રષ્ટ અચારા મા સંસારા ધર્મ સુનીય નહિ કાના ॥

તેહિ બહુ વિધિ ત્રાસૈ દેશ નિકાસૈ જો કહ વેદ પુરાના ॥ ૧૮ ॥

રાવણુ જ્યાં જ્યાં જપ, યોગ, વૈરાગ્ય, તપ કે યજ્ઞ થતાં કાને સાંભળે કે તુરત પોતે ઊઠી દોડીને ત્યાં જઈ પોહોચે ને રહેવા ન દે. સર્વનો વિધ્વંશ કરી નાંખે. એવો ભ્રષ્ટ આચાર સંસારમાં સઘળે થઈ ગયો, કયાંય પણ કાને ધર્મ સાંભળવામાં આવે નહીં. અને જે કોઈ વેદ કે પુરાણની વાત કહે તેને દેશનિકાલ કરી અનેક પ્રકારે ત્રાસ આપે. ૧૮

સો૦—વરણિ ન જાય અનીતિ, ઘોર નિશાચર જો કરહિ ॥

હિંસાપર અતિ પ્રીતિ, તિનકે પાપહિ કવન મિતિ ॥ ૨૬ ॥

રાક્ષસો જે ભયંકર અનીતિ કરતા હતા તે વર્ણવી બીજા તેમ નથી. જેને હિંસાપર અત્યંત પ્રીતિ એવા પાપીઓના પાપનું માપ શું ? ૨૬

ચૌ૦—વાઢે વહુ સ્વલ ચોર જુઆરી, જે લમ્પટ પરધન પરનારી ॥

માનાહિ માતુ પિતા નહિ દેવા, સાધુનસોં કરવાવહિ સેવા ॥

જિનકે યહ આચરણ ભવાની, તેજાનહુ નિશિચર સમ પ્રાની ॥

અતિશય દેસિ ધર્મકી હાની, પરમ સમીત ધરા અકુલાની ॥

ગિરિ સર સિંધુ ભાર નહીં મોહિ, જસ મોહિં ગરુઅ એક પરદ્રોહી ॥

સકલ ધર્મ દેસહિ વિપરીતા, કહિ ન સકે રાવણ ભય મીતા ॥

ધેનુ રૂપ ધરિ હૃદય વિચારી, ગઈ તહાં જહં સુરમુનિજ્ઞારી ॥

નિજ સન્તાપ સુન્તાયસિ રોઢ, કાહૂતે કલુ કાજ ન હોઈ ॥

ખળ, ચોર, જુગારી અને પરધન તથા પરસ્ત્રીના લમ્પટનો વધારો થયો. માતા પિતા કે દેવતાઓને માનવા ન લાગ્યા અને સાધુજનો પાસે વેઠ કરાવવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! જેઓનાં એવાં આચરણો હોય તે પ્રાણીઓને રાક્ષસ જેવાજ બાણવા. એ પ્રમાણે ધર્મની અત્યંત હાનિ જોઈને પૃથ્વી પણ ભયભીત થઈને અકળાવા લાગી. (પૃથ્વી કહેછે) “મને જેવો એક પરદ્રોહીનો ભાર લાગે છે તેવો પૃથ્વીપરના સઘળા પર્વતો, નદીઓ ને સમુદ્રોનો ભાર લાગતો નથી.” સઘળા ધર્મ વિપરીત જોવામાં આવતા પણ રાવણના ભયને લીધે કંઈ કહી શકાતું નહીં. તેથી પૃથ્વી હૃદયમાં વિચાર કરી ગાયત્રી રૂપ ધરીને જ્યાં દેવતાઓ

તથા મુનિઓ હતા ત્યાં ગઈ ને પોતાનું દુઃખ રોઈને કહી સંભળાવ્યું, પરંતુ તેમાંના કોઈનાથી કંઈ કાર્ય બની શકે એમ લાગ્યું નહીં. ૧-૨-૩-૪

છં૦-સુરમુનિ મન્ધર્વા મિલિ કરિ સર્વા ગયે વિરંચીકે લોકા ॥

સંગ ગોતનુ ધારી ભૂમિ વિચારી પરમ વિકલ ભર શોકા ॥

બ્રહ્મા સવ જાના મન અનુમાના મેરો કહ્યું ન વસાઈ ॥

જાકરિ તૈં દાસી સૌ અવિનાશી હમરો તોરસહાઈ ॥

પછી દેવતાઓ, મુનિઓ તથા ગંધર્વો સર્વ મળીને બ્રહ્માના લોકમાં ગયા તેઓની સાથે ગાયનું રૂપ ધરેલી બિચારી અત્યંત વ્યાકુળ અને શોકાતુર પૃથ્વી પણ ગઈ. બ્રહ્માએ સર્વ વાત જાણી મનમાં વિચાર કરીને પૃથ્વીને કહ્યું કે-મારાથી કંઈ બની શકશે નહીં, માટે તું જેની દાસી છે તે અવિનાશી ભગવાન પાસે જા, તે તારી અને અમારી સહાયતા કરશે. ૧૯

સો૦-ધરણિ ધરહુ મન ધીર, કહ વિરંચિ હરિપદમુખિરિ ॥

જાનત જનકી પીર, પ્રમુ મંજહિં દારુણ વિપતિ ॥ ૨૭ ॥

બ્રહ્માએ કહ્યું કે-હે પૃથ્વી ! તું મનમાં ધીરજ રાખ અને ભગવાનના ચરણોનું સ્મરણ કર. તે પોતાના ભગતજનની પીડા જાણે છે, તેથી એ આપણી દારૂણ વિપત્તિનો નાશ કરશે. ૨૭

ચૌ૦-વૈટે સુર સવ કરહિં વિચારા, કહૈં પાદ્ય પ્રમુ કરિય પુકારા ॥

પુર વૈકુંઠ જાન કહ કોઈ, કોઈ કહ પયનિધિ મહૈં વસસોઈ ॥

જાકે હૃદય ભક્તિ જસ પ્રીતી, પ્રમુ તેહિ પ્રકટ સદા યહ રીતી ॥

તેહિ સમાજ ગિરિજા મૈં રણજં, અવસર પાય વચન ઇક કહાજં ॥

હરિ વ્યાપક સર્વત્ર સમાના, પ્રેમતે પ્રકટ હોહિં મૈં જાના ॥

દેશ કાલ દિશિવિદિશિહૂમાહી, કહહુસો કહાં જહાં પ્રમુનાહી ॥

અગજગમય સવ રહિત વિરાગી, પ્રેમતે પ્રમુ પ્રગટૈ જિમિ આગી ॥

મોર વચન સવકે મનમાના, સાધુ સાધુ કરિ બ્રહ્મ વચના ॥

પછી સર્વ દેવતાઓ બેસીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે-ભગવાન ક્યાં મળે અને ક્યાં જઈને પોકાર કરીએ. કોઈ કહે વૈકુંઠમાં જઈએ અને કોઈ કહે પ્રભુ સ્ત્રીર સાગરમાં વસે છે માટે ત્યાં જઈએ. હે પાર્વતી ! જેના હૃદયમાં જેવી ભક્તિ અને જેવી પ્રીતિ હોય તે રીતે લેના હૃદયમાં પ્રભુ સદા બિરાજે છે. હે પાર્વતી ! હું પણ એ સમાજમાં હતો તેથી અવસર જોઈને એક વાત કહી કે-ભગવાન સર્વત્ર એક સરળા વ્યાપક છે અને તે પ્રેમથી પ્રકટ થાય છે એમ હું જાણું છું.

દેશ, કાળ, દિશાઓ અને ખૂણાઓ, એમાં કયાં પ્રભુ નથી તે કહો. પ્રભુ અચર અને સચર સર્વમાં વ્યાપક છતાં તે સર્વથી રહિત છે, પણ તે જેમ કાષ્ઠમાંથી અગ્નિ પ્રકટે છે તેમ પ્રેમથી પ્રકટ થાય છે. મારાં એ વચનો સર્વના મનમાં ગમ્યાં અને પ્રજ્ઞાએ સત્ય છે, સત્ય છે, એમ કહી મારી પ્રશંસા કરી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—સુનિ વિરંચિ મન હર્ષ તનુ, પુલકિ નયન બહ નીર ॥

અસ્તુતિ કરત સજોરિ કર, સાવધાન મતિ ધીર ॥ ૨૧૧ ॥

મારાં વચનો સાંભળી બ્રહ્મા મનમાં ઘણો હર્ષ પામ્યા. પછી જેનાં શેમાં-
ધ્વિત શરીરમાં ખડાં થયાં છે અને નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ વહે છે, એવા બ્રહ્મા પોતાની
મતિ સાવધાન તથા ધીર કરીને ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૧૧.

છં૦—જય જય સુર નાયક જન સુખ દાયક પ્રણત પાલ ભગવંતા ॥

મો દિજ હિતકારી જય અસુરારી સિંધુસુતાપ્રિયકંતા ॥

પાલન સુર ધરણી અદ્ભુત કરણી મર્મ ન જાને કોઈ ॥

જો સહજ કૃપાલા દીન દયાલા કરો અનુગ્રહ સોઈ ॥ ૨૦ ॥ ૧ ॥

હે દેવતાઓના અધિપતિ ! હે મનુષ્યોના સુખદાતા ! હે પ્રમાણ કરનારા-
ઓનું પાલન કરનારા ! હે ભગવાન ! હે ગૌપ્યાશ્રુનું હિત કરનારા ! હે અસુરોના
શત્રુ ! હે લક્ષ્મીના પ્રિયપતિ ! જયજય. તમે દેવતાઓનું તથા પૃથ્વીનું પાલન
કરનારા છો ! તમારી કરણી અદ્ભૂત છે, તમારો મર્મ કોઈના પણ જાણવામાં ન
આવે એવા છો, સહજ કૃપા કરનારા છો અને દીનજનોપર દયા લાવનારા છો.
માટે અમારા પર અનુગ્રહ કરો. ૨૦

છં૦—જય જય અવિનાશી સવઘટ વાસી વ્યાપક પરમાનંદા ॥

અવિગતિ ગોતીતા ચરિત પુનીતા માયા રહિત મુકુન્દા ॥

જેહિ લાગિ વિરાગી અતિ અનુરાગી વિગત મોહ મુનિવંદા ॥

નિશિવાસર ધ્યાવહિ હારિ ગુણ ગાવહિ જયતિ સચ્ચિદાનન્દા ॥ ૨૧ ॥ ૨ ॥

હે અવિનાશી ! હે સર્વના અંતર્યામી ! હે સર્વ વ્યાપક ! હે પરમાનંદ સ્વરૂપ !
જેમાં ઇદ્રિઓની ગતિ પહોંચતી નથી એવા હે પવિત્ર ચરિત્રોવાળા ! હે માયા
રહિત ! હે મોક્ષ દેનારા ! જયજય. જેમાં લાગી રહેવાથી વૈરાગ્ય પામેલા અને
અત્યંત પ્રેમવાળા મુનિઓનાં વૃંદ મોહથી રહિત થઈ રાત્રિ દિવસ ધ્યાન ધરે છે
તથા ગુણો ગાય છે એવા હે સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ ! જયજય. ૨૧

છં૦—જેહિ સૃષ્ટિ ઉપાઈ ત્રિવિધ બનાઈ સંગ સહાય ન દૂજા ॥

સો કરહુ અઘારી ચિન્ત હમારી જાનિય ભક્તિ ન પૂજા ॥

જો ભવ ભય મંજન જનમનરંજન ગંજન વિપતિવરૂથા ॥

મન વચ ક્રમ વાની છાંડિ સયાની શરણ સકલ સુર યૂથા ॥૨૨॥ ૩ ॥

જેણે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરીને ત્રિગુણાત્મક બનાવીછે, જે બીજાની સહાયતા કે વિચારની અપેક્ષા વગરના છે, એવા હે પાપોને નષ્ટ કરનારા ! અમારી ચિંતા દૂર કરો. અમે તમારી ભક્તિ કે પૂજા કાંઈ બાંધુતા નથી. જે ભવસાગરના ભયને ટાળનારા છે, જે ભક્તજનોનાં મન રંજન કરનારા છે, જે વિપત્તિઓના સમૂહને તોડનારા છે, એવા હે ભગવાન ! આ સઘળો દેવતાઓનો સમૂહ મન કર્મ વચ્ચે નથી અભિમાન તજી આપને શરણે આવેલો છે. ૨૨

છં૦-શારદ શ્રુતિ શેષા ઋષય અશેષા જો કહૈં કોડ ન જાના ॥

જેહિ દીન પિયારે વેદ પુકારે દ્રવો સો શ્રી ભગવાના ॥

ભવવારિધિ મન્દર સર્વ વિધિ સુન્દર ગુણ મંદિર સુખ પુંજા ॥

મુનિ સિદ્ધ સકલ સુર પરમ મયાતુર નમત નાથ પદકંજા ॥૨૩॥ ૪ ॥

જેને સરસ્વતી, શ્રુતિઓ, શેષનાથ તથા સર્વ ઋષિઓ એઓમાંના કોઈએ સંપૂર્ણ બાંધ્યા નથી, જેને દીન દયાળુ કહીને વેદ પુકારેછે, એવા હે ભગવાન ! અમારાપર કૃપા કરો. જે ભવસાગરને મથન કરવામાં મંદરાચળ રૂપ છે, જે સર્વ પ્રકારે શોભાયમાન છે, જે શુણ્ણના ઘર અને સુખના પુંજ રૂપ છે, એવા હે નાથ ! આ સર્વ મુનિઓ, સિદ્ધો તથા સર્વ દેવતાઓ અત્યંત ભયભીત થયેલા આપનાં ચરણ કમળોમાં પ્રણામ કરેછે. ૨૩

દોહા-જાનિ સમય સુર ભૂમિ મુનિ, વચન સમેત સનેહ ॥

ગગન ગિરા ગમ્ભીર મહા, હરણિ શોક સન્દેહ ॥ ૨૧૨ ॥

ભય પામેલા દેવતા, પૃથ્વી અને મુનિઓ એમનાં પ્રેમ ભરેલાં વચનો પ્રભુએ ધ્યાનમાં લેવાથી શોક તથા સંદેહને હરનારી ગમ્ભીર આકાશ વાણી થઈ કે-૨૧૨

ચૌ૦-જનિ હરપદ મુનિ સિદ્ધ સુરેશા, તુમહિ લાગિ ધરિહૌં નર મેશા ॥

અંશનસહિત મનુજ અવતારા, લેહૌં દિનકરવંશ ઉદારા ॥

કશ્યપ અદિતિ મહાતપ કીન્દા, તિનકહૌં મૈં રવ વર દીન્દા ॥

તે દશરથ કૌશલ્યા રૂપા, કૌશલપુરી પ્રગટ નર મૂપા ॥

તિનકે ગૃહ અવતરિહૌં જાઈ, રઘુકુલ તિલક સો ચારિડ માર્દિ ॥

નારદ વચન સત્ય સર્વ કરિહૌં, પરમ શક્તિ સમેત અવતરિહૌં ॥

હારિકો સકલ ભૂમિ ગરુઆઈ, નિર્ભય હોહુ દેવ સમુદાઈ ॥

ગગન બ્રહ્મવાણી સુનિ કાના, તુરત ફિરે સુર હૃદય જુડાના ॥

તવ બ્રહ્મા ધરણિહિ સમુદ્ગાવા, અભય મર્દે મરોસ જિય આવા ॥

હે દેવતાઓ ! મુનિઓ ! સિદ્ધો ! તમે ડરોમાં. હું તમારે વાસ્તે મનુષ્ય વેશ ધરીશ અને ઉત્તમ સૂર્યવંશમાં મારા અંશે સહિત મનુષ્યાવતાર ધરીશ. કશ્યપે તથા અદિતિએ મહાતપ કરવાથી તેઓને પૂર્વે મેં વરદાન આપ્યું છે તેઓ દશરથ અને કૌશલ્યા રૂપે કૌશલ દેશમાં અયોધ્યા નગરમાં રાજ્ય તરીકે પ્રકટ થયાં છે. તેઓને ઘેર હું રઘુકુળના તિલક રૂપ ચાર લાઇએ. રૂપે જન્મ લઇશ અને નારદજીનાં સર્વ વચનો સત્ય કરીશ. હું મારી પરમ શક્તિ સહિત અવતરીશ ને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારીશ. માટે તમે સર્વ દેવતાઓ નિર્ભય થાઓ. આ પ્રમાણે આકાશવાણી સાંભળીને સર્વ દેવતાઓ હૃદયમાં શાંત થઇને તુરત ત્યાંથી પાછા ફર્યા. પછી બ્રહ્માએ પૃથ્વીને સમજાવી તેથી તેના મનમાં ભરોસો આવવાથી નિર્ભય થઇ.

દોહા—નિજ લોકાહિ વિરાંચિ ગયે, દેવન્દ્ર હૈ સિંચાય ॥

વાનર તનુ ધરિ ધરણિ મહં, હરિપદ સેવહુ જાય ॥ ૨૧૩ ॥

તમે પૃથ્વીપર વાનરોના અવતાર ધરીને ભગવાનના ચરણોનું સેવન કરજો, એવી રીતે સમજાવીને બ્રહ્મા પોતાના બ્રહ્મ લોકમાં ગયા. ૨૧૩.

ચૌ—ગયે દેવ સ્વ નિજ નિજ ધામા, ભૂમિ સહિત પાયે વિશ્રામા ॥

જો કલુ આયસુ બ્રહ્મ દીન્દા, હર્ષે દેવ વિલમ્બ ન કીન્દા ॥

વનચર દેહ ધરી ક્ષિતિ માર્હી, અતુલિત બલ પ્રતાપ તિન પાર્હી ॥

ગિરિ તરુ નર આયુધ સવ વીરા, હરિ મારગ ચિતવર્હિ રણધીરા ॥

ગિરિ કાનન જહં તહં મરી પૂરી, રહ નિજ નિજ અનીક રાચીરૂરી ॥

યહ સવ ચરિત સુના વિબુધારી, અપને મન યોં કહી વિચારી ॥

રહત સકલ મમ વશ રવિવંશી, તે કા સંકિહં મોહિં વિધ્વંસી ॥

તદાપિ સજગ રહે કાદાનિ, દિયે અમુર કરિ કલુ તહં થાની ॥

સર્વ દેવતાઓ તથા પૃથ્વી મનમાં વિશ્રામ પામીને પોત પોતાને સ્થાનકે ગયાં. હર્ષ પામેલા દેવતાઓએ, બ્રહ્માએ જે આજ્ઞા કરી હતી તે પ્રમાણે વર્તવામાં વિલંબ કર્યો નહી. તેઓએ વનચર (વાનરો તથા રીંછો) ના દેહ ધર્યા અને અત્યંત બળ તથા પ્રતાપ પામ્યા. પર્વત, વૃક્ષ તથા નખો રૂપી આયુધવાળા તથા યુદ્ધમાં બહાદુરી ધરાવનારા ભગવાનના અવતારની રાહ જોવા લાગ્યા. એ વાનરો તથા રીંછો પર્વતો તથા વનોમાં જ્યાં ત્યાં ભરીપુરી પોતપોતાની સેના-

એ રચીને રચા—એ સર્વ હકીકત રાવણના જાણવામાં આવતાં તેણે વિચાર કર્યો કે વિષ્ણુને જન્મતાંજ હું મારી નાંખીશ. સઘળા સૂર્યવંશીઓ મારે વશ છે, તેઓ મારો શી રીતે નાશ કરવાના છે ? તેપણ સાવચેત રહેવામાં શું નુકશાન છે ? એમ વિચાર કરીને તેણે સર્વ ઠેકાણે રાક્ષસોનાં થાણાં બેસાડી દીધાં. ૧-૨-૩-૪

દોહા—ઉત્પત્તી વા મરણ જવ, જાકર જિહિ વિધિ હોય ॥

કર સમેત વૃત્તાન્ત સો, પહુચાવે સવ સોય ॥ ૨૧૪ ॥

(થાણાવાળાને સવણે કહ્યું કે—) જ્યાં જ્યાં ઉત્પત્તિ કે મૃત્યુ જેનું જે પ્રમાણે થાય તે બજાર સર્વ કોઈએ કર સહિત પોહોંચાડવી. ૨૧૪.

મયે દિલિપ મૂષ જવ આઈ, સ્વર દૂતસે રાવણ પાઈ ॥

સુની રાવણ બલ દેશન આવા, દિજ લખિ સવ રાનિન વૈઠાવા ॥

પદ પૂજત નિજ રૂપ દિશાવા, માર્ગો રાણો પરમમય પાવા ॥

તવ રાવણ સરયૂતટ આયો, અર્ચત તંદુલ નૃપતિ ચલાયો ॥

પૂંછા લોગન તે તવ કહેઝ, ધનુહિં હરિ ઇક મારન ચહેઝ ॥

સુમિરત સોઈ શાલિમેં મેરે, શત શર હૈ લાગે હરિકેરે ॥

સુનિ દશમુખ મન અચરજ આવા, દેશા જાય મૃતક વન પાવા ॥

સમુક્ષિ પ્રતાપ ગયો નિજ ધામા, નૃપતે વાત કહી નૃપવામા ॥

સૂર્ય વંશમાં જ્યારે દિલીપ નામનો રાજા થયો, ત્યારે તેણે પોતાના દેશમાંથી રાક્ષસોનાં સઘળાં થાણાં ઉઠાડી બેઠ્યાં. એ સાંભળીને રાવણ તેનું બળ જોવાને વેશ બદલીને આવ્યો. દિલિપ ઘેર નહીં હોવાથી તેની રાણીઓએ તેને બ્રાહ્મણ બાળીને બેસાડ્યો. રાણીઓ તેના પગ પૂજવા લાગી, ત્યારે રાવણે પોતાનું (દશમુખવાળું) રૂપ દેખાડ્યું, તેથી તે સઘળી ઘણો ભય પામીને નાશી ગઈ. પછી રાવણ સરયુના કિનારાપર ગયો, ત્યાં દિલીપરાજાએ પૂજન કરતાં કરતાં ચોખ્ખાના દાણા ફેંક્યા. લોકોએ તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં દિલીપે કહ્યું કે “જંગલમાં એક ગાયને મારવા માટે સિંહે પકડી છે, તેટલા માટે મેં અહીંથી ચોખ્ખાના દાણા ફેંક્યા છે, તે દાણા બાણો સમાન થઈ સિંહને વાગશે. એ સાંભળી રાવણને મનમાં આશ્ચર્ય લાગ્યું, તેથી તેણે વનમાં જઈને જોયું તો સિંહ મૃત્યુ પામેલો દીઠો. તેથી દિલીપનો પ્રતાપ સમજીને તે લોકોમાં ગયો. પછી દિલીપને ઘેર તેની રાણીઓએ તેને રાવણની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી.

દોહા—રાવણ કૃત સુનિ અવધપતિ, ચંચુલમરિ જલલીન ॥

પવનમંત્ર પાઠે ક્રોધયુત, દક્ષિણ દિશિ તજ દીન ॥ ૨૧૫ ॥

રાવણનાં કૃત્ય સાંભળીને દિલિપ રાજાએ અંજળીમાં બળ લઇ પવનને
મંત્ર બોલી કોપથી દક્ષિણ દિશા તરફ ફેંક્યું. ૨૧૫.

દોહા-મયે વિશિષ્ઠ દશલક્ષ લલિત, કહ નૃપલંકહિ જાહુ ॥

સહિત ત્રિકૂટ સમુદ્ર મહૈ, બોરિ ફિરહુ તેહિનાહુ ॥ ૨૧૬ ॥

તેઓંથી દશ લાખ બાણો ઉપન્ન થયાં, તેમને દિલીપ રાજાએ કહ્યું કે-
તમે લંકામાં બધ ત્રિકૂટ પર્વત સહિત લંકાને તથા તેના સ્વામીને સમુદ્રમાં
ફેંકી દઇને પાછાં આવો. ૨૧૬.

ચૌ-ચલે સુવિશિષ્ઠ પવન ગતિ મોરિ, ઝલટન લગે નગર ચહુ ઓરી ॥

મય તનયા દોડ કરતબ જોરી, કીન્હા વિવિધ વિનય નહિ થોરી ॥

દે દુહાઈ નૃપ બોલિ એસે, યહ નહિ નૃપતિ લરત તુંમ કૈસે ॥

બાળ ચલે દિલિપ પહૈં આયે, સમક્ષ શોચતે રહે ચુપાયે ॥

યહિ વિધિ વહુત ગયો જવ કાલા, કૌશલપુર રઘુભયો નૃપાલા ॥

મારુતબાળ લંકા ગૃહ ઢાંચે, મયજા વચન સુનત ફિર આયે ॥

પુનિ અજ મયે લરનેકો આવા, બાળ પ્રેરિ ગઢલંક પઠાવા ॥

પવન અસ્ત્રોતે કટક સમેતા, દીન તાહિ પહુંચાય નિકેતા ॥

તેજવાન લલિત રહા ચુપાઈ, તા પાછે દશરથ મયે આઈ ॥

પવન કરતાં પણ અધિક ગતિથી તે બાણો ત્યાંથી આવ્યાં, તેઓ લંકા
નગરને ચારે તરફથી ઉથલપાથલ કરવા લાગ્યાં. ત્યારે મંદોદરીએ બન્ને હાથ
જોડીને ઘણી રીતે વિનંતિ કરી. તેઓને દિલીપની દુહાઇ દઇને કહ્યું કે-અહીં
રાજા નથી તેમ છતાં તમે કેમ લડાઈ કરો છો ! તેથી બાણો પાછાં ફરી દિલી-
પની પાસે આવ્યાં તેથી દિલિપ પણ સમજીને ચૂપ રહ્યો, એ પ્રમાણે ઘણાક કાળ
વીતી ગયાપછી અયોધ્યામાં રઘુ નામનો રાજા થયો. (તેની પાસે રાવણે કર
માગવાથી) તેણે પવનાસ્ત્ર મૂકી લંકાનાં ઘરો તોડી પાડ્યાં, તે પણ મંદોદરીનાં
વિનય વચનો સાંભળીને પાછાં આવ્યાં. ત્યાર પછી અયોધ્યામાં અંજ નામનો
બળવાન રાજા થયો તેને રાવણ સાથે ભારે યુદ્ધ થતાં તેણે પવનાસ્ત્ર મૂકી રા-
વણને તેના સૈન્ય સહિત ઉડાવીને લંકામાં પહોંચાડી દીધો. ૪ તેને પણ મહા
તેજસ્વી બાણી રાવણ ચૂપ રહ્યો. અંજ પછી દશરથ રાજા થયા.

દોહા-દશ સહસ્ર રાવિકર લલે, દશોં દિશા રથ જાહિ ॥

દશ શિર સિપુ પ્રગટૈ સુવન, કહિયે દશરથ તાહિ ॥ ૨૧૭ ॥

દશરથ રાબનો દશ હબર સર્થનાં કિરણ જેવો તેજસ્વી રથ દશે દિશા-
ઓમાં જતો હતો. એમને દશ માથાવાળા રાવણનો નાશ કરનાર પુત્ર પ્રકટ
થવાના હતા તેથી એ રાબનું નામ દશરથ પડ્યું હતું. ૨૧૭

દોહા—સુનિ રાવણ નિજ દૂતમુલ, માંગ પઠાયો દંડ ॥

હરિ શર પ્રેરે ભૂપ કહૈ, જહ્યો કપાટ પ્રચંડ ॥ ૨૧૮ ॥

રાવણે પોતાના દૂતો મોકલી તે દ્વારા દશરથ પાસે દંડની માગણી કરી,
તેથી તેમણે વિપ્રહૃત બાણ મૂકીને લંકાના પ્રચંડ દરવાજા બંધ કરી દીધા. ૨૧૮

ચૌ૦—રાવણ જો પટ લેઈ ઉધારી, તૌ હમ કર દેવદિં વિનુરારી ॥

મંદીર દ્વાર મુંડી સવ ગયે, રાવણસે ન ઉવરત મયે ॥

ઉધરે નહિ પરાજય માની, ગયે વાળ ફિર નૃપ રજધાની ॥

તવ રાવણ નમ વાત વિચારી, વિપિન જાય કિન્હસિ તપ ભારી ॥

વરંઝૂહિ વ્રહ્મા જવ માણા, વોલા તવ દશમુલ અભિલાષા ॥

દશરથ નૃપતિ વીર્યતે કોઈ, જગમેં પુત્ર પ્રગટ નહિ હોઈ ॥

સુનિ સૃષ્ટા મનમે દુલ્હ માના, એવમસ્તુ કહિ કિન્હ પયાના ॥

તવ દશમુલ કૌશલપુર ગયડ, કૌશલ્યહિ હર લાવત મયડ ॥

સહિત મંજૂષા સાગર જાઈ, રાઘો મચ્છ દિહિસિ સૌપાઈ ॥

(દશરથે કહેવરાવ્યું કે) જે રાવણ લંકાનાં દ્વાર ઉઘાડી શકે તો હું લ-
કાઈ કંઈ વગરજ કર આપું. મંદિરનાં સર્વ દ્વારો બંધ થઈ ગયેલાં તે રાવણથી
ઉઘડી શક્યાંજ નહી. દ્વાર નહી ઉઘડવાથી રાવણે પોતાનો પરાજય કબુલ કર્યો.
એટલે બાણો પાછાં અયોધ્યામાં ગયાં, પછી રાવણે આકાશ વાણીનો વિચાર
કરીને વનમાં જઈને ભારે તપ કર્યું. તેથી બ્રહ્માએ ‘વરમાગ્ય’ એમ કહ્યું, ત્યારે
રાવણ બોલ્યો કે—જગતમાં દશરથના વિર્યથી કોઈપણ પુત્ર ઉત્પન્ન ન થાય. એ
સાંભળી બ્રહ્મા મનમાં એક પામ્યા, તોપણ એવમસ્તુ કહીને અંતરધ્યાન થઈ
ગયા. પછી રાવણ કૌશલપુરમાં જઈને ત્યાંની રાજકુંવરી કૌશલ્યાનું હરણ કરી
લાવ્યો. કૌશલ્યાને પૂરેલી પેટી સમુદ્રમાં જઈને રાવણે રાઘવ મત્સ્યને સોંપી
દીધી. ૧-૨-૩-૪

દોહા—ચતુરાનન ધરિ રૂપ તવ, રાવણકો તહૈ જાય ॥

સુતા માંગલાયે તુરત, રાણિ વનમેં લાય ॥ ૨૧૯ ॥

અહ્યાએ રાવણનું રૂપ ધરી રાઘવ પાસે જઈને તે કન્યા તુરત માગી લીધી અને તેને પેટી સહિત વનમાં લાવીને રાખી. ૨૧૯.

ચૌ૦—વનમે ધરિ વિધિ ગયે વિધિ લોકા, તહૈં સુમંત્ર પટ યોલ વિલોકા ॥
 કન્યા તે બોલે મૃદુવાની, તુમહી કિનકી સુતા સયાની ॥
 તબ કૌશલ્યા ગિરા ઉચારી, હમકે કૌશલ રાજકુમારી ॥
 નહિ જાના કો વન મે લાવા, સુનિ સુમંત્ર અતિ મુખ પાવા ॥
 લે આયે કૌશલપુર તામા, રોદન હોત રહા નૃપ ધામા ॥
 જાય મૈજૂષા ભૂપાહિ દીન્હા, જેહિ વિધિ મિલાસો વર્ણને કીન્હા ॥
 બોલે નૃપ તુમકો હો તાતા, કહૈં સુમંત્ર મુનિય પ્રભુ વાતા ॥
 અવધપુરી નૃપ દશરથ નામા, ધર્મધુરંધર સવ ગુણ ધામા ॥

વનમાં રાખીને અહ્યા પોતાના લોકમાં ગયા. પછી તે પેટી દશરથના મંત્રી સુમંતે જોવાથી તેણે જોલીને જોયું તો કન્યા દીઠી, સુમંતે કોમળવાણીથી પૂછ્યું કે ‘તું કોની પુત્રી છે? ૧ ત્યારે કૌશલ્યા જોલી કે ‘હું કૌશલ રાજાની કુંવરી છું. વનમાં મને કોણ લાવ્યું તે હું જાણતી નથી.’ એ સાંભળી સુમંત મનમાં ઘણું સુખ પામ્યો. સુમંત તેને કૌશલપુર લઈ આવ્યો કે જ્યાં ત્યાંના રાજાને ઘેર કૌશલ્યા જોવાયાથી રૂદન થઈ રહ્યું હતું, સુમંતે પેટી લઈ જઈને ત્યાંના રાજાને આપી અને જે રીતે પોતાને મળી હતી તેની હકીકત કહી. રાજાએ પૂછ્યું કે—“હે તાત ! તમે કોણ છો ?” સુમંતે કહ્યું—“હે રાજા ! મારી વાત સાંભળો. અયોધ્યામાં ધર્મધુરંધર અને સદ્ગુણોના ધામ રૂપ દશરથ રાજા છે. ૧-૨-૩-૪

દોહા—તાસુ સચિવ મૈં મુનહુ નૃપ, મુન અતિ ભયડ ઉછાહ ॥

કહ્યોકિ અવ યહિ પુત્રીકર, કરિહૌં તિન સંગ વ્યાહ ॥ ૨૨૦ ॥

હે રાજા ! તેમનો હું મંત્રી છું.” એ સાંભળી જાહનુજ ઉત્સાહ પામી કૌશલપુર રાજાએ કહ્યું કે—મારી આ પુત્રીનો તમારા રાજા દશરથ સાથે વિવાહ કરીશ. ૨૨૦

ચૌ૦—તુરતે નેગી વિપ્ર પઠાવા, નૃપકે ટીકા આય ચઢાવા ॥

ચલી વરાત વિપુલ નરનાહા, બડી ધૂમસે ભયડ વિવાહા ॥

વિરધાસનકી સુતા સયાની, સો સુમંત બ્યાહી સુખદાની ॥
 બ્યાહ કિન્હ પુની ઘર ફિર આયે, નગર નારિ નર અતિ સુખ પાયે ॥ —
 પુનિ કૈકયી સુમિત્રા રાની, બ્યાહીં દશરથ સુવર સયાની ॥
 યહ સવ રુચિર ચરિત મૈં ભાષા, અવ સો સુનહુ જો ધીચાહિ રાસા ॥
 અવધપુરી રઘુકુલ મણિરાઝ, વેદવિદિત તેહિ દશરથ નાઝ ॥
 ધર્મધુરંધર ગુણાનિધિ જ્ઞાની, હૃદય ભક્તિ માતિ શારંગપાની ॥

રાજાએ તુરત બ્રાહ્મણો સાથે નાજિયેર મોકલ્યું, તેમણે દશરથ રાજાપાસે
 આવીને તેમને આલ્લેલો કર્યો. દશરથ રાજાની મોટી જાન આવી અને પછી મોટી
 ધામધૂમથી તેમનો વિવાહ થયો. વિરધાસન બ્રાહ્મણની એક ચતુર અને સુખ
 આપે એવી પુત્રી હતી. તે સુમંતને પરણાવી. વિવાહ કરીને સર્વ પાછા ઘેર આવ્યા
 તે જોઈ શેહેરનાં સ્ત્રી પુરૂષો ઘણાં આનંદ પામ્યાં. દશરથ રાજા પછી કેકયી
 અને સુમિત્રા નામની બે ચતુર કન્યાઓને પરણ્યા. આ સર્વ સુંદર ચરિત્ર મેં
 કહ્યું. હવે જે વચમાં બાકી રહ્યું છે તે ચરિત્ર સાંભળો. અયોધ્યાપુરીના દશરથ
 રાજા રઘુકુળના મણિરૂપ, વેદમાં પણ પ્રસિદ્ધ એવા ધર્મ ધુરંધર, ગુણોના ભંડાર
 રૂપ, જ્ઞાની, હૃદયમાં ભક્તિવાળા, અને જેમની ગુદ્ધિ ભગવાનમાં જ રહેતી હતી
 એવા હતા. ૧-૨-૩-૪

દોહા—કૌશલ્યાદિક નારિ પ્રિય, સવ આચરણ પુનીત ॥

પાતિ અનુકુલ પ્રેમ દદ, હરિપદ કમલવિનીત ॥ ૨૨૧ ॥

દશરથની કૌશલ્યા આદિ પ્રિય રાણીઓ સર્વ આચરણોથી પવિત્ર હતી,
 પાતિને અનુકુળ હતી અને ભગવાનનાં ચરણ કમળોમાં દૈવ પ્રેમવાળી તથા વિ-
 નયવાળી હતી. ૨૧૧.

ચૌ—એક વાર ભૂપતિ મન માહીં, મૈ ગલાનિ મોરે સુત નાહીં ॥

ગુરુગૃહ ગયે તુરત મહિપાલા, ચરણ લાગિં કરિ વિનય વિશાલા ॥

નિજ દુઃખ સુખ નૃપ ગુરુહિં સુનાયો, કહિ વસિષ્ઠ બહુ વિધિ સમુદાયો ॥

ચરહુ ધીર હોઈહૈં સુતચારી, ત્રિભુવન વિદિત ભક્ત ભયહારી ॥

શ્રુત્તીઋષિહિં વસિષ્ઠ બુલાવા, પુત્રલામિ શુભ યજ્ઞ કરાવા ॥

ભક્તિ સહિત મુનિ આહુતિદીન્હે, પ્રગટે અગિનિ ચારુ ચરુ લીન્હે ॥

જો વસિષ્ઠ કહ્યું હૃદય વિચારા, સકલ કાજ મા સિદ્ધતુમ્હારા ॥

યહ હવિ વાંટિ દેહુ નૃપજાઈ, યથાયોગ્ય જેહિં ભાગ બનાઈ ॥

એકવાર દશરથ રાજાને મનમાં એક ઉત્પન્ન થયો કે ‘મારે પુત્ર નથી’
તેથી રાજાએ તુરત પોતાના ગુરૂ વસિષ્ઠને ઘેર જઈને પગે લાગીને ઘણી વિનંતિ
કરી. રાજાએ ગુરૂને પોતાનું સુખ તથા દુઃખ કહી સંભળાવ્યું, તેથી વસિષ્ઠ મુનિ
ઘણી રીતે સમજાવીને બોલ્યા કે “ધીરજ રાખો, તમને ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત અને
ભક્તજનોના ભયને ટાળનારા ચાર પુત્ર થશે.” પછી વસિષ્ઠે શૃંગી ઋષિને
બોલાવ્યા અને પુત્રોને વાસ્તે શુભચક્ષુ કરાવ્યા. શૃંગી ઋષિએ ભક્તિ પૂર્વક અ-
શ્વિને આહુતિઓ આપી, એટલે યજ્ઞકુંડમાંથી અગ્નિ પ્રકટ થયો. જેના હાથમાં
દૂધપાકનું પાત્ર હતું. (અગ્નિએ કહ્યું કે)-હે રાજા ! વસિષ્ઠ મુનિએ હૃદયમાં
જે કંઈ વિચાર્યું હતું તે સર્વ કાર્ય તમારું સિદ્ધ થયું. હે રાજા ! આ બળિદાન છે
તેના જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેવા ભાગ પાડીને તમારી રાણીઓને વે-
હેંચી આપો.” ૧-૨-૩-૪.

દોહા—તવ અદૃશ્ય પાત્રક ભયે, સકલ સમર્પિ સમુદ્ધાય ॥

પરમાનન્દ મગન નૃપ, હર્ષ ન હૃદય સમાય ॥ ૨૨૨ ॥

સઘળી સભા સમજે એવી રીતે કહીને અગ્નિ અદૃશ્ય થઈ ગયો. દશરથ
રાજા ઘણા આનંદમાં મગ્ન થયા, તેમના હૃદયમાં હર્ષ સમાઈ શક્યો નહી. ૨૨૨

ચૌ—તવહિ રાઝ પ્રિયનારિ બુલાઈ, કૌશલ્યાદિ તહાં ચલિ આઈ ॥

અર્ધભાગ કૌશલ્યાહિ દીન્દા, ઉભયભાગ આધે કર કીન્દા ॥

કૈકેયી કહૈં નૃપ લૈ દયડ, રહેડ સો ઉભયભાગ પુનિ ભયડ ॥

કૌશલ્યા કૈકયી હાથ ધરિ, દીન્દ સુમિત્રહિ મન પ્રસન્ન કરિ ॥

યદિનિધિ ગર્ભ સહિત સવનારી, ભયડ હૃદય હર્ષિત સુખ ભારી ॥

જાદિનતે હરિ ગર્ભહિ આયે, સકલ લોક સુખ સંપતિ છાયે ॥

મન્દિર મહૈં સવ રાજાહિ રાની, શોભા શીલ તેજકી સ્વાની ॥

સુખ યુત કલુક કાલ ચલિ ગયડ, જેહિ પ્રભુ પ્રગટ સો અવસર ભયડ ॥

પછી રાજાએ પોતાની કૌશલ્યાદિ ત્રણે રાણીઓને બોલાવતાં તેઓ હાજર
થઈ, રાજાએ દૂધપાકમાંથી અરધો ભાગ કૌશલ્યાને આપ્યો, બાકી રહ્યો તેના
બે ભાગ કરીને તેમાંથી એક ભાગ કૈકયીને આપ્યો. વળી બાકી રહેલા ભાગના
બે ભાગ કરીને તેમાંથી એક ભાગ કૌશલ્યાના અને એક ભાગ કૈકયીના હાથમાં
આપ્યો તે બન્નેએ પ્રસન્ન મનથી બન્ને ભાગ સુમિત્રાને આપ્યા. એ પ્રમાણે
એ ત્રણે રાણીઓ ગર્ભવતી થઈ, તેઓ સર્વ હૃદયમાં ઘણો હર્ષ પામી અને ભારે

સુખ ઉત્પન્ન થયું. જે દિવસથી લગવાન ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી સર્વ લોકોમાં સુખ સંપત્તિ છાઈ રહી. શોભા, શીલ, તેજ અને શુભોની ખાણે. ૩૫ રાણીઓ મેહેલોમાં શોભવા લાગી. સુખ ૩૫ કેટલોક સમય વીત્યા પછી લગવાનને પ્રકટ થવાનો અવસર આવ્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-યોગ લગ્ન ગ્રહ વાર તિથિ, સકલ મયે અનુકૂલ ॥

ચર અરુ અચર હર્ષયુત, રામજન્મ મુખમૂલ ॥ ૨૨૩ ॥

યોગ, ૧૨ લક્ષ, ૯ ગ્રહ, ૭ વાર, ૧૫ તિથિ એ સર્વ અનુકૂળ થયાં, અને સચરાચર જગતમાં આનંદ પ્રવર્તિ રહ્યો. કારણ કે રામજન્મ સુખદું મૂળ હતું. ૨૨૩

ચૌ-નવમી તિથિ મધુમાસ પુનીતા, શુક્લપક્ષ અભિજિત હરિપ્રીતા ॥

મધ્ય દિવસ અતિશીત ન ધામા, પાવનકાલ લોક વિશ્રામા ॥

શીતલ મન્દ સુરભિ વહ વાડ, હર્ષિત સુર સન્તન મન ચાડ ॥

વન કુસુમિત ગિરિ ગણ મણિયારા, સ્વહિ સકલ સરિતામૃત ધારા ॥

સો અવસર વિરંચિ જવ જાના, ચલ સકલ મુરસાજિ વિમાના ॥

ગગન વિમલ સંકુલ સુર યૂથા, ગાવહિં ગુણ ગન્ધર્વ વરૂથા ॥

વર્ષહિં મુમન મુ અંજલિ સાજી, ગહગહ ગગન દુન્દુભી વાજી ॥

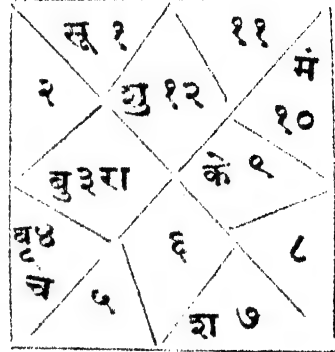
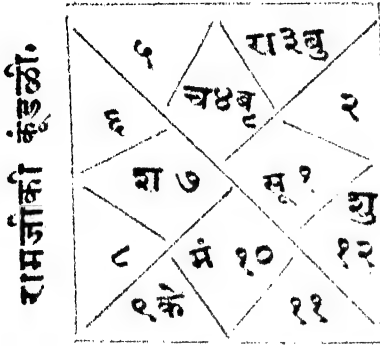
અસ્તુતિ કરાહિં નાગ મુનિ દેવા, વહુ વિધિ લાવહિં નિજ નિજ સેવા ॥

પવિત્ર ચૈત્ર માસના શુક્લપક્ષની તિથિ નવમીને દિવસ કે જે લગવાનને પ્રિય, પવિત્ર, અલિજીત મુહૂર્તવાળો, સમશીતોષ્ણ અને લોકોને વિશ્રામ આપનારો હતો. તે દિવસે મધ્યાહ્ન કાળ થતાં. શીતળ, મંદ, તથા સુગંધમય પવન વાવા લાગ્યો, દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા, સંતજનોનાં મન રાજી થયાં, વનો પુષ્પમય થઈ ગયાં, પર્વતોના સમૂહપર મણિ નીકળવા લાગ્યા, અને સઘળી નદીઓમાં અમૃત જેવાં જળ વહેવા લાગ્યાં. આ અવસર જોઈ બ્રહ્મા સર્વ દેવતાઓ સહિત, વિમાનો સજ્જ કરીને અયોધ્યામાં આવ્યા, તેથી નિર્મળ આકાશ દેવતાઓના સમૂહથી છાઈ ગયું, ગંધર્વોના સમૂહ શુભ ગાવા લાગ્યો. દેવતાઓ અંજલિમાં પુષ્પ લઈ વરસાવવા લાગ્યા, આકાશમાં ભારે નાદથી દુંદુભી વાગવા લાગ્યાં. નાગ, મુનિઓ અને દેવતાઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સુર સમૂહ વિનતી કરી, પહુંચે નિજ નિજ ધામ ॥

જગનિવાસ પ્રભુ પ્રગટે, ઓંચલ લોક વિશ્રામ ॥ ૨૨૪ ॥

દેવતાઓનો સમૂહ વિનંતિ કરીને પોતપોતાને ઠેકાણે ગયો, અને જગતના નિવાસરૂપ અને સર્વ લોકોને વિશ્રામ આપનારા ભગવાન પ્રકટ થયા. ૨૨૪.

રામજીની કુંડલી.

શ્રીજીની કુંડલી.

લક્ષ્મણ આરે શશુદ્વજીની કુંડલી રામજીકે સમાન હૈ ।

છં૦-ભયે પ્રગટ કૃપાલા દીન દયાલા કૌશલ્યા હિતકારી ॥

હર્ષિત મહતારી મુનિ મનહારી અદ્ભુતરૂપ નિહારી ॥

લોચન અભિરામા તનુ ઘનશ્યામા નિજ આયુધ ભુજચારી ॥

ભૂપણ વનમાલા નયન વિશાલા શોભા સિંધુસ્વરારી ॥ ૨૪ ॥ ૧ ॥

દીનદયાળુ કૃપાળુ અને કૌશલ્યાનું હિત કરનારા ભગવાન પ્રકટ થયા, તેમનું નેત્રોને પ્રિય લાગે એવું, મેઘ સમાન શ્યામ, ચાર ભુજાઓમાં ચાર આયુધ (શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ) વાળા, ભૂષણોથી તથા વનમાળાથી શોભી રહેલા, વિશાળ નેત્રોવાળા, થોભાના સમુદ્ર, રાક્ષસોના શત્રુ અને મુનિઓના મનને લોભાવે એવું અદ્ભુત સ્વરૂપ નિહાળી માતા કૌશલ્યાણ ઘણોજ હર્ષ પામ્યાં. ૨૪.

છં૦-કડઢુહુંકર જોરી અસ્તુતિ તોરી કેહિ વિધિ કરૌં અનન્તા ॥

માયા ગુણ જ્ઞાનાતીત અમાના વેદ પુરાણ મનન્તા ॥

કરુણા સુખ સાગર સર્વ ગુણ આગર જ્યહિં ગાવહિં શ્રુતિસંતા ॥

સૌ મમ હિત લાગી જન અનુરાગી પ્રગટ ભયે શ્રીકંતા ॥ ૨૫ ॥ ૨ ॥

કૌશલ્યા જન્મે હાથ જોડીને બોલ્યાં કે-“હે અનંત! (તમારો કોઈ પાર પામે તેમ નથી તેથી) હું તમારી સ્તુતિ શી રીતે કરું? વેદો અને પુરાણોના કહેવા પ્રમાણે તમે માયા, શુણુ તથા જ્ઞાનથી ભિન્ન અને માન રહિત છો, કંઈ પણ તથા શુણુના સાગરરૂપ છો, સર્વ શુણુમાં શ્રેષ્ઠ છો, ભક્ત જનોના પ્રેમી છો, લક્ષ્મીના પતિ છો અને શ્રુતિઓ તથા સંતો તમારા શુણુ ગાય છે. એવા છો તે મારા હિતને વાસ્તે પ્રકટ થયા છો. ૨૫.

છં૦-બ્રહ્માણ્ડ નિકાયા નિર્મિત માયા રોમ રોમ પ્રતિ વેદ કહે ॥

મમ ઝરસો વાસીં યહ ઉપહાસીં સુનત ધીર મતિથિર ન રહે ॥

ઉપજા જવ જ્ઞાના પ્રમુ મુસકાના ચરિત વહુત વિધિ કીન્હ ચહે ॥

કહી કથા સુનાઈ માતુ વુજાઈ જેહિ પ્રકાર સુત પ્રેમ લહે ॥ ૨૬ ॥ ૩ ॥

માયાએ ઉપજાવેલાં અનેક અજ્ઞાંડ આપના રોમરોમ પ્રત્યે રહેલાં છે એમ વેદ કહે છે. એવા તમે મારા ગર્ભમાં વસ્યા એ મોટી હાંસી જેવી વાત છે, અને એ સાંભળતાં ધીર પુરૂષોની બુદ્ધિ પણ સ્થિર ન રહે ” એ પ્રમાણે જ્યારે માતાને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ત્યારે ભગવાને મંદહાર્ય કરીને તેમનું જ્ઞાન મંદ કરી નાંખ્યું, કેમકે પોતે ઘણા પ્રકારનાં ચરિત્રો કરવાને ધારતા હતા તેથી જે રીતે પુત્રપ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તે રીતે માતાને પૂર્વજન્મની કથા કહી સંભળાવીને સમજાવ્યા. ૨૬.

છં૦—માતા પુનિ બોલી સોમતિ ડોલી તજહુ તાત યહ રૂપા ॥

કીજૈ શિશુ લીલા અતિ પ્રિય શીલા યહ સુખ પરમ અનૂપા ॥

સુનિ વચન સુજાના રોદન ઠાના હોઈ બાલક સુર મૂપા ॥

યહ ચરિત જે ગાવહિં હરિ પદ પાવહિં તે ન પરહિં ભવ કૂપા ॥૨૭॥૪॥

પછી માતા કૌશલ્યા કે જેની મતિ બદલાઈ હતી તે બોલ્યાં કે—“ હે તાત ! આ દિવ્ય રૂપ તજીને અત્યંત પ્રિય લાગે એવી બાળલીલા કરો, જેથી અમોને પરમ અનુપમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ” માતાનાં વચન સાંભળી પરમ સુખાણુ દેવાધિદેવ બાળક રૂપ લઈને રૂદન કરવા લાગ્યા. જે આ ચરિત્ર ગાશે તે ભવકૂપમાં નહીં પડતાં ભગવાનના ધામને પામશે. ૨૭.

દોહા—વિષ ધેનુ સુર સંતહિત, લીન્હ મનુ અવતાર ॥

નિજ ઇચ્છા નિર્મિત તનુ, માયા ગુણ ગોપાર ॥ ૨૨૬ ॥

ભગવાને આદ્યજ્ઞો, ગાયો, દેવતાઓ અને સંતજનોના હિતને માટે મનુષ્યાવતાર લીધો. પોતે માયાના ગુણો અને ઇદ્રિઓથી પર છતાં પોતાની ઇચ્છાથી શરીર ધારણ કર્યું. ૨૨.

ચૌ૦—મુનિ શિશુ રુદન પરમ પ્રિયવાની, સમ્ભ્રમ ચલિ આઈં સવ રાની ॥

હર્ષિત જહૈં તહૈં ધાઈં દાસી, આનંદ મગન સકલ પુરવાસી ॥

દશરથ પુત્ર જન્મ સુનિ કાના, માનહૈં બ્રહ્માનંદ સમાના ॥

પરમ પ્રેમ મન પુલક શરીરા, ચાહત ઉઠન કરત મતિ ધીરા ॥

જાકર નામ સુનત શુભ હોઈ, મોરે ગૃહ આવા પ્રમુ સોઈ ॥

પરમાનંદ પૂરિ મનસાજા, કહા બુલાઈ બજાવહુ બાજા ॥

ગુરુ હસિષ્ઠ કહૈં ગયે હૈંકારા, આંચે દિવન સહિત નૃપદ્વારા ॥

અનુપમ વાલક દોરિ ન જાઈ, રૂપરાશિ ગુણ કહિ ન સિરાઈ ॥

પરમપ્રિય વધામણી તથા બાળકનું રૂદન સાંભળીને સઘળી રાણીઓ અમ-
થી ત્યાં ચાલી આવી. દાસીઓ હરખાઈને વધામણી દેવાને વાસ્તે જ્યાં ત્યાં દોડી
અને સઘળા નગરવાસી જનો આનંદમાં મગ્ન થયાં. દશરથ રાજાએ પુત્રનો
જન્મ કાને સાંભળીને બાળે તેઓ અધ્યાનંદમાં સમાઈ ગયા હોય એવા થઈ ગયા.
મનમાં ઘણા પ્રેમથી શરીર સોમાંચ થવાથી ઉઠવા ઈછ્યા પણ ઉઠી શકાયું નહી,
થઈ મતિ ધીર કરીને બોલ્યા કે-“ જેનું નામ સાંભળતાંજ કલ્યાણ થાય છે
એવા પ્રભુ મારે ઘેર પધાર્યા. ” એવા પરમાનંદથી મન ભરપૂર થયેલા રાજાએ
કહ્યું કે વાળાં વગડાવો. વસિષ્ઠ ગુરૂને તેડુ મોકલતાં તેઓ આદ્યે સહિત રા-
જદ્વારે આવ્યા, અનુપમ બાળકને જોતાં નેત્રો તૃપ્ત થતાં નહી, અને રૂપ તથા
ગુણોનું વર્ણન કરતાં તે વર્ણવી શકાય તેમ નહોતું.

દોહા-તવ નાંદીમુલ શ્રાદ્ધ કરિ જાતકર્મ સવ કીન્દ ॥

હાટક ધેનુ વસન મણિ, નૃપ વિપ્રન કહૈં દીન્દ ॥ ૨૨૬ ॥

પછી દશરથે નાંદીશ્રાદ્ધ કરીને પુત્રનો જાત સંસ્કાર કર્યો અને આદ્યેને
સુવર્ણે ગાયો, વસ્ત્રો અને મણિઓ આપ્યાં. ૨૨૬.

ચૌ-ધ્વજ પતાક તોરણ પુર છાવા, કહિ ન જાય જ્યહિ ભાંતિ બનાવા ॥

સુમનઃપ્રિ આકાસ તે હોઈ, વ્રહ્માનંદ મગન સવ કોઈ ॥

વૃંદ વૃંદ સવ ચલી લુગાઈ, સહજ શૃંગાર કિયે ઝટિ ધાઈ ॥

કનક કલશ મંગલ ભરિ થારા, ગાવત પૈઠાઈ મૂપતદુઆરા ॥

કરી આરાતિ નિહાવરિ કરાઈ, વાર વાર શિશુ ચરણન પરહી ॥

માગધ સૂત વંદિ ગુણગાયક, પાવનગુણ ગાવહિં રતુનાયક ॥

સર્વસ દાન દીન્દ સવકાહૂ, જ્યહિ પાવા રાસા નહિ તાહૂ ॥

મૃગમદ ચન્દન કુંકુમ સીંચા, મર્ચી સકલ વિધિન વિચ કીંચા ॥

ધ્વજ, પતાકા તથા તોરણોથી નગર છાઈ ગયું, તે જે રીતે બનાવેલાં
તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ અને સર્વ કોઈ
બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન થઈ ગયાં. ઘેરઘેરથી સ્ત્રીઓ ટોળેટોળાં મળીને ઉતાવળથી
સહજ શણગાર ધરી ઉઠીને દોડી, સુવર્ણના કળશ તથા માંગળિક પદાર્થોથી
ભરેલા થાળ લઈ ગાતી ગાતી રાજદ્વારમાં પેઠી. તેઓ આરાતી કરી કરીને નો-

છાવર કરવા લાગી, અને વારંવાર બાળકને પગે લાગવા મંડી. માગધ (વહીવંચા) પુરાણીઓ, જંદીજનો (બાદચારણો) અને ગવૈયાઓ રઘુનાથજીના પવિત્ર યશ ગાવા લાગ્યા. સર્વને જે જે દાન આપ્યાં તે સર્વ જેને જે મળ્યાં તે નહી રાખતાં બીજાઓને આપી દીધાં. સઘળી ગલીઓ વચ્ચે કરતુરી, ચંદન અને કેસર કંકુનો કીચડ મચી રહ્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—ગૃહ ગૃહ વાજ વધાવ શુભ, પ્રગટ મયે સુખ કન્દ ॥

હર્ષવન્ત સર્વ જહૈં તહૈં, નગર નારિ નરવૃન્દ ॥ ૨૨૭ ॥

સુખ કંદ પ્રભુ પ્રગટ થનાથી ઘેરઘેર શુભ વધાવા આવ્યા અને શુભ વાજ વાગવા લાગ્યાં અને નગરમાં સર્વત્ર સ્ત્રી પુરુષોનાં ટોળાં હર્ષ યુક્ત થઈ રહ્યાં. ૨૨૭.

ચૌ—કેકયસુતા સુમિત્રા દોડ, સુંદર સુત જન્મત મई સોડ ॥

બહુ સુખ સમ્પતિ સમય સમાજા, કહિ ન સકૈ શારદ અહિ રાજા ॥

અવધપુરિ સોહૈં રૂઢિમૌંતિ, પ્રમુહિમિલન આઈ જનુરાતી ॥

દેશિ ભાનુ જનુ મન સકુચાની, તદપિ બની સન્ધ્યા અનુમાની ॥

અગર ધૂપ જનુ બહુ અંધિયારી, ઉડે અવીર મનહું અરુણારી ॥

મન્દિરમણિ સમૂહ જનુ તારા, નૃપ ગૃહ કલશ સો રૂંદુ ઉદારા ॥

ભવનવેદધ્વનિ અતિ મૃદુવાની, જનુ રવગ મુખર સમય સુખસાની ॥

કૌતુક દેશિ પતંગ મુલાના, એક માસ તોહિ જાત ન જાના ॥

કેકેયી અને સુમિત્રા એ બન્ને રાણીઓએ પણ સુંદર પુત્રોને જન્મ આપ્યો. એ વખતની સુખ સંપત્તિના સમાજનું વર્ણન ચરસ્વતી કે શેષ નાગથી પણ કરી શકાય નહીં. એ પ્રમાણે અવધપુરી, જાણે ભગવાનને મળવા માટે આવેલી રાત્રિ સર્વને જોઈ મનમાં સંકોચાઈને સંધ્યા બની જઈને ઉભી હોય એવી શોભવા લાગી. કેમકે તેમાં અગરના ધૂપનો ધૂમાડો અંધકાર જેવો, ઉડતો ગુલાલ રતાશ જેવો, સુંદર મણિઓના સમૂહ તારા જેવા, રાજમેહેલની ઉપરનો કળશ સુંદર ચંદ્રમા જેવો, અને રાજ્ય ભુવનમાં કોમળ વાણીથી થતા વેદ ઉચ્ચારણના ધ્વનિ પક્ષીઓના મધુર કિલરવ જેવાં લાગતાં હતાં. આવું કૌતુક જોઈને સૂર્ય પણ પોતાની ગતિ બૂલી ગયો, તેથી એક માસ વીતી ગયો તે જોઈના બાણવામાં ન આવ્યું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—માસ દિવસકા દિવસ મા મર્મ ન જાનૈ કોઈ ॥

રથ સમેત રાવિ થાકેડ, નિશાકૌનવિધિ હોઈ ॥ ૨૨૮ ॥

એક માસનો દિવસ થયો પણ એ ભેદ કોઈના બાણવામાં ન આવ્યો. સૂર્ય પોતાના રથ સહિત ત્યાં થોભી રહ્યા તેથી રાત્રિ શી રીતે થાય ? ૨૨૮.

चौ०—यह रहस्य काहू नहिं जाना, दिनमणिचले करत गुणगाना ॥
 देखि महोत्सव सुर मुनि नागा, चले भवन वर्णत निजभागा ॥
 औरो एक कहौ निज चोरी, मुनु गिरिजा अति दृढ माते तोरी ॥
 काकभुशुण्डि संग हम दोउ, मनुजरूप जानै नहिं कोउ ॥
 परमानन्द प्रेम सुख फूले, बीधिन फिरहिं मगन मन भूले ॥
 यह सब चरित जानैपै सोई, कृपा रामकी जापर होई ॥
 त्याहि अवसर जोज्यहि विधि आवा, दीन्ह भूप जो ज्यहि मनभावा ॥
 गज रथ तुरंग हेम गो हीरा, दीन्हे नृप नाना विधि चारी ॥

ये रहस्य कोइये नष्टुं नही, पछी सूर्य नारायण रामना गुणो गाता
 जाता त्यांधी आल्या. देवताओ, मुनिओ अने नाग लोक ओ महोत्सवनां दर्शन
 करी पोताना सहस्राव्यनां वणाणु करता करता पोतपोताने लुवन गया. हे पा-
 र्वती ! तमारी दृढ भति जेधने हुं ओक गुप्त बात कहुं छुं ते सांभणो. काक-
 भुशुंडी अने हुं अने कोइ न जेधने ओवी रीते मनुष्यरूप धरीने त्यां गया
 हुता. परम आनंदमां निभग्न थधने तथा प्रेमथी प्रकुडिलत थधने ओओ अ-
 योध्यानी गलीओमां इर्या हुता अने मनमां भग्न थध लान पणु लुदी गया
 हुता. जेना उपर रामनी कृपा डोय तेज आ अरित्र जेणी शके. ओ अवसरे जे जे
 कोइ आवेला ते सर्वेने दशरथ राजाओ तेओने मन गमती वस्तुओ आपी हुती.
 हाथी, रथ, घोडा, सेनानुं, गाथो, हीरा अने अनेक प्रकारनां वस्त्रो आख्यां हुतां. ४.

दोहा—मन सन्तोष सबनके, जहँ तहँ देहि अशीश ॥

सकल तनय चिरजीवहु, तुलसिदासके ईश ॥ २२९ ॥

सर्व लोकानां मन संतोष्याथी तेओ जयां त्यां आशिष देता इरता हुता
 के राजना सर्व पुत्रो चिरंजिव रहो. २२९.

चौ०—कलुक दिवस बीते यहिभांती, जात न जानहिं दिन अरु राती ॥

नामकरणकर अवसर जानी, भूप बोलि पठये मुनिज्ञानी ॥

करि पूजा भूपति अस भाखा, धरिय नाम जो मुनिगुनिराखा ॥

इनके नाम अनेक अनूपा, मैं नृप कहव स्वमति अनुरूपा ॥

जो आनन्द सिंधु सुखराशी, सीकरते बैलोक्य प्रकाशी ॥

सो सुखधाम राम अस नामा, अखिल लोक दायक विश्रामा ॥

विश्व भरण पोषण करु जोई, ताकर नाम भरत अस होई ॥

जाके सुमिरनते रिपु नाशा, नाम शत्रुहन वेद प्रकाशा ॥

એ પ્રમાણે રાત દિવસ ગયાની કોઇને ખબર ન પડે એવી રીતે કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. પછી નામકરણ સંસ્કારનો સમય પ્રાપ્ત થતાં દશરથે જ્ઞાની વસિષ્ઠ મુનિને તેડાવ્યા. મુનિની પૂજા કરી દશરથ બોલ્યા કે “ હે મુનિ ! તમે જે પ્રમાણે ધારી રાખ્યાં હોય તેવાં કુંવરોનાં નામ ધારણ કરો. ” મુનિ બોલ્યા કે-હે રાજા ! હું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કહું છું કે-મોટા કુંવરનાં નામો અનેક અનુપમ છે. જે આનંદના સમુદ્ર રૂપ છે, જે સુખના સમુદ્ર રૂપ છે, જે પોતાની કળાઓથી ત્રિલોકમાં આનંદ પ્રવર્તાવે છે અને જે સુખના ધામ રૂપ છે એવા સગવાન “ રામ ” એવું એમનું નામ રાખું છું. તેઓ સર્વ લોકોને વિશ્રામના આપનારા છે. આ ધીજો કુંવર જગતનું ભરણુ પોષણ કરવાને સમર્થ થશે, એટલા માટે તેનું ‘ ભરત ’ નામ રાખું છું. એથી કુંવર કે જે, જેના સ્મરણથી શત્રુઓ નાશ પામે એવો થશે, માટે વેદમાં જાણીતું એનું નામ ‘ શત્રુઘ્ન ’ રાખું છું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-લક્ષણ ધામર્હિ રામપ્રિય, સકલ જગત આધાર ॥

ગુરુ વસિષ્ઠ સર્હિ રાખ્યઝ, લક્ષ્મણ નામ ઉદાર ॥ ૨૩૦ ॥

શુભ લક્ષણોના ધામ રૂપ, રામના પ્રિય અને સર્વ જગતના આધાર (શેષ-નાગ) રૂપ (ત્રીજા પુત્રને) જાણીને તેનું ‘ લક્ષ્મણ ’ એવું ઉત્તમ નામ રાખ્યું. ૨૩૦.

ચૌ-ધન્યઝ નામ ગુરુ હૃદય વિચારી, વેદતત્ત્વ નૃપ તવ સુત ચારી ॥

મુનિજન ધન સર્વસ શિવ પ્રાના, બાલકેલિ રસ તેહિં સુખ માના ॥

બાલર્હિતે નિજ હિત પતિ જાની, લક્ષ્મણ રામચરણ રતિ માની ॥

ભરત શત્રુહન દોનોં માર્દ, પ્રભુ સેવક જસ પ્રીતિ વઢાર્દ ॥

શ્યામ ગૌર સુન્દર દોઝ જોરી, નિરખાર્હિંછાવિ જનની તૃણતોરી ॥

ચારિઝ શીલ રૂપ ગુણધામા, તદપિ અધિક સુખ સાગર રામા ॥

હૃદય અનુગ્રહ ઇન્દુપ્રકાશ, સૂચત કિરણ મેનોહરહાસા ॥

કવહુંં ડહંગ કવહુંં વરપાલન, માતુ દુલાર કરાહિં પ્રિયલાલન ॥

વસિષ્ઠ શુરૂએ હૃદયમાં વિચારીને એ રીતે ચારે કુંવરોનાં નામ પાડ્યાં અને બોલ્યા કે ‘ હે રાજા ! તમારા ચારે પુત્ર વેદના તત્ત્વ રૂપ છે, મુનિજનોના ધન તથા સર્વસ્વ રૂપ છે, સદાશિવના પ્રાણ રૂપ છે અને બાળલીલામાં પ્રીતિ ધરાવનારા કાકભુશંડીના સુખ રૂપ છે. લક્ષ્મણ નાનપણથીજ રામચંદ્રજીને પોતાના હિત-સ્વી સ્વામી જાણીને તેમના ચરણોમાં પ્રીતિ રાખતા હતા, અને ભરત તથા શત્રુઘ્ન એ બે ભાઈઓ પણ સ્વામી સેવકની પેઠે પ્રીતિ વધારવા લાગ્યા, શ્યામ અને ગૌર એ બન્ને સુંદર બેઝીની કાંતિ બોધને તેમની માતાઓ તૃણ તોડતી હતી

(જેથી દષ્ટિ ન લાગે માટે દુચકા કરતી હતી.) ચારે બાઈઓ શીલ, રૂપ અને ગુણોના ધામ રૂપ હતા, તે પછી તેઓમાં રામ અધિક ગુણી હોવાથી સર્વને સુખના સમુદ્ર રૂપ લાગતા હતા. રામના હૃદયમાં રહેલો અનુગ્રહ એ ચંદ્ર રૂપ હતો અને તેમનું મનોહર મંદહાસ્ય કિરણો રૂપ હતું. માતાજી કોઈવાર જોનામાં તે કોઈવાર પાલણીમાં રમડતાં હતાં અને પ્રિય પુત્ર કહીને છાંડ લડાવતાં હતાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-વ્યાપક વ્રજ નિરંજન, નિર્ગુણ વિગત વિનોદ ॥

સો અજ પ્રેમ ભક્તિવશ, કૌશલ્યાકી ગોદ ॥ ૨૩૧

સર્વત્ર વ્યાપક, નિરંજન, નિર્ગુણ અજન્મા અને વિનોદ રહિત એવા જે શુદ્ધ પરમાત્મા તે પ્રેમ તથા ભક્તિને વશ થઈને કૌશલ્યાના જોળામાં રમવા લાગ્યા. ૨૩૧

ચૌ-કામ કોટિ છબિ શ્યામ શરીરા, નીલકંઠ વારિદ ગંભીરા ॥

અરુણ ચરણ પંકજ નવ જોતિ, કમલદલન બેઠે જનુ મોતી ॥

રેલ કુલિશ ધ્વજ અંકુશસૌદૈ, નૂપુર ધ્વનિ સુનિ મુનિ મન મોહૈ ॥

કટિકિંકિણી ઉદરલયરેલા, નાભિ ગંભીર જાન જેહિ દેલા ॥

ભુજવિશાલ ભૂષણયુત ભૂરી, હિય હરિનલ શોભા અતિ રૂરી ॥

હરમણિહાર પદિકકી સોભા, વિપચરણ દેલત મન લોભા ॥

કમ્બુકંઠ અતિ ચિબુક સુહાઈ, આનન અમિતમદન છબિહાઈ ॥

દુઈ દુઈ દશન અધર અરુણારે, નાસા તિલકકો વરણે પારે ॥

સુન્દર શ્રવણ સુચારુ કપોલા, અતિપ્રિય મધુર સુતોતરિ બોલા ॥

નીલકમલ દોડ નયન વિશાલા, બિકટ બ્રકુટિલટકનવર મારા ॥

ચિકન કચ કુંચિત ગમ્ભીર, બહુ પ્રકાર રાચિ માતુ સંવારે ॥

પીતલિંગુલિયા તનુપહિરાયે, જાનુ પાણિ વિચરત મહિભાયે ॥

રૂપ સકાઈનહિકાઈ શ્રુતિશેષા, સોજાને સ્વમેહુ જિન દેલા ॥

એ શ્યામ સુંદર રામની કાન્તિ કોટિ કંદર્પના જેવી, નીલ કમળના જેવી અને મેઘના જેવી ગંભીર હતી. રાતા ચરણ કમળપર રહેલા નખની કાન્તિ બાણે કમળોનાં પત્ર ઉપર મોતી બેઠેલાં હોય એવી શોભતી હતી. ચરણોમાં આવેલી વજની, ધ્વજની અને અંકુશની રેખાઓ શોભતી હતી અને ચરણોમાં પેહેરેલાં નુપૂરના અવાજ સાંભળી મુનિઓનાં મન પણ મોહ પામતાં હતાં. કે-ડમાં કટિમેળણા અને ઉદરમાં ત્રિવળી દીપી રહી હતી અને ગંભીરનાભિની શોભા તે જોણે જોઈ હોય તેજ (બ્રહ્મા) બાણે. વિશાળ ભુજઓ બૂલણેથી શોભી રહી

હતી અને હૃદયપર ધારણ કરેલા સિંહ નખોની શોભા તો ઘણીજ રમણીય હતી. વક્ત્રસ્થળમાં મણિઓના હાર તથા પદ્મની શોભા અને ભૃગુલાંછન (ભૃગુઋષિએ મારેલી લાતનું ચિન્હ) જોતાંજ મન લોભાતું હતું. શંખ સમાન કંઠ અને સુંદર હૃડપચી શોભતી હતી અને અપાર કામદેવની કાન્તિ મુખપર છાઇ રહી હતી. બખ્ખે દાંત, લાલ હોઠ, નાસિકા અને તિલક એનું વર્ણન કરતાં પાર આવે તેમ નથી. કાન તથા ગાલ ઘણા સુંદર હતા અને વાણિ અતિ પ્રીય, મીઠી અને તોતળી હતી. નીલકમળ સમાન બન્ને વિશાળ નેત્રો હતાં અને વાંકી બકુટી તથા લલાટપર સુંદર કેશ લટકતા હતા. ચીકણા તથા વાંકડીયાળા બર્મ કેશ હતા, તેને માતાજી ઘણા પ્રકારે ગોઠવીને ગુંથતાં હતાં. શરીરે પીથું ઝભલું પહેરાવેલું હતું. એવા રામચંદ્રજી ધુંટણ તથા હાથવડે પૃથ્વીપર ચાલતા મનને આનંદ આપતા હતા. શ્રુતિ કે શેષ નાગ પણ તેમના રૂપનું વર્ણન કરી શકે તેમ નથી, પણ જેણે સ્વપ્નમાં પણ દેખ્યા હોય તેજ તેમને જાણે. ૧-૨-૩-૪-૫-૬.

દોહા-સુખસન્દોહ મોહપર, જ્ઞાન ગિરા ગોતીત ॥

દમ્પતિ પરમ પ્રેમ વશ, કર શિશુચરિત પુનીત ॥ ૨૩૨ ॥

સુખના સમુદ્રરૂપ, માયાથી પર અને મન વાણી અને ઇંદ્રીયોથી અગમ્ય છતાં દશરથ અને કૌશલ્યાના પ્રેમને આધીન થઈને પવિત્ર જાળ લીધા કરવા લાગ્યા. ૨૩૨.

ચૌ-ઈહિ વિધિ રામ જગત પિતુ માતા, કૌશલપુર વાસિન સુખદાતા ॥

જિન રઘુનાથ ચરણરતિ માની, તિનકી યહ ગતિ પ્રગટ ભવાનો ॥

રઘુપતિ વિમુક્ષ યતન કર કોરી, કવન સકૈ ભવબન્ધન છોરી ॥

જીવ ચરાચર વશ કરિ રાખે, સો માયા પ્રમુસો મય માખે ॥

અકુટિ વિલાસ નચાવે જાહી, અસ પ્રમુ છાંડિ મજિય કહુ કાહી ॥

મન ક્રમ વચન છાંડિ ચતુરાર્દ, મજતહિ કૃપા કરિહૈં રઘુરાર્દ ॥

ઈહિ વિંધિ શિશુ વિનોદ પ્રમુ કીન્હા, સકલ નગરવાસિન્હ સુખ દીન્હા ॥

લૈં ઉછંગ કબહૂં હલરાવૈં, કબહુ પાલન ઘાલિ જુલાવૈં ॥

એ પ્રમાણે જગતના માતપિતા રામચંદ્રજી અયોધ્યાવાસીઓને સુખ આપતા હતા. હે પાર્વતી ! જેને રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિ હોય તેનેજ આવી (અયોધ્યાવાસીના જેવી) ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. રામચંદ્રજીથી વિમુખજન કરોડો થાન કર્યા છતાં પણ ભવબંધન છોડી શકતો નથી. જે સચરાચર જીવોને પા-

તાને વશ રાખે છે એવી જે માયા તે પણ પ્રભુથી કરતી કરે છે. જે પોતાની બ્રહ્મીના વિલાસથી માયાને નચાવે છે એવા પ્રભુને તજીને કહો કે કેને ભજવા ? માટે પોતાનું કહાપણ તજીને મન, કર્મ, વચનથી જે ભગવાનને ભજે છે તેના પર રામચંદ્રજી કૃપા કરે છે. એવી રીતે ભગવાને જાળકીશ કરીને સર્વ નગરના રહેવાસીઓને સુખ આપ્યું. પુરજનો કોઈ વાર જોખામાં લઈ રમાડતાં અને કોઈ વાર પાલણામાં પોઢાડીને જીલાવતાં હતાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-પ્રેમ મગન કૌશલ સુતા, નિશિ દિન જાત ન જાન ॥

સુત સનેહ વશ માતુ સવ, બાલ ચરિત કર ગાન ॥ ૨૩૩ ॥

પ્રેમમાં મગન થઈ રહેલાં કૌશલ્યાને રાત દિવસ વીતી જતા તે જણાતી નહી, અને પુત્રોના રોડને આધીન થઈ ગયેલી સર્વ માતાઓ ભગવાનની જાળકીલાનાં ગીતો ગાતી હતી. ૨૩૩.

ચૌ-૦-૧ક વાર જનની અન્હવાયે, કરિ શૃંગાર પલૈંગ પૌઢાયે ॥

નિજ કુલ ઇષ્ટદેવ મગવાના, પૂજા હેતુ કીન્હ પકવાના ॥

કારિ પૂજા નૈવેદ્ય ચઢાવા, આપુ ગઈ જહૈં પાક વનાવા ॥

વહારિ માતુ તહૈંવાં ચલિ આઈ, ભોજન કરત દીશ રઘુરાઈ ॥

મહ જનની શિશુપહૈં મયમીતા, દેશા બાલક શયન પુનીતા ॥

વહારિ આઈ દેશા સુત સોઈ, હૃદય કમ્પ મન ધીર ન હોઈ ॥

યહાં વહાં દુઝ બાલક દેશા, મતિભ્રમ મોરિ કિ આનવિશેશા ॥

દેશિ રામ જનની અકુલાની, પ્રભુ હૈંસિ દીન મધુરમુસુકાની ॥

એક વાર કૌશલ્યા માતાએ રામચંદ્રજીને નહરાવી શણગાર ધરાવી જાણામાં પોઢાડ્યા અને પોતે પોતાના ઇષ્ટદેવ નારાયણની પૂજા કરવાને વાસ્તે ગયાં. પછી પકવાન બનાવીને, ભગવાનની પૂજા કરી પકવાનનું નૈવેદ્ય ધરી રસોડામાં ગયાં. પછી પાછાં વળીને દેવગૃહમાં આવીને જુએ છે તો પોતાના પુત્ર રામચંદ્રજીને નૈવેદ્ય આરોગતાં દીઠા. તેથી લયભીત થયેલાં કૌશલ્યા પાછાં પાજણા પાસે ગયાં તો ત્યાં જાળકને પવિત્ર જિજ્ઞાસામાં પોઢેલા દીઠા, વળી પાછાં દેવમંદિરમાં આવ્યાં, તો ત્યાં પણ રામચંદ્રજી જોવામાં આવ્યા. આ જોઈ કૌશલ્યાનું હૃદય કંપવા લાગ્યું અને મનમાં ધીરજ રહી નહી. બે ઠેકાણે બે જાળક દીઠા ‘આ તે મારી મતિ બ્રમિત થઈ ગઈ છે કે આમાં કાંઈ બીજું કૌતુક છે ?’ એમ કૌશલ્યા ગલરાવા લાગ્યાં, તેમને જોઈ ભગવાન રામચંદ્રજીએ મધુર પ્રકારથી હસી દીધું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-દિશ્વરાવી માતાહિ નિજ, અદ્ભુતરૂપ અવળંક ॥

રોમ રોમ પ્રતિ રાજહિ, કોટિ કોટિ બ્રહ્મણ્ડ । ૨૩૪ ॥

રામચંદ્રજીએ માતાને પોતાનું અદ્ભુત, અખંડ વિરાટ રૂપ દેખાડ્યું કે, જેના એક એક રામમાં કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડ ઉડતાં ફરતાં હતાં. ૨૩૪.

ચૌ૦-અગણિત રવિ શશિ શિવ ચતુરાનન, બહુ ગિરિ સરિત સિંધુ મહિ કાનન ॥

કાલ કર્મ ગુણ દોષ સ્વભાવ, સો દેખા જો સુના ન કાઠ ॥

દેખી માયા સર્વાવિધિ ગાદી, અતિ સખીત જોરે કર ઠાદી ॥

દેખા જીવ નચાવે જાદી, દેખી ભક્તિ જો છોરે તાદી ॥

તનુપુલકિત મુખ વચન ન આવા, નયનમંદિ ચરણન શિરનાવા ॥

વિસ્મયવંત દેખિ મહતારી, ભયે વહુરિ શિશુરૂપ સ્વરારી ॥

અસ્તુતિ કરિ ન જાય ભય માના, જગતપિતા મૈં સુતકરિજાના ॥

હરિજનનિ વહુ વિધિ સમુદ્ધારી, યહજનિ કતહૂં કહસિ કિન મારી ॥

એ વિરાટ રૂપમાં માતાજીએ અગણિત સૂર્ય, ચંદ્ર, શિવ, બ્રહ્મા, પર્વતો, નદીઓ, સમુદ્રો, પૃથ્વીઓ, વનો, કાળ, કર્મો, ગુણો, દોષો, સ્વભાવ અપાર દીઠાં. અને જે કોઈએ કદી સાંભળેલું નહીં તે પણ દીઠું. સર્વ વા પ્રબળતા ધરાવનારી માયા કે જે જીવોને નચાવે છે તેને પણ અત્યંત ભયભીત થઈ હાથ જોડીને ઉભી રહેલી દીઠી. જેને માયા નચાવે એવા જીવોને દીઠા, અને તે જીવોને માયાના બંધનમાંથી છોડાવનારી ભક્તિને પણ દીઠી. આવું સ્વરૂપ જોઈ કોશલ્યા રામાંચ થઈ ગયાં અને મુખમાંથી કાંઈ વચન પણ નીકળી શક્યાં નહીં તેથી નેત્રો મીચીને ચરણોનાં માથું નમાવ્યું. માતાજીને વિસ્મય પામેલાં જોઈ રામચંદ્રજી પાછા બાળક રૂપ થયા. માતાજી સ્તુતિ પણ કરી શક્યાં નહીં, અને ભય પામ્યાં કે ‘જગતના પિતાને મેં પુત્ર કરી માન્યા!’ ભગવાને માતાજીને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યાં અને કહ્યું કે “હે માતાજી! આ વાત કોઈ પણ ઠેકાણે કહેશો નહીં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-વાર વાર કૌશલમુતા, વિનય કરે કરજોરિ ॥

અવજનિ કતહૂં વ્યાપરિ, પ્રભુ મોહિ માયા તોરિ ॥ ૨૩૫ ॥

કોશલ્યાજી હાથ જોડીને વારંવાર વિનતિ કરવા લાગ્યાં કે ‘હે પ્રભુ! હવે કદી પણ અને તમારી માયા વ્યાપે નહીં એવી કૃપા કરો.’ ૨૩૫.

ચૌ૦-બાલ ચરિત હરિ વહુ વિધિ કીન્હા, અતિ આનંદ દાસન કહૈં દીન્હા ॥

કલુક કાલ રીતે સર્વ મારી, વડે ભયે પરિજન સુખદારી ॥

ચૂડાકરણ કીન્હ ગુરુ આઈ, વિપન્હ બહુત દક્ષિણા પાઈ ॥
 પરમ મનોહર ચરિત અપારા, કરત ફિરત ચારિડ સુકુમારા ॥
 મન ક્રમ વચન અગોચર જોઈ, દશરથ અજિર વિચર પ્રભુ સોઈ ॥
 ભોજન કરત બુલાવત રાજા, નહિં આવહિં તજિ બાલ સમાજા ॥
 કૌશલ્યા જબ બોલન જાઈ, ટુમકિટુમકિ પ્રભુ ચલહિં પરાઈ ॥
 નિગમ નેતિ શિવ અન્ત ન પાવા, તાહિ ધરૈ જનની હઠિ ધાવા ॥
 ધૂસર ધૂરિ ભરે તનુ આયે, ભૂપતિ વિહૈસિં કૈ કંઠ લગાયે ॥

ભગવાને ઘણા ઘણા પ્રકારનાં જાળચરિત્રો કર્યાં, અને ભક્તજનોને અત્યંત આનંદ આપ્યો. કેટલોક કાળ વીતતાં સ્વજનોને સુખ આપનારા ચારે બાઈઓ મોટા થયા. વસિષ્ઠ ગુરૂએ આવીને તેમને યોજ (કેશ ઉતરાવવા) સંસ્કાર કરાવ્યા અને બ્રાહ્મણોને ઘણું દક્ષિણા મળી. ચારે સુકુમાર પરમ મનોહર અપાર ચરિત્ર કરતા ફરતા હતા. જે ભગવાન મન, કર્મ, વચનથી અગમ્ય છે, તે દશરથના આંગણમાં વિચરવા લાગ્યા. રાજા જમવાને બોલાવે ત્યારે પોતાનો જાળસમાજ છોડીને આવે નહિ. જ્યારે કૌશલ્યા બોલાવવા બીય, ત્યારે પણ પ્રભુ નાચી નાચીને નાસી જતા હતા. વેદ જેને નેતિ નેતિ કહી ગાય છે અને સદાશિવ પણ જેનો પાર પામ્યા નથી, એવા ભગવાનને પાછળ દોડી માતાજી બળાત્કારથી પકડતાં. ધુળથી રોળાએલા શરીરવાળા પ્રભુ કૌશલ્યાને હાથે પકડાઈ આવતાં રાજા હસીને તેમને છાતી સરસા લગાવી દેતા હતા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—ભોજન કરત ચપલ ચિત, રત ઉત અવસર પાઈ ॥

માજિ ચલૈં કિલકત વદન, દાધિ ઓદન લિપટાઈ ॥ ૨૩૬ ॥

રામચંદ્રજી ભોજન પણ ચંચળ ચિતથી કરતા હતા અને આમ તેમ બેતાં ભાગ ફાવેથી કીકીયારી કરી દહીં ખાતથી ખરડાયલા મોઢે નાશી જતા હતા. ૨૩૬.

ચૌ૦—બાલ ચરિત અતિ સરલ મુહાયે, શારદ શેષ શમ્ભુ શ્રુતિ ગાયે ॥

(ક્ષેપક)યક દિન યક સલૂકા આવા, નૃપકે દ્વારે કીશ નચાવા ॥

લેખિ રામ ઠાની મચલાઈ, કહ કિ મોંહિ કપિ દેહુ મંગાઈ ॥

ભૂપ મંગાય દેન બહુ લાગે, તદપિ ન લેત રુદત પુનિ આગે ॥

તબ વશિષ્ઠ બોલે મુસુકાઈ, મુનહુ નૃપતિ યહ અવ મન લાઈ ॥

નૃપ મુગ્રીવ નિકટ કપિરાઈ, કિષ્કિધામેં રહત સદાઈ ॥

તામુ નિકટ તુમ દૂત પઠાવહુ, આદર સે તુમ તિન્હ બુલાવહુ ॥

ગુનતે મૂપ મટ ભૂરે પઠાયે, સકલ મુકંઠ પાસ ચાલિ આયે ॥

જો નૃપ કહ્યો મુ વર્ણન કીન્હા, મુનિ મુકંઠ તુરતાહિ કપિ દીન્હા ॥

લે આયે મન્દિર હરપાઈ, દેસિ રામ ડર લીન લગાઈ ॥

જહૈં જહૈં खेले રામ મુરંગા, તહૈં તહૈં કાપિ રાસૈં નિજ સંગા ॥

યક દિન રામ પતંગ ઉડાઈ, દેવલોક સો પહુંચી જાઈ ॥

તહૈં હરિ મુત જયન્તકી નારી, અતિ વિચિત્ર સો ચંગ નિહારી ॥

જગવાનનાં બાળચરિત્ર ઘણું સરળ તથા સુશોભિત છે, તેને સરસ્વતી, શેષ નાગ, સદાશિવ અને વેદ પણ ગાય છે. એક દિવસ એક મહારીએ આવીને રાજદ્વારમાં વાનર નચાવ્યા. એ જોઈને રામચંદ્રજીએ હઠ લઈને કહ્યું કે “ મને વાનર મંગાવી આપો. ” દશરથ રાજા ઘણા ઘણા વાનર મંગાવીને આપવા લાગ્યા, તો પણ તે નહીં લેતાં રૂદન કર્યા કરે. ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિ હસીને બોલ્યા કે—“ રાજા! ધ્યાન દઇ સાંભળો. વાનરોના રાજા સુગ્રીવ પાસે એક વાનર છે તે સદા કિષ્કિંધામાં રહે છે, તેની પાસે તમે હૂતોને મોકલીને આદર પૂર્વક તેને અહીં તેડાવો. ” એ સાંભળીને રાજાએ ઘણા હૂતોને સુગ્રીવની પાસે મોકલ્યા, ને તેઓએ ત્યાં જઈને દશરથ રાજાએ જે કહાવ્યું હતું તે કહી સાંભળાવ્યું, તે સાંભળીને સુગ્રીવે તુરત તે વાનરો આપી દીધો. હૂતો હર્ષ પામીને વાનરોને અયોધ્યામાં લઈ આવ્યા. રામે તેને જોતાં જ છાતીએ લગાવી દીધો. રામચંદ્રજી જ્યાં જ્યાં રમવા જતા ત્યાં ત્યાં એ વાનરાને પોતાની સાથેજ રાખતા હતા. એક દિવસ રામચંદ્રજીએ પતંગ ઉડાવી તે જઈને દેવ લોકમાં પોહોચી. ત્યાં ઈંદ્રના પુત્ર જયન્તની સ્ત્રીએ તે અતિ વિચિત્ર પતંગ દીડી.

દોહા—મનમે કીન્હ વિચાર ઇમિ, જાસુ ગુડી અસ આઈ ॥

સો પૂરૂષ કસ હોયધૌં, હૈંસિ ગહિ લીન્હેસિ તાહિ ॥ ૨૩૭ ॥

તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે—જેનો આ પતંગ છે તે પુરૂષ કેવો હશે ? એમ વિચારી હસીને તે પતંગ પકડી રાખ્યો. ૨૩૭.

ચૌ—તવ પ્રભુ હનૂમાનતે ભાસી, દેસો કિન પતંગ ગાહિ રાસી ॥

તુરત પવનસુત જાય નિહારી, દેહુ છાંડિ પુનિ ગિરા ઉચારી ॥

બોલી જાસુ ચંગ યહ નીકી, દર્શન કરહુ આશ યહ જીકી ॥

તાહીતે મૈં યાકો ગહેડ, આઈ અનિલસુત પ્રમુતે કહેડ ॥

મુનિ હરિ કહ્યો કહો તુમ જાઈ, ચિત્રકૂટ મહૈં દેવ દિસાઈ ॥

હનૂમાન ચલિ તાસોં ભાસા, દિહસિ છાંડિ મન કરિ અભિલાપા ॥

તવ રઘુનાથ સૈંચી સો લીન્હા, નિશિ મુહ આય વિપાક કીન્હા ॥

ବିଷୟ ଶୁଭାଶିଷ୍ୟ.

ત્યારે રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને કહ્યું કે-“ પતંગ કોણે પકડી રાખ્યો છે તે જુઓ. ” તુરત હનુમાનજીએ ત્યાં જઈ જોઈને જયન્તની સ્ત્રીને કહ્યું કે “ પતંગ છોડી દો. ” ત્યારે તે બોલી કે-જેનો આ ઉત્તમ પતંગ છે તેનું દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે, તેથી મેં આ પતંગ પકડી રાખ્યો છે. ” હનુમાનજીએ આવીને રામને એ વાત કહી. એ સાંભળીને રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-તમે જઈને તેને કહો કે “ ચિત્રકૂટમાં દર્શન દર્શ્યું. ” હનુમાનજીએ જઈને એ પ્રમાણે કહેતાં જયન્તની સ્ત્રીએ દર્શનની મનમાં અભિલાષા ધરીને પતંગ છોડી દીધો. પછી રામચંદ્રજીએ તે પતંગ ખેંચી લઈ રાત્રે ઘેર જઈ વીચાળું કર્યું.

દોહા-વિવિધ ચરિત રઘુનાથકે, કોકવિં પાવૈ પાર ॥

વર્ણન કીન્હ સિદ્ધ મુનિ, નિજ નિમતિ અનુસાર ॥ ૨૩૮ ॥

રામચંદ્રજીનાં અનેક પ્રકારનાં અપાર ચરિત છે તેને કયો કવિ પાર પામી શકે તેમ છે ? તે સિધ્ધો અને મુનિઓએ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ચરિત્રો વર્ણવ્યાં છે. ૨૩૮.

ચૌ-—એક દિવસ ચક્ર વાનિક આવા, વેચન હિત નંગ નૃપ હિ દિસ્વાવા ॥

લે રઘુનાથ કૂપમેં ઢારા, દેવ વહે હૈસિ મૂપ ઉચારા ॥

તુરતે વૃક્ષ કૂપતે જામા, લાગે લાલ અમોલક તામા ॥

ફરત ઝરત પુનિ લાગત ભારી, લેલેજાત સકલ નર નારી ॥

સાત દિવસ મહા લૂટવિશેષી, પુનિ સો વિટપ પરા નહીં દેસી ॥

એક દિન એક વધિક ચલિ આવા, અદ્ભુત પક્ષી નૃપહિં દિસ્વાવા ॥

દેસિ રામ લે દીન ઉડાઈ, બોલા સ્વગ સોઈ દીન્હ મંગાઈ ॥

સુનિ પ્રભુ તામુ પક્ષ મહિં ગારા, મા તરુ તુરત જમેં જલ ઢારા ॥

એક દિવસ એક વેપારી નંગ વેચવાનાં લઈને આવ્યો અને તે દશરથ રાજાને દેખાડ્યાં. તેમાંનું એક નંગ રામચંદ્રજીએ લઈને કૂવામાં નાંખી દીધું, ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે એ નંગ લાવો. તુરતજ કૂવામાંથી એક આડ ઉગી નીકળ્યું, તેને અમૂલ્ય નંગ લાગેલાં હતાં. નંગ આડેથી ખરી પડતાં અને બીજાં નવાં ઘણાં લાગતાં તે સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો લઈ જવા લાવ્યાં. એ પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી હુંટ ચાલી પછી એ આડ જોવામાં આવ્યું નહીં. એક દિવસ એક પારધી ત્યાં આવ્યો તેણે એક અદ્ભુત પક્ષી રાજાને દેખાડ્યું. રામે તે જોઈને હાથમાં લઈ ઉડાવી દીધું. પારધીએ કહ્યું કે-“ એ પક્ષી મંગાવી આપો. ” રામચંદ્રજીએ એ

सांभली पक्षीनुं पीछुं पृथ्वीमां हाट्युं, ने ते पर भाषी सीरुं के तुरत जे
आउ उगी नीकल्युं. १-२-३-४.

दोहा—लागत फूल फूटत तुरत, निकसत उडत विहंग ॥

बैठत महलन घरन पर, धावत बालन संग ॥ २३९ ॥

जे आउने तुरत इल तथा इणो लाग्यां, इणो कूटतांजे तेमांथी पक्षीजो
नीकणीने उडवा लाग्यां, ते भेडेलोपर तथा घरोपर जेहां तथा छोकरांजोनी साथे
होडवा लाग्यां. २३९.

दोहा—पुरवासिन पाव सकल, देखे विहंग अनूप ॥

सुनि सुनि तहँ लेले गये, देश देश के भूप ॥ २४० ॥

जे अनुपम पक्षीजो जेधने नगरना सर्व डोडोजे तेजोने पाग्यां जने
देशेदेशना राजजो पक्षु जे वात सांभलीने पोतपोताने देश लई गया. २४०.

चौ०—एक दिवस यक शूकर आवा, मधुर घुराय प्रभु सन्मुख धावा ॥

गहि षड् पटक्यो भूमि भुजामू, छूटत भयो दिव्य वपु तामू ॥

अस्तूति कर निज कथा सुनाई, हरिभक्तन हिं शिशुग नवाई ॥

नृपसे शूकरको तनु पायो, लाखि तब दरश भयो मन भायो ॥

यक दिन एक सिंहने धाई, गही सु ब्राह्मणकी शुभ गाई ॥

पांच बाण मार प्रभु पावन, लगत भयो गन्धर्व सुहावन ॥

पाय रूप निज कथा सुनाई, नारद हास्य दे अस पाई ॥

प्रभुके दरश मिटे दुख भारे, कहि अस गयो लोक निज भारे ॥

एक दिवस प्रभु सरयूमाहीं, अनूज सखन युत मुदित नहांहीं ॥

अमर एक रावण कर मेरा, मकररूप धारि मुखमें मेरा ॥

निकसे सपदि ताहि प्रभु मारी, सुनि पुरजन सब भये सुखारी ॥

यक दिन सखच सहित रघुवीरा, खेलत भये सरयूके तीरा ॥

विहंग रूप धरि रावण आवा, घात पाय शठ चहत उठावा ॥

जानि राम बिनु फर सर मारा, गिरा जाय निज लंक मझारा ॥

सात दिवस पर मूर्च्छा जागी, समुझि प्रताप लाज उर लागी ॥

जेक दिवस जेक सवर आये। ते बुधरावीने रामचंद्रजी साथे होडये,
रामचंद्रजी हाथ वती तेना पग पकडीने पृथ्वीपर पछाडये। तेथी ते भरल

જામીને દિવ્ય શરીરવાળો થઇ ગયો. તેણે સ્તુતિ કરીને પોતાની હકીકત કહી સાંભળાવી કે—“ હું રાજા હતો. પણ પ્રભુના ભંતોને માથું નમાવું નહોતું તેથી હું સૂરનો દેહ પામ્યો; આજ તમારાં દર્શન થવાથી મન ગમતું થયું.”

એક દિવસ એક સિંહે દોડીને બ્રાહ્મણની એક સુંદર ગાયને પકડી, રામચંદ્રજીએ તેને પવિત્ર પાંચ બાણ માર્યાં તે લાગતાંજ સુંદર ગંધર્વ બની ગયો. ગંધર્વનું રૂપ પામીને તેણે પોતાની હકીકત કહી કે “ હે પ્રભુ ! નારદજીનું હાસ્ય કરવાથી મને આ (સિંહ) નો દેહ પ્રાપ્ત થયો હતો, આજે આપનાં દર્શન થવાથી મારું બારે દુઃખ ટળી ગયું.” એમ કહીને તે પોતાના લોકમાં ગયો. એક દિવસ રામચંદ્રજી પોતાના નાના ભાઈએ તથા મિત્રોની સાથે આનંદથી સરયૂમાં નહાતા હતા, ત્યાં રાવણના મોકલેલા એક અસુરે આવી જળમાં મગરનું રૂપ ધરીને રામચંદ્રજીને ગળી ગયો. તેને મારીને રામચંદ્રજી તુરત બહાર નીકળ્યા. એ સાંભળી સઘળા નગરવાસીઓ સુખ પામ્યા. એક દિવસ રામચંદ્રજી મિત્રો સાથે સરયૂના કિનારાપર રમતા હતા, ત્યાં પક્ષીનું રૂપ ધરીને રાવણ આંચો, એ લુચ્ચો લાગ જોઈને રામને ઉઠાવી લઈ જવા ઇચ્છતો હતો. તેને જોળખીને રામે કૂળ વિનાનું બાણ માર્યું તેથી તે લંકામાં જઈને પડ્યો. તેની સાત દિવસે મૂંઠા વળી, રામચંદ્રજીનો એવો પ્રતાપ જાણીને તે મનમાં લજળ પામ્યો. ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭.

૧૦—જિનકર મન હનસન નહિ રાતા, તે જગવંચક કિયે વિધાતા ॥

મયે કુમાર જવાઈ સબ ભ્રાતા, દીગ્ધ જનેઝ ગુરુ પિતુ માતા ॥

ગુરુ ગૃહ ગયે પઢન રઘુરાઈ, અલ્પકાલ વિદ્યા સબ પાઈ ॥

જાકી સહજ શ્વાસ શ્રુતિ ચારી, સો હરિ પઢ યહ કૌતુક ભારી ॥

વિદ્યા વિનય નિપુણ ગુણશીલા, ચેલાઈ ચેલં સકલ નૃપલીલા ॥

કરતલ બાણ ધનુષ અતિ સોહા, દેવત રૂપ ચરાચર મોહા ॥

જેહિ બીચિન વિચારાં સબ માર્ગ, થકિત હોઈ લચિ લોગ લુગાર્ગ ॥

જેઓનાં મન સમચરિત્રમાં પ્રીતિ નથી કરતાં તેઓને વિધાતાએ જગતમાં ઠગારા ઉત્પન્ન કર્યા છે. જ્યારે ચારે ભાઈઓ કુમાર (અગ્નીઆર વરસના) થયા ત્યારે ગુરુ, પિતા અને માતાઓએ મળીને તેમને જનોઈ દીધાં. પછી રામચંદ્રજી ગુરુને ઘેર ભણવા ગયા, તેમણે થોડાજ સમયમાં સર્વ વિદ્યા મેળવી લીધી. ચારે વેદ જેને સહજ શ્વાસ રૂપ છે તે પ્રભુ ભણવા લાગ્યા એ મોટું આશ્ચર્ય છે. વિદ્યા, વિનય, ગુણ અને શીલ એઓમાં પ્રવીણ રામચંદ્રજી રાજલીલાના સઘળા એક કરવા લાગ્યા. ક્ષાત્રમાં બનુબાણને ધારણ કરેલા અત્યંત શોભાયમાન

રામતા સ્વરૂપને જોઈને સચરાચર જગત મોહિત થઈ જતું હતું. આરે ભાઈઓ જે જે ગત્તીઓમાં રમવા જતા ત્યાંનાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો (સ્વરૂપ જોઈ) ચકિત થઈ જતાં હતાં.

દોહા—કોશલપુર વાસી નરહિં, નારિ વૃન્દ અરૂ બાલ ॥

પ્રાણહુંતે પ્રિય લાગહીં, સબ કહૈં રામ કૃપાલ ॥ ૨૪૧ ॥

અયોધ્યાનિવાસી સ્ત્રી પુરૂષો વૃદ્ધ અને બાળક સર્વને કૃપાળુ રામચંદ્રજી પ્રાણુથી પણ અધિક પ્રિય લાગતા હતા. ૨૪૧.

ચૌ૦—બન્ધુ સઘા સબ લેહિં બુલાઈ, વન મૃગયા નિત સેલાઈ જાઈ ॥

પાવન મૃગ મારહિં જિય જાની, દિનપ્રાતિ નૃપાઈ દેલાવહિં આની ॥

જે મૃગ રામ બાળકે મારે, તે તનુ તાજ સુર લોક સિધારે ॥

અનુજ સઘા સંગ ભોજન કરહિં, માતુપિતા આજ્ઞા અનુસરહિં ॥

જ્યહિવેધિ સુખી હોહિં પુર લોગા, કરહિં કૃપાનિધિ સોડ સંયોગા ॥

વેદ પુરાણ સુનહિં મનલાઈ, આપુ કહાઈ અનુજહિં સમુજાઈ ॥

પ્રાતકાલ ઝાઠકૈ રઘુનાથા, માતુ પિતા ગુરુ નાવાઈ માથા ॥

આયસુ માંગિ કરહિં પુરકાજા, દેખિ ચરિત હર્ષહિં મન રાજા ॥

રામચંદ્રજી પોતાના સઘના ભાઈઓ તથા મિત્રોને બોલાવી લઈને નિત્ય વનમાં મૃગયા રમવા જતા હતા. ત્યાં પવિત્ર મૃગોને (જીવમાં જાણીને) મારી લાવીને નિત્ય પ્રત્યે દશરથ રાજાને દેખાડતા હતા. રામે બાણુથી જે જે મૃગોને માર્યા તે સર્વ દેહતલને સ્વર્ગમાં ગયા. પોતાના નાના ભાઈઓ અને મિત્રોની સાથે ભોજન કરતા હતા, ને માતા પિતાની આજ્ઞા પાળતા હતા. કૃપાનિધિ પ્રભુ, જે પ્રકારે સર્વ લોક સુખી થાય એવી રીતે સર્વ ગોઠવણો કરતા હતા. ધ્યાન દઈને વેદો અને પુરાણો સાંભળતા હતા અને પોતાના નાના ભાઈઓને સમજાવતા હતા. રઘુનાથજી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને માતા પિતા તથા ગુરૂને પ્રણામ કરતા હતા અને તેમની આજ્ઞા માગીને નગરનું (દેવીન્યુ) કામ કરતા હતા. ભગવાનનાં એવાં ચરિત્રો જોઈ દશરથ રાજા મનમાં ધણો આનંદ પામતા હતા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—વ્યાપક અકલ અનીહ અજ, નિર્ગુણ નામ ન રૂપ ॥

મક્ત હેતુ નાના વિધિહિ, કરત ચરિત્ર અનૂપ ॥ ૨૪૨ ॥

જે સર્વવ્યાપક, અકલ, ઇશ્વર રહિત જન્મ રહિત, નિર્ગુણ અને નામ

તથા રૂપથી રહિત છે એવા પ્રભુ પોતે ભક્તજનોના કલ્યાણને માટે અનેક પ્રકારનાં અનુપમ ચરિત્ર કરતા હતા. ૨૪૨.

ચૌ-—યહ સવ ચરિત કહા મૈં ગાई, આગિલ કથા મુનહુ મન લાई ॥

વિશ્વામિત્ર મહામુનિ જ્ઞાની, વસાઈ વિપિન શુભ આશ્રમ જાની ॥

તહૈં જપ યજ્ઞ યોગ મુનિ કરહૈં, અતિ મારીચ મુવાહૃદિ ઢરહૈં ॥

દેસત યજ્ઞ નિશાચર ધાવહિં, કરહૈં ઉપદ્રવ મુનિ દુઃખ પાવહિં ॥

ગાધિતનય મન ચિન્તાવ્યાપી, હારિ વિનુ મરાહિં ન નિશિચર પાપી ॥

તવ મુનિવર મન કીન્હ વિચારા, પ્રભુ અવતરેડ હરણ મહિમારા ॥

યહિ મિસુ દેસૌં પ્રભુપદ જાई, કરિ વિનતી આનૌં દોડ માई ॥

જ્ઞાન વિરાગ સકલ ગુણ અયના, સો પ્રભુ મૈં દેસહુ ભરિ નયના ॥

(યાજ્ઞવલ્ક્ય ભરદ્વાજને કહે છે)—આ સધળું ચરિત્ર મેં તમને વર્ણવી બતાવ્યું. હવે તે પછીની કથા ધ્યાન દઈને સાંભળો. વિશ્વામિત્ર નામે જ્ઞાની મહામુનિ વનમાં એક સિદ્ધપીઠ નામના શોભાયમાન આશ્રમમાં રહેતા હતા. ત્યાં જપ, યજ્ઞ તથા યોગ કરતા હતા, પણ મારીચ અને સુળાહુ નામના બે રાક્ષસોથી ડરતા હતા. યજ્ઞ થતો દેખીને રાક્ષસો દોડી આવીને ઘણો ઉપદ્રવ કરતા હતા, જેથી મુનિ દુઃખ પામતા હતા. ગાધિના પુત્ર વિશ્વામિત્રના મનમાં ચિન્તા થઈ કે ભગવાન વિના આ પાપી રાક્ષસો મરશે નહીં. પછી મુનીશ્વરે વિચાર કર્યો કે—પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને માટે પ્રભુ અવતર્યા છે. માટે હું આ બહાનાથી તેમના ચરણોનાં દર્શન કરું અને વિનતિ કરીને બન્ને ભાઈઓને અહીં લઈ આવું + અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા સર્વ ગુણોના ધામરૂપ ભગવાનને હું નેત્રો ભરીને દેખું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—યહિ વિધિ કરત મનોરથ, જાત ન લાગી બાર ॥

કરિ મજ્જન સરયૂ સલિલ, ગયે ભૂપ દરબાર ॥ ૨૪૩ ॥

એ પ્રમાણે વિશ્વામિત્ર મનોરથો કરતા કરતા અયોધ્યામાં જતાં વારપણ લાગી નહીં. પછી સરયૂના પાણીમાં સ્નાન કરીને રાજના દરબારમાં ગયા. ૨૪૩.

+ વિશ્વામિત્ર એવા સમર્થ હતા કે પોતાના તપોબળથી રાક્ષસોનો નાશ કરી શકે તેમ હતું. પણ ભગવાનને હાથે આ કૃત્ય થવાનું છે તથા પોતે બાર વરસથી યજ્ઞ કરતા હતા તેથી ક્રોધ વર્ણિત થયો હતો મારે રાગને તેડી લઈ ગયા.

चौ—मुनि आगमन सुना जब राजा, मिलन गयउ लै विप्र समाजा ॥
 करि दण्डवत मुनिहिं सनमानी, निज आसन बैठारे आनी ॥
 चरण पखारि कीन्ह अति पूजा, मोसम धन्य आजु नहिं दूजा ॥
 विविध भाँति भोजन करवावा, मुनिवर हृदय हर्ष अति पावा ॥
 पुनि चरण मेले सुतचारी, राम देखि मुनि विरति बिसारी ॥
 भये मगम देखत मुखं शोभा, जनु चकोर पूरण शक्ति लोभा ॥
 तब मन हर्ष वचन कहँ राज, मुनि अस कृपा कीन्ह काज ॥
 केहि कारण आगमन तुम्हारा, कहहु करत न लाउब वारा ॥
 असुर समूह सतावाहिं मोहीं, मैं याँचन आयउँ नृप तोहीं ॥
 अनुज समेत देहु रघुनाथा, निशिचर वध मैं होव सनाथा ॥

વિશ્વામિત્ર મુનિનું આગમન સાંભળીને દશરથ રાજા આદ્યજ્ઞાનો સમાજ
 સર્થ સામા મળવા ગયા. ઋષિને દંડવત કરીને સન્માન આપી રાજમેહેલમાં
 લાવીને પોતાના આસનપર બેસાડ્યા. પછી ચરણ પખારીને ઘણી પૂજા કરીને બોલ્યા
 કે ‘આજ મારાં ધન્ય ભાગ્ય થયાં’ પછી ઋષિને વિવિધ પ્રકારનાં ભોજન
 કરાવ્યાં તેથી મુનીશ્વર મનમાં ઘણું આનંદ પામ્યા. પછી રાજાએ પોતાના
 ચારે પુત્રોને મુનિના ચરણે આગળ મૂક્યા, રામને જોતાંજ મુનિ વેરાગ્યને
 બૂલી ગયા. જેમ ચકોર પુનેમના ચંદ્રની શોભા જોઈ મગ્ન થાય તેવી રીતે વિ-
 શ્વામિત્ર રામના મુખની શોભા જોઈને મગ્ન થયા. દશરથ રાજા હર્ષ પામીને
 બોલ્યા કે “હે મુનિ ! આવી કૃપા તો તમે કદી કરીજ નથી, આપનું પધારવું
 શા કારણથી થયું છે, તે કહો. આપના કદા પ્રમાણે કરવામાં વિલંબ નહી
 કરું.” (વિશ્વામિત્ર બોલ્યા)–“હે રાજા ! મને રાક્ષસોના સમૂહ સતાવે છે,
 તેથી હું તમારી પાસે યાચના કરવા આવ્યો છું; લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્રજી
 મને સાંપો કે જેથી હું રાક્ષસોનો વધ કરાવીને સંનાથ થાઉં. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા—દેહું ભૂપ મન હર્ષિતહિ, તજહુ મોહ અજ્ઞાન ॥

ધર્મ મુયશ નૃપ તુમ કહૈ, દન કહૈ અતિ કલ્યાન ॥ ૨૪૪ ॥

“હે રાજા ! મનમાં હર્ષ પામીને તમે મને આપો, તમે મોહ અને અ-
 જ્ઞાન છોડી દો. તેમ કરવાથી તમને ધર્મ તથા મુયશ મળશે અને તમારા
 પુત્રોનું પણ મોટું કલ્યાણ થશે.” ૨૪૪.

x સુક્રામળ બાળકો રાક્ષસોને શી રીતે મારશે? એ અજ્ઞાન.

+ વિદ્યાઓ, અન્નો તથા ઓળો મળશે.

ચૌ૦—મુનિ રાજા અતિ અપ્રિયવાની, હૃદય કમ્પ મુલ્યદ્યુતિ કુમ્હિલાની ॥
 ચૌથેપન પાયડું સુત ચારી, વિષ વચન નહિં કહેડ વિચારી ॥
 માંગહુ ભૂમિ ધેનુ ધન કોષા, સર્વસ દેડું આજુ સહરોષા ॥
 દેહ પ્રાણતે પ્રિય કહુ નહીં, સોડમુનિ દેડું નિમિષ દક માંહી ॥
 સવસુત પ્રિય મોહિં પ્રાણકિનાઈ, રામ દેત નહિં વૈન ગુસાઈ ॥
 કહું નિશિચર અતિ ઘોર કઠોરા, કહું સુંદરસુત પરમ કિશોરા ॥
 મુનિ નૃપગિરા પ્રેમરસસાની, હૃદય હર્ષ માના મુનિ જ્ઞાની ॥
 તબ વસિષ્ઠ બહુવિધિ સમુદ્ધાવા, નૃપ સંદેહ નાશ કહું પાવા ॥
 અતિ આદર દોડ તનય બુલાયે, હૃદય લાઈ બહુ ભાંતિ સિલાયે ॥
 મેરે પ્રાણનાથ સુત દોડ, તુમ મુનિ પિતા આનનહિં કોડ ॥

એવી અત્યંત અપ્રિય વાણી સાંભળીને દશરથ રાજાનું હૃદય ધ્રુજવા લાગ્યું તથા મુખની કાન્તિ કરમાઈ ગઈ, ને બોલ્યા “ મને ચોથી-વૃદ્ધાવસ્થામાં ચાર પુત્ર પ્રાપ્ત થયા છે, પણ તમે જે માંગણી કરી તે વિચારીને કરી નથી. પૃથ્વી, ગાયો, ખજાના તથા માણસ સર્વસ્વ માગો તે હું આજ આપવા તૈયાર છું. આપ કોઈ ન કરતાં સહન કરજો, દેહ અને પ્રાણથી વધારે પ્રિય બીજું કંઈ નથી, તે પણ હું એક નિમેષ માત્રમાં આપીદેવા તૈયાર છું. પણ મને સર્વ પુત્રો મારા પ્રાણ સનાન પ્રિય છે, માટે હે મુનીશ્વર ! મારાથી રામ આપી શકાશે નહીં. અત્યંત ઘોર તથા કઠોર રાક્ષસો ક્યાં ! અને પરમ કિશોર અવસ્થાવાળા મારા સુકેશમળ પુત્રો ક્યાં ” !! પ્રેમ રસથી ભરપૂર દશરથની વાણી સાંભળીને જ્ઞાની મુનિ મનમાં હર્ષ પામ્યા. પછી વસિષ્ઠ મુનિએ ઘણી ઘણી રીતે સમજાવીને + રાજાને સંદેહ દૂર કર્યો. રાજાએ અતિ આદરથી બંને પુત્રોને બોલાવીને છાતી સરસા દબાવી ઘણી શિખામણ આપી. પછી વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે- હે મુનિ ! આ બંને પુત્રો મારા પ્રાણનાથ છે, પણ હવે તમે એમના પિતા છો, બીજો કંઈ નથી. ” ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા—સૌંપે ભૂપતિ ઋષિહિ સુત, બહુ વિધિ દેહ અશીશ ॥

જનની ભવન ગયે પ્રભુ, ચલે નાદ પદશીશ ॥ ૨૪૬ ॥

દશરથ રાજાએ ઋષિને પુત્રો સૌંપી ઘણી ઘણી રીતે આશિર્વાદ દીધા. પછી પ્રભુ માતાજીના આવાસમાં જઈ પ્રણામ કરીને ત્યાંથી ચાલ્યા. ૨૪૫.

† સ્વયં વંશની વચન પાળનારી પદ્ધતિ, રામાવતારનું કારણ, વિશ્વામિત્રના તપનો પ્રભાવ એ વગેરે સમજાવ્યું.

સો-પુરુષસિંહ દોડ વીર, હર્ષિ ચલે મુનિ ભય હરણ ।

કુષાંતિધુ મતિ ધીર, અસ્થિલ વિશ્વ કારણ કરણ । ૨૯ ॥

કૃષાના સમુદ્ર રૂપ, ધીરબુદ્ધિવાળા, અને સર્વ જગતનાં કારણોને બનાવનારા બન્ને વીરો રામલક્ષ્મણ હર્ષ પામીને મુનિનો ભય દૂર કરવાને ચાલ્યા. ૨૯.

ચૌ-ચલત વિદા કીને હનુમાના, મિલિહૈ વનહિં કહ્યો ભગવાના ॥

અરુણનયન રર બાહુ વિશાલા, નીલ જલજતનુશ્યામ તમાલા ॥

કાટિ પટપીત કસે વરમાયા, રુચિર ચાપ સાયક દુહૃંહાયા ॥

શ્યામ ગૌર સુન્દર દોડમાઈ, વિશ્વામિત્ર મહાનિધિ પાઈ ॥

પ્રભુ વ્રહ્મણ્યદેવ મૈં જાના, મોહિતે પિતા તજે ભગવાના ॥

ચલેજાત મુનિ દીન્હ દિવાઈ, મુનિ તાડિકા ક્રોધ કરિ ધાઈ ॥

એકહિં વાળ પ્રાણ હરિ લીન્હા, દીન જાનિ સહિં નિજપદ દીન્હા ॥

તવ ક્રુષિ નિત્રનાર્થહિંજિય ચીન્હા, વિદ્યાનિધિ કહૈં વિદ્યા દીન્હા ॥

જાત લાગ ન છુધા પિયાસા, અતુલિતબલ તનુ તેજ પ્રકાશા ॥

ચાલતી વખત ‘ હવે વનમાં મળીશું ’ એમ કહીને હનુમાનજીને વિદાય કર્યા. રાતાં નેત્રવાળા, વિશાળ વક્ષઃસ્થળવાળા, લાંબી ભુજઓવાળા, નીલકમળ જેવી તથા તમાલ જેવી શ્યામ મૂર્તિવાળા, જેમણે પીળા વસ્ત્રથી કસેલી કમર ઉપર ઉત્તમ ભાથા લગાવેલા છે એવા, અને બન્ને હાથમાં ધનુષ્ય બાણ ધારણ કરવાથી શોભતા, એવા શ્યામ સુંદર રામચંદ્રજી ગૌર વર્ણવાળા લક્ષ્મણજી સહિત વિશ્વામિત્રને મળવાથી તે મોટા નિધિઓ મળવા જેટલું સુખ પામ્યા. (વિશ્વામિત્ર મનમાં કહે છે)-પ્રભુ મારા હિતને વાસ્તે પિતાને તજીને આવ્યા તેથી તે ખરેખર પરબ્રહ્મ દેવ છે. માર્ગમાં ચાલ્યા જતાં મુનિએ તાડિકા રાક્ષસીફું દેખાડી, મુનિનાં વચન સાંભળતાંજ તે ક્રોધ કરીને ધાઈ આવી. રામચંદ્રજીએ એકજ બાણથી તેના પ્રાણ લીધા અને તેને દીન બાણીને પોતાનું પદ આપ્યું. આ જોઈ વિશ્વામિત્ર મુનિએ જીવમાં પોતાના નાથ જાણ્યા, અને વિદ્યાઓના નિધિ કહીને બલા તથા અતિબલા નામની વિદ્યાઓ આપી. એ વિદ્યાઓના પ્રતાપથી રસ્તે

ફું તાડિકા સુકેવુ નામના યક્ષની પુત્રી હતી, તે બ્રહ્માના વરદાનથી દશ હજાર હાથીનું બળ પામી હતી. જંબના પુત્ર મુંદની સાથે તેનું લગ્ન થયું હતું. તેથી મારીચ તથા સુગ્રાહુ નામના બે પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. મુંદનો કોઈ અપરાધ માટે અગસ્ત્ય મુનિએ નાશ કરવાથી તાડિકા તથા તેના પુત્ર મુનિને આઈ જવા દોડ્યા. તે ઉપરથી અગસ્ત્યે તેમને રાક્ષસ મંદ જવાનો શાપ દીધો હતો. (વાલ્મીકી રામાયણ.)

જૂખ કે તરસ લાગતી નહીં અને શરીરમાં અતુલિત બળ તથા તેજનો પ્ર-
કાશ થયો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-આયુધ સકલ સમર્પિકે, પ્રભુ નિજ આશ્રમ આની ॥

કન્દ મૂલ ફલ ભોજનાદિ, દિયે ભક્તહિત જાનિ ॥ ૨૪૬ ॥

વિશ્વામિત્રે બન્ને ભાઈઓને સમ્રાજ્યાં આયુધ આપ્યાં અને તેઓને પોતાનાં
આશ્રમમાં તેડી જઈ ભક્તજનોનું હિત કરનારા બાણીને કંઠ, મૂળ તથા કૂળ
સોજન કરવાને આપ્યાં. ૨૪૬.

ચૌ-પ્રાત કહા મુનિસન રઘુરાઈ, નિર્ભય યજ્ઞ કરહુ તુમ જાઈ ॥

હોમ કરન લાગે મુનિ જ્ઞારી, આપુ રહે મલ્લકી રલ્લવારી ॥

મુનિ મારીચ નિશાચર કોહી, લૈ સહાય ધાવા મુનિદ્રોહી ॥

વિનુફર બાળ રામ તેહિ મારા, શતયોજન ગા સાગર પારા ॥

પાવકશર મુવાહુ પુનિ મારા, અનુજનિશાચર કટક સંહારા ॥

મારિ અમુર દ્વિજ નિર્ભયકારી, અસ્તુતિ કરહિં દેવમુનિ જ્ઞારી ॥

તહૈં પુનિ કલુક દિવસ રઘુરાયા, રહે કીન વિપ્રન પર દાયા ॥

ભક્તિ હેતુ વહુ કથા પુરાના, કહૈં વિપ્ર યયપિ પ્રભુ જાના ॥

તવ મુનિ સાદર કહા બુઝાઈ, ચરિત એક દેસીય પ્રભુ જાઈ ॥

ધનુપયજ્ઞ મુનિ રઘુકુલનાથા, હર્ષિ ચલે મુનિવરકે સાથા ॥

આશ્રમ એક દીસ મગમાઈ, સ્વર્ગ મૃગ જીવ જન્તુ તહૈં નાઈ ॥

પૂછા મુનિહિં શિલા પ્રભુ દેસી, સકલ કથા ઋષિ કહી વિશેષી ॥

પ્રભાત થતાં રામચંદ્રજીએ વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે-“ તમે નિર્ભય થઈને
યજ્ઞ કરો. ’ મુનિ મંડળ હોમ કરવા લાગ્યું અને પોતે બન્ને ભાઈ યજ્ઞની રખ-
વાળી કરવા ઉભા રહ્યા. એ વાત બાણીને મુનિદ્રોહી મારીચ, પોતાના સહાય-
કારીઓને લઈને દોડી આવ્યો. તેઓને રામે કલા વગરનું બાણ મારતાં તેઓ
સમુદ્રપાર સો યોજન જઈને પડ્યા. પછી અગ્નિબાણથી સુગાહુને માર્યો અને
લક્ષ્મણજીએ રાક્ષસોનું સૈન્ય સંહાર્યું. રાક્ષસોને મારીને બ્રાહ્મણોને નિર્ભય કર્યા,
અને દેવતાઓ તથા મુનિઓનાં મંડળ સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. રામચંદ્રજી બ્રાહ્મણો
પર કયા કરીને કેટલાક દિવસ સુધી ત્યાં રહ્યા. જો કે રામચંદ્રજી સર્વ બાણીતા
હતા તો પણ બ્રાહ્મણોએ ભક્તિને માટે ઘણાં કથા પુરાણ વાંચી સંભળાવ્યાં.
પછી એક દિવસ મુનિએ કહ્યું કે-“ મિથિલાપુરીમાં જનક રાજાને ત્યાં ધનુષ્યને

યજ્ઞ ધાય છે તે તમારી મરજી હોય તો જોવા જઈએ ” એવી રીતે જણાવ્યું.
રામચંદ્રજી યજ્ઞ થતો સાંભળી આનંદ પામીને મુનિવરની સાથે આવ્યા. માર્ગમાં
એક આશ્રમ જોવામાં આવ્યો, કે જેમાં પક્ષી, મૃગ કે પીળાં કોઈ જીવ જાતું
હતાં નહીં. ત્યાં એક શિલા પડેલી જોઈને રામચંદ્રજીએ મુનિને તેની હકીકત
પૂછી તેથી ઋષિએ સર્વ કથા કહી સંભળાવી. *

દોહા-ગૌતમનારી શાપવશ, ઉપલ દેહ ધરિ ધીર ॥

ચરણ કમલ રજ ચાહતી, કૃપા કરહુ રઘુવીર ॥ ૨૪૭ ॥

હે રઘુવીર ! ગૌતમ મુનિની સ્ત્રી અહલ્યા શાપ પામવાથી શિલા રૂપ
ધરી ધીરજ રાખીને આપનાં ચરણ ઠમળની રજને ઇચ્છે છે. માટે તેના ઉપર
કૃપા કરો. ૨૪૭.

છંદ માત્રા ત્રિભંગી ॥

છં૦-ચરસતપદ પાવન શોકન શાવનમગટ મર્દ તપ પુંજ સહી ॥

દેશત રઘુનાથક જન મુખદાયક સન્મુખ હો કરજારિ રહી ॥

અતિ પ્રેમ અધીરા પુલક શરીરા મુખ નહિં આવે વચન કહીં ॥

અતિશય બહુ ભાગી ચરણન લાગી યુગલ નયન જલધાર વહી ॥

શોકને દૂર કરે એવા રામચંદ્રજીના ચરણનો સ્પર્શ થતાંજ તપના પુંજ
જેવી અહલ્યા પ્રકટ થઈ, તે ભક્તજનોને મુખ આપનારા રામચંદ્રજીને જોઈ
હાથ જોડીને ઉભી, અત્યંત પ્રેમથી અધીર થઈ ગઈ અને શરીર પ્રપ્રુલ્લિત થઈ
ગયું, તેથી મુખમાંથી એક વચન પણ નીકળી શક્યું નહીં. અત્યંત ભાગ્યશાળી
એ અહલ્યા રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં નમી, ને તેનાં નેત્રોમાંથી જળની ધારા
વહેવા લાગી. ૨૮.

છં૦-ધીરજ મન ચીન્હા પ્રભુ કહૈં ચીન્હા રઘુપતિ કૃપા ભક્તિ પાઈ ॥

અતિ નિર્મલવાની અસ્તુતિ ઠાની જ્ઞાન ગમ્ય જય રઘુરાઈ ॥

*બ્રહ્માએ એકવાર એક પરમ સુંદર કન્યા સ્રષ્ટીને ગૌતમ મુનિને થાપણ તરીકે સોંપી હતી.
કન્યા અત્યંત મુખ સુરત હોવાથી ઇંદ્ર તેને વરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો, અને મનમાં આશા
હતી કે બ્રહ્મા મને આપશે. કેટલાક દિવસો વિત્યાબાદ બ્રહ્માએ ગૌતમના આશ્રમમાં જઈ જોયું
તો કન્યા જેવી સોંપી હતી તેવીજ દીડી તેથી પ્રસન્ન થઈ તે કન્યા ગૌતમનેજ આપી દીધી.
એક દિવસ ગૌતમની ગેરહાજરીમાં ઇંદ્રે ગૌતમનું રૂપ ધરી અહલ્યા સાથે સંભોગ કર્યો. એવામાં
ઋષિ આવી પહોંચ્યા, તેમણે ઇંદ્રને જોઈ ક્રોધથી શાપ આપ્યો કે “તારે અંગે સદસ ભગ
થશે. અને અહલ્યાને કહ્યું કે તું શિક્ષા થઈને પડજે.”

મૈં નારિ અપાવન પ્રભુ જગ પાવન રાવણરિપૂ જનસુખદાઈ ॥

રાજીશ્વ બિલોચન ભવ ભય મોચન પાહિ પાહિ શરણહિ આઈ ॥

મનમાં ધીરજ રાખીને રામચંદ્રજીને ઓળખ્યા, પ્રભુની કૃપાથી તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ. પછી તેણે ઘણી નિર્મળ વાણીથી સ્તુતિ કરી કે “ જ્ઞાનથી જાણવામાં આવે એવા હે રામચંદ્રજી ! જય જય. હે પ્રભુ ! હું સ્ત્રી જાત અપવિત્ર છું, અને આપ તો જગતને પાવન કરનારા છો. હે રાવણના શત્રુ ! હે ભક્તજનોને મુખ આપનારા ! હે રાજવંશોચન ! હે ભવસાગરના ભયથી મુક્ત કરનાર ! હું શરણે આવી છું, માફ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. ૨૯.

છં૦-મુનિ શાપ જો દીન્હા અતિ ભલ કીન્હા પરમ અનુગ્રહ મૈં માના ॥

દેવેઉં મરિ લોચન હરિ ભવ મોચન યહૈલાભ શંકર જાના ॥

વિનતી પ્રમુમોરી મૈંઅતિ મોરિ નાથ ન વર માંગી આના ॥

પદ કમલ પરાગા રસ અનુરાગા મમમન મધુપ કર પાના ॥

મને મુનિએ શાપ આપ્યો તે બહુ સાફ કર્યું, અને તેમણે મોટો અનુગ્રહ કર્યો. એમ હું માનું છું, આપ કે જે સંસારથી છોડાવનારા છો, તેમને હું નેત્રો ભરી ભરીને નિરખું છું એ મને ઉત્તમ લાભ છે. શંકરે પણ આપના દર્શનનેજ ધરમ લાભ જાણ્યો છે. હે પ્રભુ ! મારી વિનતિ સાંભળો. હું ઘણી લોખી છું તેથી બીજા કાંઈ માગતી નથી, પણ એટલુંજ માગું છું કે-મારો મન રૂપી ભમરો તમારા ચરણ કમળની રજના રસનું પ્રેમથી પાન કરે. ૩૦.

છં૦-જેહિપદ સુર સરિતા પરમ પુનીતા પ્રમટ મૈં શિવ શીશ્વ ધરી ॥

સોઈ પદ પંકજ ડ્યહિ પૂજત અજ મમશિર ધરેડ કૃપાલુ હરી ॥

યાહિ માંતિ સિધારી, ગૌતમનારી વાર વાર હરિ ચરણ પરી ॥

જો અતિમન માવા સોવર પાવા ગઈ પતિ લોકે અનન્દ મરી ॥

જેમાંથી પ્રકટ થયેલી પરમ પવિત્ર ગંગા સદાશિવે માથાપર ધારણ કરેલી છે અને જેને બ્રહ્મા પણ પૂજે છે તે ચરણ કમળ આપ કૃપાળુ ભગવાને મારા માથાપર ધર્યું. (એ મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે.) એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને તથા વારંવાર રામના ચરણોમાં પડીને પોતાને મન પસંદ વરદાન પામી ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યા ત્યાંથી સિધારીને આનંદપૂર્વક પતિના લોકમાં ગઈ. ૩૧.

દોહા-અસ પ્રમુસુ દીનવન્ધુ હરિ, કારણ રાહિત કૃપાલ ॥

તુલસિદાસ શઠ તાહિ મજ, છાંડિ કપટ જંજાલ ॥ ૨૪૮ ॥

તુલસીદાસ કહે છે કે-હે શક ! દીનબંધુ પ્રભુ આવી રીતે વિના કારણે ભડો ઉપર કૃપા કરે છે. માટે કપટ ભરેલી જાળ તણ બંધને તેનું જ જાળન કર. ૨૪૮.

ચો-ચલે રામ લક્ષ્મણ મુનિસંગા, ગયે જહાં જયપાવનિં ગંગા ॥

અનુજ સહિત પ્રભુ કીન્હ પ્રણામા, વહુ પ્રકાર સુખ પાયડ રામા ॥

પુનિ સુરસરિ ઉત્પતિ રઘુરાઈ, કૌશિકસન પૂછા શિરનાઈ ॥

કહ મુનિ પ્રભુ તવ કુલ શ્કરાજા, નામ સગર તિહુંલોક વિરાજા ॥

તેહિકે યુગ ભામિનિં સુકુમારી, કેશિનિ જ્યંઘ સુમતિ લઘુ પ્યારી ॥

સવ પ્રકાર સુખ સમ્પતિ આજા, સુતવિહિન મન વિસ્મય રાજા ॥

એક સમય ભામિનિ દોડ સાથા, ગયે વન તનય હેતુ રઘુનાથા ॥

સઘન કલ્પ તરુ સુન્દર નાના, તહૈં ભૃગુમુનિ તપતેજ નિધાના ॥

ત્યાંથી પછી રામલક્ષ્મણ વિદ્યામિત્રની સાથે ચાલ્યા, અને જગતને પ-વિત્ર કરનારી ગંગાજી વહે છે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. બન્ને ભાઈઓએ ગંગાજીને પ્રણામ કર્યા અને તેમને ત્યાં બહુ આનંદ થયો. પછી રામચંદ્રજીએ વિદ્યા-મિત્રને માથું નમાવીને ગંગાજીની ઉત્પત્તિ પૂછી. ત્યારે મુનિ બોલ્યા કે “ ત-મારા કુળમાં (સર્વવંશમાં) જેણે ત્રિલોકમાં શોભા મેળવેલી એવો સગર નામે એક રાજા હતો. તેને પ્રિય તથા સુકોમળ મોટી કેશીની તથા નાની સુમતિ નામની બે સ્ત્રીઓ હતી. તેને સર્વ પ્રકારે સુખ સંપત્તિ હતાં, પણ પુત્ર વિના તેનું મન દુઃખી હતું. હે રઘુનાથ ! એક સમયે સગર રાજા પુત્રની ઇચ્છાથી બન્ને સ્ત્રીઓને સાથે લઈ વનમાં ગયો. એ વનમાં જ્યાં કલ્પવૃક્ષ જેવાં સુંદર વૃક્ષો હતાં ત્યાં તપ તથા તેજના ભંડાર રૂપ ભૃગુ મુનિ તપ કરતા હતા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સહિત નારિ નૃપ મુદિત મન, રહે વર્ષ શતષ્ઠક ॥

કીન્હૈં તપ બલ દેસિ મૃગુ, અસ્તુતિ કીન્હ અનેક ॥ ૨૪૯ ॥

સગર રાજા એ વનમાં સ્ત્રીઓ સહિત સો વર્ષ સુધી રહ્યો. અને ભૃગુજી-પિતૃ તપોબળ બેઠને તેણે ધણીજ સ્તુતિ કરી. ૨૪૯.

ચો-કાહિ નિજદુઃખ પ્રણામ નૃપ કીન્હા, દૈ અશીશ તત્ર મુનિ વર દીન્હા ॥

નૃપરાનીસન મુનિ અસ ભાષા, લેહુ સ્વાવર જોજોહિં અમિલાષા ॥

મુનિ મુનિ વચન શીર્ષ તિલ નાવા, દેહુનાથ જો અર્તિ મન ભાવા ॥

પ્રકારિ એક કસો સુત રોના, દસરિ સાથે સહસ્ર ગુણ છોના ॥

હર્ષિત મયો સુમગ વર પાઈ, પાણિ જોરિ ચરણન શિરનાઈ ॥
 સહિત મૌમિની અવધર્મિ આયે, હર્ષ સહિત કલુ દિવસ ગંવાયે ॥
 જાનિ સુધરિ સુન્દારિ સુખદાઈ, તવ કેશિ અસમંજસ જાઈ ॥
 સુમતિ પ્રસવ યક તુમ્બારિ મોઈ, મયે સુત પ્રકટ કહે મુનિ જોઈ ॥
 નિરસે સુત હરાપિત સવ હોઈ, મંગલચાર કિયે સવ કોઈ ॥
 હર્ષ સહિત દિયે દાન નરેશુ, પૂજિ વિપ્ર ગુરુ ગૌરિ ગણેશુ ॥
 ઘૃતઘટ સુન્દર વિવિધ મંગાયે, તે સવ સુત નૃપ તિનમદૈ નાયે ॥

સગર રાજાએ પોતાનું દુઃખ જણાવીને પ્રણામ કર્યા. ભૃગુઋષિએ આશિષ હર્ષ વરદાન આપવા માટે રાણીઓને કહ્યું કે “ તમારે જે અભિલાષા હોય તે વર માગો. ” મુનિનાં વચન સાંભળી રાણીઓએ માથાં નમાવીને કહ્યું કે “ આપને જે મનમાં ગહુ સાડું લાગે તે વરદાન આપો. ” તેથી મુનિ બોલ્યા કે “ એકને એક પુત્ર થશે અને બીજાને સાઠ હજાર પુત્ર થશે. સગર રાજા સાસું વરદાન પામ્યાથી ઘણો હર્ષ પામ્યો અને હાથ નેડીને ભૃગુઋષિના ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. પછી તે સ્ત્રીઓ સહિત અયોધ્યામાં આવ્યો અને કેટલાક દિવસ આનંદમાં ગાળ્યા. કેશિનીએ સારા લગ્નમાં અને સુખદાયક ઘડીમાં અસમંજસ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. અને સુમતિ રાણીએ એક તુમ્બકું જન્મ્યું, તેમાંથી મુનિના કહેવા પ્રમાણે પુત્રો પ્રકટ થયા. પુત્રોને જોઈ સર્વ લોક આનંદ પામવા લાગ્યા અને સર્વેએ મંગળાચાર કર્યો. સગરે આનંદ પૂર્વક બ્રાહ્મણો, ગુરુ, દેવી તથા ગણપતિની પૂજા કરીને દાન આપ્યાં. પછી ધીથી ભરેલા સુંદર ઘડા મંગાવીને તેમાં સાઠે હજાર પુત્રોને રાખ્યા. તેથી તેઓ ઉછરી મોટા થવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા—યદિ વિધિ મયે સકલ સુત, પૂજે સવ મન કામ ॥

જાઈ દિવસ નિશ હર્ષ વશ, સુનહુ રામ ઘનશ્યામ ॥ ૨૫૦ ॥

એ રીતે સગર રાજાના સર્વ પુત્રો ઉછર્યા, મનની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થઈ. અને રાત્રિઓ તથા દિવસો આનંદમાં જવા લાગ્યા. હે ઘનશ્યામ રામચંદ્ર ! હવે તે પછીની કથા સાંભળો. ૨૫૦-

ચૌ૦—પરિજન પુરજન ઘરનિ નરેશુ, અતિ આનંદ તનુ મિટા કલેશુ ॥

બાલકેલિ કર મયે કુમારા, લીલા કરે અગમ સંસારા ॥

હોઈસોકાજ સકલ મનચીતે, યદિ સુખ વસત બહુવ દિન વીતે ॥

સરયૂ નદી અવધ જો અહરૂં, વિમલ સલિલ ઉત્તર તટ વહરૂં ॥
 પ્રજા લોકકે બાલક નાના, નિત ઉઠે તહાં કર અસ્થાના ॥
 અસમંજસ તહૈં તરણી આની, તિનારૂં ચઢાઈ બોરિ નિજપાની ॥
 ભયે પ્રજા સબ પરમ દુસ્વારી, બાલક વધ સુનિ સુનહુ સ્વરાની ॥
 સકલ ગયે જહાં બેઠે નૃપાલા, બોલે વચન નાઈ પદ ભાલા ॥
 તુમ નૃપ ચહહુ પ્રજાપ્રતિપાલા, સુત તુમ્હાર ભા સબકર કાલા ॥
 તજવ દેશ હમ સુનહુ નરેશુ, વિનાતજે નહિં મિટૈ કલેશુ ॥

નગરનાં સર્વજનો ઘરની સ્ત્રીઓ અને રાણીઓને અત્યંત આનંદ થવાથી શરીરનાં દુઃખો ટળી ગયાં. કુમારો સંસારમાં અગમ્ય બાળકીડાઓ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે સારાં કાર્યોથી સર્વના મનની અભિલાષાઓ પૂર્ણ થઈ. એવા સુખમાં ઘણાક દિવસ વહી ગયા. નિર્મળ જળવાળી સરયૂ નદી કે જે અયોધ્યાની સમીપે ઉત્તર તરફ વહે છે. તેમાં સર્વ પ્રજાનાં નાના બાળકો નિત્ય ત્યાં રનાન કરવા જતા હતા. રાજાના અસમંજસ કુંવરે એક દિવસ દોડી આવીને તેમાં સર્વ બાળકોને બેસાડી પાણીમાં ડૂબાવી દીધાં. હે રામચંદ્રજી ! સાંભળો. આ પ્રમાણે પોતાના બાળકોનો નાશ થયેલો જોઈને સર્વ પ્રજા ઘણી દુઃખીઆરી થઈ. સર્વ લોક જ્યાં સગર રાજા બેઠો હતો ત્યાં જઈ માથાં નમાવીને બોલ્યા કે-હે રાજા! તમે સર્વ પ્રજાનું પ્રતિપાલન કરવા આહો છો, અને તમારો પુત્ર તો સર્વનો કાળ ઉત્પન્ન થયો છે, માટે તમારો દેશ અમે તજી જઈશું. તેમ કહ્યા વિના અમારો કલેશ મટવાનો નથી. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા-તવ સુત કીન્હેં પાપ વહુ મારે બાલક વૃન્દ ॥

તુમ કહૈં પ્રાણ સમાન યહ, સકલ પ્રજન કહૈં મન્દ ॥ ૨૫૧ ॥

તમારા પુત્રે ઘણા બાળકોના સમૂહનો નાશ કર્યો અને બહુ પાપ કર્યું. તમને સર્વ જન પ્રાણ સમાન વહાલાં છે, અને એ સઘળી પ્રજાનો શત્રુ છે. ૨૫૧.

ચૌ-પ્રજા ગિરા સુનિ ધીરજ દીન્હા, સુતહિં દેશતે વાહર કીન્હા ॥

તામુ તનય જગ વિદિત પ્રભાત, ગુણનિધિ અંશુમાન તેહિ નાઝ ॥

વસત હૃદય નૃપકે સો કૈસે, મુનિ મન મીન સલિલ રહજૈસે ॥

ગયે પ્રજા સબ નિજ નિજ ધામા, ભયે વિલોકિ મનગુણ વિશ્રામા ॥

બહુરિ નૃપતિ મન કીન્હ વિચારા, આઈ ભયો પન ચૌથ હમારા ॥

દિગ્ગમંત્રી મુરુ સુતહુ બુલાયે, હિમગિરિં વિન્ધ્ય મધ્ય તવ આવે ॥

રુચિર વેદિકા એક બનાઈ, દેશવત વનઈ વરણિ નહિં જાઈ ॥

મલ્લ અરમ્ભ કર છાંદે તુરંગા, વેગવન્ત જિમિ દેશિય ઝરંગા ॥

પ્રજાની વાણી સાંભળીને સગર રાજાએ તેઓને ધીરજ આપી અને પુત્ર (અસમંજસ) ને દેશ નિકાલ કર્યો. અસમંજસનો પુત્ર અંશુમાન જગતમાં પ્રખ્યાત પ્રભાવવાળો અને શુભોના ભંડાર રૂપ હતો. હે ભરદ્વાજ મુનિ ! જેમ માછલાનું મન જળમાં રહે છે તેવી રીતે સગરનું મન એ અંશુમાનમાં રહેતું હતું. પછી સર્વ પ્રજાજન પોતપોતાને ઘેર ગયા. અને રાજાના શુભો જોઈને મનમાં વિશ્રામ પામ્યા. પછી સગરે મનમાં વિચાર કર્યો કે—“ મને ચોથી અવસ્થા (વૃદ્ધપણું) પ્રાપ્ત થઈ, એમ વિચારી પોતાના સ્નેહીઓ, મંત્રીઓ અને પુત્રોને બોલાવ્યા. તેઓ સર્વ હિમાલય અને વિંધ્યાચળની વચ્ચેના પ્રદેશમાં આવ્યા. ત્યાં એક વર્ણવી ન જાય એવી સુંદર વેદી બનાવી યજ્ઞનો આરંભ કરી બોલો છોડ્યો. તે સર્પના જેવા વેગથી ત્યાંથી ચાલ્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—સુરપતિ મુનિ ભય દારૂણહિં, મન મહં કરિ અનુમાન ॥

આન તુરંગ તવ લીન્હેઝ, મર્મ ન કાહૂ જાન ॥ ૨૫૨ ॥

સગરનો યજ્ઞ થતો જોઈ ઇંદ્રને ઘણો ડર લાગ્યો, તેથી તેણે કોઈ જાણી ન શકે એમ શુપ્ત રીતે ઘોડાને હરી લીધો. ૨૫૨.

ચૌ—રાખે આનિ કપિલ મુની પાहीं, કાઝ ન જાન કાહાહિ ગમનાहीं ॥

જુગવત રહે જે સુમટ સયાને, લેત તુરંગ તિનહૂં નહિં જાને ॥

તિન સવ આય કહા તૃર્પ પાहीं, મહારાજ હમ કહત ઢરાहीं ॥

લીન્હ તુરંગ કો જાન ન કોઈ, કહા કરિયે જો આયસુ હોઈ ॥

સુનત વચન નૃપ વિસ્મય પાયે, સકલ સુતન કહૂં તુરત બુલાયે ॥

જાહુ તુરંગ તુમ હેરહું જાઈ, સકલ ચલે ચરણન શિરનાઈ ॥

સુરપતિ સમ દેશિય સવ વીરા, સકલ ધનુર્દર અતિ રણધીરા ॥

તિનહિં ચલત ધરણી અકુલાઈ, બલિ પશુ જીવ ભયે સવ આઈ ॥

સુમન વાટિકા ઉપવન બાગા, સરિત વાપિકા કૂપ તડાગા ॥

નગર ગાવ તાપસ થલ નાના, ગિરિકન્દર કાનન અસ્થાના ॥

ઇંદ્રે એ ઘોડો કપિલ મુનિપાસે લાવીને રાખ્યો એ વાત કોઈના જાણવામાં આવી નહી. ઘોડાનું રક્ષણ કરનારા પ્રવીણ યોધા હતા તેમને પણ ખબર ન પડી કે—ઘોડાને કોણ લઈ ગયું અને ક્યાં ગયો. તેઓ સર્વ સગર પાસે આવ્યા

અને કહ્યું કે-“ મહારાજ ! અમો વાત કહેતાં કરીએ છીએ; આપણો ઘોડો કોઈ હરી ગયો છે. તે કોણ લઈ ગયો છે એ વાતની અમો કોઈને ખબર નથી, હવે શું કરવું; જેમ આજ્ઞા હોય તેમ કરીએ. એ વચનો સાંભળી રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી તેણે પોતાના સાઠ હજાર પુત્રોને આજ્ઞા કરી કે-તમે જઈ ઘોડાની શોધ કરો. ” તેઓ સર્વ માથાં નમાવીને ચાલ્યા. તે સઘળા બહાદુર કુંવરો ઇંદ્ર જેવા બળવાન, ધનુષ્યધારી અને રણમાં ધીરતાવાળા હતા. તેઓના ચાલવાથી ધરતી વ્યાકુળ થવા લાગી અને સર્વ પશુઓની યજ્ઞના પશુઓ જેવી અવસ્થા થઈ. કુલવાડીઓ, ઉપવનો, બાગો, નદીઓ, વાવો, કુવાઓ, તળાવો, નગરો, બાગો, તપસ્વીઓનાં સ્થળો, પર્યટની ગુફાઓ, વનો અને બીજાં સર્વ સ્થળો. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા-ઈહિવિધિ સ્વોજેહુ તુરંગ તિન, આયે ભૂપતિ પાહિં ॥

ચરણન માર્યાહિ નાદ કહિ, સ્વોજ અશ્વકી નાહિં ॥ ૨૫૩ ॥

એ સર્વ સ્થળોમાં તેઓએ ઘોડાની શોધ કરી પણ ઘોડાનો પતો નહીં લાગવાથી રાજા પાસે પાછા આવીને ચરણોમાં માથાં નમાવી કહ્યું ને કે-“ક્યાં-યપણ ઘોડો નથી. ”

ચૌ-સ્વોદહુ મહિ સુત કરાહિ પઠાયે, ચલે સકલ પૂર્વદિશિ આયે ॥

તિનકેકર જિમિં કુલેશ સમાના, યોજન મરિ સ્વોદાહિં બલવાના ॥

દેસિ અતુલ બલ દેવ ઢરાને, મરીહૈ કહિ વિરંચિ સનમાને ॥

શોધત મહિ પતાલ સર્વ આયે, દિગ્ગજ દેસિ એક શિરનાયે ॥

તિહિ પૂછા સર્વકથા સુનાયે, બહુરિ સકલ દક્ષિણ દિશિ આયે ॥

ઈહિવિધિ પુનિ દૂસર ગજ દેસા, અતિ ઉતંગ ગુણ વિમલ વિશેષા ॥

તાહુ કહૈ પ્રણામ તિન કીન્હે, ચલે સ્વનત પશ્ચિમ ચિત દીન્હે ॥

ત્રીસર દેસિ પ્રદક્ષિણ કીન્હા, પુનિ ઉત્તર દિશિ શોધાહિં લીન્હા ॥

દિગ્ગજ શ્વેત નિરસિ મુખપાયે, સકલ કાપિલ મુનિ પહૈપુનિ આયે ॥

સ્વોદત મહી પાર નહિ પાવા, સોદમા ચહૈ દિશિજલધિ મુદાવા ॥

સગર રાજાએ આજ્ઞા કરી કે “ પૃથ્વી ખોદો ” એમ કહી પાછા મોકલતાં તેઓ સર્વ પૂર્વ દિશામાં આવ્યા. તેઓ બળવાન પોતાના વજ્ર જેવા હાથોથી નિત્ય એક યોજનભર પૃથ્વી ખોદવા લાગ્યા. તેઓનું અતુલ બળ જોઈ દેવતાઓ લય પામી બ્રહ્મા પાસે ગયા, તેમણે તેઓને સમજાવ્યા કે ‘ એ સઘળા મરણ પામશે. ’ સગરના પુત્રો પૃથ્વીમાં શોધતાં શોધતાં પાતાળમાં ગયા, ત્યાં

એક દિગ્ગજને + જોઈ માથું નમાવ્યું. દિગ્ગજના પૂછવાથી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવીને તેઓ પાછા દક્ષિણ દિશામાં આવ્યા, ત્યાં પણ અત્યંત ઉંચો તથા નિર્મળ બીજો દિગ્ગજ જોવામાં આવ્યો. તેને પ્રણામ કરીને સર્વ વાત જણાવી તથા તેની વાત સાંભળીને પાછા પશ્ચિમ દિશામાં આવ્યા, ત્યાં ત્રીજો દિગ્ગજ જોઈ તેને પ્રદક્ષિણા કરીને પાછા ઉત્તર દિશામાં શોધ કરી, ત્યાં ચૈત દિગ્ગજ જોઈ આનંદ પામ્યા, પછી ત્યાંથી તેઓ સર્વ કપિલ મુનિ પાસે આવ્યા. શોધ કરતાં પૃથ્વીનો પાર આવ્યો નહીં, પણ જોવાથી ચારે તરફ સુંદર સમુદ્રો શોભી રહ્યા. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા-દેખિનિ આઈ તુરંગ તવ, વાંધા મુનિવર પાસ ॥

બોલે વચન સકોપ કરિ, ભાવહ સવકર નાશ ॥ ૨૫૪ ॥

કપિલ મુનિના આશ્રમમાં આવીને જોતાં ઘોરો બાંધેલો જોવામાં આવ્યો. તેઓ સર્વનો નાશ થવાનો હોવાથી તેઓ ક્રોધ કરી વચનો બોલ્યા કે-૨૫૪.

ચૌ-—સ્વોદીમહિ હમ ચારિડ કોધા, રેરે દુષ્ટ વહુત તોહિં શોધા ॥

કોડ કહ ચોર દેખિ વહુ દોઈ, ઇહિસમ છલી ઔર નહિં કોઈ ॥

પરધન લે પતાર પુનિ આયે, તસ્કર મુનિવર વેષ વનાયે ॥

કોડ કહ વહુ ડનિવર નહીં, સમુજિ દેખિ લક્ષણ મન માહીં ॥

કોડ કહ વક તપ કીન્હા અપારા, અહો દુષ્ટ લે તુરંગ હમારા ॥

સુનત વચન મુનિ ચિતવા જવહીં, ભયે મસ્પ સવ ક્ષણમેં તવહીં ॥

ડમાવચન જેહિ સમુજિ નવોલા, સુધાહોઈ વિષ તિક્તમઓલા ॥

પાતકજાનિ ધરહિં કર પ્રાની, જરાહિકાહિનહિં તે અભિમાની ॥

જાનિ ગરલ જે સંગ્રહ કરહીં, સુનહુ રામ અતિ કહિ ન મરહીં ॥

ક્રોધકિયા વિનકિયે ધિચારા, ભયે સકલ તેહિતે જરિશારા ॥

ઈહાં નૃપતિ અંશુમાન બુલાયે, નહિ આયે સવ તિનહિં પઠાયે ॥

રે દુષ્ટ ! અમે પૃથ્વીના ચારે ખુણામાં જોતીને તને ઘણુંજ શોધ્યો. કોઈ કહેવા લાગ્યો કે ઘણા ઘણા ચોરો જોયા પણ આના જેવો છળકપટ કરનાર બીજો કોઈ જોવામાં આવ્યો નથી. આ પારકું ધન લઈ પાતાળમાં આવ્યો છે અને ચોર છતાં મુનિવરનો વેષ ધરી બેઠો છે. કોઈ કહેવા લાગ્યો કે એનાં લક્ષણ

+ આઠ દિશાઓમાં આઠ દિગ્ગજ છે, પૂર્વથી લેતાં ઐરાવત, પુંડરીક, વામન, કુમુદ, અંબન પુષ્પદંત, સાર્વભૌમ અને સુપ્રતીક એ આઠ દિગ્ગજ છે.

તો જુઓ, એ મુનિવરજ નથી. કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે ‘અરે દુષ્ટ’ તું અમારો ઘોડો લઈ આવીને બગલાની પેઠે અપાર તપ માંડ્યું છે? આવાં કઠોર વચનો સાંભળીને મુનિએ તેઓની સામે જોતાંજ એક ક્ષણવારમાંજ તેઓ સર્વ બળીને ભસ્મ થઈ ગયા. હે પાર્વતી ! જેઓ સમજ્યા વગર વચન બોલે છે, તેઓને અમૃત પણ ઝેર થઈ જાય છે અને મીઠું પણ કડવું થઈ જાય છે. જે અગ્નીને જાણી જોઈને હાથમાં ધરે તે અભિમાની પ્રાણી બળી ગયા વગર કેમ રહે? હે રામ ! સાંભળો. જે જાણી જોઈને ઝેરનો સંગ્રહ કરે તે મરણ પામ્યા વિના કેમ રહે? સગરના એ પુત્રોએ વગર વિચાર્યે ક્રોધ કર્યો તેથી તેઓ સર્વ બળીને ભસ્મ થઈ ગયા. પોતાના પુત્રો પાછા આવ્યા નહી તેથી સગર રાજાએ પોતાના પાત્ર અંશુમાનને મોકલવા માટે બોલાવ્યો. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોહા-દીન્હી નૃપતિ અશીશ તવ, અતિ હિત વરહિં વાર ॥

વેગિ ફિગ્હલૈ તુરંગ સુત, મેરે પ્રાણઅધાર ॥ ૨૫૬ ॥

તેને ઘણા સ્નેહથી વારંવાર આશિશ દઈને કહ્યું કે-હે મારા પ્રાણના આધાર ! તું ઘોડાને અને મારા પુત્રને લઈને જલદી પાછો આવ. ૨૫૫.

ચૌ-ચલે નાઈ પદ શીશ કુમારા, વિષ્ણુમક્ત હિત કુલઝજિયારા ॥

જહૈ જહૈ દેલિ મુનિનકે ધામા, પૂછિ સ્વરિ કરિ દણ્ડપ્રણામા ॥

પન્નગ પતિસન પાઈ અશીશા, ચહૈ દિગ્ગજ કહૈ નાયક શીશા ॥

યદિવિધિ શોધત મગમહૈ જાતા, મિલે ગરુડ સુમતીકર આતા ॥

ચરણ પરત તવ આશિષ દયડ, જરે સકલ જેદિવિધિ સોકહેઝ ॥

સુનતહિ વચન સોચમાભારી, દિયે સ્વગેશ દિલ્લય સુવારી ॥

અંશુમાન તહૈ મજ્જન કીન્હા, ક્રમક્રમ સર્વાહિંજલાંજલિ દીન્હા ॥

બહુરિ ગરુડ વોલે સુન આતા, મૈં તોહિં કહા કરિય યક વાતા ॥

વિષ્ણુભક્તનું હિત કરનારો કુળદીપક અંશુમાન કુમાર સગરને માથું નમાવી ત્યાંથી રવાના થયો. તેણે જ્યાં જ્યાં મુનિઓના આશ્રમે જોયા ત્યાં ત્યાં સર્વને દંડવત પ્રણામ કરી બળર પ્રછતો પાતાળમાં શેષનાગ પાસે જઈ આશિશ પામ્યો. આરે દિગ્ગજ પાસે જઈ માથું નમાવી આવ્યો, એ રીતે શોધ કરતો માર્ગમાં જતાં તેને સુમતિના ભાઈ ગરુડજી મળ્યા. તેમના ચરણોમાં પડતાં ગરુડજીએ આશિશ દીધી અને સગરના પુત્રો જે પ્રકારે બળી ગયા હતા તે હકીકત કહી. ગરુડજીનાં વચનો સાંભળી અંશુમાનને ઘણું શોક ઉપજ્યો. પછી ગરુડજીએ

જળાશય દેખાડયું. તેમાં અંશુમાને સ્નાન કરીને અનુક્રમે સર્વ (કાકાઓ) ને જલાંજલિઓ આપી. પછી ગરૂડજી બોલ્યા કે-ભાઈ ! હું તને એક વાત કહું છું તે સાંભળ. ૧-૨-૩-૪.

સો-કરસુત સોઈ ઉપાય, ગંગા આવહિં અવનિ મહં ॥

દરશનતે અઘ જાય, મજ્જન કીન્હે પરમસુખ ॥ ૨૧ ॥

હે પુત્ર ! જેથી ગંગાજી પૃથ્વી ઉપર આવે એવો ઉપાય કર, ગંગાજીનાં દર્શન કરવાથી પાપ ટળી જાય છે અને સ્નાન કરવાથી પરમ સુખ થાય છે. ૨૯.

ચૌ-ષ્ટિસહસ તરિહૈં યેહી વિધિ, ગંગા પાય પરમ પાવનનિધિ ॥

મુનિ અસ વચન હૃદય મન માયે, સહિત ગરૂડ મુનિવર પહંઆયે ॥

તવ સ્વગેશ મુનિ ચરણન નાયડ, પૂરુષકથા સકલ મુનિ ગાયડ ॥

આયસુ દેહ તુરંગ મુનિ દીન્હા, હર્ષિહૃદય નિજ અશ્વાદિ ચીન્હા ॥

નગર સમીપ ગરૂડ પહુંચાઈ, ગયે ભવન નિજ તવ રઘુરાઈ ॥

યહાં તુરંગલે નૃપ શિરનાઈ, ષષ્ટિસહસ મુનિ કથા સુંનાઈ ॥

વિસ્મય હર્ષવિવશ નૃપ ભયઝ, કીન્હા યજ્ઞ દાન વહુ દયઝ ॥

વહુવિધિ નૃપતિ રાજણિ કીન્હા, પ્રજા લોગ કહૈં અતિ સુખ દીન્હા ॥

પરમ પવિત્ર ગંગાજીનું જળ પામવાથી એ સાઠ હજારનો ઉદ્ધાર થશે. ગરૂડજીનાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલો અંશુમાન ગરૂડજી સહિત કપિલ મુનિ પાસે આવ્યો. ગરૂડજી મુનિને પગે લાગતાં તેમને મુનિએ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. અને અંશુમાનને ઘોડો આપીને આજ્ઞા દીધી. ઘોડાને ઓળખીને અંશુમાન ખુશી થયો. ગરૂડજીએ પછી અંશુમાનને અયોધ્યા સુધી પોહોચાડી દીધો, પછી ઘોડા સહિત તેણે સગર રાજા પાસે જઈને માથું નમાવી મુનિના કહ્યા પ્રમાણે સાઠ હજારની કથા કહી સંભળાવી, પછી શોક અને હર્ષ પામેલ સગર રાજાએ યજ્ઞ કર્યો અને ઘણાં દાન આપ્યાં. અને તે પછી સગરે લાંબી મુદત સુધી સારી રીતે રાજ્ય કરી પ્રજાજનોને બહુ સુખ આપ્યું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-અંશુમાનહિત રાજદે, નિજ મન હરિપદ લાગ ॥

ગયડ સગર તપ કાજવન, હૃદય અધિક અનુરાગ ॥ ૨૫૬ ॥

પછી સગર રાજા અંશુમાનને રાજ્ય સોંપી ભગવાનનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાડી હૃદયમાં ઘણો પ્રેમ લાવીને તપ કરવાને વાસ્તે વનમાં ગયો. ૨૫૬.

चौ०—तामु तनय दिलीप नृप भयऊ, वन तप हेतु उतर दिशि गयऊ ॥
 वहां अगम तप कीन्ह नृपाला, भये कालवश गये कछु काला ॥
 किहिविधि कहँ दिलीप प्रभुताई, सेवै सकल नृपति जेहि आई ॥
 जुगवत जासु नित सुरपतिरहहीं, कवि महिमा तिहि किहि विधि कहहिं ॥
 भागीरथ अस सुत भया जासू, पितुसम प्रीति अधिक उरतासू ॥
 तिनहिं बोलि नृप दीन्हैउ राजू, आपचले उठि तपके काजू ॥
 मनमहँ करत पंथ अनुमाना, सुरसरि आव तजऊ नतु ग्राना ॥
 निज मन तनु दीन्हैउ तिमिदेऊ, फिर निज नगरक नाम न लेऊं ॥

अंशुमानने द्वितीय पुत्र थयो, तेने ते राज्य आपीने पोते तप करवाने वास्ते उत्तर दिशामां गयो. त्यां ते घण्टुं उग्रतप करतां करतां डेटबेक काणे ते मृत्यु पाभ्यो. द्वितीय राजनी प्रभुताईनुं हुं डेटबुं वर्णन कइ ! अने सर्व राज आपीने सेवता हुता अने धर्म पणु नित्य मान आपतो हुतो. अना महिमाने कवि पणु शी रीते वर्णवी शके ? द्वितीयनो पुत्र लगीरथ थयो ते पणु पितानी पेठे प्रणपर घण्टी प्रीति राखतो हुतो. लगीरथने पोताना पूर्वज्जेनी हुक्रीकत कही, राज्य सोंपीने द्वितीय तप करवाने वास्ते आब्यो गयो. रस्ते जतां मनमां विचार करवा लाब्यो के गंगाएने पृथ्वीपर लावीश, नहीतो प्राण तथश, भाइं तन तथा मन पिता तथा वडीलोनी पेठेज गंगाएने अर्पण करीश, तेम छतां ते नही आवे तो पत्नी अयोध्यानुं नाम पणु नही दजि. १-२-३-४.

सो०—याहि विधि करत विचार, नृप कीन्ह तप प्रबल तब ॥

बोले कछु यक काल, देह तजी कौउ प्रगट नहिं ॥ ३० ॥

अे प्रमाणे विचार करीने द्वितीये अति उग्रतप मांड्युं. तप करतां करतां घण्टाक काण वीती गयो अने तेनो देहु पड्यो. पणु गंगाए कांछ प्रकट थयां नही. ३०.

चौ०—जेहि सुरसरि लगित जितनु भूषा, सो तजि मूड पियहिं जलकूषा ॥

इहाँ भगीरथ असमन भयऊ, पितु न आव बहु दिन चलि गयऊ ॥

ककुत्स्थ नाम तनय यक रहेउ, दीन्हा राजनीति बहु कहेउ ॥

कहि सब पूर्ण कथा सुत पाहीं, दीन्ह अशीश चले नरनाहीं ॥

निकसन नगर शकुन भल पाये, अतिहिनिबिड वन जहँ नृप आये ॥

देखि भीरथ वन सुख पावा, सुरसरि हित तप कहँ मन लावा ॥

एक चरण दोउ भुजा उठाये, रवि सन्मुख चितवहिं मन लाये ॥

वर्ष सहस्र बीते उही भांति, जातन जानै दीन अरु राती ॥

देखि उग्र तप अज चलि आये, बोले वचन नृपहिं मन भाये ॥

चहु नृप सु लेहु वरदाना, बोले नृप करि अजहिं प्रणामा ॥

जो मांगौ सो जानत अहहु, मोसन मांगन प्रभुकिमि कहहु ॥

જે ગંગાજીને વાસ્તે રાજાઓએ પોતાના દેહ તજ્યા છે, તે ગંગાજીને ત્યાગ કરીને મઠ લોકો કુવાનાં પાણી પીએ છે ! અયોધ્યામાં ભગીરથે વિચાર્યું કે-ઘણા દિવસ વીતી ગયા પણ પિતાજી પાછા આવ્યા નહીં. ભગીરથને કંઈત્થ નામે એક પુત્ર હતો તેને રાજ્ય સોંપી, બહુ પ્રકારની રાજનીતિ સમજાવી તથા પૂર્વની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, આશિશ દઈને ભગીરથ તપ કરવાને આજ્ઞા. નગરમાંથી નીકળતાં સારા શુકન થયા, ચાલતાં ચાલતાં જ્યાં અત્યંત ઘાટું વન હતું ત્યાં આવ્યો. એ વન જોઈને આનંદ પામી ત્યાં ગંગાજીને વાસ્તે તપ કરવા લાગ્યો. એક પગે ઉભા રહી બન્ને હાથ ઉંચા કરી સૂર્યની સામે દષ્ટિ રાખીને તપ કરવા લાગ્યો. રાત ને દિવસ આજ્ઞા જતા તેની બળર પણ નહીં પડતી, એ રીતે એક હજાર વર્ષો વીતી ગયાં. ભગીરથનું ઉગ્રતપ જોઈને બ્રહ્મા ત્યાં ચાલી આવ્યા અને રાજાને મન લાવતાં વચનોથી કહ્યું કે-“ હે રાજા ! તું જે કાંઈ ઇચ્છતો હોય તે વરદાન માગ. ” ચતુર રાજાએ પ્રશ્નામ કરીને કહ્યું કે-“ હે પ્રભુ ! મારે જે માગવાનું છે તે તમે જાણોજ છો, તેમ છતાં મને માગવાનું કેમ કહો છો ?

दोहा-तदापि कहौ प्रभु देहु वर, सब सन्तन कहँ वृद्धि ॥

दूसर मांगौ जोरि कर, गंगा आवहिं निधि ॥ २५७ ॥

તો પણ વર માગું છું કે- એકતો સર્વ સંતજનોની વૃદ્ધિ થાઓ અને બીજું પણ હાથ જોડીને માગું છું કે-સર્વ સિદ્ધીદાતા ગંગાજી પૃથ્વીપર આવે. ૨૫૭.

चौ०-एवमस्तु कहि पुनि विधि कहही, सुरसरि देहु राखि को सकही ॥

छूट जाइ पुनि तुरत रसातल, फिरहि नृपति बहु भूतल ॥

तेहिते कहौ एक तोहि पाहीं, अति दयालु शंकर मनमाहीं ॥

सोइ शिव रखहिं देवसरि आजू, उनहिं जपे तब होइहै काजू ॥

अस कहि विधि अन्तरहित भये, बहुरि भगीरथ शिवपहँ गये ॥

विषुववर्ष अंगुष्ठ अधारा, बार बार शिव नाम उचारा ॥

શિવ દય લુ પ્રગટે તવ આઈ, હાથ જોરિ નૃપ વિનય સુનાઈ ॥

મેં રાખવ સુરસરિ કહ રૂંશા, વહુરિ રમાપતિ ધ્યાન કરીશા ॥

બ્રહ્માએ તથાસ્તુ કહીને ફરી કહ્યું કે “ હે રાજા ! સાંભળ. ગંગાજી બ્રહ્મ લોકમાંથી ઉતરશે પણ તેને ધરી શકશે કોણ ? સ્વર્ગ લોકથી છુટી કે તુરત પાતાળમાં ઉતરી જશે, તો પછી પાછી પૃથ્વીપર નહીં આવે. એટલા માટે તને એક ઉપાય બતાવું છું કે—શંકર મનમાં ઘણા દયાળુ છે તે ગંગાજીને બીલી શકશે, માટે એમનો જપ કરવાથી તારું કાર્ય સિદ્ધ થશે. ” એમ કહી બ્રહ્મા અંતર્દ્ધાન થયા. પછી ભગીરથ સદાશિવ પાસે ગયો. ત્યાં દેવતાઓનાં એક વર્ષ સુધી અંશુકાના આધારે ઉભો રહીને વારંવાર શંકરના નામનું ઉચ્ચારણ કર્યું. તેથી દયાળુ સદાશિવ પ્રકટ થયા, તેમને ભગીરથે હાથ બેડી વિનતી કરી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. “ હું ગંગાજીને ધારણ કરીશ ” એમ કહી સદાશિવ નારાયણનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪-

દોહા—વહાંદેવસરિ શિવ વચન, મુનિ મન કીન્હ વિચાર ॥

જાઉં રસાતલ શિવ સહિત, જાત ન લાવૌં વાર ॥ ૨૫૮ ॥

શિવનાં વચન સાંભળી બ્રહ્મલોકમાં ગંગાજીએ વિચાર કર્યો કે “ હું સદાશિવને લઈને પણ રસાતાળમાં જતી રહીશ, જતાં વાર કરીશ નહીં. ૨૫૮.

ચૌ—અન્તર્યામી શિવહિં ઉપાડ, નિજ શિર જટા સુ અગમ બતાડ ॥

યહાં ભગીરથ અસ્તુતિ કીન્હી, મુનિ મૃદુગિરા છાંડિ વિધિ દીન્હી ॥

છૂટત શોર ભયડ જગ ભારી, ચકિત દેવ અહિ દિગ્ગજ ચારી ॥

સુરસરિ પુનિ હરજટા સમાની, વર્ષ એક તહૈં રહીં ભવાની ॥

કૌતુક દેખિ સકલ મુર હરષે, કહ જય જયતિ સુમન વહુ વરષે ॥

વહુરિ ભગીરથ સુમિરણ કીન્હા, શિવ તવ ઢારિબુન્દ ઇક દીન્હા ॥

તેહિતે ભૈં ત્રીનિ પુનિ ધારા, એક ગઈ નભ એક પતારા ॥

ગઈ નભ સોઈ ભૈં અઘનાશિનિ, દેવન ધરા નામ મન્દાકિનિ ॥

અંતર્યામી સદાશિવે (ગંગાજીનો વિચાર જાણી જઈને) એક ઉપાય કર્યો કે—પોતાના માથાપર અગમ્ય જટા બનાવી રાખી. પછી ભગીરથે સ્તુતિ કરી. તે કોમળ વાણી સાંભળી બ્રહ્માએ ગંગાજી છોડી દીધાં. ગંગાજી છુટતાં જગતમાં ભારે શોર મચી રહ્યો, તેથી દેવતાઓ, શેષનાગ તથા દિગ્ગજો પણ ચક્રિત થઈ ગયા. ગંગાજી મહાદેવની જટામાં સમાઈ ગયાં અને એમાં ભવાની એક

વર્ષ સુધી રહ્યાં. આ કૌતુક જોઇ સધળા દેવતાઓ રાજ થયા, અને જય જય કહીને ઘણાં પુષ્પ વરસાવવા લાગ્યા. પછે ભગીરથે શંકરનું સ્મરણ કરતાં તેમણે એક એક ખુંદ માત્ર જળ નીકળે તેટલી જટા છોડી, તેની પછી ત્રણ ધારાઓ થઇ. તેમાંથી એક ધારા આકાશમાં અને એક પાતાળમાં ગઇ. પાપોનો નાશ કરનારી જે ધારા આકાશમાં ગઇ. તેનું દેવતાઓએ મંદાકિની નામ પાડ્યું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—દૂસરિ ગઈ પતાલમે, નામ પ્રભાવતિ હરણ દુઃખ ॥

ત્રીસરિ મડ ગંગા સોઈ, સર્વ સન્તન કોકરન સુખ ॥ ૨૬૧ ॥

હાનુડું હરણ કરનારી બીજી ધારા પાતાળમાં ગઈ તેનું નામ ‘પ્રભાવતી’ પડ્યું, અને ત્રીજી ધારા પૃથ્વીપર રહી તેનું નામ ‘ગંગા’ કહેવાયું. ગંગાજની સર્વ ધારાઓ સંત લોકોને સુખ દેનારી છે. ૨૫૯.

દોહા—જલ પ્રવાહ નિરખત નૃપતિ, ડર અતિ ભયડ અનન્દ ॥

જેસે ડમડત સિન્ધુ તવ, પૂર્ણકલા લાલિ ચન્દ ॥ ૨૬૦ ॥

જેમ પૂર્ણિમાના ચંદ્રને ચઢતો જોઈને સમુદ્રનું જળ આકર્ષાય છે તેમ ગંગાનો પ્રવાહ જોઈને ભગીરથ રાજાના હૃદયમાં ઘણો આનંદ થયો. ૨૬૦.

ચૌ—આયે ભગીરથ પુનિ શિરનાયે, બોલી સુરસારિ વચન મુહાયે ॥

વેગવન્ત નૃપ રથ તૈ આનૂ, મરુત તુરંગ રથગતિ જિમિ માનૂ ॥

તોહિ રથ ચઢિ નૃપ ચલુ મમ આગે, ચલિહૌં મૈં તવ પાછે લાગે ॥

મુનિ નૃપ દિવ્ય તુરંગ રથ આના, ચલે હૃદય મુમિરત ભગવાના ॥

ચલી અગ્રકારિ નૃપાહિ સુરસારી, દેવન મુદિત મુમન ઝારિ કરી ॥

ચલત તેજ કહુ વરણિન જાઈ, ટૂટહિં ગિરિ તરુ શૈલ મુહાઈ ॥

કરૈં કુલાહલ વહુ જિય જીતી, કમઠ નક્ર ઝણ વ્યાલ સોભાતિ ॥

મજ્જન કરહિં દેવતા આઈ, મુનિ ગણ સિદ્ધ રહે તહૈં છાઈ ॥

ભગીરથે આવીને ગંગાજને માથું નમાવ્યું, ત્યારે તે સુંદર વચનો બોલ્યાં કે “હે રાજા ! સૂર્યના રથના ઘોડા જેવા સારી ગતિવાળા સુંદર ઘોડાઓ જોડેલો એક રથ લાવો. તે રથમાં ચઢીને તમે મારી આગળ આવો, હું તમારી પાછળ પાછળ આવીશ.” એ સાંભળી રાજા દિવ્ય ઘોડાઓવાળો રથ લાવી તેમાં બેસી હૃદયમાં ભગવાનનું સ્મરણ કરતો કરતો આવ્યો. ગંગાજ પોતાની આગળ રાજાને કહીને આવ્યાં, દેવતાઓ હર્ષિત મનથી પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા

લાગ્યા. ગંગાજી એટલા વેગથી ચાલતાં કે તેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં. માર્ગમાં આવતા સુંદર પર્વતો, વૃક્ષો અને શિલાઓ દૂટવા લાગ્યાં. ચાલતાં ગંગાજી જળ ના ખળખળાટથી અનેક પ્રકારનો કોળાહળ કરતાં હતાં. કાચળા, મધર, માંછલાં તથા સર્પ એ મહમાતાં થઈલાં દેખાવા લાગ્યાં. દેવતાઓ સ્નાન કરવાને વાસ્તે ત્યાં આવતા અને મહિમા બાળી સિદ્ધ લોકો કિનારાપર છાઈ રહેતા હતા. ૧-૨-૩-૪.

સો-તર્પણ કર મનલાય, ઈર્ષ હૃદય નહિં જાત કાઠે ॥

દરશનતે અઘ જાય, તૈં સકલ મુનિ જન કહૈં ॥ ૩૧ ॥

ઋષિ લોકો એક ચિત્તે પિતૃતર્પણ કરી હૃદયમાં અવર્ણનીય આનંદ પામતા હતા. અને ગંગાજીનાં દર્શન કરવાથી પાપ ટળી જાય છે તથા સંસારથી તુરત તરી જવાય છે એવી કથા કહેવા લાગ્યા. ૩૧.

સો-મજ્જન કર હરપાય, સુર અજાદિ સનકાદિ ઋષિ ॥

પાન કરત અઘજાય, અમ મત સવ કોઝ કહૈં ॥ ૩૨ ॥

બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ તથા સનકાદિક ઋષિઓ સ્નાન કરી કરીને રાજ થવા લાગ્યા. અને ગંગાજીનું પાન કરતાંજ પાપ ટળે છે એમ સૌ કોઈ કહે છે. ૩૨.

ચૌ-કર જો મજ્જન જપ મન લાઈ, તિનકી મહિમા કહિ ન સિરાઈ ॥

રથપર જાત સોહ નૃપ કૈસે, તેજવન્ત રવિ દેશ્વિયે જૈસે ॥

લાંઘત શૈલ ગુહાવન દેશા, પાછે સુરસરિ અગ્ર નરેશા ॥

હરિદ્વાર સમીપ જવ આઈ, તીર્થ દેશ્વિ સુરસરિ મનમાઈ ॥

તીરથ નિરશ્વિ મનમા સુખમારી, આદિ પ્રયાગ પહુંચિ અઘહારી ॥

તહૈં મજ્જન કીન્હે દુઃખજાઈ, બહુરિ દેવસરિ કાશી આઈ ॥

સો શિવપુરી સહજ સુખદાઈ, વરાણ ન જાઝ મનોહરતાઈ ॥

ઔરૌ તીર્થ વિવિધવિધ જાની, ગઈ તહૌં કિમિ કહૌં બઘાની ॥

મગલોગન કહૈં કરત સનાથા, જાઈચલી શ્રીવિધિ રઘુનાથા ॥

જે કોઈ એક ચિત્તથી ગંગાજીમાં સ્નાન તથા જપ કરે તેનો મહિમા વર્ણવ્યો જાય તેમ નથી. રથપર ચઢીને જતો ભગીરથ રાજ સૂર્ય જેવો તેજસ્વી દેખાતો હતો. પર્વતો તથા શોભાયમાન પ્રદેશો ઉલ્લાસ કરતા આગળ ભગીરથ અને પાછળ ગંગાજી ચાલતાં હતાં. જ્યારે હરીદ્વાર પાસે આવ્યાં ત્યારે તે તીર્થ

સ્થળ જોઈને ગંગાજી મનમાં બહુ પ્રસન્ન થયાં. તીર્થ જોઈ મનમાં સુખ પામેલાં અને પાપોને નષ્ટ કરનારાં ગંગાજી આગળ ચાલતાં આદિપ્રયાગ પોહોંચ્યાં. ત્યાં સ્નાન કરવાથી સઘળાં દુઃખ ટળી જાય છે. ત્યાંથી પછી કાશીમાં આવ્યાં. કાશીપુરી એ સદાશિવની રાજધાની સદુજ સુખ આપનારી છે, તેની મનોહરતા વર્ણવી જાય તેમ નથી. એ શિવાય બીજાં પણ ઘણાં વિવિધ તીર્થોમાં ગંગાજી ગયાં તેવું વર્ણન હું શી રીતે કરી શકું ? વિશ્વામિત્ર કહે છે-હે રામચંદ્રજી ! માર્ગમાં લોકોને સનાથ કરતાં કરતાં ગંગાજી આવ્યાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-મિલી જાઈ પુનિ ઉદાધિ મહં, સિંધુ હૃદય સુસ્માન ॥

લગે કહન ભગીરથહી, તુમ સમધન્ય ન આન ॥ ૨૬૧ ॥

પછી ગંગાજી સમુદ્રને જઈ મળ્યાં. સમુદ્ર હૃદયમાં સુખ પામીને ભગીરથને કહેવા લાગ્યો કે “ તમારા જેવો બડભાળી બીજો કોઈ નથી. ૨૬૧.

ચૌ૦-કીન્હો અસ જો કરાહિં ન કોઈ, તપ મહિમા વલ કસ નહિહોઈ ॥

સગર તનય તરે તતકાલા, હર્ષવન્ત તવ ભયો નૃપાલા ॥

અવ લૌં રહૈ કુલમહં કોઝ, તિનકે સંગ તરે અવ સોઝ ॥

તુમ સમાન નૃપ અવર ન ભયડ, જગ વિખ્યાત અચલ યશ લયડ ॥

સકલ સુરન સંગ તહૌં વિધાતા, નૃપસન આય કહી સવ વાતા ॥

ધન્ય ભગીરથ જગ યશ લયડ, તુમ સમાન નૃપ ઔર ન ભયડ ॥

આપનિ સત્ય પ્રતિજ્ઞા ક્રિયડ, સમ્મત વેદ જનન સુખ દયડ ॥

ગંગાસાગર સવ કોઈ કહહીં, અવ ઝલૂક દેખત રવિ ડરહીં ॥

ભાગીરથી નામ અસ કહહીં, મુનિ સુર સિદ્ધ નાગ યશ લહહીં ॥

અસ વિધિ કાહિ નિજ લોકાહિ આયે, યહાં ભગીરથ અતિ સુખપાયે ॥

આવું કામ કોઈએ કર્યું નથી અને કોઈ કરશે પણ નહીં. તપના મહિમાના બળથી શું ન થાય ? સગરના સાઠે હબ્બર પુત્રો તત્કાળ તરી ગયા છે અને તમારા વડીલ રાજાઓ સર્વ હર્ષવન્ત થયા છે. આજ સુધી તમારા કુળમાં કોઈ તર્ક વગર રહ્યા હશે તે સાઠ હબ્બરની સાથેજ હવે તરી ગયા છે. તમારા જેવો બીજો કોઈ રાજા થયો નથી અને કોઈએ પણ તમારા જેવી જગપ્રસિદ્ધ અથળ કીર્તિ મેળવી નથી. ” સર્વ દેવતાઓ સહિત બ્રહ્માએ પણ ત્યાં આવીને ભગીરથને સઘળી વાત કહી કે “ હે ભગીરથ ! તમને ધન્ય છે, તમે જગતમાં મોટી કીર્તિ મેળવી છે, તમારા જેવો બીજો કોઈ પણ રાજા થયો નથી. તમે તમારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરી અને લોકોને વેદ સમ્મત સુખ કરી આપ્યું. સર્વ

કોઈ આ સ્થળને ગંગાસાગર કહેશે અને પાપીરૂપી ધ્રુવડ ગંગારૂપી સૂર્યના દ-
ર્શનથીજ ડરશે. ગંગાજીનું બીજું નામ ભાગીરથી + કહેવાશે, એનું નામ સાંભ-
ળતાં દેવતાઓ, સિધ્ધો તથા નાગ લોકો તમારી કીર્તિ સંભારશે. આ પ્રમાણે
કહીને બ્રહ્મા પોતે બ્રહ્મલોકમાં ગયા અને અહીં ભાગીરથ રાજા ઘણું સુખ
પામ્યા. ૧-૨-૩-૪-૫.

છં૦-પાયો અમિત સુખ વહુરિ પૂજા સુરસરિહિ મન લાઝકૈ ॥

તવ દીનહ આશિષ મુદિત ગંગા નૃપ ગયે સુખપાઝકૈ ॥

ઈહિ ભાંતિ સુનિ ગંગા કથા તવ રામ ક્રાષિ ચરણન નયે ॥

કહ દાસ તુલસી રામ લષણહિં મહા મુનિ આશિષ દયે ॥ ૩૨ ॥

ભાગીરથે અત્યન્ત આનંદ પામી એકાગ્ર ચિત્તે ગંગાજીની પૂજા કરી તેથી
પ્રસન્ન થઈ ગંગાજીએ આશિષ દીધી, તેથી સુખ પામીને પછી ભાગીરથ
ઘેર ગયો. આ પ્રમાણે ગંગાજીની કથા સાંભળીને રામ લક્ષ્મણ ભાવથી વિશ્વા-
મિત્રને પગે લાગ્યા (તેથી તુલસીદાસ કહે છે કે)-મુનિએ બન્ને ભાઈને આ-
શિષ દીધી. ૩૨.

દોહા-કૌશિક આશિષ અમિયસમ, પાયહર્ષ રઘુરાજ ॥

પ્રભુ સંશય સવ ઇમિ ગઈ, લવા નિરસિ જિમિ વાજ ॥ ૨૬૨ ॥

વિશ્વામિત્રની અમૃત જેવી આશિષ પામીને રામચંદ્રજી રાજ થયા અને
જેમ બાળથી ચકલી નાશી જાય તેમ વિશ્વામિત્રનાં વચનોથી રામચંદ્રજીનો સં-
શય નાશી ગયો. ૨૬૨.

દોહા-આશિષ સુધા સમાન સુનિ, હરસે શ્રી રઘુનાથ ॥

પ્રભુ સુખ પાય કર્યો પુનિ, સ્નાન સહિત મુનિનાથ ॥ ૨૬૩ ॥

અમૃત સમાન આશિષ સાંભળી શ્રીરઘુનાથજી આનંદ પામ્યા. પછી સુખ
પામીને મુનિની સાથે ગંગાજીમાં સ્નાન કર્યું. ૨૬૩.

ચૌ૦-રામ નામ તે સંશય જાઈ, દેહ ધરે કર નાટક માઈ ॥

ગાધિતનય સવ કથા સુનાઈ, જ્યહિ પ્રકાર સુરસરિ મહિ આઈ ॥

તવ પ્રભુ ક્રાષિનહ સમેત નહાયે, વિવિધદાન મહિદેવન પાયે ॥

+ ભાગીરથ રાજા તપ કરીને લાવ્યા માટે ભાગીરથી કહેવાયાં. ગંગાજી જન્મુ રાજાની
યશ સામગ્રી તાણી ગયાં હતાં તેથી જન્મુ ક્રોધ કરીને ગંગાને પી ગયા હતા, પણ ભાગીરથની
સ્તુતિપરથી જન્મુએ પોતાના અંગમાંથી પાછાં કાઢ્યાં હતાં તેથી જન્મુવી પણ કહેવાય છે. (વા. રા.)

હર્ષિં ચલે મુનિવૃન્દ સહાયા, વેગિ વિદેહ નગર નિયરાયા ॥
 પુરરમ્યતા રામ જબ દેસી, હર્ષે અનુજ સમેત વિશેસી ॥
 વાપી કૂપ સરિત સર નાના, સલિલ મુધાસમ મણિસોપાના ॥
 મુંજત મંજુ મત્ત રસ મૃદ્ધા, કૂજત કલ બહુ વરણ વિહંગા ॥
 વરણ વરણ વિકસે જલજાતા, ત્રિવિધિ સમીર સદા મુખદાતા ॥

જે રામનું નામ લેતાંજ સંશય ટળી જાય છે તે રામચંદ્રજીને શંકા ઉત્પન્ન થાય છે એ આશ્ચર્ય લાગવા જેવું છે, પણ જ્યારે મનુષ્યદેહ ધર્યો છે ત્યારે નાટકની પેઠે ભજવી જતાવવો જોઈએ. એમ જાણીને પોતે સંશય કરે છે. વિશ્વામિત્રે જે રીતે ગંગાજી પૃથ્વીપર આવ્યાં તે સર્વ કથા કહી સંભળાવી. રામચંદ્રજીએ કૃપિઓ સહિત ગંગાજીમાં ન્હાઈને બ્રાહ્મણોને વિવિધ પ્રકારનાં દાન આપ્યાં. પછી હર્ષ પામીને મુનિઓના સમૂહ સહિત ત્યાંથી ચાલીને તાકીદે જનકરાજના નગર નજીક આવ્યા. જનકપુરની રમણીયતા જોઈને જન્મે ભાઈઓ ઘણો હર્ષ પામ્યા. ત્યાં વાવ, કૂવા, નદીઓ, અનેક સરોવરો આદિ જગાશયોમાં પાણી અમૃત જેવાં હતાં અને પગથીયાં મણિઓથી બાંધેલાં હતાં. મકરંદથી મત્ત થયેલા ભમરાઓ સુંદર ગુંબરવ કરતા હતા, રંગ બેરંગી અનેક પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યાં હતાં. રંગરંગનાં કમળો પ્રકુલિલત થઈ રહ્યાં હતાં અને સદા શીતળ, મંદ તથા સુગંધવાન સુખદ પવન ચાલતા હતા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સુમન વાટિકા બાગ વન, વિપુલ વિહંગ નિવાસ ॥

ફૂલત ફલત સુપલ્લવિત, સોહત પુર ચહું પાસ ॥ ૨૬૪ ॥

નગરની આરે તરફ કુલવાડીઓ પ્રકુલિલત થઈ રહી હતી, બાગોમાં ફળો ફળી રહ્યાં હતાં અને વનો સુંદર નવપદ્મવોથી શોભી રહ્યાં હતાં અને તે સર્વમાં અનેક પક્ષીઓ નિવાસ કરી રહ્યાં હતાં. ૨૬૪.

ચૌ-વનૈ ન વર્ણત નગર નિકાઈ, જહાં જાઈ મન તહાં લુભાઈ ॥

ચારુ વજાર વિંચિત્ર અટારી, મણિમય વિધિ જનુ સ્વકર સ્વારી ॥

ચૌહટ સુન્દર ગલી મુહાઈ, સન્તત રહાઈ મુગન્ધ સિચાઈ ॥

ધનિકવાણક વર ધનદ સમાના, બેઠે સકલ વસ્તુ લે નાના ॥

મંગલમય મન્દિર સર્વ કરે, ચિત્રિત જનુ રતિનાથ ચિતેરે ॥

પુર નર નારિ સુભગ શુચિ સંતા, ધર્મશીલ જ્ઞાતિ ગુણવંતા ॥

અતિ અનૂપ જહું જનક નિવાસ, વિથકહિં વિબુધ વિલોકિ વિલાસ ॥

હોત ચકિત ચિત કોટ વિલોકી, સકલ મુદન શોમાજનુરોકી ॥

એ નગરની શોભા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. જ્યાં જઈએ ત્યાં મન લો-
ભાય એવું હતું. સુંદર બજાર અને વિચિત્ર મણિમય અટારીઓ તે બધું
બ્રહ્માએ પોતાના હાથે સુધારી હોય એવી શોભતી હતી. કુબેરના જેવા ધનવાન
ઉત્તમ વેપારીઓ અનેક પ્રકારની સઘળી વસ્તુઓ લઈને બેઠા હતા. સુંદર ચોટાં
તથા શોભાયમાન વહીઓ હમેશાં સુગંધમય છંટકાવ પામેલી રહેતી હતી.
સર્વ લોકનાં મંજળમય ઘરો તે બધું કામદેવ રૂપી ચિતારાએ ચિત્રેલાં હોય
એવાં દેખાતાં હતાં. શેહેરનાં સઘળાં સ્ત્રી પુરૂષો સુંદર, પવિત્ર, સજ્જન, ધર્મ-
શીળ, જ્ઞાની અને ગુણવાન હતાં. જનક રાજના રાજમેહેલ એવા અનુપમ હતા
કે તેનો વૈભવ બોધને દેવતાઓ પણ વર્ણવતાં થાકી જતા હતા. શેહેરનો કોટ
બોધ સર્વ લોક ચક્રિત થઈ જતા હતા અને તે કોટ બધું ત્રિલોકની શોભા એ-
કઠી કરીને બનાવ્યો હોય એવો દેખાતો હતો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—ધવલ ધામ મણિ પુરટપટુ, સુગટિત નાના ભાંતિ ॥

સિયનિવાસ સુંદર સદન, શોભા કિમિ કાહિ જાતિ ॥ ૨૬૫ ॥

ઉજ્જવળ મેહેલો ઉપર મણિઓની અને સુવર્ણના પટની નાના પ્રકારની
સુંદર રચનાઓ કરી હતી. અને સીતાજીને રહેવાના સુંદર મેહેલની શોભાનું
તો વર્ણન કરી શકાયજ કેમ ? ૨૬૫.

ચૌ—સુભગદ્વાર સવ કુલિશ કપાટા, ભૂપ ભીર નટ માગધ માટા ॥

વની વિશાલ વાજિ ગજશાલા, હય ગજ રથ સંકુલ સવકાલા ॥

શૂર સચિવ સેનપ બહુતેરે, નૃપગૃહ સરિસ સદન સવકેરે ॥

પુરવાહર સર સરીત સમીપા, ઉતરે જહૈં તહૈં ત્રિપુલ મહીપા ॥

દેશિ અનૂપ એક અમરાઈ, સવ સુપાસ સવ ભાંતિ સુહાર્દ ॥

કૌશિક કહેઝ મોરે મન માના, રહ્યો રહ્યો રહ્યો સુજાના ॥

મલેહિનાથ કાહિ કૃપાનિકેતા, ઉતરે તહૈં મુનિ વૃન્દ સમેતા ॥

વિશ્વામિત્ર મહામુનિ આયે, સમાચાર મિથિલાપતિ પાયે ॥

શેહેરના સઘળા દરવાજા સુંદર હતા અને તેનાં કમાડ વજ જેવાં હતાં.
શેહેરમાં રાજાઓની, નટોની, વહીવંચા અને ભાટ લોકોની ભીડ થઈ રહી હતી.
હયશાળાઓ અને ગજશાળાઓ ઘણી મોટી બની હતી. સર્વ કાળ હાથી, ઘો-
ડા ને રથની ગરદી રહેતી હતી. શૂરાઓ, મંત્રીઓ, સેનાપતિઓ ઘણા હતા
તે સર્વને રાજાઓના જેવાં સુંદર ઘરો ઉતરવા આપ્યાં હતાં. શેહેર બહાર સરો-
વરો અને નદીઓની પાસે જ્યાં જ્યાં મોટા મોટા રાજાઓ ઉતર્યા હતા. ત્યાં

આંખાઓની અનુપમ ઘટા સુવાસિત અને સર્વ પ્રકારે સુશોભિત જોઈને વિશ્વા-
મિત્રે કહ્યું કે--“ હે ચતુર રઘુવીર ! આ જગ્યા મારા મનને ગમે છે મારે અહીં-
જ રહીએ.” “ બહુ સારૂ, સ્વામી ” એમ કહીને કૃપાળુ રામચંદ્રજી ત્યાં મુનિ-
ઓના સમાજ સહિત ઉતર્યા. જનકરાજને મહામુનિ વિશ્વામિત્ર આઠવાના સમા-
ચાર મળ્યા. ૧-૨-૩-૪.

ચોહા-સંગ સચિવ શુચિ ભૂરિ મટ, ભૂસુરવર ગુરુ જ્ઞાતિ ॥

ચલે મિલન મુનિનાયકાહિ, મુદિતરાડ મલિ માંતિ ॥ ૨૬૬ ॥

જનક રાજ આનંદ પામી પોતાની સાથે પવિત્ર મંત્રીઓને, ઘણા યોદ્ધા-
ઓને, મોટા મોટા બ્રાહ્મણોને, ગુરૂને તથા જાતિ ભાઈઓને લઈ રૂડી રીતે વિ-
શ્વામિત્રને મળવા આવ્યા. ૨૬૬.

ચૌ-કીન્હ પ્રણામ ધરણિ ધરિ માથા, દીન્હ અશીશ મુદિત મુનિ નાથા ॥

વિપ્રવૃન્દ સવ સાદર વન્દે, જાનિ ભાગ્ય વડિ રાડ અનન્દે ॥

કુશલ પ્રશ્ન કરિં વારહિવારા, વિશ્વામિત્ર નૃપહિ વૈઠારા ॥

તોહિ અવસર આયે દોડ માઈ, ગયે રહે દેશન ફુલવાઈ ॥

શ્યામ ગૌર મૃદુ વયસ કિશોરા, લોચન સુખદ વિશ્વચિત ચોરા ॥

ઉઠે સકલ જવ રઘુપતિ આયે, વિશ્વામિત્ર નિકટ વૈઠાયે ॥

મે સવ સુખી દેશિ દોડ ભ્રાતા, વારિ વિલોચન પુલકિત ગાતા ॥

મૂરતિ મધુર મનોહર દેશી, મયડ વિદેહ વિદેહ વિશેષી ॥

જનકે પૃથ્વીપર માથું મૂકીને પ્રણામ કરતાં વિશ્વામિત્ર ઋષિએ આનંદથી
તેમને આશિશ દીધી. રાજા બ્રાહ્મણોના સમૂહને આદરપૂર્વક વંદન કરી પોતા-
નું મોટું ભાગ્ય સમજી આનંદ પામ્યા. વિશ્વામિત્રે વારંવાર કુશળતા પૂછી રાજાને
બેસાડ્યા. તે વખતે રામ લક્ષ્મણ જન્મે ભાઈઓ કુલવાડીઓ જોવાને ગયા હતા
તે ત્યાં આવ્યા. એક શ્યામ અને બીજા ગૌર વર્ણુવાળા, ડોમળ તથા કિશોર
અવસ્થાવાળા, નેત્રોને સુખ આપનારા, અને જગતના ચિત્તને ચોરનારા એવા
રામ લક્ષ્મણ આવતાં સર્વ લોકો ઉભા થયા. મધુર અને મનોહર મૂર્તિને જોઈને
જનક રાજ જે વિદેહ કહેવાતા હતા તે અત્યંત વિદેહજ થઈ ગયા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-પ્રેમમગન મન જાનિ નૃપ, કારિ વિવેક ધરિ ધીર ॥

બોલે મુનિપદ નાદશિર, ગદ્ગદ ગિરા ગંભીર ॥ ૨૬૭ ॥

પોતાનું મન પ્રેમમાં મગ્ન થયેલું જાણી રાજા વિવેકથી મનમાં ધીરજ ધરીને મુનિનાં ચરણોમાં માથું નમાવી ગદ્ગદ કંઠથી ગંભીર વાણી બોલ્યા કે-૨૬૭.

ચૌ-કહહુ નાથ સુન્દર દોડ બાલક, મુનિ કુલ તિલક કિ નૃપ કુલ પાલક ॥
 બ્રહ્મજુ નિગમ નેતિ કહિ ગાવા, ઉભય ભેષધરિ સોડ કી આવા ॥
 સહજ વિરાગ રૂપ મન મોરા, થકિત હોત જિમિ ચંદ્ર ચકોરા ॥
 તાતે પ્રભુ પૂંછૌં સદભાડ, કહહુ નાથ જનિ કરહુ દુરાડ ॥
 इनहिं विलोकत अति अनुरागा, वरवशब्रह्म सुखाहि मन त्यागा ॥
 कह मुनि विहँसि कहँ नृपनीका, वचन तुम्हार न होइ अलीका ॥
 येप्रियसबहिं जहाँ लगि प्राणी, मनमुमुकाहिं राम सुनिवाणी ॥
 रघुकुलमणि दशरथके जाये, ममहित लागि नरेश पठाये ॥

“ હે નાથ ! આ બે સુંદર બાળકો મુનિકુળના તિલકરૂપ છે કે કોઈ રાજકુળના પાળક છે, પરબ્રહ્મ-પરમાત્મા કે જેને વેદ નેત્રી નેત્રી કહીને ગાય છે તેજ પોતે આ બે વેષ ધરીને આવ્યા છે કે શું ? મારૂં મન કે જે સહજ વૈરાગ્યવાન છે તે પણ જેમ ચંદ્રને જોઈ ચકોર થકિત થઈ જાય તેમ-થકિત થઈ ગયું છે, તેથી હે મુનિ ! હું સાચા ભાવથી પૂછું છું, માટે કહો, છાનું રાખશો નહીં. આ બાળકોને જોતાંજ મારા મનમાં અત્યંત પ્રેમ ઉત્પન્ન થયેલ છે. તે પ્રેમે બળાતકારે મારા મનના બ્રહ્મવિચારના સુખનો ત્યાગ કરાવી દીધો છે. ” વિશ્વામિત્ર હસીને બોલ્યા કે “ હે રાજા ! તમે સત્ય કહો છો, તમારું વચન ખોટું હોય નહીં. પ્રાણી માત્રને જે સર્વથી પ્રિય છે તે આ છે. આ બે બાળકો રઘુકુળમણિ દશરથ રાજાના પુત્રો છે, તેમને મારા હિતને વાસ્તે મારી સાથે મોકલ્યા છે. ” મુનિની વાણી સાંભળી રામચંદ્રજીએ મંદહાસ્ય કર્યું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-રામ લષણ દોડ બંધુવર, રૂપ શીલ બલધામ ।

મઝ રાખેડ સવ સાંચિ જગ, જીતિ અસુર સંગ્રામ ॥ ૨૬૮ ॥

રામ લક્ષ્મણ નામના આ બે ભાઈઓ ઉત્તમ રૂપ, શીળ અને બળના ધામરૂપ છે. તેઓએ રાક્ષસોને લડાઈમાં જીતીને મારા ચરણ રક્ષણ કર્યું છે, તે સઘળું જગત જાણે છે. ” ૨૬૮.

ચૌ-મુનિ તવ ચરણ દેસિ કહ રાઝ, કહિ ન સકૌં નિજ પુણ્ય પ્રમાઝ ॥

સુન્દર શ્યામ ગૌર દોડ ભ્રાતા, આનંદહૂકે આનંદ દાતા ॥

इनकी प्रीति परस्पर पावनि, कहि न जाई मन भाव सुहावनि ॥
 सुनहु नाथ कह मुदित विदेह, ब्रह्मजीव इव सहज सनेहु ॥
 पुनिपुनि प्रभुहि चितव नरनाह, पुलकगत उर अधिक उछाह ॥
 मुनिहि प्रशंसि नाइ पद शीशा, चले लिवाय नगर अवनीशा ॥
 सुन्दर सदन सुखद सब काला, तहाँ वास ले दीन्ह भुआला ॥
 करि पूजा सब विधि सेवकाई, गयउ राउ गृह विदा कराई ॥

જનક રાજા બોલ્યા કે “ હે મુનિ ! આજ તમારાં ચરણોનાં દર્શન થયાં તેથી મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે, મારા પુણ્યનો પ્રભાવ હું કહી શકતો નથી. આ બે સુંદર શ્યામ અને ગૌર શરીરોવાળા ભાઈઓ આનંદને પણ આનંદ આપનારા છે. જાને ભાઈની પરમ પવિત્ર, સુંદર અને મન ગમતી પરસ્પર જે પ્રીતિ છે તેનું વર્ણન કર્યું બીજાં તેમ નથી. હે નાથ ! સાંભળો. જેમ બ્રહ્મ અને જીવને સહજ સ્નેહ છે તેમ આ બે ભાઈઓને પણ છે. ” જનક રાજા વારંવાર એ બાળકોને બેઠાને હૃદયમાં ધણો ઉત્સાહ પામ્યા અને શરીર રોમાંચિત થયું. ઘણી વિશ્વામિત્રની પ્રશંસા કરી માથું નમાવી તેઓ સર્વને સાથે લઈ જનક રાજા નગરમાં પધાર્યા. સર્વકાળ સુખ આપે એવું સુંદર મકાન હતું તેમાં રાજાએ તેઓને ઉતારો આપ્યો, અને સર્વ પ્રકારે તેમની સેવા પૂજા કરી આજ્ઞા માગી રાજા વિદાય થયા. ૧-૨-૩-૪.

दोहा—ऋषय संग रघुवंशमणि, करि भोजन विश्राम ॥

बैठे प्रभु भ्राता सहित, दिवस रहा भरि याम ॥ २६९ ॥

રઘુવંશના મણિરૂપ રામચંદ્રજી ઋષિઓ સાથે ભોજન કરી વિશ્રામ લઈ લક્ષ્મણજી સાથે બેઠા. આ સમયે એક પોહોરભર દિવસ રહ્યો હતો. ૨૬૯.

चौ०—लषण हृदय लालसा विशेषी, जाई जनकपुर आइय देखि ॥

प्रभु भय बहुरि मुनिहि सकुचाहीं, प्रकट न कहाँ मनहिं मुमुकाहीं ॥

राम अनुज मनकी गतिजानी, भक्तवछलता हियहुलसानी ॥

परम विनीत सकुचि मुमुकाई, बोले गुरु अनुशासनपाई ॥

नाथ लषण पुर देखनं चहहीं, प्रभु सकोचडर प्रगट न कहहीं ॥

जो राउर अनुशासन पाऊं, नगर देखाइ तुरत लै आऊं ॥

मुनिमुनीश कह वचन सप्रीती, कस न राम राखहु तुम नीती ॥

धर्मसेतु पालक तुम ताता, प्रेम विवश सेवक सुखदाता ॥

લક્ષ્મણજીને મનમાં ઇચ્છા થઈ કે જઈને જનકપુર જોઈ આવીએ, પણ રામચંદ્રજીના ભયને લીધે તથા મુનિ પ્રત્યે સંકોચને લીધે પ્રકટ રીતે કહી શકતા નહીં, પણ મનમાં ને મનમાં હસતા કરતા હતા.

રામે નાના ભાઈના મનની સ્થિતિ જાણી તેથી હૃદયમાં ભક્ત વત્સળતા ઉભરાવા લાગી, પછી ગુરૂની આજ્ઞા પામવા માટે પરમવિનયથી સંકોચ પામતા તથા હસતા હસતા બોલ્યા કે—“ હે નાથ ! લક્ષ્મણજી જનકપુર જોવાને ઇચ્છે છે, પણ તમારા સંકોચને લીધે તથા ડરને લીધે પ્રકટ રીતે કહી શકતા નથી. જો આપની આજ્ઞા હોય તો તેમને નગર દેખાડી પાછા તુરત લઈ આવું.” રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળીને વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે “ હે તાત ! તમે ધર્મના સેતુ રૂપ છો, જગતના પ્રતિપાળક છો, ભક્તજનોના પ્રેમને વશ્ય છો, અને સેવકોને સુખ આપનારા છો, માટે આવી નીતિ કેમ ન રાખો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-જાય દેશિ આવહુ નગર, સુખનિધાન દોડ માઈ ॥

કરહુ સફલ સર્વકે નયન, મુન્દર વદન દિશ્વાઈ ॥ ૨૭૦ ॥

તમે સુખના ભંડારરૂપ બનને ભાઈઓ જઈને નગર જોઈ આવો, અને તમારાં સુંદર મુખ દેખાડી સર્વનાં નેત્ર સફળ કરો. ” ૨૭૦.

ચૌ-મુનિ પદ કમલ વન્દિ દોડ ભ્રાતા, ચલે લોક લોચન સુખદાતા ॥

બાલક વૃન્દ દેશિ અતિ શોભા, લગે સંગ લોચન મન લોભા ॥

પીત વસન પરિકર કટિ માથા, ચારુ ચાપ શર સોહત હાથા ॥

તનુ અનુહરત સુચંદન સ્વોરી, શ્યામલ ગૌર મનોહર જોરી ॥

કેહરિકન્ધર વાહુ વિશાલા, ડર અતિ રુચિર નાગ મણિ માલા ॥

સુભગ શ્રવણ સરસીરૂહ લોચન, વદન મયંકતાપત્રય મોચન ॥

કાન્ત કનકફૂલ છબિદેહી, ચિતવત ચિતહિ ચોરજનુલેહી ॥

ચિતવનિચારુ ભ્રકુટિ વરબાંકી, તિલક રેખ શોભા જનુચાંકી ॥

લોકોનાં નેત્રોને આનંદ આપનારા બનને ભાઈઓ મુનિનાં ચરણ કમળનું વંદન કરીને ચાલ્યા. નેત્રો અને મન લોભાય એવી તેઓની અત્યંત સુંદરતા જોઈને બાળકોનાં ટોળેટોળાં તેમની સાથે ચાલ્યાં. કમરમાં પીળું વસ્ત્ર કસી તેમાં ભાથાઓથી, હાથમાં સુંદર ધનુષ્ય બાણોથી અને શરીરે અનુસરતા ચંદનના લેપનથી શ્યામ અને ગૌર વર્ણવાળો એ મનોહર જોડી શોભી રહી હતી. સિંહના જેવી ડોક (ગરદન) હતી, બાહુ વિશાળ હતા. વક્ષસ્થળમાં સુંદર ગજ-મોતીની માળાઓ પહેરેલી હતી, કાન સુંદર હતા, કમળો જેવાં નેત્ર હતાં.

મુખ રૂપી ચંદ્ર ત્રણે તાપ (અધ્યાત્મ, અધિભૂત ને અધિદેવ્ય) ને નસાડનાર હતો. કાનોમાં પેહેરેલાં સુવર્ણનાં પુલોની કાન્તિ જાણે જોનારનાં ચિત્ત ચોરી લેતી હોય એવી દેખાતી હતી, તેમનું જોવું મનોહર હતું, ઉત્તમ બકુટી વાંકી હતી, તિલકની રેખાઓએ જાણે સઘળી શોભા રોકી લીધી હોય એવી શોભતી હતી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-રુચિર ચૈતની સુભગ શિર, મેચક કુંચિત કેશ ॥

નર શિશુ સુન્દર બંધુ દોડ, શોભા સકલ સુદેશ ॥ ૨૭૧ ॥

શોભીતાં માથાંપર સુંદર ચાર ખુણાવાળી ટોપીઓ હતી, માથે શ્યામ તથા વાંકડીયાળા કેશ હતા. એ રીતે જન્મે લાઇઓ નખથી શીખા પર્યંત સુંદર હતા. તેઓ સઘળી શોભાના પ્રદેશરૂપ હતા. ૨૭૧.

ચૌ-દેવન નગર ભૂપસુત આયે, સમાચાર પુરવાસિન પાયે ॥

ધાયે ધામ કામ સવ ત્યાગે, મનહુ રંક નિધિ લૂટન લાગે ॥

નિરખિ સહજ સુન્દર દોડમાઈ, હોઈ સુખી લોચન ફલપાઈ ॥

યુવતી ભવન ઝરોખનિ લાગી, નિરખઈ રામ રૂપ અનુરાગી ॥

કહઈ પરસ્પર વચન સપ્રીતી, સખિજન કોટિ કામ છબિ જીતી ॥

ગુર નર અસુર નાગ મુનિમાર્હી, શોભા અસ કહું સુનિયત નાહી ॥

વિષ્ણુ ચારિભુજ વિધિ મુખચારી, વિકટ વેપ મુખપદ્મ પુરારી ॥

અપરદેવ અસ કો જગ આહી, યહ છબિ સખિ પટતરિયે જાહી ॥

જનક રાજના પુત્રો નગર જોવા આવ્યા છે એવા સમાચાર મળતાં નગર વાસીઓ ઘરખાર તથા કામકાજ સર્વ છોડીને દોડ્યાં, જાણે રંક લોકો ભંડાર છુટવા દોડતાં ન હોય ! સ્વાભાવિક સુંદરતાવાળા જન્મે લાઇઓને જોઈ લોકો પોતાનાં નેત્રો સફળ થયાં માની સુખી થયા. યુવતીઓ ઘરોના ઝરોંખાપર ચઢી ચઢીને પ્રેમ પૂર્વક રામનું રૂપ જોવા લાગી. યુવતીઓ પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક બોલવા લાગી કે “ સખી ! આની કાન્તિએ કરોડ કામદેવની કાન્તિને જીતી લીધી છે, દેવતા મનુષ્ય, અસુર, નાગ કે મુનિ એમાંના કોઈની પણ આવી શોભા કાને સાંભળી નથી. વિષ્ણુ છે તે ચાર ભુજવાળા છે, બ્રહ્મા પણ ચાર મુખવાળા છે. અને સદાશિવ વિકટવેષવાળા તથા પાંચ મુખવાળા છે, ત્યારે હવે જગત માં એવો કયો રહ્યો કે તેની કાન્તિ સાથે આ બે લાઇઓની કાન્તિ સરખાવીએ ? ૧-૨-૩-૪

દોહા—વય કિશોર સુખમા સદન, શ્યામ ગૌર સુખધામ ॥

અંગ અંગપર વારિયે, કોટિ કોટિ શત કામ ॥ ૨૭૨ ॥

સુખના ધામરૂપ શ્યામ અને ગૌર વર્ણવાળા બન્ને ભાઈઓ ક્રીશોર અવસ્થાવાળા અને સુખના સ્થાનક રૂપ છે. તેઓના એક એક અંગપર સેંકડો કરોડ કામદેવોની બલીહારી કરીએ. ૨૭૨

કહહુ સखी अस को तनुधारी, जो न मोह यह रूप निहारी ॥

कोउ सप्रेम बोली मृदुवानी, जो मैं सुना सु सुनहु सयानी ॥

ये दोउ नृप दशरथके दोटा, बाल मरालनिके कलजोटा ॥

मुनि कौशिक मखके रखवारे, जिन रण अजय निशाचर मारे ॥

श्यामगात कलंकज विलोचन, जो मारीच सुभुज मद मोचन ॥

कौशल्यासुत सो सुखखानी, नाम राम धनु सायक पानी ॥

गौर किशोर वेष वर काछे, करशर चाप रामके पाछे ॥

लक्ष्मण नाम राम लघु भ्राता, सुनु सखि तामु सुमित्रा माता ॥

સખી કહો, એવું દેહધારી કોણ છે કે જે આ બે ભાઈઓનાં રૂપ જોઈ મોહ ન પામે ? ” કોઈ સ્ત્રી પ્રેમ ભરેલી કોમળ વાણી બોલી કે—હે ડાહી સખી ! મેં જે સાંભળ્યું છે તે સાંભળ. આ બન્ને દશરથ રાજાના પુત્રો છે કે જે બાળ રાજહંસની જોડી જેવા છે. તે રણમાં જીતી ન શકાય એવા રાક્ષસોને મારીને વિશ્વામિત્ર ઋષિના યજ્ઞની રખવાળી કરનારા છે. આ જે શ્યામ શરીરવાળા, તાજાં કમળો જેવાં નેત્રવાળા, હાથમાં ધનુષ બાણવાળા અને સુખની બાણરૂપ છે તે કૌસલ્યાના પુત્ર રામચંદ્રજી છે, એમણે મારીચનો તથા સુબાહુનો મદ ઉતાર્યો છે. હે સખી ! સાંભળ. આ જે ગૌર શરીરવાળા છે, ક્રીશોર અવસ્થાવાળા છે અને ઉત્તમ ભોજ ધરીને તથા હાથમાં ધનુષ્ય બાણ લઈને રામની પાછળ ઉભા છે તે રામચંદ્રજીના નાનાભાઈ લક્ષ્મણજી છે, એમની માતાનું નામ સુમિત્રા છે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—વિપ્ર કાજ કરિ વન્ધુ દોઝ, મગમુની વધૂ ઉધારિ ॥

આયે દેશન ચાપમસ્ત, મુનિ હરષી સબ નારિ ॥ ૨૭૩ ॥

બન્ને ભાઈઓ પ્રાદક્ષણના યજ્ઞની રક્ષા કરીને અને માર્ગમાં ગૌતમ મુનિ ની સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર કરીને અહીં ધનુષ્ય યજ્ઞ જોવાને આવ્યા છે. ” આ વાત સાંભળીને સઘળી સ્ત્રીઓ રાજ થઈ. ૨૭૩.

चौ०—देखि राम छबिको यक कहई, योग्य जानकी यह वर अहई ॥
 जो सखि इनहिं देखि नरनाहू, प्रण परिहरि हठि करहिं विवाह ॥
 कोउ कह इनहिं भूप पहिचाने, मुनि समेत सादर सनमाने ॥
 सखि परन्तु प्रण राउ न तजई, विधिवश हठि अविवेकहि भजइ ॥
 कोउ कह जो भलअहै विधाता, सब कहैं मुनिय उचित फलदाता ॥
 तो जानकिहि मिलिहि वर एहू, नाहिन आली यह सन्देह ॥
 जो विधिवश अस बने सँयोगू, तो कृतकृत्य होहिं सब लागू ॥
 सखि हमरे अति आराति ताते, कवहुँक ए आवहिं यहिनाते ॥

રામની કાન્તિ જોઈને કોઈ કહેવા લાગી કે “ આ વર જનકીને યોગ્ય છે.
 હે સખી ! જે જનક રાજ એમને દેખે તો પોતાના ‘પણુ’ની હઠ છોડી દઈને એ
 મની સાથેજ વિવાહ કરે. ” કોઈ કહેવા લાગી કે—“ રાજાએ એમને ઓળખ્યા
 છે અને મુનિઓની સાથે એમનું આદર સન્માન પણ કર્યું છે. પરંતુ જનકરાજ
 પોતાનું ‘પણુ’ તજશે નહીં. એ તો દેવાધીન થઈ હઠ પકડી અવિવેકમાંજ
 રહેશે. ” કોઈ સ્ત્રી બોલી કે—“ હે આતિ ! જે વિધાતા ભલો હશે અને સર્વના
 કલ્યાણ પ્રમાણે યથાયોગ્ય ફળ આપનારો હશે તો જનકીને એજ વર મળશે એ-
 માં કશો સંદેહ નથી. જે દેવધરજીએ એવો સંયોગ બની જાય તો સર્વ લોકો
 કૃતકાર્ય થઈ જાય. સખી ! હું તો એટલા માટે વધારે આતુરતા રાખું છું કે
 જે એવો નાતો થાય તો તેને લીધે બીજી કોઈવાર પણ એ અહીં આવે. ”

दोहा—नाहिते हम कह सुनहु सखि, इन्ह कर दर्शन दूरि ॥

यह संघट तब होइ जब, पुण्य पुराकृत भूरि ॥ ૨૭૪ ॥

હે સખી ! નહીં તો હું કહું છું કે—એમનાં દર્શન દુર્લભ છે, જે આપણી
 ધારણા પ્રમાણે બની જાય તો આપણાં પુર્વનાં ભોટાં પુણ્ય સમજવાં. ” ૨૭૪

चौ०—बोली अपर कहाउसखिनीका, यह विवाह सम्मत सबहीका ॥

कोउ कह शंकरचाप कठोरा, ये श्यामल मृदुगात किशोरा ॥

सब असमंजस अहै सयानी, यह मुनि अपर कहैं मृदुवानी ॥

सखि इन कहैं कोउ अस कहहीं, बड़प्रभाव देखत लघु अहहीं ॥

परासि जासु पदपंकज धूरी, तरी अहल्या कृत अवभूरी ॥

सोकि रहैं बिनु शिव धनु तोरे, यह प्रतीति परिहरिय न भोरे ॥

જેહિ વિરંચિ રચિ સીય સંવારી, તેહિ શ્યામલવર રચેડ વિચારી ॥

તાસુ વચન સુનિ સવ હપાની, એસેઈ હોડ કહ મૃદુવાની ॥

બીજી સ્ત્રી બોલી કે-“ સખી ! તું સત્ય કહે છે. આ વિવાહ સર્વને પસંદ છે. ” કોઈ કહેવા લાગી કે-“ શંકરનું ધનુષ ઘણું કઠણ છે અને આ શ્યામ સુંદર કોમળ શરીરવાળા અને કિશોર વયના છે. એ સર્વ જોતાં તો અસંભવ લાગે છે. ” એ સાંભળીને બીજી કોમળ વાણીથી બોલી કે “ હે સખી ! કોઈ કોઈ એમના સંબંધમાં કહે છે કે “ એ નાના છે ખરા, પણ એમનો પ્રભાવ મોટો છે. ભારે પાપવાળી અહલ્યા જેના ચરણ કમળની રજના સ્પર્શથી તરી ગઈ તે સદાશિવનું ધનુષ તોડ્યા વીના કેમ રહે ? એ પ્રતીતિ ભૂલથી પણ તજશે નહીં, જે વિધાતાએ સીતાને ઘણી સંભાળથી સજી તેણેજ વિચાર કરીને આ શ્યામ સુંદર વર બનાવી રાખેલ છે. ” આ વચનો સાંભળીને સર્વ સ્ત્રીઓ હર્ષ પામી, અને કોમળ વાણીથી બોલી કે-“ એમજ થાઓ, એમજ થાઓ. ’ ૧-૨-૩-૪

દોહા-હિય હરપહિં વર્ષહિં સુમન, સુમુખિ સુલોચનિ ત્વંદ ॥

જાહિં જહાં જહં બંધુ દોડ, તહં તહં પરમાનન્દ ॥ ૨૭૨ ॥

સુંદર મુખડાંવાળી તથા સુંદર નેત્રોવાળી સ્ત્રીઓ હૃદયમાં રાજી થઈને કુલની વૃષ્ટિ કરવા લાગી. એ રીતે બન્ને ભાઈઓ જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં એવોજ પરમ આનંદ થઈ રહ્યો. ૨૭૫.

ચૌ-પુર પૂર્વદિશિ ગે દોડમાઈ, જહાં ધનુષ મલ્લ ભૂમિ બનાઈ ॥

અતિ વિસ્તાર ચારુ ગચ ઢારી, વિમલ વેદિકા રુચિર સંવારી ॥

ચહુંદિશિ કંચનમંચ વિશાલા, રચે જહાં બૈઠહિં મહિપાલા ॥

ત્યહિ પાછે સમીપ ચહું પાસા, અપર મંચ મંડલી વિલાસા ॥

કલુક ઝૂંચ સવ ભાંતિ સુહાઈ, બૈઠહિં નગર લોગ સવ આઈ ॥

તિનકે નિકટ વિશાલ સુહાયે, ધવલ ધામ બહુ વરણ બનાયે ॥

જહં બૈઠી દેશહિં પુર નારી, યથાયોગ્ય નિજકુલ અનુહારી ॥

પુરવાલક કાહિ કાહિ મૃદુ વચના, સાદર પ્રભુહિ દિશાવહિં રચના ॥

બન્ને ભાઈઓ નગરની પુર્વ દિશા તરફ કે જ્યાં ધનુષ યજ્ઞની ભુમિ બનાવી રાખી હતી ત્યાં ગયા. એ ભુમીમાં મોટા વિસ્તારવાળી, સુંદર મણીઓના જડાવવાળી, અને નિર્મળ તથા સુંદર વેદી બનાવી હતી. એની ચારે તરફ રાજાઓને બેસવાને વાસ્તે સુવર્ણના વિશાળ કોચ જોડવી રાખ્યા હતા. અને તેની

પછવાડે અને પાસે ચારે તરફ કોચની બીજી પંક્તિ મંત્રી મંડળને બેસવા વાસ્તે ગોઠવી રાખી હતી. એ બીજી હારની પાછળ થોડીક ઉંચી અને સર્વ પ્રકારે સુંદર જગ્યા નગરના લોકને બેસવા માટે ઠરાવી હતી. તેની પાસે વિશાળ, સુશોભિત અને ઘણી જાતના રંગવાળા ઉજ્જવળ ગોખ બનાવી રાખ્યા હતા. કે જ્યાં નગરની સ્ત્રીઓ પોતપોતાના કુળની રીતિને અનુસરીને યથાયોગ્ય બેસી સર્વ જોઈ શકે. જનકપુરના બાળકો કોમળ વાણીથી બોલી બોલીને આદરપૂર્વક રામચંદ્રજીને એ સર્વ રચના બતાવતા હતા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—સવશિશુ મિસુ રૂપે પ્રેમ વશ, પરાસિ મનોહર ગાત ॥

તનુ પુલકાહિં અતિ હર્ષ હિયે, દેસિ દેસિ દોડ ભ્રાત ॥ ૨૭૬ ॥

પ્રેમાધીન થયેલા સર્વ બાળકો બન્ને ભાઈઓનાં મનોહર ગાત્રાને સ્પર્શ કરતા હતા. અને તેઓને જોઈ જોઈને હૃદયમાં આનંદ પામતા હતા તથા તેમનાં શરીર રોમાંચિત થતાં હતાં. ૨૭૬.

ચૌ૦—શિશુ સવ રામ પ્રેમ વશ જાને, પ્રીતિ સમેત નિકેત વચાને ॥

નિજ નિજ રુચિ સવલેહિં બુલાઈ, સહિત સનેહ જાઈ દોડ ભાઈ ॥

રામ દિશાવહિં અનુજહિં રચના, કાહે મૃદુમધુર મનોહર વચના ॥

લવ નિમેષ મહં ભુવન નિકાયા, રચે જાસુ અનુશાસન માયા ॥

મક્તહેતુ સોઈ દીનદયાલા, ચિતવત ચકિત ધનુષ મલ્લશાલા ॥

કૌતુક દેસિ ચલે ગુરુ પાહીં, જાનિ વિલમ્બ ત્રાસ મન માહીં ॥

જાસુ ત્રાસ ઢરકહં ઢર હોઈ, મજન પ્રભાવ દિશાવત સોઈ ॥

કાહે વાત મૃદુ મધુર સુહાઈ, કિયે વિદા બાલક વરિઆઈ ॥

રામચંદ્રજીએ સર્વ બાળકોને પ્રેમાધીન થયેલાં જાણીને પ્રીતિ પૂર્વક તેમણે દેખાડેલાં સ્થળોનાં વખાણ કર્યાં. બાળકો પોતપોતાની રૂચિ પ્રમાણે બોલાવી લેતા અને બન્ને ભાઈઓ સનેહ સહિત જ્યાં બોલાવતા ત્યાં જોવા જતા હતા. રામચંદ્રજી કોમળ, મધુર તથા મનોહર વચનો બોલીને લક્ષમણજીને તે (ધનુષ-યજ્ઞની) રચના દેખાડતા હતા. જેની આજ્ઞાથી માયા એક ક્ષણવારમાં અનેક પ્રહ્લાંડ બનાવી દે છે, તે દીનદયાળુ રામ ભક્તજનોને વાસ્તે ચક્રિત થઈ થઈને ધનુષ યજ્ઞની રચના જોવા લાગ્યા. એ સંધ્યું કૌતુક જોતાં ઘણી વાર થયેલી જાણી ડરતા ડરતા શુરની પાસે જવા ચાલ્યા. જેના ત્રાસથી ડર પણ ડરી જાય છે તે રામજી શુરથી ડરીને ભજનનો પ્રભાવ દેખાડે છે. સર્વ બાળકોને પણ કોમળ, મધુર તથા સુંદર વાતો કહીને બાળકોને વિદાય કર્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સમય સપ્રેમ વિનીત અતિ, સકુચ સહિત દોડ માઈ ॥

ગુરુ પદપંકજ નાઈશિર, વૈઠે આયસુ પાઈ ॥ ૨૭૭ ॥

બન્ને ભાઈઓ ડરતા ડરતા પ્રેમ સહિત, વિનય સહિત તથા સંકેત સહિત ગુરુ પાસે જઈ તેમનાં ચરણ કમળોમાં માથાં નમાવી તેમની આજ્ઞાથી બેઠા. ૨૭૭.

ચૌ-નિશિ પ્રવેશ મુનિ આયસુ દીન્હા, સવહીં સંધ્યા વંદન કીન્હા ॥

કહત કથા ઇતિહાસ પુરાની, રુચિર રજાને યુગયામ સિરાની ॥

મુનિવર શયન કીન્હ તવ જાઈ, લગે ચરણ ચાપત દોડ જાઈ ॥

જિનકે ચરણ સરોરુહ લાગી, કરત વિવિધ જપ યોગ વિરાગી ॥

તે દોડ બન્ધુ પ્રેમ જનુ જીતે, ગુરુપદ કમલ પલોટત પ્રીતે ॥

બાર બાર મુની આજ્ઞા દીન્હા, રઘુવર જાઈ શયન તવ કીન્હા ॥

ચાપત ચરણ લષણ ડર લાંચે, સમય સપ્રેમ પરમ સચુપાંચે ॥

પુનિપુનિ પ્રમુ કહ સોવહુ તાતા, પૌદે ધીર ડર પદ જલજાતા ॥

રાત્રિ પડતાં વિશ્વામિત્ર મુનિએ આજ્ઞા આપતાં સર્વેએ સંધ્યા વંદન કર્યો. બે પહોર રાત્રિ પૂરેના ઇતિહાસની કથાઓ કહેતાં સાંભળતાં વીતી ગઈ. પછી વિશ્વામિત્રે જઈને શયન કર્યું અને બન્ને ભાઈઓ તેમના ચરણ ચાંપવા લાગ્યા. ચોગીઓ અને વિરાગીઓ જેઓનાં ચરણ કમળની સેવાને માટે અનેક પ્રકારના જપ કરે છે. તે બે ભાઈઓ બંણે વિશ્વામિત્રના પ્રેમે તેમને છતી લીધા હોય તેમ પ્રીતિપૂર્વક ગુરુનાં ચરણ કમળો ચાંપવા લાગ્યા. જ્યારે વિશ્વામિત્રે વારંવાર આજ્ઞા આપી ત્યારે રામચંદ્રજીએ જઈને શયન કર્યું. એ સમયે લક્ષ્મણજી મનમાં ભય સહિત (રામની નિદ્રા જતી રહેવાનો) તથા પ્રેમ સહિત પરમ સુખ પામીને ચરણ ચાંપવા લાગ્યા. રામે વારંવાર કહ્યું કે-‘તાત ! હવે સૂઈ બંઓ’ એટલે તે હૃદયમાં રામનાં ચરણ કમળોનું ધ્યાન ધરીને પોઢયા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ડટે લષણ નિશિ વિગત મુનિ, અરુણ શિશ્વા ધ્વનિ કાન ॥

ગુરુતે પહિલે જગપતિ, જાગે રામ મુજાન ॥ ૨૭૮ ॥

કુકડાઓના શબ્દ સાંભળી રાત્રિ વીતી ગઈ બંણી લક્ષ્મણજી ઉઠ્યા અને સુબળ રામચંદ્રજી પણ ગુરુના પેહેલાં બંગ્યા. ૨૭૮.

ચૌ-સકલ શૌચ કરિ જાય નહાયે, નિત્ય નિવાહિ ગુરુહિ શિર નાયે ॥

સમય જાનિ ગુરુ આયસુ પાઈ, કેન પ્રસૂન ચલે દોડ માઈ ॥

ભૂપ વાગ વર દેખ્યડ જાઈ, જહૈં વસન્ત ઋતુ રાહિ લુભાઈ ॥
 લાગે વિટપ મનોહર નાના, વરાણિ વરણ વરદેલી ચિતાના ॥
 નવપલ્લવ ફલ સુમન મુહાવે, નિજ સમ્પતિ સુરતરુહિં લજાવે ॥
 પાતક કોકિલ કીર ચકોરા, કુંજત વિહંગ નચત કલમોરા ॥
 મધ્યવાગ સર સુભગ મુહાવ, મણિ સોપાન વિચિત્ર વનાવા ॥
 વિમલ સલિલ સો સરિજબહુરંગા, જલ સ્વગ કુંજત ગુંજત મુંગા ॥

સર્વ શૌચ વિધિ કરી સ્નાન કરીને નિત્યકર્મ કર્યા પછી ગુરૂને પ્રણામ કર્યા, પૂજનો સમય થયેલો જાણી ગુરૂ વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા લઈને બન્ને ભાઈઓ પુષ્પ લેવા વાસ્તે ચાલ્યા. રાજાનો ઉત્તમ બાગ જોયો, કે જેમાં જાણે વસન્ત ઋતુ લોભાઈને ત્યાંજ નિવાસ કરી રહી હોય એમ જણાતું હતું, તરેહવાર તથા રંગ રંગની ઉત્તમ લતાઓ અનેક મનોહર વૃક્ષોને વીંટાઈ રહી હતી. નવીન પાંદડાંઓથી, ફળોથી તથા પુષ્પોથી શોભી રહેલાં વૃક્ષો પોતાની શોભા સંપત્તિથી કલ્પવૃક્ષને પણ લજાવતાં હતાં. બપેયા, કોયલો, પોપટ અને ચકોર આદિ પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યાં હતાં અને મોર નાચતા હતા. બાગના મધ્ય-ભાગમાં એક શોભાયમાન સરોવર હતું, તેનાં પગથીયાં મણિઓથી વિચિત્ર બાંધ્યાં હતાં, નિર્મળ જળમાં રંગ રંગનાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં, તેમાં જળ-ચર પક્ષીઓ શબ્દ કરતાં હતાં અને ભમરો ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—વાગ તઢાગ વિલોકિ પ્રભુ, હર્ષે બન્ધુ સમેત ॥

પરમરમ્ય આરામ યહ, જો રામાહિં સુખ દેત ॥ ૨૭૯ ॥

રામચંદ્રજી પોતાના ભાઈ સહિત એ બાગ અને સરોવર જોઈને આનંદ પામ્યા, એ પરમ રમ્ય અને આરામ આપનારાં હોવાથી તેઓએ રામને સુખ આપ્યું. ૨૭૯.

ચૌ૦—ચહુંદિશિ ચિતૈપૂછિમાલીગન, લગેલેન દલ ફુલ મુદિતમન ॥

ત્યહિ અવસર સીતા તહૈં આઈ, ગિરિજા પૂજન જનનિં પઠાઈ ॥

સંગ સર્વ સર્વ સુભગ સયાની, ગાવાહિં ગીત મનોહરવાની ॥

સર સમીપ ગિરિજા ગૃહ સોહા, વરાણિ ન જાય દેશિ મન મોહા ॥

મજ્જન કરિ સર સર્વ સમેતા, ગઈ મુદિત મન ગૌરિ નિકેતા ॥

પૂજા કીન્હ અધિક અનુરાગા, નિજ અનુરૂપ સુભગ વર માંગા ॥

એક સર્વ સિય સંગ વિહાઈ, ગઈ રહી દેશન ફુલવાઈ ॥

તેહિ દોડ બન્ધુ વિલોકેડ જાઈ, પ્રેમ વિવશ સીતા પહૈં આઈ ॥

અન્ને ભાઈઓ માળીઓને પૂછતા પૂછતા ચારે દિશાઓમાં જોવા લાગ્યા અને આનંદ પામીને પુષ્પ લેવા લાગ્યા. તે વખત પોતાની માની આજ્ઞાથી સીતાજી ત્યાં ગારી પૂજન કરવાને આવ્યાં. સીતાજીની સાથે આવેલી સઘળી સુંદર અને ચતુર સખીઓ મનોહર વાણીથી ગીતો ગાતી હતી. સરોવરની નજીક પરમ સુશોભિત કે જેતું વર્ણન કરી શકાય નહીં એવું મનને મોહ ઉપજાવનારું જગદંબાનું મંદિર હતું. સીતાજી સખીઓ સાથે સરોવરમાં સ્નાન કરી હર્ષિત મનથી ગૌરીના મંદિરમાં ગયાં. ત્યાં ઘણા પ્રેમથી પૂજન કરીને પોતાને યોગ્ય સુંદર વર માગ્યો. એક સખી સીતાજીથી છુટી પડીને કુલવાડી જોવા ગઈ હતી, તે રામ લક્ષ્મણ બે ભાઈઓને જોઈ પ્રેમ વશ બની જઈ સીતાની પાસે આવી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-તામુ દશા દેહી સખિન, પુલક ગાત જલ નયન ॥

કહુ કારણ નિજે હર્ષકર, પૂંછાહિં સવ મૃદુવચન ॥ ૨૮૦ ॥

એ સખીની-શરીરે રોમાંચિત તથા નેત્રોમાં જળ આવેલાં-એવી દશા જોઈને બીજી સખીઓ કેમળ વાણીથી પુછવા લાગી કે “તને આટલો બધો હર્ષ થવાનું કારણ શું છે? તે કહે.” ૨૮૦.

ચૌ-દેશન વાગ કુંવર દોડ આયે, વય કિશોર સવ ભાંતિ મુહાયે ॥

શ્યામલ ગૌર કિમિ કહૌં બચાની, ગિગ અનયન નયન ત્રિનુ વાની ॥

મુનિ હરપીં સવ સખી સયાની, સિયાહેય અતિ ઉતકળાજાની ॥

એક કહાહિં નૃપમુત તે આલી, મુને જે મુનિ સંગ આયે કાલી ॥

જિન નિજ રૂપ મોહનો ઢારી, કીન્હે સ્વચ્છ નગર નર નારી ॥

વર્ણત છાવિ જહૈં તહૈં સવ લોગૂ, અવશિ દેખિયે દેશન યોગૂ ॥

તામુ વચન અતિ સિયાહિ મુહાને, દરશલાગિ લોચન અકુલાને ॥

ચલી અગ્રકરિ પ્રિય સોદૈ, પ્રીતિ પુરાતન લલૈ ન કોઈ ॥

સખી બોલી કે-“કોઈ બે રાજકુંવર બાગ જોવા આવ્યા છે, તેઓ કિશોર વયના તથા સર્વ રીતે સુંદર છે, તેમાં એક શ્યામ છે અને બીજા ગૌર છે; હું તેઓનાં વખાણુ શી રીતે કરી શકું! કેમકે મારી વાણી નેત્રો વગરની અને નેત્રો વાણી વગરનાં છે.” એ સાંભળીને સર્વ ચતુર સખીઓ હર્ષ પામી અને તેઓએ સીતાજીના હૃદયમાં પણ ઘણી આતુરતા છે એમ જાણ્યું. એક સખી બોલી કે-“સખીઓ! કાલે વિશ્વામિત્ર ઋષિની સાથે આવેલા છે તેજ એ બે રાજકુમારો છે. જેમણે પોતાના રૂપની મોહની નાંખીને નગરનાં બી

પુરૂષોને વશ્ય કર્યા છે. સર્વ લોકો જ્યાં ત્યાં એમની સુંદરતાનું વર્ણન કરે છે. તેઓ જોવા થોડા છે માટે અવશ્ય જોઈએ. ” એ સખીનાં વચનો સીતાજીને બહુ સારાં લાગ્યાં અને તેઓને જોવાને નેત્રો અકળાવા લાગ્યાં, તેથી પેલી સખીને આગળ કરીને સીતાજી જોવા ચાલ્યાં, સીતાજીની અને રામની અનાદિ પ્રીતિ છે તે કોઈ જાણતું નહોતું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—સુમિરિ સીય નારદ વચન, ઉપજી પ્રીતી પુનીત ॥

ચકિત વિલોકાતિ સકલ દિશિ, જનુ શિશુ મૃગી સખીત ॥ ૨૮૧ ॥

મનમાં નારદજીનાં વચન સાંભરી આવ્યાથી સીતાજીને પવિત્ર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ. અને લય પામેલા મૃગજીના જાળકની પેઠે ચકિત થઈને સઘળી તરફ જોવા લાગ્યાં. ૨૮૧.

ચૌ—કંકણ કિકિણિ નૂપુર ધ્વનિ સુનિ, કહત લપણ સન રામ હૃદય ગુનિ ॥

માનહું મદન દુન્દુભી દીન્દી, મનસા વિશ્વ વિજય કહું કીન્દી ॥

અસ કહિ ફિરિ ચિતયે ત્યહિ ઓરા, સિય મુખ શશિ ભયે નયન ચકોરા ॥

ભયે વિલોચન ચારુ અચંચલ, મનહું મકુચિ નિમિત્તજેઝ દગંચલ ॥

દેસિ સીય શોભા સુખપાવા, હાય સરાહત વચન ન આવા ॥

જનુ વિરંચિ સવ નિજ નિપુર્ણાઈ, વિરંચિ વિશ્વકહું પ્રગટ દિસાઈ ॥

સુન્દરતા કહું સુન્દર કરઈ, છાવિ મૃદ દીપ શિસા જનુ વરઈ ॥

સવ ઉપમા કવિ રહે જુઠારી, કોહિ પટતરિયે વિદેહ કુમારી ॥

રામચંદ્રજી કંકણો તથા ઝાંઝરોની ઘુઘરીઓના શબ્દ સાંભળી મનમાં વિચાર કરીને લક્ષ્મણજીને કહેવા લાગ્યા કે “ જાણે કામદેવ વિશ્વમાં વિજય કરવાના મનસુઆથી હુંદુલિ વગારતો હોય એવું જણાય છે. ” એમ કહી જે તરફથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ જતાંજ ચંદ્રેષ સીતાજીના સુખપર ચકોરેષ રામચંદ્રજીનાં નેત્રો ચોંટી ગયાં. સુંદર નેત્રોએવાં તે સ્થિર થઈ ગયાં કે જાણે પાંપણોમાં રહેનારો નિમિ રાત્ર સંકોચાઈ પાંપણો તજીને જતો રહ્યો હોય. રામચંદ્રજી સીતાજીની શોભા જોઈને સુખ પામ્યા, પણ મોઢે કાંઈ વચનો બોલી નહી શકાવાને લીધે હૃદયમાં વળાણ કરવા લાગ્યા કે—“ આ તે બ્રહ્માએ પોતાની સઘળી નિપુણતા વાપરી સીતાજીને સજીને જગતમાં પોતાની આતુરી પ્રકટ કરી દેખાડી છે કે શું ? જેમ દીવાની શિખાનો પ્રકાશ ઘરમાં જોઈએલા પદાર્થોની ઠાનિતમાં વધારો કરે છે, તેમ એની સુંદરતા બ્રહ્માની સુંદર સૃષ્ટિની શોભાને પણ સુંદર કરે છે. કવિઓએ સઘળી ઉપમાઓ પીછ સીઓને

આથી દીધેલી હોવાથી તે સઘળી બુઢી (એંઠી) થઈ ગઈ છે માટે આ જનક રાજની કુમારીને કેની ઉપમા આપું ? ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા—સિય શોભાહિય વર્ણિ પ્રભુ, આપનિ દશાવિચારિ ॥

બોલે શુચિમન અનુજસન, વચન સમય અનુહારિ ॥ ૨૮૨ ॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજી હૃદયમાં સીતાજીની શોભાનું વર્ણન કરીને પોતાની દશાનો વિચાર કરી સમયાનુસાર વચનથી શુદ્ધ મનથી લક્ષમણજી પ્રત્યે બોલ્યા કે-૨૮૨.

ચૌ—તાત જનક તનયા યહ સોઈ, ધનુષયજ્ઞ જ્યહિં કારણ હોઈ ।

પૂજન ગૌરિ સહી લૈ આઈ, કરતિ પ્રકાશ ફિરતિ ફુલવાઈ ॥

જાસુ બિલોકિ અલૌકિક શોભા, સહજ પુનીત મોરમન શોભા ॥

સોસબ કારણ જાન વિધાતા, ફરકાહિં સુમગ અંગ સુનુ ભ્રાતા ॥

રઘુવંશિનકર સહજ સ્વભાજ, મનકુપંથ પગ ધરૈ ન કાજ ॥

મોહિં અતિશય પ્રતીતિ જિય કેરી, જ્યહિ સ્વમંદુ પરનારિ ન હેરી ॥

જિનકે લહાઈ ન રિપુરણ પીઠી, નહિં લાવહિં પરતિય મન દીઠી ॥

મંગન લહાઈ ન જિનકે નાહી, તે નરવર થોરે જગ માહી ॥

“હે તાત ! જેને માટે આ ધનુષયજ્ઞ થાય છે તેજ આ જનક રાજની કુમારી છે. એ સખીઓને લઈને ગારીના પુજન માટે અહીં આવેલી છે, અને પોતાની કાન્તિથી પ્રકાશ કરતી કુલવાડીમાં ફરે છે. એની અલૌકિક શોભા જોઈને માડું મન સ્વાભાવિક રીતેજ પવિત્ર છતાં પણ ચળાયમાન થયું છે. હે ભાઈ! સાંભળો, માડું જમણું અંગ ફરકે છે, એમ થવાનું શું કારણ હશે તેતો વિધાતા જાણે. આપણા રઘુવંશી ક્ષત્રીયોનો સહજ સ્વભાવ છે કે તેઓ મનથી પણ કદી કુમારો પગ ધરે નહી. મને મારા જીવનો પકડો ભરોંસો છે કે તે સ્વપ્નમાં પણ પરસ્પરીપર નજર કરે નહી. જેઓનો કેટો રણમાં શત્રુઓ લઈ શકે નહી, જેઓને પરસ્પરી મનમાં પણ દીઠી ગમે નહી, અને માગણ લોકો જેઓના મુખથી નકાર સાંભળેજ નહી, એવા ઉત્તમ પુરૂષો જગતમાં થોડાજ નીવડે છે.” ૧-૨-૩-૪.

દોહા—કરત વતકહી અનુજસન, મન મિય રૂપલુભાન ॥

મુખ સોજ મકરન્દ છવિ, કરત મધુપ ઇવ પાન ॥ ૨૮૩ ॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજી લક્ષમણજી સાથે વાતો કરતા હતા, પણ મન સીતા-

જના રૂપથી લોભાઈ ગયું હતું તેથી જેમ મમરો કમળના રસનું પાન કરે તેમ નેત્રોથી સીતાજીના મુખની કાન્તિનું પાન કરતા હતા. ૨૮૩.

ચૌ૦—ચિતવતિ ચકિત ચહું દિગિ સીતા, નૃપ કિશોર કહું ગયે મનચીતા ॥
જહું વિલોકિ મૃગશાવક નયની, તહું જનુ વરણ કમલ સિત શ્રયની ॥
લતા ઓટ તજ સસિન લલાયે, શ્યામલ ગૌર કિશોર સુહાયે ॥
દેસિ રૂપ લોચન લલચાને, હર્ષેજનુ નિજનિધિ પહિંવાને ॥
થકે નયન રઘુપતિ છાવિ દેસી, પલકનહું પરિહરી નિમેષી ॥
અધિક સનેહ દેહ મડમોરી, શરદ શશિહિ જનુ ચિતવ ચકોરી ॥
લોચન મગુ રામહિં ડર આની, દીનહ પલક કપાટ સયાની ॥
જવ સિય સસિન પ્રેમવશ જાની, કહિં ન સકહિં કહુ અતિ સકુચાની ॥

સીતાજી ચકિત થઇને ચારે દિશાએ જોતાં હતાં કે મનમાં ચિંતવેલા રાજકુમારો ક્યાં ગયા ? બાળમૃગના સરખાં નેત્રવાળાં સીતાજી જ્યાં જ્યાં જોતાં હતાં, ત્યાં ત્યાં જાણુ કમળોની શ્રેણી (હાર) ની વૃદ્ધિ થતી હોય એવું જોવામાં આવતું હતું, એટલામાં સખીએ લતાઓને ઓડે શ્યામ તથા ગૌર શરીરવાળા અને કિશોર વયવાળા સુંદર કુમારો દેખાડ્યા. રામચંદ્રજીને જોતાંજ સીતાજીનાં નેત્રો જેમ પોતાનો ભંડાર પીછાણતાં લલચાય તેવી રીતે લલચાયાં. રામચંદ્રજીની છળી જોઈને નેત્રો ચકિત થઈ ગયાં અને પાંપણોએ નિમેષ કરવા છોડી દીધા. જેમ ચકોર શરદ ઋતુના ચંદ્રને જોઈ રહે તેવી રીતે સીતાજી રામચંદ્રને અધિક સ્નેહ ભરીને જોતાં દેહતું ભાન બૂલી ગયાં. ચતુર સીતાજીએ નેત્રોદ્ધાર રામચંદ્રજીને હૃદયમાં આણીને નેત્રનાં પોપચાંરૂપી કમાડ બંધ કરી દીધાં. જ્યારે સીતાજીની સખીઓ તેમને પ્રેમ વશ થયેલાં જાણી ગઈ, ત્યારે સીતાજી ઘણું શરમાઈ ગયાં અને કશું બોલી શક્યાં નહીં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—લતાભવનતે પ્રગટમણ, ત્યાહિ અવસર દોડ માર્દ ॥

નિકસેજનુયુગ વિમલ વિધુ, જલદ પટલ બિલગાઈ ॥ ૨૮૪ ॥

જેમ બે ચંદ્ર વાદળાંઓના સમૂહને ચીરીને પ્રકાસે, તેવી રીતે જન્મે ભાઈઓ લતા મંડપમાંથી બહાર નીકળ્યા. ૨૮૪.

ચૌ૦—શોભાસીવ શુભગ દોડ વીરા, નીલ પીત જલજાત શરીરા ॥

કાકપક્ષ શિર સોહત નીકે, ગુચ્છા વિચ વિચ કુસુમ કલીકે ॥

માલતિલક શ્રમવિન્દુ સુહાયે, શ્રવણ શુભગ ભૂષણ છાવિ છાયે ॥

વિકટ ભ્રુકુટિ કચ શુંદરવારે, નવસરોજ લોચન રતનારે ॥
 ચારુ ચિત્રુક નાસિકા કપોલા, હાસ વિલાસ લેત જનુ મોલા ॥
 મુખ છવિ કાહિ ન જાયમોહિં પાહીં, જો વિલોકિ વહુ કામ લજાહીં ॥
 ઉર માળિમાલ કમ્બુ કલગ્રીવા, કામ કલમકર ભુજવલ સીંવા ॥
 સુમન સમેત વામકર દોના, સાંવર કુંવર સચી સુઠિ લોના ॥

અન્ને વીરો શોભાની સીમા રૂપ અને ઉત્તમ ભાગ્યવાળા હતા, એકનું શરીર નીલકમળજેવું અને ણીજનું ગોર કમળ જેવું હતું, માથે વાળનાં સુંદર પટ્ટીયાં શોભતાં હતાં, તે પટ્ટીયાંની અંદર કુલની કળીઓના ગુચ્છ શોભી રહ્યા હતા. લલાટ તિલકોથી તથા પરસેવાનાં ગિંદુથી શોભી રહ્યાં હતાં, કાનો સુંદર ઘરેણાંની કાન્તિથી શોભતા હતા. લમરો વાંકો હતી, માથાના વાળ ખી-ટલીઆળા હતા, નેત્રો નવીન કમળો જેવાં રક્ત હતાં. હૃદયથી, નાસિકા અને ગાલ સુંદર હતા, હાસ્યવિલાસ તો બાણે સામા માણસને વેચાતો લઈ લેતો હોય એવો જણાતો હતો, મુખની કાન્તિ જોઈને કામદેવ લગ્નવાદ જાય એવી અને અવણનીય હતી. વક્ત્રસ્થળમાં મણિઓની માળાઓ પેહેરી હતી, અને ગળું શાંખ સમાન હતું. હાથ કમદેવ રૂપી હાથીનાં ગચ્ચાંની સુઠ જેવા તથા બગની સીમા રૂપ હતા. હે સખી ! એ બેમાંથી જેના કાળા હાથમાં પુષ્પોથી ભરેલો ફૂનો છે એ શ્યામ ગાત્રવાળા કુમાર વિશેષ રૂપાળા છે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-કહરિ કટિ પટપીત ધર, સુખમા શીલ નિધાન ॥

દેશિ ભાનુકુલ ભૂષણહિં, વિસરા સચિન અપાન ॥ ૨૮૫ ॥

સિંહના જેવી કેડપર પીળાં વસ્ત્ર પેહેરેલાં અને શોભા તથા શીળના ભં-ડારરૂપ અને સૂર્યવંશના ભૂપણરૂપ રામચંદ્રજીને જોઈને સીતાજીની સખીઓ પણ શરીરનાં ભાન ભૂલી ગઈ. ૨૮૫.

ચૌ-ધરિ ધીરજ રૂક સચી સયાની, સીતા સન વોલી ગહિપાની ॥

વહુરિ ગૌરિકર ધ્યાન કરેહ, મૂય કિશોર દેશિ કિનલેહ ॥

સકુચિ સીય તવ નયન ઉધારે, સન્નુસવ દોઝ રમુવંશ નિહારે ॥

પરવશ સચિન લચી જવ સીતા, મડ ગહરુ સવ કહહિં સમીતા ॥

પુનિ આઝરે રહિં વિરિયાં કાલી, અસકહિં મન વિહંસી રૂક આલી ॥

ગૂઠ ગિરા સુનિ મિય સકુચાની, મયડ વિલમ્બ માતુ મયમાની ॥

ધીર વાહિ ધરિ રામ ધર આની, ફિરિ આપનપો પિતુવશ જાની ॥

તેમાંની એક સખી ધીરજ રાખી સીતાજીનો હાથ પકડીને બોલી કે “ તમે ફરીવાર પણ ગૌરીનું ધ્યાન કરો છો કે શું ? કિશોર રાજકુમારોને કેમ જોઈ લેતાં નથી ? ” ત્યારે સીતાજીએ સંકોચ પામીને નેત્રો ઉઘાડ્યાં અને સન્મુખ ઉભેલા બન્ને રઘુકુળના બાળસિંહોને જોયા. સખીઓ સીતાજીને પરવશ પડેલાં બાણીને ડરતી ડરતી કહેવા લાગી કે ‘ ઘેર જવાનો સમય થઈ ગયો છે. ’ ‘ ફરી આવતી કાલે આ વખતે આવજો ’ એમ કહીને એક સખી મનમાં હસવા લાગી. સખીની શુઠ વાણી સાંભળીને સીતાજી સંકોચાયાં અને વાર લાગી તેથી પિતાનો માતૃશ્રીના બચથી ડરવા લાગ્યાં. પછી ઘણી ધીરજ ધરી હૃદયમાં રામને રાખી ત્યાંથી પાછાં ફર્યા. પણ પોતે પિતાને આધીન બાણી ચિંતા કરવા લાગ્યાં. ૪.

દોહા-દેશન મિસ્ર મૃગ વિહંગતરુ, ફિરાતિ વહોરિ વહોરિ ॥

નિરખિ નિરખિ રઘુવીર છવિ, વાઢી પ્રીતિ ન થોરિ ॥ ૨૮૬ ॥

મૃગોને, પક્ષીઓને તથા વૃક્ષોને જોવાના બહાનાથી ફરતાં ફરતાં સીતાજી વારંવાર રામચંદ્રજીને જોવા લાગ્યાં, અને રઘુવીરની છબિ નિરખી નિરખીને અત્યંત પ્રીતિની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યાં. ૨૮૬.

ચૌ-જાનિ કઠિન શિવ ચાપ વિમુરતિ, ચલી રાખિ ડર શ્યામઝ મૂરતિ ॥

પ્રભુ જવ જાત જાનકી જાની, સુખ સનેહ શોભા ગુણવાની ॥

પરમ પ્રેમમય મૃદુ મસિ કીન્હી, ચારુ ચિત્ર ખીતર લિખિ લીન્હી ॥

ગઈ ભવાની ભવન વહોરી, વન્દિ ચરણ વોલી કર જોરી ॥

જય જય જય ગિરિરાજ કિશોરી, જય મહેશ મુખચન્દ્ર ચકોરી ॥

જયગજવદન પદાનન માતા, જગતજનનિ દામિનિ દ્યુતિગાતા ॥

નહિં તવ આદિ મધ્ય અવસાની, અમિત પ્રભાવ વેદ નહિં જાની ॥

ભવ ભવ વિભવ પરાભવ કારિણિ, વિશ્વ વિમોહનિ સ્વવશ વિહારિણિ ॥

સીતાજી, સદાશિવનું ધનુષ કંઠણ બાણીને ચિંતા કરતાં હતાં. પછી રામની શ્યામ મૂર્તિ હૃદયમાં રાખીને ત્યાંથી ચાલ્યાં. સુખ, સ્નેહ, શોભા અને શુણ્ણની બાણરૂપ સીતાજીને જતાં બાણીને રામચંદ્રજીએ પરમ પ્રેમરૂપ કેમળ કાન્નજથી સીતાજીની મૂર્તિનું સુંદર ચિત્ર હૃદયમાં આજેખી લીધું. પછી સીતાજી પાછાં ગૌરીના મંદિરમાં જઈ ચરણવંદી હાથ બેઠીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં- “ હે હિમાલયની કિશોર કુમારી ! જય જય જય. હે મહેશ્વરના મુખરૂપી ચંદ્ર-પર પ્રેમ રાખનારી ચકોરી ! જય જય. હે ગણપતિ તથા કાર્તિક સ્વામીનાં માતા ! જય જય. હે જગતજનની ! હે વીજળી જેવાં પ્રકાશમય ગાત્રવાળાં !

જય જય. તમારું આદિ, મધ્ય કે અંત નથી, તમારા અપરિમિત પ્રભાવને વેદ પણ જાણતા નથી. તમે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કરનારાં છો. તમે જગતને મોહિત કરનારાં છો અને સ્વેચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરનારાં છો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—પતિ દેવતા સુતીય મહં, માતુ પ્રથમ તવરેશ્વ ॥

મહિમા અમિત ન સકહિં, કાહિ સદા શારદા શેષ ॥ ૨૮૭ ॥

હે માતાજી ! સર્વ શ્રેષ્ઠ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં તમારું નામ પ્રથમ ગણાય છે, તમારો અપાર મહિમા હજાર સરસ્વતીઓ અને હજાર શેષ નાગથી પણ વર્ણવી શકાય તેમ નથી. ૨૮૭.

ચૌ૦—સેવતોહિં મુલમ ફલચારી, વરદાયિનિ ત્રિપુરારિ પિયારી ॥

દેવિપૂજિ પદ કમલ તુમ્હારે, સુર નર મુનિ સર્વ હોહિં સુસ્વારે ॥

મોરે મનોરથ જાનહુ નીકે, વસહુ સદા ઊરપુર સવહીકે ॥

કીન્હેડ પ્રગટ ન કારણ તેહી, અસકહિ ચરણ ગહ વૈદેહી ॥

વિનય પ્રેમવશ મરે ભવાની, સ્વસીમાલ મૂરતિ મુસુકાની ॥

સાદર સિય પ્રસાદ ઊરધરેડ, બોલી ગૌરિ હર્ષ હિય મરેડ ॥

મુનુ સિય સત્ય અશીશ હમારી, પૂજહિ મન કામના તુમ્હારી ॥

નારદ વચન સદા શુચિ સાંચા, સો વર મિલિહિ જાહિ મનરોંચા ॥

હે વરદાન દેનારાં ! હે સદાશિવનાં પ્યારાં ! તમોને સેવતાં ચારે (ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ) ફળ મુલ્ય થાય છે. હે દેવી ! તમારાં ચરણ કમળો પૂજીને દેવતાઓ, મુનિઓ અને મનુષ્યો સર્વે સુખી થાય છે. તમે સદા સર્વનાં હૃદયમાં રહો છો તેથી મારા ઉત્તમ મનોરથ તમે જાણો છો, તેટલા માટે હું તે જાહેર રીતે કહેતી નથી. એમ કહીને સીતાજીએ ગૌરીના ચરણ પકડ્યા. જગદંબા સીતાજીના વિનયથી તથા પ્રેમથી વશ થયાં. ને હાથમાંની પુષ્પમાળા સરકી પડતાં જગદંબાની મૂર્તિ હસી પડી, સીતાજીએ તે આદરપૂર્વક પ્રસાદમાળા ગળામાં પેહેરી લીધી. ત્યારે ગૌરી હૃદયમાં હર્ષ ભરીને બોલ્યાં કે—“ હે સીતા ! સાંભળ, મારી સત્ય આશિશ છે કે તારી મનકામના પૂર્ણ થશે. નારદજીનાં વચન હમેશ પવિત્ર અને સાચાંજ છે. માટે તારું જેમાં મન સચી રહ્યું છે તેજ વર તને મળશે. ૧-૨-૩-૪.

છં૦—મન જાહિ રાવો મિલિહિ સોવર સહજ મુન્દર સાંવરો ॥

કરુણાનિધાન સુજાન શીલ સનેહ જાનત રાવરો ।

યાહિ ભાંતિ ગૌરિ અશીશ સુનિ સિય સહિત હિય હર્ષિત અલી ॥

તુલસી ભવાનિહિ પૂજિ પુનિ પુનિ મુદિત મન મન્દિર ચલી ॥

તારું જેમાં મન લાગ્યું છે તેજ સહજ સુંદર, શ્યામળો, કરુણાનિધાન, સુખાણુ અને શીળ તથા સ્નેહ જાણનારો વર મળશે. એ પ્રમાણે ગૌરીની આશિશ સાંભળી સખીઓ સહિત મનમાં હર્ષ પામેલાં સીતાજી (તુલસીદાસ કહે છે કે)-વારંવાર પાર્વતીનું પૂજન કરી આનંદ પામેલા મનથી ઘેર ગયાં. ૩૩.

સોં-જાનિ ગૌરિ અનુકૂલ, સિય હિય હર્ષ ન જાય કાહિ ॥

મંજુલ મંગલ મૂલ, વામ અંગ ફરકન લમે ॥ ૩૩ ॥

પાર્વતી પોતાને અનુકુળ છે એમ જાણી સીતાજીના હૃદયમાં જે હર્ષ થયો તેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. સીતાજીનું મંગળ સૂચવનારું સુંદર ડાબું અંગ ફરકવા લાગ્યું. ૩૩.

ચૌં-હૃદય સરાહત સીય લુનાઈ, ગુરુ સર્મીપ ગવને દોડ ભાઈ ॥

રામ કહા સવ કૌશિક પાहीं, સરલ સ્વભાવ હુઆ છલ નાहीं ॥

સુમન પાઈ મુનિ પૂજા કીન્હી, પુનિ અશીશ દોડ ભાઈન દીન્હી ॥

સફલ મનોરથ હોઈ તુમ્હારે, રામ લષણ મુનિ મયે સુખારે ॥

કરિ ભોજન મુનિવર વિજ્ઞાની, લમે કહન કહુ કથા પુરાની ॥

વિગત દિવસ મુનિ આયમુ પાઈ, સન્ધ્યા કરન ચલે દોડ ભાઈ ॥

પ્રાચી દિશિ શશિ ઝગ્યડ મુહાવા, સિયમુખ સરસિ દેસ સુખપાવા ॥

બહુરિ વિચાર કીન્હ મનમાંહી, સીય વદન સમ હિમકર નાहीं ॥

રામ લક્ષ્મણ મનમાં સીતાજીના રૂપને વખાણતા વખાણતા ગુરૂ પાસે ગયા. રામચંદ્રજીએ પોતાના સરળ સ્વભાવથી સર્વ હૃદીકૃત વિશ્વામિત્ર પાસે કહી દીધી, કપટથી કાંઈ છાનું રાખ્યું નહી. પુષ્પો મળ્યાથી મુનિએ પૂજા કરી અને પછી બંને ભાઈઓને આશિશ દીધી કે-“ તમારા મનોરથ સફળ થાઓ ” એ સાંભળી રામ તથા લક્ષ્મણ બંને સુખીયા થયા. જ્ઞાની મહામુનિ લોજન કરીને કાંઈક જુની કથા કહેવા લાગ્યા. દિવસ વ્યતિત થયો, એટલે મુનિની આજ્ઞા લઈ બંને ભાઈઓ સંધ્યાવંદન કરવા ગયા. પૂર્વ દિશામાં સુંદર ચંદ્ર ઉગેલો જેઈ રામચંદ્રજી તેને સીતાજીના સુખ સમાન જાણીને સુખ પામ્યા. પણ પાછો મનમાં વિચાર કર્યો કે ચંદ્ર સીતાના સુખ જેવો શીતળ નથી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—જન્મ સિન્ધુ પુનિ વન્ધુ વિષ, ડન મલીન સકલંક ॥

સિય મુલ્લ સમતા પાત્રકિમિ, ચન્દ્ર વાપુરો રંક ॥ ૨૮૮ ॥

ચંદ્ર ચંદ્ર તો બાપડો બારા સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે, વિષનો ભાઈ છે, દિવસે મેલો રહે છે અને કલંકવાળો છે. તે સીતાના મુખની બરોબરી શી રીતે મેળવી શકે ? ૨૮૮.

ચાં—ઘટે વઢે વિરહિનિ દુઃખદાર્દ્ર, ગ્રસે રાહુનિજ સન્ધિહિ પાર્દ્ર ॥

કોક શોકમદ પંકજ દ્રોહી, અવગુણ વહુત ચંદ્રમા તોહી ॥

વેદેહી મુલ્લ પટતર દીન્હે, હોઈ દોષ વઢ અનુચિત કીન્હે ॥

સિય મુલ્લ છર્વિ વિધુ વ્યાજ વસાની, ગુરુ પહ્નં ચલે નિશા વઢિજાની ॥

કરિ મુનિચરણ સરોજ પ્રણામા, આયમુ પાય કીન્હે વિશ્રામા ॥

વિગતનિશા રઘુનાયક જાગે, વન્ધુ વિલોકિ કહન અસ લાગે ॥

ઉગેડ અરુણ અવલોકહુ તાતા, પંકજ કોક લોક મુલ્લદાતા ॥

બોલે લષણ જોરિ યુગ પાળી, પ્રમુ પ્રભાવ મૂલ્લક મૃદુવાળી ॥

ચંદ્ર ઘટે વધે છે, વિરહીને દુઃખ દેનારો છે, અને લાગ મળે તો એને રાહુ પણ ગણી જાય છે, ચક્રવા ચક્રવીને શોક આપે છે, કમળનો દ્રોહ કરે છે. એવા ચંદ્રમામાં તો બહુ અવગુણ છે; મેં ચંદ્રને સીતાજીના મુખની સાથે સરખાવ્યો એ મોટા દોષ ભરેલું અને અયોગ્ય કર્યું. એ પ્રમાણે ચંદ્રની નિંદા અને સીતાજીની મુખછળિનાં વખાણ કરીને રાત્રિ વધારે વીતી ગઈ જાણી પછી યુગની પાસે ગયા. વિશ્વામિત્રમુનિનાં ચરણ કમળમાં પ્રણામ કરીને તેમની આજ્ઞાથી વિશ્રામ કર્યો. પણ રામચંદ્રજી જાગતાજ રહ્યા ને આખી રાત્રિ વીતી ગઈ. પછી લક્ષ્મણજીને જોઈને કહેવા લાગ્યા કે—“ હે ભાઈ ! જુઓ. કમળો, ચક્રવા ચક્રવીઓ અને લોકોને મુખ આપનારો અરુણોદય થયો. ” લક્ષ્મણજી બે હાથ જોડી રામચંદ્રજીનો પ્રભાવ બતાવનારી કોમળ વાણી બોલ્યા કે—૧-૪.

દોહા—અરુણોદય સકુચે કુમુદ, ઉદુગળ જ્યોતિ મલીન ॥

તિમિ તુમ્હાર આગમન મુનિ, મયે નૃપતિ વલહીન ॥ ૨૮૯ ॥

“ જેમ તમારા પધારવાથી રાજાઓ સંકોચથી બળહિન થઈ ગયા છે, તેમ અરુણોદય થવાથી પોયણીઓ સંકોચાઈ ગઈ છે, અને તારાઓના સમૂહ તેજહિન થઈ ઝાંખા પડી ગયા છે. ૨૮૯.

દોહા—નૃપ સવ નચત કરહિં ઝજિયારી, ટારિ ન સકહિં ચાપ તપ ભારી ॥

કમલકોક મધુકર સ્વગનાના, હરપે સકલ નિશા અવસાના ॥

રેસેંદિ પ્રભુ સવ મક્ક તુમ્હોરે, હોડેઈ દુટે ધનુષ સુતારે ॥
 ઉદય ખાનુ વિનુ અમ તમ નાશા, દુરે નસ્ત જગતેજ પ્રકાશા ॥
 રવિ નિજ ઉદય વ્યાજ રઘુરાયા, પ્રભુ પ્રતાપ સવ તૃપન દિશ્વાયા ॥
 તવ ખુજબલ મહિમા ઉદવાટી, પ્રગટી ધનુ વિષટન પરિપાટી ॥
 ચન્ધુ વચન મુનિ પ્રભુ મુસકાને, હોડ શુચિ સહજ પુનીત અન્હાને ॥
 નિત્ય ક્રિયા કરિ ગુરુપૈં આયે, ચરણ સરોજ મુખગ શિરનાયે ॥
 સતાનન્દ તવ જનક બુલાયે, કૌશિક મુનિ પદ તુરત પઠાયે ॥
 જનક વિનય તિન આયમુનાઈ, હર્ષ બોલિ લિયે દોડ ખાઈ ॥

જેમ નક્ષત્રો પ્રકાશ કરે છે પણ ભારે અંધકારને ટાળી શકતાં નથી, તેમ
 સર્વ રાજાઓ શોભાયમાન છતાં ધનુષને તોડી શકે તેમ નથી. જેમ રાત્રિ વ્ય-
 તિત થયે કમળો, ભમરાઓ, ચક્રવા ચક્રવીઓ અને બીજાં જાત જાતનાં પક્ષીઓ
 સર્વ હર્ષ પામે છે. હે પ્રભુ ! તેવીજ રીતે ધનુષ દુટેથી તમારા સર્વ લક્ષ્મણો
 આનંદ પામશે. જેમ સૂર્ય ઉગતાંજ વગર પ્રયાસે અંધકાર નાશ પામે છે, નક્ષ-
 ત્રો ઝાંખાં પડી જાય છે, અને જગતમાં પ્રકાશ થાય છે, તેમ આપ સૂર્યવંશી
 યજ્ઞશાળામાં પધારતાંજ વગર પ્રયાસે ધનુષ દુટી જશે, નાના નાના રાજાઓ
 ઝાંખા પડી જશે. અને જગતમાં આપની કીર્તિ પ્રકાશશે. હે રઘુરાય ! સર્વે પો-
 તાના ઉદયના બહાનાથી તમારો પ્રતાપ સર્વ રાજાઓને દેખાડવાનું કર્યું છે.
 તમારા બાહુ બળનો મહિમા જણાવવાને વાસ્તેજ આ ધનુષ તોડવાનો પ્રસંગ
 પ્રકટયો છે." ભાઈનાં વચનો સાંભળી રામચંદ્રજીએ મંદહાસ્ય કર્યું. પછી પોતે
 સહેજજ પવિત્ર છતાં પણ નહાઈને પવિત્ર થયા, અને નિત્યકર્મ કરી લઈ ગુરુ-
 ની પાસે આવી તેમનાં ચરણ કમળમાં માથું નમાવ્યું. જનક રાજાએ પોતાના
 પુરોહિત સતાનંદને બોલાવીને તુરત વિશ્વામિત્રને તેડવા મોકલ્યા. તેમણે મુનિ
 પાસે આવીને જનક રાજાની વિનતિ કહી સંભળાવતાં હર્ષ પામી મુનીએ રામ
 લક્ષ્મણને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. ૧-૨-૩-૪-૫.

દોશ-સતાનન્દ પદવાન્દિ પ્રભુ, બેઠે ગુરુપૈં જાઈ ॥

ચલહુ તાત મુનિ કહેડ તવ, પઠાવા જનક બુલાઈ ॥ ૨૯૦ ॥

રામચંદ્રજી સતાનંદનાં ચરણોને વંદીને ગુરુની પાસે બેઠા. ગુરુએ કહ્યું
 કે-" હે તાત ! આલો, જનક રાજાએ આપણને તેડવા માટે સતાનંદને મો-
 કલ્યા છે. ૨૯૦.

ચી૦-સીય સ્વયમ્વર દેસિય જાઈ, રીશ કાહિઘૌં દેહિં વહાઈ ॥

લખન કહા યશ્ ભાજન સોઈ, નાથ કૃપા તવ જાપર હોઈ ॥

હરષે મુનિ સર્વ મુનિ વરવાની, દીનહ અશીશ સર્વહિ મુક્તમાની ॥

મુનિ મુનિવૃન્દ સમેત કૃપાલા, દેશન ચલે ધનુષ મલ્લશાલ્ય ॥

રંગભૂમિ આયે દોડ માઈ, અસમૃધિ સર્વ પુરવાસિન પાઈ ॥

ચલે સર્વકલ મૃદકાજ વિસારી, બાલક યુવા જરઠ નરનારી ॥

દેવી જનક ખીર મદ્ ભારી, યુધિ સેવક સર્વ લિયે હંકારી ॥

તુરત સર્વકલ લોગન પહં જાહુ, આસન યચિત્ દેહુ સર્વ કાહુ ॥

આપણે જોઈને સીતાનો સ્વયંવર જોઈએ. ઈશ્વર કોણ જાણે કોને મોટાઈ આપશે. ” લક્ષ્મણજી બોલ્યા કે—“ હે નાથ ! જેનાપર તમારી કૃપા હશે તેજ યજ્ઞવંત પાત્ર થશે. ” લક્ષ્મણજીનાં વચનો સાંભળી સર્વ મુનિઓ હર્ષ પામ્યા અને સર્વેએ સુખ પામીને આશિષ લીધી. મછી કૃપાળુ રામચંદ્રજી સર્વ મુનિઓ સહિત ધનુષયજની શાળા જોવા ચાલ્યા. જન્મે જાઈ સ્વયંવર મંડપમાં આવ્યાની ખબર મળતાં સર્વ નગરવાસી બાળક, જુવાન તથા ઘરડાં સ્ત્રી પુરુષો પોતા પોતાનાં ઘરનાં કામે વિસારીને જોવા ચાલ્યા. જનક રાજાએ લોકોની ઘણી પીડ થયેલી જોઈને પોતાના સેવકોને બેલાવી આજ્ઞા કરી કે “ તમે સર્વ લોકોની પાસે તુરત જઈ સર્વ કોઈને યથાયોગ્ય આસનો આપો. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા—કહિ મૃદુ વચન વિનીત તિન, વૈઠારે નર નારિ ॥

ઉત્તમ મધ્યમ નીચ લઘુ, નિજ નિજ થલ અનુહારિ ॥ ૨૯૧ ॥

એ સેવકોએ વિનય ભરેલાં કોમળ વચનો કહીને સર્વ સ્ત્રી પુરુષો કે જે ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ તથા હલકા લોકો હતા તેમને તેમના વર્ગ પ્રમાણે થટ્ટી જગ્યાએ બેસાડ્યા. ૨૯૧.

ચૌ—રાજકુંવર ત્યહિસર આયે, મનહુ મનોહરતા છબિ છાયે ॥

મુણસાગર નાગર વરવીરા, સુન્દર શ્યામલ ગૌર શરીરા ॥

રાજ સમાજ વિરાજત રૂરે, હડુગણ મહં જનુ યુગ વિધુ પૂરે ॥

જિનકે રહી ભાવના જૈસી, પ્રભુ મૂરતિ દેહી તિન તૈસી ॥

દેશહિં મૂપ મહા રણધીરા, મનહું વીરરસ ધરે શરીરા ॥

દરે કુટિલ નૃપ પ્રભુહિ નિહારી, મનહું મયાનક મૂરતિ મારી ॥

રહે અમુર છલ જો નૃપ વેષા, તિન પ્રભુ પ્રગટ કાલસમ દેશા ॥

પુરવાસિન દેશ દોડ માઈ, નરમૂષણ લોચન મુલ્લદાઈ ॥

એ સમયે જાણે મનોહરતાની છબિજ છાઈ રહી હોય એવા મુણોના સુદ્ર રૂપ, ઉત્તમ વીર અને સુંદર શ્યામ તથા ગૌર શરીરવાળા જન્મે રાજ કુમાર ત્યાં આવ્યા, જેમ તારા મંડપમાં પુણિમાના બે ચંદ્રની જોડી શોભે

તેમ એ બન્ને કુમાર રાજાઓના સમાજમાં શોભવા લાગ્યા. જેની જેવી ભાવના હતી તેણે તેવી રામચંદ્રજીની મૂર્તિ દેખી. મહા રણધીર રાજાઓએ તેમને બાણે વીરરસ દેહ ધરીને આપ્યો હોય એવા દીઠા. કુટિલ રાજાઓએ બાણે ભયાનક રસની ભારે મૂર્તિ હોય એવા દીઠા અને ડર્યા. જે અસુરો રાજાઓના કપટવેશ ધરીને બેઠા હતા તેઓએ રામચંદ્રજીને સાક્ષાત્ કાળ સમાન દીઠા, અને પુરવાસીઓએ બન્ને ભાઈઓને માણસોના શણગાર રૂપ અને નેત્રોને સુખ આપનારા દીઠા. ૧-૨-૩-૪.

દોઢા-નારે વિલોકહિં હર્ષિહિય, નિજ નિજ રુચિ અનુરૂપ ॥

જનુ સોહત શૃંગાર ધારે, મૂર્તિ પરમ અનૂપ ॥ ૨૯૨ ॥

શ્રીઓએ હૃદયમાં રાજ થઈને પોતપોતાની રૂચિ પ્રમાણે બાણે સાક્ષાત્ શૃંગારજ પોતે પરમ મનોહર મૂર્તિ ધરીને આપ્યો હોય એવા દીઠા. ૨૯૨.

ચૌ-વિદુષન પ્રમુ વિરાટમય દીશા, बहु मुख कर पग लोचन शीशा ॥

जनक जाति अवलोकहिं कैसै, सजन सगे प्रिय लागत जैसे ॥

सहित विदेह विलोकहिं रानी, शिशु सम प्रीति न जाइ बखानी ॥

योगिन परमतत्त्वमय भासा, शान्त शुद्ध सम सहज प्रकाशा ॥

हरिभक्तन देखउ दोउभ्राता, इष्टदेव इव सब सुखदाता ॥

रामहिं चितव भाव ज्यहि सीया, सोसनेह सब नहिं कथनीया ॥

उर अनुभवति न कहि सके सोऊ, कवन प्रकार कहै कवि कोउ ॥

इयहिं विधि रहा जाहि जस भाऊ, त्याहि तस देख्यहु कोशल राज ॥

વિદ્વાન લોકોએ ઘણાં સુખ, હાથ, પગ, નેત્રો તથા માથાવાળું વિરાટ સ્વરૂપ દીઠું. જનકના જાતિ ભાઈઓએ પોતાના સંબંધી, પરમ પ્રિય અને સજન રૂપ દીઠા. જનકરાજ સહિત રાણીઓએ અત્યંત પ્રીતિને લીધે બાળક સમાન દીઠા; યોગીઓને શાંત, શુદ્ધ, અખંડ અને સ્વયંપ્રકાશ પરમતત્ત્વમય દેખાયા. હરીભક્તોએ બન્ને ભાઈઓને સુખદાતા પોતાના ઇષ્ટદેવ રૂપ દીઠા. સીતાજી જે ભાવ, રનેહ અને આનંદથી રામચંદ્રજીને બેતાં હતાં તેનું વર્ણન કર્યું બય તેમ નથી. સીતાજી પોતેજ પોતાના અનુભવને વર્ણવી શકે નહીં તે પછી કોઈ કવિ તેનું શ્રી રીતે વર્ણન કરી શકે ? એ પ્રમાણે જેનામાં જેવો ભાવ હતો તેણે તે પ્રમાણે રામચંદ્રજીને દીઠા. ૧-૨-૩-૪.

दोहा-राजत राज समाज महुँ, कोशलराज किशोर ॥

सुन्दर श्यामल गौर तनु, विश्व विलोचन चोर ॥ २९३ ॥

સુંદર શ્યામ તથા ગૌર શરીરવાળા, જગતજનોનાં લોચનને લોભાવનાર

અને કિશોર વયવાળા રામ લક્ષ્મણ, રાજાઓના સમાજમાં ખિરાજવા લાગ્યા. ૨૬૩.

ચૌ૦—સહજ મનોહર મૂરતિ દોઝ, કોટિ કામ ઉપમા લઘુ સોઝ ॥

શરદ ચન્દ્ર નિન્દક મુખનીકે, નીરજ નયન ભાવતે જીકે ॥

ચિતવનિ ચારુ યાર મદ હરણી, ભાવત હૃદય જાય નહિ વરણી ॥

કલ કપોલ શ્રુતિ કુંડલ લોલા, ચિદુક અધર સુન્દર મૃદુ બોલા ॥

કુમુદ બન્ધુકર નિન્દક હાસા, ખુકુટી વિકટ મનોહર નાસા ॥

માલ વિશાલ તિલક ફલકાર્હિ, કચ વિલોકિ અલી અવલી લજાર્હિ ॥

પીત ચૌતની શિરન સુહાર્હિ, કુસુમકલી વિચ વીચ બનાર્હિ ॥

રેખા રુચિર કમ્બુ કલ ગ્રીવા, જનુ ત્રિભુવન મુખમાકી સર્વા ॥

અને ભાઈઓની મૂર્તિઓ એવી તો સહજ મનોહર હતી કે તેઓને કરોડ કામદેવની ઉપમા આપીએ તે પણ તુરંત જણાય. મુળ શરદકતુના ચંદ્રને પણ લખવે એવાં સુંદર હતાં, નેત્રો કમળ જેવાં પ્રિય લાગે એવાં હતાં. તેમનું સુંદર એવું કામદેવનો મદ ઉતારી નાંખે એવું અવર્ણનીય તથા હૃદયને ગમે એવું હતું; ગાલ સુંદર હતા; કાનોમાં કુંડળ ચળકી રહ્યાં હતાં; હડપચી તથા હોઠ પણ સુંદર હતાં; વાણી કોમળ હતી, જાનેનું હસવું ચંદ્રની પણ નિંદા કરાવે એવું હતું, ભમરો વિશાળ વાંકી તથા નાસિકા મનોહર હતી. વિશાળ લલાટમાં તિલક ઝળકી રહ્યાં હતાં; કાળા વાળ કે જેને એમને ભમરાઓનો સમૂહ લખાય એવા હતા. માથાંપર પીળા રંગની ચાર ખુણીયાળી ટોપીઓ શોભી રહી હતી, તેની અંદર વચ્ચે વચ્ચે ફુલની કળીઓ ગુંથી દીધેલી હતી; શબ્દ સમાન કંઠમાં સુંદર ત્રણ રેખાઓ શોભતી હતી, જાણે તિલોકની શોભાની સીમા હોય એવી હતી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—કુંજર મણિ કંઠા કલિત, ઊર તુલસીકી માલ ॥

વૃષભકન્ધકે હરિ ઠવનિ, બલનિધિ બાહુ વિશાલ ॥ ૨૯૪ ॥

ગળામાં નવીન ગજમોતીના કંઠા અને વક્ષસ્થળે તુલસીની માળાઓ પેહેરી હતી; વૃષભ (આખલા) ના જેવી કાંધ અને સિંહના જેવી ચાલ હતી, બળના બંડારૂપ લાંબા હાથ હતા. ૨૯૪.

ચૌ૦—કટિ તૂળીર પીતપટ બાંધે, કરશર ધનુષ વામ કર કાંધે ॥

પીતયજ્ઞ ઉપવીત સુહાયે, નલ શિશુ મંજુ મહાછવિ છાયે ॥

દેશિ લોગ સવ મયે સુહારે, ફકટક લોચન ટારહિ ન ટારે ॥

હર્ષે જનક દેશિ દોઝ માઈ, મુનિ પદકમલ ગહે તથ જાઈ ॥

કરિ ચિનતી નિજકથા સુનાઈ, રંગ અવનિ સવ મુનિહ દિસાઈ ॥

જાઈ જાઈ જાય કુંવર વર દોઝ, તાઈ તાઈ ચકિત ચિતય સવ કોઝ ॥

નિજ નિજ રુચિ રામહિં સવ દેલા, કહ ન જાન કહુ મર્મવિશેષા ॥

મલિ રચના નૃપસને મુનિ કહાડ, રાજા મુદિત પરમ સુખ લહાડ ॥

કમરે પીળાં વસ્ત્ર કસી તેમાં બાથા બાંધ્યા હતા; હાથમાં બાણ અને ડાબી ખાંધે ધનુષ રાખ્યાં હતાં, અને પીળાં ઉપવીત (જનોઈ) શોભી રહ્યાં હતાં. એ પ્રમાણે નખથી શિખા સુધી સુંદર કાન્તિ છાઈ રહી હતી, બન્ને લાઇઓને બેઠને સર્વ લોક સખ પામ્યા અને એકી નજરે બેવાથી નેત્રો નિમેષ નહીં મારતાં સ્થિર થઈ રહ્યાં હતાં. જનક રાજ બન્ને બાઇને બેઠને ઘણો હર્ષ પામ્યા. પછી વિશ્વામિત્રની પાસે જઈ તેમનાં ચરણ કમળો પકડીને વિનંતિ કરીને પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી અને સર્વ મુનિઓને રંગભૂમિ દેખાડી. બન્ને બાઇઓ રંગભૂમિમાં જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં સર્વ લોકો ચકિત થઈને બેઠ રહેતા હતા. પોતપોતાની રૂચિ પ્રમાણે સર્વેએ રામચંદ્રજીનાં દર્શન કર્યા, પણ કેાઈએ તેનો ગુહમર્મ (ઇશ્વરત્વ) જાણ્યો નહીં. વિશ્વામિત્ર મુનિએ કહ્યું કે ‘બહુ સારી રચના કરી છે’ એ સાંભળી જનક રાજ આનંદ પામ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સવ મંચન તે મંચ રૂક, મુન્દર વિશદ વિશાલ ॥

મુનિ સમેત દોડ વન્ધુ તહૈં, સૈઠારે મહિપાલ ॥ ૨૨૫ ॥

સર્વ સિંહાસનોમાં એક ઉંચામાં ઉંચું, વિશાળ અને સુંદર સિંહાસન હતું, તે પર જનક રાજએ મુનિ સહિત બન્ને લાઇઓને બેસાડ્યા. ૨૬૫.

ચૌ-પ્રભુહિં દોસિ સવ નૃપ હિયહારે, જિમિ રાકેશ ઉદય મયે તારે ॥

અસ પ્રતીતિ તિનકે મન માહીં, રામ ચાપ તોરબ શક નાહીં ॥

વિન મંજરુ ભવ ધનુષ વિશાલા, મેઝાહિ સીય રામ ઊરમાલા ॥

અસ વિચારિ ગવનહુ ઘર ભાઈ, યશ પ્રતાપ બલ તેજ ગવાઈ ॥

વિહૈંસે અપર મૂપ મુનિ વાની, જે આવેવેક અંધ અધિમાની ॥

તોરેડ ધનુષ વ્યાહ અવગાહા, વિનુ તોરે કો કુંવરિ વિવાહા ॥

एकबार कालहु किन होई, सिय हित समर जितब हम सोई ॥

यह मुनि अपर भूप मुमुकाने, धर्म शील हरिभक्त सयाने ॥

જેમ પુલ્કિમાના ચંદ્રનો ઉદય થતાં સર્વ તારાઓ ઝાંખા પડી જાય છે તેમ રામચંદ્રજીને બેતાંજ સર્વ રાજાઓ મનમાં ઝાંખા પડી (હારી) ગયા. સર્વના મનમાં એવી ખાત્રી થઈ ગઈ કે રામચંદ્રજી ધનુષ તોડશે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. શંકરનું વિશાળ ધનુષ કદાપિ નહીં તોડાય તો પણ સીતાજી રામચંદ્રજીને વરમાળા આરોપશે, એવા વિચારથી “બાઇઓ ! ઘેર ચાલો, આપણે જય, પ્રતાપ, બળ અને તેજ ગુમાવી દીધાં છે.” એમ કેટલાક રાજા કહેવા લાગ્યા.

રાજાઓની એવી વાણી સાંભળી બીજા કેટલાક રાજાઓ કે જેઓ અવિવેકથી આંધુળા અને અભિમાની હતા તેઓ હસીને બોલ્યા કે “ ધનુષ તોડશે તો પણ વિવાહ થવો મુશ્કેલ છે. તો વગર તોડે રાજકુમારીના વિવાહની આશાજ શી રાખવી ? ગમે તો કાળ કાં ન હોય પણ એક વાર તો સીતાને વારતે અમે તેને યુદ્ધમાં ભૂતીશું. ” એ સાંભળીને બીજા જેઓ ધર્મોદ્ધ, શીલવાન, હરીભક્ત અને ઠાઠા રાજા હતા તેઓ હસીને બોલ્યા. ૧-૨-૩-૪.

સો-સીય વિવાહ રામ, ગર્વ દૂર કરિ નૃપન્દ્ર કર ॥

જીતિકો સક સંગ્રામ, દશરથકે રણબાંકુરે ॥ ૩૪ ॥

“ સર્વ રાજાઓના ગર્વ ઉતારી નાંખીને રામચંદ્રજી સીતાને વરશે. દશરથ રાજાના રણબાંકા કુંવરોને યુદ્ધમાં કોણ ભૂતી શકે તેમ છે ? ૩૪.

દોહા-વૃથા નરહુ જાનિ ગાલ વજાઈ, મનમોદક નહિ મૂલ્લ વુજાઈ ॥

સિલ્લ હમાર સુનુ પરમ પુનીતા, જગદમ્બા જાનહુ જિય સીતા ॥

જગતપિતા રઘુપતિહિ વિચારી, મરિ લોચન હાલિ લેડ નિહારી ॥

મુન્દર મુલ્લદ સકલ ગુણરાશી, યેદોડ બન્ધુ ગમ્બુ ઝરવાસી ॥

મુધા સમુદ્ર સર્મીપ વિહાઈ, મૃગજલ નિરાલિ મરહુ કતધાઈ ॥

કરહુ જાય જાકહૈં જોડ ભાવા, હમતો આજુ જન્મફલ પાવા ॥

અસ કહિ મલે મૂળ અનુરાગે, રૂપ અનૂપ વિલાંકન લાગે ॥

દેલ્લહિં સુર નમ ચદે વિમાના, વર્ષહિં સુમન કરહિં કલગાના ॥

નકાઓ બકવાદ શાને કરી મરો છો ? મનમાં લાડુ બાધાથી બૂખ ટળે નહી. અમારી પરમ પવિત્ર શીખામણ સાંભળીને સીતાજીને જગતજનની બાણો. અને રામચંદ્રજી જગત પિતા છે એમ વિચારીને નેત્રો ભરી ભરીને તેમની કાન્તિ નિહાળી દ્યો. આ બન્ને ભાઈઓ શંકર જેનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરે છે તેજ છે. અને તે સુંદર, સુખદાતા તથા ગુણોના ભંડાર રૂપ છે. ખાસેજ રહેલા અમૃતના સમુદ્રને છોડીને ઝાંઝવાનાં જળ બેઈશા માટે દોડી મરો છો ? તમે જાઓ જેમ ગમે તેમ કરો, અમારો જન્મ આજ સફળ થઈ ગયો છે. ” એ પ્રમાણે કહીને એ સારા રાજાઓ રામચંદ્રજીનું અનુપમ રૂપ પ્રીતિપૂર્વક નિરખવા લાગ્યા, આ સમયે દેવતાઓ બેવા માટે વિમાનમાં બેસી આકાશમાં ચઢીને પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, તથા સુંદર ગાયન કરવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-જાનિ મુઅવસર સીય તવ, પઠાવાજનક વુલાઈ ॥

ચતુર સલ્લી મુન્દરિ સકલ, સાદર ચલી લિવાઈ ॥ ૨૯૬ ॥

આવો શુભ અવસર બાળીને જનક રાજાએ સીતાજીને બોલાવવા વારતે

તેડું મોઢવું. તેથી સઘળી ચતુર અને સુંદર સખીઓ પ્રીતિપુર્વક સીતાજીને ઘૂંઘને ચાલી. ૨૬૬.

ચૌ૦—સિય શોભા નહિ જાઈ લક્ષ્મી, જગદમ્બિકા રૂપ ગુણ સ્થાની ॥

ઉપમાસકલ મોહિં લઘુ લાગી, પ્રાકૃત નારિ અંગ અનુરાગી ॥

સીય વરણિ ત્યાહિ ઉપમા દેઈ, કો કવિ કહૈં અયશ્વકો લેઈ ॥

જો પટતરિય તૌયસમ સીયા, જગઅસ યુવતિ કહાં કમનીયા ॥

મિરામુખર તનુઅર્દ્ર ભવાની, રતિ અતિ દુઃખિત અતનુપતિ જાની ॥

વિષ વારુણી બન્ધુ મિય જેહી, કહિય રમા સમ કિમિ બેદેહી ॥

જો છાંવિ મુખા પયોનિધિ હોઈ, પરમરૂપ મય કચ્છપ સોઈ ॥

શોભા રત્ન મન્દર શૃંગારુ, મયે પાણિ પંકજ નિજ મારુ ॥

૩૫ તથા ગુણોની ખાણરૂપ જગદંબા સીતાજીની શોભા વર્ણવી જાય તેમ નથી. કવિ લોકોએ સઘળી ઉપમાઓ પ્રાકૃત સ્ત્રીઓને આપી હીધેલી હોવાથી તે ઉપમાઓ સીતાજીને આપતાં મને હલકી લાગે છે. એવી તુચ્છ ઉપમા આપીને સીતાજીનું વર્ણન કરીને કુકવિ કહેવાવા ૩૫ અપકીર્તી કોણ લે? જો સીતાજીને કોઈ અમુક સ્ત્રી સમાન ગણી તેની ઉપમા આપીએ, તો તે પણ ખોટું કહેવાય, કેમકે જગતમાં એવી કઈ યુવતિ સીતા સમાન છે? સરસ્વતી સુંદર છે પણ તે બહુ ખોલકણાં છે, પાર્વતી અરધા અંગવાળાં છે, રતિ પોતાનો પતિ દેહ રહિત હોવાથી અત્યંત દુઃખી છે, અને લક્ષ્મીજી સુંદર છે ત્યારે તેમને વિષ તથા મદિરા એ બે પ્રિય બાંધઓ છે. ત્યારે એ સર્વની સમાન પણ સીતાજીને કેમ કહી શકાય? જો કાન્તિ અમૃતનો સમુદ્ર હોય, પરમ રૂપજ કચ્છપાવતાર હોય, શોભાજ નેતર હોય, શ્રંગારજ મંદરાચળ હોય અને કામ-દેવ પોતાના હસ્ત કમળવડે મંથન કરે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—ઈહિવિધિ ઉપજે લક્ષિ જબ, સુન્દરતા સુખમૂલ ॥

તદપિ સકોચ સમેત કાવિ, કહાઈ સીય સમતૂલ ॥ ૨૬૭ ॥

એ પ્રકારે સુંદરતા તથા સુખના સુગંધ લક્ષ્મીજી ઉત્પન્ન થાય, તો પણ તેને સીતાજીની અરોમર કહેવા કવિઓને સંકોચાવું પડે. ૨૬૭.

ચૌ૦—ચઢી સંગ લે સહી સયાની, ગાવત ગીત મનોહર વાની ॥

સોહ નવલતનુ સુન્દરિ સારી, જગત જનનિ અતુલિત છાંવિ ભારી ॥

મૂષળ સકલ મુદેશ મુહાયે, અંગ અંગ રાંચિ સચિન બનાયે ॥

રંગમૂર્તિ જબ સિંય પગુધારી, દોલિ રૂપ મોહે નરનારી ॥

શિવિ સુરન કુંદુખી વંજાઈ, વર્ષિ પ્રત્ન અપ્સરા ગાઈ ॥

પાણિ સરોજ સોહ જયમાલા, ઔચક ચિતૈ સકલ મહિપાલા ॥

સીય ચકિત ચિત રામહિં ચાહા, મયે મોહગ્ન સર્વ નરનાહા ॥

મુનિ સમીપ વૈઠ દોડ ભાઈ, લગે લલકિ લોચન નિધિ પાઈ ॥

સીતાજીને લઈને ચતુર સખીઓ મનોહર વાણીથી ગીત ગાતી ગાતી થા-
લી. સીતાજીના નવીન શરીરપર સુંદર સાડી એની શોભતી હતી કે બાણે તે
સાડી જગતજનની અને અનુપમ સુંદરતાવાળાં સીતાજીની દેહધારી શોભાજ
ન હોય ? અથવા નવીન, શીળી અને સુંદર સાડીમાંથી જગતજનની સીતા-
જીની અનુપમ છબી ઝળકતી હતી. સીતાજીની સખીઓએ તેમના પ્રત્યેક અંગ-
માં ગોઠવી ગોઠવીને પેહેરાવેલાં ઘરેણાં યોગ્ય સ્થાન પામીને ઘણાં શોભતાં
હતાં. એવાં સીતાજી જ્યારે રંગભૂમિમાં પધાર્યા, ત્યારે તેમનું સ્વરૂપ જોઈને
સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો મોહ પામ્યાં. તે સમયે દેવતાઓએ હરખીને ડુંડુભિ વગાડ્યાં
અને અપ્સરાઓએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને ગાયન કર્યું. સીતાજીના કમળ જેવા હા-
થમાં શોભતી જયમાળાને, સર્વ રાજાઓ એકી નજરે જોવા લાગ્યા. સીતાજી
અકિત ચિત્તથી રામચંદ્રજીને જ ચહાતાં હતાં, અને સઘળા રાજાઓ સીતાજીને
જોઈને મોહ વશ થઈ ગયા હતા, જેમ ધનના ભંડારને જોઈને નેત્રો એક દસે
તેમાં લાગી જાય છે, તેમ વિશ્વામિત્ર મુનિની પાસે બેઠેલા બે ભાઈઓને જોઈને
સીતાજીનાં નેત્રો તેમનામાં ચોંટી ગયાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ગુરુ જન લાજ સમાજ બઢિ, દેસિ સીય સકુચાનિ ॥

લગી વિલોકન સખિન તન, રઘુવીરહિં ઝર આનિ ॥ ૨૧૮ ॥

શુરજનોની શરમને લીધે તથા બહુ મોટી સભા જોઈને સીતાજી સંકેચ
પામવા લાગ્યાં-પછી હૃદયમાં રામચંદ્રજીની ભૂતિ ધારણ કરીને સખીઓનાં શ-
રીર તરફ જોવા મંડ્યા. ૨૬૮.

ચૌ-રામરૂપ અરુ સિય છબિ દેસી, નર નારિન પરિહરી નિમેસી ॥

જોચહિં સકલ કહત સકુચાહીં, વિધિસન વિનય કરહિં મનમાહીં ॥

હરુ વિધિ વેગિ જનક જડતાઈ, મતિ હમારિ અસ દેહુ સુહાઈ ॥

બિન વિચાર પ્રણ તાજિ નરનાહુ, સીય રામકર કરહિં વિચાહુ ॥

જગ મલ કહહિં ભાવ સર્વ કાહુ, હઠ કીન્હે ઝર અન્તર દાહુ ॥

યહ લાલસા મગન સર્વ લોગુ, વરસાંવરો જાનકી યોગુ ॥

સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો નેત્રોનાં નિમેષોને ત્યાગ કરીને રામચંદ્રજીનું રૂપ તથા
સીતાજીની કાન્તિ જોવા લાગ્યાં, તે સઘળાં મનમાં (જનક રાજાના કંઠથી પાણીને
લીધે) શોચના કરતાં હતાં, પણ પ્રસિદ્ધપણે કહેતાં સંકેચાતાં હતાં, તેથી તેઓ
મનમાં વિધાતાને વિનંતિ કરવા લાગ્યાં કે-“હે વિધાતા ! જનક રાજાનું હૃદય-

લાપણું જલદી હરી લે, અને અમારી આવી બુદ્ધિ તેમને આપ કે જેથી તે બીજે કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગરજ પોતાનું ‘પણ’ છોડી દઈ સીતાજીનો રામની સાથે વિવાહ કરી દે. એમ કરવાથી જગત સાફ કર્યું એમ કહેશે અને સર્વને સાફ લાગશે. પણ જો તે હઠ પકડી રાખશે તો હૃદયમાં દાહજ થશે.” આ શ્યામળો વર સીતાજીને યોગ્ય છે. એવી લાલસામાં સર્વ લોક મગ્ન થઈ ગયાં.

ચૌ-રાવણ વાણાસુર તવ આયે, દેવ લોગ અતીશય ભય પાયે ॥

સકલ પરસ્પર કરહિ વિચારા, અવ ધૌં કહા કરસિ કરતારા ॥

આ સમયે ત્યાં રાવણ અને બાણાસુર આવ્યા. તેઓને જોઈને લોકો અત્યંત ભય પામ્યા. સવળા પરસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા કે-હવે દેવ કોણ બાણે શું કરશે ?

ક૦-યાકે દશ શીશ વીસવાહુ ઢોલૈં શૈલ મનો યાકે એક શીશ વાહુ દીરઘ હજાર હૈં
દોનો લાલ ચંદનકો દીન્દોહૈ ત્રિપુન્દ્ર માલ પદ્મે સ્દાક્ષ માલ છાયે તન છારહૈં
દોનોં અતિવલી ભાયો દોનોં જગ જીતિ પ યો દોનોં ભય દેત દેસે તન વિકારારહૈં
દોનો ધનુ તોરે તાકો કૌનહૈ ઉપાય હાય શોકતે ઉધારકો અધાર કરતારહૈં ?

એક દશ માથાવાળો તથા વીશ હાથવાળો પહાડની પેઠે ઢાલે છે, અને બીજો એક માથાવાળો તથા હજાર લાંબા હાથવાળો પણ તેવોજ છે. બંને જણે લલાટમાં લાલ ચંદનનાં ત્રિપુન્દ્ર કર્યા છે, સ્દાક્ષની માળાઓ પેહેરી છે અને શરીરે ભસ્મ લગાવી દીધી છે. બંને જણ ધણા બળવાન છે, જગતને જીતનારા છે, જેતાં ભય ઉપજે એવા વિકરાળ શરીરોવાળા છે. હાય હાય ! બંને જણ કદાચ ધનુષ્ય તોડી નાખે તો તેનો શો ઉપાય કરવો ! આપણા આ શોકના ઉદ્ધારનો આધાર એક ભગવાનજ છે.

ચૌ-તવ રાવણ બોલ્યો હરપાઈ, કહાં સિયા સો દેહુ વતાઈ ॥

ધનુષ તોરિ લૈ જાવહું અવહીં, બોલો વાણાસુર અસ તવહીં ॥

ગુરુ ધનુ ધસ્યો વિચારત નહીં, મરત કાહે ગાલ વૃથાહીં ॥

તુમ રાસત અતિ ગર્વ સુરારી, તવ રાવણ સુનિ વાત ઉચારી ॥

એ વખતે રાવણ હર્ષ પામીને બોલ્યો કે-“ સીતા ક્યાં છે ? મને બતાવી દો, ધનુષ તોડીને હું હમણાંજ તેને લઈ બહાર છું.” એ સાંભળીને બાણાસુર બોલ્યો કે-“ આ આપણા ગુરુ (શંકર) નું ધનુષ છે તેનો વિચાર કરતો નથી ને નકામો ગાલ કેમ બજાવે છે ? હે દેવતાઓના શત્રુ ! તું ધણું અહંકાર રાખે છે.” એ સાંભળીને રાવણ બોલ્યો કે-

ક૦-મેરે મુજદંદનતે દેસિસંદ સંદંદ માજિ મહાવંદહતેકાલ કીન્દો મૌન હૈ

પરમ પ્રચંડ નવચંડમાં અલંકાર ફેલોપંથિકે પ્રતાપ માર્તેન્દ્ર ઢોલે મૌન હૈ
 દેત દેત દંડ ધનનાથ મયેદ્રવ્યહીન સુનત કોદંડ ચંદ્રશંકરમાર્ત જૌન હૈ
 બાહુકંડ છત્રદંડસો સુમેરુ તોલ્યોજાયસીનમુખડમાલીકોકોદંડગર્વકૌનહૈ

“ મારા ભુજદંડથી અહ્માંડના દુકડે દુકડા થઈ જવાનું બાણી કાળપણ
 અહ્માંડમાંથી નાશી ગયો છે; મારો પરમ પ્રચંડ અને અખંડ પ્રતાપ નવે ખં-
 ડોમાં ફેલાયેલો બેઠેને સૂર્ય પણ મૌનપણુ ધરીને ક્યો કરે છે; દંડ આપી આ-
 પીને કુબેર પણ દ્રવ્યહિન થઈ ગયો છે; મારા ધનુષનો ટંકાર સાંભળીને ઈંદ્ર
 પણ કંપે છે. મેં જઈને મારા ભુજદંડ ઉપર મેરુપર્વત છત્રની પેઠે તોળ્યો
 હતો; તો પછી શંકરનું આ પુરાણું સંકેતું ધનુષ તોડવામાં શો અહંકાર છે? ”

ક૦—જોડ ભગવાન વરદાન દાતા ત્રીનો લોક ત્રીન પાંચ પૃથ્વીહેત વેષ વડ લીન્હો હૈ
 અયેતાત પાસચીન્હો તાપે ના નિરાસકીન્હો દીનોદાનલીન્હો ઉનોમાળિરોષમીનો હૈ
 માણ્યો પિતુલીજે મોહિદાની દાન દ્રવ્યતુલ્ય હૌંહીં પાનિ દોઈ પાલેરેકે તોલી દીન્હોહૈ
 પર્વ સર્વરીશ જાતે સર્વ યજ્ઞ સર્વ ભાસે રેરે તેરો એસો ગર્વ હૌંહુ નાહીં કીન્હો હૈ ।૩

ચૌ૦—બાણાસુર તવ કહ્યો રિસાઈ, હે તુમ વડે અસુર અન્યાઈ ॥

જે ભગવાન ત્રિલોકમાં વરદાન આપનારા છે અને જેમણે ત્રણ ડગલાં
 પૃથ્વીને વાસ્તે મોટો વામનાવતાર લીધો હતો, તે ભગવાન જ્યારે મારા પિતા
 બળિરાજની પાસે આવ્યા, ત્યારે બળિરાજએ તેમને આજ્ઞા છતાં પણ તે-
 મને નિરાશ ન કર્યા. અને ભગવાને તેમની પાસે ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીનું દાન
 માગ્યું ત્યારે મારા પિતાએ ક્રોધ કરીને કહ્યું કે—જેવો હું મોટો દાની અને
 દ્રવ્યવાન છું તે પ્રમાણે મારી પાસેથી ઘણું દાન માગી લ્યો. આ રીતે તેમને
 ઘણી હઠ કરતા બેઠ મેં જળ લાવીને તેમના હાથમાં આપ્યું હતું અને તે-
 મણે ભગવાનને દાન આપ્યું હતું, તેથી તેમનો યજ્ઞ ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ છે.
 તેમ છતાં અમે તારા જેવો ગર્વ કદી કર્યો નથી. ”

ત્યારે બાણાસુર ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે—“ હે અસુર ! તું ઘણો અન્યાયી છે.

તવ રાવણ બોલા—

સ૦—एकहि शीशकि कौन धरयो सिंगरो जग यों सरसों सम सोहैं ॥

तौ नहीं शेषके वेश शरीरमें सूक्ष्म कीद्व अभूषण जोहैं ॥

सो शिववास किये जिहि शैलसों कौल भयो कर एकहिकोहैं ॥

हौं नहि गर्व करौं करै कोन प्रसंशत जाहि हरी रहतो हे ॥ १ ॥

રાવણ બોલ્યો કે—“ જે શેષનાજે પોતાના એક માથાના ખુણાપરજ સ-
 ઘળું જગત સરસવતા દાણાની પેઠે ધારણ કરી રાખ્યું છે, એવા શેષને પણ

જેણે પોતાના શરીર ઉપર હુલ્લક આલુપણરૂપ બનાવી દીધો છે, એવા મહાદે-
વને રહેવાના કેલાસ પર્વતને મેં ચોકજ હાથે કોળીઆની પેઠે ઉપાડ્યો હતો,
ત્યારે હું ગર્વ ન કરું તો બીજા કોણુ કરે ? શંકર પણ મારી પ્રશંસા કરે છે. ” ૪.

તત્ર વાણાસુર બોલા—

સ૦—પીન પિનાક પુરારિકો યૌં વિરચ્યો વિધિ લેકર વજ્રકો સાર હૈ ॥

યાકિ ન જાનત તે ગુરુતા નહિં સીખ ગનૈં ગુન્યો પૂરો ગંવાર હૈ ॥

આપનો ગર્વ ગંવામનકો ધનુ તોરનકો શઠ કીદ્ધ વિચાર હૈ ॥

જો બઢકે બલતે બલકૈં અવલોકતૈહે સો તો નાડકો વાર હૈ ॥ ૨ ॥

બાણાસુર બોલ્યો કે—આ સદાશિવતું પિનાક ધનુષ આત્માએ વળનો સાર
લઈને બનાવેલું છે. ધનુષની મહત્વતા તું જાણતો નથી. તેમ તું મોટો ગમાર
હોવાથી મારી શીખામણ પણ માનતો નથી. હે શક ! તે તારો ગર્વ ઉતારવાને
વાસ્તેજ આ ધનુષ તોડવાનો વિચાર કર્યો છે. તું જે બળના પ્રભાવથી પોતાને
બધી ગણેલો બુદ્ધિ છે તે બળ હબ્બમના વાળ જેવું છે. ” ૫.

ચૌ૦—ધનુષ તોરે તોરહુ મદ તોરૌં, પુરી ઉઠાયે વારિનિધિ બોરૌં ॥

અમ કાહિ ધનુષ ઉઠાવન લાગા, ઉઠયો ન તત્ર કહૈં વાળ અભાગા ॥ ૧ ॥

રાવણ બોલ્યો કે—“ ધનુષ તોડીને તારા મદને પણ તોડીશ, અને તારું
રોણીતપુર ઉઠાવી લઈ જઈને સમુદ્રમાં બોળી દઈશ. ” એમ કહી ધનુષ ઉપા-
ડવા લાગ્યો પણ ઉપડ્યું નહીં. ત્યારે બાણાસુર બોલ્યો કે—“ અરે અભાગીયા ! ૧.

સ૦—કર જો કરમેં કइलाश लियो कसकै अब नाक सिकोरत है ॥

दइ तालन बीस भुजा झहराय झकै धनुको झक झोरत है ॥

तिल एक हलै न हलै वसुधा रिस पीस के दांतन तोरत है ॥

मनमें यह ठीक भयो हमरे मद काको महेय न मोरत है ॥ ૩ ॥

જે હાથમાં કેલાસ ઉપાડ્યો હતો તે હાથે બળ કર. હવે નાક કેમ સં-
કોડે છે. તું તાળી પાડી વીશે હાથનું જોર વાપરીને ધનુષ હલાવવાનું કરે છે
પણ હાલે છે ? ચોક્કસ તલમાત્ર ધનુષ નહીં હાલતાં પૃથ્વી હાલી છે. તું કોપથી
ગમે તેટલા દાંત પીસ્તા કર, પણ મારા મનને તો ખાતરી છે કે સદાશિવ કોનો
મદ તોડતા નથી ? ” ૬.

ચૌ૦—यह कह धनु परदक्षिण करकै, बाणासुर निकस्यो मुद भरके ॥

तब रावण बोला रिसि पाई, जादू यामें परत दिखाई ॥

बैसइ लै जाउं सिय अबहीं, भई अकाशवाणी यह तबहीं ॥

તવ કુંભીનસિ કન્યા જોઈ, લિયે જાત મધુ દાનવ સોઈ ॥

સુન રાવણ બોલા દુઃખ પાઈ, તાકો લાડ અવહિં છુડાઈ ॥

અસ કહિ તુરત ગયો અસુરારી, મયે સખાકે નૃપતિ સુખારી ॥

તવ બંદીજન જનક બુલાયે, ચિરદાવલી કહત ચલિ આયે ॥

કહ નૃપ જાય કહો પળ મોરા, ચલે માટ હિય હર્ષ ન થોરા ॥ ૪ ॥

એમ કહી ધનુષને પ્રદક્ષિણા કરી રાજી થઈને બાણાસુર ત્યાંથી નીકળી આવ્યો. ત્યારે રાવણ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે-“ મને ધનુષમાં કાંઈ બહુ કરેલું માલમ પડે છે. માટે હું હમણાં એમને એમજ (ધનુષ તોડ્યા વગરજ) સી-તાને લઈ જઈશ. ” તે વખતે આકાશ વાણી થઈ કે-“ તારી જે કુંભીનસી પુત્રી છે તેને મધુ નામનો દેવ લઈ જાય છે. ” એ આકાશ વાણી સાંભળીને રાવણ દુઃખ પામીને બોલ્યો કે-“ તેને હું હમણાંજ છોડાવી લાવું છું. ” એમ કહીને તે ત્યાંથી તુરત આવ્યો ગયો. તેથી સખામાંના સર્વ રાજાઓ સુખ પામ્યા. પછી જનક રાજાએ બંદીજનો (ભાટ) ને બોલાવ્યા, તેઓ વીર પુરોગી કીર્તિનાં કાવ્ય બોલતા બોલતા આવ્યા. જનકે તેઓને કહ્યું કે “ તમે માફ ‘પણ’ સખામાં જઈને જણાવો. ” એ સાંભળી ધણે આનંદ પામીને ભાટ લોકો આવ્યા. ૧-૪.

દોહા-બોલે વન્દી વચન વર, સુનહુ સકલ મહિપાલ ॥

પ્રણ વિદેહ કર કહહિં હમ, મુજા ઉઠાઈ વિશાલ ॥ ૨૯૯ ॥

બંદીજનો સખામાં શુભ વાણીથી બોલ્યા કે-“ હે રાજાઓ ! સાંભળો. જનક રાજાએ જે ‘પણ’ કર્યું છે તે અમે હાથ ઉઠા કરીને કહીએ છીએ. ૨૯૯.

ચૌ-નૃપ મુજબલ વિધુ શિવધનુ રાહુ, ગરુડ કઠોર વિદિત સબકાહુ ॥

રાવણ બાળ મહામટ મોરે, દેવિ શરાસન ગૈવહિં સિધારે ॥

સો પુરારિ કોદંડ કઠોરા, રાજ સમાજ આજુ જીહિં તે રા ॥

ત્રિભુવન જય સમેત વૈદેહી, વિનહિ વિચાર બૈર હઠિ તેહી ॥

સુનિપ્રણ સકલ ભૂપ અભિલાષે, મટમાની અતિશય મનમાષે ॥

પરિકર બાંધિ ઉઠે અકુલાઈ, ચલે ઇષ્ટદેવન શિરનાઈ ॥

તમકિતાકિ તકિ શિવધનુ ધરહીં, ઉઠે ન કોટિ ખાંતિ બલ કરહીં ॥

જિનકે કલુવિચાર મનમાહીં, ચાપ સમીપ મહીપ ન જાહીં ॥

શંકરનું આ ધનુષ રાજાઓના ભુજબળથી ચંદ્રને ગળી જવામાં રાહુ રૂપ છે, જેની મહત્વતા તથા કઠિણતા સર્વના જાણવામાં છે. જેને જોઈને રાવણ તથા બાણાસુર જેવા મહા બળીયા બોદ્યા પણ હિમ્મત હારીને નાશી ગયા છે. તે સદાશિવના આ કઠોર ધનુષને આજ રાજસભા મધ્યે જે કોઈ તોડશે તે ત્રેલોક્યમાં જય પામશે, અને સીતાજી કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર તેને વરશે.

જનકનું એવું ‘પણુ’ સાંભળી સવ રાજાઓના મનમાં લાલસા ઉત્પન્ન થઈ; જેઓ પોતાને બાહાદુર વીર ગણતા હતા તેઓને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ અ-
કળાઈને કમ્ભરો બાંધીને ઉઠ્યા અને પોતાના ઇષ્ટદેવને માથાં નમાવીને ધનુષ
તરફ ચાલ્યા. તેઓ હુર્ષથી તાકી તપાસીને ધનુષ પકડીને ઉપાડવા લાગ્યા,
પરંતુ કરોડો પ્રકારે બળ કર્યા છતાં ઉપડી શક્યું નહી. જે રાજાઓ કાંઈક
વિચારવાળા હતા તેઓ તો ધનુષની પાસે પણ ગયા નહી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—અમકિ ધરહિં ધનુ મૂઠ નૃપ, ઉઠય ન ચલહિં લજાય ॥

મનહુ પાય મટ બાહુબલ, અધિક અધિક ગરુ આય ॥ ૩૦૦ ॥

મુખ રાજાઓ ઉત્સાહ ધરી ધરીને ધનુષ ઉઠાવવા લાગ્યા, પણ બધે એ
યોદ્ધાઓનાં બળ પોતે પામીને ધનુષ વધારે ને વધારે ભારે થતું જતું હોય
એવું લાગવાથી કોઈથી ઉઠાવી શકાયું નહી, તેથી તેઓ લજ્જા પામી પામીને
પાછા ચાલ્યા ગયા. ૩૦૦.

ચૌ૦—ભૂપ સહસ દશ એકહિ બારા, લગે ઉઠાવન ટરે ન ટારા ॥

હગે ન શમ્ભુ શરાસન કૈસે, કામી વચન સતી મન જૈસે ॥

સબ નૃપ મયે યોગ ઉપહાસી, જૈસે વિનુ વિરાગ સંન્યાસી ॥

કીરતિ વિજય વીરતા ભારી, ચલે ચાપ કર સરવસ હારી ॥

શ્રીહત મયે હારિ હિયરાજા, વેઠે નિજ નિજ જાઈ સમાજા ॥

નૃપન વિલોકિ જનક અકુલાને, બોલે વચન રોષ જનુસાને ॥

દ્વીપ દ્વીપકે ભૂપતિ નાના, આયે સુનિ હમ જો પ્રણઠાના ॥

દેવ દનુજ ધરિ મનુજ શરીરા, વિપુલ વીર આયે રણધીરા ॥

એકે ફેરે કદી દશ હજાર રાજાઓ ઉઠાવવા લાગે, તો પણ ઉઠાવી શકાય
નહી એવું એ શંકરનું ધનુષ જેમ કામીજનનાં વચન સાંભળી સતીનું મન
ડગે નહી તેમ ડગ્યું નહી. જેમ વૈરાગ્ય વિના સંન્યાસીઓ હાંસીને પાત્ર થાય
છે, તેમ સર્વ રાજાઓ (શુરાતન નહી હોવાથી) હાંસીને પાત્ર થયા. તેઓ પો-
તાની કીર્તી, વિજય અને ભારે વીરતા વગેરે સર્વસ્વ ધનુષની સાથેજ છોડી દઈને
પાછા ચાલ્યા. મનમાં હારીને તેજહીન થયેલા રાજાઓ પાછા ફરી પોત પો-
તાના સમાજમાં જઈને બેઠા. આવી રીતે સર્વ રાજાઓને બેઠને અકળાએલા
જનક રાજા ક્રોધે ભરાઈને વચનો બોલ્યા કે—“ દ્વીપે દ્વીપના અનેક રાજાઓ માફ
‘પણુ’ સાંભળીને અહીં આંબ્યા છે અને ઘણા ઘણા રણમાં શુરા વીરો દેવતાઓ
તથા દેત્યો મનુષ્યનાં શરીર ધરી ધરીને આંબ્યા છે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—કુંવરિ મનોહરિ વિજય બહિ, કીરતિ ઓત કમનીય ॥

પાવનહાર વિરંચિ જનુ, રચ્યડ ન ધનુ દમનીય ॥ ૩૦૧ ॥

તેઓમાંના કોઈને ધનુષ તોડીને મોટા મનોહર વિજય તથા અત્યંત ઇચ્છા
વા યોગ્ય કીર્તિ અને મારી કુંવરી મેળવનારો વિધાતાએ રચ્યોજ નથી. ૩૦૧.

ચૌ૦—કહહુ કાહિ યહ લામ ન ભાવા, કાહુન શંકર ચાપ ચઢાવા ॥

રહેડ ચઢાડબ તોરવ ભાઈ, તિલભરિ ભુમિ ન સવ્યડછુઢાઈ ॥

અવજનિ કડ માપે મટમાની, વીર વિહીન મહી મૈં જાની ॥

તજહુ આશ નિજ નિજ ગૃહજાહ, લિખા ન વિધિ વૈદેહિ વિવાહ ॥

સુકૃત જાય જો પાળ પરિહરજં, કુંવરિ કુંવારિ રહેં કા કરજં ॥

જો જનત્યજેં વિનુ મટ મહિ ભાઈ, તો પ્રણ કરિ કરત્યડ ન હૈંસાઈ ॥

જનક વચન સુનિ સવ નરનારી, દેલિ જાનકી મયે દુલારી ॥

સુનતહિ લષગ કુટિલ મહંભૌહેં, રદપુટ ફરકત નયન રિસૌહેં ॥

મારે કહેવું જોઈએ કે—“કોઈ પણ શંકરનું ધનુષ ચઢાવીને આ લાભ
પામી શક્યો નહીં. જાઈએ ! ચઢાવવાની ને તોડવાની વાત તો એક બાબત પર રહી,
પણ પૃથ્વીપરથી એક તલમાત્ર ઉંચું પણ કરી શક્યા નહીં. હવે કોઈએ પોતાને
શરવીર માનીને મારાપર ક્રોધ કરવો નહીં, હવે મેં બાણનું કે પૃથ્વીપર કોઈ
વીર પુરૂષ છેજ નહીં. માટે હવે આશા છોડીને પોતપોતાને ઘેર જાઓ. વિધા-
તાએ સીતાના નશીળમાં વિવાહ થવાનું લખ્યુંજ નથી. જો હું મારું ‘પણ’
છોડી દઉં છું તો મારાં સુકૃત બળી જાય છે, અને તેમ નથી કરતો તો મારી
કુંવરી કુંવારી રહે છે; હવે મારે શો ઉપાય કરવો ! જો હું આમ શરવીર
વિનાની પૃથ્વી જાણતો હોત, તો હું આવું ‘પણ’ કરીને લોક હુસારત કરત
નહીં. જનક રાજાનાં વચનો સાંભળી સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો સીતાજીની સામે જોઈ
જોઈને દુઃખ પામવા લાગ્યાં. એ વળતે લક્ષ્મણજીને ક્રોધ ચઢ્યાથી બ્રહ્મદેવ ઘણી
વાંછી થઈ ગઈ, હોઠ ફરકવા લાગ્યા અને નેત્ર લાલ થઈ ગયાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—કહિ ન સકત રઘુવીર ડર, લગે વચન જનુ વાળ ॥

નાહ રમ પદ કમલ શિર, ચોલે ગિરા પ્રમાણ ॥ ૩૦૨ ॥

રામચંદ્રજીના ડરને લીધે લક્ષ્મણજી કાંઈ કહી શકતા નહીં. પણ જનકનાં
વચનો બાણ જેવાં લાગ્યાથી અતિ રામચંદ્રજીનાં ચરણ કમળમાં માથું નમા-
વીને પ્રમાણ વચનો બોલ્યા કે-૩૦૨.

ચૌ૦—રઘુવંશિ મહં જહં કોડ હોઈ, તેહિ સમાજ અસ કહેં ન કોઈ ॥

કહી જનક જસ અનુચિતવાની, વિદ્યમાન રઘુકુલમણિ જાની ॥

સુનહુ માનુકુલ પંકજ માનૂ, કહૌં સ્વભાવ ન કહુ અભિમાનૂ ॥

જો રાડર અનુશાસન પાઠું, કન્દુકશ્વ બ્રહ્માણ્ડ ઉઠાઠું ॥
 કાચેવટ જિમિ ઢારૌં ફોરી, સકૌં મેરુ મૂલક શ્વ તોરી ॥
 ત્વ પ્રતાપ મહિમા ભગવાના, કો વાપુરો પિનાક પુરાના ॥
 નાથ જાનિ અસ આયસુ હોઝ, કૌતુક કરૌં વિલોકિય સોઝ ॥
 કમલનાલ શ્મિ ચાપ ચઢાવૌં, શતયોજન પ્રમાણ લૈ ધાવૌં ॥

જે સભામાં રઘુકુળમાંનો કોઈ પણ માણસ હોય તે સભામાં કોઈ પણ આવી વાણી ન બોલે કે જેવી આ જનકે રાજા રામચંદ્રજી સભામાં હાજર બન્યા હતાં છતાં પણ અયોગ્ય વાણી બોલ્યા છે. હે કમળને પ્રકુલિત કરનાર સૂર્ય-વંશના સૂર્યશ્વ રામચંદ્રજી ! સાંભળો. હું કાંઈ પણ અહંકાર આણ્યા વિના સહજ સ્વભાવે કહું છું કે-જો આપની આજ્ઞા હોય તો બ્રહ્માંડને દડાની પેઠે ઉઠાવી લઉં. અને તેને કાચા ઘડાની પેઠે ફેડી નાંખું. અને મેરૂ પર્વતને પણ મૂળાની પેઠે તોડી નાંખું. હે ભગવાન ! તમારા પ્રતાપના મહિમા આગળ આપડું જીવું પિનાક ધનુષ તે શા લેખામાં ! હે નાથ ! એમ બાણીને મને આજ્ઞા આપો. હું જે કૌતુક કરું તે આપ જાણો. હું કમળના નાળની પેઠે ધનુષ ચઢાવીને તે લઈ સો યોજન સુધી દોડયો બઉં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-તોરૌં છત્રકદંડ જિમિ, ત્વ પ્રતાપ બલ નાથ ॥

જો ન કરૌં પ્રભુ પદ શપથ, પુનિ ન ધરૌં ધનુ હાથ ॥ ૩૦૩ ॥

હે નાથ ! હું તમારા પ્રતાપના બળથી આ ધનુષને બિલાડીના ટોપના દાંડાની પેઠે તોડી નાંખું. એ પ્રમાણે હું કરી શકું નહીં તો આપના પગના સોગંદ ખાઈને કહું છું કે ફરીથી કોઈ વાર હાથમાં ધનુષ ધારણ કરીશ નહીં. ૩૦૩.

ચૌ-લષણ સકોપ વચન જબ બોલે, ઢગમગાનિ મહિ દિગ્ગજ ઢોલે ॥

સકલ લોક સબ ભૂપ ઢરાને, સિય હિય હર્ષ જનક સકુચાને ॥

ગુરુ રઘુપતિ સવ મુનિ મન માહીં, મુદિત ભયે પુનિ પુનિ પુલકાહીં ॥

સૈનહિં રઘુપતિ લષણ નિવારે, પ્રેમ સમેત નિકટ બૈઠારે ॥

વિશ્વામિત્ર સમય શુભજાની, બોલે અતિ સનેહ મૃદુ વાની ॥

ઉઠહુ રામ મંજહું ભવ ચાપા, મેટહુ તાત જનક પરિતાપા ॥

સુનિ ગુરુ વચન ચરણ શિરનાવા, હર્ષ વિષોદ ન કહુ ઝર આવા ॥

ઠાઠ ભયે ઉઠિ સહજ સુખાયે, ઠવનિ યુવા મૃગરાજ લજાયે ॥

આરે લક્ષ્મણજી આ પ્રમાણે કોપ સહિત વચનો બોલ્યા, ત્યારે પૃથ્વી ડગમગવા લાગી અને દિશ્પાળો ડોલવા લાગ્યા; સર્વ રાજાઓ અને લોકો ભય

પામ્યા. સીતાજી મનમાં આનંદ પામ્યાં, પણ જનકરાજા ઘણો સંકોચ પામ્યા. વિશ્વામિત્ર, રામચંદ્રજી અને સર્વ મુનિઓ મનમાં આનંદ પામીને શરીરોએ વારંવાર રોમાંચિત થયા. પછી રામચંદ્રજીએ સાન કરીને લક્ષ્મણજીને વારીને પ્રીતિપૂર્વક પોતાની પાસે બેસાડયા. આ શુભ સમય જાણીને વિશ્વામિત્ર ઘણા પ્રેમથી કેમળ વાણી બોલ્યા કે-“ હે રામ ! ઉઠો, અને શંકરનું ધનુષ તોડીને જનકનો પરિતાપ મટાડો ” એવાં શુરનાં વચનો સાંભળી રામચંદ્રજી શુરને પગે લાગી મનમાં કાંઈ હર્ષ કે શોક નહીં લાવતાં સહજ સ્વભાવે ઉઠીને ઉભા થયા. તેમની ઉભા થવાની ગતિ જોઈને જુવાન સિંહ પણ લાજે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ઉદિત ઉદય ગિરિ મંચ પર, રઘુવર બાલ પતંગ ॥

વિકસે સન્ત સરોજ વન, હર્ષે લોચન મુંગ ॥ ૩૦૪ ॥

મંચરૂપી ઉદયાચળ ઉપર જ્યારે રામચંદ્રરૂપી પ્રાતઃકાળનો સૂર્ય ઉદય થયો, ત્યારે સંતો રૂપી કેમળનાં વન પ્રકુલિત થયાં, અને જોનારનાં નેત્રરૂપી જમ-રાઓ હર્ષ પામ્યા. ૩૦૪.

ચૌ૦-નૃપન કેરિ આશા નિશિનાશી, વચન નલત અવલી ન પ્રકાશી ॥

માની મહિપ કુમુદ સકુચાને, કપટી ભૂપ ઉલૂક લુકાને ॥

ભયે વિશોક કોક મુનિ દેવા, વર્ષહિં સુમન જનાવહિં સેવા ॥

ગુરુપદ વન્દિ સહિત અનુરાગા, રામ મુનિનસન આયસુ માગા ॥

સહજહિં ચલે સકલ જગસ્વામી, મત્તમંજુ કુચ્છર વરગામી ॥

ચલત રામ સવ પુર નરનારી, પુલક પૂરિ તનુ ભયે સુભારી ॥

વન્દિ પિતર સુર સુકૃત સંભારે, જો કલુ પુણ્ય પ્રભાવ હમારે ॥

તૌ શિવ ધનુષ મૃણાલક નાઈ, તોરહિં રામ ગણેશ ગુસાઈ ॥

(રામચંદ્ર રૂપ સૂર્ય ઉદય થતાં) રાજાઓની આશા રૂપી રાત્રી નાશ પામી, તેઓનાં વચનો રૂપી નક્ષત્રની પંક્તિ પ્રકાશતી બંધ પડી ગઈ, અભિમાની રાજાઓ રૂપી પોયણાં સંકોચાયાં, કપટી રાજાઓ રૂપી ધુવડો સંતાઈ ગયા, મુનિઓ તથા દેવતાઓ રૂપી ચક્રવાકો શોકથી રહિત થયા અને તેઓ પુણ્યો વરસાવી સેવા જણાવવા લાગ્યા. પછી રામચંદ્રજી શુરના ચરણોનું પ્રીતિપૂર્વક વંદન કરીને તથા મુનિઓ પાસે આશા માગીને-સ્વાભાવિક રીતે સુંદર મહોન્મત્ત શ્રેષ્ઠ હાથીના જેવી ચાલથી ચાલવા લાગ્યા. રામચંદ્રજી ધનુષ તરફ ચાલતાં જનકપુરનાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો શરીરે રોમાંચિત થઈ સુખ પામ્યાં. તેઓ દેવતાઓને અને પિતૃઓને વંદીને તથા પોતાનાં સુકૃતનું સ્મરણ કરીને કહેવા મંડ્યાં કે-“ હે ગણેશ ! હે સ્વામીન ! જો અમારાં કાંઈ પણ પુણ્યોનો

પ્રભાવ હોય તો રામચંદ્રજી, સદાશિવના આ ધનુષને કમળની ડાંડીની પેઠે
તોડી નાંખજો. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-રામાર્હે પ્રેમ સમેત લલિ, સલિન સમીપ બુલાઈ ॥

સીતા માતુ સનેહ વશ, વચન કહે ચિલસાઈ ॥ ૩૦૫ ॥

સીતાજીનાં માતૃશ્રી, રામચંદ્રજીને પ્રેમપૂર્વક જોઈ સખીને પોતાની પાસે
બોલાવી સ્નેહ વશ થઈ બ્યાકુળ થઈને વચનો બોલ્યાં કે-૩૦૫.

ચૌ-સલિ સવ કૌતુક દેખન હારે, જેડ કહાવત દિવ્વ હમારે ॥

કોડ ન બુઝાઈ કહઈ તૃપ પાઈ, યે બાલક અસ હઠ મલ નાઈ ॥

રાવળ વાળ છુઆ નહિ ત્રાપા, હારૈ સકલ ભૂપ કારિ દાપા ॥

સો ધનુ રાજકુંવર કર દેઈ, બોલ મરાલ કિ મન્દરલેઈ ॥

ભૂપ સયાનપ સકલ સિરાની, સલિ વિધિ ગતિ કલુ જાય ન જાની ॥

બોલી ચતુર સર્વી મૃદુ વાની, તેજવન્ત લઘુ ગણિય ન રાની ॥

કહૈ કુમ્ભજ કહૈ સિંધુ અપારા, શોણ્યડ મુયશ સકલ સંસારા ॥

રવિમંદલ દેખત લઘુલાગા, ઉદય તામુ ત્રિભુવન તમ ભાગા ॥

હે સખી ! જે અમારાં હીતસ્વી કહેવાય છે તે સધળાં કૌતુક જોનારાં છે.
એમાંનું કોઈ પણ રાજાને પાસે બોલાવી સમજાવીને કહેતું નથી કે આ બાળક
છે, તેણે આવો હઠ કરવો એ સાડું નથી. જે ધનુષને રાવણ અને બાણાસુર
સરખા પણ અડકી શક્યા નહી, અને સર્વ રાજાઓ પ્રયત્ન કરી કરીને હારી
ગયા તે ધનુષને આ નાના સરખા રાજકુંવરના હાથમાં આપવા ધારે છે,
હંસનું બાળક મંદરાચળ શી રીતે ઉપાડી શકે ? હે સખી ! રાજાનું સધળું
શાહાણુપણુ જતું રહ્યું છે, દેવની ગતિ કોઈ કળ્યામાં આવતી નથી. ” સખી
કોમળ વાણીથી બોલી કે-“ હે રાણી ! તેજસ્વીને નાનો ગણવો નહી. ક્યાં
અગસ્ત્ય ઋષિ અને ક્યાં અપાર સમુદ્ર ! પણ અગસ્ત્યે સમુદ્ર પી જઈને શોષી
લીધો અને જગતમાં સુયશ ફેલાવ્યો છે. + બુજો સૂય મંડળ જોતાં નાનું જ
ભાય છે પણ તેના ઉદયથી ત્રિલોકનો અંધકાર જતો રહે છે. ૧-૨-૩-૪.

+ એક વખત કોઈ પક્ષીનાં ત્રણ અગ્ન્યાંને સમુદ્ર તાણી ગયો તેથી તે પક્ષીઓએ સમુદ્રને
ઉલ્લેચી નાંખવાનું ધારી પોતાની આંચથી સમુદ્રનું પાણી ટીપે ટીપે ફેંકી દેવા માંડ્યું. એ જોઈ
તેનું કારણ પૂછતાં અગસ્ત્ય ઋષિના બાણામાં આવ્યાથી તેમને દયા ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તે
બોલ્યા કે સમુદ્ર નિર્દયી છે, તેને હું શિક્ષા કરીશ. દેવોએ એક દિવસ અગસ્ત્યની પૂજાસા-
મગ્રી પણ સમુદ્ર ખેંચી ગયો, તેથી ઋષિને ક્રોધ ચડ્યો અને પક્ષીની વાત પણ યાદ આવી.
તેથી ત્રણ અંજળીમાં બધા સમુદ્રનું પાન કરી ગયા. પછી દેવતાઓની સ્તુતિપરથી લક્ષ્મણ
કરીને સમુદ્ર પાછો જાડ્યો, તેથી તે ખાસે ચડ્યું ગયો.

દોહા—મંત્ર પરમ લઘુ જાસુ વશ, વિધિહરિ હર સુરસર્વ ॥

મહામત્ત ગજરાજ કહૈં, વશકર અંકુશસ્વર્વ ॥ ૩૦૬ ॥

મંત્ર ઘણો નાનો હોય છે પણ તેને વશ્ય બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તથા સર્વ દેવો છે; અંકુશ નાનો છે પણ તે મહા મહોન્મત્ત હાથીને પણ વશ્ય કરે છે. ૩૦૬

ચૌ૦—કામ કુસુમધનુ સાયક લીંને, સકલ ભુવન અપને વશ કીંને ॥

દેશિ તજિય સંશય અસ જાની, મંજવ ધનુષ રામ સુનુ રાની ॥

સર્વો વચન મુનિ મહ પરતીતી, મિટા વિષાદ બદી અતિ પ્રીતી ॥

તવ રામહિં વિલોકિ વેદેહી, સમય હૃદય વિનવત જેહિ તેહી ॥

મનહીમન મનાય અકુલાની, હોહુ પ્રસન્ન મહેશ ભવાની ॥

કરહુ સફલ અપનિ સેવકાઈ, કરિ હિત હરહુ ચાપ ગરુઆઈ ॥

ગણનાયક વરદાયક દેવા, આજુ લગે કીંની તવ સેવા ॥

બાર બાર વિનતી મુનિમોરી, કરહુ ચાપ ગરુતા અતિ થોરી ॥

બુઓ, કામદેવ કેવડો છે, પણ તેણે કુલનાં ધનુષબાણથી સઘળું જગત પોતાને વશ્ય કરી લીધું છે. હે રાણીજી ! એમ બાણીને સંદેહ છોડી દો, રામ-ચંદ્રજી ધનુષને બાણી નાંખશેજ. ” સખીનાં વચનો સાંભળી સુનયના રાણીને ખાત્રી થઈ અને ખેદ ટળી જઈને ઘણી પ્રીતિ વધી. તે વખત સીતાજી રામ-ચંદ્રજીને બેઠા હૃદયમાં ભય પામી જેની તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં અને મનમાં ને મનમાં પ્રાર્થના કરવા મંડ્યાં કે “ હે સદાશિવ ! હે જગદંબા ! પ્રસન્ન થાઓ. મેં તમારી જે સેવા કરી હોય તેનું કૃણ આપીને આ ધનુષનું ભારેપણું હરી દ્યો. હે વરદાન આપનારા ગણપતિજી ! મેં આજ સુધી તમારી સેવા કરી છે, માટે મારી આ વારંવાર વિનતિ સાંભળીને ધનુષને ઘણુંજ હલકું કરી નાંખો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—દેશિદેશિ સ્થુવીર તન, સુર મનાવ ધરિ ધીર ॥

મરે વિલોચન પ્રેમજલ, પુલકાવઝી શરીર ॥ ૩૦૭ ॥

રામચંદ્રજીનું શરીર બેઠા બેઠાને ધીરજ ધરી નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરી તથા શરીરે રોમાંચિત થઈને સીતાજી દેવતાઓને વિનવતાં હતાં. ૩૦૭.

ચૌ૦—નીકેનિરસિ નયન મરિ શોભા, પિતુપ્રણમુમિરિબહુરિમનસોભા ॥

અહહ તાત દારૂણ હઠ ઠાની, સમુજ્જત નહિં કલુ લામ નહાની ॥

સચિવ સમય સિદ્ધદેશનકોઈ, વુથ સમાજ બટ અનુચિત હોઈ ॥

કહૈં ધનુકુલિશહુ ચાહિ કઠોરા, કહૈંશ્યામલ મૃદુગાત કિશોરા ॥

વિધિ કેહિમૌતિશ્રૌંઝરધીરા, સિરસમુપન કિમિ વેધહિ હીરા ।

સકલસમાર્કી મતિમદ્ધ ભોરી, અવમોહિ શંભુ ચાપ ગતિ તોરી ॥

નિજ જડતા લોમન પર ડારી, હોહુદ્ધઅ રઘુપતિહિ નિહારી ॥

અતિ પરિતાપ સીય મનમાહીં, લવનિમંષ યુગ સમ ચલિજાહીં ॥

નેત્રો ભરીને નિરખી નિરખીને સીતાજી રાજ થતાં અને વળી પિતાની પ્રતિજ્ઞા યાદ કરી મનમાં શોભ પામતાં કહેવા લાગ્યાં કે—“ અરેરે ! પિતાએ ઘણું કઠણ હઠ લીધી છે, તે પોતાનો લાભ કે નુકશાન કાંઈ સમજતા નથી. ડરને લીધે કોઈ મંત્રી પણ શીખામણ દેતા નથી, આ પંડિતોની સલામાં ઘણું અયોગ્ય થાય છે. જેની કઠિણતાને વળ પણ ઇચ્છે છે એવું ધનુષ ક્યાં અને કોમળ શ્યામ શરીરવાળા કિશોર રામચંદ્રજી ક્યાં. હે વિધાતા ! હું મનમાં શી રીતે ધીરજ રાખું ? સીરસનું કુલ હીરાને કેમ કરીને વીંધી શકે ? સઘળી સલાની બુદ્ધિ ભોળી થઈ ગઈ છે, માટે હે સદાશિવના ધનુષ ! હવે હું તારે શરણે છું. તું તારી જડતા લોકોપર નાંખી દઇને રામચંદ્રજીને નિહાળીને હજી-વું થજે.” આ પ્રમાણે સીતાજીના મનમાં ઘણો પરિતાપ થતો હોવાથી તેમને એક નીમેષ જેટલી વાર પણ યુગ સમાન થઈ પડતી હતી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—મમુહિ ચિતૈ પુનિ ચિતે મદિ, રાજતલોચનલોલ ॥

સ્વેલત મનસિજ મીન યુગ, જનુ વિધુમળ્લહોલ ॥ ૩૦૮ ॥

સીતાજીનાં ચપળ નેત્રો જરા વારમાં રામચંદ્રજી તરફ જોતાં અને વળી પાછાં સંકોચ પામીને જરા વારમાં પૃથ્વીની + સામે જોતાં તે બંને કામદેવનાં નેત્રોમાં રહેલાં બે માછલાં ચંદ્ર મંડળમાં ખેલતાં હોય x એવાં શોભતાં હતાં. ૩૦૮.

ઘૌં—ગિરાઅલિનિ મુલ્લ પંકજ રોકી, પ્રકટ ન લાજ નિશા અવલોકી ॥

લોચન જલ રહ લોચન કોના, જૈસે પરમકૃપણ કર સોના ॥

સકુચી વ્યાકુલતા વડિજાની, ધરી ધીરજ પ્રતીતિ ઝર આની ॥

તન મન વચન મોર પ્રણ સાંચા, રઘુપતિં પદસરોજ મન રાંચા ॥

તો મગવાન સકલ ઝરવાસી, કરાહિં મોહિં રઘુપતિકી દાસી ॥

+ પૃથ્વી સીતાજીની માતા છે, તેથી તેની સમક્ષ રામચંદ્રજી સામે જોતાં સંકોચ પામે એ સ્વાભાવિક છે. વળી પુત્રી દુઃખી થાય ત્યારે માતાને પોતાનું દુઃખ નિવેદન કરે છે. તેથી તે પોતાનું દુઃખ માતાની સામે જોઈ જોઈને કહેતાં હોય એમ આભાસ થાય છે.

x માછલી ઘણી ચંચળ જાત છે, અને કામદેવનાં નેત્ર પણ ઘણાં ચંચળ છે, તેથી માછલીને કામદેવનું વાહન ગણેલું છે. ચંદ્ર કામદેવનો મિત્ર છે અને તે જંગમય છે, તેથી કામદેવનાં વાહનો તેમાં ખેલે એ સંભવિત છે. સીતાજીના મુખને ચંદ્રમંડળની ઉપમા આપી છે.

જેહિકે જેહિપર સત્ય સનેહ, સો તેહિ મિલત ન કછુ મન્દેહ ॥

પ્રમુ તનચિતે પ્રેમપ્રણ ઠાના, કૃપાનિધાન રામ સબ જાના ॥

સિયાહિ વિલોકિતક્યુઝધનુકૈસે, ચિતવ ગરુડ લઘુ વ્યાલહિ જૈસે ॥

સીતાજીની વાણી રૂપી ભમરી મુખ રૂપી કમળમાં લાજ રૂપી રાત્રિ જોઈને શેકાઈ ગઈ અને જેમ અત્યંત કૃપણના હાથમાંનું સોનું બહાર જવા પામે નહીં, તેમ સીતાજીનાં નેત્રોમાંનાં પ્રેમાશ્રુ નેત્રોના ખુણામાંજ બરાઈ રહ્યાં. પોતાને ધણું વ્યાકુળ થયેલાં જાણી સીતાજી સંકોચ પામ્યાં અને ધીરજ ધરીને મનમાં વિશ્વાસ આણી સ્વગત બોલવા લાગ્યાં કે-જ્યારે તન, મન વચનથી મારું 'પણુ' સત્ય છે અને રામચંદ્રજીનાં ચરણ કમળમાં મારું મન રાચી રહ્યું છે, ત્યારે ઘટ ઘટમાં વસી રહેલા પ્રભુ મને પોતાની દાસી કરશેજ. જેને જેના ઉપર સાચો સ્નેહ હોય છે તેને તે મળેજ છે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી." સીતાજી એ રામચંદ્રજીનું શરીર જોઈ પ્રેમરૂપી 'પણુ' લીધું હતું (કે રામચંદ્રજી નહીં મળે તો દેહ ત્યાગ કરીશ) તે કૃપાળુ રામચંદ્રજીએ જાણ્યું હતું, તેથી તેમણે સીતાજીને જોઈને જેમ ગરૂડ નાના સર્પ ઉપર તાકે તેમ ધનુષ સામું તાકીને જોયું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-લષણ લઘુઝ રઘુવંશમાણિ, તાક્યુઝ હર કોદણ્ડ ॥

પુલકિમાત બોલે વચન, ચરણ ચાપિ બ્રહ્મણ્ડ ॥ ૩૦૯ ॥

રામચંદ્રજીને મહાદેવના ધનુષ સામું તાકીને જોતા દેખી લક્ષ્મણજી શરીરે રોમાંચિત થઈ પગવતી પૃથ્વી દળાવીને બોલ્યા કે-૩૦૯.

ચૌ૦-દિશિકુંજરહુ કમઠ અહિ કોલા, ધરહુ ધરણિ ધારે ધીર ન ઢોલા ॥

રામ ચહાઈ શંકરધનુ તોરા, હોહુ સજગ મુનિ આયસુ મોરા ॥

ચાપ સમીપ રામ જવ આયે, નરનારિન સુર મુકુત મનાયે ॥

સવકર સંશય અરુ અજ્ઞાના, મન્દ મહીપન કર અભિમાના ॥

મૃગુપતિ કેરિ ગર્વ ગરુઆઈ, સુર મુનિ વરન કેરિ કદરાઈ ॥

સિય કર શોચ જનક પરિતાપા, રાનિનકર દારુણ દુસ્વ દાપા ॥

શમ્ભુચાપ બઢ બોહિત પાઈ, ચઢે જાઝ સબ સંગ બનાઈ ॥

રામ બાહુબલ સિંધુ અપારા, ચહતપાર નહિ કોઝ કનહારા ॥

હે દિક્ષાળો, કચ્છપણ ! શેષણ ! વારાહણ ! તમે મારી આજ્ઞા સાંભળીને સાવચેત રહેજો. કેમકે રામચંદ્રજી શંકરનું ધનુષ તોડે છે તેથી પૃથ્વી ઢાલે નહીં. માટે ધીરજ ધરીને તેને ધરી રાખજો. જ્યારે રામચંદ્રજી ધનુષની ખાસે આવ્યા ત્યારે સ્ત્રી પુરુષો પોતાનાં સુકૃતોને તથા દેવતાઓને મનાવવા લાગ્યાં. સર્વના સંશય તથા અજ્ઞાન, મંદ બુદ્ધિના રાજાઓનાં અભિમાન, પર-

શુરામનો ગર્વ તથા મોટાઈ, દેવો તથા મુનિઓના ભય, સીતાજીની સોચના, જનકનો પસ્તાવો અને રાણીઓનું દાવાનળ જેવું દાણુ દુઃખ, એ સર્વ એકઠાં મળીને શંકરના ધનુષ રૂપી મોટા વાહાણમાં ચઢ્યાં અને સમચંદ્રજીના ખાદુ-બળરૂપી અપાર સમુદ્રનો પાર પામવા ઇચ્છવા લાગ્યાં પણ કોઈ કિનારો હાથ લાગ્યો નહીં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-રામ વિલોકે લોગ સવ, ચિત્ર લિલેમે દેલિ ॥

ચિતરૈ સીય કૃપાયતન, જાની વિકલ વિશેષિ ॥ ૩૧૦ ॥

કૃપાવંત રામજીએ સભા તરફ જોયું તો સર્વ લોકો ચિત્રમાં આજેજેલાં જેવાં બની ગયેલાં અને સીતાજીને સર્વ કરતાં વિશેષ વ્યાકુળ થયેલાં દીઠાં. ૩૧૦.

ચૌ-દેસી વિપુલ વિકલ વૈદેહી, નિમિષ વિહાત કલ્પં સમ તેહી ॥

વૃષિતવારિ ચિનુ જોતનુ ત્યાગા, મુયે કરૈ કા સુધા તદાગા ॥

કા વર્ષા જવ કૃષી મુખાને, સમય ચૂક પુનિ કા પછિતાને

અસ જિયજાનિ જાનકી દેસી, મધુ પુલકે લલિ પ્રીતિ વિશેષી ॥

ગુરુહિ પ્રણામ મનહિ મન કીન્હા, અતિ લાઘવ ઉઠાય ધનુલીન્હા ॥

દમકડ દામિનિ જિમિવન લયઝ, પુનિ ધનુ નમ મળ્દલ સમ મયઝા ॥

લેત ચઢાવત લેંચત ગાઢે, કાહુ ન લલ્લા દેલ સવ ઠાઢે ॥

ત્યહિ સ્ત્રણ મધ્ય રામ ધનુ તોરા, મરચડ મુવન ધ્વનિ ઘોર કઠોરા ॥

સીતાજીને અત્યંત વ્યાકુળ થયેલાં તથા તેમને એક વિષય તે એક કલ્પ જેટલી થઈ પડતી જોઈ રામચંદ્રજી સ્વગત કહેવા લાગ્યા કે-“ તરસ્યો માણસ માણી વિના દેહ છોડી ભય ત્યાર પછી તેને અમૃતનું તળાવ મળે તો પણ શા કામનું ? કર્ષણ સુકાઈ ગયા પછી વરસાદ શા કામનો ? સમય મુક્યા પછી પસ્તાવો કરવો શા કામનો ? ” એમ હૃદયમાં વિચારીને સીતાજી તરફ જોયું તો તેમની પ્રીતિ વિશેષ જોઈ રોમાંચિત થયા. મનમાં ને મનમાં ગુરૂને પ્રણામ કરીને એકદમ ઝડપથી ધનુષ ઉપાડી લીધું. એમ આકાશમાં વીજળી ચમકીને વાદળાંમાં અદૃશ્ય થઈ ભય તેવી રીતે ધનુષ પણ આકાશ મંડળ જેવું થયું. હાથમાં પકડી ખેંચીને ચઢાવતાં કોઈએ ધનુષ દીધું નહીં, સર્વ ઉભા ઉભા જોઈ રહ્યા. તેજ ક્ષણમાં રામચંદ્રજીએ મધ્યમાંથી ધનુષને તોડી નાંખ્યું, તેનો ઘોર અને કઠોર ધ્વનિ સઘળા બ્રહ્માંડમાં થઈ રહ્યો. ૧-૨-૩-૪.

॥ છન્દ-હરિગીતિકા ॥

મરિ મુવન ઘોર કઠોર રવ રાવિ વાજિ તાજિ મારગ ચલે ॥

ચિત્તરહિ દિગ્ગજ ઢોલમાહિ અરિ કોલ કૂરમ કલમલે ॥

સુર અસુર મુનિ કર કાન દીન્હે સકલ વિકલ વિચારહીં ॥

કોદણ્ડ મંજ્યુર રામ તુલસી જ્યતિ વચન ઉચારહીં ॥

ધનુષ દુટવાથી આખા બ્રહ્માંડમાં એવો ભારે અને કઠોર શબ્દ થઈ રહ્યો છે તેથી સુર્યના રથના ઘોડા માર્ગ છોડીને ચાલવા લાગ્યા, દિગ્ગંજો ચિઃકાર કરવા લાગ્યા, પૃથ્વી ડોલવા લાગી અને શેષ નાગ, વાસહુ તથા કચ્છપ સળવળવા લાગ્યા, દેવતાઓ, દૈત્યો તથા મુનિઓ કાને હાથ દઈ બ્યાકુળ બની વિચારવા લાગ્યા (કે આતે શું ?) તુલસીદાસ કહે છે કે-જ્યારે રામચંદ્રજીએ ધનુષ તોડ્યું એમ તેઓએ જાણ્યું ત્યારે સર્વે જય જય શબ્દો ઉચ્ચારવા લાગ્યા x ૩૪.

સોં-શંકર ચાપ જહાજ, સાગર રઘુપતિ બાહુવલ ॥

બૂઢે સકલ સમાજ, ચઢ જે પ્રથમહિં મોહવશ ॥ ૬૫ ॥

જેઓ પ્રથમ મોહ વશ બનીને શંકરના ધનુષ રૂપી વહાણમાં ચઢ્યા હતા તે સઘળો સમાજ રામચંદ્રજીના બાહુ બળ રૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગયો. ૩૫.

ચૌં-પ્રભુ દોડલુંડ ચાપ મહિ ઢોરે, દેવિ લોગ સવ મયે મુસ્તારે ॥

કૌશિકરૂપ પયોનિધિ પાવન, પ્રેમવારિ અવગાહ સુહાવન ॥

રામરૂપ રોકેશ નિહારી, બઢી વીચિ પુલકાવીલ ભારી ॥

બાજે નમ ગહગહે નિશાના, દેવવધૂ નાચહિં કરિ ગાના ॥

બ્રહ્માદિક સુર સિદ્ધ મુનીશા, પ્રભુહિં પ્રશંસાહિં દેહિં અશીશા ॥

વર્ષહિં સુમન રંગ બહુ માલા, ગાવહિં કિન્નર ગીત રસાલા ॥

રહી ભુવન ભરિ જયજય વાની, ધનુષમંગ ધ્વનિ જાત ન જાની ॥

મુદિત કહહિં જહૈં તહૈં નર નારી, મંજ્યુર રામ શમ્ભુધનુ ભારી ॥

રામચંદ્રજીએ ધનુષના બન્ને કટકા પૃથ્વીપર નાંખી દીધા તે દેખીને સર્વ લોકો મુગ્ધ પામ્યા. પ્રેમ રૂપી અગાધ પાણીથી શોભાયમાન વિશ્વામિત્ર રૂપી પવિત્ર સમુદ્ર રામચંદ્ર રૂપી ચંદ્રને જોઈને રોમાવળી રૂપ ભારે મોજાઓથી ઉછળવા લાગ્યો. આકાશમાં હુંડુલિ વાગવા લાગ્યાં, અમ્સરાઓ ગાયન તથા નૃત્ય કરવા લાગી. બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ, સિદ્ધો તથા મુનીશ્વરો રામચંદ્રજીની પ્રશંસા કરીને આશિષ દેવા લાગ્યા. તથા અનેક રંગનાં પુષ્પોની માળાઓની

x દેવતા તથા મુનિઓએ જય જય શબ્દ ઉચ્ચાર્યો તેતો ઠીક છે, પણ દૈત્યોએ ઉચ્ચાર્યો શાથી ? તેઓ તો દુઃખી થયા જોઈએ ? ત્યાં સમાધાન કે રામચંદ્રજી સાક્ષાત્ પરમાત્મા છે. તેમના અનુગ્ર પ્રતાપ બળના પ્રભાવથી મેહિત થઈને દૈત્યો જો કે શત્રુ માને છે તો પણ શત્રુ પક્ષ પણ સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને ગાંધર્વો રસિક ગીત ગાવા લાગ્યા. આખા પ્રદ્વાંડમાં જય જય વાણી થઈ રહી જેથી ધનુષ લાગ્યાનો ધ્વનિ ક્યાં ગયો તે જણાયો પણ નહીં. જ્યાં ત્યાં સ્ત્રી પુરુષો આનંદથી કહેવા લાગ્યાં કે “ રામચંદ્રએ શંકરનું ભારે ધનુષ લાગ્યું. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-વન્દી માગધ સૂતગણ, વિદ વર્દાઈ મતિધરિ ॥

કરહિં નિહાવરિ લોગ સબ, હય ગજ ધન મણિ ચીર ॥ ૩૧૧ ॥

ધીર બુદ્ધિવાળા બંદીજનો, માગધો (વહીવંચાઓ) તથા પૌરાણિકો બિરદાવણી બોલવા લાગ્યા અને સર્વ લોકો ઘોડા, હાથી, ધન મણિ તથા વસ્ત્રની નોંધાવર કરવા લાગ્યા. ૩૧૧.

ચૌ-ઝાંઝ મૃદંગ શંખ સહનાઈ, ખેરિ ઢોલ દુન્દુભી સુહાઈ ॥

બાજહિં બહુ બાજને સુહાયે, જહં તહં યુવતિન મંગલ ગાયે ॥

સખિન સહિત અતિ હર્ષિત રાની, સૂઝત ધાન પરા જનુ પાની ॥

જનક લલ્લડ સુઝ શોચ વિહાઈ, પૈરત થકે થાહ જનુ પાઈ ॥

શ્રીહત મયે મૂપ ધનુ દુટે, જૈસે દિવસ દીપ છબિ છુટે ॥

સિય હિય સુઝ વરણિય કેહિ માંતિ, જનુ ચાતક પાયે જલસ્વાતી ॥

રામહિં લપળ વિલોકત કૈસે, શશિહિ ચકોર કિશોરક જૈસે ॥

શતાનન્દ તબ આયસુ દીન્હા, સીતા ગમન રામપહં કીન્હા ॥

ઝાંઝ, મૃદંગ, શંખ, શરણાઈ, ભેરી, ઢોલ, અને સુંદર દુન્દુભિઓ એ આદિ અનેક સુંદર વાજાં વાગવા લાગ્યાં અને જ્યાં ત્યાં યુવતિઓ મંગળગીત ગાવા લાગી. જેમ સુકાર્ધ જતાં ધાન્ય ઉપર પાણી પડવાથી પ્રકુલિત થાય તેમ સખીઓ સહિત રાણી હર્ષથી ઘણી પ્રકુલિત થઈ. જેમ જળમાં તરતાં થાકેલા મનુષ્યને વિશ્રામ મળે તેમ જનક રાજા શોકનો ત્યાગ કરીને સુખ પામ્યા. જેમ રાત્રિ જઈ દિવસ થતાં દીવાઓ નિસ્તેજ થઈ જાય તેમ ધનુષ તુટતાં રાજાઓ નિસ્તેજ થઈ ગયા. જેમ ચાતકી (બપૈયણ) ને સ્વાતિનું જળ મળવાથી આનંદ થાય તેવીજ રીતે સીતાજીને હૃદયમાં જે સુખ ઉત્પન્ન થયું તે વર્ણવી શકાય તેમ નથી. જેમ ચકોરનું બચ્ચું ચંદ્રને જોઈ રહે તેવી રીતે લલમણુજી રામચંદ્રજીને જોઈ રહ્યા. તે વખતે શતાનંદે આજ્ઞા આપવાથી સીતાજીએ રામચંદ્રજીની પાસે ગમન કર્યું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સંગ સસ્ત્રી સુન્દરિ ચતુર ગાવહિં મંગલચાર ॥

ગવની બાલ મરાલગાતે સુઝમા અંગ અપાર ॥ ૩૧૨ ॥

સીતાજીની સાથે સુંદર અને ચતુર સખીઓ મંગળાચાર ગાતી ગાતી

આવી. સીતાજી બાળ હંસના જેવી ગતિથી ચાલતાં તેમના અંગની અપાર શોભા જણાતી હતી. ૩૧૨.

ચૌ૦-સલિન મધ્ય સિય સોહતિ કેસી, છવિગણ મધ્ય મહાછવિ જૈસી ॥

કર સરોજ જયમાલા મુહાઈ, વિશ્વ વિજય શોભા જનુ છાઈ ॥

તનુસકોચ મન પરમ ઉછાહ, મૂઢ પ્રેમ લલિત પરે ન કાહ ॥

જાય સંમીપે રામછવિ દેસી, રહિ જનુ કુંવરિ ચિત અવરેસી ॥

ચતુર સર્સી લલિત કહી મુહાઈ, પહિરાવહુ જયમાલ મુહાઈ ॥

મુનત યુગલ કર માલ ઉઠાઈ, પ્રેમ વિવશ પહિરાઈ ન જાઈ ॥

સોહતજનુ યુગજલજ સનાલા, શશિહિ સમીત દેત જયમાલા ॥

ગાવહિં છવિ અવલોકિ સહેલી, સિય જયમાલા રામ ઝર મેલી ॥

એ સખીઓની મધ્યમાં સીતાજી જેમ ઘણી છળિઓના સમૂહમાં મહા છળિ શોભી રહે તેમ શોભતાં હતાં. તેમના હાથમાંની જયમાળા જાણે જગતના વિજયની શોભા છાઈ રહી હોય તેવી દેખાતી હતી. લજ્જાને લીધે શરીર સંકોચતાં, મનમાં પરમ ઉત્સાહવાળાં અને કોઈને માલુમ ન પડે એવા ગુઢ પ્રેમવાળાં એવાં સીતાજી રામચંદ્રજીની પાસે જઈને તેમની કાન્તિ જોઈ રહ્યાં, તે જાણે ચિત્રમાં આજેખેલાં હોય એવાં બની ગયાં. એ જોઈ ચતુર સખીએ કહ્યું કે ‘ સુંદર જયમાળા પેહેરાવો. ’ એ સાંભળી સીતાજીએ બંને હાથે જયમાળા ઉઘી કરી પણ પ્રેમાધીનપણાને લીધે તેમનાથી પેહેરાવી શકાતી નહી. જયમાળા પેહેરાવતી વખત સીતાજીના બે હાથ રૂપ નાળ સહિત બે કમળો જાણે રામચંદ્રજીના મુખ રૂપી ચંદ્રને જોઈ સંકોચાતાં હોય એવાં શોભતાં હતાં. તેમની છળિ જોઈને સખીઓ ગાવા લાગી અને સીતાજીએ પછી રામચંદ્રજીના ગળામાં જયમાળા પેહેરાવી. ૧-૨-૩-૪.

સો૦-રઘુવર ઝર જયમાલ, દોસિ દેવ વર્ષહિં મુમન ॥

સકુચે સકલ મુઆલ, જનુ વિલોકિ રવિ કુમુદગણ ॥

રામચંદ્રજીના ગળામાં જયમાળા જોઈને દેવતાઓ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યાં. અને સઘળા રાજાઓ જેમ સુર્યને જોઈ પોયણાં સંકોચાઈ બંધ તેમ સંકોચ પામ્યા. ૩૬.

ચૌ૦-પુર અરુ ઓમ બાજને બાજે, સ્વલ મયે મલિન સાધુ સવ ગાજે ॥

મુર કિન્નર નર નાગ મુનીશા, જય જય કહિ સવ દોહિ અશીશા ॥

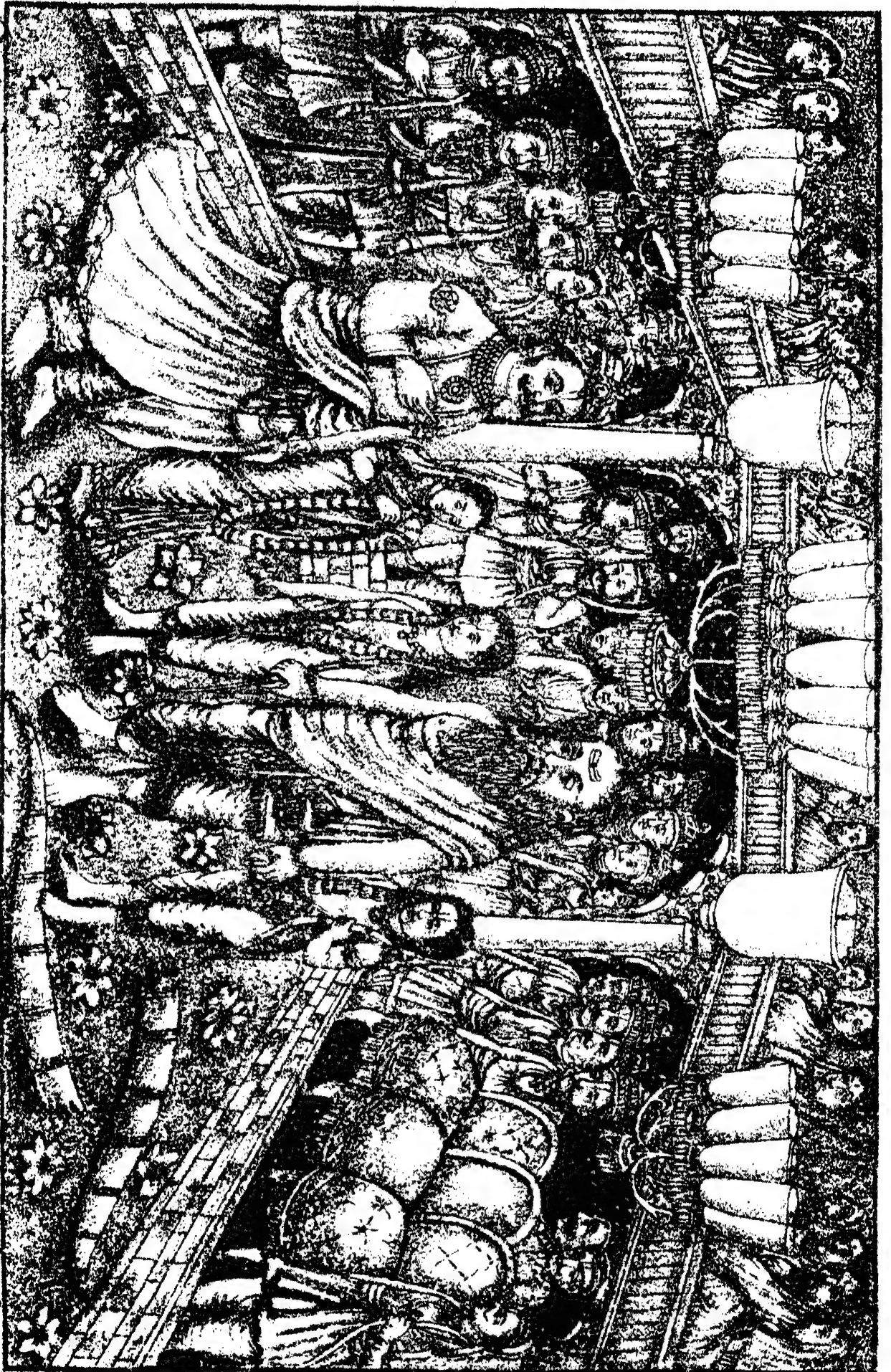
નાચહિં ગાવહિં ત્રિબુધવધૂટી, બાર બાર કુમુમાવલિ છૂટી ॥

જહં તહં કિમ વેદધ્વનિ કરહીં, બન્દી વિરદાવાલિ ઝબરહીં ॥

பாபுலா

சிறிபுளைய

மாணியா

મહિ પાતાલ નાક યશ વ્યાપા, રામવરી સિય મંજેડ ચાપા ॥

કરહિં આરતી પુર નરનારી, દેહિં નિછાવારે વિત્ત વિસારી ॥

સોહત સીય રામકી જોરી, છબિ શૃંગાર મનહું ઇકઠોરી ॥

સહી કહહિં પ્રભુપદ ગહુ સીતા, કરતિન ચરણ પરસ અતિ ખીતા ॥

જનકપુરમાં અને આકાશ મંડળમાં વાળાં વાગવા લાગ્યાં, ખળખળો જાંખા પડી ગયા, સાધુ પુરૂષો પ્રસન્ન થયા અને દેવતાઓ, ગાંધર્વો, મનુષ્યો, નાગલોક અને મુનીશ્વરો જય જય કહીને આશિષ દેવા લાગ્યા. અપ્સરાઓ નૃત્ય કરતી ગાવા લાગી, વારંવાર પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી, જ્યાં ત્યાં સર્વત્ર આહ્વાનો, વેદોનું ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યા અને બંદીજનો ગિરદાવણીઓ ગાવા લાગ્યા. ધનુષ ભાગી સીતાજીને વર્યાની રામચંદ્રજીની કીર્તિ પૃથ્વી, પાતાળ અને સ્વર્ગમાં પ્રસરી ગઈ. નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો આરતિ કરવા લાગ્યાં અને ધનથી પણ અધિક નોંછાવર દેવા લાગ્યાં. રામ અને સીતાની ભેટી બાજુ એકજ ઠેકાણે કાન્તિ અને શૃંગાર એકઠા મળ્યા હોય તેવી શોભવા લાગી. સીતાજીની સખીઓએ કહ્યું કે “ રામચંદ્રજીનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરો ” પણ ડરને લીધે સીતાજી ચરણ સ્પર્શ કરી શકતાં નહી. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા—ગૌતમતિય ગતિમુરતિ કરિ, નહિં પરસતિ પદપાનિ ॥

મન વિહંસે રઘુવંશમણિ, પ્રીતિ અલૌકિક જાનિ ॥ ૩૧૩ ॥

ગૌતમની સ્ત્રી × અહલ્યાની ગતિનું સ્મરણ કરીને સીતાજી હાથવડે ચરણોનો સ્પર્શ કરતાં નહોતાં તેમની આવી અલૌકિક પ્રીતિ બોધને રામચંદ્રજી મનમાં હસવા લાગ્યા. ૩૧૩.

ચૌ°—તવ સિય દેશિ ભૂપ અભિલાષે, કૂર કુપુત મૂઠ મન માપે ॥

ઉઠિ ઉઠિ પહિરિસનાહ અભાગે, જહં તહં ગાલ બજાવન લાગે ॥

લેહુ છુડાય સીય કહ કોઝ, ધરિ મારહુ નૃપ બાલક દોઝ ॥

તોરે ધનુષ ચાહ નહિં સરડે, જીવત હમહિ કુંવારકો વરડે ॥

જો વિદેહ કહુ કરૈ સહાઈ, જીતહુ સમર સહિત દોડ ભાઈ ॥

સાધુ ભૂપ બોલે મુનિ વાની, રાજ સમાજહિં લાજ લજાની ॥

યશ પ્રતાપ વીરતા બઢારૈ, નાક પિનાકહિ સંગ સિધારૈ ॥

× અહલ્યા ચરણ સ્પર્શ થતાંજ જેમ સ્વર્ગમાં આવી ગઈ તેમ રણેને મારી ગતિ તો નહી થાય ? અથવા સીતાજીએ હાથમાં મણિ જડિત કંકણો આદિ આભૂષણ પહેરેલાં છે તે પાપાણુ હોવાથી રામચંદ્રજીનો સ્પર્શ થતાં અહલ્યાની પેડે સ્ત્રી રૂપ બની જઈ તે રણેને મારી રામ પ્રત્યેના પ્રેમની બાગીદાર થાય એમ બાણી સીતાજી ચરણ સ્પર્શ કરતાં નહોતાં.

સોહ શરતાકિ અવ કહુંપાર્હ, અસ બુધિતૌ વિધિમુંદ યસિલાઈ ॥

આ વખતે સીતાજીને જોઈને બીજા રાજા લલચાયા, જેઓ કુર, કૃષ્ણ તથા સુર્ય હતા તેઓ અલાશીઆઓ ઉઠી ઉઠી પોતાનાં કવચો પેહેરીને જ્યાં જ્યાં ગાલ બળવવા લાગ્યા. વળી કોઈ કહેવા લાગ્યા કે “ આ એ રાજ-કુમારોને પકડીને મારી નાંખો અને સીતાને છીનવી લ્યો; ધનુષ તોડ્યા છતાં પણ તેની ઇચ્છા પાર પડવાની નથી. અમે જીવતાં એ કન્યાને કોણ પરણી શકે તેમ છે ? જો જનક તેઓની સહાયતા કરવા જશે તો એ બન્ને ભાઈઓની સાથે જનકને પણ યુદ્ધમાં જીતીશું ” એ સાંભળી સજ્જન રાજાઓ બોલ્યા કે “ આ રાજ સમાજમાં લાજ પણ લજ્જા પામે છે. તમારા યશ, પ્રતાપ; વીરતા, મોટાઈ અને તાક એ સર્વ પિનાક ધનુષની સાથે જતાં રહ્યાં, તેજ તમારું શરત્પ કે હવે બીજું નવું પામ્યા છે ? તમારી આવી બુદ્ધિશીલ વિધાતાએ તમારાં મોઢાં કાળાં કર્યા છે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-દેવહુ રામહિ નયન મરિ, તજિ ર્ષા મદ મોહ ॥

લષણરોપ પાવક પ્રબલ, જાનિ શલભ જનિહોહ ॥ ૩૧૪ ॥

તમે લક્ષ્મણજીના કોપ રૂપ પ્રળય અગ્નિમાં પતંગીયા રૂપ બનીને અંપ-લાવો નહીં; અને ઇર્ષ્યા, મદ તથા મોહ તથા નેત્રો ભરી ભરીને રામનાં દર્શન કરો. ૩૧૪.

ચૌ-વૈનતેય વલિ જિમિ ચહ કાગા, જિમિશશ ચહર્હિ નાગ અરિ ભાગા ॥

જિમિ ચહકુશલ અકારણ કોહી, સુખ સમ્પદા ચહર્હિ શિવદ્રોહી ॥

લોભી લોભુપ કીરતિ ચહર્હિ, અકલકતા કિ કામી લહર્હિ ॥

હરિપદ વિમુક્ષ પરમગતિ ચાહા, તસ તુમ્હાર લાલચ નરનાહા ॥

કોલાહલ મુનિ સીય સકાની, સહી લિવાઈ ગઈ જહૈ રાની ॥

રામચુભાય ચલે ગુરુ પાર્હી, સિય સનેહ વર્ણત મન માર્હી ॥

રામિન સહિત શોચ વરિ સીયા, અવધૌં વિધિહિ કહા કરણીયા ॥

મૂપ વચન મુનિ રૂત ઉત તકહી, લષણ રામડર બોલી ન સકહી ॥

જેમ કાગડો ગરૂડના ભાગની ઇચ્છા કરે, જેમ સસલો સિંહના ભાગની ઇચ્છા કરે, જેમ વિનાશરણ કોપ કરનારા કુશળતા ઇચ્છે, શિવદ્રોહી સુખ તથા સંપત્તિ ઇચ્છે, લાલચુ લોભીઆ કીર્તિની ઇચ્છા કરે, કમ્પીજનો નિષ્લંકપણાની ઇચ્છા કરે, અને હરિપદથી વિમુક્ષ રહેવારા જનો મોક્ષની ઇચ્છા કરે. તેવીજ રીતની હે રાજાઓ ! તમારી લાલચ છે. આ કોળાહળ સાંભળી સીતાજી ભય પામ્યાં, તેથી સખીઓ તેમને રાણી પાસે લઈ ગયાં, અને રામચંદ્રજી સ્વાભાવિક રીતે

જી સીતાનો સ્નેહ મનમાં ને મનમાં વળાણતા ગુરૂની પાસે ચાલ્યા. સખીઓ સહિત સીતાજી સેવના કરવા લાગ્યાં કે “ હવે વિધાતા શું કરવા પાર છે. ” રાજાઓનાં વચનો સાંભળી લક્ષ્મણજી આમ તેમ તાકી તાકીને જોવા લાગ્યા પણ રામચંદ્રજીના કરને લીધે કાંઈ જોલી શક્યા નહી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-અરુણ નયન મ્રકુટી કુટિલ, ચિતવત વૃષ્ણ સર્કોપ ॥

મનહું મત્ત ગજ ગણ નિરખિ, સિંહ કિશોરહિ ચોપ ॥ ૩૧૬ ॥

જેમ જીવાન સિંહ મદોન્મત્ત હાથીઓના સમૂહ સામે તાકીને જીવે તેમ લક્ષ્મણજી વાંકી બકુટી અને લાલ નેત્રો કરી ક્રોધથી રાજાઓ સામે જોવા લાગ્યા. ૩૧૫.

ચૌ-સરખર દેખિ વિકલ નર નારી, સવ મિલિ દેહિ મહીપન ગારી ॥

તેહિ અંબસરે સુનિ શિવધનુ મંગા, આયે મૃગકુલ કમલ પતંગા ॥

દેખિ મહીપ સકલ સકુચાને, વાજ ક્ષપટ જિમિલવાલુકાને ॥

ગૌર શરીરા મૂતિ મલ આજા, મલિ વિશાલ ત્રિપુન્દ્ર વિરાજા ॥

શીશ જટા શશિવદન સુહાવા, રિસિવશ કલુક અરુણે આવા ॥

મ્રકુટી કુટીલ નયન રિસિરાતે, સહજહું ચિતવત મનહું રિસાતે ॥

વૃષ્ણ કન્ધ ઉર વાહુ વિશાલા, ચારુ જનેઉ મલ મૃગશાલાં ॥

કટિ મુનિવસન તૂળ દુર વાંધે, ધનુશર કર કુઝાર કલ કાંધે ॥

આવો ખળભળાટ જોઈને સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો વ્યાકુળ થઈ રાજાઓને ગાળો દેવા લાગ્યાં. તે વળતે સદાશિવના ધનુષનો ભંગ થયેલો. સાંભળીને બ્રહ્માજી ક્રોધી કમળને પ્રકુલિત કરનાર સુર્યરૂપ પરશુરામ x ત્યાં આવ્યા. જેમ બાજને

x કુશામ્બુ રાજના પુત્ર ગાધિ રાજની પુત્રી સત્યવતીને બ્રહ્માના ઋષિ સાથે પરણાવી હતી. એક સમયે સત્યવતીએ અને તેની માએ પુત્રને વાસ્તે ઋષિ ઋષિની પ્રાર્થના કરવાથી તેમણે સત્યવતી વાસ્તે બ્રહ્માગય મંત્રથી અને સાસુને વાસ્તે ક્ષત્રિય મંત્રથી ખીર બનાવી સ્નાન કરવા ગયા. તે દરમ્યાન સત્યવતીની ખીર એની માતા અને માતાની ખીર સત્યવતી ખાઈ ગઈ. આ વાત ઋષિકના બાળકમાં આવ્યાથી તેમણે કહ્યું કે-હે સત્યવતી ! તને ક્ષત્રી પુત્ર અને તારી માને લીજ પુત્ર થશે. પછી સત્યવતીએ પ્રાર્થના કરતાં ઋષિ બોલ્યા કે તારો પુત્ર નહી પણ પૌત્ર ક્ષત્રી થશે. પછી સત્યવતી જમદગિ નામે પુત્રને જન્મ આપી પોતે નદીનું રૂપ ધરીને કૌશિકી બની ગઈ. જમદગિનો વિવાહ રાજા પ્રસેનજિતની કન્યા રેણુકા સાથે થયો. તેથી તેમને વસુમાનુ આદિ સો પુત્રો થયા, તેમાં સૌથી નાના પરશુરામ હતા. એમનામાં વાસુદેવનો અંશ હતો. એક સમયે હૈહય વંશનો સહઆર્જુન રાજા જમદગિની કામધેનુનું હરણ કરી ગયો, તેથી પરશુરામ સહઆર્જુનનો વધ કરી ગાય પાછી લાવ્યા. રાજાનું વધનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું જમદગિએ હહેલાથી પરશુરામ પૃથ્વી પરિક્રમા કરવા ગયા. ત્યાર બાદ એક દિવસે પરશુરામની

જેઘને ચક્રાં છુપાઈ બય તેમ પરશુરામને જેઘને સઘળા રાજાઓ છુ પાવા લાગ્યા. સુંદર ગાર શરીરપર ભસ્મ લગાવેલી શોભતી હતી અને વિશાળ લલાટમાં ત્રિપુંડ શોભી રહ્યું હતું. માથાપર જટા હતી અને ચંદ્ર સમાન સુશોભિત મુખ ક્રોધને લીધે કાંઈક લાલ થયેલું જણાતું હતું, બ્રહ્મી વાંકી હતી અને રીસને લીધે નેત્રો રાતાં થયેલાં હતાં. તે સહજ જેતાંજ ક્રોધ યુક્ત દેખાતાં હતાં. બળધના જેવી ખાંધ તથા છાતી અને બાહુ વિશાળ હતાં, સુંદર જનોઈ અને મૃગચર્મ ધારણ કરેલાં હતાં, કેડે વલ્કલ કસેલાં અને તેમાં બે ભાથા ખાંધ્યા હતા, હાથમાં ધનુષ બાણ અને ખલે કુહાડી (ફરસી) હતી. ૧-૪.

દોહા-સન્તમેષ કરણી કઠિન, વરણિ ન જાઈ સ્વરૂપ ॥

ધરિ મુનિ તનુ જનુ વીરરસ, આયે જહૈં સવ ભૂપ ॥ ૩૧૬ ॥

કરણી કઠણ હતી છતાં સાધુનો વેષ ધારણ કરેલો હતો, તેમનું સ્વરૂપ વર્ણવી શકાય તેમ નથી. બાણે સાક્ષાત્ વીરરસ મુનિનો દેહ ધરીને આવ્યો હોય એવા દેખાતા પરશુરામ જ્યાં સઘળા રાજાઓ હતા ત્યાં આવ્યા. ૩૧૬.

ચૌ-દેશત મૃગુપતિ વેષ કરાલા, ઉઠે સકલ ભય વિકલ મુઆલા ॥

પિતુ સમેત કાહિ કહિ નિજનામા, લગે કરન સવ દણ્ડ પ્રણામા ॥

જ્ઞહિં સુમાય ચિતવહિં હિતજાની, સો જાનિ જનુ આયુ સુટાની ॥

જનક વહોરિ આય શિરનાવા, સીય બુલાય પ્રણામ કરાવા ॥

આશિષ દીન્હ સર્વી હરપાની, નિજ સમાજ લૈગઈં સયાની ॥

વિશ્વામિત્ર મિલે પુનિ આઈ, પદ સરોજ મેલે દોડ ભાઈ ॥

રામ લષણ દશરથકે ઢોટા, દીન્હ અશીશ જાનિ ભલ જોટા ॥

રામહિં ચિતય રહે થાકિ લોચન, રૂપ અપાર માર મદ મોચન ॥

પરશુરામનો ભયંકર વેષ જેઘને સઘળા રાજાઓ ગભરાઈ ઉભા થઈ ગયા અને પોતાનાં તથા પિતાનાં નામો કહી કહીને સર્વદંડવત પ્રણામ કરવા લાગ્યા. પરશુરામ પોતાના હિતસ્વી બાણીને સ્વાભાવિક જેના તરફ જેતા તે પણ બાણે કાળ આવ્યો હોય એમ દેખતા હતા. પછી જનક રાજાએ આવીને માથું ન-

ગેરહાજરીમાં સહસ્રાર્જુનના પુત્રોએ આવી જમદગ્નિને મારી નાંખ્યા તેથી પરશુરામે ક્રોધ કરીને નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને ક્ષત્રીઓને મારી મારીને કુરુક્ષેત્રમાં લોહીના નવ કુંડ ભરી યજ્ઞ કરીને પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી દીધી. તેમણે એકવીશ વાર પૃથ્વી નિઃક્ષત્રિય કરી. પછી મહેન્દ્રાચળપર તપ કરવા ગયા. ક્ષત્રીઓનો સંહાર થવાથી તેમની સ્ત્રીઓએ બ્રાહ્મણોથી પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. તથા બીજી રીતે પણ બહુબ્રહ્મ ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન થયા. સૂર્યવંશમાંના એક રાજાએ સ્ત્રી વેશે છુપાઈને પોતાનો બચાવ કરેલો તેના વંશમાં દશરથ રાજા ઉત્પન્ન થયા, સલ્વતીની માતાને વિશ્વામિત્ર નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. (શ્રીમદ્ ભાગવત નવમ સ્કંધ.)

માવ્યું અને સીતાજીને બોલાવીને તેમને પ્રણામ કરાવ્યા. પરશુરામે સીતાજીને આશિષ દીધી તેથી સર્વ ચતુર સખીઓ રાજી થઈને સીતાજીને પોતાના સમાજમાં લઈ ગઈ. પછી વિશ્વામિત્ર આવીને પરશુરામને મળ્યા અને બન્ને ભાઈઓને તેમના ચરણ કમળ આગળ મૂક્યા. વિશ્વામિત્રે કહ્યું “ આ બે દશરથ રાજાના પુત્ર છે. ” બન્ને ભાઈઓની સારી જોડી જોઈને પરશુરામે આશિષ દીધી. રામચંદ્રજીનું અપાર રૂપ કામદેવનો ગર્વ ઉતારે એવું જોઈને તેમને જોતાંજ પરશુરામનાં નેત્રો ચકિત થઈ ગયાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—બહુરિ વિલોકિ વિદેહ સન, કહદુ કહા અતિ ખીર ॥

પૂંછત જાન અજાન જિમિ, વ્યાપેડ કોપ શરીર ॥ ૩૧૭ ॥

પછી શરીરમાં ક્રોધ વ્યાપી ગયેલા પરશુરામજી જનક રાજાની સામે જોઈ પોતે બાણુતા છતાં અજાણ્યાની પેઠે પૂછવા લાગ્યા કે “ અહીં આટલી બધી ભીડ કેમ થઈ છે ? તે કહો. ૩૧૭.

ચૌ૦—સમાચાર કહિં જનક સુનાયે, જ્યહિ કારણ મહીપ સવ આયે ॥

સુનત વચન ફિરિ અનતનિહારે, દેસે ચાપ સ્વખંડ મહિ ઢારે ॥

અતિ રિસ વોલે વચન કઠોરા, કહુજડ જનક ધનુષ ક્યહિં તોરા ॥

વેગિ દિશ્વ'ડ મૂઠ નતુ આજૂ, ડલટૌ મહિ જહૈં લગિ તવ રાજૂ ॥

અતિ ડર ડતર દેત નૃપ નાહીં, કુટિલ ભૂષ હરષે મનમાહીં ॥

સુર મુનિ નાગ નગર નર નારી, શોચિહિં સકલ ત્રાસ ડર મારી ॥

મન પછતાતિ સીય મહતારી, વિધિ સંવારિ સવ બાત વિગારી ॥

મૃગુપતિ કર સ્વભાવ સુનિ સીતા, અર્દનિમેષ કલ્પસમ વીતા ॥

જનક રાજાએ જે કારણથી સર્વ રાજાઓ આવ્યા હતા તે સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. જનકનાં વચનો સાંભળી પરશુરામે બીજી તરફ જોયું તો ધનુષના કટકા પૃથ્વીપર નાંખેલા જોવામાં આવ્યા. તેથી ઘણો ક્રોધ કરીને કઠોર વચનોથી બોલ્યા કે “ અરે જડ જેવા જનક! આ ધનુષ કોણે તોડ્યું તે મને કહે, અરે મૂઠ ! જલદી બતાવી દે, નહીં તો આજ તારા રાજાની પૃથ્વી ઉથલ પાથલ કરી નાંખીશ. અત્યંત ડરને લીધે જનક રાજાથી ઉત્તર આપી શકાયો નહી. તેથી કુટિલ રાજાઓ મનમાં રાજી થવા લાગ્યા. દેવતાઓ, ઋષિઓ, નાગલોક અને નગરનાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો હૃદયમાં મોટો ત્રાસ પામીને ઢિંકર કરવા લાગ્યાં. સીતાજીનાં માતા મનમાં પસ્તાવા લાગ્યાં કે “ વિધાતાએ સઘળી સુધારેલી વાત બગાડી દીધી. પરશુરામનો સ્વભાવ બાળીને સીતાજીને અરધી વિપળ પથ્થુ કૃષ્ણ સમાન લાગતી હતી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સમય ત્રિલોકે સ્થેગ સર્વ, જાનિ જાનકી ધીર ॥

હૃદય ન હર્ષ વિષાદ કહુ, બોલે શ્રી રघુવીર ॥ ૩૧૮ ॥

રામચંદ્રજી સર્વ લોકોને ભયભીત બનેલા બેઠા તથા સીતાજીને પણ બ્યા-
કુળ બનેલાં બેઠાં બેઠાંને હૃદયમાં કાંઈ હર્ષ કે શોક નહીં આણતાં બોલ્યા કે-૩૧૮.

ચૌ-નાથ શમ્ભુધનુ મંજનહારા, હૌઈહિ કોડક દાસ તુમ્હારા ॥

આયસુ કહા કહિય કિન મોહી, સુનિ રિસાય બોલે મુનિ કૌહી ॥

સેવક સો જો કરે સેવકાઈ, અરિકરણી કરિ કરિય લરાઈ ॥

સુનહુ રામ જ્યહિં શિવધનુ તોરા, સહસવાહુ સમ સૌં રિપુ મોરા ॥

સો વિલગાઈ વિહાર સમાજા, નતુ મારે જૈહૈં સર્વ રાજા ॥

સુનિ મુનિવચન લવણ મુમુકાને, બોલે પરશુ ધરહિં અપમાને ॥

બહુ ધનુહીં તોરેડ લરિકાઈ, કવહું ન અસરિસિ કીન્હ ગુસાઈ ॥

યાહિ ધનુપર મમતા કેહિ હેતૂ, સુનિ રિસાય કહ મૃગકુલકેતૂ ॥

“ હે નાથ ! સદાશિવનું આ ધનુષ ભાગનારો આપનો કોઈ એક દાસ હશે. તમારી શી આજ્ઞા છે ? મને કેમ કહેતા નથી ? ” એ સાંભળી પરશુરામ વિશેષ દોષ કરીને બોલ્યા કે-“ સેવક તો એ કે જે સેવા કરે, આવી શત્રુ જેવી કરણી કરે તેની સાથે તો લડાઈ કરવી બેઠાં. હે રામ ! સાંભળો. જેણે આ શંકરનું ધનુષ તોડ્યું છે તેતો સહસ્રાર્જુન જેવો મારો શત્રુ છે. એ ધનુષ તોડનારાએ આ સમાજથી અળગા થઈ જવું, નહિ તો સર્વ રાજાઓ માર્યા જશે. ” પરશુરામનાં એવાં વચનો સાંભળીને લક્ષ્મણજી હસ્યા અને પરશુરામનું અપમાન થાય એવી રીતે બોલ્યા કે-“ હે ગુસાઈ ! બચપણમાં ઘણાંએ ધનુષ તોડી નાંખ્યાં છે, + પણ તમે કદી પણ આવો દોષ કર્યો નથી. આ ધનુષપર તમારી

+ પરશુરામે સર્વ રાજાઓ તથા દેવતાઓને છતી તેમનાં ધનુષ પોતાના આશ્રમમાં લાવી એકઠાં કર્યા હતાં, તેના બારથી તથા રખેને ધનુષો રાક્ષસોના હાથમાં જશે તો મહા અનર્થ થશે એવી ધાર્તીથી પૃથ્વી તથા શેષ નાગે બ્યાકુળ થઈને પૃથ્વીએ પ્રાર્થણીનું સ્વરૂપ અને શેષે બાળકનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, અને તેઓ પરશુરામ પાસે આવ્યાં. પૃથ્વીએ પરશુરામને વિનવીને કહ્યું કે “ મહારાજ ! આ મારો બાળક અને હું બન્ને ઘણાં દુઃખી છીએ. મારી ઇચ્છા છે કે હું આપના આશ્રમની પરિચર્યા કરી પેટ ભરું. આ મારો બાળક ઘણો અટકચાલો છે તેથી કોઈ મને પોતાની સેવામાં રાખતું નથી. આપ માસ બાળકના અપરાધ ક્ષમા કરશો. ” એ સાંભળી પરશુરામે તેઓને પોતાના આશ્રમમાં રાખ્યાં. એક દિવસ પરશુરામની ગેરહાજરીમાં શેષજીએ બધાં ધનુષ તોડી નાંખ્યાં. તેના શબ્દ સાંભળી પરશુરામ ત્યાં આવીને ધનુષ તોડી નાંખેલાં બેઠાં નિસ્મય પામ્યા, અને બન્ને મા દીકરાને રાજ આપી દીધી. પછી શેષનાગે પોતાનું ખરું સ્વરૂપ બહાર કરી પરશુરામને કહ્યું કે હવે એક શંકરનું ધનુષ તોડ્યા વગર રહી ગયું છે તે રામચંદ્રજી લોકો, તે વખતે આપણી વચ્ચે વાતચિત થશે. ” એ વાત યાદ લાવવા માટે લક્ષ્મણજી આમ બોલ્યા હતા.

આટલી બધી મમતા હોવાનું શું કારણ છે ? ” એ સાંભળી પરશુરામ દોષ કરીને બોલ્યા કે-૧-૨-૩-૪.

દોહા-રેનૃપ બાલક કાલવણ, બોલત તોહિ ન સંભાર ॥

ધનુહી સમ ત્રિપુરારિ ધનુ, વિદિત સકલ સંસાર ॥ ૩૧૯ ॥

“ હે રાજાના બાળક ! તારો કાળ આવી પોહોયો જણાય છે, તું સં-
ભાળીને બોલતો નથી. સઘળા જગતમાં પ્રખ્યાત એવું શંકરનું ધનુષ તે
બીજાં ધનુષ તુલ્ય ગણાય કે ? ” ૩૧૯.

ચૌ-લષણ કહા હૈંસિ હમરે જાના, સુનહુ દેવ સવ ધનુષ સમાના ॥

કા ક્ષતિ લાભ જીર્ણ ધનુ તોરે, દેસા રામ નયેકે મોરે ॥

છુવત ટુટે રઘુપતિહિં ન દોષૂ, મુનિં વિનુ કાજ કરિયે કતરોષૂ ॥

બોલે ચિતય પરચુકી ઓરા, રે શઠ સુનેસિ સ્વભાવ ન મોરા ॥

બાલક જાનિ વધૌ નહિં તોહીં, કેવલ મુનિજડ જાનેસિ મોંહિં ॥

બાલ બ્રહ્મચારી અતિ કોહી, વિશ્વ વિદિત ક્ષત્રિય કુલજોહી ॥

મુજવલ મૂમિ મૂપ વિનુ કીન્હી, વિપુલવાર મહિદેવન દીન્હી ॥

સહસવાહુ મુજ હેદન હારા, પરચુ વિલોકિ મહીપ કુમારા ॥

લક્ષ્મણ હસીને બોલ્યા કે “ હે દેવ ! સાંભળો. અમે તો બાણીએ
છીએ કે સર્વ ધનુષ સરખાં છે, આ છેક જુનું ધનુષ તોડ્યું તેમાં તે શો લાભ
કે હાનિ છે ? રામચંદ્રજી તો એને નવું બાણીને જોતા હતા. પણ તેને અડક-
તાંજ તે તુટી ગયું, તેમાં રામચંદ્રજીનો કાંઈ દોષ નથી. હે મુનિ ! નકામો દોષ
શા માટે કરો છો ? ” પરશુરામ ફરીથી લક્ષ્મણની સામે જોઈને બોલ્યા કે-“અરે
શઠ ! તું મારો સ્વભાવ બાણીતો નથી ? હે જડ ! હું તને બાળક બાણીને મારી નાં-
ખતો નથી. તું મને કેવળ મુનિ બાણીશ નહી. હું બાળ પ્રભાચારી અને અત્યંત
દોષી છું અને ક્ષત્રિઓના કુળનું નિકંદન કરનાર તરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધ છું.
મેં મારા બાહુબળથી પૃથ્વી નિઃક્ષત્રિય કરીને ઘણીક વાર પ્રાક્ષણને આપી દીધી
છે. હે રાજકુવર ! સહસ્રાર્જુનના હજાર હાથ કાપી નાંખનારી આ ફરશી જો. ૧-૪

દોહા-માતુ પિતહિ જનિ શોચ વગ, કરસિ મહીપ કિશોર ॥

મર્મનકે અર્મકદલન, પરચુ મોર અતિ ઘોર ॥ ૩૨૦ ॥

હે રાજાના કિશોર કુમાર ! તું તારાં માતાપિતાને શોક વશ્ય કર નહી,
આ મારી અતિ બયંકર ફરશી ગર્ભમાંનાં બાળકોનું પણ નિકંદન કર-
નારી છે. ૩૨૦.

ચૌ-વિહૈંસિ લષણ બોલે મૃદુવાની, અહો મુનીશ મહા મટ માની ॥

પુનિ પુનિ મોહિં દેશાય કુઠારા, ચહત ઉઢાવન ફૂંકિ પહારા ॥
 યહાં કુહ્યાંડ વતિયા કોડનાહીં, જો તર્જનિ દેશત મરિ જાહીં ॥
 દેશિ કુઠાર શરાસન ઘાના, મૈં કહુ કહા સહિત અભિમાના ॥
 ભૃગુકુલ સમુક્ષિ જનેડ ધિલોકી, જો કહુ કહહુ સહૌં રિસરોંકી ॥
 સુર મહિસુર હરિજન અરુ ગાઈ, હમરે કુલ ઇનપર ન શુરાઈ ॥
 વધે પાપ અપકીરતિં હારે, મારતહૂ પાં પરિય તુમ્હારે ॥

કોટિ કુલિશ સમ વચન તુમ્હારા, વૃથા ધરહુ ધનુવાણ કુઠારા ॥

લક્ષ્મણ હસીને કોમળ વાણી બોલ્યા કે-અહો મુનીશ્વર ! તમે તો મોટા ચોદ્ધાનું માન ધરાવો છો, વારંવાર મને તમારો કુહાડો દેખાડો છે. અને કુંકથી પહાડને ઉડાડી દેવા ઇચ્છો છો. અહીંયાં કાંઈ દૂધી તુરીયું નથી કે જે તર્જની આંગળી દેખતાંજ મરી જાય. આપનો કુહાડો તથા ધનુષ બાણ જોઈને મેં કાંઈક અભિમાનનું વચન કહ્યું છે. પણ તમારું જનોઈ દેખીનેજ મેં તમને ભૃગુ કુળના પ્રાહ્મણ જાણ્યા. માટે હવે તમે જે કહેશો તે કોપ રોકીને સહન કરીશ. કેમકે દેવતા, પ્રાહ્મણ, હરિભક્ત અને ગાય એમના પર શુરવીરતા વાપરવાની અમારા કુળમાં રીતિજ નથી. એઓને મારવાથી પાપ લાગે છે અને હારવાથી અપકીર્તિ થાય છે + જે તમે મારતા હો તો તમારે પણ પગે પડીએ. તમારાં વચનોજ કરોડો વજ્ર સમાન છે તો પછી આ ધનુષબાણ અને કુહાડો તો વૃથા ધારણ કરો છો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-જો વિલોકિ અનુચિત કહ્યું સમહુ મહા મતિધીર ॥

મુનિ સરોષ ભૃગુવંશમણિ, બોલે ગિરાં ગંધીર ॥ ૩૨૧ ॥

હો મોટી બુદ્ધિવાળા ધીર મુનિ ! મેં જોઈને કાંઈ અઘટિત કહ્યું હોય તે ક્ષમા કરજો. એ સાંભળીને પરશુરામ કોપ યુક્ત ગંધીર વાણી બોલ્યા કે-૩૨૧.

ચૌ-કૌશિક સુનહુ મન્દ યહવાલક, કુટિલ કાલવશ નિજ કુલ ઘાલક ॥

માનુવંશ રાકેશ કલંકૂ, નિપટ નિરંકુશ અબુધ અશંકૂ ॥

કાલકરવર હોશિ ક્ષણ માંહી, કહૌ પુકારિ સ્વોરિ મોહિં નાહીં ॥

તુમ હટકૈ જો ચહહુ ઉવારા, કહિ પ્રતાપ બલ રોષ હમારા ॥

+ અપકીર્તિ એ કે ક્ષત્રી થઈને હાથો ? એ ચોપાછતો બીજો આવો અર્થ પણ થાય છે. “ વધે પાપ અપિ કીરતી હારે એટલે મારવાથી પાપ અને હારવાથી અપિ નક્કી કીર્તિ થાય છે. એટલા માટે તમારા મારવાથી પણ પગે પડું જોઈએ. કેમકે તમારા કુળના ભૃગુઋષિએ ભગવાનને લાત મારી તો પણ ભગવાન ઉલટા તેમના પગ દાખવા લાગ્યા કે આપનો ચરણમાં પાગ્યું હશે.

લષણ કહા મુનિ સુયશ તુમ્હારા, તુમહિં અછત કો વરણે પારા ॥

અપને મુખ તુમ અપનિ કરણી, વાર અનેક ભાંતિ વહુ વરણી ॥

નહિં સન્તોષ તો પુનિ કહુ કહહુ, જનિ રિસિ રોકિ દુસહ દુખ સહહ ॥

વીર વૃત્તિ તુમ ધીર અક્ષોભા, ગારી દેત ન પાવહુ શોભા ॥

હે વિશ્વામિત્ર ! સાંભળો. આ બાળક મંદબુદ્ધિનો, કુટિલ, કાળને વશ થયેલો, પોતાના કુળનો નાશ કરનારો, સુર્યવંશ રૂપી પૂણે ચંદ્રમાં કલંક રૂપ, નકટ, નિરંકુશ, મુર્ખ અને બીક વિનાનો છે. હું પોકારીને કહું છું કે એક ક્ષણમાં એ કાળનો કોળીઓ થઈ જશે. પછી મારો દોષ કાઢશે નહીં. જો તમે એને બચાવવા આહ્વાતા હો તો મારો પ્રતાપ, રોષ અને બળ એને કહીને સમજાવો. ” લક્ષ્મણજી બોલ્યા કે-“ હે મુનિ ! તમે હાજર છતાં તમારા વગર તમારી કીર્તિનું વણન બીજો કેણુ કરે ? તમે તમારે મોઢેજ તમારી કરણી અનેક પ્રકારે વણવી બતાવી. હજુ પણ સંતોષ થયો ન હોય તો કાંઈ કહી બતાવો. તમે કોષ રોકી રાખીને દુરસહદુઃખ સહન કરશો નહીં. તમે વીર વૃત્તિવાળા, ધીરતાવાળા અને ક્ષોભ રહિત છો. તે આમ ગાળો દેવાથી શોભા પામતા નથી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-શૂર સમર કરણી કરાહિં, કહિ ન જનાવાહિં આપુ ॥

વિચ્ચમાન રણ પાદ રિપુ, કાયર કરાહિં પ્રલાપુ ॥ ૩૨૨

શૂરવીર પુરૂષો યુધ્ધમાં જે કરણી કરે છે તે પોતે પોતાની મેળે કહી બતાવતા નથી. રણમાં શત્રુ સામે ઉભેલો છતાં કાયર હોય તેજ બકવાદ કરે છે. ૩૨૨.

ચૌ-તુમતો કાલ હાંકિ જનુ લાવા, વાર વાર મોહિં લાગિ બુલાવા ॥

સુનત લષણકે વચન કઠોરા, પરશુ સુધારિધન્યઝ કર ઘોરા ॥

અવ જનિ દેહું દોષ મોહિંલોગૂ, કદુવાદી બાલક વધ યોગૂ ॥

કૌશિક કહા ક્ષમિય અપરાધૂ, બાલ દોષ ગણાહિં ન સાધૂ ॥

બાલ વિલોકિ વહુત મૈં બાંચા, અવ યહ મરણહારમા સાંચા ॥

કર કુઠાર મૈં અકરણ કોહી, આગે અપરાધી ગુરુ દ્રોહી ॥

ઉત્તર દેત છાંઠોં વિનુ મારે, કેવલ કૌશિક શીલ તુમ્હારે ॥

નતુ ફાહિ કાટિ કુઠાર કઠોરે, ગુરુહિં ઉઝળ હોતેઝેં શ્રમથોરે ॥

તમે બાણે કાળને સાથેજ તેડીને આવ્યા હો તેમ મારે માટે તેને વારંવાર બોલાવ્યા કરો છો. ” લક્ષ્મણજીનાં એવાં કઠોર વચનો સાંભળી પરશુરામ ભયંકર દ્રસી સુધારી હાથમાં લઈને બોલ્યા કે-“ હવે કોઈ લોકો મને દોષ દેશે.

નહી, આ કઠવાં વચન બોલનારો બાળક મારી નાંખવાનેજ યોગ્ય છે; બાળક બાણીને મેં ઘણી વાર તેને જતો કર્યો, પણ હવે નહીં એ મરવાનોજ થયો છે.” એ સાંભળીને વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે—આપ એ બાળકનો અપરાધ ક્ષમા કરો. સત્પુ-
રૂષો બાળકના દોષ સામે જોતા નથી.” ત્યારે પરશુરામ બોલ્યા કે “હું વિ-
શ્વામિત્ર મારા હાથમાં કુહાડો છે, હું વિના કારણ દોષ કરનારો છું અને આ
શુદ્રોદી + તથા અપરાધી મારી આગળ ઉભો રહીને સામું બોલે છે, તે છતાં
હું એને માર્યા વિના જતો કરું છું તે કેવળ તમારી લલમનસાઈને લીધેજ,
નહીતો એને આ કઠોર કુહાડાથી કાપી નાંખીને ઘોડાજ શ્રમે શુદ્રના ઋણથી
મુક્ત થઈ જાત.” ૧-૨-૩-૪.

દોહા—ગાધિસુવન कहँ हृदय हँसि, मुनिहि हरि अरे सूझ ॥

अजगव खण्डयउऊख जिमि, अजहुँन बूझ अबूझ ॥ ३२३ ॥

ગાધિપુત્ર (વિશ્વામિત્ર) મનમાં હસીને બોલ્યા કે—“પરશુરામને ભગવાન
પણ શરૂ લાગે છે, જે ભગવાને શેરડીના સાંઠાની માફક વજ્રમય ધનુષ તોડી
નાંખ્યું તેને એ અબુધ હજી પણ જોળખતો નથી.” ૩૨૩.

चौ०—कहेउ लपण मुनि शील तुम्हारा, को नहिँ जान विदित संसारा ॥

माताहिँ पितहिँ उरुण भयेनीके, गुरुकण रहा शोच बड़ जीके ॥

सो जनु हमरे माथे काढा, दिन चलि गये व्याज बहु बाढा ॥

अब आनीय व्यवहारिया बोली, तुरत देव मैं थैली खोली ॥

मुनि कटु वचन कुठार सुधारा, हाहाकहि सब लोग पुकारा ॥

भृगुवर परशु देखावहु मोही, विप्र विचारि बचौ नृप द्रोही ॥

मिले न कबहु सुभट रण गाढे, द्विज देवता घरहिँके बाढे ॥

अनुचित कहि सब लोग पुकारे, रघुपति सैनाह लपण निवारे ॥

લક્ષ્મણ બોલ્યા કે—“મુનિ! તમારું શીલ તો સંસારમાં પ્રસિધ્ધ છે
તે કોણ નથી બાળતું. તમે માતપિતાના ઋણથી સારી પેઠે મુક્ત થયા છો, × હવે

+ પરશુરામના શુર સદાશિવનું ધનુષ બાંગી નાંખ્યું ગાટે શુદ્રોદી. બાંચું છે તો રામ-
ચંદ્રજો, પણ લક્ષ્મણ સામા ઉત્તર દે છે ગાટે તેમનેજ શુદ્રોદી ગણ્યા. † મુનિહિ હરિ
હરિ સૂઝ” એમ પાઠાંતર લેવાથી “પરશુરામ સધળું લીધું લીધુંજ સ્મરે છે, અર્થાત્ સ-
ધળા ક્ષત્રીને સરખા ગણે છે એમ પણ અર્થ થાય × લક્ષ્મણનાં એ વ્યંગ વચનો છે. કથા
એમ છે કે એક વખત પરશુરામની આ રેણુકા નદીમાં સ્નાન કરવા ગયેલી ત્યાં કોઈ ગોકર્ણનો વિહાર
જોઈ કામાતુર થયાં; પરપુરુષનો વિહાર જોવા માટે દેર થવાથી જમદગ્નિએ ગુસ્સે થઈ પોતાના
પુત્રને આજ્ઞા કરી કે તમારી માતાનું માથું કાપી નાંખો. બધા પુત્રોએ પિતાની આજ્ઞા ન માની.
પછી પરશુરામે પિતાની આજ્ઞા પાળવા માટે માતાનું માથું તથા બધા બાઈઓનાં માથાં કાપી

તમારે માથે એક ગુરૂનું ઋણ પાકી રહ્યું છે. તે ઋણ બાણ અમારે માથેજ કા-
ઢ્યું હોય એમ લાગે છે. લાંબી મુદત થઈ ગયાથી તેનું વ્યાજ પણ ઘણું વધી
ગયું હશે. માટે હવે કોઈ વ્યવહારીઆને બોલાવી લાવો એટલે તેને હું શ્રેષ્ઠી
બોલીને ઋણ ચૂકાવી આપું. એવાં કઠોર વચન સાંભળી પરશુરામે કંડાડો તૈયાર
કરતાં સર્વ લોકો હાહાકાર કરી પોકારવા લાગ્યા. લક્ષ્મણજી બોલ્યો કે-પરશુરામ !
તમે મને ફરશી શું દેખાડો છો ? તમે રાજાઓના દ્રોહી છો, પણ આદ્યજ્ઞ
બાણીને જ્યાં દઉં છું. તમને કદી કોઈ રણવીર યોધો મળ્યો નથી. બ્રહ્મદેવ
તો ઘરમાંજ બેસી મારનારા હોય છે. ” આ અવધિત થાય છે એમ સર્વ લોકો
કોએ કહેતાં રામચંદ્રજીએ સાન કરીને લક્ષ્મણજીને વાર્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-લષણ ઉતર આહુતિ સરિસ, મૃગુવર કોપ કૃશાનુ ॥

વદત દેવિ જલતમ વચન, બોલે રઘુકુલ ભાનુ ॥ ૩૨૪ ॥

લક્ષ્મણજીના ઉત્તરોડ્ધી આહુતિઓથી પરશુરામનો ક્રોધડ્ધી અગ્નિ વધતો
બેઠો રઘુકુળના સર્વરૂપ રામચંદ્રજી જળ સમાન વચનો બોલ્યા કે-૩૨૪.

ચૌ-નાથ કરહુ બાલક પરછોહ, સુધ દુધ મુલ્લ કરીય ન કોહ ॥

જોપૈ પ્રભુ પ્રભાવ કહુ જાના, તૌકિ બરાબર કરત અયાના ॥

જોલરિકાકહુ અનુચિત કરહીં, ગુરુ પિતુ માતુ મોદમન ભરહીં ॥

કરિય કૃપા શિશુ સેવક જાની, તુમ સમ શીલ ધીર મુનિ જ્ઞાની ॥

રામ વચન સુનિ કહુ જુઠાને, કહિ કહુ લષણ બહુરિ મુસુકાને ॥

હૈસત દેશિ નશ શિશ્વ રિસિ વ્યાપી, રામ તોર ભ્રાતા બડ પાપી ॥

ગૌર શરીર શ્યામ મન માહીં, કાલકૂટ મુલ્લ પયમુલ્લ નાહીં ॥

સહજ દેહ અનુદરે ન તોહીં, નીચ મીચ સમ લલૈ ન મોહીં ॥

“ હે નાથ ! એ બાળકપર કૃપા કરો, હજીતો એ શુદ્ધ દૂધ પીતા બાળક
જેવો છે, માટે ક્રોધ ન કરો. જો એ અબાણ આપનો પ્રભાવ બાણતો હોય તો
આપની બરાબરી કરે ? જો બાળક કાંઈ અયોગ્ય આચરણ કરે તો પણ ગુરૂ
પિતા તથા માતા મનમાં રાજી થાય છે. એ બાળકને સેવક બાણીને એનાપર
કૃપા કરો, આપતો નિંદા સ્તુતિને સરખી ગણનારા સમશીલ, ધીર અને જ્ઞાની
મુનિ છો. ” આવાં રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી પરશુરામ કાંઈક ઠંડા પડ્યા,

નાંખ્યાં, તેથી જમદગ્નિએ પ્રસન્ન થઈ વર માગવાનું કહેતાં પરશુરામે મામો લીધું કે મારી માતા
તથા બાઈઓને જીવતા કરો, અને મેં તેઓનો વધ કર્યાની વાત તેઓ ન બાણે એમ કરો.
જમદગ્નિએ તપોબળથી તેઓને જીવતાં કર્યાં. પરશુરામે સહસ્રારજુનને મારી નાંખેલો હોવાથી
તેના પુત્રોએ જમદગ્નિને મારીને વૈર લીધું હતું. તે ઉપર લક્ષ્મણજીએ બ્યંગ વચન કહ્યું કે-તમે
માતા પિતાનું ઋણ વાળી લીધું છે, હવે ગુરૂનું પાકી રહ્યું છે.

એટલામાં વળી લક્ષ્મણ કાંઈક બોલીને હસવા લાગ્યા, તેથી પરશુરામને નખ-થી શિખા સુધી રીસ વ્યાપી ગઇ, અને રામચંદ્રજીને કહેવા લાગ્યા કે-તારો ભાઈ ઘણો પાપી છે. એ શરીરે ગાર છે પણ મનમાં કાળો છે, મોઢામાં ઝેરજ છે દૂધ તો છેજ નહી. સ્વાભાવિક રીતે વાંકોજ છે, તને અનુસરતો નથી, હું કાળ સમાન છું તેને એ નીચ ઓળખતોજ નથી. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-લષણ કહેડ હૈસિ મુનહુ મુનિ, ક્રોધ પાપ કર મૂલ ॥

જેહિ વશ જન અનુચિત કરહિ, ચરહિ વિશ્વ પ્રતિકૂલ ॥ ૩૨૫ ॥

લક્ષ્મણ હસીને બોલ્યા કે-“ મુનિ ! સાંભળો. ક્રોધ એ પાપનું મૂળ છે. એને વશ થયેલો માણસ જગતથી ઉતરેલો ચાલીને અનુચિત કૃત્યોજ કરેછે. ૩૨૫

ચૌ-મૈં તુમ્હાર અનુચર મુનિરાયા, પરિહરિ કોપ કરિય અબ દાયા ॥

ટૂટ ચાપ નહિ જુરહિ રિસાને, બૈઠિય હોઈહિ પાંચ પિરાને ॥

જો અતિ પ્રિય તો કરિય ઉપાઈ, જોરિયકોડ વડ ગુણો બુલાઈ ॥

બોલત લષણહિં જનક ઢરાહીં, મટ કરહુ અનુચિત મલનાહીં ॥

થરથર કાંપહિં પુર નરનારી, છોટ કુમાર સ્વોટ અતિ મારી ॥

મૃગપતિ મુનિ મુનિ નિર્ભયવાની, રિસ તનુ જરૈ હોય બલ હાની ॥

બોલે રામહિં દેહ નિહોરા, વચૌ વિચારિ બન્ધુ લઘુ તોરા ॥

મન મલીન તન મુન્દર કૈસે, વિષરસ મરા કનક ઘટ જૈસે ॥

હે મુનિરાજ ! હું તમારો દાસ છું, માટે હવે ક્રોધ તજી દઈને દયા કરો. આ તુટેલું ધનુષ ક્રોધ કરવાથી સંધાવાનું નથી. હવે આપ બેસો, પગ-દુખશે. જો એ ધનુષ આપને ઘણું પ્રિય હોય તો કાંઈક ઉપાય કરીએ અને કોઈ મોટા ગુણવાન કારીગરને બોલાવીને સંધાવીએ. ” લક્ષ્મણના બોલવાથી જનક રાજા ડરીને કહેવા લાગ્યા કે-“ ચુપ કરો, અઘટિત બોલવું સાફ નહિ. જનકપુરનાં સ્ત્રી પુરૂષો થર થર ધ્રુજતાં કહેવા લાગ્યાં કે-‘ નાના કુમારમાં ઘણી મોટી ખામી છે. ’ લક્ષ્મણનાં નિર્ભય વચનો સાંભળી સાંભળીને પરશુરામનું શરીર બળવા લાગ્યું અને બળની હાનિ થવા લાગી. રામને માન આપીને બોલ્યા કે-“ તારો નાનો ભાઈ બાણીને એને જતો કરું છું. એ ઝેરથી ભરેલા સુવર્ણના ઘડા જેવો, મનમાં મલિન અને શરીરે સુંદર છે. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-મુનિ લક્ષ્મણ વિહૈસે વહુરિ, નયન તરેરે રામ ॥

ગુરુ સમીપ ગવને સકુચિ, પરિહરિ વાળી વામ ॥ ૩૨૬ ॥

એ સાંભળીને લક્ષ્મણ પાછા હસવા લાગ્યા, પણ રામચંદ્રજીએ નેત્રોથી ધમકાવ્યા તેથી વાંકાં વચનો બોલવાં છોડી દઈને સંકોચ પામીને ગુફ પાસે ગયા. ૩૨૬.

ચૌ૦—અતિ વિનતિ યદુ સીતલ વાળી, બોલે રામ જોરિ યુગપાળી ॥

સુનહુનાથ તુમ સહજ સુજાના, બાલક વચન કરિય નહિં કાના ॥

બરે બાલક એક સ્વભાજ, ઇનાહિન સન્ત વિદુષાઈ કાજ ॥

તિન નાહીં કહ્યુ કાજ વિગારા, અપરાધી મૈં નાથ તુમ્હારા ॥

કૃપા કોપ વધ બન્ધ ગુસાર્દ, મોપર કરિય દાસકી નાર્દ ॥

કહિય વેગિ જ્યહિ વિધિ રિસિ જાર્દ, મુનિનાયક સોડ કરિય ઉપાર્દ ॥

કહ મુનિ રામ જાય રિસિ કૈસે, અજહું બન્ધુ તવ ચિતવ અનૈસે ॥

ઈહિકે કઠ્ઠ કુઠાર ન દીન્હા, તૌમૈં કહા કોપ કરિ કીન્હા ॥

રામચંદ્રજી બન્ને હાથ બેડીને અત્યંત ઠેમળ, શીતળ તથા વિનયમય વાણીથી બોલ્યા કે—“ હે નાથ ! સાંભળો. આપ સ્વાભાવિકજ સુખી છો, માટે એ બાળકનાં વચનો કાને ધરશો નહી. વૃદ્ધ અને બાળકનો સ્વભાવ સર-જો હોય છે, તેઓને કોઈ સંતજનો દોષ દેતા નથી. હે નાથ ! એણે આપનું કાંઈ કામ બગાડ્યું નથી. તમારો ગુન્હેગાર તો હું છું. હે જોસ્વામી ! આપ-ના દાસની પેઠે મારાપર કૃપા, કોપ, વધ કે બંધન કરો. હે મુનીશ્વર ! જેથી આપની રીસ ઉતરી જાય તે ઉપાય કહો, અમે કરીએ.” પરશુરામ બોલ્યા કે— હે રામ ! તમારો ભાઈ હજી પણ મારા સાથે શત્રુ દ્રષ્ટિથી જુએ છે, તેથી મારી રીસ શી રીતે જાય ? જ્યાં સુધી મેં એની ગરદનપર કુહાડાનો ઘા કર્યો નથી ત્યાં સુધી મેં ક્રોધ કરીને શું કર્યું ? ૧-૨-૩-૪.

દોહા—ગર્ભ સ્વહિં અવનીપ રવનિ, મુનિ કુઠાર ગતિ ધોર ॥

પરશુ અછત દેસૌં જિયત, વૈરી મૂપ કિશોર ॥ ૩૨૭ ॥

જે કુહાડાનો ધોર શબ્દ સાંભળી રાજાઓની રાણીઓના ગર્ભભ્રવી જાય છે તે કુહાડો મારી પાસે છતાં પણ એ નાનો રાજાનો બાળક જે મારો શત્રુ છે તેને હું જીવતો બેઠ શકું ? ૩૨૭.

ચૌ૦—બહૈ ન હાથ દૈહ રિસ છાતી, માકુઠાર કુંઠિત નૃપઘાતી ॥

ભયડ વામ વિધિ ફિચ્ચડસ્વભાજ, મોરે હૃદય કૃપા કસકાજ ॥

આજુ દૈવ દુસ્વ દુસહ સહાવા, મુનિ સૌમિત્રવિહૈસિ શિરનાવા ॥

નાથ કૃપા મૂર્તિ અનુકૂલા, બોલત વચન શ્રવત જનુફૂલા ॥

જોપૈ કૃપા જરૈ મુનિ ગાતા, ક્રોધ ભયે તનુ રાજુ વિધાતા ॥

દેસિ જનક હઠિ બાલક ઇહ, કીન્હ ચહત જડ ચમપુર ગેહ ॥

વેગિં કરહુ કિન આંસિન ઓટા, દેસત છોટ સોટ નૃપ ઢોટા ॥

વિહૈસિ લક્ષ્મણ કહા મુનિ પાहीं, મૂદિય આંસિ કતહું કોડ નાहीं ॥

ક્રોધથી માફક હૃદય બળી જાય છે પણ હાથ ઉપડતો નથી, રાજાઓનું નિકંદન કરનારો આ કુહાડો પણ ખુટો થઈ ગયો. શું વિધાતા મારાથી વિરૂદ્ધ થયો કે શું ? જેથી મારો સ્વભાવ બદલાઈ ગયો ? મારા હૃદયમાં કૃપા ક્યાંથી અને કેવી ? આજ દૈવે અસહ્ય દુઃખ સહન કરાવ્યું. ” એવાં પરશુરામનાં વચનો સાંભળીને લક્ષ્મણજી હસી માથું નમાવીને બોલ્યા કે-“ વાહ ! આપ કૃપાની સાક્ષાત્ મૂર્તિજ છો ! તેથી તેને અનુકુળ જાણે કુલ ગરતાં હોય એવાં વચનો બોલો છો. હે મુનિ ! આપનામાં કૃપા ભરેલી છતાં પણ શરીર બળી જાય છે. ક્રોધ ઉત્પન્ન થતાં પણ આપનું શરીર વિધાતાજ સંખતા હશે. ” (પરશુરામ બોલ્યા કે)-“ હે જનક ! આ જડ બાળક હડ કરીને જમખૂરીમાં જવાને ઇચ્છે છે. એને મારી આંખો આગળથી જલદી દૂર કેમ કરતા નથી ? એ રાજકુમાર દેખીતો નાનો છે છતાં ખોટો છે. ” લક્ષ્મણજીએ હસીને પરશુરામને કહ્યું કે-“ તમે આંખો મીચી દો એટલે ક્યાંઈ કશું દેખવામાં આવશે નહીં. ૧-૪.

દોહા-પરશુરામ તવ રામપ્રતિ, બોલે વચન સક્રોધ ॥

શમ્ભુ શરાસન તોરી શઠ, કરાસિ હમાર પ્રબોધ ॥ ૩૨૮ ॥

પછી પરશુરામ રામપ્રત્યે ક્રોધ ભરેલાં વચનોથી બોલ્યા કે- અરે શઠ ! તું શંકરનું ધનુષ તોડી નાંખીને મને ઉપદેશ કરે છે ? ૩૨૮.

ચૌ-વન્ધુ કહે કટુ સમ્પત તોરે, તૂ છલ વિનય-કરસિ કરજોરે ॥

કરુ પરિતોષ મોર સંગ્રામા, નાહિત છાંડુ કહાડવ રામા ॥

છલતજિ કરહુ સમર શિવદ્રોહી, વન્ધુ સહિત નતુ મારૌં તોહી ॥

ભૃગવતિ કહાહિં કુઠાર ઉઠાયે, મન મુમુકાહિં રામ શિરનાયે ॥

ગુણહુ લષણકર હમપર રોષૂ, કતહુ સુધાહુતે વડદોષૂ ॥

ટેહ જાનિ શંકા સવ કાહૂ, વક્ર ચન્દ્રમહિ ગ્રસે ન રાહૂ ॥

રામ કહા રિસિ તજિય મુનીશા, કર કુઠાર આગે યહ શીશા ॥

જ્યહિ રિસ કારેય સોઢ સ્વામી, મોહિં જાનિ આપન અનુગામી ॥

તારો ભાઈ તારી સલાહથીજ કડવાં વચન કહે છે અને તું હાથ જોડીને કપટથી વિનતિ કરે છે. તું મારી સાથે યુદ્ધ કરીને મને સંતોષ આપ, નહીતો તારૂં “ રામ ” નામ કહેવરાવવું છોડી દે. હે શિવદ્રોહી ! તું છળ છોડી દઈને યુદ્ધ કર, નહીતો તને તારા ભાઈ સહિત માસી નાંખીશ. ” એમ કહીને પરશુરામે કુહાડો ઉઠાવ્યો. રામચંદ્રજી હસી માથું નમાવીને મનમાં બોલ્યા કે-“ આતો લક્ષ્મણજીનો ગુન્હો છતાં મારાપર ક્રોધ કરે છે, કેટલીક વાર સીધાપણામાં પણ મોટો દોષ રહેલો છે. વાંકાપણું જાણી સર્વ કોઈ કરે છે, વાંકા ચંદ્રને રાહુ

પ્રણ બળતો નથી. ” રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-હે મુનીશ્વર ! રીસ તજ દો, આપના હાથમાંના કુંડાડા આજળ માફ માથું છે. હે સ્વામી ! મને આપનો દાસ બાળીને જેથી આપની રીસ ઉતરે તેમ કરો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-પ્રભુ સેવકહિં સમર કસ, તજહુ વિપ વરરોષ ॥

મેષ વિલોકિ કહૈંસિં કહુ, બાલકહુ નહિં દોષ ॥ ૩૨૯ ॥

હે વિપવર ! સ્વામી સેવક વચ્ચે યુધ્ધ કેવું ? માટે રીસ છોડી દો. આપનો વેશ બોધને આ બાળકે કાંઈક કહું તેમાં એનો દોષ નથી. ૩૨૯.

ચૌ-દેસિ કુઠાર બાણ ધનુધારી, મૈં લરિકહિ રિસ વીર વિચારી ॥

નામ જાન પૈ તુમહિં ન ચીન્હા, વંશ સ્વભવ ઉતર તેહિં દીન્હા ॥

જો તુમ અવત્યેડ મુનિકી નાઈ, પદરજ શિર શિશુ ધરત ગુસાઈ ॥

સમહુ ચૂક અનજાનન કેરી, ચહિય વિપ ડરં કૃપા ઘનેરી ॥

હમહિં તુમહિં સરિવરિ કસનાથા, કહહુ તો કહાં ચરણ કહૈં માથા ॥

રામ માત્ર લઘુ નામ હમારા, પરશુ સહિત બડ નામ તુમહારા ॥

દેવ એક ગુણ ધનુષ હમારે, નવગુણ પરમ પુનીત તુમહારે ॥

સવ પ્રકાર હમ તુમસન હારે, સમહુ વિપ અપરાધ હમારે ॥

આપનો કુંડાડો તથા ધનુષ બાણ ધારણ કરેલાં બોધને તથા તમે વીર પુરૂષ છો એમ બાળીને આ બાળકે રીસ કરી છે. તે આપનું નામ બાણ છે પણ બોળાતો નથી. તેથી અમારા વંશની રીતિ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે. (અર્થાત્ સુર્ય વંશની એ રીતિ છે કે સામે શસ્ત્ર ધરીને આવે તેને ઘટિત ઉત્તર દેવો.) હે ગોસ્વામી ! તમે જો મુનિની પેઠે આવ્યા હોત તો આ બાળક તમારા ચરણની રજ માથે ધરત. એ અબાણની ચુક માફ કરો, બ્રાહ્મણના હૃદયમાં ઘણી દયા હોવી જોઈએ. હે નાથ ! અમારી ને તમારી ધરાણરી શી રીતે ? પગ ધ્યાં અને માથું ક્યાં ? માફ તો ફક્ત નાનું નામ ‘રામ’ છે અને તમાફ તો પરશુ સહિત રામ (પરશુરામ) એવું મોટું નામ છે. હે દેવ ! અમારી પાસે તો ધનુર્વિદ્યાનો એકજ ગુણ છે અને તમારી પાસે તો પરમ પવિત્ર નવ * ગુણો છે. અમે તમારાથી સર્વ પ્રકારે હારેલાજ છીએ, માટે હે મુનિ ! અમારો અપરાધ માફ કરો. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-વાર વાર મુનિ વિપવર, કહા રામ સન રામ ॥

બોલે મૃગુપતિ સરૂપદૈ, તુહં વન્ધુ સમત્રામ ॥ ૩૩૦ ॥

* રમ્યોદયસ્તપઃ શૌચંધ્યાંતિ રાજંધમેવચ ॥ જ્ઞાનંવિજ્ઞાન માસ્તિવ્યં દ્રહ્ય કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ મનમય ગીતા ॥

રામચંદ્રજી પરશુરામને વારંવાર મુનિ તથા વિપ્રવર કહ્યા તેથી પરશુરામ ક્રોધ થઈને બોલ્યા કે-“ તું પણ તારા ભાઈ જેવોજ કટિલ છે. ૩૩૦

ચૌ-નિપટરિ દિજ કરિ જાનહુ મોહી, મૈં જસ વિપ્રં સુનાઝં તોહી ॥

ચાપ શ્રુવા શર આહુતિ જાનૂ, કોપ મોર અતિ ધોર કુશામૂ ॥

સમિધસેન ચતુરંગ સુદાઈ, મહામહીપ મયે પશુ આઈ ॥

મૈં યહિ પરશુ કાટિ બલિ દીન્હે, સમરયત્ર જગ કોટિન કીન્હે ॥

મોર પ્રભાવ વિદિત નહિં તોરે, બોલેસિ નિદરિ વિપ્રકે મોરે ॥

મંડ્યક ચાપ દાપ બડ બાઢા, અહમિતે મનહું જીતિ જગઠાઢા ॥

રામ કહા મુનિ કહહુ વિચારી, રિસ અતિ બઢિ લગુચૂક હમારી ॥

સુવતરિ દૂટ પિનાક પુરાના, મૈં ક્યહિ હેતુ કરૌં અભિમાના ॥

તું મને કેવળ બ્રાહ્મણ જાણે છે પણ હું કેવો બ્રાહ્મણ છું તે તને કહી સંભળાવું છું. મારો અત્યંત ભયંકર રૂપ ક્રોધ અગ્નિ છે, મારા ધનુષ તથા બાણો રૂપ સરવો તથા આહુતિઓ છે. મારી ચતુરંગ સેના રૂપી કાષ્ટ છે. મોટા રાજાઓ રૂપી યજ્ઞના પશુ બન્યા છે, તેઓને આ ફરશીથી કાપી કાપીને બળિ-દાન આપું છું. મેં જગતમાં યુધ્ધ રૂપ યજ્ઞ કરોડો કર્યા છે. મારો પ્રતાપ તારા જાણવામાં નથી, તેથી તું મને એક સાધારણ બ્રાહ્મણ જાણીને નિર્ભય રીતે બોલે છે. તેં એક ધનુષ ભાળ્યું તેથી મોટો ગર્વ વધી ગયો છે અને મેં જગત જીતી લીધું એવો અહંકાર ધરી બેઠો છે.” રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-“ હે મુનિ ! વિચારીને બોલો, અમારી ચુક છેક નજીવી છે, છતાં તમારી રીસ અત્યંત છે. આ જીનું પિનાક ધનુષ તેને અડકતાંજ તુટી ગયું તેમાં તે હું શા માટે અભિમાન કરું ? ૧-૨-૩-૪.

દોહા-જો હમ નિદરહિં વિપ્ર વદિ, સત્ય સુનહુ મૃગુનાથ ॥

તૌ અસકો જગ સુખટ જ્યહિ, મયવશ નાવહિં માથ ॥ ૩૩૧ ॥

હે ભૃગુપતિ ! હું સત્ય કહું છું કે જો આપને વિપ્ર કહીને ડરતા ન હો-
યે તો પછી એવો યોધો જગતમાં બીજો કોણ છે કે તેનાથી ભય વશ બ-
નીને માથું નમાવીએ. ૩૩૧.

ચૌ-દેવ દનુજ મૃપતિ મટ નાના, સમ બલ અધિક હોડ બલનાના ॥

જો રણ હમહિં પ્રચારે કોઝ, લરહિં સુખેન કાલ કિન હોઝ ॥

સત્રિય તનુધરિ સમરસકાના, કુલકલંક ત્યહિ પામર જાના ॥

કહૌં સ્વભાવ નકુલહિં પ્રશંસી, કાલહુ દરહિં ન રણ રઘુવંશી ॥

વિપ્રવંશકી આસિ મધુતાઈ, અભય હોય જો તુમહિં દરહિં ॥

મુનિ મૃદુ મૃદુ વચન રઘુપતિકે, ડગરે પટલ પરશુવર મતિકે ॥

રામ રમાપાતિં કર ધનુ લેહુ, સૈંચદુ ચાપ મિટૈ સંદેહ ॥

દેત ચાપ આપુહિ ચઢિ ગયઝ, પરશુરામ મન વિસ્મય મયઝ ॥

દેવતાઓ, દૈત્યો, રાજાઓ અને બીજા યોધાઓ અમારા જેવાજ બળવાન કે તેથી પણ વધારે બળવાન હોય, તે પણ જો તે અમને લડાઈમાં ઉતારે તેની સામે અમે સુખેથી લડીએ. પછી ભલેને તે યમરાજા કાં ન હોય. જે ક્ષત્રિય જાતિનો દેહ ધરીને યુધ્ધમાં ડરે તેને કુળમાં કલંક લગાડનાર પામર જીવ બાણવો. હું મારા કુળની પ્રશંસા કરતો નથી, પણ સ્વાભાવિક રીતે કહું છું કે રઘુવંશી પુરૂષ યુધ્ધમાં કાળથી પણ ડરે નહી. આદ્યજીવંશીની પ્રભુતાઈ એ છે કે નિર્ભય હોય તે પણ તમારાથી ડરે છે (અથવા જે તમારાથી ડરે છે તે નિર્ભય થઈ જાય છે.)” રામચંદ્રજીનાં એવાં કોમળ તથા શુદ્ધ વચનો સાંભળીને પરશુરામની બુદ્ધિને આડા પડદા હતા તે ઉઘડી ગયા. પરશુરામ બોલ્યા કે—“હે રામ! આ લક્ષ્મીપતિ ભગવાનનું ધનુષ હાથમાં લઈ બેચીને ચઢાવો કે જેથી મારો સંદેહ મટી જાય.” રામચંદ્રજીને ધનુષ આપતાંજ તે પોતાની મેળે ચઢી ગયું, તેથી પરશુરામ મનમાં વિસ્મય પામ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—જાના રામ પ્રભાવ તબ, પુલકિ પ્રફુલ્લિત ગાત ॥

જોરિં પાણિ બોલે વચન, પ્રેમ ન હૃદય સમાત ॥ ૩૩૨ ॥

રામચંદ્રજીનો પ્રભાવ બાણવામાં આવતાં પરશુરામનું શરીર પ્રકુલ્લિત થઈ રોમાંચિત થયું અને હૃદયમાંથી પ્રેમ ઉભરાઈ જવા લાગ્યો. પછી તે હાથ બેંધીને બોલ્યા કે-૩૩૨.

ચૌ—જય રઘુવંશ વનજ વનભાનૂ, ગહન દનુજકુલ દહન કુશાનૂ ॥

જય સુર વિપ્ર ધેનુ દિતકારી, જય મદ મોહ કોહ ભ્રમહારી ॥

વિનયશીલ કરુણાગુણસાગર, જયતિ વચન રચના અતિ નાગર ॥

સેવક સુખદ સુભગ સર્વ અંગા, જય શરીર છવિ કોટિ અનંગા ॥

કરૌ કહા મુખ એક પ્રશંસા, જય મહેશ મન માનસહંસા ॥

અનુચિત વહુત કલ્યાણ અજ્ઞાતા, ક્ષમહુ ક્ષમામન્દિર દોષ ભ્રાતા ॥

કહિ જયજયજય રઘુકુલ કેતૂ, મૃગુપતિ ગયે વનહિં તપહેતૂ ॥

અવભય કુટિલ મહીપ ડરાને, જહં તહં કાયર ગર્વહિં પરાને ॥

“હે રઘુવંશ રૂપી કમળવનને પ્રકુલ્લિત કરનાર સુર્ય રૂપ! જય જય. હે દૈત્યોનાં ગહન કુળોને બાળવામાં આગ્નિ રૂપ! જય જય. હે દેવતા, ગાયો તથા આદ્યજીવનું હિત કરનાર! જય જય. હે મદ, મોહ, ક્રોધ તથા જામનો નાશ કરનાર! જય જય. હે વિનય, શીલ કરુણા તથા શુભોના સમુદ્રરૂપ! જય

જય. હે વચ્ચેની બ્રેષ્ટ સચનાવાળા ! જય જય. હે સેવકોને સુખ દેનારા ! સર્વ સુંદર અંગોવાળા ! કરોડો કામદેવના જેવી કાન્તિવાળા ! જય જય. હે સદા-શિવના મન રૂપી માનસસરોવરના હંસ રૂપ ! જય જય. હે પ્રભુ ! હું મારા એક મુખે આપની કેટલી પ્રશંસા કરું ! મેં અજ્ઞાનીએ ઘણું અયોગ્ય કહ્યું છે તે ક્ષમાના મંદિરરૂપ આપ બન્ને ભાઈઓ ક્ષમા કરશો. હે રઘુવંશના ધ્વજરૂપ ! જય જય જય. ” આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને પરશુરામ તપ કરવા માટે વનમાં ગયા. પછી જેઓ કુટિલ અને કાચર રાજાઓ હતા તેઓ ડરી રીને જ્યાં ત્યાં આદવા ગયા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-દેવન દીન્હી દુન્દુભી, પ્રભુ પર વર્ષહિં ફૂલ ॥

હર્ષે પુર નર નારિ સવ, મિટા મોહ મય શૂલ ॥ ૩૩૩ ॥

દેવતાઓએ હુંદુનિ વગાડીને રામચંદ્રજી ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા માંડી. સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો હર્ષ પામતાં તેઓના મોહ, ભય અને દુઃખ ટળી ગયાં. ૩૩૩.

ચૌ-અતિ ગદગદે બાજને બાજે, સર્વહિં મનોહર મંગલ સાજે ॥

યૂથ યૂથ મિલિં સુમુખિ સુનયની, કરહિં ગાન કલકોકિલ બયની ॥

સુખ વિદેહ કર વરણિ ન જાઈ, જન્મ દરિદ્ર મનહું નિધિ પાઈ ॥

વિગત ત્રાસ મહ સીય સુસ્વારી, જનુ વિધુ ઉદય ચકોર કુમારી ॥

જનક કીન્હ કૌશિકહિ પ્રણામા, પ્રભુ પ્રસાદ ધનુ મંજ્યુ રામા ॥

મોહિં કૃત કૃત્ય કીન્હ દોડ મારી, અવ જો યચિત સો કહિય ગુસારી ॥

કહ મુનિ સુનુ નરનાહ પ્રવીના, રહા વિવાહ ચાપ આધીના ॥

દૂટતહી ધનુ મયડ વિદાહ, સુર નર નામ વિદિત સવ કાહ ॥

ઘણાં ઘેરાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં, સર્વ લોકોએ મંગળ સાજ સજવા માંડ્યા. સુંદર મુખો તથા સુંદર નેત્રોવાળી અને કોયલ જેવા મધુર સ્વરવાળી સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં મળીને ગીતો ગાવા લાગી. જન્મથીજ દરિદ્ર હોય એવા માણસને ધનનો ભંડાર મળવાથી જેવું સુખ થાય, તેવું અવર્ણનીય સુખ જનક રાજાને થયું. અને સીતાજીનો સઘનો ત્રાસ જતો રહેવાથી જેમ ચંદ્રના ઉદયથી ચકોર કુમારી સુખી થાય તેમ સુખી થયાં. જનક રાજાએ વિશ્વામિત્રને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે-“ હે પ્રભુ ! તમારી કૃપાથીજ રામચંદ્રજીએ ધનુષ ભાંગ્યું છે અને બન્ને ભાઈઓએ મને કૃતાર્થ કર્યો છે. હે ગોસાઈ ! હવે જે કરવું ઉચિત હોય તે કરો. ” વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે-“ હે પ્રવીણ રાજા ! સાંભળો. સીતાજીનો વિવાહ ધનુષને આધીન હતો તે ધનુષ ભાંગતાંજ વિવાહ થઈ ચુક્યો, તે સર્વ દેવો, મનુષ્યો તથા નાગ લોકો જાણે છે. ૧-૨ ૩-૪.

દોહા-તદપિ જાય તુમ કર કરહુ અગ, યથા વંશ વ્યવહાર ॥

બુદ્ધિ વિપ્રકુલ દુદ્ધ ગુરુ, વેદ વિદિત આચાર ॥

તો પણ તમે હવે કુળાચાર પ્રમાણે તથા બ્રાહ્મણોને, કુળમાંના વૃદ્ધજનોને અને શુરને પછીને વેદોક્ત આચાર કરો. ૩૩૪.

દૂત અવધપુર પઠવહુ જઈ, આનૈ નૃપ દશરથહિ બુલાઈ ॥

મુદિતરાઝ કહ મહેરિ કૃપાલા, પઠયે દૂત અવધ ત્યહિ કાલા ॥

બહુરિ મહાજન સકલ બુલાયે, આઃ સર્વનિ સાદર શિરનાયે ॥

ઘાટ ઘાટ મન્દિર મુર વાસા, નગર સંવારહુ ચારિહુ પાસા ॥

હરષિ ચલે નિજ નિજ ગૃહ આયે, પુનિ પરિચારક બોલિ પઠાયે ॥

રચહુ વિચિત્ર વિતાન બનાઈ, શિરધરિ વચન ચલે સચુપાઈ ॥

પઠયે બોલિ ગુણી તિન્હ નાના, જો વિતાન વિધિ કુશલ સુજાના ॥

વિધિહિ વન્દિ તિન્હ કીન્હ અરંભા, વિરચે કનક કેદલી સ્વધા ॥

અયોધ્યામાં દૂત મોકલો કે તે જઈને દશરથ રાજાને બોલાવી લાવે. " જનક રાજાએ આનંદ પામીને કહ્યું કે-“ હે કૃપાળુ! બહુ સાડું ” એમ કહીને તુરતજ દૂતને અયોધ્યા મોકલ્યો. જનક રાજાએ સર્વ મહાજનોને બોલાવતાં તેઓએ આવીને આદરપૂર્વક માથાં નમાવ્યાં. પછી તેઓને આજ્ઞા કરીકે કે-“કુ-કાનો, રસ્તાઓ, ઘરો, દેવમંદિરો અને સઘળું નગર ચારે તરફ શણગારો. મહાજનના સર્વ લોક આનંદ પામી પોતપોતાને ઘેર આવ્યા. પછી શહેર સુધારકોને બોલાવીને વિચિત્ર મંડપ બનાવવાનું કહેતાં તેઓ આજ્ઞા માથે ચઢાવીને ગયા. શહેર સુધારકોએ ગુણવાન, ચતુર તથા મંડપ વિધિની કુશળતા ધરાવનારા સુબલ શ્રીકારીગરોને બોલાવ્યા. તેઓએ વિધાતાને વંદન કરીને મંડપ રચવાનો આરંભ કર્યો. તેઓએ કેળના થાંભલાઓને ઠેકાણે સોનાના થાંભ બનાવ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-હરિત મણિનકે પત્ર ફલ, પદ્મરાગકે ફૂલ ॥

રચના દેસિ વિચિત્ર આતિ, મન વિરંચિકે મૂલ ॥ ૩૩૨ ॥

લીલા રંગના મણિઓનાં પાંદડાં તથા ફળો બનાવ્યાં, માણિક્યનાં ફુલ બનાવ્યાં. જેની અત્યંત વિચિત્ર રચના જોતાં શ્રદ્ધાળુ મન પણ ભૂલી જાય. ૩૩૫.

ચૌ-વેળુ હરિત મણિમય સર્વ કીન્હે, સરલ સર્પર્ણ પરાઈ નહિ ચીન્હે ॥

કનક કલિત અદિબેલિ બનાઈ, લસિ નહિ પૈ સર્પર્ણ સુહાઈ ॥

ત્યહિકે રચિ પચિ બંધ બનાયે, બિચ બિચ મુકતા દામ સુહાયે ॥

માણિકમરકત કુલિશપિરોજા, ચીરકોર પચિ રચે સરોજા ॥

કિયે ધુંગ વહુ રંગ બિરંગા, ગુંજહિં કુંજહિં પવન પ્રસંગા ॥

સુગ્રપ્રતિમા સ્વમ્ભન ગાદિ કાઢી, મંગલ દ્રવ્ય લિયે સવ ઢાઢી ॥

ચાંકે માંતિ અનેક પુરાયે, સિન્દુર મણિમય પરમ સુહાયે ॥

સર્વ વાંસ તથા તેનાં શીષાં પાંદડાં પણ લીલા રંગના મણિઓનાં બનાવ્યાં, જે કોઈથી ઓળખી શકાય પણ નહીં. અને સુવર્ણની નાગરવેલ પાંદડાં સહિત એવી તે નવીન સુંદર બનાવી કે તે પણ ઓળખી શકાય નહીં. તે સુવર્ણ લતાની વચમાં સુંદર મોતીની માળાઓ લગાવીને પચ્ચીની રચના કરી. માણિમય, નીલમણિ, હીરા અને પીરોળ એની ચારે તરફ પચ્ચી કરીને તેનાં કમળો બનાવ્યાં. અનેક રંગનાં પક્ષીઓ અને જમરાઓ બનાવ્યા. તેઓ પવનની લહરી આવતાં કિલગિલાટ તથા ગુંબરવ કરતાં હતાં. થાંભલાઓમાં દેવતાઓની મૂર્તિઓ કોતરી કાઢી કે જે મૂર્તિઓ હાથમાં મંગળ દ્રવ્ય લઈને ઉભી રહી હતી. સિન્દુરિયા રંગના મણિઓની રચનાવાળા પરમ સુશોભિત ચોક અનેક તરેહથી પૂર્યા. ૧-૪.

દોહા-સૌરભ પલ્લવ સુભગ સુટિ, કિયે નીલમણિ કોર ॥

હેમ વૌર મરકત ઘવરિ, લસન પાટમય ડોર ॥ ૩૩૬ ॥

સુંદર નીલમણિઓને કોતરીને અત્યંત મનોહર આંગળાનાં પાંદડાં બનાવ્યાં અને તેમાં રેશમી દોરાઓથી સોનાના મોર અને નાની નાની કેરીના મરવા લટકાવી દીધા. ૩૩૬.

ચૌ-રચે રુચિર વર વન્દન વારે, મનહુ મનોભવ પંદ સૈવારે ॥

મંગલ કલશ અનેક ધરાયે, ધ્વજ પતાક પટ ચમર સુદાયે ॥

દીપ મનોહર મણિમય નાના, જાય ન વરાણ વિચિત્ર વિતાના ॥

જ્યહિ મણ્ડપ દુલહિનિ વૈદેહી, સો વરણ અમિમતિ કવિ કેહી ॥

દૂલહ રામ રૂપ ગુણસાગર, સો વિતાન તિહું લોક ઉજાગર ॥

જનક ખવનકી શોભા જૈસી, ગૃહ ગૃહ પ્રતિ પુર દેખિય તૈસી ॥

જ્યહિ તિરહુતિ ત્યાહિ સમયનિહારી, ત્યાહિ લઘુ લગે ભુવન દશચારી ॥

જો સમ્પદા નીચ ગૃહ સોહા, સો વિલાંકિ સુર નાયક મોહા ॥

એવાં સુંદર તોરણો બનાવ્યાં કે બાણે કામદેવે (એનારનાં મન તથા નેત્રોને લોભાવે એવી) ફાંસીઓ તૈયાર રાખી ન હોય! અનેક મંગળ કળશ ગોઠવ્યા અને સુંદર ધ્વજ પતાકા તથા ચમરો લગાવી દીધાં. અનેક પ્રકારના મનોહર મણિમય દીપક ગોઠવ્યા. એ વિચિત્ર મંડપ કોઈ પણ રીતે વર્ણવેા બાય તેમ થયું. જે મંડપમાં સીતાજી કયા બિરાજવાનાં તે મંડપનું વર્ણન કરી શકે

એવી કયા કવિની બુદ્ધિ હોય ? જે મંડપમાં રૂપ અને ગુણના સમુદ્ર રૂપ રામ-ચંદ્રજી વર થઈ બિરાજવાના તે મંડપ ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત હોયજ. જેવી જનકરા-જના ઘરની શોભા બની હતી તેવીજ જનકપુરના પ્રત્યેક ઘરની શોભા દેખાતી હતી. જેમણે તે સમયે જનકપુરી બોધ હોય તેઓને ઐદ બુવન હલકાં લાગે. નીચ જનોનાં ઘરોમાં પણ જે સંપત્તિ શોભતી હતી તે બોધને ઈંદ્રને પણ મોહ ઉપ-જે એવી હતી. ૧-૪.

દોહા—વસે નગર જ્યાંહિ લક્ષિ કરિ, કપટ નારિ વર વેષ ॥

ત્યહિ પુરકી શોભા કહત, સકુચે શારદ શેષ ॥ ૩૩૭ ॥

જે નગરમાં સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજી માયાવી સ્ત્રીનો વેશ ધરીને રહ્યાં છે તે ન-ગરની શોભા વર્ણવતાં શારદા અને શેષનાગ પણ સંકોચાય છે. ૩૩૭

ચૌ—પહુંચે દૂત રામપુર પાવન, હર્ષે નગર વિલોક સુહાવન ॥

ભૂપદાર તિન સ્વર જનાઈ, દશરથ નૃપ સુનિ લિયે બુલાઈ ॥

કરિ પ્રણામ તિન્હ પાતી દીન્હી, મુદિત મહીપ આપ ઃઠિ લીન્હી ॥

વારિ વિલોચન વાંચત પાતી, પુલીકગાત આઈ ભરિ છાતી ॥

રામ લષણ ડર કરવર ચીટી, રાહિ ગયે કહત ન સ્વાટી મીઠી ॥

પુનિ ધરિખીર પત્રિકા વાંચી, દરખી સમા વાત સુનિ સાંચી ॥

સ્વેલત રહે તહાંસુધિ પાઈ, આયે ભરત સહિત દોઝમાઈ ॥

પૂંછત અતિ સનેહ સકુચાઈ, તાત કહાંતે પાતી આઈ ॥

દૂત આવ્યો આવ્યો પવિત્ર અયોધ્યાપુરીમાં પહોંચ્યો અને નગરની શોભા બોધને હર્ષ પામ્યો. તેણે રાજદરબારમાં બગર જણાવતાં દશરથ રાજાએ તેને પાસે બોલાવ્યો. તેણે પ્રણામ કરીને કંકોત્રી આપી તે દશરથ રાજાએ બંતે ઉ-ઠીને લીધી. પત્રિકા વાંચતાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં અને શરીર દોમાંચિત થતાં છાતી ભરાઈ આવી. હૃદયમાં રામ તથા લક્ષ્મણ હતા અને હાથમાં સુંદર પત્રિકા હતી, તેથી કાંઈ નહીં બોલતાં રહી ગયા, કાંઈ સારી કે નરસી બોલી શક્યા નહીં. પછી ધીરજ ધરીને પત્રિકા વાંચી તે સાંજણીને સર્વ સમા સાચી માનીને હર્ષ પામી. ભરત તથા શત્રુઘ્ન જ્યાં રમતા હતા ત્યાં બગર મળવાથી બંને ભાઈઓ ત્યાં આવ્યા. તેઓએ અત્યંત રનેહથી સંકોચાઈને પૂછ્યું કે— “ પિતાજી ! આ પત્રિકા ક્યાંથી આવી ? ૧-૨-૩-૪.

દોહા—કુશલ પ્રાણ પ્રિય વન્ધુ દેડ, અહિં કહહુ ક્યહિ દેશ ॥

સુનિ સનેહ સાને વચન, બાંચી બહુરિ નરેશ ॥ ૩૩૮ ॥

અમારા પ્રાણપ્રિય બંને ભાઈઓ કુશળ છે ? તેઓ કયા દેશમાં છે ? તે

કહો. ” તેઓનાં સ્નેહથી ભરપૂર વચનો સાંભળીને હશરથ રાજાએ ફરીથી તે પત્રિકા વાંચી. ૩૩૮.

॥ શ્રી ॥

અનંત શ્રી મહારાજ અપરાજિતાધિરાજ સકલ મહારાજાનિ શિરતાજ જગ લાજ-
કો જહાજ ગરીબનેવ જ મહિ મળ્ડલ મહેન્દ્ર સુરન્દ્રેક ઉપેન્દ્ર સમ કરનકાજ, યશ જાગ-
ત જહાન, કેતે ભાનસમાન પ્રતાપ વાન દાન માન સન્માન સુજાન જ્ઞાન પ્રેમ નિધા-
ન દશરથ ભૂપ ભૂપતે શીલકેતુ ભૂપકી જોહાર. આપ અનૂપ કુશલ સ્વરૂપ હૈં । યહાં
આપકી કૃપાર્હી કુશલ હૈં ભુવન હિતકારી મુનિસંગ અંગ અંગ આભા ઉમંગ અનંગ
આભા ભંગ કરનહાર આપકે યુગુલ કુમાર આયે । હમને લોચન લાહુ પાયે રામ-
ચંદ્રને મહીપન મદમોરી મહેશવનુ તોરી મહી કીર્તિ છાદ, મહીજા પાઈ । સજિ બ-
રાત આઈય, વ્યાહિ લૈ જાઈય ।

લી૦

આપકા જનકરાજ.

ચૌ૦-મુનિ પાતી પુલકે દોડ ભ્રાતા, અધિક સનેહ સમાન ન ગાતા ॥
પ્રીતિ પુનીત ભરતકી દેહી, સકલ સભા મુખ લહાડ વિશેષી ॥
તવ નૃપ દૂત નિકટ વૈઠારે, મધુર મનોહર વચન ઉચારે ॥
ભૈયા કહહ કુશલ દોડ વારે, તુમનીકે નિન નયન નિહારે ॥
શ્યામલ ગૌર ધરે ધનુ ભાયા, દય કિશોર કૌશિક મુનિ સાયા ॥
પહિંચાન્યડ તો કહહ સ્વભાજ, પ્રેમ વિવશ પુનિ પુનિ કહ રાજ ॥
જાદિનતે મુનિ ગયે લિવાઈ, તવતે આજુ સાંચ સુધિ પાઈ ॥
કહહુ વિદેહ કવન વિધિ જાને, મુનિ પ્રિય વચન દૂત મુસુકાને ॥

પત્રિકા સાંભળીને બન્ને ભાઈઓ રોમાંચિત થઈ ગયા, સ્નેહ એટલો બધો વધી ગયો કે તેઓનાં ગાત્રામાં સમાયો નહીં. ભરતજીની પવિત્ર પ્રીતિ બેઠને સઘળી સભાને ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થયું. પછી હશરથ રાજા હૃતને પાસે બેસાડી-
ને મધુર અને મનોહર વચનોથી બોલ્યા કે-“ ભાઈ ! કહો, મારા બન્ને પુત્ર કુશળ છે ! તમે તમારાં નેત્રોથી સારી પેઠે જોયા છે ? એક શ્યામ અને બીજા ગૌર વર્ણવાળા છે, તેઓએ ધનુષ બાણ ધારણ કરેલ છે, તેઓ કિશોર વયના છે અને તે વિશ્વામિત્ર મુનિની સાથે છે. તેઓને તમે જાણખતા હો તો તેઓના સ્વભાવ કેવા છે તે કહો. ” પ્રેમને આધીન થયેલા હશરથ રાજા વારંવાર એ રી-
તે કહેવા લાગ્યા. “ જે દિવસથી વિશ્વામિત્ર તેઓને તેડી ગયા છે, તે પછી જાજ તેમની ખરી ખબર મળી, જનક રાજાએ તેઓને કેવી રીતે જાણખ્યા તે કહો. એવાં પ્રિય વચનો સાંભળીને હૃત હસ્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સુનહુ મહીપતિ મુકુટમણિ, તુમ સમધન્ય ન કોડ ॥

રામ લષણજિનકે તનય, વિશ્વ વિભૂષણ દોડ ॥ ૩૩૯ ॥

(હત બોલ્યો)--હે રાજના શિરોમણિ ! સાંભળો. આપને જગતના ભુષણ રૂપ રામ લક્ષ્મણ બે પુત્રો છે તેથી તમારી બરોબર કોઇને પણ ધન્યવાદ નથી. ૩૩૬.

ચૌ-પૂછન યોગ ન તનય તુમ્હારે, પુરુષ સિંહ તિહુ પુર ડજિયારે ॥

જિનકે યશ પ્રતાપકે આગે, શશી મલીન રાવિ શાંતલ લાગે ॥

તિન કહૈં કહિય નાથ કિમિ ચીન્હે, દેસિય રવિદિકિ દીપક લીન્હે ॥

સીય સ્વયમ્બર ભૂપ અનેકા, સિમિટે સુમટ એકતે એકા ॥

શમ્ભુ શરાસન કાહુ ન ટારા, હરિ સકલ ભૂપ બરિયારા ॥

તીન લોક મહૈં જે મટમાની, સકી શક્તિ શમ્ભુ ધનુ ભાની ॥

સકૈં ડઠાઈ સુરાસુર મરૂ, સોડહિય હારિ ગયડ કરિ ફેરૂ ॥

જ્યહિ કૌતુક શિવ શૈલ ડઠાવા, સોડ ત્યહિ સભા પરામવ પાવા ॥

તમારા પુત્રોને ઓળખવાને કોઇને પૂછવું પડે તેમ નથી. તેઓ પુરૂષોમાં સિંહ સમાન તથા ત્રિકોકમાં અજવાળું કરે એવા છે. જેઓના યશની આગળ ચંદ્ર પણ મલિન લાગે અને પ્રતાપ આગળ સૂર્ય પણ શીતળ લાગે છે. હે નાથ ! તમે કહો છો કે 'તેઓને શી રીતે ઓળખ્યા ?' શું સૂર્યને જોવા માટે દીવો લેવાની જરૂર પડે ? સીતાજીના સ્વયંવરમાં અનેક રાજાઓ એક એકથી અધિક બળવાન એકઠા થયા હતા, તેઓમાંના કોઇનાથી શંકરનું ધનુષ ખસેડી શકાયું પણ નહીં, સધળા બળવાન રાજાઓ હારી ગયા. ત્રણે કોકમાં જે ગર્વિષ્ઠ યોદ્ધાઓ હતા તે સર્વની શક્તિ શંકરના ધનુષે તોડી પાડી. મેરૂ પર્વતને ઉપાડી નાંખે એવા દેવો તથા દૈત્યો આવ્યા હતા તેઓ પણ હૈયામાં હારી જઈ ફેરા ખાઈ પાછા ગયા. જેણે કૌતુકથી કૈલાશ પર્વતને ઉપાડ્યો હતો તે રાવણે પણ તે સભામાં હાર ખાધી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-તહૌં રામ રઘુવંશ મણિ, મુનિય મહા મહિપાલ ॥

મંડ્યડ ચાપ પ્રયાસ વિનુ, જિમિ ગજપંકજ નાલ ॥ ૩૪૦ ॥

હે મહારાજાધિરાજ ! સાંભળો. ત્યાં રઘુવંશમણિ રામચંદ્રજીએ જેમ હાથી કમળના ઢાંડાને બાંગી નાંખે તેમ વગર પ્રયાસે ધનુષ બાંગી નાંખ્યું. ૩૪૦.

ચૌ-મુનિ સરોષ મૃગુનાયક આયે, બહુત મોંતિ તિન આંસિ દિસાયે ॥

દેસિ રામબલ નિજધનુ દીન્હા, કારિ બહુ વિનય ગમન વન કીન્હા ॥

રાજતરામ અતુલબલ જૈસે, તેજ નિધાન લષણ પુનિ તૈસે ॥

કમ્પહિં મૂપ બિલોકત જાકે, જિમિ ગજ હરિ કિશોરકે તાકે ॥

દેવ દેસિ તવ બાલક દોઝ, અવનિ ઔસતર આવન કોઝ ॥

દૂત વચન રચના પ્રિયલાગી, પ્રેમ પ્રતાપ વીરરસ પાગી ॥

સભા સમેત રાઝ અનુરાગે, દૂતહિં દેન નિછાવર લાગે ॥

કહિ અનીતિ મૂંદેઝ કાના, ધર્મ વિચારિ સર્વાહિં મુખમાના ॥

એ બળશાંભળીને પરશુરામ ક્રોધ યુક્ત ત્યાં આવ્યા અને ઘણી ઘણી રીતે ડરાવ્યા. પછી રામચંદ્રજીનું બળ જોઈને તેમણે પોતાનું ધનુષ આપ્યું અને ઘણી વિનતિ કરીને વનમાં ચાલ્યા ગયા. હે રાજા! જેવા રામચંદ્રજી અતુલ બળવાળા અને તેજના ભંડાર રૂપ છે તેવાજ લક્ષ્મણજી પણ છે. જેમ હાથીઓ સિંહના બચ્ચાને જોઈ કંપે છે, તેમ લક્ષ્મણજીને જોઈ રાજાઓ કંપતા હતા. હે દેવ ! તમારા બંને બાળકોને જોતાં તેમની બરોબર પૃથ્વીપર કોઈ નજરે આવે તેમ નથી. ” પ્રેમ, પ્રતાપ તથા વીરરસ ભરેલી દૂતના વચનોની રચના સર્વને પ્રિય લાગી. સભા સહિત દશરથ રાજા પ્રેમથી દૂતને નોંછાવર દેવા લાગ્યા. તેણે તે અયોગ્ય છે (કારણ કન્યા તરફના દૂતથી વર તરફની નોંછાવર લેવાય નહીં) એમ કહીને કાને હાથ દીધા. તેઓના ધર્મનો વિચાર કરી સર્વ આનંદ પામ્યા. ૧૪

દોહા—તવ ઝીંઝ ભૂપ વસિષ્ઠ કહૈં, દીનંદ પત્રિકા જાઈ ॥

કથા સુનાઈ ગુરુહિં સવ, સાદર દૂત બુલાઈ ॥ ૩૪૧ ॥

પછી દશરથ રાજાએ ઉઠી વસિષ્ઠ પાસે જઈને તેમને પત્રિકા આપી, અને આદર પૂર્વક દૂતને ઓલાવીને સર્વ વાત કહી સંબળાવી. ૩૪૧.

ચૌ૦—સુનિ બાંલે મુનિ અતિસુખ પાઈ, પુણ્ય પુરુષ કહૈં મહિં મુખ છાઈ ॥

જિમિ સરિતા સાગર મહૈં જાહીં, યદ્યપિ તાહિં કામના નાહીં ॥

તિમિ મુખ સમ્પતિ વિનતિ બુલાયે, ધર્મશીલ પહૈં જાહિં સુભાયે ॥

તુમ ગુરુ વિપ્ર ધેનુ સુર સેવી, તસ પુનિત કૌશલ્યા દેવી ॥

સુકૃતી તુમ સમાન જગ માહીં, ભયઝ ન હે કોઝ હોન્યઝ નાહીં ॥

તુમતે અધિક પુણ્ય બઢકાકે, રાજન રામ સરિસ મુત જાકૈ ॥

વીર વિનોત ધર્મવ્રત ધારી, ગુણસાગર બલક વરચારી ॥

તુમ કહૈં સર્વકાલ કલ્યાના, સજહ બરાત બજાય નિશાના ॥

એ સાંભળીને વસિષ્ઠ મુનિ અત્યંત સુખ પામીને ઓલ્યા કે—“ પુણ્યાર્થમા-
પુરૂષોને પૃથ્વી સુખથી ભરેલીજ છે. જેમ સમુદ્રને કાંઈ અપેક્ષા નહીં છતાં પણ
નદીઓ તેને જઈ મળે છે. તેમજ ધર્મશીળ પુરૂષો પાસે સુખ સંપત્તિ વગર
ઓલાવ્યે સહજ જાય છે. તમે શુદ્ધ, શ્રદ્ધાળુ, બાધ અને દેવતાઓની સેવા કર-

નારા છે, તેવાંજ પવિત્ર કૌશલ્યા દેવી પણ છે, જગતમાં તમારા જેવો કોઈ સુકૃતવાન પુરુષ થવો નથી તેમ થનાર પણ નથી. હે રાજન્ ! તમારે રામચંદ્રજી સરખા પુત્ર છે તેથી તમારા કરતાં વધારે પુરુષ કોનું હોય ? તમારા આરે પુત્ર પીર, નમ્રતાવાળા, ધર્મ તથા વ્રતને ધારણ કરનારા અને ગુણોના સમુદ્ર રૂપ છે તેથી તમારું સર્વ કાળ કલ્યાણજ છે. માટે નગારાંપર ઠંકો દેવરાવીને જાન તૈયાર કરાવો. ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ચલેડવેગિં મુનિ ગુરુવચન, મલેહિ નાથ શિરનાય ॥

મુપતિ મવને મવન તવ, દુતન વાસ દિવાય ૩૪૨

ગુરુનાં એવાં વચનો સાંભળીને ‘ હે નાથ ! બહુ સાડું ’ એમ કહી માથું નમાવીને દશરથ રાજા પોતાના મેહેલમાં ગયા અને દૂતને ઉતારે અપાઠ્યો. ૩૪૨.

ચૌ-રાજા સવ રનિવાસ બુલાઈ, જનકપત્રિકા વાંચિ મુનાઈ ॥

મુનિ સન્દેશ સકલ હરપાની, અપર કથા સબ મૂપ વચ્ચાની ॥

પ્રેમપ્રફુલ્લિત રાજહિં રાની, મનહું શિયિન મુનિ વારિદવાની ॥

મુદિત અશીશ દેહિં ગુરુનારી, અતિ આનંદ મગન મહતારી ॥

લેહિં પરસ્પર અતિ પ્રિય પાતી, હૃદય લગાઈ જુઢાવહિં છાતી ॥

રામ લષણકી કીરતિ કરણી, વારહિં વાર મુપ વર વરણી ॥

મુનિ પ્રસાદ કહિ દ્વાર સિધાયે, રાનિન તવ મહિદેવ બુલાયે ॥

દિયે દાન આનન્દ સમેતા, ચલે વિપ્ર વર આશિષ દેતા ॥

રાજાએ સર્વ રાણીઓને બોલાવીને જનક રાજાની પત્રિકા વાંચી સંભળાવી, એ બળર બાણીને સર્વ રાણીઓ હર્ષ પામી, પછી દશરથ રાજાએ તેઓને બીજી સર્વ હકીકત પણ કહી સંભળાવી. જેમ મેઘની ગર્જના સાંભળીને મયુરીઓ પ્રકુલ્લિત થાય તેમ સઘળી રાણીઓ પ્રેમથી પ્રકુલ્લિત થઈ. ગુરુપતિ આનંદ પામીને આશિષ દેવા લાગી, અને કૌશલ્યા માતા અત્યંત આનંદમાં મગ્ન થઈ ગયાં. રાણીઓ પરસ્પર અતિ પ્રિય પત્રિકા લઈ લઈને હૃદય સરસી લગાવીને છાતી ઠંડી કરવા લાગી. દશરથ રાજાએ વારંવાર રામ લક્ષ્મણની કીર્તિ અને કરણીનાં વખાણ કર્યાં. ‘ આ સઘળી વિશ્વામિત્ર મુનિની કૃપા છે ’ એમ કહી રાજા રાજદ્વારે ગયા. પછી રાણીઓએ બ્રાહ્મણોને બોલાવીને આનંદ પૂર્વક દાન આપ્યાં તેથી બ્રાહ્મણો આશિષ દઈને ત્યાંથી ગયા. ૧-૨-૩-૪.

સો-યાચક લિયેહંકારિ, દીન્હનિછાવારકોટિવિષિ ॥

ચિરજીવહુ મુત્ત ચારિ, ચક્રવર્તિ દશરથકે ॥ ૩૭ ॥

પછી યાચક લોકોને બોલાવીને તેઓને કરોડો પ્રકારની નોંછાવરો દીધી.

તેઓ “ ચક્રવર્તિ દશરથ રાજાના આરે પુત્ર ચિરંજીવ રહો. ” ૩૩.

ચૌ-કહત ચલે પ્રહરે ષટ માના, હરધિ હને મહમદે નિશાના ॥
સમાચાર સમ છોગમ પાયે, લાગે ઘર ઘર દોઢ વધાયે ॥
ભુવન ચારિદશ શરેડ જહાહ, જનકસુતા રઘુવીર વિવાહ ॥
સુનિ શુભ કથા લોગ અનુસાયે, મગ ગૃહ ગલી સંવારન લાગે ॥
યથાપિ અવધ સદૈવ સુહાવનિ, રામપુરી મંગલમય પાવનિ ॥
તદપિ પ્રીતિકી રીતિ સુહાઈ, મંગલ રચના રચી બનાઈ ॥
ધ્વજ પતાક ષટ ચામર ચારુ, છાયે પરમ વિચિત્ર વજારુ ॥
કમલકલસતોરણ મણિજાલા, હરદ દૂધ દાધિ અક્ષત માલા ॥

એમ કહેતા તથા અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્ર પહેરતા આવ્યા ગયા. અને આ-
જનાં ઘેરાં જગ્યામાં ઘડઘડવા લાગ્યાં. સર્વે લોકોને સમાચાર મળતાં ઘેર ઘેર
વધામણીઓ થવા લાગી, ચોદે ભુવનમાં ઉત્સાહ પ્રવર્તી રહ્યો. સીતાજી અને
રાખવંદ્રજીના વિવાહની શુભ વાત સાંભળી હર્ષિત થયેલા લોકો માર્ગ, ગલીઓ
તથા ઘરો સુધારવા લાગ્યા. જો કે રામપુરી-અયોધ્યા સદૈવ સુશોભિત, મંગળ-
મય અને અવિત્ર છે, તે પછી પ્રીતિની શુભ રીતિ જણાવવાને મંગળ રચના
રચીને સુંદર ધનાવધામાં આવી. ધ્વજ પતાકાનાં વસ્ત્રથી તથા સુંદર આમરોથી
જાળરો છાંઈ મથેલાં હોવાથી પરમ વિચિત્ર દેખાતાં હતાં, સોનાના કળશો,
ચણિયોની જાળીઓવાળાં તોરણો, હળદર, દુર્બા, દહીં, અક્ષત તથા પુષ્પમાળા. ૧-૪.

દોહા-મંગલમય ત્રિજ ત્રિજ ભવન, લોગન રચે બનાય ॥

વીથી સીંચી ચતુર સમ, ચૌકે ચારુ પુરાય ॥ ૩૪૩ ॥

મંગળમય પદાર્થો લોકોએ પોત પોતાને ઘેર જનાવી જોડ્યા અને ચતુર
લોકોએ ગલીઓમાં છંટકાવ કરી સુંદર ચોક પુરાવ્યા. ૩૪૩.

ચૌ-જહંતહૈ યૂથયૂથ મિલિ થામિનિ, સજિનવસપ્તસકલજુતિદામિનિ ॥

વિધુ વદની મૃગશાવકલોચનિ, નિજસ્વરૂપરતિમાનવિમોચનિ ॥

ગાવહિ મંગલ મંજુલ વાની, સુનિ કલરવ કલકંઠ લજાવની ॥

ભૂપભવનકિમિ જાઈ વસ્તાના, વિશ્વ વિમોહન રચેડ વિતાના ॥

મંગલ દ્રવ્ય મનોહર નાના, રાજત વાજત વિપુલ નિશાના ॥

કતહું ચિરદ વન્દી ઉચ્ચરહીં, કતહું વેદધ્વાનિ ધુસુર કરહીં ॥

ગાવહિ સુન્દરિ મંગલ ગીતા, લેહે નામ રામ અરુ સીતા ॥

વહુત જહાહ ભવન આતિ યોરા, માનહું ઉમંગિચલા ચહું ઓરા ॥

વીજળીના જેવી કાંતિવાળી, ચંદ્રના જેવાં સુખવાળી, મૃગનાં ખર્યાંતા જેવાં

મેઝાકળી અને પેતાની ખુબ સૂરતીથી કમદેવની સી રતિનું પશુ માત્ર ઉતારી નાંખે એવી સ્ત્રીઓ સોળે શણગાર સઘને જ્યાં ત્યાં ટોળેટોળાં મળી તેઓ મ- નેહર વાણીથી એવાં તે મંગળ ગીત ગાવા લાગી કે તે સાંભળીને સુંદર સ્વર- માળી કોકિલા પશુ લજવાઈ મરે. જગતને મોહ પમાડે એવો મંડપ સજદાર- માં રચવામાં આવેલો હોવાથી દશરથ રાજાના મેહેલનું વખણ શી રીતે કરી શકાય? નાના પ્રકારની માંગલિક વસ્તુઓ શોભતી હતી અને મોટી નોખતો વાગતી હતી. કેટલેક ઠેકાણે બાંદીજનો ગિરદાવણી ગાતા હતા અને કેટલેક ઠેકાણે પ્રાદણો વેદધુનિ કરી રહ્યા હતા. સુંદર સ્ત્રીઓ રામનાં અને સીતાનાં નામો લઈ લઈને મંગળ ગીત ગાતી હતી. મોટા ઉત્સાહના પ્રમાણમાં સજદાર નાનું હોવાથી તે ઉત્સાહ બધે ચારે તરફ ઉભરાઈ જતો હોય એવું જણાવા લાગ્યું. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-શોભા દશરથ ધવનકી, કોકવિ વરણે પાર ॥

જહાંસકલમુરશીશમણિ, રામ લીન્હ અવતાર ॥ ૩૪૪ ॥

દશરથ રાજાનું ભવન કે જ્યાં સર્વ દેવતાઓના શિરોમણિ રામચંદ્રજીએ અવતાર લીધો છે તેની શોભાને કયો કવિ વર્ણવીને પાર પડી શકે? ૩૪૪.

ચૌ-મુખ ભરત પુનિ લિયે બુલાઈ, હય ગય સ્યન્દન સાજહુ જાઈ ॥

ચલહુ વોગિ રધુવીર વરાતા, સુનત પુલક પૂરે દોડ ખાતા ॥

ભરત સકલ સાહની બુલાયે, આયમુદીન્હ મુદિત ઝવિઝાયે ॥

રુચિરુચિતુરંગસાજ તિતસાજે, વર્ણ વર્ણ કરવાજિ વિરાજે ॥

મુખગ સકલ મુઠિચંચલ કરણી, અયજિમિજરતવરતપગુધરણી ॥

નાનાખાંતિ ન જાઈ વચાને, નિદરિ પવન જનુ ચહત ઉઠાને ॥

તિન સબ હયલ મયે અસવાજા, મસ્ત સારસ સબ રાજકુમારા ॥

સબ સુન્દર સબ મૂષણ ધારી, કરશર ચાપ તૂળ કટિમારી ॥

પછી દશરથ રાજાએ ભસ્ત્રજીને બોલાવીને કહ્યું કે-“ તમે જઈને ઘોડા- હાથી તથા રથો સજવો અને સમચંદ્રજીની જાનમાં જલ્દી આવો. ” એ સાં- ભળી બંને ભાઈઓ સેમાંચિત થઈ ગયા. ભસ્ત્રજીએ સઘણ દારોગાઓતે બો- લાવીને આજ્ઞા અપાયાં તેઓ આનાદ પામી ઉઠીને આવ્યા. જે જે રંગના ઘો- ઢાને જે જે રંગના સાજ શોસે, તે સાજ સજાવવાથી રંગે રંગના ઉત્તમ ઘોડા- ઓ શોભતા હતા. તે ઘોડાઓ એવી તે અચળ ગતિવાળા હતા કે જેમ બ- ણતા ઘોડાની પેઠે પૃથ્વી ધમ ધમતી હોય ને તે ઉપર જેવી રીતે પગ ધરે તેવી રીતે ચાલતા હતા, બધે કે પગનનો પશુ અનાદર કરીને ઉઠવા ચડાતો

હોય. એ અનેક બાતના ઘોડાઓનાં વખાણજ કરી શકાય તેમ નથી. એ ઘોડાઓ પર ભરતજ જેવા સર્વ છેલ રાજકુમારો સ્વાર થયા, તેઓએ સઘળાં સુંદર આભુષણો, હાથમાં ધનુષ બાણો અને કેડામાં ભારે બાથાઓ ધારણ કર્યા હતા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-છરે છર્વીલે છયલ સવ, શૂર ગુજાન નવીન ॥

યુગ પદચર અસવાર પ્રતિ, જે અસિકલા પ્રવીન ॥

તેઓ છેલ છખીલા, શુરા, સુબાણ અને નવ યૌવન સઘળા છેલોમાંના પ્રત્યેકની પાસે તરવારબાજીમાં પ્રવીણતા ધરાવનારા બળે પગપાળા ચાલવા લાગ્યા. ૩૪૫.

ચૌ-બાંધે વિરદ વીર રણ માટે, નિકાસિ મયે પુરવાહરઠાટે ॥

ફેરહિં ચતુર તુરંગ ગતિ નાના, હર્ષહિં ધ્વનિમુનિપણવનિશાના ॥

રથ સારથિન વિચિત્ર બનાયે, ધ્વજ પતાક મણિ ભૂષણલાયે ॥

ચમરચારુ કિંકિણિધ્વનિકરહીં, માનુ યાન શોભા અપહરહીં ॥

શ્યામકર્ણ અગણિત હય હોતે, તે સવ રથન સારથિનજોતે ॥

મુન્દર સકલ અલંકૃત સોહીં, જિનહિં વિલોકત મુનિમનમોહીં ॥

જોજલચલાહિં થલહિંકી નાઈ, ટાપ ન વૂઢ વેગ અધિકાઈ ॥

અસ્ર શસ્ત્ર સવ સાજસજાઈ, રથી સારથિન લિયે બુલાઈ ॥

રણબંકા વીરો બીરદો બાંધીને શહેર બહાર નીકળીને ઉભા. તેઓ ચતુર ઘોડાઓને અનેક ચાલથી ફેરવવા લાગ્યા અને નગારાં નિશાનના અવાજ સાંભળીને રાજ થવા લાગ્યા. સારથિઓએ રથોને ધ્વજ, પતાકા, ચામરો અને મણિમય ભુષણોથી છાઈ નાંખીને વિચિત્ર બનાવ્યા, તેમાં સુંદર ધુધરીઓના અવાજ થઈ રહ્યા હતા. તે રથો સૂર્યના રથની શોભાને પણ હરી લે એવા હતા. સુંદર સર્વ અલંકારોથી શોભતા અને જેને જોતાં મુનિવરોનાં મન પણ મોહ પામે એવા અગણિત શ્યામકર્ણ ઘોડા હતા, તે સર્વ સારથિઓએ રથોને બેડ્યા. એ ઘોડા જળમાં પણ સ્થળની પેઠે ચાલનારા અને જળમાં ટાપ ન ડુબવા દે એવી ઉતાવળી ચાલ વાળા હતા. સારથિઓએ અસ્રો તથા શસ્ત્રોથી સજી તૈયાર કરીને રથમાં બેસનારા રથી લોકોને બોલાવ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ચઢિ ચઢિ રથ વાહર નગર, લાગી જુરન બરાત ॥

હોત શકુન મુન્દર મુસદ્દ, જો જ્યહિકારજ જાત ॥ ૩૪૬ ॥

રથમાં ચઢી ચઢીને નગર બહાર જાન એકઠી થવા લાગી. જે જે જોનારો જે જે કામ માટે જતા હતા તે સર્વને સુંદર શુકનો થવા લાગ્યા. ૩૪૬.

કલિતકરિવરન પરી અંશારી, કહિ ન જાત જ્યહિઝાંતિસંવારી ॥
 ચલે મત્તગજ ઘણ્ટ વિરાજે, મનહુ સુભગ સાવન ઘન ગાજે ॥
 વાહનઅપર અનેક વિધાના, શિવિકા સુભગ સુસ્વાસન યાના ॥
 તિન્હચદિ ચલે વિપ્ર વર વૃન્દા, જનુ ધરે સકલ શ્રુતિછન્દા ॥
 માગધ સૂત બંદિગુણગાયક, ચલે યાન ચદિ ઓ જ્યહિ લાયક ॥
 વેસર ઝંટ વૃષભ વહુ જાતી, ચલે વસ્તુ ભરિ અગણિત માંતી ॥
 કોટિન કાંવરિ ચલે કહારા, વિવિધ વસ્તુ કો વરણે પારા ॥
 ચલે સકલ સેવક સમુદાઈ, નિજ નિજ સાજ સમાજ બનાઈ ॥

નવીન હાથીઓ પર સુંદર અંબાડી નાંખવામાં આવી તે જે રીતે શણ-
 ગારી હતી તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. મતળાલા હાથીઓને ચાલતાં
 તેમના ઘંટ એવા વાગતા હતા કે બાણે સુંદર શ્રાવણનો મેઘ ગાજતો હોય.
 બીજાં પણ અનેક પ્રકારનાં વાહનો અને સુંદર પાલખીઓ તથા સુખપાલો
 વગેરે યાન પણ હતાં, તેમાં ચઢી ચઢીને બાણે વેદના છંદો દેહ ધરી ધરીને
 આવ્યા હોય તેવા ગ્રાહણોનો સમૂહ આવ્યો. વહીવંચા, પૌરાણિકો, બંદીજનો
 તથા ભાટ લોકો પોત પોતાને ઘટિત વાહનોપર ચઢીને આવ્યા. અગણિત બ-
 તની વસ્તુઓ ભરેલાં ખચચરો, ઊંટો, તથા બગદો પણ આવ્યા. જેનું વર્ણન
 કરતાં પાર ન આવે એવી બાત બાતની વસ્તુઓ બરેલી કરોડો કાવડો લઈને
 ભોધ લોકો આવ્યા. સઘળા સેવક લોકોનો સમૂહાય પણ પોત પોતાનો સાજ
 સમાજ તૈયાર કરીને આવ્યો. ૧-૪.

દોહા—સવકે ઝર નિર્ભય હરખ, પૂરીત પુલક શરીર ॥

કબહિં દેસિહિં નયન ધરિ, રામલણ દોઝ વીર ॥ ૩૪૭ ॥

સર્વનાં હૃદયોમાં ભરપુર હર્ષ હતો અને શરીરો રોમાંચ થઈ રહ્યાં હતાં.
 મનમાં ઈચ્છા રાખતા હતા કે રામ લક્ષ્મણ બન્ને ભાઈઓને નેત્રો ભરીને જ્યારે
 બોધશે. ૩૪૭.

ચૌ—ગર્જહિં ગજઘણ્ટા ધ્વનિયોરા, રથ રવ વાજિ હીંસ ચહું ઓરા ॥

નિદારિ ઘનહિં ધૂમરાહિં નિશાના, નિજ પરાવ કહુ સુનિય ન કાનાં ॥

મહાવીર ભૂપતિકે દ્વારે, રજ હુદજાત પષાણપંવારે ॥

ચઢી અટારિન દેસાહિં નારી, લિયે આરતી મંગલધારી ॥

ગાવહિં ગીત મનોહર નાના, અતિ આનન્દ નહિં જાત વચાના ॥

તવ સુમન્ત દુર સ્પન્દન સાજી, જોતે રવિ હય નિન્દક વાજી ॥

દોઝરથ રુચિર ભૂપપહું આને, નહિં શારદ પ્રતિ જાહિં વચાને ॥

રાજસમાજ ઇકરથ સાજા, દૂસર તેજ પુંજ અતિ ભ્રાજા ॥

હાથીઓ મર્જના કરતા હતા, ઘંટાઓના ઘોર અવાજ અને રથોના ગડ-ગડાટ થઈ રહ્યા હતા. ચારે તરફ ઘોડાઓ હણુહણુટ કરી રહ્યા હતા. મેથનો પણ તિરસ્કાર કરે એવાં નિશાન ગડગડતાં હતાં તેથી પોતાનું કે પારકું કાંઈ કાને સંભળાતું નહીં હતું. રાજદારમાં એટલી બધી ભીડ થઈ રહી કે લોદોના પગના ઘસારાથી પથરા ઘસાઈને રજ રૂપ થઈ જતા હતા. સ્ત્રીઓ હાથમાં મંગળમય થાળ તથા આરતીઓ લઈને અટારીઓપર અઢી ચઢીને જોતી હતી. તેઓ અનેક પ્રકારનાં મનોહર ગીત ગાતી હતી, તેઓના અનંદનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. તે સમયે સુમંત્ર જે રથ સજ્જ કરીને તેને સુર્યના રથના ઘોડાઓનો પણ તિરસ્કાર કરે એવા ઘોડાઓ જોડ્યા. તે બળને સુંદર રથ દશરથ રાજા પાસે આણ્યા, જેનું વર્ણન સરસ્વતીથી પણ કરી શકાય તેમ નથી. એક રથ રાખને થોડ્ય વસ્તુઓથી સજ્જો અને બીજો અતિ તેજમય રીતે સજ્જો. ૧-૪.

દોહા—ત્યહિ રથ રુચિર વશિષ્ઠ કહેં, હરણિ ચઢાઈ નરેશ ॥

આપુ ચઢેડસ્યંદનસુમિરિ, હર ગુરુ ગૌરિ ગણેશ ॥ ૬૪૮ ॥

એ બીજા સુંદર રથમાં દશરથ રાજાએ હર્ષથી વસિષ્ઠ મુનિને બેસાડ્યા અને પોતે પણ સદાશિવ, ગુરુ, પાર્વતી તથા ગણપતિનું સ્મરણ કરીને પેહેલા રથમાં બેઠા. ૩૪૮.

ચૌ—સહિત વશિષ્ઠ સોહ નૃપકૈસે, મુરગુરુ સંગ પુરન્દર જૈસે ॥

કરિ કુલરીતિ વેદ વિધિ રાજ, દેલિ સવાહિ સવ ભૌતિ બનાજ ॥

સુમિરિ રામ ગુરુ આયસુ પાઈ, ચલે મહીપતિ શંભુ વજાઈ ॥

હૈં વિબુધ વિલોકિ વરાતા, વર્ષહિં મુમન મુમંગલદાતા ॥

મયડ કોલાહલ હય ગજગાજે, જ્યોમ વરાત વાજ્રને વાજે ॥

મુર નર નારિ મુમંગલ ગાઈ, સરસ રાગ વાજાઈ સહનાઈ ॥

ઘન્ટ ઘન્ટ ધ્વનિ વરણિ ન જાઈ, સરૌં કરાઈ પાપક ફહરાઈ ॥

કરહિંવિવૃષક કૌતુક નાના, હાસ કુશલ કલમાન સુજાના ॥

દશરથ રાજા જેમ બૃહસ્પતિની સાથે ઈંદ્ર શેખે તેમ વસિષ્ઠની સાથે શેખતા હતા. પોતાની રઘુકુળની રીતિ પ્રમાણે તથા વેદ વિધિ પ્રમાણે ક્રિયા કરીને તથા સર્વ રથના ધરાબર જોઈ લઈને, રામનું સ્મરણ કરીને તથા ગુરુની આજ્ઞા પામીને રાજા શંખનાદ કરીને ચાલ્યા. બીજા જોઈને દેવતાઓ આનંદ પામ્યા અને મંગળકારક પુણ્યવૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. હાથી અને ઘોડાઓની ગરજનાથી ટેળાહળ થઈ રહ્યો, આકાશમાં અને બીજામાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં, અપ્સરાઓ તથા બીજી સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાવા લાગી અને ઉત્તમ રાગોથી શરણાઈઓ વાગવા લાગી, ઘન્ટ તથા ઘન્ટડીઓના અવાજ વર્ણવ્યા બાદ તેમ

તેમ નથી, સેવકોના હાથમાં ઝુંડાઓ ફરકી રહ્યા હતા, વિદ્યુત્ત્વ લોકો કે જેઓ હાસ્યરસમાં તથા સુંદર ગાયનમાં કુશળ હતા તેઓ અનેક પ્રકારનાં કાતુક કરવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-તુરંગ નવાવહિં કુંવર વર, અંકનિ મુદંગ નિગાન ॥

નાગરે નટ ચિતવહિં કિત, ઢિંગહિ ન તાલ વિતાન ॥ ૩૪૨ ॥

શ્રેષ્ઠ કુંવરો મુદંગ તથા નિશાનોના તાલ પ્રમાણે ઘોડાઓને નચાવતા હતા. તે ઘોડાઓ જરા પણ તાલ નહીં ચુકતા બેઠા ચતુર લોકો અને નટ લોકો ચ-કિત થઈને બેઠા રહેતા હતા. ૩૪૬.

ચૌ-બૈ ન વર્ણત વની ચરાતા, હોહિં શકુન મુન્દર શુભદાતા ॥

ચારા ચાલ વામ દિશિલેહિં, મનહુ સકલ મંગલ કહિ દેહિ ॥

દાહિન કાગ મુખેત મુહાવા, નકુલ દરશ સવ કાહુપાવા ॥

સાનુકૂલ ગૃહે ત્રિવિધ વચારી, સઘટ સવાલ આવ વરનારી ॥

લોવા ફિરિફિરિદરશદિસ્વાવા, મુરખીસન્મુખ શિશુહિપિઆવા ॥

ક્ષેમકરી કહ સેમ વિશેષી, શ્યામા વામ મુતરુ પર દેસી ॥

સન્મુખ આયડ દાધે અરુ મના, કર પુસ્તક દુર વિમ પ્રવીના ॥

મૃગમાલાદાહિન દિશિ અર્હિ, મંગલ મય જનુ દીન દિસ્વાઈ ॥

જાનની રચનાનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. સુંદર તથા શુભકારક શુ-કનો થવા લાગ્યા. બધે સઘળાં મંગળ કહી દેતાં હોય એવા નીલકંઠ (ચાસ) પક્ષીઓ ડાળી બાજુએ ચારો લેવા લાગ્યાં. જમણી બાજુએ ખેતરોમાં ડાકપક્ષી શોભતાં હતાં; સર્વને નોળીઆનાં દર્શન થયાં, જળ ભરેલા ઘડા લઈ બાળકો સહિત ઉત્તમ સ્ત્રીઓ સન્મુખ મળી, અને શીતળ મંદ તથા સુગંધમય અનુકુળ ધવન વાવા લાગ્યો. વારંવાર લોકડી દર્શન દેવા લાગી અને સન્મુખ વાછરડાં ધવસવતી ગાય મળી, ક્ષેમકરી નામનાં પક્ષી વિશેષ કુશળતા સુચવવા લાગ્યાં અને શ્યામા (દેવ) ચકલી ડાળી બાજુએ વૃક્ષપર બેઠેલી બેવામાં આવી. સ-ન્મુખ દહીં અને માછલાં મળ્યાં તથા હાથમાં પુસ્તકોવાળા બે પ્રવીણ બ્રાહ્મ-ણો મળ્યા અને બધે સઘળું મંગળમય જણાવી દેતી હોય એવી મૃગોની હારો જમણી તરફ આવતી જણાઈ. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-મંગલમય કલ્યાણ મય, અભિમત ફલ દાતાર ॥

જનુ સવ સાંચે હોન હિત, મયે શકુન શકવાર ॥ ૩૪૦ ॥

મંગળમય, કલ્યાણમય અને ઇચ્છિત ફળ દેનારા સઘળા શકુનો પોત-પોતાની સત્યતા દેખાડવા માટે એકીવારે થવા લાગ્યા. ૩૪૦.

ચૌ૦—મંગલ શકુન મુગમ સચત્રાકે, સમુળ વ્રહ્મ સુન્દર સુત જાકે ॥
 રામ સરિસ વર દુલ્હિનિસાંતા, સમધી દશરથ જનકપુનીતા ।
 મુનિ અવન્યાહ શકુન સવ નાચે, અવકીન્હે વિગંચિ હમ સાંચે ॥
 રાહિવિધિ કીન્દ્ર વરાત પયાના, હય ગજ ગાજાહિં હનહિનશાના ॥
 આવતજાનિ માનુકુલ કેતૂ, સરિતન જનક બંધાયડ સેતૂ ॥
 બીચ બીચ વર વાસ સુહાચે, મુરપુર સરિસ સમ્પદા છાચે ॥
 અશન શયન વરવસન મુઢાચે, પાવહિં સવ નિજનિજમન ભાચે ॥
 નિતનૂતનલલિત મુખ કનુકૂલા, સકલ વરાતિન મન્દિર મૂલા ॥

જેને સુંદર સચુણ પ્રહ્લ રામચંદ્રજી પુત્ર છે તેને સવળા મંગળ કારી શુ-
 કનો મુગમજ છે. જેમાં રામ સરળા વર, સીતા સરળાં કન્યા અને દશરથ
 તથા જનક જેવા પવિત્ર વેહેવાઇઓ હતા. એવા વિવાહનો અવસર જાણી સ-
 ધળા શુકનો નાચીને કહેવા લાગ્યા કે હવે વિધાતાએ અમને સાચા કર્યા. આ
 પ્રમાણે જાન આવવા લાગી, હાથી ગાજવા લાગ્યા, તથા ઘોડાઓ હલુહલુવા
 લાગ્યા અને નિશાનો ગડગડવા લાગ્યાં. સૂર્યવંશના વ્યજ રૂપ દશરથ રાજાને
 આવતા જાણીને જનક રાજાએ નદીઓના પૂત્ર બંધાવી દીધા હતા. વચ્ચે વચ્ચે
 સુંદર ઉતારા-કે જેમાં સ્વર્ગ કરતાં પણ અધિક સરસ સંપત્તિ ભરપુર હતી
 એવા બનાવ્યા હતા. તેમાં સર્વ જાનૈયાઓ મન ગમતાં ભોજન, શયન તથા
 સુંદર ઉત્તમ વસ્ત્ર પામતા હતા. એવું નિત્ય નવીન મન ગમતું સુખ મળતું
 જોઈ સર્વ પોતાનાં ઘર ભુલી ગયાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—આવત જાનિ વરાત વર, મુનિ ગહગહે નિશાન ॥

સજિ ગજરથ પદચર તુરગ, લેન ચલે અગવાન ॥ ૩૫૧ ॥

ઉત્તમ જાન આવતી જાણીને તથા નિશાનોના ગડગડાટ સાંભળીને જનક-
 પુરીમાંથી ઘોડા, હાથી, રથ તથા પાયદળ તૈયાર કરી જાનને લેવાને વાસ્તે
 સામૈયું ચાલ્યું. ૩૫૧.

ચૌ૦—જનકકલશ કલ કોપર થારા, ભાજનલલિત અનેક પ્રકારા ॥

મરેમુધાસમ સવ પકવાના, માંતિમાંતિ નહિં વસ્વાના ॥

ફલ અનેક વર વસ્તુ સુહાર્દ, હરીષ મેટ હિત મૂપ પઠાર્દ ॥

મૂષળ વસન મહામાળી નાના, સ્વગ મૃગહય ગજ બહુ ત્રિધિયાના ॥

મંગલ સકુન મુગન્ય સુહાચે, બહુત માંતિ માહિપાલ પઠાચે ॥

દાશિ ચિત્રા ઉપહાર અપારા, મારે મારે કાંવરિ ચલે કહારા ॥

અગવાનન જવ દીસિ વરાતા, ઉર આનન્દ પુલક ભર ગાતા ॥

દેસિ બનાવ સહિત અગવાના, મુદિત વરાતિન હને નિશાના ॥

સોનાના કળશ, રૂપાના સુંદર થાળ અને સઘળી જાતનાં ભાત ભાતનાં અમૃત જેવાં પકવાનો અને જેનાં વખાણુ કરી શકાય નહીં એવી સામગ્રીથી ભરેલાં જીર્ણ અનેક પ્રકારનાં સુંદર વાસણો, અનેક પ્રકારનાં ફળ તથા ઉત્તમ વસ્તુઓ જનક રાજાએ આનંદ પામીને દશરથ રાજાને ભેટ આપવા માટે મોકલાવી. આભુષણો, વસ્ત્રો, નાના પ્રકારના મહામણિઓ, પક્ષીઓ, મૃગો, ઘોડા, હાથી, ઘણી જાતનાં વાહનો, સુંદર સુગંધવાન પદાર્થો અને માંગલિક શુકનની બહુ જાતની વસ્તુઓ દશરથ રાજાને મોકલાવી. દહીં અને પહુઆ વગેરે અપાર ભેટની વસ્તુઓની કાવડો ભરી ભરીને લોઈ લોકો આદ્યા. સામૈયાવાળાઓએ જ્યારે જાન જોઈ ત્યારે તેઓનાં હૃદય આનંદથી તથા ગાત્રો રોમાંચથી ભરપુર થઈ ગયાં. જાનૈયાઓએ ઠાઠમાઠવાળા સામૈયાને જોઈ આનંદ પામીને નિશાન ગડગડાવ્યાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-હરષિ પરસ્પર મિલન હિત, કલુક ચલે વગમેલ ।

જનુ આનન્દ સમુદ્ર દુહ, મિલત વિહારિ સુવેલ ॥ ૩૫૨ ॥

પરસ્પર મળવાને વાસ્તે જાને પક્ષવાળા કાંઈક હૃદ મુકીને આદ્યા. જાણે આનંદના જે સમુદ્ર અરસ્પરસ મળવાને વાસ્તે હૃદ છોડીને આદ્યા હોય એવી રીતે દેખાવા લાગ્યા. ૩૫૨.

ચૌ૦-વરષિ સુમન સુર સુન્દરિ ગાવહિં, મુદિત દેવ દુન્દુભી વજાવહિં ॥

વસ્તુ સકલ રાસી નૃપ આગે, વિનય કીન્હ તિન્હ અતિ અનુરાગે ॥

પ્રેમ સમેત રાડ સબ લીન્હા, મહિ વસ્ત્રશિશ યાચકન દીન્હા ॥

કરિ પૂજા માન્યતા, વહાર્દ, જનવાસે કહૈં ચલે લિવાર્દ ॥

વસન વિચિત્ર પાંવડે પરહીં, દેસિ ધનદ ધનમદ પરિહરહીં, ॥

અતિ સુન્દર દીન્હાડ જનવાસા, જહૈં સબ કહૈં સબ માંતિ સુપાસા ॥

જાની સિય વગત પુર આઈ, કલ્હુનિજ મહિમા પ્રગટિ જનાર્દ ॥

હૃદય સુમિરિ સબ સિદ્ધિ બુલાર્દ, મૂષ પહુનર્દ કરન પઠાર્દ ॥

દેવતાઓની સ્તીઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને ગાવા લાગી અને દેવતાઓ આનંદ પામીને હુંદુલિ વગાડવા લાગ્યા. સામૈયાવાળાઓએ ઘણા પ્રેમ પુર્વક વિનય કરીને સઘળી વસ્તુઓ દશરથ રાજાને ભેટ કરી, તે સર્વ વસ્તુ દશરથ રાજાએ પ્રેમપુર્વક લીધી અને પછી તે જાનૈયાઓને બક્ષિસ આપવામાં આવી તથા યાચક લોકોને

પણ આપી. પછી જનને પુનઃ, માન્યતા તથા મોટાઈ આપીને જાનીવાસે લઈ આદ્યા. ચાલવાના રસ્તામાં વિચિત્ર વસ્ત્ર બીજાઓ હતાં, જેને જોઈને કુબેર પણ પોતાના ધનનો મદ છોડી દે. જાનીવાસે એવો અત્યંત સુંદર આપ્યો કે જેમાં સર્વને સર્વ પ્રકારનો આનંદ તથા વિશ્રામ મળે. સીતાજીએ જાનને નગરમાં આવી જાણીને કાંઈક પોતાનો મહિમા પ્રકટ જણાવવા માટે હૃદયમાં સર્વ સિદ્ધિઓનું સ્મરણ કરને બોલાવી અને તેઓને દશરથ રાજાની પરોણાગત કરવા મોકલી દીધી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-કૃદ્ધિ સિદ્ધિ સિય આયસુ સુનત, ગઈ જહાં જનવાસ ॥

લિયે સમ્પદા સકલ સુખ, મુરપુર મોગ વિલાસ ॥ ૩૫૩ ॥

કૃદ્ધિયા અને સિદ્ધિઓ સીતાજીની આશા સાથે ચઢાવી પોતાની સાથે સ્વર્ગ લોકના લોગવિલાસ તથા સઘળી સુખસંપત્તિઓ લઈને જાનીવાસે ગઈ. ૩૫૩.

ચૌ-નિજ નિજ વાસ વિલોકિ વરાતી, મુરસુખસકલમુલભસવભાંતિ ॥

વિશ્વમેદ કહુ કાહુ ન જાના, સકલ જનક કર કરાઈ વસાના ॥

સિય મહિ । રઘુનાયક જાની, હર્ષે હૃદય હેતુ પહિચાની ॥

પિતુ આગમન સુનત દોડ મારી, હૃદય ન અતિ આનંદ સમાઈ ॥

સકુચત કહિ ન સકત ગુરુપાહિં, પિતુ દર્શન લાલચ મનમાહીં ॥

વિશ્વામિત્ર વિનય વહુ દેહી, ઉપજા ઊર સન્તોષ વિશેષી ॥

હરણિ બન્ધુ દોડ હૃદયલગાયે, પુલકિ અંગ લોચન જલછાયે ॥

ચલે જહાં દશરથ જાનવાસે, મનહુ સરોવર તકયડ પિયાસે ॥

જાનીયાઓને પોત પોતાના ઉતારામાં સ્વર્ગ લોકોનું સુખ સર્વ પ્રકારે સહજ દેખાતું હતું પણ એ વૈભવનો ભેદ કોઈએ કાંઈ નહીં જાણતાં સર્વ લોક જનક રાજાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. રામચંદ્રજી સીતાજીનો મહિમા જાણીને તથા હૃદયમાં તેનું કારણ જાણીને હર્ષ પામ્યા. પિતાજીનું પધારવું જાણીને બન્ને ભાઈઓનાં હૃદયમાં અત્યંત આનંદ સમાતો નહીં હતો. તેઓના મનમાં પિતાજીનાં દર્શનની લાલચ હતી, પણ સંકોચને લીધે ગુરૂને કહી શકતા નહીં. તેઓનો ઘણો વિનય જોઈને વિશ્વામિત્રના હૃદયમાં વિશેષ સંતોષ ઉપજ્યો. હર્ષ પામીને બન્ને ભાઈઓને છાતી સાથે લગાવતાં મુનિનાં નેત્ર જળથી છાઈ ગયાં, અને શરીર રોમાંચિત થયું. જેમ તરસ્યા માણસ સરોવરને તાકે તેમ જ્યાં જાનીવાસમાં દશરથ રાજા હતા ત્યાં તેઓ ગયા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-મૂપ વિલોકે સર્વાઈ મુનિ, આવત સુતન સમેત ॥

ઉઠે હરણિ સુખ સિન્ધુ મહં, ચલે યાહસીલેત ॥ ૩૫૪ ॥

મુનિ વિશ્વામિત્રને પુત્રો સહિત આવતા દેખીને દશરથ રાજા હાથથી ઉઠીને સુખ રૂપી સમુદ્રમાં ધાહસી લેતા આલ્યા ૩૫૪.

ચૌ૦—મુનિહિં દણ્ડવત કીન્હ મહીશા, બાર બાર પદ રજ ધરિ શીશા ॥

કૌશિક રાઝ લિયે ડરલાઈ, દૈ અશીશ પૂંછી કુશલાઈ ॥

પુનિ દણ્ડવત કરત દોડભાઈ, દોલિ નૃપતિ ડર મુલ્લ ન સમાઈ ॥

મુત હિય લાય દુમહ દુલ્લેખે, મૃતક શરીર પ્રાણ જનુ મેટે ॥

પુનિ વશિષ્ઠ પદ શિરતિન નાચે, પ્રેમ મુદિત મુનિવર ડરલાયે ॥

વિપ્ર વૃન્દ બંદે દોડ ભાઈ, મનભાવતિ અશીશ તિન્હ પાઈ ॥

ભરત સહાનુજ કીન્હ પ્રણામા, લિયે ડઠાઈ લાઈ ડર રામા ॥

હરખે લપળ દેલિ દોડ ભ્રાત, મિલે પ્રેમ પરિપૂરણ ગાતા ॥

દશરથ રાજાએ વિશ્વામિત્રને દંડવત પ્રણામ કરીને વારંવાર તેમના પગની રજ માથે ધરી. વિશ્વામિત્રે રાજાને છાતીએ લગાવી આશિષ દીધી અને કુશળતા પૂછી. પછી રામ લક્ષ્મણ બન્ને ભાઈને દંડવત કરતા જોઈને દશરથ રાજાના હૃદયમાં સુખ સમાયું નહીં. જેમ મૃતક શરીરને પ્રાણ આવીને ભેટે તેવી રીતે દશરથ રાજાએ બન્ને પુત્રોને છાતીએ લગાવી દુઃસહ દુઃખ તબયું. પછી તેઓએ વશિષ્ઠ મુનિનાં ચરણોમાં માથાં નમાવ્યાં, તેથી પ્રેમથી હર્ષ પામેલા મુનિએ તેઓને છાતીએ લગાવ્યા. પછી બન્ને ભાઈઓએ બ્રાહ્મણોના સમુદાયને વંદના કરીને મન પસંદ આશિર્વચન લીધાં. ભરત તથા શત્રુઘ્ને રામચંદ્રજીને પ્રણામ કર્યા, રામે તેમને ઉઠાડીને છાતીએ લગાવ્યા, ભરત ને શત્રુઘ્ન એ બન્ને ભાઈને જોઈને લક્ષ્મણજી હર્ષ પામ્યા અને પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થયેલાં ગાત્રો વડે તેમને મળ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—પુરજન પરિજન જાતિ જન, યાચક મંત્રી મીત ॥

મિલે યથા વિધિ સર્વહિં પ્રભુ, પરમ કૃપાલુ વિનીત ॥ ૩૫૫ ॥

પરમ વિનયવાળા કૃપાળુ રામચંદ્રજી પછી નગરના લોકોને, કુટુંબીઓને, જાતિજનોને, મિત્રોને, મંત્રીઓને અને યાચકોને યથાયોગ્ય રીતે મળ્યા. ૩૫૫.

ચૌ૦—રામહિં દેલિ વરાત જુઠાની, પ્રીતિકિ રીતિ ન જાય બગ્ગાની ॥

નૃપ સમીપ સોહાઈ મુતચારી, જનુ ધન ધર્માદિક તનુધારી ॥

મુતન સહિત દશરથ કહૈં દેલ્લી, મુદિત નગર નરનારિ વિશેષી ॥

મુમનવરણિ મુર હનહિં નિશાના, નાક નટી નાચહિં કરિમાના ॥

સતાનન્દ અરુ વિપ્ર સચિવગન, મામથ મુત વિદુષ બન્દીજન ॥

સહિત વરાત રાઝ સમમાના, આયમુ માગિ ફિરે અગવાના ॥

પ્રથમ ઘરાત લગનતે આઈ, તાતે પુર પ્રમોદ અધિકારી ॥

બ્રહ્માનન્દ લોગ સબ લહર્હી, બઢે દિવસ નિશિ વિધિમન કહર્હી ॥

રામચંદ્રજીને જોઈને જન પ્રસન્ન થઈ. પ્રીતિની રીતિનાં વખાણ કરી શકાતાં નથી. દશરથ રાજાની સમીપે ચાર પુત્રો દેહધારી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ જેવા શોભતા હતા. દશરથ રાજાને પુત્રો સહિત દેખીને નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો વિશેષ આનંદ પામ્યાં, દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી નિશાન ગડગડાવવા લાગ્યા, અને નૃત્ય કરનારી અપ્સરાઓ નાચી ગાયન કરવા લાગી. શતાનંદ, બ્રાહ્મણો, મંત્રિઓ, વહીવંત્યાઓ, પૌરાણિકો, વિદ્વાનો અને ગાંધીજનો એઓ સર્વ સામૈયાવાળા જન સહિત દશરથ રાજાનું સન્માન કરીને તેમની આજ્ઞા માગીને પાછા ફર્યા. લગ્નના દિવસથી અગાઉ જન આવી તેથી જનકપુરમાં ઘણો આનંદ વર્તિ રહ્યો. સર્વ લોકો બ્રહ્માનંદના જેવું સુખ મળવાથી રાત્રિ અને દિવસ મોટા કરવા માટે વિધાતાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-રામ સીય શોભા અવધિ, સુકૃત અવધિ દોઝ રાજ ॥

જહૈં તહૈં પુરજન કહર્હિં અસ, મિલિ નરનારિ સમાજ ॥ ૩૫૬ ॥

મિથિલાપુરીનાં સ્ત્રી પુરૂષોના સમુહ જ્યાં ત્યાં એકઠા મળી કહેવા લાગ્યા કે-“રામ અને સીતા શોભાની સીમા છે અને દશરથ રાજા તથા જનક રાજા બન્નેનાં પુણ્યકર્મોની પણ સીમા છે. ૩૫૬.

ચૌ-જનક સુકૃત મૂરતિ વૈદેહી, દશરથ સુકૃતરામ ધરિ દેહી ॥

इनसम काहू न शिव आराधे, काहु न इन समान फल साधे ॥

इनसम काउ न भयउ जगमाहीं, है नहिं कतहु अब होनेहु नाहीं ॥

हमसब सकल सुकृतकी राशी, भये जगजन्मजनकपुरवासी ॥

जिन जानकी रामछवि देखि, कोसुकृता हमसरिस विशेषी ॥

पुनि देखब रघुवीर विवाह, लेब भलीविधि जोचन लाहू ॥

कहर्हिं परस्पर कोकिलवयनी, यह विवाह बड़लाहुसुनयनी ॥

बड़े भाग्य विधि बात बनाई, नयन अतिथि होइहैं दोउभाई ॥

જનક રાજાના સુકૃતની મુર્તિ સીતાજી છે, અને દશરથ રાજાનાં સુકૃતની મુર્તિ રામચંદ્રજીએ દેહ ધર્યા છે. એમની બરોબર કોઈએ પણ સદાશિવ આરાધ્યા નહીં હોય, અને એમની બરોબર કોઈને પણ કાર્યસિદ્ધિ થઈ નહીં હોય. એઓની બરોબર જગતમાં કોઈ થયું નથી, તેમ હાલ કોઈ મ્યાંય છે નહીં તેમ થવાનું પણ નથી. આપણે પણ જગતમાં જન્મીને જનકપુરનાં રહેનારાં થયાં છીએ તેથી આપણે પણ ઘણાં સુકૃતવાન છીએ. આપણે રામચંદ્રજીની અને

સીતાજીની છબિ જોઈ તેથી આપણા કરતાં વિશેષ પુણ્યશાળી કોણ છે ? હવે પાછો સમચંદ્રજીનો વિવાહ જોઈને ભત્રી ભાતે લોચનોનો દહાવો લઈશું.” ક્રોધે જોવી વાણીવાળી સ્ત્રીઓ પરસ્પર કહેવા લાગી કે-“ હે સારાં નેત્રોવાળી ! આ નિવાહથી આપણને માટો દહાવો છે. વિધાતાએ આ યોગ મેળવ્યો છે તેથી આપણાં ધન્ય ભાગ્ય છે કે જનને ભાઈઓ આપણા નેત્રાના મેહેમાન થશે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-વારહિં વાર સનેહ વશ, જનક બુલાવે સીય ॥

લેન આઈહિં વન્ધુ દોડ, કોટિ કામ કમનીય ॥ ૩૫૭ ॥

કેમકે-જનક રાજા સ્નેહને લીધે સીતાજીને વારંવાર (અયોધ્યાથી) તેડાવશે અને પાછા તેમને તેડવાને વાસ્તે કરોડો કામદેવો જેવા સુંદર જનને ભાઈઓ અહીં આવશે. ૩૫૭.

ચૌ-વિવિધ ભાંતિ હોઈહિ પહુનાઈ, પ્રિય ન કોઈ અસસામુરમાઈ ॥

તવ તવ રામ લષણહિં નિહારી, હોઈહિં સવ પુરલોગ સુખારી ॥

સખિ જસ રામ લષણકર જોટા, તેસેઈ ભૂપ સંગ દુઃ ઠોટા ॥

શ્યામ ગૌર સવ અંગ સુહાયે, તે સવ કહાઈ દોરિ જે આયે ॥

કહા એક મૈં આજુ નિહારે, જનુ વિરંચિ નિજ હાથ સંવારે ॥

ભરત રામ એકાઈ અનુહારી, સહસા લખિ ન સકાઈ નરનારી ॥

લષણ શત્રુમૂદન શક રૂપા, નર શિશ્વ તે સવ અંગ અનૂપા ॥

મનભાવહિં સુખ વરણિ ન જાહીં, ઉપમા કહૈં ત્રિભુવન કોડ નાહીં ॥

તેઓની અનેક રીતે પરોણાગત થશે. હે સખી ! આપું સાસરું કેને પ્રિય ન લાગે. રામ લક્ષ્મણને નિહાળીને પુરજન સર્વ સુખીઆં થશે. હે સખી ! જેવી રામ અને લક્ષ્મણની જોડી છે તેવીજ દશરથ રાજા પાસે જીજ્ઞ એક જોડી છે. એ જોડીમાં પણ એક શ્યામ અને જીજ્ઞ ગૌર અંગવાળા શોભે છે, એમ જે નજરે જોઈ આવ્યા તે કહે છે. એક જણ કહે છે કે હું આજ તેઓને જોઈ આવ્યો, તેઓને જાણે પ્રહ્લાએ પોતાને હાથેજ જનાવ્યા હોય એવા શોભે છે. રામ અને ભરતની મુર્તિ એવી તો એક સરખી છે કે કોઈ સ્ત્રી પુરૂષ તેમને સહજ ઓળખી શકે નહીં. લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નનું સ્વરૂપ નખથી શિખા પર્યંત અનુપમ એક સરખુંજ છે. તેઓ ચારે મનમાં બહુ ગમે છે પણ વર્ણવી શકાતા નથી, કેમકે તેમને ઉપમા આપવા લાયક ત્રૈલોક્યમાં કોઈ છેજ નહીં. ૧-૪.

છં-ઉપમા ન કોડ કહૈં દાસ તુલસી કતહું કવિ કોવિદ કહૈ ॥

ચલવિનય વિદ્યા શીલ શોભા સિન્ધુ જન સમચ અઈ ॥

પુર નારિ સકલ પસારિ અંચલ વિધિહિ વિનય સુનાવહીં ॥

વ્યાહિયે સુચારિત માદ્દે હિપુર હમ સુમંગલ ગ.વર્હીં ॥ ૩૬ ॥

તુલસીદાસ કહે છે કે-તેઓને માટે કોઈ ઉપમાજ નથી, તો પછી કવિ કે વિદ્વાન શી રીતે તેમનું વર્ણન કરી શકે ? જળ, વિનય, વિદ્યા, શીંગ તથા સોનાના સમુદ્ર રૂપ એ ચારે ભાઈની જરોજર તો તેઓજ છે. ” જનકપુરની સ્ત્રીઓ છેડા પાથરીને વિષાતાને વિનવવા લાગી કે-“ આ ચારે ભાઈઓના આ નગરમાંજ વિવાહ થએ કે જોશી અમે સુંદર મંગળ ગીત ગાઈએ. ” ૩૫

સો-કહાઈ પરસ્પર નારિ, વારિ વિલોચન પુલકતન ॥

સહિ સુવ કરવ પુગારિ, પુણ્ય પયોનિધિ ભૂપદોડ ॥ ૩૮ ॥

નેત્રો હૃપીકૃથી જરીને તથા શરીરે રોમાંચિત થઈને સ્ત્રીઓ પરસ્પર કહેવા લાગી કે-“ સખી ! જન્મે રાજાઓ પુણ્યોના સમુદ્ર છે, માટે સદાશિવ સધળી મનકામના પૂરી કરશે. ૩૭.

ચૌ-ઈહિવિધિ સકલ મનોરથ કરહીં, આનંદ ઉમંગિ ઊર ભરહીં ॥

જે નૃપ સીય સ્વયંવર આયે, દેશિ વન્ધુ સવ તિન સુખપાયે ॥

કહત રામયજ વિશદ વિશાલા, નિજ નિજ ભવનગયે મહિપાલા ॥

ગયેવીતિ કહુદિન ઇહિ ભાંતિ, પ્રમુતિ પરજન સકલ વરાતી ॥

મંગલ મૂલ લગન દિન આવા, હિમઋતુ અઘઠનમાત સુહાવા ॥

ગ્રહ તિથિ નક્ષત્ર યોગવરવારુ, લગન શોધિ વિધિ કીન્હ વિચારુ ॥

પઠેદીન નારદ સન સોઈ, ગની જનકકે ગણકન જોઈ ॥

સુની સકલ લોગન યહવાતા, કહિં જ્યોતિષી અપર વિશ્વાતા ॥

એ પ્રમાણે સર્વ ઈચ્છા કરતાં હતાં અને વારંવાર આનંદના ઉમંગથી હૃદય ભરાઈ આવતાં હતાં. જે રાજાઓ સીતાના સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા તે સર્વ ચારે ભાઈઓને જોઈને સુખ પામ્યા. તે રાજાઓ રામની ઉજ્જવળ કીર્તિનું વર્ણન કરતા પોતપોતાને ઘેર ગયા. આ પ્રમાણે સર્વ જાનૈયાઓના અને નગર વાસીઓના આનંદમાં ને આનંદમાં કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. હેમંતઋતુના સુંદર માગશર માસમાં મંગળના મુળ રૂપ લગ્નનો દિવસ આવ્યો. બ્રહ્માએ ગ્રહ, તિથિ, નક્ષત્ર, યોગ અને ઉત્તમ વાર એનો વિચાર કરીને લગ્ન સમય સુકરર કર્યો. એ લગ્નપત્રિકા બ્રહ્માએ નારદજીની સાથે મોકલી દીધી. તે જનક રાજાના જોશીઓએ જે લગ્ન સુકરર કર્યું હતું તેજ આવ્યું. એ વાત જાણીને સર્વ લોકો “ જોશી પણ ખીજા વિદ્વાતા છે ” એમ કહેવા લાગ્યા. ૧-૪.

દોહા-વેનુ ધૂલિ વેલા વિમલ, સકલ સુમંગલ મૂલ ॥

વિમલ કણ્ઠ વિદેહસન, જાનિ સમય અનુકૂલ ॥ ૩૯૮ ॥

પ્રાહ્મણોએ સર્વ શુભ મંગળના મુળ રૂપ ગોધુલિક નિર્મળ સમય લગ્નને અત્યુકુળ બાણીને જનક રાજાને બતાવ્યો. ૩૫૮.

ચૌ-ઉપરોહિતાહિ કહેડ નરનાહા, અવ ચિલમ્બ કર કારણ કાહા ॥

સત્તાનંદ તવ સચિવ બુલાયે, મંગલકલશ સાર્જિ સવ લાયે ॥

શંખ નિશાન પળવ વહૂ વાજે, મંગલકલશ શકુન સવ સાજે ॥

સુભગ સુઆસિનિ ગાવહિંગીતા, કરહિ વેદધ્વનિ વિપ્ર પુર્નાતા ॥

લેન ચલે સાદર હિદિભાંતિ, ગયે જહાં જનવામ વરાતી ॥

કોશલપતિ કર દેસિ સમાજુ, અતિ લઘુ લગે તિનહિ સુરરાજુ ॥

મયડ સમય અવ ધારિય પાઝ, યહ સુનિપરા નિશાનન ઘાઝ ॥

મુર્સિહ પૂંછિ કરિ કુલ વિધિરાજા, ચલે સંગ મુનિ સાજ સમાજા ॥

જનક રાજા પુરોહિતને કહેવા લાગ્યા કે-“ હવે વિલગ કરવાનું શું કારણ છે ? ” પછી શતાનંદ મુનિએ મંત્રીઓને બોલાવતાં તેઓ સર્વ મંગળ કળશ સાજીને લાગ્યા. શંખ, નિશાનો અને ઢોલ ઘણાં વાગતાં હતાં. અને સર્વ લોકો શુક્રનને કાળે મંગળ કળશ સાજવા લાગ્યા. સુવાસીની સ્ત્રીઓ સુંદર ગીત ગાવા લાગી અને પવિત્ર પ્રાહ્મણો વેદધ્વનિ કરવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે આદરપૂર્વક જન તેડી લાવવા માટે જતનીવાસે ગયા. દશરથ રાજાનો સમાજ જોઇને તેના આગળ સર્વેને ઇન્દ્રનો સમાજ પણ હલકો લાગવા લાગ્યો. ‘ સમય થયો છે માટે હવે પધારો ’ એવાં વચનો સાંભળતાં નિશાન ડંકા વાગવા લાગ્યા. દશરથ રાજા વસિષ્ઠ ગુરૂને કુળ વિધિ પુછીને સાજ સમાજ સહિત મુનિની સાથે આદ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-માગ્યવિધવ અવધેશ કર, દેસિ દેવ બ્રહ્માદિ ॥

લગે સરાહન સહસમુખ, જાનિજન્મ નિજવાદિ ॥ ૩૫૯ ॥

પ્રહ્લાદાદિ દેવતાઓ દશરથ રાજાનાં લાગ્ય પેલવ જોઇને પોતાનો જન્મ વૃથા બાણી હજાર મુખવાળા શેષ નાગનાં વળાણ કરવા લાગ્યા. (શેષજીને હજાર મુખ હોવાથી તે પોતાના કરતાં કાંઈક બદે વર્ણન કરી શકે) ૩૫૯.

ચૌ-સુરન સુમંગલ અવસર જાના, વર્ષાહિ સુમન વજાય નિશાના ॥

શિવ બ્રહ્માદિક વિબુધ વરૂથા, ચહે વિમાનન નાના યૂથા ॥

પ્રેમ પુલક તનુ હૃદય ડહાહૂ, ચલે વિલોકન રામ વિવાહૂ ॥

દેસ જનકપુર સુર અનુરોગે, નિજનિજ લોક સવહિ લઘુલાગે ॥

ચિત્તવહિ ચકિત વિચિત્ર વિતાના, રચના સકલ અલૌકિક નાના ॥

નગર નારિ નર રૂપ નિધાના, સુવર સુધર્મ-સુશીલ સુજાના ॥

તિર્નહિં દેસિ સવ સુર સુરનારી, મયે નાલત જનુ વિધુ ડાજિયારી ॥

વિધિહિમયઝ આશ્ચર્ય વિશેષી, નિજકરણી કહુ કતહું ન દેસી ॥

દેવતાઓ આ સુમંગળ અવસર જાણીને પુષ્પવૃષ્ટિઓ કરીને હુંદુસિ વ-
ગાડવા લાગ્યા. શિવ પ્રદ્વાદિક દેવતાઓના અનેક સમુહ વિમાનોમાં ચઢ્યા.
તેઓના પ્રેમથી શરીરો રોમાંચિત થઈ હૃદયમાં ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો. અને
રામચંદ્રજીનો વિવાહ જોવાને આવ્યા, જનકપુરને જોઈ પ્રસન્ન થતાં સર્વ દેવતા-
ઓને પોતપોતાના લોક હલકા લાગ્યા. અલૌકિક રચનાવાળા વિચિત્ર મંડપને
તેઓ અકિત થઈને જોવા લાગ્યા. નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો રૂપના જાંડાર રૂપ, સુધડ
ધર્મિષ્ઠ, સુશીલ અને સુબલુ હતાં તેઓને જોઈને સર્વ દેવતાઓ તથા તેમની
સ્ત્રીઓ ચંદ્રના અજવાળામાં નક્ષત્ર જેવાં થઈ ગયાં, પ્રદ્વાને તો એ વિશેષ આ-
શ્ચર્ય લાગ્યું કે તેમાં ક્યાંય પણ પોતાની કાંઈ કરણી માલમ પડી નહી. (કેમકે
એ સર્વ શોભા સીતાજીની આયાથી થઈ રહી હતી.) ૧-૨-૩-૪.

દોહા-શિવ સમુજ્ઞાયે દેવ સવ, જનિ આશ્ચર્ય મુલાહુ ॥

હૃદય વિચારહુ ધીર ધરિ, સિય રઘુવીર વિવાહુ ॥ ૩૬૦ ॥

સદાશિવે સર્વ દેવતાઓને સમજાવ્યા કે-“ તમે આશ્ચર્યથી ભુલો નહી,
ધીરજ રાણી હૃદયમાં વિચાર કરો કે આ સીતાજીનો અને રામચંદ્રજીનો વિ-
વાહ છે. (તેથી જેટલું આશ્ચર્ય લાગે તેટલું થોડું છે) ૩૬૦.

ચૌ-જિનકર નામ લેત જગમાંહી, સકલ અમંગલ મૂલ નશાહી ॥

કરતલ હોઈ પદારથ ચારી, તે સિય રામ કહેડ કામારી ॥

હિવિધે શંભુ સુરન સમુજ્ઞાવા, પુનિ આગે વર વસહ ચલાવા ॥

દેવન દેસે દશરથ જાતા, મહામોદ મન પુલકિત ગાતા ॥

સાધુ સમાજ સંગ મહિદેવા, જનુ તનુ ધરે કરહિં સુર સેવા ॥

સોહત સાથ સુભગ સુત ચારી, જનુ અપર્વમ સકલ તનુધારી ॥

મરકત કનક વરણ વર જોરી, દેસિ સુરન મહ પ્રીતિ ન થોરી ॥

પુનિ રામહિં ત્રિલોકિ હિય હરષે, નૃપહિં સગાહિં સુમન વહુ વરષે ॥

જેનું નામ લેતાં જગતમાં સઘળાં અમંગળનું મુળ નાશ પામી જાય છે
અને ચારે પદાર્થ (ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ) હૃદયનીમાં આવી જાય છે, તેજ
આ સીતા રામ છે ” એમ શંકરે કહ્યું. એ પ્રમાણે શંકરે દેવતાઓને સમજાવીને
પછી પોતાનો નહીં આગળ ચલાવ્યો. દેવતાઓ દશરથને જતા જોઈને મનમાં
ઘણો આનંદ પામી શરીરો રોમાંચિત થઈ ગયા. દશરથ રાજાની સાથે સરપુ-
રૂષો અને પ્રાણીઓ હતા તે જાણે સર્વ સુખજ દેહ ધરીને સેવા કરતાં હોય
એવા જણાતા હતા. સાથે ચાર સુંદર પુત્રો તે જાણે દેહધારી ચાર પ્રકારના

મોક્ષજ હોય એવા શોભતા હતા. એક જોડી (રામ ને ભરતની) મરકત મથિ જેવી ક્યામ અને ઘીજી (લક્ષ્મણ ને શત્રુઘ્નની) સુવર્ણ જેવી ગૌર જોઈને દેવ-તાઓને અત્યંત પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ. ફરી પાછા રામને જોઈને હૃદયમાં હર્ષ પામી દશરથ રાજાનાં લાગ્ય વખાણી પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—રામરૂપ નસ્તશિશ્વ સુભગ, વારહિં વાર નિહારિ ॥

પુલક ગાત લોચન સજલ, ઉમાસમેત પુરારિ ॥ ૩૬? ॥

રામચંદ્રજીનું સુંદર સ્વરૂપ નજાથી શીળા પર્યંત વારંવાર નિહાળીને શ-કર પાર્વતીનાં નેત્રો સજળ થયાં અને ગામો રોમાંચિત થઈ ગયાં. ૩૬૧.

ચૌ૦—કેકિ કષ્ઠશ્રુતિ ક્યામલ અંભા, તડિતવિનિન્દકવસનસુરંગા ॥

વ્યા હવિભૂષણ વિવિધ વનાયે, મંગલમય સવ માંતિ સુહાયે ॥

શરદ વિમલ વિધુવદન સુહાવન, નયન નવલ રાજીવ લજાવન ॥

સકલ અલૌકિક સુન્દરતાઈ, કહિં ન જાય મનહીં મન માઈ ॥

વન્ધુ મનોહર સોહાઈ સંગા, જાત નચાવત ચપલ તુરંગા ॥

રાજકુંવર વરવાજિ નચાવહિં, વંશ પ્રશંસક વિરદ મુનાવહિં ॥

જેહિતુરંગ પર રામ વિરાજે, ગતિવિલોકિ સ્વગનાયક લાજે ॥

કહિં ન જાય સવ માંતિ સુહાવા, વાજિ વેષ જનુ કામ વનાવા ॥

ભારતા કંઠની કાંતિ સમાન ક્યામ અંગવાળા, વીજળીનો પણ તિરસ્કાર કરે એવા કેસરીયા વાધાવાળા, વિવિધ પ્રકારે યનાવેલાં વિવાહ સંજોધી માંગળીક ભુષણોથી સર્વ રીતે શોભી રહેલાં શરદઋતુના સ્વચ્છ ચંદ્ર સમાન સુશોભિત મુખવાળા, અને નવીન કમળોને પણ લજાવે એવાં નેત્રવાળા રામચંદ્રજીની સઘળી અલૌકિક સુંદરતા વર્ણવી શકાય એવી ન હતી, મનમાં ને મનમાં ભાવતી હતી. સાથે મન હરી લે એવા ત્રણે ભાઈઓ ચપળ ઘોડાઓને નચાવતા જતા હતા. રાજકુંવરો ઉત્તમ ઘોડાઓ નચાવતા હતા અને ભાટ ચારણો તેમને બિર-દાવળી સંભળાવતા હતા. જે ઘોડાપર રામચંદ્રજી બિરાજ્યા હતા તેની ગતિ જોઈને ગર્જજી પણ લાજે તેમ હતું, તે સર્વ રીતે એવો શોભિતો હતો કે તેનું વર્ણનજ કરી શકાય નહી. જાણે કામદેવ ઘોડાનું રૂપ ધરીને આવ્યો હોય એવો શોભતો હતો. ૧-૨-૩-૪.

છં૦—જનુ વાજિ વેષ વનાઈ મનસિજરામ હિત અતિ સોહર્દી ॥

અપનવય વપુ રૂપ ગુણ ગતિ સકલ સુવન વિમોહર્દી ॥

જગમગતિ જીન જડાવ જ્યોતિ સુમોતિ માણિક મગિ લગે ॥

કિંકિણિ લલામ લગામ લલિત વિલોકિ મુરનર મુનિ ઠગે ॥

પોતાની અવસ્થાથી, બળથી રૂપથી, ગુણથી તથા ગતિથી સઘળા જગતને મોહ પમાડે એવો એ ઘોડો જાણે રામચંદ્રજીને વાસ્તે ઘોડાનો વેશ ધરીને કા-મદેવ આવ્યો હોય એવો શોભતો હતો. એનું જડીતજીન, ઉત્તમ મોતી, મા-ણિમય તથા મણિઓની કાંતિથી મનને ગમતું હતું, અને ધ્રુવરીઓનાં ઝુમખાંવાળી સુંદર લગામ જોઈને તો દેવતાઓ, મનુષ્યો અને મુનિઓનાં મન પણ ચક્રિત થઈ જતાં હતાં. ૩૬.

દોહા—મધુમનસહિં લવલીન મન, ચલત વાજિ છવિ પાવ ॥

ભૂપિત ઉદુગળ તડિત ઘન, જનુવર વરહિ નચાવ ॥ ૩૬૨ ॥

એ ઘોડો પોતાનું મન પ્રભુના મનમાં લીન કરીને ચાલતો એવી શોભા પામતો હતો કે જાણે તારાગણ તથા વીજળીથી શોભી રહેલો મેઘ મોરને નચાવતો હોય એવો દેખાતો હતો. ૩૬૨.

ચૌ૦—જ્યહિ ચરવાજિ રામ અસવારા, ત્યહિ શારદહુ ન વરણે પારા ॥

શંકર રામ રૂપ અનુરાગે, નયન પંચદશ અતિ પ્રિય લાગે ॥

હરિહિત સહિત રામ જવ જોહે, રમા સમેત રમાપતિ મોહે ॥

નિરાશ્વિ રામ છવિ વિધિ હરપાને, આઠહિં નયનજાનિ પછિજાને ॥

સુર મેનપ ડર વહુત ઉછાહુ, વિધિતે હેવહે લોચન લાહુ ॥

રામહિં ચિતવ સુરેશ મુજાના, ગૌતમશાપ પરમહિત માના ॥

દેવ સ જલ સુરપતિહિં સિહાહીં, આજુ પુરન્દર સમ કોડ નાહીં ॥

મુદિત દેવગણ રામરહિ દેસી, નૃપસમાજ દુહું હર્ષ વિશેષી ॥

જે ઉત્તમ ઘોડાપર રામચંદ્રજી સ્વાર થયા હતા તેનું વર્ણન કરતાં સરસ્વતી પણ પાર ન પામી શકે. રામના સ્વરૂપમાં પ્રેમવાળા પાંચ મુખવાળા સદાશિવને પોતાને પંદર નેત્રો હોવાથી તે બહુ પ્રિય લાગ્યાં, વિજળ અને લક્ષ્મી પણ રામ-ચંદ્રજીને જોઈને મોહિત થઈ ગયાં. રામચંદ્રજીની કાન્તિ જોઈને ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા પણ હર્ષ પામ્યા પણ પોતાને આઠજ નેત્રો હોવાથી પસ્તાવો કરવા લાગ્યા. છ મુખવાળા કાર્તિક સ્વામીને બ્રહ્મા કરતાં દોઢ ગણાં લોચનનો હુલાવો મળતો હોવાથી હૃદયમાં બહુ ઉત્સાહ હતો. રામચંદ્રજીને જોઈને ચતુર ઇંદ્ર પણ ગૌતમ ના શાપને પરમ હિતકારી માનવા લાગ્યા. x સઘળા દેવતા ઇંદ્રનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે તેમને હજાર નેત્રો હોવાથી તેમના જેવો બીજો કોઈ ભાગ્યશાળી

x ઇંદ્રે ગૌતમની પત્નિ અહલ્યાનો સંગ કરવાથી ગૌતમે તેને શરીરમાં હજાર ભગ થઈ જવાનો શાપ દીધો હતો. પણ ઇંદ્રે યજ્ઞ કરવાથી તે હજાર ભગને ઠેકાણે હજાર નેત્રો થઈ ગયાં હતાં કે જે રામનું રૂપ નિરખવામાં બહુ લાભદાયક થઈ પડ્યા.

નથી. બન્ને રાજાઓની સમાજમાં વિશેષ હર્ષ વ્યાપેલો. બેઠને તથા રામચંદ્ર-
જીને બેઠને સઘળા દેવતાઓનો સમુહ આનંદ પામ્યો. ૧-૨-૩-૪.

છંદ-હરિગીતિકા ।

છંદ-અતિ હર્ષ રામસમાજ દુહુંદિશિ દુન્દુભી બાજહિં ઘની ॥

વરણિં મુમન સુર હરણિ કહિ જય જયતિ જય રઘુકુલમની ॥

ઈહિ માંતિ જાનિ બરાત આવત બાજને બહુ વાજહીં ॥

રાની સુઆસિનિ બોલિ પરિછન હેતુ મંગલ સાજહીં ॥

બન્ને તરફના રાજ સમાજમાં ઘણો આનંદ થઈ રહ્યો, ઘણાં દુહુંબિ વા-
ગવા લાગ્યાં. દેવતાઓ હર્ષ પામી પુષ્પવૃષ્ટિ કરતાં ‘જય જય રઘુકુળ મણિ’
એમ કહેવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ઘણાં વાજાંએ વાગતાં જન આવતી જાણીને
જનકની રાણી સુનયના સુઆસિનિ સ્ત્રીઓને બોલાવીને વરને પોંખવાને માટે
મંગળસાજ સજવા લાગી. ૩૭.

દોહા-સજિ આરતી અનેક ત્રિધિ, મંગલ સકલ સંવારિ ॥

ચર્લી મુદિત પરિછન કરન, ગજગામિનિ વરનારિ ॥ ૩૬૩ ॥

હાથણીના જેવી ચાલવાળી ઉત્તમ સ્ત્રીઓ અનેક પ્રકારેથી આરતી તથા
સર્વ માંગલિક વસ્તુઓ સજીને આનંદપુર્વક પોંખવાને વાસ્તે ચાલી. ૩૬૩.

ચૌ-વિધુ વદની મૃગશાવકલોચનિ, સવ નિજતનુ છવિરતિ મદમોચનિ ॥

પહિરે વરણ વરણ વર ચીરા, સકલ વિભૂષણ સજે શરીરા ॥

સકલ સુમંગલ અંગ બનાયે, કરાહિં ગાન કલકંઠ લજાયે ॥

કંકણ કિંકિણિ નુપુર બાજહિં, ચાલ વિલોકિ કામ ગજ લાજહિં ॥

બાજહિં બાજન વિવિધ પ્રકારા, નમ અરુ નગર સુમંગલચારા ॥

શચી શારદા રમા ભવાની, જે સુરતિય શુચિ સહજ સયાની ॥

કપટનારિ વરવેષ બનાઈ, મિલિ સકલ રનિવાસહિઆઈ ॥

કરાહિં ગાન કલમંગલ વાની, હરણ વિવશ સવ કાહુ ન જાની ॥

ચંદ્ર જેવાં સુખવાળી, મૃગનાં બાળકના જેવાં નેત્રોવાળી અને પોતાના શ-
રીરની કાન્તિથી રતિનો પણ મદ ઉતારનારી સ્ત્રીઓએ રંગ રંગનાં ઉત્તમ
વસ્ત્ર પહેરી શરીરે સોળે શણગાર સજ્યા હતા. સઘળાં અંગો મંગળમય બના-
વી ઠાંચલને પણ લજાવે એવા સ્વરથી ગીત ગાવા લાગી. પગે નુપુર તથા હાથે
કંકણ અને ધુધરીઓ વાગતી હતી. તેઓની ચાલ બેઠને મત્તગચંદ (હાથી) પણ
લાજતો હતો. વિવિધ પ્રકારનાં વાજાં વાગતાં-હતાં અને આકાશમાં તથા નગરમાં
મંગળાચાર થઈ રહ્યો હતો. ઇંદ્રાણી, સરસ્વતી, લક્ષ્મી, પાર્વતી અને બીજી પણ

દેવતાઓની સ્ત્રીઓ કે જેઓ સ્વાભાવિક ચતુર અને પવિત્ર હતી. તેઓ ઉત્તમ સ્ત્રીઓનો કૃત્રિમ વેશ ધરીને રાણીવાસમાં આવી અને કોમળ વાણીથી મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. ખીચ કોઈ સ્ત્રીઓએ હર્ષને વશ થઈ ગયેલી હોવાથી તેઓ-ને ઓળખી નહી. ૧-૨-૩-૪.

छंद-कोजान केहि आनन्द वश सब ब्रह्म वर परिछन चलीं ॥

कलगान मधुर निशान वर्षहिं सुमनसुर शोभा भलीं ॥

आनन्द कन्द बिलोकि दूल्ह सकलहिय हर्षित भई ॥

अम्भोज अम्बक अम्बु उमंगि मुअंग पुलकावलि छई ॥ ૩૮ ॥

એવા આનંદમાં કોણ કોને ઓળખવા રહે ? સર્વ આનંદથી રામચંદ્રજીને પોંખવા ચાલી. સુંદર ગાયનો થવા લાગ્યાં, મધુર રાગનાં વાજીંત્ર વાગવા લાગ્યાં, અને દેવતાઓ પુષ્પ વરસાવવા લાગ્યા, એ રીતે બહુ સારી શોભા થઈ રહી. આનંદ કંઈ વરરાજાને જોઈને સઘળી સ્ત્રીઓ તદ્દત્યમાં આનંદ પામી અને તેથી કમળ જેવાં નેત્રોમાં જળ ઉભરાઈ જતાં સુંદર અંગોમાં શેમાવળી ખડી થઈ. ૩૮.

दोहा-जोसुखभा सिय मातु मन, देखि राम वर वेष ॥

सो न सकहि कहि कल्पशत, सहस शारदा शेष ॥ ૩૯ ॥

રામચંદ્રજીને ઉત્તમ વેશ જોઈને સીતાજીની માતાના મનમાં જે સુખ ઉ-પજ્યું તે સો કલ્પ સુધી હજાર સરસ્વતી અને હજાર શેષનાગો વર્ણવે તો પણ વર્ણવી શકે નહી. ૩૯.

चौ०-नयन नीर हठि मंगल जानी, परिछन करहिं मुदित मन रानी ॥

वेदविहित अरु कुलव्यवहारू, कीन्ह भली विधि सब परिचारू ॥

पंचशब्द ध्वनि मंगल गाना, पट पाँवडे परहिं विधि नाना ॥

करि आरती अर्घ्य तिन दीन्हा, राम गमन मंडप तव कीन्हा ॥

दशरथ सहित समाज विराजे, विभव बिलोकि लोकपति लाजे ॥

समय समय सुर वर्षाहिकूला, शांति पडाहिं महिसुर अनुकूला ॥

नभ अरु नगर कोलाहल होई, आपन पर कछु सुनै न कोई ॥

इहिविधि राम मंडपहि आये, अर्घ्यदेइ आसन बैठाये ॥

સુનયના રાણીએ માંગલિક સમય જાણીને આંગોમાંથી હર્ષા રોકીને પ્રકુલિત મનથી પોંખણું કર્યું. ને સર્વ આચાર વેદોક્ત રીતિથી તથા કુળના વ્યવહાર પ્રમાણે સારી રીતે કર્યો. પાંચ પ્રકારના શબ્દ+ અને પાંચ પ્રકારના ધ્વનિ× થઈ

+ ઘંટા, શંખ, વાંસળી, તુતી અને નગારાં એ પાંચ પ્રકારનાં વાજનાં પાંચ પ્રકારના શબ્દ.

× વેદધ્વનિ, બદ્ધધ્વનિ, ગીતધ્વનિ, જયધ્વનિ અને તાલધ્વનિ એ પાંચ પ્રકારના ધ્વનિ.

રહ્યા, મંગળમય ગાયન થઈ રહ્યાં અને ચાલવાના રસ્તામાં વિચિત્ર વસ્ત્રો ખિ-
છાવી દીધાં હતાં. સુનયનાએ આરતી કરીને અર્ધ આખ્યા પછી રામચંદ્રજી મં-
ડપમાં પધાર્યા. દશરથ રાજા પોતાના સમાજ સહિત બિરાજતા હતા, તેમને
વૈભવ જોઈને ઈંદ્ર પણ લલ્લિજ્જત થઈ ગયો. દેવતાઓ વળતો વળત પુષ્પ વરસા-
વતા હતા અને ગ્રાહ્યણો સમય સમયનાં સ્વસ્તિ વાચન બોલવા લાગ્યા. આકા-
શમાં અને નગરમાં કોળાહળ થઈ રહ્યા તેથી 'પોતાનું કે પારકું' કોઈનું કાંઈ
પણ બોલવું સંભળાય નહીં. એ પ્રમાણે રામચંદ્રજી મંડપમાં પધાર્યા એટલે
તેમને અર્ધ આંખીને આસને બેસાડયા. ૧-૨-૩-૪.

હંદ-વૈઠારિ આસન આરતી કરિ નિરખિ વર મુખ પાવહિ ॥

મણિ વસન મૂષળ મૂરિ વારહિ નારિ મંગલ ગાવહી ॥

બ્રહ્માદે સુર વર વિપ્ર વેષ વનાઈ કૌતુક દેખહી ॥

અવલોકિ રવિકુલ કમલ રવિ છવિ સફલ જીવન લેખહી ॥ ૩૯ ॥

રામચંદ્રજીને આસનપર બેસાડી આરતી કરી નિરખી નિરખીને સ્ત્રીઓ સુખ
પામવા લાગી. અને ઘણા મણિઓ, વસ્ત્ર અને આભુષણો નોંછાવર કરીને મં-
ગળ ગીત ગાવા લાગી. બ્રહ્માદિક દેવતાઓ ગ્રાહ્યણોના વેષ ધરી આવીને કૌતુક
જોવા લાગ્યા, અને સુર્યવંશ રૂપ કમળને પ્રકુલિલત કરનાર સુર્યરૂપ રામચંદ્રજીની
કાન્તિ જોઈને 'પોતાનું' જીવિત સફળ લેખવા લાગ્યા. ૩૯.

દોહા-નાજુ બારી ખાટ નટ, રામ નિહાવરિપાય ॥

મુદિત અશીર્ષહિ નાશશિર, હર્ષ ન હૃદય સમાય ॥ ૩૯૫ ॥

હજામ, ખવાસ, ભાટ, અને નટ લોકો રામચંદ્રજીની નોંછાવર પામીને
આનંદ પામી માથાં નમાવી આશિષ દેવા લાગ્યા. તેઓનાં હૃદયોમાં આનંદ
સમાતો નહીં હતો. ૩૯૫.

ચો-મિલે જનક દશરથ આતિ પ્રીતિ, ફારિ વૈદિક લૌકિક સબ રીતિ ॥

મિલત મહાદોઝ રાજવિરાજે, ઉપમા સોજ સોજિ કવિલોજે ॥

કહી ન કતહું હારિ હિયમાની, દન સમ યહ ઉપમા ઊર આની ॥

સમગ્રી દેલિ દેવ અનુરાગે, સુમન વરાષિ યશ માવન લાગે ॥

જગ વિરંચિ ઉપજાવા જવતે, દેલે સુને વ્યાહ વહુ તબતે ॥

સકલમૌતિ સમસાજ સમાજુ, સમ સમગ્રી દેલે હમ આજુ ॥

દેવ ગિરા સુનિ સુન્દર સાંચી, પ્રીતિ અલૌકિક દુહું દિશિ માંચી ॥

દેત પાંવડે અર્ધ્ય મુહોયે, સાદર જનક મળ્ડપહિ લ્યાયે ।

જનક અને દશરથ રાજા સઘળી વૈદિક તથા વૈદિક રીતિઓ કરીને અતિ

તેમની મળ્યા. મળતાં જાનને મહારાજાઓ એવા શોભવા લાગ્યા કે તેમને આવવાની ઉપમા બોળી બોળીને કવિઓ લાજ મુવા, પણ કાંઈ ઉપમા મળી આવી નહીં, તેથી હૈયામાં હાર માનીને 'એમની સમાન તો એજ છે' એ ઉપમા તેમણે મનમાં આણી. જાનને વેહેવાઈએને જોઈને દેવતાઓ પ્રેમથી પુષ્પ વૃષ્ટિ કરીને કીર્તિ ગાવા લાગ્યા. દેવતાઓ કહેવા લાગ્યા કે-“જ્યારે બ્રહ્માએ જગત્ ઉત્પન્ન કર્યું છે ત્યારથી આજ સુધી અમે ઘણા વિવાહો દીઠા અને સાંભળ્યા છે, પણ સર્વ પ્રકારે સાજ, સમાજ અને કુળથી જરોજર વિવાહ તો અમે આજજ દીઠો. દેવતાઓની સુંદર સાથી વાણી સાંભળીને જાનને પક્ષમાં અલાકિક પ્રીતિ વ્યાપી. જનક રાજ દશરથ રાજાને અર્ધ આપતા તથા રસ્તામાં પદ જિછાવતા આદર પુર્વક મંડપમાં લાવ્યા. ૧-૨-૩-૪.

છંદ-મંડપ વિલોકિ વિચિત્ર રચનાસ્થોચરતા મુનિમન હરે ॥

નિજપાણિ જનક સુજ્ઞાન સર્વ કહૈં આનિ સિંહાસન ધરે ॥

કુલુ ઇષ્ટ સરિસ વશિષ્ઠ પૂજે વિનય કરિ આશિષ લહી ॥

કૌશિકહિ પૂજત પરમ પ્રીતિકિ રીતિતૌ ન પરે કહી ॥ ૪૦ ॥

મંડપની વિચિત્ર રચના અને રચિરતા જોઈને મુનિજનોનાં મન પણ મોહિત થાય. એવા મંડપમાં ચતુર જનક રાજાએ પોતાને હાથે સર્વને માટે સિંહાસન આણીને બેસાડ્યા, અને કુળના ઇષ્ટ દેવતાની પેઠે વશિષ્ઠ મુનિને પુજા વિનય કરીને તેમની આશિષ લીધી, પણ વિશ્વામિત્રને પુજવામાં તેમણે જે પરમ પ્રીતિની રીતિ બતાવી તે કોઈથી કહી જાય તેમ નથી. ૪૦.

દોહા-વામદેવ આદિક ઋષય, પૂજત મુદિત મહીશ ॥

દિયે દિવ્ય આસન સર્વહિં, સર્વ સન લહી અશીશ ॥ ૩૬૬ ॥

જનક રાજાએ આનંદપુર્વક જાળાસિ આદિક સર્વ ઋષિઓને પુજાને સર્વને દિવ્ય આસનો આપ્યાં અને સર્વની આશિષ લીધી. ૩૬૬.

ચૌ-બહુરિ કીન્હ કોશલપતિ પૂજા, જાનિ રૂંશ સમ ભાવ ન વૃજા ॥

કીન્હ જોરિકર વિનય બઢાઈ, કહિ નિજ ભાગ્ય વિભવ બહુતાઈ ॥

પૂજે ભૂપતિ સકલ બરાતી, સમ સમધી સાદર સર્વ ભાંતી ॥

આસન યચિત દિયે સર્વકાહૂ, કહૈં કહા મુખ એક ઉછાહૂ ॥

સકલ બરાત જનક સનમાની, દાન માન વિનતી વરવાની ॥

વિધિ હરિ હર દિશપતિદિનરાજ, જો જાનહિં રઘુવીર પ્રભાજ ॥

કપટ વિપ્રવર વેષ બનાયે, કૌતુક દેખાહિં અતિ સચુપાયે ॥

પૂજે જનક દેવ સમ જાને, દિયે મુઆસન વિન પહિંચાને ॥

પછી જનક રાજાએ બીજા ભાવથી નહીં પણ ઇશ્વર તુલ્ય માનીને દશરથ રાજાની પુજા કરી. અને હાથ જોડીને વિનંતિ કરી તેમને મોટાઈ આપી તથા પોતાના ધન્ય લાગ્યતથા વૈભવની મહત્તા વખાણી. પછી રાજાએ સઘળા જનૈયાઓને પોતાના સંબંધી સમાન ગણીને આદરપૂર્વક સર્વ રીતે પુજ્યા અને સર્વેનૈયથા-યોગ્ય આસન આપ્યાં. તે વખતનો ઉત્સાહ હું એક મુખે શી રીતે કહી શકું? સઘળી જાનને દાન, માન, વિનંતિ અને ઉત્તમ વાણીથી જનક રાજાએ સન્માન આપ્યું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, દિક્ષાળો અને સુયંનારાયણ એઓ કે જે રા-મચંદ્રજીનો પ્રભાવ જાણે છે, તેઓ પોતાનું રૂપ છુપાવી બ્રાહ્મણોનો કૃતિમ વેષ ધરીને કોતુક જોવા આવ્યા, તેઓને જનક રાજાએ વગર પિછાણે દેવતા સમા-ન જાણીને પુજન કરી સુંદર આસનો આપ્યાં. ૧-૨-૩-૪.

છંદ-પહિંચાનકો કયહિ જાન સવહિ અપાન સુધિ મોરી મર્હ ॥

આનન્દ કન્દ વિલોકિ દૂલહ ઉભય દિશિ આનંદ મર્હ ॥

સુર લેખે રામ સુજાન પૂજે માનસિક આસન દયે ॥

અવલોકિ સરલ સ્વભાવ પ્રમુકી વિવ્રુધ મન પ્રમુદિત મયે ॥ ૪૧ ॥

કોણ કેને જાણે પીછાણે? સર્વે પોત પોતાનું ભાન ભુટી ગયા હતા. આનંદ કંદવરરાજાને જોઈને જન્મે પક્ષમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. ચતુર રામચંદ્રજીએ દેવતાઓને જોળખીને તેઓની માનસીક પુજા કરી આસનો આપ્યાં, એવો પ્ર-ભુનો સરળ સ્વભાવ જોઈ દેવતાઓનાં મન પ્રકુલિત થયાં. ૪૧.

દોહા-રામચન્દ્ર મુખચન્દ્ર છવિ, લોચન ચારુ ચકોર ॥

કરત પાન સાદર સકલ, પ્રેમ પ્રમોદ ન થોર ॥ ૩૬૭ ॥

અત્યંત પ્રેમથી આનંદ પામેલા સર્વ જણનાં ચકોર રૂપી નેત્રો ચંદ્ર રૂપી રામચંદ્રજીના મુખની કાન્તિનું આદરપૂર્વક પાન કરવા લાગ્યાં. ૩૬૭.

ચૌ-સમય વિલોકિ વશિષ્ઠ બુલોયે, સાદર સત્તાનન્દ મુનિ આયે ॥

વેગિ કુંવરિ અવ આનહુ જાઈ, ચલે મુદિત મન આયસુ પાઈ ॥

રાની મુનિ ઉપરોહિત વાનિ, પ્રમુદિત સચિન સમેત સયાની ॥

વિવધૂ કુલવૃદ્ધ બુલાઈ, કરિ કુલરીતિ સુમંગલ ગાઈ ॥

નારિ વેષ જે સુર વર મામા, સકલ સુભાય સુન્દરી ર્યામા ॥

તિનહિં દેશિ સુખ પાવહિંનારી, વિન પહિચાન પ્રાણેત પ્યારી ॥

બાર વાર સન્માનહિં રાની, ઝમા રમા શારદ સમ જાની

સીય સંચારિ સમાજ બનાઈ, મુદિત મળ્ડપહિ ચલીં લિવાઈ ॥

સમય થઈ ગયેલો જાણી વસિષ્ઠ મુનિએ શતાનંદને બોલાવતાં તે આદર-પુર્વક ત્યાં આવ્યા. ‘કન્યાને જલદી પધરાવો’ એવી મુનિની આજ્ઞા પામી શતાનંદ મુનિ આનંદથી આવ્યા. પુરોહિતની વાણી સાંભળીને ચતુર સુતાયના રાણીએ સખીઓને, આદ્યજ્ઞની સ્ત્રીઓને અને કુળની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને બોલાવી. તે કુળની રીતિ પ્રમાણે આચાર કરી મંગળ ગીત ગાવા લાગી, દેવતાઓની ઉત્તમ સ્ત્રીઓ જે મનુષ્યસ્ત્રીઓના વેશ ધરીને આવેલી હતી. તેઓને સ્વાભાવિક ધણી સુંદર જોઈને બીજી સ્ત્રીઓ સુખ પામી અને વગર યોગ્યથે પ્રાણથી અધિક ખ્યાદી ગણવા લાગી. રાણી તેઓને પાર્વતી, લક્ષ્મી અને સરસ્વતી જેવી જાણીને વારંવાર સન્માન આપતી હતી. સર્વ સ્ત્રીઓ સીતાએ શયુગારી સમાજ બરો-બર રચીને આનંદથી મંડપમાં લઈ ચાલી. ૧-૨-૩-૪.

છંદ-ચલિ ત્યાદમીતહિ સર્વ સદૃશ સજિ સુપંગલ ભાવિની ॥

નવ સપ્ત સોજે સુન્દરી સવમત્ત કુંજર ગામિની ॥

કલગાન મુનિ મુનિ ધ્યાન ત્યાગહિં કામ કોકિલ લાજરી ॥

મેંજીર નુપુર કલિત કંકણ તાલ ગતિ વર વાજરી ॥ ૪૨ ॥

સોજે શયુગાર સજેલી મત્તગયંદ જેવી ચાલવાળી સખીઓ આદરપુર્વક સીતાએ સર્વ સુમંગલોથી સજાવીને લઈ ચાલી. તેઓનાં સુંદર ગીત સાંભળીને મુનિઓનાં ધ્યાન છુટી જવા લાગ્યાં અને કામદેવ તથા કોકિલાપણુ લાલ મર-વા લાગ્યાં. તેઓની ચતુરાઈની ચાલવડે સુંદર નુપુર, અંજર અને કંકણો બરો-બર તાલથી વાગતાં હતાં. ૪૨.

દોહા-સોહતિ વનિતા વૃન્દ મહં, સહજ સુદાવનિ સીય ॥

છાત્રિ જલનામણમધ્યજનુ, સુપમા અતિ કવનીય ॥ ૩૬૮ ॥

જાણે સાક્ષાત્ પરમ શોભા સીતુંદર ધરીને સ્ત્રીઓના વૃંદમાં શોભતી હોય તેવી સ્વાભાવિક સુંદરતાવાળાં સીતાજી સઘળી સ્ત્રીઓના સમુદયમાં શોભવા લાગ્યાં. ૩૬૮.

ચૌ-સિય સુન્દરતા વરણિ ન જાઈ, લઘુમતિ વહુત મનોહરતાઈ ॥

આવત દેસિ વરાતિન સીતા, રુપરાશિ સવ માંતિ પુનીતા ॥

સર્વહિં મનાહિં મન કીન્દ્રપ્રણામા, દેસિ રામ મયે પૂરણ કામા ॥

હરષે દશરથ સુતન સમેતા, કાહિ ન જાય જર આનંદ જેતા ॥

સુર પ્રણામ કરિ વર્ષાહિ ફૂલા, મુનિ આશીશ ધ્વોન મંગલ મૂલા ॥

ગાન નિશાન કુલાહલ ભારી, પ્રેમ પ્રમોદ નગર નર નારી ॥

શિવિવિધિસીય મળ્દપાહિ આઈ, પ્રમુદિત શાન્તિ પદાહિં મુનિરાઈ ॥

તેહિ અવસર કરિ વિધિ વ્યવહારુ, હુનું કુલ ગુરુ સવ કીન અચારુ ॥

સીતાજીની સુંદરતા વર્ણવી જાય તેમ નથી, કેમકે भारी ખુદ્દિ થોડી અને મનોહરતા ઘણીજ હતી. રૂપના ભંડાર રૂપ અને સર્વ રીતે પવિત્ર સીતાજીને જાનેયાઓએ આવતાં જોઈને સર્વેએ મનમાં ને મનમાં પ્રણામ કર્યા અને રા-મચંદ્રજી પણ તેમને જોઈને પ્રસન્ન થયા. દશરથ રાજા પણ પોતાના પુત્રો સહિત હૃદયમાં એટલો આનંદ પામ્યા કે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. દેવતાઓ પ્રણામ કરીને પુષ્પો વરસાવા લાગ્યા અને મુનિઓ મંગળના મુળરૂપ આશિર્વચનોની ધુનિ કરવા લાગ્યા. ગાયનો અને વાજાના શબ્દથી ભારે કોળાહળ થઈ રહ્યા અને નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો પ્રેમથી આનંદમય દેખાવા લાગ્યાં. આ પ્ર-માણે સીતાજી મંડપમાં આવ્યાં તે સમયે મુનીશ્વરો આનંદથી શાંતિપાઠ ભ-ણવા લાગ્યા, પછી જન્મે પશ્ચના કુળગુરૂઓએ સર્વ વ્યવહારવિધિ તથા કુળા-ચાર કર્યા. ૧-૨-૩-૪.

છં૦-આચાર કરિ ગુરુ ગૌરિ ગણપતિ મુદિત વિપ્ર પુજાવહીં ॥

સુર પ્રકંટિ પૂજા લેહિ દેહિ અશીષ મુનિ સુખ પાંવહીં ॥

મધુપર્ક મંગલ દ્રવ્ય જો જેહિ સમય મુનિ મનમેં ચહેં ॥

ભરિ કનક કોપર કલશ સવ કરાલિયે પરિચારક રહેં ॥ ૪૩ ॥

આચાર વિધિ કરાવ્યા પછી બ્રાહ્મણોએ આનંદથી ગુરૂ, પાર્વતી અને ગણપતિનું પુજન કરાવ્યું. દેવતાઓ પ્રત્યક્ષ રીતે પુજા ગ્રહણ કરીને આશિષ દેવા લાગ્યા, એ સાંભળી સર્વ આનંદ પામ્યા. મુનિઓ જે વળતે દહિ, મધ વગેરે મધુપર્ક તથા ફળ, ફુલ, રત્નો વગેરે માંગળિક દ્રવ્યોની મનમાં ઈચ્છા કરવા લાગ્યા, તેજ વળતે તે સર્વ પદાર્થો સોનાનાં તથા રૂપાનાં પાત્રોમાં ભરી-ભરીને સેવકો હાજર કરવા લાગ્યા. ૪૩.

છં૦-કુલરીતિ પ્રીતિ સમેત રવિ કાહે દેત સવ સાદર કિયે ॥

યદિર્માતિ દેવ પુજાય સીતહિ સુભગ સિંહાસન દિયે ॥

સિય રામ અવલોકન પરસ્પર પ્રેમ કાહુ ન લખિ પૈર ॥

મનબુદ્ધિ વરવાળી અગોચર પ્રકટ કવિ કૈસે કરૈ ॥ ૪૪ ॥

સુર્યદેવતા પોતે કુળની રીતિઓ પ્રીતિ પુર્વક બતાવી દેતા હતા. એ પ્ર-માણે સઘળા દેવતાઓનું પુજન કરાવીને સીતાજીને સુંદર સિંહાસન પર બેસા-ડ્યાં. સીતાજીનું અને રામનું પરસ્પર પ્રેમથી જોવું કોઈના જાણવામાં આવતું નથી. કેમકે એ મન, ખુદ્દિ અને વાણીથી અગોચર હોવાથી કવિ પણ તેને શી રીતે પ્રકટ કરી શકે ? ૪૪.

દોહા-દોમ સમય તનુવરિ અનલ, અતિ હિત આહુતિ લેહિ ॥

વિપ્ર વેષ ધરિ વેદ સવ, કહિ વિવાહ વિધિ દેહિ ॥ ૩૬૯ ॥

હોમ સમયે અગ્નિદેવે પ્રત્યક્ષ દેહ ધરીને પ્રીતિ પુરેક આહુતિઓ લીધી.
વેદો પ્રાદ્યણોનો વેપ ધરી આવીને સઘળી વિવાહવિધિ બતાવતા હતા. ૩૬૯.

ચૌ૦—સીયમાતુ કિમિજાઈ બચ્ચાની, જનક પાટ મેહિષી જગજાની ॥

સુયશ સુકૃત સુખ સુન્દરતાઈ, સર્વ સમેટિ વિધિ રચી બનાઈ ॥

સમય જાનિ મુનિવરન બુલાઈ, સુનત સુવાસિનિ સાદર લ્યાઈ ॥

જનકવામદિશિ સોદ્ધ સુનયના, હિમગિરિ સંગ બની જનુમયના ॥

કનક કલશ મણિ કોપરરૂરે, શુચિ સુગન્ધ મંગલ જલપૂરે ॥

નિજકર મુદિત રાઝ અરુ રાની, ધરે રામકે આગે આની ॥

પદ્મહિં વેદ મુનિ મંગલ બાની, ગગન સુમન ઝરિ અવસર જાનિ ॥

વર વિલોકિ દમ્પતિ અનુરાગે, પાય પુનીત પચારન લાગે ॥

જનક રાજનાં પટરાણી સુનયના કે જે સીતાજીનાં માતા હોવાથી જગ પ્રસિદ્ધ છે તથા જેને બ્રહ્માએ સુયશ, સુકૃત, સુખ અને સુંદરતાને એકઠાં કરીને બનાવેલાં હતાં તેનાં વખાણ શી રીતે કરી શકાય ? સમય જાણીને મુનીશ્વરોએ રાણીને બોલાવતાં સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ તેમને લઇને આવી. જેમ હિમાલયની સાથે મેના શોભે તેવી રીતે સુનયના રાણી જનકની ડાળી બાળુએ શોભવા લાગ્યાં. પવિત્ર, સુગંધવાન તથા માંગલિક જળથી ભરેલા સુંદર સુવર્ણ તથા મણિઓના કળશ તથા ઝારી રાખ અને રાણીએ આનંદથી પોતાને હાથે આ-ણીને રામચંદ્રજીની આગળ ધર્યાં, મુનિઓ મંગળમય વેદવાણી ઉચ્ચારવા લા-ગ્યા. અને સમય જાણીને દેવતાઓ આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. વર રાજને જોઇને પ્રેમી બનેલાં દંપતિ પછી વરના પવિત્ર પગ પચારવા લાગ્યાં. ૧-૨-૩-૪.

છં૦—લાગે પચારન પાય પંકજ પ્રેમતનુ પુલકાવલી ॥

નમ નગરગાન નિશાન જય ધ્વનિ ઉમંગિ જનુ ચહું દિશિચલી ॥

જે પદ સરોજ મનોજ અરિઝર સર સદૈવ વિરાજહીં ॥

જે સુકૃત સુમિરત વિમલતા મન સકલ કલિમલ ભાજહીં ।

પ્રેમથી શરીરો રોમાંચિત કરી વરરાયના ચરણ કમળ પચારવા લાગ્યાં, આકાશમાં તથા નગરમાં ગાયનો, વાણંત્રો અને જ્યજ્ઞકારના ધ્વની નહીં સમાવાથી ઉભરાઇને ચારે દિશામાં ફેલાવા લાગ્યા. જેના ચરણ રૂપી કમળો કામદેવના શત્રુ સદાશિવના હૃદય રૂપી સરોવરમાં ઝિરાજે છે, જેના સ્મરણ માત્રથીજ મન પુણ્યમય તથા નિર્મળ બની જઈ કળિયુગના મળ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૪૫.

છં૦—જેપરસિ મુનિ વનિતા લહી, ગતિ રહી જો પાતક મરે ॥

મકરન્દ જિનકો શમ્ભુ શિર શુચિતા અવધિ સુરવર નરે ॥

કરિ મધુપ મુનિ મન યોગિ જન જેહિ સેઈ અભિમત ગતિ લહે ॥

તેપદ પશ્ચારત ભાગ્ય ભાજન જનક જય જય સબ કહે ॥ ૪૬ ॥

જેના સ્પર્શ માત્રથીજ ગૌતમ મુનિની સ્ત્રી અહલ્યા કે જે પાપમયી હતી તે પરમગતિને પામી, જેનો મકરન્દ શંકરના માથાપર બિરાજે છે, જેની અત્યંત પવિત્રતા દેવતાઓ વખાણે છે અને જેમાં મુનિ તથા યોગીજનો પોતાનાં મન બમરો રૂપ કરીને સેવન કરી મન વાંછિત ફળ પામે છે, તે ચરણ કમળોને ભાગ્યના પાત્ર રૂપ જનક રાજા પશ્ચારતાં સર્વ કોઈ જય જય જય કહેવા લાગ્યા. ૪૬.

છં૦—વર કુંવરિ કરતલ જોરિ શાસ્ત્રોચાર દોડ કુલગુરુ કરે ॥

ભયો પાણિ ગ્રહણ વિલોકિ વિધિ સુર મનુજ મુનિ આનંદ ભરે ॥

સુખ મૂલ દૂલહ દેશિ દમ્પતિ પુલક તનુ હુલસે હિયે ॥

કરિ લોક વેદ વિધાન કન્યાદાન નૃપ મૃષણ દિયે । ૪૭ ॥

વર કન્યાનો હાથેવાળો મેળવી બન્ને પક્ષના કુળગુરુઓએ શાસ્ત્રોચાર કર્યા. પાણી ગ્રહણ થયું તેનો વિધિ જોઈને દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા મુનિઓનાં મન આનંદથી ભરપૂર થઈ ગયાં. નજક રાજા તથા તેમનાં રાણી સુખના મુળ રૂપ વરરાજાને જોઈને શરીરે રોમાંચિત થયાં અને હૃદયમાં ઉલ્લાસ થયો. પછી રાજાઓના ભુષણ રૂપ જનક રાજાએ લોક રીતિથી તથા વેદવિધાનથી કન્યાદાન આપ્યું. ૪૭.

છં૦—હિમવન્ત જિમિગિરિજા મહેશહિં હરિહિં શ્રી સાગર દરે ॥

તિમિજનક રામહિં સિય સમર્પીં વિશ્વ કલકીરતિ નરે ॥

કિમિ કરે વિનય વિદેહ કીન્હ વિદેહ મૂરતિ સાંવરી ॥

+ સૂર્યવંશની વંશાવળી આ પ્રમાણે:—બ્રહ્મા, મરિચિ, કસ્યપ, સૂર્ય, વૈવસ્વતમનુ, ઇશ્વાકુ, કુક્ષિ, વિકુક્ષિ, બાણ, અનરુદ્ધ, પૃથુ, ત્રિશંકુ, હુધુમાર, હુવનાશ્વ, માંધાતા, સુસધિ, ધ્રુવસંધિ, ભરત, અસિત, સગર, અસ્રમંજસ, અંશુમાન, દિલીપ, ભગીરથ, કકુત્સ્થ, રઘુ, પ્રવૃક્ષ, શંખણુ, સુદર્શન, અમ્બિવર્ણ, શીઘ્રગ, મર, પશુશ્રુક, અંબરીષ, નહુષ, યયાતિ, નાભાગ, અબ્જ, દશરથ રાજા. એમને સમ, લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્ન એ ચાર પુત્ર.

જનક રાજાના તિમિ વંશની વંશાવળી આ પ્રમાણે:—તિમિ, તિથિ, જનક, ઉદાવસુ, નંદિવર્દન, સુકેતુ, દેવરાત, બૃહદ્રથ, મહાવીર, સુધૃતિમાન, ધૃષ્ટિકેતુ, હર્યશ્વ, મર, પ્રતીન્ધક, કીર્તિરથ, દેવમીદ, વિશ્વધ, મહીષક, કીર્તિરાત, મહારોમા, સ્વર્ણરોમા, હસ્તરોમા, અને સીરધ્વજ એજ જનક રાજા.

કારિ હોમ વિધિવત ગાંઠિ જોરી હોન લાર્ગી માંવરી ॥ ૪૮ ॥

જેમ હિમાલયે સદાશિવને પાર્વતીનું અને સમુદ્રે વિષ્ણુને લક્ષ્મીનું કન્યા-
દાન આપ્યું હતું, તેમ જનક રામએ રામચંદ્રજીને સીતા સમર્પીને જગતમાં
સુંદર તથા નવીન કીર્તિ મેળવી.

શ્લોક—સીતા કન્યામિમાં રાજન્ યથાશક્ત્યુપલંકૃતામ્ ॥

તુમ્યં કાશ્યપ ગોત્રાય દત્તાં રામ સમાશ્રય ॥ ૧ ॥

રામચંદ્રજીએ જનક રામ જે વિદેહ કહેવાતા હતા તેમને વિદેહ (દેહ-
ના ભાન રહિત) કરી નાંખ્યાથી તે શી રીતે વિનતિ કરી શકે? પછી વિધિ
પ્રમાણે હોમ કરી છેડા ગાંઠણાં કર્યાં અને વરકન્યા મંગળ ફેરા ફરવા લાગ્યાં. ૪૮.

દોહા—જયધ્વનિ બન્દી વેદધ્વનિ, મંગલ ગાન નિશાન ॥

મુનિ હરષાહિં વરષાહિં વિબુધ, સુર તરુ સુમન સુજાન ॥ ૩૭૦ ॥

જયધ્વનિ, ગાંદીજનોના ધ્વનિ, વેદધ્વનિ, મંગળ ગાયન અને નિશાનો-
ના શબ્દ સાંભળી સુખજી દેવતાઓ રાજી થઈને કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પ વરસાવવા
લાગ્યાં. ૩૭૦.

ચૌ૦—કુંવરિ કુંવર કલ માંવરિ દેહીં, નયન લાભ સવ સાદર લેહીં ॥

જાય ન વરણિ મનોહર જોરી, જો ઉપમા કહુ કહિયે સો થોરી ॥

રામ સીય સુન્દર પરિ છાહીં, જગમગાહિં મણિ સંભન માહીં ॥

મનહું મદનરતિ ધારિ વહુ રૂપા, દેખાહિં રામ વિવાહ અનૂપા ॥

દરશ લાલસા સકુચ ન થોરી, પ્રકટત દુરત વહોરિ વહોરી ॥

મયે મગન સવ દેખન હોરે, જનક સમાન અપાન વિસારે ॥

પ્રમુદિત મુનિન માંવરી ફેરી, નેમ સહિત સવ રીતિ નિવેરી ॥

રામ સીય શિર સિન્દુર દેહીં, શોભા કહિ ન જાત વિધિકેહીં ॥

અરુણપરાગ જલજ ભરિ નીકે, શશિહિં ભૂષિ અહિ લોભ અમીકે ॥

વહુરિ વશિષ્ઠ દીન અનુશાસન, વર દુલહિનિ વૈટે ઇકઆસન ॥

વર કન્યા મંગળ ફેરા ફરવા લાગતાં સર્વ લોક આદરપૂર્વક નેત્રોનો લાભ
લેવા લાગ્યાં, એ મનોહર જોડી વણુવી જાય તેમ નથી, કેમકે એને જે ઉપમા
આપીએ તે થોડી છે. મંડપના મણિમય થાંભલાઓમાં રામ અને સીતાનાં
સુંદર પ્રતિબિંબ અગઝગતાં હતાં, તે જાણે કામદેવ અને રતિ રામચંદ્રજીનો
અનુપમ વિવાહ જોવાને અનેક રૂપ ધરીને આવેલાં હોય એવાં દેખાતાં હતાં.
એઓને દર્શનની લાલસા તો છે, પણ સંકોચ પણ થોડો નહીં હતો તેથી વારં-
વાર પ્રકટ થતાં અને છુપાઈ જતાં હોય એવાં એ પ્રતિબિંબ દેખાતાં હતાં.

એ પ્રતિગિંળ જોઈને સર્વ જોનાર લોકો આનંદમગ્ન થઈ ગયા અને જનક રાજા જેવા તો દેહનું ભાન પણ ભુલી ગયા. આનંદ પામેલા મુનિઓએ વર કન્યાને મંગળ દેરા દેરવીને નિયમ પ્રમાણે સર્વ રીતિ પરિપુર્ય કરી. પછી રામચંદ્રજી સીતાજીના સેંઠામાં સિદ્ધર પૂરવા લાગ્યા તે સમયની શોભા કોઈ પણ પ્રકારે કહી નય તેમ નથી. જાણે સર્પ લાલ પરાગ (પુષ્પની રજ) કમળમાં સારી રીતે ભરીને અમૃતના લોભથી ચંદ્રને ભુષિત કરે છે. (અહીં સિંદુર એ લાલ પરાગ, કમળ એ રામચંદ્રજીનો ડાબો હાથ, સર્પ એ જમણો હાથ અને ચંદ્ર એ સીતાજીનું લલાટ છે.) ત્યાર પછી વશિષ્ઠ મુનિની આજ્ઞાથી વર કન્યા એક આસનપર બેઠાં. ૧-૨-૩-૪-૫.

છં૦-બેઠે વરાસન રામજાનકિ મુદિતમન દશરથ ભયે ॥

તનુ પુલકિં પુનિ પુનિ દેસિ અપને મુકુત સુર તરુ ફલ લયે ॥

ભતિ ભુવન રહા ઉછાહ રામ વિવાહ મા સવહી કહા ॥

કેહિ માંતિ વરાણિ સિરાત રસના એકયહ મંગલમહા ॥

રામ તથા સીતા એક આસનપર બેસતાં દશરથ રાજા મનમાં આનંદ પામ્યા અને તેઓને વારંવાર જોઈને શરીરે રોમાંચિત થઈ પોતાનાં મુકુતો રૂપી કલ્પવૃક્ષનાં ફળ પામવા લાગ્યા. જગતમાં ઉત્સાહ પ્રવર્તિ રહ્યો અને રામ અને સીતાનો વિવાહ થયો એમ સર્વ લોકો કહેવા લાગ્યા. એ વિવાહમંગળ ઘણું મોટું હતું અને મારી જીમ એકજ છે તેથી તેનું વર્ણન શી રીતે કરી શકાય ? ૪૯.

છં૦-તવ જનક પાઈ વશિષ્ઠ આયસુ વ્યાહ સાજ સંવારિકૈ ॥

માંડવી શ્રુતકીર્તિ ઉર્મિલા કુંવરિ લઈ હંકારિકૈ ॥

કુશકેતુ કન્યા પ્રથમ જો ગુણ શીલ સુખ શોભા મઈ ॥

સવ રીતિ પ્રીતિ સમેત કરિ સોવ્યાહિ નૃપ મરતહિ દઈ ॥ ૫૦ ॥

એજ સમયે જનક રાજાએ વશિષ્ઠની આજ્ઞા પામી બીજી કુંવરીઓના વિવાહનો સાજ સજાવી માંડવી, શ્રુતકીર્તિ તથા ઉર્મિલા એ ત્રણ કુંવરીઓને તેડાવી, અને એમાંની પહેલી જે માંડવી નામની કન્યા કે જે પોતાના ભાઈ કુશધ્વજની દીકરી હતી તથા જે ગુણ, શીલ, સુખ અને શોભામય હતી તે સર્વ રીતિ અને પ્રીતિ સહિત ભરતજી સાથે પરણાવી. ૫૦.

છં૦-જાનકી લઘુ ભગિનિ જો સુન્દરનિ શિરોમણિ જાનિકૈ ॥

સો જનક દીન્દી વ્યાહિ લષણહિ સકલ વિધિ સનમાનિકૈ ॥

વ્યાહિ નામ શ્રુતકીરતિ મુલોચનિ મુમુક્ષિ સવ ગુણ આગરી ॥

સો દર્શિ રિપુસૂદનહિ ભૂપતિ રૂપ શીલ ઝજાગરી ॥ ૫૧ ॥

સીતાજીની નાની બેન ઉમિલા કે જે સૌંદર્યમાં શ્રેષ્ઠ હતી તેને જનક રાજાએ સર્વ વિધિ તથા સન્માન પૂર્વક લક્ષ્મણજી સાથે પરણાવી દીધી. અને કુશદેવજની બીજી પુત્રી શ્રુતકીર્તિ કે જે સુમળી, સુનયની, સર્વ ગુણ સંપન્ન રૂપ અને તથા શીળમાં વિખ્યાત હતી, તેને જનક રાજાએ શત્રુઘ્ન સાથે પરણાવી. ૫૧.

છં૦-અનુરૂપ વર દુલહિનિ પરસ્પર લાલિ સકુચિ હિયે હર્ષહીં ॥

સવ મુદિત સુન્દરતા સરાહિં સુમન સુરગણ વર્ષહીં ॥

સુન્દરી સુન્દર વરણ વર સહ એક મંડપ રાજહીં ॥

જનુ જીવ અરુ ચારિત અવસ્થા ત્રિમુન સહિત વિરાજહીં ॥ ૫૨ ॥

વર કન્યાઓ પોતાનાં યથાયોગ્ય જોડાંને પરસ્પર જોઈને સંકોચાતાં હૃદયમાં આનંદ પામ્યાં. તેઓની સુંદરતાનાં વળાણ કરીને દેવતાઓ હર્ષ પામી પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. સુંદર વર્ણવાળી ચારે સુંદરીઓ પોતાના પતિઓની સાથે એક મંડપમાં બિરાજતી હતી. તે જાણે જીવના હૃદયસ્થાનમાં તુરીયા, સુષુપ્તિ, સ્વપ્ન અને જાગૃત નામની ચાર અવસ્થાઓ પોતાના સ્વામી સાક્ષી, પ્રાણ, તેજસ અને વિશ્વ એમની સાથે રહેલી હોય એવી શોભવા લાગી. ૫૨.

દોહા-મુદિત અવધપતિ સકલ મુત વધુન સમેત નિહારિ ॥

જનુપાયે મહિપાલ મણિ, ક્રિયન સહિત ફલચારિ ॥ ૩૭૧ ॥

સર્વ રાજાઓના સુકુટમણિ રૂપ અયોધ્યાપતિ દશરથ રાજા પોતાના ચારે પુત્રોને વહુઓ સહિત નિહાળીને જાણે ચારે ક્રિયાઓ (લક્ષિત, તપસ્યા, સેવા, શ્રદ્ધા) સહિત ચારે પુરૂષાર્થ (ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ) ને પામ્યા હોય એવી રીતે આનંદ પામ્યા. ૩૭૧.

ચૌ૦-જસ રઘુવીર વ્યાહ વિધિ વરણી, સકલ કુંવર વ્યાહે સહિ કરણી ॥

કહિ ન જાય કલુ દાઝ જ મૂરી, રહા કનકમણિ મંડપ પૂરી ॥

કમ્બલ વસન વિચિત્ર પટોરે, માંતિ માંતિ વહુ મોલ ન થોરે ॥

મજ રથ તુરંગ દાસ અરુ દાસી, ધેનુ અલંકૃત કામદુધાસી ॥

વસ્તુ અનેક કરિય કિમિલેલા, કહિ ન જાય જાનાઈ જિન દેસી ॥

લોકપાલ અવલોકિ સિંહાને, લીન્હ અવધપતિ સવ મુખમાને ॥

દીન્હ યાચકન જોડ્યહિ ભાવા, ઉવરા સો જનવાસહિ આવા ॥

તવ કરજોરી જનક મૃદુવાર્ના, વોલે સવ વરાત સનમાની ॥

રામચંદ્રજીના વિવાહની વિધિ જે પ્રમાણે વર્ણવી છે, તેજ વિધિ પ્રમાણે

ભરતજી, લક્ષ્મણજી અને શત્રુઘ્નના વિવાહ થયા. ઘણાજ દાયજો આપવાને તૈયાર કરેલો તેનું વર્ણન કર્યું જાય તેમ નથી, સુવર્ણ તથા મણિઓથી મંડપ ભરપુર થઈ રહ્યો. ઘણાજ મુલ્યવાન શાલદુશાલા તથા ભાતભાતનાં રેશમી વસ્ત્ર, હાથી, રથો, ઘોડા, દાસ દાસીઓ, શણગારેલી કામદુધા જેવી ગાયો એ આદિક અનેક વસ્તુઓ દાયજામાં આપી કે જેનું લેખું પણ થઈ શકે નહીં કે વર્ણવી શકાય પણ નહીં, તેતો જેણે નજરે જોયું હોય તેજ જાણે. લોકપાળ પણ એ જોઈને વખાણ કરવા લાગ્યા. દાયજો લઈને દશરથ રાજાએ સર્વ પ્રકારનું સુખ માન્યું. લીધેલા દાયજામાંથી જે જેણે માગ્યું તે યાચકોને આપતાં બાકી રહ્યું તે જાનીવાસે આપ્યું. પછી જનક રાજાએ હાથ જોડી કેમજ વાણીથી બોલીને સઘળી જાનને સન્માન આપ્યું. ૧-૨-૩-૪.

છં૦—સનમાનિ સકલ વરાત સાદર દાન વિનય બઢાયકૈ ॥

પ્રમુદિત મહામુનિ વૃન્દ વન્દે પૂજિ પ્રેમ લઢાયકૈ ॥

શિરનાય દેવ મનાય સવસન કહત કરસંપુટ કિયે ॥

સુર સાધુ ચાહત ભાવ સિન્ધુ કિતોષ જલ અંજલિ દિયે ॥ ૫૩ ॥

આદર, દાન, વિનય અને મોટાઈ આપીને સઘળી જાનનું સન્માન કર્યું, આનંદ તથા પ્રેમથી મહામુનીશ્વરોના સમુહનું પુજન કરી વંદન કર્યું અને સર્વ દેવતાઓને માથું નમાવી મનાવ્યા. પછી હાથ જોડીને સર્વને કહ્યું કે—‘દેવતાઓ અને સત્પુરૂષો કેવળ ભાવના બુજ્યા છે, નહિતો શું સમુદ્ર એક અંજળી જળનો અર્ધ આપવાથી પ્રસન્ન થાય છે.’ ૫૩.

છં૦—કરજોરિ જનક બહોરિ વન્ધુ સમેત કોશલરાયસોં ॥

બોલે મનોહર વચન સાનિ સનેહ શીલ સુભાયસોં ॥

સમ્બન્ધ રાજન રાવરે હમ બડે અબ સર્વવિધિં ભયે ॥

યહરાજ રાજસમાજ સેવક જાનવીં વિનુગથલયે ॥ ૫૪ ॥

પછી જનકરાજ પોતાના ભાઈ કુશધ્વજ સહિત દશરથ રાજા પ્રત્યે હાથ જોડી સ્નેહ અને શુશીલ સ્વભાવથી મનોહર વાણી બોલ્યા કે—‘‘હે રાજન્ !’’ આપની સાથે સંબંધ થવાથી અમે સર્વ રીતે મોટા થયા છીએ, માટે આ રાજ તથા રાજસમાજને આપના બગર પૈસાના સેવક જાણશો. ૫૪

છં૦—યે દારિકા પરિચારિકા કરિ પાલવીં કરુણામયી ॥

અપરાધ ક્ષમિયો બોલ પઠયે બહુતહમ ઢીઠીં દયી ॥

પુનિ માનુકુલ ભૂષણ સકલ સન્માન વિધિ સમધીં કિયે ॥

કહિ જાત નહિં વિનતીં પરસ્પર પ્રેમ પરિપૂરણ હિયે ॥ ૫૫ ॥

આ અમારી કન્યાઓને પરિચારીકા (દાસી) બાણીને તેમનું પાલન કરશે. હે કૃપાળુ ! આપને અહીં તેડાવ્યા એ અમે મોટી ધૃષ્ટતા કરી છે માટે અમારા અપરાધ માફ કરશે. ” પછી સુર્યવંશના ભુષણ રૂપ દશરથ રાજાએ પોતાના સંબંધી જનક રાજાનું સર્વ પ્રકારે સન્માન કર્યું. બન્ને રાજાઓએ પરસ્પર પ્રેમથી પરિપુષ્ટ હૃદયોથી જે વિનંતિ કરી તેનું વર્ણન કર્યું જતું નથી. ૫૫.

છં૦—દુન્દારકા ગણ સુમન વરણીહ રાડ જનવાસેહિં ચલે ॥

દુન્દુભી ધ્વનિ વેદધ્વનિ નમ નગર કૌતૂહલ મલે ॥

તવ સચિન મંગલ ગાન કરત મુનીશ આયમુ પાઝકૈ ॥

દૂલહ દૂલહિનિન સહિત સુન્દરિ ચલીં કુહવર લ્યાઝકૈ ॥

દેવતાઓનો સમુહ પુષ્પ વરસાવા લાગ્યો અને દશરથ રાજાનીવાસે આ-લ્યા. હુંદુભીઓના શબ્દથી, જ્યધ્વનિથી અને વેદધ્વનીથી આકાશ અને નગરમાં ભારે કુતુહળ થઈ રહ્યું. પછી વસિષ્ઠ મુનિની આજ્ઞાથી સખીઓ મંગળ ગીત ગા-તી ગાતી વર કન્યા સહિત કંસાર લઈને આવી. ૫૬.

દોહા—પુનિ પુનિ રામહિં ચિતવ સિય, સકુચિતિ મન સકુચૈન ॥

હરતિ મનોહર મીન છવિ, પ્રેમપિયાસે નૈન ॥ ૩૭૨ ॥

રામચંદ્રજીને વારંવાર જોઈને સીતાજી સંકોચાતાં હતાં, પણ મન સંકો-ચાતું નહીં. પ્રેમનાં તરસ્યાં નેત્રો (અપળતાથી જોવામાં) માછલાંની મનોહર શો-બાનું હરણ કરતાં હતાં. ૩૭૨.

ચૌ૦—શ્યામ શરીર સ્વભાવ સુહાવન, શોભા કોટિમનોજ લજાવન ॥

પાવકયુત પદકમલ સુહાવે, મુનિ મન મધુપ રહત જહૈં છાવે ॥

પીત પુનીત મનોહર ધોતી, હરત બાલરાવિ દામિનિ જ્યોતી ॥

કલકિકિણિકટિમૂવ મનોહર, બાહુ વિશાલ વિભૂષણ સોહર ॥

પીત જનેઝ મહાછવિ દેઈ, કર મુદ્રિકા ચોરિ ચિતલેઈ ॥

સોહત વ્યાહસાજ સવ સાજે, ઝર આયત સવ ભૂષણ રાજે ॥

પીત ઉપરના કાંઘા સોતી, ટુહું ઑંચરન્હ લગે મીણમોતી ॥

નયન કમલ કલકુંડલ કાના, વદન સકલ સૌંદર્ય નિધાના ॥

સુન્દર ભ્રકુટિ મનોહર નાસા, માલ તિલક શુચિ રુચિર નિવાસા ॥

સોહત મૌર મનોહર માથે, મંગલમય મુક્તામણિ ગાથે ॥

રામચંદ્રજીનું શ્યામ સુંદર શરીર સ્વાભાવિકજ શોભીતું છે અને તેની શોભા કરોડો કામદેવને પણ લજ્જા પમાડે એવી છે. અળતા યુગ્મ ચરણકમળો

સુશોભિત છે કે જેમાં મુનિઓનાં મનરૂપી બ્રમરો છાઇ રહે છે. બાળરવિની તથા વીજળીની કાંતિનું હરણ કરે એવી મનોહરપીળી ધોતી છે, કેડે સુંદર ઘુઘરીઓવાળો કંદોરો છે. વિશાળ બાહુઓ આલુપણોથી શોભી રહેલા છે. મહા કાંતિવાન પીળી જનોઇ છે, હાથમાં પેહેરેલી મુદ્રિકા ચિત્તનું હરણ કરી દે એવી છે. વિવાહ સંબંધી સજેલા સર્વ સાજથી શોભી રહેલા છે, વક્ષઃસ્થળ તેમાં પેહેરેલાં આલુપણોથી બિરાજે છે. જેને જન્મે છેડે મણિઓ અને મોતી લગાવેલાં છે, એવો પીળો ઉપરણો જનોઇની પેઠે ખાંધે નાંખેલો છે, કમળ સમાન નેત્રો છે, કાને સુંદર કુંડળો છે, સઘળા સૌંદર્યના બંડાર રૂપ મુખ છે. બ્રહ્મી સુંદર છે, નાસિકા મનોહર છે, લલાટમાંનું તિલક શોભાના ધામ રૂપ છે અને માથે મંગળમય મોતી તથા મણિઓથી જડેલો મોરમુગટ છે. ૧-૫.

છં૦—ગાયે મહામણિ મૌર મંજુલ અંગ સર્વચિત્ત ચોરહીં ॥

પુરનારિ સુન્દર વર વિલોકહિં નિરંસિ છબિ તૃણતોરહીં ॥

મણિવસન ભૂષણ વારિ આરતિ કરહિં મંજુલ ગાવહીં ॥

સુર સુમન વર્ષાહિં સૂત માગધ બન્દિ સુયશ મુનાવહીં ॥ ૫૭ ॥

મહા મણિ જડેલા મોરમુગટથી શોભીતાં અંગ ચિત્તને ચોરતાં હતાં, નગરની સુંદર સ્ત્રીઓ રામચંદ્રજીને જોઇને તરણાં તોડી નાંખી દુચકા કરવા લાગી, મણિઓ કપડાં તથા આલુપણોની નોંછાવરો કરી આરતી કરવા લાગી અને મંગળ ગીત ગાવા લાગી. દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને પૈરાણિક, વહીવંત તથા બદ્ધીજનો સત્કીર્તિ સંભળાવવા લાગ્યા. ૫૭.

છં૦—કુહવરહિં આને કુંવર કુંવરિ સુઆસિનિન્હ સુખ પાઠકૈ ॥

અતિ પ્રીતિ લૌકિકરીતિ લાગી કરન મંગલ ગાઠકૈ ॥

લહકૌરિ ગૌરિ સિસ્વાવ રામહિં સીયસન શારદ કહેં ॥

રનિવાસ રહમ વિલાસરસવશ જન્મકો ફલ સર્વ લહેં ॥ ૫૮ ॥

સુવાસિની સ્ત્રીઓ આનંદ પામીને કુમારોને તથા કુંવરીઓ રાણીવાસમાં લાવી મંગળ ગીતો ગાઇને અત્યંત પ્રેમથી લૌકિક રીતિ કરવા લાગી. રામચંદ્રજીને ગ્રાસ લેવાની રીતિ, પાર્વતી શીખવતાં હતાં અને સ્ત્રીતાજીને સરસ્વતી શીખવતાં હતાં. સર્વ રાણીવાસમાં રહેલી સ્ત્રીઓએ હાસ્યવિલાસમાં રસજસ થઇને જન્મનું ફળ લીધું. ૫૮.

છં૦—નિજપાણિ મણિ મહં દેસિપ્રતિ મૂરતિ સ્વરૂપ નિગ્રાનકી ॥

ચાલતિ ન મુજવહી વિલોકનિ વિરહવશ મહિ જાનકી ॥

કૌતુક વિનોદ પ્રમોદ પ્રેમ ન જાય કહિ જાનહિં અલી ॥

વરકુંવરિ સુન્દર સકલ સસિન લિલાઈ જનવાસહિં ચલી ॥

સીતાજી પોતાના હાથનાં કંકણોમાં જડેલા મણિમાં રૂપના મંડારરૂપ રા-
મચંદ્રજીની મુર્તિનું પ્રતિબિંબ જોઈ “ રમેને હાથ હલાવવાથી વિરહવશ થઈ
જવાશે. ” એવી શંકાથી હાથને ચળાયમાન કરતાં નહીં હતાં, આ કૌતુક,
વિનોદ, આનંદ અને પ્રેમ કલાં જાય નહીં પણ તે સખીઓના જાણવામાં આ-
આવ્યાં. પછી સઘળી સ્ત્રીઓ સુંદર વર કન્યાને લઈ જાનીવાસે ચાલી. ૫૯.

છં૦—ત્યહિ સમય સુનિય અશીશ જહૈં તહૈં નગર નમ આનંદ મહા ॥

ચિરજિયહુ જોરી ચારુ ચારિત મુદિત મન સવહી કહા ॥

યોગીન્દ્ર સિદ્ધ મુનીશ દેવ વિલોકિ પ્રભુ દુન્દુભિહની ॥

ચલેહરણિ વરણિ પ્રમૂન નિજનિજ લોક જય જય જય મની ॥

તે સમયે જ્યાં ને ત્યાં આશિષો સંભળાવા લાગી. આકાશમાં તથા શે-
હેરમાં મોટો આનંદ થઈ રહ્યો. સર્વ કોઈ આનંદ યુક્ત મનથી ‘ ચારે સુંદર
જોડીઓ ચિરંજીવ રહો ’ એમ કહેવા લાગ્યાં. યોગીન્દ્રો, સિદ્ધો, મુનિઓ અને
દેવતાઓએ રામચંદ્રજીને નિહાળીને હુંદુલિ વગાડ્યાં અને આનંદ પામીને
પુષ્પવૃષ્ટિઓ કરી જય જય જય કહીને પોતપોતાના લોકમાં ગયા. ૬૦.

દોહા—સહિત વધુટિન કુંવર સવ, તવ આયે પિતુપાસ ॥

શોભા મંગલ મોદ મારિ, ઉમંગેઝ જનુ જનવાસ ॥ ૩૭૨ ॥

સર્વ કુંવરો વહુઓ સહિત પિતાની પાસે આવ્યા તે સમયે જાનીવાસ
જાણે શોભાથી, મંગળથી તથા આનંદથી ભરપુર થઈને ઉભરાઈ જતો હોય
એવો દેખાવા લાગ્યો. ૩૭૩.

ચૌ૦—પૂનિ જેવનાર મયડ વહુમાંતિ, પઠયે જનક બુલાઈ બરાતી ॥

પરત પાંવહે વસન અનૂપા, સુતન સમેત ગવન કિયે મૂપા ॥

સાદર સવકે પાંવ પથારે, યથાયોગ્ય પીઢન બૈઠારે ॥

ધોયે જનક અવધપતિ ચરણા, શીલ સનેહ જાય નહિં વરણા ॥

બહુરિ રામપદપંકજ ધોયે, જે હર હૃદય કમલમહૈં ગોયે ॥

તીનોં માઈ રામ સમ જાની, ધોયે ચરણ જનક નિજ પાની ॥

આસન ઉચિત સવહિં નૃપ દીન્હે, બોલિ સૂપકારી સવ લીન્હે ॥

સાદર લગે પરન પનવારે, કનક કીલ મણિ પરન સૈવારે ॥

પછી ઘણા પ્રકારનાં જમણા તૈયાર થતાં જનક રાજાએ જાનીયાઓને જ-
મવાને તેડું મોકલ્યું. ચાલવાના રસ્તામાં અનુપમ વસ્ત્રો પાથરવામાં આવ્યાં
તે પર થઈને દશરથ રાજાએ પુત્રો સહિત ગમન કર્યું. આદરપૂર્વક સર્વના પગ

પખાળી યથાયોગ્ય આસનોપર બેસાડ્યા. જનક રાજાએ દશરથ રાજાના પગ પખાળ્યા તે વખતનાં શીલ તથા સ્નેહ વર્ણવ્યાં બંધ તેમ નથી. પછી રામ-ચંદ્રજીનાં ચરણ કમળ કે જે સદાશિવના હૃદય કમળમાં ગુપ્ત રહે છે, તેને જનક રાજાએ પખાળ્યાં અને ત્રણે બાઈઓને રામચંદ્રજી સમાન ગણીને તેઓના પગ પ્રણામ જનકે પોતાને હાથે પખાળ્યા. સર્વને રાજાએ યોગ્ય આસનો આપ્યાં. પછી સર્વ રસોઈઓએ બોલાવ્યા. તેઓ આદરપૂર્વક મણિમય પાંદડાંઓથી અને સુવર્ણની સળીઓથી બનાવેલી પત્રાવળી બનૈયાઓની આગળ મુકવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-સૂપોદન સુરભી સરપિ, સુન્દર સ્વાદુ પુનીત ॥

ક્ષણ મહં સવકો પરસિગે, ચતુર સુઆર વિનીત ॥ ૩૭૪ ॥

ચતુર અને વિનયવાન રસોઈઓ દ્વારા વારમાં સર્વને દાગ બાત અને સુંદર સ્વાદિષ્ટ તથા પવિત્ર ગાયતું ધી પીરસી ગયા. ૩૭૪.

ચૌ-પંચક વલીકર જેવન લાગે, ગારિ ગાન સુનિ અતિ અનુરાગે ॥

ભાંતિ અનેક પરે પકવાના, સુધા સરિસ નહિં જાહિં બચાના ॥

પરસન લગે સુઆર સુજાના, વ્યંજન વિવિધ નામ કો જાના ॥

ચારિ ભાંતિ ભોજન વિધિગાઈ, એક એક વરણિ ન જાઈ ॥

છરસ રુચિર વ્યંજન બહુ જાતી, એક એક રસ અગણિત ભાંતી ॥

જેવત દેહિં મધુર ધ્વનિ ગારી, લૈ લૈ નામ પુરુષ અરુ નારી ॥

સમય સુદાવન ગારિ વિરાજા, હંસત રાડ સુનિ સહિત સમાજા ॥

યહિ વિધિ રુચી ભોજન કીન્હા, આદર સહિત આચમન લીન્હા ॥

તે પ્રથમ પાંચ આસ નિત્યશ્રાદ્ધના પૃથ્વીપર ધરીને બનૈયાઓ જમવા લાગ્યા અને બાળોનાં ગાયન (ફટાણા) સાંભળીને ખુશી થવા લાગ્યા. પછી અનેક પ્રકારનાં અમૃત જેવાં પકવાનો પીરસ્યાં કે જેનાં વખાણ કર્યા બંધ તેમ નથી. ચતુર પીરસનારાઓ વિવિધ પ્રકારનાં વ્યંજન (શાકભાજી વિગેરે) પીરસવા લાગ્યા કે જેનાં નામ પણ કોણ બાણતું હોય? ચાર પ્રકારનાં (ભક્ત્ય, ભોજ્ય, લેહ્ય, અને યોગ્ય) ભોજનની વિધિ કહી છે, તેમાંના એક વિધિનું પણ વર્ણન કરવું બની શકે નહીં. સુંદર છ રસ (અમ્લ, મધુર, તીખો, કષાય, મીઠો, ખારો,) અને બહુજ પ્રકારનાં વ્યંજનો પીરસ્યાં કે જેમાંના એક એક રસ પણ અનેક પ્રકારના હતા. જમતાં જમતાં બનૈયાઓને સ્ત્રી પુરુષોનાં નામ દઈ દઈને મધુર રાગથી સ્ત્રીઓ બાળો (ફટાણા) દેવા લાગી. સમયાનુસાર બાળો સારી લાગવાથી દશરથ રાજા સમાજ સહિત હસવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સર્વેએ ભોજન કર્યા પછી આદરપૂર્વક આચમન લીધાં. ૧-૨-૩-૪.

दोहा—देइ पान पूजे जनक, दशरथ सहित समाज ॥

जनवासे गवने मुदित, सकल भूप शिरताज ॥ ३७२ ॥

जनक राज्ञे पान पीडां आपीने समाज सहित दशरथ राज्ञे पुजन कर्तुं. पछी सर्व राज्ञेना शिरताज दशरथ राज्ञे आनंदपी लनीवासे गया. ३७५.

॥ अथ कथा क्षेपक ॥

(राम कलेवा.)

छं०—भोर भये अपने कुमारको जनक बेगि बुलवाये ॥

सुनिकै पितु सँदेश लक्ष्मीनिधि सखन सहित तहँ आये ॥ १ ॥

सादर किय प्रणाम चरण छुइ लखि बोले मिथिलेशू ॥

गमनहुँ तात तुरत जनवासे जहँ श्री अवध नरेशू ॥ २ ॥

बिनय सुनाय राय दशरथसों पाय रजाय रचेतू ॥

आनहु चारिउ राजकुमारन करन कलेऊ हेतू ॥ ३ ॥

यह सुनि शीशनाये लक्ष्मीनिधि भरि उर मोद उमँगा ॥

सखन समेत मंद हँसि गमने चढ़ि चढ़ि चपल तुरंगा ॥ ४ ॥

कलनि देखावत हय थिरकावत करत अनेक तमासे ॥

मृदु मुसकात बतात परस्पर पहुँचि गये जनवासे ॥ ५ ॥

सखन सहित तहँ उतारि तुरंगते मिथिलापतिके बारे ॥

चारिहु सुत युत अवधराजको सादर जाय जुहारे ॥ ६ ॥

आति मुखनिधि लक्ष्मीनिधिको लखि सखन सहित सतकारे ॥

रघुकुल दीप महीप हाथ गाहि निज समीप बैठारे ॥ ७ ॥

तेहिक्षण सानुज निरखि राम छाबि सखन सहित सुखमाने ॥

लक्ष्मीनिधि मुखदरश पायके रामहु नैन जुड़ाने ॥ ८ ॥

तब श्रीनिधि कर जोरि भूपसों कोमल बैन उचारे ॥

करन कलेऊ हेत पठावो चारिहु राजदुलारे ॥ ९ ॥

सुनि मृदुवचन प्रेम रस साने दशरथ मृदु मुसकाने ॥

चारिहु कुँवर बुलाये बेगही बिदा किये मुखसाने ॥ १० ॥

जनक नगरकी जानतयारी सेवक सब मुख पागे ॥

निज निज प्रभुहि सँवारन लागे लै भूषण वर बागे ॥ ११ ॥

રઘુનંદન શિર પાગ જરકસી લસી ત્રિભંગી બાંધી ॥

તિમિ નારંગી ક્રુકી કલંગી રુચિ રુચિ પૈંજનિ સાધી ॥ ૧૨ ॥

પ્રભાત થતાં જનક રાજાએ પોતાના કુંવરને ત્વરાથી બોલાવ્યો. પિતાની આજ્ઞા સાંભળી લક્ષ્મીનિધિ પોતાના મિત્રો સહિત ત્યાં આવ્યો. ૧. તેણે આવીને આદરપૂર્વક પિતાનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરીને પ્રણામ કર્યો. જનક રાજા બોલ્યા કે—“ તાત ! તમે જાનીવાસે મહારાજ દશરથની પાસે તુરત જાઓ. ૨. ત્યાં જઈ તેમને મારી વિનતિ કહી સંભળાવી આજ્ઞા મેળવીને ચારે રાજકુમારોને કલવો જમવાને વાસ્તે સાવચેતીથી અહીં તેડી લાવો.” ૩. એ સાંભળી પિતાને માથું નમાવીને તદ્યમમાં આનંદ તથા ઉમંગ ભરેલો લક્ષ્મીનિધિ મંદહાસ્ય કરીને મિત્રો સહિત ચપળ ઘોડાપર ચઢીને ચાલ્યો. ૪. તેઓ ઘોડાઓને નચાવતા, કળાઓ દેખાડતા અનેક તમાસા કરતા, મંદહાસ્ય કરતા અને પરસ્પર વાતો કરતા કરતા જાનીવાસે ગયા. ૫. ત્યાં જનક રાજાના પુત્રે મિત્રો સહિત ઘોડાપરથી ઉતરી દશરથ રાજા પાસે જઈ તેમને તથા તેમના ચારે કુમારોને જીહાર કર્યો. ૬. રઘુકુળ દીપક દશરથ રાજાએ અતિ સુખ નિધિ લક્ષ્મીનિધિનો મિત્ર સહિત સત્કાર કર્યો અને તેના હાથ પકડીને પોતાની પાસે બેસાડ્યો. ૭. તે સમયે બાઈઓ સહિત રામચંદ્રજીની છબિ જોઈને લક્ષ્મીનિધિ મિત્ર સહિત સુખ પામ્યો અને તેને જોઈને રામચંદ્રજીનાં નેત્ર પણ ઠંડાં થયાં. ૮. પછી લક્ષ્મીનિધિએ હાથ જોડીને દશરથ રાજાને કોમળ વાણીથી વિનતિ કરી કે—“ આપના ચારે રાજકુમારોને કલવો જમવાને વાસ્તે મોકલો.” ૯. પ્રેમરસયુક્ત કોમળ વચનો સાંભળી દશરથ રાજાએ મંદહાસ્ય કરી ચારે કુંવરોને બોલાવીને તુરત વિદાય કર્યો. ૧૦. જનકપુરમાં જવાની તૈયારી જાણીને સર્વ સેવકો આનંદમગ્ન થયા અને આભુષણો તથા ઉત્તમ વાદ્યો લઈને તેઓ પોત પોતાના સ્વામીને શણગારવા લાગ્યા. ૧૧. રામચંદ્રજીના માથાપર ત્રણ લટવાળી જરકસીની પાઘ સુંદર સુંદર પેચ રચીને બાંધી અને તેમાં નવરંગી કલગી ઝુકાવી દીધી. ૧૨.

દોહા—વરણિ સૈકે કો રામકો, અનુપમ દૂલહ વેષ ॥

જેહિ લલિ શિવ સનકાદિકો, રહત ન તનુહિ સરેષ ॥ ૩૭૬ ॥

વરરાજા રામચંદ્રજીનો અનુપમ વેષ કે જેને જોઈને શિવ સનકાદિકને પણ પોતાના શરીરની શુદ્ધિ રહે નહી તેને કોણ વર્ણવી શકે ? ૩૭૬.

છં—રમિ સજિ અનુજ સહિત રઘુનંદન ચારૌ રાજદુલારે ॥

बड़े उमंगन चढ़े तुरंगन अंगन वसन सँवारे ॥ १३ ॥
 जे रघुवंशी कुँवर लाडिले प्रभु कहँ प्राण पियारे ॥
 चढ़े तुरंग संगतेउ गमने राम संग मतवारे ॥ १४ ॥
 राम वामदिशि श्री लक्ष्मीनिधि सखन सहित तेउ सोहैं ॥
 चंचल बागे किये तुरंगकी बातें करन हँसोहैं ॥
 जग वंदन जोहि नाम जाहिरो रघुनंदनको बाजी ॥
 ताको गुण छवि कहँ लौं वरणौं जोहि होत मन राजी ॥ १६ ॥
 जित रुख पावै तित पहुँचावै छन आवै छन जावै ॥
 जमि जमि थमि थमि थरकि भूमिपर गतिनततिन दरशावै ॥ १७ ॥
 फाँदत चंचल चारौं चौकाड़ि चपलहुके चख झाँपै ॥
 भरत कुँवरको तुरंग रंगीलो वरणि जाय कहु कापै ॥ १८ ॥
 चंपा नाम चाल चटकीली जोहि पर रिपुहन भाये
 सब समाजके आगे निरतै मोर फुरंग लजाये ॥ १९ ॥
 जो कहँनेकहँ हाथ उठावत कई हाथ उठि जातो ॥
 बार बार चुचुकारि दुलारत ताहू पै न जुडातो ॥ २० ॥
 लक्खी घोडा लषण लालको घाँको निपट चलाको ॥
 उडि उडि जात वायु मंडलको परत न पग महि ताको ॥ २१ ॥
 तरफराय उडि जाय परतहै लक्ष्मीनिधि हय पार्हीं ॥
 उचित विचार हँसे रघुवंशी रामहु मृदु मुसकाहीं ॥ २२ ॥
 तकि तुरंगकी चंचलताई लषणकि देखि चढाई ॥
 निमिवंशी रघुवंशी सिंगरे ठगिसे रहे विकारि ॥ २३ ॥
 राम आदि जे कुँवर लाडिले तेउ लखि भरे उछाहैं ॥
 रीझि रीझि तहँ लषण लालको बारहिं बार सराहैं ॥ २४ ॥
 इमि मग होत विलास विविध विधि विपुल बाजने बाजे ॥
 सुनत नकीब पुकार नगर तिय कदि बैठीं दरबाजे ॥ २५ ॥
 कोउतिय निरखि वदनकी सुखमा अति सुख महुँ सौपागी ॥
 भरी सनेह देह मुधि नार्हीं रामरूप अनुरागी ॥ २६ ॥
 कोउ तिय देखि अतूला दूल्हा अति सनेह तनुभूला ॥
 फूला नैन मन मन भूला लागि प्रीति को हूला ॥ २७ ॥

કોડ ઘૂંઘટ પટ લોલિ સુન્દરી મણિ મુંદરી લૈ પાની ॥

દેશત દૂલહ રૂપ રામકો આનંદ સિન્ધુ સન્માની ॥ ૨૮ ॥

એ પ્રમાણે અંગપર સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કરી રામચંદ્રજી આદિક ચારે રાજકુમારો સજ્જ થઈ ઘણા ઉમંગથી ઘોડાપર ચઢયા. ૧૩. રઘુવંશના બીજા પણ લાડીલા કુંવરો કે જેઓ રામચંદ્રજીના પ્રાણ પ્યારા હતા તેઓ પણ મતવાળા ઘોડાપર સ્વાર થઈ રામચંદ્રજીની સાથે ચાલ્યા. ૧૪. રામચંદ્રજીની ડાબી બાજુએ મિત્ર સહિત લક્ષ્મીનિધિ ચંચળ ઘોડાની લગામ પકડીને તાજ તાજ વાતો કરી હસાવતો હતો. ૧૫. ‘ જગવંદન ’ નામનો પ્રખ્યાત રામચંદ્રજીનો ઘોડો કે જેને જોતાંજ મન રાજ થતું હતું તેના ગુણોનું અને કાન્તિનું વર્ણન જ્યાં સુધી કરું ? ૧૬. એ ઘોડો જ્યાં રૂચી થાય ત્યાં પોહોચાડે એવો અને ક્ષણમાં આવે અને ક્ષણમાં જાય એવો હતો. તે ધરતીપર ઠમઠમ નાચી, થરકી થરકીને અનેક પ્રકારની ચાલ બતાવતો હતો. ૧૭. ભરતજીનો રંગીલો ઘોડો ચંચળ તથા કુદવામાં અને ચોકડી ભરવામાં એવો સુંદર હતો કે ચપળ માણસની આંખોને પણ ઝાંપી નાંખે; તેની શોભાનું વર્ણન કોનાથી કરી શકાય ? ૧૮. જેનાપર શત્રુજ બેઠા હતા તે ચંપા નામનો ચટકીલી ચાલવાળો ઘોડો સર્વ મંડળની આગળ નાચ કરતો ચાલતો હતો અને (પોતાની ચાલથી) મોર તથા હરણોને પણ લજવતો હતો. ૧૯. તે જરાક હાથ ઉઠાવતાંજ કેટલાક હાથપર ઉડી જતો હતો, અને વારંવાર બચકારી તથા પ્યાર કરતાં છતાં પણ ઠંડો પડતો નહીં હતો. ૨૦. લક્ષ્મણજીનો લજ્જી નામે ઘોડો એવો બાંકો ને ચાલાક હતો કે વારંવાર ઉડીને વાયુ મંડળમાં જતો, અને પૃથ્વીપર પગ પડવા દેતો નહીં. ૨૧. તે ઘોડો ચમકી ચમકી ઉડીને લક્ષ્મીનિધિના ઘોડા પાસે જતો હતો, તેથી તે યોગ્ય થાય છે એમ વિચારી રઘુવંશીકુંવરો હસતા હતા અને રામચંદ્રજી પણ મંદહાસ્ય કરતા હતા. ૨૨. એ ઘોડાની ચંચળતા અને લક્ષ્મણજીની ચઢાઈ જોઈને સઘળા નિમિવંશીઓ તથા રઘુવંશીઓ ઠગાઈને વેચાઈ જાય એમ હતું. ૨૩. રામચંદ્રજી આદિક લાડીલા કુંવરો ઉત્સાહ ભરેલી રીતે જોઈ રીઝી રીઝીને વારંવાર લક્ષ્મણજીનાં વળાણ કરતા હતા. ૨૪. એ પ્રમાણે માર્ગમાં અનેક પ્રકારના વિલાસ થતા હતા, ઘણાં વાજાં વાગતાં હતાં અને નકીબો પોકારાતી હતી. તે સાંભળીને નગરની સ્ત્રીઓને જોવા માટે આંગણમાં આવીને કેટલીક સ્ત્રીઓ રામના સુખની સુખમય શોભા જોઈ રામચંદ્રજીના રૂપમાંજ સ્નેહ ઉત્પન્ન થવાથી અત્યંત સુખમાં મગ્ન થઈ ગઈ અને દેહની શુદ્ધિ પણ ન રહી. ૨૬. કેટલીક સ્ત્રીઓ અનુપમ રામચંદ્રજીને જોઈ અતિ સ્નેહથી દેહનું ભાન ભુલી ગઈ, નેત્રો પ્રકુલિત થઈ ગયાં, કામથી મન લમી ગયું

अने ढढयमां प्रेमनी लरछी लागी. २७. डेटलीक लीओ पोतानो धुंधटो जो-
लीने हाथमां मछिनी मुद्रिका लधने तेमां रामनुं वर रामनुं इप लोधने आ-
नंदना समुद्रमां मम थछ गछ. २८.

दोहा—कोउ मूरति लखि साँवरी, तोरति तृण मुखपाग ॥

माधुरि मूरतिमें पर्गी, निजमूरति सुख त्याग ॥ ३७७ ॥

डेटलीक लीओ श्याम सुंदर कान्ति लोध सुख पाभीने तरछां तोडवा लागी,
पोताना शरीरनुं सुख तछने अने रामचंद्रलुनी माधुरि मुतिमां मम थछ.

छं०—कोउ रघुनन्दन छवि विलोकिकै बोली मुन सखि बैना ॥

राजकुँवर ये करन कलेऊ जात जनकके ऐना ॥ २९ ॥

इनको श्रीनिधि गये लिवाई आये चारहु बेटा ॥

रँगभीने रघुवंशी छैला दशरथ राज दुल्हेटा ॥

धानि यह भाग्य हमारो प्यारी जिन भरि नैन निहारे ॥

नतु दर्शन दुर्लभ दूल्हके रविकुल प्राणपियारे । ३१ ॥

भाग सोहाग आज भल पायो श्रीमिथिलेशकि बेटी ॥

सुन्दर श्याम माधुरी मूरति जिन जिन भुज भर भेटी ॥ ३३ ॥

बोली अपर सखी मुन सजनी भली बात बनी आई ॥

हमहु चलै सब जनक महलको हँसिये इन्हें हँसाई ॥ ३२ ॥

इमि मृदु बातें करत परस्पर भई प्रेमवश वामा ॥

मुनत जात मुसकात अनुज युत कृपासिन्धु श्रीरामा ॥ ३४ ॥

द्वार समीप देखि अति सुन्दर मणिमय चौक सँवारे ॥

राजकुँवर रघुवंशिनके तहँ ठाढ़ भये मतवारे ॥ ३५ ॥

उत रजाय लहिं सिया मातुकी नगर सुवासिन नारी ॥

कंचन कलश सजे शिर उपर पल्लव दीप सँवारी ॥ ३६ ॥

गावत मंगल गीत मनोहर करले कंचन थारी ॥

परिछन चली हेतु रघुवरकी बहु आरती सँवारी ॥ ३७ ॥

जाय समीप निहारि रामछवि दृग आनंद जल बाढी ॥

छकित रहीं वर वदन विलोकति चकित रही तहँ ठाढ़ी ॥ ३८ ॥

राम रूप रँगि गई रँगौली लखि दूल्ह सुखसारा ॥

तन मन रखो सरेख न काहू को करै मंगलच रा ॥ ३९ ॥

प्रेम पयोधि मगन सब प्यारी धरि पुनि धीरज भारी ॥

परछन अली भली विधि कीन्हों रोकि विलोचन वारी ॥ ४० ॥

लक्ष्मीनिधि तब उतरि तुरंगते चारिउ कुँवर उतारे ॥

पाणिपकरि रघुनन्दनजीको भीतर महल सिधारे ॥ ४१ ॥

जहँ पिकवैनी सब सुखऐनी बैठि सुनैना रानी ॥

इन्द्रानीकी कोन चलावै लखि रति रूप लुभानी ॥ ४२ ॥

चन्द्रमुखी चहु ओर विराजै कोउ कर चमर चलावै ॥

कोउ सखि देखि रामकी शोभा आरति मंगल गावै ॥ ४३ ॥

तेहि लन तहाँ गये रघुनन्दन मन फंदन वर वेषा ॥

देखत उठीं सकल रनिवासे रह्यो न तनुहि सरेषा ॥ ४४ ॥

करि आरति प्रारि मणि भूषण सादर पाँय पखारे ॥

चारि रंग के चारि सिंहासन चारिउ वर बैठारे ॥ ४५ ॥

लखि लावै ऐना सासु सुनैना एकहु न पटक तजैना ॥

भूली चैन बोलि सकैना कहत बनैना बैना ॥ ४६ ॥

तकि जकि रही तनक नहिं डोलै मगन महा सुदमाहीं ॥

राम रूप रंगि गई रँगौली आंसु बहे दग जाहीं ॥ ४७ ॥

इमि तहँ दशा बिलोकि सासुकी राम गुणत मन माहीं ॥

काह भयो यह आजु रानिको पूछत भे सकुचाहीं ॥ ४८ ॥

चतुर सखी चित चराचि रामसों बोली मधुरी वानी ॥

यह तुम्हार गुणहै सब लालन और न कछु उर आनी ॥ ४९ ॥

सुनत बचन यह तुरत धीर धरि जणी सुनैना रानी ॥

बार बार बहु लीन बलैया चूमि कपोलन पानी ॥ ५० ॥

माधुरि मूरति साँदलि मूरतिकी तृण तोरति रानी ॥

रीझि रीझि तहँ राम रूपमै बिनही मोल बिकानी ॥ ५१ ॥

पुनि कर जोरि रामसों रानी बोली अति मृदु मोई ॥

उठहु लाल अब करहु कलेऊ जो जो रुचि हिय होई ॥ ५२ ॥

यह सुनि सखन समेत उठे तहँ चारहु राजदुलारे ॥

भरी भाग्य अनुराग सुनैना निजकर पायँ पखारे ॥ ५३ ॥

रचना अधिक पदकके पीठन बैठारे सब भाई ॥

कंचनधारी मृदुल लुहारी परसी विविध मिठाई ॥ ५४ ॥

રુચિ અનુરૂપ મૂપ સુત જૈવન પવન હુલાવે સાસુ ॥

બુદ્ધિ બુદ્ધિ રુચિ વ્યંજન પરસૈ વરાણિ ન જાય હુલાસૂ ॥ ૫૫ ॥

સ્વાદ સરાદિ પાય પુનિ અંચયે સસ્થિયન પાન સ્વાયે ॥

બેઠે પહિરે પોસાક સસ્થન યુત ત્રિવિધ સુગંધ લગાયે ॥ ૫૬ ॥

કોઈ શ્રી રામચંદ્રજીની કાન્તિ જોઈને બોલી કે “ સખીઓ ! સાંભળો. આ રાજકુમારો કલંકા જમવાને વાસ્તે જનક રાજાને ઘેર જાય છે. ૨૯. એમને લક્ષ્મીનિધિ તેડવા ગયો હતો. તેથી આ રઘુવંશી રંબલીના છેલછબીલા દશ-રથ રાજાના ચારે કુમારો જાય છે. ૩૦. હે પ્યારી સખી ! આપણે નેત્રો ભરીને તેઓને જોઈએ છીએ તેથી આપણાં ધન્ય બાળ્ય છે, નહીં તો સુર્યવંશના પ્રાણપ્યારા આ કુમારોનાં દર્શન દુર્લભ છે. ૩૧. સીતાજી આ શ્યામચુંદર માધુરી મુર્તિનું પ્રાણીચક્ર કરીને આજ ભલું બાળ્ય તથા સોહાગ પામ્યાં છે. ૩૨. બીજી બોલી કે - “ હે સખીઓ ! સાંભળો. આજ બહુ સારી વાત બની આવી છે. ચાલો આપણે સમ્રાજી જનક રાજાના મેહેલમાં જઈને આ કુમારોને હસી-એ તથા હસાવીએ. ” ૩૩. એ પ્રમાણે પ્રેમને વશ થયેલી સ્ત્રીઓ પરસ્પર વાતો કરતી હતી, તે સાંભળતા કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજી ભાઈઓ સહિત હસતા હસતા જતા હતા. ૩૪. દ્વાર સમીપે આવત ત સુંદર મણિમય ચોક. શણગારેલા જોઈ મતવાલા રઘુવંશી રાજકુમારો ત્યાં ઉભા રહ્યા. ૩૫ નગરની સુનાસિની સ્ત્રીઓએ સીતાજીની માતા પાસે જઈ આજ્ઞા લઈ માથાંપર સુવર્ણના કળશ સજ્યા અને પદલવ જેવી આકૃતિમાં દીવા શણગાર્યા. ૩૬. તે દીવા કંચનની થાળોમાં ધરી હાથમાં લઈ ઘણી ઘણી આરતીઓ શણગારી મનોહર મંગળ ગીત ગાતી ગાતી કુમારોને પોંખવા ચાલી. ૩૭. પાસે જઈ રામચંદ્રજીની છબિ જોતાંજ નેત્રોમાં આનંદાશુ ભરાઈ આવ્યાં અને તેમનું સુંદર મુખ જોઈ છકિત થઈ ચકિત બની ગઈ. ૩૮. એ રંગીલી સ્ત્રીઓ સર્વ સુખરૂપ વરરાજા રામચંદ્રજીનું રૂપ જોઈને રંગાઈ ગઈ. તેઓને શરીરની કે મનની શુદ્ધ રહી નહી, તેથી મંગળાચાર કોણ કરે ? ૩૯. પ્રેમરૂપી સમુદ્રમાં મગ્ન થયેલી સર્વ પ્યારી સખીઓએ પછી ધીરજ ધરી નેત્રોનાં જળ રોકીને સારી રીતે પોંખણું કર્યું. ૪૦. પછી લક્ષ્મીનિધિએ ઘોડાપરથી ઉતરીને ચારે કુવરોને ઉતારી રામચંદ્રજીનો હાથ પકડીને મેહેલમાં પધરાવ્યા. ૪૧. ત્યાં કોયલ જેવા મધુર સ્વરવાળી અને સુખના ધામરૂપ સુનયના રાણી બેઠાં હતાં, તેના આગળ ઈંદ્રાણીની તો શી વાત કરવી ? પણ તેને જોઈને રતિનું મન પણ લોભાઈ જાય. ૪૨. તેની ચારે તરફ ચંદ્ર જેવાં સુખવાળી સ્ત્રીઓ શોભતી હતી. તેમાંની કેટલીક ચમર ઢાળતી હતી અને કેટલીક રામની શોભા જોઈને આરતી મંગળ ગાતી હતી. ૪૩. તે સમયે

જોતાંજ મનને હરી લે એવા ઉત્તમ વેષવાળા રામચંદ્રજી ત્યાં પધારતા જોઇને રાણીવાસની સઘળી સ્ત્રીઓ ઉઠી ઉભી થઇ ગઇ. અને શરીરની શુદ્ધિ પણ રહી નહી. ૪૪. આરતી કરી મણિઓ તથા આભુષણોની નોંછાવર કરી આદરપૂર્વક પગ પખાળીને ચાર રંગનાં ચાર સિંહાસનોપર ચારે વરરાજાને બેસાડ્યા. ૪૫. સુનયના સાસુ રામચંદ્રજીની છાત્રિ જોઇને એક પળવાર પણ આંખથી દુર કરતી નહી. અને સર્વ સુખ વીસરી જઇ કાંઇ નહી બોલી શકાવાથી કાંઈ વચન બોલી શકી નહી. ૪૬. તે રામની છાત્રિ સામેજ તાકી રહી, લગભગ પાંચશરીર હલાવતી નહી અને મહા આનંદમાં મગ્ન થઇ ગઇ. એ રંગીલી રામરૂપથી રંગાઈ ગઇ અને આંખોમાંથી આંસુ વહી જવા લાગ્યાં. ૪૭. સાસુની એવી દશા જોઇને રામચંદ્રજી મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે-‘આજ આ રાણીને શું થઇ ગયું ?’ પણ પુછતાં સંકોચાવા લાગ્યા. ૪૮. એક ચતુર સખી ચિત્તમાં ચેતી જઇને મધુરી વાણીથી બોલી કે-“હે લાલજી ! આ સર્વ તમારાજ ગુણ છે, ખીજું કાંઈ મનમાં લાવશે નહી. ” ૪૯. એ વચનો સાંભળતાંજ સુનયના રાણી તુરંતજ ધીરજ ધરીને સાવધ થઇને હાથે તથા ગાલે ચુંગન કરીને વારંવાર મીઠકાં લેવા લાગી. ૫૦. શ્યામસુંદર માધુરી મુર્તિ જોઇને રાણી તરણાં તોડવા લાગી. (નજર ન લાગે માટે.) અને રામના રૂપથી અત્યંત સીઝીને જાણે વગર મુલ્યે વેચાઈ ગઇ હોય એવી દેખાવા લાગી. ૫૧. પછી સુનયના રાણી હાથ જોડીને રામચંદ્રજી પ્રત્યે કોમળ વાણીથી બોલી કે-“હે લાલ ! આપ ઉઠો અને મનમાં જે જે રૂચિ હોય તે પ્રમાણે કલવો જમે. ” પરંતુ એ સાંભળી ચારે રાજકુમારો મિત્રો સહિત ઉઠ્યા. એટલે મહાભાગ્યવાન સુનયના રાણીએ પ્રેમથી પોતાના હાથે તેઓના પગ પખાળ્યા. ૫૩. વિચિત્ર સ્વનાવાળાં મણિમય આસનોપર સર્વ લાઈઓને બેસાડ્યા અને સુંદર સુવર્ણની ધાળીઓમાં જાત જાતની મિઠાઈઓ પીરસી. ૫૪. રાજકુમારો રૂચિ પ્રમાણે જમવા લાગ્યા અને સાસુ પવન નાંખવા લાગી. અને રૂચિ પુછી પુછીને રસોઈ પીરસતી હતી. એ વખતના ઉલ્લાસનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. ૫૫. જમતાં સ્વાદ વખાણતા હતા, જમી રહ્યા પછી આયમન કર્યા એટલે સખીઓએ પાન પીડાં ખવરાવ્યાં. પછી મિત્રો સહિત પોશાક પેહેરીને બેઠા અને સખીઓએ તેઓને સુગંધ લગાવ્યા. ૫૬.

દોહા- રાજ એન સવ ચૈન ચૂત, રાજૈ રાજકુમાર ॥

જિનકો હાસ વિલાસ લલિ, લાજહિં લાલન માર ॥ ૩૭૮ ॥

તે વખત સર્વ રાજકુમારો આનંદ યુક્ત રાજકુવનમાં ખિરાજવા લાગ્યા. તેમનો હાસ્યવિલાસ જોઇને લાખો કામદેવ લાજ પામે એવા શોભતા હતા. ૩૭૮.

छं०—तेहि औसर सुधिपाय सखीमुख लक्ष्मीनिधिकी नारी ॥
 नाम सिद्धि परसिद्ध नाम गुण रूप शील उजियारी ॥ ५७ ॥
 भाग मुहाग भरी मुठि सुंदरि नव यौवन मतवारी ॥
 रसिकनरीति प्रीति परवीनी रतिहि लजावनहारी ॥ ५८ ॥
 अतिगुणवान निधानरूपकी सब विधि सुभग सयानी ॥
 लक्ष्मीनिधिकी प्राण पियारी निमिकुलकी महारानी ॥ ५९ ॥
 अलबेली सरहज रघुवरकी दही सनेह शृंगारी ॥
 प्रीतम प्रीति निवाहन हारी रामरूप रिझवारी ॥ ६० ॥
 चंचल चपन चहूँ दिशि चितवसि देखनको अतुराई ॥
 भरी उमंग संग सखियनलै तुरत राम टिग आई ॥ ६१ ॥
 बदन चंद अरविंद लियेकर बिहँसत मंदर सोहै ॥
 राजकुँवरकर पकारि लाड़िली बोली तकि तिरछेहै ॥ ६२ ॥
 यह चितचोर किशोर भूपके बड़े चोर तुम प्यारे ॥
 सुरति हमारि भुलाये साँवरे सासु समीप सिधारे ॥ ६३ ॥
 उलटी बात कहौ जिन प्यारी आपने दोष दुराई ॥
 तुमही रहिउ छिपाय छबीली सुनत हमारि अवाई ॥ ६४ ॥
 हम आये तुम महलन भीतर तुमहि न परयो जनाई ॥
 भलो सदन तुमरो है प्यारी जहँ सब जाहिँ समाई ॥ ६५ ॥
 सुनत रामके वचन लाड़िली बोली मृदु मुसकाई ॥
 तुमरे घरकी रीति लालजू यहाँ न चली चलाई ॥ ६६ ॥
 सासु सुनैनाके समीप महँ देत जवाब बनैना ॥
 पाणि पकारि रघुनंदनजीको गइ लेवाय निज ऐना ॥ ६७ ॥
 चारि सिंहासन दै तहँ आसन भरी हुलासन प्यारी ॥
 बारहिँ बार निहारि बदन छवि बहु आरती उतारी ॥ ६८ ॥
 मेलि सुकंठ मालती माला वसननि अतर लगायो ॥
 अंचरसों मुख पोंछि रामको निज कर पान खवायो ॥ ६९ ॥
 ललित लवंग कपूर संगधारि कोउ सखि पान लगावै ॥
 कोउकर पीकदानलिये ठाढी कोउ सखि चमर ढुलावै ॥ ७० ॥
 जे निमिराज नेवत सुनि आई कोटिन राजकुमारी ॥

રામ મિલનની વઢી લાલસા કહિ ન સકૈં સવુચારી ॥ ૭૧ ॥

તિન યહ સુન્યો કિ સિદ્ધિ સદન મેં આયે ચારિહુ માઈ ॥

તુરતાઈ પહુંચીં સવહીં પ્યારી જાગિ સર્વેં સુખદાઈ । ૭૨ ॥

દેસિ રાજકુંવરિ સવ આઈ રામ દરશની પ્યાસી ॥

અતિસન્માન કિયો સવહીકો સિદ્ધિ સદન સુખરાસી ॥ ૭૩ ॥

મણિન મૌરપર મોતિન કલંગી અલબેલી અતિ સોહૈ ॥

રાજતિયનકી કૌન ચલે હૈ મુનિયનકો મન મોહ ॥ ૭૪ ॥

તે વળતે સખીઓના મુખથી ખગર મળતાં લક્ષ્મીનિધિની સિદ્ધિ નામની પ્રસિદ્ધ સ્ત્રી કે જે રૂપ, શુભ અને શીખથી ઉન્નવળ હતી. ૫૭. સુંદર સૌહાર્ગ-વાળી તથા બાળ્યવાન હતી, નવીન જોખનથી મતવાલી હતી, રસિકોની પ્રીતિની રીતિઓમાં પ્રવીણ હતી, કામદેવની સ્ત્રી રતિને લગ્નવે એવી સુંદર હતી. ૫૮. શુભ અને રૂપના ભંડાર રૂપ હતી, સર્વ રીતે સુંદર તથા શાણી હતી, લક્ષ્મી નિધિની પ્રાણ પ્યારી હતી, નિમિક્ષણની મહારાણી હતી. ૫૯. રામચંદ્રજીના સાળાનો અલબેલી હતી, મોટા રનેહ તથા શણગારવાળી હતી, પ્રીતમની પ્રીતિ નિભાવનારી હતી, રામના રૂપથી રીઝેલી હતી. ૬૦. ચંચળ નેત્રથી ચારે તરફ આતુરતાથી જોતી હતી. એવી સિદ્ધિ ઉમંગભેર સાથે સખીઓને લઈને રામ-ચંદ્રજીની પાસે આવી. ૬૧. ચંદ્ર જેવા મુખવાળી હાથમાં કમળ લઈ મંદહાસ્ય કરતી શોભતી એ લાડીલી તિરકસ નેત્રથી જોતી રામચંદ્રજીનો હાથ પકડીને બોલી કે ૬૨. “પ્યારા ! તમે ચિત્તની ચોરી કરનારા અમારા જનક રામના મોટા ચોર છો. તમે અમારી શુદ્ધિ વિસરાવીને સાસુજી પાસે બેસી રહ્યા છો ?” ૬૩. રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-ભાગીનિ ! તમે તમારો દોષ છુપાવીને ઉલટી વાત કરો છો. હે છબિલી ! અમારું આગમન સાંભળીને તમેજ સંતાઈ રહ્યાં હતાં. ૬૪. અમે તમારા મેહેલમાં આવ્યા છીએ તો પણ તમને અમારી ખગર પડી નહીં ! હે પ્યારી ! તમારું ઘર તો બહુ સાફ છે કે જેમાં સર્વ સમાઈજ જાય છે.” ૬૫. રામનાં વચનો સાંભળીને એ લાડીલી મંદહાસ્ય કરીને બોલી કે- “હે લાલજી ! તમારા ઘરની રીત અહીં ચલાવી ચાલશે નહીં.” ૬૬. સાસુ સુનયનાની રૂબરૂ ખરાબર ઉત્તર હઈ શકાય નહીં તેથી સિદ્ધિ રામચંદ્રજીનો હાથ પકડીને પોતાના મેહેલમાં લઈ ગઈ. ૬૭ ત્યાં પ્યારવાળી સિદ્ધિએ ચારે વરરાબને ઉલ્લાસથી ચાર સિંહાસનો આપીને બેસાડ્યા અને વારંવાર તેઓનાં મુખની કાન્તિ જોઈને ઘણી આરતી ઉતારી. ૬૮. તેઓના સુંદર કંઠમાં માલ-તીનાં પુષ્પની માળાઓ પહેરાવી, વસ્ત્રપર અત્તર લગાવ્યાં અને પોતાના છેડાથી રામચંદ્રજીનું મુખ લોહીને પોતાને હાથે પાન ખીડાં ખવરાવ્યાં, ૬૯. કોઈ સખી

સુંદર લવંગ, કસ્તુરી નાંખીને પાન ખીટી બનાવવા લાગી, કોઈ સખી હાથમાં પીકદાની લઈને ઉભી રહી અને કોઈ સખી ચમર ઢોળવા લાગી. ૭૦. જે રાજકુમારીઓ જનક રાજાને ત્યાં રાજકુમારોનું નિમંત્રણ સાંભળી રામચંદ્રજીને મળવાની મોટી લાલસાથી આવી હતી, પણ સંકોચાઈને ખોલી શકતી નહોતી. ૭૧. તેઓએ જાણ્યું કે સિદ્ધિના મેહેલમાં ચારે ભાઈઓ આવ્યા છે. એટલે સખી પ્યારી સખીઓ સુખદાયક સમય જાણીને ત્યાં આવી પોહોચી. ૭૨. સુખના સમુદ્ધ રૂપ રામચંદ્રજીએ પોતાના દર્શનની તૃણાથી રાજકુમારીઓને આવેલી જોઈને સિદ્ધિના મેહેલમાંજ તેમનું ઘણું સન્માન કર્યું. ૭૩. રામચંદ્રજીના મણિમય મોર મુગટમાં મોતીની અલખેલી કલગી એવી તો અત્યંત શોભતી હતી કે તે જોઈને મુનિઓનાં મન મોહ પામે. તો પછી રાજકન્યાઓની તો વાતજ શી કરવી ? ૭૪.

દોહા—મન લોભા શોભા નિરખિ, મરે વિવસ સુકુમારિ ॥

ચકિત છકિત સવ રહ ગઈ, તન મન દશા વિસારિ ॥ ૩૭૯ ॥

રામચંદ્રજીની શોભા જોઈ મન મોહિત થઈ જવાથી એ સુકુમારીઓ પરવશ બની ગઈ, ચકિત છકિત થઈ ગઈ અને તનમનની દશાને પણ ભુલી ગઈ. ૩૭૯.

છં—જો તિય માન અનૂપ રૂપ નિજ રહીં સ્વરૂપ ગુમાની ॥

તેહિ લખિ રામ વદનકી સુખમા વિનહી મોલ વિકાની ॥ ૭૫ ॥

અતિ સુકુમારી રાજકુમારી સિદ્ધિ સહિત અનુરાગી ॥

તહૈં પ્યારી ગારી રઘુવરકો દેન દિવાનન લાગી ॥ ૭૬ ॥

एक सखी कह मुनहु लालजी यह स्वरूप कहँ पायो ॥

कानन सुन्यो काम अति सुन्दर को तुमको सोइ जायो ॥

बोली सिद्धि मुनहु रघुनंदन तुम हमार ननदोई ॥

एक बात तुमसों हम पूछैं लाल न राखहु गोई ॥ ७८ ॥

होत व्याह सम्बंध सबनको अपने जातिहि माही ॥

निज बहिनी श्रृंग कृषिको तुम कैसे दियो विवाही ॥ ७९ ॥

की उनको मुनीश लै भाग्यो की बोई सँगलागी ॥

एती बात बतावहु लालन तुम रघुवंश अदागी ॥ ૮૦ ॥

लघण कह्यो यह मुनहु लाडिली जेहि विधि जहँ लिखिदीना ॥

तहँ संयोगहोतहै ताको व्याह तौ कर्म अधीना ॥ ૮૧ ॥

कहँ हम राजकुंवर रघुवंशी कहँ बिदेह वैरागी ॥

भयो हमारो व्याह तुम्हारे विधिगति गनैको भागी ॥ ८२ ॥
 औरौ एक हास उर आवै अचरज है सब काहू ॥
 तुमतोहो सिधि वै लक्ष्मीनिधि नारि नारिभो व्याहू ॥ ८३ ॥
 एक सखीकह सुनहु लालजी तुमहिं सकहि कोजीती ॥
 जाहिर अहै सकल जग भारीं तुमरे घरकी रीती ॥ ८४ ॥
 अति उदार करतूतिदार सब अवधपुरीकी बामा ॥
 खीर खाय पेदा सुत करती पतिकर कछु नहिं कामा ॥ ८५ ॥
 सखी वचन सुन तब रघुनंदन बोले मृदु मुसकातैं ॥
 आपन चाल छिपावहु प्यारी कहहु आनकी बातैं ॥ ८६ ॥
 कोउ नहिं जन्म मात पिता बिन बंधी वेदकी नीती ॥
 तुमरेतौ माहिते सब उपजैं अस हमरे नहिं रीती ॥ ८७ ॥
 बोली चन्द्रकला तेहिं औसर परम चतुर सुकुमारी ॥
 सिद्धि कुँवरिकी लहुरी भगनी लक्ष्मीनिधि की सारी ॥ ८८ ॥
 लरिकाँडते रह्यो लालजी तुम तपस्विन संग माहीं ॥
 ये छलछंद फंद कहैं पाये सय कहो हम पाहीं ॥ ८९ ॥
 की मुनि नारिनके संग सीखे की निज भगिनी पासै ॥
 मीठो सीठो स्वाद लालजी बिनचाखैं नहिं भासैं ॥ ९० ॥
 बोले भरत भली कह सजनी तुमहु तौ अब कुमारी ॥
 वर्णहु पुरुष संगकी बातैं सो कहैं सीखेहु प्यारी ॥ ९१ ॥
 रहे मुनिन संग ज्ञान सिखनको सो सब सुने सुनाये ॥
 कामिनि कामकला अब सीखन हम तुमरे ढिग अये ॥ ९२ ॥
 सिद्धि कह्यो तब सुनहु भरतजी ऐसे तुम न बखानौ ॥
 तुमरी तौ गनती साधुनमें लोक बातका जानौ ॥ ९३ ॥
 भरत कह्यो तुम सांचि कहत हो हम साधू परकाजी ॥
 ऐसी सेवा करो कामिनी जामैं हो हम राजी ॥ ९४ ॥
 आये अयन अपूर्व योगी अस निज मन गुण लीजै ॥
 अधर सुधारसको दै भोजन अतिथे पूजन कीजै ॥ ९५ ॥
 एक सखी कह सुनहु सबै मिलि इनकी एक बडाई ॥
 ऋषि मखराखन गये कुँवर ये तहँ हम अस सुधि पाई ॥ ९६ ॥

इनको सुन्दर देख कामवत्त तिया ताडका आई ॥
 सो करतूतिन भरि लाजसों मारेहु तेहि खिसियाई ॥ ९७ ॥
 बोले रिपुहन सुनहु भामिनी नाहक दोष न दीजै ॥
 जो करतूति बनी नहिं उनने सो हमसे भरि लीजै ॥ ९८ ॥
 बिन जाने करतूति सबनको तुम्हरे घर भी ब्याहु ॥
 सोउ पछिताव न रही पियारी अब करियेहु समाहु ॥ ९९ ॥
 जाके हित तुम रोप चढावहु सो मति करहु उपाई ॥
 बैसेन सेवामें तुम्हरे हम हाजिर चारिउ भाई ॥ १०० ॥
 सुनि बाणी रिपुदवन लालकी बोली कोउ सुकुमारी ॥
 कहँ पाई एती चतुराई कहिये लाल विचारी ॥ १०१ ॥
 की कहुं मिली नारिगुण आगर की गणिकन संग कीन्हो ॥
 तीनों भाइन ते तुम्हरे महँ लखियतु चिन्ह नवीनो । १०२ ॥
 रिपुहन कह भल कसो भामिनी भेदिया भेदहि जाने ॥
 गणिका नारिहूँते सो गुण तुम्हें अधिक हम माने ॥ १०३ ॥
 हमरो तुमरो चिह्न लाडिली एकौ भाँति लखाई ॥
 ताते सखी हमारि तुमारी चाहि अवशि सगई ॥ १०४ ॥
 सुनि तव उक्ति युक्तिवी बात बोलीसिधि सुकुमारी ॥
 सुनिये रसिकराय रघुनंदन आनंद कंद विहारी ॥ १०५ ॥
 अति अभिराम कामहु मोहत मूरति देखि तुम्हारी ॥
 कैसे बची होयँगी तुमते अवधपुरीकी नारी ॥ १०६ ॥
 योंकहिं रही चुगाय सुन्दरी सिद्धि कुँवरि सुलऐना ॥
 ताको हाथ पकरि रघुनंदन बोले अति मृदुवैना ॥ १०७ ॥

જે સ્ત્રીએ પોતાના અનુપમ રૂપનું ગુમાન ધરાવતી હતી તેઓ પણ
 રામના મુખની મુખમય શોભા જોઇને વગર મુલે વેચાઇ ગઇ. ૭૫. અત્યંત
 સુકુમાર રાજકન્યાઓ સિદ્ધિ સહિત પ્રેમમગ્ન થઈ ગઇ. પછી ત્યાં પ્યારી
 સિદ્ધિ રામચંદ્રજીને ગાળો (ફટાણાં) દેવા તથા દેવરાવા લાગી. ૭૬. એક સ-
 ખી બોલી કે-“લાલજી ! સાંલજો. તમે આપું સ્વરૂપ ક્યાંથી પામ્યા. અમે
 અને સાંલજી છે કે કામદેવ ધણો રૂપાળો છે. ત્યારે શું તમે કામદેવના પુત્ર
 છો ? ” ૭૭. સિદ્ધિ બોલી કે-“રઘુનંદન ! સાંલજો. તમે અમારા નણદોઇ છો,
 તેથી હે લાલ ! તમને એક વાત અમે પુછીએ છીએ, તમે તે છાની રાખશો

નહી. ૭૮. સર્વેનો વિવાહ સંબંધ પોતપોતાની જાતિમાં થાય છે, ત્યારે તમે તમારી બેહેન શાંતાને શૃંગીકૃષિની સાથે કેમ પરણાવી દીધી છે? ૭૯. એ તે શૃંગિકૃષિ શાંતાને લઈને નાસી ગયેલા કે શાંતાજ એમની સાથે લાગે? હે લાલજી! એટલી વાત અમને બતાવો, તમારો રઘુવંશ તો નિષ્કલંદ્રી કહેવાય છે. ૮૦. લક્ષ્મણજી બોલ્યા કે-લાડીલી! સાંભળો. વિધાતાએ જેને માટે જેવું લખ્યું હોય તેને તેવો સંયોગ આવી મળે છે, વિવાહ તો કર્મને આધીન છે. ૮૧. વળી બુઝોને-ક્યાં અમે રઘુવંશી રાજકુંવર અને ક્યાં વેરાગી વિદેહ રાજા? તમે કે જે વેરાગી છે ત્યાં અમારો વિવાહ થયો, વિધાતાની ગતિ કોણ જાણે છે? બીજી પણ એક હસવાની વાત મારા મનમાં આવી છે તે સર્વને અચરજ પમાડે એવી છે. તમે સિદ્ધિ છો, અને તમારો પતિ લક્ષ્મીનિધિ છે, તો એ સ્ત્રીની સાથે સ્ત્રીનો વિવાહ કેમ થયો?" ૮૩. એક સખી બોલી-કે સાંભળો લાલજી, તમને કોણ જીતી શકે? તમારા ઘરની રીતિ સઘળા જગતમાં જાહેર છે. ૮૪. અયોધ્યા નગરીની સર્વ સ્ત્રીઓ અત્યંત ઉદાર અને કરામતવાળી છે કે તેઓ ખીર ખાઈને દીકરા પેદા કરે છે, તેઓને પતિનો કાંઈ ખપ પડતોજ નથી. ૮૫. સખીનાં એવાં વચનો સાંભળી રઘુનંદન મંદહાસ્ય કરીને બોલ્યા કે-"પ્યારી! તમે પોતાની ચાલ છુપાવીને બીજાની વાતો કરો છો. ૮૬. વેદની મર્યાદા છે કે-કોઈ માળાપ વિના જન્મેજ નહી, પણ તમારે ત્યાં તો પૃથ્વીમાંથી સર્વ પેદા થાય છે. અમારે ત્યાં એવી રીત નથી. ૮૭. તે સમયે પરમ ચતુર અને સુકુમાર ચંદ્રકળા કે જે સિદ્ધિની નાની બેન અને લક્ષ્મીનિધિની સાળી હતી, તે બોલી કે-૮૮. "હે લાલજી! તમે બાળપણથીજ તપસ્વીઓની સોબતમાં રહેલા છો, તે છતાં આવા છળ ભરેલા છંદ કંઈ ક્યાંથી શીખ્યા? તે અમારી પાસે સાચેસાચું કહો. ૮૯ તમે મુનિપત્નિઓની સોબતથી આ શીખ્યા કે તમારી બેન શાંતાની (જે રૂપિપત્નિ છે) પાસે શીખ્યા? કેમકે ખારો મીઠો સ્વાદ ચાખ્યા વિના શી રીતે જાણવામાં આવે?" ૯૦. ભરતજી બોલ્યા કે-"સજની! તમે હીક કહો છો. તમે હજુ સુધી કુવારાં છો, તે છતાં પુરૂષસંગની વાતો કરો છો તો તે તમે ક્યાં શીખ્યાં? ૯૧. અમે જ્ઞાન શીખવાને વાસ્તે મુનિઓની સોબતમાં રહ્યા હતા તે અમે સાંભળ્યું છે અને મુનિઓએ સાંભળાવ્યું છે. હે કામિની! હવે કામકળા શીખવાને વાસ્તે તમારી પાસે આવ્યા છીએ." ૯૨. સિદ્ધિ બોલી કે-ભરતજી! સાંભળો. તમે આમ ના બોલો, તમારી તો સાધુમાં ગણત્રી છે, તે તમે સંસારની વાતમાં શું જાણો?" ૯૩. ભરતજી બોલ્યા કે-"તમે સાચું કહો છો, અમે સાધુ પરાપકારી છીએ, માટે તમે અમારી એવી સેવા કરો કે જેથી અમે રાજી થઈએ. ૯૪. તમારે ઘેર અપુર્વ યોગી આવ્યા છીએ એમ મનમાં સમજી લ્યો,

અને અધરામૃત રૂપી ભોજન આપીને અમે અતિથિઓનું પુજન કરો. ” ૬૫. એક સખી બોલી કે-“ સર્વે મળીને આ કુંવરોની એક મોટાઈ સાંભળો. અમને ખબર મળી છે કે-આ રાજકુંવરો ઋષિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા ગયા હતા. ૬૬. ત્યાં એમને રૂપાળા ભેઠને તાટકા નામની સ્ત્રી કામવશ થઈને આવી ત્યારે આ લાલજીથી એ કરતુક કાંઈ બની શક્યું નહીં, તેથી ખીજવાઈને તેને મારી નાંખી. ” ૬૭. શત્રુઘ્ન બોલ્યા કે-“ લામિની ! સાંભળો. નાહક દોષ ન હો, જે કરતુક તેમનાથી બની શક્યું નહીં તે અમારી પાસેથી ભરી લ્યો. ૬૮. અમારાં કરતુક બધ્યા વિના તમારે ઘેર અમારો વિવાહ થયો છે તેથી તમે પસ્તાતાં હશે, માટે અમારા કહ્યા પ્રમાણે કરીને એ પસ્તાવો મટાડો. ૬૯. જેને માટે તમારો રોષ વધ્યા કરે તે ઉપાય તમે કર્યો નહીં, તમારી ઈચ્છિત સેવા કરવાને અમે ત્યારે બાંધ્યો હાજર છીએ. ” ૧૦૦. શત્રુઘ્નનાં વચનો સાંભળીને કોઈ સુકુમારી બોલી કે-“ લાલજી ! તમે આટલી બધી ચતુરાઈ ક્યાંથી શીખ્યા તે વિચારીને કહો. ૧૦૧. કાંતો તમને કોઈ સદ્ગુણી સ્ત્રી મળી છે અથવા કાંતો તમે ગુણિકનો સંગ કર્યો છે, કેમકે ત્રણે ભાઈઓ કરતાં તમારામાં આવાં નવીન ચિન્હો ભેવામાં આવે છે. ” ૧૦૨ શત્રુઘ્ન બોલ્યા કે-“ લામિની ! તમે ખરું કહો છો. જે ભેદીઆ હોય તેજ ભેદ બાણે, ગુણિકા સ્ત્રી કરતાં પણ તમારામાં સોગણા અધિક ગુણ છે એમ અમે સમજીએ છીએ. ૧૦૩ હે લાડીલી ! અમારાં ને તમારાં ચિન્હો એક સરખાંજ ભેવામાં આવેછે, તેટલા માટે અમારી ને તમારી સગાઈ અવશ્ય થવી જોઈએ. ” ૧૦૪. નવીન ચુકિતઓની વાતો સાંભળીને સુકુમારી સિદ્ધિ બોલી કે-“ હે રસિકરાજ ! રધુનંદન ! આનંદ કંદ ! વિહારી ! ૧૦૫ આ તમારી મૂર્તિ કે જે કામદેવને પણ મોહિત કરે એ વી અત્યંત સુંદર છે, તેથી તમને જોઈને અયોધ્યાપુરીની સ્ત્રીઓ તમારાથી કેમ બચી હશે ? ” ૧૦૬. એમ કહીને સુખના ધામ રૂપ સિદ્ધિકુમારી ચુપ રહી. એટલે પછી તેનો હાથ પકડીને રામચંદ્રજી કોમળ વાણીથી બોલ્યા કે-૧૦૭.

દોહા-જસ મર્યાદા જગતકી, બીધિદિયો કરતાર ॥

રાજા રંક યતી સતી, કરત મોડે વ્યવહાર ॥ ૩૮૦ ॥

“ પરમેશ્વરે જગતની જે મર્યાદા બાંધી દીધી છે તે પ્રમાણે રાજા, રંક, યતી અને સતી વ્યવહાર કરે છે. ૩૮૦.

છં૦-અનુચિત ઉચિત વિચારિ લોગ સવ તહૈં તસ રાખત માવ ॥

તુમ તૌ અપને કસ જાનતિહૌ સબહીકે રસ ચાવ ॥ ૧૦૮ ॥

યહ સુનિ ભરત લખણ રિપુસુદન હૈંસે સકલ દૈ તારી ॥

सिद्धि आदि सब राजकुमारी तेउ अति भई सुखारी ॥ १०९ ॥

पुनि बोले रघुनाथ तुह्यारी सुरति की बलिहारी ॥

सिद्धि आदि सब राजकुमारी मोहि प्राणहुँते प्यारी ॥ ११० ॥

तुमरे हिय अभिलाष आजु जो सो सब भाँति पुजैहौं ॥

लौकिक लाज वचाय लाड़िली तुम ते विलग न दैहौं ॥ १११ ॥

हम सब भाँति तुम्हारे साँवलितुम सब भाँति हमारी ॥

सत्य संत्य ये सत्य वचन मम मानहु राजकुमारी ॥ ११२ ॥

सर्व लोकों को योग्यायोग्यता विचार करीने त्यां तेवोअ आव. राखे छे. तमे तो पोतानां जेवां सर्वने जल्लो छे के-जेवी हुं रसिक छुं तेवां सर्वे रसिक हूँ जेम तमे जल्लो छे. " १०८. जे सांभलीने भरतअ, लक्ष्मणअ अने शत्रुघ्न हसीने ताणी देवा लाग्या. अने सिद्धि तथा सर्व राजकुमारीओ पणु अत्यंत सुभी थछ गछ. १०९. (रामचंद्रअ जोदया के) "सिद्धि आदि सर्व राजकुमारीओ! तमे सधणी प्रेमनी भुतिओ छे, तमारी सुरतिपर बलिहारी छे. तमे मने प्राणुथी पणु अधिक प्यारी छे. ११०. तमारां हृदयेमां जे जे अभिलाषाओ छे ते सर्व पुष्ट करीश. लाड़ीलीओ! लोक लागने भयावतां जमे तमाराथी अलग नही रहीओ. १११. छे सुंदरीओ! आभारां वचनो तमे सत्य, सत्य ने सत्यअ मानजे. " ११२.

दोहा—रघुनंदनके वचन सुनि, खुल गये कपट किंवार ॥

बढ्यो प्रेम सब तियनके, तनिकहु नहिं संभार ॥ ३८१ ॥

रामचंद्रअनां जेवां वचनो सांभलीने सर्व ओओनां हृदयनां कमाऊ छे. जयां. सर्वने प्रेम वक्ष्ये अने शरीरनी शुद्ध पणु रही नही. ३८१.

छं०—पुनि धरि धीरज अली भली विधि जोरि पंकरुहपानी ॥

सिद्धि आदि सब राजकुमारी बोली अति मृदुवानी ॥ ११३ ॥

धन्य भाग्य हमरे रघुनंदन हमते बड़े कोउ नाहीं ॥

बूझत रही जगत सागरमें राखिलीन गहि बाहीं ॥ ११४ ॥

प्रति उपकार होत नहिं हमते जस तुम कीन्हे प्यारे ॥

चन्द्र समान होय नहिं कबहुँ जुराहिं हजारन तारे ॥ ११५ ॥

जेहि जेहि योनि कस्मवश हमको जनम विधाता देही ॥

तहँ तहँ रसिकराय रघुनंदन तुमही मिलहु सनेही ॥ ११६ ॥

बरु विधि कोटिन कर यातना या तनु छन छन छूटै ॥

હમરી તુમરી લગન લાડિલે કૌનો જન્મ ન દૂટૈ ॥ ૧૧૭ ॥

મુનિ વાણિ કરુણારસ સાની રઘુવર અન્તરજાની ॥

સનમાન્યો સવ રાજકુમારિન કહિ કાહિ કોમલવાની ॥ ૧૧૮ ॥

સવસૌં વિદામાંગિ રઘુનન્દન અનુજ સહિત પગધારે ॥

નિકસે માનહું સિદ્ધિ મહલતે ચારિચંદ્ર છવિવારે ॥ ૧૧૯ ॥

પછી એ સિદ્ધિ આદિ સઘળી રાજકુમારીઓ ધીરજ ધરી ભલી બાતે કમળો જેવા હાથ જોડીને અતિ કોમળ વાણીથી બોલી કે-૧૧૩. “ હે રઘુનંદન ! અમારાં ધન્ય ભાગ્ય છે, જગતમાં અમારા કરતાં કોઈ મોટું નથી. અમે આ ભવસાગરમાં ડુબી જતી હતી તો તમે બાંધ પકડીને બચાવી લીધી છે. ૧૧૪. હે પ્યારા ! તમે જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો બદલો અમારાથી વાળી શકાય તેમ નથી. હજારો તારા લેગા મળે તો પણ કદી અંદ્રમાની બરાબર થાય નહીં. ૧૧૫. અમને અમારાં કર્મનુસાર વિધાતા જે જે યોનિમાં અવતાર આપે ત્યાં ત્યાં હે સરિકરાય ! રઘુનંદન ! તમેજ ફેરોડી અમને મળજો. ૧૧૬. હે લાડીલા ! વિધાતા અમને કરોડો પ્રકારનાં દુઃખો આપે અથવા ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે અમારાં શરીર છુટી જાય તો પણ અમારી ને તમારી પ્રીતિ કોઈ પણ જન્મમાં તુટે નહીં, ચોટલું માગી લઈએ છીએ. ” ૧૧૭. અંતર્યામી રામચંદ્રજીએ કંઈક રસથી બરેલી વાણી સાંભળીને કોમળ વચનો કહીને સર્વ રાજકુમારીઓનાં મન મનાવ્યાં. ૧૧૮. સર્વની વિદાયગીરી માગીને રામચંદ્રજી પોતાના ભાઈઓ સહિત સિદ્ધિના રાજમેહેલમાંથી નીકળ્યા, તે બાજુ મેહેલમાંથી પ્રકાશમાન ચાર અંદ્ર નીકળ્યા હોય એવા શોભવા લાગ્યા. ૧૧૯.

દોહા-વિદા સાસુસે હોઈ પુનિ આયે સવ જનવાસ ॥

વદત છિનાર્હિ છિન જનકપુર, આનંદ પરમહુલાસ ॥ ૩૮૨ ॥

તેઓ સાસુની પાસેથી વિદાય થઈને સર્વ જનીવાસે આવ્યા. જનકપુરમાં ક્ષણે ક્ષણે આનંદ અને પરમ ઉલ્લાસ વધવા લાગ્યો. ૩૮૨

॥ इति राम कलेवा (क्षेपक) समाप्त ॥

ચૌ-નિતનૂતન મંગલ પુરમાર્હી, નિમિષ સરિસ દિનયામિનિ જાર્હી ॥

વડે ધોર મૂપતિ મણિ જાગે, ચાવક ગુણગણ ગાવન લાગે ॥

દેસિ કુંવર વર વધુન સમેતા, કિમિં કાહે જાત મોદ મન જેતા ॥

પ્રાતક્રિયાકરિ મે ગુરુ પાર્હી, મહા પ્રમોદ પ્રેમ મન માર્હી ॥

કરિ પ્રણામ પૂજા કરજોરી, બોલે ગિરા અમિય જનુ વોરી ॥

તુમ્હરી કૃપા સુનિય મુનિરાજા, ભયડ આજુ મમ પૂરણ કાજા ॥

અવ સવ વિપ્ર બુલાઈ ગુંસાઈ, દેહુ ધેનુ સવ ભાંતિ બનાઈ ॥

સુનિ ગુરુ કરિ મહિપાલ વઢાઈ, પુનિ પઠયે મુનિ વૃન્દ બુલાઈ ॥

જનકપુરમાં નિત્ય નવીન મંગળ વર્તાવા માંડ્યું અને દિવસો તથા રાત્રિઓ નિમિષની પેઠે વીતી જવા લાગ્યાં. રાજાઓના શિરોમણિ દશરથ રાજા મોટે પદોદીએ જાગ્યા અને યાચક લોકો તેમના શુભ જાવા લાગ્યા. ઉત્તમ વહુઓ સહિત કુવરોને જોઈ દશરથ રાજાના મનમાં જે આનંદ થયો તે શી રીતે કહો જાય? જેમના મનમાં ઘણો આનંદ અને પ્રેમ ભરેલો છે એવા દશરથ રાજા પ્રાતઃકર્મ કરીને શુરની પાસે ગયા. અને પ્રણામ તથા પુજન કરી હાથ જોડીને જાણે અમૃતમાં ધોળી કાઢી હોય એવી વાણીથી બોલ્યા કે—“ હે મુનિરાજ ! સાંભળો. તમારી કૃપાથી આજ માફ કર્યું પુરું થયું છે. હે સ્વામી ! હવે સર્વ પ્રાદ્યક્ષોને બોલાવીને સર્વ રીતે શણગારીને ગાયોનાં દાન આપો.” રાજાનાં એવાં વચનો સાંભળતાં તેમની પ્રશંસા કરીને વસિષ્ઠ શુરએ મુનિઓનાં વૃંદ તેડાવ્યાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—વામદેવ અરુ દેવઋષિ, વાલમીકિ જાવાલિ ॥

આયે મુનિવંર નિકર તવ, કૌશિકાદિ તપશાલિ ॥ ૩૮૩ ॥

વામદેવ, નારદજી, વાલમીકિ, જાવાલિ અને વિશ્વામિત્ર વગેરે તપસ્વી મુનિવંશ ત્યાં આવ્યા. ૩૮૩.

ચૌ૦—દણ્ડ પ્રણામ સર્વહિં નૃપ કીન્દા, પૂજિ સમેમ વરાસન વીન્દા ॥

ચારિ લક્ષ વરધેનુ મંગાઈ, કામસુરભિ સમ શીલ સુહાઈ ॥

સવ વિધિ સકલ અલંકૃત કીન્દી, મુદિત મહીપ ઋષિન કહૈં દીન્દી ॥

કરત વિનય વહુ વિધિ નરનાહુ, લહ્યડ આજ જગજીવન લાહુ ॥

પાઈ અશીશ મહીશ અનન્દા, લિયે બોલિ પુનિ યાચકવંદા ॥

કનક વસનમાણિ હય ગજસ્યંદન, દિયે વૃક્ષિ રુચિ રવિકુલનંદન ॥

ચલે પદત ગાવત ગુણ ગાથા, જયજયજય દિનકર કુલનાથા ॥

ઈહિ વિધિ રામ વિવાહ ઉછાહુ, સકૈં મ વરણિ સહસમુખ જાહુ ॥

તે સર્વને રાજાએ દંડવત પ્રણામ કર્યા અને પ્રેમથી પુછીને ઉત્તમ આસનો આપ્યાં. પછી કામધેનુ જેવી શીલ સ્વભાવની સુંદર ચાર લાખ ગાયો મંગાવી. તે સર્વ ગાયોને સર્વ પ્રકારે શણગારી આનંદથી ઋષિઓને આપી અને ‘આજ મેં જમતમાં જીવનનો દહાવો લીધો’ એમ બોલી દશરથ રાજાએ

બહુ વિનય કર્યો. ઋષિઓના આશિર્વાદ પામીને પછી રાજાએ આનંદથી યા-
ત્રક લોકોનો સમુદ્ધ બોલાવ્યો, અને તેઓની રૂચિ પુછી પુછીને સુવર્ણ, વસ્ત્ર,
મણિઓ, ઘોડા, હાથી, અને રથો આપ્યા. ‘સૂર્યવંશના અધિપતિ દશરથ રા-
જાની જય જય જય’ એમ બોલી યાત્રકો ગુણો ગાતા ગાતા ત્યાંથી ગયા.
આ પ્રમાણે રામના વિવાહનો ઉત્સવ થયો તેનું વર્ણન શેષનાગથી પણ વર્ણવી
શકાય નહીં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-બાર બાર કૌશિક ચરણ, શીશનાઈ કહ રાડ ॥

યહ સવ મુખ મુનિરાજ તવ, કૃપા કટાક્ષ પ્રભાવ ॥ ૩૮૪ ॥

દશરથ રાજા વારંવાર વિશ્વામિત્રનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને બોલ્યા
કે-હે મુનિરાજ ! આ સર્વ સુખ આપની કૃપાકટાક્ષના પ્રભાવથીજ છે. ૩૮૪.

ચૌ-જનક સનેહ શીલ કરતૂતી, નૃપસવ ભાંતિ સરાહ વિભૂતી ॥

દિન ડાઠે વિદા અવધપતિ માંગા, રાખહિં સહિત જનક અનુરાગા ॥

નિતનૂતન આદર અધિકાર્હિ, દિનપ્રતિ સહસ ભાંતિ પહુનાઈ ॥

નિતનવ નગર અનન્દ ડહાહૂ, દશરથ ગમન સોદાઈ ન કાહૂ ॥

બહુત દિવસ વીતે ફીહ ભાંતિ, જનુ સનેહ રજુ બંધે બરાતી ॥

કૌશિક સત્તાનન્દ તવ જાર્હિ, કહા વિદેહ નૃપહિ સમુદ્ધાર્હિ ॥

અવ દશરથ કહૈં આયસુ દેહૂ, યદ્યપિ છાંડિ ન સકહૂ સનેહૂ ॥

મલેહિ નાથ કહિ સચિવ બુલાયે, કહિ જય જીવ શીશ તિનનાયે ॥

દશરથ રાજા જનક રાજાનાં સનેહ, શીળ, કામ અને વૈભવ એનાં સર્વ રીતે
વખાણુ કરવા લાગ્યા. રાજા દરરોજ ઉઠીને વિદાયગીરી માગતા હતા, પણ જ-
નક રાજા પ્રેમથી તેમને રોકી રાખતા હતા. દરરોજ નવીન અધિક આદરમાન
બતાવી હજારો પ્રકારે પરોણાગત થતી હતી. નગરમાં નિત્ય નવીન ઉત્સાહ
થતો હતો અને તેથી દશરથ રાજાનું જવું કોઇને પણ ગમતું નહીં. આ પ્ર-
માણે જાણે જનક રાજાની પ્રીતિ રૂપી ઠોરીથી જન બંધાઈ રહેલી હોય તેમ
ત્યાં જનને ઘણા દિવસ વીતી ગયા. પછી વિશ્વામિત્ર અને શતાનંદ એઓએ
જઈને જનક રાજાને સમજાવીને કહ્યું કે-“ તમે જો કે સનેહથી છોડી શકતા
નથી, તો પણ હવે તો દશરથ રાજાને આજ્ઞા આપો. ” ‘ ભલે નાથ ’ એમ કહી
જનક રાજાએ મંત્રીઓને બોલાવ્યા એટલે તેઓએ આવી ‘ જય, ચિરંજીવ ’
એમ કહી માથાં નમાવ્યાં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-અવધનાથ ચાહત ચલન, મીતર કરહુ જનાવ ॥

મયે પ્રેમવશ સચિવ મુનિ, વિમ સમાસદ રાવ ॥ ૩૮૫ ॥

જનક રાજાએ મંત્રીઓને કહ્યું કે—“ દશરથ રાજા હવે વિદાય થવા ઇચ્છે છે માટે રાણી વાસમાં ખબર આપો ” એ સાંભળીને મંત્રીઓ, બ્રાહ્મણો, સભાસદો અને પટાવતો પ્રેમવશ થઇ ગયા. ૨૮૫.

ચૌ૦—પુરવાસિન સુનિ ચલીં બરાતા, પૂંછત વિકલ પરસ્પર વાતા ॥
 સત્યગવન સુનિ સવ બિલલાને, મનહું સાંજ સરાસિજ સકુચાને ॥
 જહૈં તહૈં આવત બસે બરાતી, તહૈં તહૈં સીધ ચલાં બહુ માંતી ॥
 વિવિધ માંતિ મેવા પકવાના, ભોજન સાજ ન જાઇં બલાના ॥
 ભરિ ભરિ વસઠ અપાર કહારા, પઠયે જનક અનેક સુઆરા ॥
 તુરંગ લાલ રથ સહસ પર્વીસા, સકલ સ્વારે નલ અરુશીશા ॥
 મલ સહસદશ સિંધુર સાજે, જિનહિં દેલિ દિશિ કુંજર લાજે ॥
 કનક વસન મણિ ભરિ ભરિયાના, મહિષી ધેનુ વસ્તુ વિધિનાના ॥

જનકપુરવાસી જનને ચાલવાનું સાંભળી બ્યાકુળ થઇને પરસ્પર વાત પુછવા લાગ્યાં. ખરેખર જવાનું સાંભળીને સંધ્યાકાળનાં કમળોની પેઠે સર્વ ક્ષરમાર્ધ જવા લાગ્યાં. પાછા જતાં રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં ઉતારા થવાના હતા ત્યાં ત્યાં બહુ બહુ પ્રકારનાં સ્ત્રીધાં, મેવા, પકવાન અને બીજા અનેક પ્રકારના લોજનની સામગ્રીઓ મોકલાવી કે જે વખાણી જાય તેમ નથી. ઘણી પોઠો ઉપર તથા બોઇ લોકો સાથે તે સર્વ વસ્તુઓ ભરી મોકલી, અને રસોઈયાઓ પણ અપાર મોકલ્યા, નખથી માથા સુધી શણગારેલા એક લાખ ઘોડા, પચીસ હજાર રથ, જેને જોઇને હીંગળે પણ લાજ મરે એવા સજાવેલા દશ હજાર મદોનમત્ત હાથી, ગાડાં ભરી ભરીને સુવર્ણ, વસ્ત્રો તથા મણિઓ અને ગાયો લેસો તથા અનેક પ્રકારની બીજા વસ્તુઓ આપી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—દાયજ અમિત ન સકિય કહિ, દીન્હ વિદેહ બહોરિ ॥

જો અવલોકત લોકપતિ, લોક સમ્પદા થોરિ ॥ ૩૮૬ ॥

જનક રાજાએ બીજા વાર આ પ્રમાણે બેશુમાર દાયજો આપ્યો કે જેનું લેખું કરી શકાય તેમ નથી. જેને જોઇને લોકપાળોને પણ પોતાના લોકની સંપત્તિ ઘણી હલકી લાગે. ૩૮૬.

ચૌ૦—સવ સમાજ હિંમોંતિ બનાઈ, જનક અવધપુર દીન્હ પઠાઈ ॥

ચાલિઈં બરાત સુનત સવ રાની, વિકલ મીનગણ જનુ લઘુ પાની ॥

પુનિ પુનિ સીય ગોદકર લેહીં, દેઈ અશીશ સિલાવન દેહીં ॥

હોઈહુ સંતત પિયહિં પિયારી, ચિર અહિવાત અશીશ હમારી ॥

સાસુ અથર ગુરુ સેવા કરહ, પતિ રુલ લલિ આયસુ અનુસરહ ॥

અતિ સનેહવશ સર્વ સવાની, નારિ ધર્મ સિલ્લવર્હિ મુદુવાની ॥

સાદર સકલ કુંવરિ સમુદ્ધારિ, રાનિન વાર વાર ઊર લારિ ॥

વહુરિ વહુરિ મેટરિ મહતારી, કહરિ વિરંચિ રચી કતનારી ॥

આ પ્રમાણે સર્વ સાજ તૈયાર કરીને જનક રાજાએ અયોધ્યા મોકલી દી-
ધો. સર્વ રાણીઓ જાનને ચાલવાની વાત સાંભળતાં ઘણાજ થોડા પાણીમાં ર-
હેલાં માછલાંની પેઠે વ્યાકુળ થઈ. અને સીતાજીને વારંવાર ખોળામાં લઈ લ-
ઈને આશિષો દઈ શીખામણુ દેવા લાગી કે-તમે સર્વદા પતિને ખ્યારાં રહેજો,
અમારી આશિષ છે કે લાંબા કાળ સુધી તમારું જોવાતણુ રહેજો. સાસુ, સ-
સરા તથા ગુરૂની સેવા કરજો અને પતિની રૂચિ જાણી લઈને તેમની આજ્ઞાને
અનુસરજો ” શાણી સખીઓ પણ ઘણા પ્રેમને વશ થઈને કોમળ વાણીથી
સ્ત્રીઓના ધર્મ શીખવવા લાગી, માતાઓએ આદરપૂર્વક વારંવાર સર્વ કુમારીઓ-
ને છાતી સરસી લગાવીને સમજાવી. પછી સુનયના માતા વારંવાર લેટીને બો-
લ્યાં કે-“ વિધાતાએ શ્રી જાતિને શા માટે સરજી હશે ! ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ત્યહિ અવસર માઇન સહિત, રામ ભાનુકુલ કેતુ ॥

ચલે જનક મન્દિર મુદિત, વિદા કરાવન હેતુ ॥ ૩૮૭ ॥

તે સમયે સુર્યવંશના ધ્વજ રૂપ રામચંદ્રજી વિદાયગીરી માગવાને વાસ્તે
આનંદથી ભાઈઓ સહિત જનક રાજાના મંદિર તરફ ચાલ્યા. ૩૮૭.

ચૌ-વારિડ માઇ સ્વભાય મુહાયે, નગર નારિ નર દેશન ધાયે ॥

કોડ કહ ચલન ચહતહરિ આજૂ, કીન્હ વિદેહ વિદાકર સાજૂ ॥

લેહુ નયનભરિ રૂપ નિહારી, પ્રિય પાહુને ભૂપ મુત ચારી ॥

કોજાને કોહિ મુકુત સયાની, નયન અતિથિ કીન્હે વિધિ આની ॥

મરણ શીલ જિમિ પાવ પિયૂષા, મુરતરુ લહૈ જન્મકર મૂષ્ણા ॥

પાવ નારકી હરિપદ જૈસે, ફનકર દરશન હમકહૈ તૈસે ॥

નિરસિ રામ શોભા ઊર ધરહૂ, નિજમન ફાણિ મૂરતિ મણિ કરહૂ ॥

ઈહિવિધિ સર્વહિ નયન ફલ દેતા, ગયે કુંવર સર્વ રાજ નિકેતા ॥

સ્વાભાવિક રીતેજ શોભી રહેલા ચારે ભાઈઓને જોવાને માટે નગરનાં
સઘળાં શ્રી પુરૂષો દોડી આવ્યાં. કોઈ કહેવા લાગ્યા કે-જનક રાજાએ વિદાય-
ગીરીનો સાજ તૈયાર કરેલો છે માટે કુંવરો આજ ચાલવાને ઇચ્છે છે. માટે
આપણા પ્રિય પરાણા ચારે રાજકુમારોને નેત્રો ભરી ભરીને નિહાળી લ્યો.
કોણ જાણે આપણાં ક્યાં પુણ્યેથી વિધાતાએ તેઓને લાવીને આપણાં નેત્રોના
અતિથિ બનાવ્યા છે. જેમ મરવા પડેલાને અમૃત મળે, જેમ જન્મથી સુખ્યા

માણસને કંઈપણ મળે અને જેમ નરકમાં પડેલા માણસને હરિનું પદ મળે તેવી રીતે આપણને આ કુમારોનાં દર્શન મળ્યાં છે. રામચંદ્રજીની શોભા જોઈને હૃદયમાં ઉતારી દેયો અને પોતાનાં મનરૂપી સર્પની કૃષ્ણ ઉપર રામની મુર્તિરૂપ મણિ રાખી દેયો. ” એ પ્રમાણે સર્વને નેત્રોનાં કૃણ દેતા સર્વ કુંવરો રાજસભનમાં ગયા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—રૂપસિન્ધુ સર્વ બન્ધુ લાલિ, હર્ષિ ઉઠેડ રનિવાસુ ॥

કરહિં નિછાવર આરતી, મહા મુદિત મન સાસુ ॥ ૩૮૮ ॥

રૂપના સમુદ્ર રૂપ એ આરે ભાઈઓને જોઈને રાણીવાસની સ્ત્રીઓ હરખીને ઉઠી અને સાસુ મનમાં ઘણી આનંદ પામીને નોંછાવર તથા આરતી કરવા લાગી. ૩૮૮.

ચૌ૦—દેસિ રામછવિ અતિ અનુરાગી, પ્રેમ વિવશ પુનિ પુનિ પદલાગી ॥

રહી ન લાજ પ્રીતિ ડરછાઈ, સહજ સનેહ વરણિ કિમિજાઈ ॥

ભાડન સહિત ઉઠાટિ અન્હવાયે, છરસ અશન અતિહેતુ જિવાયે ॥

બોલે રામ મુઅવસર જાની, શીલ સનેહ સકુચમય વાની ॥

રાડ અવધપુર ચહત સિધાયે, વિદા હોન હિત હમહિં પઠાયે ॥

માતુ મુદિત મન આયસુ દેહુ, બાલક જાનિ કરવ નિત નેહુ ॥

મુનત વચન વિલચ્યુડ રનિવાસુ, બોલિ ન સકહિં પ્રેમવશ સાસુ ॥

હૃદય લગાય કુંવરિ સર્વ લીન્હી, પતિન સૌપિ વિનતી અતિ કીન્હી ॥

રામચંદ્રજીની છબિ જોઈને અત્યંત પ્રેમ પામેલાં સુનયના પ્રેમને વશ થઈને વારંવાર પગે લાગ્યાં, હૃદયમાં પ્રીતિ છાઈ ગઈ તેથી કાંઈ શરમ રહી નહી. આવો સ્વાભાવિક સ્નેહ શી રીતે વર્ણવ્યો જાય ? રામચંદ્રજીને બંધુઓ સહિત અશ્વગં સ્નાન કરાવ્યું અને ઘણા પ્રેમથી છએ રસવાળું ભોજન કરાવ્યું. રામચંદ્રજી સારો સમય જાણીને શીઘ્ર, સ્નેહ તથા સંકેચમય વાણીથી બોલ્યા કે—મહારાજ આજ અયોધ્યા સિધાવવાને ઇચ્છે છે તેથી વિદાય થવાને માટે અમેને આહીં મોકલ્યા છે. હે માતાજી ! આનંદિ મનથી અમેને આજ્ઞા આપો અને અમને બાળક જાણીને હમેશ પ્રેમ રાખજો. ” રામનાં વચનો સાંભળી રાણીવાસ વ્યાકુળ થઈ ગયો અને સાસુ તો પ્રેમવશ બની જવાથી બોલીજ શક્યાં નહી. પોતાની સર્વ કુંવરીઓને છાતીએ લગાવી લઈ તેઓના પતિઓને સાંપીને ઘણી વિનતિ કરી. ૧-૨-૩-૪.

છં૦—કરિ વિનય સિયરામહિં સમર્પી જોરિ કર પુનિ પુનિ કહે ॥

બલિજાડ રામ મુજાન તુમ કહેં વિદિત ગતિ રાવકી અહે ॥

પરિવાર પુરુષન મોહિં રાજહિં પ્રાણ પ્રિય સિય જાનવી ॥

તુલસી સુગીઠ સનેહ લાલિ નિજકિંકરી કરિ માનવી ॥

સુનયનાએ વિનતિ કરીને સીતાજી રામને સોંપ્યાં અને હાથ જોડીને વારંવાર કહ્યું કે “હે સુભાણુ રામચંદ્રજી ! તમારા પર બલિહારી જાઉં, અમે સર્વની ગતિ તમે જાણોજ છો. આ સીતા મને, રામને, પરિવારને તથા નગર-લોકોને પ્રાણ સમાન પ્રિય છે, તેનું સુશીલ તથા સ્નેહ જોઈને તમે તેને પોતાની દાસી કરીને માનજો.

સોં-તુમ પરિપૂરણ કામ, જ્ઞાન શિરોમણિ ભાવ પ્રિય ॥

જન ગુણગાદક રામ, દોષદલન કરુણાયતન ॥ ૪૦ ॥

હે રામચંદ્રજી ! તમે પુણ્યકામ છો, જ્ઞાનીઓમાં શિરોમણી છો, બાવનાજી સોગી રો, લોકોના ગુણોનું ચક્રણ કરનારા છો, દોષોને નષ્ટ કરી નાંખનારા છો અને કષ્ટાનિધાન છો.” ૪૦

ચૌં-અસ કાદિ રહી ચરણગદિ રાની, પ્રેમપંકૈ જનુ ગિરાસમાની ॥

સુનિ સનેહ સાની વરવાની, બહુવિધિ રામ સાસુ સનમાની ॥

રામ વિદા માંગત કરજોરી, કીન્હ પ્રણામ બહોરિ વહોરી ॥

પાઈ અશીશ વહુરિ શિરનાઈ, ખાઈન સહિત ચલે રઘુરાઈ ॥

મંજુ મધુર મૂર્તિ ઝરઆની, મંઈ સનેહ સિથિલ સવ રાની ॥

પુનિ ધીરજ ધરિ કુંવરિ હંકારી, બાર બાર મેટાહિં મહતારી ॥

પહુંચાવહિં ફિરિ મિલહિં વહોરી, વઢી પરસ્પર પ્રીતિ ન થોરી ॥

પુનિ પુનિ મિલત સાલિન વિલગાઈ, બાલવત્સ જનુ ધેનુ લવાઈ ॥

એટલું કહીને રાણી રામનાં ચરણો પકડી રહી. તેની વાણી તો જાણે પ્રેમ રૂપી કાદવમાં સમાઈ ગઈ હોય તેમ બંધ થઈ ગઈ. રાણીની સ્નેહમય વાણી સાંભળીને રામચંદ્રજીએ સાસુનું ઘણું સન્માન કર્યું. રામચંદ્રજીએ વારંવાર પ્રણામ કરી હાથ જોડીને વિદાયગીરી માગી અને આશીશ પામી ફરી પાછું માથું નમાવી લાઇઓ સહિત રામચંદ્રજી ત્યાંથી ચાલ્યા. સર્વ રાણીઓ રામની સુંદર મધુર મુર્તિ હૃદયમાં ઉતારી સ્નેહને લીધે શીથીલ બની ગઈ. પછી માતાઓ ધીરજ ધરી કુંવરીઓને બોલાવીને વારંવાર ભેટવા લાગી. માતાઓ કુંવરીઓને વિદાય કરી અને વરંવાર મળતી હતી, પરસ્પર ઘણીજ પ્રીતિ વધી ગઈ. જેમ વાછરડીઓ ગાયોને મળે તેમ કુંવરીઓ પણ સખીઓથી અલગ થઈ થઈને માતાઓને મળવા લાગી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-પ્રેમવિવશ નરનારિ સર્વ, સરિન સહિત રનિવાસ ॥

માનહું કીન્હ વિદેહપુર, કરુણા વિરહ નિવાસ ॥ ૨૮૯ ॥

સખીઓ સહિત સર્વ રાણીવાસ તથા ખીન્ન સધળાં સ્ત્રી પુરૂષો પ્રેમથી પરવશ બની ગયાં. બાણે જનકપુરમાં ઠકરૂણાએ અને વિરહેજ નિવાસ કર્યો હોય એવું દેખાવા લાગ્યું. ૩૮૯.

ચૌ-શુક શારિક જાનકી જિખાયે, કનક પિંજરન રાસિ પઢાયે ॥

બ્યાકુલ કહહિં કહાં વેદેહી, સુનિ ધીરજ પરિહરે ન કંહી ॥

મયે વિકલ સ્વગમ્મગ્ન હિ માંતી, મનુજ દશકૈસે કહિ જાતી ॥

બન્ધુ સમેત જનક તથા આયે, પ્રેમ ઉમંગિ લોચન જલ છાયે ॥

સીય વિલોકિ ધીરતા માગી, રહે કહાવત પરમ વિરાગી ॥

લીન્હ રાઝ ઉરલાઈ જાનકી, મિટી મહા મર્યાદા જ્ઞાનકી ॥

સમુદ્ધાવત સર્વ સચિવ સયાને, કીન્હ વિચાર અનશ્વસર જાને ॥

બારહિં બાર સુતા ઉર લાઈ, સજિ સુન્દર પાલકી મંગાઈ ॥

જે પોપટ તથા મેનાને સીતાજીએ સેનાના પીંજરામાં પાળીને બાણાવ્યાં હતાં, તેઓ પણ વ્યાકુળ બનીને બેલવા લાગ્યાં કે-“ સીતાજી ક્યાં બાણો છો ? ” આ સાંભળીને કોની ધીરજ જતી ન રહે ? એજ પ્રમાણે હરિણો તથા પક્ષીઓ પણ વ્યાકુળ થઈ ગયાં તો માણસની દશાનું તો કહેવું જ શું ? તે સમયે કુશકેતુ સહિત જનક રાજા ત્યાં આવ્યા, તેઓનાં નેત્રોનાં પણ પ્રેમની અધિકતાથી જળ છાઈ ગયાં. જનક રાજા કે જે પરમ વૈરાગ્યવાન કહેવાતા હતા તેમની પણ સીતાજીને જોઈને ધીરજ જતી રહી. તેમણે સીતાજીને છાતીએ લગાવ્યાં તે વખત તેમના જ્ઞાનની મર્યાદા તુટી ગઈ. સર્વ શાણા મંત્રીઓ રાજાને સમજાવવા લાગ્યા અને રાજાએ પણ આમ કરવાનો વખત નથી એમ વિચારી વારંવાર સીતાજીને છાતીએ લગાવી તેમને માટે સુંદર સજાવેલી પાલખી મંગાવી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-પ્રેમ વિવશ પરિવાર સર્વ, જાનિ મુલગન નરેશ ॥

કુંવરિ ચઢાઈ પાલકી, સુમિરિ સિદ્ધ મણેશ ॥ ૨૯૦ ॥

સધળાં સ્ત્રી પુરૂષો પ્રેમને લીધે પરવશ બની ગયાં. રાજાએ શુભ લક્ષ બાણીને સિદ્ધ ગણેશનું સ્મરણ કરીને સીતાજીને પાલખીમાં બેસાડ્યાં. ૩૯૦.

ચૌ-બહુવિધ ધૂપસુતા સમુદ્ધાઈ, નારિ ધર્મ કુલરીતિ સિવાઈ ॥

દાસી વાસ દિયે બહુતેરે, યુચિ સેવક બે પ્રિય પ્રિય કરે ॥

સીય ચલત વ્યાકુલ પુરવાસી, હોઈ જાકુન યુગ મંડલરાસી ॥

भूमुर सचिव समेत समाजा, संग चले पहुँचावन राजा ॥
 रथ गज वाजि बरातिन साजे, मुनि महगहे बाजने बाजे ॥
 दशरथ विप्र बोलि सब लीन्हे, दान मान परिपूरण कीन्हे ॥
 चरण सरोज धूरि धरि शीशा, मुदित महीपति पाइ अशीशा ॥
 सुमिरि गजानन कीन्हपयाना, मंगलमूल शकुन भयेनाना ॥

जनक राजाએ સીતાના ધર્મ તથા કુળની રીતિઓ શીખવાડીને સીતાજીને ઘણાં સમજાવ્યાં અને તેમને જે પવિત્ર દાસ દાસીઓ તથા સેવકો પ્રિય હતાં તે ઘણાં આપ્યાં. સીતાજી સીધાવતાં નગરજનો વ્યાકુળ થયા અને મંગળમય સારા શુકન થવા લાગ્યા. પ્રાદ્ધણો, મંત્રીઓ, તથા સઘળો સમાજ સાથે લઈને જનક રાજા સીતાજીને વળાવવા આદ્યા. સીતાજીને આવતાં બાણીને બનેલાઓએ હાથી, ઘોડા તથા રથો તૈયાર કર્યા અને વાળાં વાગવા લાગ્યાં. પછી દશરથ રાજાએ પ્રાદ્ધણોને બેલાવીને સર્વેને દાન તથા માનથી સંતુષ્ટ કર્યા. પ્રાદ્ધણોના ચરણ કમળની રજ માથાપર ધરી આશિર્વાદ પામી આનંદ પામેલા દશરથ રાજાએ ગણપતિનું સ્મરણ કરીને પ્રયાણ કર્યું, તે સમયે અનેક પ્રકારના મંગળમય શુકનો થવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-મુર પ્રસૂન વર્ષહિં હરષિ, કરાહિં અપ્સરા ગાન ॥

ચલે અવધપતિ અવધપુર, મુદિત બજાય નિશાન ॥ ૩૯૧ ॥

દેવતાઓ પ્રસન્ન થઈ પુણ્ય વરસાવવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ ગાયન કરવા લાગી. દશરથ રાજા આનંદ પામી નગારાં નિશાન વગડાવીને અથોડ્યા તરફ આદ્યા. ૩૬૧.

ચૌ-નૃપકારિ વિનય મહાજન ફેરે, સાદર સકલ માંગને ટેરે ॥

મૃષણ વસન વાજિ ગજ દીન્હે, પ્રેમ પોષિ ઠાઢે સબ કીન્હે ॥

બાર બાર વિરદાવલિ ભાસી, ફિરે સકલ રામહિં ઊર રાસી ॥

બહુરિ બહુરિ કૌશલપતિ કહહીં, જનક પ્રેમવશ ફિરા ન ચહહીં ॥

પુનિ કહ મૂપતિ વચન મુહામે, ફિરિય મહીપ દૂરિ બઢિ આમે ॥

રાઝ વહોરિ ઉતરિ મયે ઠાઢે, પ્રેમપ્રવાહ વિલોચન બાઢે ॥

તથ વિદેહ બોલે કરજોરી, વચન સનેહ મુખા જનુ ચોરી ॥

કરોં કવન વિધિ વિનય મુહાઈ, મહારાજ મોહિં દીન્હે બઢાઈ ॥

દશરથ રાજાએ વિનતિ કરીને મહાજનોને પાછા વાળ્યા અને પછી આદર પૂર્વક સર્વ માગણ્ય લોકોને બેલાવી આશુપથ, વસ્ત્ર, ઘોડા, હાથી વગેરે આપી પ્રેમથી સંતુષ્ટ કરીને સર્વેને દેશ રાખ્યા. તેઓ વારંવાર વિરદાવણી ગાઈ રા-

મને હૃદયમાં રાખીને પાછા રૂંધા. દશરથ રાજા વારંવાર જનક રાજાને પાછા ફરવાનું કહેતા હતા પણ પ્રેમવશ્ય અનેલા રાજા પાછા વળવાને ઇચ્છતા નહી. પછી દશરથ રાજાએ સુંદર વચનોથી કહ્યું કે-“ હે રાજાજી ! હવે ખડુ દુર આવ્યા માટે પાછા વળો. ” પછી દશરથ રાજા વાહનપરથી ઉતારીને ઉભા રહ્યા અને નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ વધી આવ્યો. ત્યારે જનક રાજા હાથ જોડીને જાણે સ્નેહ રૂપી સુધામાં બોળી કાઢયાં હોય એવાં વચનો બોલ્યા કે-“ હે મહારાજ ! તમે મને ઘણી મોટાઇ આપી છે, હું આપની કયા પ્રકારથી સુંદર વિનંતિ કરું ? ” ૧-૨-૩-૪.

દોહા-કૌશલપતિ સમધી સજન, સનમાને સર્વ ભાંતિ ॥

મિલન પરસ્પર વિનય અતિ, પ્રીતિ ન હૃદય સમાંતિ ॥ ૩૯૨ ॥

દશરથ રાજાએ હૃદયમાં સમાય નહી એટલી પ્રીતિથી તથા પરસ્પર અત્યંત વિનયથી મળી જોડીને સજન સંબંધીનું સર્વ પ્રકારે સન્માન કર્યું. ૩૬૨.

ચૌ-મુનિ મળ્ડલી જનક શિરનાવા, આશિર્વાદ સર્વહિસન પાવા ॥

સાદર પુનિ મેંટે જામાતા, રૂપ શીલ ગુણનિધિ સર્વ ભ્રાતા ॥

જોરિ પંકરુહ પાણિ મુહાયે, બોલે વચન પ્રેમ જનુ છાયે ॥

રામ કરૌં ક્યહિં ભાંતિ પ્રશંસા, મુનિ મહેશ મનમાનસ હંસા ॥

કરહિં યોગ યોગી જેહિ લાગી, કોહમોહ મમતા મદ ત્યાગી ॥

વ્યાપકબ્રહ્મ અલક્ષ અવિનાશી, ચિદાનન્દ નિર્ગુણ ગુણરાશી ॥

મન સમેત જ્યહિં જ્ઞાન ન બાની, તરકિ ન સકહિં સકલ અનુમાની ॥

મહિમા નિગમનેતિ કારે કહર્હી, જો તિહુંકાલ એકરસ રહર્હી ॥

જનક રાજા સર્વ મુનિમંડળને માથું નમાવી સર્વના આશિર્વાદ પામ્યા. પછી રૂપ, શીલ તથા ગુણોના બંડાર રૂપ સર્વ જમાઈઓને આદરપૂર્વક ભેટયા. કમળો જેવા સુંદર હાથ જોડીને પ્રેમથી છાઇ રહ્યાં હોય એવાં વચનો બોલ્યા કે-“ હે મુનિઓ ! તથા મહેશ્વરના મન રૂપી માનસ સરોવરના હંસ રૂપ હે રામચંદ્રજી ! જેને પામવાને વાસ્તે યોગીજનો ક્રોધ, મોહ, મમતા અને મદ ત્યાગીને યોગ સાધે છે, આપ કે જે વ્યાપક, પરબ્રહ્મ, અલક્ષ્ય, અવિનાશી, સચ્ચિદાનંદ, નિર્ગુણ અને ગુણોના સમુદ્ધ રૂપ છો. જેને મન કે વાણી જાણી શકતાં નથી. જેને તર્કશાસ્ત્રીઓ પણ અનુમાની શકતા નથી, જેના મહિમાને વેદ પણ ‘ નેતિ નેતિ ’ કરીને ગાય છે, અને જે ત્રણે કાળમાં એક રસ છે. ૧-૪.

દોહા-નયન વિષય મોકહુંં મયડ, સો સમસ્ત સસ્વમૂલ ॥

સર્વહિ લાભ જગજીવ કહું, મયે દશ અનુકૂલ ॥ ૩૯૩ ॥

એવા તમે સર્વ સુખના સુખ રૂપ પરમેશ્વર જગતના સર્વ ભુવોના લાભને

વાસ્તે અનુકુળ થઈને મારા નેત્રોના વિષય રૂપ થયા છે. ૩૯૩.

ચૌ૦—સર્વાર્થે મોહિ દીન્હ વઢાઈ, નિજજનજાનિ લીન્હ અપનાઈ ॥

દોર સહસદશ શારદ શેષા, કરહિકલ્પ કોટિક ભરિ લેસ્વા ॥

મોર ભાગ્ય રાઝર ગુણગાથા, કહિ ન સિરાઈ મુનિય રઘુનાથા ॥

મેં કલુ કહીં એક બલમોરે, તુમ રીક્ષહુ સનેહ સુઠિ થોરે ॥

બાર બાર માંગી કર જોરે, મન પરિહરે ચરણ જનિ મોરે ॥

સુનિ વર વચન પ્રેમજલ પોષે, પૂરણ કામ રામ પરિતોષે ॥

કરિ વર વિનય શ્વશુર સનમાને, પિતૃકૌશિક વશિષ્ઠ સમ જાને ॥

વિનતી બહુરિ ભરતસન કીન્હી, મિલિ સપ્રેમ પુનિ આશિષ દીન્હી ॥

તમે પોતાનો દાસ બાણી પોતાનો કરી લઈ મને સર્વ પ્રકારે મોટાઈ આપી છે. દશ હજાર સારદાઓ તથા શેષનાગો કરોડો કલ્પ સુધી લેખાં કર્યા કરે, તો પણ આપના ગુણોનું અને મારા ભાગ્યનું વર્ણન કરી શકે નહીં. તેમ છતાં હે રઘુનાથજી ! સાંભળો ! હું મારા એકલાના બળથી જો કાંઈક કહું છું તો પણ તમે ઘોડા સ્નેહથી પણ રીજો છો. હું વારંવાર હાથ જોડીને માગું છું કે-મારું મન બુલથી પણ આપનાં ચરણોનો ત્યાગ ન કરે. ” એવાં પ્રેમ પોષિત ઉત્તમ વચનો સાંભળીને પુરુષકામ રામચંદ્રજીએ તેમને સંતોષ્યા. અને પોતાના પિતા, વશિષ્ઠ તથા વિશ્વામિત્ર સમાન બાણીને સસરાજીને વિનય કરીને સન્માન આપ્યું. પછી જનક રાજાએ ભરતજીને વિનતિ કરી પ્રેમથી મળીને આશિષ દીધી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—મિલે લષણ રિપુસૂદનહિ, દીન અશીશ મહીશ ॥

ખયે પરસ્પર પ્રેમવશ, ફિરિ ફિરિ નાવહિં શીશ ॥ ૩૯૪ ॥

એજ પ્રમાણે રાજાએ લક્ષ્મણજી તથા શત્રુઘ્નને મળીને આશિષ દીધી. સસરાજી જાણીને પરસ્પર પ્રેમવશ બંનીને વારંવાર મસ્તક નમાવ્યાં. ૩૯૪.

ચૌ૦—બાર બાર કરિ વિનય વઢાઈ, રઘુપતિ ચલે સંગ સર્વ ભાઈ ॥

જનક ગહે કૌશિક પદ જાઈ, ચરણ રેણુ શિર નયનન લાઈ ॥

સુનુ મુનીશ વર દર્શન તોરે, અગમ ન કલુ પ્રતીત મનમોરે ॥

જો સુખ સુયશ લોકપતિ ચહઈ, કરત મનોરથ સકુચત અહઈ ॥

સોસુખ સુયશ મુલમ મોહિં સ્વામી, સર્વવિધિ તવદર્શન અનુગામી ॥

કીન્હ વિનય પુનિ પુનિ શિરનાઈ, ફિરે મહીપતિ આશિષ પાઈ ॥

ચર્લી ઘરાત નિશાન વઢાઈ, મુદિત છોટ વઢ સર્વ સમુદાઈ ॥

રામહિં નિરોલિ ગ્રામ મરનારી, પાય નયન ફલ હોઈ સુભારી ॥

રામચંદ્રજી વારંવાર વિનય કરીને તથા મોટાઈ આપીને સર્વ બાઈઓની સાથે ચાલ્યા. જનક રાજાએ વિશ્વામિત્રના ચરણ પકડી ચરણની રજ માથે ચઢાવી તથા આંખોએ લગાવી. “ હે મુનિશ્વર ! સાંભળો. તમારાં મેઘ દર્શનથી મને ઠથું અગમ્ય નથી એમ મારા મનમાં પ્રતીતિ છે. લોકપાળો પણ જે સુખ અને સુકીર્તિ ઇચ્છે છે અને જે મનોર્થ કરવામાં પણ સંકોચાય છે. હે સ્વામી ! તે સુખ અને સુકીર્તિ મને સુલભ છે, કેમકે તમારાં દર્શનથી એ સર્વ પ્રકારે મને અનુસરે છે. ” એ પ્રમાણે વારંવાર માથું નમાવી વિનય કર્યો અને આશિષ પામી પાછા વળ્યા. પછી જન નિશાનો વગડાવીને ચાલી. નાના મોટા સર્વ લોકોનો સમુદાય આનંદ પામ્યો. ગામડાનાં સ્ત્રી પુરુષો રામચંદ્રજીનાં દર્શન પામી નેત્રો સફળ કરી સુખી થવા લાગ્યાં. ૧-૨-૩-૪.

દોઢા-વીંચ વીંચ વરવાસ કરિ, મગ લોગન મુખદેત ॥

અવધ સમીપ પુનીત દિન, પહુંચી આય જનેત ॥ ૩૯૬ ॥

વચ્ચે વચ્ચે ઉત્તમ ઉતારા કરી માર્ગમાં આવેલા લોકોને સુખ આપતા આપતા પવિત્ર દિવસે અયોધ્યા સમીપ આવી પોહોચ્યા. ૩૬૫.

ચૌ-હેને નિશાન પળવ વહુ બાજે, મેરિ શંખ ધ્વનિ હય ગય ગાજે ॥

શ્રાંજ મૃદંગ ઢિમઢિમી મુહારે, સ-સરાગ બાજે મહનારે ।

પુરજન આવત અકાનિ બરાતા, મુદિત સકલ પુલકાવલિ ગાતા ॥

નિજ નિજ મુન્દર સદન સંવારે, હાટ બાટ ચૌહદ પુર દારે ॥

ગલી સકલ અરગજા સિંચારે, જહૈં તહૈં ચૌકેં ચારુ પરારે ॥

બના બજાર ન જાત બઘાના, તોરણ કેતુ પતાક વિતાના ॥

મુફલ પુંગિફલ કદલિ રસાલા, રોપે બફુલ કદમ્બ તમાલા ॥

લગે સુમગ તરુ પરસત ધરણી, મણિમય આલબાલકલ કરણી ॥

નિશાનો તથા ઢોલ વાગવા લાગ્યાં, ભેરી તથા શંખના શબ્દ થવા લાગ્યા, ઘોડા તથા હાથી ગર્જના કરવા લાગ્યા, સુંદર ઝાંઝ, મૃદંગ તથા ડુગડુગીઓ અને સુંદર રાગમાં શરણાઈઓ વાગવા લાગી. જન આવતી જાણીને અયોધ્યા વાસીઓ સર્વ આનંદ પામી ગાત્રોમાં રોમાંચિત થઈ ગયાં. તેઓ પોતપોતાનાં સુંદર ઘરો, રસ્તાઓ, દુકાનો, ચૌટાં અને નગરના દરવાજા શણગારવા લાગ્યા. સઘળી ગલીઓમાં અગર અંદનનો છંટકાવ કરવામાં આવ્યો અને ઠામ ઠામ સુંદર ચોક પુરવામાં આવ્યા, બજારમાં તોરણો, ધ્વજો, પતાકાઓ અને ચંદરવા લગાવી દેવાથી એવું સુંદર જન્યું કે તે વખાણ્યું જાય નહીં. રસ્તાપર સુંદર ફળવાળા આંબા, સોપારી, કેળો, આસોપાલવ, કદંબ અને તમાલનાં ઝાડો રોપવામાં આવ્યાં. એ સુંદર વૃક્ષો પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરતાં જ ચોટી ગયાં

(અથવા કુળોના બેાજથી પૃથ્વીને સ્પર્શ કરવા લાગ્યાં). એ ઝાડોના થાંભલાઓ માં મણિમય કારીગરી કરવામાં આવી હતી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-વિવિધ ભૌતિ મંગલકલ્પ, મુદ મુદ રમે સૈવારિ ॥

સુર બ્રહ્માદિ સિદ્ધાદિ સર્વ, રઘુવરપુરી નિહારિ ॥ ૩૯૬ ॥

ઘેરે ઘેર અનેક પ્રકારના મંગળ કળશ શણુગારીને ઝાડવ્યા હતા. અથો-ધ્યાની શોભા જોઇને બ્રહ્માદિક સર્વ દેવતાઓ વખાણવા લાગ્યા. ૩૯૬

ચૌ-ભૂપમવન તેહિ અવસર સોહા, રચના દોસિ મદનમન સોહા ॥

મંગલ શકુન મનોહરતાદિ, ઋદ્ધિ સિદ્ધિ સુખ સંપદા મુહાર્દિ ॥

જનુ ઉછાહ સર્વ સહજ મુહાયે, તનુ ધરિ ધરિ દશરથ મુદ આયે ॥

દેશન હેતુ રામ વૈદેહી, કહદુ લાલસા હોય ન કેહી ॥

યુથ યુથ મિલિ ચલીં મુઆસિનિ, નિજ છબિ નિદરહિ મદન વિલાસિનિ ॥

સકલ મુમંગલ સજે આરતી, ગાવહિં જનુ વહુ વેપ ભારતી ॥

ભૂપતિ મવન કુલાહલ હોઈ, જાય ન વરણિ સમય સુખ સોઈ ॥

કૌશલ્યાદિ રામ મહતારી, પ્રેમ વિવશ તનુ દશા વિસારી ॥

તે સમયે રાજદ્વારમાં એવી શોભા રચવામાં આવી કે તેને જોઈને કામદેવનું મન પણ મોહ પામે. મંગળમય શકનો, મનોહરતા, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, સુખ તથા સુંદર સંપત્તિઓ, તે સહજ સ્વભાવે ઉત્સાહ પુર્વક દેહ ધરી ધરીને દશરથ રાજાને ઘેર આવ્યાં હોય એવાં શોભવા લાગ્યાં. રામચંદ્રજી અને સીતાજીનાં દર્શન કરવાની ડોને લાલસા ન હોય તે કહો? પોતાની કાન્તિથી કામદેવની બી રતિનું પણ માન મુકાવે એવી સુંદર સુવાસીની સ્ત્રીઓ શુભ મંગલિક કળશ તથા આરતીઓ સજીને ટોળે ટોળાં મળીને ચાલી, તેઓ બાણે સરસ્વતી ધણાં રૂપ લઈને ગાતી હોય એવી દેખાવા લાગી. રાજદ્વારમાં કોળાહળ થઈ રહ્યો, તે સમયના સુખનું વર્ણન કર્યું બીજાં તેમ નથી. કૌશલ્યા આદિ રામચંદ્રજીની માતાઓ પ્રેમથી પરવશ બની જઈને દેહનું જ્ઞાન પણ ભુલી ગઈ. ૧-૨-૩-૪

દોહા-દિયે દાન વિમન વિપુલ, પૂજિ ગણેશ પુરારિ ॥

પ્રમુદિત પરમ દરિદ્ર જનુ, પાઈ પદારથ ચારિ ॥ ૩૯૭ ॥

રામચંદ્રજીની માતાઓએ ગણપતિ તથા શંકરનું પુજન કરીને બ્રાહ્મણોને ઘણાં દાન આપ્યાં. તે જેમ અત્યંત દરિદ્રો માણસ આર પદાર્થ (ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ) પામીને આનંદ પામે તેમ આનંદ પામ્યાં. ૩૯૭.

ચૌ-પ્રેમ પ્રમોદ વિવશ સર્વ માતા, ચલહિં ન ચરણ શિથિલ સર્વ માતા ॥

રામદરશ હિત સર્વ અનુરાગીં, પરિચન સાજ સજન સર્વ લાગીં ॥

વિવિધ વિધાન બાજને બાજે, મંગલ મુદિત સુમિત્રા સાજે ॥

હરદ દૂબ દાધિ પલ્લવ ફુલા, પાન પુંગિફલ મંગલમૂલા ॥

અક્ષત અંકુર રોચન લાજા, મંજુલ મંજરિ તુલસિ વિરાજા ॥

છુદે પુરટ ઘટ સહજ મુહાયે, મદન શકુચ જનુ નીડ બનાયે ॥

શકુન સુગંધ ન જાહિં બચ્ચાની, મંગલ સકલ સજહિં સર્વ રાની ॥

રચી આરતી વિવિધ વિધાના, મુદિત કરહિ કલ મંગલ ગાના ॥

સર્વ માતાઓ પ્રેમથી તથા આનંદથી પરવશ બની જવાથી આલી શક્તી નહી, કેમકે તેમનાં સર્વ ગાત્રો શિથિળ થઈ ગયાં હતાં. તેઓ રામનાં દર્શનના પ્રેમવાળી માતાઓ પોંખવાની સામગ્રી સજવા લાગી. અનેક પ્રકારનાં વાળ વાગવા લાગ્યાં. આનંદ પામેલાં સુમિત્રા માતા મંગળના મુગરૂપ હળદર, દુર્વા, દહીં, પલ્લવો, ફુલ, પાન, સોપારી, એ આદિ માંગલિક સાજ સજવા લાગ્યાં. અક્ષત, જવારા, ગોરોચન, ધાણી, સુંદર શોભીતિ તુલસીની માંજરો, રંગિત સુવર્ણના ઘડાઓ બાણે કામદેવે લબ્ધને છુપાઈ રહેવાનું સ્થાન બનાવ્યું હોય એ વા સ્વાભાવિક શોભીતા, શકુનો તથા સુગંધવાન પદાર્થો એ આદિ સર્વ માંગલિક પદાર્થો રાણીઓએ તૈયાર કર્યા કે જેનું વર્ણ કર્યું બીજાં તેમ નથી. વિવિધ પ્રકારની આરતીઓ રચીને આનંદથી સુંદર તથા મંગળગીત ગાવા લાગી. ૧-૪

દોહા-કનકચાર ભરિ મંગલન્હ, કમલ કરન લિયે માત ॥

ચલીં મુદિત પરિચન કરન, પુલક પલ્લવિત ગાત ॥ ૩૯૮ ॥

સુવર્ણના થાળોમાં માંગલિક પદાર્થો ભરી કમળ જેવા હાથમાં લઈને માતાઓ આનંદ પામીને તથા શરીરે રોમાંચિત થઈને પોંખવા માટે આલી. ૩૯૮.

ચૌ-ધૂપ ધૂમ નખ મેચક મયડ, સાવન ઘન ઘમંડ જનુ છયડ ॥

સુરતરૂ સુમન માલ મુર વર્ષાહિં, મનહુવલાક અવલિમન કર્ષાહિં ॥

મંજુલ મણિમય વન્દનવારા, મનહુ પાકરિપુ ચાપ સંવારા ॥

પ્રકટાહિં દુરહિં અટન્હ પર મામિનિ, ચારૂ ચપલ જનુ દમકાહિં દામિનિ ॥

દુન્દુભિ ધ્વનિ ઘન ગરજાહિં ઘોરા, ચાચક ચાતક દાદુર મોરા ॥

મુર સુગન્ધ શુચિ વરષાહિં વારી, સુખી સકલ ક્રદ્ધિ પુર નર નારી ॥

સમય જાનિ ગુરૂ આયસુ દીન્હા, પુરપ્રવેશ રત્નકુલમણિ કીન્હા ॥

સુમિરિ શંભુ ગિરિજા ગણ રાજા, મુદિત મહીપતિ સહિત સમાજા ॥

બાણે શ્રાવણ માસનો ધમધોર મેઘ છાઈ રહ્યો હોય તેવી રીતે આકાશ ધુપના ધુમાડાથી છાઈ ગયું. દેવતાઓ કદપદ્મનાં પુષ્પોની માળાઓ વરસાવતા

હતા, તે જાણે બગલાઓની ધંજિતો હોય તેવી મનને આકર્ષણ કરવા લાગી. સુંદર મણિમય તોરણો તે જાણે ઇંદ્રધનુષ એવાયાં હોય એવાં શોભવા લાગ્યાં. અગાશીઓપર હરહર કરવાથી દેખાતી અને જતી રહેતી સ્ત્રીઓ જાણે સુંદર અને ચંચળ વીજળીઓ ચમકતી હોય એવી દેખાતી હતી. જાણે વરસાદ ગાજતો હોય એવાં હુંદુભી વાગતાં હતાં, બપૈયા, દેડકાં તથા મોર બોલતા હોય તેવા યાચકો બોલવા લાગ્યા. દેવતાઓ જે પવિત્ર સુગંધ વરસાવતા હતા તે જાણે વરસાદનું પાણી વરસતું હોય એવું દેખાતું હતું, અને તેથી સર્વ ઋષિઓ તથા નગરનાં સ્ત્રી પુરુષો સુખી થતાં હતાં. શુભ સમય જાણી વસિષ્ઠ શુરૂએ આરાધના આપતાં દશરથ રાજાએ ગણપતિ, સદાશિવ તથા પાર્વતીનું સ્મરણ કરીને સમાજ સહિત આનંદ પામી નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-હોહિં શકુન વરણહિં સુમન, સુરદુન્દુભી વજાય ॥

વિવુધ વધૂ નાચહિં મુદિત, મંજુલ મંગલ ગાય ॥ ૩૧૧ ॥

તે વળતે શુભ શુકનો થવા લાગ્યા, દેવતાઓ પુષ્પો વરસાવી હુંદુભી વાગવા લાગ્યા, અને અખસરાઓ આનંદથી નાચવા તથા સુંદર મંગળ ગીત ગાવા લાગી. ૩૬૯.

ચૌ૦-માગધ સૂત ચન્દિ નટ નાગર, ગાવાહિં યશ તિહુંલોક ઝજાગર ॥

જયધ્વનિ વિમલ વેદવર વાની, દશદિશિ સુનિય સુમંગલખાની ॥

વિપુલ બાજને બાજન લાગે, નભસુર નગર લોગ અનુરાગે ॥

વને બરાતી વરણિ ન જાહીં, મહામુદિત મન સુખ ન સમાહીં ॥

પુરવાસિન તવ રાઝ જુહારે, દેવત રામહિં ભયે સુખારે ॥

કરહિં નિહાવરિ મણિગણ ચીરા, વારિ વિલોચન પુલક શરીરા ॥

આરતિ કરહિં મુદિત પુરનારી, હરણહિં નિરણિ કુંવર વર ચારી ॥

શિવિકા સુભગ ઓહાર ઝઘારી, દેવિ દુર્લાહનિન્દ હોહિં સુખારી ॥

વહીવંચાઓ, પૌરાણિકો, ભાટ તથા નટ લોકો ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત એવા યશ ગાવા લાગ્યા, જયધ્વનિ તથા ઉત્તમ, નિર્મળ અને સુમંગળની ખાણ રૂપ વેદ વાણી દશે દિશાઓમાં સંભળાવા લાગી. ઘણાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં, અને આકાશમાં દેવતાઓ તથા નગરમાં મનુષ્યો રાજી થવા લાગ્યાં, જાન એવી બની કે તેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં. સર્વ લોકોનાં મન એવાં આનંદિત થયાં કે તે આનંદનું સુખ હૃદયમાં સમાવા ન લાગ્યું. નગરના લોકોએ દશરથ રાજાને જીહાર કર્યો તથા રામચંદ્રનાં દર્શન કરીને સુખીયા થયા. અનેક મણિઓ તથા વસ્ત્રની નોંછાવર કરી નેત્રોમાં આનંદાશ્રુ ભરી શરીરોએ રોમાંચિત થયા. આનંદ પામેલી નગરની સ્ત્રીઓ આરતી કરી ચારે ઉત્તમ કુંવરોને નિરખીને હર્ષ પામવા લાગી.

અને પાલખીઆના પડદા ઉઘાડીને વહુઓને જોઈને સુખ પામવા લાગી. ૧-૪.

દોહા—ઈહિવિધિ સર્વેં દેત સુખ, આયે રાજદુઆર ॥

મુદિત માત પરિછન કરહિં, વધુન સમેત કુમાર ॥ ૪૦૦ ॥

એ પ્રમાણે સર્વને સુખ આપતા આપતા રાજકુમારે રાજદ્વારે આવ્યા. એટલે આનંદ પામેલી માતાઓ વહુઓ સહિત કુમારને પોંખવા લાગી. ૪૦૦

ચૌ૦—કરહિં આરતી વારહિં વારા, પ્રેમ પ્રમોદ લેહ કો પારા ॥

મૂષણ મણિ ષટ નાનાજાંતી, કરહિં નિઠાવરિ અગણિત માંતી ॥

વધુન સમેત દેલિ સુત ચારી, પરમાનન્દ મગન મહત્તરી ॥

પુનિ પુનિ સીય રામ છાવિ દેલ્હી, મુદિત સફલ જગજીવન લેલ્હી ॥

સચ્ચી સીયમુખ પુનિ પુનિ ચાહીં, ગાયનકર નિજ સુકૃત સરાહી ॥

વરણિસુમન ક્ષણહિં ક્ષણ દેવા, નાવહિં ગાવહિં લાવહિં સેવા ॥

દેલિ મનોહર ચાન્યડ જોરી, શારદ ઉપમા સકલ દંદોરી ॥

દેત ન વનહિ નિપટ લઘુ લાગી, ઇકટક રહી રૂપ અનુરાગી ॥

માતાઓ વારંવાર આરતીઓ કરી અગણિત પ્રકારનાં આભુષણો, મણિઓ, તથા વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્ર નોંઘાવર કરવા લાગી. તે વખતના પ્રેમનો તથા આનંદનો પાર કોણ પામી શકે ? વહુઓ સહિત ચારે પુત્રોને જોઈને માતાઓ થરમાનંદમાં મગ્ન થઈ ગઈ. વારંવાર સીતાજી તથા રામચંદ્રજીની કાન્તિ જોઈને આનંદ પામતી તથા જગતમાં પોતાનું જીવન સફળ થયું માનતી. સખીઓ વારંવાર સીતાજીનું સુખ જોઈને પોતાનાં ભાગ્ય વખાણતી ગીત ગાવા લાગી. દેવતાઓ ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે પુષ્પો વરસાવી નાચતા ગાતા સેવા લાવવા લાગ્યા. ચારે મનોહર જોડીઓને જોઈ સરસ્વતી તેમને માટે ઉપમા શોધવા લાગી, પણ કોઈ ઉપમા આપવા યોગ્ય નહીં જડતાં સર્વ હલકી જણાવાથી એકી નજરે તેઓનાં રૂપમાં અનુરાગી રહી. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—નિગમ નીતિ કુલરીતિ કરિ, અર્ધ્ય પાંવડે દેત ॥

વધુન સહિત સુત પરછિ સબ, ચલીંલિવાય નિકેત ॥

માતાઓ વેદની નીતિ તથા કુળની રીતિ કરી અર્ધ્ય આપી વહુઓ સહિત ચારે પુત્રોને પોંખીને રાજમંદિરમાં લેઈ ગઈ. ૪૦૧.

ચૌ૦—ચારિ સિંહાસન સહજ સુહાયે, જનુ મનોજ નિજહાથ બનાયે ॥

તિનપર કુંવરિ કુંવર બેઠારે, સાદર પાંચ પુનીત પક્ષારે ॥

ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય વેદ વિધિ, પૂજે વર દૂલાહિનિ મંગલનિધિ ॥

બારહિં બાર આરતી કરહી, વ્યંજન ચારુ ચામર શિર ઢરહી ॥

વસ્તુ અનેક નિહાવરિહોઈ, ભરી પ્રમોદ માતુ સવ સોઈ ॥
 પાવા પરમતત્ત્વ જનુ યોગી, અમૃતલહિ જનુ સન્તત રોગી ॥
 જન્મરંક જનુ પારસ પાવા, અન્ધહિ લોચન લાભ સુહાવા ॥
 મૃકવદન જસ શારદ છાઈ, મનહૂં સમરશૂર જય પાઈ ॥

જાણે કામદેવે પોતાને હાથે બનાવ્યાં હોય એવાં ચાર સુંદર સિંહાસનો ઉપર કુંવરોને તથા વહુઓને બેસાડીને તેઓના પવિત્ર પગ આદરપૂર્વક પગાર્યા. અને વેદોક્ત વિધિથી ધુપ, દીપ તથા નૈવેદ્યથી મંગળના ભંડાર રૂપ વર વહુઓનું પુજન કર્યું. વારંવાર આરતીઓ કરીને મસ્તકપર વીઝણા તથા સુંદર ચમરો ઢાળવા લાગી. અનેક વસ્તુઓની નોંધાવરો કરતાં સર્વ માતાઓ ભરપુર આનંદથી શોભવા લાગી. જાણે યોગીજન પરમતત્ત્વ પામ્યા હોય, જેમ હુમેશનો રોગી મનુષ્ય અમૃત પામ્યો હોય, જેમ જન્મનો દરિદ્રી મનુષ્ય પારસમણિ પામ્યો હોય, જેમ આંધળાને સુંદર નેત્રોનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હોય, જેમ ગુંગાને મુખે શારદા આવી બેસે, જેમ શરવીર માણસને યુદ્ધમાં જય મળે. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-યહિ સુસ્વતે શતકોટિ ગુણ, પાવહિં માતુ અનંદ ॥

ભાઇન સહિત વિવાહિ ઘર, આયે રઘુકુલ ચંદ ॥ ૪૦૨ ॥

તે સુખ કરતાં પણ સો કરોડગણું સુખ માતાઓને પ્રાપ્ત થયું, કે જે સમયે રામચંદ્રજી પરણીને ઘેર પધાર્યા. ૪૦૨.

દોહા-લોક રીતિ જનની કરાઈ, વર દુલહિનિ સકુચાઈ ॥

મોદ વિનોદં વિલોકિ બડ, રામ મનહિ મુસુકાઈ ॥ ૪૦૩ ॥

માતાઓ લોક રીતિ કરતી હતી તે સમયે વરકન્યા સંકોચ પામતાં હતાં. માતાઓનો મોટો આનંદ અને વિનોદ જોઈને રામચંદ્રજી મનમાં મંદહાસ્ય કરવા લાગ્યા. ૪૦૩.

ચૌ-દેવ પિતર પૂજે વિધિનીકી, પૂજી સકલ કામના જીકી ॥

સર્વાહવન્દિ માંગહિં વરદાના, ભાઇન સહિત રામ કલ્યાના ॥

અન્તરહિત મુર આશિષ દેહીં, મુદિત માતુ અંચલ ભરિ લેહીં ॥

ભૂપતિ બોલિ વરાતિન્હ લીન્હે, યાન વસન મણિ ભૂષણ દીન્હે ॥

આયમુપાઈ રાલ્લિ ઉર રામહિં, મુદિત ગયે સવનિજ નિજ ધામહિં ॥

પુર નર નાર સકલ પહિરાયે, ઘરઘર બાજહિં અનંદ વધાયે ॥

યાચકજન યાચહિં જોઈ જોઈ, પ્રમુદિત રાઝ દેઈ સોઈ સોઈ ॥

સેવક સકલ વર્જનિયાં નાના, પૂરણ કિયે દાન સનમાના ॥

દેવતાઓ તથા પિતૃઓનું સારી રીતે પુજન કર્યું, જેની તેની સર્વ મન

કામનાઓ પરિપુર્ણ થઈ. સર્વ દેવતાઓને વંદન કરીને ભાઈઓ સહિત રામચંદ્રજીનું કંઢ્યાણુ થાય એવું વરદાન માગવા લાગી. દેવતાઓ અદૃશ્ય રહી આશિષ દેવા લાગ્યા, તે માતાઓ છેડા પાથરી પાથરીને ગ્રહણ કરવા લાગી. દશરથ રાજાએ જાનૈયાઓને બોલાવી સર્વને વાહનો, વસ્ત્રો, મણિઓ તથા આભુષણો આપ્યાં. જાનૈયાઓ આનંદ પામી હૃદયમાં રામચંદ્રજીને રાખી રજા લઈને પોત પોતાને ઘેર ગયા. પછી નગરનાં સઘળાં સ્ત્રી પુરૂષોને પ્રેરિરામણી આપી, અને ઘેર ઘેર આનંદવધાઈનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. યાચક લોકો જે જે માગવા લાગ્યા તે તે આનંદ પામેલા દશરથ રાજા આપવા લાગ્યા, સઘળા સેવકોને તથા અનેક પ્રકારનાં વાજાંવાજાને દાન તથા સન્માન આપી સંતોષ પમાડ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-દેહિ અશીશ જુહારિ સવ, ગાવહિ ગુણ ગણગાથ ॥

તવ ગુરુ મુમુર સહિત ગૃહ, ગમન કીન્હ નરનાથ ॥ ૪૦૪

સર્વ લોકો બુદ્ધાર કરી આશિષો દઈ ગુણો ગાતા ગાતા ઘેર ગયા, એટલે ગુરૂ તથા બ્રાહ્મણો સહિત દશરથ રાજા રાજદ્વારમાં આવ્યા. ૪૦૪.

ચૌ-જો વશિષ્ઠ અનુશાસન દીન્હા, લોક વેદ વિધિ સાદર કીન્હા ॥

મુમુર મીર દેશિ સવ રાની, સાદર ઊઠીં માગ્ય બહ જાની ॥

પાંચ પંચારિ મકલ અન્હવાયે, પૂજિ મલી વિધિ મૂપ જ્યૈવાયે ॥

આદર દાન પ્રેમ પરિપોષે, દેત અશીશ ચલે મન તોષે ॥

બહુ વિધિ કીન્હ ગાધિમુત પૂજા, નાથ મોહિં સમ ધન્ય ન દૂજા ॥

કીન્હ પ્રશંસા મૂપતિ મૂરી, રાનિન્હ સહિત લીન્હ પગધૂરી ॥

મીતર મવન દીન્હ વરવામૂ, મન જુગવત રહ નૃપ રનિવામૂ ॥

પૂજે ગુરુપદ કમલ વહોરી, કીન્હ વિનય મન પ્રીતિ ન થોરી ॥

વસિષ્ઠ મુનિએ ક્રૂરમાવ્યા મુજળ રાજાએ આદરપુર્વક લોકરીતિ તથા વેદવિધિ કર્યા. સર્વ રાણીઓ બ્રાહ્મણોની બીર જામેલી જોઈને પોતાનાં મોટાં ભાગ્ય જાણીને ઉઠી. બ્રાહ્મણોના પગ પખારી નવરાવ્યા અને રાજાએ તેઓનું સારી રીતે પુજન કરી જમાડ્યા. તેઓને સત્કાર, દાન તથા પ્રેમથી સંતુષ્ટ કરતાં તેઓ મનમાં સંતોષ પામીને આશિષ દેતા ઘેર ગયા. પછી રાજાએ વિશ્વામિત્રની ઘણા પ્રકારે પુજા કરી કહ્યું કે-“ નાથ ! મારા જેવાં કોઈનાં ધન્ય ભાગ્ય નથી. ” રાજાએ તેમની ઘણી પ્રશંસા કરીને રાણીઓ સહિત તેમણે ઋષિના ચરણની રજ મસ્તકપર ધરી. વિશ્વામિત્રને પોતાના મેહેલમાંજ ઉતારે આવ્યો કે જેથી રાજા તથા રાણીઓને દર્શન થયા કરે. પછી વસિષ્ઠ ગુરૂના ચર-

જી કમળ પુષ્પને અત્યંત પ્રીતિથી તેમનો ઘણો વિનય કર્યો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-વધુન સમેત કુમાર સર્વ, રાનિન સહિત મહીશ ॥

પુનિ પુનિ વન્દત ગુરુચરણ, દેત અશીશ મુનીશ ॥ ૪૦૫ ॥

વહુઓ સહિત સઘળા રાજકુમારો અને રાણીઓ સહિત રાજ વારંવાર ગુરૂનાં ચરણોની વંદના કરવા લાગ્યાં, અને મુનીશ્વર તેઓને આશિષ દેવા લાગ્યા. ૪૦૫.

ચૌ-વિનય કીન્હ ઉર અતિ અનુરાગે, મુત સમ્પદા રાસિ સર્વ આગે ॥

નેગ માંગિ મુનિનાયક લીન્હા, આશિર્વાદ બહુત વિધિ દીન્હા ॥

ઉરધરિ રામહિં સીય સમેતા, હરણિ કીન્હ ગુરુ ગમન નિકેતા ॥

વિપ્રવધૂ કુલ વૃદ્ધ બુલાઈ, ચીર ચારુ ભૂષણ પહિરાઈ ॥

બહુરિ બુલાઈ મુઆસિનિ લીન્હી, રુચિ વિચારિ પહિરાવનિ દીન્હી ॥

નેગી નેગ યોગ સર્વ લેહીં, રુચિ અનુરૂપ ભૂષમણિ દેહીં ॥

પ્રિયપાદુને પૂજ્ય જે જાને, ભૂપતિ ભલી માંતિ સનમાને ॥

દેવ દેસિ રઘુવીર વિગ્રહ, વરણિ પ્રસૂન પ્રશંસિ ઉછાહ ॥

રાજાએ હૃદયમાં અત્યંત પ્રેમ લાવી વિનય કરીને ગુરૂની આગળ પોતાના પુત્રો તથા સંપત્તિ મુકી. ગુરૂએ પોતાનો નેકલાગો લીધો અને ઘણી ઘણી આશિષ દીધી. ગુરૂ સીતાજી સહિત રામની મુર્તિ હૃદયમાં ધારી હર્ષ પામીને પોતાને ઘેર ગયા. પછી દશરથ રાજાએ સઘળી બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓને બોલાવીને તેઓને સુંદર વસ્ત્ર તથા આભુષણો પેહેરાવ્યાં. પછી સુવાસીની સ્ત્રીઓને બોલાવીને તેઓને મન ગમતી પેહેરામણીઓ આપી. સર્વ લાગાવાળાઓ યોગ્ય રીતે લાગો લેવા લાગ્યા અને રાજાઓના શિરોમણિ દશરથ રાજાએ તેઓને રૂચિ પ્રમાણે લાગા આપ્યા. જે પ્રિય પદોણાઓ પુજવા યોગ્ય જણાયા તેઓનું રાજાએ સારી રીતે સન્માન કર્યું. દેવતાઓ પણ રામચંદ્રજીનો વિવાહ જોઈ ઉત્સાહની પ્રશંસા કરી પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ચલે નિશાન બજાય સુર, નિજ નિજ પૂર મુલપાય ॥

કહત પરસ્પર રામચંદ્ર, હર્ષ ન હૃદય સમાય ॥ ૪૦૬ ॥

જેઓનાં હૃદયમાં હર્ષ સમાતો નહી હતો એવા દેવતાઓ સુખ પામીને હુંદુલીઓ વગાડી પરસ્પર રામચંદ્રજીના ચંદ્ર ગાતા પોતપોતાના લોકમાં સીધાંયા. ૪૦૬.

ચૌ-સર્વવિધિ સર્વાદિ મુદિત નરનાહ, રહા હૃદય મરિ પૂરિ ઉછાહ ॥

જહૈં રનિવાસ તહાં પગુધારે, સહિત વધૂતિન કુંવર નિહારે ॥
 લિયે ગોદ કરિ મોદ સમેતા, કો કહિ સકૈ ભયડ સુખ જેતા ॥
 વધૂ સપ્રેમ ગોદ બૈઠારી, બાર બાર હિય હરષિ દુલારી ॥
 દેખિ સમાજ મુદિત રનિવાસૂ, સબકે ડર આનન્દ કિયેવાસૂ ॥
 કલ્હડ ભૂપ જિમિ ભયડ વિવાહૂ, મુનિ ગુનિ હર્ષ હોત સબ કાહૂ ॥
 જનકરાજ ગુણ શીલ બઢાઈ, પ્રીતિ રીતિ સમ્પદા મુઢાઈ ॥
 બહુવિધિ ભૂપ માટ જિમિ વરણી, રાની સબ પ્રમુદિત મુનિ કરણી ॥

સર્વ રીતે સર્વનું સન્માન કરી હૃદયમાં ઉત્સાહથી ભરપુર થઈ દશરથ રાજા રાણીવાસમાં ગયા, અને વહુઓ સહિત આરે કુંવરોને નિહાળ્યા, અને આનંદથી કુંવરોને ખોળામાં ખેસાડ્યા, તે વખતે રાજાને જે સુખ ઉપજ્યું તેનું વર્ણન કોણ કરી શકે ? પછી પ્રેમથી વહુઓને પણ ખોળામાં ખેસાડી તેથી વહુઓ વારંવાર હૃદયમાં હર્ષ પામવા લાગી. આવો સમાજ જોઈ રાણીવાસમાં એવો આનંદ વ્યાપી ગયો કે જાણે સર્વના હૃદયમાં આનંદે નિવાસ કર્યો હોય. રાજા જે રીતે કુંવરોનો વિવાહ થયો હતો તે સઘળું કહેતા હતા, તે સાંભળીને સર્વ કોઈને ઘણો હર્ષ પ્રાપ્ત થયો. જેમ ભાટ વર્ણવે તેવી રીતે રાજાએ જનક રાજાના ગુણ, શીળ, મોટાઈ, પ્રીતિ, રીતિ અને સુંદર સંપત્તિનું વર્ણન કર્યું. તે સર્વ કરણી સાંભળીને સર્વ રાણીઓ આનંદ પામી ૧-૨-૩-૪.

દોહા—મુતન સમેત નહાઈ નૃપ, બોલિ લિયે ગુરુજ્ઞાતિ ॥

ભોજન કિયે અનેક વિધિ, ઘરી પાંચ ગઈ રાતિ ॥ ૪૦૭ ॥

રાજાએ પુત્રો સહિત નાહી ગુરૂ તથા જાતિનાથોને ખોલાવી સર્વેએ સાથે અનેક પ્રકારનું ભોજન કર્યું એટલામાં પાંચ ઘડી રાત્રિ વીતી ગઈ. ૪૦૭

ચૌ—મંગલગાન કરહિં વરમામિનિ, મહિ સુખમૂલ મનોહર યામિનિ ॥

અંચૈ પાન સબકાહુન પાયે, અંગમુગન્ધ મૂષિત છવિછાયે ॥

રામહિં દેખિ રજાયનુ પાઈ, નિજ નિજ ભવન ચલે શિરનાઈ ॥

પ્રેમ પ્રમોદ વિનોદ બઢાઈ, સમય સમાજ મનોહરતાઈ ॥

કહિ ન સકાઈ શ્રુતિ શારદ શેષા, વેદ વિરંચિ મહેશ ગણેશા ॥

સોમૈં કહૌં કવન વિધિ વરણિ, ભૂમિ નાગ શિર ધરૈં કિ ધરણી ॥

નૃપ સબ માંતિ સબહિ સનમાની, કહિ મૃદુવચન બુલાઈ રાની ॥

વધૂ લરિકિની પરઘર આઈ, રાહ્યહુ નયન પલકકી નાઈ ॥

ઉત્તમ સ્ત્રીઓ મંગલગાન કરવા લાગી, એ મનોહર રાત્રિ તો સુખના મુળ

રૂપ થઈ. આત્મન કરી સર્વ કોઈ પાનળીડાં પામ્યા અને અંગે સુગન્ધ લગા-
વ્યાથી ક્ષાન્તિ શોભાયમાન થઈ રહી. સર્વે રામચંદ્રજીને જોઈ રજા પામીને મા-
થાં નમાવી પોત પોતાને ઘેર આહ્યા. એ સમયના પ્રેમ, આનંદ, વિનોદ, મો-
ટાઈ અને સમાજની મનોહરતા એનું વર્ણન શ્રુતિઓ, સરસ્વતી, શેષનાગ, બ્રહ્મા,
શિવ અને ગણપતિ પણ કરી શકે નહી, તો તે હું શી રીતે વર્ણવી શકું ? અ-
જાણીયું તે માથાપર ધરતી શી રીતે ધારણ કરી શકે ? રાજાએ સર્વ રીતે સ-
ર્વનું સન્માન કરી રાણીઓને બોલાવી કોમળ વાણીથી કહ્યું કે—“ બાળક વહુઓ
અહીં બીજેઘેર આવી છે, માટે જેમ પોપચાં નેત્રોનું રક્ષણ કરે છે તેવી રીતે
તેમને રાખજો. ૧-૨-૩-૪.

દોહા—લરિકા શ્રમિત ઉર્નાદિ વશ, શયન કરાવહુ જાઈ ॥

અસ કહિ ગે વિશ્રામ ગૃહ, રામચરણ ચિત લાઈ ॥ ૪૦૮ ॥

કુંવરો થાકેલા તથા નિદ્રાવશ થયેલા છે, માટે જઈને તેઓને શયન કરાવો ”
એમ કહી રામનાં ચરણોમાં મન લગાવી દશરથ રાજા વિશ્રામઘરમાં ગયા. ૪૦૮.

ચૌ—મૂપ વચન સુનિ સહજ સુહાયે, જહિત કનક મણિ પલંગ ઢસાયે ॥

મુભગ મુરખિ પય ફેનુ સમાના, કોમલ લલિત સુપેતી નાના ॥

ઉપવર્ણ વર વરણિ નજાહીં, સ્વગ સુગન્ધ મણિ મન્દિર માર્હી ॥

રત્નદીપ મુઠિ ચારુ ચંદોવા, કહત ન વનૈ જાન જેહિ જોવા ॥

સેજ રુચિર રાચિ રામ ઉઠાયે, પ્રેમ સમેત પલંગ પૌઠાયે ॥

આજ્ઞા પુનિ પુનિ માઈન દીન્હી, નિજ નિજ સેજ શયન તિન કીન્હી ॥

દેશિ શ્યામ મૃદુમંજુલ ગાતા, કહાઈં સમેમ વચન સવમાતા ॥

મારગ જાત મયાવનિ ભારી, ક્યહિ વિધિતાત તાડકામારી ॥

રાજાનાં સહજ સુંદર વચનો સાંભળી રાણીઓએ મણિઓ જડેલા સોનાના
પલંગ બીછાવ્યા, તે ઉપર ગાયના દૂધના શીણ જેવી સદૈદ, કોમળ તથા સ્વ-
ચ્છ જાત જાતની તળાઈઓ પાથરી. જેને વર્ણવી શકાય નહી એવાં ઓશીકા
મુક્યાં. અને મણિમય મંદિરોમાં પુષ્પની માળાઓ, સુંદર રત્નોના દીવા તથા
શોભીતા અંદરવાની એવી શોભા કરી કે તે વર્ણવી શકાય નહી, જેણે નજરે
જોયું હોય તેજ જાણે. એ પ્રમાણે સુંદર સેજ સજી રામચંદ્રજીને ઉઠાડીને પ્રે-
મથી પલંગપર પોઠાડ્યા. પછી તેમણે ભાઈઓને આજ્ઞા આપતાં તેઓએ જઈને
પોત પોતાના પલંગોપર શયન કર્યાં. સર્વ માતાઓ રામનાં સુંદર શ્યામ તથા
કોમળ શરીર જોઈને પ્રેમ આણીને કહેવા લાગી કે—“ હે તાત ! તમે રસ્તે જતાં
મહા લયંકર તાટકાને શી રીતે મારી ? ૧-૨-૩-૪.

દોહા-ચોર નિશાચર વિકટ થઈ, સમર ગને નહિં કાહુ ॥

મારે સહિત સહાય કિમિ, સ્વલ મારીચ સુવાહુ ॥ ૪૦૯ ॥

સુદ્ધમાં કોઈને પણ લેખવે નહીં એવા મહાધોર, વિકટ તથા ખળ થોડા મારીચ તથા સુખાહુને તેઓના સહાયકારી સુદ્ધાંત તમે શી રીતે માર્યા ? ૪૦૯.

ચૌ-મુનિપ્રસાદ બલિ તાત તુમ્હારે, રૂશ અનેક કરવર દારે ॥

મસ્ત રસ્તવારી કરિ દોડ માર્ક, ગુરુ પ્રસાદ સર્વ વિદ્યા પાર્ક ॥

મુનિ તિયતરી લગત પગ ધૂરી, કીરતિ ગદી મુવન મરિ પૂરી ॥

કમટ પીઠ પાવે કુટ કઠોરા, નૃપ સમાજ મહં શિવધનુ તોરા ॥

વિશ્વવિજયવશ જ્ઞાનકિ પાર્ક, આયે મુવન વ્યાહિ સર્વ માર્ક ॥

સકલ અમાનુષ કર્મ તુમ્હારે, કેવલ કૌશિક કૃપા સુધારે ॥

આજુ સફલ જગ જન્મ દુમારે, દેશિ તાત વિધુ વદન તુમ્હારે ॥

જે દિન ગયે તુમહિં વિનુદેશિ, તે વિરંચિ જનિ પારહિં લેશિ ॥

હો પુત્ર ! વિશ્વામીત્ર ઋષિની કૃપાના ખળથી ઇશ્વરે તમારાંક અને વિધ્ને દાખ્યાં, તમે બન્ને બાઈઓએ યજ્ઞની રણવાળી કરી તેથી શુરની કૃપાથી સર્વ વિદ્યા પામ્યા, તમારા પગની રજનો સ્પર્શ થતાં જ ગોતમની સ્ત્રી અહલ્યા તરી ગઈ તેથી તમારી કીર્તિ જગતમાં ભરપુર થઈ રહી છે. તમે રાજાઓની સલામાં કાચબાની પીઠ જેવું, વળ જેવું અને પર્વતના જેવું કડીણ સદાશિવનું ધનુષ તોડ્યું. તેથી તમે જગતમાં કીર્તિ તથા સીતાજીને પામ્યા. અને સર્વ બાઈઓ પરણીને ઘેર આવ્યા આ સઘળાં અલૌકિક કર્મ કેવળ વિશ્વામિત્રની કૃપાથી જ બની આવ્યાં છે. હો તાત ! આજ તમારું ચંદ્ર સમાન મુખ જોઈને અમારા જન્મ સફળ થયો. તમારાં દર્શન વિનાના અમારા જે દિવસો ગયા તે વિધાના અમારા આયુષ્યના હિસાબમાં ગણેા નહીં. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-રામ પ્રતોષી માતુ સર્વ, કહિ વિનીત વર વૈન ॥

સુમિરિ શંભુ ગુરુ વિપ્રપદ, કીર્ણ નીંદવર્ગનૈન ॥ ૪૧૦ ॥

રામચંદ્રજીએ સર્વ માતાઓને ઉત્તમ અને વિનયમય વચનો કહીને સંતોષી. અને પછી સદાશિવનાં, શુરનાં અને વિદ્યાનાં ચરણોનું સ્મરણ કરીને માતાનાં નેત્રોને નિદ્રાવશ કર્યા. ૪૧૦.

ચૌ-નીંદહુ વદન સોહ સુઠિ લોના, મમહુ સાંજ સર્સીરૂહ સોના ॥

ઘર ઘર કરહિં જાગરણ નારી, દેહિં પરસ્પર મંગલ ગારી, ॥

પુરીવિરાજતિ રાજતિ રજની, રાની કદહિં દુલિલોક સજની ॥

સુન્દર વધુન્દ સામુલ સોઈ, ફણિપતિજનુ શિરમણિ ડર મોઈ ॥

માત પુત્રીત કાલ પ્રભુ જાગે, અરુમચૂડ વર લાચેત લાગે ॥

બંદી માગથ ગુણગણ ગાયે, પુરજન દ્વાર જુહારન આયે ॥

ચન્દિ વિપ્ર સુર ગુરુ પિતુ માતા, પાય અશીશ મુદિત સર્વ મ્રાતા ॥

જતનિન્દ સાદર વદન નિહારે, મુપતિ મંગ દ્વાર પગુ ધારે ॥

ઉંઘતાં પણ રામચંદ્રજીનું સંલુણ લાવણ્યમય મુખ જાણે સાયંકાળનું લાલ કમળ હોય એવું શોભતું હતું. ઘેર ઘેર સ્ત્રીઓ જાગરણ કરીને મંગલગીત

ગાતી પરસ્પર ગાળો દેતી હતી. રાણીઓને સખીઓને કહેવા લાગી કે—“ હે સજની ! અયોધ્યાપુરીની શોભાથી રાત્રિ પણ કેવી શોભે છે ? જેમ નાગ પોતાના માથાના મણિઓ છાતીએ લગાવીને મુએ તે રીતે સાસુઓ પણ વહુઓને લઈ સુઈ રહી. પવિત્ર પ્રાતઃકાળ થતાં ઉત્તમ કુકડાઓ ઓલવા લાગ્યા. એટલે રામચંદ્રજી જાગૃત થયા. તે વખત જાંદીજન અને વહીવંચાઓ ગુણો ગાવા લાગ્યા અને નગરના લોકો જુહાર કરવાને દ્વારપર આવ્યા સર્વ ભાઈઓ પ્રાણીઓ, દેવતાઓ, ગુરૂ તથા માતા પિતાને પ્રણામ કરીને તેઓની આશિષ પામી રાજ થયા. માતાઓએ આદરપૂર્વક તેઓનાં મુખ જોયાં અને પછી રાજની સાથે તેઓ દ્વારપર પધાર્યા. ૧-૨-૩-૪

દોહા—કીન્હ શૌચ સર્વ સહજ શુચિ, સરિતપુનીત નહાઈ ॥

પ્રાત ક્રિયા કરિ તાત પહે, આયેચાન્યુભાઈ ॥ ૪૧૧ ॥

શૌચ વિધિ કરીને પોતે સ્વાભાવિક રીતે પવિત્ર છતાં પવિત્ર સરયુ નદીમાં નહાઈ પ્રાતઃકર્મ કરીને આરે ભાઈઓ પિતાની પાસે આવ્યા. ૪૧૧.

ચૌ—મૃપ વિલોકિ લિયે ડરલાઈ, વેંટે હરપિ રજાયસુ પાઈ ॥

દેશિ રામ સર્વ સખા જુહાની, લોચન લામ અવધિ અનુમાની ॥

પુનિ વશિષ્ઠ મુનિ કૌશિક આયે, સુભગ આસનન મુનિ વૈઠાયે ॥

મુતનસમેત પૂજિ પદ લાગે, નિરશિ નામ દોડ ગૂરુ અનુરાગે ॥

કહાઈ વશિષ્ઠ ધર્મ ઇતિહાસા, મહીપ મુનિહિં સહિત રાનવાસા ॥

મુનિમન અગમ ગાધિ મુત કરણી, મુદિત વશિષ્ઠ વિપુલ વિધિ વરણી ॥

બોલે વામદેવ સર્વસાંચી, કીરતિ કલિત લોક તિહૂં માંચી ॥

મુનિ આનન્દ મયડ ચકાહૂ, રામ લષણ ડર અધિક ઉછાહૂ ॥

રાજાએ તેઓને જોઈને છાતીએ લગાવી દીધા, પછી તેઓ રજા પામી રાજ થઈને બેઠા. રામચંદ્રજીને જોઈને સર્વ સભા પ્રસન્ન થઈ. અને નેત્રોના લાભની સીમા જાણી લીધી. પછી વશિષ્ઠ તથા વિશ્વામિત્ર આવ્યા તેમને સુંદર આસનો આપીને બેસાડ્યા. રાજાએ પુત્રો સહિત તેમનું પુજન કર્યું અને પગે લાગ્યા. જન્મે ગુરૂઓ રામચંદ્રજીને જોઈને પ્રસન્ન થયા. વશિષ્ઠ મુનિ ધર્મ સંજાંધી ઇતિહાસ કહેવા લાગ્યા તે રાજા સહિત રાણીવાસં સાંભળવા લાગ્યા, મુનિઓનાં મનને પણ અગમ્ય એવી વિશ્વામિત્રની કરણી વશિષ્ઠજીએ આનંદથી વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણવી સંભળાવી. પછી વામદેવ મુનિ બોલ્યા કે—“ આ સઘળી હકીકત સાચી છે, વિશ્વામિત્રની કીર્તિ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. ” એ સાંભળી સર્વ કોઈને આનંદ થયો અને રામ તથા લક્ષ્મણનાં હૃદયમાં પણ ઘણો ઉત્સાહ થયો. ૧-૪

દોહા—મંગલ મોદ ઉછાહ નિત, જાઈં દિવસ ઇહિ મૌતિ

ઉમંગી અવધ આનંદ મોર, અધિક અધિક અધિકાતિ ॥ ૪૧૨ ॥

આ પ્રમાણે નિત્ય આનંદ, મંગળ અને ઉત્સાહમાં દિવસો વીતવા લાગ્યા અયોધ્યાપુરી પણ આનંદથી ભરપૂર થઈને ઉમંગથી અધિક અધિક વૃદ્ધિ પામવા લાગી. ૪૧૨.

ચૌ—મુદિન સાધિ કરકંકણ છોરે, મંગલ મોદ વિનોદ ન યોરે ॥

નિત નવ મુલ સુર દેશિ સિહાઈ, અવધ જન્મ યાચાઈ વિધિપાઈ ॥

વિશ્વામિત્ર ચલન નિત ચહર્હી, રામ સપ્તેમ વિનય વશ રહર્હી ॥
 દિન દિન સક્રુણ ભૂપતિ ભાઝ, દેવ સરાહ મહામુનિ રાઝ ॥
 ભાંગત વિદા રાઝ અનુરાગે, સુનન સમેત ઠાઢ મયે આગે ॥
 નાથ સકલ સમ્પદા તુમ્હારી, મૈં સેવક સમેત સુત નારી ॥
 કરવ સદા લરિકનપર છોહૂ, દરશન દેત રહવ મુનિ મોહૂ ॥
 અસકહિ રાઝ સહિત સુતરાના, પન્યઝચરણ મુલઆવ ન બાની ॥
 દોનહ અશીશ વિમ્મ વહૂ ભાંતી, ચલે ન પ્રીતિ રીતિ કહીજાતી ॥
 રામ સપ્તેમ સંગ સવ ભાઈ, આયસુ પાય ફિરે પહૂંચાઈ ॥

શુભ દીન જોઈને હાથનાં મીઠળ છોડ્યાં, તે સમયે મંગળ આનંદ અને વિનોદ ઘણોજ થઈ રહ્યો, નિત્ય નવનવાં સુખ જોઈ દેવતાઓ વિધાતા પાસે અયાધ્યામાં જન્મ માગવા લાગ્યા. વિશ્વામિત્ર નિત્ય ચાલવાને ઈચ્છતા હતા, પણ રામના પ્રેમ અને વિનયને વશ થઈને રહી જતા હતા. દરરોજ રાજાનો ભાવ અને સદ્ગુણ જોઈને વિશ્વામિત્ર તેમનાં વખાણ કરતા હતા. પછી વિશ્વામિત્રે રાજા માગતાં રાજા પ્રેમથી પોતાના પુત્રો સહિત તેમની આગળ આવીને ઉભા રહ્યા અને બોલ્યા કે-“ હે નાથ ! આ સઘળી સંપત્તિ તમારીજ છે અને હું મારા પુત્રો તથા રાણીઓ સહિત તમારો સેવક છું. હે મુનિ ! આ બાળકોપર દયા દાવી મને દર્શન આપતા રહેજો. ” એમ કહીને રાજા, પુત્રો તથા રાણીઓ સહિત વિશ્વામિત્રને પગે પડ્યા અને મોઢે કાંઈ બોલી શક્યા નહી. વિશ્વામિત્ર ઋષિ ઘણી ઘણી આશિષ દઈને ચાલ્યા, તે વખતની પ્રીતિની રીતિ કહી જાય તેમ નથી. સર્વ ભાઈઓ સહિત રામચંદ્રજી પ્રેમથી વળાવવા ગયેલા તે વખતે તેમની આજ્ઞા પામીને પાછા ફર્યા. ૧-૨-૩-૪.

દોહા-રામરૂપ ભૂપતિ ભગતિ, બ્યાહ ઝહાહ અનન્દ ॥

જાત સરાહતમનહિંમન, મુદિત ગાધિ કુલચન્દ ॥ ૪૧૩ ॥

રામનું સ્વરૂપ, રાજાની ભક્તિ, વિવાહના ઉત્સવનો આનંદ એ સઘળું મનમાં ને મનમાં વખાણતા વિશ્વામિત્ર ઋષિ આનંદથી જતા હતા. ૪૧૩.

ચૌ-રામદેવ રઘુકુલ ગુરુ જ્ઞાની, બહુરિ ગાધિસુત કથા બચાની ॥

સુનિમુનિસુયશમનહિંમન રાઝ, વર્ણત આપન પુણ્ય પ્રમાઝ ॥

બહુરે લોગ રજાયસુ મયઝ, સુતન સમેતે તૃપહિ ગૃહ ગયઝ ॥

જહૂં તહૂં રામ બ્યાહ યશ માવા, સુયશ પુનીત લોક તિહુ છાવા ॥

આયે બ્યાહિ રામ ઘર જવતે, વસે અનન્દ અવધ સવ તવતે ॥

પ્રમુ વિવાહ જસ મયઝ ઝહાહા, સકહિં ન વરણિ ગિરિઅહિનાહા ॥

કવિકુલ જીવન પાવન જ ની, રામ સીયયશ મંગલચાની ॥

ત્યાહિત મૈં કહુ કહા બચાની, કરણ પુનીત હેતુ નિજ બાની ॥

રામદેવે અને રઘુવંશના કુળ ગુરુ વસિષ્ઠ મુનિએ ફરીથી પણ વિશ્વામિત્રની કથા વર્ણવી, તે સુકીર્તિ સાંભળીને રાજા મનમાં ને મનમાં પોતાના પુણ્ય પ્રભાવની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. સર્વ લોક વિસર્જન થતાં પુત્રો સહિત રાજા ઘેર ગયા. જ્યાં ને ત્યાં રામના વિવાહના યશ ગવાવા લાગ્યો અને એ પવિત્ર સુયશ

ત્રણે લોકમાં છાઈ રહ્યા. રામચંદ્રજી બ્યારથી પરણીને ઘેર આબ્યા ત્યારથી સ-
મજો. આનંદ અયોધ્યામાંજ વસવા લાગ્યો. રામના વિવાહનો ઉત્સાહ જેવો
થયો તેવો ખરોખર રીતે શેષ અને શારદા પણ વર્ણવી શકે નહીં રામ અને
સીતાના યશને કવિના કુળના જીવનરૂપ, પવિત્ર અને મંગળની ખાણ રૂપ જા-
ણીને મેં મારી વાણીને પવિત્ર કરવાને વાસ્તે તેનાંનું કાંઈક વર્ણવી બતાવ્યું છે. ૧-૪

॥ હરિગીતકા છંદ ॥

નિજ ગિરા પાવન કરન કારણ રામ યજ્ઞ તુલસી કણો ॥

રઘુવીર ચરિત અપાર ધારિધિ પાર કવિ કવને લક્ષો ॥

હપવીત બ્યાહ હજાહ મંગલ સુનહિં સાદર ગાવહીં ॥

વૈદેહિ રામ પ્રસાદ તે જન સર્વદા સુખ પાવહીં ॥ ૬૨ ॥

તુલસીદાસ કહે છે કે-મેં મારી વાણીને પવિત્ર કરવાને વાસ્તે રામચંદ્ર-
જીના યશ ગાયા છે રામચંદ્રજીના ચરિત રૂપી અપાર સમુદ્રનો પાર કયો કવિ
પામ્યો છે? રામના જનોઈ અને વિવાહના મંગળોત્સવ આદરપૂર્વક જે ગાશે
તે સીતાજી તથા રામચંદ્રજીની કૃપાથી સર્વદા સુખ પામશે. ૬૨

છંડ-મુનિ ગાય કહૌં ગિરીશકન્યા ધન્ય અધિકારી સહી ॥

નિત પ્રીતિ અનુપમ સુનત હરિગુણ ભક્તિ અનુપમ તે લહી ॥

રઘુવીર પદ અનુરાગ જલ લોભાગ્નિ વેગિ વૃક્ષાવહિ ॥

યહ જાનિ તુલસીદાસ મન ક્રમ વચન હરિગુણ ગાવહિ ॥

યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે કે-હે ભરદ્વાજ! સદાશિવ પાર્વતી પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે
પાર્વતી! મેં આજે કયા કહી તે તમે સાંભળી. ધન્ય છે તે અધિકારી જનોને
કે જે નિત્ય પ્રેમથી હરીના અનુપમ ગુણો સાંભળીને અનુપમ ભક્તિનું પ્રદાન કરે
છે ” રામચંદ્રજીના ચરણોમાં પ્રીતિ રૂપી જળલોભરૂપ અગ્નિને જલદી ખુજવી દે છે
એમ જાણીને હું [તુલસીદાસ] મન કર્મ વચનોથી હરિના ગુણો ગાણિ છું. ૬૩.

દોહા-કઠિન કલિમલગ્રસિતતનુ, સાધન કલુકન હોદે ॥

યહ વિચારિ વિશ્વાસ કરિ, હરિ સુમિરે બુધિ સોદે ॥ ૪૪ ॥

કઠિણ કળિયુગના મેલોથી ગ્રસિત શરીરવાળા જીવોથી કાંઈપણ મુક્તિનું
સાધન બની શકતું નથી એમ વિચારી વિશ્વાસ રાખીને જે શ્રી પુરૂષ હરિનું
સ્મરણ કરે તેજ ડાહ્યા ગણાય છે. ૪૪.

સોં-મન હરિપદ અનુરાગ, કરહુ ત્યાગિ માના કપટ ॥

મહામોહ નિશિ જાગ, સોવત બીતે કાલ વહુ ॥ ૪૦ ॥

સિય રઘુવીર વિવાહ, જે સપ્રેમ ગાવહિં સુનહિં ॥

તિન કહૌં સદા હજાહ, મંગલાયત જ સાદર રામ યજ્ઞ ॥ ૪૧ ॥

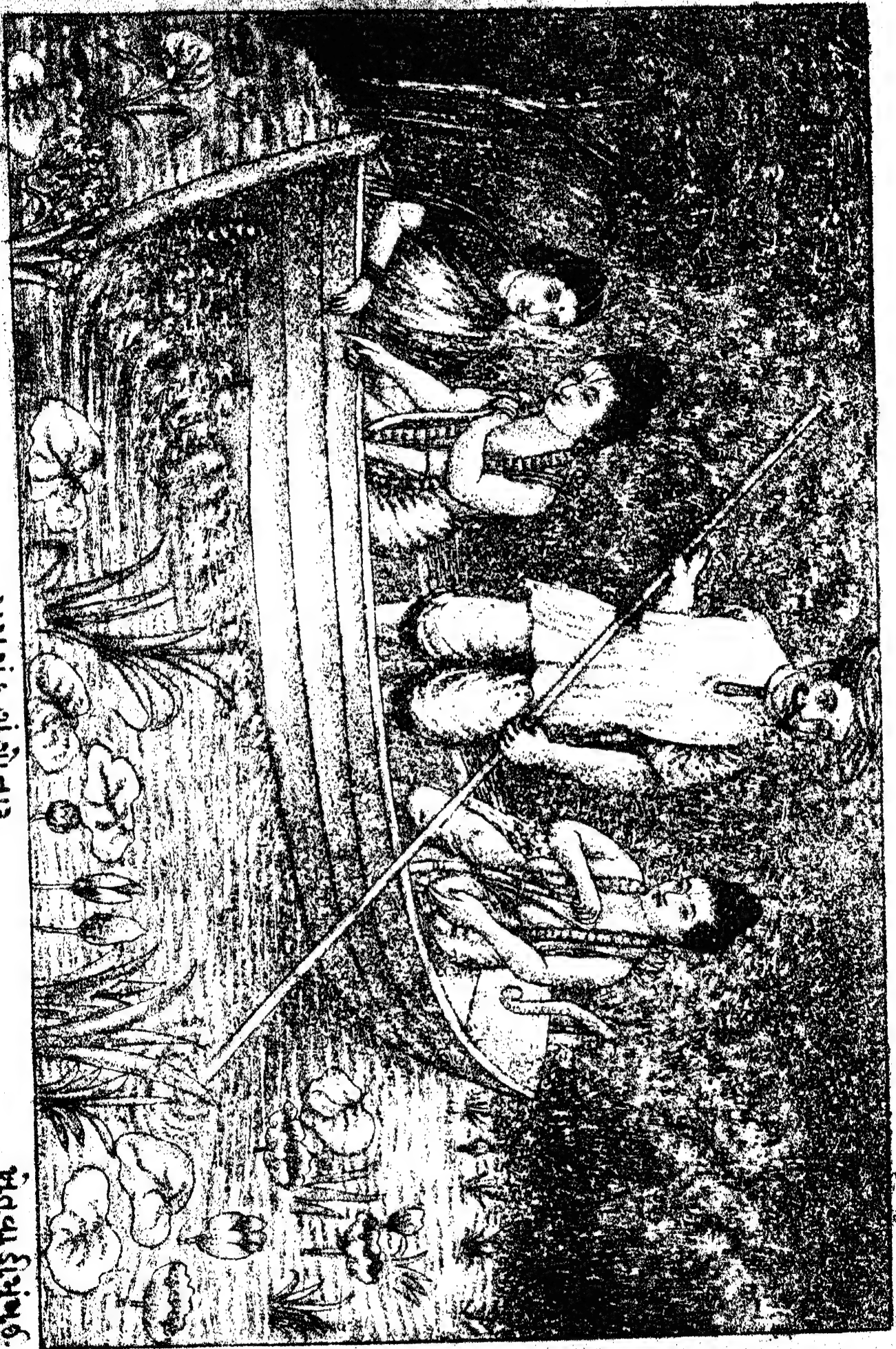
હે મન! અનેક પ્રકારનાં કપટોનો ત્યાગ કરીને ભગવાનનાં ચરણોમાં પ્રી-
તિ કર અને મોહ રૂપી રાત્રિમાંથી જાગૃત થા, સુતાં સુતાં ઘણે કાળ વીતી ગયો
છે. જેઓ આદરપૂર્વક પ્રેમથી સીતારામનો વિવાહ સાંભળશે અને ગાશે, તેઓને
સર્વદા ઉત્સાહ રહ્યા કરશે, કેમકે રામચંદ્રજીના યશઆનંદના ધામરૂપ છે. ૪૦-૪૧

ઇતિ શ્રી રામચરિત્ર પ્રથમો કાંડ સમાપ્ત.

આશરદાસ

રુમશી & બીબીનર

મીનવા દીગુમ્બ.

શ્રીમદ્
તુલસીકૃત રામાયણ.

અયોધ્યાકાંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ श्री तुलसीकृत रामायण ॥

अयोध्याकांड

गुजराती भाषांतर.

—*००००*

श्लोक—वामांके च विभाति भूधरसुता देवापगा मस्तके ।

भाले बालविधुर्गले च गरलं यस्योरसि व्यालराट् ॥

सोयं भूतिविभूषणः सुरवरः सर्वाधिपः सर्वदा ।

शर्वः सर्वगतः शिवः शशिनिभः श्रीशंकरः पातु माम् ॥ १ ॥

जेના—શ્રી સદાશિવજીના ખોળામાં પાર્વતજી બિરાજે છે અને મસ્ત-
કના ઉપર દેવાપગા—ત્રિવિક્રમ ચરણસમ્ભૂતા શ્રી ગંગાજી શોભે છે, લ-
લાટમાં બાલચન્દ્ર, કન્ઠમાં ઝેર અને જેના વક્ષ સ્થળમાં શેવનાગ શોભે છે
એવા વિભૂતિરૂપી શશિગારવાળા, દેવતાઓમાં ઉત્તમ સર્વના અધિપતિ, મો-
હને કાપનારા, સર્વ વ્યાપક અને ચન્દ્રમા સદૃશ શોભાયમાન એવા શ્રી
શંકર સર્વદા માફ સંરક્ષણ કરો. ૧

* આ અયોધ્યાકાંડ શ્રી રામચરિત માનસનો બીજો કાંડ છે. આ કાંડને ગોસ્વામી શ્રી તુ-
લસીદાસજીએ મહા ક્રમ પૂર્વક રચ્યો છે. આઠ આઠ ચૌપદિની એક ચૌપાઈ કહેલી છે, અને પ-
ચીસ પચીસ ચૌપાઈ પછી એક દરિગીત છન્દ બનાવ્યો છે. છન્દમાં પોતાનું નામ આપેલું છે.
પ્રત્યેક ચૌપાઈની પાછળ એક દોહો છે, અને છન્દની પાછળ એક સોરઠો છે.
સઘળાં કાંડોમાં તેર તેર ચૌપાઈઓની પચીસી છે. એ પ્રમાણે આ કાંડમાં પણ
૩૨૫ ચૌપાઈ, ૩૧૩ દોહરા, ૧૩ છન્દ અને ૧૩ સોરઠો છે અને આ કાન્ડનું અંતિમનોડર
લલિત કાવ્ય નવરસપ્રક અસ્તકાદિ સહ મહાવિધાન પૂર્ણ રચ્યો છે. અયોધ્યાકાંડના સ્વરૂપ
ક્રમ સહ કોઈ પણ કાંડ નથી. બાળકાન્ડમાં માત્ર સીતાસ્વયંવરની કથા છે. આ અયોધ્યાકા-
ન્ડમાં નિચે પ્રમાણે કથાનો ક્રમ છે. પ્રથમરામ અભિષેક પ્રસંગ, પુનિ નૃપવચન રાજરખમંડા ।
પુરવાસિન કર બિરહ વિષાદા, બહુરે રામલક્ષ્મણ સંવાદા, વિપિનગમન કેવટ અનુરાગા, સુ-
રસારે-ઉત્તરિ નિવાસ પ્રયાગા । વાલ્મીકિ પ્રભુમિલન-વલ્લાના । ચિત્રકૂટ જિમિ બસ મગવાના ।
સચિવામન નગર નૃપમરણા । મરતાગમન પ્રેમવદુ વરણા, કરિ નૃપક્રિયા સંગપુરવાસી, મરત
ગયે જહાં પ્રમુસુલ્લરાસી । પુનિ રંધુપતિ બહુવિધિ સમુજ્ઞાયે । હૈ પાદુકા અવધપુર આયે ।
અન્તમાં ભરતજીનો નન્દિગ્રામમાં નિવાસ અને ભરતજીની રહેણીનું વર્ણન છે. આ કાંડની કલ્પ
કવિતા હોવાથી કોઈ વિશેષ ડાહ્યાપણ કરી શકતા નથી.

પ્રસન્નતાં યો ન ગતોભિષેકતસ્તથા ન મમ્લૌ વનવાસ દુઃસ્વતઃ ।

મુશ્વામ્બુજંશ્રીરઘુનન્દનસ્ય મે સદાસ્તુતન્મંજુલમંગલપદમ્ ॥ ૨ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના મુખકમળની શોભા રાજ્યાભિષેકના સમાચારથી પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત થઈ નહિ, તેમજ વનવાસના દુઃખોથી જે મુખની શોભા મલીન થઈ નહતી, તેજ શ્રી રામચન્દ્રજીના મુખકમળની શોભા મને સદા સુંદર મંગળ આપો. ૨

નીલામ્બુજશ્યામલકોમલાંગં સીતાસમારોપિતવામભાગમ્ ।

પાળૌ મહાસાયકચારુચાપં નમામિ રામં રઘુવંશનાથમ્ ॥ ૩ ॥

નીલકમલના સમાન તો જેનો શ્યામ કોમળ અંગ છે, અને વામ-કાલા ભાગમાં જગન્નનની શ્રી જાનકીજી બિરાજે છે, હાથોમાં મોટાં એ-ટલે અપ્રતિહત શાર્ફધનુષ્ અને બાણ શોભે છે એવા રઘુવંશનાથ શ્રી રા-મચન્દ્રજીને હું પ્રણામ કરું છું. ૩

દોહા—શ્રીગુરુ ચરણસરોજ રજ, નિજમન મુકુર સુધારિ ॥

વરણૌ રઘુવર વિમલ યશ, જો દાયક ફલ ચારિ ॥ ૧ ॥

શંકા—બાળકાન્ડમાં ગુરુપદ રજથી વિવેક નિર્મળ કરી ચૂકેલ છે, તો હવે એ નિર્મળમાં કયા પ્રકારનો મળ લાગી ગયો કે જેથી પુનઃગુરુના ચરણકમળની રજથી સુધાર્યો ! સમાધાન—છ પ્રકારની શરણાગતિમાં કાર્પણ્ય શરણાગતિનું એકજ સ્વરૂપ લખ્યું છે કે જીવસદા પોતાને સદોષ માનીને ડર્યા કરે છે. પદ્મપુરાણમાં નારદજીનું વચન છે કે—પાપોહં પાપકર્માહં પાપાત્મા પાપસંભવ ઇત્યાદિ સાક્ષાત્ બ્રહ્માનાપુત્ર દેવર્ષિ—નારદજી કે જે વાલ્મીકિજીના ગુરુ તેને ત્રણેકાળમાં પાપનો લેશ નથી, તો પછી ‘પાપોહં’ ઇત્યાદિ પોતાને જાણે છે તે કેવળ કાર્પણ્ય શરણાગતિ છે, તેજ જો-સ્મીનો સિદ્ધાન્ત છે. વા સ્વચ્છવરપર પણ જરા મેલનો ભ્રમ થાય છે, મનોમળ બહુ પ્રકારે અનાદિકાળથી અતિ દુર્વિશ્લેષ, પરમ સૂક્ષ્મરૂપ છે, તે એકજવારે કોઈ પણ સાધનથી જલદી દૂર થતો નથી. ગીતાજીમાં લેખ છે કે—અનેક જન્મનાં સાધનથી પરમગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ કારણથી પુનઃમનને સુધાર્યું, અથવા ભરત મહાનહિમા સુનરાની, જાનહિ રામ ન સકાર્હિં લક્ષ્મી ! જે શ્રી રામચન્દ્રજી પોતે ભરતજીના મહિમાને વર્ણવી શકે તેમ નથી, તો તે ભરતજીના થ-શવર્ણનમાં ગોસ્વામી ગુરુચરણ રજથી મનરૂપી નિર્મળ દર્પણને પુનઃ સુધારે તો તેમાં કાંઈ પણ શંકા નથી. અયોધ્યાકાંડમાં ભરતચરિત્રનુંજ વર્ણન છે. ભરતચરિત્ર કરિનેમ અથવા શ્રી રઘુનાથજીને રા-જ્ય દેવામાં અયોધ્યામાં અનેક વિપ્ન થયાં છે, તેનું સ્મરણ કરતાં શ્રી ગોસ્વામીનું મન શોકગ્રસ્ત થઈ ગયું, તેથી પુનઃ ગુરુપદ રજ લગાવી અથવા બાળકાન્ડનાં ગુરુપદ રજથી વિવેકરૂપી નેત્ર નિ-ર્મળ કરેલ હતાં, અને અહિ તો ડર્યા કે—જે મન કદાચ સદોષ રહેશે, તો વિવેકરૂપી નેત્રોને બગાડશે, એ કારણથી મનરૂપી દર્પણને પણ ગુરુપદ રજથી પવિત્ર કરેલ છે, જેથી પુનઃક્રિ-દોષ નથી. શંકા—અહિસુધી કોના યશનું વર્ણન કર્યું કે જેથી હવે લખે છે કેવળહું રઘુવર વિમલ યશ ! સમાધાન—અહિ રઘુવરપદથી ભરતજીને જાણવા કે જે પ્રમાણ હપર લખવામાં આવ્યું છે.

શ્રીમાન્ ગુરુદેવના ચરણકમળોની રજથી મારા મનરૂપી દર્પણને નિર્મળ કરીને રમુવર શ્રી રામચન્દ્રજીના અથવા ભરતજીના પરમ પાવન યશનું વર્ણન કરું છું, કે જે યશ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે કળના દાતા છે. ૧

ચૌ—જબ તે રામ બ્યાહિ ઘર આયે, નિત નવમંગલ મોદ બધાયે ॥

ભુવન ચારિદશ ભૂધર ભારી, સુકૃત મેવ વરણિં સુખવારી ॥

ઋધિ યિધિ સમ્પતિ નદી સુહાર્દ, ઉમંગિ અવધઅમ્બુધિ કહૈંઆઈ ॥

મળિગળ પુરનરનારિ સુજાતી, શુચિ અમોલ સુન્દર સવખાંતી ॥

કહિ ન જાઈ કલુ નગરવિભૂતી, જનુ હતની વિરંચિ કરતૂતી ॥

સવવિધિ સવ પુરલોગમુખારી, રામચન્દ્ર મુખચન્દ્ર નિહારી ॥

મુદિત માતુ સવ સખી સહેલી, ફલિત વિલોકિ મનોરથ બેલી ॥

રામરૂપ ગુણ શીલ સ્વભાજ, પ્રમુદિત હોઈં દેશિ મુનિરાજ ॥

† જ્યારથી શ્રી રામચન્દ્રજી ભાઈઓ સહ પરણીને ઘેર પધારયા છે. ત્યારથી અયોધ્યામાં નિત્ય નવીન મંગળ અને નિત્ય નવીન આનંદ તથા વધામણાં ઘરોઘર થઈ રહેલાં હતાં. ચૌદ ભુવનરૂપી પર્વતોમાં. જીવોના પુણ્યો રૂપી મેઘ આનન્દના જળનીજ વૃષ્ટિ કરી રહેલા છે. ૧ તેથી સમસ્ત ઋદ્ધિ સિદ્ધિ અને સમ્પત્તિની સુન્દર નદી, તે પર્વતોમાંથી ઉમંગી ઉમંગીને અયોધ્યા રૂપી સમુદ્રમાં આવી છે. ૧ જે અયોધ્યા રૂપી સમુદ્રમાં નર વા નારી જાત જાતના મણિના સમૂહો ભરેલા છે, કે જે અતિ પવિત્ર, અમૂલ્ય અને સર્વ પ્રકારે સુન્દર છે. ૨ અયોધ્યા નગરીની વિભૂતિનું તો જરાપણ વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી, કારણ કે તે જાણે વિધાતાની ચાતુરીની પરાકાષ્ટા હોય એવી જણાતી હતી. સર્વ પ્રકારે પુરનાં સમસ્ત લોક સુખી રહેતાં હતાં, અને શ્રી રામચન્દ્રજીના મુખરૂપી ચન્દ્રને નિહાળતાં હતાં. ૩ કૌશલ્યાદિક્ સર્વ માતાઓ, પોતાની સખીઓ અને સાહેલીઓ સહ પોતાના મનોરથો રૂપી વેલાઓને ફળેલા જોઈને સદા પ્રસન્ન રહેતી હતી. અને મહારાજ દશરથ ત-

† આ ચોપાઈથી બાલકાન્ડ અને અયોધ્યાકાન્ડનો પ્રસંગ મેળવી દીધો છે.

૧ જ્યાં રામ છે, ત્યાંજ ક્ષીર સાગર છે. એ ભાવ છે કે-ક્ષીરસાગર નિવાસી રૂપથી અભેદ છે. તેજ વર્ણન કરે છે કે-પર્વતમાં જળ હોવાથી નદી વહે છે, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ અને સમ્પત્તિ તે નદી છે, તેજ ઉમંગીને અયોધ્યા રૂપી સમુદ્રમાં આવેલ છે, સમુદ્રમાં મણિયો થાય છે, તો અહિ અયોધ્યા રૂપી સમુદ્રમાં ત્યાંના નરનારી મણિરૂપ છે સમુદ્રના મણિઓ તો કોઈ કોઈ ખરાબ જાતના પણ હોય છે, અર્થાત્ દોષયુક્ત અશુચિ અને અસુન્દર હોય છે, અને અહિ અયોધ્યામાં તો સર્વ સુજાતિના પવિત્ર, અમૂલ્ય અને સર્વ પ્રકારના સુન્દર મણિ છે.

થા વસિષ્ઠ ગુરુ પણ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં રૂપ, ગુણ, શીલ અને સ્ખલાવને સર્વના મુખથી શ્રવણ કરીને તથા પોતાનાં નેત્રોથી નિરખીને અતિ પ્રસન્ન થયા હતા.

દોહા—સવકે ટર અભિલાષ અસ, કહહિં મનાઈ મહેશ ॥
 આપ અછત યુવરાજ પદ, રામહિં દેહિં નરેશ ॥ ૨ ॥
 “યક દિન વિશ્વાવસુ તઘાં, કિયો ગાન ગંધર્વ ॥
 સુનિ પ્રસન્ન હૈ સ્વપુર તેહિ, કલો રહનહિત સર્વ ॥ ૩ ॥
 તેહિ કહ ઇન્દ્ર નિદેશ વિન, મૈ ન સકત રહિ અન્ત ॥
 કલો કૈકયી વસતહૈ, હમરે બલ સુરકન્ત ॥ ૪ ॥
 હમરે આવત રિસ કરત, અસ તુમ ગયે મુટાય ॥
 પઠઈ પત્રિકા વાંચ કર, સુનિ વૃષ રહે સુપાય ॥ ૫ ॥
 મનમેં સમુક્ષે કૈકયી, લિખ પઠયે વચ વંક ॥
 હમરિડ લાગી ઘાત તવ, હમહૂ દેવ કલંક ॥ ૬ ॥
 લિખ પઠયો વિશ્વાવસુહિં, કરચો કહૈ નૃપ જોય ॥
 વિદા કરૈ તવ આઈયો, સમક્ષ બૂઝ તુમ સોય ॥ ૭ ॥
 વર્ષ અઠારહકી સિયા, સત્તાઈસકે રામ ॥
 કીની મન અભિલાષ તવ, કરનો હૈ સુર કામ ॥ ૮ ॥

આ પ્રમાણે આનન્દમાં બાર વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં ત્યારે સર્વના મનમાં એ અભિલાષ ઉત્પન્ન થઈ કે મહારાજ દશરથ પોતાની હિયાતીમાં શ્રીરામચન્દ્રજીને યુવરાજપદ આપે તો સાડે એથી સર્વ લોકો શ્રી સદાશિવજીનું પૂજન કરી તેજ પ્રાર્થના કરતાં હતાં. ૨

(અહિંથી ક્ષેપકનો પ્રારંભ થાય છે.) એક દિવસ વિશ્વાવસુ નામના ગન્ધર્વે અયોધ્યામાં આવીને ગાયન કરતાં, તેના ગાયનથી મહારાજ દશરથ તથા સર્વ લોકો પ્રસન્ન થતાં તેને થોડો સમય અયોધ્યામાં રહેવાનું સર્વેએ કહ્યું. ૩

વિશ્વાવસુ ગન્ધર્વે ઉત્તર આપ્યો કે—ઇન્દ્રની આજ્ઞા વગર હું કયાંય પણ રહી શકતો નથી. આવાં તે ગન્ધર્વનાં વચન શ્રવણ કરી કેકેયી બાલી કે—અમારા બળના પ્રભાવેજ ઇન્દ્ર સ્વર્ગમાં રહે છે. ૪

આ પ્રમાણે કેકેયીએ કહીને ઇન્દ્રના ઉપર એક પત્રિકા પાઠવી અને તેમાં લખ્યું કે—‘હે ઇન્દ્ર ! વિશ્વાવસુ નામનો ગન્ધર્વ અમારે ત્યાં આવે.

તેમાં તું તેના ઉપર રીસ કરે છે, એટલો બધો તું અભિમાની થઈ ગયો છે ! આવા પ્રકારની કૈકેયીની પાઠવેલી પત્રિકા વાંચી તથા શ્રવણ કરીને ઇન્દ્ર તો મૈત્ર ધારણ કરી ગયો. ૫

પરન્તુ ઇન્દ્રે મનમાં વિચાર કરી નિશ્ચય કરી રાખ્યો કે, હમણાં કે-કેઈએ કઠોર વચનો લખ્યાં છે, પણ જ્યારે મારો દાવ આવશે, ત્યારે હું પણ તેને કલંક આપીશ. ૬ *

આ પ્રમાણે ઇન્દ્રે મનમાં વિચાર કરીને, પછી વિશ્વાવસુ ગન્ધર્વને લખી મોકલ્યું કે, જે પ્રમાણે મહારાજ દશરથ કહે તે પ્રમાણે અનુસરજે અને જ્યારે તે વિદાય કરે, ત્યારેજ અહિ આવજે. આ પત્રિકા ઉપરથી તું સર્વ સમજ લેજે. ૭

વિવાહ થયાને જ્યારે બાર વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં, તે સમય મહારાણી જનકીજી અઢાર વર્ષનાં હતાં અને શ્રી રઘુનાથજી સત્યાવીશ વર્ષના હતા. તે સમય તેમણે મનમાં એ અભિલાષા કરી કે-હવે દેવતાઓનું કાર્ય કરવું જોઈએ. ૮

ચૌ૦-અતિ આનંદ અવશ પુરવાસી, આતન સહિત દેશિ સુખરાસી ॥

અકબાર જાનકી સમેતા, વૈઠે પ્રભુ નિજરુચિરનિકેતા ॥

મુજપલંબ ડરનયનવિશાલા, પીતવસન તનુશ્યામતમાલા

કોટિ મનોજ દેશિ છવિ મોહા, સીતા કર ચામર વર સોહા ॥

ત્યહિ અવસર મુનિનારદ આયે, સુરહિત લાગિ વિરંચિ પઠાયે ॥

* કૈકેયીના પૂર્વજન્મની કથા આનંદ રામાયણમાં આ પ્રમાણે લખી છે. કે, સહ્યાદ્રિપર્વતના સમીપમાં કર્ણીરપૂર નામના નગરમાં એક ધર્મદત્ત નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એક સમય તે પૂત્ર કરવા માટે ગંગાજળ-આદિ પૂજનની સામગ્રી લઈને રાત્રે જતો હતો. તેને રસ્તામાં એક વિકરાળ મુખવાળી રાક્ષસી મળી. તેથી તે બ્રાહ્મણે ભય પામીને તુલસી યુક્ત જળ તે રાક્ષસી ઉપર છાંટ્યું. તેથી તે રાક્ષસી પાપ વગરની થઈ બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગી કે. સૌ-રાષ્ટ્રનગરના બીશુ નામના બ્રાહ્મણની હું ભાઈ હતી. અને કલહા મારું નામ હતું. સદા પતિથી પ્રતિક્ષણ આચરણ કરતારી હતી. હું પોતે મિષ્ટાન્ન ખાઈ પતિને હુણું અને સુકું ભોજન આપતી હતી, અને જે મારો પતિ મને કહેતો તેથી હું વિરુદ્ધ વર્તન કરતી હતી. તેથી મારા પતિએ વિચાર કરી જે કામ કરવાનું હોય તે ન કરવાનું કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો. તેથી હું તો વિપરીત કરતી હતી. તેથી મારા પતિનો મનોરથ તો પૂર્ણ થતો હતો. અન્તે કંઠાળીને મારા પતિએ તો બીજી સ્ત્રી કરી એટલે હું ઝેર ખાઈને મરી ગઈ, સ્વામીથી વિરુદ્ધાચરણ કરવાથી અનેક દુષ્ઠ યોનિયોમાં ભ્રમણ કરતી ફરી અને હવે આ રાક્ષસી શરીર પ્રાપ્ત થયું છે. માટે કોઈ ઉદ્ધારનો ઉપાય બતાવો એટલે બ્રાહ્મણ જન્મપર્વન્ત કાર્તિક સ્નાનથી સંચિત પુણ્યનું તેને અર્પણ આપ્યું. અને દ્વાદશાક્ષર મંત્રથી અભિષેક કર્યા એટલે તેનું પ્રેતત્વ મુક્ત થયું. અને વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગમાં ગઈ અને પુણ્યક્ષીણ થતાં મહારાજ દશરથની કૈકેયી નામની રાણી થઈ.

તેજપુંજ કરતલ શુભ વીણા, હરિ ગુણગણ ગાવત લવલીના ॥
 દેખિ રામ સહસા ડઠિ ધાયે, કરત દંડવત મુનિ ડર લાયે ॥
 સાદર નિજ આસન વૈઠારે, જનકસુતા તવ ચરણ પથારે ॥
 ત્યહિંચરણોદક ભવન સિંચાવા, જગપાવન હરિ શીશ ચઢાવા ॥
 સુનુ મુનિ ત્રિપથ નિરત જે પ્રાણી, હમ સારિસૈ દેહઅભિપ્રાની ॥
 તિનકહૈં સતસંગતિ જવ હોઈ, કરહિં કૃપા જાપર પ્રમુ સોઈ ॥
 તા કહૈં મુનિ નાહિ ન ભવ આગે, જ્યહિ વિનુ હેતુ સંત પ્રિય લાગે ॥
 તાતે નારદ મૈં વડભાગી, યદ્યપિ ગૃહ કુટુબ અનુરાગી ॥

અયોધ્યાવાસી લોકો સૂર્યના સમૂહરૂપ શ્રી રામચન્દ્રજીને અને તેમના નાના ભાઈઓને નિરખીને અત્યાનંદ પામતાં હતાં. એક વખત શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી સીતાજીસહ પોતાના સુંદર આવાસમાં બેઠા હતા. ૧ કે જે લાંબી ભુબ્ધઓવાળા, વિશાળ વક્ષસ્થળવાળા, વિશાળ નેત્રાવાળા, પીળાં વસ્ત્રોવાળા, તમાળ સદૃશ શ્યામસુંદર શરીરવાળા અને જેની શોભાને નિરખીને કરોડ કામદેવ પણ મોહિત થઈ જાય એવા શ્રી રામને પોતાના આવાસમાં શ્રી સીતાજી હાથમાં સુંદર ચામર લઈને તેમના ઉપર ઢાળતાં હતાં. ૨ તે સમય ત્યાં નારદમુનિ આવ્યા. કે જેને દેવતાઓના હિતાર્થ પ્રહ્લાજીએ મોકલ્યા હતા. મહા તેજ ધારી, હાથમાં વીણા લઈ, નારાયણના ગુણાનુવાદ ગાતા, અને તેનાજ પ્રેમમાં તણ્વીન થઈ ગયેલા. ૩ નારદજીને આવતા જોઈને શ્રી રામચન્દ્રજી તુરતજ આસન ઉપરથી ઉઠ્યા. અને તેમને લેવાને સામા યયા. અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ દંડવત્ કરતાંની સાથેજ નારદજીએ પ્રભુને પોતાની છાતી સાથે લગાવ્યા. ત્યાર પછી શ્રી રામચન્દ્રજીએ આદર પૂર્વક નારદજીને પોતાના આસન ઉપર બેસાડ્યા. એટલે જનકીજીએ નારદજીનાં ચરણ પંખાળ્યાં. ૪ નારદજીનાં ચરણ જળને ઘરમાં છાંટી, જગતને પવિત્ર કરનારા શ્રી રામચન્દ્રજીએ પણ તે જલને શિર ઉપર ચડાવ્યું, અને કહ્યું કે. હે મુનિરાજ ! જે મારા સરખા દેહાભિમાની અને વિષયોમાં આસક્ત થઈ રહેલા પ્રાણીઓ છે. ૫ તેઓને જ્યારે ભગવાન કૃપા કરે છે ત્યારેજ સતસંગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે મુનિરાજ ! જેને સ્વાર્થ વગર પણ સંત પ્રિય લાગે છે, તેને પછી ભવસાગરનો ફેરો રહેતો નથી, અર્થાત્ તેનાં જન્મ મરણ ટળી જાય છે, ૬ એ માટે હે નારદજી ! હું મહા ભાગ્યશાળી છું. કારણ કે હું જે કે ઘર અને કુટુંબમાં અનુરાગવાળો છું છતાં પણ આપનાં દર્શનથી કૃતાર્થ છું. ૦

દોહા૦—સુનિ પ્રભુ વચન મધુર પ્રિય, કરિ વિચાર મુનિ ધીર ॥

પરમ કૃપાલુ લોકહિત, કસન કહો રઘુવીર ॥ ૯ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં મધુર અને પ્રિય વચન શ્રવણ કરીને, નારદજી વિચાર કરી ધિરજ ધારણ કહીને બોલ્યા કે, હે રઘુવીર ! આપકે જે પરમકૃપાયુ છો અને લોકોનું કલ્યાણ કરવાવાળા છો, તેથી કેમ આવાં વચન ન કહો. ૯

ચૌ૦—કહ મુનિ તવ મહિમા રઘુરાયા, મૈં જાનૌં કહુ તુમ્હરી દાયા ॥

વચન કહ્યો પ્રાકૃતકી નાઈ, યામેં નહિ કહુ વટચહુ ગુસાઈ ॥

પ્રભુ યહ તુમહિં સદા બનિ આઈ, નિજ લઘુતા જન કેરિ બડાઈ ॥

સહજસ્વભાવ પ્રણતઅનુરાગી, નરતનુધન્યુડ દાસહિતલાગી ॥

માયા ગુણ મો જ્ઞાન અતીતા, અજિત નામ સો દાસન્હ જીતા ॥

જ્યહિ પ્રભુસમ અતિશય કોડ નાहीं, વ્યાપક અજ સમાન સવમાहीं ॥

ઉપર ચરાચર મેલિ જો સોવા, અસ્દનપાન લાગિ સોઈ રોવા ॥

નામ રૂપ વપુ વર્ણ ન મેદા, અવિગત અકલ નેતિ કહ વેદા ॥

નિર્મમ મુક્ત નિરામય જોઈ, દશરથ સુત કહિ ગાડય સોઈ ॥

જપ તપ યોગ યજ્ઞ વ્રત દાના, વિમલ વિરાગ જ્ઞાન વિજ્ઞાના ॥

કરહિં યત્ન મુનિ પાવહિં કોઈ, દેશ્વા પ્રગટ મક્ત વશ સોઈ ॥

હઠ વશ શઠ વહુ સાધન કરહીં, ભક્તિહીન મવાસિંધુ ન તરહીં ॥

નારદજીએ કહ્યું કે—હે રઘુનાથજી ! આપના મહિમાને હું તમારીજ દયાથી થોડોક જાણું છું. આપે જે પ્રાકૃત મનુષ્યના સમાન વચનો કહ્યાં તેથી આપની જરા પણ ન્યૂનતા થતી નથી. ૧ હે પ્રભુ ! આપ આપની લઘુતા કરો અને દાસજનોને મોટાઈ આપો, એ વાત સર્વદા આપનેજ શોભા આપનારી છે. આપ કે જે સહજ સ્વભાવથીજ દીનોના ઉપર પ્રેમ કરવાવાળાછો, આપે દાસજનોના હિતાર્થજ મનુષ્યાવતાર ધારણ કરેલો છે. ૨ આપ માયાનાગુણ અને ઇન્દ્રિયોના જ્ઞાનથી પર છો. આપનું અજીત નામ દાસોએ જીતી લીધું છે, અને જે પ્રભુના સમાન શ્રેષ્ઠ કોઈ પણ નથી. કે જે વ્યાપક, અજન્મ અને સર્વમાં સમાન છે. ૩ જે ચરાચર જગત્ને ઉદર-પેટમાં રાખીને આપ શયન કરી ગયા હતા તે સ્તનપાનને માટે રૂદનકરો, એ કેવળ આપની લીલા છે. આપ કે જે નામથી, રૂપથી, શરીરથી, વર્ણથી તથા લેદથી રહિતછો, સર્વથી દૂર નહિ છતાં પણ કળવામાં આપતા નથી.

વેદે પણ 'નેતિનેતિ' કહીને ગાયેલા છે. ૪ મમતા રહિત છે, મુક્ત સ્વરૂપ છે. કલ્યાણ યુક્ત છે, તેજ આપ દશરથના પુત્ર કહીને ગવાયા છે. જપ, તપ, યોગ, યજ્ઞ, વ્રત, દાન, નિર્મળ વૈરાગ્ય, જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન. ૫ આદિ અનેક યત્નો કરતાં છતાં પણ મુનિઓમાં કોઈકજ આપને પામે છે, તે આપ ભક્તોને વશ્ય સ્પષ્ટ રીતે દેખાઓ છે, શઠ દોષો હઠવશ થઈ ભક્તિનો ત્યાગ કરીને ખીજો અનેક શાધનો કરે છે, તો પણ તેઓ ભક્તિહીન હોવાથી સંસારસાગરથી પાર થઈ શકતા નથી. ૬

દોહા૦—જાનિ સકહુ તે જાનહુ, નિર્ગુણ સગુણ સ્વરૂપ ॥

મમ હિયપંકજ મુંગ રવ, વસહુ રામ નરરૂપ ॥ ૧૦ ॥

આપના નિર્ગુણ સ્વરૂપને તથા સગુણ સ્વરૂપને જોઈને બાણી શકતા હોય તેઓ ભલે બાણે. પરંતુ હું તો કોઈપણ સ્વરૂપને બાણતોજ નથી. એથી પ્રાર્થના કરું છું કે, હે શ્રી રામચન્દ્રજી! આ આપનું રામનામવાળું મનુષ્ય રૂપ મારા હૃદયરૂપી કમળમાં ભ્રમરના સદશ વાસ કરે. ૧૦

ચૌ૦—બ્રહ્મ ભવન મૈં રહ્યો કૃપાલા, ગાવત તવ ગુણ દીનદયાલા ॥

અસિ રચ્છા ઉપજી મનમાહીં, દેખ્યોં ચરણ વહુત દિન નાહીં ॥

યદ્યપિ પ્રભુ સર્વત્ર સમાના, સગુણ રૂપ મોરે મન માના ॥

અવધચલત વિરંચિ મોહિં જાના, કીન્હીં વિનય લાગિ મમ કાના ॥

પ્રભુ જાનત સવ અંતર્યામી, ભક્તવચ્છલ વિનતીં યદ્દ સ્વામી ॥

જ્યહિ હિત લીન મનુજઅવતારા, નાથ તાહિ અવ કરિય સંભારા ॥

સુનત વચ્ચન રઘુપતિ મુમુક્ષાને, મુનિ અજહૂ વિરંચિ ભય માને ॥

કહેહુ તાત બ્રહ્મહિં સમુજ્ઞાઈ, કહુ દિન ગયે દેખિ હૈં આઈ ॥

વાર વાર ચરણન શિર નાઈ, બ્રહ્માનંદ ન હૃદય સમાઈ ॥

રામરૂપ ઉર ધરિ મુનિ નારદ, ચલે કરત ગુણ ગાન વિશારદ ॥

તવ રઘુપતિ સીતહિ સમુજ્ઞાઈ, પૂર્વકથા સવ હેતુ સુનાઈ ॥

સુરહિત લાગિ સો કરિય ઉપાઈ, જડ્યે વન પરિહારિ ઠકુરાઈ ॥

હે કૃપાળુ! હું બ્રહ્મલોકમાં હતો, અને ત્યાં હે દીનદયાળુ! આપના જ ગુણાનુવાદ ગાઈ રહેલો હતો. તે સમય મારા હૃદય મંદિરમાં એ ઇચ્છાને જન્મ મળ્યો કે ઘણા દિવસ થયા પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળ જોયાં નથી. ૧ જો કે પ્રભુ નિર્ગુણરૂપે સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપક છે છતાં પણ સગુણરૂપ મારા મનને બહુ પ્રિય લાગે છે. એથી હું અયોધ્યામાં જઈને

પ્રભુનાં ચરણ કમળનાં દર્શન કંઈ એવો વિચાર કરી હું અયોધ્યામાં આવ-
તો હતો તે સમય મને અયોધ્યામાં આવતો જાણીને બ્રહ્માએ મારી પાસે
આવી મારા કાનમાં આપની પાસે કરવાની વિનંતિ કહી છે. ૨ જો કે હે
પ્રભુ! આપ અન્તર્યામી હોવાથી સંધ્યું જાણોછો, છતાં પણ હે સ્વામી!
આપ ભક્તવત્સળ હોવાથી આ વિનંતિ કહી છે કે-હે નાથ! જે કારણ માટે
આપે મનુષ્યાવતાર ધારણ કરેલો છે. તે કારણનું હવે સ્મરણ કરો. ૩ ના-
રદળનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રામચન્દ્રજી મંદહાસ્ય કરીને બોલ્યા
કે-હે નારદજી! શું બ્રહ્માજી હજી પણ ભય યુક્ત છે? હે તાત! તમે બ્ર-
હ્માજીને સમજાવીને કહેશો કે-થોડા દિવસ ગયા પછી જે થશે તે આપ
અહિ આવીને જાણો. ૪ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરી, નારદજી વા-
રંવાર શ્રીરામનાં ચરણકમળોમાં મસ્તક નમાવવા લાગ્યા. અને જેના મનમાં
બ્રહ્માનંદ સમાતો નહતો એવા નારદજી હૃદયમાં રામરૂપને ધારણ કરી લઈ,
રામચન્દ્રજીના શુણનુવાદ જાતાજાતા ત્યાંથી ચાલ્યા. ૫ ત્યારપછી શ્રી રામ-
ચન્દ્રજીએ જાનકીજીને સમજાવ્યાં. અને પૂર્વ કથા અર્થાત્ રાવણના વધાર્થ જ-
ન્મ લીધો છે તે સર્વ વાર્તા સંભળાવી. અને કહ્યું કે, હવે જે પ્રકારે દેવ-
તાઓનું કલ્યાણ થાય તે ઉપાય કરો, અને રાવણનો પરિત્યાગ કરી વ-
નમાં ચાલો. ૬

દોહા૦-જગ સંભવ સ્થિતિ પ્રલય, જાકીંશ્ચુંકૃષ્ટિ વિલાસ ॥

સો પ્રભુ યત્ન વિચારત, કેહિ બિધિ નિશિચરનાશ ॥ ૧૧ ॥

જેની બ્રહ્મીના વિલાસ માત્રથીજ જગત્ની ઉત્પત્તિ, પાલન અને પ્ર-
લય થઈ જાય છે. તે પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી! વિચાર કરવા લાગ્યા કે-રાક્ષ-
સોનો નાશ કયા પ્રકારે કરવો. ૧૧ (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.)

ચૌ૦-એક સભ્ય સવ સહિત સમાજાં, રાજસભા રઘુરાજ ચિરાજા ॥

સકલ સુકૃત સૂરતિં નરનાહ, રામ સુયશ મુનિ અતિહિ ઉછાહ ॥

નૃપ સવ રહિં કૃપા અભિલાષે, લોકપરહિં પ્રીતિ રુસ રાસે ॥

ત્રિભુવન ત્રીનિકાલ જગમાહીં, મૂરિ ભાગ્ય દશરથ સમ નાહીં ॥

મંગલમૂલ રામસુત જામ્, જો કહુ કહિય થોર સવ તામ્ ॥

રાજ સ્વભાવ મુકુર કર લીન્હા, વદનવિલોકિ મુકુટસમકીન્હા ॥

શ્રવણ સમીપ મયે સિત કેશા, મનહું ચૌથપન અસ ઉપદેશા ॥

નૃપ યુવરાજ રામકહું દેહુ, જીવન જન્મ સફલ કરિ લેહુ ॥

એક સમય પોતાના મંત્રી અને સેનાપતિઓ સહુ પોતાની રાજસભામાં રઘુરાજ શ્રીમંત મહારાજ દશરથ વિરાજી રહેલા હતા. સમસ્ત સુકૃતોની તો બાળે રાજ સાક્ષાત્ મૂર્તિજ હતા, અને તેમાં વળી શ્રી રામચન્દ્રજીના સુયશ સર્વના મુખર્થી શ્રવણ કરી મનમાં મહાઉત્સાહ થઇ રહેલો હતો. ૧ સાતદ્વીપ અને નવ ખન્ડના રાજાઓ જેની કૃપાના અભિલાષી સદા રહેતા હતા, અને ઇન્દ્ર, વરુણ, યમ, કુબેર અને લોકપાલ તેની ઇચ્છાનુસાર અનુસરી પ્રીતિમાં વધારો કરતા હતા. ત્રણભુવન-સ્વર્ગ, મહીતલ અને પાતાળ પર્યન્ત ત્રણેકાળમાં મહારાજ દશરથના સમાન મહાભાગ્યશાળી કોઈ પણ ક્યાંય થયો નથી અને થવાનો પણ નથી અને તે કાળમાં કોઈ હતો પણ નહિ. ૨ કેમકે સમસ્ત મંત્રીઓની મૂર્તિ સ્વયંહરિ રામરૂપથી જેના પુત્ર બનીને બેઠા છે, તેને માટે જે કાંઈ કહીએ તે સર્વ થોડુંજ છે. રાજસભામાં બિરાજેલા મહારાજ દશરથે રાજસ્વભાવથી પોતાના હાથમાં દર્પણ લઈ, તેમાં પોતાનું મુખ જોઈને, મુકુટ સમો કર્યો. ૩ મુકુટ સમો કરતાં કાનની પાસે સંકેતવાળા જોઈ, બાળે વૃદ્ધાવસ્થા રાજના કાનમાં એવો ઉપદેશ કરે છે કે. રાજન્ ! હવે યુવરાજ પદ શ્રી રામને આપો. અને જગત્માં જીવત જન્મનું કૃપા લીધો; અર્થાત્ પોતાને વૃદ્ધ થયેલા બાળીને આવો વિચાર રાજાએ પોતેજ કર્યો. ૪

દોહા૦—અસ વિચારિ ડર આનિ નૃપ, સુદિન સુ અવસરપાડ ॥

તનુ પુલકિત મન મુદિત અતિ, ગુરુહિં સુનાયક જાડ ॥ ૧૨ ॥

આ વિચારને હૃદયમાં લાવી પ્રેમથી શરીરમાં રાંમાંચિત થયેલા અને મનમાં હર્ષિત થયેલા રાજાએ સારો દિવસ તથા સારો અવસર પ્રાપ્ત થતાં, પોતાના ગુરુ વસિષ્ઠજી પાસે જઈને તેમને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. ૧૨

ચૌ૦—કહેડ પ્રુઆલ સુનિય મુનિનાયક, મયે રામ સર્વાવિધિ સર્વાયક ॥

સેવક સચિવ સકલપુરવાસી, જે હમરે અરિ મિત્ર ઉદાસી ॥

સર્વાહિ રામપ્રિય જ્યહિ વિધિ મોહીં, પ્રમુ અશી જનુતનુધરિસોહીં ॥

વિપ્ર સહિત પરિવાર ગુસાર્ક, કરહિં છોહ સર્વ રૌરોહિ નાર્ક ॥

જે ગુરુચરણેણુ શિર ધરહીં, તે જન સકલ વિભવ વશ કરહીં ॥

મોહિં સમાન અરુ મયડ ન દૂજે, સર્વ પાયડ પ્રમુ પદરજ પૂજે ॥

અવ અભિલાષ એક મન મોરે, પૂજિહિ નાથ અનુગ્રહ તોરે ॥

મુનિ પ્રસન્ન લલિત સહજ સનેહ, કહેડ નરેશ રજાયસુ દેહ ॥

રાજાએ કહ્યું કે-હે મુનિવર! શ્રવણ કરો. હવે રામચન્દ્રજી સર્વ પ્રકારે લાઘવ થયેલ છે. રામ જેવા મને પ્રિય છે, તેવાજ અમારા સઘળા સેવકોને, મંત્રીઓને, પુરવાસીઓને, મિત્રોને, શત્રુઓને તથા ઉદાસીનોને પણ પ્રિય છે. ૧ જેવા રઘુનાથ મને પ્રિય છે, તેવાજ સર્વ તે પ્રિય છે. રામ બાળે પુત્રરૂપ ધારણ કરીને આપનો આશીર્વાદજ દેહ ધરીને પ્રાપ્ત થયો હોય તેમ શોભે છે, ભાવ એ છે કે-જેમ આપની આશીષ સર્વને પ્યારી છે, તેમજ રઘુનાથ સર્વને પ્યારા છે. હે સ્વામી ! જેવો આપ રામના ઉપર પ્રેમ ધરાવો છો તેવોજ પ્રેમ ગ્રાહણો સહ મારો સઘળો પરિવાર પણ રામ ઉપર પ્રેમ ધરાવે છે. ૨ જેઓ ગુરૂના ચરણકમળની રજને શિર ઉપર ધારણ કરે છે, તેઓ સઘળા વૈભવોને વશ કરે છે. મારા સમાન એ સુખનો બીજાએ અનુભવ કર્યોજ નથી. એ સર્વ સુખ આપનાં ચરણકમળની પવિત્ર રજને પૂજવાથી હું પામ્યો છું. અથવા મારા સમાન બીજો કોઈ આવો ભાગ્યશાળી થયો નથી. ૪ હે નાથ ! મારા મનમાં એક અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ છે તે પણ આપની કૃપાથી પરિપૂર્ણ થશે. વસિષ્ઠ મુનિનો પોતાના પ્રત્યે સ્વાભાવિક સ્નેહ અને પ્રસન્નતા નિરખીને મહારાજ દશરથે કહ્યું કે-આપ આજા કરો. (તો મારી અભિલાષા નિવેદન કરું.) આ વાક્ય શેષ છે. અથવા મહારાજ દશરથનો સ્વાવિક સ્નેહ બેઠને વસિષ્ઠમુનિ પ્રસન્ન થયા, અને બોલ્યા કે-જે કહેવું હોય તે કહો. હું આજા આપીશ. (પછી પ્રશંસા કરે છે.) ૪

દોહા૦-રાઠર રાજન નામ યશ, સર્વ અભિપતદાતાર ॥

ફલઅનુગામી મહિપમણિ, મન અભિલાષ તુમ્હાર ॥ ૧૩ ॥

વસિષ્ઠમુનિ બોલ્યા કે-હે રાજન્ ! તમારું નામ અને તમારો યશજ સર્વ મનોરથોને સિદ્ધ કરનાર છે. હે રાજાઓના શિરોમણિ ! તમારા મનમાં જે આકાંક્ષા થઈ હોય, તેની પાસે સઘળાં કૃષ્ણ દાસરૂપજ છે. અથવા તમારા મનની આકાંક્ષા શ્રેષ્ઠ રાજા છે, અને કૃષ્ણ સર્વ તેના દાસ છે. ૧૩

ચૌ૦-સર્વ વિધિ ગુરુ પ્રસન્ન જિય જાની, વોલ્યત રાઠ વિહૈસિ મૃદુવાની ॥

નાથ રામ કરિયે યુવરાજૂ, કહિય કૃપા કરિ કરિય સમાજૂ ॥

મોહિં અછત અસ હોઠ ઉછાહૂ, લહૈં લોગ સર્વ લોચનલાહૂ ॥

પ્રભુપ્રસાદ શિવ સર્વે નિવાહીં, હૈં લાલસા યક મન માહીં ॥

પુનિ ન શોચ તનુ રહૈં કિ જાઝ, જ્યહિ ન હોઈ પાછે પછિતાઝ ॥

મુનિ મુનિ દશરથ વચન મુહાયે, મંગલમૂલ મોદ અતિ પાયે ॥

સુનુ નૃપ જાસુ વિમુક્ત પછિતાહી, જાસુ ભજન વિનુ જરનિ ન જાહી ॥
મયે તુમ્હાર તનય સો સ્વામી, રામ પુનીત પ્રેમઅનુગામી ॥

સર્વ પ્રકારે અર્થાત નેત્ર, મુખ અને વચનથી શુરને પ્રસન્ન બાણી, મહારાજા દશરથ હસીને કોમળવાણી બોલ્યા કે-હે નાથ ! રામને યુવરાજ કરો. જો આપ કૃપા કરી આજ્ઞા આપો તો સર્વ સાહિત્ય તે સંબંધના તૈયાર કરી, સભા કરું. ૧ મારી હયાતીમાં જો એ ઉત્સવ થાય અને સર્વ લોકો એ ઉત્સવ જોઈ નેત્રોના લાલ લિએ તો મારા વિચાર પ્રમાણે સાઈ છે. આપની કૃપાથી શ્રી સદાશિવજીએ મારા સર્વ મનોરથોને પૂર્ણ કર્યા છે. હવે મારા મનમાં આ એકજ લાલસા છે. ૨ જેથી કોઈ જાતનો પાછળ પસ્તાવો ન રહે, એવી એ લાલસા પૂર્ણ થઈ જાય તો પછી મારો દેહ જાય વા રહે તની કશી ચિંતાજ નહિ. મહારાજા દશરથનાં સુન્દર અને મંગળના તથા આનન્દના મૂળરૂપ એ વચનો પ્રિય લાગતાં વસિષ્ઠમુનિ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા કે-‘૩’ હે રાજા ! શ્રવણ કરો. જેથી વિમુખ થઈને જીવ પસ્તાય છે, અને જેના લજ્જન વગર હૃદયની બળતરા દૂર થતી નથી. • તે પવિત્ર પ્રેમને અનુસરનારા સ્વામી શ્રી રામચન્દ્રજી પોતેજ તમારા પુત્ર થયા છે, માટે તમોને પસ્તાવો થવાનો સંભવજ નથી. તમને તો આનંદ છે. ૪

દોહા-વેગિ વિલમ્બ ન કરિય નૃપ, સાજિય સર્વે સમાજ ॥

સુદિન સુમંગલ તરહિં જબ, રામ હોહિં યુવરાજ ॥ ૧૪ ॥

હે નૃપ ! એ કાર્યમાં વિલમ્બ ન કરો. ત્વરાથી સર્વ તિલકની સામગ્રી તૈયાર કરો. જે દિવસ શ્રી રામચન્દ્રજી યુવરાજ થાય, તેજ દિવસને માંગલિક અને સારો દિવસ સમજવો. ૧ ૧૪

મુદિત મહીપતિ મન્દિર આયે, સેવક સચિવ સુમન્ત બુલાયે ॥
કહિ જયજીવ શીશ તિન નાયે, મૂપ સુમંગલ વચન સુનાયે ॥
પ્રમુદિત મોહિ કહેજુ ગુરુ આજૂ, રામહિં રાજ દેહુ યુવરાજૂ ॥
જો પાંચહિ મત લાગે નીકા, કરહુ હર્ષિ હિય રામહિં ટીકા ॥
મંત્રી મુદિત સુનત પ્રિયબાની, અભિમત વિરવ પરેડ જનુ પાની ॥
ચિનતી સચિવ કરહિં કરજોરી, જિયહુ જગતપતિ વરષકરોરી ॥

* રણપતિ વિમુક્ત યતન કરી કોરી, કૌન સકે ભવબન્ધન છોરી.

૧ વ્યંજથી વસિષ્ઠ મુનિએ એ સૂચવ્યું કે-યુવરાજ થવું શ્રી રામને આધીન છે તમારે આધીન નથી.

જગમંગલ ભલકાજ વિચારા, વેગહિં નાથ ન લાડ્ય વાંરા ॥

નૃપહિં મોદ સુનિ સચિવ સુભાષા, વઢત વિટપ જનુ લહી સુશાલા ॥

ગુરૂ વસિષ્ઠજીનાં વચનથી પ્રસન્ન થયેલા મહારાજ દશરથ રાજમંદિરમાં આવ્યા. અને સુમંત્રને, સેવકોને તથા મંત્રીઓને બોલાવ્યા. એઓએ હાજર થઈ જ્યથિરંજીવ એમ કહીને મસ્તકો નમાવ્યાં. એટલે રાજાએ તેઓને મંગળ વચનો સંભળાવ્યાં કે. ૧+ આજ ગુરૂ વસિષ્ઠજીએ પ્રસન્ન થઈને મને કહ્યું છે કે. હે રાજન્ ! શ્રી રામને યુવરાજપદ આપો. હવે આ વિચાર જો તમને પંચને સારો લાગે તો પ્રસન્નતાપૂર્વક રામને યૌવરાજ્યનું તિલક કરો. ૨ જે કામની મંત્રીઓને પણ ઘણા દિવસથી આકાંક્ષા હતી. તે કામ સંબંધીજ રાજાની પ્રિયવાણી શ્રવણ કરીને, જેમ ધાન્યના છોડવાઓ વરસાદ પડવાથી પ્રપ્રુહિત થાય તેમ મંત્રીઓ પ્રકુહિત થઈ ગયા. મંત્રીઓ હાથ જોડીને વિનંતિ કરવા લાગ્યા કે-હે રાજન્ ! જગત્પતિ આપ કરોડ વર્ષ પર્યંત જીવો. ૩ જેથી જગત્નું કલ્યાણ થાય તેવું આપે આ ઉત્તમ કાર્ય વિચાર્યું છે. સાટે હે મહારાજ ! એ કાર્યમાં ઉતાવળ કરો, જરા પણ વિલમ્બ ન લગાડો. મંત્રીઓનાં આવાં સુંદર વચન શ્રવણ કરી મહારાજ દશરથને એવો આનંદ થયો કે, જેમ સારી શાખાના આશ્રયથી વેલો વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ રાજાનો આનંદ વૃદ્ધિ પામ્યો. ૪*

દોહા-કહેઝ ભૂપ મુનિરાજકર, જો જો આયસુ હોઈ ॥

રામરાજ્યઅભિષેકહિત, વેગિ કરહુ સોઈ સોઈ ॥ ૧૫ ॥

મહારાજ દશરથે ગુરૂ વસિષ્ઠજીને કહ્યું કે-રામના યૌવરાજ્યાભિષેકને માટે આપની જે જે આજ્ઞા હોય તે તે આજ્ઞા પ્રમાણે અભિષેકના સંબંધમાં જે જે સામગ્રી જોઈએ, તે તે સર્વ ત્વરાથી તૈયાર કરાવો. ૧૫

ચૌ-હરણિ મુનીસ કહેઝ મૃદુવાની, આનહુ સકલ સુતીરથપાની ॥

ઔષધ મૂલ ફૂલ ફલ નાના, કહે નામ ગણિ મંગલ જાના ॥

ચામર ચર્મ્મ વસન બહુભાંતી, રોમપાટ પટ અગણિત જાતી ॥

મણિગણ મંગલવસ્તુ અનેકા, જો જગ યોગ ભૂપઅભિષેકા ॥

વેદવિહિત કહિ સકલ વિધાના, કહેઝ રચેહુ પુર વિવિધ વિતાના ॥

+ આ ચોપાઇ રાજપુરવાણી પોથીમાં નથી.

* જેમ વાડ વગર વેલો ચડતો નથી. પણ જે વાડ હોય તો વેલો ચડે છે અને વૃદ્ધિ પામે છે. તે પ્રમાણેજ આનંદ વધ્યો. અર્થાત્ વેલો અને વાડનું પ્રબળ ચોમાસામાં વિશેષ હોય છે તે પ્રમાણે આ આનંદ પણ થોડા દિવસજ રહેવાનો છે.

પનસ રસાલ પુંગિફલ કરા, રોપહુ ધીથિન પુર ચહું ફેરા ॥

રચહુ મંજુ મણિ ચૈકે ચારુ, કહેઠ બનાવન વેગિ બજારુ ॥

પૂજહુ ગણપતિ ગુરુ કુલદેવા, સવ વિધિ કરહુ મ્મિસુર સેવા ॥

પ્રસન્ન થયેલા વસિષ્ઠ મુનિએ કોમળ વાણીથી કહ્યું કે—સર્વ તીર્થનાં પાણી લાવો. એ ઉપરાંત ઔષધી, મૂળ, ફૂલ, ફળ, પાન અને અનેક માંગળ કરવાવાળી વસ્તુઓનાં નામ બતાવ્યાં. ૧ ભાતભાતનાં ચામરો, મૃગાદિનાં ચર્મો, વસ્ત્રો, ઉનનાં વસ્ત્રો. નાના પ્રકારનાં અગાણીત રેશમી વસ્ત્રો, મણિ-યોના સમૂહો અને બીજી પણ અનેક માંગલિક વસ્તુઓ, કે જેઓ જગતમાં રાજ્યાભિષેકના કામમાં જરૂરની છે. ૨ અને વેદોનાં શતપથ-આદિ ગ્રાંથોમાં વિધાન પૂર્વક કહેલ છે, તેઓને તૈયાર કરવાનું કહીને શહેરમાં વિવિધ પ્રકારના મંડળો બનાવવાની પણ વસિષ્ઠ મુનિએ આજ્ઞા આપી. ફળ-સહ આંબાનાં વૃક્ષો, સોપારીનાં વૃક્ષો અને કેળનાં વૃક્ષો, શહેરના પ્રત્યેક માર્ગોમાં ચારે તરફ રોપાવો. ૩ સુંદર મણીઓના રમણીય ચોક પુરાવો. અને ત્વરાથી બબરને શણગારો. ગણપતિજીનું, શુર્યોનું તથા કુળદેવતાઓનું પૂજન કરો. અને સર્વ પ્રકારે ગ્રાંથોનું પૂજન કરો. ૪

દો—ધ્વજ પતાક તોરણ કલશ, સજહું તુરંગ રથ નાગ ॥

ક્ષિર ધરિ મુનિવરવચન સવ, નિજ નિજ કાજહિં લાગ ॥ ૧૬ ॥

ધ્વજઓ, પતાકાઓ, તોરણો, કળશો, ઘોડાઓ, રથો તથા હાથીઓને સજ્જ કરો. સર્વ મંત્રી વગેરે લોકો મહર્ષિ વસિષ્ઠજીની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં, સર્વે તે આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીને પોતપોતાનાં કામો કરવા લાગ્યા. ૧૬

ચૌ—જેહિ મુનીશ જો આયસુ દીન્હા, સો જન કાજ પ્રથમ તેહ કીન્હા ॥

વિપ્ર સાધુ સુર પૂજત રાજા, કરત રામહિત મંગલકાજા ॥

સુનત રામઅભિષેક સુહાવા, વાજુ ગહાગહ અવધ વધાવા ॥

રામસીયતનુ શકુન જનાયે, ફરકહિં મંગલ અંગ સુહાયે ॥

પુલકિ સપ્રેમ પરસ્પર કહહીં, ભરત આગમન સૂચક અહીં ॥

મયે બહુત દિન અતિ અવસેરી, સગુણ પ્રતીતિ મેંટ પ્રિય કેરી ॥

ભરત સરિસ પ્રિય કો જગ માહીં, યહૈ શકુન ફલ દૂસર નાહીં ॥

રામહિં બન્ધુ શોચ દિન રાતી, અંઢન્હ કમઠહુદય જ્યહિ માંતી ॥

વસિષ્ઠ મુનિએ જે જે કામ કરવાની જે જે માણસને આજ્ઞા કરી, તે તે માણસે એવી આલાકીથી તે તે કામો કર્યાં કે બાણે પ્રથમથીજ કરી

મૂકેલાં હોય* રાજ્યો પ્રાપ્તિની, દેવતાઓની અને સન્તજનોની પૂજાઓ કરવા લાગ્યા. અને શ્રી રામચન્દ્રજીના હિતાર્થ સમસ્ત મંગળ કાર્યો કરવા લાગ્યા. ૧ શ્રી રામચન્દ્રજીના રાજ્યાભિષેકની વાત સાંભળવામાં આવતાં જ અયોધ્યામાં વધાઈનાં ઘેરાં વાજાંઓ વાગવા માંડ્યાં. શ્રી રામચન્દ્રજીનાં અને સીતાજીના શરીરમાં શુભ શકુનો થવા લાગ્યાં. અને મંગળને સૂચવનારાં મુશોભિત અંગો ફરકવા લાગ્યાં. ૨ શ્રી રામચન્દ્રજી અને સીતાજી રોમાંચિત થઈ પરસ્પર કહેવા લાગ્યાં કે—‘આ શકુનો ભરતજીના આવાગમન સૂચવે છે.’ ભરતજીને પોતાને મોસાળ ગયે ઘણા દિવસો થયા છે. તેથી ચિંતા થાય છે. પરન્તુ આ શુભ શકુનો ઉપરથી જણાય છે કે પ્યારા ભરતજીની ભેટ થશે. ૩ આપણને આ જગતમાં ભરત સદૃશ બીજો કોણ પ્યારો છે? માટે તે જ મળશે. આ શકુનનું બીજું ફળ નથી જ. અથવા પ્રેમનું સંપાદન થાય. એ જ સદૃશજીનું ફળ છે, બીજું નથી. જેમ જળમાં રહેલો કાચો જળથી બાહાર રેતીમાં મૂકેલાં પોતાનાં ઇંડાંઓનું રાત દિવસ હૃદયમાં ચિંતન કર્યા કરે છે તેમ જ શ્રી રામચન્દ્રજી પણ મોસાળ ગયેલા પોતાના ભાઈઓ—ભરત શત્રુઘ્નનું ચિંતન કરતા હતા. ૪

દોહા—ત્યહિ અવસર મંગલ પરમ, સુનિ હરપેઝ રનિવાસ ॥

શોભિત લલિ વિધુ વહત જનુ, વારિધિવીચિવિલાસ ॥ ૧૭ ॥

આ અવસરમાં અત્યંત માંગલિક વધામણી સાંભળવામાં આવતાં જેનો આનંદ ઉછળવા લાગ્યો, એવો રાણીવાસ, પૂર્ણીમાના ચન્દ્રને નિરખીને જેમ સમુદ્રમાં બેસથી લહેરીઓ ઉઠે છે તેમ શોભવા લાગ્યો. ૧૭

ચૌ—પ્રથમ જાડ જિન્હ વચન સુનાવા, ભૂષણ વસન મૂરિ તિન્હ પાવા ॥

પ્રેમ પુલકિ તન મન અનુરાગીં, મંગલ સાજ સજન સવ લાગીં ॥

ચૌકે ચારુ સુમિત્રા પૂરી, મણિમય વિવિધ ભાંતિ અતિરૂરી ॥

આનંદ મગન રામમહતારી, દિયે દાન બહુ વિપ્ર હંકારી ॥

* આ ઉપરથી સાવધાનતા અને શ્રદ્ધા સેવકોની વિદિત થાય છે.

૧ જનકજીનાં વામ અંગ શ્રી રઘુનાથજીનાં જમણાં અંગ ફરકવા લાગ્યાં. અહિ સંકેત થાય છે કે—શકુનનું ફળ મંગળ કેમ ન થયું? સમાધાન કે—વાસિ અને રાવણ—આદિના વધ વગર સમસ્ત ભૂમિના રાજ કહી શકાય નહિ, તેથી વનમાં જવું એજ મંગળ છે. કારણ કે વનમાં જવાથી જ વાસિ અને રાવણ આદિનો વધ થનાર છે અને તે પછી જ સમસ્ત ભૂમિના ચક્રવર્તી રાજ થઈ શકાય તેમ છે. ૨ ભરતજી તથા શત્રુઘ્નજી ઘણા દિવસ થયા મોસાળમાં ગયા છે એ વાત પ્રથમ કહેવામાં આવી નથી; પણ આ ઉપરથી સમજી લેવાનું છે. ૩ વ્યંગથી એ નિકળે છે કે ભરતજીની ભેટ હવે ચિત્રકૂટમાં થશે.

પૂજેડ ગ્રામદેવ સુર નાગા, કહેડ વહોરિ દેન બલિ માગા ॥

જેદિ શિથિ હોઈ રામ કલ્યાના, દેહુ દયા કરિ સો વરદાના ॥

ગાવહિ મંગલ કોકિલ્લયની, ત્રિધુવદની મૃગશાંકનયની ॥

સર્વથી પેહેલાં જે માણસે જઈને આ જગન્મંગળ વચન રાણીઓને સાંભળાવ્યાં, તેને તો ઘણાં ઘણાં વસ્ત્રો તથા ભૂષણો મળ્યાં. સઘળી રાણીઓ પ્રેમથી શરીરોમાં રોમાંચિત અને આંતઃકરણોમાં હર્ષિત થઈ પોતપોતાના મંદિરોમાં સર્વ મંગળ સાજ સજવા લાગી. ૧ લક્ષ્મણજીનાં માતાજી સુમિત્રાજીએ ગજમણિ, અહિ-સર્પમણિ અને શૈલમણિમય અનેક પ્રકારના અતિ-શય સોહામણા સુંદર ચોક પુરાવ્યા. અને શ્રી રામચન્દ્રજીનાં માતાજી કૌશલ્યાજી તો આનંદમાં મગ્ન થઈને દ્વિજદેવોને બોલાવી બોલાવીને બહુ પ્રકારે દાનો આપવા લાગ્યાં. ૨ ગ્રામદેવીઓનાં, દેવતાઓનાં તથા નાગોનાં પૂજન કરવા લાગ્યાં. અને તેની વિનંતિ કરીને તેને યથાયોગ્ય બલિદાન દેવાનું કહીને આ પ્રમાણે માગણી કરી કે, જે પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજીનું કલ્યાણ થાય તેવું કૃપા કરીને વરદાન આપો. ૩ કોકિલાના સદૃશ સ્વરોવાળી, ચન્દ્ર સદૃશ મુખોવાળી અને મૃગોનાં બચ્ચાંઓ જેવાં નેત્રોવાળી સ્ત્રીઓ માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી.

દોહા૦—રામરાજઅભિષેક સુનિ, હિય હરલી વર નારિ ॥

લગીં સુમંગલ સજન સવ, વિધિ અનુકૂલ વિચારિ ॥ ૧૮ ॥

અયોધ્યા નગરીમાં શ્રી રામચન્દ્રજીનો ચૌવરાજ્યાભિષેક સાંભળવાથી, હૃદયમાં સમસ્ત નર અને નારીઓ હર્ષિત થઈ ગઈ અને પોત પોતાના ઘરોમાં વિધાતાને અનુકૂળ બાણીને આંદર અને બાહ્યર સુમંગળ સાંભળે સજવા લાગ્યાં. ૧૮

ચૌ૦—તવ નરનાહ વશિષ્ઠ બુલાયે, રામધામ સિંહ દેન પઠાયે ॥

ગુરુ આગમન સુનત રઘુનાથા, દ્વાર આઈ નાયડ પદ માથા ॥

સાદર અર્ઘ્ય દેઈ ગૃહ આને, ષોડશ માંતિ પૂજિ સનમાને ॥

ગદે ચરણ સિંચ સહિત વહોરી, બોલે રામ કમલકરજોરી ॥

સેવકસદન સ્વામિ આગમનૂ, મંગલમૂલ અમંગલ દમનૂ ॥

યદપિં ઠચિત અસ બોલિ સપ્રીતી, પઠડય નાથ કાજ અસ નીતી ॥

પ્રમુતા તજિ પ્રમુ કીન્હ સનેહૂ, ભયડ પુનીર્ત આજુ મમ ગેહૂ ॥

આયસુ હોય સો કરિય ગુસાંઈ, સેવક લહે સ્વામિ સેવકાંઈ ॥

ત્યાર પછી મહારાજ દશરથે પોતાના કુળગુરુ વસિષ્ઠજીને બોલાવ્યા. અને તેમને શ્રી રામને સંયમ પાળવા વિગેરેની શિખામણુ દેવા માટે શ્રી રામના દરબારમાં મોકલ્યા. ગુરુનું પોતાના દરબારમાં પધારવું થવું સાંભળીને, શ્રી રામચન્દ્રજીએ દરવાજા સુધી ગુરુના સામે આવીને, તેમના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. ૧ અને આદર પૂર્વક અર્ધ આપીને ઘરમાં લઈ આવ્યા. અને ઘોડશોપચારવાળા સન્માનથી ગુરુનું પૂજન કરીને પોતે તથા સીતાજીએ તેમનાં ચરણ પકડ્યાં. અને શ્રી રામચન્દ્રજી કમળ સદૃશ હાથ બેડીને બોલ્યા કે. ૨ સેવકને ઘેર સ્વામીનું પધારવું થાય, એ મંગળોના મૂળરૂપ છે અને અમંગળોને નષ્ટ કરનાર છે; તો પણ ઉચિત તથા નીતિ તો એ છે કે—સ્વામીએ પ્રેમપૂર્વક સેવકને પોતાની પાસે બોલાવી લેવો અથવા તો જે કાંઈ કામ હોય તે કહેવરાવી મોકલવું. ૩ હે પ્રભુ ! આપે આપની મોટાઈનો પરિત્યાગ કરીને મારા ઉપર જે સ્નેહ દર્શાવ્યો છે, તેથી આજ માંડે ઘર પવિત્ર થયું છે. હે સ્વામી ! જે આજ્ઞા હોય તે કરો, કે જે આપની આજ્ઞા પાળવાથી આ સેવક સ્વામીની સેવાને પ્રાપ્ત થાય. ✽

દોહા૦—સુનિ સનેહસાને વચન, મુનિ રઘુવરહિ પ્રશંસ ॥

રામ કસ ન તુમ કહહુ અસ, હંસવંશઅવતંસ ॥ ૧૯ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં સ્નેહ ભરેલાં વચનો શ્રવણ કરીને વસિષ્ઠ-મુનિએ શ્રી રામચન્દ્રજીની ઘણીજ પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે—હે રામ ! તમે આવાં વચન કેમ ન કહો ? તમારો સૂર્યવંશ તો સદા ગુરુભક્ત ચાલ્યોજ આવે છે. તેમાં તો વળી તમે આ વંશના ભૂષણ અને મુકુટમણિ છો. ૧૯

ચો૦—વરણિ રામગુણશીલસ્વભાજ, બોલે પ્રેમ પુલકિ મુનિરાજ ॥

ભૂપ સજેઝ અભિષેક સમાજૂ, ચાહત દેન તુમહિ યુવરાજૂ ॥

રામ કરહુ સવ સંયમ આજૂ, જૌં વિધિ કુશલ નિવાંહૈં કાજૂ ॥

ગુરુ સિખ દેહ રાઝ પહં ગયઝ, રામ હૃદય અસ વિસ્મય ભયઝ ॥

જનમે એક સંગ સવ ભાઈ, ભોજન શયન કોલિ લરિકાઈ ॥

કર્ણવેધ ઉપવીત વિવાહા, સંગ સંગ સવ ભયઝ ઉછાહા ॥

વિમલવંશ યહ અનુચિત એકા, અનુજાનિહાય વડેહિ અભિષેકા ॥

પ્રભુ સપ્રેમ પછિતાનિ સુહાઈ, હરેહુ ભક્ત મનકી કુટિલાઈ ॥

આ પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણોની, શીળની અને સ્વભાવની પ્રશંસા કરીને પ્રેમથી રોમાંચિત થઈને વસિષ્ઠમુનિ બોલ્યા કે—રાજા તમને

ચૌવરાજ્ય દેવા ઇચ્છે છે, અને અલિપેકને લગતી સામગ્રીઓની યોજના કરવા લાગ્યા છે. ૧ માટે હે રામચન્દ્રજી ! આજ આપ સંયમ કરજો; અર્થાત્ પ્રજ્ઞચર્યથી તથા જીતેન્દ્રિય પણાથી રહેજો. કે જે કરવાથી કાર્ય નિવિધનપણે સમ્પૂર્ણ થાય. આ પ્રમાણે ભલામણ આપીને વસિષ્ઠમુનિ મહારાજ હશરથ પાસે ગયા. અને શ્રી રામચન્દ્રજીના મનમાં સંકોચ થયો કે—૨ અમે સર્વભાઈઓ માતાના દુધપાકના ભક્ષણરૂપ એકજ કારણથી જન્મેલા છીએ. બાલ્યાવસ્થામાં લોજન શયન તથા રમતો સાથે રહીનેજ રમેલા છીએ, અને સર્વનાં કર્ણવેધ, જનોઈ તથા વિવાહ આદિ સર્વ માંગલિક ઉત્સવો પણ સાથેજ થયા છે. ૩ તે છતાં નાહાના ભાઈઓને છોડી દઈને, મોટા ભાઈનોજ અલિપેક થાય, એ આ નિર્મળ વંશમાં અયોગ્ય છે. આવું પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીનું જે પ્રેમસહ પસ્તાવું છે, તે ભકતના મનની કુટિલતાનું હરણ કરો. † ૪

દોહા૦—ત્યહિ અવસર આયે લપણ, મગજ પ્રેમ જાનંદ ॥

સનમાને પ્રિયવચન કહિ, રવિકુલકૈરવચંદ ॥ ૨૦ ॥

આ અવસરમાં શ્રી રામચન્દ્રજીનો રાજ્યાલિપેક શ્રવણ કરીને લક્ષ્મણજી પ્રેમમાં નિમગ્ન થઈને આવ્યા. એટલે રઘુકુળ રૂપી કૈરવને પ્રપ્રહિત કરવામાં ચન્દ્ર સદૃશ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રિયવચનોથી તેમનું એટલે લક્ષ્મણજીનું સનમાન કર્યું. † ૨૦

ચૌ૦—બાજહિં બાજન વિવિધવિધાના, પુર પ્રમોદ નહિં જાઈ વસાના ॥

ભરતઆગમન સકલ મનાવહિં, આવહિં વેગિ નયનફલ પાવહિં ॥

હાટવાટ ઘર ગલી અથાઈ, કહાઈ પરસ્પર લોગ લુગાઈ ॥

કાલિ લગન ભલ કેતિક બારા, પૂજહિં વિધિ અભિલાપ હમારા ॥

કનકસિંહાસન સીયસમેતા, વૈઠહિં રામ હોઈ ચિત ચેતા ॥

સકલ કહાઈ કવ હોઈહિ કાલી, વિગ્ર મનાવહિં દેવકુચાલી ॥

† શ્રી રામચન્દ્રજીને એ પસ્તાવો થયો કે—અને જે ચૌવરાજ્યપદ આપે છે તે મારા સર્વ નાહનાભાઈઓને પણ જે કાંઈક પણ પદ આપવામાં આવ્યું હોત વા ભરત વગર મને ચૌવરાજ્ય પદ આપવું અનુચિત છે. આવા નિચારથી શ્રી રામચન્દ્રજી રાજ્યનો પરિત્યાગ કરી વનમાં ગયા.

† લક્ષ્મણજીને આ પ્રકારે પ્રથમ વચનો કહ્યાં કે—હું તો નિમિત્ત માત્ર છું. કર્તા અને લોકતા તો તમે થશો. અને મૂળમાં જે ‘કૈરવચંદ’ શબ્દ છે તે શબ્દનો ભાવ જે તરફ છે. ચન્દ્રમા જેમ કુમુદ અને ચક્રાર એ બન્નેને સુખ આપે છે તેમ શ્રી રામચન્દ્રજી, હનુમાન-આદિ કે જે ચક્રાર સદૃશ શબ્દ જોઈ રહેલા છે. તેને પણ સુખ આપવા ઇચ્છે છે. ‘હરિમારગ ચિત્તવહિં રણધીરા.’

તિનહિંસોદાત ન અવધ વધાવા, ચોરહિં ચાંદાનિ રાતિ ન ભાવા ॥
શારદ બોલિ વિનય સુર કરહીં, વારહિં બાર પાયૈં લૈ પરહીં ॥

અનેક પ્રકારનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. અને અયોધ્યા નગરીમાં કોઇથી પણ વર્ણવી ન શકાય એવો આનંદ વર્તી રહ્યો. અને સર્વ લોકો દેવતાઓની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, ‘ ભરતજી જલદીથી આવે અને નેત્રાનાં ફળને પ્રાપ્ત થાય. ૧ બજાર, વાટ, ઘર, ગલી અને બેઠકોમાં પરસ્પર લોકો વાતો કરવા લાગ્યાં કે—‘આવતી કાલનું’ શુભ લગ્ન કયે સમયે આવશે. કે જેમાં વિધાતા આપણા મનોરથને પૂર્ણ કરશે. ૨ જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી, સીતાજી સહ સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બીરાજે, ત્યારે આપણા ચિત્તમાં સુખ થાય. સર્વ લોકો પ્રભાત ક્યારે થશે, એમ કહેવા લાગ્યાં. પણ સ્વાર્થી હોવાને લીધે ૧ કુચાલ ચલાવનારા દેવતાઓ રામ રાજ્યાભિષેકમાં વિઘ્ન કરવાને માટે વિઘ્નેશ્વરની માનતાઓ કરવા લાગ્યા. ૩ દેવતાઓને અયોધ્યામાં થઈ રહેલો આનંદ સારો લાગ્યો નહિ. જેમ અજવાળી રાત્રી સર્વને પ્રિય લાગે છે; પરંતુ ચોર લોકોને અજવાળી રાત્રી સારી લાગતી નથી. તેમ દેવતાઓની સ્થિતિ થઈ પડી. દેવતાઓએ સારદાને બોલાવી વારંવાર તેના ચરણોમાં પડીને વિનતી કરી કે. ૪

દોહા૦—વિપતિ હમારિ વિલોકિવાદિ, માતુ કરિય સોઈ આજ ॥

રામ જાહિં વન રાજ તજિ, હોઈ સકલ સુર કાજ ॥ ૨૧ ॥

હે માતાજી ! અમારાં મહાદુઃખને નિરખીને, આજરે એવું કૃત્ય કરે કે—શ્રી રામચન્દ્રજી સર્વ રાજ્યકાજનો ત્યાગ કરીને વનમાં ચાલ્યા જાય. જેથી સર્વ દેવતાઓનું કાર્ય થાય. ૨૧

પુનિસુરવિનયઢાહિ પલિવાતી, મયડ સરોજ વિપિન હિમરાતી ॥
દેસિ દેવ પુનિ કહહિં વહોરી, માતુ તોહિં નહિં થોરિડ સ્વોરી ॥
વિસ્મય હર્ષે રહિતરઘુરાઝ, તુમ જાનહુ રઘુવીર સ્વભાઝ ॥
જીવકર્મ્મવશ દુઃખસુખભાગી, જાઈય અવધ દેવહિતલાગી ॥
બાર બાર ગહિ ચરણ સકોચી, ચલી વિચારિ વિબુધમાતિ પોચી ॥
ઝંચ નિવાસ નીચ કરતૂતી, દેસિ ન સકહિં પરાઈ વિભૂતી ॥

૧ દેવતાઓ કુચાલ ચલાવનારાઓ એ માટે કહેલા છે કે—મંગળમાં અમંગળ કરવા હચેછે.
૨ આજ કહેવાનો હેતુ એ છે કે; જો કાલ થશે તો રામ બગડી જશે.

આગલિ કાજ વિચારિ વહોરિ, કરિહૈ ચાહ કુશલ કવિમોરી ॥

હરષિ હૃદય દશરથપુર આઈ, જનુ ગ્રહદશા દુસહદુલ્લખદાઈ ॥

સરસ્વતી દેવતાઓની વિનતિ શ્રવણ કરીને ઉભાં થઈ ગયાં અને પસ્તાવો કરવા લાગ્યાં અર્થાત્ બેઠાં નહિ અને પસ્તાવાનું એ કારણ છે કે-દેવતાઓના બોલાવવાથી હું અહિં કયાંથી આવી. અયોધ્યાવાસી કે જે કમળના વનરૂપ છે તેને દુઃખ દેવાને હું હિમંત રૂતુની રાત્રિરૂપ થઈ. સરસ્વતીને પસ્તાવો કરતાં બેઠાં દેવતાઓ ડરવા લાગ્યા કે-કદાચ ના પાડશે એ ઉપરથી દેવતાઓ તેની વિનતિ કરવા લાગ્યા કે-હે માતા ! એ કામમાં તમને કાંઈપણ દોષ નથી કેમ કે-૧ શ્રી રામનો વિસ્મય અને હર્ષ રહિત છે, તેને તેથી દુઃખ થશેજ નહિ. અને તમે તો શ્રી રામના પ્રસાવને જાણો છો. અને જો તમે કદાચ કહેશો કે અયોધ્યાવાસી દુઃખી થશે. તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે-જીવો પોતાના † કર્મવશ સુખ દુઃખના ભાગી થાય છે. એ માટે દેવતાઓના હિતાર્થ અયોધ્યામાં જાઓ. અમારા ઉપર ઉપકાર કરવો તમને ઉચિત છે, કેમકે તમે પણ દેવતા છો. ૨ દેવતાઓએ વારંવાર સરસ્વતીનાં ચરણ પકડીને તેમને શરમમાં નાંખ્યાં. એટલે સરસ્વતી અનેક દુષ્ટ મતિ વિચારીને ચાલ્યાં. ઉચ્ચ પદ્વીઓવાળા પરન્તુ નીચ વિચારવાળા દેવતાઓ પારકા ઐશ્વર્યને જોઈ શકતા નથી. ૩ સરસ્વતીએ હાલનો વિચાર ન કરતાં આગળના કાર્યોનો વિચાર કર્યો કે-બ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી વનમાં પધારશે, અને ગાય, બ્રાહ્મણ તથા દેવતાઓનું કાર્ય કરી રાવણાદિકનો વધ કરશે, તે યશના વર્ણનમાં કુશળ કવિ ભારીંસ્તુતિ કરશે. આ વિચારથી મનમાં પ્રસન્ન થઈ સરસ્વતીએ મહારાજ દશરથની અયોધ્યા નગરીમાં જેમ કૂર થહ શનિ આદિની દસા આવી હોય તેમ પ્રવેશ કર્યો. ૪

દોહા૦-નામ મન્યરા મન્દમતિ, ચેરિ કૈકયી કેરિ ॥

અયશ પિટારી તાહિ કરિ, ગઈ ગિરા મતિ ફેરિ ॥ ૨૨ ॥

કૈકેયીની મન્યરા નામની એક દાસી મન્દ બુદ્ધિવાળી હતી તેથી તે-

† અવશ્ય મેવ ભોક્તવ્યં કૃતકર્મ શુભા શુભમ્ ॥

૧ રાજપુરનાં પુસ્તકમાં વિવિધ પાઠ છે. તેના અનુકૂળ આ અર્થ છે અને બીજા પુસ્તકમાં 'વિશુધ મતિ પોંચી' એમ પાઠ છે. આ પાઠ હોય ત્યાં સારદા, દેવતાઓની ખોટી બુદ્ધિ વિચારીને આશી, એમ અર્થ કરવો.

ની ખુદ્દિને ફેરવી તેને ભવિષ્યમાં અપયશની પેટી રૂપ કરીને સરસ્વતી ત્યાંથી આહ્યાં ગયા.^૧ ૨૨.

ચૌ-દેસિ મન્યરા નગરવનાવા, મંગલ મંજુલ બાજુ વધાવા ॥

પૂંછિસિ લોગન કાહ ઝછાહૂ, રામતિલક સુનિ ભા ઝરદાહૂ ॥

કરૈ વિચાર કુષુદ્ધિ કુજાતી, હોદ અકાજ કવન વિધિ રાતી ॥

દેસિલાગી મધુ કૂટિલ કિરાતી, જિમિગવતકૈલેઝ કયહિ ભાંતી ॥

મરતમાતુપહૂં ગડ વિલખાની, કા અનમાનિ હૈસિ હૈસિ કહ રાની

ઝતર ન દેડ લેડ ઝસાંસુ, નારિચરિત કરિ ઢારતિ આંસુ ॥

હૈસિ કહ રાનિ ગાલવડ તોરે, દીનહ લખણ સિખ અસ મન મોરે ॥

તવહૂં ન બોલિચેરિવાડિપાપિનિ, છાંડૈશ્વાસ કારિ જનુ સાંપિનિ ॥

મન્યરાએ જેમ સુંદર માંગલીક નાના પ્રકારના વાળોએ વાળી રહેલાં છે, એવી અયોધ્યા નગરીને નિરખીને, અયોધ્યા નિવાસી કોઇ લોકને પૂછ્યું કે-‘આ શા ઉત્સવ નિમિત્ત ધામધૂમ થઇ રહેલી છે?’ એટલે તે માણસે શ્રી રામચન્દ્રજીના ચૌવરાજ્યાભિષેક સંબંધી વાત કરતાં તો મન્યરાના મનમાં ભારી દાહ ઉત્પન્ન થયો. ૧ હુષ્ટ ખુદ્ધિવાળી કુટિલ^૨ કુખત મન્યરા ‘આજની’^૩ રાત્રીએજ કયા પ્રકારે આ કાર્યમાં વિઘ્ન થાય. એ સંબંધી અનેકાનેક વિચારો કરતી વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાતી હતી. અને

૧ સરસ્વતી અયોધ્યા વાસીઓની વિપત્તિ જોવામાં સમય થયા નહિ. તેથી આહ્યાં ગયાં. તેમજ અયોધ્યાવાસીયો ઉપર ક્રોધ કરવામાં પોતે સમર્થ ન થયાં તેથી કૈકીની સાથે મન્યરા કે જે કાશ્મીરથી આવી હતી. તેના ઉપર ક્રોધ કરી ગયાં. એક સમય કૈકીના પિતાએ વનમાં શિકાર કરતી વેળાએ એક મૃગનો વધ કર્યો. એટલે તે મૃગની સ્ત્રી પોતાની માતા પાસે રૂદ્ધ કરતી ગઇ. તેની માતાએ પોતાની દીકરીની વાતો શ્રવણ કરી રાત્રની પાસે જઈને કહ્યું કે-આ મારો જમાઇ છે. તેને તમે છોડી આપો. હું તેને છોડતો કરી લઇશ. કારણ કે હું યક્ષીણી છું. મારા લયથી તે નિર્ભય ફરે છે. રાત્રએ તેનાં વચન શ્રવણ કરી રાત્રએ તો તેને પણ તરવાર મારી એટલે તેણે મરણ સમય કહ્યું કે-હો રાત્ર ! જે પ્રકારે તે મારા જમાઈનાં પ્રાણ લીધાં તે પ્રકારે હું તારા જમાઈનાં પ્રાણ લઇશ. એ મૃગી મન્યરા થઈ. એક રામાયણમાં એમ પણ લેખ છે કે-મન્યરા તે હુંડુંલી નામવાળી ગન્ધર્વી હતી કે જે દ્વાપરમાં કુખલ થઇ હતી.

૨ મન્યરાને કુટિલ કહેવાનો ભાવ એ છે કે-અયોધ્યા વાસીઓએ અને ભીલડી કહેલ છે. મન્યરાને અદ્ધિ કહી છે અને કૈકીને આગળ કહેવામાં આવશે. ‘વિધિ કૈકેયી કિરાતની કીનહી’ કૈકેયી સરલ ભીલડી છે અને મન્યરા કુટિલ છે. તેનું કારણ કે શિકાર કરનારાઓ અંગોને વાંકાં રાખીને શિકારને તાકે છે, તેમ મન્યરા પણ એક જાતનો શિકાર કરનારી હોવાથી કુટિલ કહેલ છે. ૩ શ્રીરામ રાજ્ય રૂપી મધ્ય છે, અયોધ્યાવાસી મધ્યમાંથીઓ છે. સુદૃઢ રૂપી પુષ્પોનો રસ છે માખી દિવસમાં વિઘ્ન કરે છે. આ માટે રાતમાં નિદ્રાવાનો ચત્ત કર્યો.

જેમ કુટીલ ભીલડી વૃક્ષ ઉપર લાગેલા મધપોડાને નિરખીને હવે તેને કયા પ્રકારે અને કયારે લઈ જઈ એમ તાકી તાકીને જોયા કરે, તેમ મન્થરા પણ શ્રીરામના ચૌવરાજ્યાભિષેકનો શી રીતે અને કયારે ભંગ કરી નાખું એમ વિચાર કરવા લાગી. ૨ એને આંતે મન્થરા મનમાં અત્યંત દુઃખી થઈને કૈકેયીની પાસે ગઈ. એટલે કૈકેયીએ હસી હસીને તેને પુછ્યું કે, - આજ તું ખેદ પામેલી કેમ દેખાય છે ? આ પ્રમાણે કૈકેયીએ પુછતાં છતાં પણ મન્થરા પ્રત્યુત્તર ન આપતાં નિસાસા નાખવા લાગી, અને સ્ત્રી ચરિત્ર કરીને ખનાવટી આંસુઓ પાડવા લાગી. ૩ એટલે કૈકેયીએ હસીને કહ્યું કે - તું બહુજ બોલનારી છે અને મોઢાની છુટી છે. તેથી કદાચ લક્ષ્મણે તને શિક્ષા કરી હોય એમ હું અનુમાન કરું છું. આ પ્રમાણે કૈકેયીએ કહ્યા છતાં પણ તે મોટી પાપણી મન્થરા કાંઈ પણ નહિ બોલતાં જાણે કાળી નાગણ હોય, તેમ નીસાસા મુકવા લાગી. ૪.

દોહા-સમય રાનિં કહ કહસિ કિન, કુશલ રામ મહિપાલ

ભરત લષણ રિપુદમનમુનિ, મા કુવરી ઝર શાલ ॥ ૨૩ ॥

મન્થરા કાંઈ પણ બોલતી નથી, અને ઉપરાઉપર નીસાસા મુકતી હતી તેથી ભય પામીને કૈકેયી બોલી કે-કેમ બોલતી નથી ? રામ, રાજા લક્ષ્મણ ભરત અને શત્રુઘ્ન એ તો કુશળ છે ? આ પ્રશ્નમાં શ્રીરામનું નામ રાજા કરતાં પણ પ્રથમ કૈકેયીએ લીધું તેથી તો કુળના મન્થરાના મનમાં ભારે સાલ જેવું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. ૨૩.

ચૌ-કત શિષદેહિ હમહિં કોટમાઈ, ગાલકરવ કેહિ કર વલ પાઈ ॥

રામહિછાંદિ કુશલ કેહિઆજૂ, જાહિં નરેશ દેત યુવરાજૂ ॥

માકૌશલ્યહિ વિધિ અતિદાહિન, દેશત ગર્વ રહત ઝર નાહિન ॥

દેશહુ કસ ન જાહ સવ શોભા, જો અવલોકિ મોર મન કોભા ॥

પૂત વિદેશ ન શોચ તુમ્હારે, જાનતિહૌ, વશ નાહ હમારે ॥

નીંદ વહુત પ્રિયસેજ તુરાઈ, લશ્વહુ ન ભૂપકપટચતુરાઈ ॥

મુનિપ્રિયવચનકુટિલમનજાની, શુકીરાનિ અવ મન અરગાની ॥

પુનિઅસકવહુ કંહૌસિ ઘરફોરી, તૌ ધરિ જીહ કદાવૌ તોરી ॥

મન્થરા કહેવા લાગી કે-+ હે માતા ! મને કોઈ પણ શા માટે શિક્ષા કરે. હું કેના બળે કરીને મોઢાની છુટ થઈને બોલવા જાઉં. આજ

‘રામ વગર બીજા કોનું કુશળ છે. કે જે રામને રાજા યૌવરાજ્ય આપે છે. ૧ આજ કૌશલ્યાને વિધાતા અત્યંત અનુકૂળ થયેલ છે. હવે કૌશલ્યાને જોઈને કોઈના પણ મનમાં ગર્વ રહેશે નહિ. તમે કૌશલ્યા પાસે જઈને તેની શોભાને કેમ નિરખતાં નથી કે જે શોભાને જોઈને મારા મનમાં ક્ષોભ થયો છે. હું તો તમારી શોભા આગળ બીજાની શોભાને જાણતીજ નહતી. ૨ તમારો પુત્ર ભરત પરદેશમાં છે. તેને માટે તમે જરા પણ ચિંતા કરતાં નથી. અને તમે એમ જાણી બેઠાં છો કે રાજા તો મારા કળજમાં છે. તમને તો પતિની શય્યામાં ઉઘડુંજ બહુ સાડું લાગે છે? અને તમે રાજાની કપટ યુક્ત ચતુરાઈ જાણતાં નથી. ૩ જો કે કૈકેયીએ પોતાના સંબંધમાં મન્થરાનાં પ્રિય વચનો સાંભળ્યાં તોપણ તે મન્થરાને મલીન મનવાળી જાણીને તેના ઉપર ક્રોધ કરીને ઉતરીજ પડી. અને કહેવા લાગી કે ચુપ રહે જરા પણ બોલી તો તું તારી વાત જાણી. અને જો આવી બીજી કોઈ પણ વાર ઘરમાં બગાડવાની વાત બોલી તો તારી જીભ જ કઢાવી નાંખીશ. ૪

દોહાકાને સ્વોરે કૂવેરે, કુટિલ કુચાલી જાનિ ॥

તિય વિશેષ પુનિ ચેરિ કહિ, ભરત માતુ મુસુકાનિ ॥ ૨૪ ॥

કાણું, લંગડાં, કુબડાં અને કુબતનાં મનુષ્યો કુટિલ અને કુચાલવાળાં હોય છે. એ હું સારી રીતે જાણું છું, તેમાં પણ વળી તું તો સ્ત્રી અને વળી દાસી છો, માટે તારામાં તો વિશેષ કુટિલતા અને વિશેષ કુચાલ હોવીજ જોઈએ, આ પ્રમાણે કહીને ભરતજીની મા કૈકેયી જરાક હસી. ૨૪

ચૌં—પ્રિયવાદિનિ શિષ દીન્યજતોહીં, સ્વપ્નેહુ તોપર કોપ ન મોહીં ॥

સુદિન સુમંગલદાયક સોઈ, તોર કહા ફુર જિહિદિન હોઈ ॥

ડ્યેઠ સ્વામિ સેવકલઘુ ભાઈ, યહ દિનકરકુલરીતિ સોહાઈ ॥

રામ તિલક જો સાંચેહુ કાલી, માંગુ દેઝ મનભાવત આલી ॥

કૌશલ્યાસમ સબ મહતારી, રામહિં સહજસ્વભાવ પિયારી ॥

મોપર કરહિં સનેહ વિશેષી, મૈં કરિ પ્રીતિ પરીક્ષા દેસી ॥

જો વિધિ જન્મ દેઈ કરિ હોહુ, હોહિં રામ સિય પૂત પતોહુ ॥

પ્રાણતે અધિક રામ સિય મોરે, તિનકે તિલક ક્ષોભકસ તોરે ॥

હસ્યા પછી કેકેયી બોલી કે-હે x પ્રિયવાદિનિ ! મેં તને જે આજે આ કઠોર વચનરૂપી શિક્ષા કરી છે, પરન્તુ તારા ઉપર મને સ્વપ્નમાં પણ ક્રોધ નથી. તારું કહેલું જે દિવસે સાચું પડશે, અર્થાત્ શ્રી રામનો અભિષેક થશે, તે દિવસને હું ઉત્તમ મંગળ દાયક સમજીશ. ૧ મોટોભાઈ સ્વામી થાય, અને નાહનાભાઈઓ તેના સેવક થઈને રહે, એજ સૂર્યવંશની સદાની રીતિ છે. અને તે ઉત્તમ પણ છે, હે † સખી ! જો તારા કહેવા પ્રમાણે આવતી કાલેજ * રામને તિલક થશે; તો હું તને મન લાવતું ઇનામ આપીશ. ૨ શ્રી રામને તો પોતાનાજ સહજ સ્વભાવથીજ સર્વ માતાઓ કૌસલ્યાસદૃશ પ્યારી છે, છતાં પણ રામનો તો મારા ઉપર વિશેષ પ્રેમ છે, અને તે વાતની મેં પરિક્ષા પણ લીધી છે. ૩ પ્રથમ તો હું એ વિધાતા પાસે માગણી કરું છું કે-મને સીતા રામના પ્રસંગથી છૂટી નપાડે અને જો કદાચ વિધાતા મને બીજો અવતાર આપે તો પણ મારા ઉપર કૃપા કરીને મને રામ જેવો પુત્ર અને સીતાજી જેવી વહુ આપજો. તેનો વિયોગ મને ક્યારે પણ થશે નહિ. હું તો જન્મો જન્મ એજ સુખને ચાહું છું, રામનો મને પ્રાણથી પણ અધિક પ્યારા છે. તેમના તિલકથી તને કેમ ફોલ થયો ? તે સમજતું નથી મારી તું દાસીછો, તો મને જે પ્રાણ સમાન પ્યારા રામ છે તેને તિલક થવાના સમાચાર શ્રવણ કરી આનંદ થવો જોઈએ, તે આનંદ ન થતાં ઉલટો તને ફોલ થયો તેનું કારણ શું ? ૪

દોહા૦-ભરત શપથ તોહિં સત્ય કહુ, પરિહરિ કષટ દૂરાવ

હર્ષ સમય વિસ્મય કરાસિ, કારણ મોહિં સુનાવ ॥ ૨૫ ॥

તને ભરતના સોગંદ છે. માટે છળ કપટનો ત્યાગ કરીને સાચે સાચું કહે જે તું પ્રસન્ન થવાના સમયમાં શા માટે દુઃખ માને છે ! તેનું કારણ મને સંભળાવ. ૨૫

ચૌ૦-एकहिवार आश सब पूजी, अब कलु कहव जीह करि दूजी ॥

फारे योग कपार अभागा, भलौ कहत दुख रैरेहु लगा ॥

x મેંવ કર્યા પછી મન્યરાને પ્રિયવાદિનિ કહી તે દેવમાયાની છાયા કેકેયીના હૃદય ઉપર પડવાથીજ કહી હતી, હજુ માયાએ વિશેષ પ્રવેશ કર્યો નથી, જેથી શ્રી રઘુનાથજીના સ્નેહની વાત આગળની ચોપાઈમાં કેકેયી કહે છે !

† જો કાલેજ તિલક થવાનું હોય તો મને ખબર થયા વગર રહેજ નહિ. * સખી એ માટે કહેલ છે કે-રામના યૌવરાજ્યાભિષેકની વાર્તા શ્રવણ કરાવી. જેથી હવે દાસી કહેવી ન જોઈએ, દેવતાઓની માયાથી મોહિત થઈ સખી કહેલ છે, અને શ્રી રામ રાજ થશે, તો કૌસલ્યાનું માન વધશે, એ ઉપર કહે છે.

કહ૨ શૂંઠ ફૂંર વાત બનાઈ, સો પ્રિય તુમહિં કહ૨ મૈં માર્હિ ॥
 હમહૂં કહવ અવ ઠકુરસુહાતી, નાહિંતો મૌન રહવ દિનરાતી ॥
 કરિકુરૂપ વિધિ પરવશકીન્હા, વાચા શાલ હમૈં તિન્હ દીન્હા ॥
 કોઝ નૃપ હોઝ હમૈં કા હાંની, ચેરિ છાંડિ ન હોઝ કિરાની ॥
 જારૈ યોગ સ્વભાવૈં હમારા, અનમલ દેશિ ન જાઈ તુમ્હારા ॥
 તાતે કલુક વાત અનુસારી, કમવ દેશિ બઢ ચૂક હમારી ॥

મન્થરા કહેવા લાગી કે + એકજ વખતના કહેવામાંજ મારી સર્વ આશા પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ છે ! હવે તો જ્યારે હું બીજી જીભ ^૧ બનાવી લઈશ, ત્યારેજ કાંઈક કહીશ !! બહી વાત કહેતાં તમને દુઃખ લાગ્યું. તેથી તો મારું આ અભાગીયું કષાળજ ^૨ ફેડવા યોગ્ય છે. ૧ મારીમા ! જેઓ તમારી પાસે ખોટી સાચી વાતો બનાવીને કહે, તે તમને પ્રિય લાગે છે, અને હું તો ખરી વાત કહેવા લાગી છું તેથી કહવી લાગું છું. જેથી હું પણ હવેથી જેવી તમને રૂચશે તેવીજ વાતો કરીશ, નહિ તો રાતદિવસ મુંગી રહીશ. ૨ ^૩ એક તો વિધાતાએ મને કુરૂપ કરીને પરવશ કરી દીધી છે; એટલે કે દાસી બનાવી છે. જેવું વાળ્યું હોય તેવું લણાય, અને દીધું હોય તે લેવાય, માટે ૪ રામકે ભરત ગમે તે રાજ થાય તેમાં મને શીડાનિ છે, હું કાંઈ હવે દાસી મટીને રાણી થવાની છું. ? ૩ ^૫ મારો સ્વભાવજ બાહી નાખવા યોગ્ય છે; કારણ કે તમારું અકલ્યાણ મારાથી જોઈ શકાતુંજ નથી; અર્થાત્ જેનું અકલ્યાણ થવાનું છે તે પોતે તેથી પોતાનું કલ્યાણ માને તો બીજાને તેથી શા માટે બળણું જોઈએ, એ માટે મારો સ્વભાવ બાળવા યોગ્ય છે, અને મારા એવા સ્વભાવથીજ તમારું કાંઈક પણ અકલ્યાણ નિરખીને તમને વાત કહી હતી. તે મારી ખોટી ભૂલ થઈ છે, માટે હે દેવિ ! તે મારી ભૂલ માટે ક્ષમા કરજો. ૬ ૪

દોહા૦—ગૂઢ કપટ પ્રિય વચન સુનિ, તીય અધીર બુધિ રાનિ ॥

સુર માયાવશ વૈરિણિહિ, સહદ જાનિ પતિઆનિ ॥ ૨૬ ॥

ક્રમવાર મન્થરા પ્રત્યુત્તર આપે છે.

૧ જે પાછી હું એની એ વાત બોલીશતો મારી જીભ ઉપડી લેવામાં આવે, તેથી જે બીજી જીભ બનાવી શકીશ તો કહીશ નહિ તો નહિ કહું. ૨ બાળ્યતો રામ રાજ્યની તૈયારી થવાની સાથેજ નિકળી ગયું, કે જેથી તમને બહી વાત કહેતાં દુઃખ થયું. ૩ પોતાના કુરૂપ ઉપર કહે છે ૪ કેટલીએ મોટો ભાઈ રાજ થાય એમ કહેતું છે તે ઉપર કહે છે, ૫ દાસીથી નીચ પડી બીજી કંઈ છે ? કે જેથી મને હાનિ થશે. પણ જે રાણીમાંથી દાસી બની જતું પડશે, તો તે પોતે પોતાની હાનિ માનતી નથી, ત્યારે હું તે શા ઉપર હાનિ માનું. ૬ તમારા અકલ્યાણની વાતો ધણી છે; પરંતુ તમને થોડીજ કહી હતી.

જેમાં ગુઢ રીતે કપટજ સમાયલું છે, એવાં મન્યરાનાં મીઠાં વચનો શ્રવણ કરી, શ્રી જાતિ અને વળી હલકી બુદ્ધિવાળી કેકેયી દેવતાઓની માયાને વશ થઇને વૈરિણી મન્યરા કે જે સર્વ સુખોનો નાશ કરનારી છે; તેને સર્વ સુખ આપનારી જાણીને તેના ઉપર વિશ્વાસ પામી. ૨૫

ચૌ૦-સાદર પુનિ પુનિ પૂછતિ ઓઠી, શવરી નાદ મૃગી જનુમોઠી ॥

તસ મતિફિરી અઠૈ જસખાવી, રહસી ચેરિ ઘાત મલિ ફાવી ॥

તુમ પૂંછહુ મૈં કહત ડરાજં, ધરેહૂ મોર ઘરફોરી નાજં ॥

સજિપ્રતીતિગદિ વહુવિધિછોલી, અવધસાદસાતી જનુવોલી ॥

પ્રિય સિય રામ કહા તુમ રાની, રામહિંતુમ પ્રિય સો ફુરવાની ॥

રહે પ્રથમ અવસો દિનવીતે, સમય પાઝ રિપુ હોઈ પિરીતે ॥

માનુ કમલકુલોપાનિહારા, વિનુ જલ જારિ કૈરે સૌ છારા ॥

જર તુમ્હારિ ચહ સવતિ ઉપચારી, રૂંધહુકારિ ઉપાઝ વરવારી ॥

મન્યરાનાં વચનોમાં મોહ પામેલી હોવાથી જાણે શીલકીના ગામમાં મોહ પામેલી હરિણી * હોય એવી જાણતી કેકેયી આદર પૂર્વક વારંવાર તેજ વાર્તા મન્યરાને પુછવા લાગી. ૧ જે પ્રમાણે બાવી હતું. તે પ્રમાણે કેકેયીની બુદ્ધિ કરી જતાં મન્યરા રાજી થઈ ગઈ, અને તેની વાત જરાબર કાઢી. ૧ અન્યરાએ કહ્યું કે-તમે પૂછો છો જરાં, પણ હું તમારી પાસે વાત કરતાં બહુજ ડરું છું, કેમ કે તમે માંડે 'ઘર ફોડી' એવું નામ રાખ્યું છે, આ પ્રમાણે કેકેયીનો પોતાના ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ બેસાડી, પોતાના મનમાં પોતાની માતને ઘણી રીતે છોડી છોડી જરાબર ઘડીને અયોધ્યાની સાડસતી પનોતીરૂપ મન્યરા બોલી કે-૨ રાણી ! તમે કહ્યું કે, મને સીતા અને રામ અત્યંત પ્રિય છે, અને હું સીતા તથા રામને પ્રિય છું, તે તમારા વચન જરાં. પણ હવે તે દિવસ વ્યતીત થઈ ગયા છે, એ વાત પ્રથમ હતી. હવે શતરૂપ થઈ જાય છે. ૩ જુવો કે-સૂર્ય કમળોનાં પુષ્પોને પોષણ આપનાર છે, પરંતુ જ્યારે કમળનું મૂળ ઉખડી ગયું હોય ત્યારે તેજ સૂર્ય કમળને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે, તમારું મૂળ તમારી શોક ઉખેડી નાખવા ઇચ્છે છે, માટે ઉપાયરૂપી ઉત્તમ જળનો ઉપયોગ કરી તે મૂળને દૃઢ કરો. નહિ તો પ્રભાત થતાં કમળ સદૃશ દશા થઈ જશે. ૪

* જેમ શીલકીના ટોડા રાગથી હરિણી મોહ પામી જાય છે અને તે વિચાર કરતી નથી કે, શીલકી માત્ર મારો વધ કરવાને માટેજ મધુર સ્વરથી ગાયન કરે છે, તે પ્રમાણેજ કેકેયી પણ વિચાર કરતી નથી કે, મન્યરાની આ મીઠી વાતો ભવિષ્યમાં મને દુઃખરૂપ થઈ પડનારી છે. ૧ કોઈ શંકા કરે કે-કેકેયી પ્રથમ જે વાત ઉપર ગુસ્સે થઈ ગઈ હતી, છતાં હવે કેમ તેને પાછી પુછે છે તેનો પ્રત્યુત્તર હવેની ચોપાઈમાં છે.

દોહા૦—તુમહિં ન શોચ સુહાગ બલ, નિજ બશ જાનહુ રાવ ॥

મન મલીન હુંહ મીઠ નૃપ, રાઝર સરલ સ્વભાવ ॥ ૨૭ ॥

તમને સૌભાગ્યના બળથી જરા પણ વિચાર થતો નથી, અને રાજા મારા કબજામાં છે, એમ જાણેછો. પરંતુ રાજા મનના મલીન છે, મોહોટથી મીઠાં મીઠાં વચનો બોલે છે. અને તમારો સ્વભાવ સરળ હોવાથી તમે રાજાના કપટને જાણી શકતાં નથી. ૨૭

ચૌ૦—ચતુર ગંભીર રામ મહતારી, બીચ પાંદ નિજકાજ સંતારી ॥

પડયે ભરત ખૂપ નનિબૌરે, રામમાતુ મત જાનવ શૈરે ॥

સેવહિંસકલ સવતિ મોહિં નીકે, ગર્વિત ભરતમાતુ બલ્લીકે ॥

જાલ તુમ્હાર કૌશિલહિ માઈ, ચતુરકપટ નહિં પરત લાવાઈ ॥

રાજહિં તુમ પર પ્રીતિ વિશેષી, સવતિ સ્વભાવ સકૈ નહિં દેસ્તી ॥

રચિ પ્રપંચ ખૂપહિ અપનાઈ, રામતિલક હિત લગન ધરાઈ ॥

શહિ કુલ ઉચિત રામકહૈં ટીકા, સવહિ સુદાઈ મોહિં સુઢિ નીકા ॥

આમિલ વાત સમુક્તિ હર મોહીં, દૈવ દેવ ફાલ સો ફિરિ ઓહીં ॥

રામની આ મહાચતુર અને ગંભીર છે. તેને સમય લાયક જાગતાં પોતાની વાત અંજાળી લીધી, (ગંભીરજાનું સ્વરૂપ કહે છે) ભરતજીને રાજાએ જે મોસાળ મોકલી દીધા છે, તે રામની જાના અનુમોદનથીજ મોકલી દીધા છે એમ તમે નહીં સમજો. ૧ કૌશલ્યા સમજે છે કે ભરતની શોકો મને સારી રીતે મેલે છે, પરંતુ ભરતની આ રાજાના પ્રેમથી બદલે છુટા હોવાથી માંડે સેવન કરતી નથી. હે આ ! આ તમારું જોડું સાચ કૌશલ્યાના મનમાં છે, પરંતુ તે કપટમાં ચતુર હોવાથી તે દેખાવને પ્રત્યક્ષ જાણવતાં નથી. કદાચ કેકેયો કહે કે—હું તો તેના ઉપર દેવ રાખેલી નથી, તો તે શી રીતે દેવ રાખે ? તે ઉપર મન્થરા કહે છે. ૨ રાજાની તમારા ઉપર વિશેષ પ્રીતિ છે. તે શોક્યના સ્વભાવે કૌશલ્યાથી દેખી શકાતું નથી. તેથી કૌશલ્યાએ અપાંચ રચી રાજાને પોતાના કબજામાં કરી લઈ રામના યૌવરાજ્યાશિષેક માટે સુહર્ષ સુકરર કરાવ્યું છે. ૩ રામને વિલક ધાય એ જો કે સૂર્યવંશને ઉચિત છે, સર્વને રૂચે છે અને મને પણ બહુજ સારું લાગે છે; પરંતુ ભવિષ્યનો એટલો કે ભવિષ્યમાં તમારા અધિકારના ભંજનો વિચાર આવવાથી મને લય લાગે છે, હું આશા રાખું કે, જે તમને અનિષ્ટા આપવા ઉચિત છે તેનેજ દેવ અનિષ્ટા આપે. ૪

દોહા૦—રચિપચિકોટિક કુટિલપન, કીન્દેસિ કાટ પ્રવોધ ॥

કહેસિ કથા જતસૌવિકર, જાતે વડે વિરોધ ॥ ૨૮ ॥

આ પ્રમાણે મન્થરાએ કરોડો કુટિલપણાં ગોઠવી ગોઠવીને કેકેયીને કૌશલ્યાના કપટનું ખોટું જ્ઞાન સમજાવ્યું. અને જે પ્રકારે વિરોધ બુદ્ધિ પામે તે પ્રકારે પૂર્વકાળની સેકડો શોકયોના-એટલે કે ચિત્રકેતુ રાજાની રાણીઓની તથા દ્રુવની ઝોરમાન મા વગેરેની અનેક કથાઓ કહી સંભળાવી. ૨૮

ચૌ૦-ભાસીવશ પ્રતીતિ ઠર આઈ, પૂછિ રાનિ નિજશપથ દિવાઈ ॥

કા પૂંછહુ તુમ અજહું ન જાના, હિત અનહિત નિજ પશુ પહિચાના ॥

મયે પાશ્વ દિન સજત સમાજૂ, તુમ સુધિ પાયહુ મોસન આજૂ ॥

સ્વાઈય પહિરિય રાજ તુમ્હારે, સત્ય કહે નહિ દોષ હમારે ॥

જો અસત્ય કહુ કહવ બનાઈ, તો વિધિ દેશ્હિ મોહિં સજાઈ ॥

રામહિં તિલક કાઢિ જો મયક, તુમકહું વિપતિવીજ દિયિવયક ॥

રેસા સૈંચિ કહૌં વલ ભાપી, મામિનિ મરૂં દૂધકી માસી ॥

જો સુત સહિત કરહુ સેવકાઈ, તૌ ઘર રહહુ ન આન ઉપાઈ ॥

કેકેયીને લલિતવ્યતાને લીધે મન્થરાની પ્રતીતિ હૃદયમાં થવાથી કેકેયી સોગંદ દઈ દઈને વારંવાર મન્થરાને પુછતા લાગી કે-(આ તું સત્ય વાત્તા કહે છે?) આ પ્રમાણે કેકેયીનું પુછતું થતાં મન્થરા પોતાને હિતકારિણી જણાવતી કઠોર વચન બોલી કે-‘તું શું પૂછે છે? હવું પણ કંઈ સમજી નહિ! પશુ પણ પોતાના કુટિલહિતને બાંહે છે. ૧ રામને યૌવરાજ્ય આપવા વિશેની સલાહ રાયાને તો એક પળવાડીયું પણ વીતી ગયું અને એક પળવાડીયું થયાં તે સંબંધી સર્વ તૈયારીઓ થઈ રહી છે. તે છતાં તને તો આજ મારા દ્વારા જાણર પડી છે. રાજા જે તારી સાથે કપટ રાખતા ન હોત તો આ વાત શા માટે ગુપ્ત રાખત? જે સત્ય કહેવાથી કોઈનું અશ્રેય થતું હોય તો તે સત્ય કહેવામાં પણ દોષ છે એવો શાસનમાં લેખ છે. પરંતુ તમારા રાજ્યમાં મેં ખાધું છે પીધું છે, પહેર્યું છે અને ઓઢ્યું છે, તેથી સત્ય કહેવામાં દોષ નથી. (હવે પોતાના વચન ઉપર વિશેષ પ્રતીતિ કરાવવા સોગંદ બાંધને મન્થરા કહે છે.) ૨ જે હું આ સંબંધમાં જરા પણ જનાવીને અસત્ય વાત કહું તો પરમેશ્વર મને શિક્ષા આપે. જે આવતી કાલે રામને રાજ્યતિલક થયું, તો તો વિધાતાએ તારા માટે વિપત્તિનું બીજ વાવી દીધું એમજ સમજજે. ૩ હે ભામિની! હું વિધાતાના સમાન રેખા ખેંચીને પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છું કે-તું હવે દૂધની માખી રૂપ થઈ છે; અર્થાત્ જેમ દૂધમાં પડેલી માખીને કહાડીને ફેંકી દે છે. તેમ તને પણ રાજ્યમાંથી કહાડીને ફેંકી દેશે. અને જે તું તારા પુત્ર

સહ દાસપણું કરીશ. તોજ તું ઘરમાં રહેવા પામીશ, નહિ તો નહિ અર્થાત્ તે સિવાય બીજો એક પણ ઉપાય નથી. ૪

દોહા૦—કદૂ વિનતહિ દીન દુઃખ, તુમહિ કૌશલ્ય દૈવ ॥

ભરત વન્દિ ગૃહ સેવૈ, રામ લષણ કર નેવ ॥ ૨૨ ॥

જેમ કદૂએ વિનતાને દુઃખ આપ્યું હતું, તે પ્રમાણેજ કૌશલ્યા તને દુઃખ દેશે. ભરત કેદખાનું સેવશે અને લક્ષ્મણ રામની પાસે નાયબ અર્થાત્ અધિકારી થઈને રહેશે. ૨૯

ચૌ૦—કેકયસુતા સુનત કટુ વાની, કહિ ન સકૈ કલુ સહમિ સુવાની ॥

તનુ પસેવ કદલિ જનુ કાંપી, કુચરી દશન જીહ તવ ચાંપી ॥

કહિ કહિ કોટિક કપટકહાની, ધીરજ ધરહુ મવોધિસિ રાની ॥

કૌન્હાલિ કઠિન પઢાય કુપાટ, જિમિ ન નૈય ફિરિ ઝકઠા કાટ ॥

ફિરા કર્મ પ્રિય લાગુ કુચાલી, વકિહિ સરાહત મનહું મરાલી ॥

સુન મંથરા વાત ફુર તોરી, દહિન આંચ નિત ફરકત મોરી ॥

દિન પ્રતિ દેહોં રાતિ કુસપના, કહોં ન તોહિં મોહ વશ અપના ॥

કાહ કહોં સરિ શુદ્ધ સ્વમાજ, દહિન વામ નહિં જાવોં કાજ ॥

કેકેયી તો આ કડવી વાણી સાંભળતાંની સાથેજ સન્દેહ યુક્ત થઈ ગઈ, કાંઈ પણ ખોટી શકી નહિ. અને ભયથી સૂકાઈજ ગઈ. આખા શરીરમાં પસીનો આવી ગયો. અને જેમ કેળ સર્વાંગે કમ્પે તેમ કમ્પવા લાગી. એટલે તો મન્થરાએ દાંતતળે પોતાની જીભ દાખી. દાંતતળે જીભ દાખવાનો ભાવ એ છે કે—કેકેયીના દુઃખથી પોતાને દુઃખી જણાવવા લાગી. અથવા તો રાણીને હવે દુઃખ બાણુવામાં આવ્યું અથવા રાણી હવે બરાબર મારા કબજામાં આવી. ૧ કપટ સંબંધી કરોડો વાતો કહી કહીને મન્થરા-

† સપૌની મા કદૂ અને ગરૂડની મા વિનતા એ બન્ને કસ્યપજીની સ્ત્રીઓ હતી, તે બંનેને પરસ્પર વિવાહ થયો. કદૂએ કલ્યુ કે સૂર્યના ઘોડા શ્યામ-કાળા છે. એટલે વિનતાએ કલ્યુ કે શ્વેત ઘોડા છે તે બન્નેએ કરાર કર્યો કે આ બાબતમાં જે હારે તે દાસી થાય. કદૂએ પોતાના પુત્રો સપૌને શીખવ્યું તેથી સપૌ તો સૂર્યના ઘોડાના પુછડાં અને શરીરમાં લપટાઈ ગયા. ત્યાર પછી બન્ને પર્વતપર ચડીને જોવા ગઈ તો ઘોડાના શ્યામ વાળ જોઈને વિનતા હારીને દાસીપણું કરવા લાગી. આ વાતની ગરૂડજીને બંને પડતાં તેણે સપૌને અમૃત લાગી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ને માતાને દાસીપણાથી મુક્ત કરી. ગરૂડજીએ અમૃતનો વડો દર્ભ ઉપર મૂકી દીધો સપૌ નાહાવા જતાં ઇન્દ્ર આવીને અમૃતનો ઘડો ઉપાડી ગયો. સપૌ સ્નાન કરી આવી દર્ભોને ચાટવા લાગ્યા. તેથી તેની જીભ ચીરાઈને બળે થઈ ગઈ. અને અમૃત દર્ભો ઉપર લે દિવસ મૂકવામાં આવેલું હોવાથી દર્ભ તે દિવસથી પવિત્ર ગણાય છે.

એ રાણીને સમજાવી. અને કહ્યું કે-ધિરજ ધારણ કરો. હું તમારું સર્વ કાર્ય કરીશ. મનથરાએ કપટ યુક્ત કઠિણ પાકો ભણાવીને, કેકેયીને એવી તો કરી મૂકી કે-તે પાછી સૂકાઈ ગયેલાં લાકડાંની પેઠે વાળી વળેજ નહિ. ૨ કેકેયીનું ભાગ્ય ફરી ગયું તેથી તેને કુચાલ પ્રિય લાગી. તેથી મનથરા રૂપી ખગલીને હંસીણી બાળીને તેની પ્રશંસા કરવા લાગી. કેકેયી બોલી કે-હે મનથરા ! શ્રવણ કરથ. તારી વાર્તા બધી સત્ય છે. મારી જમણી આંખ્ય હમેશાં ફરકે^૧ છે. ૩ અને નિત્ય રાત્રે ખરાબ સ્વપ્નો પણ બેઠાં છું પરન્તુ હું મારી મૂર્ખતાથી તારી પાસે વાત પણ કરતી નથી. હે સખી ! શું કહું. મારો સ્વભાવ સીધો છે. તેથી હું ડાબું જમણું સમજતી નથી; અર્થાત આ પ્રિય છે અને આ શત્રુ છે એમ હું સમજતી નથી.

દોદા૦-અપને ચલત ન આજુલગિ, અનમલ કાહુક કીન્હ

કેહિ અષ એકહિ વાર મોહિં, દૈવ દુસહ દુઃખ દીન્હ ॥ ૩૦ ॥

મેં આજ સુધી મારું ચાલતાં તો કોઈનું ભુંડું કિરચું નથી; છતાં પણ કોણ બાળે કયા પાપના યોગે મને આ એક સામટું દુઃખ દૈવે આપ્યું તે સમજતું નથી. ૩૦

ચૌ૦-નૈહર જન્મ ભરવ વહુ જાઈ, જિયત ન કરવ સવતિ સેવકાઈ ॥

અરિવશ દૈવ જિઆવૈ જાહી, મરણ નીક ત્યાહિ જિયવ ન ચાહી ॥

દીનવચન કહ બહુવિધિ રાની, સુનિ કુવરી તિયમાયા ઠાની ॥

અસ કસ કહહુ માનિ મન જના, સુખ સુહાગ તુમ કહૈં દિન દૂના ॥

જો રાઉર અસ અનમલ તાકા, સો પાડિહિ યહ ફલ પરિપાકા ॥

જવતે કુમાતિ સુના મૈં સ્વામિનિ, ખૂંચ ન વાસર નીંદ ન યામિનિ ॥

પૂછા ગુણિન્હ રેસ તિન સ્વાંચી, ભરત મુવાલ હોવ યહ સાંચી ॥

મામિનિ કરહુ તો કહૌં ડપાઝ, હૈં તુમ્હરૈં સેવાવશ રાઝ ॥

+ જન્મ પર્યન્ત પીયરમાં જઈને રહીશ; પરન્તુ જીવતે જીવ હું શો-ક્યોની સેવા તો નહિજ કરું. વિધાતા જેને શત્રુના કબજામાં રાખીને જીવાડે છે, તે જીવન કરતાં તો મરણ ઉત્તમ છે. ૧ રાણીએ જ્યારે આ પ્રમાણે ઘણાં ઘણાં દીનવચનો કહ્યાં ત્યારે તો કુબળ પાછી સ્ત્રીચરિત્ર ગોઠવીને બોલી કે-હે રાણી ! મનમાં આ પ્રમાણે આશું લાવીને શા માટે દીનવચનો કહાડે છે. તમારું સુખ અને સૌભાગ્ય તો દિવસે દિવસે બમણું છે.

૧ જમણી આંખનું ફરકવું અને કુસ્વપ્ન જેવાં અહિં વિધવાપણું આદિ દુઃખ સૂચવે છે.

૨ મનથરાએ કહેલું હતું કે, -જે સેવા કરશે, તો રહી શકશે તે ઉપર કેકેયી કહે છે.

આમાંથી એવો પણ અર્થ નીકળે છે કે, સૌભાગ્યજન્ય તમારું સુખ તમને હવે એ દિવસ પણ નહિ રહે. અથવા તમારે મનને નાનું જાણો વા ચૈદ દિવસના સૌભાગ્યને જાણો. ૨ જેણે તમારું અતિશય અશ્રેય ધાર્યું છે. તેનું પરિપૂર્ણ ફળ તેનેજ મળશે. હે મહારાણી જ્યારથી મેં રામના યૌવરાજ્યા-લિષેક સંબંધી દુષ્ટ વિચાર શ્રવણ કર્યો છે. ત્યારથી મને દિવસે ભૂખ કે રાત્રે નિદ્રા આવતી નથી. ૩ મેં ભવિષ્યવેત્તાઓને પુછી જોતાં તેઓએ મને ગણીત કરી રેખા ખેંચીને કહ્યું છે કે, ' ભરત રાજ થશે, ' એ વાર્તા સત્ય છે, માટે, હે ભામિની ! જો તમે કરો તો હું એક ઉપાય કહું, જો કે એ ઉપાય ઘણો કઠિણ છે; પરંતુ રાજ તમારી સેવાને વશ હોવાથી તે ઉપાય ખની જશે. ૪

દોહા૦—પરૌ કૂપ તવ વચન લગિ, સકૌ પૂત પતિ ત્યાગિ ॥

કહસિ મોર દુઃખ દેલિ વડ, કસ ન કરવ હિતલાગિ ॥ ૩૧ ॥

આવાં મન્થરાનાં વચન શ્રવણ કરી કૈકેયી બોલી કે—હું તારા વચનો પર વિશ્વાસ રાખી જો કદાચ ક્ષામાં પડવું હશે, તોપણ હું પડીશ. અને જો પુત્રનો કે પતિનો પણ ત્યાગ કરવો પડશે તો તે પણ કરીશ; કારણ કે તું મારા દુઃખને જોઈને કહે છે, માટે હું મારું હિત જેમાં સમાયલું તેવું તારું કહેવું કેમ નહિ કરું. ૩૧

ચૌ૦—કુબરી કરી કુવલિ કૈકેઈ, કપટછુરી ડરપાહન ટેઈ ॥

લસૈ ન રાનિ નિકટ દુઃખ કૈસૈ, ચૌરૈ હરિત તૃણ વલિપશુ જૈસૈ ॥

સુનત વાત મૃદુ અંત કઠોરી, દેતિ મનહું મધુ માહુર ઘોરી ॥

કહે ચેરિ સુધિ અહે કિ નાહી, સ્વામિનિ કહહુ કથા મોહિપાહી ॥

વુડ વરદાન ભૂપસન થાતી, માંગહુ આજુ જુઢાવહુ છાતી ॥

સુતહિ રાજ રામહિ બનવાસુ, દેહુ લેહુ સવ સવતિ હુલાસુ ॥

ભૂપતિ રામ શપથ જવ કરઈ, તવ માંગ્યહુ જોહિ વચન ન ટરઈ ॥

હોઈ અકાજ આજ નિશિવીતે, વચન મોર પ્રિય માનહુ જીતે ॥

કુબ્જાએ ભંભેરેલી જે કૈકેયી છે, તેને મારવાને માટે કુબ્જા જે મન્થરા તેણે કપટરૂપી છરીને હૃદયરૂપી પાષાણપર ઘસી તેજ કરી. અથવા કુબ્જાએ કોઈ દેવતાની માનતા કરી છે, તે માનતા પૂર્ણ કરવાને માટે તેણે કૈકેયીરૂપી પશુનો બલિ આપવાનેજ મન્થરા કપટરૂપી છરી હૃદયરૂપી પાષાણના ઉપર તેજ કરવા લાગી. કૈકેયી મન્થરાની કપટ જાળમાં ફસાયેલી

હોવાથી પોતાને લવિષ્યમાં જે ચારે તરફ દુઃખ ફરી વળવાનું છે, તેને જોતી નથી. પણ સુખનેજ નિહાળ્યા કરે છે. જેમ યજ્ઞમાં મારવા માટે લાવવામાં આવેલો બલિપશુ નવીન લીલાં ઘાસને સુખ પૂર્વક ચરે છે, પરંતુ તે પશુના જાણવામાં નથી કે, માંડે મરણ મારા સમીપમાંજ ફર્યા કરે છે. તેવી સ્થિતિ કેંકેયીની થઈ પડી છે. ૧ ૧ જેમ કોઈ મધમાં વિષ મેળવીને આપે તો તે ખાતાં સ્વાદમાં મીઠું લાગે છે, પરંતુ તેનું ફળ મરણ થાય છે, તેમ મન્યરાની વાતો સાંભળવામાં તો કોમળ છે, પરંતુ અન્તે તેનું ફળ મહાદુઃખદાયી આવવાનું છે એવાં વચન મન્યરા કેંકેયીને કહેવા લાગી કે-રાણીજી ! પ્રથમ તમે મારી પાસે એક વાત કહી હતી, તેનું તમને સ્મરણ છે કે નહિ ? ૨ તમારાં જે વરદાન રાજા પાસે થાપણુરૂપે પડેલાં છે, † તો તે જે વરદાન માગીને તમારી છાતીને થંડી કરો. એ જે વરદાનમાંથી એક વરદાનમાં તમારા પુત્ર ભરતને રાજ્ય અપાવો. અને બીજા વરદાનમાં રામને વનવાસ દેવરાવીને સર્વ શોકયોના આનન્દને હરી લીઓ. ૩ રાજા જ્યારે રામના સોગન્દ ખાઈને હા કહે, ત્યારેજ આ જે માગણી કરશો, કે જેથી આપણી વાત મારી જાય નહીં; કારણ કે રામના સોગન્દ ખાધા પછી રાજા વચન ફેરવી શકશે નહીં. આ કાર્ય આજની રાત્રિજેજ સાંધી લેજો, જો આજની રાત વરદાન માગ્યા વગર ગઈ તો પછી વખત નથી. કે જેમાં તમે તમારું શ્રય કરી શકો. આજની રાત ગઈ તો તો પછી તમારું અનિષ્ટ થયું એમજ સમજજો; માટે પ્રભાત

૧ આ વિષયમાં યજ્ઞકર્તા કુબ્જ મન્યરા છે. બલિપશુ કેંકેયી છે. પશુનો વધ કરવામાં કપટરૂપી છરી છે. મન્યરાનાં વચન તે લીલા ઘાસરૂપ છે. ભરતને રાજ્ય માટે એ મન્યરાનો મનોરથ છે. પરંતુ તે મનોરથ સિદ્ધ ન થતાં, બલિપશુરૂપ કેંકેયીનુંજ અશ્રેય થયું.

† કુબ્જએ સ્મરણ કરાવ્યું કે-દક્ષિણ દિશામાં દંડકારણ્યમાં નિમિષ્વજ રાજાની વૈજયન્તી નગરી પાસે શંખઘાસુરને અને ઈન્દ્રને દારણ યુદ્ધ થયું હતું. તે સમય તમારાપતિ રાજર્ષિઓને તથા તમને સંગમાં લઈને ઈન્દ્રની સહાયતાર્થ ગયા હતા. ત્યાં તમારાપતિ યુદ્ધ કરવા લાગતાં યુદ્ધ કરતાં કરતાં રાત પડી ગઈ. તે રાત્રીએ રાક્ષસોએ ઘણા વીરોને માર્યા. અને રાજા દશરથને પણ સર્વાંગમાં શસ્ત્રના પ્રહાર થવાથી મૂઝાં આવી ગઈ. અને સારથી માર્યો ગયો. હે દેવિ ! તે સમયે તમે રથ હાંકીને સંગ્રામમાંથી દૂર લઈ ગયાં. અને પતિનું સંરક્ષણ કર્યું. જ્યારે રાજાની મૂઝાં હતી ગઈ. ત્યારે રાજાએ તમને કહ્યું હતું કે-હું તારા ઉપર બહુજ પ્રસન્ન છું. માટે જે વરદાન મારી પાસેથી માગીલો. ત્યારે તમે કહેલું કે-જ્યારે કોઈ સમય હું માગું ત્યારે આપજો. હું તે મારાં જે વરદાન થાપણુરૂપે તમારી પાસે રહેવા દઉં છું. રાજાએ 'તથાસ્તુ' કહ્યું. મન્યરા કેંકેયીને કહેવા લાગી કે, હું આ વાત જાણતી નહતી, પણ તમેજ મને આ વાતો કહી હતી. તેનું મને સ્મરણ છે, તમે તો ભૂલી ગયાં છો. કે-દલાકું એમ પણ કહેવું છે કે-એ લગાઈમાં રજની ધરી દૂરી ગઈ હતી. તે સમય કેંકેયીએ તે હિંદ્રમાં પોતાનો હાથ નાખ્યો હતો.

થતાં થતાં તો કાર્ય સાધી લેજો નહિ તો બધી બાણ બગડી સમજજો,
અને મારાં આ વચનોને પ્રાણ કરતાં પણ વિશેષ પ્રિય બાણજો. ૪

દોહા૦—બડ કુષાત કરિ પાતકિનિ, કહેસિ કોપમૂહ જાહુ ॥

કાજ સવારહું સત્તગ સવ, સહસા જનિ પતિયાહુ ॥ ૩૨ ॥

આ પ્રમાણે પાપણી કુબ્જ મન્થરાએ મહાન્ અનર્થ કૈકેયીના મનમાં
સારી રીતે ઠસાવીને કૈકેયીને કહ્યું કે—હવે તમે કોપભુવનમાં બાજો. અને
ત્યાં હોંશીયારીથી સર્વ કામ સંભારો. ઉતાવળાં થઈને એકદમ પતિનો વિ-
શ્વાસ કરશો નહિ. ૩૨

ચૌ૦—કુસારિહિ રાનિ પ્રાણ સમ જાની, વાર વાર વડિ હુદ્ધિ વચ્ચાની ॥

તુહિ સમ દિતુ ન મોર સંસારા, વહે જાત કર મયસિ અધારા ॥

જો વિધિ પુરવ મનોરથ કાઢી, કરોં તોહિં વાસુદેવિ ચાલી ॥

બહુ વિધિ ચેરિહિ આદર દેવી, કોપમયન ગવની કૈકેયી ॥

વિવિધીજ વર્ષાક્રતુ ચેરી, હુઈં મર કુમાતિ કૈકેયી કેરી ॥

પૈ કપટજલ અંકુર જામા, વર દ્વડ દલ ફલ દુલ પરિણામા ॥

કોપસમાજ સાજ સજિ સોઈ, રાજ્ય કરત ત્યહિ કુમાતિ વિગોઈ ॥

રાટર નગર કોલાહલ હોઈ, વહ કુચાલ કલુ જાન ન કોઈ ॥

કૈકેયી તો કુબ્જ મન્થરાને પ્રાણના સમાન ખ્યારી બાણવા લાગી. અને
વારંવાર તેની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરીને કહેવા લાગી કે—હે મન્થરા ! તારા
સમાન આ આખા જગતમાં મારું શ્રેય ઇચ્છનાર બીજું કોઈ પણ માણસ
નથી. હું કે જે દુઃખરૂપી નદીમાં તણાઈ જતી હતી, તું તેને આધારરૂપ
થઈ છો. ૧ હે મળી ! જો આવડીકાલે વિધાતા મારા મનોરથને પૂર્ણ ક-
રશે, તો હું તને મારી આંખની પુતળી—કીકીના સમાન કરી રાખીશ, આ
પ્રમાણે ઘણી ઘણી રીતે મન્થરાને રાત આખીને કૈકેયી કોપભુવનમાં ગઈ. ૨
મન્થરારૂપી વર્ષાક્રતુમાં કૈકેયીની કુમાતિરૂપ પૃથિવીની અન્દર વાવવામાં
આવેલું વિપત્તિરૂપ વૃક્ષતું બીજ કપટરૂપ જળને પ્રાપ્ત થઈ અંકુરીત થયું.
અને જે વર નાના બેટારૂપી જે પાનડાંવાળું થયું કે પરિણામમાં દુઃખરૂપ
ફળનેજ આપશે. ૩ રાજ્ય કરતાં કેવળ પોતાનીજ કુમાતિથી ખરાબ થ-
યેલી કૈકેયી સઘળી કોપની સામગ્રી મહાને કોપભુવનમાં જઈને સુતી.

૧ આ વૃક્ષતું બીજ વિપત્તિ છે. વર્ષાક્રતુતા જગથી બીજ ન્તમે છે, તો અદિ મન્થરા
વર્ષાક્રતુરૂપ છે. કૈકેયીની કુમાતિરૂપ પૃથ્વી છે. તે પૃથ્વીમાં કપટરૂપી જળ મળવાથી તે બીજનો
અંકુર નમ્થો. પ્રથમ જેવો જેવો પાનડાં નિકળે છે તેમ અદિ જે વરદાન છે, આ વૃક્ષતું પ-
રિણામ દુઃખરૂપી છે.

અયોધ્યા નગરીમાં તો શ્રી રામના ચૌવરાજ્યાલિષેકનો કોલાહલ થઈ રહેલો હતો; પરંતુ કેકેયીના આવાસમાં જન્મ પામેલી આ મહાન્ ગડબડ કાઈના બાણવામાં જરા પણ આવીજ નહતી. ૪

દોહા૦—પ્રસુદિન પુર નર નારિ સઘ, સાજિ સુમંગલચાર ॥

इक प्रविशहिं इक निकसहीं, भीर भूपदरबार ॥ ३३ ॥

અયોધ્યા નગરીનાં સર્વ નર તથા નારીઓ પ્રસન્ન થઈને મંગલાચાર સજતાં હતાં. રાજના દરબારમાં એક એક નીકળતો હતો, અને એક એક અન્દર આવતો હતો. એટલી બધી રાજાઓની તથા ખીજા લોકોની ભીડ બમી હતી. ૩૩

चौ०—बाऊ सखा सुनि हिय हरपाहीं, मिलि दश पांच राम पहुँ जाहीं ॥

प्रभु आंदरहिं प्रेम पहिचानी, वृत्रहिं कुशल क्षेम वृदुवानी ॥

फिरहिं भवन प्रभु आयसु पाई, करत परस्पर राम वडाई ॥

को रघुवीर तरिस संसारा, शील सनेह निवाहनहारा ॥

ज्यहिज्यहि योनि कर्मवत्त भ्रनहीं, तहँ तहँ ईश देहिं यह हगहीं ॥

सेवक हम स्वामी लियनाहू, देव ईश यह ओर निवाहू ॥

अस अमिलाय नगर सबकाहू, केकपमुना हृदय अतिदाहू ॥

को न कुसंगति पाइ नशाई, रहै न नीचमते चतुराई ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના બાળમિત્રા, † શ્રી રામના ચૌવરાજ્યાલિષેકની વાત શ્રવણ કરી બહુજ પ્રસન્ન થતા હતા. અને દશ પાંચ એકત્ર થઈને થઈને રામની પાસે જતા હતા. શ્રી રામચન્દ્રજી તેમના પ્રેમને ઓળખી આદર કરતા હતા અને કામળ વચનોથી તેઓને ક્ષેમ કુશળ પૂછતા હતા. ૧ તે સખાઓ બ્યારા રામની આજ્ઞા લઈ પાછા પોતાને ઘેર જતાં રસ્તામાં પરસ્પર રામની પ્રશંસા કરતા જતા હતા કે—રામચન્દ્રના સમાન જગત્માં ‘શીળ અને સ્નેહને’ નસાવનારો કોણુ છે? —અર્થાત્ તે સમાન કોઈ પણ નથી. ૨ † સખાઓ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે—જે જે યોનિઓમાં આપણે કર્મવશ જઈએ, ત્યાં ત્યાં અમને શ્રી સદાશિવજી એજ ફળ આપજો કે,

† બાળમિત્રો તો ઘણા હતા; પરંતુ સુન્દર, શેખર, વીરસેન, મણિમદ્ર, તેજસ્વ, રસિકેશ, કલાધર, બાણુરૂપ, રસરાસ, મનોહર, ગુણાદર, આનંદ, મંત્રીસ, વનપાળ, ગદાધર, રમનેશ પદ્મકર અને શીળનિધિ એ આદર મુખ્ય હતા.

૧ લાવ એ છે કે—રામને ચૌવરાજ્યાલિષેકની ધામધૂમથી જરા પણ ગાંડકાર આવ્યો નહતો. અને પૂર્વતા સમાનજ સખાઓનું સન્માન કર્યું હતું.

આપણે સેવક થઈએ અને સ્વામી રામચન્દ્રજી થાય, તથા અન્ત પર્યન્ત એ નાતો નબ્યો રહે. ૩ અયોધ્યામાં સર્વ કોઈને આવીજ આકાંક્ષા હતી, પરન્તુ એક કૈકેયીનાજ ^૧ હૃદયમાં અતિશય દાહ હતો. કુસંગતિ પ્રાપ્ત થતાં કોણ નષ્ટ થતું નથી ? નીચનો અભિપ્રાય માન્ય કરતાં ચતુરાઈ રહેતીજ નથી. ૪

દોહા૦—સાંઘ્ર સમય સ્નાનન્દ નૃપ, ગયે કૈકયી ગેહ, ॥

ગવન નિદુરતા નિકટ કિય, જનુ ધરિ દેહ સનેહ ॥ ૩૪ ॥

શ્રી રામના યૌવરાજ્યાભિષેકની તૈયારીથી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા મહારાજ દશરથ, જાણે સ્નેહ દેહનું ધારણ કરીને, કઠોરતાની પાસે જતા હોય, તેમ સંધ્યા સમય કૈકેયીના આવાસમાં ગયા. ૩૪

ચૌ૦—કોપભવન સુનિ સકુચે રાજ, ભય વશ આગે પરે ન પાજ ॥

સુરપતિ વતૈં બાહુબલ જાકે, નરપતિ રહિં સકલ સુવતાકે ॥

સો સુનિ તિય રિસિ ગયે સુખાઈ, દેવહુ કામ પ્રતાપ બઢાઈ ॥

શૂલ કુલિશ અસિ અંગવ નિહારે, તે રતિનાથ સુમન શર મારે ॥

સમય નરેશ પ્રિયા પહૈં ગયઝ, દેવિ દશા દુઃખ દારુણ ભયઝ ॥

ભૂમિ શયન પટ મોટ પુરાના, દિયે ઢારિ તનુ ભૂષણ નાના ॥

કુમતિહિ કસ કુરૂપતા ફાવી, અનઅદિવાત સૂજ અનુભાવી ॥

જાઈ નિકટ નૃપ કહ મૃદુબાની, પ્રાણપ્રિયા કેહિ હેતુ રિસાની ॥

કૈકેયીને કોપલવનમાં સુતેલી શ્રવણ કરીને મહારાજ દશરથ સંકોચ પામ્યા. અને લયને લીધે તેમનો પગ પણ આગળ ઉપડી શકે નહિ, તેમ થયું. ઇન્દ્ર પણ જે મહારાજ દશરથના બાહુબળથી રાજ્ય કરતો હતો, અને બીજા પણ સઘળા રાજ્યો જેની મરજીને અવસરતા હતા. ૧ તે મહારાજ પણ, સ્ત્રીને રીસ ચડેલી સાંભળીને સૂકાઈ ગયા. કામદેવના પ્રતાપને અને કામદેવની મહત્તાને તો જુવો !! જે શ્રી સદાશિવજીના ત્રિશૂળના, ઇન્દ્રનાવજ અને શ્રી જગદમ્બાના ખડ્ગના પ્રહારોને પણ સહન કરનારા હોય છે, તેવાઓ પણ કામદેવના પુષ્પમય બાણોથી માર્યા જાય છે. અથવા જે મહારાજ દશરથ, ત્રિશૂળ, વજ્ર અને તરવારના પ્રહારોને સહન કરવા વાળા છે તેને કામદેવનાં પુષ્પોનાં બાણોએ ઘાયલ કરી દીધા. ૨ લય

૧ મૂળ ચોપાઈમાં 'કૈકેયસુતા' કહીને કૈકયી સૂચવેલ છે તેનો ભાવ એ છે કે, કૈકયી નગરથી ન્યારી છે.

પામેલા દશરથ રાજા પ્યારી કેકેયીની પાસે ગયા અને ત્યાં જઈ તેની દ-
શા નિરખીને દારૂંજી દુઃખ પામ્યા, કેકેયી તો કોપલવનમાં પોતાનાં શરીર-
પરનાં અનેક પ્રકારનાં આભૂષણોને આડાં અવળાં ફેંકી દઈ, જાડાં જુનાં
વસ્ત્રો પેહેરી, ખીછાના વગરજ પૃથિવી ઉપર સુતી હતી. ૩ કેકેયીનો આ
વખતનો કુવેષ જાણે ભવિષ્યમાં થનારા વિધવા પણાની સૂચનાજ આપતો
હોય, એવો જણાતો હતો. મહારાજ દશરથ કેકેયીના સમીપમાં જઈને
કોમળવાણીથી કહેવા લાગ્યા. કે-‘હે પ્રાણુપ્યારી ! તું શા કારણથી રી-
સાયલી છો’ ? ૪

છં૦-કેહિ હેતુ રાનિ રિસાનિ પરસતપાણિ પતિહિ નિવારઈ ॥

ગાનહું સરોષ મુઅંગમામિનિ વિષમ માંતિ નિહારઈ ॥

દોડ વાસના રસના દશન વર મર્મ ઠાહર દેસઈ ॥

તુલસી નૃપતિ ભવિતવ્યતા વશ કામ કૌતુક લેસઈ ॥ ૧ ॥

‘હે રાણી ! તું શા કારણથી રીસાયલી છો’ ? એમ કહીને દશરથ રા-
જાએ કેકેયીનો હાથ પકડ્યો. એટલે તો કેકેયીએ રાજાના હાથને તરછોડી
નાખી, તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી રાજા સામે એ પ્રકારે જોવા લાગી કે, જાણે કૂરતાથી
કાળીનાગણુ જોતી હોય નહિ, તેમ જોવા લાગી. કેકેયીને બેય વરદાનની
વાસના છે, તે એ નાગણુના દાંત છે. કે જે બે જેરી દાંત સર્પના તાળવામાં
હોય છે, કે જેની જડમાં જેરની થેલી રહે છે. જ્યારે સાપ કરડે છે ત્યારે તે
દ્વારા જેર ધાવમાં પોહાયે છે. તો અહિ કેકેયીરૂપી છંછેડાયલી નાગણુ જ્યાં
પ્રાણુ રહે છે તે રાજાનાં મર્મસ્થાનને જુએ છે. અહિ મર્મસ્થાન રામના
સોગન્દ છે. ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે-મહારાજ દશરથ ભાવી-
વશઆ કામના કૌતુકને નિહાળે છે. ૧

સો૦-વાર વાર કહ રાવ, સુમુખિ સુલોચનિ પિકવચનિ ॥

કારણ મોહિં સુનાવ, ગજગામિનિ નિજકોપકર ॥ ૧ ॥

મહારાજ દશરથ વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે-‘હે સુંદર મુખવાળી
કોકિલના સદશ મધુર વચનો બોલનારી ! હાથીના સમાન ચાલ વાળી ! !
તું તારા કોપનું કારણ તો મને કહી સંભળાવ.† ૧

ચૌ૦—અનહિત તોર પ્રિયા કેહિ કીન્હા, કેહિ દુડ શિર કેહિ યમ ચહ લીન્હા ॥
 કહુ ક્યહિ રંકહિ કરૌં નરેશુ, કહુ ક્યહિ નૃપહિ નિકારૌં દેશુ ॥
 સકૌં તોર અરિ અમરહુ મારી, કહા કીટ વપુરે નર નારી ॥
 જાનસિ મોર સ્વભાવ વરોરુ, તુમ મુખ મમ દગ ચન્દ્રચકોરુ ॥
 પ્રિયા પ્રાણ સુત સર્વસં મોરે, પરિજન પ્રજા સકલ વશ તોરે ॥
 જો કહુ કહૌં કપટ કરિ તોહીં, ભામિનિ રામ શપથ શત મોહીં ॥
 વિહૈસિ માંગુ મનભાષતિ વાતા, ભૂષણ સાજુ મનોહર ગાતા ॥
 ઘરી કુવરી સમુશ્નિ જિય દેસુ, વેગિ પ્રિયા પરિહરહુ કુવેષુ ॥

હે પ્યારી ! તારું કોણે અનિષ્ઠ કર્યું છે ! કોણે એવો બે માથાંવાળો
 છે ? યમરાજકોને બોલાવવા ઇચ્છે છે ? કહે કમા કંગાલને રાજા બનાવું
 અથવા કયા રાજાને દેશનિકાલ કરું.* ૧ તારો શત્રુ જો કદાચ અમર હશે
 તો તેને પણ હું મારી શકું તેમ છું. તો પછી કેવળ કીડા જેવા નર અને
 નારીઓની તો વાતજ શી કરવી. હે સુંદર સાશ્વજોવાળી પ્યારી ! તું મારા
 સ્વભાવને તો જાણે છે કે હું જાણે તારા મુખરૂપી ચન્દ્રતું અમૃતપાન કર-
 વાને આતુર રહેનારો ચકોર હોજી તેવો છું. ૨ હે પ્રિયા ! મારા પ્રાણ,
 મારા પુત્રો, મારું સર્વસ્વ, મારા સેવકો અને મારી પ્રજા એ સર્વ તને વશ્ય
 છે. હે ભામિની ! હું જો તારી પાસે કાંઈ પણ કપટ રાખીને વાર્તા કહેતો હોઉં
 તો મને રામના સો વાર સોગન્દ છે. ૩ તું હસીને મનભાવતી વાત માગી
 લે, અને મનહર શરીરના ઉપર આભૂષણો ધારણ કરય. મનમાં સમય
 કુસમયનો તો જરા વિચાર કરી જો. પ્રિયા ! ત્વરાથી આ કુવેષનો ત્યાગ
 કરય. અથવા હે પ્યારી ! મારી એક ઘડી ખરાબ જાય છે તે તો જરા વિ-
 ચાર કરય. તારા આવા વેશથી મને ક્ષણે ક્ષણે કલેશ થાય છે. ૪.

દોહા—યહ સુનિ મનગુણિ શપથવાદિ, વિહૈસિ ઉઠીમતિ મન્દ ॥

ભૂષણ સજતિ વિલોકિ મૃગ, મનહું કિરાતિનિ ફન્દ ॥ ૩૬

મન્દ બુદ્ધિવાળી કેકેયી રાજાનાં આ વચનો શ્રવણ કરી ‘રાજાએ મો-

૧ ભાવ એ છે કે, જો તારું અનિષ્ઠ કર્યું છે, તેણે સ્વવશ કર્યું તથી પણ મૃત્યુ વશ થઈને મરેલું છે.

* આ બધું જાણે સરસ્વતી જ કહે છે કે, ભરત કે જે રંક છે તે રાજા છે. રામ જે રાજા છે તે દેશથી ખાડાર જાય, અને તારો શત્રુ જે હું તે મૃત્યુને વશ થઈશ. આ સર્વ રામની આજ્ઞા છે એમ મુદાશય છે.

ટામાં મોટા સોગન્દ લીધા છે. માટે હવે જરા પણ ચિંતા નથી. ' એમ મનમાં ધારી હસીને ઉઠી. અને જેમ લીલડી મૃગને નિરખીને જાળ પાથ-રતી હોય તેમ રાજાને નિરખી આભૂષણો પેહેરવા લાગી. ૩૫.

ચૌ૦—પુનિ કહ રાઝ સુત્તદ જિય જાની, પ્રેમપુલકિ મૃદુ મંજુલ વાની ॥

મામિનિ મયડ તોર મનમાવા, ઘર ઘર બજત અનન્દ વધાવા ॥

રામહિં દેઝં કાલિ યુવરાજૂ, સજહુ સુલોચનિ મંગલસાજૂ ॥

દલાકે ઝઠી સુનિ વચન કઠોરા, જનુ છૂડ ગયડ પાક વરતોરા ॥

એસી પીર વિહંસિ તેહિ મોઈ, ચોર નારિ જિમિ પ્રગટ ન રોઈ ॥

લચ્વી ન મૂષ કપટચતુરાઈ, કોટિ કુટિલ મતિ ગુરુ પઢાઈ ॥

યદ્યપિ નીતિનિપુણ નરનાહૂ, નારિ ચરિત જલનિધિઅવગાહૂ ॥

કપટ સનેહ બઢાઈ બહોરી, બોલી વિહંસિ નયન મુશ્વમોરી ॥

એટલે રાજા દશરથ તેને પોતાની હિત કરનારી જાણી પ્રેમથી રોમાંચિત થઈને સુંદર કોમળ વાણી બોલ્યા કે—‘હે લામિની ! તારા મનને ગમતું થયું છે. અને નગરમાં ઘરોઘર આનંદ વધાઈઓ થઈ રહી છે. ૧ હે સુંદર નેત્રોવાળી ! કાલે રામને ચૌવરાજ્ય આપવાનો છું. માટે સર્વ માંગ-લિક સાજ સજ ! રાજાનાં આ વચનો શ્રવણેન્દ્રિય ઉપર આવતાં તો જેમ પાકેલા ગુમડાને કોઈનો સ્પર્શ થતાં ચમકી જાય તેમ કઠોર હૃદયવાળી કૈકેયી ચમકી જ ગઈ. ૨ પણ તેણે તે ચમકને હસીને ગુપ્ત રાખી દીધી. રાજાના જાણવામાં આવવા દીધી નહિ. જેમ^૧ ચોરની સ્ત્રી અથવા ચોરી કરનારી સ્ત્રી પ્રકટ રૂઢન કરી શકે નહિ. તેવી રીતે દગાથી ભરપૂર મનવાળી કૈકેયી પોતાના હૃદયના કંપને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી શકી નહિ. કરોડો કુટિ-લોમાં પણ શિરોમણી ગણાય એવી મેહેતીજી—મન્યરાએ લણાવેલી કૈકેયીની તે કપટ યુક્ત ચતુરાઈને મહારાજા દશરથ જાણી શક્યા નહિ. ૩ જો કે રાજા નીતિમાં નિપુણ હતા. છતાં પણ નારિચરિત્ર કે જે સમુદ્ર સમાન અથાગ છે તેને શી રીતે જાણે ! અર્થાત્ સ્ત્રીચરિત્રરૂપી સમુદ્રમાં રાજા ડૂબી ગયા. પછી કૈકેયી કપટ ભરેલો સ્નેહ વધારી હસી નેત્રોને તથા મુખને મરોડી એટલે કે કટાક્ષ કરીને બોલી કે. ૪.

૧ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી જેમ જરના દુઃખને જોઈને પ્રકટ રૂઢન કરી શકે નહિ અથવા કોઈ સ્ત્રી કુતરીનો વેષ લઈ એક મુસાફરનાં કપડાં ચોરવા જતાં મુસાફર તે સમય જાણી ઉઠતાં, મુસાફરે તેને કુતરી જાણીને લાકડી મારતાં તે સ્ત્રી લાકડી વાગ્યા છતાં જેમ પ્રકટ રોષ શકી નહિ તેમ કૈકેયી પણ પોતાના હૃદયના કંપને સ્પષ્ટ દર્શાવી શકી નહિ.

દોહા-માંગુ માંગુ પૈ કહહુ પિય, કવહું દેહુ ન લેહુ ॥

દેન કલ્હત વરદાન દુહ, ત્યત પાવત સન્દેહુ ॥ ૩૬

‘ હે ખ્યારા ! મને ‘માગ્ય માગ્ય’ એમ તો કહો છો, પરન્તુ કોઈ દિવસ કશું પણ લેતા કે દેતા તો નથી. તેમ ઘણા દિવસો પેહેલાં મને બે વરદાનો આપવાનું કહ્યું છે. પણ મને તો એ મળવામાં પણ સન્દેહ છે. ૩૬.

ચૌ૦-જાન્યઁ મર્મ રાત હૈસિ કહૈ, તુમહિં કોહાવ પરમ પ્રિય અહૈ ॥

ધાર્તી રાશ્ત્રિ ન માંગ્યત કાઝ, વિસરિ ગયો મમ મોર સ્વમાઝ ॥

ઝૂંઝહિ દોષ હમહિં જનિ દેહુ, દુહકે ચારિ માંગિ કિન લેહુ ॥

રઘુકુલ રીતિ સદા ચલિ આઈ, પ્રાણ જાહે વરુ વચન ન જાઈ ॥

નહિં અસત્યસમ પાતકપુંજા, ગિરિસમ હોહિં કિ કોટિક ગુંજા ॥

સત્ય મૂલ સવ સુકૃત સુહૈ, વેદ પુરાણ વિદિત મુનિ ગૈ ॥

ત્યહિપર રામશપથ કરવાઈ, સુકૃતસનેહ અવધિ રઘુરાઈ ॥

વાત દઢાઈ કુમતિ હૈસિ બોલી, કુમતિ વિહંગ કુલહ જનુ સોલી ॥

રાજાએ હસીને કહ્યું કે-‘હુ’ તારા લેદને સમજ્યો છું. તને તો રીસાવું અને મનાવું એજ પરમપ્રિય લાગે છે. મારી પાસે થાપણરૂપે તે વરદાન તેં રાખ્યા છતાં, તેં કેમ કોઈ દિવસે તેની માગણી કરી નહિ. મને તો મારા ભૂળકણા સ્વભાવને લીધે એ વાતનું વિસ્મરણ જ થઈ ગયું હતું. ૧ માટે મને ખોટો દોષ આપ નહિ. વરદાન તો બેનાં ચાર કેમ માગી લેતી નથી. રઘુકુળની તો હુમેશની એજ રીતિ ચાલી આવે છે કે-પ્રાણ જાય પણ વચન ન જાય. ૨ પાપોનો મોટો ઢગલો થાય તો પણ તે અસત્યના સમાન થતો નથી. કરોડો ચણોડીઓ એકત્ર કરવામાં આવે તો પણ તે પર્વતના સમાન થઈ શકે કે ? અર્થાત્ થઈ શકેજ નહિ. પાપ ચણોડીના સમાન છે અને અસત્ય પહાડના સમાન છે. અને જેટલાં સુકૃત્યો છે તે સર્વનું મૂળ સત્ય છે. એ વેદો તથા પુરાણોમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે અને મનુષ્યો પણ કથેલ છે. ૩ તે ઉપરાંત સુકૃત અને સ્નેહની સીમારૂપ શ્રીરામ છે. તેના સોગંદ ખવરાવ્યા છે. માટે તારે તો જરા પણ ચિંતા રાખવા જેવું નથી. ૪ હુદ્દા બુદ્ધિવાળી કેકેયી આ પ્રમાણે પોતાની વાતને મજબૂત કરાવીને, જેમ શિકારી ભીલડી બાઝપક્ષીની આંખો ઉપરની અંધારી ટોપી કાઢી નાંખીને ખુદ્દા મૂકતી હોય તેમ પોતાની હુદ્દાને ખુદ્દા મૂકી હસીને બોલી. ૪

દોહા-ભૂપ મનોરથે શુભગ વન, સુસ્ત્ર સુવિહંગ સમાજ ॥

મિહિનિ જનુ છાંદન ચહત, વચન ભયંકર બાજ ॥ ૩૭ ॥

રાજાના મનોરથરૂપી સુંદર વન છે. અને તે મનોરથના શુભરૂપ પશ્ચિ-
યાનો સમૂહ છે. તેના ઉપર કેકેયીરૂપી ભીલડીએ વચનરૂપી ભયંકર બા-
જને છોડવાની ઇચ્છા કરી. ૩૭

ચૌ-૦ સુનહુ પ્રાણપતિ ભાવતિ જીકા, દેહુ એક વર ભરતહિં ટીકા ॥

દૂસર વર માંગૌં કરજોરી, નાથ મનોરથ પુરવહુ મોરી,

તાપસ વેષ વિશેષ ઉદાશી, ચૌદહ વર્ષ રામ વનવાસી ॥

સુનિતિય વચન ભૂપ ઊરશોકૂ, શશિકર છુવત વિકલ જિમિ કોકૂ ॥

ગયે સહમિ કલુ કહિ નહિં આવા, જનુ શચાન વન ઝટપટચઝ લાવા ॥

વિવરણ ભયઝ નિપટ મહિપાલૂ, દામિનિ હનેઝ મનહું તરુતાલૂ ॥

માથે હાથ મુંદિ દોઝ લોચન, તનુ ધરિ શોચ લાગુ જનુ શોચન ॥

મોર મનોરથ સુરતરૂ ફૂઝા, ફરત કરિણિ જનુ હેતઝ સમૂલા ॥

અવધ ઝજારિ કીન્હ કૈકેયી, દીન્હાસિ અચલ વિપતિ કૈ નેયી ॥

હે પ્રાણપ્રિય !+ જે જે વરદાન મારા જીવને લાવતાં છે, તે શ્રવણ
કરો. એક વરદાન એ છે કે-ભરતને રાજ્યતિલક આપો. હે નાથ ! બીજું
વરદાન હાથ^૧ જોડીને માગું છું. માટે તે મારા મનોરથને પૂર્ણ કરો. ૧
રામ તપસ્વીનો^૨ વેષ ધારણ કરી, વિશેષ ઉદાશી થઈને ચૌદ^૩ વર્ષ પર્યન્ત

+ પ્રાણપ્રિય કહેવાનો ભાવ એ છે કે, કેકેયી આ કાળમાં મહારાજાના પ્રાણોની ભૂખી છે.

૧. પેહેલું વરદાન માગતી વખતે હાથ જોડ્યા નહિ. અને બીજા વરદાનની માગણી સમયે
હાથ જોડ્યા તેનું કારણ એ છે કે-બીજા વરદાનને તેણે અતિશય અગમ્ય જાણ્યું. પેહેલામાં ધન
અને બીજામાં પ્રાણ લેવાનો છે. એ માટે બીજા વરદાનમાં વિશેષ નમ્ર થઈ. અથવા યુદ્ધમાં રથની
ધરી ભાંગી જતાં ધરીને સ્થળે હાથ રાખ્યો હતો. અને સારથી મરણ પામતાં રથ હાંક્યો હતો.
કે જેના જોરથીજ વરદાન મળ્યાં હતાં તેજ હાથ જોડ્યા કે આ હાથ તરફ જોઈને વરદાન આપો.

૨ પ્રથમના વરદાનમાં તે પોતાના સુખ માટે ભરતનો રાજ્યાભિષેક થાય, એ માગણી કરી
અને બીજા આ વર માગવાથી શું પ્રયોજન નિવૃત્ત્યું એ સંકાતું સમાધાન એ છે કે-કેકેયીએ વિ-
ચાર કર્યો કે રઘુનાથ અહિં રહેશે તો કદાચ ઉપાધિ કરશે. અને મુનિવેષ કરાવવાનું એ પ્રયોજન
છે કે-વનમાં અભ્યાસથી રજેશુણી વૃત્તિ સાન્નિધી થઈ જાય. કે જેથી પુનઃ રાજ્યની વાસના
જન્મ ન પામે.

૩ ચૌદ વર્ષમાં ચૌદ રાજનીતિ શિખવાથી ભરતનું મૂળ દૃઢ થઈ જશે. તેથી પાછળથી રઘુનાથ આ-
બીને શું કરી શકશે. એ માટે બીજું વરદાન માગ્યું. ચૌદ વર્ષ પર્યન્ત વનવાસ દેવાનાં આ કારણો
વાદ્ધીકિય રામાયણમાં લખ્યાં છે. હવે અન્ય ગદ્યકાવ્યોની તે સંબંધની જે સમ્મતિ છે તે આ

વનમાં રહે. કોમલ વચન પ્રાણપ્રિય, નાથ-આદિ વિશેષણ યુક્ત શ્રવણ કરીને મહારાજ દશરથના હૃદયમાં શોક થયો અને જેમ ચન્દ્રમાના કિરણોના સ્પર્શથી ચક્રવાક વિકલ થઈ જાય છે. અર્થાત્ ચન્દ્રના કોમળ કિરણો ચક્રવાકને દુઃખદાયી થાય છે તેમ મહારાજને કૈકેયીનાં વચન વિશેષ દુઃખદાયી થયાં. ૨ રાજ દશરથ તો સંકોચ પામી ગયા. અને જંગલમાં ખાળે સપાટામાં લીધેલા તેતરના સમાન ભયભીત તથા ખોલવામાં પણ અશક્ત થઈ ગયા. અને વિજળીથી હણાએલા તાડવૃક્ષની પેઠે રાજ અત્યંત વિનર્ણ થઈ ગયા. ૩ માથા ઉપર બે હાથ મૂકીને બે આંખો મીચીને રાજ એવો તો શોચ કરવા લાગ્યા કે-જાણે શોકજ શરીર ધારણ કરીને શોક કરતો હોય એમ જણાવા લાગ્યા. * મારા મનોરથરૂપી કલ્પવૃક્ષને કલિત થવાના સમયમાં કૈકેયીરૂપી હાથણીએ જડમૂળથી ઉજડી નાખ્યો. ૪ કૈકેયીરૂપી અ-યોધ્યાને ઉજડ કરીને તેને અચળ વિપત્તિનું ખીજ આપ્યું. •

દોહા-કબને અવસર કા મયડ, ગયડ નારિ વિશ્વાસ ॥

યોગ સિદ્ધ ફલ સમય જિમિ, યતિહિ અવિદ્યા નાશ ॥ ૩૮ ॥

આ તે કયા અવસરમાં કેમ બની ગયું. અર્થાત્ સુખના સમયમાં આ શું દુઃખ આવી પડ્યું, નારીના વિશ્વાસે હું નષ્ટ થઈ ગયો. યોગના ફળ સિદ્ધિના સમયમાં જેમ યતિ સંન્યાસી અવિદ્યાથી નષ્ટ થઈ જાય છે. તેમ યોગ સિદ્ધિ ફળરૂપ રઘુનાથના રાજને કૈકેયીરૂપી અવિદ્યાએ નાશ કરી દીધા. ૩૮

ચૌ-ઈહિ વિધિ રાડ મનહિ મન દર્હઈ, દેશિ કુમાંતિ કુમતિ અસ કહઈ ॥

ભરત કિ રાડર પૂત ન હોઈ, આનેહુ મોલ બેસાહિ કિ મોઈ ॥

જો સુનિ શરસમ લાગ તુમ્હારે, કાહે ન બોલહુ વચન સંભારે ॥

દેહુ ઉત્તર અસ કહહુ કિ નાઈ, સત્યસિન્ધુ તુમ રઘુકુલ માઈ ॥

પ્રમાણે છે. વરદાન માગતી વખતે છલ્લવાપર સરસ્વતી હતાં. તે રાવણની ચૌદ વર્ષની આયુષ્ય જાણી ચૌદવર્ષની માગણી કરી. અથવા કૈકેયીને રામ રાજ્યાભિષેકની ધામધૂમના સમાચાર મન્યરાના મુખથી ચૌદ દિવસ પછી પનરમે દિવસે સાંભળ્યા હતા. તેથી અકેક્ દિવસના દંડમાં અકેક્ વર્ષ વનવાસ આપ્યો. અથવા જે સમય કૈકેયીએ વરદાનની માગણી કરી તે સમય રામ ચૌવરાજ્યાભિષેક થવામાં ચૌદ ધડી શેષ હતી. તેથી અકેક્ ધડી ઉપર દંડમાં અકેક્ વર્ષ દંડ આપી ચૌદ વર્ષનો વનવાસ આપ્યો. અને ચૌદ વર્ષમાં વનલીલા અને રાક્ષસ વધ કરવાથી ચૌદભુવન સુખી થશે. એ માટે સરસ્વતીએ ચૌદ વર્ષ કહેવરાવ્યાં.

* શોચનું સ્વરૂપ મન, વચન અને શરીરથી જણાયું. અને હૃદયમાં શોચ તો એ છે કે તેને મનથી કાંઈ પણ કહી શકવાજ નહિ. વચનથી વિવર્ણ થઈ ગયા. અને માથે હાથ મૂકી શોચ કરવા લાગ્યા.

દેન કહ્યુ વર અવ જનિ દેદુ, તજહુ સત્ય જગ અપયશ લેદુ ॥

સત્ય સરાહિ કહ્યુ વર દેના, જાન્યહુ લેહિ માંગિ ચવેના ॥

શિશિ દધીચિ વલિ જો કહુ માષા, તનુ ધન તજેડ વચન પ્રણ રાખા ॥

અતિ કહુ વચન કહતિ કૈકેયી, માનહું લોન જરે પર દેયી ॥

આ પ્રમાણે મહારાજ દશરથ મનમાં ને મનમાં દુઃખી થયા એ જો-
ઈને કૈકેયી મનમાં બહુજ ક્રોધ પામી. અને મન્યરાનાં વચનને સત્ય મા-
નવા લાગી કે,—રાજાની મારાપર બુઝી પ્રીતિ છે. આ પ્રમાણે મનમાં વિ-
ચાર કરી કુચાલવાળી અને કુબુદ્ધિવાળી કૈકેયી બોલી કે—રામજ તમારો
દીકરો છે અને ભરત છે તે તમરો દીકરો નથી કે ? અને મને શું વેશ્યાને
ત્યાંથી દાસી તરીકે ખરીદી લાવ્યા છો ? ૧ જો સાંભળવાથી તમને મારાં
વચનો બાણ જેવાં લાગ્યાં તો તમે પ્રથમથીજ સાંભળીને કેમ બોલ્યા નહિ.
હવે જવાબ આપો કે, મારી માગણી પ્રમાણે કરશો કે નહિ ? ૨ રઘુકુળ
કે જે પોતાનાં વચનને પાળનાર છે, તેમાં તમે જન્મેલા છો. ૨ તમે જે
વરદાન દેવાનું મને કહેલું છે, તે ન આપો અને સત્યનો ત્યાગ કરો. અને
અપયશ કે જગત્માં કરોડો મરણના સમાન છે, તેનો અંગિકાર કરો. તમે
જ્યારે સત્યની પ્રશંસા કરી વરદાન માગવાનું કહ્યું. ત્યારે તમે તો કૈકેયી
જાણે ચવેલું—ચાવવાનો પદાર્થજ માગશે, એમ જાણ્યું હતું કે શું ? ૩ શિ-
ખી ૨ રાજા, દધીચિક્રપિ અને બળીરાજા એઓથી જે કાંઈ વચન
બોલાઈ ગયું, તે વચનરૂપી પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે તેઓએ શરીરનો તથા

૧ રાજપુરવાળી પોથીમાં ‘અવકરહુ’ ને બદલે ‘અનુકરહુ’ પાકે. તેનો અર્થ એવો થાય
છ કે—તમારા કુળની રીતિનું અનુકરણ કરશો કે નહિ ? ૨ શિખી રાજા જ્યારે યજ્ઞ કરતા હતા,
તે સમય ઇન્દ્ર અને અગ્નિ રાજાની પરિક્ષા માટે બાજ અને કબૂતરનું રૂપધરી પાસે આવ્યા.
અને કબૂતરના ઉપર બાજે ઝપટ કરી એટલે કબૂતર રાજા શિખીના ખોળામાં જઈને બેઠું એટલે
બાજે રાજાને કહ્યું કે—હો રાજા ! મારા અહારનો ત્યાગ કરી દે. હું ક્ષુધાને લીધે મરી જઈશું. મારા
મરણથી માફ કરાવવા મરી જશે, અને તેથી તમને બહુજ હલ્લા લાગશે. રાજા શિખીએ કહ્યું
કે—હું શરણાગતનો કદિપણ ત્યાગ કરીશ નહિ. તેના બદલામાં જે તારે જોઈએ તે મારી પાસેથી
માગીલે. એટલે બાજે કહ્યું કે—આ કબૂતરના વજન જેટલુંજ માંસ તમારા શરીરથી તોલીને મને આપે.
રાજાએ કાંઠાના એક પક્ષમાં કબૂતરને અને બીજા પક્ષમાં પોતાના શરીરમાંથી માંસ કાપી કાપીને
રાખવાને પ્રારંભ કર્યો, પણ જ્યારે પોતાના શરીરનું માંસ તે કબૂતરના વજન જેટલું ન થયું એ
ટલે રાજાએ પોતાનુંજ મસ્તક કાપવા માટે ખડ્ગ હાથમાં લીધું કે તુરત ઇંદ્રે પોતાનું રૂપ ધારણ કરી
રાજાનો હાથ પકડી લીધો, અને વરદાન આપી શરીર સાફ કરી દીધું અને બન્ને પોત પોતાના
લોકમાં ચાલ્યા ગયા.

ધનનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો. ' આ પ્રમાણે કૈકેયી બાણે બળ્યાના ઉપર મીઠું લગાવતી હોય, તેમ અત્યંત કડવાં વચનો બોલવા લાગી. ૪

દોહા—ધર્મ ધુરન્ધર ધીર ધરિ, નયન ઉધારે રાડ ॥

શિર ધુનિ લીન્હ ડસાસ અતિ, મારેસિ મોહિં કુદાડ ॥ ૩૯ ॥

એટલે ધર્મ ધુરંધર મહારાજ દશરથ ધીરજ ધારણ કરી, નેત્રા ઉઘાડી માથું ધુણાવી નીસાસો મૂકીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે—' મને કૈકેયીએ ક્રોધે માર્યો. ' ૩૯

ચૌ—આગે દીશ્વ જરતિ રિસિ ભારી, મનહું રોષ તરવારિ ડવારી ॥

મુંડ કુદાદિ શાન મિહનહિં, પરિ હુસી જમ્ શાન વજાઈ ॥

લખેડ મહીષ કરાલ કઠોરા, સત્ય કિ જીવન હેઈહિ મોરા ॥

બોલે રાડ કઠિન કરિ છાતી, વાળી વિનય ન તાહિ સુહાતી ॥

મોરે ભરત રામ દોડ આંચો, સત્ય કહૌં કરિ શંકર સાચી ॥

પ્રિયા વચન કસ કહસિ કુભાંતી, રીતિ પ્રતીતિ પ્રીતિ કરિ ઘાતી ॥

અવસિ દૂત મૈં પઠડવ પ્રાતા, એહૈં વેગિ સુનત દોડ બ્રાતા ॥

સુદિન સાધિ સવ સાજ સજાઈ, દેહૌં ભરતહિં રાજ્ય વજાઈ ॥

મહારાજેએ જોયું તો કૈકેયી સન્મુખ ક્રોધથી બળી રહેલી છે. તે કૈકેયી નથી પણ બાણે ક્રોધથી ઉઘાડી તરવાર છે. કુબુદ્ધિથી તેની મૂંઠ છે. નિષ્કુરતાથી ધાર છે. અને તેને કુબળ મન્યરાથી સરાણીઆએ સજીને તૈયાર કરી છે. ૧ તેજ કૈકેયીથી કઠોર તરવાર જોઈને રાજાએ બાણ્યું કે આ ખરેખર મારાં પ્રાણ લેશે આ અવશ્ય સત્યને લેશે. રાજાથી બોલી શકાતું નહતું છતાં પણ છાતી કડિણ કરીને વિનય પૂર્વક કૈકેયીને સુહાય એવી વાણી બોલ્યા કે—* ૨ હે ખ્યારી ! આવાં ન બોલવાનાં વચન કેમ બોલે છે ? મર્યાદાની વિશ્વાસની અને પ્રીતિની † હાની કરીને તું આવાં દુષ્ટ વચનો કેમ બોલે છે ? મને તો ૧ ભરત અને રામ એ બે મારી આં-

* ક્રોધ સ્થળે વાળી વિનય ન તાહિ સુહાતી એવો પણ પાડ છે તો તેનો એવો અર્થ થાય છે કે તેને વિનયની વાણી સુહાતી નથી.

† અહિ પ્રેમ દર્શાવવા માટેજ ભરતનું નામ પ્રથમ લીધું છે. તથા કૈકેયીએ કહ્યું કે તમને ભરત પ્રિય નથી તેથી કહ્યું છે.

૧ લોકવાનરથી મર્યાદાની પિતા પુત્રનું અગ્રેય કરેજ નહિ એવા વિશ્વાસની અથવા રામ ભરતનું અગ્રેય કરેજ નહિ એવા વિશ્વાસની અથવા રામને જે તારા ઉપર વિશ્વાસ છે તેની અથવા રામ ઉપર તારી પ્રીતિ છે તેની અથવા તારા ઉપર મારી પ્રીતિ છે તેની અથવા તારી તથા મારી જે પ્રેમ સંબંધ છે તેની હાનિ કરીને કેમ બોલે છે.

ખ્યેના સમાન છે. હું શ્રી સદાશિવજીને સાક્ષી રાખીને આ ખડ્ગ કહું છું. ૩ હું અવશ્ય પ્રાતઃકાળમાં દૂત મોકલીશ, એટલે દૂતનાં વચન શ્રવણ કરતાંની સાથેજ બન્ને ભાઈઓ-ભરત શત્રુધન તુરત અહિ આવશે, એટલે પછી સારો દિવસ જોઈ, સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરાવીને ગાજતે વાજતે પ્રસિદ્ધ રીતે ભરતને રાજ્ય આપીશ. ૪

દોહા-ઝોમ ન રામહિં રાજ્ય કર, વહુત ભરત પર પ્રીતિ ॥

મैं बड़ छोट विचार करि, करत रहेउँ नृपनीति ॥૪૦॥

રામચન્દ્રને રાજનો જરા પણ લોભ નથી, એટલુંજ નહિ પણ ભરતના ઉપર તેની અધિક પ્રીતિ છે. અને તેથી તે તો ભરતનીજ ચડતી ઇચ્છે છે. પરન્તુ હુંજ કેવળ નાના મોટાનો વિચાર કરીને રાજનીતિ અનુસાર કાર્ય કરતો હતો. ૪૦

चौ०-राम शपथशत कहौं स्वभाऊ, राम मातु मोहिं कहा न काऊ ॥

मैं सब कीन्ह तोहिं बिनु पूछे, ताते परेउ मनोरथ छूँछे ॥

रिसि परिहारि अब मंगल साजू, कुछ दिन गये भरत युवराजू ॥

एकहि बात मोहिं दुख लागा, बर दूसर असमंजस मांगा ॥

अजहूँ हृदय दहत त्यहि आंचा, रिसि परिहास कि सांचहु सांचा ॥

कहु तजि रोष राम अपराधू, सब कोउ कहत राम सुठि साधू ॥

तुमहुँ सराहसि करसि सनेहू, अब सुनि मोहिं परम सन्देहू ॥

जासु स्वभाव अरिहु अनुकूला, सो किमि कराहि मातु प्रतिकूला ॥

રામના સો સોગન્દ બાઈને હું ખરેખર કહું છું કે-આ વિષયમાં મને રામની માએ કશું કહિ પણ કહુંજ નથી. પરન્તુ મેં આ સઘળું જે તને વગર પુછ્યે કર્યું તેથીજ મારો આ મનોરથ વ્યર્થ ગયો છે. ૧ હવે તું રીસનો પરિભાગ કરીને માંગલિક સાજ કરય, થોડાક દિવસ પછી ભરત યુવરાજ થશે. મને માત્ર એકજ વાતનું દુઃખ લાગ્યું છે. અને તે વાત એ છે કે-બીજું વરદાન જે તેં માગ્યું છે તે અયોગ્ય માગ્યું છે. અને તે સાંભળી લોકો મને અને તને શું કહેશે. ૨ એ માગણીની આંચથી હજુ સુધી મારું હૃદય બળ્યા કરે છે. તેં બીજું વરદાન રોષથી માગ્યું છે, હાંની કરવા માટે માગ્યું છે કે સાચે સાચું માગ્યું છે. તે કહી દે અને જો તેં બીજું વરદાન કદાચ સાચે સાચું મારી પાસે માગ્યું હોય તો ક્રોધનો

ત્યાગ કરી દઇને મને કહે તો ખરી કે રામનો શો અપરાધ છે? સર્વ લોકો તો રામને અત્યંત મહાત્મા કહે છે. ૩ પ્રથમ તો તું પણ રામનાં વખાણ કરતી હતી. અને રામ ઉપર સ્નેહ રાખતી હતી. તેથી હમણાંનાં તારાં વચનો શ્રવણ કરીને મારા હૃદયમાં શંકાને જન્મ મળે છે કે-કાં તો રામે કાંઈક પણ અપરાધ કર્યો છે, અથવા તો તારી મતિજ નષ્ટ થઈ ગઈ છે. રામ કે જેનો સ્વભાવ શયુષ્યોને પણ અનુકૂળ છે, તે માતાથી પ્રતિકૂળ શી રીતેજ કરે. ૪ +

દોહા૦—પ્રિયા હાસ્ય રિસિ પરિહરહુ, માંગુ વિચારિ વિવેક ॥

ज्यहि देखौ अब नयन भरि, भरत राजअभिषेक ॥ ૪૧ ॥

હે ખ્યારી ! જો કદાચ હાંસી કરી હોય તો હાંસીનો હવે ત્યાગ કરી વિવેકથી વિચાર કરીને ખીલું વરદાન માગી લે, કે જેથી હું ભરતના રાજ્યાભિષેકને મારાં નેત્રોવડે શારી રીતે જોઈ શકું. ૪૧

चौ०—जियै मीन वरु बारि बिहीना, मणि बिनु फणिक जियै दुख दीना ॥

कहौ स्वभाव न छल मन माहीं, जीवन मोर राम बिनु नाहीं ॥

समुझि देखु तैं प्रिया प्रवीना, जीवन दशरथरामअवीना ॥

सुनि मृदुवचन कुमति अति जरई, मनहुँ अनल आहुति घृत परई ॥

कहहु करहु किन कोटि उपाया, इहां न लागिहि राउर माया ॥

देहु कि लेहु अयश करि नाहीं, मोहिं न बहु परपंच सोहाहीं ॥

राम साधु तुम साधु सुजाना, राम मातु तुम भलि पहिनाना ॥

जस कौशला मोर भल ताका, तस फल देउँ उन्हें करि शाका ॥

હું મનમાં જરાપણ છળ ન રાખતાં સ્વાભાવિક વાત કહું છું કે-કદાચ માછલું પાણી વગર પણ દીન થઈને જીવે, અને સર્પ મણિ વગર પણ દીન થઈને જીવે, પરન્તુ હું તો રામ વગર દીન અવસ્થામાં કદિપણ જીવવાનો નથી. ૧ માટે હે પ્રવીણ પ્રિયા ! તું તો ચતુરછો, તારા મનમાં વિચાર કરી જો, માફ જીવન તો કેવળ રામના દર્શનનેજ આધીન છે. આ પ્રમાણેનાં રાજાનાં કોમળ વચન સાંભળવાથી કેકેયી જાણે ૧ ધીની આહુતી પડવાથી ૨ અગ્નિની જ્વાળા સળગી હોય એવી સળગી ઉઠી. ૨ અને કેકેયી રાજાને કહેવા લાગી

+ આ વચનથી મહારાજ દશરથને નિશ્ચય થયો કે રામનો તો કાંઈ પણ અપરાધ નથી.

૧ રાજાનાં કોમળ વચનથી ધી છે. ૨ કેકેયી આગરૂપ છે. અગ્નિનો ધીથી વિશેષ પ્રજ્વલિત થવાનો સ્વભાવ છે.

કે-તમે કરોડો ઉપાય કેમ કરતા નથી અને કહેતા નથી ? અહિ તમારી માયા લાગુ પડી શકે તેમજ નથી. કાં તો મારી માગણી પ્રમાણે બન્ને વરદાન આપો અથવા ના પાડીને અપકીર્તિ લિયો. જે પ્રપંચી હોય છે તેનેજ પ્રપંચ પ્રિય લાગે છે, મને ઝાઝો પ્રપંચ ગમતોજ નથી. ૩ રામ ભલા છે, તમે પણ ભલા અને પ્રવીણ છો. અને રામની મા પણ ભલી છે. એ હું સર્વ જાણું છું. જેવું મારું ભલું કૌશલ્યાએ તાકયું છે, તેવુંજ કૃપા હું તેને ગાર્ધ બળવીને આપીશ. ૪

દોહા૦-હોત પ્રાત મુનિવેષ ધરિ, જો ન રામ વન જાહિ ॥

મોર મરણ રાડર અયશ, નૃપ સમુદ્રહુ મન પ્રાહિ ॥ ૪૨ ॥

૫હે રાજા ! તમે તમારા મનમાં નિશ્ચય પૂર્વક સમજીજ રાખજો કે, જે પ્રાતઃકાળ થતાંજ રામ મુનિનો વેષ ધારણ કરીને જે વનમાં નહિ જાય તો મારું મરણ થશે અને તમારી અપકીર્તિ થશે. ૪૨

ચૌ૦-અસકહિ કુટિલ ભઈ ઉટિ ઠાઠી, માનહું રોષતરંગિનિ વાઠી ॥

પાપ પહાર પ્રગટ ભઈ સોઈ, મરી ક્રોધ જલજાડ ન જોઈ ॥

દોડ વરકૂલ કઠિનહટવારા, ભવૈર કૂવરી વચન પ્રચારા ॥

ઢાહતિ મૂર્ખયતરુમૂલા, ચલી વિપતિવારિધિઅકૂલા ॥

લચી નરેશ વાત મદ માંચી, તિય મિત્ર મીત મીત પર નાચી ॥

મહિ કર વિનય કીન્હ બેઠારી, જનિ દિનકરકુલ હોસિ હુઠારી ॥

માગુ માથ અવહીં દેઝં તાહીં, રામ વિરહ જનિ મારસિ મોહીં ॥

રાસુ રામકહું જ્યહિત્યહિ માંતી, નાહિત જરિહિ જન્મમરિ છાતી ॥

આ પ્રમાણે કહીને કુટિલ કેકેયી ઉઠીને ઉભીજ થઇ. પાપરૂપી પર્વત-માંથી પ્રકટ થયેલી, ક્રોધરૂપી જળથી અત્યંત ભરપૂર હોવાથી જેઈ પણ શકાય નહિ એવી ભયંકર તે સમય કેકેયી જણાતી હતી. ૧ જે વરદાનો રૂપી જે કિનારાવાળી, કઠણ હડરૂપી પ્રવાહવાળી, અને હૃદયમાં ઠસી રહેલા કુખ્ખનાં વચનોરૂપી ચકરીઓવાળી તે ક્રોધરૂપી પૂર આવેલી નદી જાણે રાજારૂપી વૃક્ષનાં મૂળને ઉખેડતી ઉખેડતી વિપત્તિરૂપ સમુદ્રના સન્મુખ આ-લતી હોય એવું જણાયા લાગ્યું. ૨ મહારાજ દશરથે કેકેયીની સવળી વા-તને સાચી માની અને આ કેકેયી નથી પણ કેકેયીના નિમિત્તથી મારા મસ્તક ઉપર મૃત્યુજ નાચે છે. એવું હૃદયમાં સમજી કેકેયીના પગ પકડી

તેને નિચે બેસાડીને રાજાએ વિનતિ કરી કે,—‘ સૂર્યવંશરૂપી વૃક્ષને કાપી નાખવામાં તું કુહાડારૂપ ન થા. જો તું માફ માથું કઢાવ માગે તો તે હું તને હમણાંજ આપું;’^૧ પરંતુ તું મને રામના વિયોગથી માર નહિ. ગમે તે પ્રકારે પણ તું રામને અહિં રાખ્ય. નહિતર જન્મ પર્યન્ત છાતી બળ્યાજ કરશે. ૪

દોહા—‘દેશી વ્યાધિ અસાધ્યનૃપ, પરચટ ધરણિ ધુનિમાથ ॥

કહત પરમ આરતવચન, રામ રામ રઘુનાથ ॥ ૪૨ ॥

જ્યારે મહારાજ દશરથે જાણ્યું કે,—‘ આ વ્યાધિ અસાધ્ય છે. ’ ત્યારે તો રાજા માથું ધુણાવીને પૃથિવીના ઉપર પડી ગયા અને હે રામ ! હે રામ !! હે રઘુનાથ !!! એવા પ્રકારનાં વચન પરમ આર્ત વચનો બોલવા લાગ્યા. ૪૩

ચૌ—‘વ્યાકુલ રાત શિથિલ સવ ગાતા, કરિણિ કલ્પતરુ મનહું નિપાતા ॥

કળ્પ મૂલ મુલ આવ ન વાની, મિમિ પાડીત દીન વિનુ પાની ॥

પુનિ કહ કહુ કઠોર કૈફેયી, મર્મ પાછિ નનુ માહુર દેયી ॥

જો અન્નાહુ અત કરતવ રહેઝ, માંગુ માંગુ કોહિકે વઝ કહેઝ ॥

દુઃ કિ હોઈ ફકસંગ મુખાલ, હૈંતવ ઠઠાઈ ફુલાઝવ ગાલૂ ॥

દાનિ કહાઝવ અરુ કૃપણાઈ, ચાહિય ક્ષેમકુશલ રૌતાઈ ॥

છાંડહુ વચન કિ ધીરજ ધરહુ, જનિ અવલ્લા ઇવ કરુણા કરહુ ॥

તનુ તિય તાય ધામ ધન ધરગી, સત્યતિધુ કહૈં તુળ સમ વરગી ॥

દીન દાન ફિરિ માંગહુ રાજા, પરિહરિ લોક વેદકી લાજા ॥

રાજા એવા તો વ્યાકુળ થઈ ગયા કે આખું શરીર શિથિલ થઈ ગયું અને તંથી જાણે હાથણીએ પાડી નાખેલ કલ્પવૃક્ષ હોય એવા જણાવા લાગ્યા. કંઈ સૂઝાઈ ગયો, મુખથી વચન બોળવાની શક્તિ પણ ન રહી અને તંથી જાણે પાણી વગરના મત્સ્ય સદૃશ દેખાવા લાગ્યા. ૧ વળી તે સમય કેકેયાં જાણે જામમમાં ઝેર લગાવતી હોય તેમ કઠોર અને કટુ વચન બોલવા લાગી કે,—‘ જો અંતે તમારે આવુંજ કરવું હતું તો મને ‘ માગી લે માગી લે ’ એમ શા બળથી કહેલું હતું. ૨ હે રાજા ! એકજ સમયે

૧ માથું આપવાથી કેવળ મારોજ નાશ થશે અને રામનું વનવાસ જવું થતાં તો સ-
કળ કટુમ્બ મરણ કરતાં પણ વિશેષ દુઃખી થશે.

૨ મહારાજ અભિમત—દૃષ્ટાનુસાર આપવાવાળા હોવાથી કલ્પવૃક્ષની ઉપગા આપી છે.

પરસ્પર વિરુદ્ધ બે કામ શી રીતેજ થઈ શકે ? એક તો ખડખડાડ હસવું અને ગાળ કુલાવવા એ બે કામ એકી વખતે બનતાં નથી અને જેમ વીર કહેવરાવવું અને શરીરનું ક્ષેમકુશળ ઇચ્છવું એ બે વાતો પણ એક વખતે બનેજ નહિ તથા દાની કહેવરાવવું અને કૃપણતા કરવી. એ બે વાત પણ એકી વખતે બની શકેજ નહિ. ૩ માટે કાં તો આપનાં વચનનો પરિચાગ કરો, વા ધિરજ ધારણ કરી તમારાં સત્ય વચનને પાળો. સ્ત્રીઓની પેઠે રૂ-દન કરો નહિ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-સત્યવાદી પુરૂષોને તો શરીર, સ્ત્રીઓ, પુત્ર, ધામ, ધન અને પૃથિવી એ સર્વ તૃણ સમાન છે. ૪

દોહા૦-મર્મ વચન સુનિ રાઝ કહ, કહુક દોષ નહિ તોર ॥

લાગ્યઝ મોહ વિશાચ જનુ, કાલ કહાવત મોર ॥ ૪૪ ॥

આવાં કૈકેયીનાં મર્મભેદક વચનો શ્રવણ કરીને મહારાજ દશરથ બોલ્યા કે-હો કૈકેયી ! તારો કશો પણ દોષ નથી પણ મારો જે કાળ આવ્યો છે, તેજ તને વિશાચના સમાન વળગીને આ પ્રમાણે બોલાવે છે. ૪૪

ચૌ૦-વહત ન ભરત ભૂપવદ મોરે, વિચિ વશ કુમતિ વસી ઝર તોરે ॥

સો સવ મોર પાવ પરિણામૂ, કહુ ન વસાઈ મયો વિચિ ામૂ ॥

સુવસ બસિહિ પુનિ અવધ સુહાર્દ, સવ ગુણધામ રામપ્રભુતાર્દ ॥

કરિહૈં ભાઈ સકલ સેવકાર્દ, હોઈહૈં તિહુંપુર રામવહાર્દ ॥

તોરકલંક મોરપછિતાઝ, મુવઝ મેટિ નહિં જાઈહિ કાઝ ॥

અવ તોહિં નીક લાગુ કર સોઈ, લોચન ઓટ વૈટુ મુખગોઈ ॥

જૌલૌં જિયૌં કહૌં કરજોરી, તૌલૌં જનિ કહુ કહાનિ વહોરી ॥

ફિર પછિતૈહસિ અન્ત અમાગી, મારસિ ગાય નાહરુ લાગી ॥

ભરત તો ભૂલથી પણ રાજ્યપદની ઇચ્છા કરે એમ નથી, તો જાણીને ઇચ્છા કરે એવું તો કોણજ કહી શકે તેમ છે. આ તો કેવળ દૈવગતિથી તારા હૃદયમાં દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે આ સર્વ મારાં પાપોનુંજ ફળ છે કે જેથી મને અયોગ્ય સમયે એટલે કે ભરતની ગેરહાજરીમાં વિધાતા વિ-મુખ થયેલ છે. ૧ અયોધ્યા પણ પુનઃ સારી રીતે વસશે અને સર્વ ગુણોના ધામરૂપ રામનું રાજ્ય પણ થશે, સધળા ભાઈઓ રામની સેવા પણ કરશે. અને ત્રૈલોક્યમાં રામની મોટાઈ પણ થશે. ૨ પરન્તુ તારા ઉપરનો કલંક અને મારો પશ્ચાતાપ જીવન પર્યન્ત કોઈ પણ પ્રકારે જશેજ નહિ અને મરણ પછી પણ ટળશે નહિ માટે હવે જેમ તને રૂચે તેમ કર. પરન્તુ

તાડું મુખ છુપાવીને મારી આંખે આગળથી દૂર થા. તારું જે મુખ જોશે તે દોષી થશે. ૩ હું હાથ જોડીને તને કહું છું કે, હું જ્યાં સુધી^૧ જીવું ત્યાં સુધી મને કાંઈ પણ કહીશજ નહિ. હે અભાગણી ! અન્તે તને ઘણું જ પસ્તાવો થશે, કેમકે તું સિંહને માટે ગાયને મારી નાખે છે.^૨ ૪

દોહા૦—પરચ રાઝ કહિ કોટિ વિધિ, કાહે કરસિ નિદાન ॥

કપટચતુર નહિં કહતિ કહુ, જાગતિ મનહું મશાન ॥ ૪૨ ॥

આ પ્રમાણે ‘ તું આવાં કારણને શા હેતુથી જન્મ આપે છે ’ ઇત્યાદિ કરેડો વચનો રાજા કૈકેયીને કહીને પૃથિવી ઉપર પડી ગયા છતાં પણ કપટ કરવામાં પ્રવીણતા ધરાવનારી કૈકેયી સ્મશાન જગાવનારાના^૩ સમાન કાંઈ પણ બોલીજ નહિ. ૪૫

ચૌ૦—રામ રામ રાટિ વિકલ ખુમલૂ, જનુ વિનુ પંલ વિહંગ વિહાલૂ ॥

હૃદય મનાવ મોર જનિ હોઈ, રામહિં જાઈ કહૈ જનિ કોઈ ॥

સદય કરહુ જનિ રવિ રઘુકુલગુર, અવધ વિલોકિ શૂલ હોશહે ઝર ॥

ભૂપ્રીતિ કેકયિનિઠુરાઈ, ઝમય અવધિ વિધિ રચી બનાઈ ॥

વિલપત નૃપહિં મયઝ મિનુસારા, વીણા ચેણુ શંખ ધ્વનિ દ્વારા ॥

પઠહિં માટ ગુણગાવહિં ગાયક, સુનત નૃપહિં લાગત જનુ શાયક ॥

મંગલ કલશ સોહાઈ ન કૈસે, સહગામિની વિભૂષણ જૈસે ॥

ત્યહિ નિશિ નીંદ પરી નહિં કાહૂ, રામ દરશ લાલસા ઝહાહૂ ॥

રામ રામ એમ વારંવાર બોલીને રાજા બ્યાકુળ થઈ ગયા અને પાંખે વગરના પક્ષીના સમાન બેહાલ થવા લાગ્યા અને હૃદયમાં પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે—પ્રભાતજ થશે માં અને કોઈ પણ મનુષ્ય આ વાર્તા રામની પાસે જઈને કહેશેજ માં. ૧ હે રઘુકુળના મૂળ પુરૂષ સૂર્યનારાયણ ! તમે ઉદય થશેજ નહિ; કારણ કે તમારો ઉદય થવાથી રઘુનાથ વનમાં

૧ જ્યાં સુધી જીવું એ વચનથી થોડા કાળ સુધીનું પોતાનું જીવન સૂચિત કર્યું.

૨ સિંહ જેમ કોઈનું મારેલું ખાય નહિ તેથી જો સિંહ માટે જે ગાયની હત્યા કરે તો તે હત્યા કરનારને જેમ પસ્તાવો થાય છે તેમ આ પ્રમાણેનું તારું અપાયેલું રાજ્ય ભરત લેનારજ નથી અને તેથી ભરતને માટે જે તું આ અનર્થ હોતો કરે છે તેથી અતિ તને પસ્તાવો થયા વગર રહેનારજ નથી. ચામડીની વાધરીનું નામ પણ એવુંજ છે એટલે કે જે કોઈ વાધરી માટેજ ગાયને મારે તો તેથી તેને જેમ પસ્તાવો થાય છે તેમ ભરતના રાજ્યની મજબૂતીને માટે રામને હેશવટો આપવાથી અતિ તને પણ પસ્તાવો થશેજ.

૩ સ્મશાન જગાવવાવાળો માણસ જો બોલે તો તેની સિદ્ધિની હાનિ થઈ જાય છે. અહિં સિદ્ધિરૂપ પરદાન છે.

જશે અને તેથી આખી અયોધ્યા નગરી બેહાલ થઈ જશે અને તે જોવાથી મારા હૃદયમાં શૂળ થઈ જશે. અથવા આપ રઘુકુળના ગુરૂછો તેથી તમારા હૃદયમાં પણ શૂળ થઈ જશે, અને જે રામના જન્મોત્સવના આનંદને નિરખીને એકમાત્ર પર્યન્ત ગતિને ભૂલી ગયા હતા તેની કસર નિકળી જશે. રાજા તો પ્રીતિના સીમાડારૂપ અને કૈકેયી નિષ્કુરતાના સીમાડારૂપ બ્રહ્માએ બનાવી હતી. અથવા રાજાની પ્રીતિ બ્રહ્માએ રચી છે. અને કૈકેયીની નિષ્કુરતા પણ બ્રહ્માનીજ બનાવેલી છે. ૨ રાજાને તો વિલાપ કરતાં કરતાં સવાર થઈ ગયું. રાજદ્વારમાં વીણાઓ, વાંસળીઓ, અને શાંખો એના ધ્વનીઓ થવા લાગ્યા. ભાટ કવિતો બોલવા લાગ્યા. ગવૈયાઓ ગુણાનુવાદ ગાવા લાગ્યા. આ રાવળા અત્યંત ધનકુન્દિન ઉપર આવતાં મહારાજા દશરથને બાણ સમાન લાગતા હતા. ૩ જેમ સહગમન કરનારી સતી સ્ત્રીને આમૂષણે ગમે નહિ, તેમ રાજાને એ સઘળાં મંગળો રૂપ્યાં નહિ. એ રાત્રીએ કોઈ પણ અયોધ્યાવાસીને નિદ્રા નહોતી નહિ; કારણ કે સર્વ રામના દર્શનની લાલસા અને ઉત્સાહમાં મગ્ન થઈ રહેલાં હતાં. ૪ ક્યારે પ્રાતઃકાળ થાય અને ક્યારે સૂર્યોદય થાય કે, આપણે નેવોથી સો કરોડ કમદેવના જેવી

કવહિ ઉદય રવિ હોય વિદ્યાના, દેશવ નયનન કૃપાનિધાના ॥

ગજ આસૃદ્ધ રામ સિય સંગા, શોભાતનુ શતકોટિ અનેગા ॥

કરત મનૌરય રૌનિ રિસાની, પ્રાત પ્રગટ જાગે મુનિજ્ઞાની ॥

શરીરની શોભાવાળા, કૃપાના ભંડારરૂપ શ્રી રામચન્દ્રજીને સીતાજી સહ હાથીના ઉપર બીરાજેલા નિરખીએ પ આ પ્રમાણે મનોરથો કરતાં સર્વની રાત્રી વ્યતીત થઈ ગઈ. અને પ્રભાત થતાં જ્ઞાની વસિષ્ઠ મુનિપણુ બગૃત થયા.

દોહા૦—દ્વાર ખીર સેવક સચિવ, કવહિ ઉદય રવિ દેશિ ॥

જાગે અજહું ન અવધપતિ, કારણ કવન વિશેષિ ॥ ૪૬ ॥

રાજ્યદ્વાર ઉપર સેવકોની અને મંત્રીઓની સીડ બાંધી ગઈ. અને સર્વ કોઈ સૂર્યોદય થયેલો જોઈને કહેવા લાગ્યા કે—‘હજી સુધી મહારાજા બગૃત થયા નથી તો તેનું ખાસ કારણ શું હશે ! ૪૬

ચૌ૦—પિછલે પ્રહર ભૂપ નિત જાગા, આજી હમહિં બડ અચજ લાગા ॥

જાહુ સુમન્ત જગાવહુ જાઈ, કીજિય કાજ રજાયસુ પાઈ ॥

ગે સુમન્ત નૃપ મન્દિર માઈ, દેશિ મયાનક જાત દરાઈ ॥

ધાઈ સ્વાઈ જનુ જાત ન હેરા, માનહું વિપતિ વિષાદ વસેરા ॥

પૂંછત કોડ ન ઉતર કહ્યુ દેઈ, મે જ્યહિ મવન ભૂપ કૈકેયી ॥
કહિ જયજીવ બૈઠિ શિરનાઈ, દેલિ ભૂપ ગતિ ગયડ સુસ્વાઈ ॥
શોકવિકલ વિવરણમહિ ષરેઝ, માનહું કમલમૂલ પરિહરેઝ ॥
સચિવ સમીત સકહિં નહિં પૂંછી, બોલી અશુભમરી શુભ છૂછી ॥

મહારાજ તો સદા રાત્રિના પાછલા પોહારમાં ઉઠે છે, છતાં આજ હજી સુધી જાગૃત થયા નથી. તે અમોને બહુજ આશ્ચર્ય લાગે છે. હે સુમંત્ર ! તમે અન્દર જાઓ, અને મહારાજને જાગૃત કરો. અને તેમની આજ્ઞા લઈને આવો, એટલે તેમની આજ્ઞાનુસાર કામકાજ કરવામાં આવે ૧ આ પ્રમાણે અન્યમંત્રીઓના આગ્રહથી સુમંત્ર રાજમન્દિરમાં ગયો; પરંતુ તે મન્દિરનો લયાનક દેખાવ જોઈને અન્દર રાજ પાસે જતાં ડર લાગ્યો, એ મન્દિર જોઈ પણ ન શકાય તેવું અને જાણે સામું ખાવા આવતું હોય તથા વિપત્તિના અને ખેદના નિવાસરૂપ હોય એવું જણાતું હતું. ૨ પુછતાં છતાં પણ કોઈએ ઉત્તર આપ્યો નહિ. જેથી સુમંત્ર જ્યાં રાજ અને કૈકેયી હતાં ત્યાં ગયો. અને ‘જય ચિરંજીવ’ એમ બોલીને મસ્તક નમાવીને સુમંત્ર ત્યાં બેઠો. પરંતુ રાજની શોચનીય સ્થિતિ નિરખીને તે તો સુકાઈ જાયો. ૩ શોકથી વ્યાકુળ અને વિવર્ણ થયેલા મહારાજ જાણે મૂળથી ઉખેડી ફેંકી દીધેલું કમળ હોય તેમ પૃથિવીના ઉપર પડ્યા હતા. સુમંત્ર તો ડરને લીધે કાંઈપણ પુછી શક્યોજ નહિ. ત્યારે અશુભથી ભરેલી અને શુભને નષ્ટ કરનારી કૈકેયી અસત્ય વાર્તા બનાવીને બોલી. ૪

દોહા૦—પરી ન રાજહિં નીંદ નિશિ, મર્મ જાન જગદીશ ॥

રામ રામ રટિ મોર કિય, હેતુ ન કહેડ મહીશ ॥ ૪૭ ॥

રાજને આજ આખી રાત જરા પણ નિદ્રા આવી નથી. નિદ્રા ન આવવાનું કારણ તો પરમેશ્વર જાણે, પરંતુ રામ રામ રટતાં રાજને પ્રભાત થઈ ગયું છે. પણ રાજએ પોતાનો ભેદ મને પણ જણાવ્યો નથી. ૪૭

ચૌ૦—આનહુ રામહિં વેગિ બુલાઈ, સમાચાર તવ પૂછહુ આઈ ॥

ચલેડ સુમન્ત રાઝુલ જાની, લખી કુચાલ કીન્હ કહ્યુ રાની ॥

શોચવિવશ મહિ પૈર ન પાઝ, રામહિં બોલિ કહિં કા રાઝ ॥

ઝર ધરિ ધીરજ ગયડ દુઆરે, પૂંછહિં સકલ દેલિ મન મારે ॥

સમાધાન મન કર સવહીકા, ગયે જહાં દિનકરકુલદીકા ॥

રામ સુમંતહિ આવત દેલ્લા, આદર કીન્હ પિતાસમ લેલ્લા ॥

નિરસિ વદન કહિ भूष रजाई, रघुकुलदीपहि चळे लिवाई ॥

राम कुभांति सचिव सँग जाही, देखि लोग जहँ तहँ बिलखाही ॥

માટે તમે રામને અહિ ત્વરાથી બોલાવી લાવો. અને પછી આવીને સર્વ સમાચાર રાજાને પુછજો. આવાં કેકેયીનાં વચન સાંભળતાં છતાં પણ રાજા કાંઈપણ બોલ્યા નહિ,* તેથી રામને બોલાવી લાવવામાં રાજાની ગર્ભિત સમ્મતિ જાણીને, સુમંત્ર ત્યાંથી રામ પાસે જવા ચાલ્યો અને મનમાં અનેકાનેક તર્ક કરવા લાગ્યો કે-‘રાણીએ કાંઈક પણ કુચાલ કરી હોય એમ જણાય છે.’ ૧ રાજા રામને બોલાવીને શું કહેશે, આવા વિચારથી વિહ્વળ થઈ જવાને લીધે જેનો પગ આગળ ઉપડતો નથી, એવો સુમંત્ર હૃદયમાં ધિરજ ધારણ કરી દ્વાર ઉપર ગયો, પણ તેને મનમાં કાંઈક દુઃખ પામેલો નિહાળીને સર્વ લોકો પૂછવા લાગ્યા કે-૨ સુમંત્ર સર્વ લોકોના મનનું સમાધાન કરીને, જ્યાં શ્રીરામચન્દ્રજી હતા. ત્યાં ગયો. સુમંત્રને આવતો જોઈને શ્રીરામચન્દ્રજીએ તેને પિતાસદૃશ જાણીને તેનો સત્કાર કર્યો. ૩ સુમંત્ર શ્રીરામચન્દ્રજીના મુખની શોભા નિરખી, મહારાજા દશરથની આજ્ઞા સાંભળાવીને, રામચન્દ્રજી કે જે શ્રીરઘુકુળના દીપક+ છે, તેને સાથે લઈને રાજા પાસે ચાલ્યો. શ્રીરામચન્દ્રજી પગપાળા ઉતાવળા ઉતાવળા સુમંત્રની સાથે ચાલ્યા જતા હતા. તે જોઈને લોકો માર્ગમાં જ્યાં ત્યાં દુઃખી થવા લાગ્યાં કે આજ તો શ્રીરામને તૈયારીથી ઠાઠમાઠથી જવું જોઈએ, છતાં શું કારણ છે કે તે વ્યાકુળ ચાલ્યા જાય છે. આ પ્રમાણે પ્રજા નાના પ્રકારના વિચારવમળમાં ગોથાં ખાતી હતી. ૪

दोहा०-जाइ दीख रघुवंशमणि, नरपति निपटकुसाज ॥

सहामि परचउ लाखि सिंहनिहिं, मनहुं वृद्धगजराज ॥ ४८ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ સુમંત્રની સાથે રાજા જ્યાં કેકેયી પાસે હતા ત્યાં

* રાજા કાંઈપણ ન બોલ્યા અને પોતાની ગર્ભિત સમ્મતિ જાણાવી તેનું કારણ એ કે-રામની કામળતા અને મારી વ્યાકુળતા નિરખીને કદાચિત્ રાણી-કેકેયી પોતાના દુરાચરને ત્યાગ કરે અથવા તો મારાં દુઃખને જોઈને રામ વનમાં ન જાય.

૧ સુમંત્રે મનમાં જાણ્યું કે-કેકેયીએ કાંઈપણ કુચાલ કરી છે. અને રાજાને કેકેયી ધણીજ પ્યારી છે. અને તે કહે છે કે રાજાએ મને પણ ભેદ જણાવ્યો નથી. અહિ કોઈ ત્રીજું માણસ પણ નથી, કે જેના સંકાયથી ન બોલે માટે અવશ્ય કેકેયીની વાતમાં કાંઈપણ ભેદ છે.

+ રઘુકુળદીપક કહેવાનો આશય એ છે કે-રાજાના શોકરૂપી અન્ધકારનો નાશ કરશે. શંકા-જ્યારે શોકરૂપી અન્ધકારનો નાશ કરશે, ત્યારે સૂર્યની ઉપમા કેમ આપી નહિ? સમાધાન કે-જરા શોક હરશે, સમસ્ત શોકને હરશે નહિ. તેથી દીપકની ઉપમા આપી છે.

જાંઘને જોયું તો જાણે સિંહણને જોઈને મહા ભય પામીને વૃદ્ધ ગજરાજ પડ્યો હોય તેવી રીતે ઘણીજ ખરાબ હાલતથી પૃથિવીના ઉપરજ પડેલા દશરથ જેવા જોવામાં આવ્યા. ૪૮

ચૌ-સૂચે અગ્ર જરે સર્વ અંગા, મનહું દીન મણિહીન મુર્જંગા ॥
સરુષ સમીપ દેશિ કેકેયી, માનહું મૃત્યુ ઘરી ગનિ લેઈ ॥
કરુણામય રઘુનાથ સ્વમાઝ, પ્રથમ દીશ દુઃખ સુના ન કાઝ ॥
તદાપિ ધીર ધરિ સમય વિચારી, પૂછા મધુર વચન મહતારી ॥
મોહિં કહુ માતુ તાતદુઃખકારણ, કરિય યત્ન જ્યહિ હોઈ નિવારણ ॥
સુનહુ રામ સર્વકારણ પહુ, રાજહિં તુમ પર વહુત સનેહુ ॥
દેન કહ્યુ મોહિં દુઃખ વરદાના, માંગ્યું જો કહુ મોહિં સુહાગા ॥
સો સુનિ ભયડૂ રૂપ ઝરશોચૂ, છાંડિ ન સકહિં તુમ્હાર સંકોચૂ ॥

મહારાજ દશરથના હોઠ સૂકાઈ ગયા હતા. સર્વાંગે દાહ થઈ રહેલો હતો. અને મણિથી રહિત થયેલા દીન સર્પના જેવી સ્થિતિ જણાતી હતી. જાણે મહારાજ ન હોય તેમ જણાતું હતું. અને કોપસહ કેકેયી મહારાજના સમીપમાં બેઠી હતી તે કેકેયી ન હતી પરંતુ મહારાજની મરણ દશાજ જાણે કાપતી ઘડીયો ગણતી હોય, એવી જણાતી હતી. ૧ શ્રીરઘુનાથજીનો સ્વભાવ અતિ કોમળ અને કૃદ્ધ હોય. અને તેમણે આ દુઃખ પ્રથમજ જોયું હતું. તેણે તો કોઈપણ દિવસ દુઃખનું નામ પણ સાંભળ્યું નહતું, આશય એ છે કે, કોમળ પુરૂષોથી દુઃખ સહન થઈ શકતુંજ નથી. છતાં પણ ધિરજ ધારણ કરી એવો વિચાર કર્યો કે-દુઃખના સમયે જરાપણ દુઃખરાવું ન જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી શ્રીરામે પિતાને વ્યાકુળ જોઈને, તેને કાંઈપણ ન પૂછતાં કોમળ અને મધુર વચનોથી માતા-કેકેયીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ૨ હે માતા! પિતાને આ કારણથી દુઃખ થયું છે? તે મને કહો. એટલે હું તે માટે ઉપાય કરું કે જેથી પિતાનું દુઃખ નિવારણ થાય. આવાં શ્રીરામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરીને, કેકેયી બોલી કે-હે રામ ! શ્રવણ કરો. એનું કારણતો માત્ર એટલુંજ છે કે, રાજાનો તમારા ઉપર બહુજ પ્રેમ છે. ૩ રાજાએ મને જે વરદાન આપવા માટે કહેલ હતું. તેથી જે કાંઈ મને સાડું લાગ્યું તેવાં જે વરદાન મેં રાજા પાસે માગ્યાં. મારાં જે વરદાનની વાર્તા શ્રવણ કરવાથી રાજાને મહાભારી શોક થયો છે. અને તમારો પણ સંકેત રાજાથી છોડી શકાતો નથી. ૪

દોહા૦—સુત સનેહ હત વચન ઉત, શંકટ પરચડ નરેશ ॥

સકહુ તો આયસુ શીશ ધરિ, મેટહુ કઠિન કલેશ ॥ ૪૯ ॥

આ તરફથી તો તમારો સ્નેહ ત્યાગી શકાતો નથી, અને બીજી તરફથી અપાયલાં વચનનો પણ ત્યાગ થઈ શકતો નથી. એ કારણથી રાજા દુઃખી થઈને પડેલ છે. માટે જો તમારાથી થઈ શકે તો પિતાની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરીને આ કઠિણ કલેશનું નિવારણ કરો. ૪૯

ચૌ૦—નિધરક બૈઠિ કહત કટુવાની, સુનત કઠિનતા અંતિકુલાની ॥

જાંબકમાન વચનશર જાના, મનહૂં ભૂપ મૃદુલક્ષ્ય સમાના ॥

જનુ કઠોરપન ધરે શરીરા, સીસ્થ ધનુષવિદ્યા વરવીરા ॥

સર્વ પ્રસંગ રઘુપતિહિ સુનાઈ, બૈઠી જનુ તનુધરિ નિઠુરાઈ ॥

મન મુસુકાઈં માનુકુલભાનૂ, રામ સહજ આનન્દનિધાનૂ ॥

બોલે વચન વિગતસર્વદૂષણ, મૃદુ મંજુલ જનુ બાગવિભૂષણ ॥

સુનુ જનની સોઈ સુત વડભાગી, જો પિતૃમાતૃવચનઅનુરાગી ॥

તનય માતૃપિતૃપોષણહારા, દુર્લભ જનની યહ સંસારા ॥

કૈકેયી તો બેધડક બેસીને એવી તો તીક્ષ્ણવાણી કહેતી હતી કે,—જે કૈકેયીની જીભ કમાન છે. તેથી જેમ કમાનમાંથી તીર નિકળે છે તેમ કૈકેયીના મુખમાંથી વચન નિકળવા લાગ્યાં. બાણ છોડતાં જેમ કમાન લચકાય છે તેમજ બોલતાં કૈકેયીની જીભ લચકાતી હતી. તે કૈકેયીનાં ત્રિજાણરૂપી વચનો રાજાના હૃદયરૂપી કોમળ નિશાન ઉપર પડવા લાગ્યાં. ૧ જાણે કઠોરતાજ શરીર ધારણ કરીને ધનુષવિદ્યા શિખતી હોય, તેમ જણાતું હતું. મૃદુના ઉપર કોમળ મનવાળા વીરશસ્ત્રી પ્રયોગ કરતા નથી. એવું કામ તો કઠોર હૃદયવાળાજ કરે છે. અને નવીન શિખવાવાળા નિશાન ઉપર વારંવાર બાણનો પ્રયોગ કરે છે, તે પ્રમાણે કૈકેયી સર્વ પ્રસંગ શ્રી રામચન્દ્રજીને સંભળાવીને જેમ શરીર ધારણ કરીને નિષ્કુરતા બેઠી હોય તેમ વરદાન માગવા બેઠી. ૨ શ્રી રામચન્દ્ર કે જે સૂર્યકુળમાં સૂર્યસદૃશ છે, તે મનમાં ને મનમાં હસવા લાગ્યા. શ્રી રામચન્દ્રજી સહજ આનંદના નિધાન છે, તે પોતે સર્વ દૂષણ રહિત વચન બોલ્યા કે જે વચન કોમળ અને સુન્દર નથી; પરન્તુ સરસ્વતિને વિભૂષણ કરવાવાળાં તે વચનો છે. સ-

૧ કૈકેયી અહિં વ્યંગ્યથી કહે છે કે-કઠોર તમે નહિ માત્રો એવા લચકીજ રાજા તમને કહેતાં સંકેત પામે છે.

સ્વતી જે કપટથી બોલેલ છે તેને સુધારે છે. ૩ રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે હે માતા ! શ્રવણ કરો. કે જે પુત્ર માતા પિતાનાં વચનોમાં પ્રેમ કરવાવાળો છે અર્થાત્ માતા પિતાનાં વચનને માને છે, તેજ પુત્ર માતાપિતાનું પોષણ કરવાવાળો છે. હે જનુની ! એવા પુત્ર સકળ સંસારમાં દુર્લભ છે. ૪

દોહા૦—મુનિગણ મિલન વિશેષબન, સવાહે માંતિ હિત મોર ॥

તેહિ મહૈ પિતુ આયસુ બહુરિ, સમ્પત જનની તોર ॥ ૫૦ ॥

વિશેષ કરીને વનમાં અનેક મુનિઓનો સમાગમ થશે. એથી સર્વ પ્રકારે માફ દિતજ થશે. અને તેમાં વળી પિતાજીની આજ્ઞા છે, એટલુંજ નહિ પણ તે ઉપરાંત હે માતા ! તમારી પણ સમ્મતિ છે તો તેથી વિશેષ હવે બીજાની શી જરૂર છે ? ૫૦

ચૌ૦—ભરત પ્રાણપ્રિય પાવહિંરાજૂ, વિધિ સર્વવિધિ મોહિં સન્મુખઆજૂ ॥

જો ન જાહું વન એસેહુ કાજા, પ્રથમ ગગિય મોહિં મૂઠસમાજા ॥

સેવ ઇરંડ કલ્પતરુ ત્યાગી, પરિહરિ અમિય લેહિં વિષ માંગી ॥

તેવન પાદ અસ સમય ચુકાહીં, દેસુ વિચારિ માતુ મન માહીં ॥

અમ્બ એક દુઃખ મોહિં વિશેલી, નિવટવિકલ નરનાયક દેલી ॥

થોરિહિ વાત પિતહિ દુઃખભારી, હોત પ્રતીતિ ન મોહિં મહતારી ॥

રાજ ધીર ગુણઉદધિ અગાધૂ, મા મોતે કહુ બહઅપરાધૂ ॥

તાતે મોહિં ન ક્રહત કહુ રાજ, મોર શપથ તોહિં કહુ સતિભાજ ॥

ભરત કે જે મને પ્રાણ સદૃશ પ્યારા છે. તેને રાજ્ય મળે, તેથી તો હું એમજ સમજું છું કે, આજ સર્વ પ્રકારે મને દૈવ અનુકૂળ છે; કારણ કે પ્રાણના સુખથીજ સર્વ સુખી થાય છે. તો તેથી વિશેષ બીજું સુખ કયું છે ? આજ વિધાતા સર્વ પ્રકારે મારા સન્મુખ છે. એક લાલથી લોક બાળ્યવાન કહેવાય છે. તો મને તો અનેકાનેક લાલ થયા જેથી મારા બાળ્યનો તો પારજ નથી; કારણ કે વનમાં મુનિગણો સાથે મળવું થશે. તીર્થનાં દર્શન થશે. માત પિતાનાં વચનનું પાલન થશે. અને ભરતને રાજ્ય મળશે. એવા કામમાં જો હું વનમાં ન જાઉં, તો તો મૂઠના સમાજમાં પ્રથમ મારીજ ગણના થાય. ૧ જે કોઈ કલ્પવૃક્ષનો ત્યાગ કરી ઇરંડાનું સેવન કરે છે, અમૃતનો ત્યાગ કરી વિષની યાચના કરે છે, એવા મૂર્ખ પણ આવો સમય પ્રાપ્ત થતાં ભૂલ કરતા નથી. હે માતા ! આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી જુવો. ૨ હે માતા ! હવે મને એક મુહાદુઃખ છે, તે

હુઃખ એ છે કે પિતાજી બહુજ વ્યાકુળ છે. થોડી વાતમાં પિતાજીને વિ-
શેષ દુઃખ થયું છે તે મને બહુજ ખોટું લાગે છે. હે માતા ! મને વિશ્વાસ
આવતો નથી. થોડી વાત કહેવાનો એ ભાવ છે કે, ધર્મને માટે હોડો મ-
હાન્ સંકટ સહન કરે છે. ૩ રાજા ધિરજવાન્ છે. બુદ્ધના અથાગ સમુદ્ર
છે. મારાથી કોઈ મોટો અપરાધ થયો છે. જે કારણથી રાજા મને કાંઈ પણ
કહેતા નથી. માટે હે માતા ! તમને મારા સોગંદ છે સત્યવાર્તા કહો. ૪

દોહા૦—સહજ સરલ રમુવર વચન, કુનતિ કુટિલ કરિજાન ॥

ચલે જૉક જિમિ વક્ર ગતિ, યદ્યપિ સલિલ સમાન ॥ ૫૧ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન તો સ્વાભાવિક સરળ છે છતાં પણ કુબુદ્ધિ-
વાળી કેંકેયી તે વચનોને કુટિલતાવાળાંજ સમજે છે. જે કે જળ સર્વત્ર
સમાન છે છતાં પણ જળો તેમાં વાંકીજ ચાલે છે, સીધામાં પણ પોતાની
વક્રતાનો ત્યાગ કરતી નથી, ભાવ એ છે કે-કેંકેયીની સમજમાં એમ આ-
વ્યું કે-મને લાભાવવા માટેજ રામ વનને સુખરૂપ કહે છે, પોતાના પુત્ર
માટેજ વનની માગણી કરવા મારાં મીઠાં વચનથી મને વનમાં ન મોકલે. ૫૧

ચૌ૦—રહસી રાનિ રામરુખ પાઈ, બોલી કપટસનેહ જનાઈ ॥

અપથ તુમ્હારિ ભરતકૈ આના, દેતુ ન દૂસર મૈં કલુ જાના ॥

તુમ અપરાધયોગ નહિં તાતા, જનનીજનકબન્ધુમુખદાતા ॥

રામ સત્ય તુમ જો કલુ કહહુ, તુમ પિતુમાતુવચનરત અહહુ ॥

પિત્રહિ બુઝાવ કહૌ બલિ સોઈ, ચૌથેપન અઘ અયશ ન હોઈ ॥

તુમસમ સુવન સુકૃત જોહિ દીન્હે, ઉચિત ન તામુ નિરાદર કીન્હે ॥

લાગહિં કુમુલ્લ વચન શુભ કૈસે, મગહ ગયાદિક તોરથ જૈસે ॥

રામહિં માતુ વચન સવ માયે, જિમિ સુરસરિગત સલિલ મુહાયે ॥

વનમાં જવાના શ્રી રામના અભિપ્રાયને બાણીને કેંકેયી પ્રસન્ન થઈ,
અને કપટ યુક્ત ઉપરનોજ માત્ર સ્નેહ દર્શાવીને બોલી કે-જે આ સિવાય
બીજું રાજાના ખેદનું કારણ હું બાણીતી હોઈ તો મને તમારા તથા ભર-
તના સોગંદ છે. ૧ હે પુત્ર ! તમે અપરાધ યોગ્ય નથી. માતા, પિતા અને
બન્ધુને સુખ દેવાવાળા છો. * હે રામ ! જે તમે કહો છો તે સર્વ સત્ય છે

* તેહમૈં પિતુ આયસુવહુરિ, સંમત જનની તોર, અને મહત્ત્વ પ્રાણમિય પાવહિરાજ
એ સર્વનો અને રામચન્દ્રજીને કહ્યું હતું કે ‘પિતુમાતુ વચન અહુરાગી’ તેનો ઉત્તર કેંકેયી
આપે છે.

તમે માતા પિતાના વચનોમાં પ્રેમ કરવા વાળા છો. ૨ માટે હે રઘુનાથ ! તમે તમારા પિતાજીને સમજાવીને કહો, કે જેથી તે વૃદ્ધાવસ્થામાં અપયથના પાત્ર ન થાય. જે પુણ્યના ઉદયથી તમારા સમાન પુત્ર પ્રાપ્ત થયેલ છે, તે તે સત્વરથી પુણ્યનો નિરાદર કરવો યોગ્ય નથી. ૩ જુડા મુખવાળી કૈકેયીનાં શુભ વચનો અપવિત્ર મગધ દેશમાં રહેનારાં ગયા-આદિ તીર્થો સમાન જ થાવા લાગ્યાં. જેમ ગંગાજીમાં આવેલું ગટરનું પાણી પણ લોકોને સાફ લાગે છે તેમ માતાના મુખમાંથી નિકળતાં દુષ્ટવચનો પણ શ્રી રામચન્દ્રજીને સારાં લાગ્યાં. ૪

દોહા૦—ગૈ મુર્છા રામહિં સુમિરિ, નૃપ ફિરિ કરવટ લીન્હ ॥

સચિવ રામ આગમન કહિ, વિનય સમયસમ કીન્હ ॥ ૫૨ ॥

રાજા દશરથે મૂર્છાથી જાગૃત થઈ રામનું સ્મરણ કરી આજસ મરડી પડ્યું ફેરવ્યું. તે સમય સુમત્રે રામનું આવાગમન સંભળાવીને વિનતિ કરી કે—વિપત્તિમાં ધિરજ ધારણ કરો. સમયાનુસાર આ પ્રમાણે કહેવું એ જ વિનય છે. ૫૨

ચૌ૦—જબ નૃપ અકાનિ રામ પગુધારે, ધરિ ધીરજ તબ નયન ઉધારે ॥

સચિવ સંભારિ રાઝ વૈઠારે, ચરણપરત નૃપ રામ નિહારે ॥

લિયે સનેહવિકલ ઝર લાઈ, ગૈ મણિ ફણિક બહુરિ જિમિ પાઈ ॥

રામહિં ચિતૈ રહે નરનાહૂ, ચલા વિલોચનબારિપ્રવાહૂ ॥

શોકવિકલ કહુ કહૈ ન પારા, હૃદય લગાવત બારંહિં બારા ॥

વિશિહિ મનાવ રાઝ મન માહીં, જ્વાહિર ઘુનાથ ન કાનન જાહીં ॥

સુમિરિ મહેશહિ કહહિં નિહોરી, વિનતી સુનહુ સદાશિવ મોરી ॥

આશુતોષ તુમ ઔઠરદાની, આરત હરહુ દીનજનજાની ॥

જ્યારે મહારાજાએ રામનું આવવું સંભળ્યું ત્યારે ધિરજ ધારણ કરી નેત્રો ઉઘાડ્યાં. એટલે સુમત્રે જહુજ સંભાળીને રાજાને ખેડા કર્યા. એટલે રાજાએ રામને પોતાના ચરણોમાં પડતા જોયા. ૧ રાજાએ સ્નેહથી વ્યાકુળ થઈને રઘુનાથને હૃદય સાથે લગાવ્યા. અને જેમ સર્પને ખોવાયેલ મણિની પ્રાપ્તિ થતાં આનંદ થાય તેમ રાજા રામને નિરખી આનંદ પામ્યા. રાજા રઘુનાથજીના સામુંજ જોઈ રહ્યા. અને નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં ૨ શોકને લીધે રાજા કાંઈપણ કહી શકતા ન હતા, અને વારંવાર

હૃદય સાથે લગાડતા હતા. રાજા મનમાં ને મનમાં વિચારતાને મનાવતા હતા કે જેથી રામ વનમાં ન જાય. ૩ રાજા શ્રી સદાશિવજીનું સ્મરણ કરીને વિનંતિ પૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે-હે સદાશિવજી ! મારી વિનંતિ શ્રવણ કરો, આપ ત્વ-રાથી પ્રસન્ન થવા વાળા છો. તમે અઢળક દાન કરવાવાળા હોવાથી મોટાદાની ક-હેવાઓ છો. માટે આપ મને હીનજન જાણીને મારા દુઃખને હરો. ૪

દોહા-તુમ પ્રેરક સવકે હૃદય, સો મતિ રામહિં દેહું ॥

વચન ધોર તજિં રહિં ઘર, પરિહરિ શીલ સનેહુ ॥૫૨॥

આપ સર્વના હૃદયના પ્રેરક છો. માટે શ્રીરામને એવી બુદ્ધિ આપો કે, રામ મારા વચનનો અનાદર કરી વનમાં ન જતાં ઘેર રહે. મારાં શીળ અને સનેહને પણ માન્ય કરે નહિ. ૫૩.

ચૌ-અયશ હોહુ વરુ સુયશ નશાઝં, નરક પરોં વરુ સુરપુર જાઝં ॥

સબ દુઃખ દુસહ સહાવહુ મોહીં, લોચનઓટ રામ જાનિ હોહીં ॥

અત્ર મન ગુજત રાઝ નહિં બોલા, પીપર પાત સરિસ મન ઢોલા ॥

રઘુપતિ પિતહિ પ્રેમવશ જાની, પુનિ કહુ કહેઝ માતુ અનુમાની ॥

દેશ કાલ અવસર અનુસારી, બોલે વચન વિનીત વિચારી ॥

તાત કહૌં કહુ કરૌં ઢિઠાઈ, અનુચિત ક્ષમય જાનિ લરિકાઈ ॥

અતિ લઘુપાત લાગિ દુઃખવા, કાહે ન મોહિં કહિ પ્રથમ જનાઝા ॥

દેલિ ગુસાઈહિ પૂછેઝ માતા, સુનિ પ્રસંગ મા શીતલ ગાતા ॥

જગત્માં ગમે તો લલે મારી અપકીર્તિ થાઓ. મારો યશ નષ્ટ થઈ જાઓ સુરપુરની લલે મને પ્રાપ્તિ ન થાય, ગમે તો લલે હું નરકમાં પડું. આ સર્વ દુઃખ ખુશીથી વિધાતા મને આપે, પરંતુ રામચન્દ્ર મારી પાસેથી દૂર ન થાય તેમ કરો. ૧ આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરતા રાજા કાંઈપણ બોલ્યા નહિ. અને પીપળાના પાનડાંના સમાન રાજાનું મન ઠોલવા લાગ્યું. સત્યથી મન ચલાયમાન થઈ ગયું. શ્રી રામચન્દ્રે પિતાને પ્રેમવશ્ય જાણ્યા. અને માતા વાળી કાંઈક બોલી પિતાની લાગણી દુભાવશે, તો પિતાને વિશેષ દુઃખ થશે એવો વિચાર કરી. ૨ દેશ, કાળ, અને અવસરના અનુરૂપ વિચાર કરી શ્રી રામ નમ્રવચન બોલ્યા કે-હે પિતાજી ! કાંઈક કહેવા ઇચ્છા કરજી, જે કે આપના સન્મુખ મારે બોલવું, એ અયોગ્ય છે. આ મારું અનુચિત બોલવું મને બાળક જાણી ક્ષમા કરશે. ૩ ઘણીજ નાની વાતને માટે આપ દુઃખ પામ્યા. પ્રથમજ મને કેમ ન કહ્યું. આપની આવી સ્થિતિ જોઈ આપની સ્થિતિનું કારણ

માતાને પૂછતાં તેણે સર્વ વાર્તા સંભળાવતાં, તે સર્વ પ્રસંગ શ્રવણ કરી મારાં અંગ શીતળ થઈ ગયાં છે. ૪

દોહા૦—મંગલ સમય સનેહ વશ, શોચ પરિહારિય તાત ॥

આયસુ દેશ્ય હરાષિ હિય, કહિ પુલકે પ્રભુગાન ॥ ૫૪ ॥

મંગળના સમયમાં સનેહવશ્ય થઈને આપ શોચ કરોછો, તે ઠીક કરતા નથી. હે પિતાજી ! દાનથી મુક્ત થઈ જાઓ. શોચનો પરિત્યાગ કરો અને મને વનમાં જવાની આજ્ઞા આપો. આ પ્રમાણે વચનો કહી શ્રીરઘુનાથજીએ પ્રસન્ન થઈ હૃદયથી વનમાં જવાની હર્ષતા પ્રકટ કરી. ૫૪

ચૌ૦—ધન્ય જન્મ જગતીતલ તાસુ, પિતહિ પ્રમોદ ચરિત સુન જાસુ ॥

ચારિ પદારથ કરતલ તાકે, પ્રિય વિતુ માતુ પ્રાણસમ જાકે ॥

આયસુ પાલિ જન્મ ફલ પાઈ, બેઠૌં બેગાદિ હોહુ રજાઈ ॥

વિદા માતુસન આગૌં માંગી, ચલિહૌં વનહિં બહુરિ પગ લાગી ॥

અસકહિ રામ ગમન તબ કીન્હા, ઘૂપ શોકવન્ન ઉતર ન દીન્હા ॥

નગર વ્યાપિ ગડ વાત સુતીહી, હુવત ચઢી જનુ સવ તનુ બીહી ॥

સુનિ મયે વિકલ સકલ નરનારી, બેલિ વિટપ જનુ લાગુ દબારી ॥

જો જહૈં મુનૈં ધુનૈં શિર સોઈ, વડ વિષાદ નહિં ધીરજ હોઈ ॥

જેનાં ચરિત્ર શ્રવણ કરીને પિતાને આનંદ થાય છે તેનો જ આ પૃથિવી તલમાં જન્મ ધન્ય છે. અને જેને માતા પિતા પ્રાણોના સમાન પ્યારા છે. તેના જ હાથમાં ચારે પદાર્થ છે. ૧ આપની આજ્ઞાનું પાલન કરી, જન્મનાં ફળને પામીને પાછો તુરત આવીશ. માટે આજ્ઞા આપો. માતા પાસેથી વિદાયગીરી માગીને આવું છું. અને જતી વેળાએ આપનાં ચરણોને દંડવત કરીને જઈશ. ૨ આ પ્રમાણે કહીને રઘુનાથજી ચાલ્યા. અને રાત્રીએ શોકવશ ઉત્તર આપ્યો નહિ. મેહેલના નોકરોદ્વારા આ વાર્તા આખી અયોધ્યા નગરીમાં ફેલાઈ ગઈ. અને વાત શ્રવણ કરતાં જેમ વીંછિના ડંખથી આખા શરીરમાં વિષ પ્રસરી જાય છે તેમ સર્વ લોકો આ વાર્તાથી વ્યાકુલ થઈ ગયાં. ૩ જેમ અગ્નિના સ્પર્શથી કોમળ વેલો કરમાઈ જાય છે તેમ નગરનાં સર્વ નર અને નારી આ વાર્તા શ્રવણ કરવાથી વ્યાકુળ થઈ ગયાં. જે જ્યાં શ્રવણ કરે તે ત્યાંજ માથું ધુણાવવા લાગ્યા. સર્વને મહા દુઃખ થયું અને કોઈથી પણ ધિરજ ધારણ થઈ શકી નહિ.

દોહા—સુખસુખહિં લોચનશ્રવહિં, શોક ન હૃદય સમાય ॥

માનહું કરુણારસકટક, ઉતરા અવધ વજાય ॥ ૫૫ ॥

સર્વનાં સુખ સૂકાઈ ગયાં, નેત્રોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો. હૃદયમાંથી શોક ઉભરાઈ જવા લાગ્યો, અને જાણે કરુણારસની સેના પોતાનાં નિશાન સહ ડાકે. બળવતી અયોધ્યા નગરીમાં આવી હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો. ૫૫.

ચૌ૦—મલિ બનાઈ વિધિ વાત વિગારી, જહૈં તહૈં દેહિં કેકયિહિ મારી ॥

યહિ પાપિનિહિં બુઝિં કા પરેઝ, છાયમવનપર પાવક ધરેઝ ॥

નિજ કર નયન કાઢિ ચહદીચા, ઢારિ સુધા વિષ ચાહત ચીચા ॥

કુટિલ કઠોર કુબુદ્ધિ અમાગી, મર રઘુવંશવેણુવનઆગી ॥

પલ્લવ બૈઠિં પેઢ ઇન કાટા, સુખમહૈં શોક ઠાટ ઇન ઠાટા ॥

સદા રામ ઇહિ પ્રાણ સમાના, કારણ કવન કુટિલપન ઠાના ॥

સત્ય કહૈં કવિ નારિ સ્વભાઝ, સવ વિધિ અગમ અગાવ દુરાઝ ॥

નિજ પ્રતિવિમ્બ મુકુર મહિ જાઈ, જાનિ ન જાઈ નારિગતિ મારી ॥

વિધાતાએ જે વાત સર્વ રીતે સુધારી હતી, તે વાત પાછી બગાડી નાખી, સર્વ કોઈ જ્યાં ત્યાં કૈકેયીને ગાળો દેવા લાગ્યાં કે—એ પાપિણીને શું સુઝયું કે—તેણે છાજેલા ઘર ઉપર આગ મૂકી દીધી. ૧ તે પાપિણી પોતાનાં જ હાથોથી પોતાનાં નેત્રો કાઢાડીને જોવા ઇચ્છા રાખે છે. તે દુષ્ટ કૈકેયી અમૃતરૂપી રામનો ત્યાગ કરી વિયોગરૂપી વિષને ખાવા ઇચ્છા રાખે છે. રઘુવંશરૂપી જે વાંસનું વન છે, તેને બાળી નાંખવાને કઠોર, દુર્બુદ્ધિવાળી કૈકેયી અભિરૂપ થઈ ગઈ. ૨ જે ડાળ ઉપર પોતે બેઠી હતી. તે ડાળજ તેણે કાપેલી છે, અર્થાત્ તેણે આ બાળતથી ભરતનું જ અશ્રેય કરેલું છે. અને સુખમાં શોકનો દૃઢ સમૂહ ઉભો કરી દીધો છે. સદા રામ તેને પ્રાણોના સમાન પ્યારા હતા છતાં પણ તેણે શા કારણથી આવું કુટિલપણું કરેલું હશે ? ૩ કવિએ નારીના સ્વભાવનું જે વર્ણન કરી ગયા છે તે સત્ય છે. સ્ત્રીઓમાં સર્વ પ્રકારે ગહન અગાધ કપટ ભરેલું હોય છે. કોઈ ગમે તો પોતાના પડછાયાને દર્પણમાંથી પકડી શકે, પરંતુ સ્ત્રીઓની ગતિ કોઈથી પણ જાણી શકાતી નથી. ૪

દોહા૦—કા નહિં પાવક જરિ સકૈ, કા ન સમુદ્ર સમાઈ ॥

કા ન કરૈ અવલા પ્રવલ, કેહિ જગ કાલ ન ચાઈ ॥ ૫૬ ॥

જગત્માં અગ્નિ કેને બાળી શકતો નથી ? અર્થાત્ સર્વને બાળી નાંખે છે. સમુદ્ર કેને સમાવી શકતો નથી ? કામ કેને ખાતો નથી અને પ્રબળ થયેલી અબળા-સ્ત્રી શું કરતી નથી ? અર્થાત્ બધું કરી શકે છે. ૫૬

ચૌ-કા સુનાઈ વિધિ કાહ સુનાવા, કા દિશ્વાઈં ચહ કાહ દિશ્વાવા ॥

एक कहैं भल भूप न कीन्हा, बर विचारि नहिं कुमतिहि दीन्हा ॥

जो हठि भयउ सकल दुखभाजन, अवलाविवश ज्ञानगुगगाजन ॥

एकधर्म परमिति पहिचाने, नृपहिं दोष नहिं देहिं सयाने ॥

जिविं दधीचि हरिचन्द्र कहानी, एकएकसन कहहिं बखानी ॥

एक भरतकर सम्मत कहहीं, एक उदास मौन है रहहीं ॥

कान मूंद कर रदगहिजीहा, एक कहहिं यह बात अलीहा ॥

सुकृत जाइ अस कहत तुम्हारे, भरत राम कहैं प्राण विचारे ॥

વિધાતાએ રામ રાજ્યાભિષેકના આનંદના સમાચાર એકવાર સંભળાવીને પાછા રામ વનવાસના સમાચાર ક્યાં સંભળાવ્યા. અને કેવું દેખાડીને પાછળથી કેવું દેખાડ્યું. અર્થાત્ આનંદ દર્શાવીને પાછળથી દુઃખ દેખાડ્યું. કેટલાક બોલવા લાગ્યા કે-દુષ્ટ બુદ્ધિવાળી પાપિણી કૈકેયીને વગર વિચારે જે રાજાએ વરદાન આપ્યું તે સાફ કર્યું નહિ. ૧ કારણ કે જેથી હઠ ઉત્પન્ન થતાં રાજા સ્ત્રીને વશ થઈને સઘળાં દુઃખોના પાત્રરૂપ થયા. અને તેમનો લોકપ્રસિદ્ધ જ્ઞાનરૂપી ગુણ જતો રહ્યો. કેટલાએક પ્રવીણ લોકો ધર્મની ગતિને જાણતા હતા તેઓ રાજાને દોષ આપતા ન હતા. ૨ કેટલાક લોકો પરસ્પર શિળિરાજા દધીચિક્ષિ અને મહારાજા હરિશ્ચન્દ્રની કથાઓનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. કેટલાક તો કહેવા લાગ્યા કે-આ પ્રપંચમાં

૧ જ્યારે મહારાજા હરિશ્ચન્દ્રે સર્વ રાજા મહર્ષિ વિશ્વામિત્રજીને આપી દીધું, ત્યારે દક્ષિણ ન રહેવાને લીધે, હરિશ્ચન્દ્રે કાશીમાં જઈને પોતાની સ્ત્રીને વેચી પોતે પણ ચાંડાળને ત્યાં વેચાઈ ઋષિ વિશ્વામિત્રને દક્ષિણ આપી ઉદ્ધાર પામી ચાંડાળના વચ્ચેનાનુસાર શ્મશાનમાં રહીને કફન લેવાનું કામ કરવા લાગ્યા. વિશ્વામિત્ર ઇન્દ્રના કહેવાથી રાજાને સત્યથી ભ્રષ્ટ કરવા ઈચ્છા રાખતા હતા. એ માટે રાજાના કુમાર રોહિતાશ્વને સર્પ બનીને ડંસ કર્યો. તેથી તેની મા તારામતી પુત્રને માટે રોતી તથા પીટતી પુત્રનાં રાજાને લઈ શ્મશાનમાં આવીને જેવી દાહની ક્રિયા કરવા લાગી કે તુરંતજ રાજા હરિશ્ચન્દ્રે આવીને અર્ધ કફન માગ્યું. રાણીએ કહ્યું કે મારી પાસે આ પોતીયું કે જે મેં પેહેરેલું છે તે સિવાય બીજું કંઈ પણ વસ્ત્ર નથી. અને આ તમારેજ પુત્ર છે. એટલે રાજાએ કહ્યું છાતી કરીને કહ્યું કે એ બધું ખરું છે; પરંતુ હું પરાધીન છું. ધર્મનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી. કારણ કે મારા સ્વામીની જે પ્રમાણે આજ્ઞા છે તે પ્રમાણે કરીશ. અતે ધણેજ વાદ વિવાદ થતાં રાણી ઉવટે જ્યારે પોતાનું પેહેરેલું વસ્ત્ર ફાડવા લાગી, ત્યારે તેા ત્રણે બેક કમ્પી ઉઠ્યા. અને સર્વ દેવતાઓ સહ ભગવાન પ્રગટ થયા. અને ભગવાન હરિશ્ચન્દ્રના પુત્રને જીવતો કરી ચાંડાળસહ મુક્તિ આપી.

કહાચ ભરતની પણ સમ્મતિ હશેજ. આ વાર્તા શ્રવણ કરી કેટલાક લોકો એ વાર્તા ઉઠાસીને થઈને સાંભળવા લાગ્યા. ૩ કેટલાક તો આ વાત સાંભળીને કાન ઉપર હાથ મૂકીને, જીભને ઢાંતો વચ્ચે દાળીને કહેવા લાગ્યા કે—‘આ કાર્યમાં ભરતનું અનુમોદન હોવાનું કહો છો. પણ એ વાત સંભવિતજ નથી. આવી અસંભવિત વાત કરવાથી તમારાં પુણ્યોનો નાશ થઈ જાય છે, કારણ કે ભરતને તો રામ પ્રાણોના સમાન પ્યારા છે. ૪

દોહા૦—ચન્દ્ર શ્રવે વરુ અનલકળ, સુધા હોઈ વિષતૂલ ॥

સ્વમેહુ કવહું ન કરહિં કલુ, ભરત રામ પ્રતિકૂલ ॥ ૫૭ ॥

કહાચ કોઈ સમયે ચન્દ્ર શિતળ છતાં પણ તેમાંથી અગ્નિના કણો ઝરે એમ સમજો. કહાચ અમૃત પણ વિષ તુલ્ય થઈ જાય. આવી ન બનવાની વાત કહાચ બની જાય, પરંતુ ભરતજી તો સ્વપ્ને પણ કદિ જરા પણ રામનું અશ્રેય કરેજ નહિ. ૫૭

ચૌ૦—एक विधातहि दूषण देहीं, सुधा दिखाइ दीन्ह विष जेहीं ॥

खरभर नगर सोच सब काहु, दुसह दाइ उर गिटा उछाहु ॥

विप्रवधू कुलमान जठरी, जे प्रियपरम केकयी करी ॥

लगीं देन सिख सील सराही, वचन बाजसम लागहिं ताही ॥

भरत न प्रिय मोहिं रामसमाना, सदा कहहु यह सब जग जाना ॥

करहु रामपर सहज सनेहु, केहि अपराध आजु वनदेहु ॥

करहुं न कीन्ह सदाति अवरेखु, प्रीति प्रतीति जान सब देश ॥

कौशल्या अब काह विगारा, तुम ज्यहि लागि वज्र पुर मारा ॥

કેટલાક લોકો તો વિધાતાને દોષ આપવા લાગ્યા કે—જેણે અમૃત દર્શાવીને પાછળથી ઝેર દીધું. અયોધ્યા નગરીમાં સર્વત્ર ખળભળાટ થઈ રહ્યો, અર્થાત્ એજ વાત સર્વત્ર ચર્ચાઈ રહી હતી. સર્વના હૃદયોમાં અસહ્ય શોક તથા અસહ્ય દાહ ઉત્પન્ન થયા અને ઉત્સાહો ટળી ગયા. ૧ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીયો, અને રઘુકુળની માન્ય તથા વૃદ્ધસ્ત્રીયો કે જે કૈકેયીને અત્યંત પ્યારી હતી, તેઓ કૈકેયીના સ્વભાવનાં વખાણ કરીને, કૈકેયીને શિખામણ દેવા લાગી પણ તેઓનાં વચનો કૈકેયીને બાણોના સમાન તીક્ષ્ણ જણાવા લાગ્યાં. ૨ એ સ્ત્રીયો કૈકેયીને કહેવા લાગી કે—‘પ્રથમ તો તું સર્વ જગત બાણે તેમ ભરત મને રામ સદૃશ પ્રિય નથી’ એમ સદા બોલતી હતી અને રામ ઉપર સ્વભાવિક રીતે પણ કરતી હતી, છતાં આજે તું કયા

અપરાધથી રામને વનવાસ આપે છે ? ૩ વળી તે કોઇ પણ દિવસે શોક્યોની સાથે પણ કલહ કરેલો નથી. અને શોક્યો પ્રત્યે જે તને પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતો તે જગદ્ વિખ્યાત છે. હમણાં કૌસલ્યાએ તારું એવું શું બગાડ્યું છે કે જે માટે તે અયોધ્યા ઉપર વજ્રપાતના જેવું અસહ્ય દુઃખ નાખ્યું છે. ૪

દોહા૦—સીય કિ પિય સૈંગ પરિહરિહિ, લપળ કિ રહિહિં ધામ ॥

ભરત કિ ખૂંજવ રાજપુર, નૃપ કિ જિયહિં વિનુરામ ॥ ૫૮ ॥

હે રાણી ! ભલી થઇને જરા એટલો તો વિચાર કરય કે સીતા રામના સંગને છોડી દેશે કે ? અર્થાત્ નહિજ છોડે. ત્યારે શું લક્ષ્મણુ રામ વગર ઘેર રહેશે કે ? અને રામ વિયોગે શું ભરત પણ અયોધ્યાનું રાજ્ય કરશે કે ? અને રાજ દશરથ પણ રામ વગર જીવશે કે ? અર્થાત્ નહિજ જીવે. ૫૮

ચૌ૦—અસવિચાર જિય છાંડહુ કોહુ, શોકકલંકકોટ જનિ હોહુ ॥

ભરતહિ અવશિ દેહુ યુવરાજુ, કાનન કૌન રામકર કાજુ ॥

નાહિન રામ રાજ્યકર મૂલે, ધર્મ ધુરીણ વિષયરસ રૂલે ॥

ગુરુગૃહ વસહિં રામ તજિ મેહુ, નૃપસન અસવર દૂસર લેહુ ॥

રામસરિસ સુત કાનન યોગુ, કહા કહિં સુનિ તુમ કહૈં લોગુ ॥

જો ન માનિહૌ કહે હમારે, નહિં લાગિહિ કલુ હાય.તુમહારે ॥

જો પરિહાસ કીન કલુ હોઈ, તૌ કહિ પ્રગટ બનાવહુ સોઈ ॥

ઊઠહુ વેગિ સોઈ કરહુ ઉપાઈ, જેહિ ધિધિ શોક કલંક નહાઈ ॥

આ પ્રમાણે હૃદયમાં વિચાર કરીને ક્રોધનો ત્યાગ કરય. અને શોક તથા કલંકના કોથળાડૂપ ન થા. ભરતને તું ખુશીથી નિશ્ચયપૂર્વક યૌવરાજ પદ આપ, પરન્તુ રામને વનમાં મોકલવાનું શું કામ છે ? કદાચ કૈકેયી કહે કે, રામ જે અહિ રહે તો ઉપદ્રવ કરે, તેનો ઉત્તર સ્ત્રીઓ આપે છે કે. ૧ રામ રાજ્યના ભૂખ્યા નથી, પણ રામ તો ધર્માત્માઓમાં અગ્રગણ્ય છે. અને સાંસારિક્ સુખથી ઉદાસી છે; અર્થાત્ સંસારનાં ક્ષણિક સુખ પ્રત્યે તેમને રૂચી નથી. છતાં પણ જે તું એકત્ર વાસથી કરતી હો તો રામ ધરનો ત્યાગ કરી ગુરૂને ઘેર રહે. એવું રાજ પાસેથી બીજું વરદાન માગી લે. ૨ જે તું અમારું કહું નહિ માને તો તારે હાથ કશું પણ આવવાનું નથી એ તું નકી સમજજે. જે આ બે વરદાનની માગણી તે હસતાં હસતાં કદાચ કરી હોય, તો હવે આ હસવાનો સમય નથી માટે પ્રકટ રીતે અરેખરી વાત કહી દે. ૩ અરે ! રામ સદશ પુત્ર કાંઇ વનવાસને યોગ્ય હોય ? સર્વ લોકો

રામના વનવાસની દુઃખદ વાત શ્રવણ કરી તને શું કહેશે ? તેનો તો જરા વિચાર કર્ય. માટે હવે હઠિલાઇનો ત્યાગ કરી જલદી ઉઠ્ય. અને તેનો ઉપાય કર્ય. કે જેથી પ્રજાના અને કુટુંબના કલેશનો નાશ થઈ જતાં તારા ઉપરનું કલંક દૂર થઇ જાય. ૪

છંદ૦—જ્યહિ માંતિ શોક કલંક જાઈ ઉપાય કરિ કુલ પાલહૂ

હઠિ ફેરુ રામહિ જાત વન જનિ જાત દૂસરિ ચાલહૂ ॥

જિમિ માનુ વિનુ દિન પ્રાણ વિનુ તનુ ચંદ્ર વિનુ જિમિ યામિની ॥

તિમિ અવધ તુલસીદાસ પ્રભુ વિનુ સમુજરી જિય મામિની ॥ ૨ ॥

જે પ્રકારે શોક અને કલંક જાય, તે ઉપાય કરીને કુળનું સંરક્ષણ કર. જે કદાચ રામ ન માને તો તેને હઠ પૂર્વક વનમાં જતા પાછા વાળ. અને હવે બીજી નકામી વાત ચલાવ માં. હે લામિની ! તું તારા મનમાં નકી સમજજે કે સૂર્ય વગર દિવસની, પ્રાણ વગર શરીરની અને ચન્દ્ર વગર રાત્રિની દશા થાય છે. તેવીજ દશા શ્રી રામચન્દ્રજી વગર અયોધ્યાની થશે. ૨

સો૦—સચ્ચિન સિદ્ધાવન દીનહ, સુનત મધુર પરિણામ હિત ॥

તેઈ કલુ કાન ન કાનહ, કુટિલ પ્રયોધી કૂનરી ॥ ૨ ॥

જે કે સખીઓએ એકત્ર થઇને આ પ્રમાણે ઉત્તમ શિખામણનાં વચનો કહ્યાં અને તે શિખામણ શ્રવણ કરવામાં મધુર તથા પરિણામે પણ હિતકારી હતી, છતાં પણ કુટિલ કુખ્ત મન્થરાએ લણાવી તૈયાર કરી રાખેલી ટેકેથીએ તે શિખામણ તરફ કાન પણ આપ્યો નહિ. ૨*

ચૌ૦—ઉત્તર ન દેઈ દુસહ રિસ રૂઝી, મૃગિહિ ચિતવ જનુ બાધિતિ ભૂઝી ॥

વ્યાધિઅસાધિ જાત તિન ત્યાગી, ચલોં કહતિ યતિમન્દ અભાગી ॥

રાજ્ય કરત રહિ દૈવ વિગોઈ, કીન્હાસિ અસ જસ કરૈ ન કોઈ ॥

રહિવિધિ તિલયહિ પુરનરનારી, દેહિ કુચાલિહિ કોટિક ગારી ॥

જરહિ વિષમજ્જર લેહિ ઉસાસા, કવન રામવિનુ જીવનઆસા ॥

વિકલ વિયોગ પ્રજા અકુલાની, જિમિ જલચરગણ સુખત પાની ॥

અતિ વિષાદ વશ લોગ લુગાઈ, ગયે માતુ પહૈં રામગુસાઈ ॥

મુલ પ્રસન્ન ચિત ચૌગુણ ચાઝ, હૃદય શોચ જનિ રાઝહિ રાઝ ॥

ટેકેથીએ સખીઓના વચન તરફ લક્ષ આપ્યું નહિ, એટલુંજ નહિ

પણ દુઃસહ હોવાથી રૂક્ષ થયેલી જેમ ભૂખી વાઘણ મૃગલીયોના તરફ દૃષ્ટિ કરે તેમ સખીઓના તરફ કૈકેયી જેવા લાગી. સખીઓ કૈકેયીના આ વ્યાધિને અસાધ્ય જાણીને, કૈકેયીનો ત્યાગ કરી તેને અતિ મંદ અને અભાગણી કહેતી કહેતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ૧ રાજ્ય કરતાં દૈવજ કૈકેયીને નષ્ટ કરી છે. કૈકેયીએ એવું કામ કર્યું છે કે-તેવું કોઈ પણ ન કરે. આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં અયોધ્યાનાં સઘળાં નર નારીયો, કુચાલ પાપી કૈકેયીને કરોડો ગાળ્યો દેવા લાગ્યાં. ૨ જાણે વિષમ જ્વરથી ઘેરાયલાં હોય, તેમ અયોધ્યા વાસીઓ ઉણુ નીસાસા મૂકવા લાગ્યાં. અને કહેવા લાગ્યાં કે-‘હવે રામ વગર જીવવાની કોને આશા છે ?’ જેમ જળ સૂકાઈ જતાં મત્સ્ય-આદિ જળચર જન્તુઓ વ્યાકુળ થઈ જાય તેમ રામચન્દ્રજીના દુઃસહ વિયોગથી પ્રજા વ્યાકુળ થવા લાગી. ૩ આ પ્રકારે સઘળાં સ્ત્રી અને પુરૂષો મહાવિપાદ યુક્ત થઈ ગયાં. અને શ્રી રામચન્દ્ર કે જેણે ઇન્દ્રિયોને વશ્ય કરેલ છે. તે પોતાની માતા કૌસલ્યાજીની પાસે ગયા. કે જે રામને રાજ્યાદિકનો લોભ નથી. શ્રી રામનું ચિત્ત તો પ્રસન્ન હતું અને જેને ચાર ગણો પ્રેમ વનમાં જવા માટે હતો. અને ભરતની ગેરહાજરીમાં પોતાનો અભિષેક થવાથી જે શોચ હતો, તે શોચ મટી ગયો. તે કારણથી જેનું મુખ પ્રસન્ન હતું. અને જે કારણ માટે અવતાર ધારણ કર્યો હતો, તે કાર્ય હવે સિદ્ધ થશે. એ કારણથી ચાર ગણો પ્રેમ થયો. પરન્તુ એ વિચાર હૃદયમાં થવા કરતો હતો કે-શોચ મટી જતાં કદાચ રાજા અહિ ન રાખી લે તો ઠીક; અર્થાત રાજા એમ ન કહે કે અહિ રહી જાઓ તો ઠીક. અથવા રાજાનો રાખવાનો શોચ મટી ગયો; કારણ કે જ્યારે શ્રી રામે કહ્યું કે-માતા પાસેથી જવાની રજા માગી આવું. ત્યારે રાજાએ કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. એથી રાખવાનો ભય મટી ગયો. ૪

દોહા-નવગચન્દ રઘુર્વશમણિ, રાજ અલાનસમાન ॥

છૂટિ જાન વનગવન સુનિ, ડર આનંદ અધિકાન ॥ ૫૧ ॥

જેમ બન્ધનમાંથી છુટી વનમાં જવાનું થતાં જીવાન હાથી હૃદયમાં વિશેષાનંદ પામે, તેમ રાજ્યરૂપી બન્ધનમાંથી છૂટ મળી જાણી, તથા પિતાની વનમાં જવાની અંતર્ગત આજ્ઞાને શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજી હૃદયમાં અત્યાનંદ પામ્યા હતા. ૫૬

ચૌ-રઘુકુલતિલક જોરિ દોડ હાથા, મુદિત માતૃપદ નાયડ માથા ॥

દીન્દ અશીશ લાઈ ડર લીન્દે, ભૂષણ વસન નિછાવર કીન્દે ॥

બાર બાર સુખ ચુંવતિ માતા, નવનનેહજલ પુલકિત ગાતા ॥
 ગોદ રાસિ પુનિ હૃદય લગાયે, શ્રવત પ્રેમરસ પવદ સુહાયે ॥
 પ્રેમ પ્રમોદ ન કહુ કાહિ જાઈ, રંક ધનંદ પદવી જનુ પાઈ ॥
 સાદર સુન્દર વદન નિહારી, વોલી મધુર વચન મહતારી ॥
 કહહુ તાત જનની ચલિહારી, કવિહિ લગ્ન સુદ મંગલકારી ॥
 સુકૃતશીલ સુસમીપ સુહાર્દ, જન્મ લાભ લહિ અવધ અવાઈ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રસન્ન અંતઃકરણથી જન્મે હાથ જોડીને માતા કૌસ-
 દ્યાજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. એટલે માતાએ આશીર્વાદ આપી
 હૃદય સાથે લગાવ્યા. અને વસ્ત્રોની તથા આભૂષણોની નોંધાવરી કરી. ૧
 માતા વારંવાર શ્રી રામના સુખનું ચુમ્બન કરવા લાગ્યાં. માતાના નેત્રોમાં
 પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. અને ગાત્રોમાં રોમાંચ ઉભા થયાં; માતાએ રામને
 જોખામાં બેસારી પુનઃ હૃદય સાથે લગાવ્યા. તે સમય માતાના વાત્સલ્ય
 રસને લીધે કૌસલ્યાજીનાં સ્તનોમાંથી સુન્દર દુધ સ્રવવા લાગ્યું. ૨ જેમ
 રાંકને કુબેરજીની પદ્મી મળતાં જેવો પ્રગ અને આનંદ થાય. તેવોજ પ્રેમ
 અને આનંદ કૌસલ્યાજીને શ્રી રામનું આલિંગન મળતાં થવાથી માતા કાંઈ
 પણ બોલીજ શક્યાં નહિ, અથવા આ આનંદ એવો તો થયો કે જેનું
 વર્ણન પણ થઈ શકે નહિ. આદરસહ શ્રી રામના સુન્દર મુખને નિહાળી
 કૌસલ્યાજી મધુર વચનો બોલ્યાં કે,—હે પુત્ર ! હું તમારા ઉપર બલિહારી
 બળી છું. આનંદ મંગળ કરનારું, પુણ્યની, શીળની તથા સુખની પરાકાષ્ઠા
 રૂપ અને અયોધ્યાને જન્મારાનો લાભ મળવા જેવી તૃપ્તિ આપનારું તમારા
 ચૌવરાજ્યાભિષેકનું શુભ લગ્ન ક્યારે છે ? તે કહો. ૪

દોહાં—જ્યહિં ચાહત નરનારિ સબ, અતિ આરત રહિ માંતિ ॥

જિમિં ચાતકિં ચાતક વૃષિત, દૃષ્ટિશરદન્નતુ સ્વાતિ ॥ ૬૦ ॥

જેમ અત્યંત તૃષાતુર થયેલાં બપૈયા અને બપીયણો શરદન્નતુના
 સ્વાતી નક્ષત્રની વૃષ્ટિને ધરિછે છે તેમ અયોધ્યાનાં સર્વ નર અને નારીઓ અત્યંત
 ઉત્કંઠિત થઈને તમારા ચૌવરાજ્યાભિષેકને ધરિછે છે. ૬૦

ચૌ—તાત જાઉં વલિ વોગિ અન્હાહૂ, જો મન ભાવ મધુર કહુ સ્વાહૂ ॥

પિતુ સમીપ તવ જાયહુ મૈયા, મઝ વડિ વાર જાય વલિ મૈયા ॥

માતુ વચન સુનિ અતિ અનુકૂલા, જનુ સનેહસુરતરૂકે ફૂલા ॥

સુખમકરન્દ ભરે શ્રીમૂલા, નિરસિ રામમન મંબર ન મૂલા ॥

ધર્મધુરીણ ધર્મગતિ જાની, કહેઝ માતુસન અપિ મૃદુવાની ॥
પિતા દીન્હ મોહિં કાનન રાજૂ, જહૈં જબ માંતિ મોર બડકાજૂ ॥
આયસુ દેહુ મુદિતમન માતા, જ્યાંડે મુદ મંગલ કાનન જાતા ॥
જાનિ સનેહવશ ડરપસિ મોરે, આનંદ માતુ અનુગ્રહ તોરે ॥

હે પુત્ર ! વારી જોજી. તુરત સ્નાન કરી લીયો. અને મનમાં જે કાંઈ ધર્યા હોય તેવું મીઠું મીઠું કાંઈક જમી લિયો. આ પ્રેમનાં વચન છે. હે ભાઈ ! માતા બહિદારી બાય. ધણું મોડું થઈ ગયું છે. માટે જમી લઈને પછી તમારા પિતાની પાસે જાઓ. ૧ જાણે સ્નેહરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પો હોય, એવાં માતાનાં અત્યંત અનુકુળ વચનો શ્રવણ કરી તથા સુખરૂપી મકરંદથી ભરેલા રાજ્યરૂપી કમળને નિરખીને પણ રામનો મનરૂપી ભ્રમર ભૂંચ્યો નહિ. અર્થાત્ તેઓનાં લલચાયોજ નહી. ૨ ધર્મના ભારને ધારણ કરનારા શ્રીરામચન્દ્રજી ધર્મના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને માતાજીની પાસે અત્યંત કોમળતાથી બોલ્યા કે—‘ હે માતાજી ! મારા પિતાએ મને વનનું રાજ્ય આપ્યું છે કે ન્યાં માફે સર્વ પ્રકારે મોડું કાર્ય સિદ્ધ થશે, અર્થાત્ વનમાં મહાત્માઓનો સમાગમ અને રાક્ષસોનો નાશ થશે એજ મોડું કાર્ય છે. ૩ માટે હે માતાજી ! પ્રસન્ન થઈને મને આજ્ઞા આપો કે જેથી વનમાં જતાં આનંદ મંગળ થાય. હે માતા ! સ્નેહ વસ્ત્ર થઈને પણ જરા ડરશોજ નહી. મને તો તમારી કૃપાથી સર્વત્ર આનંદજ છે. ૪

દોહા૦—વર્ગ ચારિદશ વિપિન વસિ, કરિ પિતુવચન પ્રમાન ॥

આય પાંચ પુનિ દેસિહૌં, મન જાનિ કરસિ મલાન ॥ ૬૧ ॥

ચાર* અને દશ વર્ષ પર્યંત વનમાં રહીને, અને તેથી મારા પિતાજીની આજ્ઞાનું પાલન કરીને, પાછો આવીને તમારાં ચરણોનાં દર્શન કરીશ. અને તમે જરા પણ મન મલીન કરશોજ નહી. ૬૧

ચૌ૦—વચન વિનીત મધુર રઘુવરકે, શરમમ લાગ માતુડર કરકે ॥

સહમિ સુખિ સુાન શીતલ વાની, જિમિ જવાસપર પાવસપાની ॥
કહિ ન જાય કલુ હૃદય વિષાદ, જનુ સહમે કરિ કેહરિનાદ ॥
નયનસાલિલ તનુ થરથર કાંપી, માંજા મનહુ મીન કહૈં વ્યાર્પી ॥
ધરિ ધીરજ સુતવદન નિહારી, ગદગદ વધન કહતિ મહતારી ॥
તાત પિતહિ તુમ પ્રાણપિયારે, દેસિ મુદિત નિત ચરિત તુમ્હારે ॥

* માતા એકદમ ચમકી ન પત્ય. એટલે માટે પ્રથમ ચાર અને પછી દશ વર્ષ કહેલ છે.

રાજ્ય દેન કહૈં શુભ દિન સાધા, કહ્યુ જાય વન કહિ અપરાધા ॥

તાત સુનાવહુ મોહિં નિદાનૂ, કો દિનકરકુલ ભયડ કુશાનૂ ॥

આ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં વચનો નીતિથી ભરેલાં અને મધુર છતાં પણ માતા કૌસલ્યાના હૃદયમાં બાણોના સમાન લાગ્યાં અને કષ્ટ આપવા લાગ્યાં. શ્રીરામચન્દ્રજીની એ શીતળ વાણી શ્રવણ કરીને માતા ભય પામ્યાં અને જેમ વરસાદનું થંડું જળ પડવાથી જવાસો સુકાઈ જાય છે તેમ સુકાઈ ગયાં. ૧ હૃદયમાં એવો તો ખેદ થયો કે જેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. અને જેમ સિંહના નાદને સાંભળતાંની સાથે મૃગલી ભયભીત થઈ જાય તેમ કૌસલ્યાજી ભયભીતજ થઈ ગયાં. નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. અને શરીર થરથર કંપવા લાગવાથી જેમ ગિલ ઉપરનો લોટ ખાવા જતાં વિંધાઈ ગયેલી અથવા તો વરસાદનાં નવીન જળનું શીણ ખાવાથી વિહવળ થઈ ગયેલી માછલી હોય, એવાં કૌસલ્યાજી દેખાવા લાગ્યાં. ૨ કૌસલ્યાજી ધીરજ ધારણ કરી, પુત્રનું સુખ જોઈ, ગદગદ સ્વરથી વચન બોલ્યાં કે-‘હે તાત ! તમે તમારા પિતાને પ્રાણોના સમાન પ્યારા છતાં અને વળી તેમણે તમારું હૃમેશનું શુભ ચરિત્ર જોઈ રાજ્ય થતા હતા; અને તેથી તમને રાજ્ય દેવાનો શુભ દિવસ નક્કી કર્યા છતાં આજ તમારા કયા અપરાધથી તમને વનમાં જવાનું કહ્યું તેનું કારણ હે પુત્ર ! મને કહી સંભળાવો. સુર્યવંશને બાળી નાખવા માટે અગ્નિરૂપ કોણ થયું છે ? ૪

દોહા૦-નિરાશિ રામ રુઝ સચિવસુત, કારણ કહેડ બુઝાઈ ॥

સુનિ પ્રસંગ રહિ મૂકગતિ, દશા વરણિ નહિં જાઈ ॥ ૬૨ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના અભિપ્રાયને બાણી લઈને સુમંતમંત્રીના પુત્ર અભિનન્દને સર્વ કારણ કૌસલ્યાજીને કહી સંભળાવ્યું. આ પ્રસંગ શ્રવણ કરીને કૌસલ્યાજી તો મુંઝા જેવાં થઈ ગયાં. અને આ વખતની તેની દશાનું વર્ણન પણ થઈ શકે તેમ નહતું. રઘુનાથજીએ પોતાના મુખથી માતા કેડેથી દોષ કહેવાનું અયોગ્ય ધારીને ચુપ રહ્યા અને મંત્રીના પુત્રદ્વારા સર્વ હાકત કહેવરાવી. ૬૨

ચૌ૦-રાશિ ન સકહિં ન કહિસક જાહૂ, દુહૂ માંતિ ડર દારુણ દાહૂ ।

લિશ્વત સુધાકર લિશ્વિગા રાહૂ, વિધિ ગતિવામ સદા સવકાહૂ ॥

ધર્મ સનેહ ઉભય મતિ ઘેરી, મડ ગતિ સાંપ છછંદરિ કેરી ।

રાखौ सुतहि होइ अनुरोधू, धर्म जाइ अरु बन्धुविरोधू ॥
 कहौ जान वन तो बढिहानी, शंकटशोचविकल भइ रानी ॥
 बहुरि समुझि तिय धर्म सयानी, राम भरत दोउ सुत सम जानी ॥
 सरल स्वभाव राम महतारी, बोली वचन धरि धरि भारी ॥
 तात जाउँ बलि कीन्हैउ नीका, पितु आयसु सब धर्मक टीका ॥

કૌસલ્યાજી રામને રહેવાનું પણ કહી શકતાં નથી તેમ જવાનું પણ કહી શકતાં નથી. કૌસલ્યાજીને તો જે પ્રકારે મનમાં બહુજબારી દુઃખ થયું. પતિની આજ્ઞાપાલન કરવી એ ધર્મ છે. એથી રામને કૌસલ્યા રાખી શકતાં નથી. અને રામ પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્યારા છે, તેથી વનમાં જવાનું પણ કહી શકાતું નથી. આ તો ચંદ્રને આલેખવા જતાં રાહુ આલેખાઈ ગયો, અર્થાત રાજ્ય મળવાનું હતું ત્યાં વનવાસ મળ્યો. વિધાતાની ગતિ સદા સર્વકોષને માટે વિપરિતજ છે. ૧ કૌસલ્યાજીની મતિ ધર્મ અને સ્નેહ એ બન્નેથી ઘેરાઈ જતાં મુખમાં છજુદરને પકડી બેઠેલા સર્પના જેવી ગતિને પ્રાપ્ત થઈ. *કૌસલ્યાજી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં કે હું જે સ્નેહવશ થઈને પુત્રને રાખું છું તો પતિની આજ્ઞાનો ભંગ થવાથી મારો પતિવ્રત ધર્મ જાય, અને ભરત સાથે વિરોધ પણ થાય. ૨ અને જે વનમાં જવાની આજ્ઞા આપું તો મોટી હાનિ થાય છે, કૌસલ્યા આ પ્રમાણે સંકટથી અને શોચથી વ્યાકુળ થઈ ગયાં. પછી કૌસલ્યાજી પતિવ્રત ધર્મને સર્વોત્તમ સમજી તથા ભરત અને રામ એ બન્ને પુત્રોને સમાન જાણીને. ૩ સીધા સ્વભાવવાળાં પ્રવીણ શ્રી રામચંદ્રજીનાં માતાજી મહાધિરજ ધારણ કરીને બોલ્યાં કે-‘હો પુત્ર ! બલિહારી જાજો. તમે બહુજ ઉત્તમ વિચાર કર્યો છે. પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ સર્વ ધર્મના તિલકરૂપ છે. ૪

दोहा०-राज्य देन कह दीन्ह वन, मौहिं न दुख लवलेश ॥

तुम विन भरतहि भूपतिहि, प्रजहिं प्रचण्ड कलेश ॥ ६३ ॥

રાજ્યએ તમને રાજ્ય દેવાનું કહીને વન આપ્યું. તે જાણતનું મને જરા પણ દુઃખ નથી; પરંતુ અમારા વગર ભરતને રાજ્યને અને પ્રજાને મહાકષ્ટ થશે. એ જાણતનો બહુ શોચ થાય છે. ૧ ૬૩

* સર્પ જે છજુદરને મૂકી દે તો આંધળો થઈ જાય, અને ખાય તો મરી જાય, પણ જે સર્પ જળનો આશ્રય કરે તો તે પીડાથી મુક્ત થાય છે. તેમ અહિ કૌસલ્યાજી ધર્મનો આશ્રય કરવાથી એ પીડામાંથી મુક્ત થશે.

૧ રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે પિતાએ વન દીધું અને મંત્રીના પુત્રે કેંકયીનું પણ નામ લીધું તે ઉપર કૌસલ્યાજી કહે છે.

જો કેવલ પિતુ આયસુ તાતા, તો જનિ જાહુ જાનિ વહિ માતા ।
 જો પિતુ માતુ કહે વન જાના, તો કાનન શત અવધ સમાના ॥
 પિતુ વનદેવ માતુ વનદેવી, સ્વગ મૃગ ચરણસરોરુહ સેવા ॥
 અન્તહુ ડચિત નૃપહિ વન વાસુ, વય વિલોકિ હિય હોત હરામુ ॥
 વહ ભાગીવન અવધ અભાગી, જો રઘુવંશ તિલક તુમ ત્યાગી ॥
 જો સુત કહા સંગ મોહિ લેહુ, તુમ્હેરે હૃદય હોઈ સંદેહુ ॥
 પુત્ર પરમપ્રિય તુમ સવ હીકે, પ્રાણપ્રાણકે જીવન જીકે ॥
 તે તુમ કહહુ માતુ વન જાઝં, મૈં મુનિ વચન વૈઠિ પછિતાઝં ॥

હે પુત્ર ! જો વનમાં જવાની કેવળ તમારા પિતાનીજ આજ્ઞા હોય, તો હું કે જે તમારી માતા છું, તેની આજ્ઞાને પિતાની આજ્ઞા કરતાં અધિક જાણીને વનમાં જાવો નહિ. પણ જો કદાચ તમારા પિતાએ તથા માતા કેકેયી એ બન્નેએ મળીને વનમાં જવાની આજ્ઞા આપી હોય, તો તે વનને સો અયોધ્યાના સમાન સમજો + ૧ વનમાં વનદેવ પિતાના સદૃશ તમારું સંરક્ષણ કરશે, અને વનદેવી માતાના સમાન તમારું વનમાં સંરક્ષણ કરશે. અને પશુઓ તથા પક્ષીઓ તમારાં ચરણકમલનાં સેવક થઈને રહેશે. રાજાને તો અન્તે વૃદ્ધાવસ્થામાં વનવાસજ યોગ્ય છે. પરન્તુ તમારી તરૂણાવસ્થા નિરખીને મારું મન ગભરાય છે. ૨ હે રઘુવંશના તિલકરૂપ પુત્ર ! વનને હું ભાગ્યશાળી સમજું છું; કારણ કે ત્યાં તમે પ્રધારશો. અને અયોધ્યાને હું અભાગળી સમજું છું કે જેનો તમે ત્યાગ કરશો. પુત્ર ! હું કદાચ તમને કહું કે, ‘મને સાથે લઈ જાવો’ તો તમારા મનમાં સન્દેહને જન્મ મળશે. કે સ્ત્રીએ તો સર્વદા પતિનીજ સેવા કરવી જોઈએ. પુત્રની સાથે કેમ જવાય, જેથી હું તો કાંઈ કહી શકતીજ નથી. ૩ હે પુત્ર ! તમે કે જે કેવળ મનેજ નહિ પણ સર્વને પ્રાણ કરતાં પણ વિશેષ પ્રિય છો. પ્રાણના પણ પ્રાણરૂપ છો, અને સર્વજીવોના પણ જીવનરૂપ છો. તે તમે કહો છો કે-માતા ! ‘હું વનમાં જાઉં છું’ અને હું એ વચન શ્રવણ કરી પરતાવો કહું અને શરીરનો ત્યાગ કરતી નથી, એ કેવી વાત છે. મારે તો આ સમયમાં મરવુંજ જોઈએ.

+ કેમકે ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-માતા પિતાતા કરતાં અધિક છે. જેમ કે ‘પિતૃર્દશ શુણામાતા, મૌરવેનાતિ રિચ્યતે’ પિતાથી માતાનું ગૌરવ દશગણું વિશેષ છે. અતિ કૌસલ્યા જીએ પોતાની આજ્ઞા કરતાં કેકેયીની આજ્ઞાને વિશેષ જાણવી છે. પોતાની માતાના કરતાં પિતાનાની આજ્ઞા પ્રમુખ છે, જેમ કે-‘માતૃર્દશશુણા માતૃયા, વિમાતા ધર્મ મૌરવના’

દોહા૦—યહ વિચારિ નહિં કરઉં દટ, झूठ सनेह बढ़ाइ ॥

માનિ માતુકે નાત વલિ, सुरति विसर जनि जाइ ॥ ૬૪ ॥

હું પસ્તાયા કરીશ પણ મરવાની નથી, એવો વિચાર કરી 'મોટો' ^૧ સ્નેહ દર્શાવીને સાથે આવવાનો દુરાચર કરતી નથી, પરંતુ એટલી અરજ કરું છું કે—માતાના નાતાને બળવાન ગણીને માફ કદિ પણ સ્મરણ વિસારજો માં. ૬૪

ચૌ૦—शुक सोम रवि धनद यमादिक, रक्षा करहि तुम्हारि अनादिक ॥

રામ દંડકારણ્ય નિવાસી, તુમહિ દેહિ યે સબ સુખરાસી ॥

અગ્નિ વાયુ અરુ ધૂમણીતા, ऋषिमखच्युत सबमंत्रविनीता ॥

તુમહિ આચમન કરત સદાહી, રક્ષા કરહિ રામ વલિજાહી ॥

સર્વલોક પ્રમુ સબજગકારી, विधि ऋषिगण सब जे असुरारी ॥

વનવાસી રતુનંદન તોહી, पालही कृपा करहि यह मोहीं ॥

ઋતુ સાગર શ્રુતિ દ્વીપરુ લોકા, दिशा आदि तुमकाहि विशोका ॥

કરહિં રામ અરુ નાના મંગલ, देहि बहुरि तव मिटहि अमंगल ॥

યહ કહી સુત શિર અક્ષત શેષા, जननी करि कीन्हो शुभवेषा ॥

ચંદનાદિ સબ ગંધ લગાયે, राम माध महुँ अतिमनभाये ॥

કૈસલ્યાણ કહેવા લાગ્યાં કે—હે રામ ! શુક, ચન્દ્ર, સૂર્ય, કુબેર : અને યમાદિક્ સર્વ અનાદિ દેવતાઓ તમારી રક્ષા કરજો. હે રામ ! જે કોઈ દંડ-કારણ્યમાં રહેનારા છે, તે સર્વ તમને સુખોના સમૂહ દેજો. ૧ અગ્નિ, વાયુ, યજ્ઞોનાં પવિત્ર ધૂમાડા અને ઋષિઓના યુગ્મોમાંથી નિકળેલા સર્વ શુભ ઉપદેશવાળા વેદમંત્રા, સર્વદા આચમન કરવાના સમયમાં તમારી રક્ષા કરજો હે પુત્રરામ ! બલિહારી જાડા. ૨ સર્વ જગતના સ્વામી, જગતના કર્તા-પ્રજ્ઞા, સર્વ ઋષિગણો અને સર્વ દેવતાઓ હે રામચન્દ્ર ! વનવાસ કરવાના સમયમાં એ સર્વ તમારી રક્ષા કરજો અને તેઓ તમારું સંરક્ષણ કરવારૂપ મારા ઉપર કૃપા કરજો. ૩ છ ઋતુઓ, સાત સમુદ્રો, ચાર વેદો, સાત દ્વીપો, ત્રણલોક અને દશે દિશાઓ—આદિ તમને શોક રહિત કરજો. અને અનેક પ્રકારનાં મંગળને આપજો અને અમંગળોનો નિનાશ કરજો. ૪ આ પ્રમાણે વચનો કહીને કૈસલ્યામાતાએ પુત્ર શ્રી રામચન્દ્રજીના શિર ઉપર અક્ષત છાંટ્યા. શેષા દીધી, અને પછી શુભવેષ ધારણ કરાવીને શ્રી રામચન્દ્રજીનાં સુંદર અંગો ઉપર અંદન આદિ સર્વ સુગંધો પ્રેમ પૂર્વક લગાવ્યા. ૫

મોટો સ્નેહ એ માટે કહ્યો કે—વનગમન સાંભળ્યા છતાં પણ હૃદય નુકાસી ગયું.

દોહા૦—વાંધ ઔષધિં મુજનમે, દેવી દેવ મનાય ॥

વિદા કિયે રઘુવંશમણિ, દશા કરી નહિ જાય ॥ ૬૫ ॥

કૌસલ્યાજીએ આ સમય દેવતાઓને મનાવીને ભુવ્નઓ ઉપર મૂર્છા તથા જયમ વિગેરેને દૂર કરનારી ઔષધીઓને બાંધી દઇને, શ્રી રામચન્દ્રજીને વિદાય કર્યા. આ સમયની કૌસલ્યાજીની દશાનું વર્ણન પણ કરી શકાય તેમ નથી. (અહિ ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) ૬૫

ચૌ૦—દેવ પિતર સવ તુમહિ ગુસાંઈ, રાઘર્હિ નયનપલકકી નાંઈ ॥

અવધિઅમ્હુ પિય પરિજન મીના, તુમ કરુણાકર ધર્મધુરીના ॥

અસ વિચારિ સોઈ કરહુ ઉપાઈ, સવહિ જિયત જેહિ મેટહુ આઈ ॥

જાહુ મુલ્હેન વનર્હિ વલિજાઝં, કરિ અનાથ જન પરિજન ગાઝં ॥

સવકર આજુ સુકૃતફલ વીતા, મયે કરાલ કાલ વિપરીતા ॥

યહિવિધિ વિલપિ ચરણ લપટાની, પરમ અભાગિનિ આપુહિ જાની ॥

દારુણ દુસહ દાહ ડર વ્યાપા, વરણિ ન જાઈ વિલાપ કલાપા ॥

રામ ઉઠાય માતુ ડર લાવા, કહિ મૃદુવચન વહુત સમુદાવા ॥

હે પુત્ર ! દેવતા અને પિતૃઓ તમને જેમ પાંપણો નેત્રાની રક્ષાકર છે, તે પ્રમાણે તમારું સંરક્ષણ કરશે. તમારા વનવાસની ચૌદવર્ષની અવધિ જળરૂપ છે. અને તમારાં પ્યારાં પરિજનો માછલારૂપ છે. તમે કંઈણની ખાણ્યછો, અને ધર્મને ધારણ કરનારાછો, આશય એ છે કે—તમારો જનપાલન ધર્મ છે તેને ભૂલશો નહિ. ૧ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ઉપાય કરો, કે જેથી સર્વના એટલે પ્યારાં પરિજનો જીવતાં હોય તેટલામાંજ આપ આવીને તેને મળો, જળ વગર જેમ માછલી જીવતી નથી, તેમ તમારી ચૌદ વર્ષની અવધિરૂપ જળ થઈ રહેતાં સર્વ પ્રિયજન મરણ તુલ્ય થઈ જશે. આ સર્વ બાળતનો વિચાર કરી સુખ પૂર્વક વનમાં વસો. ૨ સર્વનાં સુકૃતોતું પુણ્યકૃણ આજે વ્યતીત થઈ ગયું. અને ઉલટો વિપરીત ઘોરકાળ થઈ ગયો. માતા કૌસલ્યાજી અનેક પ્રકારે વિલાપ કરીને ચરણોમાં વળગી પડ્યાં અને પોતાને પરમ અસાગણી માનવા લાગ્યાં. ૩ હૃદયમાં કઠિનદાહ થવા લાગ્યો. ૪ હૃદયમાં દાણુ અને દુસ્સહદાહ વ્યાપતાં તેમણે જે જે અનેક વિલાપો કર્યા, તેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. માતાની આવી પરમશોચનીય સ્થિતિ નિહાળીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ માતાને ઉઠાડીને હૃદય સાથે લગાવ્યાં. અને વળી પણ કોમળ વચનો કહીને સમજાવ્યાં. ૪

દોહા૦-સમાચાર તેહિ સમય સુનિ, સીય ઝઠી અકુલાય ॥

જાઈ સાસુ પદકમલયુગ, વન્દિ વૈટિ શિરનાય ॥ ૬૬ ॥

તે સમય આ સમાચાર શ્રવણ કરી જનકીજી વ્યાકુલ થઈને બેઠાં. અને સાસુના સમીપમાં જઈ ચરણોમાં પડી, મસ્તક નમાવીને બેઠાં, વિપત્તિ વેળાએ મર્યાદા રહેતી નથી. તેથી પતિના સન્મુખ સાસુ પાસે ગયાં. ૬૬

ચા૦-દીન્હ અસીસ સાસુ મૃદુવાની, અતિ સુકુમારિ દેલિ અકુલાની ॥

વૈટિ નમિતમુખ સોચતિ સીતા, રૂપરાણિ પતિપ્રેમપુર્ણતા ॥

ચક્કન ચહત વન જીવનવાયા, કવન મુકુતસન હોઈ સાથા ॥

કી તનુ પ્રાપ્ત કિ કેવલ પ્રાપ્ત, પિપ્પિ કરતવ કહુ જાત ન જાના ॥

ચારુ ચરણનલ લેલ્લાતિ વરણી, નૂપુર મુલ્લર મધુર કવિ વરણી ॥

મનહું પ્રેમવશ વિમતી કરહીં, હમહિં સીયપદ જનિ પરિહરહીં ॥

મેંજુ વિલોચન મોચાતિ બારી, બોલી દેલિ રામમહત્તારી ॥

તાત સુનહુ સિય અતિ સુકુમારી, સાસુ જ્વરુર પરિજનહિં પિયારી ॥

સાસુએ કોમલ વાણીથી તેને આશીર્વા આપી અને તેને અધિકસુકુમારી બોધને સીતા પતિ સાથે જવા વિચાર રાખે છે એવો અભિપ્રાય જાણીને કૌ-સલ્યાજી વ્યાકુલ થઈ ગયાં. રૂપના સમૂહરૂપ અને પતિ ઉપરના પ્રેમને લીધે, મહાપવિત્ર સીતાજી મુખ નમાવીને વિચાર કરવા લાગ્યાં કે-૧ 'જીવનના નાથ રઘુનાથ તો વનમાં જવા ઇચ્છે છે. તો ક્યાં સુકૃતોથી, સાથે જવાનું થશે, શું શરીર અને પ્રાણ કેવળ પ્રાણથી રઘુનાથનો સાથ થશે ? વિદ્યા-તાનું કર્તવ્ય કાંઈ પણ જાણવામાં આવતું નથી. આશય એ છે કે-જો પ્રાણ-નાથ સાથે લઈ જશે તો તો શરીર સહિત સાથે જઈશ. અને જો કદાચ સાથે નહિ જાય તો કેવળ પ્રાણજ સાથે જશે, શરીર ત્યાગી દઈશ. એ માટે કહે છે કે જો સુકૃતી છે કે જોક. ૨ આવા વિચાર કરી સીતાજી સુન્દર ચરણોના નખોથી પૃથિવીને તેઓ ખોતરવા લાગ્યાં. તેથી પગમાં પેહેરેલાં ઝાંઝરનો જે મધુર સ્પર્શ થતો હતો, તેનું કવિયોએ આ પ્રમાણે વર્ણન કરેલ છે નખથી પૃથિવીને ખોતરવી એ શોચમુદ્રા છે, અથવા પૃથિવી ઉપર નખથી ખોતરવાનો ભાવ એ છે કે, જ્યારે મોટું સંકટ આવે ત્યારે ઢીકરી માતાને સૂચના આપે છે. જનકીજી સાસુ અને પતિના સંકોચથી કાંઈ પણ બોલી શકતાં નથી તેથી લખીને પૃથિવી જે પોતાની માતા છે તેને જણાવે છે. વા રાધવને જણાવે છે કે મને સાથે લઈ જાઓ, નહિ તો પૃથિવીમાં પ્રવેશ કરીશ. તે સમય

જનકીજીનાં ચરણોનાં ઝાંઝરાંનો જે શબ્દ થાય છે, તે જાણે જનકીજીના ભૂષણો જનકીજીને વિનંતિ કરેછે કે-તમે જો કદાચ વનમાં રઘુનાથજીની સાથે જશો તો અમે તમારાં ચરણોનો ત્યાગ કરીશું નહિ. ૩ સીતાજીનાં ઉજ્જવળ નેત્રોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. એ નિરખીને રામચન્દ્રજીની માતા કૌસલ્યાજી બોલ્યાં કે-‘હો રઘુનાથ ! જનકી અત્યંત સુકુમારી છે. અને સાસુ સસરાને તથા આપણાં કુટુંબિયોને અત્યંત પ્યારી છે. ૪

દોહા-પિતા જનક મૂળાલમણિ, અમુર માનુકુલમાનુ ॥

પતિ રવિકુલકૈરવવિપિન, વિધુ ગુણ રૂપનિધાનુ ॥ ૬૭ ॥

રાજાએના શિરોમણિ જનક રાજા જેના પિતા છે, સૂર્યવંશમાં સૂર્ય રૂપ મહારાજા જેના સસરા છે, એ સૂર્યવંશરૂપી કૈરવોના વનને પ્રકૃલિત-કરવામાં ચન્દ્રની ઉપમા ધરાવનારાં તથા ગુણોના અને રૂપના નિધાનરૂપ આપનાં પત્ની છે, ૬૭

ચૌ-મેં પુનિ પુત્રવધૂ પ્રિય પાई, રૂપરાશિ ગુણશીલસુહાई ॥

નયનપૂતરિ રૂપ પ્રીતિ વઢાई, રાખહું પ્રાણ જાનકિહિ લાई ॥

કલ્પવેલિ જિમિ બહુવિધિ લાલી, સીંચિ સનેહસલિલ પ્રતિપાલી ॥

ફૂલત ફલત મયડ વિધિ બાબા, જાનિ ન જાઈ કાહ પરિણામા ॥

પલંગ પીઠ તજિ ગોદ હિંડોરા, સિય ન દીન પગુ અવાનિ કઠોરા ॥

જિવનમૂરિ જિમિ જુગવતિ રહેઝં, દીપવાનિ નહિં ટારન કહેઝં ॥

સો સિય ચહતિ ચલન વન સાધા, આયસુ કાહ હોય રઘુનાથા ॥

ચન્દ્રકિરણરસરસિક ચકોરી, રવિરૂપ નયન સકૈં કિધિ જોરી ॥

રૂપનાં સમૂહરૂપ અને ગુણોથી તથા શીળથી શોભી રહેલાં આ સીતા જ્યારથી મારાં પ્રિયવધૂ થયાં છે, ત્યારથી મેં તેને નેત્રની કીકી જેવાં ગણીને એમને પાળ્યાં છે અને પ્રાણ સમાન રાખ્યાં છે. ૧ જેમ ઘણા પ્રકારે પ્યાર કરીને રાખેલી તથા સ્નેહ પૂર્વક જળ સીંચીને ઉછેરેલી કલ્પવૃક્ષની લતા પુષ્પિત થઇને ફળ દેવાને જ્યારે લાયક થાય, તે સમયમાં હૈવ વિપરીત થઇ જાય, તેમ સીતાના કલિત થવાના સમયમાં મને પણ હૈવ વિપરીત થયેલ છે, હૈવ શું કરવા ધારે છે, એ કોઇના પણ જાણવામાં આવતું જ નથી. ૨ આજ પર્વત પલંગ, સિંહાસન, ખોળો કે હિંડોરાખાટ એઓને છોડીને સીતાએ કઠોર પૃથિવીના ઉપર પગ પણ મૂક્યો નથી. અને જેમ જીવન મૂડીને વા સંજીવની ઔષધીને સંભાળવામાં આવે, તેમ સીતાની સંભાળ કરતી

રહું છું. અને મેં દીવાની વાટ સમારવા સરખું પણ કામ કહું નથી. ૩ હે રામચન્દ્ર ! તે જનકી વતમાં સાથે આવવા વિચાર રાખે છે. તમારી શું આજ્ઞા છે. ? તે કહો. ચન્દ્રની કિરણોના રસમાં રૂચિ ધરાવનારી ચંકોરી, સૂર્યની રૂક્ષકિરણોની સાથે નજર પણ શી રીતે કરી શકે ? ૪

દોહા૦—કરિ કેહરિ નિશિચર ચરહિં, દુષ્ટ જંતુ બનમૂરિ ॥

વિષવાટિકા કિ સોહ સુત, સુભગ સર્જીવનમૂરિ ॥ ૬૮ ॥

વનની અંદર હાથિયો, સિંહો, રાક્ષસો અને દુષ્ટ ધાતકી પ્રાણિયો અનેક જાતિનાં કર્યાજ કરે છે. એ માટે હું કહું છું કે એવા વનમાં સ્ત્રીતા પંથ કરવા લાયક નથી. હે પુત્ર ! શું જેરી ઝાડોની વાડીમાં સુંદર સંજીવન મૂળી જરા પણ શોભા પ્રાપ્ત કરશે કે ? કદાપિ નહિ શોભે, માટે તેવા સ્થળમાં તેને દાખલ કરવીજ ઘટિત નથી. ૬૮.

ચૌ૦—વનહિત કોલ કિરાત કિશોરી, રચી વિરંચિ વિષયસુખ મોરી ॥

પાહનકૃમિ જિમિ કઠિન સુખાઝ, તિનહિં કલેશ ન કાનન કાઝ ॥

કી તાપસતિય કાનન યોગૂ, જિન તપહેતુ તજે સવભોગૂ ॥

સિય વન વસિહિ તાત કેહિ માંતી, ચિત્રલિખિત કપિ દેસિ હરાતી ॥

સુરસાર સુભગ વનજ દનચારી, ઢાવર યોગ કિ હૈંસકુમારી ॥

અસ વિચારિ જસ આયસુ હોઈ, મૈં શિસ્વ દેડ જાનકિહિ સોઈ ॥

જૌં સિય ભવન રહે કહૈં અમ્બા, મોકહૈં હોઈ પ્રાણઅવલમ્બા ॥

સુનિ રઘુવીર માતુપ્રિયવાંની, શીલસનેહસુધા જનુસાની ॥

હે પુત્ર ! વનને લાયક તો વિધાતાએ કોળીઓની અને ભીલોની કી-શોરીઓ (તરૂણાવસ્થાવાળી સ્ત્રીઓ) નેજ પેદા કરેલી છે કે જે વિષયસુખને બિલકુલ જાણતીજ નથી. પત્યરના કીડાઓ (સાપ વીંછી આદિ) ના સમાન જેઓ (કોળી ભીલો) નો કઠીણ સ્વભાવ હોય તેઓને તો વનમાં કોઈપણ તરેહનું દુઃખ થતુંજ નથી અર્થાત્ તે વનવાસીઓને વનમાં કિંચિત્ માત્ર પણ કલેશ થતો નથી પણ ઉલટો આનંદ થાય છે. પરંતુ સીતા સુકોમળ હોવાથી એને તે કલેશ સહન થઈ શકશેજ નહિ. કાંતો કોળી ભીલોની સ્ત્રીઓ વનવિહારને યોગ્ય છે અને કાંતો તપશ્ચિની સ્ત્રીઓ વનવાસના લાયક છે; કેમ કે જેઓએ તપ કરવાને માટેજ સમસ્ત લોગો ત્યજ દીધેલા છે. હે પુત્ર ! સીતા વનમાં શી રીતે નિવાસ કરી શકશે ? કે જે ચિત્રમાં આ

લેખેલા વાનરથી પણ બીડે છે. આન સરોવરના સુંદર કમળ વનમાં વિહાર કરનારી હંસિની શું ગંદા તલાવડાના કાંડે વિહાર કરવા યોગ્ય થઈ શકશે ? કદાપિ નહિ ! આ વાતનો વિચાર કરી મને જેમ કહો તેમ હું સીતાને શીખા-મણ દઉં. હું તો કહું છું કે જો સીતા ઘેરજ રહે તો મને પણ કિંચિત્ પ્રાણ રાખવાને આલંબન મળે. માતાશ્રી જાણે સ્વભાવિક શીળ રહેહરૂપ અમૃ-તમાં ભીંજવેલી સરખી કોમળ વાણીને શ્રવણ કરીને પ્રભુ બોલ્યા:—

દોહા—કહિ પ્રિયવચન વિવેકમય, કીન્દ્ર માતુ પરિવેષ ॥

લગે પ્રવોધન જાનકિર્હિ, પ્રગટ વિપિનયુગદોષ ॥ ૬૯ ॥

વિવેકસહ પ્રિય વચન કહી માતાશ્રીને સંતુષ્ટ કર્યા અને પછી વનના ગુણદોષ પ્રકટપણે કહીને સીતાને સમજાવવા લાગ્યા. ૬૯.

ચૌ—માતૃસમીપ કહત સકુચાર્દી, બોલે સમયસમુદ્ધિ મનમાર્દી ॥

રાજકુમારિ સિલાવન મુનહૂ, આનર્માંતિ જિય જનિ કલુ મુનહૂ ॥

આપન મોર નીક જો ચઢહૂ, વચન હમાર માનિ મૃદ રહહૂ ॥

આયસુ મોર સાસસેવકાર્દી, સવાવિધિ મામિનિ મંચનમલાર્દી ॥

ઈર્હિતે અધિક ધર્મ નહિ દૂજા, સાદર સાલસસુરપદપૂજા ॥

જવજવ માતુ કરિર્હિ મુધિ મોરી, હોઈર્હિ પ્રેમવિકલ મતિ મોરી ॥

તવતવ તેમ કહિ કથા પુરાની, સુંદરિ સમુદાયેહુ મૃદુવાની ॥

કહૌં સુભાવ શપથજત મોહી, મુમુક્ષિ બાતુદિત રાખૌં તોહી ॥

જો કે માતૃશ્રીના સન્મુખ બોલતાં સંકેત્યાતા (શરમાતા) હતા તદ્વધિ મનમાં વિપત્તિનો સમય વિચારી પ્રભુએ કહ્યું કે, હે રાજકુમારી ! જે હું કહું છું તે મારી શીખામણ સાંભળો; કેમ કે તે શીખા શ્રવણ કરવાથી પરમ-ધર્મ અને પરમહિત જળવાશે. પરંતુ તે શ્રવણ કરીને એવો વહેમ ન લાવશો કે તમારાપર મારી અરૂચિ છે. જો તમે પોતાનું અને માઈં લહું ચાહતાં હો તો માઈં વચન માન્ય કરી ઘેરજ રહો, કે જેથી સર્વ પ્રકારે લાભજ છે. મારી તો એ આશા છે કે, ઘેર રહી સાસુની સેવા કરો. હે ભામિની ! ઘેર રહેવામાંજ સર્વ પ્રકારે તમાઈં લહું થશે. આદર પૂર્વક સાસુ સસરાના ચરણ કમળની સેવા કરવા ઉપરાંત અન્ય કોઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ નથી. હે સુંદરી ! જ્યારે જ્યારે માતૃશ્રીશ્રી મને યાદ કરી પ્રેમધ્વેલાં બની મહા

વ્યાકુળ થયાં કરશે ત્યારે ત્યારે તમે કોમળ વાણીથી જૂના જમાનાના ઇ-
તિહાસો કહીને તેમને અમળવી હિમત આપજો. હું સો સોગંદ ખાઈને આ
વાત બનાવીને ન કહેતાં સ્વાભાવિક પણે કહું છું કે હે સુંદર મુખવાળાં !
માત્ર માતૃશ્રીનાજ આલંબન માટે તમને ઘેર રાખું છું, નહિ કે અન્ય કોઈ
કારણને લીધે રાખું છું.

દોહા૦—ગુરુતિસંમત ધર્મફલ, પાશ્વ વિનહિ કલેશ ॥

દૃઢવશ સર્વ સંકટ સહે, ગાલવ નરુષ નરેશ ॥ ૭૦ ॥

જો તમે માફ કરજો માન્ય કરી ઘેર રહી સામુ સસરાની સેવા કરશો.
તો વિના મહેનતે ગુરુજન અને વેદો સંમત જે ધર્મ છે તેનું ફળ પ્રાપ્ત ક-
રશો. અને જો હઠ કરશો તો તો ગાલવ કવિ^૧ અને કહૂષ રાજાની પેઠે
દુઃસહ દુઃખ પામશો. ૭૦

ચૌ૦—મैं पुनि करि प्रमान पितुबानी, बेगि फिरव सनु सुमुखि सयानी ॥

दिवलजात नहिं लागहिं वारा, सुंदरि सिखवनु सुनहुँ हमारा ॥

जो दृढ करहु प्रेमवश वामा, तौ तुम दुख पाउव परिणामा ॥

कानन कठिन भयंकर भारी, घोरवाम हिम वारि वयारी ॥

कुश कंटक मगु कंकर नाना, चलव पयादेहि विनुपदत्राना ॥

चरणकमल मृदुमंजु तुम्हारै, मारग अगम भूमिधर भारे ॥

कन्दर खोह नदी नद नारे, अगम अगाध न जाहिं निहारै ॥

भालु बाघ दृक केहरि नागा, करहिं नाद सुनि धीरज भागा ॥

હે સુમુખી ! સાંભળ હું પણ પિતાશ્રીની આજ્ઞા વચનને પ્રમાણ કરી
(અવધી પૂર્ણ થયે) પાછો તરત ફરીશ. દિવસો જતાં વાર લાગશે નહિ.
હે સુંદરી ! માટે મારી શીખામણને પ્રમાણ કરો. અને જો સ્ત્રી સ્વભાવને
અનુસરી પ્રેમવશ હઠજ કરશો તો હે વામા ! પરિણામમાં તમે દુઃખજ
પામશો; કેમકે વન મહાકઠીન અને ભારે ભયંકર હોય છે કે જેમાં આ-
કરો તાપ, જળરી ટાઢ અને હવા બહુજ ઠંડી હોય છે એથી તાપ ટાઢ
વર્ષા અને પવનથી બહુજ વન દુઃખદ ભયંકારી હોય છે. રસ્તામાં ડાલ-
કાંટા કાંકરા વગેરે બહુજ તીક્ષ્ણ હોય છે તેવા માર્ગમાં ઉઘાડે પગે આ-
લવું પડશે ને તમારા પગો તો ઉજવલ કમલપત્ર સમાન અતિકોમળ અને
મનોહર છે, તેમ વળી અજાણ્યો અને જ્યાં કોઈ જઈ ન શકે તેવા મા-

ર્ગમાં બહુ ઊંચા અને મોટા પર્વતો છે તે ઉપર ચડવું અને ઉતરવું પડે છે. ગુફાઓ અને ખીણો ઘણી ઊંડી અંધારી હોય છે. નદિઓ, નદો તથા નાજાંઓ દુર્ગમ અને ગહન છે કે જે આંખેથી જોયાં પણ જતાં નથી. વળી તેમાં રીંછ, વાઘ, નાહર, સિંહ અને હાથી વગેરે કૂર પ્રાણિયો એવી તો શબ્દ ગર્જના કરે છે કે જેને સાંભળતાંજ મોટા ધૈર્યવાનોની ધૈર્યતા પણ છૂટી જાય છે.

દોહા૦—ભૂમિશયન બલકલબસન, અશન કંદફલમૂલ ॥

તે કિ સદા સબદિન મિલહિં, સમયસમયઅનુકૂલ ॥ ૭૧ ॥

પૃથિવીપર તો સૂવું પડશે, પહેરવામાં માત્ર વસ્ત્રલ (લોજ પત્રાદિનાં) વસ્ત્રો અને ખાવા માટે ક્ષત કંદમૂળ તે પણ શું હમેશાં મળવાનાં સમય સમયના અનુસાર મળશે, વખતે ન પણ મળે. ૭૧

ચૌ૦—નરઅહાર રજનીચર કરહીં, કપટવેષ વિધિકોટિનિ ધરહીં ॥

લાગે અતિ પહારકર પાની, વિપિનવિપતિ નહિં જાઃ વચ્ચાની ॥

બ્યાલકરાલ વિહગ વન ઘોરા, નિશિચરનિકર નારિનર ચોરા ॥

હરપહિં ધીર ગહન સુધિ આણ, મૃગલોચનિ તુમ મીરુ સુહાણ ॥

હંસગવનિ તુમ નહિ વનયોગુ, સુનિ અયયશ દૈંહહિં મોહિ લોગુ ॥

માનસસલિલ સુચા પ્રતિપાલી, જિયકી લવણ પયોધિ મરાલી ॥

નવ રસાલવન વિહરણશીલા, સોહ કિ કોકિલ વિપિનકરીલા ॥

રહહુ ભવન અસ હ્રદયવિચારી, ચંદ્રવદનિ દુલ્હ કાનન ભારી ॥

વનમાં રાક્ષસો કેઈ પ્રકારના કપટ વેષો બનાવીને ફરે છે અને મનુષ્યોને ખાઈ જાય છે. વળી પાહાડોનું પાણી લાગવાથી જે અનેક રોગો પેદા થાય છે તે પાણી પીવું પડશે. વનની વિપત્તિઓ એવી તો લયંકર છે કે જેનું વર્ણન પણ થઈ શકે તેવું નથી. વનમાં અનેક પ્રકારનાં વિકરાળ સાપો અને મહાઘોર પક્ષીઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. રાક્ષસો સ્ત્રી અને પુરુષોનું હરણ કરી જાય છે, કિંવા તે વન રાક્ષસોના સમૂહથી ભરેલ છે ને તેમાં નરનારી કોણી ભીલ વગેરે સર્વ ચોર ઠગ નિવાસ કરે છે. જ્યારે એ વનનું સ્મરણ થાય છે ત્યારે મહાન્ ધીર પુરુષો પણ ડરે છે તો હે મૃગલોચની ! તમે તો સ્વાભાવિક રીતે પણ ખીકણુછો જેથી ત્યાં તમારી શી ગતિ થાય તેનો વિચાર કરો. હે હંસગામિની ! તમે વનવિહારને યોગ્ય નથી. તમને વનમાં લઈ જઈ, તો તે વાત સાંભળી સર્વ લોકો મને

અપચ્ચ દેશે. જે હંસિની માનસરોવરના અમૃત જળથી ઉછરેલી તે શું ખારા સમુદ્રના કિનારે જીવી શકે કે? શું નવીન આંખાઓના વનમાં વિહાર કરનારી કોયલડી કેરડાઓના જંગલમાં શોભા પામશે કે? માટે આ સર્વ વાતોનો હૃદયમાં વિચાર કરીને હે ચંદ્રવદની! તમે તો ઘેરજ રહો; કેમકે વનમાં મોટાં મોટાં દુઃખો છે.

દોહા૦—સહજમુહુદ ગુરુ સ્વામિશિખ, જો ન કૌર શિરમાનિ ।

સો પછિતાઈ અઘાઈઝર, અવશિ હોઈ દિતહાનિ ॥૭૨॥

જે મનુષ્ય સહજ મિત્ર, ગુરૂજન અને સ્વામી એઓની શિક્ષાને હિતકારી જાણીને શિરોધાર્ય ન કરે તે પછી અન્ધે અવશ્ય પસ્તાય છે અને તેના હિતની પણ જરૂર હાનિ થાય છે. ૭૨

ચૌ૦—સુનિ મૃદુવચન મનોહર પિયકે, લોચન લલિત ભરે જલ સિયકે ॥

શીતલશિખ દાહક મહૈ કૈસે, ચકડિહિં શરદચાંદની જૈસે ॥

ઉતર ન આવ વિકલ બૈદેહી, તજન ચહત મોહિ પરમસનેહી ॥

વરવશ રોકિ બિલોચનવારી, ધરિ ધીરજ ઊર અવનિકુમારી ॥

લાગિ સાસપદ કહ કરજોરી, ક્ષમવ દેવિ બડિ અવિનય મોરી ॥

દીન્હ પ્રાણપતિ મુહિ શિખસોઈ, જેદિ બિધિ મોર પરમાહિત હોઈ ॥

મૈં પુનિ સમુદ્ધિ દીસવ મનમાહીં, પિયવિયોગસમ દુઃખ જગ નાહીં ॥

આવાં કોમલ અને મનહર પ્રિયતમનાં વચનો શ્રવણ કરીને કમલ સરખાં નેત્રો આંસુઓથી ભરાઈ આવ્યાં. જેમ ચકવીને શરદચંદ્રની શીતલ ચાંદની પણ બળતરૂપ થાય છે, તેમ શ્રી રામચંદ્રજીની શીતલ શિખામણ પણ સીતાજીને પરિતાપકારી થઈ. પતિનાં વચન સાંભળી સીતાજી વિબુલ થઈ ગયાં, મ્હોંડેથી કશું પણ બોલી શક્યાં નહિ; કેમકે જેમના મનમાં એવો ભાસ થયો કે શૂચિપરમ સ્નેહી સ્વામી શ્રી રામચંદ્રજી મને મૂકીને વનમાં જવા ઇચ્છે છે. બન્ને નેત્રોના વહેતા જલને પરાણે (આંસુને) રોકી હૈયામાં ધીરજ ધારણ કરી 'પૃથવી પુત્રી' સીતાજી સાસુને પગે લાગી હાથ ભેડીને બોલ્યાં કે હે માજી! હું આપની રૂબરૂ પતિની સાથે સંભાષણ કરું છું એ મારા માહા અવિનયને ક્ષમા કરજો; પરંતુ મને મારા પ્રાણનાથે જે હિતશિક્ષા આપી છે કે તેથી મારું પરમ હિત થાય તેમ

છે, પણ મેં મારા મન સાથે વિચાર કરી જોયો, તો પતિના વિયોગ સરખું સ્ત્રીને સંસારમાં ખીણું અધિક દુઃખ છે જ નહિ. આ પ્રકારે સીતાજી સાસુને સમજાવી પછી મહા વિનયપૂર્વક પતિદેવને કહેવા લાગ્યા કે,—

દોહા૦—પ્રાણનાથ કરુણાયતન, સુંદર સુખદ સુજાન ॥

તુમચિનુ રઘુકુલકુમુદચિનુ, સુરપુર નરકસમાન ॥ ૭૨ ॥

હે પ્રાણનાથ ! હે કરુણાના નિવાસરૂપ ! હે સુંદર ! હે સુખદેનારા ! હે સુખજી ! હે રઘુકુળરૂપી પોયણાંને વિકથર કરવામાં અંદરૂપ સ્વામી ! આપના વિના તો મારે સ્વર્ગ પણ નરક સમાનજ છે અર્થાત્ અહિ સ્વર્ગ સરખાં સુખોમાં રહેતાં છતાં આપ વિયોગથી તે નરકનાં દુખો સમાનજ દુઃખદાયક જણાશે. ૭૩

ચૌ૦—માતૃ પિતા મગિની પ્રિય માર્દે, પ્રિય પરિવાર સુહૃદ સમુદાર્દે ॥

સાસ સસુર ગુરુ સુજન સુહાર્દે, સુત સુંદર સુશીલ સુખદાર્દે ॥

જહંલગિ નાથ નેહ અરુનાતે, પ્રિયચિનુ તિયહિં તરણિતે તાતે ॥

તનુ ધન ધામ ધરણિ પુરરાજૂ, પતિવિહીન સવ શોકસમાજ ॥

ભોગ રોગસમ ભૂષણમારુ, યમયાતનાસરિસ સંતારુ ॥

પ્રાણનાથ તુમચિનુ જગમાહીં, મોકહૈં સુખદ કતહુ કોઝ નાર્દી ॥

જિયચિનુ દેહ નદી ચિનુવારી, તૈસેહિં નાથ પુરુષચિનુ નારી ॥

નાથ સકલસુખ સાથ તુમ્હારે, શરદચિમલચિનુવદનનિહારે ॥૧

હે કાંત ! માતા, પિતા, ખડેન, બહાલાલાઇ, પ્રિયકુટુંબી, સંબંધી-ઓનો સમૂહ, સાસુ, સસરો, ગુરૂ, સ્વજન, સહાયક, સુશીલ અને સુખદ પુત્રો એ સર્વે જ્યાં સૂધી સ્વામીનો રનેહ અને સંબંધી બન્યો રહ્યો હોય ત્યાં સૂધીજ નાતો તથા રનેહ રાખે છે, નહિ તો (પતિનો અભાવ કે વિયોગ થતાં) તેઓજ સર્વે ગ્રીધ્મકાળના આકરા સંતાપકારી તાપનાથી પણ અધિક સંતાપે છે સ્ત્રીને, શરીર, ધન, ધર, જમીન, શહેર અને રાજ્ય એ સર્વે પતિના સંયોગ શિવાય શોકના સમાજ રૂપજ છે પતિ વિના સ્ત્રીને સુખલોગ તો રોગના સમાન, આલૂપણા દાગીના ભારરૂપ અને સંસાર યમ-યાતના^૧ સમાન થઈ જાય છે. હે પ્રાણનાથ ! આપના વિના મને આ જગતમાં કોઈ ક્યાંય સુખદાયક નથી. હે પતિ ! જમ જીવ વિના શરીર અને

૧ યમલોકમાં દુઃખ ભોગવવા માટે જે અંગૂઠા સમાન શરીર મળે છે તે યમયાતના યમલોકની પીડા કહે છે.

પાણી વગર નદી શોભે નહિ, તેમ નાથ વિના નારી શોભતીજ નથી. હે નાથ ! સમસ્ત સુખતો મને આપના સાથે રહેવાથીજ શરદ્કનુના ચંદ્રસદૃશ આપનું સુખ નિહાળ્યાથીજ થશે પણ તે વિના સમસ્ત સુખની પ્રાપ્તિ ક્યાંય થનારજ નથી; કેમકે મારાં સકલ સુખોનો આધાર આપ છે, તો આપ સુખાધારનો વિયોગે સુખની પ્રાપ્તિ શી રીતે સંભવે ?

ઘોષા૦—સ્વર્ગ મૃગ પરિજન નગર વન, બલકલ્લ વિમલ દુકૂલ ।

નાથસાથ સુરસવનસમ, પર્ણજાલ સુખમૂલ ॥ ૭૪ ॥

ભૂમિ ઉપર શયન કરવા વગરેનો ઉત્તર આપતાં સીતાજી કહે છે કે— આપની સાથે રહેવાથી વનનાં પશુ પક્ષીઓ પણ મને પરિજન (પ્રિય પરિવાર) સરખાં જાણીશ, જંગલને શહેર સમજાશ, વડકલ વચ્ચેને નિર્મળ રેશમી વસ્ત્રો ગાણીશ અને પશુદ્ધીને દેવતાઓના સ્વર્ગ સમાન સુખના કારણ રૂપ માનીશ. ૭૪

ચૌ૦—વનદેવી વનદેવ ઉદારા, કરિહૈં સાસ સસુર સમ પ્યારા ॥

કુર કિસલય સાંધરી સુહાર્, પ્રભુપંગ મંજુ મનોજ સુહાર્ ॥

કંદમૂલકલ અમિયબ્રહ્મ, જગત્પ્રસત્તસરસ પદાર ॥

ઊગુઊગુ પ્રભુપદકમલ તિલોકી, રહિશૈં, સુદિત દિવસાજેમિ કોકી ॥

વનદુઃખ નાશ કહેડ વંદુનેરે, મય વિવાદ પરિતાપ વનેરે ।

પ્રભુવિયોગ લજલેશ સમાના, સવ મિલિ હોહિં ન કૃપાનિધાના

અસ જિય જાન સુજાન સિરોમનિ, લેડયે સંગ મોહિ છાંડિય જનિ ॥

વિનતી બહુત કરૌં કા સ્વામી, કરુણામય ઉરઅંતરજામી ॥

મોટાં ઉદાર વનદેવીઓ અને વનદેવો, મારી સાસુ સસરાની પેડે સાર સંભાળ કરશે. આપની સાથે રહેવાથી હાલની અને વૃક્ષોની કેામળ કેાંપ-જોની સુંદર સાથરી મનોહર કામ શય્યા સમાન જણાશે. કંદ મૂળ ફળ એઓ અમૃતના આહાર સમાન જણાશે. પર્વતો અર્ચાધ્યાના સેંકડો રાજ-મહેલ સરખા લાગશે. જેમ ચક્રવી દિવસમાં સૂર્યને જોઇ જોઇને ક્ષણે ક્ષણે હર્ષવંત થાય છે, તેમ પ્રભુના ચરણ કમળને પ્રતિક્ષણે નિરખીને હું પ્રસન્નતા પૂર્વક રહીશ. હે કૃપાનિધાન ! આપે વનની અંદર બહુ બહુ દુઃખો બતાવ્યાં અને વાસ્તવિક્ રીતે વનમાં ભય^૧ વિષાદ^૨ અને સંતાપ^૩ વગેરે

૧ કરાહિ મુનિ ધીરજ માગા—એ ભય દર્શાવ્યો છે. ૨ મૂમે શયન—વગેરે કરવાની સમનામાં ખેદ દેખાડ્યો છે. ૩ લાગે આતિ પાહારકે પાની—એ સંતાપ બતાવ્યો છે.

છે પણ બહુજ. પરંતુ એઓ સર્વ મળીને આપના વિયોગ જન્મ દુઃખની લવલેશ માત્ર પણ બરાબરી કરી શકનાર નથી, અર્થાત્ એ દુઃખો કરતાં હજારો હરજો આપવિયોગનું દુઃખ મને અધિક જણાયું છે. હે સુર પુરુષોના શિરોમણિ ! આપ આપના મનમાં આ પ્રમાણે જાણીને મને સાથે રાખો. એમ ન થાય કે આપ મને અહિં મૂકીને ચાલ્યા જાઓ. મારો પરિત્યાગ ન કરો. હે સ્વામી ! હું આપને વિશેષ શું વિનતી કરું, આપ કરૂણામય છો, અંતર્યામી છો; એટલે સહામાના મનની વાતો આપથી કિંચિત્ પણ અજાણી છેજ નહિ.

દોહા૦—રાશ્વિય અવધ જૉ અવધિલગિ, રહત જાનિઅહિં પ્રાન ॥

દીનબંધુ સુંદર સુખદ, શીલસનેહનિધાન ॥ ૭૫ ॥

હે દીનબંધુ^૧ ! હે સુંદર સુખ દેવાવાળાર ! હે શીળ (સ્વાભાવિક) સ્નેહના^૨ નિધાન ! જે આપને એમજ પ્રતીતિ હોય કે ચૌદ વર્ષ વનવાસની અવધિ પૂર્ણ થતાં લગી મારા પ્રાણ (ન જતાં કાયમ) રહેશે, તો લલે મને અયોધ્યામાં (અહિં) મૂકીને પધારો. ૭૫

ચૌ૦—મોહિ મમ ચલત ન હોઈહિં હારી, ક્ષણક્ષણ ચરણસરોજ નિહારી ॥

સર્વહિં ભાંતિ પેયસેવા કરિહૌ, મારગજનિત સકલ શ્રમ હરિહૌ ॥

પાંવ પચારિ બૈઠિ તરુછાહીં, કરિહૌ વાત મુદિત મનહાહીં ॥

શ્રમકણસહિત શ્યામ તનુ દેસૈં, કહૈં દુઃખસમઝ પ્રાણપતિ પેસૈં ॥

સમ મહિતૃણતરુપલ્લવડાસી, પાડ પલોટિહિં સર્વતિશિ દાસી ॥

બારબાર મૃદુમૂરતિ જોહી, લાગહિં તાપવચારિ ન મોહી ॥

કો પ્રસુસંગ મોહિ ચિતવનિહારા, સિંહવણ્ણિ જિમિ શશકસિયારા ॥

મૈં સુકુમારિ નાથ વનજોગૂ, તુમહિં ડચિત તપ મો કહું ભોગૂ ॥

મને માર્ગમાં ચાલતાં ક્ષણે ક્ષણે આપનાં ચરણારવિંદનાં દર્શન થતાં જરી પણ થાક કે કંટાળો જણાયોજ નહિ. હે વહુલ ! હું સર્વ પ્રકારે (વનમાં) આપની સેવા કરીશ અને રસ્તામાં ચાલવાથી જે આપને શ્રમ થયો હશે તેને દૂર કરી દઇશ. અને સુંદર વૃક્ષોની છાયામાં બેસીને આ-

૧ હું દીનબંધુ, તો મને તરછાડી દેવાથી આપ દીનબંધુ કહેવાઓ છો તે બિરહને કલંક લાગશે. ૨ આપ સુખ દેનારા છો તો મને સુખ મળવામાં કેમ અડચણ કરો છો ?
૩ સદૃજ સ્નેહના નિધાન છો તો મારા પ્રત્યે કેમ નિસ્નેહતા દર્શાવો છો ?

પના પચ પખાળી મનમાં પ્રસન્ન થઈ હું આપને પવન (પંખો) કરીશ. હે પ્રાણપતિ ! પરિશ્રમના કારણથી પ્રસ્વેદ ખિંદુ સહિત શ્યામ સુંદર શરીરને નિહાળ્યા કરીશ, જેથી મને જરા પણ દુઃખનો વખત ક્યાં જોવામાં આવશે ? ક્યાંય પણ નહિ જોવામાં આવશે ! આ આપની દાસી સમાન-સપાટ જગીન પર ઘાસ અને વૃક્ષોનાં ફૂલોં પાંદડાંઓની પથારી કરી આપી આખી રાત્રિ આપના ચરણ ચાંપીશ. અને વારંવાર આપની કોમળ શ્યામ મૂર્તિને નિહાળવાથી મને તડકો કે હવા કિંચિત પણ લાગવાની નથી કિંવા તો મને ઉનો પવન પણ લાગશે નહિ. આપે કહ્યું કે નિશિચર નિકર નારિમર ચોગ-રાક્ષસો સ્ત્રીઓનું હરણ કરી જાય છે અને જ્યાં નરનારી ચોર ડગજ વસે છે, તો તેના ઉત્તરમાં એજ મારી વિનતી છે કે આપની સાથે રહેતી હઈશ એટલે પછી (આપથી જગતમાં કોણ અધિક બળવાન છે કે) મારા સન્મુખ નજર પણ કરી શકશે ? શું શશલાં અને શિયાળો સિંહની સ્ત્રીની સન્મુખ નજર પણ કરી શકશે કે ? વળી આપે કહ્યું કે, હંસગમનિ તુમ નાંહે વન યોગૂ-હે હંસના સરળી ચાલ ચાલવાવાળી પ્રિયા ! તું વનને લાયક નથી. કેમકે તું સુકોમળ છે. તો તેના પ્રતિ ઉત્તરમાં એજ મારો પ્રશ્ન છે કે-હું સુકોમળ વનને લાયક નથી, તો શું આપ સુકોમળ વનને લાયક છો ? આપને તપ કરવો ઉચિત (વાજળી) છે ? અને શું હું ભોગને લાયક છું ? જો આપ તપને લાયક છો તો હું આપની અર્ધાંગના અવશ્ય તમનેજ લાયક છું ?

દોહા૦-એસેહુ વચન કઠોર સુનિ, જૌં ન હૃદય વિલગાન ॥

તૌ પ્રમુ વિષમવિયોગદુઃખ, સહિહૈ પામરપાણ ॥ ૭૬ ॥

હે પ્રભુ ! આપે મને 'જેર રહો' વગેરે જે કઠોર વચનો કહ્યાં, તે સાંભળીને પણ જો મારું હૃદય કાટી ન ગયું હોય, તો આ તુચ્છ પ્રાણો પણ આપના વિયોગનાં વિષય દુઃખોને પણ સહન કરશે. અર્થાત્ એ કઠોર વજ્રપાત જેવાં વચનો શ્રવણ કરીને મારું હૈયું ચીરાઈ ગયું છે માટે તે ચીરાયલા હૈયામાં હવે પ્રાણ રહેવા અસંભવિત છે, ૭૬

ચૌ૦-અસ કહિ સીય વિકલ મૃદ મારી, વચનવિયોગ ન સક્તી સંભારી ॥

દેવિ દશા રઘુપતિ જિયજાના, દઠિરાષે રાખિહિં નહિં પ્રાણા ॥

કહેડ કૃપાલુ ભાનુકુલનાથા, પરિહારિ શોચ ચલહુ વન સાથા ॥

નહિં વિષાદકર અવસર આજૂ, બેગિ કરહુ વનગવનસમાજૂ ॥

કહિ પ્રિય વચન પ્રિયહિં સમુજાઈ, લગે માતૃપદ આશિસ પાઈ ॥
 વેગિ પ્રજાદુઃખ મેટહું આઈ, જનની નિહુર વિસરિજાને જાઈ ॥
 ફિરહિ દશા ત્રિધિ બહુરિ કિ મોરી, દેખિહૌં નયનમનોહર જોરી ॥
 સુદેન સુવરી તાત કવ હોઈ, જનની જિયત વદનવિધુ જોઈ ॥

આટલું કહીને સીતાજી અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયાં. વિયોગના ભયથી શું બોલવું તેનું પણ જ્ઞાન રહ્યું નહિ અથવા તો વાણી બંધ થઈ ગઈ અને શરીર પણ સંભાળી શક્યાં નહિ અથવા સાક્ષાત્ વિયોગ સહન કરવો તો બાળપર રહ્યો, પણ વિયોગનાં વચનોજ સહન કરી શક્યાં નહિ. સીતાજી ની આવી દશા નિહાળીને શ્રી રામચંદ્રજીએ પોતાના મનમાં જાણી લીધું કે, જો હું હઠ કરીને એને (સીતાજીને) ઘેર રાખીશ તો આ પોતાના પ્રાણ કદિ પણ રાખશે નહિ (અવશ્ય વિયોગ દુઃખથી મરણ પામશે) એમ જાણીને કૃપાળુ સૂર્ય કુળના નાથ શ્રી રામચંદ્રજીએ સીતાજી પ્રત્યે કહ્યું કે, હે પ્રિયે ! શોચનો ત્યાગ કરીને મારી સાથે ચાલો આજે વિવાહ કરવાનો વખત નથી.^૧ જલ્દીથી વનમાં જવાનો સાજ સજો આ પ્રકારે અતિ પ્રિયવચન કહીને સીતાજીને સમજાવી, પ્રભુએ માતૃપ્રીને પણ લાગી આશિષ પ્રાપ્ત કરી. માતાજી બોલ્યાં કે વહેલા વહેલા પધારી અયોધ્યાની પ્રજાનાં દુઃખ દૂર કરજો. અને આ નિહુર માતાને વિસરી જશો નહિ કેાણ જાણે હવે ક્યારે વિધાતા મારી દુર્દશાને દૂર કરી આ મનોહર જોડીને ફરી દેખાડશે ! અર્થાત્ દૈવ મારી પણ દશા ક્યારે બદલાશે કે જે દશામાં પુનઃ આ નેત્રો વડે આ મનહરણુ જોડીને દેખું હે પુત્ર ! એવો શુભ દિવસ અને શુભ ઘડી ક્યારે થશે કે આ માતા જીવતે તુમારા મુખ ચંદ્રને નિરખે !

દોહા-૦-વહુરિ વત્સ કહિ લાલ કહિ, રઘુપતિ રઘુવર તાત ॥

કવહિ બુલાઈ લગાઈ ઘર, હરાષિ નિરખિહૌં ગાત ॥ ૭૭ ॥

હવે ફરીને હું ક્યારે તેમને હે વત્સ ! હે લાલ ! હે રઘુપતિ ! હે તાત !^૨ એવાં ખ્યાર વચનોથી બોલાવી, છાતીથી લગાવી, પ્રસન્ન થઈને આ તમારાં સુંદર શરીરને દેખીશ ? ૭૭

૧ લોકો બોલશે કે, રાજ્ય મૂકવાથી વ્યાકુળ થાય છે. વળી ગમન કરવા વખતે ખેદ કરવો અપશુન્ન રૂપ ગણાય છે માટે આ વિવાહ કરવાનો વખત નથી નિહુર કઠોર એ માટે કહી કે હું વનમાં જવાની રજા આપું છું છતાં મરી જતી નથી કે ફરી ફરીને એનું એ વાક્ય બોલવાથી માતાની અપાર વ્યાકુળતા દેખાય છે. બેબાકળાં થવા વખતે જ્ઞાન પૂરતું ન હોવાથી પુનરોક્તિ થાય છે.

ચૌ૦—લલિ સનેહકાતર મહતારી, વચન ન આવ વિકલ મડ ભારી ॥
 રામ પ્રબોધ કીન્હ વિધિનાના, સમય સનેહ ન જાડ બલાના ॥
 તવ જાનકી સાસપદ લાગી, મુનિય માતુ મૈં પરમ અભાગી ॥
 સેવાસમય દૈવ વન દીન્હા, મોર મનોરથ સફલ ન કીન્હા ॥
 તજવ ક્ષોભ જનિ છાંડવ છોહૂ, કર્મ કઠિન કલુ દોષ ન મોહૂ ॥
 મુનિ સિયવચન સાસ અકુલાની, દશા કવનવિધિ કહૌં બલાની ॥
 વારહિવાર લાઇ ડર લીન્હી, ધરિ ધીરજ શિખ આશિસ દીન્હી ॥
 અચલ હોડ અહિવાત તુમ્હારા, જવલગિ ગંગજમુનજલધારા ॥

માતૃશ્રીજીને સ્નેહને આધીન થયેલાં જોઈ અને અત્યંત વિહ્વલ ગભરાને લીધે મુખથી વચન પણ નહિ નીકળતાં તદાગ્રી રામચંદ્રજીએ અનેક પ્રકારે તેમને સમજાવ્યાં. (શ્રીશંકર કહે છે કે હે પાર્વતી !) આ સમયના સ્નેહ-નું મારાથી વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી તદનાંતર સીતાજી સાસુને પગે લાગી બોલ્યાં કે હે માતા ! સાંભળો હું જાહુજ અભાગિણી છું; કેમકે જ્યારે સેવા કરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે મને વિધાતાએ વનવાસ આપ્યો અને મારો જે મનોરથી હતો તે સફળ ન કર્યો. તદપિ હે જનની ? હુઃખને તજ દો, પણ મારા પર આપની જે દયા છે તેને તજ ન દેશો મારા કર્મજ કડીણ છે કિંવા કર્મના ગતિ મહાબલવાન છે એમાં મારો દોષ નથી, પણ કર્મનોજ છે (શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી !) આવાં સીતાજીનાં વચનો સાંભળી સાસુ (કૌસલ્યાજી) અકલાઈ ગયાં અને તે સમય વ્યાકુળપણાની જે દશા થઈ તેનું વર્ણન કયા પ્રકારે કહી શકું ? વારંવાર સાસુએ સીતાજી-ને છાતી સરખાં લગાવી ધીરજ ધારણ કરી, શીખામણ અને આશીસદીધી કે જ્યાં લગે ગંગાજી અને યમુનાજીના જળની ધારા રહે ત્યાં લગી હે સીતે ! તારૂં અહિવાતન અચળ રહેજે.

દોહા૦—સીતહિં સાસ અશીસ શિખ, દીન્હ અનેકપ્રકાર ॥

ચલી નાહ પદપદ્મ શિર, અતિહિત વારહિવાર ॥ ૭૮ ॥

સાસુએ સીતાજીને અનેક પ્રકારેથી શીખામણો અને આશીસો આપી; એટલે તો સીતાજી મહાહેતસહિત વારંવાર સાસુનાં ચરણકમળોમાં માથું નમાવીને ત્યાંથી ચાલ્યાં. ૭૮

ચૌ૦—સમાચાર જવ લક્ષ્મણ પાણ, વ્યાકુલ બિલલિ બદન ડઠિ ધાણ ॥

કંપપુલકતનુ નયન સનીરા, ગહે ચરણ અતિમેમ અગીરા ॥

કહિ ન સકત કલ્પ ચિનવત ઠાઠે, મીન દીન જનુ જલતે કાઠે ॥
 શોચહૃદય વિધિ કા હોનિહારા, સવ સુખ સુકૃત સિરાન હમારા ॥
 મોકહૈં કહા કહવ રહુનાથા, રાખિહૈં ભવન કિ લૈહૈં સાયા ॥
 રામ વિલોકિ બંધુ કર જોર, દેહ ગેહ સવ સન તૃણ તોરે ॥
 બોલે વચન રામ નયનાગર, શીલસનેહ સરલ સુખસાગર ॥
 તાત પ્રેમવશ જનિ કદરાહૂ, સમુદ્ધિ હૃદય પરિણામ ઉછાહૂ ॥ ૭૯ ॥

સીતાજી સહ શ્રી રામ વનગમનના સમાચાર જ્યારે લક્ષ્મણજીના જાણુ-
 વામાં આવ્યા કે તત્કાળ વ્યાકુલ થઈને વિલ્લે ગેહોંડે ઉભા થઈને રામની પાસે
 આવ્યા શરીર ધૂજતું હતું, રૂવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં હતાં અને ચક્ષુઓમાં
 આંસુ ભરાઈ આવ્યાં છે આવા પ્રકારે અત્યંત પ્રેમથી અધીરા બનીને લક્ષ્મ-
 ણજીએ વિશેષ પ્રેમ સહ પ્રભુનાં ચરણ પકડ્યાં; પરંતુ શું કહેવું તે માટે મુખથી
 શબ્દ પણ નીકળી શકતો નથી અર્થાત્ કશું પણ બોલી શક્યા નહિ અને
 માત્ર પ્રભુ સન્મુખ ઉભા ઉભા જોયા કરતા હતા. એ સમય લક્ષ્મણજીની એવી
 દીન દશા થઈ રહી હતી કે, જાણે પાણીમાંથી બહાર કહાડેલ મત્સ્ય તરફ કે
 તેમ દીન થઈ ગયા હતા. હૃદયમાં મહા શોચ હતો કે, હે વિધાતા! હવે શું થશે!
 શું મારા સમસ્ત સુખો એક સુકૃતો સામટાજ જતા રહ્યાં મને સ્થુનાથ ડોણ જાણે
 શું કહેશે? ઘેર રાખશે! કે સંગાથે લઈ જશે? આ પ્રકારે ચિંતા કરતા લ-
 ક્ષ્મણજીને હાથ જોડી સન્મુખ ઉભેલા અને ઘર તથા શરિરાદિના સમસ્ત
 સુખને તરખલા સમાન ગણી લઈ દઈ વિરક્ત થઈ કેવળ નિજ ચરણોમાં
 જ આસક્તતા નિહાળી નિપુણ^૨, સરલ સ્વભાવવાળા, સ્વાભાવિક સ્નેહવાળા^૩
 અને સુખના સાગર શ્રી રામચન્દ્રની બોલ્યા કે, હે તાતા! તમે પ્રેમને વશ
 થઈ ડરો મા-કાયર થાઓ માં ધાલરા બનો માં. પરિણામમાં આનંદ
 મંગળજ થશે એમ હૃદયમાં સમજો.

દોહા-માતૃપિતાગુરુસ્વામિશિશ્વ, શિરધરિ કરિય સુભાય ॥

લહેર લાભ તિન જન્મકર, નતરુ જન્મ જગ જાય ॥ ૭૯ ॥

જેઓ માતા પિતા ગુરૂ અને સ્વામી એઆની શીખામણને માથે ચ-
 ડાવીને સારી પેઠે શ્રદ્ધાસહ ધારણ કરે તેઓજ પોતાના જન્મનો લાભ લેશે.
 નહિ તો સંસારમાં જન્મ વૃથાજ છે. ૭૯

૧ સીતાજી તો પ્રભુનું અર્ધું આંખ છે, જેથી પ્રભુજીની સાથે જવાને હકાર છે,
 પરંતુ હું તો પ્રભુનો દાસ છું તેથી નારે તો હકમમાં રહેવું જોગ્ય છે. ૨ ઘેર રહેવાનુંડહી
 નીતિ દર્શાવશે કે સાથે લઈ જવાનું કહી સ્વાભાવિક સ્નેહ પ્રદર્શિત કરશે.

ચૌ૦—અસ જિય જાનિ સુનહુ શિખભાઈ, કરહુ માતુપિતુપદસેવકાઈ ॥
 ભવન ભરત રિપુસુદન નાहीं, રાઝ વૃદ્ધ મમ દુઃખ મનમાहीं ॥
 મૈં બન જાઉં તુમહિં લૈસાથા, હોઈહિં સબવિધિ અવધ અનાથા ॥
 ગુરુ પિતુ માતુ પ્રજા પરિવારુ, સબકહૈં પરૈં દુસહ દુખ મારુ ॥
 રહહુ કરહુ સબકર પરિતોષુ, નતરુ તાત હોઈહિં બહ દોષુ ॥
 જાસુ રાજ પ્રિય પ્રજા દુહારી, સો નૃપ અવસિ નરક અધિકારી ॥
 રહહુ તાત અસ નીતિ વિચારી, સુનત લષણ ભયે વ્યાકુલ મારી ॥
 સિયરે વચન સુલિંગયે કૈસૈં, પરસત તુહિન તામરસ જૈસૈં ॥

હે ભાઈ ! આમ બાણીને જે હું શીખામણુ આપું છું તે સાંભળો, તમે ઘેર રહી માતા પિતાની સેવાજ કરો. ભરત અને શત્રુઘ્ન પણ ઘેર નથી. રાજા વૃદ્ધ છે અને મારા વિયોગ દુઃખથી અતિ વિકળ છે. જે હું આવા સમયમાં તમને વનમાં સાથે લઈ બહાર. તો અયોધ્યા સર્વ પ્રકારે અનાથ થઈ જાય, અને ગુરુ, પિતા, માતા, પ્રજા અને પરિવાર એ સર્વે ઉપર દુઃસહ દુઃખનો ભાર આવી પડે, માટે હે ભાઈ ? તમે અહિ રહો અને સર્વને સંતોષ-પ્રસન્નતા આપ્યા કરો. નહિ તો મને મોટો દોષ થાય છે. જે રાજાના રાજ્યમાં પ્રિય પ્રજા દુઃખી રહે, તો તે રાજા જરૂર નરકમાં જવાનો અધિકારી થાય છે. હે ભાઈ ! આ નીતિના વિચાર કરી તમે ઘેરજ રહો. આ પ્રકારનાં પ્રભુનાં વચન સાંભળતાંજ લક્ષ્મણુ મહા વ્યાકુળ થઈ ગયા, અને જેમ હીમ શીતળ છતાં કમળ તેના સ્પર્શથી તરત સૂકાઈ જાય છે, તેમ પ્રભુનાં શીતળ વચનો છતાં લક્ષ્મણુનું મુખ કમળ તરતજ સૂકાઈ-વિદ્ધાઈ ગયું.

દોહા૦—ઉત્તર ન આવત પ્રેમવન્ન, મહેઝ ચરણ અકુલાઈ ॥

નાથ દાસ મૈં સ્વામિ તુમ, તજહુ તૌ કહા વસાઈ ॥ ૮૦ ॥

પ્રેમને વશ થવાથી કશે ઉત્તર ન આપતાં અકળાઈને પ્રભુનાં ચરણ પકડી લક્ષ્મણુ બોલ્યા કે હે નાથ ! હું તો સેવક છું અને આપ મારા સ્વામી છો. જે આપજ તણ દેશે તો મારું શું જોરઆલેતેમ છે ? ૮૦

ચૌ૦—દીનહ મોહિ શિખ નીક ગુમૌઈ, લાગિ અગમ આપનિ કદરાઈ ॥

નરવર ધીર ધર્મધુરધારી, નિગમનીતિકે તે અધિકારી ॥

૧ શીમહ બાગવતના પહેલા સ્કંધમાં લેખ છે કે—વસ્ય રાષ્ટ્રે પ્રજા સર્વાન્નિસ્યંતે સાખ્યસાધુભિઃ તસ્યમસ્ય નિસ્યંતિ કીર્તિરાયુર્મંગોગંતિ.

મૈં શિશુ પ્રમુ સનેહપ્રતિપાલા, મંદર મેરુ કિ લેઈ મરાલા ॥
 ગુરુ પિતુ માતુ ન જાનોં કાહુ, કહોં સુભાવ નાથ પતિઆહુ ॥
 જહૈંલગિ જગતસનેહ સગાઈ, પ્રીતિપ્રતીતિ નિગમ નિજ ગાઈ ॥
 મોરે સવૈં એક તુમ સ્વામી, દીનબંધુ ઊર અંતરજામી ॥
 ધર્મનીતિ ઉપદેશિય તાહી, કીરતિ ભૂતિ સુગતિપ્રિય જાહી ॥
 મન ક્રમ વચન ચરણરત હોઈ, કૃપાસિંધુ પરિહરિય કિ સોઈ ॥

હે સ્વામી ! આપે જે મને શીખામણ આપી તે અતિ હિતકારી છે; પરંતુ તે શીખામણ મારી કાયરતા અશક્તિને લીધે મને અગમ દુઃસહ ન પાળી શકાય તેવી લાગે છે. જે મનુષ્ય મોટા ધીર શ્રેષ્ઠ અને ધર્મની જી-સરીને ધારણ કરી ચાલનારા હોય તે વેદ કથિત રાજ્યનીતિ ચલાવવાના અધિકારી છે; પરંતુ હું તો અમોઘ બાળક છું અને આપ પ્રભુનાજ સ્નેહથી પ્રતિપાલન કરેલો દાસ છું તે વેદોક્ત નીતિનો અધિકારી શી રીતે થવા યોગ્ય છું ? શું મંદરાચલ કે મેરુને હંસ કદી ઉપાડી શકે કે ? હે નાથ ! હું ગુરુ, માતા કે પિતાને કોઈને બળુતો નથી, પણ માત્ર આપ-નેજ બળુ છું કિંવા ગુરુ માતા પિતા હું તો આપનેજ બળુ છું, પણ અન્યને બળુતોજ નથી. આ હું સ્વાભાવિક રીતે કહું છું તે આપ વિશ્વાસથી સત્ય કરી બાણે ! હે દીનબંધુ ! હે ઉરઅંતર્યામી ! જગત્માં જે જે સ્નેહો, સગાઈઓ વિશ્વાસો અને પ્રીતિઓ આપના વચનરૂપ વેદોએ કહેલ છે તે તે સર્વમાં મારે તો આપજ છો. હે સ્વામી ! જેઓને કીર્તિ, ઐશ્વર્ય અને સદ્ગતિ પ્રિય હોય તેઓને આવો ધર્મનીતિનો ઉપદેશ દેવો ઘટિત છે. (પરંતુ હું તો એ સર્વ તરફ આપના પ્રેમને લીધે અશ્ચિંત છું તેને આ ઉપદેશ દેવો નિરર્થક છે.) હે કૃપાના સમુદ્ર ! જે મન, વચન અને કર્મથી આપનાં ચરણોમાંજ આશકત હોય તેને શું તણ દેવો ઘટિત છે ?

દોહા૦—કરુણાસિંધુ સુબંધુકે, સુનિ મૃદુ વચન વિનીત ॥

સમુદ્રાણ ઊર લાઈ પ્રમુ, જાનિ સનેહસમીત ॥ ૮૧ ॥

કરુણાસિંધુ પ્રમુ શ્રી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીનાં આવાં કોમળ અને નમ્રતા ભરિત વચનો સાંભળ્યાં અને તેમને સ્નેહથી ભયભીત બાણીને છાતી સરસા લગાડી સમજાવીને કહ્યું કે:—૮૧

ચૌ૦—માગહુ વિદા માતુસન જાઈ, આવહુ વેગિ ચલહુ બન ખાઈ ॥

મુદિત ભણ સુનિ રઘુવરવાની, ભણુ લાભ વડ ગઈ વડ હાની ॥

હર્ષિતહૃદય માતૃપદ આણ, મનહું અંધ ફિરિ લોચન પાણ ॥
જાડ જનનિપદ નાણ માયા, વન રઘુનંદનજાનકિસાયા ॥
પૂછેડ માતૃ માલિનમહ દેષી, લષણ કહેડ સવ કથાવિશેષી ॥
ગઈ સહમિ સુનિ વચન કઠોરા, યૃગી દેસિ જનુ દવ ચહું ઓરા ॥
લષણ લખેડ ખા અનરથ આજૂ, રૂઢ રાનેહવશ કરવ અકાજૂ ॥
ભાંગત વિદા રામય સહુચાહી, જાન સંગ વિધિ કહિહિકિનાહી ॥

હે ભાઈ ! તમે માતાજીની પાસે જઈ રજા લઈ આવો અને પછી તરત વનમાં આવો. આવી રામચંદ્રજીની વાણી શ્રવણ કરીને લક્ષ્મણ માનવા લાગ્યા કે આજે રાત્રે મહાહાની દૂર થઈ મોટો લાલ પાત્ર થયો છે એમ જાણી પ્રસન્ન થયા અને આંધજાને પુનઃ નેત્રની પ્રાપ્તિ થતાં જેવો હર્ષ થાય તેમ લક્ષ્મણજીને (વનમાં સાથે લઈ જવાની આજ્ઞા થતાં) હર્ષ થયો, અને હર્ષ પૂરિત હૃદયથી માતાજી સુમિત્રાજી પાસે આવી ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. જો કે મન તો જેવું રામ સીતાની સાથેજ હતું તદ્દપિ માતાના ચરણો સાથે મસ્તક લગાડ્યું. લક્ષ્મણના મનની ચળચિત્તતા ઉદાસી જાણી માતાજીએ તેમ થવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે લક્ષ્મણજીએ સર્વ વાર્તા વિસ્તાર પૂર્વક કહી સંભળાવી. કઠોર વચન સાંભળતાંજ સુમિત્રાજીતો જેમ ચોમેર દાવાનલ સળગતાં હરિણ ગલરાઈ બાંધ તેમ ગલરાઈ ગયાં એ જોઈ લક્ષ્મણજી જાણી ગયા કે આજે તો અનર્થ થયો. સાતુશ્રી સ્નેહવશ થવાથી અકાર્ય (મને વનમાં જવા રજા) કરશે. એમ જાણી લક્ષ્મણજી વનમાં જવાની રજા માંગતાં સંકોચાયા કે, વખતે મને પ્રભુની સંગાથે વનમાં જવાની રજા આપશે કે નહિ ?

દો०—સમુજ્ઞિ સુમિત્રા રામસિય, રૂપ સુશીલ સુભાવ ॥

નૃપસનેહ લલિત ધુનેરશિર, પાપિની કીન્દ્ર કુદાવ ॥ ૮૨ ॥

સુમિત્રાજી રામચંદ્રજી અને સીતાજીનાં રૂપ સુશીલ સ્વભાવનો અને વૃદ્ધ રાજાના સ્નેહનો વિચાર કરી મસ્તક ધૂંણાવી કહેવા લાગ્યાં કે હાય ! પાપિણી (કૈકેયી) એ ભારે ખરાબ દાવ ખેડ્યો જળરો દગો દીધો ! ૮૨

ચૌ०—ધીરજ ધરેડ કુઅસવર જાની, સહજસુહૃદ બોલી મૃદુવાની ॥

તાત તુમ્હાર માતૃ બૈદેહી, પિતા રામ સવભાંતિ સનેહી ॥

અવધ તહાં જહું રામનિવાસ, તહાં દિવસ જહું આનુપકાસ ॥

જોપૈં સીયરામ વન જાહીં, અવધ તુમ્હાર કાજ કહુ નાહીં ॥

ગુરુ પિતૃ માતૃ વંશુ સુર સૌંદૃ, સેહય સકલ પ્રાણકી નાંદૃ ॥
 રામ પ્રાણપ્રિય જીવન જીકે, સ્વારયરાહિત સત્વા સવહીકે ॥
 પૂજનીય પ્રિય પરમ જહૌતે, માનિય સવહિં રામકે નાતે ॥
 અસ જિય જાનિ સંગ વન જાહૂ, લેહુ તાત જગજીવનલાહૂ ॥

જે કે સુમિત્રાજી આવા વિચાર પર આવ્યાં તદ્દપિ અત્યારે આ વિ-
 ચાર તરફ લક્ષ આપવાનો સમય નથી, એમ બાણી ધૈર્યતા ધારણ કરીને
 સ્વાભાવિક રીતે હિતકારી કોમળ વાણી બોલ્યાં કે, હે પુત્ર ! સીતાતો
 તમારી સનાતન માતા જ છે અને સર્વ પ્રકારના સંબંધિ સ્નેહી પિતા શ્રી
 રામ જ છે. જ્યાં રામ નિવાસ કરે ત્યાંજ અયોધ્યા સમજો; કેમકે જ્યાં
 સૂર્ય ઉદય થાય ત્યાંજ દિવસ સમજવો. જે સીતા રામ અયોધ્યા તજી વ-
 નમાં જાય તો અહિં તમારે રહેવાનું શું પ્રયોજન છે ? કહું છે કે, ગુરુ,
 પિતા, માતા, ભાઈ, દેવતા અને સ્વામી એઓને પ્રાણોના સમાન પ્રિય
 સમજી સેવવાં-સેવા કરવી રામ મને તો શું પણ સર્વને સંહેજ રીતે પ્રાણોથી
 પણ વિશેષ પ્રિય છે જીવના પણ જીવન છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ
 ન છતાં પ્રાણી માત્રના મિત્ર છે. જે જે પરમ પ્રિય અને પૂજનીય છે તે
 તેનું પરમ પ્રિયપણું તથા પૂજનીયપણું રામના સંબંધથીજ બાજવું અર્થાત્
 વાસ્તવિક રીતેનો આત્માજ ઉત્કૃષ્ટ વલ્લભ ને પૂજનીક છે અને આત્મા છે
 તેજ પરમાત્મા રામ છે. હે પુત્ર ! (રામની સેવા કર્યાથી સર્વની સેવા કરી)
 એમ વનમાં સમજીને તમે રામની સાથે વનમાં જાઓ અને જગતમાં
 જીવનનો દહાવો લ્યો.

દોહા૦-ધૂરિભાગ ભાજન મણ્ડ, મોહિસમેત બલિજાઉ ॥

જો તુમ્હરે મન છાંડિ છલ, કીન્હ રામપદ ઠાઉ ॥ ૮૩ ॥

હે પુત્ર ! બલિહારિ જી. જે તમારા મને કપટ તજીને રામના ચર-
 ણમાં નિવાસ કર્યો હોય, તો તમે અને હું બન્ને મહાનૂ ભાગ્યના ભાજન
 પાત્ર રૂપ થયાં છિયે. ૮૩

ચો૦-પુત્રવતી યુવતી જગ સોઈ, રઘુવરમક્ત જાસુ સુત હાઈ ॥

નતરુ બાંઝ મલિ વાદિબિયાની, રામદિમુખ સુતતે હિતહાની ॥

તુમ્હરોહિ ભાગ રામ વન જાહીં, દૂસર હેતુ તાત કહુ નાહીં ॥

સકલ સુકૃતકર ફલ સુત પહૂ, રામશીયપદસહજસનેહૂ ॥

રાગ રોષ ર્ષા મદ મોહ, જાનિ સપનેહુ રામકે વચ્ચ હોહૂ ॥

સકલપ્રકાર વિકાર વિહારિ, મનક્રમવચન કરેહુ સેવકાર્દે ॥

તુમ કહૈં બન સબખાંતિ સુપાસુ, સૅંગ પિતુમાતુ રામસિય જામુ ॥

જેહિ ન રામ બન લહાઈ કલેશુ, સુત સો કરેહુ રહે ઉપદેશુ ॥

હે તાત ! જગતમાં પુત્રવતી તો તેજ છે કે જેનો પુત્ર ભગવદ્ (રામ) હોય, નહિ તો પુત્રવતી થયા કરતાં વાંઝણી રહે તેજ ભલી એટલાજ માટે હું કહું છું કે, જેનો પુત્ર રામશક્ત ન હોય, તો તેવા પુત્રથી સર્વથા હિતની હાની થાય છે અને તેનું વિચારું પણ વૃથાજ ગણાય છે.^૧ હે તાત ! તમારા ભાગ્યોદયને^૨ લીધેજ રામ વનમાં જાય છે, નહિ કે વનમાં જવાનો અન્ય હેતુ છે. હે પુત્ર ! સકળ સુકૃતોનું ફલ પણ એજ છે કે સીતા રામના ચરણોમાં સ્વાભાવિક્ સ્નેહ હોય માટે સ્વન્નપમાં પણ રાગ, ક્રોધ, ઇર્ષ્યા મદ અને મોહ એઓને વશ ન થતાં સર્વ પ્રકારના વિકારોને દૂર તજી મન વચન અને કર્મથી રામની સેવકાઈ (દાસપણું) કરે તમને તો વનમાં પણ સર્વ પ્રકારનું સુખજ છે; કેમકે સીતા રામ સરખાં માતા પિતા તમારી સાથેજ છે. હે પુત્ર ! જે પ્રકારથી રામ વનમાં દુઃખ કલેશ પામે નહિ તેજ પ્રકાર અમલમાં લેજો, એજ મારો ઉપદેશ છે.

છંદ૦—ઉપદેશ એહિ જેહિ તાત તુહ્યતૈં રામસિય સુખ પાવહીં ॥

પિતુમાતુ પ્રિયપરિવાર પુરસુખ સુરાને વન વિસરાવહીં ॥

તુલસી સુતહિં શિખ દેઈ આયસુ દેઈ પુનિ આશિસ દર્હ ॥

રતિહોઝઅવિરલઅમલસિયરઘુવીરપદાનિતનિત નઈ ॥ ૩ ॥

હે તાત ! વારંવાર હું એજ ભલામણ અને શીખામણ દઉં છું કે, તમારા કર્તવ્યથી સીતારામ એવાં સુખી રહે કે જેઓને અતિ પ્યારાં માતા, પિતા, પરિવાર, અને પુર આદિ સુખના સ્મરણને પણ ભૂલી જાય. અથવા તો તમે એઓનું સર્વના સ્મરણને ભૂલી જઈ રામની સેવામાં તત્પર રહેજો. તુલસીદાસજી કહે છે કે, આ પ્રકારે સુમિત્રાજીએ લક્ષ્મણજીને શીખામણ આપી, વનમાં જવાની આજ્ઞા આપી આશિસ દીધી કે, તમને સીતારામના ચરણોમાં નિરંતર અતિ નિર્મળ અને અખંડ પ્રીતિ નવીન નવીન પ્રકારે મારી આશિસથી વૃદ્ધિ પામ્યા કરજો. ૩

૧ રામ વિમુખ લોકો પણ સરખાજ જણીને તુલસીદાસજીની 'વિચારણી' શબ્દ કે જે પણ જાતિના પ્રસવ પ્રસંગે વપરાય છે તે અહિ વાપર્યો છે તે યોગ્ય જ છે. ૨ પાપી રાક્ષસોનો પૃથિવી પર જોળે છે અને પૃથિવીનો જોળે સેષનાગપર છે તમે સેષનાગનો અવતાર છો રામ ભૂમિનો ભાર હરશે એટલે તમારાચરનો પણ સર્વ ભાર દૂર થઈ જશે. કિંવા વનમાં તમને બહુ સેવા કરવાની તક મળશે, એથી તમારા ભાગ્યોદય માટેજ રામ વનમાં સિધાતે છે.

સો૦—માતુચરણ શિર નાઈ, લષણ ચલે શંકિતહિયે ॥

વાણુરિ વિષમ તુરાઈ, મનહુંભાગુ મૃગભાગવશ ॥ ૩ ॥

માતુશ્રી તરફથી રજા મળતાંજ લક્ષ્મણજીએ માતુશ્રીના ચરણમાં મસ્તક નમાવી શંકિત હૃદયવંત બની ત્યાંથી તરત જોમ કોઈ મહા કડીણ બળને તોડી ભાગ્ય બળથી—દૈવ યોગથી મૃગ નાસી છૂટે તેમ રવાના થયા, પણ જોમ તે મૃ ફરીગ બીજા કોઈ ક્ષંદામાં ન ફસાય તેવા ભયથી શંકિત રહે, તેમ કદાચ પિતાશ્રી ના પાડશે એવા ભયથી શંકિત હૃદયવંત બની ગયા. ૩

ચૌ૦—ગણ લષણ જહૈં જાનકિનાથા, મણ મન મુદિત પાઈ પ્રિયસાયા ॥

વન્દિ રામસિયચરણ સુહાણ, ચલે સંગ નૃપમંદિર આણ ॥

કહાઈં પરસ્પર પુરનરનારી, મલિ બનાઈ વિધિ વાત વિગારી ॥

તનુ કૃશ મન દુઃખ બદન મલીના, બિરુલ મનહું માલ્લી મધુશ્રીના ॥

કર મીંજાઈં શિર ધુનિ પછિતાઈં, જનુ વિરુપંચ વિહંગ અકુલાઈં ॥

મડ વાઢિ ખીર ભૂપદરબારા, વરણિ ન જાઈ વિષાદ અપારા ।

સચિવ ઉઠાઈ રાઝ વૈઠારે, કાહિ પ્રિય વચન રામ પગુધારે ॥

સિયસમેત દોઝ તનય નિહારી, બ્યાકુલ મણ ભૂમિપતિ મારી ॥

માતુશ્રીની રજા મળ્યા પછી લક્ષ્મણજી જ્યાં શ્રી રામ છે ત્યાં ગયા અને તેમનો અતિ પ્રિય સંગાથ મળતાં મનમાં પ્રસન્ન થઈ ગયા. સીતાજી અને રામચંદ્રજીનાં સુંદર ચરણોનું વંદન કરી, તેઓની સાથે આઢી રાજમંદિર (જ્યાં દશરથજી છે ત્યાં) આવ્યા. એ રામચંદ્ર અયોધ્યાનાં તમામ સ્ત્રી પુરુષો એક બીજા પ્રત્યે કહેતાં હતાં કે, ‘વિધાતાએ ભલી વાત બનાવીને કેવી ગણાડી દીધી !’ સર્વ લોકો દુર્બળ શરીરવાળાં અને વિદ્ધા મોહોડાવાળાં થઈ ગયાં હતાં, જેમ મધ છીનવી લેવાથી માખિયો બ્યાકુળ થઈ જાય તેમ બ્યાકુળ થઈ ગયાં હતાં, હાથ દસતાં હતાં અને માથું ધૂણાવી પસ્તાયા કરતાં, હતાં. તે બધે પાંખો વગરનાં પક્ષિઓ ટળવળતાં આકુળ બ્યાકુળ થઈ ગયાં હોય, તેમ અકળાઈ ગયાં હતાં. રાજ દરબારમાં ભારી ભીડ થઈ. અને એ સમય એવો તો વિષાદ છવાઈ રહ્યો કે જેનું વર્ણન પણ થવું અશક્ય છે. સુમંતમંત્રિએ દશરથજીને ભોંયપરથી ઉઠાડીને ‘રામ પધાર્યા છે.’ એવાં પ્રિય વચન કહ્યાં. દશરથજીએ સીતા સહિત બન્ને પુત્રોને જોયાં એટલે તો રાજ અત્યંત બ્યાકુળ થઈ ગયા.

દોહા૦—સીયસહિત સુત સુભગ દોડ, દેસિદેસિ અકુલાઈ ॥

વારહિવાર સનેહવશ, રાડ લેઈ ડરલાઈ ॥ ૮૪ ॥

સીતાજી સમેત બન્ને સુભાગી પુત્રાને જોઈ જોઈને રાજા ગલરાઈ ગયા અને સ્નેહને વશ થઈ એઓ (પુત્રો) ને વારંવાર છાતી સરસા લગાડ્યા. ૮૪

ચૌ૦—સકૈ ન બોલિ નિકલ નરનાહૂ, શોકજનિત ડર દારુણ દાહૂ ॥

નાઈ શીસ પદ અતિઅનુરાગી, ડઠિ રઘુનાથ વિદા તબ માંમા ॥

પિતુ અશીસ આયસુ મોહિ દીજે, હર્પસમય ત્રિસ્મય કસ કીજે ॥

તાત કિયે પ્રિય પ્રેમ પ્રમાદૂ, યશ જગ જાઈ હોઈ અપવાદૂ ॥

સુનિ સનેહવશ ડઠિ નરનાહૂ બૈઠારે રઘુપતિ ગાહિ બાહૂ ॥

સુનહુ તાતા તુમ કહૈં મુમિ કહૈં, રામ ચરાચરનાયક અનહૈં ॥

શુભ ઔર અશુભ કર્મઅનુહારી, રૈશ દેહફલ હૃદય વિચારી ॥

કરૈં જો કર્મ પાવ ફલ સોઈ, નિગમનીતિ અસ કહ સવકોઈ ॥

રાજા હૃદયમાં શોકજન્ય દાડણ દાહુને લીધે મહા વ્યાકુળ થઈ જવાથી કશું બોલી શકતા ન હતા. આ અવસરે રામચંદ્રજીએ ઉઠી અતિ પ્રેમ સહિત રાજાના ચરણોમાં નમન કરીને વનમાં જવાની રજા માગી કે—હે પિતાશ્રી ! મને વનમાં જવાની આજ્ઞા અને આશિસ આપો. હર્ષના સમયમાં વિવાદને શા સાડ કરો છો ? હે તાતજી ! પ્રેમને વશ થઈ અધીરતા કરવાથી અથવા તો અમે આપને પ્રિય છિયે તેઓપર આ સમય પ્રેમ અને પ્રસાદ કરવાથી કિંવા પ્રમાદથી ખ્યારાનો પ્રેમ કરવાથી જગત્માં અપચશ થશે અને અપવાદને પાત્ર થશે. આવું રામનું બોલવું સાંભળી સ્નેહાધીન થયેલ રાજાએ ઉઠી બન્ને બાહુઓ પકડીને રામને બેસાડ્યા. અને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! શ્રવણ કરો. તમારા માટે મુનિજનો એવું કહે છે કે, રામ ચરાચર જીવોના સ્વામી છે. (અર્થાત્ આપ ઇશ્વર છો, માટે આ અવસરે જે કરવું લાયક હોય તે કરવું એ આપનું કર્તવ્ય છે—એટલે કે, ઇશ્વર તો જીવોના શુભાશુભ કર્મોના અનુસાર હૃદયમાં વિચારીનેજ કૃપા આપે છે અને જે જેવું કરે

૧. કદાચ પિતાશ્રી હમણાંજ મરણ પામશે, એમ ચિંતી શ્રી રામે પિતાના મનમાં પોતાના ઇશ્વરપણાનું જ્ઞાન કરાવ્યું, જેથી રાજાએ કહ્યું કે તમે ઇશ્વર છો.

તેને તેવું કૃણ મળે, એ વાત સહુ માને છે. જાણે છે અને વેદોનો પણ એજ સિદ્ધાંત છે.

દોહા૦—ઔર કરે અપરાય કોઈ, ઔર પાવ ફલભોગ ॥

અતિવિચિત્ર ભગવંતગતિ, કો જગ જાને યોગ ॥ ૮૫ ॥

પરંતુ મારા વિષયમાં તો આજે મેં આશ્ચર્ય દીધું કે અપરાધ કોઈ કરે અને કૃણ કોઈ લેખાવે; અર્થાત્ ગુન્હો કૈકેયીએ કર્યો અને તેનું કૃણ જે દુઃખ તે હું લોગવું છું; એમ વિપરીત થયું છે. જગતમાં ભગવંત (આપ) ની ગતિ વિચિત્ર છે તેને જાણવાને કોણ સમર્થ છે? કોઈ જ નહિ! ૮૫

ચૌ૦—રાઝ રામ રાઝન હિત લાગી, વહુત ઉપાય કીન્હ છલ ત્યાગી ॥

લેખેઝ રામરૂઝ રહત ન જાને, ધર્મધુરંધર ધીર સયાને ॥

તબ નૃપ સીય લાઈ ઝર લીન્હી, અતિહિત વહુતભાંતિ શિશ્વ દીન્હી ॥

કહિ વનકે દુઝ દુસહ સુનાયે, સાસ સસુર પિતુ સુઝ સમુજાયે ॥

શિયમન રામચરણઅનુરાગા, ઘર ન સુગમ વન વિષમ ન લાગા ॥

ઔરોં સવહિ સીય સમુજાઈ, કહિકહિ ત્રિપિનત્રિપતિ અધિકાઈ ॥

સાચિવનારિ ગુરુનારિ સયાની, સહિતસનેહ કહાઈં મૃદુવાની ॥

તુમ કહૈં તૌ ન દીન્હ વનવાસુ, કરહુ જો કહાઈં સસુર ગુરુ સાસુ ॥

રાજ દશરથજીએ કપટનો ત્યાગ કરીને રામચંદ્રજીને રાખવાને માટે બહુ બહુ ઉપાય કર્યા; પરંતુ ધર્મ ધુરંધર ધીર અને શહાણા શ્રીરામની મરજી રહેવાની નહિ પણ જવાનીજ જાણી, ત્યારે દશરથજીએ સીતાજીને પોતાના હૃદય સરસાં લગાડી અને મહાન હેતુ સહિત અનેક પ્રકારની શીખામણુ દીધી. વનનાં ન સહન થઈ શકે તેવાં દુઃખો કહી સંભળાવ્યાં. અને ઘેર સાસુ સસરા તથા પિતાની પાસે રહેવા સંબંધી સુખો પણ સંભળાવ્યાં; તદપિ સીતાજીનું મન તો રામચંદ્રજીના ચરણોમાં અનુરાગી હતું, જેથી ઘેર રહેવું સુગમ (સાઈ) અને વન જવું અગમ (કઠીણ) લાગ્યું નહિ. બીજાં બધાંઓએ પણ વનની અધિક વિપત્તિ કહી કહીને સીતાજીને

૧ પહેલાં-રાજુ રામ કહે જેહિંતેહિ માતી. તેમજ મરતહિ મરતશ વેહું યુવરા-જૂ-આ પ્રમાણે કૈકેયીને સમજાવતાં લૌકિક ઉપાય કર્યા. અને ત્રિપિત્રિપતિનાય રાઝ મન-માંહીં, જેહિ રણનાથ ન કાનલ જાહીં. તેમજ સુમિત્ર મહેશહિ કહાઈ નિહોરી-આ પ્રમાણે દેવી ઉપાયો કર્યા; પણ એકે ઉપાયથી રામે વનમ જવાનું માંડી વાળ્યું નહી.

સમજાવ્યાં. મંત્રિયોની સ્ત્રીઓએ તથા ચતુર ગુરૂપત્નિઓએ મોટા સ્નેહ સહિત કોમળ વાણીથી કહ્યું કે-તને તો રાજા રાણીએ વનવાસ આપ્યો નથી, છતાં તું શા માટે હઠ લઈ બેઠેલ છે? જે સાસુ, સસરા અને વડિલ જનો કહે તે કર.

દોહા૦-સિંચ શીતલહિતમધુરમૃદુ, સુનિ સીતહિં ન સોહાનિ ॥

શરદચંદ્રાદાનિ નિરચિ, ઋતુ ચકઈ અકુલાનિ ॥ ૮૬ ॥

જે કે એઓ સર્વની શીતલ, હિતકારી, મિષ્ટ અને કોમળ શીખામણ હતી; તદ્દપિ તે સાંભળીને સીતાજીને તે ગમી નહિ. જેમ શરદઋતુના ચંદ્રની શીતળ ચાંદની લાગતાં છતાં પણ ચકવી ગભરાય છે તેમ (તેઓ સ્ત્રીઓની શીતલ અને કોમળ શીખામણથી પણ) ગભરાયાં. ૮૬

ચૌ૦-સીય સકુચવશ ઉત્તર ન દેઈ, સો સુનિ તમકિ ડઠી કૈકેઈ ॥

મુનિપટ ભૂષણ મોજન આની, આગે ધરિ બોલી મૃદુવાની ॥

નૃપહિ પ્રાણપ્રિય તુમ રઘુવીરા, શીલસનેહ ન છોડિહિં મીરા ॥

સુકૃત સુયશ પરલોક નસાઝ, તુમહિં જાન વન કહિહિં ન રાઝ ॥

અસ વિચારિ સોઈ કરહુ જો ભાવા, રામ જનનિશિચ સુનિ સુખ પાવા ॥

ભૂપહિં વચન વાણસમ લાગે, કરહિં ન પ્રાણ પયાન અમાગે ॥

‘સીતા તો શરમને વશ થવાથી કશે ઉત્તર દેતાં નથી.’ એવું સ્ત્રીઓનું બોલવું સાંભળીને કદાચ સીતા ઘેર ન રહી જાય એવી શંકાને લીધે કેકેયી ક્રોધિત થઈને કિંવા ચમકીને ઉઠી અને તરત ઘરમાંથી મુનિજનોને પહેરવાનાં વસ્ત્રો (વસ્ત્રલ વસ્ત્રો), આભૂષણો (તુલસીની માળાઓ) અને પાત્રો (કમંડળુ) વગેરે લાવી (પ્રભુ) આગળ મૂકીને માહા કઠોર વચન છતાં કોમળ રૂપમાં બોલી કે,- હે રઘુવીર! તમે તો રાજાને પ્રાણના સમાન પ્યારા છો જેથી સ્વાભાવિક સ્નેહનાં દબાણને લીધે રાજા તમને છોડશે નહિ. ચાહે તો એઓનાં સુકૃત, સુયશ અને પરલોક એ બધાં નષ્ટ થઈ જાય; પરંતુ તમને વનમાં જવા માટે એ કદી મ્હોડેથી કહેનારજ નથી. એમ જાણીને જે તમને રૂચતું હોય તે કરો. આ પ્રમાણે માતાની શીખામણ સાંભળીને રામચંદ્રજી સુખ પામ્યા, પણ રાજાને તો કેકેયીના એ વચનો તીરના જેવાં (કાળજમાં ખટકવા) લાગ્યાં, એથી મનમાં ચિંતવવા લાગ્યાં કે આ અભાગીયા મારા પ્રાણો (મારા બોળિયામાંથી) પ્રયાણ પણ કરતાં નથી (કે આવાં અપ્રિય વચન સાંભળવાં અને દુઃખસહ બનાવ એવો તો મટે. (અહિથી ક્ષેપક છે.)

ચૌ૦—જવ મુનિવસન રામ તન ધારે, નર નારી લલિ મયે દુઃખારે ॥
 પહેરે લલણ વસન તલુ માहीं, સીય ગઈ લલિ સહમિ તહાहीं ॥
 હાથ લિયે ચલકલ સુકુમારી, ઠાઠી ખઈ લાજ ઝર મારી ॥
 પહર ન જાનત મન અક્કુલાની, રામ ઓર લલ કહ મૃદુવાતી ॥
 મુનિજન કેહિ વિધિ વાંધત ચોરા, સો નહિ મેં જાવત રઘુવીરા ॥
 અસ કહિ ચલપો નૈન વહિ વારી, મુનિ પ્રમુ ઝટે ખીર વરિ મારી ॥
 નિજ કરસોં પહરાવન લાગે, લલિ નર નારિ મલ દુઃખ લાગે ॥
 તવ વસિષ્ઠ ડહિ કિયો નિવારણ, સિય નહિ કરિ હૈં યહ પટ ધારણ ॥

રામચંદ્રજીએ જે વખતે વડકલ (વૃક્ષોની છાલ વગેરેનાં બનેલાં)
 વસ્ત્રો પહેર્યાં, તે વખતનો વેષ જોઈને સ્ત્રી પુરૂષો બહુ દુઃખ પામ્યાં. લક્ષ્મ-
 જીજીએ પણ તેવાંજ વસ્ત્રો પરિધાન કર્યાં. સુકોમળ સીતાજી તો વડકલચીરને
 નિહાળવાની સાથેજ ગાલરાં બની ગયાં, પણ તેઓને પહેરવાને માટે હસ્ત-
 માં લઈ ઉભાં થયાંને હૃદયમાં ઘણાંજ શરમાવા લાગ્યાં; કેમકે પોતે એ વ-
 સ્ત્રોને પહેરી જાણતાં ન હતાં, તેથી અકળાઈને પતિ સન્મુખ જોઈ કોમળ
 વાણીથી બોલ્યાં કે—હે રઘુવીર ! મુનિજનો કેવી રીતે આ વસ્ત્રો પહેરે છે ?
 તે હું જાણતી નથી આટલુંજ બોલતાં નેત્રોમાંથી આંસુનો પ્રવાહ ચાલવા
 લાગ્યો. તે વચનો સાંભળી અપાર ધૈર્ય ધારણ કરી ઉભા થઈ શ્રી રામચંદ્રજી
 પોતાના હાથથી પહેરાવવા લાગ્યા, તે જોઈ સ્ત્રી પુરૂષો અત્યંત દુઃખમાં
 ડૂબી ગયાં. આ વખતે વસિષ્ઠજીએ ઉડીને મત્તા કરી કે, સીતા આ વસ્ત્રોને
 ધારણ નહિ કરે; પણ—

દોહા૦—સુંદર ભૂષણ વસન મુત, સિતા ચલહિ પ્રમુ સાથ ॥

મુનિ વસિષ્ઠ કે વચન ત્રવ, તજે વસન રઘુનાથ ॥ ૮૭ ॥

સુંદર ધરણાં અને કપડાં સહિત સીતા પ્રભુની સાથે જશે ! આવાં
 વસિષ્ઠજીનાં વચન શ્રવણ કરીને રામચંદ્રજીએ વડકલચીરો પહેરાવવાં મૂકી
 દીધાં. ૮૭ (ક્ષેપક પૂરું થયું)

ચૌ૦—લોકવિકલ મૂર્છિત નરનાહ, કાહ કરિય કહુ મુજ ન કાહ ॥

રામ તુરિત મુનિવેષ વનાહ, ચલે જનક જનનિહિં સિર નાઈ ॥

લોકો બ્યાકુળ થઈ ગયાં અને દશરથરાજા મૂર્છા પામી ગયા. હવે શું
 કરીએ ! કંઈ પણ સૂઝતું નથી. આ પ્રસંગે સર્વ જનો બોલવા લાગ્યાં.

પ્રભુ તો તુરત સુનિયેવ ધારણ કરી માતા પિતાને મસ્તક નમાવીને ત્યાંથી રવાના થયા.

દોહા—સજિ વનસાજસમાજ સવ, વનિતાબંધુનમેત ॥

વંદિ વિમગુલચરણ પ્રભુ, ચલે કરિ સવહિં અચેત ॥ ૮૮ ॥

પ્રભુ સીતા અને લક્ષ્મણની સાથે વનને ચોગ્ય સાજ સજીને ગુરૂ અને પ્રાદ્યુષોનાં ચરણોને પ્રણામ કરી સઘજાંઓને અચેત કરી ચાલ્યા. ૮૮ (અહિંથી શ્લોક છે.)

ચૌ—વહુરિ રામ જનનિ દિગ આયે, સીતા અનુજ સહિત સચુપાયે ॥

સજી વનસાજ દેસિ સુત ઢાઢે, રહા ન વીર મોહ અતિ વાઢે ॥

જાત વિવિન ઘઘ વાલ્ક વાને, દેસિ ન નિકસત પ્રાણ હમારે ॥

અત કહિ અવનિ મિરિ મુરજાઈ, પ્રભુ જનની વહુ વિધિ સમુજાઈ ॥

પુનિ ધરિ ધીર માણિ મુત વચ્છા, લાગિ કર અંગનકી રચ્છા ॥

તદનંતર સીતા અને લઘુ બાંધવ સહિત કૌસલ્યાજી સમીપ ચોંપ પૂર્વક પ્રભુ આવ્યા. તેઓને વનના સરંન્દમથી સજેલા નિરખી કૌસલ્યાજીને ધૈર્યતા રહી નહિ અને અત્યંત મોહ વધિ ગયો, તેથી વ્યાકુળ થઈને રોવા લાગ્યાં કે, હાય ! મારાં બાળક બચ્યાં વનમાં જાય છે ! તેઓને જોઈને પણ મારા પ્રાણ પ્રયાણ કરતા નથી ? મારા સમાન કોણ મંદલાગિની હશે ? એમ કહી મુંઝાઈને પૃથિવી ઉપર પડી ગયાં એટલે પ્રભુએ તેમને ધરતી પરથી ઉઠાડી અનેક પ્રકારનાં બાંધવચનો કહી સમજાવ્યાં. ત્યારે ફરી ધૈર્ય ધારણ કરી હે પુત્ર ! હે વત્સ ! એમ બોલી પ્રભુની અંગરક્ષા કરવા લાગ્યાં.

છંદ—નમો વિષ્ણુમ્દ પાતુ, જાનુ તિર્વિક્રમ વીરા ॥

કટિહિં રત્ન ગોવિંદ, નાભિ અચ્ચુત રણધીરા ॥

ગુલ્ફ પાતુ પદ્મનાભ, ઉદર ડર હરિ શ્રીનાથા ॥

ભુજ મધુસૂદન પાતુ, કુલિ પૃથ્વીવર સાથા ॥ ૪ ॥

કૌસલ્યાજી કહે છે કે, હે પુત્ર ! વિષ્ણુ લગવાન તારા ચરણોની રક્ષા કરે. ત્રિવિક્રમ લગવાન ગોઠણોની રક્ષા કરે. ગોવિંદ લગવાન કમરની રક્ષા કરે. રણધીર અચ્ચુત લગવાન નાભિની રક્ષા કરે. પદ્મનાભ લગવાન ઘુંટીની રક્ષા કરે. હરિ લગવાન પેટની, શ્રીપતિ હૃદયની, મધુસૂદન ભુજની અને અનંત લગવાન તારા કુખની રક્ષા કરે ૪

કંઠ જનાર્દન પાતુ કૃષ્ણ મુખમંડલ સોહૈ ॥
 કરણમૂલ વારાહ ઘ્રાણ દામોદર જો હૈ ॥
 નૈત્ર નિરંજન પાતુ, માલ લક્ષ્મીનારાયણ ॥
 કેશવ પાતુ કપોલ સર્વ તન ચક્રધરાયણ ॥ ૫ ॥

જનાર્દન ભગવાન્ કંઠની, મંડલપતિ શ્રી કૃષ્ણ મુખની, વારાહ ભગ-
 વાન્ કર્ણમૂળની, દામોદરજી નાકની, નિરંજન ભગવાન્ નેત્રોની, લક્ષ્મી નારા-
 યણ લલાટની, કેશવ પ્રભુ ગાલની અને ચક્રધર ભગવાન્ તારા સર્વ શરીર-
 ની રક્ષા કરો. ૫

પૂર્વ પાતુ પુરુષોત્તમ, સદાગ્રેય ગરુડધ્વજ ॥
 દક્ષિણ દિશિ નરસિંહ પાતુ નૈઋત્ય ચતુર્ભુજ ॥
 વાસુદેવ વારુણ્ય પાતુ વાયવ્ય વિશ્વંભર ॥
 રામ રક્ષકૌ વીર્ય શંખ ઈશાન ગદાધર ॥ ૬ ॥

પુરુષોત્તમ ભગવાન્ પૂર્વ દિશામાં, ગરુડધ્વજ હૃમેશાં અગ્નિ કોણમાં,
 નૃસિંહ ભગવાન્ દક્ષિણ દિશામાં, ચતુર્ભુજ પ્રભુ નૈઋત્ય કોણમાં, વાસુદેવ
 પ્રભુ પશ્ચિમ દિશામાં, વિશ્વંભર પ્રભુ વાયવ્ય કોણમાં, શંખધર પ્રભુ ઉત્તરમાં
 અને ગદાધર પ્રભુ ઇશાનમાં તારી નિરંતર રક્ષા (સંરક્ષણ) કરો. ૬

કમલનાભિ અધઝરૂં પાતુ જલ ગિરિવર વામન ॥
 વ્યાઘ્ર સિંહતે પાતુ સદા શંકર મનભાવન ॥
 મૃત પ્રેત વૈતાલ બ્રહ્મ રાક્ષસ છલકારી ॥
 અગ્નિ ચોર વિષ વીછ સર્પ તે પાતુ મોરારી ॥ ૭ ॥

કમલનાભ પ્રભુ ઉપર અને નીચે તારી રક્ષા કરો. વામન પ્રભુ પાણી
 અને પર્વતોથી, શિવમનરંજન હરિ વાઘ અને સિંહોથી, મુરારી પ્રભુ ભૂત,
 પ્રેત, વૈતાલ, કપટ કરનારા બ્રહ્મરાક્ષસોથી, ચોર, અગ્નિ, વિષ, વીંછી અને
 સર્પ એઓથી નિરંતર તારી રક્ષા કરો. ૭

પરવિદ્યા ઉધયંત્ર મંત્ર પદ્મંત્ર જહાં લૌં ॥
 માધવ સકલ નિવારુ મારુ રુજ શૂલ તહાં લૌં ॥
 યદિ વિધિ રક્ષા કીન દીન મુનિ સુખદ અશીસા ॥
 સહિત લવણ સિય ચલે નાહ જનની પદ શીસા ॥ ૮ ॥

જગતમાં જ્યાં સૂધી પર વિદ્યાથી વૃદ્ધિ પામેલા જે જે યંત્ર મંત્ર અને તંત્રો છે તે તે સર્વને દૂર કરી માધવ પ્રભુ તારાં સર્વ શૂળો અને રોગોનો નાશ કરો. આ પ્રમાણે અંગરક્ષા કરીને ફરી સુખકારી આશિસ દીધી. એટલે રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજી અને સીતાજી માતાજીનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવી પ્રભુ સીતા લક્ષ્મણ સમેત ત્યાંથી રવાના થયા. ૮

દોહા૦—અનુજ સહિત વલ્કલ પહરિ, કરિ પિતુ માતુ પ્રણામ ॥

કૃષ્ણ પક્ષ વૈશાખ દિન, છટે ચલે વન રામ ॥ ૮૧ ॥

લક્ષ્મણજી સહિત વલ્કલવસ્ત્રો પહેરી, માતા પિતાને પ્રણામ કરી વૈશાખવદિ-છટ્ટને દિવસે શ્રી રામચંદ્રજી વન તરફ પ્રયાણ નિરધાર્યું ૮૬ (ક્ષેપક પૂરં થયું.)

ચૌ૦—નિકસિ વસિષ્ઠ દ્વાર ભણ ઠાઠે, દેસે લોગ વિરહ દવ ઢાઠે ॥

કહિ પ્રિય વચન સવહિ સમુજાણ, વિપ્રવંદ રઘુવીર બુલાણ ॥

ગુરુસન કહિ વર શાશન દીન્હે, આદર દાન વિનયબશ કીન્હે ॥

ચાચક દાન માન સંતોષ, મીત પુનીત પ્રેમપરિતોષે ॥

દાસી દાસ બુલાઈ બહોરી, ગુરુહિ સૌંપિ બોલે કરજોરી ॥

સવકી સાર સંભાર ગુસાઈ, કરવ જનકજનનીકી નાઈ ॥

બારહિવાર જોરિ યુગપાળી, કહત રામ સવજન મૃદુબાળી ॥

સોઈ સવ જાંતિ મોર હિતકારી, જેહિતે રહઈ મુઆલ સુખારી ॥

ઘેરથી નિકળીને પ્રભુ વસિષ્ઠજીનાં દ્વારપર ઉભા રહ્યા. અને ત્યાં જોયું, તો પોતાના વિયોગને લીધે સર્વ લોકોને વિરહરૂપ દાવાગ્નિ વધિ પડેલો છે. એઓ સર્વને શ્રી રામચંદ્રજીએ શીતલ પ્રિય વચનો કહીને સમજાવ્યાં અને પછી બ્રાહ્મણોના સમુદાયને બોલાવી, ગુરુ વસિષ્ઠજીને કહી ચૌદ વર્ષ સૂધીનું લોજન ખરચ ચલાવવા જેટલું ધન આપ્યું અને બીજા જનોને પણ આદરથી તથા વિનયથી સંતુષ્ટ કરી, પછી માગણોને દાન માન દઈ સંતોષ્યા, અને તે પછી મિત્રાને પણ પવિત્ર પ્રેમથી પરિતોષિત કર્યા. તદનંતર પોતાના સમસ્ત દાસ દાસીઓને બોલાવી, ગુરુ વસિષ્ઠજીના હાથમાં તેઓને સુંપરદ કરી. હાથ જોડીને બોલ્યા કે, હે ગુરુ મહારાજ ! આ સર્વની સાર સંભાળ આપ, જેમ માતા પિતાઓ બાળકોની ખરખર લે, તેમ હમેશાં લેજો. તે પછી સમસ્ત અયોધ્યાવાસિજનોને વારંવાર હાથ જોડીને પ્રભુ શ્રી રામચંદ્રજીએ દોમળ વાણીથી કહ્યું કે, હે ભાઈઓ ! હું સર્વ પ્રકારે મારા હિતકારી તેઓને જાણીશ કે જેઓના કર્તવ્યથી દશ-

રથજી સુખી રહે અર્થાત્ રાત્ર જે ઝામથી સુખી રહે તેવાં કામ કરનારાઓને
જ મારા હિતસ્વી બાણીશ.

દોઃ—માતૃ સકલ મોરે વિરહ, જોહિ ન રોહિં દુઃખદીન ॥

સો ઉપાય તુમ કરવ સવ, પુરજન પરમપ્રદીન ॥ ૧૦ ॥

અને જે પ્રકારથી મારાં સર્વ માતૃથી મારા વિયોગથી દુઃખી ન
થાય તેજ પ્રકાર-ઉપાય તેમો કરજો. હે અવધપુરના વાસિઓ ! તમે
સર્વ પરમ પ્રવીણ છો, એટલે હું હવે વધારે તમોને કહેવા મા-
ગતો નથી. ૯૦

ચૌઃ—ઈદિવિધિ રામ સત્ત્વિં સમુદ્ધાવા, ગુરુષદ્વપદ દરપિ નિર નાવા ॥

ગણપતિ ગૌરિ ગિરિસ ઘનાઈ, ચલે અશીસ પાઈ રઘુરાઈ ॥

રામ ચલત અતિ મણ્ડ વિપાદૂ, સુનિ ન જાઈ પુરઆરતનાદૂ ॥

કુસગુન લંક અવધ અતિજોહૂ, હર્ષવિપાદવિવશ સુરલોકૂ ॥

ગૈ મૂર્છા તવ ભૂપતિ જામે, વૉલિ સુમંત્ર કહન અસ લામે ॥

રામ ચલે વન પ્રાણ ન જાહીં, કોહિ સુલલાગિ રહત તનુનાહીં ॥

યદિતેં કવન વ્યથા ચલવાના, જો દુઃખ પાઈ તજિહિં તનુપાના ॥

પુનિ ધરિ ધીર કહીં નરનાદૂ, લૈ રવ સંગ સસા તુમ જાહૂ ॥

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ સર્વને સમજાવ્યાં. પછી પ્રસન્નતા પૂર્વક
પુનઃ ગુફના ચરણક્રમણોમાં મસ્તક નમાવી, ગણપતિ, પાર્વતી, અને
સદા શિવજીને મનાવીને, સર્વનો આશિર્વાદ પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી રવાના
થયા. એ સમય અયોધ્યાવાસિઓને અત્યંત ખેદ થયો અને એઓ જે
આર્તવાણીનો નાદ કરતાં હતાં તે સાંભળ્યો પણ જતો ન હતો
અર્થાત્ શહેર ભરમાં જ્યાં ત્યાં શોકજ છવાઈ રહ્યો હતો. આ વખતે
લંકામાં (મરણ સૂચવનારાં) અપશુકનો થવા લાગ્યાં, અયોધ્યામાં
મહાન્ શોક છાઈ ગયો અને ઈંદ્ર લોકમાં દેવતાઓ (પોતાના કર્તવ્યથી
પોતાની રાવણ વધની ધારેલી ધારણા પાર પડવાનો સમય દૃષ્ટિગોચર થતાં
બહુજ ખુશી થયા. અને પોતાનીજ ખટપટથી અયોધ્યાને શિર વિપત્તિનું
ગાડું વાદળ ઘેરાયુ એ જોઈ વિષાદવંત પણ થયા. આમ હોવાથી દેવો)
હર્ષ વિષાદને વશ થયા. આ વખતે દશરથજીની મૂર્છા દૂર થતાં બચ્ચતા-
વસ્થામાં આગ્યા એટલે સુમંત્ર મંત્રીને બોલાવીને કહેવા લાગ્યા કે—રામ

વનમાં ગયા, પણ મારા પ્રાણ જતા નથી, કોણ જાણે હજી ક્યાં સુખ દુઃખો જોવાને માટે શરીરમાં રહ્યા હશે ! આ વ્યથાથી પણ કોણ જાણે કંઈ વ્યથા બગવત્તર હશે ? કે જેને પ્રાપ્ત કરીને મારા પ્રાણ દેહનો ત્યાગ કરશે ! ફરી ધીરજ ધરીને દશરથજી કહેવા લાગ્યા કે, હે સખા ! તું રથ લઇને (રામનો મદદગાર થઇને) જા.

દોઁ-મુઠિ મુકુમાર કુમાર દોડ, જનકસુતા મુકુમારિ ॥

રથ ચઢાઈ દિશરાઈ વન, ફિરેહુ મળ દિન ચારિ ॥ ૯૧ ॥

અત્યંત મુકુમાર મારા જન્મે કુમારો અને મુકુમારી જનક સુતા (સીતા) ને રથમાં બેસાડીને વન દેખાડી ચારેક દિવસ વીતાવી પાછો વળી આવ્યો. ૯૧.

ચૌઁ-ગૌં નહિં ફિરહિં ધીર દોડ માર્હ, સત્યસિંધુ હઠવ્રત રચુરાર્હ ॥

તૌં તુમ વિનય કરેહુ કરખોરી, ફેરિય મહુ મિથિલેશકિશોરી ॥

જાત સિંધ કાનન દેખિ હરાર્હ, કહેડ મોર શિખ અવસરપાર્હ ॥

સાસસનુર અસ કહેડ સંદેશૂ, પુત્રિ ફિરિય વન વહુત કલેશૂ ॥

પિતુગૃહ કવહું કવહું સસુરારી, રહેહુ જહાં રુચિ હોઈ તુમ્હારી ॥

રૂઢિવિધિ કરેડ ઉપાયકદંવા, ફિરહ તૌં હોઈ માળઅવલંવા ॥

નાહિત મોર વરણ પરિણામા, કલુ ન વસાઈ મળ વિધિ વામા ॥

અસ કહિ મુઠિં પેરે મહિ રાજ, રામ લણ સિય આનિ દેસાઝ ॥

જન્મે લાઇઓ મહાન્ ધીર છે અને શ્રી રામ તો સત્યના સાગર તથા દૃઢ પ્રતિજ્ઞા વ્રતધારક છે, તેથી કદાચ તારા ફેરવ્યા પાછા ન ફેરે તો તું હાથ જોડી વિનય કરવો કે, હે પ્રભુ ! મિથિલેશકુશોર્ગી^૧ (સીતાજી)ને પાછાં મોકલો. જ્યારે સીતા જંગલને જોઈને ડરે ત્યારે તું સમય ઓળખીને મારાં વચનો કહેવો છે, તમારાં સાસુ સસરાઓ એવો સંદેશો કહ્યો છે કે-હે પુત્રી ! પાછાં ફરિ ઘેર આવો; કેમકે વનમાં ઘણાક કલેશો છે. ક્યારેક પિતાને ઘેર અને ક્યારેક સાસુરે, ઝોમ જ્યાં તમારી રૂચિ હોય ત્યાં રહ્યા કરજો. હે સુમત્ર ! આ પ્રમાણે અનેક ઉપાય કરજો. કદી સીતા જ પાછાં ફરી આવશે તો પણ તેથી મારાં પ્રાણોને આલંબન મળે. નહિ તો પરિણામમાં (ઉવટમાં) મારું મ્હોંત તો છે જ. જ્યારે વિધાત્રા પ્રતિકળ થઈ ગયો ત્યારે મારાથી કશું પણ જની શક્યું નથી. કિંવા વિધાત્રી પ્રતિ-

૧ મિથિલેશ કિશોરી કહેવાનો આધાર એ છે કે-તું મિથિલેશ-રાજ જન્મને શું જવાબ દશ ?

ફળ હોય છે તે વખતે કશું પણ બની શકતું નથી. આટલું બોલીને દશરથજી-અરે! કોઈ રામને, લક્ષ્મણને અને સીતાને અહિં લાવી મારી નજરે દેખાડો. એમ બોલતા બોલતા મૂર્છીત થઈને પૃથિવી પર પડ્યા.

દોહા૦—પાય રજાયસુ નાઈ શિર, રથ અતિવેગિ બનાઈ ।

ગણુ જહાં બાહર નગર, સીયસહિત દોડ માઈ ॥ ૯૨ ॥

સુમંત્ર મંત્રી દશરથજીની આજ્ઞા લઈ, મસ્તક નમાવી, અતિ ઉતાવળેથી રથને તૈયાર કરી જ્યાં શહેરના બહાર સીતાજી સહિત બંને ભાઈઓ છે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. ૯૨

ચૌ૦—તવ સુમંત્ર તૃપવચન સુનાઈ, કરિ વિનતી રથ રામ ચઢાઈ ॥

ચઢિ રથ સીયસહિત દોડ માઈ, ચલે હૃદય અવધર્મિ શિર નાઈ ॥

ચલત રામ લલિ અવધ અનાથા, વિકલ લોગ લાગે સવ સાથા ॥

કૃપાસિંધુ બહુવિધિ સમુદ્ધાવર્મિ, ફિરર્મિ પ્રેમવશ પુનિ ફિરિ આવર્મિ ॥

લગત અવધ મયાનક મારી, માનહું કાલરાતિ અધિયારી ॥

ઘોર જંતુ સવ પુરનરનારી, ડરપર્મિ એકર્મિ એક નિહારી ॥

ઘર મસાન પરિજન જનુ મૂતા, સુત હિત મીત મનહુ યમદૂતા ॥

બાગન વિટપ બેલિ કુમ્હિલાઈ, સરિત સરોવર દેલિ ન જાઈ ॥

સુમંત્રે દશરથજીનાં (કહેલાં) વચનો (રામચંદ્રજીને) સંભળાવ્યાં અને વિનતી કરીને શ્રી રામને રથ ઉપર ચડાવ્યા. સીતાજી સહિત બંને ભાઈઓ રથ ઉપર ચડીને પ્રસન્ન^૧ મનવડે અયોધ્યાને પ્રણામ કરીને (વન તરફ) ચાલ્યા. રામચંદ્રજીના ચાલવાથી જ અયોધ્યાને અનાથ બાળીને સર્વ અવધવાસીઓ વિન્હલ થઈ ગયાં અને રામની સાથે વનમાં ચાલવા લાગ્યાં. જ્યારે કૃપાસિંધુ શ્રી રામચંદ્રજીએ તે લોકોને બહુ બહુ રીતે સમજાવ્યાં ત્યારે તેઓ પાછાં ફરવા લાગ્યાં, પણ પ્રેમને વશ થઈને ફરીને તેઓ પાછાં રામની પાસે આવવા લાગ્યાં. એઓ સર્વને અયોધ્યા તો મહાભયંકર બાળે આધારી કાળ રાત્રી હોયની? તેવી ભાસતી હતી. શહેરનાં નર નારીઓ એક બીજાને ઘોર પ્રાણી સરખાં દેખીને પરસ્પર બીહવા લાગ્યાં. ઘરો સ્મ-શાન સરખાં, પરિજનો (સેવક-ચાકર) ભૂત પ્રેત સરખાં અને પુત્ર, મિત્રો

૧ મનવડે પ્રણામ કરવામાં ભાવ એ હતો કે, જે હું પ્રકટપણે અયોધ્યાને પ્રણામ કરીશ, તો લોકો એવી કલ્પના કરે કે, હજી અયોધ્યા પર પ્રીતિ છે અને રાજ્ય તજ્જતાં કલેશ થાય છે; માટે મન-હૃદયથી પ્રણામ કર્યો.

તથા હેતસ્વીઓ ચમદ્વત સરખાં જણાવા લાગ્યાં. ખાગોમાં વૃક્ષો તથા વે-
લીઓ કરમાઈ ગયાં અને નદિયો તળાવો જોયાં પણ ન જાય એવાં ખીડામણાં
દેખાવા લાગ્યાં.

દોહા૦—હય ગજ કોટિન કેલિમૃગ, પુરપશુ ચાતક મોર ।

પિક રયાંગ શુક સારિકા, સારસ હંસ ચકોર ॥ ૧૩ ॥

હાથી, ઘોડા અને ફીડા કરવાનાં કોડો પશુઓ, અને ગામનાં ગાય
લેંસ વગેરે આમ્યપશુઓ, ખપૈયા, કોકિલાઓ, ચકવા ચકવી, પોપટ, મેનાં,
હંસ, સારસડાં, અને ચકોર. ૯૩

ચૌ૦—રામવિયોગવિકલ સર્વ ઠાઢે, જહૈં તહૈં મનહું ચિત્રલિખિ કાઢે ॥

નગર સકલ વન ગહવર ભારી, સ્વર્ગ મગ વિકલ સકલ નરનારી ॥

વિધિ કૈકયિ કિરાતિનિ કીન્હી, જેહિં દવ દુસહ દશહુદિશિ દીન્હી ॥

સહિ ન સકૈ રઘુવરવિરહાગી, ચલે લોગ સર્વ વ્યાકુલ ભાગી ॥

સર્વહિં વિચાર કીન્હ મનમાહીં, રામલષણસિયવિનુ સુખ નાહીં ॥

જહૌં રામ તહૈં સકલ સમાજૂ, વિનુ રઘુવીર અવધ કોહિકાજૂ ॥

ચલે સાથ અસ મંત્ર દઢાઈ, સુરદુર્લભ સુખસદન વિહાઈ ॥

રામચરણપંકજ પ્રિય જિનહીં, વિષયભોગવશ કરૈ કિ તિનહીં ॥

એઓ સઘળાં રામના વિયોગથી, જાણે ચિત્રમાં આલેખેલાં હોય તે-
મ જ્યાં ત્યાં જેમનાં તેમ સ્થિર થઈ ઉભાં રહ્યાં હતાં. આખું અયોધ્યા
નગર જાણે ભયંકર જંગલ જેવું જણાવા લાગ્યું, સમસ્ત સ્ત્રી પુરૂષો અનેક
રાત્રીપશુ પક્ષીઓ જેવાં ગભરાયેલાં જણાવા લાગ્યાં અને કેકેયી જાણે વિ-
ધાત્રાએ ભીલડી રચી હોય એવી જણાવા લાગી કે, જેણે દશે દિશાઓમાં
ન સહન થઈ શકે એવો દવ લગાડી દીધો. જ્યારે રામચંદ્રજીના વિયોગા-
ગિનને લોકો સહન કરી શક્યાં નહિ તેથી બહુજ ગભરાઈને (લોકો રૂપી
પશુ પક્ષીઓ અયોધ્યા રૂપી વનમાંથી) નાસવા લાગ્યાં. એ સર્વેએ (પો-
ત પોતાના) મનમાં વિચાર કર્યો કે, રામ, લક્ષ્મણ, સીતા વિના સુખ
આપણે ક્યાંય પામનારજ નથી. જ્યાં રામ ત્યાંજ સકળ સુખસમાજ છે.
રામ વગર અયોધ્યામાં અમારું શું કામ છે. આ પ્રમાણે દઢ વિચાર કરીને
દેવને પણ દુર્લભ એવાં સુખો અને ઘરોને છોડીને શ્રી રામની સાથે સાથે
ચાલ્યાં. (શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી !) જેઓને રામચંદ્રજીનાં ચરણ
કમળ પરમ પ્યારાં છે તેઓને શું વિષયભોગવશ કરી શકે છે? કદિજ નહિ!

દોહા૦—વાલુક વૃદ્ધ વિહાર મૃદુ, લગે લોમ સવ સાથ ।

તમસાતીર નિવાસ કિય, પ્રથમ દિવસ રઘુનાથ ॥ ૧૪ ॥

સમસ્ત જનો બાળકો અને વૃદ્ધોને ઘરોમાં મૂકીને શ્રી રામનીજ સંગાથે ચાલ્યાં. એઓની સાથે સાથે પ્રભુએ પહેલે દિવસ તમસા નદીને કાંઠે નિવાસ કર્યો. ૬૪

ચૌ૦—રઘુપતિ પ્રજા પ્રેમવશ દેવી, સદય હૃદય દુઃખ ભણુ વિશેષી ॥

કરુણામય રઘુનાથ ગુસાઈ, બેગિ પાઈ શહિ પીર પરાઈ ॥

કહિ સમેમ મૃદુવચન સુનાઈ, બહુવિધિ રામ લોગ સમુજાઈ ॥

કિય ધર્મઉપદેશ ઘનેરે, લોગ પ્રેમવશ ફિરહિ ન ફેરે ॥

શીલસનેહ છાંડિ નહિ જાઈ, અસમંજસવશ મણ રઘુરાઈ ॥

લોગ શોકશ્રમવશ ગે સોઈ, કુલુક દેવમાયા મતિ મોઈ ॥

જબહિ યામ યુગ યામિનિ વીતી, રામ સચિવસન કહેડ સપ્રીતી ॥

સ્વોજ મારિ રથ હાંકહુ તાતા, આન ઉપાય બનંહિ નહિ વાતા ॥

આજી શ્રી રામચંદ્રજીએ પ્રજાને પ્રેમવશ થઈ દુઃખ પામતી જોઈને, મનમાં તેઓના દુઃખથી વિશેષ દુઃખ પામ્યા. સ્વામી રઘુનાથજી પોતે કષ્ટભય હોવાથી તેમને પારકી પીડા તાકીદે પ્રાપ્ત થઈ જાય છે એ સ્વાભાવિક જ છે. રામચંદ્રજીએ પ્રેમ ભરેલાં કોમળ વચનો કહી કહીને બહુ બહુ રીતે લોકોને સમજાવ્યાં અને તેઓને અનેક રાજસેવાદિના ધર્મના ઉપદેશો કર્યા તદ્દપિ પ્રેમવશ થયેલાં અયોધ્યાવાસિઓ પાછાં વાળવા છતાં પણ વળ્યાં નહિ. સ્વાભાવિક સ્નેહ છોડી શકાતો નહતો, (એથી કઠોર વચનો કહી શકાતાં ન હતાં. અને તેઓને સંગાથે પણ લઈ જવાય એમ ન હતું) તેથી રામચંદ્રજીને મુંઝવણ થઈ પડી. જ્યારે શોક અને શ્રમને સ્વાધીન થયેલાં લોકો નિદ્રાને વશ થયાં, અને કંઈક દેવમાયાથી તેઓની મતિ પણ મોહ પામી ગઈ તથા જે પહોર રાત્રી વીતી ત્યારે રામચંદ્રજીએ પ્રીતિ-સહ સુમંત્ર પ્રત્યે કહ્યું કે. હે તાત ! હવે રથને આડો આવળો ચલાવી, જે પ્રકારે રથ ચાલ્યાનો ખરો પતો ન લાગે તે પ્રકારે રથ હાંકજો. કે જેથી સવારે અવધવાસિઓને ખરી વાટ માલમ ન પડતાં એઓ પાછા વળી જશે લોકોને પાછા વાળવાનો બીજો એક ઉપાય બની શકે તેમજ નથી.

દોહા૦—રામ લગ્ન સિય યાન ચઢિ, શંખચરણ શિર નાઈ ।

સચિવ ચલાણુ તુરિત રથ, સ્તરત સ્વોજ દુરાઈ ॥ ૧૫ ॥

૧ મતિ મોહ પામવાથી રામચંદ્રજીના જવાની બળશ રહી નહિ.

રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી શ્રી સદાશિવજીના ^૧ ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને રથ ઉપર ચડ્યાં, એટલે સુમત્ર તાકીદે જે ચીલે થઇને આવ્યો હતો તેજ ચીલે કેટલાક યોજનો સૂધી ઉત્તર દિશા ભણીજ રથને ચલાવ્યો, જેથી જમણા ઠાળા માર્ગનો પતોજ લાગે નહીં. એ પછી લાગ મળતાં મુંગબેરપુર તરફ હાંક્યો. ૯૫

ચૌ—જામે સકલ લોગ મળે મોરુ, ગળે રઘુવીર મળજ અતિ સોરુ ॥

રથકર સ્વોજ કતહું નહિં પાવહિં, રામરાજ કહિં ચહુંદિશિ ધાવહિં ॥

મનહું બારિનિધિ વૂડ જહાજૂ, મળજ વિકલ સવ વળિક સમાજૂ ॥

એકહિં એક દાહ ઉપદેશૂ, તજેડ રામ હમ જાનિ કલેશૂ ॥

નિંદાહિં આપુ સરાહહિં મીના, વિક જીવન રઘુવીર વિહીના ॥

જૌપૈં પ્રિયવિયોગ વિધિ કીન્હા, તો કસ મરણ ન માંગે દીન્હા ॥

ઈહિવિધિ કરત પ્રલાપકલાપા, આળે અવધ મેરે પરિતાપા ॥

વિષમ વિયોગ ન જાડે વચના, અવધિ આશ સવ રાત્રિહિં પ્રાણા ॥

પ્રભાત થતાંજ સર્વ લોકો જાગ્યા અને જાગતાં 'રામચંદ્ર તો જતા રહ્યા' એવો શોરખકોર મચી ગયો. રથ કઈ દિશા તરફ ગયો છે તેનો પૂરેપૂરો કોઇને પતો લાગ્યો નહિ તેથી રામરામ કહીને ચોમેર દોડાદોડ કરી તપાસ કરવા લાગ્યા. જેમ સમુદ્રમાં વહ્યાણુ ડૂબવા સમય અંદર ખેડેલા વાણિયાઓ ગાભરા બની શોરખકોર મચાવી મૂકે તેમ તે અવધવાસિયો રામ વિયોગથી ગાભરાં બની ગયાં. એક બીજાને ઉપદેશ કરવા લાગ્યાં કે, ભાઈઓ ! રામચંદ્રજીએ આપણને માત્ર કલેશરૂપ બાણીને જ છોડી દીધેલ છે. તેઓ પોતાની નિંદા કરીને માછલાંઓને વખાણવા લાગ્યાં (કે, માછલાંઓ પાણી વગર જીવતાં નથી. માટે તેઓના જીવનને ધન્ય છે અને આપણે તો રામ વિયોગ થયા છતાં પણ જીવીએ છિયે માટે) આપણા જીવનને ધિકાર છે. જે દૈવે પ્રિય પ્રભુનો વિયોગ આવ્યો તો આપણને માંગ્યું મહાંત કેમ નહિ આવે ? આ પ્રમાણે વિવિધ વિલાપો કરતાં અને પરિતાપથી પૂર્ણ થયેલાં અવધવાસિયો પાછાં અયોધ્યામાં આવ્યાં. (શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી !) રામ વિયોગથી અવધવાસિયોને જે દુઃખ થયું

૧ સદાશિવ ઇશ્વર હોવાથી, કિંવા રાતમાં શિવગણો વિધન ન કરે તેથી, કિંવા શિવજી અયોધ્યાવાસિયોનું સંરક્ષણ કરે તે હેતુથી, કિંવા માર્ગમાં મુંગબેરપુર માટે, કિંવા શિવભક્ત રામજીનો વધ કરવા ઇચ્છતા હોવાથી શિવજીની સલાહ લેવા માટે સદાશિવજીના ચરણોમાં રામચંદ્રજીએ પ્રણામ કરતી વખતે પ્રણામ કર્યા.

તે વિષમ વિયોગજન્ય દુઃખનું વર્ણન મારાથી પણ કહી શકાતું નથી. કેવળ તેઓ સર્વ લોકોએ ચૌદ વર્ષનો પાછો આવવાનો અવધિ તે ઉપર જ આશા ઓધીને પોતાનાં પ્રાણોને રાખ્યા. (કે તેટલો વખત વીત્યા પછી પ્રભુનાં દર્શન થશે એ માટે પ્રાણ રાખવાથી લાભ છે.)

દોહા૦—રામદરશહિત નેમ જત, લગે કરન નરનારિ ॥

મનહું કોકકોંકીકમલ, દીન બિદીન તમારિ ॥ ૧૬ ॥

સમસ્ત નર નારીઓએ શ્રીરામદર્શન હિતાર્થે નેમ-નિયમ પ્રતો કરવા લાગ્યાં. અને જેમ સૂર્યદર્શન વિના ચક્રવાચકવી તથા કમળો નિસ્તેજ હોય તેમ દીન દેખાવા લાગ્યાં. ૯૬

ચૌ૦—સીતાસચિવસહિત દોડ માઈ, મૃંગવેરપુર પહુંચે જાઈ ॥

ઉતરે રામ દેવસરિ દેસ્વી, કીન્હ દંઢવત હર્ષવિશેસ્વી ॥

લષણ સચિવ સિય કીન્હ પ્રણામા, સબહિં સહિત સુખ પાણ્ડ રામા ॥

ગંગ સકલમુદમંગલમૂલા, સબ સુખકરણિ હ્રગણિ સબશૂલા ॥

કહિ કહિ કોટિક કથાપ્રસંગા, રામ બિલોકત ગંગતરંગા ॥

સચિવહિં અનજહિં પ્રિયહિં સુનાઈ, વિબુધનદીમહિમા અધિકાઈ ॥

મજ્જન કીન્હ પંથશ્રમ ગણ્ડ, શુચિજલ પિયત મુદિતમન મણ્ડ ॥

સુમિરત જાઈ મિટહિં ભવભારુ, તેહિશ્રમ યહ લૌકિક વ્યવહારુ ॥

સીતાજી અને સુમંત્ર સહિત બન્ને ભાઈઓ મૃંગવેરપુરના નજીકમાં જઈ પહોંચ્યા. રામચંદ્રજીએ ગંગાજીને નિરખીને રથમાંથી ઉતરીને મોટા હર્ષ સમેત ગંગાજીને દંડવત કર્યા. લક્ષ્મણજી, સીતાજી અને સુમંત્ર એ-ઓએ પણ ગંગાજીને પ્રણામ કર્યા. ગંગાજી સમસ્ત આનંદ અને મંગ-ળોનું મૂળ છે, સઘળાં સુખોદાયક છે તથા સર્વ પ્રકારનાં શૂળોનો નાશ કરનારાં છે, જેથી એ જગોએ શ્રીરામચંદ્રજી સમસ્ત રીતે સુખ પામ્યા. રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી વગેરેને વિવિધ કથાઓના પ્રસંગ કહી કહીને ગંગા-જીના તરંગોને નિહાળવા લાગ્યા. તે વખતે લક્ષ્મણજીને, સુમંત્રને અને સીતાજીને રામચંદ્રજીએ ગંગાજીના મહાત્મ્યનું વિશેષ પ્રકારે વખાણ કહી કહીને સંભળાવ્યું. તદનંતર સર્વ સહિત શ્રીરામચંદ્રજીએ ગંગાજીમાં સ્નાન કરી પંથના શ્રમને દૂર કર્યો. અને પવિત્ર જળપાન કરવાથી મનમાં આનંદ થયો. (મહાદેવજી કહે છે કે હે પાર્વતી !) જે રામના સ્મરણથી જ જન્મ મરણાદિનો ભવભાર મટી જાય છે તે પ્રભુને પંથનો શ્રમ (થાક)

થવો એ માત્ર લૌકિકવ્યવહાર માટેજ કથન છે. વાસ્તવિક રીતે તો પ્રભુને કોઈ પ્રકારનો શ્રમ હોતો જ નથી.

દોહા૦—શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદમય, રામ ભાનુકુલકેતુ ॥

ચરિત કરત નર અનુહરત, સંસૃતિસાગર સેતુ ॥ ૧૭ ॥

શુદ્ધ સાત્વિક આનંદ ચિન્મય ભાનુકુળકેતુ શ્રીરામચંદ્રજી મનુષ્યાવ-
તાર ધારણ કરીને નરલીલા પ્રમાણે જે જે ચરિત્રો કરે છે તે તે સર્વ ચરિત્રો
સંસારસાગરમાં પૂલરૂપ છે. ૯૭

ચૌ૦—ઈહ શુભિ ગૃહનિષાદ જવ પાઈ, મુદિત લિણ પ્રિયબંધુ વુલાઈ ॥

લૈ ફલ મૂલ મેટ મરિ મારા, મિલન ચલા હિયહર્ષ અપારા ॥

કરિ દંડવત મેટ ધરિ આમે, પ્રમુહિં વિલોકત અતિઅનુરામે ॥

સહજસનેહાવિવશ રચુરાઈ, પૂછેડ કુસલ નિકટ બેઠાઈ ॥

નાથ કુસલ પદપંકજ દેખે, મળેડ માગ્યમાજન જન લેખે ॥

દેવ ધરણિ ધન ધામ તુમ્હારા, મૈં જન નીચ સહિતપરિવારા ॥

કૃપા કરિય પુર ધારિય પાઝ, થાપિય જન સવ લોગ સિદ્ધાઝ ॥

કહેડ સત્ય સવ સત્તા સુજાના, મોહિ દીન્દ પિતુ આયમુ આના ॥

પ્રભુ પધાર્યાની જ્યારે શૃંગબેરપુરના રાજા શુદ્ધ નામના બીલને ખ-
ખર થઈ ત્યારે તે શુદ્ધ પ્રસન્ન થઈ, જ્ઞાતિજનોને બોલાવી ભેટમાં મૂકવાનાં
ફૂલ ફળોના ટોપલાઓ મંગાવ્યા. અને હૃદયમાં અપાર હર્ષ પામતો પ્રભુને
મળવાને માટે પ્રિયજનો સહ આવ્યો. રામચંદ્રજીના સમીપ જઈને દંડવત.
પ્રણામ કરી મુખ અગાડી ભેટ મૂકીને અત્યંત સ્નેહ સહ પ્રભુ સન્મુખ
બેવા લાગ્યો. સહજ સ્નેહને વશ થયેલા શ્રીરામચંદ્રજી બીલરાજાને પો-
તાની પાસે બેસાડીને કુશળવર્તમાન પૂછવા લાગ્યા એટલે બીલરાજા બો-
લ્યો કે, હે નાથ ! આપનાં ચરણકમળો નિહાળવાથી મારું સર્વ પ્રકારથી
કુશળ છે. આજે હું લાગ્યલાજન થયો છું અને ભક્તજનોની પંક્તિમાં
આવ્યો છું. હે દેવ ! પૃથિવી, ધન તથા ઘર એ સમસ્ત આપનુંજ છે.
મારા પરિવાર સમેત હુંતો આપનો (નીચ કામ કરનારો) દાસ છું. આપ
કૃપા કરીને શૃંગબેરપુરમાં પધારો અને મને નિજનો સેવક કરીને સ્થાપો
કે, જેથી પુરનાં સમસ્ત જનો ખુશી થાય. આવાં નિષાદરાજાનાં વચન
શ્રવણ કરીને રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, હે સુજાણ સખા ! તમે જે કહ્યું તે સર્વ
સાચું છે. પણ મને પિતાએ અન્ય પ્રકારની આજ્ઞા આપી છે.

દોહા-વર્ષ ચારિદશ વાસ વન, મુનિવ્રત વેષ અહાર ॥

ગ્રામવાસ નહિં ઠચિત મુનુ, ગૃહાહિં મળડ દુઃખધાર ॥ ૧૮ ॥

ચૌદ વર્ષ મુનિવ્રતથી, મુનિવેષથી અને કંઠમૂળ ફળ મુનિઆહાર કરી વનમાં વસવાની આજ્ઞા કરી છે માટે ગામમાં નિવાસ કરવો બ્યાજબી નથી. આ શ્રવણ કરી ગુહને^૧ વિશેષ દુઃખ થયું. ૬૮

ચૌ-રામ લષણ સિયરૂપ નિહારી, કહાહિં સપ્રેમ નગરનરનારી ॥

તે પિતુમાતુ કહહુ સચિ કૈસે, જિનિ પઠણ વન બાલક એસે ॥

એક કહૈ મૂપતિ મલ કીન્હા, ળેચનલામ હમહિં બિધિ દીન્હા ॥

તથ નિષાદપતિ ઊર અનુમાના, તરુશિશિપા મનોહર જાના ॥

કૈ રઘુનાથહિ ઠાઉં બતાવા, કહેડ રામ સઘમૌંતિ મુહાવા ॥

પુરજન કરિ જુહાર મૃદ આણ, રઘુવર સંઘ્યા કરન સિધાણ ॥

ગૃહ સંભારિ સાથરી ઘનાઈ, કુશકિશલય મૃદુ પરમ મુહાઈ ॥

મુચિ ફલ મૂલ મધુર મૃદુ જાની, દોના મરિમરિ રાખેસિ આની ॥

શુંગખેરપુરનાં નરનારી, રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજીના સ્વરૂપને નિહાળી પ્રેમ પૂર્વક પરસ્પર કહેવા લાગ્યાં કે, હે મિત્રો! હે સખિઓ! એ માતા પિતા કેવાં છે કે જેઓએ આવાં (રૂપ, ગુણ, શીળવાન) સુકુમાર બાલકોને વનવાસ આપ્યો છે.!! કોઇએક તો કહેવા લાગ્યાં કે રાજા દશરથજીએ બહુજ સાડું કર્યું છે કે જેથી આપણુ સમસ્ત વનવાસીઓને એઓના દર્શનનો નેત્રને લાભ આપ્યો. એ સમય શ્રી રામચંદ્રજીની બહાર રહેવાનીજ ઇચ્છા બાળીને ભીલપતિએ મનમાં વિચાર કરી એક સુંદર શીશમનું ઝાડ પ્રભુના વિશ્રામ માટે યોગ્ય બાણ્યું. શ્રી પ્રભુને ત્યાં લઈ જઈને તે સ્થલ બતાવ્યું, એટલે પ્રભુએ કહ્યું. કે, બસ, આ જગ્યાજ સર્વ પ્રકારે ઉતારો કરવાને યોગ્યજ છે. (માટે અહિયાંજ રહી શું.) ગામનાં લોકો પ્રભુમ કરી કરીને પોત પોતાને ઘેર ગયાં અને પ્રભુ રાઘવેન્દ્ર ગંગાતટપર સંઘ્યા કરવાને માટે પધાર્યા. ગુહરાજાએ ડાલ અને કુણાં કુણાં પાંદડાંનો સુંદર સાથરો (પથારી) બહુ સંભાળથી બનાવી દીધો. અને પછી કોમળ, પવિત્ર તથા મીઠાં ફૂલ ફૂલ કંઠ મૂળ તપાસીને દહિયા ભરી ભરીને આગળ મૂક્યા.

૧ ભીલપતિને વિશેષ દુઃખ એ થયું કે, આના સુકુમારો ઉપર આવો ભાર મૂક્યો છે કિંવા એ-
ઓને મારે ઘેર લઈ જવા હતા, પણ તેઓએ તો ચોખી ના કહી, તેથી વિચારણા નિમ્મળ જવાથી વિ-
શેષ દુઃખ થયું.

દોહા૦—સિય સુમંત્ર આતાસહિત, કંદમૂલફલ સ્વાઈ ॥

શયન કીન્હ રઘુવંશમણિ, પાય પલોટત માઈ ॥ ૯૯ ॥

રઘુવંશમણિ શમચંદ્રજીએ સીતાજી, સુમંત્ર અને લક્ષ્મણજીની સાથે ફલ, મૂળ, કંદ પ્રાસન કરીને પછી શયન કર્યું, એટલે લક્ષ્મણજી ચરણ ચાંપવા લાગ્યા. ૯૯

ચૌ૦—ઉઠે લષણ પ્રભુ સોવત જાની, કહિ સચિવહિં સોવન મૃદુવાની ॥

કછુક દૂરિ સજિ વાળ શરાસન, જાગનલાગ બૈઠિ ધીરાસન ॥

ગુહ બુલાઈ પાઠરૂ પ્રતીતી, ઠાંવઠાંવ રાખે અતિપ્રીતી ॥

આપુ લષણપહિં બૈઠેઝ જાઈ, કટિ માથા શર ચાપ ચઢાઈ ॥

સોવત પ્રભુહિં નિહારિ નિષાદા, ભણે પ્રેમવશ હૃદયવિષાદા ॥

તનુ પુલકિત લોચન બલ બહૈ, વચન સત્રેમ લષણસન કહૈ ॥

ભૂપતિભવન સુભાય સુદાવા, સુરપતિસદન ન પટતર પાવા ॥

મણિમય રચિત ચારુ ચૌવારે, જનુ રતિપાતિ નિજહાથ સૈવારે ॥

પ્રભુને પોઠયા (નિદ્રાવશ થયેલા) નિરખીને લક્ષ્મણજી ઉઠ્યા અને સુમંત્રને ઠેામળવાણીથી (ધીમેથી) સ્વાને માટે કહી પોતે ધનુષ્પરખાણ ચડાવી કંઈક છેટે જઈ ગોઠણભર (વીરાસને) બેસી જાગવા લાગ્યા. ભીલરાજાએ પણ ભરેંસાદાર પહેરેગીરેને બોલાવીને મોટી પ્રીતિ સહિત સ્થળો સ્થળ ઉભા રાખ્યા. અને પોતે પણ કમરમાં ભાથો બાંધી ધનુષ્પર ખાણ ચડાવીને લક્ષ્મણજીની સમીપમાં જઈને બેઠો. પ્રભુને (અને જનકીજીને લોંચપર સાથ-રામાં) સૂતેલા જોઈને પ્રેમવશ અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયો, શરીરનાં રૂવાડાં જાગ્રત થઈ ગયાં અને નેત્રોમાં અશ્રુભરાઈ આવ્યાં, પ્રેમસહિત ભીલપતિ લક્ષ્મણજી આગળ કહેવા લાગ્યો કે, દશરથરાજાનું ઘર કે, જે સ્વાભાવિક સુંદર છે, અને જેને ઇંદ્રજીવનની ઉપમા પણ લાગુ ન પડે એવું અનૂપમ છે, મણિમય અને સુંદર પ્રકારે ગોઠવેલી ચાખારીઓ યુક્ત છે, અને જાણે કામ-દેવે સ્વહસ્તથી બનાવ્યું હોય એવું મનહર છે.

દોહા૦—શુચિ સુચિચિત્ર સુભોગમય, સુમન સુગંધ સુવાસ ॥

પલંગ મંજુમણિદીપ જહૈ, સર્વવિધિ સકલ સુવાસ ॥ ૧૦૦ ॥

અત્યંત પવિત્ર અને વિચિત્ર ભોગોથી પૂર્ણ છે, પુષ્પોના અને અત્તર આદિના સુવાસયુક્ત છે, મણિમય સુંદર પલંગોવાળું, સંપૂર્ણ રીતે સમસ્ત આનંદોને આપે એવું છે. ૧૦૦

ચૌ૦—વિવિધ વસન ઉપધાન તુરાર્દ, ક્ષીરફેન મૃદુ વિશદ સુહાર્દ ॥
 તહૈં સિયરામ શયન નિશિ કરહીં, નિજછવિ રતિમનોજમદ હરહીં ॥
 તે સિયરામ સાયરી સોણ, શ્રમિત વસનવિનુ જાહિં ન જોણ ॥
 માતુ પિતા પરિજન પુરવાસી, સત્વા સુશીલ દાસ અરુ દાસી ॥
 જુગત્રહિં જિનહિં પ્રાણકી નાર્દ, મહિ સોવત સો રામગુસાર્દ ॥
 પિતા જનક જગવિદિતપ્રભાઝ, સસુર સુરેશસત્વા રઘુરાઝ ॥
 રામચંદ્ર પતિ સો વૈદેહી, મહિ સોવતિ વિધિ વામ ન કેહી ॥
 સિયરઘુવીર કિ કાનનયોગુ, કર્મ પ્રધાન સત્ય કહ લોગુ ॥

અને હૃદયના શ્રીષ્ઠ સરખી ઉન્નવળ, સુવાળી તથા સુશોભિત તળાઈ-
 થોથી, ઓશીખાંઓથી અને વિચિત્ર ચાદરો વગેરે વસ્ત્રોથી યુક્ત છે, તે
 શય્યામાં રાત્રિયે પોઢનારાં અને પોતાની શોભાથી કામદેવના તથા રતિના
 અહંકારને તોડનારાં તેજ આ સીતાજી અને રામચંદ્રજી, આજે ડાહ્યાના
 સાથરા ઉપર સૂતાં છે અને પાસે એક પછુ રાજકુમારોને લાયક વસ્ત્ર પછુ
 નથી. માતા, પિતા, પરિજનો, પુરજનો, સુંદર સ્વભાવવાંત મિત્રો, દાસો
 તથા દાસીઓ, જેની પ્રાણના સરખી સંભાળ રાખે, તે પ્રભુ લોંચપર પો-
 ઢ્યા છે. જ્ઞાનથી જગત્ પ્રસિદ્ધ પ્રભાવંત જનકરાજ જેના પિતા છે, ઇ-
 દ્રના સખા દશરથરાજ જેના સસરા છે, અને રઘુનાથજી જેના પતિ છે,
 એવાં આ સીતાજી પૃથિવીપર પોઢ્યાં છે. હાય ! વિધાતા જેને પ્રતિકૂળ
 ન થાય એવો કોણ છે ? કોઈ નથી. શું સીતાજી અને રઘુનાથજી વનના
 લાયક છે ? લોકો કહે છે તે સત્ય છે કે, સર્વ કરતાં કર્મ-પ્રારબ્ધજ પ્રાધાન્ય છે.
 દોહા૦—કેકયનંદિનિ મંદમતિ, કાઠિન કુટિલપણ કીન્હ ॥

જેહિ રઘુનંદનજાનકિહિં, સુખઅવસર દુઃખ દીન્હ ॥ ૧૦૧ ॥

મંદમતિ વાળી કેકેયીએ, બહુજ કહેર અને કુટિલ હઠ પકડીને રા-
 મચંદ્રજી અને સીતાજીને સુખના અવસરમાં દુઃખ દીધું છે. ૧૦૧

ચૌ૦—મદ્દિનકરકુલબિટપકુઠારી, કુમાતિ કીન્હ સર્વ વિશ્વદુસ્વારી ॥
 રામસીય મહિશયન નિહારી, મણ્ડ વિષાદ નિષાદહિં ભારી ॥
 બોલે લષણ મધુર મૃદુવાની, જ્ઞાન વિરાગ ભક્તિરસ સારી ॥
 કૌન કાહુ દુઃખસુખકર દાતા, નિજકૃત કર્મ ભોગ સર્વ ભ્રાતા ॥
 યોગ વિયોગ ભોગ ભલ મંદા, હિત અનહિત મધ્યમ ભ્રમફંદા ॥
 જનમ મરણ જહૈંલગિ જગજાલુ, સંપતિ વિપતિ કર્મ અરુ કાલુ ॥

ધરણિ ધામ ધન પુર પરિવારૂ, સ્વર્ગ નરક જહાલગિ વ્યવહારૂ ॥

દેશિય સુનિય ગુણિય મનમાર્હી, મોહમૂલ પરમારથ નાર્હી ॥

કેકેયી, સૂર્યવંશરૂપી વૃક્ષને કાપવામાં કોહાડી સરખી થઈ છે. તેણે પોતાની કુમતિથી સમસ્ત વિશ્વને દુઃખી કર્યું છે. આ પ્રમાણે શ્રીરામ સ્ત્રી-તાળને લોંચપર સૂતેલાં જોઈને નિષાદ રાજાના મનમાં મહાન ખેદ થયો. એ સમય લક્ષ્મણજી જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિરસથી ભરેલી મધુર અમૃત વાણીથી બોલ્યા કે, હે ભાઈ ગુહ ! સાંભળો, સંસારમાં કોઈ કોઈને દુઃખ સુખ આપનાર નથી, પણ પોત પોતાનાં કર્યા કર્મોનાં ફળોજ લોગવે છે. સંસારમાં યોગ, વિયોગ, સાઈ, નઠાઈ, હિત, અહિત, અને મધ્યમ સ્થિતિ એ સમસ્ત ભ્રમફલ સમાન છે. સમસ્ત જગત્ જળમાં જે કંઈ જન્મ, મરણ, સંપદા, આપદા, કર્મ, ફળ, પૃથિવી, ઘર, ધન, પુર, પરિવાર, સ્વર્ગ, નરક અને સમસ્ત વ્યવહાર દેખવામાં, સાંભળવામાં અને જાણવામાં આવે છે, તે તથા સમસ્ત વિશ્વપણ માયાનીજ કૃતી છે, પરમાર્થ કશું નથી-

દોહા૦—સપને હોઈ મિશ્વારિ નૃપ, રંક નાકયતિ હોઈ ।

જાગે લાભ ન હાનિ કહ્યું, તિમિ પ્રપંચ જિય જોઈ ॥ ૧૦૨ ॥

જેમ સ્વપ્નમાં કોઈ રાજા ભીખારી કિંવા ભીખારી રાજા થઈ જાય છે અને રાંક ઇંદ્ર બની જાય છે; પરંતુ જાગ્યા પછી ન તો તે ભીખારીને કશો લાભ કે ન તો તે ઇંદ્રને કશી હાનિ થઈ. એજ પ્રમાણે સંસારમાં સમસ્ત સારાં નઠારાં પદાર્થો અનિત્ય (નાશવંત)જ છે. અવિનાશી કોઈ નથી અર્થાત્ સ્વપ્ન પ્રપંચની પેઠે સંસાર પ્રપંચ પણ મિથ્યાજ છે. ૧૦૨

ચૌ૦—અસવિચારિ નહિ કીજિય રોષૂ, બાદિ કાહુ નહિ દીજિય દોષૂ ॥

મોહનિશા સબ સોવનિહારા, દેશ્વહિ સ્વપ્ન અનેકપ્રકારા ॥

ઈહિ જગ યામિનિ જાગહિ યોગી, પરમારથી પ્રપંચવિયોગી ॥

જાનિય તવહિ જીવ જગ જાગા, જબ સબવિષયબિલાસવિરાગા ॥

હોઈ વિવેક મોહ ભ્રમમાગા, તબ રઘુવીરચરણઅનુરાગા ॥

સખા પરમ પરમારથ ઇહૂ, મનક્રમવચન રામપદનેહૂ ॥

રામ બ્રહ્મ પરમારથરૂપા, અવિગત અખિલ અનાદિ અનૂપા ॥

સકલ બિકારરહિત પ્રત્યેક, કહિ નિત નેતિ નિરૂપહિ વેદા ॥

એમ એ સર્વને સ્વકર્મજનિત લોગ જાણીને ન તો કોઈપર રીશ કરવી જોઈએ કે ન કોઈને વૃથા દોષ દેવો જોઈએ. સમસ્ત લોકો મોહરૂપી

રાત્રીમાં સૂતેલા છે અને તેથી અનેક પ્રકારનાં સ્વપ્નો જોયા કરે છે. આ મોહરૂપી રાત્રીમાં કેવળ યોગિજ્ઞનોજ જાગે છે કે જે પરમાર્થચિંતક છે અને વિધિપ્રપંચથી વિરાગી છે. સંસારરૂપી રાત્રીમાં આ જાગે ત્યારે જાગેલા જાણવો કે જ્યારે સમસ્ત વિષય વિલાસથી વિરાગવાંત થઈ જાય. જ્યારે સંસારમાં વિરાગ થાય છે ત્યારે એને સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, તેથી મોહ બ્રમ દૂર થઈ જાય છે. તદનંતર જ્યારે પરસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારે શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણોમાં બ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. હે સખા ! (મિત્ર) મન વચન અને કર્મથી રઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રીતિ થાય એજ પરમ પરમાર્થ જાણો. તે રામજી બ્રહ્મ પરમાર્થરૂપ અવ્યક્ત અલક્ષ્ય અનાદિ અનૂપ છે, સમસ્ત વિકાર શૂન્ય, અને લેહરહિત છે કે જેને બેદો પણ નેતિ નેતિ કહીને અર્થાત્ દૃષ્ય માત્રનો બાધ કરીને નિરૂપણ કરે છે.

દોહા૦—ભક્ત ભૂમિ ભૂસુર સુરાધિ, સુરહિત લાગિ કૃપાલુ ॥

કરત ચરિત ધરિ મનુજતનુ, સુનત મિટહિં જગજાલુ ॥ ૧૦૩ ॥

કૃપાળુ પ્રભુ, ભક્તો, ભૂમિનાં, વિપ્રોનાં, ગાયનાં અને દેવોનાં હિતાર્થે નર શરીર ધારણ કરીને ચરિત્રો કરે છે કે જેના શ્રવણ માત્રથી મોહરૂપી જાળ મટી જાય છે. ૧૦૩

ચૌ૦—સરવા સમુદ્ધિ અસ પરિહરિ મોહ, સિચરણુવીરચરણરત હોહ ॥

કહત રામગુણ ભા મિનુસારા, જાગે જગમંગલદાતારા ॥

સકલ શૌચ કરિ રામ અન્હવા, શુચિ સુજાન બટકીર મંગાવા ॥

અનુજસહિત શિર જટા બનાવ, દેશિ સુમંત્ર નયનજલ છાવ ॥

હૃદયદાહ અતિ બદન મલીના, કહ કર જોરિ વચન અતિદીના ॥

નાથ કહેડ અસ કોશલનાથા, લૈ રથ જાહુ રામકે સાથા ॥

બન દેશ્વાર સુરસરિ અન્હવાઈ, આનેહુ વેગિ ફેરિ દોડ ભાઈ ॥

લષણરામસિય આનેહુ ફેરી, સંશય સકલ સકોચ નિવેરી ॥

હે મિત્ર ! એમ સમજીને આ વૃથા અજ્ઞાન (મોહ)નો ત્યાગ કરી પરમ પરમાર્થરૂપ સીતારામનાં ચરણોમાં આસક્ત બનો. આ પ્રકારે રામચંદ્રજીના ગુણોનાં વખાણ કરતાં કરતાં જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે તો જગતને મંગળ દેનારા શ્રી રામચંદ્રજી જાગ્યા. પરમ વિશુદ્ધ સુજાણ શ્રી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજી સહ દાતણ વગેરે સમસ્ત શૌચક્રિયા કરીને, સ્નાન કરી, વડનું દૂધ મંગાવ્યું અને તે માથા ઉપરના વાળોમાં લગાવી લક્ષ્મ-

જુલુ સહિત જટાની લટો બનાવી દીધી, તે જોઈને સુમંત્રનાં નેત્રોમાં આંસુ
ભરાઈ આવ્યાં, હૃદયમાં દાહ થઈ આવ્યો. અને મુખ મલીન થઈ ગયું.
સુમંત્ર હાથ જોડીને અતિદીન વચ્ચેનો યુક્ત બોલ્યો કે, હે નાથ ! મને તો
મહારાજા દેશલેટ્રે એવી આજ્ઞા આપી હતી કે. તું રથ લઈને રામની સાથે
જા, અને એમને ચાર દિવસ વન દેખાડીને તથા ગંગાજીમાં સ્નાન કરા-
વીને પાછા બન્ને ભાઈઓને તુરંત અયોધ્યામાં તેડી લાવ. રામસમેત સીતા
લક્ષ્મણને એઓનાં સકળ સંશય અને સંકોચને દૂર કરી લઈ આવજે. (બન્ને
ભાઈઓને પાછા તેડી લાવવાનું કહી, ફરી રામ સમેત સીતા લક્ષ્મણને પાછા
લઈ આવજે. એમ જે કહ્યું છે, તે વિષાદની પ્રબળતાથી પ્રથમ સીતાજીનું
નામ દેવું ભૂલી જતાં પુનઃ યાદીમાં લાવી અ કથન કહેલ છે. આ વિષા-
દની બાહુલ્યતા સિદ્ધ કરેલી છે.)

દોહા૦-નૃપ અસકહેડ ગુસાઈ જસ, કહૈ કરૌં બલિ સોઈ ॥

કરિ બિનતી પાયન પરેડ, દીનબાલિ જિમિ રોઈ ॥ ૧૦૪ ॥

હે સ્વામી ! રાજાજીએ તો મને એજ આજ્ઞા આપેલી છે. હવે જેમ
કહો તેમ હું કરું. સુમંત્ર આ પ્રમાણે વિનંતી કરીને ચરણોમાં પડી દીન
બાળકની પેઠે રોઈ પડ્યો. ૧૦૪

ચૌ૦-તાત કૃપાકરિ કીજિય સોઈ, જાતૈં અવધ અનાથ ન હોઈ ॥

મંત્રિહિ રામ ડઠાઈ પ્રબોધા, તાત ધર્મ મગુ તુમ સબ શોધા ॥

શિવિ દધીચિ હરિચંદ્ર નરેશા, સહે ધર્મહિત કોટિકલેશા ॥

રંતિદેવ બલિભૂષ સુજાના, ધર્મધરેડ સાહિ સંકટ નાના ॥

ધર્મ ન દૂસર સત્યસમાના, આગમ નિગમ પુરાણ બચાના ॥

મૈં સોઈ ધર્મ સુલભ કરિ પાવા, તજે સો તિહૂંપુર અપયશ છાવા ॥

સંભાવિતકહૂં અપયશ લાહૂ, મરણ કોટિસમ દારુણ દાહૂ ॥

તુમસન તાત બહુત કા કહજૂં, દિષ્ ઉતર ફિરિ પાતક લહજૂં ॥

પુનઃ સુમંત્ર બોલ્યો કે, હે સ્વામિ ! જે પ્રકારે અયોધ્યા અનાથ (ના-
થવિનાની) ન થઈ જાય તેજ કૃપા કરીને આપને કરવું ઉચિત છે. રામચં-
દ્રજીએ સુમંત્રને ઉઠાડીને સમજાવ્યો કે, હે તાત ! તમે ધર્મના તમામ ર-
સ્તાઓ સારી પેઠે શોધી શોધીને જાણેલા છે. બુદ્ધિ, શિબિરાજ, દધિચિ
ઋષિ અને હરિશ્ચંદ્ર રાજા એઓએ સત્યધર્મ પાળવાને માટે કેવા કેવા ક-
લેશો સહન કરેલ છે. રાજા રંતિદેવ અને સુબાણુ દાનવેન્દ્ર બલિરાજાએ પણ

મહાન્ અને પુષ્કલ સંકટો સહન કરીને સત્ય ધર્મને અખંડપણે ધારણ કરેલ છે. સત્યના સરખો અન્ય કોઈ ધર્મ નથી એમ વેદપુરાણ શાસ્ત્રોમાં પ્રકટપણે કહેલું છે. તેજ સત્યરૂપી ધર્મ મનેતો મારા પિતાશ્રી મારફત સ્કેન્માં પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેનો ત્યાગ કરું તો ત્રણે લોકમાં મારો (અને પિતાશ્રીનો) અપયશ ફેલાય સંભાવિત પ્રવિદ્વાવાન્ પુરૂષોને અપયશનો લાભ થાય તો તે કરોડ મરણો જેવા લયકર દાહને પેદા કરે છે. હે તાત ! તમારા સરખા વડિલની અગાડી હું વધારે શું કહું ? કેમકે તમે પિતા તુલ્યના સન્મુખ સામે ઉત્તર દેવામાં પાપ લાગે છે.

દોહા૦—પિતુપદ ગહિ કહિ કોટિનાતિ, વિનય કરવ કરજોરિ ॥

ચિંતા કવાનિહું વાતકી, તાત કરિય જાનિ મોરિ ॥ ૧૦૬ ॥

મારી વતીથી મારા પિતાશ્રીનાં ચરણો પકડી, મારા કરોડો પ્રણામ કહી, હાથ જોડીને વિનતિ કરજો કે, હે તાત ! મારી ટોધ વાતની આપ ચિંતા કરશો નહિ. ૧૦૫

ચૌ૦—તુમ પુનિ પિતુસમાન હિત મોરે, વિનતી કરૌં તાત કરજોરે ॥

સવ વિધિ સોઈ કરતવ્ય તુમ્હારે, દુઃખ ન પાવ નૃપ શોચ દ્વારે ॥

સુનિ રઘુનાથસચિવસંવાદ, મળે સપરિજન વિકલ નિષાદ ॥

પુનિ કહુ લષણ કહેડ કટુવાની, પ્રશ્ન બરજેડ વઢ અનુચિત જાની ॥

સકુચિ રામ નિજશપથ દિવાઈ, લષણસંદેશ કહવ જાનિ જાઈ ॥

કહ સુમંત્ર પુનિ ભૂપસંદેશ, સહિન સકિહિ સિયવિપિનકલેશ ॥

જેહિ બિવિ અવથ આબ ફિરિ સીયા, સોઈ રઘુવીર તુમહિં કરનીયા ॥

નતરુ વિટપ અવલંબ બિહીના, મૈં ન જિયવ જિમિ જલવિનુ મીના ॥

હે તાત ! તમે પણ મારા પિતાનાજ સમાન છો અને મારા હિતકારી છો, જેથી હું હાથ જોડીને વિનતિ કરું કે, જે કાર્ય કરવાથી મારા શોકને લીધે પૂજ્ય પિતાશ્રી દુઃખ ન પામે તે કર્તવ્ય તમારું સર્વ પ્રકારે છે માટે તેજ કરજો. આવો સુમંત્ર અને રામચંદ્રજીનો સંવાદ સાંભળતાંજ પરિવાર સહ નિષ્પાદરાજા વિકળ થઈ ગયો. પછી લક્ષ્મણજી (કેકેયીની બાબતમાં કંઈક) કઠોર વચન બોલવા લાગ્યા; પરંતુ રામચંદ્રજીએ મહાન્ અનુચિત બાણીને તે વાત કહેવા મના કરી અને શરમાઈ રામચંદ્રજીએ પોતાના સોગંદ દહને સુમંત્રને કહ્યું કે, હે તાત ! લક્ષ્મણનાં વચન પૂજ્ય પિતાશ્રીને કહેશે નહિ. પછી સુમંત્રે દશરથજીનો કહેલો સંદેશ રામચંદ્રજી પ્રત્યે

કહ્યો કે, હે રઘુનાથજી ! સીતા વનનાં દુઃખોને સહન નહિ કરી શકશે માટે જે પ્રકારે પાછાં ઘેર વળી આવે તે પ્રકાર હે રામ ! આપને કરવું ઘટિત છે. પિતાશ્રીએ કહ્યું છે કે, જો સીતા પછાં નહિ આવશે તો હું અત્યંત આલંબન રહિત થઈ જવાથી જેમ પાણી વિના માછલું જીવે નહિ તેમ નહિ જીવું.

દોહા—મયકે સસુરે સકલસુખ, જર્બાઈ જહાં મન માન ॥

તબ તહૈં રહવ સુખેનસિય, જબલગિ બિપતિ બિહાન ॥ ૧૦૬ ॥

સીતાને પીયરમાં અને સાસરામાં પણ સમસ્ત પ્રકારનાં સુખો છે માટે આ (ચૌદ વર્ષ વનવાસરૂપી) વિપત્તિની રાત્રી વ્યતિત થઈ પ્રાતઃકાળ થાય ત્યાં લગી જ્યારે જ્યારે, જ્યાં જ્યાં પોતાનું મન માને ત્યારે ત્યારે ત્યાં ત્યાં સુખપૂર્વક રહે. ૧૦૬

ચૌ—બિનતી કીન્હ ભૂપ જિહિભાંતી, આરતિ પ્રીતિ ન સો કહિજાતી ॥

પિતુસંદેશ મુનિ કૃપાનિધાના, સિયહિ દીન્હ શિખ કોટિવિધાના ॥

સાસ સસુર ગુરુ પ્રિયે પરિવારુ, ફિરહુ તો સયકર મિટઃ સ્વમારુ ॥

મુનિ પતિવચન કહાતિ વૈદેહી, મુનહુ પ્રાણપતિ પરમસનેહી ॥

પ્રભુ કરુણામય પરમવિવેકી, તનુ તાજિ છાંહ રહાતિ કિમિ છેકી ॥

પ્રભા જાહ કહૈં માનુ વિહાર્હ, કહૈં ચંદ્રિકા ચંદ્ર તાજિ જાર્હ ॥

પતિહિ પ્રેમમય બિનય મુનાર્હ, કહત સચિવસન ગિરા મુહાર્હ ॥

તુમ પિતુસસુરસરસ હિતકારી, ઉત્તર દેઝ ફિરિ અનુચિત ભારી ॥

આ બિનતી રાજ્યએ જે આર્તીથી અને પ્રીતિથી કહી છે, તે આર્તી અને પ્રીતિ મારાથી કહી જતી નથી. રામચંદ્રજીએ પિતાને સંદેશો સુમંત્રના મુખથી શ્રવણ કરીને સીતાજીને અનેક પ્રકારથી શીખામણ આપીને કહ્યું કે, હે પ્રિયે ! જો તમે પાછાં ઘેર જશો તો તમારા સાસુ સસરા વડિલ પુરૂષો પરિવાર એ સર્વનાં દુઃખ દૂર થઈ જશે માટે તમને પાછું વળવું જ ઘટિત છે. આવાં રામચંદ્રજીનાં વચન સાંભળીને સીતાજીએ કહ્યું કે, હે પ્રાણનાથ ! હે પરમ સ્નેહી ! આપ તો કૃષ્ણના નિધાન અને પરમ વિવેકી છો, માટે આપજ કહો કે શરીરને છોડી પરછાયો કેવી રીતે અલગ થઈ શકે ? ! પ્રભા સૂર્યને છોડીને ક્યાં જાય ? અને ચંદ્રમાને છોડીને ચાંદની ક્યાં જાય ? આ પ્રમાણે પતિને પ્રેમમય બિનતી સંભળાવીને પછી સુમંત્ર પ્રત્યે સીતાજી સુંદર વચનસહ બોલ્યાં કે, આપ તો મારા પિતા અને સસરાજીના સમાન (પૂજ્ય) હિતકારી છો એટલે આપના સન્મુખ રહામે ઉત્તર આપવો એ બહુજ અમર્યાદા ગણાય, તો પણ—

દોહા૦—આરતવશ સન્મુખ મણ્ડે, વિલગ ન માનવ તાત ॥

આરતસુતપદકમલવિનુ, વાદિ જહાંલગિ નાત ॥ ૧૦૭ ॥

આ વિપત્તિને વશ થયેલી હું આપને સ્હામે ઉત્તર દેવા તૈયાર થઈ છું તે હે તાત ! મારી અમર્યાદ માનશે નહિ. પતિના ચરણકમળના નાતા વગર (આર્ય એટલે પિતા માતા વડિલો સાસુ સસરા તથા જેઠ વગેરે ગણાય છે, પણ અહિં આર્ય શબ્દનો સાસુ સસરાનો અર્થ ગ્રહણ કરી લેવો; કેમ કે આર્યપુત્ર-પતિ વિના) બાકીના સમસ્ત નાતાઓ નકામાજ છે. ૧૦૭

ચૌ૦—પિતૃવૈભવ વિલાસ મૈં દીઠા, નૃપમણિમુકુટ મિલિત પદપીઠા ॥

સુખનિધાન અસ માફક મોરે, પતિવિહીન મનભાવ ન મોરે ॥

સસુર ચક્રવર્ત્ત કોશલરાજ, ભુવનચારિદશ પ્રગટપ્રભાજ ॥

આગે હુઈ જેહિં સુરપતિ લેઈ, અર્ધસિંહાસન આસન દેઈ ॥

સસુર આદ્યશ અવધનિવાસુ, પ્રિયપરિવાર માતુસમ સાસુ ॥

વિનુ રઘુપતિપદપદ્મપરાગા, મોહિકો સપનેહુ સુખદ ન લાગા ॥

અગમપંથ વનભૂમિ પહારા, કરિ કેહરિ સર સરિત અપારા ॥

કોલ કિરાત કુરંગ બિહંગા, મોહિ સબ સુખદ પ્રાણપતિસંગા ॥

પિતાના ઐશ્વર્યનો વિલાસ મેં પોતાનાં નેત્રોથી જોએલો છે, કે જે પિતાના ચરણપીઠ રાજાઓના મસ્તક મણિઓના અથ્ર ભાગથી ઘસાતાં હતાં. એવા સુખનું નિધાન મારા પિતાનું ઘર છે; તે પણ પતિ વિના મારા મનને ગમતું નથી. જેનો પ્રભાવ ચોદ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. અને જેને દેવેન્દ્ર પણ સન્મુખ આવી તેડી જઈને પોતાનું અર્ધ સિંહાસન આપે છે એવા ચક્રવર્ત્તી મહારાજ કોશલેશ દશરથજી મારા સસરાજી છે, અયોધ્યા જેવી રાજધાની છે, સમસ્ત પરિવાર પ્રાણોના સમાન મારાપર ખ્યાર રાખનાર અને સમસ્ત સાસુજી માતાના સરખાં છે, તે પણ એક રઘુનાથજીના ચરણ કમળના પરાગ-રજ વિના મને સ્વપ્નમાં પણ (કોઈ પણ) સુખદાયી જણાતાં નથી. અને આ જે ગમ ન પડે એવા રસ્તાઓ, વન, ભૂમિ, પર્વત, વનના જીવો, હાથીઓ, સિંહો, સરોવર, નદી, જંગલી લીલ કોળી, વનનાં પક્ષીઓ તથા હરિણો એ સઘળાં મને પ્રાણપતિની સાથે રહેવાથી અતિ સુખદાતા લાગે છે.

દોહા૦—સાસ સસુરસન મોરિહિત, વિનયકરવ પરિ પાય ॥

મોરશોચ જાનિ કરિય કહુ, મૈં વનસુખી સુભાય ॥ ૧૦૮ ॥

તમે મારીવતી સાસુ સસરાજીને પગે પડીને વિનવી કરજો કે, હું વનમાં સારી પેઠે સુખી છું. માટે મારા માટે જરા પણ શોચ કરશો નહિ. ૧૦૮.

ચૌ-પ્રાણનાથ પ્રિયદેવર સાથા, વીરધુરીણ ધરે ધનુ ભાથા ॥

નહિં મગુશ્રમ ભ્રમ દુઃખ મન મોરે, મોહિલગિ શોચ કરિય જનિમોરે ॥

સુનિ સુમંત્ર સિયસીતલવાની, મહ વિકલ જનુ ફાળિ મળિહાની ॥

નયન ન સૂઝ સુનૈ નહિં કાના, કાહિ ન સકૈ કલુ અતિઅકુલાના ॥

રામ પ્રબોધ કીન્હ બહુભાંતી, તદપિ હોઈ નહિં શીતલ છાતી ॥

યતન અનેક સાથ હિત કીન્હા, ઉચિત ઉત્તર રઘુનંદન દીન્હા ॥

મેટિજાઈ નહિં રામ રજાઈ, કઠિન કર્મગતિ કલુ ન બસાઈ ॥

રામલષણસિયપદ શિર નાઈ, ફિરે બળિક જિમિ મૂરી મૈંચાઈ ॥

વીરોમાં અગ્રગણ્ય ગણાતા અને ધનુષ ભાથા (તીરના ભાથા) ને ધારણ કરનારા બહાલા પ્રાણનાથ અને તેવાજ બહાલા દીયર મારી સાથે છે કિંવા એઓની સાથે હું છું, તેથી મારા મનમાં રસ્તાના થાકતું દુઃખ કે ભ્રમ કશું પણ નથી. મારા માટે ભૂલથી પણ શોચ કરશો નહિ. આ પ્રમાણે સુમંત્ર સીતાજીનું શીતળ બોલવું સાંભળીને, જેનો મણિ બોવાઈ ગયો હોય તેવા સર્પની પેઠે વ્યાકુળ થઈ ગયો, આંખોથી કશું સૂજતું નથી. (કેમકે નેત્રો આંસુઓથી ભરાઈ ગયાં હતાં.) કાનેથી કશું સાંભળાતું ન હતું. (કેમ કે વ્યાકુળતાને લીધે કશો શબ્દ કાન ઉપર પડતોજ નહતો કિંવા પડતા શબ્દ તરફ લક્ષજ ન હતું.) અને મુખથી કશું બોલાતુંજ નહતું. (કેમકે હૃદય ભરાઈ આવવાથી ગભરામણ વધી પડી હતી.) એથી સુમંત્ર પોતે બહુજ અકળાઈ ગયો. જો કે રામચંદ્રજીએ તેને બહુ બહુ પ્રકારે સમજાવ્યો; છતાં પણ સુમંત્રની છાતીમાં શીતળતા થઈ નહિ (કેમકે બન્ને ભાઈઓ કે સીતાજી પાછાં લીધા વિના વીલે મ્હોંડે ઘેર જવા કરતાં તો પ્રભુ સાથે વનમાં રહેવું લાખ દરબજે શ્રેષ્ઠ છે. એમ ધારી) સુમંત્રે પ્રભુની સાથે રહેવાને માટે બહુ બહુ કાલાંવાલાં કર્યાં, પણ રઘુનાથજીએ તેના બહુજ વાજબી પ્રતિ ઉત્તર આપ્યા. (કે તમારે દશરથ મહારાજને તજી દેવા ઘટિત નથી, તેમ મારી સાથે ચૌદ વર્ષ વનમાં રહેવાની તમને મહારાજ તરફથી રજા પણ આપવામાં આવી નથી; તો પછી સાથે રહેવા કે, સાથે રાખવા કયા પ્રકારે આગ્રહ કરી મન ધાર્યું કરી શકવા શક્તિમાન છીએ ? તે વિચારી જીવો. વગેરે વગેરે કહ્યું.) રામચંદ્રજીની આપેલ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શકાય એમ નથી. મારા ભાગ્યની ગતિજ કંઈજ જણાય છે. હવે મારો કશો ઉપાય ચાલે તેમ જ નથી. આવું વિચારીને પરાધીન બિચારો સુમંત્ર શ્રીરામચંદ્રજી, લક્ષ્મ-

શુભ અને સીતાજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી, જેમ કોઈ વાણિયો પોતાની મુઠી ખોદને પાછો ફરે તેમ ત્યાંથી પાછો અયોધ્યાભણી ફર્યો.

દોહા૦—રથ હાંકે હય રામતનુ, હેરિહેરિ હિહિનાહિં ।

દેસી નિષાદવિષાદવશ, શિરધુનિધુનિપછિતાહિં ॥ ૧૦૯ ॥

જ્યારે સુમંત્રે રથને પાછો (અયોધ્યા તરફ) હાંક્યો ત્યારે રથના ઘોડાઓ રામચંદ્રજીના શરીર તરફ જોઈ જોઈને હણુહણાટી કરવા લાગ્યા, અર્થાત્ થોડાંઓ પણ સુમંત્રની અગાડી વિનતી કરવા લાગ્યા, કે અમને આ શ્યાંમ સુંદરની છબીનો વિયોગ ન પડાવો. આ જોઈ ગુહરાજ વિષાદને આધીન થઈ માથું ધુણાવી પસ્તાગા લાગ્યો કે. ૧૦૯

ચૌ૦—જાસુ વિયોગવિઘ્નલ પશુ એસે. પ્રજા માતાપિતુ જીવહિં કૈસે ॥

વરવસ રામ સુમંત્ર પઢાણ, સુરસરિતીર આણુ ચલિઆણ ॥

માંગી નાવ ન કેવટ આના, કહેડું તુમ્હાર મરમ મૈં જાના ॥

ચરણકમલરજ કહૈં સવ કહૈં, માનુષકરાગિ મૂરિ કહુ અહૈં ॥

હુઅત શિલા મહ નારિ સુહૈં, પાહનતે ન કાઠ કઠિનાઈ ॥

તગણિડ મુનિઘરની હોડજાઈ, વાટ પૈર મોરિ નાવ ઝડાઈ ॥

एहि प्रतिपालौं सव परिवारू, नहिं जानौ कहु और कबारू ॥

जौ प्रभु अवशि पार गा चहहू, तौ पदपद्म पखारन कहहू ॥

જેના વિયોગના સંતાપથી પશુઓ પણ આ પ્રમાણે વ્યાકુળ થાય છે તો એ પ્રભુના વિયોગ સંતાપથી એનાં માતાપિતા તથા પ્રજા કેવી રીતે જીવતાં હશે !! રામચંદ્રજી સુમંત્રને બળાત્કારથી પાછો વાળીને પોતે ગંગાજીના ત્રટ ઉપર આવ્યા. ત્યાં આવીને પ્રભુએ ખારવા પાસેથી મછવામાં બેસાડી પેલેપાર લઈ જવાની માગણી કરી, પણ ખારવો મછવાને (નજીક) ન લાવતાં બોલ્યો કે—હું આપનો મર્મ જાણું છું. સમસ્ત લોકો કહે છે કે આપના ચરણની રજ-ધૂળ મનુષ્ય બનાવી દેવામાં કોઈ સિદ્ધ જડી યુદ્ધી છે. એ રજના અડવાથીજ (મહાકઠોર પથરની) શિળા પણ (ઋષિપત્નિ અહલ્યા શાપવશથી શિળા થઈ પડી હતી, તેને આપના પગની રજ અડવાથી) સુંદર સ્ત્રી બની ગઈ હતી. તો પછી મારો મછવો સ્ત્રી બની જતાં શી વાર લાગે ?) કંઈ લોકડું પથર કરતાં કઠણ હોતું નથી. જે મારો મછવો મુનિપત્નિ બની જાય, તો પછી મછવાના ઉડી જવાથી મારી કમાણીનો રસ્તોજ બંધ પડી જાય અર્થાત્ આજીવિકાજ બંધ પડી જાય. હું

મછવા ઉપરથીજ મારા આખા કુટુંબનું પાલન કરું છું. આ શિવાય બીજો કોઈ ઉદ્યમ હું નહીં કરું. માટે હું સ્વામી ! જો આમ અવશ્ય ગંગા-જીના પાર જવાનું ચાહતા હો તો મને આપનાં ચરણ કમળો (ઉપર જે ધૂળ પત્થરને મનુષ્ય કરવાની સત્તા ધરાવનારી છે તેને દૂર કરવા) પાણીથી પખાળવાની રજા આપો.

છંદ૦—પદ્મ ધોઈ ચઢાઈ નાવ ન નાથ ઉતારી ચહૌ ॥

મોહિ રામરાત્રિ આનિ દશરથશબ્થ સવ સાંચી કહૌ ॥

વરુ તીર મારહિં લપળ જવલગિ મૈં ન પાંવ પત્થારિહૌ ॥

તૌલગિ ન તુલસીદાસ નાથ કૃપાલુ પાર ઉતારિહૌ ॥ ૧ ॥

હું આપનાં ચરણકમળો પખાળી ઘોઘને પછી, તે જળને મસ્થકપર ચઢાવવા ચાહું છું. મછવાપર ચઢાવી પેલેપાર લઈ જવાની મનુરી પણ લેવાની ઈચ્છા નથી. (કેમકે આપ ભવસમુદ્રથી તારનારા છો, અને હું નદીથી તારનારો છું અર્થાત્ જન્મે તારક હોવાથી એકજ કામ કરનારા છીએ તેથી, જેમ હબમ બીજા હબમની હબમતના પૈસા લેતો નથી, તેમ એક ખારવો બીજા ખારવાને પાર જવાનું નૂર લેતો નથી માટે પૈસા નહિ લઉં, પણ પગ ધોવાનું પહેલાં સાદું કરો તો) હું રધુનાથજી ! મને આપની આજુ અને મહારાજા દશરથજીની સોગંદ છે. હું સઘળું સાચુંજ કહું છું. હું દયાળુ સ્વામી ! લક્ષ્મણજી ભલે ચાહે તો તીર મારે તદ્દપિ જ્યાં લગી આપના પગ નહિ ધોઉ ત્યાં લગી પેલે પાર નહિ ઉતારું. ૬.

સો૦—સુનિ કેવટકે વયન, પ્રેમલપેટે અટપટે ॥

ત્રિહંસે કરુણાઅયન, ચિતે જાનકીલપણતન ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે ખારવાનાં પ્રેમથી લપટલાયાં વ્યંગ વચનો સાંભળી કૃષ્ણના સ્થાનરૂપ રધુનાથજી સીતા અને લક્ષ્મણજી તરફ જોઈને હસ્યાં. ૪

ચૌ૦—કૃપાસિંધુ બોલે મુસુકાઈ, સોઈ કરહૌં જેહિં નાવ ન જાઈ ॥

બેગિ આનિ જલ પાંવ પત્થારુ, હોત વિલંબ ઉતારહ પારુ ॥

જાસુ નામ સુમિરત એકવારા, ઉતરહિં નર ભક્તસિંધુ અપારા ॥

સોઈ કૃપાલુ કેવટહિં નિહારા, જેહિં કિય જગતિહૌં પગતે થોરા ॥

પદનલ નિરલિ દલસેરિ હરષી, સુનિ પ્રભુવચન મોહનસિં કરષી ॥

કેવટ રામરજાયસુ પાવા, પાનિ કઠવતા મરિ લે આવા ॥

અતિ આનંદ ડમગિ અનુસંગા, ચરણસરોજ પથારનલાગા ॥

ચર્ચિ સુમન સકલ સિદ્ધાંતી, રહિસમ પુણ્યપુંજ કોડ નાહી ॥

તદનંતર કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજી ખારવાની સાથે હસીને બોલ્યા કે, જે પ્રમાણે તારો મહવો જતો ન રહે તે પ્રમાણે કર, તાકીદે પાણી લાવીને પગ પખાળી દે, અમને વિલંબ થાય છે, તરત પાર ઉતારી દે. (શિવજી પાર્વતીજી પ્રત્યે કહે છે કે હે પાર્વતી !) જે પ્રભુના નામનું માત્ર એક વખત સ્મરણ કરવાથી પણ જીવો અપાર સંસાર સાગરનો પાર પામે છે અને જેણે વામનાવતારમાં ચતુર્દશ ભૂવના ભક આ અંકડટાહને બે ડગલાં-પગલાં જેટલુંજ બનાવી દીધું હતું તે કૃપાળુ પ્રભુ ખારવાની આશિયાળ લોગવવા લાગ્યા, (એ માત્ર ભક્તના સ્નેહાધીનપણાનો ભાવ દર્શાવ્યો છે. કેમકે ભક્તને આધીન ભગવાન છે !) ગંગાજી પોતાના જન્મસ્થાન રામચંદ્રજીના ચરણોના નખોને નિહાળીને હર્ષીત થયાં; પરંતુ (હોતવિલંબગતારદ્રુપાસ) એ રામનાં વચન સાંભળીને ગંગાજીએ જાણ્યું કે શ્રી રામ મારા પાસેથી તરત જવા ચાહે છે તેથી ગંગાજીને ગભરામણ થઈ અથવા તો ગંગાજી ચિંતવતાં હતાં કે શ્રી રામ પગેથી ચાલી પાર જાય તો મને ચરણનો મહત્ આનંદ મળે, પછે તેમણે તો નાવપર ચડી પાર જવાનો વિચાર કાયમ કર્યો છે. આથી ગંગાજીને મુંઝવણ થઈ અર્થાત્) સ્વામીનાં મોહન વચનોથી મોહે ગંગાજીની ખુદ્ધિને ખેંચી લીધી. ખારવાને પ્રભુની આજ્ઞા મળતાં લાકડાંની કથરોટમાં^૧ દોડીને ગંગાજીને લઈ આવ્યો અને મોટા આનંદ અને પ્રેમના ઉમંગથી રામચંદ્રજીનાં ચરણ કમળોને પખાળવા-ધોવા લાગ્યો. એ સમય દેવતાઓએ તે ખારવા ઉપર પુષ્પોનો વર્ષાદ વરસાવ્યો અને તેના ભાગ્યને વખાણી કહેવા લાગ્યા કે, આ (ખારવા) ના સરખો બીજો કોઈ પુણ્યપુંજ આજે નથી,

દોહા૦-પદ પથારિ જલપાન કરિ, આપ સહિત પરિવાર ॥

પિતર પાર કરિ પ્રમુહિં પુનિ, મુદિત ગણડ લૈ પાર ॥ ૨૧૦

ખારવાએ શ્રી રામચંદ્રજીના પગ ધોઈને પોતાના પરિવાર સહિત તે ચરણોદકનું પાન કર્યું અને પોતાના પિતૃઓને સંસાર સાગરથી પાર કરીને પછી આનંદસહ રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજીને મહવામાં બેસાડીને ગંગાજીને પેલે પાર લઈ ગયો. ૧૧૦

૧ ખારવાને રાંધા હતી કે જે આ કથરોટ પ્રભુ ચરણ સ્પર્શથી મનુષ્ય રૂપ થઈ હતી નહિ જય તો મારો મહો પણ નહિ હતી જો એમ પરિક્ષા લેવાના હેતુથી કથરોટમાં પાણી લાવ્યો.

૧૦-ઉતરિ ઠાઠ મળ સુરસરિ રેતા, સીયરામગુહલણસમેતા ॥

કેવટ ઉતરિ દંડવત કીન્હા, પ્રભુ સકુચે પાહિ કલુક ન દીન્હા ॥

પિયહિયકી સિય જાન નિહારી, મણિમુદરી મન મુદિત ઉતારી ॥

કહેઝ કૃપાલુ લેહુ ઉતરાઈ, કેવટ ચરણ ગહેઝ અકુલાઈ ॥

નાથ આજુ હમ કાહ ન પાવા, મિટે દોષ દુસ્વદારિદદાવા ॥

અમિતકાલ મૈં કીન મજૂરી, આજુ દીન વિવિ સબ મરિપૂરી ॥

અવ કલુ નાથ ન ચાહિય મોરે, દીનદયાલુ અનૃગ્રહ તોરે ॥

ફિરતીવાર જો કલુ મોહિ દેવા, સૌ પ્રસાદ મૈં ધરિ શિર લેવા ॥

જ્યારે સીતાજી, લક્ષ્મણજી અને ગુહ સહિત શ્રી રામચંદ્રજી પાર ઉતરી ગંગાજીની વેળુમાં ઉભા રહ્યા ત્યારે ખારવે મછવાપરથી નીચે ઉતરી પ્રભુને દંડવત પ્રણામ કર્યા એથી પ્રભુ સંકોચાયા કે આને કંઈ અપાચું નથી. આ વખતે પતિના અંતર્જન ભાવને સમજવાવાળાં સીતાજીએ આનંદ સહ તરત પોતાની મણિજટિત મુદ્રિકા વીંટી આંગળીમાંથી ઉતારી (ચુપથીથી પતિ દેવને આપી છે પ્રભુએ મછવાવાળાને પાર ઉતારવાની મનૂરી નૂર લેવાનું કહ્યું એટલે તો ખારવો અકળાઈ દોડીને ચરણ પકડીને બોલ્યો કે હે નાથ ! આજે મને શું મળ્યું નથી ? અર્થાત્ એવો કયો પદાર્થ છે કે આજે મને મળ્યો નથી ? સર્વ મળી ચૂકેલ છે ! ચરણોદકથીજ મારાં સમસ્ત પાપો દોષો અને દુઃખ રૂપી દરિદ્રયના સંતાપો સઘળા જતા રહ્યા છે. કિંવા પાપો દુઃખો અને દારિદ્ર્ય ટળી ગયો છે. અનાદિ કાળથી મેં ઘર ઘરની મનૂરી સેવા કરી જોઈ (દેવ, રાક્ષસ, મુનિ, નાગ, મનુષ્ય વગેરેની યાચના કરતાં પણ મને કોઈએ ભવજનમણથી ઉગાર્યો નહિ અને કોઈએ મારાં દુઃખો, દુસ્સહ દારિદ્ર્ય અને દોષો પાપો ટાળ્યાં નહિ અને આપે તે સર્વનો સહેજમાં નાશ કરી દીધો છે માટે) તેનો વિધાતાએ પૂરેપૂરો ખદલો મને અને મારાં પૂર્વજોને આપશે ભવજનમણથી પાર થવાનો લાગ આપ્યો છે. આનાથી વળી વિશેષ શું મનૂરી મળવી જોઈએ ? હવે તો હે દીન દયાળુ સ્વામી ! આપની કૃપાથી મને કશું પણ જોઈતું નથી અર્થાત્ ફક્ત આપની કૃપાજ જોઈએ છે. આપ જ્યારે વનવાસથી પાછા ફરતી વેળાએ જો કંઈ આપ મને આપશે તો આપનો પ્રસાદ હું માથે ચઢાવી લઈશ (મતલબ એકે આપે મારા પૂર્વજોને ભવોદધિથી પાર ઉતાર્યા અને મેં આપને ગંગાજીથી પાર ઉતાર્યા માટે અત્યારે તો પાર ઉતારવાના કામમાં સમાન છીએ માટે હાલ પાર ઉતારવાની મનૂરી લેવાનો હક્કદાર નથી, પણ મારે મારા પૂર્વજો સહિત એક પારજ પાર ઉતરવું હતું એ ઉત-

રી ચૂક્યો હું અને આપને તો હજી બીજાવાર ગંગાજીપાર ઉતરવું પડ્યેજ માટે તે વખતે પાર ઉતારી મળૂંરી લેવાનો હુછ મેળવીશ.)

દોહા—વહુત કહેડ હઠ લવણપ્રમુ, નહિં કલુ કેવટ લેડ ॥

વિદા કીન્હ કરુણાયતન, ભક્તિ વિમલ વર દેડ ॥ ૧૧૧ ॥

રામચંદ્રજીએ, લક્ષ્મણજીએ અને સીતાજીએ બહુ બહુ તાણ કરીને તેને કહ્યું, પણ તે ખારવે તો કશું પણ લીધુંજ નહિ, (કેમકે જો હું રામની પાસેથી ત્રણ જણને પાર ઉતારવાની મળૂંરી લઈશ તો રામ મારી પાસેથી માફ અને મારા અનેક પૂર્વજોને લવ પાર ઉતારવાનું નૂર માગશે માટે રામની પાસેથી મહેનત નજ લેવી એજ ઠીક છે એમ ઊંડો વિચાર કરી ખારવે કશું પણ નુર લીધું નહિ.) એટલે શ્રી રામચંદ્રજીએ પોતાની નિર્મળ કોઈને તરત ન મળી શકે એવી ભક્તિરૂપ વરદાન ઢાળે તેને વિદાય ક્યો. ૧૧૧

શ્લોક—તવ મજ્જન કરિ રઘુકુળનાથા, પૂજિ પારથિવ નાયક માથા ॥

સિય સુરસરિહિં કહા કરજોરી, માતુ મનોરથ પુરવ્વ મોરી ॥

પતિ દેવરસંગ કુશલ બહોરી, આફ કરીં જેહિં પૂજા તોરી ॥

સુનિ સિયવિનય પ્રેમરસસાની, મડ તવ વિમલવારિવરવાની ॥

સુનુ રઘુવીરપ્રિયા બેદેહી, તવ પ્રભાવ જગચિદિત ન કેહી ॥

લોકપ હોહિં વિલોકત તોરે, તોહિ સેવહિં સર્વભિધિ કરજોરે ॥

તુમ જો હમહિં વડિ વિનય સુનાઈ, કૃપા કીન્હ મોહિ દોન્હ વડાઈ ॥

તદપિ દેવિ મૈં દેવ અસીસા, સુફલ હોનહિત નિજ વાગીસા ॥

જ્યારે ખારવો વિદાય થઈ ગયો ત્યારે તો રઘુકુળનાથ રામચંદ્રજીએ સ્નાન કરી પાર્થિશ્વરનું પૂજન કરીને મસ્તક નમાવ્યું. અને સીતાજીએ પણ ગંગાજીને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કે હે માજી ! મારા આ મનોરથને પૂર્ણ કરજો કે જેથી હું પતિ, અને હીઅર સમેત ક્ષેમપૂર્વક પાછાં આવી તાફ પૂજન કરીએ એવી પ્રેમ રસ ભરી જ્યારે સીતાજીની વાણી ગંગાજીએ સાંભળે ત્યારે પરમ પાવન જળમાં સુંદર વાણી થઈ કે હે રામચંદ્રજીનાં બહાવાં સીતાજી ! સાંભળો તમારો પ્રભાવને જગતમાં ફેણ બાણુતું નથી ? જેના સન્મુખ તમે કૃપાકટાક્ષથી નિહાળો છો તે રંક પણ લોકપાત્ર થઈ જાય છે. અને સમસ્ત સિદ્ધિઓ પણ હાથ જોડી તમારી સેવના કર્યા કરે છે. તમોએ જે આ મહા મોટી વિનતી (મને) સંભળાવી છે તે કૃપ

પોતાની કૃપા કરીને મને વડાઈ આપેલ છે. તો પણ હે દેવી! હું પોતાની વાણી સાક્ષ્ય કરવાને માટે આપને આ આશિષ આપું છું કે.

દોહા૦—પ્રાણનાથ દેવરસહિત, કુશલ કોશલા આદિ ॥

પૂરહિં સવ મનકામના, સુયશ રહિં જગ છાડ ॥ ૧૧૨ ॥

તમે તમારા પ્રાણનાથ રામચંદ્રજી અને દીયર લક્ષ્મણજી સહિત કુશળપૂર્વક કોશળપુરી-અયોધ્યામાં આવશો, તમારા સમસ્ત મનોરથ પૂર્ણ થશે અને પરમ પાવન તમારો સુયશ સંસાર સદૈવ છવાયો રહેશે. ૧૧૨

ચૌ૦—ગંગવચન સુનિ મંગલમૂલા, મુદિત સીય સુરસરિઅનુકૂલા ॥

તવ પ્રભુ ગુહર્હિ કહા ઘર જાહ, સુનત સુખમુખ મા ઝરદાહ ॥

દીનવચન ગુહ કહ કરજોરી, વિનય સુનિય રઘુકુલમણિ મોરી ॥

નાથ સાથ રહિ પંથ દેઝાઈ, કરિ દિનચારિ ચરણસેવકાઈ ॥

જેહિં બનજાઈ રહવ રઘુરાઈ, પર્ણકુટી મૈં કરવ સુહાઈ ॥

તવ મોકહૈં જસ દેવ રજાઈ, સો કરિહૌં રઘુવીરદુહાઈ ॥

સહજસનેહ રામ લલિત તામ, સંગ લીન્હ ગુહ હૃદયહુલામ ॥

પુનિ ગુહ જ્ઞાતિ બોલિ સવ લીન્હા, કરિ પરિતોષ વિંદા તવ કીન્હા ॥

આવાં મંગળમૂળ ગંગાજીનાં વચન સાંભળીને અને ગંગાજીને પોતાના ઉપર પરમ પ્રસન્ન બાળીને સીતાજી અત્યાનંદ પામ્યાં. તદનંતર રામચંદ્રજીએ ગુહરાજાને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપી. એટલે તો તે આજ્ઞા સાંભળતાં વેતજ ગુહરાજાનું મ્હોં કરમાઈ ગયું અને હૃદયમાં બળતરા પેદા થઈ એથી ગુહરાજાએ હાથ ભેડીને અતીદીન વચનો કહ્યાં કે-હે રઘુકુળ મહિનાથ ! મારી વિનતિ શ્રવણ કરો. હું આહુ'છું કે આપની સંગાથે રહી, રસ્તો બતાવી, ચાર દિવસ કિવા થોડાક દિવસ ચરણોની સેવા કરી, જે વનમાં આપ જઈને નિવાસ કરશો, તે વનમાં આપના માટે સુંદર પણ શાળા બનાવી દઈશ. તે પછી જેવી મને આજ્ઞા ફરમાવશો તેવી રીતે હું રઘુવીરની હુવાઈથી કહુ'છું કે વર્તિશ, ગુહરાજાનો આવો સ્વાભાવિક સ્નેહ જોઈને પ્રભુએ તેને સંગાથે ચાલવાનું કહ્યું. અને સાથે રહેવાની રજા મળતાં નિષાદરાજા આનંદિત થઈ ગયો. અને એણે પોતાના સમસ્ત પરિવારને બોલાવી એઓને સંતોષિત કરીને સર્વને વિદાયગીરી આપી દીધી.

દોહા૦—તવ ગણપતિ શિવ સુમિરિ પ્રભુ, નાઈ સુરસરિહિ માય ॥

સસ્તાઅનુજીમિયસહિત વન, ગવન કીન્હ રઘુનાથ ॥ ૧૧૩ ॥

પછી ગણપતિ તથા શિવજીનું સ્મરણ કરી, ગંગાજીને પ્રણામ કરીને રામચંદ્રજી શુદ્ધની, લક્ષ્મણજીની અને સીતાજીની સાથે વન તરફ પ્રયાણ કર્યું. ૧૧૩

ચૌ૦—તેહિ દિન ભણત ચિટપતરવાસુ, લવણ સલા સવ કીન્હ સુપાસુ ॥

પ્રાત પ્રાતકૃત કરિ રઘુરાઈ, તીરથરાજ દીલ પ્રમુ જાઈ ॥

સચિવ સત્ય શ્રદ્ધા પ્રિય નારી, માધવસરિસ મીત હિતકારી ॥

ચારિ પદારથ ભરા મંડારુ, પુણ્યપદેશ દેશ અતિચારુ ॥

ક્ષેત્ર અગમ ગઢ ગાઢ સુહાવા, સપનેહુ જિન્હ પ્રતિપક્ષ ન પાવા ॥

સૈન સકલ તીરથવર વીરા, કલુષઅનીકદલન રણધીરા ॥

સંગમ સિંહાસન સુઠિ સોહા, છત્ર અક્ષયચટ મુનિમનમોહા ॥

ચમર જમુનજલ ગંગતરંગા, દેલિ હોઈ દુલ્હનદારિદમંગા ॥

તે દિવસે તો રામચંદ્રજીએ એક આડની હેઠળજ નિવાસ કર્યો. અને લક્ષ્મણજીએ તથા નિષાદરાજાએ જગ્યા વગેરે સુધારીને પ્રભુને શયન માટે શય્યા બનાવી દીધી અને કંદમૂળ વગેરે લાવીને આપ્યાં. પ્રાતઃકાળ થતાંજ રામચંદ્રજીએ પ્રાતર્વિધિ કરીને સર્વ સમેત ત્યાંથી રવાના થઈને સમસ્ત તીર્થોના રાજા પ્રયાગરાજનાં દર્શન કર્યાં. કે જે તીર્થરાજનો સત્યરૂપી મંત્રી છે, શ્રદ્ધારૂપી પ્રિય રાણી છે, વેણીમાધવ જેવા હિતકારી મિત્રો છે, ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ—એ ચાર પદાર્થ—પુરુષાર્થોરૂપી ભરપુર ખજાનો છે, પૃથિવી મધ્યેના પુણ્ય પ્રદેશોરૂપી અતિ સુંદર દેશો છે, કામ, ક્રોધ,—લોભ જનિત પાપરૂપી શત્રુઓ. સ્વપ્નમાં પણ જઈ શકે નહિ એવો અગમ્ય ક્ષેત્રરૂપી મજબૂત તથા સુશોભિત કિલ્લો છે, સપ્તદ્વીપ નવખંડના તીર્થોના ગણની સેના છે, પાપરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરવામાં મહા રણધીર છે, સંગમરૂપી (ગંગા યમુનાના સંગમરૂપી) અતિ સુંદર સિંહાસન છે, મુનિ જનોના મનને પણ મોહિત કરે એવા અક્ષયવટરૂપી છત્ર છે, યમુનાજીના અને ગંગાજીના સીતાશીત તરંગોરૂપી ચામરો છે, દર્શન માત્રથી પણ દુઃખો તથા દારિદ્ર્યોનો નાશ કરનાર છે.

દોહા૦—સેવહિં સુકૃતી સાધુ શુચિ, પાવહિં સવ મનકામ ॥

બંદી બેદપુરાગળ, કહહિં વિમલ ગુણગ્રામ ॥ ૧૧૪ ॥

જેનું સેવન કરવાથી મોટા મોટા સુકૃતિ સાધુજનોરૂપી સેવકો સમસ્ત મનકામના (લૌકિક અને પારલૌકિક સુખો) પ્રાપ્ત કરે છે અને વેદો તથા પુરાણોના સમૂહોરૂપી જાંદીજનો જેના નિરંતર નિર્મળ શુણોના સમુદને ગાયા કરે છે એવાં. ૧૧૪

ચૌ૦—કો કહિસકે પ્રયાગપ્રભાજ, કલુષપુંજકુંજર મૃગરાજ ॥

અસ તીરથપતિ દેખિ સુહાવા, સુખસાગર રતુવર મુખ પાવા ॥

કહ સિયઅનુજઈ સુગર્હિ સુનાઈ, શ્રીમુખ તીરથરાજબહાઈ ॥

કરિ પ્રણામ દેવત વનવાગા, કહત મહાતમ અતિ અનુરાગા ॥

શિવિવિધિ આઈ બિલોકિઠ બેની, સુમિરત સકલ સુમંગલદેની ॥

મુદિત અન્હાઈ કીન્હ શિખસેવા, પૂજિ યથાવિધિ તીરથદેવા ॥

તવ પ્રભુ ભરદ્વાજવર્હિ આર, કરત દંડવત મુનિ ઠર લાણ ॥

મુનિ મનમોદ ન કહુ કહિજાઈ, બ્રહ્માનંદરાશિ જનુ પાઈ ॥

પરમોત્તમ પ્રયાગરાજ કે જે પાપોડ્ડી હાથીઓના સમૂહનો નાદ ઉતારવાને સિંહ સદૃશ છે, તેના પ્રભાવનું યથાસ્થિત વર્ણન કૌણ કરી શકે તેમ છે ? રામચંદ્રજી પોતે સુખોના સમુદ્ર છે છતાં પણ એવા સહજ સોહામણ તીર્થરાજને જોઈને સુખ પામ્યા. રામચંદ્રજીએ સ્વયંમુખથી સીતાજીને લક્ષ્મણજીને અને નિષાદદાનને પ્રયાગરાજની વડાઈ કહી સંભળાવી. પછી તીર્થરાજને પ્રણામ કરી, વન બાગ વગેરેને નિહાળતા નિહાળતા અને મહાનુપ્રેમ સહિત પ્રયાગરાજના મહાત્મ્યને કથન કરતા આગળ આદ્યા આ પ્રમાણે આવી, સ્મરણ માત્રથીજ સમસ્ત સુમંગળોને દેનારી ત્રિવેણીનાં દર્શન કર્યા ત્યાં પ્રસન્ન ચિત્તથી સ્નાન કરી શિવભગવાનનું પૂજન કર્યું પછી યથાવિધિ વેણીમાધવ આદિ તીર્થેના દેવોની પૂજા કરી પછી રામચંદ્રજી ભરદ્વાજજીની પાસે આવ્યા અને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા કે મુનીએ તરત ઉઠાડીને પ્રભુને છાતી સાથે લગાવ્યા. એ સમય ભરદ્વાજજીના મનમાં જાણે બ્રહ્માનંદનો સમૂહ પ્રાપ્ત થયો હોય એવો આનંદ થયો હતો કે જે કહ્યો પણ જતો નથી.

દોહા૦—દીન્હ અશીસ મુનીશ ઠર, અતિ અનંદ અસજાનિ ॥

લોચનગોચર સુકૃતફલ, મનહું કિણ વિધિ આની ॥ ૧૧૬ ॥

(પ્રેમ સહિત મળીને) ભરદ્વાજજીએ, જાણે વિદ્યાતાએ સમસ્ત સુકૃતનાં ફળોને મારા નેત્રોની સમક્ષ હાજર કર્યા હોય ! એમ જાણીને હૃદયમાં અતિ આનંદિત થઈને આશિષ દીધી. ૧૧૫

ચૌ૦—કુશલપ્રશ્ન કરિ આસન દીન્હા, પૂછિ મેમપરિપૂરણ કીન્હા ॥

કંદ મૂલ ફલ અંકુર નીકે, દિયે આનિ મુનિ મનહું અપીકે ॥

સીય લષણ જનસહિત સુહાણ, અતિરુચિ રામ મૂલ ફલ સ્વાણ ॥

મથ વિગતશ્રમ રામ મુસ્વારે ભરદ્વાજ મૃદુવચન ઉચારે ॥
 આજુ મુફલ તપ તીરથજાગૂ, આજુ મુફલ જપ જોગ વિરાગૂ ॥
 સકલ મુફલ શુભસાધન સાજૂ, રામ તુમહિં અવલોકત આજૂ ॥
 લાભ અવાધે ન દૂજી, તુમ્હરે દરસ માસ સવ પૂજી ॥
 અવ કરિ કૃપા દેહુ વર ણહુ, નિજ પદસરસિજ સહજ સનેહુ ॥

મુનિએ પ્રભુને કુશળ પ્રશ્ને પૂછી યથાયોગ્ય આસન આપી, પૂજન કરી ને પછી પોતાના પ્રેમને પરિપૂર્ણ કરી અને જાણે સાક્ષાત્ અમૃત જ હોય એવાં અતિ સુંદર કંઠ મૂળ ક્ષણ તથા અંકુરો આરોગવાને માટે આણી આખ્યાં સીતાજી, લક્ષ્મણ અને શુક્રરાજ એઓની સાથે રામચંદ્રજીએ, અત્યંત રૂચિથી એ સુંદર સ્વાદિષ્ટ ફળો તથા મૂળો વગેરેને આરોગ્યા, જ્યારે રામચંદ્રજી વિગત શ્રમ અને પરમ પ્રસન્ન થયા ત્યારે ભરદ્વાજજી કોમળ વચનો બોલ્યા કે, હે રામચંદ્રજી ! આજે આપનાં દર્શન થવાથી મારાં તપ, તીર્થ, યાગ, વ્રત, યોગ અને વૈરાગ્ય એ સર્વ સફળ થયાં છે. અને અન્ય સમસ્ત શુભ સાધનોનો સમૂહ પણ આજે સફળ થયો છે આપનાં દર્શન વિના અન્ય કંઈ પણ લાભની કે સુખની અવધિ નથી; કેમકે આપનાં દર્શનથી મારી સમસ્ત આશા પૂર્ણ થઈ ગઈ છે. એથી હવે આપ કૃપા કરીને મને એ વરદાન આપો કે આપના ચરણ કમળોમાં મને સ્વાભાવિક્ સ્નેહ બન્યોજ રહે.

દોશ૦—કર્મ વચન વન છાંડિ છઝ, જવલગિ જનમ તુહાર ॥

તવલગિ મુલ્લ સવનેહુ નહિં, કિયે કોટિ ઉપચાર ॥ ૧૧૬ ॥

કેમકે જ્યાં સૂધી આ જીવ તન મન વચનથી નિષ્કપટ થઈને આપનો હાસ થતો નથી ત્યાં સૂધી કોડો ઉપાય કરતાં છતાં એને સ્વપ્નામાં પણ સુખ પ્રાપ્ત થતુંજ નથી. ૧૧૬

ચૌ૦—મુનિવચન રામ સકુચાને, ભાવભક્તિ આનંદ અવાને ॥

તવ રઘુવર મુનિસુયશ મુહાવા, કોટિભાંતિ કહિ સર્વહિં સુનાવા ॥

સો વડ સો સર્વ ગુણગણમેહુ, જેહિં મુનીશ તુમ આદર દેહુ ॥

મુનિ રઘુવીર પરસ્પર નમહીં, વચન અગોચર મુલ્લ અનુભવહી ॥

યહ મુધિ પાઈ પ્રયાગનિવાસી, વડુ તાપસ મુનિ સિદ્ધ ઉદાસી ॥

ભરદ્વાજશ્રમ સર્વ આપ, દેશન દશરથસુખન મુહાપ ॥

રામ પ્રણામ કીન્હ સર્વકાહુ મુદિત મથ લહિ લોચનલાહુ ॥

દેહિ અશ્વીસ પરમ મુલ્લપાઈ, ફિરેં સરાહત સુંદરતાઈ ॥

આવાં મુનિનાં યથાર્થ વચનો શ્રવણ કરીને રામચંદ્રજી સંકોચાયા અને તેમની ભાવવંત ભક્તિના આનંદથી તૃપ્ત થઈ ગયા. પછી રામચંદ્રજીએ પણ ભરદ્વાજજીના સુંદર સુચશ અનેક પ્રકારોથી સર્વેને સંભળાવીને ભરદ્વાજજી પ્રત્યે કહ્યું કે, હે મુનીશ્વર ! જેને આપ સન્માન આપો તે જન તો સમસ્ત ગુણોના સમૂહ ધરૂપ થાય છે જ. આ પ્રકારે મુનિ અને શ્રી રામ એક ખીજને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને અવધુનીય મુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. આ સમાચાર મળતાં પ્રયાગ નિવાસી બ્રહ્મચારી, તપસ્વી, મુનીશ્વર, સિદ્ધ, સંન્યાસી એઓ સમસ્ત દશરથનંદનોનાં દર્શન કરવાને માટે ભરદ્વાજજીના આશ્રમમાં આવ્યા. રામચંદ્રજીએ સર્વેને પ્રણામ કર્યા અને એ સઘળાઓ નેત્રોનો લાલ લાઇને પ્રસન્ન થયા. પરમ સુખ પામી આશિષો દેવા લાગ્યા અને રામ તથા લક્ષ્મણની સુંદરતાનાં વખાણ કરતા કરતા પોતપોતાના આશ્રમ તરફ પાછા વળ્યા.

દોહા૦—રામ કીન્હ વિશ્રામ નિશિ, પ્રાત પ્રયાગ અન્હાઈ ॥

ચલે લપગ સિય જનસહિત, મુદિત મુનિહિં શિરનાઈ ॥ ૧૧૭ ॥

રામચંદ્રજી રાતે ત્યાંજ વિશ્રામ કરી પ્રભાતે પ્રયાગમાં ન્હાઈ સીતાજી, લક્ષ્મણજી અને ગુહરાજને સાથે લઈ મુનિને આનંદ મનથી પ્રણામ કરી ત્યાંથી આગળ ચાલવા તૈયાર થયા. ૧૧૭

ચૌ૦—રામ સમેય કહેડ મુનિપાઈં, નાથ કહિય હમ કેહિ મગુનાઈં ॥

મુનિ મુનિ વિહાંસિ રામતન કહહીં, સુગમ સકલ મગુ તુમકહેં અહહીં ॥

સાથલાગિ મુનિ શિષ્ય બુલાઈ, મુનિ મન મુદિત પચાશક આઈ ॥

સર્વહિં રામપદપ્રેમ અપારા, સર્વહિં કહહિં મગુ દીલ્લ હમારા ॥

મુનિ બડુ ચારિ સંગ તવ દીન્હે, જિન્હ બહુજન્મ સુકૃત સર્વ કીન્હે ॥

કરિ પ્રણામ મુનિ આશિસ પાઈં, પ્રમુદિત હૃદય ચલે રઘુપાઈ ॥

ગ્રામનિકટ જવ નિકસહિં જાઈં, દેવહિં દરશ નારિ નર ધાઈ ॥

હોહિં સનાથ જન્મફલ પાઈં, ફિરહિં દુલિતમન સંગ પઠાઈ ॥

રામચંદ્રજીએ ચાલતી વખતે ભરદ્વાજજીને પ્રેમ સહિત પૂછ્યું કે, હે નાથ ! હવે અમો કયે માર્ગે થઈને જઈએ ? તે ફરમાવો. આવું પ્રભુનું બોલવું સાંભળતાં મુનિએ હસીને કહ્યું તે—આપને તો તમામ માર્ગો સુગમ છે. મુનિએ પ્રભુની સંગાથે મોકલવાને માટે પોતાના શિષ્યોને બોલાવ્યા એટલે તો પચાસેક શિષ્યો મનમાં પ્રસન્ન થઈને ઢોળી આવ્યા. સર્વ શિષ્યો-

ની રામચંદ્રજીના ચરણોમાં અપાર પ્રેમ હતો તેથી સર્વે કહેવા લાગ્યા કે- હા આ માગી અમારો જોએલો છે. ભરદ્વાજે એઓ પેકી ચાર શિષ્યો સાથે આપ્યા. કે જેઓએ ખડુ ખડુ પૂર્વ જન્મોમાં સર્વ પુણ્યો કર્યા હતાં. પછી રામચંદ્રજી મુનિ-ભરદ્વાજજીને પ્રજ્ઞામ કરી આજ્ઞા માગી પ્રસન્નતા પૂર્વક અગાડી આદ્યા. રામ જ્યારે કોઈ ગામની સમીપે થઈને નિકળવા લાગ્યા ત્યારે તે તે ગામનાં સ્ત્રી પુરૂષો દર્શન કરવા નિમિત્ત સઘળાં દોડી આવતાં હતાં. અને દર્શન કરવારૂપ જન્મનું ફળ પામીને (અનાથ હતાં તે પણ) સનાથ થવા લાગ્યાં. અને શરીરોથી સાથે નહિ જવાયાને લીધે દુઃખી થઈ મનને સંગાથે મોકલી ઘર ભણી પાછાં વળ્યાં.

દોહા૦-વિદા કિણ વટુ વિનયકરિ, ફિરે પાઈ મનકામ ॥

ઉતરિ અન્હાને જમુનજલ, જો શરીરસમ શ્યામ ॥ ૧૧૮ ॥

જ્યારે યમુનાજીના ત્રટપર પહોંચ્યા ત્યારે ભરદ્વાજજીના ચારે શિષ્યો ને વિનય કરીને વિદાય કર્યા અને તેઓ પણ મન વાંછિત કામનાઓને પ્રાપ્ત કરીને પાછા ફર્યા, પછી રામચંદ્રજી (નાવ દ્વારા) યમુનાજીના પાર ઉતરી પોતાના શરીરના સરખું જેનું સુંદર શ્યામ જળ હતું તે યમુના જળમાં નાદ્યા. ૧૧૮

ચૌ૦-સુનત તીરવાસી નરનારી, ધાણ નિજનિજકાજ વિસારી ॥

લષણરામસિયસુંદરતાઈ, દેલિ કરહિં નિજભાગ્યબડાઈ ॥

અતિલાલસા સવહિં મનમાહીં, નામ ગાંવ પૂછત સકુચાહીં ॥

જે તિનમહં વયટ્ટદ્ધ સયાને, તિન કરિ યુક્તિ રામ પહિચાને ॥

સકલ કથા કહિ તિનહિં સુનાઈ, વનહિં ચલે પિતુઆયસુ પાઈ ॥

મુનિ સવિષાદ સકલ પહિતાહીં, રાની રાઝ કીન્હ મલ નાહીં ॥

તેહિં અવસર એક તાપસ આચા, તેજપુંજ લણુવયસ સુહાચા ॥

કવિ અલખિત ગતિ વેષવિરાગી, મનવચકર્મ રામઅનુરાગી ॥

પ્રભુ આબ્યાની ખબર મળતાં યમુનાના તીરપર ગામના વસનારાં સ્ત્રી પુરૂષો પોત પોતાનાં ઘરનાં કામો છોડી દઈ દોડીને દર્શન કરવા આબ્યાં અને શ્રીરામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી તથા સીતાજીની સુંદરતાને નિહાળીને પોતાનાં લાગ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. સર્વે લોકોના મનમાં, નામ અને ગામ પૂછવાની ખડુ જ લાલસા થઈ; પરંતુ (પ્રભુ પ્રતાપ અગાડી) પૂછતાં સંકેત આપ-શરમાય છે, એઓમાં જે કોઈ ડહાં ગરડાં માણસો હતાં તેઓએ

પહેલાંથી સાંભળવામાં આવેલી બિના ઉપરથી દૃષ્ટિ પહોંચાડી-યુક્તિ વડે શ્રી રામને ઝાળખી લીધા. અને તેઓએ પછી બીજા લોકોને સઘળી વાત કહી સંભળાવી કે, આ રામ પિતાની આજ્ઞા પાલન કરવા માટે વનમાં જાય છે. આ સાંભળીને સર્વે લોકો વિષાદવંત થઈ પસ્તાવા લાગ્યાં કે-રાણી (કૈકેયી) એ અને રાજાએ (દશરથે) આ ઠીક નથી કર્યું. (આ સમયમાં તેજ પુંજ સમાન, લઘુવયવંત. વિદ્વાન, વેરાગીના વેષ યુક્ત અને મન વચન કર્મથી રામમાં પ્રેમ ધરાવનારો એક તપસ્વી અચાનક શ્રી રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો.

દોહા૦-સજલનયન તનુપુલક નિજ, રૂપદેવ પહિચાનિ ॥

પરેડ દંડનિમિ ધરગિતલ, દશા ન જાતિ બલ્લાનિ ॥ ૧૧૨ ॥

આંખોમાં આંસુઓથી અને શરીર રોમાંચોથી વ્યાપ્ત થયેલ તે તપસ્વીએ પ્રભુને પોતાના ઇષ્ટદેવ છે એવું ઝાળખાણ પહેલું હોવાથી ભોંયપર લાકડીની પેઠે લાંબો થઈ પ્રણામ કર્યા. (શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી !) આ વખતની તે તપસ્વીની જે દશા થઈ હતી તે દશાનું વર્ણન પણ કરી શકાય તેમ નથી અવર્ણનીય પ્રેમ ભક્તિમાં તટ્વીન બની ગયો હતો. ૧૧૬

ચૌ૦-રામ સપ્તેષ પુલકિ ડર લાવા, પરમ રંક જનુ પારસ પાવા ॥

મનહું પ્રેમ પરમારથ દોઝ, મિલત ધરે તનુ કહ સવ કોઝ ॥

વહુરિ લષણ પાવન સોઢ લાગા, લીન્હ ડઠાઢ ડમગિ અનુરાગા ॥

પુનિ સિયચરણરેણુ ધરિ સીષા, જનનિજાનિ શિયુ દીન્હ અસીવા ॥

કીન્હ નિષાદ દંડવત તેહી, મિઝેડ મુદિત લલિ રામસનેહી ॥

પિવત નયનપુટ રૂપપિયૂષા મુદિત સુઅશન પાઢ જિમિ ધૂષા ॥

તે પિતુમાતુ કહૌ સન્નિ કૈસે, જિન પડ્ઢ વન વાઝક દૈસે ॥

રામલષણસિયરૂપ નિહારી, સોચ સનેહ વિકલ નરનારી ॥

રામચંદ્રજીએ, પ્રેમથી રોમાંચિત થઈને એ તપસ્વીને છાતીમાં લગાવ્યા. જેમ અત્યંત દરિદ્રી પારસમણિને પામતાં રાજા થાય તેમ તે તપસ્વી અગ્નિદેવ પ્રભુના પ્રાપ્ત થયા શ્રીરામજી થયો રામને અને તપસ્વીને મળેલા નિહાળી સમસ્ત જનો કહેવા લાગ્યા કે-આ તે પ્રેમ અને પરમાર્થ એ બન્ને શરીર ધારી થઈને ભેટયા છે કે શું ? તદનંતર તે તપસ્વી લક્ષ્મણજીને પગે લાગ્યો. એટલે લક્ષ્મણજીએ સ્નેહ સહિત ઉમંગ લાવીને તેને છાતી સરસો લગાવ્યો. તે પછી તપસ્વીએ માતા બાનકીજીના

અરણ્યની રજને મસ્તકે ચડાવી એટલે જગજનનની સીતાજીએ તેને પોતાનો બાળક જાણી આશીર્વાદનો દીધાં. બીલપતી ગુહ રાજાએ તે તપશ્વીને ઠંડવત્ કર્યા અને તે તપસ્વી. ગુહને રામચંદ્રજીનો સખા જાણીને આનંદથી મળ્યો. એ તપસ્વી, રામના રૂપરૂપી અમૃતને પોતાનાં નેત્રો રૂપી દૂનાઓવને પીવા લાગ્યો, અને જેવી રીતે ક્ષુધાતુર મનુષ્ય ઉત્તમ ભોજન પામીને રાજી થાય તેવી રીતે રાજી થયો. (અહિ સૂધી શ્લોક છે.)

શ્રીઓ એક ખીજી સાથે વાતો કરવા લાગી :કે; હે સખી ! જેઓએ આવાં બાળકોને વનમાં મોકલ્યાં છે તે મા બાપ કેવાં (કઠોર કાળજનાં-નિર્દય) હશે ? તે તો કહો, આ પ્રમાણે બોલતાં સમસ્ત સ્ત્રી અને પુરૂષો રામનાં, લક્ષ્મણજીનાં અને સીતાજીનાં રૂપો નિહાળીને પ્રેમથી વ્યાકુળ થઈ ગયાં.

દોહા-તવ રઘુવીર અનેકવિધિ, સર્વહિં શિલાનવ દીન ॥

રામરજાવસુ શીત ધરિ, મનન નવન તેહિં કીન ॥ ૧૨૦ ॥

પછી પ્રભુએ પોતાના સખા-મિત્ર ગુહરાજાને અનેક પ્રકારની શીખામણ હઈને, પાછા ફરવાનું કહ્યું, એટલે ગુહરાજા, પ્રભુની આજ્ઞાને મસ્તકે ચડાવી પોતાને ઘેર ગયો. ૧૨૦

ચૌ-પુનિ સિય રાન લવળ કરજોરી, જહુનહિં કીન્હ પ્રણામ બહોરી ॥

ચન્દ્રે સસીય મુદિત દોઝ ખાઈ, રવિતનવાકર કરત બહાઈ ॥

પથિક અનેક મિલ્હાઈં મનુ જાતા, કહાઈં સમેમ દેલિ દોઝ ખાતા ॥

રાજચલગ સવ અંગ તુમ્હારે, દેલિ શોચ હિય હોત હમારે ॥

મારગ ચઠહુ પચાદાઈં પાપ, ડોનિચ જૂંઠિ હમારે ખાપ ॥

અગમ પંચ ગિરિ કાનન ખારી, નેહિં મહ સાય નારિ સુકુમારી ॥

કરિ કેહારે વન જાઈં ન જોડે, હમ સંગ ચલહિં જો આપસુ હોઈ ॥

જાન જડાંઝાતે તહૈં પહુંં વાઈ, ફિરવ બહોરિ તુમહિં શિરનાઈ ॥

પછી રામચંદ્રજીને સીતાજીએ તથા લક્ષ્મણજીએ હાથ જોડીને શ્રી યમુનાજીને પ્રણામ કર્યા. અને સીતાજી સહિત બન્ને લાઇઓ પ્રસન્ન થઈ સૂર્યની પુત્રી (અને પોતાની ફાઇ) યમુનાજીની પ્રશંસા કરતાં કરતાં ત્યાંથી (અગાડી) ચાલ્યાં. રસ્તામાં ચાલતાં અનેક વટેમાર્ગીઓ તેમને મળવા લાગ્યા, એ વટેમાર્ગીઓ આ બન્ને લાઇઓને નિહાળીને (મહા સ્વરૂપવંત જોઇને) મોટા પ્રેમથી પૂછવા લાગ્યા કે, તમારાં અંગોમાં (પ્રત્યેક અંગોમાં) તો સમસ્ત રાજ લક્ષ્ણોથી જ લક્ષિત છે, એ જોઇને અમારા હ-

હથમાં ભારે શોચ થાય છે. (કેમકે આવાં સામુદ્રિક લક્ષણોવાળા પાલખી વગેરે વાહનોમાં બેસી જે સુંમાર સેનાસહ વિચરવા બેઠાએ તેને બહલો તમો તો ઉઘાડા પગે આવા કઠોર માર્ગમાં ચાલો છો, તેથી અમેાએ જો-ચેલા જ્યોતિષ ગ્રંથો જુઠા પડે છે. માર્ગ મહા અગમ છે, ભારે ભારે પર્વતો અને જંગલો છે, તેમાં વળી તમારી સંગાથે અતિ સુકોમળ સ્ત્રી છે. (એ પણ અનયન થવા જેવું છે. ') આ વનમાં મહા ભયંકર હા-થીઓ, અને સિંહો છે કે જે જોયા પણ જતા નથી માટે જે તમારી આજ્ઞા હોય તો અમે તમારી સંગાથે ચાલીએ. જ્યાં સૂધી તમો જશો ત્યાં સૂધી અમે આપને પહોંચાડીશું અને જ્યારે તમો રજા આપશો ત્યારે તમોને પ્રણામ કરી પાછા વળીશું.

દોહા૦-ઈદિવિવિ વૃક્ષહિં પ્રેમવશ, પુન્નકિગત જનનયન ॥

કુવાર્તિષુ ફેરિં તિનહિં, કહિ વિનીન મૃદુવચન ॥ ૧૨૧ ॥

સ્નેહ વશ યત્નાથી, શરીરમાં રામાંચોથી અને આંખોમાં આંસુઓથી પરિપૂર્ણ થયેલા વટેમાર્ગીઓ, સંગાથે ચાલી ચાલીને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગતાં. કૃપાના સમુદ્ર શ્રી રામચંદ્રજી નમતાઈ ભરેલાં કોમળ વચનો કહીને તેઓને પાછા વાળવા લાગ્યા. ૧૨૧

ચૌ૦-જે પુર ગ્રામ વસહિં મનુમાહીં, તિનહિં નાગસુરનગર સિહાહીં ॥

કેહિ સુકૃતી કેહિ ઘરી વસાર, ધન્ય પુણ્યમય પરમ સુહાર ॥

જહું તહું રામચરણ ચલિ જાહીં, તેહિંસમાન અમરાવતિ નાહીં ॥

પુણ્યપુંજમગુ નિકટનિવાસી, તિનહિં સરાહહિં સુરપુરવાસી ॥

જે મરિનયન વિભોમહિં રામહિં, સીતાલષણસાહિત ઘનશ્યામહિં ॥

જેહિ સર સરિત રામ અવગાહહિં, તિનહિં દેવ સર સરિત સરાહહિં ॥

જેહિ તરુર પશુ વૈઠિહિં જાઈ, કરહિં કલ્પતરુ તામુ વઢાઈ ॥

વરનિ રામવદનગાગા, મા તિ શૂરિ શૂરિ નિજભાગા ॥

રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજી રસ્તામાં જે જે શહેરોની કિંવા ગામોની પાસે નિવાસ કરતા હતા, તે તે શહેરોને અને ગામોને સમસ્ત નાજલોક તથા દેવલોક પણ વખાણતા હતા કે. આ ધન્ય, પુણ્યમય અ-પવિત્ર સ્થળોને ક્યા પુણ્યાત્માઓએ કઈ ઘડીમાં વસાવ્યાં હશે ? જ્યાં શ્રી રામનાં ચરણો ચાલીને જાય. તે તે સ્થળોના સમાન ઇંદ્રની અ-પણ લેખામાં નથી. શ્રી રામના માર્ગના નજીક રહેનારાં જે લોકો તથા લક્ષ્મણજી યુક્ત ઘનશ્યામ શ્રી રામને, નેત્રો ભરી બ-

ભાગ્યશાળી થયા, તેઓનાં પુણ્યોના સમૂહને દેવપુરવાસિયો પણ વખાણવા લાગ્યા; (કેમકે તે દેવોને ધનશ્યામ મૂર્તિનાં દર્શન ધ્યાનમાં પણ પ્રાપ્ત થવાં મુશ્કેલ છે અને મનુષ્યોને તો વિના પ્રયાસથી તે વખતે દર્શન થયાં હતાં, જેથી પોતાના કરતાં તેઓને વિશેષ ભાગ્યશાળી માનતા હતા.) જે જે સરોવરો અને નદિયોમાં થઈને શ્રી રામ નહાતા કે પેલે પાર ઉતરતા હતા તે તે સરોવરો, નદિયોને માનસ સરોવર અને ગંગાજી પણ વખાણતાં હતાં. (કેમકે તેઓ પવિત્ર છતાં તેમને તે વારવાર લાલ મળતો નહતો તેથી તેઓને પોતાના કરતાં વધારે પુણ્યવંત માનતાં હતાં.) શ્રી રામ જે જે ઝાડો તળે જઈ જઈને બેસતા હતા. તે તે ઝાડોને કલ્પવૃક્ષ પણ વખાણતાં હતાં. (કેમકે વિપત્તિના વખતમાં પણ સાધારણ વૃક્ષો પ્રભુને આનંદ આપે છે અને અમે તો કોઈ વખતે પણ તેમને આનંદ આપી શકતાં નથી; કારણ કે પ્રભુ પોતેજ સકળ સુખોત્પાદક છે તો પછી અમે તેમને કયા પ્રકારનો આનંદ આપવા સમર્થ છિયે ? તેમ શરીર ધારી પ્રભુ અમારી છાયા તમે કોઈ વખત લેશો એવો સમયજ સંપાદન થયો અમારા ભાગ્યમાં સરળ્યોજ નથી માટે અમારા કરતાં જંગલના ઝાડો મહા પુણ્યવાન છે.) અને ભૂમી પણ શ્રી રામનાં ચરણ કમળોની રજનો સ્પર્શ પ્રાપ્ત થતાં પોતાનાં ધન્યભાગ્ય માનતી હતી.

દોહા૦—છાંહ કરહિં ઘન વિબુધગણ, વરષદિં સુમન સિદ્ધાહિં ॥

દેવત ગિરિ વન વિહંગ મૃગ, રામ ચલે મનુ જાહિં ॥ ૧૨૨ ॥

રામચંદ્રજી, પહાડોને, જંગલોને, પક્ષીઓને તથા મૃગોને નિહાળતા નિહાળતા, જે રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા, તે રસ્તે મેઘમાળા-વાદળોં તો છાયા જ કર્યા કરતાં હતાં અને દેવતાઓ સુગંધી ફૂલોનો વરસાદજ વરસાવ્યા કરતા હતા. ૧૨૨

ચૌ૦—સીતાલષણસહિત રઘુનાર્દ, ગાંવનિકટ જલ નિકસાહિં જાર્ ॥

સુનિ સબ બાલહૃદ્દ નરનારી, ચલહિં તુરિત ગૃહકાજ વિસારી ॥

રામલષણસિયરૂપ નિહારી, પાઝ નયનફલ હોહિં સુસ્વારી ॥

સજલનયન અતિ પુલકિશરી, સબ મણ મગન દેસિ દોડવીરા ॥

વરણિ ન જાહ દશા તિનકેરી, લહી રંક જનુ સુરમનિદેરી ॥

એકહિં એક બોલિ શિશ્વ દેહીં, લોચનલાહુ લેહુ ક્ષણ ઈહીં ॥

હિં દેસિ એક અનુરાગે, ચિતવત ચલે જાત સંગ લાગે ॥

ચયનમમુ છવિ ડર આની, હોહિં શિથિલતનુ માનસબાની ॥

સીતાજી અને લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજી જે જે ગામોની પાસે થઈને નીકળતા હતા, તે તે ગામોનાં બાળકો, ઘરડાંઓ અને બુવાનો અર્થાત્ બચ્ચાંઓથી માંડીને બુદ્ધાં સૂઝી દરેક મનુષ્યોને પ્રભુ આગમનની ખબર મળતાંજ તેઓ તેજ વખતે ઘરનાં સઘળાં જરૂરી કામો છોડી દઈને, પ્રભુનાં દર્શન કરવાને દોડી જતાં હતાં અને શ્રી રામ, લક્ષ્મણજી અને સીતાજીનાં અતોક્તિક દિવ્ય મંગલરૂપને નિહાળવાથી નેત્રોના કૂળને પ્રાપ્ત થતાં ચુખી થતાં હતાં. બન્ને ભાઈઓને નિહાળી (કોઈ એક ગામનાં પુરૂષોની તો એવી દશા થઈ ગઈ છે કે) આંખોમાં તો આંસુઓ અને શરીરમાં રોમાંચિત એઓથી બ્યાસ થતાં સર્વે (શિવને કહે છે કે હે પાર્વતી !) જેમ જન્મ દરિદ્રીને ચિંતામણિ રત્નના ઢગલ્લની પ્રાપ્તિ થતાં જેવી અત્યાનંદિત દશા થઈ જાય તેવી રામચંદ્રને, લક્ષ્મણજીને તથા સીતાજીને નિહાળીને તે ગામનાં પુરૂષોની અત્યાનંદ યુક્ત થઈ મગ્ન થઈ ગયા હતા. કે તે સમયની દશાનું વર્ણન પણ થઈ શકે તેમ નથી. કોઈ એક તો એકબીજાને બોલાવીને શીખામણુ દેતાં હતાં કે, આ ક્ષણમાંજ નેત્રોનો લાલ મળે છે માટે લઈ લ્યો. (ફરીને ક્યાં મળશે ?) કોઈએક તો રામરૂપ દૃષ્ટિ ચિત્તાપહારકને નિહાળીને એવાં પ્રેમવશ થઈ એ રૂપને નિહાળતાં નિહાળતાં જ સંગાથેજ ચાલતાં હતાં. કોઈ એક તો નેત્રોદ્વારા શ્યામસલ્લોની રામની છબીને હૃદયમાં પધરાવીને તન મન અને શરીરથી શિથિલ થઈ જતાં હતાં.

દોહા૦—एक देखि बटछाह भलि, डारि मृदुलतृणपात ॥

कहहिं गचाँइय क्षणिकश्रम, गवनव अबहिं कि प्रात ॥ १२३ ॥

કોઈ એક તો આગળ બધી સુંદર સ્ત્રીતળ વડની છાયા બેઠને તેની તળે કોમળ ઘાસ લથા કુણાં પાંદડાં બિછાવીને કહેતાં હતાં કે, મહારાજ ! અહિંથી ચતુર વિશ્રામ લઈ શ્રમનો દૂર કરો. પછી મન માને તો હાથમાં અથવા પ્રાતઃકાળે ઉઠીને ચાલ્યા જાશે. ૧૨૩

चौ०—एक कलश भरि आनहिं पानी, अँचइय नाथ कहहिं मृदुबानी ॥

सुनि प्रियवचन प्रीति अति देखी, राम कृपालु सुशील विक्षेपी ॥

जानी सीय श्रमित मनमाहीं, घरिक विलंब कीन्ह बटछाहीं ॥

मुदित नारिनर देखहिं शोभा, रूप अनूप नयन मनलोभा ॥

एकटक सब सोहहिं चहुँओरा रामचंद्रमुखचंद्रचकोरा ॥

तरुण तमालवरण तनुसोहा, देखत कामकोटिमनसोहा ॥

दामिनिवरण लषण सुठिनीके, नखशिखसुभग भावते जीके ॥

मुनिपट कटिन्ह कसे तूणीरा, सोहत करकमलन धनुतीरा ॥

કોઈ એક તો કળશો ભરી, પાણી લાવીને નગ્ર વચનો કહેતાં હતાં કે, હે નાથ ! આ પાણી પીજો. એમાં તેઓનાં પ્રિય વચનો સાંભળી તથા અતિ પ્રેમ ભેગ અને પોતાના મનમાં સીતાજીને ધાકેલાં જાણીને પરમ કૃપાળુ તથા અપાર સુશીલ રામચંદ્રજી વડની છાયામાં ઘડીક વિશ્રામ લીધો. એટલે સમસ્ત શ્રી તથા પુરૂષો આનંદિત થઈને પ્રભુની શોભાને નિહાળવા લાગ્યા. અને એઓ અનૂપ રૂપ નિહાળીને નર્વચનાં મન તથા આંઠગો લોભાઈ ગયાં, જેથી આનમેષ નજરથી (એક ટકથી) તેઓ ચારે કોરાં-ઊભાં રહી, રામચંદ્રજીના સુખ રૂપી ચંદ્ર સન્સુખ ચકોર હોય એવાં શોભતાં હતાં. સારાંશમાં આંખોને જરા પણ નર્વીચતાં એક ટકથી પ્રભુ સુખને ભેઈ રહ્યાં હતાં. રામચંદ્રજી નવીન તમાલના સમાન વર્ણવાળું (સ્વામ સુંદર) શરીર એવું શોભતું હતું કે, જેને નિહાળતાંજ કરોડો કામદેવ પણ મનમાં મોહ પામી જતા હતા. વીજળી સમાન અત્યંત સુંદર વર્ણવાળા, નખોથી તે શિખા પર્યંત સુંદર, અને મુગચર્મ લોજ પત્રાદિ વસ્ત્રો સહ કટિ પ્રદેશમાં ભાથા ધારણ કર્યા હતા તથા જેના હૃદય કમળમાં સુંદર ધનુષ્ જાણુ શોભી રહેલ છે એવા લક્ષ્મણજી, પણ પણ સર્વના મનમાં ભાવવા લાગ્યા.

દોહા૦—જટા મુકુટ શીસનિ સુભગ, ડર મૃજનયનવિશાલ ॥

સરદ પરવમા વિધુવદન, લસત સ્વેદકગજાજ ॥ ૧૨૪ ॥

માથા ઉપર સુંદર જટા રૂપી મુકુટોવાળી, વિશાળ વૃક્ષઃસ્થળ. ભુજાઓ તથા નેત્રોવાળી. શરદ્ ઋતુના પૂર્ણચંદ્રની સમાન ઉત્તમ મુખોવાળી અને જેના મુખારવિંદપર પરસેવાના ફરી આવેલા મોતીયાના શોભાવંત જથ્થા વાળી:—૧૨૪

ચૌ૦—બરણિ ન જાઈ મનોહર જોરી, શોભા અમિત મોરમાતિ થોરી ॥

રામલષણસિયસુંદરનાઈ, સત્ર ચિતવહિં મતિ મન ચિતલાઈ ॥

થકે નારિનર પ્રેમપિયાસે, મનહું પૃગીમૃગ દેશિ દિયાસે ॥

સીયસમીપ ગ્રામતિય જાહીં, પૂછત અતિસનેહ સકુચાહીં ॥

વારવાર સત્ર લાગહિં પાણ, કહાહિં વચન મૃદુ સરલ મુહાણ ॥

રાજકુમારિ વિનય હમ કરહીં, તિયમુભાવ કલુ પૂછત ડરહીં ॥

સ્વામિનિ અવિનય હમત્ર હમારી, વિલગુ નમાનવ જાનિ ગંવારી ॥

રાજકુંવર દોડ સહજસલોને, હતને લહિ દુતિ મરકત સોને ॥

— એ રામચંદ્રજીની લીલા છે કે ચરકોરા ઉભે એઓને મુખજ દેખાય પણ પીઠ દેખાય જ નહિ.

એવી એ શ્રીરામ લક્ષ્મણની મનહર બેડી (શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી !) મારાથી વર્ણવી શકાતી નથી. કેમકે શોભા અતિ અપાર છે અને મારી બુદ્ધિ અદ્વ-થોડી છે, રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી એઓની સુંદરતાને સર્વે લોકો મન, બુદ્ધિ તથા ચિત્તને લગાવીને બેવા લાગ્યાં પ્રેમનાં તરશ્યાં સમસ્ત સ્ત્રી પુરૂષો, જેમ મૃગો અને મૃગાલિયો મૃગજલને નિહાળી તેની પાછળ પાછળ દોડી દોડીને પાણી હાથ નહિ લાગતાં નિરાશ થવાથી થાકી જાય છે તેમ પ્રભુમાં પ્રેમ રાખનારાં જનો પ્રભુની પાછળ પાછળ દોડી દોડીને છળી નિહાળતાં છતાં પણ તૃષ્ણાતુર બન્યાં રહેવાથી નિરાશ થતાં (અતૃપ્ત થતાં) થાકી ગયાં. (કિંવા મૃગ અને મૃગલીઓ દીવાને બેઠ તેમાં એકાગ્ર થઈ જાય તેમ રામ વગેરેનાં રૂપો નિહાળીને તેમાં એકાગ્ર થઈ ગયાં.) ગામોની સ્ત્રીઓ પૂછવાને માટે સીતાજીની પાસે આવતી હતી; પરંતુ અતિ સ્નેહને વશ થવાથી પૂછતાં શરમાતી હતી. એ સ્ત્રીઓ, વારંવાર પગે લાગી નમ્ર સરલ સુશોભિત વચનો કહેતી હતી કે, હે રાજકુમારી ! અમે કંઈ આપને કંઈ વિનતી કરવા ચહિયે છિયે, પણ સ્ત્રીના સ્વભાવને લીધે અમે પૂછવામાં ડરીએ છિયે, હે સ્વામિની ! હે સુંદર બદન વાળાં ! અમારાથી થતી બે અદ્વબી માફ કરજો અમને ગમાર જાણીને અમારા બોલવાથી માહું લગાડશો નહિ. આ બન્ને રાજકુમારો એવા સ્વાભાવિક છે કે જાણે જેઓની શ્યામ ગૌર વર્ણથી નીલમણિઓ અને સુવર્ણોએ કાંતિ પ્રાપ્ત કરેલ હોય એવી શોભા વાળી છે.

દોહા૦—શ્યામલ ગૌર કિશોરવર, સુંદર સુખમાણેન ॥

શરદશર્વરીનાથમુખ, શરદસરોરુહનૈન ॥ ૧૨૬ ॥

એવા શ્યામ અને ગૌર શરીરવાળા, કિશોરવસ્થાવાળા, પરમોત્તમ,, પરમશોભાના સ્થાન રૂપ, શરદ ચંદ્ર સમાન મુખોવાળા, શરદ કમળ સમાન વિકશ્વર નેત્રોવાળા અને કરોડો કામદેવને શરમાવે એવા બન્ને રાજકુમારોનાં અનૂપ રૂપ છે. ૧૨૫

ચૌ૦—કોટિમનોજ લજાબનિહારે, સુમુખિ કહહુ કો અહર્હિં તુમ્હારે ॥

સુનિ સનેહમય મંજુલ બાની, સકુચિ સીય મનમહ મુસુકાની ॥

તિનહિં વિલોકિ વિલોકેડ ધરણી, દુહું સકોચ સકુચતિ વરવરણી ॥

સકુચિ સપ્રેમ બાલમૃગનયની, બોલી મધુરવચન પિકવયની ॥

સહજસુભાવ સુભગ તન ગોરે, નામ લષણ લઘુ દેવર મોરે ॥

શ્યામવર્ણ આયતધુજ નૈના, અતિસુંદર બોલત મૃદુવૈના ॥

બહુરિ બદનબિધુ અંચલઢાંકી, પિયતન ચિતૈ મૌહ કરિઢાંકી ॥

સ્વંજન મંહુ તિરીછે નયનનિ, નિજપતિ કહેડ તિનહિં સિયસયનનિ ॥

મંદૈ મુદિત સવ ગ્રામવધૂટી, રંકન્હ રતનરાશિ જનુ લૂટી ॥

હે સુમુખી ! તેઓ તમારે શું સગા થાય છે ? તે કહો. આવી એઓની સ્નેહ ભરેલી મનોહર વાણી સાંભળી શરમાઇને સીતાજી મનમાં હસ્યાં (કારણ કે છે તો આ ગમાર પણ વિશેષ ચતુરાઇથી વાત પૂછે છે.) એ સ્ત્રીઓને જોઇ સુવર્ણ શ્રેષ્ઠ વર્ણવાળાં સીતાજી, ભૂમિ તરફ નિહાળવા લાગ્યાં અને બે પ્રકારની લજ્યાથી સંકોચાવા લાગ્યાં. (એટલે કે જો પૂછ્યાનો ઉત્તર નહિ આપું તો આ સ્ત્રીઓ ઉદાસ થશે, અને જો કહીશ તો મારી માતા પૃથિવી પાસેજ છે, તેથી મર્યાદાનો ભંગ થશે એમ બન્ને પ્રકારનો સંકોચ થયો. સ્ત્રીઓનો સ્વભાવજ હોય છે કે, શરમ ભરી વાત સાંભળી ભૂમિ તરફ જુવે અને પતિના રૂબરૂ પતિને બતાવવામાં શરમાય છે.) બન્ધ્યાં સમાન નેત્રાવાળાં અને કાચલના સરખાં મધુર સ્વરવાળાં સીતાજી શરમાઇને પ્રેમસહ બોલ્યાં કે, આ જે સરળ સ્વરવાળાં સુદર અને ગૌર શરીરવાળા છે, તેમનું નામ લક્ષ્મણ છે અને તે મારા નાના દીઆર છે. ૧ પછી સીતાજીએ સાડીના છેડાને પોતાના મુખચંદ્રને આડો રાખી (લાજ કહાડી) રામચંદ્રજી તરફ જોઇ, વાંકી ભૂકુટી કરી, ખંજનપદ્મી સમાન આડાં નેત્રાથી સાન કરી, તે સ્ત્રીઓને, આ રામ મારા પતિ છે, એમ જણાવ્યું. જેમ જન્મ દરિદ્રી ધનના હગલાની લુંટ હાથ લાગતાં પ્રસન્ન થાય તેમ ગામડાઓની સર્વ સ્ત્રીઓ સીતાજીની વાત સાંભળીને અને જાણીને પ્રદિત થઇ ગઇ.

દોહા૦—અતિ સમેમ સિયપાય ધરિ, બહુવિધિ દેહિં અશીસ ॥

સદા સોદાગાનિ રહહુ તુમ, જવલગિ મહિ અહિશીત ॥ ૧૨૬ ॥

એ સ્ત્રીઓ અત્યંત પ્રેમ સહિત સીતાજીનાં સુચરણોમાં પડીને બહુ બહુ પ્રકારની આશિષો દેવા લાગી કે, જ્યાં સુધી શેષ નાગના મસ્તકપર ધરાણી કાયમ રહે ત્યાં લગી તમે અવિચળ શૌભાગ્ય ભોગવજો. ૧૨૬

ચૌ૦—પારવતીસમ પતિપ્રિય હોહુ, દેવિ ન હમપર છાંડવ છોહુ ॥

પુનિપુનિ વિનયકરહિં કરજોરી, જૌ રહિમારગ ફિરિય બહોરી ॥

દરશન દેવ જાનિ નિજદાસી, લક્ષ્મી સીય સવ પ્રેમપિયાસી ॥

નહાની દેવર એ છે એમ કહેવાથી જણાવ્યું કે આમના કરતાં પણ એક ખીજ મોટા દી-આર ભરતજી છે.

મધુરવચન કહિકહિ પરિતોષી, જનુ કુમુદિની કૌમુદી પોષી ॥
તવહિં લષણ લઘુવરરુષ જાની, પૂછેડ મગુ લોગાનિ મૃદુવાની ॥
સુનત નારિનર મળ દુઝારી, પુલકિતઅંગ વિલોચનવારી ॥
પિટા મોદમન મળ મલીને, બિધિ નિધિ દીન્હ લેત જનુ છીને ॥
સમુદ્ધિ કર્મગતિ ધીરજ કીન્હા, શોધિ સુગમમગુ તિન્હકહૈં દીન્હા ॥

અને જેમ પાર્વતી, સદા શિવજીને બહાલાં છે, તેમ તમે તમારા પતિને બહાલાં રહેજો. વળી એ સ્ત્રીઓ વારંવાર હાથ જોડીને વિનતી કરવા લાગી કે, હે દેવી ! અમારા ઉપર કૃપા રાખજો, કયા તજી દેશો નહિ અને જો વનમાં ફરીને પાછાં આ માર્ગે આવો તો, અમોને પોતાની દાસી બાણીને દર્શન દેજો. એવાં વચન સાંભળીને સીતાજી, સર્વ સ્ત્રીઓને પ્રેમતરશી બાણીને, જેમ ચાંદની પોયણાંને સંતુષ્ટ કરે, તેમ મધુર વચનો કહી કહીને સર્વને પરિતોષ કર્યો. પછી રામચંદ્રજીની કૃપા બાણીને, લક્ષ્મણજી દોમળ વાણીથી લોકોને માર્ગ પૂછવા લાગ્યા એટલે તો સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો દુઃખ પામ્યાં. ગાત્રામાં રૂવાડાં ઉભાં થઈ આવ્યાં. અને આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. આનંદ મટી જઈને સર્વેના મનમાં ખેદ થયો કે, બાણે વિધાતાએ પુષ્કળ સંમત્તિ આપીને પાછી છીનવી લીધી હોય તેમ થયો. પછી સર્વે લોકોએ કર્મની ગતિ કઠિન સમજીને ધીરજ ધારણ કરી અને શોધી ફરીને અતિ સુગમ માર્ગ એઓને બતાવી દીધો.

દોહા૦—લષણજાનકીસહિત તવ, ગવન કીન્હ રઘુનાથ ॥

પ્રેરે સવ પ્રિયવચન કહિ, લિખે લાય મનસાથ ॥ ૧૨૭ ॥

લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી સમેત રામચંદ્રજીએ વનમાં પ્રયાણ કર્યું અને તેમણે મધુર વચનો કહીને લોકોને પાછાં વાળ્યાં, પણ સર્વનાં મન તો પોતાની સાથેજ લઈ લીધાં અર્થાત્ લોકો ઘેર ગયાં. પણ મન પ્રભુની પાસેજ લાગી રહેલું હતું. ૧૨૭

ચૌ૦—ફિરત નારિ અતિ પછિતાહીં, દેવહિં દોષદેહિં મનમાહીં ॥

સહતવિષાદ પરસ્પર કહહીં, વિધિકરતવ સવ ડલટે અહહીં ॥

નિપટ નિરંકુશ નિતુર નિશંકૂ, જેહિં શંશિ કીન્હ સરુજ સકચંકૂ ॥

રૂઝ કલ્પતરુ સાગર ત્વારા, તેહ પઠણ વન રાજકુમારા ॥

જૌપૈં ઇનહિં દીન્હ વનવાસૂ, કીન વાદિ વિધિ ભોગવિલાસૂ ॥

યે વિચરહિં મગુ ત્રિનુપદત્રાના, રચે વાદિ વિધિ વાહન નાના ॥

પ્રમદિં પ્રમદિં દાસિ કુશપાતા, સુભગસેજ કત સજ્જત વિધાતા ॥

તસ્તસ્વાસ ઇનદિં વિધિ દીના, ધવલધામ રચિ શ્રમ કત કીના ॥

પાછાં ફરતી વખતે સ્ત્રી અને પુરૂષો બહુજ પસ્તાવા લાગ્યાં, મનમાં દેવને દોષ દેવા લાગ્યાં અને ખેદને લીધે એક બીજાને એમ કહેવા લાગ્યાં કે, વિધાતાનાં સમસ્ત કર્તવ્યો અવળાંજ છે, બહુજ આંકુશ વિનાનો છે, નિષ્કુર અને નિઃશંક છે એવો જે વિધાતા, તેણે વિશ્વ સુખદયંદ્રને ક્ષય-રોગી અને કલંકી કરી દીધેલ છે. સર્વ કામદાયક કલ્પવૃક્ષને જડ બનાવેલ છે અને સમુદ્રને ખારો બનાવ્યો છે, તે વિધાતાએ આ રાજવંશીઓને વન-વાસ આપેલ છે, તો પછી તેણે સમસ્ત લોગવિલાસો નકામાંજ બનાવ્યાં છે. જે આ પગરખાં-મોજડીઓ વગર વનમાં અડવાણે પગેજ વિચરે છે, તો વિધાતાએ હાથી ઘોડા રથાદિ વાહનો નકામાંજ બનાવ્યાં છે. (કેમકે તેઓ આ રાજવંશી વિલાસીઓને તો કામમાં આવતાં નથી તો પછી તે શું કા-મનાં ?) જે આ જંગલમાં આવાં સુકોમળ તનવાળાઓ દાસ અને પાંદ-ડાંઓનાં બિછાનાં બિછાવી સૂવે છે, તો પછી સુંદર શય્યાઓ શા માટે સરજેલી છે (જે વિધાતાએ આ લોકોને ઉત્તમ આડોની તળેજ વાસ આ-પેલો છે તો પછી ઉજ્જળ મંદિરો રચી રચીને શા માટે મહેનત ઉઠાવી છે ?

દોહા૦—જૌષ મુનિપટધર જટિલ, સુંદર સુઠિ સકુમારિ ।

વિવિધ ભાંતિ મૂષળ વસન, વાદિ કિષ્કરતારિ ॥ ૧૨૮ ॥

જે અતિ સુંદર રાજકુમારોને વલ્કલ-લોજપત્રાદિ વસ્ત્રોજ પહેરતા તથા જટા ધારણ કરતા કર્યા છે, તો પછી નાના પ્રકારનાં આભૂષણો અને વસ્ત્રો નકામાંજ બનાવેલાં છે. ૧૨૮

ચૌ૦—જો યે કંદમૂલફલ સ્વાદી, વાદિ સુધાદિ અશન જગમાદી ॥

એક કહાંદિ યે સહજસુહાષ, આપુ પ્રગટ ભષ વિધિ ન બનાષ ॥

જહંલગિ વેદ કહેઝ વિધિકરણી, શ્રવણ નયન મન ગોચર વરણી,

દેસહુ સ્વોજ ભુવનદશચારી, કહં અસપુરુષ કહાં અસિનારી ॥

ઇનદિં દેસિ વિધિમન અનુરાગા, પઠતરુ યોગ વનાવન લાગા ॥

કીન બહુત શ્રમ એક ન આષ, તેહિ ર્ષા વન આન દુરાષ ॥

એક કહાંદિ હમ બહુત ન જાનદિં, આપુદિ પરમ ધન્યકરિ માનદિં ॥

તે પુનિ પુણ્યપુંજ હમ લેસે, જં દેસદિં દેસદિં જિન દેસે ॥

અને જે આ લોકો કંઈ, મૂળ, ફળ ખાધને રહે છે, તો પછી વિધા-

તાએ સંસારમાં અમૃત વગેરે લોજનો નકામાંજ રચ્યાં છે. એક કોઈ બહુ શ્રુત-વિદ્વાને કહ્યું કે હે ભાઈઓ ! આ સ્વાભાવિક સુંદર ત્રણે જણાંને સ્વયં-પોતાની મેળેજ પ્રકટ થયેલ છે, વિધાતાએ બનાવેલજ નથી. વેદમાં જે જે વિધાતાની સૃષ્ટિઓ કહેલી છે, તે તે સર્વે ચૌદ ભુવનમાંજ સમાયલી છે કે જે સૃષ્ટિઓમાંની કેટલીક આપણા સાંભળવામાં, જોવામાં અને વિચારવામાં તથા વર્ણવવામાં આવે છે. તો એ ચૌદ ભુવનમાં શોધી શોધીને જીવો, કે કયાંય આવા પુરૂષો અને કયાંય આવી સ્ત્રી છે ? આ બન્ને ભાઈઓને અને સીતાજીને નિરખી પ્રથમ તો મનમાં રાજી થયેલ હશે અને તેથી આવાં જડાં બનાવવા અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ; પરંતુ પુષ્કળ મહેનત કરતાં છતાં પણ આમના સરખી જોડી રચાઈજ નહિ. એથી ઈર્ષ્યાને લીધે એઓને વનવાસમાં રાખી અન્ય લોકોની નજર અગાડીથી ગુપ્ત રાખેલ છે. કોઈ એક કહેતાં હતાં કે, અરે ભાઈ ! અમે ઝાઝું તો સમજતાં નથી પણ એટલું તો સમજીએ છીએ કે, એઓના દર્શન સંભાળથી અમે પોતાને પરમ ધન્ય માનીએ છિયે. અને એ મારા માન્યામાં તો એમજ છે કે, જેઓએ એઓનાં દર્શન કર્યાં છે, કરશે, અને જે-ઓ કરે છે, તેઓ સઘળાં પુણ્યોના સમૂહરૂપ છે.

દોહા૦—ઈહિવિધિ કહકવિ વચન પ્રિય, લૈંહિ નયન ભરિ નીર ।

કિમિ ચલિહૈં મારગ અગમ, સુઠુ સુકુમાર શરીર ॥ ૧૨૧ ॥

આ અત્યંત સુકોમળ શરીરોવાળાં ત્રણે મનુષ્યો વનના અગમ માર્ગોમાં કેમ હીંડી શકશે ? એમ પ્યારાં વચનો કહી કહીને સર્વે લોકો આંખોમાં આંસુ લાવવા લાગ્યાં. ૧૨૬

ચૌ૦—નારિ સનેહવિકલ સવ હોહીં, ચકઈ સાંનસમય જિમિ સોહીં ॥

મૃદુ પદકમલ કઠિનમગુ જાની, ગહવરિ હૃદય કહાહિં મૃદુબાની ॥

પરસત મૃદુલ ચરણ અરુણારે, સકુચતિ મહિ જિમિ હૃદય હમારે ॥

જો જગદીશ ઇનહિં બન દીન્હાં, કસ ન મુમનમય મારગ કીન્હા ॥

જો માંગે પાઈય વિધિપાઈં, રાખિય સાંખિ ઇન આંખિનમાઈં ॥

જે નરનારિન અવસર આણ, તિન સિયરામ ન દેખનષાણ ॥

સુનિ સ્વરૂપ પૂછિહૈં અકુલાઈં, અબલગિ કણ કહાંલગિ ભાઈ ॥

સમરથ ધાહ વિલોકિહૈં જાઈં, પ્રમુદિત ફિરિહૈં નયનફલ પાઈ ॥

સ્નેહથી વિકળ થયેલી સ્ત્રીઓ, જાણે સંધ્યા વખતની ચકલીઓ હોય એવી ઉદાસવંત હેખાવા લાગી. એ સ્ત્રીઓ, રામચંદ્રજીનાં, લક્ષ્મણજીનાં અને

સીતાજીનાં ચરણોને કમળો સરખાં સુવાળાં બાણી અને રસ્તાને કઠોર બાણી-
ને ગદગદ હૃદયથી ગગળી થઈ સુંદર વાણીથી કહેવા લાગી કે, જેમ આ-
પણાં હૃદયો એઓનાં સુવાળાં અને રતાશ્રવંત ચરણોને નિહાળીને ગભરાય છે.
દ્રવ્ય છે, તેમ એ ચરણોનો સ્પર્શ થતાં પૃથિવી પણ કેમ દ્રવીભૂત થતી
નથી ? હે જગદીશ્વર ! જે આ લોકોને વનવાસ આપ્યો, તો તેણે માર્ગોને
(વનના માર્ગોને) કુલ સમાન કોમળ શા માટે ન બનાવ્યા ? કોઈ કહે
છે કે, હે સખી ! જે આપણે વિધાતાની કનેથી માગી લઈ શકીએ એવી
હોઈએ તો એઓને આપણી નજર અગાડીજ રાખી લઈએ.^૧ જે સ્ત્રી પુરુ-
ષોને એ સમયપર ન આવી શકાવાથી સીતાજીનાં, લક્ષ્મણજીનાં અને રામ-
ચંદ્રજીનાં દર્શન ન થયાં, તેઓ એમનાં સ્વરૂપની શોભા સાંભળી વ્યાકુળ
થઈને હે ભાઈઓ ! એઓ આટલી વારમાં ક્યાં લગી પહોંચ્યાં હશે ? એમ
પૂછવા લાગ્યાં અને તેઓમાં જેઓ જોરાવર હતાં તેઓ દોડીને પહોંચી
દર્શન કરી જન્મનું સાક્ષ્યતાપણું પ્રાપ્ત કરીને પ્રમુદિત થઈને પાછાં વળ્યાં.

દો०—અબલા બાલક વૃદ્ધજન, કરમીંજહિં પહિંતાર્હિં ।

હોહિં પ્રેમવશ લોગ હમિ, રામ જહાંજહં જાહિં ॥ ૧૩૦ ॥

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને ગરડાં કે જેઓનાથી દોડીને પહોંચી શકાયું
નહિ. તેઓ પ્રભુનાં દર્શન ન થવાથી હાથ ધસવા લાગ્યાં અને પસ્તાવા
લાગ્યાં. આ પ્રમાણે રામચંદ્રજી જ્યાં જ્યાં (જતા હતા કિંવા) જાય છે
ત્યાં ત્યાં સર્વે લોકો પ્રેમને વશ થવા લાગ્યાં. ૧૩૦

ચોં०—ગાઉંગાઉં અસ હોઈ અનંદૂ, દેલિ માનુકુંલકૈરવચંદૂ ॥

જે કછુ સમાચાર સુગિં પાવહિં, તે તૃપરાનિહિં દોષ લગાવહિં ॥

કહંહિં એક અતિભલ નરનાહૂ, દીન હમહિં નિજ લોચનલાહૂ ॥

કહંહિં પરસ્પર લોગલુનાઈ, વાતૈં સરલ સનેહસુહાઈ ॥

તે પિતુમાતુ ધન્ય જેહિ જાણ, ધન્ય સો નગર જહાંતે આણ ॥

ધન્ય સો શૈલ દેશ બન ગાઝં જહંતહં જાહિં ધન્ય સો ઠાઝં ॥

સુખ પાણ વિરંચિ રચિ તેહી, યે જિનકે સવભોતિ સનેહી ॥

રામલષણસિયકથા સુહાઈ, રહી સકલ મગુ કાનનછાઈ ॥

૧ પૃથિવી પ્રાર્થના કરીને બ્રહ્માની પાસેથી સીતાજીને લઈ આવેલ છે, માટે તેણે તો સીતા-
જીને પોતાની આંખોમાંજ રાખવાં જોઈએ. કેમ કે સીતાજી પૃથિવીનાં પુત્રી છે અને તેથીજ
તેઓનું ભૂમિજ એવું નામ છે માટે પુત્રિને માતા બળવે એમાં કંઈ નવાઈજ નથી.

ગામ ગામ પ્રતિ આવેજ આનંદ રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજી તથા સીતાજીના નિહાળવાથી થવા લાગ્યો કે જે લોકો, એમના વનવાસના કંઈ સમાચાર સાંભળતાં, તે ઉપરથી તેઓ કેકેયીની અને દશરથ રાજાની ઉપર દોષ મૂકવા લાગ્યાં. કેટલાક તો કહેતા હતા કે, દશરથ રાજા બહુજ ભલા અને અતિ ઉપકારી છે કે જેઓએ આવો અપયશ સહન કરીને પણ આપણુ સર્વેને નેત્રોનો દાલ (પ્રભુ દર્શન) આપેલ છે અને આપણાં જીવન જન્મ સર્વે સફળ કરેલ છે. કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂષો એક બીજા પ્રત્યે સ્નેહ ભરી સરલ વાતો કરતાં કહેતાં હતાં કે, જેમણે આ ત્રણે જણને જન્મ આપેલ છે તેઓનાં માત પિતાને ધન્ય છે. જ્યાંથી આ ત્રણે જણ આવેલ છે, તે નગરને ધન્ય છે અને આ ત્રણ જણ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં તે તે દેશ, પર્વત, વન, ગામ અને સ્થળને પણ ધન્ય છે. આ ત્રણ જણ જેઓનાં સમસ્ત પ્રકારે સ્નેહી હોય, તેઓને પેદા કરી બ્રહ્માજીને પણ સુખ પ્રાપ્ત થયું હશે. આવી રામજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી એઓના સંબંધની જ આવી સુંદર વાતો તમામ રસ્તાઓમાં અને વનમાં છવાઈ રહી છે.

દોહા—इहि विधि रघुकुल कमल रवि, मगु लोगनि सुख देत ।

जाहिंचले देखत विपिन, सियसौमित्रिसमेत ॥ १३१ ॥

આ પ્રકારે સીતાજી અને લક્ષ્મણજી એઓ સમેત રામચંદ્રજી માર્ગમાં લોકોને સુખ આપતાં આપતાં અને વનોને નિહાળતા આગળ ચાલ્યા. ૧૩૧

चौ०—आगे राम लषण पुनि पाँछे, तापसभेष विराजत काँछे ॥

उभयमध्य सिय शोभति कैसी, ब्रह्मजीबबिंचं माया जैसी ॥

बहुरि कहउँ छवि जस मन बसई, जनु मधुमदनमध्य रति लसई ॥

उपमा बहुरि कहौं जिय जोही, जनु बुधविधुविचि रोहिणि सोही ॥

प्रभुपदरेख बीचैं विच सीता, धरणि चरण मगु चलति समीता ॥

सीय रामपद अंक बराए, लषण चलहि मगु दाहिनवाएँ ॥

रामलषणसियप्रीति सुहाई, वचनअगोचर किमि कहिजाई ॥

खग मृग मगन देखि छवि होहीं, लिए चोरिचिते राम बटोहीं ॥

તપસ્વીના વેષ સંયુક્ત શોભી રહેલા રામચંદ્રજી અગાડી ચાલતા હતા કે જે અકારવાચ્ય ઇશ્વર છે. પાછળ અકારવાચ્ય લક્ષ્મણ પણ તપસ્વી વેષથીજ શોભી રહેલા ચાલતા હતા અને એ બન્નેના વચ્ચેમાં ઉકારવાચ્ય

માયા સીતાજી આદ્યાં જતાં હતાં અર્થાત્ એ ત્રણે પોતાને પ્રણવવાચ્ય (ૐ) અને તત્ત્વમય વિશિષ્ટાદૈત દર્શાવતા જતાં હતાં કે અમે ત્રણે જણ તત્ત્વમય અજ અવિનાશી છિયે. જેવી રીતે બ્રહ્મ અને જીવના મધ્યમાં માયા શોભે તેમ શ્રીરામ લક્ષ્મણના મધ્યમાં સીતાજી શોભતાં હતાં. (કાવ તુલસીદાસજી કહે છે કે,) વળી જેવી મારા મનમાં એ છળી આવી છે, તે પ્રમાણે વર્ણુન કડું છું કે, જેમ વસંત અને કામદેવ એઓના વચમાં રતિ શોભે તેમ સીતાજી શોભતાં હતાં. વળી મનથી વિચાર કરી ઉપમા આપું છું કે જેમ બુધ અને ચંદ્ર એઓના વચમાં રોહિણી શોભે તેમ સીતાજી શોભતાં હતાં. સીતાજી રામનાં પગલાંઓની વચમાં વચમાં ડરતાં ડરતાં પગ મૂકતાં ચાલતાં હતાં કે, રખેને આ પગલાંઓ મારાં પગલાંઓથી દબાઈ જાય. લક્ષ્મણજી, શ્રીરામ અને સીતાજી એ બન્નેનાં ચરણોનાં ચિન્હો બચાવીને માર્ગમાં પગલાંઓની જમણી અને ડાબી તરફ ચાલતા હતા કે જેથી એ પગલાંઓને પ્રદક્ષિણ થઈ જાય. રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી એઓની એક બીજા સાથે જે પ્રીતિ હતી તે (શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી!) વાણીથી અગોચર છે એટલે તે કોઈ રીતે પણ કહેવામાં આવી શકે તેવી નથી, તો તેવી પ્રીતિને કેવી રીતે વર્ણવી જાય? રામચંદ્રજીની છળીને જોઈને પશુ પક્ષીઓ પણ મગ્ન થઈ જતાં હતાં, અને શ્રીરામે પણ તેઓનાં એવાં ચિત્ત ચોરી લીધાં હતાં કે, જેથી તેઓ પણ રામની પાછળ પાછળ ફર્યા કરતાં હતાં.

દોહા૦—જિનજિન દેસે પથિક પ્રિય, સીયસહિત દોડ માઈ ।

ભવ મગુ અગમ અનંદ તે, વિનુશ્રમ રહે સિરાઈ ॥ ૧૩૨ ॥

જે જે વટેમાર્ગીઓએ, ંહાલાં સીતાજી સહ બન્ને બ્રાતાઓને નિરખ્યા, તે તે સર્વ પુણ્યશાળી વટેમાર્ગીઓનો મહા અગમ સંસાર માર્ગ વગર શ્રમેજ આનંદથી પાર પામી ગયેલ છે. અથવા જે જે પુણ્યશાળીઓએ પ્રવાસી છતાં પણ ંહાલા લાગતાં સીતાજી સહિત બન્ને ભાઈઓને જોયા, તેઓ સંસારરૂપી વિષમ માર્ગોનો કશા પણ શ્રમ વગર આનંદથી પામી ગયા. કિંવા જેઓ સંસારરૂપી વિષમ માર્ગને આનંદરૂપ માનતા હતા, તેઓ પણ મહેનત વિના તે માર્ગનો પાર પામી ગયા. અર્થાત્ પોતે પ્રવાસી હતા છતાં પણ પોતાનાં દર્શન કરવાથી બીજાઓનો સંસાર માર્ગનો પ્રવાસ દૂર થઈ જતો હતો. ૧૩૨

ચૌ૦—અજહું જાસુ રર સપનેહુ કાઝ, વસહિં રામ સિય લષણ વટાઝ ॥

રામધામપથ પાડિહિ સોઈ, જો પથ પાવ કબહુ મુનિ કોઈ ॥
તવ રઘુવીર શ્રમિત સિય જાની, દેશિ નિકટ વટ શીતલપાની ॥
તહૈં વસિ કંદમૂલફલ સ્વાઈ, પ્રાત નહાય ચલે રઘુરાઈ ॥
દેશત વન સર શૈલ સુહાણ, બાલમીકિઆશ્રમ પ્રમુ આણ ॥
રામ દેશિ મુનિવાસ સુહાવન, સુંદરગિરિ કાનન જલપાવન ॥
સરનિ સરોજ વિટપ વન ફૂલે, મુંજત મંજુ મધુપ રસમૂલે ॥
લગ મૃગ વિપુલકોલાહલ કરહૌં, રહિતવૈર પ્રમુદિત મન ચરહૌં ॥

હાલ પણ કોઈના હૃદયમાં સ્વપ્ન વિષે પણ પ્રવાસી રામ લક્ષ્મણ તથા સીતા વસે તેઓ રામના ધામનો માર્ગ પામે છે. કે જે માર્ગ કોઈક જ વાર પ્રાપ્ત થાય છે. ૧ પછી રામચંદ્રજીએ સીતાને થાકી ગયેલાં જાણીને પાસે એક વડ તથા શીતલપાણી હોવાથી ત્યાં નિવાસ કરીને કંદમૂળ ફળ ખાધાં, અને પ્રભાત થતાં સ્નાન કરીને આગળ ચાલ્યા. ૨ રામચંદ્રજી સુંદર વનો, સરોવરો તથા પર્વતો જોતા :જોતા વાલ્મીકિ મુનિના આશ્રમમાં આવ્યા. રામચંદ્રજીએ મુનિના સુંદર આશ્રમની સમીપ સુંદર પર્વતો તથા વનો અને પવિત્ર જળ જોયું. ૩ વળી સરોવરોમાં કમળો તથા વનોમાં વૃક્ષો પ્રકુલ થઈ રહ્યાં હતાં કે જેના મકરંદમાં મોહિત થયેલા સુંદર જમરો ગુંજારવ કરતા હતા. અને પશુ પક્ષીઓ ઘણો કોળાહળ કરતાં હતાં તથા પરસ્પર વૈર તણ દઈ આનંદમય મનથી ફરતાં હતાં. ૪

દોહા૦—શુચિ સુંદર આશ્રમ નિરશિ, હર્ષે રાજિવનૈન ।

મુનિ રઘુવર આગમન મુનિ, આગે આણ લૈન ॥ ૧૩૩ ॥

પવિત્ર તથા સુંદર આશ્રમ જોઈને કમળો જેવાં નેત્રવાળા રામચંદ્રજી પ્રસન્ન થયા. રામચંદ્રજીનું પધારવું સાંભળી વાલ્મીકિ મુનિ તેમને લેવાને માટે સામા આવ્યા. ૧૩૩

ચૌ૦—મુનિકહૈં રામ દંડવત કીન્હા, આશીર્વાદ વિપ્રવર દીન્હા ॥

દેશિ રામછવિ નયન જુઢાને, કરિ સનમાન આશ્રમહિં આને ॥

તવ મુનિ આસન દિણ સુહાણ, મુનિવર અતિથિ પ્રાણપ્રિય પાણ ॥

કંદમૂલફલ મધુર મૈંગાણ, સિય સૌમિત્રિ રામ ફલ સ્વાણ ॥

વાલ્મીકિં મન આનંદ ભારી, મંગલ મૂરતિ નયન નિહારી ॥

તવ કર કમલ જોરિ રઘુરાઈ, બોલે વચન શ્રવણ સુખદાઈ ॥

તુમ ત્રિકાલદરશી મુનિનાથા, ત્રિશ્વવદરજિમિ તુમ્હરે હાથા ॥

અસકહિ પ્રશુ સવ કથા વસ્તાની, જેહિ જેહિ ભાંતિ દીન્દવનરાની ॥

રામચંદ્રજીએ મુનિને હંડવત્ કર્યા અને મુનિએ તેમને આશિર્વાદ દીધા. મુનિએ રામની છબિ જોઈને નેત્રો શીતલ કર્યા અને તેમનું સન્માન કરીને આશ્રમમાં તેડી લાવ્યા. ૧ પ્રાણુ પ્રિય અતિથિ પધારેલા જોઈ મુનીએ તેમને સુંદર આસનો આપ્યાં અને તેમને વાસ્તે સ્વાદિષ્ટ કંદમૂળ ફળ મંગાવ્યાં. તે રામચંદ્રજીએ સીતાજીએ તથા લક્ષ્મણજીએ ખાધાં. ૨ વાલ્મીકિ નેત્રોથી મંગળકારી મૂર્તિ નિહાળીને મનમાં બારે આનંદ પામ્યા. પછી રામચંદ્રજી કમળો જેવા હાથ જોડીને કાનને સુખ આપે એવાં વચનો બોલ્યા કે-૩ “ હે મુનીશ્વર ! તમે ત્રિકાળદર્શી છો અને આ જગત તમારા હાથમાં બેઠી સરખી છે. ” એમ કહીને જે જે રીતે કેકેયીએ વનવાસ આપ્યો હતો તે સર્વ વાત રામચંદ્રજીએ વર્ણવીને કહી. ૪.

દોહા૦-તાત વચન પુનિ માતુ દિત, માહ ભરત અસરાઉ ॥

મોકદૈં દરશ તુમ્હાર પ્રશુ, સવ મમ પુણ્યમાઉ ॥ ૧૩૪ ॥

“ હે પ્રભુ ! હું વનમાં આવવાથી પિતાનું વચન પળાયું, કેકેયીનું હિત થયું, ભરતજીને રાજ્ય મળ્યું અને મને તમારાં દર્શન પ્રાપ્ત થયાં. આ સર્વ મારાં પુણ્યોનો જ પ્રભાવ છે. ૩૪

ચૌ૦-દેખિ પાઈ મુનિરાય તુમ્હારે, મયે સુકૃત સવ સફલ હમારે ॥

અવ જહૈં રાઉર આયસુ હોઈ, મુનિ ઉદ્દેગ ન પાવહિં કોઈ ॥

મુનિ તાપસ જિનતે દુઃખ લહીં, તે નરેશ વિનુ પાવક દહીં ॥

મંગલ મૂલ વિમ પરિતોષુ, દૈ કોટિ કુલ ભૂસુર રોષુ ॥

અસ જિય જાનિ કહિય સો ઠાઝ, સિય સૌમિત્રિ સાહિત તહૈં જાઝ ॥

તહૈં રવિ સચિર પર્ણ તુષશાલા, વાસ કરૌં કલુકાલ કૃપાલા ॥

સહજ સરલ મુનિ રઘુવર વાની, સાધુ સાધુ બોલે મુનિજાની ॥

કસ ન કહહુ અસ રઘુકુલ કેતૂ, તુમ પાલક સન્તત શ્રુતિ સેતૂ ॥

હે મુનિરાય ! તમારાં ચરણોનાં દર્શન થવાથી અમારાં સર્વ સુકૃત સફળ થયાં. હવે તમારી આજ્ઞા થાય ત્યાં રહીએ કે જેથી કોઈ મુનિને અમારા લીધે ઉદ્દેગ ન થાય. ૧ જેને લીધે મુનિઓ તથા તપસ્વીઓ દુઃખ પામે છે તે રાજા વગર અગ્નિએ બળી જાય છે. બ્રાહ્મણોને સંતોષવા એ મંગળનું મૂળ છે; બ્રાહ્મણોનો દોષ કરોડો કુળનો નાશ કરે છે. ૨ હે કૃપા-

જી ! આ પ્રમાણે મનમાં વિચારીને કોઈ સ્થળ બતાવે એટલે હું સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત ત્યાં જઈ પાંદડાં તથા ઘાસની મુંદર પલ્લુશાળા બનાવી કેટલોક કાળ નિવાસ કરું. ૩ રામચંદ્રજીની સ્વાભાવિક સરળ વાણી સાંભળીને રાની મુનિ ‘ બહુ સારું, બહુ સારું ’ એમ કહીને બોલ્યા કે—“ હે રઘુકુળના ધ્વજ ! તમે સર્વદા વેદની મર્યાદા પાળનારા છો તેથી આવી રીતે કેમ ન કહો ? ૪

છંદ૦—શ્રુતિ સેતુપાલકરામતુમ જગદીશમાયાજાનકી ॥

જોમૃજતિ જગપાલતિ હરતિ સુવપાઈ કૃપાનિધાનકી ॥

જો સહસ શીશઅહીશ મહિષર લપળ સચરાચરધની ॥

સુરકાજધરી નરરાજ તનુ ચલ દલન સ્વલ નિશિચર અની ॥૧૦॥

હે રામ ! તમે વેદની મર્યાદા પાળનાર જગતના ઈશ્વર છો, સીતા તમારી માયા છે કે જે તમે કૃપાનિધાનની મરજી અનુસાર જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને સંહાર કરે છે અને લક્ષ્મણજી હબ્બર માથા વાળા, પૃથ્વીને ધારણ કરનારા તથા સચરાચર જગતના ધણી શેપનાગ છે. તમે દેવતાઓનાં કાર્ય કરવાને વાસ્તે મનુષ્ય લોકમાં રાજાઓના દેહ ધારણ કરી દુષ્ટ રાક્ષસોની સેનાઓનો નાશ કરવાને વાસ્તે આલ્યા છો. ૧૦

સો૦—રામ સ્વરૂપ તુમ્હાર, વચન અગોચર બુદ્ધિપર ॥

અવિગતિ અકથ અપાર, નેતિનેતિ જોહિ નિગમકહ ॥૫॥

હે રામચંદ્રજી ! તમારું સ્વરૂપ વાણીથી અગોચર અને બુદ્ધિથી પર છે, એટલે વાણીથી વર્ણવી શકાય તેવું નથી અને બુદ્ધિ પોહોચી શકે તેમ નથી. કેમકે વેદ પણ ‘ નેતિ નેતિ ’ કહીને ગાય છે. ૫

ચૌ૦—જગ પેસન તુમ દેસન હારે, વિધિ દરિ શમ્મુ નચાવન હારે ॥

તેડ નહિં જાનહિં મર્મ તુમ્હારા, ઔર તુમહિં કો જાનન દારા ॥

સો જાનૈં જોહિ દેહુ જનાઈ, જાનત તુમ્હેં તુમહિં દોર જાઈ ॥

તુમ્હરી કૃપા તુમહિં રઘુનન્દન, જાનત મક્ત મક્ત ડર ચન્દન ॥

ચિદાનન્દમય દેહ તુમ્હારી, વિગત બિકાર જાન અધિકારી ॥

નરતનુ ધરહુ સન્ત સુરકાજા, કહહુ કરહુ જસ પ્રાકૃત રાજા ॥

રામ દેસિ સુનિ ચરિત તુમ્હારે, જડ મોહનિં બુધ હોનિં સુહારે ॥

તુમ જો કહહુ કરહુ સવ સાંચા, જસ કાછિય તસ ચાહિય નાચા ॥

તમે જગતનાં કૌતુક જોનારા છો અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ તથા શિવને પણ નચાવનારા છો, તેઓ પણ તમારો મર્મ જાણી શકતા નથી તો તમને જાણનારો બીજો કોણ છે ? ૧ જેનાપર તમે કૃપા કરો તેજ તમને જાણે છે અને તમને જાણતાં તમારા જેવો જ થઈ જાય છે. હૈં રઘુનંદન ! હે લક્ષ્મણ ઉર ચંદન ! તમારી કૃપાથી તમારા લક્ષ્મણનો જ તમને જાણે છે. ૨ તમારું સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદમય છે અને વિકારોથી રહિત છે એમ અધિકારી (પાત્ર) જનો જાણે છે. તમે સંતજનો તથા દેવતાઓને વાસ્તે મનુષ્યદેહ ધર્યો છે તેથી જેમ પ્રાકૃત રાજા બોલે અને કરે તેમ તમે બોલો છો અને કરો છો. ૩ હે રામચંદ્રજી ! તમારાં ચરિત્રો જોઈને તથા સાંભળીને જડબુદ્ધિ વાળા લોકો મોહ પામે છે* અને ડાહ્યા માણસો સુખ પામે છે, તમે જે કહો છો અને કરો છો તે સર્વ સત્ય છે, કેમકે જેવો વેષ લીધો હોય તે પ્રમાણે જ નાચવું જોઈએ. ૪

દોહા૦—પૂછયત મોહિં કિ રહૌ કહૌં, મૈં કહતે સકુચાઉં ॥

જહૌં ન હોહુ તહૌં દેહૌં કહિ, તુમહિં દિસ્વાવો ઠાઉં ॥ ૧૩૫ ॥

હે પ્રભુ ! તમે મને પૂછો છો કે 'હું' ક્યાં રહું ? ' પણ કહેતાં હું સંકોચાઉં છું કે તમે જ્યાં ન હો તે સ્થળ મને કહો એટલે હું તમને વસવાનું ઠામ બતાવું. ૧૩૫

ચૌ૦—મુનિ મુનિવચન પ્રેમરસસાને, સકુચિ રામ મનમહૌં મુસુકાને ॥

વાલ્મીકિ હૌંસિ કહાં બહોરી, વાળી મધુર અમિયરસ બોરી ॥

સુનહુ રામ અવ કહૌં નિકેતા, બસહુ જહાં સિય લષણ સમેતા ॥

જિનકે શ્રવણ સમુદ્ર સમાના, કથા તુમ્હારિ સુભગ સરિનાના ॥

મરહિં નિરન્તર હોહિં ન પૂરે, તિનકે હૃદયસદન તવ રૂરે ॥

લોચન ચાતક જિન કરિ રાખે, રહૌં દરશ જલધર અભિલાષે ॥

નિદરહિં સિંધુ સરિત સર વારી, રૂપ વિન્દુ જલ હોહિં સુવારી ॥

તિનકે હૃદય સદન રઘુનાયક, બસહુ લષણ સિય સહ સુખદાયક ॥

વાલ્મીકિ મુનિનાં પ્રેમ રસથી સિંચિત વચનો સાંભળી રામ સંકોચ પામી મનમાં ને મનમાં હસ્યા. પછી મુનિ પાછા હસીને અમૃત રસમાં

* જડ લોકો તો એમ કહેશે કે—જે રામ પરમેશ્વર હોય તો રાક્ષસોનો નાશ કરવા માટે આટલાં બધાં દુઃખ શામાટે વેડે અને રાજ્યબ્રથ થઈ ભાઈને તથા સીતાને પણ શામાટે દુઃખ ભોગવે.

ત્વમેવ સર્વ લોક તાં જિવાસ સ્થાન મુક્તમમ ! તવાપિ સર્વ મૃતાનિ નિવાસ સદનાનિહિ ॥ ૧ ॥

બોળી કાઢી હોય એવી મધુર વાણીથી બોલ્યા ૧ કે-“ હે રામ ! તમારે સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત ક્યાં રહેવું તે હવે હું કહું છું, સાંભળો.-જે-ઓના કાનો સમુદ્ર સમાન છે અને તમારી સુંદર કથા અનેક નદીઓ સમાન છે, ૨. તે કથા રૂપી નદીઓ કાન રૂપી સમુદ્રને નિરંતર ભર્યા કરે તો પણ પૂર્ણ ન થાય તેઓનાં હૃદયો તમારે રહેવા માટે રૂડાં ઘર રૂપ છે. હે સુખદાયક રઘુનાયક ! જેઓ પોતાનાં નેત્રોને આતક રૂપ કરી રાખીને તમારાં દર્શનને મેઘ રૂપ ગણી તેનીજ અભિલાષા રાખે છે. ૩. અને વિષય સુખરૂપી સમુદ્ર, નદીઓ તથા સરોવરોનાં પાણીનો અનાદર કરી આપના સ્વરૂપ રૂપી સ્વાતિનાં બુંદથી સુખ પામે છે, તેઓનાં હૃદયો રૂપી ઘરોમાં તમે સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત વસો. ૪

દોહા-યશ તુમ્હાર માનસ વિમલ, હંસિની જીઠા જાસુ ॥

મુક્તાહલ ગુણ ગણ ચુગર્હિ, વસહુ રામહિયતાસુ ॥ ૧૩૬ ॥

હે રામચંદ્ર ! જેઓની જીભ રૂપી હંસિની તમારા યશરૂપી નિર્મળ માનસ સરોવરમાંથી તમારા ગુણોના સમૂહરૂપી મોતી ચરે છે તેઓનાં હૃદયમાં તમે નિવાસ કરો. ૧૩૬

ચૌ-પ્રભુ પ્રસાદ શુચિ સુભગ સુવાસા, સાદર જાસુ લહૈ નિત નાસા ॥

તુમર્હિ નિવેદિત ભોજન કરહીં, પ્રભુ પ્રસાદ પટ ભૂષણ ધરહીં ॥

શીશ નવર્હિ સુર ગુરુ દ્વિજ દેસ્વી, પ્રીતિ સહિત કરિ વિનય વિશેસ્વી ॥

કર નિત કરહિં રામ પદ પૂજા, રામ ભરોસ હૃદય નર્હિ દૂજા ॥

ચરણ રામ તીરથ ચલિ જાહીં, રામ બસહુ તિનકે મન માર્હીં ॥

મંત્રરાજ નિત જપર્હિ તુમ્હારા, પૂજર્હિ તુમર્હિ સહિત પરિવારા ॥

તર્પણ હોમ કરહિં વિધિનાના, વિપ્ર જૈવાઈ દેર્હિ બહુદાના ॥

તુમતે અધિક ગુરુર્હિ જિય જાની, સકલ ભાવ સેવર્હિ સનમાની ॥

જેઓ આદરપૂર્વક તમારા પવિત્ર પ્રસાદની સ્વાભાવિક સુગંધ નાસિકાથી ગ્રહણ કરે છે અને તમને નૈવેદ્ય ધરેલા અન્નનું ભોજન કરે છે, તમારાં પ્રસાદીનાં વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરે છે. ૧. દેવતાઓ, ગુરુઓ તથા પ્રાદ્યક્ષોને જોઈ તેમને માથું નમાવે છે તથા પ્રીતિથી તેમનો વિશેષ વિનય કરે છે, હાથ વડે નિત્ય તમારાં ચરણોનું પૂજન કરે છે, હૃદયમાં કેવળ એક તમારોજ ભરોસો રાખે છે, ૨. અને પગો વડે તમારાં તીર્થ કરે છે, તેના હૃદયમાં તમે નિવાસ કરો. જેઓ હમેશ તમારા નામનો ઐશ મંત્ર જપે

છે, પરિવાર સહિત તમારું પૂજન કરે છે, ૩ અનેક પ્રકારની વિધિથી તર્પણ તથા હોમ કરે છે, ઘણાં દાન આપીને પ્રાહ્મણોને જમાડે છે. ગુરૂને તમારા કરતાં પણ અધિક જાણી સઘળા લાવથી તેમનું સન્માન કરીને સેવન કરે છે. ૪

દોહા૦—સવ કરિ માંગહિં એક ફલ, રામચરણ રતિહોડ ॥

તિનકે મન મન્દિર વસહુ, સિયરધુનન્દનદોડ ॥ ૧૩૭ ॥

અને એ સર્વનું એકજ ફળ કેવળ તમારા ચરણોમાં પ્રેમ રહેવા રૂપ માગે છે, તેઓનાં હૃદયમંદિરમાં તમે સીતા સહિત બન્ને લાઇઓ નિવાસ કરો. ૧૩૭

ચૌ૦—કામ ક્રોધ મદ માન ન મોહા, લોભ ન ક્ષોભ ન રાગ ન દ્રોહા ॥

જિનકે કપટ દમ્ભ નહિં માયા, તિનકે હૃદય વસહુ રઘુરાયા ॥

સવકે પ્રિય સવકે હિતકારી, સુખ દુખ સરિસ પ્રશંસા ગારી ॥

કહહિં સત્ય પ્રિય વચન વિચારી, જાગત સોવત શરણ તુમ્હારી ॥

તુમહિં છાંડિ ગતિ દૂસરિ નાહીં, રામ વસહુ તિનકે ઝર માહીં ॥

જનની સમ જાનહિં પરનારી, ધન પરાય વિપતે વિષ ભારી ॥

જે હર્ષહિં પર સમ્પતિ દેહી, દુઃખિત હોહિં પરવિપતિવિશેષી ॥

જિનહિં રામ તુમ પ્રાણ પિયારે, તિનકે ઝર શુભ સદન તુમ્હારે ॥

હે રઘુરાયા ! જેઓને કામ, ક્રોધ, મદ, માન, મોહ, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કપટ, દંભ અને માયા નથી તેઓનાં હૃદયમાં નિવાસ કરો. ૧ જેઓ સર્વને પ્રિય છે, સર્વનું લલુ ઇચ્છનારા છે, સુખ દુઃખને તથા પ્રશંસા અને ગાળો ને સરખાં ગણે છે, સત્ય અને પ્રિય વચનો વિચારીને બોલે છે, ઉંઘતાંને જાગતાં તમારે જ શરણે રહે છે, ૨ અને તમને તણ બીજાને શરણે જતા નથી; તેના હૃદયમાં તમે નિવાસ કરો. હે રામચંદ્રજી ! જેઓ પરસ્ત્રીને માતા સમાન ગણે છે, પારકું ધન હેર કરતાં પણ અધિક હેરી ગણે છે. ૩ પારકી સાંપત્તિ જોઈ હર્ષ પામે છે, પરાયા દુઃખથી વિશેષ દુઃખિત થાય છે અને તમને પ્રાણ સમાન પ્યારા ગણે છે, તેઓનાં શુભ હૃદયો તમારું રહેઠાણ છે. ૪

દોહા૦—સ્વામિ સખા પિતુ માતુ ગુહ, જિનકે સવનુમતાત ॥

તિનક મન મન્દિરવસહુ, સીયસહિતદોડબ્રાત ॥ ૧૩૮ ॥

હે તાત ! જેઓને તમેજ મિત્ર, માતા, પિતા, ગુરુ અને સર્વસ્વ છે, તેઓનાં મન રૂપી મંદિરોમાં તમે સીતા સહિત બંને ભાઈઓ વસો. ૧૩૮

ચૌ૦—અવગુણ તજિ સવકે ગુણ ગહૈં, વિપ્ર ધેનુ હિત સંકટ સહૈં ॥

નીતિ નિપુણ જિનકી જગલીકા, ઘર તુમ્હાર તિનકે મન નીકા ॥

ગુણતુમ્હાર સમુજ્ઞહિં નિજદોમ્, જેહિં સવ ભાંતિ તુમ્હાર ભરોમ્ ॥

રામ ભક્ત પ્રિય લાગહિં જેહી, તેહિં ઊર વસહુ સહિત વૈદેહી ॥

જાતિ પાંતિ ધન ધર્મ વડાઈ, પ્રિય પરિવાર સદન સમુદાઈ ॥

સવ તજિ તુમહિં રહે લવ લાઈ, તાકે હૃદય વસહુ રઘુરાઈ ॥

સ્વર્ગ નરક અપવર્ગ સમાના, જહં તહં દીક્ષ ધરે ધનુ વાના ॥

મન ક્રમ વચન જો રાઊર ચેરા, રામ કરહુ તાકે ઊર ઢેરા ॥

જેઓ સર્વના અવગુણ તજીને ગુણો ગ્રહણ કરે છે, બ્રાહ્મણો તથા ગાયોને વાસ્તે સંકટ વેઠે છે અને જેઓની ગણતરી જગતમાં નિતિશાસ્ત્ર બ્રાહ્મણનારમાં થાય છે, તેઓનાં હૃદયો તમારાં ઘર છે. ૧ જેઓ પોતાના દોષ સમજીને તમારા ગુણો સમજે છે, જેઓને સર્વ પ્રકારે તમારો જ ભરોસો છે, અને જેઓને તમારા ભક્તજનો પ્રિય લાગે છે, તેઓનાં હૃદયમાં તમે સીતા સહિત નિવાસ કરો. ૨ હે રામચંદ્રજી ! જેઓ ભતિ, પંક્તિ, ધન, ધર્મ, મોટાઈ, પ્રિય પરિવાર અને ઘરોનો સમુદાય એ સર્વ તજીને તમારા સ્વરૂપમાં જ લહે લગાડીને રહે છે તેઓનાં હૃદયમાં તમે વસો. ૩ હે રામચંદ્ર ! જેઓ સ્વર્ગ, નર્ક, મોક્ષ એ સર્વને સરખાં ગણે છે અને જેને તે સ્થળે ધનુષ બાણ ધારણ કરેલા તમને જ જુએ છે તથા મન કર્મ વચનથી તમારા દાસ થઈને રહે છે તેઓનાં હૃદયોમાં તમે નિવાસ કરો. ૪

દોહા૦—જાહિ ન ચાહિય કવહુ કલુ, તુમસનસહજસનેહ ॥

વસહુ નિરન્તર તામુ ઊર, સો રાઊર નિજ મેહ ॥ ૧૩૯ ॥

જેઓ બીજા કશાને નહીં ધર્યછતાં તમારામાં જ સહજ સ્નેહ રાખે છે તેઓનાં હૃદયોને પોતાનાં ઘર માનીને તેમાં તમે નિરંતર વસો. ” ૧૩૯

ચૌ૦—શિવિવિધિ મુનિવર ટાવ દિશાયે, વચન સપ્રેમ રામ મન ભાયે ॥

કહમુનિ સુનહુ માનુજુલ નાયક, આશ્રમ કહૈં સમય સુખદાયક ॥

ચિત્રકૂટ ગિરિ કરહુ નિવાસ, તહં તુમ્હાર સવ ભાંતિ સુપાસ ॥

શૈલ સુહાવન કાનન ચારુ, કરિ કેહરિ મૃગ વિહંગ વિહારુ ॥

નદી પુનીત પુરાણ વસાતી, અત્રિતીય નિજ તપ વલ આતી ॥
 મુરસરિ ધાર નામ મન્દાકિની, જો સવ પાતક પોતક ઢાકિની ॥
 અત્રિ આદિ મુનિવર તહે વસહીં, કરહિં યોગ જપ તપ તનુ કસહીં ॥
 ચલહુ સફલ શ્રમ સવ કર કરહુ, રામ દેહુ ગૌરવ ગિરિ વરહુ ॥

આ પ્રમાણે વાલ્મીકિ મુનિએ ઠેકાણાં બતાવ્યાં, તે ત્રેમી વચ્ચનો રામ-
 ના મનને ગમ્યાં. વળી મુનિ બોલ્યા કે—“ હે રામચંદ્ર ! સાંભળો, હું
 તમને સર્વ સમયોમાં સુખ આપે એવો આશ્રમ બતાવું છું. ૧ તમે ચિત્ર-
 કૂટ પર નિવાસ કરો, ત્યાં તમને સર્વ રીતની સગવડ થશે. એ સુંદર પર્વત
 પર સુંદર વનો છે, અને હાથીઓ, સિંહો, મૃગો તથા પક્ષીઓ વિહાર કરે
 છે. ૨ ત્યાં સર્વ પુરાણોમાં વખાણેલી પવિત્ર નદી કે જે ગંગાજીની ધારા
 છે તથા જેને અત્રિ ઋષિની સ્ત્રી અનસૂયાએ પોતાના તપોબળથી ત્યાં આ-
 ભેડેલી છે* અને જે પાપો રૂપી બાળકોનો ભક્ષ કરી જનારી ઝાડીળી રૂપ
 છે, એવી મન્દાકિની નામની નદી વહે છે. ૩ ત્યાં અત્રિ આદિક મુનિઓ
 વસીને જપ તપ યોગ કરીને ‘દેહનું’ દમન કરે છે. હે રામચંદ્ર ! ત્યાં
 પધારીને સર્વના શ્રમ સફળ કરો અને એ ગિરિવરને શ્રેષ્ઠપણું આપો.” ૪

દોહા—ચિત્રકૂટ મહિમા અમિત, કહી મહામુનિ ગાય ॥

આફઅન્હાને સરિતવર, સીયસાહત દોઝમાય ॥ ૧૪૦ ॥

વાલ્મીકિ મુનિએ ચિત્રકૂટના અપાર મહિમાનું વર્ણન કરવાથી સ્ત્રી-
 તાજ સહિત બન્ને ભાઈઓ ચિત્રકૂટ પર આવીને શ્રેષ્ઠ નદીમાં ન્હાયા. ૧૪૦

ચૌ—રઘુવર કહેડ લષણ ભલ ઘાટ, કરહુ કતહું અવ ઠાહર ઠાટ ॥

લષણ દીઘ પય ઉતર કરારા, ચહુંદિશિફિરચોધનુપજિગિનારા ॥

નદી પચન શર શમ દમ દાના, સકલ કલુપ કલિસાડજ નાના ॥

ચિત્રકૂટ જનુ અચલ અહેરી, ચૂક ન ચાત માર મુઠખેરી ॥

અસકહિ લષણ ઠાંવ દિલાવા, થલ વિલોકિરઘુપતિમનભાવા ॥

રમેડ રામ મન દેવન જાના, ચલે સહિત મુરપતિ પરધાના ॥

કોલ કિરાત વેષ ધરિ આયે, રચેડ પર્ણ તૃણ સદન સુહાયે ॥

વરણિ ન જાયં મંજુ દુહ શાલા, એક લલિત લઘુ એક વિશાલા ॥

* પોતાના પતિ વૃદ્ધ હોવાના કારણથી ઋષિ ઘણા કષ્ટથી ગંગા સ્નાન કરવા નર્થ શક્તા હતા, તેથી દક્ષની પુત્રી અનસૂયાએ દશ હજાર વર્ષ તપ કરીને તે મન્દાકિનીને ચિત્રકૂટ સમીપ આણી હતી.

રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે—“ લક્ષ્મણજી ! ઘાટ તો બહુ સારો છે. હવે કોઈ ઠેકાણે ઠરવાનો ઠાઠ કરીએ.” લક્ષ્મણજીએ પાણી ઉતરીને નદીનો પાટ જોયો. “ તે ચારે તરફ ધનુષના આકારે ફરી વળેલો છે. ૧ એ ધનુષની પ્રતંચા નદી છે, શમ દમ તથા હાન રૂપી બાણો છે, કળિનાં સર્વ પાપ તથા કલેશ રૂપી શિકાર સિંહ છે, ચિત્રકૂટ રૂપ અચળ શિકારી છે તે નિશાન નહી ચૂકતાં એકજ ચોટમાં મારે તેવો છે. ” ૨ એમ કહીને લક્ષ્મણજીએ નિવાસ કરવાનું સ્થળ બતાવતાં તે જોઈને રામચંદ્રજીના મનને ગમ્યું. એ સ્થળ રામચંદ્રજીને પસંદ પડ્યું બાણીને જેમાં ઇંદ્ર અગ્રેસર છે એવા સર્વ દેવતાઓ ભાં આવ્યા. ૩ તેઓએ કોળી લોકો તથા ભીલ લોકોનો વેશ ધરીને આવી પાંદડા તથા ઘાસનાં બે સુંદર ઘર બનાવ્યાં. તેમાંની એક પર્ણશાળા સુંદર નાની હતી અને એક મોટી હતી. તે બન્ને એવી સુંદર હતી કે તેનું વર્ણન પણ કરી શકાય નહીં. ૪

દોહા૦—લષણ જાનકી સહિત પ્રભુ, રાજત પર્ણાનિકેત ॥

સોહ મદન મુનિ વેષ જનુ, રતિ ઋતુરાજ સંમેત ॥ ૧૪૧ ॥

જેમ વસંતઋતુ તથા રતિ સહિત કામદેવ મુનિનો વેશ ધરી શોભતો હોય, તેમ લક્ષ્મણજી તથા સીતા સહિત રામચંદ્રજી પર્ણશાળામાં શોભતા હતા. ૧૪૧

ષો૦—અમર નાગ કિન્નર દિગપાલા, ચિત્રકૂટ આયે તેહિ કાલા ॥

રામ પ્રણામ કીન્હ સવ કાહુ, મુદિત દેવ લહિ લોચન લાહુ ॥

વર્ષિ સુમન કહ દેવ સમાજૂ, નાથ સનાથ ભયે હમ આજૂ ॥

ફારિ વિનંતી દુઃખ દુઃસહ સુનાયે, હર્ષિત નિજ નિજ ગેહ સિધાયે ॥

ચિત્રકૂટ રઘુનંદન છાયે, સમાચાર મુનિ મુનિ મુનિ આયે ॥

આવત દેસિ મુદિત મુનિવ્રન્દા, કીન્હ દળ્હવત રઘુકુલચન્દાં ॥

મુનિ રઘુવરહિ લાઈ ઊર લેહીં, સફલ હોનહિત આશિષ દેહીં ॥

સિય સૌમિત્રિ રામ છવિ દેસહિં, સાધન સકલફલ કરિ લેસહિં ॥

તે સમયે દેવો, નાગલોક, કિન્નરો અને દિક્ષાળો ચિત્રકૂટપર આવ્યાં. રામચંદ્રજીએ સર્વને પ્રણામ કર્યા, દેવતાઓએ આનંદ પામી લોચનોનો દેહાવે લીધો. ૧ તેઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને કહેવા લાગ્યા કે—“ હે નાથ ! આજ અમે સનાથ થયા. ” પછી તેઓએ વિનંતિ કરીને પોતાનું અસહ્ય દુઃખ

કહી સંભળાવ્યું અને હર્ષ પામીને પોતપોતાને ઘેર સીધાવ્યા. ૨ રામચંદ્રજી ચિત્રકૂટમાં રહ્યાના સમાચાર સાંભળી સાંભળીને મુનિઓ ત્યાં આવ્યા. મુનિઓનાં વૃંદ આવતાં દેખીને રામચંદ્રજીએ તેઓને ઠંડવત્ કર્યા. ૩ મુનિઓ રામચંદ્રજીને છાતીએ લગાવી પોતાની વાણી સફળ થવાને વાસ્તે આશિષ દેવા લાગ્યા. અને સીતાજી, લક્ષ્મણજી તથા રામચંદ્રજીની છબિ બેઠને પોતાનાં સઘળાં સાધનો (જપ તપાદિક) સફળ થયેલાં લેખવ્યાં. ૪

દોહા૦—યથાયોગ્ય સન્માનિ મશુ, વિદાકિયે મુનિવ્રન્દ ॥

કરહિ યોગ જપયજ્ઞ તપ, નિજ આશ્રમસ્વચ્છન્દ ॥ ૧૪૨ ॥

રામચંદ્રજીએ મુનિઓને યથાયોગ્ય સન્માન આપીને વિદાય કર્યા. તેઓ પોતપોતાના આશ્રમોમાં જઈ ઇચ્છાનુસાર યોગ, જપ, યજ્ઞ, તથા તપ કરવા લાગ્યા. ૧૪૨

ચૌ૦—યહ સુધિ કોલ કિરાતન્હ પાર્ઠ, હર્ષે જનુ નવ નિધિ ઘર આઈ ॥

કન્દ મૂલ ફલ ભરિ ભરિ દોના, ચલે રક્ષુ જનુ લૂટન સોના ॥

उन महुँ जिन देखे दोउ भ्राता, और तिनहिँ पूछहिँ महुँ जाता ॥

कहत सुनत रघुवीर बढाई, आय सबन देखे दोउ भाई ॥

करहिँ जोहार भेट धरि आगे, प्रभुहिँ त्रिलोकत अति अनुरागे ॥

चित्र लिखे जनु जहँ तहँ ठाढ़े, पुलक शरीर नयन जल बाढ़े ॥

राम सनेह मगन सब जाने, कहि प्रियवचनस कलसन्माने ॥

प्रभुहिँ जोहारि बहोरि बहोरी, वचन विनीत कहहिँ करजोरी ॥

રામચંદ્રજી પધાર્યાની ખબર મળતાં કોણી તથા ભીલ જાણે નવે નિધિ ઘેર આવવાથી હર્ષ પામ્યા હોય તેમ હર્ષ પામ્યા. અને કંદ, મૂળ તથા કળોના દોણા ભરીને ભરીને જેમ રાંકજનો સોનું લુટવા જતા હોય તેવી રીતે ઉમંગભેર ચાલ્યા. ૧ તેઓમાં જેમણે રામ લક્ષ્મણને બેયેલા હતા તેમને બીજા લોકો રસ્તામાં જતાં પૂછતા હતાં; રામચંદ્રજીનો મહિમા કહેતાં સાંભળતાં તેઓ સર્વેએ આવીને બન્ને ભાઈને બોલ્યા. ૨ તેઓ જુહાર કરી કરીને ભેટો મૂકી અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક રામચંદ્રજીને બોલા લાગ્યા. બેતાં બેતાં આળેબેલાં ચિત્રોની પેઠે જ્યાં ને ત્યાં સ્તબ્ધ થઈ ગયા તથા તેઓનાં શરીર રોમાંચિત થઈ નેત્રોમાં આંસુ છાઈ ગયાં. ૩ રામચંદ્રજીએ સર્વને પ્રેમમગ્ન થઈ ગયેલા જાણી પ્રિય વચનો કહી કહીને તેઓનું સન્માન કર્યું. પછી તે લોકો પ્રભુને વારંવાર પ્રણામ કરી કરીને હાથ બેઠી નમ્ર વચનો બોલ્યા કે:—૪

દોહા૦—અવ હા નાથ સનાથ સવ, મયે દેવિ પ્રભુ પાંચ ॥

મમય હમારે આગમન, રાઉર કોશલરાય ॥ ૧૪૩ ॥

“ હે નાથ ! તમારાં અરણ્યાનાં દર્શન પામીને હવે અમે સર્વ સનાથ થયા છીએ, હે કોશળનાથ ! અમારાં બાળ્યથી જ તમારું આહીં પધારવું થયું છે. ૧૪૩

ચૌ૦—ધન્ય ભૂમિ વન પન્થ પહારા, જહૈં જહૈં નાથ પાંચ તુમ ધારા ॥

ધન્ય વિહંગ મૃગ કામન ચારી, સફલ જન્મ મયેતુમહિં નિહારી ॥

હમ સવ ધન્ય સહિત પરિવારા, દેવિ નયનમરિદરશ તૂમ્હારા ॥

કીન્હ વાસ મલ ઠાંવ વિચારી, રહાં સકલ ક્રતુ રહવ સુખારી ॥

હમ સવ માંતિ કરવ સેવકાર્હ, કારિ કંદરિ અહિ વાઘ વરાઈ ॥

વન વેહડ ગિરિ કંદર સોહા, સવ હમાર પ્રભુ પગુ પગુ જોહા ॥

તહૈં તહૈં તુમહિં અહેર સિલાઉવ, સર નિર્મર સવ ઠાંવ દિસાઉવ ॥

હમ સેવક પરિવાર સમેતા, નાથ ન સકુચવ આયસુદેતા ॥

હે નાથ ! તમે જ્યાં જ્યાં પણ મુક્યા તે પૃથ્વી, વન, રસ્તા તથા પહાડોને ધન્ય છે. વનમાં ફરનારાં મૃગો તથા પક્ષીઓને પણ ધન્ય છે કે જેઓના જન્મ તમારાં દર્શનથી સફળ થયા. ૧ અમે નેત્રો ભરી ભરીને તમારાં દર્શન પામ્યા તેથી કુટુંબ પરિવાર સહિત અમેને પણ ધન્ય છે. તમારો પૂર્ણ વિચાર કરીને આવા સારા ઠામે નિવાસ કર્યો છે; આ સ્થળે સર્વ ક્રતુઓમાં સુખી રહેશો. ૨ હાથીઓ, સિંહો, સર્પો તથા વાઘોથી બચાવ કરીને અમે સર્વ પ્રકારે તમારી સેવા કરીશું. હે પ્રભુ ! વનમાં વિ-
કટ સ્થાનો, પર્વતોની ગુફાઓ તથા ખોલો એ સર્વ પગલે પગલે અમારાં જોયેલાં છે. ઉત્તે સર્વ સ્થળોમાં તમને શિકાર રમવા લાઇ જઈશું અને સરોવરો તથા અરણ્યાનાં ઠેકાણાં જતાવીશું. હે નાથ ! પરિવાર સહિત અમે તમારા સેવક છીએ, માટે કાંઈ પણ આજ્ઞા ફરમાવવામાં સંકોચાશે નહીં. ૪

દોહા૦—વેદ વચન મુનિ મન અગમ, તે પ્રભુ કરુણાદેન ॥

વચન કિરાતનકે સુનન, તિમિ પિનુ બાલક વૈન ॥ ૧૪૪ ॥

જે વેદનાં વચનોને તથા મુનિઓનાં મનને પણ અગમ્ય છે એવા કુરુણાનિધાન પ્રભુ જેમ પિતા બાળકનાં વચનો સાંભળે તેમ એ ભીલ લોકોનાં વચનો સાંભળતા હતા. ૧૪૪

ચૌ૦—રામહિં કેવલ પ્રેમ પિયારા, જાનિલેહુ જો જાનનિહારા ॥

રામ સકલ વનચર પરિતોષે, કહિ મૃદુવચન પ્રેમ પરિપોષે ॥

વિદા કિયે શિરનાય સિધાયે, પ્રભુ ગુણ કહત સુનત ઘરઆયે ॥

ઈહિ વિધિ સીય સહિત દોડ ભાઈ, બસહિં વિપિનસુરમુનિ સુખદાઈ ॥

જવ તે આઈ રહે રઘુનાયક, તવતે મો વન મંગલદાયક ॥

ફૂલહિં ફલહિં વિટપં વિધિ નાના, મંજુ લલિત વર વેલિં વિતાના ॥

સુરતરુ સરિસ સ્વભાવ સુહાઈ, મનહું વિબુધં વનપરિહરિઆયે ॥

ગુંજત મંજુલ મધુકર શ્રેની, ત્રિવિધ વયાર વહૈ સુખ દેની ॥

રામચંદ્રજીને કૃત પ્રેમજી પ્યારો છે તે જે જાણનારા હો તે જાણી લેજો. રામચંદ્રજીએ સર્વ વનમાં વસનારાંને કોમળ વચનો કહી પ્રેમનું પરિપોષણ કરી સંતુષ્ટ કર્યાં. ૧ સર્વને રજા આપતાં તેઓ માથાં નમાવીને આદ્યા અને ભગવાનના ગુણ ગાતા સાંભળતા ઘેર ગયા. આ પ્રમાણે દેવોને તથા મુનિઓને સુખ દેનારા બંને ભાઈઓ સીતાજી સહિત તે વનમાં રહ્યા. ૨ જ્યારથી રામચંદ્રજી આવીને રહ્યા, ત્યારથી વન મંગળદાયક થયું; નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ફુલો આવીને ફળિત થયાં, અને ઉત્તમ તથા સુંદર લતાઓના મંડપ બની રહ્યા. ૩ વૃક્ષો જાણે દેવોનું નંદન વન તજીને કલ્પવૃક્ષ આવ્યાં હોય એવાં સ્વાભાવિક રીતેજ શોભતાં હતાં, તેપર ભમરાઓની પંક્તિઓ સુંદર ગુંબરવ કરતી હતી અને સુખદાયક ત્રણ પ્રકારનો પવન વહેતો હતો. ૪

દોહા૦—નીલકંઠ કલકંઠ શુક, ચાતક ચક્ર ચકોર ॥

ખાંતિં ખાંતિ બોલહિં વિહંગ, શ્રવણ સુખદ ચિત્તચોર ॥ ૧૪૫ ॥

નીલકંઠ, કોયલ, પોપટ, બપૈયા, ચક્રવાચકવી અને ચકોર વગેરે પક્ષીઓ કાનને સુખ આપે એવા મનોહર ભાતભાતના શબ્દો ઉચ્ચારતાં હતાં. ૧૪૫

ચૌ૦—કારિ કેહરિ કપિ કોલ કુરંગા, વિગત વૈર વિહરહિં યક સંગા ॥

ફિરત અહેર રામ છવિ દેહી, હોહિં મુદિત મૃગવૃન્દ વિશેહી ॥

વિબુધ વિપિનજહૈલગજગ માહી, દેહિ રામ વન સકલ સિદ્ધાહી ॥

સુરસરિ સરસ્વતિદિનકરકન્યા, મેકલસુતા ગોદાવરિ ધન્યા ॥

સબ સર સિન્ધુ નદી નદ નાના, મન્દાકિનિકર કરહિં બસ્થાના ॥

ઉદય અસ્ત ગિરિવર કૈલાસ, મન્દર મેરુ સકલ સુર વાસ ॥

શૈલ હિમાચલ આદિક જેતે, ચિત્રકૂટ યશ ગાવહિં તતે ॥

વિન્ધ્ય મુદિતે મન સુખ ન સમાઈ, વિનુ શ્રમ વિપુલ બંડાઈ પાઈ ॥

હાથી, સિંહ, વાનર, સુવર તથા હરણો પરસ્પરનું વૈર તણ દહને લેગાં કરવા લાગ્યાં, હરણોનાં ઝુંડ શિકાર વાસ્તે કરતાં રામચંદ્રજીની છબિ જોઈ વિશેષ આનંદ પામવા લાગ્યાં. ૧ જેટલાં જેટલાં દેવતાઓનાં વન જગતમાં છે તે સર્વ રામચંદ્રજીના વનનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ગંગાજી, સરસ્વતી, યમુના, નર્મદા, ૨ સર્વ સરોવરો, સમુદ્રો તથા ખીજી અનેક પ્રકારની નદીઓ તથા નદો સર્વ મંદાકિનીનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ઉદ્યાચળ, અસ્તાચળ, કેલાસ, મંદરાચળ, સર્વ દેવતાઓના નિવાસરૂપ મેરૂ પર્વત અને ૩ હિમાલય આદિ જેટલા પર્વતો છે તે સર્વ ચિત્રકૂટ પર્વતના યશ ગાવા લાગ્યા. વિંધ્યાચળને પણ વગર શ્રમે મોટાઈ મળવાથી (ચિત્રકૂટનો એક ભાગ વિંધ્યાચળ છે) તેના આનંદિત મનમાં સુખ સમાતું નહતું. ૪

દોહા૦—ચિત્રકૂટકે વિહંગ મૃગ, વેલિ વિટ્પતૃણ જાતિ ॥

પુણ્યપુંજ સબધન્ય અસ, કહાંદેવ દિનરાતિ ॥ ૧૪૬ ॥

દેવતાઓ રાત દિવસ કહેવા લાગ્યા કે—“ ચિત્રકૂટનાં પક્ષીઓ, મૃગો, વેલીઓ, વૃક્ષો તથા તૃણ (ખડ) જાતિ પુણ્યોના સમૂહરૂપ છે તથા તેઓનાં ધન્ય ભાગ્ય છે. ” ૧૪૬

ચૌ૦—નયનવન્ત રઘુપતિહિ વિલોકી, પાઈ જન્મ ફલ હોહિં વિશોકી ॥

પરસિ ચરણરજ અચર સુખારી, મયે પરમપદકે અધિકારી ॥

સો વન શૈલ સુધાય સુદાવન, મંગલમય અતિપાવન પાવન ॥

મહિમા કહૌં કવન વિધિ તામુ, સુખસાગર જહૌં કીન્હ નિવામુ ॥

પયપયોધિ તજિ અવધ વિદાઈ, જહૌં સિય રામ લષણ રહે આઈ ॥

કહિ ન સકહિંસુખભાજસકાનન, જો શતસહસ હોહિં સહસાનન ॥

સો મૈં વરણિ સકૌં વિધિ કેહીં, ડાકર કમઠ કિ મન્દર લેહીં ॥

સેવરિં લષણ કર્મ મન બાની, જાઈ ન શીલ સનેહ બસ્વાની ॥

નેત્રવાળાં પ્રાણી રામચંદ્રજીનાં દર્શન કરી નેત્રો સફળ કરી શોક રહિત થયાં અને અચર અર્થાત્ પૃથ્વી પર્વતાદિ રામચંદ્રજીનાં ચરણોની રજનો સ્પર્શ કરી સુખી તથા પરમપદનાં અધિકારી થયાં. ૧ સુખના સાગર રૂપ રામચંદ્રજીએ જ્યાં નિવાસ કર્યો છે એવા એ સહજસુંદર, મંગળમય

તથા અત્યંત પવિત્રમાં પણ પવિત્ર ચિત્રકૂટ પર્વત તથા વનનો મહિમા હું
શી રીતે વર્ણવી શકું ? ૨ રામલક્ષ્મણ તથા જનકી ક્ષીરસાગર તથા અયો-
ધ્યા તળે ન્યાં આવીને રહ્યાં તે વન જેવું સુખમય થયું, તેવું વર્ણન લાખ
શેષનાગથી પણ કરી શકાય નહીં. ૩ તે પર્વત તથા વનનું હું શી રીતે
વર્ણન કરી શકું ? ગંદા પાણીના ખાખોચીઆનો કાચખો મંદરાચળને શી રીતે
ઉપાડી શકે ? લક્ષ્મણનું મન કર્મ વચનથી રામચંદ્રનું સેવા કરવા લાગ્યા,
તેમના શીલ તથા પ્રેમનાં વખાણ કર્યા જાય તેમ નથી. ૪

દોહા૦—ક્ષણક્ષણ સિય લલિતરામપદ, જાનિઆપુરનેહ ॥

કરત લષણ સ્વમે ન ચિત, બન્ધુ માતુ પિતુ ગેહ ॥ ૧૩૭ ॥

લક્ષ્મણનું ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે સીતા તથા રામનાં ચરણો નિરખીને તથા
તેમનો પોતાની ઉપર પ્રેમ જાણીને સ્વપ્નમાં પણ લાઇઓ, માતા પિતા
તથા ઘરનું સ્મરણ કરતા નહતા. ૧૪૭

ચૌ૦—રામ સંગ સિય રહિં સુહારી, પુર પરિજન મુદ્ધ સુરતિ વિસારી ॥

ક્ષણ ક્ષણ પ્રિયવિધુ વદન નિહારી, પ્રમુદિત મનહું ચકોર કુમારી ॥

નાહ નેહ નિત બઢત વિલોકી, હર્ષિત રહતિ દિવસજિમિકોકી ॥

સિય મન રામચરણ અનુરાગા, અવધ સહસ સમ વન પ્રિયલાગા ॥

પર્ણકુટી પ્રિય પ્રીતમ સંગા, પ્રિય પરિવાર કુરંગ વિદંગા ॥

સાસુશ્વશુરસમમુનિતિયમુનિવર, અશનઅમિયસમકન્દમૂલફર ॥

નાય સાથ સાથરી મુહાર્દ, મયન શયન શત સમ સુસ્વદાર્દ ॥

લોકપ હોઈ વિલોકન જામૂ, તેહિ કિમિ મોહૈ વિષય વિલામૂ ॥

સીતાનું પણ નગરનું, કુટુમ્બનું અને ઘરનું સ્મરણ વિસારી દઇને
રામની સોબતમાં સુખી રહેતાં હતાં, અને ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે પતિનું સુખચંદ્ર
જેઠ જેમ ચકોરી ચંદ્રને જેઠ આનંદ પામે તેમ આનંદ પામતાં હતાં. ૧
નિત્ય પ્રત્યે પતિનો પ્રેમ પોતાનીપર વધતો જેઠ જેમ ચકવી દિવસને જેઠ
હર્ષ પામે તેમ હર્ષિત રહેતાં હતાં. સીતાનું મન રામના ચરણોમાં પ્રેમી
હોવાથી વન હજાર અયોધ્યા સમાન પ્રિય લાગતું હતું. ૨ પતિની સો-
બતમાં પર્ણકુટી પણ પ્રિય લાગતી હતી, અને મૃગો તથા પક્ષીઓ પણ
કુટુમ્બ પરિવારના જેવાં ખ્યારાં લાગતાં. મુનિપત્નિઓ તથા મુનિઓ સાસુ
સસરા જેવાં અને કંદ, મળ, કૂળ, અમૃતભોજન જેવાં લાગતાં હતાં. ૩
પતિની સોબતમાં મુંદર સ.થરો પણ કામદેવની સો સંશયો જેવો સુખ-

દાયક લાગતો હતો. જેનાં દર્શન માત્રથીજ પ્રાણી લોકપાળ (ઇંદ્રાદિક દેવતા) ખની જાયછે તે સીતાજીને શું વિષયવિલાસ મોહ પમાડી શકે ? ૪

દોહા૦—સુમિર તરામહિંત જહિંજન, તૃણસમવિષય વિલાસુ ॥

રામ પ્રિયા જગ જનનિ સિય, કલુ ન આચરજતાસુ ॥ ૧૪૮ ॥

જે રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરતાંજ સાધુજનો વિષય વિલાસોને તરણીની સમાન ત્યજ દેછે, તે રામચંદ્રજીનાં પ્યારાં સીતાજી કે જે જગતજનની છે તે વિષયવિલાસ તજ દે તેમાં કાંઈ અચરજ જેવું નથી. ૧૪૮

ચૌ૦—સીયલણજેહિ વિધિસુખંલહીં, સોઈ રઘુનાથ કરેં જોઈ કહીં ॥

કહીં પુરાતન કથા કહાની, સુનહિં લણસિય અતિસુખંમાની ॥

જવજવ રામ અવધ સુધિ કરીં, તવતવ વારિ વિલોચન ભરહીં ॥

સુમિરિ માતૃ પિતૃ પરિજન માઈ, ભરત સનેહ શીલ સેવકાઈ ॥

કૃપાસિન્ધુ પ્રભુ હોઈં દુઃખારી, ધીરજ ધરહિં કુસમય વિચારી ॥

લલિસિયલણવિકલ હૈ જાહીં, જિમિ પુરુષહિં અનુસર પરિચાહીં ॥

પ્રિયા બન્ધુ ગાતિ લલિ રઘુનન્દન, ધીર કૃપાલુ ભક્ત ઊર ચન્દન ॥

લગે કહન કલુ કથા પુનીતા, સુંનિસુખવહિં લણ અરુલ સીતા ॥

સીતાજી અને લક્ષ્મણજી જે રીતે સુખ પામે અને તેઓ જેમ કહે તે પ્રમાણે રામચંદ્રજી કરતા હતા. રામચંદ્રજી પુરાતન કથાઓ કહેતા હતા, તે લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી ધણું સુખ માનીને સાંભળતાં હતાં. ૧ જ્યારે જ્યારે રામચંદ્ર અયોધ્યાનું સ્મરણ કરતા હતા, ત્યારે ત્યારે તેમનાં નેત્રો આંસુથી ભરાઈ જતાં હતાં. માતા, પિતા, પરિજન, બંધુઓ તથા ભરતનાં સ્નેહ, શીલ તથા સેવકાઈનું સ્મરણ થતાં, ૨ કૃપાસિન્ધુ રામચંદ્રજી દુઃખી થતા હતા પણ ક્વખત જાણીને પાછી ધીરજ ધરતા હતા. જેમ પુરૂષને તેની છાયા અનુસરે છે તે પ્રમાણે સીતા તથા લક્ષ્મણ રામને દુઃખી થતા જોઈ બ્યાકુળ થતાં હતાં. ૩ ધીર, કૃપાળુ અને ભક્તજનોનાં હૃદયોને શી-તળ કરનાર ચંદનરૂપ રામચંદ્રજી, સીતાજી તથા લક્ષ્મણજીને સ્થિતિ જોઈ કાંઈક પવિત્ર કથા કહેતા હતા તે સાંભળીને તેઓ સુખ પામતાં હતાં. ૪

દોહા૦—રામ લણ સીતા સહિત, સોહત પર્ણનિકેત ॥

જિમિ વસિવાસવ અમરપુર, શર્ચીજયન્તસમેત ॥ ૧૪૯ ॥

જેમ શચી (ઇંદ્રાણી) તથા જયન્ત (ઇંદ્રનો પુત્ર) સહિત ઇંદ્ર અ-

મરાવતીમાં બિરાજતો હોય તેવી રીતે સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત રામચં-
દ્રજી પર્ણકૃત્રીમાં શોભતા હતા. ૧૪૯

ચૌ૦—જુગવહિં પ્રભુ સિય અનુજહિં કેસે, પલક વિલોચન મોલક જૈસે ॥
સેવહિં લષણ સીય રઘુવીરહિં, જિમિ અવિવેકી પુરુષ શરીરહિં ॥
હિં વિધિપ્રભુ વનવસહિં સુઘારી, સ્વગ મૃગ સુરતાપસ હિતકારી ॥
કલ્હઉં રામ વન ગવન સુદાવા, સુનહુસુમંત્રઅવધજિમિ આવા ॥
ફિરેડ નિષાદ પ્રભુહિં પહુંચાઈ, સચિવ સહિત રથ દેસેડ આઈ ॥
મંત્રી વિકલ વિલોકિ નિષાદ, કહિ ન સકહિ જસ ભયડ વિષાદ ॥
રામ રામ સિય લપગ પુકારી, પન્થડધરાણિતલવ્યાકુલભારી ॥
દેસિદક્ષિણદિશિહય હિહિનાઈ, જિમિવિનુપંચવિહંગ અકુલાઈ ॥

જેમ પોપચાં નેત્રોના ગોલકનું જતન કરેછે તેમ રામચંદ્રજી સીતાજી તથા લક્ષ્મણજીનું જતન કરતા હતા અને જેમ અવિવેકી માણસો શરીરનું સેવન કરેછે તેમ સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની સેવા કરતાં હતાં. ૧ આ પ્રમાણે પક્ષીઓ, મૃગો, દેવતાઓ હથા તપસ્વીઓનું હિત કરનારા પ્રભુ વનમાં સુખેથી રહેતા હતાં. આ રીતે રામની વનમાં જવાની સુંદર કથા કહી. હવે જે રીતે સુમંત અયોધ્યા ગયો તે સાંભળો. ૨ શુદ્ધ ભીલ રામચંદ્રજીને (યમુના સુધી) પહોંચાડીને પાછો ગયો તો ત્યાં સુમંત સહિત રથ ભેવામાં આવ્યો. મંત્રીને વિકળ બની ગયેલો ભેઈ શુદ્ધના મનમાં જે ખેદ થયો તે કહી શકાય તેમ નથી. ૩ સુમંત હે રામ ! હે રામ ! હે સીતા ! હે લક્ષ્મણ ! એમ પોકારતો અત્યંત વ્યાકુળ થઈને પૃથ્વીપર પડ્યો હતો અને ઘોડાઓ દક્ષિણ દિશા (કે જે તરફ રામ ગયા હતા) તરફ ભેઈ ભેઈને હણહણતા હતા તથા જેમ પાંખો વગરનાં પક્ષી અકળાય તેમ તેમ આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયા હતા. ૪

દોહા૦—નહિંતૃણચરહિંનપિયહિંજલ, મોચતલોચનવારિ ॥

વ્યૌકુલમયડનિષાદપતિ, રઘુવરવાજિનિહારિ ॥ ૧૫૦ ॥

ઘોડાઓ ધાસ ચરતા નહીં તથા પાણી પણ પીતાનહીં, તેમની આંખો-
માંથી આંસુ વહ્યા કરતાં હતાં. આવી રીતની રામચંદ્રજીના ઘોડાઓની સ્થિતિ ભેઈ ભીલોનો સમૂહ વ્યાકુળ થયો. ૧૫૦

ચૌ૦—ધરિ ધીરજ તવ કહાહિ નિષાદ, અવ સુમંત્ર પરિહરહુ વિષાદ ॥

તુમ પण्डित पहमारथ ज्ञाता, धरहु धीर लखि वाम विधाता ॥

વિવિધ કથા કહિકહિ મૃદુવાની, રથ બૈઠારેડ બરબસ આની ॥

શોક શિથિલ રથ સકહિ ન હાંકી, રઘુવર વિરહ પીર ઝરબાંકી ॥

તરફરાહિ મગુ ચલહિ ન ઘોરે, વન મૃગ મનહું આનિ રથ જોરે ॥

અટકિ પરહિ ફિરિ ચિતવહિ પીછે, રામ વિયોગ વિકલ દુઃખતીછે ॥

જો કહ રામ લષણ બૈદેહી, હિકરિ હય હેરહિ તેહી ॥

વાજિ વિરહિ ગતિ કિમિ કહિજાતી, વિનુમણિફળીવિકલજેહિમાંતી ॥

પછી ગુહે ધીરજ ધરી સુમંતને કહ્યું કે—“હવે જેદ કરવો છોડી દો. તમે પાંડિત તથા પરમાર્થ સમજનારા છો, માટે વિધાતા વાંકો છે એમ સમજી ધીરજ ધરો.” ૧ એ રીતે ગુહે કોમળ વાણીથી ઘણી ઘણી વાતો કહી સમજાવીને સુમંતને બળાત્કારે રથપર બેસાડ્યો, પણ તેના હૃદયમાં રામના વિરહની સખતપીડા હોવાથી તથા શોકથી શિથિલ થઇ ગયેલો હોવાથી રથ હાંકી શકતો નહીં. ૨ રથે જોડેલા ઘોડાઓ તરફડતા હતા, અને જેમ વનનાં હરણોને લાવીને રથે જોડ્યાં હોય તેમ તેઓ રસ્તે ચાલી શકતા નહોતા. ચાલતાં પાછા હડતા હતા અને વારંવાર પાછું વાળી વાળીને જોતા હતા, તેઓ રામના વિયોગના તીક્ષ્ણ દુઃખથી વ્યાકુળ થઇ ગયા હતા. ૩ જો કોઇ રામ, લક્ષ્મણ કે સીતાનું નામ દેતું તો ઘોડાઓ હણુહણી હણુહણીને તેના તરફ જોતા હતા. જેમ મણિ ગુમાવેલા સર્પ વ્યાકુળ બની જાય તેની પેઠે રામના વિયોગથી તેઓની એવી દશા થઇ ગઇ હતી, કે જેનું વર્ણન કર્યું જાય તેમ નથી. ૪

દોહા૦—ભયે નિષાદ વિશાદ વ્રજ, દેશવત સચિવ તુરંગ ॥

બોલિ મુખેવક ચારિ તવ, દિયે સારથી સંગ ૧૫૧ ॥

સુમંત તથા ઘોડાઓને જોઈ શોકને વશ થયેલા ગુહરાજાએ પોતાના ચાર સારા સેવકોને બોલાવી સુમંતની સાથે મોકલ્યા. ૧૫૧

ચૌ૦—ગુહ સારથિહિ ફિરે પહુંચાઈ, વિરહ વિષાદ ધરણિ નહિ જાઈ ॥

ચલે અવધ લે રથહિ નિષાદા, હોત ક્ષણહિ ક્ષણ મગન વિષાદા ॥

શોચ સુમન્ત વિકલ દુઃખ દીના, ધિક્ જીવન રઘુવીર વિહીના ॥

રહાહિ ન અન્તહુ અધમ શરીરૂ, યજ ન લહેડ વિહુરત રઘુવીરૂ ॥

ભયે અયજ અઘ ભાજન પ્રાના, કૌન હેનુ નહિ કરત પચાના ॥

અહહ મન્દમતિ અવસર ચૂકા, અજહું ન હૃદય હોત દુઃદ દૂકા ॥

મીંજિ હાથ શિર ધુનિ પહિતઈ, ફિરે વણિક જિમિ મૂરિ ગંવાઈ ॥

વિરદ બાંધિ વર વીર કહાઈ, ચલે સુમટ જનુ સમર પરાઈ ॥

ગુહરાજ સુમંતને વળાવીને પાછો વળ્યો તે વખતનું તેનું રામના વિ-
યોગનું દુઃખ વર્ણવ્યું જાય તેમ નથી. સ્ત્રીલસેવકો તથા સુમંત રથ લઈને
અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા પણ કષ્ટે કષ્ટે તેઓ શોકમગ્ન થઈ જતા હતા. ૧
સુમંત બ્યાકુળ તથા દુઃખથી દીન થઈ ગયેલો શોચના કરવા લાગ્યો કે-રા-
મવિના જીવવું ધિક્કાર છે. અંતે આ અધમ શરીર તો રહેવાનું નથીજ,
તેમ છતાં રામનો વિયોગ થતાં પણ પ્રાણમુક્ત થઈ યશ લેવું નથી. ૨ આ પ્રાણ
અપયશ તથા પાપનું પાત્ર થયો છે, પણ કોણ જાણે શા કારણથી તે દેહ
તણ જતો નથી. હાય હાય ! હું મંદબુદ્ધિવાળો આ અવસર ચુક્યો,
હજી પણ મારા હૃદયના દૂકડા થઈ જતા નથી. ૩ જેમ વાણીઓ મૂંઝી શુ-
ભાવીને પાછો ફરે તથા જેમ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લઈ વડવીર કહેવાતો યોદ્ધો રથાં-
ગણ ચઢેલો હારીને પાછો ફરે તેમ સુમંત હાથ ધસતો માથું ધૂણાવતો
તથા પસ્તાવો કરતો પાછો ફર્યો. ૪.

દોહા૦-વિષ વિવેકી વેદવિદ, સમ્પત સાધુ સુજાતિ ॥

જિમિષોસ્થે મદપાન કરિ, સચિવ સોચ ત્યહિ માંતિ ॥ ૧૫૨ ॥

જેમ વિવેકી, વેદમાં પ્રવીણ, સત્પુરુષોમાં પ્રતિષ્ઠિત અને ઉત્તમ જ્ઞા-
તિનો પ્રાણી મદપાન કરીને પસ્તાવો કરે તેમ સુમંત શોચના કરતો
હતો. ૧૫૨.

ચૌ૦-જિમિ કુલીન તિય સાધુ સયાની, પતિદેવતા કર્મ મન વાની ॥

રહે કર્મવશ પરિહરિ નાહ, સચિવહૃદય તિમિ દારુણ દાહ ॥

લોચન સજલ દાષ્ટિ મહ થોરી, સુનૈ ન શ્રવણવિકલમતિધોરી ॥

સૂઝહિં અધર જાગિ મુહૂં લાટી, જિય ન જાઈ ઝર અવધ કપાટી ॥

વિવરણ મયડ ન જાય નિહારી, મારોસે મનહું પિતા મહતારી ॥

હાનિ મલાનિ વિપુલ મન બ્યાપી, યમપુરપન્થ શોચ જિમિ પાપી ॥

વચન ન આવ હૃદય પછિતાર્હ, અવધ કહા મૈં દેસવ જાર્હ ॥

રામ રહિત રથ દેસિહિ જોઈ, સકુચહિ મોહિં વિલોકત સોઈ ॥

જેમ મન કર્મ વચનથી પોતાના પતિને ઈષ્ટદેવ જાણનારી ઠોઠ કુલીન
શાણી તથા સાધ્વી સ્ત્રી નશીબયોગે પતિનો વિયોગ પામ્યાથી દુઃખી થાય,
તેમ સુમંતના હૃદયમાં અસહ્ય દુઃખ થયું. ૧ નેત્રો સજળ થઈ ગયાં, દાષ્ટિ મંદ
પડી ગઈ, કાને સાંભળી શકતો નહતો, બ્યાકુળતાને લીધે બુદ્ધિ બેહેર મા-
રી ગઈ હતી, હોઠ સૂકાઈ જતા હતા, મુખે શ્યામતા છાઈ ગઈ હતી, તો

પણ માણ જતા નહોતા, કેમકે તેના હૃદયને ચોદ વર્ષની અવધિરૂપ કમલ દીધેલાં હતાં. ૨ જેમ માત પિતાનો ઘાત કરનારો માણસ ફીકો પડી જાય તેમ સુમંત ફીકો પડી ગયો હતો, તે જોયું જાય તેમ નહતું. જેમ પાપી માણસ અમપુરીને રસ્તે શોક કરતો જતો હોય, તેમ સુમંતના મનમાં હાનિ તથા ગ્લાનિ અત્યંત વ્યાપી જવાથી શોક કરતો જતો હતો. ૩ મુખે વચન બોલી શકાતાં નહી, અને હૃદયમાં પસ્તાતો હતો કે હું અયોધ્યામાં જઈને શું દેખીશ. જેઓ રામ વગરનો રથ દેખશે તેઓ મને જોઈને લજવાવશે (કે રામને છોડીને તું જીવતો કેમ આવ્યો.) ૪.

દોહા૦—પૂંછિહિં મોહિં જવ, વિકલ નગર નર નારિ ॥

उत्तर देव मैं सबहि तब, हृदय वज्र बैठारि ॥ ૧૦૩ ॥

નગરનાં વ્યાકુળ થયેલાં સ્ત્રી પુરૂષો જ્યારે બાઈ આવીને મને પૂછશે, ત્યારે હું હૃદયને વજ્ર જેવું કરીને તે સર્વને ઉત્તર આપીશ ! ૧૫૩.

ચૌ૦—પૂંછિહિં દીન દુખિત સવ માતા, કહવ કાહમૈં તિનહિં વિધાતા ॥

पूछिहिं जबहिं लषण महवारी, कहिहौं कौन सँदेश सुखारी ॥

રામજનનિ જવ આઈદિ બાઈ, સુખિરિ વત્સ જિમિ ધેનુ લવાઈ ॥

पूँछत उत्तर देव मैं तेहि, मे वन राम लषण वैदेही ॥

જેડ પૂંછિહિ તેહિ ઉત્તર દેવા, જાઈ અવધ અવ યહ સુખ લેવા ॥

पूँछहिं जबहिं राउ दुख दीना, जीवन जामु राम आधीना ॥

દેહૌં ઉત્તર કવન સુંદ લાઈ, આયવં કુંવર કુશલ પહુંચાઈ ॥

सुनत लषण सिय राम सँदेश, तृण इव तनु परिहरव नरेभू ॥

હે વિધાતા ! જ્યારે દીન અને દુઃખિત માતાઓ મને પૂછશે ત્યારે હું તેઓને શું કહીશ ! જ્યારે લક્ષ્મણજીનાં માતા પૂછશે ત્યારે તેમને હું કયો સુખદાયી સંદેશો કહીશ ! ૧. જેમ તરતની વીચાએલી ગાય વાછરડાનું સ્મરણ કરી દોડી આવે તેમ રામનાં માતા જ્યારે દોડી આવીને પૂછશે ત્યારે હું તેમને ઉત્તર આપીશ કે રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતા વનમાં ગયાં ! ૨. જે કોઈ પૂછશે તેને એજ ઉત્તર આપીને અયોધ્યામાં જઈને હવે એવો (અર્થ) યશ લેવાનો છે. જેમનું જીવન રામને જ આધીન છે એવા દુઃખથી દીન થઈ ગયેલા દશરથ રાજા મને જ્યારે પૂછશે, ત્યારે તેમને હું શું બોલું લઈને ઉત્તર આપીશ ! હું કહીશ કે ‘કુવરોને કુશળતાથી પોહોઆડી આવ્યો.’ રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતાની ખબર સાંભળતાં જ મહારાજ પોતાનો દેહ તરણની પેઠે તણ દેશે. ૪.

દોહા૦—હૃદય ન વિદરત પંકજિમિ, બિહુરત પ્રીતમ નીર ॥

જાનત હૌં મોહિં દીન્હાવિધિ, યમ યાતના શરીર ॥ ૧૬૪ ॥

જેમ કાદવ પોતાના પ્રિયતમ પાણીનો વિયોગ થતાં ફાટી જાય છે તેમ રામચંદ્રજીનો વિયોગ થતાં પણ માફ હૃદય ફાટી જતું નથી, તેથી હું જાણું છું કે વિધાતાએ આ દુઃખ લોગવવાને વાસ્તે જ આ શરીર આપ્યું છે. ૧૫૪.

ચૌ૦—હિવિધિ કરત પન્થ પછિતાવા, તમસા તીર તુરત રથ આવા ॥

વિદા કિયે કરિ વિનય નિષાદૂ, ફિરે પાંચ પરિ વિકલ વિષાદૂ ॥

પૈઠત નગર સચિવ સકુચાર્દ, જનુ મારેસિ ગુરુ બ્રાહ્મણ ગાર્દ ॥

બૈઠિ વિટપતર દિવસ ગંવાવા, સાંજ સમય તવ અવસર પાયા ॥

અવધ પ્રવેશ કીન્હ અંધિયારે, પૈઠ ભવન રથ રાસિ દુઆરે ॥

જિન્હ જિન્હ સમાચાર સુનિપાયે, મૂવદાર રથ દેવન અગે ॥

રથપહિંચાનિ વિકલ લસિ ઘોરે, ગરહિં ગતિ જિમિ આસર ઘોરે ॥

નગર નારિ નર વ્યાકુલ કૈસે, નિઘટત નીર મીન ગણ જૈસે ॥

આ રીતે સુમંત માર્ગમાં પસ્તાવો કરતો હતો એટલામાં રથ તમસા નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યો. પછી સુમંતે બીલસેવકોને વિનય કરી ત્યાંથી વિદાય કરતાં તેઓ પગે લાગી ખેદથી વ્યાકુળ થયેલા પાછા ફર્યા. ૧. જાણે ગુરૂની, બ્રાહ્મણની કે ગાયની હત્યા કરીને આવ્યો હોય તેમ તે અયોધ્યામાં પેસતાં સંડોચાવા લાગ્યો, તેથી વૃક્ષ નીચે બેસી રહી દિવસ ગાળ્યો, જ્યારે સાંજ પડી ત્યારે પેસવાનો વખત મળ્યો. ૨. તેણે અંધારામાં અયોધ્યામાં પ્રવેશ કર્યો અને રથ રાજદ્વારે ઉભો રાખીને અંદર ગયો. જેણે જેણે સમાચાર જાણ્યા તેઓ રાજદ્વારે રથ જોવાને આવ્યા. ૩. રામનો રથ જોખળીને તથા ઘોડાઓને વ્યાકુળ જોઈને તેઓનાં ગાત્રો જેમ ગરમીથી કરા ગળવા લાગે તેમ ગળવા લાગ્યાં. જેમ પાણી ખુટી જતાં માછલાં વ્યાકુળ થઈ જાય તેમ નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો વ્યાકુળ થઈ ગયાં. ૪.

દોહા૦—સચિવ આગમન સુનત સય, વિકલભયો રનિવાસ ॥

ભવન ભયંકર લાગ તેહિ, માનહું પ્રેત નિવાસ ॥ ૧૬૫ ॥

સુમંતનું આગમન સાંભળી સઘળો રાણીવાસ વ્યાકુળ બની ગયો, અને તે જીવન ભૂતના વાસ (શ્મશાન) જેવું લયંકર લાગવા માંડ્યું. ૧૫૫.

ચૌ૦-અતિ આરત સઘ પૂછિં રાની, ઉતર ન આવ વિકલ ભડ વાની ॥

સુનૈ ન શ્રવણ નયન નહિ સૂઝા, કહહુ કહૌં નૃપ જેહિ તેહિ વૂઝા ॥

દાસિન્હ દીસ સચિવ વિકલૌઈ, કૌશલ્યા ગૃહ ગઈ લિવાઈ ॥

જાહ સુમન્ત દીસ કસ રાજા, અમિય રહિત જનુ ચન્દ્ર વિરાજા ॥

અશન શયન વિભૂષણ હીના, પરેડ ભૂમિતલ નિપટ મલીના ॥

લેહ ઉસાસ શોચ યહિ માંતી, સુરપુર તૈં જનુ સ્વસ્યો યંયાતી ॥

લેત શોચ ભરિ ક્ષણ ક્ષણ છાતી, જનુ જરિ પંચ પરેડ સમ્પાતી ॥

“ કો કહિ સકૈ ભૂપ વિકલૌઈ, રઘુવરવિરહ અધિક અધિકૌઈ ” ॥

રામ રામ કહ રામ સનેહી, પુનિ કહ રામ લષણ વૈદેહી ॥

સઘળી રાણીઓ અત્યંત આર્તસ્વરે પૂછવા લાગી પણ સુમંતથી કાંઈ ઉત્તર આપી શકાયો નહી, વાણી વિકળ થઈ ગઈ, કાન બેહેર મારી ગયા. નેત્રોએ સૂઝવા ન લાગ્યું અને જેને તેને ‘ મહારાજ ક્યાં છે, ’ એમ પૂછવા લાગ્યો. ૧. સુમંતનું વ્યાકુળપણું જોઈ દાસીઓ તેને કૌશલ્યાના મંદિરમાં લઈ ગઈ. ત્યાં જઈ જુઓ છે તો જેમ અમૃત રહિત ચંદ્ર હોય તેવા દશરથ રાજા જોવામાં આવ્યા. ૨. ભોજન, શયન તથા ભૂષણો તજીને અત્યંત મલિન થઈ ધરતીપર પડ્યા હતા, ઊંચો ઊંચો શ્વાસ લેતા હતા અને જાણે યયાતિરાજ* સ્વર્ગમાંથી પાછો પડ્યો હોય તેની પેઠે શોક કરતા હતા. ૩. ક્ષણે ક્ષણે શોકથી હૃદય લારણ આવતું હતું, અને જેમ પાંખો બળી જવાથી સંપાતી† પડ્યો હોય તેમ પડ્યા હતા. હે રામ ! હે રામ ! હે રામ ! હે સનેહી ! એમ કહેતા હતા, વળી હે રામ ! હે લક્ષ્મણ ! હે સીતા ! એમ બોલતા હતા. એ રીતે રામચંદ્રજીના વિરહથી થયેલી દશરથરાજાની વ્યાકુળતાનું કોણ વર્ણન કરી શકે !

દોશ૦-દેસિ સચિવ જય જીવ કહિ, કીન્હેસિદ્ધપ્રણામ ॥

સુનત ઉઠે વ્યાકુલ નૃપતિ, કહ સુમન્ત કહૌં રામ ॥ ૧૬૬ ॥

સુમંતે દશરથ રાજાને જોઈ ‘ જય જીવ ’ કહી દંડવત પ્રણામ કર્યા. એ સાંભળતાં જ વ્યાકુળ થયેલા રાજા ઉઠ્યા અને પૂછવા લાગ્યા કે-‘ સુમંત ! રામ ક્યાં છે ?

* યયાતિ રાજા મળા યજ્ઞ કરી ઇંદ્રની પદવી પામ્યો હતો, તેથી તે સંદેહ સ્વર્ગમાં જઈ ઇંદ્રાસનપર જઈ બેઠો. ઇંદ્રે તેને ‘ પૂછ્યું કે કેવાં પુણ્યો કરવાથી તમને આ પદવી મળી ? રાજાએ અહંકાર આણી સઘળાં પુણ્યો વર્ણવી બતાવતાં પુણ્યો ક્ષીણ થઈ ગયાં તેથી તેને સ્વર્ગમાંથી કાઢી મૂક્યો હતો. (મહાભારત.)

† સંપાતીની ક્યા કિષ્કિંધાકાંડમાં આવશે.

ચૌ૦—મૂપ સુમન્ત્ર લીનહ ડરલાઈ, ઘૂઢત કહુ અધાર જનુ પાઈ ॥
 સહિત સનેહ નિકટ બેઠારી, પૂંછત રાઝ નપન ધરિ બારી ॥
 રામ કુશલ કહ સલા સનેહી, કહૈં રઘુનાથ લષણ વેદેહી ॥
 આનેહુ ફેરિ કિ વનહિં સિધાયે, સુનત સચિવ લોચન જલછાયે ॥
 શોક વિકલ પુનિ પૂંછ નરેશુ, કહુ સિય રામ લષણ સંદેશુ ॥
 રામ રૂપ ગુણ શીલ સ્વભાજ, સુમિરિ સુમિરિ ડર શોચત રાઝ ॥
 રાજ સુનાય દીનહ વનવાસુ, સુનિ મન મયડ ન હર્ષ હરાસુ ॥
 સો સુત વિહ્વરત ગયે ન પ્રાના, કો પાપી જગ મોહિં સમાના ॥

જેમ ખૂડતા માણસને કાંઈક આધાર મળે તેમ રાજાને સુમંત મળતાં તેને છાતીએ લગાવ્યો, અને પ્રીતિપૂર્વક પાસે બેસાડીને નેત્રોમાં આંસુ આણીને પૂછવા લાગ્યા કે-૧. “ હે સનેહી ! હે સખા ! કહે કે-રામ કુશળ છે ? રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા ક્યાં છે ? એમને વનમાં ફેરવીને પાછાં લાવ્યો છે કે તેઓ વનમાં આલ્યાં ગયાં છે ? ” એ સાંભળી સુમંતનાં નેત્રો આંસુથી છાઇ ગયાં. ૨. શોકથી વ્યાકુળ થયેલા રાજાએ ફરીથી પૂછ્યું કે- “ રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતાના સંદેશ કહે. ” દશરથ રાજા રામનાં રૂપ, ગુણ તથા શીળ સ્વભાવ સાંભારી સાંભારીને મનમાં શોક કરતા હતા. ૩ રામને રાજ્ય આપવાનું સાંભળાવી વનવાસ આપ્યો, તો પણ તેથી તેના મનમાં હર્ષ કે શોક થયો નહી, એવા પુત્રનો વિયોગ થયા છતાં પણ મારા પ્રાણ ગયા નહી, ત્યારે જગતમાં મારા જેવો પાપી કોણ ? ૪.

દોહા૦—સલારામ સિય લષણ જહૈં, તહૌં મોહિં પહુંચાડ ॥

નાહિત ચાહત ચલન અવ, પ્રાણ કહૌંસતભાજ ॥ ૧૫૭ ॥

“ હે સખા ! રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ જ્યાં હોય ત્યાં મને પોહો-આડ, નહી તો હું સત્યભાવથી કહું છું કે-મારા પ્રાણ ફેલ છોડી આલ્યા જવાને ઈચ્છે છે. ૧૫૭

ચૌ૦—પુનિ પુનિ પૂંછત મંત્રિહિ રાઝ, પ્રીતમ સુવન સંદેશ સુનાઝ ॥

સુનહુ સલા સોડ કરિય ટપાઝ, રામ લષણ સિય વેગિ દિસાઝ ॥

સચિવ ધીર ધરિ કહિ મૃદુવાની, મહારાજ તુમ પણિહત જ્ઞાની ॥

વીર સુધીર ધુરન્ધર દેવા, સાધુ સમાજ સદા તુમ સેવા ॥

જન્મ મરણ દુઃખ સુખ મોગા, હાનિ લાભ પ્રિય મિલન વિયોગા ॥

કાલ કમે વત્ત હોઈં ઘુસાઈ, વરવસ રાતિ દિવસ કી નાઈ ॥

સુખ દર્પહિં જહ દુઃખ ચિલત્વાહીં, દોઢ સમ ધીર ધરહિં મનમાહીં ॥

ધીરજ ધરહુ વિવેક વિચારી, છાંદિય શોચ સકલ હિતકારી ॥

રાજા ફરી ફરીને સુમંતને પૂછવા લાગ્યા કે—“મારા પ્રિય પુત્રોના સં-
દેશા કહી સંભળાવ, હે મિત્ર ! મને રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતા નજરે દે-
ખાડવાનો ઉપાય જલદી કર.” ૧ સુમંત ધીરજ ધરી કૌમળ વાણીથી બો-
લ્યો કે—“મહારાજ ! તમે પડિતછો, જાનીછો, વીરછો, ધીર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠછો,
દેવરૂપ છો અને તમે સંત સમાજની સર્વદા સેવા કરનારા છો. ૨ હે સ્વા-
મી ! જન્મ મરણ, સુખ દુઃખ, ભોગ વિલાસ, નહો તુકશાન અને વહા-
લાનો યોગ વિયોગ એ સર્વ રાત્રિ અને દિવસની પેઠે બળાત્કારે કાળને અને
કર્મને આધીન રહે છે. ૩ જે મૂર્ખજનો છે તે સુખથી રાજ થાય છે અને
દુઃખથી ખેદ પામે છે પણ જે ધીરજવાન (બુદ્ધિમાન) છે તે મનમાં સુખ
દુઃખ બન્નેને સરખાં ગણેછે, હે માટે સર્વના હિતકારી મહારાજ ! વિવેકથી
વિચાર કરીને ધીરજ ધરો અને શોક કરવો છોડી દો. ૪

દોહા૦—પ્રથમ વાસ તમસા મયડ, દૂર સુરસરિ તીર ॥

ન્યાય રહે જલપાન કરિ, સિય સમેત દોઢ વીર ॥ ૧૫૮ ॥

અમે પેહેલે દિવસે તમસા નદીને કિનારે અને બીજે દિવસે ગંગા-
જીને કિનારે મુકામ કર્યો હતો. સીતા સહિત બન્ને બાઈઓ પ્રથમ દિવસે
તો તમસામાં સ્નાન કરી કેવળ જળપાન કરીનેજ રહ્યા હતા. ૧૫૮

ચૌ૦—કેવટ કીન્હ વહુત સેવકાર્હ, સો યામિનિ શૃંગવેર ગૈંવાઈ ॥

હોત પ્રાત વટક્ષીર મૈંગાવા, જટામુકુટ નિજ શીશ બનાવા ॥

રામસલા તવ નાવ મૈંગાઈ, પ્રિયા ચઢાય ચઢે રઘુરાઈ ॥

લષણ વાળ ધનુ ધરે બનાઈ, આપુ ચઢે પ્રભુ આયસુ પાઈ ॥

ચિકલ વિલોકિ મોઈ રઘુવીરા, વોલે મધુર વચન ધરિ ધીરા ॥

તાત પ્રણામ તાત સંન કહેઝ, વૈરિં વાર પદપંકજ ગહેઝ ॥

કરવ પાંચપરિ વિનય વહોરી, તાત કરિય જનિ ચિંતા મોરી ॥

વન મગ મંગલ કુશલ હમારે, કુપા અનુગ્રહ પુણ્ય તુમ્હારે ॥

બીજી રાત્રિએ ગુહરાજાએ તેમની ઘણી સેવા કરી અને તે રાત્રિ શૃ-
ંગવેરમાં જ ગાળી. ત્યાં પ્રાતઃકાળ થતાં રામ લક્ષ્મણે વડનું દૂધ મંગાવી
માથાપર જટાના મુગટ બનાવ્યા. ૧ પછી ગુહરાજાએ નાવ મંગાવ્યું તેમાં
સીતાને ચઢાવીને પછી રામચંદ્રજી ચઢ્યા. લક્ષ્મણજીએ સંભાળથી ધનુષબાણ
મારણ કર્યા અને રામની આજ્ઞા થતાં પોતે નાવપર ચઢ્યા. ૨ રામચંદ્રજી

મને વ્યાકુળ થયેલો દેખી ધીરજ ધરી મધુર વચનોથી બોલ્યા કે “ હે
પ્યારા! પિતાજીના વારંવાર ચરણ પકડીને તેમને અમારા પ્રણામ કહેજો.
૩ અને પગે લાગીને પછી વિનંતિ કરજો તે-પિતાજી! અમારી ચિંતા ક-
રશે નહીં, તમારી કૃપાથી, અનુગ્રહથી અને પુણ્યોથી વનના માર્ગોમાં અ-
મારે આનંદ મંગળ અને કુશળતા છે. ૪

છંદ-હરિગીતિકા ।

છંદ૦-તુમ્હારે અનુગ્રહ તાત કાનન જાત સબ સ્વ પાઈહૌ ॥

પ્રતિપાલિ આયસુ કુશલ દેશન પાયપુનિફિરિ આરહૌ ॥

જનનીસકલ પરિતોષ પરિપરિ પાપ કરિ વિનતી વની ॥

તુલસી કરેહુ સોઈયત્ત જેહિવિધિ કુશલ રહકૌશલવની ॥ ૧૧ ॥

હે તાત! તમારી કૃપાથી વનમાં જતાં સર્વ પ્રકારે સુખ પામીશ
અને આશા પાળી તમારાં ચરણો કુશળ બેવાને વાસ્તે પાછો આવીશ. હે
સુમંત! મારી સઘળી માતાઓને પગે પડી પડીને વિનતી કરી સંતુષ્ટ ક-
રજો, અને જે રીતે કૌશલ્યાધિપતિ મહારાજ કુશળ રહે તેવો યત્ન કરજો. ૧૧

સોરઠા-ગુરુસન કહવ સંદેશ, બાર બાર પદપદ્ય ગહિ ॥

કરવ સોઈ ઉપદેશ, જેહિ ન શોચ મોહિં અવધપતિ ॥ ૬ ॥

વસિષ્ઠ ગુરૂનાં ચરણ કમળો વારંવાર પકડીને સંદેશો કહેજો કે ‘ જેથી
મહારાજ મારે વાસ્તે શોક ન કરે એવો ઉપદેશ કરજો. ૬

ચૌ૦-પુરજન પરિજન સકલ નિહોરી, તાત મુનાયહુ વિનતી મોરી ॥

સોઈ સબ ખાંતિ મોર હિતકારી, જાસે રહૈ નરનાહ સુવારી ॥

કહવ સંદેશ ભરતકે આયે, નીતિ ન તજવ રાજ્યપદ પાયે ॥

પાલહુ પ્રજહિં કર્મ મન વાની, સેયહુ માતુ સકલ સમજાની ॥

ઔર નિવાહવ ભાયપ ભાઈ, કરિ પિતુ માતુ મુજન સેવકાઈ ॥

તાત ખાંતિ તેહિ રાખવ રાજ, શોચ મોર જેહિ કરહિં ન કાઝ ॥

લષણ કહેઝ કલ્હુ વચન કઠોરા, વરજિ રામ પુનિ મોહિં નિહોરા ॥

વાર વાર નિજ શપથ દિવાઈ, કહવ ન તાત લષણ લરિકાઈ ॥

હે તાત સુમંત! નગરજનો તથા કુટુંબીઓને વિનતી કરી મારી
અરજ કહી સંભળાવજો કે-‘જેથી રાજ્ય સુખી રહે તેમ જે કરશે તેજ સર્વ
પ્રકારે મારા હિતકારી છે.’ ૧ જ્યારે ભરત આવે ત્યારે મારો સંદેશો ક-
હેજો કે-‘રાજપદ પામીને નીતિ તજશે નહિ, મન કર્મ વચનથી પ્રજાનું પ્રતિ-

પાલન કરજે અને સર્વ માતાએને સમાન ગણી તેમની સેવા કરજે. ૨ હે ભાઈ ! માતા પિતાનાં ચરણોની સેવા કરીને ભાઈપણું નિભાવજે અને પિતાજી જે રીતે મારો કાંઈ પણ શોક ન કરે તેવી રીતે તેમને રાખજે.' ૩ લક્ષ્મણજી (કેકેયીના સંબંધમાં) કાંઈક કઠોર વચન બોલતા હતા પણ તે-રામચંદ્રજીએ વારીને મને વિનંતિ કરીને તથા વારંવાર પોતાના સોગંદ દહને કહ્યું કે-‘લક્ષ્મણજીની છોકરવાદી પિતાજી આગળ કહેશે નહીં.’ ૪

દોહા૦—કહિ પ્રણામ કહુ કહન લિય, સિય મહ શિથિલ સનેહ ॥

થાકિતવચન લોચન સજલ, પુલકલપવિતદેહ ॥ ૧૫૯ ॥

પછી સીતાજી પ્રણામ કરીને કાંઈ કહેવા જતાં હતાં પણ પ્રેમથી શિથિલ થઈ જવાથી વાણી બંધ થઈ ગઈ, નેત્રો સજળ થઈ ગયાં અને શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. ૧૫૯

ચૌ૦—તેહિ અવસર રઘુવર રુઝ પાઈ, કેવટ પારહિ નાવ ચલાઈ ॥

રઘુકુલ તિલક ચલે રહિ માંતી, દેસેઁ ઠાઠે કુલિશ ધરિ છાતી ॥

મેં આપન કિમિ કહવ કલેશુ, જિયત ફિરઁ લૈ રામ સંદેશુ ॥

અસકહિસચિવવચન રહિગયઝ, હાનિગલાનિ શોચવશ ભયઝ ॥

સુનત સુમંત્ર વચન નરનાહ, પરેઁ ધરણિ ડર દારુગ દાહ ॥

તલફત ત્રિકલ મોહ મન માપા, માજા મનહુ મીન કહુ વ્યાપા ॥

કરિ વિલાપ સબ રોવહિ રાની, મહાવિપતિ કિમિ જાઈ વલાની ॥

સુનિ વિલાપ દુઃખહુ દુઃખલાગા, ધીરજ હુ કર ધીરજ ભાગા ॥

તે સમયે રામચંદ્રજીની મરજી દેખી નાવ વાળાએ આમે તીરે નાવ ચલાવ્યું. એ રીતે રામચંદ્રજી ત્યાંથી ચાલતા થયાં તે મેં વજ જેવી કંઠ છાતી કરીને ઉભા ઉભા બેંચાં કર્યું. ૧ હું મારા મનમાંનો કલેશ કેમ કરીને કહી શકું કે રામનો સંદેશો લઈ જવો પાછો ફર્યો ! સુમંત એટલું બોલીને ચૂપ રહી ગયો અને હાનિ, ગ્લાનિ તથા શોકને વશ થઈ ગયો. ૨ સુમંતનાં વચનો સાંભળતાંજ હૃદયમાં દારૂણ દુઃખ થવાથી રાજા ધરતીપર ઢળી પડ્યા અને મનમાં અત્યંત મોહ વ્યાપવાથી જેમ વર્ષાઋતુનું પ્રથમ જળ લાગવાથી માછલું તરફડે તેમ તરફડવા લાગ્યા. ૩ સઘળી રાણીઓ વિલાપ કરી કરીને રોવા લાગી, તે સમયનું ભારે દુઃખ શી રીતે વર્ણવી શકાય ! તેઓના વિલાપ સાંભળી દુઃખને પણ દુઃખ ઉપજ્યું અને ધીરજની પણ ધીરજ જતી રહી. ૪.

દોહા૦—મયદુકુલાહલ અવધ અતિ, સુનિવૃપરાઝર શોર ॥

વિપુલવિહંગ વન પર્યટ નિશિ, માનહું કુલિશકઠોર ॥ ૧૬૦ ॥

રાજામેહેલમાં રાણીઓના વિલાપથી અયોધ્યામાં એવો ડોલાહલ થઈ રહ્યો કે બાણે ધણાજ પક્ષીઓનાં વનમાં રાત્રિ સમયે કઠોર વજ્ર પડ્યું હોય. ૧૬૦.

ચૌ૦—પ્રાણ કણ્ઠગત ભયઝ મુઆલૂ, મણિવિહીનજિમિવ્યાકૂલન્યાલૂ ॥

ઇન્દ્રિય સકલ વિકલ મહંભારી, જનુ સરસરસિજવન વિનુવારી ॥

કૌશલ્યા નૃપ દીક્ષ મલાના, રવિકૂલ રવિઅથયેજિય જાના ॥

ઝર ધરિ ધીર રામ મહતારી, બોલી વચન સમય અનુહારી ॥

નાથ સમુદ્ધિ મન કરિયવિચારૂ, રામ વિયોગ પયોધિ અપારૂ ॥

કર્ણધાર લુમ અવધિ જહાજૂ, ચઢેઝ સકલ પ્રિયવનિકસમાનૂ ॥

ધીરજ ધરિય તો પાડ્ય પારૂ, નાહિત બૂઝહિ સત્ર પરિવારૂ ॥

જો જિય ધરિય વિનયપિયમોરી, રામ લષણ સિય મિલત્ર બહોરી ॥

જેમ મણિથી રહિત થયેલો સૂર્ય વ્યાકુળ થઈ જાય તેમ રામ વિના રાજાના પ્રાણ કંઠે આવી ગયા જેમ સરોવરમાં પાણી વિના કમળવન કદ-માઈ જાય તેમ રાજાની સઘણી ઇચ્છાઓ અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગઈ. ૧ કૌશલ્યાએ આવી રીતે રાજાને મલિન થઈ ગયેલા જોઈ મનમાં બાણે કે સૂર્ય-વંશનો સૂર્ય આથમ્યો. ૨ કૌશલ્યા મનમાં ધીરજ ધરી સમયાનુસાર વચનો બોલ્યાં કે—૨. હે નાથ ! મનમાં સમજી વિચાર કરી જુઓ કે—રામના વિ-યોગરૂપી સમુદ્ર અપાર છે તેમાં ચોદ વર્ષની અવધિરૂપ વહાણુ છે તેમાં સઘણા કુટુંબરૂપી વાણીઆઓનો સમાજ ચઢ્યો છે અને તમે તે વહાણુના હંકારનારા છો. ૩ હવે જો ધીરજ ધરશો તો પાર પામીશું, નહીં તો સર્વ પરિવાર સહિત ખૂડી મરશું. હે સ્વામી ! જો મનમાં મારી વિનતિ ધરશો તો રામ લક્ષ્મણ તથા સીતા પાછાં આવી મળશે. ” ૪.

દોહા૦—પ્રિયાવચનમૃદુસુનતનૃપ, ચિતયઝ ઑંચિઝધારિ ॥

તલફત મીન મલીન જનુ, સીંચત શીતલ વારિ ॥ ૧૬૧ ॥

કૌશલ્યાનાં પ્યારાં તથા ગૂઢ વચનો સાંભળી રાજા આંખો ઉઘાડીને જોવા લાગ્યા અને તરફડતા હીન માછલાપર શીતળ પાણી છાંટતાં તે જેમ સુખ પામે તેમ સુખ પામ્યા. ૧૬૧.

ચૌ૦—ચરિ ધિરજ ઠઠિ બેઠ શુઆલૂ, કહુ સુમંત્ર કહૈં રામ કૃપાલૂ ॥
કહૈં લષણ કંહૈં રામ સનેહી, કહૈં પ્રિય પુત્ર વધુ વેદેહી ॥
વિલપત રાડ વિકલ બહુ ખાંતી, મર યુગસરિસ મિરાતિ ન રાતી ॥
તાપસ અન્ધ શાપ સુધિ આઈ, કૌશલ્યહિ સવ કથા સુનાઈ ॥

રાજા ધીરજ ધરી ઉઠીને બેઠા થયા અને વળી સુમંતને પૂછ્યું કે—
“ સુમંત ! કૃપાળુ રામ ક્યાં છે ? લક્ષ્મણ ક્યાં છે ? સ્નેહી રામ ક્યાં છે ?
પ્રિય પુત્રવધૂ સીતા ક્યાં છે ? ” ૧. આ પ્રમાણે વ્યાકુળ થયેલા રાજા
ધણ પ્રકારના વિલાપ કરવા લાગ્યા, રાત્રિ યુગ જેવડી થઈ પડી તે કેમે
કરી જતી નહી. તે સમયે આંધળા તપસ્વીનો શાપ યાદ આવતાં તેની
સઘળી કથા કૌશલ્યાને કહી સાંભળાવી. ૨.

અથ શ્લોક ।

ચૌ૦—एक समय सुन प्रिये सयानी, मृगया की मेरे मन आनी ॥
सब मृगया कर साज सजाई, गैयउँ वनहि सँग सेन सुहाई ॥
रैनि समय बेतस बन तीरां, बैठे खरवर तंट मतिथीरा ॥
ताही समय लिये घट करमें, सरवन आयो जल हित सरमें ॥
तूँवा जल में जबहि डुबा भो, भयो शब्द मेरे मन आयो ॥
जान्यो मृग तब धनुष सभारा, लक्ष्य बेध कर तेहि उर मारा ॥
लागेउ हिये शब्द हा कीन्हो, यह मानुष मैंने तब चीन्हो ॥
गयउ निरुट तब लख दुख पायो, सरवन मोसे वचन सुनायो ॥
शोच करहु मति नृपति हमारी, जो मैं कहहुँ करहु यहि वारी ॥
मैं सरवन सेवहुँ पितु माता, नयन विहीन दोड सुखदाता ॥
तिन्है तृपाने आन सतायो, लेन हेत जल को हों आयो ॥

શ્રવણની કથા (શ્લોક.)

“ હે શાણી પ્રિયા ! સાંભળ. એક સમયે મને મૃગયા રમવાનું મન
થતાં મૃગયાનો સર્વ સાજ સજાવી સેનાને સાથે લઈને હું વનમાં ગયો
હતો. ૩. ત્યાં રાત્રિ સમયે નેતરના વનમાં આવેલા સરોવરની પાળપર ધીર
બુદ્ધિથી બેઠો હતો. તે વખતે હાથમાં એક તૂમડું લઈ પાણી ભરવાને વા-
સ્તે ત્યાં શ્રવણ આવ્યો. ૪. તેણે તૂમડું ડૂબાવતાં તેનો શબ્દ થયો, તે મારા
સાંભળવામાં આવતાં મેં તેને મૃગ આવેલો જાણી ધનુષ તૈયાર કરી નિશાન
તાકીને તેની છાતીમાં બાણ માર્યું. ૫. તે બાણ તેના હૃદયમાં વાગતાં તેણે

‘ હાથ ! હાથ ! એવો શબ્દ કર્યો, તે પરથી એ મૃગ નહિ પણ માણસ છે એમ મારા બાણવામાં આવતાં હું તેની પાસે ગયો અને તેને બેઠું દુઃખ પામ્યો. શ્રવણે મને કહ્યું કે-૬. “ હે રાજા ! મારો શોક કરશો નહીં, પણ હું કહું તેમ કરો; હું શ્રવણ છું અને મારાં સુખદાતા આંધળાં માતાપિતાની હું સેવા કરું છું, તેમને તરશ લાગવાથી હું પાણી લેવાને વારતે અહીં આવ્યો હતો.

દોહા-સો તુમ સે અજ્ઞાન સે, નૃપ મોહિં મારેહું બાન ॥

સો રૈંચહુ અવ દેહ સે, નિકસન ચાહત માન ॥ ૧૬૨ ॥

હે રાજા ! તમે અજ્ઞાણપણથી મને બાણ માર્યું છે, હવે આ બાણ મારા શરીરમાંથી જોતી લ્યો, મારા પ્રાણ નીકળી જવાની તૈયારીમાં છે. ૧૬૨.

ચૌ-અરુ તુમ મન શંકા મત માનો, બ્રાહ્મણ વંશ નહીં મૈં જાનો ॥

પર યક વાત ઢિયે તુમ લાવહુ, માતા પિતાં નિકટ ચલિજાવહુ ॥

તિનકો હિત સૌં નીર પિયાઈ, પાછે કહિયો સબ સમજાઈ ॥

કરહિં ન સોચ કરેહુ ઉપદેશા, સત્ય સંનંધ રઘુવંશ નરેશા ॥

અવ તુમ દીજૈં બાળ નિકારી, સુન દશરથ દુઃખિત ભયે મારી ॥

હિય સે જવહિ નિકારો વાના, ઐં ઐં-કહ તવ છાંદેહુ પ્રાના ॥

નૃપ દશરથ ઘટ લિયો રઠાઈ, તિનકે માત પિતા ઢિગ જાઈ ॥

પ્યાવન લગે નીર વિનુ વાની, તવ બોલે દમ્પતિ દુઃખ માની ॥

તમે મનમાં કાંઈ શંકા આણુશો નહીં (હું બ્રાહ્મણ નથી માટે બ્રહ્મ હત્યાની શંકા લાવશો નહીં.) મારું કહેવું સાચું માનજો. પણ મારી એક વાત હૃદયમાં ધરીને તમે મારાં માતાપિતા પાસે જાઓ. ૧. તેમને પ્રેમથી જળ પાઇને પછી મારી હકીકત કહીને સમજાવજો અને તેઓ મારો શોક ન કરે તેવો ઉપદેશ કરજો. હે રઘુવંશના નરેશ ! તમે સત્યશીળ છો. ૨. હવે તમે બાણ જોતી કાઢો. ” શ્રવણનાં આવાં વચનો સાંભળી હું ઘણો દુઃખી થયો. મેં તેની છાતીમાંથી બાણ જોતી કાઢ્યું કે તુરત તેણે શંકા-રનો ઉચ્ચાર કરી પ્રાણ છોડ્યા. ૩. પછી હું જળ ભરેલું તૂમડું લઈ શ્રવણનાં માબાપની પાસે ગયો અને કાંઈ પણ બેઠ્યા વિના પાણી પાવા લાગ્યો, ત્યારે તે દંપતિ દુઃખ પામીને બેઠ્યાં કે-૪.

દોહા-પુત્ર ન બોલત આજ તુમ, હમશે સુન્દર વૈન ॥

કારણ કૌન સો કરહુ તુમ, જાસૌંહોજિયવૈન ॥ ૧૬૩ ॥

“ હે પુત્ર ! આજ તમે અમારી સાથે સુંદર વચનો બોલતા નથી તેનું કારણ શું છે તે કહો, કે જેથી અમારા જીવને ચેન પડે. ૧૬૩.

ચૌ૦—વિન બોલે હમ પિયારિ ન નીરા, સુન મહેદશરથ અધિક અગીરા ॥

સબ વૃત્તાન્ત પુનિ દિયો સુનાઈ, પરે ધરણિ દોઝ અકુલાઈ ॥

પુત્ર પુત્ર કહિ રોવન લાગે, મોંસે કહને લગે અભાગે ॥

જહાં પુત્ર તહાં દેડ દિશ્વાઈ, તબ મૈં તિનકો ગયઝં લિવાઈ ॥

પુત્ર ડઝાય ગોદ મહતારી, રોવન લગી શબ્દ કર ભારી ॥

પુનિ દોઝન યહ વાત સુનાઈ, દીજે નૃપતિ ચિતા બનવાઈ ॥

સુન મૈંને રચ દીન્હ બનાઈ, વંઠે પુત્ર સહિત દોઝ જાઈ ॥

યોગ અગ્નિમેં નિજ તનુજારા, મરણ સમય અસવચન ડચારા ॥

તમે બોલ્યા વિના અમે પાણી નહી પીઈએ.” એ સાંભળીને હું બહુ જ અધીરો થઈ ગયો અને સર્વ હકીકત મેં તેમને કહી સાંભળાવી. તે સાંભળતાં જ બન્ને જણ વ્યાધુળ થઈ ધરતીપર પડ્યાં. ૧. તેઓ પુત્ર ! પુત્ર ! કહીને રોવા લાગ્યાં અને મને કહેવા લાગ્યાં કે ‘ અભાગીયા ! જ્યાં અમારો પુત્ર છે ત્યાં અમને લઈ જઈને બતાવ. ’ પછી હું તેઓને શ્રવણ પાસે લઈ ગયો. ૨. શ્રવણની મા પોતાના પુત્રને બોળામાં લઈ ભારે શબ્દ કરતી રોવા લાગી. પછી તે દંપતિએ મને કહ્યું કે ‘ રાજા ! ચિતા બનાવી આપ. ’ ૩. એ સાંભળી મેં ચિતા બનાવી આપી. પછી પુત્રને લઈને બન્ને જણ જઈને તેમાં બેઠાં, અને યોગાગ્નિથી પોતાનાં શરીરો આળી નાંખ્યાં. મરતી વખતે તેઓએ શાપ દીધો કે—૪.

દોહા૦—જિમિ હમ પુત્ર વિયોગ મેં, દશરથ ત્યાગેં પ્રાન ॥

તૈસેહી તનુ તજહુ તુમ, માનહુ વચન પ્રમાન ॥ ૧૬૪ ॥

“ હે દશરથ ! જેવી રીતે અમે અમારા પુત્રના વિયોગમાં પ્રાણ ત્યાગ કરીએ છીએ, તેવીજ રીતે તમે પણ (પુત્ર વિયોગે) દેહ તજશો. આ અમારાં વચન સત્ય માનજો. ” ૧૬૪.

ચૌ૦—અસ કહ તાયસ ગયે સુરલોકા, મેરે મન છાયો અતિ શોકા ॥

પુનિ મૈં નિજ મન કીન્હ વિચારા, વિનુ સમક્ષે ઋષિ વચન ડચારા ॥

પુત્ર નહીં કોઝ મેહ હમારે, કિમિ ત્યાગહિં તનુ વચન તુમ્હારે ॥

સૌંચ વિહાય મેહ મેં આયો, અવ તક તુમ કો નહીં સુનાયો ॥

સૌંચ મૈં વહ અવ સબ વાતા, ગયે વન સીય રામ સૅંગ ભ્રાતા ॥

પ્રાણપિયારે વનહિં સિધારે, અવ તક પ્રાણ ન ગયે હમારે ॥
 અવ સુત્ર કૌન મિલે જગ માહીં, જેહિ તે પ્રાણ ન તનુતે જાહીં ॥
 રામ લષણ સિય કાનન જાહીં, અવ તક પ્રાણ રહે તનુ માહીં ॥

એમ કહીને એ તપસ્વી સ્વર્ગમાં ગયાં અને મારા મનમાં ધણું જ શોક થયો. પછી મેં મારા મનમાં વિચાર્યું કે—“ આ ઋષિએ (તપસ્વીએ) સમજ્યા વગર જ વચન કહ્યાં છે. ૧. મારે ઘેર એકે પુત્ર જ નથી તો પછી તેઓનાં વચનથી માફ શરીર કેમ કરીને છુટી જવાનું છે ? ” એમ વિચારી શોક તણને હું ઘેર આવ્યો. આ વાત આજ સુધી મેં તમને કહી સાંભળાવી નહોતી. ૨. તે સઘળી વાત હવે સાચી પડી અને રામ લક્ષ્મણ તથા સીતા વનમાં ગયાં. મારાં એ પ્રાણ પ્યારાં વનમાં ગયાં તો પણ હજી લગી મારા પ્રાણ જતા નથી. ૩. હવે આ જગતમાં બીજું એવું શું સુખ મળવાનું હશે કે જેથી શરીરમાંથી પ્રાણ નીકળતા નથી અને રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતા વનમાં ગયાં તો પણ હજી સુધી શરીરમાં પ્રાણ રહ્યા છે ! ૪.

દોહા—પ્રિય સરવનકી કથાસે, અવ મોહિં રહ્યો ન ધીર ॥

પુત્ર વિના જે નહિં જિયે, ધન ધન તે નર વીર ॥ ૧૬૫ ॥

હે પ્યારી ! શ્રવણની વાત સાંભળી આવવાથી હવે મારી ધીરજ રહેતી નથી. જે પુરૂષે પુત્ર વિના જીવે નહીં તે વીરપુરૂષોને ધન્ય છે, ધન્ય છે. ૧૬૫.
 इति क्षेपक ।

ચૌ—મથક વિકલ વર્ણત રતિહાસા, રામ રહિત બિઠ જીવન આસા ॥

સો તનુ રાખિ કરબ મ કાહા, મેઈ ન પ્રેમ પળ મોર નિવાહા ॥

હા રઘુનન્દન પ્રાણ પિરીતે, તુમ વિનુ જિયત વહુત દિન બીતે ॥

હા જાનકી લષગ હા રઘુવર, હા પિતુ હિત ચિત્તચાતક જલચર ॥

શ્રવણની કથા કહેતાં કહેતાં રાજા બ્યાકુળ થઈ ગયા અને બોલ્યા કે—
 ‘ રામ વિના જીવનની આશાને ધિક્કાર છે. જે શરીરે મારા પ્રેમનું ‘પણું’ રાખ્યું નહીં તે શરીરને રાખીને હું શું કરું ? ૧. હે રઘુનાથ ! હે પ્રાણ પ્યારા ! તમારા વિના મને જીવતાં ધણું દિવસ વીતી ગયા ! હે સીતા ! હે લક્ષ્મણ ! હે રઘુવીર ! હે પિતાનું હિત ચલાનાર ! હે મારા ચિત્તરૂપી આતકના મેઘ !

દોહા૦—રામ રામ કહિ રામ કહિ, રામ રામ કહિ રામ ॥

તનુ પરિહરિ રઘુવર વિરહ, રાડ ગયે સુરધામ ॥ ૧૬૬ ॥

રામ રામ ! રામ ! રામ રામ ! રામ ! એ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં દશરથ રાજાએ રામચંદ્રજીના વિરહથી દેહ ત્યાગ કર્યો અને સ્વર્ગ લોકમાં ગયા.* ૧૬૬.

ચૌ૦—જિયન મરણ ફલ દશરથ પાત્રા, અણ અનેક અમલ યજ્ઞલાવા ॥

જિયત રામ વિધુવદન નિહારી, રામ વિરહ કરિ મરણ સંવારી ॥

શોક વિકલ સવ રોવહિં રાંની, રૂપ શીલ બલ તેજ વચ્ચાની ॥

કરહિં વિલાપ અનેક પ્રકારા, પરહિં ધૂમિતલ બારહિં બારા ॥

વિલપહિં વિકલ દાસ અહ દાની, ઘર ઘર રુદન કરહિં પુરવાસી ॥

અપયો આનુ માનુકુલ માનુ, ધર્મ અવધિ ગુણ રૂપ નિધાનુ ॥

મારી સકલ કૈકયી દિદેહીં, નયન વિહીન કીન્હ જગ જેહીં ॥

ઈહિ વિધિ વિલપત રૈનિ વિહાની, આયે સકલ મહ મુનિ જ્ઞાની ॥

દશરથ રાજા જન્મ મરણનું કળ પામ્યા અને નેત્રનો નિર્મળ યશ અનેક પ્રજ્ઞાંરમાં છાઈ રહ્યો. જીવતાં રામનું ચંદ્ર સરણું મુખ જોયું અને રામના વિયોગે મરણ સુધાર્યું. ૧. શોકથી વ્યાકુળ થયેલી સઘળી રાણીઓ રામનું રૂપ, શીળ, બળ, તથા તેજ વખાણી વખાણીને રોવા લાગી. અનેક પ્રકારના વિલાપ કરતી કરતી વારંવાર ધરતીપર પડી જતી હતી. ૨. વ્યાકુળ બનેલાં દાસ દાસીઓ વિલાપ કરવા લાગ્યાં અને પુરવાસીજનો પણ ઘેર ઘેર રૂદન કરી કહેવા લાગ્યાં કે—‘આજ ધર્મની સીમારૂપ તથા રૂપ અને ગુણોના ભંડારરૂપ સૂર્યવંશનો સૂર્ય આથમી ગયો. ૩. કેકેયી કે જેણે જગતને આંધળું બનાવી દીધું તેને સઘળા લોક ગાળો દેવા લાગ્યા. એ રીતે વિલાપ કરતાં રાત્રિ વીતી ગઈ. પ્રભાત થતાં મોટા જ્ઞાની મુનિઓ ત્યાં આવ્યા. ૪.

દોહા૦—તવ વશિષ્ઠ મુનિ સમયસમ, કહિ અનેકકથિતાસ ॥

શોક નિવારેડ સવહિ કર, નિજવિજ્ઞાનપ્રકાશ ॥ ૧૬૭ ॥

* મોક્ષ નહીં મળતાં સ્વર્ગમાં જવાનું કારણ એ કે—તેમણે ભેદ બુદ્ધિ રાખી હતી. અથવા ક્ષેમના મનમાં રામનો રાજ્યાભિષેક જોવાની આકાંક્ષા રહી ગઈ હતી, તેથી સ્વર્ગમાં ગયા. રામને રાજ્યાભિષેક થયા પછી મુક્તિ પામશે.

તે સમયે વસિષ્ઠ મુનિએ અનેક ઐતિહાસિક કથાઓ કહી કહીને પોતાના જ્ઞાનના પ્રકાશથી સર્વના શોકનું નિવારણ કર્યું. ૧૯૭.

૬ વસિષ્ઠે મરુત, સુહોત્ર, અંગ, શિખિ, ભરત, ભગીરથ, દિલીપ, માંધાતા, યયાતિ, અન્ગીરસ, શશિબિંદુ, ગય, જગર, તથા પૃથુની કથા કહી સંભળાવી જણાવે છે. આ ઇતિહાસ મહાભારતના દ્રોણ પર્વમાં છે.

વસિષ્ઠ મુનિએ આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો:-તમારે શોક કરવો નહીં જોઈએ, કેમકે પ્રારબ્ધ અનુસાર સર્વને સુખ દુઃખ ભોગવવું પડે છે. બીજાઓનાં દુઃખની વાતો સાંભળવાથી અથવા દેખવાથી આપણું દુઃખ કેટલુંક દૂર થાય છે માટે તમને રાજાઓની કથા તથા કાંઈક જ્ઞાનની કથા કહું છું. સાંભળો:-જુઓ, રાજા સુહોત્ર એવો હતો કે જેના રાજ્યમાં ઇંદ્રે સુવર્ણનો વરસાદ વરસાવ્યો હતો, બધી નદીઓ વિગેરેમાં જીવજંતુ સર્વ સુવર્ણનાં હતાં. એ રાજાએ યજ્ઞ કરી બ્રહ્માજીને દાનમાં અપાર સુવર્ણ આપ્યું હતું. એ રાજા હરશય કરતાં પણ ઘણો યશસ્વી હતો. તેને પણ મૃત્યુએ છાડ્યો નહીં. વળી રાજા મરુત એવો ધર્માત્મા હતો કે જેની કીર્તિ ઇશ્વરી પણ અધિક હતી અને એના રાજ્યમાં વગર વાગ્યે ધરતી ધાન્યથી પરિપૂર્ણ રહેતી હતી. એને પણ કરાગ કાળે ન છાડ્યો. વળી અંગ દેશનો રાજા બૃહદ્રથ કેવો પુણ્યશાળી અને ઉદાર હતો. એકવાર તેણે મોટી ધામધૂમથી યજ્ઞ કર્યો હતો અને દક્ષિણમાં ૧૦ લાખ એક ઘોડા, ૧૦ કન્યાઓનાં સંપૂર્ણ આમૂષ્ય, ૧૦ લાખ હાથી, સુવર્ણની સાંકળોથી શોભતા એક કરોડ બળદ અને એક હજાર ગાયો ઇત્યાદિ આપ્યું હતું તે પણ કાળના ક્રપાટામાં આવી ગયો. વળી રાજા શિખિ આખી પૃથ્વીનો રાજા હતો. તેણે યજ્ઞમાં પોતાનું સવસ્ત્ર દાન કરી દીધું હતું. અને રાજા ભરત કે જેણે એક હજાર અશ્વમેધ તથા એક સો રાજપૂત્ર યજ્ઞ કર્યા હતા અને દક્ષિણમાં અસંખ્ય ધન કણ્ડવ ઋષિને આપ્યું હતું અને રાજા ભગીરથ કે જે ગંગાજીને લાંબા હતા અને જેણે હરશ્રાવ્ય કન્યાદાન અતુલ ધન તથા સુવર્ણ સંહિત કર્યો હતો. વળી રાજા દિલીપ કે જેણે સરત્ત પૃથ્વી દાન કરી દીધી હતી. પુરોહિતને દક્ષિણમાં એક હજાર હાથી આપ્યા હતા, જેના યજ્ઞમાં ગંધર્વ ગાન કરતા હતા. વળી રાજા માંધાતા જેણે એક દિવસમાં પૃથ્વી છતી હતી અને સો અશ્વમેધ તથા સો રાજપૂત્ર યજ્ઞ કર્યા હતા અને બ્રહ્માજીને હરા યોજન લાંબી તથા એક યોજન પોડોળી સુવર્ણની માળખી દાન કરી હતી. વળી રાજા યયાતિ કે જેણે સો પ્રધાન યજ્ઞ તથા સો વાજપેય યજ્ઞ કરીને દક્ષિણમાં સુવર્ણના ત્રણ પર્વત આપ્યા હતા. અને અતે પુત્રને રાજ્ય આપી વનમાં આહ્વાન ગયો હતો. વળી રાજા અન્ગીરસ મોટા પ્રજાપતિ શીવ ધર્મ મૂર્તિ હતા કે જેમણે બ્રહ્માજીને યજ્ઞ દક્ષિણમાં ૧૦ લાખ રાજાઓનાં દાન આપ્યાં હતાં. વળી રાજા શશિબિંદુ કે જેને ૧૦ લાખ પુત્રો હતા અને મોટા દાનેશ્વરી હતા. વળી રાજા ગય કે જેણે હજાર વર્ષ સુધી હરા પૈર્થિવિ, આતુર્મસ્ય તથા અશ્વમેધ કર્યા હતા, અને હરા વામ લાંબી ૨૦ વામ પોડોળી પૃથ્વી સુવર્ણની ભરીને બ્રહ્માજીને દક્ષિણમાં આપી હતી અને કરોડો ગાદાન કર્યા હતાં. વળી આ સૂર્યવંશના સગર રાજા કે જેમના યશ તથા ધર્મ સર્ગ પર્વત છાંયે રહ્યાં છે. વળી રાજા પૃથુ મોટા પ્રજાપતિ હતા, જેના રાજ્યમાં પૃથ્વી પર ધનધાન્ય, પુષ્પ, ખત સ્વયં ઉત્પન્ન થતાં હતાં અને જ્યારે જગમાં ધાત્રા કરતા હતા ત્યારે સમુદ્ર તથા નદીઓ સ્તંભિત થઈ જતાં હતાં અને જેણે યજ્ઞમાં ૨૧ પર્વત સુવર્ણના દક્ષિણમાં આપ્યા હતા. આ પ્રમાણે અનેક રાજાઓ કે જેઓની સાક્ષી દેનારી પૃથ્વી વતમાન છે તેઓ ક્યાં ગયા તેનો પત્તા નથી. આ શરીર નાશવંત છે. નામ માત્રનો નાશ છે. સંપત્તિઓમાં દુઃખ ભરેલું છે. આ શરીર ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે ઘટતું જાય છે પણ દેખાતું નથી. જેવી વસ્તુ પ્રાણી માતાના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારથી તે કાળના મોં તરફ અગ્રણી જાય છે. વૈવન, ધન, અશ્વર્ય, પુત્રાદિ-

ચૌ૦-તેલ નાવ ભરિ નૃપતનુ રાખા, દૂત બુલાઈ વહુરિ અસ ભાષા ॥
 ધાવહુ વેગ ભરત પહૈં જાહું, નૃપ સુધિકતહુંકહહુ જનિકાહુ ॥
 રૂતનૈં કહેડ ભરત સન જાઈ, ગુરુ બુલાઈ પઠયે દોડ ભાઈ ॥
 સુનિ મુનિ આયમુ ધાવન ધાયે, ચલે વેગિ વર વાજિ લજાયે ॥
 અનરથ અવધ અરંભેડ જવતે, કુશકુન હોહિં ભરત કહૈં તવતે ॥
 દેશ્વહિં રાતિ ભયાનક સપના, જાગિ કરહિં કટુ કોટિ કલપના ॥
 વિપ્ર જિવાઈ દેહિં દીન દાના, શિવ અભિષેક કરહિં વિધિનાના ॥
 માંગહિં ત્વદય મહેશ મનાઈ, કુશલ માતૃ પિતૃ પરિજન માઈ ॥

વસિષ્ઠ મુનિએ તેલથી ભરેલા નાવમાં રાજાનું શયન રખાવ્યું, પછી
 દૂતોને બોલાવીને કહ્યું કે-તમે દોડતા ભરતજી પાસે જાઓ, રાજાના મર-
 ણની ખબર કોઈને ક્યાંય પણ કહેશો નહીં. ૧. ભરતજી પાસે જઈને એટલું
 કહેજો કે-તમે જન્મે ભાઈઓને ગુરૂ બોલાવે છે. વસિષ્ઠ મુનિની આજ્ઞા
 સાંભળી દૂતો જલદી દોડ્યા અને એટલા વેગથી ચાલ્યા કે તેમની ગતિ
 જોઈ ઉત્તમ ઘોડાઓ પણ લજાય. ૨. જ્યારથી અયોધ્યામાં અનર્થનો આ-
 રંભ થયો ત્યારથી ભરતજીને અપશુકન થયા હતા. રાતે ભયંકર સ્વપ્નમાં
 જોવામાં આવતાં જાત્રાત ધર્મ કરોડો ખોટી કલ્પનાઓ કરતા હતા. ૩. ભર-
 તજી દરરોજ બ્રાહ્મણોને જમાડી દાન દેતા હતા અને અનેક પ્રકારના વિ-
 ધિથી મહાદેવના અભિષેક કરતા હતા. હૃદયમાં શંકરને મનાવી માતા,
 પિતા, ભાઈઓ તથા પરિજનોની કુશળતા માગતા હતા. ૪.

દોશ૦-ઈહિ વિધિ શોચત ભરત મન, ધાવન પહુંચે જાઈ ॥
 ગુરુ અનુશાસન શ્રવણ સુનિ, ચલે મહેશમનાઈ ॥ ૧૬૮ ॥

હમાં હરી પણ મોહ કરવો નહીં જોઈએ. આ તો જેમ નદીમાં કાષ્ટતાં જે પુતળાં પોતે વહેતાં વહેતાં
 એમાં મળી જાય છે અને પાછાં નદીમાં પડી જાય છે તેજ પ્રમાણે મનુષ્યનું સ્ત્રી પુત્રાદિક સાથે મળવું
 માથ છે, જેમ તરફી વખત વટેમાર્ગીઓ માર્ગમાં છાયાવાળા વૃક્ષ નીચે આવી બેસેછે અને ઠંડો પહોર
 થતાં સૌ સૌને રસ્તે પડે છે, એજ પ્રમાણે પ્રાણીઓનો આ સંસારમાં સમાગમ છે. આ દેહ પૃથ્વી,
 જળ, તેજ, વાયુ ને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વોનો બંધાયો છે તે મુઆ પછી જેમાં તેમાં મળી જાય છે.
 તે પછી તેનો શોક શા માટે કરવો જોઈએ. મનુષ્ય જોડો સ્નેહ વધારે છે તેટલો શોકનો અંકુર હૃદ-
 યમાં જાય છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ વહી જાય છે અને ફરીને પાછો આવતોજ નથી, તેમજ રાત્રિ અને
 દિવસ પ્રાણીઓનું આયુષ્ય લઈને વહી જાય છે તે ફરીને પાછો આવતાજ નથી. એટલા માટે વારંવાર
 શોકનું સ્મરણ નહીં કરવું એજ તેનો ખરો ઉપાય છે. માટે હવે દશરથ રાજાનો શોક કરવો છોડી દઈ
 પરમાત્માનાં અશ્રુઓમાં ચિત્ત લગાડો કે જેથી આપણું હૃદય શાંત થાય.

આ પ્રમાણે ભરતજી મનમાં શોચના કરતા હતા તેટલામાં ફોતો દોઢ-
તા જઈ પોહોચ્યા. તેમના મુખથી શુદ્ધની આજ્ઞા સાંભળી સદાશિવને અચા-
વીને ભરતજી ત્યાંથી આવ્યા. ૧૬૮.

ચૌ૦—ચલે સમીર વેગ હય.હાંકે, લાંઘત સરિત શૈલ વન વાંકે ॥

ત્વદય શોચ વડ કલુ ન સોઠાઈ, અસ જાનહુ જિય જાઉં ઉઠાઈ ॥

એક નિમેષ વર્ષ સમ જાઈ, રહિ વિધિ ભરત અવધ નિયરાઈ ॥

અશકુન હોઈ નગર પૈઠારા, રટાઈ કુમાઈતિ કુચેત કરારા ॥

સ્વર શ્રુગાલ બોલઈ પ્રતિકૂલા, સુનિ સુનિ હોઈ ભરત ડર શૂલા ॥

શ્રીહત સર સરિતા વન વાગા, નગર વિશેષ મયાવન લાગા ॥

લગ મૃગ હય ગય જાઈ ન જોયે, રામ વિયોગ કુરોગ વિગોયે ॥

નગર નારિ નર નિપટ દુખારી, મનહું સવનિ સ્વ સમ્પતિ હારી ॥

ભરતજી પવન વેગે ઘોડાઓ હાંકી કઠિણ પર્વતો નદીઓ, તથા વનો
ઓળંગતા આવ્યા. હૃદયમાં ભારે ચિંતા હોવાથી કાંઈ એન પડતું નહીં અને
મનમાં એમ જાણતા જે ઉડીને જાગે? ૧. એક નિમેષ જેટલો વખત વર્ષ
જેવડો લાગતો હતો. આ પ્રમાણે ભરતજી અયોધ્યા નજીક આવી પહોંચ્યા.
અયોધ્યામાં પેસતાં અપશુકનો થવા લાગ્યા. ખરાબ સ્થાને કાગડા ખરાબ
શબ્દ બોલવા લાગ્યા. ૨. ગધેડાં તથા શિયાળવાં પણ અનિષ્ટ શબ્દ બોલવા
લાગ્યાં, તે સાંભળીને ભરતજીના હૃદયમાં દુઃખ ઉપજતું હતું. તળાવો નદી-
ઓ, વનો, બાગો એઓની શોભા નષ્ટ થઈ ગઈ હતી અને અયોધ્યાપુરી
ભયંકર લાગતી હતી. ૩. પશુ પક્ષીઓ તથા હાથી ઘોડા એવા જતા નહીં,
કેમકે તેઓની રામના વિયોગરૂપી દુષ્ટ રોગથી ખરાબી થઈ ગઈ હતી. નગ-
રનાં સ્ત્રી પુરૂષો જાણે સર્વ સંપત્તિ હારી ગયાં હોય એવાં છેક દુઃખીયાં
જાણતાં હતાં. ૪.

દો૦—પુરજન મિલઈ ન કહઈ કલુ, ગવઈ જોહારાઈ જાઈ ॥

ભરત કુશલ નઈ પૂંછિ સાકે, મયવિષાદ મનમાઈ ॥ ૧૬૯ ॥

નગરવાસી જનો સામાં મળતાં તેઓ કાંઈ નહીં બોલતાં કેવળ જુહાર
કરી આવ્યાં જતાં હતાં. ભરતજી પણ મનમાં ભય તથા ખેદને લીધે કો-
ઈને કુશળતા પણ પૂછી શકતા નહીં. ૧૬૯.

ચૌ૦—હાટ વાટ નહિ જાય નિહારી, જનુપુરદશ દિશિલાગિદવારી ॥

આવત સુત સુનિ કેકયાંનન્દિનિ, હરષી રવિકુલજલરુહચન્દિનિ ॥

સજિ આરતી મુદિત ઉઠિ ધાર્, દ્વારાર્ મેંટ ભવન લૈ આઈ ॥

ભરત દુઃખિત પરિવાર નિહારા, માનહુ તુહિન વનજ વન મારા ॥

કૈકેયી હર્ષિત હાહિ માંતી, માનહુ મુદિત દવલાઈ કિરાતી ॥

સુતાહિ સશોચ દેલિ મનમારે, પૂછતિ નૈહર કુશલહમારે ॥

સકલ કૂશલ કહિ ભરત સુનાઈ, પૂછી મિજ કુલકી કુશલાઈ ॥

કહુ કહૈં તાત કહૈં સવ માતા, કહૈંસિયરામલષણપ્રિય ભ્રાતા ॥

જાણે નગરમાં દશે દિશાએ દાવાગ્નિ લાગ્યો હોય તેની પેઠે ફૂકાનો તથા માર્ગો પણ જોયા જતા નહી. સૂર્યવંશરૂપી કમળને કરમાવી નાંખનાર આંદનીરૂપી કૈકેયી પોતાના પુત્ર ભરતજીને આવતો સાંભળી હર્ષ પામી. ૧. આરતી તૈયાર કરી આનંદથી ઉઠીને દોડી અને દ્વારમાં જ પુત્રને ભેટી મંદિરમાં લઈ આવી. ભરતજીએ સર્વ કુટુંબ પરિવારને જાણે હીમથી કમળવન દગ્ધ થઈ ગયું હોય એવું દુઃખિત દીકું. ૨. અને કૈકેયીને જાણે ભીલડી આનંદથી વનમાં હવ લગાડી હર્ષ પામી ઉભી હોય તેવી દીડી. ભરતને શોકયુક્ત જોઈ મન મારીને પોતાના પિયરની કુશળતા પૂછવા લાગી. ૩. ભરતજીએ “ સર્વ કુશળ છે ” એમ કહીને પોતાના કુળની કુશળતા પૂછી કે—“ માતાજી ! કહો. મારા પિતા ક્યાં છે ? સઘળી માતાઓ ક્યાં છે ? અને સીતાજી તથા પ્રિય ભાઈઓ રામ લક્ષ્મણ ક્યાં છે ? ” ૪.

દોહા૦—સુનિ સુત વચન સનેહ મય, કપટ નીર ભરિ નૈન ॥

ભરત શ્રવણ મન શૂલ સમ, પાપિનિ ચોલિ બૈન ॥ ૧૭૦ ॥

પુત્રનાં પ્રેમયુક્ત વચનો સાંભળી કૈકેયી કપટથી નેત્રોમાં આંસુ લાવી એ પાપીણી ભરતજીના કાનને શૂળ લાગે એવાં વચનો બોલી કે—૧૭૦.

બૌ૦—તાત બાત મૈં સકલ સંવારી, મહ મંથરા સહાય વિચારી ॥

કલુક કાજ વિધિ બીચ વિગારેડ, ભૂપતિ સુરપતિ પુર પગુધારેડ ॥

સુનતભરતભયે વિવશવિષાદા, જનુ સહમેડ કરિ કેહરિ નાદા ॥

તાત તાત હા તાત પુકારી, પરેડે ભૂમિતલ વ્યાકુલ મારી ॥

ચલત ન દેલન પાયડેં તોહીં, તાત ન રામહિં સૌપેડ મોહીં ॥

બહુરિ ધીર ધરિ ઉઠે સંભારી, કહુ પિતુ મરણ હેતું મહતારી ॥

સુનિ સુત વચન કહતિ કૈકેઈ, મર્મ પાંછિ જનુ માહુર દેઈ ॥

આદિહિ તે સવ આપનિ કરણી, કુટિલ કઠોર મુદિત મન વરણી ॥

“ હે પુત્ર ! મેં સઘળી વાતે તૈયારી કરી રાખી છે અને બિચારી મં-
થરાએ મને સહાયતા આપી છે. પરંતુ રાજા દેવલોક સિધાવી ગયા એ
વિધાતાએ વચ્ચે કાંઈક કામ બગાડી નાંખ્યું છે. ” ૧. એ સાંભળતાં જ
ભરતજી જેમ સિંહના નાદથી હાથી ભયભિત થઈ જાય તેમ ખેદથી વ્યા-
કુળ થઈ ગયા, અને ‘ હે પિતાજી ! હે પિતાજી ! હે પિતાજી ! ’ એમ
પોકારી અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ઘરતીપર પડી ગયા. ૨. “ હે પિતાજી ! ત-
મારા પ્રાણુ જતી વખત તમારાં દર્શન કરવા પામ્યો નહીં, અને તમે મને
રામચંદ્રજીને સોંપ્યો પણ નહીં. ” પછી ભરતજી ધીરજ ધરી સંભાળીને
ઉઠ્યા ને બોલ્યા કે—“ માતાજી ! મારા પિતાજીના મરણનું કારણ શું ?
તે કહો. ” ૩. પુત્રનાં એવાં વચ્ચન સાંભળી દેડેયી જાણે જખમ સાફ કરીને
તેમાં વિષ ભરતી હોય તેમ બોલી, અને એ કુટિલ તથા કઠોર મનવાળી
દેડેયીએ અથ ઇતિ પોતાની સઘળી કરણી આનંદથી કહી સંભળાવી.

દોહા૦—મરતહિ બિસરેડ પિતુ મરણ, સુનત રામ વનગૌન ॥

હેતુ અપુન કો જાન જિય, થકિત રહે ધરિ મૌન ॥ ૧૭૧ ॥

રામનું વનગમન સાંભળીને ભરતજી પિતાના મરણની વાત તો ભૂલી
જ ગયા અને આ અનર્થોનું કારણ પોતે જ છે એમ મનમાં સમજી ચૂપ
બેસી રહ્યા. ૧૭૧.

ચૌ૦—વિકલવિલોકિસુતહિસમુદ્ધાવતિ, મનહું જરે પર લોન લગાવતિ ॥

તાત રાડ નહિં શોચન યોગૂ. બડહ સુકૃત યશકીન્હેડભોગૂ ॥

જીવત સકલ જન્મ ફલ પાચે, અન્ત થમરપતિ સવન સિધાચે ॥

અસ અનુમાનિ શોચ પરિહરહૂ, સહિત સમાજ રાજ પુર કરહૂ ॥

મુનિ મુઠિ સહમેડ રાજકુમારા, પાકે સત જનુ લાગુ ઐંગારા ॥

ધીરજ ધરિ મરિ લેહિં કસાશા, પાપિનિસર્વાહિંભાંતિકુલનાશા ॥

જોપૈ કુરુચિ રહી અસિ તોહીં, જનમત કાહે ન મારેસિં મોહીં ॥

પેઠકાટિ તૈં પલ્લવ સીંચા, મીન જિયન હિત વારિ ડલીંચા ॥

પુત્રને વ્યાકુળ બોઈ દેડેયી જેમ દાઝ્યાપર લૂણ લગાવતી હોય તેમ
ભરતને સમજાવવા લાગી કે—‘ હે પુત્ર ! રાજાનો શોક કરવો યોગ્ય નથી,
કેમકે તેમણે ઘણાં સુકૃત કરેલાં છે તથા ઘણી કીર્તિ મેળવેલી છે અને
લોગ પણ ઘણા લોગબ્યા છે. ૧. જીવતાં તેઓ જન્મનું ફળ પામી ગયા
છે અને અંતે સ્વર્ગમાં પધાર્યા છે. એમ વિચારી શોક કરવો છોડી દો, અને

સઘળા સમાજ સહિત અયોધ્યોતું રાજ્ય કરો. ” ૨. કૈકેયીનાં વચન સાંભળીને ભરતજી જેમ પાકેલા ગુમડાપર અંગારા મૂક્યા હોય તેમ અત્યંત દુખિત થયા. પછી ધીરજ ધરી ઉંચો શ્વાસ ખેંચી બોલ્યા કે— ‘ હે પાપીણી ! તેં સર્વ પ્રકારે કુળનો નાશ કર્યો. ૩. જ્યારે આવી રીતની તારી ખરાબ ધારણા હતી ત્યારે તેં જન્મતાં જ મને કેમ મારી નાંખ્યો નહીં ? તેં આડનાં મૂળ કાપી નાંખીને પાંદડાંને પાણી સીંચ્યું અને માછલાને જીવાડવાને વાસ્તે પાણી ઉલેચી નાંખ્યું. ’ ૪.

દોહા—ઈંસ વંશ દશરથ જનક, રામલણસે ભાય ॥

જનની તૂ જનની મરે, વિધિસે કાહ વસાય ॥ ૧૭૨ ॥

સૂર્યવંશમાં મારો જન્મ થયો, દશરથ જેવા પિતા મળ્યા, રામ લક્ષ્મણ જેવા ભાઈ મળ્યા. પરંતુ તારા જેવી માતા આપી એ વિધાતાએ શું કર્યું ! હે માતા ! તું તારી માતા જેવી જ નીવડી. ^૧ ૧૭૨.

ચૌં—જવ તે કુમારિ કુમર મન ટયઝ, खंड खंड होइ तदय न गयऊ ॥

वर मांगत मन भइ नहिं पीरा, जरि न जीह मुँह परे न कीरा ॥

भूप प्रतीति तोरि किमि कीन्ही, मरणकालविधिमतिहरलीन्ही ॥

विधिहु न नारि हृदय गति जानी, सकलकपटअघअवगुणखानी ॥

सरल सुशील धर्मरत राज, सो किमिजानहितीयस्वभाऊ ॥

अस को जीव जन्तु जगमाहीं, जेहि रघुनाथ प्राणप्रिय नाहीं ॥

भे अति अहित राम तेउ तोहीं, कोतू अहसि सत्य कहू मोहीं ॥

जोहसि सोहसि मुँह मसिलाई, आँखि ओट उटि बेटहु जाई ॥

હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળી ! જે વખતે તારા મનમાં દુર્મતિ ઉપજી તેજ વખતે તારા હૃદયના ટુકડેટુકડા કેમ ન થઈ ગયા ! વરદાન માગતાં તારા મનમાં પીડા પણ કેમ ન થઈ ! તારી જીભ જળી કેમ ન ગઈ ! અને તારા મોંમાં કીડા કેમ ન પડ્યા ! ૧. રાજાએ તારો વિશ્વાસ કેમ રાખ્યો ! શું અંતકાળે

૧ અહીં વૃક્ષને ઠેકાણે દશરથ રાજા, જળને ઠેકાણે રામચંદ્રજી અને પાંદડાં તથા માછલાને ઠેકાણે ભરતજી સમજવા.

૨ કૈકેયીના પિતાને કોઈ ઋષિએ વરદાન આપ્યું હતું કે ‘ તું સઘળાં પ્રાણીની ભાષા સમજીશ. પણ તે વાત કોઈને કહીશ નહીં, કહેશે નો મરણ પામીશ. એકવાર કોઈ કીડીની વાત સાંભળીને રાજા હસ્યા, એ કૈકેયીની માતાએ હડ પકડી વાત પૂછી. રાજા બોલ્યા કે જો હું તને તે વાત કહીશ તો તુરત મારું મૃત્યુ થશે; રાણીએ કહ્યું કે ગમે તેમ થાય પણ તે વાત કહો આવી રીતે તેને પતિનું મરણ ઇચ્છતારી જાણી કૈકેયીના પિતાએ તેનો ત્યાગ કર્યો હતો. (વાલ્મીકી રામાયણ.)

વિધાતાએ તેમની બુદ્ધિ જ હરી લીધી ! સ્ત્રી કે જે સર્વ કપટ, પાપ તથા અવગુણની પ્રાણરૂપ છે તેના હૃદયની ગતિ વિધાતાએ પણ જાણી નહીં ! ૨. રાજાની સરળ સ્વભાવવાળા, સુશીલ અને ધર્માત્મા છે, તે સ્ત્રીનાં ચરિત્ર શી રીતે જાણી શકે. જગતમાં એવો કયો પ્રાણી છે કે જેને રામચંદ્રજી પ્રાણ સમાન પ્રિય ન હોય ! ૩. એ રામચંદ્રજીનું તે અત્યંત ભૂડું કંઈ માટે સાચે સાચું કહે કે તું કોણ છે ? તું ગમે તે હો પણ હવે તારે મોઢે મેં શ લગાડી મારી નજર આગળથી દૂર જઈ બેસ. ૪.

દોહા૦—રામ વિરોધી હૃદય તે, પ્રગટકીન્હ વિધિ મોહિં ॥

મો સમાનકો પાતકી, વાદિ કહૌં કલ્પતોહિં ॥ ૧૭૩ ॥

તાડું હૃદય કે જે રામચંદ્રજીનું વિરોધી છે, તેમાં વિધાતાએ મને ઉત્પન્ન કર્યો છે, માટે મારા જેવો બીજો કોણ પાપી હશે ! હું તને જે કાંઈ કહું છે તે સઘળું વૃથા જ છે ! ૧૭૩.

ચૌ૦—સુનિ શત્રુઘ્ન માતુ કુટિલાઈ, જરહિં ગાત રિસિ કલ્હુ વસાઈ ॥

ત્યાહિ અવસર કુવરી તહૈં આઈ, વસન વિભૂષણ વિવિધ બનાઈ ॥

લલિત રિસભરેડ લષણ લલુમાઈ, બરત અનલ ઘૃતઆહુતિ પાઈ ॥

હુમુકિ લાત તકિ કૂબર મારા, પરિ મુંહમરિમાહિકરતપુકારા ॥

કૂબર ટૂટેડ ફૂટ કપારુ, દલિતદશનમુલ્લુધિરપ્રચારુ ॥

અહહ દૈવ મૈં કાહ નશાવા, કરત નીક ફલ અનડસ પાવા ॥

સુનિરિપુહનલલિતલલિતલલિતલલિત, લોગેવસીટન ચૌટી ધરિધરિ ॥

મરત દયાનિધિ દીન્હ છુડાઈ, કૌશલ્યા પહૈં ગયે દોડ માર્ગ ॥

કેકેયીની કુટિલતા સાંભળી શત્રુઘ્નનાં ગાત્ર બળવા લાગ્યાં અને એટલી રીસ ચઢી કે કાંઈ બાકી નહીં. તે વખતે કુળ્લ મંથરા અનેક તરેહનાં વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરીને ત્યાં આવી. ૧. તેને જોઈ શત્રુઘ્નનો ક્રોધ જેમ બળતા અગ્નિને આહુતિ મળે તેમ પ્રજ્વલિત થયો અને કુળ્લને તાકીને એવી લાત મારી કે તે પોકાર કરતી મોઢાભેર ધરતીપર પડી. ૨. તેનો ખભો તૂટી ગયો, કપાળ ફૂટી ગયું અને મોંમાંના ઠાંત તૂટી જવાથી લોહી વહેવા લાગ્યું. તે બોલી કે—‘ અરે દૈવ ! મેં શો વિનાશ કર્યો છે ! સાડું કરતાં અનિષ્ટ ફળ મળ્યું. ’ ૩. શત્રુઘ્ન તેને નબળી શીખા પર્યંત બોલી જાણીને તેનો ચોટલો પકડી પકડીને ઘસડવા લાગ્યા. તેને દયાળુ ભરતજીએ છોડાવી. પછી બન્ને લાઈ કૌશલ્યા પાસે ગયા. ૪.

દોહા૦—મલિનવસનવિવરણવિકલ, કૃશશરીરદુઃખમાર ॥

કનક વરન વર બોલિ વન, માનહું દની તુષાર ॥ ૧૭૪ ॥

મલિન વસ્ત્રવાળાં, શ્રીકા વર્ણવાળાં અને દુઃખના બોળથી શરીરે કૃશ્ય થઈ ગયેલાં કૌશલ્યા બાણે સોનેરી રંગની ઉમદા વેલીને હીમે બાળી નાંખી હોય એવાં દેખાતાં હતાં. ૧૭૪.

ચૌ૦—ભરતહિં દેસિ માતુ ડઠિ ધાઈ, મૂર્છિત અવનિ પરી અકુલાઈ ॥

દેસત ભરત વિકલ ભયેમારી, પરે ચરણ તનુ દશા બિસારી ॥

માતુ તાત કહૈં દેહુ દિસ્વાઈ, કહૈં સિય રામ લષણદોઢ માઈ ॥

કૈકેયિ કત જનમી જગ માંજા, જો જનમી તો મહાકિન બાંજા ॥

કુલ કલંક જેહિ જનમેડ મોહી, અપયશમાજન પ્રિયજનદ્રોહી ॥

કો ત્રિભુવન મોહિંસરિસ અમાગી, ગતિઅસંતોરિ માતુજેહિલાગી ॥

પિતુ સુરપુર વન રઘુકુલકેતૂ, મૈં કેવલ સવ અનરથ હેતૂ ॥

ધિક્ મોહિં મરડ વેણુ વન આગી, દુસહ દાહ દુઃખ દૂષણ માગી ॥

ભરતજીને જોઈ કૌશલ્યા ઉઠીને સામાં ધાઈ આવ્યાં પણ ચકરી આવવાથી મૂઠી ખાઈ પૃથ્વીપર પડી ગયાં. તેમને જોઈ ભરતજી ઘણા વિંહળ થઈ ગયા અને શરીરની શુદ્ધિ ભૂલી જઈને માતાનાં ચરણોમાં પડ્યા. ૧. ભરતજી બોલ્યા “ હે માતાજી ! મારા પિતાજી ક્યાં છે ? દેખાડો. અને સીતાજી તથા બન્ને ભાઈ રામ લક્ષ્મણ ક્યાં છે ? કૈકેયી જગતમાં શા માટે જન્મી ? અને જન્મી તો વાંઝણી કેમ ન રહી ! ૨. કે જેણે અપયશના પાત્રરૂપ અને પ્રિય જનોનો દ્રોહ કરનારા કુળમાં કલંકરૂપ આ શરીરને જન્મ આપ્યા ! હે માતાજી ! મારા જેવો ત્રિલોકમાં કોણ અભાગીયો હશે કે જેને લીધે તમારી આવી દશા થઈ ! ૩. પિતાજી સ્વર્ગે ગયા અને રામજી વનમાં ગયા એ સઘળા અનર્થનું કારણ કેવળ હું જ છું. હું સૂર્યવંશરૂપી વાંસના વનને બાળવામાં અગ્નિરૂપ થયો છું અને અસહ્ય દાહ, દુઃખ તથા દૂષણ લોગવનારો થયો છું, મને ધિક્કાર છે ! ” ૪.

દોહા૦—માતુભરતકે વચનમૃદુ, સુનિપુનિ ડઠી સંમારિ ॥

લિયે ડઠાય લગાય ડર, લેચન મોચતિ વારિ ॥ ૧૭૫ ॥

કૌશલ્યા ભરતજીનાં કોમળ વચનો સાંભળી પાછાં સાંભાળથી ઉભાં થઈ નેત્રોમાં આંસુ વેહેવરાવતાં ભરતજીને ઉઠાડીને છાતીએ લગાવ્યા. ૧૭૫.

चौ०—सरल सुभाय मातु उर लाये, अति हित मनहुँ राम फिरिआये ॥
 भेंटउ बहुरि लषण लघु भाई, शोक सनेह न हृदय समाई ॥
 देखि स्वभाव कहत सब कोई, राम मातु अस काहे न होई ॥
 माता भरत गोद बैठारे, आँसु पौछि मृदु वचन उचारे ॥
 अजहुँ वत्स बलि धीरज धरहु, कुसमयसमुझि शोकपरिहरहु ॥
 जनि मानहु जिय हानि गलानी, कालकर्मगतिअवटितजानी ॥
 काहुहि दोष देहु जनि ताता, मा मोहिं सब विधि वाम विधाता ॥
 जो ऐसेहु दुख मोहिं जियावा, अजहुँको जानै कातेहि भावा ॥

કૌશલ્યાએ જાણે રામ પાછા આવ્યા હોય એવા અત્યંત પ્રેમથી સ-
 રળ સ્વભાવે ભરતજીને છાતીએ લગાવ્યા. પછી શત્રુદ્ધનને મળ્યાં તે વખ-
 તનો તેમનો શોક અને સ્નેહ હૃદયમાં સમાતો નહતો. ૧. કૌશલ્યાનો આવો
 સ્વભાવ જોઈ સૌ કોઈ કહેવા લાગ્યા કે ‘રામચંદ્રજીનાં માતાજી આવાં
 કેમ ન હોય ? માતા ભરતજીને જોળામાં બેસાડી તેમનાં આંસુ લુછીને
 કોમળ વચનો બોલ્યાં કે—૨. ‘પ્યારા ! હજી પણ ધીરજ રાખો, કુસમય
 જાણીને શોક કરવો છોડી દો, અને કાળની તથા કર્મની ગતિ વિપરીત છે
 એમ જાણી મનમાં કાંઈ હાનિ કે ગ્લાનિ આણુશો નહીં. ૩. તાત ! કોઈને
 પણ દોષ દેશો નહીં, વિધાતા જ સર્વ પકારે મને પ્રતિકુળ થયો છે કે જે
 આવા દુઃખમાં પણ મને જીવાડે છે, અને હજી પણ કોણ જાણે તેની કેવી
 ઇચ્છા હશે. ૪.

दोहा०—पितु आयसु भूषण वसन, तात तजे रघुवीर ॥

विस्मय हर्ष न हृदय कलु, पहिरे बल्कल चौर ॥ १७६ ॥

હે પુત્ર ! રામચંદ્રજીએ તેમના પિતાની આજ્ઞાથી જ વસ્ત્રાભૂષણોનો
 ત્યાગ કરીને વલ્કલ ધારણ કર્યો છે અને તેમ કરતાં તેમના હૃદયમાં કાંઈ
 પણ હર્ષ કે શોક થયો નહતો. ૧૭૬.

चौ०—मुख प्रसन्न मन राग न रोषु, सबकर सबविधि करि परितोषु ॥
 चलेविपिन सुनि सिय सँगलागी, रही न रामवरण अनुरागी ॥
 सुनतहिं लषण चले उडिसाथा, रहे न यत्न किये रघुनाथा ॥
 तब रघुपति सबही शिरनाई, चले संग सिय अरु लघु भाई ॥
 राम लषण सिय बनहिं सिवाये, गई उन संग न प्राण पठाये ॥

યહ સબ ભા ઇન આંખિન આગે, તહ ન તજતતનુ જીવઅમાગે ॥
મોહિં ન લાજ નિજનેહ નિહારી, રામ સરિસ સુત મૈં મહતારી ॥
જિયે મરે મલ ભૂપતિ જાના, મોર હૃદય શત કુલિશસમાના ॥

મનમાં રીસ કે રોષ નહી રાખતાં પ્રસન્ન મુખે સર્વ રીતે સર્વને સં-
તુષ્ટ કરીને રામચંદ્રજી વનમાં જતા બાણી તેમના ચરણમાં પ્રેમવાળી સીતા
પણ સાથે ગઈ. ૧. આ સમાચાર સાંભળતાં લક્ષ્મણજી પણ સાથે ચાલ્યા.
રામચંદ્રજીએ તેમને ઘેર રહેવાને ઘણો યત્ન કર્યો પણ રહ્યા નહી ત્યારે
રામચંદ્રજી સર્વને મસ્તક નમાવી સાથે સીતા તથા લક્ષ્મણને લઈને વનમાં
ગયા. ૨. રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા વનમાં ગયાં પણ હું તેમની સાથે ન
ગઈ તેમ મારા પ્રાણ પણ મોકલ્યા નહી ! આ સર્વ બનાવ મારી આ આં-
ખો આગળ બન્યા તો પણ આ અભાગીયો જીવ શરીરને છોડતો નથી !
૩. મને મારો સ્નેહ બેઠને લાજ નથી આવતી પણ રામ સરખા પુત્રની
હું નિર્દય માતા છું તેથી લજ્જા પામું છું. રાજાએ તો રૂઢી રીતે જીવી
બાણ્યું, તેમ મરી બાણ્યું પણ રૂઢી રીતે; પરંતુ મારું હૃદય તો સેંકડો વજ
જેવું કઠણ છે. ૪.

દોહા૦—કૌશલ્યાકે વચન સુનિ, ભરત સહિતરનિવાસ ॥

વ્યાકુલ વિલપત રાજગૃહ, માનહું શોક નિવાસ ॥ ૧૭૭ ॥

આવી રીતનાં કૌશલ્યાનાં વચનો સાંભળી ભરતજી સહિત સધળો
રાણીવાસ વ્યાકુળ થઈને વિલાપ કરવા લાગ્યો, જેથી બાણે રાજભુવન શો-
કનું સ્થાન હોય એવું દીસવા લાગ્યું. ૧૭૭.

ચૌ૦—વિલપિહિ વિકલ ભરત દોડમાઈ, કૌશલ્યા લિય હૃદય લગાઈ ॥

માંતિ અનેક ભરત સમુજ્ઞાથે, કહિ વિવેક વર વચન સુઠાથે ॥
ભરતહુ માતુ સકલ સમુજ્ઞાઈ, કહિપુરાણ શ્રુતિ કથા સુઠાઈ ॥
છલવિહીન શુચિસરલ સુવાળી, બોલે ભરત જોરે યુગ પાળી ॥
જે અથ માતુ પિતા ગુરુ મારે, ગાય ગોઠ મહિ સુરપુર જારે ॥
જે અથ તિય બાલક વધકીન્હે, મીત મહીપતિ માહુર દીન્હે ॥
જે પાતક ઉપપાતક અહીં, કર્મવચનમનમવકવિકહીં ॥
તે પાતક મોહિં હોડ વિધાતા, જો યહ હોડ મોર મતમાતા ॥

ભરત તથા શત્રુઘ્ન બન્ને ભાઈઓ વ્યાકુળ થઈ વિલાપ કરવા લાગ્યા,

તે સમયે કૌશલ્યાએ તેમને છાતીએ લગાવ્યા અને ઉત્તમ વિવેકમય સુંદર વચનો કહીને ભરતજીને અનેક રીતે સમજાવ્યા. ૧. ભરતજીએ પણ પુરાણોની તથા શ્રુતિઓની સુંદર કથાઓ કહીને સઘળી માતાઓને સમજાવી. પછી ભરતજી બન્ને હાથ જોડીને કપટ રહિત, પવિત્ર અને સરળ વાણી બોલ્યા કે-૨. “ માતા પિતા અને ગુરૂને માર્યાથી તથા જૌશાળા અને બ્રાહ્મણના નગરને બાળવાથી જે પાપ લાગે છે તથા સ્ત્રી કે બાળકનો વધ કરવાથી તથા મિત્રને કે રાજાને જેર દેવાથી જે પાપ લાગે છે. ૩. તથા કવિ જનોએ મન કર્મ વચનથી ઉત્પન્ન થતાં જે પાપ* અને ઉપપાપ† વર્ણવેલાં છે તે સઘળાં પાપ જો રામચંદ્રજીને વનવાસ દેવામાં મારો મત હોય તો વિધાતા મને લગાવજો. ૪.

દોહા-—જે પરિહરિ હરિહરચરણ, મજહિંભૂતગણ ઘોર ॥

તિન્હકીગતિમોહિંદેઝવિધિ, જોજનનીમતમોર ॥ ૧૭૮ ॥

હો માતાજી ! જો એમાં મારી સંમતિ હોય તો જે સદાશિવ તથા વિષ્ણુનાં ચરણો તજીને ભયંકર ભૂતાવળને ભજો છે, તેના જેવી ગતિ વિધાતા મને આપજો. ૧૭૮.

ચૌ-—બેચહિં વેદ ધર્મ દુહિં લેહીં, પિશુન પરાવ પાપ કહિ દેહીં ॥

કપટી કુટિલ કલહ પ્રિય ક્રોધી, વેદ વિદૂષક વિશ્વ વિરોધી ॥

લોભી લમ્પટ લોલ લબારા, જે તાકહિં પરધન પરદારા ॥

પાવઁ મૈં તિનકી ગતિ ચોરા, જો જનનીં યહ સમ્મત મોરા ॥

જે નહિં સાધુ સંગ અનુરાગે, પરમારથ પથ વિમુક્ષ અમાગે ॥

જે ન મજહિં હરિ નરતનુ પાઈ, જિનહિ ન હરિહર સુયશસુહાઈ ॥

તજિ શ્રુતિપન્થ વામપથ ચલહીં, વંચક વિરચિ વેષજગછલહીં ॥

તિન્હકી ગતિ શંકર મોહિંદેઝ, જનનીં જો યહ જાનોં મેઝ ॥

વેદ વેચનારા,+ ધર્મને દોહનારા,§ ચાડી બાઇ પરાયાં પાપો કહેતા કરનારા, કપટી, કુટિલ, કંકાશ જેને વહાલો છે તે, ક્રોધી, વેદને દૂષણ લગાડનારા, જગતના વિરોધી. ૧. લોભી, લમ્પટ, લાલચુ, લબાડ, પરાયું ધન તથાપરાયી સ્ત્રી તાકનારા એઓ જે ગતિ પામે તેના જેવી ભયંકર ગતિ હું

* હત્યા, ચોરી, વ્યભિચાર, મદિરા પાન ઇ. મુખ્ય પાપ ગણાય છે.

† ભૂહું બોલવું, છેતરવું. ચાડી ચુગલી કરવી ઇ. ઉપપાપ કહેવાય છે.

+ દ્રવ્ય લઇ વેદ બાણાવનારા.

§ કન્યા વિક્રમ કરનારા.

પામું, હે માતા ! જે રામને વનવાસ દેવામાં મારી સમ્મતિ હોય તો. ૨. જે સાધુની સંગતિપર પ્રેમ ન રાખે, જે અભાગિયા પરોપકારના માર્ગથી વિમુખ રહે, જે મનુષ્ય દેહ પામીને ભગવાનને ભજે નહી, જેને વિષ્ણુ તથા શિવના સુયશ સારા ન લાગે. ૩. જે વેદધર્મ છોડી દુષ્ટને અવળે રસ્તે ચાલે છે, અને જે ધૂર્ત વેપ ધરીને જગતને હગે છે, તેઓના જેવી ગતિ મને શંકર આપજો, જે હું રામને વનમાં મોકલવાનો ભેદ બાણતો હોઉં તો. ૪.

છ૦—મન વચન કર્મ કૃપાયતન કર દાસ મૈં સુનુ માતુરી ॥

ઊર વસત રામસુજાન જાનત પ્રીતિ અરુ છલ ચાતુરી ॥

અસકહતલોચનબહત જલ તનુપુલક નલેલેલતમહી ॥

હિયલાય લિયે વહોરિ જનની જાનિ પ્રમુપદરત સહી ॥

હે માતાજી ! સાંભળો હું મન કર્મ વચનથી કૃપાળુ રામચંદ્રજીનો દાસ છું. સર્વના હૃદયમાં વસી રહેલા સુબલુ રામચંદ્રજી સર્વની પ્રીતિ અને ચતુરાઈ બાળે છે. ” એમ કહેતાં કહેતાં ભરતનાં નેત્રોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં, શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું અને નખવડે ધરતી ખોતરવા લાગ્યા. ત્યારે કૌશલ્યાએ તેમને રામચંદ્રજીનાં ચરણોના ખરેખરા અનુરાગી બાળીને છાતીએ લગાવી દીધા. ૧૨.

દોહા૦—માતુ ભરતકે વચન સુનિ, સાંચે સરલ સુભાય ॥

કહત રામપ્રિય તાત તુમ, સદા વચન મનકાય ॥ ૧૭૯ ॥

કૌશલ્યાજી ભરતજીનાં સાચાં અને સરળ સ્વભાવનાં વચનો સાંભળીને બોલ્યાં કે— ‘ તાત ! તમને મન કર્મ વચનથી સર્વદા રામચંદ્રજી પ્રિય છે. ૧૭૯.

ચૌ૦—રામ પ્રાણ તે પ્રાણ તુમ્હારે, તુમ રઘુપતિહિ પ્રાણ તે પ્યારે ॥

વિધુ વિષ ચુવૈ શ્રવૈ હિમ આગી, હોઈ વારિચર વારિ વિરાગી ॥

મયે જ્ઞાન વરુ મિટૈ ન મોહુ, તુમ રામહિં પ્રતિકૂલ ન હોહુ ॥

મત તુમ્હાર અસ જો જગ કહહીં, સો સ્વમેહું સુખસુગતિનલહહીં ॥

અસ કહિ માતુ ભરત હિય લાયે, થનપય શ્રવહિં નયનજલછાયે ॥

કરત વિલાપ વિપુલ યહિમાંતી, વૈઠે વીતિ ગઈ સવ રાતી ॥

વામદેવ વસિષ્ઠ મુનિ આયે, સચિવ મહાજન સકલ બુલાયે ॥

મુનિ વહુ માંતિ ભરત ઉપદેશે, કહિ પરમારથ વચન સુદેશે ॥

તમને રામચંદ્રજી પ્રાણુથી પણ અધિક પ્યારા છે અને રામચંદ્રજીને પણ તમે પ્રાણુથી પ્યારા છો. કદાપિને ચંદ્રમાંથી ઝેર સ્ત્રવે, હિમમાંથી અગ્નિ ઝરે, જળચર પ્રાણી જળથી વિરક્ત થઈ જાય. ૧. અને ઉત્તમ જ્ઞાન થયા છતાં મોહ ન મટે, તો પણ તમે કદી પણ રામચંદ્રજીથી પ્રતિકુળ થાઓ નહીં. રામને બનમાં મોકલવામાં તમારી સમ્મતિ હતી એમ જો કોઈ જગતમાં કહે તો તે સ્વપ્નમાં સુખ કે સારી ગતિ પામે નહીં. ” ૨. એમ કહીને કૌશલ્યાએ ભરતજીને છાતીએ લગાવ્યા. તે સમયે તેમના સ્તનમાંથી દૂધ સ્રવવા લાગ્યું અને નેત્રો આંસુથી છાઈ ગયાં. આ પ્રમાણે બેઠાં બેઠાં અત્યંત વિલાપ કરતાં સઘળી રાત્રિ વીતી ગઈ. ૩. પછી વામદેવ તથા વસિષ્ઠ મુનિ ત્યાં આવ્યા, તેમણે સઘળા મંત્રીઓને તથા મહાજનોને બોલાવ્યા અને મુનિએ ઘણી ઘણી રીતે પરમાર્થનાં વચનો કહીને ભરતજીને ઉપદેશ કર્યો કે-૪.

દોહા—તાત હૃદય ધીરજ ધરહુ, કરહુ જો અવસર આજ ॥

ઉઠે ભરત ગુરુ વચન સુનિ, કરન લગે સવ કાજ ॥ ૧૮૦ ॥

“ હે તાત ! હૃદયમાં ધીરજ ધરીને આ સમયે જે કાર્ય કરવાનું છે તે કરો. ” શુરનાં વચન સાંભળી ભરતજી ઉઠ્યા અને સર્વે કાર્ય કરવા લાગ્યા. ૧૮૦.

ચૌ—નૃપ તનુ વેદ વિહિત અન્હવાવા, પરમ વિચિત્ર વિમાન બનાવા ॥

ગહિ પદ ભરત માનુ સવ રાક્ષી, રહીં રામ દરશન અભિલાષી ॥

ચન્દન અગર ભાર બહુ આયે, અમિત અનેક સુગન્ધ સુહાયે ॥

સરયુ તીર રચિ ચિતા બનાઈ, જનુ સુરપુર સોપાન સુહાઈ ॥

યાત્રિધિ દાહક્રિયા સવ કીન્હી, વિધિવ્રતન્હાય તિલાંજલિદીન્હી ॥

શોધિ સ્મૃતિ સવ વેદ પુરાના, કીન્હ ભરત દશગાત્ર વિધાના ॥

જહૈં જસ મુનિવર આયમુ દીન્હા, તહૈં તસ સહસ માંતિ સવકીન્હા ॥

મયે વિશુદ્ધ દિયે સવ દાના, ધેનુ વાજિ ગજ વાહન નાના ॥

ભરતજીએ રાજના શબ્દને વેદ વિધિ પ્રમાણે નહવરાવ્યું અને શબ લઈ જવા માટે પરમ સુંદર વિમાન તૈયાર કર્યું. ભરતજીએ માતાઓનાં ચરણોમાં પડી પડીને તેઓને પતિ સાથે સહગમન કરતાં અટકાવી. માતાઓ રામનાં દર્શનની અભિલાષાથી જીવતી રહી. ૧. ઘણા ભાર ચંદન તથા અગર આવ્યાં તથા અનેક પ્રકારના સુંદર સુગંધી પદાર્થો પુષ્કળ આવ્યા. સરયૂના કિનારાપર જાણે સ્વર્ગમાં ચઢવાનાં સુંદર પગથીયાં હોય એવી

ચિતા રચી. ૨. એ પ્રમાણે સર્વ દહન ક્રિયા કરીને વિધિ પ્રમાણે સ્નાન કરી તિલાંજલિ દીધી. સઘળાં ધર્મશાસ્ત્ર તથા વેદ અને પુરાણોમાંથી શોધી શોધીને તે પ્રમાણે ભરતજીએ દશ ગાત્ર વિધાન* કર્યું. ૩. જે જે ઠેકાણે મુનીશ્વરોએ જે જે કર્મો કરવાનાં કહેલાં છે તે કરતાં હજાર ગણાં સર્વ કર્મો કર્યા. સૂતકથી શુદ્ધ થયા પછી ગાયો, ઘોડા, હાથી તથા નાના પ્રકારનાં વાહનો આદિ સર્વ પ્રકારનાં દાન આપ્યાં. ૪.

દોહા—સિંહાસન ભૂષણ વસન, અન્ન ધરણિ ધન ધામ ॥

દિયે ભરત લહિ ભૂમિસુર, મે પરિપૂરણ કામ ॥ ૧૮૧ ॥

સિંહાસનો, આભૂષણો, વસ્ત્રો, અન્ન, પૃથ્વી, ધન અને ધામ એ આદિ દાનો ભરતજીએ પ્રાપ્તજીને આપ્યાં. તે લઈને તેઓ પરિપૂર્ણ કામ (કરી ચાલ્યું ન પડે એવા) થયા. ૧૮૧.

ચૌ૦—પિતૃહિત ભરત કીન્હ જસિ કરણી, સો મુખ લાલ જાહનહિંવરણી ॥

સુદિન શોધિ મુનિવર તહૈં આયે, સકલ મહાજન સચિવ બુલાયે ॥

બૈઠે રાજસભા સબ જાઈ, પઠયે ગોલિ ભરત દોડ માઈ ॥

ભરત વશિષ્ઠ નિકટ બૈઠાર, નીતિ ધર્મ મય વચન ઉચારે ॥

પ્રથમ કથા સબ મુનિવર વરણી, કૈકેયિ કુંટિલ કીન્હજસકરણી ॥

ભૂષ ધર્મ વ્રત સત્ય સરાહા, જ્યહિ તનુપરિહરિ પ્રેમ નિવાહા ॥

કહત રામગુણ શીલ સ્વમાઝ, સજલ મયન પુલકે મુનિરાઝ ॥

બહુરિ લપણ સિયમીતિ વચ્ચાની, શોક સનેહ મગન મુનિ જ્ઞાની ॥

પિતાના કલ્યાણને વાસ્તે ભરતજીએ જે ક્રિયા કરી તે લાખ મોઢાંથી પણ વર્ણવી જાય તેમ નથી. પછી શુભ દિવસ જોઈ વસિષ્ઠ મુનિ રાજસભામાં આવ્યા અને સર્વ મંત્રીઓને તથા મહાજનોને બોલાવ્યા. ૧. તેઓ સર્વ જઈને રાજસભામાં બેઠા અને ભરત તથા શત્રુઘ્ન બન્ને ભાઈઓને તેડાવી વસિષ્ઠ મુનિ ભરતજીને પાસે બેસાડીને નીતિયુક્ત તથા ધર્મયુક્ત વચનો બોલ્યા. ૨. મુનીશ્વરે પ્રથમ તેાં કૈકેયીની કુંટિલ કરણીની સર્વ કથા કહી સંભળાવી. પછી દશરથ રાજા કે જેમણે દેહ ત્યાગ કરી પ્રેમ નિભાવ્યો તેમનાં ધર્મ, વ્રત તથા સત્યનાં વખાણ કર્યાં. ૩. પછી રામચંદ્રજીના ગુણ તથા શીળ સ્વભાવ વર્ણવતાં વસિષ્ઠ મુનિનાં નેત્રો સજળ થઈ ગયાં

* જેથી પ્રેતને પિંડદેહ પ્રાપ્ત થાય એવા દશ દિન સુધીના વિધિને દશગાત્ર કહે છે.

અને શરીરે રોમાંચિત થયા. પછી શોક તથા સ્નેહમાં મગ્ન થયેલા રાની મુનિએ લક્ષ્મણ તથા સીતાની પ્રીતિનાં વખાણ કર્યાં. ૪.

દોહા—સુનહુમરતભાવીપ્રવલ, વિલખિ કહે મુનિનાથ ॥

હાનિ લાભજીવનમરણ, યશઅપયશવિધિદાથ ॥ ૧૮૨ ॥

વસિષ્ઠ મુનિ દુઃખિત* થઈને બોલ્યા કે “હે ભરત ! સાંભળો. લા-
વી પ્રબળ છે.^૧ હાનિ,^૨ લાભ,^૩ જીવન,^૪ મરણ^૫ અને યશ^૬ અપયશ^૭ એ
સર્વ દેવાધિન છે. ૧૮૨.

ચૌ—અસ વિચારિ કેહિ દીજિય દોષુ, વ્યર્થ કાહિ પર કીજિય રોષુ ॥

તાત વિચાર કરહુ મન માહીં, શોચ યોગ દશરથ નૃપ નાહીં ॥

શોચિય વિપ્ર જો વેદ વિહીના, તજિનિજધર્મ વિષયલવલીના ॥

શોચિય નૃપતિજો નીતિ ન જાના, જેહિ ન પ્રજા પ્રિય પ્રાણ સમાના ॥

શોચિય વૈશ્ય કૃપણ ધનવાન, જો નઅતિથિશિવમક્તિસુજાન ॥

શોચિય શૂદ્ર વિપ્ર અપમાની, મુખર માનપ્રિય જ્ઞાન ગુમાની ॥

શોચિય પુનિ પતિવંચક નારી, કુટિલ કલહ પ્રિય ઇચ્છાચારી ॥

શોચિય વડુ નિજ વ્રત પરિહરૈ, જો નહિં ગુરુ આયસુ અનુસરૈ ॥

આમ વિચાર કરી જોતાં કેને દોષ દઈએ ? અને કેનાપર વૃથા રીસ
કરીએ ? તાત ! તમે મનમાં વિચાર કરી જુઓ કે—દશરથ રાજાનો શોક
કરવો યોગ્ય નથી. ૧. જે બ્રાહ્મણ વેદથી રહિત રહી પોતાનો ધર્મ તજી

* દુઃખી થવાનું કારણ એ કે મુનિનું કાંઈ ચાલ્યું નહીં.

૧ કહ્યું છે કે—શશિ દિવાકર યોગ્રહ પીઢન, ગજમુજગં મયોરપિ વંધનમ્ । મતિમતાંચ
વિલોક્ય દરિદ્રતાં, વિધિરહો ષલવાનિતિ મે મતિઃ ॥ ૧ ॥ સૂર્ય ચંદ્રમાને બ્રહ્મણી પીઠા,
હાથી તથા સર્પને બાંધન અને પાંડિતોની દરિદ્રતા જોઈને મારી સમજમાં તેા એમ આવે છે કે
ભાવી ન પ્રબળ છે વળી કહ્યું છે કે—યસ્માન્ન ચેનચ ચથાન્ન ચદાન્ન ચન્ન, યાવન્ન ચત્રન્ન ચુમા-
નુમમાત્મકર્મ ॥ તસ્માન્ન તેન ચ તથા ચ વદાન્ન તન્ન, તાવન્ન તત્ર ચ વિધાતવશાદુપૈતિ ॥૨॥
જે કારણથી, જેના કરવાથી જે પ્રકારે, જે સમયે, ત્યાં સુધી, જે સ્થળે જે કાંઈ શુભ કે અશુભ
કર્મ છે તે કારણથી, તે દ્વારા, તે પ્રકારે, તે સમયે, ત્યાં સુધી, તે સ્થળે મનુષ્ય પ્રારબ્ધાનુસાર પામે છે.

૨ અવધવાસીઓને હાનિ.

૩ દેવતાઓ તથા વનવાસીઓને લાભ.

૪ વિભીષણ તથા સુગ્રીવને જીવન.

૫ રાવણનું મરણ.

૬ ભરતજી તથા લક્ષ્મણજીને.

૭ મંથરા તથા હનુમાને અપયશ.

વિષયમાં લવલીન રહે તેનો શોક કરવો, જે રાજા નીતિ બાણુતો ન હોય અને જેને પ્રાણુ સમાન પ્રબળપ્રિય ન હોય તેનો શોક કરવો જોઈએ. ૨. જે વૈશ્ય ધનવાન છતાં કંબુસ હોય અને સુબાણુ છતાં અતિથિ તથા શિવલક્ષિતથી રહિત હોય તેનો શોક કરવો; જે શુદ્ર પ્રાદાણુનું અપમાન કરનારો હોય, ખડુ બોલકણુ હોય અને જ્ઞાનનો અભિમાની હોય તેનો શોક કરવો જોઈએ. ૩. જે સ્ત્રી પતિને ઠગનારી, કુટિલ, કંકાસ જેને પ્રિય છે એવી અને સ્વચ્છંદી હોય તેનો શોક કરવો જોઈએ; જે બ્રહ્મચારી ગુરૂની આજ્ઞા નહીં પાળતાં પોતાના બ્રહ્મચર્ય વૃત્તનો ત્યાગ કરે તેનો શોક કરવો જોઈએ. ૪.

દોહા૦—શોચિય મૃદ્ધી જો મોહવશ, કરૈ ધર્મ પથત્યાગ ॥

શોચિય યતી પ્રપંચરત, વિગત વિવેક વિરાગ ॥ ૧૮૨ ॥

જે ગૃહસ્થ મોહુ વશ્ય થઈને ધર્મ માર્ગનો ત્યાગ કરે તેનો શોક કરવો; જે સન્યાસી પ્રપંચમાં રૂચિ ધરાવનારો અને વિવેક તથા વૈરાગ્યથી રહિત હોય તેનો શોક કરવો જોઈએ. ૧૮૩.

ચૌ૦—વૈષાનસ સોઈ શોચન યોગૂ, તપ વિહાય જેહિ ભાવૈ ભોગૂ ॥

શોચિય પિશુન અકારણ ક્રોધી, જનનિ જનક ગુરુ બન્ધુ વિરોધી ॥

સર્વ વિધિ શોચિય પર અપકારી, નિજ તનુ પોષક નિર્દય ભારી ॥

શોચીય લોભ નિરતરતકામી, સુર શ્રુત નિંદક પરધન સ્વામી ॥

શોચનીય સર્વહી વિધિ સોઈ, જો ન છાંદિ છલ હરિજન હોઈ ॥

શોચનીય નહિ કોશલરાજ, શુવન ચારિદશ પ્રગટ પ્રમાજ ॥

ભયડ ન અહૈ ન હોનિહુંદારા, ભૂપ ભરત જસ પિતા તુમ્હારા ॥

વિધિ હરિહરસુરપતિદિશિનાથા, વર્ણહિં સર્વ દશરથ ગુણગાથા ॥

જે વાનપ્રસ્થ તપ કરવું તણુ દઈ લોગપર રૂચિ ધરાવતો હોય તેનો શોક કરવો યોગ્ય છે. જે માણુસ ચુગલી કરનારો, વિના કારણુ ક્રોધ કરનારો અને માળાપ, ગુરૂ તથા બંધુઓનો વિરોધી હોય તેનો શોક કરવો જોઈએ. ૧. જે બીજાનું ભૂંડું કરનારો હોય અને પોતાના જ શરીરનું પોષણ કરનારો નિર્દયી હોય તો તેનો સર્વ પ્રકારે શોક કરવો જોઈએ; જે લોભમાં નિમગ્ન રહેનારો, કામી, દેવતાઓ તથા વેદોની નિંદા કરનારો અને પરાંયા ધનનો માલેક થઈ બેઠો હોય તેનો શોક કરવો જોઈએ. ૨. જે છળ કપટ તણુને હરિલક્ષ્મ થાય નહીં તેનો તો સર્વ પ્રકારે શોક કરવો જોઈએ. જેનો ચાહે ભુવનમાં પ્રભાવ પ્રસિદ્ધ છે એવા દશરથ રાજાનો શોક કરવો

યોગ્ય નથી. ૩. હે ભરતજી ! તમારા પિતા દશરથ રાજા જેવા હતા તેવો કોઈ નથી, છે નહીં અને થનાર પણ નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઇંદ્ર અને દિક્ષાળો એ સર્વ દશરથ રાજાના ગુણો વર્ણવે છે.

દોહા—કહહુ તાત કેહિમાંતિ કોડ, કરહિ વઢાઈતાનુ ॥

રામલણતુમશત્રુહન, સરિસસુઅન જુચિ જાસુ ॥ ૧૮૪ ॥

હે તાત ! કહો કે તમારા પિતાની મોટાઇનું વર્ણન કોઈ પણ માણસ શી રીતે કરી શકે કે ? જેને રામ, લક્ષ્મણ, તમે (ભરત) અને શત્રુઘ્ન જેવા ચાર પવિત્ર પુત્રો છે. ૧૮૪.

ચૌ—સવ પ્રકાર ભૂપતિ વઢભાગી, વાદિ વિષાદ કરિયતેહિ લાગી ॥

યહ સુનિ સમુક્ષિ શોચ પરિહરહુ, શિર ધરિ રાજ રજાયસુ કરહુ ॥

રાય રાજપદ તુમકહૈં દીન્હા, પિતા વચન ફુર ચાહિય કીન્હા ॥

તજે રામ જોહિ વચનહિં લાગી, તનુ પરિહરેડ રામ વિરહાગી ॥

નૃપહિં વચન પ્રિય નહિં પ્રિયમાના, કરહુ તાત પિતુ વચન પ્રમાના ॥

કરહુ શીશ ધરિ ભૂપ રજાઈ, હૈ તુમ કહૈં સવ માંતિ મલાઈ ॥

પરશુરામ પિતુ આજ્ઞા રાણી, મારી માતુ લોક સવ સાણી ॥

તનય યયાતિહિ યૌવન દગઝ, પિતુઆજ્ઞા અવ અયશ ન મયઝ ॥

દશરથ રાજા સર્વ પ્રકારે જાગ્યશાળી જ હતા, તેમને વાસ્તે શોક કરવો પૃથા છે. મારાં આ વચનો સાંભળીને તથા સમજીને શોક છોડી દો અને પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી રાજ કરો. ૧. મહારાજે તમને રાજ્યપદ આપેલું છે માટે પિતાનું વચન સત્ય કરવું જોઈએ, કે જે વચનને માટે રાજાએ રામને વનમાં મોકલ્યા અને તેમના વિરહાગ્નિથી જ દેહ ત્યાગ કર્યો. ૨. મહારાજને વચન પ્રિય હતું પણ પોતાના પ્રાણ પ્રિય નહતા, માટે પિતાના વચનનો સ્વીકાર કરો. રાજાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી તે પ્રમાણે વર્તો, તેમ કરવામાં સર્વ પ્રકારે તમારે માટે રૂઢું છે. ૩. જુઓ પરશુરામે પોતાના પિતાની આજ્ઞા પાળી માતાનો વધ* કર્યો હતો તે સૌ કોઈ જાણે છે. વળી યયાતિરાજના પુત્રે પિતાની આજ્ઞાથી તેમને જીવાની આપી હતી, જેથી તેને અપયશ કે પાપ લાગ્યાં નહીં.^૧ ૪.

* પરશુરામે માતાનો વધ સાથી કર્યો હતો તે વાત બાળકાંડમાં આવી ગઈ છે. જુઓ પૃ.

૧ એક સમય શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની અને દેવ્યોના રાજા વૃષપર્વાની પુત્રી શર્મિષ્ઠા સ્નાન કરવા ગઈ હતી ત્યાં ભૂલથી દેવયાનીનાં કપડાં શર્મિષ્ઠાએ પહેરી લીધાં તેથી બન્ને વચ્ચે કંજીયો. યતાં શર્મિષ્ઠા દેવયાનીને કુશમાં ધકેલી દઈ આલી ગઈ. દેવયાનીને યયાતિરાજાએ કુશમાંથી છાદી તેથી તેણે યયાતિ સાથે પરશુરામની પ્રતિજ્ઞા લઈ સર્વ વાત પિતા પાસે જઈ કહી તેથી શુક્રાચાર્ય રીસાઈને આલ્યા જતા હતા. તેમને વૃષપર્વાએ શર્મિષ્ઠાને દેવયાનીની દાસી કરી

દોહા૦—અવશિચલિય વન રામપહૈ, ભરતમંત્ર ભલકીન્દ ॥

તે ભાજન સુખ સુયશ કે, વસહિં અમરપતિ એન ॥ ૧૮૨ ॥

જે માણસ યોગ્યાયોગ્યનો કાંઈ વિચાર નહી કરતાં પિતાનાં વચન પાળે છે તે સુખ તથા સુયશને પાત્ર થાય છે, અને તેનો નિવાસ સ્વર્ગમાં થાય છે. ૧૮૫

ચૌ૦—અવશિ નરેશ વચન ફર કરહુ, પાલહુ પ્રજા શોક પરિહરહુ ॥

સુરપુર નૃપ પાઠિહિ પરિતોષુ, તુમકહૈં સુકૃત સુયશ નહિંદોષુ ॥

વેદ વિહિત સમ્પત સવહીકા, જેહિ પિતુ દેશ સો પાવૈ ટીકા ॥

કરહુ રાજ્ય પરિહરહુ ગલાની, માનહું મોર વચન હિત જાની ॥

સુનિ સુખ લહવ રામ વૈદેહી, અનુચિત કહવ ન પંડિત કેહી ॥

કૌશલ્યાદિ સકલ મહતારી, તેંડ પ્રજા સુખ હોહિં સુહારી ॥

પ્રેમ તુમ્હાર રામ કર જાનહિં, સો સબ વિધિ તુમસન ભલમાનહિં ॥

સૌપેહુ રાજ્ય રામકે આયે, સેવા કરેહુ સનેહ સુહાયે ॥

તેટલા માટે તમે જરૂર મહારાજનું વચન સત્ય કરો, અને શોક તણ દઈ પ્રજાનું પાલન કરો; જેથી રાજા સ્વર્ગમાં સંતોષ પામશે અને તમોને સુકીર્તિ તથા પુણ્યો પ્રાપ્ત થશે; કાંઈ દોષ લાગશે નહી. ૧. વેદમાં પ્રકટ છે તથા સર્વની સમ્મતિ છે કે જેને પિતા રાજ્યતિલક આપે તેને જ મળે, મારાં વચનો હિતરૂપ જાણીને માનો અને ગ્લાનિ તણ દઈ રાજ્ય કરો. ૨. આ વાત સાંભળીને રામચંદ્રજી તથા સીતાજી પણ સુખ પામશે અને કોઈ પંડિત પણ તમે અયોગ્ય કર્યું એમ નહી કહે. કૌશલ્યાદિ સઘળી માતાઓ પણ પ્રજાને સુખ થયું જાણી સુખી થશે. ૩. તેઓ તમારા રામચંદ્રજી પ્રત્યેના પ્રેમને જાણે છે તેથી સર્વ પ્રકારે તેઓ તમને સારાજ માનશે. જ્યારે રામ પાછા આવે ત્યારે તેમને રાજ્ય સોંપી સુંદર પ્રીતિથી તેમની સેવા કરજો. ૪.

આપી મનાવ્યા પછી દેવયાનીને યયાતી સાથે પરણાવતાં શર્મિષ્ઠા પણ તેની સાથે સોંપી. શુક્રાચાર્ય યયાતીને મના કરી હતી કે શર્મિષ્ઠા સાથે સંભોગ કરીશ નહી. તેમ છતાં રાજાએ તેની સાથે સંભોગ કરવાથી તેને કેટલાક પુત્ર થયા. આ વાત દેવયાનીએ પિતાને કહેવાથી શુક્રાચાર્યે યયાતીને શાપ દીધો કે તું વૃદ્ધ થઈ જા. તેથી તુરંત રાજા વૃદ્ધ થઈ જવાથી તેણે શુક્રાચાર્યની ઘણી પ્રાર્થના કરી. તેથી શુક્રાચાર્યે કહ્યું કે જા તને કોઈ જીવાની આપશે તો તારું વૃદ્ધપણું તેને જશે. પછી રાજાએ દેવયાનીના પુત્રો પાસે જીવાની માગી પણ તેઓએ ન આપી, તેથી શર્મિષ્ઠાના પુત્રો પાસે માગતાં તેના નાના પુત્ર પુરુષે જીવાની આપી. તેથી રાજાએ તેને રાજ્ય સોંપી દીધું. કેટલોક દાગ જતાં રાજાએ પોતાનું વૃદ્ધપણું પ્રાપ્ત થઈ પુરુષે તેની જીવાની પાછી આપી હતી. (ભાગવત નવમા સ્કંધ).

દોહા૦—કીજિયગુરુઆયસુઅવાશિ, કહાહેસચિવકરજોરિ ॥

રઘુપતિ આયે ઉચિતજસ, તબતસકરબહોરિ ॥ ૧૮૬ ॥

મંત્રીઓ પણ હાથ બેડીને ભરતજીને કહેવા લાગ્યા કે—“ તમે ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે અવશ્ય કરો. જ્યારે રામચન્દ્રજી પધારે ત્યારે જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરજો.” ૧૮૬.

ચૌ૦—કૌશલ્યા ધરિ ધીરજ કહઈ, પુત્ર પદ્ય ગુરુ આયસુ અઈઈ ॥

સો આદરિય કરિય હિત માની, તજિય વિષાદ કાલ ગતિ જાની ॥

વન રઘુપતિ સુરપુર નરનાહ, તુમ ઇહિ મૌંતિ તાત કદરાહ ॥

પરિજન પ્રજા સચિવ કહ અંબા, તુમહીં સુત સવકર અવલંબા ॥

લલિત વિધિ વામ કાલ કઠિનાઈ, ધીરજ ધરહુ માતુ બાલિજાઈ ॥

શિરધરિ ગુરુ આયસુ અનુસરહુ, પ્રજા પાલિ પુરજન દુઃખહરહુ ॥

ગુરુકે વચન સચિવ અભિનન્દન, સુનત ભરત હિય હિતજનુ ચન્દન ॥

સુની બહોરિ માતુ વર વાની, શીલ સનેહ સરલ રસમાની ॥

કૌશલ્યાએ પણ ધીરજ ધરીને કહ્યું કે—“ પુત્ર ! ગુરૂની આજ્ઞા યથા યોગ્ય છે, તે હિતકારી માની માથે ચઢાવી તે પ્રમાણે કરો અને કાળની ગતિ વિપરીત બાળીને શોકનો ત્યાગ કરો. ૧. રામચન્દ્રજી વનમાં ગયા છે, રાજ્ય સ્વર્ગમાં ગયા છે અને તમે આ પ્રમાણે ગભરાઓ છો. હે પુત્ર ! કુડ્ઝી જનો, પ્રજા, મંત્રીઓ અને સઘળી માતાઓ, એ સર્વનો આધાર તમેજ છો. ૨. વિધાતાને વાંકો બાળીને તથા કાળની કઠણાઈ બાળીને ધીરજ ધરો. માતા વારી બંધ છે. ગુરૂની આજ્ઞા માથે ચઢાવી તે પ્રમાણે કરો અને પ્રજાનું પાલન કરીને નગરનાં માણસોનું દુઃખ હરો.” ગુરૂનાં વચનો તથા મંત્રીઓનાં અભિનંદન સાંભળીને તે ભરતજીના હૃદયને ચંદન સમાન હિતકારી લાગ્યાં. પછી માની સરલ તથા શીલ સ્નેહરૂપી રસથી સીંચિત ઉત્તમ વાણી સાંભળીને. ૪.

છંદ૦—માની સરલરસમાતુવાની સુનિભરતવ્યાકુલભયે ॥

લોચન સરોરુહ શ્રવત સિંચત વિરહ ઊર અંકુરનયે ॥

સોદશા દેવત સમય તેહિ વિસરી સર્વાહ સુખિદેહકી ॥

તુલસી સરાહત સકલ સાદર સીંવસહજસનેહકી ॥ ૧૩ ॥

માતાની સરળ રસથી સીંચિત વાણી સાંભળીને ભરતજી વ્યાકુળ થઈ ગયા અને નેત્ર કમળથી ખરતાં આંસુ જાણે વિરહરૂપી નવા આંકુરને જળ સીંચન કરતાં હોય એવાં હીસવા લાગ્યાં. ભરતજીની તે સમયની દશા જોઈને સર્વના દેહની શુદ્ધિ જતી રહી અને સર્વ જાણુ આદર પૂર્વક ભરતજીના સહજ સ્નેહની સીમાનાં વખાણુ કરવા લાગ્યાં. ૧૩.

સો૦—ભરત કમલકર જોરિ, ધર્મ ધુરંધર ધીરધરિ ॥

વચન અમિય જનુ બોરિ, દેત ઉચિત ઉત્તર સઘદિ ॥ ૭ ॥

પછી ધર્મધુરંધર ભરતજી ધીરજ ધરી હસ્ત કમળ જોડીને જાણે અમૃતમાં બોળેલાં હોય એવાં વચનોથી સર્વને યોગ્ય ઉત્તર આપવા લાગ્યા કે. ૭.

ચૌ૦—મોહિં ઉપદેશ દીન્હ ગુરુ નીકા, મજા સચિવ સમ્મત સઘદીકા ॥

માતુ ઉચિત પુનિ આયસુ દીન્હા, અગશિ શીશયરિ ચાહિયકીન્હા ॥

ગુરુ પિતુ માતુ સ્વામિ હિતવાની, મુનિ મન મુદિત કરિય ભલ જાની ॥

ઉચિત કિ અનુચિત કિયે વિચારુ, ધર્મજાઈ શિરપાતક ભારુ ॥

તુમતો દેહુ સરલ શિશ્વ સોઈ, જો આચરત મોર હિત હોઈ ॥

યદ્યપિ યહ સમુજ્જત હૌં નીકે, તદાપિ હોત પરિતોષ ન જીકે ॥

અવતુમ વિનય મોરિ મુનિલેહુ, મોહિં અનુદરત શિશ્વાવન દેહુ ॥

ઉત્તર દેઉં ક્ષમવ અપરાધુ, દુશ્વિત દોષ ગુણ ગણહિં ન સાધુ ॥

“ મને ગુરુએ રૂઝે ઉપદેશ આપ્યો અને તે પ્રમાણે પ્રજાની, મંત્રીઓની અને સર્વની સમ્મતિ છે. વળી માતાએ પણ યોગ્ય આજ્ઞા કરી કે જે માથે ચઢાવી તે પ્રમાણે અવશ્ય કરવાને ચાહું છું. ૧. ગુરુ, પિતા, માતા તથા સ્વામીની હિતકારી વાણી સાંભળીને તેને રૂડી જાણીને મનમાં આનંદ આણી તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. તેમાં ઘટિત અઘટિતનો વિચાર કરવાથી ધર્મ જાય અને માથે મોઢું પાપ બેસે. ૨. તમે તો એવી સરળ શીખામણુ આપો છો કે જે પ્રમાણે કરવાથી માફ લડું થાય, એ જો કે હું સારી પેઠે સમજું છું, તોપણ મારા જીવને સંતોષ થતો નથી. ૩ હવે તમે મારી વિનંતિ સાંભળી લ્યો, અને પછી મને ઘટિત શીખામણુ આપજો. હું તમારી સામે ઉત્તર આપું છું તે અપરાધ માફ કરજો, સત્પુરુષો દુઃખિત માણસના ગુણ દોષ ગણતા નથી. ૪.

દોહા૦—પિતુમુરપુરસિય રામ વન, કરનકહહુમોહિરાજ ॥

હરિ તે જાનહુ મોર હિત, કે આપન બહ કાજ ॥ ૧૮૭ ॥

પિતા સ્વર્ગે સીધાબ્યા છે, સીતા તથા રામ વનમાં ગયાં છે અને ત-
મે મને રાજ્ય કરવાનું કહ્યું છે. એ તે હું માફ હિત બાણું ? કે તમા-
રું મોટું કાર્ય છે એમ બાણું ? ૧૮૭.

ચો-હિત હમાર સિયપતિ સેવકાર્ક, સો હરિ લીન માતુ કુટિલાઈ ॥

મેં અનુમાનિ દીલ જગ માઈ, આન ઝપાય મોર હિત નાઈ ॥

શોક સમાજ રાજ વયહિ લેલે, લષણ રામ સિય પદવિનુદેલે ॥

વાદિ વસન વિનુ ભૂષણ મારુ, વાદિ વિરતિ વિનુ બ્રહ્મ વિચારુ ॥

સરુજ શરીર વાદિ બહુ મોગા, વિનુ હંરિભક્તિ વાંદિ જપ યોગા ॥

જાય જીવ વિનુ દેહ સુહાર્ક, વાદિ મોર સવ વિનુ રઘુરાઈ ॥

જાઈ રામ પહ્ આયસુ દેહ, એકહિ અંક મોર હિતયેહ ॥

મોહિ નૃપકરિ આપન હિત ચહહ, સો સનેહ જડતા વશ કહહ ॥

માફ હિત તો સીતાના પતિ રામચંદ્રજીની સેવા કરવી એજ છે, તે
મારી કુટિલ માતાએ હરી લીધું છે, મેં વિચારીને નિશ્ચય કર્યો છે કે-
જગતમાં એ વિના મારા હિતનો બીજો ઉપાય નથી. ૧. રામ, લક્ષ્મણ ત-
થા સીતાનાં દર્શન વિના શોકના સમાજ જેવું રાજ તે શા દેખામાં છે ?
વસ્ત્રો વિના ભારે આભૂષણો વૃથા છે, અને વૈરાગ્ય વિનાનો પ્રહ્લવિચાર પણ
વૃથા છે. ૨. શરીર રોગી હોય તો બહુ ભોગ પણ વૃથા છે, હરિની ભ-
ક્તિ વિના જપ તથા યોગ વૃથા છે ને જીવ ગયા પછી સુંદર દેહ વૃથા
છે. તેમ રામચંદ્રજી વિના મારે સર્વ કાંઈ વૃથાજ છે. ૩. હું રામની પાસે
બાઉં, મને આજ્ઞા આપો. મારા હિતને વાર્તે એજ એક ખરો અંક છે.
મને રાજા બનાવી તમે તમારું હિત ઇચ્છો છો તે તમે સ્નેહ તથા જડતાને
વશ થઈને કહો છો. ૪.

દોહા-કૈકેયી સુત કુટિલ માતિ, રામ વિમુક્ત ગતલાજ ॥

તુમચાહતસુખ મોહવશ, મોહિસે અધમકેરાજ ॥ ૧૮૮ ॥

હું કેકેયીનો પુત્ર, કુટિલ બુદ્ધિવાળો, રામથી વિમુક્ત અને લક્ષ્મણ વ-
ગરનો છું. તો પણ મુજ સરખા અધમના રાજ્યથી તમે મુખ ઇચ્છો છો,
તે કેવળ મોહને વશ થઈને જ ઇચ્છો છો. ૧૮૮.

ચૌ-કહોં સાંચ સવ સુનિ પતિયાહ, ચાહિય ધર્મ શીલ નરનાહ ॥

મોહિ રાજ્ય હઠિ દેહહુ જવહીં, રસા રસાતલ જાઈહિ તવહીં ॥

મોહિં સમાન કો પાપનિવાસી, જેહિ લગિ સીય રામ વનવાસી ॥
રાઝ રામ કહૈં કાનન દીન્હા, વિહુરતગમન અમરપુર કીન્હા ॥
મૈં શઠ સબ અનરથ કર હેતૂ, વૈઠિ વાત સબ સુનઝં સચેતૂ ॥
બિન રઘુવીર વિલોકિય વાસુ, રહે પ્રાણ સાહિ જગ ઝપહાસુ ॥
રામ પુનીત વિષય રસ ભરે, લોલુપ ભૂપિ ભોગકે ભૂરે ॥
કહૈં લગિ કહઝં હૃદય કઠિનાઈ, નિદરિ કુલિશજેહિલાહિ બઢાઈ ॥

હું સાચું કહું છું તે સાંભળીને ખાત્રીથી માનજે કે રાજા તો ધર્મ શીલ જોઈએ. જો મને હઠ કરી રાજ્ય આપશે તો તેજ વખત પૃથ્વી રસાતળ જશે. ૧. મારા જેવો બીજો કોણ પાપના સ્થાન રૂપ છે કે જેને મારે સીતા તથા રામ વનવાસી થયાં છે ! રાજાએ રામને વનવાસ આપ્યાથી વિયોગ થતાંજ પોતે સ્વર્ગમાં ગયા. ૨. અને હું કે જે સર્વ અનર્થના કારણ રૂપ શઠ છું, તે બેઠો બેઠો સચેતપણે સર્વ વાતો સાંભળું છું. આ સ્થાન રામચંદ્રજી વિનાનું જોઈને મારા પ્રાણ રહ્યા છે. જગતની મેં હાંસીજ સહન કરી છે. ૩. વળી મારા પ્રાણ રામ રૂપી પવિત્ર વિષયરસપર અરૂચિ ધરાવનારા છે અને રાજ્યના લોભી તથા ભોગના ભૂખ્યા છે. હું મારા હૃદયની કઠણાઈ કેટલી કહું ! કે જેણે વજની કઠણાઈનો પણ તિરસ્કાર કરીને પોતે મોટાઈ મેળવી છે. ૪.

દોહા૦—કારણ તે કારજ કઠિન, હોય દોષ નહિમોર ॥

કુલિશ અસ્થિ તે ઉપલ તે, લોહ કરાલકઠોર ॥ ૧૮૯ ॥

પરંતુ એમાં મારો કાંઈ દોષ નથી, કેમકે કારણ કરતાં કાર્ય કઠીણ હોય છે, જેમ કે (દધીચિ રૂપિનાં) હાડકાંમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું વજ્ર હાડકાં કરતાં તથા પથ્થરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું લોહ પથ્થર કરતાં અત્યંત કઠોર હોય છે. (એજ પ્રમાણે કેકેયી કરતાં મારામાં વધારે કઠોરતા છે. ૧૮૯.

ચૌ૦—કૈકેયી ભવ તનુ અનુરાગે, પામર પ્રાણ અઘાય અભાગે ॥

જો પ્રિય વિરહ પ્રાણ પ્રિય લાગે, દેખવ સુનવ વહુત અવ આગે ॥
લષણ રામ સિય કહૈં વન દીન્હા, પઢઈ અમરપુર પતિ હિત કીન્હા ॥
લીન્હ વિધવન અપયશ આપૂ, દીન્હેઝ પ્રજાહિ શોક સન્તાપૂ ॥
મોહિં દીન્હ સુખ સુવશ સુરાજૂ, કીન્હ કૈકયી સબ કર કાજૂ ॥
હિ તે મોર કહા અવ નીકા, તેહિ પર દેન કહહુ તુમ ટીકા ॥

કૈકયે જઠર જન્મિ જગ માર્દી, યહમોહિકહૈકલુઅનુચિતનાર્દી ॥

મોર વાત સઘ વિધિહિ બનાઈ. પ્રજા પંચ કત કરહુ સહાઈ ॥

કૈકયીથી ઉત્પન્ન થયેલા મારા પ્રાણુ શરીર પર પ્રીતિ રાખનારા, પા-
મર, પાપી અને અલાગીયા છે. મારા ખ્યારા રામચંદ્રજીનો વિયોગ થયા
છતાં મને મારા પ્રાણુ પ્રિય લાગ્યા તો હવે તે આગળ ઉપર ઘણાં કષ્ટ દે-
ખશે તથા સાંભળશે. ૧ રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતાને વનવાસ આપ્યો, પતિ-
ને સ્વર્ગમાં મોકલી તેમનું હિત કર્યું ! પોતે વિધવાપણું તથા અપયશ લી-
ધાં ! પ્રજાને શોક તથા સંતાપ આપ્યાં. ૨. મને પણ આવું સુખ, સુચશ
તથા સાડું રાજ્ય આપ્યું !!! આ રીતે કૈકયીએ સઘનાં કાર્ય કરી આપ્યાં
છે !! તે ઉપરાંત તમે વળી રાજ્ય તિલક કરવાનું કહો છો ! અથ કરતાં
હવે માડું બીજું શું કલ્યાણ જોઈએ !!! હું કૈકયીના ઉદરથી જન્મ્યો છું
તેથી મારે માટે એમાંનું કાંઈ અયોગ્ય નથી. વિધાતાએ જ આ સઘની વા-
ત મારે વાસ્તે બનાવી છે તો પછી તમે પ્રજા તથા પંચ મળી શા માટે
સહાયતા કરો છો ? ૪.

દોહા૦—ગ્રહ ગૃહીત પુનિ વાત વશ, તેહિ પર વીછી માર ॥

તાહિ પિયાઈ વારુણી, કહહુ કવન ઉપચાર ॥ ૧૨૦ ॥

એક તો (કૈકયીના ઉદરથી જન્મવા રૂપ) કઠિણ ગ્રહ પીટે છે, તેમાં
વળી (પિતાના મરણ રૂપી) સન્નિપાત થયો છે, ઉપરાંત (રામ વનવાસ
રૂપી) વીછી કરડ્યો અને તે ઉપરાંત વળી (રાજ્ય રૂપી) મધ પાચ્યો છે.
ત્યારે કહો કે હવે મારે બચવાનો બીજો કયો ઉપાય છે ? ૧૬૦.

ચૌ૦—કૈકયિ સુવન યોગ જગ જોઈ, ચતુર વિરંચિ દીનહ મોહિ સોઈ ॥

દશરથતનય રામ લઘુ માર્દી, દીનહ મોહિ વિધિ વાદિ વડાઈ ॥

તુમ સઘ કહહુ કદાવન ટીકા, રાય રાજ્ય સઘહી કહૈ નીકા ॥

ઉતર દેઝ કેહિ વિધિ કેહિ કેહી, કહહુ સુખેન યથારુચિ જેહી ॥

મોહિ કુમાતુ સમેત વિહાઈ, યહો કાંહિ કો કીનહ મલાઈ ॥

મોહિ વિનુ કો સચરાચર માર્દી, જેહિ સિય રામ પ્રાણ પ્રિય નાર્દી ॥

પરમહાનિ સઘ કહૈ વડ લાહુ, અદિન મોર નહિ દૂષણ કાહુ ॥

સંશય શીલ પ્રેમવશ અહહુ, સઘે ઉચિત સઘ જો કલુ કહહુ ॥

જગતમાં (હું) કૈકયીના પુત્રને જે જોઈએ તે વિધાતાએ યોગ્યજ
આપ્યું છે, પરંતુ મને દશરથનો પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો અને રામનો નાનો ભાઈ

કર્યો એ મોટાઈ વિધાતાએ મને વૃથાજ આપી છે. ૧. તમે મને રાજ્યતિલક કરવાનું કહો છો અને રાજ્ય આપી રાજ કહેવરાવવાનું તમે સર્વને સાડું લાગે છે, પણ હું કેને કેને શી રીતે ઉત્તર આપું ? માટે જેને જેવી રૂચિ હોય તે પ્રમાણે ભલેને સુખેથી કહો. ૨. હું તથા મારી માતા (કેકેયી) વિના બીજા કોઈએ આપું સાડું કર્યું છે ? કહો. એક મારા સિવાય આ સચરાચર જગતમાં એવો કોઈ પણ છે કે જેને રામ તથા સીતા પ્રાણુપ્રિય ન હોય ? ૩. મને મોટી હાનિ છે તે તમે સર્વને મોટો દહાવો છે, એ મારા દિવસજ વાંકા છે, એમાં કોઈનો દોષ નથી. તમે સર્વ સંશય, શીળ તથા પ્રેમને વશ્ય છો તેથી જ કહો છો, તે સર્વ યોગ્યજ છે. ૪.

દોહા૦—રામ માતુ મુઠિ સરલ ચિત, મોપર પ્રેમાવિશેષિ ॥

કહાંઈ સ્વભાવ સનેહ વશ, મોરિ દીનતા દેખિ ॥ ૧૯૧ ॥

રામનાં માતાજી કૌશલ્યા સુંદર સરળ ચિત્તવાળાં છે, અને તેમનો પ્રેમ મારા પર વિશેષ છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતેજ સ્નેહ વશ્ય થઈને તથા મારી દીનતા જોઈને તે પણ એમજ કહે છે. ૧૯૧.

ચૌ૦—ગુરુ વિવેક સાગર જગ જાના, જિનહિં વિશ્વ કર વદર સમાના ॥

મોકહૈં તિલક સાજ સજિસોઝ, મા ત્રિધિ વિમુક્તવિમુક્તસવકોઝ ॥

પરિહરિ રામ સીય જગ માહીં, કોઈ ન કહાંઈ મોર મત નાહીં ॥

સો મૈં સુનવ સહય સુખ માની, અન્તહુ કીચ તહાં જહૈં પાની ॥

હર ન મોહિંજગ કહાંઈ કિ પોચૂ, પરલોકહુ કર નાહિં શોચૂ ॥

एकै बड़ उर दुसह दवारी, मोहिलगि भे सिय राम दुखारी ॥

जीवन लाहु लपण भलपावा, सब तजि रामचरण मनलावा ॥

मोर जन्म रघुवर वन लॉंगी, झूठ काह पछिताउँ अभागी ॥

વસિષ્ઠ ગુરૂ વિવેકના સમુદ્ર રૂપ છે, એ વાત જગપ્રસિદ્ધ છે અને જેને આ વિશ્વ હાથમાં બેર સમાન છે, તે પણ મને રાજ્યતિલક કરવાને વાસ્તે સઘળી તૈયારી કરી બેઠા છે. મને વિધાતા વાંકો થવાથી સર્વ કોઈ વાંકાજ થયા છે. ૧. રામ તથા સીતા સિવાય જગતમાં કોણુ નહી કહે કે રામને વનવાસ આપવામાં મારી સંમતિ નથી ? તે સઘળું હું શાંતપણે સાંભળીશ અને સહન કરીશ, પરંતુ અંતે જ્યાં પાણી હોય ત્યાંજ કીચડ થાય. ૨. જગત્ મને નીચ કહેશે તેનો ડર નથી, તેમ પરલોકનો પણ મને કોઈ શોક નથી, પરંતુ મારે માટે સીતા તથા રામ હુઃખી થયાં

એ મારા હૃદયમાં એક દુઃસહ દાવાનળ લાગે છે. ૩. લક્ષ્મણજીએ પોતાના જીવતરનો ઘણો સારો વહાવો લીધો કે જેણે સર્વનો ત્યાગ કરી રામના ચરણોમાં મન લગાવ્યું. મારો જન્મ રામને વનવાસ દેવા માટે જ થયો છે, હું અભાગીયો શા માટે જૂઠો પડતાઉં છું !! ૪.

દોહા૦—આપનિ દારુણ દીનતા, સર્વહિં કહેઉં સમુજાય ॥

देखे विनु रघुवीर पद, जियकी जरानि न जाय ॥ १९२ ॥

હું સર્વને મારી દારૂણ દીનતા સમજાવીને કહું છું કે—રામચંદ્રજીનાં ચરણ કમળ જોયા વિના મારા જીવની બળત્રા મટવાની નથી. ૧૯૨.

चो०—आन उपाय मोहिं नहिं सूझा, को जिय की रघुवर विनु बूझा ॥

एकहि अंक इहै मन माहीं, प्रातकाल चलिहौं प्रभु पाहीं ॥

यद्यपि मैं अनभल अपराधी, भइमोहीं कारण सकल उपाधी ॥

तदपि शरण सन्मुख मोहिं देखी, क्षमि सब करिहहिं कृपाविशेखी ॥

शील सकुच सुठि सरल स्वभाऊ, कृपा सनेह सदन रघुराऊ ॥

अरिहूक अनभल कीन्ह न रामू, मैं शिशु सेवक यद्यपि वामू ॥

तुम पे पाँच गोर भल मानी, आयसु आशिष देहु सुवानी ॥

ज्यहि सुनि विनयमोहिं जनजानी, आवहिं बहुरि राम रजधानी ॥

એ સિવાય મને બીજો કાંઈ ઉપાય સૂજતો નથી, મારા મનની બળત્રા રામ વિના બીજો કોઈ જાણનાર નથી. 'પ્રાતઃકાળ થતાં જ રામની પાસે જઈશ' એ એકજ નિશ્ચય મેં મનમાં કીધો છે. ૧. જો કે હું ખોટો તથા અપરાધી છું અને આ સઘળી ઉપાધી મારે માટે જ થઈ છે, તો પણ રામચંદ્રજી સન્મુખ શરણે આવતો દેખી મને સર્વ વાતે ક્ષમા કરશે, અને વિશેષ કૃપા કરશે. ૨. રામચંદ્રજી શીળવાન, સંકોચવાળા, સુંદર સરળ સ્વભાવવાળા અને કૃપા તથા સ્નેહના સ્થાન રૂપ છે, તેમણે શત્રુનું પણ ભૂંડું કર્યું નથી, તેથી જો કે હું બાળ સેવક તેમનો વિરોધી છું તો પણ ભૂંડું નહીં કરે. ૩. માટે તમે પાંચ મારૂં રૂડું ઇચ્છી મને આજ્ઞા આપો, તથા શુભ વાણીથી આશિષ દો કે જેથી રામચંદ્રજી મને પોતાનો દાસ જાણી મારી વિનતિ સાંભળીને પાછા આ રાજધાનીમાં આવે. ૪.

दोहा०—यद्यपि जन्म कुमातुते, मैं शठ सदा सदेव ॥

आपन जानि न त्यागिहै, मोहिं रघुवीर भरोस ॥ १९३ ॥

જો કે મારો જન્મ દુષ્ટ માતાના ઉદરથી થયો છે, અને હું શઠ તથા સર્વદા દોષિત છું, તો પણ રામચંદ્રજી મને પોતાનો (દાસ) જાણીને તજી દેશે નહીં, એવો મને તેમનો ભરોસો છે. ૧૯૩.

ચૌ૦—ભરત વચન સવકહૈં મિયલોગે, રામ સનેહ સુચાસમ પાગે ॥
 લોગ વિયોગ વિષમ દુઃખદાગે, મંત્ર સજીવ સુનત જનુજાગે ॥
 માતુ સચિવ ગુરુ પુર નરનારી, સકલ સનેહ વિકલ મયે ભારી ॥
 ભરતહિં કહહિં સરાહિ સરાહીં, રામ પ્રેમ સૂરસિ તનુ આહીં ॥
 તાત ભરત અસ કાહે ન કહહુ, પ્રાણ સમાન રામ પ્રિયઅહહુ ॥
 જો પામર અપની જડતાઈ, તુમહિં સુગાઈ માતુ કુટિલાઈ ॥
 સો શઠ કોટિક પુરુષ સમેતા, વસહિકલ્પ શત નરકનિકેતા ॥
 અહિ અઘ અવગુણમણિ નહિંગહઈ, હરૈ ગરલ દુઃખ દારિદ દહઈ ॥

જાણે રામચંદ્રજીના સ્નેહ રૂપી અમૃતમાં બોળી કાઢ્યાં હોય એવાં ભરતજીનાં વચનો સર્વને પ્રિય લાગ્યાં અને રામ વિયોગના વિષમ દુઃખથી દુઃખ થયેલા લોકો ભરતજીની વાણી રૂપી મંત્ર સાંભળતાં સજીવન થઈ જાગૃત થયા હોય એવા જણાવા લાગ્યા. ૧. માતાઓ, મંત્રીઓ, શુર અને નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો સર્વ સ્નેહથી અત્યંત વિહ્વલ થયાં, અને ભરતજીનાં વખાણ કરી કરીને કહેવા લાગ્યાં કે ‘ભરતજી કેવળ રામના પ્રેમનીજ મૂર્તિ છે.’ ૨. તેઓ કહેવા લાગ્યાં કે—“ તાત ! ભરતજી ! તમને રામ પ્રાણ સમાન પ્રિય છે તેથી તમે આવું કેમ ન કહો ? જે પામર જનો પોતાના અજ્ઞાનપણથી કેકેયીની કુટિલતામાં તમારી સમ્મતિ છે એમ કહેશે, ૩. તે શઠ જનો પોતાના કરોડો પિતૃઓ સમેત સો કલ્પપર્યંત નર્કમાં વાસ કરશે. મણિ સર્પના અવશુષ્ક કે પાપનું શ્રદ્ધા નહીં કરતાં ઉલટો ઝેર ચૂસી લઈ લોકોનાં દુઃખ તથા દારિદ્ર્યનું દહન કરે છે. ૪.

દોહા૦—અવશિષ્ઠલિય વન રામપદૈ, ભરતમંત્ર ખલકીન્દ ॥

શોક મિન્ધુ બૂઝત સવહિ, તુમ અવલમ્બનદીન્દ ॥ ૧૨૪ ॥

ભરતજી ! જરૂર રામની પાસે ચાલો, તમે જાહુ સારો નિશ્ચય કર્યો છે, અને સર્વને શોક રૂપી સમુદ્રમાં ડૂબતાં તમે આધાર આપ્યો છે,” ૧૨૪.

ચૌ૦—મા સવકે મનમોદ ન થોરા, જનુધનધુનિસુનિચાતકમોરા ॥

ચલવ પ્રાત સુની નિર્ણય નીકે, ભરત પ્રાણપ્રિય મયે સવહીકે ॥

મુનિહિં વન્દિ ભરતહિં શિરનાઈ, ચલે સકલઘર વિરાજાઈ ॥

ધન્ય ભરત જીવન જગમાહીં, શીલ સનેહ સરાહત જાહીં ॥

કહહિં પરસ્પર મા વઠ કાજૂ, સકલ ચલન કર સાજહિં સાજૂ ॥

એહિ રાસહિં ઘર રહુ રખવારી, સો જાનૈ જનુ ગરદન મારી ॥

કોઝ કહ રહન કહિય નહિં કાહુ, કો ન ચહૈ જગજીવનલાહુ ॥

કેહિન ભાવ લણ સિય રામ, સવકો મિય હિય સદાસકામુ ॥

એમ મેઘની ગર્જના સાંભળી ચાતક તથા મોર આનંદ પામે તેમ સર્વના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો, પ્રાતઃકાળે જવાનો નિશ્ચય સાંભળીને ભરતજી સર્વને પ્રાણુ સમાન પ્રિય લાગ્યા. ૧. સર્વ લોકો મુનિને વંદન કરી તથા ભરતજીને માથાં નમાવી આજ્ઞા લઇ ઘેર ચાલ્યા અને રસ્તે જતાં ‘ જગતમાં ભરતના જીવતરને ધન્ય છે ’ એમ કહી તેમનાં શીળ તથા સ્નેહનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા. ૨. પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે ‘ ધણું સાઈં કાર્ય થયું ’ પછી સર્વ લોકો સાથે જવાને તૈયારીઓ સજવા લાગ્યા. જેઓને રખવાળી કરવાને ઘેર રાખ્યા તેઓ તો જાણે ગર્દન મારી હોય એમ માનવા લાગ્યા. ૩. કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે-ભાઈ ! કોઇને રહેવાનું કહેશે નહીં, કેમકે જગતમાં જીવ્યાનો દહાવો કોણુ ન ઇચ્છે ? રામ, સીતા અને લક્ષ્મણુ કોને પ્રિય ન હોય ? સર્વને પ્રિય છે અને સર્વને તેમનાં દર્શનની ઇચ્છા છે. ૪.

દોહા૦-જરૌ સુનમ્પતિ સદનમુખ, સુહૃદમાતુ પિતુ માય ॥

સન્મુખહોત જો રામપદ, કૌર ન સહજ સહાય ॥ ૧૨૬ ॥

તે સુંદર સંપત્તિ, ઘર, સુખ, મિત્ર, માતા, પિતા અને ભાઈઓ બધી બધી કે જે રામનાં ચરણુ સન્મુખ થવામાં સ્વાભાવિક રીતે જ સહાયતા ન આપે. ” ૧૬૫.

ચૌ૦-ઘર ઘર વાહન સાજહિં નાના, હર્ષ હૃદય પરમાત પયાના ॥

ભરત જાઈ ઘર કીન્હ વિચારુ, નગર વાજિ ગજ મવનમંડારુ ॥

સમ્પતિ સવ રચુરતિ કી આદી, જો વિનુ યત્ન ચલૌ તજિતાદી ॥

તૌ પરિણામ ન મોરિ મલાઈ, આપ શિરોમણિ સ્વામી દોહાઈ ॥

કરહિં સ્વામિ હિત સેવક સોઈ, દૂષણ કોટિ દેઈ કિન કોઈ ॥

અસ વિચારિ શુચિ સેવક બોલે, જે સ્વમ્નહુ નિજ ધર્મ ન ઢોલે ॥

કહિ સવ મર્મ ધર્મ સવ ભાષા, જો જેહિ લાયક સો તહૈરાલા ॥

કરિ સવ યત્ન રાખિ રચવારે, રામ માતુ પહૈં ભરત સિવારે ॥

ઘેર ઘેર લોકો અનેક પ્રકારનાં વાહનો સજ્જ કરવા લાગ્યા અને પ્રભાતમાં પ્રયાણુ કરવાનું હોવાથી હૃદયમાં હર્ષ પામવા લાગ્યા. ભરતજીએ ઘેર જઈ વિચાર કર્યો કે-‘ આ નગર, ઘોડા, હાથી, રાજપુત્ર અને ભંડાર, ૧. એ સર્વ સંપત્તિ રામચંદ્રજીની છે. માટે જો તેના રક્ષણુનો યત્ન કર્યો

વિના એમને એમજ મૂકીને જઈશ તો પરિણામે મારું લઘુ નહિ થાય, અને હું મારા શિરોમણિ સ્વામીનો દ્રોહી થઈશ. ૨. લલેને કોઈ કરોડો રૂપણ હે, પણ જે સ્વામીનું હિત કરે તેજ ખરો સેવક છે. એમ વિચાર કરી સ્વપ્નમાં પણ પોતાના સેવક ધર્મથી ડાલે નહી એવા પવિત્ર સેવકોને બોલાવ્યા. ૩. તેઓને સર્વ ધર્મની વાતો કહીને પોતાનો મર્મ (વિચાર) જણાવ્યો અને જેઓ જે કામને લાયક હતા તેઓને ત્યાં રાખ્યા. એ રીતે પ્રયત્નોથી રખવાળો રાણીને પછી ભરતજી કૌશલ્યા પાસે ગયા. ૪.

દોહા-આરત જનની જાનિ સબ, ભરત સનેહ સુજાન ॥

ફહેડ સજાવન પાલકી, સુખદ સુસ્વાસન યાન ॥ ૧૯૬ ॥

સ્નેહના સુખણુ ભરતજીએ સઘળી માતાઓને દુઃખિત જાણીને તેઓને વાસ્તે સુખદાયી સુખપાલો તથા પાલખીઓ વગેરે વાહનો તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી. ૧૯૬.

ચૌ-ચક્રકર્દેશ્વર પુર નરનારી, ચહત પ્રાત ડર આરત મારી ॥

જાગત સબ નિશિ મયડ બિહાના, ભરત યુલાર સચિવ સુજાના ॥

ફહેડ લેહુ સબ તિલક સમાજૂ, વનહિં દેવ મુનિ રામહિં રાજૂ ॥

વેગિ ચલહુ મુનિ સચિવ જોહારે, તુરત તુરંગ રથ નાગ સંવારે ॥

અરુન્ધતી અરુ અગ્નિ સમાજૂ, રથચઢિ ચલે પ્રથમ મુનિરાજૂ ॥

વિપ્રવ્રન્દ ચઢિ વાહન નાના, ચલે સકલ તપ તેજ નિધાના ॥

નગર લોગ સબ સજિ સજિ યાના, ચિત્રકુટ કહૈં કીન્હ પયાના ॥

શિવિકા સુભગ ન જાઈં બલ્લાની, ચઢિ ચઢે ચંલંતેં મંદે સવરાની ॥

હૃદયમાં ભારે દુઃખવાળાં નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો ચકવા ચકવીઓની પેઠે પ્રાતઃકાળની રાહ જોવા લાગ્યાં, રાત જાગતાં પ્રભાત થયું એટલે ભરતજીએ સુખણુ મંત્રીઓને બોલાવ્યા. ૧. અને તેઓને કહ્યું કે-“રાજ્યાભિષેકની સર્વ સામગ્રી લ્યો, વસિષ્ઠમુનિ વનમાંજ રામને રાજ્ય આપશે માટે જલદી ચાલો.” એ સાંભળી મંત્રીઓ જુહાર કરી ચાલ્યા અને તુરત ઘોડા, રથ તથા હાથીઓ શણગાર્યા. ૨. પ્રથમ વસિષ્ઠમુનિ પોતાની સ્ત્રી અરુન્ધતી તથા અગ્નિ હોત્રનાં પાત્રો સહિત રથ પર ચઢીને ચાલ્યા, તેમની પછવાડે તપ તથા તેજના ભંડાર રૂપ બ્રાહ્મણ મંડળ અનેક પ્રકારનાં વાહનો પર સ્વાર થઈને ચાલ્યું. ૩. સર્વ નગરના લોકોએ પણ પોત પોતાનાં વાહનો સજી સજીને ચિત્રકુટ તરફ પ્રયાણ કર્યું સઘળી રાણીઓ વર્ણવી શકાય નહીં એવી સુંદર પાલખીઓમાં ચઢી ચઢીને ચાલતી થઈ. ૪.

દોહા૦—સૌપિ નગર શુચિ સેવકન્ઢ, સાદર સર્વહિં ચલાઈ ॥

મુમિરિ રામસિય ચરણતવ, ચલે ભરત દોડ ભાઈ ॥ ૧૧૭ ॥

ભરત તથા શત્રુઘ્ન બન્ને બાઈઓ, પવિત્ર સેવકોને નગર સૌંપીને તથા સર્વ લોકોને આદર પૂર્વક ચલાવીને પોતે રામ તથા સીતાનાં ચરણોનું સ્મરણ કરીને આલ્યા. ૧૬૭.

ઘૌ૦—રામ દરસ વશ સર્વ નરનારી, જનુ કરિકરિણિચલેતકિવારી ॥

વન તિવ રામ સમુદ્ધિ મનમાહીં, સાનુજ ભરત પયો હિ જાહીં ॥

દેલિ મનેહ લોગ અનુરાગે, ઉતરિ ચલે રથ હય ગજ ત્યાગે ॥

જાઈ સમીપ રાલિ નિજ ઢોલી, રામપાતુ મૃદુવાળી ચોલી ॥

તાતચઢ્ઢુ રથ બલિ મહતારી, હોઈહિ પ્રિયપરિવાર દુલારી ॥

હુંહરે ચલત ચલહિં સર્વ લોગુ સકલશોકકૃશનહિંમગ યોગુ ॥

શિરધરિ વચન ચારણ શિરનાઈ, રથ ચઢિ ચલત મયે દોડમાઈ ॥

તમસા પ્રથમ દિવસ કરિવાસુ, દૂસર ગોમતિ તીર નિવાસુ ॥

રામનાં દર્શનની આતુરતા વાળાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો એમ હાથી તથા હાથીણીઓ જળ શોધતાં આલે તેમ ચાલવા લાગ્યાં. રામ તથા સીતા વનમાં છે એમ મનમાં સમજી ભરત તથા શત્રુઘ્ન પગપાળા ચાલવા લાગ્યા. ૧. તેઓનો આવો સ્નેહ જોઈ પ્રેમી લોકો ઘોડા, હાથી, તથા રથ તજી દઇ ઉતરીને આલ્યા. એવું દેખી કૌશલ્યા પોતાની પાલખી તેઓની પાસે લઇ જઇને કોમળ વાણીથી બોલ્યાં કે— ૨. “હિ તાત ! હું વારી જાઉં”, તમે રથ પર ચઢો, તમને ચાલતા જોઈ સર્વ પ્રિય પરિવાર દુઃખી થાય છે. તમે રથ પર ચઢીને ચાલશે તો સર્વ લોકો પણ વાહનો પર ચઢીને ચાલશે, સઘળા શોકથી કૃશ્ય થઇ ગયેલા છે તેથી રસ્તે ચાલી શકવાને યોગ્ય નથી.” ૩. એ સાંભળી માતાનાં વચનો માથે ચઢાવી તેમનાં ચરણોમાં માથાં નખાવી બન્ને બાઈઓ રથમાં બેસીને આલ્યા. પેહેલો સુકામ તમસાને કિનારે કર્યો અને બીજો સુકામ ગોમતીને કિનારે કર્યો. ૪.

દોહા૦—પયઅહારકલઅણનફ, નિરિમોજગતવલોગ ॥

કરત રામ હિત નેમ વ્રત, પરિહરિ ભૂષણ ભોગ ॥ ૧૨૮ ॥

સર્વ લોકો રાત્રે હૃદય પીને કે કૃષ્ણ ખાઈને એકજ વાર અહાર કરતા હતા અને રામનાં દર્શનને વાસ્તે આભૂષણો તથા લોગ વિલાસ છોડી દેખને નિયમો તથા વ્રતો કરતા હતા. ૧૬૮.

ચૌ૦—સૈ તીર વસિ ચલે વિહાને, શૃંગવેર પુર સવ નિયરાને ॥

સમાચાર સવ સુને નિષાદા, હૃદય વિચાર કરૈ સવિષાદા ॥

કારણ કવન ભરત વન જાહી, હૈ કલુ કપટ ભાવ મનમાહી ॥

જો પૈ જિય ન હોતિ કુટિલાઈ, તૌ કત લીન્હ સંગ કટકાઈ ॥

જાનહિં સાજુજ રામહિં મારી, કરૌ અકળ્પક રાજ્ય સુખારી, ॥

ભરત ન રાજનીતિ ઊર આની, તવ કલંક અવ જીવન હાની ॥

સકલ સુરાસુર જુરહિં જુઝારા, રામહિં સમર ન જીતન હારા ॥

કા આશ્ચર્ય ભરત અસ કરહીં, નહિવિષયેલિઅમિયફલફલહીં ॥

પછી સઘ નદીના કિનારે રાત રહીને પ્રભાત થતાં ચાલ્યા તે સર્વ લોક શૃંગવેરપુર નજીક આવ્યા તે ખગર જાણતાં સર્વ લીલ લોકો ખેદ પામીને હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-૧. “ભરત શા કારણથી વનમાં જતા હશે; તેમના મનમાં કાંઈક કપટ ભાવ હશે. જો તેમના મનમાં કુટિલતા ન હોય તો આ કટકદળ પોતાની સાથે શા માટે લેઈ આવે ? ૨. તેણે ધાર્યું હશે કે લક્ષ્મણ તથા રામને મારી નાંખીને સુખી થઈ નિષ્કંટક રાજ્ય કરે, પણ ભરતજીએ હૃદયમાં રાજનીતિ આણી નથી. જો રાજ્ય કર્યું હોત તો કલંકજ લાગત, પણ હવે તો જીવની હાનિ થશે. ૩. કેમકે સર્વ દેવો તથા દૈત્યો મળીને રામચંદ્રજીની સામે જુએ તોપણ તેઓ રામને જીતી શકે નહી. ભરત આવું કાર્ય કરે તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? કેમકે ઝેરની વેલને અમૃતનાં ફળ ફળેજ નહી.” ૪.

દોહા૦—અસવિચારિગુહજ્ઞાતિ સન, કહેઝસજગસવહોહુ ॥

હથવાસહું ચોરહુ તરણિ, કીજિય ઘાટારોહું ॥ ૧૨૨ ॥

આમ વિચાર કરીને ગુહરાજાએ પોતાના જાતિલાઓને કહ્યું કે—“ સર્વ સાવચેત થાઓ, અને હલેસાં મારવાના ચાટવા તથા નાવડાં ડૂબાવી દઈ સઘના ઘાટ રોકીને ઉભા રહો. ૧૬૬.

ચૌ૦—હોહુ સજાઇલ રોકહુ ઘાટા, ટાટડ સકલ મરણ કૈ ઠાટા ॥

સન્મુખ લોહ ભરત સન લેહુ, જિયત ન સુરસરિ ઊતરન દેહુ ॥

સમર મરણ પુનિ સુરસરિ તીરા, રામ કાજ ક્ષણભંગુ શરીરા ॥

ભરત માઈ નૃપ મૈં જન નીચૂ, બડે શ્યામ્ય અસ પાડ્ય મીચૂ ॥

સ્વામિકાજ કરિહૌં રણ રારી, લેઈહૌં સુયશ જીવન દશચારી ॥

તજહું પ્રાણ રઘુનાથ નિહોરે, દુહું હાથ મુદ મોદક મોરે ॥

સાધુ સમાજ ન જાકર લેવા, રામ મક્તર જાણુ ન રેવા ॥

જાય જિયત જગ સો મહિ મારુ, જનની યૌવન વિટપ કુઠારુ ॥

તમે તૈયાર થઈ ઘાટ રોકો અને મરણીયા થઈ સઘળો ઠાઠ જમાવો, હુધિયાર લઈ ભરતની સામે થાઓ અને કોઈને પણ ગંગા પાર જીવતો ઉતરવા દેશો નહીં. યુદ્ધમાં મરવું છે અને તે પણ ગંગાજીને કિનારે તથા રામના કાર્યને અર્થે; આ શરીર ક્ષણભંગુરજ છે. ભરત રામનો ભાઈ છે તથા રાજા છે અને હું તો નીચ માણસ છું. માટે તેમની સામે લડતાં મરવું એ તો મોટા ભાગ્યની વાત છે. ૨. હું મારા સ્વામી રામચંદ્રજીને વાસ્તે રણમાં જૂઝીશ અને ચૌદે ભુવનમાં અચળ યશ મેળવીશ અથવા કાંતો રામચંદ્રજીને વાસ્તે પ્રાણ તજીશ. આ રીતે મારા બન્ને હાથમાં આનંદ લાડુ છે. * જેની સાધુઓના સમાજમાં ગણત્રી નથી તથા જેના હૃદયમાં રામની ભક્તિની રેખા નથી, તેનું જીવન જગતમાં વૃથા છે, પૃથ્વીને ભાર રૂપ છે તથા તે તેની માતાના યૌવન રૂપી વૃક્ષનું છેદન કરનારી કુહાડી સમાન છે. ૪.

દોહા૦—વિગત વિષાદનિષાદપુનિ, સર્વહિં વઢાય ઉછાહ ॥

સુમિરિ રામમૌગેઝ તુરત, તરકસ ધનુષ સનાહ ॥ ૨૦૦ ॥

પછી શુહરાજાએ ખેદ કરવો તજી દઈને સર્વનો ઉત્સાહ વધારી, રામનું સ્મરણ કરીને તુરત પોતાનાં તરકસ, ધનુષ તથા બજાર મંગાવ્યાં. (ગુહે કહ્યું કે—) ૨૨૦.

ચૌ૦—વેગિહિ માહુ સજહૂ સંતોઝ, સુનિ રજાય કદરાય ન કોઝ ॥

મલે નાથ સવ કહિં સહર્ષા, એકહિ એક વઢાવહિં કર્પા ॥

ચલે નિષાદ જુહારિ જુહારી, શૂર સકલ રણ રૂચે સુરારી ॥

સુમિરિ રામપદ પંકજ પનહીં, માયા બાંધિ ચઢાવહિં ધનુહીં ॥

આંગરિ પહિરિ કુંડિ શિર ધરહીં, ફરસાબૌસ શેલ સમ કરહીં ॥

એક કુશલ અતિ ઓઢ ન રાહે, કૂદહિં ગગનમનહુક્ષિતિછાંદે ॥

નિજ નિજ સાજ સમાજ બનાઈ, ગુહરાઝતહિં જુહારહિં જાઈ ॥

દેલિ સુમટ સવ લાયક જાને, લૈ લૈ નામ સકલ સમ્માને ॥

“ ભાઈઓ! જલદી યુદ્ધની તૈયારી કરો, મારી આજ્ઞા સાંભળીને દોષ કર્યો નહીં ” એમ કહેતાં સર્વ સીલો હૃદય પૂર્વક “ બહુ સાફ મહારાજ ”

* જીતીશ તો યશ મળશે અને મરીશ તો મુક્તિ મળશે.

કહીને એક ખીજનો ઉત્સાહ વધારવા લાગ્યા. ૧. સર્વ ગુહને જીહાર કરી કરીને આપ્યા. તેઓ સઘળા શૂરા તથા દૈત્યોની પેઠે યુદ્ધ પર રૂચિ ધરાવનારા હતા. તેઓએ રામના ચરણ કમળની મોજડીઓનું સ્મરણ કરી ભાથા ખાંધ્યા તથા ધનુષ ચઢાવ્યાં. ૨. વળી શરીરે બખ્તરો પેહેરીને માથા પર લોઢાના ટોપ ધારણ કર્યા. અને કુહાડા, ભાણા તથા બરછીઓ ઠીક કરવા લાગ્યા કેટલાએક ઢાલ તરવાર ખેલવામાં કુશળ તથા પૃથ્વી છોડીને આકાશમાં કૂદતા હતા. ૩. સર્વે પોત પોતાનો સર સામાન તૈયાર કરી ગુહરાજની પાસે જઈને જીહાર કરવા લાગ્યા. ગુહે સઘળા સુભટોને જોઈ લાયક બાણીને સર્વનાં નામ દઈ દઈને સન્માન આપ્યું. ૪.

દોશ૦—મારૂં લાવ્યું ધોલ જનિ, આજુ કાજ વહ મોહુ ॥

સુનિ સરોપ બોલે સુમટ, વીર અધીર ન હોહુ ॥ ૨૦૧ ॥

ગુહે કહ્યું—“ ભાઈઓ ! આજ માડું ભારે કામ કરવાનું છે, માટે કોઈ દગો કરશો નહીં. ” એ સાંભળી સુભટો ક્રોધ પૂર્વક બોલ્યા કે—“ હે વીર ! અધીરા ન થાઓ. ૨૦૧.

ચૌ૦—રામપ્રતાપ નાથ બલ તોરે, કરહિ કટકવિનુમટવિનુધોરે ॥

જિયત પાંચ નહિ પાછે ધરહીં, રૂઢ મુઢમય મેદિનિ કરહીં ॥

દીલ નિષાદ નાથ મલ ટોલૂ, કહેડ વજાડ જુઝાઝ ઢોલૂ ॥

ઇતના કહત છીંક મડે બાંયે, કહેડ શકુનિયન્હ સ્વેત સુહાયે ॥

બૂઢ એક કહ શકુન વિચારી, ભરતહિમિલિય ન હોઈહિરારી ॥

રામહિ ભરત મનાવન જાહી, શકુન કહે અસ વિગ્રહ નાહી ॥

સુનિ ગુહ કહે નીક કહ બૂઝા, સહસા કરિ પછિતાહિ વિમૂઢા ॥

ભરત સ્વમાંવ શીલ વિનુ બૂઝે, બડિહિત હાનિ જાનિ વિનુ જૂઝે ॥

હે નાથ ! અમે રામના પ્રતાપથી તથા તમારા બળથી આ ભરતનું કટકદળ થોડા વિનાનું તથા ઘોડા વિનાનું કરી નાંખીશું. અમે જીવતા મુધી પાછી પાની કરીશું નહીં, અને પૃથ્વીને રૂંડમુંડમય કરી મૂકીશું. ૧. પછી ગુહરાજએ પોતાનું સૈન્ય ઉત્તમ જોઈને કહ્યું કે—“ લડાઈનું ઢાલ વગાડો. ” એટલું કહેતાંમાં ડાળી તરફ છીંક થઈ, ત્યારે શુકન જોનારા બોલ્યા કે ‘ છીંક સારી થઈ છે ’ ૨. એક ખૂટો શુકનનો વિચાર કરીને બોલ્યો કે—‘ ભરતની સાથે મેળાપ કરો, લડાઈ થવાની નથી. ભરતજી રામને મનાવવાને જાય છે અને લડાઈ થવાની નથી, એમ શુકન બોલે છે. ’ ૩.

એ સાંભળી ગુહ બોલ્યો કે—“ આ બુદ્ધો ઠીક કહે છે; સાહસ કરવાથી મૂર્ખ જન્મે પસ્તાય છે; ભરતનાં શીળ તથા સ્વભાવ જાણ્યા વિના તેમની સામે ઝૂઝવામાં હિતની મોટી હાનિ થાય. ૪.

દોહા—ગદહુવાટમટાસિમિટિસવ, લેઉમર્મમિલિજાઈ ॥

બુદ્ધિ મિત્ર અરિવધવાતિ, તવ તત્ત કરવ ડરાઈ ॥ ૨૦૨ ॥

માટે તમે સર્વ યોદ્ધાઓ મળીને ઘાટ રોકો અને હું ત્યાં જઈ ભરતને મળીને તેમનો મર્મ લઈ આવું છું. તે મિત્ર છે, શત્રુ છે કે સમાન ભાવ વાળા છે તે જાણ્યા પછી યોગ્ય ઉપાય કરીશું. ૨૦૨

ચૌ—લખવ સમેહ સ્વભાવ સુહામે, વૈર પ્રીતિ નહિ દુરત દુરામે ॥

અસ કહિ મેંદ સંનોવન લાગે, કન્દ મૂઝ ફઝ સ્વગ મૃગ ગાંઘે ॥

મીન પીન પાઠીન પુરાને, મરિ મરિ માર કહારન આંને ॥

સકલ સાજ સજિ મિલન સિધામે, મંગલ મૂઝ શકુન શુભ પાયે ॥

દેસિ દૂરિ તે કહિ નિજ નામૂ, કીન્દ મુનીશહિ દળ્ડ મળામૂ ॥

જાનિ રામ મિય દીન્દ અશીશા, મરતહિ કરેઝ બુઝાઈ મુગીશા ॥

રામ સત્વા મુનિ સ્યન્દન ત્યાગા, ચઠે ડારિ ડમગત અનુરાગા ॥

ગાંવ જાતિ મૂઝ નાંવ મુનાઈ, કીન્દ જુઝારિ માય મહિલાઈ ॥

તેમના સુંદર સ્વભાવથી જ સ્નેહ જણાઈ આવશે, વૈર કે પ્રીતિ છૂપાવ્યાં છૂપાશે નહીં. ” એમ કહીને ભેટની વસ્તુઓ સજ્જા લાગ્યો અને કંદ, મૂળ, ફળ, પશ્ચીઓ તથા મૃગો મંગાવવા મંડ્યો. ૧. મોટી તથા પુષ્પ માછલીઓ વગેરેના ભાર ભરી ભરીને લોઈ લોકો લઈ આવ્યા. એ રીતે મળવાનો સાજ સજીને ગુહરાજા બોલ્યો, તે વખત તેને મંગળમય સારા શુકનો થયા. ૨. વસિષ્ઠ મુનિને દૂરથી જોઈને ગુહરાજાએ પોતાનું નામ કહીને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. તેને રામનો પ્યારો જાણીને મુનિએ આશિષ દીધી અને તે વાત ભરતજીને કહી સમજાવી. ૩. ભરતજી ગુહને રામનો મિત્ર જાણીને રથપરથી ઉતરી પ્રેમથી ઉલટ આજી ચાલવા લાગ્યા. ગુહે પોતાનું ગામ, જાતિ તથા નામ કહી પૃથ્વીપર માથું મૂકી ભરતજીને જીહાર કર્યા. ૪

દોહા—કરત દળ્ડવત દેસિ તેહિ, મરત લીન્દ ડરલાય ॥

મનહું લષણ સન મેંદ મહ, દર્ષ ન હૃદય સમાવ ॥ ૨૦૩ ॥

તેને દંડવત્ કરતો જોઈને ભરતજીએ ઉઠાડીને છાતીએ લગાવી દીધો; જાણે લક્ષ્મણજીની ભેટ થઈ હોય તેમ તેમના હૃદયમાં હર્ષ સમાતો ન હતો. ૨૦૩

ચૌ૦—મેટત ભરત તાહિ અતિ પ્રીતી, લોગ સિંહાહિ પ્રેમ કી રીતી ॥
 ધન્ય ધન્ય ધ્વાનિ મંગલ સૂલા, સુર સરાહિ તેહિ વર્ષાહિ ફૂલા ॥
 લોક વેદ સબ માંતિહિ નીચા, જાસુ છાંહ છુડ લેડ્ય સૌંચા ॥
 તેહિ ભરિ અંક રામ લઘુ ખાતા, મિલત પુલક પરિ પૂરિત ગાતા ॥
 રામ રામ કહિ જો જમુહાહીં, તિનહિં ન પાપ પુંજ સમુહાહીં ॥
 હિહિ તૌ રામ લાય ઉર લીન્દા, કુલ સમેત જગ પાવન કીન્દા ॥
 કર્મનાશ જલ સુરસરિ પરડે, તેહિકો કહહુ શીશ નહિં ધરડે ॥
 ઉલટા નામ જપત જગ જાના, વાલમીકિ મે બ્રહ્મ સમાના ॥

ભરતજી ગુહને લેટતી વખતની તેમની અત્યંત પ્રીતિ જોઇને લોકો
 પ્રેમની રીતિનાં વખાણ કરવા લાગ્યા અને મંગળના મૂળરૂપ ‘ધન્ય ધન્ય’
 શબ્દ થઇ રહ્યા. દેવતાઓ પણ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી વખાણ કરવા લાગ્યા કે-૧.
 “લોક તથા વેદના મત પ્રમાણે જે સર્વ પ્રકારે નીચ જાતિ છે અને જેની
 છાયા લેતાં પણ સ્નાન કરવું પડે તે બીલ રાજાને ખાથમાં ઘાલીને મળતાં
 ભરતજીનાં ગાત્રો પૂરેપૂરાં રોમાંચિત થઇ જાય છે! ૨. જે માણસ ખગાસું ખાતાં
 પણ ‘રામ રામ’ કહે છે તેને પાપોનો સમૂહ નડી શકતો નથી. આ ગુ-
 હને રામચંદ્રજીએ પણ છાતીએ લગાવી-મળીને જગતમાં તેને કુળ સહિત
 પવિત્ર કર્યો છે. ૩. જુઓ, કર્મનાશા નદીનું જળ ગંગાજીમાં પડે છે તો
 પણ તેને કોણ માથે ધરતું નથી? સર્વ જગત જાણે છે કે વાલ્મીકિ
 ૧. મુનિ ઉલટું નામ (ભરા ભરા) જપતાં પણ બ્રહ્મ સમાન થયા છે. ૪.

દોદા૦—શ્વપચ સવરસ્વયવનજડ, પામર કોલ કિરાત ॥

રામ કહત પાવન પરમ, હોતં ભુવન વિખ્યાત ॥ ૨૦૪ ॥

ઢેડ ભંગી, સવર, ખસ, મ્લેચ્છ, મૂર્ખ, પામર, કોળી અને બીલ વિ-
 જરે (નીચ) લોકો પણ ‘રામ રામ’ જપતાં પરમ પવિત્ર થઇ જગતમાં
 વિખ્યાત થાય છે. ૨૦૪

ચૌ૦—નહિં અચરજ યુગ યુગ ચલિઆઈ, કેહિ ન દીન્દ રઘુવીરં બઢાઈ ॥

રામ નામ મહિમા સુર કહહીં, સુનિસુનિ અવધ લોગસુખલહીં ॥

રામ સર્વહિં મિલિ ભરત સપ્રેમા, પૂંછહિં કુજલ સુમંગલ ક્ષેમા ॥

દેલિં ભરત કર શીલ સનેહ, માનિષાદ તેહિ સમય વિદેહ ॥

સકુચિ સનેહ મોદ મન વાદા, ભરતહિં ચિતવત રકટકઠાદા ॥

ધરિ ધીરજ પદ વન્દિ વહોરી, વિનય સપ્રેમ કરત કરજોરી ॥

કુશલ મૂલ પદ પંકજ દેખે, મેં તિહુંકાલ કુશલ નિજ લેખે ॥

અવ પ્રમુ પંરંમ અનુગ્રહ તોરે, સહિત કોટિ કુલ મંગલ મોરે ॥

એ વાતમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી, કેમકે યુગે યુગથી એમ થતું આમું છે; રામચંદ્રજીએ કોને મોટાઈ આપી નથી ? ” આ પ્રમાણે દેવ-તાઓ રામ નામનો મહિમા ગાતા હતા, તે સાંભળી સાંભળીને અયોધ્યાના લોક મુખ પામવા લાગ્યા. ૧. ભરતજી પ્રેમે સહિત ગુહને મળીને તેને મંગળમય ક્ષેમ કુશળ પૂછવા લાગ્યા. ભરતજીનો સ્નેહ તથા શીળ જોઈને તે સમયે ગુહરાજા દેહનું જ્ઞાન પણ ભૂલી ગયો. ૨. ગુહરાજાના મનમાં સંકેત, * પ્રેમ ¹ તથા આનંદ વ્યાપ્યો અને એકી દૃષ્ટિએ ભરતજીને જોતો ઉભો રહ્યો. પછી ધીરજ ધરી ચરણોમાં પ્રણામ કરી હાથ જોડીને પ્રેમ પૂર્વક વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે— ૩. “ હે પ્રભુ! કુશળતાના મૂળરૂપ તમારાં ચરણ કમળનાં દર્શન પામીને ત્રણે કાળમાં પોતાને કુશળ માનતો હતો અને હવે તો તમારી અત્યંત કૃપાથી માફ તથા મારી કરોડો પેઢીઓનું મંગળ થયું છે. ૪.

દોહા—સમુક્ષિ મોરિ કરતૂતિ કુલ, પ્રમુ મીહમા જિય જોઈ ॥

જો ન મજે રઘુવીર પદ, જગ વિધિ વંચક સોઈ ॥ ૨૦૫ ॥

મારી કરણી તથા કુળનો વિચાર કરીને તથા ભગવાનનો મહિમા જાણી લઈને જે રામચંદ્રજીનાં ચરણોનું ભજન કરે નહી તે જગતમાં વિધાતાને ઠગનારો છે એમ સમજવું. ૨૦૫.

ચૌ—કપટી કાયર કુમાતિ કુજાતી, લોક વેદ વાહર સવ માંતી ॥

રામ કીન્હ આપન જવહી તે, મયઉં શુવન શ્રૂષણ તવહી તે ॥

દેશિ પ્રીતિ સુનિ વિનય સુહાર્દ, મિલે વહોરિ લષણ લઘુ માર્દ ॥

કહિ નિષાદ નિજ નામ સુવાની, સાદર સકલ જુહારી રાની ॥

જાનિ લષણ સમ દેહિં અશીશા, જિયહુ સુખી સતલાસ વરીશા ॥

નિરલિ નિષાદ નગર નર નારી, મયે સુખી જનુ લષણ નિહારી ॥

કહાઈં લહેડ યહ જીવન લાહુ, મેંટેડ રામ માઈ મરિ વાહુ ॥

સુનિ નિષાદ નિજ ભાગ્ય વડાઈ, પ્રમુદિત મન લે ચલેડ ચિવાઈ ॥

હું કપટી, કાયર, કુમતિવાળો, કુખતિ અને સર્વ પ્રકારે લોક તથા

* સંદેશ એટલા વાસ્તે કે આવા ભરતજીને માટે મેં ખરાબ વિચાર કર્યો હતો ¹ પ્રેમ એ વાત નો કે ભરતજી મુખ પૂર્વક મળ્યા. ૨ આનંદ એકે લગાઈની ચિંતા દૂર થઈ.

વેદથી બહાર છું, તેને જ્યારથી રામચંદ્રજીએ પોતાનો કર્યો છે ત્યારથી હું જગતના ભૂષણ રૂપ થયો છું.” ૧. ગુહરાજની પ્રીતિ જોઈને તથા સુંદર વિનતિ સાંભળીને તેને શત્રુદ્ધન પણ મળ્યા. પછી ગુહે સુંદર વાણીથી પોતાનું નામ કહીને આદર પૂર્વક સઘળી રાણીઓને પણ જીહાર કર્યા. ૨.

રાણીઓએ તેને લક્ષ્મણજી સમાન ગણીને આશિષ દીધી કે “ સુખ પૂર્વક કરોડ વરસ પર્યંત જીવો. ” અયોધ્યાનાં સ્ત્રી પુરૂષો ગુહને જોઈને જેમ લક્ષ્મણજીને નિહાળીને સુખી થાય તેમ સુખી થયાં. ૩. તેઓ કહેવા લાગ્યાં કે—“ જગતમાં જીવનનો લ્હાવો તો ગુહેજ લીધો કે જેને રામના ભાઈઓ બાથ લરીને ભેટ્યા. ” આ રીતે પોતાના ભાગ્યની મોટાઈ સાંભળી ગુહરાજ આનંદિત મનથી સર્વને પોતાની સાથે લઈને આવ્યો. ૪.

દોહા—સનકારે સેવક સકલ, ચલે સ્વામિ રુઝ પાડે ॥

ઘર તરુ તર સર બાગ વન, વાસવનાયક જાડે ॥ ૨૦૬ ॥

ગુહે પોતાના સઘળા સેવકોને ઇશ્વરત કરતાં સ્વામીની રૂપ જાણી લઈ તેઓ પણ ત્યાંથી આવ્યા. અને મેહેમાનોને વાસ્તે વૃક્ષો નીચે, સરોવર પર, બાગમાં તથા વન નજીક ઘરો તથા ઉતારા બનાવવા લાગ્યા. ૨૦૬.

ચૌ—શૃંગવેર પુર ભરત દીર્ઘ જવ, મે સનેહ વશ અંગ શિથિલ તવ ॥

સોહત દિયે નિષાદાદિ લાગૂ, જનુ તનુ ધરે વિનય અનુરાગૂ ॥

રૂઢિચિંધિ ભરત સેન સબ સંગા, દીર્ઘ જાડે જગ પાવનિ ગંગા ॥

રામ ઘાટ કહૈં કીન્હ પ્રણામ, મા મન મુદિત મિલે જનુ રામા ॥

કરહિં પ્રણામ નગર નર નારી, મુદિત બ્રહ્મમય વારિ નિહારી ॥

કરિ મજ્જન માંગહિં કરજોરી, રામચંદ્ર પદ પ્રીતિ ન થોરી ॥

ભરત કહેડ સુરસરિ તવ રેનૂ, સકલ સુખદ સેવક સુરધેનૂ ॥

જોરિ પાંણિ વર માંગૌં પહૂ, સીય રામ પદ સહજ સનેહૂ ॥

જ્યારે શૃંગવેર પુર ભરતજીએ જોયું ત્યારે સ્નેહ વશ્યથવાથી તેમનાં અંગ શિથિલ થઈ ગયાં, તે ગુહના ખલા પર હાથ મૂકીને ચાલતાં જાણે મૂર્તિ-માન વિનય તથા અનુરાગ હોય તેવા શોભતા હતા. ૧. આ પ્રમાણે સર્વ સેના સહિત ભરતજીએ જઈને જગતને પવિત્ર કરનારી ગંગાજીનાં દર્શન કર્યા અને રામઘાટને પ્રણામ કરતી વખત જાણે રામચંદ્રજી પોતાને મળ્યા હોય એવી રીતે તેમનું મન આનંદિત થઈ ગયું. ૨. અયોધ્યાનાં સ્ત્રી પુરૂષોએ ગંગાજીનું બ્રહ્મમય જળ જોઈને પ્રણામ કર્યો અને પછી તેમાં સ્નાન

કરી હાથ જોડીને માગવા લાગ્યાં કે “ અમારી રામચંદ્રજી પર અત્યંત પ્રીતિ રહો. ” ૩. ભરતજી બોલ્યા કે “ હે દેવગંગા ! તમારી રજા સર્વને સુખદાયી છે તથા સેવક જનોને તમે કામદુઃખા રૂપ છો. હું હાથ જોડીને તમારી પાસે વરદાન માગું છું કે “ મને રામ તથા સીતાનાં ચરણોમાં સ્વાભાવિક સ્નેહ રહો. ” ૪.

દોહા૦—ઈહિ વિધિમજ્જનભરતકરિ, ગુરુ અનુશાસનપાઈ ॥

માતુ નહાની જાનિ સવ, ઢેરા ચલે લિવાઈ ॥ ૨૦૭ ॥

આ પ્રમાણે ભરતજીએ ગંગાજીમાં સ્નાન કર્યું તથા સઘળી માતાઓએ પણ સ્નાન કર્યું જાણી ગુરૂની આજ્ઞા થતાં ત્યાંથી ડેરા ઉપાડી ચાલ્યા. ૨૦૭.

ચૌ૦—જહૈં તહૈં લોગન્દ ઢેરા કીન્દા, ભરત શોધ સવહી કર લીન્દા ॥

ગુરુ સેવા કરિ આયસુ પાઈ, રામ માતુપહૈં ગયે દોઝ ખાઈ ॥

ચરણ ચાપિ કહિ કહિ મૃદુવાની, જનની સકલ ભરત સન્માની ॥

માઈહિ સૌપિ માતુ સેવકાઈ, આપ નિષાદહિ લીન્દા બુલાઈ ॥

ચલે સસ્વા કર સૌં કર જોરે, શિથિલ શરીર સનેહ ન થોરે ॥

પૂછત સસ્વાહિં સો ઠાંવ દિસ્વાઝ, નેકુ નયન મન જરાનિ જુઢાઝ ॥

જહૈં સિય રામ લષણ નિશિ સોયે, કહત મરે જલ લોચન કોયે ॥

ભરત વચન સુનિ મયડ વિષાદૂ, તુરત તહૌં લૈ ગયડ નિષાદૂ ॥

જ્યાં જ્યાં લોકોએ ઉતારાં કર્યા હતા તે સઘળાઓની તપાસ ભરતજીએ કરી, પછી ગુરૂની સેવા કરી તેમની આજ્ઞા પામી બન્ને ભાઈ કૌશલ્યાજી પાસે ગયા. ૧. ભરતજીએ ચરણો ચાંપી કામળ વચનો કહી કહીને સઘળી માતાઓનું સન્માન કર્યું. પછી માતાઓની સેવા શત્રુધ્નને સોંપી પોતે ગુહ રાજાને તેડાવ્યો. ૨. અને મિત્ર ગુહનો હાથ પકડીને ચાલ્યા. ભરતજીના અત્યંત પ્રેમને લીધે તેમનું શરીર શિથિલ થઈ ગયું હતું. પછી તે ગુહને પૂછવા લાગ્યા કે—“ જ્યાં રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજી પોઢ્યાં હતાં તે સ્થળ મને દેખાડો કે તે મારાં નેત્રાથી જોઈ મનની બળતરાને શાંત પાડું. ” એમ કહેતાં કહેતાં ભરતજીનાં નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. ભરતજીનાં વચનો સાંભળી શોકાતુર થયેલો ગુહરાજા તુરત તે સ્થળે લઈ ગયો. ૩-૪.

દોહા૦—જહૈં શિથુપા પુનીત વરુ, રઘુવર કિય વિશ્રામ ॥

આતિ સનેહ સાદર ભરત, કીન્દેડ દણ્ડ પ્રણામ ॥ ૨૦૮ ॥

જ્યાં શીશમના પવિત્ર વૃક્ષ નીચે રામચંદ્રજીએ વિગામ કર્યો હતો ત્યાં જઈ ભરતજીએ આદરપૂર્વક અત્યંત પ્રેમથી દંડવત્ પ્રણામ કર્યો. ૨૦૮.

ચૌ૦—કુશ સાથરી નિહારિ સુહાર્દ, કીન્હ પ્રણામ પ્રદક્ષિણ લાર્દ ॥

ચરણ રેણુ રજ આંચિન લાર્દ, વનૈ ન કહત પ્રીતિ અધિકાર્દ ॥

કનક બિન્દુ દુઈ ચારિક દેવે, રાચે શીશ સીય સમ લેવે ॥

સજલ વિલોચન હૃદય ગલાની, કહત સલાસન વચન સુવાની ॥

શ્રીહત સીય વિરહ દ્યુતિ હીના, યથા અવધ નર નારિ મલીના ॥

પિતા જનક દેઉં પટતર કેહી, કરતલ મોગ યોગ જગ જેહી ॥

શ્વશુર માનુકુલ માનુ શુઆલૂ, જેહિ સિહાત અમરાવતિ પાલૂ ॥

પ્રાણનાથ રઘુનાથ મુસૌઈ, જો વડ હોત સો રામ વડાર્દ ॥

ભરતજીએ સુંદર દર્શની શય્યા નિહાળી તેની પ્રદક્ષિણા કરીને પ્રણામ કર્યો, અને રામનાં ચરણની રજ આંખોએ લગાવી. તે વખતના તેમના પ્રેમની અધિકતા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. ૧. સીતાજીનાં વસ્ત્રોમાંથી પડેલા એ ચાર સોનેરી તાર જોઈ તેને સીતાજી સમાન ગણીને ભરતજીએ માથે ચઢાવ્યા. નેત્રો સજળ થયેલા તથા હૃદયમાં ગ્લાનિ પામેલા ભરતજી સુંદર વાણીથી ગુહ મિત્ર પ્રત્યે બોલ્યો કે-૨. “ જેમ અયોધ્યાનાં સ્ત્રી પુરૂષો મલીન થઈ ગયાં છે તેમ આ સોનેરી તાર પણ સીતાજીના વિરહથી નિસ્તેજ થઈ શોભા વિનાના બની ગયા છે. જેને કોઈ પણ ઉપમા આપી શકાય નહીં અને જગતમાં જેટલા ભોગ તથા યોગ છે તે જેની હથેળીમાંજ છે, એવા જનક રાજા જેના પિતા છે, ૩. ઇંદ્રપણ જેનાં વખાણ કરે છે. એવા સૂર્ય વંશના સૂર્યરૂપ દશરથરાજા જેના સસરા છે; જેની મોટાઈથીજ સર્વ કોઈ મોટા થાય છે એવા રામચંદ્રજી જેના પ્રાણ પતિ છે, ૪.

દોહા૦—પતિ દેવતા સુતીય મણિ, સીય સાથરી દેવિ ॥

વિદરત હૃદય ન હરિમમ, પવિતે કઠિન વિશેવિ ॥ ૨૦૯ ॥

અને સારી સ્ત્રીઓમાં તથા પતિવ્રતાઓમાં જે શિરોમણિ છે, એવાં સીતાજીની આ શય્યા જોઈને પણ માફ હૃદય હડહડીને ફાટી જતું નથી : તેથી તે વજ્ર કરતાં પણ વિશેષ કઠોર છે. ૨૦૯.

ચૌ૦—લાલન યોગ લયુલોન, મે ન માઈ અસ અહિં ન હોને ॥

પુરજન પ્રિય પિતુ માતુ દુલારે, સિય રઘુવીરંહિ પ્રાણ પિયારે ॥

મૃદુમૂરતિ સુકુમાર સ્વભાજ, તારિ વાયુ તનુ લાગિ નકાજ ॥

તેવન વસહિં વિપતિ સવ ભાંતી, નિદરે કોટિ કુલિશ યહ છાતી ॥
 રામ જનમિં જગ કીન્હ ઉજાગર, રૂપ શીલ સુખ સવ ગુણસાગર ॥
 પુરજન પરિજન ગુરુ પિતુ માતા, રામ સ્વભાવ સવહિં સુખદાતા ॥
 વૈરિઠ રામ બઢાઈ કરહીં, વોલનિમિલનિવિનયમનહરહીં ॥
 શારદ કોટિ-કોટિ શત શેષા, કરિ ન સકહિં પ્રમુગુણગણલેખા ॥

લાડ કરવા થોગ્ય સુંદર મારા નાના લાઈ લક્ષ્મણુ કે જેના જેવો
 કોઈ થયો નથી કે થવાનો પણ નથી, અયોધ્યાના લોકોને પ્રિય છે, માતા
 પિતાના ખ્યારા પુત્ર છે, સીતા તથા રામના પ્રાણુખ્યારા છે, ૧. કોમળ
 દેહવાળા, સુકુમાર સ્વભાવ વાળા અને જેના શરીરે કદી પણ ઉનો પવન
 લાગ્યો નથી તે લક્ષ્મણુ સર્વ પ્રકારનાં કષ્ટો સહન કરીને વનમાં વસે છે!!
 આ મારી કઠોર છાતી કરોડો વજનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી છે. ૨. રૂપ,
 શીળ, સુખઆદિ સર્વ ગુણોથી સર્વોત્કૃષ્ટ એવા રામચંદ્રુએ દેહ ધરીને
 જગતને પ્રકાશિત કર્યું છે; નગરના લોકો, કુટુંબીઓ, ગુરુ તથા માતા
 પિતાદિક સર્વને રામનો સ્વભાવ સુખ દાયક લાગે છે. ૩. શત્રુઓ પણ તે-
 મની પ્રશંસા કરે છે, તેમની વાણી મેળાપ, વિનય એ મનને હરી લે એવાં
 છે, રામચંદ્રુના ગુણોના સમૂહનું લેખું કરોડો શારદાઓ તથા કરોડો
 શેષનાગો એકઠા મળે તો પણ કરી શકે તેમ નથી. ૪.

દોહા૦—સુખ સ્વરૂપ રઘુવંશ મણિ, મંગલ મોદ નિવાન ॥

તેસોવતકુશઢાસિમહિ, વિવિગતિઅતિબલવાન ॥ ૨૧૦ ॥

જે પોતે સુખ સ્વરૂપ છે, રઘુવંશના મણિરૂપ છે, મંગળ તથા આનં-
 દના ભંડાર રૂપ છે, તે રામચંદ્રુ પૃથ્વીપર દર્ભની સાથરીમાં સુએ છે!!
 વિધતાની ગતિ ઘણીજ બળવાન છે. ૨૧૦.

ચૌ૦—રામ સુના દુઃખ કાન ન કાઝ, જીવન તરુ જિમિ જુગવત રાઝ ॥

પલકનયનફણિમણિજેહિભાંતી, જુગવહિં જનનિસકલ દિનરાતી ॥
 તે અવ ફિરત વિપિન પદચારી, કન્દ મૂલ ફલ ફૂલ અહારી ॥
 ધિક કૈકેયિ અમંગલ મૂલા, મહસિ પ્રાણ પ્રીતમ પ્રતિકૂલા ॥
 મૈ ધિકાધિક અઘડદધિઅભાગી, સવ ઉત્પાત મયડ જેહિ લાગી ॥
 કુલ કલંક કરિ સૃજેઠ વિધાતા, સાઈંદ્રોહ મોહિં કીન્હ કુમાતા ॥
 સુનિ સપ્રેમ સમુજાવ નિષાદ, નાયકરિય કત વાદિવિષાદ ॥
 રામતુમહિં પ્રિય તુમ પ્રિયરામહિં, યહ નિર્દોષ દોષ વિધિ વામહિં ॥

રામચંદ્રજીએ કદીપણ દુઃખ કાને સાંભળ્યું પણ નથી. દશરથ રાજા જેની જીવનના વૃક્ષની પેઠે સંભાળ રાખતા હતા, અને પોપચાં જેમનેત્રાની સંભાળ રાખે છે તથા સર્પ જેમ મણિની સંભાળ રાખે છે તેવી રીતે સઘળી માતાઓ રાત દિવસ જેની સંભાળ રાખતી હતી, ૧. તે રામચંદ્રજી હાલ કંદમૂળ, ફળ ફલનો આહાર કરીને પગપાળા વનમાં ફરે છે ! ! અમંગળના મૂળરૂપ કેકેયીને ધિક્કાર છે કે જે પોતાના પ્રાણ પ્રિયતમ (દશરથ) ને પ્રતિકૂળ થઈ ! ! ૨. હું અભાગીયો પાપના સમુદ્ર રૂપ કે જેને માટે આ સઘળો ઉત્પાત્ત થયો છે તેને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે ! મને વિધાતાએ કુળના કલંક રૂપ ઉત્પન્ન કર્યો છે, અને મારી દુષ્ટ માતાએ મને સ્વામી દ્રોહી કર્યો છે. ” ૩. આ રીતે ભરતજીના વિલાપ સાંભળી ગુહરાજા પ્રેમ પૂર્વક સમજાવવા લાગ્યો કે—“ નાથ ! તમે વૃથા શોક શા માટે કરો છો ? તમને રામ પ્રિય છે અને રામને તમે પ્રિય છો એ વાત નક્કી છે; કેવળ વાંકા વિધાતાનોજ દોષ છે. ૪.

છંદ૦—વિધિશ્રામકીકરણીકઠિનજોહિમાતુકીન્દીગાવરી ॥

તેહિરાતિ પુનિ પુનિ કરહિં પ્રભુ સાદર સરાહન રાવરી ॥

તુલસી ન તુમ સૌં રામપ્રીતમ કહત હૌં સૌં હૈં કિયે ॥

પરિણામ મંગલ જાનિ અપને આનિયે ધીરજ હિયે ॥ ૧૩ ॥

વાંકા વિધાતાની કરણીજ કઠણ છે કે જેણે માતાઓને ખડાવરીખનાવી દીધી છે. જે રાતે રામચંદ્રજી અહીં રહ્યા હતા તે રાતે પ્રભુ પ્રેમથી વારંવાર તમારી પ્રશંસા કરતા હતા; હું સોગંદ ખાઈને કહું છું કે રામચંદ્રજીને તમારા સમાન ખીજે કોઈ પણ પ્રિય નથી, માટે અંતે રૂડુંજ થશે. એમ જાણીને હૃદયમાં ધીરજ આણો. ૧૩.

સો૦—અન્તર્યામી રામ, સકુચ સપ્રેમ કૃપાયતન ॥

ચલિય કરિય વિશ્રામ, યહ વિચારં દદ આનિ મન ॥ ૮ ॥

રામ અંતર્યામી છે, સંકોચવાળા છે, પ્રેમી છે અને કૃપાનિધાન છે. એવો વિચાર દૃઢ રીતે મનમાં આણીને ચાલો અને વિશ્રામ કરો. ” ૮.

ચૌ૦—સલા વચન સુનિ ઝરધરિ ધીરા, વાસ ચલે સુમિરત રઘુવીરા ॥

યહ સુધિ પાઠ નગર નર નારી, ચલે વિલોકન આરત મારી ॥

મદક્ષિણહિં કરિ કરહિં પ્રણામ, દેહિં કૈકયિહિ સ્વોરિ નિકામ ॥

મરિ મરિ વારિ વિલોચન હીં, વામ વિધાતહિ પદ્મ દેહીં ॥

एक सराहिं भरत सनेह, कोउ कह नृपति निवाहेउ नेह ॥

निन्दहिं आपु सराहि निषादहि, को कहि सकै विमोह विषादहि ॥

इहि बिधि राति लोग सब जागा, भा धिनुसार उतारा लागा ॥

गुरुहिं सुनाव चढ़ाई सुहाई, नई नाव सब मातु चढ़ाई ॥

दण्ड चारि मई भा सब पारा, उत्तरि भरत तब सबहिं सँभारा ॥

પોતાના મિત્ર ગુહનાં એવાં વચનો સાંભળી હૃદયમાં ધીરજ ધરી ભરતજી, રામનું સ્મરણ કરતા નિવાસ સ્થાને આડ્યા. આ ખબર બાણુતાં નગરનાં સ્ત્રી પુરુષો બહુજ દુઃખી થતાં રામની શય્યા જોવા આડ્યાં. ૧. શય્યાને પ્રદક્ષિણા કરી પ્રણામ કરી કરીને કેંકેયીને વૃથા દોષ દેવા લાગ્યાં, અને નેત્રોમાં આંસુ ભરી ભરીને પ્રતિકૂળ થયેલા વિધાતાને પણ દૂષણ દેવા લાગ્યાં. ૨. કેટલાંક ભરતજીનો પ્રેમ વખાણુતાં હતાં, એકલાંક દશરથ રાજાએ પ્રેમ નિભાવ્યો તેની વાતો કરવા લાગ્યાં, અને કેટલાંક પોતાની નિંદા કરી ગુહનાં વખાણુ કરતાં હતાં. તે સમયના એકનું વર્ણન કોઈથી કરી શકાય તેમ નથી. ૩. એ રીતે વાતો કરતાં સર્વ લોક આખી રાત બાગ્યાં. એટલામાં પ્રભાત થતાં નદી ઉતરવાની તૈયારી થવા લાગી. એક સુંદર નાવમાં ગુરૂને ચઢાવી બીજા નવા નાવમાં સઘળી માતાઓને ચઢાવી. એ રીતે ચાર ઘડીમાં સર્વ કોઈ નદી પાર ઉતર્યા, એટલે ભરતજીએ સર્વની સાંભાળ લીધી. ૪.

दोहा०—प्रातःक्रिया करि मातुपद, वन्दि गुरुहिं शिरनाइ

आगे किये निषादगण, दीन्हेउ कटक बलाइ ॥ २११ ॥

પછી ભરતજીએ પ્રાતઃકર્મ કરી. માતાઓનાં ચરણોનું વંદન કરી ગુરૂને પગે લાગી, ભીલ લોકોને આગળ કરીને સઘળું કટકઢળ ચલાવી દીધું. ૨૧૧.

चौ०—कियउ निषाद नाथ अगुआई, मातु पालकी सकल चलाई ॥

साथ बुलाइ भाइ लघु लीन्हा, विप्रन सहित गमन गुरु कीन्हा ॥

आप सुरसरिहिं कीन्ह प्रणामू, सुमिरे लषण सहित सिय रामू ॥

गवने भरत पयादेहि पाये, कोतल संग जाहिं डोरिआये ॥

कहहिं सुसेवक बाराहिं वारा, होइय नाथ अश्व असवारा ॥

राम पयादेहि पाँव सिधाये, हम कहँ रथ गज वाजि नभाये ॥

शिर भर जाउँ उचित असमोरा, सब ते सेवक धर्म कडोरा ॥

देखि भरत गति सुनि मृदुबानी, सब सेवक गण करहिं मलानी ॥

ગુહરાજને કટકદળને આગેવાન કરીને માતાઓની સઘળી પાલખીઓ ચલાવી. ભરતજીએ શત્રુધનને પોતાની જોડે લઈ લીધા અને પ્રાદ્યશ્લેષ સહિત વસિષ્ઠ ગુરૂ પશુ રવાના થયા. ૧. ભરતજીએ ગંગાજીને પ્રણામ કરી લક્ષ્મણજી સહિત સીતા તથા રામનું સ્મરણ કરી પગપાળા ચાલવા માંડ્યું અને કોતળ ઘોડાને સાથે દોરી લઈને સેવકો ચાલ્યા. ૨. સેવકો વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે—“ નાથ ! ઘોડાપર સ્વાર થાઓ. “ ત્યારે ભરતજી બોલ્યા કે “ રામચંદ્રજી પગપાળાજી સિધાવ્યા છે, માટે અમને રથ, હાથી કે ઘોડા પર બેસવું ગમતું નથી, ૩. ઉચિત તો એ છે કે માથા ભેર ચાલીને જવું જોઈએ. સર્વ કરતાં સેવકધર્મ ઘણો ઠઠિયુ છે. ” આવી રીતની ભરતજીની ગતિ જોઈને તથા તેમની કોમળ વાણી સાંભળીને સર્વ સેવક લોકો ગ્લાનિ પામ્યા. ૪.

દોહા—ભરત ત્રીસરે પહર કહૈ, કીન્હ પ્રવેશ પ્રયાગ ॥

કહત રામસિય રામસિય, ઉમંગિ ઉમંગિ અનુરાગ ॥ ૨૧૨ ॥

ત્રીજો પોહાર થતાં ભરતજીએ પ્રયાગમાં પ્રવેશ કર્યો, અને પ્રેમથી ઉમંગી ઉમંગીને “ સીતા રામ, સીતા રામ ” એમ બોલવા લાગ્યા. ૨૧૨.

ચૌ—શ્લકા શ્લકત પાંચન કૈસે, પંકજ કોશ ઓસ કળ જૈસે ॥

ભરત પવાદેદિ આયે આજૂ, મયે દુસ્વિતસુનિ સકલસમાજૂ ॥

સ્વચરિ લીન્હ સવ લોગ અન્હાયે, કીન્હ પ્રણામ ત્રિવેળી આયે ॥

સવિધિ સિતાસિત નીર અન્હાને, દિયે દાન મહિસુર સન્માને ॥

દેસત શ્યામલ ધવલ હિલોરે, પુલક શરીર ભરત કરજોરે ॥

સકલ કામપદ તીરથરાજ, વેદ વિદિત જગ પ્રગટ પ્રભાજ ॥

માંગૌં મીલ ત્યાગિ નિજ ધરમૂ, આરત કાહિ ન કરદિ કુકરમૂ ॥

અસ જિય જાનિ સુજાનિ સુદાની, સફલ કરૌ જગ યાચકુવાની ॥.

ચાલવાથી પગેપડેલા શેઠાઓ જાણે કમળની કળીયો પર આકળનાં બિંદુ પડ્યાં હોય એવાં શોભવા લાગ્યાં. આજે ભરતજી પગપાળા ચાલી આવ્યા એવી ખબર સાંભળીને સઘળો સમાજ દુખિત થયો. ૧. ભરતજીએ ખબર લીધી તે સમયે સર્વ લોકો ત્રિવેણીમાં નાજા હતા. પછી ભરતજીએ આવીને ત્રિવેણીને પ્રણામ કરીને શ્યામ તથા શ્વેત જળમાં (ગંગા-યમુનાના સંગમ જળમાં) સ્નાન કર્યું, અને દાન દઈને પ્રાદ્યશ્લેષનું સન્માન કર્યું. ૨. યમુનાજીની શ્યામ અને ગંગાજીની શ્વેત લહરી જોઈ ભરતજી શ-

રીરેશમાં ચિત થઇ હાથ જોડીને બોલ્યા કે—“ હે તીર્થરાજ ! તમે સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરનારા છો, તમારો પ્રભાવ જગતમાં પ્રકટ છે અને વેદમાં વિદિત છે. ૩. હે સુબાણુ તથા સુદાની તીર્થરાજ ! હું ક્ષત્રી છતાં યાચના નહીં કરવાનો જે મારો ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરીને તમારી પાસે ભીખ માગું છું; દુઃખીજન શું કુર્કર્મ ન કરે એમ મનમાં બાણીને આ યાચકની બાણીને જગતમાં સફળ કરો. ૪.

દોહા—અર્થ ન ધર્મ ન કામ રુચિ, ગતિનચહૌનિર્વાન ॥

જન્મ જન્મ રતિરામપદ, યદ્ય વરદાન ન આન ॥ ૨૧૩ ॥

મને ધર્મ, અર્થ કે કામપર રુચિ નથી; તેમ હું મોક્ષ ગતિ પણ ઇચ્છતો નથી. બીજું કંઈ નહીં પણ મને એ વરદાન આપો કે મને જન્મે જન્મ રામનાં ચરણોમાં પ્રીતિ થાય. ’ ૨૧૩.

ચૌ—જાનહિં રામ કુટિલ કરિ મોહી, લોગ કહેં ગુરુ સાહવ દ્રોહી ॥

સીતા રામ ચરણ રતિ મોરે, અનુદિન બઢે અનુગ્રહ તોરે ॥

જલદ જન્મ ભરિ સુરતિ વિસારે, યાચત જલ પવિ પાહન ઢારે ॥

ચાતક રટનિ ઘટે ઘટિજાઈ, વઢે પ્રેમ સવ મૌંતિ મલાઈ ॥

કનકાહિ બાન ચઢે જિમિદાહે, તિમિ પ્રીતમ પદ નેમ નિવાહે ॥

ભરત વચન સુનિ મૌંજ ત્રિવેની, મૈ મૃદુ વાણિ સુમંગલ દેની ॥

તાત ભરત તુમ સવ વિધિ સાધૂ, રામચરણ અનુરાગ અગાધૂ ॥

વાદિગલાનિ કરહૂ મન માઈં, તુમ સમરામહિં પ્રિયકોડનાઈં ॥

રામચંદ્રજી મને કુટિલ જાણે, લોક મને ગુરૂદ્રોહી તથા સ્વામીદ્રોહી કહે; તો પણ તમારી કૃપાથી દિન દિન પ્રત્યે મને સીતારામનાં ચરણોપર પ્રીતિ વધ્યા કરે એજ ઇચ્છાછે. ૧. જે કદાપિ મેઘ ચાતકને જન્મભર ભૂલી જાય અને જે ચાતક જળ માગે તો તેને જલલે વળ જેવા પથરા (કરા) દેડે, તો પણ જે ચાતકની રટના ઘટી જાય તો તે પોતે પણ ઘટી જાય, માટે પ્રેમ વધે તેમાંજ સર્વ પ્રકારે સાફ છે. ૨. જેમ જેમ સુવર્ણને વિશેષ તપાવે તેમ તેમ તેને વિશેષ ઓપ થઈ છે, તેમજ પ્રિયત મના ચરણોમાં પ્રેમ નિભાવવો જોઈએ. ” આવી રીતનાં ભરતજીનાં વચનો સાંભળી ત્રિવેણીમાંથી શુભ મંગળ આપનારી કેમળ વાણી થઈ કે—૩. “હે તાત ભરતજી ! તમે સર્વ પ્રકારે સાધુ છો, તમારો રામનાં ચરણો પર અગાધ પ્રેમ છે, તેમ છતાં તમે મનમાં વૃથા ગ્લાનિ પામો છો, રામને તમારા સમાન કંઈ પ્રિય નથી. ” ૪.

દોહા૦—તનુ પુલકે હિય હર્ષ સુનિ, વેણિ વચન અનુકૂલ ॥

ભરત ધન્યકહિ ધન્યકહિ, નમ સુર વર્ષહિ ફૂલ ॥ ૨૧૪ ॥

ત્રિવેણીનાં અનુકૂળ વચનો સાંભળતાં ભરતજીનું શરીર પુલકાયમાન થઈ હૈયું હર્ષ પામ્યું. તે સમયે દેવતાઓ ‘ ધન્ય છે, ધન્ય છે ’ એમ કહીને આકાશમાંથી પુષ્પ વરસાવવા લાગ્યા. ૨૧૪.

ચૌ૦—પ્રમુદિત તીરથરાજ નિવાસી, વૈશ્વાનસ સર્વ ગૃહી ઉદાસી ॥

કહાઈ પરસ્પર મિલિ દશ પાંચા, ભરતસનેહ શીલ શુચિ સાંચા ॥

સુનત રામગુણ ગાન સુહાએ, ભરદ્વાજ મુનિવર પહાં આયે ॥

દણ્ડ પ્રણામ કરત મુનિ દેસે, મૂર્તિવન્ત ભાગ્ય નિજ લેસે ॥

ધાઈ ઉઠાઈ લાઈ ઊર લીન્હે, દીન્હ અશીશ કૃતારથ કીન્હે ॥

આસન દીન્હ નાઈ શિર બેટે, ચહત સકુચિ ગૃહ જનુમજિપેટે ॥

મુનિ પૂંછવ કહુ યહ બડ શોચૂ, બોલે ઋષિલલિ શીલ સંકોચૂ ॥

સુનહુ ભરત હમ સર્વ સુધિપાઈ, વિધિ કરતવ પર કહુ ન બસાઈ ॥

પ્રયાગવાસી સર્વ વાનપ્રસ્થો, ગૃહસ્થો અને સંન્યાસીઓ આનંદ પામી દશ પાંચ મળીને પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે—‘ ભરતના પ્રેમ, શીળ તથા પવિત્રતા સાચાં છે. ’ ૧. રામચંદ્રજીના ગુણોનું સુંદર ગાન સાંભળતા સાંભળતા ભરતજી ભરદ્વાજ મુનિ પાસે આવ્યા. મુનિએ ભરતજીને દંડવત પ્રણામ કરતા જોઈને તેમને દેહધારી પોતાના ભાગ્ય રૂપ માન્યા. ૨. ભરદ્વાજે દોહીને ભરતજીને ઉઠાવી લઈ છાતીએ લગાવ્યા અને આશિષ દઈ કૃતાર્થ કર્યા. આસન આપતાં ભરતજી જેમ કોઈ નાશી આવીને પોતાના ધરમાં સંકોચાઈ બેસે, તેમ માથું નમાવીને બેઠા. ૩. મનમાં મોટી શોચના એ હતી કે ‘ કદાચને મુનિ કાંઈ પૂછશે. ’ તેમનાં શીળ તથા સંકોચ જોઈને ભરદ્વાજ બોલ્યા કે—‘ ભરતજી ! સાંભળો, મને સઘળી ખબર મળી છે, પણ દેવ્યના કર્તવ્ય પર આપણું કાંઈ પણ બળ ચાલતું નથી. ૪.

દોહા૦—તુમગલાનિ જિય જનિ કરહુ, સમુક્ષિમાતુકરતૂતિ ॥

તાત કૈકેયિહિ દોષ નહિ, ગઈ ગિરા મતિ ધૂતિ ॥ ૨૧૫ ॥

તાત ! માતાનાં કરતૂત સમજીને તમે મનમાં ગ્લાનિ કરશો નહી, કેમકે એમાં કેકેયીના કાંઈ દોષ નથી, એતો સરસ્વતી કેકેયીની બુદ્ધિ બિગાડી ગઈ હતી. ૨૧૫.

चौ०—यहहु कहत मलकहहिं न कोऊ, लोक वेद बुध सम्मत दोऊ ॥
 तात तुम्हार विमलयश गाई, पाईह लोकहु वेद बढ़ाई ॥
 लोक वेद सम्मत विधि कहई, ज्याहि पितु राज्य देइ सो लहई ॥
 राउ सत्यव्रत तुमहिं बुलाई, देत राज्य सुख धर्म बढ़ाई ॥
 राम गमन वन अनरथ मूला, जो सुनि सकल विश्वभइशूला ॥
 सो भावीवश रानि अयानी, करिकुचालि अन्तहुपछितानी ॥
 तहँउं तुम्हार अल्प अपराधु, कहै सो अधम अयान असाधु ॥
 करतेहु राज्य तुमहिं नहिं दोषु, रामहिं होत सुनत सन्तोषु ॥

એમ કહેવામાં પણ કોઈ સારું નહીં કહે, કેમકે ડાહ્યા પુરૂષો લોક
 અને વેદ બન્નેને સમ્મત છે.* હે તાત ભરતજી ! તમારી નિર્મળ કીર્તિ
 ગાઇને લોક તથા શાસ્ત્ર મોટાઈ પામશે. ૧. ' જેને પિતારાજ્ય આપે તેણે
 લેવું ' એ વાત લોક તથા વેદ બન્નેને સમ્મત છે, સત્યશીળ મહારાજ
 બોલાવીને તમને રાજ્ય આપત તો પણ સુખ અને ધર્મની વડાઈ થાત. ૨.
 પરંતુ તેમાં અનર્થનું મૂળ ' રામનો વનવાસ ' થયો, કે જે સાંભળતાં મધળા
 જગતમાં પીડા વ્યાપી ગઈ છે. અજ્ઞાન કેકેયી પણ ભાવી વશ થઇને કુ-
 ચાલ કરીને અંતે તે પણ પસ્તાઈ છે. ૩. તેમાં તમારો કોઈ ભયાર પણ
 અપરાધ ગણે તો તેને અધમ, અજ્ઞાની અને અસાધુ ગણવો. તમે રાજ્ય
 કરત તો પણ તમને કાંઈ દોષ ન હતો, એ વાત સાંભળીને રામને પણ
 સંતોષ થાત. ૪.

दोहा०—अवअतिकीन्हेंउभरतमल, तुमहिं उचित मत एहु ॥

सकल सुमंगल मूल जग, रघुवर चरण सनेहु ॥ २१६ ॥

હે ભરતજી ! તમે આ જે કાર્ય કર્યું છે તે તો વખી અત્યંત સારું અને
 ઉચિત જ કર્યું છે. કેમકે રામચંદ્રજીના ચરણમાં પ્રેમ રાખવો એટલો જગ-
 તમાં સર્વ શુભ મંગળના મૂલ રૂપ છે. ૨૧૬.

चौ०—सो तुम्हार धन जीवन प्राना, भूरिभाग्य को तुमहिं समाना ॥

यह तुम्हार आचरज न ताता, दशरथ सुवन राम प्रिय भ्राता ॥

सुनहु भरत रघुपति मन माहीं, प्रेमपात्र तुम सम कोउ नाहीं ॥

लषण राम सीताहि अति प्रीती, निशि सब तुमहिं सराहत बीती ॥

* લોકના મતમાં કેકેયીનો દોષ છે અને વેદના મતમાં સરસ્વતીનો દોષ છે. એ બન્ને પ્રશ્નને
 સમ્મત છે, તેમની ઈચ્છાથી આ કાર્ય થયું છે તેમાં કોઈનો દોષ નથી.

જાના મર્મ અન્હાત પ્રયાગા, મગન હોઈ તુન્હરે અનુરાગા ॥
તુમ પર અસ સનેહ રઘુવરકે, સુખ જીવનજગજસજ્જનરકે ॥
યહ ન અધિક રઘુવીર બઢાઈ, પ્રણત કુટુંબ પાલ રઘુરાઈ ॥
તુમ તૌ ભરત મોર મત ણહૂ, ધેરડ દેહ જનુ રામ સનેહૂ ॥

રામચંદ્રજીને તમે ધનરૂપ, જીવન રૂપ અને પ્રાણ રૂપ ગણ્યા છે, તેથી તમારી સમાન મોટો ભાગ્યવાન કોણ છે ? હે તાત ! તમારે માટે એ આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી, કેમકે તમે દશરથ રાજાના પુત્ર અને રામના પ્રિય ભાઈ છો. ૧. હે ભરતજી ! સાંભળો, રામચંદ્રજીના મનમાં તમારા સમાન કોઈ પ્રેમને પાત્ર નથી. અહીં લક્ષ્મણજી, રામચંદ્રજી અને સીતાજીની આખી રાત્રિ તમારાં પ્રીતિ પૂર્વક વખાણ કરતાં જ વીતી ગઈ હતી. ૨. રામચંદ્રજી અહીં પ્રયાગ સ્નાન કરતાં જ મેં તેમનો મર્મ જાણી લીધો હતો કે-તે તમારા પ્રત્યેના પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા હતા. જેવો જડ માણસને રુખ પૂર્વક જીવવા પર પ્રેમ હોય છે તેવો જ રામચંદ્રજીનો તમારા પર પ્રેમ છે. ૩. રામચંદ્રજી તમારા પર એટલો બધો પ્રેમ રાખે છે એ કંઈ મોટી વાત નથી, કેમકે તે તો ભક્તજનોના કુટુંબજનું પણ પાલન કરનારા છે. હે ભરતજી ! મારા મતમાં તો એમ આવે છે કે ' તમે જાણે રામનો સાક્ષાત્ સ્નેહ જ દેહ ધરીને આવ્યો હોય એવા દીસો છો. ૪.

દોહા-તુમ કહૈં ભરત કલંક યહ, હમસવ કહૈં ઉપદેશ ॥

રામભક્તિરસ સિદ્ધ હિત, મા યહિ સમય ગણેશ ॥ ૨૧૭ ॥

હે ભરતજી ! તમારા 'પરતું' આ કલંક એ અમો સર્વને ઉપદેશ રૂપ થયું છે, અને રામચંદ્રજીની ભક્તિના રસની સિદ્ધિને વારંવાર આ સમય ગણેશ રૂપ થયો છે. ૨૧૭.

ચૌ-નવવિધુ વિમલ તાત યશ તોરા, રઘુવર કિંકર કુસુદ ચકોરા ॥

ઉદય સદા અથડય કબહૂંના, ઘટિહિનજગનભદિનદિનદૂના ॥

કોક વિલોક પ્રીતિ અતિ કરહીં, પ્રધુ પ્રતાપરવિહિનહરહીં ॥

નિશિદિન સુખદ સદા સવકાહ, ગ્રસિહિ ન કૈકેયિકરતબરાહ ॥

પૂરણ રામ સુપ્રેમ પિયૂષા, ગુરુ અપમાન દોષ નહિ દૂષા ॥

રામભક્તિ અવ અભિય અવાહ, કીન્દેડ સુલભ સુધા વસુધાહ ॥

૧ તમારા પર કલંક આવ્યું ન હોત તો ભક્તિ માર્ગની સિદ્ધિ કેમ થાય એ વાત અમારા જ્ઞાન-વામાં આવત નહી, પણ તમેજ તેની ' સ્ત્રી ગણેશચનમઃ ' તરીકે પહેલ કરી છે.

શ્રૂપ મગીરથ સુરસરિ આની, સુભિરંત સકલ સુમંગલ સ્વાની ॥

દશરથ ગુણગણ વરણિ ન જાહીં, અધિકકહા જેહિસમજગમાહીં ॥

હે તાત ! તમારા યશ રૂપી નવીન નિર્મળ ચંદ્રરામ ભક્ત રૂપી કમળો તથા ચકોરોને પ્રકુલિત કરનારો છે. એ ચંદ્રનો સદા ઉદય જ રહેશે, કદી પણ આથમશે નહીં તેમ ઘટી જશે પણ નહીં, પરંતુ જગત રૂપી આકાશમાં દિન દિન પ્રત્યે જમણો વૃદ્ધિ પામશે. ૧. એ ચંદ્રને લોક રૂપી ચક્રવાકો ભેળને અત્યંત પ્રીતિ કરશે. પ્રભુના પ્રતાપ રૂપી સૂર્ય તેની કાન્તિ હરી લેશે પણ નહીં, અને કેકેયીનાં કર્તવ્ય રૂપી રાહુ ગળી જશે પણ નહીં અને સર્વને રાત દિવસ સુખદાયી લાગશે. ૨. એ ચંદ્ર રામના પ્રેમરૂપી અમૃતથી પરિપૂર્ણ રહેશે, આકાશમાંના ચંદ્રને તો શુર (બૃહસ્પતિ) ના અપમાનરૂપી દૂષણ લાગેલું છે તે દોષ તમારા યશરૂપી ચંદ્રમાં નથી.* એ ચંદ્રે તો રામભક્તિરૂપી અમૃત વર્ષાવીને આખી પૃથ્વીમાં અમૃત સુલભ કરી દીધું છે. ૩. બુઝો, તમારા પૂર્વજ ભગીરથરાજા ગંગાજી કે જે સ્મરણ કરતાં જ સર્વ સુમંગળની ખાણ દેનારી છે તે લાભ્યા છે. તમારા પિતા દશરથ રાજા કે જેમના શુણોનું વર્ણન પણ કરી શકાય તેમ નથી, તેમનાથી અધિક તો શું, પણ તેમની જરોખર પણ જગતમાં કોઈ નથી. ૪.

દોહા—જાણુ સનેહ સંકોચવશ, રામ પ્રગટ મે આય ॥

જે હરાહિય નયનનકવહું, નિરલે નાહિં અવાય ॥ ૨૧૮ ॥

તે દશરથરાજાના સ્નેહ અને સંકોચને વશ થઈને રામચંદ્રજી આવીને પ્રકટ થયા છે, કે જેમને મહાદેવજી પોતાનાં હૃદયચક્ષુથી નિહાળતાં પણ તૃપ્તિ પામતા નથી. ૨૧૮.

ચૌ—કીરતિ વિધુ તુમ કીન્હ અનૂપા, જહૈં વસ રામ પ્રેમ મૃગ રૂપા ॥

તાત ગલાનિ કરહુ જિય જાયે, હરહુ દરિદ્રહિ પારસ પાયે ॥

સુનહુ ભરત હમ ઝૂંઝ ન કહહીં, ઉદાસીન તાપસ વન રહહીં ॥

સવ સાધન કર સફલ સુહાવા, લષણ રામસિયદશન પાવા ॥

તેહિ ફલ કર ફલ દરશ તુમહારા, સહિત પ્રયાગ સુભાગહમારા ॥

ભરત ધન્ય તુમ જગયશ લયજ, કહિ અસપ્રેમમગનમુનિભયજ ॥

સુનિ મુનિ વચન સભાસદ હર્ષે, સાધુ સરાહિ સુમન સુરવર્ષે ॥

ધન્ય ધન્ય ધ્વનિ ગગન પ્રયાગા, સુનિ સુનિ ભરત મગન અનુરાગા ॥

* ચંદ્રે બૃહસ્પતિની શ્રી તારાનું હરણ કર્યું હતું, એ શુરના અપમાનનો દોષ તેને સિર છે, પણ તમે શુર વસિષ્ઠની આજ્ઞા નહીં માની રાત્ર્ય ન કર્યું તો પણ તમને શુરના અપમાનનો દોષ નથી.

તમે યશસ્વી અનુપમ ચંદ્ર પ્રકાશ્યો છે કે જેમાં રામના પ્રેમસ્પી મૃગ નિવાસ કરી રહ્યો છે. હે તાત ! તમે મનમાં ગ્વાનિ કરશો મા, પારસમણિ પામ્યા છતાં પણ દરિદ્રતાનો ડર રાખો છો ? ૧. હે ભરતજી ! સાંભળો, અમે બૂઠું નથી કહેતા. અમે ઉદાસીન છીએ જેથી અમારે શત્રુ મિત્ર એક સરખા છે; તપસ્વી છીએ જેથી બૂઠું નહીં બોલવાનો અમારે નિયમ છે, અને વનવાસી છીએ તેથી કોઈનો ડર પણ નથી કે જેથી બૂઠું બોલીએ; અમને રામ, સીતા તથા લક્ષ્મણનાં દર્શન પ્રાપ્ત થયાં એજ અમારાં જપતપ યોગાદિક સર્વ સાધનોનું શ્રદ્ધ ક્ષણ મળ્યું છે. ૨. અને તે ક્ષણનું ક્ષણ પ્રાપ્ત થઈ અમને તમારાં દર્શન થયાં છે કે જેથી સઘળા પ્રયાગનાં અને અમારાં ધન્ય લાગ્ય છે. હે ભરતજી ! તમે જગતમાં યશ લીધો તેથી તમને ધન્ય છે. ” એટલું કહીને ભરદ્વાજ મુનિ પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા. ૩. મુનિનાં વચનો સાંભળી સઘળા સલાસદો હર્ષ પામ્યા, સાધુ વખાણવા લાગ્યા અને દેવતાઓ પુષ્પ વરસાવવા લાગ્યા. આકાશમાં અને પ્રયાગમાં ‘ ધન્ય, ધન્ય ’ એવા શબ્દ થઈ રહ્યા, તે સાંભળી સાંભળીને ભરતજી પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા. ૪.

દોહા૦—પુલક ગાત હિય રામ સિય, સજલ સરોરહ નૈન ॥

કરિ પ્રણામ મુનિ મણ્ડલિદિ, વોલે ગદ્ગદ્ વૈન ॥ ૨૧૨ ॥

ભરતજી શરીરે રોમાંચિત થઈ હૃદયમાં સીતા રામનું સ્મરણ કરતા નેત્રક્રમણ જળ યુક્ત કરી મુનિમંડળને પણામ કરીને ગદ્ ગદ્ વાણીથી બોલ્યા કે— ૨૧૬.

ચૌ૦—મુનિ સમાજ અરુ તીરથરાજૂ, સાંચૈદુ શપથ અવાઈ અકાજૂ ॥

ઈહિ થલ જો કલુ કહિય બનાઈ, તેહિસમ નહિં કલુ અવ અધમાઈ ॥

તુમ સર્વજ્ઞ કહૌં સતિમાઝ, ડર અન્તર્યામી રઘુરાજૂ ॥

મોહિં ન માતુ કરતવકર શોચૂ, નહિં દુઃખ જિય જગજાનહિપોચૂ ॥

નાહિંન ઢર બિગરાહિ પરલોકૂ, પિતહું મરે કર નાહિંન શોકૂ ॥

સુકૃત સુયશ મરિ ભુવન લુહાયે, લક્ષ્મણ રામ સરિસ સુતપાયે ॥

રામવિરહ તજિ તલુ ક્ષગમંગૂ, મૂષ શોચ કર કવન પ્રસંગૂ ॥

રામ લપણ સિય બિનુ પગ પનહીં, કરિ મુનિવેપફિરહિંવનવનહીં ॥

“ આ તીર્થરાજ ક્ષેત્ર છે અને તેમાં મુનિઓનો સમાજ છે, તેથી અહીં સાચા સોગંદ આતાં પણ ઘણો દોષ લાગી અકાજ થાય. આ સ્થળે કાંઈ બૂઠું કહેવામાં આવે તો તેની જરોબરી કોઈ પાપ તથા અધમ પણ નથી. ૧.

હું સત્યભાવથી કહું છું કે-તમે સર્વજ્ઞ છો, રામચંદ્રજી અંતરની સઘળી વાત જાણે છે; મને મારી માતાનાં કર્તવ્યનો શોક નથી, જગત્ મને નીચ જાણે તેનું પણ મનમાં દુઃખ નથી, ૨. મને પરલોક જગડવાનો પણ ડર નથી અને મારા પિતાજીના મરણનો પણ શોક નથી, કેમકે પિતા તો સઘળા જગત્માં પુણ્ય તથા સુયશ શોભાવી ગયા છે અને રામ તથા લક્ષ્મણ સરખા પુત્ર પામ્યા છે, ૩. તે રામના વિયોગથી ક્ષયુષ્મંથુર દેહ તજી ગયા તેમાં તેમનો શોક કરવાનું કારણ શું છે? પરંતુ રામ લક્ષ્મણ તથા સીતા પગે પગરખાં પહેધા વિના મુનિનો વેષ લઈવનેવનમાં ફરે છે. ૪.

દોહા૦-અજિનવસનફઠઅગ્નમહિ, શયનઢાલિકુશપાત ॥

વસિતરુતર નિત સહત હિમ, આ તપ વરપા વાત ॥ ૨૨૦ ॥

અને મૃગચર્મરૂપી વસ્ત્રો પહેરી ક્ષણાહાર કરી પૃથ્વી પર દર્ભ તથા પાંદડાંની સાથરીમાં શયન કરે છે તથા નિત્ય વૃક્ષ નીચે નિવાસ કરી ટાઢ, તડકો, વરસાદ અને પવનનું દુઃખ સહન કરે છે, ૨૨૦.

ચૌ૦-યહ દુઃખ દાહ દહૈ નિત છાતિ, ધૂવ ન વાસર નીંદ ન રાતી ॥

યહિ કુરોગ કર ઓપધિ નાહીં, શોધેઝ સકલ વિશ્વ મનમાઠી ॥

માતુ કુમતિ વઢૈ અવ મૂઝા, તેહિ હમાર હિત કીંહ વમૂઝા ॥

કલિ કુઠાટ ગઢ કીંહ કુયંચૂ, ગાઢિ અવધપઢિ કઠિન કુમંચૂ ॥

મોહિલગિયહ કુઠાટ તેહિ ઠાટા, વલ્લિસિ સવ જગ વારહવાટા ॥

મિટૈ કુરોગ રામ ફિરિ આદે, વસાહિ અવધ નહિ આનઝપાયે ॥

ભરત વચનમુનિ મુનિ સુલ પારે, સવહિં કીંહ વહુ માંતિ વઢૈ ॥

તાત કરહુ જનિ શોચ વિશેલી, સવ દુઃખ મિટિહિ રામપદ દેલી ॥

એ દુઃખના દાહથી નિત્ય મારી છાતી બળે છે અને દિવસે ભૂખ લાગતી નથી તથા રાત્રે ઉંઘ આવતી નથી, મેં સઘળા જગત્માં શોધીને મનમાં નિશ્ચય કર્યો છે કે આ કુરોગનું કાંઈ પણ ઔષધ નથી. ૧. દુર્મતિવાળી તથા પાપોના મૂળરૂપ મારી માતારૂપી સુતારે મને રાજ્ય આપવાના મારા હિતરૂપી વાંસલો બનાવ્યો, તે વડે કલહરૂપી ખરાબ કાષ્ટમાંથી ખરાબ ગોઠવણરૂપ કુયંત્ર ઘડીને તે, જે વરદાન માગવારૂપ કુમંત્ર લણીને અયોધ્યામાં ઢાટ્યું. ૨. મારે વાસ્તેજ તેણે આ ખરાબ ગોઠવણ કરીને સઘળા જગતને બારેવાટ કરી દીધું છે. માટે રામચંદ્રજી જે પાછા અયોધ્યામાં પધારે તોજ આ કુરોગ મટે અને અયોધ્યા પાછું વસે, તે સિવાય બીજી

કાંઈ ઉપાય નથી. ” ૩. આવાં ભરતજીનાં વચનો સાંભળીને ભરદ્વાજ મુનિ સુખ પામ્યા અને સર્વ લોકોએ બહુ બહુ પ્રકારે ભરતજીની પ્રશંસા કરી. મુનિ બોલ્યા કે—“ તાત, ભરતજી ! તમે વિશેષ શોક કરો નહી, રામનાં ચરણોનાં દર્શન થતાં સર્વ દુઃખ દૂર થશે. ” ૪.

દોહા૦—કરિ પ્રબોધ મુનિવર કહેડ, અતિથિ પ્રાણપ્રિય હોહુ ॥

કન્દ મૂલ ફલ ફૂલ હમ, દેહિં લેહુ કરિ છોહુ ॥ ૨૨૧ ॥

એ પ્રમાણે ઉપદેશ દઈને મુનીશ્વરે વળી કહ્યું કે—“ તમે મારા પ્રાણ-પ્રિય પરોણા છે, માટે હું જે કંદ, મૂળ, ફળ તથા ફૂલ આપું તે મારા પર પ્રેમ કરીને ગ્રહણ કરો. ” ૨૨૧.

ચૌ૦—મુનિમુનિ વચન ભરત હિયશોચૂ, ખયડકુઅવસર કઠિન સકોચૂ ॥

જાનિ ગરુઅ ગુરુ ગિરા વહોરી, ચરણવન્દિ બોલે કરજોરી ॥

શિરધરિ આયસુ કરિય તુમ્હારા, પરમધર્મ્મ યહ નાથ હમારા ॥

ભરત વચન મુનિવર મનમાયે, શુચિસેવકશિપ નિકટવુલાયે ॥

ચાહિય કીન્હ ભરત પહુનાઈ, કન્દ મૂલ ફલ આનહુ જાઈ ॥

મલે નાથ કહિ તિન્હ શિરનાયે, પ્રમુદિત નિજનિજકાજસિધાયે ॥

મુનિહિં શોચ પાહુન વઢનેવતા, તસ પૂજા ચાહિય જસદેવતા ॥

મુનિકૃધિ સિધિઅંણિમાદિકઝાઈ, આયસુ હોય સો કૈરં ગુસાઈ ॥

મુનિનાં વચનો સાંભળી ભરતજીના હૃદયમાં ચિંતા થઈ (તીર્થ ક્ષેત્રમાં મુનિની કાંઈ વસ્તુ લેવાય નહી, તેમ ના કહેવાથી મુનિના વચનનો અનાદર કર્યો કહેવાય) અને કુસમયને લીધે બહુ સંકોચ થયો. પણ ગુરૂની વાણીને શ્રેષ્ઠ બાણીને તેમનાં ચરણો વંદી હાથ જોડીને બોલ્યા કે. ૧. “ હે નાથ ! તમારી આજ્ઞા માથે ચઢાવવી એજ અમારો પરમ ધર્મ છે. ” ભરતજીનાં વચનો મુનીશ્વરને ગમ્યાં, પછી પોતાના પવિત્ર સેવકોને પાસે બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે. ૨. “ આપણે ભરતજીની મેહેમાનગીરી કરવી જોઈએ માટે જઈને કંદ, મૂળ, તથા ફળો લાવો. ” “ નાથ ! બહુ સારૂ ” એમ કહી માથાં નમાવી સર્વ આનંદથી પોત પોતાનાં કામ કરવાને ગયા. ૩.

ભરદ્વાજે મનમાં વિચાર્યું કે—“ મોટા પરોણાને નોતર્યા છે, માટે જેવા દેવ તેવી પૂજા કરવી જોઈએ. ” મુનિની આજ્ઞા સાંભળી અણ્ણિમાદિક સર્વ ઋદ્ધિ તથા સિદ્ધિઓ આવી અને બોલી કે “ સ્વામી ! જેમ આજ્ઞા કરો તેમ કરીએ. ” ૪.

દોહા૦—રામવિરહ વ્યાકુલ ભરત, સાનુજ સકલસમાજ ॥

પહુનાઈકરિ હરહુશ્રમ, કહેઠ મુદિત મુનિરાજ ॥ ૨૨૨ ॥

મુનિએ આનંદ પામીને ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓને કહ્યું કે—“ ભરતજી, શત્રુ-
ધન તથા સઘળો સમાજ રામચંદ્રજીના બિરહથી વ્યાકુળ છે, માટે તે સર્વની
મેહેમાનગીરી કરીને તેઓનો શ્રમ દૂર કરો.” ૨૨૨.

ચૌ૦—ઋષિ સિધિશિરધરિ મુનિવરવાની, બઢ ભાગિનિ આપુહિઅનુમાની ॥

કહહિં પરસ્પર સિધિ સમુદાઈ, અતુલિતઅસિધિરામલઘુભાઈ ॥

મુનિપદ વન્દિ કરિય સોહ આજૂ, હોઈસુખી સબ રાજ સમાજૂ ॥

અસહિ રૂચિર રચે ગૃહનાના, જો વિલોકિ બિલ્લાહિંવિમાના ॥

ભોગ વિભૂતિ ભૂરિ ભરિ રાखे, દેસતજિનહિં અમર અમિલાखे ॥

દાસી દાસ સાજ સબ લીન્હે, જુગવત રહહિં મનહિં મનદીન્હે ॥

સબ સાજ સજિ સિધિ પલમાઈ, જોસુખ સ્વપ્ન્યહુંસુરપુર નહીં ॥

પ્રથમહિં વાસ દિયે સબ કેહી, સુન્દર સુખદ યથારુચિ જેહી ॥

ઋદ્ધિઓ તથા સિદ્ધિઓ ભરદ્વાજ મુનિનાં વચ્ચેના માથે ચઢાવી પોતાને
મોટી ભાવ્યવાન માનવા લાગી. સિદ્ધિઓ પરસ્પર કહેવા લાગી કે “ભરતજી
ઘણા અતુલિત મેહેમાન છે, ૧. માટે મુનિને પ્રણામ કરીને આજ જેથી
સઘળો રાજસમાજ સુખી થાય એવું કાર્ય કરીએ.” એમ કહીને તેઓએ
અનેક પ્રનામનાં સુંદર ઘરો બનાવ્યાં કે જેને જોઈને વિમાનો પણ લજવાઈ
જાય. ૨. તેમાં પુષ્કળ ભોગો તથા સંપત્તિઓ ભરી રાખી કે જેને જોતાં
દેવતાઓને પણ તે ભોગવવાની ઈચ્છા થાય. વળી દાસ દાસીઓનો ઠાઠ એવો
જમાવ્યો કે તેઓ મેહેમાનોની મરજી વગર પૂછે મનમાં ને મનમાં જાણી
જઈને તેમની સેવા કર્યા કરે. ૩. એક પળવારમાં સિદ્ધિઓએ સર્વ સાજ
સંભવી દીધો કે જે સુખો સ્વર્ગમાં પણ સ્વપ્નામાંએ પ્રાપ્ત ન થાય. પ્રથમ
તો જેને જેવી ઇચ્છિતી તે પ્રમાણે સર્વને સુંદર તથા સુખદાયી ઉતારા આપ્યા. ૪.

દોહા૦—બહુરિ સપરિજન ભરતકહૈં, ઋષિ આયસુ અસ દીન્હ ॥

વિધિ વિસ્મય દાયક વિભવ, મુનિવર તપબલ કીન્હ ॥ ૨૨૩ ॥

પછી મુનિએ ભરતજીને તથા તેમનાં કુટુંબીજનોને નિવાસ કરવાની
આજ્ઞા આપી અને પોતે પોતાના તપો બળથી પ્રદ્વાને પણ આશ્ચર્ય ઉપ-
જાવે એવા વૈભવો ઉત્પન્ન કર્યા. ૨૨૩.

ચૌ૦—મુનિ પ્રભાવ જબ ભરત વિલોકા, સબ લઘુ લગે લોકપતિ લોકા ॥
 સુખ સમાજ નહિં જાઈ બઢાની, દેશત વિરતિ વિસારહિં જ્ઞાની ॥
 આસન શયન સુવસન વિતાના, વન વાટિકા વિહંગ મૃગનાના ॥
 સુરભિફૂલ ફલ અમિય સમાના, વિમલજલાશય વિવિધવિધાના ॥
 અશન પાનશુચિ અમિત અમીસે, દેશ લોક સકુચાત જમીસે ॥
 સુર સુરમી સુરતરુ સવહી કે, લલિ અભિલાષ સુરેશ શચીકે ॥
 ઋતુ વસન્તુ બહ ત્રિવિધ બયારી, સબ કહૈં સુલભપદારથ ચારી ॥
 સ્વક ચન્દન વાનિતાદિક ભોગા, દેશિ હર્ષ વિસ્મય સબલોગા ॥

જ્યારે ભરતજીએ મુનિનો પ્રભાવ જોયો ત્યારે તેમને લોકપાળના લોકો પણ હલકા જણાવા લાગ્યા. જેને જેતાં જ્ઞાનીઓ પણ પોતાનો વૈરાગ્ય ભૂલી જાય એવો સમાજ વર્ણવ્યો જાય તેમ નથી. ૧. આસનો, શય્યાઓ, સુંદરવસ્ત્રો, ચંદરવા, વનો, વાડીઓ, અનેક પ્રકારનાં મૃગાદિ પશુ પક્ષીઓ, સુગંધીદાર પુષ્પો, અમૃત જેવાં ફળો, અનેક પ્રકારનાં નિર્મળજાણાશયો, ૨. સ્વચ્છ, પવિત્ર અને અમૃત જેવી ખાવા પીવાની વસ્તુઓ કે જેને જેતાં લોકો જેમ સન્યાસી રાજસી પદાર્થો જોઈ સંકોચાય તેમ સંકોચાવા લાગ્યા. સર્વના દ્વારે કામધેનુ તથા કલ્પવૃક્ષ હતાં કે જે જોઈને ઈંદ્ર ઈંદ્રાણીને પણ અભિલાષ થાય. ૩. ત્યાં વસંત ઋતુ આવી ખડી થઈ હતી, શીતળ, મંદ તથા સુગંધી પવન વાતો હતો; ચારે પ્રકારના (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ) પદાર્થો સર્વને સુલભ થઈ રહ્યા હતા; માળાઓ તથા ચંદન અને સ્ત્રી આદિ ભોગવિલાસ જોઈ જોઈને લોકો હર્ષ અને શોકને વશ થઈ ગયા. * ૪.

દોહા૦—સમ્પતિચક્રૈભરત ચક્ર, મુનિઆયસુખેલવાર ॥

ત્યહિ નિશિ આશ્રમ પીંજરા, રાસે માભિનુસાર ॥ ૨૨૪ ॥

મુનિની આજ્ઞારૂપી ખેલાડીએ સંપત્તિરૂપ ચક્રવી તથા ભરતજીરૂપ ચક્રવાને તે રાત્રિએ આશ્રમરૂપી પીંજરામાં રાખ્યાં, તો પણ એવીને એવીજ સ્થિતિમાં પ્રભાત થઈ ગયું. + ૨૨૪.

* હર્ષ એ કે આવા વૈભવના આપણે ભોક્તા છીએ. અને શોક એ કે રામચંદ્રજીના વિયોગમાં આ વૈભવ મળ્યા.

+ ચક્રો ચક્રી રાતે કહી સંગ કરતાં નથી તેની પેઠે ભરતજીને ભોગ વિલાસવાળા સ્થાનમાં રાખ્યા તો પણ રામના વિરહ રૂપી રાત્રિમાં તેમણે કંઈ પણ ઉપભોગ કર્યો નહી.

ચૌ૦-કીન્હ નિમજ્જન તીરથરાજા, નાહ મુનિહિ શિરસહિતસમાજા ॥
 ઋષિઆયમુઅશીષ શિર રાઘવી, કરિ દળ્હવત વિનય બહુભાઘવી ॥
 પથગત કુશલ સાથ સબ લીન્હે, ચલે ચિત્રકૂટહિ ચિત દીન્હે ॥
 રામસઘા કર દીન્હે લાગૂ, ચલત દેહ ધરિ જનુ અનુરાગૂ ॥
 નહિં પદત્રાણ શીશ નહિં છાયા, પ્રેમ નેમ વ્રત ધર્મ અમાયા ॥
 લષણ રામ સિય પન્થ કહાની, પૂછત સઘાહિ કહત મૃદુવાની ॥
 રામ વાસ થલ વિટપ વિલોકે, ઊર અનુરાગ રહત નહિં રોકે ॥
 દેસિ દશા સુરવર્ષહિં ફૂલા, મંદ મૃદુ માહિ મગુ મંગલ મૂલા ॥

પછી ભરતજી તીર્થ રાજમાં સ્નાન કરી સમાજ સહિત મુનિને પએ
 લાગ્યા, અને મુનિની આજ્ઞા તથા આશિષ માથે ચઢાવી ફરી દંડવત્ કરી
 ધણુ ધણુ કહીને વિનંતિ કરી. ૧. પછી માર્ગ બાણવામાં કુશળએવા અનુ-
 ચરો સાથે લઈને ચિત્રકૂટમાં ચિત્ત લગાવીને ગાડ્યા, ભરતજી શુદ્ધને ખલે
 હાથ દઈ ચાલતાં બાણે દેહધારી પ્રેમ ચાલતો હોય એવા દીસતા હતા. ૨.
 તેમણે પએ પગરખાં પેહેર્યાં ન હતાં, તેમ માથે છત્રની છાયા પણ ન હતી.
 કેવળ નિર્મળ મને પ્રેમ, નિયમ, વ્રત તથા ધર્મ પાડ્યાં હતાં. માર્ગમાં
 શુદ્ધને રામ, સીતા, તથા લક્ષ્મણ વાતો પૂછતા તથા પોતે પણ કોમળ
 વાણીથી કહેતા હતા. ૩. માર્ગમાં જ્યાં રામના ઉતારાનું સ્થાન કે વૃક્ષ જોતા,
 ત્યાં તેમના હૃદયનો પ્રેમ રોક્યો રહેતો ન હતો. તેમની એવી સ્થિતિ
 જોઈ દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, અને પૃથ્વી પણ કોમળ તથા મંગ-
 લના મૂળરૂપ થઈ ગઈ. ૪.

દોહા૦-કિયે જાહિં છાયા જલદ, સુખદ બહત વર વાત ॥

તસ મગ મયડ ન રામકહૂં, જસ મા ભરતહિ જાત ॥ ૨૨૫ ॥

વાદળાં છાયા કર્યાં જતાં હતાં અને ઉત્તમ સુખદાયી પવનવાતો હતો,
 માર્ગ રામચંદ્રજી જતાં જોવો નહીં થયેલો તેવો ભરતજી જતાં થયો. ૨૨૫.

ચૌ૦-જહુ ચેતન મગ જીવ ઘનેરે, જે ચિતયે પ્રમુ જિન્હ પ્રમુહેરે ॥

તે સબ મયે પરમપદ યોગૂ, ભરત દરશ મેષજ મવ રોગૂ ॥

યહ બાહિ વાત ભરત કી નાહીં, સુમિસ્ત જિનહિં રામ મન માહીં ॥

વારેક રામ કહત જગ જેઝ, હોત તરણ તારણ નર તેઝ ॥

ભરત રામ પ્રિય પુનિ લઘુ ભ્રાતા, કસ ન હોઈ મગુ મંગલદાતા ॥

સિદ્ધ સાધુ મુનિવર અસ કહહીં, ભરતહિ નિરખિ હર્ષ હિય લહહીં ॥
દેશિ પ્રભાવ સુરેશહિ શોચૂ, જગમલ મલહિ પોચકહ પોચૂ ॥
ગુરુ સન કહેઠ કરહુ પ્રભુ સોઈ, રામહિ ભરતહિ મેંટ ન હોઈ ॥

અત્યંત જડ તથા ચેતન જીવો કે જેમણે માર્ગમાં રામને જોયા હતા તથા જેમને રામે જોયા હતા, તેઓ સર્વ પરમપદને લાયક થઈ ગયા હતા, પણ તેઓને ભરતજીનાં દર્શન થવાથી તો જન્મ મરણ રૂપી રોગનો ભય ટળી ગયો. ૧. જે એક જવાર ‘રામ’ નામ લેછે, તે માણસ પોતે તરે છે અને બીજાને પણ તારે છે એવા રામચંદ્રજી પણ જેનું મનમાં સ્મરણ કરે છે તે ભરતજીનાં દર્શનથી ભવ રોગ ટળી જાય એ કાંઈ મોટી વાત નથી. ૨. “ભરતજી રામચંદ્રજીને પ્રિય છે અને વળી તેમના નાના ભાઈ છે માટે માર્ગ મંગળદાતા કેમ ન થાય ?” એમ સિદ્ધો, સાધુઓ તથા મુનીવરો કહેવા લાગ્યા, અને ભરતજીને જોઈને હૃદયમાં ખુશી થવા લાગ્યા. ૩. જગત્ ભલાને ભણું અને નીચને નીચ જણાય છે તે પ્રમાણે ભરતજીનો પ્રભાવ જોઈને ઈંદ્રને ચિંતા થઈ. તેથી તેણે શુરને કહ્યું કે—“પ્રભુ! રામ અને ભરતનો સમાગમ ન થાય તેમ કરો. ૪.

દોહા૦—રામ સકોચી પ્રેમવશ, ભરત સપ્રેમ પયોધિ ॥

વનીવાત વિગરન ચરત, કરિય યજ્ઞ છલશોધિ ॥ ૨૨૬ ॥

રામ સંકોચવાળા તથા પ્રેમને વશ્ય છે, અને ભરત પ્રેમના સમુદ્રરૂપ છે તેથી બનેલી વાત બગડી જવા લાગી છે, માટે શોધીને કાંઈ છળભરેલો યત્ન કરો. ” ૨૨૬.

ચૌ૦—વચન સુનત સુરગુરુ મુમુકાને, સહસ નયન ત્રિભુ લોચન જાને ॥

કહ ગુરુ વાદિ ક્ષોભ છલ છાંહ, રહાં કપટ કરિ હોડય માંહ ॥

માયાપતિ સેવક સન માયા, કરિયત ઝલટિ પરે સુરરાયા ॥

તવ કહુ કીન્હ રામરુખ જાની, અવ કુંવાલ કંરિ હોશહિ હાની ॥

સુન્ન સુરેશ રઘુનાથ સ્વભાજ, નિજ અપરાધ રિસાહિં ન કાઝ ॥

જો અપરાધ ભક્ત કર કરઈ, રામ રોષ પાવક સો જરઈ ॥

લોકહુ વેદ વિદિત રિતિહાસા, યહ મહિમા જાનહિં દુર્વાસા ॥

મરત સરિસ કો રામ સનેહી, જગ જપુ રામ રામ જપુ જેહી ॥

ઈંદ્રનાં વચનો સાંભળી બૃહસ્પતિ હસ્યા, અને ઈંદ્રને હજારનેટ્ર છતાં

આંધળો બાણ્યો. બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે—“ નકામો ફોલ તથા છળ છોડી દો, અહીં કપટ કરવાથી ફળેતી જ થશે. ૧. પ્રભુના સેવક સાથે કપટ કરવાથી તે કપટ ઉલટું થઈ તે કરનાર ઉપરજ પડે; તે વખતે આપણે રામચંદ્રજીની મરજી બાણીને (સરસ્વતીને મોકલીને કેકેયીની વાણી ફેરવી ન જાણવી હતી તે) કપટ કર્યું, પરંતુ આ વખતે તો એવી કુચાલ કરવાથી હાનિજ થશે. ૨. હે ઇંદ્ર ! સાંભળો, રામચંદ્રજીનો એવો સ્વભાવ છે કે તે પોતાનો અપરાધ કરનાર પર કોપ કરતા નથી, પણ જે તેમના ભક્તનો અપરાધ કરે તે તેમના કોપાગ્નિથી બળી જાય છે. ૩. એ વાત લોકમાં તથા વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે. રામનો મહિમા દુર્વાસાઋષિ બાણે છે. * ભરતજી સમાન રામને કોઈ પ્રિય નથી, સઘળું જગત્ રામને જપે છે, અને રામ ભરતજીને જપે છે. ૪.

દોહા—મનહું ન આનિય અમરપતિ, રઘુપતિ ભક્તઅકાજ ॥

અયશ લોક પરલોક દુઃખ, દિન દિન શોક સમાજ ॥ ૨૨૭ ॥

હે ઇંદ્ર ! રામચંદ્રજીના ભક્તનું બૂડું કરવાનું મનમાં પણ નહીં આવ્યું જોઈએ, તેમ કરવાથી આ લોકમાં અપકીર્તિ, પરલોકમાં દુઃખ અને દિન દિન પ્રત્યે શોકનો સમૂહ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૨૭.

ચૌ—સુનુ સુરેશ ઉપદેશ હમારા, રામહિં સેવક પરમપિયારા ॥

માનત સુખ સેવક સેવકાઈ, સેવક વૈર વૈર અધિકાઈ ॥

યદ્યપિ સમ નહિં રાગ ન રોષૂ, મહાહિં ન પાપ પુણ્ય ગુણ દોષૂ ॥

કર્મપ્રધાન વિશ્વ કરિ રાખા, જોજસકરૈં સો તસ ફલચાખા ॥

તદપિ કરાહિંસમ વિષમ વિહારા, ભક્ત અભક્ત હૃદય અનુસારા ॥

અગુણ અલેખ અમાન ઇકરસ, રામ સગુણ મયે ભક્ત પ્રેમવશ ॥

રામસદા સેવક રુચિ રાખી, વેદ પુરાણ સાથુ સુર સાખી ॥

* અંબરીશ રાજાએ એકું નીમ રાખેલું કે એકાદશીનો અપવાસ કરી દ્વાદશીમાં બ્રહ્મભોજન કરી શકીને જમવું. એક સમયે તેમણે દ્વાદશીમાં દુર્વસા ઋષિને નોતર્યા, દુર્વાસા નોતરે સ્વીકારી યમુનાજીમાં ન્હાવા ગયા. તે દિવસે દ્વાદશી થોડીજ હોવાથી દ્વાદશીમાં પારણું કરી લેવા માટે બ્રાહ્મણોની સલાહથી તેમણે જળનું આચમન કર્યું, તેથી પછી દુર્વાસાએ આવી ક્રોધ કરી પોતાની જટા પછાડીને તેમાંથી એક કૃત્યા ઉત્પન્ન કરી, તે અંબરીશ રાજાને મારવા જતાં ભગવાન તા સુદર્શન ચક્રે તેનો નાશ કરી એક દુર્વાસાની પડે પડ્યું. દુર્વાસા ત્રિલોકમાં ફરીવળ્યા પણ કોઈએ શરણે ન રાખ્યા. પછી ભગવાન પાસે ગયા તો તેમણે પણ શરણે નહીં રાખતાં કહ્યું કે—“ મારા ભક્તનો દ્રોહ કરનારને મારથી શરણે રખાય નહીં ” પણ તમે અંબરીશ રાજાને જ શરણે લાવ્યો. પછી દુર્વાસાએ તેમ કહ્યું, તેથી ચક્રની પીડાથી શાંત થયા. અંબરીશ રાજાએ ઋષિને જમાડી તૃપ્ત કરીને વિદાય કર્યા. (શ્રીમદ્ ભાગવત નવમ સ્કંધ)

અસંજિય જાનિ તજહુ કુટિલાઈ, કરહુ ભરત પદ પ્રીતિ સુહાર્દ ॥

હે ઇંદ્ર ! વળી મારો ઉપદેશ સાંભળો, રામને પોતાનો સેવક ધણેજ આશે છે, તે પોતાના સેવકની સેવા કરવાથી રાજ થાય છે અને તેમના સેવકની સાથે વેર કરવાથી પોતાની સાથે અત્યંત વેર કર્યું માને છે. ૧ જ કે રામ સમ બુદ્ધિવાળા છે, રાગદ્વેષ વિનાના છે, અને પાપ, પુણ્ય કે દોષ શ્રદ્ધા કરતા નથી, કેમકે તેમણે જગતમાં કર્મને પ્રધાન કરી રાખ્યું છે, તેથી જે જેવું કરે તેને તેવાં ફળ મળે છે. તો પણ તે ભક્ત તથા અભક્તના હૃદયના વિચાર પ્રમાણે સમ તથા વિષમ લીલા કરે છે. રામ પોતે નિર્ગુણ, અલક્ષ્ય, નિર્માની અને એકરસ છે, તો પણ ભક્તના પ્રેમને વશ થઈને સગુણ થયા છે. ૩. રામ સદા પોતાના સેવકને ગમતું કરે છે. તે બાળ-તમાં વેદ, પુરાણ તથા સાધુઓ સાક્ષી છે. એમ મનમાં સમજીને કુટિલતા તજીને ભરતનાં ચરણોમાં સુંદર પ્રીતિ કરો. ૪.

દોહા૦—રામભક્ત પરહિત નિરત, પરદુઃખદુઃખી દયાલ ॥

મક્તશિરોમણિ ભરતસેં, જનિ હરપહુ સુરપાલ ॥ ૨૨૮ ॥

હે ઇંદ્ર ! ભરતજી રામના ભક્ત છે, પારકું હિત કરવામાં પ્રીતિવાળા છે, પારકા દુઃખે દુઃખી થનારા છે, દયાળુ છે, અને ભક્તોમાં શિરોમણિ છે, માટે તમે હરશે મા. ૨૨૮.

ચૌ૦—સત્યસિન્ધુ પ્રમુ સુર હિતકારી, ભરત રામ આયસુ અનુસારી ॥

સ્વારથ વિવશ વિકલ તુમ હોહુ, ભરત દોષ નહિ રાહર મોહુ ॥

મુનિ સુરવર સુરગુરુ વરવાની, મા પ્રબોધ મન મિટી ગલાની ॥

વરાધિ પ્રમૂન દર્ષિ સુરરાજ, લગે સરાહન ભરત સ્વભાજ ॥

ઈહિ વિધિ ભરત ચલે મગુજાહી, દશા દેસિ મુનિ સિદ્ધસિહાહી ॥

જવહિં રામ કહિલેહિં ઉસાસા, ઉમંગત પ્રેમ મનહુંં ચહું પાસા ॥

દ્રવહિંવચન મુનિકુલિશ પવાના, પુરજન પ્રેમ ન જાઈ બચાના ॥

બીચ વાસ કરિ યમુનહિંઆયે, નિરસિ નૌર લોચન જલછાયે ॥

રામચંદ્રજી સત્યના સમુદ્ર રૂપ અને દેવોનું હિત કરનારા છે, અને ભરતજી રામની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા છે. તમે સ્વાર્થને વશ થઈ બ્યાકુળ થયા છો; ભરતજીનો કાંઈ પણ દોષ નથી, કેવળ તમોનેજ મોહુ ઉપજ્યો છે. ” ૧. આ પ્રમાણે બૃહસ્પતિની ઉત્તમ વાણી સાંભળીને ઇંદ્રને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને મનની ગ્લાનિ દૂર થઈ ગઈ. પછી તે હર્ષિત થઈ પુણ્યવૃદ્ધિ કરીને ભરતજીનો સ્વભાવ વખાણવા લાગ્યો. ૨. આ પ્રમાણે ભરતજી માર્ગ-

માં ચાલ્યા જતા હતા, ને તેમની દશા જોઈને મુનિઓ તથા સિદ્ધાવખાણ કરતા હતા. જ્યારે ભરતજી 'રામ' કહીને નીચો શ્વાસ મૂકતા હતા, ત્યારે જાણે પ્રેમ ચારે પાસ ઉમંગી જતો હોય એવું જણાતું હતું. ૩. એમનાં વચન સાંભળીને વજ્ર તથા પાપાણ પણ પીંગળી જતા હતાં, અયોધ્યાવાસીઓનો પ્રેમ પણ વખાણ્યો જાય તેમ નથી. વચ્ચે એક રાત્રિ વાસો કરીને પછીયમુનાજીના તીરે આવી પોહોઝ્યા યમુનાજીનું જળ જોઈને ભરતજીનાં નેત્રો જળથી છાઈ ગયાં. ૪.

દોહા૦—રઘુવર વર્ણ વિલોકિ વર, વારિસમેત સમાજ ॥

હોત વિરહ વારિધિ મગન, ચઢે વિવેક જહાજ ॥ ૨૨૨ ॥

ભરતજી સર્વ સમાજ સહિત રામના વર્ણુ જેવું ઉત્તમ યમુનાજીનું જળ જોઈને રામના વિરહરૂપી સમુદ્રમાં મગ્ન થઈ ગયા, પણ પછી વિવેકરૂપી વહાણ પર ચઢ્યા. ૨૨૬.

ચૌ૦—યમુન તીર તેહિ દિનકર વાસુ, મયઝ સમય સપસવહિં સુપાસુ ॥

રાતિહિ ઘાટ ઘાટકી તરણી, આઈ અગણિત જાઈં ન વરણી ॥

પ્રાત પાર મે ઇકહિ સેવા, તોષે રામ સસ્વાકરિ સેવા ॥

ચલે અન્હાઈ નદિહિ શિરનાઈ, સાથ નિષાદ નાથ લઘુ માર્ગ ॥

આમે મુનિવર વાહન આછે, રાજ સમાજ જાઈ સવ પાછે ॥

તેહિ પાછે દોઝ બન્ધુ પવાદે, મૂપણ વસન વેષ મુઠિ સારે ॥

સેવક ગુહદ સચિવ સુતસાથા, સુમિરત લષણ સીચ રઘુનાથા ॥

જહૈં જહૈં રામ વાસ વિશ્રામા, તહૈં તહૈં કરહિં સપ્રેમપ્રગામા ॥

તે દિવસે યમુનાજીના તીરે નિવાસ કર્યો અને સર્વને સમય પ્રમાણે સુખ પ્રાપ્ત થયું. તે રાત્રે ઘાટે ઘાટનાં અગણિત નાવ આવી ગયાં કે જેનું વર્ણન કર્યું જાય તેમ નથી. ૧. પ્રાતઃકાળ થતાં એકજ ખેપે સર્વ પાર ઉતાર્યા, ગુહરાજની સેવાથી સર્વ સંતુષ્ટ થયાં, પછી યમુનાજીમાં સ્નાન કરી પ્રણામ કરીને શત્રુઘ્ન તથા ગુહ સહિત ભરતજી ચાલ્યા, ૨. વસિષ્ઠ મુનિ સુંદર વાહનમાં બેસીને સાથી આગળ ચાલતા હતા, અને સર્વ રાજસમાજ પછવાડે ચાલતો હતો. તે સર્વની પાછળ જન્ને ભાઈઓ પગ-પાળા ચાલતા હતા. ભરતજીનાં ભૂષણો, વસ્ત્રો તથા વેષ બહુજ સાદાં હતાં ૩. સેવકો, સચીવો તથા મિત્રમંડળ સહિત ભરતજી, રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાનું સ્મરણ કરતા હતા અને જ્યાં જ્યાં રામચંદ્રજીએ વાસ કે વિશ્રામ કર્યો હતો ત્યાં ત્યાં પ્રેમથી પ્રણામ કરતા હતા. ૪.

દોહા૦—મગુવાસી નર નારિ સુનિ, ધામકામ તજિધાઈ ॥

દેસિ સ્વરૂપ સનેહ વશ, મુદિત જન્મ ફલ પાઈ ॥ ૨૩૦ ॥

માર્ગનાં આમોમાં વસનારાં સ્ત્રી પુરૂષો ખખર સાંભળી ધરનાંકામકાજ પડતાં મૂકી દોડી આવીને રામના સ્નેહને વશ થઈ ગયેલું ભરતજીનું સ્વ-રૂપ ભેદ જન્મનું ફળ પામી રાજ થતાં હતાં. ૨૩૦

ચૌ૦—કહિં સમેમ એક ફક પાहीं, રામ લષણ સચિહોંહિકિનાहीं ॥

વય વપુ વર્ણ રૂપ સોડાલી, શીલ સનેહ સરિસ સમ ચાલી ॥

વેષ ન સો સચિ સીય નસંગા, આગે અની ચલી ચતુરંગા ॥

નહિ પ્રસન્ન મુખ માનસ સેદા, સચિ સન્દેહ હોત યહિ મેદા ॥

તાસુ તર્ક તિય ગણ મનમાની, કહિંસકલતોહિંસમનસયાની ॥

તેહિ સરાહિ વાળી ફુર પૂજી, બોલી મધુર વચન તિય દૂજી ॥

કહિ સમેમ સવ કથા પ્રસંગુ, જેહિ વિધિ રામ રાજરસ મંગુ ॥

ભરતહિ બહુરિ સરાહન લાગી, શીલ સનેહ સ્વભાવ સુમાગી ॥

સ્ત્રીઓ પ્રેમપૂર્વક એક એકને કહેતી હતી કે—“ સખા ! આ રામ લક્ષ્મણ હોય કે નહીં ? તેમની ઉમ્મર, શરીર, વર્ણ, રૂપ, શીળ, સ્નેહ અને ચાલ એ સૌ રામ લક્ષ્મણ સરખાંજ છે. ૧. પણ સખી ! આ બેનો વેશ રામ લક્ષ્મણ જેવો નથી, વળી સાથે સીતાજી નથી અને આગળ ચતુરંગી સેના આલી બાય છે; તેમનાં મુખ પ્રસન્ન નથી અને મનમાં ખેદ જણાય છે. આ ઉપરથી સંદેહ થાય છે.” ૨. તે સ્ત્રીની કલ્પના સઘળી સ્ત્રીઓને ખરી લાગી તેથી સઘળી કહેવા લાગી કે ‘ તારા જેવી દોઢ ચતુર નથી, તેનાં વખાણુ કરી વચનો માન્ય કરીને બીજી સ્ત્રી મધુર વચનોથી બોલી, ૩. તેણે પ્રેમપૂર્વક જે રીતે રામના રાજ્યાભિષેકનો જંગ થયા હોતો તે સર્વ કથાનો પ્રસંગ કહી સાંભળાવ્યો. પછી તે ભરતજીનાં શીળ, સ્નેહ, સ્વભાવ તથા સારા ભાગ્યનાં વખાણુ કરવા લાગી કે—૪.

દોહા૦—ચલત પયાદે સ્વાત ફલ, પિતા દીન્હ તજિ રાજ ॥

જાત મનાવન રઘુવરહિ, ભરત સરિસ કો આજ ॥ ૨૩૧ ॥

“ પિતાએ આપેલું રાજ્ય તજી દઈ પગપાળા કેવળ ફળનો આહર કરતા ભરતજી, રામચંદ્રજીને મનાવવા બાય છે, માટે આજ ભરતજી જેવો કોણ છે ? ૨૩૧.

ચૌ૦—માયપ મક્તિ ભરત આચરણુ, કહત સુનત દુઃખ દૂષણ હરણુ ॥

જોકણ કહિ થોર સહિસોઈ, રામબંધુ અસ કાહે ન હોઈ ॥
 હમ સવ સાનુજ ભરતહિ દેસે, મયે ધન્ય યુવતી જન લેસે ॥
 મુનિ ગુણ દેસિ દશા પછિતાહીં, કેકયિ જનનિયોગ સુતનાહીં ॥
 કોઝ કહ દૂષણ રાનિહુ નાહિન, ત્રિધિ સવકિન્હ હમહિજોદાહિન ॥
 કહૈં હમ લોગ વેદ વિધિ હીની, લવુ કુઝ તિય કરતૂતિમલીની ॥
 વસહિં કુદેશ કુગાંવ કુવામા, કહૈં યહ દરશ પુણ્ય પરિણામા ॥
 અસ અનન્દ અચરજ પ્રતિગ્રામા, જનુ મહમૂમિ કલ્પતરુનામા ॥

સખી! ભરતજીનું લાઇપણું, ભક્તિ તથા આચરણોનું ચર્ચન કરતાં સાંભળતાં પણ દુઃખ તથા પાપ દૂર થઇ જાય છે, તેમને માટે જેટલું ક-
 હીએ તેટલું થોડું છે, તે રામના લાઇ છે તેથી એવા કેમ ન હોય ? ૧
 આપણુ સર્વે શત્રુદ્ધન સહિત ભરતજીનાં દર્શન પામ્યાં તેથી આપણે
 સદ્ભાગી સ્ત્રીઓની ગણતરીમાં આવ્યાં છીએ.” ભરતજીના ગુણો સાંભળીને
 તથા તેમની દશા જોઇને સ્ત્રીઓ પસ્તાવા લાગી કે-“ આ પૂત્ર કેકેયી માતાને
 યોગ્ય નથી ? ૨. કેટલીક કહેવા લાગી કે-“ એમાં કેકેયીનો દ્વેષ નથી,
 આતો વિધાતા કે જે આપણને અનુકુળ છે તેણે કયું છે; આપણે સ્ત્રી જાતિ
 કે જે લોકના તથા વેદના મત પ્રમાણે નીચ છીએ અને નીચ કુળમાં ઉ-
 ત્પન્ન થયેલી તથા મલીન કરતૂતવાળી છીએ, ૩. વળી કુદેશ તથા કુગામમાં
 વસનારી કહાયા છીએ, તે ક્યાં અને પુરુષોના પરિણામરૂપ આ દર્શન ક્યાં ?”
 આ પ્રમાણે જાણે મરૂ (મારવાડ-નિર્જળપ્રદેશ) દેશમાં કલ્પવૃક્ષ જન્મ્યું
 હોય તેમ ગામે ગામ આનંદ અને આશ્ચર્ય વ્યાપી રહ્યાં. ૪.

દોહા-ભરત દરશ દેસત સુઝેહુ, મણુ લોગન્દ કરમામ ॥

જનુતિહલવાસિન્દમયડ, વિધિવશમુલમમયાગ ॥ ૨૩૨ ॥

જાણે સિંહલદ્વીપના રેહેવાસીઓને દેવયોગે પ્રયાગતીર્થ સુલભ થઇ ગયું
 હોય તેમ ભરતજીનાં દર્શનથી માર્ગના લોકોનાં ભાગ્ય ખુલી ગયાં. ૨૩૨.

ચૌ-નિજ ગુણ સહિત રામ ગુણ ગાથા, સુનત જાહિં સુમિરત રઘુનાથા ॥

તીરથ મુનિ આશ્રમ સુરધામા, નિરલિ નિમજ્જહિંકરહિંપણામા ॥

મનહીં મન માંગહિં વરણહુ, વૈલાનત બડુ યતી ડાસી ॥

મિલહીં કિરાત કોઝ વનવાસી, સીય રામવદ પત્ર સનેહ ॥

કરિ મણામ પૂઝહિં જોહિ તેહી, કોહિ વન લષણ રામ વૈદેહી ॥

તે પ્રભુ સમાચાર સઘ કહીં, ભરતહિ દેખિ જન્મ ફલ લહીં ॥

જે જન કહીં કુશલ હમરેલે, તેનિય રામ લષણ સમ પેલે ॥

ફહિ વિધિ બૂઝત સઘહિં સુઝાની, સુનત રામ વન વાસ કઠાની ॥

ભરતજી, પોતાના ગુણોની સાથે રામચંદ્રજીના ગુણોની કથા સાંભળતા તથા રામનું સ્મરણ કરતા આલ્યા જતા હતા. માર્ગમાં આવતાં તીર્થો, મુનિઓના આશ્રમો તથા દેવસ્થાનો જોઈ સ્નાન કરી પ્રણામ કરતા હતા. ૧. અને મનમાં ને મનમાં વરદાન માગતા હતા કે—‘ રામ તથા સીતાનાં ચરણ કમળોમાં પ્રેમ રહો. વનવાસી બીલ્વો, કોળીઓ, વાનપ્રસ્થો, બ્રહ્મચારીઓ, સન્યાસીઓ તથા ઉદાસીનો માર્ગમાં મળતા, ૨. તેઓને પ્રણામ કરી ભરતજી જેને તેને પૂછતા હતા કે ‘ રામ લક્ષ્મણ તથા સીતા કયા વનમાં છે? તેઓ રામચંદ્રજીના સર્વ સમાચાર કહેતા હતા અને ભરતજીને જોઈ જન્મનું ફળ પામતા હતા. ૩. જે માણસો કહેતા કે—‘ રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાજીને અત્રે ક્ષેમ કુશળ જોયા છે ’ તે માણસો ભરતજીને રામ લક્ષ્મણ સમાન પ્રિય દેખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સર્વને સુંદર વાણીથી પૂછતા તથા રામના વનવાસની હકીકત સાંભળતા આલ્યા જતા હતા. ૪.

દોહા—તોહિ વાસર વસ પ્રાતહી, ચલે સુમિરિ રઘુનાથ ॥

રામ દરશકી લાલસા, ભરત સરિસ સઘ સાથ ॥ ૨૩૩ ॥

તે દિવસે માર્ગમાંજ નિવાસ કરી પ્રભાત થતાં રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને આલ્યા, ભરતજીને જેવી રામચંદ્રજીનાં દર્શનની આતુરતા હતી તેવીજ સર્વ સમાજને પણ હતી. ૨૩૩.

ચૌ—મંગલ જકુન હોઈ સઘ કાહૂ, ફરકઈ સુખદ વિલોચનવાહૂ ॥

ભરતહિં સહિત સમાજ ડહાહૂ, મિલિહઈ રામમિટહિં દુઃખદાહૂ ॥

કરત મનોરથ જસ જિયજાકે, જાઈ સનેહ સુરા સઘ છાકે ॥

શિથિલ અંગ પગ ઢગમગ ઢોલહિં, બિહલ વચન પ્રેમ વશ બોલહિં ॥

રામ સઘા તોહિ સમય દિઝાવા, શૈલ શિરોમણિ સહજ સુહાવા ॥

જાસુ સમીપ સરિત પય તીરા, સીય સમેત વસહિં દોડ વીરા ॥

દેખિ કરહિં સઘ દણ્ડપ્રણામા, કહિ જય જાનકિ જીવનરામા ॥

પ્રેમમગન અસ રાજસમાજૂ, જનુ ફિરિ અવધ ચલે રઘુરાજૂ ॥

સર્વ કોઈને મંગળમય શુકનો થવા લાગ્યા અને નેત્રો તથા બાહુઓ સુખદાયી (પુરૂષનાં જમણાં ને સ્ત્રીઓનાં ડાબાં અંગ) ફરકવા લાગ્યાં. જ-

રતન સહિત સર્વ સમાજને મનમાં ઉત્સાહ હતો કે—‘રામચંદ્રન મળશે અને દુઃખરૂપી દાહ ટળશે.’ ૧. જેના મનમાં જેવું હતું તે તેવા મનોરથ કરવા લાગ્યા, અને જાણે પ્રેમરૂપી મદિરાથી છાકટા થઈ ગયા હોય તેમ ચાલતાં અંગે શિથિલ થઈ જઈ ડગમગ ડાલવા લાગ્યા અને પ્રેમવશ થઈ જવાથી વચનો પણ વિહ્વળ બોલવા લાગ્યા. ૨. તે સમયે ગુહરાજએ સ્વાભાવિક સુંદર ચિત્રકૂટ પર્વત દેખાડ્યો કે જેમાં સીતા સહિત બન્નેભાઈ મંદાકિની નદીના જળ નજીક કિનારાપર રહેલા છે. ૩. તે જોઈને સર્વ દાંડવત પ્રણામ કરીને સીતાજીના ભવનરૂપ રામચંદ્રજીની જય જય બોલવા લાગ્યા. જાણે રામચંદ્રજી પાછા ફરીને અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા હોય તેમ રાજસમાજ પ્રેમમગ્ન થઈ ગયો. ૪.

દોહા—ભરત પ્રેમત્યહિસમયજસ, તસ કહિ સકૈ ન શેષુ ॥

કવિહિ અગમજિમિબ્રહ્મમુખ, અહમમલિનજનેષુ ॥ ૨૩૪ ॥

તે સમયના ભરતજીના પ્રેમનું વર્ણન શેષનાગથી પણ થઈ શકે તેમ નથી અને કવિઓને તો જેમ અહમમતાવાળા મલીન જનોને બ્રહ્મમુખ અગમ્ય છે તેમ અગમ્ય થઈ પડ્યું. ૨૩૪.

ચૌ—સકલ સનેહ શિથિલ રઘુવરકે, ગયે કોશ દુઃ દિનકર દરકે ॥

જલ થલ દેલિ વસે નિશિ વીતે, કીન્હ ગમન રઘુનાથ પિરીતે ॥

વહાં રામ રજની અવશેષા, જાગી સીય સ્વપ્ન અસ દેલ્યા ॥

સહિત સમાજ ભરત જનુ આયે, નાથ વિયોગ તાપ તનુ તાયે ॥

સકલ મલિન મન દીન દુલ્હારી, દેલ્હી સાસુ આન અનુહારી ॥

સુનિ સિય સ્વપ્ન ભરે જલ લોચન, ભયે શોચ વશ શોકવિમોચન ॥

લષણ સ્વપ્ન યહ નીક ન હોઈ, કઠિન કુચાહ સુનાઈહિ કોઈ ॥

અસ કહિ બન્ધુ સમેત અન્હાને, પૂજિ પુરારિ સાધુ સનમાને ॥

રામના સ્નેહથી શિથિલ થઈ ગયેલા સર્વ લોકો સૂર્ય અસ્ત થયા પછી પણ બે કોશ ચાલ્યા. પછી ત્યાં પાણી વાળી જગ્યા જોઈ નિવાસ કર્યો અને પ્રાતઃકાળ થતાંજ રામમાં પ્રેમને લીધે તુરત પ્રયાણ કર્યું. ૧. પણે રામચંદ્રજી થોડી રાત બાકી હતી તે સમયે જાગૃત થતાં સીતાજી પણ જાગ્યાં, સીતાજીએ સ્વપ્નમાં દેખ્યું કે—‘જાણે સ્વામીનાથના વિયોગથી શરીરે દુર્બળ થઈ ગયેલા ભરતજી સર્વ સમાજ સહિત અહીં આગ્યા, ૨. સર્વ મલીન મનવાળાં દીન તથા દુઃખીઆં દીઠાં, અને સાસુઓ તો જૂઠાજ વેષવાળી (વિધવા) જોવામાં

આવી. ” સીતાજીના સ્વપ્નની વાત સાંભળીને સર્વના શોકને દૂર કરનાર રામચંદ્રજી નેત્રોમાં આંસુ આણીને શોક વશ્ય થયા. ૩. રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-“ લક્ષ્મણજી ! આ સ્વપ્ન સાચું નથી, તે કાંઈ કઠિણ અનિષ્ટની વાત સાંભળાવશે. ” એમ કહી લક્ષ્મણજી સહિત સ્નાન કરી, શિવનું પૂજન કરી સાધુઓનું સન્માન કર્યું. ૪.

છંદ૦—સનમાનિસુર મુનિ બન્દિવૈટેઉતરદિશિદેશતમયે ॥

નભધૂરિ સ્વગ મૃગ ભૂરિ ભાગે વિકલ પ્રભુ આશ્રમગયે ॥

તુલસી ઉઠે અવલોકિ કારણ કાઢ ચિત ચક્રિત રહે ॥

સવસમાચારકિરાતકોલનઆઈતેહિઅવસરકહે ॥ ૧૦ ॥

દેવતાઓ તથા મુનિઓનો સત્કાર કરી પ્રણામ કરીને બેઠા બેઠા ઉત્તર દિશા તરફ જોવા લાગ્યા. એટલામાં આકાશમાં ધૂળથી છાંય ગયેલું તથા ઘણાંક મૃગાદિ પશુ પક્ષીઓ વ્યાકુળ થઈ પોતાના આશ્રમ તરફ ભાગી આવતાં જોઈને મનમાં ચક્રિત થઈ તેનું કારણ શું છે તે જાણવા માટે રામચંદ્રજી ઉઠ્યા, તે જ વખતે કોળીઓએ તથા ભીલોએ આવીને સર્વ સમાચાર કહ્યા. ૧૦.

સો૦—સુનત સુમંગલ વૈન, મન પ્રમોદ તનુ પુલક મર ॥

શરદ સરોરુહ નૈન, તુલસી મરે સનેહ જલ ॥ ૧ ॥

તેઓનાં માંગલિક વચનો સાંભળતાં જ રામચંદ્રજી મનમાં આનંદ પામ્યા, શરીર રોમાંચ થઈ ગયું અને તેમનાં શરદઋતુનાં કમળો જેવાં નેત્રો પ્રેમાશ્રુથી ભરપૂર થઈ ગયાં. ૧૦.

ચૌ૦—બહુરિ શોચ વશ મે સિયરમનૂ, કારણ કવન ભરત આગમનૂ ॥

एक आइ अस कहा बहोरी, सेन संग चतुरंग न थोरी ॥

सो मुनि रामहिं भा अतिशोचू, इतपितु वच उत बन्धु सँकोचू ॥

भरत स्वभाव समुझि मनमांही, प्रभु चितहितथितिपावतनाहीं ॥

समाधान तव भा यह जाने, भरत कह मँहँ साधु सयाने ॥

लषण लखेउ प्रभु हृदयखँनारू, कहत समय सम नीति विचारू ॥

बिन पूछे कछु कहउँ गुसाँई, सेवक समय न दीठ ढिठाई ॥

तुम सर्वज्ञ शिरोमणि स्वामी, आपुनि समुझि कहौं अमुगामी ॥

પછી રામચંદ્રજી શોક વશ્ય થઈ વિચારવા લાગ્યા કે-‘ ભરતજીને અહીં આવવાનું કારણ શું એટલામાં એક જણે આવીને કહ્યું કે-‘ ભરતજીની

સાથે મોટી ચતુરંગી સેના છે.' ૧. એ સાંભળી રામચંદ્રજીને ઘણી શોચનાં થઈ; એક તરફ પિતાનું વચન અને બીજી તરફ ભરતજી તરફનો સંકોચ હતો. ભરતજીના સ્વભાવનો મનમાં વિચાર કરી જોતાં દેવતાઓનું હિત કરવામાં રામચંદ્રજીનું મન સ્થિરતા પામતું નહીં. ૨. પરંતુ ભરતજી ચતુર, સાધુ અને મારા કદામાં છે એમ જાણીને રામચંદ્રજીના મનનું સમાધાન થયું. રામચંદ્રજી ચિત્ત ઉદ્વેગમય જોઈને લક્ષ્મણજી નીતિનો વિચાર કરીને સમયાનુસાર બોલ્યા કે-૩. “ સ્વામી ! હું આપના પૂછ્યા વિના કાંઈક કહું છું તે માફ કરશો. સેવક સમય વરતીને કાંઈ અવિવેક કરે તે અવિવેક ગણાય નહીં. તમે સર્વજ્ઞના શિરોમણિ છો, તો પણ હું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કહું છું. ” ૪

દોહા-નાથ સુહૃદ સુઠિ સરલ વિત, શીલ સનેહ નિધાન ॥

સબ પર પ્રીતિ પ્રતીતિ જિય, જાનિય આપુ સમાન ॥ ૨૩૬ ॥

હે નાથ ! તમે સર્વના મિત્ર, સુંદર સરળ ચિત્તવાળા, શીળ તથા સ્નેહના ભંડાર રૂપ અને સર્વ પર પ્રીતિ તથા વિશ્વાસવાળા છો, તેથી સર્વનાં અંતઃકરણોને પોતાના જેવાં જ જાણો છો. ૨૩૫.

ચૌ-વિષયી જીવ પાઈ પ્રભુતાર્ક, મૂઠ મોહવશ હોઈ જનાઈ ॥

ભરત નીતિરત સાધુ સુજાના, પ્રભુપદ પ્રેમ સકલ જગજાના ॥

તેજ આજ રાજ્યપદ પાઈ, ચલે ધર્મ મર્યાદા મિટાઈ ॥

કુટિલ કુબંધુ કુઅવસર તાકી, જાનિ રામ વનવાસદાકી ॥

કરિ કુમંત્ર મન સાજિ સમાજૂ, આયે કરન અકષ્ટક રાજૂ ॥

કોટિ પ્રકાર કલિપ કુટિલાઈ, આયે દલવટોરિ દોઝ માઈ ॥

જોજિય હોતિ ન કપટ કુચાલી, કેહિ સુદાત રથ બાજિ ગજાલી ॥

ભરતહિં દોષ દેઈ કો જાયે, જગ બૌરાઈ રાજ્યપદ પાયે ॥

વિષયી જીવ પ્રભુતા પામીને મૂર્ખ તથા મોહ વશ થઈને અહંકાર આણે છે, ભરતજી નીતિમાન, સાધુ તથા સુબાણુ અને તમારાં ચરણોમાં તેમને પ્રેમ છે એ સઘળું જગત જાણે છે; પરંતુ ભરત આજ રાજ્યપદ પામીને ધર્મની મર્યાદા છોડીને ચાલ્યો છે. એ કુટિલ કુબંધુ આપણા કુઅ-

* કોશસ્થાએ રાજ્ય કરવામાં ભરતજીને હરકત તો કરી નહીં હોય ? અથવા ભરતજી તથા સત્યુદ્ધન વચ્ચે વિરોધ તો નહીં થયો હોય ? અથવા કોઈ રાજ રાજ્ય પચાવી પડવા અયોધ્યા પર ચડી આવ્યો તો નહીં હોય ? અથવા પ્રભુ ભરતજીની સામે તો થઈ નહીં હોય ? એવી એવી શોચના પતી હતી.

+ ભરતજીની પ્રાર્થના નહીં સ્વીકારી શકાયએ, સંકોચ.

વસરનો લાલ લઘને તથા આપને વનમાં એકલા જાણીને, ૨. મનમાં ખોટો વિચાર કરી લશ્કર વિગેરે સજ્જને પોતાનું રાજ્ય નિષ્કંટક કરવા આંચો છે. એ બંને લાઘવો કરોડો પ્રકારની કલ્પનાઓ કરી સેના એકઠી કરીને આંચો છે. ૩. જો તેમના મનમાં કપટ તથા કુચાલ ન હોત તો રથો, ઘોડાઓ તથા હાથીઓની પંક્તિઓ કેને શોભાવા લાભે? ભરતને દોષ કોણ દે? જગત્ રાજ્યપદ પામતાંજ ઉન્નત થઈ જાય છે.* ૪.

દોહા૦—શશિ ગુરુ તિય ગામી નહુપ, ચઢેભૂમિસુર યાન ॥

લોક વેદ તે વિમુક્ત થા, અધમ કો વેણુ સમાન ॥ ૨૩૬ ॥

જુઓ, રાજ્યપદ પામીને ચંદ્રમાએ ગુરૂની સ્ત્રી સાથે વિહાર કર્યો હતો, નહુપરાજાએ પોતાની પાલખી બ્રાહ્મણો પાસે ઉપડાવી હતી, અને વેન રાજા લોકથી તથા વેદથી વિમુક્ત થયો હતો+તેથી તેના જેવો પાપી બીજો કોણ? ૨૩૬

ચૌ૦—સહસવાહુ સુરનાથ ત્રિશંકુ, કેહિ ન રાજ્યમદ દીનહ કલંકુ ॥

ભરત કીન્હ યહ ડચિત ડપાઝ, રિપુ રણ રંચ ન રાલવ કાઝ ॥

एक कीन्ह नहिं भरत मलाई, निदरे राम जानि असहाई ॥

समुझि परिहि सो आज विशेषी, समर सरोष रामरुख देखी ॥

इतना कहत नीति रस भूला, रणरस विटप पुलक मिस फूला ॥

प्रभुपद बन्दि शीश रज राखी, बोले सत्य सहज बल भाखी ॥

अनुचित नाथ न मानव मोरा, भरत हमहि उपचार न थोरा ॥

कहँ लागि सहिय रहिय मनमारे, नाथ साथ धनु हाथ हमारे ॥

સહસ્રાર્જુન, ઈંદ્ર, અને ત્રિશંકુરાજા એઓમાં રાજ્ય મદે કેને કલંક આપ્યું નથી. ભરતજીએ પણ આ ઉપાય ઉચિત કર્યો છે! કેમકે શત્રુને કે કરજને લેશમાત્ર કયાંય પણ રાખવાં નહીં. ૧. પરંતુ ભરતજીએ એક વાત સારી કરી નથી, તે એ કે તમને સહાયતા વગરના જાણીને તમારો તિરસ્કાર કર્યો છે, પણ આજ યુદ્ધમાં તમારું કોયે ભરેલું મુખ જોઈને જ તેના સમજવામાં આવશે. " ૨. એટલું કહેતામાં લક્ષ્મણજી નીતિરસ ભૂલી ગયા અને રોમાં-

* કહ્યું છે કે:—કનક કનકતે સોગુની માદકતા અધિકતા વહસાયે ચોરાતહે યહપો ચોરાળા ॥ કનક એટલે ધંતુર કરતાં કનક એટલે સુવર્ણમાં સોગણી માદકતા છે, ધંતુરોતો ખાધાથી ગાંડા બનાવે છે પણ સુવર્ણ તો પાચ્યાથીજ ગાંડા બનાવી દે છે.

+ ચંદ્ર તથા નહુપરાજાની કથા પાછળ આવી ગઈ છે (જુઓ બાળકાંડની ટીપ) વેતરાજાએ રાજ્ય પદ પામી ડાંડે પીઠાવી યજ્ઞાદિક ધર્મ ક્રિયાઓ બંધ કરી હતી અને પોતાનું પૂજન કરવાની આજ્ઞા કરી હતી તેથી બ્રાહ્મણોએ તેને મારી નાંખ્યો હતો. (ભાગવત અનુર્થ સ્કંધ)

અના મિષથી વીરરસરૂપી વૃક્ષ પ્રકુલિલિત થયું. રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી માથે ચરણરજ ધારણ કરીને પોતાનું સ્વાભાવિક બળ કહીને સત્ય બોલ્યા કે—૩. “ હે નાથ ! મારું કહેવું અયોગ્ય ગણશે નહીં, ભરતજીએ આ મારું થોડું અપમાન કર્યું નથી (કે હું તમારી સેવામાં હાજર છતાં ભરત તમને અસહાય ગણે છે). હું મન મારીને ક્યાં સુધી સહન કરી રાખું ? હે નાથ ! એક તો આપ મારી સાથે છો અને બીજું મારા હાથમાં ધનુષ છે. ૪.

દોહા૦—ક્ષત્રિ જાતિ રઘુકુલ જનમ, રામ અનુજનગજાના ॥

લાતહું મારે ચઢત શિર, નીચ કો ધૂરિ સમાન ॥ ૨૩૭ ॥

હું જાતે ક્ષત્રિય છું, સૂર્યવંશમાં જન્મેલો છું અને આપનો નાનો ભાઈ છું, એ સર્વ જગત્ જાણે છે, જુઓને ધૂળ સમાન કેાઈ તુચ્છ નથી, તો પણ તેને લાત મારતાં (બદલો લેવાની ઇચ્છાથી ઉડીને) માથા પર ચઢી બેસે છે.” ૨૩૭

ચૌ૦—ઝઠિ કરજોરિ રજાયસુ માંગા, મનહું વીરરસ સોવત જાગા ॥

બાંધિ જટા શિર કસિ કટિ માથા, સાજિ શરામન સાયક હાથા ॥

આજુ રામસેવક યશ લેજું, ભરતહિ સમર શિસ્વાવન દેજું ॥

રામ નિરાદર કર ફલ પાઈ, સોવહિ સમરસેજ દોડ માર્ઈ ॥

આઈ બના મલ સકલ સમાજુ, પ્રગટ કરૌં રિસ પાછિલ આજુ ॥

જિમિ કરિ નિકર દલૈ મૃગરાજુ, લેઈ લપેટિ લવા જિમિ વાજુ ॥

તૈમહિ ભરતહિ સેન સમેતા, સાનુજ નિદરિ નિપાતૌં સ્વેતા ॥

જો સહાય કર શંકર આઈ, તદપિ હતૌં રણ રામ દુહાર્ઈ ॥

પછી લક્ષ્મણજી જેમ સૂતેલો વીરરસ જાગી ઉઠે તેમ ઉઠીને હાથ બેડી રજા માગવા લાગ્યા. માથાપરની જટા તથા કેડે ભાથા કસીને બાંધ્યાં અને ધનુષ બાણ સજ્જ કરીને હાથમાં લીધાં. ૧. લક્ષ્મણજી બોલ્યા “ ભરતને સુદમાં શિક્ષા આપીને આજ હું રામના સેવક પણાનો યશ લઉં. એ બન્ને ભાઈઓ રામચંદ્રજીનો તિરસ્કાર કર્યાનું ફળ પામીને રણશય્યામાં શયન કરશે. ૨. આજે સઘળો સંયોગ ઠીક આવી મળ્યો છે, માટે મારી પાછલી દાઝ આજેજ જણાવું. જેમ સિંહ હાથીના ટોળાનો નાશ કરે છે તથા જેમ બાજ ચકલીઓના ટોળાને ઝપેટી લે છે, ૩. તેવીજ રીતે ભરત તથા શત્રુ-ખને સેના સહિત તોડી પાડીને રણક્ષેત્રમાં પાડું. મને રામની દુહાઈ

સહિત તોડી પાડીને રણ ક્ષેત્રમાં પાડું. મને રામની દુહાઈ (સોગંદ) છે કે જે કદાપિ તેઓની મદદે શંકર આવશે તો પણ તેઓને માર્યા વિના મૂકીશ નહી. ” ૪.

દોહા૦—અતિ સરોષભાષે લષણ, લલિતુનિ શપથપ્રમાન ॥

સમયલોક સર્વ લોકપતિ, ચાહત મમરિમગાન ॥ ૨૩૮ ॥

લક્ષ્મણજીને અત્યંત ક્રોધ પૂર્વક બોલતા જોઈને તથા તેમની સત્ય પ્રતિજ્ઞા (સોગંદ) સાંભળીને સર્વ લોકો તથા લોકપાળો લયલીત બની ભાગી જવાને ઈચ્છવા લાગ્યા. ૨૩૮.

ચૌ૦—જગ ભા મગન ગગન મૈ વાની, લષણ બાહુ બલ વિપુલ બચ્વાની ॥

તાત પ્રતાપ પ્રભાવ તુમ્હારા, કો કહિ સકૈ કો જાનનિહારા ॥

અનુચિત યચિત કાજ કહુ હૈઈ, સમુદ્ધિકરિયમલ કહસવકોઈ ॥

સહસા કરિ પાછે પછિતાહીં, કહાઈં વેદ બુધ તે બુધ નાહીં ॥

સુનિ સુર વચન લષણ સકુચાને, રામ સીય સાદર સનમાને ॥

કહી તાત તુમ નીતિ સુહાઈ, સર્વ તે કઠિન રાજમદ માઈ ॥

જો અંચવત માતહિ નૃપ તેઈ, નાહિંન સાધુ સમા જિન્દ સૈઈ ॥

સુનહુ લષણ મલ ભરત સરીલા, વિધિપ્રપંચ મહૈ સુના ન દીલા ॥

જગત્ લયલીત થયું તે સમયે આકાશમાં દેવ વાણી થઈ લક્ષ્મણજીના અપાર બાહુબળનાં વખાણ કર્યા કે—“ તાત ! તમારો પ્રતાપ તથા પ્રભાવ કોણ કહી શકે, તેમ છે તેમ જાણી શકે તેવો પણ કોણ છે ? ૧. યોગ્ય કે અયોગ્ય જે કાંઈ કાર્ય હોય તે સમજીને કરવાથી સર્વ કોઈ સાફ કહે છે. પણ જે વગર વિચાર્યું કાર્ય કરી પાછળથી પસ્તાય છે* તેને વેદ તથા વિદ્જ્ઞનો બુદ્ધિમાન કહેતા નથી. ” ૨. દેવતાઓનાં આવાં વચનો સાંભળી લક્ષ્મણજી સંકોચ પામતાં રામ તથા સીતાએ આદર પૂર્વક તેમનું સન્માન કરીને કહ્યું કે—“ તાત ! તમે ઘણી સારી નીતિ કહી. ભાઈ ! રાજ્યમદ સાથી કહ્યું છે. ૩. જેણે સાધુઓની સલાતું સેવન કર્યું નથી એવા રાજા રાજ્યમદ પીતાંજ મદોન્મત્ત થઈ જાય છે. લક્ષ્મણજી ! સાંભળો, વિધાતાની સૃષ્ટિમાં ભરતજી જેવો ભલો માણસ મેં દીઠો કે સાંભળ્યો પણ નથી. ૪.

* સહસા વિદધીત ન ક્રિયામવિવેકઃ પરમાપદાં પદસુ । વૃગતે હિ વિમૃશ્ય કારણં ગુણ લક્ષ્યાઃસ્વયમેવ સંપદઃ ॥ સહસા કામ નહી કરવું જોઈએ. કેમકે અજ્ઞાન મોટી મોટી આપત્તિઓનું સ્થાન છે. વિચારીને ચાલનાર મનુષ્યની પાસે સુખત્તિ સ્વયં આવે છે, કેમકે તે શુભની લોચી છે.

દોહા૦—ભરતહિં હોઈ ન રાજમદ, વિધિ હરિ હર પદ પાઈ ॥

કવહું કિં કાંજી સીકરન્હિ, ક્ષીરસિંધુવિલગાય ॥ ૨૩૯ ॥

ભરતજી, પ્રદા વિષ્ણુ કે મહેશ્વરનું પદ પામે તો પણ તેમને રાજ્ય-મદ ઉત્પન્ન થાય નહીં. શું ક્ષીરસાગર કદી પણ કાંજીના ગિંદુથી ફાટી જાય કે ? નહીંજ. ૨૩૯.

ચૌ૦—તિમિરતરુણતરાણિહિ સકગિલઈ, ગગન મગન મકુ મેઘહિમિલઈ ॥

ગો પદ જલ વૂઠંહિં વટયોની, સહજ ક્ષમા વરુ છાંડંહિં ક્ષોની ॥

મશક ફૂંક વરુ મેરુ ઉડાઈ, હોઈ ન નૃપમદ ભરતહિં ભાઈ ॥

લપણ તુમ્હાર શપથ પિતુ આના, શુચિ સુબંધુ નહિં ભરત સમાના ॥

સગુણ ક્ષીર અવગુણ જલતાતા, મિલે રચે પંરપંચ વિધાતા ॥

ભરત હંસ રવિવંશ તઢાગા, જનમિ કીન્હ ગુણદોષવિભાગા ॥

ગહિગુણપય તજિ અવગુણ વારી, નિજયશજગત કીન્હુઝજિયારી ॥

કહત ભરત ગુણ શીલ સ્વભાજ, પ્રેમ પયોધિ મગન રઘુરાજ ॥

કદાપિ અંધારું તરૂણ સૂર્યને ગળી જાય; આકાશમેઘમાં નિમગ્ન થઈ મળી જાય; અગસ્ય ઋષિ ગાયના પગલાના જળમાં ડૂબી જાય; પૃથ્વી પોતાની સ્વાભાવિક ક્ષમા તણ દે; ૧. અને મચ્છરની ફૂંકથી મેરુ ઉડી જાય, તો પણ હે ભાઈ ! ભરતજીને રાજ્યમદ ઉત્પન્ન થાય નહીં. લક્ષ્મણજી ! તમારા સોગંદ ખાઈને તથા પિતાની આજુ દઈને કહું છું કે—ભરતજી સમાન કોઈ પવિત્ર અને ઉત્તમ ભાઈ ન હોય. ૨. હે તાત ! વિધાતાએ સદ્ગુણોરૂપી દૂધ તથા અવગુણોરૂપી જળ મેળવીને આ પ્રપંચરૂપ સૃષ્ટિ રચી છે. પણ તેમાં સૂર્યવંશરૂપી તળાવમાં ભરતરૂપી હંસ જન્મીને તેણે ગુણોરૂપી દૂધ તથા અવગુણોરૂપી જળ બૂદાં કરી દીધાં છે. ૩. ભરતજીરૂપી હંસે અવગુણ રૂપી જળ તળને ગુણોરૂપી દૂધનું ગ્રહણ કરીને પોતાના યશ થી જગતને પ્રકાશિત કર્યું છે. ” આ પ્રમાણે ભરતજીના ગુણો તથા તેમનાં શીળ સ્વભાવ કહેતા કહેતા રામચંદ્રજી પ્રેમરૂપી સમુદ્રમાં મગ્ન થઈ ગયા. ૪.

દોહા૦—સુનિ રઘુવર વાળી વિબુધ, દેસિ ભરત પર હેતુ ॥

લગે સરાહન સહસમુલ, પ્રભુ કો કૃપાનિકેતુ ॥ ૨૪૦ ॥

સર્વ દેવતાઓ રામચંદ્રજીની વાણી સાંભળીને તથા તેમનો ભરતજી ઉપરનો પ્રેમ જોઈને વખાણવા લાગ્યા કે—“ રામચંદ્રજી સમાન કૃપાનિધાન બીજો કોણ છે ? ૨૪૦

ચૌ૦—જો ન હોત જગ જન્મ ભરત કો, સકલધર્મધુર ધરણિ ધરતકો ॥
 કવિકુલ અગમ ભરત ગુણગાથા, કો જાને તુમ વિન રઘુનાથા ॥
 લષણ રામ સિય સુનિ સુરવાની, અતિ સુખલહ્લુઝ ન જાડે બચાની ॥
 હાં ભરત સવ સહિત સુહાવે, મંદાકિની પુનીત અન્હાવે ॥
 સરિત સમીપ રાખિ સવ લોગા, માંગિ માતુ ગુરુસાચિવ નિયોગા ॥
 ચલે ભરત જહં સિય રઘુરાઈ, સાથ નિષાદ નાથ લઘુભાઈ ॥
 સમુક્ષિ માતુ કરતવ સકુચાઈ, કરત કુતર્ક કોટિ મન માઈ ॥
 રામ લષણ સિય સુનિ મમનાઝં, ડઠિજનિઅનતજાહિંતજિઠાઝં ॥

જે જગતમાં ભરતજીનો જન્મ ન થયો હોત તો સઘળા ધર્મોની ધુન્સ-
 રીને તથા ધરતીને કોણ ધારણ કરત ? ભરતજીના ગુણોની કથા તો કવિ-
 યોને પણ અગમ્ય છે, હે રઘુનાથજી ! તે તમારા વિના બીજા કોણ જાણી
 શકે ? ” ૧. રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાજી દેવતાઓની વાણી સાંભળીને અ-
 ત્યંત સુખ પામ્યાં કે જે વર્ણવ્યું જાય તેમ નથી. હવે ભરતજી સર્વ સમાજ
 સહિત મંદાકિની નદીના પવિત્ર જળમાં ન્હાયા. ૨. સર્વ લોકોને તે નદીની
 પાસે રાખી, માતાઓની, ગુરૂની તથા મંત્રીઓની આજ્ઞા માગી પોતાની
 સાથે ગુહરાજને તથા શત્રુધનને લઈને ભરતજી જ્યાં રામચંદ્રજી તથા સીતાજી
 હતાં ત્યાં ગયા. ૩. ભરતજી, કેકેયીનાં કરતૂતોનો વિચાર કરી સંકોચ
 પામતા હતા અને મનમાં કરોડો કુતર્ક કરતા હતા કે ‘ રામ લક્ષ્મણ તથા
 સીતાજી માફ નામ સાંભળીને રહેને તે ઠામ તજી ત્યાંથી ઉઠી બીજે ઠામે
 તો નહીં જાય ? ’ ૪.

દોહા૦—માતુ મતે મહંજાનિમોહિં, જોકલુકરહિંસોથોર ॥

અઘઅવગુણતજિ આદરહિં, સમુક્ષિ આપની ઓર ॥ ૨૪૧ ॥

મને મારી માતાની સંમ્મતિમાં ગણીને તેઓ મને જે કાંઈ કરશે તે
 થોડું છે; પરંતુ તેઓ પોતાની તરફનો વિચાર કરી મારાં પાપો તથા અવ-
 ગુણો તરફ નહીં જુએ તો મારો સત્કાર કરશે. ૨૪૧.

ચૌ૦—જો પરિહરહિં મલિન મમ જાની, જો સન્માનહિં સેવક માની ॥

મોરે શરણ રામ કી પનહીં, રામ સુસ્વામિ દોષ સવ જનહીં ॥

જગયશ ભાજન ચાતક મીના, નેમ પ્રેમ નિજ નિપુણ નવીના ॥

અસ મન ગુણત ચલે મગ જાતા, સકુચસનેહ શિથિલ સવગાતા ॥

ફેરતિ મનહું માતુ કૃત खोरी, ચલત ભક્તિ બલ ધીરજ ધોરી ॥

જવ સમુદ્ગર્હિ રઘુનાથ સ્વભાવ, તવ પથ પરત ઉતાવલ પાઠ ॥

ભરત દશા તેહિ અવસર કૈંસી, જલ પ્રવાહ જલ અલિગતિ જૈસી ॥

દેશિ ભરત કર શોચ સનેહ, મા નિપાદ ત્યાહિ સમય વિદેહ ॥

ભલેને રામચંદ્રજી મને મલીન મનવાળો બાણીને તજી દે, અથવા પોતાનો સેવક બાણીને સન્માન આપે; પરંતુ મારે તો એક તેમના ચરણોની બૂતીયો-નુંજ શરણું છે. રામચંદ્રજી તો ઉત્તમ સ્વામી છે, સઘળો દોષ હું સેવક-નોજ છે. ૧. જગતમાં ચાતક અને માછલાંજ યશને પાત્ર છે, કેમકે તેઓ નિત્ય નવીન પ્રેમનો નિયમ રાખે છે. આ પ્રમાણે ભરતજી મનમાં વિચારતા માર્ગમાં ચાલ્યા બાજ છે. તેમનાં સઘળાં ગાત્રો સંકોચ તથા પ્રેમથી શિથિલ થઈ ગયાં હતાં. ૨. ભરતજીને બાણે કૈકેયીનાં દુષ્ટ કૃત્યો આગળ ચાલવા નહીં દેતાં પાછો વાળી જતાં હોય એમ દ્વીસવા લાગ્યું, પણ ભક્તિ બળરૂપી મોટી ધીરજથી આગળ ચાલતા હતા. જ્યારે રામચંદ્રજીનો સ્વભાવ ચાદ આવતો ત્યારે માર્ગમાં તેમના પગ ઉતાવળા પડતા હતા. ૩. તે સમયે ભરતજીની દશા જેથી જળના પ્રવાહમાં પાણીની ચક્રી (ભ્રમરી) ઓની ગતિ હોય તેવી થઈ પડી. આવી રીતે ભરતજીને શોક તથા પ્રેમમાં મગ્ન થયેલા બેઠને શુકરાજ પોતાના દેહનું ભાન પણ ભુલી ગયો. ૪.

દોહાબલગે હોન મંગલ શકુન, સુનિ ગુણિ કહતનિષાદ ॥

મિટિહિ શોચ હોઈહિ હરષ, પુનિપરિણામવિષાદ ॥ ૨૪૨ ॥

તે સમયે મંગળમય શુકનો થવા લાગ્યા, તે સાંભળી વિચાર કરી શુદ્ધ બોલ્યો કે- “ શોક મટશે અને આનંદ થશે, પણ અંતે પાછો ખેદજ રહેશે. ” ૨૪૨.

‘ચૌ-’સેવક વચન સત્ય સર્વ જાને, આશ્રમ નિકટ જાય નિયરાને ॥

ભરત દીશ વન શૈલ સમાજૂ, મુદિત હ્રુધિત જનુપાદ સુરાજૂ ॥

ઈતિભીતિ જનુ પ્રજા દુખારી, ત્રિવિધ તાપ પીડિત ગ્રહ ભારી ॥

જાદ સુરાજ સુદેશ સુખારી, હોઈ ભરત ગતિ તેહિ અનુહારી ॥

રામ વાસવન સમ્પતિ ભ્રાજા, સુખી પ્રજા જનુ પાદ સુરાજા ॥

સચિવ વિરાગ વિવેક નરેશૂ, વિપિન સુહાવન પાવન દેશૂ ॥

મટ યમનિયમ શૈલ રજધાની, શાંતિ સુમતિ શુચિ સુંદરિરાની ॥

સકલ અંગ સમ્પન્ન સુરાજ, રામચરણ આશ્રિત ચિત્ત ચાક ॥

ચુહનાં વચનો ખરાં માનીને ભરતજી ચાલતા રામચંદ્રજીના આશ્રમ નજીક જઈ પહોંચ્યા. અને પર્વતનો સમૂહ જોઈને જેમ ભૂખ્યાને સુંદર અન્ન મળવાથી તે આનંદ પામે તેમ આનંદ પામ્યા. ૧. જેમ સાત પ્રકારની ઇતિઓથી* ભય પામેલી તથા ત્રણ પ્રકારના પરિતાપથી+ દુઃખિત અને દુષ્ટ બ્રહ્મોથી પીડિત પ્રજા સારા દેશમાંના સારા રાજ્યમાં જઈને સુખી થાય તેવી રીતની ભરતજીની ગતિ થઈ. ૨. જેમ પ્રજા સાડું રાજ્ય પામીને સુખી થાય તેમ એ વન રામના નિવાસને લીધે સંપત્તિઓથી શોભી રહ્યું હતું. એ વનરૂપી સુંદર તથા પવિત્ર દેશમાં વિવેકરૂપી રાજા હતો અને વૈરાગ્યરૂપી મંત્રી હતો. ૩. તેને યમ-નિયમરૂપી યોદ્ધાઓ, ચિત્રકૂટ પર્વત-રૂપી રાજધાની અને શાંતિ તથા સુમતિરૂપી પવિત્ર તથા સુંદર રાણીઓ હતી. એ રીતે સર્વ અંગોથી પરિપૂર્ણ શ્રેષ્ઠ રાજા મનમાં રામનાં ચરણોનો આશ્રય ઇચ્છતો હતો. ૪.

દોહા૦—જીનિ મોહ મહિપાલદલ, સહિતાવિવેક મુઆલ ॥

કરત અકળંક રાજપુર, સુખ સમ્પદા સુકાલ ॥ ૨૪૩ ॥

એ વિવેકરૂપી રાજા મોહરૂપી રાજાને તેની કામ ક્રોધાદિક સેના સહિત જીતી લઈને ચિત્રકૂટરૂપી રાજધાનીમાં નિષ્કંટક રાજ્ય કરતો હતો. તેથી ત્યાં સુખ, સંપત્તિ અને સુકાળ પ્રવર્તી રહ્યાં હતાં. ૨૪૩.

ચૌ૦—વન પ્રદેશ મુનિ વાસ ઘનેરે, જનુ પુર નગર ગાંવ ગણ સ્થેરે ॥

વિપુલ વિચિત્ર વિહંગ મૃગનાના, પ્રજા સમાજ નજાઈ બચાના ॥

સ્વગદા કરિ હરિ વાઘ વરાહા, દેશિ મહિષ વૃક સાજ સરાહા ॥

વૈર વિહાય ચરહિં રૂક સંગા, જહું તહું મનહું સેન ચતુરંગા ॥

ઘરના ઘરહિં મત્ત ગજ ગાજહિં, મનહું નિશાનવિવિધવિધિવાજહિં ॥

ચક ચકોર ચાતક શુકપિકગન, ગુંજત મંજુ મરાલ મુદિતમન ॥

અલિગળ ગાવત નાચત મોરા, જનુ સુરાજ મંગલ ચહું ઓરા ॥

વેલિ વિટપ તુળ સકલ સફૂલા, સબ સમાજ મુદ મંગલ મૂલા ॥

એ વનરૂપી દેશમાં ઋષિઓના ઘણા આશ્રમો છે તે બધા શેહેરો, નગરો, ગામો અને ગામડાંઓ હોય એવાં હીસે છે. અનેક પ્રકારનાં વિચિત્ર

* આહી વેલીઓ તે બીઓ, વૃક્ષો તે પુરૂષો અને તુળો તે બાળકોને ડોકાણે છે.

* ભતિ વૃદ્ધિના વૃદ્ધિ ભૂષણા: શાલમા: શુકા: ॥ સ્વચક્રં પરચક્રં ચ સસૈતે રતય: સ્મૃતા: (અર્થ) અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, બંદર, તીડ, પોપટ અને સ્વદેશના કે પરદેશના રાજાની ચક્રાદિ. એ સાત ઇતિઓ છે.

અત્યંત મૃગાદિ પશુઓ તથા પક્ષીઓરૂપી પાંતનો સમાજ હતો કે જેનું વર્ણન કર્યું જાય તેમ નથી. ૧. જેડા, હાથી, સિંહ, વાઘ, સૂર, પાડા અને વરુઓ જેતાં વખાણવા યોગ્ય હતાં, તેઓ પરસ્પરનું વૈર તથા દર્શન્યાંને ત્યાં એકઠાં ચરતાં હતાં, તે જાણે ચતુરંગી સેના હોય એવાં દીસતાં હતાં. ૨. ઝરતાં ઝરણાંઓના ખળખળાટ અને ઉન્મત્ત હાથીઓની ગર્જનાઓ જાણે વિવિધ પ્રકારનાં નગારાં નિશાન વાગતાં હોય એવાં લાગતાં હતાં. ચકલીઓ, ચકોરો, ચાતકો, પોપટો, કોયલો અને હંસો હર્ષિત મનથી સુંદર કિલરવ કરી રહ્યાં હતાં. ૩. જમર ગુંજારવ કરતા અને મોર નાચતા હતા તેથી જાણે એ સારા રાજ્યમાં ચારે તરફ મંગળ પ્રવર્તી રહ્યા હોય એવું દીસતું હતું. પુષ્પિત તથા કૃષિત વેલીઓ, વૃક્ષો અને વૃણો જાણે આનંદ મંગળના મૂળરૂપ સમાજ* હોય એવાં દીસતાં હતાં. ૪.

દોહા૦—રામ શૈલ શોભા નિરખિ, ભરત હૃદય અતિપ્રેમ ॥

તાપસ તપ ફલ પાઝિ જિમિ, સુખી સિરાને નેમ ॥ ૨૪૪ ॥

જેમ તપસ્વી પોતાના તપનું ફળ પામી યમ નિયમો સમાપ્ત કરી સુખી થાય તેમ ભરતજી રામના પર્વતની શોભા જોઈને હૃદયમાં અત્યંત પ્રેમ આણીને સુખી થયા. ૨૪૪.

ચૌ૦—તવ કેવટ જૈંવે ચદિ ઘાઈ, કહા ભરત સન મુજા ઉઠાઈ ॥

નાથ દેખુ યહ વિટપ વિશાલા, પાકર જમ્બુ રસાલ તમાલા ॥

તિન તરુવરન્હ મધ્ય વટ સોહા, મંજુ વિશાલ દેખિ મન મોહા ॥

નીલ સઘન પલ્લવ ફલ લાલા, અવિચલ છાંહસુવદ સવકાલા ॥

માનહું તિમિર અરુણમય રાશી, ચિરચી વિધિસકેલિસુખમાસી ॥

તેહિ તરુ સરિત સમીપ ગુસાઈ, રઘુવર પર્ણકુટી તહું છાઈ ॥

તુંલંસી તરુવર વિવિધ મુહાયે, કહું સિય કહું કહું લષણ લગાયે ॥

વટ છાયા વેદિકા બનાઈ, સિય નિજ પાણિ સરોજ મુહાઈ ॥

તે વખતે ગુહરાજાએ દોડી ઉઠે ચઢીને હાથ ઉઠે કરી ભરતજીને કહ્યું કે—“નાથ ! આ જે પીંપળ, જાંબુ, આંબા અને તમાલનાં મોટાં મોટાં વૃક્ષો દેખાય છે, ૧. તે વૃક્ષોની મધ્યમાં સુંદર, વિશાળ, મનોહર, શ્યામ ઘટાવાળો, લીલાં પાંદડાંવાળો, લાલ ફળોવાળો અને સર્વ કાળમાં સુખદાયી અવિચળ છાંયાવાળો શોભાયમાન વડ જોવામાં આવે છે. ૨. જાણે અધિકાર તથા રતાશના સમૂહને એકઠાં કરીને બ્રહ્માએ તેની શોભા રચી હોય એવો શોભીતો વડ છે, તેની નીચે નહીં સમીપ રામચંદ્રજીની પર્ણકુટી શોભે છે.

* અહીં વક્ષીઓ તે સ્ત્રીઓ, વૃક્ષો તે પુરુષો અને વૃણો તે બાળકોને ઠગાણે છે.

૩. ત્યાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે સીતાજીએ અને કોઈ ઠેકાણે લક્ષ્મણજીએ રોપેલાં સુંદર તુલસીનાં વૃક્ષ શોભે છે, અને વડની છાયામાં સીતાજીએ પોતાના કમળ જેવા હાથથી બનાવેલી સુંદર વેદિકા છે. ૪.

દોહા૦—જહૈં વૈઠે મુનિગણ સહિત, નિતસિયરામમુજાન ॥

સુનર્હિકથાશતિહાસસવ, આગમનિગમપુરાન ॥ ૨૪૬ ॥

એ વેદિકા (ખેઠક) પર નિત્ય સુજાણુ રામચંદ્રજી તથા સીતાજી મુનિ-ગણો સહિત બેસીને સર્વ કથાઓ, ઇતિહાસો, વેદો, શાસ્ત્રો તથા પુરાણો સાંભળે છે. ” ૨૪૫.

ચૌ૦—સસ્વા વચન સુનિ વિટપ નિહારી, ઉમગેઝ ભરત વિલોચન વારી ॥

કરત પ્રણામ ચલે દોઝ ભાઈ, કહત પ્રીતિ શારદ સકુચાઈ ॥

હર્ષહિં નિરસિ રામ પદ અંકા, માનહું પારસ પાયહુ રંકા ॥

રજશિર ધરિ હિય નયન લગાવહિં, રઘુવરમિલનસરિસમુખપાવહિં ॥

દેસિ ભરતગતિં અકથ અતીવા, પ્રેમ મગન મૃગ સ્વગ જહજીવા ॥

સસ્વદિ સનેહ વિવશ મગ મૂલા, કહિ સુપંથ સુર વર્ષહિં ફૂલા ॥

નિરસિ સિદ્ધ સાધક અનુરાગે, સહજ સનેહ સરાહન લાગે ॥

હોતેં ન ભૂતલ ભાવ ભરત કો, અચર સચરચર અચરકરતકો ॥

એ પ્રમાણે ગુહનાં વચનો સાંભળી વડને જોઈ ભરતજીનાં નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. પછી વડને પ્રણામ કરતા બન્નેભાઈઓ તે તરફ ચાલ્યા. તેઓની પ્રીતિનું વર્ણન કરતાં સરસ્વતી પણ સંકોચાય. ૧. જેમ રાંક માણસ પારશમણિ પામ્યાથી રાજ થાય તેમ ભરતજી રામચંદ્રનાં પગલાંનાં ચિન્હો જોઈને હર્ષ પામ્યા. ચરણોની રજ માથે ધરીને તથા હૃદયે અને નેત્રોએ લગાડીને જાણે રામચંદ્રજીનો મેળાપ થયો હોય એવું સુખ પામ્યા. ૨. ભરતજીની અત્યંત અવર્ણનીય દશા જોઈને પક્ષીઓ, મૃગો તથા વૃક્ષાદિ જડ જીવો પણ પ્રેમમગ્ન થઈ ગયાં. ગુહરાજ પણ પ્રેમ વશ થવાથી રસ્તો ભૂલવાથી દેવતાઓએ રસ્તો દેખાડી પુખ્તવૃદ્ધિ કરી. ૩. આ જોઈ સિદ્ધ લોકો તથા સાધક લોકો પ્રેમી બની સ્વાભાવિક પ્રેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે—“ જો પૃથ્વીમાં ભરતજીનો આવો પ્રેમભાવ ન હોત તો અચર જીવોને સચર અને સચર જીવોને અચર કોણ કરત ? ” * ૪,

દોહા૦—પ્રેમ અમિય મંદિર વિરહ, ભરત પયોધિ ગંભીર ॥

મથિ પ્રગટે સુરસાધુ હિત, કૃપાસિંધુ રઘુવીર ॥ ૨૪૬ ॥

* મતલબ કે—દેવતાઓ જે પોતાના સ્વાર્થમાં જડ બની ગયા હતા તેમને માર્ગ બતાવવા ૩૫ ચર અને ગુહરાજ જે ચર છે તેને વિદેહકૃપ જડ કોણ કરત ?

કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજીએ ભરતજીરૂપ ગંભીર સમુદ્રને વિરહરૂપ મંદ-
રાચળ પર્વતથી મથીને સાધુઓરૂપ દેવતાઓને વાસ્તે પ્રેમરૂપી અમૃત
ઉત્પન્ન કર્યું. ૨૪૬.

ચૌ૦—સલા સમેત મનોહર જોડા, લલ્લેડ ન લલ્લેડ સઘન વનજોડા ॥

ભરત દીલ્લ પ્રભુ આશ્રમ પાવન, સકલ સુખંગલ સદન સુહાવન ॥

કરત પ્રવેશ મિટા દુલ્લ દાવા, જનુયોગી પરમારથ પાવા ॥

દેલ્લે ભરત લલ્લેડ પ્રભુ આગે, પૂંછત વચન કહત અનુરાગે ॥

શીશ જડા કટિ મુનિ પટ વાંધે, તૂળ કસે કર શર ધનુ કાંધે ॥

વેદી પર મુનિ સાધુ સમાજૂ, સીય સહિત રાજત રઘુરાજૂ ॥

વલ્લલ વસન જટિલ તનુ શ્યામા, જનુ મુનિ વેષ કીન્હ રતિ કામા ॥

કરકમલન ધનુ સાયક ફેરત, જીકી જરનિ હરત હૈસિ હેરત ॥

શુદ્ધ સહિત ભરત શત્રુધનની જોડીને વચ્ચે ઘાડા વનની આડ હોવાથી
લક્ષ્મણજી જોઈ શક્યા નહી. ભરતજીએ સર્વ શુભ મંગળોના સુંદર ધરરૂપ
રામચંદ્રજીનો પવિત્ર આશ્રમ દીઠો. ૧. આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાંજ તેમનું
દાવાનળ જેવું દુઃખ એવું મટી ગયું કે જાણે યોગી ભાક્ષને પામ્યો હોય.
રામચંદ્રજીની આગળ તેમના પૂછવાથી સ્નેહ પૂર્વક બોલતા લક્ષ્મણજીને
ભરતજીએ જોયા. ૨. માથે જડા, કેડે વલ્લલો બાંધેલાં, તેમાં લાથા કસેલા,
હાથમાં બાણ અને ખલે ધનુષ એવા વેષવાળા રામચંદ્રજીને સીતાજી સ-
હિત બેઠકપર મુનિઓ તથા સાધુના સમાજમાં બિરાજતા જોયા. ૩. વલ્લલ
વસ્ત્રો ધારણ કરેલા, જટાવાળા, શ્યામ સુંદર શરીરવાળા રામચંદ્રજી જાણે
રતિ સહિત કામદેવ મુનિનો વેષ ધરી બેઠા હોય તેવા શોભતા હતા, ધ-
નુષબાણપર કમળ સરખા હાથ ફેરવતા રામચંદ્રજીનું જોવું તથા મંદમંદ
હસવું ભક્તજનોનાં દુઃખને હરતું હતું.* ૪.

દોહા૦—લસત મંજુ મુનિ મળ્ડલી, મધ્ય સીય રઘુચંદ ॥

જ્ઞાન સમા જનુ તનુ ધરે, મક્તિ સચ્ચિદાનન્દ ॥ ૨૪૭ ॥

* કેટલાક જ્ઞાનને અભેદ ગણીને વલ્લલવસનને બદલે વરકલવસન ગણી આ આપાદથી
સીતાજીનું વર્ણન કરે છે કે—“શ્યામા એટલે સોળ વર્ષની અવસ્થાવાળાં સીતાજી હસતી વસ્ત્રો પહેરી
તથા શરીરપર લાંબા લાંબા કંચ રાખી બેઠાં છે જાણે રતિ અને કામદેવ મુનિનો વેષ ધરીને
બેઠાં હોય સીતાજી રામચંદ્રજીનાં ધનુષ બાણ પર પોતાના હસ્ત કમળ ફેરવતાં હતાં અને તેમનું
જોવું તથા હસવું રામચંદ્રજીના મનના દુઃખનું હરણ કરતું હતું.” આવી રીતે બેંચી તાણીને
સ્વિષ્ટ અર્થ કરવાથી કેવળ કલ્પિત અર્થ થઈ જાય છે.

સુંદર મુનિમંડળી મધ્યે બિરાજતાં સીતાજી તથા રામચંદ્રજી બાણે ભક્તિ અને પરમાત્મા દેહ ધરીને જ્ઞાનનીસભામાં બિરાજતાં હોય એવાં શોભતાં હતાં. ૨૪૭.

ચૌ૦—સાનુજ સરદા સમેત મગન મન, વિસરે હર્ષ શોક સુખ દુઃખગન ॥

પાહિ નાથ કહિ પાહિ ગુસાઈ, ભૂતલ પરે લકુટ કી નાઈ ॥

વચન સપ્રેમ લષણ પહિંચાને, કરત પ્રણામ ભરત જિય જાને ॥

વંધુ સનેહ સરસ યહિ ઓરા, ઉત સાહવ સેવા વરજોરા ॥

મિલિ ન જાઈ નહિં ગુદરત બનઈ, સકવિલપણ મનકીગતિભનઈ ॥

રહે રાખિ સેવા પરમારુ, ચઢીચંગ જનુ સ્વૈંચ ચિલારુ ॥

કહત સપ્રેમ નાઈ મહિમાયા, ભરત પ્રણામ કરત રઘુનાયા ॥

ઠઠે રામ મુનિ પ્રેમ અધીરા, કહું પટ કહું નિષંગ ધનુ તીરા ॥

શત્રુધન તથા ગુહ સહિત ભરતજીનું મન પ્રેમમગ્ન થઈ ગયું, તેથી હર્ષ શોક તથા મુખ દુઃખ સઘળું ભૂલી ગયા, અને “ હે નાથ ! હે ગુસાઈ ! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. ” એમ કહી લાકડીની પેઠે પૃથ્વીપર પડ્યા. ૧. તે મનનાં પ્રેમમય વચનો લક્ષ્મણજીએ ઓળખ્યાં અને મનમાં બાણ્યું કે ભરતજી પ્રણામ કરે છે. પરંતુ એક તરફ અંધુસ્નેહ જોર કરતો હતો અને બીજી તરફ સ્વામી સેવા જોર કરતી હતી. ૨. તેથી લક્ષ્મણજીના મનની ગતિને વર્ણવે છે કે—જેમ જેલાડી આકાશમાં ખુબ ચઢેલા પતંગને જેંચીને પકડી રાખે, પણ પતંગ જેંચે તો પણ જેંચાયો જાય નહીં. તેમ લક્ષ્મણજી પણ રામની સેવાપર વિશેષ વજન રાખી વળગી રહ્યા. બ્રાતૃસ્નેહે ઘણું જેંચ્યા પણ જેંચાયા ગયા નહીં. ૩. પછી લક્ષ્મણજી પ્રેમપૂર્વક પૃથ્વીપર માથું નમાવીને કહેવા લાગ્યા કે—“ રઘુનાથજી ! ભરતજી આપને પ્રણામ કરે છે. ” એ સાંભળી પ્રેમથી અધીરા બની રામચંદ્રજી ઉઠ્યા કે જેથી ક્યાંઈક વસ્ત્ર, ક્યાંઈક ભાથા, અને ક્યાંઈક ધનુષ બાણ પડી ગયાં. ૪

દોહા૦—વરવશ લિયે ઉઠાય ઉર, લાયે કૃપાનિધાન ॥

ભરત રામકી મિલન લખિ, વિસરે સર્વહિં અપાન ॥ ૨૪૮ ॥

કૃપાનિધાન રામચંદ્રજીએ ભરતજીને બળાત્કારે ઉઠાડીને છાતીએ લગાવી લીધા. રામચંદ્રજી તથા ભરતજીનો મેળાપ જોઈ સર્વ લોકો પોતાનાં શરીરનાં ભાન પણ ભૂલી ગયા. ૨૪૮.

ચૌ૦—મિલન પ્રીતિ કિમિ જાડે બચ્ચાની, કવિકુલઅગમ કર્મમનવાની ॥
 પરમ પ્રેમ પૂરણ દોડે માઈ, મનચુધિ ચિતઅહમિતિવિસરાઈ ॥
 કહહુ સુપ્રેમ પ્રકટ કો કરઈ, કેહિછાયા કવિમતિ અનુસરઈ ॥
 કવિહિ અર્થ આશ્વર બલ સાંચા, અનુહર તાલ ગતિહિ નટનાચા ॥
 અગમ સનેહ ભરત રઘુવર કો, જહનજાઈમન વિધિહરિહરકો ॥
 સો મૈં કુમતિ કહૈં કેહિ માંતી, બાજુ સુરાગ કિ ગાઢરિતાંતી ॥
 મિલનિ વિલોકિ ભરત રઘુવરકી, સુરગણ સમય ધુકધુકી ધરકી ॥
 સમજાયે સુરગુરુ જડ જાગે, વરણિ પ્રસૂન પ્રશંસન લાગે ॥

તેઓની મળતી સમયની પ્રીતિ કે જે કવિ દોડેનાં મન કર્મ વાણીને
 પણ અગમ્ય છે તે શી રીતે વર્ણવી શકાય ? પરમ પ્રેમથી પરિપૂર્ણ બનને
 ભાઈઓ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકારને પણ ભૂલી ગયા. ૧. તેમના
 સુંદર પ્રેમને કોણ પ્રકટ કરી શકે તેમ છે ? તેમની છાયાને પણ કયો કવિ
 ગ્રહણ કરી શકે તેમ છે ? જેમ નટ તાલની ગતિને અનુસરીને નાચે છે
 તેમ કવિ પણ શબ્દાર્થના બળથી વર્ણવે છે. ૨. પરંતુ ભરતજી તથા રામ-
 અંદ્રજીનો સ્નેહ એવો અગમ્ય છે કે જ્યાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે સદાશિવનું મન
 પણ પોહોચી શકે તેમ નથી, તેનું વર્ણન હું શી રીતે કરી શકું ? બેટાના
 ઉનની તાંતથી સુંદર રાગનું વાળું વાળી શકે ? ૩. ભરતજી તથા રામઅં-
 દ્રજીનું મળવું જોઈ દેવતાઓનાં હૃદય લયથી ધડકવા લાગ્યાં, પણ શુરૂ બૃહ-
 સ્પતિએ તેમને સમજાવતાં તેઓ સાવધાન થઈ બ્યવૃત્તિ ચુકરી પ્રશંસા
 કરવા લાગ્યા. ૪.

દોહા૦—મિલિ સપ્રેમ રિપુસૂદનહિં, કેવટ મેટેડ રામ ॥

મૂરિભાગ્ય મેટે ભરત, લક્ષ્મણ કરત પ્રણામ ॥ ૨૪૯ ॥

રામઅંદ્રજી શત્રુધનને પ્રેમપૂર્વક મળીને પછી શુકરાજીને ભેટયા અને
 મહાભાગ્યવાન લક્ષ્મણજીએ ભરતજીને ભેટીને પ્રણામ કર્યા. ૨૪૯.

ચૌ૦—મેંટયડ લણ લલકિ લઘુમાઈ, બહુરિ નિષાદ લીન્હ ડરલાઈ ॥

પુનિ મુનિ ગણ દોડે માઈન વન્દે, અભિમત આશિષ પાડે અનન્દે ॥

સાનુજ ભરત ઉમંગિ અનુરાગા, ધરિશિર સિયપદ પદ્મ પરાગા ॥

પુનિ પુનિ કરત પ્રણામ ઉઠાયે, સિય કર કમલ પરસિ બેઠાયે ॥

સીય અશીશ દીન્હ મનમાહીં, મગન સનેહ દેહ સુધિનાહીં ॥

સવવિધિ સાનુકૂલ લાલિ સીતા, મે અશોચ ઉર અપહરવીતા ॥
કોઝ કહુ કહૈ નકોઝ કહુ પૂંછા, પ્રેમ ભરામન નિજગતિ હૂંછા ॥
તોહિ અવસર કેવટ ધીરજ ધરિ, જોરિપાણિ વિનવતપ્રણામકારિ ॥

લક્ષ્મણજી ઘણા પ્રેમથી નાનાભાઈ શત્રુઘ્નને લેટયા, પછી ગુહરાજને છાતીએ લગાવી મળ્યા. પછી ભરત તથા શત્રુઘ્ન બન્નેભાઈઓ સર્વ મુનિ-મંડળને પગે લાગી મન વાંછિત આશિર્વાદ પામી રાજ થયા. ૧. શત્રુઘ્ન સહિત ભરતજી પ્રેમથી ઉમંગીને સીતાજીનાં ચરણ કમળોની રજને માથે ચઢાવી પ્રણામ કરતાં સીતાજીએ તેઓનાં મસ્તકોએ હાથ લગાડી ઉડાડયા અને પછી પાસે બેસાડયા. ૨. સીતાજીએ તેઓને મનમાં ને મનમાં જ આશિષ દીધી. કેમકે પ્રેમમાં મગ્ન થઈ જવાથી દેહનું ભાન નહી રહેવાથી મુખે બોલી શક્યાં નહી. સીતાજીને સર્વ પ્રકારે સાનુકુળ જોઈ ભરતજીને બોટો ઉર જતો રહ્યો, અને શોક રહિત થયા. ૩. કોઈ કાંઈ પૂછે પણ નહી અને કોઈ કાંઈ કહે પણ નહી, એવી રીતે સર્વનાં મન પ્રેમથી ભરપૂર થઈ પોતાની શુદ્ધિ ભૂલી ગયા. તે સમયે ગુહરાજએ ધીરજ ધરીને પ્રણામ કરી હાથ જોડીને વિનંતિ કરી કે-૪.

દોહા૦-નાથ સાથ મુનિનાથકે, માતૃ સકલ પુરલોગ ॥

સેવક સેનપ સચિવ સબ, આયે વિકલ વિયોગ ॥ ૨૫૦ ॥

“ હે નાથ ! આપના વિયોગથી બ્યાકુળ થયેલાં માતાઓ, સઘળાં આયોધ્યાનાં માણસો, સેવકો, સેનાપતિઓ, મંત્રીઓ વિગેરે સર્વ વસિષ્ઠ મુનિની* સાથે અહીં આવ્યાં છે. ” ૨૫૦.

ચૌ૦-શીલસિન્ધુ મુનિ ગુરુ આગમનૂ, સીય સમીપ રાલિરિપુદમનૂ ॥

ચલે સવેગ રામ તોહિ કાલા, ધીર ધુરંધર દીનદયાલા ॥

ગુરુહિ દેલિ સાનુજ અનુરાગે, દણ્ડ પ્રણામ કરન પ્રમુ લાગે ॥

મુનિવર ધાઈ લિયે ઉર લાઈ, પ્રેમ ઉમંગિ મેટે દોઝ માઈ ॥

પ્રેમ પુલકિ કેવટ કહિ નામૂ, કીન્દ દૂરિતે દણ્ડ પ્રણામૂ ॥

રામ સરવા ઋષિ વરવશ મેટે, જનુ મહિ હુટત સનેહ સમેટે ॥

* ભરતજીની સાથે નહી કહેતાં વસિષ્ઠની સાથે કહેવાનું કારણ એ કે-ગુરુનું નામ દેવાથી રામ પ્રેમમગ્ન થયેલા હોવાથી જગૃત થાય અથવા તેથી હશરથરાજના મૃત્યુનું સૂચન થાય છે. ભરતજીનું નામ દે તો તેમ કરવું એ રામની આજ્ઞાનો ભંગ થયો સમજે.

રઘુપતિ ભક્ત સુમંગલ મૂલા, નમ સરાહિ સુર વર્ષહિ ફૂલા ॥

ઈહિસમ નિપટ નીચ કોર નાહી, વડ વશિષ્ઠ સમ કો જગ માહી ॥

શીળના સમુદ્રરૂપ, ધીર ધુરંધર અને દીન દયાળુ રામચંદ્રજી ગુરુત્વ આગમન સાંભળી શત્રુધનને સીતાજી પાસે રાખીને તુરત તેજ સમયે ઉઠીને ચાલ્યા. ૧. ગુરુને જોતાંજ લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજી પ્રેમથી દંડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા કે તુરત ગુરુએ ઢોડી તેમને છાતીએ લગાવ્યા અને પ્રેમથી ઉમંગીને ગળે લાઇને ભેટ્યા. ૨. પછી પ્રેમથી રામાંચિત થઇ ગુહરાજાએ પોતાનું નામ દઈ ગુરુને દ્વરથી દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. જાણે ધરતી પર લોટતા સ્નેહ એકઠો કરી લેતા હોય તેમ એ રામના મિત્રને ગુરુ બળાત્કારે ભેટ્યા. ૩. રામચંદ્રજીની ભક્તિ શુભ મંગળના મૂળરૂપ છે, કે જેથી ગુહ જેવો છેક તુચ્છ કોઇ નથી તેને, જગતમાં જેની બરોબર કોઇ મોટો નથી એવા વસિષ્ઠ ગુરુ ભેટ્યા. એ જોઇ આકાશમાં દેવતાઓ પ્રશંસા કરી પૃથ્વવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૪.

દોહા૦—જોહિ લલિલણહુંતે અધિક, મિલે મુદિત મુનિરાવ ॥

સો સીતાપતિ ભજન કો, પ્રગટ પ્રતાપ પ્રભાવ ॥ ૨૫૧ ॥

ગુહ ભીલેને જોઇ તેને લક્ષ્મણજી કરતાં પણ અધિક ગાણીને મહા મુનીશ્વર વસિષ્ઠજી આનંદથી મળ્યા, એ રામચંદ્રજીના ભજનનો જ પ્રકટ પ્રભાવ તથા પ્રતાપ છે. ૨૫૧.

ચૌ૦—આરત લોગ રામ સવ જાના, કરુણાકર સુજાન મગવાના ॥

જો જેહિ માંતિ રહા અમિલાષી, તેહિ તેહિ કી તૈસી રુચિરાસી ॥

સાનુજ મિલિ પલમહું સવ કાહૂ, કીન્હ દૂરિ દુઃખ દારુણ દાહૂ ॥

યહ બડિબાત રામ કૈ નાહી, જિમિ ઘટકોટિ એક રવિહાહી ॥

મિલિ કેવટહિં ઉમંગિ અનુરાગા, પુરજન સકલ સરાહિં ભાગા ॥

દેસી રામ દુઃખિત મહતારી, જનુ સુવેલિ અવલી હિમ મારી ॥

પ્રથમ રામ મેટેઝ કૈકેયી, સરલ સ્વભાવ ભક્તિ મતિ મેઈ ॥

પગ પરિ કીન્હ પ્રબોધ બહોરી, કાલ કર્મ વિધિ શિર ધરિ સ્વોરી ॥

કૃપાળુ અને ચતુર રામચંદ્રજીએ સર્વ લોકોને દુઃખી બાણી જેની જેવી અભિલાષા હતી તેની તેવી અભિલાષા પૂર્ણ કરી. ૧. લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજીએ એક પળવારમાં સર્વ કોઇને મળીને તેમનાં અસહ્ય દાહનાં

દુઃખો દૂર કર્યો. આ પ્રમાણે કરવું એ રામચંદ્રજીને વાસ્તે ભારે વાત નથી. જેમ એકજ સૂર્ય જળથી ભરેલા કરોડો ઘડાઓમાં દેખાય છે, તેમ એક જ રામચંદ્રજી અનેક રૂપે સર્વને મળ્યા. ૨. પછી રામચંદ્રજી પાછા બીજીવાર પ્રેમથી ઉમંગીને શુદ્ધને મળ્યા. તે સમયે અયોધ્યાના સઘળા લોક તેના ભાગ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીએ માતાઓને, જેમ હીમે બાળી નાંખેલી સુંદર વેલીઓની હારો હોય તેવી દુઃખિત દીડી. ૩. રામચંદ્રજીએ પ્રથમ કૈકેયીને મળી તેને પગે પડી સમજાવી અને સઘળો દોષ કાળ, કર્મ તથા વિધાતાને માથે મૂક્યો. આ પ્રમાણે રામે પોતાના સરળ સ્વભાવથી કૈકેયીની બુદ્ધિ લક્ષિતમય કરી નાંખી. ૪.

દોહા—મેંટિ રઘુવર માતુ સવ, કરિ પ્રબોધ પરિતોષ ॥

અમ્બ દેશ આધીન જગ, કાહુ ન દેશ્ય દોષ ॥ ૨૫૨ ॥

રામે સઘળી માતાઓને મળીને બોધ દીધો કે—‘ હે માતાઓ! જગત્ ઇશ્વરને જ આધીન છે માટે કોઈને દોષ દેવો નહી. ’ એ પ્રમાણે કહીને સર્વને સંતુષ્ટ કરી. ૨૫૨.

ચૌ—ગુરુતિય પદ બન્દે દોડ ખાઈ, સહિત વિપ્ર તિય જે સંગ આઈ ॥

ગંગ ગૌરિ સમ સવ સન્માની, દેહિં અશીષ મુદિત મૃદુવાની ॥

ગહિ પદ લગે સુમિત્રા અંકા, જનુ મેંટી સમ્પતિ અતિરંકા ॥

પુનિ જનની ચરણન દોડ ખાતા, પરે પ્રેમ વ્યાકુલ સવ ગાતા ॥

આતિ અનુરાગ અમ્બ ઊરલાયે, નયન સનેહ સલિલ અન્હવાયે ॥

તેહિં અવસર કર હર્ષ વિષાદૂ, કિમિકવિકહેમૂકજિમિસ્વાદૂ ॥

મિલિ જનનિહિં સાનુજરઘુરાજ, ગુરુ સન કહેડ કિ ધારિય પાડ ॥

પુરજન પાઈ મુનીશ નિયોગૂ, જલ થલ તકિતકિ ઉતરે લોગૂ ॥

પછી રામ લક્ષ્મણ બન્ને ભાઈઓએ વસિષ્ઠ ગુરૂની સ્ત્રી અરુન્ધતીના તથા તેમની સાથે જે બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓ આવી હતી તેઓના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા, અને તેમને ગંગાજી તથા પાર્વતી સમાન ગણીને સન્માન આપ્યું. તે સઘળી સ્ત્રીઓએ આનંદથી કોમળ વાણીથી આશિષ દીધી. ૧. પછી બન્ને ભાઈઓ સુમિત્રાના ચરણોને સ્પર્શ કરતાં જેમ અત્યંત રાંકજનને ભારે સંપત્તિ મળે તેવી રીતે રાજી થઈ તેઓને ખોળામાં બેસાડ્યા. પછી પ્રેમથી સર્વ ગાત્રોમાં વ્યાકુળ થઈ ગયેલા બન્ને ભાઈઓ કૌશલ્યાનાં ચરણોમાં પગે લાગ્યા. ૨. માતાએ અત્યંત પ્રેમથી તેમને છાતીએ લગા-

આ અને નેત્રોનાં રનેહાશ્રુથી તેમને નહવસાવી દીધા. જેમ મુંગાથી સ્વાદનું વર્ણન કરી શકાય નહીં, તેમ તે સમયના હર્ષ તથા શોકનું વર્ણન કોઈ કવિથી પણ શી રીતે કરી શકાય ? ૩. આ પ્રમાણે લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજીએ માતાઓને મળીને પછી ગુરૂને કહ્યું કે-‘ હવે આશ્રમમાં પધારો.’ પછી સઘળા અયોધ્યાના લોકો વસિષ્ઠની આજ્ઞાથી જળ તથા સ્થળ જોઈ જોઈને ઉતારા કર્યા. ૪.

દોહા૦—માહિસુર મંત્રી માતુ ગુરુ, ગને લોગ લિયે સાથ ॥

પાવન આશ્રમ ગમનકિય, ભરત લપળ રઘુનાથ ॥ ૨૫૩ ॥

અને બ્રાહ્મણો, મંત્રીઓ, માતાઓ, ગુરૂ તથા બીજા ઘણા લોકોને સાથે લઈ ભરતજીએ, લક્ષ્મણજીએ તથા રામચંદ્રજીએ પવિત્ર આશ્રમમાં ગમન કર્યું. ૨૫૩.

ચૌ૦—સીય આઈ મુનિવર પગ લાગી, ડચિત અશીષ લેંહી મન માંગી ॥

ગુરુપત્નિહિ મુનિ તિયન્હ સમેતા, મિલિ સપ્રેમ કહિજાઈ ન જેતા ॥

વન્દિ વન્દિ પદ સિય સબહીકે, આશિષ વચન લહે પ્રિયં જીકે ॥

સાસુ સકલ જબ સીય નિહારી, મૂંદેડ નયન સહમિ સુકુમારી ॥

પરી વધિકવશ મનહૂં મરાલી, કાહ કીન્હ કરતાર કુચાલી ॥

તિન્હસિયનિરચિનિપટદુઃખપાવા, સો સબ સહિય જો દૈવ સહાવા ॥

જનકસુતા તબ ડર ધરિ ધીરા, નીલ નલિન લોચન ભરિનીરા ॥

મિલી સકલ સાસુન્હ સીયજાઈ, ત્યાહિ અવસર કરુણા મહિ છાઈ ॥

તે સમયે સીતાજી આવીને વસિષ્ઠ ગુરૂને પગે લાગ્યાં અને મનવાંછિત યોગ્ય આશિષ પામ્યાં. પછી સર્વ મુનિપત્નિઓ સહિત અરૂંધતીને અત્યંત પ્રેમ પૂર્વક મળ્યાં, તે સમયનો પ્રેમ વર્ણવ્યો જાય તેમ નથી. ૧. સીતાજીએ સર્વ સ્ત્રીઓનાં ચરણોમાં વંદન કરી કરીને સર્વના મન માનતા આશિર્વાદ લીધા. પછી સઘળી સાસુઓને જોઈને સુકુમાર સીતાજીએ ગ્લાનિ પામીને નેત્રા મીંચી દીધાં. ૨. જાણે હંસીની પારધીના કબજામાં પડી હોય તેની પેઠે સીતાજી દુઃખિત થયાં. હે કર્તાર ! તે પણ આ કેવી કુચાલ કરી છે ! સાસુઓ પણ સીતાજીને જોઈને બહુ દુઃખિત થયાં. શું કરે ? દૈવ જે દુઃખ કે તે સર્વ સહન કરવું જ પડે. ૩. પછી સીતાજી હૃદયમાં ધીરજ આણીને તથા નેત્ર કમળોમાં આંસુ ભરીને સામે જઈ સઘળી સાસુઓને મળ્યાં. તે સમયે પૃથ્વી કંડણારસથી છાઈ ગઈ. ૪.

દોહા૦—લાગિ લાગિ પગ સબ નસિય, મેટતિ અતિ અનુરાગ ॥

હૃદય અશીશહિં પ્રેમવશ, રહિહૌ મરી સુહાગ ॥ ૨૫૪ ॥

સીતાજી સઘળી સાસુઓને પગે લાગી લાગીને અત્યંત પ્રેમથી ભેટ્યાં. સાસુઓ પ્રેમવશ્ય હૃદયથી આશિષ દેવા લાગી કે—“ તમારું સૌભાગ્ય ભર્યું પડે રહો. ” ૨૫૪.

ચૌ૦—વિકલ સનેહ સીય સબ રાની, બૈઠન સબહિં કહેડ ગુરુજ્ઞાની ॥

પ્રથમ કહી જગગતિ મુનિ નાથા, કહે કલુક પરમારથ ગાથા ॥

નૃપ કર સુરપુર ગમન સુનાવા, મુનિ રઘુનાથ દુસહ દુઃખ પાવા ॥

મરણ હેતુ નિજ નેહ વિચારી, મે અતિ વિકલ ધીરધુરધારી ॥

કુલિશ કઠોર સુનત કદુવાની, વિલપત લષણ સીયસવરાની ॥

શોક વિકલ અતિ સકલ સંમાજૂ, માનહું રાજ અકાજેડ આજૂ ॥

મુનિવર બહુરિ રામ સમુજ્ઞાયે, સહિત સમાજસુસરિતઅન્હાયે ॥

વ્રત નિરમ્બું ત્યાહેદિનપ્રમુકીન્હા, મુનિહું કહે જલ કાહુનલીન્હા ॥

સીતાજી તથા સઘળી રાણીઓ પ્રેમથી વિન્હુળ થઈ ગયેલી બેઠ જ્ઞાની વસિષ્ઠ મુનિએ સર્વને બેસવાનું કહ્યું અને જગતની માયિક ગતિનું વર્ણન કરીને કાંઈક મોક્ષ સંબંધી કથા કહી. ૧. પછી રામચંદ્રજીને દશરથરાજના સ્વર્ગવાસની વાત કહી સંભળાવતાં તે સાંભળી રામચંદ્રજી દુઃસહ દુઃખ પામ્યા. પિતાના મરણનું કારણ પોતાની ઉપરનો સ્નેહ જ છે એમ વિચારીને રામચંદ્રજી ધીરધુરંધર છતાં પણ વ્યાકુળ થયા. ૨. ગુરૂની વજ્ર સમાન કઠોર વાણી સાંભળીને લક્ષ્મણજી, સીતાજી તથા સઘળી રાણીઓ વિલાપ કરવા લાગ્યાં. જાણે આજે જ રાજાનું મરણ થયું હોય તેમ સઘળો સમાજ શોકથી વ્યાકુળ થઈ ગયો. પછી મુનીશ્વરે રામચંદ્રજીને સમજાવીને સર્વ સમાજ સહિત નદીમાં સ્નાન કરાવ્યું. તે દિવસે રામચંદ્રજીએ નિર્જળ વ્રત કર્યું. તેથી મુનિએ કહ્યા છતાં પણ કોઈએ પાણી પણ પીધું નહીં. ૪.

દોહા૦—મોર મયે રઘુનન્દનહિં, જો મુનિ આયસુ દીન્હ ॥

શ્રદ્ધા ભક્તિ સમેતે પ્રમુ, સો સબ સાદર કીન્હ ॥ ૨૫૫ ॥

પ્રાતઃકાળ થતાં રામચંદ્રજીએ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ ક્રિયા શ્રદ્ધા, ભક્તિ તથા આદર પૂર્વક કરી. ૨૫૫.

ચૌ૦—કરિ પિતૃક્રિયા વેદ જસ વરણી, મેયે પુનીત પાતક તમ તરણી ॥

જાણુ નામ પાવક અઘમૂલા, સુમિરત સકલ સુમંગલ મૂલા ॥

શુદ્ધ સો મયે સાધુ સમ્મત અસ, તીરથ અવગાહન મુરસરિ જસ ॥

શુદ્ધમયે દુઃ વાસર વીતે, વોલે મુરુસન રામ પિરીતે ॥

નાથ લોગ સવ નિપટ દુસ્વારી, કન્દ મૂલ ફલ અમ્બુ આહારી ॥

સાનુજ ભરત સચિવ સવ માતા, દેશિ મોહિં પલ જિમિ યુગજાતા ॥

સવ સમેત પુરધારિય પાઠ, આપુ રહ્યો અમરાવતિં રાઠ ॥

વહુત કહેઝેં સવ કિરઝેં ઢિઢાઈ, ડચિત હોઈ તમ કરિય મુસાઈ ॥

જે પાપરૂપી અધકારનો નાથ કરનાર સૂર્યરૂપ છે, જેનું નામ પાપનાં મૂળને બાળી નાખનાર અગ્નિરૂપ છે, તથા જેનું સ્મરણ કરતાં સર્વ સુમંગળના મૂળરૂપ થાય છે એવા રામચંદ્રજી વેદ વિધિ પ્રમાણે પિતાની ક્રિયા કરીને પવિત્ર થયા. ૧. રામચંદ્રજી પવિત્ર થયા એવી સાધુઓની સમ્મતિ છે, તે એવી રીતે કે જેમ સર્વ તીર્થોના આવાહનથી ગંગાજીને પવિત્ર માને છે, તેમ* શુદ્ધ થયાને બે દિવસ વીત્યા એટલે રામચંદ્રજી પ્રીતિપૂર્વક શુદ્ધ પ્રત્યે બોલ્યા કે—૨. નાથ ! સર્વ લોક કેવળ કંદ, મૂળ, ફળ તથા જળનો જ અહાર કરવાથી બહુજ દુઃખી થાય છે, અને મને જોઈને ભરતજી, શત્રુઘ્ન, મંત્રીઓ તથા સધળી માતાઓની એક એક પળ યુગ સમાન વીતે છે. ૩. વળી આપ અહીં પધાર્યા છો અને રાજ સ્વર્ગમાં છે માટે આપ સર્વને લઈને અયોધ્યામાં પધારો; આપને ઘણું કહેવું તે આપનો અતાદર કર્યા જેવું થાય છે, માટે હે સ્વામી ! જે યોગ્ય હોય તે કરો. ” ૪.

દોહા૦—ધર્મસેતુ કરુણાયતન, કસ ન કહહુ અસ રામ ॥

લોગ દુઃખિતદિનદુઃસરશ, દેશિલહઈ વિશ્રામ ॥ ૨૫૬ ॥

વસિષ્ઠ મુનિ બોલ્યા કે—“ હે રામચંદ્રજી ! તમે ધર્મના સેતુરૂપ અને કૃષ્ણાનિધાન છો, તેથી તમે આવું કેમ ન કહો. આ દુઃખી લોકો બે દિવસ તમારાં દર્શન કરી વિશ્રામ લેશે. ” ૨૫૬.

ચૌ૦—રામ વચન મુનિ સમય સમાજૂ, જનુજલનિધિમહાવિકલજહાજૂ ॥

મુનિ મુનિ ગિરા સુમંગલ મૂલા, મયડ મનહૂં મારુત અનુજા ॥

* એ ચોપાઈનો એ ભાવ છે કે—જેમ ગંગાજી સ્વયં પવિત્ર છતાં બીજાને પવિત્ર કરનારાં છે તેમાં બીજાં તીર્થોનું આવાહન કરવાથી શું પવિત્રતા થઈ શકે છે ? ગંગાજીમાં સ્નાન કરતી વખતે ભક્તેને બીજાં તીર્થોનું આવાહન કરો. તેમ રામચંદ્રજી સ્વયં પવિત્ર છતાં તેમનું સ્મરણ કરનાર પણ પવિત્ર થઈ જાય છે, તે ક્રિયા કરવાથી શું પવિત્ર થાય છે. પરંતુ મનુષ્ય દેહ ધારણ કરેલો છે માટે શાસ્ત્રાનુસાર ક્રિયા કરીને લોકરીતિ દેખાડી છે.

પાવન પય તિહું કાલ અન્હાहीं, જ્વહિવિલોકિઅઘભોઘનશાहीं ॥
મંગલ મૂરતિ લોચનં ભરિભરિ, નિરખહિં હર્ષિદણ્ડવતકરિકરિ ॥
રામ શૈલ વન દેશન જાहीं, જહું સુખ સકલ કતહું દુશનાहीं ॥
ઝરના ઝરહિં સુધા સમ વારી, ત્રિવિધ તાપ હર ત્રિવિધ બયારી ॥
વિટપત્રેલિ તૃણ અગણિત જાતી, ફલ પ્રસૂન પલ્લવ બંદુ ખાંતી ॥
સુન્દર શિલા સુખદ તરુછાहीं, જાઈ વરણિ છબિ વન કોહિંપાहीं ॥

રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી સર્વ સમાજ જેમ સમુદ્રમાં પવનનાતા-
ફાનથી વહાણ વ્યાકુળ થાય તેમ લાયલિત થઈ ગયો, પણ પછી સુમંગળ-
ના મૂળરૂપ વસિષ્ઠની વાણી સાંભળીને જેમ પવન અનુકુલ થવાથી વહાણ
સ્થિર થાય તેમ લોકોનાં મન સ્થિર થયાં. ૧ જેના દર્શન માત્રથીજ પા-
પોના ઢગલા નષ્ટ થઈ બીજા એવી મંદાકિની નદીના પવિત્ર જળમાં લોકો
ત્રણેકાળ સ્નાનકરી, નેત્રો ભરી ભરીને રામચંદ્રજીની મંગલ મૂર્તિ (સાક્ષાત્)
નાં દર્શન કરી, હાંડવત કરી કરીને હર્ષ પામવા લાગ્યા. ૨ જ્યાં કોઈ પણ
પ્રકારનું દુઃખ નહી હોતાં સર્વ પ્રકારનું સુખ છે એવું રામચંદ્રજીના ચિ-
ત્રકુટ પર્વતનું વન જોવા જતાં હતાં, ત્યાં અમૃત સમાન જળનાં ઝરણો ઝ-
રતાં હતાં અને ત્રણ પ્રકારના પરિતાપને હરે એવો શીતલ, મંદ તથા સુ-
ગંધવાન પવન વાતો હતો. ૩ વૃક્ષો, વેલીઓ તથા તૃણ અનેક જાતનાં હતાં.
તેમાં બહુ બહુ જાતનાં ફળો, પુલો તથા પાંદડાંઓ હતાં, વળી શિલાઓ
ઘણી સુંદર અને વૃક્ષોની છાયા સુખદાયી હતી એ વનની શોભા કોઈથી
પણ વર્ણવી શકાય તેમ નથી. ૪

દોહા૦—સરન સરોરુહ જલ વિહંગ, કૂજત ગુંજત ધ્રુંગ ॥

વૈર વિગત વિહરત વિપિન, મૃગ વિહંગ વહુરંગ ॥ ૨૫૭ ॥

નદી સરોવરોમાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં, જળનાં પક્ષીઓ કિલરવ
કરી રહ્યાં હતાં, ભ્રમરો ગુંજરવ કરી રહ્યાં હતાં અને અનેક રંગનાં મૃ-
ગાદિ પશુઓ તથા પક્ષીઓ પરસ્પરનો વૈરભાવ તજીને વનમાં વિહાર ક-
રતાં હતાં. ૨૫૭.

ચૌ૦—કોલ કિરાત મિહુ વનવાસી, મધુ શુચિ સુંદર સ્વાદુ સુધાસી ॥

ભરિ ભરિ પર્ણપુટી રાચિ રૂરી, કન્દ મૂલ ફલ અંકુર જૂરી ॥

સવહિં દેહિં કરિ વિનય પ્રણામા, કહિ કહિ સ્વાદ ભેદ ગુણ નામા ॥

દેહિં લોગ વહુ મોલ ન લેહીં, ફેરત રામ દોઢાઈ દેહીં ॥

કહાં સનેહ મગન મૃદુ વાની, માનત સાધુ પ્રેમ પહિચાની ॥

તુમ સુકૃતી હમ નીચ નિષાદા, પાવા દર્શન રામ પ્રસાદા ॥

હમહિં અગમ અતિ દરશ તુમ્હારા, જસ મરુધરણિ દેવસરિ ધારા ॥

રામ કૃપાલુ નિષાદ નેવાજા, પરિજન પ્રજા ચહિય જસ રાજા ॥

એ વનમાં વસનારા કોળી, ભીલ તથા કિરાત લોકો પાંદડાંના દડીઆ ભરી ભરીને મીઠાં, પવિત્ર, સુંદર અને અમૃત જેવાં સ્વાદિષ્ટ કંદ, મૂળ, ફલ તથા અંકુરના જથ્થા લાવીને, ૧ સર્વને વિનય તથા પ્રણામ કરી કરીને તથા તે પદાર્થોના સ્વાદ, ભેદ, ગુણ અને નામો કહી કહીને આપતા હતા. લોકો તેનું મૂલ્ય આપતા તે પણ લેતા નહીં અને જો ફોફટ નહીં લેતાં પાછા આપતા તો તેમને રામની દુહાઈ દેતા હતા, ૨ એ વગડાઉ લોકો પ્રેમ મગ્ન થઈ કોમળ વાણીથી કહેવા લાગ્યા કે--“તમે કેમ લેતા નથી? સત્પુરુષો પ્રેમ ઓળખીને પ્રસન્ન થાય છે. તમે મોટા પુરુષશાળી છો અને અમે નીચ ભીલ લોકો છીએ. રામની કૃપાથીજ તમારા દર્શન પામ્યા છીએ. ૩ જેમ મારવાડની ધરતીમાં ગંગાજીનો પ્રવાહ દુર્લભ છે તેમ અમને તમારાં દર્શન ઘણાં દુર્લભ છે. જેવી રીતે કૃપાળુ રામચંદ્રજી શુદરા-જાત પર નિવાળ્યા છે તેવી રીતે તમે અમારા પર નિવાળો, કેમ કે જેવા રાજા તેવીજ પ્રજા જોઈએ. મતલબ કે રામરાજા શુદરાજાને નિવાળ્યા તેમ તમે તેમની પ્રજા અમો શુદની પ્રજા પર નિવાળો. ૪.

દોહા૦—યહ જિયજાનિસકોચતજિ, કરિયક્ષોહલચિનેહુ ॥

હમહિં કૃતારથ કરન લગિ, ફલતૃણ અંકુરલેહુ ॥ ૨૫૮ ॥

આ પ્રમાણે મનમાં જાણી સંકોચ તજીને અમારો પ્રેમ જોઈ દયા કરો અને અમને કૃતાર્થ કરવાને વાસ્તે આ ફળો, તૃણો તથા અંકુરો લેશો. ૨૫૮

ચૌ૦—તુમ પ્રિય પાહુન વન પગુ ધારે, સેવા યોગ્ય ન ભાગ્ય હમારે ॥

દેવ કહા હમ તુમહિં શુસાઈ, રૂઝન પાત કિરાત મિતાઈ ॥

યહ હમાર અતિ વડિ સેવકાઈ, લેહિં ન બાસન વસન ચુરાઈ ॥

હમ જહજીવ જીવ ગણધાતી, કુટિલ કુચાલી કુમાતિ કુજાતી ॥

પાપ કરત નિશિ બાસર જાહીં, નહિં પટ કટિ નહિં પેટ અઘાહીં ॥

સ્વમેહું ધર્મ બુદ્ધિકસ કાઝ, યહ રઘુનન્દન દરશ પ્રમાઝ ॥

જવ તે પ્રશ્નપદ પદ નિહારે, મિટે દુસહ દુસ્વ દોષ હમારે ॥

વચન સુનત પુરજન અનુરાગે, તિન્હકે ભાગ્ય સરાહન લાગે ॥

તમે પ્રિય પરોણા આ વનમાં પધાર્યાછો, પણ અમારાં લાગ્ય ત-
મારી સેવા કરવાને યોગ્ય નથી. હે સ્વામી ! અમે તમને શું આપી શકીએ !
ભીલ લોકોની મિત્રાચારી તો લાકડાં પાંદડાંનીજ છે. ૧ અમારી મોટી સેવા
તો એજ છે કે તમારાં વાસણો તથા વસ્ત્રો અમે ચોરી લેતા નથી. અમે
જડ પ્રાણી જીવોની હિંસા કરનારા, કુટીલ, દુષ્ટાચરણી, કુબુદ્ધિવાળા અને
નીચ જાતિના છીએ. ૨ અમારા રાત્રિ દિવસ પાપ કરવામાંજ જાય છે, તો-
પણ અંગ ઢાંકવાને વસ્ત્ર કે પેટ ભરવાને અન્ન મળતાં નથી. સ્વપ્નમાં પણ
કોઈને ધર્મબુદ્ધિની તો વાતજ કેવી ? આ રામચંદ્રજીનાં દર્શનનો પ્રતાપ
છે કે. ૩ જ્યારથી પ્રભુનાં ચરણ કમળોનાં દર્શન થયાં ત્યારથી અમારાં દુ-
સહ દુઃખ તથા દોષ ટળી ગયા છે.” એ વનવાસીઓનાં એવાં વચનો સાં-
ભળીને અયોધ્યાવાસીઓ પ્રેમથી તેઓનાં લાગ્ય વખાણવા લાગ્યા. ૪.

છંદ૦—લાગે સરાહન ભાગ્યસર્વ અનુરાગવચનમુનાવર્હી ॥

બોલનિ મિલનિ સિયરામચરણસનેહલખિમુખપાવર્હી ॥

નર નારિનિદરહિનેહનિજમુનિકોલમિલ્લનકીગિરા ॥

તુલસી કૃપા રઘુવંશમણિકી લોહ લૈ નૌકા તરા ॥ ૧૧ ॥

સર્વ લોક વનવાસીઓનાં લાગ્ય વખાણવા લાગ્યા અને તેમને જીમ
ભરેલાં વચનો સાંભળાવવા લાગ્યા. તેઓનું બોલવું, મળવું તથા સીતા રા-
મનાં ચરણોપરનો સ્નેહ જોઈ સુખ પામવા લાગ્યા. કોણી તથા ભીલ લો-
કોની વાણી સાંભળીને અયોધ્યાનાં સ્ત્રી પુરૂષો પોતાનો સ્નેહ તુચ્છ ગણુ-
વા લાગ્યાં. તુલસીદાસજી કહે છે કે—જેમ લોકો વહાણની સહાયતાથી સમુદ્ર
તરી જાય છે તેમ એ નીચ કોણી ભીલ લોકો પણ રામચંદ્રજીની કૃપાથી
લવસાગર તરી ગયા.

સો૦—વિહરહિંવન ચહુંઓર, પ્રતિદિનપ્રમુદિતલોગસર્વ ॥

જલ જિમિ દાદુર મોર, મયે પીન પાવસ પ્રથમ ॥ ૧૧ ॥

જેમ પેહેલા વરસાદના જળથી મોર તથા દેડકાઓ આનંદ પામે તેમ
સર્વ લોકો ચિત્રકૂટના વનમાં ચારે તરફ ફરીને ફરીને પ્રતિદિન આનંદ પા-
મવા લાગ્યા. ૧૧

ચૌ૦—પુરનર નારિ મગન અતિ પ્રીતી, વાસર જાહિં પલક સમ બીતી ॥

સીય સાસુ પ્રતિ વેપ બનાઈ, સાદર કરહિં સરસ સેવકાઈ ॥

લખા ન મર્મ રામ વિનુ કાહૂ, માયા સબ સિય માયાનાહૂ ॥
 સીય સાસુ સેવા વશ કીન્દી, તિન્દલહિમુખશિખઆશિષદીન્દી ॥
 લલિસિયસહિતસરલ દોઝ ભાઈ, કુટિલ રાનિ પછિતાઈ અઘાઈ ॥
 અવ જિય મહં યાચતિ કૈકેઈ, મોહિં ન વીચ વિધિ મીચ ન દેઈ ॥
 લોકહુ વેદ વિદિત કવિ કહહીં, રામ વિમુક્ષ થલ નરક ન લહહીં ॥
 યહ સંશય સવકે મન મારીં, રામ ગમન વિધિ અવધ કિ નારીં ॥

અયોધ્યાનાં સ્ત્રી પુરૂષો અત્યંત પ્રેમરાગ્ન થઈ ગયાં, તેમને દિવસ તો પલકની પેઠે વીતી જવા લાગ્યા. સીતાજી બૂદ્ધાં બૂદ્ધાં માયાવી રૂપ ધરીને આદર પૂર્વક દરેક સાસુની ઉત્તમ સેવા કરતાં હતાં. ૧ પણ એ મર્મ રામચંદ્રજી વિના બીજા કોઈએ જાણ્યો નહીં, કેમકે સીતાજી સર્વ માયા-નુંજ સ્વરૂપ છે અને રામચંદ્રજી એ માયાના પતિ છે, સીતાજીએ સેવાથી સાસુઓને વશ્ય કરી લીધી તેથી સાસુઓએ સુખ પામીને શીખામણ તથા આશિષ દીધી. ૨ સીતાજી સહિત રામલક્ષ્મણનો સરલ સ્વભાવ જોઈને કુટીલ કૈકેયી અત્યંત પસ્તાવો કરી મનમાં મરણ માગવા લાગી કે—“પૃથ્વી ફાટતી નથી (કે જેમાં હું સમાઈ જાઉં) અને વિધાતા મોત પણ આપતો નથી. ૩ જે માણસ રામચંદ્રથી વિમુખ હોય તેને નર્કમાં પણ ઠામ મળતું નથી, એ વાત લોકમાં તથા વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને કવિ લોકો પણ એમજ કહે છે. ‘રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં આવશે કે નહીં એવો સર્વના મનમાં સંશય રહેવા લાગ્યો. ૪

દોહા૦—નિશિનનીંદનાર્હિભૂલાદિન, ભરતવિકલ મુઠિશોચ ॥

નીચ કીચ ધિચ મગન જસ, મીનર્હિ સલિલ સંકોચ ॥ ૨૬૧ ॥

જેમ થોડાં કાલ મધ્યે પડેલો મત્સ્ય પાણીની તંગીને લીધે વ્યાકુલ થાય, તેમ ભરતજી અત્યંત શોચનાથી વ્યાકુળ થઈ ગયા હતા, અને તેથી રાત્રિએ ઊંઘ આવતી નહીં અને દિવસે ભૂખ લાગતી નહીં. ૨૫૬.

ચૌ૦—કીન્દ માતુ મિસિ કાલ કુચાલી, રીતિમીતિ જસ પાકત શાલી ॥

કેહિ વિધિ હોઈ રામ અભિષેક, મોહિં અવ કરત ઉપાય ન એક ॥

અવશિ ફિરહિં ગુરુ આયસુમાની, પુનિ પુનિ કહવ રામ રુચિજાની ॥

માતુ કહે વહુરહિ રઘુરાજ, રામ જનનિ હઠ કરવ કિ કાઝ ॥

મોહિં અનુચર કર કંતિક વાતા, ત્યહિમહિં કુસમય વામ વિધાતા ॥

જો હટ કરો તો નિપટ કુકર્મૂ, હર ગિરિ તે ગુરુ સેવક ધર્મૂ ॥

ઐકૌ યુક્તિ ન મન ઠહરાની, શોચત ભરતહિં રૈનિ સિરાની ॥

પ્રાત અન્દાઈ પ્રમુહિં શિરનાઈ, વૈઠત ષઠયે ઋષય બુલાઈ ॥

“ ઠાળે માતાના બહાનાથી એવી કુચાલ કરી કે જેવી પાકેલી ધાન્યની ખેતીપર ધતિનો ભય હોયછે. હવે કયા પ્રકારે રામચંદ્રજીને રાજ્યાભિષેક થાય તે બાબતનો એકે ઉપાય મને સૂઝતો નથી. ૧. ગુરૂની આજ્ઞા માનીને રામચંદ્રજી અવશ્ય પાછા ફરશે પણ ગુરૂજી રામચંદ્રજીની રૂચિ બેઠનેજ કહેશે. કૌશલ્યાજી બે કહે તો પણ પાછા ફરે, પરંતુ તે હઠ કરીને કદી કહેજ કે ? ૨. હું તો તેમનો સેવક છું તેથી તેમની આગળ માફ કેટલું વજન પડે ? તેમાં પણ વિધાતા રૂઝવે છે અને વળી મારો. દહાડો વાંકો છે બે હું હઠ કરીને કહું તો તે પણ ઘણું ખોટું કામ કહેવાય. સેવકનો ધર્મ કેલાસ પર્વતથી પણ ભારે છે (અર્થાત્ કેલાસ ઉપાડવો સેહેલ પણ સેવક ધર્મ પાળવો મુશ્કેલ છે) ” ૩. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં ભરતજીને એકે યુક્તિ મનમાં ઠરી નહી, અને શોચના કરતાં આખી રાત વીતી ગઈ. પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી રામચંદ્રજીને મસ્તક નમાવી બેઠા હતા તે સમયે વસિષ્ઠ ગુરૂએ ખોતાની પાસે બોલાવ્યા. ૪.

દોહા૦—ગુરુપદ કમલ પ્રણામ કરિ, વૈઠે આયસુ પાઈ ॥

વિપ્ર મહાજન સચિવ સવ, જુરે સભાસદ આઈ ॥ ૨૬૦ ॥

ભરતજી ગુરૂ પાસે જઈ તેમનાં ચરણ કમળોમાં પ્રણામ કરી આજ્ઞા પામી બેઠા, તે સમયે બ્રાહ્મણો, મહાજનો, મંત્રીઓ વિગેરે સર્વ સભાસદો ત્યાં આવીને એકઠા થયા. ૨૫૦.

ચૌ૦—બોલે મુનિવર સમય સમાના, સુનહુ સભાસદ ભરત સુજાના ॥

ધર્મ ધુરીણ માનુકુલ માનુ, રાજા રામ સ્વવશ ભગવાનુ ॥

સત્યસિન્ધુ પાલક શ્રુતિસેતુ, રામ જન્મ જગ મંગલ હેતુ ॥

ગુરુ પિતુ માતુ વચન અનુસારી, સ્વલ દલ દલન દેવ હિતકારી ॥

નીતિ પ્રીતિ પરમારથ સ્વારથ, કોડ ન રામસમ જાન યથારથ ॥

વિધિહરિહરશશિરવિદિશિપાલા, માયા જીવ કર્મ કલિકાલા ॥

અહિપ મહિપ જહૈં લગિ પ્રમુતાઈ, યોગસિદ્ધિ નિગમાગમ ગાઈ ॥

કરિ વિચાર જિય દેસહુ નીકે, રામરજાય શીશ સબહીકે ॥

વસિષ્ઠમુનિ સમયાનુસાર બોલ્યા કે—“ હે સલાસદો તથા સુખણુ ભ-
રતણુ ! સાંભળો. ધર્મધુરંધર અને સૂર્યવંશના સૂર્યરૂપ રાજા રામચંદ્રણુ
સ્વતંત્ર અને સાક્ષાત્ ભગવાન છે. ૧. પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરનારા, વેદની
મર્યાદા પાળનારા, શુરૂ તથા માતા પિતાનાં વચ્ચનોને અનુસરીને વર્તનારા,
ખળ લોકોના સમૂહનો નાશ કરનારા, અને દેવતાઓનું હિત કરનારા રા-
મચંદ્રણુનો જન્મ જગતના કલ્યાણને અર્થેજ થયોછે. ૨. નીતિ, પ્રીતિ, પ-
રમાર્થ તથા સ્વાર્થ એને રામચંદ્રણુ વિના ખીજો કોઈ યથાર્થ જાણનારો
નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સદાશિવ, ચંદ્ર, સુર્ય, દિક્ષાળો, માયા, જીવ, કર્મ,
કળિ, કાળ, ૩. શેષનાગ, પૃથ્વીના રાજાઓ, જે જે પ્રભુત્વવાળા છે તેઓ
અને વેદશાસ્ત્રોમાં કહેલી યોગસિદ્ધિઓ, એ સર્વને માટે મનમાં સારી પેઠે
વિચાર કરી જુઓ કે તે સર્વને માથે રામચંદ્રની આજ્ઞા છે. ૪.

દોહા૦—રાજે રામરજાય રુઝ, હમ સબ કર હિત હોઈ ॥

સમુક્ષિ સયાનેકરહુ અબ, સબમિલિસમ્મતસોઈ ॥ ૨૬૧ ॥

રામચંદ્રણુની આજ્ઞા પાળવાથી તથા તેમની પ્રેમણુ રાખવાથી આ-
પણુ સર્વેનું હિત થશે એમ સમજીને સર્વ ડાહ્યાઓ મળીને એક સલાહ
કરે. ૨૬૧

ચૌ૦—સબ કહૈં સુખદ રામ અભિષેક, મંગલ મૂલ મોદ મગુ ચેકૂ ॥

જેહિવિધિઅવધચલહિરધુરાઈ, કહહુ સમુક્ષિ સોઈ કરૈં ઉપાઈ ॥

સબ સાદર મુનિ મુનિવર વાની, નય પરમારથ સ્વારથ સાની ॥

ઉતર ન આવ લોગ મે મોરે, તવ શિરનાય ભરત કર જોરે ॥

ભાનુવંશ મે ભૂપ ઘનેરે, અધિક એક તે એક વહેરે ॥

જન્મહેતુ સબ કહૈં પિતુ માતા, કર્મ શુભાશુભ દેઈ વિધાતા ॥

દલિદુઃખ સજૈ સકલ કલ્યાના, અસ અશીષ રાઝર જગ જાના ॥

સો ગુસાઈ વિધિગતિ જેઈ છેકી, સકૈં કો ટારિ ટેક જો ટેકી ॥

રામને રાજ્યાભિષેક થાય એજ સર્વને સુખદાયી છે અને આનંદ મં-
ગળના મૂળનો એ એકજ માર્ગ છે. માટે રામચંદ્રણુ કયા ઉપાયથી અધો-
ધ્યામાં પાછા આવે એ બાબત વિચાર કરીને કહો એટલે તે ઉપાય કરીએ. ૧.
આ પ્રમાણે સર્વ લોકોએ વસિષ્ઠમુનિની ન્યાય, પરમાર્થ તથા સ્વાર્થ ભરેલી
વાણી સાંભળી, પણ તેનો કંઈ ઉત્તર કોઈ આપી શક્યું નહીં, સર્વ લોક
ખુદાબરા બની ગયા. આરે ભરતણુ માથું નમાવી હાથ જોડીને બોલ્યા કે—૨

“ સુર્યવંશમાં એક એક એકથી ચઢીયાતા ઘણા રાજાઓ થઈ ગયા, એ સર્વને તેઓનાં માતા પિતાએ જન્મ આપ્યા હતા, અને સારાં નરસાં કૃત્યોનાં ફળ વિધાતાએ આપ્યાં હતાં. ૩ તો પણ તેઓનાં કર્મોનાં દુઃખો દૂર કરી સર્વ કલ્યાણ કર્યાં હતાં. તેથી એક આપના આશિર્વાદનો જ પ્રતાપ, એ વાત જગજગદેર છે. હે સ્વામી ! એ રીતે તમે વિધાતાના અંકો પણ છેકી નાંખ્યા, તો તમે ટેકવાળાનો ટેક કોણ ટાળી શકે તેમ છે ? ૪.

દોદા-—વૃક્ષિય મોહિં ઉપાય અવ, સો સવ મોર અભાગ ॥

સુનિ સનેહ મય વચનગુરુ, ઝર ઉપજા અનુરાગ ॥ ૨૬૨ ॥

તમે એવા સામર્થ્યવાન છતાં મને ઉપાય પૂછો છો એ સર્વ મારાં દુઃખો જ છે. આ પ્રમાણે ભરતજીનાં પ્રેમ ભરેલાં વચનો સાંભળીને વસિષ્ઠ ગુરૂને હૃદયમાં પ્રેમ ઉપજ્યો. ૨૬૨.

ચૌ-—તાત બાત ફુર રામ કૃપાહીં, રામ વિમુખ સુખસ્વપન્યહૂંનાહીં ॥

સકુચૌ તાત કહત ઇકબાતા, અરધ તજહિં બુધ સરવસ જાતા ॥

તુમ કાનન ગવનહુ દોઝ ભાઈ, ફિરિદહિં લષણ સીય રઘુરાઈ ॥

સુનિ શુભ વચન હર્ષ દોઝ આતા, મે પ્રમોદ પરિપૂરણ ગાતા ॥

મન પ્રસન્ન તનુ તેજ વિરાજા, જનુ જિય રાઝ રામ મે રાજા ॥

વહુત લાભ લોગન્હ લઘુ હાની, સમ દુખ સુખ સબ રોવહિં રાની ॥

કહહિં ભરત મુનિકહા સો કીન્હે, ફલ જગજીવન અભિમત દીન્હે ॥

કાનન કરચું જન્મભરિ વાસુ, રહિતે અધિક ન મોર સુપાસુ ॥

ગુરૂ બોલ્યા—“ તાત ! તમારી વાત ખરી છે, પણ એ સર્વ રામનીજ કૃપાથી; રામથી વિમુખ રહેનારને સ્વપ્નમાં પણ સુખ નથી. હે તાત ! એક વાત કહેતાં મને સંકોચ આવે છે; ડાહ્યા માણસો જે સર્વ જતું રહેતું હોય તો અધાને પકડી નહીં રહેતાં જતું કરે છે. ૧ તમે બન્ને ભાઈઓ (ભરત, શત્રુઘ્ન) જે વનમાં બંધો તો રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાને પાછાં ફેરવીએ. ” મુનિનાં શુભ વચનો સાંભળી બન્ને ભાઈ રાજી થયા, અને તેમનાં ગાત્ર પરિપૂર્ણ પ્રપુલ્લ થયાં. ૨. મન પ્રસન્ન થયાં, શરીરોમાં તેજ આવાથી દીપવા લાગ્યાં, બંને દશરથ રાજાની હયાતીમાંજ રામચંદ્રજી રાજ

§ બ્રહ્માએ વિશ્વામિત્રને બ્રહ્મર્ષિ થવાનું વરદાન આપ્યું હતું, પણ વસિષ્ઠ મુનિએ તેમને રાજર્ષિ બનીને બ્રહ્માનું વરદાન મિથ્યા કરી નાંખ્યું હતું. વળી વસિષ્ઠે વૈવસ્વત મનુની પુત્રીને પુત્ર બનાવી દીધો હતો. (એ કથા ભાગવતના નવમ સ્કંધમાં છે.)

થયા હોય. એ પ્રમાણે થવાથી લોકોને લાભ વિશેષ અને હાનિ થોડી હતી, પણ સર્વ રાણીઓને તો જેટલું સુખ તેટલુંજ દુઃખ હોવાથી તેઓ રૂદન કરવા લાગી. ૩. પછી ભરતજી બોલ્યા કે—“ મુનિરાજ ! તમે કહ્યું તેમજ કરવાથી બાણે મને જગતમાં જીવ્યાનું ફળ આપ્યું એમ સમજીશ, હું જન્મભર વનમાં વસું, એનાથી વિશેષ અનુકુળ મને બીજું કંઈ નથી. ૪.

દોહા—અન્તર્યામી રામસિય, તુમ સર્વજ્ઞ સુજાન ॥

જોફુરકદ્દહુતોનાથનિજ, ક્રીજિય વચન પ્રમાન ॥ ૨૬૩ ॥

હે નાથ ! રામચંદ્રજી તથા સીતાજી અંતર્યામી છે અને તમે પણ સુબાણ તથા સર્વજ્ઞો, માટે જો તમે સત્ય કહેતા હો તો તમારું વચન પ્રમાણ (સત્ય) કરો. ૨૬૩

ચૌ—ભરત વચન મુનિ દેલિ સનેહ, સમાસહિત મુનિ મયજ વિદેહ ॥

ભરત મહા મહિમા જલરાસી, મુનિ મતિતીર ટાઢિ અવગાસી ॥

ગા ચહ પાર યત્ન વહુ દેરા, પાવતિ નાવ ન વોદિત વેરા ॥

ઔર કરહિ કો ભરત વડાઈ, સરસિ સીપ કિનિ સિન્ધુ સમાઈ ॥

ભરત મુનિહિ મન મીતર પાયે, સહિત સમાજ રામપહં આયે ॥

પ્રશ્ન પ્રણામ કરિ દોન્હ મુઆસન, વેઠે સબ મુનિ મુનિ અનુશાસન ॥

બોલે મુનિવર વચન વિચારી, દેશ કાલ અવસર અનુહારી ॥

સુનહુ રામ સર્વજ્ઞ સુજાના, ધર્મ નીતિ ગુણજ્ઞાન નિધાના ॥

ભરતજીનાં વચનો સાંભળીને તથા તેમનો પ્રેમ જોઈને સર્વ સભાસહિત વસિષ્ઠમુનિ વિદેહ બની ગયા. ભરતજીના મોટા મહીમારૂપી સમુદ્રના કિનારાપર મુનિની જુદી અબજાની પેઠે ઉભી રહી. ૧ તેનો પારપામવાને હૃદયમાં યત્ન શોધી જોયા પણ વહાણ, હોડી કે નાવડું હાથ લાગ્યું નહી. આ પ્રમાણે જ્યારે વસિષ્ઠ મુનિની જુદી પાર ન પામી શકી તો પછી બીજો માણસ ભરતજીના મહિમાનો પાર કેમ પામી શકે ? શું તળાવડાની સીપ સમુદ્રમાં સમાય ? (અર્થાત્ પાર ન પામી શકે.) ૨ ભરતજીના અંતરની વાત મુનિ સમજી ગયા તેથી સર્વ સમાજ સહિત રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. રામચંદ્રજીએ પ્રણામ કરી આસન આપ્યું અને મુનિની આજ્ઞાથી સર્વ લોકો ત્યાં બેઠા. ૩ પછી મુનીશ્વર વિચાર કરી દેશ, કાળ તથા સમયને અનુસરતાં વચનો બોલ્યા કે—“હે સર્વજ્ઞ તથા સુબાણ રામચંદ્રજી ! સાંભળો, તમે ધર્મ, નીતિ, ગુણ તથા જ્ઞાનના ભંડારછો. ૪

દોહા૦—સવકે ડર અન્તર વસહુ, જાનહુ માવ કુમાવ ॥

પુરજનજનનીમરતહિત, હોહિ સોકરિયઉપાવ ॥ ૨૬૪ ॥

તમે સર્વના હૃદયમાં વસોછો અને સર્વના ભાવ હુભાવ બાળોછો, માટે અયોધ્યાના લોકોનું, માતાઓનું અને ભરતજીનું જેથી હિતહાથ એવો ઉપાય કરો. ૨૬૪

ચૌ૦—આરત કહહિ વિચારી ન કાઝ, સૂઝ જુઆરિહિ આપન દાઝ ॥

મુનિ મુનિ વચન કહત રઘુરાઝ, નાથ તુમ્હારેહિ હાથ ઉપાઝ ॥

સવ કર હિત રુઝ રાઝર રાઝે, આયમુ ક્રિયે મુદિત ફૂર માષે ॥

પ્રથમ જો આયમુ મોકઈ દોઈ, માથે માન કરૌં શિખ સોઈ ॥

પુનિ જેહિ કહૌં જામ હોવ રજાઈ, સો સવ માંતિ કરિહિ સેવકાઈ ॥

કહ મુનિ રામ સત્ય તુમ માઝા, ભરત સનેહ વિચાર ન રાઝા ॥

ત્યહિતે કહૌં વહોરિ વહોરી, ભરત ભક્તિ મર મમ મતિ મોરી ॥

મોરે જાન ભરત રુચિ રાઝી, જો કીજિય સો શુભ શિવ સાઝી ॥

જેમ જુગારીને પોતાનોજ દાવ સૂઝે છે તેમ અમે ગરજવાન માણસો કાંઈ વિચાર કરીને કહેતા નથી.” આ પ્રમાણે મુનિનાં વચનો સાંભળી રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“મુનિનાથ ! ઉપાય તો તમારા હાથમાંજ છે. ૧ તમારી મરજી રાખવામાં સર્વનું હિત છે માટે તને સુખેથી આજ્ઞા કરમાવો, હું સત્યવળ કહુંછું કે પ્રથમ તો મને જે આજ્ઞા આપવાની હોય તે આપો, તે શીખામણુ માન્ય કરીને માથે ચઢાવીશ. ૨ પછી બીજા સર્વને જેને જેવી આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણે તેઓ આપની સેવકાઈ કરશે.” મુનિ બોલ્યા કે—“હે રામજી ! તમે સત્ય કહ્યું ભરતજીના સ્નેહને લીધે મારો વિચાર રહ્યો નહી. ૩. ભરતજીની ભક્તિથી મારી બુદ્ધિ ભોળી બની ગઈ છે તેથી હું તમને વારવાર કહુંછું. મારા ધારવા પ્રમાણે તો ભરતજીની પરજી રાખીને જે કાંઈ કરવું તે સાડું છે. કુંસલ્ય કહુંછું, તે વાતના સદાશિવ સાક્ષી છે. ૪.

દોહા૦—ભરત વિનય સાદર સુનિય, કરિયવિચારવહોરિ ॥

કરવસાધુમતલોકમત, વૃપનય નિગમનિચોરિ ॥ ૨૬૫ ॥

ભરતજીની વિનતિ આદર પૂર્વક સાંભળી વિચાર કરીને સાધુ મતથી લોક મતથી, રાજની તિથી અને વેદના મતથી તત્ત્વ લઈ યોગ્ય લાગે તે કરો.” ૨૬૫.

चौ०—गुरु अनुराग भरत पर देखी, रामहृदय आनन्द विशेषी ॥
 भरतहिं धर्मधुरन्धर जानी, निज सेवक तनु मानस बानी ॥
 बोले गुरु आयसु अनुकूला, वचन मंजु मृदु मंगल मूला ॥
 नाथ अपथ पितुचरण दोहाई, भयउ न भुवन भरत सम भाई ॥
 जो गुरुपद अंजुज अनुरागी, ते लोकहु वेदहु बड़भागी ॥
 राउर जापर अस अनुरागू, को कहिसकै भरत कर भागू ॥
 लखि लघु बन्धु बुद्धि सकुचार्ह, करत वदन पर भरत बड़ाई ॥
 भरत कहहिं सो क्रिये भलाई, असकहि राम रहे अरगाई ॥

ભરતજી ઉપર વસિષ્ઠ મુનિનો પ્રેમ જોઈ રામચંદ્રજીના હૃદયમાં વિશે-
 ષ આનંદ થયો, ભરતજીને ધર્મ ધુરંધર તથા મન કર્મ વચનથી પોતાના
 સેવક બાળીને ૧ રામચંદ્રજી, ગુરૂની આજ્ઞા અનુકુળ સુંદર કોમળ તથા
 મંગળના મૂળરૂપ વચનો બોલ્યા કે—“હું તમારા સોગંદ તથા પિતાના ચ-
 રણોની દુહાઈ લઈને કહું છું કે—આ સંસારમાં ભરતજી જેવો ભાઈ કોઈ
 થયો નથી. ૨ જે માણસ ગુરૂનાં ચરણ કમળોમાં પ્રેમવાળો હોય તે લોક
 મતથી તથા વેદના મતથી મહાભાગ્યવાન ગણાય છે ત્યારે જેનાપર આ-
 પનો પ્રેમ છે તે ભરતજીના ભાગ્યને કોણ વર્ણવી શકે તેમ છે? ૩ ભરત-
 જીને નાનાભાઈ બાળી તેમનાં મોઢા આગળ વખાણ કરતાં મારી બુદ્ધિ સં-
 કોચાય છે. ભરતજી જે કહે તે પ્રમાણે ભટ્ટી રીતે કરીએ.” આ પ્રમાણે
 કહીને રામચંદ્રજી ચુપ રહ્યા. ૪.

दोहा०—तब मुनि बोले भरत सन, सबसँकोच तजितात ॥

कृपासिन्धु प्रियबन्धु सन, कहहु हृदय की बात ॥ २६६ ॥

પછી વસિષ્ઠમુનિ ભરતજી પ્રત્યે બોલ્યા કે—“તાત! તમે મનનો સ-
 ધનો સંકોચ તજી દઈને કૃપાસિન્ધુ પ્રિયભાઈને તમારા હૃદયની વાત કહો.” ૨૬૬

चौ०—मुनि मुनि वचन रामरुख पाई, गुरु साहिब अनुकूल अघाई ॥
 लखि अपने शिर सब छरभारु, कहि न सकैं कछु करत विचारु ॥
 पुलक शरीर सभाभये ठाढ़े, नीरज नयन नेह जल बाढ़े ॥
 कहव मोर मुनिनाथ निबाहा, इहिते अधिक कहाँ मैं काहा ॥
 मैं जानौं निज नाथ स्वभाऊ, अपराधिहु पर कोह न काऊ ॥
 यो पर कृपा सनेह विशेषी, खेलत खुनस कबहुँ नहिं देखी ॥

શિશુવનતે પરિહરેડ ન સંગૂ, કવહું ન કીન્દ મોર મન મંગૂ ॥

મૈ પ્રમુ કૃપા રીતિ જિય જોહી, હારેહુ खेल जितावहि मोही ॥

શુરનાં વચનો સાંભળી, રામચંદ્રજીની મરજી બોધ, તેઓ જન્મેની અનુકુળતાથી તૃપ્ત નહ અને સધળો બ્રોજે પોતાને માફે નાંખેલો બાણી કાંઈ પણ ઉત્તર આપી શક્યા નહી, ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગયા. ૧ પણ પછી શરીરેરોમાં ચિત થઈ નેત્ર કમળોનાં સ્નેહાશ્રુઆણી સભા વચ્ચે ઉભા થઈને બોલ્યા કે—“હે મુનિનાથ! મારે જે કહેવાનું હતું તે તમેજ કહી દીધું છે તો હવે તેથી અધિક બીજું શું કહું? * ૨ હું મારા સ્વામી (રામ) નો સ્વભાવ બાણીદુ, તેઓ અપરાધીપર પણ કહી કોધ કરતા નથી, મારા પર તો તેમની કૃપા તથા પ્રીતિ વિશેષ છે, રમતમાં પણ કદી રીસ કરતાં જોયા નથી. ૪ મેં બાળપણથીજ તેમની સોજત છોડી નથી, તેમણે કદી પણ મારી મનની રૂચિનો ભંગ કર્યો નથી. મેં મારા મનમાં તેમની કૃપાની રીત જોઈ લીધી છે કે—રમતમાં તેઓ પોતે હારતા અને મને જીતાડતા હતા. ૪.

દોહા—મહું સનેહ સકોચવશ, સન્મુખ કહેઉં ન વચન ॥

दर्शन तृप्ति न आजुलगि, प्रेम पियासे नचन ॥ २६७ ॥

હું પણ પ્રેમ તથા સંકોચને વશ થઈને તેમની સામું બોલ્યો નથી અને પ્રેમનાં તરસ્યાં મારાં નેત્રોને આજીવીન મુખી તેમનાં દર્શનથી તૃપ્તિ થઈ નથી. ૨૬૭.

चौ०—विधि न सकेउ सहि मोर दुलारा, नीच बीच जननी मिमुणारा ॥

इहौ कहत मोहिं आजु न शोभा, आपुन समझि साधुशुचिकोभा ॥

मातु मन्द मैं साधु सुचाली, उर अस आनतकोटि कुचाली ॥

फरै कि कोदव वालि सुशाली, मुक्ता स्रवै कि शंभुक ताली ॥

स्वमेहुँ दोष कलेश न काहू, मोर अभाग उदधि अवगाहू ॥

बिनु समझे निज अघपरिपाकू, जारेउँ जाइ जननि कह काकू ॥

हृदय हेरि हारेउँ सब ओरा, एकाहि भौति भलिहिमलमोरा ॥

गुरु गुसाईं साहब सिय रामू, लागत मोहिं नीक परिणामू ॥

* મુનિએ પ્રથમ કહ્યું છે કે “પુરજન જનની મરતદિત, હોયસો કરિમ ઉવાર” તથા “કલ્પ સાધુમત્ત લોમત, શૃપનય નિગમ નિચોરી” અથવા બીજી રીતે એમ અર્થ થાય છે કે મારે જે કહેવાનું હતું તે મુનિએ અને નાથે (રામચંદ્રજીએ) કહી દીધું છે. મુનિએ કહ્યું કે—મરતજીની જેવી મરજી હોય તેમ કરો અને રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે—“મરત, કશું સો કિયે મલાઈ.”

પરંતુ વધાતા મારાં લાડ સહન કરી શક્યો નહી, એ નીચે મારી માતાના મિષે વચ્ચે વિછોડ પાડી દીધો. આ પ્રમાણે કહેવામાં પણ આજ મારી શોભા નથી, કેમકે પોતે પોતાને સત્પુરૂષ સમજી કોણ પવિત્ર ગણાયો છે? ૧ ‘માતામંદ બુદ્ધિવાળી અને હું સત્પુરૂષ તથા સદાચરણી છું, એવું હૃદયમાં આણતાં હું કરોડો કુચાલવાળો ગણાઉં. શું કદી કોદ-દાના છોડને ચોખા ફળે? અને તલાવડાની સીપમાંથી મોતી ઉત્પન્ન થાય કે? (અર્થાત્ જો મારી માતા નીચ હોય તો તેના ઉદરમાંથી ભરતજી જેવો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય કે?) ૨ મારા આ કલેશને માટે હું સ્વપ્નમાં પણ કોઈને દોષ દેતો નથી, મારાં દુર્ભાગ્યનોજ સમુદ્ર ઉમટ્યો છે. હું મારાં પાપોનાં ફળ નહી સજ્જતાં મારી માતાને વૃથા શા માટે બાળું. ૩ હું મારા હૃદયમાં વિચાર કરી કરીને સઘળી વાતે હારી ગયો છું હવે એકજ પ્રકારના ભલામાં માફ કર્યાણ છે, તે એકે-વસિષ્ઠ સરખા ગુરૂ છે અને સીતા તથા રામ સરખા સ્વામી છે, માટે પરિણામ સાફજ ઉતરશે એમ મને લાગે છે. ૪.

દોહા૦—સાધુસયા પ્રભુગુરુનિકટ, કહૌં સુથલ સતિ માહ ॥

પ્રેમપરંચ કિ જૂઠ ફુર, જાનહિં મુનિ રઘુરાહ ॥ ૨૬૮ ॥

આ સાધુઓની સલા છે, પ્રભુ તથા ગુરૂ પાસે છે અને આંતીર્થ ક્ષેત્ર છે માટે હું સત્ય ભાવથી કહું છું. પ્રેમથી વા પ્રપંચથી બુદ્ધિ વા સત્ય બોલું છું તે વાત ગુરૂ તથા રામચંદ્રજી એણે છે. ૨૬૮.

ચૌ૦—ભૂપતિ મરણ પ્રેમ પ્રણ રાક્ષી, જનની કુમતિ જગત સવસાક્ષી ॥

દેશિ ન જાહિં વિકલ મહતારી, જરહિં દુસહજ્વર પુર નરનારી ॥

મૈહિં સકલ અનરથ કર મૂલા, સોમુનિ સમુદ્ધિ સહૌં સવ જૂલા ॥

મુનિ વન ગમન કીન્હ રઘુનાથા, કરિ મુનિ વેપ લપણમિયસાથા ॥

બિનુ પનહીં અરુ પ્યાદેહિ પાયે, શંકર સાશિ રહૌં રહિ ધાયે ॥

વહુરિ નિહારિ નિષાદ સનેહ, કુલિશ કાઠિન હર મયરનવેહ ॥

અવસવ આંશિન દેલેઉં આઈ, જિયત જીવ જહ સવૈં સહાઈ ॥

જિનહિંનિરશિમગસાંપિનિ બીછી, તજહિંવિષમ વિષતાપસુતીછી ॥

દશરથ રાજાનું મરણ તો પ્રેમનું પણ રાખતાં થયું છે, કેકેથીની કુ-બુદ્ધિ વિષે તો સઘળું જગત સાક્ષી છે, એ જાન્ને બનાવ વિષે મને કાંઈ જાગતું નથી, પણ સર્વ માતાઓ અત્યંત વ્યાકુળ છે તે તથા અયોધ્યાનાં સ્ત્રી પુરૂષો વિયોગરૂપી દુરસહ બવરથી બળે છે તે ભારાથી જોયું જતું નથી.

આ સઘળા અનર્થનું મૂળ હુંજીએ એમ સાંભળીને સર્વ દુઃખ સહન કરી. સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્રજી મુનિવેષ ધારણ કરી ઉઘાડે પગે પગપાળા વનમાં ગયા છે એ સાંભળીને હું ઘવાઈ ગયો છું. તે વાતના સદાશિવ સાક્ષી છે. ૨ વળી ગુહરાબનો પ્રેમ જોઈને પણ મારું વજ જેવું કંઈ હૃદય ચિરાઈ ગયું નહીં. ૩ હવે મેં આવીને સર્વ નજરે જોયું તે પણ આ જઠણવ સર્વ સહન કરીને જીવે છે. જેમને જોઈને માર્ગના સાપ તથા વીંછીઓ પણ તીવ્ર દુઃખ દેનારું વિષમ વિષ તજી દેછે. ૪.

દોહા૦—તે રઘુનન્દન લપળ સિય, અનહિત લાગેજાહિ ॥

તાસુ તનય તાજિ દુસહદુસ, દૈવસહાવૈ કાહિ ॥ ૨૬૧ ॥

તે રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી જેને (કેંકેયીને) ખોટાં લાગ્યાં તેના પુત્રને (મને-ભરતને) તજીને દૈવ બીજા કોને આ દુસ્સહ દુઃખ સહન કરાવે !” ૨૬૯.

ચૌ૦—મુનિ આતિ વિકલ ભરતવરવાની, આરતિ પ્રીતિ વિનય નયસાની ॥

શોક મગન સબ સમા સ્ખંભારુ, મનહું કમલ વન પરેડ તુપારુ ॥

કહિ અનેક વિધિ કથા પુરાની, ભરત પ્રવોધ કીન્હ મુનિજ્ઞાની ॥

બોલે ઉચિત વચન રઘુનન્દુ, દિનકર કુલકૈરવવનચન્દુ ॥

તાત જીય જનિ કરહુ ગલાની, રૂંચ અધીન જીવગતિ જાની ॥

ત્રીનકાલ ત્રિભુવન મત મોરે, પુણ્યશ્લોક તાત વશ તોરે ॥

ઊર આનત તુમ પર કુટિલાઈ, જાઈ લોક પરલોક નશાઈ ॥

દોષ દેહિં જનનિદિ જદૂ તેઈ, જિન્હ ગુરુ સાધુ સમાનહિં સેઈ ॥

અત્યંત વ્યાધુળ થયેલા ભરતજીની દુઃખી, પ્રેમી, વિનય ભરેલી તથા નીતિ માનવાણી સાંભળીને સર્વ સલા શોક મગન થઈને એવી ગાલરી બની ગઈ કે જાણે કમળોના વનમાં જાડળ પડ્યો હોય. (જાડળથી કમળ લૂલાં થઈ જઈ નીચાં નમી જાય છે.) ૧ પછી જ્ઞાની મુનિએ અનેક પ્રકારની પ્રાચીન કથાઓ કહીને ભરતજીને ઉપદેશ કર્યો ત્યાર પછી સૂર્યવંશરૂપી પોપણીને પ્રપુત્ર કરનાર ચંદ્રરૂપ રામચંદ્રજી ઘટિત વચનો બોલ્યા કે. ૨ પ્રિય ભરતજી ! પ્રાણી માત્રની સ્થિતિ ઇશ્વરાધીન છે એમ જાણીને તમે વૃથા ગલાનિ કરોમા હે પુણ્યશ્લોક ભરતજી મારા મત પ્રમાણે જતાં ત્રણે કાળમાં તો લોકય તમારે વશ્ય છે. ૩ જે માણસ તમારી કુટિલતા મનમાં આણે છેના આલોક અને પરલોક નષ્ટ થઈ (બગડી, જાય છે. તેમજ જેણે

શુરનું કે સાધુઓની સલાનું સેવન કર્યું ન હોય તેજ જડ પ્રાણી કેકેયીને દોષ દેશે. ૪.

દોહા૦—મિટિહરિં પાપપ્રપંચસવ, અલિલઅવંગલ ભાર ॥

લોકસુયશપરલોકસુખ, સુમિરતનામ તુમ્હાર ॥ ૨૭૦ ॥

તમારા નામનું સ્મરણ કરતાંજ સર્વ લોકોનાં પાપ પ્રપંચ તથા સઘળો અમંગળનો ભાર મટી જશે અને આ લોકણાં સુકીર્તિ અને પરલોકમાં સુખ મળશે. ૨૭૦.

ચૌ૦—કહૌં સ્વભાવ સત્ય શિવ સાચી, મરત મૂમિ રહૌં રાઝર રાચી ॥

તાત કુતર્ક કરહુ જાને જાયે, વૈર પ્રેમ નહિં દુરૌં દુરાયે ॥

મુનિગણ નિકલ વિહંગમૃગ જાહીં, વાધક વધિક વિલોકિપરાહીં ॥

હિત અનહિત પશુ પક્ષિજાના, માનુષ તનુ ગુણ જ્ઞાન નિધાના ॥

તાત તુમહિં મૈં જાનૌં નીકે, કરૌં કહા અસમંજસ જીકે ॥

રાઝ્યડ રાઝ સત્યમોહિં ત્યાગી, તનુ પરિહરેડ પ્રેમ પ્રજા લાગી ॥

તામુ વચન મેટત મન શોચૂ, તેહિ તે અધિકતુમ્હાર સકોચૂ ॥

તાપર ગુરુ મોહિં આયસુ દીન્હા, અશિજોકહહુચહૌંસોકીન્હા ॥

હે ભરતજી ! હું સદાશિવની સાથે સત્ય સ્વભાવથી કહું છું કે—આ પૃથ્વી તમારી રાખીજ રહેશે * તાત ! તમે વૃથા કુતર્ક કરોમા, વૈર અને પ્રેમ છૂપાવ્યાં છૂપાતાં નથી. ૧ પક્ષીઓ તથા મૃગો (પશુઓ) મુનિઓ પાસે જાય છે અને બંધનમાં નાંખનારને તથા વધ કરનારને બેઠ નાશી જાય છે. આ પ્રમાણે પશુ પક્ષીઓ પણ પોતાનું હિતઅહિત સમજે છે ત્યારે માણસનાં શરીરો તો શુણ્ણ તથા જ્ઞાનના ભંડારરૂપ છે તે કેમ ન જાણે ? ૨ હે તાત : હું તમને બહુ સારા જાણું છું, પણ શું કહું ? મારા મનમાં મુંઝવણ થાય છે, તે એકે પિતાજીએ મારો ત્યાગ કરીને પણ સત્ય રાખ્યું અને દેહ તણ દઇને પણ પ્રેમનું ‘પણું’ રાખ્યું, ૩ તે પિતાજીનાં વચન મિથ્યા કરવામાં મને ઘણો શોક થાય છે અને તે કરતાં પણ તમને હુલવવામાં અધિક સંકોચ થાય છે. વળી શુરુએ મને આજ્ઞા આપી છે કે ભરતજીની મરણ પ્રમાણે કરો, માટે તમે જેહો તેમ અજશ્ય કહું. ૪.

દોહા૦—મન પ્રસન્ન કરિસકુચતજિ, કહહુફરૌંસોઆજ ॥

સત્યાસંધ રઘુવરવચન, સુનિમા સુસ્વીમમાન ॥ ૨૭૧ ॥

* તાતપચ કે—જો તમે વનમાં નહીં જવા દો તો અશુભનો નાશ નહીં થવાથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતરશે નહીં, તેથી પૃથ્વી રસાતાળ જશે.

તમે સંકોચ તણ પ્રસન્ન મનથી કહો, તેજ પ્રમાણે હું આજ વર-
ચીશ.” આવાં સત્યના સાગરરૂપ રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી સર્વ સમાજ
સુખી થયો. ૨૭૧.

ચૌ૦—સુરગણ સહિત સમય સુરરાજૂ, શોચહિં ચાહત હોન અકાજૂ ॥
કરત વિચાર બનત કલુ નાહીં, રામશરણ સવમે મન માર્હીં ॥
બહુરિ વિચાર પરસ્પર કહર્હીં, રઘુવર ભક્ત ભક્તિ વશ અઢર્હીં ॥
સુધિ કર અમ્બરીષ દુર્વાસા, મેસુર સુરપતિ નિષ્ટ નિરાસા ॥
સદે સુરન્હ બહુકાલ વિપાદા, નરહરિકિયે પ્રગંટ પ્રહલાદા ॥
લગિ લગિકાનકહર્હિધુનિમાયા, અવ સુરકાજ ભરત કે હાથા ॥
આન ઉપાય ન દેશિય દેવા, ગાનત રામ સુસેવક સેવા ॥
હિય સપ્રેમ સુમિરહુ સવ ભરતહિં, નિજગુણશીલરામવશકરતહિં ॥

સર્વ દેવતાઓ સહિત ઇંદ્રરાજ ભયભીત થઈ શોચના કરવા લાગ્યો કે—‘આપણું કાર્ય બગડશે એમ લાગે છે, વિચાર કરતાં છતાં પણ કાંઈ ઉ-
પાય સૂઝતો નથી.’ તેથી સર્વ મનથી રામને શરણે ગયા. ૧ દેવતાઓ પ-
રસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા કે—‘રામચંદ્રજી ભક્તની ભક્તિને વશ છે’ (અ-
થવા ભક્તની ભક્તિ કરવાથી રામચંદ્રજી વશ થાય છે.) અંબરીષ રાજા
તથા દુર્વાસા ઋષિની વાત યાદ કરીને દેવતાઓ તથા ઇંદ્રરાજ એક નિરાશ
થયા. ૨ પૂર્વે દેવતાઓએ ઘણા કાળસુધી દુઃખ વેઠ્યું પણ છેમનાથી કાંઈ
ઉપાય બન્યો નહીં હતો, અંતે પ્રહલાદજીએ નૃસિંહરૂપે ભગવાનને પ્રકટ
કર્યા હતા. દેવતાઓ એક બીજાના કાનોમાં મોઢાં થાલી માથા ધુણાવીને
કહેવા લાગ્યા કે—‘દેવતાઓનું કાર્ય હવે ભરતજીનાજ હાથમાંજ છે.’ ૩ દે-
વતાઓને બીજો કોઈ ઉપાય સૂઝ્યો નહીં તેથી પરસ્પર વિચારવા લાગ્યા
કે—‘રામચંદ્રજી તેમના ઉત્તમ સેવકની સેવાથી માનશે, માટે સર્વે પ્રેમ પૂ-
ર્વક હૃદયમાં ભરતજીનું સ્મરણ કરો કે જેમણે પોતાના ગુણ તથા શીલથી
રામચંદ્રજીને વશ કર્યા છે. ૪.

દોહા૦—સુનિ સુરમતસુરગુરુકહેડ, ભલતુમ્હારબડમાગ ॥

સકલ સુમંગલ મૂલ જગ, ભરત ચરણ અનુરાગ ॥ ૨૭૨ ॥

આ પ્રમાણે દેવતાઓના વિચાર સાંભળી બૃહસ્પતિ બોલ્યા કે—“ ભ-
રતજીનાં ચરણોમાં પ્રેમ કરવો એ જગતમાં સર્વ સુમંગળનું મૂળ છે, માટે
તેમ કરો તો તમારાં મોટાં ભાગ્ય ગણાય. ૨૭૧.

ચૌ૦—સીતાગતિ સેવક સેવકાર્હ, કામચેનુ સત સરિત મુહાર્હ ॥

મરત ભક્તિ તુમ્હેરે મન આર્હ, તજહુ શોચ વિધિ વાત વનાર્હ ॥

દેસિ દેવપતિ મરત પ્રભાઝ, સહજ સનેહ વિવશ રતુરાઝ ॥

મન થિર કરહુ દેવ હર નાહી, મરતહિ જાનિ રામ પરિછાહી ॥

સુનિ સુરગુરુ સુર સમ્પત શોનુ, અન્તર્યામી પ્રહુદિ સંકોનુ ॥

નિજ શિર મારમરતજિય જાના, કરત કોટિવિધિરઅનુમાના ॥

કરિ વિચાર મનદીન્દિ ઠીકા, રામ રજાવસુ આપતિ નીકા ॥

નિજ પ્રણતજિ રાસેડ પ્રણમોરા, છોહ સનેહ કીન્દ નહિ થોડા ॥

રામચંદ્રજીના ભક્તની સેવા સેકડો કાણુચેનુ નેની સુંદર છે. તમારાં ભરતજીની ભક્તિ કરવાનું આગ્યું તેથી એમજ સમજો કે હવે વિધાતાએ કામપાર પાડ્યું છે, માટે હવે શોક તજો. ૧ હે ઇન્દ્ર! ભરતજીનો પ્રભાવ તો જુઓ. રામચંદ્રજી તેમના સહજ સનેહને વશ થઈ રહ્યા છે. દેવતાઓ! ભરતજીને રામના પરછાયારૂપ જાણીને તમારાં મન સ્વસ્થ કરો, હવે કાંઈ ડર નથી.” ૨ બૃહસ્પતિ તથા દેવતાઓની સમ્પતિ તથા શોચના સાંભળીને અંતર્યામી રામચંદ્રજી સંકોચાયા ભરતજી પોતાને માથે સધળો બોલે આવી પડેલો જાણી હૃદયમાં કરોડો પ્રકારનાં અનુમાન કરવા લાગ્યા. ૨ વિચાર કરી મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે—“રામચંદ્રજીની આજ્ઞા પાળવી એજ ઉત્તમ છે. રામચંદ્રજીએ પોતાનું પણ છોડી દઈને માંડે પણ રાખવાનું કબૂલ કર્યું એ કાંઈ થોડો પ્રેમ કે થોડી દયા નથી. ૪.

દોહા૦—કીન્દ અનુગ્રહ અમિત અતિ, સવ વિધિ સીતાનાથ ॥

કરિ પ્રણામ બોલે મરત, જોરિ જલજ યુગહાથ ॥ ૨૭૩ ॥

રામચંદ્રજીએ સર્વ પ્રકારે મારા ઉપર અપાર કૃપા કરી છે.” એમ કરીને ભરતજી પ્રણામ કરી બન્ને હસ્ત કમળ જોડીને બોલ્યા કે. ૨૭૩.

ચૌ૦—કહૈં કહાવૈં કા અવ સ્વામી, કૃપા અમ્બુનિધિ અન્તર્યામી ॥

ગુરુ પ્રસન્ન સાહવ અનુકૂલા, મિટી મલિન મન કલ્પિતશૂલા ॥

અપહર હરેઉં ન શોચ સમૂલે, રવિહિ ન દોષ દેવ દિશ્ત મૂલે ॥

મોર અભાગ્ય માતુ કુટિલાઈ, વિધિગતિ વિષમ કાલ કઠિનાઈ ॥

પાંવરોપિ સવ મિલિ મેઠિં ઘાલા, પ્રણતપાલ પ્રણ આપન પાલા ॥

યહ નહિ રીતિ ન રાઝરિ હોઈ, લોકહુ વેદ વિદિત નહિ મોઈ ॥

જગ અનબલ ભલ એક ગુસાર્કે, કહિય હોઈ ભલ કાસુ મલાઈ ॥
દેવ દેવતરુ સરિસ સ્વભાજ, સન્મુખ વિમુખ નકાહુદિ કાજ ॥

હે કૃપાસિંધુ અંતર્યામી પ્રભુ ! હવે મારે મુખે શું કહેવરાવવાનું ક-
હો છો તે કહો. મારાપર ગુરૂજી પ્રસન્ન છે અને આપ સ્વામી અનુકુળ છો.
તેથી મારા મલીન મનનાં કલ્પિત દુઃખ દૂર થયાં છે. ૧. હું ખોટા ડરથી
ડરતો હતો તેનો શોક હવે બિલકુલ નથી. હે દેવાધિદેવ ! દિશા બૂલી
જવાય તેમાં સૂર્યનો શો દોષ ? મારાં દુર્ભાગ્ય, માતાની કુટિલતા, દેવગતિ
અને વિષમકાળની કઠિણતા, ૨. એ ચારેએ મળી પગ રોપીને મને પ-
છાડ્યો હતો. પણ તમે દીન દયાળુએ પોતાનું પણ રાખી મને બચાવી
લીધો છે. આ આપની કાંઈ નવીન રીતિ નથી તેમ તે છાની પણ નથી,
લોકમાં તથા વેદમાં પ્રસિદ્ધજ છે. ૩. હે સ્વામી ! જગત તો ભૂંડું છે
એક આપજ લલા છો (અર્થાત્ આપજ જગતનું લલું કરનાર છો), ત્યારે
કહો કે ખીબા કેની લલાઈથી લલું થાય ? ૪.

દોહા૦—જાઈનિકટપર્હિંચાનિ તરુ, છાઈ શમન સવશોચ ॥

મૌગત અભિમત પાવફલ, રાડ રંક ભલ પોચ ॥ ૨૭૪ ॥

રાજા કે રંક, લલો કે ભૂંડો ગમે તે કલ્પવૃક્ષને ઓળખીને તેની છા-
યા પાસે જાય છે તો તેના સર્વ શોક શાંત થઈ જાય છે, અને જે ઇચ્છિત
કુળ માગે છે તે મળે છે. ૨૭૪.

ચૌ૦—લલિ સવ વિધિં ગુરુસ્વામિસનેહ, મિટેઉ ક્ષોભ નહિં મન સંદેહ ॥

અવ કરુણાકર કીજિયસોઈ, જનહિતપ્રમુચિત ક્ષોભ ન હોઈ ॥

જો સેવક સહિવ સંકોચી, નિજહિત ચહૈ તામુમતિપોચી ॥

સેવક હિત સાહવ સેવકાઈ, કૈં સકલ સુખ લોભ વિહાઈ ॥

સ્વારથ નાથ ફિરે સવહીકા, કિયે રજાય કોટિ વિધિ નીકા ॥

યહ સ્વારથ પરમારથ સારુ, સકલ સુકૃતફલસુગતિ શૃંગારુ ॥

દેવ એક વિનતી સુનિં મોરી, ડચિત હોઈ તસ કરવ બહોરી ॥

તિલક સમાજ સાર્જિં સવ આના, કરિય સફલ પ્રમુ જો મનમાના ॥

આપનો તથા ગુરૂનો સર્વ પ્રકારે મારાપર પ્રેમ જોઈને મારો ક્ષોભ
મટી ગયો છે અને મનમાં કાંઈ પણ સંદેહ રહ્યો નથી. હે કૃપાળુ ! હવે

આપના હાસને વાસ્તે એટલું કરો કે જેથી આપના મનમાં દોલ ન રહે. ૧. જે સેવક પોતાના સ્વામીને સંકેતમાં નાંખી પોતાનું હિત ઇચ્છે તેની ખુદી નીચ ગણવી. જે સેવક સર્વ સુખ તથા લોભની ઇચ્છા છોડી દઇને સ્વામીની સેવા કરે તો તેમાંજ તેનું હિત છે. ૨. આપ પાછા થેર પધારો એમાં સર્વનો સ્વાર્થ છે. આપની આજ્ઞા પાળવામાં કરોડો પ્રકારે સાફ છે અને સ્વાર્થ તથા પરમાર્થનો સાર તથા સર્વ પુણ્યોનું ફળ, સુગતિ તથા શોભા પણ એજ છે. ૩. હે પ્રભુ ! મારી એક વિનતિ સાંભળો, પછી જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો. મેં રાજ્યાભિષેકની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી આણી છે તે આપના ધ્યાનમાં આવે તો સફળ કરો. ૪.

દોહા—સાનુજ પઠડ્યમોર્હિવન, કીજિય સવર્હિ સનાથ ॥

નાતરુ ફેરિય બન્ધુ દોઝ, નાથ ચલો મૈં સાથ ॥ ૨૭૫ ॥

હે નાથ ? શત્રુધન સહિત મને વનમાં મોકલીને સર્વને સનાથ કરો. તેમ નહિ તો ખન્ને ભાઈને (લક્ષ્મણજી તથા શત્રુધનને) પાછા મોકલો, હું તમારી સાથે આવું છું. ૨૭૫.

ચૌ—નતરુ જાહિંવ તૈનિઝં માર્હ, બંદુરિય સીય સહિત રઘુરાર્હ ॥

જેહિવિધિ પ્રમ્થ પ્રસન્ન મન હોઈ, કરુણાસાગર કીજિય સોઈ ॥

દેવદીન્દ્ર સવ મો પર મારુ, મોરે નીતિ ન ધર્મ વિચારુ ॥

કહૌં વચન સવ સ્વારથ હેતૂ, રહત ન આરતકે ચિત્તેતૂ ॥

ઉતરદેહ સુનિ સ્વામિ રજાર્હ, સો સેવક લાજ લજિ લજાર્હ ॥

અસમૈં અવગુણ ઉદધિ અગાધૂ, સ્વામિ સનેહ સરાહત સાધૂ ॥

અવ કૃપાલુ મોર્હિ સો મત મારા, સકુચ સ્વામિ મન જાઈ ન પારા ॥

પ્રમ્થ પદ શપથ કહૌં સતિમાઝ, જગ મંનલ હિત ઇક ઉપાઝ ॥

તેમ ન કરો તો અમે ત્રણે ભાઈ વનમાં જઇએ અને સીતાજી સહિત આપ અયોધ્યામાં પધારો. હે કૃપાસિંધુ પ્રભુ ! જે રીતે આપનું મન પ્રસન્ન થાય તે પ્રમાણે કરો. ૧. હે પ્રભુ ! તમે સર્વ બોલે મારાપર મૂક્યો છે, પરંતુ મારામાં નથી નીતિ કે નથી ધર્મનો વિચાર, હું મારા સ્વાર્થનાંજ વચનો કહું છું, ગરજવાનને અક્ષલ હોતી નથી. ૨. જે સેવક, સ્વામીની આજ્ઞા સાંભળી સામે જવાબ દે છે (આજ્ઞા પાળતો નથી) તેને જોઇને લાજ પણ લગાય છે. હું એવોજ અવશુભના અગાધ સમુદ્રરૂપ છું, અને

આપ મારા પ્રેમને તથા સાધુતાને વખાણો છો. ૩. હે કૃપાળુ ! હવે મને એજ મત ગમે છે કે જેથી આપનું મન સંકોચ પામે નહીં (તેમ કરો). આપના ચરણના સોગંદ લઈ સત્ય બાવથી કહું છું કે એજ એક જગતના કલ્યાણ મંગળનો ઉપાય છે. ૪.

દોહા૦-પ્રભુ પ્રસન્ન મન સકુચ તજિ, જો જ્યહિ આયસુ દેવ ॥

સોશિર ધરિ ધરિ કરહિં સદ, મિટિહિ અનટ અવરેવ ॥ ૨૭૬ ॥

હે પ્રભુ ! આપ સંકોચ તણ પ્રસન્ન મનથી જેને જેવી આજ્ઞા કરશો તે આજ્ઞા માથે ચઢાવી તે પ્રમાણે સર્વ કરશે, જેથી સર્વ અભિદ અડચણ દૂર થઈ જશે. ૨૭૬.

ચૌ૦-ભરત વચન શુચિ મુનિ હિય હર્ષે, સાધુ સરાહિ સુમન સુર વર્ષે ॥

અસમંજસ વશ અવધ નિવાસી, પ્રમુદિત મન તાપસ વનવાસી ॥

ચુપરહિગે રઘુનાથ સંકોંચી, પ્રભુગતિ દેલિસમા સવશોચી ॥

જનક દૂત તેહિ અવસર આયે, મુનિ વસિષ્ઠ મુનિ વેગિબુલાયે ॥

કરિ પ્રણામ તિન રામ નિહારે, વેપ દેલિ મે નિપટ દુસ્વારે ॥

દૂતહિં મુનિવર પૂંછી વાતા, કહહુ વિદેહ ભૂપ કુશલાતા ॥

મુનિ સકુચાઈ નાઈ મહિ માથા, વોલે ચરવર જોરે હાથા ॥

દૂસવ રાઝર સાદર સાઈ, કુશલ હેતુ સો મયડ ગુસાઈ ॥

ભરતજીનાં પવિત્ર વચન સાંભળી હૃદયમાં હર્ષ પામી સાધુઓ વખાણ કરવા લાગ્યા અને દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. અયોધ્યાવાસીઓ કુવિધાને વશ થયા અને તપસ્વીઓ તથા વનવાસીઓ આનંદિત થયા. ૧. રામચંદ્રજી સંકોચ પામીને ચુપ રહી ગયા. તેમની એવી દશા જોઈને સર્વ સભા શોચના કરવા લાગી. તે સમયે ત્યાં જનક રાજના દૂત આવ્યા તેઓને વસિષ્ઠ મુનિએ પાસે તેડાવ્યા. ૨. તેઓએ પ્રણામ કરી રામચંદ્રજીને નિહાળ્યા, પરંતુ તેમનો વેશ (મુનિનો) જોઈ અત્યંત દુઃખ પામ્યા. હોતોને વસિષ્ઠજીએ વાત પૂછી કે-“વિદેહ (જનક રાજ) કુશળ છે ?” ૩. એ સાંભળી હોતો સંકોચ પામી માથાં નમાવી હાથ જોડીને બોલ્યા કે-“સ્વામી ! આપનું આદર પૂર્વક પૂછવું છે એજ અમારા મહારાજાની કુશળતાનો હેતુ છે. (અથવા આપ આદર પૂર્વક પૂછો છો પણ અમારા મહારાજાની કુશળતાના હેતુરૂપ તો શુસાઈ બનીને બેઠા છે. અથવા આપે જે આદર પૂ-

વેક 'વિદેહ' કહીને પૂછ્યું તેજ (વિદેહપણુ એટલે દેહની મમતાથી રહિતપણુ) જનક રાજાની કુશળતાનું કારણ છે, નહિં તો તેમની દશરથ રાજાના જેવી ગતિ થઈ ન હોત ? ૪

દોહા૦—નાહિત કોશલનાથકે, સાથ કુશલ નૈ નાથ ॥

મિથિલાઅવધાવિશેષતે, જગ સબમયડઅનાથ ॥ ૨૭૭ ॥

હે નાથ ! તેમ નહિં તો દશરથ રાજાની સાથેજ કુશળતા તો ગઈ છે, અને તેથી સઘળું જગત—તેમાં વિશેષે કરીને મિથિલાપુરી તથા અયોધ્યા અનાથ થયેલ છે. ૨૭૭.

ચૌ૦—કોશલપતિ ગતિ સુનિ જન કૌરા, મે સબ લોગ શોચ વશ બૌરા ॥

જેહિ દેશ્વા તેહિ સમય વિદેહ, નામ સત્ય અસ લાગુ ન કેહ ॥

રાનિ કુચાલિ સુનત મહિપાલહિ, સૂજ ન કહુ જસમણિવિનુવ્યાલહિ ॥

ભરત રાજ્ય રઘુવર વનવાસુ, મા મિથિલેશહિ હૃદય હરાસુ ॥

નૃપ શૂરે બુધ સચિવ સમાજ, કહહુ વિચારિ ડચિત કા આજ ॥

સમુદ્ધિ અવધ અસમંજસ દોઝ, ચલિય કિ રાહિય ન કહે કહુ કોઝ ॥

નૃપતિ ધીર ધરિ હૃદય વિચારી, પઠયે અવધ ચતુર ચર ચારી ॥

શૂરિ ભરત ગતિ માઝ કુમાઝ, આયહુ વેગિ ન હોઈ લસાઝ ॥

દશરથ રાજાની મરણ ગતિ સાંભળીને જનક રાજા તથા સર્વ લોક શોકને વશ થઈને બહાવરા બની ગયા હતા. તે સમયે જેઓએ વિદેહ (જનક) ને બોલ્યા તેઓને તેમનું વિદેહ નામ સાચું જણાયું નહીં. * કેકે-ચીની કુચાલ સાંભળીને જનક રાજાને જેમ મણિ વગર સર્પને કશું સૂઝે નહીં તેમ કશું સૂઝતું નહતું. ભરતજીને રાજ્ય સોંપવાની અને રામચંદ્રજીના વનવાસની ખબર જાણીને જનક રાજાના હૃદયમાં ઘણો ખેદ થયો હતો. ૨.

* કેલ્લાક આ ચોપાઈનો એવો કિલ્લ અર્થ કરે છે કે—“દશરથ રાજાની ગતિ સાંભળી જનક રાજાનાં સવ માણસો શોકવશ થઈને વ્યાકુળ થઈ ગયાં છે. તે સમયે જેઓએ જનક રાજાને બોલ્યા હતા તેઓમાંના કોઈને તેમનું 'વિદેહ' નામ સાચું જણાયા વગર નહીં રહ્યું હતું.” અર્થાત્ જનક રાજા તો અરેખર વિદેહજ હતા એવો તાણી એવીને અર્થ કરે છે, પરંતુ તુલસીદાસની વાણીથી તો તેવો અર્થ સમજતો નથી. તેમ નહીં તો જુઓ દોહા ૨૭૮ નીચેની પેઢેલી ચોપાઈમાં “સુનિ ગુરુ પુરજન સચિવ મહિપતિ, મયે સબ સનેહ વિકલ અતિ” આ ઠેકાણે જનક રાજા અત્યંત વ્યાકુળ થયા એમ કેમ લખત ? અને વળી દો. ૨૭૬ નીચેની ચોથી ચોપાઈમાં ‘નૃપતિ ધીર ધરિ હૃદય વિચારી’ એમ કેમ લખત ? વળી એજ દોહા નીચેની બીજી ચોપાઈમાં ‘રાનિ કુચાલિ સુનત મહિપાલહિ, સૂજ ન કહુ જસ મણિવિનુવ્યાલહિ’ એમ કેમ લખત ?

જનક રાજાએ સલામાં પંડિતોને તથા મંત્રીઓને પૂછ્યું કે—“આજ આ-
પણે હવે શું કરવું યોગ્ય છે તે વિચારીને કહો. ” પણ અયોધ્યાની દશા
મનમાં સમજીને અયોધ્યામાં જવું કે ન જવું એ બેમાંથી કોઈએ કંઈ
ખુલાસો આપ્યો નહીં. ૩. પછી જનક રાજાએ હૃદયમાં વિચારી ધીરજ
ધરીને ચાર ચતુર દૂતોને અયોધ્યામાં મોકલ્યા, તેઓને કહ્યું કે—“ભરતનો
સારો ભાવ કે કુભાવ જાણી લઈને તુરત પાછા આવો, કોઈને ખબર પડવા
દેશો નહીં. ” ૪.

દોહા૦—ગયે અવધચર ભરતગતિ, વૃક્ષિ દેશિ કરતૂતિ ॥

ચલે ચિત્રકૂટાદિ ભરત, ચાર ચલે તિરહૂતિ ॥ ૨૭૮ ॥

એ દૂતો અયોધ્યામાં ગયા અને તેઓએ ભરતજીની ગતિ જાણી લી-
ધી તથા તેમનાં કરતૂત પણ જોયાં. પછી ભરતજી ચિત્રકૂટ તરફ ચાલ્યા
અને દૂતો જનકપુરી તરફ ચાલ્યા. ૨૭૮.

ચૌ૦—દૂતન આઈ ભરતકી કરણી, જનક સમાજ યથામતિ વરણી ॥

સુનિ ગુરુ પુરજન સચિવ મહીપતિ, મેસબશોચ સનેહ વિકલ આતિ ॥

ધરિ ધીરજ કરિ ભરત બઢાઈ, લિયે સુમટ સાહની બુલાઈ ॥

ઘર પુર દેશ રાખિ રસ્તવારે, હય ગજ રથ ઘહુ યાન સંવારે ॥

દુઘરી સાધિ ચલે તતકાલા, કિય વિશ્રામ ન મગુ મહિપાલા ॥

મોરહિં આજુ નહાઈ પ્રયાગા, ચલે યમુન ઉતરન સબ લાગા ॥

સ્વવરિ લેન હમ બઢયડ નાથા, અસકહિ તિન મહિ નાયડ માયા ॥

સાય કિરાત છસાતક દીન્હે, મુનિવર તુરત બિદા ચર કીન્હે ॥

દૂતોએ આવીને જનક રાજાની સલામાં ભરતજીની કરણી યથામતિ
વર્ણવીને કહી. એ સાંભળીને ગુરુ શતાનંદ, શેહેરના લોકો, મંત્રીઓ અને
જનક રાજાએ સર્વ શોક તથા પ્રેમને લીધે અત્યંત વ્યાકુળ થયા. ૧. પછી
જનક રાજાએ ધીરજ ધરી ભરતજીનાં વખાણ કર્યાં. અને સુભટો તથા સેના-
પતિને બોલાવી ઘરોમાં, શેહેરમાં તથા દેશમાં રક્ષકો મૂકીને ઘોડા, હાથી,
રથ વિગેરે ઘણાં વાહનો સજાવ્યાં. ૨. પછી જનક રાજા મુહૂર્ત જોઈને
તત્કાળ ચાલ્યા, માર્ગમાં વિશ્રામ પણ ન કર્યો. આજ પ્રભાતમાં પ્રયાગમાં
સ્નાન કરી સર્વ લોક યમુના ઉતરવા લાગ્યા. ૩. તે સમયે મહારાજે અમને
ખબર લેવાને અહીં મોકલ્યા છે. ” આ પ્રમાણે કહીને દૂતોએ પૃથ્વીપર

માથાં નમાવ્યાં. પછી વસિષ્ઠ મુનિએ તુરત છ સાતેક ભીલોને સાથે આપીને દૂતોને ત્યાંથી વિદાય કર્યા. ૪.

દોહા૦—સુનતજનકઆગમન સવ, હર્ષેઽવવધસમાજ ॥

રઘુનન્દનહિં સંકોચ વદ, શોચ વિવશ સુરરાજ ॥ ૨૭૧ ॥

જનક રાજા પધારવાની વાત સાંભળી અયોધ્યાનો સઘળો સમાજ હર્ષ પામ્યો (કે હવે રામ પાછા ફરશે). પણ રામચંદ્રજીને ઘણો સંકોચ થવા લાગ્યો (કે સસરાજીને શી રીતે સમજાવી પાછા વાળીને વનમાં જવાશે) અને ઇંદ્ર શોકને વશ થયો (કે જનક રાજા રામચંદ્રજીને પાછા વાળી જશે. તો દેવતાઓનું કાર્ય શી રીતે થશે). ૨૭૬.

ચૌ૦—ગરહ ગલાનિ કુટિલ કૈકેયી, કાહિ કૈહ કયહિ દૂષણ દેઈ ॥

અસ મન આનિ મુદિત નરનારી, મયઽ બહોરિ રહવ દિનચારી ॥

હિ પ્રકાર ગત વાસર સોઝ, પ્રાત અન્ધાન લગે સવ કોઝ ॥

કરિ મજ્જન પૂજહિં નરનારી, ગણપતિ ગૌરિ પુરારિ તમારી ॥

રમા રમણ પદ વન્દિ બહોરી, વિનવહિં અંચલ અંજલિ જોરી ॥

રાજા રામ જાનકી રાની, આનંદ અવધિ અવધ રજધાની ॥

સુવસવસૈ ફિરિ સહિત સમાજા, ભરતહિ રામ કરૈં યુવરાજા ॥

હિ સુખ સુખા સીંચિ સવ કાહૂ, દેવ દેહુ જગજીવન લાહૂ ॥

કુટિલ કૈકેયી તો જ્ઞાનિને લીધે ગળી જવા લાગી, કોને કહે અને દોષ પણ કોને દે? બીજાં શ્રી પુરૂષો તો ‘હવે બે ચાર દિવસ અહીં રહેવાનું થશે’ એમ મનમાં જાણીને આનંદ પામ્યાં. ૧. એ રીતે એ દિવસ વીતી ગયો. પ્રભાત થતાં સર્વ કોઈ સ્નાન કરવા લાગ્યાં અને નાહી નાહીને સર્વ શ્રી પુરૂષો ગણપતિનું, પાર્વતીનું, સદાશિવનું તથા સુર્ય દેવતાનું પૂજન કરવા લાગ્યાં. ૨. પછી વિષ્ણુ ભગવાનનાં ચરણોમાં પગે લાગી હાથ બેડી છેડા પાથરીને વિનવવા લાગ્યાં કે—‘હે પ્રભુ! રામચંદ્રજી રાજા, થાય, સીતાજી રાણી થાય, અયોધ્યા રાજધાની થઈ આનંદની સીમારૂપ થાય, ૩. સર્વ સમાજ સહિત લોકો પાછા અયોધ્યામાં સારી રીતે વસે અને રામચંદ્રજી ભરતજીને યુવરાજ કરે. એ સર્વ સુખોરૂપી અમૃત સર્વ ઉપર સીંચીને અમોને જીવ્યાનો દહાવો આપો. ૪.

દોહા૦—ગુરુ સમાજ ભાઈન સહિત, રામ રાજ પુરહોઝ ॥

અછત રામ રાજા અવધ, મરિય માંગુસય કોઝ ॥ ૨૮૦ ॥

ગુરૂના સમાજ તથા લાઇઓ સહિત રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં રાજ્ય કરે. અને રામચંદ્રજીની હયાતીમાં અમારું મરણ અયોધ્યામાં થાયો.” એ-મ અમે સર્વે માગીએ છીએ. ૨૮૦

ચૌ૦—મુનિ સનેહમય પુરજન વાની, નિંદર્હિ યોગ વિરતિ મુનિ જ્ઞાની ॥
 હિંદિ વિધિ નિત્ય કર્મકરિ પુરજન, રામર્હિ કરર્હિ પ્રણામમુદિતમન ॥
 ઉંચ નીચ મધ્યમ નર નારી, લઈ દરશ નિજ નિજ અનુહારી ॥
 સાવધાન સર્વર્હિ સન્માનર્હિ, સકલ સરાહત કૃપાનિધાનર્હિ ॥
 લરકાર્હિતે રઘુવર વાની, પાલત પ્રીતિ રીતિ પહિચાની ॥
 શીલ સંકોચ સિન્ધુ રઘુરાજ, સુમુખ સુલોચન સરલસ્વભાજ ॥
 કહત રામગુણ ગણ અનુરાગે, સર્વ નિજ ભાગ્ય સરાહન લાગે ॥
 હમ સર્વ પુણ્ય પુંજ જગ થોરે, જિનર્હિ રામ જાનત કરિમોરે ॥

અયોધ્યાના લોકોની સ્નેહમય વાણી સાંભળીને જ્ઞાની મુનિઓ પણ પોતાના યોગને તથા વૈરાગ્યને તુરંચ માનવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે અયોધ્યાના વાસીએ નીત્ય કર્મ કરી, આનંદિત મનથી રામચંદ્રજીને પણામ કરતા હતા. ૧. ઉંચ, નીચ તથા મધ્યમ સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો પોતપોતાની રૂચિ પ્રમાણે દર્શનનો લેવા લેતાં હતાં, તેઓ સર્વને રામ સાવધાનીથી સન્માન આપતા હતા અને સર્વ કૃપાના ભંડાર રામચંદ્રજીનાં વખાણ કરતા હતા કે ૨. ‘રીતિ ઓળખી લઈને પ્રીતિનું પાલન કરે એવી નાનપણથીજ રામચંદ્રજીની વાણી છે. રામચંદ્રજી શીળ તથા સંકોચના સમુદ્રરૂપ છે, સુંદર મુખવાળા, સુંદર નેત્રોવાળા અને સરળ સ્વભાવવાળા છે.’ ૩. આ રીતે રામચંદ્રજીના ગુણો પ્રીતિપૂર્વક ગાતા ગાતા સર્વ લોકો પોતાનાં લાગ્ય વખાણવા લાગ્યા કે આપણ કે-જેઓને રામચંદ્રજી પોતાના ગણે છે તે કાંઈ આપણા પુણ્યનો પ્રભાવ જગતમાં થોડો છે ? ૪.

દૌ૦—પ્રેમમગનતેહિસમયસર્વ, મુનિઆવતમિથિલેશ ॥

સહિતસભા સંભ્રમ ઉઠે, રવિકુલકમલદિનેશ ॥ ૨૮૧ ॥

આ પ્રમાણે તે સમયે સર્વ પ્રેમમગ્ન થઈ ગયાં હતાં. એટલામાં જ નકે રાજાનું આવવું સાંભળી સૂર્યવંશરૂપી કમળને પ્રકુલ કરનાર સૂર્યરૂપ રામચંદ્રજી સંભ્રમ સભા સહિત ઉઠ્યા. ૨૮૧.

ચૌ૦—આગે ગમન કીન્હ રઘુનાથા, ભાઈ સચિવ ગુરુ પુરજન સાથા ॥

ગિરિવર-દીક્ષ જનક નૃપ જર્વર્હિ, કરિ પ્રણામ ત્યાગા રથ તર્વર્હિ ॥

રામદરશ લાલસા ડહાહ, પથ શ્રમ લેશ કલેશ ન કાહ ॥

મન તહૈં જહૈં રઘુવર વૈદેહી, વિનુ મન તન દુખ સુખ સુધિં કેહી ॥
 આસત જનક ચલે હિંદી ભાંતી, સહિત સમાજ પ્રેમ મતિ પાતી ॥
 આયે નિકટ દેખિ અનુરાગે, સાદર મિલન પરસ્પર લાગે ॥
 લગે જનક મુનિગણ પદ વન્દન, ઋષિન પ્રણામ કીન્હ રઘુનંદન ॥
 માઈન સહિત રામ મિલિ રાજહિં, ચલે લિવાય સમેત સમાજહિં ॥

પોતાના ત્રણે ભાઈઓ, મંત્રીઓ, ગુરૂ તથા અયોધ્યાના લોકો સહિત રામચંદ્રજી જનક રાજાને લેવાને ચાલ્યા. જનક રાજાએ ચિત્રકૂટને દેખી પ્રણામ કર્યાને રથપરથી ઉતરીને ચાલવા લાગ્યા. ૧. રામચંદ્રજીનાં દર્શનની લાલસા તથા ઉત્સાહને લીધે કોઈને પણ માર્ગનો શ્રમ કે દુઃખ થયું નહીં, કેમકે તેઓનાં મન જ્યાં સીતા રામ હતાં ત્યાં હતાં, તેથી મન વિના સુખ દુઃખનું ભાન કોને રહે? ૨. આ પ્રમાણે પ્રેમમગ્ન મતિવાળા જનક રાજા સમાજ સહિત આવતા હતા. જન્મે પક્ષના મનુષ્યો નજીક આવી પહોંચતાં પ્રેમ અને આદર પૂર્વક પરસ્પર મળવા લાગ્યાં. ૩. જનક રાજા વશિષ્ઠાદિ મુનિઓને પગે લાગ્યા અને રામચંદ્રજીએ પણ શતાનંદ વગેરે ઋષિઓને પ્રણામ કર્યા. પછી ભાઈઓ સહિત રામચંદ્રજી જનક રાજાને મળ્યા અને સમાજ સહિત તેમને સાથે લઈ ચાલ્યા. ૪.

દો०—આશ્રમ સાગર શાન્તરસ, પૂરણ પાવન પાથ ॥

સૈન મનહું કરુણા સરિત, લિયે જાત રઘુનાથ ॥ ૨૮૨ ॥

રામચંદ્રજી જાણે પવિત્ર શાંત રસથી પરિપૂર્ણ પોતાના આશ્રમરૂપી સમુદ્રમાં જનક રાજાની સેનારૂપી કંઈણા રસ નદીને લઈ જતા હોય એવા દીસવા લાગ્યા. ૨૮૨.

ચૌ०—બોરત જ્ઞાન વિરાગ કરારે, વચન સશોક મિલત નદિનારે ॥

શોચ ઉસાંસ સમીર તરંગા, ધીરજ તટ તરુવર કર મંગા ॥

વિષમ વિષાદ તુરાવતિ ધારા, મય અમ મંબરાવર્ત અપારા ॥

કેવટ બુચ વિદ્યા વઢિનાવા, સકહિ ન સ્વેદ એક નહિ આવા ॥

વનચર કોલ કિરાત વિચારે, ચક્રે વિલોકિ પથિક હિયહારે ॥

આશ્રમ ઉદધિ મિલી જબ જાઈ, મનહું ઉઠેડ અંબુધિ અકુલાઈ ॥

શોક વિકલ દોડરાજ સમાજા, રહા ન જ્ઞાન ન ધીરજ લાજા ॥

ભૂપ રૂપગુણ શીલ સરાહી, શોચહિં શોક સિન્ધુ અવગાહી ॥

એ કંડુણરસ નદી જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યરૂપી કિનારાઓને ડૂબાવતી જતી હતી, અને શોકમય વચનોરૂપી ખીજાં નદીનાળાં તેમાં મળતાં જતાં હતાં, તેમાં શોકના નિઃશ્વાસરૂપ પવનથી મોજાં આવતાં હતાં, તે ધીરજરૂપી કિનારાપરનાં વૃક્ષોને ઉખેડી નાંખતાં હતાં. ૧. અસહ્ય ખેદરૂપી ઉતાવળો તેનો વેગ હતો અને ભયાં તથા સંદેહરૂપી ભ્રમરાઓ તેમાં ઉઠતા હતા. તેમાં વસિષ્ઠાદિ વિદ્વાન ખલાસીઓ પોતાની ગ્રન્થ વિદ્યારૂપી નાવ ચલાવનારા હતા, પણ તેઓ તેમાં નાવ ચલાવી શકતા ન હતા તેથી તેનો પાર (કિનારો) આવતો નહીં હતો. ૨. ગિચારા કોળી ભીલ વગેરે વનચર લોકો તો તેને જોઈને દિગ્ગ થઈ ગયા અને હૈયામાં હારી ગયા. એ નદી જ્યારે આશ્રમરૂપી સમુદ્રને જઈને મળી ત્યારે તે સમુદ્ર જાણે અકળાઈ ઉઠ્યો હોય તેવો દેખાવા લાગ્યો. ૩. શોકથી વ્યાકુળ થઈ ગયેલા રાજ સમાજમાંથી કોઈને પણ જ્ઞાન, ધીરજ કે લાજ રહ્યાં નહીં. તેઓ દશરથ રાજાનાં રૂપ ગુણ તથા શીળ સ્વભાવનાં વખાણ કરી શોકરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી જવા લાગ્યા. ૪.

છંદ-અવગાહિ શોક સમુદ્ર શોચહિં નારિ નર વ્યાકુલ મહા ॥

દૈ દોષ સકલ સરોષ બોલહિં બામ વિધિ કીન્હોં કહા ॥

સુર સિદ્ધ તાપસ યોગિજન મુનિં દશા દેશિં વિદેહકી ॥

તુલસી ન સમરથકોઝ જો તરિ સકૈ સરિતસનેહકી ॥૧૨॥

સઘળાં સ્ત્રી પુરૂષો શોકરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી જઈ અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયાં અને ક્રોધથી વિધાતાને દોષ દઈને કહેવા લાગ્યાં કે-“આ તે વાંકા વિધાતાએ શું કર્યું.” દેવતાઓ, સિદ્ધો, તપસ્વીઓ, યોગીઓ અને મુનિ જનો, એમાંનો કોઈ જનક રાજાની દશા જોઈને સ્નેહરૂપી નદીને તરી શકે એવો સમર્થ હતો નહીં.

સારઠા-કિયે અમિત ઉપદેશ, જહંતહંલોગન મુનિવરન ॥

ધીરજ ધૌરિયં નરેશ, કલ્હઝ વશિષ્ઠ વિદેહસન ॥૧૩॥

મુનીશ્વરોએ લોકોને અપાર ઉપદેશ કર્યો અને વસિષ્ઠ મુનિએ જનક રાજાને કહ્યું કે-“હિ રાજન્! ધીરજ ધરો.”

ચૌ-જામુ જ્ઞાનરશિ ભવંનિશિ નાશા, વચન કિરણ મુનિ કમલ વિકાશા ॥

ફામ વનવાસ, દશરથનું મરણ અને ભરતનો ઉદ્વેગ એ દુઃખ. † કેને અવાતન શું કરશે ? એ ભય. ફામચંદ્ર પાછા ફરશે કે નહીં ? એ સંદેહ.

તેહિકિ મોહ મમતા નિયરાર્દ, યહ સિય રામ સનેહ બડાર્દ ॥
 વિષયી સાધક સિદ્ધ સયાને, ત્રિવિધજીવ જગ વેદ બચાને ॥
 રામ સનેહ સરસ મન જાસુ, સાધુ સમા બહુ આદર તાસુ ॥
 સોહ ન રામ પ્રેમ વિનુ જ્ઞાના, કર્ણધાર વિનુ નિમિ જલયાના ॥
 મુનિ બહુ વિધિ વિદેહ સમુજ્ઞાયે, રામઘાટ સવ લોગ અન્હાયે ॥
 સકલ શોક સંકુલ નર નારી, સો બાસર વીત્યઉ વિનુ ચારી ॥
 પશુ સ્વગ મૃગન ન કીન્હ અહારા, પ્રિય પરિજનકર કવનવિચારા ॥

જેના જ્ઞાનરૂપી સૂર્યથી સંસાર રૂપી રાત્રિ નષ્ટ થઇ ગઇ છે અને જેનાં વચનો રૂપી કિરણોથી મુનિનાં મનરૂપી કમળો ખીલી રહ્યાં છે, તેની પાસે મોહ તથા મમતા આવી શકે? નહીંજ. પણ આ તો સીતારામપરના પ્રેમનોજ પ્રભાવ છે. ૧ જગતમાં વિષયી, મુમુક્ષુ અને મુક્ત એ રીતે ત્રણ પ્રકારના જીવો વેદે વર્ણવેલા છે, તેઓમાં જેનું મન રામચંદ્રજીના પ્રેમમાં તલ્લિન રહે છે તેનેજ સાધુઓની સભામાં મોટું માન મળે છે ૨. જેમ ખલાસી વિના વહાણ ચાલે નહિ, તેમ રામ ઉપર પ્રેમ વિના જ્ઞાન ચાલતું નથી. વસિષ્ઠ મુનિએ રાજાને ઘણા પ્રકારે સમજાવ્યા. પછી સર્વ લોકો રામ ઘાટમાં ન્હાયા. ૩. સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો શોકમગ્ન થઇ ગયેલાં હોવાથી તેઓ-નો તે દિવસ જળ વિનાજ વીતી ગયો. અને પશુ પક્ષીઓ તથા મૃગોએપણ કાંઇ અહાર કર્યો નહી, તો પછી પ્રિય પરિજનોની તો વા-તજ શી કરવી? ૪.

દોહા.—દોઝ સમાજ નિમિરાજ રઘુ, રાજ નહાને પ્રાત ॥

બેઠે સવ વટ વિટપતર, મન મલીન કુશગાત ॥ ૨૮૩ ॥

નિમિરાજનો સમાજ અને રઘુવંશનો સમાજ, એ બન્ને સમાજોએ પ્રાતઃસ્નાન કર્યું, અને પછી સર્વ ખેદમય મનથી અને કૃશ્ય શરીરોથી વડ-ના વૃક્ષ નીચે બેઠા. ૨૮૩.

ચૌ.—જે મહિસુર દશરથ પુરવાસી, જે મિથિલાપતિ નગર નિવાસી ॥

હંસવંશ ગુરુ જનક પુરોધા, જિન્હ જગમગ પરમારથ શોધા ॥

લગે કહન ઉપદેશ અનેકા, સહિત ધર્મ નય વિરતિ વિવેકા ॥

કૌશિક કહિ કહિ કથા પુરાની, સમુજ્ઞાર્દ સવ સમા સુવાની ॥

તવ રઘુનાથ કૌશિકહિ કલ્પક, નાથકાલે વિનુ જલ સવ રણક ॥

મુનિ કહ ઉચિત કહત રઘુરાઈ, ગયડ વીતિ દિન પહર અઢાઈ ॥

ઋષિ રુઝલરિ કહ તિરહાતિ રાજૂ, રહાં ઉચિત નહિ અશન અનાજૂ ॥

કહા ભૂપ ભલ સર્વહિ સોહાના, પાય રજાયસુ ચલે નહાના ॥

અયોધ્યાના તથા જનકપુરના બ્રાહ્મણો, સૂર્યવંશના ગુરૂ વસિષ્ઠ મુનિ અને જનકરાજના પુરોહિત શતાનંદ મુનિ કે જેઓએ જગતમાં પરમાર્થના માર્ગનું શોધન કર્યું હતું ૧. તેઓ ધર્મ, નીતિ, વૈરાગ્ય અને વિવેક સહિત અનેક પ્રકારના ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. વિશ્વામિત્ર મુનિએ સુંદર વચનોથી પ્રાચીન કથાઓ કહી કહીને સર્વ સલાને સમજાવી ૨. પછી રામચંદ્રજીએ વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે—“નાથ! ગઈ કાલે સર્વ લોકોમાંથી કોઈએ પાણી પણ પીધું નથી.” ત્યારે વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે—“રામચંદ્રજી યોગ્ય કહે છે. આજ પણ અહીં પોહોર દિવસ વીતી ગયો છે.” ૩, વિશ્વામિત્રની મરજી જાણીને જનક રાજ બોલ્યા કે—“અહીં અન્ન ખાવું ઉચિત નથી.” જનકરાજનું કહેવું સર્વને સારું લાગ્યું અને સર્વે જણ રજા પામીને ન્હાવાને ચાલ્યા ૪.

દોહા.—ત્યહિ અવસર ફલ ફુલ દલ, મૂલ અનેક પ્રકાર ॥

લૈ આયે વનચર વિપુલ, મરિ મરિ કાંવરિ માર ॥ ૨૮૪ ॥

તે સમયે વનચર લોકો અનેક પ્રકારનાં ફળ, ફુલ, પત્ર તથા મૂળ એઓની કાવડો ભરી ભરીને ત્યાં પુષ્કળ લઈ આવ્યા ૨૮૪.

ચૌ૦—કામદ બા ગિરિ રામ પ્રસાદા, અવલોકત અપહરત વિષાદા ॥

સર સરિતા વન ભૂમિ વિભાગા, જનુ ઉમંગત આનંદ અનુરાગા ॥

બેલિ વિટપ સર્વ સફલ સફૂલા, બોલત સ્વગ મૃગ અલિ અનુકૂલા ॥

ત્યહિ અવસર વન અધિક ઉછાહૂ, વિવિધ સમીર સુખદ સર્વ કાહૂ ॥

જાઈ ન વરણિ મનોહર તાઈ, જનુમહિ કરાતિ જનક પહૂનાઈ ॥

તવ સર્વ લોગ નહાઈ નહાઈ, રામ જનક મુનિ આયસુ પાઈ ॥

દેસિ દેસિ તરુણવર અનુરાગે, જહૈ તહૈ પુરજન ઉતરન લાગે ॥

દલ ફલ ફૂલ કન્દ વિધિ નાના, પાવન સુન્દર સુધા સમાના ॥

રામચંદ્રજીની કૃપાથી ચિત્રકૂટ પર્વત સર્વ મનોરથો પૂરી પાડનાર થયો હતો અને જેતાંજ બેઠને દૂર કરતો હતો. તે પરનાં સરોવરો, નદીઓ અને વન પ્રદેશો જાણે આનંદ તથા પ્રેમ ઉમંગતો હોય એવાં દે-

ખાતાં હતાં ૧. સર્વ વૃક્ષો તથા વેદીઓ પુષ્પિત તથા ફલિત થઈ રહ્યાં હતાં, અને પક્ષીઓ તથા મૃગો અનુકુળ શબ્દ ઉચ્ચારતાં હતાં. આ સમયે વનમાં ઘણા ઉત્સાહ વ્યાપ્યો હતો અને સર્વને સુખદાયી શીતળ, મંદ તથા સુગંધવાન પવન વાતો હતો ૨. તે સમયની મનોહરતા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. પૃથ્વી તો જાણે જનકરાજની પરોણાબત કરતી હોય એવી જણાતી હતી. પછી સર્વ લોકો નહાઈ રામની, તથા વસિષ્ઠની રજા લઈને ૩. સર્વ નગરજનો ઉત્તમ વૃક્ષો જોઈ જોઈને પ્રેમથી જ્યાં ને ત્યાં ઉતરવા લાગ્યા. અને પવિત્ર, સુંદર તથા અમૃત જેવાં અનેક પ્રકારનાં કંદ, ફળ, ફૂલ તથા પત્ર ૪.

દોહા—સાદર સવ કહૈં રામગુરુ, પઠયે મરિ મરિ માર ॥

પૂજિ પિતર સુર અંતિથિં ગુરુ, લગે કરન ફલહાર ॥ ૨૮૫ ॥

એના ભાર ભરાવી ભરાવીને રામચંદ્રજીએ તથા વસિષ્ઠ મુનિએ આ-
દરપૂર્વક સર્વને મોકલ્યા. તેઓ પિતૃઓ, દેવતાઓ, અંતિથિઓ તથા ગુરુ-
ઓની પૂજા કરીને અહાર કરવા લાગ્યા. ૨૮૫.

ચૌ—ઈદિવિધિ વાસર વીતે ચારી, રામ નિરખિ નર નારિ સુખારી ॥

દુહૈંસમાજ અસ રુચિ મન માઈં, વિનુસિય રામ ફિરબ મલ નાઈં ॥

સીતા રામ સંગ વનવાસુ, કોટિ અમરપુર સરિસ સુપાસુ ॥

પરિહારિ લષણ રામ વૈદેહી, જ્યહિ ઘરભાવ વામ વિધિ તેહી ॥

દાહિન દૈવ હોઈ જવ સવહૈં, રામ સમીપ વસિય વન તવહૈં ॥

મન્દાકિનિ મજ્જન તિહૈંકાલા, રામ દરશ મુદ મંગલ માલા ॥

અટન રામગિરિ વન તાપસ થલ, અશન અમિયસમકન્દ મૂલ ફલ ॥

સુખ સમેતં સંવત દુડ સાતા, પલસમ હોઈં ન જાનિય જાતા ॥

આ પ્રમાણે ચાર દિવસ વીતી ગયા, રામચંદ્રજીનાં દર્શનથી સર્વ શ્રી પુરુષો સુખીયાં થઈ ગયાં. જન્મે સમાજના લોકોને મનમાં એવી ઇચ્છા હતી કે—સીતા તથા રામ વિના પાછાં ફરવું સાડાં નથી. ૧. સીતા તથા રામની સાથે વનમાં વસવું એ કરોડો ઈંદ્રપુરી કરતાં પણ ઉત્તમ છે. રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતાને તજીને જેને ઘેર જવાની રૂચિ થાય તેને દૈવ વાંકો જ સમજવો ૨. જે સર્વને દૈવ અનુકુળ હોય તોજ રામચંદ્રજીની સાથે વનમાં વસવાનું થાય. જેથી લણ કાળમાં મંદાકિનિમાં સ્નાન કરી આનંદ મંગળના મૂળ રૂપ રામચંદ્રજીનાં દર્શન પામીએ ૩. ચિત્રકૂટનાં વનોમાં

તથા વપસ્વીઓનાં સ્થળોમાં ફરીએ અને અમૃત જેવાં કંદ, ફળ તથા ફૂલ નો આહાર કરીએ, આ રીતે સુખ પૂર્વક ચૌદ વર્ષ પણ સમાન વીતી જશે તે જણાશે પણ નહી. ૪.

દોહા૦—ઈહિ સુખ યોગ ન લોગ સવ, કહાંઈ કહાં અસ ભાગ ॥

સહજ સ્વભાવ સમાજ દુહું, રામચરણ અનુરાગ ॥ ૨૮૬ ॥

સર્વ લોક કહેવા લાગ્યા કે—“આપણે આ સુખ ભોગવવાને યોગ્યજ નથી, આપણાં એવાં લાગ્યજ ક્યાંથી ?” આ રીતે બંને સમાજમાંનાં માણસો સ્વભાવિક રીતેજ રામના ચરણોમાં પ્રેમ ધરાવતાં હતાં. ૨૮૬.

ચૌ૦—ઈહિ વિધિ સકલ મનોરથ કરહીં, વચન સપ્રેમ સુનત મન હરહીં ॥

સીય માતૃ તિહિ સમય પઠાઈ, દાસી દેખિ સુભવસર આઈ ॥

સાવકાશ સુનિ સવ સિય સામૃ, અઈ જનક રાજ રનિવાસૃ ॥

કૌશલ્યા સાદર સન્માની, આસન દીન્દ સમય સમ આની ॥

શીલ સનેહ સરસ દુહું ઓરા, દ્રવહિંદેખિ સુનિ કુલિશ કઠોરા ॥

પુલક શિથિલ તનુ વારિ વિલોચન, મહિનચલિચ્ચનલગીંસવ શોચન ॥

સવ સિય રામ પ્રેમકી મૂરતિ, જનુ કરુણા બહુ રૂપ વિસુરતિ ॥

સીય માતૃ કહ વિધિ બુધિ વાંકી, જો પય ફેનુ ફોરિ પવિટાંકી ॥

આ રીતે સર્વ લોકો મનોરથો કરતા હતા, તેઓનાં પ્રેમમય વચનો સાંભળતાંજ મનનું હરણ કરતાં હતાં, તે સમયે સીતાજીનાં માતા (સુનયના) એ મોકલેલી દાસી કૌશલ્યાદિને મળવાનો સમય બેઠું સુનયના પાસે આવી. દાસીના કહેવાથી સીતાજીની સર્વ સાસુઓ સાવકાશ બેઠેલી બાણીને જનકરાજનો રાણી વાસ ત્યાં આવ્યો. તેઓને કૌશલ્યાએ આદરપૂર્વક સન્માન કરી સમયાનુસાર આસન આપ્યાં. ૨. બંને પક્ષનાં શીલ તથા ઉત્તમ સ્નેહ દેખી—સૂણીને કઠોર વજ્ર પણ પીગળી જાય. તેઓનાં શરીરો રોમાંચિત થઈ શિથિલ થઈ ગયાં હતાં. નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં હતાં, અને સર્વ નખ વડે ધરતી ખણતી શોચ કરતી હતી. ૩ સર્વ સ્ત્રીઓ બાણે કંઈના જ અનેક રૂપ ધરી શોચના કરતી હોય એવી સીતા રામના પ્રેમની જ મૂર્તિ રૂપ દેખાતી હતી. સુનયના બોલી કે—“વિધાતાની બુદ્ધિ જ વાંકી છે, જેણે દૂધનાં ફીણને વજના ધાથી ફોડી નાખ્યાં છે. ૪.

દોહા૦—સુનિય સુધાદેવિયગરલ, સવ કરતૂતિ કરાલ ॥

જઈ તઈ કાક ઉલૂકવક, માનસમુકૃત મરાલ ॥ ૨૮૭ ॥

વિધાતાનાં સર્વ કર્તવ્યજ અવળાં છે, જુઓને અમૃત કાને સાંભળીએ છીએ પણ જોવામાં આવતું નથી. જોવામાં તો એર જ આવે છે. જ્યાં ને ત્યાં કાગડા, ધૂવડો અને બગલા જોવામાં આવે છે. હંસ તો માનસસરોવરમાં જ હોય છે.* ૨૮૭

ચૌ૦—સુનિ સશોચ કહ દેવિ સુમિત્રા, વિધિગતિ અતિ વિપરીત વિચિત્રા ॥

જો સુનિ પાલૈ હરૈ વહોરી, બાલકેલિસમ વિધિ મતિ ખોરી ॥

કૌશલ્યા કહ દોષ ન કાહ, કર્મ વિવશ દુઃખ સુખ સતિલાહ ॥

કઠિન કર્મગતિ જાન વિધાતા, સો શુભ અશુભ કર્મફલદાતા ॥

ઈશ રજાઈ શીશ સવહીકે, ઉત્પતિથિતિલયવિષયઅપીકે ॥

દેવિ મોહવશ શોચિયવાદી, વિધિપંચઅસઅચલભનાદી ॥

શૂપતિ જિયવ મરવ ઊર આની, શોચિયસખિલચિનિજહિતહાની ॥

સીય માતૃ કહ સત્ય સુવાની સુકૃતી અવધિ અવગ્રપતિરાની ॥

એ સાંભળી સુમિત્રા રાણી શોક પૂર્વક બોલ્યાં કે—“વિધાતાની ગતિ અત્યંત વિપરીત અને વિચિત્ર છે, જુઓને તે જગતને સજીવે પાળે છે અને પાછું નાશ પમાડે છે, આવી રીતે તેની ગતિ બાળકની રમતની પેઠે વિચાર વગરની છે.” ૧ કૌશલ્યા બોલ્યાં કે—“એમાં કોઈનો દોષ નથી, સુખ દુઃખ, લાલ હાનિ, એ કર્માધીન છે. કઠિણ કર્મની ગતિને વિધાતા જ બાળે છે, અને તેજ શુભાશુભ કર્મનાં ફળ આપનાર છે. ૨ ઇશ્વરની આજ્ઞા સર્વને માથે છે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય, એર તથા અમૃત એ સર્વ ઇશ્વરની મરજી પ્રમાણે થાય છે. હે દેવી ! મોહ વશ થઈને શોક કરવો એ વૃથા છે, કેમકે વિધાતાના પ્રપંચમય જગતમાં અનાદિ કાળથી એ પ્રમાણે થતું આવ્યું છે. ૩ રાજાનું જીવવું મરવું હૃદયમાં આણીને આપણે પોતાના

* આ દોહાનો એ બાવ છે કે—રામચંદ્રજીના રાજ્યાભિષેકની વાત જે અમૃત સમાન સાંભળી હતી તેને બદલે વિષ સમાન વનવાસ જોવામાં આવ્યો. અથવા કૈકેયી તથા રામચંદ્રજી વચ્ચેની પ્રીતિ અમૃત સમાન સાંભળી હતી પણ જોવામાં તો વિરોધ રૂપી વિષ આવ્યું. અને અયોધ્યાને માનસ સરોવર સમાન તથા અયોધ્યાવાસીઓને હંસ સમાન સાંભળ્યા હતા તેને બદલે એ દોહા તો બગલા તથા ધૂવડો જેવા જોવામાં આવ્યા.

હિતની હાનિ જાણીને જ શોક કરીએ છીએ. સુનયના બોલી કે—“ તમે પુણ્યના અવધિ રૂપ દશરથ રાજાનાં રાણી સત્ય વચનો કહો છો.” ૪.

દોહા—લવણ રામસિય જાહિં વન, મલ પરિણામ ન પોંચ ॥

ગહવરિ હિયકહ કૌશિલા, મોહિં ભરતકર શોચ ॥ ૨૮૮ ॥

કૌશલ્યા ગદ્ગદ કંઠથી બોલ્યાં કે—રામ લક્ષ્મણ તથા સીતા વનમાં જવાથી તેનું પરિણામ સાફ જ આવશે, નરસું નહીં આવે; પરંતુ મને ભરતજીને વાસ્તે જ શોક થાય છે. ૨૮૮

ચૌ—ઈશ પ્રસાદ અશીષ તુમ્હારી, સૂત સુતવધૂ દેવસરિ વારી ॥

રામ શપથ મૈં કીન્હ ન કાઝ, સો કરિ સર્વેા કહોં સતિભાઝ ॥

ભરત શીલ ગુણ વિનય બઢાઈ, માયપ ભક્તિ ભરોસ મલાઈ ॥

કહત શારદહૂ કૈં મતિ હીચે, સાગર સીપ કિ જાહિં ડલીચે ॥

જાનો સદા ભરત કુલદીપાં, બાર બાર મોહિં કહોં મહીપા ॥

કસે કનક મણિ પારલિ પાયે, પુરુષ પરેલિયે સમય સુભાયે ॥

અનુચિત આજુ કહવ અસ મોરા, શોક સનેહ સયાનપ થોરા ॥

સુનિ સુરસરિ સમ પાવન વાની, મહીં સનેહ વિકલ સવરાની ॥

ઇશ્વરની કૃપાથી અને તમારી આશિષથી ચારે પુત્રો તથા વહુઓ ગંગાજળ જેવાં નિર્મળ છે. સખી ! મેં કદી પણ રામના સોગંદ લીધા નથી તે લઇને સત્ય લાવથી કહું છું કે— ૧ ભરતજીના શીલ, ગુણ, વિનય, મોટાઇ, બ્રાતૃભાવ, ભક્તિ, વિશ્વાસ અને ભલાઇ એનું વર્ણન કરતાં સરસ્વતિની ખુદ્દિ પણ પાછી પડે. શું છીપથી સમુદ્ર ઉલેચાય કે ? ૨ ભરત સદા કુલ દીપક છે એમ જાણો, અને રાજાએ પણ મને વારંવાર એમજ કહ્યું હતું. કસોટીથી સુવર્ણની, ઝવેરીના હાથમાં આવેથી મણિની અને સમય આવેથી પુરુષની પરીક્ષા થાય છે. ૩. આજ મારે આવી રીતનું બોલવું પણ અયોગ્ય છે (કેમકે ખુશામત ગણાય). શોક તથા દુઃખને લીધે આરામાં શાહાણુપણુ થોડું રહ્યું છે. ” આ રીતે કૌશલ્યાની ગંગાજી સમાન પવિત્ર વાણી સાંભળીને સઘળી રાણીઓ દુઃખથી શિથિલ થઇ ગઇ. ૪.

દોહા—કૌશલ્યા કહ ધીર ધરિ, સુનહૂ દેવિ મિથિલોશિ ॥

કો વિવેકનિધિ બલ્લભાદિ, તુગહિં સકૈં ઉપદેશિ ॥ ૨૮૯ ॥

કૌશલ્યા ધીરજ ધરીને પાછાં બોલ્યાં છે—“ હે મિથિલેશ્વરી રાણી !

સાંભળો, તમે જ્ઞાનના ભંડારરૂપ રાજા જનકનાં પ્રિય પત્ની છો, તેથી તમને કોણ ઉપદેશી શકે તેમ છે ? ૨૮૯

ચૌ૦—રાનિ રાયસન અવતર પાઈ, આપનિ માંતિ કહવ સમુજાઈ ॥

રાસિય લપળ ભરત ગમનહિવન, જો યદ મત માનૈ મહીપમન ॥

તૌ મલ યતન કરવ સુવિચારી, મોરે શેષ ભરત કર ભારી ॥

ગૂઢ સનેહ ભરત મન માહીં, રહે નીક મોહિં લાગત નાહીં ॥

લલિત સ્વભાવસુનિ સરલસુવાની, સવ મહૈં મગન કરુણરસ સાની ॥

નમમસૂન જ્ઞારિ ધન્ય ધન્ય ધુનિ, શિથિલ સનેહ સિદ્ધ યોગી સુનિ ॥

સવ રનિવાસ થકિત લલિત રહજ, તવ ધરિધીર સુમિત્રા કહજ ॥

દેવિ દણ્ડયુગ યામિનિ વીતી, રામ માતુ સુનિ ડઠી સપ્રીતી ॥

હે રાણી ! તમે સમય જોઈને તમારી તરફથી જ જનક રાજાને સ-
મજાવીને કહેજો કે—લક્ષ્મણને રાખી ભરતને વનમાં મોકલવાનો મત જો
રાજાના મનમાં ગમે, ૧ તો તે બાબત સારી પેઠે વિચાર કરી સારો યત્ન
કરજો. મને ભરતજીને વાસ્તે ઘણો શોક થાય છે. તેમના મનમાં રામ ઉ-
પર શુભ પ્રેમ છે તેથી તે રામ વિના એકલા રહે તે મને ઠીક લાગતું નથી.”
૨ કૌશલ્યાનો સ્વભાવ જોઈ તથા સુંદર સરળ વાણી સાંભળીને સઘળી રાણીઓ
કરેણા રસમાં મગ્ન થઈ ગઈ. આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈને ધન્ય ધન્ય શબ્દ
થયા. અને સિદ્ધો, યોગીઓ તથા મુનિઓ સ્નેહથી શિથિળ થઈ ગયા. ૩
સઘળો રાણીવાસ ચકિત થઈ જોઈ રહ્યો, તે સમયે ધીરજ ધરીને સુમિત્રા
બોલ્યાં કે—દેવી કૌશલ્યાજી ! જો ઘડી રાત્રિ વીતી ગઈ છે. ” એ સાંભળી
કૌશલ્યા પ્રેમ સહિત ઉઠ્યાં. ૪

દોહા.—વેગિ પાય ધારિય થલહિ, કહ સનેહ સતિભાય ॥

હમરે તૌ અવ રંશગતિ, કીમિથિલેશ સહાય ॥૨૯૦

કૌશલ્યા સત્યભાવથી બોલ્યાં કે—“ સુનયના ! તમે હવે જલદી ઉતારે
પધારો, અમારે તો હવે એક ઇશ્વરની કે બીજી જનકરાજાની સહાયતા
છે. ” ૨૯૦

ચૌ૦—લલિત સનેહ સુનિ વચન વિનીતા, જનકપ્રિયા ગહિ પાંવ પુનીતા ॥

દેવિ ઉચિત અસ વિનય તુમહારી, દશરથ ઘરાનિ રામ મહતારી ॥

પ્રભુ અપને નીચહુ આદરહીં, અમિ ધૂમ ગિરિ સિર તુળ ધરહી ॥

સેવક રાજ કર્મ મન વાની, સદા સહાય મહેશ ભવાની ॥

રૌરે અંગ યોગ જગ કોહૈ, દીપસહાય કિ દિનકર સોહૈ ॥

રામ જાય વન કરિ સુરકાજુ, અચલ અવધપુર કરિહાં રાજુ ॥

અમર નામ નર રામ વાહુવલ, સુખ વસિહાં અપને અપને થલ ॥

યહ સવ યાજ્ઞવલ્ક્ય કહિ રાસા, દેવિ ન હોઈ મૃષા મુનિ ખાંપાં ॥

કૌશલ્યાનો સ્નેહ જોઈને તથા તેમનાં વિનય ભરેલાં વચનો સાંભળીને સુનયના તેમના ચરણ પકડીને બોલ્યાં કે—“ દેવી ! તમારો આવો વિનય ચોખ્ખો છે, તમે દશરથરાજનાં રાણી અને રામચંદ્રજીનાં માતાછો. ૧ સ્વામી પોતાના નીચ સેવકને પણ આદરમાન આપે છે, જુઓને અગ્નિ ધુમાડાને, તેમજ પર્વત તૃણને પોતાના શિરપર ધારણ કરે છે. રાજા (જનક) મન કર્મ વચનથી તમારા સેવકજ છે, સર્વદા સહાય કરનાર તો શંકર પાર્વતીજ છે. ૨ તમારી સમાન જગતમાં કોણ છે ! શુ દીવાની સહાયતાથી સૂર્ય શોભે કે ? રામચંદ્રજી વનમાં જઈ દેવતાઓનાં કાર્ય કરી પાછા અયોધ્યામાં આવી અચળ રાજ્ય કરશે. ૩ દેવતાઓ, નાગલોક અને મનુષ્યો રામચંદ્રજીના બાહુ બળથી પોતપોતાનાં સ્થાનકોમાં સુખે રહી શકશે. આ સર્વ વાત યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ અગાઉથીજ કહેલી છે, માટે હે રાણીજી ! મુનીશ્વરનાં વચનો મિથ્યા ન થાય. ” ૪

દોહા,—અમકાહિ પગ પરિ પ્રેમ અતિ, સિયહિત વિનય સુનાઈ ॥

સિય સમેત સિય માતૃતવ, ચલીષુ આયા સુ પાઈ ॥ ૨૯૧ ॥

એટલું કહી સુનયના પ્રેમથી પગે લાગ્યાં, અને સીતાને (પોતાને ઉતારે લઈ જવા) માટે વિનતી કરી. પછી આજ્ઞા પામી સીતાજી સહિત સુનયના ત્યાંથી ચાલ્યાં. ૨૯૧

ચૌ૦—પ્રિય પીરજનહિં મિલિ વૈદેહી, જો જ્યાહિ યોગ માંતિ તસતેહી ॥

તાપસ વેષ જાનકિહિ દેસી, મે સવ વિકલ વિષાદ વિશેષી ॥

જનક રામ ગુરુ આયસુ પાઈ, ચલે થલહિ સિય દેસી આઈ ॥

લીન્હિ લાઈ ઊર જનક જાનકી, પાહુનિ પાવનિ પ્રેમ પ્રાણકી ॥

ઊર ડમંગ્યડ અમ્બુધિ અનુરાગુ, ભયહુ ભૂપ મન મનહુ પ્રયાગુ ॥

સિય સનેહ વટ વાઢત જોહા, તાપર રામ પ્રેમ શિશુ સોહા ॥

ચિરંજીવિ મુનિ જ્ઞાન વિકલજનુ, વૂઢત લલ્હડ બાલ અવલમ્બનુ ॥

મોહ પગન વતિ નહિં વિદેહકી, મહિમા સિય રઘુવર સનેહકી ॥

સીતાજી પોતાનાં પ્રિય કુટુંબીઓને જેને તેને યથાયોગ્ય રીતે મળ્યાં. સીતાજીનો વેષ તપસ્વીના જેવો જોઈને સર્વ અત્યંત ખેદથી વ્યાકુળ થઈ ગયાં. ૧ જનકરાજ, રામચંદ્રજીની તથા વસિષ્ઠની આજ્ઞા પામી પોતાના ઉત્તારે આવ્યા અને સીતાજીને જોઈ તે પવિત્ર પ્રેમવાળી પ્રાણુપ્રિય પરોણીને છાતીએ લગાવ્યાં. ૨ જનકરાજના હૃદયમાં પ્રેમરૂપી સમુદ્ર ઉમંગવાદી તેમનું મન જાણે પ્રયાગ ક્ષેત્ર હોય એવું થઈ મયું. તેમાં સીતાપરના સ્નેહરૂપી અક્ષયવડને વધતો જોયો, તે વડના પાંદડાપર રામપરના પ્રેમરૂપી બાળક પોઢેલો શોભવા લાગ્યો.* ૩ જનકરાજના જ્ઞાન રૂપી માર્કંડેય મુનિ કે જે સમુદ્રમાં ડુબતા હતા, તેમણે બાળક રૂપ લગવાનનો આશ્રય લીધો, જેથી જનકરાજની બુદ્ધિ મોહમાં મગ્ન નહી થવા પામી. આ કેવળ સીતારામના પ્રેમનોજ મહિમા છે.

દોહા૦—સિયપિતૃ માતૃ સનેહ વશ, વિકલ ન સકીસંભારી ॥

ધરણિ સુતા ધીરજ ધરણ, સમય સુંધર્મ વિચારિ ॥ ૨૯૨ ॥

પૃથ્વીનાં પુત્રી સીતાજી માતા પિતાના સ્નેહને વશ થઈ જવાથી પોતાના શરીરને પણ સંભાળી શક્યાં નહી, પણ પછી સમયનો તથા સુધર્મનો વિચાર કરીને ધીરજ ધરી. ૨૯૨

ચૌ૦—તાપસ વેષ જનક સિય દેહી, મયડ પ્રેમ પરિતોષ વિશેષી ॥

પુત્રિ પવિત્ર કિયે કુલ દોઝ, સુયશ ધવલ જગકહ સબ કોઝ ॥

જિમિ સુરસરિ કીરતિ સરિતોરી, ગવન કીન્હ વિધિ અળ્હકરોરી ॥

ગંગ અવનિ થલ તીનિ બદેરે, રિહિકિય સાધુ સમાજ ઘનેરે ॥

પિતૃકહ સત્ય સનેહ સુવાની, સીય સકુચમહંમનહુંસમાની ॥

પુનિ પિતૃ માતૃ લીન્હ ડરલાઈ, શિશ્વ આશિષ હિત દીન્હસુહાઈ ॥

કહતિ ન સીય સકુચ મનમાઈ, રહાં વસવ રજની મલનાઈ ॥

લલિ રુલ રાનિ જનાયડ રાઝ, હૃદય સરાહત શીલ સ્વભાઝ ॥

તપસ્વી જેવો સીતાજીનો વેષ જોઈને જનકરાજને પ્રેમ તથા સંતોષ વિશેષ ઉત્પન્ન થયો. જનક બોલ્યા કે—“પુત્રી! તે બંને કુળ પવિત્ર કર્યા, જગતમાં સર્વ કોઈ તારી ઉજવળ કીર્તિ ગાશે. ૧ તારી કીર્તિરૂપી નદીએ

* નારાયણે માર્કંડેય મુનિને માયાથી પ્રલયનો સમુદ્ર દેખાડવાથી તેમાં ડુબતા મુનિ તે સમયે ભગવાનને વડના એક પાંદડાપર બાળક રૂપે પોઢેલા જોઈ તેમના આશ્રયથી ડુબતા બચ્યા હતા તે દૃષ્ટાંત આ સ્થળે લીધું છે. (ભાગવત દ્વાદશ સ્કંધ.)

અંગાળને પણ ભૂત્યાં છે, કેમકે તેણે કરોડો પ્રજાડમાં ગમન કર્યું છે. ગંગા-
આળએ તો ફક્ત ત્રણ ક્ષેત્ર (હરિદ્વાર, પ્રયાગ અને સાગરસંગમ) શ્રેષ્ઠ
કરેલાં છે, અને તારી કીર્તિરૂપી નદીએ તો ઘણા ઘણા સાધુઓના સમા-
જોને શ્રેષ્ઠ કર્યા છે.” ૨ પિતાએ કહેલી સત્ય તથા સ્નેહ ભરેલી ઉત્તમ
વાણી સાંભળીને સીતાળ સંકોચ પામીને જાણે મનમાં ને મનમાં સમાધ
જતાં હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં. વળી માતા પિતાએ સીતાળને છાતીએ
લગાવીને હીતકારી સુંદર શીખામણ તથા આશિષ દીધી. ૩ સીતાળ મોઢે
કહી શકતાં નહતાં, પણ મનમાં સંકોચાતાં હતાં કે ‘અહીં રાત રહેવું
સાડું નથી’ સીતાળની મરજી જાણી જઈ સુનયનાએ તે વાત રાજાને જ-
ણાવી તેથી રાજા સીતાળનો શીળ સ્વભાવ હૃદયમાં વખાણવા લાગ્યા.

દોહા૦—બાર બાર મિલિ મેંદિસિય, વિદાકીન્હ સનમાનિ ॥

કહી સમય સમ ભરત ગતિ, રાનિસુ અવસર જાનિ ॥ ૨૯૩ ॥

પછી સીતાળને વારંવાર મળી ભેટીને તથા સન્માન આપીને વિદાય
કર્યાં. પછી શાહાણી સુનયના રાણીએ સમય જોઈ મધુર વાણીથી જનકરાજા
પાસે ભરતજીની સ્થિતિ વિષે વાત કહી. ૨૯૩

ચૌ૦—સુનિ ભૂપાલ ભરત, વ્યવહારુ, સોન સુગન્ધ સુધા શશિ સારુ ॥

મુંદે સજલ નયન પુલકે તન, સુયશ સરાદન લગે મુદિતમન ॥

ભરત કથા મવ બન્ધ વિમોચનિ, સાવધાન સુનુસુમુલોચનિ ॥

ધર્મરાજ નય બ્રહ્મ વિચારુ, યહાં યથામતિ મોર પ્રચારુ ॥

સોમતિ મોરિ ભરત મહિમાર્હિ, કહૌં કાહછલિછુઅતિન છાહિં ॥

વિધિ ગણપતિ અહિપતિ શિવસારદ, કવિકોવિદબુધબુદ્ધિવિશારદ ॥

ભરત ચરિત કીરતિ કરતૂતી, ધર્મશલિ ગુણ વિમલ ત્રિભૂતી ॥

સમુજ્જત સુનત સુખદ સવ કાહૂ, શુચિસુરસરિરુચિનિદરિસુધાહૂ ॥

સોનાન્ધ, સુગંધના, અમૃતના અને અંદ્રના સાર જેવો ભરતજીનો
વ્યવહાર સાંભળીને જનકરાજાએ સજ્જ નેત્રો મીચી દીધાં, તથા તેમનું

જનકરાજાનો વ્યવહાર સોના જેવો છે. જેમ સોનાને જ્યેષ્ઠ જ્યેષ્ઠ તપાવો તેટલું ઉત્તમ નીકળે
છે, તેમ ભરતજીનો વ્યવહાર પણ અધિકાધિક ઉત્તમ જણાય છે. સોનામાં તો સુગંધ નથી,
પણ ભરતજીના વ્યવહારમાં તો સુગંધ પણ છે, અર્થાત્ જે સ્પર્શ કરે તેને સુગંધમય બનાવી
દે તેવો છે. વળી તે અમૃત સમાન છે, અમૃત જેમ મરણથી બચાવે છે તેમ ભરતજીનો વ્યવહાર
જન્મ મરણથી બચાવે છે. વળી તે અંદ્રના સારરૂપ છે, અંદ્ર જેમ આનંદ આપે છે તથા
દિવદિવ પ્રગટિ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ ભરતજીનો વ્યવહાર પણ આનંદદાયક તથા દિવસાનુદિવસ
વૃદ્ધિ પામે છે.

શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. પછી આનંદ યુક્ત મનથી તેમની સુકીર્તિનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે. ૧ હે સુમુખી ! હે સુલોચની ! સાવધાન થઈને સાંભળો. ભરતજીની કથા સંસારનાં બંધન દૂર કરે તેવી છે. મારી બુદ્ધિ ધર્મ સંબંધી વિચારમાં, રાજનીતિમાં અને બ્રહ્મ વિચારમાં યથાશક્તિ પહોંચી શકે છે. ૨ પણ એજ મારી બુદ્ધિ ભરતજીના મહિમાને તો શું પણ તેમની છાયાને પણ સ્પર્શ કરી શકતી નથી. બ્રહ્મા, ગણપતિ, શેષનાગ, સદાશિવ, સરસ્વતિ, કવિઓ, પંડિતો અને બુદ્ધિમાન વિદ્વાનો, એઓની બુદ્ધિપણ ભરતજીના મહિમાને પહોંચી શકે તેમ નથી. ૩ ભરતજીનાં ચ-રિત્રો, કીર્તિ, કર્તવ્યો, ધર્મ, શીળ, ગુણ અને નિર્મળ વિભૂતી એ સર્વ કોઈને સાંભળવા સમજવામાં સુખદાયક છે, અને ગંગાજીની પવિત્રતાનો તથા અ-મૃતના સ્વાદનો પણ તિરસ્કાર કરે એવાં છે- ૪

દોહા૦—નિરવધિ ગુણ નિરુપમ પુરુષ, ભરત ભરત સમજાનિ ॥

કહિય સુમેરુ સુમેરુ સમ, કવિ કુલ મતિ સકુચાનિ ॥ ૨૯૪ ॥

ભરતજીના ગુણો અપાર છે, એ પુરૂષ ઉપમા રહિત છે. જેમ મેરૂને મેરૂ જેવોજ કહેવાય છે તેમ ભરતજી તે ભરતજી જેવોજ છે. તેમને કોઈની પણ ઉપમા આપવી નહીં સૂઝવાથી કવિઓની બુદ્ધિ પણ લજ્જા પામે છે. ૨૬૪

ચૌ૦—અગમ સર્વહિં વર્ણત વર વરણી, જિમિજ્જલ હીન મીનગણ ધરણી ॥

ભરત અમિત મહિમા મુનુ રાની, જાનહિં રામ ન સર્કહિં વરખાની ॥

વરણિ સપ્રેમ ભરત સતભાઝ, તિય જિયકી રુચિલચિત્તહરાઝ ॥

બહુરહિં લષણ ભરત વન જાહી, સવકર મલ સવકે મનમાહી ॥

દેવિ પરન્તુ ભરત રઘુવરકી, પ્રીતિ પ્રતીતિ જાડ નહિં તરકી ॥

ભરત સનેહ અવધિ મમતાકે, યદ્યાપિ રામ સીવ સમતાકે ॥

પરમારથ સ્વારથ સુખસારે, ભરત ન સ્વમેહુ મનહુ નિહારે ॥

સાધન સિદ્ધિ રામ પદ નેહુ, મોહિંલચિ પરત ભરત મત યેહુ ॥

હે ઉત્તમ વર્ણવાળી ! જેમ જળ વિનાનો પૃથ્વીનો માર્ગ માછલાંને અગમ્ય છે. તેમ ભરતજીના મહિમાનું વર્ણન કરવું પણ સર્વને અગમ્ય છે. રાણી ! સાંભળો. ભરતજીના અપાર મહિમાને રામચંદ્રજી જાણે છે, પણ પ્રકટ વખાણી શકતા નથી. ” ૧. ભરતજીના સત્યભાવનું પ્રેમપૂર્વક વર્ણન કરી રાણીના મનની રૂચિ જોઈ પાછા જનકરાજા બોલ્યા કે—“ લક્ષ્મણજીને પાછા ફેરવીને ભરતજી રામની સાથે વનમાં જાય એ વાત સર્વના મનને સારી લાગે છે. ૨. પરંતુ હે દેવી ! ભરતજી તથા રામચંદ્રનો

પ્રેમ તથા વિશ્વાસ તેનો તર્ક પણ કરી શકાય તેમ નથી. જોકે રામચંદ્રજી સમતાના સીમાડારૂપ છે તો પણ ભરતજી પ્રત્યે તેમનો સ્નેહ તથા મમતા અનહદ છે. ૩. ભરતજીએ સ્વાર્થ તથા પરમાર્થનાં સઘળાં સુખો તરફ મનથી સ્વપ્નમાં પણ જોયું નથી. કેવળ રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રેમ એજ સઘળાં સાધનોનું ફળ સમજે છે. આ પ્રમાણે મારો ભરતને માટે મત છે. ૪.

દોહા૦—મોચ્યહુ ભરત નપૈલિહર્હિ, મનમહૈં રામ રજાય ॥

કરિય ન શોચ સનેહ વશ, કહ્યહુભૂપાવિલચાય ॥ ૨૯૫ ॥

ભરતજી સ્વપ્નમાં અને ભૂલથી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરશે નહીં. માટે સ્નેહને વશ થઈને શોક કરીશ મા. ” આ પ્રમાણે જનકરાજાએ વ્યાકુળ થઈ કહ્યું. ૨૯૫.

ચૌ૦—રામ ભરત ગુણ કહત સપ્રીતી, નિશિ દમ્પતિહિ પલકસમ્મીતી ॥

રાજ સમાજ પ્રાત યુગ જાગે, નહાઈ નહાઈ સુર પૂજન લાગે ॥

ગે નહાઈ ગુરુપદૈં રઘુરાઈ, વન્દિ ચરણ વોલે સુખપાઈ ॥

નાથ ભરત પુરજન મહતારી, શોક વિકલ વનવાસ દુખારી ॥

સહિત સમાજ રાઠ મિથિલેશૂ, વહુત દિવસ મે સહત કલેશૂ ॥

ઠચિત હોય સો કીનિય નાથા, હિતં સબહીકર રૌરે હાથા ॥

અસકહિ અતિ સકુચે રઘુરાઝ, મુનિ પુલકે લલિચીલસ્વભાઝ ॥

તુમ વિનુ રામ સકલ સુખ સાજા, નરક સરિસ દુહું રાજ સમાજા ॥

જનક તથા સુનયનાને રામ તથા ભરતના ગુણો પ્રીતિપૂર્વક ગાતાં ગાતાં રાત્રિ એક પળની પેઠે વીતી ગઈ. પ્રાતઃકાળ થતાં અને રાજસમાજ બાગ્યા અને નહાઈ નહાઈને દેવતાઓનાં પૂજન કરવા લાગ્યા. ૧. રામચંદ્રજી પણ સ્નાન કરીને વસિષ્ઠ ગુરૂ પાસે ગયા અને ચરણોમાં વંદન કરી તેમની રૂચિ જોઈ બોલ્યા કે—“નાથ ! ભરતજી, અયોધ્યાવાસીઓ અને માતાઓ શોકથી વ્યાકુળ તથા વનવાસથી દુઃખી થઈ રહ્યાં છે. ૨. તેમ જનકરાજા પણ તેમના સમાજ સહિત ઘણા દુઃખ વેઠે છે, માટે જે યોગ્ય હોય તે કરો, સર્વનું હિત આપના હાથમાં છે. ” ૩. આ પ્રમાણે કહીને રામચંદ્રજી અત્યંત સંકોચ પામ્યા. તેમનો શીળ સ્વભાવ જોઈને વસિષ્ઠ મુનિ શેમાંચિત થઈ બોલ્યા કે—“રામચંદ્રજી ! તમારા વિના જન્મે રાજસમાજને સઘળી સુખસામગ્રી નર્ક સમાન લાગે છે. ૪.

દોહા૦—પ્રાણ પ્રાણકે જીવકે, જિય સુખકે સુખરામ ॥

તુમ તજિ તાત સોદાત ગૃહ, જિનહિં તિનહિં ત્રિવિ વામ ॥ ૨૨૬ ॥

હે તાત ! તમે પ્રાણના પણુ પ્રાણુ છો, જીવના પણુ જીવ છો, અને સુખના પણુ સુખ છો. માટે તમને તજીને જેઓને ઘેર જવાનું પ્રિય લાગે તેઓને દેવ, પ્રતિકુળજ છે એમ સમજવું. ૨૬૬.

ચૌ૭—સો સુખ કર્મ ધર્મ જરિ જાઝ, જહૈં ન રામ પદર્પકજ ખાઝ ॥

યોગકુયોગે જ્ઞાન અજ્ઞાન, જહૈં ન રામ પ્રેમ પરધાન ॥

તુમ વિન દુઃખી સુખી તુમતેહી, તુમજાનહુ જિય જો જેહિ કેહી ॥

રાઝર આયસુ શિર સબહીકે, વિદિત કૃપાહુહિં ગતિ સબનીકે ॥

આપુ આશ્રમહિ ધારિય પાઝ, મયે સનેહ શિથિલ મુનિરાઝ ॥

કરિ મળામ તબ રામ સિધાયે, ઋષિ ધરિ ધીર જમક પહૈં આયે ॥

રામ વચન ગુરુ નૃપાહિ સુનાયે, શીલ સનેહ સ્વભાવ સુહાયે ॥

મહારાજ અવ કીજિય સોઈ, સબકર ધર્મ સહિત હિત હોઈ ॥

તે સુખ, કર્મ અને ધર્મ બળી જાયો કે જેમાં તમારાં ચરણકમળોમાં ભાવ ન હોય, જ્યાં તમારાપરનો શ્રેમજ પ્રધાન ન હોય તે યોગને કુયોગ અને જ્ઞાનને અજ્ઞાન જાણવાં. ૧ તમારા વિના સર્વ દુઃખી છે અને તમારા વડેજ સર્વ સુખી છે. તમે જેને તે પ્રાણીના અંતઃકરણની વાત જાણો છો. તમારી આજ્ઞા સર્વને માથે છે, સર્વની કેવી દશા છે તે આપ કૃપાળુના જાણવામાં છે. ૨. આપ આશ્રમમાં પધારો. ” એટલું કહી વસિષ્ઠ મુનિ સ્નેહથી શિથિલ થઈ ગયા. પછી રામચંદ્રજી પ્રણામ કરીને ત્યાંથી સીધાબ્યા અને વસિષ્ઠ મુનિ ધીરજ ધરીને જનકરાજા પાસે આવ્યા. ૩. વસિષ્ઠે શીલ, સ્નેહ તથા સુંદર સ્વભાવથી જનકરાજાને રામચંદ્રજીનાં વચનો કહી સંભળાવ્યાં, અને બોલ્યા કે—“ મહારાજ ! હવે સર્વનું ધર્મ સહિત હિત થાય તેમ કરો. ૪.

દોહા૦—જ્ઞાન નિધાન સુનાન શુચિ, ધર્મધીર નરપાલ ॥

તુમવિનુ અસમંજસ શમન, કોસમર્થ રીહકાલ ॥ ૨૨૭ ॥

આપ જ્ઞાનના ભંડારરૂપ, સુબાણુ, પવિત્ર, ધર્મજ્ઞ અને ધીરજવાન રાજા છો. આ સમયે તમારા વિના સર્વની દુવિધા મટાડવાને બીજો કોણુ સમર્થ છે. ” ૨૬૭. ?

ચૌ૦—મુનિ મુનિ બચન જનક અનુરાગે, લલિત ગતિ જ્ઞાન વિરાગે વિરાગ ॥
 શિથિલ સનેહ ગુણતમનમાહી, આયે ફહાં કીન્હ મલનાહી ॥
 રામહિ રાઝ કહાઉ વનજાના, કીન્હ આપુ પ્રિય પ્રેમ પ્રમાનાં ॥
 હમ અબ વનતે વનહિં પઠાઈ, પ્રમુદિત ફિરબ વિવેક બઢાઈ ॥
 તાપસ મુનિ મહિસુર માતિ દેસ્વી, મયે પ્રેમ વશ વિકલ વિશેષી ॥
 સમય સમુદ્ધિ ધરિ ધીરજ રાજા, ચલે ભરત પહૈં સહિતસમાજા ॥
 ભરત આય આગે હૈલીન્હા, અવસર સરિસ સુઆસન દીન્હા ॥
 તાત ભરત કહ તિરહુતિ રાજ, તુમહિં વિદિત રઘુવીર સુભાજ ॥

વસિષ્ઠ મુનિનાં વચનો સાંભળી જનકરાજ પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા અને તેમની સ્થિતિ જોઈ જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય પણ વિરક્ત થઈ ગયાં. સ્નેહથી શિથિલ થઈ મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે—“અહીં આવ્યા તે સાડું કર્યું નહીં. ૧. દશરથ રાજાએ તો રામચંદ્રજીને વનમાં જવાનું કહી પોતે પ્રાણ ત્યાગ કરી પ્રિયનો પ્રેમ પ્રમાણ કર્યો, અને અમે તો હવે રામચંદ્રજીને વનમાંથી પણ વનમાં મોકલી આનંદિત થઈ જ્ઞાની કહેવાઈ પાછા ફરીશું.” ૨. તપસ્વીઓ, મુનિઓ અને બ્રાહ્મણો, જનકની દશા જોઈ પ્રેમને વશ થઈ જઈ વિશેષ વ્યાકુળ થયા. પછી જનક રાજા સમયનો વિચાર કરી ધીરજ ધરીને સમાજ સહિત ભરતજી પાસે ચાલ્યા. ૩. ભરતજીએ સામા આવી સાથે લીધા અને સમયાનુસાર સુદર આસનો આપ્યાં. જનકરાજ બોલ્યા કે—“તાત ભરતજી ! રામચંદ્રજીનો સ્વભાવ તમારા બાળવામાં છે. ૪.

દોહા૦—રામ સત્યવ્રત ધર્મરત, સબકર શીલ સનેહુ ॥

સંકટ સહત સકોચવશ, કરિય જો આયસુ દેહુ ॥ ૨૬૮ ॥

રામચંદ્રજી સત્યવ્રતવાળા અને ધર્મપર પ્રીતિવાળા છે, તે આપણું સર્વને માટે શીળ તથા સ્નેહને લીધે સંકોચ વશ થઈ દુઃખ વેઠે છે. માટે તમે જેમ આજ્ઞા કરો તેમ કરીએ. ” ૨૬૮.

ચૌ૦—મુનિ તનુ પુલકિ નયન ભરિવારી, બોલે ભરત ધીર ધરિ ભારી ॥

પ્રમુ પ્રિય પૂજ્ય પિતાસમ આપૂ, કુલગુરુ સમહિત માય ન બાપૂ ॥

કૌશિકાદિ મુનિ સચિવ સમાજૂ, જ્ઞાન અંબુનિધિ આપુન આજૂ ॥

શિશુ સેવક આયસુ અનુગામી, જાનિ મોહિં શિસ્વ દેશ્ય સ્વામી ॥

શિ સમાજ થલ વૃદ્ધવ રાઝર, મન મલીન મૈં બોલવ વાઝર ॥

છોટે વદન કહૌં વદિવાતા, હમવતાત લલિત વામ વિધાતા ॥

જ્ઞાન નિમગ્ન પ્રસિદ્ધ પુરાણા, સેવા ધર્મ કઠિન જગજ્ઞાના ॥

સ્વામિધર્મ સ્વાસ્થ્ય વિરોધી, વધિર અન્ધ પ્રેમહિ ન પ્રવોધી ॥

જનકનાં વચનો સાંભળી ભરતજીએ શરીરે રોમાંચિત થઈ નેત્રોમાં આંસુ ભર્યા અને ભારે ધીરજ ધરીને બોલ્યા કે—“ભગવાન રામચંદ્રજી મને પ્રિય છે, આપ પિતા સમાન પૂજ્ય છે, અને કુળગુરુ વસિષ્ઠજીના જેવાં હિતકારી તો મારાં માતપિતા પણ નથી. ૧. આજ વિશ્વામિત્ર આદિ મુનિઓ તથા સર્વ સમાજ હાજર છે અને આપ પણ જ્ઞાનના સમુદ્રરૂપ છે. માટે મને બાળક તથા આજ્ઞાકારી સેવક બનીને યોગ્ય શીખામણ આપો. ૨, હે મહારાજ ! હું મલીન મનવાળો અને બોલવામાં બાવરો છું તે આ સમાજમાં અને આ સ્થળે નાના મોઢે મોટી વાત કહું છું. માટે હે તાત ! મને હેવ વાંકો છે, એમ બનીને તે ક્ષમા કરશો. ૩. વેદ, શાસ્ત્ર તથા પુરાણોમાં અને જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે કે સેવક ધર્મ સર્વથી ઘણો કડિલ છે. જેમ બેઠેરાને તથા આંધળાને પ્રેમનું જ્ઞાન થતું નથી* તેમ સ્વામી ધર્મને અને સ્વાર્થને પરસ્પર વિરોધ છે. ૪.

દોહા—રાલિ રામરુલ ધર્મ વ્રત, પરાધીન મોહિ જાનિ ॥

સવકે સમ્પત સર્વહિત, કરિય પ્રેમ પહિચાનિ ॥ ૨૬૨ ॥

મને પરાધીન (સ્વામી ધર્મને આધીન, બનીને તથા રામચંદ્રજીની મરજી તથા ધર્મ અને વૃત્ત રાખીને પ્રેમને ઓળખીને સર્વના મત પ્રમાણે સર્વનું હિત થાય તેમ કરો”. ૨૬૬

ચૌ—મરત વચન મુનિ દેલિ સ્વભાઝ, સહિત સમાજ સરાહત રાઝ ॥

સુગમ અગમ મૃદુમંજુ કઠોરે, અર્થ અમિત અતિ આલર થોરે ॥

* બેઠેરા હેખી શકે છે પણ સાંભળી શકતો નથી અને આંધળો સાંભળી શકે છે પણ હેખી શકતો નથી. આ રીતે ગાયન તથા નાચની સભામાં બંનેના પ્રેમને વિરોધ છે તેમ સેવક ધર્મને અને સ્વાર્થને વિરોધ છે. વળી કહું છે કે:-

મૌનાન્મૂર્ચઃ પ્રવચન પદુર્વાતલો જલપકોવા ક્ષાન્ત્યામીરુચિનિ સહતે પ્રાચસો નાભિજાતઃ ।

ધૃષ્ટઃ પાર્શ્વેવસતિ ત્રિયંત દૂરતથ પ્રગલ્ભઃ સેવાધર્મઃ પરમ ગહનો યોગિનામપ્યગમ્બઃ ॥

અર્થ—ચૂપ રહેવાથી મૂર્ખ, બહુ બોલવાથી બોલકાણો, ક્ષમાશીળ થવાથી ડરકાણો, સહનશીળ નહીં રહેવાથી નીતિ રહિત, સર્વદા પાસે રહેવાથી ધૃષ્ટતાવાળો અને દૂર રહેવાથી અર્ધજાણી થાય છે. એટલા માટે સેવા ધર્મ ઘણો કડિલ છે. તે યોગીઓથી પણ પાળી શકતો નથી.

જ્યોત્સુક મુકુર મુકુર નિજ પાળી, ગાદિનજાય અસ અદ્ભુત વાળી ॥
 ભૂપ ભરત મુનિ સાધુ સમાજૂ, મે જહૈં વિબુધ કુમુદ દિવરાજૂ ॥
 મુનિ મુધિ શોચ વિકલ સવલોંગા, મનહુંમીન ગણ નવજલ યોગા ॥
 દેવ પ્રથમ કુલગુરુ ગતિ દેખી, નિરખિ વિદેહ સનેહ વિશેષી ॥
 રામભક્તિમય ભરત નિહારે સુર સ્વારથી હ્રદારે દિયહારે ॥
 સવ કહૈં રામ પ્રેમમય પેલા, મયે અલેખ શોચ વશ લેલા ॥

ભરતજીનાં વચનો સાંભળીને તથા તેમનો સ્વભાવ જોઈને સર્વ સમાજ સહિત જનકરાજ તેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. તેમનાં વચન સાંભળવામાં સુગમ છતાં અગમ્ય હતાં. કોમળ તથા સુંદર છતાં કઠોર હતાં અને થોડા અક્ષરવાળાં છતાં અમિત અર્થવાળાં હતાં. ૧ જેમ મુખનું પ્રતિબિંબ દર્પણ આપણા હાથમાં છતાં તે પકડી શકાતું નથી, તેમ ભરતજીની અદ્ભુત વાણીને પણ પહોંચી શકાય તેમ નથી. પછી જનકરાજ, ભરતજી, મુનિઓ તથા સાધુસમાજ એ સર્વ જ્યાં દેવતાઓ રૂપી પોયણાંને પ્રકુલ કરનાર અંદ્ર રૂપ રામચંદ્રજી હતા ત્યાં ગયા. ૨ એ ખબર જાણતાં શોકથી વ્યાકુળ થયલા સર્વ લોકો જેમ નવા વરસાદના જળથી માછલાં વ્યાકુળ થઈ જાય તેવા થઈ ગયા. દેવતાઓ પ્રથમ વસિષ્ઠ ગુરૂની દશા જોઈને તથા જનકરાજના વિશેષ સ્નેહ જોઈને ૩ અને ભરતજીને રામ ભક્તિમય દેખીને સ્વાર્થી દેવતાઓ ગભરાઈને હૈયામાં હારી ગયા. અને સર્વને રામના પ્રેમમય જોઈને એવા શોક વશ થઈ ગયા કે તે લખી શકાય તેમ નથી. ૪

દોહા૦—રામ સનેહ સંકોચ વશ, કહ સશોચ સુરરાજ ॥

રવહુપ્રપંચહિપંચ મિલિ, નાર્હિતભયઝઅકાજ ॥ ૩૦૦ ॥

શોકાતુર થયેલા ઇંદ્રે દેવતાઓ પ્રાપ્તે કહ્યું કે—“રામચંદ્રજી સંકોચવાળા અને પ્રેમને વશ છે, માટે આપણે સર્વ મળી પ્રપંચ રચો, નહિતો આપણું કાર્ય બીગડી જશે. ૩૦૦

ચૌ૦—સૂરન સૂમિરિ શારદા સરાહી, દેવિ દેવ શરણાગત પાહી ॥

ફેરિ ભરત મતિ કરિ નિજ માયા, પાલવિબુધકુલકરિછલછાયા ॥

વિબુધ વિનય મુનિ દેવિ સયાની, બોલી સુર સ્વારથિ જડજાની ॥

મોસન કહહૂ ભરત મતિ ફેરૂ, લોચન સહસ ન સૂઝ સૂમેરૂ ॥

વિધિ હરિ હર માયા વાડિ ભારી, સો ન ભરત મતિસકૈ નિહારી ॥

સોમતિ મોહં કહત કરુ મોરી, ચાંદિનિ કર કિચન્દ્રકર ચોરી ॥
 ભરત હૃદય સિય રામ નિવાસુ, તહંકિ તિમિર જહં તરણિ પ્રકાશુ ॥
 અસકહિ શારદ ગદ્ વિધિ લોકા, વિબૂધવિકલનિશિમાનહુ કોકા ॥

દેવતાઓએ સરસ્વતીનું સ્મરણ કરીને વિનતી કરી કે—“દેવી ! આ દેવો શરણે આવેલા છે તેનું રક્ષણ કરો, અને તમારી માયા વડે કરીને ભરત-જીની ખુદ્ધિ ફેરવી નાંખી છળ કરીને દેવતાઓના કુળનું પાલન કરો.” ૧ દેવતાઓની એવી વિનતિ સાંભળીને તથા તેમને સ્વાર્થી અને જડ જાણીને ચતુર સરસ્વતી દેવી બોલી કે—“હે ઇન્દ્ર ! તમે મને ભરતજીની ખુદ્ધિ ફેરવવાનું કહો છો તેથી જણાય છે કે તમને હજાર નેત્રો છતાં મેરૂ પર્વત પણ સૂઝતો નથી. ૨ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરની માયા ઘણી ભારે છે તોપણ તેઓ ભરતજીની ખુદ્ધિ સામે જોઈ શકે તેમ નથી. તે ખુદ્ધિ ફેરવવાનું કહો છો, શું ચાંદની ચંદ્રની ચોરી કરી શકે કે ? ૩ ભરતજીના હૃદયમાં રામ તથા સીતાનો નિવાસ છે (તેમાં મારી માયા શી રીતે ચાલી શકે) જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ હોય ત્યાં અંધકાર શી રીતે રહી શકે ?” આ પ્રમાણે કહીને સરસ્વતી બ્રહ્મા લોકમાં ગઈ અને દેવતાઓ જેમ રાત્રિ સમયે ચકલાં વ્યાકુળ થાય છે તેમ વ્યાકુળ થયા. ૪

દોહા૦—સુર સ્વારથી મલીન મન, કીન્હ કુમંત્ર કુઠાટ ॥

રચિ પ્રપંચ માયા પ્રવલ, ભયભ્રમ અર્તિઝાટ ॥ ૩૦૧ ॥

પછી સ્વાર્થી તથા મલીન મનવાળા દેવતાઓએ હુદ્ મંત્રનો ઠાઠ કરી પ્રબળ માયાનો પ્રપંચ રચ્યો, જેથી લોકો ભય, ભ્રમ, અભાવ અને ઉઝાટમાં પડ્યા. ૩૦૧

ચૌ૦—કરિ કુચાલ શોચત સુરરાજુ, ભરત હાથ સવ કાજ અકાજૂ ॥

ગયે જનક રઘુનાથ સમીપા, સનમાને સવ રઘુકૂલ દીપા ॥

સમય સમાજ ધર્મ અવિરોધા, બોલે તવ રઘુવંશ પુરોધા ॥

જનક ભરત સમ્બાદ સુનાઈ, ભરત કહાવતિ કહી સુહાઈ ॥

તાત રામ જસ આયસું દેહુ, સો સવ કારૈ મોર મત યેહુ ॥

સુનિ રઘુનાથ જોરિ યુગપાળી, બોલે સત્ય સરલ મૃદુવાળી ॥

વિદ્યમાન આપુન મિથિલેશુ, મોર કહવ સવ માંતિ ભદેશુ ॥

રાઝરાય રજાયસુ હોઈ, રાઝરિ શપથ સહી શિર સોઈ ॥

આ પ્રમાણે કુચાલી કરીને ઇંદ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે-‘કાર્ય સુધ-
રવું કે બગડવું ભરતજીના હાથમાં છે.’ જનકરાજા રામચંદ્રજીની પાસે
ગયા. તેમને રામચંદ્રજીએ સારી રીતે સન્માન આપ્યું. ૧ એ સમયે રઘુ-
વંશના પુરોહિત વસિષ્ઠમુનિ સમય, સમાજ તથા ધર્મને વિરોધ ન આવે
એવી રીતે બોલ્યા અને જનકરાજા તથા ભરતજીનો સંવાદ કહી સંભળા-
વીને ભરતજીની શુભ માગણી પણ કરી. ૨ વસિષ્ઠે કહ્યું કે-“તાત ! રામ-
ચંદ્રજી ! તમે જેવી આજ્ઞા આપો તે પ્રમાણે સર્વ કરે, એમ મારો મત
છે.” એ સાંભળી રામચંદ્રજી બે હાથ જોડીને સત્ય, સરળ તથા કોમળવાણી
થી બોલ્યા કે-૩ “આપ અને જનકરાજા વિદ્યમાન છતાં મારું કહેવું
સર્વ પ્રકારે ખોટું જ છે. હું તમારા સોગંદ લઈ કહું છું કે તમે અને જ-
નકરાજા જે આજ્ઞા કરશો તે નિશ્ચયે હું માથે ચઢાવીશ.” ૪

દોહા૦-રામશપથ મુનિ મુનિ જનક, સકુચે સમા સમેત ॥

સકલ વિલોકિહિં ભરત મુખ, બનૈ ન ઉલ્લસદત ॥ ૩૦૨ ॥

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ સોગંદ લીધા સાંભળી વસિષ્ઠમુનિ અને
જનકરાજા સઘળી સલા સુદ્ધાં સંકોચ પામ્યા અને સર્વેજણ ભરતજીના મુખ
સામું જોવા લાગ્યા, કોઈથી ઉત્તર આપવાનું બની શક્યું નહી. ૩૦૨.

ચૌ૦-સમા સકૂચ વશ ભરત નિહારી, રામવન્ધુ ધારિ ધીરજ ભારી ॥

કુસમય દેશિ સનેહ સંભારા, વહત વિન્ધ્યજિમિ ઘટજ નિવારા ॥

શોક કનક લોચન મતિ ક્ષોની, હરી વિમલ ગુણ ગણ જગયોની ॥

ભરત વિવેક વરાહ વિશાલા, અનોયાસ ઝધેરે તેહિ કાલા ॥

કરિ પ્રણામ સબ કહૈં કરજોરી, રામ રાઝ ગુરુ સાથુ નિહોરી ॥

ક્ષમવ આજુ અતિ અનુચિત મોરા, કહૈં વદન મૃદુવચન કઠોરા ॥

હિય મુમિરા શારદા સુહાઈ, માત્સતે મુખ પંકજ આઈ ॥

વિનય વિવેક ધર્મનયશાલી, ભરત ભારતી મંજૂ મરાલી ॥

ભરતજીએ સલાને સંકોચ પામેલી જોઈ ઘણી ધીરજ ધરી, અને કુ-
સમય જાણીને જેમ અગત્ય મુનિએ વિન્ધ્યાચળને વધતો અટકાવ્યો હતો *

* મેઘની બરાબરી કરવા માટે વિન્ધ્યાચળ પર્વત ધણો ઉંચો વધવા લાગ્યો તેથી સૂર્યનો રસ્તો
રોકાવાથી સર્વ દેવતાઓએ અગસ્ત્યમુનિની પ્રાર્થના કરી, તેથી મુનિએ જાદુને વિન્ધ્યાચળને કહ્યું
કે-‘તું નીચો નમીને મને જવાનો રસ્તો આપ, અને હું આજું ત્યાં સુધી નીચોજ પડી રહેજો’ આ
પ્રમાણે અગસ્ત્યની આજ્ઞા યતાં વિન્ધ્યાચળ લાંબો થઈ સૂઈ ગયો, ધણો કાળ વીતી ગયા છતાં અગસ્ત્ય-
મુનિ દક્ષિણમાંથી પાછા ફર્યાજ નહી, જેથી હાલ સુધી એ પર્વત લાંબોજ પડેલો છે. (કાશીખંડ)

તેમ પોતાના સ્નેહને કબજે રાખ્યો. ૧ શોકરૂપી હિરણ્યાક્ષ દેવ્ય બુદ્ધિરૂપી પૃથ્વીનું હરણ કરી ગયો હતો, તેને નિર્મળ ગુણોના સમૂહવાળા ભરતભરૂપ બ્રહ્માએ વિવેકરૂપ વિશાળ વરાહ ઉત્પન્ન કરી અનાયાસ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો. x અર્થાત્ ભરતભરૂપે શોકમાં મગ્ન થઈ ગયેલી પોતાની બુદ્ધિને વિવેકથી સ્થિર કરી. ૨ પછી સર્વને પ્રણામ કરી હાથ જોડીને અને રામચંદ્રભ, જનકરાજ, વસિષ્ઠગુરૂ તથા સાધુજનોને વિનંતિ કરીને બોલ્યા કે—“આજ હું કોમળ મુખે કઠોર વચનો કહુ છું તે માફ અનુચિતપણું માફ કરજો.” ૩ ભરતભરૂપે હૃદયમાં સુંદર સરસ્વતીનું સ્મરણ કર્યું તેથી તે વૈરાગ્ય, વિવેક, ધર્મ અને નીતિયુક્ત ભરતભરૂપની વાણીરૂપ સુંદર હંસીની ભરતભરૂપના મનરૂપી માનસ સરોવરમાંથી મુખરૂપી કમળ ઉપર આવી. ૪

દોહા૦—નિરંજન વિવેક વિલોચનહિં, શિથિલસનેહસમાજ ॥

કરિ પ્રણામ બોલે ભરત, સુમિરિ સીય રઘુરાજ ॥ ૩૦૩ ॥

ભરતભરૂપ જ્ઞાનરૂપી નેત્રાથી સિથિલ થયેલો જોઈ પ્રણામ કરી તથા સીતાભરૂપ અને રામચંદ્રભરૂપનું સ્મરણ કરીને બોલ્યા કે—૩૦૩

ચૌ૦—પ્રભુ પિતુ માતુ સુતદ્વદ ગુરુ સ્વામી, પૂજ્ય પરમ હિત અન્તરયામી ॥

સરલ સુસાદિવ શીલ નિધાનૂ, પ્રણતપાલ સર્વજ્ઞ સુજાનૂ ॥

સમરથ શરણાગત હિતકારી, ગુણગ્રાહક અથ અવગૂણ હારી ॥

સ્વામિ ગુસાઈ સરિસ ગુસાઈ, મોહિ સમાન મૈ સ્વામિ દોહાઈ ॥

પ્રભુ પિતુ વચન મોહવશ પેલી, આયડેં રહાં સમાજ સકેલી ॥

જગમલ પાંચ જાંચ અરુ નીચૂ, અમી અમરપદ માહૂરમીછૂ ॥

રામરજાય મેટિ મન માહીં, દેસા સુના કતહું કોડ નાહીં ॥

સોમૈં સબ વિધિ કીન્હ ઢિઠાઈ, પ્રભુ માની સનેહ સેવકાઈ ॥

“હે પ્રભુ! તમે પિતા, માતા, મિત્ર, ગુરૂ, સ્વામી, પૂજ્ય, પરમહિતકારી અને અંતર્યામી છો. તમે સરળ સ્વભાવવાળા, શીલના ભંડારરૂપ, દીનજનોના પ્રતિપાળક, સર્વજ્ઞ અને સુખાળુ સ્વામી છો. ૧ હે ગુસાઈ! તમે સમર્થ, શરણાગતનું હિત કરનારા, સદ્ગુણોનું ગ્રહણ કરનારા અને અવ-

x હિરણ્યાક્ષ દેવ્ય પૃથ્વીનું હરણ કરીને પાતાળમાં વ્રજ ગયો હતો તેથી બ્રહ્માએ પોતાની નાસિકામાંથી વરાહ ભગવાન ઉત્પન્ન કરી તે દ્વારા હિરણ્યાક્ષને મારી નાંખાવીને પૃથ્વીને પાતાળમાંથી મંજાવી હતી. (ભાગવત તૃતીયસ્કંધ)

ગુણો તથા પાપોને હરનારાછો. હું આપના સોગંદ લઈ કહું છું કે-લલા-
ઈમાં તમે સરખા તો તમેજ છો અને મારા જેવો દુષ્ટ તો હુંજ છું. ૨ હે
પ્રભુ ! પિતાજીના વચનનું ઉદ્ધવન કરીને આ સર્વ સમાજ ભેળો કરી હું
અહીં આવ્યો છું. જગતમાં લલા ભૂંડા ઉચ નીચ સર્વ છે. જેમ કે અમર
કરે એવું અમૃત પણ છે, મૃત્યુ પમાડે એવું ઝેર પણ છે. ૩ આપની આજ્ઞા
મનથી પણ ઉદ્ધવી શકે એવો કોઈ પણ સ્થળે કોઈ પણ મેં દીઠો કે સાં-
ભળ્યો નથી, તે આજ્ઞા તોડીને મેં સર્વ પ્રકારે ધૃષ્ટતા કરી છે, પણ આપે
સ્નેહથી સેવારૂપ ગણી લીધી છે. ૪

દોહા૦-કૃપા મલાઈ આપની, નાથ કીન્દ મલમોર ॥

દૂષણમે ભૂષણ સકલ, સુયશ ચારુ ચહું ઓર ॥ ૩૦૪ ॥

હે નાથ ! આપે કૃપાથી તથા લલાઈથી મારું લલું કર્યું છે, અને
મારાં સઘળાં દૂષણો હતાં તે સઘળાં ભૂષણરૂપ થયાં છે, જેથી મારી સુ-
કીર્તિ ચારે તરફ પ્રસરી છે. ૩૦૪.

ચૌ૦-રાડર રીતિ સુવાણિ વઢાઈ, જગત વિદિત નિગમાગમ ગાઈ ॥

કૂરકૂટિલચલ કુમતિ કલંકી, નીચ નિશીલ નિરીશ નિશંકી ॥

તેડ સુનિ શરણ સામુદે આયે, સકૃત પ્રણામ કિયે અપનાયે ॥

દેખિ દોષ કવહું ન ઉર આને, સુનિ ગૂણ સાધુ સમાજ વચ્ચાને ॥

કો સોહેવ સેવકાહિ નેવાજી, આપુ સમાન સાજ સવ સાજી ॥

નિજ કરતૂતિ ન સમુક્ષિય સપને, સેવક સકુચ શોચ ઉર અપને ॥

સો ગુસાઈ નહિં દૂસર કોપી, ઝુજા ઉઠાઈ કહૌં પ્રણરોપી ॥

પશુ નાચત શૂક પાઠ પ્રવીના, ગૂણ ગતિ નટ પાઠક આવીના ॥

આપની રીતિ, સુંદરવાણી અને મોટાઈ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે અને
વેદ શાસ્ત્રોએ પણ ગાયેલાં છે. જે કૂર, કૂટિલ, ખળ, કુબુદ્ધિવાળા, નીચ,
શીલરહિત, નાસ્તિક અને નિડર છે. ૧ એવા મનુષ્યો પણ આપની કીર્તિ
સુણી શરણે આવી સન્મુખ થયા અને પ્રણામ કરતાંજ તેઓને પોતાના
કરી લીધા છે. તેઓના કાંઈ દોષ પણ તમે કહી મનમાં આણ્યા નથી અને
ગુણો સાંભળીને સાધુઓના સમાજમાં વખાણ્યા છે. ૨ આપની સમાન સર્વ
સાજ સજવી સેવકપર નિવાળે એવો આપના વિના બીજો કોણ સ્વામી છે? આપે
કરેલાં કર્તવ્ય સ્વપ્નમાં પણ મનમાં નહીં લાવતાં કેવળ સેવકના સંકોચ બા-
બત મનમાં શોર્યા કરો છો. ૩ હું હાથ ઉચા કરી પ્રતિજ્ઞા લઈને કહું છું

કે-એવા સ્વામી આપનાવિના બીજે કોઈ નથી. જેમ રીંછ વાનરાદિ પશુઓ નાચે છે તથા પોપટ ભણીને પ્રવીણ બને છે, તે સઘળાગુણો નટ તથા ભણાવનારને આધીન છે (તેમ આપ સ્વામીના ગુણોજ સેવકમાં આવે છે.) ૪

દોહા૦—યૌં સુધારિ સન્માનિ જન, કિયેસાધૂ શિરમોર ॥

કોકુપાલુ વિનુ પાલિહૈ, વિરુદાવલિ વરજોર ॥ ૩૦૫ ॥

એજ પ્રમાણે આપે પોતાના ભક્તજનોને સુધારીને તથા સન્માનીને સાધુઓના શિરોમણિ બનાવ્યા છે. આવી રીતે બળાત્કારે બિરદ પાળનાર આપ કૃપાળુવિના બીજે કોણ છે? ૩૦૫.

ચૌ૦—શોક સનેહ કિ બાલ સ્વભાયે, આયસુ લાહ રનાયસુ પાયે ॥

તવહું કૃપાલુ હૈરિ નિજ ઓરા, સર્વહિં મૌંતિ મલ માનેહૂ મોરા ॥

દેખેઉં પાંડુ સુમંગલ મૂલા, જાનેઉં સ્વામિ સહજ અનુકૂલા ॥

બહે સમાજ વિલોકેઉં ભાગુ, વડી ચુક સાહિવ અનુરાગૂ ॥

કૃપા અનુગ્રહુ અંબુ અઘાઈ, કીન્હ કૃપાનિધિ સર્વ અધિકાઈ ॥

રાખા મોર દુલાર ગુસાઈ, અપને શીલ સ્વભાવ મલાઈ ॥

નાથ નિપટ મૈં કીન્હ ઢિઠાઈ, સ્વામિ સમાજ સંકોચ વિહાઈ ॥

અવિનય વિનય યથારુચિ વાની, ક્ષમિય દેવ અતિ આરતિ જાની ॥

હું શોકથી, સ્નેહથી કે બાળકબુદ્ધિથી આપની આજ્ઞાનું ઉદ્ધવન કરીને આવ્યો છું, તોપણ આપ કૃપાળુએ પોતાના ગુણો તરફ જોઈ માફ જોડું વર્તન પણ સર્વ રીતે સાફ માની લીધું છે. ૧ સુમંગળના મૂળરૂપ આપનાં ચરણાવિંદનાં દર્શન થયાં અને આપ સ્વાભાવિક રીતેજ અનુકૂળતા એમ જાણવામાં આવ્યું. મારી મોટી ભૂલ છતાં આપનો મારાપર પ્રેમ છે એ મારાં મોટાં ભાગ્ય છે, અને આ મોટા સમાજનાં દર્શન પામ્યો એ પણ મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે. ૨ હે સ્વામી! આપ કૃપાનિધિએ કૃપા તથા અનુગ્રહરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત કરી સર્વ રીતે મારી શ્રેષ્ઠતા કરી અને આપે શીલ સ્વભાવ તથા ભલાઈથી મારો ખ્યાલ પાડ્યો. ૩ હે નાથ! આપનો તથા સમાજનો સંકોચ તણ દઈને મેં આવી રીતે ઉત્તર દેવારૂપ જે આપની ધૃષ્ટતા કરી છે અને વિનય કે અવિનય ભરેલીવાણી ઇચ્છાનુસાર ઉચ્ચારી છે તે સર્વ મને હુઃખી બાણીને ક્ષમા કરશે. ૪

દોહા૦—સહદસુજાન સુસાહિવહિ, વહુત કહતવડિસોરિ ॥

આયસુ દેહ્ય દેવ અવ, સમૈ સુધારિયે મોરિ ॥ ૩૦૬ ॥

ખ્યારા, સુખાણ અને ઉત્તમ સ્વામી પ્રત્યે બહુ બોલવું એ મોટી ખોડ છે. માટે હે દેવ ! હવે મને આપ આજ્ઞા આપો અને માફ સધળું સુધારી દો. ૩૦૬.

ચૌ૦—પ્રભુપદ પદ્ય પરાગ દુહાઈ, સત્ય સુકૃત સુખસીમ સુહાઈ ॥

સો કરિ કહૌં હિયે અપનેકી, રુચિ જાગત સોવત સપનેકી ॥

સહજ સનેહ સ્વામિ સેવકાઈ, સ્વારથ છલ ફલ ચારિ વિહાઈ ॥

આજ્ઞા સમ ન સુસાહિવ સેવા, સો પ્રસાદ જન પાવૈ દેવા ॥

અસકાઈ પ્રેમ વિવશમે ભારી, પુલક શરીર વિલોચન વારી ॥

પ્રભુપદ કમલ ગદે અકુલાઈ, સમય સનેહ ન સો કહિજાઈ ॥

કૃપાસિન્ધુ સન્માનિ સુવાળી, બૈઠાયે સમીપ ગહિ પાળી ॥

ભરત વિનય મુનિ દેલિ સ્વભાજ, શિથિલ સનેહ સમા રઘુરાજ ॥

સત્ય, સુકૃત તથા સુખની સીમારૂપ આપના ચરણ કમળોની રજના સોગંદ લઈને હું મારા હૃદયની વાત કહું છું કે—બગતાં, સૂતાં અને સ્વપ્નમાં મને એવી રૂચિ રહે છે કે—૧ સ્વાર્થ, કપટ તથા ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષ એ ચારે પુરૂષાર્થના ફળની ઇચ્છા તણાઈને સ્વાભાવિક પ્રેમથીજ આપ સ્વામીની સેવા કરવાની રૂચિ છે. હે દેવ ! આજ્ઞા પાળવા સમાન શ્રેષ્ઠ સ્વામીની ખીણ કાંઈ સેવા નથી, માટે તે પ્રસાદ આપના દાસને મળવો બેઠો.” ૨ એમ કહી ભરતજી ભારે પ્રેમને વશ થઈ ગયા અને નેત્રોમાં આંસુ છાઈ ગયાં. પછી બ્યાકુળ થવાથી રામચંદ્રજીનાં ચરણ કમળ પકડયાં. આ સમયનો પ્રેમ વર્ણવી શકાય તેમ નથી. ૩ કૃપાસિન્ધુ રામચંદ્રજીએ ઉત્તમવાણીથી ભરતજીનું સન્માન કરી હાથ ઝાલીને પાસે બેસાડયા. ભરતજીનો વિનય સાંભળીને તથા સ્વભાવ બેઠને સભા સહિત રામચંદ્રજી સ્નેહથી શિથિલ થઈ ગયા. ૪

છંદ૦—રઘુરાજ શિથિલ સનેહ સાધૂ સમાજ મુનિ મિથિલાધની ॥

મનમહૈં સરાહત ભરત ભાયવ ભક્તિકી મહિમા ઘની ॥

ભરતહિં પ્રશંસત વિબુધ વર્ષત સુમનમાનસ મલિનસે ॥

તુલસી વિકલ સબલોગ મુનિ સકુવે નિશાગમનલિનસે ॥

રામચંદ્રજી, સાધુ સમાજ, મુનિઓ અને જનકરાજ એ સર્વ સ્નેહથી શિથિલ થઈ મનમાં ભરતના બ્રાતૃભાવનાં, ભક્તિનાં અને મહિમાનાં ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા, મહીન મનવાળા દેવતાઓ પણ ભરતજીની પ્રશંસા

કરતા પુષ્પ વરસાવવા લાગ્યા. તુલસીદાસજી કહે છે કે ભરતજીની વાણી સાંભળીને સર્વ લોકો જેમ સાયંકાળ થતાં કમળો સંકોચાઈ જાય તેમ સંકોચાઈ ગયા.

સો૦—દેખિ દુખારી દીન, દુહું સમાજ નર નારિ સવ ॥

મઘવા મહા મલીન, મુયે મોરિ મંગલ ચહત ॥

મહામલીન ઈંદ્ર જન્મે સમાજનાં સર્વ સ્ત્રી પુરુષો દુઃખીયાં તથા દીન બેયા છતાં પણ મુવેલાંને મારીને પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છવા લાગ્યો. ૧૩

ચૌ૦—કપટ કુચાલિ સીમ સુરરાજુ, પર અકાજ મિય આપન કાજુ ॥

કાક સમાન પાકરિષુ રીતિ, છલી મલીન ન કતહું પ્રતીતી ॥

પ્રથમ કુમતિ કરિ કપટ સકેલા, સો ઉચાટ સવ કે શિરમેળ ॥

સુરમાયા વશ લોગ વિમોહે, રામ પ્રેમ અતિશય ન વિછોહે ॥

ભય ઉચાટ સવ મન થિર નહીં, ક્ષણ વન રુચિક્ષણસદન સુહારી ॥

દુવિધ મનોગતિ મજા દુખારી, સરિત સિંધુ સંગમ જિમિવારી ॥

દુચિત કતહું પરિતોષ ન લહીં, એકએકસન મર્મ ન કહીં ॥

લખિ હિય હૈસિ કહકૃપાનિધાનુ, સરિસ શ્વાન મઘવા નયુવાનુ ॥

કપટ તથા દુષ્ટાચરણના અવધિરૂપ ઈંદ્રરાજ પારકું કાર્ય બિગાડી પોતાનું કાર્ય પ્રિય માનનાર હતો; તે કપટી, મલીન મનવાળો અને કોઈના પર વિશ્વાસ નહી રાખનાર એવા કાગડાના જેવી રીતિવાળો છે. ૧ ઈંદ્રે પ્રથમ કુબુદ્ધિથી કપટ એકકું કરી સર્વ માણસને માટે ઉચ્ચાટન મંત્ર મૂકી દીધો, તેથી તેની માયાના પ્રભાવથી લોકો મોહ પામ્યા; તે પણ રામચંદ્રજી પર અત્યંત પ્રેમને લીધે તેમનાથી જૂદા પડી શકતા નહતા. ૨ ભય તથા ઉચ્ચાટને લીધે કોઈનું મન સ્થિર રહેતું નહતું, તેથી ક્ષણમાં વનમાં રહેવાની રૂચિ કરતા અને ક્ષણમાં ઘેર જવાનું સારું લાગતું હતું. જેમ સુદ્રને મળતી વખતે નદીના પાણીની ગતિ થઈ જાય છે તેમ સર્વ પ્રજા બે પ્રકારની મનની અતિ થઈ જવાથી દુઃખિત થઈ. ૩ સર્વ બેચિત્ત થઈ ગયેલાં હોવાથી કોઈ ક્યાંય પણ સંતોષ પામતાં નહી, અને પોતાના મનનો મર્મ કોઈ એક બીજાને કહેતાં નહી. કૃપાનિધાન રામચંદ્રજી લોકોની આવી સ્થિતિ બેધ મનમાં હસીને કહેવા લાગ્યા કે—કૂતરો, ઈંદ્ર અને જુવાન એ ત્રણે સરખાં છે. ૪

દોહા—ભરત જનક મુનિ ગણસચિવ, સાધૂ સચેત વિહાર ॥

લગી દેવમાયા સર્વહિં, યથાયોગ્ય જન પાડ ॥ ૩૦૭ ॥

ભરતજી, જનકરાજ, મુનિમંડળ, મંત્રીઓ અને સાધુજનો વિગેરે સચેત (જ્ઞાની) લોકોને છોડીદેધને બાકીના સર્વ જણને યથાયોગ્ય રીતે દેવતાઓની માયા લાગુ પડી. ૩૦૭.

ચૌ—કૃપાસિંધુ લખિ લોગ દુખારે, નિજ સનેહ સુરપતિ છલ મારે ॥

સભા રાઝ ગુરુ મહિસૂર મંત્રી, ભરત ભક્તિ સર્વકી મતિ યંત્રી ॥

રામહિ ચિતવત ચિત્ર લિખેસે, સકુચત બોલત વચન સિખેસે ॥

ભરત પ્રીતિ નિત વિનય વડાઈ, સુનત સૂઝદ વર્ણત કઠિનાઈ ॥

જાસુ વિલોકિ ભક્તિલવલેશુ, પ્રેમ વગન મુનિગણ મિથિલેશુ ॥

મહિમા તાસુ કહે કિમિ તુલસી, ભક્તિપ્રભાવ સુમતિ હિયહુલસી ॥

આપુ છોટ મહિમા વઢિજાની, કવિકુલકાનિ માનિ સકુવાની ॥

કહિ નસકત ગુણરુચિ અધિકાઈ, મતિગતિ બાલ વચનકી નાઈ ॥

કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજીએ લોકોને પોતાની પરના સ્નેહને લીધે બધા ઇંદ્રના ભારે કપટથી દુઃખી દીધા. સભામાં જનકરાજ, વસિષ્ઠશ્રુક, બ્રાહ્મણો અને મંત્રીઓ એઓ સર્વની બુદ્ધિને ભરતજીની ભકિતએ જકડી લીધી હતી. ૧ તેથી તેઓ આજેએલાં ચિત્રોની પેઠે રામચંદ્રજીની સામે જોઈ રહ્યા હતા અને વચનો બોલતા હતા પણ કોઈના શીખવાડયા પ્રમાણે બોલતા હોય તેમ સંકોચાઈને બોલતા હતા, ભરતજીની પ્રીતિ, નીતિ, નં-અતા અને મોટાઈ એ સાંભળવામાં સુખદાયી અને વર્ણવવામાં કઠીણ હતાં. ૨ જેની લગાર ભકિત જોઈને મુનિમંડળ તથા જનકરાજ પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા તે ભરતજી કે જેમની ભકિતના પ્રભાવથી મારા હૃદયમાં સુમતિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેમના મહિમાનું વર્ણન હું તુલસીદાસ શી રીતે કરી શકું ? ૩ મારી બુદ્ધિ થોડી છે અને ભરતજીનો મહિમા અપાર છે એમ જાણીને તથા કવિઓના સમૂહમાં શરમાવું પડશે એમ જાણીને બુદ્ધિ સંકોચાય છે, તેથી તેમના ગુણોપર ઘણી રૂચિ છતાં પણ બાળકનાં વચનોના જેવી મારી બુદ્ધિની ગતિ થઈ ગયેલી હોવાથી તેમના ગુણોવર્ણવી શકતી નથી. ૪

દોહા—ભરતવિમલયશવિમલવિધૂ, સુમતિચકોરકુમારિ ॥

ઉદિત વિમલ જન હૃદય નભ, ફકટક રહી નિહારિ ॥ ૩૦૮ ॥

નિર્મળ મનવાળા મોણસોનાં હૃદયરૂપી આકાશમાં ભરતજીના નિર્મળ
યશરૂપી નિર્મળચંદ્ર ઉદય પામેલો છે તેની સામે મારી સુમતિરૂપ ચક્રોર
કુમારી એકી નજરે જોઈ રહી છે. ૩૦૮.

ચૌ૦—ભરત સ્વભાવ ન સુગમ નિગમહુ, લઘુમતિ ચાપલતા કવિ ક્ષમહૂ ॥

કહત સુનત સતિભાવ ભરતકો, સીય રામ પદ હોઈ ન રતકો ॥

સુમિરત ભરતહિં પ્રેમ રામકો, જ્યહિનસુલભત્યહિસરિસવામકો ॥

દેશ દયાલુ દશા સ્વહીકી, રામ સુજાન જનિ જનજીકી ॥

ધર્મધુરીણ ધીર નયનાગર, સત્ય સનેહ શીલ સુખસાગર ॥

દેશ કાલ લાલિ સમય સમાજુ, નીતિ પ્રીતિ પાલક રઘુરાજુ ॥

બોલે વચન વાણિ સરવસસે, હિત પરિણામસુનતશશિરસસે ॥

તાત ભરત તુમ ધર્મધુરીણા, લૌક વેદ વિધિ પરમ પ્રવીણા ॥

ભરતજીનો સ્વભાવ વેદને પણ સુગમ નથી તેનું વર્ણન કરવાને મારી
અલ્પબુદ્ધિ ચપળતા કરે છે, તે માટે કવિઓ ક્ષમા કરશે. ભરતજીનો સત્ય
ભાવ કહેતાં સાંભળતાં સીતારામનાં ચરણોમાં ડોને પ્રીતિ ઉત્પન્ન ન થાય?
૧. ભરતજીનું સ્મરણ કરતાંજ જેને રામચંદ્રજી પરનો પ્રેમ સુલભ ન થાય
તેના જેવો અભાગિયો કોણ? દયાળુ અને સુબાળ રામચંદ્રજીએ સર્વની
દશા જોઈને તથા સર્વના મનની વાત જાણીને ૨. ધર્મ ધુરંધર, ધીર, ની-
તિમાં પ્રવીણ, સાચા પ્રેમવાળા, શીલ તથા સુખના સમુદ્રરૂપ અને નીતિ
તથા પ્રીતિના પાળનાર રામચંદ્રજી દેશ, કાળ, સમય તથા સમાજને જો-
ઈને ૩. સરસ્વતીના સર્વસ્વ સમાન, પરિણામે હિતકારી અને સાંભળવામાં
અમૃત જેવાં વચનો બોલ્યા કે—“તાત ભરતજી! તમે ધર્મ ધુરંધર છો અને
લોક તથા વેદની રીતિમાં ઘણા પ્રવીણ છો. ૪.

દોહા૦—કર્મ વચન માનસ વિમલ, તુમસમાનતુમતાત ॥

ગુરુ સમાજ લઘુવન્ધુગુણ, કુસમયકિમિકહિજાત ॥ ૩૦૯ ॥

હે તાત! તમારાં મન કર્મ વચન નિર્મળ છે, તમારા સમાન તો
એક તમેજ છો. આ શુરૂ સમાજનાં અને કુસમયે તમે નાના ભાઈના શુ-
ણનું વર્ણન મારાથી શી રીતે કરી શકાય? ૩૦૯.

ચૌ૦—જાનહુ તાત તરણિ કુલરીતી, સત્યસિન્ધુ પિતૃ કીરતિ કીતી ॥

સમય સમાજ લાજ ગુરુજનકી, ઉદાસીન હિત અનહિત ઘનકી ॥

તુમહિં વિદિત સ્વહીકર મરમૂ, આપન મોર પરમાહિત ધરમૂ ॥

મેહિં સવ ભાંતિ મરોસ તુમ્હારા, તદાપિ કહૌં અવસર અનુસારા ॥
તાત તાત વિનુ વાત હમારી, કેવલ કુલગુરુ કૃપા સુધારી ॥
નતરુ પ્રજા પુરખન પરિવારુ, હમહિં સહિત સવ હોત સુઆરુ ॥
જો વિનુ અવસર અથવદિનેશુ, જગ કો કહહુ ન હોઈ કલેશુ ॥
તસ ઉત્પાત તાત વિધિ કીન્હા, મુનિમિથિલેશરાલિસવલીન્હા ॥

હે તાત ! તમે સૂર્ય વંશની “ પ્રાણુ જાત તો ભલે પણ જન ન જાત ” એ રીતિને જાણો છો. સત્યના સમુદ્રરૂપ પિતાજીની પ્રીતિ તથા પ્રીતિ પણ જાણો છો તેમજ સમયને સમાજની તથા ગુરુજનની લાજને અને ઉદાસીન, શત્રુ તથા મિત્રના મનની વાતને પણ જાણો છો. ૧. સર્વનો મર્મ અને તમારો તથા મારો પરમ હિતકારી ધર્મ પણ તમાજ જાણવામાં છે. મને સર્વ પ્રકારે તમારો ભરોંસો છે તો પણ સમયાનુસાર કહું છું કે-૨. તાત ! પિતાજી વિના આપણી સર્વ વાત કેવળ કુળગુરુ વસિષ્ઠજીની કૃપા-એજ સુધારી છે. નહિં તો પ્રજા, નગરવાસીઓ, પરિવાર અને આપણુ સર્વ ખરાબખસ્ત થઈ જાત. ૩ જો સૂર્યને અસ્ત થવાનો સમય થયા વિના તે તે આથમી જાય તો જગતમાં કોને દુઃખ થયા વિના રહે તે કહો. હે તાત ! એવો ઉત્પાત દેવે કર્યો છે; પણ વસિષ્ઠ મુનિએ તથા જનકરાજાએ સર્વ બચાવી લીધું છે. ૪.

દોહા૦—રાજ કાજ સવલાજપાતિ, ધર્મધરણિ ધન ધામ ॥

ગુરુપ્રભાવપાલિહિસવહિ, મલહોશહિ પરિણામ ॥ ૩૧૦ ॥

રાજકાજ, લાજ, પ્રતિષ્ઠા, ધર્મ, ધરતી, ધન અને ધામ એ સર્વનું પાલન ગુરુનો પ્રભાવજ કરશે અને પરિણામે સાફજ થશે. ૩૧૦.

ચૌ૦—સહિત સમાજ તુમ્હાર હમારા, ઘર વન ગુરુ પ્રસાદ રસવારા ॥

માતુ પિતા ગુરુ સ્વામિ નિદેશુ, સકલ ધર્મ ધરણીધર શેશુ ॥

સો તુમ કરહુ કરાવહુ મોહ, તાત તરણિ કુલપાલક હોહુ ॥

સાધન શક સકલ સિધિ દેનિ, કીરતિ સુગતિ ભૂતિભય વેની ॥

સો વિચારિ સહિ સંકટ ભારી, કરહુ પ્રજા પરિવાર સુધારી ॥

બોંટિ વિષતિ સવહી મિલિભાઈ, તુમહિં અવધિમરિ અતિકઠિનાઈ ॥

જાનિ તુમહિં મૃદુ કહૌં કઠોરા, કુસમય તાત ન અનુચિત મોરા ॥

હોહિં કુઠાવ સુવન્ધુ સુહાયે, ઓઢિય હાથ અશનિહુકે ધાયે ॥

સર્વ સમાજ સહિત તમારું અને અમારું ઘરમાં અને વનમાં ગુરૂની કૃપાજ રક્ષણ કરનાર છે. માતા, પિતા, ગુરૂ અને સ્વામીની આજ્ઞા પાળવી એજ સઘળા ધર્મરૂપી પૃથ્વીને ધારણ કરનાર શેષનાગ છે. ૧. તે આજ્ઞાનું પાલન તમે કરો અને મને કરાવો. હે તાત ! તમે સૂર્યવંશના પાળનારા થાઓ. સર્વ સિદ્ધિ આપનારું એજ (પિતાની આજ્ઞા પાળવી) એક સાધન છે, અને એજ કીર્તિ, સદ્ગતિ તથા ઐશ્વર્ય એની ત્રિવેણીરૂપ છે. ૨. આ પ્રમાણે વિચાર કરી ભારે સંકટ વેડીને પણ પ્રબળ તથા પરિવારને સુખીયાં કરો. આપણ સર્વ ભાઈઓ મળીને વિપત્તિ વેહેંચી લઈએ, પરંતુ તમને ચોદ વર્ષની મુદત સુધી ઘણી મુશ્કેલી છે. ૩. તમને કોમળ જાણુતા છતાં પણ હું કઠોર વચનો કહું છું તે આવો કુસમય આવ્યો જાણીનેજ કહું છું, તેમાં મારું કાંઈ અનુચિતપણું નથી. જેમ તરવારના ધા સામે હાથ આડા પડી સહાય કરે છે, તેમ કુસમયમાં ઉત્તમ બંધુઓ સહાયકારી થાય છે. ૪.

દોહા૦—સેવક કર પદ નયનસેં, મુખસોં સાહિવ હોઈ ॥

તુલસી પ્રીતિકિ રીતિ સુનિ, સુકાવિ સરાહિં સોઈ ॥ ૩૧૧ ॥

સેવકોએ હાથ, પગ અને નેત્રો જેવા થવું અને સ્વામીએ મુશ જેવા થવું જોઈએ.* તુલસીદાસજી કહે છે કે આવી રીતની પ્રીતિની રીતિ જોઈને તેને ઉત્તમ કવિઓ વખાણે છે. ૩૧૧.

ચૌ૦—સખા સકલ સુનિ રઘુવર વાની, પ્રેમ પયોગિ અમિય જનુ સાની ॥

શિથિલ સમાજ સનેહ સમાધી, દેશિ દશા ચુપ શારદ સાધી ॥

ભરતહિં ભયડ પરમ સંતોષૂ, સન્મુખ સ્વામિ વિમુખ દુઃખદોષૂ ॥

મુખ પ્રસન્ન મન મિટા વિષાદૂ, ખા જનુ ગૂંઘાહિ ગિરા પ્રસાદૂ ॥

કીન્હ સપ્રેમ પ્રણામ વહોરી, બોલે પાણિ પંકરુહ જારી ॥

માથ ભયો સુસ્થ સાથ ગયેકો, ગહ્યડ લાભ જગજન્મ મયેકો ॥

અવ કૃપાલુ જસ આયસુ હોઈ, કરૌં શીશ ધરિ સાદર સોઈ ॥

સો અવલંબ દેવ મોહિં દેઈ, અવધિ પાર પાવડૈં જોહિ સેઈ ॥

* જેમ કોઈ વસ્તુ નેત્ર જુએ છે, પગ ત્યાં લઈ જાય છે અને હાથ તેને ગ્રહણ કરી મુખને સોંપે છે. આવી રીતે સેવકકૃપા હાથ પગ અને નેત્રોએ તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી સ્વામીરૂપ મુખને સોંપી. હવે મુખ તે વસ્તુનો ઉપભોગ કરી હાથ પગ નેત્રોનું પોષણ કરે છે. તેવી રીતે સેવક પણ યિન સ્વાર્થે સ્વામીને અર્થે સર્વ કાર્ય કરવાં જોઈએ, અને સ્વામીએ પણ સેવકનું યથાયોગ્ય પાલન કરવું જોઈએ.

પ્રેમરૂપી સમુદ્રમાંથી નીકળેલા અમૃતથી સીંચિત કરેલી હોય એવી રામચંદ્રજીની વાણી સાંભળીને સઘળી સલા સ્નેહથી એવી શિથિલ થઈ ગઈ કે બાણે સમાધી ચઢાવી બેઠા હોય. તેઓની આવી દશા જોઈને સરસ્વતી પણ ચૂપ થઈ બેઠી. (અર્થાત્ કોઈ કશું બોલી શકતું નહીં.) ૧.

સ્વામી સન્મુખ થવાથી તથા દુઃખ અને દોષો વિમુખ (દૂર) થવાથી ભરતજીને પરમ સંતોષ થયો, મુખ પ્રસન્ન થયું, મનમાંનો ખેદ ટળી ગયો અને બાણે મુંગાને સરસ્વતી પ્રસન્ન થઈ હોય તેની પેઠે આનંદ થયો. ૨. પછી ભરતજી પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી હસ્ત કમળ જોડીને બોલ્યા કે—“હે નાથ ! મને તમારી સાથે આવ્યા જેટલું સુખ થયું છે અને જગતમાં જન્મ ધર્યાનો લાભ મળ્યો છે. ૩. હે કૃપાળુ ! હવે આપની જે આજ્ઞા થાય તે આદર પૂર્વક માથે ચઢાવી તે પ્રમાણે કરું. હે દેવ ! મને કાંઈ આધાર આપો કે તેનું સેવન કરીને હું ચૌદ વર્ષની મુદત પસાર કરું. ૪.

દોહા૦—દેવ દેવ અભિષેક હિત, ગુરુ અનુશાસન પાઈ ॥

આન્યડું સઘ તીરથ સલિલ, ત્યહિ કહું કાહ રજાઈ ॥ ૩૧૨ ॥

હે દેવાધિદેવ ! મેં આપના રાજ્યાભિષેકને વાસ્તે ગુરૂની આજ્ઞાથી સર્વ તીર્થોનાં જળ આણ્યાં છે તો તેને માટે આપની શ્રી આજ્ઞા છે ? ૩૧૨.

ચૌ૦—એક મનોરથ વડ મન માहीं, સમય સકોચ જાત કહિ નાहीं ॥

કહહુ તામુ પ્રમુ આયસુ પાई, બોલે વાણિ સનેહ સુદાઈ ॥

ચિત્રકૂટ મુનિ થલ તીરથ વન, સ્વગ મૃગ સરસરિનિર્ઝરગિરિગન ॥

પ્રમુ પદ અંકિત અવનિ વિશેષી, આયસુ હોય તો આવો દેસી ॥

અવશિ અત્રિ આયસુ શિર ધરહુ, તાત વિગત મય કાનન ચરહુ ॥

મુનિ પ્રસાદ વન મંગલદાતા, પાવન પરમ સોહાવન શ્રાતા ॥

ઋષિનાયક જહું આયસુ દેહીં, રાસેહુ તીરથ જલ થલ તેહીં ॥

સુનિ પ્રમુવચન મરત મુસૂ પાવા, મુનિપદકમલમુદિતશિરનાવા ॥

મારા મનમાં એક મોટી મન કામના છે, પણ તે ભય તથા સંકોચને લીધે કહી શકાતી નથી. રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“તે કહો.” આજ્ઞા મળતાં ભરતજી સ્નેહમય સુંદર વાણી બોલ્યા કે—૧. “જો આપની રજા હોય તો ચિત્રકૂટપરના મુનિઓના આશ્રમે, તીર્થો, વનો, પક્ષીઓ, મૃગો, સરોવરો, નદીઓ, ઝરણાંઓ અને શિખરો તથા વિશેષ કરીને આપનાં ચરણાવિંદનાં પગલાં પડેલી પૃથ્વી એ સર્વ જોઈ આવું.” ૨. રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“હે તાવ ! હે ભાઈ ! તમે અત્રિ મુનિની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને તેમની સાથે

નિર્ભય સીતે વનમાં ફરી આવો. અત્રિમુનિની કૃપાથી વન મંગળદાતા, પવિત્ર અને પરમ સુંદર છે. ૩. મુનીશ્વર આજ્ઞા કરે તે સ્થળે તીર્થોનાં જળ રાખજો. ” રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી ભરતજી સુખ પામ્યા અને આનંદથી અત્રિમુનિનાં ચરણ કમળમાં માથું નમાવ્યું. ૪.

દોહા૦—ભરત રામ સંવાદ સુનિ, સકલ સુમંગલમૂલ ॥

સુરસ્વારથી સરાહિ કુલ, હર્ષિત વર્ષહિ ફૂલ ॥ ૩૧૩ ॥

સર્વ શુભ મંગળના મૂળરૂપ ભરતજી તથા રામચંદ્રજીનો સંવાદ સાંભળીને સ્વાર્થી દેવતાઓ સૂર્યવંશની પ્રશંસા કરીને હર્ષ પામી પુષ્પવૃદ્ધિ કરવા લાગ્યાં. ૩૧૩.

ચૌ૦—ધન્ય ભરત જય રામ ગુણાંઈ, કહત દેવ હર્ષિત વરિઆઈ ॥

મુનિ મિથિલેશ સભા સવ કાહૂ, ભરત વચન સુનિ ભયડ ઉછાહૂ ॥

ભરત રામ ગુણ ગ્રામ સનેહૂ, પુલકિ પ્રશંસત રાડ વિદેહૂ ॥

સેવક સ્વામિ સ્વભાવ સુભાવન, નેમ પ્રેમ અતિ પાવન પાવન ॥

મતિ અનુસાર સરાહન લાગે, સચિવ સભાસદ સવ અનુરાગે ॥

સુનિ સુનિ રામ ભરત સંવાદૂ, દુહું સમાજ હિય હર્ષ વિપાદૂ ॥

રામમાત દુઃખ સુખ સમ જાની, કહિ ગુણ દોષ પ્રવોધી રાનિ ॥

એક કરહિ રઘુવીર વડાઈ, એક સરાહત ભરત મલાઈ ॥

દેવતાઓ રાજી થઈને ‘ ભરતજીને ધન્ય છે, સ્વામી રામચંદ્રજીની જય જય ’ એ પ્રમાણે વારંવાર કહેવા લાગ્યા. ભરતજીનાં વચનો સાંભળીને આનંદ થયો. ૧. વિદેહી જનકરાજ રોમાંચિત થઈ ભરતજી તથા રામચંદ્રજીના ગુણો અને સ્નેહની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે—“ સ્વામી સેવકના સ્વભાવ બહુજ સારા છે. તેમના નિયમો તથા પ્રેમ અત્યંત પવિત્રથી પણ પવિત્ર છે. ૨. સર્વ મંત્રીઓ તથા સભાસદો પણ પોત પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રેમપૂર્વક વખાણવા લાગ્યા. રામચંદ્રજી તથા ભરતજીનો સંવાદ સાંભળી સાંભળીને જાનને સમાજનાં હૃદયમાં હર્ષ તથા ખેદ થવા લાગ્યો. ૩. કોશલમાં દુઃખ તથા સુખ સરખાં જાણીને ગુણ તથા દોષ કહી જતાવીને સમજાવી રાણીઓને સમજાવી. કેટલાક રામચંદ્રજીની મોટાઈ વખાણવા લાગ્યા અને કેટલાક ભરતજીની ભલાઈનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ૪.

દોહા૦—અત્રિ કહાડ તવ ભરતસન, શૈલ સમીપ સુકૂપ ॥

રાલિચ તીરથ તોય તહં, પાવન અમલ અનૂપ ॥ ૩૧૪ ॥

અત્રિમુનિએ ભરતજીને કહ્યું કે—“ આ પવિત્ર, નિર્મળ તથા અનુપમ તીર્થોનું જળ આ પર્વત નજીક એક કૂવો છે તેમાં રાખો. ૩૧૪.

ચૌ૦—ભરત અત્રિ અનુશાસન પાઈ, જલભાજન સઘ દિયે ચલાઈ ॥

સાનુજ આપુ અત્રિમુનિ સાધૂ, સહિત ગયે જહૈ કૂપ અગાધૂ ॥

પાવન પાથ પુણ્ય થલ રાખા, પ્રમુદિત પ્રેમ અત્રિ અસ ભાષા ॥

તાત અનાદિસિદ્ધિ થલ યહ, લોપ્યડ કાલ વિદિત નહિ કેહ ॥

તવ સેવકનહ સરસ થલ દેસદા, કીનહ સુજલ હિત કૂપ વિશેષા ॥

વિધિવશ ભયડ વિશ્વરૂપકારુ, સુગમ અગમ અતિ ધર્મ વિચારુ ॥

ભરતકૂપ અવ કહિહહિં લોગા, અતિ પાવન તીરથ જલ યોગા ॥

પ્રેમ સમેત નિમજ્જહિં પ્રાણી, હોશહિ વિમલ કર્મ મન વાણી ॥

અત્રિમુનિની આજ્ઞા થતાં ભરતજીએ તીર્થોનાં જળનાં પાત્રા સર્વ મોકલાવી દીધાં, અને શત્રુધ્ન સહિત પોતે તથા અત્રિમુનિ અને સાધુઓ એ અગાધ કૂવા પાસે ગયા. ૧. એ પવિત્ર જળ પુણ્ય સ્થળમાં રાખ્યું. પછી આનંદ પામેલા અત્રિમુનિ પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા કે “ તાત ! આ અનાદિકાળથી સિદ્ધ સ્થળ છે, પણ કાળે કરીને હુમ થઈ જવાથી કોઈના જાણવામાં નહતું.” ૨. પછી સેવકોએ એ સ્થળને ઘણું સુંદર બોધને સાડું જળ મળવાને માટે કૂવાની સુધારણા કરી. આ રીતે દેવયોગે જગતનો ઉપકાર થયો અને ધર્મનો વિચાર જે અત્યંત અગમ્ય છે તે સુગમ થઈ ગયો. ૩. ‘ હવેથી એ કૂવાને લોકો ભરતકૂપ કહેશે. એ સર્વ તીર્થોનાં જળોના યોગથી અત્યંત પવિત્ર છે. જે પ્રાણી એ પાણીથી પ્રેમપૂર્વક નહાશે તેઓનાં કર્મ, મન અને વચનો નિર્મળ થશે.’ ૪.

દોહા૦—કહત કૂપ મહિમા સકલ, ગયે જહૈ રઘુરાડ ॥

અત્રિ સુનાયહુ રઘુવરહિ, તીરથ પુણ્ય પ્રભાડ ॥ ૩૧૫ ॥

આ પ્રમાણે એ ભરતકૂપનો મહિમા ગાતા સર્વ જણ રામચંદ્રજી પાસે ગયા. અત્રિમુનિએ રામચંદ્રજીને એ તીર્થનો પુણ્ય પ્રભાવ કહી સંભળાવ્યો. ૩૧૫

ચૌ૦—કહત ધર્મ ઇતિહાસ સપ્રીતી, ભયડ મોર નિશિ સો સુસ્વચીતી ॥

નિત્ય નિવાહિં ભરત દોડ માર્ગ, રામ અત્રિ મુરુ આયસુ પાર્ગ ॥

સહિત સમાજ સાજ સઘ સાદે, ચલે રામ વન અટન પધાદે ॥

કોમલ ચરણ ચલત વિનુ પનહી, મૈ મૃદુ ભૂમિ સકુચિ મનમનહી ॥

કુશ કંટક કાંકરી કુરાઈ, કટુક કઠોર કુવસ્તુ દુરાઈ ॥
 મહિ મંજુલ મૃદુ મારગ કીન્હે, વહત સમીર ત્રિવિધ સુખલીન્હે ॥
 સુમન વર્ષિ સુર ઘન કરિ છાहीं, વિટપ ફૂલિ ફલતૃણ મૃદુલાहीं ॥
 મૃગ વિલોકિ સ્વગ વોલેં સુવાની, સેવહિં સકલ રામપ્રિય જાની ॥

પ્રીતિપૂર્વક ધર્મ તથા ઇતિહાસની કથા કહેતાં કહેતાં એ રાત્રિ સુખ પૂર્વક ગઈ અને પ્રાતઃકાળ થયો. ભરત શત્રુઘ્ન બન્ને ભાઈઓ નિત્યકર્મથી પરવારીને રામચંદ્રજીની, અત્રિમુનિની અને વસિષ્ઠ ગુરૂની આજ્ઞા લઈને ૧. સર્વ સાજ તૈયાર કરી સમાજ સહિત પગવાળા રામના વનમાં ફરવાને આ-દ્યા. પગરખાં પેહેર્યા વગર કોમળ પગથી ભરતજીને ચાલતા જોઈ પૃથ્વી મનમાં સંકોચાઈને કોમળ થઈ ગઈ. ૨. દર્ભ, કાંટા, કાંકરી, ખાડા ટેકરા અને કઠોર તથા ખરાબ વસ્તુઓને છૂપાવી દઈને પૃથ્વીએ સુંદર તથા કો-મળ માર્ગ કરી દીધો, અને મંદ, સુગંધ તથા શીતળ પવન વાવાથી સુખ પ્રાપ્ત થયું. ૩. દેવતાઓ પુષ્પ વરસાવતા હતા, વાદળાં છાયા કરતાં હતાં, વૃક્ષો ફુલ તથા ફળ દેતાં હતાં, ઘાસ કોમળ થઈ ગયું હતું, ખજો તથા મૃગો ભરતજીને જોઈ સુંદર વાણી બોલતાં હતાં. આ રીતે સર્વે ભરતજીને જોઈ સુંદર વાણી બોલતાં હતાં. આ રીતે સર્વે ભરતજીને રામના ખ્યારા જાણીને તેમની સેવા કરતાં હતાં. ૪.

દોહા૦—સુલભ સિદ્ધિ સર્વ પ્રાકૃતહું, રામકહતજમુહાત ॥

રામપ્રાણ પ્રિય ભરત કહું, યહ નહોડ વહિવાત ॥ ૩૧૬ ॥

પ્રાકૃત મનુષ્ય પણ બગાસું ખાતાં રામનું નામ જોઈ છે તો તેને સર્વ સિદ્ધિઓ સુલભ થાય છે, ત્યારે ભરતજી કે જે રામને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય છે તેમને સુલભ થાય એ કાંઈ મોટી વાત નથી. ૩૧૬.

ચૌ૦—શહિ વિધિ ભરત ફિરત વનમાંહીં, નેમ પ્રેમ લખિ મુનિ સકુચાहीं ॥

પુણ્ય જલાશય ભૂમિ વિભાગા, સ્વગ મૃગ તરુતૃણગિરિવનવાગા ॥

ચારુ વિચિત્ર પવિત્ર વિશેષી, વૃક્ષત ભરત દિવ્ય સર્વ દેસ્વી ॥

મુનિ મન મુદિતકહતઋષિરાઝ, હેતુ નામ ગુણ પુણ્ય પ્રમાઝ ॥

કતહું નિમજ્જન કતહુ પ્રણામા, કતહુંવિલોકત મન અભિરામા ॥

કતહું વૈઠિ મુનિ આયસુ પાઈ, સુમિરત સીય સહિત દોડ ખાઈ ॥

દેસિ સ્વભાવ સનેહ સુસેવા, દેહિં અશીશ મુદિત વનંદવા ॥

ફિરહિં ગયે દિન પહર અઢાઈ, પ્રશ્નપદ કમલ વિલોકહિં આઈ ॥

આ પ્રમાણે ભરતજી વનમાં ફરતા હતા, તેમના નિયમ તથા પ્રેમ જોઈને મુનિઓ સંકેત આપતા હતા. પુણ્યમય જળાશયો, પૃથ્વીના વિભાગો, પક્ષીઓ, મૃગો, વૃક્ષો, તૃણ, પર્વતો, વનો અને ખાગો. ૧. એ સર્વ સુંદર વિચિત્ર પવિત્ર અને દિવ્ય જોઈ જોઈને ભરતજી અત્રિમુનિને પૂછતા હતા, અને મુનિ આનંદિત મનથી તેઓના હેતુ, નામ, ગુણ તથા પુણ્ય પ્રભાવ કહી સંભળાવતા હતા. ૨. એ સ્થળોમાં કેટલેક સ્થળે ભરતજી સ્નાન કરતા, કેટલેક સ્થળે પ્રણામ કરતા, કેટલેક સ્થળે દર્શન માત્રથીજ મનમાં પ્રસન્ન થતા અને કેટલેક સ્થળે મુનિની આજ્ઞાથી બેસીને રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાજીનું સ્મરણ કરતા હતા. ૩. ભરતજીનો સ્વભાવ, સ્નેહ અને ઉત્તમ સેવા જોઈને દેવતાઓ આનંદિત મનથી આશિષ દેતા હતા. એ રીતે ફરતાં ફરતાં અઢી પોહોર દિવસ વીતી ગયો ત્યારે પાછા આવી રામચંદ્રજીનાં ચરણ કમળનાં દર્શન કર્યા. ૪.

દોહા૦—દેશે થલ તીરથ સકલ, ભરત પાંચ દિન માંજ ॥

કહત સુનતહરિહરસુયશ, ગયડદિવસમહસાંજ ॥ ૩૧૭ ॥

ભરતજીએ પાંચ દિવસમાં સર્વ તીર્થો તથા આશ્રમો જોયા. હરિ અને હરના સુયશ ગાતાં સાંભળતાં દિવસ વીતી જઈ સાંજ પડી. ૩૧૭.

ચૌ૦—ભોર ત્હાઈ સબ જુરા સમાજૂ, ભરત ભૂમિસુર તિરહુતિ રાજૂ ॥

મલદિન આજુ જાનિ મનમાહીં, રામકુપાલુ કહત સકુચાહીં ॥

ગુરુ નૃપ ભરત સમા અવલોકી, સકુચિરામફિરિઅવનિવિલોકી ॥

શીલ સરાહિ સમા સબ શોચી, કહું ન રામસમ સ્વામિ સકોચી ॥

ભરત સુજાન રામરુખ દેસી, ડઠિ સમેમ ધરિ ધીર વિશેષી ॥

કરિ દળ્હવત કહત કરજોરી, રાહી નાથ સકલ રુચિ મોરી ॥

મોહિંલગિ સર્વાહિં સહેડ સંતાપૂ, બહુત મોંતિ દુખ પાવા આપૂ ॥

અવ ગુસાઈ મોહિં દેહુ રજાઈ, સેવોં અવધ અવધિ લગિ જાઈ ॥

પ્રાતઃકાળે સ્નાન કર્યા બાદ ભરતજી, બ્રાહ્મણો તથા જનક રાજા વિગેરે સર્વ સમાજ એકઠો મળ્યો, એટલે કૃપાજી રામચંદ્રજી આજનો દિવસ સારો છે એમ મનમાં જાણતા પણ કહેતાં સંકેત આપતા હતા. ૧. રામચંદ્રજીએ વસિષ્ઠ ગુરૂ, જનકરાજા, ભરતજી તથા સભાને જોઈને સંકેત આઈને પૃથ્વી તરફ જોયું. સર્વ સભા તેમના શીલ સ્વભાવનાં વખાણ કરતી મનમાં વિચારવા લાગી કે “રામચંદ્રજી જેવા સંકેતવાળા સ્વામી

ક્યાંય પણ નથી.” ૨. ચતુર ભરતજી રામચંદ્રજીની મરજી જાણી જઈને ઘણી ધીરજ ધરીને પ્રેમથી ઉભા થઈ હંડવત પ્રણામ કરી હાથ જોડીને બોલ્યા કે—નાથ ! તમે મારી સઘળી ઈચ્છા પૂર્ણ કરી છે, ૩. મારે વાસ્તે સર્વેએ કદ વેઠ્યું છે અને આપ પણ ઘણા પ્રકારે દુઃખ પામ્યા છો, મારે હવે હું સ્વામી ! મને રજા આપો, એટલે હું જઈ ચૌદ વર્ષ સુધી અયોધ્યાનું સેવન કરું. ૪.

દોહા—જેદિ ઉપાય પુનિ પાંચ જન, દેસૈ દીનદયાલુ ॥

સો શિષ દેશ્ય અવધિલગિ, કોશલપાલકૃપાલુ ॥ ૩૧૮ ॥

હે કોશલાધિપતિ કૃપાળુ ! હું આપનો સેવક ચૌદ વર્ષની અવધિ સુધી ધીરજ ધરી રહીને ફરીથી જે ઉપાયથી આપ દીન દયાળુ પ્રભુનાં ચરણ કમળનાં દર્શન પામું તેવી રીતની શીખામણ આપો. ૩૧૮.

ચૌ—પુરજન પરિજન પ્રજા મુસાઈ, સવ શુચિ સરસ સનેહ સગાઈ ॥

રાઝરવદિ મલ મલ દુઃખ દાહ, પ્રમુ વિનુ વાદિ પરમપદ લાહ ॥

સ્વામિ મુજાન જાનિ સવહીકી, રુચિ લાલસા રહનિ જનજીકી ॥

મણતપાલ પાલહિં સવ કાહ, દેસ દુહૂં દિશિ ઓર નિવાહ ॥

અસમોહિં સવ વિધિ મૂરિમરોસો, કિયે વિચાર ન શોચ સ્વરોસો ॥

આરતિ મોરિ નાથ કર છોહ, દુહૂંમિલિ કીન્હ દીઠ હઠિમોહ ॥

યહ વડ દોષ દૂરિ કરિ સ્વામી, તાજિ સકોચશિલ્પઅનુગામી ॥

મરત વિનય મુનિ સવહિં પ્રશંસા, ક્ષીરનીર વિવેરણ ગતિ હંસા ॥

હે સ્વામી ! સર્વ અયોધ્યાવાસીઓ, કુટુંબીઓ અને પ્રજાજનો કે જેઓનો આપની સાથે પવિત્ર સ્નેહ તથા નાતો છે, તેઓ આપને વાસ્તે આ ભવસાગરનાં દુઃખોથી દહન થઈ જવાને પણ સાડાં માને છે અને આપના વિના પરમપદના લાભને પણ મિથ્યા જાણે છે. ૧. હે સુખજી સ્વામી ! તમે સર્વના મનની રૂચિ, લાલસા તથા રેહેણીને જાણો છો, હે દીન દયાળ ! તમે સર્વનું પાલન કરો છો, હે દેવ ! તમે ઘર તથા વન બન્ને તરફનો નિભાવ કરશો, ૨. એવો સર્વ પ્રકારે મને ઘણો ભરોસો છે તેથી તેનો વિચાર કરતાં જરા પણ શોક થતો નથી. માફ દુઃખ અને આપની દયા એ બન્નેએ મળીને મને હઠીલો અને ધૃષ્ટતાવાળો કરી નાંખ્યો છે. ૩. હે સ્વામી ! મારા એ મોટા દોષને દૂર કરીને તથા સંકોચ તજીને આપના

સેવકને શીખામણુ દો.” દૂધ અને પાણીને બુઢાં કરનાર હંસીનીરૂપ સભા ભરતજીનો વિનય સાંભળીને તેમની પ્રસંસા કરવા લાગી. ૪.

દોહા૦—દીનબંધુ મુનિ બંધુકે, વચન દીન છલહીન ॥

દેશ કાલ અવસર સરિસ, બોલે રામ પ્રવીન ॥ ૩૧૯ ॥

દીનબંધુ તથા પ્રવીણ રામચંદ્રજી ભરતજીનાં દીનતાવાળાં કપટ રહિત વચનો સાંભળીને દેશ, કાળ તથા સમયને અનુસરતાં વચનો બોલ્યા કે-૩૧૯.

ચૌ૦—તાત તુમ્હારિ મોરિ પરિજનકી, ચિન્તા ગુરુહિં નૃપહિંધરવનકી ॥

માથે પર ગુરુ મુનિ મિથિલેશુ, હમહિં તુમહિં સ્વમેહુ ન કલેશુ ॥

મોર તુમ્હાર પરમ પુરુષારથ, સ્વારથ સુયશ ધર્મ પરમારથ ॥

પિતુ આયસુ પાલિય દોઝ ભાઈ, લોક વેદ મલ મૂપ મલાઈ ॥

ગુરુ પિતુ માતુસ્વામિશિખ પાલૈ, ચલત સુગમ પગ પરત ન સ્વાલૈ ॥

અસાવિચારિ સવ શોચ વિહાઈ, પાલહુ અવથ અવધિ મારિ જાઈ ॥

દેશ કોષ પુરજન પરિવારુ, ગુરુપદ રજહિં લાગિ છરમારુ ॥

તુમ મુનિ માતુ સચિવશિખમાની, પાલહુ પુહુમિ પ્રજા રજધાની ॥

હે તાત ! તમારી, મારી, કુટુંબી જનોની અને ઘરની તથા વનની ચિન્તા શુરૂને તથા જનકરાજને છે. આપણા માથે એ બન્ને છે તેથી તમારે તથા મારે સ્વપ્નમાં પણ કલેશ નથી. ૧. આપણુ બન્ને ભાઈઓ પિતાજીની આજ્ઞા પાળીએ એજ તમારાં અને મારાં પરમ પુરૂષાર્થ, સ્વાર્થ, સુયશ, ધર્મ અને પરમાર્થ છે, અને લોક તથા વેદના મત પ્રમાણે પણ સાફ કહેવાશે, તથા પિતાની પણ ભલાઈ કહેવાશે. ૨. શુરૂ, પિતા, માતા અને સ્વામીની શીખામણરૂપ શુભ માર્ગમાં ચાલતાં પગ ખાલી પડતો નથી, એમ વિચારીને સર્વ શોક કરવો છોડી દઇ ઘેર જઇને ચૌદ વર્ષ સુધી અયોધ્યાનું પાલન કરો. ૩. દેશ, બળનો, નગરજનો તથા પરિવાર એમનો સઘળો બોબો શુરૂનાં ચરણોની રજ ઉપર છે. તમે વસિષ્ઠમુનિ, માતાઓ તથા મંત્રીઓની શીખામણ પ્રમાણે ચાલીને પૃથ્વી, પ્રજા તથા રાજધાનીનું પાલન કરજો. ૪.

દોહા૦—મુલિયા મુલસૌં ચાહિયે, સ્વાન પાનકો એક ॥

પાલૈ પોપૈ સકલ અંગ, તુલસી મહિત વિવેક ॥ ૩૨૦ ॥

(તુલસીદાસજી કહે છે કે) મુખ્ય માણસ મુખ જોવા જોઈએ, કે જે પોતે જોકલાજી આપીએ, પણ વિવેકથી તે સઘળા અંગનું પાલન પોષણ કરે. ૩૨૦.

ચૌ૦—રાજધર્મ સરવસ ઇતનોઈ, જિમિ મન માર્હિ મનોરથ મોઈ ॥

વન્ધુ પ્રવોધ કીન્હ વહુ માંતી, વિનુ અઘાર મન તોષ ન શાંતી ॥

ભરત શીલ ગુરુ સચિવ સમાજૂ, સકુચ સનેહ વિવશ રઘુરાજૂ ॥

પ્રથુકારિ કૃપા પાંવરી દીન્હી, સાદર ભરત શીશ ધરિ લીન્હી ॥

ચરણપીઠ કરુણાનિધાનકે, જનુ યુગ યામિક પ્રજાપ્રાણકે ॥

સમ્પુટ ભરત સનેહ રતનકે, આશ્વર યુગ જનુ જીવ જતનકે ॥

કુલ કપાટ કર કુશલ કર્મકે, વિમલ નયન સેવા સુધર્મકે ॥

ભરત મુદિત અવલમ્બ લહેતે, અસ સુખ જસ સિય રામ રહેતે ॥

જેમ સર્વ મનોરથો મનમાંજ ગુપ્ત રહેલા છે, તેમ સર્વ રાજધર્મ એટલામાંજ આવી ગયેલા છે. ” આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ અનેક પ્રકારે ભાઈને ઉપદેશ કર્યો પણ કાંઈ આધાર વિના ભરતજીને સંતોષ કે શાંતિ થઈ નહી. ૧. ગુરુ તથા મંત્રીઓના સમાજમાં ભરતજીનું શીલ જેમ રામચંદ્રજી સંકોચાઈ સ્નેહ વશ્ય થયા. પછી રામચંદ્રજીએ કૃપા કરીને પાદુકા આપી તે ભરતજીએ આદરપૂર્વક મસ્તકપર ધારણ કરી લીધી. ૨. કુશ્ણાનિધિ રામચંદ્રજીની ચરણપાદુકા જાણે પ્રજાના પ્રાણોના જે પેહેરેગીર હોય, જાણે ભરતજીના સ્નેહરૂપી રતનના દાખડા હોય, જાણે જીવોનો ઉદ્ધાર કરનારા રા તથા મ જે અક્ષરો હોય, ૩. જાણે રઘુકુળનું રક્ષણ કરનારાં જે કમાડ હોય, જાણે યુદ્ધ કર્મના જે હાથ હોય, જાણે સેવા રૂપી સુધર્મનાં જે નિર્મળ નેત્ર હોય એવી જણાતી હતી. ભરતજીને એ પાદુકાઓનો આધાર મળવાથી જેમ રામ તથા સીતા અયોધ્યામાં રહેવાથી જેવું સુખ થાય તેવું સુખ પ્રાપ્ત થયું. ૪

દોહા૦—મૌંચડ વિદા પ્રણામ કરિ, રામ લિયે ડરલાય ॥

લોગ ઉચાંટે અમરપતિ, કુટિલકુઅવસર પાય ॥ ૩૨૧ ॥

ભરતજીએ પ્રણામ કરીને વિદાયગીરી માગતાં તેમને રામચંદ્રજીએ છાતી સાથે લગાવી લીધા. અને કુટિલ ઇંદ્રે પણ કુસમયનો લાલ લઈને ત્યાંથી ઉચ્ચાટન કરાવ્યું. ૩૨૧.

ચૌ૦—સો કુચાલિ સબ કહૈં મહ નીકી, અવધિ આશ સબ જીવન જીકી ॥
 નતરુ લષણ સિય રામ વિયોગા, હહરિ મરત સબ લોગ કુરોગા ॥
 રામ કૃપા અવરેવ સુધારી, વિબુધધાર મહ ગુણદ મોહારી ॥
 મેટત મુજમરિ ખાઈ ભરતસો, રામ પ્રેમ રસ કહિ ન પરત સો ॥
 તન મન વચન ઉમંગિ અનુરાગા, ધીર ધુરંધર ધીરજ ત્યાગા ॥
 વારિજ લોચન મોચત વારી, દેખિ દશા સુર સભા દુસ્વારી ॥
 મુનિગણ ગુરુજન ધીર જનકસે, જ્ઞાન અનલ મન કસે કનકસે ॥
 જે વિરંચિ નિર્લેપ ઉપાયે, પદ્મપત્ર જિમિ જગ જલજાયે ॥

ઈંદ્રની એ કુચાલ સર્વને સારી લાગી અને ઐશ્વર્યની અવધિ સુધી જીવવાની આશા બંધાઈ, નહીતો રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાના વિયોગ રૂપી દુઃખ રોગથી સર્વ લોકો શોક કરી કરીને મરી જાત. ૧. રામચંદ્રજીની કૃપાથી વાંકું પણ સીધું થઈ ગયું, અને દેવતાઓની કુચાલ પણ ગુણકારી તથા સહાયકારી થઈ પડી. ભાઈ ભરતજીને બાથ ભરી બેટતાં રામચંદ્રજીને જે પ્રેમરસ ઉત્પન્ન થયો તે કહ્યા જાય તેમ નથી. ૨. રામચંદ્રજીના તન મન તથા વચનમાં એવો પ્રેમ ઉમંગ્યો કે પોતે ધર્મધુરંધર છતાં પણ તેમની ધીરજ રહી શકી નહીં. નેત્ર કમળોમાં આંસુ વેહેવા લાગ્યાં, તેમની દશા જોઈને દેવતાઓની સલાહ દુઃખિત થઈ. ૩. મુનિમંડળ, વસિષ્ઠગુરુ અને જનકરાજ જેવા ધૈર્યના ધુરંધર પુરૂષો કે જેઓએ પોતાના મનરૂપી સુવર્ણને જ્ઞાન રૂપી અગ્નિથી કસી રાખ્યાં હતાં અને જેમ કમળ પત્રો જળથી નિર્લેપ રહે છે તેમ જગતના શોક ભયથી નિર્લેપ રહેનારા તરીકે જેઓને બ્રહ્માએ જન્મથીજ ઉત્પન્ન કરેલા છે. ૪.

દોહા૦—તેડ વિલોકિ રઘુવર ભરત, પ્રીતિ અનૂપ અપાર ॥

મયે મગન તન મનવચન, સહિતવિરાગવિચાર ॥ ૩૨૨ ॥

તેઓ પણ રામચંદ્રજી તથા ભરતજીની અનુપમ તથા અપાર પ્રીતિ જોઈને વૈરાગ્ય તથા વિચાર સહિત તન મન વચનથી પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા. ૩૨૨.

ચૌ૦—જહાં જનક ગુરુગતિ મતિ મોરી, પ્રાકૃત પ્રીતિ કહતવડસોરી ॥

વર્ણત રઘુવર ભરત વિયોગૂ, સુનિકટોરકાવિ જાનિહિ લોગૂ ॥

સો સકોચવશ અકથ સુવાની, સંમયસનેહ સુમિરિ સકુચાની ॥

મોટિ ભરત રઘુવર સમુદ્ભાયે, પુનિ રિપુદમન હર્ષિ હિયલાયે ॥

સેવક સચિવ ભરત રુઝ પાઈ, નિજ નિજ કાજ લમે સબ જાઈ ॥

મુનિ હારુણદુઃખ દુહૈં સમાજા, લમે ચલનકે સાજન સાજા ॥

મધુપદપદ્ય વન્દિ દોઝ માઈ, ચલે શીશ ધરિ રામ રજાઈ ॥

મુનિ તાપસ વન દેવ નિહોરી, સબ સનમાન બહોરિ બહોરી ॥

જ્યાં જનકરાજ તથા વસિષ્ઠગુરુ જેવાની બુદ્ધિની ગતિ પહોંચી શકતી નથી તે પ્રીતિને પ્રાકૃત (સાધારણ-લૌકિક) પ્રીતિ કહેવામાં મોટો હોય છે. રામચંદ્રજી તથા ભરતજીના વિયોગનું વર્ણન કરતો સાંભળીને લોકો મને કહોર કવિ જાણશે. ૧. એ સંકેતને લીધે મારી વાણી કાંઈ કહી શકતી નથી, તે સમયના પ્રેમનું સ્મરણ આવતાં સંકેતો જાણી જાય છે. રામચંદ્રજીએ ભરતજીને ભેટીને સમજાવ્યા, પછી હર્ષિત થઈને શત્રુધનને ભેટ્યા. ૨. ભરતજીની આજ્ઞાથી સેવકો તથા મંત્રીઓ ત્યાંથી જઈને પોતા પોતાનાં કામ કરવા લાગ્યા. વિયોગ થવાનું દારૂણ દુઃખ સાંભળી બંને સમાજ ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ૩. ભરત શત્રુધન બંને ભાઈઓ રામનાં ચરણ કમળોમાં પ્રણામ કરી રામચંદ્રજીની આજ્ઞા માથે ચઢાવી ચાલતાં મુનિઓ, તપસ્વીઓ તથા વનદેવતાઓની સ્તુતિ કરી વારં-વાર સન્માનીને. ૪.

દોહા૦—લષણહિં મેટિપ્રણામકરિ, શિરધરિસિયપદધૂરિ ॥

ચલેસપ્રેમઅશીષમુનિ, સકલ સુષંગલ મૂરિ ॥ ૩૨૩ ॥

પછી લક્ષ્મણજીને ભેટી પ્રણામ કરી સીતાજીનાં ચરણોની રજ માથે ચઢાવી તેમની પ્રેમ ભરેલી આશિષ કે જે સઘળાં સુમંગળના મૂળ રૂપ છે તે સાંભળીને ત્યાંથી ચાલ્યા. ૩૨૩.

ચૌ૦—સાનુજ રામ તૃપ્તિ શિરનાઈ, કીન્હી બહુ વિધિ વિનય બડાઈ ॥

દેવ દયા વશ બડ દુઃખ પાયહુ, સહિત સમાજ કાનનહિં આયહુ ॥

પુર પગુ ધારિય દેઝ અશીશા, કીન્હ ધીર ધરિ ગમન મહીશા ॥

મુનિ મહિદેવ સાધુ સનમાને, વિદાકિયે હરિ હર સમ જાને ॥

સાસુ સમીપ ગયે દોઝ માઈ, ફિરે વન્દિ પદ આશિષ પાઈ ॥

કૌશિક વામદેવ જાબાલી, પરિજન પુરજનસચિવ સુચાલી ॥

યથાયોગ્ય કરિ વિનય પ્રણામા, વિદાકિયે સબ સાનુજ રામા ॥

નારિ પુરુષ લઘુ મધ્ય બહેરે, સબ સનમાનિ કૃપાનિધિ ફેરે ॥

રામ લક્ષ્મણે જનકરાજને માથાં નમાવી ઘણી ઘણી રીતે વિનય કરી મોટાઈ આપી, અને બોલ્યા કે—“દેવ ! અમારા પર દયા કરવાને લીધે તમે ઘણાં કષ્ટ વેઠી સમાજ સહિત અહીં વનમાં આવ્યા. ૧. હવે આપ અમને આશિષ આપીને નગર તરફ પધારો. ” પછી જનકરાજએ ધીરજ ધરીને ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. પછી રામચંદ્રજીએ વસિષ્ઠમુનિ, બ્રાહ્મણો તથા સાધુઓને વિષ્ણુ તથા સદાશિવ સમાન ગુણોને સન્માન કરી વિદાય કર્યા. ૨ પછી બન્ને ભાઈ સાસુ પાસે જઈ તેમને પ્રણામ કરી આશિષ પામી પાછા ફર્યા, અને વિશ્વામિત્ર, વામદેવ, જાબાલી, કુટુમ્બી જનો, નગરવાસીઓ અને સદાચરણી મંત્રીઓ. ૩ એઓને યથાયોગ્ય વિનતિ તથા પ્રણામ કરી રામ લક્ષ્મણજીએ સર્વને વિદાય કર્યા. પછી ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ સ્ત્રી પુરૂષોને સન્માન આપી કૃપાનિધિ રામચંદ્રજીએ વિદાય કર્યા. ૪.

દોહા૦—ભરતમાતૃપદ વન્દિ પ્રભુ, શુચિ સનેહમિલિભેદ ॥

વિદાકીન્હ સજિપાલકી, સકુચિ શોચ સવમેદ ॥ ૩૨૪ ॥

રામચંદ્રજીએ ભરતજીની માતા કેકેયીને પ્રણામ કરી, પવિત્ર પ્રેમથી મળી ભેટીને, પાલખી સજ્જ કરાવી, સધળો સંકોચ તથા શોક છોડાવી દઇને ત્યાંથી વિદાય કરી. ૩૨૪.

ચૌ૦—પરિજન માતૃ પિતૃમિલિસીતા, ફિરી પ્રાણપ્રિય પ્રેમ પુનીતા ॥

કારિ પ્રણામ ભેટી સવ સાસુ, પ્રીતિ કહત કવિહિય ન હુલાસુ ॥

સુનિ શિશુ અભિમતઆશિષપાઈ, રહી સીય દુહું પ્રીતિ સમાઈ ॥

રઘુપતિ પદુ પાલકી મૈંગાઈ, કરિ પ્રબોધ સવ માતૃ ચઢાઈ ॥

બારબાર હિલિ મિલિ દોડ ભાઈ, સમ સનેહ જનની પહુંચાઈ ॥

સાજિ વાજિ ગજ વાહન નાના, ભૂપ ભરત દલ કીન્હ પયાના ॥

હૃદય રામ સિય લષણ સમેતા, ચલે જાહિં સવ લોગ અચેતા ॥

બસહ વાજિ ગજ પશુ હિય હારે, ચલે જાહિં પરવશ મન મારે ॥

સર્વને પ્રાણુથી પણ અધિક પ્રિય અને પવિત્ર પ્રેમવાળી સીતા, માતા પિતાને તથા કુટુમ્બીજનોને મળીને પાછી વળી, અને સાસુઓ પાસે આવીને તેઓને પ્રણામ કરીને ભેટી. તે સમયના પ્રેમનું વર્ણન કરતાં મારા (તુલસીદાસજીના) હૃદયમાં ઉલ્લાસ થતો નથી; કેમકે એ ભારે વિયોગનો સમય હતો. ૧. સાસુઓની શીખામણ સાંભળી ઇચ્છિત આશિષ પામીને સીતાજી શ્વસુર પક્ષની તથા પીયર પક્ષની (બન્નેની) પ્રીતિમાં મગ્ન થઈ

ગયાં. રામચંદ્રજીએ સુંદર વાણી મંજાવીને સર્વ માતાઓને સમજાવી-
ને ખેંસાડી. ૨. બન્ને ભાઈઓએ હુળીમળીને એક સરખા પ્રેમથી માતા-
ઓને વિદાય કરી. જનકરાજ તથા ભરતજીનાં સૈન્યોએ પણ ઘોડા હાથી
તથા અનેક પ્રકારનાં વાહનો સજ્જ કરી પ્રયાણ કર્યું. ૩. સર્વ લોકો હૃદ-
યમાં રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાજીનું સ્મરણ કરતા બાળે અચેત હોય એવી
રીતે ચાલ્યાં જતાં હતાં. બળદ, ઘોડા અને હાથી વગેરે પશુઓ પણ મનમાં
હારી જઈને પરવશપણાને લીધે મનમાં દુઃખી થતાં ચાલ્યાં જતાં હતા. ૪

દોહા૦—ગુરુ ગુરુતિયપદ વન્દિપ્રમુ, સીતા લષણ સમેત ॥

ફિરે હર્ષ વિસ્મય સહિત, આયે પર્ણનિકેત ॥ ૩૨૨ ॥

સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજી ગુરૂનાં તથા ગુરૂપ-
ત્તિનાં ચરણોમાં દંડવત કરી હર્ષ તથા શોક સહિત પાછા ફરી પર્ણકુ-
ટીમાં આવ્યા. ૩૨૫

ચૌ૦—વિદા કીન્હ સનમાનિ નિપાદ, ચલેડ હૃદય વડ વિરહવિષાદ ॥

કોલ કિરાત મિલ વનચારી, ફેરે ફિરે જુહારિ જુહારી ॥

પ્રમુ સિય લષણ વૈઠિ વડ છાહીં, પ્રિય પરિજન વિયોગબિલ્લાહીં ॥

મરત સનેહ સ્વભાવ સુર્વાની, પ્રિયા અનુજસન કહતવરવાની ॥

પ્રીતિ પ્રતીતિ વચન મન કરણી, શ્રીમુખ રામ પ્રેમવશ વરણી ॥

તેહિ અવસર સ્વગ મૃગ જનમીના, ચિત્રકૂટ ચર અચર મલીના ॥

વિબુધ વિલોકિ દશા રઘુવરકી, વર્ષિસુમન કહિગતિઘરઘરકી ॥

પ્રમુ પ્રણામ કરિ દીન્હ મરોસો, ચલે મુદિત મન ડર ન સ્વરોસો ॥

પછી ગુહરાજને સન્માન આપી વિદાય કરતાં તેપણુ હૃદયમાં વિયો-
ગનો મોટો શોક કરતો ચાલ્યો. કોળીઓ, કિરાતો, ભીલ લોકો અને વન-
ચર લોકોને વિદાય કરતાં તેઓ બુદ્ધાર કરી કરીને ચાલ્યા. ૧. રામ લ-
ક્ષ્મણ અને સીતાજી વડની છાયામાં બેસીને પ્રિય કુટુંબીજનોના વિયોગથી
બેદ કરવા લાગ્યાં, અને રામચંદ્રજી, સીતા તથા લક્ષ્મણની પાસે સુંદર વાણીથી
ભરતજીના પ્રેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ૨. રામચંદ્રજીએ પ્રેમ વશ્ય થઈને
પોતે શ્રી મુખે ભરતજીની પ્રીતિ, વિશ્વાસ, વચન, મન અને કરણી એનું
વર્ણન કર્યું તે સમયે ચિત્રકૂટનાં પક્ષીઓ, મૃગો, જળ, માછલાં અને ચર
અચર સર્વ પ્રાણી દુઃખી થયાં. ૩. રામચંદ્રજીએ તેઓને પ્રણામ કરી ભરોસો
આપતાં નિર્ભય થઈ આનંદિત મનથી તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ૪

દોહા૦—સાનુજં સીય સમેત પ્રમુ, રાજત પર્ણકુટીર ॥

ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્ય જનુ, સોહત ધરે શરીર ॥ ૩૨૬ ॥

જાણે ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સાક્ષાત્ દેહ ધરીને બિરાજતાં હોય તેની પેઠે સીતાજી, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી પર્ણકુટીમાં બિરાજતાં હતાં. ૩૨૬.

ચૌ૦—મુનિ મહિસુર ગુરુ ભરતમુખાલુ, રામ વિરહ સબ સાજ વિહાલુ ॥

પ્રમુગુણ ગ્રામ ગુણત મન માહી, સબ ચુપચાપ ચલે મગુ જાહી ॥

યમુના ઉતારિ પારે સબ ભયઝ, સોવાસર વિનુ ભોજન ગયઝ ॥

ઉતારિ દેવસારિ દૂસર વાસુ, રામસલા સબ કીન્હ સુપાસુ ॥

સઈ ઉતારિ ગોમતી નહાયે, ચૌથે દિવસ અવધપુર આયે ॥

જનકરહે પુર વાસર ચારી, રાજ કાજ સબ સાજ સંભારી ॥

સૌંપિ સચિવ ગુરુ ભરતહિ રાજૂ, તિરહુત ચલે સાજિ સબ સાજૂ ॥

નગર નારિ નર ગુરુશિખ માની, વસે હુસન રામ રજધાની ॥

મુનિઓ, બ્રાહ્મણો, ગુરુ વસિષ્ઠજી, ભરતજી, જનકરાજ અને સર્વ સમાજ રામના વિરહથી બેહોશ થઈ ગયો હતો. સર્વ જણ મનમાં ને મનમાં ભગવાનના ગુણો સંભારતા ચૂપચાપ રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા. ૧. સર્વ યમુનાજી ઉતરીને સામે પાર ગયા, એ દિવસ નિરાહાર જ વીત્યો. બીજે દિવસે ગંગાજી ઉતરીને મુકામ કર્યો, ત્યાં ગુહરાજાએ સર્વનો સત્કાર કર્યો. ૨. ત્રીજે દિવસે સઈ નદી ઉતરીને ગોમતીમાં સ્નાન કર્યો, અને ચોથે દિવસે અથોધ્યામાં પહોંચ્યા ત્યાં જનકરાજ રાજકાર્ય તથા સર્વ સમાજની સંભાળ રાખતા ચાર દિવસ રહ્યા. ૩. પછી જનકરાજ ભરતજીને, મંત્રીઓને અને ગુરુને રાજ્ય સોંપી સર્વ સાજ સજી ત્યાંથી ચાલ્યા. ગુરુની શીખામણ મ્હાનીને નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો અથોધ્યામાં સુખથી રહેવા લાગ્યાં. ૪.

દોહા૦—રામ દરશહિત લોગ સબ, કરત નેમ ઉપવાસ ॥

તજિ તજિભૂષણયોગમુખ, જિયત અવધિકી આશ ॥ ૩૨૭ ॥

સર્વ લોકો રામચંદ્રજીનાં દર્શનને વાસ્તે આભૂષણો તથા લોગવિલાસનાં સુખોનો ત્યાગ કરી નિયમો તથા ઉપવાસો કરતા ચૌદ વરસની અવધિની આશાએ જીવવા લાગ્યા. ૩૨૭.

ચૌ૦—સચિવ સુસેવક ભરત પ્રબોધે, નિજ નિજ કાજ પાડ શિશ્વશોધે ॥
 પુનિ શિશ્વ દીન્હ બોલિં લઘુભાઈ, સૌંપી સકલ માતૃ સેવકાઈ ॥
 ભૂસુર બોલિ ભરત કરજોરે, કરિ પ્રણામ વર વિનય નિહોરે ॥
 ઝંચ નીચ કારજ ભલ પોચૂ, આયસુ દેવ ન કરવ સકોચૂ ॥
 પરિજન પુરજન પ્રજા બુલાયે, સમાધાન કરિ સુવશ વસાયે ॥
 સાનુજ મે ગુરુ મેહ બહોરી, કરિ દણ્ડવત કહત કર જોરી ॥
 આયસુ હોઈ તો રહૌં સનેમા, બોલે મુનિ તવ પુલકિ સપ્રેમા ॥
 સમુજ્ઞવ કદવ કરવ તુમ સોઈ, ધર્મસાર જગ હોઈહિ જોઈ ॥

ભરતજીએ મંત્રીઓને તથા રૂઝા સેવકોને સમજાવતાં તેઓ પોત પોતાનાં કામો સંભાળવા લાગ્યા. પછી શત્રુઘ્નને બોલાવી શીખામણુ દઈ તેમને સઘળી માતાઓની સેવા કરવાનું સોંપ્યું. ૧. પછી ભરતજીએ શ્રાદ્ધજીને બોલાવી તેઓને હાથ જોડી પ્રણામ કરી નમ્રતાથી વિનંતિ કરી કે ‘‘ઉંચું નીચું, સાફ કે ખોટું જે કાંઈ કામ હોય તે ફરમાવવામાં સંકેત્યાશો નહીં. ૨. પછી કુટુમ્બીજનો, પુરજનો તથા પ્રજાજનોને બોલાવી તેઓના મતનું સમાધાન કરી સારી રીતે રાખ્યાં. પછી શત્રુઘ્નની સાથે ભરતજી શુરૂને ઘેર ગયા અને દંડવત્ કરી હાથ જોડીને કહ્યું કે. ૩. ‘‘આપની આજ્ઞા હોય તો હું નિયમો પાળીને રહું.’’ વસિષ્ઠ શરીરે રોમાંચિત્ થઈ પ્રેમથી બોલ્યા કે—‘‘જગતમાં ધર્મના સારરૂપ જે હશે તેજ તમે સમજશો, કહેશો અને કરશો.’’ ૪.

દોહા૦—મુનિશિશ્વપાડઅશીશવાડિ, ગણકબોલિદિનસાધિ ॥

સિંહાસન પ્રશ્ન પાદુકા, બૈઠારી નિરૂપાધિ ॥ ૩૨૮ ॥

વસિષ્ઠ મુનિની શીખામણુ તથા મોટી આશિષ પામીને પછી ભરતજીએ જોશીઓને બોલાવી શુભ દિવસ જોઈ નિર્વિઘ્નપણે રામચંદ્રજીની પાદુકાનું સિંહાસનપર સ્થાપન કર્યું. ૩૨૮.

ચૌ૦—રામમાતૃ ગુરુ પદ શિરનાઈ, પ્રશ્ન પદ પીઠિ રજાયસુ પાઈ ॥

નંદિગ્રામ કરિ પર્ણકુટીરા, કીન્હ નિવાસ ધર્મધુરધીરા ॥

જટાજૂટ શિર મુનિપદ ધારી, મહિશ્વનિ કુશ સાથરી સંવારી ॥

અશન વસન આસન વ્રત નેમા, કરત કઠિન ઋષિ ધર્મ સપ્રેમા ॥

ભૂષણ વસન ભોગ સુખ ભૂરી, મન તન વચન તજે તૃણ તૂરી ॥

અવધરાજ સુરરાજ સિદ્ધાહીં, દશરથ ધન લાલિ ધનદ લજાહીં ॥

તેહિ પુર વસત ભરત વિભુરાગા, ચંચરીક જિમિ ચમ્પકવાગા ॥

રમાવિલાસ રામ અનુરાગી, તજત વમન જિમિ નરવટભાગી ॥

ધર્મ ધુરંધર અને ધીરતાવાળા ભરતજીએ કૌશલ્યા તથા શુરનાં ચર-
ણોમાં મસ્તક નમાવી રામની પાહુકાની આસા પામી નંદી ગ્રામમાં પર્ણ કુટી
બનાવીને ત્યાં નિવાસ કર્યો. ૧. માથે જટા રાખી, મુનિ જેવાં વસ્ત્ર પેહેરવા
લાગ્યા અને પૃથ્વી ખોદી તેમાં દર્ભની શય્યા બનાવી સૂવા લાગ્યા. ખોરાક,
વસ્ત્ર, વાસણો, વ્રતો અને નિયમોમાં પ્રેમપૂર્વક ઋષિઓના કઠિણ ધર્મ પ્રમાણે
વર્તવા લાગ્યા. ૨. ભૂષણો, વસ્ત્રો અને ઘણા ઘણા ભોગ તથા સુખો એ સર્વ
તન મન વચનથી તરણાની પેઠે તજી દીધાં. અયોધ્યાનું રાજ્ય કે જેને
ઈંદ્ર પણ વખાણે છે અને દશરથ રાજાનું ધન કે જેને જોઈને કુબેર પણ
લજાઈ જાય છે. ૩. તે રાજ્યમાં ભરતજી જેમ ચંપાના બાગમાં ભમરો
નિર્લેપ રહે તેમ વૈરાગ્યથી રહેવા લાગ્યા. રામપર પ્રેમ રાખનારા મહા ભા-
વ્યવાનજનો લક્ષ્મીના ભોગવિલાસને પણ વમન કરેલા અન્નની પેઠે
તજી દે છે. ૪.

દોહા૦—રામ પ્રેમ ભાજન ભરત, વડી ન યહ કરતૂતિ ॥

ચાતક હંસ સરાહિયત, ટેક વિવેક વિભૂતિ ॥ ૩૨૧ ॥

રામના પ્રેમના પાત્રરૂપ ભરતજીને માટે આ કરતૂત કાંઈ ભારે નથી.
કેમ કે ચાતક ટેકના ઐશ્વર્યથી અને વિવેકના ઐશ્વર્યથી વખણાય છે. (અ-
ર્થાત્ જેમ ચાતક જ્યારે સ્વાતિનું જળ વરસે ત્યારેજ તે જળ પીએ છે,
નહી તે તરસે મરે છે, એવી એની ટેક છે. અને હંસનામાં એવો વિવેક
છે કે તે દૂધ તથા પાણીનું પ્રથક્કરણ કરે છે, તેજ પ્રમાણે ભરતજીમાં ટેક
તથા વિવેક છે.) ૩૨૬.

ચૌ૦—દેહ દિનહિં દિન દૂબરિ હૌઈ, વઢત તેજ બલ મુખ છબિ સૌઈ ॥

નિત નવ રામ પ્રેમ પ્રણવીના, વઢત ધર્મ દલ મન ન મલીના ॥

જિમિજલ નિઘટતશરદપ્રકાશે, વિલસત વેત મુવનજ વિકાશે ॥
 શ્રમ દમ સંયમ નેમ ઉપાસા, નર્વતંભરતદિયવિમલઅકાશા ॥
 ધ્રુવવિશ્વાસ અવધિ રાકાસી, સ્વામિ સુરતિ સુર વીથિવિકાસી ॥
 રામ પ્રેમવિધુ અચલ અદોષા, સંહિત સમાજ સોહ નિત ચોસા ॥
 ભરત રહનિ સમુજ્ઞનિ કરતૂતી, ભક્તિ ચિરતિ ગુણ વિમલ વિભૂતી ॥
 વર્ણત સકલ મુકવિ સકુચાર્હી, શેષ ગણેશ ગિરા ગમ નાર્હી ॥

ભરતજીનું શરીર દિન દિન પ્રત્યે દુબળું થવા લાગ્યું, પણ તેજ તથા
 જળ વધવા લાગ્યાં અને મુખની કાન્તિ જેમની તેમ રહી. રામચંદ્રજીપરના
 પ્રેમ તથા પોતાના નિયમ નિત્ય નવીન થતા અને ધર્મનું દળ વધતું જતું
 તથા મન મઢીન થતું નહીં હતું. ૧. જેમ શરદ્ ઋતુ પ્રકાશતાં જળ ઘટે
 છે અને આકાશ નિર્મળ થઈ કમળો ખીલે છે, તેમજ ભરતજીના હૃદયરૂપી
 નક્ષત્રો પ્રકાશવા લાગ્યાં. ૨. વિશ્વાસરૂપી* મુવનો તારો, ચૌદ વર્ષની અ-
 વધિરૂપી પુનેમ ચાંદની અને રામચંદ્રજીના સ્મરણરૂપી સુરવીથિ x શોભવા
 લાગ્યાં. રામચંદ્રજીપરના પ્રેમરૂપી અવિચળ, નિષ્કલંક તથા નિર્મળ ચંદ્ર
 પોતાના સમાજ (તારાઓના સમૂહ) સહિત નિત્ય શોભતો હતો. ૩. ભ-
 રતજી રહેણી, કરણી, સમજણ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને નિર્મળ શુભોનું એ-
 શ્વર્ય એ સઘળું વર્ણવતાં ઉત્તમ કવિઓ પણ સંકોચાય છે, કેમકે તેમાં
 શેવનાગ, ગણપતિ અને સરસ્વતીની બુદ્ધિ પણ પહોંચી શકતી નથી. ૪.

દોહા-નિત પૂજત પ્રમુ પાંવરી, પ્રીતિ ન હૃદય સમાતિ ॥

માંગિમાંગિઆયસુ કરત, રાજકાજ વહુ ખાંતિ ॥ ૩૩૦ ॥

ભરતજી નિત્ય રામચંદ્રજીથી પાદુકાનું પૂજન કરતા હતા, તેમના
 હૃદયમાં પ્રેમ સમાતો ન હતો, અને પાદુકાઓની આજ્ઞા માગી માગીને
 અનેક પ્રકારનાં રાજકાજ કરતા હતા. ૩૩૦.

* રામચંદ્રજી આવવાના વિશ્વાસરૂપી મુવનો તારો. જેમ મુવ અચલ રહે છે, તેમ રામચંદ્રજી
 આવવાનો વિશ્વાસ પણ અચળ રહે છે. x સુરવીથિ એટલે દેવગદી (આકાશમાં સફેદ સડક જેવું દેખાય
 છે તે) કે જે એક જાતના તારાઓનો સમૂહ જે શરદ્ ઋતુમાં દેખાયા કરે છે.

ચૌ૦—પુલકગત હિય સિય રઘુવીરૂ, જીહ નામ જપિ લોચન નીરૂ ॥
 લષણ રામ સિય કાનન વસહીં, ભરત ભવનવસિ તપતનુ કસહીં ॥
 દુહુંદિશિ સમુન્નિ કહત સવલોગૂ, સબવિવિ ભરત સરાહન યોગૂ ॥
 સુનિ વ્રત નેમ સાધુ સકુચાહીં, દેસિ દશા મુનિરાજ લજાહીં ॥
 પરમ પુનીત ભરત આચરણૂ, મધુર મંજુ મૃદુ મંગલ કરણૂ ॥
 હરણ કઠિન કલિકલુષ કલેશૂ, મહામોહ નિશિ દલન દિનેશૂ ॥
 પાપ પુંજ કુંજર મૃગરાજૂ, શમન સકલ સન્તાપ સમાજૂ ॥
 જનરંજન મંજન ભવમારૂ, રામ સનેહ સુધાકર સારૂ ॥

ભરતજીનાં ગાત્ર રોમાંચિત રહેતાં, હૃદયમાં સીતારામનું સ્મરણ રહેતું,
 જીભે તેમના નામનો જાપ રહેતો, અને નેત્રોમાં આંસુ રહ્યા કરતાં હતાં.
 રામ લક્ષ્મણ અને સીતાજી વનમાં રહેતાં હતાં અને ભરતજી ઘેર રહી
 તથથી શરીરને કૃશ્ય કરતા હતા. ૧. રામચંદ્રજી તથા ભરતજી એ બન્ને
 તરફનો વિચાર કરી સર્વ લોકો કહેતા હતા કે “સર્વ પ્રકારે ભરતજી વ-
 ખાણુવા યોગ્ય છે.” ભરતજીનાં વ્રતો તથા નિયમો સાંભળીને સાધુઓ પણ
 સંકોચાતા હતા, અને તેમની દશા જોઈ મહા મુનીશ્વરો પણ લજ્જા પા-
 મતા હતા. ૨. ભરતજીનાં પરમ પવિત્ર આચરણો કહેવા સાંભળવામાં મધુર,
 સુંદર, આનંદ મંગળકારી અને કલિયુગના કઠિન કલેશો તથા પાપોને હ-
 રનારાં તથા મહા મોહરૂપી અધિકારનો નાશ કરનાર સૂર્ય સમાન છે. ૩.
 વળી તે પાપના ઢગલારૂપી હાથીઓનો નાશ કરનાર સિંહ સમાન છે, સર્વ
 દુઃખોના સમૂહને શાંત કરનાર છે, લક્ષ્મણનો આનંદ આપનાર છે,
 સંસારના ભારને ભાંગનાર છે અને રામચંદ્રજીપરના પ્રેમરૂપી ચંદ્રના સાર
 (અમૃત સમાન છે. ૪.

છંદ૦—સિયરામપ્રેમપિયૂષ પૂરણ હોત જન્મ ન ભરતકો ॥
 મુનિમનઅગમયમનિયમશમદમ વિષમવ્રતઆચરતકો ॥
 દુઃખ દાહ દારિદ્ર દમ્ભ દૂષણ સુયશમિસ અપહરતકો ॥
 કલિકાલતુલસીસેશઠહિહઠિ રામ સન્મુખકરતકો ॥ ૧૪ ॥

સીતાજી તથા રામચંદ્રજીના પ્રેમામૃતથી પરિપૂર્ણ ભરતજીનો જન્મ
 થયો ન હોત તો મુનિઓનાં મનને પણ અગમ્ય એવાં યમ, નિયમ, શમ,

દમ તથા કઠિન વૃત એનું આચરણ કેાણુ કરત ? સુયશના મિષથી દુઃખ, દાહ, દારિદ્ર્ય, દંભ અને દૂષણોનો નાશ કેાણુ કરત ? અને આ કલિકાળમાં હું તુલસીદાસ જેવા શઠ લોકોને હઠ પૂર્વક રામની સન્મુખ કેાણુ કરત ? ૧૪

સોં-ભરતચરિત કરિનેમ, તુલસી જે સાદર સુનહિં ॥

સીય રામ પદપ્રેમ, અવશિ હોઈ ભવરસ વિરતિં ॥ ૧૪ ॥

તુલસીદાસજી કહે છે કે-જે મનુષ્ય નિયમ કરી, આદર પૂર્વક ભરતજીનું ચરિત્ર સાંભળશે તે મનુષ્ય અવશ્ય સીતારામનાં ચરણોપર પ્રેમ તથા સંસાર રસમાં વૈરાગ્ય પામશે. ૧૪.

इति श्रीरामचरितमानसे सकलकलिकलुषविध्वंसनेविमल

विज्ञानवैराग्यसम्पादनोनामतुलसीकृतअयोध्याकांडे

द्वितीयःसोपानःसमाप्तः ॥ २ ॥

अयोध्याकांड समाप्त.

શ્રીમદ્
તુલસીકૃત રામાયણ.

આરણ્યકાંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ श्री तुलसीकृत रामायण. ॥

* आरण्यकांड.

गुजराती भाषान्तर.

—*0000*

श्लोक-मूलं धर्मं तरोर्विवेकजलधेः पूर्णेन्दुमानन्ददं ।
वैराग्याम्बुजभास्करं ह्यवहरं ध्वान्तापहं तापहम् ॥
मोहान्मोधरपुंजपाटनविधौ स्वेशं भवं शंकरम् ।
वन्दे ब्रह्मकुलं कलंकशमनं श्रीरामभूप्रियम् ॥ १ ॥

આરણ્યકાંડના પ્રારંભમાં ગોસ્વામીશ્રી તુલસીદાસજી રામચરિત્ર માન-
સરના આચાર્યવર્ય શ્રીસદાશિવજીને પ્રણામ કરે છે. જે શિવજી ચારે વે-
દોના સમાન સમસ્ત ધર્મરૂપી વૃક્ષના તો મૂળ છે.† વિવેકરૂપી સમુદ્રના
ઉમંગવર્દન પરિપૂર્ણ રાકેશ-ચન્દ્રમા છે. વૈરાગરૂપી કમળવનના પ્રકાશક
શરદ્દના ભાસ્કર-સૂર્યજ છે. વળી સમસ્ત પાપોના હર્ત્તા છે. જડતા, અંધ-
કાર અને દેહિક, દૈવિક અને ભૌતિક એ ત્રણે તાપોને હરવાવાળા છે. મોહ-
અજ્ઞાનરૂપી મેઘોના સમૂહને વિંધી નાંખવામાં પ્રચન્ડ પવનરૂપ છે. અને
સકળ જીવોના કલ્યાણપરાયણ છે. એવા બ્રહ્મકુળના કલંકશમન અને શ્રી
રામભૂપને અત્યંત ખ્યારા શ્રી સદાશિવજીને હું અભિવંદન કરું છું. ૧

* અયોધ્યાકાન્ડ સુધી તો ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીએ જે કાંઈ કહ્યું તે ઘણા વિસ્તારસહ
કહેવ છે. એ માટે તે વ્યાસ કથન કહેવાય છે. હવે આ આરણ્યકાંડથી શેષસહ શ્રી રામનાં જે
સમસ્ત ચરિત્ર કહેવાં છે, તે સર્વ સંક્ષેપથી કહેવ છે એ માટે એ સમાસ કથન કહેવાય છે, જે-
મકે ઉત્તરકાંડમાં લખ્યું છે કે, -કહેઉં નાથ હરિચરિત્ર બરૂપા । વ્યાસ સમાસ સ્વમતિ બ-
રૂપા ॥ આ કાંડની કથાનો પ્રારંભ જયન્ત કાંડની કથાથી છે. અને અન્તમાં શવરીનો મોક્ષ છે.

† મનુજીએ જન્મ કહ્યું છે કે 'વેદોશિલો ધર્મમૂલં'

સાન્દ્રાનન્દપયોદસૌભગતનું પીતામ્બરં સુન્દરં ।
 પાળૌ વાણશરાસનં કાટિલસત્તૂળીરમારં વરમ્ ॥
 રાજીવાયતલોચનં ધૃતજટાજૂટેન સંશોભિતમ્ ।
 સીતાલક્ષ્મણસંયુતં પથિગતં રામાભિરામં ભજે ॥ ૨ ॥

હવે મારા ઇષ્ટદેવ શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરું છું. જે શ્રી રામનું સજ્જન સઘન મેઘના સદૃશ સુંદર શ્યામ શરીર છે. અને સૌદામિની-વિજ્ઞાનીના વર્ણુ સમાન સુન્દર પીતામ્બર ધારણ કરેલ છે. બન્ને હાથમાં ધનુષ આણુ ધારણ કરેલ છે. કટિદેશમાં તૂણીર કસેલ છે. કમળપત્રના સમાન વિશાળ નેત્ર છે. જટાન્નુટ મસ્તક ઉપર શોભે છે. આ પ્રકારે સીતાજી અને લક્ષ્મણજી સહ માર્ગમાં આઘ્યા જતા લોકાભિરામ શ્રીરામને માફ અલિવન્દન છે. ૨

સો૦—उमा राम गुण गूढ, पण्डित मुनि पावहिं विरति ॥
 पावहिं मोह विमूढ, जे हारेविमुख न धर्मरति ॥ १ ॥

શ્રીસદાશિવજી કહે છે કે—હે પાર્વતી ! શ્રવણ કરો. શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણ અત્યન્ત ગૂઢ છે. જે તે જોઈને તથા શ્રવણ કરીને વિદ્વાન્ મુનિજન તો જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ પામે છે. અને મૂઢ-આસુરી પ્રકૃતિના લોક તો મોહ જ પામે છે જે ભગવદ્ ભક્ત નથી. અને ધર્મ સન્માર્ગમાં રત નથી. અથવા હે પાર્વતી ! રામના ગંભીર ગુણથી પંડિત, મુનિ વૈરાગ પામે છે. મોહ પામીને વિશેષ મૂઢ સદૃશ દેખાય છે. પરંતુ તે હરિથી વિમુખ નથી; પણ ધર્મમાં પ્રીતિવાળા હોય છે. જેમકે, સતી, ગરૂડાદિ. અથવા રામના ગુણ ગૂઢ છે. તેને તે પંડિત અને મુનિ પામે છે કે જે જ્ઞાનસારથી વિરક્ત છે. અને વિમૂઢ અર્થાત્ વિગત છે. એટલે કે મોહ વગરના થઈ હરિથી વિમુખ રહેતા નથી, પણ ધર્મ ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. ૧*

चौ०—पूरण भरतप्रीति मैं गाई, मतिअनुरूप अनूप सुहाई ॥

अब प्रभुचरित सुनो आर्तिपावन, करत जो वन सुरमुनिमनभावन ॥

* સીતા સ્વયંવર, રામનું વનગમન, ભરતજીનો પ્રેમ, કે જે અન્યારમ્ભથીજ રચવામાં આવેલ છે. તેમાં ક્યાંય પણ શિવ પાર્વતી, કાકલુશુંડજી અને ગરૂડ અને યાજ્ઞવલ્ક્યજી તથા ભરતજીનો સંવાદ નથી. એ માટે તેને પ્રકટ કરવાને માટે આ કાંડમાં પ્રારંભથીજ એટલે કે પહેલા સોરઠાથીજ શિવ-પાર્વતીનો સંવાદ જણાવ્યો છે. બીજા કોઈ કાંડના પ્રારંભમાં તેમ કરવામાં આવ્યું નથી.

एकवार चुनि कुसुम सुहाये, निजकर भूषण राम बनाये ॥
 सीतहि पहिराये प्रभु सादर, बैठे फटिकशिलापर भावर ॥
 “करहि प्रकाश पास मणि झारी, रही छिटक पूर्णो उजियारी ॥
 तेहि निशि नारि जयन्ताकेरी, आई तहँ ले सुमुखि घनेरी ॥
 रघुपतिरूप बिलोकि जुडानी, नृत्य गान कीन्हो कल बानी ॥
 मन भावत बर मागि सिधई, सो सुधि कतहुँ जयन्ते पाई ॥”
 सुरपतिसुत धरि वायस वेषा, शठ चाहत रघुपति बल देखा ॥
 निमि पिपीलिका सागर थाहा, महामन्दमति पावन चाहा ॥
 सीताचरण चोंच हति भागा, मूढ मन्दमति कारण कागा ॥
 चला रुधिर रघुनायक जाना, सींक धनुष शाबक सन्धाना ॥

(પૂર્વ અયોધ્યા કાંડમાં તો હે પાર્વતી ! ગરૂડ અથવા ભરદ્વાજ તથા સર્વ શ્રાતા પાસે અમે સર્વેએ પોતપોતાની બુદ્ધ્યાનુસાર મહા ભાગવંત શિ-રોમણિ શ્રીવિશ્વમ્ભર ભરતજીની અતિ અનૂપ સુંદર સૌહાર્મણી પ્રીતિ ત-મારી પાસે કહી. આ કાંડની પહેલીજ ચોપાઈમાં ભરતજીની પ્રીતિનું અ-નુકથન અયોધ્યાકાંડમાં ચારે સમ્વાદોનો સમ્બન્ધ થવા માટે વિશ્વામિત્રના આવાગમનમાં આ ચોપાઈ કહેવામાં આવી છે. ‘ સૌ. यह सब चरित कहा मैं गाई, आगिल कथा सुनहु मन लाई ’ જેમ આ ચોપાઈમાં ‘ આગિલ ’ પદ છે. તેમજ અહિ પૂર્વ પદ આવેલ છે. ભરતજીની રામચન્દ્રજી ઉપર જે અનૂપ સમ્પૂર્ણ પ્રીતિ હતી, તે પ્રીતિથી પૂર્ણ અયોધ્યાકાંડ મેં મારી મતિ અનુસાર ગાયો. આમ કહેવાથી અયોધ્યાકાંડ સાથેનો સંબંધ મળી ગયો. જે એમ અર્થ કરવામાં આવે કે ભરતની પ્રીતિ પૂર્ણ કહી. તો તેમ સંભવતું નથી. કારણ કે પ્રથમ લખી ચૂકેલ છે કે, — ‘ अगम सनेह भरत रघुवरके, जहं न जाय मन बिधि हरि हरके ’ વળી પણ પ્રીતિ પૂર્ણ શી રીતે ગાઈ શકાય છે. અથવા એમ પણ અર્થ છે કે, ભરતજીનો રામચન્દ્રપર પૂર્ણ પ્રેમ છે. તેને મેં મારી મતિ અનુસાર બનાવીને પૂર્ણ ગાયેલ છે. હવે શ્રીરઘુનાથજીનાં પવિત્ર ચરિત્ર કે જે વનમાં દેવતા અને મુનિઓના મનને પ્રીતિ કરનારાં કહેલાં છે તે સાંભળો. પાવન કહેવાનો હેતુ એ છે કે, આ કાંડમાં કેટલાંક અપાવન પવિત્ર થઈ ગયેલ છે, જેવાં કે જટાયુ, શવરી—આદિ. અને આ વનચરિત્ર દેવતા તથા મુનિઓની ઈચ્છાથી થયેલ છે. અથવા આ કે જે ચરિત્રનું વન છે, જેમાં જયન્તાદિને મોહ થઈ ગયો છે. અને આ વનચરિત્રથી જ આ કાંડનું આરણ્યકાંડ નામ છે. હવે એમ કહેવાનો આશય એ છે કે, અયોધ્યામાં

ભરતચરિત્ર કહ્યું હવે રામચરિત્ર કહે છે. ૧ એક સમય સુંદર સોહા-મણાં પુષ્પ પોતાને હાથે જ વીણીને પોતાની નર નાટ્યલીલામાં પોતાના જ હાથથી અતિ વિચિત્ર પુષ્પમાળા બનાવીને મહા આદરપૂર્વક પોતાની પરમવલ્લભા શ્રી સીતાજીને પેહેરાવી. ૨ અને તે સહ એકાંતમાં સુંદર સ્કાટિકની શિલા ઉપર વિરાજેલા હતા. કેટલાકનું એમ પણ કહેવું છે કે, જનકીજીનાં સાથળ ઉપર મસ્તક રાખીને પોઢી ગયા હતા. ૨

(અહિંથી ક્ષેપક છે) પર્વતમાં નાના પ્રકારના મણિ પ્રકાશ કરી રહેલા હતા. અને પૂર્ણીમાની ચન્દ્રની ચાંદની ચોમેર વ્યાપી રહી હતી. તે રાત્રિમાં જયન્તની સ્ત્રી ઘણીજ સાહેલીઓને સાથે લેઈ શ્રીરઘુનાથજીનાં દર્શન કરવા આવી. ૩ શ્રીરામચન્દ્રજીનું રૂપ જોઈ પ્રસન્ન થઈ. અને મનોહર વાણીથી સ્તુતિ કરી મન લાવતું વરદાન માગીને ચાલી ગઈ. આ સમાચાર ઈન્દ્રના પુત્ર જયન્તને થતાં તે ક્રોધ પામ્યો. ૪ (અહિં સુધી ક્ષેપક છે.)

આવું નરનાટ્યનું ચરિત્ર સર્વેશ્વરસ્વામીનું નિરખીને દેવરાજ ઈન્દ્રના પુત્ર જયન્તે પોતાને સુરપતિ અને રામને રઘુપતિ જાણીને કાગડાનો વેષ ધારણ કરીને, મહા મૂઠ, જેમ કીડી સમુદ્રના અંતને પામવા ઇચ્છે તથા મહા પાપિષ્ઠ પાવન ગતિની ઇચ્છા કરે તેમ શ્રી રામચન્દ્રજીના બળને જોવા ઇચ્છતો હતો. એ મૂઠ મંદમતિ જનકીજીના ચરણોમાં ચાંચ મારીને લાગ્યો. અથવા જનકીજીના શરીરમાં ચરણ અને ચાંચ બન્ને મારીને લાગ્યો. શ્રી રઘુનાથજી જનકીજીના ખોળામાં સૂતેલા હતા. તે સમય જયન્તે ચાંચ મારી; પરંતુ કદાચિત્ રામચન્દ્રજી જાગી ઉઠશે એ ભયથી જનકીજીએ જરા પણ શરીર હલાવ્યું નહિ. જ્યારે રૂઢિરનો પ્રવાહ તેમાંથી નિકળી પ્રભુની પીઠે ઠંડો લાગતાં જાગૃત થયા. જાગૃત થતાંની સાથેજ સર્વ હકીકત જાણી લઈને રામચન્દ્રજીએ એક સળીને બ્રહ્માસ્ત્રના મંત્રથી મંત્રી બાણરૂપ બનાવીને ધનુષમાં સાંધી. ૬

દોહા—અતિ કૃપાલુ રઘુનાયક, સદા દીનપર નેહ ॥

તાસન આઈ કીન્હ છલ, મૂરખ અવગુણ મેહ ॥ ૧ ॥

રઘુનાથજીનો સ્વભાવ અતિ કૌમળ છે. અને સદા દીનોપર પ્રેમ રાખે છે. આ મૂરખ અવગુણીએ આવીને તે સાથે છળ કર્યું ?

૬ માળા પેહેરાવવાનો આશય એ છે કે, રાવણ બે વારે બળવાન છે. એક તો તે અનાદિ શક્તિને ઇષ્ટ માને છે અને બીજા શંકરને ગુરુ માને છે. તેથી શ્રી રામચન્દ્રજીએ રાજનીતિ પ્રમાણે ગંગાજી કંતરતાં શંકરનું પૂજન કરી મેળવી લીધા. અને અહિં જનકીજીને મેળવે છે કે તે પોતાના ભક્તનો પક્ષ ન કરે.

ચૌ—વિન અપરાધ પ્રભુ હૈૈં ન કાહ, અવસર પરે ગ્રસૈ શશિ રાહ ॥

જવ પ્રભુ લીન્હ ધનુષ સિકવાના, ક્રોધ જાનિ મા અનલ સમાના ॥

પ્રેરિત અસ્ત્ર બ્રહ્મશર ધાવા, ચલા માજિ વાયસ ભય પાવા ॥

ધરિ નિજરૂપ ગયડ પિતુ પાहीं, રામવિમુખ રાખા તિન નાहीं ॥

મા નિરાશ ઉપજી હિય ત્રાસા, યથા ચક્રમય ઋષિ દુર્વાસા ॥

બ્રહ્મધામ શિવપુર સર્વલોકા, ફિરા ભ્રમિત વ્યાકુલ ભય શોકા ॥

કાહુ વૈઠન કહા ન ઓહી, રાખિ કો સકૈ રામકર દ્રોહી ॥

માતુ મૃત્યુ પિતુ શમન સમાના, સુધા દોહ વિષ સુનુ હરિયાના ॥

મિત્ર કૌર શત રિષુકી કરણી, તાકહૈં વિબુધનદી વૈતરણી ॥

સર્વ જગ તાહિ અનલતે તાતા, જો રઘુવીર વિમુખ સુનુ ભ્રાતા ॥

(અહિંથી ક્ષેપક છે.) વિના અપરાધે પ્રભુ કોઈને પણ મારતા નથી. વળત આવે તો રાહુ, ચન્દ્રમાને ગ્રસી લેછે. જ્યારે પ્રભુ શ્રી રઘુનાથજીએ ધનુષના ઉપર સળીરૂપ બાણ ચડાવ્યું, ત્યારે તે બાણ પ્રભુને જ્યન્તના ઉપર કોપયુક્ત થયેલા બાણીને અગ્નિ સદૃશ થઈ ગયું. (અહિં સુધી ક્ષેપક છે.)

બ્રહ્માસ્થી અભિમંત્રિત થયેલું તે બાણ જ્યારે ચાલ્યું ત્યારે તે કાગડો ભય પામીને ભાગવા લાગ્યો. પોતાનું રૂપ ધરીને પોતાના પિતા ઇન્દ્રની પાસે ગયો; પરંતુ તેણે પણ રામ વિમુખ હોવાને લીધે પુત્રને પણ રાખ્યો નહિ. ૨ જ્યારે પિતાએ પણ ન રાખ્યો ત્યારે તો તે નિરાશ થઈ ગયો. મનમાં ડર પામ્યો. જેમ અમરીષ રાજા સાથે તકરાર થતાં ચક્રના ભયથી દુર્વાસા રૂષિ ભાગતા ફરતા હતા. તેમ જ્યન્ત પણ બ્રહ્મધામ, શિવલોકાદિ સર્વ લોકોમાં વ્યાકુલ થઈને ભાગતો ફર્યો, અને મહા શોક કરવા લાગ્યો. ૩ કોઈએ તેને બેસવાનું પણ ન કહ્યું. રઘુનાથજીના દ્રોહીને કોણ રાખી શકે તેમ છે ?! કાકભુશંડજીએ કહ્યું છે કે—હે ગરૂડજી ! જે પુરૂષ રામનો દ્રોહી છે તેને માતા મૃત્યુ, પિતા યમ અને અમૃત વિષના સમાન થઈ જાય છે. ૪ યાજ્ઞવલ્ક્યજીએ કહ્યું કે—હે ભાઈ ભરદ્વાજ ! ત્રણ કરો. જે પુરૂષ રામ વિમુખ હોય તેને મિત્ર, શત્રુની કરણી કરવા લાગે છે. ગંગા વૈતરણી સમાન થઈ જાય છે. તેને આખું જગત્ અગ્નિથી વિશેષ ગરમ થઈ જાય છે. આ સર્વ વાર્તા જ્યન્તને થઈ.

† શ્રીમદ્ રામાયણમાં લેખ છે કે—બ્રહ્મા સ્વયમ્ભૂ ચતુરાનનોઘા રુદ્ર સ્થિનેષ્ઠ સિપુરાંત-કોવા । હન્દ્રો મહેન્દ્રઃ સુરનાયકોવા ત્રાતું ન શક્યો યુધિરામ મધ્યં ॥ ૧ ॥

દોહા-જિમિ જિમિ ભાજત શક્રસુત, વ્યાકુલ અતિ દુઃખ દીન
તિમિ તિમિ ધાવત રામશર, પાછે પરમ પ્રવીણ ॥ ૨ ॥

જેમ જેમ ઇન્દ્રનો પુત્ર જયન્ત અતિ વ્યાકુળ, અતિ આરત, અતિ દીન બની નાસતો જતો હતો તેમ તેમ પરમ પ્રવીણ શ્રી રામચન્દ્રજીનું બાણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યું જ જતું હતું. ૨

ચૌ-બચહિ ઊરગ બરુ ગ્રસૈ સ્વગેશા, રઘુપતિ શર છુટિ બચવ અંદેશા ॥

નારદ દેશા વિકલ જયન્તા, લાગિ દયા કોમલચિત સન્તા ॥

દૂરિહિતે કહિ પ્રભુપ્રભુતાર્ક, મજે જાત બહુ વિધિ સમુજાર્ક ॥

પઠવા તુરત રામ પહૈ તાહી, કહસિં પુકારિ પ્રણતિહિત પાહી ॥

આતુર સમય ગહેસિ પદ જાર્ક, ત્રાહિ ત્રાહિ દયાલુ રઘુરાર્ક ॥

અતુલિત બલ અતુલિત પ્રભુતાર્ક, મૈં મતિમન્દ જાનિ નહિ પાર્ક ॥

નિજકૃતકર્મજનિત ફલ પાયઁ, અવ પ્રભુ પાહિ શરણ તકિ આયઁ ॥

સુનિ કૃપાલુ અતિ આરત બાની, એક નયન કરિ તજા ભવાની ॥

કદાચ ગરૂડજીના પંજામાંથી સર્વ છૂટી જાય, પણ રઘુનાથજીનું બાણ છૂટ્યા પછી તો બચવું અતિ કઠિણ છે. (આ ચોપાઇ ક્ષેપક છે.) જયન્તને વ્યાકુળ જોઈ. નારદજીને દયા આવી; કારણ કે સંતજનો હમેશાં કોમળ ચિત્તવાળા હોય છે. જો નારદજીએ નાસતા જતા જયન્તને દૂરથી જ પ્રભુની પ્રભુતા કહીને સમજાવી અને તુરત રઘુનાથજી પાસે તેને મોકલ્યો. અને કહ્યું કે ત્યાં જઈને પોકારીને કહેજે કે, હે દીનોનું હિત કરનારા માફ સંરક્ષણ કરો. તેને કહ્યું કે, - બ્રહ્મા, શિવ અને ઇન્દ્રાદિકોમાં કોઈ એવો નથી કે રામ વિરોધીનું રક્ષણ કરી શકે માટે તું પ્રભુને શરણ જા. અને કહેજે કે હે શરણાગત વત્સલ સ્વામી ! હું આપનો અપરાધિ આપને જ શરણ આપ્યો છું. જ્યારે તું એ પ્રમાણે કહીશ, ત્યારે જ તારા પ્રાણ બચશે.* ૨ આ પ્રમાણે નારદજીએ ઉપદેશ આપી જયન્તને રામચન્દ્રજીની પાસે મોકલ્યો. જયન્તે નારદજીનાં પરમ હિતકાંક્ષી વચન શ્રવણ કરી તેને મસ્તક નમાવ્યું. અને તુરત રામચન્દ્રજી પાસે આવ્યો. અત્યંત આર્ત ભયભીત આવીને શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે ઠંડના સમાન પડી પ્રભુનાં બન્ને

† સંતલોકો પારકાં દુઃખથી દુઃખી થાય છે. ખોતે તો દુઃખ મુખને સમાન જ માને છે. જમકે શ્રી ગોસ્વામી સર્વત્ર લખે છે કે-રામમક પરહિત નિરત પરદુઃખ દુઃખી દયાલુ । ચૌ. જે દુર્ગાદેવિ પર સમ્પતિ લેહી દુઃખિત દોહિ પર દુઃખિ વિશેષી । પરદુઃખ દ્રવહિ સન્ત સુપુનીતા.

* સદૃશ્ય પ્રજ્ઞાય તત્વાસ્મીતિ ચ માચતે । અમયં સર્વ ભૂતેભ્યો દદામ્યેતદ્ વ્રતમ્બમા ॥ ૧ ॥

ચરણ પકડી લીધાં ને બોલ્યો કે હે દયાળુ સ્વામી ! હું કે જે અપરાધી છું તેનું રક્ષણ કરો. તમારું અતુલિત બળ અને પ્રભુતા છે. તે મારા મૂર્ખના બળવામાં નહતું.* ૩ હું મારા કરેલાં કર્મનું ફળ તો પામી ચૂક્યો. હવે તો હે સ્વામી ! મારી રક્ષા કરો. હું રક્ષણીય છું; કેમકે આપને અશરણ શરણ સર્વ લોકશરણ્ય જાણીને આપને શરણ આવ્યો છું. શ્રી સદાશિવજી કહેછે કે હે પાર્વતી ! કૃપાળુ સ્વામીએ તેની અતિ આર્ત વાણી શ્રવણ કરીને પોતાની બન્ને પ્રતિજ્ઞાઓને ન ભાવનારા પ્રભુએ તેને એક નેત્રહીન કરીને છોડી મૂક્યો.† ૪

સોં-કીન્દ્ર મોહ વશ દ્રોહ, વચ્ચપિ ત્યહિકર વધ યચિત ॥

પ્રમુ છૌંડેઝ કારિ હૌંહ, સૌ જુગાદુ રમુવીર સમ ॥ ૨ ॥

મોહને વશ થઈને જે કે જ્યન્તે રામપ્રિયા શ્રી બનદીજીનો અપરાધ કર્યો. તે માટે તેને મારવોજ યોગ્ય હતો. છતાં પણ પ્રભુએ કૃપા કરીને તેને છોડી દીધો. તેના સમાન કેળુ દયાળુ છે. ૨

ચૌં-રઘુપતિ ચિત્રકૂટ વસિ નાના, ચરિત કરત શ્રુતિ સુધાસમાના ॥

વહુરિ રામ અસ મન અનુમાના, હોઈહિ ભીર સર્વાઈ મોઈ જાના ॥

સકલ મુનિન્દ્રસન વિદા કરાઈ, સીતાસહિત ચલે દોડ ભાઈ ॥

અત્રીકે આશ્રમ પ્રમુ ગયઝ, સુનત મહામુનિ હર્ષિત ભયઝ ॥

પુલકિત ગાત અત્રિ ડઠી ધાયે, દેસિ રામ આતુર ચલિ આયે ॥

કરત દણ્ડવત મુનિ ડરલાયે, પ્રેમવારિ દોડ જન અન્હવાયે ॥

દેસિ રામહવિ નયન જુડાને, સાદર નિજઆશ્રમ તવ આને ॥

કારિ પૂજા કહિ વચન સુનાયે, દિયે સૂલ ફલ પ્રમુ મનમાયે ॥

આ પ્રકારે થોડા દિવસ ચિત્રકૂટમાં વાસ કરીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ પરમ મનોહર શ્રવણાનન્દદાયક ચરિત્ર કર્યાં. પછી પોતે એવો વિચાર કર્યો કે અહિ તો સમીપતાને લીધે અયોધ્યા અને જનકપુર વાસિયોની ભીડ થયા કરશે. કારણ કે ત્યાંના સર્વ લોકો મને અહિ જોઈ ગયા છે. ૧ આવો વિચાર કરી રામચન્દ્રજીએ સર્વ મુનિધરો પાસેથી આજ્ઞા માગીને સીતાજી સહ બન્ને ભાઈ ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા. (આસો સુદ દસમને દિવસે રઘુનાથજીએ દક્ષિણ દિશા તરફ પ્ર-

* બ્રહ્મા શિવ શશતમઃ પરમસ્તુરાદિતે તે જાપિ સસ્ય મહિમાર્ણવ વિપ્રશસ્તે ।
અર્થાત્ પ્રલોક્યનાથ બ્રહ્મા, શ્રી સદાશિવજી અને શતગુણ-ચન્દ્ર આદિ દેવતાએ દેવ પણ આપના મહિમાને પાર પામવાના મહાસાગરના રજસદશ છે.

† બીજી પ્રતિજ્ઞા વિષે વારાહ પુરાણમાં લેખ છે કે-મદ્રિક્તં શ્વપચમ્વાપિ નિન્દાં કુર્ધ્વાન્તકે નરાઃ । પન્નકોદિ શતેનાપિ ન ક્ષમામિ વસુન્ધરે ॥ ૧ ॥

યાણુ કરચું. રઘુનાથજી પ્રદાના પુત્ર મહર્ષિઅત્રિના આશ્રમમાં પધાર્યા. શ્રીરા-
મચન્દ્રજીનું આવાગમન સાંભળતાની સાથેજ મહા મુનીશ્વર હર્ષિત થઈ ગયા. ૨
પ્રેમથી પુલકાયમાન શરીર જેનું થઈ ગયું છે એવા અત્રિક્રષિ તુરત ઉડીને સામા
જવા માટે દોડ્યા. શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેને આવતા જોઈ લક્ષ્મણજી સહ દંડવત્
પ્રણામ કર્યા. પ્રણામ કરતા જોઈ હૃદય સાથે જો લાઈઓને લગાવ્યા. અને પ્રે-
મનાં અશ્રુ જળથી બન્ને લાઈઓને નવરાવી દીધા. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીની
ચિન્તાપહારક મનોહર છબિને જોતાંની સાથેજ મુનિનાં નેત્ર શીતળ થઈ ગયાં
અને આદરસહ પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયા. સુંદર સોહામણાં મધુરવચન કહ્યાં
અને વિધિપૂર્વક પૂજન કરીને પ્રભુને મન લાવતાં પરમપાવન સુસાત્વિક કંદમૂળ
અને કૂળ નિવેદન કર્યાં. ૪

સો-પ્રમુ આસનઆસીન, ભરિ લોચન શોભા નિરસિ ॥

મુનિવર પરમ પ્રવીન, જોરિપાણિ અસ્તુતિ કરત ॥ ૩ ॥

જ્યારે પરમપ્રસન્ન રામચન્દ્રજી આસન ઉપર બિરાજ્યા. ત્યારે તે
દિવ્યમંગળ વિગ્રહની શોભાને નિમેષ વગરનાં નેત્રોથી જોઈ પરમ પ્રવીણ
મુનિવર્ય જો હાથ જોડીને વિનંતિ કરવા લાગ્યા. ૩

છંદ પ્રમાણિકા-નમામિ ભક્તવત્સલં, કૃપાલુશીલકોમલં ॥

ભજામિ તે પદામ્બુજં, અકામિનાંસ્વધામદં ॥

નિકામશ્યામસુન્દરં, ભવામ્બુનાથમન્દરં ॥

પ્રફુલ્લકંજલોચનં, મદાદિદોષમોચનં ॥ ૧ ॥

આપનો વાત્સલ્ય ગુણ કેવળ આપના અનન્ય ભક્તોપર જ છે. એવા
આપને હું નમસ્કાર કરું છું. આપ કૃપાનાં સ્થાન છો. આપનાં કોમળ ચ-
રણકમલનું હું ભજન કરું છું. કારણ કે તે આપનાં ચરણ કામનારહિત જનોને
મુક્તિ આપે છે. આપનું અતિશય શ્યામ સુંદર શરીર છે. સંસારસમુદ્રનું
મથન કરવામાં આપ મંદરાચળ રૂપ છો. ભક્તોને શરણમાં રાખવાવાળા છો.
પ્રકુલ્લિત કમળના સમાન આપનાં નેત્ર છે. અને આપ મદઆદિ દોષોને
છોડાવવાવાળા છો. ૧

પ્રલમ્બવાહુવિક્રમં, પ્રભોઽપ્રમેયવૈભવં ॥

નિષંગ ચાપશાયકં, ધરે ત્રિલોકનાયકં ॥

દિનેશવંશમણ્ડનં, મહેશચાપસ્વણ્ડનં ॥

મુનીન્દ્રસન્તરંજનં, સુરારિવૃન્દભંજનં ॥ ૨ ॥

હે પ્રભો સ્વામિન્ ! આપની ભુજાઓનાં પરાક્રમનો વૈભવ અપ્રમેય છે અર્થાત્ તુલના થઈ શકતી નથી. જેમાં આપે ધનુષ્ ખાણુ ધારણ કરેલ છે. તરકસ કમરમાં ખાંધેલ છે. આપ ત્રૈલોક્યના સ્વામી છો. આપની ભુજાઓએ સૂર્યવંશને ભૂષિત કરેલ છે. અને શ્રી સદાશિવજીનાં ધનુષને તોડેલ છે. અને તેથી મુનીન્દ્ર સંતોને આનંદ આપ્યો છે અને અસુર સમૂહોનો નષ્ટ કર્યો છે. ૨

મનોજવૈરિવન્દિતં, અજાદિદેવ સેવિતં ॥
 વિશુદ્ધવૌધવિગ્રહં, સમસ્તદુઃખતાપહં ॥
 નમામિ ઇન્દિરાપતિં, સુખાકરં સતાંગતિં ॥
 ભજે સશક્તિસાનુજં, શચીપતિમિયાનુજં ॥ ૩ ॥
 ત્વદંધ્રિમૂલ યે નરા, ભજન્તિ હીન મત્સરા ॥
 પતંતિ નો ભવાર્ણવે, વિતર્કવીચિસંકુલે ॥
 વિવિક્તવાસિનઃ સદા, ભજંતિ મુક્તિદંમુદા ॥
 નિરસ્ય ઇન્દ્રિયાદિકં, પ્રયાંતિ તે ગતિં સ્વકં ॥ ૪ ॥
 ત્વમેકમદ્ભુતં પ્રશ્નં, નિરીહમીશ્વરં વિશ્નું ॥
 જગદ્ગુરું ચ શાશ્વતં, તુરીયમેવ કેવલં ॥
 મજામિ માવચ્છભં, કુયોગિનાં સુદુર્લભં ॥
 સ્વભક્તકલ્પપાદપં, સમસ્તસેવ્યમન્વહં ॥ ૫ ॥
 અનૂપરૂપભૂપતિં, નતોઽહમુર્વિજાપતિં ॥
 પ્રસીદ મે નમામિ તે, પદાબ્જભક્તિ દેહિ મે ॥
 પઠન્તિ યે સ્તવં ઇદં, નરાદરેણ તે પદં ॥
 વ્રજન્તિ નાત્ર સંશયં, ત્વદીય ભક્તિ સંયુતં ॥ ૬ ॥

જે ભુજા કામદેવના વૈરી શ્રી શિવજીથી વંદિત છે. બ્રહ્માદિ દેવતાઓથી સેવિત છે. આપનું શરીર વિશેષ શુદ્ધ અને જ્ઞાનરૂપી છે. અને સંકળ દુઃખ અને તાપનો નાશ કરનાર છે. આપ લક્ષ્મીજીના પતિ સુખના ભંડાર અને સજ્જનોની ગતિ છો, આપને નમસ્કાર છે. સીતા લક્ષ્મણ સહ આપનું ભજન કરૂં છું. આપ ઇન્દ્રને ખ્યારા તેના નાના ભાઈ છો. ઇન્દ્રના નાના ભાઈ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, જ્યારે બલિરાજાએ યજ્ઞ કર્યો ત્યારે અદિતિના ત્રતથી સંતોષ પામી તેને ઉદર ભગવાને જન્મ લીધો. ઇન્દ્ર અદિતિના મોટા પુત્ર છે. અને વામનજી નાના કહેવાયા અને રાજાબળિ પાસેથી

પૃથિવી લઈ ઇન્દ્રનું કાર્ય કર્યું. એથી પ્રિય અનુજ કહેલ છે. સત્તાંગતિ કહેવાનો ભાવ એ છે કે-સત્યપુરૂષોને આપજ ગતિ આપો છો. ૩ જે મનુષ્ય અભિમાન ત્યાગીને આપનાં ચરણકમળનું લજ્જન કરે છે, તે કુતર્કની લહેરોથી સંયુક્ત સંસારસાગરમાં પડતો નથી; અર્થાત્ પુનઃ તેનો જન્મ થતો નથી. સકળ વારાના રહિત થઈને જે આપનેજ મુક્તિદાયક બાણીને લજે છે તે ઇન્દ્રિયાદી રસોનો ત્યાગ કરી આપની નિર્જગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. (જ્યાં 'ચિવિક્તવાસના' અને જ્યાં 'મજન્તિ મુક્તિદં' પાઠ છે તેનો સર્વ વિષય વાસના છોડી મુક્તિ દેવાવાળા જે આપનું લજ્જન કરે તે છે. એમ અર્થ કરવો.) ૪ આપ એક છો, અહ્ભુત છો, પ્રભુ છો. ઉચ્ચ રહિત ઈશ્વર સર્વના પ્રેરક, પ્રભુ સમર્થ વ્યાપક જગત્ના ગુરુ શાશ્વત-નિરન્તર અને તુરીય અર્થાત્ જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થાઓથી લિપ્ત કેવળ એકજ છો. આપને પ્રેમ પ્રિય છે. અને આપ યોગીઓને દુર્લભ છો. અને તમારા ભકતોને તો કલ્પવૃક્ષ સદૃશ છો. અને સુંદર સેવા કરવા યોગ્ય છો. આપને નમસ્કાર કરૂં છું. ૫ આપનું અનૂપ રૂપ છે. રાજરાજેન્દ્ર છો. એવા જે આપ સીતાજીના પતિ છો તેને હું નમસ્કાર કરૂં છું. આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. અને આપના ચરણકમળની ભક્તિનું વરદાન આપો. જે કોઈ મારા આ સ્તોત્રનો આદરથી પાઠ કરશે તે આપની ભક્તિસહ આપના પદને નિઃસન્દેહ પ્રાપ્ત થશે. ૬

દોહા.—વિનતી કરિ મુનિ નાઈ શિર, કહ કરજોરિ બહોરિ ॥

ચરણસરોરુહ નાથ જાનિ, કબહૂં તજૈ માતિ મોરિ ॥ ૩ ॥

આ પ્રમાણે અત્રિમુનિ શ્રી રામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરી, મરતક નમાવીને પુનઃ બોલ્યા કે, હે નાથ ! આપનાં ચરણકમળોનો માફ મન કદિ પણ ત્યાગ ન કરે. ૩.

ચૌ૦—જન્મ જન્મ તવ પદ સુખકન્દા, વઢૌ પ્રેમ ચકોર જિમિ ચન્દા ॥

દેખિ રામ મુનિ વિનય પ્રણામા, વિવિધ ભાંતિ પાયડ વિશ્રામા ॥

અનુસૂયાકે પદગહિ સીતા, મિલી વહોરિ મુશીલ વિનીતા ॥

જો સિય સકલ લોક સુખદાતા, અખિલ લોક બ્રહ્માણ્ડકિ માતા ॥

તે પાઈ સિય મુનિવરભામિનિ, સુખી ભઈ કુમુદિનિ જિમિ યામિનિ ॥

ઋષિપત્ની મન સુખ અધિકાઈ, આશિષ દેઈ નિકટ બૈઠાઈ ॥

દિવ્ય વસન ભૂષણ પહિરાયે, જે નિત નૂતન અમલ સુહાયે ॥

જાહિ નિરખ દુઃખ દૂરિ પરાઈ, ગરુડ દેખિ જિમિ પન્નગ જાહી ॥

(ક્ષેપક) જેમ ચક્રોરને ચન્દ્રમા ઉપર પ્રેમ વધ્યા કરે છે, તેમ મને તમારાં સુખદાયક ચરણકમળમાં જન્મોજન્મ પ્રેમ વધ્યા કરે. શ્રી રઘુનાથ જી મુનિના વિનય પ્રણામને જોઈને અનેક પ્રકારે સુખ પામ્યા. ૧. (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) પછી સુશીલ અને નમ્રતાવાળાં સીતાજી, અત્રિઋષિની સ્ત્રી અનુસૂયાનાં ચરણ પકડી તેમને મળ્યાં. (ક્ષેપક) જે સીતાજી સર્વ લોકોને સુખ દેવાવાળાં સર્વ લોક અને બ્રહ્માન્ડની માતા છે. ૨ તે જાનકીને અત્રિમુનિની સ્ત્રી અનુસૂયા જેમ રાત્રિ થતાં કુમુદિની પ્રસન્ન થાય, તેમ મળીને પ્રસન્ન થયાં. (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) ઋષિપત્નિના મનમાં અત્યંત સુખ થયું. અને આશીર્વાદ આપી જાનકીજીને પાસે બેસાડ્યાં. ૩. દિવ્ય એટલે કે જે કોઈ પણ દિવસ મેલાં ન થાય. સદા પ્રકાશિત રહે એવાં વસ્ત્ર અને ઘરેણાં મુનિપત્નિએ સીતાજીને પેહેરાવ્યાં. (ક્ષેપક) જેને જોતાંની સાથેજ જેમ ગરૂડની સમીપમાં સાપ જતો નથી તેમ દુઃખ જતાં નથી. દુઃખ તો દૂર નાશી જાય છે. (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) ૪

દોહા-એસે વસન વિચિત્ર સુઠિ, દિય સીય કહૈં આનિ ॥

સન્માની પ્રિયવચન કહિ, પ્રીતિ ન જાઝિ બચાનિ ॥ ૪ ॥

એવાં પવિત્ર અદ્ભુત વસ્ત્ર જાનકીજીને અનુસૂયાએ લાવીને આપ્યાં. તથા પ્રિય વચનો કહી સીતાજીનું સન્માન કર્યું. સીતાજી પ્રત્યેની અનુસૂયાની અવર્ણનીય પ્રીતિનાં વખાણુ થઈ શકે તેમ નથી. ૪

કૌ-કહ ઋષિવધૂ સરલ મૃદુ વાની, નારિધર્મ કલુ બ્યાજ બચાની ॥

માતા પિતાં ભ્રાતા હિતકારી, મિત્ર સુખપ્રદ સુનુ રાજકુમારી ॥

અમિતદાન ભર્ત્તા વૈદેહી, અધમ સો નારિ જો સેવ ન તેહી ॥

ધીરજ ધર્મ મિત્ર અરુ નારી, આપતિકાલ પરચિયે ચારી ॥

વૃદ્ધ રોગવશ જડ ધનહીના, અન્ધ વધિર ક્રોધી અતિદીના ॥

એસેહુ પતિકર કિયે અપમાના, નારિ પાવ યમપુર દુઃખ નાના ॥

એકૈં ધર્મ એક વ્રત નેમા, કાય વચન મન પતિપદપ્રેમા ॥

જગ પતિવ્રતા ચારિ વિધિ અહીં, વેદ પુરાણ સન્ત અસ કહીં ॥

અનુસૂયા વાર્તાલાપ કરતાં પ્રસંગ લાવી કોમળ વાણીથી સીતાજીને વિસ્તારપૂર્વક સ્તીકર્મો સંભળાવ્યાં. હે રાજકુમારી ! શ્રવણ કરો. માતા પિતા, ભાઈ અને હેતુ એ સર્વ યોગ્યતાનુસાર સુખ દેવાવાળા છે. પરંતુ હે જાનકી ! પતિ તો અનન્ત સુખનો આપવાવાળો છે. જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીની સેવા

કરતી નથી, તે અધમ છે. ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર અને નારી એનું પરિક્ષણ વિપત્તિ સમયેજ થાય છે. ૨ વૃદ્ધ, રોગી, મૂર્ખ, દરિદ્રી, આંધળો, બહેરો, કોધી, અને દુઃખી એવા પતિનું પણ અપમાન કરવાથી નારી ચમ લોકમાં અનેક દુઃખ પામે છે; સ્ત્રીઓનો તો એકજ ધર્મ, એકજ નિયમ છે. તેણે તો મન, વચન અને કર્મથી પતિનાં ચરણોમાં પ્રેમ કરવો. જગત્માં પતિ-મતા સ્ત્રીઓ ચાર પ્રકારની હોય છે, એમ વેદ પુરાણ અને સર્વ સન્ત કહે છે. ૪

દોહા—ઉત્તમ મધ્યમ નીચ લઘુ, સકલ કહૌં સમુજાય ॥

આગે સુનહિ તે ભવતરહિં, સુનહુ સીય ચિતલાય ॥ ૬ ॥

ઉત્તમ, મધ્યમ, નીચ અને લઘુ એવા પતિવ્રતાઓના ચાર પ્રકાર છે. એ સર્વ પ્રકારો હું તમને સમજાવીને કહું છું. અને ભવિષ્યમાં પણ જે સ્ત્રીઓ આ ચાર પ્રકારોને શ્રવણ કરશે, તે સંસારસાગર તરીને પાર થઈ જશે. (આ શ્લોક છે.) ૫

ચૌ—ઉત્તમકે અસ વસ મનમાંહી, સ્વમેહુ આન પુરુષ જગ નાહી ॥

મધ્યમ પરપતિ દેખહિં કૈસે, ભ્રાતા પિતા પુત્ર નિજ જૈસે ॥

ધર્મ વિચારિ સમુજિ કુલ રહીં. સો નિકૃષ્ટતિય શ્રુતિ અસ કહીં ॥

વિનુ અવસર મયતે રહ જોઈ, જાનેહુ અધમ નારિ જગ સોઈ ॥

પતિવંચક પરપતિ રતિ કરઈ, રૌરવ નરક કલ્પ શત પરઈ ॥

ક્ષણ સુખ લાગિ જન્મ શતકોટી, દુઃખ ન સમજા તેહિ સમ કો સોટી ॥

વિનુશ્રમ નારિ પરમગતિ લહઈ, પતિવ્રત ધર્મ છાંડિ છલ ગહઈ ॥

પતિ પ્રતિકૂલ જન્મ જહૈં જાઈ, વિધવા હોઈ પાઈ તરુણાઈ ॥

ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રીના મનમાં તો એજ નિશ્ચય છે કે, અન્ય પુરૂષ સ્વપ્નામાં પણ જગત્માં નથી. સર્વ સ્ત્રીજ છે. પુરૂષ તો કેવળ મારો પતિજ છે. મધ્યમ પતિવ્રતા પરાયા પુરૂષોને પોતાના ભાઈ, બાપ અને પુત્ર સમાન નિરખે છે. ૧ અને જે ધર્મનો વિચાર કરી પોતાના કુળની લાજ પ્રમાણે અનુસરે છે તે નિકૃષ્ટ સ્ત્રી છે એમ વેદ કહે છે. જે અવસર ન મળવાથી અથવા ભયથી પોતાના ધર્મમાં રહે છે. તે જગત્માં અધમ સ્ત્રી છે. ૨ જે પોતાના પતિ સાથે ઠગાઈ કરીને પરપુરૂષ સાથે પ્રીતિ કરે છે, તે સો કલ્પ સુધી રૌરવ નરકમાં પડે છે. ક્ષણ માત્રના સુખ માટે સો કરોડ જન્મ સુધી દુઃખનો વિચાર કરતી નથી. તેના સમાન કોણ નીચ છે? ૩ જે સ્ત્રી છળનો ત્યાગ કરીને પતિવ્રતા ધર્મનું પાલન કરે છે, તે સ્ત્રી વિના પરિશ્રમે પરમ

ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. પતિથી પ્રતિકૂળ ચાલનારી સ્ત્રી જ્યાં જન્મ લેશે, તે ત્યાં તરૂણવસ્થામાંજ વિધવા થઇ જશે. ૪.

સૌં—સહજ અપાવનિ નારિ, પતિ સેવત શુભગતિ લહિં ॥

યશ ગાવત શ્રુતિચારિ, અજહૂ તુલસી હરિહિ પ્રિય ॥ ૪ ॥

સ્વભાવિક અપવિત્ર નારી કેવળ પતિસેવા કરવાથીજ શુભગતિને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે. આ વાત ચારે વેદ કહે છે. બુદ્ધો કે આજપર્યંત તુલસી વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રિય છે. એ વૃંદાના પાતિવ્રતનોજ પ્રભાવ છે, કે જે પતિની ભક્તિ કરી તુલસી થઇ ગઇ. વૃંદાએ પતિના મરવાથી અને પતિવ્રત નષ્ટ થવાથી વિષ્ણુ ભગવાનને શાપ આપ્યો કે તમે શિલા-પથ્થર થઇ જાઓ. વિષ્ણુએ કહ્યું કે, તું તુલસી થઇશ. અને હું તને ધારણ કરીશ. ૪

સુનુ સીતા તવ નામ, મુમિરિ નારિ પતિવ્રત કરિં ॥

તોહિં પ્રાણ પ્રિયરામ, કહેહુ કથા સંસારહિત ॥ ૫ ॥

જનકીજી ! શ્રવણ કરો. જગત્માં અન્ય સ્ત્રીઓ તો કેવળતમારું નામ સ્મરણ કરવાથીજ પતિવ્રત ધર્મ કરશે. તમને તો શ્રી રઘુનાથજી પ્રાણોના સમાન પ્યારા છે. આ કથા તો મેં સંસારનાં કલ્યાણાર્થે કહી છે. ૫

ચૌં—સુનિ જાનકી પરમસુખ પાવા, સાદર તામુ ચરણ શિર નાવા ॥

તવ મુનિસન કહ કૃપાનિધાના, આયસુ હોઝ જાઉં વન આના ॥

સન્તત મોપર કૃપા કરેહુ, સેવક જાનિ તજેહુ જનિ નેહુ ॥

ધર્મધુરન્ધર પ્રભુકી વાની, સુનિ સપ્રેમ બોલે મુનિજ્ઞાની ॥

જાસુ કૃપા અજ શિવ સનકાદી, ચહત સકલ પરમારથવાદી ॥

તે તુમ રામ અકામ પિયારે, દીનવન્ધુ મૃદુ વચન ઉચારે ॥

અવ જાની મૈં શ્રીચતુરાઈ, મજિય તુમહિં સવદેવ વિહાર્ષ ॥

જેહિ સમાન અતિશય નહિ કોઈ, તાકર શીલ કસન અસ હોઈ ॥

કોહિ વિધિ કહૌં જાહુ અવ સ્વામી, કહેહુ નાથ તુમ અન્તર્યામી ॥

અસ કહિ પ્રભુ વિલોકિ મુનિધીરા, લોચન જલ વહ પુલક શરીરા ॥

અનુસૂયાનાં વચનો શ્રવણ કરી, જનકીજીને પરમ સુખ થયું. અને આદરપૂર્વક અનુસૂયાનાં ચરણોમાં શિર નમાવ્યું. પછી રામચન્દ્રજીએ અન્નિમુનિને કહ્યું કે,—જો આજ્ઞા હોય તો હું હવે બીજાં વનોમાં જાઉં. ૧ હ-મેશાં મારા ઉપર કૃપા કરતા રહેજો. અને મને પોતાનો સેવક જાણી મારા

ઉપરની પ્રીતિનો ત્યાગ કરશે નહિ. ધર્મધુરંધર પ્રભુની વાણી શ્રવણ કરી જ્ઞાની મુનિ પ્રીતિપૂર્વક આવાં વચનો બોલ્યા. ૨ જેની કૃપાને શિવ, બ્રહ્મા, અને સનકાદિક સર્વ પરમારથવાદી ઇચ્છે છે. હે રામચન્દ્રજી ! તે તમે અમને નિષ્કામ ખ્યારા છો. આપ દીનોના બંધુ છો. જેથી આપે કોમલ વચન ઉચ્ચારેલ છે. ૩ હવે મેં આપની ચતુરાઈ બાણી. આપ કહો છો કે અન્ય દેવતાઓનો ત્યાગ કરી મને લલ્લે. જેનાથી અધિક કાંઈ નથી. તેનો આવો સ્વભાવ કેમ ન હોય. ૪ હવે હું શી રીતે કહું કે આપ વનમાં પધારો, હે નાથ ! આપ અન્તર્યામી છો. આવાં વચનો કહી મુનિએ ધિરજ ધારણ કરી, પ્રભુને નિરખી નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. અને શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયું. ૫

છં૦—તનુ પુલક નિર્ભરપ્રેમપૂરણ નયન મુખપંકજ દિયે ॥

મન જ્ઞાન ગુણ ગોતીત પ્રભુ મૈં દીક્ષ જપ તપ કા કિયે ॥

જપ યોગ ધર્મ સમૂહ તે નર ભક્તિ અનુપમ પાવાઈ ॥

રઘુવીર ચરિત પુનીત નિશિદિન દાસતુલસી ગાવૈ ॥ ૭ ॥

અત્રિમુનિનું શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયું. અત્યંત પ્રેમથી પૂર્ણ થઈ ગયા. શ્રી રામચન્દ્રજીના મુખ તરફ નેત્ર લાગી રહ્યાં અને અત્રિમુનિ બોલ્યા કે,—જે મન, જ્ઞાન, ગુણ અને ઇન્દ્રિયોથી પર છે. તે મેં આજ નજરે જોયા, એવું શું મેં જપ તપ કર્યું કે જેનું આ ફળ છે. જપ, યોગ અને ધર્મ સમૂહથી મનુષ્ય અનૂપમ લક્ષિત પામે છે. અને શ્રીરઘુનાથજીનાં પવિત્ર ચરિત રાત દિવસ તુલસીદાસજી ગાય છે. ૭

દોહા—કલિમલ શમન દમન મન, રામ સુચર સુખમૂલ ॥

સાદર સુનહિં જે તાહિપર, રામ રહાઈ અનુકૂલ ॥ ૬ ॥

કલિયુગના મળને શાન્ત કરનાર મનનો નિઘ્રહ કરનાર, સુખમૂળ રઘુનાથજીના યશ છે. તેને જે પ્રેમથી શ્રવણ કરશે, તેના ઉપર રઘુનાથજી અનુકૂળ રહેશે. ૬

સો૦—કઠિન કામમલ કોષ, ધર્મ ન જ્ઞાન ન યોગ તપ ॥

પરિહરિ સકલ ભરોસ, રામ ભજહિ તે ચતુર નર ॥ ૭ ॥

આ કઠિન કલિકાલ કે જે મળનો ભંડાર છે. એમાં ધર્મ, જ્ઞાન, યોગ અને જપ કાંઈ પણ થતું નથી—જે સર્વ ભરોસાનો ત્યાગ કરીને રઘુનાથજીનું ભજન કરે છે, તે ચતુર પુરૂષ છે. ૭

દો-મુનિહુંકિ અસ્તુતિ કીન્હ પ્રભુ, દીન્હ સુભંગ વરદાન ॥

સુમનઃપ્રિય નભસંકુલ, જય જય કૃપાનિધાન ॥ ૮ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ પણ મુનિની સ્તુતિ કરી, અને સુંદર વરદાન મળ્યું. આકાશથી પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી. હે કૃપાનિધાન ! આપનો જય થાયો. ૮

ચૌ-મુનિ પદકમલ નાઈ કરિ શીશા, ચલે વનહિં સુરનરમુનિર્દેશા ॥

આગે રામ અનુજ પુનિ પાછે, મુનિ વર વેષ બને અતિ આછે ॥

રમય બીચ સિય સોહાઈ કેંસી, બ્રહ્મ જીવ વિચ માયા જૈસી ॥

સરિતા વન ગિરિ અવઘટ ઘાટા, પતિ પહિચાનિ દેહિં બરબાંટા ॥

જહૈં જહૈં જાહિં દેવરઘુરાયા, કરહિં મેઘ નભ તહૈં તહૈં છાયા ॥

આશ્રમ વિપુલ દીશ્વ વનમાહીં, દેવસદન તેહિ પટતર નાહીં ॥

વહુ તહાગ સુન્દર અમરાઈ, માંતિ માંતિ સબ મુનિન લગાઈ ॥

દિવ્ય વિટપ વન ચહુંદિશિ સોહૈ, દેશ્વત સકલ સુરન મન મોહૈ ॥

તેહિ દિન તહૈં પ્રભુ કીન્હ નિવાસા, સકલ મુનિન્હ મિલિ કીન્હ સુપાસા

અત્રિમુનિનાં ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવીને સુર, નર તથા મુનિઓના ઇશ્વર વનમાં આગળ ચાલ્યા. આગળ રામચન્દ્રજી અને પાછળ લક્ષ્મણજી મુનિનો વેષ ધારણ કરીને ચાલ્યા જતા હતા. ૧ ઉભયના વચમાં જેમ બ્રહ્મ અને જીવના વચમાં માયા શોભે તેમ જનકીજી શોભતાં હતાં. નદી, વન, પહાડ-પર્વત અને અગવડ ભરેલાં સ્થળો પણ રામચન્દ્રજી તે આ જગતના સ્વામી છે, જેમ ઓળખીને ઉત્તમ માર્ગે આવવા લાગ્યાં. જ્યાં જ્યાં શ્રી રામચન્દ્રજી જાય છે ત્યાં ત્યાં મેઘ આકાશમાંથી છાયા કરે છે. ૪ (અહિંથી ક્ષેપક છે.) માર્ગમાં ઘણા આશ્રમ જોયા. કે જેના સમાન દેવતાઓનાં પણ સ્થાન નહતાં. ઘણાં તળાવો અને સુંદર આંખાના વૃક્ષો કે જે મુનિઓએ તળાવની ચારે બાજુ રોપ્યાં હતાં તેની અનૂપમ ઝાડી દૃષ્ટિએ પડી. ૩ ચારે તરફ દિવ્ય વૃક્ષ શોભાયમાન થઈ રહેલાં હતાં. કે જેને જોતાં દેવતાઓનાં મન પણ મોહિત થઈ જતાં હતાં. તે દિવસે રઘુનાથજીએ ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. અને સર્વ મુનિઓએ મળીને તેમની સરભરા કરી. ૪

દોહા-નિજ નિજ આશ્રમ વેદિકા, તિહિપર તુલસિ વિરાજ ॥

અનુજ જાનકી સહિત તહૈં, રાજત મે રઘુરાજ ॥ ૯ ॥

આન સુઆશ્રમ મુદિતમન, પૂજિ પહુનઈ કીન્હ ॥

કન્દ મૂલ ફલ અમિય સમ, આનિ રામ કહૈં દીન્હ ॥ ૧૦ ॥

સર્વ મુનિયોના આશ્રમોમાં વેદિકાઓ હતી અને તે ઉપર તુલસીઓ શોભી રહી હતી. લક્ષ્મણ અને જનકીજી સહ શ્રી રામચન્દ્રજી ત્યાંજ બિરાજ્યા.૬.
મુનિયોએ પોતપોતાના આશ્રમમાં પ્રભુને લાવી પૂજા કરી, મેહેમાની કરી. અને કંઈ, મૂળ તથા અમૃતના સમાન રૂળ રઘુનાથજીની પાસે લાવીને આપ્યાં. ૧૦

ચૌ૦—અનુજ સીયસહ ભોજન કીન્હા, જો જિમિ ભાવ સુભગ વરદીન્હા ॥
હોત પ્રભાત મુનિન્હ શિરનાવા, આશિર્વાદ સબહિ સન પાવા ॥
સુમિરિ ઉમા સુર સિદ્ધ ગણેશા, પુનિ પ્રભુ ચલે સુનહુ વિહંગેશા ॥
વન અનેક સુન્દર ગિરિ નાના, લાંઘત ચલે જાહિં ભગવાના ॥
મિલા અસુર વિરાધ મગુજાતા, ગર્જત ઘોર કઠોર રિસાતા ॥
રૂપ ભયંકર માનહુ કાલા, વેગવન્ત ધાયડ જિમિ વ્યાલા ॥
ગગનદેવ મુનિ કિન્નર નાના, તેહિ ક્ષણ હૃદય હારિ ભય માના ॥
તુરતહિ સો સીતહિ લૈ ગયઝ, રામ હૃદય કહુ વિસ્મય ભયઝ ॥
સમુજ્ઞા હૃદય કેકયી કરણી, કહા અનુજ સન બહુવિધિ વરણી ॥
બહુરિ લષણ રઘુવરહિ પ્રવોધા, પાંચવાળ છાંદે કરિ ક્રોધા ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી સહિત તે કંઈ, મૂળ તથા રૂળ—આદિનું લોજન કર્યું અને જેની જેવી ઇચ્છા તેને તેવું વરદાન આપ્યું. પ્રાતઃકાળ થતાંજ મુનિને શિર નમાવી અને સર્વથી આશીર્વાદ પામીને શ્રી શિવજી કહે છે કે—હે પાર્વતી ! પુનઃ દેવતા સિદ્ધ ગણેશજીનું સ્મરણ કરીને પ્રભુ ત્યાંથી આગળ આલ્યા. કાકલુશુંડજી કહે છે કે, હે ગરૂડજી ! અનેક વન તથા સુંદર પર્વત ઉદ્ધવન કરતા કરતા ભગવાન આલ્યા જતા હતા. ૨ માર્ગમાં જતાં ઘોર કઠોર ગર્જના કરતો વિરાધ રાક્ષસ મળ્યો. જેનું મહા ભયંકર રૂપ, કાળના સમાન જાણે સર્પ દોડતો આવતો હોય તેમ દોડતો આવ્યો. ૩ તે સમય આકાશમાં દેવતા, મુનિ અને કિન્નરો હૃદયમાં હારી વિરાધ તો સપાટાથી આવીને તુરત જનકીજીને લઈ ગયો. તેથી રઘુનાથજી ગયા અને ભય પામ્યા. પણ બહુજ વિસ્મય થયા. હૃદયમાં કેકેયીની કરણીને સમજીને લક્ષ્મણજીને ઘણી રીતે કહ્યું કે, હવે કેકેયીનો મનોરથ પૂર્ણ થયો. એટલે લક્ષ્મણજીએ રઘુનાથજીને સમજાવીને ક્રોધ કરી પાંચ બાણ છોડ્યાં. ૫

છં૦—ભયેક્રોધ લષણ સંધાનિ ધનુ શર મારિ તેહિ વ્યાકુલ કિયો ॥
પુનિ ડેઠિ નિશાચર રાસિ સીતહિ શૂલ લૈ ધાવત ભયો ॥

જનુ કાલદણ્ડ કરાલ ધાવા વિકલ સબ સ્વગ મૃગ ભયે ॥

ધનુ તાનિ શ્રીરઘુવંશમણિ પુનિ કાટિ તેહિ રજસમ કિયે ॥ ૮ ॥

લક્ષ્મણજીએ ક્રોધ કરી ધનુષ્ ચડાવીને બાણ મારી વિરાધને વ્યાકુલ કરી દીધો. એટલે તો તે રાક્ષસ જાનકીજીને મૂકી દઇ ત્રિશૂળ લઇને દોડ્યો. તે સમય બાણે કાળદંડ દોડ્યો આવતો હોય એવો વિરાધ જણાતો હતો. સર્વ ખગમૃગ વ્યાકુલ થઇ ગયાં એટલે રઘુનાથજીએ ધનુષ્ ચડાવી તે ત્રિશૂળને કાપી રજ સમાન કરી નાખ્યું. ૮

દોહા—બહુરિ એક શર મારેડ, પરા ધરણિ ધુનિમાથ ॥

ઉઠા પ્રબલ પુનિ ગર્જેડ, ચલા જહાં રઘુનાથ ॥ ૧૧ ॥

અને ત્યાર પછી એક બાણ માર્યું કે જે બાણ લાગવાથી વિરાધનું માથું ધુણાવીને પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. અને પછી પ્રબળ થઇ ગર્જના કરી. જ્યાં રઘુનાથજી હતા તે તરફ ચાલ્યો. ૧૧

ચૌ—એસે કહત નિશાચર ધાવા, અવ નહિં બચહુ તુમહિં મૈં સ્વાવા ॥

તાસુ તેજ શત મરુત સમાના, ટૂટહિં તરુ બહુ ઉઢહિં પષાના ॥

જીવ જન્તુ જહૂં લગિ રહે જેતે, વ્યાકુલ ભાજિચલે સબ તેતે ॥

આવ પ્રબલ યદિવિધિ જનુ મૂધર, હોઈહિ કાહ કહહિં વ્યાકુલ સુર ॥

ઝરગ સમાન જોરિ શર સાતા, આવતહી રઘુવીર નિપાતા ॥

તુરતહિ રુચિર રૂપ તેહિ પાવા, દેસિ દુસી નિજધામ પઠાવા ॥

તાસુ અસ્થિ ગાઢેડ પ્રમુ ધરણી, દેવમુદિત મન લાસિ પ્રમુકરણી ॥

સીતા આઈ ચરણ લપટાની, અનુજ સહિત તવ ચલે ભવાની ॥

બહાં શક્ર જહૂં મુનિ સ્વરમંગા, આયે સકલ દેવ નિજ સંગા ॥

ગયે કહન પ્રમુ દૈન સિસ્વાવન, દિશિ બલ ભેદ વસત જહૂં રાવન ॥

‘હવે તમે બચવાના નથી. હું તમને ખાઇ ચૂક્યો એમ સમજો.’ આમ બોલતો એ પ્રબળ અસુર બાણે રામચન્દ્રજી તરફ પર્વત દોડતો આવતો હોય એવો દેખાવા લાગતાં દેવતાઓ વ્યાકુલ થઇને કહેવા લાગ્યા કે આમાંથી કેણુ બાણે શું થશે ? ૧ તેનું તેજ સો પવનના સમાન હતું. ઘણાં ઝાડો તુટવા લાગ્યાં, પથરાઓ ઉડવા લાગ્યાં. અને જે જે જીવ જન્તુઓ જ્યાં જ્યાં

† વિરાધ પૂર્વ જન્મમાં ગંધર્વ હતો. સમય સર કુબેરજી પાસે હાજર ન થવાથી કુબેરજીએ શાપ આપ્યો કે તું રાક્ષસ થઇ જા. એટલે તેણે કુબેરજીની પ્રાર્થના કરતાં કુબેરજીએ કહ્યું કે શ્રી રામચન્દ્રજી સાથે યુદ્ધ કરીને તારાં સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈશ.

રહેતાં હતાં તે તે સર્વ ત્યાં ત્યાંથી વ્યાકુલ થઈને ભાગવા લાગ્યાં. ૨ સર્વ સમાન સાત બાણ ધનુષમાં સાંધીને શ્રી રઘુનાથજીએ તેને આવતાંની સાથે જ મારી નાખ્યો. તુરતજ તે શ્રી રઘુનાથજીના સંસર્ગથી ઉત્તમ રૂપને પામ્યો. શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેને હુઃખી જોઈને પોતાના ધામમાં મોકલી દીધો. ૩ તેનાં હાડકાં પ્રભુએ પૃથિવીમાં દાટી દીધાં. દેવતાઓ પ્રભુની આ કરણી જોઈ પ્રસન્ન થયા. સીતાજી આવીને ચરણોમાં પડ્યાં. શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-પાર્વતી ! ત્યાર પછી રઘુનાથજી ભાઈ સહિત ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. ૪ ત્યાંથી ચાલીને પ્રભુ શરભંગ મુનિના આશ્રમમાં આવ્યા. ત્યાં ઇન્દ્ર પણ સર્વ દેવતા તથા મુનિયોને સાથે લઈને, જ્યાં રાવણ રહેતો હતો તે દિશા અને તેનું બળ તેનો ભેદ કહેવા તથા પ્રભુને શિખામણ દેવા આવ્યો હતો. ૫

દોહા-સુરપતિ સંશય તિમિરસમ, રઘુપતિ તેજ દિનેશ ॥

રાવણ જીવન નિશિ સમ, બીતે છૂટાઈ કલેશ ॥ ૧૨ ॥

રામચન્દ્રજી રૂપી સૂર્યના તેજથી રાવણના જીવનરૂપ રાત્રિવીતે ત્યારેજ ઇન્દ્રનો સંશયરૂપી અંધકાર તથા કલેશ શાંત થાય એમ હતું. ૧૨

ચૌ-સુનાસીર પ્રભુ તિહિ ક્ષણ દેશ્વા, તેજનિધાન શુભ્ર અતિ વેષા ॥

તુરંગ ચારિ બલ મરુત સમાના, રથ રવિસમ નહિં જાય વચ્ચાના ॥

ક્ષિતિ ન પરસ અન્તરહિત રહૈ, શ્વેતછત્ર ચામર શિર ઢરૈ ॥

અનુજહિ પ્રિયહિ કહા સમુદ્ઘાર્, સુરપતિ મહિમા ગુણ પ્રમુતાઈ ॥

જિહિ કારણ વાસવ તહૈં આયે, સો કલુ વચન કહન નહિં પાયે ॥

બીચહિ મુનિ આવન પ્રભુ કેરા, કહિ સારથી તુરત રથ ફેરા ॥

દૂરિહિતે કરિ પ્રભુહિ પ્રણામા, હરાષિ મુરેશ ગયઝ નિજધામા ॥

આયે જહૈં મુનિ શરભંગા, સુન્દર અનુજ જાનકી સંગા ॥

આ સમય શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેજના નિધાનરૂપ અને મહા સુંદર વેષવાળા ઇન્દ્રને જોયો. જેના રથમાં ચાર ઘોડા જોડેલા હતા. જેનું બળ પવન સદૃશ હતું અને રથ સૂર્ય સમાન પ્રકાશમાન હતો કે જેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. ૧ રથપૃથિવીનો પણ સ્પર્શ કરતો નહતો. અંતર રહિત રહેતો હતો. અને શ્વેત છત્ર તથા ચમર મસ્તક ઉપર ઢળતું હતું. આ જોઈને લક્ષ્મણજી અને જાનકીજીને શ્રી રઘુનાથજીએ ઇન્દ્રના મહીમાની, ગુણની અને પ્રભુતાની સર્વ હુકીકત કહી સંભળાવી. ૨ ઇન્દ્ર જે કારણથી ત્યાં આવ્યો હતો, તે સંબંધમાં કાંઈ પણ વાતચિત કરવાનો તેને પ્રસંગ મળ્યોજ નહિ, કારણ કે વચમાંજ પ્રભુનું આવાગમન શ્રવણ કરી, સારથીને કહી તુરતજ પોતાનો

રથ ત્યાંથી પાછો ફેરવાની તેને ફરજ પડી. ૩ દૂરથીજ પ્રભુને પ્રણામ કરી ઇન્દ્ર પ્રસન્ન થઈ પોતાના ધામમાં ગયો. અને પ્રભુ તો જનકીજી અને લક્ષ્મણજી સહ શરભંગ મુનિનો આશ્રમ હતો ત્યાં પધાર્યા. ૪

દોહા—દેખિ રામ મુખપંકજ, મુનિવરલોચન મૃદ્ધ ॥

સાદર પાન કરત અતિ, ધન્ય ધન્ય શરભજ્ઞ ॥ ૧૩ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં મુખકમળને નિરખીને શરભંગ મુનિનાં નેત્ર અમરરૂપ થઈ ગયાં અને આદરપૂર્વક તેના મકરંદનું અત્યંત પાન કરવા લાગ્યાં અને શરભંગ મુનિ પોતાના જન્મને ધન્ય માનવા લાગ્યા. ૧૩

ચૌ—કહ મુનિ મુનુ રઘુવીરકૃપાલા, શંકર માનસ રાજમરાલા ॥

જાત રહેઉં વિરંચિકે ધામા, મુનેઉં શ્રવણ વન આવત રામા ॥

ચિતવત પન્થ રહેઉં દિન રાતી, અવ પ્રભુ દેખિ જુઠાનીછાતી ॥

નાથ સકલ સાધન મૈં હીના, કીન્હી કૃપા જાનિ જન દીના ॥

સો કલુ દેવ ન મોર નિહોરા, નિજપ્રણ દાખેડ જનમનચોરા ॥

તવલગિ રહહુ દીન હિતલાગી, જબલગિ મિલૌં તુમ્હેં તનુ ત્યાગી ॥

યોગ યજ્ઞ જપ તપ વ્રત કીન્હા, પ્રભુ કહૈં દેઝ ભક્તિ વર લીન્હા ॥

યહિ વિધિ શર રચિ મુનિ શરભંગા, બૈઠે હૃદય છાંડિ સબ સંગા ॥

શરભંગ મુનિ બોલ્યા કે—હે રઘુનાથજી! આપ શ્રીસદાશિવજીના હૃદયરૂપી સરોવરના રાજહંસ છો. હું બ્રહ્મલોકમાં જતો હતો, એટલામાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે આપ વનમાં પધાર્યા છો. તેથી હું બ્રહ્મલોકમાં ન જતાં આપના પધારવાની રાહ જોતો જોતો અહિ કાળક્રમણ કરતો હતો. ૧ હું રાત અને દિવસ આપના પધારવાની રાહ જોતો હતો. આજ આપના દર્શનથી મારી છાતી ઠંડી થઈ. હે નાથ! હું સર્વ સાધાનોથી હીન છું. મને દીનજન જાણીને આપે કૃપા કરી છે. ૨ હે નાથ! આપ જે અહિ પધાર્યા છો તેમાં આપે કાંઈ મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે તેમ નથી, પરંતુ આપે તો આપનું પણજ રાખ્યું છે. આપ ભક્ત લોકનાં મનને ચોર નાર છો. હું જ્યાં સુધી શરીર ત્યાગીને આપને ન મળું ત્યાં સુધી તો દીનજ છું. અથવા જ્યાં સુધી શરીર ત્યાગીને તમારામાં મળું ત્યાં સુધી આપ દીન એવો જે હું તેનું કલ્યાણ કરવાને માટે અહિજ રહ્યો. ૩ યોગ, યજ્ઞ, જપ, તપ, અને વ્રત જે કાંઈ કરેલાં હતાં તે સર્વ પ્રભુને સમર્પણ કરી તેમની પાસેથી ભક્તિરૂપી વરદાન લીધું. આ પ્રમાણે કરી શરભંગ મુનિ હૃદયમાંથી સર્વ સંગનો ત્યાગ કરીને ચિતા બેઠકીને તેમાં બેસી ગયા. ૪

દોહા—સીતા અનુજ સમેત પ્રભુ, નીલજલદ તનુ શ્યામ ॥

મમ હિય વસહુ નિરન્તર, સગુણરૂપ શ્રીરામ ॥ ૧૪ ॥

અને બોલ્યા કે,—સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહુ નીલકમળ સદૃશ જે આપનું સગુણ શ્યામ શરીર છે. તે મારા હૃદયમાં સદા વસશે. ૧૪

ચૌ૦—અસ કહિ યોગઅગ્નિ તનુ જારા, રામકૃપા વૈકુણ્ઠ સિધારા ॥

તાતે મુનિ હરિ લીન ન ભયઝ, પ્રથમહિં ભેદ ભક્તિ વર લયઝ ॥

ઋષિનિકાય મુનિવર ગતિ દેખી, સુખી ભયે નિજ હૃદય વિશેષી ॥

અસ્તુતિ કરહિં સકલ મુનિવૃન્દા, જયતિ પ્રણતહિત કરુણાકન્દા ॥

પુનિં રઘુનાથ ચલે બન આગે, મુનિવર વૃન્દ પુલકિ સંગ લાગે ॥

અસ્થિ સમૂહ દેખિ રઘુરાયા, પૂછા મુનિન્દ લાગિ અતિ દાયા ॥

જાનતહૌં કા પૂંછહુ સ્વામી, સમદર્શીં ઊર અન્તરયામી ॥

નિશિચરનિકર સકલ મુનિ સ્વાયે, મુનિ રઘુનાથનયન જલ છાયે ॥

આ પ્રમાણે કહીને યોગાગ્નિથી શરીર બાળી નાખ્યું. અને શ્રી રઘુનાથજીની કૃપાથી વૈકુંઠમાં ગયા. મુનિએ પ્રમથીજ ભેદ ભક્તિનું વરદાન માગી લીધું હતું એ કારણથી ભગવાનમાં લીન ન થયા. ૧ ઋષિસમૂહ શરભંગ મુનિની ગતિ જોઈને હૃદયમાં બહુજ પ્રસન્ન થયા. સર્વ મુનિસમૂહ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે—‘હે દીનોનું હિત કરનાર કરુણામય ! આપને જ થાઓ.’ ૨, શ્રી રામચન્દ્રજી ત્યાંથી પણ આગળ વનમાં ચાલ્યા. અને શ્રેષ્ઠ મુનિયો પ્રભુની સાથેસાથે આગળ ચાલવા લાગ્યા. હાડકાંઓનો સમૂહ નિરખીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ મહા દયાળુ થઈને હાડકાંના સંબંધમાં મુનિયોને પુછતાં મુનિયો બોલ્યા કે—હે સ્વામી ! બાણીબુઝીને કેમ પૂછો છો ? આપ સમદર્શી છો. સર્વનાં હૃદયની વાતને જાણવાવાળા છો. સર્વ મુનિયોને રાક્ષસ ખાઈ ગયા છે. આ વચન શ્રવણ થતાંની સાથેજ શ્રી રઘુનાથજીનાં નેત્રોમાં અશ્રુ આવે ગયાં. ૪.

દોહા—નિશિચરહીન કરૌં મહિ, ઝુજ ઉઠાય પ્રણ કીન્દ ॥

સકલ મુનિન્દકે આશ્રમન્દ, જાઈ જાઈ સુખ દીન્દ ॥ ૧૫ ॥

આ સાંભળીને સર્વ મુનિયોના સમક્ષ રઘુનાથજીએ હાથ ઊંચો કરી પ્રતિજ્ઞા કરી કે—પૃથિવી રાક્ષસો વગરનીજ કરી દઈશ. આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી સર્વ મુનિયોના આશ્રમમાં જઈ જઈને સુખ આપ્યું. ૧૫

ચૌ૦—મુનિ અગસ્ત્યકર શિષ્ય સુજાના, નામ સુતીક્ષ્ણ રત ભગવાના ॥

મન ક્રમ વચન રામપદ સેવક, સ્વમેહું આન ભરોસ ન દેવક ॥
 પ્રભુ આગમન શ્રવણ સુનિ પાવા, કરત મનોરથ આતુર ધાવા ॥
 હેવિધિ દીનબંધુ રઘુરાયા, મોસે શઠ પર કરિહિં દાયા ॥
 સહિત અનુજ મોહિં રામ ગુસાંઈ, મિલિહિં નિજ સેવકકી નાંઈ ॥
 મોરે જિય ભરોસ દઢ નાહીં, ભક્તિ ન વિરતિ જ્ઞાન મનમાહીં ॥
 નહિં સતસંગ યોગ જપ યાગા, નહિં દઢ ચરણકમલ અનુરાગા ॥
 એક વાનિ કરુણાનિધાનકી, સો પ્રિય જાકે ગતિ ન આનકી ॥

અગત્ય ઋષિનો એક ચતુર શિષ્ય કે જેનું સુતીક્ષ્ણ નામ હતું. અને તે શ્રી રામચન્દ્રજીનો મહા પ્રેમી ભક્ત હતો. તે મન વચન અને કર્મે કરી શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણકમળનો સેવક હતો. અને અન્ય દેવતાનું સ્વપ્નામાં પણ ભજન કરતોજ નહિ. ૧ પ્રભુનું આવાગમન શ્રવણ કરીને નાના પ્રકારના મનોરથ કરતો ઉઠ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે-હે વિધાતા ! દીનબંધુ જે રઘુનાથજી છે તે મારા સરખા મૂર્ખ ઉપર દયા કરશે. લક્ષ્મણજી સહ શ્રી રઘુનાથજી આજે મને પોતાના સેવકોના સમાન મળશે. મારા મનમાં મળવાનો દઢ ભરોસો નથી; કેમકે ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય તો મારા મનમાં છેજ નહિ. ૩ સતસંગ, યોગ, જપ અને યજ્ઞ વિગેરે મેં કાંઈ પણ કર્યું નથી. તેમજ ચરણકમળમાં દઢ પ્રેમ પણ નથી. પરન્તુ શ્રી રઘુનાથજીની એક પ્રતિજ્ઞા છે કે-જે અનન્યગતિ છે, તેના ઉપર પ્રેમ કરે છે. ૪

છં-સોડ પરમ પ્રિય અતિ પાતકી જિન્હ કવહું પ્રભુ સુમિરણ કચ્યો ।

તે આજુ મૈં નિજ નયન દેઘૌં પૂરી પુલકિત હિય ભરચો ॥

જે પદસરોજ અનેક સુનિ કારિ ધ્યાન કવહું ન આવહીં ॥

તે રામ શ્રીરઘુવંશમણિ પ્રભુ પ્રેમતે સુખ પાવહીં ॥ ૧ ॥

(છન્દ શ્લોક છે.) જે માણસ કોઈ પણ દિવસ પ્રભુનું સ્મરણ કરે અને જો તે માણસ મહા પાપી હોય તોપણ તે પ્રભુને બહુજ પ્યારો લાગે છે. તે પ્રભુને હું આજ મારાં નેત્રોથી નિરખીશ. એમ કહેતાં કહેતાંની સાથેજ શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયું. જે ચરણકમળ અનેક પ્રકારે ધ્યાન કરતાં છતાં પણ સુનિયોના હૃદયમાં આવતાં નથી તે રઘુવંશમણિ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી કેવળ પ્રેમના બળથી અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે. ૬

દોહા-પન્નગારિ સુનુ પ્રેમ સમ, ભજન ન દૂસર આન ॥

યહ વિચારિ પુનિ પુનિ સુનિ, કરત રામગુણ ગાન ॥ ૧૬ ॥

(દોહો પણ ક્ષેપક છે.) કાકભુશુંડળ કહે છે કે-હે ગરૂડ ! શ્રવણ કરો, પ્રેમના સમાન બીજું એકપણ ભજન નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મુનિલોકે શ્રી રઘુનાથજીના ગુણાનુવાદ ગાયા કરે છે. ૧૬

ચૌ-હોઈહિં સફલ આજુ મમ લોચન, દેખિ વદનપંકજ ભવમોચન ॥

નિર્ભરપ્રેમ મગન મુનિ જ્ઞાની, કાહિ ન જાઈ સો દશા ભવાની ॥

દિશિ અરુ વિદિશ પંથ નહિં સૂઝા, કો મૈં કહાં ચલૌં નહિં બૂઝા ॥

કવહૂંક ફિરિ પાછે પુનિ જાઈ, કવહૂંક નૃત્ય કરૈં ગુણ ગાઈ ॥

અવિરલ પ્રેમભક્તિ મુનિ પાઈ, પ્રભુ દેખહિં તરુ ઓટ લુકાઈ ॥

અતિશય પ્રીતિ દેખિ રઘુવીરા, પ્રકટે હૃદય હરણ ભવભીરા ॥

મુનિ મગુ માંજ અચલ હોઈ વૈસા, પુલક શરીર પનસફલ જૈસા ॥

તથ રઘુનાથ નિકટ ચલિઆયે, દેખિ દશાં નિજ જન મન માયે ॥

આજ ભારાં નેત્ર સંસાર ભયનાશક મુખકમળનાં દર્શન કરી સફળ થશે. જ્ઞાની મુનિ પ્રેમમાં એવા તો નિમગ્ન થઈ ગયા કે, તે દશાનું વર્ણન શ્રીસદાશિવજી કહે છે-હે પાર્વતિજી ! મારાથી પણ થઈ શકતું નથી. ૧ મુનિને દિશા અને વિદિશાઓમાં પણ માર્ગ જોવામાં આવતો નહતો. હું કોણ છું. કયાં જાઉં છું તેનું પણ જ્ઞાન ન રહ્યું. જરા વારમાં પાછા ફરવા લાગ્યા. જરા વારમાં આગળ વધવા લાગ્યા. આગળ જઈ જઈને વળી પાછા ફરવા લાગ્યા. કોઈ કોઈ સમય પ્રભુના ગુણ ગાઈ ગાઈને પ્રેમના વશ થયેલા નૃત્ય કરવા લાગ્યા. ૨ મુનિએ શ્રી રઘુનાથજીની અવિચળ પ્રેમભક્તિ સંપાદન કરી. રઘુનાજી તો વૃક્ષની ઓથે ઉભા રહીને જોતા હતા. તેની અકથનીય, અવર્ણનીય અને અદ્વિતીય પ્રીતિ જોઈને, સંસારના ભવને દૂર કરવાવાળા શ્રી રઘુનાથજી તેના હૃદયમંદિરમાં પ્રગટ થયા. ૩ માર્ગમાંજ રઘુનાથજી મુનિના હૃદયમાં પ્રકટ થવાથી મુનિ અચળ થઈને માર્ગમાંજ બેસી ગયા. માર્ગમાંજ બેસી જવાનું કારણ એ છે કે, ચિત્તની વૃત્તિ રોકવાથી શરીર શિથિલ થઈ ગયું. અને શરીર પુલકાયમાન થતાં એવાં તો ફવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં કે-તેનું શરીર ફનસના ફળ જેવું દેખાવા લાગ્યું. એટલે શ્રી રામચન્દ્રજી તેના સમીપમાં ગયા અને મુનિની આવી પ્રેમદશા નિરખી બહુજ પ્રસન્ન થયા. ૪

સો-રામ સુસહજ સુભાવ, સેવક દુઃખ દારિદ્ર દમન ॥

મુનિસન કહ પ્રભુ આવ, ઉઠ ઉઠ દ્વિજ મમ પ્રાણ સમ ॥ ૭ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી કે જે સહજ સ્વાભાવિકજ સેવકનાં દુઃખ અને દરિદ્રનો

નાશ કરનારા છે. તે મુનિને કહેવા લાગ્યા કે-ઉઠો, ઉભા થાઓ. તમે તો મને પ્રાણોના સમાન ખ્યારા છો. (આ ક્ષેપક છે.) ૭.

ચૌ-મુનિર્હિ રામ बहुभांति जगावा, जाग न ध्यानजनित सुखपावा ॥

भूपरूप तब राम दुरावा, हृदय चतुर्भुजरूप दिखावा ॥

मुनि अकुलाइ उठा तब कैसे, विकल हीन फणि मणि बिनु जैसे ॥

आगे देखि राम तनुश्यामा, सीताअनुजसहित सुखधामा ॥

परेउ लकुट इव चरणन्ह लागी, प्रेम मगन मुनिवर बहुभागी ॥

भुज विशाल गहि लिये उठाई, प्रेम प्रीति राखेउ उर लाई ॥

मुनिहि मिलत अस सोह कृपाला, कनकतरुहि जनु भेंट तमाला ॥

रामबदन बिलोकि मुनि ठाढ़ा, मानहुं चित्र मांझ लिखि काढ़ा ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી મુનિને ઘણી ઘણી રીતે જગાડવા લાગ્યા; પરંતુ મુનિ તો ધ્યાનના સુખમાં નિમગ્ન હતા, તેથી જાગૃત થયા નહિ. એટલે તો શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાનું ભૂપ-રાજનું રૂપ ગુપ્ત રાખી હૃદયમાં ચતુર્ભુજ રૂપ દેખાડ્યું. ૧ એટલે તો મુનિ એવા તો ઘભરાઈને ઉઠ્યા કે, જેમ સર્પ શ્રેષ્ઠ મણિ વિના ઘભરાઈ ઉઠે છે તેમ મુનિ ઘભરાઈ ગયા. મુનિ જ્યાં આગળ જુએ છે તો શ્યામ શરીરથી શ્રી રઘુનાથજી કે જે સીતાજી અને લક્ષ્મણજી સહ સુખના ધામ છે તે સન્મુખ ઉભા છે. ૨ મુનિ તો લાકડીની પેઠે ચરણોમાં પડીને મહા ભાગ્યશાળી મુનિ પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા.

दोहा-तब मुनि हृदय धीर धग्गि, गहि पद वारहिं वार ॥

निजआश्रम प्रभु आनि करि, पूजा विविध प्रकार ॥ १७ ॥

ત્યાર પછી મુનિએ હૃદયમાં ધીરજ ધારણ કરી વારંવાર ચરણ પકડી પોતાના આશ્રમમાં પ્રભુને લાવી અનેક પ્રકારે પૂજન કર્યું. ૧૭ .

चौ-कह मुनि प्रभु सुन विनती मोरी, अस्तुति करौं कवन विधि तोरी ॥

महिमा अमित मोरि मति थोरी, रावि सन्मुख स्वद्योत उजोरी ॥

श्यामतामरसदाम शरीरं, जटामुकुटपरिधनमुनिचीरं ॥

पाणिचापशर कटितूर्णीरं, नौमि निरन्तर श्रीरघुवीरं ॥

मोहविपिनघनदहनकुशानुं, सन्तसरोरुहकाननभानुं ॥

निशिचरकरिवरुथमृगराजं, ज्ञातु सदा नो भवखगजं ॥

अरुणनयनराजीवगुवेषं, सीतानयनचकोरनिशेषं ॥

હરહૃદમાનસરાજમરાલં, નૌમિ રામરવાહુવિશાલં ॥
 સંશયસર્પગ્રસનરગદં, શમનસકલસંતાપવિષાદં ॥
 ભવભંજનરંજનસુરયુથં, ત્રાતુ સદા નો કૃપાવસ્થં ॥
 નિર્ગુણસગુણવિષમસમરૂપં, જ્ઞાનગિરાગોતીતઅનૂપં ॥
 અમલ અસ્થિલ અનવચ્યમપારં, નૌમિ રામ ભંજનમહિમારં ॥
 મલ્લકલ્પપાદપારામં, તર્જનક્રોધલોભમદકાર્યં ॥
 અતિનાગર ભવસાગરસેતું, ત્રાતુ સદા દિનકરકુલકેતું ॥
 અતુલિતયુગ્મપ્રતાપબલધાર્યં, કલિમલવિપુલવિભંજનનામં ॥
 ધર્મવર્મ્મશર્મ્મદગુણગ્રામં, સંતત સંતનોતુ મમ કાર્યં ॥
 યદપિ વિરજ વ્યાપક અવિનાસી, સર્વકે હૃદય નિરન્તરવાસી ॥
 તદપિ અનુજસિયસહિત સ્વરારી, વસહુ મનસિ મમ કાનનચારી ॥
 જે જાનહિ તે જાનહુ સ્વામી, સગુણ અગુણ ઇર અન્તરયામી ॥
 જો કોશલપતિ રાજિવનયના, કરો સો રામ હૃદય મમ અયના ॥

મુનિએ કહ્યું કે-હે મહારાજ ! મારી વિનંતિ સાંભળો. હું આપની સ્તુતિ કયા પ્રકારે કરું. આપનો મહિમા અવર્ણનીય છે. અને હું અદ્ય જુદિવાળો છું. સૂર્યના સન્મુખ આગીઆનો પ્રકાશ થઈ શકતોજ નથી. ૧ શ્યામ કમળના સમૂહના સમાન આપનું શરીર છે. આપે જટાઓના મુકુટ અને મુનિવસ્ત્ર-લોખપત્રાદિ ધારણ કરેલ છે. હાથમાં ધનુષ્ ળાણ અને કમરમાં તરકસ એવા શ્રી રઘુનાથજીને નિરંતર નમસ્કાર કરું છું. ૨ મોહરૂપી ઘાઘા વનને બાળવાને માટે તમે અગ્નિ છો. અને સંતરૂપી કમળવનને બિબલવાને સૂર્ય છો. હાથીરૂપી રાક્ષસોને મારવામાં આપ સિંહ છો. સંસારરૂપી પક્ષીને મારવામાં આપ બાજ છો. મારી રક્ષા કરો. ૩ કમળસદૃશ લાલ તમારાં નેત્ર છે. સુંદર વેશ છે. સીતાજીનાં નયનરૂપી ચક્રોરોને આપ પૂર્ણચન્દ્ર સદૃશ છે. શ્રી સદાશિવજીના હૃદયરૂપી માનસના આપ રાજહંસ છો. હૃદય અને બાહુ આપનાં વિશાળ છે. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. ૪ સંશયરૂપી સર્પને મારવાને આપ ગરૂડ છો. અને તર્કના સહિત વિષાદની જે મહા પીડ છે તેના આપ નાશક છો. હે ભયનો નાશ કરવાવાળા ! આપ દેવતાઓનાં યુધોને આનંદ કરવાવાળા અને કૃપાના સાગર છો, તે આપ માફ સંરક્ષણ કરો. ૫ આપનાં નિર્ગુણ, સગુણ વિષમ સમાન રૂપ છે. આપ જ્ઞાન, વાણી અને ઇન્દ્રિયોથી પર, અનૂપ, ઉપમારહિત નિર્ગુણ બ્રહ્મરૂપ, યોગીઓને ધ્યાન કરવા યોગ્ય, સગુણરૂપ જે ધારણ કરેલ છે. વિષમરૂપ હુષ્ટોને માટે,

સમરૂપ સન્તેષને માટે ધારણ કરોછો. આપનું નિર્ગુણ રૂપ સમ અર્થાત્ એક રસ રહેછે. અને સગુણરૂપ વિષમ છે. કોઈ સમય કેવું, કોઈ સમય કેવું એમ ઇચ્છાનુસાર ધારણ કરોછો. એ બન્ને આપનાં રૂપ, જ્ઞાન, વાણી અને ઇન્દ્રિયોથી પર છે. આપ મળરહિત, આપન્ડ, દોષરહિત, અનન્ત છો. પૃથિવીનો ભાર દૂર કરવાવાળા જે આપ તેને હું ઠંડવત્ કહું છું. ૬ આપ ભક્તોના મનોરથ સફળ કરવાને કંડપવૃક્ષના બાગરૂપ છો. આપ ક્રોધ, લોભ, મદ અને કામને દુઃખ દેવાવાળા છો. ભવસાગર થઈ પાર ઉતરવાનો સેતુ બાંધવામાં આપ અતિ ચતુર છો. અર્થાત્ આપના નામથી પ્રાણી સંસાર સાગરથી પાર થઈ ભય છે. હે સૂર્યવંશની ધ્વજરૂપ શ્રી રામચન્દ્રજી ! આપ મારું સંરક્ષણ કરો. ૭ આપની ભુજાઓનો અતુલિત પ્રતાપ છે. આપ બળના ધામ છો. આપનું નામ કળિમળનો નાશ કરવાવાળું છે. આપના ગુણોનો સમૂહ ધર્મ કર્મનું બળતર છે. આપ કલ્યાણદાતા છો. હે રામ ! આપ મારા માટે સદા કલ્યાણનો વિસ્તાર કરો. ૮ જે કે આપ ગુણાતીત અજન્મા, વ્યાપક, અવિનાશી અને સર્વના હૃદયમાં નિરંતર વાસ કરવાવાળા છો. તોપણ લક્ષ્મણ બનકીજી સહુ હે રઘુનાથજી ! આપ મારા મનરૂપી વનમાં વાસ કરો. અને ત્યાંજ વિચરો. ૯ આપનાં સગુણ અને નિર્ગુણરૂપને તો જે બાણતા હોય તેજ બાણે. આપ સર્વના અન્તર્યામી છો; પરન્તુ કૌશળપતિ કમળનયન આપ છો. તેજ આપનું આ રૂપ મારા હૃદયમંદિરમાં વાસ કરે. ૧૦

સો૦—માયાવશ જિમિ જીવ, રહિં સદા સન્તત મગન ॥

તિમિ લાગહુ મોહિં પીવ, કરુણાકર સુન્દર સુખદ ॥ ૮ ॥

જેમ માયાને વશ જીવ સદા મગ્ન રહેછે. તેમ હે કરુણાસાગર ! સુન્દર સુખદ ! ! આપ મને ખ્યાસ લાગો. ૮ (આ ક્ષેપક છે.)

ચૌ૦—અસ અભિમાન જાય જનિ મોરે, મૈં સેવક રઘુપતિ પતિ મોરે ॥

રામભક્તિ તાજિ ચહ કલ્યાના, સૌ નર અધમ શ્રુગાલસમાના ॥

મુનિ મુનિ વચન રામ મનભાયે, વહુરિં હર્ષિ મુનિવર ડર લાયે ॥

પરમ પ્રસન્ન જાનિ મુનિ મોહીં, જો ઘર માંગુ દેવૈં મૈં તોહીં ॥

મુનિ કહ મૈં વર કવહું ન યાંચા, સમુક્ષિ ન પૈરે શૂંઝ કા સાંચા ॥

તુમહિં નાંકિ લાગૈ રઘુરાઈ, સૌ મોહિં દેહુ દાસ સુખદાઈ ॥

અચિરલ ભક્તિ કિરતિ વિજ્ઞાના, હોહુ સકલગુણજ્ઞાનનિધાના ॥

પ્રશ્ન જો દીનહ સૌ વર મૈં પાવા, અવ સૌ દેહુ મોહિં જો ભાવા ॥

હું સેવક અને શ્રી રામચન્દ્રજી મારા સ્વામી એવું અભિમાન કહિ

બૂલેચૂકે પણ મારા હૃદયમાંથી ન જાય. એવી કૃપા કરો. જે મનુષ્ય રામભક્તિનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે. તે મનુષ્ય મૂર્ખ અને શિથિળ સમાન છે. ૧ (આ ચોપાઇ ક્ષેપક છે.) મુનિનાં વચનો શ્રવણ કરીને પ્રસન્ન થયેલા રામચન્દ્રજીએ ફરીથી સુતીક્ષણ મુનિને પોતાના હૃદય સાથે લગાવીને કહ્યું કે, -હે મુનિ ! મને પરમ પ્રસન્ન બાણી જે વરદાનની ઇચ્છા હોય તે માગો. હું તમને આપીશ. ૨ સુતીક્ષણ મુનિએ પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરી કહ્યું કે, -મેં કોઈ પણ દિવસ વરદાન માગ્યું નથી. તેમજ શું સત્ય છે ? અને શું અશત્ય છે ? તેની મને ખબર પણ પડતી નથી. માટે હે શ્રી રઘુનાથજી ! આપને જે સાડું લાગે તે હે દાસને સુખ દેવાવાળા ! મને આપો. ૩ રઘુનાથજીએ કહ્યું કે, -તમને અખંડ ભક્તિ વૈરાગ્ય અને વિજ્ઞાન થાઓ. તમે સર્વગુણજ્ઞાનના ધર છો. આવાં શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરી મુનિ બોલ્યા કે, હે પ્રભુ ! આપે જે મને આપ્યું તે તો મને મળ્યું. પણ હવે મને જે સાડું લાગે છે તે આપો. ૪.

દોહા-અનુજજાનકીસહિત પ્રભુ, ચાપવાળધરિ રામ ॥

મમ હિય ગગનઇન્દુ ઇવ, વસહુ સદા નિષ્કામ ॥ ૧૮ ॥

હે પ્રભુ ! લક્ષ્મણ જનકી સહ ધનુષ્ ખાણુ ધારણુ કરેલ આપ મારા હૃદયરૂપી આકાશમાં સદા વાસ કરો. ૧૮

ચૌ-૦-एवमस्तु कहि रमानिवासा, हर्षि चले कुम्भजश्रुषि पासा ॥

મુનિ પ્રણામ કરિ યુગ કર જોરી, મુનહુ નાથ કહ્યું વિનતી મોરી ॥

बहुत दिवस गुरुदरशन पाये, भये मोहि यहि आश्रम आये ॥

अब प्रभु संग जाउँ गुरुपाहीं, तुम कहँ नाथ निहोरा नाहीं ॥

चले जात मग तव पदकंजा, देखिहौं जो विराधमदगंजा ॥

देखि कृपानिधि मुनि चतुराई, लिये संग विहँसे दोउ भाई ॥

पन्थ कहत निजभक्ति अनूपा, मुनि आश्रम पहुँचे सुरभूपा ॥

आश्रम देखि महाशुचि सुंदर, सरित सरोवर कानन भूधर ॥

जलचर थलचर जीव जहीते, बैर न करहि प्रीति सबहीते ॥

એમજ થશે, એ વચન કહીને લક્ષ્મીપતિ શ્રી રઘુનાથજી અગસ્ત્યઋષિની પાસે જવા લાગ્યા. તે સમય સુતીક્ષણ મુનિએ બે હાથ બેડીને કહ્યું કે, હે નાથ ! જરા મારી વિનતિ શ્રવણ કરો. ૧ મને મારા ગુરૂ મહાર્ષિ અગસ્ત્યજીનાં દર્શન કરી આ આશ્રમમાં આવી રહ્યાને ઘણા દિવસો વ્યતીત થઇ ગયા છે. માટે હું હમણાં આપનીજ સાથે ગુરૂની પાસે આવીશ. તેમાં

આપની ઉપર મારો કાંઈ પણ પાડ નથી. ૨ માર્ગમાં ચાલ્યા જતાં જેણે વિરાધનો મદ ચૂર્ણ કર્યો છે તે આપનાં ચરણકમળ નિહાળતાં ચાલ્યો આવીશ. કૃપાનિધાને મુનિની ચતુરતા જોઈ સાથે લીધા. અને બન્ને ભાઈ હસતા હસતા ચાલ્યા. ૩ માર્ગમાં પોતાની ઉત્તમ ભક્તિનું કથન કરતા. દેવતાઓનારાજા રામ અગસ્ત્યમુનિના આશ્રમમાં જઈ પોહોચ્યા. મહા પવિત્ર અને સુંદર આશ્રમમાં નદીઓ, તળાવો, વન અને પર્વતો જોવામાં આવ્યા. ૪ એ આશ્રમમાં જળચર, થળચર જેટલા જીવ જન્તુ હતા. તે પરસ્પર વૈર કરતા નહતા. સર્વની સર્વ સાથે પ્રીતિ હતી. (ક્ષેપક સમાપ્ત.)

દોહા—તરુ बहु विविध विहंग मृग, बालत विविध प्रकार ॥

बसहिं सिद्ध मुनि तप करहिं, महिमागुणआगार ॥ १९ ॥

વૃક્ષોના ઉપર નાના પ્રકારનાં વિહંગ-પક્ષીઓ અને આસપાસમાં અનેક પ્રકારનાં મૃગો વિવિધ પ્રકારના અવાજો કરતાં હતાં. અને એ આશ્રમમાં મહિમાના તથા ગુણોના ધરણી સિદ્ધ લોકો વસતા હતા અને મુનિઓ તપ કરતા હતા. ૧૯ (આ પણ ક્ષેપક છે.)

चौ०—तुरत सुतीक्ष्ण गुरुपहं गयऊ, करि दण्डवत कहत अस भयऊ ॥

नाथ कोशलाधीशकुमारा, आये मिलन जगतआधारा ॥

राम अनुज समेत वैदेही, निशिदिन देव जपतहहु जेही ॥

मुनत अगस्त्य तुरत उठिधाये, प्रभु विलोकि लोचन जलछाये ॥

मुनि पदकमल परे दोउ भार्ह, ऋषि अति प्रीति लिये उर लाई ॥

सादर कुशल पूछि मुनिज्ञानी, आसनपर बैठारे आनी ॥

पुनि करि बहुप्रकार प्रभुपूजा, मोहिं सम भागवन्त नहिं दूजा ॥

जहँलगि रहे अपर मुनिवृन्दा, हर्षे सब विलोकि सुखकन्दा ॥

સુતીક્ષ્ણ તો તુરત પોતાના ગુરુ અગસ્ત્યજી પાસે ગયો અને દંડવત્ કરીને આ પ્રમાણે વચનો બોલ્યો. હે સ્વામિન્ ! અયોધ્યાના મહારાજના કુમાર જગતના આધાર આપને મળવા આવ્યા છે. ૧ જેને આપ રાતદિવસ જપ્યા કરોછો તે રઘુનાથજી લક્ષ્મણ જાનકી સહ પધારેલા છે. આવાં સુતીક્ષ્ણનાં વચન સાંભળીને અગસ્ત્યજી તો તુરત ઉઠીને સામે જવા દોડ્યા. અને પ્રભુને જોઈને નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. ૨ બન્ને ભાઈ-રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી મુનિના ચરણકમળમાં જઈને પડ્યા. ઋષિએ બહુજ પ્રીતિપૂર્વક હૃદય સાથે લગાવ્યા. જ્ઞાની મુનિ અગસ્ત્યજીએ આદરપૂર્વક કુશળ પુછી બન્ને ભાઈઓને આશ્રમમાં લાવી આસન ઉપર બેસાડ્યા. ૩ અને

ત્યાર પછી અગત્યમુનિ નાના પ્રકારે તેનું પૂજન કરવા લાગ્યા. પૂજન કરીને કહેવા લાગ્યા કે,—આજ મારા સમાન કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નથી. એ આશ્રમમાં જે કોઈ બીજા અનેક મુનિઓ હતા તે સર્વ સુખના કંદરૂપ ભગવાનનાં દર્શન કરીને પ્રસન્ન થયા. ૪

દોહા—મુનિ સમૂહ મહં વૈદિ પ્રભુ, સન્મુખ સવર્કી ઓર ॥

શરદશ્વર જનુ ચિતવત, માનહું નિકર ચકોર ॥ ૨૦ ॥

મુનિઓના સમૂહમાં પ્રભુ બેઠા હતા; પરંતુ મુખ સર્વના તરફ હતું. મુનિ લોકો જે પ્રમાણે શરદના ચન્દ્રને ચકોરના સમૂહ એક નજરે જોઈ રહે તેમ જોઈ રહેલા હતા. આ રઘુનાથજીનું રહસ્ય છે. કે ચારે તરફ મુનિ બેઠા હતા અને પોતાનું મુખ સર્વના સન્મુખ દેખાતું હતું. ૨૦

ચૌ—પાઈ સુથલ જલ હર્ષિત મીના, પારસ પાઈ સુખી જિમિ દીના ॥

પ્રભુહિ નિરખિ સુખ ભા હિ ભાંતી, ચાતક જિમિ પાઈ જલ સ્વાતી ॥

તવ રઘુવીર કહા મુનિપાદી, તુમસન પ્રભુ દુરાવ કહુ નાહી ॥

તુમ જાનહુ જ્યહિ કારણ આયડું, તાતે તાત ન કહિ સમુજ્ઞાયડું ॥

અવ સો મંત્ર દેહુ પ્રભુ મોહી, જ્યહિ પ્રકાર મારોં મુનિદ્રોહી ॥

દ્વિજદ્રોહી ન બચાહિ મુનિરાઈ, જિમિ પંકજવન હિમક્રતુ પાઈ ॥

મુનિ મુસકાને મુનિ પ્રભુ વાની, પૂછહુ નાથ મોહિં કા જાનો ॥

તુમ્હરે ભજન પ્રભાવ અધારી, જાનોં મહિમા કહુક તુમ્હારી ॥

(ક્ષેપક) માછલાંઓ જેમ જળાશયને પામીને સુખી થાય, દીન લોકો જેમ પારસ પ્રાપ્ત થતાં સુખી થાય અને જેમ બપોરના સ્વાતીના જળને પામી સુખી થાય તેમ શ્રી રામચન્દ્રજીને નિરખીને સર્વ મુનિઓ સુખી થયા. ૧ (ક્ષેપક સમાપ્ત.) શ્રી રામચન્દ્રજીએ ત્યાર પછી અગત્ય મુનિને કહ્યું કે,—હે મહારાજ ! આપથી કાંઈ પણ વાર્તા શ્રુત નથી. હું જે કારણ માટે આવ્યો છું તે તો આપ જાણો છો. તેથી તે કહી બતાવવાની હું અગત્ય વિચારતો નથી. ૨ માટે હે પ્રભુ ! હવે તો તે સન્મતિ આપો કે, જે પ્રકારે હું રાક્ષસોના સંહાર કરું. હે મુનિરાજ ! જેમ શિયાળાની ઋતુમાં સખ્ત ટાઢ પડતાં કમળ બચતાં નથી તેમ બ્રાહ્મણનો દ્રોહી કોઈ પણ બચવા પામશેજ નહિ. ૩ (આ ચોપાઈ ક્ષેપક છે.) પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી અગત્ય મુનિ હસવા લાગ્યા. અને બોલ્યા કે, હે નાથ ! આપ શું જાણીને મને પૂછો છો. હે પાપના શત્રુ ! તમારાં ભજન અને પ્રભાવથી તમારા મહિમાને કાંઈક જાણું છું. ૪

સો—બ્રહ્મટી નિરસત નાથ, રહત સદા પદકમલ તર ॥

જિન દારે નિજહાથ, વિવિધ વિધાતા સિદ્ધ હર ॥ ૧ ॥

(ક્ષેપક) હે નાથ ! આપની માયા સદા આપની બ્રહ્મટી નિહાળતી આપનાં ચરણકમળોને તજે રહીને પોતાના હાથથી અનેક વિધાતાઓને, સિદ્ધોને તથા શ્રી શિવોને બનાવે છે. ૯

ચૌ—અતિ કરાલ સવ પર જગ જાના, ઔરૌ કહૌં સુનિય ભગવાના ॥

ઝમરિતરુ વિશાલ તવ માયા, ફલ બ્રહ્માણ્ડ અનેક નિકાયા ॥

જીવ ચરાચર જન્તુ સમાના, ખીતર વસહિં ન જાનહિ આના ॥

તે ફલભક્ષક કઠિન કરાલા, તવ ભય દરત સદા સો કાલા ॥

તે તુમ સકલ લોકપતિ સાંઈ, પૂંછેહુ મોહિં મનુજકી નાંઈ ॥

યદ્ વર માંગોં કૃપાનિકેતા, વસહુ હૃદય સિયઅનુજસેમતા ॥

અવિરલ ભક્તિ ચિરત સતસંગા, ચરણસરોરુહ પ્રીતિ અભંગા ॥

યદ્યપિ બ્રહ્મ અલ્પાણ્ડ અનન્તા, અનુભવ ગમ્ય ભજહિં જ્યહિ સંતા ॥

અસ તવ રૂપ વચાનો જાનોં, ફિરિ ફિરિ સગુણબ્રહ્મ રતિ માનોં ॥

કે જે આપની માયાને અખિલ જગત્ વિકરાળ અને સર્વશ્રી અગમ્ય સમજેછે, પરંતુ હે પ્રભુ ! હું તો કાંઈક બીજું કહું છું, તે શ્રવણ કરો. (ક્ષેપક સમાપ્ત.) આપની માયારૂપી મોટા ઊંઘરાના વૃક્ષમાં અનેક પ્રજ્ઞાંડરૂપી ફળ લાગી રહેલાં છે. ૧ ચરાચર જીવ એમાં જન્તુઓના સમાન વાસ કરેછે. અને તેઓ બાહારનું કશું પણ જાણતા નથી. એ પ્રજ્ઞાંડરૂપી ફલોનું ભક્ષણ કરવાવાળો કાળ પણ આપના ભયથી સદા ડરતા કરેછે. ૨ તે તમે સર્વલોકોના પતિ થઈને મને મનુષ્યના સમાન પુછોછો. હે કૃપાસાગર ! હું તો એ વરદાન માગું છું કે, સીતા અને અનુજ-લક્ષ્મણ સહ આપ મારા હૃદયમંદિરમાં નિવાસ કરો. ૩ મને અવિચળ ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને સત્સંગ પ્રાપ્ત થાઓ. અને આપનાં કેામળ ચરણકમળમાં આખન્ડ પ્રીતિ થાઓ. જે કે પ્રજ્ઞ, અખંડ અને અનંત આપ છો. અનુભવથી જાણવામાં આવોછો. જેનું સંત નિરંતર ભજન કરેછે. ૪ એવાં આપનાં રૂપને વખાણી જાણું છતાં પણ મારી પ્રીતિ સગુણ પ્રજ્ઞમાંજ છે.

દોહા—જાહિ જીવ પર તવ કૃપા, સંતત રહત હુલાસ ॥

તિનકી મહિમા કો કહે, જો અનન્ય પ્રિયદાસ ॥ ૨૧ ॥

જે જીવના ઉપર આપની કૃપા થાય છે, તે સદા પ્રસન્ન રહેછે. અને

જે આપના અનન્ય દાસ છે તેના મહિમાનું કોણ વર્ણન કરી શકે તેમ છે.
(આ હોહો ક્ષેપક છે.) ૨૧

પૌ०—સન્તત દાસન્દ્ર દેહુ બઢાઈ, તાતે મોહિં પૂછેહુ રઘુરાઈ ॥

હૈ પ્રભુ પરમ મનોહર ઠાઝું, પાવન પંચવટી ત્યહિ નાઝું ॥

ગોદાવરી નદી તહૈં બહૈં, ચારિહુ યુગ પ્રસિદ્ધ સો અહૈં ॥

દંડકવન પુનીત પ્રભુ કરહુ, ઝગ્રશાપ મુનિવર કર હરહુ ॥

વાસ કરહુ તહ રઘુકુલ રાયા, કીજૈં સકલ મુનિન્દ્રપર દાયા ॥

ચલે રામ મુનિ આયમુ પાઈ, તુરતહિ પંચવટી નિયરાઈ ॥

દિવ્ય લતા હુમ પ્રભુ મન ભાયે, નિરખિ રામ તે ભયર સુહાયે ॥

લષણ રામ સિય ચરણ નિહારી, કાનન અઘ ગા મા સુખકારી ॥

આપ નિરંતર દાસોની મહત્તાને વધારવાવાળા છો, એ કારણથી હે રઘુરાય ! આપ મને પૂછો છો. હે પ્રભુ ! મનોહર અને પવિત્ર સ્થાન છે, અને તેનું નામ પંચવટી છે. ૧ ત્યાં ગોદાવરી નદી વહે છે કે જે ચારે યુગમાં પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાંજ દંડક વન છે. આપ પધારી તે વનને પવિત્ર કરો. અને મુનિરાજે જે ઝગ્ર શાપ આપ્યો છે તેને હરો. ૨* હે રઘુનાથજી ! આપ મુનિઓપર દયા કરીને થોડો ઘણો સમય ત્યાં નિવાસ કરો. આ પ્રમાણે મહર્ષિ અગસ્ત્યનું બોલવું થતાં શ્રી રઘુનાથજી ઋષિની આજ્ઞા લઈ ત્યાંથી ઉઠ્યા અને ત્યાંથી ચાલીને તુરત પંચવટીમાં જઈ પોહોર્યાં. ૩ શ્રી રઘુનાથજીનું પધારવું થતાંની સાથેજ એ વનનાં સર્વ ઝાડ, લતા-આદિ લીલાં

* એક સમય પંચવટીમાં કાળ પડ્યો. એટલે સર્વ મુનિઓ આહારાર્થે ગૌતમજીની પાસે ગયા. એટલે મહર્ષિ ગૌતમે તપોજળથી ઘણા સમય પર્યંત મુનિઓનું પાલન કર્યું. પછી મુનિઓએ વિચાર કર્યો કે—હવે જનસ્થાનમાં જવું જોઈએ; પરંતુ ગૌતમજીના ભયને લીધે જઈ શક્યા નહિ. પછી તે સર્વેએ છળ કરીને એક માયાવી ગાય જનાકીને ગૌતમના ધાન્યાગારમાં છાડી દીધી. એટલે તે ગાયને ગૌતમજી જેવા હાથથી દૂર કરવા ગયા કે હાથ અડતાંની સાથેજ તે ગાય મરણ પામી એટલે તે સર્વ મુનિ ગૌતમને ગૌહત્યાનો દોષ આપીને તેનો ત્યાગ કરીને જનસ્થાનમાં ચાલ્યા ગયા. પરંતુ તેઓનું તે છળ પાછળથી ગૌતમજીના જાણવામાં આવતાં શાપ મળ્યો કે, જે વનના લોકથી તમે પ્રપંચ કર્યો તે વન બ્રહ્મ થઈ જશે. અને ત્યાં શક્તિ વાસ કરશે. ખીજ એમ પણ ક્યા છે કે,—દંડીરાજએ પોતાની ગુરપુત્રી સાથે તેની ઇચ્છા ન છતાં જનાકીને ભોગ કર્યો. એટલે તેણે તે વાત પોતાના પિતા મહર્ષિ ભૃગુને કહી. એટલે મુનિએ શાપ આપ્યો કે રાજનો સર્વ દેશ નષ્ટ થઈ જશે. અને ત્યાં ધૂળનો વરસાદ વરશે. ઋષિલોકો આ શાપથી ત્યાંથી નાસીને જ્યાં વસ્યા તે સ્થાન જનસ્થાન કહેવાયું. શ્રીરઘુનાથજીના પધારવા પર્વત તે સ્થળની દુર્દશાની અવધિ હતી. જ્યાં જેવા રઘુનાથજી ત્યાં પધાર્યા કે તુરત ત્યાં નવીન રૂળ ફૂલ અને પાનડાં-આદિ થઈ.

ને મનોહર થઈ ગયાં. લક્ષ્મણજી, સીતાજી અને શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોને દેખતાંની સાથેજ વનનો શાપ નિવૃત્ત થઈ ગયો અને વન સુખકારી થઈ ગયું. ૪

દોહા—ગૃધ્રરાજસૌં મેટ મડ, બહુવિધિ પ્રીતિ દદાય ॥

ગોદાવરી સમીપ પ્રભુ, રહે પર્ણગૃહ છાય ॥ ૨૨ ॥

તે સ્થળે ગીધરાજ જટાયુની મુલાકાત થઈ. અને પરસ્પર પ્રીતિ વૃદ્ધિ પામી. એટલે ગોદાવરીને કિનારેજ પ્રભુ પર્ણશાળા બનાવીને રહેવા લાગ્યા. દશરથ અને જટાયુને પ્રીતિ હતી. તે પ્રીતિમાં શ્રીરામચન્દ્રજીના સમાગમથી વિશેષ દૃઢતા થઈ. ૨૨

ચૌ૦—જવતે રામ કીન્હ તહૈં વાસા, સુખી મયે મુનિ વોતે ત્રાસા ॥

ગિરિ વન નદી તાલ છાવિ છાયે, દિનદિન પ્રતિ અતિ હોત સુહાયે ॥

સ્વગ મૃગ વૃન્દ અનન્દિત રહીં, મધુપ મધુર ગુંજત છાવિ લહીં ॥

સો વન વરણિ ન સક અહિરાજા, જહાં પ્રકટ રઘુવીર વિરાજા ॥

એક વાર પ્રભુ સુખઆસીના, લક્ષ્મણ વચન કહે છલહીના ॥

સુર નર મુનિ સચરાચર સાંઈ, મૈં પૂંછૌં નિજ પ્રભુકી નાંઈ ॥

મોહિં સમુજાઈ કહો સોઈ દેવા, સવ તાજિ કરહું ચરણરજ સેવા ॥

કહહુ જ્ઞાન વિરાગ અરુ માયા, કહહુ સો ભક્તિ કહહુ જ્યહિ દાયા ॥

જ્યારથી શ્રીરામચન્દ્રજીએ ત્યાં નિવાસ કર્યો, ત્યારથી ત્યાં રહેતા સર્વ મુનિ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયા. સર્વ દુઃખ મટી ગયાં. પર્વત, નદી અને તળાવ કાંતિથી તથા શોભાથી છાઈ રહ્યાં અને દિવસો દિવસ શોભામાં વધારો થવા લાગ્યો. ૧ ખગ અને મૃગોનાં ટોળાં આનંદથી ફરવા લાગ્યાં, ભ્રમરાઓ મધુર ગુંજારવ કરતા શોભી રહ્યા હતા. જ્યાં શ્રીરઘુનાથજી સાક્ષાત્ વિરાજતા હતા, તે વનનું વર્ણન શેષજી પણ કરી શકે તેમ નથી. ૨. ‘એકવાર’ એકવાર કહેવાનો ભાવ એ છે કે, થોડા વરસ પછી લક્ષ્મણજી શ્રીરઘુનાથજીને જ્ઞાન વિષયક પ્રશ્ન છલરહિત પૂછવા લાગ્યા.* કે હે દેવ ! મનુષ્ય મુનિ અને અરાચરના સ્વાથી ! યથાત્ સકળ સંસારના વ્યવહારને જાણવાવાળા આપને

* પ્રશ્ન ચાર પ્રકારનાં હોય છે. એક તે વિવાદાર્થ જેમાં હારવા છતવાનો વિચાર તે તુમ્હ. બીજું વક્તા આદિની પરીક્ષાને માટે જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તે કનિષ્ઠ, ત્રીજું પોતાની બુદ્ધિનું ચતુરતા દેખાડવા માટે જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તે મધ્યમ અને ચોથું સંદેહનિવૃત્તિને માટે જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તે ઉત્તમ પ્રશ્ન કહેવાય છે. લક્ષ્મણજીએ ચોથું પ્રશ્ન પૂછ્યું તેથી મૂળમાં ‘છળહીન’ એવો પાઠ છે.

હું મારા પ્રભુસમજીને પૂછું છું.^૧ ઓ હે દેવ ! મને સર્વ સમજાવીને કહો કે જેથી હું સર્વ ત્યાગીને આપનાં ચરણોની સેવા કરવા કરૂં. હે મહારાજ ! જ્ઞાનનું તત્ત્વ, વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ, અને માયા શું છે ? તે કહો. અને ભક્તિનું સ્વરૂપ કહો કે જે ભક્તિના પર આપની કૃપા છે. અથવા જે ભક્તિ કરવાથી આપ ભક્તો પર કૃપા કરો છો. ૪

દોહા.—ઈશ્વર જીવાહિ ભેદ પ્રભુ, સકલ કહહુ સમુજાઈ ॥

જાતે હોઈ ચરણસતિ, શોક મોહ ભ્રમ જાઈ ॥ ૨૩ ॥

હે પ્રભુ ! ઈશ્વર અને જીવમાં શું ભેદ છે ? તે સમજાવીને કહો કે જેથી આપનાં ચરણોમાં પ્રીતિ થાય અને તેથી શોક, મોહ અને ભ્રમનો નાશ થઈ જાય. લક્ષ્મણજી સંદેહહીન છે. તેણે તો કેવળ સંસારના મનુષ્યોના શોક, અને મોહ દૂર કરવાને માટે પૂજતાં શ્રી રઘુનાથજીએ કહ્યું કે. ૨૩

ચૌ.—થોરેમહં સવ કહૌં બુઝાઈ, સુનહુ તાત મતિ મન ચિતલાઈ ॥

મैं अरु मोर तोर तैं माया, ज्यहि वश कीन्है जीवनि काया ॥

गोगोचर जहँ लगि मन जाई, सो सब माया जानेहु भाई ॥

तोहिकर भेद सुनहु तुम सोऊ, विद्या अपर अविद्या दोऊ ॥

एक दुष्ट अतिशय दुखरूपा, जावश जीव परा भवकूपा ॥

एक रचै जग गुणवश जाके, प्रभुनेरित नहिं निज बल ताके ॥

ज्ञान मान जहँ एको नाहीं, देखत ब्रह्मरूप सब माहीं ॥

कहिये तात सो परम विरागी, तृणसम सिद्धि तीनिगुण त्यागी ॥

હે ભાઈ ! થોડામાંજ સમજાવીને કહું છું—માટે તમે ચિત્તને, મનને તથા બુદ્ધિને એકાગ્ર કરીને શ્રવણ કરો. એકાગ્ર બુદ્ધિથી શ્રવણ કરતાં ગૂઢ આશયત્વરાથી ધ્યાનમાં આવી જાય છે. એ માટે મન લગાડીને શ્રવણ કરવાનું કથન છે. લક્ષ્મણજીનો પ્રશ્ન વ્યતિક્રમ છે, પણ શ્રી રઘુનાથજી પ્રત્યુત્તર અનુક્રમે આપે છે. દેહમાં અહંભાવ. એટલે કે હું અને મારું તારું, પોતાના પદાર્થોમાં મમતા અને અન્યના ધનમાં મહત્વતા એજ માયાનું સ્વરૂપ છે. એ મારાં અને તારાં એણેજ સર્વ ચરાચરને પોતાના સ્વાધીન કરી રાખેલ છે. ૧ ઇન્દ્રિયોના વિષય સ્પષ્ટ છે, અને ઇન્દ્રિયોના દેવતા અને જ્યાં સુધી મન જાય છે તે સર્વ માયા છે. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને પાંચ કર્મેન્દ્રિ-

ય છે. કમવાર તેના દેવતા પણ કહું છું. શ્રવણના દિશા, ત્વચાના વાયુ, નેત્રના સૂર્ય, હૃદવાના વરૂણ, નાસિકાના અશ્વિનીકુમાર, ચરણના વિષ્ણુ, ગુહાના યમ, લિંગના હૃક્ષ, હાથના ઈન્દ્ર અને મુખના અગ્નિ એ સર્વ દેવ પેશ્તપોતના વિષયોને લોગવે છે. પ્રકૃતિના બે ભેદ છે, એકવિધા અને બીજી અવિધા છે. ૨ અવિધાદુષ્ટ અને વિશેષ દુઃખરૂપ છે. જેના વશ થઈને જીવ સંસારરૂપી કુવામાં પડે છે. વિધારૂપી માયા પ્રભુની પ્રેરણાથી જગતને રચે છે, અને જગરચનાના ગુણ તેના આધીન છે. માયાને સ્વતંત્ર નથી. ૩. જ્ઞાન એ કહેવાય છે કે-જ્યાં વર્ણાશ્રમાદિકનું જરા પણ જ્ઞાન રહેતું નથી, સર્વ માં સમાન બ્રહ્મરૂપ જીવે છે.^૧ એટલે કે આજુ જગત બ્રહ્મરૂપ છે. નાનાવસ્તુ કાંઈ પણ નથી. રજોગુણથી બ્રહ્માની સિદ્ધિ, સત્ત્વગુણથી વિષ્ણુની સિદ્ધિ અને તમોગુણથી ઇન્દ્રની સિદ્ધિ તેને પણ જે તૃણના સમાન ત્યાગ કરી દે, તે પરમ વૈરાગી કહેવાય છે.^૨ ૪

હોહા.—માયા ઈશ ન આપુ કહું, જાનિ કહું સો જીવ ॥

બન્ધ મોક્ષપ્રદ સર્વપર, માયાપ્રેરક સીવ ॥ ૨૪ ॥

આ હોહામાં દ્વૈત, અદ્વૈત અને વિશિષ્ટાદ્વૈત ત્રણેમત પ્રકટ છે. અદ્વૈત એ પ્રકારે કે જ્યાં સુધી પોતાને માયા ઇશ અર્થાત્ ઇશ્વર જાણતો નથી ત્યાં સુધી જીવ કહેવાય છે. અને જ્યારે પોતાને જાણી લીધો ત્યાં બાંધવા છોડવાવાળો સર્વથી પર અને માયાને આજ્ઞા દેવાવાળો અને મર્યાદારૂપ છે. દ્વૈત એ છે કે, માયાને ન જાણતાં પોતાને અને ઇશ્વરને જાણવા શ્રી રઘુનાથજી લક્ષ્મણજીને કહે છે કે—વિશિષ્ટાદ્વૈત એ છે કે—પોતે પોતાને માયા ઇશ અર્થાત્ ઇશ્વર ન જાણે જીવ જાણે વા જે માયા, ઇશ અને પોતાને જાણતો નથી તે જીવ છે ! અને જે બાંધ મોક્ષને દેવાવાળો સર્વથી પરમાયાનો પ્રેરક મર્યાદાયુક્ત છે, તેજ ઇશ્વર છે. ૨૪.

ચૌ.—ધર્મ્મતે વિરતિ યોગ તે જ્ઞાના, જ્ઞાન મોક્ષપ્રદ વેદ વચ્ચાના ॥

જાતે વેગિ દ્રવૌ મૈ ભાઈ, સો મયમક્તિ મક્તમુલ્લદાઈ ॥

+ બળવદ્ગીતામાં કહે છે કે—મૂર્ધારાપો જલો વાયુઃ સં મનો હુદિરેવચ । બ્રહ્મકાર હૃતીયમ્પેક્ષા પ્રકૃતિરષ્ટભિધા ॥ ૧ ॥ અપરેઅમિતિતિ સ્ત્રવ્યમાં પ્રકૃતિ ઇન્દ્રિયે મે પરાં । જીવમૂર્ત્ત્ત મહાબાહોય એવં ધાર્યતે જગત્ ॥

૧ ‘ સર્વે સ્થલિવદં બ્રહ્મ નેહજામાસ્તિ કિંચન ’

૨ બાળવતમાં લેખ છે કે—ન નાક પૃથં ન ચ સાર્વભૌમં ન યોગ સિદ્ધિં ન પુનર્મંદ્યજ્ઞ । ન પારમેષ્વરં નરસાધિપત્યં વાચ્છંતિ વત્પાદરજ પ્રપન્નાઃ ॥

સો સ્વતંત્ર અવલંબ ન આના, જેહિ આધીન જ્ઞાન વિજ્ઞાના ॥
 ભક્તિ તાત, અનુપમ સુખમૂલા, મિલહિં જો સન્ત હોય અનુકૂલા ॥
 ભક્તિકે સાધન કહૌં વચ્ચાની, સુગમ પન્થ મોહિં પાવહિં પ્રાની ॥
 પ્રથમહિં વિમ્બચરણ અતિપ્રીતી, નિજ નિજ ધર્મનિરત શ્રુતિનીતિ ॥
 શહીકર ફલ મન વિષય વિરાગી, તવ મમચરણ ઉપજ અનુરાગા ॥
 શ્રવણાદિક નવભક્તિ દઢાહીં, મમ લીલારતિ અતિ મનમાહીં ॥
 સન્તચરણપંકજ અતિ પ્રેમા, મન ક્રમ વચન ભજન દઢ નેમા ॥
 ગુરુ પિતુ માતુ વન્ધુ પતિદેવા, સવ મોહિં કહૌં જાનૈ દઢ સેવા ॥
 મમ ગુણ ગાવત પુલક શરીરા, ગદ્ગદગિરા નયન બહ નીરા ॥
 કામાદિક મદ દંભ ન જાકે, તાત નિરન્તર વશ મૈં તાકે ॥

ધર્મથી વૈરાગ્ય થાય છે, યોગથી જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે. એમ વેદ કહે છે. અને હે લક્ષ્મણ ! જેથી હું તરત પ્રસન્ન થાઉં છું તે મારી ભક્તિ ભક્તોને સુખદાતા છે. ઇશ્વરમાં અનન્યભાવથી પ્રેમ કરવો, એ ભક્તિ કહેવાય છે. ૧ અને તે ભક્તિસ્વતંત્ર છે. તે અન્ય સાધનનું અવલમ્બન માગતી નથી. અને જ્ઞાનવિજ્ઞાન-આદિ સકલ સાધન તેનાજ એટલે ભક્તિના આધિન છે. હે ભાઈ ! ભક્તિ અનુપમ સુખનું મૂળ છે; પરંતુ જે સંત અનુકૂળ હોય તોજ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ભક્તિનાં સાધનો વખાણીને તમને કહું છું કે જે સુગમ માર્ગથી પ્રાણી મને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ તો પ્રાદ્યક્ષના ચરણમાં પ્રત્યંત પ્રેમ કરવો. અને વેદાનુસાર પોત પોતાના ધર્મમાં પ્રીતિ કરવી ૩ તેનું કૃણ એ છે કે જ્યારે વિનયોથી વૈરાગ્ય થાય છે. ત્યારે મારાં ચરણોમાં પ્રીતિ ઉપજે છે. એ માટે જે મુમુક્ષુજન શ્રેયાલિલાષી છે, તે શ્રવણાદિક નવ^૧ લક્ષણો અથવા ચૌદશલક્ષણો મારી ભક્તિનેજ દઢ કરે છે. અને મારા દિવ્ય જન્મ કર્મોની લીલામાંજ સદા પ્રીતિ માને છે. ૪ ભગવન્જનોમાં અતિશય પ્રેમ કરે. મન, વચન અને કર્મથી માફજ સેવન

૧ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં લેખ છે કે-શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનં । અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સરવ્યમાત્મ નિવેદનં ॥ આ નવધા ભક્તિ છે.

૨ પદ્મપુરાણમાં ચૌદશ ભક્તિ માટે લેખ છે કે-આશ્રન્તુ વૈશ્વણંપ્રોક્તં શંખચક્રાંકનંહરેઃ ૧ ધારણં ચોર્ધ્વપુંદ્રાણાં ૨ તન્મંત્રાણાં પરિગ્રહં ૩ અર્ચનં ૪ જપધ્યાનચ્ચ. ૫-૬ તન્નામ સ્મરણં તથા ૭ કીર્તનં ૮ શ્રવણં-ચૈવ. ૯ વન્દનં ૧૦ પાદસેવનં ૧૧ તત્પાદોદક સેવાચ ૧૨ તન્નિવંદિત ભોજન ૧૩ નદીયાત્રા-વસેવાનં ૧૪ દ્વાદશીઘ્રત મુક્તમં ૧૫ તુલસીરોપનાંવિષ્ણો દેવદેવસ્ય શર્ગિજ્ઞિનઃ ॥ ૧૬ ભક્તિ ચૌદશધા પ્રોક્તા ભવબન્ધવિમુક્તયે ॥

દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક કરે. માતા પિતા, ગુરુ, ભાઈ, સ્વામી, સખા અને ઇષ્ટદેવ સર્વ મને બાણે. ૫ મારા ગુણાનુવાદ ગાતાં ગાતાં જે શરીરમાં રોમ ખડાં થઈ જાય, ગદ્ગદ્ વાણી થઈ જાય અને નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ ચાલવા લાગે. એવો જે મારો ભક્ત કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ અને દંભ રહિત હોય છે તેને હે લક્ષ્મણભાઈ! હું સદા વશ રહું છું. ૫

દોહા.—વચન કર્મ મન મોરિ ગતિ, ભજન કરે નિષ્કામ ॥

તિનકે હૃદયકમલમહું, કરૌં સદા વિશ્રામ ॥ ૨૫ ॥

વચન, કર્મ અને મનથી જે અનન્યગતિ અને અકામ માત્ર લજન કરે છે. તેના હૃદયકમળમાં મધુકરના સમાન હું સદા નિવાસ કરું છું.* ૨૫

ચૌ.—ભક્તિયોગ સુનિ અતિ સુખ પાવા, લક્ષ્મણ પ્રભુ ચરણન્હ શિરનાવા ॥

નાથ સુને ગત મમ સન્દેહા, ભયડ જ્ઞાન ઉપજેડ નવનેહા ॥

અનુજ વચન સુનિ પ્રભુ મનભાયે, હર્ષિ રામ નિજહૃદય લગાયે ॥

શર્હિવિધિ ગયે કલુક દિનવીતી, કહત વિરાગ જ્ઞાન ગુણનીતી ॥

શૂર્પણખા રાવણકી બહિની, દુષ્ટ હૃદય દારુણ જિમિ અહિની ॥

પંચવટી સો ગઈ ચક બારા, દેખિ વિકલ મડ યુગલ કુમારા ॥

આતા પિતા પુત્ર ડરગારી, પુરુષ મનોહર નિરખત નારી ॥

હોઈ વિકલ સક મન નહિં રોકી, જિમિ રવિમણિ દ્રવ રવિહિં વિલોકી ॥

આવો સર્વ શાસ્ત્ર સમ્મત સિદ્ધાંત ભક્તિયોગ સ્વતંત્ર સર્વેશ્વર પોતાના સ્વામી શ્રી રામચન્દ્રજીના શ્રીમુખથી શ્રવણ કરી લક્ષ્મણજી અત્યંત સુખ પામ્યા. અને આ પરમ લાલના ધન્યવાદમાં પ્રભુના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. અને બોલ્યા કે—હે નાથ ! શ્રવણ માત્રથીજ મારો સન્દેહ દૂર થઈ ગયો. અને જ્ઞાન થવાથી નવીન પ્રેમ આપમાં ઉત્પન્ન થયો. ૧ લક્ષ્મણજીનાં વચન શ્રવણ કરી પ્રભુ મનમાં આનંદ પામ્યા. અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રસન્ન થઈ લક્ષ્મણજીને હૃદય સાથે લગાવ્યા. આ પ્રકારે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને રાજનીતિ—આદિ ગુણોને કહેતાં કહેતાં કેટલોક કાળ વ્યતીત થઈ ગયો. ૨ ભાવી અનુસાર શૂર્પણખા નામની રાવણની બેન કે જે મહા દારૂણ, દુષ્ટ સર્પિણીના સમાન હતી, તે એક સમય પંચવટીમાં ગઈ. તો ત્યાં રામ—લક્ષ્મણ બે કુમારોનાં મનોહર રૂપને નિરખતાંની સાથેજ તે પરમ વ્યાકુળ થઈ ગઈ. ૩ કાકભુથુંડી કહે છે કે—હે ગર્હુડ ? ભાઈના સમાન સમાન અવસ્થાવાળો

વા પિતાના તુલ્ય વિશેષ અવસ્થાવાળો પુરૂષ હોય વા તુલ્ય નાની અવસ્થા-
વાળો પુરૂષ હોય છતાં પણ તે પુરૂષની મનોહરતાને નિહાળી સ્ત્રી વિકળ થઈ
જાય છે, અર્થાત્ કામાતુર થઈ જાય છે. મનને રોકી શકતી નથી. અને જેમ
સૂર્યને જોઈને સૂર્યકાન્તમણિમાં દ્રાવ થાય છે તેમ તેવા મનોહર પુરૂષને
જોઈને સ્ત્રીના શરીરમાં જળનો આવ થાય છે. તે પ્રમાણેજ રાવણની બેન
શૂર્યજ્યા મહાવૃદ્ધા છતાં પણ રાજપુત્રોને જોઈને મોહિત થઈ ગઈ. ૪

બોહા.-અધમ નિશાચરિ કુટિલ અતિ, ચલી કરન ઉપહાસ ॥

સુનુ સ્વમેશ ભાવિ પ્રબલ, મા ચહ નિશિચર નાસ ॥ ૨૬ ॥

(ક્ષેપક.) કાકભુશુંડજી કહે છે કે-હે ગરૂડજી! શ્રવણ કરો, એક તો
અધમ, વળી રાક્ષસ, કે જેનો વધ કરવાની પ્રભુએ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. અને
વળી અત્યંત કુટીલતાવાળી, કે જે ઇશ્વરો સાથે ઉપહાસ્ય કરવું ધારે છે. એ
દોષનિરખી પ્રભુએ દંડ આપ્યો. ભાવી પ્રબળનો આશય એ છે કે-આટલો
સમય તો તે નભાવી, હવે વનવાસની અવધી થોડીજ અવશેષ રહી છે.
તેથી તે આવી. હવે બનવા કાળને વશ થવાથી જેને કુળજો નાશ કરવાની
બુદ્ધિ ઉપજી. હવે રાક્ષસોના નાશનો સમય સમીપમાં આવી ગયો. ૨૬
(ક્ષેપક સમાપ્ત.)

શ્લોક.-રુચિર રૂપ ધરી પ્રભુ પહું આઈ, બોલી વચન મધુર મુસુકાઈ ॥

તુમ સમ પુરુષ ન મોસમ નારી, યહ સંયોગ વિધિ રચા વિચારી ॥

મમ અનુરૂપ પુરુષ જગનાહીં, દેસેવું સ્વોજિ લોક તિહું મારીં ॥

તારે અબલગિ રહિ કુમારી, મન માના કહુ તુમહિ નિહારી ॥

સીતહિં ચિતહ કહી પ્રભુ વાતા, અહૈ કુમાર મોર લઘુભ્રાતા ॥

ગઈ લક્ષ્મણ રિપુભગિની જાની, પ્રભુ વિલોકિ બોલે મૃદુવાની ॥

મુન્દરિ સુનુ મૈં ઉનકર દાસા, પરાધીન નહિ તોર સુપાસા ॥

પ્રભુ સમરથ કોશલપુર રાજા, જો કહુ કરાહિ ઉનૈં સબ છાજા ॥

પરમ સુન્દર કપટરૂપ ધારણ કરીને તે શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે ગઈ.
અને મંદમંદ હસતી હસતી આવાં વચન બોલી કે-તમારા સમાન કોઈ
પણ પુરૂષ સુંદર નથી તેમ મારા સમાન કોઈ પણ સુંદર સ્ત્રી નથી. આ તો
વિધાતાએ તમારો ને મારો સંયોગ વિચારીનેજ રચ્યો છે. ૧ મારા સમાન
રૂપવાન પુરૂષ મેં ત્રિલોક્યમાં શોધ્યો તો કોઈ પણ માત્રી દષ્ટિએ પડ્યાજ
નહિ. એ કારણથી હું આજપર્યન્ત કુંવારી રહી છું. તમોને જોઈને જરા
મારું મન માન્યું છે. ૨ જ્યારે એ રંડા આ પ્રમાણે જુહું બોલી કે, હું

આજપર્યન્ત કુંવારી છું ત્યારે તો શ્રી રામચન્દ્રજીએ પણ સીતાજીની તરફ દૃષ્ટી કરીને તેને કહ્યું કે-જેવી તું કુંવારી છે, તેવોજ મારો નાનો ભાઈ પણ કુમાર છે. તેને તુંવર ! શૂર્પણખા તો જો કે જન્મે ભાઈઓના રૂપ પર આસક્ત થઈ ગઈ હતી. છતાંપણ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન સાંભળતાંની સાથેજ લક્ષ્મણજીના સમીપ ગઈ. લક્ષ્મણજી તેને શત્રુની યેન બાણી ગયા. અને શ્રી રામચન્દ્રજીના તરફ દૃષ્ટી કરીને તેને અતિ કોમળ વચનો કહ્યાં કે-હો સુંદરી ! શ્રવણ કરચ. હુંતો તેમનો દાસ પરાધીન છું. તેથી તારા યોગ્ય હું નથી. પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી તો સ્વતંત્ર, સમર્થ કૌશળપુરીના રાજા છે. તેથી તે જ કરે તે તેને છાજે તેમ છે. ૪

દોહા.-કેહરિ સમ નહિં કરિવર, લગા કિ વાજ સમાન ॥

પ્રભુ સેવક શમિ જાનહુ, માનહુ વચન પ્રમાન ॥ ૨૭ ॥

જેમ હાથી કેસરી સમાન હોયજ નહિ, તેતર બાજના સમાન હોયજ નહિ. તેમજ સેવક પણ પ્રભુ સમાન હોયજ નહિ. તેમ સમજ, અને તેથી ‘હું તારા લાયક નથી’ આ મારાં વચનને પ્રમાણ માન. ૨૭

ચૌ-સેવક સુખચહ માન મિલારી, વ્યસની ધન શુભગતિ વ્યભિચારી ॥

લોખી યશ ચહૈ ચારુ ગુમાની, નમ દુહિ દુધ ચહત ઇ પ્રાની ॥

પુનિ ફિરિ રામ નિકટ સો આઈ, પ્રભુ લક્ષ્મણ પહૈં વહુરિ પઠાઈ ॥

લક્ષ્મણ કહા તોહિં સો વરદૈ, જો તૂજ તોરિ લાજ પરિહરદૈ ॥

૧ જનકીજીના તરફ જિવાનો હેતુ એ છે કે-તારું મન જરા માન્યું છે. પણ મારું મન તો જરાપણ માન્યું નથીજ. અથવા તેણે જે કહ્યું કે મારા સમાન નારી ત્રૈલોક્યમાં નથી, તેથી તેને જનકીજી દેખાડે છે કે આવી સુંદર તો તું નથી. અથવા એમ પણ લાવ છે કે મારે તો સ્ત્રી છે; પરંતુ મારો નાનો ભાઈ કુમાર છે. અહિં કુમારપદ પ્રત્યક્ષ સ્ત્રીના અભાવમાં છે. અથવા રઘુનાથજી જાણતા હતા કે આ તો રાક્ષસી છે, છળ કરીને મનોહર રૂપ ધારણ કરીને આવી છે. એ માટે ‘શઠં પ્રતિ શઠંકુર્પાત્’ એ ન્યાયથી હાસ્યપૂર્વક લક્ષ્મણજીને કુમાર કહ્યા. કદાચ તે કહે કે હું કુલીન સ્ત્રી છું. તેથી આપને પણ કુલીન બાણીનેજ વશ છું. તેના ઉત્તરમાં રઘુનાથજી કહે છે કે મારો નાનો ભાઈ છે. અથવા કું એટલે. પૃ-થ્વી તેમાં આ માર અર્થાત્ કામદેવતા સગાન સુંદર છે. ‘મદનોમન્મથોમાર’ એમ અમરોપ-માં લેખ છે. રૂપમાં તારા અનુરૂપજ છે. અથવા કું એટલે નીચ પુરૂષોને મારવાવાળા છે એટલે કે તું પણ રાક્ષસી છે. માટે તું એના સમીપમાં જ. અને જનકીજીના તરફ જોવાનો આશય એ છે કે-જનકીજી રાવણની ઇષ્ટ છે. તેથી તેનો વિચાર લેવા તેના તરફ જોયું કે રાવણથી વિરોધ કરું કે ન કરું. એક આશય હાસ્યનો પણ છે કે-જેણે તો ખરો કે સ્ત્રીની કેવી પ્રકૃતિ છે.

૨ કૌશળપુરીના રાજા કહેવાનો હેતુ એ છે કે-કૌશળપુરીના રાજા દશરથ કે જે મારા પિતા તેને ૩૬૦ રાણીઓ છે. તેનાજ સ્થાન પર પ્રભુ છે. જેથી તેને જો સ્ત્રી કરવી એમાં કોઈ મોટી વાત નથી. અથવા રાજા છે માટે તે સમર્થ છે. તેથી જે સ્ત્રીની ઇચ્છા કરે તેને તેનું કુળ કે તેની જાતિ જાણવા વગર તેનો સ્વીકાર કરે તો તેને હરકત નથી પણ જો જીજ્ઞાસુ તેમ કરે તો તે જાતિથી બ્રહ્મ થઈ જાય છે.

તત્ર સિસિઆનિ રામ પહૈં ગઈ, રૂપ મયંકર પ્રગટત મઈ ॥

વિધુરે કેશ રદન વિકરાલા, મ્રુકુટીકુટિલ કરણલાગિ ગાલા ॥

સીતહિ સમય દેસિ રઘુરાઈ, કહા અનુજ સન સૈન બુઝાઈ ॥

અનુજ રામ મનકી ગતિ જાની, ચઢે રિસાઈ સો સુનહુ મવાની ॥

સેવક સુખની ઇચ્છા કરે, ભીખારી માનની ઇચ્છા કરે, વ્યસની દ્રવ્યની ઇચ્છા કરે, વ્યભિચારી શુભ ગતિની ઇચ્છા કરે; લોભી તથા અભિમાની કીર્તિની ઇચ્છા કરે, તે માણસ આકાશને હોહીને દૂધ મેળવવાની ઇચ્છા કરેછે એમ સમજવું. માટે તું મારી સાથે વિવાહ કરી સુખ મળશે એ ઇચ્છા રાખીશજ નહિ. માટે મારી સાથે વિવાહ ન કરતાં પ્રભુ સાથે કરય. એ લક્ષ્મણજીનો આશય છે. ૧. લક્ષ્મણજીનાં સત્ય વચન શ્રવણ કરીને શૂર્પણખા તો પાછી શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, -લક્ષ્મણ તો તમારો દાસ છે. રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે દાસ નથી પણ મારો નાનો ભાઈ છે. એમ કહીને પાછી લક્ષ્મણજી પાસે મોકલી. તે સમય તો લક્ષ્મણજીએ તેને કહ્યું કે, -જે તુજીના સમાન લાજનો પરિત્યાગ કરે છે તે તને અવશ્ય વરશે, બીજો તો કોઈ વરશેજ નહિ. ૨. આવાં લક્ષ્મણજીનાં વચન શ્રવણ કરતાંની સાથેજ જેને રૂંવાડે રૂંવાડે ક્રોધ વ્યાપ્ત થઈ ગયો છે એવી તે શૂર્પણખા ક્રોધ કરીને શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે ગઈ. અને પોતાનું અસલ મહાભયંકર રૂપ કે જે છુટા કેશોવાળું, વિકરાળ દાંતવાળું, વાંકી ભ્રમરોવાળું અને કાન પર્યન્ત ફાટેલા ગાલોવાળું પ્રકટ કર્યું. ૩. આવા રૂપથી શ્રી સીતાજીને સહીત નિરખીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને સાનથી સમજાવીને તેને વિરૂપ કરવાનું સમજાવી દીધું. 'શ્રી શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી ! અનુજ લક્ષ્મણજીએ શ્રી રઘુનાથજીના મનની ગતિ જાણી લીધી. અને તુરતજ ક્રોધ કરીને ઉઠ્યા. ૪

દોહા.-લક્ષ્મણ અતિ લાઘવ તિહિ, નાક કાન વિનુ કીન્હ ॥

તાકે કર રાવણ કહૈં, મનહુ ચુનૌતી દીન્હ ॥ ૨૮ ॥

૧ ખરવા રામાયણમાં લખે છે કે-વેદજામ ગાનિ અંગુરિન ચ્વન્દ પ્રકાશ । શૂર્પણખા પ્રમુ પઠઈ લક્ષ્મણ પાસ શ્રી રઘુનાથજીએ ચાર આંગળાં આકાશ તરફ ઉંચા કરીને લક્ષ્મણજીને સાન કરી, આશય એ છે કે-ચારથી વેદનો બોધ થાય છે અને વેદને શ્રુતિ પણ કહે છે અને શ્રુતિ એટલે જ્ઞાન પણ અર્થ થાય છે. ચાર આંગળાં ઉંચાં કરવાથી તો જ્ઞાન અને આકાશ તરફ ઉંચાં હોય કરવાથી નાકનો બોધ થાય છે; કેમકે સ્વર્ગ ઉપર છે. અને સ્વરવ્યયં સ્વર્ગનાક હત્યમર એ વચનથી નાકને પ્રોધ થયો. અને હાથ ઉંચા કરી તરછોટવાનો ભાવ એ છે કે, નાક જ્ઞાન કાપી નાંખો.

લક્ષ્મણજીએ ઘણીજ ઉતાવળથી તેનાં નાક અને કાનનો છેદ કર્યો. અને તેનાં નાક કાન કાપીને કાપેલો. ભાગ શૂર્પણખાના હાથમાંજ મૂકીને બાજુ તે દ્વારા રાવણને ચેતવણી આપી, અથવા ધિછાર આપ્યો હોય એમ કચું. ૨૮

ચૌ૦-નાકકાનવિનુ મડ વિકારારા, જનુ શ્રવ શૈલ ગેરુકૈ ધારા ॥

સ્વર દૂષણ પહૈં ગડિ બિલાતા, ધૂક ધૂક તવ પૌરુષ બલ આતા ॥ ૧ ॥

તેહે પૂઝા સવ કહેસિ બુઝાઈ, યાતુધાન સુનિ સૈન બુલાઈ ॥

ચૌદહ સહસ સુમટ સંગ લીન્હે, જિન્હ સપનેહુ રણ પીઠ ન દીન્હે ॥૨॥

ધાયે નિશિચર નિકર વરૂથા, જનુ સપક્ષ કજ્જલગિરિયૂથા ॥

નાના વાદન નાનાકારા, નાનાઆયુધ ઘોર અપારા ॥ ૩ ॥

શ્યામ વટા દેસ્ત નમ કેરી, તહૈં વાસવ ધનુ મનહુ ડયેરી ॥

શૂર્પણખહિ આગે કરિ લીન્હી, અશુભ રૂપ શ્રુતિ નાશા દીની ॥ ૪ ॥

નાક અને કાન વગરની તે વિકરાળ થઇ ગઇ, અને બાજુ પર્વતમાંથી ગેરુની ધારા વહેતી હોય તેમ તેનાં નાક અને કાનમાંથી રૂધિરનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો. અને તેથી તે મહા ભયંકર જણાતી, રોતી અને છાતી ફૂટતી વ્યાકુળ થઇને પોતાના ભાઇ ખર, દૂષણ અને ત્રિશિરાની પાસે ગઇ. અને ત્યાં જઇ પોકાર કરવા લાગી કે, અરે ભાઇયો ! તમારાં બળ અને પુરુષાર્થને ધિછાર છે. બુઝ્યો તો ખરા કે તમારા જીવતાંજ મારી આ દુર્દશા થઇ. ૧ તેઓએ પુછ્યું કે, આ શું થયું ? કોણે કર્યું ? શી રીતે થયું ? તે તો કહે ? ત્યારે શૂર્પણખાએ સર્વ સમાચાર કહ્યા. તે સમાચાર સાંભળતાંની સાથેજ તેઓએ પોતાની સેના બોલાવી. અને ચૌદ હજાર મહા શૂરવીર રાક્ષસ-યોદ્ધાઓ કે જેમણે સ્વપ્નમાં પણ રણમાંથી પાછી પીઠ દેખાડી ન હતી, એવાઓને સાથે લઇને તેઓ ચાલ્યા. ૨ બાજુ પાંખવાળા કાજળના પર્વતો ઢોડતા હોય તેવા જણાતા, નાના પ્રકારનાં વાહનોવાળા, અનેક પ્રકારનાં આકારોવાળાં અને જેમણે અનેક પ્રકારનાં આયુધો ધારણ કરેલાં હતાં એવાં રાક્ષસોનાં ટોળે ટોળાં ઢોડ્યાં. ૩ રાક્ષસોના આવવાથી આકાશમાં બાજુ વાદળાંઓની શ્યામ ઘટા ચડી હોય એમ જણાવા લાગ્યું. તેઓએ જે અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર ધારેલાં હતાં તે ઇન્દ્રધનુષ્ સમાન જણાતાં હતાં. શૂર્પણખા કે જે વિધવા હતી, અને વળી નાક કાન વગરની હતી, તેથી મોટા અપશુકનરૂપ હતી તેને આગળ કરી તેઓ ચાલવા લાગ્યા. ૪

દો.-નિજ નિજ બલ સઘ મિલિ કહર્હિ, એકહિ એક સુનાઈ.॥

બાજન બાજુ જુઝાડને, હર્ષ ન હૃદય સમાઈ ॥ ૨૯ ॥

એ રાક્ષસો સર્વ ઐકત્ર થઇને અકેશની પાસે પોતાના બળની વાત કરતા હતા. તે સમય લડાઇનાં વાળાં વગડાવવા લાગ્યા. અને તેઓના ઉદયમાં યુદ્ધનો આનંદ સમાતો ન હતો. ૨૬

ચૌ-અગકુન અમિત હોઈ મયકારી, ગનર્હિ ન મૃત્યુ વિવશ મયમારી ॥

ગર્જર્હિ તર્જર્હિ ગગન ઉડાર્હિ, દેલિ કટક મટ અતિ હરપાર્હિ ॥ ૧ ॥

કોડ કહ જિયત ધરહુ દોડ માર્હિ, ધરિ મારહુ તિય લેહુ છુડાર્હિ ॥

કોડ કહ મુનૌ સત્ય હમ કહર્હિ, કાનન ફિરર્હિ વીર કોડ અહર્હિ ॥ ૨ ॥

એકે કહા મણ્ડ હોઈ રહહુ, સ્વરકે આગે અસ જનિ કહહુ ॥

યહિ વિધિ કહત વચન રણધીરા, આયે સકલ જર્હાં રઘુવીરા ॥ ૩ ॥

ધૂરિ પૂરિ નમ મળ્ડલ રહ્મજ, રામ બોલાઈ અનુજસન કહ્મજ ॥

લૈ જાનકિદિ જાહુ ગિરિકંદર, આવા નિશિચર કટક મયંકર ॥ ૪ ॥

રહ્મજ સજગ મુનિ પ્રભુકૈ વાળી, ચલે સહિત સિય શરધનુવાળી ॥

દેલિ રામ રિપુદલ ચાલે આવા, વિહાંસિ કઠિન કોદળ્ડ ચઢાવા ॥ ૫ ॥

એ સમય અનેક લયદાયક અપશકુનો થવા લાગ્યાં, પરંતુ રાક્ષસો મૃત્યુવશ થઈ રહેલા હતા, તેથી અપશકુનને ગણતા જ ન હતા. કોઈ ગર્જના કરતા હતા, કોઈ શત્રુને તુચ્છ ગણતા હતા. અને કોઈ આકાશમાં ઉછળતા હતા. અને સેનાને નિરખીને ચોદાઓ બહુજ પ્રસન્ન થતા હતા. ૧ કોઈ કહેવા લાગ્યા કે, એ બંને લાઇને જીવતા પકડી લ્યો. કોઈ કહેવા લાગ્યા કે એ બે લાઇને મારી તેની સ્ત્રીને લઈ લ્યો. અને કોઈ કોઈ એમ પણ કહેવા લાગ્યા કે, હે લાઇઓ ! શ્રવણ કરો. અમે સત્ય કહીએ છીએ કે તે વનમાં ફરે છે માટે અવશ્ય વીર છે. ૨ (ક્ષેપક) ? એક રાક્ષસ કહેવા લાગ્યો કે, ચૂપ રહો ખરની પાસે એવું બોલશે નહિ. તે સર્વ રણધીર રાક્ષસો આ પ્રકારે વચન કહેતા કહેતા ત્યાં રઘુનાથજી હતા ત્યાં આવ્યા. ૩ (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) તે રાક્ષસો અતિ વેગથી આવતા હતા તેથી આકાશમાં ઊગ્ર ધૂળથી પૂર્ણ થયેલું જોવામાં આવતાં શ્રી રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણજીને સમજાવીને કહ્યું કે.-રાક્ષસોનું લયંકર સૈન્ય આવે છે. માટે તમે બનકીજીને લઇને પર્વતની શુક્રમાં ચાલ્યા જાઓ. ૪ સાવધાન રહેજો. આવાં શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન સાંભળતાંની સાથેજ લક્ષ્મણજી

ધનુષ્ ખાણુ હાથમાં લઈ જાનકીજી સહ ત્યાંથી ચાલ્યા. શ્રીરામચન્દ્ર-
પ્રભુ શત્રુના સૈન્યને ધસારાખંધ આવતું જોઈને મહા કઠિણ પોતાનું શાઈ-ગ
ધનુષ ચઢાવ્યું ૫.

॥ હંદ હરિગીત. ॥

કોદણ્ડ કઠિન ચઢાઈ પ્રભુ શિર જટા બાંધત સોહજ્યો ॥
મર્કતશૈલપર લસતદામિનિ કોટિ સંયુગ મુજગ જ્યો ॥
કટિકસિનિપંગ વિશાલમુજ ગહિ ચાપાવિશિષ્ઠ સુધારિકૈ ॥
ચિતવત મનહું મૃગરાજપ્રભુ ગજરાજ ઘટાનિહારિકૈ ॥ ૧૦ ॥

કઠિણ ધનુષ ચઢાવીને પ્રભુએ જે શરની જટા કસીને બાંધી. તે સમય
જે રથામ કાજળના પર્યત ઉપર કરોડો વિજળી ચમકે છે, તેવી વાળની
લા જણાતી હતી. અને જે હાથથી વાળને બાંધતા હતા એ જાણે જે-
પં લપેટાઈ રહ્યા હોય એમ જણાતું હતું. કમરમાં તરકસ કસેલું હતું. મોટી
જાઓમાં ખાણુ અને ધનુષ સુધારીને સિંહના સમાન પ્રભુ રાક્ષસોની
થીના સમાન ઘટાને જોતા હતા. ૧૦

સો-આય ગયે બગમેલ, ધરહુ ધરહુ ધાવહિ સુખટ ॥

યથા વિલોકિ અકેલ, બાલરવિહિ ઘેરત દનુજ ॥ ૧૦ ॥

આરે તરફથી રાક્ષસો આવી પહોંચ્યા. અને પકડો પકડો કહેતાં ચો-
ચો દોડવા લાગ્યા. અને જે પ્રકારે પ્રાતઃકાળના સૂર્યને એકલો જાણીને
ઘેરી લે છે, તે પ્રમાણે તે રાક્ષસોએ શ્રીરામચન્દ્રજીને ઘેરી લીધા. (એ
ને ઘેરવાવાળા મંદેહા નામના દૈત્યો બ્રાહ્મણોના સંધ્યા કરચા પછીનાં
શેષ રહેલાં જળથી તાડિત થઈ સૂર્યનો ત્યાગ કરી દે છે.) ૧૦

૦-ઘેરિ રહે નિશિચર સમુદાર્ઠ, દન્ઢક સ્વગ મૃગ ચલે પરાઈ ॥

પ્રભુ વિલોકિ શર સકહિં ન હારી, થાકિત મયે રજનીચર ક્ષારી ॥

સચિવ બોલિ બોલે સ્વર દૂષણ, યહ કોઝ નૃપબાલક નરભૂષણ ॥

સુર નર નાગ અસુર મુનિ જેતે, દેસે સુને હતે હમ કેતે ॥

હમ મરિ જન્મ મુનહુ સવ માર્ઠ, દેસી નહિ અસિ સુન્દતાર્ઠ ॥

મયપિ મગિની કીન્હ કુરૂપા, વધલાયક નહિ પુરુષ અનૂપા ॥

દેહિં તુરત નિજ નારિ પઠાર્ઠ, જીવત મવન જાહિં દોર માર્ઠ ॥

મોર કહા તુમ તાહિ મુનાવહુ, તામુ વચન મુનિ આતુર આવહુ ॥

રાક્ષસોના ટોળાંએ શ્રીરામચન્દ્રજીને ઘેરી લીધા. એટલે તો હંડ-કવનમાંથી ખગ મૃગ નાશી જવા લાગ્યાં. (ક્ષેપક છે.) શ્રીરામચન્દ્રજીનાં આ દિવ્ય મંગળ વિગ્રહની અપ્રાકૃત અલૌકિક પરમ મનોહર શોભાને નિરખતાંની સાથેજ સમસ્ત રાક્ષસોની સેના ચક્રિત થઈ ગઈ અને કાંઈ શસ્ત્ર પ્રહાર કરી શક્યાજ નહિ ? એટલે તો ખર દૂષણે મંત્રિયોને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે-આ રાજકુમાર તો કોઈ પરમ સુંદર નરભૂષણ છે. ત્રૈલોક્યમાં નાગ, નર, મુનિ અસુર અને સુર જે કોઈ અમારા જોવા તથા સાંભળવામાં આવેલ છે. ૨ એ સર્વમાં તો અમે અમારા આખા જન્મમાં પણ આવી સુંદરતા ક્યાંય પણ જોઈ કે સાંભળી નથી. જો કે તેણે અમારી બેનનાં નાક કાન કાપીને તેને વિરૂપા કરી છે છતાં પણ આ અનૂપજ પુરૂષ વધ કરવા યોગ્ય નથી. ૩ માટે તમે તેની પાસે જાઓ, અને તેને કહો કે-તમે જે તમારી સ્ત્રીને સંતાડી રાખી છે, તે અમારા સ્વામી ખરને આપો. અને તમે બંને ભાઈ જીવતા પોતાને ઘેર ચાલ્યા જાઓ. આ માફ કહેવું તમે તેને કહો. અને તેનો પ્રત્યુત્તર લઈને મારી પાસે ત્વરાથી આવો. ૪

દો.-મયે કાલવશ મૂઢ સવ, જાનહિં નહિ રઘુવીર ॥

મશક ફૂંક કિમિ મેરુ ઉડ, સુનહુ ગરુડ મતિધીર ॥ ૩૦ ॥

(ક્ષેપક) કાકભુશુંડજી કહે છે કે-હો ગરુડજી ! શ્રવણ કરો. એ સર્વ મહા મૂઢ કાળને વશ છે, તેથી શ્રીરામચન્દ્રજીના પ્રભાવને જાણતા નથી. કહો તો ખરા કે મચ્છરની કુંકથી ક્યાંય સુમેરૂપર્વત ઉડી શકે તેમ છે ? ૧૮. (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.)

ષો.-દૂતન કહા રામસન જાઈ, સુનત રામ વોલે મુમુકાર્ક ॥

આજુ મયો વડભાગ્ય હમારા, તુમ્હરેપ્રશ્ન અસ કીન્હ વિચારા ॥

હમ ક્ષત્રિય મૃગયા વન કરહીં, તુમસે સ્વલ મૃગ સ્વોજત ફિરહીં ॥

રિપુ બલવન્ત દેવિ નહિં ઢરહીં, એકવાર કાલહુ સન લરહીં ॥

યદ્યપિ મનુજ દનુજ કુલધાલક, મુનિપાલક સ્વલશાલક બાલક ॥

જો ન હોઈ બલ ઘર ફિરિ જાહૂ, સમર વિમુક્ષ મૈં હતૌં ન કાહૂ ॥

રણ ચઢિ કરિય કપટ ચતુરાર્ક, રિપુ પર કૃપા પરમ કદરાર્ક ॥

દૂતન જાઈ તુરત સવ કહેઝ, સુનિ સ્વર દૂષણ ડર અતિ દહેઝ ॥

ખર દૂષણના પાઠવેલાં દૂતોએ જ્યારે ખરની વાત શ્રીરામચન્દ્રજીને કહી
ચારે તો શ્રીરામચન્દ્રજીએ હસીને કહ્યું કે,—આજ અમારાં અહોભાગ્ય અમે
પ્રમજીએ છીએ; કારણ કે તમારા સ્વામીએ અમારા માટે આવો વિચાર
કર્યો. ૧ પરંતુ હવે તમે મારા તરફથી તમારા સ્વામીને એટલું કહેજો કે—
અમે તો ક્ષત્રિય વંશના બાળક છીએ. વનમાં મૃગયાને માટે આવેલા
છીએ. તમારા સરખા બળમૃગોનેજ શોધતા ફરીએ છીએ. અને શત્રુને
મળવાનું જોઈને પણ ડરતા નથી અને એકવાર તો જો કદાચ કાળ સન્મુખ
ભાવે તો તે સામે પણ લડીએ છીએ. ૨ જો કે અમે મનુષ્ય છીએ છતાં પણ
રાક્ષસોને મારનારા છીએ, મુનિજનોનું પાલન કરવાવાળા છીએ. અને તેઓ-
ના વિરોધી બળોનો વધ કરવાવાળા છીએ. અથવા તો અમે રાક્ષસોને માર-
વાવાળા પ્રબળ બાળક છીએ. માટે જો તમારામાં કાંઈ પણ બળ હોય તો
તો સન્મુખ આવી લડો. અને જો કદાચ બળ ન હોય તો કુશળ પૂર્વક
તમારે ઘેર ચાલ્યા જાઓ. યુદ્ધમાં પાછી પીઠ બતાવનાર કોઈને પણ હું
મારતોજ નથી. ૩ અરે ! નીચો ! યુદ્ધાર્થે સૈન્ય એકત્ર કરીને ચડી આવવું.
અને પછી કપટથી ચતુરતા દર્શાવી પોતાનું દયાળુપણું દેખાડવું ! એ બનવા
મેળ પ્રકાર નથી. કારણ કે શત્રુપર દયા કરવી એ તો કાયરનું કામ છે. દૂ-
તોએ જઈને તુરત આ સર્વ સમાચાર ખર દૂષણને કહ્યા. તે સાંભળતાંની
માથેજ ખર દૂષણનું હૃદય ક્રોધથી સળગી ઉઠ્યું. ૪

ૐ૦—ઝર દહેઝ કહેઝ કિ ધરહુ ધાવહુ વિકટમટરજનીચરા ॥

શર ચાપ તોમર શક્તિ શૂલ કુપાળ પરિધ પરશુધરા ॥

પ્રમુ કાન્હ ધનુષ ટકોર પ્રથમ કઠોર ઘોર મયો મહા ॥

મયે વધિર વ્યાકુલ યાતુધાન જ જ્ઞાન તે હિ અવસર રહા ॥

ખર, દૂષણ અને ત્રિશિરા એ ત્રણે ભાઈઓનાં હૃદય તો સળગી ઉઠ્યાં.
અને ક્રોધથી બોલી ઉઠ્યા કે,—હે શરચાપધારી ! હે તોમરને ધારણ કરવા-
વાળાઓ ! હે શક્તિને ધારણ કરવાવાળાઓ ! હે ત્રિશૂળધારી ! હે પરિધ-
ધારી ! અને હે પરશુધારી ! વિકટ યુદ્ધાઓ એકદમ દોડો અને જીવતાજ
ને પકડી લાવો. આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં રાક્ષસો શસ્ત્ર લઈને પકડવા
ગયા. તેઓને પકડો પકડો એમ બોલતા અને ધસારો કરતા આવતા બે-
ને પ્રથમ તો મધુસૂદન સ્વામીએ પોતાના શાસ્ત્રમુખનો ટંકારવ કર્યો.
તો જો મહા કઠોર શબ્દ થયો, ભેથી સકળ રાક્ષસની સેના બધિર-બહેરી
અને વ્યાકુળ થઈ ગઈ. અને તેઓને તે સમય જરા પણ જ્ઞાન ન રહ્યું. ૧૧

દો.—સાવધાન હોઈ ધાયે, જાનિ સબલ આરાતિ ॥

લાગે વર્ષન રામચર, અસ્ત્ર શસ્ત્ર બહુભાંતિ ॥ ૩૧ ॥

તિનહકે આયુધ તૃણ સમ, કરિ કાટે રઘુવીર ॥

તાનિ શરાસન શ્રવણ લભિ, પુનિ છાંડે નિજતીર ॥ ૩૨ ॥

તેઓ એ શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રબળ શત્રુ જાણીને સાવધાન થઈને હોડ્યા. અને નાના પ્રકારનાં અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. ૨૯

શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેનાં સઘળાં આયુધોનાં તિલ્લ તિલ્લ જેવડા કટકા કરી કાપી નાખ્યાં. અને પછી પોતાનું ધનુષ્ શ્રવણ-કાન પર્યન્ત જેથીને પોતાનાં બાણોનો પ્રહાર તેઓ ઉપર કરવા લાગ્યા. ૩૦

છંદ] તોમર—તબ ચલે બાળ કરાલ, ફુંકરત જનુ બહુવ્યાલ ॥

કોપેડ સમર શ્રીરામ, ચલે વિશિષ નિશિત નિકામ ॥

અવલોકિ સ્વરતર તીર, મુરિચલે નિશિચર વીર ॥

યક એક કહૈં ન સંભાર, કર તાત ભ્રાત પુકાર ॥ ૧૨ ॥

કોડ કહૈં સ્વર કહ કીન્હ, જો યુદ્ધ ઇનસન લીન્હ ॥

યે બાળ અતિહિ કરાલ, ગ્રસે આઈ માનહુ કાલ ॥

મયે કુદ્ધ તીનોં માઈ, જો માગિ રણતે જાઈ ॥

તેહિ બધવ હમ નિજ પાનિ, ફિરે મરણ મનમહૈં ઠાનિ ॥ ૧૩ ॥

આ સમયે શ્રી રામચન્દ્રજીનાં મહા કરાળ બાણો જાણે કુંકારા કરતા અનેક સર્પો ચાલતા હોય, તેમ ધનુષ્માંથી સૂસવાટા કરતાં છૂટવા લાગ્યાં. બ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી સંઘ્રામમાં કોપ પામ્યા, ત્યારે તો અત્યંત તીવ્ર વિબોધમ બાણ ધનુષ્માંથી છૂટવા લાગ્યાં. અતિ તીક્ષ્ણ બાણોને આવતાં જોઈને મોટા મોટા રાક્ષસોના વીર રણભૂમિનો પરિત્યાગ કરી ચાલવા લાગ્યા. કોઈ કોઈને સંભારતું ન હતું. કોઈ પિતાને પોકારતા હતા તો કોઈ ભાઈને પોકારતા હતા. ૧૨ કેટલાક બોલવા લાગ્યા કે, ખરે આ બહુજી ભુંડું કરયું. કારણ કે જાણ્યા કર્યા વગર આની સાથે યુદ્ધ કરયું. આનાં બાણ તો અતિ કરાલ છે. સર્પોના સમાન આવીને આપણને ગળી જાય છે. આ પ્રમાણે પોકારતાં અને નાસતાં પોતાનાં સૈન્યને જોઈને ખર, દુષણ અને ત્રિશિરા એ ત્રણે ભાઈ કોધાકાંત થઈને બોલ્યા કે, જે કોઈ સંઘ્રામમાંથી નાશી જશે, તેને અમે અમારા હાથથી મારી નાંખીશું. આમ થતાં તો સર્વ રાક્ષસો મનમાં મરવાનો એકસ નિશ્ચય કરી યુદ્ધ કરવાને માટે પાછા ફર્યા. ૧૩

દો.-ઉમા એક નિજ પ્રમુહિ વશ, પુનિ इनके बडभाग ॥

तरण बहहिं प्रभु शरलगे, बिना योग जप याग ॥ ३३ ॥

(ક્ષેપક) શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! એક તો એ પોતાના સ્વામીના વશ્ય અને વળી એઓનાં મહાભાગ્ય કે જેથી તેઓ પ્રભુનાં બાણ લાગવાથી, યોગ, જપ અને તપ કર્યા વગર સંસાર સાગરથી તરી જવાની તેઓને અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ. ૩૩ (ક્ષેપક પૂર્ણ)

छं० तोमर-आधुध अनेक प्रकार, सन्मुखते करहिं प्रहार ॥

रिपु परम कोपेउ जानि, प्रभु धनुष शर संधानि ॥

छाँडे विपुल नाराच, लगे कटन विकट पिशाच ॥

उर शीश कर भुज चरन, जहँ तहँ लगे ब्रह्मिपरन ॥ १४ ॥

चिक्करत लागत बान, धर परत कुधर समान ॥

भट कटत तनु शतखंड, पुनि उठत करि पाखंड ॥

नभ छडत बहु भुज मुंड, विनु मौलि धावत रुण्ड

खग कंक काक गृगाल, कट कटहिं कठिन कराल ॥ १५ ॥

અનેક પ્રકારનાં આયુધો લઈ લઇને શ્રી રામચન્દ્રજીના સન્મુખ પ્રહાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે શત્રુને પરમ ક્રોધયુક્ત બાણીને પોતાના ધનુષ્માંથી બાણ સન્ધાન કર્યું. અને જ્યારે ધનુષ્માંથી અસ્ખલિત બાણો અપ્રતિહત વેગથી છૂટવા લાગ્યાં ત્યારે તો મહા વિકટ રાક્ષસો કપાવા લાગ્યા. કોઈનાં હૃદય, કોઈનાં માથાં, કોઈની બુજાઓ, કોઈના પોંચાઓ અને કોઈનાં ચરણો કપાઈ કપાઈને જ્યાં ત્યાં પૃથિવી ઉપર પડવા લાગ્યાં. ૧૪

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં બાણો વાગતાંની સાથેજ રાક્ષસો રાડો પાડવા લાગ્યા. અને તેઓનાં ધડ પર્વતના સમાન પૃથિવીના ઉપર પડવા લાગ્યાં. અકેદ્ યોદ્ધાઓના શરીરના સો સો કટકા થઈ જતા હતા. અને માયા કરી કરીને પુનઃ પુનઃ ઉઠતા હતા; કેમકે તેઓનું મરણ કોઈના પણ હાથે ન હતું. પરસ્પર હતું. આકાશમાં બાણવેધિત અનેક બુજા અને શિર ઉડતાં હતાં. અને મસ્તક રહિત ધડો રખડતાં ફરતાં હતાં. કંક તથા કાગડા-આદિ પક્ષિયો અને શીયાળીઆંઓ કઠિન તથા કરાળ ઝડપો તથા અવાજો કરીને માંસોનું ભક્ષણ કરતાં હતાં: ૧૫

छंद हरीगीत-कटकटहिं जम्बुक भूत प्रेत पिशाच खप्पर साजही ॥

बैताल बीरकपालताल बजाइ योगिनि नाचहीं ॥

રઘુવીર બાળ પ્રચળદ સ્વળદહિં મટનકે ઊર મુજ શિરા ॥
 જહૈં તહૈં પરહિં ડઠિ લરહિં ધરુ ધરુ કરહિં સકલ મયંકરા ॥
 અંત્રાવલી ગહિ ડહાહિં મૃદ પિશાચ કર ગહિ બાવહીં ॥
 સંગ્રામ પુરવાસી મનહુંં બહુ બાલ ગુહિ ડહાવહીં ॥
 મારે પછારે ઊર વિદારે વિપુલ મટ ધૂમિત પરે ॥
 અવલોકિ નિજદલ વિકલ મટ ત્રિશિરાદિ સ્વર દૂષણ ફિરે ॥
 શર શક્તિ તોમર પરશુ શૂલ કૃપાણ એકહિ બારહીં ॥
 કરિ ક્રોધ શ્રીરઘુવીરપર અગણિત નિશાચર ઢારહીં ॥
 પ્રમુ નિમિષમહૈં રિપુશરનિવારિ પ્રચારિ ઢારે શાયકા ॥
 દશદશ વિશિશ્વ ડરમાંજી મારે સકલ નિશિચર નાયકા ॥ ૧૮ ॥
 મહિપરત ડઠિ મટ મિરત પુનિ પુનિ કરત માયા અતિઘની ॥
 સુર ડરત ચૌદહસદસ નિશિચર એક શ્રીરઘુકુલમની ॥
 સુર છુનિ સમય પ્રમુ દેશિ માયાનાથ અતિકૌતુકકન્યો ॥
 દેશત પરસ્પર રામ કરિ સંગ્રામ રિપુદલ લરિ મન્યો ॥ ૧૯ ॥

શીયાળીઆંઓ હાડકાંને તોડવાના કટ કટ અવાજો કરવા લાગ્યાં અને
 ભૂતો, પ્રેતો તથા પિશાચો અખર ભરી ભરીને રૂધિર પાન કરવા લાગ્યાં.
 વેતાળો વીરોનાં કપાળોની તાલ બળવતા હતાં. યોગિની જ્યાં ત્યાં નાચતી
 ફરતી હતી. શ્રી રામચન્દ્રજીનાં પ્રચંડ બાણોએ ચોદ્ધાઓનાં મસ્તકો, હૃદયો,
 અને ભુજાઓને કાપવા માંડ્યાં અને તે સર્વ બાણોને લીધે કપાળોને જ્યાં
 ત્યાં પડવા લાગ્યાં. કપાળ પડેલા ચોદ્ધાઓ પણ પુનઃ પુનઃ ઉઠી ઉઠીને યુદ્ધ
 કરવા લાગ્યાં. અને પકડો, મારો એવા ભયંકર શબ્દો કરતા હતા. ૧૬

વીરોનાં આંતરડાંઓને ગીધ પક્ષી પકડી પકડીને ઉડતાં હતાં. અને તે
 આંતરડાંઓના એક છેડાને પિશાચો હાથમાં પકડી પકડીને દોડતા હતા. તે
 બધે સંગ્રામરૂપી નગરનાં વાસીઓનાં અનેક બાળકો પતંગ ઉડાવતાં હોય
 એમ જણાતું હતું. આ પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ કોઈને માર્યા, કોઈને પ-
 છાડ્યા. અને કોઈ કોઈનાં તો હૃદય ચીરી નાંખ્યાં, તેથી અનેક ચોદ્ધાઓ
 રણભૂમીમાં પડ્યા પડ્યા આર્ત નાદ કરતા હતા. આ પ્રમાણે પોતાના સે-
 ન્યની દુર્દશા થયેલી નિરખીને ખર, દૂષણ અને ત્રિશિરા એ ત્રણે ભાઈ શ્રી
 રામચન્દ્રજીના ઉપર દોડ્યા.

એ રાક્ષસોએ શ્રી રામચન્દ્રજીના ઉપર બાણ, ખરછી, તોમર, ફરસી.

ત્રિશૂળ અને તલવાર-આદિ શસ્ત્રોનો ક્રોધ કરી કરીને એકીજ વખતે પ્રહાર કર્યો; પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ તે સર્વનાં શસ્ત્રોનો નિમિષ માત્રમાં પોતાનાં બાણોથી પ્રહાર અટકાવી દીધો. અને પછી પોતે પોતાનાં બાણોનો મારો ચલાવી. સકળ નિશાચરાધિપોના હૃદયમાં દશ દશ બાણ માર્યા. ૧૮

શ્રીરામચન્દ્રજીના બાણોના સખત પ્રહારથી અનેક રાક્ષસ યોદ્ધાઓ પૃથિવીના ઉપર પડવા લાગ્યા. અને પડતાં છતાં પણ મરણ ન પામતાં પાછા ઉઠી ઉઠીને લડતા હતા. અને અનેક પ્રકારની માયાઓ કરતા હતા. દેવતાઓ તો ડરવા લાગ્યા, કારણ કે રાક્ષસો તો ચૌદહજાર હતા. અને શ્રીરઘુકુળમણિ રામચન્દ્રજી તો એકલાજ હતા. આ પ્રમાણે દેવતાઓને તથા મુનિઓને લયલીત થએલા જોઇને માયાનાથ માધવસ્વામીએ પણ કૌતુક કર્યું કે તેથી સમસ્ત શત્રુઓ એક બીજાને રામજી જોવા લાગ્યા. અને તેથી પરસ્પર સંગ્રામ કરીને સર્વ નાશ પામી ગયા. અને શ્રીરામચન્દ્રજી તો ઉભા ઉભા આ તમાસો જોતા હતા. ૧૯

દો०—રામ રામ કરિ તનુ તઝહિં, પાવહિં પદનિર્વાન ॥

કરિ ઉપાય રિપુ મારચડ, સ્થગ મહં કૃપાનિધાન ॥ ૩૪ ॥

હર્ષિત વર્ષહિં સુમન સુર, વ્રજહિં ગગન નિશાન ॥

અસ્તુતિ કરિ કરિ સવ ચલે, શૌભિત વિવિધ વિમાન ॥ ૩૫ ॥

રાક્ષસો એક એકને રામ રામ પોકારીને જે મારતા હતા અને મરતા હતા, તેથી સર્વ નિર્વાણપદને પામ્યા. આ પ્રકારે ઉપાય કરીને કૃપાનિધાન સ્વામીએ ક્ષણ માત્રમાં સમસ્ત શત્રુઓને મારી નાખ્યા. ૩૪

રાક્ષસોના મરણથી પ્રસન્ન થએલા દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટી કરવા લાગ્યા. અને આકાશમાં હુંદુલી-નગારાં વાગવા માંડ્યાં. અને દેવતાઓ શ્રીરામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરી કરીને પોત પોતાના વિમાનોમાં શોભતા પોત પોતાના લોકમાં આદ્યા ગયા. ૩૫

ચૌ०—જવ રઘુનાથ સમર રિપુ જીતે, સુર નર મુનિ સવકે દુઃખ વીતે ॥

તવ લક્ષ્મણ સીતહિ લે આયે, પ્રમુપદ પરત હર્ષિં ઉરલાયે ॥

સીતા નિરલિપ્ત શ્યામશૃંગાતા, પરમ પ્રેમ લોચન ન અવાતા ॥

પંચવટી વસિ શ્રીરઘુનાયક, કરત ચરિત સુરમુનિસુખદાયક ॥

ધુઆં દેલિ સ્વર દૂષણ કેરા, શૂર્પણખા તવ રાવણ પ્રેરા ॥

બોલી વચન ક્રોધ કરિ મારી, દેશ કોશકી સુરતિ વિસારી ॥

કરસિ પાન સોવસિ દિનરાતી, સુધિ નહિં તોહિં શિરપર આરાતી ॥
 રાજ નીતિવિનુ ધન વિનુવર્મા, હરિદિ સમર્પે વિન સતકર્મા ॥
 વિદ્યા વિનુવિવેક ઉપજાયે, શ્રમફલ પટે કિયે અરુ પાયે ॥
 સંગતે યતી કુમંતે રાજા, માનતે જ્ઞાન જ્ઞાનતે લાજા ॥
 પ્રીતિ પ્રજાવિનુ મદતે ગુની, નાશહિં વેગિ નીતિ અસ સુની ॥

જ્યારે શ્રીરામચન્દ્રજી સંશ્રામમાં સમસ્ત શત્રુઓને છૂટી દીધા, ત્યારે તો દેવતા, મનુષ્ય અને મુનીશ્વર સર્વનો ભય વ્યતીત થઈ ગયો. અને લક્ષ્મણજી શ્રીસીતાજીને શ્રીરામચન્દ્રજીની પાસે લઈ આવ્યા. અને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. શ્રીરામચન્દ્રજી લક્ષ્મણજીને પોતાના પગ ઉપર પડતા બેઠાને તુરંતજ ઉઠાડીને પોતાની છાતી સાથે લગાવ્યા. ૧ સીતાજીને શ્રીરામચન્દ્રજીનું પરમ મનોહર શ્યામ અને કોમલ અંગ નિરખીને મહા પ્રેમ વધવા માંડ્યો. અને તેઓ શ્રીસમની છબી બેઠાને તૃપ્ત થતાં ન હતાં. રાક્ષસોના યુદ્ધ સમય જે સીતાજીનાં નેત્ર તપી ગયાં હતાં તે હવે શ્રીરામના વિજયથી શીતળ થઈ ગયાં. આ પ્રમાણે પંચવટીમાં વાસ કરીને શ્રીરઘુનાથજી સુર અને મુનિઓને સુખદાયક ચરિત્રો કરતા હતા. ૨ ખર, દ્રુપદ અને ત્રિશિરા-આદિ ચૌદ હજાર રાક્ષસોનું મરણ થયેલું બેઠાને શૂર્પણખા મૃત્યુ સમાન થઈને લંકામાં જઈ રાવણને પ્રેરણા કરવા શાગી કે, હવે તું પણ ત્યાં આવીને મર. મહા ક્રોધ કરીને બોલી કે,—અરે રાવણ ! તેં તો, રાજમર્યાદ, કોશ-ખજાનો અને પોતાનો દેશ પંચવટી તેની તેં ખચર વિસારી દીધી છે. ૩ દિવસ અને રાત્રિ મદિરાપાન કરીને અચેત-ભાન વગરનો થઈને સૂઈ રહે છે. અને જે પરમ પ્રબળ શત્રુ શિર ઉપર આવી પોહાવ્યો છે, તેની તો તને જરા પણ શુદ્ધ કે સંભાળ નથી. વિદ્વાનો સત્ય કહી ગયા છે કે—નીતિ વગર રાજ્ય, ધર્મ વગર ધન, અને તેમજ હરિભગવાનને સમર્પણ કર્યા વગર સમસ્ત સત્કર્મ નાશ પામી જાય છે. ૪* વિવેક વગર વિદ્યાનું ફળ શ્રમ માત્રજ છે; અર્થાત્ વિદ્યા ભણતાં જે દુઃખ સહન કરવું પડ્યું તેજ ફળ છે. અને સત્કર્મ કરવામાં જે દુઃખ થયું તેજ તેનું ફળ છે. અને જે રાજ ધન સંપાદન કરવામાં દુઃખ થયું તેજ તેનું ફળ છે. સંગતીથી સંન્યાસીનો નાશ થઈ જાય છે અને ખરાખ સલાહથી રાજાનો નાશ થઈ જાય છે. તથા માનથી જ્ઞાનનો અને મદથી

* શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—તપસ્વિનો દાનપરા યજ્ઞસ્વિનો મનસ્વિનો મંત્રવિદઃ

મંગલા : ॥ ક્ષેમંજ નિન્દંતી વિના યદર્પણં તસ્મૈ સુભદ્રાચરણે નમોનમઃ

લાજનો નાશ થઈ જાય છે. ૫ એજ પ્રમાણે નમ્રતા વગર પ્રીતિ, અને અભિમાનથી ગુણોનો નાશ થઈ જાય છે. આવો નીતિશાસ્ત્રમાં લેખ છે.

સોં-રિપુ રૂજ પાવક પાપ, પ્રમુ અહિ ગણિય ન છોટકરિ ॥

અસ કહિ વિવિધ વિલાપ, પુનિ લાગી રોદન કરન. ॥ ૧૧ ॥

હે રાવણ ! શત્રુ, રોગ, અગ્નિ, પાપ અને સર્પને નાનો સમજવોજ નહિ. એ તો પ્રબળ થઈને દુઃસાધ્ય થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે કહીને અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગી. ૧૧

દોં-સમા માંજ વ્યાકુલ પરી, વહુ પ્રકાર કરિ રોડ ॥

તોહિં જિયત દશકન્ધર, ધોરિ ફિ અસગતિ હોડ ॥ ૩૬ ॥

સભાના વચમાંજ વ્યાકુળ થઈને અને જાતે સ્વરે રૂદન કરતી પડી ગઈ, અને કહેવા લાગી કે,--અરે રાવણ ! તારા જીવતાં મારી આવી દશા થવી જોઈએ કે ! ૩૬

ચૌં-સુનત સમાસદ ઉઠિ અકુલાઈ, સમુસાઈ ગહિ બાંહ વિઠાઈ ॥

કહ લંકેશ કહસિ કિન વાતા, વચહિં તવ નાશા કાન નિપાતા ॥

અવધનૃપતિદશરથકે જાયે, પુરુષસિંહ વન સ્થેલન આયે ॥

સમુશિ પરી મોહિં ટનકી કરણી, રહિત નિશાચર કરિહૈં ધરણી ॥

જિનકર મુજબલ પાડ દશાનન, અમય મયે વિચરહિં સુનિ કાનન ॥

દેસત વાલક કાલ સનાના, પરમ વીર ધન્વી ગુનનાના ॥

અતુલિત વલ પ્રતાપ દોડ આતા, સ્થલવચ રત સુરસુનિસુલ્લદાતા ॥

શોભાધામ રામ અસ નામા, તિન્હકે સૈમ રક તારિ લલામા ॥

શૂપર્ણુખાનાં વચન શ્રવણ કરીને સભાસદો વ્યાકુળ થઈને ઉઠ્યા અને શૂપર્ણુખાનો હાથ પકડીને તેને બેઠી કરી સમજાવવા લાગ્યા. એટલામાં લંકેશ્વર રાવણ બોલ્યો કે,--તું વાત કેમ કહેતી નથી. ખતાવ તો ખરી કે આ તારાં નાક કાન કેણે કાપ્યાં છે ? ત્યારે શૂપર્ણુખા બોલી કે, ૧ અયોધ્યાના મહારાજા દશરથના પુત્ર પુરુષોમાં વિંદિ ઉત્પન્ન થયા છે. અને વનમાં શીકાર ખેલવાને માટે આવ્યા છે. હવે એઓનું કર્તવ્ય મારા જાણવામાં આવ્યું કે, તેઓ અવશ્ય પૃથિવીને રાક્ષસ રહિત કરી દેશે. ૨, હે રાવણ ! જેની જીજ્ઞાસાથી જાણ પામીને સુનિલોકો નિર્ભય થઈને વનમાં વિચરે છે. તે જોવામાં જાણક છે, પણ કાળના સમાન ધૈર્યવાન ધનુષ્ધારી અનેક ગુણ સુકૃત છે. ૩ અતુલ્ય જેનું જળ છે, અને અતુલ્ય પ્રતાપવાળા જે બાધ

છે. રાક્ષસોનેજ ભારતા ફરે છે. અને દેવતા તથા મુનિગણોના રક્ષક છે.^૧ તેમાં જે શોભાના ધામ મોટા ભાઈ છે, તેનું નામ રામ છે. તેની સાથે પરમ સુંદર એક સ્ત્રી છે. ૪

સૌં—અતિ સુકુમારિ પિયારિ, પટતર યોગ ન આહિકોટ ॥

મેં મન દીઘ વિચારિ, જહૈં રહ તેહિ સમ આન નહિં ॥ ૧૨ ॥

(ક્ષેપક) એ સ્ત્રી તેને ખ્યારી છે. અને અતિ સુકોમળ અંગોવાળી છે. જેના સમાન સ્ત્રી જગતમાં બીજી કોઈ પણ નથી. મેં મનમાં વિચાર કરી ચોકસ નિશ્ચય કરેલો છે કે, એ સ્ત્રી જેના ઘરમાં રહે તેના સમાન જગતમાં બીજો કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નથી. ૧૨ (ક્ષેપક સમાપ્ત.)

ચૌં—રૂપરાશિ વિધિ નારિ સંવારી, રતિ શતકોટિ તાસુ બલિહારી ॥

અજહું જાય દેશવ તુમ જવહીં, હોઈહૌ બિકલ તાસુવશ તવહીં ॥

જીવનમુક્તિ લોક વશતકે, દશમુખ સુનુ સુન્દરિ અસ જાકે ॥

તાસુ અનુજ કાટી શ્રુતિ નાસા, હુનિ તવ મગિની કરિ પરિહાસા ॥

વિન અપરાધ અસ હાલ હમારી, અપરાધી કિમિ વચહિં સુરારી ॥

સ્વર દૂષણ સુનિ લાગ ગુહારા, ક્ષણ મહૈં સકલ કટક ઉન મારા ॥

સ્વર દૂષણ ત્રિશિરા કર ઘાતા, સુનિ દશશિશ જરા સવ ગાતા ॥

મયો શોચવશ નહિં વિશ્રાયા, વીતહિં પલ માનહું શત યામા ॥

વિધાતાએ સમસ્ત રૂપની રાશિ-લંકારજ એ સ્ત્રીને બનાવી છે. સો કરોડ રતિને તો જેના ઉપરથી ઘોળી એમ કહીએ તો તેમાં જરા પણ ખોટું નથી. અથવા એ સ્ત્રી એવી સુંદર છે કે વિધાતાની બનાવેલી સો કરોડ રતિ તે ઉપરથી બલિહારી બન્ય. અને હમણાંજ એ તમે તેને જઈને જોશો તો તુરત તેના વશમાં થઈ જશો. (ક્ષેપક પૂર્ણ.) હે રાવણ ! શ્રવણ કરચ. તે જીવનમુક્ત છે. જેની એવી સુંદર સ્ત્રી છે તેના વશમાં સર્વ લોક છે. (આ ક્ષેપક છે) એ રામના નાના ભાઈ લક્ષ્મણે મારાં નાક કાન કાપ્યાં છે. તે કેવળ તારી બેનજ બાણીનેજ આ હાસ્ય કરેલ છે. ૨ હે સુરારી ! વગર અપરાધે તો મારી આ દશા થઈ છે. તો અપરાધી શી રીતેજ તેની પાસે બચી શકે તેમ છે. (આ ક્ષેપક છે.) કદાચ હે ભાઈ ! તું કહીશ કે જનસ્થાનના થાણામાં ખર દૂષણ પાસે તું કેમ ન ગઈ ? તો

૧ શ્રીમદ્ રામાયણમાં એમ છે કે—તરુણૌ રૂપ સમ્પન્નૌ સુકુમારૌ મહાવલૌ ! પુંડરી-ક વિશાકાક્ષૌ વીરકૃશ્નાજિનાંબરૌ ॥ ૧ ॥ ફલમૂલાશનૌ વાંતૌ તાપસૌ મહાચારિણૌ ॥ પુત્રૌ દમરવૃક્ષેતૌ આતરી રામલક્ષ્મણૌ ॥ ૨ ॥

તેનું તો તેરમું પણ વ્યતીત થઈ ગયું છે. તે તો મારી હકીકત સાંભળી મારી સાથે સહાયતા માટે ચૌદ હજાર રાક્ષસ લઈને આવ્યો હતો; પરંતુ રામે ક્ષણમાત્રમાં સૈન્યસહ તેનો સંહાર કરી નાખ્યો. ત્યારે તો હું તારી પાસે આવી છું. ૩ ખર, દૂષણ અને ત્રિશિરના મરણના સમાચાર શ્રવણેન્દ્રિય ઉપર આવતાં તો રાવણના શરીરમાં ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વલીત થઈ ગયો. મહાશોકસાગરમાં ડુબી ગયો. અને પણ તેને સો પોહારના સમાન વીતવા લાગી. ૪ (આ ક્ષેપક છે.)

દો—શૂર્પણખાહિં સમુજ્ઞાહ કરિ, લલ બોલેસિ બહુભાંતિ ॥

ભવન ગયડ અતિ શોચ વશ, નિંદપરી નહિ રાતિ ॥ ૩૭ ॥

શૂર્પણખાને તેને અનેક પ્રકારે પોતાના બળનાં વખાણ કરી સમજાવી. અને શોચવશ થઈને ઘેર ગયો; પરંતુ અત્યંત શોકને લીધે તેને રાત્રે નિદ્રા આવીજ નહિ. ૩૭

ચૌ—સુર નર અસુર નાગ જગ માहीं, મોરે અનુચર સમ કોઝ નાहीं ॥

સ્વર દૂષણ મોહિં સમ લલવન્તા, મારિ કો સકય વિના મગવન્તા ॥

સુરરંજન મંજનમહિમારા, જો જગદીશ લીન્દ અવતારા ॥

તો મૈ જાહ વૈર હઠ કરિહૌં, પ્રભુચરતે મનસાગર તરિહૌં ॥

હોહ મજન નહિં તામસ દેહા, મન ક્રમ વચન મંત્ર દ્વદ્દ પ્હા ॥

જો નરરૂપ મુપસુત કોઝ, હરિહૌં નારિ જીતિ રણ દોઝ ॥

ચલા અકેલ યાન ચઢિ તાહાં, વસ મારીચ સિંધુ તટ જાહાં ॥

રથ અનૂપ જોરે સ્વરચારી, વેગવન્ત શ્મિ જિમિ ડરગારી ॥

રાવણ શય્યામાં પડ્યો પડ્યો એ વિચાર કરતો હતો કે,—જેટલા બળવાન દેવતા, મનુષ્ય, અસુર અને નાગ આ સંસારમાં છે, તેમાંથી કોઈ પણ મારા અનુચરોના સમાન તો નથી. ખર દૂષણ તો મારા ભાઈ મારાં સમાનજ બળવાન હતા, તેને વિષ્ણુભગવાન વગર ખીજે કોણ મારી શકે તેમ છે? ૧ માટે જો કદાચિત્ દેવતાઓના સંરક્ષણ માટે અને પૃથિવીનો ભાર ઉતારવાને સર્વેશ્વર ભગવાન વિષ્ણુએ અવતાર લીધો છે તો તો હું હંડ પૂર્વક તેની સાથે જઈને વૈર કરીશ; ડારણ કે સ્વામીનાં બાણોથી મરણ પામીને સંસાર સાગરથી પાર થઈ જઈશ. ૨ આ તામસી શરીરથી ભજન તો થઈ શકે તેમ નથી. તેથી હવે તો તન, મન અને વચનથી એજ વિચાર ઉત્તમ છે કે, તેની સાથે વૈર કરું. અને જો કોઈ મનુષ્યરૂપ પ્રાકૃત રાજકુમાર હશે તો તો તેની સ્ત્રીને હરી લઈશ અને સંગ્રામમાં

પણ તે બેયને જીતી લઈશ. ૩ આ પ્રમાણે થોકસ નિશ્ચય કરીને એક-
દોઢ રથમાં બેસીને જ્યાં સમુદ્ર કિનારે મારીચ રહેતો હતો ત્યાં રાવણ
ગયો. (શ્લોક). રથમાં સુન્દર ચાર ખચ્ચર બેઠ્યાં હતાં જેનો ગરૂડજીના
સમાન વેગ હતો. ૪

છંદ-હરીગીત. ડરમારિ સમ અત્રિ વેગ વરણત જાય નહિં ઉપમા કરીં ॥

શિરછત્રભોમિતશ્યામવનજનુ ચમર શ્વેત વિગજદીં ॥

શહિ માંતિ નાંવત સારત શૈલ અનેક વાપી સોદીં ॥

વન વાગ ઉપવન વાટિકા શુચિનગર મુનિ મન મોદીં ॥૨૦॥

જેમાં ગરૂડજીના સમાન વેગવાળાં ચાર ખચ્ચર બેઠ્યાં હતાં એ ર-
થને કોઈ ઉપમા આપી શકાય કે તે રથનું વર્ણન કરી શકાય તેમ ન
હતું. રાવણના મસ્તક ઉપર વાદળાં જેવું શ્યામ છત્ર શોભી રહેલું હતું.
સફેદ ચામરો શોભી રહેલાં હતાં. આ પ્રમાણે નદી, પર્વત, અને વનોનું
ઉદ્વેગન કરતો કરતો ચાલ્યો. જેઓમાં મુનિઓનાં અંતઃકરણો પણ મોહ
પામે એવાં અનેક વનો, ઉપવનો, વાડિયો; વાળ્યો તથા સ્વચ્છ નગરો શોભી
રહેલાં હતાં. અને ૨૦

દોહા-વહુ તડાગ શુચિ વિહંગ મૃગ, વોલત વિવિધ પ્રકાર ॥

શહિ વિધિ આયડ સિંધુ તટ, શત યોજન વિસ્તાર ॥ ૨૮ ॥

ઘણાં ઘણાં સ્વચ્છ તળાવોમાં અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ તથા મૃગો
નાના પ્રકારના શબ્દો કરી રહેલાં હતાં. આવા પ્રદેશોને બેતાં બેતાં સો
યોજનના વિસ્તારવાળા સમુદ્રના કિનારા ઉપર રાવણ આવ્યો. ૩૮

ચૌ-સુન્દર જીવ વિવિધ વિધિ જાતી, કરહિં કુલાહલ દિન અર રાતી ॥

કૂદ હિં તે મરજહિં ઘનનાઈ, મહા બહી બલ વરાણિ ન જાઈ ॥

કનક બાલ સુન્દર સુખદાઈ, બૈઠહિં સકલ જન્તુ તહૈં આઈ ॥

તિહિપર દિવ્ય લતા તરુ લાગે, જિહિ દેખત મુનિ મન અનુરાગે ॥

ગુહા વિવિધ વિધિ રહહિં બનાઈ, વરણત શારદ મન સકુચાઈ ॥

ચાહિય જહાં ઋષિનકર વાસા, તહાં નિશાચર કરહિં નિવાસા ॥

દશમુખ દેલિ સકલ સકુચાને, જે જહજીવ સજીવ પરાને ॥

હહાં રામ જસિ યુક્તિ બનાઈ, સુનહુ ઉમા સો કથા સુહાઈ ॥

એ કિનારાપર જાતજાતનાં અનેક પ્રાણીઓ અહર્નિશ કોલાહલ કરી
રહેલાં હતાં. કેટલાંક તો કૂદતાં હતાં અને બેઠના સમાન ગર્જના કરતાં

હતાં. એ મહા બળવાન પ્રાણીઓના બળનું વર્ણન પણ થાય તેમ નથી. ૧ એ કિનારા ઉપર સુવર્ણની સુંદર સુખદાયી રેતી પથરાયેલી હતી. ત્યાં સર્વ પ્રાણીઓ આવી આવીને બેસતાં હતાં. એ સ્થળ ઉપર દિવ્ય લતાઓ તથા વૃક્ષો લાગી રહેલાં હતાં જેને નિરખીને મુનિઓનાં મનને પણ મોહ થતો હતો. ૨ ત્યાં વિવિધ શુક્રાઓ બનાવીને કેટલાંક પ્રાણીઓ રહેતાં હતાં જે શુક્રાઓનું વર્ણન કરવામાં સરસ્વતીની બુદ્ધિ પણ સંડોયાઈ બાધ છે. જ્યાં અનેક કવિઓનો નિવાસ થયો બેઠાંજે ત્યાં રાક્ષસો વાસ કરતા હતા. ૩ ત્યાં રાવણને આવેલો બેઠાંજે સઘળા સ્થાવર જીવો તો સંડોયાઈ ગયા અને જંગમ જીવો તો નાશી ગયા. (ક્ષેપક સમાપ્ત.) શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે, હે પાર્વતી ! અહિં પંચવટીમાં શ્રીરઘુનાથજીએ જે યુક્તિ રચી રાખી હતી તે સંબંધની સુંદર કથા કહું છું તે શ્રવણ કરો. ૪

દોશાં—લક્ષ્મણ ગયે વનહિં જવ, લેન મૂલ ફલ કન્દ ॥

जनक सुता सन बोलैउ, विहँसि कृपासुखकन्द ॥ ३९ ॥

જે સમય લક્ષ્મણજી વનમાં કંદ, મૂળ અને ફળ લેવાને ગયા. તે સમય કૃપા* સુખસાગર શ્રીરામચન્દ્રજીએ હસીને જનકાત્મજ શ્રી-બાનદીજીને કહ્યું કે,— ૩૯

चौ०—सुनहु मियाप्रत रुचिर सुशीला, मैं कहु करव ललित नरलीला ॥

तुम पावक महुँ करहु निवासा, जाँ लगि करौं निशाचर नाशा ॥

जबहि राम सब कहैउ बखानी, प्रभुपदधरि हिय अनल समानी ॥

निज प्रतिबिम्ब राखि तह सीता, तैसेइ शील स्वरूप धिनीता ॥

लक्ष्मणहू यह मर्म न जाना, जो कहु चरित रच्यो भगवाना ॥

दशमुख गयउ जहाँ मारीचा, नइ भाय स्वारथरत नीचा ॥

नवनि नीचकी अति दुखदाई, जियि अंकुश धनु उरग विलाई ॥

भयदायक खलकी प्रियवानी, जियि अकालके कुसुम भवानी ॥

હે રૂચિરવંતા સુશીલા પ્રિયા ! શ્રવણ કરો. હું હવે કાંઈક અતિ લલિત—સુંદર નરનાટ્ય લીલા કરવા ઇચ્છું છું. હું જ્યાં સુધી આ દુષ્ટ રાક્ષસોનો સેનાસહ નાશ કરું ત્યાં સુધી તમે અગ્નિમાં નિવાસ કરો.+ ૧ જ્યારે

* મૂળમાં 'કૃપાસુખકન્દ' પાઠ છે તે કહેવાનો આશય એ છે કે—હવે મનોરથ સિદ્ધ કરવા પારે છે.

+ અગ્નિમાં સીતાજીને રાખવાનો શ્રીરામચન્દ્રજીનો એ આશય છે કે,—અગ્નિને પોતે પિતા માને છે; કેમ કે અગ્નિજ આપેલા દૂધપાકથી પોતાનો જન્મ થયો હતો. એ પોતાના પિતા

શ્રીરામચન્દ્રજીએ સીતાજીને આ પ્રમાણે સમજાવીને કહ્યું એટલે સીતાજી પોતાના સ્વામી શ્રીરઘુનાથજીની છબીને હૃદયમાં ધારણ કરીને અગ્નિમાં સમાર્પિત ગયાં. અને પોતાના સમાનજ રૂપ, શીલ અને તેવાંજ વિશુદ્ધ હૃદયવાળી પોતાના પ્રતિબિમ્બ માયા રૂપ સીતાને ત્યાં છોડી ગયાં. ૨ આ જે કાંઈ ચરીત્ર શ્રીરામચન્દ્રજીએ કર્યું, તેનો ભેદ લક્ષ્મણજીના જાણનામાં ન^૧ હતો. અને દશશિષ્ય-રાવણ જ્યાં મારીય હતો ત્યાં પોહાર્યો. અને જતાંની સાથેજ સ્વાર્થસાધક રાવણે મારીયને મસ્તક નમાવ્યું.^૨ ૩ અંકુશ, ધનુષ, સર્પ અને બિલાડી એઓના સમાન નીચ લોકોનું નમવું પણ અત્યંત દુઃખદાયક થાય છે. શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! જેમ અકાલમાં ઉત્પન્ન થએલાં પુષ્પો પ્રિય લાગે એવાં છતાં ઉત્પાતરૂપ હોવાથી લયદાયક થાય છે, તેમ ખજાની વાણી પ્રિય લાગે એવી છતાં પણ લયદાયક થાય છે.^૩ ૪

દોહા૦-કરિ પૂજા મારીચ તવ, સાદર પૂછી વાત ॥

કવન હેતુ મન વ્યગ્ર અતિ, અકસર આયડ તાત ॥ ૪૦ ॥

મારીચે રાવણનો સત્કાર કરી. પૂજન કરીને આદર પૂર્વક આ વાત પૂછી કે, હે તાત ! આપનું મન ઉદાશ જણાય છે તેનું શું કારણ છે ? અને તેમ કયા ચોકસ કારણ માટે ખાસ એકલાજ આવ્યા છો તે કહો. ૪૦

ચૌ૦-દશમુખ સકલ કથા ત્યાહિ આમે, કહી સહિત અભિમાન અમામે ॥

હોહુ કપટ મૃગ તુમ છલકારી, જ્યહિ વિધિ હરિ આનોં નૃપનરિ ॥

ત્યાહિં પુનિ કહા સુનહુ દશગ્રીશ, તે નરરૂપ ચરાચરૈશા ॥

ત્રાસોં તાત વૈર નહિં કીજૈ, મારે મરિય જિઆયે જીજૈ ॥

અથવા પતિને ઘેર શુદ્ધ રહે છે. બીજો એ હેતુ છે કે, અતે રાવણના વધ પછી અગ્નિમાંથીજ કાઢશે. અથવા ક્રોધ છે તે અગ્નિ સ્વરૂપ છે. અને ઋષિઓના ક્રોધથી શ્રીનનકી-જીનો જન્મ છે. તેથી અગ્નિ પિતા છે. અથવા શ્રીરઘુનાથજીએ વિચાર્યું કે, મહાવીરજી દ્વારા કા-કાને દાહ કરાવવાનો છે, દેવતાઓ બધા રાવણથી લયભીત છે, કદાચિત્ અગ્નિ ન બાળે તે માટે તેમાં પોતાની શક્તિને રાખી. કે જ્યો તે નિર્ભય પણે દાહ કરે.

૧ આ ચરિત્ર ગોસ્વામીએ ગુરૂપાથી જણી લીધું. ॥ સુમહિ રામચરિત મણિ માણિક ॥

આદિ ગુપ્ત ચરિત્ર છે. લીલા કરવા માટેજ આ ભેદ લક્ષ્મણજીથી ગુપ્ત રાખ્યો હતો.

૨ 'અર્થી દોષો ન પશ્યતિ'

૩ 'જિમ અકાશકે કુલુમ મવાની' કાંઈ કાંઈ પુસ્તકમાં આમ પણ લેખ છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે અદાશમાંથી ખરેખરા તારા ચળકારથી પ્રિય લાગે એવા છતાં પણ ઉત્પાતરૂપ હોવાને લીધે લયદાયક રાહુ તથા જેમ કેતુનો ઉદય દુઃખદાયક છે. તેમ ખજાની વાણી પ્રિય લાગે એવી છતાં પણ લયદાયક છે.

મુનિ મલ્લ રાખન મયલ કુમારા, વિનું ફર શર રઘુપતિ મોહિ મારા ॥

સતયોજન આયડે ક્ષણમાહીં, તિન્હસન વૈર કિયે મલ નાહીં ॥

મહ માતિ કીટ મૃગ્ગકી નાઈ, જહૈં તહૈં મૈં દેઝૌં દોડ માઈ ॥

જો નર તાત તદાપિ અતિ શૂરા, તિનહિં વિરોધ ન આશહિ પૂરા ॥

અલાગીઆ રાવણે અભિમાન પૂર્વક શૂર્પણખાને વિરૂપ કરવાની અને ખર, દૂષણ તથા ત્રિશિરાનો વધ શ્રીરામ લક્ષ્મણને હાથે થયો તે સર્વ વાર્તા મારીચને કહી દેખાડી અને પોતાનો મનોરથ પણ કહીને ખોલ્યો કે-તું મારી સાથે આવીને છળ કરનાર કપટ રૂપ મૃગ થા, જેથી હું શત્રુની સ્ત્રીને હરિને લઈ આવું. ૧ રાવણનાં આ વચન શ્રવણ કરીને મારીચે કહ્યું કે-હે રાવણ ! એ બે ભાઈ મનુષ્ય રૂપ ધારણ કરેલ, ચરાચરના નાયક, જગજગન્માદિ કારણ વિષ્ણુભગવાન જ છે.* તેની સાથે હે તાત ! વૈર કરવું યોગ્ય નથી. એના મારવાથી સમસ્ત પ્રાણીઓનું મરણ થાય છે અને જીવાડવાથી જીવન ટકી રહે છે. ૨ હું તેમને સારી રીતે જાણું છું. કે એ બેય ભાઈ વિશ્વામિત્ર મુનિના યજ્ઞનું સંરક્ષણ કરવા આવ્યા હતા. તે સમય ફર વગરનાં જાણુથીજ એ રામે મને એવો તો ફેંક્યો કે સેંકડો યોજન છેટે અહિ સમુદ્રને કિનારે હું આવી પડ્યો છું. માટે હે તાત ! એમની સાથે વૈર કરવું એ યોગ્ય નથી. ૩ હે ભાઈ ! જેમ ભમરીએ પકડીને છોડી દીધેલો કીડો સર્વ સ્થળે ભમરીનેજ જોયા કરે છે તેમ શ્રીરામથી પરાસ્ત થયેલો જે હું તે જ્યાં ત્યાં શ્રીરામનેજ જોયા કરું છું. ભયના સંસ્કારને લીધે મારી ખુદ્ધિ ભમરીએ પકડીને છોડી દીધેલા કીડાની ખુદ્ધિ જેવી થઈ ગઈ છે. હે તાત ! જો કદાચ ઘડીભર એમજ આપણે સમજીએ કે, રામ સાક્ષાત્ ઇશ્વર નથી; પરંતુ મનુષ્ય જ છે. તોપણ હું એટલું તો ખાત્રીથી કહું છું કે તે અત્યંત શૂરવીર છે. જેથી આપણે તે સાથે વિરોધ કરીને તેને પૂરા પડી શકીએ, એટલે કે પોહોચી શકીએ તેમ નથી. ૪

દોહા.-જ્યહિ તાડકા સુવાહુ હતિ, સ્વળ્લયત હરકોદણ્ડ ॥

સ્વર દૂષણ ત્રિશિરા વધ્યત, મનુજ કિ અસ બલવણ્ડ ॥ ૪૧ ॥

મારી ખુદ્ધિમાં તો મનુષ્ય છે એમ આવતું જ નથી; કારણ કે જેણે ખાલ્યાવસ્થામાં જ તાડકા અને સુબાહુને મારીને શ્રીસદાશિવજીના ધનુષને

*આસ્તમાં લેખ છે કે-યતઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ ભવંત્યાદિ યુગાગમે। યશ્ચિન્મશ્ચપ્રલયાંયાંતિ પુનરેવયુગસયે અર્થાત્ જે ધડી સમસ્ત જીવ સૃષ્ટિના આદિમાં પ્રકટ થાયછે અને કલ્પાંત કાળમાં જેમાં શીત થઈ જાય છે.

ખંડન કર્યું. અને હાલ ખર, દૂષણ તથા ત્રિશિરાને સેના સહ એકલાએ-
જ મારી નાખ્યા તો કહે તો ખર કે, મનુષ્ય એવા પ્રબળ પ્રચંડ હોય
ખર કે ! મનુષ્યમાં તો એવાં બળનો સંભવ થતો જ નથી. ૪૧

ચૌ૦—રા અસ નામ સુનત દશકન્ધર, રહત પ્રાણ નહિ મમ ડર અન્તર ॥

જાહુ ભવન કુલ કુશલ વિચારી, સુનત જરા દીન્હોસિ બહુ ગારી ॥

ગુરુ જિમિ મૂઠ કરસિ મમ બોધા, કહુ જગ મોહિં સમાન કો યોધા ॥

તબ મારીચ હૃદય અનુમાના, નવહિં વિરોધે નહિ કલ્યાના ॥

શસ્ત્રી મર્મી પ્રમુ શઠ ધની, વૈદ્ય બન્દિ કાવિ માનસગુની ॥

ઉભય માંતિ દેશા નિજ મરણા, તબ તોકેસિ રઘુનાયક શરણા ॥

ઉત્તર દેત મોહિં વધિહિ અભાગે, કસ ન મરૌં રઘુપતિ શર લાગે ॥

અસ જિય જાનિ દશાનન સંગા, ચલા રામપદ પ્રેમ અભંગા ॥

મન અતિ હર્ષ જનાવ ન તેહી, આજુ દેસિહૌં પરમસેનહી ॥

હે રાવણ ! રામના નામ માત્રથીજ મને એટલો ભય થઈ ગયો છે
કે, જો કોઈ રા અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરે છે તો તે રા અક્ષર સાંભળતાની સાથે-
જ મારા હૃદયમાં પ્રાણ રહેતા નથી. માટે તમે તમારા કુળનું કુશલ વિચારીને
પાછા ઘેર ચાલ્યા જાઓ તેમાં તમારું શ્રેય છે. આવાં હિતકારી વચન મારી-
એ કહ્યાં પણ તે નિર્ભાગી રાવણને રૂચ્યાં નહિ અને તે તો મારીચનાં વચ-
નો શ્રવણેન્દ્રિય ઉપર આવતાંની સાથેજ ક્રોધથી સળગી ઉઠ્યો અને મારી-
ચને ગાળો દેવા લાગ્યો. ૧ અને રાવણ બોલ્યો કે—હે મૂર્ખ ! ગુરૂના સદૃશ
મને ઉપદેશ કરીને સમજાવે છે. પણ એટલું તો મને સમજાવીને કહેકે,
જગતમાં મારા સમાન યોદ્ધા કોણ છે ? આવાં રાવણનાં અભિમાન યુક્ત
વચન શ્રવણ કરીને મારીચે હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે,—આ નવની સાથે વૈર
વિરોધ કરવાથી કલ્યાણ થતું નથી. ૨ હથિયાર બંધ, મર્મ જાણનાર પા-
ઠોસી વગેરે, રાજા, શઠ—મૂર્ખ, ધનવાન, વૈદ્ય, ચારણ ભાટ, કવિ અને ગુણવાન
ખંડિત એ નવ જાણીનાં સાથે કદિપણ વૈર ન કરવું. અને રાવણમાં તો ઉપર દર્શા-
વેલી નવે બાબતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, તો તે સાથે વૈર કરી મારા
કલ્યાણની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. મારું મરણ તો હવે ઉભય પ્રકારે
આવી ચૂક્યું છે; કારણ કે જો રાવણનું કહ્યું નહિ માનું તો તે અવશ્ય
મારી નાખશે જ અને જો તેનું કહ્યું માનીને મૃગ બની જાઉં છું તો શ્રી-

રામના હાથે માફ મરણ થશે. આ પ્રકારે હું તો બે તરફથી મૃત્યુના મુખ-
માં સપડાયલો છું. માટે રાવણના હાથે મૃત્યુ ન થવા દેતાં શ્રીરામને શરણ
જાઉં કે જેથી અંતે માફ કલ્યાણ થાય. આવો વિચાર કરી મારીએ
શ્રી રઘુનાથજીનું શરણ તાકયું. જો હું રાવણને હવે કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર
આપીશ તો તે અભાગીઓ અવશ્ય મને મારી નાખશે. એ માટે
મુકુન્દ રઘુનાયકના બાણથી જ મરવું એ વિશેષ ઉત્તમ છે. આવો મનમાં
વિચાર કરી મારીએ રાવણની સાથે ચાલ્યો. રાવણે તો પ્રેમલગ્ન કર્યો અને
મારીએ શ્રીરઘુનાથજીના ચરણમાં અલગ્ન પ્રેમ કર્યો ૪ મારીએ શ્રીરઘુ-
નાથજીને શરણ જવામાં જે અતિ હર્ષ હતો હતો, તે રાવણને જણાવતો નહતો.
તે મનમાં વિચાર કરતો હતો કે, -આજ મારાં અહોભાગ્ય છે. કે આજ હું
મારા પરમસ્નેહી શ્રીરામને નેત્રોથી પૂર્ણ રીતે જોવા પામીશ. પરમસ્નેહીનો
ભાવ એ છે કે, -જીવ અને બ્રહ્માનો સ્નેહ કે જે સર્વથી પર છે. બ્રહ્માને
પ્રાપ્ત થયા પછી જીવને બીજો સ્નેહ સંભવતો જ નથી. ૦

છં૦-નિજપરમપ્રીતમ દેશિ લોચન સફલ કરિ સુખ પાઝહૌ ॥

સિય સાહિત અનુજ સમેત કૃપાનિકેત પદ મન લાઝહૌ ॥

નિર્વાણદાયક ક્રોધ જાકર ભક્ત એસેહિ વશ કરી ॥

નિજપાણિ શર સંધાનિ સો મોહિં બધહિં સુખસાગરહરી ॥૨૧॥

આજ મારા પરમ પ્રિયતમને નિરખીને નેત્રોને સફળ કરીને સુખ
પામીશ. અને પુરૂષાકર રૂપ શ્રીસીતાજી અને લક્ષ્મણજી સહ કૃપાનિકેત
સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજીનાં પદપંકજોમાં મન લગાવીશ. નિર્વાણ-કેવલ્ય મોક્ષ
દાયક તો જે સ્વામીનો ક્રોધ જ છે, અને ભક્તિને તો અવશ્ય વશ છે,
એવા સુખસાગર સ્વયંહુરિ પોતાના અભયદાયક કરકમળોથી બાણ-
સન્ધાન કરીને મારો વધ કરશે. એ મારાં અહોભાગ્ય હું સમજું છું. ૨૧

દોહા-મમ પાછે ધર ધાવત, ધરે શરાસન વાન ॥

ફિરિ ફિરિ પ્રમુહિં વિલોકિહૌ, ધન્ય ન મોસમ આન ॥૪૨॥

જે સ્વામીને, બ્રહ્મા, શ્રીસદાશિવજી અને સનકાદિક ધ્યાનમાં શોધ્યા
કરે છે તે સ્વામી મારી પાછળ ધનુષ્ બાણ લઈ દોડતા આવશે, અને હું
ભાગતો જઈશ, અને પાછો વળી વળીને હું તેમને જોઈશ, મારા સમાન
આજ બીજો કોણ ભાગ્યશાળી છે ? ૪૨

ચૌ૦—સીતા લયણ સહિત રઘુરાઈ, જ્યહિં વન વસહિં મુનિન્હ સુખદાઈ ॥

તેહિ વન નિકટ દશાનન ગયડ, તવ મારીચ કપટમૃગ મયડ ॥

અતિ વિચિત્ર કલુ વરણિ ન જાઈ, કનકદેહ મણિરચિત વનાઈ ॥

સીતા પરમ રુચિર મૃગ દેસા, અંગ અંગ સુમનોહર વેષા ॥

સુનહુ દેવ રઘુવીર કૃપાલા, હિં મૃગકર અતિ સુન્દર છાલા ॥

સત્યસંઘ પ્રમુ વધ કરિ એહિ, આનહુ ચર્મ કહાતિ વૈદેહી ॥

તવ રઘુપતિ જાના સર્વ કારણ, ઉઠે હર્ષિ સુરકાજ સંવારણ ॥

મૃગ વિલોકિ કટિ પરિકર બાંધા, કરતલ ચમ્પ રુચિર શર સાંધા ॥

પ્રમુલક્ષ્મણહિ કહા સમુદાઈ, ફિરત વિપિન નિશિચર સમુદાઈ ॥

સીતાકેરિ કરહુ રઘુવારી, બુધિ વિવેક બલ સમય વિચારી ॥

સીતા અને લક્ષ્મણજી સહ મુનિજનોને આનન્દ દાયક શ્રીરામચન્દ્રજી જે વનમાં વાસ કરીને રહ્યા હતા. તે વનમાં જ્યારે રાવણ, મારીચ સાથે જઈ પોહોચ્યો ત્યારે મારીચ કપટમૃગ થઈ ગયો. ૧ જેનું કાંઈ પણ વર્ણન કરી શકાય જ નહિ એવું અતિ ચિત્ર, વિચિત્ર, સુવર્ણમય, અને મણિમય મૃગ શરીર મારીચે બનાવી લીધું. પ્રત્યેક અંગમાં અતિશય મનોહર રચનાવાળો એ ઘણો જ સુંદર મૃગ દૃષ્ટિએ પડતાં સીતાજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીને કહ્યું કે, — ૨ હે દેવ ! હે રઘુવીર ! ! હે કૃપાસાગર ! ! શ્રવણ કરો. આ મૃગની છાલ અત્યંત સુંદર છે. માટે હે સત્યસંકલ્પ સ્વામી ! આ મૃગને મારીને એનું ચર્મ લાવી આપો. સીતાજીનો પ્રભુને સત્ય સંઘ કહેવાનો લાવ એ છે કે, — શ્રીરામચન્દ્રજીએ રાક્ષસોને મારવા સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી છે. અને આ મૃગ તેનું કારણ છે. ૩ આવાં સીતાજીનાં વચન શ્રવણ કરી સર્વ કારણોને જાણનારા શ્રીરઘુનાથજી પ્રસન્ન થઈને દેવતાઓનું કાર્ય સુધારવાને માટે ઉઠ્યા. અને મૃગને જોતાંની સાથે જ શ્રીરઘુનાથજીએ કમર બાંધી હાથમાં ધનુષ્ લઈ સુંદર બાણ સન્ધાન કર્યું. ૪ અને લક્ષ્મણજીને સમજાવીને કહ્યું કે, — આ વનમાં રાક્ષસો ઘણા ફરે છે, માટે જ્યાં સુધી હું આ મૃગને મારીને ન આવું ત્યાં સુધી સીતાની બહુજ ચોકસાઈથી, ખુદ્ધિ, વિવેક અને બળથી, સમયને વિચારીને રક્ષા કરજો; કેમકે હવે હું રાક્ષસો સાથે પૂરી રીતે વૈર બાંધી ચૂક્યો છું. ૫

દોહા.—અસકહિં ચલે તહાં પ્રમુ, જહાં કપટમૃગ નીચ ॥

દેવ હર્ષ વિસ્મય વિવેક, ચાતક વર્ષા બીચ ॥ ૪૩ ॥

(ક્ષેપક) આ પ્રમાણે લક્ષ્મણજીને સીતાજીના સંબંધમાં સમજાવીને શ્રીરામચન્દ્રજી, એ નીચ માયામૃગ જે તરફ હોતો, તે તરફ પધારતાં જેમ બપેઆઓ વર્ષા-રૂતુમાં જળની આશાથી તથા આશાલંગના સંદેહથી હર્ષને અને ખેદને વશ થઈ જાય છે, તેમ સ્વાર્થી દેવતાઓ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થવાની આશાથી અને આશાલંગના સંદેહથી હર્ષ અને ખેદને વશ થઈ ગયા. ૪૩ (ક્ષેપક સમાપ્ત)

ચૌ-પ્રભુહિ વિલોકિ ચલા મૃગ ભાજી, ધાયે રામ શરાસન સાજી ॥

નિગમ નેતિ શિવ ધ્યાન ન પાવા, માયામૃગે પાછે સો ધાવા ॥

કબહું નિકટ પુનિ દૂરિ પરાઈ, કબહુંક પ્રકટૈ કબહુ છિપાઈ ॥

પ્રકટત દુરત કરત છલ ભૂરી, રૂઢિ વિધિ પ્રભુહિ ગયો લૈ દૂરી ॥

તવ તકિ રામ કઠિન શર મારા, ધરણિ પન્ચો કરિ ઘોર ચિકારા ॥

લક્ષ્મણ કર પ્રથમહિં લૈ નામા, પાછે સુમિરોસિ મનમહં રામા ॥

પ્રાણ તજત પ્રગટ્યાસિ નિજદેહી, સુમિરોસિ રામ સહિત વૈદેહી ॥

અન્તર પ્રેમ તાસુ પહિચાનિ, મુનિદુર્લભ ગતિ દીન્હિ ભવાની ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીને પોતાના ઉપર આવતા નિરખીને મારીચ મૃગ લાગ્યો. ધનુષમાં બાણ સન્ધાન કરીને શ્રીરામચન્દ્રજી તેની પાછળ દોડ્યા. જે સ્વામીના અપાર મહિમાને વેદ ‘ નેતિનેતિ ’ કહે છે અને શ્રીસદાશિવજી જેમ ધ્યાનમાં પણ પોહોચી શકતા નથી. તે સ્વામી કપટ રૂપી મૃગની પાછળ દોડતા ચાલ્યા જાય છે. ૧ એ મૃગ જરા વારમાં સમીપમાં દેખાવા લાગ્યો. વળી જરાવારમાં દૂર દેખાવા લાગ્યો. જરાવારમાં પ્રકટ થવા લાગ્યો, અને જરાવારમાં સંતાઈ જવા લાગ્યો. પ્રકટ થતો, ગુપ્ત થતો, અને એવાં ઘણાં છળ કરતો કરતો એ મૃગ શ્રીરામચન્દ્રજીને આશ્રમથી બહુજ દૂર લઈ ગયો. ૨ એટલે તો શ્રીરામે તાકીને મહા કઠિણ બાણથી તેને માર્યો. એટલે તે ઘોર ચિત્કાર-ગર્જના કરીને પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. પડતાંની સાથેજ તેણે મોટા સ્વરેથી હા લક્ષ્મણ ! હા લક્ષ્મણ ! ! કહીને પછી ધીમે સ્વરેથી મનમાં રામ રામ સ્મરણ કરવા લાગ્યો. ૩ ત્રાણ ત્યાગ સમય પોતાનો રાક્ષસી દેહ પ્રકટ કર્યો, અને શ્રીસીતાજી સહુ શ્રીરામનું સ્નેહ પૂર્વક સ્મરણ કર્યું. તેનો અન્તરંગ પ્રેમ જાણીને સુભણ શિરોમણિ શ્રીરામચન્દ્રજીએ તેને મુનિઓને પણ હુલ્લ એવી ઉત્તમ ગતિ આપી. ૪

* સ્વકૃત્વા સુદુસ્ત્વજ સુરેન્દ્રિત રાજલક્ષ્મી ધર્મિષ્ઠ આર્ય વચસા પદગાદરણ્ય ॥ માયા મૃગંદોષતયેન્દ્રિત મન્વધ્વાવ દ્વન્દ્વે મહાપુરુષતે ચરણારવિન્દમ્ ॥૧॥

દોહા.-વિપુલ સુમન સુર વર્ષહિ, ગાવહિં પ્રમુગુણગાય ॥

નિજપદ દીન્હ અસુર કહૈં, દીનબંધુ રઘુનાથ ॥ ૪૪ ॥

મારીચને પ્રભુએ ઉત્તમ ગતિ આપી એ બેઠને દેવતાઓ તો પુષ્પ
વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. અને શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદ ગાવા લાગ્યા કે, પ્રભુએ
પોતાનું નિજપદ આ અધમ અસુરને આપ્યું. આવો કૃપાસિન્ધુ બીજો
કોણ છે.* ૪૪

ચૌ.-મૃગવધિ તુરત ફિરે રઘુવીરા, સોહ ચાપ કર કટિ તૂળીરા ॥

આરતગિરા સુની જબ સીતા, કહ લક્ષ્મણસન પરમ સમીતા ॥

જાહુ વેગિ સંકટ તવ ભ્રાતા, લક્ષ્મણ વિહૈંસિ કહો સુન માતા ॥

બ્રુકુટિ વિલાસ સૃષ્ટિ લય હોઈ, સ્વમેહુ શંકટ પરૈ કિ સોઈ ॥

સૌંપિ ગયે મોહિં રઘુપતિ થાતી, જો તજિ જાઉં તોષ નહિં છાતી ॥

યહ જિય જાનિ સુનહુ મમ માતા, પૂછત કહવ કવન મૈં બાતા ॥

મર્મ વચન સીતોં જબ બોલી, હરિ પ્રેરિત લક્ષ્મણ મતિ ઢોલી ॥

ચહુંદિશિ રેસા સ્વીંચ અહીશા, બાર બાર નાયે પદ શીશા ॥

બન દિશિ દેવ સૌંપિ સબ કાહુ, ચલે જહાં રાવણ શશિ રાહુ ॥

ચિતવહિં લષણ સિયાહિ ફિરિ કૈસે, તજત વચ્છ નિજ માતહિ જૈસે ॥

ખજ મારીચને મારીને તુરતજ રઘુવીર શ્રીરામચન્દ્રજી હાથમાં ધનુષ્
ધારણ કરેલ છે, અને કમ્ભરમાં તૂળીર કસેલ છે એવા ત્યાંથી આશ્રમમાં
આવવા માટે પાછાં ફર્યા. અહિ આશ્રમમાં હા લક્ષ્મણ ! હા લક્ષ્મણ ! એવી કપટી
મારીચ મૃગની મરતી વખતની આર્તવાણી સીતાજીની શ્રવણેન્દ્રિયે પડી કે,
તેણે તુરત સંભીત થઈને લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, ૧ હે લક્ષ્મણજી ! તમે
ત્વરાથી જાઓ. તમારા ભાઈ સંકટમાં પડ્યા છે, તમેને સહાયતા માટે પો-
કારે છે. આવાં સીતાજીનાં વચન શ્રવણ કરીને લક્ષ્મણજીએ હસીને કહ્યું કે,-
હે માતા ! શ્રવણ કરો. જેની બ્રુકુટિના વિલાસ માત્રથીજ સમસ્ત સૃષ્ટિનો
લય થઈ જાય છે. તો તે સ્વામીને ક્યાંય સ્વપ્નમાં પણ સંકટ પડ્યું સંભવિત

* દોહતા જતા એ મૃગનું જે સ્થળે નૂપુર પડ્યું હતું ત્યાં નૂપુર ગ્રામ છે અને જ્યાં
તે મૃગ ચપલતાથી પડ્યો ત્યાં ચાપલ્ય ગ્રામ છે. આ બે ગામ ગોદાવરી નદીના કિનારા
ઉપર છે.

૧ લક્ષ્મણજીનો હસવાનો હેતુ એ હતો કે, ક્યાંય ઇશ્વરને સંકટ થએલું સાંભળ્યું છે !
તેના મહિમાને સીતાજી જાણતાં નથી તેથી આવાં વચન બોલે છે.

નથી. ૨ (ક્ષેપક) શ્રીરામચન્દ્રજી, તમને મને થાપણ તરીકે સોંપી ગયા છે. જેથી હું તમારો ત્યાગ કરીને જાઉં છું તો મારા હૃદયમાં સન્તોષ થતો નથી. હું માતાજી! આ બાબતનો હૃદયમાં વિચાર કરીને મારી વિનંતિ શ્રવણ કરો. જો શ્રીરામચન્દ્રજી મને પૂછશે કે, તું સીતાને એકલી શા માટે નિર્જન સ્થાનકે જ્યાં રાક્ષસો ફરયા કરે છે ત્યાં મૂકી આવ્યો, તો હું તેનો પ્રત્યુત્તર શું આપીશ. ૩ (ક્ષેપક સમાપ્ત) લક્ષ્મણજીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી સીતાજીએ વિચાર કર્યો કે,—આ તો કોઈપણ પ્રકારે જતા નથી અને મારે તો મારો પૂર્વ સંકલ્પ પૂર્ણ કરવો છે. જે મેં સનકાદિકોના શાપના ઉદ્ધારને માટે જ્યવિજ્ય કે મારા દ્વારપાલો સાથે કરેલ છે. અને તેજ માટે અવતાર લઈને આ વનમાં આવી છું. તે તો જેમ બનશે તેમ કરીને પણ તે સંકલ્પ પૂરો કરીશ. અને સર્વ પ્રકારના કષ્ટ કલંક પણ સહન કરીશ. મારા સ્વામી રઘુવંશવિભૂષણ સઘળું સંભાળી લેશે, કેમ કે આ અવતારમાં સર્વ મારાંજ *ચેષ્ટિત છે, આવો વિચાર કરીને પરમ અવાચ્ય વચન, અર્થાત્ ન કહેવાજોગ વચનો સીતાજીએ જ્યારે શ્રી લક્ષ્મણજીને કહ્યાં ત્યારે તો અન્તર્યામી સર્વેશ્વર સ્વામી રામેચ્છાથી શ્રી લક્ષ્મણજીની બુદ્ધિ પણ ચલાવમાન થઈ ગઈ. અને તુરત ઉઠીને આશ્રમની ચારે દિશાઓમાં પોતાના ધનુષની રક્ષા રૂપ રેખા કરી અને સીતાજીને પ્રણામ કરયા. ૪ અને જનકીજીને વનના દેવતા અને દ્વિશાઓના દેવતાઓને સોંપીને લક્ષ્મણજી ત્યાં રાવણરૂપી ચન્દ્રમાનો ત્રાસ કરવાવાળા રાહુ રૂપી^૧ રામચન્દ્રજી છે ત્યાં ચાલ્યા. અને જે પ્રકારે પોતાની માતાના ત્યાગ સમયે જેમ વાછડું નિહાળે છે તેમ લક્ષ્મણજી પાછા ફરી ફરીને જનકીજીને જોતા હતા. (આ ક્ષેપક છે.) ૫.

દોહા—एक डग्त डर रामके, दूजे सीय अकेलि ॥

लषण तेज तनु हत भये, जिमि दाधी दबबलि ॥ ४५ ॥

લક્ષ્મણજી એક તો શ્રી રામચન્દ્રજીના ડરથી ડરતા હતા, અને વર્ણી સીતાજી એકલાંજ આશ્રમમાં છે તે ડરથી પણ ડરતા હતા. અને તેથી લક્ષ્મણજીનું શરીર દાવાગ્રિથી સળગેલા વેલાના સમાન નિસ્તેજ થઈ ગયું હતું. ૪૫

चौ०—शून्य भवन दशकंधर देखा, आवा निकट यतीके वेषा ॥

जाके डर सुर असुर डराहीं, निशि न नींद दिन अन्न न खाहीं ॥

* कृस्तं रामायण काव्यं सीतायाश्चरितं महत् ॥

૧ રામને રાહુની ઉપમા આપી એ ઉપમા એકદેશીછ; અર્થાત્ ચન્દ્રને દબાવવાવાળા રાહુ એમજ રાવણને દબાવવાવાળા કેવળ શ્રી રામ છે.

સો દશશીશઃશ્વાનકી નાઈ, 'ઈત ઉત ચિતૈ ચલા મંદિર્ઞાઈ ॥
 જિમિ કુપન્યપગ દેત સ્વગેશાં, રંહં ન તેજ વલ્લુબિ લવલેશા ॥
 કરિ અનેક વિધિ છલ ચતુરાઈ, માંગે ભીલ દશાનન જાંઈ ॥
 અતિથિ જાનિ સિય કંદ મૂલ ફલ, દેન લંગી તેઈ કીન્હ બહુરિ છલ ॥
 કહ દશમુલ સુન સુન્દરિ વાની, વાંધી ભીલ ન લેઉં સયાની ॥
 વિધિગતિ વામ કાલ કંઠિનાઈ, રેલ નાંધિ સિય બાહર આઈ ॥

આ સમયે રાવણે જોયું કે, હવે આ સ્થાનમાં કોઈપણ નથી, તેથી સર્વ અનુકૂળતા છે. એમ વિચારી ત્રિદંડી સન્યાસીનો વેષ ધારણ કરી શ્રી સીતાજીના સમીપમાં આવ્યો. જે રાવણના ડરથી સુર અને અસુર ડરતા હતા. રાત્રિમાં યુગે નિદ્રા પણ કરતા ન હતા અને દિવસે તેના ત્રાસથી પેટ પૂરતું અનાજ પણ ખાતા નહિ. ૧ તેજ દશ માથાવાળો રાવણ કૂતરાના સમાન આડું અવળું જોતો, લયથી કાંપતો ચોરી કરવા આવ્યો !! ઠાકભુથુંડળ કહે છે કે-હે ગરૂડળ ! એ માટે જે કોઈ કુમારે આવે છે, તેને જેમ બુદ્ધિ અને બળ તો લવલેશ રહેતો નથી તેવીજ રાવણની દશા થઈ ગઈ. ૨ અનેક પ્રકારે છળથી ચતુરાઈ કરીને અંતે રાવણે જઈને ભીક્ષા માગી ત્યારે તો સીતાજી તેને અતિથિ સન્યાસી બાણીને કન્દ, મૂળ અને ફળ આદિ ભિક્ષા દેવા લાગ્યાં; એટલે તેણે વળી છળ કર્યું. ૩ અને બોલ્યો કે-હે સુંદરિ ! હું સન્યાસી છું જેથી રેખાથી બાંધેલી ભીક્ષા લેતો નથી. વિધિની વામગતિ અને કાળની વિપરીતતાથી રેખાનું ઉદ્ધાન કરીને ભિક્ષા આપવા સીતાજી બહાર ગયાં. ૪

દોહા-વિશ્વભરનિ અવદલદલનિ, કરણિ સકલ સુરકાજ ॥

જાના નહિ દશશીશ તેહિ, મૂઠ કપટકે સાજ ॥ ૪૬ ॥

વિશ્વનું પાલન કરનારાં, પાપરૂપ જે રાક્ષસો તેના દળને હણનારાં, સ-કળ દેવતાઓનાં કાર્યને કરનારાં એવાં સર્વેશ્વરી સીતાજીને રાવણે બોલાવ્યાં નહિ; કેમ કે કાળને વશ પોતાનાજ કપટનાં સાહિત્ય સજીને અભિમાનમાં ભૂલ્યો ફરતો હતો. અથવા એમ પણ અર્થ છે કે, બનકીજીએ તે સમયે રાવણનું કપટ બહુ નહિ. ૪૬

ચૌ-નાના વિધિ કહિ કથા સુનાઈ, રાજનીતિ ભય પ્રીતિ દિરવાઈ ॥

કહ સીતા સુનુ યંતી ગુસાઈ, બોલેહુ વચન દુષ્ટકી નાઈ ॥

તવ રાવણ નિજરૂપ દિશાવા, મહ સંખીત જવ નમ્મ સુનાવા ॥

કહ સીતા ધરિ ધીરજ માઠા, આદ્યે પ્રભુ સ્વલ રહુ ઠાઠા ॥

જિમિ હરિ વધૂહિ કુદ્ર શશ ચાહા, મયેસિ કાલવશ નિશિચરનાહા ॥

વાયસ કરચહ સ્વગપતિસમતા, સિન્ધુસમાન હોઈ કિમિ સરિતા ॥

સ્વરિ કિ હોઈ સુરધેનુસમાના, જણુ ભવનનિજ સુનુ અજ્ઞાના ॥

સુનત વચન દશશીશ લજાના, મનમદ્દ ચરણ વન્દિ સુખમાના ॥

યતિના વેપથી રાવણે અનેક પ્રકારની કથા સીતાજીને કહીને સંભળાવી. રાજનીતિ. ભય અને પ્રીતિ પણ દર્શાવી, તે કથા એ છે કે—અમુક પુરૂષ સાથે અમુક નારીની આવી પ્રીતિ હતી. અહુલ્યાને ઇન્દ્ર સાથે પ્રીતિ થઈ હતી, રાજ્ય સુખનો લોભ પણ દર્શાવ્યો. સકળ સૃષ્ટિ મારા વશમાં છે. ભય એ દર્શાવ્યો કે, જે મારી આજ્ઞાનો ભંગ કરે છે તેના પ્રાણ બચતા નથી. અને જે મારી સાથે પ્રીતિ કરે છે તે મને પ્રાણોના સમાન પ્રિય છે. ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ વચનો સાંભળતાંની સાથેજ જનકીજી બોલ્યાં કે, અરે દુષ્ટમતી ! ગુસાંઈ ! તું દુષ્ટ સદૃશ વચન કેમ બોલે છે ? ૧ આવાં જનકીજીનાં વચન સાંભળતાંની સાથેજ રાવણે પોતાનું દશગ્રીવ રૂપ દર્શાવ્યું અને કહ્યું કે, હું લંકેશ્વર રાવણ છું. આવાં રાવણનાં વચન સાંભળતાંની સાથેજ સીતાજી ભયભીત થઈ ગયાં; પરંતુ પછી ધિરજ ધારણ કરીને કહ્યું કે,—અરે દુષ્ટ ! ઉભો રહેજે, મારા પ્રભુ રાધવેન્દ્રસ્વામી હમણાં આવતા હશે. જેમ સિંહની સ્ત્રીની પરમ કુદ્ર શૃંગાળ ઇચ્છા રાખે તેમ તે પણ કાળને વશ થઈને મારી ઇચ્છા કરી છે. મહાનીચ કાગડો કોઈ પણ દિવસ પક્ષીરાજ ગરૂડજીની સમાનતા કરી શકે તેમ છે. અને અપાર સમુદ્રના સમાન કોઈ દિવસ કુદ્ર નદી થઈ શકે કે ? કદિ પણ નહિ. ૩ ગધેડી કામધેનુના સમાન શી રીતે થઈ શકે ? ! માટે હે અજ્ઞાની ! શ્રવણ કરય. જો તું તારૂં કલ્યાણ ચાહતો હો તો તો મુજે મોઢે જેમ આવ્યો છે, તેમ તારે ઘેર ચાલ્યો જા. આવાં સીતાજીનાં વચન શ્રવણ કરી તે રાવણ તો લલઈ ગયો. અને મનમાં તે મનમાં સીતાજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરયા. અને તેના ઉપદેશને અભંત હિતકારી માન્યો; કારણ કે તે સમજી ગયો હતો કે આ તો સાક્ષાત્ ઇશ્વરી છે. જેથી મારાં રૂપને જોતાં છતાં પણ તેને ભય થયો નહિ. ૪

દોહા—ક્રોધવન્ત તવ રાવણ, લીન્હેસિ રથ વૈઠાય ॥

ચલ્યકુ ગગનપથ આતુર, મય રથ હાંકિ ન જાય ॥૪૭॥

પરંતુ રાવણે પોતાનો ઉદ્ધાર સીતાજીના હરણથી જ છે એમ જાણીને, ક્રોધવન્ત થઈને, બળાત્કારે સીતાજીને ઉપાડીને રથમાં બેસાડી દીધાં. અને અતિ આતુર એવો રાવણ આકાશમાર્ગમાં ચાલવા લાગ્યો. અતિશય લયને લીધે રથને સારી રીતે હાંકી પણ શકતો નહતો. અને દેવતાઓ અને દિશાના દેવતાઓ સર્વ રાવણના લયથી કાંઈ પણ બોલી શકતા નહતા. તેનો આ તમાસો બેઠ રહ્યાજ હતા. ૪૭.

ચૌ-હા જગદીશ દેવ રઘુરાયા, કોહિ અપરાધ વિસારેહુ દાયા ॥

આરતહરણ શરણસુન્દદાયક, હા રઘુકુલસરોજદિનનાયક ॥

હા લક્ષ્મણ તુમ્હાર નહિં દોષા, સો ફલ પાયડ કીન્હેડ રોષા ॥

કૈકયી મન જો કલ્હુ રહ્યઝ, સો વિધિ આજુ મોહિં દુસ્વ દયઝ

પંચવટીકે સ્વગ મૃગ જાતી, દુસ્વીમયે વનચર વહુભાંતી ॥

વિવિધ વિલાપ કરાતિ વૈદેહી, ભૂરિકૃપા પ્રભુ દૂરિ સનેહી ॥

વિપતિ મોરિ, કો પ્રભુહિ સુનાવા, પુરોડાશ ચહ રાસમ સ્વાવા ॥

સીતાકર વિલાપ સુનિ ભારી, મયે ચરાચર જીવ દુસ્વારી ॥

હા સર્વેશ્વર! જગદીશ્વરોના પણ દેવ!! હા રઘુરાજ! શા અપરાધથી આપે મારા ઉપરથી દયા વિસારી દીધી છે. હે પીડાનું હરણ કરનારા! હે શરણ આ-વેલાને સુખ દેવાવાળા! હે રઘુવંશ રૂપી કમળ વનના સૂર્ય!! આપ આ સમય ક્યાં છો? ૧ હે લક્ષ્મણ! તમારો કાંઈ પણ દોષ નથી, જે મેં વિના અપરાધે તમારા પર રોષ કર્યો તેનું આ ફળ છે. કૈકયીના મનમાં મને જે દુઃખ દેવાની તેની વિચારણા હતી, તે દુઃખ આજે મને દેવે આપ્યું છે. ૨ આવો સીતાજીનો અત્યંત કષ્ટજનક વિલાપ શ્રવણ કરીને પંચવટીનાં ખગ, મૃગ, અને જળ જન્તુ-આદિ સર્વે પ્રાણીઓ દુઃખી થઈ ગયાં. જાનકીજી નાના પ્રકારે વિલાપ કરતાં કહેતાં હતાં કે, -જેના હૃદયમંદિરમાં ઘણીજ કૃપા છે, અને મારા ઉપર જેનો પૂર્ણ સ્નેહ છે. અને વળી આ દુષ્ટને મારવામાં પણ સમર્થ છે, છતાં કોણ જાણે આ સમય તે મૃગની પાછળ કેટલે છેટે ચાલ્યા ગયા છે. ૩ મારાં આ દુઃખની પ્રભુને કોણ ખબર આપે, જેમ ગધેડો યજ્ઞના પુરોડાસને ખાવા ઇચ્છે તેમ રાવણ રામની સ્ત્રીને શ્રદ્ધ કરવા ઇચ્છા રાખે છે. સીતાજીના અત્યંત વિલાપો સાંભળી સ્થા-વર તથા જંગમ સર્વજાણી જીવો દુઃખ પામ્યાં. * ૪

* આ મારા વધને માટે જ આવે છે, એ વાતની રાવણને જાણ ન થવા માટે જ સીતાજી વિલાપ કરતાં હતાં.

દોહા૦—બહુવિધ કરત વિલાપ નમ, લિયે જાત દશશીશ ॥

હરત ન સ્વલ વર પાઈ મલ, જો દીન્હે અજ ર્શ ॥ ૪૮ ॥

સીતાજી અનેક પ્રકારના વિલાપો કરતાં હતાં, છતાં પણ બળ રાવણ પોતાને બ્રહ્માએ તથા સદાશિવજીએ આપેલાં ઉત્તમ વરદાનોના બળને લીધે જરા પણ ન ડરતાં નિઃશંકપણે આકાશમાં સીતાજીને લઈ જતો હતો. ૪૮

ચૌ૦—શૃંગરાજ સુનિ આરત બાની, રઘુકુલતિલક નારિ પહિચાની ॥

અધમ નિશાચર લીન્હે જાઈ, જિમિ મ્લેચ્છવશ કપિલાગાઈ ॥

અદ્દહ પ્રથમ બલ મમતનુ નાहीं, તદપિ જાઈ દેસ્વોં બલ તાहीं ॥

સીતાપુત્રિ કરાસિ જનિ ત્રાસા, કરિહૌં યાતુધાનકર નાશા ॥

ધાવા ક્રોધવન્ત સ્વગ કૈસે, છૂટૈ પાવિ પર્વત પર જૈસે ॥

રેરે દુષ્ટ ઠાઢ કિ ન હોહી, નિર્ભય ચલસિ ન જાનેસિ મોહી ॥

આવત દેવિ કૃતાંત સમાના, ફિરિ દશકંધ કરત અનુમાના ॥

કિ મૈનાક કિ સ્વગપતિ હોઈ, મમવલ જાનિ સહિત પતિ સોઈ ॥

જાના જરઠ જટાયૂ યેહા, મમકર તીરથ છાંઢાહિ દેહા ॥

ગીધપક્ષીઓના રાજા જટાયૂએ સીતાજીની આર્તવાણી સાંભળીને જાણી લીધું કે, આ તો રઘુકુળતિલક શ્રીરામચન્દ્રજીની સ્ત્રી છે. અને બાણુ કે, જેમ મ્લેચ્છ પોતાના કબજામાં આવેલી કપિલા ગાયને લઈ જાય, તેમ આ અધમ રાક્ષસ સીતાને લઈ જાય છે. ૧ જટાયૂએ વિચાર કર્યો કે, હાય હાય!! પ્રથમના જેવું તો જો કે હમણાં મારા શરીરમાં બળ નથી, છતાં પણ જોઈને તેનું બળ જોઈ તો ખરો. એમ વિચાર કરી દૂરથીજ પોકારીને જટા એ કહ્યું કે, હે સીતાપુત્રી! તું ભય ન કરય. હું હમણાં એ દુષ્ટનો નાશ કરું છું. ૨ આ પ્રમાણે વચનો કહીને જટાયૂ ક્રોધ કરીને જેમ પર્વતો ના ઉપર ઈન્દ્રિય વજ્ર છૂટેછે તેમ રાવણના ઉપર દોડ્યો. અને કહેવા લાગ્યો કે. અરે દુષ્ટ! તું કેમ ઉભો રહેતો નથી. અને જાણુતો નથી કે શું ? કે જેથી તું નિર્ભયપણે ચાલ્યો જાય છે. ૩ પોતાના ઉપર કાળના સમાન જટાયૂને આવતો જોઈને રાવણ પાછો ફર્યો. અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, - આ તે શું મૈનાક પર્વત છે, કે ગરૂડજી છે ! કે જે ગરૂડજી પોતાના પતિ વિષ્ણુ સહ મારા બળને જાણે છે. (એક સમય વિષ્ણુ ભગવાન ગરૂડ પર બેસીને રાવણ સાથે લડ્યા હતા.) અથવા મારા ભુજબળને જાણવાવાળો

કેલાસ પર્વત શ્રીસદાશિવજી સહુ આવે છે કે શું ? ૪ આમ રાવણુ વિચાર કરે છે એટલામાં તો જટાયુ સમીપમાં આવી પોહોંચતાં રાવણુ જાણી લીધું કે, આ તો વૃદ્ધ ગીધરાજ જટાયુ છે. અને તે તો જેમ વૃદ્ધ મનુષ્યો મરણ માટે તીર્થ સ્થાનમાં જાય છે. એ વાત પ્રસિદ્ધ છે તેમ આ જટાયુ પણ મારા હાથ રૂપી તીર્થમાં શરીરને ત્યાગ કરવાને માટે જ મારા સમીપ આંચો છે. ૦

દોહા૦—મમમ્ જબલ નહિં જાનત, આવત તપિન્હ સહાઈ ॥

સમર ચઢે તૌં હિહિ હતૌં, જિયત ન નિજથલ જાઈ ॥ ૪૯ ॥

આ જટાયુ મારી જીભઓના પરાક્રમને જાણતો નથી તેથીજ તપસ્વિઓની સહાયતાને માટે આવે છે, માટે જો તે મારી સાથે યુદ્ધ કરશે તો અવશ્ય તેને મારી નાખીશ. જીવતે જીવ હવે તે પોતાને ઘેર જવા પામશે નહિ. ૪૯

ચૌ૦—સુનત ગૃધ્ર ક્રોધાતુર ધાવા, કહ સુનુ રાવણ મોર સિલાવાં ॥

તજિ જાનકી કુશલ ગૃહ જાહુ, નાહિત સત્ય સુનદુ વહુવાહુ ॥

રામરોષપાવક અતિ ઘોરા, હોઈહિ સકલ શલભ કુલ તોરા ॥

ઉત્તર ન દેત દશાનન યોધા, તવહિં ગૃધ્ર ધાવા કારિ ક્રોધા ॥

ધરિ કચ વિરથ કીન્હ મહિ મિરા, સીતહિ રાખિ ગૃધ્ર પુનિ ફિરા ॥

દશમુખ લઠિ કૃત શર સંધાના, ગૃધ્ર આઈ કાટેડ ધનુ બાના ॥

ચૌચન્હ મારિ બિદારેસિ દેહી, દણ્ડ એક મડ મૂર્છા તેહી ॥

રાવણનાં આવા અભિમાન યુક્ત વચન શ્રવણ કરીને જટાયુએ બહુજ ક્રોધ કરીને રાવણના ઉપર ધસારો કર્યો. અને રાવણને કહ્યું કે, હે રાવણ ! માફ કહ્યું માની જાનકીજીનો ત્યાગ કરી, કુશલપૂર્વક ઘેર જા. અને જો નહિ માને તો હું તને હે મહાખાહો ! સત્ય વચન કહું છું કે,—૧ શ્રીરામચન્દ્રજીના પરમ પ્રચન્ડ ક્રોધાગ્નિમાં તારું આખું કુટુંબ પતંગીઓના સમાન બળી જશે. આ પ્રમાણે જટાયુએ કહેતાં છતાં પણ જ્યારે રાવણ પોતાના બળના અભિમાનમાં કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યો જ નહિ ત્યારે તો તે જટાયુ ક્રોધ કરીને રાવણના ઉપર દોડ્યો. ૨ જટાયુએ રાવણના મુકુટ ઉતારીનાંખી તેનો ચોટલો આલી એવો તો બળ પૂર્વક રાવણને ખેંચ્યો કે તેથી રાવણ રથમાંથી પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. રાવણ નિચે પડ્યો એટલે જટા-

મૂંઝે, સીતાજીને પુત્રીની પેઠે રથમાંથી ઉતારીને એક ઝાડ નીચે બેસાડી આંચેા. અને જટાયૂ રાવણને મારવા પાછો વળ્યો. પાછા ફરવાનો જટાયૂનો આશય એ છે કે, -તેણે રાવણના બળની પરીક્ષા કરી લીધી હતી. અથવા એમ પણ વિચાર થયો કે-જો હું જાનકીજીને કદાચ લઈને ચાલ્યો જાઉં તો આ શસ્ત્રોપયોગ કરે. અથવા જાનકીજીને જ મારી નાખે. એ માટે તેને કાં તો ઘાયલ કરીને વા મારીને જાનકીજીને લઈ જાઉં એ કારણથી જટાયૂ પાછો ફર્યો હતો. રાવણ ઉઠીને જેવું ધનુષ સંધાન કરીને બાણ છોડવા વિચાર કરે છે એટલામાં તો જટાયૂએ આવીને ધનુષ બાણ કાપી નાખ્યાં અને ડાંચેા મારીને રાવણનું શરીર ચીરી નાખ્યું. જેથી એક ઘડી સુધી રાવણને મૂર્છા રહી. ૦

દોહા-૦ જેઠું રાવણ નિજવશ કિયે, મુનિ ગણ સિદ્ધ સુરેશ
તેઈ રાવણસન સમર અતિ, ધીર વીર ગૃધ્રેશ ॥ ૬૦ ॥

જે મહાબળવાન રાવણે પોતાના વશમાં મુનીશ્વર, સિદ્ધ, સુરેશ, યમ, વૃક્ષ અને કુબેર આદિ સર્વને કરી લીધા હતા, એવા બળવાન રાવણ સાથે જે ગીધરાજ જટાયૂએ યુદ્ધ કર્યું. તેથી જટાયૂને મહાધીર અને મહાવીર જ કહેવો જોઈએ. ૫૦

ચૌ-૦-સ્વસ્થ ભયે સો પુનિ ઝઠિ ધાવા, મારે ગૃધ્ર ન સન્મુખ આવા ॥

કીન્હેસિ વહુ જવ યુદ્ધ સ્વગેશ, થકિત ભયો તવ જરઠ ગિધેશ ॥

તવ સક્રોધ નિશિચર સ્વિસિયાના, કાઢેસિ પરમ કરાલ કૃપાના ॥

કાટેસિ પંચ પરા સ્વગ ધરણી, સુમિરિ રામકી અદ્ભુત કરણી ॥

મનમહું ગૃધ્ર પરમ સુખદાના, રામકાજ મમ લાગ્યો પ્રાના ॥

સીતહિ યાન ચઢાય વહોરી, ચલા ઉતાડિલ ત્રાસ ન થોરી ॥

કરાતિ વિલાપ જાત નમ સીતા, બ્યાધ વિવશ જનુ મૃગી સમીતા ॥

ગિરિપર વૈઠે કપિન્હ નિહારી, કહિ હરિ નામ દીન્હ પટ ઢારી ॥

હિ વિધિ સીતહિ સો લૈ ગયઝ, વન અશોક મહું રાસત ભયઝ ॥

રાવણ મૂર્છા ઉતરતાં સાવધાન થઈને પાછો ઉઠીને જટાયૂના સામે આવતાં જટાયૂએ પાછો માર્યો તેથી રાવણ સન્મુખ થઈ શક્યોજ નહિ. કાકભુશુંડજી ગરૂડજીને કહે છે કે હે ગરૂડજી ! જટાયૂએ ઘણા સમય સુધી મહા દારૂણ યુદ્ધ રાવણ સાથે કર્યું. પરંતુ અંતે જટાયૂ વૃદ્ધ હોવાથી યુદ્ધ

કરતાં કરતાં થાકી ગયો. ૧ રાવણ જટાયૂના પરાક્રમથી લજ્જાઈ ગયો હતો તે આ સમય જટાયૂને સુદ્ધ કરતાં કરતાં થાકી ગયેલ જોઈને મહાક્રોધથી પરમકરાળ પોતાનું ચન્દ્રહાસ પડ્મ કાઢીને તેની પાંખો કાપી નાંખી. જટાયૂ જયરામ જયરામ કહેતો અદ્ભુત કરણી કરીને પૃથિવી ઉપર પડ્યો. ૨ જટાયૂ પોતાના મનમાં પરમ સુખ પામ્યો કે, મારાં અહોભાગ્ય કે જેથી આજે મારા પ્રાણ શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્ય કરતાં ગયા. રાવણ તો સીતાજીને પાછાં રથમાં બેસાડીને ઘણીજ ઉતાવળથી ચાલવા લાગ્યો; કેમકે તેને જટાયૂના સુદ્ધથી બહુજ ડર લાગ્યો હતો, કે વળી કોઈ આવી નિકળશે, એ ખીકથી ઉતાવળો ચાલ્યો જતો હતો. ૩ પારાધીના કબજામાં આવી પડેલી મૃગીના સમાન ત્રાસ પામેલાં અને આકાશમાં વિલાપ કરતાં જતાં સીતાજીએ ઋષ્યમૂક પર્વતનાપર બેઠેલા વાનરાઓને જોઈ કૃપાકટાક્ષથી ‘હરિ’ નામ ઉચ્ચારણ કરીને પોતાનું ભૂષણ સહ એક વસ્ત્ર નિચે નાખ્યું. તે સુગ્રીવે યત્ન પૂર્વક એક સ્થળે રાખી મૂક્યું. રાવણ આ પ્રમાણે સીતાજીને લઈ ગયો, અને લંકામાં જઈને તેણે તેમને આશોપાલવની વાડીમાં રાખ્યાં.^૨

દોહા—હારિપરા સ્વલ્પ બહુત વિધિ, મય અરુપ્રીતિ દિશ્વાઈ

તવ અશોક પાદપ તરે, રાસેસિ યતન કરાઈ ॥ ૫૧ ॥

દુષ્ટ રાવણ અનેક પ્રકારે ભય અને પ્રીતિ દેખાડી દેખાડીને થાકી ગયો; પરંતુ જનકીજીએ તેની વાત માન્ય કરીજ નહિ. ત્યારે યત્નપૂર્વક અશોક-આસોપાલવનાં વૃક્ષ નિચે સીતાજીને રાખ્યાં.^૩ ૫૧

૧ ‘હરિ’ એ નામ વાનરનું પણ છે. હરિ કહિને સન્માનથી સહાયતાને માટે બોલાવે છે. અથવા હરિ નામ શ્રીરામનું પણ છે. તેથી જણાવે છે કે, હું રામની રાણી છું. માટે જો તમે મને છોડાવી શકો તેમ ન હો તો આ મારી નિશાની રામચન્દ્રજીને આપજો. અથવા ‘હરિ’ કહેવાનો ભાવ એ છે કે, પ્રભુએ પૃથિવીનો ભાર હરવા માટે અવતાર લીધો છે તેથી તે રાવણને તો અવશ્ય મારશે જ; પરંતુ વાળી કે જે પૃથિવીમાં ભારણ છે, તેનો સંહાર કરીને તમને સુખ આપશે. તમે મારું આ વસ્ત્ર તેમને આપજો. અથવા વાનરાઓએ જનકીજીને જતાં જોઈને ‘હરિ’ નામનું ઉચ્ચારણ કર્યું. તેથી જનકીજીએ તેઓને ભક્ત જાણીને વસ્ત્ર નિચે નાખી દીધું.

૨ રાવણ સીતાજીને એ માટે ઘેર ન લઈ ગયો કે, તેણે વિચાર કર્યો કે, શ્રીરામની સુંદરતા કામોત્પાદક છે. આ વાડીને જોઈને જનકીને મદ્બોદીપન થશે તો તે મારી સાથે પ્રીતિ કરશે. અથવા કુપ્રેરના પુત્રોનો રાવણને એ શાપ હતો કે, તું જો કોઈ સ્ત્રી સાથે બળપૂર્વક મૈથુન કરવા પ્રવૃત્ત થઈશ તો તેજ સમય તારાં મસ્તક વિદીર્ણ થઈ જશે. આ કારણથી જનકીજીની અધિક સુંદરતા જોઈને વનમાં રાખ્યાં હતાં કારણ કે ઘરમાં પ્રતિક્ષણ પાસે રહેવું એ ઠીક નહિ.

૩ અશોક વૃક્ષ નિચે રાખવાનો રાવણનો એ હેતુ હતો કે, કદાચિત્ સીતાજી શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગમાં અત્ર પાણીનો ત્યાગ કરી મરણ ન પામે એટલા માટે અશોક નિચે રાખ્યાં હતાં. અશોકની નિચે રહેવાના પ્રસાવથી તેના પ્રાણ બચશે, આવી રાવણની ધારણા હતી.

ચૌ૦-—ઝહાં વિઘાતા મન અનુમાના, સુરપતિ બોલિ મંત્ર અસઠાના ॥

તાત જનકતનયા પહૈં જાહૂ, સુધિ ન પાવ જિમિ નિશિચરનાહૂ ॥

અસકહિ વિધિ સુન્દર હાબિ આની, સૌપી બહુરિ બોલે મૃદુબાની ॥

ઈહ ભક્ષણ કૃત ક્ષુધા ન પ્યાસા, વર્ષ સહસદશ સંશય નાશા ॥

સો પ્રસાદ લૈ આયસુ પાઈ, ચલે હૃદય સુમિરત રઘુરાઈ ॥

કહુ વાસવ માયા નિજ ગોઈ, રક્ષક રહે ગયે તહૈં સોઈ ॥

તદપિ ઢરત સીતા પહૈં આયઝ, કરિ પ્રણામ નિજ નામ સુનાયઝ ॥

નિશ્ચય જાન સુરેશ સુજાના, પિતા જનક દશરથસમ માના ॥

કરિ પરિતોષ દૂર કર શોકા, હવ્ય સ્વવાય ગયે નિજ લોકા ॥

પ્રહ્લોકમાં પ્રહ્લાએ સર્વ વાતનો વિચાર કરીને ઇન્દ્રને ખોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-હે ઇન્દ્ર ! તમે એવી ગુપ્ત રીતિથી જનકીજીની પાસે જાઓ કે જેથી તમારા જવાના ખબર રાવણના જાણવામાં ન આવે. ૧ આ પ્રમાણે કહીને પ્રહ્લાજીએ દિવ્ય હવિ-ક્ષીર ઇન્દ્રને આપીને મધુર વાણીથી કહ્યું કે-આના લક્ષણથી ભૂખ તથા તરસ લાગતી નથી. અને દશ હજાર વર્ષ સુધી સંશયનો નાશ થાય છે. ૨ તે પ્રસાદ પ્રહ્લાજી પાસેથી લઈ, તથા આજ્ઞા પામીને ઇન્દ્ર શ્રીરઘુનાથજીનું સ્મરણ કરતો કરતો આવ્યો. રાત્રિ વખતે ઇન્દ્ર જ્યાં સીતાજી હતાં ત્યાં આવ્યો. અને રાક્ષસીયોનાપર પોતાની માયા પ્રસારવી દીધી. તેથી જેટલા ચોકીદારો હતા તે બધા નિદ્રાવશ થઈ ગયા. ૩ તોપણ ઇન્દ્ર ડરતો ડરતો જનકીજીની પાસે આવ્યો. અને પ્રણામ કરી પોતાનું નામ કહી સંલગ્નાયું. નિશ્ચય આ ઇન્દ્ર જ છે એમ પ્રતીતિ થતાં જનકીજીએ ઇન્દ્રને પોતાના પિતા જનક અને સસરા દશરથના સમાન જાણ્યો. ૪ ઇન્દ્ર જનકીજીને સારી રીતે સમજાવી શોક દૂર કરી પ્રહ્લાનો આપેલો હવિ ખવરાવીને ઇન્દ્ર પોતાના લોકમાં આવ્યો ગયો. (અહિ સુધી ક્ષેપક છે.)

દોહા૦-—જેહિ વિધિ કપટકુરંગ સૈંગ, ધાય ચલે શ્રીરામ ॥

સો છાવિ સીતાં રાખિ ઝર, રટતિ રહતિ હરિ નામ ॥ ૬૨ ॥

જે પ્રકારે કપટના મૃગની પાછળ શ્રીરામચન્દ્રજી દોડ્યા હતા. તેજ સમયની પ્રભુની છબીને હૃદયમાં ધારણ કરીને શ્રીસીતાજી આસોપાલવની વાડીમાં રહીને સદા હરિના નામને જપતાં હતાં. પર

चौ०—रघुपति अनुजहि आवत देखी, मन बहु चिंता कीन्ह विशेषी ॥
 जनकसुता परिहरेउ अकेली, आयहु तात वचन मम पेली ॥
 निशिचर निकर फिरहि वनमाहीं, मम मन सीता आश्रम नाही ॥
 अहहतात भल कीन्हैउ नाही, सिय विहीन मम जीवन काहीं ॥
 इहिते कवन विपति बड भाइ, खोयहु सीय काननहि आई ॥
 गहि पदकमल अनुज कर जोरी, कहेऊ नाथ कलु मोरि न खोरी ॥
 अनुज समेत गयउ प्रभु तहँवां, गोदावरि तट आश्रम जहँवां ॥
 आश्रम देखि जानकी हीना, भये विकल नस प्राकृत दीना ॥

માયા મૃગને મારીને આશ્રમ તરફ પાછા વળતાં શ્રીરામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને સામા આવતા જોઈ મનમાં બહુજ ચિંતા કરવા લાગ્યા. અને લક્ષ્મણજી સમીપમાં આવતાં શ્રીરામચન્દ્રજીએ તેમને કહ્યું કે,—હે તાત ! આશ્રમમાં જનકીને એકલાં મૂકીને માફ વચન ઉદ્ધવન કરીને તમે અહિં શા માટે આવ્યા. ૧ આ વનમાં અનેક રાક્ષસો ફરે છે. મારા મનમાં એવી શંકાને જન્મ મળે છે કે, આશ્રમમાં સીતા નથી. કારણ કે જે મૃગને હું મારવા ગયો હતો, તે વાસ્તવિક મૃગ નહતો પણ રાક્ષસ હતો. અરેરે ! લક્ષ્મણ ! તમે આ સાફ ન કર્યું. સીતા વગર માફ જીવન હવે રહેવાનું નથી. ૨ હે ભાઈ ! વનમાં આવીને આપણે જનકીજીને જોયાં, એથી વિશેષ દુઃખ બીજું એકે નથી. આવાં પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરી, લક્ષ્મણજી હાથ જોડી. ચરણ પકડી સીતાજીનાં દુર્વચનો કહી સંભળાવીને બોલ્યા કે, હે નાથ ! આમાં મારો જરા પણ અપરાધ નથી. ૩. પછી ભાઈ સહ શ્રીરામચન્દ્રજી જ્યાં ગોદાવરીને કાંઠે પોતાનો આશ્રમ હતો ત્યાં ગયા. જનકીજી વગરના આશ્રમને નિરખીને શ્રીરામચન્દ્રજી વ્યાકુળ થઈ ગયા અને પ્રાકૃત પુરૂષના સમાન દીન થઈ ગયા. ૪

दोहा०—कानन रहेउ तढाग इव, चक चकई सियराम ॥

रावण निशि विलुरन किये, दुख बीते चहुँ याम ॥ ५३ ॥

રામ અને સીતા રૂપ ચકવા ચકવી કે જે વન રૂપી તળાવમાં રહ્યાં હતાં તેને રાવણ રૂપી રાત્રીએ જીદાં પાડી નાખ્યાં, તેઓનું આ વિયોગ રૂપી દુઃખ જ્યારે રાત્રિ વ્યતીત થઈ જાય ત્યારે ટળે એવું થયું. ૫૩

चौ०—पर दुख हरण शोक दुखनाहीं, भा विषाद तिनके मन माहीं ॥

हा गुणखानि जानकी सीता, रूप शील व्रत नेम पुनीता ॥

લક્ષ્મણ સમુદ્ધાએ બહુમાંતિ, પૂંછત ચલે લતા તરુપતી ॥
 હે સ્વર્ગ મૃગ હે મધુકર શ્રેની, તુમ દેસ્વી સીતા મૃગનૈની ॥
 સ્વંજન શુક કપોત મૃગ મીના, મધુપ નિકર કોકિલા પ્રવીના ॥
 કુન્દકલી દાડિમ દામિની, કમલ શરદ શશિ ડરગભામિની ॥
 વરુણપાશ મનોજધનુ હંસા, ગજ કેહરિ બિજ સુનત પ્રશંસા ॥
 શ્રીફલ કમલ કદાલિ હરપાહી, નેહુન શંક સકુચ મનમાહી ॥
 સુનુ જાનકી તોહિં બિનુ આજૂ, હર્ષે સકલ પાય જનુ રાજૂ ॥
 કિમિ સહિ જાત અનરવ તોહિં પાહીં, પ્રિયા વેગિ પ્રકટત કસ નાહીં ॥
 ઇહિ વિધિ વિલપત રોજત સ્વામી, મનો મહાવિરહી અતિ કામી ॥

પારકાં દુઃખોને હરવાવાળા રામ કે જેને શોક કે દુઃખનો સંભવજ નથી, તેમના મનમાં જેટ ઉત્પન્ન થયો. સર્વજ્ઞ શિરોમણિ સચ્ચિદાનન્દધન, સર્વેશ્વર સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજી પ્રાકૃત મનુષ્યોના સમાન સીતાજીના વિયોગમાં વિલાપ કરવા લાગ્યા કે, સમસ્ત જીવોની ખાણ છે જનકી ! હે સીતે ! હે રૂપ-શીલ યુક્ત ! હે વ્રત નેમ પુનીત ! તું ક્યાં છે ? ૧
 મહા નાટકમાં લેખે છે :-

રે વૃક્ષાઃ પર્વતસ્થા ગિરિગહનલતા વાયુના વીજ્યમાનાઃ ।

રામોહં વ્યાકુલાત્મા દશરથતનયઃ શોકશુક્રેણ દગ્ધઃ ॥

વિમ્બોષ્ટી ચાહનેત્રી સુવિપુલજવના વદ્ધ નાગેન્દ્રકાંચી ।

હા સીતા ! કેનનીતા મમ હૃદય ગતા કો ભવાન્ કેનદૃષ્ટા ॥

હે વૃક્ષો ! તમે પર્વતના ઉપર સ્થિત છો. તેથી સર્વ વસ્તુને જોતાં હશે. પર્વતની ગહન લતા કે જેઓ સ્પર્શ કરેલ વાયુથી ચળાયમાન થઈ રહેલ છે. વાયુ સર્વગામી છે, તે દ્વારા તમને સર્વ સમાચાર વિદિત હશે. જો તમે મારો પરિચય પૂછવા માગતાં હો તો હું વ્યાકુળ હૃદયવાંત રામ, દશરથનો પુત્ર શોકાગ્નિથી દગ્ધ થઈ રહેલો છું. પાકાં ઘોડાંના સરખા હોઠવાળી સુંદર નેત્ર અને પુષ્ટ સાથલવાળી નાગેન્દ્ર કાંચી કરિકુંમ મણિ સ્તોમનાના રત્નો સ્ફોરેલિતા । મધ્યેકુમારકૃતિ સ્વર્ગી સાનાગેન્દ્રાલ્ય ચામતા' હા ! તે જનકી કે જે પ્રતિશ્રણ મારા હૃદયમાં વસી છે, તેને કોણ લઈ ગયું, તમારામાંથી કોઈ-એ તેને જોઈ છે ? ૧

કેયૂયંવદ નાથનાથ કિમિદં દાસોસ્મિ તે લક્ષ્મણઃ ।

કોઽહંવત્સ સ આર્ય એવ મગવાનાર્યઃ સ કો રાઘવઃ ॥

કિકુર્મો વિજને વને તત્તદ્વિતો દેવીં સમુદ્વીક્ષ્યતે ।

કાદેવી જનકાધિરાજતનયા હા ! હા ! પ્રિયે જાનકી ॥ ૨ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી વ્યાકુળ થઇને લક્ષ્મણજીને કહેવા લાગ્યા કે,—‘કેયૂયંવદ’ તમે કોણ છો તે કહો ? લક્ષ્મણજી કહે છે કે—‘નાથનાથકિમિદં’ હે નાથોના પણ નાથ ! આપ આ શું કહો છો ? હું લક્ષ્મણ આપનો દાસ છું. રામચન્દ્રજી કહે છે કે—‘વત્સ ! અહં કઃ’ પુત્ર તો હું કોણ છું ? લક્ષ્મણજી કહે છે કે—‘સ આર્ય એવ મગવાન્’ આપ તેજ ઐશ્વર્યવાન્ આર્ય છો. રામચન્દ્રજી કહે છે કે—‘સ આર્યઃ કઃ’ તે આર્ય કોણ ? લક્ષ્મણજી કહે છે કે—‘રાઘવઃ’ રઘુવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ શ્રી રામ. રામચન્દ્રજી કહે છે કે—‘કિં કુર્મોવિજનેવને’ તો હું આ નિર્જન વનમાં શું કરું છું ? લક્ષ્મણજી કહે છે કે—‘તત્તદ્વિતો દેવી સમુદ્વીક્ષ્યતે’ અહિં તહિં દેવીનો શોધ કરો છો. રામચન્દ્રજી કહે છે કે—‘કા દેવી’ કઈ દેવી ? લક્ષ્મણજી કહે છે કે—‘જનકાધિરાજતનયા’ જનકકુમારી. રામચન્દ્રજી કહે છે કે—‘હા ! હા ! પ્રિયે જાનકી’ હા પ્રિયે જાનકી ! ક્યાં છે. ૨

આ પ્રમાણે શ્રી રામચન્દ્રજીને વિલાપ કરતા જોઈને લક્ષ્મણજીએ જ્યારે નાના પ્રકારે શ્રીરામચન્દ્રજીને સમજાવ્યા એટલે વનવેલી અને વૃક્ષવેલીઓને પરમઅરુના સમાન પૂછતા પૂછતા ચાલ્યા. જાનકીજીનાં અંગોનું સ્મરણ કરી કરીને જગ મૃગાદિકોને સીતાજીના અંગની ઉપમા આપી આપીને પૂછતા હતા કે,—હે જગ, મૃગ અને ભ્રમરો ! તમે ક્યાંય મૃગનયની જાનકીને જોઈ છે ? ૨ હે પ્રવીણ સીતા ! શ્રવણ કરો, ખંજન, પોપટ, કબૂતર, મૃગ, માછલાં. ભ્રમરોની પંક્તિ, કોકિલા, ડાલરની કળીઓ, દાડિમના દાણા, વીજળી, શરદ્ઋતુનું કમળ, શરદ્ઋતુનો ચન્દ્ર, નાગણી, વરૂણપાસ, કામદેવનું ધનુષ, હંસ, હાથી, કેસરી, ખીલાં અને સોનેરી કેળના થંભ એવાં તમારાં નેત્રો તથા નાસિકા આદિ અંગોથી ન્યૂન ગુણોવાળાં હોવાને લીધે, ઉપમાનોરૂપ નહિ બની શકવાથી ક્યાંય પણ કવિઓનાં મોહોડાંથી

+ કવિઓ ખંજન, મૃગ, માછલું, તથા શરદ્ઋતુનું કમળ એઓને સ્ત્રીઓનાં નેત્રોનાં ઉપમાનોરૂપ ઠરાવે છે. ભ્રમરોની પંક્તિને કેશ પાસનાં ઉપમાનોરૂપ ઠરાવે છે. કોકિલાના સ્વરને સ્વરના ઉપમાનોરૂપ ઠરાવે છે. ડાલર-મોગરાની કળીઓને તથા દાડિમના દાણાઓને દાંતોના ઉપમાનોરૂપ ઠરાવે છે. વીજળીને દાંતોની અથવા આખા શરીરની ચમકના ઉપમાનોરૂપ ઠરાવે છે. શરદ્ઋતુનાં કમળને તથા શરદ્ઋતુનાચન્દ્રને મુખના ઉપમાનોરૂપ ઠરાવે છે. નાગણને ચાંદલાના ઉપમા-

પોતાની પ્રશંસા સાંભળતાં નહતાં. અને જો કોઈ સ્થળે સાંભળતાં તો પોતાના અયોગ્યપણાની શંકાને લીધે મનમાં સંકોચ પામતાં હતાં, પણ આજ તમે અદૃશ્ય થવાને લીધે તેઓ હવે જ્યાં ત્યાં કવિઓના મોહોડાથી પોતાની પ્રશંસા સાંભળી સાંભળીને રાજ થાય છે. મનમાં જરા પણ શંકાથી સંકોચાતાં નથી. અને જાણે સંપૂર્ણ રાજ્ય પામ્યાં હોય તેમ પ્રકૃતિલત થવા લાગ્યાં છે. હે ખ્યારી ! એ ખંજન તથા પોપટ વિગેરેનું તેની ઇર્ષ્યાથી પ્રકૃતિલત થવું, તમારાથી કેમ સહન થઈ શકે છે ? હે પ્રિયા ! ત્વરાથી કેમ પ્રસિદ્ધ થતાં નથી. અને તે આના ઉત્સાહને કેમ શાન્ત કરી દેતાં નથી. આ પ્રમાણે ત્રૈલોક્યાધિપતિ શ્રીરામચન્દ્રજી જાણે કોઈ મહા વિરહી અને અત્યંત કામી હોય. તેમ વિલાપ કરવા લાગ્યા. અને ચારે કોર શ્રી જનકીજીનો તપાસ કરવા લાગ્યા. ૩-૪-૫-૦

દોહા૦— મણિ વિહીન ફણિ દીન જિમિ, મીન હીન જિમિ વારિ ॥

તિમિ વ્યાકુલ મયે લષણ તહૈ, રઘુવર દશા નિહારિ ॥ ૫૪ ॥

(ક્ષેપક) મણિ વગર જેમ સર્પ દીન થઈ જાય છે, તથા જળ વગર જેમ માછલીની દશા થાય છે, તેમ સીતાજીના વિયોગે શ્રીરામચન્દ્રજીની દશા નિહાળી લક્ષ્મણજી વ્યાકુળ થઈ ગયા. ૫૪ (ક્ષેપક સમાપ્ત.)

ચૌ૦— ધરિ ઉર ધીર બુઝાવહિં રામહિં, તજહિં ન શોક અધિક સુખધામહિં ॥

પૂરણકામ રામ સુખરાશી, મનુજ ચરિતકર અજ અવિનાશી ॥

સરવર અમિત નદી ગિરિ સ્વોહા, બહુ વિધિ રામ લષણ તહૈ જોહા ॥

શોચ હૃદય કલુ કહિ નહિં આવા, ટૂટ ધનુષ શર આગે પાવા ॥

કહું કહું શોણિત દેસિયે કૈસે, આવળ જલ આ ઢાવર જૈસે ॥

કહત રામ લક્ષ્મણહિં બુઝાઈ, કાહૂ કીન્હ યુદ્ધ રૂઢિ ઠાઈ ॥

આગે પરા મૃત્તપતિ દેસા, સુમિરત રામચરણકી રેસા ॥

લક્ષ્મણજી હૃદયમાં ધિરજ ધારણ કરીને શ્રીરામચન્દ્રજીને સમજાવવા લાગ્યા, છતાં પણ અધિક સુખના ધામરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજી પોતાના હૃદયના

નરૂપ ઠરાવે છે. વરૂણપાશને કંઠ રેખાતા ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. કામદેવના ધનુષને ભૂકુટીના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. હંસને તથા હાથીની ગતિને, ગતિના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. બીજાંને સ્તનોના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. અને સોનેરી કેળના થંભોને સાથળના ઉપમાન ઠરાવે છે. અધિક ગુણવાળાને ઉપમાન અને ન્યૂન ગુણવાળાને ઉપમેય કહે છે.

તે ભારે શોકને ત્યજી શક્યા નહિ. (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) જો કે આનંદના સાગર શ્રીરઘુનાથજી પૂરણકામ છે, અજ છે, અવિનાશી છે, છતાં પણ કામી મનુષ્યોની દીનતા દર્શાવવા માટે આ પ્રમાણે મનુષ્યચરિત્ર કરવા લાગ્યા. ૧ (ક્ષેપક શરૂ થયું) શ્રીરઘુનાથજીએ તથા લક્ષ્મણજીએ અનેક સ-શેવરોમાં, નદીઓમાં અને પર્વતોની ગુફાઓમાં ઘણી ઘણી રીતે શોધ કર્યો છતાં પણ ક્યાંય સીતાજીનો પતો લાગ્યો જ નહિ. તેથી તે બન્ને ભાઈઓના હૃદયમાં જેનું વર્ણન પણ કરવું અશક્ય છે એવો ભારી શોક થયો. શોકથી વ્યાસ થઈ ગયેલા બે ભાઈઓ શોધ કરતા કરતા આગળ ચાલ્યા જાય છે, તો આગળ રસ્તામાં ટુટી પડેલાં ધનુષ બાણ તેઓની દ્રષ્ટીએ પડ્યાં. ૨ એ જોઈને શ્રીરઘુનાથજીએ લક્ષ્મણજીને સમજાવીને કહ્યું કે—આ સ્થળે ડોઈયે પણ યુદ્ધ કરેલું છે. (ક્ષેપક સમાપ્ત.) આગળ જતાં રસ્તામાં પડેલો જટાયૂ તેઓના જોવામાં આવ્યો કે જે શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણની રેખાનું સ્મરણ કરતો હતો. ૩

દોહા—કરસરોજ શિર પરસેડ, કૃપાસિન્ધુ રઘુવીર ॥

નિરખિ રામ છવિધામમુખ, વિગત મરૂં સઘ પીર ॥ ૫૫ ॥

કૃપાના સમુદ્રરૂપ શ્રીરઘુનાથજીએ પોતાનો કમળ સદૃશ હાથ જટાયૂના મસ્તક ઉપર રાખ્યો. શોભાના સ્થાનકરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજીનું મુખ જોતાંની સાથે જ જટાયૂનું સઘળું દુઃખ મટી ગયું. ૫૫

સવૈય—દીન મલીન અધીન હૈ અંગ વિહંગ પર્યો ક્ષિતિ ચિન્ત દુઝારિ ।

રાઘવ દીનદયાલુ કૃપાલુકોં દેખ દુખિ કરુણા મરૂં મારી ॥

ગાંધકોં ગોદમેં રાખ કૃપાનિધિ નૈન સરોજનમેં મરી વારી ।

બારહિંબાર સુધારત પંચ જટાયૂકી ધૂરિ જટાનસોં જ્ઞારી ॥ ૧ ॥

ગૃધ્રરાજ જટાયૂ દીન મલીન થઈ, અંગથી વિકલ એવો મહાદુઃખી પૃથિવીમાં પડ્યો હતો. દીનદયાળુ રઘુનાથજીને જટાયૂની આવી દશા જોઈ બહુજ દયા આવતાં, કૃપાના ભંડાર રૂપ એવા રામચન્દ્રજીએ જટાયૂને પોતાના ખોળામાં લઈ લીધા અને કમળ સદૃશ નેત્રામાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. અને વારંવાર જટાયૂની પાંખોને સુધારવા લાગ્યા તથા જટાયૂના શરીર ઉપર જે ધૂળ હતી તે ધૂળને પોતાની જટાથી સાફ કરવા લાગ્યા. ૧

ગાંધકોં ગોદમેં રાખિ કૃપાલુ નિહારૈ ઔ નયનનતે જલ ડૌર ।

ટૂક હો જાતહૈ સીતા વિથાકે જોં યાકી સનેહ કથાકોં બિચારૈ ॥

છોડ ચેલે તુમ હાય હમેં હમમી અવ આજહીં સંગ સિવારેં ।

યોં કહિ રામ ભરે જલનૈન જટાયૂકી ઘૂરિ જટાનસોં જારેં ॥ ૨ ।

કૃપાસાગર શ્રીરામચન્દ્રજી જટાયૂને જોળામાં રાખીને જોવા લાગ્યા. અને નેત્રોમાંથી અશ્રુ પાડતા હતા. જે સમય જટાયૂના સ્નેહની વાતને વિચાર કરતાં તે સમય જનકીજીના વિયોગનું દુઃખ કાંઈ પણ લાગતું નહિ. શ્રીરામચન્દ્રજી બોલ્યા કે-હે જટાયૂ ! અમને અહિ મૂકીને તમે ક્યાં જાઓ છો ? અમે પણ આજ તમારી સાથેજ આવીશું. એમ કહેતાંની સાથે જ શ્રીરઘુનાથજીના નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું અને જટાયૂના શરીર ઉપર જે ધૂળ હતી, તે ધૂળને પ્રભુ પોતાની જટાયી સાફ કરવા લાગ્યા. ૨

ચૌ-તવ કહ મૃધ્ર વચન ધરિ ધીરા, સુનહુ રામ મંજનભવમીરા ॥

નાથ દશાનન યહ ગતિ કીન્હી, તેહિ સ્વલ જનકસુતા હરિ લીન્હી ॥

લૈ દક્ષિણ દિશિં ગયડ ગોસાંદે, વિલપતિ અતિ કુરરીકી નાંદે ॥

દરશલાગિ પ્રભુ રાંચેડ પ્રાના, ચલન ચહત અવ કૃપાનિધાના ॥

રામ કહા તનુ રાચહુ તાતા, સુખ-મુસુકાદ કહી તેહ વાતા ॥

જાકર નામ મરતે સુખ આવા, અધમડ મુક્ત હોઈ શ્રુતિ ગાવા ॥

સો મમ લોચનગોચરઆગે, રાચહુ દેહ નાથ કેહિ લાગે ॥

જલ ભરિ નયન કહા રઘુરાઈ, તાત કર્મનિજ તે ગતિ પાઈ ॥

પરહિતવશ જિનકે મનમાહીં, તિન્હકહ જગ દુર્લભ કલુ નાહીં ॥

તનુ તજિ તાત જાહુ મમધામા, દેહ કહા તુમ પૂરણકામા ॥

આ સમયે જટાયૂએ ધિરજ ધરીને કહ્યું કે,-હે શ્રીરામચન્દ્રજી ! મારાં વચન શ્રવણ કરો. આપ સંસારના ભયથી છોડાવા વાળા છો. હે નાથ ! રાવણે મારી આવી દુર્દશા કરી દીધી છે. અને તેજ દુષ્ટ જનકી હરિ લઈ ગયો છે. ૧ હે મહારાજ ! તે દુષ્ટ રાવણ, જનકીજીને લઈ દક્ષિણ દિશાના તરફ ગયો છે. જનકીજી ટીકાડીના સમાન વિલાપ કરતાં હતાં. મેં તો કેવળ આપનાં દર્શનાર્થજ શરીરમાં પ્રાણ રાખ્યાં હતાં તે હવે નિકળી જવાની ઇચ્છા કરે છે. ૨ શ્રીરામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે,-હે તાત ! હજી પણ તમારું શરીર રાખો. આવાં પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરી જટાયૂએ હસીને કહ્યું કે,-જેનું નામ મરણ સમયે જો મુખથી લેવામાં આવે તો અધમની પણ મુક્તિ થઈ જાય છે. એમ વેદ કહે છે. * ૨ તો તે આપ મારા દેહ,

નેત્રો અને ઇન્દ્રિયોના સન્મુખ ઉપસ્થિત છે, તો હવે શામાટે દેહ રાખું ? આવાં જટાયૂનાં પ્રેમવચન શ્રવણ કરી, શ્રીરામચન્દ્રજીનાં નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં અને તે બોલ્યા કે, હે તાત ! તમે તમારાં કર્મથી જ શુભ ગતિને પ્રાપ્ત થયા છો. તેમાં મારો કશો પણ ઉપકાર નથી. ૪ જેઓના મનમાં પરોપકાર વાસ કરી રહેલો છે. તેને જગતમાં કંઈ પણ દુર્લભ વસ્તુ નથી. હે તાત ! તમે શરીર ત્યાગીને મારાધામમાં જાઓ. હું તમને શું આપું ? તમે તો પૂરણકામ છો. ૫

દોહા૦—સીતા હરણ તાત જનિ, કહહુ પિતા સન જાઈ ॥

જો મૈં રામ તૌ કુલ સહિત, કહાદિ દશાનન આઈ ॥ ૫૬ ॥

હે તાત ! તમે જઈને સીતાજીના હરણના સમાચાર મારા પિતાશ્રીને કહેશો નહિ; કારણ કે જો તે આ વાત સાંભળશે તો તેમને શોક થશે, અને જો રાવણ મરણ પામીને કહેશે તો તેમને હર્ષ થશે. જટાયૂએ જે રાવણને કહ્યું હતું કે,—રામચન્દ્રજીના રોષાગ્નિમાં તારું કુળ લસ્મ થઈ જશે. તે જટાયૂનું વચન પૂર્ણ કરવા માટે શ્રીરઘુનાથજીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે—જો હું રામ છું તો રાવણ કુળ સહિત મરણ પામીને મારા પિતાજીને ખબર આપશે. ૫૬.

ચૌ૦—ગૃધ્ર દેહ તજિ ધરિ હરિ રૂપા, શૂષણ વહૂ પટપીત અનૂપા ॥

શ્યામગાત વિશાલ શુજચારી, અસ્તુતિ કરત નયન ભરિ વારી ॥

જટાયૂએ દેહનો ત્યાગ કરીને હરિના જેવું રૂપ ધારણ કર્યું, ઘણાં આભૂષણો વાળો, અનુપમ પીળાં વસ્ત્રોવાળો. શ્યામ સુંદર શરીરવાળો. અને ચાર વિશાળ ભુજઓ વાળો તે જટાયૂ નેત્રોને અશ્રુઓથી ભરપૂર કરીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો કે— ૧

હંદ૦—જયરામ રૂપ અનુપ નિર્ગુણ સગુણ ગુણ પ્રેરક સહી ॥

દશશીશવાહુપ્રચંડરવળ્લન ચાપસરમળ્લન મહી ॥

પાથોદગાત સરોજમુખ રાજીવઆયતલોચનં ॥

નિતનૌમિરામ કૃપાલુ બાહુ વિશાલ ભવભયમોચનં ॥ ૨૨ ॥

હે રામચન્દ્રજી ! આપનાં અનુપમ રૂપનો જય થાઓ. આ આ-પનું રૂપ કેવું છે કે,—નિર્ગુણ જે વ્યાપક બ્રહ્મ છે, અને સગુણ મત્સ્યાદિ

અવતાર અને ત્રણ ગુણ રજ, સત અને તમ અર્થાત્ પ્રજ્ઞા, વિજ્ઞા અને મહેશ એ સર્વના આપ પ્રેરક છે. અને આપે પૃથિવીને ભૂષિત કરવા તથા દૂષણ રૂપી રાવણને મારવાને માટે જ ધનુષ્ બાણને ધારણ કરેલ છે. આપનું શરીર શ્યામધનના સમાન છે. કમળ સદૃશ મોટાં મોટાં આપનાં નેત્ર છે. હે કૃપાળુ શ્રીરામચન્દ્રજી ! સંસારના ભયથી મુક્ત કરનારા તમારા વિશાળ બાહુને હું પ્રણામ કરું છું. ૨૨

બલમપ્રમેયમનાંદિમજમવ્યક્તમેકંમગોચરં ॥

મોવિન્દઃપોપરદ્વન્દ્વહર વિજ્ઞાનઘન ધરણીધરં ॥

જે રામમંત્ર જપન્ત સન્ત અનન્ત જનમનરંજનં ॥

નિતનૌમિ રામ અકામ પ્રિય કામાદિ સ્વલદલગંજનં ॥ ૨૩ ॥

આપનું બળ અપ્રમેય છે. આપ અનાદિ છો, અજન્મ છો. અપ્રકાટ શક્તિ છો, અદ્વૈત અને ઇન્દ્રિયોની ગતિથી પર છો. મોવિન્દ-ઇન્દ્રિયોના ભોક્તા અને ઇન્દ્રિયોથી પર છો. દ્વન્દ્વ-મોહને હરવાવાળા છો. વિજ્ઞાનને વરસાવનારા અને પૃથિવીને ધારણ કરવાવાળા છો. જે અનંત સંત રામમંત્રને જપ્યા કરે છે, તેના મનને આપ પ્રસન્ન કરવા વાળા છો. કામાદિ દુષ્ટોનાં હથોળે મારવાવાળા અકામ હે પ્રિયરામ ! હું આપને નિત્ય પ્રણામ કરું છું. ૨૩

જેહિ શ્રુતિ નિરંતર બ્રહ્મવ્યાપક વિરજ અજ કહિ ગાવહીં ॥

કરિ જ્ઞાન ધ્યાન વિરાગ યોગ અનેક મુનિ જેહિ પાવહીં ॥

સો પ્રકટ કરુણાકન્દ શોભાવૃન્દ અગ જગ મોહર્હ ॥

મમહૃદયપંકજ મુંગ અંગ અનંગ બહુ છવિ સોહર્હ ॥ ૨૪ ॥

જેને વેદ નિરંતર રોગ રહિત, જન્મ રહિત, પ્રજ્ઞ કહી કહીને વર્ણવે છે, અને જેનું અનેક મુનિ જ્ઞાન, ધ્યાન, વૈરાગ્ય અને યોગ દ્વારા ધ્યાન કરે છે તેજ કૃષ્ણા રૂપી જળને વરસાવાવાળા પ્રકટ થઇને પોતાની શોભાના સમૂહોથી જડ અને ચૈતન્યને મોહ કરવાવાળા, અંગ અંગમાં અનેક કામના જેવી કાંતિથી શોભી રહેલ આપ મારા હૃદય રૂપી કમળમાં ભ્રમરના સદૃશ રહો. ૨૪

જો અગમ સુગમ સ્વભાવ નિર્મલ અસમ સમ શીતલ સદા ॥

પશ્યન્તિ યં યોગી યતન કરિ કરત મન ગો વશ યદા ॥

સો રામ રમાનિવાસ સંતત દાસવશ ત્રિભુવનધની ॥

મમ ઊર વસહુ સો શમનસંસ્ટિ જાસુ કીરતિપાવની ॥ ૨૬ ॥

જે અગમ—દુર્ગમ : અને સુગમ પ્રાપ્તિ યોગ્ય, સ્વભાવથી નિર્મળ,—
વિષમ અને સમ તથા સદા જે શીતળ છે, જેને યોગી લોકો અને ઇન્દ્રિ-
ઓને વશ કરવાવાળા અનેક યત્નો કરીને હુર્ષથી દેખે છે. એવા જાણવામાં
અગમ છતાં પણ કૃપા કરીને લકતોને જાણવા માટે હે શ્રીરામચન્દ્રજી !
આપ સુગમ થઈ જાઓ છો. કર્મફળ દેવામાં વિષમ, લકતો પર દયા
કરવામાં સમ છો. હે શ્રીરામચન્દ્રજી ! તેજ રમા અર્થાત્ લક્ષ્મીના નિવાસ,
ત્રૈલોક્યના ધણી જે આપ, આપના દાસને નિરંતર વશ્ય રહો છો, અને આ-
પની કીર્તિ જરા-મરણનો નાશ કરવાવાળી છે. તેવા આપ મારા હૃદયમાં
વસો. ૨૫

દોહા—અવિરલ ભક્તિ માંગિવર, ગૃધ્ર ગયટ હરિધામ ॥

તેહિકી ક્રિયા યથોચિત, નિજકર કીન્હી રામ ॥ ૫૭ ॥

આ પ્રમાણે જટાયુ સ્તુતિ કરી, અવિરલ ભગવદ્ ભક્તિનું શ્રીરામચન્દ્ર-
જીથી વરદાન માગીને ભગવદ્ધામમાં ગયો. અને જેમ ભગવદ્ભક્ત અ-
ચિરાદિ માર્ગે જાય છે, અને તેના શરીરની ક્રિયા યથોચિત એટલે કે મહા
ભાગવતોની કરવી જોઈએ તેમ અર્થાત્ પ્રહ્લમેધ ક્રિયા જેવી મહાભાગવત
વિદુરજીની મહારાજા યુધિષ્ઠિરે કરી છે. તેવીજ તે ગૃધરાજ જટાયુના શરીરની
ક્રિયાઓ તે પોતાને હાથે શ્રીરામચન્દ્રજી કરી. ૫૭

ચૌ—કોમલ ચિત અતિ દીનદયાલા, કારણવિનુ રઘુનાથ કૃપાલા ॥

ગૃધ્ર અધમસ્વગ આમિષભોગી, ગતિ તેહિ દીન્હ જો યાચત યોગી ॥

સુનહુ ડમા તે લોગ અમાગી, હરિ તજિ હોહિં વિષય અનુરાગી ॥

પુનિ સીતહિ સ્વોજત દોડ ભાઈ, ચલે વિલોકત વન બહુતાઈ ॥

શંકુલ લતા વિટપ ઘનકાનન, બહુ સ્વગ મૃગ તહૈં ગજ પંચાનન ॥

આવત પન્થ કવન્થ નિપાતા, તેહૈં સવ કહી શાપકી વાતા ॥

દુર્વાસા મોહિં દીન્હો શાપા, પ્રભુ પદ દેખિ મિટા સો પાપા ॥

સુનુ ગન્ધર્વ કહૌં મૈં તોહી, મોહિં ન સુદાઈ બ્રહ્મકુલદ્રોહી ॥

કોમળ ચિત્ત યુક્ત દિનદયાળુ રઘુનાથજી વિના પ્રયોજને પણ કૃપા

કરવા વાળા છે. જટાયુ કે જે નીચ પક્ષી, માંસાદિકને ખાવાવાળો તેને પણ રધુનાથજીએ, જે ગતિની યોગી લોકો ઇચ્છા કરે છે તે ઉત્તમ ગતિ આપી. ૧ શ્રીસદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! શ્રવણ કરો. જે આવા સર્વસ્વ દાતા મારા સ્વામી હરિભગવાનને છોડીને વિષયાસક્ત થાય છે, તે લોકો મંદ ભાગ્યવાળા છે. આ પ્રકારે જટાયુની ક્રિયા કરીને પછી ત્યાંથી સીતાજીની શોધ કરતા ખંને ભાઈઓ વનની સઘનતા બેતા બેતા દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યા * ૨ આ વનો લતાઓથી શંકુલ, ઘાટા વૃક્ષો વાળાં, પશુ પક્ષીઓવાળાં અને હાથીઓથી તથા સિંહોથી પણ યુક્ત હતાં. એ ખંને ભાઈઓએ માર્ગમાં ચાલતાં એક કળંધને માર્યો. ૧ એ કળંધે ગંધર્વનો દિવ્ય દેહ પામી પોતાના શાપની સઘળી વાર્તા કહી સંભળાવીને કહ્યું કે-૩ મને મહા-પિં દુર્વાસાએ શાપ આપ્યો હતો. તે શાપ રૂપી પાપ આપનાં ચરણોનું દર્શન કરવાથી ટળી ગયું. શ્રીરામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે,-હે ગંધર્વ ! હું તને કહું છું તે શ્રવણ કર્ય. મને બ્રાહ્મણકુળનો દ્રોહ કરનારા લોકો ગમતાજ નથી. ૪

દોહા૦-મન કમ વચન કપટ તજી, જો કર મૂસુર સેવ ॥

મોહિં સમેત વિરંચિ શિવ, વશ તાકે સવ દેવ ॥ ૫૮ ॥

જે મનુષ્ય કપટનો ત્યાગ કરી, મનથી, ક્રિયાથી તથા વચનથી બ્રાહ્મણની સેવા કરે છે, તેવા મનુષ્યને મારા સહિત બ્રહ્મા, સદાશિવજી અને બીજા પણ સર્વ દેવતાઓ વશ થઈ જાય છે. ૫૮

ચૌ૦-શાપત તાદત પરુષ કહંતા, વિમ પૂજ્ય અસ ગાવર્હિ સંતા ॥

પૂજિય વિમ શીલ ગુણ હીના, નર્હિન શૂદ્ર ગુણ જ્ઞાન પ્રવીના ॥

* આ વનમાં મહા ભયંકર એક અભયુષ્ની નામની રાક્ષસી મળી તે ભક્ષમણીને કહેવા લાગી કે ચાલો હું અને તમે વિહાર કરીએ. આમ કહી તેણે ભક્ષમણીનો હાથ પકડતાં ભક્ષમણીએ તેનાં નાક કાન કાપી નાખ્યાં એટલે તે તરત ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

(વાલ્મીકી રામાયણ આરણ્ય કાંડ.)

૧ એ કળંધ પૂર્વ જન્મમાં ગંધર્વ હતો. એક સમય તેના ગાયનથી દુર્વાસા મુનિ રાજ થયા નહિ. એટલે તે ગંધર્વ દુર્વાસા ઋષિના ઉપર હર્યો એટલે તે દુર્વાસા મુનિએ શાપ આપ્યો કે તું રાક્ષસ થઈ જા. એટલે તે રાક્ષસ થઈને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો એટલે હ-દ્રે તેને એવું તો વળ માર્યું કે,-તેનું માથું તેના પેટમાં પેસી ગયું; પણ મુનિના શાપથી તે મરણ પામ્યો નહિ. તે દિવસથી તેનું કળંધ નામ પડ્યું ત્યારે તેણે ભોજન માટે વિનતિ કરી ત્યારે ઇન્દ્રના કહેવાથી તેની જીભઓ યોજનની થઈ ગઈ તેથી જે કાઈ તેની જીભઓના વચમાં આવતું તેને ખેંચીને તે ખાઈ જતો હતો. ઋષિને વિનતિ કરવાથી તેણે કહ્યું હવું કે, તારો ઉદ્ધાર શ્રીરધુનાથજી કરશે. તેથી શ્રીરધુનાથજીને જીભઓના વચમાં નાખીને ખેંચવા લાગ્યો એટલે તેમણે તેની જીભ કાપી નાખીને મારી નાખ્યો.

દુષ્ટો ષેનુ દુહી સુનુ માર્કે, સાધુ રાસથી દુહી ને જાર્કે ॥
 કહિ નિજધર્મ તાહિ સમુજાવા, નિજપદ પ્રીતિ દેસિ મનભાવા ॥
 રઘુપતિ ચરણકમલ શિરનાઈ, ગયડ મગન આપમિ ગતિ પાઈ ॥
 તાહિ દેડ ગતિ રામ ઉદારા, શવરીકે આશ્રમ પશુવારા ॥
 શવરી દીલ રામ મૃદ આયે, મુનિકે વચન સમુશિ નિય માયે ॥
 સરસિજલોચન વાહુ વિશાળા, જટામુકુટશિર ડરબનમાલા ॥
 રયામ ગૌર સુન્દર દોડ માર્કે, શવરી પરી ચરણનહ લપટાર્કે ॥
 પ્રેમ મગન મુલ વચન ન આવા, પુનિ પુનિ પદસરોજ શિર નાવા ॥
 સાદર જલ લે ચરણ પલ્વારે, પુનિ સુન્દર આસન બેઠારે ॥

આદ્યજ્ઞો શાપ દેતા હોય, મારતા હોય, અને કઠોર વચનો કહેતા હોય તો પણ તેઓનું પૂજન + કરવું જ યોગ્ય છે. એમ સત્પુરુષો કહે છે. આદ્યજ્ઞ શીલથી અને યુજ્ઞાથી રહિત હોય તો પણ તે પૂજ્ય અને શુદ્ધ યુજ્ઞવાન જ્ઞાની તથા પ્રવીણ હોય તો પણ તે પૂજ્ય નથી જ. ૧ શ્રીરામચન્દ્રજીએ આ પ્રમાણે પોતાનો ધર્મ કહીને તે કળાધને સમન્તવ્યો.^૧ અને તેની પોતાના ચરણોમાં પ્રીતિ જોઈને તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા. અને તે કળાધ શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી ગાંધર્વ શરીર પામીને આદ્યાશ માર્ગે આશ્રયો ગયો. ૨ આ પ્રકારે પરમ^૨ ઉદાર શ્રીરામચન્દ્રજી તે કળાધને ગતિ આપી, મતંગકપિની શિષ્યા શવરીના આશ્રમમાં પધારયા. શવરીએ જ્યારે શ્રીરામચન્દ્રજીને પોતાના આશ્રમમાં પધારેલા જોયા. એટલે તે પોતાના શુદ્ધદેવ મતંગકપિનાં વચનને અતિહિતકારી માનવા લાગી.^૩ ૩ કમળો જેવાં નેત્રોવાળા, વિશાળ બાહુઓવાળા, મસ્તકોમાં જટાઓથી સુકુટોવાળા, વક્ષસ્થળોમાં વનમાળાઓથી શોભી રહેલા. અને જેઓમાં એકનું શરીર શ્યામ સુંદર અને બીજાનું શરીર ગૌર સુંદર હતું. એવા એ બે ભાઈઓને નિરખીને શવરી તેઓના ચરણોમાં પડી. ૫ પ્રેમમાં એવી તો મગન થઈ

+ નારદજીએ શાપ આપ્યો હતો, બૃગુએ લાત મારી હતી, અને પરશુરામજીએ કઠોર વચનો કહ્યાં હતાં, તો પણ પ્રભુએ તેઓની પૂજા કરી હતી.

૧ વિષ્ણુ પ્રસાદાદ્ધરણી ધરોડહં વિષ્ણુ પ્રસાદાત્ કમલાવરોહં । તેમજ એ યથામાં પ્રપન્નને તાન્ત્રયેવ મજામ્યહં આપીજ હું પ્રહાસ્યદેવ કહેવાઈ છું.

૨ શ્રીરામચન્દ્રજી હમણાં સુધી તો જે દેવયોગથી મળતા તેનો ઉદ્ધાર કરતા હતા અને હવે તો ઘેર જઈ જઈને ઉદ્ધાર કરવા લાગ્યા તેથી ઉદાર વિશેષણ આપેલું છે.

૩ આ લીલડી મતંગ કપિની સેવા કરતી હતી. જ્યારે કપિ પરમધામમાં જવા લાગ્યા. ત્યારે તે પણ સાથે જવા તૈયાર થઈ, મતંગકપિએ કહ્યું કે, - તું અહિ રહે. તને શ્રીરઘુનાથજીનાં દર્શન થશે. તેથી તે આશ્રમમાં રહેતી હતી. દરોહ હનર વર્ષ પછી ત્યાં રઘુનાથજી પધારયા.

ગઈ કે, મુખથી કાંઈ પણ વચન બોલી શકીજ નહિ; અને વારંવાર તેઓના ચરણકમળોમાં મસ્તક નમાવવા લાગી. આદર પૂર્વક જળ લઈને ચરણ ધોયાં અને પછી સુંદર આસનના ઉપર બેસાડયા. *

દોહા૦—કન્દ મૂલ ફલ સરસ અતિ, દિયે રામકહું આનિ ॥

પ્રેમ સહિત પ્રભુ સ્વાયં, વારહિં વાર બચ્વાનિ ॥ ૫૯ ॥

તેણે અત્યંત મીઠાં મીઠાં કંદ, મૂળ અને ફળો કે જે પોતે શ્રીરામચન્દ્રજીને માટે જ ખાસ લાવી મૂક્યાં હતાં, તે લાવીને શ્રીરામચન્દ્રજીને આપતાં શ્રીરામચન્દ્રજીએ વારંવાર તે ફળો વિગેરેની પ્રશંસા કરીકરીને પ્રેમપૂર્વક ખાધાં. ૫૯

ચૌ૦—પાણિ જોરિ આગે ખદ ઠાઠી, પ્રભુદિ વિલોકિ પ્રીતિ અતિ વાઢી ॥

કેહિ વિધિ અસ્તુતિ કરહું તુમ્હારી, અધમ જાતિ મૈ જડમતિ ભારી ॥

અધમતે અધમ અધમ અતિ નારી, તિનમહું મૈ મતિમન્દ ગંવારી ॥

કહ રતુવતિ સુનુ મામિની વાતા, માનોં એક મક્તિકર નાતા ॥

જાતિ પાંતિ કુલ ધર્મ વડાઈ, ધન વલ પરિજન મુગ નતુરાઈ ॥

મક્તિ હીન નર સોહૈ કૈસે, વિનુ જલ વારિદ દેલિય જૈસે ॥

નવધા મક્તિ કહૌં તોહિં પાઠીં, સાવચાન સુનુ ધરુ મનમાઠીં ॥

પ્રથમ મક્તિ સન્તનકર સંગા, દૂસરિ રત મમ કથા પ્રસંગા ॥

પ્રભુનાં દર્શનથી પ્રેમ અત્યંત વૃદ્ધિ પામતાં તે ભીલડી પ્રભુ આગળ હાથ બેડીને ઉભી રહી. અને કહેવા લાગી કે હું કે જે નીચ બતિવાળી. અને જડ બુદ્ધિવાળી છું તે હું આપની સ્તુતિ કયા પ્રકારે કરું. ૧ જેઓ અધમથી પણ અધમ હોય છે. તેનાથી પણ અધમ સ્ત્રી હોય છે. તો હું તે સ્ત્રીઓમાં પણ મતિમંદ છું. આવાં તે ભીલડીનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રીરઘુનાથજી બોલ્યા કે,—હે શુભે ! મારી વાત શ્રવણ કરય. હું તો એક ભક્તિના નાતાને જ માનું છું. ૨ જે + માણસો, જાત, પંક્તિ, કુળ, ધર્મ, મોટાઈ,

* મક્તિહીન બિરંબી કિનિ હોઈ. સર્વ જીવન સમ પ્રિય મોહિં સોઈ. માક્તિવાન અતિનીચહુ પ્રાણી. મોહિં પ્રાણપ્રિય આસિ મમવાળી ॥

। શ્લોક ।

ન મે પ્રિયશતુર્વેદી મત્તમ્કતઃ શ્રવચઃ પ્રિયઃ । તસ્મૈ દેવંતતોગ્રાહ્યં સચપૂજ્યો યથાશ્ચર્યં ॥

ન શૂદ્રાભગવદ્ ભક્તા વિગ્રા ભાગવતા સ્મૃતા । સર્વં વર્ગેષુ તે શૂદ્રા યેષ ભક્તા જનાર્દન ॥

શ્રવણોઽપિ મહિપાલ વિષ્ણુમક્તો દ્વિજાધિકઃ । વિષ્ણુમક્તિ વિહીનસ્તુ દ્વિજોપિશ્રવણાધમઃ ॥

ભાગવતમાં પણ લેખ છે કે—

+ દ્વિજાદ્વિષ્ટ્ ગુણયુક્તા વેરવિન્દનાથ પાદારવિન્દ વિમુક્તા શ્રવણં વારિષ્ટમ્ ॥

ધન, બળ, પરિજન, ગુણો અને ચાતુરાઈથી સંયુક્ત હોય. પણ જો તે ભક્તિ રહિત હોય તો તે જળ વગરના વાદળ-મેઘ જેવા ગણાય છે. હું તને નવ પ્રકારની ભક્તિ કહું છું. તે સાવધાનપણાથી શ્રવણ કરી મનમાં ધારણ કરય. સંતોની સંગત કરવી એ પ્રથમ ભક્તિ છે. મારી કથા પ્રીતિપૂર્વક શ્રવણ કરવી. એ બીજી ભક્તિ છે. ૪

દોહા૦—ગુરુપદપંકજ સેવા, તીસરિ ભક્તિ અમાન ॥

ચૌથિ ભક્તિ મમ ગુણગણ, કૌરે કપટ તજિ ગાન ॥ ૬૦ ॥

અભિમાન ત્યાગીને ગુરૂનાં ચરણ કમળની સેવા કરવી, એ ત્રીજી ભક્તિ છે. મને કપટનો પડી ત્યાગ કરી મારા ગુણાનુવાદ ગાવા એ ચોથી ભક્તિ છે. ૬૦.

ચૌ૦—મંત્ર જાપ મમ દૃઢ વિશ્વાસા, પંચમ ભજન સો વેદ પ્રકાશા ॥

ષટ્ દમ શીલ વિરત વહુ કર્મા, નિરત નિરંતર સજ્જન ધર્મા ॥

સતર્કે સબ મોહિમય જગ દેસૈ, મોતે સન્ત અધિક કરિ લેસૈ ॥

અઠર્કે યથા લાભ સન્તોષા, સ્વમેહું નહિ દેસૈ પરદોષા ॥

નવમ સરલ સવસૌં છલહીના, મમ ભરોસ દિય હર્ષ ન દીના ॥

નવમહૈં ઈકો જિન્હકે હોઈ, નારિ પુરુષ સચરાચર કોઈ ॥

સોઈ અતિશય પ્રિય ભામિનિ મોરે, સકલ પ્રકાર ભક્તિ દૃઢતોરે ॥

યોગી દૃન્દ્વ દુર્લભ ગતિ જોઈ, તોકહૈં આજુ સુલભ મહિ સોઈ ॥

મમ દર્શન ફલ પરમ અનૂપા, જીવ પાવ નિજ સહજ સ્વરૂપા ॥

દૃઢવિશ્વાસ પૂર્વક મારા મંત્રોનો જપ કરવો, એ વેદ સિદ્ધ પાંચમી ભક્તિ છે. ઇન્દ્રિયોનો પરાજય કરી, વૈરાગ્ય અને સત્કર્મમાં પ્રીતિ કરવી એ છઠી ભક્તિ છે. ૧ સકળ જગતને રામમય જોવું અને સંતમહાત્માઓને મારા કરતાં પણ વિશેષ જાણવા એ સાતમી ભક્તિ છે. જે કાંઈ પ્રાપ્ત થયું તેટલામાંજ સંતોષ કરવો, અને સ્વપ્ને પણ પારકા દોષો તરફ દૃષ્ટિ કરવીજ નહિ એ આઠમી ભક્તિ છે. ૨ સરળતાથી છળ રહિત આચરણ કરવાં મારોજ ભરોસો રાખવો, અને હર્ષશોક રહિત રહેવું, એ નવમી ભક્તિ છે. આ સચરાચર જગતમાં જે કોઈ સ્ત્રીને વા પુરૂષને આ નવ પ્રકારો પૈકી એક પણ પ્રકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તો તે સ્ત્રી વા પુરૂષ મને અત્યંત પ્રિય છે.

૩ હે ભામિનિ ! તે મને અત્યંત પ્રિય છે તો તારામાં તો ભક્તિના નવે પ્રકાર દઢ રહેલા છે. તેથી જે ગતિ યોગિયોને પણ દુર્લભ છે તે ગતિ આજે તને સુલભ છે. ૪ કેમકે મારાં દર્શનનું અનૂપમ ફળ એવું છે કે તેથી જીવ પોતાનું સ્વાભાવિક અપ્રાકૃત સ્થામસુન્દર ચતુર્ભુજ દિવ્યરૂપને પામે છે.

દોહા૦—સવ પ્રકાર તવ ભાગવદ્, મમ ચરણનંદં અનુરાગ ॥

તવ મહિમા જેહિ ઉર બસિહિ, તામુ પરમ વદ્ભાગ ॥ ૬૧ ॥

તેં મારા ચરણોમાં પ્રીતિ કરેલ છે તેથી તારાં તો અહોભાગ્ય છે. તારો મહિમા જેના હૃદયમાં વાસ કરશે તેનાં પણ અહોભાગ્ય છે. ૬૧. (ક્ષેપક સમાપ્ત.)

ચૌ૦—સુનિ શુભ વચન હર્ષ કહું પાર્ષ, પુનિ બોલે પ્રભુ ગિરા સુહાર્ષ ॥

જનકસુતાકૈ સુધિ કહિં ભામિનિ, જાનહુ તો કહુ કરગિર ગામિનિ ॥

સુનિયે દેવ ચરાચર સ્વામી, રાવણ બંસી મહા અતિ કામી ॥

एक समय सजि पुष्पकयाना, बैठाकियो लंकेश पयाना ॥

विपिनमध्य देखी इकबाला, तासे कहे वचन दशभाला ॥

क्यों इकली विचरहु बिच कानन, बोली सो तिय सुनहु दशानन ॥

कुशद्वज नाम ब्रह्मकृष्णि ख्याता, सो मम पिता वेदवर ज्ञाता ॥

वेद पछत मुखतें प्रगटानी, वेदवती इमिनाम वखानी ॥

सो मम तात सत्य प्रणधारा, विष्णु संग मुहि व्याह विचारा ॥

यह सुनी शुंभ दैत्यपति कोप्यो, खलमलीन सबधर्माहि लोप्यो ॥

सोवत हानि सो गयो पराई, सति हुइ मम मात सुहार्ષ ॥

तबसें मैं नित हरि आराधौं, पितु पण सत्य हेत तप साधौं ॥

रावण कह्यो होहु ममनारी, करि करहु कठीन तप भारी ॥

हौं लंकेश सकल जगन्नाथा, असकहि धर्यो तियाकर हाथा ॥

असिसम भयो नारि करहि छिन, बोली महाक्रोध कर तव मन ॥

करौं शाप दे जो तोहि छारा, तो न शान ममतप फल सारा ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં શુભવચનો શ્રવણ કરીને ભીલડી ઘણીજ રાજ થઈ, પછીથી રામચન્દ્રજીએ મધુરવાણીથી તેને પુછ્યું કે, ઉત્તમ હાથીના સમાન ચાલવાળી ભામિનિ ! સીતાજીની કાંઈ પણ ખબર તારા જાણવામાં છે ? ૧ (ક્ષેપક) ભીલડી બોલી કે—હે ચરાચરના સ્વામી દેવ ! આપ શ્રવણ કરો.

રાવણ મહાબળવાન અને કામી છે. તે એક સમય પુષ્પકવિમાનમાં બેસીને જંગલ જીવવાને માટે નિકળ્યો હતો. ૧ રાવણે વનમાં એક કન્યાને નિરખીને કહ્યું કે-તું વનમાં એકલી શા માટે ફરે છે? ત્યારે તે કન્યા બોલી કે, હે રાવણ ! તું મારા વચન શ્રવણ કર્ય. ૨ મારા પિતા કુશદ્રજ નામના બ્રહ્માર્ષિ વેદવાદી હતા. તેનાં તપ અને વેદ પાઠથી મારો જન્મ તેમના મુખમાંથી થયેલો હોવાથી મારું નામ વેદવતી છે. ૩ મારા પિતાએ વિષ્ણુ ભગવાન સાથે મને પરણાવવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. મારા પિતાની પ્રતિજ્ઞા શ્રવણ કરીને શુંલ દૈત્યને મહાક્રોધ ચડતાં તે દુષ્ટમલીન બુદ્ધિયે સર્વ ધર્મને નષ્ટ કરી નાખ્યો. ૪ તેણે અર્ધરાત્રે નિદ્રાવશ થયેલા મારા પિતાને મારી નાંખ્યા. એટલે મારી માતા તે સાથે સતી થઈ ગઈ. તે દિવસથી હું નિરંતર હરિનું આરાધન કરતી મારા પિતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરવાને માટે તપ કર્યા કરું છું. આવાં વેદવતીનાં વચન શ્રવણ કરી રાવણે કહ્યું કે-તું વૃથા શા માટે તપ કરી દુઃખ વહન કરે છે. મારી સ્ત્રી થઈ જા, હું રાવણ ત્રેલોક્યનો પતિ છું. એમ કહીને રાવણે વેદવતીનો હાથ પકડ્યો. ૬ તે સમય વેદવતીનો હાથ તલવારના સમાન થઈ ગયો, અને તે મહાક્રોધ કરીને રાવણને કહેવા લાગી કે-જો હું તને શાપ આપી નષ્ટ કરું તો મારી સઘળી તપશ્ચર્યા નષ્ટ થઈ જાય તેમ છે જેથી આ સમય શાપ આપતી નથી પણ. ૭

દોહા-તાતે હૌં પુનિજન્મ લે, કરૌં વેગ તવ નાશ ॥

યૌં કહિ વેદવતિ તવૈ, કિયો અગ્નિમેં વાસ ॥ ૬૨ ॥

તામુ અંશ સિવમેં મિલો, સો પહુંંચી વનબ્રાવ ॥

રાવણ અપને નિધન હિત, સો લે ગયો ચુરાવ ॥ ૬૩ ॥

હવે બીજો જન્મધારણ કરી તારો ત્વરાથી નાશ કરીશ. આ પ્રમાણે રાવણને કહીને વેદવતીએ તુરત અગ્નિમાં વાસ કર્યો. ૬૨ તેનો અંશજન-નકીજીમાં મળેલો છે. તેથી તે વનમાં આવેલ છે. અને તેને રાવણ પોતાના વધને માટેજ ચોરીને લઈ ગયો છે. ૬૩

ચૌ-તાતે મનમેં શોચ ન કીજે, જનક સુતહી સ્વોજન મન દીજે ॥

યહમેં સુની ગુરુ મુખ વાની, સો તુમસેં રઘુરાજ વચ્ચાની ॥

પમ્પાસરહિં જાહુ રઘુરાઈ, મુનિવર વિપુલ રહે જહુંં છાઈ ॥

ઋષિમતંગ મહિમા ગુણભારી, જીવ ચરાચર રહત સુચારી ॥

બૈર ન કર કાહસન કોઈ, જાસન બૈર પ્રીતિ કરુ સોઈ ॥

શિખર સુહાવન કાનન ફૂલે, સ્વર્ગ મૃગ જીવ જંતુ અનુકૂલે ॥

કરહુ સફલ શ્રમ સંબંધકર જાઈ, તહાં હોઈ સુગ્રીવ મિત્રાઈ ॥

સો સર્વ કહિહિ દેવ રઘુવીરા, જાનતહૂં પુંછત મતિધીરા ॥

બાર બાર પ્રભુપદ શિર નાઈ, પ્રેમ સહિત સર્વ કથા સુનાઈ ॥

એ માટે તે સંબંધમાં જરાપણ શોક કરશે નહિ. અને જનકીજીના શોધના માટે વનની યોજના કરે. આ સર્વ હકીકત મેં મારા ગુરૂ મતંગ ઋષિના મુખથી સાંભળી છે. તે સર્વ મેં આજ તમારી પાસે કહી સંભળાવી છે. ૧ (ક્ષેપક સમાપ્ત.) હે રઘુનાથજી! આપ હવે અહિંથી પંપાસરમાં જાઓ ત્યાં મુનિલોકોના ઘણા આશ્રમ છે. અને ત્યાં મતંગઋષિના ગુણોના પ્રભાવથી સકળ ચરાચરજીવ સુખી રહે છે. ૨ કોઈ જીવ કોઈથી વૈર કરતોજ નથી, જેનું જેની સાથે સ્વાભાવિક વૈર છે તે પણ ત્યાં પરસ્પર પ્રીતિ કરે છે. ત્યાં ઋષ્યમૂક પર્વતનાં સુંદર સોહામણાં શિખરો છે. સુંદર વનપ્રવૃદ્ધિ તથા રહ્યાં છે. અને તેમાં જાત જાતનાં પક્ષીઓ અને મૃગો વિહાર કરી રહ્યાં છે. ૩ ત્યાં નિવાસ કરતા મુનિવરોના શ્રમને સફળ કરે. ત્યાં સુગ્રીવ નામના વાનરાઓના રાજા સાથે આપને મિત્રતા થશે. તે સુગ્રીવ આપને સીતાજીના સંબંધનું સર્વ વૃત્તાંત કહેશે. આપ તો સર્વ જાણો છો. મને પૂછો છો માટે આપ મતિધીર છો. ૪ પ્રભુના ચરણોમાં વારંવાર પ્રણામ કરી, સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા રાખી મરણ અને અયોધ્યામાં રાજ્યાભિષેક થશે, એ સર્વ ભવિષ્યની વાર્તા મતંગઋષિના મુખથી શ્રવણ કરી હતી, તે સઘળી સંભળાવી.

છંદ-કહિયા સકલ વિલોકિ હરિમુખ હૃદય પદપંકજ ધરે ॥

તજિ યોગ પાવકદેહ હરિપદ લીન મહ જહૈં નહિફિરે ॥

નર વિવિધ કર્મ અધર્મ વહુ મત શોક પ્રદ સર્વ ત્યાગહુ ॥

વિશ્વાસ કરિ કહ દાસ તુલસી રામપદ અનુરાગહુ ॥ ૨૬ ॥

શવરી સકળ વૃત્તાંત કહી પ્રભુનું શ્રીમુખ જોઈ, ચરણકમળને હૃદય-માં ધારણ કરી યોગાગ્નિથી પંચભૌતિક શરીરનો ત્યાગ કરીને પુનરાવર્તિ વર્ણત ભગવત્ પદમાં લીન થઈ ગઈ. અર્થાત્ કે જ્યાંથી પુનઃ જન્મ થતો નથી. માટે હે મનુષ્યો! અસારૂપ અધર્મ અને સારૂપ* કર્મોપાસન,

* મહાભારતમાં લેખ છે કે-ત્યજેત્ ધર્મમધર્મચ ત્યજ સત્યાનૃતેઽમૌ । સત્યાનૃતે ડમૌત્યકૃત્વા યેનત્યજસિ તત્ત્યજ ॥ ૧ ॥ અર્થાત્ ધર્મનો અધર્મનો સત્યનો અને અસત્યનો ત્યાગ કરવ. ધર્મ, અધર્મ અને સત્યાસત્યનો જે જ્ઞાનથી ત્યાગ કરે તે જ્ઞાનનો પણ ત્યાગ કર. અસારમય સારં વા સારં સારતસંયજેત્ । મજેત્ સારતમં શાસ્ત્ર રત્નાકર મિવાનૃત ॥ ૨ ॥ શાસ્ત્રમાં અને વેદમાં કહેલાં

જ્ઞાન, યોગ, વૈરાગ્ય અને સમસ્ત ધર્મ કે જે ઉપર તમને અતિશય મમતા છે ? તે શોકને આપનાર છે માટે એ સર્વનો ભરોસો આ કલિકાળ-માં ત્યાગીને વિશ્વાસ પૂર્વક ગોસ્વામી શ્રીતુલસીદાસજી કહે છે કે, કેવળ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણારવિન્દોનો આશ્રય રાખો. ૨૬

દોહા-જાતિ દીન અવજન્મ મય, મુક્તકીન્દ અસનારિ ॥

મહામન્દ મન સુખ ચહસિ, એસે પ્રમુહિ વિસારિ ॥ ૬૪ ॥

સકળ પાપોની જન્મભૂમીરૂપ એવી મહાનીચ જાતીવાળી શવરી તેને પણ જેણે મુક્તિ આપી, તો હે મહા મન્દમન ? તું એવા કૃપાળુ સ્વામીને વિસારીને સુખની ઇચ્છા રાખે છે. (એ વ્યર્થ છે અર્થાત્ પ્રભુનું સ્મરણ કરવાથીજ મુક્તિ છે.) ૬૪

ચૌ-ચલે રામ ત્યાગેડ વન સોઝ, અતુલિત બલ નરકેહરિ દોઝ ॥

ચિરહી ઇવ પ્રમુ કરત વિપાદા, કહત કથા અનેક સમ્બાદા ॥

લક્ષ્મણ દેવહુ કાનન શોભા, દેવત કેહિકર મન નહિ શોભા ॥

નારિસહિત સવ સ્વગ મૃગ વૃન્દા, માનહું મોરિં કરતહરિં નિન્દા ॥

હમહિં દેલિ મૃગ નિકર પરાહીં, મૃગી કહહિ તુમ કહું મય નાહીં ॥

તુમ આનન્દ કરહુ મૃગ જાયે, કંચનમૃગ સ્વોજન યે આયે ॥

જે યજ્ઞાદિ કર્મ તે અસાર અને સ્વર્ગાદિક માટે જે કર્મ કરવામાં આવે તે અલ્પ સાર, જ્ઞાનયોગ તે સાર, ભક્તિયોગ તે સારતર શ્રેયામિલાપિ એ સર્વનો ત્યાગ કર. અને સતતમ ભગવચ્ચરણનું ભજન કર. સર્વ ગુણતત્ત્વ ભૂયઃ શ્રુત્વે પરમંવચઃ । દૃષ્ટ્વેડસિ મે દૃઢ મતિ સ્તતો વક્ષ્યામિ તે હિતં ॥ ૩ ॥ હે અર્જુન ! એ તને ગુણ જ્ઞાનયોગ કહેલ છે અને ગુણતર ભક્તિયોગ પણ કહેલો. હવે તું-ગુણતમ મારાં વચન અવણુ કરય. તું મને અતિ ઇષ્ટ અને દૃઢ બુદ્ધિ છો. તેથી તારાથી તારું પરમહિત કહું છું. ૩ સર્વ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકે શરણં વ્રજ અહત્વાં સર્વ પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિમાશુચ ॥ ૪ ॥ અર્થાત્ હે અર્જુન ! ઉપર કહેવામાં આવેલા જે ધર્મ એ સર્વનો ત્યાગ કરીને કેવળ મનેજ શરણુ થઇ જા હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરી દઇશ. તું કોઇ પણ વાતનો ગોચ ન કરય. આવાં પ્રબળ પ્રમાણોથી તુલસીદાસજી કહે છે કે કરવામાં આવેલા સર્વ ધર્માધર્મ શોક દાયકજ છે. એનો ત્યાગ કરીને સર્વોત્તમ ભગવચ્ચરણારવિન્દોનુંજ શરણુ ગ્રહણ કરો. સંસાર સાગરથી પાર થવા માટે તો ભગવચ્ચરણારવિન્દ-વહાણુ રૂપજ છે. ધ્યેયં સદાપરિમવાજ્ઞ મમીષ્ટદોહં તીર્થાસ્પદં શિવચિરંચી સુવંશરણ્યમ્ મૃત્યાસિર્હિ પળતપાલ મવાર્ષિ પોતં વન્દેમહાપુરુષ તે ચરણારવિન્દ ॥ ૫ ॥ મહાપુરુષ પુરુષોત્તમ શ્રી મન્નારાયણ જગજન્માદિ કં-રણુ છે માટે તેનાં ચરણારવિન્દ જગધ્યેય છે અને તે અકલ્યાણનો નાશ કર્તા છે અને વાંછિત ફળોને આપનાર છે, પરમપાવ ન તિર્થ છે. શિવ અને બ્રહ્મા-આદિ પણ જેને નમસ્કાર કરે છે. સર્વલોક શરણુ છે એવા હે મહાપુરુષ ! જગજન્માદિ કારણસ્વામી ! આપના ચરણારવિન્દોને મારું સદા અભિ-વન્દન છે. ૫

સંગ લાઠ કરિણી કરિ લેહીં, માનહું મોઢિં શિલાવન દેહીં ॥
શાસ્ત્ર સુચિન્તિત પુનિ પુનિ દેશિય, ભૂપ સુસૈવિત વશ નહિં ઢેશિય ॥
રાશિય નારિ ચદપિ ઊર માંહી, યુવતી શાસ્ત્ર મૃપતિ વશ નાહીં ॥
દેશહુ તાત વસન્ત સુહાવા, પ્રિયાહીન મોહિં ભય ઉપજાવા ॥

શ્રી રઘુનાથજી ત્યાંથી પણ આગળ ચાલ્યા ને વનનો પરિત્યાગ કર્યો. બન્ને ભાઈ મહાબળવાન પુરૂષોમાં સિંહરૂપ છે. પ્રભુ વિરહીપુરૂષોના સમાન વિષાદ કરતા અને અનેક કથાનો સંવાદ કહેતા કહેતા ચાલ્યા જતા હતા. ૧ હે લક્ષ્મણ ! વનની શોભાને નિહાળ. એ નિરર્થીને કોનું મન જોલ ન પામે. આ સર્વ પક્ષીઓ અને મૃગો નારી સમૂહસહ ફરીને જાણે મારી નિંદા કરતાં હોય એમ જણાય છે. કે તમે સ્ત્રીને સાથે લઈને કેમ ફરતા નથી. ૨ મને જોઈને મૃગો નાસે છે, ત્યારે મૃગી કહે છે કે તમે તેનાથી ડરો નહિ હે મૃગીનાબલયા ! તમે તો આનંદ પૂર્વક વનમાં વિચર્યા કરો, એ તો સુવર્ણનો મૃગ શોધના આવ્યા છે. ૩ હાથીઓ હાથણીઓને સાથે લઈને ફરે છે. તે જાણે મને શિખામણ આપે છે કે તમે અમારી પેઠે સ્ત્રીને કેમ સાથે લઈને ફરતા નથી. શાસ્ત્રને વારંવાર જોયા કરો, વિચાર્યા કરો, ત્યારે તે જેમ ધ્યાનમાં આવે છે, તેમ રાજની જે સારી રીતે સેવા કરો; તોપણ તે આપણને વશ થતો નથી. ૪ તેમજ સ્ત્રીને હૃદયમાંજ રાખીએ, તો પણ સ્ત્રી, શાસ્ત્ર અને રાજ વશ થતાજ નથી. હે તાત લક્ષ્મણ ! જુઓ તો ખરા કે, વસન્તની શોભા કેવી થઈ રહી છે. છતાં પણ પ્રિયા વગર મને તે જૂલય દાયક છે. ૫

દોહા૦—વિરહ વિફલ બલહીન મોહિં, જાનિસિ નિપટ અકેલ ॥

સહિત વિવિધ મધુકર સ્વગન્હ, મદન કીન્હ જગમેલ ॥ ૬૫ ॥

દેશિ ગયડ શ્રાવા સહિત, તાહુ દૂત સુનિ વાત ॥

હેરા દીન્હડ મનહું તિન્હ, કટક હટકિ નહિં જાત ॥ ૬૬ ॥

કામદેવે મને વિરહથી વ્યાકુળ બળહીન અને એકલો જાણીને, વન, જમરા અને પક્ષીઓની સહાયતા લઈને મને જીતવાની તૈયારી કરી છે. ૬૫

પણ પાછળથી મને જોઈ ગયેલા તેના વાયુરૂપ દૂતના મોહકાથી મારી સાથે તમેજો એમ સાંભળી મારાપર ધસારો કરતાં અટકી તેણે જાણે ચારે તરફ તંબુઓ ઠોક્યા હોય એમ જણાય છે. કામદેવના સૈન્યનું અને તેના ચોદાઓનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. ૬૬

ચૌ૦—ચિટપ વિશાલ લતા અરુણાની, વિવિધ વિતાન દિયે જનુ તાની ॥

કદલિ તાલ વર ધ્વજાપતાકા, દેસિ ન મોહ ધીર મન જાકા ॥

વિવિધ માંતિ ફૂલે તરુનાના, જનુ બાનૈત વનૈ વહુ વાના ॥

કહું કહું સુન્દર ચિટપ સુહાગે, જનુ ભટ વિલગ વિલગ હૈ જાયે ॥

કૂજત પિક માનહુ મજમાતે, ઢેક મહોસ્વ ઝંટ વિપરાતે ॥

મોર ચકોર કીર વર બાજી, પારાવત મરાલ સવ તાજી ॥

તીતર લાવા પદચર ગૂથા, વરણિ ન જાદ મનોજ વરુયા ॥

રથ મિશિશિલા ધુન્ધુખી જ્ઞાના, ચાતક વન્દી ગુણમણ વરના ॥

મધુકર સુલ્લર ખેરિ સહનાઈ, ત્રિવિધ વચારિ વસીઝી આઈ ॥

ચતુરંગિની સેન સવ લીન્દે, મિચરત સવહિં સુનૌતી દીન્દે ॥

લક્ષ્મણ દેસહુ કામ અનીકા, રહિં ધીર તિન્દકે જગલીકા ॥

યહિકે ઇક પરમ બલ નારી, તપહિતે ઝવર સુમટ સોઈ મારી ॥

(તમ્બૂઓનું વર્ણન કરે છે.) 'વિશાળ વૃક્ષોમાં જે લતા ચડીને છાંય રહેલી છે, તે બાંહે તમ્બૂ તાણ્યા છે. કેળાનાં વૃક્ષ ધ્વજ છે. તાડનાં વૃક્ષ પ-તાકા છે. જેના મનમાં ધિરજ છે, તે તેને બેઠને ડરતો નથી. ૧ જે વૃક્ષો અનેક રંગોના ફૂલોથી શોભી રહેલાં છે તે બાંહે અનેક રંગોવાળા થોડાઓ છે. જે સુન્દરવૃક્ષો વનમાં ક્યાંક ક્યાંક છેટે છેટે છે તે બાંહે સેનાથી બા-હાર થોડાઓએ મુકામ કરેલ છે એમ જણાય છે. ૨ કોયલના શબ્દ બાંહે મતવાળા હાથી બોલતા હોય એમ જણાય છે. પુલીંગ પક્ષીઓ બાંહે મોટા બગદ, બીટો અને અચ્ચરો હોય એવા જણાય છે. મયૂરો, ચકોરો અને પોપટો બાંહે ઉત્તમ થોડાઓ હોય એવા જણાય છે. કળૂતર તથા હંસ-આદિ પક્ષીઓ બાંહે તેજ થોડા હોય એમ જણાય છે? ૩ તેતરો તથા લાવાં પ-ક્ષીઓ બાંહે ખ્યાદલોના સમૂહો હોય એવાં જણાય છે. આવી આ કામદેવની શોભાનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. આ સેનામાં પર્વતોની શિલારૂપી રથોછે. ઝરણાંરૂપી નગારાંઓ વાગે છે. અપેચારૂપી બંદીજનો કામદેવના અનેક ગુણોની પ્રશંસા કરે છે. ૪ ભ્રમરાઓ ગુન્ઝરવરૂપી ભેરીઓના તથા શરણાઈઓના શબ્દો થાય છે. અને શીતલ, મંદ તથા સુગંધ પવનરૂપી દ્વતતાએ કરવાની વધી લઈ આવતો હોય એમ જણાય છે. કામદેવ આ પ્રમાણે ચતુરંગિણી હાથી, સ્વાર-અધારોહી, રથી, અને ખ્યાદલોની સેના લઈ સર્વનું ઉપહા-સ્ય કરતો કામદેવ પૃથ્વીમાં વિચરે છે. ૫ હે લક્ષ્મણ! કામદેવની સેનાને જુઓ. જે કોઈ ધિરજ ધારણ કરી આ સેનાથી લય ન પામે, તેનીજ જ-

ગતમાં મર્યાદા છે. તેને એક સ્ત્રીનું મહા બળ છે તે થકી જે બંધે તેજ સ-
મર્થ થોડો છે. ૧

દોહા—તાત તીનિ અતિમલ્લસલ, કામ ક્રોધ અહ લોભ ॥

મુનિ વિજ્ઞાન ધામ મમ, કરહિં નિમિષ મહં સોભ ॥ ૬૭ ॥

લોભકે ઇચ્છા દમ્ભ બલ, કામકે કેવલ નારિ ॥

ક્રોધકે પરુષ વચન બલ, મુનિવર કરહિં વિચારી ॥ ૬૮ ॥

હે તાત ! કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણ મહા દુષ્ટ શત્રુ છે. એ ત્રણ મોટા મોટા વિજ્ઞાની મુનિયોના મનમાં પણ ક્ષણમાત્રમાં હોલ કરી દે છે. એ ત્રણે કામના સેનાપતિ છે. ૬૭.

લોભનું બળ અર્થાત્ સેના ઇચ્છા અને પાખંડ છે. કામનું બળ કેવળ સ્ત્રીજ છે. અને ક્રોધનું બળ કઠોર વચન બોલવું એ છે. આ વાત મુનિવર વિચારીને કહે છે. જ્યાં પ્રાણીએ પાખંડ કર્યો કે તેને તુરતજ લોભે ભૂતી લીધો છે. અને વળી પ્રિયા સાથે પ્રેમભરી વાર્તા કરી કે તુરત કામનો જય થયો સમજવો. અને કઠોર વચન કહેતાંની સાથેજ ક્રોધનો જય થયો સમજવો. ૬૮

ચૌ—ગુણાતિત સચરાચર સ્વામી, રામ ઉમા સવ અન્તરયામી ॥

કામિનકી દીનતા દિશ્વાઈ, ધીરનકે મન વિરતિ દઢાઈ ॥

ક્રોધ મનોજ લોભ મદ માયા, છૂટહિં સકલ રામકી દાયા ॥

સો નર ઇંદ્રજાલ નહિ ભૂલ્યા, જાપર હોર સો નટ અનુકૂલા ॥

ઉમા કહૌં મૈં અનુભવ અપના, હરિકો મજન સત્ય જગ સ્વપના ॥

પુનિ પ્રભુ ગયે સરોવર તીરા, પમ્પાનામ શુભગ ગમ્ધીરા ॥

સન્ત હૃદય જસ નિર્મલ ચારી, બાધે ઘાટ મનોહર ચારી ॥

જહૌં તહૌં પિયહિં વિવિધ મૃગ નીરા, જિમિ ઉદારગૃહ ચાચક ભીરા ॥

ત્રણે ગુણોથી પર અચરના સ્વામી કે જે સર્વના અંતર્યામી છે તે હે પાર્વતી ! કામીલોકોની દીનતાને દર્શાવે છે. અને ધીરલોકોના મનમાં વૈરાગ્ય દઢ કરે છે. ૧ શ્રી રામની દયાથી કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને માયા સર્વ છૂટી જાય છે. જે મનુષ્ય ઉપર ઇન્દ્રજાલ ફેરવાવાળો નટ અનુકૂળ હોય છે, તેજ મનુષ્ય આ ઇન્દ્રજાળથી બચવા પામે છે. અને તે-
તેજ રામની કૃપાથી માયાના ગુણ વ્યાપતા નથી. ૨ શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી ! હું મારો પોતાનોજ અનુભવ કહું છું. આ સ્વપ્નરૂપી જ-

ગતમાં કેવળ હરિનું ભજન છે તેજ સત્ય છે. પછી ત્યાંથી પ્રભુ પંપાસ-
શાવર કે જે સુંદર અને ઘેરું છે તેના કિનારા ઉપર પધાર્યા. ૩ પંપાસ-
રનું જળ સંતોના હૃદયના સમાન ઉજ્જવળ અને નિર્મળ હતું. તેને સુંદર
ચાર ઘાટ બાંધ્યા હતા. જ્યાં ત્યાં પક્ષીઓ જે પ્રકારે કોઈ મોટા દાતા-પુ-
રુષને ત્યાં યાચકો-માગણોની લીડ થઈ રહે છે તેમ જળપાન કરી ર-
હેલાં હતાં. ૪

દોહા-પુરહનિ સઘન ઓટ જલ, વેગિ ન પાડ્ય મર્મ ॥

માયા છન્ન ન દેશ્યિયે, જૈસે નિર્ગુણ બ્રહ્મ ॥ ૬૯ ॥

સુખી મીન સવ ઈકરસ, અતિ અગાધ જલ માર્દિ ॥

યથા ધર્મ શીલનિહકે, દિન સુખ સંયુત જાર્દિ ॥ ૭૦ ॥

જેમ નિર્ગુણ બ્રહ્મનું તત્ત્વ માયાથી આચ્છાદિત થતાં દેખાતું નથી
તેમ પંપાના જળનું મર્મ-ઘાટી કુસુદિનીઓના આચ્છાદનને લીધે જણા-
તું ન હતું. ૬૯

જેમ ધર્માત્માપુરુષોના દિવસ એકરસ સુખ પૂર્વક વ્યતીત થાય છે.
તેમ પંપાના અતિ ઘેરા જળમાં સર્વ માછલીઓ એકરસ સુખથી રહેતી હતી. ૭૦

ચૌ૦-વિહસે સરાસિજ નાનારંગા, મધુર સુલંદ મુંજત વહુ મુંગા ॥

બોલત જલ કુકુટ કલહંસા, પ્રભુ વિલોકિ જનુ કરત પ્રશંસા ॥

ચક્રવાક વક સ્વગ સમુદાર્દ, દેવત વનૈ વરણિ નહિ જાર્દ ॥

સુન્દર સ્વગગન ગિરા સુહાર્દ, જાત પથિક જનુ લેત હુલાર્દ ॥

તાલ સમીપ મુનિન્દ્ર ગૃહ છાયે, ચહું દિશિ કાનન વિટપ સુહાયે ॥

ચમ્પક વકુલ કદમ્બ તમાલા, પાટન પનસ પલાશ રસાલા ॥

નવપલ્લવ કુસુમિત તરુનાના, ચંચરીક પટલી કર ગાના ॥

શીતલ મન્દ સુગન્ધ સુહાજ, સન્તત વહે મનોહર વાજ ॥

કુહૂકુહૂ કોકિલ ધ્વનિ કરહી, મુનિ રવ સરસ ધ્યાન મુનિ ટરહી ॥

અનેક પ્રકારનાં રંગ યેરંગી કમળો ખિલી રહેલાં હતાં. સુખદાયક
ભ્રમરાઓ અનેક પ્રકારે અંતરવ કરી રહેલા હતા. જળકુકડીઓ અને હંસો
બધે શ્રી રઘુનાથજીનાં દર્શનથી તેની બધે પ્રશંસા કરતા હોય તેમ બોલી
રહેલા હતાં. ૧ ચકવા ચકવી, બગલા અને બીજાં પણ પક્ષીઓના સમૂહ
હતા કે જેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. તેની શોભા તો બેવાથીજ હૃદયમાં
આવે તેમ હતી. સુંદર પક્ષીઓના સમૂહો બધે રરતે ચાલતા વટેમાર્ગીઓ-

ને બોલાવતાં હોય એમ સુંદર વાણી બોલી રહેલાં હતાં. ૨ તલાવના સ-
મીપમાં મુનિઓના આશ્રમે સુંદર શોભી રહેલા હતા. ચારે કિનારે નાના
પ્રકારનાં સુંદર વૃક્ષો ઝુકી રહેલાં હતાં. ચંપો, બકુલ-બોલસરી, કદમ્બ, ત-
માલ, અવનૂલ, પાટલ કે જેમાં કેવળ પુલ્કજ થાય છે ફળ થતાં નથી તે,
ફનસ, પળાસ તથા આંબા વિગેરેનાં અનેક વૃક્ષો નવ પહોંચેથી તથા પુ-
ખોથી શોભી રહેલાં હતાં. અને તેના ઉપર જંગરાઓનાં ટોચાં ગુન્તરવ
કરી રહેલાં હતાં. સુંદર તથા મનોહર શીતળ, મંદ તથા સુગંધ પવન નિ-
રંતર ચાલી રહ્યા હતા. ૩-૪ કોકિલાઓ કુહૂ કુહૂ ! શબ્દોની સરસ ધુન
મચાવી રહી હતી કે જે ધુનને સાંભળીને મુનિઓનાં ધ્યાન પણ ટળી જાય. •

દોહા૦-ફૂલે ફૂલે વિટવ સજ, રહે ભૂમિ નિયરાઈ ॥

પરહયકારી પુરુષ જિમિ, નર્વાઈ મુસમ્પતિ પાઈ ॥ ૭૧ ॥

જેમ પરોપકારી પુરુષો સંપત્તિ પામીને નમ્ર રહે છે તેમ ફળોના
બોળથી સઘળાં વૃક્ષો પૃથિવી ઉપર ઝુકી રહેલાં હતાં. ૭૧

ચૌ૦-દેશિ રામ અતિ અતિ સુચિર તલાવા, મજ્જન કીન્દ પરમ સુખ પાવા ॥

દેશિ એક સુંદર તરુ છાયા, વૈટે અનુજ સહિત રણુરાયા ॥

તહૈં પુનિ સકલ દેવ મુનિ આયે, અસ્તુતિ કરિ નિજધામ સિધાયે ॥

વૈટે પરમ પ્રસન્ન કુપાલા, કહત અનુજસન કથા રસાલા ॥

વિરહવન્ત ભગવન્તહિ દેશિ, નારદ મન મા શોચ વિશેષી ॥

મોર શાપ કરિ અંગીકારા, સહત રાત્ર નાના દુઃખ મારા ॥

એસે પ્રમુદિ વિલોકહું જાઈ, પુનિ ન વનૈ અસ અવસર આઈ ॥

યદ વિચાર નારદ કર વીના, ગયે જહાં પ્રમુ સુખઆસીના ॥

ગાવત રામચરિત મૃદુવાની, પ્રેમ સહિત બહુ માંતિ વાદાની ॥

કરત દણ્ડવત લિયે ડઠાઈ, રાખે બહુત વાર ડર લાઈ ॥

સ્વાગત પૂંછિ નિકટ વૈઠારે, લક્ષ્મણ સાદર ચરણ પચારે ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી એ સુંદર સરોવરને નિરખી પ્રસન્ન થયા. સ્નાન કરી
સુખ પામ્યા. અને એક સુંદર વૃક્ષની છાયા નોંધ લ્યાં લક્ષ્મણજી સહ રઘુ-
નાથજી બેઠા. ૧ એટલે ત્યાં સર્વ દેવતાઓ તથા મુનિઓ આવ્યા. અને
સ્તુતિ કરી કરીને પોત પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. રઘુનાથજી તો પરમ
પ્રસન્નતાથી ત્યાં બેસીને સુંદર કથા લક્ષ્મણજીને કહેવા લાગ્યા. ૨ વિરહ-

યુક્ત રઘુનાથજીને નિરખીને નારદજીના મનમાં બહુજ શોચ થયો કે મારો શાપ^૧ અંગિકાર કરી રઘુનાથજી આવાં અનેક દુઃખ સહન કરે છે. ૩ આવા સમયમાં જઈને પ્રભુને નિરખું, પુનઃ આવો સમય હાથ આવશે નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી નારદજી હાથમાં વીણા લઈ જ્યાં શ્રી રઘુનાથજી સુખ પૂર્વક બેઠા હતા ત્યાં આવ્યા.^૨ ૪ અને મૃદુવાણીથી પ્રેમપૂર્વક અનેક પ્રકારે વખાણીને નારદજી શ્રી રામચરિત્ર ગાવા લાગ્યા. દંડવત્ કરતાંની સાથેજ શ્રી રઘુનાથજીએ ઉઠાડી લઈને પોતાનાં હૃદય સાથે ઘણીવાર સુધી લગાવી :રા-ખ્યા. ૫ અને પછી સ્વાગત કુશળ પુછી સતીપમાં બેસાડ્યા. લક્ષ્મણજીએ આદર પૂર્વક નારદજીનાં ચરણ પખાળ્યાં. ૦

દોહા૦-નાના વિવિ વિનતી કરી, પ્રભુમસન્નજિય જાનિ ॥

નારદ બોલે વચન તદ, જોરિ સરોરુહપાનિ ॥ ૭૨ ॥

નારદજી અનેક પ્રકારે વિનતિ કરી અને પ્રભુને પ્રસન્ન બાણી કમળો સરખા બે હાથ જોડીને આ પ્રમાણે વચનો બોલ્યા કે- ૭૨

ચૌ૦-સુનહુ ઉદાર પરમ રઘુનાયક, સુંદર અગમ સુગમ વરદાયક ॥

દેહુ એક વર માગૌં સ્વામી, યદ્યપિ જાનહુ અન્તરયામી ॥

જાનેહુ સુનિ તુમ મોર સ્વભાજ, જનસન કવહું કિ કરૌં દુરાજ ॥

કવન વસ્તુ અસ મિય મેહિં લાગી, જો સુનિતર ન સકહુ તુમ માંગી ॥

જનકહું કહુ અદેય નહિં મોરે, અસ વિશ્વાસ તજહુ જનિ મોરે ॥

તવ નારદ બોલે હરપાર્દ, અસ વર માંગૌં કરૌં દિગાર્દ ॥

યદ્યપિ પ્રભુકે નામ અનેકા, શ્રુતિ કહ અધિક એકતે એક ॥

રામ સકલ નામન્હતે અધિકા, હોડ નાથ અઘલગમનવધિકા ॥

હે પરમોદાર શ્રી રઘુનાથજી ! શ્રવણ કરો. આપ સુંદર છો. અગમ કઠિણતાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છો. પ્રેમથી સુગમ છો. જરને દેવાવાળા છો

૧ જે કે નારદ શાપ દીનહુ એક વારા । એક કશ્વ તેહિ લાગી અવતારા । આ બા-બકાંડના વચન અનુસાર શ્રી રામચન્દ્રજીનો આ અવતાર નારદજીના શાપથી ન હતો; પરંતુ તેજ કાં-ડમાં કલા પ્રમાણે સ્વયંજીવ મનુને માટે જ હતો. તે પણ અહિં મારા શાપથી દુઃખ જોખવે છે એમ નારદજીની સમજમાં આવ્યું તે કેવળ પ્રભુની માયાએ કરેલી ભ્રાંતિથીજ નહયું એમ સમજવું.

૨ ઉપરની ચોપાઇમાં ‘ વિરહવન્ત ’ અને આ ચોપાઇમાં ‘ સુલાસીન ’ પાઠ છે તેનું કારણ એ છે કે બીજાબીની દૃષ્ટિમાં વિરહવન્ત છે. અને સ્વયં સુખથી સ્થિત છે. અથવા પંખા સરોવરના પ્રસાવથી સુખે બેઠા છે અથવા જનકીજીના વિયોગમાં વિરહી અને પૃથ્વીનો ભાર હ-રવાને સુખાસીન છે.

હે સ્વામી ! હું એક વર માચું છું તે મને આપો. જો કે હે અન્તર્યામી ! આપ સર્વ જાણો છો. આવાં નારદજીનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રઘુનાથજી બોલ્યા કે-૧ હે મુનિ ! તમે મારો સ્વભાવ જાણો છો. હું ભક્તો સાથે જ-રાખણ અંતર રાખતોજ નથી. હે મુનિવર ! એવી કંઈ વસ્તુ મને પ્રિય છે કે જે તમે માગી શકતા નથી. ૨ મને કોઈપણ વસ્તુ એવી નથી કે, જે હું મારા ભક્તોને નઆપી શકું. આ વિશ્વાસને તમે કદિપણ ભૂલથી છોડશો નહિ. આવાં શ્રી રામનાં વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા નારદજી બોલ્યા કે, હું ધૃષ્ટતા કરીને વરદાન માચું છું. ૩ જો કે પ્રભુનાં અનેક નામ છે. વેદ એકથી એક અધિક કહે છે; પરંતુ રામનામ સર્વ નામથી અધિકિ થાયો. એ રામનામ કેવું છે કે પાપરૂપી પક્ષીઓને મારવામાં પારાધી રૂપ છે. ૪

દોહા-રાક્ષસજની ભક્તિ તવ, રામનામ સોઈ સોમ ॥

અપર નામ રઘુગણ વિમલ, વસહુ ભક્તિ રવ્યોમ ॥ ૭૩ ॥

પદ્મસ્તુ મુનિસન કણ્ઠ, કૃપાસિન્ધુ રઘુનાથ ॥

તવ નારદ મન હર્ષ આતિ, પ્રભુ પદ નાયર માય ॥ ૭૪ ॥

મારા મનમાં આપની ભક્તિરૂપી શરદ્પૂર્ણીમાનીનુરાગિમાં રામનામ પૂર્ણીમાના ચંદ્રસમાન થઈને, બીજા નામોરૂપી નિર્મળ નક્ષત્રાના સમૂહની સાથે મારા હૃદયરૂપી આકાશમાં વસેા. ૭૩ કૃપાના સમુદ્રરૂપ શ્રી રઘુનાથજીએ નારદજીની વાણી સાંભળીને ‘પદ્મસ્તુ’ કહ્યું એટલે તો નારદજીએ મનમાં પ્રસન્ન થઈને પ્રભુના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. ૭૪

ચૌ-અતિ પ્રસન્ન રઘુનાથાર્દિ જાની, પુનિ નારદ બોલે મૃદુવાની ॥

રામ જયાર્દિ પ્રેમ્યહુ નિજમાયા, મોહ્યહુ મોર્દિ મુનહુ રઘુરાયા ॥

તવ વિવાહ ચાહૌં મૈં કીન્હા, પ્રમુ કેહિ કારણ કરન્હ ન દીન્હા ॥

સુતુ મુનિ તોર્દિ કહૌં સહરોસા, મજર્દિ મોર્દિ તજિ સકલ ધરોસા ॥

કરૌં સદા તિન્હકી રત્નચારી, જિમિ બાલકહિ રાત્ન મહતારી ॥

મહિ શિશુ વત્સ અનલ અહિ ધર્દિ, તહૌં રાત્ન જનમી અરુગાર્દિ ॥

પ્રૌઢ મયે ત્વહિ સુતપર માતા, પ્રીતિ કરૌં નહિ પાછિલ વાતા ॥

મોરે પ્રૌઢ તનય સમ જ્ઞાની, બાલક સુતસમ દાસ અમાની ॥

જિતર્દિ મોરબલ નિજબલ તાર્દિ, દુહૌં કહૌં કામ ક્રોધ રિપુ આર્દિ ॥

યહ વિચારિ પંડિત મોર્દિ મજર્દિ, પાયહુ જ્ઞાન ભક્તિ નહિ તજર્દિ ॥

શ્રી રઘુનાથજીને વિશેષ પ્રસન્ન બાળીને પુનઃ નારદજી કોમળવાણી

બાદ્યા કે-હે રઘુનાથજી ! ત્યારે આપે આપની પ્રેરણા કરીને અને માહિત કર્યો હતો. ૧ ત્યારે હું વિવાહ કરવા ઇચ્છતો હતો. માટે હે પ્રભુ ! આપે શા કારણથી વિવાહ કરવા ન દીધો. આવાં નારદજીનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે-હે મુનિ ! હું તમને કહું છું કે જે કોઈ શૂરતા પૂર્વક અને સર્વ બરોસાનો પરિત્યાગ કરી માફ બજન કરે છે, અથવા 'સહરોષા' સત્ય સંકલ્પ કરીને કહું છું કે-૨ હું તેનું નિરંતર રક્ષણ કરું છું. જેમ માતા બાળકનું રક્ષણ કરે છે, જેમ મા પોતાનાં નાનાં બાળકને અગ્નિ તરફ કે સર્પ તરફ ઝડપ કરતો જોઈ પોતે દોડી તેને અળગો પાડીને પકડી રાખે છે તેમજ હું મારા ભક્તને અયોગ્ય વિષય તરફ ઝડપ કરતો જોઈ ત્યાં દોડીને પોહોચી તેને અળગો પાડીને પકડી રાખું છું. ૩ જ્યારે તે પુત્ર મોટો થઈને જ્ઞાનવાન થઈ જાય છે ત્યારે માતા પ્રથમના જેવી પ્રીતિ કરતી નથી, તેમજ જે જ્ઞાની છે તે મારા મોટા પુત્ર છે અને તે પોતે પોતાની મેળેજ પોતાને સંભાળી શકે છે. અને માન રહિતદાસ છે તે નાનાં બાળક સમાન છે. ૪ જે મારા દાસ નાના બાળકરૂપી છે તેને તો માફજ બળ છે. અને જ્ઞાની કે જે મારા મોટા પુત્ર છે, તેને તેઓનું પોતાનું બળ છે. કામ અને ક્રોધરૂપી શત્રુનો ઘાત કરવાને માટે બન્નેની પાસે ઉભાજ છે. ૦

દોહા૦-કામ ક્રોધ લોભાદિ મદ, મ્બલ મોહકી ધાર ॥

તિન્હ મહં અતિ દારુણ દુસ્વદ, માયા રૂપી નાર ॥ ૭૨ ॥

મોહ કે જે સર્વનો પ્રધાન છે તેની સેનામાં જે કે.કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહ આદિ દુઃખદાયક છે. પરંતુ તેમાં અતિશય દુઃખને આપના વાળી તો મહાકડિણ માયારૂપી સી છે. ૭૫

ચૌ૦-સુનુ મુનિ કહ પુરાણ શ્રુતિ સંતા, મોહ ત્રિપિન કહં નારિ વસંતા ॥

જપ તપ નેમ જલાશય શારી, દોઈ ગ્રીષ્મ શોષે સર્વ શારી ॥

કામ ક્રોધ મદ મત્સર મેકા, હનહિં હર્ષપ્રદ વરણા એકા ॥

દુર્વાસના કુમુદ સમુદાયી, તિન્હકહં શરદ સદા સુખદાયી ॥

ધર્મ સકલ સરસીરુહ વૃન્દા, હૈ હિમ તિન્હહિં દેય દુઃખ મન્દા ॥

પુનિ મમતા જવાસ બહુતાર્દ, પહુરૈ નારિ શિશિરક્રતુ પાર્દ ॥

પાપ હલુક નિકર સુખકારી, નારિ નિવિહ રજની અંધિયારી ॥

બુધિબલ શીલ સત્ય સર્વ મીના, વડશીસમ મિય કહહિં મવીના ॥

હે નારદજી ! શ્રવણ કરો, શ્રુતિ, પુરાણ, વેદ અને સંત પદ્ય કહે છે કે, સી મોહરૂપી વનને પ્રકુલિત કરવામાં વસંત અનુરૂપ છે. જપ તપ

તથા નિયમોરૂપી સઘળા મોટા મોટા જગાશયોને સૂકાવી નાખવામાં સ્ત્રી છે તે શ્રીષ્ઠ અનુરૂપ છે. ૧ કામ, ક્રોધ, મદ અને મત્સરરૂપી દેહકાંઓને હર્ષ આપવામાં મુખ્ય વર્ષા અનુરૂપ સ્ત્રી છે. દુષ્ટવાસનારૂપી કુમુદોના સમુદાયને નિરંતર સુખી રાખવામાં સ્ત્રી છે તે શરદ અનુરૂપ છે. ૨ સર્વ ધર્મોરૂપી કમળોના સમૂહને બાળી નાખવામાં સ્ત્રી છે તે હેમંત અનુરૂપ છે. મમતા-રૂપી જવાસાને અત્યંત પ્રપુદ્ધિત કરવામાં સ્ત્રી છે તે શિશિર અનુરૂપ છે. ૩ પાપોરૂપી ધ્રુવડોના સમૂહને સુખ દેવામાં સ્ત્રી છે તે વાર અધારી રાત્રિ રૂપ છે. અને બુદ્ધિબળ, શીળ તથા સત્ય આદિ સર્વ સદ્ગુણોરૂપી માંછલાંઓને મારી નાખવામાં તે સ્ત્રી છે તે લોહડાની અભિરૂપ છે. ૪

દોહા૦—અવગુણ મૂલ શૂલપદ, પ્રમદા સબ દુરત્ત રવાનિ ॥

તાતે કીન્હ નિવારણ, મુનિ મૈં યહ બિય જાનિ ॥ ૭૬ ॥

હે મુનિ ! સ્ત્રી અવગુણોના મૂળરૂપ છે. અનેક દુઃખોને દેવા વાળી છે. તથા સર્વ દુઃખોની બાણ્ય છે એ માટે મેં સ્ત્રીમાં આવા દોષો જોઈને મેં તમને વિવાહ કરતા અટકાવ્યા હતા. ૭૬

ચૌ૦—સુનિ રઘુપાતિકે વચન સુહાયે, મુનિ તનુપુલકિ નયન ભરિ આયે ॥

કહહુ કવન પ્રભુકી અસરીતી, સેવકપર મમતા અતિપ્રીતી ॥

જે ન મજહિં અસ પ્રભુ ભ્રમ ત્યાગી, જ્ઞાન રંક મતિમંદ અભાગી ॥

પુનિ સાદર બોલે મુનિ નારદ, સુનહુ રામ વિજ્ઞાન વિશારદ ॥

સન્તન્હકે લક્ષણ રઘુવીરા, કહહુ રામ મંજનમ્ભમીરા ॥

સુન મુનિ સન્તનકે ગુણ કહજં, હ્યહિતે મૈં ઉનકે વશ રહજં ॥

પઠવિકાર તજિ અનવ અકામા, સકલ અર્કિચન શુચિ સુખધામા ॥

અમિત બોધ પરમારથ મોગી, સત્ય સાર કવિ કોવિદ યોગી ॥

સાવધાન મદ માન વિદીના, ધીર ભક્તગતિ પરમ પ્રવીના ॥

શ્રી રઘુનાથજીનાં સુંદર વચન શ્રવણ કરીને નારદ મુનિનું શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયું અને નેત્રામાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. અને તે બોલ્યા કે, સેવક ઉપર આવી મમતા અને અત્યંત પ્રીતિ રાખવાની બીજ કયા પ્રભુની રીતિ છે ? કહો. ૧ જે કોઈ આવા પ્રભુને ભ્રમનો ત્યાગ કરી ભજતા નથી, તે જ્ઞાનના દરિદ્રી મતિમંદ અભાગીયા છે. વળી આદરપૂર્વક નારદજી બોલ્યા કે,—હે વિજ્ઞાનના પારગામી શ્રી રઘુનાથજી ! શ્રવણ કરો. ૨ હે રઘુનાથજી ! સંતોનાં લક્ષણ મને કહો. આપ સંસારરૂપી બીડને એટલે કે જન્મ

મરણને ટાળનારા છે. આવાં નારદજીનાં વચન શ્રવણ કરીને શ્રી રઘુનાથજી બોલ્યા કે-હે મુનિ ! હું સતોનાં લક્ષણ કહું છું તે શ્રવણ કરો. જે લક્ષણોથી હું તેને વશ્ય થઈ જાઉં છું. ૩ છ વિકાર,-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર અને અહંકારનો ત્યાગ કરી, પાપરહિત, કામના રહિત, કપટરહિત, દ્રવ્યના લોભ રહિત, ઇચ્છા રહિત, પવિત્ર અને સુખ જેના હૃદયમાં સ્થિત છે. મહાજ્ઞાની પરમાર્થના જ્ઞાતા, સત્યસારને કહેવાવાળા, અને સત્યાસત્યને જાણવાવાળા પંડિત યોગી, ઇન્દ્રિયને જીતવાવાળા. ૪ નિરંતર ધર્મમાં સાવધાન રહેવાવાળા, મમતા અને મદ વગરના, મહાધિરજવાન અને લક્ષ્મિ માર્ગમાં પરમ પ્રવીણ. ૦

દોહા૦-ગુણાગાર સંસારદુઃખ, રહિત વિગત સન્દેહ ॥

તજિ મમ ચરણસરોજ પ્રિય, તિન્હકહૈં દેહ ન ગેહ ॥ ૭૭ ॥

ગુણનાથર, સાંસારિક દુઃખથી વિરત, અને સંદેહ રહિત છે. તથા મારા ચરણની પ્રીતિને છોડી તેને પોતાનું ઘર કે પોતાનો દેહ પણ પ્રિય નથી. ૭૭

ચૌ૦-નિજ ગુણ સુનત શ્રવણ સકુચાર્દી, પરગુણ સુનત અધિક હર્ષાર્દી ॥

સમશીતલ નહિં ત્યાગહિં નીતી, સરલ સ્વભાવ સર્વહિંસન પ્રીતી ॥

જિપે તપ વ્રત દમ સંયમ નેમા, ગુરુ ગોવિન્દ વિપ્રપદ પ્રેમા ॥

શ્રદ્ધા ક્ષમા મદગ્રી દાયા, મુદિતા મમ પદ પ્રીતિ અમાયા ॥

વિરાતિ વિવેક વિનય વિજ્ઞાના, વોધ ચથારથ વેદ પુરાના ॥

દમ્ભ માન મદ કરહિં ન કાઝ, ભૂલિ ન દેહિં કુમારગ પાઝ ॥

ગાવહિં સુનહિં સદા મમ લીલા, હેતુરહિત પરહિતરતશીલા ॥

સુનુ મુનિ સાધુન્હકે ગુણ જેતે, કહિ ન સકહિં શારદ શ્રુતિ તેતે ॥

જે પોતાની પ્રશંસા સાંભળી શરમાય છે, અને પારકાના ગુણ શ્રવણ કરી પ્રકુલિત થાય છે. જે સમશીતલ છે. નીતિનો ત્યાગ કરતા નથી. સરલ સ્વભાવથી રહે છે. સર્વ સાથે એક સરખી પ્રીતિ રાખે છે. ૧ જપ, તપ, વ્રત, સંયમ ને નિયમ કરે છે. ગુરુ, ગોવિન્દ અને બ્રાહ્મણોનાં ચરણોમાં પ્રેમ રાખે છે, દમ-ઇન્દ્રિયોને જીતે છે, સંયમ-વિષયનો ત્યાગ કરે છે. શ્રદ્ધા, ક્ષમા, મિત્રતા, દયા-પ્રસન્નતા અને મારાં ચરણોમાં ભાવારહિત પ્રીતિ કરે છે. વિરાતિ-ત્યાગ, વિવેક-સત્ અસત્ને જાણવું. વિનય-નમ્રતા, વિજ્ઞાન-અંતર્ વિચાર, વેદ પુરાણોનો યથાર્થ વિધિ, અને કોઈપણ દિવસ પાપનું કે અભિમાન કરતા નથી તથા ભૂલથી પણ કુમાર્ગે પગ ભરતા નથી. ૩

સદા મારી લીલાને ગાયા કરે છે, અને સાંભળે છે પોતાના હિત વગરજ પારકાનું કલ્યાણ કરે છે. હે મુનિ ! શ્રવણ કરો કે જેટલા સંત મહાત્માઓના શુણ્ણ છે તેને શેષ કે સરસ્વતિ પણ કહી શકે તેમ નથી. ૪

છં૦—કહિસક ન શારદ શેષ નારદ સુનત પદપંકજ ગદે ॥

અસ દીનબન્ધુ કૃપાલુ અપને ભક્ત ગુણ નિજમુખ કહે ॥

શિર નાઈ બારહિં બાર ચરણન્દ બ્રહ્મપુર નારદ ગયે ॥

તે ધન્ય તુલસીદાસ આશ વિહાઈ જે હરિ રંગરયે ॥ ૨૭ ॥

*શેષ અને શારદા પણ તે ગુણોનું વર્ણન કરી શકે તેમ નથી. આવાં પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરીને નારદજીએ શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણ પકડયાં, અને બોલ્યા કે, આપ એવા તો દીનબન્ધુ છો કે પોતાના ભક્તોના શુણ્ણ પોતાનાજ મુખથી વર્ણન કર્યા. આ પ્રમાણે કહી વારંવાર પ્રભુના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી નારદજી બ્રહ્મલોકમાં આલ્યા ગયા. ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે—સર્વ પ્રકારે આશાનો પરિત્યાગ કરી હરિના રંગમાં રંગાઈ રહેલા છે, તે મનુષ્યને ધન્ય છે. ૨૭

દોહા૦—રાવળારિ યશ પાવન, ગાવહિં સુનહિં જે લોગ ॥

રામભક્તિ દૃઢ પાવહિં, વિનુ વિરાગ જપ યોગ ॥ ૭૮ ॥

દીપશિખાસમં યુવતિજન, મન જનિ હોસિ પતંગ ॥

ભંજહિં રામ તજિ કામમદ, કરહિં સદા સતસંગ ॥ ૭૯ ॥

જે લોકો રાવણના શત્રુ શ્રી રઘુનાથજીના યશ ગાશે, વા સાંભળશે તે વગર વૈરાગ્ય, જપ અને યોગ કર્યા વગર પણ શ્રી રઘુનાથજીની દૃઢ ભક્તિને પામશે. ૭૮

હે મન ! તું સ્ત્રીના શરીરરૂપી દીવાની જ્વાળામાં પતંગીઆ રૂપ થઈશ નહિ, અને કામનો તથા મદનો ત્યાગ કરીને શ્રી રામનું ભજન કરજે તથા સર્વદા સતસંગ કરજે.

इति श्रीरामचरितमानसे सकलकलिकलुषविध्वंसनेविमलविज्ञान

वैराग्यसम्पादनोनाम तुलसीकृतरामायणेआरण्यकांडे

तृतीयःसोपानःसमाप्त ॥ ३ ॥

આરણ્ય કાંડનું શુજરાતી ભાષાન્તર સમાપ્ત.

આર્યકીડ સમાહ.

શ્રીમદ્
તુલસીકૃત રામાયણ.

કિષ્કિન્ધાકાંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

ॐ तत्सत् अखण्डैकरस श्री जानकीजीवन मू ।।
श्रीमद् रामोपासક ચૂડામણિ ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કૃત.

શ્રીમદ્રામયરિત્ર માનસ.

કિષ્કિંધાકાંડ.

[ગુજરાતી ભાષાન્તર.]

શ્લોક-કુન્દેન્દીવરસુન્દરાવતિચલો વિજ્ઞાનધામાવુર્ભો ।
શોભાઢ્યૌ વરધાન્વિનો ધૃતિનુતૌ ગોવિપ્રવૃન્દપ્રિયૌ ॥
માયામાનુષરૂપિણૌ રઘુવરૌ સદ્ધર્મવંતૌ દિતૌ ।
સીતાન્વેષણતત્પરૌ પથિગતૌ ભક્તિપદૌ તૌ હિ નઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીરામ, લક્ષ્મણ કુન્દ-ડોલરના પુષ્પના સમાન સુંદર ઠાંતિવાળા અને ઈ-
લીવર-નીળકમળના સમાન સુંદર શ્યામ છે. અતિ બળવાન છે. વિજ્ઞાનના ધામ
છે. ભાગ્યશાલી છે. બળને ધનુષને ધારણ કરનારા છે. વેદ પ્રશંસિત છે. ગાય
અને પ્રાદ્ધણોત્તુ પ્રિય કરનારા છે. કૃપાથી મનુષ્યરૂપ ધારણ કરેલ છે. રઘુકુળમાં
ઉત્તમ છે. સદ્ધર્મપરાયણ છે. શ્રીસીતાજીના શોધમાં તત્પર છે. તે અમોને ભક્તિ
આપનારા છે. ૧

ब्रह्माग्भोधिसमुद्भवं कलिमलप्रध्वंसनं चाव्ययं ।
श्रीमच्छङ्खुमुखेन्दुसुन्दरवरे संशोभितं सर्वदा ॥
संसारामयभेषजं सुमधुरं श्रीजानकीजीवनं ।
धन्यास्ते कृतिनः पिवन्ति सततं श्रीरामनामामृतम् ॥ २ ॥

શ્રી રામનામ અમૃત બ્રહ્મ એટલે વેદ સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. કલિ
નામળનો નાશ કરનાર છે. અવ્યય છે, શ્રીસદાશિવજીના મુખરૂપી ચન્દ્રમાં સદા
શોભે છે. સંસારરૂપી રોગની ઔષધી છે. સીતાજીનું તે જીવન છે. જે એવા
પરમપાવન શ્રીરામનામરૂપી અમૃતનું પાન કરે છે, તે ધન્ય છે, કૃતકૃત્ય છે. ૨

સો-મુક્તિ જન્મ મહિજાનિ, જ્ઞાનસ્વાનિ અઘહાનિકર ।

જહૈં વસ શંભુ ભવાનિ, સોકાશી સેઇય કસ ન ॥ ૧ ॥

જરત સકલ સુરવૃન્દ, વિષમ ગરલ જેહિ પાન કિય ॥

તેહિ ન ભજસિ મતિમન્દ, કો કૃપાલુ શંકર સરિસ ॥ ૨ ॥

જે મુક્તિની તો જન્મભૂમિ છે. જ્ઞાનની ખાણ છે. સકળ પાપોનો નાશ કરનાર જે કાશીમાં શ્રીશિવજી તથા પાર્વતી વાસ કરે છે, તે કાશીને શ્રીમહાદેવજી સહ કેમ ન સેવીએ. (ળીએ એ પણ અર્થ થાય છે કે,) શ્રીરામાયણ કેવી છે કે, - મુક્તિની તો જન્મભૂમિ છે. જ્ઞાનની ખાણ છે, પાપનો નાશ કરે છે. જે રામાયણ માં શિવપાર્વતી અન્તઃકરણથી સદા વસે છે. વળી રામાયણ કેવી છે કે, 'સોકાશિ' એટલે શોકનો નાશ કરવામાં તો અસિ-ખડ્ગ છે, તે રામાયણનું કેમ સેવન ન કરવું. અવશ્ય કરવું. વળી એમ પણ અર્થ થાય છે કે, - અયોધ્યા કે જે મુક્તિપુરી છે. શ્રીરામચન્દ્રજીની જન્મભૂમિ છે. જ્ઞાનની ખાણરૂપ છે. પાપોનો નાશ કરનારી છે. શોકનું છેદન કરનારી છે. અને જેમાં શ્રીરામ ભજનને માટે શ્રીસદાશિવજી તથા પાર્વતીજી રહે છે. એવી છે તેનું કેમ સેવન ન કરીએ. અથવા 'અઘહાનિકર' એટલે પાપોને હણનારો ર અને મુક્તિજન્મ મહિ એટલે અવશ્ય મુક્તિનો જન્મ આપનાર મ અર્થાત્ રામનામ છે. કે જે જ્ઞાનની ખાણરૂપ જણાય છે. શોકનું છેદન કરવામાં ખડ્ગ રૂપ છે. અને જેમાં શિવ (પરમાત્મા) તથા પાર્વતી (બ્રહ્મવિદ્યા) નિવાસ કરી રહેલાં છે. તેનું શા માટે સેવન કરીએ નહિ. ૧ (શ્રી શિવજીને રામાયણના આચાર્ય બાણીને પુનઃ પ્રણામ કરે છે.) શ્રીશંકર કેવા છે કે, જે મહાવિષની જ્વાળાથી સુરાસુર ઘભરાતા હતા, તે વિષમ વિષનું પાન કરી ગયા. માટે શંકરના સમાન કૃપાળુ કોણ છે? તે શ્રીસદાશિવજીને હે મતિમન્દ ! કેમ ભજતો નથી? અથવા જે રામનામના મહિમાથી શ્રીસદાશિવજી વિષમ વિષનું પાન કરી ગયા, તે રામનામને કેમ ભજતો નથી. જેના મહિમાથી શ્રી શંકરના સમાન કોઈ કૃપાળુ નથી જે અન્તમાં કાશીમાં પ્રાણુ છોડવાવાળાઓને શ્રી રામનામનો ઉપદેશ કરે છે. ૨

चौ०-आगे चले बहुरि रघुराई, ऋष्यमूक पर्वत नियराई ॥

तहँ रह सचिवसहित सुग्रीवा, आवत देखि अतुल बलसीवा ॥

अति सभित कह सुनु हनुमाना, पुरुष युगल बल रूप निधाना ॥

धरि बटुरूप देखु तैं जाई, कहेसि मोहिं निज सैन बुझाई ॥

पठवा बालि होइ मन मैला, भागौ तुरत तजौ यह शैला ॥

विद्वरूप धरि कापि तहँ गथऊ, माथ नाय पछत अस भयऊ ॥

કો તુમ શ્યામલ ગૌર શરીરા, ક્ષત્રીરૂપ ફિરહુ બન बीरा ॥

કાઠિન ભૂમિ કોમલપદગામી, કવન હેતુ વન વિચરહુ સ્વામી ॥

મૃદુલ મનોહર સુન્દરગાતા, સહત દુસહ વન આતપ બાતા ॥

કો તુમ તીનિ દેવ મહૈ કોઝ, નર નારાયણ કો તુમ દોઝ ॥

આગે શબ્દથી આરણ્યકાંડ અને કિષ્કિંધાકાંડનો સંબંધ મળી ગયો અર્થાત આરણ્યનો ત્યાગ કરી આગળ કિષ્કિંધા તરફ ચાલ્યા. બીજો અર્થ એ છે કે, - જેમ પ્રથમ પોતે આગળ ચાલતા હતા, અને લક્ષમણજી પાછળ ચાલતા હતા, તેમજ પાછા આગળ ચાલ્યા, વળી એમ પણ અર્થ થાય છે કે - રાજ્ય છોડ્યું, માતા પિતાનો વિયોગ થયો, દેશ છુટ્યો. વનમાં આવ્યા. સર્વ લોક છુટ્યા આટલું થયા ઉપરાંત વળી શ્રીસીતાજીનું હરણ થયું આ વિપત્તિથીને સહન કરી પાછા ફરવાનો વિચાર કર્યો નહિ; પણ આગળજ ચાલ્યા. 'રઘુરાઈ' કહીને શૂરતાની પ્રધાનતા દર્શાવે છે. અથવા આ કાન્ડમાં રાજધર્મને પ્રધાન કરશે; કેમ કે જ્યાં-રે સુગ્રીવે પોતાની વિપત્તિ અને વાલિના અન્યાયોનું વર્ણન કર્યું, ત્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ જનકીજીની શોધમાં પોતાનો અર્થ વિચારી સુગ્રીવનો પક્ષ કરી વાલિનો વધ કર્યો છે, એ રાજધર્મ છે. ઋષ્યમૂક એ પર્વતનું નામ એ માટે હતું કે, ત્યાં ઋષિઓ મૌન ધારણ કરીને તપ કરતા હતા. ત્યાં શ્રી રામચન્દ્રજી પધાર્યા. ત્યાં મંત્રીઓ સહ સુગ્રીવ રહેતો હતો. તેણે અતુળબળની મર્યાદા રૂપ બે ભાઈઓને આવતા જોઈને. ૧ વાલિના લયથી ડર પામેલો સુગ્રીવ હનુમાનજીને કહેવા લાગ્યો કે, - 'હે મહાવીર ! જુવો તો ખરા, આ બંને પુરૂષ મહા બળવાન છે; કારણ કે અનેક વિઘ્નોથી ભરેલા વનમાં નિશ્શંક ચાલ્યા આવે છે. માટે તમે પ્રહારચારીનું રૂપ ધારણ કરી જઈને જુવો; કારણ કે પ્રહારચારી અવધ્ય છે, અને વળી મંગળરૂપ છે. અથવા તો વિદ્યાર્થીરૂપ ધરો; કારણ કે વિદ્યાર્થીનો સ્વભાવ અંચળ હોય છે. વગર પ્રયોજને પ્રશ્ન કરવું એ તેને ઉચિત છે. માટે ત્યાં જઈને જેવું વૃત્તાંત હોય તે મને વાનરી ઇશારો કરીને જણાવજો કે જેથી તેઓ જાણવા ન પામે. ૨ જો કદાચ એઓને વાલિએ મોકલ્યા હોય તો તમે ઉદાસ થઈ જજો. જો તે મલીન મનવાળા વાલિના મોકલ્યા હોય તો હું આ પર્વતનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જાઉં.' વાલિને મનનો મેલો કહેવાનું કારણ એ છે કે, વાલિએ સુગ્રીવનું સંવંસ્વ લઈ તેની સ્ત્રી સાથે ભોગ કર્યો હતો. આ પ્રમાણે સુગ્રીવની આજ્ઞા થતાં હનુમાનજી પ્રાહ્મણ્યનું રૂપ ધારણ કરીને ત્યાં ગયા અને પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખાવ્યું નહિ એ માટે મસ્તક નીચું કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યા અથવા હનુમાનજીએ જાણ્યું કે, - આ કોઈ પ્રહારક્રિયાનાં બાળક છે. એ માટે મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા. અથવા હનુમાનજી પોતાને વાનર જાણે છે એ

માટે પ્રણામ કર્યા. અથવા એમ પણ શાસ્ત્રમાં લેખ છે કે,—જે કોઈ વનાન્તર વા તીર્થમાં અપૂર્વ રૂપ જોવામાં આવે તો, તેમાં દેવબુદ્ધિ કરીને તેને પ્રણામ કરવા. વળી એમ પણ અર્થ થાય છે કે—મહાવીરજીએ તેઓને જોયા તો તેમની એવી બુદ્ધિ થઈ ગઈ કે,—આ ત્રણ દેવતાઓમાં કોઈક છે. વા નર નારાયણ છે, વા પરબ્રહ્મા છે. આવા વિચારથી હનુમાનજી નમ્યા, અથવા શ્રેષ્ઠની સાથે નીચું મુખ કરીને વાત કરવી જોઈએ. અથવા તો શ્રી રામચન્દ્રજીના તેજથી અંબાઈ જઈ હનુમાનજી નીચું મસ્તક કરીને બોલ્યા કે—૩ તમે શ્યામ અને ગૌર શરીર ધારી કોણ છો ? ક્ષત્રિયનું રૂપ ધારણ કરી વીરવૃત્તિથી વનમાં ફરો છો. આ વનની પૃથિવી જાડુ કઠણ છે, અને તમારા પગ તો કોમળ છે. હે સ્વામી ! શા કારણથી આપ વનમાં ફરો છો. ૪ તમારાં શરીર કોમળ, મનોહર અને સુંદર છે, તમે શા કારણથી વનની દુઃસહગરમી અને પવનને સહન કરો છો. શું તમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શ્રી સદાશિવજી એ ત્રણ દેવતાઓમાંથી કોઈ છો ? એક તમારાથી જુદો પડી ગયેલ છે. અથવા તમે નર-નારાયણ આ બે મૂર્તિ ધારણ કરીને જગત્ના સંરક્ષણ માટે વિચરો છો. ૫

દોહા—જગકારણ તારણ ભવહિં, મંજન ધરણીમાર ॥

કૈ તુમ અખિલ ભુવનપતિ, લીન્હ મનુજ અવતાર ॥ ૧ ॥

શું તમે જગત્ના પરમ કારણ, જગત્નો ઉદ્ધાર કરનારા, પૃથિવીનો ભાર હરનારા, સકળ બ્રહ્માંડોના પતિ ઇચ્છાથી મનુષ્ય અવતાર ધારણ કરીને વનમાં આવ્યા છો. ૧

ચૌ—સુનિ બોલે રઘુવંશકુમારા, વિધિકર લિખા કો મેટનહારા ॥

કોશલેશ દશરથકે જાયે, હમ પિતુવચન માનિ વન આયે ॥

નામ રામ લક્ષ્મણ દોડ માઈ, સંગ નારિ સુકુમારિ સુહાઈ ॥

ઈહાં હરી નિશિચર વૈદેહિ, સ્વજત વિપ્ર ફિરહિ હમ તેહિ ॥

આપન ચરિત કહા હમ ગાઈ, કહહુ વિપ્ર નિજકથા બુઝાઈ ॥

પ્રભુ પહિચાનિ પેરે ગાહિ ચરણા, સો સુખ ડમા જાહિ નહિવરણા ॥

પુલકિત તનુ મુખ આવ ન વચના, દેશ્વત રુચિર વેપકી રચના ॥

પુનિ ધીરજ ધરી અસ્તુતિ કીન્હા, હર્ષિ ત્વદય નિજ નાચહિ ચીન્હા ॥

મૈં અજાન હોઈ પૂછૌં સૌંઈ, તુમ કસ પૂંછહુ નરકી નૌંઈ ॥

તવ માયાવશ ફિરૌં મુઝાના, તાતે પ્રભુપદ નહિ પહિચાના ॥

શ્રીરામચન્દ્રજી હસીને બોલ્યા કે,—‘બ્રહ્માજીના લેખને કોણ મટાડી શકે છે.

(પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે) અયોધ્યાના રાજા દશરથના અમે પુત્ર છીએ, અને અમે પિતાતા વચનને માન આપીને વનમાં આવ્યા છીએ. ૧ અમારા બે

આઈએનાં લક્ષમણ અને રામ નામ છે. અમારી સાથે અમારી કોમળ શોભાય-
માન્ સ્ત્રી હતી. અહિં અમારી સ્ત્રીને કોઈ રાક્ષસ હરીગયો છે. હે વિપ્ર ! અમે
તેનેજ શોધીએ છીએ. (બાકીનાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર પોતાના રૂપને ગુપ્ત રાખવાના
હેતુથી શ્રીરામચન્દ્રજીએ આપ્યો નહિ.) ૨, હે વિપ્ર ! અમે અમારું ચરિત્ર તો
તમને કહું. હવે તમે તમારી વાર્તા કહો. પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં વચનોનો હ-
નુમાન્જી વિચાર કરીને ચરણોમાં પડ્યા. શ્રીસદાશિવજી કહે છે કે, હે પાર્વતી !
જે વળતે હનુમાન્જી, પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પડ્યા તે સમયના સુખ-
નું વર્ણન કર્યું જાય તેમ નથી. હનુમાન્જીએ શાસ્ત્ર દ્વારા શ્રીરામચન્દ્રજીનું
વનમાં પધારણું સાંભળ્યું હતું, હવે વનમાં તો એ આવે છે. એમાટે એઓનાં
કથેલાં વાક્યોનો વિચાર કરવા લાગ્યા કે, -‘કુશલાનાં સમૂહ કૌશલં તસ્ય ર્દશઃ કૌ-
શલેશઃ’ સર્વ કલ્યાણોને આપનારા દશ એટલે પક્ષી વિશેષે કરીને ગરૂડજી, તે છે વા-
હન જેનું તે વિષ્ણુ પરમાત્મા તેનો અવતાર ‘પુનઃ પિતુ’ અર્થાત્ અમે સકળ
વિશ્વના કર્તા છીએ, જે કદાચ તે કહે કે તમે આત્મસ્થાવામાટે આ પ્રમાણે
કહો છો. તો તેમાટે પોતાની સર્વજ્ઞતા પણ દર્શાવે છે કે, ‘હેવનઆયે, તમારું
વાસ્તવ રૂપ તો ખીલું છે. અને આ વિપ્રવેષ તો ણનાવટી છે. આ અમારું વ-
ચન માની, અથવા શ્રીરામચન્દ્રજી જ્યારે શ્રીવિશ્વામિત્ર સાથે પધાર્યા, ત્યારે
હનુમાન્જીએ કહું હતું કે, -હું તમને વનમાં આવીને મળીશ. તે આ અમય નામ
સાંભળતાંજ ઓળખ્યા. અથવા પ્રહ્લાદજીએ જ્યારે દેવતાઓને વાનર શરીર ધા-
રણ કરવાનું કહું હતું ત્યારે કહેલું હતું કે, શ્રીરામચન્દ્રજી વનમાં આવીને મળશે.
તેનું સ્મરણ કરી ઓળખી લીધા. ૩ આ સર્વ સાંભળતાં હનુમાન્જીનું શરીર રોમાં-
ચિત થઈ ગયું, મુખથી કાંઈપણ બોલી શક્યા નહિ. અને સુંદર વેષની રચના જો-
વા લાગ્યા. પછી ધીરજ ધારણ કરી પોતાના સ્વામીને ઓળખી મનમાં પ્રસન્ન
થઈને સ્તુતિ કરી. ૪ હે પ્રભો ! હું કદાચ આપને ન ઓળખતાં પુછું તો તે મ-
ને તો ઉચિત છે પણ આપ કેમ મનુષ્યના સમાન પુછો છો ? હું તો આપની
માયાને વશ થઈ ભૂલ્યો ફર્યા કરું છું. એ માટે આપને મેં ઓળખ્યા નહિ. ૫

દોહા-एक मन्द मैं मोहवश, कीश हृदय अज्ञान ॥

पुनि प्रभु मोहि विसारेहु, दीनबन्धु भगवान ॥ २ ॥

એક તો હું મતિમંદ, મોહ વશ છું. અને મારું હૃદય કહિણુ છે, જેથી અ-
જ્ઞાનવડે આપને ઓળખ્યા નહિ. અને આપ તો હે પ્રભુ ! દીનબંધુ છો છતાં આ-
પે મને વિસારી મુક્યો, એ મારાં મહા અભાગ્ય છે. ૨

चौ०-यदपि नाथ अवगुण बहु मोरे, सेवक प्रभुहि परे जुनु भोरे ॥

नाथ जीव तब माया मोह, सो निस्तर तुम्हारे छोह ॥

તાપર મૈ રઘુવીર વહાઈ, જાનોં નહિં કહ્યુ મજન ઉપાઈ ॥
 સેવક સુત પિતુ માતુ મરોસે, રહૈં અશૌચ બૈન પ્રથુ પોસે ॥
 અસ કહિ ચરણ પરે અકુલાઈ, નિજ તનુ પ્રકટ પ્રીતિ ઊરછાઈ ॥
 તવ રઘુપતિ ઉઠાઈ ઊર લાવા, નિજ લોચન જલ સીંચિ જુઠાવા ॥
 યુનુ કપિ જિય જનિ માનસિ ઝના, તૈં મમ પ્રિય લક્ષ્મણ તે દૂના ॥
 સમદરશી મોહિં કહ સવ કોઈ, સેવક પ્રિય અનન્યગતિ સોઈ ॥

હે નાથ ! જો કે મરામાં ઘણા અવશુષ્ણ છે, તોપણ હે સ્વામી ! આપ સ-
 મર્થ છો, આપ સેવકને વિસારતા નથી. હે નાથ ! જીવ આપની માયાથી મોહિત
 છે. તે જો આપની કૃપા હોય તો જ માયાથી મુક્ત થઈ શકે છે. ખીજા કેટલાક
 તો કાંઈકપણ કર્મ કરેછે; પરંતુ હું શ્રી રામચન્દ્રજીની દોહાઈ કરીને કહું છું
 કે, - ' હું કાંઈપણ ભજનનો ઉપાય જાણતોજ નથી. ધનની કૃપણતા મનુષ્યને
 મંદ કરેછે. અને ગુણની કૃપણતા પોતાને ઉત્તમ કરેછે. સેવક સ્વામીને ભરોસે,
 પુત્ર પિતા માતાને ભરોસે નિશ્ચિંત રહે છે. તેમ સેવક પ્રભુના ભરોસા ઉપર
 રહે છે અને પ્રભુ તેનું પોષણ કરે છે. ૨

આ પ્રમાણે કહી હનુમાનજી વ્યાકુળ થઈ શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પ-
 ડ્યા. અને બ્રાહ્મણના રૂપનો ત્યાગ કરી પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ વાનરનું પ્રકટ કર્યું.
 પ્રીતિ હૃદયમાં સમાતી નથી. જ્યાં સુધી હનુમાનજી બ્રાહ્મણનું શરીર ધારણ કરી
 રહેલા હતા, ત્યાં સુધી શ્રી રામચન્દ્રજીએ છાતી સરળા દાખ્યા નહોતા, કારણ
 કે તે કપટરૂપ હતું પણ જ્યારે પ્રેમવશ થઈ, તે કપટ સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી
 વાનર થયા ત્યારે છાતીમાં લગાવ્યા. અને પોતાનાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ સીંચીને
 થંડા કર્યા. ૩ અને કહું કે, - ' હે કપિ ! તમે તમારા મનમાં સંકોચ ન કરો,
 અર્થાત્ ઓછું લગાડશો નહિ. તમે મને લક્ષ્મણના કરતાં જમણા પ્રિય છો. (લ-
 ક્ષ્મણ કરતાં જમણા પ્રિય છો એમ કહેવાનો ભાવ એ છે કે, - લક્ષ્મણ મારા
 સેવક છે અને તમે મારા તથા લક્ષ્મણ જન્મેના સેવક છો. અથવા તો હનુમા-
 નજી કેવળ વિપત્તિમાંજ સહાયક થયા છે. અને લક્ષ્મણજી સાથે રહેતાં તો જ-
 નકીજીનો વિયોગ થયો. અને હનુમાનજીના સાથે જાનકીજીનો મેળાપ થશે. એ
 માટે જમણા પ્રિય કહ્યા. અથવા જ્યારે લક્ષ્મણજીને યુદ્ધમાં શક્તિ લાગતાં લ-
 ક્ષ્મણજી મૂર્છિત થઈ જતાં હનુમાનજી સજીવન લાવશે, એ માટે જમણા પ્રિય કહ્યા.)
 અને સર્વ કોઈ સમદર્શી કહે છે; પણ જો મારા અનન્યગતિ સેવક છે; તે અ-
 ધિક પ્રિય છે.' (અનન્યનો અર્થ લક્ષ્મણજી કહે છે.) ૪

દોહા-સો અનન્ય અસ જાહિકૈ, મતિ ન ટૌરે હનુમન્ત ॥

મેં સેવક સચરાચર, રૂપરાશિ ભગવન્ત ॥ ૩ ॥

હે હનુમાન્ ! જેની બુદ્ધિમાંથી 'હું' સેવક છું' અને આ જે સ્થાવર જંગમ પદાર્થોના સમૂહ રૂપ જગત છે તે ભગવાન્ છે !' એવી ભાવના કદિપણુ ટળે નહિ. તેને મારો અનન્યગતિ સેવક સમજવો. ૩

ચૌ—દેખિ પવનસુત પતિ અનુકૂલા, હૃદય હર્ષિ વીતે સવ ગૂલા ॥

નાથ શૈલપર કપિપતિ રહૈ, સો સુગ્રીવ દાસ તવ અહૈ ॥

તાસને નાથ મયત્રી કીજે, દીન જાનિ ત્યહિ અભય કરીજે ॥

સો સીતાકર સ્વોજ કરાઈહિં, જહૈં તહૈં મર્કટ કોટિ પઠાઈહિં ॥

ઈહિ વિધિ સકલ કથા સમુદ્ધાઈ, લિયે દોડ જન પીઠિ ચઢાઈ ॥

જવ સુગ્રીવ રામ કહૈં દેસા, અતિશય ધન્ય જન્મ કારિ લેસા ॥

સાદર મિલેડ નાઈ પદ માથા, મેંટે અનુજ સહિત રઘુનાથા ॥

કપિકે મન વિચાર યહ નીતી, કરિહૈં વિધિ મોસન યે પ્રીતી ॥

હનુમાન્જી શ્રીરઘુનાથજીને પ્રસન્ન જોઈ મનમાં પ્રસન્ન થયા અને સુગ્રીવના હુઃખથીજ હુઃખિત હતા, તે હુઃખ મટી ગયું અને બોલ્યા કે,—“ હે નાથ ! પર્વતના ઉપર વાનરોના પતિ સુગ્રીવ રહે છે, તે પણ આપના દાસ છે. ૧ માટે હે નાથ ! તે સાથે મૈત્રી કરો. અને તેને દીન જાણીને અભય કરો. તે શ્રી સીતાજીના શોધ માટે જ્યાં ત્યાં કરોડો વાનરોને મોકલશે. ૨, આ પ્રકારે હનુમાન્જી, સર્વ વાર્તા સમજાવી બન્ને ભાઈને—રામ લક્ષ્મણને પોતાની પીઠ ઉપર ચઢાવી, કૂદીને પર્વત ઉપર આવ્યા. જ્યારે સુગ્રીવે શ્રી રામચન્દ્રજીને જોયા ત્યારે તેમનાં દર્શન માત્રથી પોતાને કૃતાર્થ સુગ્રીવ માનવા લાગ્યો. ૩ સુગ્રીવ આદરપૂર્વક બન્ને ભાઈઓના ચરણમાં મસ્તક નમાવીને મળ્યા. સુગ્રીવે પોતાના મનમાં એ વિચાર કર્યો કે—આ મારી સાથે વિધિપૂર્વક પ્રીતિ કરશે. ૪

દોહા— તવ હનુમન્ત ઉભય દિશિ, કહિ સવ કથા બુદ્ધાઈ ॥

પાવક સાક્ષી દેઈ કરિ, જોરી પ્રીતિ દઢાઈ ॥ ૪ ॥

હનુમાન્જીએ બન્ને પક્ષની વાર્તા સમજાવીને કહી. સુગ્રીવના તરફથી શ્રી રામચન્દ્રજીને કહ્યું કે,—આપ આને અભય કરો. આ આપની સહાયતા કરશે. સુગ્રીવને કહ્યું કે,—આ તને અભય કરશે, અને તમારે આનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવું પડશે. આ પ્રમાણે કહી અગ્નિની સાક્ષીએ મૈત્રી કરી. અગ્નિની સાક્ષીએ મિત્રતા કરવાનું કારણ એ છે કે,—અગ્નિ સર્વના હૃદયમાં વસે છે અને તેમાં દાહક શક્તિ છે. જેથી જો કોઈના મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થાય તો તે વિકારને બાળી નાંખે, અથવા રામાયણમાં અગ્નિજ પ્રધાન છે. અગ્નિથીજ ઉત્પત્તિ, અગ્નિનેજ જાનકીજી સોંપ્યાં હતાં, અગ્નિવડેજ લંકા દહન અને અગ્નિમાંથી જાન-

કીજીને કાઢ્યાં છે. મિત્રતામાં શુદ્ધિનું કારણ અસ્મિન્ છે. ૪

ચૌ૦—કીન્હ પ્રીતિ કહ્યું વીંચ ન રાખા, લક્ષ્મણ રામ ચરિત સબ માપા ॥

કહ સુગ્રીવ વચન મરી વારી, મિલિહિનાથ મિથિલેશકુમારી ॥

મંત્રિન સહિત યહાં ફકવારા, બેઠિ રહૈં કહ્યું કરત વિચારા ॥

ગગનપન્થ દેશી મૈં જાતા, પરવશ પરી વહુત વિલેખાતા ॥

રામ રામ હા રામ પુકારી, મમ દિશિ દેશિ દીન પટ ઢારી ॥

માંગા રામ તુરત સો દીન્હા, પટ ઝર લાઈ શોચ અતિ કીન્હા ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુવીરા; તજહુ શોક મન આનહુ ધીરા ॥

સબ પ્રકાર કરિહૌં સેવકાઈ, જેહિ વિધિ મિલિહિ જાનકી આઈ ॥

પ્રીતિ એવી કરી કે, -કાંઈ પણ ભેદ રાખ્યોજ નહિ. લક્ષ્મણજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીનું સર્વ ચરિત્ર કહ્યું તે શ્રવણ કરીને સુગ્રીવે નેત્રામાં જળ લાવીને કહ્યું કે, -‘મિથિલા નગરીના રાબની કુંવરી આપને મળશે. (આ આપાઈમાં મિથિલેશ કુમારી પદ છે તે અર્થનું ફળ છે. અર્થાત્ જે મથન કરવાથી ઉત્પન્ન થયા હતા તેના વંશનાં કુંવરી શ્રી સીતાજી છે. અને શ્રી સીતાજી માટે પણ મહા મથન કરવું પડશે. સુગ્રીવે આંખોમાં અથ્રુ લાવીને કહ્યું તેનો આશય એ છે કે, જનકીજી મળશે તો ખરાં પણ રૂદન કરાવ્યા પછી મળશે.) ૧ હું એક સમય મંત્રીઓ સહ અહિં બેઠા બેઠા કાંઈ વિચાર કરતો હતો. તે સમય સીતાજીને આકાશમાં જતાં મેં જોયાં હતાં તે પરવશ હતાં. અને બહુજવ્યા-કુલ હતાં. ૨ તેમણે રામ, રામ, હારામ ! એમ કહી અમારા તરફ જોઈ કાંઈ વસ્ત્ર અને આભૂષણ નાંખેલ છે. તે રાખેલ છે. ’ (અથવા એમ પણ અર્થ થાય છે કે, સીતાજીનો વિલાપ શ્રવણ કરી સુગ્રીવે હા રામ ! એમ પોકાર કર્યો. ત્યારે શ્રી સીતાજીએ તેને રામલકત બાણીને વસ્ત્ર નાંખ્યું.) સુગ્રીવનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રામચન્દ્રજીએ તે વસ્ત્રાભૂષણ મંગાવ્યાં એટલે તુરત સુગ્રીવે લાવી આપ્યાં એટલે શ્રી રામચન્દ્રજીએ તે વસ્ત્રને છાતી સાથે ઢખાવી બહુ શોચ કર્યો. ૩ અને પછી લક્ષ્મણને કહ્યું કે, -‘હે ભાઈ ! આ ઘરેણાંને અને વસ્ત્રને જોળખો છો ?’ આવાં શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરી, લક્ષ્મણજીએ હાથ જોડીને શ્રી રામચન્દ્રજીને અમૃત્ય વચન કહ્યાં કે, -૪ ‘હે રઘુનાથજી ! મેં કહિ પણ શ્રી જનકીજીનાં ચરણ વગર ખીજે કયાંય જોયું નથી. માટે હું પગના ભૂષણને જોળખું છું. ’ સુગ્રીવે કહ્યું કે, -‘હે રઘુનાથજી ! આપ શ્રવણ કરો. શોચ ન કરો. મનમાં ધીરજ ધારણ કરો. ૫ હું આપને જે પ્રકારે જનકી મળશે તે પ્રમાણે સર્વ પ્રકારે આપની સેવા કરીશ.

દોહા—સલાવચન સુનિ હરપેડ, રઘુપતિ કરુણાસીવ ॥

કરણ કવન વસહુ વન, મોસન કહુ સુગ્રીવ ॥ ૫ ॥

આવાં પોતાનાં સખા સુગ્રીવનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રસન્ન થઈને સુગ્રીવને કહેવા લાગ્યા કે,—‘હે સુગ્રીવ ! તમે શા માટે વનમાં રહો છો ? તે મને કહો.’ ૫

ચૌ—પૂંછહિં પ્રભુ હૈસિ જાનહિં તાહી, મહાવીર મર્કટકુલ માહી ॥

તવ અસ્થાન પ્રથમ કેહિઠામા, કહુ નિજ માત પિતાકર નામા ॥

કહુ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુરાઈ, કહહું આદિતે ઉતપતિ ગાઈ ॥

બ્રહ્મા નયનન કીચ નિકારા, લૈ અંગુરી મુ ઝપર ઢારા ॥

વાનર એક પ્રગટ તહૈં હોઈ, ચંચલ વહુ બિરાંચી બલ સોઈ ॥

તેહિકર નામ ધરા વિધિ જાની, ઋચ્છરાજ તેહિ સમ નહિ જ્ઞાની ॥

વિધિ પદનાઈ શીશ કાપે કહઈ, આયસુ કહી મોહિં પ્રભુ અહઈ ॥

વિચરહુ વન ગિરિ વનફલ સ્વાનહુ, મારેહુ નિશિચર જે જહૈં પાવહુ ॥

સો બ્રહ્માકી આજ્ઞા પાઈ, દક્ષિણ દિશા ગયડ રઘુરાઈ ॥

(ક્ષેપક) પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ બળતાં છતાં પણ હસીને વાનરોના કુળના મોટા વીર સુગ્રીવને પુછ્યું કે,—‘તમારું પ્રથમ સ્થાન કયાં હતું તે કહો અને તમારા પિતા માતાનાં નામ પણ કહો. ૧ સુગ્રીવે કહ્યું કે,—‘હે રઘુનાથજી ! હું આદિથી સર્વ હકીકત કહું છું તે શ્રવણ કરો. એક સમય બ્રહ્માજીએ પોતાની આંખોમાંથી આંગળીવડે સીપડો કાઢીને પૃથ્વી ઉપર નાંખ્યો. ૨ તેમાંથી એક વાનર પ્રકટ થયો. તે મહા ચંચળ અને બ્રહ્માજીના સમાન બળવાન હતો. વિદ્યાતાએ વિચાર કરીને જેના સમાન બીજો કોઈ જ્ઞાની નથી એવા તે મહાજ્ઞાની વાનરનું ઋચ્છરાજ નામ રાખ્યું. ૩ બ્રહ્માના ચરણમાં મસ્તક નમાવીને તે વાનર બોલ્યો કે, હે પ્રભુ ! મને શી આજ્ઞા છે ? બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે,—તું વનમાં વિચર, ફળ ખા અને જે રાક્ષસ મળે તેને માર. ૪ હે શ્રી રામચન્દ્રજી ! તે બ્રહ્માજીની આજ્ઞા થતાં દક્ષિણ દિશામાં ગયો.

દોહા—ઋચ્છરાજ તહૈં વિચરઈ, મહાવીર બલવાન ॥

નિશ્ચર મિલેતે સબ હતે, લૈલૈ વહે પપાન ॥ ૬ ॥

વનમાં મહા પરાક્રમી અને બળવાન ઋચ્છરાજ ફર્યા કરે અને જે રાક્ષસ મળે તેના શિર ઉપર કહણ પાણી માર્યા કરે. ૬

ચૌ—ફિરત દીલ્લે યક કૂપ અનૂપા, જલ પરિછાહિં દેલિ નિજ રૂપા ॥

તવ કાપે શોચ કરત મનમાહી, કેહિવિધિ રિપુ રહેયહ માહી ॥

તાહિ દેસિ કોપા કપિવીરા, સવ દિશિ ફિરા કૂપકે તીરા ॥
 જોજો ચરિત કીન્હ કપિ જૈસા, સો સો ચરિત દેસિ તહૈ તૈસા ॥
 ગરજા કીશ ઘોંઘા સો બોલા, કૂદિપરા જલમાહી ઢોલા ॥
 તવ તનુ પલટી ભઈ સો નારી, અતિ અનૂપ ગુણ રૂપ અગારી ॥
 સુનહુ ઉમા અતિ કૌતુક હોઈ, આઈ બહોરી ઠાઠિ મૈ સોઈ ॥
 સુરપતિ દષ્ટિ પારિ તેહિ કાલા, તેહિ તવ બિંદુ પરાં તેહિ બાલા ॥
 મોહે માનુ દેસિ છવિસીઘાં, છૂટા બિંદુ પરા તેહિ ગ્રીઘાં ॥

તેણે ફરતાં ફરતાં એક સુંદર કુન્ડ જોયો. તે કુન્ડના જળમાં પોતાનું રૂપ જોવા લાગ્યો. જળમાં પોતાના રૂપને જોઈ તે વાનર વિચાર કરવા લાગ્યો કે, -શત્રુ આ જળમાં કયા પ્રકારે રહે છે. ૧ જળમાં દેખાતા પોતાના રૂપને શત્રુ માનીને ક્રોધ કરી તે કુન્ડની ચારે તરફ ફરવા લાગ્યો. તે વાનર જે જે પ્રકારે ચેષ્ટા કરે તે તે પ્રકારે સર્વ જળમાં જીવે. ૨ એટલે તો વાનરે ગર્જના કરી, એટલે કુન્ડમાંથી પણ પ્રતિધ્વનીનો શબ્દ થયો. કુન્ડમાંથી શબ્દ થતાં તો તે કુન્ડમાં કૂદીને પડ્યો. કુન્ડમાં પડતાંની સાથે તેનું વાનર શરીર બદલાઈને તે તો અત્યંત રૂપ અને ગુણના ભંડાર રૂપ સ્ત્રી થઈ ગયો. ૩ શ્રી શિવજી કહે છે કે- હે પાર્વતી ! શ્રવણ કરો. આ મહા કૌતુક થયું. તે સ્ત્રી તો પછી કુવામાંથી નિકળી ઉભી રહી તે સમય તેના ઉપર ઇન્દ્રની દષ્ટિ પડી, અને ઇન્દ્રનું વીર્ય તેના વાળો ઉપર પડ્યું. ૪ અને તેની અપાર કાન્તિ જોઈને સૂર્ય પણ મોહિત થયા અને સૂર્યનું વીર્ય તેના કંઠ ઉપર પડ્યું.

દોહા-ઇન્દ્ર અંશતે વાલિ ભા, મહાવીર બલધામ ॥

દિનકર સુત દૂસર ભયો, તેહિ સુગ્રીવજ નામ ॥ ૭ ॥

ઇન્દ્રના અંશથી મહાવીર અને બળના ધામરૂપ વાલિ થયો. અને સૂર્યના અંશથી, હું સુગ્રીવ ઉત્પન્ન થયો. વાળથી ઉત્પન્ન થયો તેથી વાલિ અને કન્ઠથી ઉત્પન્ન થયો તેથી સુગ્રીવ નામ રાખ્યું. ૭

ચૌ-પુનિ તત્કાલ સુનહુ રઘુવીરા, નારી પલટિ ભયો સોઈ વીરા ॥

તવ ઋછરાજ પ્રીતિ મનભયઝ, હમહિ સંગ લૈ વિધિ પહૈ ગયઝ ॥

કરિ પ્રણામ સવ ચરિત વસાના, કહ અજ હરિ ઇચ્છા બલવાના ॥

તવ વિધિ હમહિ કહા સમુજાઈ, દક્ષિણ દિશી જાહુ દોઝ ભાઈ ॥

કિષ્કિન્ધા તુમ કરૌ અસ્થાના, રંગ ભોગ વહુ વિધિ સુખનાના ॥

જો પ્રભુલોક ચરાચર સ્વામી, સો અવતરાહિ નાથ વહુનામી ॥

રઘુકુલ મળિ દશરથ સુત હોઈ, પિતુ આજ્ઞા વિચરિહિ વન સોઈ ॥

નરલીલા કરિહૈ વિધિનાના, પૈહૌ દરશ હોઈ કલ્યાના ॥

પછી હે શ્રીરામચંદ્રજી ! તુરતજ તે શ્રી બદલાઈને તે વીર પ્રથમ જેવો હતો તેવો પુરૂષ થઈ ગયો. એટલે તો તે ઋષ્યશૃંગ મહા પ્રસન્ન થઈ અમને સાથે લઈ બ્રહ્માજી પાસે ગયા. ૧ અને બ્રહ્માજીને પ્રણામ કરી સર્વ વાર્તા કહી. ત્યારે બ્રહ્માજી બોલ્યા કે, - ‘ શ્રી હરિની ઈચ્છા બળવાન છે. ’ બ્રહ્માએ અમને બન્ને ભાઈઓને સમજાવીને કહ્યું કે, - ‘ તમે બન્ને ભાઈ દક્ષિણ દિશામાં બચો. તમે કિષ્કિંધા નગરીમાં સ્થાન કરી નાના પ્રકારનાં સુખ ભોગવી રાજ્ય કરો. જે પ્રભુ સંસાર અને ચર અચરના સ્વામી છે, તે નાથ કેઈ સમય પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે અવતાર લેશે જેનાં અનેક નામ છે. ૩ તે રઘુકુળના મણિ દશરથ મહારાજના પુત્ર થઈને પિતાની આજ્ઞાથી પૃથ્વીના ઉપર વિચરશે. તે નાના પ્રકારની લીલા કરતા કરતા વનમાં આવશે. ત્યારે તેનાં દર્શનથી તમારું કલ્યાણ થઈ જશે. ૪

દોહા-તવ હર્ષે હમ બંધુ દોડ, સુનિકૈ વિધિકે વચન ॥

તપ જપ યોગ ન પાવહીં, સો હમ દેખવ નયન ॥ ૮ ॥

અમે બન્ને ભાઈ બ્રહ્માજીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરીને અત્યંત પ્રસન્ન થયા કે જે જપ તપથી પણ મળતા નથી તેને અમે નેત્રોથી નિરખીશું. ૮

ચૌ-વિધિપદ વંદિ ચલે દોડ ભાઈ, કિષ્કિંધા તવ આયે ગુસાઈ ॥

વાલી રાજ કીન સુરત્રાતા, વન વસિ દૈત્ય હન્યો દોડ ભ્રાતા ॥

મયદાનવકે સુત દોડ વીરા, માયાવી દુંદુભિ રણધીરા ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુરાઈ, વિધિગતિ અલખ જાનિ નહિં જાઈ ॥

નાથ વાલિ અરુ મૈં દોડ ભાઈ, પ્રીતિ રહી કછુ વરણી ન જાઈ ॥

મયસુત માયાવી તેહિ નાઝં, આવા સો પ્રભુ હમરે ગાઝં ॥

અર્દરાત્રિ પુરદ્વાર પુકારા, વાલિહુ રિપુ બલ સહૈ ન પારા ॥

ધાવા વાલિ દેસ્વી સોઈ ભાગા, મૈં પુનિ ગયઁ બન્ધુ સંગ લાગા ॥

ગિરિવર ગુહા પૈઠિ સો જાઈ, વાલિ મોહી તવ કહા બુઝાઈ ॥

પરચ્છેહ મોહિં એક પચવારા, નહિં આવૌં તો જાનેહુ મારા ॥

માસ દિવસ તહૈં રહ્યહું સ્વરાગી, નિસરી રૂધિર ધાર તહૈં ભારી ॥

“ તવમૈં નિજ મન કી-હ વિચારા, જાના અસુર બન્ધુ કહૈં મારા ॥

વાલિ હત્યસિ મોહિં મારાહિ આઈ, શિલા દ્વારદે ચલેઁ પરાઈ ॥

ત્યાર પછી અમે બંને લાઈ શ્રી બ્રહ્માજીના ચરણકમળને નમસ્કાર કરી કિષ્કિંધામાં આવ્યા. હે દેવતાઓનું સંરક્ષણ કરવાવાળા ! વનમાં રહીને અમે બંને લાઈઓએ દૈત્યોને માર્યા અને પછી વાલિ કિષ્કિંધાનું રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ૧ મયદાનવના બે પુત્ર માયાવી અને હુંદુલી મહારણધીર હતા. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હે શ્રી રામચંદ્ર ! આપ કૃપા કરીને શ્રવણ કરો, વિધાતાની ગતિ કોઈના પણ બળવામાં આવે તેવી નથી. (અહિ સુધી ક્ષેપક છે.) ૨. હે નાથ ! મારી અને વાલિની એવી તો ગાઠ પ્રીતિ હતી કે, જેનું વણન પણ થઈ શકે તેમ નથી. મયદાનવનો પુત્ર માયાવી યુદ્ધ કરવાને માટે અમારા ગામમાં આવ્યો. ૩ અને તે રાત્રિયે પુરના દ્વાર ઉપર આવી યુદ્ધની માગણી કરીને ગર્જના કરવા લાગ્યો. વાલિ શત્રુના બળને સહન કરી શકતો નહતો. વાલિને આવતો જોઈને તે દૈત્ય લાગ્યો. એટલે વાલિ તેની પાછળ થયો. હું પણ મારા મોટાલાઈ વાલિની સાથે ગયો. ૪ રાક્ષસ આગળ અને અમે બે લાઈઓ પાછળ એમ ભાગતાં ભાગતાં રાક્ષસ એક પર્વતની શુક્રામાં પેસી ગયો. ત્યારે વાલિએ મને કહ્યું કે, -પંદર દિવસ સુધી મારી રાહ તું અહિ રહીને જોજે. જો હું પંદર દિવસમાં ન આવું તો તું જાણજે કે હું રાક્ષસને હાથે માર્યો ગયો. ૫. હે શ્રી રામચંદ્ર ! હું ત્યાં પંદર દિવસને બદલે એક માસ પર્વત એટલે કે ત્રીસ દિવસ સુધી રહ્યો. (વાલ્મીકિ રામાયણમાં તો બાર માસ રહેવાનો લેખ છે. કોઈ બાર દિવસ રહ્યો એમ પણ અર્થ કરે છે.) ત્યાં રૂધિરનો શીણવાળો પ્રવાહ શુક્રામાંથી નિકળ્યો. તે પ્રવાહ જોવો વાલિના રૂધિરનો રંગ હતો તેવોજ હતો. તેથી મને ભ્રમ થઈ ગયો અને મેં મનમાં જાણ્યું કે અસુરે વાલિને માર્યો. ૬ (આ ક્ષેપક છે.) એ દૈત્ય વાલિને મારીને મને પણ મારશે. એ શંકાથી હું તો મોટી શિલા ઉપાડી તે પર્વતની શુક્રાના બારણાં આગળ મુકીને ત્યાંથી લાગી કિષ્કિંધામાં આવ્યો.

દોહા-વાલિ મહાબલઅમિત અતિ, સમર ન જીતે કોય ॥

ત્યહિ મારિસિ જો નિશિચર, સો અવ મારય મોય ॥ ૯ ॥

વાલિ મહા બળવાન છે. તેને કોઈ પણ યુદ્ધમાં જીતી શકતું નથી; પરંતુ જો વાલિને માર્યો તે મને પણ અવશ્ય મારી નાંખશે. ૯

ચૈ-૦-ગયઉં ભવન મન શોચ અપારા, પૂછે વાલિ કહ્યો જિમિ મારા ॥

પંપાપુરકે જન તેહી કાલા, તનુ વ્યાકુલ મન બહુત વિહાલા ॥

મંત્રિન પુરે દેસ્વા વિનુ સાઈ, દીન્હેડ રાજ મોહિં વરીઆઈ ॥

વાલી તાહિ મારિ મૃદ આવા, દેસિ મોહિં જિય મેદ બઢાવા ॥

રિપુ સમાન મોહિં મારોસિ મારી, હારે લીન્હોસિ સર્વસ અરુ નારી ॥

તોકે મય રઘુવીર કૃપાલા, સકલ ભુવન મૈં ફિરેઉં વિહાલા ॥

યહાં શાપ વશ આવત નાહી, તદપિ સમીત રહોં મન માહી ॥

સુનિ સેવક દુઃખ દીનદયાલા, ફરકિ ઉઠે દોડ મુજા વિશાલા ॥

એ શંકાથી હું મહાભારી શોચ કરતો કરતો ઘેર આંચો અને સર્વ કો-
ઈએ વાલિના સમાચાર પૂછતાં એ તે સર્વને વાલિના મરણના સમાચાર કહ્યા.
તે સમય પંપાપુરવાસી મનુષ્યો તનમનથી બહુજ વ્યાકુળ અને બેહાલ થઈ
ગયાં. ૧ મંત્રિઓએ રાજા વિનાની રાજધાની નિરખીને મારી બે કે ઈચ્છા નહ-
તી છતાં પણ બલાત્કારે મારો રાજ્યાલિષેક કર્યો. જ્યારે વાલિ તે અસુરને મા-
રીને ઘેર આંચો. તો તે સમય મને સિંહાસન ઉપર બેઠો બેઠો તેને મહા દે-
ષ થયો. ૨ મને જોતાંની સાથેજ વાલિએ શત્રુના સમાન બહુજ માર્યો.
અને મારું સર્વસ્વ સ્ત્રી સહ હરિ લીધું. તેના ઉરથી હે શ્રી રામચંદ્રજી ! હું સ-
ર્વ પૃથિવીમાં વ્યાકુળ થઈને ફરત્યા કરું છું. ૩ અહિ સુનિના શાપના ઉરને લીધે
વાલિ આવતો નથી, છતાં પણ હું મનમાં ઉરત્યા કરું છું. ' સેવકનું દુઃખ સાંભ-
ળતાંની સાથેજ હીનદયાળુ શ્રી રઘુનાથજીની બેય બુબ્બ ફરકવા લાગી. ૪ (આ-
ગળ હોયક છે.)

દોહા-સુનત વચન વોલે પ્રમુ, કહહુ શાપકી વાત ॥

દુંદુભિદૈત્ય સો કવન વિધિ, વાલિ હત્યો તેહિ તાત ॥ ૧૦ ॥

સુગ્રીવનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, હે સુગ્રીવ !
શાપની વાર્તા કહો. કે હુંડુભી દૈત્યને વાલિએ કયા પ્રકારે માર્યો. ૧૦

સમદર્શી શીતલ સદા, મુનિવર પરમ પ્રવીન ॥

મોહિં બુઝાઈ કહહુ સવ, શાપ કૌન હિત દીન ॥ ૧૧ ॥

મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ મતંગજી કે જે સમદર્શી, શીતળ અને ચતુર હતા, છતાં
તેણે વાલિને શા માટે શાપ આપ્યો તે વાત સવિસ્તર મને સમજાવીને કહી. ૧૧

ચૌ૦-પુનિ પૂછત મણ કૃપાનિકેતા, વાલિહિ શાપ મયો કોહિ હેતા ॥

વોલે તવ કપીશ મનલાઈ, દુંદુભિદૈત્ય મહાબલ ભાઈ ॥

મહાયુદ્ધકી ગતિ સવ જાનૈ, ઔર વલી નહિ કોડ મનમાનૈ ॥

एकवार जलनिधि तट आयो, जाइकै जलनिधि मौझ थहायो ॥

सबाहि कटी प्रमाण जलभयऊ, कैरि अभिमान मथत सो लयऊ ॥

मथत सिंधु व्याकुल सबमाता, जीव जंतु सब भये निपात ॥

तब अकुलाय सिंधु चलिआवा, वचन विचारिहि ताहि मुनावा ॥

तुम बल सरवर और न कोऊ, वचन विचारि कहीं मै सोऊ ॥

हिमागिरि बल वरणो ना जाई, त्याहि जीतन कर करहु उपाई ॥

વચન સુનત તાહીં ચલિઆયો, દેલિ હિમાચલ અતિ મન ભાયો.
 તાલ ઠાંકિ હિમ લીન ઉઠાઈ, તવ હિમગિરિ બહુ બિનતી લાઈ.
 તુમ્હરે વલ સરવર મૈં નાહીં, તાતે કરૌં ન માન તુમ્હાહીં ॥
 પંપાપુર તુમહીં ચલિ જાહૂ, બાલિ મહાવલ્લભિ અવગાહૂ ॥
 સુનત વચન તવહીં ચલિઆવા, બાલિ બાલિ કહિકૈ ગોહરાવા ॥

આ પ્રકારે શ્રીરામચંદ્રજીએ વાલિને કયા કારણથી શાપ થયો, તે પુછતાં કપીશ સુગ્રીવે કહ્યું કે,—‘હે પ્રભુ ! હું‘હુભી દૈત્ય મહા બળવાનુ હતો. ૧ તે મલ્લ યુદ્ધની સર્વ ગતિમાં કુશળ હતો. અને પોતાના સમાન બળવાનુ કોઈ પણ નથી એમ તેને અભિમાન હતું. તે એક વખત સમુદ્રના કિનારા ઉપર ગયો. અને તેમાં ક્ષોભ વધારી અવગાહન કર્યું. ૨ સમુદ્ર તેને કમર સુધીજ આંચો એટલે તો તે દૈત્ય અભિમાનથી સમુદ્ર મંથન કરવા લાગ્યો. સમુદ્ર મંથન કરતાં સમુદ્ર શરીરે વ્યાકુળ થઈ ગયો. અને સમુદ્રમાંના નાના પ્રકારનાં જીવ જંતુઓ મરવા લાગ્યાં. ૩ ત્યારે અકળાઈને સમુદ્ર આવીને વિચાર કરીને તે દૈત્યને આવાં વચનો કહ્યાં. તમારા સમાન બળવાનુ બીજો કોઈ પણ નથી. પરંતુ હું તમને વિચારીને કહું છું કે,—હિમાલયના બળતું વર્ણન થઈ શકતું નથી, માટે તમે તેને જીતવા માટે યત્ન કરો. આવાં સમુદ્રનાં વચન શ્રવણ કરતાંની સાથેજ તે દૈત્ય હિમાલય પાસે આવીને તેને જોઈને પ્રસન્ન થયો. ૪ અને તાલ ઠાંકીને હિમાલયને ઉપાડી લીધો. ત્યારે હિમાલયે ઘણીજ વિનતિ કરીને કહ્યું કે,—હું તમારા બળના સમાન યોદ્ધો નથી. એ માટે હું તમારી સાથે અભિમાન કરતો નથી. અને હું તમોને વિનતિ કરું છું કે, ૬—તમે હમણાંજ પંપાપુર ચાલ્યા જાઓ. ત્યાં મહાબળવાનુ વાલિ રહે છે. ત્યાં જાઓ. આવાં હિમાલયનાં વચન શ્રવણ કરીને તે મહાઅભિમાની દૈત્ય તુરત પંપાપુર આંચો, અને વાલિ વાલિ એમ કહીને પુકારવા લાગ્યો. ૭

દોહા—વેષ કિયે સો મહિષકર, ગર્વ બહુત મન માર્હિ ॥

આયો નિકટ સો ગર્જિ કર, મનાહિ તનક મય નાર્હિ ॥૧૨॥

તે પાડાને વેષ કરીને મહા અભિમાનથી ગર્જના કરતો આંચો. જેના મનમાં જરા પણ ડર નહતો. ૧૨

ચૌ—મહી માર્દે તરુ કરૈ નિપાતા, મરજેઝ ઘોર ગિરા જનુ ઘાતા ॥

ઠોકેઝ તાલ વજ્ર જનુ પરેઝ, તેહિકર મર્મ જાનિ સબ ઢરેઝ ॥

પંપાપુર વ્યાકુલ સબ કાહૂ, ચંદ્ર ગ્રસન જનુ આયો રાહૂ ॥

સુનત વાલિ ધાવા તતકાલા, દેલિ અસુર મજદંઢ કરાલા ॥

ખિરે યુગલ કરિવરકી નાઈ, મલ્લયુદ્ધ કછુ વરણિ ન જાઈ ।
 ચારિ ઘામ અસ કૌતુક ધયજ્ઞ, મુષ્ટિ મહાર તાસુ કાપે દયજ્ઞ ॥
 ગિરી અવનિ તલ શૈલ સમાનાં, જીવ જંતુ તરુ દૂટેડ નાના ॥
 પુનિ તોહિ બાલિ યુગલ કરિ હારા, ઉત્તર દક્ષિણ કીન મહારા ॥
 તેહિ ગિરિ પર મુનિકુટી સુહાઈ, રુધિર પ્રવાહ ગયો તહૈ ધાઈ ॥
 ઋષિ મતંગકર તહૈં મિવાસા, ગયે સો ઋષિ મંજન સુખરાસા ॥
 ધજ્જન કારે મતંગઋષિ આપે, દેશિ કુટિ અતિ ક્રોધ બઢાયે ॥
 તલહિં વિચાર કીન્હ મનમાહીં, યક્ષ એક ચલિ આવા તાહીં ॥
 તિનહીં સકલ કહીં ઇતિહાસા, સુનિ મતંગ મળ ક્રોધનિવાસા ॥

પૃથિવીનું મર્દન કરતો વૃક્ષોને પાડવા લાગ્યો. અને મહા ભયંકર ગર્જના કરી. તાલ ઠોકવા માંડ્યો. તાલ ઠોકતાં જે અવાજ થતો તે જાણે વજનો અવાજ થતો હોય એમ જણાતો હતો. તેના લેદને જાણીને સર્વ ડરવા લાગ્યા. ૧ પાંપાપુરમાં સર્વ કોઈ નાના મોટા વ્યાકુલ થઈ ગયા. અને એમ જાણવા લાગ્યા કે જાણે અંત્રને પકડવા રાહુ આવ્યો છે કે શું ? તે દૈત્યની હાકને શ્રવણ કરતાંની સાથેજ વાલિ તત્કાળ દોડ્યો. અને અસુરના કરાળ ભુજદંડને જોઇને. તે સાથે વાલિ ધસી આવ્યો. જે હાથિયોની સદૃશ બન્ને લડવા લાગ્યા. જે બન્નેને મલ્લયુદ્ધ થયું તેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. ચાર પ્રહર સુધી યુદ્ધ થયું. ત્યાર પછી વાલિએ મહાબળપૂર્વક એક મૂઠીનો પ્રહાર કર્યો. ૩ એટલે તે શક્ષસ પ્રહાર થતાંની સાથેજ પૃથિવીના ઉપર જેમ પરવત પડે તેમ પડ્યો. તેના પડવાથી તેના શરીર નીચે નાના પ્રકારનાં જીવ જંતુ દબાઇને મરણ પામ્યાં, ઘણાં વૃક્ષો ટૂટી પડ્યાં અને ત્યાર પછી વાલિએ તેના શરીરના જે કટકા કરીને એક કટકે ઉત્તરમાં અને એક દક્ષિણમાં ફેંકી દીધો. ૪ તે પરવતના ઉપર મહાબ મતંગનો આશ્રમ હતો ત્યાં તેમની પર્ણકુટીમાં રૂધિર પડ્યું. તે સંભય મહર્ષિ દ્વનન કરવા ગયા હતા. ૫ જ્યારે મહર્ષિ મતંગ દ્વનન કરીને આશ્રમમાં પધાર્યા. ત્યારે પર્ણકુટીને રૂધિર યુક્ત નિરખીને મહા ક્રોધ પામ્યા. અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, -આ રૂધિર ક્યાંથી પડ્યું. એમ વિચાર કરે છે એટલામાં તો ત્યાં એક યક્ષ આવ્યો. ૬ તે યક્ષ મહર્ષિને રૂધિરના સંબંધની સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી. તે વાર્તા શ્રવણ કરતાંની સાથેજ મહર્ષિ મતંગને મહા ક્રોધ ચડ્યો.

દોહા-દીન શાપ તલ ક્રોધ કરિ, નહિં મન કીન્હ વિચાર ॥

વાલિ નાશ ગિરિ દેસતહિ, હોઈ જાય તનુ છાર ॥ ૧૩ ॥

મહર્ષિએ ક્રોધ કરીને કાંઈ પણ વિચાર ન કર્યો. અને શાપ આપ્યો કે આ પર્વત પાસે આવતાંની સાથેજ અને પર્વતને બેતાંની સાથેજ વાલિ બળી ને ભરમ થઈ જશે. ૧૩

ચો-તેહિમય રહ્યાં વાલિ નહિ આવત, કૃષિકે વચન માનિ મય પાવત ॥
તેહિ મરોમ યહિ ગિરિપર રહજં, વાલિ ત્રાસ નહિ વિચરત કહજં ॥
યહિ દુસ્વતે પ્રભુ દિન અરુ રાતી, ચિંતા વહુન જરાતિ અતિ છાતી ॥
જાનહુ મર્મ સકલ રઘુનાથા, રહ્યાં રહ્યો હનુમતિ લે સાથા ॥
સો વૃત્તાંત વાલિ સવ જાના, રહ્યાં ન આવત કૃપાનિધાના ॥
મુનિ મુગ્રીવ વચન મગવાના, બોલે હરિ હૈસિ ધરિ ધનુવાના ॥

એ કારણને લીધે વાલિ અહિ આવતો નથી. મહર્ષિનાં વચનોથી મહાભય પામે છે. એ ભરંસાથી હું પણ આ પર્વતના ઉપર રહું છું. વાલિના ત્રાસથી ક્યાંય પણ જતો નથી. ૧ હે પ્રભુ ! આ દુઃખથી રાત અને દિવસ ચિંતાને લીધે મારી છાતી બળ્યા કરે છે, હે રઘુનાથજી ! આ પ્રમાણે સર્વ વાત છે. અને તેથી હનુમાનજીને સાથે રાખીને અહિ રહું છું. ૨ આ સર્વ વાતો વાલિ બોલે છે ? એ માટે હે પ્રભુ ! તે અહિ આવતો નથી. આવાં સુગ્રીવનાં વચન શ્રવણ કરીને ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજી ધનુષ્ ધારણ કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યા. (અહિ સુધી શ્લોક છે.)

દોહા—સુન મુગ્રીવ મૈં મારિહૌં, વાલિહિ એકહિ બાણ ॥

ब्रह्म रुद्र शरणागतहु, गये ग उबरहि प्राण ॥ १४ ॥

હે સુગ્રીવ ! તમે શ્રવણ કરો. બે એમજ છે તો હું વાલિને માત્ર એકજ બાણથી મારી નાંખીશ. બે તે કદાચ ભાગીને જવાને રૂંને શરણ જશે તોપણ તેનો પ્રાણ નહિજ બચે. ૧૪.

ચો-જે ન મિત્ર દુઃખ હોઈ દુઃખારી, તિન્હે વિલોકત પાતક ભારી ॥
નિજ દુઃખ ગિરિ સમ રજ કરિ જાના, મિત્ર દુઃખ રજ મેરુ સમાના ॥
જિનકે અસ મતિ સહજ ન આઈ, તે શઠ હઠ કત કરત મિતાર્દ ॥
કુપથ નિવારિ મુપન્થ ચલાવા, ગુણ પ્રગટ અવગુણહિ દુરાવા ॥
દેત લેત મન શંક ન ધરહૌં, બલ અનુમાન સદા હિત કરહૌં ॥
વિપતિકાલ કર શતગુણ નેહા, શ્રુતિ કહ સત મિત્ર ગુણ પદા ॥
અગે કહ મૃદુ વચન બનાઈ, પાછે અનાહિત મન કુટિલાઈ ॥
જાકર ચિત્ત આઈ ગતિ સમ ભાઈ, અત કુમિત્ર પરિહરે મલાઈ ॥

જે પોતાના મિત્રને દુઃખી જોઈને દુઃખી થતો નથી, તેને જોવાથી પાપ લાગે છે. જે પોતાનું દુઃખ પર્વત સમાન હોય તો તેને રજના સમાન જાણે. અને મિત્રનું દુઃખ રજના સમાન હોય તો તેને પર્વતના સમાન જાણીને તેના નિવારણનું યત્ન કરવું. ૧ જેને મિત્રનું દુઃખ દૂર કરવાની બુદ્ધિ સહજ થતી નથી, તે શઠ હઠપૂર્વક મિત્રતા શા માટે કરે છે ? જે કુપયથી નિવારણ કરી સુપયમાં ચલાવે છે, ગુણ પ્રકટ કરે છે, અને અવગુણને ગુપ્ત રાખે છે. ૨ જે હેતાં લેતાં મનમાં શંકા કરતા નથી. બળના પ્રમાણમાં સદા હિત કરે છે. તે મિત્ર છે. અને જ્યારે વિપત્તિકાળ આવે, તો સો ગણો પ્રેમ કરે, તે વેદોએ સંતોના તથા મિત્રોના ગુણ કથન કરેલા છે. ૩ અને જે આગળ તો એટલે કે ઓઠે તો બનાવી બનાવીને મીઠી વાતો કરે, અને પાછળથી અકલ્યાણ અને કુટિલતા કરે, હે બાધ ! જેનું ચિત્ત સાપની ગતિના સમાન (વાંકું) છે, તેને કુમિત્ર જાણો, તેનો ત્યાગ કરવાથીજ કલ્યાણ છે. ૪

દાદા-મિત્ર મિત્રસોં પ્રીતિ કરિ, હૃદય આન મુખ આન ॥

જોકે મન વચ પ્રેમ નહિં, દુરે દુરાયે જાન ॥ ૧૬ ॥

મિત્ર મિત્ર સાથે પરસ્પર પ્રીતિ કરે છે, પરંતુ હૃદયમાં કપટની ધારણા અને જેના વચન અને મનમાં પ્રેમ નથી, અને હૃદયમાં કપટને ગુપ્ત રાખે છે તે મિત્ર નથી. ૧૫.

ચૌ-સેવક શઠ નૃપ કૃપણ કુનારી, કપટી મિત્ર શૂલ સમ ચારી ॥

સખા શોચ ત્યાગહુ બલ મોરે, સર્વ વિધિ કરવ કાજ મેં તોરે ॥

કહ સુગ્રીવ સુનૌ રઘુવીરા, બાલિ મહાબલ અતિ રણધીરા ॥

સર્વ તાલ યે કૃપાનિધાના, વેધે સર્વાહિ એકહી બાના ॥

ચંદ્ર મંડલકાર સુહાર્દ, પૈરે એક બાળે માહે આર્દ ॥

તાકે કર વાલી પ્રભુ મરદ, નાતૌ શ્રમ મિથ્યા કોઝ કરદ ॥

સુનિ બોલે પ્રભુ શીતલ બાની, કાપિ ચતુરાઈ તોરિ મેં જાની ॥

યહિ વિધિ બલકા કરહુ પરેશ્વ, કહહુ તાલકર ચરિત વિશેષ ॥

સુનિ સુગ્રીવ દિયે હર્ષાના. તાલવૃક્ષ કર ચરિત વલ્લાના ॥

એક દિવસ કપીશ વન ગયઝ, વૃક્ષ ફૂલ ફલ દેશ્વત મયઝ ॥

મન હર્ષાય સાંતિ ફલ લીના, જલ મગ્ગનતે શુચિ સો કીના ॥

મુખ સેવક, કૃપણ રાજા, કલ્યાણી સ્ત્રી, કપટી મિત્ર એ ચારે શૂળના સમાન છે. હે મિત્ર ! સર્વ પ્રકારે તમે મારા ભણાથી તમારા શોચનો ત્યાગ કરો. હું સર્વ પ્રકારે તમારું કાર્ય અવશ્ય કરીશ. ૧ સુગ્રીવે કહ્યું કે-હે રઘુના-

ચલુ ! આપ શ્રવણ કરો. વાલિ મહા બળવાન અને રણધીર છે. (આગળ ક્ષેપક છે,) હે કૃપાનિધાન ! આ સાત તાળનાં વૃક્ષને જે એકજ બાણથી વિન્ધે. ૨ ચન્દ્ર મંડલાકાર આ વૃક્ષ જેનાં એકજ બાણથી પૃથિવીના ઉપર આવી પડે, હે પ્રભુ ! તેના હાથથી વાલિનું મરણ થશે. એ સિવાય તો ગમે તેટલું ચતન કરે તો પણ વ્યર્થ છે. ૩ આવાં સુગ્રીવનાં વચન શ્રવણ કરીને પ્રભુ શીતળ વાણી બોલ્યા કે,—હે કપિ ! મેં તમારી ચતુરાઈ બાણી. તમે આ પ્રકારે મારા બલની પરિક્ષા કરવા ધારો છો. બહુ સાડું, તાળનું જે વિશેષ ચરિત્ર હોય તે મને કહી દેખાડો. ૪ શ્રી રામચન્દ્રજીનું વચન શ્રવણ કરીને સુગ્રીવ હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈને તાળવૃક્ષનું ચરિત્ર કહેવા લાગ્યા કે,—એક દિવસ વાલિ વનમાં ગયો. અને ત્યાં કુલ ફલવાળાં વૃક્ષોને જોવા લાગ્યો. ૫ મનમાં પ્રસન્ન થઈને સાત ફળ લીધાં અને સ્નાન કરી તેને પવિત્ર કર્યાં.

દોહા—લૈ આતુર ચલિ આયહુ, પંપાપુર જગદીશ ।

કારિ અસ્નાન ધ્યાન પુનિ, નાહ દૃષ્ટ કહૈ શીશ ॥ ૧૬ ॥

હે જગદીશ ! તે સાત ફળને લઈને વાલિ પંપાપુર આવ્યો. અને સ્નાન કરી ધ્યાન કરી ઇષ્ટ દેવને મસ્તક નમાવ્યું. ૧૬

રાખે ફલ જે મગકરિ દર્પા, તેહિ ફલ પર બૈઠા શ્ક સર્પા ॥

શશિમંડલ સમાન ફલ કાઢી, દોલિ કપીશ મહા રિસિ બાઢી ॥

અરે દુષ્ટ ભલ મોર નશાવા, ચમપુર આજ સદન તુવ છાવા ॥

નાર્હિત શીશ શાપ લે મોરા, વૃક્ષ ફૂટિ નિકસૈ તનુ તોરા ॥

જહાં જાયકર બૈઠા બેદી, નિકસે સમત્રાલ તનુ છેદી ॥

ક્રોધ નિવારિ વાલિ ગૃહ આવા, સમાચાર બહ તક્ષક પાવા ॥

જે ફળ અહંકારપૂર્વક વાલિયે રાખ્યાં. હે પ્રભુ ! તેના ઉપર એક સર્પ આવીને બેસી ગયો. ચન્દ્રમંડળના સમાન ફળ કાઢીને બેઠો તેને જોઈને વાલિને મહા ક્રોધ ચડ્યો અને તે આ પ્રમાણે બોલ્યો. ૧ અરે દુષ્ટ ! તે મારાં ભોજનનો નાશ કર્યો. તું ચમપુરીમાં બવા ઈચ્છે છે. એ માટે મારા શાપને તું શિર ઉપર લે. તારા શરીરને ફાડીને આ સાતે તાલવૃક્ષ નિકળશે. ૨ જે પ્રમાણે તું બેદીના આકારે શરીરને કરીને બેઠો છે, તે પ્રકારે આ તારું શરીર છેદીને સાત તાલ નિકળશે. વાલિ ક્રોધ ત્યાગીને ઘેર આવ્યો. આ સમાચાર તક્ષકને થયા. ૩.

દોહા—પુત્ર વધન મુનિ ક્રોધ કારિ, મન દુઃખ ભયો અપાર ॥

નિશ્ચય મારૈ વાલિસો, જો રૂઢ વેધે તાર ॥ ૧૭ ॥

પુત્રને વાલિનો શાપ થયો તે વાર્તા શ્રવણ કરીને તક્ષકને મહાભારી મો-

ધ ચડયેા. અને તક્ષકે મનમાં મહા દુઃખ પામીને વાલિને એ શાપ આપ્યો કે કોઈ આ માટે તાલને એકજ બાણથી તોડી નાખશે તે અવશ્ય વાલિને માની નાખશે. ૧૭.

સૌ સવ સમાચાર મૈં જાનવ, અસ તવ કહવ નાથ મન માનવ ॥
 દુંદુભિ અસ્થિ તાલ દિશ્વરાયે, વિનુ પ્રયાસ રઘુનાથ દહાયે ॥
 ભયે શતશ્વખંડ વૃક્ષકે જવહીં, નિકસ્યો સર્પ તાલ તર તવહીં ॥
 કરિ સ્તુતિ જવ સર્પ સિધાવા, નિરશિ હરીશ પ્રભુહિ સુખપાત્રા ॥
 દૈશિ અભિત બલ બાઢી પ્રીતી, વાલિ બધન કર મહ પરતીતી ॥
 બારહિં બાર નાય પદ શીશા, પ્રભુહિ જાનિ મન હર્ષ કપીશા ॥
 ઉપજા જ્ઞાન વચન તવ બોલા, નાથ કૃપા મન ભયઝ અઢોલા ॥
 સુખ સમ્પતિ પરિવાર બઢાઈ, સવ પરિહરિ કરિઢોં સેવકાઈ ॥
 યે સવ રામ ભક્તિકે બાધક, કહાઈં સન્ત તવ પદ અવરાધક ॥
 શત્રુ મિત્રં દુશ્વ સુશ્વ જગમાહીં, માયાકૃત પરમારથ નાહીં ॥
 વાલિ પરમાહિત જાસુ પ્રસાદા, મિલેહુ રામ તુમ શમન વિષાદા ॥
 સ્વપ્નેહુ જેહિ સન હોઈ લરાઈ, જાગે સમુજ્ઞત મન સકુચાઈ ॥
 અવ પ્રભુ કૃપાકરહુ યહિ ભાંતી, સવ તજિ ભજન કરો દિનરાતી ॥
 મુનિ વિરાગ સંયુત કપિવાણી, બોલે વિહંસિ રામ ધનુપાણી ॥
 જો કહુ કહેઝ સત્ય સવ સોઈ, સલા વચન મમ મૃષા ન હોઈ ॥
 નટ યર્કટ શ્વ સબાહિ નચાવત, રામ સ્વમેશ વેદ અસ માવત ॥
 લૈ સુગ્રીવ સંગ રઘુનાથા, ચલે ચાપ સાયક ગાહિ હાથા ॥
 તવ રઘુપતિ સુગ્રીવ પઢાવા, ગર્જિસિ જાઈ નિકટ બલ પાવા ॥
 મુનત વાલિ ક્રૌંધાતુર ધાવા, ગહિ કર ચરણ નારિ સમુજાવા ॥
 સુનુ પતિ જિનહિં મિલા સુગ્રીવા, તે દોઝ બન્ધુ તેજ બલ સીવા ॥
 કોશલેશ સુત લક્ષ્મણ રામા, કાલહુ જીતિ સકાઈં સંગ્રામા ॥

“ સોઈ રઘુવીર હૃદય મહિં આનહુ, છાંઢહુ મોહ કહા મમ માનહુ ”

સત્ય ઋષિએ વણી એમ પણ કહ્યું છે કે, જે કોઈ આ દુંદુભી દૈત્યના હાડકાના સમૂહને એકજ બાણથી ઉડાવી દેશે, તેના હાથથી વાલિનું મરણ અવશ્ય થશેજ. ૧ આ સર્પ સમાચાર હું બાણ છું. હવે જે પ્રમાણે કહો તે પ્રમાણે કરું, (અહિ સુધી ક્ષેપક છે.) દુંદુભીના હાડકાના સમૂહને તથા તાળના વૃક્ષને જ્યાં સુગ્રીવે શ્રીરામચંદ્રજીને બતાવ્યાં તેવાંજ વિના પરિશ્રમે દૂર

કર્ચા. પગના અંગુઠાથીજ હુંદુભીના હાડકાંને કેડલાક યોજન ફેંટી લીધાં. ૨ તે પ્રમાણેજ સો કટકા તાળના વૃક્ષના પાણુ થયા. અને તાળને નિચેથી સર્પ નિકળ્યો. અને શ્રી રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરીને જ્યારે સર્પ ચાલ્યો ગયો ત્યારે સુગ્રીવને મહાસુખ થયું. ૩ શ્રી રામચંદ્રજીનું અત્યંત બળ નિરખીને સુગ્રીવને પ્રીતિ થઈ, અને વાલિના વધનો વિશ્વાસ આન્યો. અને વારંવાર શ્રી રામના ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવ્યું. અને પ્રભુને ઓળખીને મનમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયો. શ્રી રઘુનાથજીનું બળ જોઈને મનમાં બાણી લીધું કે આ સાક્ષાત્ પ-રબ્રહ્મ છે. ત્યારે જ્ઞાન થઈ ગયું. અને કહેવા લાગ્યો કે, હે પ્રભુ ! આપની કૃપાથી મન નિશ્ચય થઈ ગયું છે. હે ઇશ્વર ! સર્વ સુખ સંપત્તિ, કુટુંબની મોટાઈ એ સર્વ મિથ્યા છે. એ સર્વનો ત્યાગ કરી હું આપની સેવા કરીશ. ૫ આ સર્વ હે રઘુનાથજી ! આપની ભક્તિમાં અડચણ કરનારાં છે. એમ જે તમારાં ચરણોની આરાધના કરનારા સંત મહાત્માઓ છે તે કહે છે. શત્રુ, મિત્ર, હુઃ-ખ સુખ જગત્માં માયાનાં કરેલાં દેખાય છે, પરમાર્થથી કાંઈ પણ નથી. ૬ વાલિ તો હે પ્રભુ ! મારો પરમ હિતકારી છે. જેને લીધે હે રઘુનાથજી ! આપનાં દર્શન થયાં. જો વાલિ સાથે મારે કલેશ થયો ન હોત તો આપનાં દર્શન શી રીતે થાત. આ વાલિ સાથેનું વૈર એવું છે કે સ્વપ્નમાં જે સાથે લડાઈ થાય છે, તો જગતાં તે લડાઈ માટે મન બહુ ફોલ પામે છે. એ પ્રકારે આ સંસારની હું અને માફ એ લડાઈ સર્વ મિથ્યા છે. જગવાથી અર્થાત્ જ્ઞાન થવાથી પછી માયા રહેતીજ નથી. ૭ હે પ્રભુ ! એવી કૃપા કરો કે જેથી સર્વ કાંઈ ત્યાગીને આપનું રાત દિવસ ભજન કર્યા કરું. મને રાજ્યની વાસના નથી. સુગ્રીવની આવી વૈરાગ્ય યુક્ત વાણી શ્રવણ કરીને શ્રી રામચંદ્રજી ધનુષ્ ધોરણ કરીને હસીને આ પ્રમાણે બોલ્યા અને સુગ્રીવની ચપલતા ઉપર હસ્યા. કે હમણું જેને શત્રુ માનતો હતો, તેને હવે મિત્ર જાણવા લાગ્યો. પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરવાને માટેજ ધનુષ્ ઉપાડીને કહેવા લાગ્યા. ૮ હે સખા ! જે તમે કહ્યું તે વાત ખરી છે, સિદ્ધાંત તો તેજ છે, પરંતુ મારી પ્રતિજ્ઞા પણ અસત્ય થતી નથી. તમને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે. અને રાજ્યલોગ લોગવી અંત સમય તમે મનેપ્રાપ્ત થશો. પછી તમારો જન્મ થશે નહિ. આ પ્રમાણે કહીને સુગ્રીવનાં જ્ઞાનનું આકર્ષણ કરી લીધું. કાકભુશુંડજી આ કથા ગરૂડજીને કહે છે કે, હે ગરૂડજી ! જે પ્રકારે નટ વાંદરાને નચાવે છે તે પ્રકારે શ્રી રામચંદ્રજી સર્વને નચાવે છે. ૯ શ્રી રામચંદ્રજી સુગ્રીવને સાથે લઈને ધનુષ્ બાણ હાથમાં લઈને ચાલ્યા. અને પ્રથમ શ્રી રામચંદ્રજીએ સુગ્રીવને મોકલ્યા, એટલે સુગ્રીવ વાલિના દ્વાર ઉપર જઈને બળના અભિમાને ગર્જના કરવા લાગ્યા. સુગ્રીવની ગર્જનાને સાંભળીને વાલિને મહા ક્રોધ ચડ્યો. અને તે સામે આન્યો. વાલિ જ્યારે સુ-

ગ્રીવના સામે આલવા લાગ્યો ત્યારે વાલિના ચરણ પકડીને તેની સ્ત્રી તારા વાલિ-
ને સમજાવવા લાગી. અને જે કાંઈ અંગદજી સાંભળી આવ્યા હતા તે કહેવા લાગી.
હે પતિ ! શ્રવણ કરો. જેને સુગ્રીવ મળ્યો છે. અને જેની સહાયતા લઈને લડ-
વા આવ્યો છે, તે જન્મે ભાઈ મહા જળવાન છે, પ્રથમ તો સુગ્રીવ પર્વત ઉ-
પરથી નિચે પણ ઉતરતો નહતો, હવે સહાયતાથી લડવા આવ્યો છે. ૧૧ તે રા-
જા દશરથના પુત્ર રામ અને લક્ષ્મણ છે. યુદ્ધમાં કાળને પણ જીતી શકે છે. તે શ્રી
રઘુનાથજીને હૃદયમાં ધારણ કરો. મોહનો ત્યાગ કરો અને માફ કહ્યું માનો. ૧૨,

દોહા-કહા વાલિ સુનુ મીરુ પ્રિય, સમદરશી રઘુનાથ ॥

જો કદાપિ મોહિ મારિહૈં, તૌ પુનિ હોવ સનાથ ॥ ૧૮ ॥

વાલિએ સ્ત્રીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરીને કહ્યું કે, હે ભીરૂ ! શ્રી રામચ-
ન્દ્રજી તો સમદર્શી છે. અર્થાત્ સર્વને સમાન દૃષ્ટિથી જોવાવાળા છે. તેને તો
જેવો સુગ્રીવ તેવોજ હું છું. તેમ છતાં પણ જો કદાચ મને મારશે તો હું સ-
નાથ અર્થાત્ કૃતાર્થ થઈ જન્મ મરણથી મુક્ત થઈ જઈશ. ૧૮.

ચૌ-અસ કાહિ ચલા મહા અભિમાની, તૂળ સમાન સુગ્રીવહિં જાની ॥

“વાલિ દેસિ સુગ્રીવહિ ઠાઠા, હૃદય ક્રોધ પુનિ વહુવિધિ વાઠા ॥

ભિરેડ યુગલ વાલી અતિ તર્જા, મુષ્ટિક મારિ મહાધુનિ ગર્જા ॥

તવ સુગ્રીવ વિકલ હોઈ ભાગા, મુષ્ટિપ્રહાર વજ્ર સમ લાગા ॥

મૈં જો કહા રઘુવીર કૃપાલા, વન્ધુ ન હોઈ મોર યહ કાલા ॥

એક રૂપ તુમ આતા દોઝ, તેહિ અમતે નહિ મારેડ સોઝ ॥

કર પરસા સુગ્રીવ શરીરા; તનુમા કુલિશ ગઈ સવ પીરા ॥

મેલી કણ્ઠ સમનકી માલા, પઠવા પુનિ વલ દેઈ વિશાલા ॥

પુનિ નાનાવિધિ મઈ લરાઈ, વિટપ ઓટ દેસાહિં રઘુરાઈ ॥

આ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીને કહીને મહા અભિમાની વાલિ સુગ્રીવને તૃણનાં
સમાન જાણીને આવ્યો. મહા અભિમાની કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રી રઘુનાથ
જીને ઇશ્વર જાણ્યા છતાં અને સુગ્રીવના સહાયક છે તે જાણ્યા છતાં અને સ્ત્રીનો
નિષેધ એ અશુકન થયાં તે જાણ્યા છતાં પણ સુગ્રીવને મારવા દોડ્યો. તેથી
મહા અભિમાની કહેલ છે. જ્યારે વાલિએ સુગ્રીવને ઉભેલો જોયો, ત્યારે હૃદય
માં મહાક્રોધ થયો. ૧ અને જન્મે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અને વાલિએ મહાક્રોધ
કરીને સુગ્રીવને મુઠી મારી ગર્જના કરી. એટલે તો સુગ્રીવ વ્યાકુળ થઈને લાગ્યો,
વાલિની મુઠી તેને વજ્રના સમાન લાગી હતી તેણે નાસીને શ્રી રામચન્દ્રજીને ક-
હ્યું કે ૨ હે શ્રી રામચન્દ્રજી ! મેં જે આપને કહેલ હતું કે એ મારો ભાઈ

નથી પરંતુ કાળ છે, ત્યારે શ્રી રઘુનાથજીએ કહ્યું કે, -તમે બન્ને ભાઈ એક સ્વરૂપ છો. એ કારણથી તેને માર્યો નહિ. અહિ ગૂઢ આશય એ છે કે-સુગ્રીવ પ્રથમ શ્રીરામચંદ્રજીને વાલિને પોતાનો હેતુ કહી ચુક્યો છે એ માટે શ્રી રામે તેને માર્યો નહિ. અને તેને કહેવા લાગ્યો કે, તું વાલિને અને તને એકજ રૂપ (પહેલાં) બતાવી ચુક્યો છું. એમાં અને મારામાં કંઈ પણ ભેદ નથી. આ દ્વિત માયાનું સર્વ અસત્ય છે. મેં એ વિચાર કરી તેને માર્યો નહીં. હવે તું તેને કાળ કહે છે તો અવશ્ય હવે મારીશ. બીજો એમ પણ ભાવાર્થ છે કે, -સુગ્રીવના શરણ આવવાથી અને સખા બનવાથી તેનું આખું કંટકાન શ્રી રઘુનાથજીનું સખામંડળ થયું. એ કારણથી જ્યાં સુધી સુગ્રીવ પોતાના મુખથી ન કહે ત્યાં સુધી મારીશ નહિ. હવે વાલિને શરૂ કહ્યો. ત્યારે મારવામાં કૃત સંકલ્પ થયા. બીજી વાર્તા એમ પણ છે કે વાલિના મરણનો કાળ હજી આવ્યો નહતો. બે વાર ચુદ્ધ થવાનું હતું એ માટે પણ ઉપેક્ષા કરી હતી. અહિ કંઈ પણ ભ્રમની વાતજ નથી. ૩ શ્રી રામચંદ્રજી એ પોતાનો હાથ સુગ્રીવના શરીર ઉપર ફેરવ્યો. એટલે આખું શરીર વળના સમાન ઘર્ષ ગયું. સર્વ કુઞ્ઞ મટી ગયું. સુગ્રીવના ગળામાં પુષ્પની માળા નાંખી વિશેષ બળ આપીને પુનઃ મોકલ્યો. માળા એ માટે નાંખી હતી કે વાલિએ જે પ્રથમ કહ્યું હતું કે શ્રી રામચંદ્રજી તો સમદર્શી છે, તે કારણથી શ્રી રઘુનાથજી એ પ્રથમ બેને એક રૂપ અર્થાત્ સમાન કહેલા હતા. હવે સ્ત્રીના સમભાવ્યા છતાં પણ રઘુનાથજીની સહાયતા છતાં અવજ્ઞા કરી તો હવે સુગ્રીવ પોતાનો ભક્ત હોવાને લીધે સુગ્રીવના ગળામાં માળા નાંખી કે વાલિ હજી પણ તે સાથે ન લડે. અને જાણે કે શ્રી રામની આના ઉપર કૃપા છે. ૪ પાછી નાના પ્રકારે બે ભાઈઓને લડાઈ થઈ. શ્રી રામચંદ્રજી વૃક્ષની પાછળ ઉભા રહીને ચુદ્ધ બેઠા રહેલા હતા. વૃક્ષ પાછળ એ માટે ઉભા હતા કે, વાલિએ તો સમદર્શી કહેલ છે અથવા સન્મુખ જવાથી કદાચ વાલિ પણ શરણે આવી જાય તો પ્રતિજ્ઞા ભંગ થશે-કાર્ય બગડશે, તો તે ઠીક કહેવાશે નહિ. એ માટે ઝાડની આથે ઉભા રહ્યા. વાલિ જે સામે લડે તેનું અર્ધ બળ વાલિ ખેંચી લેતો હતો એવું વાલિને જે વરદાન હતું તે અર્ધ બળ ખેંચી લેવાની વાર્તા ઈશ્વરમાં ઘટતી નથી. આ ચુદ્ધ ચૈત્ર સુદ ૧૪ ને દિવસે થયું હતું.

દોહા-વહુ છલ બલ સુગ્રીવ કરિ, હૃદય હારિ મય માનિ ॥

મારા બાલિહિ રામ તબ, હિયે માંજ શર તાનિ ॥ ૧૯ ॥

જ્યાં સુધી સુગ્રીવને પોતાના છળબળનો ભરસો રહ્યો. ત્યાં સુધી રઘુનાથજીએ વાલિને માર્યો નહિ. જ્યારે છળબળનો ભરસો છોડી-હૃદયમાં ભય મા

ની સુગ્રીવે શ્રી રઘુનાથજીનું શરણ લીધું, ત્યારે રઘુનાથજીએ વાલિના -હૃદયમાં તાકીને બાણ માર્યું. -હૃદયમાં એ માટે બાણ માર્યું કે વાલિના -હૃદયમાં અહંકાર વધી ગયો હતો. તે દૂર કરવો યોગ્ય હતો. જ્યારે સર્વ બળ કર્મોદિત્યા-ગીને લગવાનું શરણ થાય છે, ત્યારે લગવાનું સહાયતા કરે છે. ૧૯

ચૌ-પરા વિકલ મહિ શરકે લાગે, પુનિ ઉઠિ બૈઠ દેસિ પ્રભુ આગે ॥

શ્યામગાત શિર જટા બનાયે, અરુણનયન શર ચાપચઢાયે ॥

પુનિ પુનિ ચિતૈ ચરણ ચિત દીન્હે, સફલ જન્મ માના પ્રભુ ચીન્હે ॥

હૃદય પ્રીતિ મુખ વચન કઠોરા, બોલા ચિતૈ રામકી ઓરા ॥

ધર્મહેતુ અવતરેહુ ગુર્જાઈ, મારેહુ મોર્હે વ્યાધકી નાઈ ॥

મૈં વૈરી સુગ્રીવ પિયારા, કારણ કવન નાથ મોર્હે મારા ॥

અનુજવધૂ મગિની સુતનારી, મુન શઠ યે કન્યા સમ ચારી ॥

ઈન્હે કુદાષ્ટિ વિલોકે જોઈ, તાહિ બધે કહુ પાપ ન હોઈ ॥

મૂઠ તોર્હે અતિશય અભિમાના, નારિ સિલાવન કરેસિ ન કાના ॥

મમ મુજવલ આશ્રિત તેહિ જાની, મારા ચહસિ અધમ અભિમાની ॥

વાલિ બાણ લાગતાંની સાથેજ વ્યાકુળ થઈ પૃથિવીના ઉપર પડી ગયો. એટલે તુરત શ્રી રઘુનાથજી તેના સમીપમાં પધાર્યા. અહિં વાલિ જો કે પડી તો ગયો હતો પણ વીર હતો જેથી શ્રી રઘુનાથજીને આવતા જોઈને બેઠો થયો. એટલામાં તો શ્રી રામચન્દ્રજીને સમીપમાં ઉભેલા જોયા. શ્યામ શરીર, મસ્તકના ઉપર જટા, લાલ નેત્ર, અને ધનુષ્પર બાણ ચઢાવેલું હતું. તેજ બાણ વાલિ નું -હૃદય ચીરીને પાછું ધનુષમાં આવ્યું હતું. બાણ ચઢાવેલ એ માટે કહ્યું છે કે-જ્યાં સુધી શત્રુનાં બ્રાણ જરાજર રીતે નિકળ્યાં ન હોય. ત્યાં સુધી સાવધા ન રહેવાને માટે બાણ ચઢાવ્યું હતું. અથવા તો વાલિના તરફથી કદાચ કોઈ યુદ્ધ કરવા આવે તે માટે બાણ ચઢાવ્યું હતું. ૧ વાલિ વારંવાર એ માટે જોતો હતો કે, કેવું અત્યંત સુંદર છે. અને વિચાર કરી કરીને જુએ છે અને મનમાં કહે છે કે આ તો ઈશ્વર છે. તેણે વિષમતા કેમ કરી ? અથવા જો આણે મને કાંઈ પુછ્યું હોત ને માર્યો હોત તો ઠીક હતું. સુગ્રીવે એમનું એ-વું શું કામ સુધાર્યું છે તેના કયા ગુણ ઉપર રાજ થયા છે. ઈત્યાદિ વિચાર કરી મનમાં કહ્યું કે હરિ ઇચ્છા બળવાન છે. એ ચાહે તે કરે. મને તો તે-નાં ચરણ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. અથવા તો રામે જે સ્વરૂપ કહેલું હતું તેને જોઈને વાલિ કહેવા લાગ્યો કે હું તેના કયા અંગનું ધ્યાન કરું ? એમ વિચાર કરી અતે વારંવાર સર્વાંગને જોઈને ચરણોમાં મન લગાડ્યું. -હૃદયમાં

પ્રીતિ અને મુખથી કઠોર વચન શ્રીરામચન્દ્રજીના સન્મુખ જોઈને કહેવા લાગ્યો.
૨ હે શુભાંધ ! આપે તો પૃથિવીમાં ધર્મ સ્થાપન કરવાને માટે અવતાર લી-
ધો છે. મને આપે વ્યાધની પેઠે કેમ સંતાઈને માર્યો. હું આપનો શી રીતે
શત્રુ છું. અને સુગ્રીવ આપને શી રીતે પ્રિય છે ? આપે શા કારણથી મને
માર્યો તે કહો. શ્રી રઘુનાથજી તેના દોષ દર્શાવી કહે છે કે, ૩-હે મૂર્ખ ! નાના-
ભાઈની સ્ત્રી, બેન, પુત્રની સ્ત્રી, અને પુત્રી એ ચારે સમાન છે. એના ઉપર જે
દોષ ખરાબ દ્રષ્ટિથી જો જુવે તો તેને મારવામાં કાંઈ પણ પાપ થતું નથી.
અને તે તો તારા નાનાભાઈ સુગ્રીવની સ્ત્રીને સ્ત્રી ગનાવીને રાખી છે. ૪ હે
મૂઠ ! તને મહા અભિમાન છે. કે તે તારી સ્ત્રીની શિષ્યામણુ પણ ન માની,
(એ સર્વજ્ઞતા છે. અને હજુ શ્રવણ કરચ.) તું મારી ભુજના બળના આશ્રયભૂત
સુગ્રીવને જાણ્યા છતાં પણ મારવા ઇચ્છતો હતો. ૫

દોહા-સુનહુ રામ સ્વામી મુખગ, ચલન ચાતુરી મોરિ ॥

પ્રમુ અજહું મૈ પાતકી, અન્તકાલ ગતિ તોરિ ॥ ૨૦ ॥

આવાં શ્રી રઘુનાથજીનાં વચન શ્રવણ કરી વાલિ બોલ્યો કે, -હે શ્રી રા-
મચન્દ્રજી ! આપ પાસે મારી કાંઈ પણ ચતુરાઈ ચાલવાની નથી. પરંતુ એટ-
લી મારી વિનતિ છે કે, જ્યારે આપ અંત સમય મારા સન્મુખ વિદ્યમાન છે
તો શું હું હજુ પણ પાપી છું ? ૨૦

ચૌ-ગુનત રામ અતિ કોમલવાળી, વાલિ શીશ પરસેડ નિજ પાળી ॥

અચલ કરૌં તનુ રાઘહુ પ્રાના, વાલિ કહા સુનુ કૃપાનિધાના ॥

જન્મ જન્મ મુનિ યતન કરાહીં, અન્તરામ કાહિ આવત નાહીં ॥

જામુ નામ બલ શંકર કાશી, દેત સર્વહિ સમગતિ અવિનાશી ॥

મમ લોચન ગોચર સોઈ આવા, બહુરિ કિ અમ પ્રમુ વનહિ બનાવા ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ વાલિની આ કોમળવાણી સાંભળતાંની સાથેજ વાલિ-
ના મસ્તક ઉપર પોતાનો હાથ રાખ્યો. અને કહ્યું કે, હું તારું શરીર અચળ
કરી દઉં છું. તને જરા કે મૃત્યુ વ્યાપશેજ નહિ. શરીર રાખ. ત્યારે વાલિયે ક-
હ્યું કે, -હે કૃપાનિધાન ! મારી વિનતિ શ્રવણ કરો. ૧ મુનિ લોકો અનેક જન્મથી
યતન કરે છે. પરંતુ અંતે રામ શબ્દ પણ મુખમાંથી નિકળતો નથી, અથવા
અંતે રામ શબ્દ ઉચ્ચાર કરી પુનઃ સંસારમાં આવતા નથી, અથવા રામનો
અન્ત કહી શકતોજ નથી. અથવા તો અંત સમય રામ કયાંય પણ આવતા
નથી. જેના નામના બળથી શ્રી સદાશિવજી કાશીમાં સર્વને સમાન ગતિ આપે
છે, અર્થાત્ મુક્તિ આપે છે. ૪ તે સાક્ષાત્ મારાં નેત્રોના સન્મુખ આંખ્યા. હે

પ્રભુ ! પાછો આવા બતાવનો સમય નહિજ આવે. પુનઃ મારા સન્મુખ આપ ક્યાંથી પધારશે.

છં૦—સો નયનગોચર જાસુ ગુણ નિત નેતિ કહિ શ્રુતિ ગાવહીં ।

જિમિ પવન મન ગોનિરસ કરિ મુનિ ધ્યાન કવહુક પાવહીં ॥

મોહિ જાનિ અતિ અભિમાનવશ પ્રભુ કહેડ રાણુ શરીરહીં ।

અસ કવન શઠ હઠ કાટિ સુરતરુ બારિ કરાહીં કરીરહીં ॥ ૧ ॥

જે મારા નયનગોચર અર્થાત્ નેત્રોના સન્મુખ છે જેના ગુણુ વેદ નેતિ કહીને ગાય છે. અને પ્રાણુ, અપાન, વ્યાન, સમાન, ઉદાન અને ઇન્દ્રિય મન વશ કરીને મુનિ લોક કોઈ સમય ધ્યાનમાં જેને પામે છે, તે આપે મને અહંકારને વશ જાણીને કહ્યું કે, શરીર રાણો, તો હે પ્રભુ ! એવો કોણુ મૂખ છે કે જે કલ્પવૃક્ષને કાપીને ફેરડાને રોપે. ૧

અવ નાથ કરિ કરુણાં વિલોકહુ દેહુ યહ વર માંગજં ।

જેહિ યોનિ જન્મોં કર્મવશ તહૈં રામપદ અનુરાગજં ॥

યહ તનય મમ સમ વિનય બલ કલ્યાણપદ પ્રભુ દીજિયે ।

ગાહિ બૌહ સુર નર નાહ અંગદ દાસ અપનો કીજિયે ॥ ૨ ॥

હવે તો હે નાથ ! કૃપા કરીને મારા સન્મુખ અવલોકન કરો. જે વરદાન માણું તે મને આપો. જે યોનિમાં ક્રમાંનુસાર જન્મ લઉં ત્યાં પણ આપના ચરણોમાં દ્રઢ પ્રીતિ થાય, વાલિનું ચિત્ત અહિ અજાયમાન થઈ ગયું કે લેહ દ્રષ્ટિ કરીને સર્વ કાંઈ કહીને એ વર માગ્યો કે ક્રમાંનુસાર જે યોનિમાં જન્મ લઉં ત્યાં આપની પ્રીતિ થાય. જે કે તે અનન્ય ભક્તિ છે. અને ભક્તોને કર્મ લાગતાં નથી. પરંતુ વાલિ ક્રમાંનુસાર યોનિ મળવાનું વરદાન માગી કર્મને પ્રધાન માની જન્મ પામવાની ઇચ્છા કરે છે. એ માટે ઘણા કાળ સુધી વૈકુંઠમાં સુખ ભોગવી શ્રી રામચન્દ્રજીને વ્યાધ કહેવાને લીધે, દ્વાપરયુગમાં વ્યાધની યોનિમાં જન્મ લઈ, ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રને જાણુ મારી કર્મબંધ નથી મુક્ત થઈ મુક્ત થઈ ગયો. આ મારો પુત્ર મારા સમાન બળ અને વિનય સંપન્ન છે. આપ તેને નિર્ભય કરો. હે દેવતા તથા મનુષ્યોના નાથ ! આપ મારા પુત્રનો હાથ પકડી તેને આપનો દાસ કરો એ મારી પ્રાર્થના છે. ૨

દોહા—રામચરણ દઢ પ્રીતી કરિ, વાલિ કીન્હ તનુ ત્યાગ ॥

સુમનમાલ જિમિ કણ્ઠતે, ગિરત ન જાનૈ નાગ ॥ ૨૧ ॥

શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં દઢ પ્રીતિ કરીને વાલિયે પોતાનું શરીર હાથ વગર ત્યજી દીધું. જેમ હાથિના ગળામાંથી પુષ્પની માળા પડી જાય અને

હાથિને તે પડવાની જેમ ખબર પડતી નથી તેમ વાલિને દેહ ત્યાગતાં કુખની ખબર પડી નહિ. ૨૧

૧૦-રામ વાલિ નિજધામ પઠાવા, નગરલોગ સર્વ વ્યાકુલ ધાવા ॥

નાનાવિધિ વિલાપ કર તારા, છૂટે કેશ ન દેહ સંભારા ॥

પુનિ પુનિ તામુ શીશ ઊર ધરઈ, વદન વિલોકિ હૃદય મહૈં હતઈ ॥

મૈં પતિ તુમાર્હિં बहुत समुझावा, कालविवश पिय मनाई न आवा ॥

અંગદ કહૈં કહ્યુ કહન ત પાયદુ, વીચહિ સુરપુર પ્રાણ પઠાયદુ ॥

તારા વિકલ દેસિ રઘુરાયા, દીન્હ જ્ઞાન હરિ લીન્હી માયા ॥

ક્ષિતિ જલ પાવક ગગન સમીરા, પંચ રચિત યહ અધમ શરીરા ॥

પ્રગટ સો તનુ તવ આગે સોવા, જીવ નિત્ય તુમ કોહિ લગિ રોવા ॥

ઉપજા જ્ઞાન ચરણ તવ લાગી, લીન્હોસિ પરમ ભક્તિવર માંગી ॥

હમા દારુયોષિતકી નૌઈ, સર્વહિં નચાવત રામ ગુસાઈ ॥

તવ સુગ્રીવહિં આયસુ દીન્હા, મૃતકકર્મ વિધિવત સર્વ કીન્હા ॥

રામ કહા અનુજહિ સમુજાઈ, રાજ્ય દેહુ સુગ્રીવહિ જાઈ ॥

રઘુપતિ ચરણ નાઈ કરિ માથા, ચલે સકલ પ્રેરિત રઘુનાથા ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી વાલિને પોતાના લોકમાં મોકલી દીધો. અને સર્વ નગર વાસી વ્યાકુળ થઇને દોડ્યાં. તારા નાના પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગી. માથાનો અંખોડો છૂટો થઇ ગયો. શરીરનું લાન ન રહ્યું. ૧ વારંવાર વાલિનું મસ્તક છાતી સાથે દબાવવા લાગી. મોઢું ભેઇ છાતી કૂટવા લાગી. હે પતિ ! આપને મેં બહુજ સમજાવ્યા. પરંતુ કાલવશ તમે હોવાથી તમારી સમજમાં કંઇ પણ ન આવ્યું. ૨ આપે અંગદને પણ કંઇ કહ્યું નહિ અને એકદમ પ્રાણને સુરપુરમાં મોકલી દીધો. તારાને વ્યાકુળ ભેઇ શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેને જ્ઞાન આપ્યું અને માયા હરી લઈ કહેવા લાગ્યા કે. ૩ હે તારા ! તું શા માટે રૂદન કરે છે ? આ સર્વનું શરીર અનિત્ય છે. કારણ કે આ અધમ શરીર પાંચતત્ત્વ-પૃથિવી, જળ, અગ્નિ, આકાશ અને વાયુથી રચાયેલું છે. અને એમાં ત્રણ ગુણમય વિકાર રાત અને દિવસ થયા કરે છે. જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો નિશ્ચય નાશ થાય છે. શરીર પાર્થિવ છે. ગંધવિષયક થાડક નાસિકા ઇન્દ્રિય છે. જળની છૂલ્લા ઇન્દ્રિય છે. અગ્નિની નેત્ર ઇન્દ્રિય છે, આકાશની શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય છે, પવનની પ્રાણ ઇન્દ્રિય છે, એ સર્વના સંધાનથી આ નાશવાન શરીર થાય છે. તે શરીર તો તમારી પાસે પ્રત્યક્ષ પડ્યું છે. તેનું આંદે તે કરો. અને જો કદાચ તું આત્માને માટે રૂદન કરતી હો તો આત્મા તો નિત્ય છે. તો તે માટે તો રોવુંજ શું ?

૪ આ પ્રમાણે તારાને ઉપદેશ કરવાથી જ્યારે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ત્યારે શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં તારા પડી, અને પરમ ભકિતનું વરદાન માગ્યું. શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી ! કાષ્ટની પુતળીના નાચની સમાન શ્રી રઘુનાથજી સર્વને નચાવે છે. ૫, ત્યાર પછી સુગ્રીવને આજ્ઞા આપી એટલે તેણે મૃતકનું વિધિપૂર્વક સર્વ કર્મ કર્યું. ત્યાર પછી શ્રી રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને સમન્તવીને કહ્યું કે તમે જઈને સુગ્રીવનો રાજ્યાભિષેક કરો. ૬ શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી હનુમાનજી આદિ સર્વ આદ્યા.

દોહા—લક્ષ્મણ તુરત બુલાયડ, પુરજન વિષ્ણુ સમાજ ॥

રાજદીન્હ સુગ્રીવ કહૈ, અંગદ કહૈ યુવરાજ ॥ ૨૨ ॥

લક્ષ્મણજીએ તુરત નગરવાસી લોકોને અને ગ્રામ્યજોને બોલાવી સુગ્રીવનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. અને અંગદને યુવરાજ્ય પદ આપ્યું. ૨૨

ચૌ—ઉમા રામ સમ હિત જગ માहीं, સુત પિતુ માતુ બન્ધુ કોડ નાहीं ॥

સુર નર મુનિ સવકી યહ રીતી, સ્વારથ લાગિ કૈં સવ પ્રીતી ॥

વાલિત્રાસ વ્યાકુલ દિનરાતી, તનુ વિવરણ ચિંતા જર છાતી ॥

સો સુગ્રીવ કીન્હ કપિરાજ, અતિ કોમલ રઘુવીર સ્વભાજ ॥

એસે પ્રમુ કહૈ જો પરિહરहीं, કાહે ન વિપતિ જાલ નર પરहीं ॥

પુનિ સુગ્રીવહિ લીન્હ બુલાઈ, વહુ પ્રકાર નૃપનાતિ સિલાઈ ॥

કહ પ્રમુ સુનુ સુગ્રીવ હરીશા, પુર ન જાઉં દશ ચારિ વરીશા ॥

ગત ગ્રીષ્મ વરષાઋતુ આઈ, રહિહૌ નિકટ શૈલપર છાઈ ॥

અંગદ સહિત કરહુ તુમ રાજૂ, સન્તત હૃદય રાસિ મમ કાજૂ ॥

તવ સુગ્રીવ ભવન ફિરિ આયે, રામ પ્રવર્ષણ ગિરિપર છાયે ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે, હે પાર્વતી ! શ્રી રામચન્દ્રજીના સમાન જગતમાં હિતકારી શુર, પિતા, માતા અને બંધુ કોઈ પણ નથી. અથવા શુર, પિતા અને માતા તો છે. પરંતુ બંધુ કોઈ પણ નથી. સુર નર અને મુનિ સર્વનીએ રીતિ છે કે તે સર્વ પોતાના સ્વાર્થને માટેજ પ્રીતિ કરે છે; પરંતુ શ્રી રામચન્દ્રજીમાં તેવી વાત જોવામાં આવતી નથી. ૧ જે સુગ્રીવ, તેના મોટા ભાઈ વાલિના ડરથી મહા વ્યાકુળ હતો. શરીરનો રંગ બદલી ગયો હતો અને ચિંતાને લીધે છાતી બળતી હતી. તે સુગ્રીવને કપિયોનો રાજ બનાવ્યો. શ્રી રઘુનાથજીનો સ્વભાવ અતિ કોમળ છે. ૨ જે બાણી બુઝીને એવા પ્રભુને વિસારે છે, તે વિપત્તિ જાળમાં કેમ ન પડે. અર્થાત અવશ્ય પડેજ. શ્રી રામચન્દ્રજી

એ પુનઃ સુગ્રીવને પોતાની પાસે બોલાવીને ઘણા પ્રકારથી રાજનીતિનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપ્યું. ૩ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે, -હે સુગ્રીવ ! તમે શ્રવણ કરો. હું આઠ વર્ષ સુધી કોઈના પણ પુરમાં જઈશ નહિ. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, -સુગ્રીવે પ્રભુશ્રી રામચન્દ્રજીને પુરમાં પધારવા વિનંતિ કરી હશે. હવે ગરમીની ઋતુ વ્યતીત થઈ ગઈ. અને વર્ષાઋતુ આવવાથી હું સમીપના આ પર્વત ઉપર રહીશ. ૪ તમે અંગદની સન્મતિથી રાજ્ય કરો. અને જ્યાં સુધી જાહેર મુકવાનો સમય ન આવે ત્યાં સુધી તમે માફક કામ -હૃદયમાં ધારણ કરી રાખો. આવાં શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરીને સુગ્રીવ ઘર તરફ પાછા આવ્યા. અને શ્રી રઘુનાથજી પ્રવર્ષણ પર્વતના ઉપર રહ્યા. એ પર્વતના ઉપર સદા કાળ વૃષ્ટિ થયા કરતી હતી, તેથી તેનું પ્રવર્ષણ નામ હતું. ૫

દોહા-પ્રથમાર્હે દેવન ગિરિગુહા, રાક્ષી રુચિર વનાઈ ॥

રામ કૃપાનિધિ કલુક દિન, વાસ કરાહિંગે આઈ ॥ ૨૩ ॥

દેવતાઓએ પ્રથમથીજ આ વાર્તા જાણીને ત્યાં એક સુંદર પ્રકારથી શુદ્ધ બનાવી રાખી હતી, કે શ્રી રામચન્દ્રજી થોડા દિવસ અહિં પધારીને રહેશે. ૨૩

ચૌ-સુંદરવન કુસુમિત તરુ શોભા, ગુંજત ચંચરીક મધુલોભા ॥

કન્દરૂલ ફલ આતિહિ સુહાએ, મયે વદુત જવતે પ્રભુ આયે ॥

દેશિ મનોહર શૈલ અનૂપા, રહે તહૈ અનુજ સહિત સુરભૂપા ॥

મંગલરૂપ મયે વન તવતે, કીન્હ નિવાસ રમાપતિ જવતે ॥

મધુકર સ્વગ મૃગ તનુ ધરી દેવા, કરાહિં સિદ્ધ મુનિ પ્રમુકી સેવા ॥

ફાટિકશિલા અતિ શુભ્ર સુહાર્દ, સુખઆસીન તહાં દોઝ માર્દ ॥

કહત અનુજ સન કથા અનેકા, મક્તિ વિરતિ નૃપનીતિ વિવેકા ॥

વર્ષાકાલ મેઘ નમ છાયે, ગરજત લાગત પરમ સુહાએ ॥

સુંદર વન પુષ્પથી શોભાયમાન થઈ રહેલું હતું, વૃક્ષો શોભી રહેલાં હતાં, મધના લોભથી ભ્રમર ગુંજાવ કરી રહેલા હતા, કંદમૂળ ફળ અને પાન-હાં વિગેરે જ્યારથી પ્રભુ ત્યાં પધાર્યા ત્યારથી ઘણાંજ શોભાયમાન ઉત્પન્ન થયાં હતાં. ૧ મનોહર અને જેને અન્યની ઉપમા ન આપી શકાય એવા પર્વતને નિરખીને દેવતાઓના રાજા શ્રી રઘુનાથજી ત્યાં રહ્યા. જ્યારથી તે પર્વતના ઉપર રઘુનાથજીએ વાસ કર્યો ત્યારથી વન મંગળ રૂપ થઈ ગયું. ૨ દેવતા, ભ્રમર, ખગ, અને મૃગોનાં શરીર ધારણ કરીને સુંદર સુંદર શબ્દ બોલી બોલીને પ્રભુના મનને પ્રસન્ન કરતા હતા. અને સિદ્ધ મુનિ પણ પ્રભુની સેવા કરતા હતા. પર્વતની એક ઉત્તમ શિખાના ઉપર બંને ભાઈ સુખપૂર્વક બેઠા

હતા. તે સમય શ્રી રામચન્દ્રજી અનેક પ્રકારે ભકિત, વૈરાગ્ય અને રાજનીતિનું વર્ણન કરી લક્ષ્મણજીને સમજાવતા હતા. વર્ષાકાળમાં મેઘ આકાશમાં છાઈ રહેલ છે, અને તે ગાળે છે તેથી પરમ શોભાયમાન લાગે છે. ૪

દોહા—લક્ષ્મણ દેવદુ મોરગણ, નાચત વારિદ પેશિ ॥

ગૃહી વિરતિરત હર્ષયુત, વિષ્ણુભક્ત કહૈં દેશિ ॥ ૨૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે,—હે ભાઈ લક્ષ્મણ ! જુઓ તો ખરા, આ મોરનાં ટોળાં જેમ ગૃહસ્થી વૈરાગ્યમાં પ્રીતિવાળા વિષ્ણુભકતને જોઈને પ્રસન્ન થાય છે, તેમ વાદળાંને જોઈને પ્રસન્ન થઈને નાચે છે. (આમાં નીતિ વૈરાગ્ય અને ભકિત ત્રણે છે.) ૨૪

ચૌ—ઘનઘમણ્ડ નભગરજત ઘોરા, પ્રિયાહીન ડરપત મનમોરા ॥

દામિનિ દમકિ રહી ઘન માહી, સ્વલકી પ્રીતિ યથા થિર નાહી ॥

વરષાહિં જલદ ભૂમિ નિયરાયે, યથા નવહિં બુધ વિદ્યા પાયે ॥

બૂંદ અઘાત સહૈ ગિરિ કૈસે, સ્વલકે વચન સન્ત સહૈં જૈસે ॥

શુદ્ર નદી ભરિ ચલિ ઉતરાઈ, જસ થોરે ઘન સ્વલ વૌરાઈ ॥

ભૂમિ પરત મા ઢાવર પાની, જિમિ જીવહિં માયા લપટાની ॥

સિમિટિ સિમિટિ જલ ભરે તલાવા, જિમિ સંદગુણ સજ્જન પદ આવા ॥

સરિતા જલ જલનિધિ મહૈં જાઈ, હોઈ અચલ જિમિ જન હરિ પાઈ ॥

આકાશમાં વાદળ ઘણું થઈને ઘોર ગર્જના કરે છે તેથી પ્રિયા હીન એવો જે હું તેનું મન ડર પામે છે. જે પ્રકારે વાદળમાં વિજળી ચમકે છે, વળી ગુપ્ત થઈ જાય છે, એ પ્રકારે દુષ્ટોની પ્રીતિ સ્થિર રહેતી નથી. (એ નીતિ છે.) ૧ જેમ પાંડિત વિદ્યા પામીને નમ્ર થાય છે તેમ વાદળાંઓ પૃથિવીના સમીપ આવીને વરસે છે. અને જેમ દુષ્ટોનાં વચનોને સંત સહન કરે છે તેમ પાણીના બુદ્ધોના આઘાતને પર્વત સહન કરે છે જો કે વૃષ્ટિને વૃક્ષ, પશુ અને પક્ષી આદિ સર્વ સહન કરે છે. પરંતુ તેથી તેનું વિશેષ પ્રભાવ સહન થઈ શકતું નથી વિશેષ વૃષ્ટિથી તો દુઃખી થઈ જાય છે. તે તો અનાયાસે પર્વતજ સહન કરે છે. તે પ્રમાણે ખજ સોડોનાં વચનોથી સર્વનું અંતઃકરણ ખગડી જાય છે, પરંતુ સંતોનું અંતઃકરણ ખગડતું નથી. ૨ જેમ થોડાં દ્રવ્યથી દુષ્ટ મદમાં આવી જાય છે તેમ નાની નાની નદિયો જળના વેગથી દ્રવ્યાભિમાની દુષ્ટના સદૃશ ઉતાવળી આવી જાય છે. (આ નીતિ છે.) જેમ જીવમાં માયા મળી જવાથી જેમ જીવ મલીન થઈ જાય છે તેમ વરસાદનું સ્વચ્છ પાણી પૃથિવી ઉપર પડવાથી મલીન થઈ જાય છે. ૩ જેમ સજ્જન પાસે ઉત્તમ ગુણો આવે છે અને પ-

છી તે એકઠા થઈ જાય છે તેમ સરોવરમાં જળ એ પ્રકારે એકત્ર થાય છે.
(આ નીતિ છે.) જે પ્રકારે ઇશ્વરને પ્રાપ્ત થઈ ને મન અચળ થઈ જાય છે
તેમ નદિયોતું જળ સાગરમાં જઈને અચળ થઈ જાય છે. (આ જ્ઞાન છે.) ૪

દોહા-હરિત ભૂમિ તુળ સંકુલ, સમુદ્રિ પરે નહિ પન્થ ॥

જિમિ પાશ્વઠ વિનાતે, લુપ્ત મયે સદગ્રન્થ ॥ ૨૫ ॥

જેમ પાખડોના વિવાદથી સદગ્રન્થ ગુપ્ત થઈ જાય છે તેમ પૃથિવી
લીલાં ધાસથી એવી આચ્છાદિત થઈ ગઈ છે કે માર્ગ પણ જણાતો નથી.
(આ જ્ઞાન છે.) ૨૫

ચૌ-દાદુર ધ્વનિ ચહુ ઓર સુહાર્દ, વેદ પઠેં જનુ વટુ સમુદાર્દ ॥

નવપલ્લવ મે વિટપ અનેકા, સાધુકે મન જસ હોઈ વિવેકા ॥

અર્ક જવાસ પાત વિનુ મયડ, જિમિ સુરાજ્ય સ્થલ ઉદયમ ગયડ ॥

સ્વોજત પન્થ મિલે નહિ ધૂરી, કરે ક્રોધ જિમિ ધર્મહિં દૂરી ॥

શશિ સમ્પન્ન સોહ મહિ કૈસી, ઉપકારીકી સમ્પતિ જૈસી ॥

નિશિ તમચન સ્વયોત વિરાજા, જનુ દમ્ભનકર જુરા સમાજા ॥

મહાવૃષ્ટિ ચલિ ફૂઠિ કિયારી, જિમિ સ્વતંત્ર હોઈ વિગરહિં નારી ॥

કૃષી નિરાવહિં ચતુર કિશાના, જિમિ વુધ તજાહિં મોહ મદ માના ॥

દેસિયત ચક્રવાક સ્થગ નાહી, કલિહિં પાઈ જિમિ ધર્મ પરાહી ॥

ઉપર વરપૈ તુળ નહિ જામા, સન્ત હૃદય જસ ઉપજ ન કામા ॥

વિવિધ જન્તુ સંકુલ મહિ ભ્રાજા, વઢે પ્રજા જિમિ પાઈ સુરાજા ॥

જહૈં તહૈં પથિક રહે થકિ નાના, જિમિ ઇન્દ્રિયગણ ઉપજૈ જ્ઞાના ॥

જેમ પ્રદાતારી વેદોચ્ચાર કરે છે તેમ દેડકાંઓ આરે તરફ શબ્દ કરી ર-
હેલાં છે. જેમ સાધુ પુરૂષોત્તમ મન જ્ઞાનથી સુંદર થઈ જાય છે, તેમ અનેક વૃ-
ક્ષો નવીન પાંદડાં થઈ જવાથી શોભા પામે છે. (આ જ્ઞાન છે) ૧ જેમ ઉત્ત-
મ રાજાના રાજ્યમાં દુષ્ટોત્તમ કર્તવ્ય નાણુદ થઈ જાય છે તેમ વૃષ્ટિથી આકડા,
જવાસાનાં આદિ પાંદડાં સૂકાઈ જાય છે. જેમ ક્રોધથી ધર્મ રહેતો નથી તેમ ધૂળ મા-
ર્ગમાં કયાંય શોધતાં પણ મળતી નથી. ૨ જેમ પરોપકારી પુરૂષની સંપત્તિ
શોભા પામે છે તેમ ખેતી ચુકત પૃથિવી પણ શોભે છે. જેમ મૂર્ખોમાં પાખડી
પોતાની જાણ ફેલાવે છે તેમ રાત્રિમાં અધિક અંધકાર હોવાથી ખંદોત પણ તે
પ્રકારે શોભે છે. જેમ ઇચ્છાનુસાર ચાલવા દેવાથી સ્ત્રી બગડી જાય છે તેમ વિ-
શેષ વૃષ્ટિ થવાથી પાણીએ કયારાઓને તોડી નાંખ્યા છે. જે પ્રકારે મહાત્મા
મોહ, મદ અને માનને ત્યાગીને પોતાને શુદ્ધ કરે છે તેમ અતુર ખેડુતો ખેતી-

ને નીંદીને શુદ્ધ કરે છે. ૪ જેમ કળિયુગમાં વર્ણાશ્રમ ધર્મ કયાંય પણ જોવામાં આવતો નથી. તેમ વર્ષાઋતુમાં ચક્રવાક કયાંય પણ જોવામાં આવતાં નથી. જેમ સંત પુરૂષોના હૃદયમાં કામનાને જન્મ મળતોજ નથી તેમ ખારી જમીનમાં વૃષ્ટિ થવાથી ઘાસ પણ ઉગતું નથી. (આ નીતિ છે.) ૫ સુરાજ્યથી નાના પ્રકારનાં સુખો મળવાને લીધે જેમ પ્રજા વૃદ્ધિને પામે છે તેમ અનેક જંતુઓથી સંયુક્ત પૃથિવી પણ શોભે છે. (આ નીતિ છે.) જેમ જ્ઞાન ઉપજવાથી ધનિષ્ઠો સ્થિર થઈ જાય છે તેમ જ્યાં ત્યાં અનેક વટેમાર્ગીઓ વૃષ્ટિને લીધે માર્ગ બંધ થઈ જવાથી થાકીને બેઠા છે. ૬

દોહા—કબહૂં પ્રવલ ચલ મારુત, જહૂં તહૂં મેઘ વિલાહિં ॥

જિમિ કુપૂત કુલ ઉપજે, સમ્પતિ ધર્મ નશાહિં ॥ ૨૬ ॥

કબહૂં દિવસ મહૂં નિવિડ તમ, કબહૂંક પ્રગટ પતંગ ॥

ઉપજે વિનસૈ જ્ઞાન જિમિ, પાડ સુસંગ કુસંગ ॥ ૨૭ ॥

જેમ કુપૂતના જન્મથી કુળના સર્વ ધર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે તેમ કોઈ કોઈ સમય એવો તો તીક્ષ્ણ પવન આવે છે કે, મેઘની ચઢેલી ઘટાને છિન્ન લિન્ન કરી નાખે છે. ૨૬

કોઈ કોઈ સમય વર્ષાઋતુમાં મહા અંધકાર થઈ જાય છે, કોઈ કોઈવાર સૂર્યનારાયણ વાદળથી બહાર દેખાય છે ને અજવાળું થઈ જાય છે. એ પ્રકારે કુસંગત કરવાથી જ્ઞાનનો નાશ થઈ જાય છે અને સુસંગતિથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭

ચૌ—વરણ વિગત શરદઋતુ આઈ, દેવહુ લક્ષ્મણ પરમ સુહાઈ ॥

ફુલે કાસ સકલ માહિછાઈ, જનુ વર્ષાઋતુ પ્રગટ બુઢાઈ ॥

ઉદિત અગસ્ત્ય પન્થજલશોષા, જિમિ લોભહિં શોષૈ સન્તોષા ॥

સરિતા સર જલ નિર્મલ સોહા, સન્તહૃદય જસ ગત મદ મોહા ॥

રસ રસ શોષ સરિત સરપાની, મમતા ત્યાગે કરાહિં જિમિ જ્ઞાની ॥

જાનિ શરદઋતુ સ્વંજન આયે, પાડ સમય જિમિ સુકૃત સુહાયે ॥

પંકન રેણુ સોહૈ અસ ધરણી, નીતિ નિપુણ નૃપકી જસકરણી ॥

જલ સંકોચ વિકલ્ભ ભયે મીના, વિબુધ કુટુમ્બી જિમિ ધનહીના ॥

વિનુ ધન નિર્મલ સોહ અકાશા, જિમિ હરિજન પરિહર સઝ આશા ॥

કહુ કહુ વૃષ્ટિ શારદા ધોરી, કોડ ચક્ર પાવ ભક્તિ જિમિ મોરી ॥

હે લક્ષ્મણ ! વર્ષાઋતુ વ્યતીત થઈ ગઈ. શરદઋતુ આવી. આ ઋતુ પર-

મ શોભાયમાન છે. પરમ શોભાયમાન કહેવાનો આશય એ છે કે, આ ઋતુ-
માં જનકીજીના શોધનો ઉદ્યોગ થશે. પૃથિવી ઉપર સર્વત્ર કાસ કુળીને છાઈ
રહેલ છે, તેથી જાણે વર્ષાઋતુ વૃદ્ધ થઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે. અથવા
તો વર્ષાઋતુનું કર્તવ્યપણું વૃદ્ધ થઈ ગયું છે. ૧ અગસ્ત્યના તારાએ ઉદય થ
ઈને માર્ગના જળને સોષવાનું કામ આરંભ કર્યું છે, તેથી જેમ સંતોષથી લો
ભ સૂકાઈ જાય છે, તેમ અગસ્ત્યના તારાથી માર્ગ સૂકાવા લાગ્યા છે. જે પ્રકારે
મોહ મદ રહિત સંતોનું મન થાય છે, તેમ નદી અને સરોવરમાં જળ નિર્મળ
થઈ શોભે છે. ૨ જેમ જ્ઞાની ધીમે ધીમે મમતાનો ત્યાગ કરી દે છે, તેમ ન-
દી અને સરોવરનું જળ પણ ધીમે ધીમે ઘટતું જાય છે. જે પ્રકારે સમય આ-
વતાં પુણ્ય ફળે છે, તે પ્રકારે શરદઋતુ આવતાં ખંજન આવ્યાં. ૩ કાદવ
ક્યાંય પણ જોવામાં આવતો નથી. જેમ નીતિવાન રાજાની કરણી શોભે, તેમ
ધૂળથી પૃથિવી શોભે છે. અર્થાત્ પૃથિવી ધૂળને ક્યાંકથી ઉઠાડીને ક્યાંક જેમ
કાદવમાં નાખી દે છે તેમજ નીતિમાન રાજા ક્યાંયથી પણ દ્રવ્ય લાવી ધર્મા-
દિક્ કાર્યોમાં તેનો વ્યય કરે છે. અથવા કાદવ અને ધૂળ થવાથી, જેમ નીતિમાન
રાજાની કરણી શોભે તેમ પૃથિવી શોભે છે. જેમ અજ્ઞાની દુઢુમ્બીઓ દ્રવ્ય વગર
વ્યાકુળ થઈ જાય છે તેમ જળ વગર માછલી વ્યાકુળ થઈ જાય છે. ૪ જેમ હ-
રિલકત સર્વ આશાઓનો પરિત્યાગ કરવાથી શોભે છે તેમ વાદળ વગરનું આ-
કાશ પણ શોભે છે. જેમ હજારો પેઢી કોઈ એકનેજ જેમ મારી લકિત પ્રાપ્ત
થાય છે તેમ કોઈ કોઈ સ્થળે વર્ષા અને થોડી થોડી શરદી થાય છે. ૫

દોહા-ચલે હર્ષિ તજિ નગર નૃપ, તાપસ વણિક ખિચારિ ॥

જિમિ હરિભક્તિ પાઈ જનં, તજિહિ આશ્રમ ચારિ ॥ ૨૮ ॥

જેમ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી હરિલકિતને પામીને
પોત પોતાના આશ્રમનો ત્યાગ કરે છે, તેમ રાજા, તપસ્વી, લિખારી અને
વ્યાપારી શરદઋતુ પ્રાપ્ત થતાં ઘરનો ત્યાગ કરી પોત પોતાને કામે લાગ્યા.
રાજા દેશ સંભાળવા માટે, તપસ્વી શહેરનો ત્યાગ કરી વનમાં તપ કરવા માટે,
વણિક વ્યાપારાર્થે અને લિખારી લીખ માગવા જાય છે. ચારે આશ્રમવાળાઓને
મારી લકિત પ્રાપ્ત થયા પછી પુનઃ આશ્રમાનુસાર અનુષ્ઠાન કરવાની આવશ્ય-
કતા રહેતી નથી. ૨૮.

ચૌ-સુખી મીન જહૈ નીર અગાધા, જિમિ હરિ શરણ ન એકૌ વાધા ॥

ફુલે કમલ સોહ સર કૈસે, નિર્ગુણ બ્રહ્મ સગુણ મયે જૈસે ॥

ગુંજત મધુકર નિકર અનૂપા, સુન્દર સ્વગરવ નાના રૂપા ॥

ચક્રવાક મન દુઃખ નિશિ પેસી, જિમિ દુર્જન પર સમ્પતિ દેસી ॥

ચાતક રટત તૃપા અતિ વોહિ, જિમિ સુખ લહે ન શંકરદ્રોહી ॥
શરદાતપ નિશિ શશિ અપહરઈ, સન્તદરશ જિમિ પાતક ટરઈ ॥
દેસવાહિં વિધુ ચકોરસમુદાઈ, ચિતવાહિં હારિજન હરિ જિમિ પાઈ ॥
મશક દંશ વીતે હિમ ત્રાસા, જિમિ દ્વિજદ્રોહ કિયે કુલનાશા ॥

જેમ નારાયણતું શરણ મળતાં કોઈ પણ બાધા રહેતી નથી તેમ જ્યાં પુષ્કળ જળ છે, ત્યાંની માછલી સુખી છે. જેમ નિર્ગુણ બ્રહ્મ સગુણ થવાથી અધિક શોભે છે તેમ કમળ ખિલવાથી સરોવર શોભે છે. ૧ અનેક સુંદર ભભરાયેલું જાનરવ કરી રહેલા છે, અનેક પક્ષિયો સુંદર બોલી બોલે છે, જેમ દુષ્ટ પરાઈ સંપત્તિ બેઠાં હુઃખી થાય છે તેમ રાત્રિ થતાં ચકલા ચકલી હુઃખી થાય છે. જેમ શિવદ્રોહીને કદિ પણ સુખ મળતું નથી, તેમ ચાતક સ્વાતિયુંદને માટે સદા તૃપાતુર થઈને રટણ કરે છે. જેમ સંત મહાત્માઓનાં દર્શનથી પાપ દૂર થઈ જાય છે તેમ શરદઋતુના તીક્ષ્ણ તાપને રાત્રિનો ચંદ્ર હરિ લે છે. ૩ જેમ નારાયણને પામી તેના ભક્ત તેનેજ દેખે છે તેમ અનેક ચકોર ચંદ્રમાને નિરખે છે. જેમ બ્રાહ્મણોનો દ્રોહ કરવાથી કુળનો નાશ થઈ જાય છે તેમ હિમના ડરથી મચ્છર અને ડાંસ આદિનો નાશ થઈ જાય છે. ૪

દોહા—ભૂમિ જીવ સંકુલ રહે, ગયે શરદઋતુ પાઈ ॥

સદુરુ મિલે તે જાહિં જિમિ, સંશય ભ્રમસમુદાઈ ॥ ૨૯ ॥

જેમ સહયુક્ત મળવાથી સંશય ભ્રમ આદિ મટી જાય છે, તેમ પૃથિવી પરના અનેક જીવ જે વર્ષાઋતુમાં થયા હતા, તે શરદઋતુ પ્રાપ્ત થતાં નષ્ટ થઈ ગયા. ૨૯.

ચૌ—વર્ષાગત નિર્મલઋતુ આઈ, સુધિ ન તાત સીતાકી પાઈ ॥

एकवार कैसेहु सुधि जानौं, कालहु जीति निमिष महुँ आनौं ॥

कतहुँ रही जो जीवाति होई, तात यत्न करि आनौं सोई ॥

सुग्रीवहु सुधि मोरि बिसारी, पावा राज्य कोष पुर नारी ॥

जोहि शायक मैं मारा वाली, तेहि शरहतौं मूढ कहँ काली ॥

जास कृपा छूटे मद मोहा, ताकहुँ उमा कि स्वप्नेहु कोहा ॥

जानहिं यह चरित्र मुनि ज्ञानी, जिन रघुवीर चरण रति मानी ॥

लक्ष्मण क्रोधवन्त प्रभु जाना, धनुष चढाई गहे कर बाना ॥

વર્ષાઋતુ વ્યતીત થઈ ગઈ, શરદઋતુ આવી; પરંતુ હે ભાઈ લક્ષ્મણ ! આજ પર્યંત જાનકીના ખજાર ન મળ્યા. એકવાર જો કોઈ પણ પ્રકારે ખજાર મળે તો કાળને પણ જીતીને એક પળમાં લાવું. ૧ હે તાત ! જો જાનકી કોઈ

પણ સ્થળે જીવતી હશે તો તો ગમે તે યત્ન કરીને પણ લાવીશજ. સુગ્રીવ પ-
ણ રાજ્ય, ખજાનો, પુર મને સ્ત્રી પામીને, જો કે મેં તેનું કામ કરવામાં જરા
પણ કસુર કરી નહિ છતાં પણ મારી વાતનું તે સ્મરણ ભૂલી ગયો. ૨ જો તે
મૂર્ખ આજ આવીને મને નહિ મળે તો જે બાણથી મેં વાલિને માર્યો છે, તે
જ બાણથી કાળ એ મૂર્ખને મારીશ. અથવા જો એ બાણથી હું એને મારું તો
લોકો તુરત મને મૂઠ કહશે. અથવા જો આજ નહિ મને મળે તો કાલ તેની
મૂઠતા હરીશ. આ કેવળ મનુષ્ય લીલા છે. સંદેહ કરવો નહિ જેમકે ' મેં કહ્યું
કરવ લલિત નરલીલા ' શિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! જેની કૃપાથી મદ મો
હ-આદિ છૂટી જાય છે, તેને તો સ્વપ્નમાં પણ ક્રોધ થતો નથી. એ તો ભય દ-
ર્શાવ્યો છે. કે જેથી દાસ સાવધાન રહે. ૩ જે રઘુનાથજીના ભક્ત છે, તેજ જ્ઞા-
ની અને સુનિ આ ચરિત્રને જાણે છે કે આ તો નર લીલા છે. લક્ષ્મણજીએ
પ્રભુને ક્રોધ યુક્ત જાણીને તુરત ધનુષ ચડાવી બાણ ગ્રહણ કર્યું. ત્યારે રામ-
ચન્દ્રજીએ વિચાર્યું કે, કદાચ સુગ્રીવને મારી ન નાખે. ૪

દોહા-તવ અનુજહિ સમુજ્ઞાવા, રઘુપતિ કરુણાસીવ ॥

ભય દેશાય લૈ આબહુ, તાત સસ્વા સુગ્રીવ ॥ ૩૦ ॥

ત્યારે કશ્ણાસાગર રઘુનાથજીએ લક્ષ્મણજીને સમજાવ્યા કે મારશે નહિ,
એ મારો ભક્ત છે. હે ભાઈ ! સુગ્રીવને ભય દર્શાવીને મારી પાસે લાવો. ૩૦

ચૌ-યહાં પવનસુત હૃદય વિચારા, રામકાજ સુગ્રીવ વિસારા ॥

નિકટ જાહ ચરણન શિર નાવા, ચારિહુ વિધિ તેહિ કહિ સમુજ્ઞાવા ॥

સુનિ સુગ્રીવ પરમ ભય માના, વિષય મોર હરિ લીન્હેડ જ્ઞાના ॥

અવ મારુતસુત દૂતસમૂહા, પઠવહુ જહૈં તહે વાનર યૂહા ॥

કહહુ પક્ષ મહૈં આવ ન જોઈ, મોરે કર તાકર વધ હોઈ ॥

સુનિ પિતુ વચન બોલે યુવરાજ, વિન હનુમંત હોઈ નહિં કાજ ॥

જાનૈહે ગિરિ કંદર સાગર, ચતુર વિચક્ષણ બુદ્ધિ બલનાગર ॥

કેશરિપુત્ર પવનકર અંશા, પઠવહુ નાથ કરહુ પરશંસા ॥

તવ સુગ્રીવ મારુતિ હંકારા, રામ કાજ જાનિ લાવહુ બારા ॥

પતિ આજ્ઞા ધરિ શીશ સિંધાયે, મારિ ફલાંગ પૂર્વદિશિ આયે ॥

સુનિ હનુમંત મિલન સવ આવાહિં, માથ નાઈ હિતવચન સુનાવાહિં ॥

કારણ કવન કીન્હ શ્રમ મારી, તુમ કિંકિધાનાથ અધારી ॥

હમલાયક જો કારજ હોઈ, નાથ શીશ ધરિ માનવ સોઈ ॥

છાનિ કપિ કહા ન લાવ बहु बारा, तुमहि बालिलघुबन्धु हँकारा ॥

આતુર જાહુ ન વિલવ કરેડ, પરે કાજ ભારી મન ધરેડ ॥

સુનત વચન સવ ચલે તુરંતા, જય સુગ્રીવ કહિ ગગન ગહંતા ॥

આ તરફ હનુમાનજીએ મનમાં વિચાર્યું કે, સુગ્રીવને શ્રી રઘુનાથજીના કામનું વિસ્મરણ થઈ ગયું. તેથી હનુમાનજીએ સુગ્રીવ પાસે જઈ ચરણોમાં મસ્તક નમાવી ચારે પ્રકાર અર્થાત્ સામ, દામ, ભેદ અને દંડ કહીને સમજાવ્યા કે રાજાઓમાં ચાર ગુણ હોય છે, તેમાં શ્રી રઘુનાજી તમારી સાથે બે તે વર્તી ચૂક્યા છે. એક સામ સાથે મિત્રતા, અને દામ સાથે રાજ્યાદિનું આપવું. હવે બાકી બે ભેદ અને દંડ છે તે પણ થવાનો સમય આવ્યો છે, કેમકે ભેદાર્થ અંગદ વિદ્યમાન છે અને દંડ નિમિત્ત એજ બાણ છે કે જે થકી વાલિને મારવો હતો. માટે બનતી તાકીદે બનકીજીની તપાસ માટે દૂતને મોકલો, અને શોધ કરવાનો ઉપાય કરો. ૧ આ વચન સાંભળી સુગ્રીવ બહુજ ભય પામ્યો. અને કહેવા લાગ્યો કે વિષયે માફ જ્ઞાન હરિ લીધું. હે પવનાત્મજ ! હવે જ્યાં ત્યાં એટલે કે સર્વત્ર દૂતોના સમૂહને મોકલો કે જે વાનરાઓને બોલાવીને લાવે. ૨ અને તે સાથે કહેવરાવજો કે જો એક પખવાડિયામાં નહિ આવો તો મારા હાથથી તેનો વધ થશે. એટલે મહાવીરજીએ તુરત દૂત બોલાવ્યા અને સર્વનું સન્માન કર્યું. ૩ ભય પ્રીતિ અને નીતિ દર્શાવી ભાઈ જો પખવાડિયામાં નહિ આવો તો માર્યા જશે. અને જો તુરત આવશે તો રાજા પ્રસન્ન થઈ ઇનામ આપશે. (અહિથી ક્ષેપક છે.) સુગ્રીવનાં વચન શ્રવણ કરી અંગદજી બોલ્યા કે, આ કાર્ય હનુમાનજી વગર થવાનુંજ નથી. ૪ કારણ કે તે પર્વતની શુદ્ધાઓ અને સાગર-આદિ સર્વ સ્થાન જાણે છે, તેમજ ચતુર, વિવેકી અને બુદ્ધિ તથા બળના સાગર છે, કેશરીના પુત્ર પવનના અંશ છે. માટે આ પ તેને મોટાઈ આપીને મોકલો. ૫ આવાં અંગદનાં વચન શ્રવણ કરી સુગ્રીવે મહાવીરજીને બોલાવી ને કહ્યું કે તમે શ્રી રામચન્દ્રજીનાં કામમાં વખત ન લગાડો. સ્વામીની આજ્ઞા માની મહાવીરજી ચાલ્યા. અને એકજ કુદકો મારી પૂર્વ દિશામાં આવ્યા. ૬ મહાવીરજીનું આવવું સાંભળીને સર્વ કોઈ મળવા આવતા હતા. અને આવીને મસ્તક નમાવી સર્વ કોઈ બોલવા લાગ્યા કે;—શું કામ છે? કે જેથી આપે આટલો બધો શ્રમ વહન કરવો. આપ તો કિષ્કિન્ધા નાથના અધિકારી છો. ૭ જે કાંઈ પણ કાર્ય અમારા યોગ્ય હોય, તે આજ્ઞા કરો, એટલે અમે આપની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરીશું. આવાં તે વાનરાઓનાં વચન શ્રવણ કરી મહાવીરજી બોલ્યા કે, વિલંબ ન લગાડો. તમને સુગ્રીવજીએ બોલાવ્યા છે. ૮ માટે તુરત જાઓ. વિલંબ ન કરો. મહા કામ પડ્યું છે. માટે તે કાર્ય મન લગાડીને

उरो. आ वचन श्रवणु करी सर्व डोछ सुग्रीवनो जय मोक्षता आकाश भा-
गे आल्या. ६

दोहा-असीलाख अरु सात सत, कपि दल वर बलचंड ।

नभ मारग कूदत चले, गय गवाक्ष बलि दंड ॥ ३१ ॥

अेशी लाण ने सातसो वानराओ गय अने गवाक्ष यूथप सहित कुहता
आकाश भागे आल्या. ३१

चौ०-पठय तिनहिं तरक्यो हनुमाना, रोहित पर्वत जाय तुलाना ॥

दुर्धर्षण सब बात सुनाई, चला वीर कदालिवन आई ॥

गजसन कह सनु वानर राजा, पडा कठिन सुग्रीवहिं काजा ॥

निजदल संग लाय सब लेहू, धीरजता निजपतिको देहू ॥

भलेहि नाथ कहि सब उठिचले, वसुधा हली शेष कलमले ॥

पद्म सात दल असी करोरी, चले द्विवद भई अंधेरी ॥

हनुमत व्याहार पर्वत आवा, जेठ पुत्र बलि वीर बुलावा ॥

तीस लाख दल साठि हजार, पवनपुत्र सब कीन्ह जोहारा ॥

कारज होय सो आयसु दीजै, इतना श्रम कहि कारण कीजै ॥

आज्ञाकरिय होय जो काजा, कुशली हैं किष्किंधा राजा ॥

कपिपति रघुपति कथा सुनाई, चला पवनसुत विदा कराई ॥

धुंधमार पर्वत नियराना, कहतहिं श्रीखंड कीन पयाना ॥

छपनकोटि वनचर लै साथ, करी प्रणाम चले कपिनार्था ॥

तब हनुमंत अंजनिगिरि आवा, कुमुदनाम कपि वीर बोलावा ॥

पद्मसात अरु लाख सतासी, धाये वीर महाबल रासी ॥

गगन मार्ग जय राम कहेंता, आयो नीलगिरी हनुमंता ॥

जहें रह नील नाम कपिभारी, अग्निपुत्र दल बुधि अधिकारी ॥

मारुतसुत तेहिं मर्म बुझावा, मेघ समान गर्जि कपि आवा ॥

अर्बुदचारि चारि सतबारा, समरधीर सब सुभट जुझारा ॥

गहे वृक्ष आयुध वनचारी, चले सकल जैराम पुकारी ॥

पवनपुत्र उत्तर दिशि गयउ, ब्रद्रिक आश्रम परसत भयउ ॥

आतुर गंधमादन पर गयऊ, जल तडाग देखत सुख लहेऊ ॥

अओने भोक्ली मडावीरछ त्यांधी कुहीने रोहित पर्वतना उपर आल्या,

દુર્લ્ભણે વાત સંભળાવીને મહાવીરજી કદળી વનમાં આવ્યા. ૧ અને ત્યાં હનુ-
માનજીએ ગજને કહ્યું કે, -શ્રવણ કરો. વાનરાઓના રાજા સુગ્રીવજીને એક બ-
હુજ અગત્યનું કામ પડ્યું છે. માટે તમે ત્યાં તુરત જાઓ. તમે તમારી સકળ
સેનાને સાથે લઈ જઈ આપણા સ્વામીને ધીરજ આપો. બહુજ સાહે. સ્વા-
મી ! એમ કહી તે સર્વ ઉઠીને ચાલ્યા, ત્યારે પૃથિવી કાંપવા લાગી. અને શેષ-
જી પણ ભારથી અકળાઈ ગયા. સાત પદ્મને એંસી કરોડ સેના લઈને દ્વિદ
અને ગજ નામના વાનર ચાલવા લાગ્યા ત્યારે અંધારું થઈ ગયું. ૩ ત્યાંથી
હનુમાનજી વ્યાહાર પર્વતના ઉપર આવ્યા. અને બળવીરના મોટા પુત્રને બો-
લાવ્યો. એટલે ત્રીસ લાખને સાઠ હજાર વાનરાઓએ આવીને હનુમાનજીને પ્ર-
ણામ કર્યા. ૪ અને કહ્યું કે, જે આપનું કાર્ય હોય તે કરવા આજ્ઞા કરો,
આપે શા માટે આટલો શ્રમ વહન કર્યો ? મહાવીરજીએ સુગ્રીવ અને શ્રીરામ-
ચન્દ્રજીની વાર્તા કહી સંભળાવી. અને ત્યાંથી વિદાય થઈ ચાલ્યા. ૫ ત્યાંથી મ-
હાવીરજી ધુધમાર પર્વતના ઉપર ગયા. અને ત્યાંના વાનરાઓને બોલાવતાં શ્રી
ખંડનામનો વાનર હનુમાનજીનું પધારવું સંભળતાં તુરત આવ્યો. અને હનુમા-
નજીનું કહેવું થતાં તે તુરત છપન કરોડ વાનરાઓને સાથે લઈ પ્રણામ
કરીને કપિનાથ એવો શ્રીખંડ વાનર ચાલ્યો. ૬ ત્યાંથી હનુમાનજી અંજન પ-
ર્વતના ઉપર આવ્યા. અને કુસુદ નામના વીર વાનરને બોલાવ્યો. એટલે તે હ-
નુમાનજીની આજ્ઞા શ્રવણ કરી સાત પદ્મ અને સત્તાવીશ લાખ મહાવીર વાન-
રને લઈ ચાલ્યો. ૭ આકાશ માર્ગે જય શ્રીરામચન્દ્રજી ! એમ કહીને મહાવી-
રજી નીલગીરી પર્વતના ઉપર આવ્યા, જ્યાં નીલ નામનો અગ્નિનો બુદ્ધિ બળ-
વાન પુત્ર રહેતો હતો. ૮ તેને હનુમાનજીએ સકળ લેદ સમજાવ્યો. અને તે મે-
ઘ સદશ ગર્જ તો આવ્યો. ચાર અબજ ચારસો ને બાર મહા સમરમાં ધીરધા-
રી મહા યોદ્ધાઓ ચાલ્યા. ૯ અનેક વાનરાઓ આ યુદ્ધમાં વૃક્ષ હાથમાં લઈ
શ્રી રઘુનાથજીનો જય જયકાર પોકારતા ચાલ્યા. એટલે મહાવીરજી ત્યાંથી ઉત્તર
દિશામાં બદ્રિકાશ્રમમાં ગયા. ૧૦ ત્યાંથી પાછા તુરત ગંધમાદન પર્વતના ઉ-
પર ગયા. અને ત્યાંના તળાવોનું જળ નિરખી મહાસુખ પામ્યા.

દોહા-ગય ગવાક્ષ કહેં મિલ્યો પુનિ, વહુ પ્રકાર સમુદ્ધાઈ ॥

નાઈ માથ અસ્તુતિ કરત, ચલે વીર હર્ષાઈ ॥ ૩૨ ॥

પછી ગજ અને ગવાક્ષને મળી તેઓને સર્વ લેદ સમજાવ્યો. એટલે તે મ-
સ્તક નમાવી સ્તુતિ કરી પ્રસન્ન થઈને ચાલ્યા. ૩૨

ચૌ-હનુમત અર્જુન ગિરિપરે આવા, તારા તાત વીરં તહ પાવા ॥

નામ મુખેન મહાબલ વીરા, બુધિ બલ તેજ સમર રણવીરા ॥

સમાચાર પુનિ તાર્હિ મુનાવા, ચલિ હનુમંત મુમેરહિ આવા ॥
 કનકવરણસમ દીપિત કાયા, નેત્રલાલ અતિ વિપુલ સહાયા ॥
 પવન પ્રસન ગગન પર ગરજે, રાક્ષસ દેરિવ કાલ સમ તરજે ॥
 લૈંગુર ઉઠાય શીશ પર લાયે, માનહુ મધવા ધનુષ મુહાયે ॥
 એક એક સન વચન સનાવા, હનુમત ચરણન શિર તિન નાવા ॥
 કાયા કષ્ટ કીન કેહિ કાજા, કુશલ અહર્હિ કિષ્કિંધા રાજા ॥
 કપિ તહૈં સમાચાર સવ ભાષા, ચલે દરશ કારણ અભિલાષા ॥

ત્યાંથી હનુમાનજી અર્જુન પર્વતના ઉપર આવ્યા. ત્યાં વાલીની સ્ત્રી તારાનો પિતા સુષેણ નામે વીર રહેતો હતો. સુષેણ મહા બળવાન બુદ્ધિમાન તેજસ્વી અને સમર-યુદ્ધમાં મહા ધીરજ ધારણ કરનાર હતો. ૧ તેને સર્વ સમાચાર સંભળાવી ત્યાંથી હનુમાનજી સુમેરૂ પર્વત પર આવ્યા. સુવર્ણના વર્ણ સદ કાંતિમાન શરીર અને લાલ લાલ નેત્ર શોભતાં હતાં. ૨ એવા પવન પુત્ર હનુમાનજીએ આકાશ માર્ગમાં ગર્જના કરી અને રાક્ષસોને જોઈ કાળ સદશ તેના સામે ધુરકયા. લંગૂર પુછડું ઉચું કરી મસ્તક ઉપર ચડાવેલું હતું તે ઇન્દ્ર ધનુષ સદશ શોભતું હતું. ૩ એકેક એકેકે દરેકને વચન સંભળાવતાં તે સર્વેએ મહાવીરજનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. અને બોલ્યા કે આપે આ પ્રમાણે શા માટે દેહને કષ્ટ આપવા માંડ્યું છે. કિષ્કિંધાના રાજા તો કુશળ છે. ૪ હનુમાનજીએ સર્વ સમાચાર કહ્યા. એટલે તો સર્વ દર્શનની આકાંક્ષાથી આવ્યા.

દોહા-દશ કરોરિ નવ લાસ અરુ, વીસ સહસ શત એક ॥

ચલે કેસરી સંગ લૈ, કરત ચરિત્ર અનેક ॥ ૩૩ ॥

. દશ કરોડ નવ લાખ વીસ હજાર અને એકસો વાનરાઓને સાથે લઈ કે-શરી નામનો વાનર નાના પ્રકારનાં ચરિત્ર કરતો આવ્યો. ૩૩

ચૌ-તાહિહુ વિદા કિન્હ કપિપત્ના, રુદ્રગિરી કૈલાશહિ ગવના ॥

કપિબલ પુરદ તાહિ કર નાઝં, રઘુવારી અલકાપુર ગાઝં ॥

મહાતેજ બલ દુર્ગમ કાયા, મર્મ ચતુર જાનત સવ માયા ॥

મુનિં સો મારુતસુત પહૈં આવા, લૈ સંગ સૈન શીશ તોહિં નાવા ॥

પૂછા કવન કાજહૈ નાથા, દીન દરશ હમ ભયે સનાથા ॥

નૃપ સગ્રીવકે તુમ પરધાના, આજ્ઞા દેહુ વેગિ હનુમાના ॥

કહા પવનસત વિલમ ન લાવહુ, લૈ નિજ સેન પંપપુર ધાવહુ ॥

જય રઘુવીર અનુજ લઘુવાલી, સીજ દલ ચલે મેદિની હાલી ॥
 સિંહનાદ કરિ પૂંછ ઉઠાયે, દરશ ઉછાહ સકલ ઝૂઠિ ધાયે ॥
 રહા ન કોઇ પવનસુત પ્રેરા, મૈનાગિરિહિં હિમાચલ હેરા ॥
 પ્રેમ સહિત કપિ સકલ બુલાયે, આસ વાસના કરત પઠાયે ॥
 અંક નામ મહાબલ કીશા, ચલે કહત જય રામ અહીશા ॥
 તાહિ વિદાકર પવનકુમાર, વિંધ્યાચલ કહૈ શીઘ્ર પધારા ॥
 નામ વસન્ત મહાબલવાના, લે નિજદલ કપિ નિકટ તુલાના ॥
 ઇંદ્રકેલિકે વન કપિ જૈતે, હનુમતિ ચરણ ગહે સય તેતે ॥
 આઠ પદ્મ અરુ સહસઅઠાસી, ચલે તહાં જહૈ હૈ અવિનાસી ॥
 રામકાજ હનુવત હિંચે ધારે, કશ્યપપર્વત જાય પુકારે ॥
 નામ મયંદ મહાબલ વીરા, તેજપુંજ અતિ દુર્ગ શરીરા ॥
 શકિસકોટિ વનચર લૈ સાથા, પવનકુમારહિં નાયઝ માથા ॥
 કહા પવનસુત જાનહુ તોહીં, ધન્યભાગ્ય દર્શન ભા મોહીં ॥
 કરહુ ન વેર મુનહુ બલસીવા, તુમ્હાંહિં બુલાય વેગિ સુગ્રીવા ॥

મહાવીરજી તેને વિદાય કરી રૂદ્ર ગિરિ-કેલાસમાં આવ્યા, ત્યાં બળપુરહ નામનો વાનર કે જે અલકાપુરીનું સંરક્ષણ કરતો હતો. ૧ અને જે મહા તેજસ્વી બળવાન જેનું શરીર દુર્ગમ હતું, સર્વ માયા બાણવાળો અને લેહ લેવામાં અતુર હતો, ને મહાવીરજીનું પધારવું સાંભળી સેના સાથે લઈ આવ્યો અને મસ્તક નમાવ્યું. ૨ અને પુછ્યું કે, હે સ્વામી ! શું કામ છે ? આજ્ઞા કરો. આપનાં દર્શનથી અમે સનાથ થયા છીએ. તમે સુગ્રીવજીના મુખ્ય મંત્રી છો, આજ્ઞા આપો. ૩ હનુમાનજીએ કહ્યું કે.-વિલંબ ન કરો, તમારી સેના લઈ તમે તુરત પંપાપુર બાજો. શ્રી રઘુનાથજી લક્ષ્મણજી અને સુગ્રીવજીની જ્ય પોકારતા તે સેના સજીને ચાલ્યા, એટલે પૃથિવી ડોલવા લાગી. ૪ સિંહનાદ કરીને પુછડાં ઉંચાં કરીને દર્શનના ઉત્સાહથી સર્વ કોઈ દોડીને ચાલવા લાગ્યા. કોઈ પણ વાનર મહાવીરજીની આજ્ઞા થતાં ત્યાં રહોજ નહિ, સર્વ ચાલી નિકળ્યા. ત્યાંથી મૈનાકગીરિ અને હિમાચલ પર હનુમાનજી આવ્યા. ૫ ત્યાંના વાનરાઓને પ્રેમથી બોલાવી આશ્વાસન કરીને મોકલી દીધા. ‘અંક નામનો મહા બળવાન વાનર, રઘુનાથજી અને લક્ષ્મણજીની જ્ય થાઓ ‘એમ પોકારતો ચાલ્યો. ૬ મહાવીરજી તેને વિદાય કરી ત્યાંથી તુરત વિંધ્યાચળ પર્વતના ઉપર ગયા. ત્યાંનો વસન્ત નામનો રાજા મહા બળવાન વાનર પોતાનું સૈન્ય લઈ હનુમાનજી પાસે આવ્યો. ૭ જેટલા ઇન્દ્ર લોકના વનના વાનર હતા, તે

સર્વેએ આવીને હનુમાનજીનાં ચરણ પકડયાં આઠ પદ્મ અને અઠાસી હજાર વાનરાઓ ત્યાંથી રઘુનાથજીની પાસે આલ્યા. ૮ મહાવીરજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીનું કામ હૃદયમાં ધારણ કરી કશ્યપ પર્વતના ઉપર જઈ ગર્જના કરી એટલે મનંદ નામનો મહા બળવાન વીર, તેજસ્વી અને કઠિન વાનર ત્યાં રહેતો હતો. ૯ તેણે એકવીશ કરોડ વાનરાઓને સાથે લઈને પવનકુમારને મસ્તક નમાવ્યું. હનુમાનજીએ કહ્યું કે, હું તમને જાણુ છું. ધન્ય ભાગ્ય મારાં કે મને આપનાં દર્શન થયાં. ૧૦ હે બળવાન વાનરાઓ ! હવે વિલમ્બ ન કરો, તમને સુગ્રીવજીએ ત્વરાથી બોલાવ્યા છે.

દોહા—સુનત મયંદ ગયંદ ગતિ, ઉચ્છલંત આકાશ ॥

અદ્દહાસ ગંભીર કરિ, સૈન બોલાઈસિ પાસ ॥ ૩૪ ॥

હાથી સદૃશ ચાલ વાળા મનંદ નામના વાનરે આકાશમાં ઉછલી ગંભીર અદ્દાહાસ કરી પોતાની સેનાને સમીપમાં બોલાવી. ૩૪.

ચૌ—ટિંડી સમાન સૈન ઉથલાની, ચલતે દિગપાલન ભય માની ॥

આતુર ચલે ગગન કરિ છાहीं, ઉઠે લંગૂર પતંગ છિપાहीं ॥

एक नीलदल तीस करोरा. धावत एक एक बर जोरा ॥

जय सिंहनाद करत बल दापा, देवन हाथ पेटमे चापा ॥

रामस्वरूप हिये महुँ आना, करि दल विदा चला हनुमाना ॥

रसनाकरै रामगुण गाना, धवलागिरिकों कोन्ह पयाना ॥

दुर्गंधनाम वानर बड़ योधा, ताहि बोलाय दीन बर बोधा ॥

आठ लाख शतबार गनाई, लैं सँग सैन पंपपुर जाई ॥

हनुमत उदयागिरिपर आवा, बंदर धाय परे तोहि पावा ॥

कुंद कुमुद बंदर जे गाये, जे जहँ रहे वनचर सब छाये ॥

शब्द किलाकिला नभपर करहीं, बन सर शैल धरा सब धरहीं ॥

તે સેના ટીકોના સમાન ચાલવા લાગી. તેના ચાલવાથી દિગ્પાળો ડરવા લાગ્યા. તેઓ મહા ત્વરાથી આકાશમાં છાયા કરતા આલ્યા. જેનાં પુંછડાંઓ ઉંચાં થવાથી ભગવાન સૂર્યનારાયણ પણ અદૃશ્ય થઈ ગયા. ૧ એક નીલ ત્રણ કરોડ વાનરાઓનું સૈન આલ્યું. કે જે મહા બળવાન હતા. અને પ્રત્યેક વાનર ક્રોધ કરીને કૂદતા કૂદતા ચાલતા હતા. બળના અભિમાને કરી સિંહનાદ કરતા અને જય જયકાર કરતા આલ્યા. જેને બોધને દેવતાઓ પણ પેટ ઉપર હાથ મૂકીને હાસ્ય કરવા લાગ્યા. ૨ શ્રી રઘુનાથજીના રૂપને હૃદયમાં ધારણ કરી

રી સેનાને વિદાય કરી મહાવીરજી ત્યાંથી ચાલ્યા. જીહ્વાથી શ્રી રામચન્દ્રજીના શુણ્ણાનુવાદ ગાતા ગાતા હનુમાનજીએ ઘોલાગીરિ પર્વત તરફ પ્રયાણ કર્યું. ૩ દુર્ગધ નામનો એક મહા બળવાન વાનર હતો. તેને ઘોલાવીને બહુજ્ઞ જ્ઞાન આપ્યું. અર્થાત્ સમજાવીને સુગ્રીવની આજ્ઞા સંભળાવી. એટલે તે આઠ કરોડ સેનાને સાથે લઈને પંપાપુર તરફ ચાલ્યો. ૪ એટલે ત્યાંથી હનુમાનજી ઉદ્યાચલ પર્વત પર પધાર્યા. ત્યાંના સર્વ વાનરાઓ તેમના ચરણોમાં પડ્યા. કુંદ અને કુંમુદ નામના જે વાનરાઓ હતા. તે અને તેના સોબતી જેટલા વાનરાઓ હતા તે સર્વ ચાલ્યા. આકાશમાં કિકીયારી કરતા વન સરોવર અને પર્વતોને હચ મચાવતા ચાલવા લાગ્યા.

દોહા—રામકાજ કરિ પવનસુત, આયે જહૈ સગ્રીવ ॥

મિલે હર્ષિ અસ્તુતિ કરિ, ધન્ય ધન્ય બલસીવ ॥ ૩૫ ॥

આ પ્રમાણે મહાવીરજી શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્ય કરીને સુગ્રીવજીની પાસે આવ્યા. અને પ્રસન્ન થઈને સ્તુતિ કરી. સુગ્રીવે પ્રસન્ન થઈને ઘણીજ પ્રશંસા કરી, કે તમને ધન્ય છે. ૩૫ (ક્ષેપક પુર્ણ થયું.)

ચૌ૦—ત્યહિ અવસર લક્ષ્મણ પુરઆયે, ક્રોધ દેસિ જહૈ તહૈ કપિધાયે ॥

તેજ સમય લક્ષ્મણજી નગરમાં આવ્યા, તેને ક્રોધ યુક્ત નિરખીને વાનરાઓ જ્યાં ત્યાં વ્યાકુળ થઈને દોડવા લાગ્યા.

દોહા—ધનુષ ચઢાઈ કહા તબ, જારિ કરૌં પુર છાર ॥

વ્યાકુલ નગર દેસિ તબ, આવા વાલિકુમાર ॥ ૩૬ ॥

જ્યારે લક્ષ્મણજીએ ધનુષ ચઢાવીને કહ્યું કે, પુરને બાળીને ભસ્મ કરી દેશ, ત્યારે નગરને વ્યાકુળ થતું નિરખી અંગદજી આવ્યા. તેને આવવાનું કારણ એ હતું કે, તેને પિતા વગરના બાળીને લક્ષ્મણજી ક્ષમા કરશે. અથવા એમ પણ સંભવે છે કે, વાલિ મને શ્રી રઘુનાથજીને સોંપી ગયેલ છે તેથી પણ મારા ઉપર તો કૃપા કરશેજ. એવું વિચારીને અંગદજી આવ્યા. ૩૬

ચૌ૦—ચરણ નાઈ શિર વિનતી કીન્હી, લક્ષ્મણ અમય બાહૈ તેહિ દીન્હી ॥

ક્રોધવન્ત લક્ષ્મણ સુનિ કાના, કહ કપીશ અતિશય અકુલાના ॥

તુમ હનુમંત સંગ લૈ તારા, કરિ વિનતી સમુજ્ઞાઝ કુમારા ॥

તારા સહિત જાઈ હનુમાના, ચરણવન્દિ પ્રમુ સુયશ વસ્તાના ॥

કરિ વિનતી મન્દિર લૈ આયે, ચરણ પર્વારિ પલંગ બૈઠાયે ॥

તબ કપીશ ચરણન શિર નાવા, ગાહિ મુજ લક્ષ્મણ કળ લગાવા ॥

નાથ વિષયસમ મદ કહુ નાहीं, મુનિ મન મોહં કરૈ ક્ષણ માર્હી ॥

સુનત વિનીત વચન સુખ પાવા, લક્ષ્મણ તેહિ વહુ વિધિ સમુજાવા ॥

પવનતનય સવ કથા સુનાઈ, જ્યાહે વિધિ ગયે દૂત સમુદાઈ ॥

ચરણોમાં મસ્તક નમાવી વિનંતી કરી એટલે લક્ષ્મણજીએ તેનો હાથ પકડી અલયદાન આપ્યું. લક્ષ્મણજીને ક્રોધ યુક્ત કાનોથી સાંભળી સુગ્રીવ તો બહુજ ઘભરાઈ ગયા. અને મહાવીરજીને કહ્યું કે, -તમે તારાને સાથે લઈ જઈને વિનંતિ કરી કુમાર લક્ષ્મણજીને સમજાવો. (તારાને મોકલવાનો હેતુ એ છે કે, - સ્ત્રીને નિરખવાથી ક્રોધ શાન્ત થઈ જશે; અથવા સ્ત્રીની વિનંતિથી દયા ત્વરાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા તેના પતિને પ્રભુએ મારેલ છે એ માટે આના ઉપર દયા કરશે જો કે તેને શ્રી રઘુનાથજીએ તત્વોપદેશ કરેલ છે. તેથી શિષ્ય જાણી ને પણ કૃપા કરશે.) મહાવીરજીને પરમ ભક્ત અને સત્સંગી જાણીને મોકલ્યા. મહાવીરજીએ તારા સહુ જઈને ચરણોમાં પડી તેના સુચશોનું વર્ણન કર્યું કે, આપ દીનોના ઉપર દયા કરવાવાળા છો, માટે હજી પણ દયા કરો. ૨ આ પ્રમાણે વિનંતી કરીને લક્ષ્મણજીને, મહાવીરજી રાજમંદિરમાં લાવ્યા, અને ચરણકમળ ધોઈને મૃગછાલા ઉપર બેસારચા. ત્યારે સુગ્રીવજીએ આવીને ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. એટલે તો લક્ષ્મણજીએ સુગ્રીવનો હાથ પકડી ઉઠાડીને કંઠ સાથે લગાવ્યા. ૩ સુગ્રીવે વિનંતિ કરી કે, હે નાથ ! વિષયના સમાન મદ બીજે કોઈ નથી; કે જે ક્ષણ માત્રમાં મુનિયોના મનમાં મોહ કરી દે છે. તેમાં પણ રાજમદ તો મહા કડિન છે. આવાં સુગ્રીવનાં વચન શ્રવણ કરીને મહા સુખ પામી લક્ષ્મણજીએ તેને બહુજ નીતિના પ્રકારથી સમજાવ્યા. ૪ તે સમય મહાવીરજીએ દૂત સેનાને બોલાવવા ગયો હતો તે સકળ વાર્તા કહી સંભળાવી.

દોહા-હર્ષિ ચલે સુગ્રીવ તવ, અંગદાદિ કપિસાથ ॥

રામઅનુજ આમે કિયે, આયે જહૈ રઘુનાથ ॥ ૩૭ ॥

એ વાર્તા શ્રવણ કરવાથી જ્યારે લક્ષ્મણજી પ્રસન્ન થયા ત્યારે અંગદાદિ વાનરાઓ સહુ સુગ્રીવજી લક્ષ્મણજીને આગળ કરીને ચાલ્યા. આગળ કરવાનો એ આશય છે કે; શ્રી રામચન્દ્રજી જાણે કે એમણે સુગ્રીવને પાછળ કરી લીધો. અને રઘુનાથજી પાસે આવ્યા. ૩૭

ચૌ-નાથ ચરણ શિર કહ કર જોરી, નાથ મોરિ કહુ નાહિન સોરી ॥

અતિશય પ્રબલ દેવ તવ માયા, છૂટે તવાહિં કરહુ અવ દાયા ॥

વિષયવિવશ સુર નર મુનિ સ્વામી, મૈં પામર પશુકાપિ અતિકામી ॥
 નારિ નયન શર જાહિ ન લાગા, મહાધોરનાશિ સોવત જાગા ॥
 લોભ પાશ જોહિ ગર ન બંધાયા, સો નર તુમ સમાન રઘુરાયા ॥
 યહ ગુણ સાધનતે નાહિ હોઈ, તુમ્હરી કૃપા પાવ કોઈ કોઈ ॥
 તવ રઘુપતિ બોલે મુસુકાઈ, તુમ્હરિય મોહિં ભરત જિંમિ ભાઈ ॥
 અવ સોઈ યતન કરહુ મન લાઈ, જોહિ વિધિ સીતાકી સુધિપાઈ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના કોમળ ચરણકમળોમાં ભરતક નમાવી હાથ જોડીને કહ્યું કે,—હે નાથ ! મારો કાંઈ પણ દોષ નથી. હે દેવ ! આપની માયા ઘણીજ પ્રબળ છે. તે તો જ્યારે આપ દયા કરો છો ત્યારેજ છૂટે છે. ૧ હે સ્વામી ! વિષયોને વશ્યતો સુર, નર અને મુનિ—આદિ સર્વ છે. તો પછી હું કે જે પામર પશુ છું તેની તો ગણનાજ શી. જેને સ્ત્રીઓનાં નેત્રોનાં જાણુ લાગેલાં નથી. અને જે ચોર અંધકારથી ભરેલી ક્રોધ રૂપી રાત્રિમાં જાગે છે; અર્થાત્ જે ક્રોધ અને અજ્ઞાનથી હીન છે. ૨ અને જેણે લોભની કાંસીમાં પોતાનું ગળું બાંધ્યું નથી, તે મનુષ્ય હે શ્રી રામચન્દ્રજી ! આપના સમાનજ છે. સુગ્રીવે મિત્રતાના કારણથી શ્રી રઘુનાથજીને વ્યંગ્ય વચન કહેલાં છે. અને લક્ષ્મણજીની તો સ્તુતિ કરેલ છે. કારણ કે શ્રી રામચન્દ્રજીએ તો શ્રી જનકીજીના વિરહથી વ્યાકુળ થઈ ને ક્રોધ કરી લક્ષ્મણજીને મોકલ્યા અને તે મને અહિં લાવ્યા. પરંતુ તે સર્વ બાધાઓથી રહિત છે. આ ગુણ સાધનથી પ્રાપ્ત થતા નથી. એ તો તમારી કૃપાથી લક્ષ્મણજી અને હનુમાનજીએ જેમ પ્રાપ્ત કરેલ છે તેમ કોઈ કોઈજ પ્રાપ્ત કરે છે. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીને પણ સુગ્રીવની વ્યંગ્ય ભરી જ્ઞાન વિરાગ અને રાગ યુક્ત વાતો શ્રવણ કરવાથી હસવું આવતાં તે બોલ્યા કે,—તમે મને ભરતના સમાન ખ્યારા છો. પોતાનાથી નાનાભાઈઓમાં ભરત સર્વથી મોટા હતા. એ માટે ભરતના સમાન ખ્યારા કહેલ છે. લક્ષ્મણજીથી જમણા ખ્યારા શ્રી રામચન્દ્રજી હનુમાનજીને પ્રથમ કહી ચૂકેલ છે. એ માટે આ સમય લક્ષ્મણજીનું નામ ન લીધું. હે સખા ! હવે તો મન લગાડીને એ યતન કરો કે, જે પ્રકારે જનકીના ખબર મળે, ખબર મળ્યા પછી તો સર્વ હું જોઈ લઈશ. ૪

દોહા—શિદિ વિધિ હોત વતકહી, આયે વાનરયૂથ ॥

નાનાવરણ અતુલ બલ, દેસિય કીશવરૂથ ॥ ૩૮ ॥

આ પ્રકારે વાત્તાલાપ થઈ રહેલો હતો, એટલામાં તો અનેક પ્રકારનાં વાનરાઓનાં ટાળાં આવી ગયાં નાનાપ્રકારના વર્ણુ વર્ણુના અનુલિત જળવાન વાનરાઓ દેખાતા હતા. (યૂથપયૂથ) અર્થાત્ વાનરાઓના રાજાઓના સમૂહ આ-

બ્યા.) જેમાં અઢેક યૂધપતિની સાથે અનેક વર્ણ અને અતુલિત બળની વાન-
રની સેના જોવામાં આવતી હતી. ૩૮

ચૌ-વાનર કટક ઉમા મેં દેલા, સો મૂરખ જો કિય ચહ લેલા ॥

આય રામપદ નાવાઈ માથા, નિરખિ વદન સવ હોઈ સનાથા ॥

અસ કપિ એક ન સેના માઈ, રામ કુશલ પૂછી જોઈ નાઈ ॥

યહ નાઈ કહુ પ્રભુકી અધિકાઈ, વિશ્વરૂપ વ્યાપક રઘુરાઈ ॥

ઠાઠે જૈહ તૈહ આયસુપાઈ, કહિ સુગ્રીવ સવહિ સમુદાઈ ॥

રામકાજ અરુ મોર નિહોરા, વાનરયૂથ જાહુ ચહું ઓરા ॥

જનકસુતા કહ સ્વોજહુ જાઈ, માત દિવસ મૈહ આયહુ ભાઈ ॥

તવ કપીશ દુહ દૂત બુલાયે, ગજ ગવાક્ષ આતુર ચ લે આયે ॥

મન બુધિ નિગમકેર ગતિ જાની, બોલેડ કીશ સુધાસમ વાની ॥

સિયંસ્વોજનહિત પૂર્વસિધાયડ, રામકાજ કહૈ વિલંબ ન લાયડ ॥

ઉદધિ સાત સારિતા ગિરિ સ્મરના, બ્રહ્મપુરી કામાવાતિ વરના ॥

સર વાપી ગિરિ કંદર જેતે, દેવનગર સ્વોહાદિક તેતે ॥

જોકોડ તુમાઈ મિલિહ મગ માઈ, સીતા સુધિ પૂછહુ તિન પાઈ ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે,-હે પાર્વતી ! મેં જાતે આ વાનરાઓની સેના નિરખી હતી, જે એ સેનાની ગણના કરવા ઇચ્છા રાખે તે મૂર્ખ છે. સર્વ કોઈ આવીને શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવે છે. અને પ્રભુનું સુખકમળ નિરખી સનાથ થાય છે. આ સર્વ વાનર દેવતા છે. તે અનાથ પડેલા હતા, તે હવે શ્રી રામચન્દ્રજીને નિરખીને સનાથ થઈ ગયા. ૧ સેનામાં એવો કોઈ પણ કપિ ન હતો, કે જેની શ્રી રઘુનાથજી કુશળ પુછી ન હોય. જે કોઈ શંકા કરે કે અપાર સેનાની કુશળ શી રીતે પુછી શકાય અને કેમ પુછી તો સમાધાન કે, વાનરાઓ સર્વ દેવ અંશ છે. તેથી તેઓને માન દેવું ઉચિતજ હતું. (બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આગળ છે.) એક તો શ્રી રઘુનાથજીનું વિશ્વરૂપ છે. બીજું વિશ્વમાં જેટલા જડ ચૈતન્ય રૂપ છે. તેમાં સર્વમાં તલમાં તેલની માફક શ્રી રામચન્દ્રજી વ્યાપી રહેલા છે. તો પ્રત્યેક વાનરને મળવું અને કુશળ પુછવું તેમાં શું અશ્ર્વ્ય છે. જ્યાં ત્યાં સર્વ વાનરાઓ આજ્ઞા થવાની રાહ નિરખતા હતા તેઓને સુગ્રીવજીએ સમજાવીને કહ્યું કે-હે વાનરાઓ ! આ કાર્ય શ્રી મહારાજ રામચન્દ્રજીનું છે. તે કરો. મારા ઉપર તમારો ઉપકાર થશે. ચારે તરફ સેના લઈ જાઓ. ૩ અને જઈને જાનકીજીનો શોધ કરો. અને એક મહિનામાં સર્વ શોધ કરીને પાછા આવજો. (અહિંથી ક્ષેપક છે.) સુગ્રીવે ગજ અને ગવાક્ષને બો-

લાવતાં તે તે યૂથપ ત્વરાથી આવ્યા. ૪ તેઓની મન બુદ્ધિ અને શાસ્ત્રની ગતિ જાણીને સુગ્રીવજી અમૃતના સદૃશ મધુર વાણી બોલ્યા કે તમે જનકીજીના શોધ માટે પૂર્વદિશા તરફ જાઓ. આ રામકાર્ય સમજીને તેમાં જરા પણ વિલંબ કર-
શોજ નહિ. ૫ સમુદ્ર, સ્રોત, નદીના તીર, પર્વત ઉપર અને ઝરણાંઓના સ્થાન પ્રદ્ધપુરી કમાવતી સુધી, સરોવર, વાવ, પર્વતની ગુફાઓ-આદિ જેટલાં સ્થાન હોય તે સર્વ શોધી વળજે. ૬ જે કોઈ તમને માર્ગમાં મળે તેને શ્રી જનકીજીના ખબર પુછજે.

દોહા-રામચરણ પરણામ કર, ઊર ધરિ યુગલ સ્વરૂપ ॥

સાત કોટિ વાનર બલી, ચલે પૂર્વ કહૈં ભૂષ ॥ ૩૯ ॥

સુગ્રીવની આજ્ઞા થતાં શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણકમળમાં પ્રણામ કરી, યુગ-
લસ્વરૂપ મૂર્તિને હૃદયમાં ધારણ કરી, સાત કરોડ વાનર યૂથપ પૂર્વ તરફ
આવ્યા. ૩૯

ચૌ-વાલી અનુજ સુખેન બુલાવા, કરિ સન્માન નિકટ બૈઠાવા ॥

તુમ મયંદ ઉત્તરદિશિ જાહુ, સીતા સુધિ પૂછેહુ સબ કાહુ ॥

માદનગંધ સુમેરુ મહીધર, અર્જુન શૈલ નીલગિરિ કંદર ॥

શિવ કૈલાસ અલકપુરછાની, ગંધરવ યક્ષ પૂંછ મૃદુવાની ॥

ઉનાહિ પૂંછ આગે ધરિ પાઝં, જાયહુ દિવ્ય સરોવર ઠાઝ ॥

પુષ્પ ભાર જહૈં વિટપ સુહાયે, પરસતહૈં વરણી નિયરાયે ॥

શ્રમાનિવારિ કહુ કરહુ અહારા, પ્રભુ કારજ હિયે ધરહુ કરારા ॥

ત્યાર પછી સુગ્રીવજીએ સુષેણ નામના વાનરને બોલાવી મહા સન્માનપૂ-
ર્વક સમીપમાં બેસારીને કહ્યું કે, -તમે અને મયંદ ઉત્તર દિશાના તરફ જાઓ.
અને જે કોઈ મળે તે સર્વને શ્રી જનકીજીના ખબર પુછો. ૧ તમે ગંધમાદન,
સુમેરુપર્વત, અર્જુન પર્વત, નીલગીરિની ગુફાઓ, કૈલાસપર્વત, અને અલકાપુ-
રી શોધીને ગંધર્વ અને યક્ષોને કોમળ વાણીથી પુછીને ૨ પછી માનસરોવરમાં
જજો. ત્યાંના વૃક્ષો પુષ્પ અને ફળોના બોજથી પૃથિવી ઉપર નમી રહેલાં છે.
૩ ત્યાં શ્રમ નિવારણ કરી લોજન કરજો. પ્રભુના કામમાં જરા પણ વિલંબ ક-
રશોજ નહિ. સાવધાન રહેજો. સર્વ સ્થાનમાં મન ખરાબર લગાડીને શોધ કર-
જો કે જેથી જનકીજી મળે. ૪

દોહા-ઋષિ તપસ્વિન સોં બુદ્ધિકે, કરહુ બલિષ્ઠ પયાન ॥

શ્વેતભૂમિ ઉત્તર દિશા, અન્ત ધરાકો જાન ॥ ૪૦ ॥

ત્યાં ઋષિ તપસ્વીઓને પુછીને પછી ત્યાંથી આગળ જજો. સ્વેત્ર દેશમાં

થઈને ઉત્તર મહાસાગર સુધી જાને. કે જ્યાં સૂર્યનો પણ પ્રકાશ નથી. સાગરનું જળ પણ ત્યાં જામીને બરફ થઈ જાય છે. જ્યાં શ્વેતભૂમી છે અને પૃથિવીનો અંત છે, ત્યાં સુધી જવું. ૪૦

ચૌ-શિખર સુમેરુ મહા કૈલાશ, કાકમુથુંડિકેર વનવાસુ ॥

કુંડ એક તહૈ મોતીચૂરા, પાની અમૃત કીચ કપૂરા ॥

જમુની વૃક્ષ અહૈ તેહિ ઠાઝ, જમ્બૂદ્વીપ જાસુતે નાઝ ॥

ગેજ સમાન લાગે ફલ તાહી, અમૃત રસ કહિ નિગમ સરાહી ॥

પકત સો ફલ ધરણી પરપરઈ, તેહિકે શાક કુંડ વહુ ભરઈ ॥

દિવ્યરૂપે ચઢ દેવ વિમાના, તેહિકે નીરં કરાહિ અસ્નાના ॥

સો શુભ નીર સરિત હોય વહઈ, અવધ સમીપ પ્રસિદ્ધ સો અહઈ ॥

જહૈ મજ્જન કીનેતે વીરા, સકલ પાપ દુઃખ હૈ શરીરા ॥

ફલભોજન જલ પાન કરેહુ, રામકાજ હિત હિયે ધરેહુ ॥

શૂરસેન કર મંડપ જહાં, સુમરિ રામ જાયહુ પુનિ તહાં ॥

લોમશઋષિર દર્શન કરહુ, પુનિ સાંઢિલ્ય જહાં અનુસરહુ ॥

સુમેરુ પર્વતનાં શિખર કૈલાસ પર્વત અને જ્યાં કાકભુથુંડી રહે છે, ત્યાં મોતીચૂર નામનો એક કુંડ છે, અમૃતના સદૃશ જેનું મધુર જળ છે, અને જે માં કપુરનો કાદવ હોય છે. ૧ જમુનીના વચમાં તે સ્થાન છે, જે જમ્બુનાં વૃક્ષને લીધે તે સ્થળનું નામ જમ્બુદ્વીપ છે. તે વૃક્ષમાં હાથીના જેવડાં મોટાં અમૃત સરખાં સ્વાદિષ્ટ ફળ લાગેલાં છે. ૨ તે ફળ પાકતાંની સાથેજ પૃથિવીના ઉપર પડી જાય છે. અને તેના રસથી ઘણા કુંડ ભરાઈ જાય છે. દિવ્યરૂપ દેવતાઓ વિમાનમાં ચડીને તેના સુંદર જળમાં સ્નાન કરે છે. ૩ તે જળ નદી થઈને વહે છે કે જે અયોધ્યાની પાસે સરયૂ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, હે વીરો ! જ્યાં સ્નાન કરવાથી શરીરમાં કોઈ પાપ દુઃખ રહેતું જ નથી. ૪ ત્યાં ફળભોજન અને જળપાન કરજો. અને શ્રી રામચન્દ્રજીનું કાર્ય હૃદયમાં ધારણ કરી રાખજો. જ્યાં શૂરસેનનો મંડપ છે, ત્યાં શ્રી રઘુનાથજીનું સ્મરણ કરતા જવું. ૫ ત્યાં લોમશ ઋષિનાં દર્શન કરવાં જેનું એક પ્રલયમાં રૂંવાડું બરે છે. ત્યાંથી પછી શાં ડિલ્હી ઋષિની પાસે જાવો.

દોહા-રનવન ધનજન શોધિકે, સિયા વતાયહુ રામ ॥

માસ દિવસ મહ આતુર, ફિરહુ લહુ વિશ્રામ ॥ ૪૦ ॥

લડીને પણ ગમે તે રીતે ઘણાં વખોને શોધીને જાનકીજીના બખર લાવી એક મહિનામાં આવીને વિશ્રામ કરજો. ૪૧

આવર્તન ઇષુજાત, દેશ પુનિ રોમ પઠચર ॥
 ઇન્દુ દ્વીપ પશુશીલ, ક્રૌંચ સૈનિક કુકુટવર ॥
 અશ્વક મલિયા કુહકા-દેશ તામસ અરુ મારક ॥
 આરણ્યકી તુરુષ્ક, કાનિબલ વર્બર ચારક ॥ ૧ ॥
 રથક્રાન્ત ઉપદ્વીપ, રાક્ષસા વાસ વિચારો ॥
 વારુણ વિષ્ણુક્રાન્ત. હૈલ્લ રુષમેં પગુધારો ॥
 શકતુરુષ્ક અરુ ચીન, તાલ તોપકમેં જાઈ ॥
 પાર્વત્ત અરુ આવર્ત, દેશ પારસ્ય સુહાઈ ॥ ૨ ॥
 દેશ તુસારા શૂદ્ર-યવન પહનવ મન લાઈ ॥
 નર્દિનાઝ ગાન્ધાર-દેશ અપવાહ સુહાઈ ॥
 બ્રહ્માત્તર ઉપમલ્લક, સિંહલદ્વીપ કુમારી ॥
 સ્વર્ણભૂમિ ઉત્તર કુમારિ-દક્ષિણ પગુધારી ॥ ૩ ॥
 રમણક તલહ હિરણ્યપૂર રમણક લલ્લ ભાઈ ॥
 સ્વર્ણમ્મસ્થ અરુ દુર્ગ-દ્વીપ સ્વોજો મન લાઈ ॥
 દરદ પંચનદ દરદલિંગ, કાશ્મીર સુહાવન ॥
 ઉત્તર કૌશલ ઇન્દ્રમ્મસ્થ, કુરુજાંગલ પાવન ॥ ૪ ॥
 પુરી અવન્તી ગુજરાટ કાંચી પુનિ કાશી ॥
 કેકય માહિષક પાણ્ડય-દેશ ઉત્કલ સુસ્વરાશી ॥
 મિથિલા સિંધુ સુરાષ્ટ્ર, મહોદય મગધ વિચારી ॥
 અંગ પાટલીપુત્ર, પુણ્ડ ચમ્પા લલ્લ ભારી ॥ ૫ ॥
 મત્સ્યદેશ અરુ વંગ, ગૌડ ઉપવંગ સિધારો ॥
 પ્રાગ્જોતિષ અરુ શૂરસેન, કિલીકિલા પધારો ॥
 કિષ્કિન્ધા નિજદેશ, સકલ દ્વંદ્વૌ વસુધાતલ ॥
 ઔર વીચકે દેશ, દ્વંદ્વિયો સવર્ણ જલ થલ ॥ ૬ ॥

(અહિંથી લેખક છે.) (આ બધાં પ્રાચીન નામો છે, તેનાં હાલ જે
 નવાં આ સમય નામો છે તે પણ લખવામાં આવ્યાં છે,) આવર્તન-પ્રિટેન,
 ઇષુજાત વા અશ્વક્રાન્ત, -યૂરપ, રોમ-રૂમ, પઠચર-ઈટાલી, ઇન્દુદ્વીપ વા ઇન્દ્ર
 દ્વીપ-ઈંગ્લાંડ, પશુશીલ-પોર્ટુગાલ, ક્રૌંચ કુમથકામળ, (જર્મની) સૈનિક કુ-
 કુટ-હોલાંડ, બેલગ્ગમ, અશ્વક વા અરવીયા-આરવીયા, મલિયા કુકુટ-ગોળ વા

કાન્સ, તામસ-રૂપેન, મારક વા માઠક-ડેનમાર્ક, રવીડન, રકેન્ડેનેવિયા, આરણ્યક તુરુષ્ક-યુરપિયન તર્કિ, કાનિબળ-કેનિબેલ, બર્બર-બારબેરીમાં પણ જુવું. ૧

રથકાન્ત વા સૂર્યારિકા-આફ્રિકા, ઉપદ્વીપ, રાક્ષસ વાસ, વાઙ્મણ વારિધાન, (આફ્રિકાના ઉપદ્વીપ) વિષ્ણુકાન્ત વા અસેએનક-એશિયા, હૈખ-સૈબેરિયા, રૂપ-રૂશિયા વા રૂપ; શંકતુરુષ્ક-એશિયાટીક, તર્કી, ચીનપારટ મહાચીન-ચીન, તાલોષક-ટિબેટ, પાર્વત-તાર્તરી, આવર્ત-અરબસ્તાન, પારસ્ય-ઇરાન, ૨

તુખારા-બુખારા, શૂદ્રયવન-મકા, પહનવ-કાબુલ, નર્દિનાશકારસ્કાર-મહીના, ગાન્ધાર-કંઠહાર, અપવાહ વા અપકાન્ત-મસ્કત, બ્રહ્મત્તર બ્રહ્મદેશ-બ્રહ્મા, ઉપમલ્લકા-મલિકા, સિંહલદ્વીપ-સીલોન, કુમારી-કન્યાકુમારી વા કેપકારિન, સ્વર્ણભૂમિ વા કુમાર દ્વીપ-અમેરિકા, ઉત્તર કુમાર, દક્ષિણ કુમાર-ઉત્તર અમેરિકા, દક્ષિણ અમેરિકા. ૩

રમણક-આસ્ત્રેલેશિયા, તલહ-બ્રાહ્મલ, હિરણ્યપુર-મેરૂ, સ્વર્ણપ્રસ્થ-પલિનેશિયા, દ્વર્ગદ્વીપ-નાના મોટા, દરદ-ભુતાન, પંચનદ-પંજાબ, દ્વરદલિંગ-દારજીલીંગ, કાશ્મીર વા ગૈરિક-કાશ્મીર, ઉત્તર કૌશલ-અયોધ્યાનો પ્રદેશ, કુંડલંગલ-કુંડલેત્ર, ઈન્દ્રપ્રસ્થ-દિલ્લી. ૪

અવન્તિકાપુરી-ઉજ્જૈન, ગુજરાટ-ગુજરાત, કાંચી-કરનાટક, કાશી-શિવપુરી, વારાણસી-બનારસ, કેકય-હિરાટ, માહિષક-મહિસૂર, પાણ્ડય-મલબાર, અને શ્રેષ્ઠ ઉત્કલ, -ઓરીસાપ્રાંત, મિથિલા-વિઠેહ તિરહુત, સિન્ધુસૌવીર-સિન્ધુ નદીનો મધ્યવર્તી પ્રદેશ, સુરાષ્ટ્ર-મહારાષ્ટ્ર મહોદયા કાન્યકુબ્જ-કનોબદિ, મગધ-ક્રીકટ, ગયા, અંગ-વૈધનાથનો બંગાળ રાજમહલ આરા-આદિ, પાટલીપુત્ર-પટણા, પુન્ડ-મેદનીપુર, અમ્પા-ભાગળપુરપણ જોવું. ૫

મત્સ્યદેશ-રંગપુર, દિનાજપુર અને રાજસાઈ, બંગાળ-બાકરગંજ, ઢાકા, નંદિયા, શાંતિપુર, કૃષ્ણનગર, ઉપબંગ-માઈમસિંહ, કિલકિલા-કલકત્તા, પ્રાગ્ જ્યોતિષ્-કામરૂપ, શૂરસેન-મથુરા, અને આપણો સર્વ દેશ કિષ્કિંધા સર્વ પૃથિવી, જળ, સ્થળ તથા મધ્યપ્રદેશ જોજો.* ૬

દે હા-ઉદય અસ્તલોં જોજકૈ, સિય સુધિ દેહુ વતાય ॥

વચન સુનત સવ કપિચલે, તવ બોલે રઘુરાય ॥ ૪૨ ॥

સર્વ ભૂમિકે દેશ તુમ, કેહિ વિધિ જાનહુ મિત્ર ॥

સો કહિયે સુનિ પ્રભુવચન, બોલે વચન વિચિત્ર । ૪૩ ॥

* આ પ્રાચીન નવીન નામોનો ખુલાસો આર્યવર્ષ વિચાર નામના ગ્રંથમાં લખેલ છે.

વાલી મય માજત ફિરો, સકલ દેશ રઘુરાજ ॥

તબ યહ દેસ્કે દેશ સબ, અબ આયે સબ કાજ ॥ ૪૪ ॥

ઉદ્યાચળથી અસ્તાચલ સુધી જનકીજીને શોધીને ત્વરાથી આવજો. આવાં સુગ્રીવજીનાં વચન શ્રવણ કરીને સર્વ વાનરાઓ ચાલ્યા ત્યારે રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે,—૪૨

હે મિત્ર ! આ સર્વ દેશોના સમાચાર તમે શી રીતે જાણો છો ? તે તો કહો. આવા પ્રભુના પ્રશ્નને શ્રવણ કરીને સુગ્રીવજી બોલ્યા કે,—૪૩

હે રામચન્દ્રજી ! વાલિના ભયથી સર્વ દેશોમાં હું નાસતો ફરતો હતો, ત્યારે આ સર્વ દેશ જોયા હતા, આજે એ જોવું કામ આવ્યું. ૪૪

ચૌ—નિજ પ્રભુકોર માનિ હિતવાની, શીશધરે પ્રભુ ચરણન આની ॥

નિદરિ પવન દોઝ ઝઠિ ચલે, પદ્મ એકાદશ વનચર મલે ॥

પુનિ સુગ્રીવ મોર મુખ દેસ્કી, વીર સતવલિહિ કહા વિશેષી ॥

મુનહુ સુવીર પ્રાણ હિતકારી, રામકાજ હિયે ધરહુ સંભારી ॥

તુમ વસંત પશ્ચિમ દિશિગવની, સીતા મુધિ પૂછહુ સબ અવની ॥

પશ્ચિમદેશ શૈલ સર જાયહુ, અગ્નિદેવ કરજોર મનાયહુ ॥

લોજો સબ તહેકે અસ્થાના, રામકાજ હિત કરહુ પયાના ॥

રંગભૂમિ જાયહુ પુનિ માર્દ, સીતા મુધિ પુછેઝ સબ ઠાર્દ ॥

સરિતા શૈલ મુગિરિ વન જેતે, લોજહુ સીતાહે હિત ધારિ તેતે ॥

જો કોઝ મિલે મહામુનિજ્ઞાની, પૂછહુ સમાચાર મૃદુ વાની ॥

તુમ્હરે બલ ગર્જતે મૈં માર્દ, મિલવહુ વેગિ જાનકિહિ આર્દ ॥

તે વાનરાઓએ પોતાના પ્રભુની હિતકારી વાણી માન્ય કરીને પ્રભુના ચરણોમાં આવીને શિર નમાવ્યું. પવનની પણ નિન્દા કરવાવાળા અર્થાત્ તેથી પણ વિશેષ વેગવાળા બન્ને વાનરાઓ ઉઠીને અગ્યાર પદ્મ વાનરાઓને સાથે લઈને ચાલ્યા. ૧ ત્યાર પછી સુગ્રીવે પાછળ બેઠેલા શતવીર નામના વીર વાનર સામું જોઈને કહ્યું કે,—હે સુવીર ! પ્રાણહિતકારી ! શ્રવણ કરો. શ્રી રઘુનાથજીનું કામ હૃદયમાં વિચારીને ધારણ કરો. ૨ તમે અને વસન્ત પશ્ચિમ દિશામાં જઈને શ્રી સીતાજીના સમાચાર સર્વ કોઈને પુછો, પશ્ચિમ દેશના પર્વત અને સરોવર જોતા જોતા અગ્નિદેવને હાથ જોડીને મનાવજો. ૩ ત્યાંના સર્વ સ્થાનનો શોધ કરજો. શ્રી રઘુનાથજીના કાર્ય માટે પ્રયાણ કરો. પછી હે ભાઈ ! રંગભૂમીમાં જઈને જે કોઈ મળે તેને શ્રી જનકીજીના ઝગર પૂછવા. ૪ નદી, પર્વત, ગીરિ, અને વન જેટલાં છે તે તે સર્વ સ્થળે શ્રી જનકીજીનો તપાસ કરો. જે કોઈ મહા

મુનિ જ્ઞાનિ મળે તો તેને કોમળ વચનોથી પૂછજો. પ હે ભાઈ ! હું તમારા
અળ ઉપરજ બધો આધાર રાખીને બેઠેલો છું, માટે તુરત શ્રી જનકીજીને લા
વીને મેળવી આપો.

દોહા-પશ્ચિમ દિશા વિશેષસૌ, જહાં ધરાકો અન્ત ॥

एकमास मे लेइ सुधि, फिरो वेग बलवन्त ॥ ४५ ॥

પશ્ચિમ દિશામાં જ્યાં પૃથિવીનો અંત હોય ત્યાં સુધી જઈને એક મા-
સમાં બળર કહાડી મને મળો. ૪૫

चौ०-चरणकमल सब करहिं प्रणामा, पश्चिमदिशा चले बलधामा ॥

दशषटलाख हरी हर बोलत, चले जाहिं गिरि कन्दर तोलत ॥

अवधि मेटि जो विनुसुधिपाये, अवशिमरीहि सो ममकर आये ॥

ચરણ કમળમાં સર્વેએ પ્રણામ કરયા. એ પ્રકારે સર્વ બળવાન વાનરાઓ
પશ્ચિમ દિશામાં જનકીજીનો શોધ કરવા માટે ચાલ્યા. સોળ લાખ વાનરાઓ
હરિહર કરતા, પર્વતોની ગુફાઓ નિહાળતા ચાલ્યા. (અહિ સુધી ક્ષેપક છે.)
સુગ્રીવજીએ કહ્યું કે, અવધિ વીતી ગયે વગર બળર મેળવી ને આવશે, તે નિ-
શ્ચય મારા હાથે મરણને શરણ થશે.

दोहा-वचन मुनत सब वानर, जहँ तहँ चले तुरन्त ॥

तव सुग्रीव बुलायउ, अंगदादि हनुमन्त ॥ ४६ ॥

આવાં સુગ્રીવજીનાં વચન શ્રવણ કરી સર્વ વાનરાઓ જ્યાં ત્યાં તુરત શોધ
માટે ચાલ્યા, ત્યાર પછી સુગ્રીવે અંગદ અને હનુમાન-આદિને બોલાવીને આ
પ્રમાણે વચનો કહ્યાં. ૪૬

चौ०-सुनहू नील अंगद हनुमाना, जम्बवन्त मतिवीर सुजाना ॥

सकलमुभटामिलि दक्षिण जाहू, सीता सुधि पूछेहु सब काहू ॥

मनवचक्रमसों यतन विचारेहु, रामचन्द्रकर काज मैंवारेहु ॥

भानुपीठ सेइय उर आगी, स्वामी सेइय सब छल त्यागी ॥

तजि माया सेइय परलोका, मिटहिं सकल भवसंभव शोका ॥

देह धरेकर यह फल भाई, भजिय राम सब काम बिहाई ॥

सोई गुणज्ञ सोई बडभागी, जो रघुवीर चरण अनुरागी ॥

आयसु मांगी चरण शिरनाई. चले सकल सुमिरत रघुराई ॥

पाछे पवनतनय शिरनावा, जानि काज प्रभु निकट बुलावा ॥

परसा प्रीति सरोरुह पानी, कर मुद्रिका दीन्ह जन जानी ॥

बहुप्रकार सीताहि समुझायहु, कहि बलवीर वेगि तुम आयहु ॥

हनुमत जन्म सफल करि जाना, चले हृदय धरि कृपानिधाना ॥

यद्यपि प्रभु जानत सब वाता, राजनीति राखत सुरजाता ॥

હે નીલ, અંગદ, હનુમાન અને જમ્બવન્ત ! હે મતિધીર સુજ્ઞાન ! મારાં વચન શ્રવણ કરો. તમે સર્વ યોદ્ધા મળીને દક્ષિણ દિશામાં જાઓ. જે કોઈ મળે તેને શ્રી જાનકીજીના સમાચાર પૂછો. ૧ મન વચન અને કર્મથી તેજ યત્ન કરો કે જેથી શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્ય પૂર્ણ થાય. સૂર્યને પીઠથી સેવવો; અને અગ્નિનું ઉરથી સેવન કરવું. અને સ્વામીનું આગળ પાછળથી છળ કપટનો ત્યાગ કરીને સેવન કરવું. કેમકે સૂર્ય સાથે આગળનું કપટ, અને અગ્નિ સાથે પાછળનું કપટ લાગેલું છે. બીજે એમ પણ અર્થ થાય છે કે, બાહ્યરનું છળ કપટ શ્રી રઘુનાથજી સૂર્ય થઈને જુએ છે. અને અંતઃકરણનું છળ કપટ અગ્નિ થઈને દેખે છે. એ માટે છળ કપટનો ત્યાગ કરી શ્રી રામચન્દ્રજીનું કામ કરવું.+ અથવા જે પ્રકારે સૂર્ય છળ કપટનો ત્યાગ કરી માર્ગનું સેવન કરે છે. અને અગ્નિ જે પ્રમાણે છળ કપટનો ત્યાગ કરી અંતસ સેવે છે, કેમકે જો સૂર્ય સાવધાની ન રાખે તો તો રાત્રી દિવસમાં અંતર પડી જાય, અને અગ્નિ છળ કપટ રાખે તો, અન્નનો પચાવ થાય નહિ. દેહ બળી જાય, તે પ્રમાણે તમે પણ સાવધાન થઈ રઘુનાથજીનું સેવન કરજો. સુગ્રીવ શ્રી રઘુનાથજીની ગૌરવતા દર્શાવે છે કે શ્રી રામચન્દ્રજી ભાનુપીઠ છે. અર્થાત્ ભાનુ છે પીઠ જેની એટલે કે ભાનુ-સૂર્ય પણ જેની પાછળ છે. અથવા તે રવીવંશી મારા ઉર આગળ સન્મુખ સ્થિત છે. માટે તેનું સેવન છળનો પરિત્યાગ કરીને કરવું. અથવા આને તપસ્વી જાણીશો નહિ. સૂર્યની ઉત્પત્તિ પણ એમની પાછળજ છે. કે જે મારા ઉર આગળ પ્રત્યક્ષ છે. અથવા ભાનુપીઠ કાચ એક એવા પ્રકારનો આવે છે કે તેને સૂર્ય સામે રાખતાં ત્વરાથી અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે. પરંતુ જો તે કાચમાં સૂર્યનાં કિરણો ગોળ બિંદુ સદૃશ સીધાં પડે તોજ અગ્નિ પ્રકટ થાય, પરંતુ જો જરા વાંકો કાચ રાખવામાં આવે તો અગ્નિ પ્રગટ થતો નથી. સીધો કાચ રાખીને અગ્નિ પ્રકટ કરી ગમે તેટલું કાર્ય કરી લ્યો. તેના સન્મુખ થવાથી સૂર્ય અગ્નિ આપીને કાર્ય કરે છે. અગ્નિ આપે છે તો સૂર્ય, પણ નામ કાચનું લેવાય છે. આ પ્રકારે તમે પણ જો છળ કપટનો ત્યાગ કરી કાર્ય કરશો તો કાર્ય સિદ્ધ તો શ્રી રઘુનાથજી સ્વયં કરી લેશે. તમે તો કેવળ નિમિત્ત માત્ર છે. તે મોટાઈના પાત્ર થશો. અથવા શ્રી રામચન્દ્રજી કે જેનો જન્મ સૂર્ય વંશમાં છે તે પાછળ છે અને શક્તિ-અગ્નિરૂપ જે સીતાજી છે તે સન્મુખ છે જેથી ત્યાં કપટ નહીં શકવાનું નથી. માટે છળ કપટ ત્યાગીને કામ કરજો, આમ સુગ્રીવજીના કહેવાનો આશય છે. ૨

+સૂર્યમંડલમદયસ્થં રામસીતા સમાન્વિતમ્ અથવા અહં વૈશ્વાનરોભૂત્યા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ॥

માયાનો પરિ ત્યાગ કરી પરલોકનું સેવન કરવું જોઈએ, કે જેથી સંસારના ઉત્પન્ન થયેલા શોક મટી જાય છે. હે ભાઈ ! હેહ ધારણ કરવાનું એજ ફળ છે કે સર્વ કામનાનો ત્યાગ કરી શ્રી રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવું. ૩ તેજ ગુણવાન અને તેજ મહા ભાગ્યશાળી છે કે જે શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળનો પ્રેમી છે. આ વાર્તા શ્રવણ કરી તે સર્વ વાનરાઓ આજ્ઞા મસ્તક ઉપર ચડાવીને ચરણોમાં મસ્તક નમાવી શ્રી રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરતા ચાલ્યા. ૪ સર્વની પાછળ મહાવીરજીએ મસ્તક નમાવ્યું ત્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ વિચાર કર્યો કે, સર્વ કાર્ય આનાથી સિદ્ધ થશે તેથી મહાવીરજીને સમીપ બોલાવ્યા. મસ્તક ઉપર કમળ સદૃશ હાથ રાખીને પોતાના ભકત જાણી વીંટી ઉતારીને હનુમાનજીને આપી. હનુમાનજી સ્નેહાવશ સર્વની પાછળ રહી ગયા હતા. તથા એકાંતમાં મુદ્રિકા આપવાનો હેતુ એ હતો કે, સર્વના સમક્ષ એકને આપવી એ અન્યનું અપમાન કરવા બરાબર હોવાથી હનુમાનજીને એકાંતમાં બોલાવી મુદ્રિકા આપી હતી. તેમજ આ કાર્ય એમનાથીજ સિદ્ધ થશે એ પ્રતીતિ હોવાથી તેમને આપી. કમળ સદૃશ હાથનો શ્રી રામચન્દ્રજીએ સ્પર્શ કર્યો તેનો આશ્ચર્ય એ છે કે, તમારે નિર્ભય રહેવું, અને જેમ કમળાશ્રિત બમર જળમાં મગ્ન થતા નથી, તેમ તમે પણ મારા હાથના આશ્રિત હોવાથી સાગરમાં મગ્ન થશો નહિ. પાર થઈ જશો. મુદ્રિકાથી જાનકી પ્રસન્ન થશે. નામ નામીમાં અલેદ છે. ૫ શ્રી રામચન્દ્રજીએ હનુમાનજીને કહ્યું કે, -હે હનુમાનજી ! બહુજ પ્રકારે જાનકીને સમજાવી મારો વિરહ તથા બળ વળાણી ત્વરાથી પાછા વળજો. મહાવીરજીએ પોતાનો જન્મ સફળ માન્યો. અને શ્રી ભગવાનને -હૃદયમાં ધારણ કરીને ચાલ્યા. ૬ જો કે પ્રભુ સર્વ વાતના જ્ઞાતા છે, પરંતુ રાજનીતિનુસાર અનુસરે છે. દેવતાઓના સંરક્ષણ નિમિત્ત નીતિથી અનુસરે છે; કારણ કે આ કાર્ય દેવતાઓના સંરક્ષણાર્થજ છે. જો કે પોતે જાણતા હતા કે જાનકી લંકામાં છે, પરંતુ દૂત દ્વારા સર્વ નિશ્ચય કરાવી, રાવણને બળ દર્શાવી, સમુદ્રનું અંધન અને ઉલ્લંઘન તથા રાક્ષસોને ભય દેખાડવા-આદિથી એ સૂચન કરાવવું કે જેનો દૂત આવો બળવાન છે તે તેનો સ્વામી કેવો બળવાન હશે. તેમજ રાક્ષસોના બળનું પરિક્ષણ મહાવીરજી દ્વારા થઈ જશે. અને સર્વજ્ઞતા જાણવામાં ન આવી જાય, એ માટે ચારે દિશામાં દૂતો મોકલ્યા.

દોહા-ચલે સકલ વન સોજત, સરિતા સર ગિરિ સોહ ॥

રામકાજ લવલીન મન, વિસરા તનુ કર છોહ ॥ ૪૭ ॥

સર્વ વાનરાઓ વન, સરિતા અને નદી-આદિની ગુફાઓ અને કોતરો શોધતા શોધતા ચાલ્યા જાય છે. સર્વનું મન શ્રી રામકાજમાં તલ્લીન થઈ ગયું

છે. શરીરના મોહનો પરિત્યાગ કરી દીધો છે. ૪૭

ચૌ-કતહુ હોઈ નિશિચરસન મેટા, પ્રાણ લેહિં રૂક એક એક ચપેટા ॥

વજ્રદંત ચક્ર રાક્ષસ આવા, લેખત કપિન પરમ દુઃખ પાવા ॥

મીઠરૂપ યહ કો અવ આવા, લલિત અંગદ ક્રોધિત ઝાઝાવા ॥

લેખત તાહિ કપિ યુવરાજ, સન્મુખ જાય તાહિસન બાજા ॥

મલ્લયુદ્ધ અતિ મયો અપારા, સર્વ વાનર મિલ કીન્હ વિચારા ॥

પ્રથમ પયાન કાલ ચાલિ આવા, કહ કપિ વિધિ કા કીન બનાવા ॥

વાલિસુવન તથા હૃદય વિચારા, મુષ્ટિક એક તાસુ શિરમારા ॥

રામરૂપ હૃદયમૈ આની, અર્ધ ઝૂર્વ ધરિ ચીર મવાની ॥

જૈજૈ શબ્દ મયો તોહિ વારા, પવનપુત્ર હિય હર્ષ અપારા ॥

વીસકોટિ સૈન સેન મુહાર્દ, ચલે સર્વ જય કહિ રઘુરાઈ ॥

બહુપ્રકાર ગિરિ કાનન હેરહિં, કોઝ મુનિ મિલૈ તાહિ સર્વ ઘેરહિં ॥

લાગિ તૃષા અતિશય અકુલાને, મિલૈ ન જલ ઘન ગહન મુલાને ॥

તથા હનુમાન કીન્હ અનુમાના, મરણ ચહત સર્વ વિનુ જલપાના ॥

ચઢિગિરિ શિખર ચહંદિશિ લેખા, ભૂમિ વિવર રૂક કૌતુક લેખા ॥

ચક્રવાક ચક્ર હંસ ઝડાહીં, બહુતક સ્વર્ગ પ્રવિશિહિં તેહિ માર્હીં ॥

ગિરિતે ઝતારિ પવનમુત આવા, સર્વ કહૈં સૌ વિવર લેખાવા ॥

આગે કરિ હનુમન્તાહિ લીન્હા, પૈઠે વિવર લિલમ્બ ન કીન્હા ॥

યોજન ચારિ દુર્ગ અતિ વાંકી, મયદાનવ ગઢ કીના ઢાંકી ।

જે કોઈ સ્થળે કદાચ રાક્ષસનો ભેટો થાય છે, તે એક લપડાક સાથે તેનાં પ્રાણ હરિ લે છે, રસ્તે ચાલતાં એક વજ્રદંત નામનો રાક્ષસ સામે મળ્યો, વાંદરાઓ તેને નિરખીને મહા દુઃખ પામ્યા. (અહિંથી ક્ષેપક છે.) આ ભય-કરૂંપ ધારણ કરેલો રાક્ષસ કોણ છે એવો વિચાર કરી તેને જોતાંની સાથેજ અંગદજી ક્રોધિત થઈને તે સામે ઢોડ્યા. અને તેના સન્મુખ મહાન્ યોધા યુક્ત થઈ યુવરાજ અંગદ તેના સામો થયા. મહા મલ્લયુદ્ધ થયું ત્યારે સર્વ વાનરાઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે,—આ તો પ્રથમ પ્રયાણમાંજ કાળ ચાલ્યો આ-વ્યો. આ તે વિધાતાએ શું કર્યું કે અતે અંગદજીએ વિચાર કરી તે રાક્ષસના માથામાં એક મુઠી મારી, શ્રી શિવજી કહે છે—હે પાર્વતી ! અંગદજીએ મુઠી મારી શ્રી રઘુનાથજીના રૂપરૂપ-હૃદયમાં સ્મરણ કરી, તે રાક્ષસને પગ પકડીને ચીરી નાંખ્યો. ૪ તે સમય સર્વેએ જય જયકાર શબ્દ કર્યો. મહાવીરજી અત્ય-

ન્ત પ્રસન્ન થયા. વીસ કરોડ વાનરની સેના શ્રી રઘુનાથજીનો જય પોકારતી શોધ કરતી ચાલી જતી હતી. (અહિ સુધી ક્ષેપક છે.) ૫, નાના પ્રકારનાં વન અને પર્વતોમાં શોધ કર્યો. કોઈ મુનિ મળતાં તેને સર્વ કોઈએ ઘેરીને પુછ્યું 'પણ ક્યાંય પતો લાગ્યો નહિ. એક દિવસ માર્ગમાં તૃષાને લીધે સર્વ ઘભરાઈ ગયા. જળ ક્યાંય પણ મળ્યું નહિ અને વનમાં માર્ગ પણ ભૂલી ગયા. ૬ ત્યારે હનુમાનજીએ વિચાર કર્યો કે, જળપાન વગર સર્વ મરે છે. માટે જળનો શોધ પ્રથમ કરવાની અગત્ય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પર્વતની ટોચ ઉપર ચડીને ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરતાં પૃથિવીના તળમાં એક કૌતુક ભેવામાં આવ્યું. ૭ ત્યાં ચકલા ચકલી ળગળા અને હંસ ઉડતા હતા, ઘણા પક્ષી ત્યાં પ્રવેશ કરતાં હતાં. તે ઉપરથી મહાવીરજીએ અનુમાન કર્યું કે ત્યાં પક્ષી ફરે છે જેથી અવશ્ય જળ હોવુંજ ભેઈએ. આવો વિચાર કરી મહાવીરજી પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતરી આવ્યા. અને સર્વને તે સ્થાન દેખાડ્યું. ૮ એટલે તો વાનરાઓ મહાવીરજીને આગળ કરીને એક બીજાનો હાથ પકડીને એક પછી એક એ વિવર-ગુફામાં પેઠા. ચાર યોજનના ઘેરાવમાં એ ગઢ મયદાનવનો બનાવેલો હતો. માયાથી ઢાંકેલો હતો. (આ ક્ષેપક છે.)

દોહા—દેખિ જાહ ઉપવન સુભગ, સર વિકસે વહુ કંજ ॥

મન્દિર એક સચિર તહૈં, બૈઠિ નારિ તપ પુંજ ॥ ૪૮ ॥

વાનરાઓએ ત્યાં જઈને સુંદર ઉપવન ભેટ્યું, સરોવરમાં અનેક કમળો! ખિલી રહેલાં હતાં. ત્યાં એક સુંદર સ્ત્રી તપશ્ચર્યા કરતી બેઠી હતી. ૪૮

ચૌ—દૂરિહિતે ત્યાહિ સબ શિર નાવા, પૂંછેસિ નિજ વૃત્તાંત સુનાવા ॥

તવ તહૈં કહા કરહુ જલ પાના, સ્વાહુ સરસ સુન્દર ફલ નાના ॥

મજ્જન કીન્હ મધુર ફલસાયે, તાસુ નિકટ પુનિ સબ ચલિઆયે ॥

તેહિ સબ આપનિ કથા સુનાઈ, મૈં અવ જાંવ જહાં રઘુરાઈ ॥

દેવાંગના સુનામ હમારી, એકસમય તપકરન વિચારી ॥

બ્રહ્માસે માંગેઉં વરદાના, દર્શન મૈં પાઉં ભગવાના ॥

બ્રહ્મા કહ્યો રહ્યો યહિ થાના, આર્વાહિ યહાં કીશ વલવાના ॥

તિનસો રામ સ્વર તુમ પાઈ, દર્શન પાવહુગી રઘુરાઈ ॥

સો વહ સત્ય મૈં અવ વાની, જાઉં દર્શહિત સારંગપાની ॥

મુંદહુ નયન વિવર તજિ જાહુ, પૈહુ સીતહિ જનિ કદરાહુ ॥

નયનમંદિ તવ દેશહિં બીરા, ટાઢે સકલ સિન્ધુકે તીરા ॥

સો પુનિ ગઈ જહાં રઘુનાથા, જાહ કમલપદ નાયાસે માથા ॥

નાનામાંતિ વિનય ત્યહી કીન્હી, અનપાવની ભક્તિ પ્રમુ દીન્હી ॥

સઘળા વાનરાઓએ તેને દૂરથી મસ્તક નમાવ્યાં. અને પુછવાથી પોતાની સકળ વાર્તા કહી સંભળાવી કે જે પ્રકારે તેઓનું આવા ગમન થયું હતું. એટલે તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, -જળપાન કરી, સુંદર ફળ ખાઈ પ્રથમ તમારો શ્રમ મટાડો. ૧ વાનરાઓએ તો સ્નાન કરી મધુરફળ ખાધાં અને ત્યાર પછી તે સ્ત્રીના સ-મીપમાં આવીને સર્વ બેઠા. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીએ પોતાની સ વાર્તા સંભળાવીને કહ્યું કે, -હું હવે જ્યાં શ્રી રામચન્દ્રજી છે. ત્યાં જઈશ. સ્વયંપ્રભા માતૃ નામ છે. હું ગંધર્વકન્યા છું. હેમા અપ્સરાની સખી છું. મયદાનવે હેમાને અહિ ગુપ્ત રાખી હતી, તેને ઇન્દ્ર લઇ ગયો અને હું અહિ રહી ગઈ. ૨ (અહિથી ક્ષેપક છે.) હું દેવાંગના છું. મેં એક સમય તપસ્યા કરવાનો વિચાર કર્યો હતો. તપસ્યા કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કરીને મેં તેમની પાસે એ વરદાન માગ્યું હતું કે, મને શ્રી ભગવાનનાં દર્શન થાય એ ઇચ્છા છે. ત્યારે બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે, તું આ સ્થાનમાંજ રહેજે, અહિ બળવાન વાનરાઓ આવશે. તે દ્વારા તું શ્રી રામના બળર પામીને શ્રી રઘુનાથજીનાં દર્શન કરીશ. ૪ તે સર્વ વાર્તા આજ સત્ય થઈ. હું શ્રી રઘુનાથજીનાં દર્શનાર્થ જાઉં છું. (અહિ સુધી ક્ષેપક છે.) હવે તમે સર્વ તમારાં નેત્ર વીંચી લો, તો આ વિવરમાંથી નીકળી જશો. તમને જાનકીજી મળશે, ઘણાશો નહિ. ૫, તેના કહેવાથી સર્વ વાનરવીર આંખ વીંચીને પછી ઉઘાડીને જુવે છે તો પોતે સમુદ્રને કિનારે ઉભા છે. અને તે સ્ત્રી તો શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે ગઈ અને ત્યાં જઈ પ્રભુના ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવ્યું. ૬ અને ભગવતની નાના પ્રકારે વિનતિ કરી. એટલે રઘુનાથજીએ તેને ન આપી શકાય તેવી પોતાની ઉત્તમ ભક્તિ આપી.

દોહા-બદરીવન કહૈં સો ગઈ, પ્રમુઆજ્ઞા ધરિ શીશ ॥

જર ધરિ રામચરણયુગ, જો વંદિત અજ ર્શ ॥ ૪૯ ॥

તે પ્રભુની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરી અને શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણકમળ કે જેને બ્રહ્મા અને શંકર વંદન કરે છે. તેને -હૃદયમાં ધારણ કરી બદ્રિકાશ્રમમાં ગઈ. ૪૯

ચૌ-૦-इहां विचारहिं कपि मन माहीं, वीती अवधि काज कुछ नाहीं ॥

सब मिलि कराहिं परस्पर वाता, विनु सुधि लिये करव का भ्राता ॥

कह अंगद लोचन भरि बारी, दुहु प्रकार भइ मुत्तु हमारी ॥

इहां न सुधि सीताकर पाई, वहां गये मारिहिं कपिराई ॥

पिता वधे पर मारत मोहीं, राखा राम निहोरन ओहीं ॥

પુનિ પુનિ અંગદ કહ સવ પાहीं, મરણ મયો કહુ સંશય નાहीं ॥
 અંગદ વચન સુનત કપિવીરા, બોલ ન સકાहीं નયન બહ નીરા ॥
 ક્ષણ ઇક શોક મગન વ્હૈ ગયે, પુનિ અસ વચન કહત સવ મયે ॥
 હમ સીતાકી વિન સુધિ લીન્હે, ફિરવ ન સુનુ યુવરાજ પ્રવીને ॥
 અસ કહિ લવણસિન્ધુતટ જાર્દ, વૈઠે કપિ સવ દર્મ ડસાર્દ ॥
 જામ્બવન્ત અંગદ દુઃખ દેઘી, કહી કથા ઉપદેશ વિશેઘી ॥
 તાત રામ કહૈ નર જનિ જાનહુ, નિર્ગુણબ્રહ્મ અજિત અજૈ માનહુ ॥
 હમ સવ સેવક અતિ બડભાગી, સન્તત સગુણબ્રહ્મ અનુરાગી ॥

સમુદ્ર કિનારે અંગદાદિ વાનર વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આજ અવધિ પૂર્ણ થઈ ગઈ. અને કાર્ય તો કાંઈ પણ થયું નહિ. હવે તે શું કરવું. સર્વ કોઈ મળીને પરસ્પર વાર્તા કરવા લાગ્યા કે, હે ભાઈ ! ખગર કાઢ્યા વગર આપણે હવે શું કરશું. ૧ અંગદજી તો નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને કહેવા લાગ્યા કે, માફ મરણ તો બે પ્રકારે છે. એક તો જનકીજીના ખગર ન મળ્યા, અને ત્યાં જવાથી સુગ્રીવ મારશે. ૨ મારા પિતાને મરાવ્યા છતાં પણ તે મને મારતા હતા. પણ શ્રી રઘુનાથજીએ મારો હાથ પકડેલો છે એ કારણ મને છોડી દીધો છે નહિ તો તે અવશ્ય મને મારીજ નાંખત. અંગદજીએ આ વાર્તા વારંવાર સર્વને કહી કે,—હવે તો નિઃસંશય મરણજ આવીયું એમાં જરા પણ શંક નથી. ૩ મોટા મોટા મહા ખગવાન વાનરવીર અંગદજીનાં વચન શ્રવણ કરી કાંઈ પણ બોલી શકતા નહતા, સર્વના નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા ચાલી રહી છે. ક્ષણભર તો સર્વ વાનરાઓ શોકમાં મગ્ન થઈ ગયા. પછી સર્વ આ પ્રકારે કહેવા લાગ્યા કે— ૪ હે અતુર યુવરાજ ! અમે જનકીજીના ખગર મેળવ્યા વગર પ્રાણાંતે પણ પાછા ફરનારજ નથી. આહે ભલે મરી જઈએ તો શું થયું ? પણ ખગર મેળવ્યા વગર પાછો પગ કરનારજ નથી. આ પ્રમાણે દૃઢ વિચાર કરી. સર્વ ક્ષારસમુદ્રને કિનારે કૃતસંકલ્પ થઈ સઘળા વાનરાઓ દર્ભ બિછાવીને બેઠા. ૫, જામ્બવન્તજીએ યુવરાજ—અંગદજીને હુઝી બોધને અનેક ઉપદેશની કથા કહી સંભળાવી. હે તાત ! શ્રી રઘુનાથજીને તમે મનુષ્ય બળુશોજ નહિ, તે તો નિર્ગુણબ્રહ્મ અજીત અજન્મા છે. ૬ આપણે સર્વ સેવક મહા ભાગ્યશાળી છઈએ કે, જે નિરંતર સગુણ બ્રહ્મનું આરાધન કરીએ છીએ.

દોહા—નિજઈચ્છા અવતરેડ પ્રભુ, સુર દિગ્ગો માહિ લાગિ ॥

સગુણ ઉપાસક રહિં સવ, મોક્ષ સકલ સુખ ત્યાગિ ॥ ૫૦ ॥

તેજ પ્રભુ દેવતા, ગાય અને ગ્રાહ્યણુ તથા પૃથિવીનું સંરક્ષણ કરવાને માટે રવેચ્છાથી અવતાર લઇને પધારયા છે, જે સચુણપ્રદાના ઉપાસક છે, તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષપદ એ સર્વના ત્યાગી છે. એ માટે શોચ ન કરો. શ્રી રઘુનાથજીની કૃપાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થઇ જશે. ૫૦

ચૌ૦—યહિવિધિ કહત કથા बहु भांती, गिरिकन्दरा सुनी सम्पाती ॥

बाहर होई देखे सब कीशा, मोहिं अहार दीन्ह जगदीशा ॥

आजु सबन कहँ भक्षण करजं, दिन बहु गए अहार बिनु मरजं ॥

कबहुँन मिलि भरि उदर अहारा, आजु दीन्ह विधि एकहि वारा ॥

हरपे गृध वचन सुनि काना, अब भा मरण सत्य हम जाना ॥

कपि सब उठे गृध कहँ देखी, जाम्बवन्त मन शोच विशेषी ॥

कह विचारि अंगद मन माहीं, धन्य जटायु सरिस कोउ नाहीं ॥

रामकाज कारण तनु त्यागी, हरिपुर गयउ परम बढभागी ॥

जो रघुवीर चरण चित लावे, तिहिसम धन्य न आन कहावै ॥

सुनि खग हर्ष शोक युत बानी, आवा निकट कपिन भय मानी ॥

ताहि देखि सब चले पराई, टाढ कीन्ह तिन्ह शपथ दिवाई ॥

तिन्हें अमय करि पूछासि जाई, कथा सकल तिन ताहि सुनाई ॥

सुनि सम्पाति बन्धुकी करणी, रघुपाति महिमा बहुविधि वरणी ॥

આ પ્રકારે જામ્બવન્તજી અનેક કથા કહીને સમજાવી રહ્યા હતા, તે તેમની સર્વ વાત પર્વતની ગુફામાં બેઠેલા સંપાતીએ સાંભળી. એટલે સંપાતીએ ગુફામાંથી બાહાર આવીને જોયું તો ઘણા વાનરાઓ બેઠેલા છે. સંપાતીએ તો મનમાં વિચાર કર્યો કે, વિધાતાએ આજે મને ભોજન આપ્યું છે ૧ આજ સર્વનું ભક્ષણ કરીશ. ઘણા દિવસ થયા ભૂખથી માર્યો બાઉ છું. કોઈ દિવસ પેટ પૂર્ણ ભોજન મળ્યું નથી. તે આજ વિધાતાએ એકજ વારમાં આપી દીધું. ૨ સંપાતી ગીધનાં વચન શ્રવણ કરી વાનરાઓ તો ડરવા લાગ્યા. અને કહેવા લાગ્યા કે, હવે તો અમે નિશ્ચય બાણી લીધું છે કે, અવશ્ય મરણ થશેજ, સર્વ વાનરાઓ ગીધરાજને નિરખી બેઠા હતા તે ઉશા થઇ ગયા. એટલે જામ્બવન્તને મહાશોચ થયો કે સંપાતીને નિરખીને વાનરાઓની આવી દશા થઇ તે રાવણ સાથે શી રીતે લડશે. ૩ અંગદજી વિચાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે,—જટાયુના સમાન કોઈ પણ ભાગ્યવાન નથી. કે જેમણે શ્રી રઘુનાથજીના કાર્યમાં પોતાનું શરીર ત્યાગીને વૈકુંઠવાસ કર્યો. આ વાર્તા અંગદજીએ એવા તો ઉંચા સ્વરથી કહી કે, જે

સંપાતી સાંભળી શકે; કારણ કે અંગદેવ પ્રથમથીજ જાણતા હતા કે, આ જટા-
યુનો મોટો ભાઈ સંપાતી છે. ૪ જે શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળમાં ચિત્ત લગા
વે છે, તેના સમાન કોઈને પણ ધન્ય નથી. (આ ક્ષેપક છે.) આવી હર્ષ અ-
ને શોક મુક્ત વાનરાઓની વાણી શ્રવણ કરી સંપાતી સમીપમાં આવતાં વાન-
રાઓ બહુજ ધભરાયા. એક તો જનકીજીના સમાચાર ન મળ્યા. અને સુગ્રી-
વના ભયથી મન કંપી રહેલું છે. એ કારણથી વિશેષ ધભરાયા. ૫ સંપાતીના
સમીપમાં આવવાથી જ્યારે વાનરાઓને ધભરાઈને નાસતા જોઈ, સંપાતીએ સોગ-
ન આપીને ઉભા રાખ્યા. તેઓને અભય કરીને કહ્યું કે, તમે જરા પણ ડરશો
નહિ. હું પણ શ્રી રઘુનાથજીનો સેવક છું. તમે કોણ છો ? તમારી સર્વ વાર્તા
મને કહો. એટલે વાનરાઓને ધિરજ આવતાં તેમણે જટાયુના મરણના અને
શ્રી સીતાજીના શોધ માટે પોતાના આવવાના સર્વ સમાચાર સંપાતીને કહ્યા. ૬
સંપાતી પોતાના નાનાભાઈની કરણી સાંભળીને, ઘણા પ્રકારે શ્રી રઘુનાથજીના
મહિમાનું વર્ણન કર્યું.

દોહા-મોહિં લૈ ચલહુ સિન્ધુતટ, દેઉં તિલાંજલિ તાહિ ॥

વચન સહાયક કરવ મૈ, પૈહુ સ્વોજહુ જાહિ ॥ ૫૧ ॥

સંપાતી કહેવા લાગ્યો કે-હે ભાઈ વાનરાઓ ! મને અહિથી ઉતારીને
સમુદ્રને કિનારે લઈ ચાલો. હું મારા નાનાભાઈ જટાયુને તિલાંજલી આપીશ.
અને તમારી પણ વચનથી સહાયતા કરીશ. તમોને જનકીજી અવશ્ય મળશેજ,
તેનો શોધ કરવાથી અવશ્ય તમને તેમના સમાચાર મળશેજ. ૫૧

ચૌ-અનુજ ક્રિયાકરિ સાગરતીરા, કહ નિજકથા સુનહુ કપિવીરા ॥

હમ દોઉ બન્ધુ પ્રથમ તરુનાઈ, ગગન ગયે રવિ નિકટ ઉડાઈ ॥

તેજ ન સહિં સક સો ફિરિ આવા, મૈં અભિમાની રવિ નિયરાવા ॥

જરે પંચ રવિ તેજ અપારા, પરેઉં ભૂમિ કરિ ઘોર ચિકારા ॥

મુનિ ઇક નામ ચન્દ્રમા ઓહી, લાગી દયા દેખિ કર મોહી ॥

બહુપ્રકાર તિન્હ જ્ઞાન સિખાવા, દેહજનિત અભિમાન છુડાવા ॥

ત્રેતા બ્રહ્મ મનુજ તનુ ધરિહૈં, તાસુ નારિ નિશિચરપતિ હરિહૈં ॥

તાસુ સ્વોજ પઠવાહિં પ્રભુ દૂતા, તિન્હૈં મિલે તુમ હોવ પુનીતા ॥

જમિહાહિં પંચ કરાસિ જાનિ ચિંતા, તિન્હૈં દેસાઈ દેવ તૈં સીતા ॥

યહ કહિ મુનિ નિજ આશ્રમ ગયઝ, તિહિ ક્ષણ હૃદય જ્ઞાન કછું ભયઝ ॥

પુનિ સંપાતી વચન ઉચારી, સુનો ગિરા મમ તુમ હિતકારી ॥

પુત્ર મોર સુપરણ તેહિ નાઝં, સેવત મોહિં સદા યહિ ઠાઝં ॥

સમુદ્ર કિનારે પોતાના નાનાભાઈ જટાયુની ક્રિયા કરીને સંપાતી પોતાની વાર્તા સંભળાવવાને માટે બોલ્યો કે,—હે મતિધીર ! શ્રવણ કરો. અમે બે ભાઈ—હું અને જટાયુ યુવાવસ્થામાં ઇર્ષ્યાને લીધે ઉડીને સૂર્યના સમીપ ગયા. ૧ જટાયુથી તો ભગવાન્ સૂર્યનારાયણનું તેજ સહન ન થઈ શકવાથી તેતો પાછો વળી આવ્યો. અને હું અભિમાન વશ થઈ ને સૂર્યના સમીપ જવા લાગ્યો. સૂર્યનારાયણના અપાર તેજથી મારી પાંખો બળી ગઈ. એટલે હું તો ઘોર ગર્જના કરી પૃથિવીમાં પડી ગયો— ૨ એક ચન્દ્રમા નામના મુનિ હતા, તેને મારી પાંખો બળી જવાથી જે દુર્દશા થઈ ગઈ હતી, તે જોઈને બહુજ દયા આવી. તેણે નાના પ્રકારે મને જ્ઞાનોપદેશ કર્યો. અને દેહજન્ય અભિમાનથી છોડાવ્યો અને તે મુનિ કહેવા લાગ્યા કે,—૩ ત્રેતાયુગમાં બ્રહ્મ મનુષ્યનો અવતાર ધારણ કરશે. તેની સ્ત્રીને રાવણ હરિ જશે, તે સ્ત્રીનો તપાસ કરવા માટે પ્રભુ દૂત પાઠવશે, તેને મળવાથી તું પવિત્ર થઈ જઈશ. ૪ તમારી પાંખો તે સમય પુનઃ નવીન થઈ આવશે. ચિન્તા ન કરો. તેઓને તમે સીતા દેખાડજો. આ પ્રમાણે કહીને મુનિ પોતાના આશ્રમમાં ચાલ્યા ગયા. તે સમય ઉદયમાં જરા જ્ઞાન થયું. ૫ વળી સંપાતી કહેવા લાગ્યો કે,—મારાં હિતકારક વચન તમે શ્રવણ કરો, (અહિંથી ક્ષેપક છે.) મારો સુપરુ નામનો પુત્ર આ સ્થાનમાં મારી સેવા કરતો હતો. ૬

દોહા—શુધાવન્ત યક દિન ભયડું, કહી પુત્ર મુન વાત ॥

વેગ મક્ષ લે આવહૂ, નતરુ પ્રાણ મમ જાત ॥ ૫૨ ॥

એક દિવસ ભૂખથી વ્યાકુળ થઈને પુત્રને કહ્યું કે,—બેટા ! ત્વરાથી ભોજન લાવી દે નહિ તો શુધાનાં દુઃખે મારાં પ્રાણ ચાલ્યાં જશે. ૫૨

ચૌ૦—સુત શિર આજ્ઞા ધારિ સિધાવા, મોહિં ધીરજ દે બહુ સમુજ્ઞાવા ॥

નમપથ હોય મહાવન ગયડ, ગજ મૃગરાજ હનત બહુભયડ ॥

અસ્ત પતંગ બહુરિ ઘર આવા, શુધાવશ્ય મૈં ક્રોધ બઢાવા ॥

જ્ઞાનરંક મૈં અધમ અભાગા, મુતકોં શાપ દેન તવ લાગા ॥

ગહિ મમ બાહુ કહેડ સમુજ્ઞાઈ, મુનહુ તાત મમ વચ ચિતલાઈ ॥

જબ આરણ્ય ગયડ મૈં તાતા, તહૈં પુનિ એક ભયડ ઉત્પાતા ॥

બીસમુજા દશ મસ્તક તાહી, આતુર ચલેડ જાત મગ માહી ॥

સંગ નારિ યક દિવ્ય અનૂપા, કોડ નહિં વરાણિસકૈં તેહિ રૂપા ॥

કોટિ મુધાકર નલ્લ બલિહારી, રંભા રતી શચી સતિ નારી ॥

જંતુ જાનિ તેહિ ધરા પછારી, દીનો છાંડિ નિરલ્લ સોડ નારી ॥

કારેમોહિં વિનય દક્ષિણદિશિ ગયડ, યહિ કારણ વિલમ્બ મોહિં ભયડ ॥
 સુનત વચન મોહિં લાગિ અંગારા, આપનિ ગતિ વિચાર હિય હારા ॥
 મૈ તનુ પંચ હીન કા કરડં, આતુર જાય ઓહિ અવ ધરડં ॥

મારો પુત્ર મારી આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરી ચાલ્યો, અને મને ધિરજ આપી નાના પ્રકારે સમજાવ્યો. અને તે આકાશ માર્ગે મહા વનમાં ગયો. અને ત્યાં જઈ ઘણા હાથી, અને મૃગો તથા સિંહોને મારી. ૧ સર્ચસ્ત થતાં તે ઘેર આવ્યો. તે સમય ભૂખને લીધે મને મહા ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. જ્ઞાન હીન એવો જે હું નીચ અભાગીયો પુત્રને શાપ દેવા લાગ્યો. ૨ ત્યારે મારા પુત્રે મારો હાથ પકડી મને સમજાવીને કહ્યું કે, -હે પિતાજી ! એકવાર મારાં વચન ચિત્ત લગાવીને શ્રવણ કરો. હે પિતાજી ! જ્યારે હું વનમાં ગયો ત્યારે ત્યાં એક ઉત્પાત મારા જોવામાં આવ્યો. ૩ જેને વીસ તો ભુજ અને દશ તો મસ્તક હતાં. એવો એક પુરૂષ ઘણીજ ઉતાવળથી માર્ગમાં ચાલ્યો જતો હતો. તેની સાથે એક સુંદર દિવ્ય સ્ત્રી હતી. તેનાં રૂપનું વર્ણન કોઈથી પણ થઈ શકે તેમ નથી. ૪ કરોડો ચન્દ્રમા જેના નખ ઉપર જાલિહારી જતા હતા. તે સ્ત્રી રંભા, રતિ ઇન્દ્રાણી અને પાર્વતીથી પણ શ્રેષ્ઠ હતી. તે વીસ ભુજવાળા મનુષ્યને મેં જતું જાણીને નિચે પછાડીને પકડ્યો, પરંતુ તે સ્ત્રીને જોઈને મેં તેને છોડી દીધો. ૫, મારી બહુજ વિનતિ કરીને તે દક્ષિણ દિશામાં ગયો. એ કારણથી મને વાર લાગી. સંપાતી કહેવા લાગ્યો કે-આવાં મારા પુત્રનાં વચન સાંભળતાંની સાથેજ મને ઢાહ થયો, ક્રોધ આવી ગયો, પણ મારી ગતિ ન હોવાથી મનમાં હારીને એસી રહ્યો. ૬ હું પાંખ વગરનો હવે શું કરું ? શી રીતે જઈને તેને ત્વ રાથી પકડું.

દોહા-પંચહીન અવસર ગયે, સુતબલ કિન્હ ધિકારિ ॥

ગહિ મમ નિકટ ન લાયહૂ, હતી રામકી નારિ ॥ ૫૩ ॥

અરે! મને તો પાંખો નથી, તું અવસર ચૂકી ગયો. એ પ્રમાણે કહીને મેં પુત્રના બળને ધિક્કાર આપ્યો. અને કહ્યું કે, અરે ! તેને પકડીને મારી પાસે કેમ ન લાવ્યો, તે તો શ્રી રઘુનાથજીની સ્ત્રી હતી. તેને રાવણ હરીને લઈ જતો હતો. ૫૩

ચૌ-તવ મુનિવચન ધ્યાન હિય આવા, હિયમેં ધીરજ તવ કહુ પાવા ॥

યાહિ મિસ રામ જો દૂત પઠાવાહિં, સિય સુધિ લેન અરણ્યહિં આવાહિ ॥

દેશવત દરશ હોવ બહભાગી, તુવ મગ દેશવત મન અનુરાગી ॥

સદા રામ કર સુમિરણ કરજું, નિશિદિન મગ જોવત દિન भरजं ॥

મુનિકી ગિરા સત્ય મઈ આજૂ, મુનિ મમ વચન કરહુ પ્રમુકાજૂ ॥

ગિરિ ત્રિકૂઠ ડૂપર બસ લંકા, તહૈં રહ રાવણ સહજ અશંકા ॥

તહાં અશોક વાટિકા અહૈં, સીય વૈટિ તહૈં જોવતિ રહૈં ॥

ત્યાર પછી મને મુનિના વચનો સ્મરણ થતાં હૃદયમાં જરા ધિરજ આવી કે, જો આ નિમિત્તે પ્રભુ શ્રી રઘુનાથજી દૂત પાઠવશે તો તે જનકીજીના શોધ માટે અવશ્ય વનમાં આવશેજ. ૧ હું તેઓનાં દર્શન કરીને મહાભાગ્યશાળી થઈ જઈશ. તે પ્રેમમાં નિમગ્ન થઈને હું તમારા આવવાની રાહ નિહાળતો હતો. (અહિં સુધી ક્ષેપક છે.) નિરંતર શ્રી રઘુનાથજીનું સ્મરણ કરતો રાત દિવસ તમારી રાહ જોતો હતો. ૨ તે મુનિની વાણી આજ સત્ય થઈ. મારાં વચન શ્રવણ કરીને પ્રભુનું કાર્ય કરે. ત્રિપ્લટ પર્વતના ઉપર સમુદ્રમાં લંકાપુરી છે, ત્યાં રાવણ નિઃશંકપણે રહે છે. ૩ ત્યાં અશોક વાટિકા છે, ત્યાં જનકીજી શોધ કરતાં બેઠાં છે, આવાં સંપાતીનાં વચન શ્રવણ કરીને વાનરાઓ દક્ષિણ દિશાના તરફ જોવા લાગ્યા. જ્યારે જનકીજી તેમના જોવામાં ન આવ્યાં ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે, અમને જનકીજી દેખાડો, ત્યારે સંપાતીએ કહ્યું કે,—

દોહા—મैं देखौ तुम ताहिं नहि, वृध्रहि दृष्टि अपार ॥

વૂઢ મયો નતુ કરતેજ, કલુક સહાય તુમ્હાર ॥ ૫૪ ॥

હું તો જોઈ શકું છું તમને જનકીજી જોવામાં આવતાં નથી; કેમકે ગી-ધની દૃષ્ટિ અપાર—ચારસો યોજનથી પણ વિશેષ દૂર જોઈ શકે એવી પ્રબળ હોય છે. હું તો હવે વૃદ્ધ થઈ ગયો છું નહિ તો કાંઈક પણ તમારી સહાયતા કરત. ૫૪

चौ०—जो लांघै शत योजन सागर, करै सो रामकाज अति आगर ॥

જો કોઈ કરે રામકર કાજ, તેહિ સમ ધન્ય આન નહિં આજૂ ॥

મોહિં વિલોકી ધરહુ મન ધીરા, રામકૃપા કસ ભયજ શરીરા ॥

પાપિજ જાકર સુમિરણ કરહીં, અતિ અપાર ભવસાગર તરહીં ॥

તામું દૂત તુમ તાજિ કદરાઈ, રામહૃદય ધરિ કરહુ ઉપાઈ ॥

અસ કહિ ઉમા મૃધ્ર જબ ગયજ, સવકે મન અતિ વિસ્મય ભયજ ॥

નિજ નિજ બલ સવકાહૂ ખાસા, પાર જાન કર સંશય રાસા ॥

જરઠ મયો અબ કહ કુક્ષેશા, નહિં તનુ રહા પ્રથમ બલ લેશા ॥

જવહિં ત્રિવિક્રમ મયે સ્વરાસી, તથ મૈં તરુણ રહ્યો બલ ભારી ॥

જે કોઈ સો યોજનના સમુદ્રને ઉલ્લંઘન કરી શકે, અને બુધિમાન હોય તે શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્ય કરી શકે તેમ છે. જે કોઈ રઘુનાથજીનું કાર્ય કરી શકે, તેના સમાન આજ કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નથી. ૧ મને બેઘને હૃદયમાં ધિરજ ધારણ કરો. કે શ્રી રઘુનાથજીની કૃપાથી કેવું શરીર થઈ ગયું કે પુનઃ પાંખો આવી ગઈ. આ સાગરનો તો પાર પણ છે, અને તમે તો એ ભગવાનના ભક્ત છો, પરંતુ જે પાપી પણ તે ભગવાનના નામનું સ્મરણ કરે તો ત્વરાથી ભવસાગરથી પાર થઈ જાય છે કે જેનો પાર નથી. ૨ તમે તો તેના દૂત છો. માટે ભયનો ત્યાગ કરી શ્રી રામને હૃદયમાં ધારણ કરી ઉપાય કરો. શ્રી સદાશિવજી આ કથા પાર્વતીજીને કહે છે કે, -હે પાર્વતી ! જ્યારે આ પ્રભાણે કહીને ગીધરાજ સંપાતી ઉડીને આવ્યો ગયો, ત્યારે સર્વ વાનરાઓના મનમાં મહા આશ્ચર્ય થયું. કે જુઓ તો ખરા કે રઘુનાથજીનો કેવો મહિમા છે કે આ સંપાતીની બળી ગયેલી પાંખો પુનઃ નવી થઈ ગઈ. ૩ પોત પોતાનું બળ સર્વ કોઈ કહેવા લાગ્યા પરંતુ સમુદ્ર પાર જવા માટે સર્વને શંકા રહી. હવે તો હું વૃદ્ધ થઈ ગયો છું. પ્રથમ સદૃશ બળતો શરીરમાં લેશ માત્ર પણ નથી. આ પ્રભાણે જન્મ્યવન્તે વચન કહ્યાં. જ્યારે ભગવાને ત્રિવિક્રમ-વામન અવતાર ધારણ કર્યો હતો ત્યારે હું તરણ અને મહા બળવાન હતો. (અહિંથી ક્ષેપક છે.)

દોહા-ઘેરિ અંગદહિ સબ કહા, અબ કહુ કરહુ ઉપાય ॥

है कोउ सुभट प्रवीण अस, समुद्र उलंघि जो जाय ॥ ५५ ॥

સર્વ કોઈ અંગદને ઘેરીને આ પ્રભાણે કહેવા લાગ્યા અને ઉપાય શોધવા લાગ્યા કે કોઈ એવો ચતુર યોદ્ધા છે કે જે સમુદ્ર ઉલ્લંઘી શકે. ૫૫.

चौ०-बोला विकट मुनहु युवराज, योजनवीस उलंघहु आजू ॥

नील कहा चालिस मैं जाऊँ, आगे परत मोर नहीं पाऊँ ॥

नील वचन सुनि दुर्धर कहई, योजन पचास मोर बल अहई ॥

बोल्हो नल दुइ भुजा उठाई, योजन साठि मोरि गति भाई ॥

दधिपुख कह अस्सी उपरंता, योजनसात जाऊँ बलवंता ॥

मुनहु वचन मम सुभट प्रवीणा, आगे होइ मोर बल हीना ॥

मुनि सब वचन बोल युवराज, यहि बल होइ न प्रभुकरकाजू ॥

बहु दुख कृशि तब अंगद देखी, जाम्बवंत तब कहा विशेषी ॥

बूढ़ ययउँ अब कहेउ ऋछेश, नहि तनु रहा प्रथम बललेश ॥

તરુણ રહેડ બલ એસા માર્દ, નાંધત પલમેં જલધિહિ ધાર્દ ॥
 સુનહું કહત મેં કથા પુરાની, મન વચ કર્મ સત્ય મમવાની ॥
 યક દિન નાદ્રિક આશ્રમ ગયઝ, અરન ધિલોકિ મહાસુખ મયઝ ॥
 મક્ષણ કરિ ફલ પીના પાની, બેઠેઝં એક શિલા સુખમાની ॥
 બ્રહ્મજ્ઞાની યક વિષ સુજાના, બૌઠિ અરાધત શ્રીમગવાના ॥
 તાહિ વચન યક દાનવ આવા, દેશત નયન ક્રોધ મોહિં છાવા ॥
 મુનિ મય દેશિ ગયઝ તેહિ સામૂ, તેહિ દ્રુતતર કીન્હા અસ કામૂ ॥
 તીસ યોજન એક શૈલ ડઠાર્દ, મારાસિ મોહિં ગોઢમેં આર્દ ॥
 લાગત ગિરિ તનુ સદા પ્રહારા, મયો ક્રોધ તેહિ અવાનિ પછારા ॥
 ચીરેડ દોડ ચરણ કરિ રીસા, સુખ પાયો દિજ દીન્હ અશીસા ॥
 સો બલ નહિ અવ તુમાર્દિં બલાનૂ, સુનત બાત સબ અચરજ માનૂ ॥
 શૈલ પ્રહાર કરત મમ પાઝં, યોજન નવેપાંચ મહૂં જાઝ ॥

વિકટ નામનો વાનર કહેવા લાગ્યો કે, હે યુવરાજ ! શ્રવણ કરો. હું તો ત્રીશ યોજન ઉલ્લંઘી શકું છું. નીલ બોલ્યો કે હું ચાલીશ યોજન જઈ શકું તેમ છું, આગળ મારો પગ પડે તેમ નથી. ૧ વચન શ્રવણ કરી દૂધર નામનો વાનર બોલ્યો કે, મારી ગતિ પચાશ યોજનની છે. નળ હાથ ઉઠા કરીને બોલ્યો કે, મારું બળ સાઠ યોજન સુધી છે. ૨ દ્વિમુખ બોલ્યો કે હું સત્યાસી યોજન સુધી જઈ શકું તેમ છું. હે પ્રવીણ યોદ્ધાઓ ! શ્રવણ કરો. તેથી આગળ મારું બળ ક્ષીણ થઈ જાય છે. ૩ આવાં સર્વનાં વચન શ્રવણ કરી અંગદજી બોલ્યા કે,—એટલા બળથી કાર્ય સિદ્ધ થાય તેમ નથી. એમ કહીને અંગદજી બહુજ દુઃખી થઈ ગયા. તેને દુઃખી નિહાળી અને ૪ સર્વનાં મુખ ઉતરી ગયેલાં નિરખી જામ્બવન્તે કહ્યું કે, પ્રથમ જેટલું લેશ માત્ર પણ બળ હવે મારામાં નથી. હું જીવાન હતો ત્યારે મારામાં એવું બળ હતું કે, પળવારમાં આ સાગરનું ઉલ્લંઘન કરી જાત. ૫ હું મન વચન અને કર્મથી મારી આગળની વાત જે સત્ય છે તે કહું છે તે સાંભળો. એક દિવસ હું બદ્રિકા-શ્રમમાં ગયો હતો. તે વનને નિરખી બહુજ પ્રસન્ન થયો. ૬ તે વનનાં સુંદર મધુરફળ ખાઈને જળપાન કર્યું. અને એક શિળાના ઉપર સુખપૂર્વક બેઠો. ત્યાં એક બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રાહ્મણ બેસીને શ્રી ભગવાનનું આરાધન કરતો હતો. ૭ તેને મારવાને એક દાનવ આવ્યો. તે દાનવ બ્રાહ્મણ કે જે તપ કરે છે તેને મારવાને આવે છે એ જોઈને તો મને બહુજ ક્રોધ ચડ્યો. હું મુનિને બ-

ચથીત બેઈ મુનિની પાસે ગયો; પરંતુ એ રાક્ષસે તો ઘણીજ ઉતાવળથી એ કામ કર્યું કે,—૮ ત્રીસ યોજનનો એક પર્વત ઉપાડીને મારી ધુટીમાં માર્યો. તે લાગતાંજ મે તેને સહન કરી ક્રોધ યુક્ત થઈ તે દાનવને પૃથિવીના ઉપર પછાડી દીધો. ૯ ક્રોધથી મેં તેના બે પગ પકડીને તેને ચીરી નાખ્યો. એટલે બા-
કાણે સુખ પામી મને આશીર્વાદ દીધો. તે બળ હું આજ તમને કહી શકતો નથી. કે જે અવળ કરવાથી તમે આશ્ચર્ય પામશો; ૧૦ પરંતુ મારા પગમાં ચોટ લાગી છે, છતાં પણ હું પંચાણું યોજન સુધી જઈ શકું તેમ છું. (ક્ષેપક પૂ-
ર્યું થયું).

દોહા—બાલે વાંચત પ્રમુ વાઢેડ, સો તનુ વરાણિ ન જાઈ ॥

ઉભય ઘરી મહૈં દીન્દ્રમૈં, સાત પ્રદક્ષિણ ધાઈ ॥ ૫૬ ॥

જ્યારે ત્રિવિક્રમ—વામન ભગવાને બલિ રાજાને બાંધ્યો, અને બેજ પગથી ત્રેલોક્યનું માપ કર્યું ત્યારે હું તરૂણ હતો. બે ઘડીમાંજ એ શરીરની સાત પ્રદક્ષિણા કરી હતી. ૫૬.

ચૌ—અંગદ કહા જાડ મૈં પારા, જિય સંશય કછૂ ફિરતી વારા ॥

જામ્બવંત કહ તુમ સવ લાયક, કિમિ પઠવો સવહી કર નાયક ॥

કહા ઋચ્છપતિ મુનુ હનુમાના, કા હુપ સાધિ રહો બલવાના ॥

પવનતનય બલ પવન સમાના, બુદ્ધિવિવેકવિજ્ઞાનનિધાના ॥

કૌનસો કાજ કઠિન જગ માહીં, જો નહિ તાત હોઈ તુમ પાહીં ॥

તવ ઉત્પતિ અવ કહૌં સદેતા, મુનહુ સકલ બૈટે યહ રેતા ॥

હિમવલ પર્વતકે ચક પાસા, કશ્યપઋષિ તપ તેજ પ્રકાશા ॥

દિગ્ગજ ચક દેરાવતકી સમ, આયો ઋષિ સન્મુખ દુર્ધર જમ ॥

નિરલિ તાહિ ઋષિ સકલ સકાને, ચલે ન ચરણ શિથિલ ભયમાને ॥

તાત તોર તેહિ બનકર રાજા, કેશરિનામ તેજ બલ છાજા ॥

સો ગજ દેલિ મુનિ તેહિ ઓરા, હેકપિ સકલ શરણૈ તોરા ॥

ઋષિ દુલ્લ દેલિ દયા મન માહીં, ધાયો તુરત તાત બલ વાહીં ॥

મિયો તાહિ ચક મુષ્ટિક મારા, ઉભય દશન ગહિ ભૂમિ પહારા ॥

પર્યો ધરાણિ કરિ ઘોર ચિકારા, તવ મુનિ હોય પ્રસન્ન વિચારા ॥

અંગદે કહું કે, પારતો જઈ શકું તેમ છું પરંતુ પાછા આવતી વખતે શંકા છે કે રાક્ષસો સાથે યુદ્ધ કરીને પાછું આવી શકાય કે નહિ. કારણ કે બતાં તો શક્તિના સન્મુખ છું તેથી બળ હશે. અને આવતી સમય શક્તિથી વિમુખતા

થાય છે. જેથી સામર્થ્ય રહેવા ન રહે. ^૧ જામ્બવન્તે કહ્યું કે, તમે સર્વ કોઈ ક-
સ્વામાં સમર્થ છો; પરંતુ સર્વના સ્વામી યુવરાજ છો જેથી તમને શી રીતે મોક-
લું; નોકરો છતાં સ્વામીનું જવું એ નીતિ વિરુદ્ધ છે. ૨ તે પછી જામ્બવન્ત
બોલ્યા કે, હે હનુમાનજી ! શ્રવણ કરો. તમે કેમ મૈત્રાધારણ કરીને બેઠા છો.
તમે પવનના પુત્ર છો. એ માટે તમારામાં પવન સદૃશ બળ છે; તમે બુદ્ધિ,
વિવેક અને વિજ્ઞાનના ધર છો. ૩ હે તાત ! જગત્માં એવું કયું કઠિણ કામ છે
કે જે તમારાથી ન થઈ શકે. (અહિથી ક્ષેપક છે.) હું સર્વ પાસે કારણ સહ
મહાવીરજીની ઉત્પત્તિ કહું છું. માટે તમે સર્વ આ રેતીમાં બેસીને શ્રવણ કરો.
હિમાચલ પર્વતની પાસે તપ અને તેજના નિધાન કશ્યપઋષિ રહેતા હતા.
ઐરાવત હાથીના સદૃશ મહાબળવાન એક હાથી જાણે મહા ધોરચમરાજજ હોય
એવો ક્રોધ યુક્ત તે ઋષિના સન્મુખ હોડ્યો. ૪ તે હાથીને જોતાં સર્વ ઋષિ ડરી
ગયા. લયને લીધે વ્યાકુળ થઈ જતાં લાગી ન શક્યા. ચરણ શિથિલ થઈ ગયાં.
તે વનના કેશરી નામે કપિરાજ કે જે મહાતેજસ્વી અને બળવાનના લાંઝારૂપ
તમારા પિતા રાજા હતા. ૫, તે હાથીને આવતો જોઈ સર્વ મુનિ પોકારવા લા-
ગ્યા કે હે કપિરાજ ! અમે આપને શરણ છીએ. ઋષિયોનું દુઃખ જોઈને મનમાં
બહુજ દયા ઉત્પન્ન થતાં તુરત તમારા પિતા હોડ્યા. ૬ અને તમારા પિતા કે-
શરી તે હાથી સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અને તે હાથીને એક ઠોંસો મારી તેના
બે હાંત પકડી પૃથિવી ઉપર પછાડ્યો. એટલે તે હાથી ધોર ગર્જના કરી પૃથિ-
વીમાં પડી ગયો. એટલે મુનિ બહુજ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે વિચાર કરી. ૭

દોહા-તવ પિતુ बहु बल देखि मन, मुनिवर दीन्ह अशीश ॥

માંગુ માંગુ વર ભાવ મન, હેદિજપાલ કપીશ ॥ ૬૭ ॥

૧ અશક્તાઃ શક્તિ સમ્પન્ના ચચશક્તિ પરાઙ્મુખાઃ ॥ અસમર્થાઃ સમર્થાસ્યુઃ શક્તિ સન્મુખ
ગામિન. આનો અર્થ કેટલાક પ્રકારે કરે છે. પરંતુ તે નિર્બળ છે. કોઈ કહે છે કે અંગદજીને રૂપિનો
શાપ હતો કે, જળનું તમે લંઘન કરશો, તે જળને પાછાં લાંબી થકશે નહિ. જો અંગદજીને
શાપ હોત તો અંગદજીને સંદેહ થાતજ નહિ. તો તો નિશ્ચયજ હોત. કોઈ કહે છે કે વાલિને
અને રાવણને સ્નેહ હતો. જેથી અંગદજીને સંદેહ થયો કે, રાવણના સ્નેહમાં હું કદાચ ન રસી
જઈ. જો એમ હોય તો ભક્તિની ન્યૂનતા થાય છે. તેથી તે કારણ પશુ વ્યાજબી નથી. એમ
પશુ કયા છે કે અંગદ અને રાવણનો અક્ષયકુમાર નામનો પુત્ર બન્ને એકજ ગુરૂની પાસે પિ-
તાબ્યાસ કરતા હતા. એક દિવસે અંગદે, અક્ષયને બહુજ મારતાં ગુરૂએ શાપ આપ્યો કે, અક્ષયની
એકજ મુઠ્ઠીના પ્રહારથી અંગદ મરી જશે. એ વાતનું સ્મરણ કરીને અંગદ કહે છે કે જો કદાચ
અક્ષય મળી જાય તો પાછા આવવામાં સંદેહ છે. જેમકે અંગદ કહ્યો સકોપ તથા, અમી જાણું
મેં પાર, મોઈ મુરત મુનિ શાપકી, સંસય ફિરતી વાર.

તમારા પિતાનું બળ બેઠું મુનિઓએ આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે, -હે બ્રાહ્મ-
ધુપાળક કપિરાજ ! જે મનમાં ઇચ્છા હોય તે વરદાન માગી લો. ૫૭

ચૌ૦-સાનુકૂલ તપસ્વી કહૈં જાની, બોલા તાત જોરિ યુગપાની ॥

જો પ્રસન્ન મોપર ભગવાના, પુત્ર દેહુ બલ મરુતસમાના ॥

एवमस्तु कहि ऋषि तब गयऊ, आगिल चरित सुनहु जो भयऊ ॥

માતા તોરિ અંજની સતી, રૂપ અપાર નહીં હિય રતી ॥

नवसत साजिं श्रंगार बनाई, बैठी शैल शिखर पर जाई ॥

ત્રિવિધ સમીર બહૈ સુખદાઈ, નિરસ્વત વન શોભા અધિકાઈ ॥

चीरउडावन पवन मुखवर्सा, भुजा दीर्घकर चाहत पर्सा ॥

देखि मातु तब क्रोध करेही, लागी शाप देन पुनि तेही ॥

મારુત મધુરે વચન કહેऊ, શાપ ન દેઉ વચન સુનિ લેऊ ॥

तब पति ऋषिसन सुत वरमांगा, ताते परसि अंग तब लागा ॥

નિજકાયા ધરિ મિલે ન તોહીં, કોહેકું શાપ દેતિ તુમ મોહીં ॥

अस कहि पवन गुप्त होय रहेऊ, सो तब माता पतिसन कहेऊ ॥

અવ તવ જન્મ કહવ સુખમાની, મુનહુ સકલ કુલદીપકજાની ॥

शुभ नक्षत्र शुभ घरी सुहाई, जन्मत भयऊ देववल पाई ॥

પુનિ વરદાન પવન કર દરશા, વીરજ તોહિ પિતા કર પરશા ॥

उदित भये दंपति सुखसाने, करहिं केलि वन महुँ सुखमाने ॥

एक दिवस माताकी गोदा, करत रहेउ पयपान विनोदा ॥

देखेउ अरुण बंधु छवि लाला, तडाकि अकाश गयो ततकाला ॥

સૂર્યગહન જવ ભુજા ઉઠાઈ, તબહીં કોપ કિયો સુરરાઈ ॥

કરગહી વજ્ર તુરત જવ મારા, મૂર્છિપરે તુમ પવનકુમારા ॥

चिन्ह भयो ठोड़ी महुँ लगकर, पर्यो नाम हनुमान सुकापिवर ॥

તપસ્વીને પ્રસન્ન થયેલા બાણીને તમારા પિતા કેશરી હાથ બેઠીને બો-
લ્યા કે, હે ભગવાન ! જે આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હોતો મરુત સમાન
બળવાન પુત્રને આપો. ૧ એમજ થશે, એમ કહીને ઋષિ તો ચાલ્યા ગયા. હવે
જે આગળ ચરિત્ર થયું તે શ્રવણ કરો. તમારી માતાજી સતી અંજની હતાં. જે
તું અપાર રૂપ રતિ કરતાં પણ ઉત્તમ હતું. ૨ સોળ સંગાર સજી પર્વતનાં શિ-
ખર ઉપર આવીને બેઠાં હતાં, શીતળ, મંદ અને સુગંધ પવન ચાલી રહેલો હ-

તો. વનની અપાર શોભા નિરખી તમારાં માતાજી પ્રસન્ન થતાં હતાં. ૩ તેને જોઈને પવનદેવ મોહ પામ્યા. તેથી વચ્ચે ઉડાડી હાથ લાંબો કરી અડવા ઇચ્છા રાખતા હતા. તે જોઈ તમારી માતાજીને બહુજ ક્રોધ અડ્યો ને શાપ દેવા તત્પર થયાં, એટલે પવનદેવે મધુર વચનોથી કહ્યું કે, -શાપ દેવા પેહેલાં મારાં વચન શ્રવણ કરો. પછી શાપ દેવો હોય તો દેજો. તમારા પતિએ ઋષિ પાસે પુત્રનું વરદાન માગ્યું છે એ કારણથી મેં તમારા શરીરનો સ્પર્શ કર્યો છે. ૫, હું શરીર ધારણ કરીને તમને મળ્યો નથી. માટે મને શા કારણથી શાપ આપો છો? એમ કહીને પવનદેવ તો ગુસ્સે થઈ ગયા. અને તમારી માતાએ સકળ વાર્તા તમારા પિતાને કહી. ૬ હવે તમારો સુખદાયક જન્મ કહું છું કે જે કુંળના પ્રકાશરૂપ છે. તેને સર્વ શ્રવણ કરો. સારાં નક્ષત્ર અને સારી ઘડીમાં દેવનું બળ આપીને તમારો જન્મ થયો. ૧ કાર્તિક વદ ૧૪ ને મંગળવારે તમારો જન્મ થયો છે, ૭ પવનના વરદાનથી અને પિતાના વીર્યથી તમે ઉત્પન્ન થયા છો. અથવા પવને વરદાન આપેલા હાથથી સ્પર્શ કર્યો. અને કહ્યું કે તમે મારા

૧ મહાવીરજીનો જન્મ તિથિમાં ભેદ છે. ઉત્સવસિંધુમાં લેખ છે કે-મહાવીરજીનો જન્મ કાર્તિક કૃષ્ણચતુર્દશી એટલે આપણા આશ્વિન વદ ચૌદસ-કાળિ ચૌદશને દિવસે સ્વાતિ નક્ષત્ર, મંગળવાર અને મેષલગ્નમાં થયો છે. તે આ શ્લોકથી જણાય છે. **ઋજસ્ય ચાસિતેપક્ષે સ્વાત્યાંભૌમે કપીશ્વર ।મેષલગ્નેજનીર્ગર્ભાચ્છિવઃપ્રાદુર ભૂત્સ્વયમ્** અને એ સત્ય પણ પ્રતીત થાય છે કારણકે, - **યમેવ દિવસે શ્લેષ ગ્રહીતું માસ્કરં સુતઃ ।તમેવ દિવસં રાહુ જિઘૃક્ષતિ દિવાકરમ્ ॥**

અર્થાત્ જ્યારે મહાવીરજીનો જન્મ થયો ત્યારે માતા તેને માટે ણ લેવાને ગઈ તે ભૂખ્યા થઈ સૂર્યને ઉદય થતા જોઈ તેને કોમળણ રૂળ સમજી આવ્યાને ક્રુધા, જે દિવસે તે સૂર્ય સમીપ ક્રુધા હતા, તેજ દિવસે રાહુ સૂર્યને મહાવા માટે આવ્યો હતો. એથી વિદિત થાય છે કે, સ્વાતિનક્ષત્ર મંગળવાર કાર્તિક વદ ૧૪ પુનેમીઆ માસની ગણતરીએ મહાવીરજીનો જન્મ રાત્રે થયો હશે. કેમ કે મેષલગ્ન કાર્તિક માસમાં રાત્રેજ આવે છે. પ્રાતઃકાળે તો સૂર્યને નિરખી ક્રુધા, કેમકે સૂર્ય ગ્રહણ અમાવાસ્યાને દિવસજ થાય છે. એ પ્રમાણે અન્યોનાં પ્રમાણથી તો ઉપરનોજ દિવસ સિદ્ધ થાય છે. રાહુએ હતુમાનજીને આવતા જોઈ ખીજે રાહુ જાણી ઇન્દ્રને સર્વ વાર્તા કહી એટલે ઇન્દ્રવજ્ર લઇને દોડ્યો. મહાવીરજી ઇન્દ્ર અને રાહુને સમીપમાં જોઈને સામે દોડ્યા. એટલે ઇન્દ્રેવજ્ર આરયું. જેથી જરા દાઢી વક થઈ ગઈ. તેજ સમય પવનદેવે પવનની ગતિ રોકી દીધી. અને દેવતાઓના વરદાનથી પવનની ગતિ છોડી દીધી. આ લેખ વાલ્મીકિય રામાયણમાં છે. ખીજાં મુરાજોમાં સુદ ચૈત્ર પુનમનો મહા મહાવીરજીનો જન્મ લખ્યો છે. તો તે પણ પ્રમાણ છે. કેમકે કલ્પમેદ હરિચરિત મુહાએ, માંતિ અનેક મુનિસન ગાયે ॥ એમાં જરાપણ સંદેહ નથી. અનેક કલ્પ વ્યતીત થઈ ગયા. કોઈ કલ્પમાં કોઈ તિથિ, કોઈમાં કોઈને અનુસાર મહાત્મા ઋષિ મુનિઓએ અન્થ રચેલા છે. કરિય ન સંશય અસ જિય જાની, મુનિય કથા સાદર રાતિ માની ॥

समान भगवान् थशे। तभारा जन्मथी तभारा मायाप सुण भानीने। वज्रमां
विहार करतां हुतां। ८ जेक समय मातान् जोणामां तमे दूध पीता हुता, ते स-
मय प्रातःकाणना लाव रंगना सूर्यने जेक पडवाने आकाशमां तमे उड्या। ९
सूर्यने पडवाने हाथ लांभो करी तमे होउया तयारे छन्द्रे कोष करी तमने वज्र
भारयुं। तेथी तमने सुछा आवी गध। १० हादीमां वज्र प्रहार थवाथी हे कपि
वर! तमाइं नाम हुनुमान् पड्युं।

दोहा—साहे प्रहार मन क्रोधकरि, पाहि पतंगहि लीन ॥

बालअवस्था व्यसनते, सूरजका भषकीन ॥ ५८ ॥

वज्रने प्रहार सहन करी मनमां कोष करी करी सूर्यने होरीने आठ्या-
स्थाना व्यसनथी जोहामां पडरीने लक्ष करी गया। ५८

चौ०—अंधकार चारिउ दिशि भयऊ, जय तय दान धर्म रहि गयऊ ॥

देखी पवनसुत लीन उठाई, राखा रोकी समीर रिसाई ॥

चहे उदर सब देवन केरे, आये तब शंकरके नरे ॥

अस्तुति सुरन कीन्ह निजहेता, बोले शिव गुणज्ञाननिकेता ॥

धरहुधीर जाने होहु उदासा, सब मिलि चलहु केशरी पासा ॥

शिव विरंचि सुर इंद्र समेता, आये सकल केशरी निकेता ॥

कह सुत तोर सूर्य गहि लीना, श्वास समीर रोकि दुखदीना ॥

तजहु भानु रहे प्राण भलाई, तुम कहँ सुयश होय जग भाई ॥

जो मनभाव सो लेहु वरदाना, तजहु पवन होइ कल्याणा ॥

देवगिरा सुनि सुंदरबानी, बोलतु तात जोरि युगपानी ॥

अमर अजीत सकल बलसागर, सुतहि देहु वर देवन नागर ॥

रामभक्त अरु निकट निवासी, यह वरदान देव बलरासी ॥

एवमस्तु सब देवन कीना, सूर्य समीर छांडि तब दीना ॥

करि विनति सुर सकल सुजाना, लगे देन सुतहि वरदाना ॥

कह ब्रह्मा होइ बजरंगी, लगे न मम शर शक्ति अभंगी ॥

बोले वृहद जरी नाहि आगी, इंद्र कह्यो मम कुलिश न लागी ॥

हर त्रिशूल यमदंड सुनावा, वारि न बूडै वरुण बनावा ॥

बोले शक्ति भक्ति लखी नेकी, वचन मोर यह सकैं न छेकी ॥

સૂર્યના અસવાથી ચારે દિશામાં અંધકાર છવાઈ ગયું અને જપ, તપ, દાન, ધર્મ સર્વ અંધ થઈ ગયાં. આ વાતને જોઈ પવનદેવે પોતાના પુત્રને ઉઠાવી લઈ તે પછી ઇંદ્રે વજ્ર માર્યું હતું એ કારણથી ક્રોધ કરી પવનની ગતિ રોકી લીધી. સર્વ દેવોનાં પેટ કુલી આવ્યાં. એથી સર્વ દેવો મળીને શ્રી અગ્નિલયોગિંદ્ર સદાશિવજી પાસે ગયા ને પોતાના હિતને ખાતર શ્રી સદાશિવજીની સ્તુતી કરવા લાગ્યા. તે સમયે શ્રી શિવજી બોલ્યા કે, -ર, ધૈર્ય ધરો. ઉદાસ ન થાઓ. આપણે સર્વ મળીને પવનદેવતા પાસે ચાલો. શિવ, બ્રહ્મા અને ઇન્દ્રાદિ દેવતા સર્વ પવનદેવતા પાસે આવ્યા. ૩ અને બોલ્યા કે તમારા પુત્રે સૂર્યને પકડી લીધો. એક એ અપરાધ કર્યો. અને વળી તમે પવનની ગતિ રોકી લીધી. જો સૂર્યને છોડી દો તો સર્વનાં પ્રાણ રહેશે, અને તેથી તમને યશ અને લલાઈ બન્ને મળશે. ૪ જે મનમાં ઇચ્છા હોય તેવું મનભાવતું વરદાન માગી લ્યો. અને પવનનો ત્યાગ કરો. કે જેથી સર્વનાં પ્રાણ બચે. દેવતાઓની સુંદરવાણી શ્રવણ કરી પવનદેવ હાથ જોડી બોલ્યા કે, ૫ અમર, અજીત અને સર્વ બળનો સમુદ્ર મારો પુત્ર થાય. હે દેવતાઓ ! આ વરદાન આપો. રામની લકિત અને તેના સમીપમાં રહેવાવાળો મારો પુત્ર થાય, હે દેવતાઓ ! એ વરદાન આપો. ૬ દેવતાઓએ કહ્યું કે, એમજ થશે. તે પછી હનુમાનજી મૂર્છા રહિત થયા. સૂર્ય અને પવનને મુક્ત કર્યા. એ જોઈ સર્વ સુખનદેવો પ્રસન્ન થયા અને કેશરીપુત્ર હનુમાનજીને વરદાન દેવા લાગ્યા. ૭ બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે, -તમારો પુત્ર વજ્ર અંગી થશે. અને માફ જાણુ ને મારી શક્તિ પણ તેને નહિ બ્યાપે. અગ્નિ દેવે અગ્નિથી, અને ઇન્દ્રે વજ્રથી અભયદાન આપ્યું ૮ મહાદેવજીએ ત્રિશૂળથી, યમરાજે પોતાના ઢાંડથી, વરુણે જળથી અને દેવીએ વચનથી નિર્ભય કર્યા. ૯

દોહા-યદિ વિધિ સર્વ વિબુધન દયે, વર વરદાન નિહોરિ ॥

મુનિ પ્રસન્ન મૈ પવન તત્ત્વ, છૂટી પવન બહોરી ॥ ૫૯ ॥

આ પ્રકારે દેવોએ મહાવીરજીને ઉત્તમ વરદાન આપ્યાં તે શ્રવણ કરી પવનદેવે પરમ પ્રસન્ન થઈ સારી પેઠે પોતાની ગતિ શરૂ કરી, ૫૯

ચૌ-પ્રાણદાન દેવન જવ પાયે, મહાવીર કહી ભવન સિધાયે ॥

દૈ વરદાન દેવ સર્વ ગયઝ, વિચરે વનહિ મહા મુખ ભયઝ ॥

જવ જવ જાઈ મુનિનકે તીરા, ઢારૈં ફોરિ કમંડલ નીરા ॥

વિટપ તોરિ મિરિશિખર ઢહાવે, બલ અતિ મૂરિ અંગધુનિહાવે ॥

ઋષિન શાપ સર્વ દીનહ વિચારી, મૂલિ જાહુ નિજપૌરુષ મારી ॥

જવ જવ કોઝ સુરતિ કરાઈ, તવ તવ તુમ્હરે બલ વૈ આઈ ॥
 સોઈ સૂચન મૈ કિન્હેડ આજૂ, હોઈહિ સિદ્ધ રામકર કાજૂ ॥
 તજહુ શોક મન આનહુ ધીરા, મૈ નિશ્ચય સેવક રઘુવીરા ॥
 હનુમત વચન સુનત સવ કાના, જયજયજય સવ કરાઈં બઘાના ॥
 હોઈહૈ સિદ્ધ રામકર કાજા, અતિ સુખ લહેડ હિયે યુવરાજા ॥
 જામ્બવંત ઔરૌં નલ નીલા, અંગદ આદિ સુખટ બલશીલા ॥
 મિલૈં સવે હનુમંતહિ ધાઈ, રામકાજ કરી આવ હુ ભાઈ ॥
 બોલે પવનતનય શુભવાની, ધરહુ ધીર કારજ શુભજાની ॥
 કહ હનુમંત સિધુતન દેસી, રામરૂપ ડર આનિ વિશેષી ॥
 તવ ઋક્ષેશ અસ વચન ઉચારા, સાદર સુનહુ સમીરકુમારા ॥
 રામકાજ લગિ તવ અવતારા, સુનિ કપિ ભયડ પર્વતાકારા ॥
 કનકવર્ણતનુ તેજ વિરાજા, માનહુ અપર ગિરિનકર રાજા ॥
 સિંહનાદ કરિ વારાઈં વારા, લીલાહિ લાંઘૌં જલનિધિચારા ॥
 સહિત સહાય રાવણાઈં મારી, આનૌં ઇહાં ત્રિકૂટ ઉપારી ॥
 જામ્બવંત મૈં પૂછૌં તોહીં, ઉચિત સિચાવન દીજૈ મોહીં ॥
 ઇતના કરહુ તાત તુમ જાઈ, સીતહિ દેસિ કહૌ સુધિ આઈ ॥
 તવ નિજ ભુજવલ રાજિવનયના, કૌતુક લાગિ સંજાપિ સયના ॥

પવનના છૂટવાથી દેવો પ્રાણુદાન પામી હનુમાનજીને મહાન્વીર એવું પદ આ-
 પી તથા ઉપર પ્રમાણે વરદાન આપીને દેવતાઓ પોત પોતાના ધામમાં ચાલ્યા
 ગયા. અને હનુમાનજી મહાસુખી થઈને વિચરવા લાગ્યા. ૧ જ્યારે જ્યારે મુનિઓની
 પાસે જાય ત્યારે ત્યારે કમંડળ ફેાડીને જળ વહેવરાવી દે, ઝાડો તોડી નાખે,
 પર્વતના શિખરોને હથ મચાવી દે અને મહા જળથી શરીરને ધુણાવે. ૨ એ જોઈ
 ઋષિઓએ શાપ આપ્યો. કે તમે તમારું જળ ભૂલી જશો. જો કોઈ તેનું સ્મરણ
 કરાવશે તો જાણશો. ૩ આ સર્વ કથા એ તમને કહીને તે વાતની સૂચના
 કરી. હવે અવશ્ય શ્રી રામચંદ્રજીનું કાર્ય સિદ્ધ થશે. આવું જાણુવંતનું બોલવું
 સાંભળતાંની સાથેજ મહાવીરજી બોલ્યા કે, - ૪ તમે સર્વ શોકનો પરિત્યાગ કરો. ધીરજ
 ધારણકરો. હું નિશ્ચય રઘુનાથજીનો સેવક છું. અવશ્ય કાર્ય કરીશ. હનુમાનજીનાં વ
 ચનશ્રવણ કરી સર્વ જય જયકાર કરવા લાગ્યા. હવે શ્રીરામચંદ્રજીનું કાર્ય સિ-

હ થશે એ જાણી અંગદજી પણ પ્રસન્ન થયા. જામ્બવન્ત, નલ, નીલ, અને બીજા પણ મોટા મોટા સુભટ કે જે બળવાન હતા. ૧૧ તે સર્વ દોડી દોડીને હતુ. માનજીને મળ્યા કે હવે શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્ય તમે અવશ્ય કરશોજ, એટલે મહાવીરજી સાગરના સન્મુખ જોઈ રાગસ્વરૂપને હૃદયમાં ધારણ કરીને બોલ્યા કે, -હું અવશ્ય શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્યકરીશ. ૧૨ એટલે જામ્બવન્ત બોલ્યા કે, -હે મહાવીરજી એક ચિત્તથી શ્રવણ કરો ! (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) (મહાવીરજીને પોતાના બળનું સ્મરણ રહેતું નહતું. સ્મરણ કરાવવાથી સ્મરણ થતું હતું.) તમારો જન્મ શ્રી રઘુનાથજીના કાર્ય નિમિત્તજ છે. જામ્બવન્તની આ વાર્તા શ્રવણ કરી કે, એ સાંભળતાં ની સાથે તો મહાવીરજી પર્વતાકાર થઈ ગયા. ૧૩ સુવર્ણ સદૃશ શરીર એવું તો તેજ યુક્ત થઈ ગયું કે જાણે બીજા પર્વતનારાજ હોય એવા મહાવીરજી જણાવા લાગ્યા. વારંવાર સિંહનાદ કરીને કહેવા લાગ્યા કે, હું ક્ષારસમુદ્રને લીલામાત્રમાંજ લાંબી જઈશ. ૧૪ તમે કહો તો સેના સહ રાવણને મારી અહિ ત્રિકૃત પર્વતને ઉખેડીને લાવું. હે જામ્બવન્ત ! આપને પુછું છું કે, મારે શું કરવું ? જે યોગ્ય કરવાનું હોય તે મને સમજાવો, ત્યારે જામ્બવન્તે કહ્યું કે, -૧૫ હે તાત ! તમારે તો જઈને માત્ર એટલુંજ કરવાનું છે કે, જાનકીજીને જોઈને તેના સમાચાર સાંભળાવો. એટલે તો શ્રી રઘુનાથજી પોતાના ભુજબળથી કૌતુક નિમિત્ત અર્થાત્ યુદ્ધની શોભા વધારવા કપિયોની સેના લઈને ચડાઈ કરશે. ૧૬

છંદ-કપિસેન સંગ સૈંહારિ નિશિચર રામ સીતહિ આનિહૈં ॥

ત્રયલોકપાવન સયશ મુર મુનિ નારદાદિ વચ્ચાનિહૈં ॥

જો સુનત ગાવત કહત સમુક્ત પરમપદ નર પાવહીં ॥

રઘુવીરપદપાથોજમધુકર દાસતુલસી ગાવહીં ॥ ૬ ॥

વાનરાઓની સેના સાથે લઈને શ્રી રઘુનાથજી રાવણને મારી જાનકીજીને લાવશે. તેનું પવિત્ર ચરિત્ર દેવો, મુનિ અને નારદાદિ ત્રેલોક્યમાં વખાણ કરી જાશે. જે આ કથાને સાંભળે છે, ગાય છે, કહે છે, સમજે છે અર્થાત્ મનન કરે છે, તે નર પરમપદને પામે છે. શ્રી રઘુનાથજીના ચરણકમળનો મધુકર-ભ્રમર તુળસીદાસજી આ ચરિત્રને ગાય છે. ૬

દોહા-ભવધેષજ રઘુનાથયશ, સુનૈં જો નર અરુ નારિ ॥

તિનકર સકલ મનોરથ, સિદ્ધિ કરાહિં ત્રિપુરારિ ॥ ૬૦ ॥

સંસાર રોગને આપધીરૂપ શ્રી રઘુનાથજીનો યશ જે નર વા નારી સાંભળે તો તેના સર્વ મનોરથ શ્રી સદાશિવજી પૂર્ણ કરે છે. ૬૦

સો-નીલોત્પલ તનુશ્યામ, કામકોટિ શોભા અધિક ॥

સુનિય તાસ ગુણગ્રામ, જાસ નામ અઘસગવધિક ॥ ૩ ॥

નીલ કમળનાં સમાન શ્યામ છે શરીર જેનું એવા કરોડો કામદેવ કરતાં
પણુ વિશેષ શોભાવાળા શ્રી રઘુનાથજીનાજી ગુણાનુવાદ સાંભળવા, કારણ કે જે
રામનામ પાપરૂપ પક્ષીને મારવામાં પારાધી છે. ૩

इति श्रीरामचरितमानसे सकलकलिकलुषविव्वंसनेविमल

विज्ञानवैराग्यसम्पादनोनामतुलसीकृतकिष्किन्धाकांडे

चतुर्थःसोपानःसमाप्तः ॥ ४ ॥

સમાપ્તોયં કિષ્કિન્ધાકાન્ડઃ

શ્રીમદ્—
તુલસીકૃત રામાયણ.

સુંદરકાંડ

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

શ્રીગણેશાયનમઃ

શ્રી તુલસીકૃત રામાયણ.

સુંદરકાંડ.

ગુજરાતી ભાષાંતર.

શ્લોક-જાતં શાશ્વત મપ્રમેય મનઘં નિર્વાણશાંતિપ્રદં ।
બ્રહ્માશંભુર્ણીંદ્રસેવ્યમનિશં વેદાંતવેદ્યં વિભુમ્ ॥
રામાયણં જગદીશ્વરં સુરગુરું માયામનુષ્યં હારિં ॥
વંદેહં કરુણાકરં રઘુવરં ભૂપાલચૂડામણિં ॥ ૧ ॥

નિરંતર શાન્ત, આદિ, અન્ત રહિત, પ્રમાણથીપર. શુદ્ધ, મોક્ષ અને શા-

સ્કિષ્ટિધા અને સુંદરતા સંબંધ આથી મળી ગયો. શ્રી રામાયણનો પાંચમો કાંડ આ છે. રામાયણમાં પાંચ પ્રાણના સમાન ભાસે છે; કેમકે આ કાંડમાં પાંચ ભગવત પ્રપન્ન પંચ પ્રાણ છે. પ્રથમ પ્રાણ વાયુપુત્ર હનુમાન્, ત્રીજા પ્રાણજનકાત્મજ સીતા, તૃતીય પૌત્રસ્ત્ર વિભીષણ, ચતુર્થ શુક્રહૃત, અને પંચમ વરુણ-લય સમુદ્ર છે અને આ કાંડનું સુંદરકાંડ નામ એ માટે છે કે, આના આદિ, મધ્ય અને અવસાન સુંદર વનમાં છે. અને આના સર્વ ઇતિહાસ પણ સુંદર છે. અને આ કાંડને અતિ સુંદર હન્દ, કાવ્ય, અલંકાર, અને અનુપ્રાસ સહ સર્વ કાંડોથી સુંદર શ્રી વાલ્મીકિ પરમ ઋષિએ રચેલ છે. અને કહ્યું છે કે:-સુંદરે સુંદરી સીતા, સુંદરે સુંદરી કથા । સુંદરે સુંદરો રામઃ સુંદરે કિન્તુ સદર ॥ ૧ ॥ આ કાંડમાં મૂળ ૫૫ ચૌપાઈ છે. આના પૂર્વાર્દમાં ત્રિકૂટાચળ પર હનુમાન્જીની જાવાની કથા, જાણીને તેને કિષ્ટિધા કાંડની રીતિ પ્રમાણે ચૌપાઈની ત્રણજ દશકમાં પૂર્ણ કરેલ છે. અને ઉત્તરાર્દને પચીશ ચૌપાઈઓમાં સમાપ્ત કરેલ છે. આદિમાં સમુદ્ર તરવાનો ઉદ્ધોગ, મૈનાક દર્શન, છાયાગ્રાહીનો વધ, સમુદ્રતરણ, લંકાદર્શન, લંકાપ્રવેશ, વિભી-પણસમાગમ, સીતાદર્શન, દશશ્રીવાંગમન, ત્રિજટારવપ્ન, સીતાપ્રભોધ, વનવિધ્વન્સન, અક્ષવધ, હનુમાન્જન્ધન, રાવણપ્રભોધ, લંકાદહન, સમુદ્રનું પુનઃ ઉદ્ભવન. મધુવન પ્રવેશ, સીતાનું કુશળ નિવેદન, સકટક શ્રી રામપ્રયાણ, અને સમુદ્રતટનિવાસ—એટલું પૂર્વાર્દમાં અને લંકામાં ખળભળાટ, મદોદરી રાવણ સમ્વાદ, રાવણસભા, વિભિષણમંત્ર, વિભીષણ આગમાન, વિભીષણશરણાગત, લંકાશબ્દાભિષેક, સમુદ્રતરણ ઉદ્ધોગ, શુક્રહૃત કથા, સમુદ્રદિનગ્ન અને સમુદ્રપીડાહરણ અન્તમાં છે.

૧ અનાદિ નિધનં વિષ્ણુ સર્વ લોક મહેશ્વરમ્ ॥

નિત દાયક, પ્રજ્ઞા, શમ્ભુ અને શેષભૂતી નિત્ય સેવન કરાતા હતા. વેદાન્તથી બાણવા યોગ્ય, સમર્થ જેનું રામ નામ છે, જગતના ઇશ્વર, દેવતાઓના ગુરુ, માયાથી મનુષ્યઅવતાર ધારણ કરેલ સાક્ષાત્ વિષ્ણુરૂપ, કરુણાના સાગર, રઘુ-કુળમાં શ્રેષ્ઠ, રાજાઓમાં ચૂડામણિ. સર્વ વ્યાપક શ્રી રઘુનાથજીનું હું વંદન કરું છું. ૧

નાન્યા સ્પૃહા રઘુપતે હૃદયેમદીયે સત્યં વદામિ ચ ભવાનિલાંતરાત્મા ॥

ભક્તિ પ્રયચ્છ રઘુપુંગવ નિર્ભરાં મે કામાદિદોષરહિતં કુરુ માનસં ચ ॥ ૨ ॥

હે રઘુપતિ ! મારા હૃદયમાં ણીજી કાંઈ પણ આકાંક્ષા નથી, એ સત્ય કહું છું. અને આપ સર્વના અંતઃકરણના આત્મા છે. હે રઘુવંશીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! મને પરિપૂર્ણ ભક્તિ આપો. અને મારા મનને કામાદિ દોષ રહિત કરો. ૨

અતુલિતબલધામં સ્વર્ણશૈલાભદેહં દનુજવનકૃશાનું જ્ઞાનિનામગ્રગણ્યં ॥

સકલગુણનિધાનં વાનરાણામધીશં રઘુપતિવરદૂતં વાતજાતં નમામિ ॥ ૩ ॥

જે અતુલિત બળના ધામ છે, સુમેરુ સદૃશ જેનું શરીર છે, રાક્ષસ રૂપી વન બાળવાને અગ્નિરૂપ, જ્ઞાનિઓમાં અગ્રેસર, સકળ ગુણોના સ્થાન, વાનરાઓના અધીશ્વર, રઘુપતિના દૂત મહાવીરજીનું હું વંદન કરું છું. ૩

चौ०—जाम्बवन्तेक वचन सुहाये, मुनि हनुमान हृदय अति भाये ॥

तबलागे मोहि परेखेहु भाई, सहि दुख कन्द मूल फल खाई ॥

जबलागे आवौं सीतहि देखी, होई काज मन हर्ष विशेषी ॥

अस कहि नाइ सर्वाँन कहँ माथा, चले हर्षि हियधरि रघुनाथा ॥

सिन्धुतीर इक सुन्दर भूधर, कौतुक कूदि चढे तेहि ऊपर ॥

बार बार रघुवीर सँभारी, तरकेउ पवनतनय बल भारी ॥

जेहि गिरि चरण देइ हनुमन्ता, सो चलिजाये पताल तुरन्ता ॥

जिमि अमोघ रघुपतिके बाना, ताहि भाँति चला हनुमाना ॥

રદોહા-બાર બરાબરબારિહૈં, તાપર બહત બચારિ। રઘુવર પાર ઉતારિ હૈ, અપની ઓર નિહારિ। બારના બસબર તો પાપોના બોજાથી કરણી રૂપી નાવની બાર રહી ગયેલ છે. તે પર તૃણારૂપી પ્રયંડ વાયુ છે. તેથી બુડવામાં જરા પણ સંદેહ નથી, પરંતુ શ્રી રામચન્દ્રજી પાર કરશે, અર્થાત્ હું તો બગાડીચૂક્યો છું પણ શ્રી રામચન્દ્રજીની સુધારી સુધરશે.

જલનિધિ રઘુપતિદૂત વિચારી, કહ મૈનાક હોહુ શ્રમહારી ॥

મહાવીરજીએ કિષ્કિંધા કાંડમાં લંકાના વિષયમાં જે કાંઈ જામળવંતને પુછ્યું હતું, તે વિષયમાં જામળવંતે જે અનુમોદન આપ્યું, તે શ્રવણ કરી મહાવીરજી પ્રસન્ન થયા. અને બોલ્યા કે, -હે વાનરાઓ ! તમે મારી આવવાની રાહ જોતા રહેજો, કંઈ મૂળ ખાઈ નિર્વાહ કરજો. અને જ્યારે એમ પણ ન મળે. ત્યારે દુઃખ સહન કરીને રહેજો. ૧ જ્યારે હું જાનકીજીને નિરખીને આવું (ત્યાં સુધી તમે રહેજો.) અને એ કાર્ય અવશ્ય થશેજ, કેમકે મનમાં પ્રસન્નતા બહુજ થાય છે. એ પ્રમાણે કહી સર્વને મસ્તક નમાવી યોગ માર્ગમાં સ્થિત થઈ મહાવીરજી શ્રી રઘુનાથજીનું સ્મરણ કરીને ચાલ્યા. ૨ સમુદ્ર કિનારે એક સુંદર નામનો પર્વત હતો, તે ઉપર મહાવીરજી લીલા માત્રથીજ ફૂદીને ચડી ગયા. તે પર્વતના ઉપર પોતાનું શરીર મોટું કરી વારંવાર શ્રી રઘુનાથજીનું સ્મરણ કરી મહાવીરજીએ મહા બળથી ગર્જના કરીને કૂધા. ફૂદતી વળતના તેના ભેરના ઝપાટાથી ઘણાં વૃક્ષ ઉખડીને વેગથી સમુદ્ર તરફ ઉડીને ગયાં, તેથી જેમ કોઈ ગૃહસ્થ દેશાવર જતાં તેનું આપ્ત મંડળ તેને વિદાય કરવા જાય; તેમ જણાતું હતું. ૩ મહાવીરજી જે પર્વત ઉપર ચડીને કૂધા હતા. તે તો તુરતજ પૃથિવીમાંજ પેસી ગયો. જે પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજીનું જાણ અપ્રતિહત વેગથી જાય છે, તે પ્રકારે મહાવીરજી ચાલ્યા. રઘુનાથજીનાં જાણની ઉપમા ત્રણ વાતો થી છે. એક તો એ કે, જે કામ માટે જાય છે. તે કામને સિદ્ધ કરીને પાછું આવે છે. બીજું મનોગતિથી વિશેષ બળવાન છે. અને ત્રીજું કોઈથી પણ રોકી શકાતુંજ નથી. ૪ હનુમાનજી ફૂદીને જતા હતા, તેથી સમુદ્રે વિચારથી જાણ્યું કે, આ શ્રી રઘુનાથજીના દૂત છે. તેથી સમુદ્ર* મૈનાક પર્વત કે જે સમુદ્રમાં રહેતા હતા તેને કહ્યું કે, તમે સમુદ્રમાંથી જાહાર નિકળી શ્રી રામચન્દ્રજીના દૂત મહાવીરજીને જરા વિશ્રામ આપો. આનું કારણ એ હતું કે, જ્યારે ઇન્દ્રે પર્વતોની પાંખો કાપી નાખી. ત્યારે વાયુએ મૈનાકની સહાયતા કરી હતી. એટલે કે મૈનાકને વાયુ વેગથી ઉડાવી સમુદ્રમાં લઈ ગયા હતા તે આજ પર્વત ત્યાંજ રહેતો હતો. તેથી સાગરે કહ્યું કે, -તમારી સહાયતા એમના પિતાએ કરી છે. માટે તમે એમની સહાયતા કરો. કેટલેક સ્થળે પાઠાન્તરમાં તેમૈનાકહૈ એમ લેખ છે. તો તેનો એમ અર્થ થાય છે કે, -તું મહાવીરજીના શ્રમને હરિ માફ-

x આ પર્વતથી આ કથાનો આરંભ થયેલો હોવાથી આ કાંડનું સુંદર નામ પડ્યું છે.

* લંકા અને જરતખંડના મધ્યમાં સમુદ્રમાં મૈનાક નામની એક નાહાની ટેકરી છે.

નાક થા; અર્થાત્ માડું નાક આ સમય રાખ.

સો૦—સિન્ધુવચન સુનિં કાન, તુરત ઉઠે મૈનાક તવ ॥

કપિ કહૈં કીન્હ પ્રણામ, બાર બાર કરજોરિકૈ ॥

સાગરનાં વચન માન્ય કરી, મૈનાક પર્વત સાગરમાંથી નિકળ્યો, અને વારંવાર મહાવીરજીને વિશ્રાંતિ માટે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી. ૧ (અહિં સુધી ક્ષેપક છે.)

દોહા—હનુમાન તેહિ પરશિ કારિ, પુનિ તેહિ કીન્હ પ્રણામ ॥

રામકાજ કીન્હે વિના, મોહિં કહાં વિશ્રામ ॥ ૧ ॥

મહાવીરજીએ તેનો સ્પર્શ કરી, પ્રણામ કરીને કહ્યું કે,—શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્ય કર્યા વગર મારે વિશ્રામ લેવો ઉચિત્ નથી. અને તમે આજથી સાગરમાંથી આ પ્રમાણેજ બહાર નિકળ્યા રહો, ઇન્દ્ર તમાડું કાંઈ પણ અશ્રેય કરી શકશે નહિ. ૧

ચૌ૦—જાત પવનસુત દેવન દેખા, જાના ચહ વલ બુદ્ધિ વિશેષા ॥

સુરસા નામ અહિનકી માતા, પઠઈદેવ કહીં તિન વાતા ॥

આજ સુરન મોહિં દીન્હ અહારા, સુનિ હૈંસિ બોલા પવનકુમારા ॥

રામકાજ કારિ ફિરિ મૈં આવૌં, સીતાકી સુધિ પ્રભુહિ સુનાવૌં ॥

તવ તવ વદન પૈઠિહૌં આઈ, સત્ય કહૌં મોહિં જાનદે માઈ ॥

કબનિહૌં યતન દોહિ નહિ જાના, ગ્રસસિ ને મોહિં કહા હનુમાના ॥

યોજન ભરિ તેઈ વદન પસારા, કપિ તનુ કીન્હ દુગુણ વિસ્તારા ॥

સોરહયોજન મુખ તોહ ઠયઝ, તુરત પવનસુત વાત્તિસ ભયઝ ॥

જસ જસ સુરસા વદન વઢાયા, તાસુ દુગુણ કપિ રુપ દિલાવા ॥

શતયોજન તેહિ આનન કનિહા, અતિ લયુરુપ પવનસુત લીન્હા ॥

વદન પૈઠિ પુનિ બાહર આવા, માંગી વિદા તાહિ શિરનાવા ॥

મોહિં સુરન્હ જેહિ લાગિ પઠાવા, બુધિ વલ મર્મ તોર મૈ પાવા ॥

દેવતાઓએ મહાવીરજીને જતા જોઈ, મહાવીરજીનાં બળ અને બુદ્ધિની મુખ્યત્વે કરી પરિક્ષા લેવાની ઇચ્છા કરી. સુરસા નામની સર્પોની માતાને પરિક્ષણ માટે મોકલી. એટલે તેણે મહાવીરજીને આવીને કહ્યું કે,—૧ આજે દેવતા-

ઓએ તને મારા યોજન માટે આપેલ છે. માટે હું તને ખાઈ જઈશ. આવાં તેનાં વચનથી મહાવીરજીએ હસીને કહ્યું કે,—હું શ્રી રઘુનાથજીનું કાર્ય કરી આવી અને સીતાજીના ખજર પ્રભુને સંભળાવી. ૨ ને હું તારા મુખમાં આવીને પ્રવેશ કરીશ. હે માતા ! હું આ વચન સત્ય કહું છું માટે મને જવા દે. પ્રજ્ઞા ચર્યવતી હોવાથી મહાવીરજી સ્ત્રીને માતાના સંબોધનથી બોલ્યા હતા. મહાવીરજીએ ઘણાં ચત્નો કર્યાં છતાં પણ ન જવા દીધા, ત્યારે મહાવીરજી બોલ્યા કે, શા માટે મને ખાઈ જતી નથી. મહાવીરજીની યુક્તિ એ છે કે—ત્રેલોક્યના પતિ શ્રી રઘુનાથજીના કાર્ય માટે જાઉં છું. બીજું કારણ એ છે કે,—આ પણ સ્ત્રી છે, તેથી શ્રી સીતાજીની ખજર લાવવાની વાત જાણીને સ્ત્રીનો પક્ષ કરશે. ત્રીજું માતા કહેલ કે જેથી કંઈના ઉપનન થાય. ચોથું કારણ સીતાના નામનું છે. કારણ કે જેને માટે રામ, લક્ષ્મણ સુગ્રીવ અને સર્વ દેવતા ચત્ન કરી રહેલા છે અને તપી રહેલા છે તે સર્વને શીતળતા કરનાર છે. આ હનુમાનજીનાં સર્વ વચન બુદ્ધિમાનતા પ્રકટ કરે છે. ૩ સુરસાએ ચાર કોસનું મુખ હનુમાનજીને ખાઈ જવા માટે મોકલું કરતાં, મહાવીરજીએ પોતાનું શરીર તેનાથી ખમણું મોકલું કરીને દેખાડ્યું. જ્યારે સુરસાએ સોળ યોજનનું મુખ કર્યું, ત્યારે મહાવીરજી બત્રીસ યોજનના થઈ ગયા. ૪ જેમ જેમ સુરસા પોતાનું મુખ મોકલું કરતી ગઈ તેમ તેમ મહાવીરજીએ તેને તેનાથી ખમણું પોતાનું રૂપ દેખાડ્યું. જ્યારે તેણે સો યોજનનું મુખ કર્યું, તો મહાવીરજીએ બહુજ નાનું રૂપ ધરી લીધું. (એ પોતાની બુદ્ધિ દર્શાવી.) ૫ મહાવીરજીએ તેના મુખમાં પ્રવેશ કરીને શરીરના અન્ય ભાગથી બાહાર નિકળી પ્રણામ કરી વિદાયગીરિ માગી. અને જે માતા શબ્દ કહેલ તેની સાર્થકતા અહિં દર્શાવી. અથવા મુખમાં પેસીને તુરત બાહાર નિકળ્યા. એટલે કે જ્યાં સુધીમાં સુરસા મુખ બંધ કરે, ત્યાં સુધીમાં સૂક્ષ્મરૂપથી બાહાર નિકળ્યા. અને મસ્તક નમાવી વિદાયગીરિ માગી. ત્યારે સુરસા બોલી કે—મને દેવતાઓએ તારી બુદ્ધિ અને બળની પરિક્ષા માટે મોકલી હતી, તે કાર્ય સિદ્ધ થયું અર્થાત્ મેં તારી બુદ્ધિ અને બળનો લેલ જાણી લીધો. ૬

દોહા—રામકાજ સબ કરિહહુ, તુમ બલ બુદ્ધિનિધાન ॥

આશિષ દે સુરસા ચલી, હર્ષિ ચલે હનુમાન ॥ ૨ ॥

તમે બળ અને બુદ્ધિના નિધાન છો ! માટે તમે શ્રી રઘુનાથજીનાં સર્વ કાર્ય કરશો. આ પ્રમાણે આશિષ આપી સુરસા ત્યાંથી ચાલી. એટલે મહાવીરજી વિશેષ વેગથી પ્રસન્ન થઈ સમુદ્રનું ઉદ્દાધન કરવા લાગ્યા. ૨

ઘોઁ-નિશિચર એક સિન્ધુ મહં રહ્યું, કરિ માયા નમકે સ્વગ ગહ્યું ॥

જીવ જંતુ જે ગગન ઉઢાઈ, જલ બિલોકિ તિનકી પરછાઈ ॥

ગૈ છાંહ સક સો ન ઉઢાઈ, હિ વિધિ સદા ગગનચર સ્વાઈ ॥

સોઈ છલ હનૂમાનસન કીન્હા, તામુ કપટ કપિ તુરતહિ પીન્હા ॥

તાહિ મારિ મારુતસુત વીરા, બારિધિ પાર ગયડ મતિધીરા ॥

તહાં જાઈ દેસી વન શોભા, ગુંજત ચંચરીક મધુલોભા ॥

નાના તરૂ ફલ ફૂલ સુહાયે, સ્વગમ્ગવંદ દેસિ મન ભાયે ॥

શૈલ વિશાલ દેસિ એક આગે, તાપર કૂદિ ચઢેડ મય ત્યાગે ॥

હમા ન કહુ કપિકી અધિકાઈ, પ્રભુપતાપ જો કાલહિ સ્વાઈ ॥

ગિરિપર ચઢિ લંકા તેહિ દેસી, કહિ ન જાઈ અતિ દુર્ગ વિશેસી ॥

અતિ ઉત્તમ જલનિધિ ચહું પાસા, કનકકોટકર પરમ પ્રકાસા ॥

એક સક્ષસી સમુદ્રમાં રહેતી હતી, જેનું સિંહકા નામ હતું. રાહુની મા હતી. તે પ્રપંચથી આકાશમાં ઉડતા પક્ષીઓને પકડી લેતી હતી. જે જીવ જંતુ આકાશમાં ઉડતા હતા, તેનો જળમાં પરછાયો નિરખીને. ૧ છાયાને પકડી લેતી હતી. એટલે તે પક્ષી હડી શકતું નહતું. એ પ્રકારે જે પક્ષિયો આકાશમાં ઉડતાં તેને સદા ખાતી હતી. તેજ છળ તેણે કાળવશ કાળના કાળ રામચન્દ્રમાં દ્રવ હતુમાનજી સાથે કર્યું. સુગ્રીવજી દ્વારા મહાવીરજી એના વૃત્તાન્તને સંભળી ચૂક્યા હતા, તેથી તુરત તેને ઓળખી ગયા. ૨ એટલે પવનપુત્ર મહાવીરજી તેને મારીને સાગર પાર થઈ ગયા. ત્યાં જઈ વનની શોભા નિરખવા લાગ્યા. ત્યાં મધના લોભથી ભ્રમરાઓ ગુંજારવ કરતા હતા. ૩ અનેક વૃક્ષ ફળ અને ફુલોથી શોભતાં હતાં. ખગ મૃગોને નિરખી મન મોહ પામતું હતું. મહાવીરજીએ એક મોટા પર્વતને જોઈ નિર્ભયતાથી તે ઉપર કૂદીને ચડવા જ્યાં સુધી સાગર પાર થયા ન હતા, ત્યાં સુધી એ વાતનો સંદેહ હતો કે, કદાચિત્તે જે વિધન તો નડી ચૂક્યાં છે. અને વળી ત્રીજું કેાઈ વિધન આવી ન પડે; પરંતુ સમુદ્ર પાર થતાં તે ભય જતો રહ્યો. ખીજો એમ પણ અર્થ થાય છે કે ભય એમના સાહસનું પરિક્ષણ કરવા માટે ત્યાં સુધી તેની સાથે ગયો હતો; પરંતુ જ્યારે આ પ્રકારે ભયની હાર થઈ ત્યારે સાથ છોડીને ચાલ્યો ગયો, ૪ શિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! આ વાનરની અધિકતા નથી, પરંતુ સમજો પ્રભુનો પ્રતાપ છે. કે જે પ્રભુ કાળને પણ ખાઈ શકે છે, મહાવીરજીએ તે પર્વતના ઉપર ચડીને લંકાપુરીને જોઈ, તે કિલ્લાનું વિશેષ વર્ણન થઈ શકતું જ

નથી. પણ તે કોટ ઘણોજ ઉંચો હતો. અને તેની ચારે તરફ સમુદ્ર હતો. સુવર્ણનો કોટ ઘણોજ પ્રકાશમાન થઈ રહેલો હતો.

છંદ—કનકકોટ વિચિત્રમણિકૃત સુન્દરાયિત અતિઘના ॥

ચૌહટ હાટ સુઘાટ બીથી ચારુ પુર બહુવિધિ બના ॥

ગજબાજિશ્વરનિકર પદચર રથવરુચિની કો ગનૈ ॥

બહુરૂપ નિશિચરયૂથ અતિબલ સેન વર્ણત નહિ વનૈ ॥ ૧ ॥

સુવર્ણનો કોટ, નાના પ્રકારના મણિયોથી વિચિત્ર, સુંદરતાનું તે ઘર, ઘણોજ લાંબો તથા પેહોળો, ઘણોજ મજબુત બાંધેલો હતો. ચૌટાં, બજાર, રસ્તા, ગલી કુંચીઓ, વિગેરે ઘણીજ સુંદર હતી. અને તેથી પુરની શોભામાં વધારો થતો હતો. હાથી, ઘોડા, ખરચર અથવા ખેચર અર્થાત્ આસાશમાં ચાલવાવાળા, પ્યાદળોના સમૂહ, અને રથોના સમૂહને તો ફોણ ગણી શકે તેમ છે ? અનેક રૂપના અતિ બળવાન નિશાચરોનાં ટોળાં અને સેનાનું તો વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. ૧

વન વાગ ઉપવન વાટિકા સર કૂપ વાપી સોહર્ષી ॥

નર નાગ સુર મન્ધર્વકન્યારૂપ મુનિમન મોહર્ષી ॥

કહું મલ્લ દેહ વિશાલ શૈલસમાન અતિબલ મર્જર્ષી ॥

નાના અશ્વારન્હ ભિરાઈ બહુવિધિ એક એકાન્હ તર્જર્ષી ॥ ૨ ॥

નાના મોટા બાગ, વાવો, વાડીઓ, સરોવર અને કુવાઓ શોભી રહ્યા હતા. મનુષ્ય, નાગ, દેવતા અને ગંધર્વોની કન્યાઓ રૂપથી મુનિયોનાં મનને મોહ કરતી હતી. કોઈ કોઈ સ્થળે મોટાં શરીરવાળા મલ્લ પર્વતના સમાન અતિ બળથી ગંજતા હતા. અનેક આખાડાઓમાં કુસ્તી કરી રહ્યા હતા. અને અકેકને લક્ષ્યકારતા હતા. ૨

કરિ યત્ન મટ કોટિન્હ વિકટ તમુ નગર ચહુંદિશિરક્ષર્ષી ॥

કહું મહિષ માનુષ ધેનુ સ્વર અજ સ્વલ નિશાચર મક્ષર્ષી ॥

શિહિ લાગિ તુલસીદાસ ઇનકી કથા સંક્ષેપહિ કહી ॥

રઘુવીરશરતીરથસરિત તનુ ત્યાગિ ગતિ પૈહૈ સહી ॥ ૩ ॥

કરોડો યોદ્ધાઓ અનેક યત્નથી નગરનું ચારે તરફથી સંરક્ષણ કરતા હતા. કોઈ કોઈ સ્થળે, ભેસો, મનુષ્ય, ગાય, ગધેડા, બકરાં અને પક્ષિયોને અનેક રાક્ષસો ખાતા હતા, એ માટે તુલસીદાસજીએ એની કથા સંક્ષેપથીજ કહી

છે. કારણ કે શ્રી રઘુનાથજીનાં બાણ રૂપી તીરથમાં એ સર્વ શરીર ત્યાગી સુ-
દર ગતિને પ્રાપ્ત થશે. ૩

દોહા-પુરુષવરે દેસિંહ બહુ, કપિ મન કીન્હ વિચાર ॥

અતિલઘુ રૂપ ધરૌ નિશિ, નગરકરૌ પૈસાર ॥ ૩ ॥

પુરુષ સંરક્ષણ કરનારા ઘણા જોઇને હનુમાનજીએ મનમાં વિચાર કર્યો
કે, - ઘણું જ નાનું સ્વરૂપ બનાવીને નગરમાં પ્રવેશ કરું. ૩

ઘૌં-મશકસમાન રૂપ કપિ ધરી, લંકા ચલે સુમિરિ નરહરી ॥

નામ લંકિની એક નિશિચરી, સો કહ ચલેસિ મોહિં નિંદરી ॥

જાનસિ નાહિં મર્મ શઠ મોરા, મોર અહાર લંક કર ચોરા ॥

મુષ્ટિક એક તાહિ કપિ હની, રૂધિર વમન ધરણી ઢનમની ॥

પુનિ સંભારિ ઝટી સો લંકા, જોરિપાણિ કર વિનય સંશંકા ॥

જબ રાવણહિ બ્રહ્મ વર દીન્હા, ચલત વિરંચિ કહા મોહિં ચીન્હા ॥

પ્રેતા રામ લષણ અવિતરહીં, ભક્ત હેતુ માનુષ તનુ ધરહીં ॥

તાસુ પ્રિયા રાવણ હર લાવે, સો અપનો યક દૂત પઠાવૈ ॥

બિકલ હોસિ જબ કપિકે મારે, તબ જાનીંસિ નિશિચર સંહારે ॥

તાત મોર અતિ પુણ્ય બહુતા, દેસેઝૈં નયન રામકર દૂતા ॥

અહિ મશક-મચ્છર સદૃશનો અર્થ એ છે કે, - પોતાના વાનર રૂપને ઘ-
ણું જ નાનું કરી લીધું. (મશક શબ્દ ઉપમાવાચક છે. ઉપમા અને ઉપમેયમાં
ઘણું અંતર છે. તળાવની ઉપમા સમુદ્રથી, અને મનુષ્યને ઈન્દ્રની ઉપમા આ-
પવામાં આવે છે) અને નરહરિનું સ્મરણ કરીને ચાલ્યા. અર્થાત્ નરોમાં સિં-
હ જે રઘુનાથજી તેનું અથવા નૃસિંહજીનું સ્મરણ કર્યું. કદાચ કોઈ શંકા કરે
કે, - ઉપાસનીયને ત્યાગીને રૂપાન્તરનું કેમ સ્મરણ કર્યું. તો તેનું સમાધાન
એ છે કે, - રઘુનાથજીનું રૂપ દયામય છે, અને અહિ મહાવીરજીને તો ઉપદ્રવ
કરવો છે. એ માટે કરાળરૂપ નૃસિંહજીનું સ્મરણ કર્યું. અથવા નર સ્થાનમાં ર-
ઘુનાથજી અને હરિ સ્થાનમાં સુગ્રીવજીનું સ્મરણ કર્યું. કેમકે એ બેય તેના સ્વા-
મી છે. એથી કારણ એ છે કે, રાવણે પોતાનું મરણ નર અને વાનરને હાથે
માગ્યું હતું. તે કારણથી નર અને વાનરનું સ્મરણ કરીને લંકામાં ચાલ્યા. કો-
ઈ કોઈ મશક સમાનનો અર્થ બિલાડાના સમાનરૂપ ધર્યું એમ કહે છે, પ-
રંતુ તે અર્થ સંભવતો નથી એટલે માનનીય નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં મશ

અર્થ ધણજ નાના રૂપનો છે. જેમકે આગળ લખ્યું છે કે ! 'મતિલપુરુષ ઘરેડ હનુમાના.' અને જે મશકનો અર્થ મચ્છર કરવામાં આવે તો શ્રી રામચન્દ્રજીની આપેલી મુદ્રિકાકયાં રાખી એ શંકા થાય છે. માટે તે અર્થ પણ ઠીક નથી. માટે ધણું નાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું એમ વાસ્તવિક છે. લંકિની નામની એક છકેલી રાક્ષસી હતી કે જે મહાવીરજીને નિરખી બોલી કે,—અરે ! મારા તિરસ્કાર કરીને તું કયાં જાય છે ? ર —મૂર્ખ ! મારા લેદને તું જાણતો નથી કે લંકામાં જે કોઈ ચોર આવે છે, એ સવંને હું ખાઈ જઉં છું. હનુમાનજીએ તો તેનાં આ વચન સાંભળી એક ઠોંસો માર્યો, કે તુરત તેના મુખમાંથી રૂધિર વહેવા લાગ્યું અને પૃથિવી ઉપર પડી ગઈ. ૩ પછી ધણીવારે તે સંભાળીને ઉઠી હાથ જોડી સશંકન વિનતી કરવા લાગી કે, જ્યારે પ્રજ્ઞાજી રાવણને વર આપીને જતા હતા ત્યારે ચાલતી વખતે મને કહી ગયા હતા કે. ૪ જ્યારે ત્રેતાયુગમાં ભક્તના હિત માટે રામલક્ષ્મણ મનુષ્યદેહ ધારણ કરશે. અને તે રામની સ્ત્રીનું રાવણ હરણ કરશે, તેથી તે રામ સીતાજીની શોધ માટે એક દૂત મોકલશે. તે વાનરના પ્રહારથી તું વ્યાકુળ થઈ જઈશ, ત્યારે જાણજે કે હવે રાક્ષસો માર્યા જશે. હે તાત ! હું મહા પુણ્યવાન છું કે, નેત્રોથી શ્રી રઘુનાથજીના દૂતને નિરખું છું. ૫

દોહા—તાત સ્વર્ગ અપવર્ગ સુખ, ધરી તુલા ફક અંગ ॥

તુલૈ ન તાહિ સકલ મિલિ, જો સુખલવ સતસંગ ॥ ૪ ॥

હે પુત્ર ! સાત સ્વર્ગ લોક, ભૂલોક, સ્વર્ગલોક, મહાલોક, જનલોક, તપલોક, સત્યલોક, અને અપવર્ગ અર્થાત્ મોક્ષ-સાલોક્ય, સામીપ્ય, સાયુજ્ય, અને સા રૂપ્ય એ સર્વનાં સુખને કાંટાના એક પલ્લામાં રાખે; તો પણ એ સર્વ મળીને એ સુખના સમાન થતાં નથી. એટલે કે જે ક્ષણવારના સત્સંગથી જે સુખ થાય છે તેની સમાનતા કોઈ પણ કરી શકે તેમ નથી. ૪

૪ શંકા એ હતી કે, કદાચ પાછા મહાવીરજી મારે નહિ; કારણ કે હનુમાનજી ત્યાં જ આ હતા. હનુમાનજીને ઉભા રહેવાનો હેતુ એ હતો કે,—આ મરણ પામે તો ઠીક વા મારે અરણ થાય તો ઠીક નહિ તો કોળાહલ જો કરશે તો શહેરમાં ખપ્પર થઈ જતાં ચર્ચા થશે.

૧ સાઠ લવનું એક નિમિષ થાય છે. જેટલા સમયમાં ઉપરનું પક્ષક નિર્મેનાં પક્ષકનો સ્પર્શ કરીને તુરત ઉપડી જાય છે. તેટલા કાળનું નામ નિમિષ છે. કાંટાનું બારી જાણકું પૃથિવી તરફ નમે છે. અને હલકું ઉપર જાય છે. એ પ્રકારે સત્યસંગની મુખ્યતા પૃથિવીપર છે કેમકે સ્વર્ગાદિ સુખ ઉંચા લોકમાં છે એ માટે હલકાં છે. કોઈ સમય વિશ્વામિત્ર અને વસિષ્ઠજી ને સત્સંગ અને તપના વિષયમાં વિવાદ થયો. વસિષ્ઠજી સત્સંગ અને વિશ્વામિત્રજી તપની પ્રશંસા કરતા હતા. અને તેનો નિર્ણય કરવા માટે શેષજી પાસે ગયો. અને પોતાની હકીકત નિવેદન કરી. શેષજીએ કહ્યું કે જો આંખ બે માંથી કોઈ પૃથિવીને સ્થિર કરી આવે, તો હું તેનો ઉત્તર આપું. વિશ્વામિત્રજીએ પોતાની તપશ્ચરીનું સ્પર્શનું ફળ લગાડી દીધું; પરંતુ શેષજીએ જેવું મન્નતાક નિર્ણય કર્યું કે પૃથિવી પડવા લાગી ત્યારે વસિષ્ઠજીએ બે ધડીના સત્સંગનું ફળ લગાડતાં પૃથિવી સ્થિર થઈ ગઈ. વિશ્વામિત્રજી સત્સંગને વિશેષ જાણી મૌન્ય ધારણ કરી ચાલ્યા ગયા.

ચૌ-પરિશિ નગર કીજૈ સવ કાજા, હૃદય રાસિ કોશલપુરરાજા ॥
 ગરલમુધા રિપુ કરૈ મિતારૈ, ગોપદસિધુ અનલશિતલાઈ ॥
 ગરુડ સુમેરુ રેણુસમ તાહી, રામકૃપાકારે ચિતવહિ જાહી ॥
 અતિ લઘુરૂપ ધરેડ હનુમાના, પૈઠયો નગર સુમિરિ મગવાના ॥
 મન્દિર મન્દિર પ્રતિ કરિ શોધા, દેસે જહૈ તહૈ અગણિત યોધા ॥
 ગયડ દશાનન મન્દિર માહી, અતિ વિચિત્ર કાહે જાત સો નાહી ॥
 શયન કિયે દેસી કપિ તેહિ, મન્દિરમહૈ ન દેસિ બૈદેહી ॥
 નિરસત મંદિર આયડ તહૈવા, કુમ્ભકરણ સોવત રહ જહૈવાં ॥
 અતિઅકાર તનુ ચિતૈ ન જાઈ, ચૌતિસ યોજનકી ચકલાઈ ॥
 યોજન ત્રીનિ ત્રીનિકે કાના, બાઈસ યોજન બાહુ અજાના ॥
 સત્રહૈયોજન જાંઘ લંબાઈ, શતયોજન તનુ વરણિ ન જાઈ ॥
 દુહ યોજનકૈ નાક જો બાઢી, યોજન એક મુછ રહૈ ટાઢી ॥

નગરમાં પ્રવેશ કરી અને રઘુનાથજીને હૃદયમાં રાખી સઘળાં કામ કરજો.
 એ સર્વ કામ એ છે કે,—જનકીજી મેળવી આપવાની સુગ્રીવની પ્રતિજ્ઞા, રઘુ-
 નાથજીનું કારણ, સર્વ વાનરાઓના શ્રમની સફળતા, જનકીનો વિરહ છાડાવવો.
 વિભીષણનો મનોરથ પૂર્ણ કરવો. લંકાને બાળીને ત્રૈલોક્યને આનંદ આપવો. શ્રી
 રઘુનાથજીને હૃદયમાં એ માટે ધારણ કરવાનું કહ્યું કે—જ્યારે એ લંકિની, હનુ-
 માનજીને પુત્ર કહી ચૂકી, તો ઉપદેશ આપવો યોગ્ય હતો. એ સંદેહથી કે—મ-
 હાવીરજીને ત્રણેલોકની માયારૂપી ત્રણે સ્ત્રી વિઘ્નકારિણી—સ્વર્ગલોકની સુરસા,
 પાતાળવાસિની સિંહકા, જૂતળવાસિની લંકિની ને જીતી લીધી. તેથી તેને
 અહંકાર ન થાય. એ ત્રણેને મળવાનું એ કારણ છે કે—મહાવીરજી બ્રહ્મચ-
 ર્યવ્રત ધારણ કરી જનકીજી રૂપી રામભક્તિને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. તો તે વા-
 તમાં પ્રબળ વિઘ્ન સ્ત્રીઓનું છે. બીજું કારણ એ છે કે રાત્રિના વખત લંકામાં
 ઘરોઘર શોધ કરશે. અને લંકા ત્રૈલોક્યની સુંદર સ્ત્રીઓની ખાણ છે. જેથી એ
 મ ન થાય કે કદાચ મહાવીરજીનું ચિત્ત બગડી જાય. અને આ કામ જૂલો જા-
 મ, એ માટે શ્રી રામચન્દ્રજીને હૃદયમાં ધારણ કરવાનું કહ્યું. જેને શ્રી રઘુનાથજી
 કૃપા દૃષ્ટિથી નિરખે છે. તેને વિષ અમૃત, શત્રુ મિત્ર, સમુદ્ર ગોપદ, અગ્નિ શી-
 તળ અને સુમેશ્વરવત ધૂળના સમાન થઈ જાય છે. આ સર્વ વાર્તા મહાવીરજી
 ને પ્રાપ્ત થઈ. ઝેર અમૃત એ થયું કે, જ્યારે ઇન્દ્રેવજી મારયું તો મરવા ન-
 હિ પરંતુ અમર થઈ ગયા. લંકિની કે જે શત્રુ રૂપ હતી, તે મિત્ર થઈ ગ-
 ઇ. સમુદ્ર ગોપદની ખરી જેવો થઈ ગયો. લંકા બાળવામાં અગ્નિ તેને શીતળ

અર્થે. રાવણ કે જે સુયેરુ સમાન હતો તે ધૂળ સદૃશ થઈ જશે. હનુમાનજી થ
જીવંત માનું રૂપ કરી, ભગવાનનું સ્મરણ કરી નગરમાં પેઠા. આ સમય પ્રથમ
કરતાં પણ નાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું કે, જેથી કોઈ પણ જોઈ શકે નહિ.
પ્રથેક મંદિર મહાવીરજીએ શોધ્યાં, તો ત્યાં ત્યાં અનેક યોદ્ધાઓ જોવામાં
આવ્યા. રાવણના મંદિરમાં ગયા તો તે એવું વિચિત્ર હતું કે જેનું વર્ણન થઈ
શકતું નથી. ૩ મહાવીરજીએ તેને નિદ્રાવશ જોયો; પરંતુ જાનકીજીને કયાંય
પણ જોયાં નહિ. આ શુકન મહાવીરજીને સારાં થયાં કે શત્રુને નિદ્રાવશ જો-
યો (અહિથી ક્ષેપક છે.) ફરી શોધતાં શોધતાં જ્યાં કુંભકર્ણ સુઈ રહેલ છે,
તે ઘરમાં ગયા. હનુમાનજીએ તેનું શરીર જોયું તો એનો આકાર એવો તો
વિસ્તારવંત હતો કે અન્ય સ્થળે તેમને કયાંય જોવામાં આવ્યો ન હતો. એટલે
કે ચોત્રીસ યોજન તો એના શરીરનો ઘેરાવો હતો, ત્રણ ત્રણ યોજનના કાન
હતા, બાવીશ બાવીશ યોજનની બુજાઓ ઘુંટણો લગી પહોંચે તેવી હતી, સત્તર
સત્તર યોજનનાં જાંઘ, સો યોજનનું શરીર, કે જેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી.
એ યોજન લાંબુ નાક અને એક યોજન લાંબી ઉભી મૂછ રહેતી હતી.

દોહા—પટમાસકૈ નીંદ તેહિ, સોવત ખીતર લંક ॥

યાજત ઢોલ જુજાઉ શિર, જાગત નહીં અશંક ॥ ૫ ॥

તે છ મહિના સુધી ઉંઘતો હતો તે વખત લાંકાની અંદર આડે ઢાલ
અને મોટી નોખતો વાગે તો પણ તે જાગતો નહતો. તેને વાજના અવાજની
ખબર પણ પડતી ન હતી. ૫

ચૌ—શોચે લાગ કહા અવ જાઝ, કહાં દરશ સીતાકર પાઝં ॥

વિનેં દેસે જો સીતહિ જાઝ, કૈસે વદન પ્રમુહિ દરશાઝં ॥

કાપિ સબ કરૈં મોરં ઉપહાસા, લાછિમન મોહિં દેસાવહિં વાસા ॥

જામ્બવંત પૂંછહિ કુશલાતા, નીકે અહિં જાનકી માતા ॥

કવન ઉતર દેહૌં તિન જાઈ, પવનતનય મન મહૈં પહિતાઈ ॥

નિશિચર ઘોર મયંકર રહીં, સીતાકીસુધિ કોડ ન કહીં ॥

પૂછો કાહિ કહૌં કેહિ જાઈ, જનકસુતા સો દેઈ વતાઈ ॥

મવન એક પુનિ દીસ મુહાવા, હરિ મન્દિર તહ મિન્ન બનાવા ॥

રામનામઅંકિતમુહ સોહા, વરણિ ન જાઈ દેસિ મન મોહા ॥

મહાવીરજી વિચારવા લાગ્યા કે—હવે કયાં જાઉં અને શી રીતે જાનકી-
જીનાં દર્શન કરું ? ૪ જો જાનકીજીને જોયા વગર જાઉં તો પ્રભુને શું સુખ
દેખાડું. જો હું આમજ આપ્યો જાઉં તો વાનરાઓ મારી મશકરી કરે અને

લક્ષ્મણ મને ત્રાસ આપે. જાગૃત જ્યારે કુશળ પુછશે કે જાનકીજી કુશ-
ળ છે, તો હું શું ઉત્તર આપીશ. આ પ્રમાણે વિચાર કરતા મહાવીરજી મનમાં
પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા, મોટા મોટા ભયંકર રાક્ષસો રહેતા હતા. કોઈ પણ
જાનકીજીની ખબર કોઈ કહેતું નહતું. ૬ હવે કેને જઈને પુછું. કાણ જાનકી
જીને ખતાવશે. (અહિં સુધી લેખક છે.) આ પ્રમાણે મહાવીરજી વિચાર સા
ગરમાં ગોથાં ખાતા હતા; એટલામાં એક સુંદર સ્થાન તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું. જે
મંદિર રાક્ષસોના ઘરની રચનાથી નિરાળા પ્રકારનું હતું. અને એક હરિ મં
દિર પણ ત્યાં ભિન્ન બનાવેલું જોવામાં આવ્યું. ૭+

દોહા-રામનામઅંકિતગૃહ, શોમાં વરણિ ન જાય ॥

નવતુલસીકે વૃન્દ બહુ, દેખિ હર્ષ કપિરાય ॥ ૬ ॥

ઘરના ઉપર રામ નામ લખેલું હતું. જેની શોભાનું વર્ણન થઈ શકતું
નથી. નાના તુલસીના રોપાઓ નિરખી કપિરાજ મહાવીરજી ખડુજ પ્રસન્ન થઈ
મનમાં કહેવા લાગ્યા કે.-૬

ચૌ-લંકા નિશિચર નિકર નિવાસા, યહાં કહાં સજ્જન કર વાસા ॥

મનમહૈં તર્ક કરન કપિ લાગે, તાહી સમય વિભીષણ જાગે ॥

રામ રામ તેહિ સુમિરણ કીન્હા, હૃદય હર્ષ કપિ સજ્જન ચીન્હા ॥

इहि सन हठि करिहौं पहिचानी, साधुते होइ न कारज हानी ॥

विप्ररूप धारि वचन सुनावा, सुनत विभीषण उठि तहैं आवा ॥

करि प्रणाम पूछी कुशलाई, विप्र कहहु निजकथा बुझाई ॥

की तुम हरिदासन महीं कोई, मोरे हृदय प्रीति अति होई ॥

की तुम दीनबन्धु अनुरागी, आयहु मोहिं करन बड़भागी ॥

લંકામાં તો અનેક રાક્ષસ રહે છે, તેથી અહિં સજ્જનોનું આવવું તો મ-
હા કઠણ છે, તો અહિં નિવાસ શી રીતે થયો હશે. આ પ્રમાણે મહાવીરજી
વિચાર કરી રહ્યા હતા. વળી મનમાં શંકા લાવતા હતા કે કાંઈ કપટ તો નહિ
હોય ? એટલામાં તો વિભીષણ જાગૃત થયા. ૧ વિભીષણે રામ નામનું સ્મરણ
કર્યું. મહાવીરજી તેને સજ્જન જાણી ખડુજ પ્રસન્ન થયા. અને મનમાં વિચાર
કર્યો કે અવશ્ય આની સાથે હું ઝોળખાણ કરીશ. મહાત્માઓના સમાગમ

+કોઈ પુસ્તકમાં 'રામાયુધ અંકિત ગૃહ' એવો પણ પાઠ છે. રામાયુધ, શંખ, ચક્ર, પદ્મ, ગદા,
ખડ્ગ અને શારંગ, ધનુષ્ બાગવતમાં લેખ છે કે;-અન્યતિ ચહે દિવ્ય દેવઃ દેવકૃતામિનાના
વ્રતના નિષિષ્ણોઃ॥ પ્રત્યેક મુખ્યાંકિત મન્દિરાણિ યદ્વર્ણનાત્ કૃષ્ણ મનુસ્મરતિ.

થી કાર્યની હાની થતી નથી ૨ મહાવીરજીએ પ્રાણણુનું રૂપ ધારણ કરી વચન સાંભળાવ્યાં. વચન શ્રવણેન્દ્રિય ઉપર આવતાં તો વિલીપણુ તુરત ત્યાં ઉઠીને આવ્યા. હનુમાનજી પ્રાણણુ એ માટે ગન્યાહતા કે, જો એ રાક્ષસ હશે તો પ્રાણણુનો અનાદરજ કરશે. પરંતુ વિલીપણુ તો આવી પ્રણામ કરી કુશળ પુછ્યું. કે હે પ્રાણણુ ? આપનું અસ્તિત્વ મને સમજાવો. ૩ તમે નારાયણના દાસ પેકી કોઈ છો ? કે કોણ છો ? તમને નિરખી મારા હૃદયમાં મહા પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા તમે દીનો ઉપર પ્રેમ કરવાવાળા રામ છો. કે જે મને મહાભાગ્યશાળી કરવા પધાર્યા છો. ૪

દોહા-તવ હનુગંત કહા સવ, રામકથા નિજનામ ॥

સુન્નત યુગલ તનુ પુલક અતિ, મગન મુધિરે ગુણગ્રામ ॥ ૭ ॥

આવાં વિલીપણુના વિનીત વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજીએ સર્વ રામની કથા અને પોતાનું નામ કહ્યું. કહેતાં અને સાંભળતાં ગનનેનું શરીર રેમાંચિત્ થઈ ગયું. અને શ્રી રઘુનાથજીના ગુણોનું સ્મરણ કરી મગ્ન થઈ ગયા અને બોલ્યા કે, ૭

ચૌ-સુનહુ પવનપુત્ર રહનિ હમારી, જિમિ દશનન મહેં જીમ વિચારી ॥

તાત કબહુ મોહિં જાનિ અનાથા, કરિહિં કૃપા માનુકલનાથા ॥

તામસ તનુ કલુ સાધન નહીં, પ્રીતી ન પદસરોજ મનમાહીં ॥

અવ મોહિં મા ભરોસ હનુમન્તા, વિનુ હરિકૃપા મિલિહિ નહિ સંતા ॥

જો રઘુવીર અનુગ્રહ કીન્હા, તો તુમ મોહિં દરશ હઠિ દીન્હા ॥

સુનહુ વિલીપણ પ્રભુકી રીતી, કરાહિં સદા સેવકપર પ્રીતી ॥

કહહુ કવન મૈં પરમકુલીના, કપિ ચંચલ સવહીવેધિ હીના ॥

પ્રાત લેહ જો નામ હમારા, તા દિન તાહિ ન મિલૈ અહારા ॥.

હે પવનપુત્ર ! શ્રવણ કરો. હું તો અહિં જે પ્રકારે દાંતોના વચમાં જીભ નિર્વાહ કરે છે, તે પ્રમાણે મારા દિવસો વ્યતીત કરું છું. હે ! તાત કોઈ સમય મને દીન અનાથ જાણીને શ્રી રઘુનાથજી મારા ઉપર કૃપા કરશે. ૧ મા-રું તામસી શરીર સાધન રહિત છે. અરણ્યકમળમાં પ્રીતિ ન હોતી. એમાં સં-દેહ હતો. પરંતુ હે મહાવીરજી ! હવે મને ભરોસો આવ્યો કે, નારાયણની કૃપા વગર સંતાનાં દર્શન થતાં નથી. ૨ જો રઘુનાથજીએ કૃપા કરી તોજ તમે મને દર્શન આપ્યાં. એટલે તો રામભક્ત હનુમાનજી બોલ્યા કે. હે વિલીપણુ ! શ્રવણ કરો. પ્રભુની એ રીતિ છે કે, સદા સેવક ઉપર પ્રીતિ કરે છે, ૩ તમે

પોતાને તામસી કહો છો. તો હું શું કંઈવાન છું, જાતનો વાનર, ચંચળ, અ-
ને સર્વ પ્રકારે હીન છું, જે પ્રભાતે અમારું નામ લે તો તેને તે દિવસે ભોજન
પણ ન મળે. ૪

દોહા-અસ મૈ અધમ સસા સુન, મોહૂ પર રઘુવીર ॥

કીન્હી કૃપા સુમિરિ ગુણ, મરે વિલોચન નીર ॥ ૮ ॥

હે સખા ! હું જે કે એવો નીચ છું; તો પણ શ્રી રઘુનાથજીએ મારા
ઉપર કૃપા કરી છે. આ પ્રમાણે ભગવાનના ગુણોનું સ્મરણ કરતાં બંને નેત્રો-
માં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. ૮

ચૌ-જાનતહૂ અસ સ્વામિ વિસારી, તેનર કાહિન હોઈ દુસારી ॥

શિવિવિધિ કહત રામગુણગ્રામા, પાવન શ્રવણ સુખદ વિશ્રામા ॥

પુનિ સવકથા વિભીષણ કહી, જેહિ વિધિ જનકસુતા જહૈરહી ॥

તવ હનુમન્ત કહા સુનુ ભ્રાતા, દેસા ચહૈ જાનકીમાતા ॥

યુક્તિ વિભીષણ સકલ સુનાઈ, ચલેડ પવનસુત વિદા કરાઈ ॥

ધરિ સોહરૂપ ગયડ પુનિ તહૈવૌ, વન અશોક સીતા રહ જહૈવા ॥

દેસિ મનાઈ મન કીન્હ પ્રણામા, વૈઠે વીતિ ગઈ નિશિયામા ॥

કૃશતનુ શીશજટા ઇક વેળી, જપતિ હૃદય રઘુપતિ ગુણશ્રેણી ॥

જે જાણી જોઈને આવા સ્વામીને વિસરી જાય છે, તો તે કેમ દુઃખી ન
થાય. અવશ્ય દુઃખી થાયજ. આ પ્રકારે શ્રી રઘુનાથજીના ગુણ કહેતાં અને સાં-
ભળતાં જે કહી ન શકાય એવા વિશ્રામને પામ્યા, ૧ ત્યાર પછી વિભીષણે જાનકી-
જીના સંબંધની સઘળી વાર્તા કહી સંભળાવી કે, -જાનકીજી અહિ લંકામાં આ
પ્રમાણ રહે છે. જે પ્રમાણે જનક અર્થાત્ પિતાના ઘરમાં પુત્રી રહે તેમ રહે
છે. અથવા જનકને ત્યાં જાનકીજી હતાં તેમ અહિ છે. અથવા જ્યાં જાનકીજી હ-
તાં તે સ્થાન દેખાડ્યું, એટલે મહાવીરજી બોલ્યા કે હે ભાઈ ! શ્રવણ કરો.
હું જાનકીજીને જોવા ઇચ્છા રાખું છું. ૨ એટલે વિભીષણે સર્વ યુક્તિ કહી સં-
ભળાવી. એટલે મહાવીરજી વિદાય થઈને ચાલ્યા. વિદાય કરવાથી એ વિદિત
થાય છે કે, વિભીષણને એનું જવું રૂચતું નહતું છતાં ગયા. પુનઃ પ્રથમનુંજ
રૂપ કે જે લંકામાં પ્રવેશ કરતી સમય ધારણ કર્યું હતું તેનું તેજ રૂપ ધાર-
ણ કરીને અશોકવાડીમાં જ્યાં જાનકીજી હતાં ત્યાં મહાવીરજી ગયા. ૩ મહાવીર-
જીએ જાનકીજીને જોઈ મનમાં ને મનમાં પ્રણામ કર્યા. તે સમય એક પહોર રાત્રિ
વ્યતીત થઈ ગઈ હતી. અથવા તો જાનકીજીને જોઈ જોઈજ દિવસ તથા રાત્રિ
જતાં હતાં. જાનકીજીનું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું હતું. માથાના વાળ બાંધાઈને

એક વેણી સદૃશ થઈ ગયા હતા. અને મનમાં શ્રી રઘુનાથજીના ગુણાનુવાદ જાણ્યા કરતી હતી. ૪

દોહા-નિજપદ નયન દિગે મન, રામચરણ લવલીન ॥

પરમ દુર્લભા ભા પવનસુત, નિરખિ જાનકી દીન ॥ ૧ ॥

નેત્રોને પોતાના ચરણ તરફ લગાવી, મન શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં કરીને જાનકીજી બેઠાં હતાં. તેનો ભાવ એ છે કે, વિયોગમાં સંયોગ કરવામાં ચરણ છે. આ ચરણ શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે જાય વા શ્રી રામનાં ચરણ અહિં આવે. આ પ્રકારે જાનકીજીને દીન બેઠાને મહાવીરજી બહુજ દુઃખી થયા. ૯

ચૌ-તરુપલ્લવ મહૈ રહ્યો લુકાર્દ, કરૈ વિચાર કરૌં કા ભાઈ ॥

તેહિ અવસર રાવળ તહૈ આવા, સંગ નારિ બહુ કિયે બનાવા ॥

બહુ વિધિ સ્વલ સીતહિ સમુજાવા, સામ દામ ભય ભેદ દિલાવા ॥

કહ રાવળ સુનુ સુમુખિ સયાની, મંદોદરી આદિ સવરાની ॥

તવ અનુચરી કરૌં પ્રણ મોરા, એક બાર વિલોકુ મમ ઓરા ॥

તૂળ ધરિં ઓટ કહાતિ વેંદેદી, સુમિરિ અવધપતિ પરમસનેહી ॥

સુન દશમુખ સ્વયોત પ્રકાશા, કબહુકી નલિની કરાહૈં વિકાશા ॥

અસ મન સમુજત કહત જાનકી, સ્વલ નહિ સુધિ રઘુવીર બાનકી ॥

શઠ શૂને દરિ આનેસિ મોહિં, અધમ નિલજ્જ લાજ નહિ તોહીં ॥

ઝાડનાં પાનડાઓમાં હનુમાનજી સંતાઈ રહ્યા. અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું ? એજ સમય શયનમાંથી ઉઠીને રાવણ ત્યાં આવ્યો. તેણે શૃંગાર કરેલો હતો તથા સાથે અનેક સ્ત્રીઓ હતી. ૧ તે દુષ્ટે ઘણી રીતે જાનકીજીને સમજાવ્યાં. અને સામ-પ્રીતિ કરીવી, દામ-લોભ, ભય-ડર અને ભેદ-નુકશાન પણ દર્શાવ્યાં. રાવણ બોલ્યો કે-હે સુમુખી ! હે ચતુર ! સુ'દર મુખવાળી ! ચતુર (એ સામ છે.) મંદોદરી-આદિ જેટલી રાણીઓ છે. ૨, તે સર્વ હું તારી હાસી કરી દઈશ. તું એકજવાર મારી સામું કૃપા દિધી જોતો ન ખરી. જાનકીજી તૃણ આડું રાખીને બોલ્યાં (પતિવૃત્તા પરપુરુષ સાથે વાત કરતાં કાંઈ પણ આડું રાખીને પછી બોલે છે. અથવા તૃણધર એટલે પૃથિવી

+ આથી એમ પણ જણાય છે કે, રાવણ જાનકીજીને પોતાની ઇચ્છાને છે. જ્યાં તે પોતાના ઉપર કૃપાને ગાટે કહે છે; કેમકે હરણ સમયમાં લેખ છે કે-મન મહૈ ચરણ વંદિ **સુખમાના** આ પ્રમાણે લેખ છે, તો પછી જીભ ભાવથી કહેવું ધરી શકતું નથી. જાનકીજીને આદિશક્તિ બ્રહ્મીને સંકાયતાર્થ કહે છે. જાનકીજી ઉપાય દર્શાવે છે.

તેના સામું જોઇને કહે છે એટલે કે રાવણ સામું ન જોતાં નિયું મુખ કરીને કહે છે. અથવા તૃણ એવું નામ ધુ'ધટનું પાણુ છે. અથવા પોતાનાં પ્રાણોને તૃણ સમાન ગણે છે. કે જેમ તૃણ તોડી નાખે છે તેમ હું મારા પ્રાણોનો ત્યાગ કરી દઉં. અથવા શ્રી રઘુનાથજીના સન્મુખ રાવણને તૃણવત્ સમજીને કહે છે.) કે તું અવધપતિ પરમ સ્નેહી શ્રી રઘુનાથજીનું સ્મરણ કરચ. અથવા જનકીજી અવધપતિના પરમ સ્નેહી શ્રી રઘુનાથજીનું સ્મરણ કરીને કહે છે કે જેમ તેમજી શ્રી રઘુનાથજીના વિરહમાં શરીરનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે પ્રકારે હું પણ શરીરનો ત્યાગ કરીશ. ૩ હે રાવણ ! તું તો ખદોત સદશમાન છે. કાંઈ ખદોતના પ્રકાશથી કમલિની ખિલે છે ? આ મારી કમલિનીરૂપ આંખો રામરૂપ સૂર્યને પ્રાપ્ત થઈ ઉઘડશે. 'હે ખજ ! મેં ઉપર જે પ્રમાણે કહ્યું, તે પ્રમાણે તું મનમાં સમજ. તને શ્રી રામચન્દ્રજીના બાણનું ભાન નથી. જેના ડરથી તું મને ચોરની પેઠે લાવ્યો છું ૪ હે શઠ ! જે બાણના ડરથી તું મને શન્ય સ્થાનમાંથી લાવ્યો છે. જેથી હે નિચ નિલજ ! તને લાજ આવતી નથી. અથવા 'શૂનેહાર' અર્થાત્ રામ વગર મારી પાસે આવીને પ્રાર્થના કરતાં તને શરમ આવતી નથી ?

દોહા-આપુહિ સુનિ સ્વદોત સમ, રામહિં મ્હાનુ સમાન ॥

પરુષ વચન સુનિ કાઢિ અસિ, બોલા અતિ રિસિઆન ॥ ૧૦ ॥

રાવણ પોતાને ખદોત અને શ્રી રામચન્દ્રજીને સૂર્ય સમાન આવાં જનકીજીનાં કઠોર વચન શ્રવણ કરી, તલવાર ખેંચી ક્રોધ કરીને બોલ્યો. ઇષ્ટપક્ષમાં તો જનકીજીને ખદોત સમાન અને રામચન્દ્રને ભાનુ સમાન પોતાને માટે કઠોર સમજ્યો. એ માટે ક્રોધથી તલવાર કાઢીને બોલ્યો કે, મેં તો તારેજ ભરૂંસે શ્રી રામચન્દ્રજી સાથે વિરોધ કર્યો હતો. ૧૦

ચૌ-સીતા તૈં મમકૃત અપમાના, કાઠૈં તવ શિર કઠિન કૃપાના ॥

૧ દોહા-મુલ્લ ઢાંપન સારંગદહન, ચન્દ્ર અંગાચ્છો જૌન ॥

વિનયકરન અરુ ક્ષયકરન, તુલસો તૃણહૈ તૌન ॥ ૧ ॥

૨ ઇષ્ટ પક્ષ એ છે કે, -હે રાવણ ! તારા કુળકમળને રાગરૂપ બાનુજ કૃપા કરીને ખિલવી શકે છે. નિસ્તાર કરે છે. રાગની કૃપા વગર મારી ખદોતની કૃપાથી કાંઈ પણ વળવાનું નથી. ૩ અથવા શ્રી રામચન્દ્રજી એજ અન્નરાગના કુળમાં છે કે જેના બાણોના ડરથી તું લંકામાં સંતાઈ રહેતો હતો. આ કથા બાલકાંડમાં લખાઈ ગઈ છે. કોઈ કોઈ સ્થળે 'રઘુવીર માનુકો' એવો પણ પાઠ છે. રઘુનાથરૂપી સૂર્યની તને ખબર નથી ? ઇષ્ટ પક્ષમાં તને રઘુવીરનાં બાણની ખબર નથી. ઘસના દોષ તરફ દૃષ્ટિ ન કરતાં તુરત દયાળુ થઈ જાય છે.

નાર્હિત સપદિ માનુ મમ વાની, સુમુખિ હોત નતુ જીવનહાની ॥
 શ્યામસરોજદામસમ સુન્દર, પ્રભુભુજકારિકરસમ દશકન્ધર ॥
 સો ભુજકંઠાંતે તવ અસિધારા, સુનુ શઠ અસ પ્રમાણ પ્રણ મોરા ॥
 ચન્દ્રહાસ હરુ મમ પરિતાપા, રઘુપતિવિરહ અનલસંતાપા ॥
 શીતલે નિશિ તવ અસિબર ધારા, કહ સીતા હરુ મમ દુઃખભારા ॥
 સુનત વચન પુનિ મારન ધાવા, મયતનયા કહિ નીતિ બુઝાવા ॥
 કહોસિ સકલ નિશિચરી બુલાઈ, સીતાહિ ત્રાસ દિશ્વાબદુ જાઈ ॥
 માસ દિવસ મહૈ કહા ન માના, તૌ મૈ મારચ કઠિન કૃપાના ॥

હે સીતા ! તેં માફ અપમાન કર્યું એ માટે હું તારું કઠિણ તલવારથી માથું કાપી નાખીશ. ઇષ્ટપક્ષમાં એમ અર્થ થાય છે કે-ત્યારે તું માફ અપમાન કરીશ, ત્યારે હું માફ મસ્તક કાપી લઈશ. હે સુમુખી ! માટે ત્વરાથી મારી વાણી માન. નહિ તો જીવનની હાનિ થશે. (આ બંને પક્ષમાં ઘટી શકે છે.) ત્યારે જનકીજી બોલ્યાં કે-૧ શ્યામ કમળની માળાના સમાન સુંદર અને હાથીની સૂંઠના સમાન જે પ્રભુની ભુજ છે, હે રાવણ ! તે ભુજ કાંતો મારા કંઠમાં પડશે, અથવા કાંતો તારી તલવાર મારા કંઠમાં પડશે. બીજે એમ પણ અર્થ થાય છે કે, હે શઠ ! એ ભુજઓની ઘોર તલવાર તારા કંઠમાં પડશે. એ મારી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા છે. અથવા શ્યામ કમળની માળાના સમાન જે તારાં હશે માથાં છે, તેને તોડવાને પ્રભુની સુંદર ભુજ હાથીની સૂંઠના સમાન થશે. અને તેજ ભુજઓની તલવાર તારા કંઠમાં લાગશે. હે ચન્દ્રહાસ તલવાર ! જે રઘુપતિના વિરહથી ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તું મારા એ પરિતાપને હરિ લે. તે આ રાવણના મસ્તકને કાપવાથી પરિતાપ જતો રહેશે. અથવા માફ દુઃખ કે જે રઘુપતિના વિરહાગ્નિથી ઉત્પન્ન થયું છે, તો તારી ચન્દ્રહાસ તલવાર તે હરી લેશે. તારી આ તલવાર પ્રભુના સન્મુખ કાંઈ કામ નહિ આવે. હે ચન્દ્રહાસ ! તારી જે ઉત્તમ ધાર છે, તે તારા નામ અર્થાત્ ચન્દ્રકિરણાનું કૃપા શીતળનિશિને પ્રાપ્ત છે. તેથી તેને મીતાજી કહે છે કે-તું મારાં દુઃખને હર. અથવા આ તલવારની ધાર શીતળનિશિના સમાન છે, તે મારાં દુઃખને ક્યાં હરી શકે છે. ૩ આવાં સીતાજીનાં વચન શ્રવણ કરી. રાવણ સીતાજીને મારવા દોડ્યો. મંદોદરીએ નીતિનાં વચનો કહીને સમજાવ્યા કે સ્ત્રીઓને મારવી એ ઉચિત્ નથી. એટલે રાવણે સર્વ રાક્ષસીઓને બોલાવીને કહ્યું કે, જનકીને દુઃખ આપો, બીજે એમ પણ અર્થ થાય છે કે-જનકીજીનાં આ વચન શ્રવણ કરી, માર ન પોતાને ખડખ માર્યું તો નહિ, પણ તેના ડરથી ધાવા ભાગ્યો. ત્યારે મંદોદરીએ સ-

મળવો કે, આની વિશેષ સેવા કરો. તો એ પ્રસન્ન થશે. એટલે રાવણે રાક્ષસીઓને બોલાવીને કહ્યું કે-હવે તમે સર્વ અતિ ત્રાસ અર્થાત્ કષ્ટથી જનકીની સેવા કરો. જો એક મહિનામાં તે પ્રસન્ન નહિ થાય તો તમારી કસર જાણી જાડું થી મારી નાંખીશ. ૪ જો એક માસમાં માફ કહ્યું ન માન્યું, તો તમને અને સીતાને જાડું થી મારી નાંખીશ.

દોહા-ભવન ગયત્ત દશકન્ધ તત્ત, રહાં નિશાચરિ વૃન્દ ॥

સીતાહિ ત્રાસ દિશાવર્હી, ધરહિં રૂપ બહુમન્દ ॥ ૧૧ ॥

રાવણ આ પ્રમાણે કહીને મંદિરમાં ચાલ્યો ગયો. અહિ રાક્ષસીઓ નાના પ્રકારનાં ભયંકર રૂપ ધારણ કરી જનકીજીને દુઃખ આપવા લાગી. અથવા એવાં રૂપ ધરે છે કે જેથી જનકીજીને દયા આવે એમ પણ અર્થ ઘટે છે. ૧૧

ચૌ૦-ત્રિજટા નામ રાક્ષસી એકા, રામચરણ રત નિપુણ વિવેકા ॥

સર્વહિં બુલાઈ સુનાયસિ સપના, સીતાહિ સેઈ કરૌ હિત અપના ॥

સ્વપ્ને વાનર લંકા જારી, યાતુધાનસેના સર્વ મારી ॥

સ્વર આરુઢ નગ્ર દશશીશા, મુણ્ડિતશિર સ્ખંડિતભુજવીશા

શ્વેતવિધિ સો દક્ષિણદિશિજાર્દ, લંકા મનદુ વિભીષણ પાર્દ ॥

નગર ફિરી રઘુવીર દુહાર્દ, તવ પ્રભુ સીતાહિ બોલિ પઠાર્દ ॥

યહ સ્વપ્ના મૈં કહૌં વિચારી, હોશહિ સત્ય ગયે દિનચારી ॥

તાસ વચન મુનિતે સર્વ હરીં, જનકસુતાકે ચરણન પરીં ॥

ત્રિજટા નામની એક રાક્ષસી શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રીતિ કરવાવાળી અને જ્ઞાનવાન્ હતી, તેણે સર્વ રાક્ષસીઓને બોલાવીને કહ્યું કે મેં એક સ્વપ્ન જોયું છે માટે જનકીની સેવા કરી આપણું હિત કરો. સ્વપ્નમાં વાનરે આવી લંકા બાળી દીધી. અને રાક્ષસોની સકળ સેના મારી નાખી અને રાવણ તો માથે ઉઘાડો ગધેડા ઉપર ચડેલો માથાં મુડેલાં અને વીસે હાથ જેના કપાઈ ગયા એવો જોયો. ૨ આવી સ્થિતિમાં રાવણ દક્ષિણ દિશામાં ચાલ્યો ગયો- અને લંકાનું રાજ્ય વિલિપ્તજીને મળ્યું. નગરમાં રઘુનાથજીની આજ્ઞા કરી. અને રઘુનાથજીને જનકીજીને બોલાવી લીધાં. ૩ દિવસ વ્યતીત થયા પછી ફરનારી એટલે કે રાત્રિમાં ફરવાવાળી હે રાક્ષસીઓ ! હું વિચારીને કહું છું કે, -થોડા દિવસ પછી પણ અમારું સ્વપ્ન સત્ય થશેજ, અથવા હે રાક્ષસીઓ ! હું વિચારીને કહું છું કે આ સ્વપ્ન ચાર દિવસ કિંવા દિનચારી-વાનર ગયા પછી ખરું થશે. સર્વ નિશાચરી, ત્રિજટાનાં વચન શ્રવણ કરી ભય પામી અને જનકીજીના ચરણોમાં પડી.

દોહા-જહૈં તહૈં ગઈ સકલ મિલિ, સીતાકે મન શોચ ॥

માસ દિવસ બીતે મોહિં, મારિહિ નિક્ષિચરપોચ ॥ ૧૨ ॥

એ રાક્ષસીઓ તો બધી ત્યાંથી જ્યાં ત્યાં ચાલી ગઈ. ત્યાર પછી જનકીજી શોચ કરવા લાગ્યાં કે, -એક મહિના પછી રાક્ષસ મને મારશે, શોચ એ વાતનો હતો કે, -એક મહિનો મરણ દૂર ગયું. અથવા રાક્ષસીઓને સીતાજીનો શોચ છે કે એ મહિના સુધીમાં જનકીજી નહિ માને તો, રાવણ અમને મારશે. ૧૨

ચૌ-ત્રિજટાસન બોલી કર જોરી, માતૃ વિપતિસંગિનિ તૈં મોરી ॥

તજૌં દેહ કરૂ વેગિ ઉપાઈ, દુસહ વિરહ અવ સહા ન જાઈ ॥

આનિ કાઠ રુચિ ચિતા બનાઈ, માતૃ અનલ તુમ દેહુ લગાઈ ॥

સત્ય કરહિં મમ પ્રીતિ સયાની, સુનિ સો શ્રવણ શૂલસમવાની ॥

સુનત વચન પદગહિ સમુજાવા, પ્રભુપતાપવલ સુચશ સુનાવા ॥

નિશિ ન અનલમિલુ રાજકુમારી, અસકહિ સો નિજભવનસિધારી ॥

કહ સીતા વિધિ મા પ્રતિકૂલા, મિલૈં ન પાવક મિટૈં ન શૂલા ॥

દેશિયત પ્રકટ ગગન અંગારા, અવનિ ન આવત ઈકૌ તારા ॥

પાવકમય શશિ શ્રવત ન આગી, માનહુ મોહિં જાની હતભાગી ॥

સનહુ વિનય મમ વિટપ અશોકા, સત્ય નામ કરૂ હરૂ મમ શોકા ॥

નૂતન કિશલય અનલ સમાના, દેહુ અગિનિ મમ કરહુ નિદાના ॥

દેશિ પરમ વિરહાકુલ સીતા, સો સળ કાપિહિં કલ્પસમ બીતા ॥

સીતાજીએ ત્રિજટાને હાથ જોડીને કહ્યું કે, -હે માતા ! તું મારા દુઃખમાં ભાગ કરવાવાળી છે. માટે હવે એ ઉપાય કરો કે જેથી હું તુરત આ દેહનો ત્યાગ કરું, મારાથી કઠિણ વિયોગજન્ય દુઃખ સહન થતું નથી. હે માતા ! લાકડાં લાવી ચિતા તૈયાર કરો. એટલે હું તેમાં બેસી જાઉં અને તમે આગ લગાડી દો. હે ચતુર ! મારી પ્રીતિને તું સત્ય કર, કાનોને શળ સમાન લાગતી રાવણની વાણી મારાથી સંભળાતી નથી. તેને કોણ સાંભળે અથવા, રામ વિમુખ હોવાથી રાવણનાં વચન શળ સમાન લાગે છે. આવાં વચન સાંભળી ત્રિજટા એ જનકીજીનાં ચરણ પકડી કહ્યું કે-તમે દુઃખી ન થાઓ, એમ ધિરજ આપી પ્રભુનો પ્રતાપ, બળ અને સુચસ સંભળાવ્યો. જ્યન્તના પાછળ સળીતું બાણ રધુનાજીએ છોડ્યું હતું તો જ્યન્તને ચૌદલોકમાં કોઈ પણ આશ્રય આપી શક્યું નહતું. રામચન્દ્રજીનું બળ તો જનકરાજાને ત્યાં શિવધનુષ્ ટોડવાથી જગદિવખ્યાત છે, એક નારીવત છે એ સુચશ છે. હે રાજકુમારી ! રામે અગ્નિ નહિ મળે

એમ કહીને ત્રિજટા તો પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. ૩ સીતાજી કહેવા લાગ્યાં કે—, વિધાતા પ્રતિકૂળ છે જેથી અગ્નિ મળશે નહિ અને દુઃખ પણ મટશે નહિ. આ કાશમાં જો કે અનેક અંગારા દેખાય છે. પરંતુ પૃથિવીમાં એક પણ તારો પડતો નથી. ૪ ચન્દ્રમા પણ અગ્નિ ચુકત છે; પરંતુ મને હતભાગી બાણીને અગ્નિ આપતો નથી. હે અશોકવૃક્ષ ! તું મારી વિનતિ શ્રવણ કરય. તારું નામ અશોક સત્ય કરી મારા શોચને હર. ૫ તારાં લાલ પાનડાં કે જે અગ્નિ સમાન છે, તેથી મને અગ્નિ આપ, તો હું મારા શરીરનો નાશ કરી દઉં. શ્રી સીતાજીને વિરહથી પરમ વ્યાકુળ બાણી. તે સમય મહાવીરજીને એક ક્ષણ કંપના સમાન વીતવા લાગી. ૬

સો—કાપિ કરિ હૃદય વિચાર, દીનહ મુદ્રિકા ઢારિ તવ ॥

જનુ અશોક અંગાર, દીનહ હર્ષ ઉઠિ કર ગહેડ ॥ ૨ ॥

એટલે મહાવીરજીએ વિચારને મુદ્રિકા નાખી. બાણે અશોક વૃક્ષે અગ્નિ નાખ્યો, તેથી બાનકીજીએ તો પ્રસન્નતા પૂરક કહીને ઉપાડી લીધી. ૨

ચૌ—તવ દેહી મુદ્રિકા મનોહર, રામનામઅંકિત અતિ સુન્દર ॥

ચકિત ચિતૈ મુદ્રિક પહિચાની, હર્ષ વિષાદ હૃદય અકુલાની ॥

જીતિ કો સર્કે અજય રઘુરાઈ, માયાતે અસિ રચી ન જાઈ ॥

સીતા મન વિચાર કર નાના, મધુર વચન બોલે હનુમાના ॥

રામચન્દ્રગુણ વર્ણન લાગં, સુનતહિ સીતાકર દુઃખ ભાગે ॥

લાગી સુને શ્રવણ મન લાઈ, આદિહિતે સવ કથા સુનાઈ ॥

શ્રવણામૃત જે કથા સુનાઈ, કોહે ન પ્રગટ હોત કિન ભાઈ ॥

તવ હનુમન્ત નિકટ ષલિ ગયઝ, ફિરિ બેઠી મન વિસ્મય ભયઝ ॥

રામદૂત મૈં માતુ જાનકી, સત્ય શપથ કરૂણાનિધાનકી ॥

યહ મુદ્રિકા માતુ મૈં આની, દીનહ રામ તુમ કહૈં સહિદાની ॥

નર વાનરાહિ સંગ કહુ કૈસે, કહી કથા સંગતિ મહ જૈસે ॥

બ્યારે મનોહર મુદ્રિકા જોઈ, અથવા પોતાના મનને હરવાળાની મુદ્રિકા જોઈ કે જેના ઉપર સુન્દર રામ નામ લખ્યું હતું. તેને ચકિત થઈને જોવા લાગી. પ્રસન્નતા પણ થઈ. અને દુઃખ પણ થયું. મનમાં વ્યાકુળ થઈ ગયાં. મુદ્રિકા મળવાથી હર્ષ, અને મુદ્રિકા અહિ શી રીતે આવી તેથી વિષાદ થયો. ૧ આ મુદ્રિકા શી રીતે આવી ? શ્રી રઘુનાથજી તો અજ્ઞય છે. તેને તો કોઈ જાણી શકે તેમ નથી, તો પછી તે શી રીતે આવી. ! અને જો કહું કે આ માયા છે તો માયાથી

આવી બનાવી શકાયજ નહિ. આ પ્રમાણે સીતાજી મનમાં અનેકાનેક વિચાર કરી રહ્યાં હતાં, તે સમય હનુમાનજી મધુર વચન બોલ્યા. ૨ મહાવીરજી રધુનાથજીના ચુણાનુવાદ ગાવા લાગ્યા કે જેને સાંભળતાં બનકીજીનું હુઃખ દૂર થઈ ગયું અને કાન તથા મન લગાડીને સાંભળવા લાગ્યાં. મહાવીરજીએ પ્રથમથી એટલે કે રામજન્મથી વનવાસ પર્યંતની સઘળી કથા સાંભળાવતાં બનકીજી બોલ્યાં કે-
૩ જેણે કાનોને અમૃત સમાન કથા સાંભળાવી તે કયાં છે ? હે ભાઈ ! પ્રકટ કેમ થતા નથી. એમ કહેવાની સાથેજ મહાવીરજી સન્મુખ આવતાં સીતાજી પીઠ દે રવીને બેઠાં. અને મનમાં મહા વિસ્મય થયાં કે આ ખચિત રાવણની માયા છે. ત્યારે મહાવીરજી બોલ્યા કે ૪ હે માતા બનકી ! હું શ્રી રામચન્દ્રજીનો દૂત છું. કૃષ્ણાસાગરના સત્ય સોગન ખાઈને કહું છું. હે માતા ! આ મુદ્રિકા હુંજ લાવ્યો છું. શ્રી રામચન્દ્રજીએ ઓળખાણ માટેજ આપી છે. ૫, એટલે બનકીજી બોલ્યાં કે નર અને વાનરને રનેહનો ભેગ શી રીતે થયો ? એટલે મહાવીરજી એ તે પણ સર્વ કથા સાંભળાવી. જે પ્રમાણે સુગ્રીવ સાથે રધુનાથજીની મિત્રતા થઈ અને વાલ્મીકી વધ તથા વાનરા શોધ માટે ગયા તે કહ્યું.

દોહા-કપિકે વચન સપ્રેમ સુનિ, ઉપજા મન વિશ્વાસ ॥

જાના મન ક્રમ વચન યહ, કૃપાસિન્ધુકર દાસ ॥ ૧૩ ॥

મહાવીરજીનાં આવાં પ્રીતિ યુક્ત વચન શ્રવણ કરીને બનકીજીના હૃદયમાં વિશ્વાસ આવ્યો. અને બાણ્યું કે આ મન, વચન અને કર્મથી રધુનાથજીને જ દાસ છે. ૧૩

ચૌ-હરિજન જાનિ પ્રીતિ અતિવાઢી, સજલનયન પુલકાવાલિ ઠાઢી ॥

બૂડત વિરહજલધિ હનુમાના, ભયહુ તાત મોકહૈં જલયાના ॥

અવ કહુ કુશલ જાઉં બલિહારી, અનુજસહિત સુખભવનસ્રારી ॥

કોમલચિત કૃપાલુ રઘુરાઈ, કપિ કેહિ હેતુ ધરી નિઠુરાઈ ॥

સહજજ્ઞાનિ સેવકસુખદાયક, કવહૈંક સુરતિ કરત રઘુનાયક ॥

કવહૈં નયન મમ શીતલ તાતા, હોઈહિ નિરસિ શ્યામમૃદુગાતા ॥

વચન ન આવ નયન ભરિ બારી, અહો નાથ મોહિં નિષટ બિસારી ॥

દેસિ વિરહવ્યાકુલ અતિ સીતા, બોલેડ કપિ મૃદુવચન વિનીતા ॥

માતુ કુશલ પ્રભુ અનુજસમેતા, તવ દુઃખ દુઃખિત સો કૃપાનિકેતા ॥

જનનિ જાનિ માનહુ મન ઝના, તુમતે પ્રેમ રામકે દૂના ॥

હરિનો દાસ જાણીને અત્યન્ત પ્રીતિ વૃદ્ધિ પાળી. નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. શરીરમાં રૂંવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં. વિરહરૂપી સમુદ્રમાં મને બચાવવાને માટે હે પવનપુત્ર ! તમે વહાણરૂપ થઈ ગયા. ૧ હે મહાવીર ! હું બલિહારી જાઉં છું હવે તમે લક્ષ્મણજી સહ રઘુનાથજીની કુશળ કહો. તેઓ પ્રસન્ન છે ? તે તો કોમળ ચિત્ત અને કૃપાળુ છે. હે મહાવીર ! એ કોમળ ચિત્તમાં શા કારણથી કઠોરતા ધારણ કરી છે. ૨ તેમની તો સ્વાભાવિક એ પ્રતિજ્ઞા છે કે, -સેવકને સુખ આપે છે. કહો તો ખરા, કોઈ દિવસ તે મારું સ્મરણ કરે છે. હે તાત ! મારાં નેત્ર ક્યારે એ શ્યામ કોમળ શરીરને જોઈને શીતળ થશે. ૩ આથી વિશેષ જનકીજી બોલી શક્યાં નહિ, નેત્રોમાં અશ્રુ લાવીને કહેવા લાગ્યાં કે, અહા સ્વામી ! મને છેક વિસારી દીધી. જનકીજીને આ પ્રમાણે વિરહથી વ્યાકુળ જોઈ મહાવીરજી નીતિયુક્ત કોમળ બોલવા લાગ્યા. ૪ હે માતા ! રઘુનાથજી લક્ષ્મણજી સહ કુશળ છે, પરંતુ તમારાં દુખથી દુખી છે. હે માતા ! મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ગ્લાનિ ન કરો. રઘુનાથજીને તો તમારાથી બમણો પ્રેમ છે.

દોહા-રઘુપતિ કે સન્દેશ અવ, સુનુ જનની ધરિ ધીર ॥

અસકહિ કપિ ગદ્ગદ ભયડ, ભરે વિલોચન નીર ॥ ૧૪ ॥

હે માતા ! હવે ધિરજ ધારણ કરી, રઘુનાથજીના સંદેશાને શ્રવણ કરો. આ પ્રમાણે કહી પ્રેમથી મહાવીરજી ગદ્ ગદ્ કંઠ થઈ ગયા. નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ આવી ગયાં ને બોલ્યા કે, ૧૪

ચૌ-રામવિયોગ કહા સુનુ સીતા, મોકહૈં સકલ ભયડ વિપરીતા ॥

નૂતન કિશલય મનહુ કૃશાનુ, કાલનિશાસમ નિશિ શશિ ભાનુ ॥

કુવલયવિપિન કુન્તવન સરિસા, વારિદ તપ્ત તેલ જનુ વરિસા ॥

જેહિ તરૂ રહૈં કરત સો પીરા, ડરગજ્વાસસમ ત્રિવિધ સમીરા ॥

કહતે કહુ દુઃખ ઘટિ નહિં હોઈ, કાહિ કહૌં યહ જાન ન કોઈ ॥

તત્વ પ્રેમકર મમ અરૂ તોરા, જાનત પ્રિયા એક મન મોરા ॥

સો મન સદા રહત તોહિ પાહીં, જાનુ પ્રીતિ રસ રૂતને માહીં ॥

પ્રભુ સન્દેશ સુનત બૈદેહી, મગન પ્રેમ તનુ સુધિ નહિં તેહી ॥

કહ કપિ હૃદય ધીર ધરૂ માતા, સુમિરિ રામ સેવકસુખદાતા ॥

હર આનહુ રઘુપતિ પ્રભુતાઈ, સુનિ મમ વચન તજહુ વિકલાઈ ॥

રઘુનાથજીએ કહ્યું છે કે-હે સીતા ! શીતળ કરવાવાળી, સર્વ વસ્તુ તારા વિયોગમાં વિપરીત થઈ ગઈ છે. જે શીતળ હતી તે બાળવાળી થઈ ગઈ છે.

વૃક્ષોનાં નવાં હું પણ અગ્નિના સમાન લાગે છે. રાત્રિ કાળરાત્રિના સમાન અને ચન્દ્રમા જ્યેષ્ઠના સૂર્ય સમાન લાગે છે. ૧ કમળોત્તું વન બરછિયોના વન સદૃશ લાગે છે. વાદળ બાણે ઉતું તેલ વરસાવતાં હોય એવાં જણાય છે. જે વૃક્ષની નિચે જઈને રહું છું તેજ દુઃખ આપે છે. શીતળ, મંઠ અને સુગંધ પવન સર્પના શ્વાસના સમાન લાગે છે. ૨ કહેવાથી કાંઈ દુઃખ ઘટતું નથી, પણ કોને કહું. એ દુઃખને બાણવાવાળો કોઈ પણ નથી. અર્થાત્ આવું દુઃખ કોઈપર પડ્યું નથી. હે ખ્યારી ! મારા અને તારા પ્રેમના તત્વને કેવળ એક માફ મનજ બાણે છે. ૩ તે માફ મન તો સદા તારી પાસેજ રહે છે. તારી પ્રીતિનો રસ જે વિરહ દુઃખ છે, તેને માફ આ શરીર કે જેમાં તે છે, તે બાણે છે. અથવા એટલામાંજ પ્રીતિનો રસ બાણનો. પ્રભુનો સંદેશો શ્રવણ કરતાં ની સાથેજ બનકીજ પ્રેમમાં નિમગ્ન થઈ ગયાં અને શરીરનું ભાન પણ રહ્યું નહિ. ૪ મહાવીરજ બોલ્યા કે-હે માતા ! મનમાં ધિરજ ધારણ કરો. સેવકોને સુખ દેવાવાળા રઘુનાથજીનું સ્મરણ કરો. રઘુનાથજીના સામર્થ્યને હૃદયમાં ધારણ કરો. મારાં વચન માનીને વ્યાકુળતાનો ત્યાગ કરો. ૫

દોહા-નિશિચરનિકર પતંગમમ, રઘુપતિ વાણકુશાનુ ॥

जननि हृदय निज धीर धरु, जरे निशाचर जानु ॥ १५ ॥

રાક્ષસોનો સમૂહ પતંગ છે. રઘુનાથજીનાં બાણ અગ્નિ સમાન છે. હે માતા ! હૃદયમાં ધિરજ ધારણ કરો. રાક્ષસોને ભસ્મ થયેલા બાણો. મહાવીરજે રાક્ષસોને બાળવાનો મનમાં નિશ્ચય કરી લીધેજ હતો. ૧૫

चौ०-जो रघुवीर होत सुधि पाई, करत नहि विलम्ब रघुराई ॥

रामबाण रविउदय जानकी, तमवरूथ कहै यातुधानकी ॥

अबहिं मातु मैं जाउ लेवाई, प्रभु आयसु नहि रामदुहाई ॥

कलुक दिवस जननी धरुधीरा, कपिन्ह सहित एहैं रघुवीरा ॥

निशिचर मारि तुमहि लै जैहैं, तिहुपुर नारदादि यत्र गैहैं ॥

हैं सुत कपि सब तुम्हैं समाना, यातुधान भट अतिवलवाना ॥

मोरे हृदय परम सन्देहा, सुनि कपि प्रगट कीन्ह निजदेहा ॥

कनकभूषणकार शरीरा, समर भयंकर अति रणधीरा ॥

सीता मन भरोस तब भयऊ, पुनि लघु रूप पवनसुत लयऊ ॥

જે રઘુનાથજીને તમે આહિ છે એવી ખબર હોત તો તો રઘુનાથજી વિદ્ય કરતજ નહિ. હે બનકી ! રઘુનાથજીનાં બાણ સૂર્ય સમાન પ્રકાશવાળાં છે, તે

આમે રાક્ષસરૂપી અધિકાર ટકી શકતો નથી. હવે તે સર્થ ઉદ્ધય થવા ઇચ્છે છે. ૧ માતા ! હું તો તમને હમણાં જ લઇ જાઉં. પરંતુ રઘુનાથજીની દુહાઈ કરી ને કહું છું કે, મને એ વાતની આજ્ઞા નથી. હે માતા ! હવે તમે થોડા દિવસ ધિરજ ધારણ કરો. કપિયો સહ રઘુનાથજી અહિ પધારશે. ૨ રાક્ષસોને મારીને તમને લઇ જશે. અને એ યશ ત્રેલોક્યમાં નારદાદિ જાશે. જનકીજી બોલ્યાં કે-હે પુત્ર ! જેવા તમે નાના છો તેવા સર્વ વાનર આવીને અહિ કરશે શું ? કારણ કે રાક્ષસો તો મહા બળવાન થોડાઓ છે ૩ મારા મનમાં આ વાતનો સંદેહ છે. આવાં વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજીએ પોતાનો દેહ પ્રકટ કર્યો. સુવર્ણના પર્વત સમાન મોડું શરીર. થોડાઓને ડરાવવાવાળું અને અતિ રણધીર શરીર મહાવીરજીનું થયું. ૪ એટલે તો સીતાજીના મનમાં ભરોસો આવ્યો. અને મહાવીરજીએ પાછું નાનું રૂપ કરી લીધું.

દોહા-સુનુ માતા શાસ્વામૃગાહિ, નહિ બલ બુદ્ધિ વિશાલ ॥

પ્રભુમતાપતે ગરુડહિ, શાય પરમ લઘુ બ્યાલ ॥ ૧૬ ॥

હે માતા ! શાસ્વામૃગ-વાનર કે જે વૃક્ષોની ડાલી ઉપર બેસીને ફરવા કરે છે. તેની બુદ્ધિની વિશાળતા અને બળ કયાં છે ? નાની નાની ડાળીઓ તેનો ભાર ઉપાડે છે, પરંતુ પ્રભુના પ્રતાપથી નાનો સાપ ગરુડને પણ ખાઈ ખાય છે. અર્થાત્ હું જે આ રાવણને હું તો મારી શકું તેમ છું. ૧૬

ચૌ-મન સન્તોષ સુનત કપિ વાની, ભક્તિ પ્રતાપ તેજ બલ સારી ॥

આશિષ દીન્દ્ર રામ પ્રિય જાના, હોહુ તાત બલશીલનિધાના ॥

અજર અમર ગુણનિધિસુતહોહુ, કરહુ સદા રઘુનાયક છોહુ ॥

કરાર્હે કૃપાપ્રભુ અસ સુનિ કાના, નિર્ભર પ્રેમ મથ્ન હનુમાના ॥

બાર બાર નાયડ પદ શીશા, બોલે વચન જોરિકર કીશા ॥

અવ કૃતકૃત્ય ભયડ મૈં માતા, આશિષ તવ અમોઘ વિરુયાતા ॥

સુનહુ માતુ મોહિં અતિશય ભૂલા, લાગિ દેશિ સુન્દર ફલરુલા ॥

૧ ગરુડજીએ એક સમય એક નાના સાપનાં બચ્ચાંને ખાવાની ઇચ્છા કરતાં તે પોતાનાં પ્રાણ સંરક્ષણાર્થ વિષ્ણુ ભગવાનના સિંહાસન નિચે સંતાપ ગયું. ગરુડજી પાસે બેસી રહ્યા હતા કે બ્યારે તે નિકળશે ત્યારે ખાઈ જઈશ. ભગવાને વિચાર કર્યો કે ગરુડ મારે શરણ આવેલાને મણુ મારવા ઇચ્છે છે બકતનો નિરાદર કરે છે. એમ વિચારી ભગવાને સર્પને વસ્ત્રાન આપ્યું કેતું ગરુડને ખાવામાં સમર્થ થઈશ. એટલે તો સર્પ બળવાન થઈ ગરુડ ઉપર ઝપટ મારતાં ગરુડજી પ્રાર્થના કરીને મુક્ત થયા.

સુનુ સુત કરેં વિપિન રખવારી, પરમ સુખટ રજનીચર સ્મારી ॥

તિનકર ભય માતા મોહિં નાહીં, જો તુમ સુખ માનહુ મન માહીં ॥

મહાવીરજીની વાણી કે જે રૂલકિત, ^૧ પ્રતાપ, ^૨ તેજ અને ^૩ બળ યુક્ત હતી, તે શ્રવણ કરીને જનકીજીનાં મનમાં સંતોષ થયો. રઘુનાથજીનો પ્રિય જાણીને આશીરવાદ આપ્યો કે,—હે તાત ! તમે બળ અને બુદ્ધિના સ્થાન છો. ૧ હે પુત્ર ! તમે જરા રહિત, અમારા, ગુણનિધાન થાઓ. રઘુનાથજી સદા તમારા ઉપર કૃપા કરતા રહેશે. સદા પ્રભુ કૃપા કરશે, એ વાર્તા સાંભળીને મહાવીરજી પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા. ૨ મહાવીરજી વારંવાર ચરણોમાં મસ્તક નમાવી હાથ જોડીને બોલ્યા કે,—હે માતા ! હવે હું કૃતાર્થ થઈ ગયો; કારણ કે તમારો આશીર્વાદ અમોઘ છે. કદિ પણ નિષ્ફળ થતો નથી. એ વાર્તા જગદ્ વિખ્યાત છે. ૩ ક્ષુધાર્ત માતા પાસેજ માગણી કરે છે એ માટે હનુમાનજી પણ કહેવા લાગ્યા કે—હે માતા ! આ સુંદર કુળ કે જે પૃથ્વીમાં લાગેલાં છે, તેને જોઈને મને બુળ લાગી છે. એટલે જનકીજી બોલ્યાં કે,—હે પુત્ર ! આ વાડીનું સંરક્ષણ મોટા મોટા રાક્ષસોના અધિપતિ કરે છે. એટલે મહાવીરજી બોલ્યા કે—૪ હે માતા ! જો તમે મનથી સુખ માનો તો મને તેમનો તો જરા પણ ભય નથી.

દોહા—દેખિ બુદ્ધિ વલ નિપુણ કપિ, કહેડ જાનકી જાહુ ॥

રઘુપતિ ચરણ દ્વય ધરિ, તાત મધુરફલ સ્વાહુ ॥ ૧૭ ॥

બુદ્ધિ અને બળમાં કપિને નિપુણ નિરખીને જનકીજી બોલ્યાં કે,—બહુજ સાફ, જાઓ. અને શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણકમળ હૃદય રાખીને મીઠાં કુળ ખાઓ. ૧૭

ચૌ—ચલેડ નાઈ શિર પૈઠેડ બાગા, ફલ સ્વાયે તરુ તોરન લાગા ॥

રહે તહાં બહુ મટ રખવારે, કહુ મારે કહુ જાઈ પુકારે ॥

નાથ એક આત્રાં કપિ ભારી, તેઈ અશોકવાટિકા ઉજારી ॥

સ્વાયસિ ફલ અરુ વિટપ ઉપારે, રક્ષક મર્દિ મર્દિ મહિ ઢારે ॥

સુનિ રાવળ પઠયે મટ નાના, તિનહી દેખિ ગરજા હનુમાના ॥

સવ રજનીચર કપિ સંહારે, ગયે પુકારત કહુ અધમારે ॥

૨ સુમિરિરામ સેવક સુસદાતા- ૩ પ્રભુપ્રતાપસેં ગરુડહીં, ૪ સ્વાય પરમલઘુવ્યાલ. ૫ રામનાથ રવિવંદ્ય જાનકી ૫ ઉરઆનહુ રઘુપતિ પ્રભુતાઈ અથવા અર્થાત્ માતૃમેં જાઈ લિવાઈ.

પુનિ પઠવા તેહિ અક્ષકુમારા, ચલા સંગ લૈ સુખટ અપારા ।

આવત દેસિ વિટપ ગહિ તર્જા, તાહિ નિપાતિ મહાધુનિ ગર્જા ॥

મહાવીરજી મસ્તક નમાવીને ચાલ્યા. અને અશોકવાડીમાં પ્રવેશ કર્યો. ફળ ખાધાં અને વૃક્ષોને તોડવા માંડ્યાં. ત્યાં જે મોટા મોટા યોદ્ધાઓ સંરક્ષણ કરતા હતા, તેમાંથી કેટલાકને મારી નાંખતાં કેટલાકે જઈને રાવણ પાસે પોકાર કર્યો. ૧ કે હે નાથ ! એક મોટો વાનર આવ્યો છે. તેણે અશોકવાડીને ઉજડ કરી નાખી. આ શબ્દ રાવણને અશુભ સંભળાવ્યો; કેમકે જે અશોકવાડી ઉજડ કરી નાખી ત્યારે શોકવાડી થઈ ગઈ. ફળ ખાધાં, આડ ઉખેડી નાખ્યાં. અને રક્ષા કરનારાઓને યોગી નાખીને પૃથિવી પર નાખી દીધા. ૨ આ સાંભળતાંની સાથેજ રાવણે અનેક યોદ્ધાઓ અર્થાત્ એંસી હજાર રાક્ષસોને મોકલ્યા. તેને જોતાંની સાથેજ હનુમાનજીએ ગર્જના કરી. અને તે સર્વનો મહાવીરજીએ સંહાર કરી નાખ્યો. કેટલાક અર્ધ મરેલાઓએ પાછા જઈને રાવણ પાસે પોકાર કર્યો. ૩ એટલે રાવણે અક્ષયકુમારને મોકલ્યો, એટલે તે અનેક યોદ્ધાઓને સાથે લઈને ગયો. મહાવીરજીએ તેને આવતો જોઈ વૃક્ષ લઈને લલકાર્યો, અને તેને મારી મહા અભિમાનથી ગર્જના કરી. ૪

દોહા-કહુમારોસિ કહુ મર્દોસિ, કહુક મિલાયાસિ ધૂરિ ॥

કહુ પુનિ જાઈ પુકારે, પ્રમુ મર્કટબલધૂરિ ॥ ૧૮ ॥

બાકી રહેલા પૈકી કેટલાકને મહાવીરજીએ માર્યા, કેાઈને મરેન કરી નાખી દીધા. કેાઈને ધૂળમાં મેળવી દીધા. અને બાકી રહેલાઓએ વળી રાવણ પાસે જઈને પોકાર કર્યો કે-એ વાનરો મહા બળવાન છે. કે જેણે અક્ષયને ધણુ મારી નાખ્યો. ૧૮

ચૌ-સુનિ સુતવધ લંકેશ રિસાના, પઠવા મેઘનાદ વલવાના ॥

મારેસિ જનિ મુત વાંધેસિ તાહી, દેસ્યોં કીશ કહાંકર આહી ॥

ચલા ઇંદ્રજિત અતુલિત યોધા, બન્ધુવધન સુનિ ઉપજા ક્રોધા ॥

કપિ દેસ્યા દારૂણ મટ આવા, કટકટાઈ ગરજા અરુ ધાવા ॥

અતિ વિશાલ તરુ એક ઉપારાં, વિરથ કીન્હ લંકેશકુમારા ॥

રહે મહામટ તાકે સંગા, મહિ ગહિ કોપે મર્દોસિ નિજ અંગા ॥

તિન્હૈ નિપાતિ તાહિસન બાજા. મિરે યુગલ માનહુ ગજરાજા ॥

મુષ્ટિક મારિ ચઢા તરુ જાઈ, તાહિ એક ક્ષણ મૂર્છા આઈ ॥

ઉઠિ બહોરિ કીન્હોસિ બહુમાયા, જાતિ ન જાઈ પ્રમંજન જાયા ॥

પુત્રનું મરણ સાંભળીને રાવણે ક્રોધ કરીને બળવાન મેઘનાદને મોકલ્યો. અને કહ્યું કે-હો પુત્ર ! એ વાનરને મારીશ નહિ, બાંધી લાવજે જોઈ તો ખરો કે વાનર ક્યાંનો છે. ૧ અતુલિત યોદ્ધા ઈન્દ્રજિત આવ્યો. ભાર્યું મરણ સાંભળી મહા ક્રોધ ઉપજ્યો હતો. જ્યારે હનુમાનજીએ જોયું કે આ મોટો યોદ્ધા આવ્યો, ત્યારે તો કડકડાટી દાંતની બોલાવી ગર્જના કરીને હોડયા. ૨ મહાવીરજીએ એક મોટા ઝાડને ઉછેડીને એવું તો માર્યું કે તેથી મેઘનાદનો રથ ભાંગી ગયો. એટલે તે રથમાંથી નિચે ઉતર્યો. તેની સાથે પણ ઘણા યોદ્ધા હતા. તેને પકડી પકડીને મહાવીરજી પોતાનાં શરીર સાથે મર્દન કરવા લાગ્યા. ૩ તે સર્વને મારીને મહાવીરજી પાછા મેઘનાદ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. જેમ બે હાથી લડતા હોય તેમ લડવા લાગ્યા. મહાવીરજી તેને ઠાંસો મારીને ઝાડ ઉપર જઈ બેઠા. અને એક ક્ષણવાર મેઘનાદને મૂર્છા આવી ગઈ. ૪ પછી ઉઠીને મેઘનાદે ઘણી ઘણી માયા કરી, પણ પવનપુત્રને જીતી શક્યો નહિ.

દોહા-બ્રહ્મ અસ્ત્ર તેહિ સાધેઝ, કપિ મન કીન્હ વિચાર ॥

જો ન બ્રહ્મશર માનેઝ, મહિમા મિટૈ અપાર ॥ ૧૨ ॥

એટલે મેઘનાદે બ્રહ્માસ્ત્રનો પ્રયોગ કર્યો. ત્યારે મહાવીરજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે,-જો હું બાણને માન્ય કરીશ નહિ તો બ્રહ્માજીનો અપાર મહિમા મટી જશે. અને બ્રહ્માજીએ જે નર વાનરના હાથે રાવણનું મરણ નિશ્ચય કરેલું છે તે પણ મટી જશે. ૧૬

ચૌ-બ્રહ્મવાણ તેહિ કપિ કહેં મારા, પરતિહુ વાર કટક સંહારા ॥

તેહિ દેશ્વા કપિ મૂર્ચ્છિત મયઝ, નાગફાંસ બાંધેસિ લૈ ગયઝ ॥

જામુ નામ જપિ સનહુ મવાની, મવંબધન કાટીંહ નર જ્ઞાની ॥

તાસુ દૂત વંધન તર આવા, પ્રમુકારજ લગિ આપુ બંધાવા ॥

કપિવંધન સુનિ નિશિચર ધાયે, કૌતુક લાગિ સમા લૈ આયે ॥

દશમુખ સમા દીશ્વ કપિ જાઈ, કહિ ન જાય કહુ અતિ પ્રમુતાઈ ॥

કરનેરે સુરદિશપ વિનીતા, અકુટિ વિલોકત સકલ સમીતા ॥

દેશ્વિ પ્રતાપ ન કપિ મન શંકા, જિમિ અહિગણ મહેં ગરુહ અરંકા ॥

મેઘનાદે બ્રહ્મ બાણ મહાવીરજીને માર્યું. એટલે મહાવીરજી પડતાં પડતાં પણ સેનાનો સંહાર કરી નાખ્યો. જ્યારે મેઘનાદે જાણ્યું કે મહાવીરજી મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા છે. ત્યારે નાગયાસથી બાંધીને લઈ ગયો. ૧ શિવજી કહે

છે કે હે પાર્વતી ! જેનું નામ જપીને જ્ઞાની મનુષ્ય સંસાર બંધનને કાપી ના
ખે છે. તેનો દૂત શી રીતે બંધનમાં આવીજ શકે. તે તો પ્રભુના કામ માટે
બંધાયેલ છે. ૨ કપિ-વાનરનું બંધન શ્રવણ કરીને રાક્ષસો દોડ્યા. અને કૌતુક
કાર્ય સભામાં લાવ્યા. રાવણની સભા મહાવીરજીએ જઇને જોઇ, વિશેષ પ્રભુતા
તેના જોવામાં આવી કે જેનું વર્ણન થઇ શકતું નથી. ૩ દિશાઓના દેવતા હા-
થ જોડી વિનયથી ઉભા ઉભા ભયભીત થઇને ભૂટી જોઇ રહેલા હતા.
દિશાપતિ-ઈન્દ્ર, વરુણ, કુબેર અને યમાદિક સર્વ નમ્રતાથી ઉભા હતા. આવો
રાવણનો પ્રગળ પ્રતાપ જોતાં છતાં પણ મહાવીરજીના મનમાં જરા પણ શંકા
થઇજ નહિ. અને જેમ સર્પોમાં ગરૂડ નિઃશંક રહે છે તેમ નિઃશંક થઇને
સભામાં ગયા. ૪

દોહા—કપિહિ વિલોકિ દશાનન, વિહૈસિ કહોસિ દુર્વ દ ॥

સુતવધ સુરતિ કીન્હ પુનિ, ઉપજા હૃદય વિષાદ ॥ ૨૦ ॥

મહાવીરજીને જોતાંની સાથેજ રાવણ દુર્વાક્ય કહીને હસ્યો. અને પુત્ર અ-
શ્વકુમારના મરણનું ભાન આવતાં મનમાં દુઃખી થયો. ૨૦

ચૌ૦—કહ લંકેશ કવન તૈં કીશા, કેહિકે બલ ઘાઝેસિ બનચીશા ॥

કીધૌં શ્રવણ સુનેસિ નહિં મોહીં, દેઘૌં અતિ અશંક શઠતોહીં ॥

મારેસિ નિશિચર કેહિ અપરાધા, કહુ શઠ તોહીં ન પ્રાણકી વાધા ॥

સુનુ રાવણ બ્રહ્માણ્ડ નિકાયા, પાઝ જાસુ બલ વિરચિતમાયા ॥

જાકે બલ વિરંચિં હરિ રીશા, પાલત હરત સૃજત દશશીશા ॥

જા બલ શીશ ધરે સહસાનન, અંકકોશસમેત ગિરિ કાનન ॥

ધરે જો વિવિધ દેહ સુરગ્રાતા, તુમસે શઠન સિલાવનદાતા ॥

હરકોદણ્ડ કઠિન જેઈ મંજા, તોહિં સમેત નૃપદલમદગંજા ॥

સ્વર દૂષણ વિરાધ અરુ વાલી, વધે સકલ અતુલિત બલશાલી ॥

રાવણે કહ્યું કે—અરે વાનર ! તું કોણ છે ? હે નાશવાન ! તને કોનું
બળ છે ? કે તે અશોકવાડીને ઉજડ કરી દીધી. તું આવું કર્મ કર્યા છતાં નિ-
શંક દેખાય છે, તો શું મારું નામ તારી શ્રવણેન્દ્રિય ઉપર આવ્યું નથી ? ૧
તે કયા અપરાધથી રાક્ષસોને માર્યા, હે મૂંઝ ! તને તારાં પ્રાણની દરકાર નથી
અથવા તું સત્ય કહે, હું તને મારીશ નહિ. (રાવણના પ્રશ્નો સંક્ષેપથી પં-
ડિતાઈ યુક્ત છે. તેનો હવે મહાવીરજી ઉત્તર આપે છે.) મહાવીરજીના ઉત્તર
વિલોમ છે. પ્રથમ જેનું બળ છે, તેને બતાવે છે. અને પોતાના ઉત્તરથી સવ-

જીનાં બળને તોડે છે. સવળને પોતાની લંકાપુરીની રચનાનું અભિમાન છે. મહાવી-
રજી કહે છે કે-હે સવળ ! શ્રવણ કરય. જેનું બળ પામીને માયા અનેક બ્ર-
હ્માંડોની રચના કરે છે. ૨, જેના બળથી બ્રહ્મા સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, વિષ્ણુ
પાલન કરે છે. અને શ્રી સદાશિવજી સંહાર કરે છે. તને તો તારા પરિવારને
ઉત્પન્ન કરવાનું, પાલન કરવાનું અને શત્રુ સંહાર કરવાનું તુચ્છ અભિમાન છે,
જે તને દશશિર થતાં કેલાસ પર્વત ઉપાડ્યાનું અભિમાન છે. તો શ્રવણ કર કે
જેના બળથી હજાર મુખવાળા શેષ, પહાડ અને વન સહ આ બ્રહ્માંડને ધારણ
કરે છે. ૩ જે તું કહીશ કે તે એવા છે તો દેહ ધરતા નથી. પણ તે તારા સ-
રખા અનેક શઠોને શિખામણ દેવા તથા દેવતાઓનું સંરક્ષણ કરવા માટે અ-
નેક દેહ ધારણ કરે છે. જે તું કહી શકે તે આ સમય ક્યાં છે. તો તે એજ
છે કે જેણે શ્રી સદાશિવજીનું ધનુષ તોડ્યું. તે ધનુષ એવું તો કઠિણ હતું
જેણે તારા સહ રાજ્યોના સમૂહના મદનો નાશ કરી દીધો. ૪ તેણે સાધારણ
શત્રુને માર્યા નથી; પરંતુ ખર, દૂષણ, વિરાધ અને વાલિ-આદિ મહા બળવા-
નોનો નાશ કરી દીધો છે.

દોહા-જાકે વલ લવલેશતે, જિતેડ ચરાચર જ્ઞારિ ॥

તામુ દૂત હૌં જાહિકી, હરિ આનેહુ પ્રિયનારિ ॥ ૨૧ ॥

અને તું જે તો ખરો કે, જેના બળના લવલેશ તો શ્રી શંકર છે. તેની
પ્રસન્નતાનું તને જરા બળ પ્રાપ્ત થયું છે. જેથી તે ચરાચરને જીતી લીધેલ
છે. તો હું એવા બળવાનનો દૂત છું કે, તું તેની સ્ત્રીને હરી લાવ્યો છે એ
માટે હું અહિ આવ્યો છું. ૨૧

चौ०-जानौं मैं तुम्हारि प्रभुताई, सहसबाहुसन परी लराई ॥

समरवालिसन करि यश पावा, मुनि कापिवचन बिहौंसि बाहिरावा ॥

खायउँ फल मोहिं लागी भूखा, कपि स्वभावते तोरेउँ रूखा ॥

सबके देह परमप्रिय स्वामी, मारेहिं मोहिं कुमारगगामी ॥

जिन्ह मोहिं मारा तेहि मैं मारा, तेहिपर बांधेउ तनय तुम्हारा ॥

मोहिं न कछु बांधेकर लाजा, कीन्ह चहौं निजप्रभुकर काजा ॥

बिनति करौ जोरि कर रावन, सुनहु मान तजि मोरसिखावन ॥

देखहु तुम निज हृदय विचारी, भ्रम तजि भजहु भक्तभयहारी ॥

* વિષ્ણુસેન સંહિતામાં લખે છે કે ચતુર્મુખસ્તુ ભગવાન્ સૃષ્ટિકાર્યો નિયોજિતઃ ॥
શંકરાચાર્યો મહાયોગી સંહારે વિતિયોજિતઃ ॥ પાલનાય સ્વયંચૈવ પ્રાદુરાસી સદાહરિઃ

જાકે હર અતિ કાલ હરાઈ, જો મુર અમુર ચરાચર સ્વાઈ ॥
તાસોં વૈર કબહુ નહિં કીજૈ, મોરે કહે જાનકી દીજૈ ॥

તું કહે છે કે મેં સાંભળ્યું નથી; પરંતુ હું તો તારાં પરાક્રમને જાણું છું. તમારે સહસ્રાંબુજ સાથે લડાઈ થઈ હતી. વાલિ સાથે યુદ્ધ કરી જે યશ સંપાદન કરેલ છે તે પણ હું જાણું છું. આ સાંભળી રાવણે મનમાં જ કહ્યું કે, આ તો મારા ભેદને પ્રકટ કરે છે. એમ વિચાર કરી હૃદયને તે વાત રાવણે ઉઠાવી દીધી. ૧ હનુમાનજીએ કહ્યું કે, ભુજ લાગવાથી મેં કૂળ ખાધાં હતાં. વાનરી સ્વભાવથી જાડ તોડી નાખ્યાં. હે સ્વામી ! હું તો મારા માર્ગમાં રહ્યો. પોતાનું શરીર સર્વને પ્રિય હોય છે, તે ઉપર તમારા ક્રુરમાર્ગમાં ચાલવાવાળા અનુચરો મને મારવા લાગ્યા. સ્વામીયદ્દ હનુમાનજીએ રાજા જાણીને કહ્યું છે. અથવા હે ખોટા માર્ગે ચાલવાવાળા રાક્ષસોના સ્વામી ! દેહ સર્વને પ્રિય હોય છે. ૨ જેણે મને માર્યો, તેને મેં મારેલ છે. તે છતાં જેણે મને મારેલ છે તે તમારો પુત્ર છે. અર્થાત્ તમારા પુત્રે આવું કામ કરવું ન જોઈએ. તમારા પુત્ર આવા હોય નહિ. અથવા મેં તમારો પુત્ર આને જાણીને ખાંધવા દીધેલ છે. હું ખાંધાયો છું તેની મને જરા પણ શરમ નથી. હું તો મારા સ્વામીનું કાર્ય કરવાની જ ઇચ્છા રાખું છું. ૩ હે રાવણ ! હું હાથ જોડીને વિનતિ કરું છું કે, માનનો પરિત્યાગ કરી મારી શિષામણુ માનો. કોઈ શંકા કરે કે, મહાવીરજીએ જે હાથ જોડી શા માટે વિનતિ કરી તો તેનું સમાધાન એમ છે કે હે રાવણ ! મારી શિષામણુ સાંભળો. નહિ તો 'જોરફર' બળથી વિનતિ કરું છું. તમે તમારા કુળનો જરા વિચાર કરો. બ્રહ્માના પ્રપૌત્ર પુલસ્ત્યના પુત્ર વિશ્વન્નવાના તમે પુત્ર છો. તમે ભ્રમને ત્યાગીને ભકતોના ભયને હરવાવાળાનું ભજન કરો. ૪ જુઓ તો જરા કે જેના ડરથી સુર, અમુર, ચરાચરને ખાવાવાળો કાળ પણ ડરે છે. માટે કોઈ પણ રીતે તે સાથે વૈર કરશો નહિ. મારા કહેવાથી જાનકી આપી ઘો. આ શિષામણુ મહાદેવજીના પક્ષમાં છે. ૫

દોહા-પ્રણતપાલ રઘુવંશમાણે, કરુણાસિન્ધુ સ્વરારિ ॥

ગયે શરણ પ્રભુ રાસિંહૈ, તવ અપરાધ વિસારિ ॥ ૨૨ ॥

જે દીનોનું પાલન કરવાવાળો રઘુવંશ છે તેના તે મણિ છે. કૃપાના સમુદ્ર છે. જો કે તેણે ખર, દૂષણાદિને મારેલા છે, છતાં પણ જો તું શરણ જશે તો તે અવશ્ય તારો અપરાધ ક્ષમા કરશે. ૨૨

ચૌ૦-રામચરણપંકજ ડર ધરહ, લંકા અચલ રાજ્ય તુમ કરહ ॥

ઋષિપુલસ્ત્ય યશ વિમલમયંકા, તેહિ કુલ મહૈ જનિ હોસિ કલંકા ॥
 સમનામ વિનુ ગિરાં ન સોહા, દેખુ વિચારિ ત્યાગિ મદ મોહા ॥
 સન ભૂષણ ભૂષિત વર નારી, વસન હીન નહિ સોહ સુરારી ॥
 રામવિમુખ સમ્પતિ પ્રભુતાઈ, જાઈ રહી પાઈ વિનુ પાઈ ॥
 સજલ મૂલ જોહિ સરિતા નાહીં, વરપિગયે પુનિ તર્વાહિ સુખાહીં ॥
 સનુ દશકણ્ઠ કહૌં પ્રણરોપી, રામવિમુખ ત્રાતા નહિ કોપી ॥
 શંકર સહસ વિષ્ણુ અજ તોહી, સકહિં ન રાખિ રામકર દ્રોહી ॥

શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણકમળ -હૃદયમાં ધારણ કરી તમે લંકામાં અચલ રાજ્ય કરો. પુલસ્ત્ય ઋષિનો ચન્દ્ર સદૃશ જે ઉજ્જવળ યશ છે. તમે તે કુલમાં કલંકરૂપ ન થાઓ. ૧ રામ નામ વગર વાણી શોભતી નથી. એ વિચારી મદમોહનો ત્યાગ કરો. હે દેવશત્રુ ! સ્ત્રીને ગમે તેવાં ઉત્તમ ભુષણ પહેરાવો. પરંતુ તે કપડાં વગર શોભતી નથી. તે પ્રમાણે ગમે તેવી વાણી હોય પણ તે રામ નામ વગર શોભતી નથી. ૨ રામથી વિમુખ થવાથી આ સંપત્તિ અને પ્રભુતા તને જે મળી છે, અને મળશે, તે જતી રહેશે. અથવા 'પાઈ' જેને પગ છે, એવા હાથી ઘોડા 'વિનુપાઈ' સ્થાવર મહેલ, પૃથિવી આદિ જે તને પ્રાપ્ત થયેલ છે, અને પ્રાપ્ત કરીશ તે જતી રહેશે. અથવા સમ્પત્તિ અને પ્રભુતા બન્ને જતાં રહેશે. અને એ વસ્તુ તને પ્રાપ્ત થશે કે જે તને આજ પર્વત મળેલ નથી તે વસ્તુ એ છે કે દુઃખ અને વિપત્તિ તને પ્રાપ્ત થશે. જે પ્રકારે જે નદિયોનું મૂળ પર્વત નથી, તે વૃષ્ટિ થયા પછી તુરત સૂકાઈ જાય છે, એ પ્રકારે તારું ધન અને સમ્પત્તિ નષ્ટ થઈ જશે. ૩ હે રાવણ ! શ્રવણ કરચ. હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે, -રામથી જે પુરૂષ વિમુખ છે, તેનું કોઈ પણ સંરક્ષણ કરતુંજ નથી. હજાર શિવજી બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પણ જે રઘુનાથજી સાથે તારું વૈર થશે તો તને રાખી શકશે નહિ. ૪

દોહા-મોહમૂલ વહુ શૂલપ્રદ. ત્યાગહુ ત્વમ અભિમાન ॥

ભજહુ રામ રઘુનાયકહિ, કૃપાસિન્ધુ ભગવાન ॥ ૨૨ ॥

તારા -હૃદયમાં જે અભિમાન અંકુર છે. તેનું મૂળ મોહ છે. તેનું ક્ષય થાય છે. માટે તેનો ત્યાગ કરી કૃપાસાગર રઘુનાથજીનું સંજન કરો. ૨૨

ચૌ-યદાપિ કહી કાપેં અતિહિતવાની, ભક્તિં વિવેક ધર્મ નયસાની ॥

બોલા વિહૈંસિ અધમ અભિમાની, મિલા હમાઈં કાપિ ગુરુ વડજ્ઞાની ॥

મૃત્યુ નિકટ આઈં સ્વલ્લ તોહીં, લાગેસિ અધમ સિંચાવન મોહીં ॥

ઝલટા હોઈ કહા હનુમાના, મતિભ્રમ તોરિ પ્રગટ મૈં જાના ॥
 સુનિકાપિ વચન વહુત સ્થિતિઆના, વેગિ ન હરહુ મૂઢકર પ્રાના ॥
 સુનત નિશાચર મારન ધાયે, સચિવન સહિત વિભીષણ આયે ॥
 નાઈ શીશ કરિ વિનય વહૂતા, નીતિ વિરોધ ન મારિય દૂતા ॥
 આનદણ્ડ કહુ કરિય ગુસાંઈ, સર્વહીં કહા મંત્ર મલ માર્દ ॥
 સુનત વિહૈંસિ બોલા દશકન્ધર, અંગમંગ કરિ પઠવહુ વન્દર ॥

જો કે મહાવીરજીએ લકિત, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને નીતિ યુક્ત હિતકારી
 વાણી કહી, પરંતુ તે અભિમાની રાવણ હુસીને બોલ્યો કે,—મને આ વાનર
 મહાજ્ઞાની ગુરૂ મળ્યો. ૧ રાવણે કહ્યું કે—હે મૂર્ખ ! તારું મરણ હવે સમીપમાં
 આવ્યું છે. કારણ કે તું નીચ થઈને મને શિષ્યામણ આપે છે. મહાવીરજીએ
 કહ્યું કે એ તારું વચન ઉલટું થશે. અર્થાત્ મારું તો નહિ પણ તારું મૃત્યુ સ-
 મીપમાં આવ્યું છે. જેટલું મરણ સમીપમાં આવ્યું હોય છે, તેની મતિમાં ભ્રમ
 થઈ જાય છે. તે તને આ ભ્રમ છે. કે મૃત્યુ છે તારી પાસે અને જીવે છે મારી
 પાસે. ૨ મહાવીરજીનાં આ વચન શ્રવણ કરીને રાવણ બહુજ શુસ્સે થયો. અને
 કહેવા લાગ્યો કે—આ સૂચના પ્રાણ તુરંત કેમ હરતા નથી. આ વચન રાવ-
 ણનું સાંભળી રાક્ષસો મારવા હોડયા. તેજ સમય મંત્રિયો સહ વિભીષણ ત્યાં
 આવ્યા. ૩ વિભીષણે ચરણોમાં મસ્તક નમાવી નાના પ્રકારે વિનતિ કરીને કહ્યું
 કે—સ્વામી ! નીતિ વિરૂદ્ધ હૂતને મારવો યોગ્ય નથી. માટે હે સ્વામી ! આને
 થીજો કાંઈ પણ દંડ આપો. એટલે સર્વ સલાસદોષે કહ્યું કે તમે ઠીક કહો છો.
 ૪ ત્યારે રાવણ સર્વ સલાને એકમત થયેલી જોઈ હુસીને બોલ્યો કે આ વાનર-
 નું અંગ ભંગ કરીને એને છોડી મકો.

દોહા—કપિકર મમતા પૂંછપર, સર્વહીં કહા સમુજાઈ ॥

તેલવોરિ પટ વાંધિ પુનિ, પાવક દેહુ લગાઈ ॥ ૨૪ ॥

ત્યારે સર્વ સલાસદોષે વિચારીને કહ્યું કે—વાનરને પોતાનું પુછડું બહુજ
 પ્રિય હોય છે. એ માટે તેલમાં કપડાં બિંજવીને એની પુંછડીમાં બાંધીને આ-
 ગ લગાડી દો. ૨૪

ચૌ—પૂંછડીન વાનર જવ જાશહિ, તવ શઠ નિજ નાથહિ લૈ આશહિ ॥

જિન્હકી કીન્હોસિ અમિત વઢાઈ, દેસૌં મૈં તિન્હકી પ્રમુતાઈ ॥

વચન સુનત કાપિ મન મુમુકાના, મહિ સહાય શારદ મૈં જાના ॥

યાતુધાન સુનિ રાવણ વચના, લાગે રચન મૂઢ સોદ્ધ રચના ॥
રહા ન નગર વસન ઘૃત તેલા, બાઢી પૂંછ કીન્હ કાપિ સેલા ॥
કૌતુક કહૈં આયે પુરવાસી, મારહિં ચરણ કરહિં બહુહાંસી ॥
બાજહિં ઢોલ દેહિં સવતારી, નગર ફેરિ પુનિ પૂંછ પ્રજારી ॥
પાવક જરત દીસ હનુમંતા, મયડ પરમ લઘુરૂપ તુરંતા ॥
નિવુકિ ચઢયો કાપિ કનક અટારી, મડ સમીત નિશાચરનારી ॥

જ્યારે વાનર પુંછહીન થઇને જશે. ત્યારે આ મૂર્ખ પોતાના સ્વામીને લા
વશે. જેની ઘણીજ એણે પ્રશંસા કરી છે. હું તેની વીરતા જોઇશ. ૧ આ વ-
ચન શ્રવણ કરીને મહાવીરજી મનમાંજ કહેવા લાગ્યા કે સરસ્વતીએ સહાયતા
કરી એ મેં બરાબર જાણ્યું. મૂર્ખ રાક્ષસ તો રાવણનાં વચન શ્રવણ કરી તેજ
રચના કરવા લાગ્યા. મૂર્ખ એ માટે કહેલ છે કે-પોતાને હાથે પોતાનું ધર બા-
ળવાની જોડવણ કરવા લાગ્યા. ૨ એ સમય લંકામાં વસ્ત્ર, તેલ અને ઘી કયાંય
પણ રહ્યું નહિ. હનુમાનજીનું પુંછડું આથી બહુજ વધી ગયું. અને તે તો એ
ક રમત સમજવા લાગ્યા. અથવા તો મહાવીરજીએ જેલ-રમત કરીને પુંછડું
વધાર્યું. એ કૌતુક જોવાને પુરવાસી આવ્યા. અને મહાવીરજીને લાત મારી
હસવા લાગ્યા. ૩ ઢોલ વગડાવે છે. સર્વ હાથથી તાલી વગાડે છે. આખા નગર
માં ફેરવીને પછી પુંછડામાં આગ લગાડી. મહાવીરજી અગ્નિને બળતો જોઈ
બહુજ નાના રૂપના થઈ ગયા. જેથી સર્વ બંધન છૂટી ગયાં. બ્રહ્માજી તો પ્ર-
થમથીજ છૂટી ગયું હતું; કે બ્રહ્માજીથી બાંધ્યા પછી કોઈ પણ વસ્તુથી બાં-
ધવામાં આવે, તો પછી તે બ્રહ્માજી રહેતું નથી. મહાવીરજીને તો વરદાન
હતું તેથી એ ઘડી ઉપરાંત તેને બ્રહ્માજી પણ બાધા કરતું ન હતું. ૪ પછી
મહાવીરજી ફરીને સુવર્ણની અગાસી ઉપર ચઢી ગયા. જેથી સર્વ નિશાચર-રા-
ક્ષસોની સ્ત્રીઓ ડરી ગઈ.

દોહા-હરિ પ્રેરિત તોહિ અવસર, બહ મારુત ઉનચાશ ॥

અટ્ટહાસ કરિ ગરજેડ, કપિ વાંઢ લાગ અકાશ ॥ ૨૬ ॥

હરિ ઇચ્છાથી એ સમય પ્રચંડ વાયુ વાવા લાગ્યા. અથવા ઓગણપચા-
સે પવનો ફુંકવા લાગ્યા. અટ્ટહાસ કરીને મહાવીરજીએ ગર્જના કરી અને આ
કાશમાં ફરવા લાગ્યા. અને વૃદ્ધિ પામીને આકાશ, પર્યંત પહોંચી ગયા. ૨૫

છંદ-ચઢયો ફલાંગિ ધામ લૂપલામકો ઉઠાયઝ ॥

મનો આકાશતે નદી કુશાનુકી બહાયઝ ॥

કિલંક લીલ નેક કીલ જીહસી પસારેહુ ॥

કિધૌ અનીક અયફશૂર સૈયફસી નિકારેહુ ॥ ૪ ॥

જે સમય મહાવીરજી કદકો મારીને મકાનો પર ચડયા, અને લાંબું પુ-
છડું ઉંચું કર્યું. તેથી એવું જણાતું હતું કે, જાણે આકાશમાં અગ્નિની નદી
ચાલતી હતી. અથવા લંકાના ઉપર જાણે કાળે પોતાની જાલ કાઢી છે, અથવા
તો સેનાના કોઈ મહાન શરવીરે સૈફ નામનું એક લાંબુ હથિયાર કાઢ્યું છે ॥

ફિરાય લાય લાય અયન મયનસે લગે વરૈં ॥

મયંદ છોરિ વાજિ છોરિ ઝંટ છોરિયે સ્વરૈં ॥

અનેક બાલ વાલકી સુ તાત માત વોલહીં ॥

વચાય લીજિયે હમય સમય સમાન ઢોલહીં ॥ ૫ ॥

વારંવાર મહાવીરજી પુછડાને આમ તેમ ફેરવતા લંકાને બાળવા લાગ્યા.
લંકા બાળવા લાગી. મોટા મોટા મકાનો બળીને ભસ્મ થવા લાગ્યાં કોઈ કહે-
વા લાગ્યાં કે,—હાથી, ઘોડા, ઉંટ અને ખર્યરો જે બાંધેલાં છે તે બળી જશે
તેને છોડી મૂકો. અનેક છોકરા, છોકરીઓ પોતાનાં માબાપને પોકારવા લાગ્યાં
કે અમને બચાવો. અમને બચાવો. એમ બોલતાં બોલતાં ફરતાં હતાં. ॥

અનેક નારિ મારિ રિંમ ડિંમ કાદિ લાવહીં ॥

અનેક ઢારિ ઢારિ વસ્તુ વારિ લેન ધાવહીં ॥

અનેક કંત વીરતે પુકારિ બૈનયોં કહેં ॥

ઉઠાય લેહુ લાલ માલ જાલદે પરોતહેં ॥ ૬ ॥

અનેક સ્ત્રીઓ રડાકુટ કરતી ઘરમાંથી રાત્ર રચીયું વિગેરે માલ ઘરથી
બાહાર કાઢતી હતી. કેટલાક તો વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી અગ્નિને શાંત
કરવા માટે જળ લેવા જતા હતા. અનેક સ્ત્રી પોતાના કંથ અને વીરોને પો-
કારીને કહેવા લાગી કે બાળકોને ઉઠાવી લીઓ, અને બાકી માલમતાને બ-
ળીજવા દીઓ. ૬

ગિરે કેંગૂર દૂરતૈં તૈવે કહે મંદોદરી ॥

બિહાય લોકલાજ કાનિ ભાગતી ન ક્યોં અરી ॥

અરે અકંપનાતિકાય કંઠકી મદોદરં ॥

લેવાઈ લેહ અદ્ધગાતિ પૂતનાતિ સોદરં ॥ ૭ ॥

દૂરથી કોંગરાઓને પડતા જોઈ મંદોદરી બોલી કે, અરે તમે લોકલાજને તથા
સઘળા કાનુનોને છોડીને કેમ ભાગતી નથી. અરે અકંપન ! અરે અતિકાય ! અરે

કેકીકંઠ ! અરે મહોદર ! અરે આ અરધાં બળેલાં દીકરાઓને, પોતરાઓને, જ્ઞા-
નિજનોને તથા સહોદરોને બોલીવી લિયો. તેને બળતાં મકાનમાંથી કાઢી લિયો
અને બચાવો. ૭

અનેકવાર મૈં કહી બુઝાયહૂ વિભીષણં ॥
ન માનિ દાદિજારને કુઠાર વંશ તીક્ષણં ॥
નિકેત દ્વાર અટ્ટ ઉચ્ચ હાટ વાટ મૈં જહાં ।
લુકાત જાય નીર કીશ તીર દેશ્વિયે તહાં ॥ ૮ ॥

મેં તથા વિભીષણે અનેકવાર રાવણને કહેલું કે, હે દશાનન—દશ મોઢા
વાળા રાવણ ! કુળનો નાશ ન કરો, પરંતુ એ પોતાના વંશના તીક્ષણ કુહાડા
રૂપે અમારું એક પણ વચન માન્યું નહિ. રાક્ષસો તથા રાક્ષસીઓ ઘરોમાં,
દ્વારોમાં બિંચે, નીચે, હાટોમાં રસ્તાઓમાં કે જળમાં જ્યાં ત્યાં ગુપ્ત રહેવા
જાય ત્યાં ત્યાં તે હનુમાનજીને જોવા લાગ્યાં. ૮

બધ્ જો કુમ્ભકર્ણકી પસારિ પાણિ ખાશ્વિયે ॥
દુહાઈ રામચંદ્રકેરિ મોર કન્ત રાશ્વિયે ॥
અનેક ધાય ધાય જાય રાવણે સુનાયઝ ॥
વિચારિ વીર મેઘનાદસે બલી પઠાયઝ ॥ ૯ ॥

કુમ્ભકર્ણની વધુ હાથ જોડીને બોલી કે—મારો પતિ સૂતો છે. મારું
જાળો તો તમને શ્રી રઘુનાથજીની દુહાઈ છે. અનેક રાક્ષસોએ દોડીને દોડીને
આ સમાચાર રાવણને કહ્યા. રાવણે વિચાર કરીને બળવાન તથા મહાવીર મેઘ
નાદને મોકલ્યો. ૯

અનેક અસ્ત્ર શસ્ત્ર લાય આય મારને લગે ।
ધુમાય દીન બાલધી પુકાર કુરસે ભમે ॥
વિશાલ જ્વાલ જાનિ કોપિ મેઘ બોલિ યૌં કહીં ।
બુઝાય દેહુ આગિરે વહાય કીશકોં સહી ॥ ૧૦ ॥

મેઘનાદ—આદિ રાક્ષસો અનેક અસ્ત્ર શસ્ત્રથી લડવા લાગ્યા. મહાવીરજીએ એવું
તો પુછડું ધુમાળ્યું કે તેથી સર્વ રાક્ષસો બાળકોની પેઠે પોકાર પાડતા પાડતા
ભાગી ગયા. ત્યારે રાવણે ક્રોધ કરીને મેઘોને બોલાવીને કહ્યું કે—તમે હમણાંને
હમણાંજ જઈને લંકાને ઠંડી કરી દીઓ. અગ્નિને જુઝાવી વાનરાને તાણી જાઓ.

મહે સુનાય મેઘ આય પુંજપાથ છાંડેઝ ॥
યથાસનેહ પાય ચૌગુની કુશાનુ બાઢેઝ ॥

લગીજી અંગ અંગ વાળ પ્રાણ લૈ ભગે સર્વે ॥

નિહારિ રીતે માલવાન સ્યાન બોલિયો તૈવે ॥ ૧૧ ॥

મેઘોએ આવી જળની વૃષ્ટિ કરી, પરંતુ જેમ તેલથી આગ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ આર ગણી આગ વૃદ્ધિ પામતાં રાક્ષસોનાં પ્રત્યેક અંગમાં અગ્નિનાં બાણ લાગવા માંડ્યાં. એટલે તો સર્વ જીવ લઇને નાડા. આ દશા જોઇને માલ્યવાને કહ્યું કે, ૧૧

ન આહિ યાહિ અગ્નિ આહિ ર્શકી સુ વામતા ।

સમીર સીય શ્વાસકી જી રામરોષ મામતા ॥

બુલાય કાલતે કહ્યો લંગૂર લાડ મારિકે ॥

બટોરિ ભૂત પ્રેત યક્ષ દંડ ચંડ ધારિકે ॥ ૧૨ ॥

આ અગ્નિ નથી, આ ઇશ્વરનો કોપ છે. અથવા જનકીજીનો શ્વાસ અને રક્ષુના થજીનો કોપ છે. એટલે રાવણે કાળને કહ્યું કે-તું હાથમાં પ્રચંડ દંડ લઇ ભૂ-તોની પ્રેતોની તથા યક્ષોની સેનાને સાથે લઇને ચડી જા અને વાનરને મારીને મારી પાસે લાવી દે. ૧૨

વિલોકિ વાતજાત ઘાત કીનિ સયન તાસુકો ॥

ઉઠાય ગાલમે ધરો પરો સ્વંભાર જાસુકો ॥

સમેત શંભુ માસ રામદાસ પાસ આયજ ॥

સમીત પંકજાસનાદિ બીનતી સુનાયજ ॥ ૧૩ ॥

રાવણની આજ્ઞાથી સેના લઇને જેવો કાળ જાય છે કે તુરત મહાવીરજીએ તેની સેના મારી નાખી. અને કાલને પકડીને પોતાના ગદ્દોશમાં નૂકી દીધો. ત્યારે શ્રી સદાશિવજી સૂર્ય તથા બ્રહ્મા-આદિ દેવતાઓ મહાવીરજી પાસે આ બ્યા.. અને બ્રહ્માજીએ પણ ભયભીત થઇને હનુમાનજીની પાસે આવીને વિનતિ કરી. ૧૩

દોહા-દેહુ છાંડિ યમરાજ કહૈ, યહી વિનય ચક મોર ॥

પરવસ આયો લરન સુનિ, દીન ગાલતે છોર ॥ ૨૬ ॥

યમરાજને છોડી આપો. એજ અમારી એક વિનતિ છે. એ તો પરવશ થઇને લડવા આવેલ છે. આવાં બ્રહ્માજીનાં વચન શ્રવણ કરી મહાવીરજીએ તેને ગદ્દોશમાંથી મુક્ત કર્યા. (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું) ૨૬

ચૌ-દેહ વિશાલ પરમ હરુઆઈ, મન્દિરતે મન્દિર ચઢિ જાઈ ॥

જરત નગર મે લોગ બિહાલા, લપટ જપટ વહુ કોટિ કરાલા ॥

તાત માતુ સબ કરાઈ પુકારા, યહિ અવસર કો હમ્પાઈ ઉબારા ॥
 હમ જો કહ યહ કાપિ નહિ હોઈ, વાનરરૂપ ધરે સુર કોઈ ॥
 સાધુ અવજ્ઞાકર ફલ એસા, જરૈ નગર અનાથકર જૈસા ॥
 જારા નગર નિમિષ યક માઈ, એક વિભીષણકો ગૃહ નાઈ ॥
 જાકર ભક્તિ અનલ જેઈ સરજા, જરા ન સોતેહિ કારણ ગિરિજા ॥
 ઝલટિ પલટિ લંકા કાપિ જારી, કૂદિ પરા પુનિ સિંધુ મજારી ॥

હેહ તો ઘણોજ મોટો હતો, પરંતુ હલકો હતો. એથી એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે સહેલાઈથી હનુમાન્જી જતા હતા. નગરના બળવાથી લોક બેહાલ થયેલાં ગયાં. અનેક પ્રકારે અગ્નિની લપટ ઝપટ થતી હતી. ૧ સર્વ કોઈ માન્યાપને પોકારવા લાગ્યા કે આ સમય અમને કોણ બચાવે ? કોઈ કહે કે અમે કહેતા હતા કે આ કપિ નથી. પરંતુ વાનરરૂપ ધરીને કોઈ દેવતા આવેલ છે (એ સમય બનકીજીએ અગ્નિની પ્રાર્થના કરી કે—જેથી મહાવીરજીને કાંઈ પણ તુકશાન થયું નહિ. આવો પ્રચન્ડ અગ્નિ છતાં મહાવીરજીને ટાઢ વાતી હતી.) ૨ શ્રેષ્ઠ પુરૂષ મહાત્માઓની વાતનો નિરાદર કરવાથી આ કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પ્રમાણે અનાથની પેઠે નગર બળી ગયું. મહાવીરજીએ કહ્યું હતું તે રાવણે માન્યું નહિ. પણ માત્રમાં નગર બળી નાંખ્યું. (પરંતુ વિભીષણ અને કુલકર્ણુનું ઘર બળ્યું નહિ. કુલકર્ણુનું ઘર તે સૂતો હતો તેથી તેની સ્ત્રીએ વિનતિ કરતાં બળ્યું નહિ અને વિભીષણ તો ભકતરાજ હોવાથી તેનું ઘર બળ્યું નહિ.) ૩ વિભીષણ તો પ્રભુના ભકત છે. અગ્નિ તેજ પ્રભુનો બનાવેલ છે. ભાઈબંધનો નાતો થયો છે. શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી ! એ કારણથી તેનું ઘર બળ્યું નહિ. મહાવીરજી આમ તેમ ચારે કોર લંકાપુરીને બાળીને પછી સમુદ્રમાં ફેલીને પડ્યા.^૧

૧ કોઈ એમ કહે છે કે, એક સમય શનિશ્વરની દૃષ્ટિથી લંકાની ભીંત કાઢી પડી ગઈ. એટલે સવણે શનિશ્વરને લંકાની ભીંત નીચે દાખી દીધા. આ સમય લંકામાં આગ લાગતાં સુવર્ણ વિશેષ ચમકવા માંડ્યું. ત્યારે મહાવીરજીને દેવતાઓએ કહ્યું કે—મહારાજ ! શનિશ્વરને ભીંત નીચેથી કાઢો, તેની દૃષ્ટિથી લંકા કાળી પડી જશે, ત્યારે બળશે. મહાવીરજીએ શનિને બહાર કાઢ્યા. તેની દૃષ્ટિથી લંકા કાળી પડી ગઈ ત્યાર પછી મહાવીરજી લંકાને બાળી પાછા શનિને ભીંત નીચે રાખી પૂર્વ પ્રમાણે કરી દીધું. અને કહ્યું કે શ્રી રઘુનાથજી તમારો ઉદ્ધાર કરશે. થોડા દિવસ ધિરજ ધરો; પાછી ભીંત પ્રથમના સમાન રાખી દીધી. એ માટે પલટ શબ્દ લખવામાં આવ્યો છે. લંકાને ઉલટ કરી પાછી તેમજ કરીને ખુબ બાળીને સાગરમાં ફેલી પડ્યા, જે સમય મહાવીરજીએ લંકા બાળી હતી. તે સમય લંકાની ગલિયોમાં સુવર્ણનો પ્રવાહ ચાલવા માંડ્યો હતો, તેનું કારણ એ હતું કે ક્ષીર સાગરમાં પણ એક ત્રિકૂટ પર્વત છે,

દોહા-પૂંછ બુઝાઈ સોય શ્રમ, ધરિ લઘુમૂપ બહેરિ ॥

जनकसुताके आगे, टाढ़ भयउ करजेरि ॥ २६ ॥

પુંછડું બોલવી નાખી શ્રમ ઉતારી પાછું નાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી હાથ
બેઠી બનકીજીના સન્મુખ ઉભા રહીને બોલ્યા કે-૨૬

चौ०-मातु मोहि दीजै कछु चीन्हा, जैसे रघुनायक मोहि दीन्हा ॥

चूढामणि उतारि तव दीन्हा, हर्ष समेत पवनसुत लीन्हा ॥

कहेहु तात अस मोर प्रणामा, सब प्रकार प्रभु पूरणकामा ॥

दीनदयालु विरुद सम्भारी, हरहुनाथ मम संकट भारी ॥

तात शक्रसुत कथा सुनायहु, बाणप्रताप प्रभुहि सपुद्गायहु ॥

मास दिवस महँ नाथ न आवहि, तौ पुनि मोहि जियत नहिँ पावहि ॥

कहु कपि केहि विधि राखैं प्राना, तुमहु तात कहत अब जाना ॥

तुमहिँ देखि शीतल भइ छाती, पुनि मोकहैं सोइ दिन सोइ राती ॥

હે માતા ! જેમ શ્રી રઘુનાથજીએ તમારા માટે મુદ્રિકા આપી હતી તેમ

તેનાં બહુજ ઉંચાં ચાંદી, સુવર્ણ તથા લોઢાનાં ત્રણ શિખર છે. તે પર્વતમાં કીડાનું સરોવર છે. તેમાં એક કાચનો રહેતો હતો. એક દિવસ હાથિયોનો રાજા તે સ્થળે જળ પીવા જતાં કાચખાએ તેને પકડ્યો. આ પ્રમાણે તે બંનેને ઘણા દિવસ યુદ્ધ થયું. એટલામાં ગરુડજીનું આવવું થયું. એટલે ગરુડજીએ બંનેને એ પાંખમાં પકડી લીધા. ને ગરુડજી તેા ઉડ્યા. અને કેટલેક દૂર કેટલાક યોજનનું મોટું જંગલનહ તુલ્ય બેવામાં આવતાં તેના ઉપર જેમના તેમ ગરુડજી બેઠા. એટલે તેની એક શાખા ટુટી ગઇ. તેમાં નિયુ મોટું કરીને સાઠ હજાર વાલિખિલ્ય તપ કરતા હતા. તેને જેઠ શાખના બચથી ગરુડજીએ ચાંચમાં તે શાખા પકડી રાખી. અને આકાશમાં કશ્યપજી પાસે જઈને કહ્યું કે મને શુદ્ધ ભૂમી બતાવો. કે જ્યાં હું બોજન કરું કશ્યપજીએ કહ્યું કે સાગરમાં લંકા નામની શુદ્ધ ભૂમી છે ત્યાં તમે બોજન કરો. આવાં પિતાજીનાં વચન શ્રવણ કરી ગરુડજી લંકામાં આવ્યા અને તે શાખા સ્થાપન કરી હાથી અને કાચખાનું બોજન કર તે બેનાં હાડકાંથી લંકામાં ત્રણ શિખર થયાં—તે લંકામાંજ ત્રિફટ પર્વત થયો. તે શિખરો ઉપર ગરુડજીએ કેટલાક યોજનની શાખા સ્થાપન કરી હતી. અને પછી અમૃત લેવા ચાલ્યા ગયા હતા. વાલિખિલ્ય તે તપ કરીને ત્રિજીલોકમાં ચાલ્યા ગયા. તે શાખા ઉપર ઘણીજ માટી આદિ પથર રૂપ થઇ તે બાળી જતાં તે રાક્ષસોના બળવામાં આવ્યું નહિ. આ સમય લંકામાં અગ્નિ લાગતાં એ શાખાનો સુવર્ણમયન્દ્રસ વહેવા લાગ્યો. જેથી લંકાની ભૂમી સુવર્ણની થઇ ગઇ. જંગલનહના રાજાની સુવર્ણ યાત્ર છે.

તમે પણ મને કાંઈક નિશાની આપો. એટલે જનકીજીએ ચૂડામણિ ઉતારીને આપતાં મહાવીરજીએ મહા પ્રેમથી પ્રસન્ન થઈને લઈ લીધી. ૧ હે તાત ! મારા પ્રણામ કરીને કહેજો કે, આપ તો સર્વ પ્રકારે પૂરણકામ છો. તમે દીન ક્યાણુ છો તો તે તમારું જિહ્વ સંભારી સંકટ દૂર કરો. ૨ હે તાત ! જ્યન્ત ની કથા પણ સંભળાવજો. (એ કથા પણ ચિન્હરૂપ હતી. કેમકે શ્રી રઘુનાથ જી અને જનકીજી શિવાય બીજું કોઈ જો લેદને જાણતું ન હતું. અને જાણ નો મહિમા સમજાવવો કે સૌક ધનુષ્યથી ત્રેલોક્યમાં જ્યન્તને કોઈ ઠેકાણું મળ્યું નહિ. તો હવે રાવણ શી રીતે બચ્યો છે.) જો સ્વામી એક માસમાં નહિ પધારે તો મને જીવતી નહિ જીવે. ૩ હે મહાવીર ! જતાવો તો ખરા કે ક્યા ઉપાયે હું મારાં પ્રાણ રાણું હવે તમે પણ જવાતું કહો છો. તમને જોઈને છાતી કંડી થઈ હતી, પરંતુ તમારા વગર આ પ્રમાણે દિવસ અને રાત્રિ જશે. ૪

દોહા-જિમિ મણિ બિન વ્યાકુલ મુજગ, જલ્લ બિન વ્યાકુલ મીન ॥

તિમિ દેસે રઘુનાથ બિન, તલ્લપત હૌં મૈં દીન. ॥ ૨૭ ॥

(અહિથી ક્ષેપક છે.) જેમ મણિ વગર સર્પ વ્યાકુળ રહે છે. જળ વગર માછલી દુઃખી થાય છે, તેમજ હું પણ શ્રી રઘુનાથજીને જોયા વગર દીન દુઃખી છું. ૨૭

કવર્થો વિધિ પદ્મચાઈ હૈ, ફિર કોશલપુર તાત ॥

ભરત શત્રુહન લોગ સ્વ, કવ લહિહૈ મુદમાત ॥ ૨૮ ॥

હે મહાવીર ! કોણ જાણે વિધાતા હવે ક્યારે અયોધ્યામાં પોહોચાડશે. અને ક્યારે માતા સહ ભરત, શત્રુઘ્ન અને સર્વ લોક આનંદ પામશે. ૨૮

ઘૈંઘૈં મંગલકાજ સવ, પૂજીહૈ યાચક કામ ॥

નસ શિશ્વ કવ અવલોકિ હૌં, રઘુપતિ છબી અમિરામ ॥ ૨૯ ॥

મંગળ કાજ ક્યારે થશે. યાચકોના કામ-મનોરથ ક્યારે પૂર્ણ થશે. અને ક્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીની નખથી શિખા સુધી છળી નિરખીશ. ૨૯

શિશ્વમુકુટ મણિગણજાટિ, શ્રવણન કુંડલ લોલ ॥

જગમગાત કવ દેસિહૌં, ટોપી દિયે અમોલ ॥ ૩૦ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ મણિથી જડિત મુકુટ શિરપર ધારણ કરેલ છે, કાનોમાં કુંડળ જુલી રહેલાં છે અને ઝગ મગતી અમૂલ્ય ટોપી પહેરી છે એ હું હીવે નિરખું એવો દિવસ ક્યારે આવશે. ૩૦

અલકે સીંચીં અતરસોં, નિકટ કપોલન મુક્ત ॥

મરિ લોચન કબ દેખિહૌં, કુસમકલિન સંયુક્ત ॥ ૩૧ ॥

સુગંધી પદાર્થ યુક્ત વાળની લટ કપોળ ઉપર છૂટી છે અને જેમાં પુષ્પોની કળીઓ લાગી રહેલી છે, તે હું નેત્ર લરી લરીને ક્યારે જોવા પામીશ. ૩૧

માલ તિલક માસિત સુભગ, અકુટી ધનુ અનુહારિ ॥

મૂરી માગ્ય કબ દેખિહૌં, નયનન પલક વિસારી ॥ ૩૨ ॥

લાળમાં સુંદર તિલક કરેલ, ધનુષાકાર ભ્રમર, તેને મહા લાગ્યશાળી એવી જે હું તે નેત્રનાં પલકને વિસારીને ક્યારે જોઈશ. ૩૨

ચંચલ ચારુ વિશાલ શુભ, લોચન મોચનમાન ॥

ચિતવન દિશિ કબ દેખિહૌં, મનકો કરિ કુરવાન ॥ ૩૩ ॥

મહા ચંચલ, સુંદર માનને દૂર કરવાવાળાં, સ્વામીનાં નેત્ર તરફ મનને ખલિહારીને હું ક્યારે જોઈશ. ૩૩

કીર તુંડ સમ નાસિકા, લટકનકી છબી મૂરિ ॥

કચકોર સમ દેખિહૌં, મુખમંચક તૃણ તૂરિ ॥ ૩૪ ॥

પોપટની ચાંચના સમાન જેની નાસિકા, તેમાં શોભાયમાન લટકન પેદુ-દેલ પ્રભુના મુખચન્દ્રને ચકોર સમાન તૃણ તોડીને હું ક્યારે જોઈશ. ૩૪

અરુણ અધર દાહિમ દશન, રસન ચારુ મૃદુ હાસ ॥

હે હરિ કબ અવલોકિહૌં, શશિકર સરિત પ્રકાશ ॥ ૩૫ ॥

જેના લાલ હોઠ, દાઝમના દાણાના સમાન દાંત, સુંદર જીહ્વા અને મંદ હાસ્ય છે. હે મહાવીરજી ! એ ચન્દ્રમાના સમાન પ્રકાશ યુક્ત સ્વામીનાં હું ક્યારે દર્શન કરીશ. ૩૫

મધુર વચન જનમનહરન, કબ સુનિહૌં નિજકાન ॥

ચિતુક ચારુ કબ દેખિ હૌં, ચિતવન અમી સમાન ॥ ૩૬ ॥

લકતોનાં મનને હરવાવાળાં કોમળ વચન હું ક્યારે કાનેથી સાંભળીશ. તે સુંદર દાઢી અને અમૃતના સમાન ચિતવન હું ક્યારે જોઈશ. ૩૬

કંબુ કંઠ તુલસી સુભગ, મણિ મોતિનકી માલ ॥

જર દીરઘ અવલોકિહૌં, કબ ત્રિવર્ણ સુખજાલ ॥ ૩૭ ॥

શંખ સદૃશ જેનો કંઠ છે, તેમાં તુલસી અને મણિ મોતીની માળા પેહે

રેલ જેનું હૃદય વિશાળ છે, તે સુખની ખાણ ત્રિવલી ક્યારે અવલોકન કરીશ. ૩૭

મુજ વિશાલ કરિ કર સરિસ, કરતલ કમલ સમાન ॥

સાહતે વિભૂષણ દેખિહૌં, કબ લિનૈ ધનુવાન ॥ ૩૮ ॥

જેની મોટી ભુજ હાથીની શુંઠના સમાન છે, જેની હથેલી કમળના સમાન છે, તે ભુજઓને ધનુષ ખાણ ધારણ કરેલ અને ઘરેણું પેહેરેલ ક્યારે જોઈશ. ૩૮

જ્ઞાન જ્ઞાના પહેરે લલિત, તા ડપર પટપીત ॥

કબ નિજ નયન સિરાઈહૌં, દેહી ઉદર ઉપષીત ॥ ૩૯ ॥

સુંદર પાતળો જામો પહેરેલ તે ઉપર પીળો દુપટો નાખેલ, યજ્ઞોપવીત યુક્ત પ્રભુના ઉદરનાં ક્યારે દર્શન કરીશ. ૩૯ (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.)

જનક સુતાઈં સમુદ્ગાઈ કરિ, बहु विध धीरज दीन्ह ॥

चरणकमल सिर नाइ कपि, गमन रामपह कीन्ह ॥ ४० ॥

મહાવીરજીએ જાનકીજીને સમજાવીને બહુજ પ્રકારે ધિરજ આપી. અને ચરણકમળમાં શિર નમાવીને શ્રી રઘુનાથજી પાસે આલ્યા. ૪૦

चौ०—चलत महाध्वनि गरजेउ भारी, गर्भ सवेउ सुनि निशिचरनारी ॥

लौंघि सिंधु एहि पारहिं आवा, शब्द किलकिला कपिन्ह मुनावा ॥

हर्षे सब बिलोकि हनुमाना, नूतन जन्म कपिन तब जाना ॥

मुख प्रसन्न तनुतेज विराजा, कीन्होसि रामचंद्रकर काजा ॥

मिले सकल अति भये सुखारी, तलफत मीन पाव जुनु वारी ॥

चले हर्षि रघुनायक पासा, पूछत कहत नवल इतिहासा ॥

तब मधुवन भीतर सब आये, अंगदसहित मधुरफल खाये ॥

रखवारे तब बरजन लागे, मुष्टिप्रहार करत सब भागे ॥

આલતી સમય મહા ધ્વનિથી મહાવીરજીએ ગર્જના કરી, જે શ્રવણ થતાં ની સૌથેજ રાક્ષસની સ્ત્રીઓના ગર્ભ પડી ગયા. સમુદ્ર ઉલ્લંઘીને આ પાર આ-
વ્યા. અને કીકીયારી કરી પોતાનો શબ્દ વાનરાઓ કે જે ત્યાં બેઠા હતા તેને

* જે સમય મહાવીરજી પાર આવ્યા. તે સમય એક મુનિના આશ્રમમાં આવી જળ પી-
વાની ઇચ્છા કરી. મુનિએ સમીપમાં સરોવર દેખાડ્યું એટલે તે ચૂડામણિ તથા મુદ્રિકા રાખીને
જળ પીવા ગયા. પાછળથી તે મુનિએ ચૂડામણિ કમંડળમાં નાખી. મહાવીરજીએ આવીને પુછ્યું

સંભળાવ્યો. (કાર્તિક પુર્ણિમાને દિવસે આ પાર આવ્યા.) ૧ સર્વ વાનરાઓ મહાવીરજીને જોઈને પ્રસન્ન થયા. અને પોતાનો નવો જન્મ માન્યો. મુખ પ્રસન્ન અને શરીરમાં તેજ વિરાજી રહ્યું હતું. તેથી રામચન્દ્રજીનું સર્વ કાર્ય કરીને આવેલ છે એમ સર્વ જાણી ગયા. કેમકે મહાવીરજી ચાલતી વેળાએ કહી ગયા હતા કે-હોય કામ મન હર્ષ વિદોષી ૨ સર્વ મળીને બહુજ પ્રસન્ન થયા. જાણે તડકડતી માછલીને જળ મળતાં તે પ્રસન્ન થાય તેમ સર્વને થયું. સર્વ પ્રસન્ન થઈને શ્રી રઘુનાથજીની પાસે લંકા બાળવા સંબંધી નવી કથા કહેતા સાંભળતા માર્ગમાં આવ્યા. ૩ અને તેઓ સર્વ મધુવનમાં આવ્યા. અગંદજી સહુ સર્વેએ મીઠાં ફળ ખાધાં (સુગ્રીવે કહી રાખ્યું હતું કે-જે જનકીજીની બળર લાવશે તે આ વનનાં ફળ ખાશે.) વનના રક્ષકે ના પાડતાં છતાં તેને મારીને ફળ ખાધાં એટલે રક્ષકે તો ભાગી ગયા. (કાર્તિક વદ ૫ ને શુક્રવારે મધુવનનાં ફળ ખાધાં હતાં.) ૪

દોહા-જાડ પુકારે સકલ તે, વન ઉજારૂ યુવરાજ ।

મુનિ મુગ્રીવ હર્ષિ કપિ-કરિ ઓય પ્રમુકાજ ॥ ૪૧ ॥

વનના રક્ષકોએ જઈને સુગ્રીવની પાસે પોકાર કર્યો કે યુવરાજે વન ઉજારૂ કરી નાખ્યું, એ સાંભળતાંની સાથેજ સુગ્રીવ પ્રસન્ન થઈ ગયા, અને જાણી લીધું કે વાનરાઓ પ્રભુનું કાજ કરીને આવ્યા. ૪૧

ચૌ-જૌ ન હોત સીતામુખી પાઈ, મધુવનકે ફલ કો સક સ્વાઈ ॥

एहिबिंध मन विचार कर राजा, आइगए कपि सहित समाजा ॥

आइ सबहिं नावा पदशीशा, मिले सबन्हि अतिप्रेम कपीशा ॥

बूझैउ कुशल कुशल पद देखी, रामकृपा भा काज विशेषी ॥

नाथकाज कीन्हैउ हनुमाना, राखे सकल कपिन्हकर प्राना ॥

सनि मुग्रीव बहुरि उठि मिलेऊ, कपिन्हसहित रघुपतिपहं चलेऊ ॥

કે, ચૂડામણિ ક્યાં છે ? મુનિએ કહ્યું કે કમંડળમાં છે તે લઈ લિયો. મહાવીરજીએ કમંડળ જોયું તો તેમાં હજારો ચૂડામણિ અને મુદ્રિકા જોવામાં આવી. અને તે સર્વ સીતા રામના નામથી અંકિત હતી. મહાવીરજી બોલ્યા કે, હે બાગવત ! આ શું છે ? રૂપિએ કહ્યું કે જ્યારે જ્યારે રામજી વતારમાં મહાવીરજી શોધ મારે ગયા હતા. ત્યારે ત્યારે અહિં થઈનેજ ગયા છે. તેની આ મુદ્રિકા રાખી મૂકી છે તમે ગણના કરી જુઓ. મહાવીરજી ગણવા લાગ્યા તો અનંત થઈ તો મુનિએ કહ્યું કે અનંતવાર રામાવતાર થયેલ છે. મહાવીરજી રામચન્દ્રજીનું માહાત્મ્ય જાણી પ્રસન્ન થઈને આવ્યા. (આનંદ રામાયણ.)

રામ કપિન્હ જવ આવત દેસી, કિયે કાજ મન હર્ષ વિશેસી ॥

સ્ફટિકશિલા બેઠે દોડ ભાઈ, પરે સકલ કાપિ ચરણન જાઈ ॥

જો વાનપ્રીતના ખખર મળ્યા ન હોત, તો, મધુવનનાં ફળને કોણ ખાઈ શ-
કત. આ પ્રમાણે સુગ્રીવ મનમાં વિચાર કરતા હતા, એટલામાં તો સર્વ વાનરા-
ઓ ત્યાંજ આવી પોહાવ્યા. ૧ સર્વેએ આવીને ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યાં. કપી
શ સુગ્રીવજી સર્વને પ્રસન્નતાથી મળ્યા. તેઓનાં કુશળ ચિન્હને નિરખીને કુશળ
પૂછતાં વાનર બોલ્યા કે આપનાં ચરણ કુશળ નિરખીને સર્વ કુશળ છે. શ્રી રઘુ-
નાથજીની કૃપાથી કાર્ય બની ગયું. ૨ હે નાથ ! હનુમાનજીએ સર્વ કાર્ય કરેલ
છે. અને સર્વ વાનરાઓનાં પ્રાણ રાખેલ છે. આ વચન સાંભળીને સુગ્રીવજી થી
જીવાર ઉઠીને મળ્યા અને વાનરાઓ સહ શ્રી રઘુનાથજી પાસે ચાલ્યા શ્રી રઘુ-
નાથજીએ કપિઓને આવતા જોયા કે કાર્યસિદ્ધ કરી પ્રસન્ન થઈને ચાલ્યા આ
વે છે, બંને ભાઈ સ્ફટિકની શિલા ઉપર બેઠા હતા, સર્વ વાનરાઓ ચરણમાં
આવીને પડ્યા. ૪

દોહા-પ્રીતિસહિત મેટે સકલ, રઘુપતિ કરૂણાપૂંજ ॥

પૂછેડ કુશલ નાથ અવ, કુશલ દેસી પદકંજ ॥ ૪૨ ॥

કૃપાસાગર શ્રી રઘુનાથજી સર્વને પ્રીતિ પૂર્વક મળ્યા. અને કુશળ પૂછતાં
સર્વ વાનરાઓ બોલ્યા કે હવે આપનાં ચરણ નિરખી સર્વ કુશળ છે ૪૨.

ચૌ-જાંબવંત કહ સનુ રઘુરાયા, જાપર નાથ કરહુ તુમ દાયા ॥

તાહિ સદા શુભ કુશલ નિરંતર, સુર નર મુનિ પ્રસન્ન તેહિ ઝપર ॥

સો વિજયી વિનયી ગુણસાગર, તાસ સુચશ તિહુલોકઝજાગર ॥

પ્રભુકી કૃપા ભયડ સવ કાજૂ, જન્મ હમાર સફલ ભા આજૂ ॥

નાથ પવનહુત કીન્હ જો કરણી, સો મુખ લાલડ જાહ ન વરણી ॥

પવનતનયકે ચરિત મુહાયે, જાંબવંત રઘુપતિહિ મુનાયે ॥

મુનિ કૃપાલુ ડઠિ હૃદય લગાયે, જાનિ સુખટ રઘુપતિ મન ભાયે ॥

કહહુ તાત કેહિ ભાંતિ જાનકી, રહતિ કરતિ રક્ષા સ્વપ્રાણકી ॥

કૌન ભાંતિ લંકા વિસ્તારા, સો સવ વર્ણહુ પવનકુમારા ॥

મુનત બચન મારુતિ કહવાની, મુનિયે દીનવંધુ મુખદાની ॥

ગિરિ ત્રિકૂટ પર લંક મુહાઈ, વર્ણિ ન જાય મનોહરતાઈ ॥

પાંચ લક્ષ હૈ પથરકે ઘર, ઔ નવલાલ કાઠકે મુન્દર ॥

જામ્બવન્તે કહ્યું કે હે રઘુનાથજી ! શ્રવણ કરો. જેના ઉપર આપ દયા કરો છે, તેનું તો સદેવ કુશળજ છે. સુર, નર અને મુનિ તેના ઉપર પ્રસન્નજ રહે છે. ૧ વિજયી, વિનય યુક્ત ગુણોનો સમુદ્ર છે. તેનો યથા ત્રેલોકમાં ઉજ્જવળ છે. પ્રભુની કૃપાથી સર્વ કાર્ય થયું છે. આજ અમારો જન્મ સફળ થયો છે. ૨ હે નાથ ! મહાવીરજીએ જે કરણી કરી છે, તેનું વર્ણન લાખ મુખેથી પણ થઈ શકે તેમ નથી. મહાવીરજીનાં પવિત્ર ચરિત્ર જામ્બવન્તે શ્રી રઘુનાથજી ને સંભળાવ્યાં. તે શ્રવણ કરીને કૃપાનિધાન અત્યાનંદ પામ્યા. અને પ્રસન્ન થઈને હનુમાનજીને હૃદય સાથે લગાવ્યા. અને પૂછ્યું કે, હે તાત ! જાનકી કયા પ્રકારે પ્રાણોનું સંરક્ષણ કરે છે. ૪ (એહિથી ક્ષેપક છે.)

રામચન્દ્રજીએ પૂછ્યું કે-હે મહાવીરજી ! લંકાનો વિસ્તાર તો કહો. આવાં પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરી મહાવીરજી બોલ્યા—હે દીનબંધુ ! સુખને દેવાવાળા શ્રવણ કરો. ૫ ત્રિકૂટ પર્વતના ઉપર લંકાપુરી છે. તેની મનોહરતાનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. તેમાં પાંચ લાખ પથરનાં અને નવ લાખ કાષ્ટ-લાકડાનાં ઘર છે. ૬

દોહા—સાત કોટિ હૈ તામ્રાકે, ચાંદિકે શ્રુતિ કોટિ ॥

જાતરૂપ કેહુ રતે, માળિક કોટિ મુઓટી ॥ ૪૩ ॥

સાત કરોડ ત્રાંબાનાં, ચાર કરોડ ચાંદીનાં અને ચાર કરોડ સુવર્ણનાં તથા એક કરોડ મણિયોનાં ઘર છે. ૪૩

૧૦—તૃણ નિમિત્ત ષટ કોટિ વિશાળા, વંસ છાલ શત કોટિ દયાલા ॥

નવ કરોર સ્ફટિક સુહાયે, સહસ કોટિ મણિ નીલ સુહાયે ॥

સત યોજનમં ઘુરી સુહાયે, ઘની વસત અતિશય રઘુરાયે ॥

રાજ્ય કરત રાવણ તહાં સ્વામી, સો તુમ જાનત અંતરયામી ॥

દશશિર પ્રભુ તાકે ભુજ વીસા, દેવ દનુજ નાંવત સવ શીશા ॥

તાકી પ્રભુતાદ તહાં ભારી, રાજ્ય કરત ભય ત્યાગી સ્વરામી ॥

ચલિયે અવ પ્રભુ વિલંબન કીજે; જનકમુતાકો ધીરજ દીજે ॥

તુમ બિન સીય મહાદુસ્ત પાવત, તુમ બિનૈ તિનૈ કહુ નહિ ભાવત ॥૪॥

ઘોટાં ઘોટાં છ કરોડ ઘર ઘાસનાં છે. સો કરોડ અગણિત ઘર વાંસ અને છાલનાં છે. નવ કરોડ સ્ફટિકનાં અને હજાર કરોડ-અગણિત નીલમણિનાં ઘર છે. ૧ હે રઘુનાથજી ! એ સુન્દર પુરી સો યોજનના વિસ્તારવાળી છે તેમાં પુષ્કળ વસ્તી છે, હે સ્વામી ! ત્યાં રાવણ રાજ્ય કરે છે. તે તો આપ બાણો છો

કારણ કે આપ અંતર્યામી છો. ૨ હે પ્રભુ ! રાવણને દશ મસ્તક અને વીશ ભુજ છે. તેને દેવતા, દૈત્ય આદિ સર્વ શિર નમાવે છે. ત્યાં તેની બહુજ પ્રભુતા છે. હે પ્રભુ ! તે ભયનો તો ત્યાગ કરીને રાજ્ય કરે છે. ૩ હે પ્રભુ ! હવે પધારો. વિલમ્બ ન કરો. તુરત પધારીને જનકીજીને ધિરજ આપો. તમારા વગર જનકીજી મહાદુઃખ પામે છે. અને તેને કાંઈ પણ સાડું લાગતું નથી. ૪ (ક્ષેપક પૃષ્ઠ થયું.)

દોહા-નામ પાહરૂ દિવસ નિશિ, ધ્યાન તુમ્હાર કપાટ ॥

લોચન નિજપદ યાંત્રિકા, પ્રાણ જાઈં કેહિ વાટ ॥ ૩૦ ॥

આપનું નામ અને ધ્યાન જનકીજીનાં પ્રાણનો રાત દિવસ પેહેરો ભરે છે જનકીજીનાં નેત્ર કપાટ છે. તે ચરણના યાંત્રથી મંત્રિત છે, અર્થાત્ આંખો કે જે પગના તરફ જોઈ રહેલી છે, તેજ કપારનું તાળું છે. તેથી પ્રાણ નિકળવાનો રસ્તો મળતો નથી; અર્થાત્ મહાદુઃખી છે. ભાવ એ છે કે જે આપના રંગમાં રંગાએલ છે તેને કાળ પણ કાંઈ કરી શકતો નથી. ૩૦

ચૌ-ચલતી વાર કહ્યો મોહિં ટેરી, સુરતિ કરાય શકસુત કેરી ॥

ચલત મોહિં ચૂડામાણિ દીન્હી, રઘુપતિહૃદય લાડ તોહિ લીન્હી ॥

નાથ યુગલલોચન મરિ વારી, વચન કહ્યો કહુ જનકકુમારી ॥

અનુજસમેત ગહેહુ પ્રમુચરણા, દીનવન્ધુ પ્રણતારતિહરણા ॥

મન ક્રમ વચન ચરણઅનુરાગી, કેહિ અપરાધ નાથ મોહિં ત્યાગી ॥

અવગુણ એક મોર મૈં જાના, વિહુરત પ્રાણ ન કીન્હ પયાના ॥

નાથ સો નયનન કર અપરાધ, નિસરત પ્રાણ કરાઈં હઠિ બાધા ॥

વિરહ અગ્નિ તનુ તૂલ સમીરા, શ્વાસ જરૈ ક્ષણ મહૈં શરીરા ॥

નયન શ્રવે જલ નિજાહિત લાગી, જરૈ ન પાવ દેહ વિરહાગી ॥

સીતાકી અતિ વિપાત વિશાલા, ચિના કહે ભલ દીનદયાલા ॥

ચાલતી વખતે અને બોલાવીને ઈંદ્રપુત્ર જ્યંતની કથાને સ્મરણ કરવાનું કહીને પછી મને ચૂડામણિ આપેલ છે. તેને શ્રી રઘુનાથજીએ હૃદય સાથે લગાવી. હે નાથ ! એય નેત્રમાં જળ લાવીને જનકીજીએ કાંઈક વચનો કહેલાં છે. ૧ +લક્ષ્મણજી સહિત પ્રભુનાં ચરણ પકડીને કહેવું કે હે દીનબંધુ ! તમે દીનોનું દુઃખ હરવાવાળા છો. અથવા જે પ્રભુ દીનબંધુ છે. અનુજસહ રહે છે. તેનાં ચરણ પકડવાં અથવા તમારે અને લક્ષ્મણજીએ મારી વતી પ્રભુના ચરણ

+ લક્ષ્મણજીનાં ચરણ પકડવાનો એ આશય છે કે, જે મેં કઠોર વાક્ય કહેલ તે ક્ષમા કરજો અથવા 'રહત ન આરતકે ચિત ધેન'

પડડવાં અથવા લક્ષ્મણની સેવાનાં અને મારી સેવાનાં બે ચરણ પડડવાં. મન, વચન અને કર્મથી ચરણોનો અનુરાગ કરવાવાળી જે હું તેનો શ્રી રઘુનાથજીએ શા અપરાધે ત્યાગ કર્યો છે. ૨ હા ! મારો એક અવગુણ છે. તે મેં જાણ્યો છે કે-વિભોગ થતાં પ્રાણ ત્યાગ કરવાં નહિ. હે નાથ ! તે નેત્રનો અપરાધ છે. તે પ્રાણ નિકળવામાં અડચણ કરે છે. ૩ આપના વિરહનો તો અગ્નિ છે, શરીર ૩ છે, શ્વાસ પવન છે. તેથી ક્ષણ વારમાં શરીર બળી જાય, પરંતુ નેત્ર પોતાને માટે જળ વહેવરાવે છે. એથી વિરહાગ્નિથી દેહ બળતો નથી. નેત્રનું દ્વિત રામના દર્શન છે. ૪ હે દીનદયાળુ ! સીતાજીને મહાદુઃખ છે. તે વગર કહેવેજ સાડું છે. આપ દીનદયાળુ છો, તેથી તેને સહન નહિ કરી શકો. અથવા જાનકીજીને એટલું તો મહાદુઃખ છે કે તેથી આપને દીનદયાળુ ન કહેવા એજ સાડું છે.

દોહા-નિમિષ નિમિષ કરુણાયતન, જાહિં કલ્પ શત વીતિ ॥

વોગિ ચલિય પ્રભુ આનિયે, મુજવલ સ્વલદલ જીતિ ॥ ૩૧ ॥

હે કૃષ્ણના સાગર ! જાનકીજીને પ્રત્યેક પળ કલ્પ સમાન વીતે છે. માટે આપ શીઘ્રતાથી પધારીને શત્રુઓને હુજબળથી છતીને જાનકીજીને લાવો. ૩૧

ચૌ-સુનિ સીતા દુઃખ પ્રભુ સુખઅયના, મરિ આયે જલ રાજિવનયના ॥

વચન કાચ મન મમગતિ જાહી, સ્વપ્નેહુ વિપતિ કિ ચાહિય તાહી ॥

કહ હનુમાન વિપતિ પ્રભુ સોઈ, જપ તપ સુમિરણ મજન ન હોઈ ॥

કિતિક બાત પ્રભુ યાતુધાનકી, રિપુહિ જીતિ અનિયે જાનકી ॥

સુનુ કપિ તોહિં સમાન ઉપકારી, નહિ કોડ સરનર મુનિ તનુધારી ॥

પતિ ઉપકાર કરૌં કા તોરા, સન્મુખ હોઈ ન સકત મનમોરા ॥

સુનુ કપિ તોહિં ઉરુણ મૈં નહીં, દેસવૈં કરિ વિચાર મન માંહી ॥

પુનિ પુનિ કપિહિ ચિતવ સુરત્રાતા, લોચન નીર પુલકિ અતિગાતા ॥

જે પ્રભુ સુખના ધામ હતા. તેને સીતાજીના દુઃખની વાર્તા સાંભળતાંની સાથેજ નેત્રોમાં આંસુ આવી ગયાં. જેને મન વચન અને કર્મથી મારીજ ગતિ છે તેને સ્વપ્નમાં પણ વિપત્તિ થવા સંભવ નથી. તેને તો વિપત્તિનું પુછવુંજ નહિ. ૧ મહાવીરજી બોલ્યા કે હે પ્રભો ! વિપત્તિ તો છે. જ્યારે તમારું સ્મરણ તથા ધ્યાન ન હોય ત્યારેજ વિપત્તિ હોય એમ માનવું યોગ્ય છે. (સીતાજી તો સર્વદા આપનું સ્મરણ તથા ધ્યાન કરવા કરે છે તેથી હું તો

જાણું છું કે તેને સર્વદા સુખજ છે,) હે પ્રભુ ! રાક્ષસોની શી વિશાત છે ? શત્રુનો પરાજય કરી જનકીજીને લાવો. ૨ રઘુનાથજીએ કહ્યું કે-હે પવનમુત ! શ્રવણ કરો તમારા સમાન ઉપકારી દેવતા, નર અને મુનિયોમાં શરીર ધારી કોઈ પણ નથી. આ તમારા કામનો પ્રત્યુપકાર શું કરું. માફ મન તમારા સન્મુખ થઈ શકતુંજ નથી. ૩ હે કપિ ! શ્રવણ કરો. હું તમારાથી ઉન્નત નથી. મનમાં વિચાર કરી લીધો છે, કે હું તમારો કરજદાર છું. દેવતાઓના રક્ષક શ્રી રઘુનાથજી પ્રેમથી મહાવીરજીને બેવા લાગ્યા. નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવતાં શરીરે રોમાંચિત થઈ ગયું. ૪

દોહા-સુનિ પ્રભુ વચન વિલોકિ મુખ, હૃદય હર્ષ હનુમન્ત ॥

ચરણ પરેડ પરમાકુલ, ગ્રાહિ ગ્રાહિ ભગવન્ત ॥ ૩૨ ॥

મહાવીરજીએ પ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળીને એટલે કે હું તમારાથી ઉન્નત નથી. એ શબ્દથી પ્રભુનાં મુખ સામું બેઈ મહાવીરજી ચરણોમાં પડીને કહેવા લાગ્યા કે હે પ્રભુ ! રક્ષા કરો ! રક્ષા કરો ! ૩૨

ચૌ-બાર બાર પ્રભુ ચહત ઉઠાવા, પ્રેમ મગન તેહિ ઉઠત ન ભાવા ॥

પ્રભુપદપંકજ કાષિકર શીશા, સુમેરિ સો દશા મગન ગૌરીશા ॥

સાવધાન મન કરિ પુનિ શંકર, લાંગે કહન કથા અતિ સુંદર ॥

કપિ ઉઠાય પ્રભુ હૃદય લગાવા, કર ગહિ પરમ નિકટ બેઠાવા ॥

કહુ કપિ રાવણ પાલિત લંકા, કેહિ વિધિ દહેડ દુર્ગ અતિવંકા ॥

પ્રભુ પ્રસન્ન જાના હનુમાના, બોલે વચન વિગત અભિમાના ॥

શાસ્ત્રામૃગકી અતિ મુનસાઈ, શાસ્ત્રાતે શાસ્ત્ર પર જાઈ ॥

નાંધિ સિન્ધુ, હાટકપુરં જારા, નિશિચરમણ વધિ વિપિન ઉજારા ॥

સો સબ તવ પ્રતાપ રઘુરાઈ, નાથ ન કલુક મોરિ પ્રભુતાઈ ॥

શ્રી રઘુનાથજી વારંવાર ઉઠાડવા ઇચ્છા કરે છે; પરંતુ મહાવીરજી એ વા પ્રેમમગ્ન હતા કે ઉડવા ઇચ્છતા ન હતા. યાજ્ઞવલ્કયજી કહેછે કે હે ભરદ્વાજ ! પ્રભુના ચરણકમળ પર ઝેરી અને શિવ બન્ને પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયાં. ૧ શ્રી સદાશિવજી મનને સાવધાન કરીને પાછા કથા કહેવા લાગ્યા. કપિને ઉઠાડીને પ્રભુએ હૃદયથી લગાવ્યા. અને હાથ પકડીને બહુજ સમીપમાં બેસાડ્યા. ૨ અને પુછ્યું કે રાવણ જેનું પાલન કરે છે એવી લંકાને હે મહાવીરજી ! શી રીતે બાળી ? હનુમાનજી પ્રભુને પ્રસન્ન બાણી અભિમાન રહિત વચન બોલ્યા કે ૩ મહારાજ ! વાનરાઓની તો એ વીરતા છે કે એક શાખા પરથી બીજી શાખા

ઉપર જાય છે. અને સમુદ્ર લાંધીને બળર સહુ લંકાને બાળી રાક્ષસોને મારી અને અશોક વન ઉજડ કર્યું, તે તો હે રઘુનાથજી ! આપનો પ્રતાપ છે. કાંઈ તેમાં માફ બળ નથી. ભાવ એ છે કે આપની મુદ્રિકાની સહાયતાથી સમુદ્ર પાર થઈને મુદ્રિકા દર્શાવી જ્વનકીલને શિતળ કર્યાં અને તેના શોકાગ્નિથી લંકાને બાળી અને પાછો ચુકામણિની સહાયતાથી આ પાર આવ્યો. (વન ઉજડ કર્યું તથા રાક્ષસોને માર્યા એ કેવળ આપનાજ પ્રતાપથી કરેલ છે.)

દોશ-તાકહં પ્રભુ કલુ અગમ નહિ, જાપર તુમ અનુકૂલ ॥

તવ પ્રતાપ વહવાનલહિં, જારિ સકૈં સ્વલ તૂલ ॥ ૩૩ ॥

હે પ્રભુ ! જેના ઉપર તમારી કૃપા થાય છે, તેને કાંઈ પણ અશક્ય નથી આપના પ્રતાપનો પ્રચન્ડ અભિ ૩ ૩૫ રાક્ષસોને બાળી શકે છે.

ચૌ-સુનત વચન પ્રભુ વહુ સુખમાના, મન ક્રમ વચન દાસ નિજજાના ॥

માંગુ વચન સુત વર અનુકૂલા, દેહું આજુ તુમ કહું સુખમૂલા ॥

નાથ ભક્તિ તવ સર્વ સુખદાયિની, દેહુ કૃપા કરિ સો અનપાયિની ॥

મુનિ પ્રભુ પરમ સરલ કપિવાની, એવમસ્તુ તવ કહેડ ભવાની ॥

હમા રામ સ્વભાવ જિન જાના, તાહિ ભજન તજિ માવ ન આના ॥

યહ સંવાદ જાસુ હર આત્રા, રઘુપતિચરણભક્તિ તેડ પાવા ॥

મુનિ પ્રભુવચન કહું કપિવૃન્દા, જય જય જય કૃપાલુ સુખકન્દા ॥

તવ રઘુપતિ કપિપતિહિ બુલાવા, કહા ચલન કર કરહુ બનાવા ॥

અવ વિલમ્બ કેહિ કારણ કીજૈ, તુરત કપિન કહું આયસુ દીજૈ ॥

કૌતુક દેસિ સુમન વહુ વર્ષે, નમતે ભવન ચલે સુર હર્ષે ॥

આ પ્રમાણે હનુમાનજીનાં વચન શ્રવણ કરી પ્રભુએ ભહુ સુખ માની મન વચન અને કમંથી પોતાનો દાસ બાળી કહ્યું કે-હે સુત ! જે અનુકૂલ વર હોય તે માંગ કે તે આજે હું તને સુખમૂળરૂપ વચન આપું. આપું પ્રભુનું વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજીએ કહ્યું-હે નાથ ! કૃપા કરીને આપની સુખને દેવાવાળી અને ન આપી શકાય તેવી ભક્તિ આપો. શ્રી રઘુનાથજીએ મહાવીરજીની આ પ્રકારે

+ આલુવન્દાણ તવામૃતસ્યન્દન પાદર્પકજે નિવેસિતાત્મા કમનંન્યદિચ્છતિ ॥ સ્થિતે રવિન્દે મકરન્દ નિર્મરે મધુસૂતોનેશ્વર સંહિ વીક્ષતે ॥ ૧ ॥ ના નાક પૃષ્ઠં ન ચસાર્વભૌમં ન પારમેષ્ઠ્યં ન રસાધિપત્યં । ન યોગસદ્ધિં ન પુનર્ભવંવા ચાંછન્તિ યત્પાદરન પયજા ॥

ધણીજ સીધી વાણી શ્રવણ કરીને એમજ થશે એન કહ્યું ૧ શ્રી સદાશિવજી કહેછે કે-હે પાર્વતી ! જેણે શ્રી રઘુનાથજીનો સ્વભાવ જાણ્યોછે તેને તો ભજનનો ત્યાગ કાંઈ પણ સાડું લાગતું નથી. આ જેના હૃદયમાં આવશે. તે રઘુનાથજી સમવાદનાં ચરણની ભક્તિને પામશે. ૨ પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરીને વાનરાનો સમ્રાટ કહેવા લાગ્યો કે-હે કૃપાળુ સુખ સાગર ! આપનો જય થાઓ. ત્યારે સુગ્રીવને રઘુનાથજીએ બોલાવીને કહ્યું કે, હવે ચાલવાની તૈયારી કરો. ૩ હવે તમે શા માટે વિલંબ કરો છો. વાનરાઓને પ્રયાણની તુરત આજ્ઞા આપો. આ કૌતુક જોઈને દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા. અને પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા કરતા ઘેર ગયા.

બોહા-કપિપતિ વેગિ બુલાયહુ, આયે યૂથપ યૂથ ॥

નાના વરણ અતુલ બલ, વાનર ભાલુ વરૂથ ॥ ૩૪ ॥

કપી પતિએ ત્વરાથી યૂથપતિયોનાં યૂથોને બોલાવતાં તે સર્વ આઠ્યા કે અનેક વર્ણના મહા જળવાન રીંછ અને વાનરાઓનાં યુથ હતાં ૩૪

ચૌ-પ્રભુ પદપંકજ નાવાર્હે શીશા, ગર્જર્હે ભાલુ મહાવલ કીશા ॥

દેસી રામ સકલ કપિ સૈના, ચિતવ કૃપા કરિ રાજિવનૈના ॥

રામકૃપા બલ પાડ કપિન્દા, ભયે પક્ષયુત મનહુ ગિરિન્દા ॥

હર્ષિ રામ તવ કીન્હ પયાના, શકુન ભયે સુન્દર શુભ નાના ॥

જાસુ સકલ મંગલમય કિર્તિ, તાસુ પયાનં શકુન યહ નીતી ॥

પ્રભુ પયાન જાના વેદેહી, ફરકે ત્રામ અંગ શુભ તેહી ॥

જો જો શકુન જાનકિહિ હોઈ, અશકુન ભયડ રાવણ હિ સોઈ ॥

બલા કટક કો વરણે પારા, ગરજર્હે વાનર ભાલુ અપારા ॥

નસ આયુય ગિરિ પાદપ ધારિ, ચલે ગમત મહિ ઇચ્છાચારી ॥

કેહરિનાદ ભાલુ કપિ કરહીં, ડગમગર્હે દિગ્ગજ ચિહ્નરહીં ॥

પ્રભુનાં ચરણકમળોમાં શિર નમાવીને મહા જળવાન રીંછ અને વાનર ગર્જના કરવા લાગ્યા. શ્રી રઘુનાથજીએ સર્વ વાનરાઓની સેનાને કૃપા દૃષ્ટિથી નિરખી. ૧ રઘુનાથજીની કૃપાતું જળ પ્રાપ્ત કરીને વાનર જાણે પર્વતોને પાંખેયો નિકળી આવી હોય એવા થઈ ગયા. ત્યાર પછી શ્રી રઘુનાથજીએ પ્રસન્ન થઈ પ્રયાણ કર્યું, તે સમય સુંદર શકુન થયાં. ૨ જેના યશ કહેવાય એજ મંગળ મૂળ છે. તેના પ્રયાણમાં શકુન થવાં એ એક નીતિ મનુષ્ય શરીર ધારણ કરવાની છે. અથવા તેના પ્રયાણમાં સફળ થવાનાંજ શકુન થયા કરે છે. પ્રભુનું પ્રયાણ જનકીજીના જાણવામાં આઠ્યું; કારણકે જનકીજીનાં ડાબા જાંઘ દરકર

તાં તેણે જાણી લીધું કે રઘુનાથજી આવે છે. ૩ જનકીજીને જે જે શકુન થયાં તે તે અશુકન રાવણને થયાં. સૈન ચાલવા માંડ્યું. તેના પારનુ વર્ણન કોણ કરી શકે તેમ છે. અપાર વાનર અને રીંછ ગર્જના કરવા લાગ્યા. ૪ જેને નળ છે તેજ આયુધ છે. વૃક્ષ અને પર્વતને ધારણ કરવાવાળા, ઇચ્છાનુસાર+ પૃથ્વી અને આકાશમાં ચાલવા લાગ્યા. સર્વ રીંછ અને વાનર સિંહનાઠ કરતા હતા, અને દિગ્ગજો રાડ પાડીને ડગમગવા લાગ્યા. ૫

છંદ-ચિકરાઈ દિંગ્ગજ ઢોલમાહિગિરિ લોલ સાગર સ્વરભરે ॥

મન હર્ષ દિનકર સોમ સુર મુનિ નાગ કિન્નર દુઃખ ટરે ॥

કટકટાઈ મર્કટ વિકટ મટ વહુ કોટિ કોટિન ધાવહી ॥

જય રામ પ્રવલ પ્રતાપ કોશલનાથ ગુણગણ ગાવહી ॥

દિગ્ગજો રાડ પાડવા લાગ્યા, પૃથ્વી ઢોલવા લાગી, પર્વત અંચળ થઈ ગયા. સમુદ્ર ઉછળવા લાગ્યો, અન્દ્ર અને સૂર્યના મનનાં પ્રસન્નતા થઈ. દેવતા, મુનિ, નાગ અને કિન્નરોનું દુઃખ મટી ગયું. અનેક વાનર યોધાઓ કટક શબ્દ કરીને અનેક પ્રકારે ઢોડતા હતા. પ્રણય પ્રતાપી શ્રી રઘુનાથજીનો જય થાઓ. એ પ્રકારે કોશલનાથના યશ વળાણ કરતા હતા. ૧૪.

સહિસક ન ભાર ઉદાર અહિપતિ બાર બાર વિમોહઈ ॥

ગંહિ દશન પુનિ પુનિ કમઠપૃષ્ઠ કઠોર સો કિમિ સોહઈ ॥

રઘુવીર રુચિર પાયન પ્રાશ્નિયત જાનિ પરમ સુહાવની ॥

જનુ કમઠ સ્વપ્પર સર્પરાજ સો લિલિત અવિચલ પાવની ॥

તે મહાભારને શેષજી સહન ન કરી શકતાં વારંવાર મૂર્ચ્છિત થઈ જતા હતા પોતાના દાંતથી કમઠની કઠોર પીઠને વારંવાર પકડતા હતા. તેની કઠોરતાથી દાંત પકડી શકતા નહિ પરંતુ રેખા પડી જતી હતી. તે રેખા એવી શોભતી હતી કે જાણે રઘુનાથના સુંદર પ્રયાણ માર્ગ પ્રાપ્ત થવાની કુટંગી હોય એવી જણાતી હતી. તે શા માટે સોહામણી અને પવિત્ર છે કે એથી રાવણનો ભાર શેષજીના માથેથી ઊતરી જશે. કાચખાની પીઠને અચળ અને પવિત્ર જાણીને હાખેલ છે. ૧૫.

+ જયરૂપતિ બલોરામ લક્ષ્મણશ્ચ મહાબલી । રાજાજયતિ સુપ્રાવિ રાજચૈનામિ-
માવિત ॥ ગીતાપ્રભીમાં લખે છે કે-જ્ય રઘુવીર પાયનો કીન્હો ક્ષુભિત સિન્ધુ ડગ
મગત મહીધર સજિ શારંગ કર લીન્હો સુનિ કઠોર ટકોર ઘોર જાતિ ચાંકે વિધિ
ત્રિપુરારિ જટાપટલતે ચૈલી સુરસરી સકત ન શમ્ભુ સૈવાર્ ॥

દોહા-ઈદિ ત્રિધિ જાઈ કૃપાનિધિ, ઉતર સાગરતીરે ॥

જહૈં તહૈં લાગે સ્વાન ફલ, માલુ કિપુલ કપિ બીર ॥ ૩૨ ॥

આ પ્રકારે કૃપાસાગર રામચન્દ્રજી ! સમુદ્રને કિનારે જઈને ઉતર્યા જ્યાં ત્યાં રીંછ અને વાનર ફળ ખાવા લાગ્યા. અથવા કે જે પ્રકારે તીર ચાલ્યું જાય તેમ ચાલ્યા. આ કૃપાનિધી અને તે જળનિધી બે સમાન છે. જ્યાં ત્યાં ફળોની ખાણો છે અથવા જ્યાં ત્યાં ખાવાનાં ફળ લાગેલાં છે તેમજ રીંછ અને વાનર પણ અનેક છે. ૩૫

ચૌ-૦-બહાં નિશાચર રહિ સશંકા, જબતે જારિ ગયડ કપિ લંકા ॥

નિજ નિજ ગૃહ સબ કરૈં વિચારા, નહિં નિશિચર કુલ કેર ઉવારા ॥

જાસુ દૂત વલ વરણ ન જાઈ, તેહિં આયે પુર કવન મલાઈ ॥

અતિ સમીત સુનિ પુરજનબાના, મન્દોદરી હૃદય અકુલાની ॥

રહી જોરિકર પતિ પદ લાગી, બોલી વચન નીતિરસપાગી ॥

કન્ત કર્પ હરિસન પરિહરહુ, મોર કહા આતે હિત ચિતધરહુ ॥

સમુદ્ધત જાસુ દૂતકી કરની, શ્રવહિં ગર્ભ રજનીચરવરની ॥

તાસુ નારિ નિજ સચિવ બુલાઈ, પઠવહુ કન્ત જો વહુ મલાઈ ॥

તવ કુલ કમલ વિપિન દુઃખદાઈ, સીતા શીત નિશાસમ આઈ ॥

સુનહુ નાથ સીતા વિનુ દિન્હે, હિતે ન તુમ્હારે શમ્ભુ અજકીન્હે ॥

જ્યારથી મહાવીર લંકા બાળીને ગયા હતા ત્યારથી લંકામાં સર્વ રાક્ષસો ડરતા હતા. પોતપોતાના ઘરમાં રાવણના ડરથી સર્વ વિચાર કરતા હતા કે, હવે રાક્ષસોના કૃણનો ઉદ્ધાર નથી. ૧ જેના હૃતના બળગું વર્ણન થઈ શકતું નથી, તેના નગરમાં આવવાથી શું કલ્યાણ થવાનું છે. મહા અનર્થ થશે. જે હૃત આવે છે તે રાજા કેવો હશે. આવી પુરવાસીઓની વાણી હૃતિયોદ્ધારા શ્રવણ કરીને મંદોદરી મનમાં વ્યાકુળ થઈ ગઈ. ૨ અને હાથ જોડીને એકાંતમાં પતિના ચરણને સ્પર્શ કરી નિતિનાં વચન કહેવા લાગી. અથવા રાવણ જતો હતો, તેનાં ચરણ પકડી જોરથી રોકી રાખ્યો. અને કહેવા લાગી, અર્થાત તમે બચશો નહિ; કેમકે તમે નીતિયુક્ત નથી. અથવા નીતિયુક્ત ન હોવાથી તમારી પાઘડી બચશે નહિ. હે સ્વામી! ભગવાન સાથે વિરોધતા ત્યાગી દિયો. અને મારાં જે હિતકારી વચનો છે તે મનમાં ધારણ કરો. ૩ જેના હૃતની કરણી શ્રવણ કરીને રાક્ષસીઓનો ગર્ભ પડી જાય છે. તેની સ્ત્રીને તમારા મંત્રીને બોલાવીને

તેની પાસે હે કથ ! જે કહ્યાણુ ઇચ્છતા હો તો મોકલી આપો. ૪ તમારાં કુળ-કમળને દુઃખ દેવાને માટેજ જનકી શીયાળાની રાત્રીના સમાન આવી છે. હે સ્વા-મિન ! શ્રવણ કરો. જનકી આપ્યા વગર જે કદાચ શિવ પ્રદ્યાદિક તમારું શ્રેય ઇચ્છશે તોયણુ શ્રેય થનારજ નથી. મારાં વચન સાંભળ્યા છતાં પણ જનકીજ નહિ આપો તો શિવજ કે જેણે તમને અજર કરેલ છે અથવા જેણે શિવ અને પ્રદ્યા બતાવ્યા છે. તે સાથે વૈર કરવાથી તમારું હિત થશે નહિ. ૫.

કન્યાદાયથી અવતાર લે તે માટે ઉચ્ચ તપ કર્યું એટલે લક્ષ્મીએ દર્શન આપી કહ્યું કે હું પરત્ર છું. માટે વિષ્ણુ જગવાનની આરાધના કરો. એટલે વિષ્ણુનું તપ કરતાં જગવાને પદમાક્ષ રાજાને માતુલિંગનુ એક રજા આપ્યું. તે રજામાંથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ કે જે સાક્ષાત્ લ-ક્ષ્મીરૂપ હતી રાજાએ તેનું પદ્મા નામ રાખ્યું. અને રજા જેમનું તેમ પાછું થઈ ગયું તે કન્યા ત્વરાથી મોટી થતાં રાજાએ સ્વયંવર કર્યો. તેમાં દેવતા દૈત્ય રાક્ષસ અને ગનુપ્ય-આદિ સર્વ આવ્યા. રાજાએ કહ્યું કે જે નીલ-શ્યામ વર્ણનાં આકાશને પોતાના દેહમાં લપેટી લેશે. તે સાથે હું આ મારી કન્યાનો વિવાહ કરીશ, રાજાની આવી દુર્ઘટ વાત શ્રવણ કરી સર્વ રાજાઓ કન્યાહરણુ માટે રાજા સાથે યુદ્ધ કરવા માંડતાં રાજા મરણુ પામ્યો એટલે સર્વ કન્યાને લેવા દોડ્યા, એટલે કન્યા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી ગઈ. રાજા તપાસ કરી નીરાશ થઈ ચાલ્યા ગયા નગર નૃપત્ર થઈ ગયું એક દિવસ પદ્મા અગ્નિકુડમાંથી નિકળી ફરતી હતી, એ સમય આકાશમાં રાવણુ જતો હતો. સારણુના દેખાડવાથી રાવણુ કહ્યું કે, હે પદ્મા ! હવે તમારું સ્થાન જાણ્યું. એમ કહી જેવો તેને પકડવા રાવણુ હાથ લાંબો કર્યો કે તુરત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી ગઈ. એટલે તો રાવણુ અગ્નિમાં તપાસવા લાગ્યો. એટલે તે કુડમાંથી પાંચ રત્ન નિકળ્યાં. એટલે તેને લેઈ પેટીમાં મૂકીને રાવણુ લંકામાં આવ્યો. અને મંદોદરીને એકાંતમાં કહ્યું કે હું તમારે માટે રત્ન લાવ્યો છું, તે પેટીમાં મુક્યાં છે તે લઈ લો. મંદોદરી પેટી ઉઘાડવા ગઈ પણ ઉપડી નહિ સારે લજ્જનયમાન થઈ પતિને પેટી ન ઉઘડવાની વાત કહેતાં રાવણુ હસીને પેટી ઉઘાડવા ગયો. પણ તેનાથી પણ ઉપડી નહિ એટલે તો વિરમય થઈ રાવણુ પેટી ઉઘાડતાં તેમાં તો તેણે મદા તેજ નિધાન કન્યા જોઈ જેના તેજથી રાવણુની આંખો મિચ્યાઈ ગઈ. ઘણા રાક્ષસો તે કન્યાને જોવાને માટે આવ્યા. તે પાસે સારો પડેલા કન્યાની સર્વ વાર્તા કહી કે અહીં પોતાના આખા કુળનો નાશ કર્યો છે એટલે મંદોદરીએ કહ્યું કે જો તે એવી છે તો તમે તેને અહિ કેમ લાવ્યા? આનો તો ત્વરાથી ત્યાગ કરો હું જાણુ છું કે આને માટેજ તમારો વધ થશે. હોતો જોવાથી મંદોદરી બોલી કે આ પેટી ખાંધ કરી આકાશમાં પુષ્પક વિમાનમાં પેટી સળી લઈ જાઓ અને બાહ્યર ફેંકી દેશો નહિ પણ પૃથિવીમાં દાટી દેજો. જે મૃદસ્થી જીવેન્દ્રિય ચરાચરમાં આત્માને જોવાવાળો હોય, તેને ત્યાં આ રહી શકે તેમ છે અને વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. આ વચન શ્રવણ કરી હૃત ચાલ્યા. સારે તે કન્યા બોલી હાલ તો હું જાણુ છું પરંતુ રાક્ષસો સહ રાવણુનો સહ કુટુંબ નાશ કરવાને પાછી આવીશ. ત્રીજા તર સો માથાવાળા રાવણુને મારીશ. ચોથી તર પૂલકારુરને મારીશ. આ વ-ચન સાંભળવાની સાથેજ રાવણુ ખડગ લઈને મારવા દોડ્યો. સારે મંદોદરીએ સમજાવીને કહ્યું કે હે રાવણુ ! વગર મૃત્યુએ કેમ મૃત્યુના મુખમાં પડો છો. બનવા કાળ મિથ્યા થતુંજ નથી. આ સાંભળી રાવણુ મૈાન રહ્યો. હોતોએ જઈ જનકપુરીમાં પેટી દાટી દીધી. તેજ આ જનકી છે તેજ તમારો કુળનો નાશ કરવા સીતા આવી છે માટે પાછી આપી દીધો.

દોહા-રામનાળ અહિગળ સરિસ, નિકરનિશાચર મેક ॥

જબ લાગિ ગ્રસત ન તબહિલગિ, યતન કરહુ તજિ ટેક ॥ ૩૬ ॥

રધુનાથજીનાં બાણ સર્પ છે. રાક્ષસ છે તે દેડકાં છે. માટે જ્યાં સુધી રધુ-
નાથજીનાં બાણરૂપી સર્પ, રાક્ષસોરૂપી દેડકાંને ન બાય, ત્યાં સુધીમાં જનકીજીને
પાછાં આપવાની ટેકનો ત્યાગ કરી જનકીજી આપી દીધો. અને શ્રી રધુનાથજી
સાથે મળવાનો ઉદ્દેશ કરો. ૩૬.

ચૌ૦-જવળ સુનત શઠ તાકી વાની, વિહસાં જગતવિદિત અભિમાની ॥

સમય સ્વભાવ નારિકર સાંચા, મંગલ માર્હિ અમંગલ રાંચા ॥

જો આવે મર્કટ કટકાર્હિ, જિયાર્હિ વિચારે નિશિવર સ્વાઈ ॥

કમ્પાર્હિ લોકપ જાકે ત્રાસા, તાસુ નારિ સમીત બઢિહાસા ॥

અસ કહિ બિહંસિ તાહિ ઝરલાઈ, ચલેઝ સમા મમતા અધિકાર્હિ ॥

મન્દોદરી હૃદય કર ચિતા, મયો કન્તપર વિધિ વિપરીતા ॥

બેઠેઝ સમા સ્વરિ અસપાર્હિ, સિન્ધુપાર સેના સબ આઈ ॥

બૂઝેસિ સચિવ ડચિત મત કહહુ, તે સબ હૈસે મૌનકરિ રહહુ ॥

મૂર્ખ રાવણ મંદોદરીનાં વચન સાંભળીને હસ્યો. જગત્માં જેનું અભિ-
માન વિખ્યાત છે, તે જોલ્યો કે, -જીનો સ્વભાવજી બચચુટત છે. જો વાત સત્ય
છે. જીને મંગળમાં પણ અમંગળજી સૂજેછે. પણ જો વાનરાઓનું સૈન્ય આવશે
તો બિચારા રાક્ષસ એને બાઈને જીવશે. લોકપાળ જેને જોતાંની સાથેજ કાંપી
જાય છે, તેની જી આ પ્રમાણે ડરે એ બહુજ હસવા જેવી વાત છે. આ પ્ર-
માણે કહી હસીને મંદોદરીને હૃદય સાથે લગાવી મહા અહંકારથી સભામાં
ગયો. મંદોદરીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, હવે સ્વામીના ઉપર વિધાતા વિપ-
રીત થઈ ગયેલ છે. +૩ જ્યારે રાવણ સભામાં જઈ બેઠો કે તુરત સમાચાર
થયા કે સર્વ સેના સમુદ્રપાર આવી. મંત્રિયોને કહેવાલાગ્યો કે જે યોગ્ય સલાહ
હોય તે આપો. તમારો આ બાબતમાં શું અભિપ્રાય છે? તે સર્વ હસ્યા અને
મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બાબતમાં 'માન રહેવું' એજ ઉત્તમ છે. ૪

ચૌ૦-સુનિ ઘટશ્રુતિ બોલા અહંકારી, કો હૈ ત્રિભુવન સરિસ હમારી ॥

જો સન્મુખ શક નયન મિલાઈ, અસ કહ ચલા વિવસ ઔઘાર્હિ ॥

તબ સક્રોધ બોલા અતિકાયા, આયસુ મોહિ દેહુ કરિ દાયા ॥

અશ્વહિ ક્ષિતિ નર હરિ બિન કરહુ, ઔર મંત્રકા બહુ ડચ્ચરહુ ॥

કામરૂપ બોલા ઘનનાદા, મમ પ્રભાવ જગ જાનત જાદા ॥
 વિધિ હરિ હર વશ કિયડે ગૂણા, નર વાનરન હિત કૌન વિચાર ॥
 કુંભ નિકુંભ દોડ છલ્લકારી, બોલે વિભુતા વિદિત હમારી ॥
 કૃપાદૃષ્ટિ સર્વ દેવ નિહારે, દેવત ઉચ્ચાસન બેઠાહે ॥
 ભોજનહિત કહિયત નિત પાર્હી, હમ કાહુકર છુવા ન જાહી ॥
 ઢાટત બોલી શકે નહિ ઇક, કપિ માનુષ હમ ગને ન નેક ॥
 મત્સરરૂપ અકંપન કહઈ, હમ જિય અસ કો સિય લહઈ ॥
 કહો ઉપાય કરો અવ સોઈ, નર વાનર જેહિ બચે ન કોઈ ॥
 અપર કથા કહિયે કા છોમી, તવ મા મનત મહોદર લોમી ॥
 જો આવે અનગિન્ત કરોરી, દારો જાય મરે મમ જોરી ॥
 તો કપિ સહસ લાખ કેહિ લેખે, જેહ ભૂમિ નાગ હમ દેખે ॥
 બોલા તવ દુર્મુખ પાશંડી, છલ્લ કરિ હરિઆનો દોડ દંડી ॥
 જો ચાહો સો કિન્હો પાછે, વદ મકરાક્ષ કપટ વપુકાછે ॥
 વિપુલ વિપ્ર જો મેં વરી જાની, મુસુર બનિ કોઈ શકે ન આનિ ॥

(અહિંથી ક્ષેપક છે.) તે દિવસ કુંભકર્ણ પણ જાગતો હતો. તે રાવણની સભામાં કહેવા લાગ્યો કે-ત્રેલોક્યમાં મારા સમાન કોણ છે, કે જેને સન્મુખ આવી આંખ પણ મેળવી શકે. એમ કહેતાંની સાથેજ તેને ઉઘ આવી જતાં તે તો શયનશૂવનમાં જઈને સૂઈ રહ્યો. ૧ એટલે અતિકાચ નામનો રાક્ષસ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે,-હો રાવણ ! આપ કૃપા કરી મને આજ્ઞા આપો કે તુરત હું સકળ પૃથ્વીને મનુષ્ય અને વાનર હીન કરી દઉં, વિશેષ હું તમને શું કહું. ૨ ત્યારે ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વરૂપ ધારણ કરનારો મેઘનાદ બોલ્યો કે-મારો પ્રતાપ વિશ્વ વિખ્યાત છે. કારણ કે મેં મોટા લડવૈયા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશને પણ મારા વશમાં કરી લીધા છે. તો નર વાનરની તો વાતજ શી છે. ૩ આ સાંભળી કુંભકર્ણના મહા છળવાયા પુત્ર કુંભ અને નિકુંભે કહ્યું કે-અમારું પરાક્રમ સર્વ જણા જાણે છે. સર્વ દેવતા અમારી કૃપાદૃષ્ટિની ઇચ્છા કરે છે. અમને જોતાંની સાથેજ ઉંચા આસન ઉપર બેસારી લે છે. ૪ લોજન માટે તો તેઓને શું કહેવું અમે બીજા કોઈના હાથનું અડેલું ખાતા નથી. મારા દાળથી કોઈ પણ બોલી શકતું નથી. અમે તો વાનર અને મનુષ્યને કશી ગણનામાં ગણતાજ નથી. ૫ આ વાર્તા શ્રવણ કરી અહંકારરૂપ અકંપન બોલ્યો કે-મારા શ્વતાં કોણ જાનકીને લઈ જાય તેમ છે. હવે જે કહેા તે ઉપાય કરીએ કે જેથી

મનુષ્ય કે વાનર કોઈ બચવાજ ન પામે. ૬ વિશેષ વાતો કરવાની અને લોભ દેવાની જરૂરતાજ શી છે. આ વાત શ્રવણ કરી લોભી મહોદર બોલ્યો કે—જો અગણિત કરોડો વાનર આવે તોપણ હું સર્વને ખાઈ જઈશ. ત્યારે માફ પેટ ભરાશે. ૭ તો પછી હજારોને લાખો વાનર તે શી ગણનામાં છે ? મને જોતાંની સાથેજ સર્પ પણ પૃથ્વીમાં પેસી જાય છે. આ વા-તો શ્રવણ કરી પાખંડી હુ-મુખ બોલ્યો કે—તમે કહો તો બે તપસ્વીઓને છળ કરી હરી લાવું. ૮ પછી ઇચ્છાનુસાર કરજો. આ સાંભળી કપટી મકરાક્ષ બોલ્યો કે—હું આશ્ચર્ય રૂપ ધરીને કોઈ ન જાણી શકે તેમ આશ્ચર્યોને જમાડું. ૯.

દોહા—તિનકે છલસેં રામકો, પ્રમુ તહે લેહિ બુલાય ॥

ઘર બાંધે લાવે યહાં, કૈસો કરોં ઉપાય ॥ ૧૭

હે સ્વામી ! છળથી રામને બોલાવીને જાંધી લેશું, અને પછી તમારી પાસે લાવશું. કહો આ કેવો ઉપાય છે. (ક્ષેપક પૂર્ણ થયું.) ૩૭

ચૌ—જિતેહુ સુરાસર તવ શ્રમ નાહીં, નર વાનર કેહિ લેખે માહીં ॥

જે આપે સુરાસુરને જીતી લીધા ત્યારે શ્રમન થયો, તો વાનર તે શી ગણ-નામાં છે. એમાં તો છેજ શું. ૦

દોહા—સચિવ વૈદ્ય ગુરુ તીનિ જો, પ્રિય બોલ્યાહિં મથ આશ ॥

રાજ ધર્મ તનુ તીનકર, હોઈ વેગહી નાશ ॥ ૧૮ ॥

જે મંત્રી બયથી સારાં વચન કહે, તો રાજ્યનો નાશ થાય છે. વૈદ્ય બયથી વા કોઈ પણ જાતના લોભની આશાથી પ્રિય બોલે તો શરીરનો નાશ થઈ જાય. ગુરૂ, બય તથા આશાથી પ્રિય બોલે તો ધર્મનો નાશ થઈ જાય, તાત્પર્ય એ છે કે મંત્રીએ રાજાને અનુકૂળ કહેવાથી નીતિનો ધ્વંશ થઈ રાજ્યનો નાશ થાય છે. રોગી કુપથ્યની માગણી કરે અને વૈદ્ય લોભ તથા બયથી કુપથ્ય ખા-વાની રજા આપે, તો શરીરનો નાશ થાય છે. અને ગુરૂ જો લોભ તથા બયથી શિષ્યને અધર્મથી તરો કહે તો ધર્મનો નાશ થઈ જાય છે. ૩૮

ચૌ—સોઈ રાવણ કહેં બની સહાઈ, અસ્તુતિ કરહિ સુનાઈ સુનાઈ ॥

અવસર જાનિ વિભીષણ આવા, ભ્રાતા ઘરણ શીશ તેહિ નાવા ॥

પુનિ શિરનાઈ બૈઠિ નિજઆસન, બોલા વચન પાઈ અનુશાસન ॥

જો કૃપાલુ પૂંછેહુ મોહિં વાતા, મતિ અનુરૂપ કહવ મમ તાતા ॥

જો આપન ચાહૌ કલ્યાના, સુયશ સુમાતે શુભગતિ સુલનાના ॥

તો પરનારિ લિલાર ગુસાઈ, તજૌ ચૌથિ ચંદાકી નૌઈ ॥
 ચૌદહ ભુતન ઇકગતિ હોઈ, ભૂત દ્રોહ તિહૈ નહિં સોઈ ॥
 ગુણસાગર નાગર નર જોઝ, અલ્પ લોભ મલ કહૈ ન કોઝ ॥

ઉપર પ્રમાણેનીજ સર્વ સહાયતા રાવણને આવીને મળી છે. મંત્રી લયથી સાંભળીને સ્તુતિ કરે છે. તે સમય વળત વિચારીને વિભીષણ ત્યાં આવ્યા. અને ભાઈનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. ૧ અને વળી મસ્તક નમાવી આસન ઉપર બેઠા. એટલે રાવણની આજ્ઞા થતાં વિભીષણે કહ્યું કે-કૃપાળુ ! જો આપ મને પુછો છો તો હું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કહું છું. ૨ જો તમે તમારું કલ્યાણ, યશ, મુગતિ અને નાના પ્રકારના સુખ ઇચ્છતા હો તો હે ગુસાઈ ! પારકી સ્ત્રીનું સુખ ભાદરવા મહિનાની ચોથના ચન્દ્રની પેઠે જોવું નહિ, તેનો ત્યાગજ કરવો. જેમ તે દિવસે ચન્દ્ર જોવાથી કલંક લાગે છે. ૩ ગમે તો ચૌદભુવનનો પતિ હોય, પરંતુ પ્રાણી માત્રથી દ્રોહ કરવામાં લાડું થતુંજ નથી. અથવા ચૌદ ભુવનના સ્વામી સાથે વિરોધ કરી, કોઈ પણ પ્રાણી ઉભું રહી શકેજ નહિ અર્થાત્ જીવી શકેજ નહિ. જો મનુષ્ય હોયોના સમુદ્ર અને અતિ ચતુર છે. તેને ઘેરા પણ લોભથી કોઈ સાડું કહેતા નથી. ૪

દોહા-કામ ક્રોધ મદ લોભ સબ, નાથ નરકકર પન્થ ॥

સબ પરિહારિ રઘુવીર પદ, મજહુ કહાહિ સદગ્રન્થ ॥ ૩૯ ॥

હે નાથ ! કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ અને લોભ એ સર્વનોત્તમ યાગ કરી શ્રી રઘુનાથનું સ્મરણ કરવાનું સદ્ગ્રન્થો પણ કહે છે. ૩૯

ચૌ-તાત રામ નહિં નર ભૂપાલા, ભુવનેશ્વર કાલહુકે કાલા ॥

બ્રહ્મ અનામય અજ મગવન્તા, વ્યાપક અજિત અનાદિ અન્ન

ગો દિજ બેનુ દેવ હિતકારી, કૃપાસિન્ધુ માનુષતનુધારી ॥

જનરંજન મંજનસ્વલબ્ધાતા, વેદધર્મરક્ષક સુરત્રાતા ॥

તાહિ વૈર તાજિ નાહ્ય માથા, પ્રણતારતિમંજન રઘુનાથા ॥

દેહુ નાથ પ્રમુકહૈ વૈદેહી, મજહુ રામ બિનુ કામ સનેહી ॥

શરણ ગયે પ્રમુ તાહુ ન ત્યાગા, વિશ્વદ્રોહ કૃત અઘ જેહિ લાગા ॥

જાણુ નામ ત્રપતાપનશાવન, સૌ પ્રમુ પ્રગટ સમુજ્ઞ જિય રાવન ॥

હે તાત ! શ્રી રામચન્દ્રજી કોઈ મનુષ્ય રાજા નથી. તે તો ભુવનોના ઇશ્વર કાળના પણ કાળ છે. બ્રહ્મ છે. રોગરહિત છે. ઐશ્વર્યવાન છે. ભય રહિત છે.

વિશ્વવ્યાપક છે. અભૂત છે. આદિ રહિત છે. અંત રહિત છે. જો એવા છે તો શરીર કેમ ધારણ કરવું તે પર કહે છે કે-૧ ગાય, બ્રાહ્મણ અને દેવતાઓનું હિત કરવાને માટે કૃપાભાગરે મનુષ્યનું શરીર ધારણ કર્યું છે ભક્તોને આનંદ દેવાવાળા, દુષ્ટોને મારવાવાળા, દેવતાઓ અને વેદ ધર્મની રક્ષા કરવાવાળા છે.૨ માટે વૈરનો ત્યાગ કરી શ્રી રામચન્દ્રજીને મસ્તક નમાવો. મહારાજ શ્રી રામચન્દ્રજી ! હીનોના દુઃખને દૂર કરવાવાળા છે. હે નાથ ! પ્રભુને જનકીજી આપી દો. તે વિના પ્રયોજને સ્નેહ કરનારા છે. તેનું ભજન કરો. જો તમે કહેશો કે મેં ઘણાં પાપ કરેલાં છે તેથી શી રીતે શરણ જાઉં તેનો પ્રત્યુત્તર આપે છે કે-૩ સંસારનો દ્રોહ કરવાનું જેને પાપ લાગ્યું હોય એવો પણ શરણે જાય તો તેનો પણ પ્રભુએ ત્યાગ કર્યો નથી. હે ભાઈ રાવણ ! જેનું નામ ત્રણે તાપને દૂર કરવાવાળું છે. તે પ્રભુ પોતેજ પ્રકટ છે એવું હૃદયમાં વિચારો.

દોહા-બાર બાર પદ લાગૌં, વિનય કરૌં દશશીશ ॥

પરિહારિ માન મોહ મદ, મજહુ કોશલાધીશ ॥ ૪૦ ॥

હે રાવણ ! હું વારંવાર તમારા ચરણોમાં પડીને વિનતી કરું છું કે માન, મદનો ત્યાગ કરીને શ્રી રઘુનાથનું ભજન કરો. આ વાત હું કાંઈ મારા તરફથી કહેતો નથી. ૪૦.

મુનિ પુલસ્ત્ય નિજ શિષ્ય સન, કહિ પઠઈં યહ વાત ॥

તુરત સો મેં તુમસન કહી, પાય સુઅવસર તાત ॥ ૪૧ ॥

પુલસ્ત્ય ઋષિએ પોતાના શિષ્ય દ્વારા આ વાત કહેવરાવી હતી. તેજ મેં સારો અવસર જાણીને તમને કહી છે એ માટે જનકીજીને પાછાં આપી દો. ૪૦

ચૌ૦-માલવંત અતિ સચિવ સયાના, તામુવચન મુનિ અતિ સુલ્ભમાના ॥

તાત અનુજ તવ નીતિવિભૂષણ, સોઈ ઉરધરહુ જો કહત વિભીષણ ॥

રિપુ ઉત્કર્ષ કહત શઠ દોઝ, દૂર રૂત કરહુ રહે ન કોઝ ॥

માલવંત ગૃહ ગયડ બહોરી, કહેડ વિભીષણ પુનિ કરજોરી ॥

સુમતિ કુમાતિ સબકે ઉર રહઈં, નાથ પુરાણ નિગમ અસ કહઈં ॥

જહાં સુમતિ તહૈં સંપતિ નાના, જહાં કુમતિ તહૈં વિપતિ નિદાના ॥

તવ ઉર કુમાતિ બસી વિપરીતી, હિત અનહિત માનત રિપુ પ્રીતી ॥

કાલરાત્રિ નિશિચર કુલકેરી, તેહિ સીતા પર પ્રીતિ ઘનેરી ॥

માલ્યવન્ત નામનો એક વૃદ્ધ મંત્રી હતો. તે વિભીષણનાં વચન શ્રવણ કરી બહુજ પ્રસન્ન થયો. અને તે કહેવા લાગ્યો કે,-હે મહારાજ ! આપનો બાઈ

નીતિનું આશ્રય છે. માટે તે જે કહે છે તે હૃદયમાં ધારણ કરો. ૧ એટલે તો રાવણ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે-આ બે મૂર્ખ છે. શત્રુની પ્રશંસા કરે છે, આ બેને અહિંથી કાઢી મૂકો. માલ્યવન્ત તો આવાં રાવણનાં વચન શ્રવણ કરી પોતાને ઘેર આલ્યો ગયો. અને વિભીષણ તો પુનઃ હાથ બેઠીને બોલ્યો કે,-૨ સુમતિ તથા કુમતિ સર્વના હૃદયમાં વસે છે, હે નાથ ! પુરાણ અને શાસ્ત્ર પણ એમજ કહે છે. જ્યાં સુમતિ હોય છે ત્યાં અનેક પ્રકારની સંપત્તિ હોય છે અને જ્યાં કુમતિ હોય છે ત્યાં વિપત્તિ જ હોય છે. ૩ તમારા હૃદયમાં કુમતિ વસી છે. જે હિતને અનહિત બાણીને શત્રુથી પ્રીતિ કરવાનું કહે છે. અથવા પ્રીતિ કરવાવાળાને શત્રુ માનો છે. અથવા હું કે જે પ્રીતિ કરવાવાળો છું તેને શત્રુ માનો છે. સીતા કે જે રાક્ષસોના કુળની કાળરાત્રી છે તેના ઉપર તમારી બહુ જ પ્રીતિ છે એ કુબુદ્ધિ છે. ૪

દોહા૦-તાત ચરણ ગહિ માંગૌં, રાઘવ મોર દુલાર ॥

સીતા દેહુ રામકહૈં, અતિ હિત હોઈ તુમ્હાર ॥ ૪૨ ॥

હું તો વારંવાર એજ વર માગું છું કે, મારાં વચન અને પ્રીતિ માનીને બાનકીજી શ્રી રઘુનાથજીને આપી દીઓ તેથી અવશ્ય તમારું કલ્યાણ થશે. ૪૨

ઘૌ૦-બુધ પુરાણ શ્રુતિ સમ્મત વાની, કહી વિભીષણ નીતિ રાખાની.

સુનત દશાનન ડઠા રિસાઈ, સ્વલ તોહિં મૃત્યુ નિકટ ચલિ આઈ ॥

જિયસિ સદા શઠ મોર જિઆવા, રિપુકરપક્ષ સદા તોહિં ભાવા ॥

કહસિ ન સ્વલ અસ કો જગમાંહીં, મુજબલ જેહિ જીતે હમ નાહીં ॥

મમપુર બસિ તપસિનસન પ્રીતી, શઠ મિલુ જાહિ તાહિ કહુ નીતી ॥

અસકહિ કીન્હેસિ ચરણ પ્રહારા, અનુજ ગેહે પદ બારાઈ બારા ॥

ડમા સંતકી યહીં બઢાઈ, મંદ કરત જો કૌરે ભલાઈ ॥

• તુમ પિતુ સરિસ ભલે મોહિં મારા, રામબજે હિત હોઈ તુમ્હારા ॥

સચિવ સંગ લૈ નમપથ ગયઝ, સબાઈ સુનાઈ કહત અસ ભયઝ ॥

પ્રતિ, પુરાણ અને વેદ તથા નીતિયુક્ત વચનો વિભીષણે કહ્યાં તે સાંભળતાંની સાથેજ મહા ક્રોધથી રાવણ ઉઠીને બોલ્યો કે, અરે મૂર્ખ ! તારું મરણ હવે સમીપમાંજ છે. ૧ હે મૂર્ખ ! નિરંતર મારા જીવાડયાથીજ તું જીવે છે. છતાં આજ તને શત્રુનો પક્ષ સારો લાગ્યો. હે મૂર્ખ ! બતાવતો બરો કે એવો

+ હવેશોહિ મૂર્ખાણાં પ્રકોપાય ન જ્ઞાંતયો પયઃ મુજંગાનાં કેવલે વિષ વર્જનૃ ॥ ૧૩ ॥

જગતમાં કેણુ છે કે જેને મેં ભુજાઓના બળથી જીત્યો નથી, મારા નગ-
રમાં રહીને તપસ્વીઓ સાથે પ્રીતિ કરે છે, માટે હે મૂર્ખ ! જા તેને જઈને
મળ અને આ નીતિ તેનેજ સંભળાવ. એમ કહી રાવણે વિભીષણને લાત મારી.
એટલે વિભીષણે વારંવાર બાઈનાં ચરણ પકડ્યાં. ૩ શિવજી કહે છે કે-હે
પાર્વતી ! સંતની એજ મોટાઈ છે કે જે ખુરં કરે તેનું પણ તે તો કહ્યાણુજ
કરે છે. વિભીષણે કહ્યું કે, હે ભાઈ ! તમે પિતાવત્ છો, માટે મને બલે માર્યો
તે બહુજ સાડું કર્યું. પણ માડું એજ કહેવું છે કે રામભજન કરવાથીજ તમાડું
કહ્યાણુ થશે. ૪ વિભીષણ તો મંત્રીઓને લઈને આકાશ માર્ગે ગયો. અને
સર્વના સાંભળતાં આવાંવચનો કહ્યાં. ૦

દોહા-રામ સત્યસંકલ્પ પ્રભુ, સમા કાલવશ તોરિ ॥

મેં રઘુનાયક શરણ અવ, જાઉં દેહુ જનિ खोरि ॥ ૪૩ ॥

શ્રી રઘુનાથજીએ રાક્ષસોને મારવા માટે સત્ય સંકલ્પ કરેલ છે, તે અનુ-
સાર તારી સમા કાલવશ થઈ રહી છે. હું તો હવે શ્રી રામચન્દ્રજીને શરણ
બાઉં છું. મારો કાંઈ પણ દોષ નથી. ૪૨

ચૌ-અસકહિ ચલા વિભીષણ જવહી, ^૧ આયુહીન મે નિશિચર તવહી ॥

સાધુ અવજ્ઞા તુરત ભવાની, કર કલ્યાણ અશિલકર દ્વાની ॥

રાવણ જવહી વિભીષણ ત્યાગા, ભયો વિભવચિનુ તવાહી અભાગા ॥

ચલેડ હર્ષિ રઘુનાયક પાહી, કરત મનોરથ બહુ મન માહી ॥

દેવિહૌ જાડ ચરણ જલજાતા, અરુણ મૃદુલ સેવકસુખદાતા ॥

જે પદ પરશિ તરી રૂપિનારી, દળકકાનનપાવનકારી ॥

જે પદ જનકમુતા ઊર લાયે, કપટકુરંગ સંગ ધરિ ધાયે ॥

હર ઊરસરસોજપદ જોડ, અહોભાગ્ય મૈં દેવવ સોડ ॥

આ પ્રમાણે કહીને જેવો વિભીષણ ગયો કે તેજ વખતે સર્વ રાક્ષસોં આ-
યુહીન થઈ ગયા. શ્રી શિવજીએ કે-હે પાર્વતી ! સાધુ મહાત્માઓનો નિરાદર તત્કાળ
સકળ કહ્યાણુનો નાશ કરી દેછે. ^૧ રાવણે જેવો વિભીષણનો ત્યાગ કર્યો તેવોજ તે
ઐશ્વર્યવગરનો નિર્ભાગી થઈ ગયો. ^૨ વિભીષણ તો પ્રસન્ન થઈને મનમાં અનેક

^૧ કવિત.

વેદ વિરહ મહામુનિ સાધુ સરોક કિયે મુર લોક ઉભરેક.

ઐર કહા કહૌં શીધહરી નાગ હું કરણાકર કાપિન ધારેક;

સેવક દ્રેહને છાંડિ ક્રમા તુતસી લખ્યો રામ સુભાવ નિમારેક,

તો લૌનદાપ દહ્યો દશ કન્ધર જૈ લૌં વિભીષગ લાતન મારેક.

મનોરથ કરતા શ્રી રઘુનાથજીની પાસે ગયા. આજ તે કમળ સદૃશ લાલ કોમળ સેવકોને સુખ દેવાવાળાં ચરણ જોઈશ. જે ચરણોને સ્પર્શ કરી ઋષિપત્ની તરી ગઈ. અને હંડકવન પવિત્ર થઈ ગયું. કે જે ચરણ જાનકીજીએ હૃદયમાં ધારણ કરેલ છે. અને કપટના મૃગની પાછળ જે ચરણ ગયાં હતાં તેને હું આજે નિરખીશ. જે કહાચિત શ્રી રામચન્દ્રજી શરણ નહિ રાખે તો જાનકીજીના સમાન દૂર બેઠો બેઠો તે ચરણનું ધ્યાન કરીશ અને હું કહું કે જે કપટી છું, તો જેમ મૃગના કપટનો વિચાર ન કરતાં તેની પાછળ ગયા, તેમ મારા અવગુણ પર દૃષ્ટિ નહિ કરે. શિવના હૃદયરૂપી સરોવરમાં જે ચરણકમળ થઈને રહેલાં છે, તેને હું આજે નેત્રોથી જોઈશ. અહો ! મારાં પરમ ભાગ્ય છે. જેના શુદ્ધ ધ્યાન કરે તેના ચેલાએ પણ ધ્યાન કરવું યોગ્ય છે. ૪

દોહા૦—જિન પાંચન કર પાદુકા, ભરત રહે મન લાઈ ॥

તે પદ આજુ વિલોકિહૌં, ઇન નયનન અવ જાઈ ॥ ૪૪ ॥

જે ચરણોની પાદુકામાં ભરતજીએ મન જોડી રાખ્યું છે. અને જેણે ઐશ્વર્યનો ભેદ ભરતજીને થવા દીધો નથી. આજ તેજ ચરણ આ નેત્રોથી જઈને જોઈશ. જેથી મને પણ કોઈ ઐશ્વર્ય અને મદ-આદિ અડચણ કરી શકશે નહિ. ૪૪

ચૌ૦—યદિવિંધિ કરત સપ્રેમ વિચારા, આયડ સપદિ સિન્ધુકે પારા ॥

કપિન વિભીષણ આવત દેલા, જાનેડ કોડ રિપુદૂત વિશેષા ॥

તાહિ રાણિ કપિપતિ પહૈં આયે, સમાચાર સવ જાઈ સુનાયે ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુરાઈ, આના મિલન દશાનન માઈ ॥

કહ પ્રભુ સલા વૃક્ષિયે કાહા, કહ કપીશ સુનહુ નરનાહા ॥

જાની ન જાય નિશાચર માયા, કામરૂપ કેહિં કારણ આયા ॥

ભેદ હમાર લેન શઠ આવા, રાણિય વાંધિ મોહિ અસ ભાવા ॥

સલા નીતિ તુમ નીક વિચારી, મમ પ્રણ શરણાગતભયહારી ॥

મુનિ પ્રભુવચન હર્ષ હનુમાના, શરણાગતવત્સલ ભગવાના ॥

આ પ્રકારે પ્રેમપૂર્વક વિચાર કરતા તુરત સમુદ્રપાર આવ્યા. + અથવા જે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે, તે તુરત સંસાર સમુદ્રથી પાર થઈ જાય છે. કપિ-ચોએ વિલીપણને આવતા જોઈ જાણ્યું કે આ કોઈ શત્રુનો વિશેષ દૂત છે. ૧ વાનરાઓએ ત્યાંજ અટકાવીને સુગ્રીવની પાસે આવ્યા. અને સર્વ સમાચાર સં-

+ હત્યુક્ટવા પરુષ વાક્યં રાવણં રાવણાનુજ ॥ આજગમ મુહર્ત્તેન ચત્રરામઃ સલક્ષ્મણઃ ॥ ૧ ॥

ભળાવ્યા. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હે રઘુનાથજી ! શ્રવણ કરો. દશાનને !-રાવણનો ભાઈ મળવા આવ્યો છે. ૧૨ ત્યારે રઘુનાથજીએ કહ્યું કે-એમાં તમારી શી સમ્મતિ છે ? સુગ્રીવે કહ્યું કે-હે મહારાજ ! શ્રવણ કરો. રાક્ષસોની માયા જાણવામાં આવતી નથી. એ કામરૂપી-ધનુષ્ય પ્રમાણે દરનારા કોણ જાણે અહીં શા હેતુથી આવ્યા છે. ૩ આપનો ભેદ મળવો તો અશક્ય છે. પરંતુ તે મારા અને અંગદના વચમાં ભેદ લેવા તે આવ્યો છે, મારી સમ્મતિમાં તો એમ આવે છે, માટે એને બાંધી લેવો જોઈએ. રઘુનાથજીએ કહ્યું કે-હે સગા ! તમે આ ઉપાય નીતિનો વિચાર કર્યો છે; પરંતુ એથી પ્રતિકૂળ મારી એક પ્રતિજ્ઞા છે, કે જે શરણ આવે તેના ભયને દૂર કરી દઉં છું. ૪ પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરી મહાવીરજી પ્રસન્ન થયા કે ભગવાન શરણાગતવત્સલ છે. જેમ ગાય વાછડાનું શરીર ચાટીને નિર્મળ કરે છે તે પ્રકારે રઘુનાથજી ભકતોનાં પાપ કાપીને નિર્મળ કરી દે છે. ૫

દોહા-શરણાગત કહ જો તજહિં, નિજ અનહિત અનુમાનિ ॥

તે નર પામર પાપમય, તિનહિં વિલોકત હાનિ ॥ ૪૪ ॥

જે પોતાનું અકલ્યાણ વિચારી શરણાગતનો ત્યાગ કરે છે, તે મનુષ્ય પાપી અને નકામાં છે. તેને જોવાથી પાપ લાગે છે. ૪૪

ચૌ-કોટિ વિપ્રવધ લાગહિં જાહી, આયે શરણ તજૌં નહિં તાહીં ॥

સન્મુખ હોઈ જીવ મોહિં જવહીં, જન્મ કોટિ અધ નાશૌં તવહીં ॥

પાપવન્ત કર સહજ સ્વભાઝ, મજન મોર તેહિ ભાવ ન કાઝ ॥

જોપૈ દુષ્ટ હૃદય સો હોઈ, મોરે સન્મુખ આવ કિ સોઈ ॥

નિર્મલમન જન સો મોહિ પાવા, મોહિં કપટ છલ છિદ્ર ન ભાવા ॥

ભેદ લેન પઠવા દશશીશા, તવહું ન કનુ ભય હાનિ કપાશા ॥

જગમહૈં સલા નિશાચર જેતે, લક્ષ્મણ હનહિં નિમિષમહૈં તેતે

જો સમીત આવા શરનાઈ, રચિહૌં તાહિં પ્રાણકી નાઈ ॥

૧ રાવણો નામ દુર્વૃત્તો રાક્ષસો રાક્ષસેશ્વરઃ ॥ તસ્યાહ મનુજો બ્રાતા વિર્મીષણ ક્ષતિશ્રુતઃ ॥ સૌહૃદપરુષિ તસ્તેન દાસવચ્ચાવમાનિતઃ ॥ ત્યક્ત્વા પુત્રાંચ દારાંચ રાઘર્વ શરણગતઃ નિવેદ્ય તમાંશ્ચિન્નં રાઘવાય મહાત્મને ॥ સર્વલોકશરણાય વિર્મીષણ મુપસ્થિતં

+ શક્રદેવ પ્રપન્નાય તવાસ્મીતિ ચ યાચતે ॥ અભયં સર્વં મૃતેભ્યો દદામ્બેતદ્ વતં મમ ॥ ૧ ॥

કરોડો બ્રાહ્મણોના વધનું જેને પાપ લાગ્યું હોય, અને જે તે શરણે આવે તો હું તેનો પણ ત્યાગ કરતો નથી. જેઓ જીવ મારા સન્મુખ આવે છે તો હું તેનાં કરોડો જન્મોનાં પાપ નાશ કરી દઉં છું + પાપીઓનો સહજ સ્વભાવ છે કે, મારું ભજન તેને કદિ પણ પ્રિય લાગતું જ નથી. જે તે દુષ્ટ હૃદય હશે, તો તે મારા સન્મુખ શી રીતે આવશે. ૧૨ જે મનુષ્ય નિર્મળ સ્વભાવવાળાં છે, તે મને પ્રાપ્ત થાય છે. મને કપટ, છળ છિદ્ર આદિ પસંદ જ નથી. જે રાવણે મારો ભેદ લેવાને મોકલ્યો હશે, તો પણ હું સુગ્રીવ ! તેથી કાંઈ પણ ભય કે હાનિ નથી. ૧૩ હું સખા ! જગત્માં જેટલા રાક્ષસ છે, તે સર્વને લક્ષ્મણજી એક પળમાં મારી શકે તેમ છે. અને જે તે ડરીને મારે શરણે આવેલ છે, તો હું પ્રાણના સમાન સખીશ. ૪

દોષ-ઉભય માંતિ લૈ આવહુ, હૈસિ કહ કૃપાનિધાન ॥

જયકૃપાલુ કહિ કવિચલે, અંગદાદિ દનુમાન ॥ ૪૫ ॥

ડરીને આવ્યો હોય તો પણ અથવા બીજી રીતે આવ્યો હોય તો પણ તેને લઈ આવો. ૪ આ વાર્તા રઘુનાથજીએ હસીને કહી. આ શ્રવણ કરી અંગદ હનુમાન, બાનારાચી વગેરે જયકૃપાજી એમ કહીને ચાલ્યા. ૪૫

+ કિરાતઢૂળા વિપુલંદ પુષ્કણા આમીરકં કાયવના ચસાદયઃ । યેમ્યેચ પાપા યદુપાશ્રયા શ્રયાઃ શુધ્યંતિ તસ્મૈ પ્રમવિષ્ણવે નમઃ ॥

૧ નમાં દુઃકૃતિનો મૂઢાઃ પ્રપચન્તે નરાધમાઃ ॥ માયવા પદ્ધતિ જ્ઞાના આસુરં ભાવમાશ્રિતઃ ॥

૨ પિશાચાન્ દાનવાન્ યક્ષાન્ પૃથિવ્યાં ચૈવ રાક્ષસાન્ ॥ અંગુલ્યગ્રેણ તાન્હન્યા મિચ્છન્ હરિગણેશ્વર ॥

૩ આનયંતે હરિશ્રેષ્ઠ દક્ષમસ્યા મયંમયા । વિભીષણો વા સુગ્રીવો યદિ વા રાવણઃ સ્વયં ॥

૪ શ્રૂયતંહિ કપોતેન શત્રુઃ શરણમાગતઃ અર્ચિતસ્વ યથાન્યાયં સ્વૈશ્વ માંસૈ નિર્મ-
ત્રિતઃ ॥ ૧ ॥ સહિતસ્પ્રતિજગ્રાહ માર્યા હત્તરિ મામતં । કપોતો વામર શ્રેષ્ઠ કિમ્પુ
નર્મદ્વિધોજનઃ ॥ ૨ ॥ ઋષેકણ્વસ્પ પુષ્પેણ કણ્ડુના પરમર્ષિણા । શૃણુગાથામ્પુરા ગીતાં
ધર્મિષ્ઠાં સત્યવાદિનઃ । ૩ ॥ વક્ષાંજલિપુટં વીનં યાચતં શરણાગતં । નહન્યાદ્દાનૃશં
સ્વાર્થ મપિશત્રુપરંતપઃ ॥ ૪ ॥ આર્તો વા યદિવા દૃતઃ પરેષાં શરણાંગતઃ । અરિપ્રાણાન્
પરિત્યજ્ય રક્ષિતવ્યઃ કૃતાત્મના ॥ ૫ ॥ સચેદ્ભયા દ્વામોહા દ્વાકામા દ્વાપિનરક્ષતિ ।
સ્વયાશક્ત્યા યથાન્યાયં તત્પાપં લોકગાર્હતં ॥ ૬ ॥ વિનષ્ટઃ પશ્યતસ્તસ્ય રક્ષિણઃ શ-
રણાગતઃ । આદાય સુકૃતંતસ્ય સર્વજ્ઞ ચ્છેદરક્ષિતઃ ॥ ૭ ॥ યદ્વં વોવો મહાનત્ર પ્રપન્નાનામ
રક્ષણે । અસ્વર્ગ્યં ત્રાયશસ્યં ચ બલવીર્યં વિતાશનમ્ ॥ ૮ ॥

ચૌ૦—સાદર તેહિ આગે કરિ વાનર, ચલે જહાં રઘુપાને કરુણાકર ॥
 દૂરિનિતે દેસે દોડ આતા, નયનાનન્દ દાનકે દાતા ॥
 બહુરિ રામ છવિધામ વિલોકી, રહા સો ઠાઠ નયનપન્થ રોકી ॥
 મુજ લંબ કંજારુણલોચન, ક્યામલમાત પ્રણતમયમોચન ॥
 મિહકન્ધ આયતરર સોહા, આનન અમિત મદનછવિમોહા ॥
 નયનનીરં પુલકિત અતિગાતા, મન ધેરિ ધીર કહી મૃદુવાતા ॥
 નાથ દશાનન કર મેં આતા, નિશિચર વંશ જનમ સુરત્રાતા ॥
 સહજ પાપ પ્રિય તામસ દેહા, યથા ઉલ્કાહિં તમપર નેહા ॥

સર્વ વાનર આદરપૂર્વક વિભીષણને આગળ કરી શ્રી રઘુનાથજી પાસે આવ્યા. વિભીષણે બન્ને ભાઈઓ કે જે નેત્રોને આનંદ દેવાવાળા છે તેને દૂરથી જોયા. ૧ રઘુનાથની છબી કે જેની લાંબી ભુજા, કમળ સમાન નેત્ર, અને જે ભક્તોના

હે સખા સુધીવ ! એક પુરાતન ઇતિહાસ કહું છું તે શ્રવણ કરો. એક કપોતે પોતાની બાર્યાના હિંસક શત્રુને પણ શરણુ આવ્યો. બળ્હીને પોતાના માંસથી તેનો સત્કાર કર્યો. એક પાર-
 થીએ એક કપોતની બાર્યાનો વધ કર્યો. ખીજે દિવસે પાછો તે પોતાના ઉઘમ માટે ગયો. આખો
 દિવસ રૂંચે પણ કંઈ મળ્યું નહિ. રાત્રે સિંહ અને વ્યાઘના ભયથી અતિ ભૂખ્યા એ કપોતના
 વૃક્ષ નીચે ઠાઠથી અકળાઈ ગયો. અને અતિદીન થઈને બોલ્યો કે—જે કોઈ આ વૃક્ષપર હોય
 તેને હું શરણુ છું. કપોતે તેને જોગપ્યો. અને શરણુ આવેલો બળ્હી પોતાનો ગાળે નીચે ફેંટી
 દીધો. અને અર્ધ યજ્ઞેલાં લાકડાં પણ લાવી દીધાં. બ્યારે અગ્નિ પ્રગ્લ્હિત થયો ત્યારે કપોત પોતે
 પણ તે અગ્નિમાં પડ્યો. પારથી તાપ્યો. અને તેના માંસથી તૃપ્ત થયો. આ શરણુગત રક્ષણ
 ધર્મના પ્રભાવથી કપોતને સ્વર્ગની વિમાન આવ્યું. કપોતે કહ્યું કે, હું મારા શરણુગતને છોડીને
 નહિ આવું. એટલે તેણે પારથીસહ સર્ગવાસ કર્યો. માટે હે સખાઓ ! જે આવું અસ-
 મર્થ પક્ષી તેણે પોતાની બાર્યાના હિંસક શત્રુનો પણ મિત્રના સમાન આદર કર્યો, તો મારા સરખા
 સર્વ શક્તિમાન ઇક્ષ્વાકુવંશજૂવણથી શરણુગત જીવનો શી રીતે ત્યાગ થઈ શકે. કણ્વ ઋષિના
 ધર્મિષ્ઠ સત્યવાદી કણ્વ ઋષિએ જે પૂર્વે કહેલ છે તે શ્રવણ કરો. હાથ જોડીને મહાદીન જે શરણુ
 માગતો હોય અને જે તે શત્રુ હોય તો તેનો પણ કરુણાળુએ વધ કરવો નહિ. આત્મ વા
 દમ હોય અને જે તે શરણુ આવે અને તે શત્રુ હોય તો મહાત્માઓએ તેનું પ્રાણાંતર્પિત રક્ષણ
 કરવું જોઈએ. અને જે ભયને લીધે વા કામથી તેનું યથાશક્તિ સંરક્ષણ ન કરે તો તેના સમગ્ર
 લોક નિઘ પાપ થાય છે અને શરણુગતનાં કરેલાં પાપ તો અરક્ષકને પ્રાપ્ત થાય છે. અને અર-
 ક્ષકનાં પુણ્ય જોતાં જોતાંમાંજ અરક્ષિત લઈ જાય છે. આવે મહાન દોષ શરણુગતનું અર-
 ક્ષણ કરવાથી થાય છે અને નરકના યોગ્ય થાય છે. અને તેની સંસારમાં અપરીતિ થાય છે.
 બ્રહ્મવીર્ય સર્વ નાશ થઈ જાય છે. ૧-૮

ડરને દૂર કરવાવાળા શામ ગાત્ર છે તેને નિરખીને એક ચિત્તથી ત્યાંજ બાણે ચિત્રમાં આલખેલા હોય તેમ વિભીષણ ઉભા રહ્યા. ૨ રઘુનાથજીની કેવી મૂર્તિ છે કે જેની ત્રિહસદશ ઉંચી કાંધ, વિશાળ છાતી, અને મુખ તો અનેક કા-મદેવને મોહિત કરવાવાળું છે. આ પ્રમાણે રઘુનાથજીને નિરખીને નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ વિભીષણને ભરાઈ આવ્યાં. શરીર પુલકાયગાનું ધઈ ગયું અને મનમાં ધિરજ ધારણ કરી કોમળ વાણી બોલ્યા કે, ઓ હે દેવતાઓના રક્ષક ! જે આપે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે હું રાક્ષસ વગરની પૃથ્વી કરી દઈશ. તો મારો જન્મ તે વંશમાં છે. જો મને રાક્ષસોથી બચાવવા માગતા હો તો હું પ્રથમથીજ કહી દઉં છું કે, હું દશાનનનો ભાઈ છું. અથવા હું તે રાજ્યનો દાવાદાર છું. ભાઈથી વિરોધ કરી આવ્યો છું અથવા સુરત્રાતા ! નિશ્ચયવંશને પ્રવૃત્ત કરવાનો જે નાથ-રાજા છે તે રાવણનો હું ભાઈ છું. જેમ ઘુડને અંધકાર પ્રિય હોય છે તેમ અમને સ્વભાવથીજ પાપ પ્રિય છે; કેમકે તામસી દેહ છે. ૪

દોહા૦-શ્રવણ સુયશસુનિ આયઙ, પ્રભુ મંજનમયમીર ॥

ત્રાહિ ત્રાહિ આરત હરણ, શરણ સસદ રઘુવીર ॥ ૪૬

આપનો શરણાગતપાળક યશ શ્રવણ કરીને આવ્યો છું. આપ સંસારના ભયને દૂર કરવાવાળા છો. આપ વગર મારો બીજો કોઈ પણ રક્ષક નથી. એ માટે હે રઘુવીર ! આપ શરણાગતને મુખ દેવાવાળા છો. મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. + ૪૬

ચૌ૦-અસકહિ કરત દણ્ડવત દેસા, તુરત ઉઠે પ્રભુ હર્ષ વિશેષા ॥

દીનવચનસુનિ પ્રભુ મન માવા, ભુજવિશાલગાહિ હૃદય લગાવા ॥

અનુજસાહિતામિલ ઢિંગ બૈઠારી, બોલે વચન મક્તહિતકારી ॥

કહુ લંકેશ સહિત પરિવારા, કુશલ કુઠાહર વાસ તુમ્હારા ॥

સ્વલ મળ્ડલી વસહુ દિનરાતી, સસા ધર્મ નિવહૈ કોહિ માંતી ॥

મેં જાનીં તુમ્હારિ સવ રીતી, અતિશય નિયુણ ન માવઅનીતી ।

વરુ મલ વાસ નરક કર તાતા, દુષ્ટ સંગ જાનિ દોહિ વિઘાતા ॥

અવ પદ દેસિ કુશલ રઘુરાયા, જોતુમ કીન્હ જાનિ જન દાયા ॥

એમ કહી તેને હંડવત્ કરતો બેઠોને શ્રી રઘુનાથજી અસન્ન થઈને તુરત ઉઠી ઉભા થયા. દીનવચન શ્રવણ કરી પ્રભુના મનમાં ખ્યાર ઉત્પન્ન થયો. અને

+ મહાં પાહિ જગન્નાથ બહુ જન્માપરાધિન ॥ અનુજો રાવણસ્યાહં તેનણાસ્યાવ માનિતઃ । મર્વતંસર્વ ભૂતાનાં શરણ્ય શરણંગતઃ ॥

મોટી ભુલ્લોચી પકડીને હૃદયથી લગાવી લીધો. શ્રી રામચન્દ્રજીના સન્મુખ થતાંની સાથેજ વિલીપણનું નિશાચરત્વ જતું રહ્યું. અને પ્રહ્લાજીના તરફથી વરદાન મળ્યાના સમયથીજ તે ભગવદ્ ભક્ત હતો. ૧ શ્રી રામચન્દ્રજી લક્ષ્મણજીસહ મળ્યા. અને સમીપમાં બેસારી ભક્તોના લયને હરવાવાળાં વચન બોલ્યા. વિલીપણનો મનોરથ લાંકાની રાજ્ય પ્રાપ્તિનો હતો. એ માટે વિલીપણે પ્રથમ રઘુનાજીની ભુલ સામું બેયું હતું કે એ ભુલજ મારા મનોરથ પૂર્ણ કરશે. લાલ લાલ આંખો કે જે રાવણ સાથેની શત્રુતાથી ભરી હતી. શ્યામ શરીર શરણાગતના લયને દૂર કરવાળું નિરખ્યું. આ આશયને બાણીને પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ તુરત તેને લાંકાનું રાજ્ય દેવાનો વિચાર કરી લાંકેશપદનું ઉચ્ચારણ કર્યું, અને કહ્યું કે, લાંકાના રાજા ! પરિવારસહ આપની કુશળ કહો. તમારો વાસ બહુજ કઠોર સ્થળે છે. હે સખા ! રાત દિવસ બળમંડળમાં વાસ કરો છો તેથી તમારો ધર્મ શી રીતે નભે છે ! હું તમારી નીતિને બાણું છું કે તમે નીતિનિપુણ છો. અનીતિ તમને પ્રિય લાગતીજ નથી. ૩ હે તાત ! નરકનો વાસ મળવો ઉત્તમ છે, પરંતુ વિધાતા દુષ્ટનો સંગ ન આપે. આવાં પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરી વિલીપણે કહ્યું કે-હે રઘુનાથજી ! હવે તમારાં ચરણોને નિરખી કુશળ છે. કારણ કે આપે તમારો ભક્ત બાણી દયા કરી. ૪

કોહા૦—તવ લગિ કુશલ ન જીવ કહૈં, સ્વપ્નેહુ મન વિશ્રામ ॥

જવલગિ ભજમ ન રામકે, શોકધામ તજિ કામ ॥ ૪૭ ॥

જ્યાં સુધી જીવ શોક ધામ કામનાઓનો ત્યાગ કરી શ્રી રઘુનાથજીનું ભજન કરતો નથી, ત્યાં સુધી તેનું કુશળ થતું નથી તથા સ્વપ્નામાં પણ વિશ્રામ મળતો નથી. ÷ ૪૭

ચૌ૦—તવલગિ હૃદય વસતિ સ્થલ નાના, લોભ મોહ મત્સર મદ માના ॥

જવલગિ હૃદય ન વસતિ રઘુનાથા, ધરે ચાપ શાયક કટિ માથા ॥

મમતા તિમિર તરુણ અધિચારી, રાગ દ્વેષ ઉલૂક સુલકારી ॥

તવલગિ વસતિ જીવ હૃદય માંહિ, જવલગિ પ્રભુમતાપ રવિનાહી ॥

અંત મૈ કુશલ મિટે અચારે, દેસિ રામ પદકમલ તુમ્હારે ॥

તુમ કૃપાલુ જાપર અનુકૂલા, તાહિ ન વ્યાપ ત્રિવિધભયજૂલા ॥

* કામપપઃ ક્રોધપપઃ રજોગુણ સમુદ્ભવઃ ॥ મહાસનો મહા પાપ્મા વિષ્ણોર્નમિ હૃદયરિજં ॥

મેં નિશિચર અતિ અધમ સ્વભાવ, શુભ આચરણ કીન્હ નહિં કાઝ ॥
જો સ્વરૂપ મુનિ ધ્યાન ન પાવા, સો પ્રભુ હર્ષિ હૃદય મોહિં લાવા ॥

જ્યાં સુધી રઘુનાથજી હૃદયમાં ધનુષ ણાણુ ધારણુ કરીને વાસ કરતા નથી ત્યાં સુધીજ હૃદયમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માત્સર અને મદ-આદિ દુષ્ટ વાસ કરે છે. ૧ મમતારૂપી જે અંધારો મધરાત્રિ છે. તે રાગ દેવ અર્થાત્ પ્રીતિ વિરોધરૂપી ઉલૂકો-ધુટાને સુળકારી છે. અને તે સર્વ જ્યાં સુધી પ્રભુનો સર્વ-રૂપી પ્રતાપ હૃદય થતો નથી ત્યાં સુધીજ જીવના હૃદયમાં વાસ કરે છે. ૨૨ હવે માફ સર્વ પ્રકારે કુશળ થયું સર્વ. ભય મટી ગયા. હે રઘુનાથજી ! આપનાં ચરણકમળ નિરખીને હું કૃતાર્થ થઈ ગયો. હે કૃપાળુ ! આપ જેના ઉપર અનુ-કૃણ છો. તેને પ્રણ પ્રકારના-દૈહિક દૈવિક અને ભૌતિક દુઃખ વ્યાપતાં નથી. ૩ હું અતિ નીચ સ્વભાવનો રાક્ષસ છું. મેં કદિ પણ શુભાચરણ કરેલ નથી. જેનું રૂપ મુનિયોને ધ્યાનમાં પણ આવતું નથી, તેણે પ્રસન્ન થઈ મને હૃદય સાથે લગાવ્યો. ૪

દોહા૦-અહોભાગ્ય મમ અમિત અતિ, રામ કૃપા સુખપુંજ ॥

દેખવું નયન વિરંચિ શિવ, સેવ્ય યુગલ પદકંજ ॥ ૪૮ ॥

મારાં અહો ભાગ્ય છે કે, જે મેં કૃપાળુ સુખના સાગર શ્રી રામચન્દ્ર-જીનાં દર્શન કર્યા છે કે જે શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોનું શિવશ્રદ્ધાદિક સેવન કરે છે. રઘુનાથજીએ કહ્યું કે-૪૮

ચૌ૦-સુનહુ સખા નિજ કહહું સ્વભાવ, જાનિમુશણ્ડિ શમ્ભુ ગિરિજાઝ ॥

જાં નર હોઈ ચરાચર દ્રોહી, આવૈ સમય શરણતકિ મોહી ॥

તજિ મદ મોહ કપટ છલનાના, કરૌ સખા તેહિ સાધુ સમાના ॥

જનની જનક વન્ધુ સુત દારા, તન ધન ભવન સુહૃદ પરિવારા ॥

સબકે મમતા તામ વટોરી, મમપદ મનહિ વાંધિં વટિ ઢોરી ॥

સમદરશી રચ્છા કહુ નાહીં, હર્ષ શોક ભય નહિં મનમાંહીં ॥

અસ સજ્જન મમ ડરદા કૈસે, લોમીહૃદય વસત ધન જૈસે ॥

તુમ સારિલે સંત પ્રિય મોરે, ધરૌ દેહ નહિં આન નિહોરે ॥

+ તાવદ્રાગાદયસ્તેજા સ્તાવત્કારાત્મકં. તાવન્મોહાંત્રિ નિગડઃ તાવદ્રામન સેજનાં ॥

હે સખા ! હું મારો સ્વભાવ કહું છું, મારા સ્વભાવને શિવ પાર્વતી અને કાકભુશુંડિ જાણે છે. જે મનુષ્ય ચરાચરનો દ્રોહી હોય છતાં પણ જે સ્ત્રીને મારા શરણુ આવે, ૧ મદ, અહંકાર, મોહ, અજ્ઞાન, છળ અને કપટ એનો ત્યાગ કરી મારી પાસે આવે, તો હું તેને તુરત સાધુના સમાન કરી લઉં છું. માતા, પિતા, બાપુ, પુત્ર, સ્ત્રી, તન, મન, ધન, ઘર, કુટુંબી, પરિવાર અને મિત્ર એ સર્વની પ્રીતિનો તાગડો કરી, મનથી તેની દોરી વણીને મારાં ચરણોમાં બાંધે, સમાન દૃષ્ટિથી રહે, કાંઈ પણ ઇચ્છા રાખે નહિ, હર્ષ, શોક, અને ભય મનમાં જરા પણ ન લાવે. ૩ એવા સજ્જન મારા હૃદયમાં જેમ લોભીના હૃદયમાં ધન વાસ કરે છે. તેમ વાસ કરે છે. ૨ તમારા સરળા મહાત્મા મને પ્રિય છે. તમારા સમાન સાધુઓને માટે જ હું નર દેહ ધારણુ કરું છું. ધીમ્મઓના કહેવાથી નહિ. ૪

દોહા૦—સગુણ ઉપાસક પરમહિત, નિરત નીતિ દૃઢનેમ ॥

તે નર પ્રાણ સમાન મોહિ, જિનકે દિગ્ગજ પદ પ્રેમ ॥ ૪૯ ॥

જે સજ્જનોને સગુણ ઉપાસના પરમ હિત છે, અને નીતિમાં દૃઢ પ્રીતિનો નિયમ છે. અને પ્રાણીઓનાં ચરણોમાં જેની પ્રીતિ છે. તે સજ્જન મને પ્રાણીના સમાન પ્રિય છે. (આ પ્રતિજ્ઞા જ્યારે રાવણે વિશ્વીષ્ણુપર શક્તિ ચલાવી ત્યારે શ્રી રઘુનાથજીએ તે શક્તિ પોતાના ઉપર લીધી. ત્યાં પૂર્ણરૂપથી દેખાડેલ છે.) ૪૯

ચૌ૦—સુનુ લંકેશસકલ ગુણ તોરે, તાતે તુમ અતિશય પ્રિય મોરે ॥

રામવચન મુનિ વાનરયૂથા, સકલકહર્ષિ જયકૃપાવરૂથા ॥

સુનત વિભીષણ પ્રભુકરવાની, નહિ અઘાત શ્રવણામૃત જાની ॥

૧ અપિચેત્ સુદુચારો ભજને મામનન્યભાક્ સાધુરેવ સમંતવ્ય સ્સમ્યગ્વ્યય હિતોહિસઃ ॥ ૧ ॥ ક્ષિપ્રંભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિ નિગચ્છતિ । કૌતેયપ્રતિજાનીર્હિ નમે ભક્તઃ પ્રણયતિ ॥ ૨ ॥

૨ ત્વમેવ માતા વ પિતા ત્વમેવ ત્વમેવ બન્ધુશ્ચ સત્તાત્વમેવ । ત્વમેવ વિદ્યા દ્રાવેળં ત્વમેવ ત્વમેવ સર્વ્ય મમદેવ દેવ ॥ ૧ ॥ રામોમાતામત્પિતા રામચન્દ્રઃ સ્વામી રામોમત્સત્તા રામચન્દ્રઃ । સર્વસ્વમે રામચન્દ્રો દયાલુ નાન્યજાનેનૈવ જાનેન જાને ॥ ૨ ॥ ગતિર્મત્તા પ્રભુઃ સાક્ષી નિવાસ દશરણં સુહૃત્ વાસુદેવઃ સર્વ મિતિ સમહાત્મા સુદુલ્ભે ॥ ૩ ॥ યોગિના મપિ સર્વેષાં મદ્ગતેચાંતરાત્મના । શ્રદ્ધાવાન્ ભજતેયોમાં તમ યુક્તસ્તમોમતઃ ॥ ૪ ॥

પદઅમ્બુજ ગાંઠિ વારાહિ વારા, હૃદયસમાત ન પ્રેમ અપારા ॥
 સુનહુ દેવ સચરાચરસ્વામી, પ્રણતપાલ ઉર અન્તરયામી ॥
 ઉર કલુ પ્રથમ વાસના રહી, પ્રભુપદ પ્રીતિ સરિત સો વહી ॥
 અવ કૃપાલુ નિજભક્તિ પાવની, દેહુ દયાકરિ શંભુભાવની ॥
 એવમસ્તુ કહિ પ્રભુ રણધીરા, માંગા તુરત સિન્ધુકર નીરા ॥
 યદાપિ સદ્વા તોહિ ઇચ્છા નાહીં, મમદર્શન અમોઘ જગમહીં ॥
 અસકહિ રામ તિલક તોહિ સારા, સુમન વૃષ્ટિ નભ ભયડ અપારા ॥

હે લોકેશ ! તમારામાં આ સર્વ ગુણ વાસ કરે છે. એ માટે તમે મને
 પરમ પ્રિય છો. શ્રી રઘુનાથજીનાં વચન શ્રવણ કરી સર્વ વાનરાઓ જ્ય જ્ય
 ઠહેવા લાગ્યા. ૧ વિલીપણ કાનેને અમૃત સમાન પ્રભુની વાણી સાંભળી સંતોષ
 પામતા નથી. વારંવાર ચરણ પંકડી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. હૃદયમાં અપાર પ્રેમ
 સમાતો નહતો. ૨ હે દેવ ! હે ચરાચર સ્વામી ! હે દીનોતું પાલન કરવાવાળા !
 હે અન્તર્યામી ! ! પ્રથમ તો થોડી ઘણી હૃદયમાં વાસના હતી. તે પ્રભુનાં ચરણ
 કમળની પ્રીતિથી નિર્મૂળ થઈ ગઈ. હવે કોઈ કામના રહી નથી. ૩ હે કૃપાળુ !
 આપની પવિત્ર ભક્તિ કે જે શ્રી શિવજીને પ્રિય છે, તે મને દયા કરીને આપો.
 પ્રભુએ કહ્યું કે એમજ થશે. એમ કહીને તુરત સમુદ્રનું જળ ગંગાબધુ અને
 બોલ્યા કે, - ૪ હે સખા ! જે કે તમને તો ઈચ્છા પણ નથી, પરંતુ જગતમાં
 મારાં દર્શન અમોઘ છે, + નિષ્કળ જતાં નથી. એમ કહીને શ્રી રઘુનાથજીએ
 તેને લોકના રાજ્યનું તિલક કરી દીધું. આકાશમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થઈ. ૫

દોહા-રાવણ ક્રોધાનલ સરિસ, શ્વાસ સપીર પ્રવણ્ડ ॥

જરત વિભીષણ રાજેડ, દીન્દેડ રાજ અલ્પણ્ડ ॥ ૬૦ ॥

રાવણના ક્રોધરૂપી જે અગ્નિ છે. અને રઘુનાથજીના શ્વાસરૂપી તીક્ષ્ણ પવન
 છે, તેથી બળતા વિલીપણને રાખીને અળંડ રાજ્ય આપ્યું. ૫૦

+ અહંહત્યા દશગ્રીવં સપ્રહસ્તં સહાત્મજમ્ । રાજાનં ત્વાં કરિષ્યામિ સત્યમેત
 રુદ્રુણોતુમે ॥ ૧ ॥ રસાતલમ્વાપ્રવેશેન્ પાતાલં વાપિ રાવણઃ પિતામહ સકાશમ્બા
 નમે જીવત્પ્રમુદ્યતે ॥ ૨ ॥ અહંત્વા રાવણં સંહ્યે સપુત્ર જન વાન્ધવમ્ । અયોધ્યાનં
 પ્રવેશ્યામિ ત્રિમિસ્તૈ ભ્રાતૃ મિસ્સલ્લે ॥ ૩ ॥ इति ब्रह्माणं रामस्तु परिष्वज्य विभीषण
 अब्रवी लक्ष्मण प्रीतः समुद्राञ्जल मानय ॥ ४ ॥

જો સમ્પતિ શિવ રાવણહિ, દીન્હદિયે દશમાથ ॥

સો સંપદા વિભીષણહિ, સકુચિ દીન્હ રઘુનાથ ॥ ૫૧ ॥

જે સમ્પત્તિ શ્રી સદાશિવજીએ રાવણને દશ શિર ચડાવવાથી આપી હતી, તે સમ્પત્તિ રઘુનાથજીએ વિભીષણને સંકેત પામીને આપી. ૫૧

ચૌ૦—અસ પ્રભુ છાંડિ ભજહિ જે આના, તે નર પશુ વિનુ પૂંછ બચાના ॥

નિજજનજાનિ તાહિ અપનાવા, પ્રભુસ્વભાવ કપિકુલમનભાવા ॥

પુનિ સર્વજ્ઞ સર્વ ઉર વાસી, સર્વરૂપ સબ રહિત ઉદાસી ॥

બોલે વચન નીતિ પ્રતિપાલક, કારણ મનુજ દનુજ કુલઘાલક ॥

મુનુ કપીશ લંકાપતિ વીરા, કેહિવિધિ ઉતરિય જલધિ ગંધીરા ॥

સંકુલ ઉરગ મકર સ્વજાતી, અતિ અગાધ દુસ્તર સબ ભાંતી ॥

કહ લંકેશ મુનહુ રઘુનાયક, કોટિ સિન્ધુ શોષે તવ શાયક ॥

યદ્યપિ તદપિ નીતિ અસ ગાર્હ, વિનય કરિય સાગર પહૈં જાઈ ॥

આવા પ્રભુને છોડીને જે અન્યનું ભજન કરે છે, ભૂત પ્રેતને ઈષ્ટ દેવ માને છે. તે પૃછડાં વગરનાં પશુ છે.^૧ પ્રભુએ પોતાનો ભક્ત બાણી પોતાનો કર્યો તે પ્રભુનો સ્વભાવ વાનરાઓને બહુજ સારો લાગ્યો. ૧ સર્વજ્ઞ, સર્વના હૃદયમાં વાસ કરવાવાળા, સર્વરૂપ, સર્વનાં હૃદયરૂપી પુરમાં વાસ કરવાવાળા, ઉદાસીન, નીતિનું પાલન કરવાવાળા, મનુષ્યરૂપ ધારણ કરેલ એવા, દૈત્યકુળનો નાશ કરવાને માટે આ પ્રભાણે બોલ્યા. ૨ હે સુગ્રીવ ! હે લંકાપતિ વીર વિભીષણ ! આ ગંધીર સાગર શી રીતે પાર ઉતરી શકાશે. સર્પ, મધર, માછલાં અને અન્ય જળચર જંતુઓથી યુક્ત છે. ઘણાજ મોટા સર્વ પ્રકારે દુસ્તર છે તેને શી રીતે તરીને સામે પાર જવાશે. ૩ વિભીષણે કહ્યું કે, હે રઘુનાથજી ! શ્રવણ કરો. તમારું બાણ અનેક સાગરનું શોષણ કરી શકે તેમ છે. જો કે એ વાર્તા એ પ્રભાણે છે; પરંતુ નીતિ અનુસાર સાગરને વિનતિ કરવી જોઈએ.^૨ ૪

દોહા૦—પ્રભુ તુમ્હાર કુલગુરુજલધિ, કહાઈં ઉપાયવિચારિ ॥

વિનુ પ્રયાસ સાગર તરહિં, સકલ બાલુકપિધારિ ॥ ૫૨ ॥

૧ જમ્બવીચ્છ હનૂમાંદચ સુગ્રીવદચ વિભીષણં । કથમ્ સાગરમશોષ્યંતરામવ-
રૂણાલયમ્ ॥

૨ एवमुक्तस्तु धर्मात्मा प्रत्युवाच विभीषणः । समुद्रं राघवोराजा शरणं गतु-
मर्हति ॥ ૧ ॥

હે પ્રભુ ! સમુદ્ર તમારો કુળગુરુ છે. કેમકે સમરના પુત્રોથી તેની ર-
ચ્છિત છે. માટે વિચાર કરીને કેઈ પણ ઉપાય બતાવશે. જેથી રીંછ અને વાન-
ર વિનાશપ્રયાસે સાગર ખાર થઈ જશે. પર

ચો-સલા કહ્યો તુમ નીક ઉપાઈ, કરવ દૈવ જો હોઈ સફાઈ ॥

મંત્ર ન ચહ લક્ષ્મણ મન ભાવા, રામ વચનસુનિ અતિદુઃખપાવા ॥

નાય દૈવકર કવન ભરોશા, શોશિયે સિન્ધુકરિય મનરોસા ॥

કાદર મનકર એક અધારા, દૈવ દૈવ આલસી પુકારા ॥

સુનત વિહંસિ બોલે રઘુવીરા, એસે કરવ ધરહુ મન વીરા ॥

અસકાહિ પ્રભુ અનુજાહિ સમુદ્રાઈ, સિન્ધુ સમીપ ગયે રઘુરાઈ ॥

પ્રથમ પ્રણામ કીન્હ પ્રભુ જાઈ, બેઠે તટ પુનિ દર્મ હસાઈ ॥

જ્યારે વિભીષણ પ્રભુ પહોં આયે, પાછે રાવણ દૂત પઠાયે ॥

હે સખા ! તમે ઉત્તમ વિચાર બતાવ્યો. જે પ્રારબ્ધ સહાય કરે તો તેમજ
કરીશું. લક્ષ્મણજીને તે સમ્મતિ પસંદ પડી નહિ. તે તો શ્રી રઘુનાથજીનાં વચન
શ્રવણ કરી દુઃખ પામી કહેવા લાગ્યા કે, -૧ હે નાથ ! દૈવનો શું બરોસો છે ?
મનમાં રોષ કરીને સાગરનું શોષણ કરી દેશે, આ તો કાયરના મનનો આ-
ધાર છે, આજસુ દૈવદૈવ પોકારે છે, કામ તો ઉદ્યોગથી સિદ્ધ થાય છે. ૨ લક્ષ્મણ-
જીનાં વચન શ્રવણ કરી રઘુનાથજી હસીને બોલ્યા કે-એમજ કરીશું, મનમાં
ધિરજ ધરો. એ પ્રમાણે કહી પ્રભુ અનુજ લક્ષ્મણજીને સમજાવીને સમુદ્રને
કિનારે પધાર્યા. ૩ પ્રથમ તો પ્રભુએ સાગરને પ્રણામ કર્યા. પછી દર્શાસન બિ-
છાવી કિનારા ઉપર બેસી ગયા. અહિં વિભીષણ જેવા પ્રભુ પાસે આવ્યા કે રા-
વણે પાછા ચર્ચા જેવા દૂત મોકલ્યા. ૪

દોહા-સકલ ચરિતે ઉન્હ દેસેજ, ધરે કપટ કપિ દેહ ॥

પ્રભુ ગુણ હૃદય સરાહિ અતિ, શરણાગત પર નેહ ॥ ૯૧ ॥

તે દૂતોએ વાનરાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને સર્વ ચરિત્ર જોયાં. અને પ્રભુના
ગુણને હૃદયમાં વખાણવા લાગ્યા કે, શરણાગત ઉપર બહુજ કૃપા છે. ૫૩

ચો-પ્રકટ વંશાનત રામ સ્વભાજ, અતિ સપ્રેમ ગા વિસરિ દુરાજ ॥

રિપુકા દૂત કપિન જવ જાના, તાહિવાંધિ કપિપતિ પહોં આના ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ સવ વનચર, અંગ ભંગ કરિ પઠવહુ નિશિચર ॥

૧ ઉદ્યોગિનં પુરુષ સિંહમુપૈતિ લક્ષ્મી દૈવેન દેવમિતિકા પુરુષાવદંતિ ॥

સુનિ સુગ્રીવ વચન કપિધાયે, વાંધે કટક ચહું પાસ ફિરાયે ॥
 बहु प्रकार मारन कपिलामे, दीन पुकारत तदापि न त्यागे ॥
 जोहमार हर नासा काना, तेहि कोशलाधीश कर आना ॥
 सुनि लक्ष्मण तेहि निकट बुलाई, दयालगि हँसि दीन लुटाई ॥
 रावणकर दीन्हैउ यह पाती, लक्ष्मण वचन वांच कुलघाती ॥

શ્રી રથુનાથજીના એ પ્રસિદ્ધ સ્વભાવનું વર્ણન કરતા કરતા પ્રેમાવેશથી કપટ વિસરી ગયા; અર્થાત્ રાક્ષસ થઈ ગયા. અમારે વાનરાએ બાણ્યું કે આ શત્રુના દૂત છે, તેથી બાંધીને સુગ્રીવજીની પાસે લાવ્યા. અને કહ્યું કે, આ રાવજીના દૂત છે, શું આજ્ઞા છે. ૧ સુગ્રીવજીએ કહ્યું કે, -વાનરો ! શ્રવણ કરો. આ રાક્ષસનાં અંગભંગ કરીને તેઓને કાઢી મૂકો. સુગ્રીવની આજ્ઞા થતાં વાનરાઓ આવ્યા. રાક્ષસોને બાંધીને સેનાની ચારે તરફ ફેરવ્યા. ૨ અનેક પ્રકારે વાનરાઓ મારવા લાગ્યા. તે રાક્ષસો દીનની પેઠે સદૃશ પોકારવા લાગ્યા તો પણ છોડ્યા નહિ. ત્યારે તે બોલ્યા કે જે કોઈ અમારાં નાકકાન કાપે તેને કોશલાધીશ રથુનાથજીની આણ છે, એ શબ્દ સાંભળી લક્ષ્મણજીએ તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. અને દયાપૂર્વક હસીને છોડી દીધા. અને એક પત્ર લખીને લક્ષ્મણજીએ આપ્યો. અને કહ્યું કે આ પત્ર રાવણને આપજો. અને કહેજો કે-હે કુળઘાતી ! લક્ષ્મણનાં વચન વાંચીને છાતી ઠંડી કર, અને ૪

दोहा—कहेउ मुखागर मूढ सन, मम सन्देश उदार ॥

सीता देहु मिलहु नतो, आवा काल तुम्हार ॥ ५४ ॥

તે મૂર્ખને મારો જીભનો સંદેશો પણ કહેજો કે બનકીજીને આપીને તું પ્રભુને મળ, અર્થાત્ થરણે બા, નહિ તો તમારો કાળ આવ્યો છે એમજ સમજજો. ૫૪

चौ०—तुरत नाइ लक्ष्मण पद माया, चला दूत वर्णत गुणगाया ॥

कहत राम यज्ञ लंका आवा, रावण चरण शीश तिनजावा ॥

बिहंसि दशानन पूछेसि बाता, कहसि नशुक आपनिकुसलता ॥

पुनिकहु कुशल विभीषणकेरी, जासु मृत्यु आई अति नेरी ॥

करतराज्य लंका शठ त्यागा, होइहि यवकरि कीट अभागा ॥

पुनि कहु भालुकसिकटकाई, कठिन काल प्रेरित चलि आई ॥

तिनके जीवनकर रखनारा, भयउ मृदुलचित सिधुविचारा ॥

કહુ તપસિન કર વાત વહોરી, જિનકે હૃદય ત્રાસ બહ મોરી ॥

તુરત લક્ષ્મણનાં ચરણોમાં શિર નમાવી હૃત ગુણ વર્ણન કરતા કરતા ચાલ્યા, શ્રી રઘુનાથજીના યશ કહેતા અને સાંભળતાં લંકામાં આવ્યા. અને રાવણના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યાં. ૧ એટલે રાવણે હસીને પુછ્યું કે-હે શુક ! પ્રથમ તમારી કુશળ કહો. પછી વિભીષણ કે જેનું મરણ સમીપમાં આવ્યું છે તેની કુશળ કહો. ૨ કારણ કે જે લંકાનું રાજ્ય કરવાનું છોડીને ગયો છે. તે મૂર્ખ ભાગ્યહીન નરકનો કીડોજ થવાનો છે. રીંછ અને વાનરની સેનાનું વર્ણન કરો. કે તે સેના કેટલી છે, કે જે કઠિણ કાળની પ્રેરણાથી ચાલી આવી છે. ૩ તે બિચારાઓના જીવનનો રક્ષક કોમળ ચિતાવાળો સાગર થયેલ છે. તપસ્વીઓની વાત પણ કહો કે જેના હૃદયમાં માફ મહા દુઃખ રહે છે. ૪

દોહા-મઈમૈંટકી ફિરિ ગયે શ્રવણ સુયશ સુનિ મોર ॥

કહસિ ન રિપુદલ તેજ બલ, કસચક્રિત ચિત તોર ॥ ૫૫ ॥

તારી ભેટ તેમની સાથે થઈ કે નહિ તે તો કહે, અથવા મારા યશને શ્રવણ કરીને પાછા ચાલ્યા ગયા. શત્રુનું જળ, તેજ અને દળ તેનું વર્ણન કેમ કરતો નથી. તારૂં ચિત્ત શા કારણથી ચક્રિત થઈ રહેલું છે. ૫૫

ચૌ-નાથ કૃપા કરિ પૂછહુ જૈસે, માનહુ વચન ક્રોધ તજિતૈસે ॥

મિલાજાઈ જબ અનુજ તુમ્હારા, જાતહિં રામ તિલકતેહિ સારા ॥

રાવણ દૂત હમહિં સુનિ કાના, કપિન બાંધિં દીન્હે દુઃખ નાના ॥

શ્રવણ નાશિકા કાટન લાગે, રામ શપથ દીન્હી તવ ત્યાગે ॥

પૂછહુ નાથ કીશ કટકાઈ, વદન કોટિ શત વરણિ નજાઈ ॥

નાના વરણ ભાલુ કપિ ધારી, વિકટાનન વિશાલ ભયકારી ॥

જેઃ પુર દહેઝે વધેઝ સુત તોરા, સકલકપિનમહં તેહિ બલ થોરા ॥

અમિત નામખટ કાઠિન કરાલા, વિપુલવરણ તનુ તેજ વિશાલા ॥

શુકે કહ્યું કે-હે નાથ ! જેવી રીતે કૃપા કરીને પુછોછો, તે પ્રમાણેજ ક્રોધ નો ત્યાગ કરી મારાં વચનો માનો. જેવો તમારો નાનો ભાઈ જઈને મળ્યો કે તુરતજ શ્રી રઘુનાથજીએ તેને લંકાનું રાજ્ય તિલક કરી દીધું. ૧ અમનેઆપના હૃત બાણીને કપિઓએ બાંધીને બહુજ દુઃખ આપ્યું. અમારાં નાક કાન કાપવા લાગતાં જ્યારે અમે શ્રી રઘુનાથજીની હુલાઈ આપી ત્યારે છોડયા. આપ વાનરની સેનાનું પુછો છો પણ તે સેનાનું વર્ણન સો કરોડ મુખેથી પણ થઈ શકે તેમ નથી, અનેકાનેક વર્ણના રીંછ અને વાનર છે. ભયંકર રૂપ મહાભય-

श्री ३३ मन्त्र ३३ ३३.

હાયક છે. ૩ જેણે લંકાં બાળી, તમારા પુત્રને માર્યો, તેમાં તો સર્વ કરતાં ઓછું બળ છે. એના કહેવાથી પ્રભુના પ્રતાપનો મહિમા જોવામાં આવ્યો કે તેની કૃપાથી નાના પણ મોટાં કાર્ય કરે છે. અથવા જેણે લંકા બાળી, તેના કરતાં બીજા સર્વ વાનરાઓમાં ઓછું બળ નથી. એક સાથે પહોંચી શકાયું તો ઘણા સાથે શી રીતે કરીશું. યોદ્ધાઓનાં અનેક નામ છે, અને પ્રત્યેકમાં અસંખ્ય હાથીઓનું બળ છે. ૪

દોહા—દિવિદ મયન્દ નીલ નલ, અંગદાદિ વિકટાસિ ॥

દાધિમુખ કેહરિ કુમુદ ગવ, જામ્બવન્ત વલરાશિ ॥ ૫૬ ॥

દિવિદ, મયન્દ, નીળ, નળ, અંગદ, વિકટાસિ, દાધિમુખ, કેહરિ, કુમુદ, ગવ અને જામ્બવન્ત આ સર્વ યોદ્ધાઓ તો બળની રાશી છે. ૫૬

ચૌ—યે કપિ સવ સુગ્રીવ સમાના, ઇન્દ્ર સમ કોટિ ગનૈ કો નાના ॥

રામ કૃપા અતુલિત વલ તિનહીં, તૃણ સમાન ત્રયલોકહિ ગિનહીં ॥

અસ મૈં શ્રવણ મુના દશકન્ધર, પદ્ય અઠારહ યૂથપ બન્દર ॥

નાથ કટક મહૈં સો કપિનાહીં, જો ન તુમ્હૈં જીતહિ રણ માર્હીં ॥

પરમ ક્રોધ મીજહિં સવ હાથા, આયમુ પૈ ન દોહિં રઘુનાથા ॥

શોષહિં સિન્ધુસહિત ક્ષપવ્યાલા, ફારહિં નલ્લધરિ કુધર વિશાલા ॥

માર્દિ ગાર્દિ મિલવાહિં દશશીશા, એસે વચન કહાહિં સવ કીશા ॥

ગર્જાહિં તર્જાહિં સહજ અશંકા, માનહું ગ્રસન ચહત અવ લંકા ॥

આ સર્વ વાનર સુગ્રીવના સમાન છે. તે સર્વના સમાન અન્ય કોઈકો વાનર છે. તેની કૌણ ગણના કરી શકે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીની કૃપાથી તેઓમાં અતુલિત બળ છે. ત્રેલોક્યને તૃણના સમાન ગણે છે. ૧ હે રાવણ ! અઠાર પદ્ય તો વાનરાઓના સેનાપતિ છે એવી વાત મારા સાંભળવામાં આવી છે. અને સેના જે છે તેનું તો વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. હે નાથ ! સેન્યમાં એવો કોઈ પણ વાનર નથી કે જે તમને યુદ્ધમાં ન જીતી શકે. ૨ તે સર્વ મહાક્રોધથી લંકામાં પેસવાને હાથ મસળી રહેલા છે; પરન્તુ રઘુનાથજી આજ્ઞા આપતા નથી. મીન સર્પ સહ સમુદ્રનું શોષણ કરી લીધો અને એમ કરતાં પણ કામ ન યાય તો પર્વત રાખીને રસ્તો કરો. ૩ રાવણને ઓળી નાંખીને ધૂળમાં મેળવી દીધો. સર્વ વાનર આવાંજ વચન બોલે છે, ગર્જના કરે છે. તમને ભયકારી વચન કહે છે, નિરૂર છે, અને બધે લંકાને ખાઈ જવા માગતા હોય એમ જણાય છે. ૪

દોહા-સહજ શૂર કપિ ખાલુ સવ, પુનિ શિર પર શ્રીરામ ॥

રાવણ કોટિન કાલ કહૈ, જીતિ સકાઈ સંગ્રામ ॥૫૭ ॥

એક તો રીંછ અને વાનર જે કે સ્વાભાવિક શૂર હોય છે અને આતો વળી તેનું રક્ષણ કરનાર શ્રી રઘુનાથજી છે. માટે હે રાવણ ! તમે તો શું છો ? પણ કરોડો કાળને પણ સંગ્રામમાં છતી શકે તેમ છે. ૫૭

ચૌ-રામ તેજ બલ બુધિ વિપુલાઈ, શેષ સહસ્ર શત સકાઈ નગાઈ ॥

સક શર એક સોષે શત સાગર, તવ ભ્રાતાઈ પૂંછેડ નયનાગર ॥

તાસુ વચન સુનિ સાગર પાहीं, માંગત પન્થ કૃપા મન માર્હી ॥

સુનત વચન વિહૈંસા દશશીશા, જો અસમતિ સહાય કૃતકીશા ॥

સહજ ખીરુકારે વચન દઢાઈ, સાગરસન ઠાની મચલાઈ ॥

મૂઢમૂષા કા કરાસિ બઢાઈ, રિપુ બલ બુદ્ધિ થાહ મૈં પાઈ ॥

સચિવ સમીત વિભીષણ જાકે, વિજય વિભૂતિ કહાંલગિ તાકે ॥

સુનિશ્ચલ વચન તદૂરિસિવાઢી, સમય વિચારિ પત્રિકા કાઢી ॥

રામ અનુજ દીન્દી યહ પાતી, નાથ વચાઈ જૂઢાવહુ છાતી ॥

વિહૈંસિ વામકર લીન્દોસિ રાવન, સચિવ બોલિ શઠ લાગુ વૈંચાવન ॥

શ્રી રઘુનાથજીનું તેજ, બળ, અને બુદ્ધિની અધિકતા સો હજાર શેષજી પણ વર્ણન કરી શકે તેમ નથી. તે એકજ બાણથી સાગરને શોષી શકે તેમ છે. પરંતુ તમારા ભાઈને નીતિ અનુસાર પુછ્યું કે સાગર ઉતરવા માટે શું ઉપાય કરવો ? તેણે કહ્યું કે સાગરની વિનતિ કરો. ૧ તેનાં વચન શ્રવણ કરી સાગર પાસે રસ્તો માગે છે, કેમકે તેમના મનમાં બહુજ કૃપા છે. આ વચન સાંભળતાં ની સાથેજ રાવણ હસ્યો કે જેની આવી બુદ્ધિ છે અને સહાયક વાનરા છે. અથવાં વાનરા શું કરી શકે તેમ છે ? ૨ જન્મનો કાયર છે જે મારો ભાઈ વિભીષણ છે, તેનાં વચનને માનીને સમુદ્ર પાસે ગરીબાઈ કરે છે. તેના થી શું થવાનું છે ? અરે મૂર્ખ ! શા માટે વૃથા પ્રથંસા કરે છે. મેં શત્રુનાં બળ અને બુદ્ધિનો અંત જાણી લીધો. ૩ જેને ત્યાં વિભીષણ સદૃશ મહાબીકણ મંત્રી છે, તેને વિજય, વિભૂતિ અને ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એ દુષ્ટ રાવણનાં વચન શ્રવણ કરીને દૂતને અત્યંત ક્રોધ થયો. અને વખત વિચારી કાગળ કાઢ્યો. હે નાથ લક્ષ્મણજીએ આ પત્ર આપ્યો છે. તેને વંચાવીને છાતી ઠંડી કરો. રાવણે હસીને પત્ર ડાળા હાથમાં લીધો, અને મંત્રીને બોલાવી વંચાવવા લાગ્યો. † ૫

† પત્ર ડાળા હાથમાં લેવો અને મંત્રી પાસે વંચાવવો એ પત્રનો એક જાતનો અનાદર છે.

દોહ-જાતન મનોહરિ રિશાય શઠ, જનિ ઘાલસિ કુલસીશ ॥

રામ વિરોધ ન ઉઘરિહહુ, શરણ વિષ્ણુ અજ રૂઝ ॥ ૫૮ ॥

તે પત્રમાં લખ્યું હતું કે, -હે મૂર્ખ ! વાતોથીજ મનને રીઝવીને કુળને વાશ ન કર્યો. ચાહે તો પ્રદ્ધા, વિષ્ણુ અને શ્રી સદાશિવની શરણે જઈશ તો પણ શ્રી રઘુનાથજી સાથે વૈર કરવાથી ઉદ્ધાર થશે નહિ. † ૫૮

દોહ-હોઝ માન તજિ અનુજ રૂવ, પ્રમુ પદ પંકજ મૃંગ ॥

હોહિ રામ શર અનલ સ્ખલ, જનિ કુલ સહિત પતંગ ॥ ૫૯ ॥

વિશીષણુ સમાન તમે પણ પ્રભુનાં ચરણ કમળમાં ભમરના સમાન પ્રેમ કરવાવાળા થાઓ. અરે મૂર્ખ ! રામચન્દ્રજીનાં બાણરૂપી અગ્નિમાં કુળસહ પતંગ બીઓ થઈને પડશે નહીં. ૫૯

ચૌ-સુનત સમય મન મહૈ મુસુકારૈ, કહત દશાનન સર્વાર્થ મુનારૈ ॥

મૂર્ખિ પરા કર ગદત અકાશા, લઘુ તાપસ કર બાગવિલાસા ॥

કહ શુક નાથ સત્યસવવાની, સમુદ્ગદ્ગાંઢિ પ્રકૃતિ અભિમાની ॥

સુનહુ વચન મમ પરિહરિ ક્રોધા, નાથ રામ સન તજહુ વિરોધા ॥

અતિ કોમલ રઘુવીર સ્વભાડ, યદ્યપિ અસ્થિલ લોકકર રાડ ॥

મિલત કૃપા પ્રમુ તુમપર કરિહૈ, ડર અપરાધ ન ઈકૌ ધરિહૈ ॥

જનકસુતા રઘુનાથહિં દીજૈ, રતના કહા મોર પ્રમુ કીજૈ ॥

જવતેરૈ દેન કહેડ વૈદેહી, ચરણ પ્રહાર કીન્હ શઠ તેહી ॥

ચરણનાઈ શિર ચલા સો તાર્હા, કૃપાસિન્ધુ રઘુનાયક જાર્હા ॥

† એક સમય અગસ્ત્યજી તેના આશ્રમ ઉપર આવતાં તેણે જ્ઞાનાભિમાનથી ઉઠીને કાંઈ પણ આદર સત્કાર કર્યો નહિ. એટલે અગસ્ત્યજીએ શાપ આપ્યો કે રાક્ષસ થઈ જા. એટલે તો તેણે બહુજ પિનતિ કરતાં કહ્યું કે, ત્રેતા યુગના ચોથા ચરણમાં શ્રી રઘુનાથજીનાં દર્શનથી કૃતા-ર્થ થઈશ. અધ્યાત્મ રામાયણમાં વળી એ સંબંધમાં એવો લેખ છે કે, શુક બ્રહ્મનિષ્ઠ ઋષિ હતા. તેણે આસુરયજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કર્યું, એક દિવસ અગસ્ત્યનું નિમંત્રણ કર્યું. તે સમય તેના ગયા પછી પાછળનાં વૈરથી વન્દિત રાક્ષસે અગસ્ત્યના રૂપથી કહ્યું કે, અમને સામિપ્ય અન્નનું બોજન કરાવવું, શુકે તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો. તે રાક્ષસે ત્યાંથી જઈને રસોષ્યાનું રૂપ ધરીને નરમાંસ પકાવ્યું અને જ્યારે અગસ્ત્યજી આવ્યા. ત્યારે તેમણે નરમાંસ જોઈને શુકને શાપ આપ્યો કે તું રાક્ષસ થઈ જા. રાક્ષસનું કર્તવ્ય પાછળથી જાણવામાં આવતાં અગસ્ત્યજીએ કહ્યું કે, રાવણની પાસે જ-ઈને રહે. ત્રેતાના અન્તમાં શ્રી રામચન્દ્રજીના પધારવાથી રાવણને જ્ઞાનનો બોધ કરી તિરસ્કાર કર-વાથી રામનાં દર્શનથી મુક્ત થઈશ.

કારિ પ્રણામ નિજ કથા સુનાઈ, રામ કૃપા આપનિ ગતિ પાઈ ॥

જાપિ અગસ્ત્યકર શાપ ભવાની, રાક્ષસ ભયડ રહા મુનિ જ્ઞાની ॥

ચન્દિ રામ પદ બારહિં બારા, પુનિ નિજ આશ્રમ કહૈં પગુધારા ॥

આ વચન સાંભળતાંની સાથે તો રાવણ મનમાં ડર્યો, પરંતુ ઉપરથી હસીને સર્વના સાંભળતાં બોલ્યો કે-મોટો તપસ્વી તો હું કે જે આકાશવત્ હું તેને જૂમી ઉપર પડીને પકડવા ઇચ્છે છે. અને નાનો તપસ્વી તો વાગવિલાસી છે કે જે મને જીતવા ઇચ્છે છે. ૧ શુકે કહ્યું કે-હે નાથ ! જે કાંઈ પત્રમાં લખ્યું છે તે સર્વ સત્ય છે એમ સમજી અભિમાની પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરો. ક્રોધનો ત્યાગ કરી માફ વચન શ્રવણ કરો. શ્રી રઘુનાથજી સાથે વેર ત્યાગી દીયો. ૨ રઘુનાથજી જો કે સકળ લોકોના નાથ છે. છતાં સ્વભાવ અતિ કોમળ છે. રામચંદ્રજી મળતાંની સાથેજ તમારા ઉપર કૃપા કરશે. અને હૃદયમાં એક પણ અપરાધને ધારણ નહિ કરે. ૩ જનકીજી રઘુનાથજીને આપો. આટલું તો માફ કહેવું માનો. જેવું શુકે જનકીજી પાછાં આપવાનું કહ્યું કે, તે સાંભળતાંની સાથેજ રાવણે તેને લાત મારી. ૪ એટલે શુક ચરણોમાં મસ્તક નમાવી રઘુનાથજીની પાસે જવા માટે ચાલ્યો. ત્યાં જઈ તેણે પ્રણામ કરી પોતાની સર્વ વાતો કહી સંભળાવતાં, શ્રી રામચંદ્રજીની કૃપાથી ગતિને પામ્યો. ૫ શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! શુક જ્ઞાની મુનિ હતો, તે મહર્ષિ અગસ્ત્યજીના શાપથી રાક્ષસ થઈ ગયો હતો. તેણે વારંવાર શ્રી રામચંદ્રજીનાં ચરણમાં પડી, પછી પોતાના આશ્રમ તરફ પ્રયાણ કર્યું.* ૬

દોહા-વિનય ન માનત જલધિજડ, ગયે ત્રીન દિનવીતિ ॥

બોલે રામ સકોપ તબ, ભય વિનુ હોય ન પ્રીતિ ॥ ૬૦ ॥

આ તરફ મૂર્ખ સાગરે વિનતી માની નહિ. પ્રાર્થના કરતાં કરતાં ત્રણ દિવસ વ્યતીત થઈ ગયા. ત્યારે તો શ્રી રામચંદ્રજી ક્રોધ કરીને બોલ્યા કે, ભય વગર પ્રીતિ થતી નથી.+ ૬૦

*બ્રહ્માસ્વયમ્મૂ શ્વતુરાનનોઘારુદ્ર સ્થિનેત્રસ્ત્રિપુરાન્તકોવા। इन्द्रो महेन्द्रः सुरनाय-
कोवा जातुनर्शक्यो युधिरामवध्यम् ॥ ૧ ॥

+ કોઈ શંકા કરે કે સાગરે શ્રી રામચંદ્રજીનું સન્માન કેમ કર્યું ? તો તેનું સમાધાન એ છે કે, સમુદ્ર શ્રી રામચંદ્રજીની નર લીલા નીરખી મોહિત થઈ ગયો હતો. બીજું પોતાની ઉત્તર તરફ રહેતા વનવાસિયોને શિક્ષા કરાવવી હતી, એ કારણથી સાગર પ્રાર્થના કરતાં છતાં પણ ન આવ્યો.

ચૌ-લક્ષ્મણ વાળ શરાસન આનૂ, શોષૌં વારિધ વિશિષ કૃશાનૂ ॥
 શઠસન વિનય કુટિલસનપ્રીતી, સહજ કૃપણસનસુન્દર નીતી ॥
 મમતારત સન જ્ઞાન કહાની, અતિલોભી સન વિરાતિ બલાની ॥
 ક્રોધિહિ સન કામિહિ હરિકથા, ઉપર બીજ બયે ફલ યથા ॥
 અસકહિ રઘુપતિ ચાપ ચઢાવા, યહ મત લક્ષ્મણકે મન ભાવા ॥
 સન્ધાનેઝ શર વિશિષકરાલા, ડઠી ડદધિઝર અન્તર જ્વાલા ॥
 મકર ઝરગ ઝ્રષગણ અકુલાને, જરતજન્તુજલનિધિ જબજાને ॥
 કનકથાર ધરિ મણિગણનાના, વિપ્રરૂપ આયે તાજિ માના ॥

૧હે લક્ષ્મણ ! ધનુષ બાણ લાવો. હુમણું અગ્નિબાણથી સાગરને શોષી
 લઉં છું. મૂર્ખને વિનતિ, કુટિલથી પ્રીતિ, અને સ્વભાવિક કૃપણને સુંદર નીતિ-
 નો ઉપદેશ કરવો. ૧ જેને મોહ પ્રબળ હોય તેને જ્ઞાન કથા કહેવી, લોભી
 પાસે વૈરાગ્યની કથા કરવી, ક્રોધીને શાન્તીનો ઉપદેશ અને કામીને હરિકથા
 સંભળાવવી, એ સર્વ મારી જમીનમાં ખીજ વાવવા બરાબર છે. અર્થાત્ તે સર્વ
 વૃથા ઉપદેશ છે. ૨ આ પ્રમાણે કહીને રઘુનાથજીએ ધનુષ ચડાવ્યું. એ વાર્તા
 લક્ષ્મણજીને બહુજ રૂચી. શ્રી રામચન્દ્રજીએ બહુજ તીક્ષ્ણ બાણ સંધાન કરતાં-
 ની સાથેજ સમુદ્રના હૃદય અંતરમાં આગ બળવા લાગી. ૩ મધર, સર્પ અને
 માછલાં-આદિ સર્વ વ્યાકુળ થઈ ગયાં, સમુદ્રે બાણ્યું કે બધાં બળે છે, એટલે
 તો તુરત પ્રાદ્ધાણ્યું ૩૫ ધારણ કરી સુવર્ણના થાળમાં મણિ ભરીને માનનો
 ત્યાગ કરી આવ્યો. ૪

દોહા-કાટે પૈ કદલી ફરે, કોટિ યત્ન કરિ સીંચ ॥

વિનય ન માન લગેશ સુન, ઢાટેહિં પૈ નવ નીચ ॥ ૬૧ ॥

કાકમુશુંડજી કહે છે કે-હે શુરૂડજી જેમ કેળને કરોડો યત્ન કરીને સીંચીએ
 તો પણ તે ફળે નહિ, પણ જ્યારે કાપીએ ત્યારે જ તે ફળે છે. તેમ નીચને ગમે
 તે પ્રમાણે વિનય કરી સમભવીએ પણ તે સમજેજ નહિ; પરંતુ જ્યારે બરે-
 બરો વાસ્તવિક ભય દર્શાવીએ ત્યારે તે સમજીને નમે છે. ૬૧

૧ ચાપમાનય સૌમિત્રે શરાંશ્ચશી વિષોપમાનૂ । સમુદ્રં શોષયિષ્યામિ પદ્મ્યાં
 યાંતિ પ્લવંગમાઃ

હે લક્ષ્મણ ! મારું શાર્ક્કમ ધનુષ્ય લાવ. અને મહાવિષધરોના સમાન પ્રલયાગ્નિ બાણમાંની
 અગ્નિથી આ મૂઠ સમુદ્રનું શોષણ કરીશ, અને સર્વ મારી વાતરતી સેના પ્રાદ્ધાન આવી જશે.

चौ०—सभय सिन्धु गहि पद प्रभु केरे, क्षमहुनाथ सब अवगुण मेरे ॥
 गगन समीरं अनल जल धरणी, इनकी नाथ सहजजडकरणी ॥
 तब प्रेरित माया उपजाये, सृष्टि हेतु सब ग्रन्थन गाये ॥
 प्रभु आयमुजेहिकहैं जस अहही, सो तेहिभांतिरहै सुखलहई ॥
 प्रभुभलकीन्हमोहिं सिख दीन्ही, मर्यादासब तुम्हरी कीन्हीं ॥
 होल गँवार शूद्र पशु नारी, ये सब ताडनके अधिकारी ॥
 प्रभु प्रताप मैं जाब सुखाई, उतरिहि कटक न मोरि बडाई ॥
 प्रभु आज्ञा अपेल श्रुति गई, करहु वेगि जो तुमाहैं सोहाई ॥

સમુદ્રે ડરીને પ્રભુનાં ચરણ પકડી લીધાં. અને કહ્યું કે-હે નાથ ! મારા સર્વ અવગુણો ક્ષમા કરો. આકાશ, પવન, અગ્નિ અને જળાણી અને પૃથિવી એ સર્વની સ્વભાવિક જડ કરણી છે. ૧ એ સર્વ તમારી પ્રેરણાથી માયાએ ઉપજાવેલ છે. અને તેને સર્વ ગ્રન્થોએ સૃષ્ટિનું કારણ કહેલ છે. પ્રભુની આજ્ઞા જેવી જેને જે પ્રમાણે છે, તે તે પ્રમાણે અનુસરવાથી સુખ પામે છે. ૨ પ્રભુ, આપે બહુજ સાડું કર્યું કે જે મને શિખામણ આપી. આ આપનીજ કરેલી મર્યાદા છે. જે જેવો છે તેને તેવુંજ કરવામાં આવે. મર્યાદાના કારણથી હું પ્રથમ હાજર ન થયો, હે મહારાજ ! ટોલ, ગમાર, શૂદ્ર, પશુ અને સ્ત્રી, એ સર્વ તાડન કરવા યોગ્ય છે. ૩ પ્રભુના પ્રતાપથી હું સૂકાઈ જઈશ. સેન્ય ઉતરી જશે, પરંતુ એમાં મારો મહિમા નહિ રહે, વેદ કહે છે કે આપની આજ્ઞા ભંગ થઈ શકતીજ નથી. એ માટે જેવી આપની ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે કરો. ૪

दोहा—मुनत विनीत वचन आते, कह कृपालु मुमुकाइ ॥

जेहि विधि उतरै कपि कटक, तात सो करतु उपाइ ॥ ६२ ॥

સાગરનાં આવાં નીતિયુક્ત વચન શ્રવણ કરીને કૃપાળુ રામચન્દ્ર હસીને બોલ્યા કે, હે તાત ! જે પ્રકારે વાનરની સેના ઉતરે, તે ઉપાય કરો. ૬૨

चौ०—नाथ नील नल कपिदोउ भारी, लरिकारि रूपि आशिष पारि ॥

“सरिता निकट रहे मुनि छारि, कराहि उपद्रव तहैं दोउ जाई ॥

आंख मूंद मुनिं ध्यान लगावैं, तब ये ठाकुरको ले जावैं ॥

सो जलमें सब देहिं डुबाई, तब मुनि शाप दियो रिसि आई ॥

प्रस्तर लुआ तुम्हार जो होई, पानी पै उतरावैं सोई ॥

स्थिर रहै चलै सो नाहीं, तब यह कछु समझे मन माई ॥ ”

તિનકે પરશ કિયે ગિરિમારે, તરિહાઈ જલધિ પ્રતાપ તુમ્હારે ॥
 મૈં પુનિ ડરધરિ પ્રભુ પ્રભુતાઈ, કરિહૌં બલ અનુમાન સહાઈ ॥
 શહિ વિધિ નાથપયોધિબૈંધાઈય, જિહિઅસમુયશલોકતિહુંગાઈય ॥
 શહિ શર મમ ઉત્તર તટવાસી, હતહુ નાથ સ્વલ ગણ અઘરાસી ॥
 મુનિ કૃપાલુ સાગરમન પીરા, તુરતાઈ હરી રામ રણધીરા ॥
 દેસિ રામ બલ અતુલિત ભારી, હાર્પિં પયોનિધિ ભયો મુલ્હારી ॥
 સકલચરિતકાઈ પ્રભુહિ સુનાવા, ચરણ વન્દિપાથોધિસિધાવા ॥

હે નાથ ! આપની સેનામાં જે એ નીલ અને નળ નામના બે સેનાપતિ
 વાનર છે. તેને બાલ્યાવસ્થામાં ઋષિએ શાપ આપ્યો હતો. જેને આ સમય
 શાપ નહિ પણ આશીર્વાદ કહેવો જોઈએ. (અહિંથી પાંચ ચોપાઈ ક્ષેપક છે.)
 નદીને કિનારે મુનિ રહેતા હતા, તેની પાસે જઈને આ બે ઉપદ્રવ કરતા હતા. ૧
 આંખે મિચીને જ્યારે મુનિ ધ્યાન કરે ત્યારે એ નીળ અને નળ તેમના ઠાકોર-
 જીને ઉપાડીને લઈ જાય. અને તે સર્વને જળમાં બોળી દે. તેથી મુનિએ
 ક્રોધ કરીને એ શાપ આપ્યો કે, - ૨ જે વસ્તુને તમારો સ્પર્શ થયો હશે, તે પાણી
 પર તરી આવશે, અને જ્યાંની ત્યાં સ્થિર રહેશે, ચાલશે નહિ. આ સાંભળી
 તેમણે પોતાની અંચળતાનો ત્યાગ કર્યો. (અહિં સુધી ક્ષેપક છે.) તેનો સ્પર્શ
 કરવાથી મોટા મોટા પર્વત આપના પ્રતાપથી સમુદ્રપર તરશે, અને હું પણ
 આપની પ્રભુતા હૃદયમાં ધારણ કરીને બળના અનુસાર સહાયતા કરીશ. ૪ આ
 પ્રકારે હે મહારાજ ! સાગરને બાંધો, જેથી આપનો યશ ત્રૈલોકમાં ગવાશે.
 આ બાણુ જે આપે ચઢાવ્યું છે, તેથી મારા ઉત્તર કિનારાના રહેવાવાળા ભીલ
 લોકો કે જે પાપાત્મા છે તેનો નાશ કરો. ૫ રામચન્દ્રજીએ સાગરના મનનું
 દુઃખ શ્રવણ કરી તુરત તે દુઃખ દૂર કર્યું એટલે કે તે દેશના કિરાત-ભીલ કે
 જે દુઃખરૂપ હતા, તેઓને મારી નાખ્યા. એ બાણુના પ્રતાપે તે સ્થાનનું જળ સૂ-
 ઠાઈ ગયું. એટલે તે સ્થળને વરદાન આપ્યું કે અહિં કુળકુળ બહુજ થશે. રામ-
 ચન્દ્રજીનું અતુલિત ભારે બળ જોઈને સમુદ્ર પ્રસન્ન થઈ સુખી થયો. ૬ રાવણના
 ઘરનો સર્વ પ્રસંગ સંભળાવી, ચરણોમાં દંડવત કરી સાગર દેવતા બાલ્યા ગયા.

હંદ-નિજમવન ગવનેડ સિન્ધુ શ્રીરઘુવરિહિયમનભાયડ ॥

યહ ચરિત કલિમલ હરણ જસમાતેદાસ તુલસી ગાયડ ॥

મુલ્લમવન સંશય દમન શમન વિષાદ રઘુપાતે ગુણગના ॥

તાજિ આશ સકલ મરોસે ગાવાઈ સુનાઈ સજ્જન શુચિમના ॥

સાગર દેવતા પોતાને ઘેર ગયા, અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ એનાં વચન માન્ય કર્યાં. કળિના મળને હરવાવાળું આ ચરિત્ર બુદ્ધિઅનુસાર તુલસીદાસજીએ ગાયું છે. આ કથા સુખની નિધાન, સંશયનો નાશ કરવાવાળી વિષાદને ત્રાસ આપનારી છે. આમાં શ્રી રઘુનાથજીના ગુણ વર્ણવેલા છે. જે પ્રમાણે સિંધુ-સાગર સુખી થઈને ઘેર ગયો, તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પણ સુખી થાય. જે પ્રમાણે કિરાતોનો નાશ થયો, તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના સંશય અને સંકટનો નાશ થાયો. વિષયરસની આશા અને સાંસારિક જીવનો ભરોસો ત્યાગીને જે કોઈ રામના ગુણાનુવાદ ગાય છે અને સાંભળે છે. તે પવિત્ર મનવાળા સજ્જન સુકિતના સુખને અનુભવ કરે છે. ૧૬

દોહા—સકલ સુમંગલ દાયક, રઘુનાયક ગુણગાન ॥

સાદર મુનાહિ તે તરહિં ભવ, સિંધુ વિના જલયાન ॥ ૬૩ ॥

રઘુનાથજીના ગુણાનુવાદ એ સકળ આનંદ મંગળને દેવાવાળા છે, તેથી જે આદરપૂર્વ શ્રવણ કરે છે, તે વગર વહાણે સંસાર સાગરથી પાર થઈ જાય છે. ૬૩

સુન્દર કાન્ડનું ગુજરાતી ભાષાન્તર સમાપ્ત.

શ્રીગણેશાયનમઃ ।

॥ શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ ॥

* લંકાકાન્ડ

ગુજરાતી ભાષાંતર.

શ્લોક૦-રામં કામારિસેવ્યં ભવભયહરણં કાલમત્તેમસિંહં ।

યોગીન્દ્રં જ્ઞાનગમ્યં ગુણનિધિ મજિતં નિર્ગુણં નિર્વિકારમ્ ॥

માયાતીતં સુરેશં સ્વલવધનિરતં વ્રહ્મવૃંદૈકદેવં ।

વંદે કુંદાવદાતં સરાસિજનયન દેવમુર્વીશરૂપમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રી સદાશિવજીના સેવ્ય, સાંસારિક જન્મ-મરણના લયને હરવાવાળા,

* આ છઠ્ઠો યુદ્ધકાંડ અતિ રોચક છે. તેથી બદ્ધ, મુમુક્ષુ અને જીવન્મુક્ત ત્રણે પ્રકારના જ્ઞાતા બહુજ શ્રદ્ધાથી શ્રવણ કરે છે. આમાં શ્રી રામ-રાવણનો સર્વોપરિ સંગ્રામ ત્રિ-કુટાચસપર થયેલ છે. એ માટે ગુસાઈજીએ આ કાંડને ચોપાઈઓની ત્રણ ચાલીસીઓ નિર્માણ કરેલ છે, ચાલીશ ચાલીસ ચોપાઈ પછી છન્દ ગોઠવ્યો છે. ત્રીજી ચાલીસીમાં જે ચોપાઈ પ્રતિ-છન્દ કહેલ છે. તે રામ-રાવણના સંગ્રામ અને સીતામીલાપ અને દેવતાઓની સ્તુતિના કહેલ છે. પ્રારંભમાં સમુદ્રપર સેતુબન્ધન, પછી સમુદ્રપાર જવું, નિશાચરોના અંગોનો ભંગ, રાવણનો બ ક્વાદ, મંદોદરીનું સમન્વવતું, પ્રહસ્તની સલાહ, રાવણનું માનભંગ, મંદોદરિના મુખથી વિરાટ દર્શાવવું. અંગદવિષ્ટી, વાનરાઓની ચડાઈ, રાક્ષસોનો સહાર, રાવણસલા, માલ્યવન્તની સલાહ, મેધનાદ અને લક્ષ્મણનું યુદ્ધ, લક્ષ્મણ મૂર્ચ્છા, હનુમાનજીનું સંજીવની લેવા જવું, કાલનેમિનોવધ, દ્રોણાચળ લાવતાં ભરત હનુમાન સમાગમ, રામચન્દ્રજીનો વિલાપ, સંજીવનીથી લક્ષ્મણનું મૂર્ચ્છાથી જાગત થવું, કુંભકર્ણનું જાગવું અને સંગ્રામ કરવા જવું અને મરણ તેથી રાવણનો વિલાપ, મેધનાદનું ધોર યુદ્ધ, નાગપાસ બન્ધન, જામ્બવંત દ્વારા તેનો પરાજય, ગરુડદ્વારા નાગપાસ મોચન, મેધનાદનું યજ્ઞ સમારંભ, લક્ષ્મણજીને હાથે તેનો વધ, રાવણનો વિલાપ, રાવણની ચડાઈ, લક્ષ્મણ દ્વારા પરાજય, રાવણના યજ્ઞનો વિધ્વંસ, રામ-રાવણ સંગ્રામ, જામ્બવન્તદ્વારા રાવણનો પરાજય, ત્રિજટાદ્વારાસીતાને સમાચાર જ્ઞાન, પુનઃ રામ-રાવણનું અપાર યુદ્ધ, રાવણવધ, મંદોદરીનો વિલાપ, રાવણની મૃતક ક્રિયા. વિલીપણનો રાજ્યાભિષેક, સીતાજીને જોલાવવાં, અગ્નિપ્રવેશ, સીતા-રામમીલાપ, દેવસ્તુતિ, દશરથાગમન, સેનાજીવન, શિવસ્તુતિ, અયોધ્યા પ્રયાણ, દંડક, ચિત્રકૂટ પ્રયાગાગમન, અન્તમાં યુદ્ધનિષાદ મિલાપનું વર્ણન આ કાંડમાં છે.

કાળરૂપી મહોન્મત્ત હાથીને મારવામાં સિંહ સદૃશ, યોગિયોમાં શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ યોગિયોમાં ઉત્તમ જે નારદ, શુક અને સનકાદિક તેઓને જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય, ગુણોના સમુદ્ર, કોઇથી પણ નહિ જીતાયેલા, ગુણાતીત-નિર્ગુણ, વિકાર રહિત, માયાથી પર, દેવતાઓના સ્વામી, દુષ્ટોને મારવામાં તત્પર. બ્રાહ્મણોને પૂજવાને માટે એક દેવ, અથવા બ્રાહ્મણોના સમૂહને ઇષ્ટ દેવરૂપ માનનારા, મેઘ સદૃશ શ્યામ સુંદર કાન્તિવાળા. કમળો સરખાં નેત્રોવાળા, દિવ્યગુણ સુકત, અને સાક્ષાત્ પૃથિવીપતિરૂપ ધારણ કરનારા શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરું છું. ૧

શંખેદ્રામમતીવ મુન્દરતનું શાર્દૂલચર્મામ્બરં ।

કાલવ્યાલકપાલભૂષણધરં ગંગાશશાંકપ્રિયમ્ ॥

કાશીશં કલિકલ્મષૌઘશમનં કલ્યાણકલ્પદ્રુમં ।

નૌમીઢયં ગિરિજાપાર્તે ગુણનિધિ શ્રીશંકરં કામહમ્ ॥ ૨ ॥

શંખ અને ચન્દ્રમાના સમાન જેની કાન્તિ છે. ઘણું જ સુંદર શરીર છે. વ્યાઘ્રચર્મરૂપી વસ્ત્રવાળા, કાળના સમાન સર્પ અને ખોપરીઓરૂપી આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા, શ્રી ગંગાજી તથા ચન્દ્રમા ઉપર પ્યાર રાખનારા, કાશીના પતિ, કલિયુગના પાપોના સમૂહોનો નાશ કરવાવાળા, કલ્યાણના કલ્પ વૃક્ષરૂપ, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, ચરાચરને પૂજનીય, શ્રી પાર્વતીજીના પતિ, ગુણોના સાગર, કામદેવનો નાશ કરવાવાળા, અને શાન્તિને દેવાવાળા શ્રી સદાશિવજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨

યો દદાતે સતાં શમ્ભુઃ કૈવલ્યમપિદુર્લભમ્ ॥

ખલાનાં દળકુદ્યોસૌ શંકરઃ શાંતનોતુ મે ॥ ૩ ॥

જે શ્રી સદાશિવજી મહાત્માઓને દુઃપ્રાપ્ય સુક્રિત આપે છે. અને દુષ્ટોને હાંડ આપવાવાળા છે. તે શ્રી સદાશિવજી મારાં કલ્યાણનો વિસ્તાર કરો. ૩

દોહા-લવ નિમેષ પરિમાણુ યુગ, વર્ષ કલ્પ શરચણ્ડ ॥

મજસિ ન મન તોહિ રામકહૈં, કાલ જાસુ કોદણ્ડ ॥૧॥

હે મન ! શ્રી રામચન્દ્રજીનું જનન કય. શ્રી રામચન્દ્રજી કેવા છે કે જેનું કાળરૂપી ધનુષ છે. અને જેમાં પરમાણુ, લવ, નિમેષ, વર્ષ, યુગ અને કલ્પરૂપી પ્રચંડ બાણો છે. અર્થાત્ જે પ્રભુ કાળનાં પરમાણુ તથા લવ-આદિ

અવયવોથી સર્વ પદાર્થોના આયુષ્યનો લય કરતાજ નાથ છે. એવા શ્રી રામને, હે મન ! તું શા માટે બજતું નથી. * ૧

સોં—સિંધુ વચન મુનિ રામ, સચિવ બોલિ પ્રમુખસકલ્લઙ્ગ ॥

અથ વિલંબ કેંહિ કામ, રચહુ સેતુ ઉતરૈ કટક ॥૧॥

૧ સમુદ્રનાં વચન શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ મંત્રિઓને બોલાવીને કહ્યું કે, હવે વિલમ્બ શા માટે લગાડોછો. પૂલની રચના ત્વરાથી કરો કે જે દ્વારા સૈન્ય સામે પાર નાથ. ૨ ૧

મુનહુ બાનુકુલકેતુ, જામ્બવન્ત કરજોરિ કહ ॥

નાથ નામ તવ સેતુ, નર ચઢિ ભવસાગર તરહિ ॥૨॥

જામ્બવાન હાથ બેડીને બોલ્યા કે,—હે સૂર્યકુળના ધ્વજરૂપ શ્રી રામચન્દ્રજી ! મારાં વચન શ્રવણ કરો. આપનું નામજ સેતુરૂપ છે. કે જે ઉપર મનુષ્ય ચડીને સંસારસાગરથી પાર થઈ નાથ છે. ૨

ઘોં—યહ લઘુજલધિ તરત કત વારા, અસ મુનિ પુનિ કહ પવનકુમારા ।

પ્રમુખતાપ વઢવાનલ ભારી, શોષે પ્રથમ પયોનિધિ બારી ॥૧॥

તવ રિપુનારિ રુદન જલધારા, ભરયો બહોરિ ભયો તેહિ સ્વારા ।

મુનિ અસિ હક્તિ પવનમુત કેરી, વિહંસે રઘુપતિ કપિતન હેરી ॥૨॥

જામ્બવન્ત બોલે દોડ ભાઈ, નલ નીલહિ સવ કથા મુનાઈ ।

રામપ્રતાપ મુમિરિ ઝરમાંહીં, કરહુ સેતુ પ્રયાસ કહુ નાહીં ॥૩॥

બોલિ લિયે કપિનિકરવહોરી, સકલ મુનહુ વિનતી ઇક મોરી ।

* જે શ્રી રામનું લવથી કલ્પ પર્યન્ત બાણ છે. કાણ ધનુષ છે. પલકના લાગવાનું નામ લવ છે. સાઠ લવની એક નિમિષ, સાઠ નિમિષે એક પરિમાણ, સાઠ પરિમાણે એક પળ, સાઠ પલની એક ધડી. સાઠ ધડીનો એક દિવસ ને રાત્રિ. ત્રીસ દિવસને રાત્રિનો એક માસ. બાર માસનું એક વર્ષ એવાં સો વર્ષ શ્રી રામચન્દ્રજીના બાણની લંડી છે. લવ નિમેષ બાણોનાં ફોક છે. તે વર્ષમાં લાગેલાં છે. ચાર યુગ બાણના પર છે. કલ્પ પ્રચંડ અગાસી છે. હનર સત્યયુગ, હનર ત્રેતા, હનર દ્વાપર અને હનર કલ્પયુગ વ્યતીત થતાં બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય છે. તેને કલ્પ કહે છે. તે શ્રી રામનું બાણ છે. અને જે મહા પ્રલય થાય છે તેજ ધનુષ છે. અને જે કાળની અંદર ઉત્પત્તિ પાલન અને પ્રલય છે, તેજ પ્રલયા છે. જેનું ધનુષ હોય છે, તેનું બાણ પણ હોય છે; જેમકે—કામ કુસુમ સાયક ધનુ લીન્હે ' તો તે બાણ બ્રહ્મા-આદિને પણ લાગે છે. તો પછી મનુષ્યો શી ગણનામાં છે. આ કાન્ડમાં વીર રસનુંજ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેથીજ ધનુષ, બાણનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

૧ આ સૌરઠાથી સુન્દર અને લંકા કાન્ડનો પ્રસંગ મેળવેલો છે.

૨ આથી જનકીજીની પ્રાપ્તિની આતુરતા જણાઈ આવે છે.

રામચરણપંકજ ઉર ધરહુ, કૌતક એક માલુ કાપિ કરહુ ॥૪॥

ધાવહુ મર્કટ વિકટ વરૂથા, આનહુ વિટપ ગિરિનકે ચૂથા ।

સુનિ કાપિ માલુ ચલે કરિહુદા, જય રઘુવીર પ્રતાપ સમૂદા ॥૫॥

આમ હોવાથી આ નાહાના સમુદ્રને તરવામાં અર્થાત્ પાર પામવામાં શું વાર લાગશે ? આવાં જામ્બવાનનાં વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજી બોલ્યા કે ‘હે પ્રભુ ! આપના પ્રતાપરૂપી મોટા વડવાનજે પ્રથમથીજ સમુદ્રના જળને સૂકાવી નાખ્યું હતું. ૧ પરંતુ આ સમુદ્ર પાછો ભરાયલો જણાય છે તે તો આ પના શત્રુઓની સ્ત્રીઓના રૂદનની અશ્રુધારાઓથી જ ભરાઇ ગયેલ છે. અને તેથીજ ખારો થઇ ગયેલ છે. ૨ આ પ્રકારે હનુમાનજીની ઉત્પ્રેક્ષાઅલંકારવાળી યુક્તિને શ્રવણ કરી, અને વાનરાઓના શરીરને ઉત્સાહમય નિરખીને શ્રી રામ ચન્દ્રજી હસ્યા. ૩ જામ્બવન્તે નળ તથા નીલ એ બે ભાઈઓને બોલાવીને જે કાંઈ તેના સંબંધમાં સમુદ્રે કથેલું હતું, તે તેઓને સંભળાવીને કહ્યું કે. તમે બે ભાઈઓ તમારા હૃદય મન્દિરમાં શ્રી રઘુનાથજીના પ્રતાપનું સ્મરણ કરીને પૂલ બાંધો તેમાં તમને જરાપણ પરિશ્રમ પડશેજ નહિ. ૪ આ પ્રમાણે નળ તથા નીલને કહીને જામ્બવન્તે પછી સર્વ વાનરાઓના તથા રીછોના સમૂહોને બોલાવીને કહ્યું કે, તમે સર્વ મારી એક વિનતિ શ્રવણ કરો. હે રીછો તથા વાનરાઓ ! શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળને હૃદયમાં ધારણ કરીને એક કોતુક કરો. ૪ હે અનેક પ્રકારના સાહસી વાનરાઓ તથા રીછો ! તમે મોટાં મોટાં ટોળાંઓ કરીને ચારેકોર ત્વરાથી દોડતા જાઓ, અને પર્વતોના તથા વૃક્ષોના સમૂહોને ઉઠાવી ઉઠાવી ઉપાડી લાવો. આ પ્રમાણેની જામ્બવન્તની આજ્ઞા શ્રવણ કરીને તુરતજ વાનરાઓ અને રીછોનાં ચૂથો ‘હુહા’ કરતા અને શ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રતાપના સમૂહનો ઉત્કર્ષ થજો. એમ બોલતા બોલતા ત્યાંથી ચાલ્યા.

દોહા—અતિ ઉતંગ તરુ શૈલ ગણ, લીલહિં લેહિં ઉઠાઈ ॥

આનિ દેહિ નલ નીલ કહૈ, વિરચાહિં સેતુ બનાઈ ॥૨॥

એ વાનરાઓ અને રીછો ઘણાજ જિંચા પર્વતોના અને વૃક્ષોના સમૂહો ને લીલા માત્રથી જ ઉઠાવી ઉઠાવીને લાવવા લાગ્યા. અને નળ તથા નીલને

૧ કેટલાક વિદ્વાનો આ પ્રમાણે પણ અર્થ કરે છે કે—આપના ભક્ત અને જળના શત્રુ અગ સ્ત્રવજીએ જ્યારે આપનાજ પ્રતાપથી સમુદ્રનું શોષણ કરેલું હતું, કે જે પાછું તેમણેજ તેના રૂદનથી નાડી દ્વારા પોતાના શરીરમાંથી કાઢાડીને ભરી દીધું છે. અને તેમ કરવાથી ખાંડે જળ સમુદ્રનું થઈ ગયું છે. જ્યારે આપના ભક્તે આ પ્રમાણે કરેલું હતું, તો પછી આપ પોતે તો સમુદ્રના જળને સૂકાવી નાખો તેમાં તે શી મોટી વાત છે. !

आपवा लाग्या, ओटले ते जे लाधयो सुन्दर पूलनी ते वडे रथना करवा लाग्या. २

चौ०—चहुं दिशि कहं सब वानर धावहिं, कन्दुक इव नग कहं धरि लावहिं ।

चौदह योजन रच्यो प्रथम दिन, दूजे बीस रच्यो प्रमुदित मन ॥ १ ॥

तीजे दिन इकवीस बनायो, बाइस चौथे दिवस मुहायो ।

पंचम दिन योजन तेईसा, रच्यो नील नल प्राज्ञ हरीसा ॥ २ ॥

पूर्ण भयो शत योजन जबहीं, आज्ञा दी रघुनंदन तबहीं ।

अब कोई पर्वत मत लावो, जहां तहां तुरतहि पधरावो ॥ ३ ॥

तेहि क्षण शृंग हिमालय भारी, लावत थे हनुमान उपारी ।

वृंदावन ढिग पहुंचे जाई, तहां प्रभुकी आज्ञा सुनि पाई ॥ ४ ॥

(क्षेपक) वानराओ तथा रीछे आरे दिशाओमां होडी होडीने जेम द-
डाओने उपाडे, तेम पर्वतोने उपाडीने लाववा लाग्या. ते वडे पछेले दिवसे
चौद योजन पूल अंधाये. भीजे दिवसे प्रमुदित मनथी बीस योजन पूल
अंधाये. १ तीजे दिवसे ऐकवीस योजन पूल अंधाये. चौथे दिवस आवीस
योजन पूल अंधाये अने पांचमे दिवसे त्रेवीस योजन अंधाये. आ प्रभाणे
यतुर ऐवा नग अने नील जे जे वानराओये पांच दिवसमांज सो योजन-
नो सेतु अंधी दीधो. २ ज्यारे पूरे पूरे सो योजननो पूल आ पारथी
सामा पार सुधी अंधाध गयो, त्यारे श्री रामचन्द्रल्ले आज्ञा करी के, हुवे
कोई पर्वत लावशेज नहि. अने जेना हाथमां कदाय पर्वत वधारानो
रह्यो होय, तो तेमले तुरतज जयां पोते होय त्यांज तुरत भूकी देवो. तेमां
जरा विलम्ब न करशो. ३ जे समय आ प्रभाणे श्री रघुनाथल्ले आज्ञा
करी, त्यारे महावीरल्ले हिमालयनां ऐक लारे शिखर (गोवर्द्धन) ने उपाडी
लावता हुता. ते श्री वृंदावनना समीपमां आवी पोहोचतां, त्यां प्रभुनी
आज्ञा तेमना सांलणवामां आवी. ४

दोहा—सुनि आज्ञा हनुमान तब, तहँ गिरिधर्यो उतारि ।

गिरि गोवर्द्धन विप्रतनुं, धरि तब कह्यो उचारि ॥ ३ ॥

श्री रामचन्द्रल्ले आज्ञा सांलणवामां आवतांज महावीरल्ले पर्वतने
त्यांज भूकी दीधो. ओटले तो गोवर्द्धन पर्वते विप्रश्य धारण करीने हनुमानल्ले
आ प्रभाणे कहुं के ३

चौ०—रामदरश इच्छा मनमाहीं, त्यागो हमहिं उचित अस नाही ।

महावीर सुनि प्रभु पहुँआये, ताके समाचार सब गाये ॥ १ ॥

રઘુપતિ કહ્યો કહો તુમ જાઈ, દ્વાપર અન્ત દરશ દે આઈ ।

સાત દિવસ કર પર તેહિ ધરિહૌં, ત્રીન લોક મહિમા વિસ્તરિહૌં ॥૨॥

મહાવીર પુનિ તેહિપર આયે, પ્રભુકે સર્વ સંદેશ સુનાયે ।

સુનિ ગોવર્ધન હર્ષિત ભારી, મમ પ્રેમ સુમિરે અઘહારી ॥ ૩ ॥

‘ હે હનુમાનજી ’ મારા મનમન્દિરમાં રામદર્શનની ઇચ્છા હતી, છતાં તમે મને અહિં છોડી દીધો. એ તમે યોગ્ય કસ્યું નથી. ! આવાં તેનાં વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજી તેને સમજાવી શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. અને ગોવર્ધન પર્વતના સર્વ સમાચાર પ્રભુને સંભળાવ્યા. ૧ હનુમાનજીનાં ગોવર્ધન પર્વતના સંબંધનાં વચન શ્રવણ કરી દયાળુ પ્રભુએ હનુમાનજીને કહ્યું કે, -તમે ગોવર્ધન પર્વતની પાસે જાઓ, અને તેને કહો કે દ્વાપરના અંતમાં મારાં દર્શન તને થશે. અને સાત દિવસ પર્યન્ત હું તને હાથ ઉપર ધારણ કરીશ. અને તેથી ત્રેલોક્યમાં તેના મહિમાનો વિસ્તાર થશે. ૨ આવાં શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરીને મહાવીરજી તુરત ત્યાંથી ગોવર્ધન પર્વત પાસે વૃન્દાવનમાં આવ્યા. અને શ્રી પ્રભુનાં સર્વ વચનો કહી સંભળાવ્યાં. આવો શ્રી રામચન્દ્રજીનો સંદેશો શ્રવણ કરતે ગોવર્ધન પર્વત પ્રેમમાં મગ્ન થઈ મહા સુખ પામ્યો. ૩ (ક્ષેપક સમાપ્ત.)

ચો-ચૌલ વિશાલ આનિ કપિ દેહીં, કન્દુક ઇવ નલ નીલ સો લેહીં ॥

દેશિ સેતુ અતિ સુંદર રચના, બિહંસિ કૃપાનિધિ બોલે વચના ॥૧॥

પરમ રમ્ય સુંદર યહ ધરણી, મહિમા અમિત જાઈ નહિં વરણી ॥

કરિહૌં યહાં શમ્ભુ થાપના, મોરે હૃદય પરમ કલ્પના ॥૨॥

સુનિ કપીશ દુહ દૂત પઠાયે, મુનિવર નિકર બોલિ લૈ આયે ।

લિંગ થાપિ વિધિવત કરિ પૂજા, શિવસમાન પ્રિય મોહિં ન દૂજા ॥૩॥

શિવદ્રોહી મમદાસ કહાવૈ, સો નર સ્વપ્નેહુ મોહિં ન પાવૈ ।

શંકરવિમુક્ત ભક્તિ ચહ મોરી, સો નર મૂઢ મંદમતિ થોરી ॥૪॥

વાનરાઓ મોટા મોટા પર્વતો લાવી લાવીને દેવા લાગ્યા, તેને નળ અને નીલ એ બે ભાઈઓ દડાની પેઠે હાથમાં ઉઠાવી લેતા હતા. પૂલની અત્યંત સુંદર રચના નિરખીને શ્રી રઘુનાથજી હસીને આ પ્રમાણે વચન બોલ્યા કે, ૧ ‘ આ પૃથિવી પરમ રમ્ય છે. એનો મહા મહિમા ’ છે. કે જેનું કોઈ પણ વ-

૧ એ પૃથિવીનો મહિમા એ માટે કહ્યો કે-દ્રાવિડ દેશ ભક્તિની જન્મભૂમિ છે. અને દેવા રાખત માટે પર્વત ઉત્તમ સ્થાન છે, અહિં પર્વતોનો સમૂહ છે. સમુદ્રનો કિનારો છે. એ માટે આ સ્થળ પરમોત્તમ છે.

છૂન કરી શકે તેમ નથી. હું આ સ્થળમાં શ્રી સદાશિવજીની સ્થાપના કરવા વિચાર રાખું છું. અને તેનો મારા હૃદયમાં પરમ સંકલ્પ છે. ૨ આ પ્રમાણેનો શ્રી રામચન્દ્રજીનો પરમ સંકલ્પ જાણીને વાનરાઓના રાજા મુગ્રીવજીએ, મુનિઓને બોલાવવાને માટે તુરત બે હૂતોને મોકલ્યા. એટલે તેઓ અનેક મહામુનિઓને તે સ્થળે બોલાવી લાવ્યા. ૪ એટલે શ્રી રામચન્દ્રજીએ વિધિપૂર્વક શ્રી શિવલિંગનું સ્થાપન કરીને પૂજન કર્યા પછી કહ્યું કે.—શ્રી સદાશિવજીના સમાન મને બીજો કોઈ પણ પ્રિય નથી. ૧ ૩ જે પુરૂષ શ્રી સદાશિવજીનો દ્રોહ કરતો હોય, અને મારો દાસ કહેવાતો હોય તો તેવો પુરૂષ સ્વપ્નમાં પણ મને પામતોજ નથી. અર્થાત્ સ્વપ્ને પણ મને ગમતોજ નથી. જે પુરૂષ શ્રી શિવજીથી વિમુખ થઈને મારી ભક્તિની ઇચ્છા રાખે છે તે પુરૂષ મૂર્ખ છે, મંદ છે અને બુદ્ધિહીન છે. ૪

૨ શ્રી સદાશિવજીના સ્થાપન કરવાનો પરમ સંકલ્પ એ માટે કહેલ છે કે, રાવણ શ્રી સંકરનો પરમભક્ત છે, અને રાવણને ત્યાં શ્રી શિવજીનું સ્થાપન થઈ ચુક્યું છે. અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ રાવણને મારવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. એ માટે શ્રી સદાશિવજીને પ્રસન્ન કરવાને અદ્વિ સ્થાપન કરે છે કે. રાવણનો વિનાશ નિરખી ચિત્ત ઉદાસ કરશે નહિ. હું આપની સેવા કરીશ. બીજી એમ પણ વાર્તા છે કે. કેટલાક વૈશ્ણવો અજ્ઞાન વશ્ય થઈને શ્રી સદાશિવજીની નિન્દા કરે છે. તો એવા અધર્મ અને અજ્ઞાનને નિવારણ કરવાને પ્રતિજ્ઞા કરી કે મારા ધર્મ સ્થાપન અને અધર્મ નાશના તો અનેક સંકલ્પો છે, પરન્તુ આ સંકલ્પ સર્વોપરિ છે.

+ કેટલાક આ સંબંધમાં એવું ગપ મારે છે કે—શ્રી રામચન્દ્રજીને શ્રી શિવલિંગનું સ્થાપન કરાવવાને માટે શ્રી સીતાજી સહ રાવણ આવ્યો હતો. આ વાર્તા કેવળ અસંભવિત છે; કારણ કે અનેક સદાચરણી જ્ઞાની મુનિઓ છતાં, શ્રી રામચન્દ્રજી દુરાચારી પાપી રાવણને પોતાના યજ્ઞમાં શી રીતેજ બોલાવે. અને તે મહા અભિમાની રાવણને દક્ષિણાની કાંઈ આવશ્યકતા ન હતી કે તે દક્ષિણાની લાલચે જનકીજી સહ ત્યાં આવે. તેણે તો જનકીજી પાછાં દેવાના ઉચ્ચાર માત્રથીજ વિલીપણને કાઢાડી મૂક્યો હતો. અને શ્રી રામચન્દ્રજી તથા લક્ષ્મણજી જે રાવણ જનકીજી લઈને ત્યાં આવ્યો હોય તો તેને પાછો શી રીતેજ જનકીજી સહ લંકામાં જવાજ આપે. શ્રી રામચન્દ્રજી, શ્રી સીતાજીને કાંઈ રાવણ સાથે જુગાર રમતાં હારી ગયા ન હતા કે તેને લઈ જવા દે. તેમ કાંઈ રાવણ પણ જીતીને જનકીજીને લઈ ગયા ન હતા. આ બધી વાતો જોતાં રાવણ આ વાતની વાત છેક ગપજ છે.

૧ શ્રી ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી પ્રથમ શ્રી શિવજીને ‘મેવક’ સ્વામિ સર્વા સિય પિયકે એમ લખી ચૂકેલ છે. સેવકનું લક્ષ્ય તો ‘પૂજિ પાર્થિવ નાયક માથા’ સ્વામીનું લક્ષ્ય— ‘રઘુકુલમણિ મમસ્વામિ સોદ્ધ. કહે શિવનાયક માથ’ શ્રીમદ્ વાલ્મીકિય રામાયણના યુદ્ધકાંડમાં પણ શ્રી સદાશિવનું સ્થાપન લખેલું છે કે—**ए तच्च दृश्यते तीर्थं सागरस्य महात्मनः । सेतुबन्ध इति ख्यातं त्रैलोक्ये न च पूजितम् ॥ एतत्पवित्रं परमं महा पातक नाशनम् । अत्र पूर्वं महादेवः प्रसादमकरो द्विभुः ॥** શ્રી રઘુનાથજી કહે છે કે હે જનકી ! આ સાગરનું તીર્થ છે. સેતુબંધ ત્રૈલોક્યમાં પૂજત થશે. આ મહાન પાપનાશક તીર્થ છે. અહિંજ રાવણ પર ચડાઈ કરતી વેળાએ પ્રથમ મેં શ્રી સદાશિવજીનું સ્થાપન કરેલું હતું અને જેનીજ કૃપાવડે મેં રાવણનો પરાજય કરેલો હતો. આ પ્રમાણે વેદમાં પણ યજુર્ગ અને રૂદ્રાધ્યાય શ્રી સદાશિવજીના મહિમામાં વિદ્યમાન છે.

દોહા—શંકરમિય મમદ્રોહી, શિવદ્રોહી મમદાસ ॥

તે નર કરહિ કલ્પ ખરિ, ઘોર નરકમહં બાસ ॥૪॥

જે કોઈ પુરૂષ શંકરનો ભક્ત હોય અને મારો દ્રોહ કરતો હોય અથવા તો કોઈ વૈષ્ણવ થઈને શ્રી શિવજીનો દ્રોહ કરતો હોય, તેવો પુરૂષ કલ્પ પર્યંત ઘોર નરકમાં વાસ કરે છે. ^૧ ૪

ચૌ—જો રામેશ્વર દર્શન કરિહૈ, સો તનુ તજિ મમધામ સિધરિહૈ ।

જો ગંગાજલ આનિ ચઢાઈહિ, સો સાયુજ્ય મુક્તિ નર પાઈહિ ॥૧॥

હોઈ અકામ જો છલ તજિ સેઈહિ, ભક્તિ મોરિ તિહિ શંકર દેઈહિ ।

મમકૃત સેતુ જો દર્શન કરિહૈ, સો બિનુ શ્રમ ભવસાગર તરિહૈ ॥૨॥

રામ વચન સબકે મન ભાયે, મુનિવર નિજનિજ આશ્રમ આયે ।

ગિરિજા રઘુપતિકી યહ રીતી, સન્તત કરહિ પ્રણતપર પ્રીતી ॥૩॥

વાંધેડ સેતુ નીલ નલ નાગર, રામકૃપા યશ ભયડ ડજાગર ।

બૂઢહિ આનહિ બોરહિ જેઈ, ભયે પ્રવલ બોહિતસમ તેઈ ॥૪॥

મહિમા યહ ન જલધિકૈ વરણી, પાહન ગુણ ન કપિનકી કરણી ।

જે કોઈ આ રામેશ્વરનું * દર્શન કરશે. તેઓ મરણ પામ્યા પછી મારા ધામને પ્રાપ્ત થશે, અર્થાત્ સાલોક્ય મુક્તિ પામશે. અને જે કોઈ મનુષ્ય ગંગાજળ લાવીને શ્રી રામેશ્વરજીને ચડાવશે. તે મનુષ્ય સાયુજ્ય મુક્તિ અર્થાત્ મારા સ્વરૂપમાં મળી જવા રૂપ મુક્તિને પામશે. ૧ જે કોઈ મનુષ્ય કામના રહિત થઈને છળનો પરિત્યાગ કરી આની સેવા કરશે, તેને શ્રી સદાશિવજી મારી ભક્તિ આપશે. જે કોઈ મનુષ્ય મારા બનાવ્યા આ પૂજનાં દર્શન કરશે. તે વિના પરિશ્રમે ભવસાગરને તરી જશે. ૨ શ્રી રઘુનાથજીનાં આ વચનો સર્વને બહુજ સારાં લાગ્યાં. સર્વ મુનિઓ શિવલિંગની સ્થાપના કરાવીને પોતપોતાના આશ્રમમાં આવ્યા. શ્રી સદાશિવજી આ કથા શ્રી પાર્વતીજીને કહે છેકે હે પાર્વતી ! શ્રી રામચન્દ્રજીની એ રીતિ છે કે, તે સદા દાસ ઉપર પ્રીતિ કરે છે. ૩ ચતુર નળ અને નીલ એ બે વાન-

૧ 'શિવસ્ય હૃદયં વિષ્ણોઃ વિષ્ણોઃચ હૃદયંશિવઃ'

* રામેશ્વરના નામના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે—લિંગનું નામ શું પાડવું ? આ પ્રમાણે શ્રી રામચન્દ્રજીએ પૂછતાં ઋષિઓએ કહ્યું કે રામેશ્વર અર્થાત્ જ્યાં રામ અને ઈશ્વર બિરાજે છે આ સખાભાવ છે. ઋષિઓનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે—'રામના ઈશ્વર' આ સ્વામી ભાવ છે. આ પ્રમાણે શ્રી રામનાં વચન શ્રવણ થતાંની સાથેજ શિવલિંગમાંથી શબ્દ થયો કે રામ છે ઈશ્વર જેના એ સેવક ભાવ છે.

રાઓએ પૂલ બાંધ્યો. અને શ્રી રામની કૃપાથી સર્વત્ર તેનો યશ પ્રસરી ગયો. કારણકે જે પથર ખીજાને ડૂબાવી દે અને પોતે પણ ડૂબી જાય, તે પથર વાહાણના સમાન થઈ ગયા. ૪ એ કાંઈ સમુદ્રનો મહિમા ન હતો, તેમ પથરોનો ગુણ પણ ન હતો. તેમજ કાંઈ તેમાં વાનરાઓની પણ કરણી ન હતી. ૭

દોહા-શ્રી રઘુવીર પ્રતાપતે, સિન્ધુ તરે પાષાન ॥

તે મતિમન્દ જે રામતજિ, મજહિં જાય પ્રમુખાન ॥૫॥

એ તો કેવળ શ્રી રામચન્દ્રજીનોજ પ્રતાપ હતો. જેના પ્રતાપ વડેજ પાષાણો પણ સમુદ્રમાં તરવા હતા. એવા શ્રી રામચન્દ્રજીને ત્યજીને જે કોઈ અન્યનું ભજન કરે છે. તે મૂર્ખ છે. ૪ (ક્ષેપક પૂરું થયું.)

ચૌ-બાંધિ સેતુ અતિ સુદૃઢ બનાવા, દેસિ કૃપાનિધિકે મનભાવા ।

સેતુબંધ ઢિગ ચઢિ રઘુરાઈ, ચિતૈ કૃપાલુ સિન્ધુ અધિકાઈ । ॥૧॥

દેસન કહ પ્રમુ કરુણાકન્દા, પ્રગટ ભયે વહુ જલચર વૃન્દા

નાના મકર નક્ર જ્ઞપ વ્યાલા, શત યોજન તનુ પરમ વિશાલા ॥૨॥

એસે એક તિનહિં ધરી સ્વાહીં, એકનકે ડર એક પરાહીં

પ્રમુદિ વિલોકહિં ટરહિં ન ટારે, મન હર્ષિત સવ ભયે સુતારે ॥૩॥

તિનકી ઓટ ન દેસિય વારી, મગન ભયે હરિરૂપ નિહારી

ચલા કટક પ્રમુ આયસુ પાઈ, કો કહિ સક કપિદલ વિપુલાઈ ॥૪॥

સેતુ બાંધીને પાછો તેને મજબૂત બનાવ્યો. તે નિરખીને શ્રી રામચન્દ્રજી બહુજ પ્રસન્ન થયા. એ સેતુ ઉપર એટલી સેના ચાલી અને વાનર ચોડાળ્યા એવી તો ગર્જના કરવા લાગ્યા કે જેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. ૧ કૃપાળુ શ્રી રામચન્દ્રજી સેતુબાંધના ઉપર ચડીને સમુદ્રની મોટાઇને જોવા લાગ્યા. તે સમય તેમનાં દર્શન કરવાને માટે સર્વ જળજંતુઓના સમૂહો જળની અંદરથી જળના ઉપર આવ્યા. ૨ અનેક મધરો, ઝૂંડો, માછલાંઓ, તથા સર્પો એઓમાં કેટલાંક તો એવાં હતાં કે, જેઓનાં શરીરો સો સો યોજનનાં વિસ્તાર વાળાં હતાં. અથવા તો એ સર્વ જળજંતુઓનાં શરીર મળીને સો યોજનમાં થઈ ગયાં હતાં. એ પ્રમાણે જળજંતુઓનો સમૂહ સો યોજનમાં બંને તરફ વ્યાપ્ત થઈ ગયો. જળજંતુઓમાં કેટલાએકએક ખીજાને પકડી પકડીને ખાઈ જાય એવા હતા, અને કેટલા એક ખીજાથી ડરીને ભાગી જાય એવા પણ હતા. ૩ પ્રભુને નિરખીને મનમાં પ્રસન્ન થયેલા અને સુખ પામેલા એ જળજંતુઓ જળ ઉપર ખસેડતાં પણ ખસે તેવી ભીડાભીડથી ગોઠવાઈ ગયાં હતાં કે જેથી તેઓ આડા આવવાને લીધે સમુદ્રનું જળ

પણ દેખાવા ન લાગ્યું. તે જળજંતુઓ શ્રી હરિનાં રૂપને નિરખીને મમ થઈ ગયાં હતાં. ૪ તે પછી વાનરાઓ અને રીછોની સેના સેતુ ઉપર પ્રભુની રજા મળતાં ચાલવા લાગી. વાનરાઓના સૈન્યની મોટાઈનું વર્ણન કોણ કરી શકે તેમ છે.

દોહા-સેતુવન્ધ મહા ભીર અતિ, કપિ નમ પન્થ ઉડાઈ ॥

અપર જલચરની ઉપર ચઢિ, વિનુ શ્રમ પારહિ જાઈ ॥૬॥

સેતુનાં ઉપર અસાધારણ ભીડ થતાં, કેટલાએક વાનરાઓ આકાશ માર્ગમાં અને કેટલાએક વાનરાઓ જળજંતુઓ કે જે સમુદ્રમાંથી પ્રભુનાં દર્શન કરવાને માટે બહાર આવ્યાં હતાં તે ઉપર ચડીને કશા પણ શ્રમ વગર સામે પાર જવા લાગ્યા. ૬ *

ચૌ-યહ કૌતુક વિલોકી દોડ માઈ, બિહૈસિ ચલે કુપાલુ રઘુરાઈ ।

સેન સહિત ઉતરે રઘુવીરા, કહિ ન જાત કલુ યૂથપ ભીરા ॥૧॥

સિન્ધુ પાર પ્રભુ ડેરા કીન્હા, સકલ કપિન કહૈં આયસુદીન્હા ।

સ્વાહુ જાઈ ફલ મૂલ સુઠાયે, સુનત માલુ કપિ જહૈં તહૈં ધાયે ॥૨॥

સબ તરુ ફલે રામ હિત લાગી, ક્રતુ અનક્રતુહિ કાલ ગતિ ત્યાગી ।

સ્વાહિ મધુર ફલ વિટપ હિલાવહિ, લંકા સન્મુખ શિખર ચલાવહિ ॥૩॥

જહૈં કહૈં ફિરત નિશાચર પાવહિ, ઘોરિ સકલ મિલિ નાચ નચાવહિ ।

દશનન કાટિ નાસિકા કાના, કહિ પ્રભુ સુયશ દેહિ તવ જાના ॥૪॥

જિનકર નાસા કાન નિપાતા, તેડ રાવણહિ કહી સબ વાતા ।

સુનત શ્રવણ વારિધિ વંધાના, દશમુખ બોલી ઉઠા અકુલાના ॥૫॥

કૃપાળુ શ્રી રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી બંને લાઈઓ આ કૌતુક જોવા-થી હસતા હસતા ચાલવા લાગ્યા. (શ્રી રામચન્દ્રજી સેના સહ સામે પાર ઉતરતાં, ત્યાં યૂથપતિઓની એવી તો ભીડ થઈ કે જેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. ૧) સમુદ્ર પાર ઉતરીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ ડેરા દઈ અર્થાત્ મુકામ કરી સર્વ વાનારઓને આજ્ઞા કરીકે-તમે અહિના વનો વગેરેમાં જઈને મનભાવતાં ફળ અને પૂલો ખાઓ ! આ પ્રમાણેની શ્રી પ્રભુની આજ્ઞા શ્રવણ કરીને રીછો તથા વાનરાઓ ફળો ખાવાને જ્યાં ત્યાં દોડ્યા. ૨ (શ્રી રઘુનાથજીને માટે સર્વ વૃક્ષો

* આ દોહરામાં સાગર ઉતરવાના ત્રણ માર્ગનું વર્ણન કરેલું છે. આશય એ છે કે, સંસાર સાગરથી પાર થવાના પણ, કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રણ માર્ગ છે જે વાનરાઓ સેતુ ઉપર ચડીને ભય છે. તે કર્મ કોટી છે. જે જળજંતુઓના ઉપર ચડીને ભય છે તે ઉપાસક છે અને જે આકાશ માર્ગે ભય છે તે જ્ઞાની છે. ફળ સર્વનું એકજ છે. તે એ છે કે શ્રી રામની પ્રસન્નતા ભક્તિરૂપ, ભનકીજીની પ્રાપ્તિ, મોહાદિરૂપ રાત્ર રાવણા દિકનો નાશ. એજ ફળ છે.

ઋતુ તથા અનુષ્ઠ રૂપ કાળના નિયમનો પરિત્યાગ કરીને ફળિત થયાં; અર્થાત્ જેનો ફળવાનો સમય ન હતો, તેવાં પણ ફળેલાં હતાં.) રીછો અને વાનરાઓ મધુર ફળો ખાવા લાગ્યા. વૃક્ષોને હલાવવા લાગ્યા અને લંકાના ઉપર શિખરો ફેંકવા લાગ્યા (કેટલાક એમ પણ અર્થ કરે છે કે, ફળોના ઠળીઆને લંકા ઉપર ફેંકવા લાગ્યા. પણ મૂળમાં ચોખ્ખો શિખર શબ્દ છે.) ૩ ફરતાં ફરતાં જે જે સ્થળે રાક્ષસો દૃષ્ટિએ પડતા, તો તે સર્વ રીછો અને વાનરાઓ એકઠા થઈને રાક્ષસોને પકડીને તેની પાસે નાચ નચાવવા લાગ્યા. દાંતોવડે તેઓનાં નાક કાન કાપી લેવા લાગ્યા. અને જ્યારે તે તે રાક્ષસો રામના સુયશનું ગાન કરે ત્યારે તેઓને જવા દેતા હતા. ૪ જે રાક્ષસોનાં નાક કાન વાનરાઓ તથા રીછોએ કરડી ખાધાં હતાં તેઓએ જઈને શ્રી રઘુનાથજીની સેનાની સઘળી વ્યવસ્થા રાવણને કહી સંભળાવી. રાવણ સમુદ્ર બંધાવાની તથા સેના આ પાર આવવાની વાર્તા શ્રવણ થતાંની સાથેજ ગભરાયો. રાવણને જે કે દશમુખ હતાં છતાં વાતચિત્ત એકજ મુખથી કરતો હતો. પણ જ્યારે સેતુ બાંધી સેનાસહ શ્રી રામચન્દ્રજીને સમીપમાં આવી પોહાચવાની વાર્તા શ્રવણેન્દ્રિયે આવતાં આકુળ થઈ ને દશેમુખથી બોલ્યો કે-૫

દોહા-વાંધેડ જલનિધિ નીરનિધિ, જલધિ સિન્ધુ વારીશ ।

સસતોયનિધિ પયનિધિ, ઉદધિ પયોધિ નદીશ ॥૬॥

જળનિધિ બાંધ્યો ? નીરનિધિ બાંધ્યો ? જળધિ બાંધ્યો ? સિન્ધુ બાંધ્યો ? વારીશ બાંધ્યો ? તોયનિધિ બાંધ્યો ? કંપનિધિ બાંધ્યો ? ઉદધિ બાંધ્યો ? પયોધિ બાંધ્યો ? નદીશ બાંધ્યો * એ વાર્તા સત્ય છે ? ૭

ચૌ૦-વ્યાકુલતા નિજ સમુશ્નિ બહોરી, વિહંસી ચલા ગૃહ કરિ મતિ ભોરી ।

મન્દોદરી સુના પ્રભુ આયે, કૌતુક હી પાથોધિ બંધાયે ॥૧॥

કરગાહિ પતિહિ ભવન નિજ આની, બોલી પરમ મનોહર બાની । .

ચરણ નાઈ શિર અંચલ રોપા, સુનહુ વચન પિય પરિહારિકોપા ॥૨॥

નાથ વૈર કીજૈ તાહીસોં, બુધિજલ જીતિ સકિય જાહીસોં ।

તુમહિં રઘુપતિહિ અંતર કૈસા, સ્વલ સ્વયોતાહિં દિનકર જૈસા ॥ ૩ ॥

અતિબલ મધુ કૌટમ જિન મારે, મહાવીર દિતિસુત સંહારે ।

* ‘ રાવણને એવો પણ શાપ હતો કે, જ્યારે તે દશે મુખથી બોલશે, ત્યારે મરશે, ’ આ વાર્તાનું રાવણને સ્મરણ થવાથી તે વ્યાકુળ થઈ ગયો. પણ પછી ચિરજ ધારીને મનમાં અભિમાનીએ વિચાર કર્યો કે મને શાપ શું કરશે? એ તો મારા મનમાં ભય છે બીજા કાંઈ નથી. એમ વિચાર કરતો પોતાનજી સુવનમાં ગયો.

જેડ બલિ બાંધિ સહસ્રભુજ મારા, સો અવતરેડ હરણ મહિમારા ॥ ૪ ॥

તામ્ર વિરોધ ન કીજિય નાથા, કાલ કર્મ ગુણ જિનકે હાથા ।

રાવણ પોતાની વ્યાકુળતાને સમજી, હસી મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભયને જરા ઓછો કરીને ઘેર ગયો.* મંદોદરીએ આ વખતેજ સાંભળ્યું કે-શ્રી રામચન્દ્રજી લીલા માત્રથીજ સેતુ બાંધીને આવી પોહોચ્યા છે ! ૧ શ્રી રામના પધારવાથી મંદોદરી પોતાના પતિ રાવણનો હાથ પકડીને પોતાના ભુવનમાં લાવી અને પરમ મનોહર વચનો કહેવા લાગી. ૧ અને રાવણનાં ચરણમાં મસ્તક નમાવી ખોખો પાથરીને કહેવા લાગી કે-હે પ્રાણપતિ ! કોપનો પરિત્યાગ કરી મારાં વચન શ્રવણ કરો. ૨ હે સ્વામી ! જેને ભુદ્ધિ અને બળથી જીતી શકીએ તેવાની સાથે વૈર કરવું યોગ્ય છે. પરંતુ હું તો નિશ્ચય પૂર્વક કહું છું કે સૂર્ય અને આગીયા જીવડાને જેટલી તકાવત છે તેટલીજ રામને અને તમને તકાવત છે. ૩ જેણે મહા બળવાન મધુ અને કૈટભ નામના બે દૈત્યોને માર્યા હતા તથા જેણે મહા સમર્થ વીર હિરણ્યાશ્વ અને હિરણ્યકશિપુ નામના બે દિતિના પુત્રોને માર્યા, જેણે રાજા બલિને બાંધ્યો હતો અને જેણે હજાર હાથોવાળા સહસ્રાર્જુન રાજાને પણ માર્યો હતો.* તેજ પ્રભુ શ્રી રામરૂપે પૃથિવીનો ભાર ઉતારવા માટેજ અવતરેલા છે. ૪ માટે હે નાથ ! તે સાથે વિરોધ ન કરો. જે પ્રભુના હાથમાં કાળ, કર્મ, ગુણ અર્થાત્ કાળ કે જે જગતને ખાય છે. કર્મ કે જે ચરાચરને બાંધેલા છે અને ગુણ અર્થાત્ દોરડી કે જે વડે સર્વ બાંધાયેલ છે. તે ત્રણે જેને આધીન છે. એવા શ્રીરામ સાથે વૈરનો ત્યાગ કરો. ૫

દોહા-રામહિ સોંપહુ જાનકી, નાઈ કમલપદ માય ।

મુતકહૈં રાજ સમર્પિ બન, જાઈ મજહુ રઘુનાથ ॥ ૮ ॥

બનકીજી શ્રી રામચન્દ્રજીને પાછાં સોંપી આવો. અને શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમલમાં મસ્તક નમાવી, પુત્રને રાજ્ય આપી, તમે વનમાં જઈને શ્રી રામચન્દ્રજીનું ભજન કરો. ૮

ચૌ-નાથ દીનદયાલુ રઘુરાઈ, વાઘડ સંમુલ્લ ગયે ન સ્વાઈ ।

* રાવણ વ્યાકુળ થઈને એ માટે ઘેર ગયો કે, કદાચ મારા મુખથી ગભરાટને લીધે કાંઈક બોલી જવાશે. અથવા તો કદાચ વાનરાઓ અને રીછો અહિં આવી મારાં પણ નાક કાન કરડી ખાય એ જ ભય હતો તેને ઓછો કરીને ઘેર ગયો.

૧ રાવણને ગભરાયેલો શોક ભુવનમાં જતો જોઈને મંદોદરીએ વિચાર કર્યો કે, આ સમય મારો ઉપદેશ લાગશે. એ કારણથી હાથ પકડી પોતાના ભુવનમાં લાવીને કહેવા લાગી.

* જે હજાર હાથવાળા સહસ્રાર્જુને નર્મદા નદીમાં પાણી શેકતાં તમને બાંધ્યા હતા તે હજાર હાથ વાળાને પણ જેણે મારી નાખ્યો તો હે પતિ તમોને તો માત્ર વીરા હાથજ છે.

चाहिय करण सो सब करि बीते, तुम सुर असुर चराचर जीते ॥१॥
 संत कहहि अस नीति दशानन, चौथेपन जाइय नृप कानन ।
 तामु भजन कीजै तहँ भर्ता, जो कर्ता पालक संहर्ता ॥२॥
 सोइ रघुवीर प्रणतअनुरागी, भजहु नाथ ममता मद सागी ।
 मुनिवर यतन करहि जेहिंलागी, भूप राज तजि होहि बिरागी ॥३॥
 सोइ कोशलाधीश रघुराया, आये करण तोहिपर दाया ।
 जौ प्रिय मानहु मोर शिखावन, सुयश होइ तिहुँपुर अति पावन ॥४॥

હે નાથ ! શ્રી રઘુનાથજી સદા દીનોના ઉપર દયા કરવા વાળા છે. શરણે આવેલાનું પાલન કરવા વાળા છે. માટે જો તમે શરણે જશો તો અવશ્ય તમારા અપરાધોની ક્ષમા કરી તમને મારશે નહિ. જો કદાચ દીન થઈને વ્યાધની પાસે જઈએ તો વ્યાધ પણ ખાઈ જતો નથી. તમારે જે કાંઈ કરવાનું હતું તે સર્વ તમે કરી ચૂક્યા છો; કેમકે તમે દેવતાઓ. રાક્ષસો અને ચરાચરને જીતી લીધેલ છે. અથવા તો કરવાનું પણ તમે સઘળું કરી લીધું છે. ૧ હે સ્વામી ! વેદમાં એવી નીતિ વર્ણવેલી છે કે. એથી અવસ્થામાં રાજાએ વનમાં તપ કરવાજ જવું. જોઈએ. હે સ્વામી ! હવે તમારે તો માત્ર જે હરિભજન કરવાનું અવશેષ રહેલું છે તે માટે તમે વનમાં જઈને જે પ્રભુ સંસારના ઉત્પન્ન, પાલન અને નાશ કરવા વાળા છે, તેનું ભજન કરો. ૨ તેજ શ્રી રઘુનાથજી દીનોના ઉપર અનુરાગ કરવા વાળા છે. માટે મમતા અને અભિમાનનો ત્યાગ કરી તેમનું ભજન કરો. કે જે પ્રભુ માટે મુનિલોકો પર્વતની શુદ્ધાઓમાં યોગ વડે યત્ન કરે છે. રાજાઓ રાજ્યનો પરિત્યાગ કરી વૈરાગ્ય ધારણ કરે છે. ૩ તેજ પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર કોશલ દેશના રાજા શ્રી રામચન્દ્રજી તમારા ઉપર દયા કરીનેજ ઘેર બેઠે તમને દર્શન દેવા પધારેલા છે. માટે હે સ્વામી ! આપ માફ કરેલું માનો અને મારાં વચન માનવાથી ત્રણે લોકને પવિત્ર કરનારી તમારી સુકીર્તિ થશે માટે જ્ઞાનકીર્તિને પાછાં આપી મારા કથનાનુસાર કરો.) ૪

दोहा- अस कहि लोचन बारि भरि, गहि पद कपितगात्र ।

नाथ भजहु रघुनाथपद, अचळ होइ अहिवात. ॥२॥

આ પ્રમાણે મંદોદરીએ કહીને નેત્રોમાં અશ્રુ લાવી પોતાના પતિ રાવણનાં ચરણોપર ઢળી પડી, મંદોદરીનું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. અને કહેવા લાગી કે- હે નાથ ! શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણ કમળનું ભજન કરો. કે જેથી માફ અહેવાતન-સૌભાગ્ય આપ થાય. ૬

चौ०-तब रावण मयसुता उठाई, कहैलागु खल निज प्रभुताई ।

સુન તૈ પ્રિયા મૃષા ભય માના, જગ યોધા કો મોહિ સમાના ॥૧॥

વરુણ કુબેર પવન યમ કાલા, ભુજબલ જિતે સકલ દિગપાલા ।

દેવ દનુજ નર સર્વ વશ મોરે, કવનહેતુ ઉપજા ભય તોરે ॥૨॥

નાનાવિધ તેહિ કહિ સમુદ્ધાઈ, સભા બહોરિ બૈઠિ સો જાઈ ।

મંદોદરી હૃદય અસ જાના, કાલવિવશ ઉપજા અભિમાના ॥૩॥

સભા જાઈ મંત્રિન્દસન વૃક્ષા, કરિય કવનવિધિ રિપુસન જૃક્ષા ।

કહાઈ સચિવ સુનુ નિશિચરનાહા, વાર વાર પ્રભુ પૂછહુ કાહા ॥૪॥

કહહુ કવન ભય કરિય વિચારા । નર કપિ બાલુ અહાર હમારા ।

આરે મંદોદરીને આ પ્રમાણે ભયભીત બનેલી જોઈ ત્યારે મયદાનવની પુત્રી (મંદોદરી)ને ચરણો ઉપરથી ઉઠાડીને બળ (પોતાના મુખથી પોતાનીજ બડાઈ વખાણે તે) રાવણ પોતાની પ્રભુતા કહેવા લાગ્યો કે, સાંભળ. હે પ્રિયા ! તું નકામીજ ઉરે છે. (જરા વિચાર તો કર કે) મારા સમાન જગત્માં કોણુ યોદ્ધો છે ? વરુણ, કુબેર, પવન, યમ, તથા નિક્રેતિ એ સમસ્ત દિશાના પાળકોને મેં મારા ભુજબળ વડે જીતી લીધા છે. દેવ, દાનવ, મનુષ્ય એઓ તો સર્વે મારા વશ્ય છે; છતાં પણ તારા હૃદયમાં કયા કારણુને લીધે આ મહાભય ઉત્પન્ન થયો છે ? આવાં અનેક પ્રકારની સ્વ વડાઈનાં વખાણુ કરી મંદોદરીને સમજાવી ફરીને સભામાં જઈને ગેઠો. (મંદોદરીએ હૃદયમાં જાણી લીધું કે, રાવણ કાળને વશ થયો છે એથીજ એને મહાન અભિમાન પૈદા થયેલ છે. આ ચોપાઈ ક્ષેપક છે.) અને ત્યાં જઈને પોતાના મંત્રિયોને પૂછ્યું કે, કહો હવે શત્રુની સાથે કયા પ્રકારે યુદ્ધ કરવું જોઈએ ? મંત્રિયોએ કહ્યું, સાંભળો. હે રાક્ષસેશ્વર ! વારંવાર આપ શું પૂછોછો ? કહો, એવો કયો ભય છે ? કે જેને માટે વિચાર કરવામાં આવે. શત્રુની સેનામાં અમારી બરોબરી કરી શકે એવો કોણુ યોદ્ધો છે. નર વાનર અને રીંછો તો અમારો ખોરાકજ છે. (તો પછી ડરવાનું પ્રયોજનજ શું છે ?)

દોહા—વવન સઘનકે શ્રવણમુનિ, કહ પ્રહસ્ત કર જોરિ ।

નીતિવિરોધ ન કરિય પ્રભુ, મંત્રિન મતિ અતિ થોરિ ॥૧૦॥

સર્વનાં વચન શ્રવણ કરીને રાવણનો પુત્ર પ્રહસ્ત હાથ જોડીને બોલ્યો કે, હે પ્રભુ ! આપ નીતિથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરો. આપના (આ સર્વ) મંત્રિયોની બુદ્ધિ બહુજ મંદ છે. ૧૦

ચૌ૦—કહાઈ સચિવ સર્વ ઠકુરસોહાતી । નાથ ન પુર આણ હાઈ ભાંતી ।

બારીધે લાંધે એક કપિ આવા, તામુ ચરિત મનમહં સર્વ ગાવા ॥૧॥

ક્ષુધા ન રહિ इनकीं तब काहू, जारत नगर न खायहु ताहु ।
 सुनत नीक आगे दुख पावा, सचिवन्ह अस मत प्रभुहि सुनावा ॥२॥
 जो बारीश बँधाएउ हेलા, उतरे कपिदलसाहित सुवेला ।
 सो जन मनुज खाव हम भाई, वचन कहहु सब गाल फुलाई ॥३॥
 सुनि मम वचन तात अति आदर, जानि मन गुणहु मोहि करि कादर ।
 प्रियवाणी जे सुनहिं जे कहहीं, ऐसे जग निकाय नर अहहीं ॥४॥
 वचन परम हित सुनत कठोरे, कहहिं सुनहिं ते नर प्रभु थोरे ।
 प्रथम वशीठ पठाइय नीती, सीतहिं देइ करिय पुनि प्रीती ॥५॥

આ આપના સમસ્ત મંત્રિયો આપને રૂચે એવું હાજી હા કહેનારા છે, પણ એવી રૂચતી વાતો કરવાનો આ સમય નથી; કેમકે વખત આવ્યે આ વાતોથી પૂરું પડનાર નથી. એક વાનર (સો યોજનના) સમુદ્રનું ઉદ્ધન કરીને આવ્યો હતો કે જેનાં ચરિત્રને આપના આ સર્વ યોદ્ધાઓ મનમાં મનમાં ગાયા કરે છે. શું તે વખતે આ સઘળાઓમાંથી કોઈને પણ ક્ષુધા ન લાગી હતી કે આખા નગરને બાળવા છતાં પણ તે એકલા વાનરને કોઈ ખાઈ શક્યા નહિ, તો હવે તમામ સેનાને શી રીતે ખાઈ શકશે ? હે પ્રભુ ! સાંભળવામાં તો સુખદાયક, પણ પરિણામમાં જેથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય એવો વિપરીત વિચાર આપના મંત્રિયોએ આપને સંભળાવ્યો છે. (હે ભાઈઓ ? આપ વિચાર કરો કે, જેણે હોનુક માત્રથીજ સમુદ્રની ઉપર પૂલ બાંધી લીધો અને સેના સહિત સુવેલ સર્વત્ર પર હેરા લીધા છે, તેને આપ મનુષ્ય કહો છો અને એ મનુષ્યને ‘અમો ખાઈ જશું’ એમ જે ગાલ કુલાવી કુલાવીને બોલો છો, પણ જરા વિચાર કરોકે તેવા બળવાનની સન્મુખ યુદ્ધમાં ટકવું નહિજ થશે. આ બે ચોખાઈઓ ક્ષેપક છે.) હે પિતાજી ! એ માટે આપ મારાં વચનોને અતિ સાદર પૂર્વક શ્રવણ કરો અને આપના મનમાં મને કાયર ન ગણશો. ખ્યારી વાણી કહે અને સાંભળે એવા તો જગતમાં ઘણા જનો છે; પરંતુ જે વચનો પરિણામમાં હિતાવહ પણ સાંભળવામાં કઠોર હોય એવાં વચનોને કહેનારા અને સાંભળનારા એવા શ્રેષ્ઠ નરો તો ઘણાજ થોડા છે. (બળાબળનો નિર્ણય તો હનુમાનના આવી જવાથીજ થઈ ચૂકેલો છે.) હવે એ નીતિ છે કે, (સીતાજીને પાછાં આપવા માટે) પહેલાં વિષ્ટિ મોકલો. (જે માનિ લ્યે તો) સીતાજીને પાછાં આપી પુનઃ સંધિ કરી પ્રીતિ કરી લ્યો.

દાંદા-નારિ પાઈ ફિરિ જાઈં જૌ, તૌં ન વઢાઈય રાર ।

નહિં તો સંમુખ સમરમહૈં, તાત કરિય હઠ માર ॥૧૧॥

હે તાત ! જો તે પોતાની સ્ત્રીને પામીને પાછા વળી જાય તો રાડ-લ-ડાઇ ન વધારવી, પણ પાછા ન ફરે તો પછી યુદ્ધમાં સ્કામે પગલે હઠ પૂર્વક મારો ચલાવવો. ૧૧

ચૌ-—યહ મત જૌ માનહુ પ્રમુ મોરા, ઉભય પ્રકાર સુયશ જગ તોરા ।

સુતમન કહ દશકંઠ રિસાઈ, અસ મતિ શઠ તોહિ કવન શિસ્વાઈ ॥૧॥

અઘર્મીતે ઝર સંશય હોઈ, વેળુ મૂલ સુત મણ્ડ ઘમોઈ ।

સુનિ પિતુ ગિરા પરુષઆતિ ઘોરા, ચલા મવન કહિ વચન કઠોરા ॥૨॥

હિતમાતિ તોહિ ન લાગત કૈમે, કાલ વિવશકહૈં મેષજ જૈમે ।

સંધ્યાસમય જાનિ દશશીસા, મવન ચલા નિરખત મુજ બીસા ॥૩॥

લંકાશિખર રુચિર આગારા, અતિવિચિત્ર તહૈં હોઈ અસારા ।

બેઠુજાઈ તેહિ મંદિર રાવન, લાગે કિન્નર ગુણગણ ગાવન ॥૪॥

બાજૈ તાલ પસાવજ વીના, નૃત્ય કરાહૈં અપસરા પ્રવીના ।

હે પ્રભુ ! આ મારો મંત્ર જો આપ માનો તો સંધિ વિશ્રદ્ધ જન્મે પ્રકારથી આપનો સંસારમાં યશજ વિસ્તરશે. પ્રહસ્તરો આવો વિચાર સાંભળતાં જ રાવણ ક્રોધ કરી બોલ્યો કે, હે મૂર્ખ ! આવી બુદ્ધિ તને કોણે શીખવાડી છે ? અરે શત્રુ પક્ષનાં વચન સાંભળીને હમણાંથી તારા મનમાં સંશય થાય છે, તો તું વાંસડાના સૂળમાં ઘમોઈ નામના ઘાસ રૂપ રાક્ષસકુળમાં પેદા થયેલો છતાં રાક્ષસકુળને જ બાળી મૂકવા તત્પર થયો છે કે શું ? કિંવા વાંસડાના વનમાં પેદા થનારો કીટો વાંસડાના વનને જ ફેલી ખાય છે અથવા તો વાંસડાના વનમાં ઘમોઈ નામનું ઘાસ વાંસડાના વનને જ સૂકવી નાખે છે તેમ તું કરવા ઇચ્છે છે કે શું ? આવી પિતાની મહાપરૂષ કઠોરવાણી સાંભળીને પ્રહસ્ત પણ કઠોર વચનો કહી પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો, પોતાને ઘેર જતી વેળાએ પ્રહસ્તે કહ્યું કે, હે પિતાજી ! જેમ કાળ-મરણને વશ થયેલા મનુષ્યને ઔષધ હિતરૂપ લાગે નહિ, તેમ મારા હિતકારક વિચાર પણ તમને હિતરૂપ જણાતા નથી. (આટલું બોલી ચાલતો થયો.) સંધ્યાકાળ થયો જાણીને દશ-માથાવાળો રાવણ પોતાની (અતિ બળવાન પરમપુષ્ટ) વીશે ભુજબળે (અતિ અભિમાનને લીધે) જોતો ઘેર ચાલ્યો ગયો. લંકામાં કોઈ એક અતિ હુંદર અને અતિ વિચિત્ર મહેલ હતો. કે જ્યાં નિરંતર નૃત્યનો અખાડો જામ્યા કરતો હતો. (તે મહેલમાં જઈને રાવણ બેઠો એટલે કિન્નરો તેના ગુણો ગાવા લાગ્યા. આ ચોપાઈ ક્ષેપક છે.) તાલ, પખાવજો તથા વિણાઓ વાગવા લાગ્યાં અને પ્રવીણ અપ્સરાઓ નાચ કરવા લાગી.

દોહા-સુનાસીરશતસરિસ સો, સંતત કરૈ વિલાસ ।

પરમપ્રબલ રિપુ શીશપર, તદપિ ન મન કલુ ત્રાસ ॥૧૧॥

મસ્તક ઉપર પરમ પ્રબળ (કાળના પણુ કાળ) શ્રી રામ જેવો શત્રુ (ચડી આવેલ) છે; છતાં પણુ (જેના) મનમાં બિલકુલ ત્રાસ નથી (એવો અતિ અહંકારી) રાવણ સો ઇંદ્રરાજના સરખા નિરંતર વિલાસો કર્યા કરે છે. ૧૧

ચૌ-૦-ઈહાં સુવેલ શૈલ રઘુવીરા, ઉતરે સેનસહિત અતિ ભીરા ।

શૈલશ્રંગ એક સુંદર દેહી, અતિ ઉતંગસમ સુભગ વિશેષી ॥

તહાં તરુ કિસલય સુમન સુહાએ, લક્ષ્મણ રાચિ નિજ હાથ ડહસાએ ।

તાપર રુચિર મૃદુલ મૃગછાલા, તેહિ આસનઆસીન કૃપાલા ॥

પ્રમુકૃત શીસ કપીશ ઉછંગા, વામ દહિન દિશિ ચાપ નિષંગા ।

દુહુ કરકમલ સુધારત વાના, કહ લંકેશ મંત્ર લગિ નાના ॥

વડભાગી અંગદ હનુમાના, ચરણકમલ ચાંપત વિધિ નાના ।

પ્રમુપાછે લક્ષ્મણ વીરાસન, કટિનિષંગેં કર ધરે શરાસન ॥

અહિ^૧ રઘુવીર સમુદ્રપાર ઉતરી અસંખ્ય યોદ્ધાઓવાળી સેના સહ સુવેલ પર્વતપર ઉતર્યા હતા, ત્યાં ભારે ભીડ મચી રહી હતી. એ સુવેલ પર્વતના શિખરોમાં એક ઘણુંજ સુંદર, અતિ ઉંચું, અને પરમ રમણિક શિખર હતું, કે જેની ભૂમિ સમાન હતી, તે સ્થળે લક્ષ્મણજીએ વૃક્ષોના પૂલ અને કુણાં પાંદડાં બિછાવીને પોતાના હાથોથી પ્રભુને માટે શય્યા તૈયાર કરી તેના ઉપર મનોહર કોમળ મૃગછાલા બિછાવી, તે ઉચ્ચ આસન ઉપર કૃપાળુ પ્રભુ (પૂર્વાભિમુખ) પોઢ્યા. પ્રભુ સુગ્રીવના^૨ ખોળામાં મસ્તક મૂકી, ડાબી તથા જમણી બાજુએ ધનુષ તથા ભાથો રાખી, બન્ને હસ્ત કમળોવડે બાણોને સુધારી રહ્યા હતા અને વિભીષણ પ્રભુના કાન પાસે મ્હોંડું રાખીને કંઈ ખાનગી સલાહ આપતા હતા. મોટા ભાગ્યવાળા હનુમાનજી અને અંગદજી, પ્રભુનાં ચરણકમળોને પરમ પ્રીતિથી ચાંપતા હતા, અને રામચંદ્રજીની પાછળ-પશ્ચિ-

૧ તુલસીદાસજી ધ્યાનથી રામચંદ્રજીની હન્દૂરજા હતા, એથી લંકા પ્રસંગમાં ' ત્યાં ' અને પ્રભુના હન્દૂરના પ્રસંગમાં ' અહીં ' એમ કરીને લખેલ છે. ૨ પ્રભુનો સુગ્રીવજીના ખોળામાં માથું રાખવાનો આશય એ છે કે માફ માથું તમારા ખોળામાં છે. બાણને સુધારવાનો એ ભાવ છે કે મેં તમારી ધણા દિવસ લગી સેવા કરી છે માટે આ વખતે મને મદદ આપજો. વિભીષણના મ્હોં આગળ કાન રાખ્યાનો ભાવ એ છે કે હવે મારો જય તારા હસ્તક છે, અંગદજી તથા હનુમાનજીના ખોળામાં ચરણ મૂક્યા તેનો આશય એ છે કે હવે જ્યાં તમે લઈ જાઓ ત્યાં જઈએ. અને લક્ષ્મણજી ધનુષ બાણ ધારણ કરી વીરાસન વડે પ્રભુને આશિકે બેઠા હતા તેનો આશય એજ કે જો આ સર્વ શ્રી રઘુનાથજીની આજ્ઞાથી પ્રતિકૂળ ચાલશે, તો તેઓને દંડ દધશ.

મ દિશાએ વીરાસન સહ લક્ષ્મણજી કમરમાં ભાથો અને હાથમાં ધનુષ્ બાણ લેઈ બેઠા હતા.

દોહા—ઈદિવિધ કરુણાશીલ ગુણ, ધામ રામ આસીન ।

ધન્ય સૌ નર યહ ધ્યાનરતે, રહત સદા લલલીન ॥ ૧૨ ॥

આ પ્રમાણે કહણા, શીળ અને ગુણોના ઘરરૂપ શ્રી રામ આ પ્રમાણે ખાદ્યા હતા. જે પુરૂષ આ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં હંમેશાં તલલીન રહે તે પુરૂષોને ધન્ય છે ! ૧૨

પૂર્વદિશા વિલોકિ પ્રભુ, દેશ્યા ઉદિત મયંક ।

કહેઝ સવાઈ દેસહુ શશિહિં, મૃગપતિસરિસ અશંક ॥ ૧૩ ॥

પૂર્વ દિશાની તરફ જોતાં ચંદ્રમાને ઉદય થયેલો જોઈ પ્રભુએ સર્વ સેના પતિઓને કહ્યું કે, આ ચંદ્રમા સિંહ સરણો નિઃશંક જોવામાં આવે છે તે તો જીઓ ! ૧૩

ચૌ—પૂર્વદિશિ ગિરિગુહાનિવાસી, પરમપ્રતાપેજવચ્ચરાસી ।

મત્તનાગતમકુંભવિદારી, શશિકેસરી ગગનવનચારી ॥

વિથુરે નમ મુકતાહલ તારા, નિશિહુંદરીકેર શૃંગારા ।

કહ પ્રભુ શશિમહં મેચકતાઈ, કહહુ કલા નિજ નિજ મતિ ભાઈ ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુરાઈ, શશિમહં પ્રગટ ભૂમિકી છાઈ ।

મારેઝ રાહુ શશિહિ કહ કોઈ, ઝરમહં પરી ક્યામતા મોઈ ॥

કોઝ કહ જવ વિથિ રતિમુગ્ધ કીન્હા, સારભાગ શશિકર હરિ લીન્હા ।

છિદ્ર મો પ્રગટ હંદુ ઝર માઈ, તોઈ મગ દેલિમ નમપરિછાઈ ॥

કહ પ્રભુ મરલ બંધુ શશિકેરા, અતિપ્રિયતિહિં ઝર દીન્હ વસેરા ।

વિષસંયુત કરનિકર પમારી, જારત વિરહવંત નરનારી ॥

(સિંહ અને ચંદ્રની સમાન ઘટના કરી બતાવે છે.) સિંહ પર્વતની ગુફામાં રહેનાર છે અને ચંદ્ર પૂર્વદિશા રૂપી ગુફામાં નિવાસ કરનારો છે. સિંહ પરમ પ્રતાપ તેજ બળના સમૂહરૂપ છે અને ચંદ્ર પણ પરમ પ્રતાપ તેજ અને બળના સમૂહ રૂપ છે. (સિંહ હાથીનાં કુંભરથળો વિહારનાર છે અને ચંદ્રમા મહોન્મત્ત અધિકારને વિહારનારો છે. સિંહ વનમાં વિચરનાર છે અને ચંદ્રમા આકાશરૂપી વનમાં વિહાર કરનાર છે. જ્યારે સિંહ હાથીના કુંભરથળને ભાંગી નાખે છે ત્યારે તેમાંથી જેમ વનમાં મોતી વેરાય છે અને તે મોતીનાં સ્ત્રીઓ ઘરેણાં બનાવે છે, તેમ ચંદ્રે રાત્રી રૂપી હાથીનું લેદન કર્યું તેથી આકાશરૂપ વનમાં જે તારામંડળ છે તે બધું મોતી વેરાયેલાં છે તેને રાત્રીરૂપી સ્ત્રી સુ-

દર આમૂષણી પેઠે ધારણ કરી રહેલી છે. આ બે ચોપાઈ ક્ષેપક છે.) આ પ્રમાણે ચંદ્રનું વર્ણન કરી પ્રભુએ સર્વને કહ્યું કે, હવે તમે સર્વે પોત પોતાની ઉક્તિ વડે ચંદ્રમામાંની શ્યામતાના વિષયમાં પોતાની બુદ્ધિ અનુસારે કહો કે એ શું છે ? પહેલાં સુગ્રીવજીએ કહ્યું કે, હે મહારાજ ! સાંભળો. ચંદ્રમાં જ-જાળિંજ છે તેમાં પૃથિવીની છાયા પડે છે તેજ શ્યામતા જણાય છે. કોઈએ કહ્યું, રાહુ ચંદ્રનો મોટો શત્રુ છે તેણે એને પ્રહાર કર્યો છે, તેથી તે પ્રહારની શ્યામતા ચંદ્રના હૃદયમાં જણાય છે. કોઈએ કહ્યું, જ્યારે બ્રહ્માજીએ કામદેવની સ્ત્રી રતિનું મુખ બનાવ્યું ત્યારે ચંદ્રમાંથી કંઈક સાર ભાગ કહાડી લીધો હતો તેથી ચંદ્રમાના મધ્યમાં છિદ્રો પડી જવાથી તે છિદ્રોદ્વારા આકાશ દેખાવાને લીધે ચંદ્રમાં શ્યામતા દેખાય છે. રામચંદ્રજીએ કહ્યું (તમે કહો છો તે ઠીક છે, પણ હું તો માનું છું કે,) ચંદ્રમા અને કાળદૃટ વિષ એ બન્ને (સમુદ્ર-માંથી ઉત્પન્ન થવાથી) ભાઈ-સહોદર છે, જેથી પોતાના અતિ પ્રિય સહોદરને પોતાના હૃદયમાં નિવાસ આપેલ છે, તેથી અતિ કાળા કાળદૃટની શ્યામતા ચંદ્રમાં જણાય છે. ચંદ્ર વિષથી પૂર્ણ છે અને તેથીજ વિષપૂરિત પોતાની અનેક કિરણોને ફેલાવી (મારા જેવાં) વિરહવંત સ્ત્રી પુરૂષોને બાળી નાખે છે.

દોહા-કહ હનુમેન સુનહુ પ્રમુ, શશિ તુહ્યાર પ્રિયદાસ ।

તવ મૂરતિ તેહિ ઉર વસત, સોઈ શ્યામતા માસ ॥૧૪॥

રામચંદ્રજીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજી બોલ્યા કે, હે સ્વામી ! સાંભળો. ચંદ્રમા (પ્રાકૃત વિરહીઓનો વેરી હશે; પરંતુ) આપનો તો પ્રિય દાસ છે. બુઓ, આપની સુંદર શ્યામમૂર્તિ તેના હૃદયમાં નિરંતર વસે છે તેનીજ આ શ્યામતાનો આભાસ જોવામાં આવે છે. ૧૪

પવનતનયકે વચન સુનિ, વિહંમે રામ સુજાન ।

દક્ષિણદિશા વિલોકિ પ્રમુ, બોલે કૃપાનિધાન ॥ ૧૫ ॥

સુખન રામચંદ્રજી હનુમાનજીનાં વચન સાંભળીને સર્વ કરતાં તેમની ઉત્પ્રેક્ષા અધિક ચમત્કારવંત બાળીને હસ્યા. અને પછી (જમણે પાસે કરી) દક્ષિણ દિશા તરફ જોઈને કૃપાનિધાન પ્રભુ બોલ્યા કે-૧૫

ચૌ-દેશ વિભીષણ દક્ષિણ આશા, ઘનઘમંડ દામિનીવિલાસા ।

મધુર મધુર ગરજત ઘનઘોરા, હોઈ દૃષ્ટિ જનુ ઉપલ કઠોરા ॥

વહર્હિ વિભીષણ સુનહુ કૃપાલા, હોઈ ન તડિત ન વારિદમાલા ।

લંકાશિખર રુચિર આગારા, તહં દશકંધરકેર અચારા ॥

છત્ર મેઘઢંબર સિરધારી, મો પ્રમુ જલદઘટા અતિકારી ।

મંદોદરીશ્રવણતાટંકા, સો પ્રભુ જનુ દામિનીદમંકા ॥

બાજાઈ તાલ મૃદંગ અનૂપા, સોઈ રવ સરસ સુનહુ સુરભૂપા ।

પ્રભુ મુસુકાન સમુદ્ધિ અભિમાના, ચાપ ચઢાઈ બાણ સંધાના ॥

હે વિલીપણ ! આ દક્ષિણ દિશાને તો જુઓ. આ દિશામાં કેવો મેઘાડંબર છાઈ રહેલ છે ? વિજળી પણ ચમકી રહી છે, મંદમંદ ધોરરવથી મેઘગર્જના થઈ રહી છે અને જાણે કઠોર કરાઓના સરખી મેઘવૃષ્ટિ થઈ રહી હોય એમ જણાય છે । વિલીપણ બોલ્યો કે, હે કૃપાળુ ! સાંભળો. આ જે દેખાય છે તે વીજળી કે મેઘઘટા નથી; પણ એ તો લંકાનાં શિખર ઉપરના અતિ રૂચિર મંદિરમાં રાવણનો અખાડો છે, ત્યાં બેઠેલા રાવણને માથે જે મેઘાડંબર છત્ર છે તે અતિશ્યામ મેઘમાળા સમાન જણાય છે, મંદોદરીના કાનમાં જે કર્ણપૂલ પહેરેલાં છે તેનો ચમકાટ જાણે વીજળીનો ચમકારો હોય તેવો જણાય છે, અને જે તાલ, મૃદંગ વગેરે સુંદર વાજાંત્રોનો ધ્વનિ છે તેજ હે પ્રભુ ! જાણે મેઘ ગાજી રહ્યો હોય એમ લાગે છે. જ્યારે વિલીપણે આવું કહ્યું ત્યારે તો રામચંદ્રજીએ રાવણને મહા અભિમાની જાણીને હસ્યા અને ધનુષ ચડાવીને તેમાં બાણ સંધાન કર્યું અને છોડ્યું.

દોઢા-છત્ર મુકુટ તાટંક સવ, હતે એકહી બાણ ।

સવકે દેસત મહિ ગિરે, મર્મ ને કાહૂ જાન ॥૧૬॥

તો એકજ બાણથી રાવણનું છત્ર, દશે મુકુટ અને મંદોદરીનાં કર્ણ કુંડલો એઓ સર્વ રાવણની સભાના દેખતાંજ પૃથિવી ઉપર પાડી નાખ્યાં. છતાં પણ આ વાતનો મર્મ કોઈના જાણવામાં આવ્યોજ નહિ. ૧૬

અસ કૌતુકકારિ રામશર, પ્રવિશે આઈ નિષંગ ।

રાવણસભા સશંક સવ, દેસિ મહારસભંગ ॥ ૧૭ ॥

. રામચંદ્રજીનું બાણ રાવણની નાટકશાળામાં આ પ્રમાણે કૌતુક કરીને પાછું પ્રભુના લાથામાં આવીને પેશી ગયું. રાવણની સમસ્ત સભા આ મહા રસભંગ દેખીને મનમાં ભય પામી ગઈ. ૧૭

ચૌ-કંપન ભૂમિ ન મરુતવિશેષા, અસ્ત્ર શસ્ત્ર કોડ નયન ન દેષા ।

શોચાઈ સવ નિજ હૃદય વિચારી, અશકુન ભયેડ ભયંકર ભારી ॥

રાવણ દીસ સભા ભય પાઈ, વિહંસિ બચન કહ યુક્તિ બનાઈ ।

શિરૌ ગિરે સંતત શુભ જાહી, મુકુટ ગિરે કસ અશકુન તાહી ॥

શયન કરહુ નિજ નિજ ગૃહ જાઈ, ગવને ભવન સકલ શિર નાઈ ।

મંદોદરી શોચ ઉર વસેઝ, જવતે શ્રવણફૂલ માદિ સ્વસેઝ ॥

સજલનયન કહ યુગકર જોરી, સુનહુ પ્રાણપતિ બિનતી મોરી ।

રામવિરોધ કંત પરિહરહૂ, જાનિ મનુજ જાનિ હઠ ઉર ધરહૂ ॥

સઘળાઓ પોતપોતાના મનમાં શોચ કરવા લાગ્યા કે, (નથી તો ધર-
તીકુપ થયો, નથી તો પ્રચંડ પવન વાયો કે નથી તો કોઈ અસ્ત્ર શસ્ત્ર આવતાં
જોયું, છતાં રાવણના મુકુટનો, છત્રનો અને મંદોદરીના કર્ણકુંડળનો લંગ શી
રીતે થયો ! આ ચોપાઈ ક્ષેપક છે.) એ રાવણને મહા અપશુકન થયેલ છે. રા-
વણ પોતાની સભાને ભય પામેલી જોઈને હાસ્ય કરી યુક્તિ ગોઠવીને બોલ્યો
કે, જેને સદાશિવજીની અગાડી હોમમાં દશે મસ્તકો પડી જવાથી હુમેશાંને માટે
શુભ થયું છે તેને આ મુકુટો વગેરના પડી જવાથી કંઈ અપશુકન થયું ગણવું
ચોગ્ય છે કે ? તમે કોઈ કરશો નહિ. હવે તમે સહુ પોત પોતાને ઘેર
જઈને સૂઈ જાઓ. આવી આજ્ઞા થતાં સકળ સભાજનો રાવણને પ્રણામ
કરીને પોત પોતાને ઘેર ગયા. જ્યારથી મંદોદરીનાં કર્ણકુંડળો ભોંયપર પડી
ગયાં ત્યારથી મંદોદરીના હૃદયમાં શોચજ વસી રહ્યા હતા, તેથી મંદોદરી
આંખમાં આંસુઓ લાવી બેઠે હાથ જોડીને બોલી કે, હે પ્રાણપતિ ! મારી
વિનતી સાંભળો. હે કંત ! આપ રામથી વિરોધ કરવો છોડી દો, એઓને
મનુષ્ય જાણીને હૃદયમાં હઠ ન રાખો.

દોહા-વિશ્વરૂપ રઘુવંશમણિ, કરહુ વચનવિશ્વાસ ।

લોકકલ્પના વેદ કહ, અંગઅંગપ્રતિ જાસ ॥૧૮॥

હે પ્રભુ ! રઘુવંશમણિ રામચંદ્રજી વિરાટ રૂપ-પુરૂષ કહેવાય છે તેજ છે
અને જેના દરેક અંગોમાં વેદે લોકલોકની કલ્પના કરેલી છે માટે મારાં
વચનો પર ભરોસો લાવી માફ કહ્યું માનો. ૧૮

ચૌ-પદ પાતાલ શીસ અજધામા, અપરલોક અંગન્હ વિશ્રામા ।

ભ્રકુટિચિલાસ ભયંકર કાલા, નયન દિવાકર કચ ઘનમાલા ॥

જામુ પ્રાણ અશ્વનીકુમારા, નિશિ અરુ દિવસ નિમેષ અપારા ।

શ્રવણ દિશા દશ વેદ વચ્ચાની, મારુત શ્વાસ નિગમ નિજ બાની ॥

અઘર લોભ યમ દશન કરાલા, માયા હાસ બાહુ દિગપાલા ।

આનન અનલ અંબુપતિ જીહા, ઉત્પતિ પાલન પ્રલય સમીહા ॥

રોમરાજિ અષ્ટાદશ મારા, અસ્થિ શૈલ સરિતા નસજારા ।

ઉદર ઉદધિ અઘ ગોજાતના, જગમય પ્રભુકી બહુત કલ્પના ॥

પાતાળ તો વૈરાટ પુરૂષના પગ છે, બ્રહ્મલોક મસ્તક છે, બીજા મધ્ય-

લોક સર્વ મધ્યનાં અંગોમાં તથા સ્થાનમાં રહેલ છે, મહાલયંકર કાળ જેની ભૂકુટીના આળાફ છે, સૂર્યનેત્રફ છે, કેશ વાદળાંઓની પંકિતફ છે, અશ્વિની કુમારો દ્રાણેંદ્રીયફ છે, અપાર રાત્રિઓ અને દિવસો નિમેષો ફ છે, દશે દિશા એ શ્રવણેંદ્રીયફ છે, વાયુ શ્વાસફ છે, વેદ વાણીફ છે, લોભ નીચેના હોઠફ છે, યમ વિકરાળ દાંતોફ છે, માયા હાસ્યફ છે, દિગ્ પાળો ભુજઓફ છે, અગ્નિ મુખફ છે, વરુણ જીભ ફ છે, ઉત્પત્તિ, પાલન, તથા પ્રલય એઓ ચેષ્ટા-કામ ધંધો ફ છે, અઢાર ભાર વનસ્પતિ રોમાવળિફ છે, પર્વતો અસ્થિઓફ છે, નદિયો નસોની બળફ છે, સમુદ્ર ઉદરફ છે, નરકો અપદ્મારફ છે, સમસ્ત જગત્ સ્થિતિ કલ્પનાફ છે.

દોહા-અહંકારશિવ બુદ્ધિ અજ, મન શશિ ચિત્ત મહાન ।

મનુજ વાસ ચરઅચરમય, રૂપરાશિ ભગવાન ॥૧૧॥

શિવ અહંકારફ છે, બ્રહ્મા બુદ્ધિફ છે, ચંદ્ર મનફ છે, મહતત્ત્વ ચિત્તફ છે, અને મનુષ્ય નિવાસફ છે. એવા સાદ્ગાત્ નારાયણ ભગવાન આ સ્થાવર જંગમ પદાર્થોના સમૂહ છે તેજ શ્રી રામચંદ્રજીનું ફ છે. ૧૬

અસ વિચારિ સુનુ પ્રાણપતિ, પ્રમુસન વૈર વિદાઈ ।

પ્રીતિ કરહુ રઘુવીરપદ, મમ અહિવાત ન જાઈ ॥૨૦॥

હે પ્રાણપતિ ! સાંભળો. આપ એવું બાણીને પ્રભુ સાથેનું વૈર છોડી દઈને તેમના પદ્મમળોમાં પ્રીતિ કરો. કે જેથી માઈ અહિવાતન બંધ (નષ્ટ થાય) નહિ. ૨૦

ચૌ૦-વિહૈંસા નારિવચન સુનિ કાના, અહો મોહમહિમા વલવાના ॥

નારિસુભાવ સસ કવિ કહૈ, અવગુણ આઠ સદા ઊર રહૈ ॥

સાહન અનૂત ચપલતા માયા, મય અવિવેક અશૌચ અદાયા ।

રિપુકર રૂપ સકલ તૈં માવા, અનિવિશાલ મય મોહિ સુનાવા ॥

• સો સવ પ્રિયા સહજ વસ મોરે, સમુજ્જિપરા પ્રસાદ અવ તોરે ।

જાનેડ પ્રિયા તોરિ ચતુરાઈ, યહ મિસુ કહેહુ મોરિ પ્રમુતાઈ ॥

તવ વતકહી ગૂઢ મૃગલોચનિ, સમુજ્જત સુખદ સુનત મયમોચનિ ।

મંદોદારિ મનવ્રહં યહ ટયઝ, પ્રિયહિ કાલવશ માતેભ્રમ મયઝ ॥

મંદોદરીનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળીને રાવણ બોલ્યો કે, અહા ! મોહનો મહિમા પણ બળવાન છે. (કેમકે પોતાનાજ મુખથી શત્રુનો પરાજય અને મારો વિજય વખાણે છે; છતાં પણ મને બળહીન અને શત્રુને બળવાન બાણે છે એ કેટલી ભૂલ થાય છે !) કવિ લોકો કહે છે કે, સ્ત્રીઓ-

ના હૃદયમાં હમેશાં સ્વાભાવિકપણેજ આઠ અવગુણો રહે છે, તે એ કે, સાહસ, બુદ્ધિ, અપલતા, માયા, લય, અવિવેક, અપવિત્રતા, અને નિર્દયતા, હોયછેજ તે સત્ય છે. હે પ્રિયા ! સાંભળ, તે સમસ્ત વિશ્વને શત્રુના (રામના) મહાન્ વૈરાટરૂપમાં ઘટાવી મને માટેો લય દેખાડ્યો, પણ એ સમસ્ત જગત્ તો સ્વાભાવિકપણે મારા વશ્યમાંજ છે. તારા કહેવાથી હમણાંજ હું બાણી ગયો કે સમસ્ત વિશ્વ વૈરાટરૂપ-શત્રુનું શરીર છે અને સમસ્ત વિશ્વ મારા તાબામાં છે એથી શત્રુ મારાજ કબજામાં છે તો પછી મને હવે ચિંતાજ શી છે ? હે પ્રિયા ? હવે મેં તારી ચતુરાઈ બાણી લીધી કે આ બાહુનેથી તેં મારી પ્રભુતા વખાણી છે. હે મૃગલોચની ! તારી વાત બહુજ ગૂઢ અર્થવાળી છે, પણ તે સાંભળીને તેનો ભાવાર્થ-લક્ષાર્થ સમજતાં મને સુખ પ્રાપ્ત થયું છે અને લય ટળી ગયો છે. (કેમકે તારી વાત ઉપરથી મને નિશ્ચય થયો કે શત્રુનું શરીરરૂપ વિશ્વ તો મારા તાબામાંજ છે.) આવાં રાવણનાં વચન સાંભળીને મંદોદરીના મનમાં ઠસીજ ગયું કે મારા પ્રિયતમ અચિત કાળ-મરણને વશ થયાછે એથીજ મતિ ફરી ગઈ છે.

દોહા-વહુવિધ જલ્પસિ સકલ નિશિ, પ્રાત મયે દશકંધ ।

સહજ અસંક સો લંકપતિ, સભા ગયો મદઅંધ ॥૨૧॥

રાવણે આખી રાત આવીજ વાતો વિષેનો લવારો કર્યો કર્યો. પ્રાતઃ થતાં નિઃશંક અને અંધ બુદ્ધિવાળો લંકાનો પતિ રાવણ સભામાં ગયો, ૨૧.

સો-ફૂલે ફલે ન વેત, યદપિ સુધા વરપેં જલદ ।

મૂરખહૃદય ન ચેત, જો ગુરુ મિલિહિં વિરંચિશત ॥૨૨॥

જો કે મેઘ અમૃતની વૃષ્ટિ કરે તોપણ જેમ નેતરના ઝાડને ફૂલ કે ફૂલ લાગેજ નહિ, તેમ બ્રહ્મા જેવા સો ગુરુ ઉપદેશ આપે તોપણ મૂર્ખપુરુષના હૃદયમાં સમજ જન્મત થાયજ નહિ. ૩

અથ ક્ષેપક.

દોહા-મંત્રિનસહિત દશાનન, ચઢેઝ ગહ્વર જાઈ ।

શુકસારન કહ રાજસન, દેશહુ દલસમુદાઈ ॥૨૨॥

(અહિથી ક્ષેપક છે.) રાવણ મંત્રીઓ સહિત લંકામાં સર્વથી ઉંચો મહેલ હતો તેનાપર ચડ્યો અને રામની સેનાને જોવા લાગ્યો. એ વખતે સારણુ નામનો (રામોત્તતિઆહક) રાક્ષસ કે જે રામના દળને છાની રીતે તથાગ્ની આ-વેલો હતો તેને રાવણને કહ્યું કે, વાનરોના સમુદાયને તો બુઝ્યો. ૨૨.

चौ०—यह जो सिंदनाद किलकाई, तरुवरससमान उचाई ।
 सहस्रकोटिशत संकुसमाना, सँग इनके बानरपरिमाना ॥
 रणअजीत अरु सहज अशंका, नाद सुनै काँपे गढलंका ।
 लागे अकाश बनचर लंगूरे, जनु ऋतुपावसधनु नभ पूरे ॥
 विशकर्माके सुत अभिमानी, इन सागर बांधेउ अनुमानी ।
 बसाई ताम्रगिरिकंदरमाहीं, गोदावरी विमलजल पाहीं ॥
 अतिबल आगे धावहि वीरा, इनपर कृपा कराई रघुवीरा ।
 इनकेपरस किये गिरि शिला, जलमें तराई नाम नल नीला ॥

આ જે સિંહનાદ તથા કિલકિલાટ શબ્દ કરતો સેનામાં ફરેછે, જેઓ
 સાત તાડ ઉંચા શરીરવાળા અને કાજળ જેવા કાળા વર્ણના છે, તે નલ અને
 નીલ નામના બે વાનરાઓ છે. એઓની સંગાથે અત્યંત બળવાન એક હબાર કોડ
 વાનરાઓનું કટક છે. એ બન્ને ભાઈઓ રણવિષે ન જીતાય તેવા છે, સ્વાભાવિક
 રીતે નિઃશંક છે, વિશ્વકર્માના પુત્ર છે, અહંકારી છે, તામ્રગિરીની ગુફામાં ર-
 હેનારા છે, ગોદાવરી નદીનું વિમળજળ પીનારા છે. અત્યંત બળવાંત અને વીર
 હોવાને લીધે લશ્કરની અગાડી દોડે એવા છે. અને યુદ્ધ કરીને યમરાજને પણ
 શિથિલ કરે એવા છે. એઓના સિંહનાદને સાંભળતાં લંકાનો ગઢ ધ્રુજી જાય
 છે. એઓના અડવાથી પથ્થરની શિલાઓ પણ પાણીમાં તરેછે. એઓના ઉપર
 રામચંદ્રજીની પૂર્ણ કૃપા છે. એઓનાં લાંબાં પૂછડાં વર્ષાઋતુમાં પ્રકટ થયેલ બાણો
 બે ઇંદ્રધનુષો હોય એવો ભાસ આપેછે, તે નિહાળો.

दोहा—पद्म अठारह कपिकटक, चले इनके भुजछाँह ।

अपने हाथ सुपुष्प लै, रघुपति पूजी बाँह ॥२३॥

એઓની બુબ્બાઓની છાયાતળે અઠાર પદ્મ વાનરાઓનું સૈન્ય આલેછે
 અને શ્રી રામચંદ્રજીએ પોતાના હાથોવડે સુવાસિત પુષ્પો લઇને એઓની બુ-
 બ્બાઓની પૂજા કરેલ છે. ૨૩

चौ०—यह जो आवत अचलसमाना, चौदहतार ऊँचपरमाना ।

बास पुलिंदाके तट करई, अंबुद ऊपर यह संचरई ॥
 रक्तकमल केसर सम देहा, जनु अकाश संध्याकर मेहा ॥
 हतै मेदिनी पूछ भमाई, लंका सोह चितै जनु खाई ॥
 बालीसुत ताराकौ जायो, अतिजुझार रघुपाति मन भायो ।
 हृदयगगन इहिके प्रभु भानु, पंच पदम इनकर परिमानु ॥

કરૈ બજ્ર વાસવકર મંગા, ઉદયાચલકહૈ લેઈ ઉછંગા ।

પરમચતુર સેનપ રાહી લાગી, રઘુપતિ કૃપા પરમવડભાગી ॥

(અંગદ તરફ આંગળી ખતાવી સારણુ બોલ્યો કે-) આ જે પર્વતની પેઠે આલ્યો આવેછે, ચૈદ તાડ ઉંચા શરીરવાળો છે, રક્તકમળ સરખા વર્ણવાળો હોવાથી બાણે સધ્યાકાળનો મેઘ ખિલ્યો હોય એવો જણાયછે, પૂંછ ફેરવી ફેરવીને પૃથિવીપર પછાડેછે અને બાણે લક્ષ કરી જવા ચાહતો હોય તેમ લંકાની તરફ જુવેછે, તે યુવરાજ અંગદ છે. એ અંગદ પુલિંદા નદીને કાંઠે વસેછે, વાહણાંઓના સમૂહને ભેતાંજ પકડી લેછે. વાળીથી તારામાં ઉ પત્ર થયેલો છે, મહાત્મ્યુદ્ધો છે, રઘુપતિને વહાલો છે, ઇંદ્રના વજ્રને પણ ભાંગી નાખે અને ઉદયાચળને પણ ખોળામાં લઇ શકે એવો છે, પરમ ચતુર છે, મોટી સેનાનો અધિપતિ છે અને રામચંદ્રની કૃપાથી પરમ વડલાગી થયો છે. એના હૃદયરૂપી આકાશમાં રામચંદ્રજી સૂર્યની પેઠે પ્રકાશિત છે. એની સત્તા નીચે પાંચ પદમ વાંનરાઓનું લશ્કર છે.

દોહા-પાંચ ભૂમિ જો ચાંપદી, પન્નગ હોદિ અકાજ ।

મૈન અગ્રસર દેસહુ, ચહ અંગદ યુવરાજ ॥ ૨૪ ॥

જુઓ, આ યુવરાજ અંગદ સૈન્યના મોખરે આગેવાની કરનાર છે અને પગના દબાણથી જમીનને ચાંપે તો શેષનાગને પણ અકળાવી દે એવો મહાત્મ્ય સમર્થ છે. ૨૪.

ચૌ-યહ જો શ્વેતવરણ તનુરેપા, જનુ રૂપેકર શ્રંગ સુવંપા ।

દીર્ઘકેશ દારુણ સુજદંડા, ચલત ચપલ વલ બુદ્ધિમચ્ચંડા ॥

વાસ કરૈ જલાભેધિકે તીરા, પાન કરૈ ગોમતીસુતીરા ।

નૃપ સુગ્રીવકેર અધિકારી, સવલ વ્યૂહ યહ રચૈ સચારી ॥

વલ અરુ બુદ્ધિ ન ઇનસમ આના, ઇનકર પુરુષારથ જા જાના ।

જેહિ દિન જનમેડ વલઅધિકારી, ચહેડ ગગન ર શ દેસિ લલાઈ ॥

ચંદ્રાહિ ધરન ગગન ઉછરેડ, સત્તારિ યોજનતે પુનિ ફિરેડ ।

(કુસુદની તરફ આંગળી કરી સારણુ કહ્યું કે) આ જે શ્વેતવર્ણવાળો છે, બાણે કૈલાસપર્વતનું મોટું શિખર હોય એવો જણાયછે, લાંબા વાળવાળો, દા-રૂણુ ખિહામણાં ભુજદંડવાળો અને ચપળતાથી ચાલેછે. તે સુગ્રીવ રાજાનો અધિકારી કુસુદ નામનો યુધ્ધ છે. એ કુસુદ પ્રચંડ બળવાળો, તિક્ષણ બુદ્ધિવા-

ગો, સમુદ્રના ઉપકંઠે રહેનારો, ગોમતી નદીનું જળમાન કરનારો અને સમસ્ત પ્રકારની વ્યૂહ રચનાને યુક્તિયુક્ત રચનારો છે. જ્યારે એ હુમ્મુદ જન્મ્યો ત્યારે તરતજ ચંદ્રને ગળી જવા આકાશમાં ઉછળ્યો હતો. એનો હુરૂપાર્થ જગદવિ-ખ્યાત છે. એ બાહ્યાવસ્થામાં અન્ન હતો તે વખતે આકાશમાં ઉદય થયેલા પૂ-ર્ણચંદ્રને જોઈ તેમાં મોહિત થઈને તેને પકડી લેવા માટે ધરતીપરથી છલાંગ મારી આકાશ તરફ સિત્તેર ચોળન ઉચે જઈ ચંદ્રને હાથ લાગ્યા ન જણાતાં પાછો ફર્યો હતો. એણે જ્યારે ધરતી ઉપરથી ઉછળી આકાશ તરફ છલાંગ મારી હતી ત્યારે ધરતી કાંપી ગઈ હતી.

દોહા—મરકટ કોટિપચાશસૈ, રહૈ સર્વદા સાથ ।

કાલહુતે રખૈ જુસૈ, હુમુદનામ કપિનાથ ॥૨૫॥

આ હુમ્મુદ નામનો યુથપતિ કાળની સાથે લડી શકે એવો છે અને એ-ની સત્તા નીચે હુમેશાં પાંચસો હોડ વાનરાઓ સાથે રહે છે. રપ.

ચૌ—યહ દેસહુ જે ચહૈદિશિ ઘુમડે, મનહૈ લંક સત્તન વન હમડે ।

આગે પાછે દશ દિશિ ધાવહૈ, શિલા શ્રૃંગ તરુ તોરત આવહૈ ॥

સહસ નાગબલ તવહૈસમાના, સપ્તરૂપ્ત્ત્વ ઇનકર પરમાના ।

કાશીપુરી વાસ ઇન્દ્રકેરી, સમર કતહૈ જિન પીઠ ન પેરી ॥

તીક્ષ્ણદંત નસાયુધધારી, દંડગુહ્ય રહ જાનહિ મારી ।

ધૂમકેતુ યુથપ ઇન્દ્રકેરા, લંકા તિકટ કિન્હ જેહિ હેરા ॥

ઈંદ્રકર જેઠ વંધુ જમવંતા, તેહિકે વલકર પાવકો અંતા ।

દેવ દનુજ કો જૂઝૈ તાહી, ધરા હોદિ કર કંદુક જાહી ॥

બંસે અશંક નર્મદાતીરા, બજ્રસમાન અમેદશરીરા ॥

(ધૂમકેતુ અને જાળવંત તરફ આંગળી કરી સારણે કહ્યું.) આ જે રી-છો આગળ અને પછવાડે દશે દિશાઓમાં દોરે છે, શિલાઓ, શિખરો અને વૃ-ક્ષોને તોડતા આવે છે તે જાણે લંકા ઉપર આવણુ માસનાં વાદળાં ચોમેર ઘેરા ઘાલવા આવતાં હોય તેમ ચોમેર વ્યાપ થઈ ચાલ્યાં આવે છે અને દરેક હજાર હજાર હાથીઓના જળવાળાં છે, કે જેઓની ગણના સાત પદ્મની છે. એઓ કાશીપુરીના નજીકમાં રહે છે, એઓએ કોઈ વખતે પણ રણમાં પીઠ ફેરવી પા-છી પાની કરી નથી એવાં છે. તીક્ષ્ણ દાંતોવાળાં, નખોડપી આયુધોને ધારણ કરનારાં અને દંદસંશ્રામના પ્રકારોને વિશેષ પ્રકારે જાણનારાં છે. એઓનો ધૂ-મકેતુ નામનો યુથપ છે, કે જેણે લંકાની નજીકમાંજ પડાવ નાખેલ છે. એ ધૂ-

મકેતુનો વડિલ ખાંધવ જામ્વંત છે, કે જેના બળના પારને કોઇ પણ પામી શકે એમ નથી. એ જામ્બવાનની સન્મુખ કોઇ દેવ કે દૈત્ય પણ લડી શકે એવો સમર્થ નથી અને તે ધરતીને પોતાના હાથમાં દડાની પેઠે ઉપાડી લે એવો છે. એ જામ્બવાન નર્મદા નદીના તટપર નિર્બીહપણે વસેછે અને વજ્રની પેઠે અભેદ શરીરવાળો છે.

દોહા-તચિત્ત સુકંઠ રાજકર, રઘુપતિકે પ્રિયદાસ ।

સો જહમંદ જો વાહિરણ, ચહ જીતનકી આશ ॥૨૬॥

એ જામ્બવાન સુગ્રીવરાજનો મંત્રી છે અને શ્રી રામચન્દ્રજીનો બહાલો હાસ છે. જે પુરૂષ એને રણસંગ્રામમાં જીતી લેવાની આશા રાખે તેને મૂર્ખ અને અમાગીયો જાણવો. ૨૬.

ચૌ-અવ દે મહુ મહ યૂથ અપાર, પીતવરણ હોઇગણ્ડ પહારા ।

બાલઅરુણ મરીચ જસ ફૂટી, નિશિચર ત્રિકર તમી ચહ છૂટી ॥

ચૌવિમ અર્કુર દત્તકર યૂથ, મહસંદ સૌકોટિનમૂરા ।

વિલાશ શ્રંગ જે આગે પરદી, પાયન મીંઢિ કિરકિરા કરહી ॥

કંચનગિરિકંદરકે વાસી, દત્તકર યૂથનાથ અવિનાસી ।

અવિચ્છ વાસાઠર વિનાસી, સખા સુકંઠકેર સુખકારી ॥

પાન કરે નંદાકર નંદ, પર્વતશ્રંગમમાનશરીરા ।

ક્ષણ ક્ષણ સિંહનાદ જો હોઈ, મહ મરજત આવતરૈ સોઈ ॥

(કેસરીની તરફ ઇસારો કરી સારણ બેઠ્યો કે) હવે આ બીજું અપાર યૂથ-ટોળું નિરખો કે, જેના રંગથી આખો પર્વત ખીળા રંગનો થઈ ગયોછે, અને જાણે રાક્ષસોના સહુદાયરૂપી રાત્રિનો નાશ કરવા માટે ઉગતા સૂર્યની કિરણો ફૂટી હોય એવું લાગેછે, આ યૂથ, એવિશ અર્જુનું છે અને જે હંજરો વૃન્દ તથા કેડો રાપૂડોના સમાન છે. આ યૂથના વાનરાઓની અગાડી શિક્ષા કે પર્વત જે કોઈ પડેછે તેને પગોથીજ મઠી ધૂળવત્ કરી દેછે. એઓનો યૂથપતિ સુમેરૂપર્વતની ગુફામાં રહેનારો છે. વિનાશ રહિત છે, અતિ બળવાન છે, ઇંદ્રનું હિત કરનારો છે, સુગ્રીવનો સુખદાયક સજ્જન છે, ગંગાનું જળપાન કરનારો છે, પર્વતના શિખર સરખા શરીરવાળો છે અને એનું નામ કેશરી છે કે જે ક્ષણે ક્ષણે સિંહનાદ કરતો ચાલ્યો આવેછે.

દોહા-યશ તિહું મંડલ ગલિતમજ, બલકર નાહિ ન અંત ।

મહ કપિરાજા કેશરી, જિહ્વિકર સુત હનુમંત ॥૨૭॥

આ યુધપતિ કેશરીનો યશ ત્રણે લોકમાં પ્રખ્યાતી પામેલ છે, જેણે અનેક હાથીઓને માર્યા છે એવો અનંત બળશાળી છે અને આના પુત્રનું નામ હનુમાન છે. ૨૭.

ચૌ-ઉત્તર દિશિ દેવહુ રજધાની, જનુ દુકાલ લગિ શલભ ઉડાની ।

મર્કટ નિકર વિકટ વલ દૂટે, આવત ઉદધિ ફૂલજનુ છૂટે ॥

યહિમહૈ યુધનાથ જો અહરૈ, અતિબલ રાજાકે સંગ રહૈ ।

કપિકે રૂપ અનલ અવિનાસી, યે દોડ પારિયાત્રકે વાસી ॥

અતિસુંદર અરુ સમર વિપક્ષા, મહાવીર દોડ મયમ ગવડા ।

પીવહિં તુંગભદ્રકર નીરા, ણ દોડ મર્જત અતિ રણધીરા ॥

સત્તરિ સહસ્ર નામવલ જાહી, ઇનમહૈં એક કહૌ મૈ તાહી ।

અપર બલિ ગંધમાદન નામા, રણ અજેય પુનિ સવગુણ ધામા ॥

(ગવય અને ગવાક્ષ તરફ ઈસારો કરી કહે છે કે-) હવે આ રજધાનીની ઉત્તર દિશા તરફ જુવો. આ વાનરાઓનું ટોળું જાણે દુષ્કાળ પાડવાને માટે ટીકોનું ટોળું ઉડ્યું આવતું હોય તેવો ભાસ દર્શાવેછે, જાણે સમુદ્ર પેતાની મર્યાદાને છોડી આવતા હોય તેવું લાગેછે અને તેઓ અપાર બળવંત છે, રાવનની પાસેજ રહેનારા છે, એઓ પૈકી એકનું નામ ગવય અને બીજાનું નામ ગવાક્ષ છે. એ બે યુધપતિઓ અગ્નિ સરળા રૂપવંત છે, બહુજ રૂપાળા છે, મહા બળશાળી છે, સંગ્રામમાં તમારા મોટા શત્રુ છે, અવિનાશી છે, અને પારિયાત્ર પર્વતના નિવાસી છે. (ગંધમાદન અને પનસનો તરફ ઈસારો કરી કહ્યું કે-) આ બીજા બે વાનરાઓ ગર્જના કરી રહેલા છે, તેઓ રણભૂમિમાં અત્યંત ધીર તુંગભદ્રા નદીનું બળપાન કરનારા અને સિત્તેર હજાર હાથીઓના જેટલા બળવાન છે. એઓ પૈકી એકનું નામ ગંધમાદન છે એ ગંધમાદન રણભૂમિમાં અજીત છે અને સમસ્ત ગુણોના ભંડાર-સ્થાનરૂપ છે.

દોહા-દેવનમેં જસ સુરપતી, તેજનમેં જસ માનુ ।

પનસનામ મર્કટ યહૈ, અતિબલનીતિનિધાનુ ॥૨૮॥

બીજાનું નામ પનસ છે. એ પનસ, જેમ દેવતાઓમાં ઇંદ્ર સર્વોત્તમ છે તેમ વાનરાઓમાં એ સર્વોત્તમ છે. તેજસ્વીઓમાં સૂર્ય સરળો અને અત્યંત બળના તથા નીતિના ભંડારરૂપ છે, અથવા દેવોમાં ઇંદ્ર અને તેમાં સૂર્ય-શ્રેષ્ઠ છે તેમ વાનરાઓમાં બળ નીતિના નિધાનરૂપ પનસ શ્રેષ્ઠ છે. ૨૮

चौ०—यह जो कुमुदपत्रसम देहा, जनु कैलास शग्दकर मेहा ।
 लोचन मधुपिंगल आति लोने, कामरूप चितवत चहुँ कोने ॥
 लंका सौँह लँगूर भ्रमाई, गर्जत प्रलयमेघकी नाई ।
 सुरपतिसंग युद्धकहँ गयऊ, तबते कामरूप ह्यै भयऊ ॥
 एहि सौँ बासव सन मित्राई, तातें यह देवनकौ भाई ।
 सहसकोटि कापि एहिके संगी, राते पीत श्वेत बहुरंगा ॥
 बचन मृषा मम प्रभु यह नाहीं, अपर वालि जानहुँ मनमाहीं ।
 दरदुरशैल सदन इनकेरा, मन वच कर्म रामकर चेरा ॥

(સુષેણુ તરફ ઇસારો કરી કહેછે કે) આ જે કુમુદપત્ર સમાન શ્વેત વર્ણુવાળા, કૈલાસ સમાન કદવાળો, શરદ ઋતુના મેઘની પેઠે શોભતો, અત્યંત સુંદર ભૂરી આંખોવાળો, ચોમેર નિહાળતો, લંકા ભણી પૂંછ ભમાવતો અને પ્રલય સમયના મેઘ સમાન ગર્જના કરતો દૃષ્ટિગોચર થાયછે, તે સુષેણુ નામનો ટોળાનો નાયક છે. એનામાં મનવાંછિત રૂપો ધારણ કરવાની શક્તિ છે, જ્યારે દૈત્યોની સાથે લડાઈ કરવાને માટે ઇંદ્ર સાથે એ ગયો હતો ત્યારે એને ઇચ્છિત રૂપો ધારણ કરવાના શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે, એની સાથે ઇંદ્રને મિત્રતા છે અને તેથી એ દેવતાઓનો ભાઈ સમાન હોવાને લીધે તેઓની મદદ કરેછે, રાતા, પીળા અને ઘોળા વગેરે અનેક રંગવાળા એક હજાર કોડ વાનરાઓ એની સાથમાં છે. હે પ્રભુ ! આ વાત હું બુઢી યનાવીને કહેતો નથી, પણ એ સુષેણુ બીજો વાળી જ છે એમજ બાણુજે. એ દુર્દર પર્વતમાં રહેવાવાળો છે અને મન વચન તથા કર્મથી શ્રી રામનોજ દાસ છે.

दोहा—गिरिवर लघत आवही, चलत उडावै रेणु ।

तरणितेज यह रुंधेऊ, तारातातसुषेणु ॥२९॥

આ સુષેણુ, કે જે, મહાન પર્વતોને પણ ઓલંઘતો આવેછે, આલવાથી બહુજ ધૂળ ઉઠેછે અને શરીરના મોટા કદથી સૂર્યને પણ ઢાંકી દેછે તેને ઓળખી રાખો. આ સુગ્રીવની સ્ત્રી તારાનો પિતા છે. ૨૯

चौ०—यह कपि को देखहु तनु फेरा, जनु सपक्ष उड चलेउ सुमेरा ।

एक बार लंका एहि जारी, पुनि गर्जत आवत एहि वारी ॥

जेहि दिन गर्भ अंजनी जायो, बालअरुन लीलनकहँ धायो ।

योजन तीनसहस उडि गयऊ, उदयाचलऊपर वहै गयऊ ॥

सब देवन मिलि अस्तुति कीन्हा, तब राबि छाँडि पवनसुत दीन्हा ।

કામરૂપ અતુલિતચલ યેહી, કાલદંડ કુલિશનસમ દેહી ॥

વેગવંત જત ગરુડ ઉડાહીં, બુદ્ધિવંત દૂમર અત નાહીં ।

વિદ્યાપદન ભાનુપદ્મ જાહી, ઉલટે ગતિ રવિસંગ ઉડાહી ॥

નાક નાગ નરપુર ગતિકારી, મહાઅવધિ તપ તેજ પુરારી ।

ચારિત્રિ લાંબેડ ગોપદ જૈને, યદ કપીશસન જૂઝાર કંતે ॥

(હનુમાનજી તરફ ઇસારો કરીને કહ્યું કે) જરા આ વાનરના શરીર તરફ તો જુઝો ? જાણે પાંખો સહિત સુમેરૂ પર્વત ઉડતો હોય એવો વેગવાળો છે. એણેજ પહેલાં લંકાને બાળી હતી, તે ફરીને ગર્જના કરતો આ તરફ કેમ આવેછે ? જે દિવસે અંજનીએ એને પ્રસન્ન્યો હતો, તે દિવસ (શુધાથી ખીડાતાં માતાને પૂછ્યું ત્યારે અંજનીએ ‘ સારી પેઠે પાકેલા લાલ ફળને ખાઓ. ’ એમ કહ્યું જેથી) ઉગતા સૂર્યને રક્તક્ષણ માની તેને અચ્છી જવા કૌતુક માત્રથીજ દોડ્યો હતો. ત્રણ હજાર યોજન સૂચી ઉદ્યાયણપર થઈને આકાશ તરફ ઉડીને ગયો અને સૂર્યને મુખમાં પકડી લીધો હતો. જ્યારે સર્વ દેવતાઓ મળીને તેની સ્તુતિ કરી ત્યારે સૂર્યને છોડી દીધો હતો. જે ઇચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરવાવાળો છે, જેની તુલના ન થઈ શકે એટલા અપાર બળવાળો છે, બળ સરખા હેઠવાળો છે, કે જેને કાળનો દંડ પણ અસર કરી શકે તેમ નથી. વેગમાં ગરુડજી એવો છે, એના સમાન અન્ય કોઈ બુદ્ધિવંત નથી. એણે સઘળી વિદ્યા સૂર્યથી પ્રાપ્ત કરેલી છે અને સૂર્ય સન્મુખ ચાલીને સૂર્યની પાસે જવાની શક્તિવાળો છે. આ વાનરે જ ગાયત્રી ખરી જેવડા ખાઓચિયાને ઓલંઘવાની પેઠે સાગરને ઓલંઘ્યો હતો, એવાની સન્મુખ શ્રી રીતે લડાઈ લઈ શકશે ?

દોહા-તેજ દિવાજ્ઞ અનલ દિવ, પવનને વેગ અપાર ।

કંથ લિપે દોડ વેનુજીં, શ્રીરત્નવંશકુમાર ॥૩૦॥

સૂર્ય અને અગ્નિના તેજ સરખો તેજસ્વી અને પવનથી પણ વિશેષ વેગવાળો કે જે પોતાના બસા ઉપર રત્નવંશકુમાર શ્રીરામ લક્ષ્મણ એ બન્ને ભાઈઓને લઈને ફરેછે તેજ હનુમાન છે. ૩૦

ચૌ-અનલીનરણ કુમુદનુરેણ, પુરુષપુરાણ ધરે નરવેણ ।

મત્તગ દ્રશ્યંદ્રશુન્દરંદા, ધનુષ વ્રાણ અતિ ધરે પ્રવંદા ॥

હર વિશાલ અતિઉન્નત કંધર, કંબુકંઠ રેણ પ્રસન્નવર ।

મુખકીર્ત્તી ઉપમા કવિ જોઈ, શશિસરોજસમ કહે ન સોઈ ॥

દશનપાંતિકી કાંતિ કહે કો, લલકત મન પટતરહિં લહે કો ।

દેસત અવરનકી અરુનાઈ, વિવાફલ વંધૂક લજાઈ ॥
 શુકતુંડાઈ નાસિકા લજાવૈ, થકે મુકાવે નાઈ પટર પાવૈ ।
 શીષ જટાકે મુકુટ વનાવે, માલ વિશાલ તિલક અતિ માવે ॥
 દક્ષિણ દિશિ લક્ષ્મણ વલ્લીરા, રામવાહુ સમ આતે રણવીરા ।

(છેવટ શ્રી રામચંદ્રજી તરફ ઇસારો કરીને સારણે કહ્યું કે) આ જે અળશીના કૂલ સરખા શ્યામ વર્ણવાળા, મદોન્મત્ત હાધીની શૂઠ સરખા બુજ-દંડોવાળા, પ્રચંડ ધનુષ, બાણ તથા તલવારને ધારણ કરનારા, વિશાળ વક્ષઃસ્થ-લવાળા, અત્યંત ઊંચી કાંધવાળા, કંઠમાં શંખના સરખી રેખાવાળા, જેના વદન-ની કાંતિને ઉપમા આપતાં કવિયોને અદ્રમા અને કમળ પણ ઉપમાનપણાને લાયક જણાતાં નથી એવા, જેના દંતોનો પંક્તિની કાંતિનું વર્ણન કરવામાં મન લલચાતાં છતાં પણ કોઈ પણ ઉપમાન હાથ ન લાગવાથી સમસ્ત કવિયોનાં મન અચકિ બચ એવા, જેના નીચેના હોઠના રતાશને જોઈને પાકાં પેલાં અને બપોરીઆનાં પૂલો પણ શરમાઇ બચ એવા, જેનું જમણું નાક પોપટના ચાંચને પણ શરમાવે એવું હોવાથી અને જેનું વર્ણન કરતાં ઉપમાન આપવાને સમાન પદાર્થને શોધતાં કવિ લોકો પ્રયત્ન કરવામાં થાકી પડે એવા, શિર ઉપર જટાનો મુકુટ શેઠી રહેલો છે અને વિપુલ લલાટમાં તિલકથી દીપી રહેલા બેવામાં આવે છે, તેજ શ્રી રામચંદ્રજી છે. કે જે પુરાણપુરૂષ વિષ્ણુ છે અને મનુષ્યાદેહ ધારણ કરીને રાધવેશ થયા છે. રામચંદ્રજીની જમણી બાજુએ જે ઉલેલ છે તે બળવીર લક્ષ્મણજી છે. એ લક્ષ્મણજી, રામચંદ્રજીની જમણી બુલ્લ જેવા છે અને રમરાંગણમાં બહુજ ધીર છે.

દોહા-વામ વિમીષણ સોહર્દી, શિર અભિષેકા રાજ ।

બીજમંત્ર સવ જાનહીં, અકસર કરાહિં મુકાજ ॥૩૧॥

રામચંદ્રજીની ડાબી બાજુએ જે ઉલેલ છે તે વિલીષણ છે, કે જેને રામચંદ્રજીએ રાજ્યાભિષેક કરી (લંકેશનું વિશેષણ આપી) દીધેલ છે. એ વિલીષણ તમારું કાર્ય બગાડવામાં સમસ્ત બાજમંત્રો (શુભ વિચારો-લેહો) બાણ છે, જેથી જરૂર રામચંદ્રજીના કાર્યને ફતેહમંદી આપશે જ. ૩૧

ચૌ-અવ દેસહુ યહ સેના આઈ, જસ માદોંકી ઘગ સુઠાઈ ।

કન્યા એક બ્રહ્મ ઉપજાઈ, નૈનમૂરિ અરુ રૂપ લુઠાઈ ॥

બાલભાવ દિનકર બલ દીન્હા, ઋતુ જાનૈ વાસવ રાતે કીન્હા ।

જાતક જમલ ધીર દોહ જાયે, દેવઅંશ વાનર હુય આયે ॥

કિષ્કિંધાપુરિંનકર થાના, દેવસરિસ મધુવન ઉદ્યાના ।
 કૃષ્ણમૂક ઇનકર વિશ્રામા, ચાતુર્માસ્ય વસે જહ્ન રામા ॥
 બાલી જ્યેષ્ઠ રામ રણ મારા, યહિ કહ રાજાતેલક પ્રભુ સારા ।
 તારા તામુ પાટકી રાની, જિહ્વિકર સુત અંગદ અભિમાની ॥
 સહસ શંકુકર અર્બુદ એકા, અર્બુદસહસ કિ વૃંદ વિશેકા ।
 સહસવૃંદ જો હોડ અમાના, મહાપદ્મ તેહિકર પરમાના ॥
 એસે પદ્મઅઠારહ સાજા, વિગ્રહ વઢેડ રામકે કાજા ।
 વીરવેષ અરુ નયન વિશાલા, કંઠુકંઠ મોતનકી માલા ॥

(રાજા સુગ્રીવની તરફ ઇસારો કરી સારણે કહ્યું કે—) હવે આ સોહા-
 મણી સેના તરફ નિહાલો, કે જે ભાદ્રવાનાં વાદળાઓનાં છાંય રહેલી મેઘઘટા
 હોય એવી જણાય છે. બ્રહ્માએ પોતાની આંખોમાંથી (પીચો ભોંયપર નાખી)
 એક બહુજ રૂપ લાવણ્યતાલંત કન્યા પૈદા કરી હતી. એ કન્યાને ઋતુવંતી
 થઈ બાણી, કામવશ થઈ, ઈંદ્રે તેના વાળ ઉપર અને સૂર્યે તેની ગર્દન ઉપર
 બિંદુ નાખ્યું, એથી એ કન્યાને દેવાંશી અને વાનરશરીરધારી વીર પુત્રોનું જન્મ
 ઉત્તું અવતર્યું. એઓ બે વાનરોએ પોતાની (બ્રહ્માની રજાથી) કિષ્કિંધામાં
 રાજધાની સ્થાપી, કે જ્યાં દેવતાઓના નંદનવન સરખો મધુવનનામનો બ-
 ગિચો છે. એઓનું વિશ્રામસ્થાન કૃષ્ણમૂક પર્વતપર છે. કે જ્યાં રામે ચોમાસું
 ગાળ્યું હતું. એ (સુગ્રીવ) ના મોટા ભાઈ વાળીને શ્રી રામે રણમાં મારી હા-
 લમાં સુગ્રીવને રાજ્ય તિલક કરીને આપ્યું છે. તારા કે જેણે વાળીના વીર્યથી
 મહા પ્રવીણ અંગદ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો, તે હમણાં સુગ્રીવની
 પાંટરાણી થઈ છે. ગણિતકારોએ ગણુના ગણી છે કે, હજાર શંકુનું એક અ-
 ઈર્ણુદ થાય, હજાર અર્ણુદનું એક બિંદુ થાય અને હજાર બિંદુનું એક મહા-
 પદ્મ થાય. એવા અઠાર મહાપદ્મ વાનરાઓની સેના છે અને તે રામચંદ્ર-
 જીના કાર્ય માટે લડાઈ કરવા તૈયાર થઈ છે. હે સ્વામી ! આ જે શરવીર વે-
 પવંત, વિશાળ નેત્રોવાળો, શંખ સરખી ગર્દનવાળો, ગળામાં મોતિની માળા અને
 દોહા—હસ્તી સાઠિસહસ્રવલ, સદા ધર્મકી સીંવ ।

શ્વેતછત્ર શિર શોભિત, યહરાજા સુગ્રીવ ॥ ૩૨ ॥

માથાપર ધોળા છત્રયુત શોભતો વાનર દેખવામાં આવેછે, તે સમસ્ત
 વાનરાઓનો રાજા સુગ્રીવ, કે જે સાઠહજાર હાથીઓના સમાન બળવંત અને
 નિરંતર ધર્મની મર્યાદારૂપ છે, ૩૨

ઈહિવિધ સકલ દેવાણ, શારન કપિદલયૂહ ।

ગનૈ ન રાવણ કાલવશ, અતિશય ગર્વસમૂહ ॥૩૩॥

આ પ્રમાણે સારણે વાનરાઓના કટકનાં સમસ્ત ટોળાં રાવણને ખતા-
વ્યાં, પણ કાળવશ થયલા અને અતિશય ગર્વ સમૂહવાળા રાવણે કશું પણ હિ-
સાખમાં ગણ્યું નહિ. ૩૩ (ક્ષેપક પૂર્વ થયું.)

ચૌ-—ઈહાં પ્રાત જાગે રઘુરાઈ, પૂછા મત સર્વ સચિવ બુલાઈ ॥

કહહુ વેગિ કા કરિય ઉપાઈ, જાંવંત કહ પદ શિર નાઈ ॥

સુતુ સર્વજ્ઞ સકલઝરવાસી, બુધિબલતેજધર્મગુણરાસી ।

મંત્ર કહવ નિજમતિઅનુસારા, દૂત પઠાઈય બાલિકુમારા ॥

નીક મંત્ર સર્વકે મન માતા, અંગદસન કહ કૃપાનિધાના ।

બાલિસનય બુધિબલગુણધામા, લંકા જાહુ તાત મમ કામા ॥

બહુત બુઝાઈ તુમાર્હિ કા કહજૂં, પરમ ચતુર મૈં જાનત અહજૂં ।

કાજ હમાર તાસુ હિત હોઈ, રિપુસન કરહુ બતકહી સોઈ ॥

અહિં પ્રાતઃકાળ થતાં રઘુનાથજી જાગ્યા અને સમસ્ત મંત્રિઓને બો-
લાવી તેઓનો અભિપ્રાય પૂછ્યો કે, હવે જલદી કહો કે શો ઉપાય કરવો ?
આવું સાંભળીને ^૧ જમ્બવાન પ્રભુના ચરણોમાં શિર નમાવીને કહેવા લાગ્યો કે,
હે સર્વજ્ઞ ! હે ઘટઘટમાં વાસ કરનારા ! હે સર્વરૂપ છતાં પણ સર્વધી રહિત
અને લેપ વગર રહેનારા પ્રભુ ! સાંભળો. હું મારી બુદ્ધિયાનુસાર વિચાર કહું છું
કે, અંગદને દૂત કરીને રાવણની પાસે વૃષ્ટિ કરાવાને મોકલો. જમ્બવાનની આ
સલાહ સર્વના મનમાં ગમી. રામચંદ્રજીએ અંગદને કહ્યું કે, હે વાલિ કુમાર !
હે બુદ્ધિ, જાળ અને ગુણોના નિધાનરૂપ બહાલા અંગદ ! મારા કાર્ય માટે
કાંકામાં (તમે) જાઓ. હું તમને વિશેષ શું સમજાવીને કહું કેમકે તમે પરમ
ચતુર છો એ હું જાણું છું. રાવણની પાસે જઈને એવી વૃષ્ટિ કરો કે જેથી
મારું કામ થાય અને રાવણનું હિત થાય. અર્થાત્ રાવણને મારવો એમાં મારું
હિત થાય અને રાવણને મુક્તિ મળે એમાં રાવણનું હિત થાય. (માટે તમે જાઓ.)

૧ સુગ્રીવ, વિભીષણ અને જમ્બવાન એ ત્રણે પ્રભુના મુખ્ય મંત્રી છે, તેમજ વિભી-
ષણને શરણ આપવામાં સુગ્રીવની અને સમુદ્ર પાર થવામાં વિભીષણની સલાહ લેવાઈ ચૂકી
છે. હવે જમ્બવાનની સલાહ લેવાનો સમય આવ્યો છે.

સો-પ્રભુઆજ્ઞા ધારી શીસ, ચરણ વંદિ અંગદ કહેજ ।

સોઈ ગુણસાગર ઈશ, રામકૃપા જાપર કરહુ ॥ ૪ ॥

પ્રભુની આજ્ઞાને અંગદ શિરોધાર્ય કરીને, પ્રભુ ચરણોમાં મસ્તક નમાવી, ઉભો થઈ કહેવા લાગ્યો કે-હે રઘુનાથજી ! હે સ્વામી ! જેનાપર આપ કૃપા કરો, તે સ્વયંમેવ ગુણોનો સાગરજ થઈ જાય છે. ૪

સ્વયંસિદ્ધ સર્વ કાજ, નાથ મોહિ આદર દયેજ ।

અસ વિચારિ યુવરાજ, તનુપુલકિત હર્ષિત મયેજ ॥ ૫ ॥

(અંગદે મન સાથે વિચાર્યું કે-) પ્રભુનું કાર્ય તો સ્વયં સિદ્ધ થાય છે; છતાં પ્રભુએ મને બોલાવી જે ફરમાન કર્યું છે તે કેવળ માફ માન વધારવા માટેજ આદર આપેલ છે. એમ વિચારીને યુવરાજ અંગદ બહુજ પ્રસન્ન થયા અને આનંદિત થવાથી શરીરમાં રોમાંચિત થઈ ગયા. ૫

ચૌ-વાંદે ચરણ ડર ધારિ પ્રભુતાર્ક, અંગદ ચલેજ સર્વાર્થ શિર નાર્ક ।

પ્રભુપ્રતાપ ડર સહજ અસંકા, રણબાંકુરા વાલિમુત બંકા ॥

પુર પૈઠત રાવણકર બેટા, ચેલત રહા સો હોડગડ મેટા ।

વાતાર્કિ વાત કરસ વાંદે આર્ક, યુગલ અતુલવલ અરુ તરુનાર્ક ॥

તોહિ અંગદકર્ક લાત ડઠાર્ક, ગર્હિ પદ પટકેજ ભૂમિ ભ્રમાર્ક ।

નિશિચર નિકર દેશ્વિ મટ ભારી, જર્ક તર્ક ચલે ન સર્કાર્ક પુકારી ॥

એક એક સન મર્મ ન કહર્કી, સમુજ્ઞિ તાસુ વધ ચુપ હોડ રહર્કી ।

મયડ કોલાહલ નગરમજ્ઞારી, આવા કાપિ લંકા જેહ જારી ॥

અવધૌ કહા કરાર્ક કરતારા, આતિ સમીત સર્વ કરાર્ક વિચારા ।

વિનુ પૂછે મગુ દેર્કિ વતાર્ક, જિર્કિ ચિતવર્કિ સો જાડ સુતાર્ક ॥

તદનંતર અંગદ પ્રભુનાં ચરણોનું વંદન કરીને, પ્રભુની પ્રભુતાને કૃદ્યમાં ધારણ કરીને સર્વને મસ્તક નમાવીને ત્યાંથી રવાના થયો. પ્રભુ પ્રતાપથી તથા સ્વાભાવિકપણે નિઃશંક રહેનાર, રણબંકો વાળીપુત્ર-અંગદ પણ મહાન બંકો છે તેણે પુરમાં પેસારો કરતી વખતેજ કોઈ એક રાવણનો પુત્ર (પ્રહસ્ત) રસ્તામાં રમતો હતો તેની સાથે બેટો થઈ ગયો. અંગદ અને પ્રહસ્ત એ બંને અપાર બળવાન અને યુવાન હોવાથી, વાત વાતમાં ચડબડી પડ્યા અને રાડ વધતાં પ્રહસ્તે અંગદને પ્રહાર કરવા લાત ઉગામી કે

૧ કહેવાય છે કે, પ્રહસ્ત અને અંગદ વચ્ચે આ પ્રકારે ચટા ઉતરી થઈ કે-પ્રહસ્તે પૂછ્યું. હે વાનર ! તું કોણ છે ? અંગદે કહ્યું-હું રામનો દૂત છું. પ્રહસ્તે કહ્યું. જેની સ્ત્રીનું મારો મિત્ર હરણ કરી લાગ્યો છે તેજ રામ કે ? અંગદ બોલ્યો-જેણે તારી ફાંદનાં નાક કાત કાપ્યાં હતાં તેજ રામ. બગેરે બગેરે ચડબડાટ થયો.

અંગદે તેના બન્ને પગ પકડી, તેને માથાપર લમાવીને ધરતીપર પછાડ્યો. (કે જેથી તેના પ્રાણ પરલોકમાં જ પહોંચી ગયા. અંગદને બારે યુધ્ધો જોઈ રાક્ષસોના સમૂહો જ્યાં ત્યાં ચાલ્યા ગયા, અને કશો પોકાર પણ કરી શક્યા નહિ. અંગદને બળવંત બાણી તેઓ એક બીજાની પાસે કશો મર્મ નહિ કહેતાં યુપચાપ થઈ રહ્યા. આ બે ચોપાઈ ક્ષેપક છે.) પ્રહસ્તના મરવાથી જ નગરમાં મહા કોળાહળ મચી ગયો કે જેણે લંકા બાળી હતી તેજ વાનર ફરીને આવેલ છે. હે કિરતાર ! હવે શું કરવું ? અત્યંત ભયભીત થઈને સઘળા રાક્ષસો વિચારમાં પડી ગયા અને વગર પૂછે- જ અંગદને (દરબારનો) રસ્તો બતાવી દેવા લાગ્યા. અંગદ જેના તરફ નજર કરતો તેના તો પ્રાણજ સૂકાઈ જતા હતા.

દોહા-ગણ સભા દરબાર તબ, સુમિરિ રામપદકંજ ।

સિંહઠવનિ ઇત ઉત ચિતૈ, ધીર વીર બલપુંજ ॥ ૩૪ ॥

આ પ્રકારે શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણકમળોનું સ્મરણ કરીને, ધીર વીર અને બળના સમુદ્ભૂત અંગદ, સિંહના સરખી ચાલથી રાવણના દરબારના દરવાજે જઈ પહોંચ્યો.

ચૌ-તુરત નિશાચર એક પઠાવા, સમાચાર રાવણહિં જનાવા ।

મુનત વચન બોલેડ દશશીસા, આનહુ બોલિ કહાંકર કીશા ॥

આયસુ પાઈ દૂત બહુ ધાયે, કપિકુંજરાહિં બોલિ લૈ આયે ।

અંગદ દીસ દશાનન વૈસા, સહિતપ્રાણ કજ્જલગિરિ જૈસા ॥

મુજા ટિટપ શિર શૃંગસમાના, રોમાવલી લતા તરુ નાના ।

મુલ નાસિકા નયન અરુ કાના, ગિરિકંદરા સોહ અનુમાના ॥

ગણ સભા મન નેકુ ન મુરા, બાલિતનય અતિ બલબાંકુરા ।

ઉઠે શમાસદ કાપિ કહૈં દેસી, રાવણર ભા ક્રોધ વિશેસી ॥

તરતજ એક રાક્ષસને મોકલી અંગદે પોતાના આવ્યાના રાવણને સમાચાર કહેવરાવ્યા. રાવણ એ સમાચાર સાંભળતાંજ હસીને બોલ્યો કે-તેને અંદર બોલાવી લાવો. જોઈએ તો ખરા કે એ ક્યાંનો વાનર છે ? રાવણની આ પ્રમાણે આજ્ઞા મળતાં અનેક દૂતો દોડ્યા અને કપિકુંજર (વાનરોમાં હાથી સરખા) અંગદને તેઓ દરબારમાં બોલાવી લાવ્યા. અંગદે રાવણને કેવો બેઠેલો દીઠો ? જાણે વીશ ભુજાઓરૂપી વૃક્ષો, મસ્તકોરૂપી શિખરો, રોમાવળીરૂપ અનેક વેલાઓ, અને મુખ, નાક તથા કાનોરૂપી શુક્રાઓ-ખીણીવાળો

પ્રાણધારી કાળજ-મેંશનો પહાડજ સ્થિર થયો હોય તેવો જોયો; છતાં પણ નિર્ભયપણે મહાબળવાન વાળીપુત્ર વાંકડો અંગદ સભામાં પેઠો. અંગદને આવતો જોઈ સંપૂર્ણ સભાસદો ઉઠી ઉભા થયા અને રાવણના મનમાં પણ વિશેષ ક્રોધ થઈ ગયો. કિંવા સભાને ઉઠી ઉભી થયેલી જોઈ રાવણને મનમાં વિશેષ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો કે હું ચરાચરને જીતનાર વિદ્યમાન છતાં મારા સભાસદો વિપક્ષીના દૂત-વાનરથી ડરીને કિંવા તેનું માન બળવવા ઉઠી ઉભા થયા એ શું માફ એમણે અપમાન નથી કર્યું ?

દાહો-યથા મત્તગજયૂથમહં, પંચાનન ચલિભાય ।

રામપ્રતાપ સંભારિ ડર, વૈટુ સમાર્હ શિરનાય ॥ ૩૫ ॥

જેમ મદથી ઉન્મત્ત થયેલા હાથીઓના ટોળામાં શાહુલો સિંહ નિશ્શંક-પણે ચાલ્યો જાય તેમ અંગદ રાવણની સભામાં જઈ હૃદયમાં શ્રી રામચંદ્ર-જીના પ્રતાપનું સ્મરણ કરી સભામાં નીચું મસ્તક રાખી બેઠો.

ચૌ°-કહ દશકંધ કવન તૈં બંદર, મૈં રઘુવીરદૂત દશકંધર ॥

મમ જનકાહે તોહિ રહી મિતાર્હ, તવ હિતકારન આણું ખાઈ ॥

ઉત્તમ કુલ પુલસ્ત્યકર નાની, શિવ વિરંચિ પૂજેહુ બહુભૌતી ।

બર પાયેડ કીન્હેડ સવ કાજા, જીતેહુ લોકપાલ સુર રાજા ॥

નૃપ અભિમાન મોહવશ કિંવા, હરિ આનેહુ સીતા જગદંબા ।

અવ શુભ કહા કરહુ તુમ મોરા, સવ અપરાધ ક્ષમાર્હ પ્રભુ તોરા ॥

દશન ગઢહુ તૃણ કંઠ કુઠારી, પુરજન સંગ સહિત નિજ નારી ।

સાદર જનકસુતા કરિ આગે, હિંચિચિ ચલહુ સકલ ભય સાગે ॥

એટલે તો રાવણ બોલ્યો કે-હે વાનર ! તું કોણ છે ? અંગદે કહ્યું-હે દશકંધર રાવણ ! હું શ્રી રામચંદ્રજીનો દૂત છું. રાવણે કહ્યું-અહિં શા કારણને લીધે આવ્યો છે ? અંગદે કહ્યું-મારા પિતાશ્રીને અને તમારે દોસ્તદારી હતી, તેથી તમારું હિત કરવાને માટે હું તમારી પાસે આવ્યો છું. માટે તે વાત સ્નાંલગો. તમે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલ છો, પુલસ્ત્ય ઋષિના પૌત્ર છો, તમે બહુ બહુ પ્રકારે શિવજી તથા બ્રહ્માજીને પૂજેલા છે તથા તેઓની કનેથી વરદાન પ્રાપ્ત કરી તે બળથી મોટાં મોટાં કામો કર્યાં છે, લોકપાળ માત્રને અને દેવરાજ-ઈંદ્રને (કિંવા દેવતાઓ અને રાજાઓને) જિત્યા છે. હે રાજા ! તમે હુમણાં રાજ્ય અભિમાનના અથવા મોહના વશ થઈને જગજગનની સી તાજીનું હરણ કરી લાવ્યા છો, પણ હવે (થઈ ગયું તે થઈ ગયું પરંતુ હવે)

મારાં શુભ વચન માનીને હું કહું તે પ્રમાણે કરો. તમારા તમામ ગુન્હાઓની પ્રભુ રામચંદ્રજી માફી આપશે માટે દાંતોમાં તૃણ લઈ, ખભે કોહાડો ધરી, સંગાથે શહેરના લોકોને તથા તમારી સઘળી (મંદોદરી આદિ) રાણીઓને લઈ, આદર સહિત સીતાજીને અગાડી કરી અને એ પ્રકારે સર્વ બચને છોડીને મારી સાથે પ્રભુની પાસે ચાલો, અને જઈને એમ કહો કે:-

દોહા૦-પ્રણતપાલ રઘુવંશમણિ, ત્રાહિ ત્રાહિ અવ મોહિ ।

સુનતહિ આરત વચન પ્રભુ, અભય કરાઈંગે તોહિ ॥ ૩૬ ॥

હે દીનોનું સંરક્ષણ કરનારા રઘુવંશમણિ ! હવે માફ રક્ષણ કરો ! રક્ષણ કરો ! હું આપને શરણે આવ્યો છું. આવાં તમારાં આરત વચનો શ્રવણ કરતાંજ કૃપાળુ પ્રભુ તેજ સમય તમને નિર્ભય કરી દેશે.

ચૌ૦-રે કપિ પોચ બોલુ ન સહારી, મૂઠ ન જાનસિ મોહિ સુસારી ।

કહુ નિજનામ જનકકર માઈ, કોહિ નાતે માનિયેં મિતાઈ ॥

અંગદ નામ બાલિકર બેટા, તાસોં કવહૂં મઈ તોહિ મેટા ।

અંગદવચન સુનત સકુચાના, રહા બાલિ બાનર મૈં જાના ॥

અંગદ તુહી બાલિકર બાલક, ઉપજેહુ વંશ અનલ કુલઘાલક ।

ગર્ભ ન સ્વસેહુ વૃથા તુમ જાણ, નિજ મુખ તાપસદૂત કહાણ ॥

અવ કહુ કુશલ બાલિ કહૂં અઠઈ, વિહૂંસિ વચન અંગદ અસ કહૂં ।

દિનદશ ગણ બાલિપહં જાઈ, પૂછેહુ કુશલ સલા ઉર લાઈ ॥

રામચિરોધ કુશલ જસ હોઈ, સો સવ તુમહિં સુનાઈહિં સોઈ ।

સુનુ શઠ મેદ હોઈ મન જાકે, શ્રીરઘુવીર હૃદય નહિં તાકે ॥

આવાં વચન સાંભળતાંજ પહેલાં તો રાવણ કોપ કરીને બોલ્યો કે, અરે નીચ વાનર ! જરા વિચારી-સંભાળીને બોલ. અરે મૂઠ ! મને તું બાણુતો નથી કે હું દેવતાઓનો કદો દુશ્મન છું. (પછી જરા શાંત થઈ પૂછવા લાગ્યો કે) અરે ભાઈ ! તું પોતાનું તથા તારા પિતાનું નામ કહે કે જેથી તારા પિતાની સાથે અમારે મિત્રતા કયા સંબંધને લીધે હતી તે માન્યામાં આવે. અંગદે કહ્યું-માફ નામ અંગદ છે, અને કપિરાજ વાળીનો હું પુત્ર છું. તે વાળીની સાથે તારી કદી કયાંય ભેટ થઈ હતી ? આવું અંગદનું બોલવું સાંભળીને રાવણ શરમાઈને બોલ્યો કે-હા એક વાળી નામનો વાનર હતો ખરો.

૧ વાળીનું નામ સાંભળતાં એ માટે સરમાયો હતો કે વાળીની સાથે યુધની માગણી કરવા જતાં તેને વાળીએ જરાવાર થોભવાનું કહ્યું છતાં પણ અહંકારથી ગર્વ વચન કહેવા લાગ્યો. એટલે તેને વાળીએ તેને બગલમાં દાખી બે ધડીમાં સાત સમુદ્રને પ્રદક્ષિણા દઈ છ મહિના લગી તેને બગલમાંજ દાખી રાખ્યો હતો અને બારે પરસેવો થવાથી દંતક્ષત કરી જુ વગેરેની શંકાને ભરોસે લપસી નાસી જતો હતો. તેથી પોતાની નિર્બળતા યાદ આવતાં શરમાતો હતો.

હું તેને જાણું છું. શું તું તેજ વાળીનો પુત્ર છે ? અરે કુળના ક્ષય કરનાર ! તુંતો તારા વંશમાં વાંસડાઓમાંથી પેદા થનારી અગ્નિ વાંસડાઓનેજ ભસ્મી-ભૂત કરે તેવો (કુળનાશક) પેદા થયો છે. તું પેદા થયો એના કરતાં તો તારી માતાનો ગર્ભ પડી ગયો હોત તો સાડું થાત કેમકે તે વાળીનો પુત્ર થઈને તું પોતાના મુખથી (પિતાને મારનારા) તપસ્વિયોનો દૂત કહેતો ફરે છે ! વાળીને રામે માર્યો છે એવું રાવણ જાણતાં છતાં મહેણાડપે વચનનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો કે-હવે બલે જેવું થયું તે થયું, પણ) અમારા મિત્ર વાળીના કુશળ સમાચાર તો કહે કે તે હાલ ક્યાં છે ? આના ઉત્તરમાં અંગદે હસીને કહ્યું કે-મારા કદા કરતાં તુંજ હવે દશ દિવસ પછી વાળીની પાસે જઈ, છાતી સાથે લગાવી પોતાના મિત્રને ક્ષેમકુશળ પૂછજે એટલે રામચંદ્રજી સાથે વિરોધ કરવાથી જેવું કુશળ થાય છે તે સર્વ સમાચાર તને સારી પેઠે તે-વાળીજ સંભળાવશે. (હે મૂર્ખ ! સાંભળ. તું મારા પિતાનાં વખાણ કરી અને મારી નિંદા કરી પોતાના પક્ષમાં કરી લેવા ઇચ્છે છે પણ જેના મનમાં શ્રી રામચંદ્રજી બિરાજમાન ન હોય તેનાજ મનમાં ભેદ-પૂટવાપણું લાગુ પડે છે. (આ ચોપાઈ ક્ષેપક છે.)

દોહા-હમ કુલઘાતક સત્ય તુમ, કુલપાલક દશશીસ ।

અંધે બધિર ન કહાઈં અસ, શ્રવણ નયન તોહિ બીસ ॥૨૭॥

હે રાવણ ! હું તો શ્રી રામનો સેવક છું તેથી કુળનો નાશ કરનારો છું અને તું શ્રી રામથી વિરોધ કરનારો છું તેથી તું કુળનો પાલન કરનારો છે એ વાત ખરી છે. પણ જે આંધળા અને જહેરા હોય કે જેણે કશું દેખ્યું કે સાંભળ્યું ન હોય તેઓ પણ તારા જેવું બોલતા નથી કે રામદાસ કુળઘાતક અને રામદ્રોહી કુળપાતક થાય. તને તો પરમેશ્વરે વીશ આંખો ને વીશ કાન આપ્યા છે છતાં પણ તું આવી અસંભવ વાત કહે છે એ અચિત વિ-સ્મય થવા જેવુંજ છે.

चौ०-शिव विरंचि सुरमुनिसमुदाई, चाहत जासु चरणसेवकाई ।

तासु दूत होइ हम कुल बोरा, ऐसी मति उर बिहरु न तोरा ॥

मुनि कठोर बानी कपिकेरी, कहत दशानन नयन तरेरी ।

खल तब बचन कठिन मैं सहजँ, नीति धर्म सब जानत अहउँ ॥

कह कापि धर्मशीलता तोरी, हमहुँ सुनी कृत परतिय चोरी ।

देखेहु नयन दूत रखवारी, बूढि न मरहु धर्मव्रतधारी ॥

नाक कान बिनु भगिनि निहारी, क्षमा कीन्ह तुम धर्म बिचारी ।

ધર્મશીલતા તવ જગ જાગી, પાવા દરશ હમહું બઢમાગી ॥

શિવ, બ્રહ્મા તથા દેવતાઓ અને મુનિવૃંદો જે રામચંદ્રજીના ચર-
જોની સેવા કરવી નિરંતર ચાહે છે, તે પ્રભુનો હું દૂત થવાથી મેં મારું કુળ
બોળ્યું એવી તારી બુદ્ધિ હોવાથી તારી છાતી કેમ ફાટી પડતી નથી ? આવી
અંગદની કઠોર વાણી સાંભળીને રાવણ આંખોના ડોળા કહાડીને બોલ્યો કે,
અરે બળ ! હું સર્વ નીતિધર્મ બાણ્ય છું (અને દૂતને મારવો યોગ્ય નથી)
એથી તારાં કઠોર વચનો સાંભળીને સહન કરું છું. અંગદે કહ્યું કે, તારું ધ-
ર્માત્માપણું તો લૌકિકમાં બહાર થઈ ગયેલ છે તે મેં બરોબર સાંભળેલ છે કે
તું પરસ્ત્રીની ચોરી કરીને લઈ આવ્યો છે. તું દૂતોનું કેવું રક્ષણ કરે છે તમે
તો હમણાંજ મારાં નેત્રો સમક્ષજ જોએલ છે કે તે તારા મોટા ભાઈ કુબેર-
જીના મોકલેલા દૂતની રક્ષા કરી (અર્થાત્ અંગદ રાવણની સાથે વાત કરતો
હતો તે સમયમાંજ કુબેરજીએ પોતાના દૂતને મોકલી રાવણને ઠહેવરાવ્યું કે
તું રામથી સંધી કરી લે. આ વચન સાંભળતાંજ નિરપરાધી દૂતને રાવણ
ખાઈ ગયો એ ઉપરથી અથવા તારી નજરે દેખતાંજ દૂત હનુમાનજીના પૂછ-
ફાને અગ્નિ સંસ્કાર કરાવ્યો હતો તેથી તારી ધર્મશીલતા બાણી ગયો છું. તું
આવા ધર્મ અને આવા વ્રતનું ખારણ કરનારો હોવા છતાં પણ તું કેમ ડૂબી
મરતો નથી ? વળી તે તારી બહેન શૂર્યપુષ્પાને પણ નાક કાન વગરની જોઈ
તે વખતે પણ ધર્મનોજ વિચાર કરી તે ક્ષમા કરી હશે ? તારી ધર્મશીલતા
આખા વિશ્વમાં વિખ્યાત છે. તારા જેવા ધર્માત્માનું દર્શન થતાં મારાં પણ
અહોભાગ્ય માનું છું.

દોહા—જનિ જલ્પસિ જડજંતુ કપિ, શઠ બિલોકુ મમ બાહુ ।

લોકપાલબલવિપુલશશિ, ગ્રસન હેતુ જિમિ રાહુ ॥ ૩૮ ॥

અંગદનાં આવાં માનભંગકારક વચન સાંભળીને રાવણ બોલ્યો કે, અરે
જડજંતુ શઠ વાનર ! હવે લવારો નહિ કર. જરા મારી બુજાઓની તરફ જો
કે જે બુજાઓ લોકપાળ દેવતાઓના મહાન બળોરૂપી ચંદ્રમાઓને ગળી જવા
માટે બાણે વીશ રાહુઓજ છે.

પુનિ નભશર મમકરનિકર, કરકમલનપર વાસ ।

શોભિત મણ્ડ મરાલ હવ, શંભુસહિત કૈલાસ ॥ ૩૯ ॥

વળી આકાશરૂપી સરોવરમાં મારા હાથરૂપી કમળોપર નિવાસ કરીને
મહાદેવજી સમેત હંસની પેઠે કૈલાસ શોભી રહ્યા હતા અર્થાત્ કૈલાસ ઉઠાવવામાં
પણ મને જરાપણ પરિશ્રમ પડ્યો નહતો, એવી મારી બળિષ્ઠ બુજાઓ છે.

ચૌ-તુલસી કટકમાંજ સુનુ અંગદ, મોસન મિરાહિં કવન યોધા વદ ।

તવ પ્રભુ નારિવિરહબલહીના, અનુજ તામુ દુઃખદુહિત મલીના ॥

તુમ સુગ્રીવ કૂલદ્રુમ દોઝ, અનુજ હમાર મીરુ અતિ સોઝ ।

જાંબવંત મંત્રી અતિવૂઢા, સો કિમિ હોઈ સમરઆલુઢા ॥

શિલ્પકર્મ જાનત નલ નીલા, હૈ કાપે એક મહાબલશીલા ।

આવા પ્રથમ નગર જેહિં જારા, સુનિ હૈસિ બોલેઝ બાલિકુમારા ॥

સત્ય વચન કહ નિશિચરનાહા, સાંચહું કીશ કીન્દ પુરદાહા ।

રાવણનગર અલ્પ કાપે દહઈ, સુનિ અસ વચન સત્ય કો કહઈ ॥

જો અતિ સુમટ સરાહેહુ રાવણ, સો સુગ્રીવકેર લઘુ ધાવન ।

ચલે બહુત સો વીર ન હોઈ, પઠવા સ્વર્ગારે લેન હમ સોઈ ॥

હે અંગદ ! તમારા સૈન્યમાં મારી સાથે લડી શકે એવો કયો યોદ્ધો ? તેતો બતાવ ! જે તારો સ્વામી છે તેતો સ્ત્રીના વિરહથી વ્યાકુળ થવાના કારણથી ક્ષીણતન-નિર્બળ થઈ રહેલ છે, અને એનો ન્હાનો ભાઈ મોટા ભાઈના દુઃખથી અતિ દુઃખીત અને મલીન થઈ ગયો છે. તું અને સુગ્રીવ રાજ્યલોભના લીધે એક બીજા સાથે વિરોધ રાખનારા હોવાથી નદીના તટ ઉપર રહેનારા વૃક્ષો જેવાં (રહેજમાં નાશ થનારા) છે. હમારો ભાઈ-વિલીષણ તેતો મહા બિહીકણ છે, જામ્બવંત મંત્રી છે તે બહુજ ઘરડો છે તે શું યુદ્ધ કરી શકે તેમ છે અને નળ તથા નીલ જે બન્ને ભાઈઓ છે તે કૃત્ત શિલ્પકર્મ-સલાટનું કામજ કરી જાણવામાં કુશળ છે. હા માત્ર તમારી સેનામાં એકજ વાનર બળવાન છે કે જેણે પહેલાં અહિં આવી લંકાને બાળી નાખી હતી. આવું રાવણનું બોલવું સાંભળતાંજ અંગદ હસીને બોલ્યો કે-(હે રાત્રીચરોના નાથ ! સાચે સાચું કહો. શું ખરેજ વાનર રાક્ષસ રક્ષિત લંકાને બાળી ગયો હતો ? ! જે લંકા બાળી ગયો હતો તે વાનર તો એક ન્હાનો સરખો વાનર તો અમારી સેનામાં કશા હિસાબમાં પણ ગણાતો નથી. તેણે લંકાને બાળી એ વાતને કયો હૈયાકુટયો કહે અને સાંભળે ! આ બે ચોપાઈ ક્ષેપક છે.) હે રાવણ ! તું જેને મોટો યોદ્ધો કહીને વખાણે છે તેતો સુગ્રીવનો એક હલકા દરજ્જાનો હલકારો છે. શું જે બહુ ચાલનારો હોય તે વીર કહેવાતો નથી. તેને તો અમે કેવળ સીતાજીની બખર કાઢાડવા માટેજ મોકલ્યો હતો.

દોહા-સત્ય નગર કાપે જારેઝ, વિનુ પ્રભુઆયસુ પાઈ ।

ફિરિ ન ગણઝ સુગ્રીવપદ, તેહિં મળ રહેઝ લુકાઈ ॥૪૦॥

(અમને તો વાનરે લંકા બાળી એ વાત હમણાંજ જાણવામાં વાંચી

છે. હું ધાડું છે કે તે વાનરે પ્રભુની આજ્ઞા વિના લંકાને બાળી તેથી ધાસ્તીને લીધેજ તે પાછો પોતાના માલેક પાસે લાંબા વખત લગી આવ્યો નહિ હશે અને તે કોઈ સ્થળે સંતાઈ રહેલોજ હશે. (આ દોહરો ક્ષેપક છે.)

દોહા—સત્ય કહસિ દશકંઠ તૈં, મોહિ ન સુનિ કહુ કોહ ।

કોડ ન હમારે કટક અસ, તોસન લરત જો સોહ ॥૪૧॥

હે રાવણ ! તેં જે કહ્યું કે અમારી સેનામાં એવો કોઈ યોદ્ધો નથી કે જે તારી સાથે લડતાં શોભે, એ વાત સાચી છે; કેમકે એક સાધારણ હલકારોજ તને જિતી ગયો એમ તું પોતેજ કબૂલ કરે છે, તો પછી કાસદથી હરાયલાની સાથે કોણ લડવા આડે ? માટે તારી સાથે લડે એવો અમારા સેન્યમાં કોઈ લડવૈયો નથી એ વાત સત્યજ છે અને તારા સાચા બોલવા ઉપરથીજ તારી વાત સાંભળીને મને જરા પણ ગુસ્સો આવતો નથી.

દોહા—પ્રીતિ વિરોધ સમાનસન, કરિય નીતિ અસ આહિ ।

જો મૃગપતિ વચ મેડુકહિં, મલૌ કૌહ કો તાહિ ॥૪૨॥

કેમકે નીતિમાં પણ કહ્યું છે કે, પ્રીતિ અને વિરોધ બરોબરીઆની સાથેજ કરવાં. જે કદાચિત્ વનરાજ સિંહ કોઈ દેડકાને મારી નાંખે તો તેને કોણ મોટાઈવંત લલો કહેશે ? (કોઈ નહિ !) કેમકે તે તેના સમાન જાણે હાથીના ગંડસ્થળ તોડવામાંજ તેની વડાઈ છે માટે અમારા વીર યોદ્ધાઓ તારા જેવા પામરને મારવામાં પોતાની વડાઈ માનતા નથી.

દોહા—યદ્યપિ લઘુતા રામકહૈં, તોહિ વધે વડ દોષ ॥

તદપિ કઠિનદશકણ્ઠસુન, ક્ષત્રિજાતિ કર રોષ ॥ ૪૩ ॥

હે રાવણ ! સાંભળ. જે કે તારા સરખા કુદ્રને મારવામાં રામચંદ્રજીની હલકાઈ ગણાય તેમ છે, અને તું બ્રાહ્મણ હોવાને લીધે તારો વધ કરવામાં પણ પાપ છે; તદ્દપિ ક્ષત્રીય જ્ઞાતીનો કોઈ બહુજ કઠણ હોય છે, તેથી તને માર્યા વગર મુકશેજ નહિ. (આ બન્ને દોહરા ક્ષેપક છે.)

દોહા—હૈંસિ વોલેડ દશમૌલિ તવ, ક્રૌંપકર ગુણ વડ એક ॥

જો પ્રતિપાલૈ તાસુ હિત, કરૈં ઉપાય અનેક ॥ ૪૪ ॥

અંગદનાં વચન સાંભળી રાવણ હસીને બોલ્યો કે—વાનરોમાં એ એક ભારે ગુણ હોય છે કે જે તેને પાળે છે, તેનું તે અનેક ઉપાયથી હિતજ કરે છે.

ચોં—અન્ય કીશ જો નિજપ્રમુકાજા, જહૈં તહૈં નાચહિં પરિહારિ લાજા ।

નાચિ કૂદિ કરિ લોગ રિજાઈ, પતિહિત કરત કર્મ નિપુજાઈ ॥

અંગદ સ્વામિભક્ત તવ જાતી, પ્રમુગુણ કસન કહસિ રૂપિમાંતી ।

મૈં ગુણગાહક પરમ સુજાના, તવ કટુવચન કરૌં નહિ કાના ॥

કહ કપિ તવ ગુણ ગાહકતાઈ, સસ પવનસુત મોહિં સુનાઈ ।

વન વિધ્વંસિ સુત વધિ પુર જારા, તદપિનતેહિકહુ કૃત અપકારા ॥

સોઈ વિચારિ તવ પ્રકૃતિ સુહાઈ, દશકન્ધર મૈં કીન્હ ઢિઠાઈ ।

દેખેઝં આઈ જો કહુ કપિ ભાષા, તુમ્હરે લાજ ન રોષ ન માષા

અહા ! વાનરોને ધન્ય છે કે જેઓ પોતાના સ્વામીને માટે શરમ છોડીને જ્યાં ત્યાં નાચે છે, અને નાચી ફૂટી લોકોને રાજી કરી ધણીને કમાણી દેવારૂપ ભારે ધર્મમાં નિપુણતા રાખે છે. હે અંગદ ! તારી બાતી મોટી સ્વામી ભક્તજ છે, તેથી તું આવી રીતે સ્વામીના ગુણો કેમ ન કહે ? હું ગુણગ્રાહક અને પરમ સુજાણ છું, તેથી તારાં કડવાં વચનોપર કાન દેતોજ નથી. અંગદે રાવણને કહ્યું કે-હે રાવણ ! તારામાં ગુણ ગ્રાહકતા છે તે ખરેખરી વાત હનુમાને મને કહી સંભળાવી છે કે-મેં રાવણની અશોકવાડી ઉજડ કરી, અક્ષ-કુમારને માર્યો, અને લંકાને બાળી દીધી, તોપણ રાવણે ! મારા ગુણ જોયાજ કર્યા અને મારા તરફ જરા પણ અપકાર ન કર્યો. હે રાવણ તારી આવી ભલી પ્રકૃતિને વિચારીનેજ મેં અહિં આવવાની ધૃષ્ટતા કરી છે. જે કંઈ હનુમાને કહ્યું હતું તેવુંજ મેં અહિં આવીને નજરે જોયું કે-તને નથો લાજ, કે નથી રીસ, કે નથી અહંકાર.

દોહા-વક્ર ઉક્તિ ધનુ વચન શર, હૃદય દહ્મડ રિપુકીશ ।

પ્રતિ ઉત્તર સડસિન મનહું, કાઢત મટ દશશીશ ॥ ૪૫ ॥

જે કે અંગદ આવી રીતે વક્રોક્તિરૂપી ધનુષમાંથી દુર્વચનોરૂપી તીક્ષ્ણ બાણો ફેંકીને રાવણ શત્રુના હૃદયને વિધ્યો જતો હતો, તોપણ રાવણ એ બાણોને પ્રતિ ઉત્તરોરૂપી સાંડસીઓથી કહાડતોજ જતો હતો.

ચો-જો અસમતિ પિતુ સ્વાયહુ કીશા, કહિ અસ વચન હંસાદશશીશા ।

પિતાહિ સ્વાઈ સ્વાતેઝં અવતોહીં, અવહીં સમુન્નિ પરા કહુ મોહીં ॥

વાલિ વિમલયશ ભાજન જાની, હતૌં ન તોહિં અધમ અભિમાની ।

કહુ રાવણ રાવણ જગ કોતે, મૈં નિજ શ્રવણ સુને સુન તેતે ॥

બાલિજીતન ફક ગયડ પતાલા, રાક્ષા બાંધિ શિશુન હયશાલા ।

સ્વેલહિં બાલક મારહિં જાઈ, દયાલાગિ બલિ દીન્હ હુઢાઈ ॥

એક બહોરિ સહસ્રજુજ દેસા, ધાઈ ધરા જનુ જન્તુ વિશેષા ।

કૌતુક લાગિ ભવન લૈ આવા, સો પુલસ્ત્ય મુનિ જાઈ હુઢાવા ॥

રાવણુ બોલ્યો કે, હે વાનર ! તારી આવી તીવ્રબુદ્ધિ છે તેથીજ તે તારા બાપને બાધો છે. એમાં વચન કહીને રાવણુ હસી દીધું. એટલે અંગદે કહ્યું કે, મેં જેમ પિતાને બાધો તેમજ તને પણ હુમણું બાધ બતાવ્યું, પરંતુ હાલ મને એક વાત યાદ આવી છે એથી જરા ગમ બાધેલ છે. હે અધમ ! હે અભિમાની ! તું મારા પિતા વાળીના ઉન્નવળ ચશનું પાત્ર છે એમ જાણીને હું તને મારતો નથી. (કેમકે તને માર્યા પછી તને વાળીએ તુચ્છ પ્રકારે જિતી લીધો હતો એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ નષ્ટ થઈ જાય છે, માટે તું મારાપિતાના ચશને જાળવી રાખનારો છે તેથી મારતો નથી.) હે રાવણુ ! આ સંસારમાં રાવણુ કેટલા છે તે પહેલાં કહે. મેં જેટલા રાવણુ મારે કાને સાંભળ્યા છે તેટલા તો તને કહી બતાવું છું, તે સાંભળ. એક રાવણુ તો બ્રહ્માજીને જિતવા પાતાળમાં જતાં ત્યાં તેને ન્હાનાં બાળકોએ પકડીને ઘોડશાળમાં બાંધી રાખ્યો હતો અને તે બાળકો રમતાં રમતાં તેને મારતાં હતાં; આ દશા નિહાળી જ્યારે બ્રહ્માજીને દયા આવી ત્યારે છોડાવી દીધો હતો. એક રાવણુ એ હતો કે જેને સહસ્રાર્જુને કોઈ જાનવર છે એમ જાણીને પકડી લીધો હતો અને પોતાનો જાળ-વિહાર પૂરો થતાં કોતકને માટે તેને ઘેર લઈ ગયો હતો, પણ પુલસ્ત્ય ઋષિએ તેને છોડાવ્યો હતો.

દોહા—एक कहतमोहिंसकुचआति, रहा वालिकी काँख ।

इन महीं रावण तैं कवन, सत्य कहहु तजि माख ॥ ૪૬ ॥

એક રાવણુનું વર્ણન કરતાં તો મને બહુજ શરમ આવે છે કે, મારા પિતા વાળીની બગલમાં લાંબા વખત લગી દબાઈ રહ્યો હતો. તો હે રાવણુ ! હું પૂછું છું કે આ ત્રણ રાવણુ પૈકી તું કયો રાવણુ છે ? તે તું કોપને શમાવી સાચેસાચું કહી દે.

ચોં—सुन शठ सोइ रावण बलशीला, हर गिरि जान जासु भुजलीला ।

जान उमापति जासु थुराई, पूजे जोहि शिर सुमन चढाई ॥

शिर सरोज निज करन उतारी, पुजे अमिर्त वार त्रिपुरारी ।

भुजविक्रम जानहिं दिगपाला, शठ अजहू जिनके उरशाला ॥

जानहिं दिग्गज उर कठिनाई, जब जब जाइ भिरेउ बरिआई ।

जिनके दशन कराल न फूटे, उर लागत मूलक इव दूटे ॥

जासु चलत डोलत इमिधरणी, चडत मत्त गज जिमिलघुतरणी ।

सोइ रावण जगविदितप्रतापी, सुने न श्रवण अलीक अलापी ॥

રાવણુ બોલ્યો કે—“ શઠ ! સાંભળ ! આ બળવાન રાવણુ તો એ છે કે

જેની ભુજબોની લીલાને કેલાસાગરિ બાણે છે, અને મેં જેને માથાફી પુષ્પો ચઢાવીને પૂજ્યા હતા તે સદાશિવ મારું શરત્વ બાણે છે. ૧

મારાં માથાફી કમળો કાપીને મેં અસંખ્યવાર અનાંતવાર સદાશિવનું પૂજન કર્યું છે. શઠ ! મારી ભુજબોનું પરાક્રમ તો દિક્ષાળો બાણે છે કે જેના હૃદયમાં હજી પણ સાદ્યા કરે છે. ૨

જ્યારે જ્યારે દિગ્ગજો પાસે જઈને તેઓની સાથે જોરાવરીથી હું ભીડ્યો હતો, ત્યારે ત્યારે તેઓએ મારી છાતીની કઠિનતા બાણી લીધેલી છે, જેના વિકરાળ દંતુશળ હજી સુધી પણ પુટ્યા નથી, કે જે મારી છાતી લાગતાંજ મૂળાની પેઠે તુટી ગયા હતા. ૩

અરે ખોટી ડિંગ મારનારા ! જેના ચાલવાથી જેમ મદોન્મત્ત હાથીના ચઢવાથી નાનું વહાણ ડોલે છે તેમ ધરતી ડોલે છે, તેજ પ્રતાપી અને જગ પ્રસિદ્ધ આ (હું) રાવણ છે, તે તો કાને સાંભળ્યું નથી ? (બેહેરો છે ?) ૪

દોહા-તેહિ રાવણ કહૈં લઘુ કહસિ, નરકરકરભિવચ્ચાન ॥

રે કપિ વર્ચર સ્વર્ચ સલ, અવ જાના તવ જ્ઞાન ॥ ૪૭ ॥

તું એ રાવણને હલકો કહે છે અને માણસતાં વખાણ કર્યા કરે છે ? અરે અતિ ખળ વાનરના બાળક ! હવે તારું જ્ઞાન મેં બાણી લીધું. ” ૪૭

ચો-સુનિ અંગદ સકોપ કહ વાની, ચોલ સંભારિ અધમ અભિમાની ।

સહસ્રવાહુ યુજ મહન અપારા, દહન અનલ સમ જાસુ કુઠારા ॥

જાસુ પરશુ સાગર સ્વરધારા, વૂડે નૃપ અગણિત વહુ વારા ।

તાસુ ગર્વ જોહિ દેસત ભાગા, સો નર કિમિ દશકંઠ અમાગા ॥

રામ મનુજ કસરે શઠવંગા, ધન્વી કામ નદી પુનિ ગંગા ।

પશુ સુરધેનુ કલ્પતરુ રૂઝા, અન્નદાન અરુ રસ પિયૂષા ॥

બૈનતેય સ્વગ અહિ સહસાનન, ચિન્તામણિકી ડપલ દશાનન ।

સુનુ મતિમન્દ લોક વૈકુંઠા, લાભકિરધુપતિભક્તિઅકુઠા ॥

એ સાંભળીને અંગદ ક્રોધ ચઢાવીને બોલ્યો કે-“ અરે અધમ ! અભિમાની ! સંભારીને બોલ. સહસ્રાર્જુનની અત્યંત ગહન ભુજબોને બાણી નાંખવામાં અગ્નિરૂપ જેનો કુહાડો હતો. ૧

અને જેના કુહાડાફી સમુદ્રની તીક્ષ્ણ ધારામાં અસંખ્ય રાજાઓ અસંખ્યવાર ડુબી ગયા હતા, એવા ક્ષરશુરામનો ગર્વ જેને (રામને) દેખતાંજ ઉતરી ગયો હતો તેને માણસ કેમ કહેવાય ? રાવણ ! તું તો અભાગિયોજ છે. ૨

અરે શઠ ! અરે લુચ્ચા ! રામને તે મનુષ્ય કહેવાય ? કામદેવ તે સાધા-

રણુ ધનુર્ધારી છે ? પવિત્ર ગંગાજી તે સાધારણ નહીં છે ? શ્રામધેનુ તે સાધારણ પશુ છે ? કલ્પવૃક્ષ તે સાધારણ ઝાડ છે ? અન્નદાન તે સાધારણદાન છે ? અમૃતરસ તે સાધારણ રસ છે ? ૩

ગરૂડજી તે સાધારણ પાંખી છે ? ચિંતામણિ તે કોઈ સાધારણ પત્થર છે ? અરે મતિમંદ ! વૈકુંઠ તે સાધારણ લોક છે ? અને રામચંદ્રજીની અકુંઠિત ભક્તિ તે કાંઈ સાધારણ લાભ છે કે ? ૪

દોહા—સેન સહિત તવ માનમથિ, વન ઉજારિ પુર જારિ ॥

કસરે શઠ હનુમાન કપિ, ગયડજોતવમુતમારિ ॥ ૪૮ ॥

અરે શઠ ! હનુમાન કે જે તારા સૈન્ય સહિત માનનો ભંગ કરી નાંખીને, તારૂં અશોકવન ઉજડ કરી નાંખીને, તારૂં લંકાનગર બાળી નાંખીને અને તારા અશકુમાર પુત્રને મારી નાંખીને ગયો એ તે જુ કોઈ સાધારણ વાંદરો છે કે ? ૪૮

ચો—મુનુ રાવણ પરિહારિ ચતુરાઈ, ભજસિ ન કૃપાસિન્ધુ રઘુરાઈ ।

જો સ્વલ્પ ભયસિ રામકરદ્રોહી, બ્રહ્મ મ્દ્ર સક રાશિ ન તોહી ॥

મૂઠ મૃપા જનિ મારસિ ગાલા, રામચૈર હોઈહિ અસ હાલા ।

તવશિર નિકર કપિનકેઆગે, પરિહૈં ધરણિ રામ શર લાગે ॥

તે તવ શિર કન્દુક ઇવ નાના, સ્વેલહિં બાલુ કીશ ચૌગાના ।

જબહિં સમર કોપહિંરઘુનાયક, છુટાહિં અતિ કરાલ બહુસાયક ॥

તવ કિ ચલહિ અસગાલતુમ્હારા, અસવિચારિ મનુ રામ ઉદારા ।

મુનત વચન રાવણ પરજરા, વરત અનલમહૈં જનુ ઘૃત પરા ॥

રાવણ ! સાંભળ. જો તું તારી ચતુરાઈ છોડી દઈને કૃપાસિન્ધુ રામચંદ્રજીને નહીં ભજતાં તેમનો દ્રોહ કરીશ, તો તને બ્રહ્મા અને સદાશિવ પણ શરણે રાખી શકશે નહીં. ૧

રે મૂઠ ! તું વૃથા ગાલ બળવે છે. રામનો દ્રોહ કરવાથી તારી એવી દશા થશે કે—રામનું બાણ વાગેથી તારાં માથાંઓનો સમૂહ વાનરાઓની આગળ ધરતીપર પડશે. ૨

તે સમયે તારાં માથાંઓને દડાની પેઠે મેદાનમાં ઉછાળી ઉછાળીને રીંછો તથા વાનરો ખેલશે ? જ્યારે રઘુનાથજી રણમાં કોપશે અને તેમનાં અત્યંત વિકરાળ બાણો છુટશે, ૩

ત્યારે આ તારી ગાલ બળવણી ચાલશે કે ? માટે એવો વિચાર કરીને

તું ઉદાર રામચંદ્રજીને ભજ." અંગદનાં એવાં વચનો સાંભળીને રાવણ જેમ અગ્નિમાં ઘી હોમતાં તે બળે છે તેમ હૃદયમાં બળવા લાગ્યો. ૪

દોહા—કુમ્ભકર્ણ સમ વન્ધુ મમ, મૃત પ્રસિદ્ધ શકારિ ॥

મોર પરાક્રમ મુનેસિ નહિ, જિતેઝચરાચરદ્વારિ ॥ ૪૯ ॥

રાવણ બોલ્યો કે—“કુલકર્ણ જેવો મારે ભાઈ છે, ઇંદ્રને જીતનારો જગ પ્રસિદ્ધ મારે પુત્ર છે, અને મેં સચરાચર જગતને જીતી લીધું છે, એવું માફ પરાક્રમ તો તે હજી સાંભળ્યું નથી. ૪૯

ચો—શઠ શાલામૃગ જોરિ સહાર્, બાંધ્યો સિન્ધુ રહે પ્રભુતાઈ ।

લાંઘઈ સ્વગ અનેક વારીશા, શૂર ન હોઈ સુનહુ જડ કીશા ॥

મમભુજ સાગર બલ જલ પૂરા, જહૈં બૂડે સુર નર વર શૂરા ।

વીસ પયોધિ અગાધ અપારા, કો અસ વીર જો પાવહિ પારા ॥

દિગપાલન મૈં નીર ભરાવા, ભૂપ સુયશ સ્વલ મોહિં સુનાવા ।

જોપે સમર સુભટ તવ નાથા, પુનિપુનિ કહાસિ જાસુ ગુણગાથા ॥

તૌ બસીઠ પઠવા કેહિકાજા, રિપુસન પ્રીતિ કરતનહિ લાજા ।

હર ગિરિ મથન નિરોલ મમચાહ, પુનિશઠકપિનિજસ્વામિસરાહ ॥

રે શઠ ! વાનરાઓનું ટોળું એકઠું કરીને તેની સહાયતાથી સમુદ્ર બાંધ્યો એમાં તે પ્રભુતાઈ છે ? અરે જડવાનર સાંભળ. અનેક પક્ષીઓ પણ સમુદ્રને ઓળંગી જાય છે પણ તેઓ શૂરવીર કહેવાતાં નથી. ૧

પરંતુ,—મારી ભુજાઓરૂપી સમુદ્રમાં બળરૂપી જળ ભરપૂર ભરેલું છે કે જેમાં દેવતાઓ તથા મનુષ્યોના મોટા શૂરવીર યોદ્ધાઓ પણ ખુડી ગયા છે, તે વીશ સમુદ્ર અપાર અને અગાધ છે, તેને પાર ઉતરી જાય એવો વીર કોણ છે ? ૨

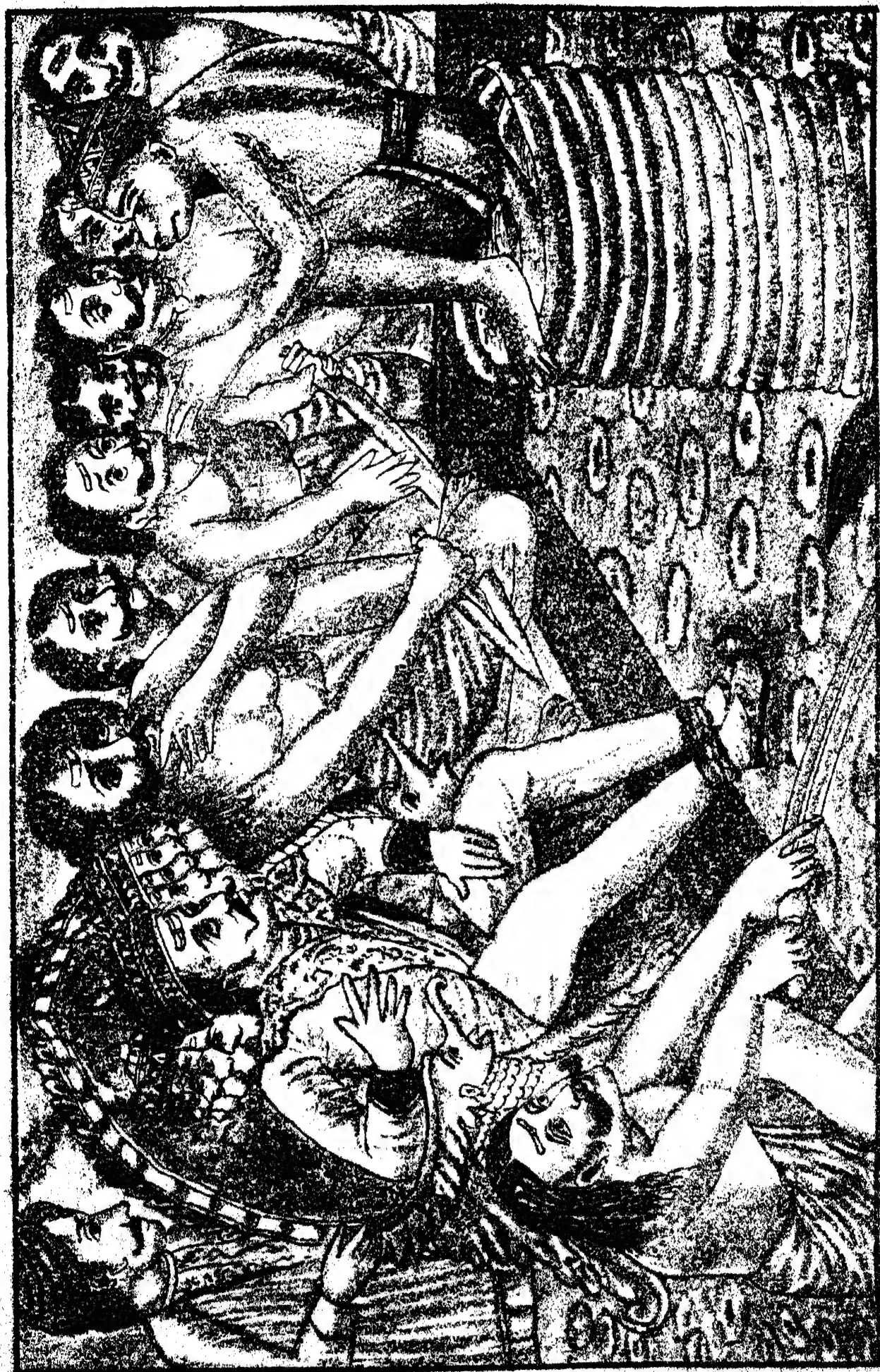
એ સમુદ્રમાં દિક્ષાળો પાસે પાણી ભરાવેલું છે, તેમ છતાં તું બળ વાનરો મને એક સાધારણ રાજાની કીર્તિ કહી સંભળાવે છે ? તું વારંવાર જેના ગુણો વખાણ્યા કરે છે તે તારો સ્વામી જો યુદ્ધમાં શૂરવીર હોય, ૩

તો તેણે આ વિદ્વી શા માટે મોકલી છે ? શત્રુ સાથે પ્રીતિ કરવા માગતાં લાજ આવતી નથી ? અરે શઠ વાનરો ! કેલાસ પર્વતને ત્રાસ આપનારા માથા આ હાથ જો, પછી તું તારા સ્વામીનાં વખાણ કર. ૪

દોહા—શૂર કવન રાવણ સપ્તિસ, નિજકર કાટે શીશ ॥

દુતેઝેં અનલ મહૈં વારવહુ, હર્ષિત સાલિ ગિપીશ ॥ ૫૦ ॥

જેણે પોતાને હાથે પોતાનાં મસ્તકો કપીને હર્ષપૂર્વક અનંતવાર અ-

विजयलक्ष्मी

म. १९३३

ગ્નિમાં હોમી દીધાં હતાં કે જે વાતના સાક્ષી શંકર પણ છે. એવા આ રાવણ સરખો બીજો કેણુ શૂરો છે ? ૫૦

ચો-જરત બિલોકેડ જર્હિ કપાલા, વિધિકે લિસે અંક નિજમાલા ।

નરકે કર આપન વધ બાંધી, હસેડ જાનિ વિધિ મિરાજસાંચી ॥

સો મન સમુન્નિ ત્રાસનાહિં મોરે, લિસ્યા વિરંચિ જરઠ મતિમોરે ।

આન વીર કો શઠ મમ આગે, પુનિ પુનિ કહસિલાજપરિચ્છાને ॥

કહ અંગદ સલજ્જ જગમાંહીં, રાવણ તોહિં સમાન કોડ નાહીં ।

લાજવન્ત કર સહજ સ્વભાજ, નિજગુણનિજમુખકહસિનકાજ ॥

શિર અરુ શૈલ કથા ચિત રહી, તાતે વાર બીસ તૈં કહી ।

સો મુજબલ રાસેડ ડર ઘાલી, જિતેડ ન સહસબાહુ બલિ વાલી ॥

મુન મતિમન્દ દોહિ અવપૂરા, કાટે શીશ ન હોડ્ય શૂરા ।

વાજીગર કહૈં કહિય ન વીરા, કાઠૈ નિજકર સકલ શરીરા ॥

મારાં કપાળ અગ્નિમાં બળતાં હતાં તે સમયે તેમાં વિધાતાએ લખેલા લેખ જોધને તથા તેમાં ‘મનુષ્યને હાથે માફ મૃત્યુ થશે’ એવું લખેલું વાંચીને વિધાતાની વાણી બુઠી સમજીને હું હસ્યો હતો. ૧

તે મારા મનમાં સમજવામાં આવ્યાથી મારા મનમાં કશો ત્રાસ થયો નહોતો, કેમકે એ બુઢા વિધાતાએ ભૂલથી લખેલું હતું. અરે શઠ ! મારી આગળ બીજો કયો વીર પુરૂષ છે કે જેથી તું લાજ તજીને મને વારંવાર કહે છે. ૨

અંગદ બોલ્યો કે-“ રાવણ ! જગતમાં તારા જેવી લાજવાળો તો કેણુ પણ નથી ! લાજવાળાનો સહજ સ્વભાવ એવો હોય છે કે તે કદીપણ પોતાને મુખે પોતાના ગુણો વખાણે નહી, ૩

તારા ચિત્તમાં તો માયાં અને પર્વતનીજ વાત વસી રહી છે, કે જેથી તેં તે વીશવાર કહી સાંભળાવી. પણ જ્યારે તું સહસ્રાર્જુનને, બળિરાબ્દને અને વાળીને જીતી શક્યો નહોતો ત્યારે તેં તારી બુઢાઓનું બળ શું હૃદયમાંજ ઘાલી સુક્યું હતું ? ૪

અરે મંદ બુદ્ધિવાળા ! સાંભળ, અને પૂરેપૂરો ઉત્તર આપ. માયાં કાપનારો શૂરો ગણાતો નથી. બાજીગર પોતાના હાથે પોતાનું સઘળું શરીર કાપી નાંખે છે તોપણ તે શૂરવીર કહેવાતો નથી. ૫

દોહા-જરહિં પતંગ વિમોહ વશ, માર વહિં સ્વચન્દ ॥

તે નહિં શૂર કહાવહીં, સમુન્નિ દેસ મતિમન્દ ॥ ૫૧ ॥

અરે મંદ બુદ્ધિવાળા ! જરા વિચારી તો જો કે-પતંગિયું મોહને વશ

થઈને બળી મરે છે અને ગધેડાઓ અત્યંત ભાર વહે છે પણ તેઓ શૂરા કહેવાતા નથી. ૫૧

ચો-અવજનિ વાતવઢાવ સ્વલકરઈ, સુનિ મમવચન માન પરિહરઈ ।

દશમુખ મૈં ન વસીઠી આયડ, અસવિચારિ રઘુવીર પઠાયડ ॥

બાર બાર હમિ કહેડ કૃપાલા, નહિં ગજારિ યશ વધે શ્રૃંગાલા ।

મનમહ સમુદ્ધિ વચન પ્રભુ કેરે, સહેડ કઠોર વચન શઠ તેરે ॥

નહિંત કર મુખમંજન તોરા, લે જાતેડ સીતહિં વરજોરા ।

જાનેડ તવ બલ અધમ સુરારી, સૂને હરિ આની પરનારી ॥

તૈં નિશિચર પતિ ગર્વ વહૂતા, મૈં રઘુપતિ સેવકકર દૂતા ।

જો ન રામ અપમાનહિં ઢરજં, તોહિં દેસત અસ કૌતુક કરજં ॥

બળ રાવણ ! હવે વાત લંગાવવી રહેવા દે અને માન તણુ હઈને માઈ કહું માન. હે રાવણ ! હું વિદી કરવા નથી આવ્યો, પણ રામચંદ્રજીએ એવા વિચાર કરીને મને મોકલ્યો છે કે-૧

‘ શિયાળીઆને માર્યાથી સિંહની કીર્તિ વધતી નથી ’ એમ કૃપાણુ રામચંદ્રજીએ વારંવાર મને કહીને મોકલ્યો છે. શક ! પ્રભુનાં વચનો મનમાં સમજી રાખીને હું તારાં કઠોર વચનો સહન કરું છું, ૨

નહીં તો તારાં મુખ તોડી નાંખીને બળાત્કારે તારી પાસેથી સીતાજીને લઈ જાત. અધમ રાક્ષસ ! તું સૂના વાસમાંથી પરચીને હરી લાવ્યો છે ત્યારથીજ હું તારાં બળ જાણી ગયો છું. ૩

તું રાક્ષસોનો રાજા હોવાથી તને ઘણા અહંકાર છે અને હું તો રામચંદ્રજીના સેવક (સુગ્રીવ) નો દુત છું. જો રામની અવજાણી અપમાનથી હું ન ડરું તો તારા દેખતાં હું એવું કૌતુક કરું કે-૪

દોહા-તોહિં પદકિ મહિ સેનહતિ, ચૌપટકારિ તવ ગાઉ ।

મન્દોદરી સમેત શઠ, જનકસુતા લે જાડ ॥ ૫૨ ॥

તને પૃથ્વીપર પટકીને તથા તારી સેનાનો નાશ કરીને લંકાને ઉજાડ કરી નાંખુ, અને મન્દોદરી સહિત સીતાજીને લઈ જાઉં. ૫૨

ચો-જો અસ કરહુ ન તદપિ વઢાઈ, મુયે વધે કહુ નહિં મનુસાઈ ।

કૌલ કામવશ કૃપણ વિમૂઢા, અતિ દરિદ્ર અયશી અતિ વૃઢા ॥

સદા રોગવશ સન્તત ક્રોધી, રામ વિમુક્ષ શ્રુતિ સન્ત વિરોધી ।

નિજ તનુ પોષક નિંદક અથ સ્થાની, જીવત શવ સમ ચૌદહ માની ॥

અસ વિચારિ સ્વલ વધૌં ન તોહીં, અવ જનિ રિસડપજાવસિ મોહીં ।

સુનિસકોપ કહ નિશિચર નાથા, અધરદશન ગહિ મીંજત હાથા ॥

રે કપિ પોચ મરણ અવ ચહસી, છોટે વદન બાત વડિ કહસી ।

કટુજલ્પસિ જડ કપિબલજાકે, બુધિ બલ તેજ પ્રતાપ ન તાકે ॥

જે કદાપિ એમ કહું તો તેથી પણ મારી મોટાઈ નથી, કેમકે મુએ લાને મારવાથી કાંઈ શુરવીરતા ગણાતી નથી. વામમાર્ગી, કામી, કૃપણ, મૂર્ખ, અત્યંત દરિદ્રી, અપકીર્તિવાળો, અતિવૃદ્ધ, ૨ સદારોગી, નિરંતર ક્રોધી, રામથી વિમુખ, વેદ તથા સંતજનોનો વિરોધી, પોતાનું જ શરીર પોષનારો, નિંદા કરનારો અને પાપોની ખાણરૂપ, એ ચૈદ પ્રાણી જીવતા છતાં પણ શબ સમાન છે. ઓ જાણ ! એમ વિચારીને હું તારો વધ કરતો નથી. માટે હવે મને ક્રોધ ઉપજાવ નહીં.”

એ સાંભળીને ક્રોધ પામેલો રાવણ દાંતોથી હોઠ પીસતો તથા હાથ ભીંસતો બોલ્યો કે—“ અરે નીચ વાનર ! હવે તું મૃત્યુ ઇચ્છે છે. નાના મોઢે મોટી વાતો કહે છે; અરે જડ વાનર ! જેના બળથી તું આવાં કડવાં વચનો બકે છે, તેનામાં બુદ્ધિ, બળ, તેજ કે પ્રતાપ કશુંએ નથી. ૪

દોહા—અગુણ અમાન વિચારિતેહિ, દીન્હપિતાવનવાસ ।

સો દુઃખ અરુણવતીવિરહ, પુનિ નિશિ દિન મમ ત્રાસ ॥૫૩॥

તેને ગુણ વગરનો તથા માન વગરનો જાણીને તેના પિતાએ વનવાસ દીધો છે. એક તો એ દુઃખ અને બીજું સ્ત્રીનો વિરહ અને તે ઉપરાંત રાત્રિ દિવસ મારો ત્રાસ છે. ૫૩

દોહા—જિનકે બલ કર ગર્વ તોહિં, એસ મનુજ અનેક ॥

સ્વાહિં નિશાચરદિવસનિશિ, મૂઢસમુદ્ગિતજિટેક ॥૫૪॥

જેના બળનો તને ગર્વ છે એવા અનેક મનુષ્યોને રાક્ષસો રાત દિવસ ખાઈ જાય છે. માટે હે મૂર્ખ ! તારો ટેક છોડી દઇને સમજ.” ૫૪

ચો—જવ તેહ કીન્હ રામકી નિન્દા, ક્રોધવન્ત તવ ભયડ કપિન્દા ।

હરિહર નિંદા સુનૈ જો કાના, હોય પાપ ગોઘાત સમાના ॥

કટ કટાય કપિ.કુંજર મારી, દોડ મુજદળ્ડતમકિ મહિમારી ।

ડોલત ધરાણિ સમાસદ સ્વસે, ચલૈ માગિ ભય મારુત ગ્રસે ॥

ગિરત દશાનન ઉઠ્યો સંભારી, મૂતલ પરેડ મુકુટ ષટ્ચારી ।

કહુ નિજકરલૈ શિરન સંભારે, કહુ અંગદ પ્રમુ પાસ પૈવારે ॥

આવત મુકુટ દેલિ કપિ ભાગે, દિનહીં લૂક પરન અવ લાગે ।
 કી રાવણ કરિ કોપ ચલાયે, કુલિશ ચારિઆવત અતિધાયે ॥
 કહ પ્રભુ હૈંસિ જનિ હૃદય ડરાહુ, લૂક ન અશનિ કેતુ નહિં રાહુ ।
 યે કિરીટ દશકન્ધર કેરે, આવત વાલિતનય કે પ્રેરે ॥

આ રીતે જ્યારે રાવણે રામની નિંદા કરી ત્યારે અંગદ ધણે ક્રોધાય-
 માન થઇ ગયો. કેમકે જે માણસ વિષ્ણુની કે સદાશિવની નિંદા કાને સાંભળે
 છે તેને ગૌહત્યા જેટલું પાપ લાગે છે. ૧ હાથી જેવા અંગદે ભારે દાંત કટક-
 ટાવીને પોતાના બંને બુજદંડ પૃથ્વી પર એવા પછાડ્યા કે જેથી પૃથ્વી હોલવા
 લાગી, સભાસદો ઉંધા પડી ગયા અને ભયરૂપી પવન લાગવાથી ભાગવા
 લાગ્યા. ૨ રાવણ પડતો પડતો સંભારીને ઉઠ્યો. તેના દશે મુગટ પૃથ્વીપર
 પડી ગયા. તેમાંના કેટલાક રાવણે હાથથી સંભાળી લઇને માથે પહેરી લીધા
 અને કેટલાક અંગદે રામની પાસે ફેંકી દીધા. ૩ રાવણના મુગટો આવતા
 દેખીને વાનરો ભયથી ભાગવા લાગ્યા કે આ તે દૈવયોગથી દિવસે ઉલ્કાપાત થયો
 કે શું ? કે રાવણે ક્રોધ કરીને આર વજ્ર ચલાવેલાં હોડ્યાં આવે છે કે શું ? ૪
 ત્યારે રામચંદ્રજીએ હસીને કહ્યું કે—“હૃદયમાં ડરો નહીં. આ ઉલ્કાપાત
 કે વજ્ર કે કેતુ કે રાહુ એમાંનું કશું નથી, પણ એ અંગદે ફેંકેલા રાવણના
 મુગટો છે.” ૫

દોહા—કૃદિ ગહે કર પવનમૃત, આનિ ધરે પ્રભુ પાસ ।

કૌતુક દેસાહિં ભાલુકપિ, દિનકરમરિસપ્રકાશ ॥૨૫॥

હનુમાનજીએ કુદીને, મુગટોને હાથવડે પકડી લેઇને રામચંદ્રજીની પાસે
 આણીને મુક્યા. તે સૂર્યના જેવા પ્રકાશિત મુગટોને રીંછો તથા વાનરાઓ
 કૌતુકથી જોવા લાગ્યા. ૫૫

ચૌ૦—વહાँ कहत दशकन्ध रिसाई, धरि मारहु कपि भागि न जाई ।

इहि बिधिवेगि सुभट सब धावहु, खाहु भालुकपि जहँ तहँ पावहु ॥

महि अकीश करि फेरि दोहाई, जियत धरहु तापस दोउ भाई ।

पुनि सकोप बोलेउ युवराजा, गाल बजावत तोहिं न लाजा ॥

मरु गलकाटि निजकुलघाती, बलविलोकि विदरतनाहिं छाती ।

रोतियचोर कुमारग गामी, खलमलराशि मन्दमति कामी ॥

सन्निपात जल्पसि दुर्वादा, भयसि कालवश शठमनुजादा ।

याको फल पावहुगे आगे, वानर भालु चपेटन लागे ॥

राम मनुज बोलत अस बानी, गिराह न तव रसना अभिमानी ।

ગિરિહૈ રસના સંશય નાહી, શિરન સમેત સમર મહિ માહી ॥

હવે રાવણ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે—“ આ વાનરને પકડીને મારો, નાસી જાય નહી. એ રીતે સઘળા યોદ્ધાઓ દોડતા જઈને જ્યાં ત્યાં રીંછો કે વાનરો મળે તેને ખાઈ જાઓ. ૧ પૃથ્વીને વાનરો વગરની કરી નાંખી મારી દુહાધ ફેરવીને પછી એ બે તપસ્વી ભાઈઓને જીવતા પકડી લ્યો. ”

પછી અંગદ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે “ ગાલ બળવતાં તને લાજ આવતી નથી? ૨ અરે નિર્લજ અને કુળઘાતી ! તું તારૂં ગળું કાપીને મરી જા. અમારું બળ-જોધને તારી છાતી કેમ કાટી જતી નથી. અરે સ્ત્રીના ચોર ! અરે કુમાર્ગે ચાલનારા ! બળ ! પાપી ! મંદબુદ્ધિવાળા ! કામી ! ૩. તને તે સન્નિપાત થયો છે કે શું ? જેથી આવાં દુષ્ટ વચનો બકે છે. રે શઠ ! રે મનુષ્યભક્ષક ! તું કાળનેજ વશ થયો છે. એ દુષ્ટ વચનોનું ફળ તું આગળ ઉપર પામીશ કે, વાનરો તથા રીંછો તને સપાટામાં લઈ લેશે. ૪ અરે અભિમાની ! ‘ રામ મનુષ્ય છે ’ એવી વાણી બોલતાં તારી જીભ કેમ તુટી પડતી નથી ? પણ યાદ રાખ કે એ જીભ તથા તેની સાથે તારાં મસ્તકો પણ યુદ્ધમાં તુટશે એમાં કશો સંદેહ નથી. ૫

સો—સો નર ક્યોં દશકન્ધ, વાલિ વધેડ જોહિણકશર ।

વીસદ્ધ લોચન અન્ય, ધિક્ક તવ જન્મ જુજાતિ જડ ॥૬॥

સો—તવ શોણિતકી પ્યાસ, તૃપિત રામ સાયક નિકર ।

તજેઉંતોહિંતેહિઆસ, કદુજલ્પસિનિશિચર અવ્રમ ॥૭॥

હે રાવણ ! જેણે પોતાના એકજ બાણથી વાળીને મારી નાંખ્યો, તેને મનુષ્ય કેમ કહી શકાય ? અરે કુળતિ ! જડ ! તું તો વીશે આંખ્યોએ આંધળો છે, તારા જન્મને ધિક્કાર છે. ૪

રામનાં બાણોના સમુદ્ધ તારા લોહીની તરસથી તરસ્યા છે, તેટલા માટે તું નીચ રાક્ષસ કડવાં વચનો બકે છે તોપણ હું જવા દઉં છું. ૫

ચૌ—મैं तवदशन तोरिवे लायक, आयसु पै न दीन्ह रघुनायक ।

असरिस होत दशौ मुख तोरौ, लंका गहि समुद्रमहँ बोरौ ॥

गूलरफल समान तव लंका, वसहिंमध्य जनु जन्तु अशका ।

मैं वानर फल खात न वारा, आयसु दीन्ह न राम उदारा ॥

युक्ति सुनत रावण मुसुकाई, मूढ शिखेति कहँ बहुत झुठाई ।

वालि कबहुँ अस माल न मारा, मिलि तपसिनतैं भयभिलबारा ॥

साँचहु मैं लबार भुजबीहा, जो न उपारौ तव दशजीहा ।

राम प्रताप सुमिरि कपिकोपा, सभा मौझ प्रणकरि पदगेषा ॥

જો મમ ચરણ સકસિ શઠ ટારી, ફિરહિં રામ સીતા મૈં હારી ।
 સુનહુ સુભટ સવ કહ દશશીશા, પદગાહિ ધરણિ પછારહુ કીશા ॥
 ઇન્દ્રજીત આદિક બલવાના, દર્પિં ઉઠે જહૈં તહૈં મટ નાના ।
 જ્ઞપટહિં કરિ વલ વિપુલ ઉપાઈ, પદ ન ટરૈં વૈઠહિં શિરનાઈ ॥
 પુનિ ઉઠિ જ્ઞપટહિં મુર આરાતી, ટરૈં ન કીશ ચરણ ફાહિ માંતી ।
 પુરુષ કુયોગી જિમિ ઉરગારી, મોહ વિટપ નહિં સકહિં ઉપારી ॥

મારેજ તારા દાંત તોડી નાખવા યોગ્ય છે, પણ રામચંદ્રજીએ આજ્ઞા આપી નથી. મને તારાપર એવી રીસ ચડી છે કે તારાં દશે મોઢાંને તોડી નાંખું અને લંકાને ઉપાડીને સમુદ્રમાં ડૂબાવી દઉં. ૧ આ લંકા જે ઉમરડાના ફળ જેવી છે, તેની મધ્યે અનેક રાક્ષસોરૂપી જીવડાં રહે છે, તે ફળને ખાતાં મને વાનરને જરાપણુ વાર નથી; પણ શું કરું ! ઉઠાર રામચંદ્રજીએ તેમ કરવાની મને આજ્ઞા આપી નથી.” ૨

અંગદની સુક્તિ સાંભળીને રાવણ હસીને બોલ્યો કે—“ મુર્ખ ! તું આવું છેકજી જીકું બોલવાનું ક્યાં શીખ્યો હતો ? તારા બાપ વાળીએ તો કદીપણુ આવા ગાલ બજાવ્યા નહોતા, પણ તું તપસ્વીઓની સોબતથી લખાડ થઈ ગયો છે. ૩

અંગદ બોલ્યો કે—“ રાવણ ! જે તારી દશે જીભોને ખેંચી ન કહાડું તો ખરેખર હું લખાડજી ગણાઉં ” એમ કહી અંગદે રામના પ્રતાપનું સ્મરણ કરી, કોપાયમાન થઈ પ્રતિજ્ઞા કરીને પોતાનો એક પગ સભા વચ્ચે રાખ્યો. ૪

અંગદે પ્રતિજ્ઞા કરી કે—“ શઠ ! જે કોઈ પણ રાક્ષસ મારો પગ ખસેડી શકે તો રામચંદ્રજી અહીંથી પાછા જશે અને સીતાજીને હું હારી ચુક્યો. * એ સાંભળીને રાવણ બોલ્યો કે—“ અરે સુભટો ! સાંભળો, આ વાનરાનો પગ પકડીને ધરતીપર પછાડો.” ૫

* એ સાંભળીને ઇંદ્રજીત આદિક અનેક બળવાન સુભટો જ્યાં ત્યાંથી ઉભા થયા, અને અત્યંત બળ તથા ઉપાયો કરી કરીને અંગદના પગે વળગી પડતા હતા, પણ તેનો પગ ખસી શક્યો નહીં તેથી તેઓ હારીને નીચાં માથાં કરીને ખેંસી જવા લાગ્યા. ૬ વળી રાક્ષસો પાછા ફરીથી ઉઠીને અંગદને પગે વળગીને ઉઠાવવા લાગ્યા, પણ હે ગરૂડજી ! જેમ કુયોગી પુરૂષો મોહરૂપી

* બીજો અર્થ એમ પણ થઈ શકે કે ‘ રામ સીતાજીને લઈને પાછા જશે અને હું હારી ચુક્યો. ’ આ અર્થ વધારે ગૌરવતાવાળો સમજાય છે, કારણ કે જગતજનની સીતાજીને હારી જવાની પોતે પ્રતિજ્ઞા લે એ અંગદ જેવાને માટે દુષિત વાત ગણાય, તોપણ તે રામચંદ્રજી તરફથી પ્રતિનિધી તરીકે આવેલો હોવાથી તથા પોતાને રામના પ્રતાપનો અધિક મહિમા જણવામાં હોવાથી એવી પ્રતિજ્ઞા કરી શકે એમ સંભવ જેવું લાગે છે.

વૃક્ષને ઉપાડી શકે નહિ, તેમ તે રાક્ષસો અંગદનો પગ ઉપાડી શક્યા નહી. ૭
દોહા-ભૂમિ ન છાંડત કપિચરણ, દેવત રિપુ મદ ભાગ ।

કોટિવિઘ્નજિમિસન્તકહૈં તદપિનીતિનહિત્યાગ ॥૫૬॥

જેમ કરોડો વિઘ્ન આવી પડે તોપણ સંતજનો નીતિનો ત્યાગ કરતા નથી, તેમ રાક્ષસોએ અનેક ઉપાયો કર્યા છતાં અંગદનો પગ પૃથ્વીને છોડી શક્યો નહી. આ જોઈ શત્રુઓનો મદ ઉતરી ગયો. ૫૬

ચો-કપિબલ દેવિ સકલ હિયહારે, ઊઠા આપ કપિકે પરચારે ।

ગહત ચરણ કહ વાલિકુમારા, મમપદ ગહે ન તોર ઉવારા ॥

ગહસિ ન રામચરણ શઠ જાઈ, સુનત ફિરા મન અતિ સકુચાઈ ।

ભયો તેજહત શ્રી સવ ગઈ, મધ્ય દિવસ જિમિશશિસોહઈ ॥

સિંહાસન બેઠા શિરનાઈ, માનહુ સમ્પતિ સકલ ગંવાઈ ।

જગદાધાર પ્રણતપતિ રામા, તાસુ વિમુખ કિમિ લહ વિશ્રામા ॥

ઉમા રામકર ઋકુટિ વિલાસા, હોય વિશ્વ પુનિ પાવૈ નાશા ।

તૃણતે કુલિશ કુલિશતૃણકરહીં, તાસુ દૂત પદ કહુ કિમિ ટરહીં ॥

પુનિ કપિકહી નીતિ વિધિ નાના, માનતનાહિ કાલ નિયરાના ।

રિપુમદ મથિ પ્રભુ સુયશ સુનાયે, અસ કહિ ચલે વાલિનૃપજાયે ॥

અવહીં મુખ કા કરૌ બડાઈ, હતિહૌં તોહિં સ્ખેલાઈ સ્ખેલાઈ ।

પ્રથમહિં તાસુ તનય કપિ મારા, સો સુનિ રાવણ ભયો દુઝારા ॥

યાતુધાન અંગદ બલ દેસી, ભયેવ્યાકુલ અતિ હૃદય વિશેષી ।

અંગદનું બળ જોઈને સર્વ રાક્ષસો હૈયામાં હારી ગયા તેથી રાવણ પોતે અંગદના બળનો ચમત્કાર જોવા ઉઠ્યો. રાવણ પગ પકડવા જતો હતો એટલામાં અંગદ બોલી ઉઠ્યો કે-“ મારા ચરણોમાં નમીને તેઓને પકડીશ તો-પણ તારો બચાવ થવાનો નથી. ૧ શઠ ! તું જઈને રામચંદ્રજીના પગ પકડને ? જેથી તારો બચાવ થાય ? ” એ સાંભળી મનમાં સંકોચ પામીને રાવણ પાછો ફર્યો અને જેમ મધ્યાન્હકાળે ચંદ્ર નિસ્તેજ થઈ જાય છે તેમ તે સમયે રાવણની સઘળી શોભા જતી રહેવાથી નિસ્તેજ થઈ ગયો. ૨ જેમ પોતે સઘળી સંપત્તિ ગુમાવી બેઠો હોય તેમ માથું નીચું કરી સિંહાસન પર બેઠો. જગતના આધારરૂપ અને પ્રાણના પતિ એવા જે રામચંદ્રજી તેમનાથી વિમુખ હોય તે શી રીતે વિશ્રામ લઈ શકે ? ૩ હે પાર્વતિ ! જે રામચંદ્રજીના બ્રહ્મ-દીના વિલાસથી જ જગતની ઉત્પત્તિ તથા લય થઈ જાય છે, અને જે તરણને

પણ વજ્ર સમાન અને વજ્રને તરણા સમાન કરી નાંખે છે. તેના દૂતનો પગ કેમ કરીને ઉઘાડી શકાય ? ૪ પછી અંગદે રાવણને અનેક પ્રકારની નીતિ કહી સંભળાવી, પણ રાવણનો કાળજ સમીપમાં આવેલો હોવાથી તેણે માન્યું નહિ. એ રીતે અંગદે શત્રુઓનો મદ ઉતારી નાંખી રામચંદ્રજીના મુયશ કહી સંભળાવીને ત્યાંથી ચાલતી વખતે કહ્યું કે-૫ “ રાવણ ! હવે હું મારા મુખે અમારી બડાઈ શું માઈ ? પણ તને ખેલાવી ખેલાવીને મારી નાંખીશું.” અંગદનું એવું બળ જોઈને રાક્ષસો પોતાનાં હૃદયોમાં ઘણો ખેદ પામ્યા. અંગદે આવતાં વાંત પ્રથમજ રાવણના પુત્ર (પ્રહસ્ત) ને માર્યો હતો તે વાત જાણીને રાવણ પણ ઘણું દુઃખ પામ્યો.

દોહા-રિપુબલ ધર્ષિ હર્ષિહિય, ચાલિ તનય વલપુંજ ॥

મજલ નયન તનુપુલક અતિ, ગદે રામવદકંજ ॥૫૭॥

બળના પુંજરૂપ અંગદે શત્રુઓના બળને નષ્ટ કરી હૃદયમાં આતંક પામીને રામચંદ્રજીની પાસે આવી, નેત્રોમાં, હર્ષાશ્રુ ભરી તથા શરીરે રોમાંચિત થઈને રામચંદ્રજીનાં ચરણ કમળ પકડ્યાં. ૫૭

સાંજ જાનિ દશકણ્ઠ તવ, ભવન ગયો બિલસાઈ ॥

મન્દોદરી અનેક વિધિ, બહારિ કહા સમુજાઈ ॥૫૮॥

પછી સાંજનો સમય થયેલો જોઈ રાવણ ગભરાઈને ઘેર ગયો. ત્યાં મંદોદરીએ ઘણી ઘણી રીતે તેને સમજાવીને કહ્યું કે-૫૮

ચો-કન્તસમુજિ મનતજહુકુમતિહી, મોહ ન સમર તુમહિ રઘુપતિહી ।

રામઅનુજ ધનુરેસ્ર સ્વંચાઈ, સો નહિ લાંધેડ અસ મનુસાઈ ॥

પિય તેહિતે જીતવ સંગ્રામા, જાકે દૂતનકે અસકામા ।

કૌતુક સિંધુ લાંધિ તવ લંકા, આયડ કપિ કેહરી અશંકા ॥

રસ્યારે હતિ વિપિન ડજારા, દેસત તુમહિ અક્ષ જિન મારા ।

જારિ નગર જેઈ કીન્હેસિ ક્ષારા, કહૌરહા બલ ગર્વ તુમ્હારા ॥

અવપાતિ મૃષા ગાલ જાનિ મારહુ, મોર કહા કહુ હૃદય વિચારહુ ।

પતિ રઘુપતિહિમનુજજાનિ જાનહુ, અગ જગનાથ અતુલ બલ માનહુ ॥

બાળમતાપ જાન મારીચા, તામુ કહા નહિ માનેહુ નીચા ।

જનકસભા અગણિત મહિપાલા, રહેડ તહૌં બલ ગર્વ વિશાલા ॥

મંજિ ધનુષ જાનકી વિવાહી, તવ સંગ્રામ ન જીસઝ તાહી ।

સુરપતિ સુત જાના બલ થોસ, રાસા જિયત ઔસિદકફોરા ॥

શૂર્પણખાકી ગતિ તુમ દેખી, તદાપિ હૃદય નહિંલાજવિશેષી ।

“સ્વામી ! તમે મનમાં સમજીને કુયુદ્ધિ છોડી દો. રામચંદ્રજીની સાથે યુદ્ધ કરવું તમને શોભતું નથી. જીએને રામના નાનાભાઈએ કરેલી ધનુષની રેખા તમારાથી ઓળંગી શકાઈ નહીં, એવી તેઓની વીરતા છે. ૧ વળી જેના તનાંજ આવાં (ભારે) કામો છે કે એ કેશરી જેવો વાનર રમત માત્રમાં સમુદ્ર ઓળંગીને નિઃશંકપણે લંકામાં આવ્યો અને રખવાળોને મારીને અશોક વાડીને ઉજડ કરી નાંખી, તમારા દેખતાંજ અક્ષકુમારને મારી નાંખ્યો અને લંકાને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખી. તે સમયે તમારાં બળ તથા ગર્વ ક્યાં ગયાં હતાં. એવા હૂતના સ્વામી રામને યુદ્ધમાં શી રીતે જીતી શકશો ? ૨-૩ હે સ્વામી ! હવે વૃથા ગાલ બળવો નહીં અને કાંઈક મારા કહેવાને હૃદયમાં વિચાર કરો. નાથ ! રામચંદ્રજીને તમે મનુષ્ય જાણ્યો નહીં, પણ સત્ય-રાચર જગતના સ્વામી અને અતુલિત બળવાળા માનો. ૪ રામના બાણનો પ્રતાપ તો મારીય જાણ્યો હો, તેનું કહેવું પણ તમે નીચ થઈને માન્યું નહીં હતું. વળી જનક રાજની સભામાં અગણિત રાજાઓ ભેગા થયા હતા ત્યાં પણ તમારાં વિશાળ બળ તથા ગર્વ હતાં ! ૫ તોપણ રામચંદ્રજી ધનુષ ભાગીને સીતાજીને પરણ્યા હતા. તેમને તમે યુદ્ધમાં શી રીતે જીતી શકશો ? ૬ દ્રુપદ પુત્ર જ્યંતે રામને થોડા બળવાળા જાણ્યા હતા તેથી તેની એક આંખ ફેડીને જીવતો જવા દીધો હતો. ૬ વળી તમારીજ બેન સુર્યજાનીદશા તો તમે નજરે જોઈ છે, તોપણ તમારા હૃદયમાં લાજ આવતી નથી.

દોહા-વધિ વિરાધ સ્વર દૂષણહિં, લીલા હતેઝ કવન્ધ ॥

વાલિ એક શર મારેઝ, તેહિ જાનહુ દશકન્ધ ॥૫૯॥

હે દશકંધ ! જેણે વિરાધને તથા ખર અને દૂષણને માર્યા છે અને કળં-ધને તો રમત માત્રમાંજ હણ્યો છે, વળી વાળીને તો એકજ બાણથી માર્યો છે. તે રામને તમે ઓળખો તો ખરા ! ૫૯

ચો-જોહિ જલનાથ બંધાયો હેલા, ઉતરેઝ કપિ દલ સહિત સુવેલા ॥

કારુણીક દિનકર કુલકેતૂ, દૂત પઠાયઝ તવ હિત હેતૂ ॥

સભા માંઝ જેઈ તવ બલ મથા, કરિ વરૂથમહં મૃગપંતિ યથા ॥

અંગદ હનુમત અનુચર જાકે, રણબાંકુરે વીર અતિ બાકે ॥

તોહિ કહેં પિય પુનિ પુનિ નરકહહ, મૃપા માન મમતા મદગહહ ॥

અહહ કન્ત કૃત રામ વિરોધા, કાલવિવશ મન હોઝ ન બોધા ॥

કાલદળદ ગહિ કાહુ ન મારા, હરૈ ધર્મ બલ બુદ્ધિ ત્રિચારા ॥

નિકટ કાલ જોહિ આવ ગુસાઈ, તેહિ ભ્રમ હોઈ તુમ્હારિ નાઈ ॥

જેણે હેલામાત્રમાં સમુદ્રને બંધાવી તેમાં વાનરોના સૈન્ય સહિત ઉતરીને મુવેળ પર્વતપર આવી પડાવ નાંખ્યો છે, તે સૂર્યવંશના ધ્વજરૂપ કરુણાળુ રામ-ચંદ્રજીએ તમારા હિતને વાસ્તેજ ફત મોકલ્યો હતો. ૧. એ દૂતે આવીને સભા મધ્યે, જેમ સિંહ હાથીઓના યુથમાં તેઓનું બળ મથી નાંખે તેમ તમારું બળ-મથી નાંખ્યું એવા યુદ્ધમાં લડ્યેયા, વીર અને અત્યંત બંકા અંગદ અને હનુમાન જેના અનુચરો છે, ૨. તેને તમે વારંવાર ‘મનુષ્ય છે’ એમ કહીને વૃથા માન મમતા તથા અહંકાર ધરોછો. અરેરે! સ્વામી! તમે કાળને વશ થઈને રામની સાથે વિરોધ કર્યો છે તેથી તમારા મનમાં કાંઈપણ બોધ લાગતો નથી. ૩. કાળ કોઈને ખુદલી રીતે લાકડી લઈને મારતો નથી, પણ જેનો કાળ આવી પોહોચ્યો હોય છે તે તમારી પેઠેજ ભ્રમિત થઈ જાય છે. ૪.

દોહા-દુઈ સુત મારેડ પુર દહેડ, અજહુ પીય સિય દેહુ ॥

કૃપા સિંધુ રઘુવીર ભજિ, નાથ વિમલયશલેહુ ॥ ૬૦ ॥

જે પુત્રો માર્યા ગયા અને નગર પણ બળી ગયું. માટે હે સ્વામી! હજી પણ સીતાને પાછી આપો અને કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજીને લજીને ઉજવળ કીર્તિ મેળવો. ” ૬૦.

ચો-નારિવચન સુનિ વિશિષ્ઠ સમાના, સભાગયો ડાઠિ હોતે વિહાના ॥

બૈઠા જાઈ સિંહાસન ફૂલી, અતિ અભિમાન ત્રાસ સવભૂલી ॥

કર વિચાર દશકંધર મારી, વિદ્યુજ્જિહ્વાહિ લિયો હંકારી ॥

કહ્યો કિ માયા કૃત શિર ધનુહીં, રામચંદ્ર કર લાવો અવહીં ॥

જેહિ લાલિ દુઃખી હોય અતિ સીતા, સો ડાઠિ ગયો તુરત મયમીતા ॥

માયા કર શિર ધનુષ બનાઈ, દશકંધરહિ દિશાયો આઈ ॥

‘ભેદ નહીં કલુ પૈ લખાઈ, રાવણ દેશ ડાઠો હરપાઈ ॥

વન અશોક સિયકે ઢિગ આયો, શિર ધનુ રાવ અસ વચન સુનાયો ॥

નિશિ દિન કરહુ જાસુ ગુણ ગાના, યહ તાકો શિર અરુ ધનુવાના ॥

સવ સેના કપિ માર ગિરાઈ, લષણ જીવ લે ગયે પરાઈ ॥

એ રીતે મંદોદરીનાં બાણ સમાન વચનો સાંભળીને પ્રભાત થતાં રાવણ સભામાં ગયો. અને સર્વ ત્રાસ ભૂલી જઈને અત્યંત અભિમાનથી પૂલીને સિંહાસન પર બેઠો. ૧ પછી ઘણો વિચાર કરીને રાવણે વિદ્યુતજિહ્વ નામના રાક્ષસને બોલાવીને કહ્યું કે-“ માયાથી રામનું માથું તથા ધનુષ બનાવીને હાલજ અહીં લાવ. ૨. કે જેને જોઈને સીતા અત્યંત દુઃખી થાય. ” પછી તે ભયભીત

ખનેલો રાક્ષસ તુરત ત્યાંથી ઉડીને ગયો. અને માયાવી માથું તથા ધનુષ ખનાવી લાવીને રાવણને દેખાડ્યું. ૨. તે જોતાં તેમાં અને રામચંદ્રજીના મસ્તક તથા ધનુષમાં કાંઈ કર્યો તફાવત માલમ પડે તેમ ન હતું, તેથી રાવણ હરખાઈને ઉઠ્યો અને અશોક વાડીમાં સીતાજીની પાસે આવી તેમની આગળ માથું તથા ધનુષ મૂકીને કહ્યું કે-૩. “તું રાત દિવસ જેના ગુણો ગાયા કરેછે તેનું આ માથું અને ધનુષખાણ છે. મેં વાનરોની સઘળી સેનાને મારી નાંખી છે, અને લક્ષ્મણ તો જીવ લઈને નાસી ગયો છે. ૪.

દોહા-મैं तुहारी पतीतको, लायो शिर धनु राम ॥

લખ સિય ધનુ શિર વિકલ હૈ, રોદન કરત નિકામ ॥ ૬૧ ॥

તારી ખાત્રી થવા માટે હું રામનું માથું અને ધનુષ લાવ્યો છું. ” એ માથાને તથા ધનુષને જોઈને સીતાજી વ્યાકુળ થઈને અત્યંત રૂદન કરવા લાગ્યાં. ૬૧

चौ०-सिय जिहि विधि तब कियो विलापा, को कहि सके विशाल कलापा ।

बहुते गुण गण प्रभुके गावत, महि लोटत तन शुद्धि विसरावत ॥ १ ॥

हैंसत मोरि मुख अधम सुरापी, तिहि छिन जय ध्वनि दश दिशि व्यापी ।

जय रघुवीर कौशलाधीशा, धाये लंक सब घेर कपीशा ॥ २ ॥

शब्द सुनत रावण उठि तबहीं, समा गयो सब त्यागवतकहीं ।

तब सरमा सियके ढिग जाई, सियको समुझावत गुण गाई ॥ ३ ॥

यह सब माया कौतुक जानो, मन अपने निश्चय कर मानो ।

सुनहु शब्द कपि लंका घेरी, तेहिते रावण गयो सवेरी ॥ ४ ॥

તે સમયે સીતાજીએ જે પ્રકારથી અત્યંત વિલાપ કર્યા તેનું વર્ણન કેાણ કરી શકે ? સીતાજી પ્રભુના ઘણા ઘણા ગુણો યાદ કરી કરી શરીરનું ભાન વીસારીદઈને પૃથ્વીપર લોટવા લાગ્યાં. ૧. એ જોઈને દારૂ પીનારો નીચ રાવણ મોં ફેરવીને હસતો હતો. તેજ ક્ષણે દશે દિશાઓમાં જય જયકારનો અવાજ વ્યાપી ગયો. ‘કૌશલાધીશ રઘુનાથજીનો જય’ એમ ખોલતા સર્વ વાનરોએ દોડી આવીને લંકાને ઘેરી લીધી. ૨. એ શબ્દોરાવણના સાંભળવામાં આવતાંજ સર્વવાત છોડી દઈને તુરત ત્યાંથી ઉડીને સભામાં ગયો. તે સમયે વિભીષણની સ્ત્રી સરમાએ સીતાજીની પાસે જઈ રામના ગુણો ગાઈને સમજાવ્યાં કે-૩ આ સઘળું માયાનું કૌતુક છે એમ મનમાં નિશ્ચયથી માનજો. આ શબ્દો થાય છે તે સાંભળો. વાનરોએ લંકાને ઘેરી લીધી છે, તેથીજ રાવણ અહીંથી ઉતાવળે ચાલ્યો ગયો છે. ૪.

दोहा-सब मायाको भेद मैं, जानौ कहौ बखान ।

કુશલ રામ સિય અનુજ યુત, આયડ દેસિ વિહાન ॥ ૬૨ ॥

હું માયાનો સઘળો બેઠ જાણું છું તેથી તમોને તે કહું છું. હે સીતાજી !
લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજી કુશળ છે, હું આજે સવારેજ જોઇ આવી છું. ૬૨

દોહા—વચન સુનત હર્ષિત સિયા, ધાર્યો મનમેં ધીર ॥

રામ રામ મન મહં જપત, મિટિ કઠિન ડર પીર ॥ ૬૩ ॥

સરમાનાં વચનો સાંભળીને સીતાજી હર્ષ પામ્યાં, અને મનમાં ધીરજ
ધરીને ‘રામ, રામ’ એ રીતે મનમાં જપ કરવા લાગ્યાં, તેથી તેમના હૃદયની
કઠિણ પીડા મટી ગઇ. ૬૩

ચો—યહૌં રામ અગદહિ બુલાવા, આઈ ચરણ પંકજ શિરનાવા ॥

અતિ આદર સમીપ બેઠારી, બોલે વિહૌંસિ કૃપાલુ સ્વરારી ॥

બાલિતનય અતિ કૌતુક મોહીં, તાત સત્ય કહૂ પૂછૌં તોહીં ॥

રાવણ યાતુધાન કુલ ટીકા, મુજબલ અતુલ જાણુ જગલીકા ॥

તાણુ મુકુટ તુમ ચારિં ચલાયે, કહહુ તાત કવની વિધિ પાયે ॥

કહા બાલિસુત મુનહુ સ્વરારી, મુકુટ નહોઈં મૂપગુણ ચારી ॥

સામ દામ અરુ દણ્ડ વિભેદા, નૃપ ડર વસાઈં નાથ કહ વેદા ॥

નીતિ ધર્મકે ચરણ મુહાયે, અસ જિય જાનિ નાથપહાયે ॥

હવે અહીં રામચંદ્રજીએ અંગદને બોલાવતાં તેણે આવીને રામનાં ચ-
રણક્રમણોમાં માથું નમાવ્યું. રામચંદ્રજી તેને અત્યંત આદરથી પોતાની પાસે
બેસાડી હસીને બોલ્યા કે-૧ “ અંગદ ! મારા મનમાં એક મોટું આશ્ચર્ય ઉ-
પજાયું છે તે માટે તને પૂછું છું, સાચેસાચું કહેવું. રાક્ષસોના કુળમાં શ્રેષ્ઠ અને
જેનું અત્યંત ભુજબળ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૨ તેના ચાર મુગટ તમે અહીં
ફેંક્યા હતા તે તમારે હાથ શી રીતે આવ્યા હતા ? ” એ સાંભળીને અંગદ
બોલ્યા કે-“ હે સર્વજ્ઞ ! હે ભક્તજનોને સુખ દેનારા ! સાંભળો. એ મુગટો
નહીં પણ રાબના ચાર ગુણો હતા. ૩ નાથ ! વેદ કહેછે કે ‘ સામ, દામ,
દંડ અને ભેદ ’ એ ચાર ગુણો રાબના હૃદયમાં વસેછે, તેઓ પોતે નીતિ તથા
ધર્મના મુંઢર ચાર પગ છીએ એમ જાણીને આપની પાસે આવ્યા છે. ૪.

દોહા—ધર્મહીન પ્રમુપદ વિમુક્ષ, કાલવિવશ દશ શીશ ॥

આયે ગુણ તાજિ રાવણહિં સુનહુ કોશલાધીશ ॥ ૬૪ ॥

હે કૌશલાધીશ ! સાંભળો. રાવણ હવે ધર્મહીન અને આપનાં ચરણોથી

વિષુખ અને કાળને વશ થયો છે તેથી તે આરે ગુણે તેને તણને આપની પાસે આપ્યા છે. ” ૬૪

દોહા—પરમ ચતુરતા શ્રવણ મુનિ, વિહંસે રામ ઉદાર ॥

સમાચાર તથા સર્વ કહેડ, ગદકે શાલિકુમાર ૬૫ ॥

અંગદની એવી અત્યંત ચતુરાઈ સાંભળીને ઉદાર રામચંદ્રજી હસ્યા. પછી અંગદે લંકા ગઢના સર્વ સમાચાર કહી સંભળાવ્યા. ૬૫

ચો—રિપુકે સમાચાર જાણે, રામ સચિવ તથા નિકટ બુલાયે ।

લંકા બંકા ચારિ દુઆરા, કેહિ વિધિ લાંઘિય કરહુ વિચારા ॥

તથા કપીશ ઋક્ષેશ વિભીષણ, મુમિરિ હૃદય દિનકર કુલભૂષણ ।

કરિ વિચાર તિન મંત્ર દઢાવા, ચારિ અની કપિ કટકબનાવા ॥

યથાયોગ્ય સેનાપતિ કીન્હે, યુધ્ધ સકલ બોલિ તિન લીન્હે ।

પ્રભુમતાપ સર્વ કહિ સમુજાયે, સિંહનાદ કરિ કપિ સર્વથાયે ॥

ઠાંધિત રામચરણ શિર નાવે, ગદિ ગિરિ શિખર શાલુકપિધાવે ।

ગર્જહિ તર્જહિ શાલુ કપીશા, જયરઘુવીર કોશલાધીશા ॥

જાનત પરમદુર્ગ ગઢલંકા, પ્રભુ પ્રતાપ કપિ ચલે અશંકા ।

ઘટાટોપ કરિ ચઢુંદિશિ ઘેરી, મુખાદિ નિશાન બજાવહિ ભેરી ॥

શત્રુના સમાચાર સાંભળીને રામચંદ્રજીએ મંત્રીઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે—“ લંકાના ચાર મજબૂત દરવાજા છે તેથી તેને તોડીને અંદર શી રીતે જવું તેનો વિચાર કરો. ” ૧ એ સાંભળીને સુગ્રીવ, ભંબવાન અને વિભીષણે રામચંદ્રજીનું હૃદયમાં સ્મરણ કરીને વિચાર કરી ૬૬ નિશ્ચય કર્યો અને સઘળા કટકદળની ચાર સેનાઓ કરી. ૨ એ સેનાઓના સેનાપતિ પણ જોઈએ તેવા મુકરર કરી તે યુધ્ધપતિઓને બોલાવીને રામચંદ્રજીનો પ્રતાપ કહીને સમજાવ્યા. પછી સઘળા વાનરો સિંહનાદ કરીને ઢોડવા લાગ્યા. ૩ સઘળા વીરો હર્ષ પામી રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી પર્વતોનાં શિખરો લઈ લઈને ઢોડ્યા, સર્વ રીંછો તથા વાનરો ‘કોશળપતિ રઘુનાથજીની જય, બોલતા ગર્જનાઓ કરતા હતા અને રાક્ષસોને તુચ્છ ગણતા હતા. ૪ તેઓ લંકાના કિલ્લાને ઘણો કડિન બાણતા હતા, તોપણ પ્રભુના પ્રતાપથી નિઃશંકપણે ચાલ્યા. આરે દિશાઓમાં ધમધાર કરી લંકાને ઘેરી લીધી, અને મોઢાંવડે નિશાનો તથા ભેરીઓ બજાડવા લાગ્યા. ૫

દોહા—જયતિ રામ ખાતા સહિત, જય કપીશ સુગ્રીવ ॥

ગર્જે કેહરિનાદ કપિ, ખાલુ મહાબલ સીવ ॥ ૬૬ ॥

પરમબળની સીમારૂપ સઘળા રીંછો અને વાનરો 'રામ લક્ષ્મણનો જય થાઓ,' 'સુગ્રીવનો જય થાઓ' એવી રીતે ગર્જનાઓ કરતાં સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. ૬૬.

ચો-લંકા ભયડ કોલાહલ ભારી, મુનેડ દશાનન અતિ હંકારી ।

દેવદુ વનરનહ કેરિ ઢિઠાઈ, વિહંસિ નિશાચર સેન બુલાઈ ॥

આયે કીશ કાલકે મેરે, કુધાવન્ત રજનીચર મેરે ।

અસકહિ અટ્ટહાસ શઠકીન્હા, મુહ બેઠે અહાર વિધિ દીન્હા ॥

મુમટ સકલ ચારિહુ દિશિજાહ, ધરિ ધરિ ખાલુ કીશસવસાહ ।

ડમા રાવળાઈ અસ અભિમાના, જિમિ ટિટિમપગસૂતૈ ઉતાના ॥

ચલે નિશાચર આયમુ માંગી, ગહિ કરમિંહિ પાલ વરસાંગી ।

તોમર મુદ્ગર પરિઘ પ્રચળ્હા, શૂલ કૃપાણ પરશુ ગિરિ સ્વળ્હા ॥

જિમિઅરુણોપલ નિકર નિહારી, ધાયે સ્વગ શઠ માંસ અહારી ।

ચોંચ મંગ દુસ્ર તિર્નાઈ ન સૂક્ષ્મા, તિમિ ધાયે મનુજાદ અબૂક્ષ્મા ॥

લંકામાં ભારે કોળાહળ થઈ રહ્યો તે સાંભળીને અતિ અહંકારી રાવણ હસ્યો અને પોતાની સેના બોલાવીને કહેવા લાગ્યો કે “વાનરોની ધૃષ્ટતા તો જુઓ. ૧ કાળના પ્રેરેલા વાનરો આવ્યા છે પણ મારા રાક્ષસો બૂખ્યા છે (તેથી તેમને ખાઈ જશે). વિધાતાએ ઘેર બેઠાંજ અહાર આપ્યો.” એમ કહીને તે ખડખડ હસ્યો. ૨ પછી સુલટોને આજ્ઞા કરી કે—“સર્વ સુલટો ! તમે ચારે દિશાઓમાં જાઓ, અને વાનરોને તથા રીંછોને પકડી પકડીને ખાઈ જાઓ.” હે પાર્વતી ! જેમ ટીટોટો પગ બંધા કરી સૂતો સૂતો અભિમાન કરે છે (કે જે આકાશ તૂટી પડશે તો પગવડે ઝીલી લઈને મારાં બચ્ચાંનું રક્ષણ કરીશ), તેમ રાવણને પણ એવું અભિમાન હતું. ૩. રાક્ષસો રાવણની આજ્ઞા માગીને હાથમાં ભીંડીપાલ, મોટી મોટી સાંગો, લાલા, મુદ્ગર, પ્રચંડ ખરછીઓ, ત્રિશુળો, તરવારો, કુહાડા અને પર્વતનાં શિખરો વગેરે હથિયારો લઈ લઈને ચાલ્યા. ૪. જેમ નીચ માંસાહારી પક્ષીઓ લાલ પથરાઓના સમૂહને (માંસના કડકારૂપ) જોઈ, પોતાની આંખ લાગી જશે, એમ નહીં જાણતાં ખાવાને દોડે છે, તેમ મનુષ્યાહારી મૂખ રાક્ષસો રીંછ તથા વાનરોને ખાવાને દોડવા લાગ્યા. ૫

દોહા-તાનાયુધ શર ચાપ ધરિ, ચાતુધાન વલવીર ॥

કોટ-કંગૂરન ચદિ ગયે, કોટિ કોટિ રણવીર ॥ ૬૭ ॥

અનેક પ્રકારનાં આશુભો, બાણો તથા ધનુષ્યો ધારણ કરનારા બળવાન
વીર અને રણધીર રાક્ષસો કિલ્લાના કરોડો કાંગરાપર ચઢી ગયા. ૬૭

ચો-કોટકંગૂરન સોહર્દિ કૈસે, મેરુકે શ્રુઙ્ગન જનુ ઘન જૈસે ।

બાજર્દિ ઢોલ નિસાન જુઝાઝ, મુનિ મુનિ મુખટનકે મન ચાઝ ॥

બાજર્દિ મોરિ નફીરિ અપારા, મુનિ કાદર ઊર હોતૈં દરારા ।

દેલિ ન જાયૈં કપિનકે ઠઠા, અતિ વિશાલ તનુ બાલુ મુખદા ॥

ધાર્દિ ગનાર્દિ ન ઔઘટ ઘાટા, પર્વત ફોરિ કરાર્દિ ગર્દિ ઘાટા ।

કટકટાઈ કોટિન્હ મટ ગર્જર્દિ, દશનન્હ ઓઠ કાટિ અતિતર્જર્દિ ॥

ઉત રાવણ રૂત રામ દોહાર્દિ, જયતિ જયતિ કહિ પરીલાર્દિ ।

નિશિચર શિશ્વર સમૂહ ઢહાવર્દિ, કૂદિધરાર્દિ, કપિફોરિ ચલાવર્દિ ॥

જેમ મેરૂ પર્વતનાં શિખરોપર મેઘ શોભે તેમ રાક્ષસો કરોડો કાંગરાપર
શોભતા હતા. લડાઈનાં ઢોલ તથા નિશાનો વાગતાં હતાં તે સાંભળી સાંભળીને
સુલટોને મનમાં શૂર ચઢવા માંડ્યું. ૧ અપાર ભેરીઓ તથા શરણાઈઓ વા-
ગતી હતી તે સાંભળીને કાયરોનાં હૃદય કાંપતાં હતાં. અત્યંત ભારે શરીરોવા-
ળા રીંછ તથા વાનરોના સુલટોનો ઠાઠ જોઈ શકાય તેમ ન હતો. ૨ વિષમ-
ભાગોને પણ નહીં ગણુતાં કરોડો યોદ્ધાઓ પર્વતોને ફેડી ફેડીને માર્ગ કરતા
હતા અને હાંતોથી હોઠ પીસતા તથા ગર્જનાઓ કરતા રાક્ષસોને ધિક્કારતા હ-
તા. ૩ પેલી બાબુઓ રાવણની દુહાઈ અને આ બાબુઓ રામની દુહાઈ કરી
રહી હતી. બન્ને પક્ષના યોદ્ધાઓ પોતપોતાના સ્વામીનો જયજયકાર પોકારતા
લડાઈ કરવાને તૂટી પડ્યા. રાક્ષસો પર્વતનાં શિખરો ફેંકતા હતા તે વાનરો ફે-
દીફેદીને પકડી લઇને પાછાં ફેંકતા હતા. ૪.

છંદ-હરિગીતિકા ।

ધરિ કુધર સ્વઠ્ઠ પ્રચઠ્ઠ મર્કટ બાલુ ગઢપર ઢારર્દી ॥

ઘણ્ટૈં ચરણગહિપટકિ મહિ મહૈં બાર બાર પ્રચારર્દી ॥

જીતિ તરુણતરલપ્રતાપ તર્જર્દિ તર્મકિ ગઢપર ચઢિગયે ॥

કપિ બાલુચઢિ મન્દિરન જહૈંતર્દૈં રામચક્ર ગાવતમયે ॥

પ્રચંડ વાનરો તથા રીંછો પર્વતોનાં પ્રચંડ શિખરો લઈ લઈને લંકાના
કિલ્લાપર ફેંકતા હતા અને ઝડપ મારી રાક્ષસોના પગ પકડીને વારંવાર પૃથ્વી-
પર પછાડતા હતા. એ બુવાન, ચપળ અને પ્રતાપી રીંછો તથા વાનરો ફેદી-
ફેદીને ગઢપર ચઢી ગયા, અને લંકામાં જઈ જ્યાં ત્યાં ધરોપર ચઢીચઢીને રામ-
ચંદ્રજીના યથ ગાવા લાગ્યા. ૪.

દોહા-एक एक गहि रजनिचर, पुनि कपि चलेपराइ ॥

ऊपर आपुहि हेठ भट, गिरहि धरणिपर आइ ॥ ६८ ॥

વાનરાઓ એકએક રાક્ષસને પકડી પકડીને ભાગી નીકળ્યા અને કિલ્લાના કાંઠરાયરથી રાક્ષસોને નીચે ફેંકી દઇ તેઓની ઉપર પોતે ધરતીપર પડ્યા લાગ્યા. ૬૮.

चो०-राम प्रताप प्रबल कपि यूथा, मर्दहि निशिचर निकर वरूथा ।

बड़े दुर्ग पुनि जहँ तहँ वानर, जय रघुवीर प्रताप दिवाकर ॥

चले तपीचर निकर पराई, प्रबल पवन जिमिघनसमुदाई ।

हाहाकार भयो पुर भारी, रोवहि आरत बालक नारी ॥

सबमिलि देहि रावणाहि गारी, राज्य करत जेहि मृत्युहंकारी ।

विजदल विचल सुना जब काना, फिरे सुभट लंकेश रिसाना ॥

जो रणविमुख फिरा मैं जाना, तेहि मारिहौं कराल कृपाना ।

सर्वस खाइ भोग करि नाना, समर भूमिभा बल्लभ प्राना ॥

उग्र वचन सुनि सकल डराने, फिरे क्रोध करि सुभट लजाने ।

सन्मुख मरण वीरकी शोभा, तब तिन तजा प्राणकर लोभा ॥

રામચંદ્રજીના પ્રતાપથી વાનરોનાં યુથો રાક્ષસોનાં યુથોને મર્દી નાંખવા લાગ્યાં. વળી પાછા કિલ્લા ઉપર ચઢીને વાનરો જ્યાં ત્યાં ‘ રઘુનાથજીના પ્રતાપ રૂપી સૂર્યનો જય ’ એમ બોલવા લાગ્યા. ૧ વાનરોને જોઇને રાક્ષસોનાં યુથો, જેમ પ્રબળ પવનથી વાદળોનો સમૂદાય વીખેરાઇ જાય તેમ ભાગવા લાગ્યાં. લા. કામાં ભારે હાહાકાર થઇ રહ્યો અને બાળકો તથા સ્ત્રીઓ દુઃખથી રોવા લાગ્યાં. ૨ સર્વે મળીને રાવણને ગાળો દેવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે ‘ રાજ્ય કરતાં કરતાં એણે મૃત્યુને તેડી લીધું. ’ પોતાના સૈન્યમાં ભંગાણ પડીને ચોક્કાઓ પાછા ફર્યાની વાત કાને સાંભળીને રાવણ કોપાયમાન થયો. ૩ રાવણ બોલ્યો કે—“ જે યુદ્ધથી વિમુખ થઇને પાછો ફરશે તેને વિકરાળ ખડ્ગથી મારી નાંખીશ. માફ કર્મસ્વ ખાઇખાઇને અનેક પ્રકારના ભોગ ભોગવતા હતા અને હવે રણભૂમિમાં પ્રાણ બહાલો લાગેછે, ” ૪ રાવણનાં એવાં ઉગ્ર વચ્ચનો સાંભળીને સમજના સુભટો ડરી જઇ તથા લજ્જા પામીને કોપ કરી પાછા લડવાને આજ્ઞા ‘ યુદ્ધમાં સન્મુખ ચઢીને મરવું એ વીરપુરૂષની શોભા છે ’ એમ બોલીને તે ઓઝો પ્રાણનો લોભ છોડી દીધો. ૫

दोहा-बहुआयुष धरिसुभटसब, भिरहिप्रचारिप्रचारि ॥

કીન્હે વ્યાકુલ બાલુ કપિ, પરિઘ પ્રચ્ચન્ડન મારિ ॥ ૬૨ ॥

સર્વ રાક્ષસ યોદ્ધાઓ ઘણાં ઘણાં આયુધો ધરીને લલકારી લલકારીને વાનરોની સામે લડવા લાગ્યા. અને પ્રચંડ ભોગળો મારીમારીને રીંછો તથા વાનરોને વ્યાકુળ કરી નાંખ્યા. ૬૬

ચો०—મયે આતુર કપિ ભાગન લાગે, યદ્યપિ ઝમા જીતિહૈ આગે ।

કોડ કહ કહ અગદ હનુમન્તા, કહ નલ નીલ દ્વિવિદ જબવન્તા ॥

નિજ દલ વિચલ સુના હનુમાના, પશ્ચિમ દ્વાર રહા ચલવાના ।

મેઘનાદ તહ કૌરે લરાઈ, ટૂટ ન દ્વાર પરમ કઠિનાઈ ॥

પવનતનય મનમા અતિ ક્રોધા, ગર્જેડ પ્રલય કાલ સમ યોધા ।

કૂદિ લંક ગઢ ઝપર આવા, ગહિ ગિરિ મેઘનાદ પર ધાવા ॥

મંજેડ રથ સારથી નિપાતા, તામુ હૃદયમહૈ મારેડ લાતા ।

દૂસર સૂત વિકલ તેહિ જાના, સ્યંદન ઘાલિ તુરત ઘર આના ॥

હે પાર્વતી ! જો કે વાનરો છેવટ જીતવાના છે, તોપણ તેઓ દુઃખી થઈને ભાગવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે—“ અંગદ, હનુમાન, નળ, નીલ, દ્વીવીહ અને જાળવાન ક્યાં ગયા છે ? ” ૧ હનુમાનજીએ સાંભળ્યું કે પોતાનું સૈન્ય વિખરાઈને નાહું, પણ તે સમયે તે પશ્ચિમદ્વારપર ઈંદ્રજીતની સાથે લડતા હતા, એ દ્વાર અત્યંત મજબૂત હોવાથી તૂટતું નહોતું એ મોટી મુશ્કેલી હતી. ૨ તેથી હનુમાનજીના મનમાં અત્યંત ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાથી પ્રલયકાળના મેઘની પેઠે ગર્જના કરી કૂદીને લંકા ગઢપર ચઢી ગયા, અને પર્વત પકડીને ઈંદ્રજીત ઉપર ઢોડ્યા. ૩ એમણે ઈંદ્રજીતનો રથ ભાંગી નાંખીને સારથીને મારી નાંખ્યો, અને ઈંદ્રજીતની છાતીમાં લાત મારીને મૂર્છિત કરી નાંખ્યો, તેથી બીજા સારથી તેને વ્યાકુળ થયેલો જોઈ રથમાં ઘાલીને તુરત ઘેર લઈ ગયો. ૪.

દોહા—મંગદ સુનેડ કિ પવનમુત, ગઢપર ગયડ અકેલ ॥

સમર બાંકુરા વાલિમુત, તર્કિ ચલેડ કારિ સ્વેલ ॥ ૭૦ ॥

અંગદે સાંભળ્યું કે હનુમાનજી એકલા ગઢઉપર ગયેલા છે, તેથી એ રણખાંડો અંગદ પણ ઉછળીને રમતમાત્રમાં ગઢઉપર ચઢી ગયો. ૭૦.

ચો०—યુદ્ધ વિરુદ્ધ ક્રુદ્ધ દોડ વન્દર, રામપ્રતાપ સુમિરિ ઝર અન્તર ।

રાવણ મ્હવન ચઢે દોડ ધાઈ, કરાઈ કોશલાધીશ દુહાઈ ॥

કલશસહિત સવ મ્હવન ઢહાવાઈ, દેસિનિશાચર અતિભયપાવહિ ।

નારિકુન્દ કર પીટાઈ છાતી, અવ દોડ કપિ અયે ઉત્પાતી ॥
 કપિ લીલાકારિ સર્વહિં ડરાવહિં, રામચન્દ્રકર સુયશ સુનાવહિં ।
 પુનિ કર ગાહિ કંચનકેસરમ્ભા, કરન લગે ઉત્પાત અરમ્ભા ॥
 કૂદિપરે રિપુ કટક મૈંજારી, લાગે મર્દન રિપુદલ ભારી ।
 કાઠુ લાત ચપેટન કેહુ, ભજેહુ ન રામહિં સો ફલ લેહુ ॥

યુદ્ધમાં શૂરવિર તથા કોપી બન્ને વાનરો હૃદયમાં રામચન્દ્રજીના પ્રતાપનું
 સ્મરણ કરીને ઢોડીને રાવણના મેહેલ ઉપર ચઢી ગયા અને રામચન્દ્રજીની કુ-
 હાઈ પ્રવર્તીવવા લાગ્યા. ૧ સર્વ મેહેલોને કળશોસહિત તોડી પાડવા લાગ્યા તે
 બેઘને રાક્ષસો ઘણો લય પામવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓ છાતી ફટવા લાગી કે—‘હાય
 હાય ! હવે તો બન્ને ઉત્પાત કરનારા વાનરો સાથે આવી લાગ્યા છે. ૨ વાનરો
 ખેલ કરીકરીને તે સ્ત્રીઓને ડરાવતા હતા અને રામચન્દ્રજીના સુયશ સંભળા-
 વતા હતા. ૫છી તેઓ સોનાના થાંભલાઓ હાથમાં લઈને ઉત્પાત કરવા લાગ્યા.
 ૩ તેઓ ત્યાંથી કૂદીને રાક્ષસોની સેનામાં પડ્યા અને શત્રુઓને અત્યંત કનડવા
 લાગ્યા. કેટલાએકને લાતો અને કેટલાએકને થાપડો મારીમારીને કહેવા લાગ્યા
 કે—‘ તમે રામને ભજતા નથી તેનું આ ફળ લ્યો. ’ ૪.

દોહા—એક એક સન મોહિ કરિ, તોરિ ચલાવહિં મુંડ ॥

રાવણ આગે પરાંહેતે, જનુ ફૂટાઈ દધિકુંડ ॥ ૭૧ ॥

બન્ને જણ એક એક રાક્ષસને મર્દી નાંખી તેનું માથું તોડી નાંખીને
 ફેંકવા લાગ્યા. તે મસ્તકો જઈને રાવણની પાસે પડતાં હતાં અને જેમ દહીનાં
 કુંડાં ફૂટે તેમ ફૂટતાં હતાં. ૭૧

શ્લોક—મહા મહા મુશ્વિયા જે પાર્વાઈ, તે પદ ગાહિ પ્રભુ પાસ ચલાવાઈ ।

કહાઈ વિભીષણ તિનકે નામા, દેહિરામ તિનકહૈં નિજધામા ॥

સ્થલ મનુજાદ જો આમિષભોગી, પાર્વાઈ ગતિ જો યાચત યોગી ।

ઉમા રામમૃદુ ચિત કરુણાકર, વૈરભાવ મોહિ સુમિરતનિશિચર ॥

દેહિ પરમગતિ અસજિયજાની, કો કૃપાલુ અસ સુનહુ ભવાની ।

જો અસ પ્રભુ ન ભજાઈ ભ્રમણાગી, તે મતિમન્દ સો પરમઅભાગી ॥

અંગદ અરુ હનુમન્ત પ્રવેશા, કીન્હ દુર્ગ અસ કહ અવધેશા ।

લંકામહૈં કપિ સોહાઈ કૈસે, મથત સિન્ધુ દુઃ મન્દર જૈસે ॥

એ રાક્ષસોમાં જે મોટા મોટા સરદારો હાથ લાગતા તેઓના પગ પ-
 કડીને રામચન્દ્રજીની પાસે ફેંકતા હતા, ત્યાં વિભીષણ રામચન્દ્રજીને તે સરદારો

સેનાનાં નામો કહેતા હતા અને રામચંદ્રજી તેઓને પોતાનાં ધામ હેતા હતા. ૧ એ મનુષ્યનાં માંસનું ભક્ષણ કરનારા બળ રાક્ષસો પણ જે ગતિને યોગીઓ ઇચ્છે તે ગતિને પામવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! સાંભળો, કોમળ ચિત્તવાળા કૃષ્ણજી રામચંદ્રજી ' રાક્ષસો વૈરભાવથી પણ મારું સ્મરણ કરતા હતા ૨ એમ મનમાં બાણીને તેઓને પરમગતિ આપતા હતા, ત્યારે એમના જેવો કૃષ્ણજી કોણ છે ? જે પુરૂષ ભ્રમ ત્યજી દઈને એવા પ્રભુને ભજે નહીં, તેને મંદબુદ્ધિવાળો અને પરમ અભાગિયોજ બાણવો. ૩ રામચંદ્રજી કહેવા લાગ્યા કે— " અંગદે અને હનુમાનજીએ લંકામાં પ્રવેશ કર્યો છે, જેમ બે મંદરાચળો સુદ્રનું મથન કરતા હોય તેમ તે બંને જણ લંકાનું મથન કરતા શેષી રહ્યા હતા. ૪

દોહા—યુગલ રિપુદલદીલમલેડ, દેસિ દિવસકરઅન્ત ॥

કૂદે યુગલપયાસ વિનુ, આયે જહ મગવન્ત ॥ ૭૨ ॥

એ બે વાનરો પોતાની ભુજઓના બળથી શત્રુઓના સૈન્યને મહીં મારીને સૂર્યાસ્ત થયો બાણી ત્યાંથી કૂદીને વગર પ્રયાસે રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. ૭૨

ચો—પ્રભુ પદ કમલશીશ તિન નાયે, દેસિ સુમટ રઘુપતિ મન માયે ।

રામ કૃપા કરિ યુગલ નિહારે, મયે વિગત શ્રમ પરમ સુલારે ॥

મયે જાનિ અંગદ હનુમાના, ફિરે માલુ મર્કટ મટ નાના ।

યાતુધાન પ્રદોષ બલ પાઈ, ધાયે કરિ દશશીશ દુઠાઈ ॥

નિશિચર અની દેસિ કપિફિરે, કટકટાઈ જહૈં તહૈં મટભિરે ।

દોડ દલ પ્રબલ પ્રચારિ પ્રચારી, લરહિં સુમટ નહિં માનહિંહારી ॥

વીર તમીચર સબ અતિકારે, નાનાવરણ બલી મુલ્લ મારે ।

સબલયુગલદલસમ અતિ યોધા, વિવિધ પ્રકાર લરહિકરિ ક્રોધા ॥

શાવટ શરદ પયોદ ઘનેરે, લરત મનહું મારુતકે પ્રેરે ।

અવનિ અકમ્પન અરુઅતિકાયા, વિચલતસેન કરી તિનમાયા ॥

મયડ નિમિષમહૈં અતિઅંધિયારા, કાહુનસૂઝે અપન પરારા ।

મારિ ત્વાહુ સબ કરહિં પુકારા, દૃષ્ટિ હોઈ રુધિરોપલ સારા ॥

તેઓએ આવીને રામચંદ્રજીનાં ચરણકમળોમાં માથાં નમાવ્યાં. એ સુભટોને જોઈને રામચંદ્રજીનું મન પ્રસન્ન થયું. રામચંદ્રજીએ કૃપાદૃષ્ટિથી બંને જણને જોયા તેથી તેઓના પરિશ્રમ ટળી જઈ પરમ સુખીયા થયા. ૧ અંગદ અને હનુમાનજીને લંકામાંથી પાછા ગયેલા બાણીને રીંછો તથા વાનરોના અનેક યોદ્ધાઓ પણ

પાછા ફર્યા. રાક્ષસો પ્રદોષકાળ થવાથી વિશેષ બળવાન થઇને રાવણની દુહાઈ અવર્તાવતા હોડ્યા. ૨ રાક્ષસોની સેનાને દોડી આવતી દેખીને રીંછ વાનરો પણ પાછા વળીને તેમની સામે લીડ્યા. બન્ને પ્રબળ સૈન્યોના ડેલડે એક બીજાને લલકારી લલકારીને લડતા હતા, પણ પોતાનો પરાજય થવા દેતા નહી. ૩ સર્વ રાક્ષસ વીરો અત્યંત કાળા હતા અને વાનરો અનેક રંગના અને ભારે મોઢાંવાળા હતા. બન્ને પ્રબળ સૈન્યોમાં સરખે સરખા યોદ્ધાઓ હતા, તેઓ ક્રોધ કરીને અનેક પ્રકારે લડતા હતા. ૪ જેમ વર્ષાઋતુનાં અને શરદઋતુનાં પુષ્કળ વાદળાં પવનની ત્રેરણાથી સામસામે બળે લડતાં હોય તેમ બન્ને સૈન્યો લડતાં હતાં. પોતાનું સૈન્ય વિખેરાઈ જતું જોઈને અવનિ, અકંપન અને અતિકાય નામના રાક્ષસોએ માયા ફેલાવી. તેથી નિમેષમાત્રમાં અત્યંત અંધારું થઈ ગયું. અને લોહી, પથરા તથા રાખોડીની વૃષ્ટિ થવા લાગી કોઈને કાંઈ સૂઝે નહી, અને સર્વને મારીને ખાઈબાળી એમ પોકાર કરવા લાગ્યા.

દોહા-દેશિ નિશ્ચિદતમ દશહુદિશિ, કપિદલભયઝલ્લભાર ।

एकहि एक न देखहीं, जहँ तहँ करहि पुकार ॥७३॥

દશે દિશાઓમાં અંધકાર જોઈને વાનરોના સૈન્યમાં ગડબડાટ થઈ ગયો. તેઓ એક બીજાને નહી દેખવા લાગ્યા, તેથી જ્યાં ત્યાં હાહાકાર પોકારવા લાગ્યા. ૭૩

ચો-સકલ મર્મ રઘુનાયક જાના, લિયે બોલિ અંગદ હનુમાના ।

समाचार सब कहि समुझाये, पुनत कोपि कपि कुंजर धाये ॥

पुनि कृपालु हंसि चापचढावा, पावक सायक सपदि चलावा ।

भयउ प्रकाश कतहुँ तम नहीं, ज्ञान उदय जिमि संशय जाहीं ॥

भालु बली मुख पाइ प्रकाशा, धाये कोपि विगत श्रम त्रासा ।

हनूमान अंगद रणगाजे, हाँक सुनत रजनीचर भाजे ॥

भागतभट पटकहि गाहे धरणी, करहि भालु कपिअद्भुतकरणी ।

गहिपद डाराहि सागर महीं, मकर उरग झष धरि धरि खार्हीं ॥

રામચંદ્રજી એ સઘળો લેહ બાળી ગયા તેથી તેમણે અંગદ તથા હનુમાનજીને બોલાવી લીધા અને તેમને રાક્ષસો માયાની સઘળી હકીકત કહીને સમજાવી. તે સાલજતાંજ કુંજર જેવા તે વાનરો દોડ્યા. ૧. પછી કૃપાળુ રામચંદ્રજીએ ધનુષ ચઢાવીને તુરત અગ્ન્યાસ મૂક્યું, તેથી જેમ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી સઘળા સંશયો જતા રહેછે તેમ અગ્નિથી સઘળે પ્રકાશ થઈ ગયો અને અંધકાર રહેવા પામ્યું જ નહીં. ૨ વાનરો તથા રીંછો અજવાળું પામીને શ્રમ તથા ત્રાસથી રહિત થયા અને હર્ષ પામ્યા. રણક્ષેત્રમાં હનુમાનજી અને અંગદ ગર્જનાઓ કરતા હતા; તેમની હાક

સાંભળીને રાક્ષસો ભાગી જ જતા હતા. ૩. તે નાસતા રાક્ષસોને પકડી પકડીને પૃથ્વીપર પછાડતા હતા. એવી રીતે એ રીંછો તથા વાનરો અદ્ભૂત કરણી કરતા હતા. વળી કેટલાકને પગ પકડીને સમુદ્રમાં ફેંકી દેતા હતા તેથી તેઓને સમુદ્રમાંના મધરો, સર્પો અને માછલાંઓ પકડી પકડીને ખાઈ જતાં હતાં. ૪.

દોહા—કહુ ઘાયલ કહુ રણ પરે, કહુ ગદ ચલે પરાઈ ।

ગર્જેઝ મર્કટ માલુ મટ, રિપુદલ બલ વિચલાઈ ॥૭૪॥

કેટલાક રાક્ષસો ઘાયલ થયા, કેટલાક મરણ પામ્યા અને કેટલાક ગદમાં પેસી ગયા. એ રીતે શત્રુઓના સૈન્યનું ખેદાનખેદાન કરી નાંખીને વાનરો તથા રીંછો ગર્જના કરવા લાગ્યા. ૭૪.

ચો૦—નિશાજાનિ કપિ ચારિઝ અની, આયે સબ જહૈ કોશલધની ।

રામ કૃપા કરિ ચિતવા જબહી, મયે વિગત શ્રમ વાનર તબહી ॥

વહૌ દશાનન સચિવ હંકારે, સબ સન કહેસિ સુમટજે મારે ।

આખા કટક કપિન સંહારા, કહહુ વેગિ કા કરિય વિચારા ॥

માલવન્ત ઇક જરઠ નિશાચર, રાવણ માતુ પિતા મંત્રીવર ।

બોલા વચન નીતિ અતિપાવન, તાત મુનહુ કહુ મોરશિસ્વાવન ॥

જવતે તુમ સીતા હરિ આની, અશકુન હોઈ ન જાતવસાની ।

વેદ પુરાણ જામુ યશ ગાવા, તામુ વિમુક્ષ મુક્ષ કાહુ ન પાવા ॥

રાત્રિ પડી જાણીને વાનરો તેમની આરે સેનાઓ સહિત રામચંદ્રજી બિશજતા હતા ત્યાં આવ્યા. રામચંદ્રજીએ કૃપા દૃષ્ટિથી તેઓની સામે જોયું કે તુરત સર્વ વાનરોનો પરિશ્રમ દૂર થઈ ગયો. ૧. હવે પણે લંકામાં રાવણે પોતાના મંત્રીઓને બોલાવીને તેઓને કહ્યું કે—“ આપણા યોદ્ધાઓ માર્યા ગયા છે અને આપણું અરધું સૈન્ય વાનરાઓએ નાશ પમાડ્યું છે માટે હવે શું કરવું તે જલદી કહો. ” ૨. માલ્યવાન નામનો એક વૃદ્ધ રાક્ષસ કે જે રાવણની માનો બાપ થતો હતો અને રાવણના મંત્રીઓમાં એક હતો તે નીતિ યુક્ત પવિત્ર વચનો બોલ્યો કે—“ હે તાત ! તમે મારી કાંઈક શીખામણ સાંભળો. ૩. જ્યારથી તમે સીતાનું હરણ કરી લાવ્યા છો ત્યારથી એવાં અપશુકનો થાય છે કે તે કદ્યાં જાય તેમ નથી. જેના ગુણો વેદો અને પુરાણો ગાય છે, તેનાથી વિમુખ રહેનારો કાંઈપણ મુખ પામ્યો નથી. ૪.

દોહા—હિરણ્યાક્ષ આત્મા સહિત, મધુકૈટભ વલવાન ।

જેઈ મારે સોઈ અવતરેડ, કૃપાસિન્ધુ ભગવાન ॥૭૫॥

જેણે હિરણ્યકશ્યપુ સહિત હિરણ્યાક્ષને અને બળવાન મધુ તથા કૈલટને માર્યા હતા, તેજ કૃપાસિન્ધુ ભગવાન પોતે રામચંદ્રજીપે અવતર્યા છે. ૭૫.

દોહા—કાલ રૂપ સ્વલ વન દહન, ગુણાગાર ઘનબોધ ।

જેહિસેવર્હિશિવકમલભવ, તિર્હિસન કૌન વિરોધ ॥૭૬॥

એ પોતે કાલરૂપ છે, બળજનો રૂપી વન બાળનારા છે, ગુણના ધામરૂપ છે, ભારે બોધવાળા છે અને જેને શિવ બ્રહ્મા પણ સેવે છે તેની સાથે વિરોધ કેવો ? ૭૬.

ષો-પરિહરિ ચૈર દેહુ વૈદેહી, મજહુ કૃપાનિધિ પરમ સનેહી ।

તાકે વચન બાળ સમ લાગે, કરિયા મુખ કરિજાહુ અભાગે ॥

બૃહમયસિ નતુ મરતેડ તોરી, અવ જનિ વદન દેસાવસિ મોહી ।

સેઈ અપને મન અસ અનુમાના, વધૈ ચહત યહિ કૃપાનિધાના ॥

સોડઠિ ગયડ કહત દુર્વાદા, તવ સકોપ બોલેડ ઘતનાદા ।

કૌતુક માત દેલિયહુ દોરા, કરિહૌં વહુત કહતહૌં થોરા ॥

મુનિ મુતવચન મરોસા આવા, પ્રીતે સમેત નિકટ પૈઠાવા ।

કરત વિચાર મયડ મિનુસારા, લગે મ્હાલુ કાપિ ચારિડદારા ॥

કોપિ કપિન દુર્ગમ ગઢ ઘેરા, નગર કુલાહલ મયડ ઘનેરા ।

વિવિધ અસ્ત્ર ગહિ નિશિચર ધાયે, ગઢતે પર્વત શિખર ઢહાયે ॥

માટે તમે પૈર છોડી દઇને સીતાજી પાછી આપો અને કૃપાના સમુદ્રરૂપ તથા સર્વના પરમહિતકારી પ્રભુને લજ્જે. ” માલ્યવાનનાં એવાં વચનો રાવણને બાણો જેવાં લાગ્યાં, તેથી તે બોલ્યો કે—“ અભાગિયા ! તારૂં મોં કાળું કરીને અહીંથી ચાલ્યો જા. ૧. તું છેક ઘરડો થઇ ગયો છે તોએ મરતો નથી, હવે તારૂં મોં મને બતાવીશ નહીં. ” એ સાંભળીને માલ્યવાને અનુમાન કર્યું કે “ રામચંદ્રજી આ દુષ્ટને મારવાને જ ઇચ્છે છે. ” ૨. પછી માલ્યવાન દુર્વચનો બોલતો બોલતો ત્યાંથી ઉઠીને ચાલ્યો ગયો તે સમયે ઇંદ્રજીત ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે—“ હું પ્રભાતમાં જ કૌતુક કરીશ તે જોઇ લેજો. હું મધ્ય કરવાનો છું પણ થોડું જ ઠંડું છે. ” ૩. પુત્રનાં એવાં વચનો સાંભળીને રાવણને વિશ્વાસ આવ્યો તેથી પ્રેમથી તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો, અને વિ-

આરમાં ને વિચારમાં પ્રાતઃકાળ થયો કે તુરત રીંછો તથા વાનરો આરે દર-
વાજાપર આવી ખડા થઇ ગયા. ૪. વાનરોએ કોપીને અગમ્ય ગઢને ઘેરી લીધો,
તેથી લંકામાં ઘણો કોળાહુળ થઈ રહ્યો. રાક્ષસો અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્રો લઇ લઇને
ઢોડી આવ્યા અને ગઢપરથી પર્વતનાં શિખરો ફેંકવા લાગ્યા. ૫.

છં૦—ઢાઢે મહીધરશિખરકોટિનવિવિધવિધિગોલાચલે ।

ઘઢરાત જિમિ પવિ પાત ગર્જત પ્રલયકે જિમિ વાદલે ॥

મર્કટ વિકટ મટ જુટત સન્મુખ લરત તનુર્જર્જરમયે ।

ગહિ શૈલ તે ગઢ પર ચલાવહિં જહૈં સોતહૈં નિશિચર હયે ॥

કરોડો પર્વતનાં શિખરો ફેંકવા લાગ્યા. અનેક પ્રકારે ગોળા મારવા
મંડયા, જેમ વજ્રપાત થવાથી તથા પ્રલયકાળનો મેઘ ગાજવાથી જેવો
ગડગડાટ થાય તેવો ભારે ધૂધૂધૂ શબ્દ થવા લાગ્યો. વાનરોના વિકરાળ યોદ્ધાઓ
સન્મુખ લડતાં લડતાં તેઓનાં શરીરો ખળહિન થવા લાગ્યાં તોપણ તેઓ
પર્વતો પકડી પકડીને ગઢપર ફેંકતા હતા, જેથી જે રાક્ષસો જ્યાં હતા તે
ત્યાંજ મરણ પામવા લાગ્યા.

દોહા—મેઘનાદ સુનિ શ્રવણ અસ, ગઢ પુનિ છંકા આઈ ।

ઉતરિ દુર્ગતે વીરવર, સન્મુખ ચલા બજાઈ ॥૭૬॥

શ્રેષ્ઠ વીર ઈંદ્રજીતે સાંભળ્યું કે ‘ વાનરોએ પાછા આવીને ગઢને ઘેરી
લીધો છે કે તુરત તે ગઢ ઉપરથી ઉતરીને વાજાં વગાડાવી તેઓની સામે
આવ્યો. ૭૭.

ષો૦—કહૈં કોશલાધીશ દોડ ભ્રાતા, ધનવી સકલ લોક વિરુધાતા ।

કહૈં નલ નીલ દ્વિવિદ સુગ્રીવા, કહૈં હનુમત અંગદ બલસીવા ॥

કહૌં વિભીષણ ભ્રાતા દ્રોહી, આજુ શઠહિં હાઠિ મારજૈં ઓહી ।

અસકહિ કઠિન વાણ સંધાને, અતિશય કોપિશ્રવણલગિતાને ॥

શર સમૂહ સો છૌંઢૈ લાગા, જનુ સપક્ષ ધાયૈં બહુ નાગા ।

જહૈં તહૈં પરત દેલિયે વાનર, સન્મુખ હોઈનસકતતેહિ અવસર ॥

માગે મય વ્યાકુલ કપિક્રુચ્છા, વિસરી સર્વહિં યુદ્ધકીઈચ્છા ।

સોકપિ ખાલુ ન રણમેં દેલ્લા, કીન્હોસિ જેહિ ન પ્રાણ અવશેષા ॥

ઈંદ્રજીત બોલવા લાગ્યો કે—“ ધનુર્ધારી તથા સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ
અયોધ્યાના રાજા રામ લક્ષ્મણ ક્યાં છે ? નીલ, નલ, દ્વીવીદ અને સુગ્રીવ
ક્યાં છે ? બળની સીમારૂપ અંગદ તથા હનુમન ક્યાં છે ? ૧. ભાઈનો.

દ્રોહ કરનારો વિલીવણ કયાં છે ? એ શઠને તો આજેજ મારી નાંખું ” એમ કહીને મહા પ્રયંડ બાણ ધનુષમાં ચઢાવીને ઘણો ક્રોધ કરીને ધનુષની પ્રત્યા કાન સુધી ખેંચી. ૨. એવી રીતે ઇંદ્રજીત બાણોના સમુહો એવા છોડવા લાગ્યો કે જાણે પાંખોવાળા અત્યંત નાગ દોડયા આવતા હોય. એ બાણોથી જ્યાં ત્યાં વાનરો પડતા જોવામાં આવતા તે સમયે તેની સામે કોઈ જઈ શક્યો નહીં. ૩. રીંછો તથા વાનરો ભયથી વ્યાકુળ થઈ યુદ્ધની ઇચ્છા છોડી દઈને નાસવા લાગ્યા. જેને ઇંદ્રજીતે જીવતો રહેવા દીધો હોય એવો એકપણ વાનર કે રીંછ રણક્ષેત્રમાં ઉભો રહેલો જોવામાં આવ્યો નહીં.

દોહા-મારેસિ દશ દશ વિશિષ્ઠ ઊર, પરે ભૂમિ સર્વ વીર ।

સિંહનાદ કરી ગર્જ તવ, મેઘનાદ રણધીર ॥૭૮॥

ઇંદ્રજીતે સર્વની છાતીમાં દશ દશ બાણ માર્યા તેથી સર્વ વીરો ધરતી પર પડ્યા. તે સમયે રણધીર ઇંદ્રજીતે સિંહનાદ કરીને ગર્જના કરી. ૭૮

ચો-દેસિ પવનસુત કટક વેહાલા, ક્રોધવન્ત ધાવા જનુકાલા ।

મહા મહીધર સમકિ ઉપારા, અતિ રિસ મેઘનાદ પર ઢારા ॥

આવત દેસિ ગયડ નભસોઈ, રથ સારથી તુરંગ સર્વ સોઈ ।

વાર વાર પ્રચાર હનુમાના, નિકટ ન આવ મર્મ સો જાના ॥

રામ સમીપ ગયો ઘનનાદા, નાનાભાંતિ કહત દુર્વાદા ।

અસ્ત્ર શસ્ત્ર બહુ આયુધ ઢારે, કૌતુકહી પ્રભુ કાટિ નિવારે ॥

દેસિ પ્રભાવ મૂઢ સિસિયાના, કરૈ લાગ માયા વિધિનાના ।

જિમિ કોઝકરૈ ગરુડસનખેલા, ઢરપાવાહિ ગહિ સ્વલ્પસપેલા ॥

હનુમાનજી પોતાના સૈન્યને બેહાલ થયેલું જોઈને જેમ કાળ ધાઈ આવે તેમ કોપાયમાન થઈને દોડયા, અને કુદીને એક મોટો પર્વત ઉપાડીને અત્યંત ક્રોધથી ઇંદ્રજીત ઉપર ફેંક્યો. ૧ પર્વતને આવતો જોઈને ઇંદ્રજીત રથમાંથી નીકળીને આકાશમાં જતો રહ્યો અને તેના રથનો, સારથીનો, અને ઘોડાઓનો નાશ થઈ ગયો. હનુમાનજી ઇંદ્રજીતને વારંવાર લલકારતા હતા પણ તે હનુમાનજીનું પરાક્રમ જાણતો હતો તેથી નજીક આવ્યો જ નહી. ૨ પછી ઇંદ્રજીત રામચંદ્રજીની પાસે જઈ અનેક પ્રકારનાં દુર્વચનો બોલીને અત્યંત અસ્ત્ર શસ્ત્રો તથા આયુધો ફેંકવા લાગ્યો. તે સર્વને રામચંદ્રજીએ કાપીને તલ તલ જેવડા કડકા કરી નાંખ્યા. ૩ રામચંદ્રજીનો પ્રભાવ જોઈ એ મૂઢ ઇંદ્રજીત લજવાઈ ગયો અને પછી અનેક પ્રકારની માયાઓ કરવા લાગ્યો. જેમ કે

માણસ સર્પનું નાનું બચ્ચું પકડીને ખેલ કરી ગરૂડજીને ડરાવે તેમ ઇંદ્રજીત રામચંદ્રજીને માયાથી ડરાવવા લાગ્યો. ૪

દોહા-જાણુ પ્રબલ માયાવિવશ, શિવ વિરંચિ બડ છોટ ।

તાહિ દેશ્વાવૈરજાનિચર, નિજ માયામતિ સ્વોટ ॥૭૧॥

સદાશિવ તથા બ્રહ્મા આદિ નાના મોટા સર્વ કોઇ જેની પ્રબળ માયાને વશ છે, એવા રામચંદ્રજીને ખોટી બુદ્ધિવાળો ઇંદ્રજીત પોતાની માયા દેખાડવા લાગ્યો. ૭૯

ચો-નમ્રચાદિ વરષે વિપુલ અંગારા, મહિતે પ્રગટ હોઈ જલધારા ।

નાનામાંતિ પિશાચ પિશાચી, મારુ કાટુ ધ્વનિ બોલહિ નાચી ॥

કીન્હેસિ વૃષ્ટિ રુધિર કચ હાડા, વર્ષે કબહૂં ઉપલ બહુ છાંડા ।

વર્ષિ ધૂરિ કીન્હેસિ અંધિયારા, સૂઝ ન આપન હાથ પસારા ॥

અકુલાને કપિ માયા દેશે, સબ કર મરણ બના રૂઠિ લેશે ।

કૌતુક દેસિ રામ મુમુકાને, મયે સમીત સકલ કપિ જાને ॥

એકહિ બાળ કાટિ સબ માયા, જિમિદિનકરહરાંતેમિરાનેકાયા ॥

કૃપાદૃષ્ટિ કપિ ભાલુ વિલોકે, મયે પ્રબલ રણ રહહિ ન રોકે ॥

તે આકાશમાં ચઢીને પુષ્કળ અંગારા વરસાવવા લાગ્યો અને પૃથ્વીમાંથી પાણીની ધારાઓ નીકળવા લાગી. માયાથી ઉત્પન્ન કરેલાં પિશાચો તથા હાકેણો ' મારો, કાપો ' એવી રીતના અવાજ કરતાં નાચવા લાગ્યાં. ૧ વળી તે લોહી, વાળ તથા હાડકાંની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો અને કેટલીકવાર પુષ્કળ પથરા વરસવા લાગ્યા. વળી ધૂળ વરસાવીને એવું અંધારું કરી નાંખ્યું કે જેથી પોતે હાથ લાંબો કરે તે પણ સૂઝે નહી. ૨ એવી રીતની માયા જોઈને વાનરો ગભરાવા લાગ્યા અને સર્વેએ ધાર્યું કે ' હવે સઘળાનું મરણ આવી પહોંચ્યું. ' માયાનું કૌતુક જોઈને તથા સર્વ વાનરોને ભય પામેલા જાણીને રામચંદ્રજી હસ્યા. ૩ પછી જેમ સૂર્ય અંધકારના સમૂહને કાપી નાંખે છે તેમ રામચંદ્રજીએ એકજ બાણથી સઘળી માયાને કાપી નાંખી. પછી પોતે કૃપાદૃષ્ટિથી વાનરો તથા રીંછો સામું જોયું જેથી તેઓ પાછા એવા પ્રબળ થયા રણમાં રોડયા રહે નહી. ૪.

દોહા-આયસુ માંચી રામપહું, અંગદાદિ કપિસાથ ।

લક્ષ્મણ ચલે સકોપ તબ, બાળ શરાસન હાથ ॥૮૦॥

એ સમયે કોપાયમાન થયેલા લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની આજ્ઞા લઈ હા

ધમાં ધનુષ બાણો લઈને અંગદ વિગેરે વાનર યોદ્ધાઓ સહિત યુદ્ધ કરવાને
આવ્યા. ૮૦

ચો-જલજ નયન ડર ઘાહુ વિશાલા, હિમગિરિવરણકહ્નુકલાલા ।
વહાઈ દશાનન સુમટ પઠાયે, નાના અસ્ત્ર શસ્ત્ર ગહિધાયે ॥
મૂઘર વિટપાયુધ ધારિ ભારી, ધાયે કાપિ જય રામ પુકારી ॥
ભિરે સકલ જોરીસન જોરી, ઇત ઉત જય ઇચ્છા નાઈ થોરી ॥
મુઠિકન લાતન દાંતન કાટાઈ, કપિગિરિશિલામારિપુનિઢાટાઈ ।
મારુ મારુ ધરુ ધરુ ધારિ મારુ, શીશ તોરિ ગહિ ભુજા ઉપારુ ॥
અત ધ્વનિ પૂરિરહી નવલખંડા, ધાવાઈ જહૈ તહૈ રુઢ પ્રચંડા ।
દેસાઈ કૌતુક નભ સુર વૃન્દા, કવહુક વિસ્મય કવહુઅનન્દા ॥

રાતાંકમળ જેવાં નેત્રોવાળા, વિશાળ વક્ષઃસ્થળ તથા વિશાળ ભુજાઓ
વાળા અને હિમાલય જેવા પણ કાંઈક લાલ શરીરવાળા લક્ષ્મણ યુદ્ધ ચઢતાં
રાવણે પણ સામા યોદ્ધા મોકલ્યા, તેઓ અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો
લઈ લઈને હોડ્યા. ૧ વાનરો પણ પર્વતો તથા વૃક્ષોરૂપી ભારે આયુધો લઈને
'રામચંદ્રજીનો જય' એવી રીતે પોકારતા હોડ્યા. બન્ને પક્ષની અરસ્પરસ
સરખે સરખી જોડીઓનાં યુદ્ધ થવા લાગ્યાં, તેઓને જયની ઇચ્છા ધણીજ
હતી. ૨ વાનરાઓ મૂઠીઓ તથા લાતોના પ્રહાર દેવા લાગ્યા, દાંતોથી કાપી
નાંખવા લાગ્યા અને પર્વતો તથા શિલાઓ ભારી ભારીને ડરાવવા લાગ્યા.
'મારો, મારો, પકડો, પકડો, મારો, માથાં તોડી નાંખો અને હાથ પકડીને
ઉપાડી નાંખો.' ૩ એવા શબ્દો રણક્ષેત્રમાં તથા આકાશમાં ભરપૂર થઈ ગયા
અને જ્યાં ત્યાં પ્રચંડ ધડ દોડવા લાગ્યાં. એવું કૌતુક જોઈને આકાશમાં રહેલા
દેવતાઓ કોઈ સમયે ખેદ અને કોઈ સમયે આનંદ પામવા લાગ્યા. ૪

દોહા-જમેડ ગાઢ ભરિ ભરિ રુધિર, ઉપર ધૂરિ ઉઢાઈ ।

જિમિ મંગારન રાશિપર, મૃતક ધૂમ રહિછાઈ ॥૮૧॥

લોહી વહી વહીને ભરાયેલા ખાડાઓ ઉપર ઉડતી ધુળ બાણે ચિતાઓ-
ના અંગારાના ઢગલાપર શબની ધુણી છાઈ રહી હોય, એવી દેખાવા લાગી. ૮૧

ચો-ઘાયલ વીર વિરાજાઈ કૈસે, કુસુમિત કિંશુકકે તરુ જૈસં ।

લક્ષ્મણ મેઘનાદ દોડ મોઘા, ભિરહિં પરસ્પર કરિ અતિક્રોધા ॥

एकाई एक सके नाई जीती, निशिचर छल बल करै अनीती ।

क्रोधवन्त तव भयउ अनन्ता, भंजेउ रथ सारथी तुरन्ता ॥

નાનાયુધ પ્રહાર કરિ શેષા, રાક્ષસ ભયડ પ્રાણ અવશેષા ।
રાવણસુત નિજમન અનુમાના, સંકટભયે હરિહિ મમ પ્રાના ॥
વીરઘાતિની છાંડેસિ સાંગી, તેજપુંજ લક્ષ્મણ ડર લાગી ।
મૂર્છા ભઈ શક્તિકે લાગે, તવચલિગયડીનકટભયત્યાગે ॥

ઘાયલ થયેલા વીરો બાણે કુલી રહેલાં આખરાનાં વૃક્ષ હોય એવા શો-
ભવા લાગ્યા. લક્ષ્મણજી અને ઇંદ્રજીત એ બે યોદ્ધાઓ પરસ્પર અત્યંત ક્રોધ
કરીને લડતા હતા. ૧ તેઓ એક બીજાને જીતી શકતા ન હતા. ઇંદ્રજીત છળ-
બળ અને અનીતિ કરવા લાગ્યો તેથી લક્ષ્મણજીને અત્યંત ક્રોધ ચઢવાથી તુ-
રત તેનો રથ ભાગી નાંખ્યો અને સારથીને પણ મારી નાંખ્યો. ૨ વળી અ-
નેક આયુધોના પ્રહારથી ઇંદ્રજીતને એવો કરી નાંખ્યો કે તેનામાં માત્ર પ્રાણ
અવશેષ રહ્યો. ઇંદ્રજીતે મનમાં વિચાર કર્યો કે ‘ હવે હું મહા સંકટમાં આવી
પડ્યો અને લક્ષ્મણજી મારા પ્રાણ લેશે. ’ ૩ એમ વિચારી તેણે તેજના પું-
જરૂપ ‘ વીરઘાતિની ’ નામની સાંગ ફેંકી, તે લક્ષ્મણજીની છાતીમાં વાગતાં
મૂછા ખાઈ પડ્યા. એટલે ઇંદ્રજીત નિર્ભય થઈને તેમની પાસે ગયો. ૪

દોહા—મેઘનાદ સમ કોટિ શત, યોધા રહે ડઠાય ॥

જગદાધાર અનન્ત કિમિ, ડઠાઈ ન ચલા સ્વિસાય ॥ ૮૨ ॥

ઇંદ્રજીત લક્ષ્મણજીને ઉઠાવી લઈ જવા લાગ્યો, પણ નહી ઉપાડી શ-
કાયથી નિરાશ થઈ લબ્ધને પાછો આવ્યો. ઇંદ્રજીત તો શું પણ તેના જેવા
સોકરોડ યોદ્ધાઓ લક્ષ્મણજીને ઉઠાવી લેવા ધારે તોપણ લક્ષ્મણજી પોતે જગ-
તને ધારણ કરનારા (શેષનાગ) અને અનંત ભારવાળા હોવાથી તેમને શી
રીતે ઉઠાવી શકે ? ૮૨

ચોં—સુનુ ગિરિજા ક્રોધાનલ જાસૂ, જારૈ ભુવન ચારિ દશ આસૂ ।

સક સંગ્રામ જીતિકો તાહી, સેવાઈ સુર નર અગ જગ જાહી ॥

યહ કૌતુક જાનહિં જન સોઈ, જેહિપર કૃપા રામકી હોઈ ।

સન્ધ્યા ભઈ ફિરી દોડ એની, લગે સંભારન નિજ નિજ સૈની ॥

વ્યાપક બ્રહ્મ અજિત ભુવનેશ્વર, લક્ષ્મણ કહૈં પૂજા કરુણાકર ।

તવ લગિ લૈ આયો હનુમાના, અનુજ દેલિ પ્રમુ અતિ દુલ્હમાના ॥

જામ્બવન્ત કહ વૈધ સુષેના, લંકા રહ પઠડય કોડ લેના ।

ધરિ લઘુ રૂપ ગયો હનુમન્તા, આનેડ ભવન સમેત તુરન્તા ॥

હે પાર્વતી ! સાંભળો. જેનો ક્રોધાગ્નિ ચોંદે ભુવનોને બાળી નાંખે એવો

છે અને જેને દેવતાઓ, મનુષ્યો અને સચરાચર જગત સેવે છે. તે (લક્ષ્મણ) ને યુદ્ધમાં કોણ જીતી શકે ? ૧ પરંતુ (સાંગ વાગ્યાથી લક્ષ્મણ મૂર્છિત થયા) એ કૌતુકને તો જેનાપર રામની કૃપા હોય તેજ જાણે. પછી સાયંકાળ થવાથી બંને પક્ષની સેનાઓ પાછી ફરી અને સેનાપતિઓ પોત પોતાની સેનાઓને સંભાળવા લાગ્યા. ૨ સર્વ વ્યાપક, પ્રહ્લસ્વરૂપ, અજીત અને સર્વ પ્રહ્લાંડોના અધિષ્ઠાતા રામચંદ્રજીએ યોદ્ધાઓને પૂછ્યું કે “ લક્ષ્મણ ક્યાં છે ? ” એટલામાં હનુમાનજી લક્ષ્મણજીને ઉપાડી લઈ આવ્યા. તેમને જોઈને પ્રભુ ઘણા દુઃખિત થયા. ૩ પછી જાળવાન બોલ્યો કે—“ સુષેણ નામનો વૈદ્ય લંકામાં રહે છે તેને તેડી લાવવાને કોઈને મોકલો. ” એ સાંભળીને હનુમાનજી ન્હાનું રૂપ ધરીને લંકામાં ગયો અને સુષેણને તેના ઘર સુદ્ધાં તુરત ઉપાડી લાવ્યો. ૪

દોહા—રઘુપતિ ચરણ સરોજ શિર, નાયક આઈ સુષેન ॥

કહા નામ ગિરિ ઔષધી, જાહુ પવનસુત લેન ॥ ૮૩ ॥

સુષેણે આવીને રામચંદ્રજીના ચરણકમળમાં માથું નમાવ્યું, પછી તેણે હનુમાનજીને પર્વતનું નામ તથા ઔષધીનું નામ બતાવીને કહ્યું કે—“ તમે તે લઈ આવો. ”

ચો—રામચરણ સરાસિજ ડરરાસી, ચલેડ પ્રયંજન સુત બલભાષી ।

બહૌં દૂત એક મર્મ જનાવા, રાવણ કાલનોમિ ગૃહ આવા ॥

દશમુખ કહા મર્મ તેહિસુના, પુનિ પુનિ કાલનોમિ શિરધુના ।

દેસત તુમહિ નગર જોહિ જારા, તાસુ પન્થકો રોકનહારા ॥

મજિરઘુપતિહિ કરહૃદિતઅપના, તજૌ નાથ અવ સૃષ્ટા જલ્પના ।

નીલકંજ તનુ સુન્દરચ્યામા, હૃદય રાસુ લોચન અભિરામા ॥

અહંકાર મમતા મદ ત્યાગહુ, મહામોહ નિશિ સોવતજાગહુ ।

કાલવ્યાલ કર મક્ષક જોઈ, સ્વપ્નેહુ સમર કિ જીતે કોઈ ॥

હનુમાનજી હૃદયમાં રામનાં ચરણાવિંદને ધરી પોતાનું બળ જણાવીને ઔષધી લેવાને આવ્યા. એ બંધર કોઈ રાક્ષસ દૂતે રાવણને જણાવ્યાથી તે ‘ કાલનેમિ ’ નામના રાક્ષસને ઘેર ગયો. ૧. રાવણે સઘળી હકીકત તેને કહી સંભળાવતાં તે સાંભળીને વારંવાર માથું ધુણાવવા લાગ્યો. અને બોલ્યો કે “ તમારા દેખતાં જેણે લંકાને બાળી નાંખી હતી તેને માર્ગમાં રોકી શકનારો કોણ છે ? ૨. માટે હે નાથ ! હવે તમે વૃથા કલ્પનાઓ છોડી દઈને રામચંદ્રજીનું ભજન કરી પોતાનું કલ્યાણ કરી દ્યો. નીલકમળો જેવા શ્યામ સુંદર

શરીરવાળા અને નેત્રોને બહાલા લાગે એવા રામચંદ્રજીને હૃદયમાં રાખો. ૩. તમે અહંકાર, મમતા તથા મદને છોડી દઇને મહા મોહરૂપી રાત્રિમાં સૂતેલા છો તે બગૃત થાઓ. જે કાળરૂપી સર્પનું લક્ષણ કરી બચ એવા છે તેને કોઇ સ્વપ્નમાં પણ જીતી શકે કે ? ” ૪

દોહા—મુનિદશકંધરિસાન તવ, તેઈ મન કીન્હ વિચાર ॥

રામદૂત કરમરણ ભલ, यह खल नतु मोहिं मार ॥ ૮૪ ॥

એ સાંભળીને રાવણને ઘણી રીસ ચઢી, તેથી કાળનેમિએ મનમાં વિચાર કર્યો કે—‘ રામચંદ્રજીના દૂત (હનુમાનજી) ને હાથે મરવું એ સારું છે. તેમ નહીં મરું તો આ દુષ્ટ મને મારી નાંખશે. ’ ૮૪.

ચો—असकहि चला रचि मग माया, सर मंदिर वर वाग बनाया ।

मास्तमुत देखा शुभ आश्रम, मुनिहिं बृक्षिजल पियौजाय श्रम ॥

राक्षस कपट वेष तहँ सोहा, मायापति दूतहि चह मोहा ।

जाय पवनमुत नायउ माथा, लागा कहन रामगुणगाथा ॥

होत महारण रावण रामहिं, जीतहिं राम न संशय यामहिं ।

इहाँ भये मैं देखौं भाई, ज्ञानदृष्टि बल मोहिं अधिकहिं ॥

माँगा जल तेई दीन्ह कमण्डल, कह कपि नहिं अघाउँ थोरे जल ।

सरमज्जन करि आतुर आवहु, दीक्षा देउँ ज्ञान जेहि पावहु ॥

એ પ્રમાણે મનમાં વિચારી કાળનેમિ ત્યાંથી ચાલ્યો અને હનુમાનજીના માર્ગમાં જઈ માયાથી સરોવર, મંદિર તથા ઉત્તમ બાગ બનાવ્યો. તે સુંદર આશ્રમને જોઈને હનુમાનજીએ ધાર્યું કે આ આશ્રમમાં જઈ મુનિને પૂછીને જળ પીઉં કે જેથી મારો થાક ઉતરી જાય. ૧. કાળનેમિ રામના દૂતને મોહ પમાડવાની ઇચ્છાથી કપટથી મુનિનો વેષ ધરીને ત્યાં બેઠો હતો તેને હનુમાનજીએ તુરત માથું નમાવ્યું. તે સમયે તે મુનિ રામના ગુણોની કથા કહેવા લાગ્યો કે—૨. “ રામચંદ્રજી અને રાવણનું મોટું યુદ્ધ ચાલે છે તેમાં રામચંદ્રજી જીતશે, એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. ભાઈ ! હું અહીં રહીને દેખી શકું છું, મારી જ્ઞાનદૃષ્ટિનું બળ ધણું છે. ” ૩. હનુમાનજીએ તેની પાસે જળ માગતાં તેણે પોતાનું કમંડલ આપ્યું, ત્યારે હનુમાનજીએ કહ્યું કે “ આટલા મોટા પાણીથી હું તૃપ્ત નહીં થાઉં. ” ત્યારે તે મુનિ બોલ્યો કે—“ આ સરોવરમાં સ્નાન કરીને તુરત મારી પાસે આવો, એટલે હું તમને દીક્ષા આપું કે જેથી તમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. ” ૪.

દોહા-સર પૈઠત કપિપદ ગહે, મકરી અતિ અકુલાન ॥

મારિ તાહિધરિ દિવ્યતનુ, ચલી ગગન ચઢિ યાન ॥ ૮૫ ॥

હનુમાનજી સરોવરમાં પેસતાંજ એક મધરીએ તેમનો પગ પકડ્યો. પણ હનુમાનજીએ તેને ખૂબ દબાવાથી તે વ્યાકુળ થઈ, અંતે મરણ પામી દિવ્ય દેહ ધરી વિમાનમાં બેસી આકાશમાં જઈ બોલી કે-૮૫.

ચો-કપિ તવ દરશ મહિં નિષ્પાપા, મિટા તાત મુનિવર કરશાપા ।

મુનિ ન હોઈ યહ નિશિચર ઘોરા, માનહુ સત્યવચન કપિમોરા ॥

અસકાહિ ગઈ અપ્સરા જવહીં, નિશિચરનિકટગયઝકપિતવહીં ।

કહ કપિ મુનિ ગુરુદક્ષિણા લેહુ, પાછે હમહિં મંત્ર તુમ દેહુ ॥

શિર લંગૂર લપેટિ પછારા, નિજતનુ પ્રકટેસિ મરતી વારા ।

રામ રામ કહિ છાંડેસિ પ્રાના, મુનિ મન હર્ષિ ચલે હનુમાના ॥

દેસ્યા શૈલ ન ઓષધિ ચીન્હા, સહસા કપિ ઉપારિ ગિરિ લીન્હા ।

ગહિગિરિનિશિ નમઘાવતમયઝ, અવધપુરી ઝપર કાપિ ગયઝ ॥

“ હે તાત ! હનુમાનજી આપના દર્શનથી હું નિષ્પાપ થઈ છું અને મને મુનિશ્વરનો શાપ લાગેલો તે પણ મટી ગયો.* તમે મારું વચન સત્ય માનજો કે-આશ્રમમાં છે તે મુનિ નથી પણ ભયંકર રાક્ષસ છે. ૧. એમ કહીને તે અપ્સરા ચાલી ગઈ. પછી હનુમાનજી પેલા રાક્ષસની પાસે ગયા અને બોલ્યા કે-“ હે મુનિ ! તમે પ્રથમ ગુરુ દક્ષિણા લ્યો. પછી મને ગુરુ મંત્ર આપો. ” ૨.

(ક્ષેપક) હવે હનુમાનજીને સરોવરમાં વાર લાગેલી બેઠને કાળનેમિએ મન-માં વિચાર કર્યો કે-“ મધરીએ હનુમાનને મારી નાંખ્યો હશે માટે હવે તો હું જલદી લંકામાં જઈ. ૧ અને આ ખબર રાવણને કહી સંભળાવીને તેની પાસેથી રાજ્યનો અરધો ભાગ લઉં. ઉત્તર દિશા તરફ સમુદ્ર આવેલો હોવાથી રેતી વધી જવાની ધારતી છે, ૨. માટે એ દિશા તરફનો ભાગ રાવણને આપીશ અને હું દક્ષિણ તરફનો ભાગ લઈશ. હાથીઓ, રથો, ઘોડાઓ અને સેનાના ભારે ભારે યોદ્ધાઓ એ સર્વની વેહેંચણી કરાવીશ. ૩. જે રીતે પુષ્પક વિમાનમાં પણ ભાગ મળે તેમ કરીને તે પણ પ્રીતિપૂર્વક લઈશ. ” આ પ્રમાણે

* એ કાળનેમિ પૂર્વ જન્મમાં ગાંધર્વ હતો અને મધરી અપ્સરા હતી. તે એક સમયે ધંદ્રની સલામાં ગાતાં હતાં ત્યારે ત્યાં આવેલા દુર્યાસા મુનિને હસવાથી મુનિએ તેઓને શાપ દીધો કે ‘ તમે બન્ને રાક્ષસ થઈ જાઓ. ’ પછી તેઓએ પ્રાર્થના કરતાં અનુગ્રહ કર્યો કે ‘ ત્રેતા યુગમાં રામના દૂતથી તમારો ઉદ્ધાર થશે. ’

કાળનેમિ મનમાં ને મનમાં વિચાર કરતો હતો તેટલામાં હનુમાનજીએ ત્યાં આવીને દક્ષિણા લેવાનું કહ્યું. ૪)

પછી તેના માથામાં પોતાનું પૂછડું લપેટીને પૃથ્વીપર પછાડ્યો, તેથી મરતી વખતે તેણે પોતાનો રાક્ષસ દેહ પ્રકટ કરી ‘ રામ, રામ ’ કહીને પ્રાણ મૂક્યા. પછી હનુમાનજી મનમાં હર્ષ પામીને આવ્યા. ૩ હનુમાનજી આપધીવાળા પર્વત ઉપર જઈ પોહોડ્યા પણ આપધી નહીં ઓળખી શકાયાથી સાહસ કરીને તેમણે આખો પર્વત ઉપાડી લીધો, અને રાત્રિ સમયે આકાશમાં દોડતા અયોધ્યા ઉપર આવી પોહોડ્યા. ૪

દોહા—દેશાભરતવિશાલઅતિ, નિશિચરમન અનુમાનિ ॥

વિનુ ફરશર તર્કિ મારેઝ, ચાપ શ્રવણ લમિ તાનિ ॥ ૮૬ ॥

ભરતજીએ અત્યંત વિશાળ દેહવાળા હનુમાનજીને જોઈને મનમાં અનુમાન બાધ્યું કે આ કોઈ રાક્ષસ છે, તેથી તેમણે કાન સુધી ધનુષ તાણીને રણ વગરનું બાણ તાકીને માર્યું. ૮૬

ચો૦—પરેડ મૂર્છિલ મહિલાગત સાયક, સુમિરત રામ રામ રઘુનાયક ।

સુનિ પ્રિયવચન ભરત ડટિ ધાયે, કપિસમીપ અતિ આતુર આયે ॥

વિકલ વિલોકિ કીશ ડરલાવા, જાગાં નહિં વઢુ ભાંતિ જગાવા ।

મુખ મલીન મન મયડ દુખારી, કહત વચન મરિ લોચન વારી ॥

જેહિવિધિરામવિમુક્ષમોહિકાન્હા, તેહિં પુનિ યહદારુણદુખ દીન્હા ।

જો મોરે મન વચ અરુ કાયા, પ્રીતિ રામ પદ કમલ અમાયા ॥

તૌ કપિ હોડ વિગત શ્રમ શૂલા, જો મોપર રઘુપાત અનુકૂલા ।

વચન સુનત ડટિ વૈઠ કપીશા, કહિ જયજયતિકોશલાધીશા ॥

એ બાણ વાગતાંજ હનુમાનજી ‘ રામ રામ ’ ‘ રઘુનાથ ’ એમ બોલતા બોલતા મુઠ્ઠા પામી પૃથ્વીપર પડ્યા. ભરતજી પ્રિય વચન સાંભળીને તુરત ઉઠીને દોડતા હનુમાનજી પાસે આવ્યા. ૧. હનુમાનજીને મૂર્છિત જોઈને ભરતજીએ છાતીમાં લગાવ્યા અને જગાડવાનો ઘણો ઘણો યત્ન કર્યો પણ બચ્યા નહીં, તેથી ભરતજીનું મુખ મલિન થઈ ગયું અને મન ઘણું દુઃખી થયું. પછી નેત્રોમાં આંસુ ભરીને બોલ્યા કે—૨. “ જે વિધાતાએ મને રામથી વિમુખ કર્યો છે તેણેજ મને આ પાછું દારૂણ દુઃખ દીધું. જે મને મન કર્મ વચનોથી સમચંદ્રજનાં ચરણ કમળોમાં નિષ્કપટ પ્રીતિ હોય, ૩. અને રઘુનાથજી મારાપર અનુકુળ હોય તો આ વાનર શ્રમ તથા દુઃખથી રહિત થજો. ” આ

વચ્ચેના સાંભળતાંજ હનુમાનજી, જય જય કૌશલ્યાધીશ ' એમ બોલતા બોલતા ઉઠીને બેઠા થયા.

સોં—લીન્હ કપિહિ ઉર લાય, પુલક ગાત લોચ ન સજલ ।

પ્રીતિ ન હૃદય સમાય, સુમિરિ રામ રઘુકુલ તિલક ॥

ભરતજીએ હનુમાનજીને પોતાની છાતી સાથે લગાવ્યા. તે સમયે રઘુકુળના તિલકરૂપ રામચંદ્રજીનું સ્મરણ આવવાથી તેમનાં ગાત્રો રોમાંચિત થઈ ગયાં, નેત્રોમાં જળ છાઈ ગયાં અને હૃદયમાં પ્રેમ સમાવા લાગ્યો નહીં.

ચોં—તાત કુશલ કહુ સુખાનિધાનકી, સહિતઅનુજઅરુમાતુ જાનકી ।

કપિ સવ ચરિત સમાસ બચાને, મયે દુઃખિત મન મહં પછિતાને ॥

અહહ દૈવ મૈં કત જગ જાયઝં, પ્રભુકે એકૌકાજ ન આયઝં ।

જાનિ કુઅવસર મન ધરિ ધીરા, પુનિ કપિસનડોલેઝબલવીરા ॥

[મહે ભરતકહ બોલ તાતા, પાછે સુનિ દુઃખ પૈહૈં માતા ।

તેહિતે ચલ દીજૈં સમુઝાઈ, આય ભવન સવ કથા સુનાઈ ॥

સુત ઘાયલ સુનિ સાધુ સુમિત્રાઈ, મયઝ હર્ષ ઔર શોચવિચિત્રાઈ ।

બોલી ધન્ય સુવન મમ આજૂ, જૂઝેઝ સમર સ્વામિકે કાજૂ ॥

પર યક દુઃખ હોત અતિ તાતા, કુતમય મયે રામ વિન આતા ।

પુનિ સ્વભાવ રિપુઢનતે કહેઝ, જાહુ તાત તુમ પ્રભુ પહૈં રહેઝ ॥

સુનત ઉઠે મુદ સહિત પ્રકાશા, વિધિવશ મુઢર ઢરે જનુપાશા ।

પછી ભરતજી બોલ્યા કે—“ તાત ! લક્ષ્મણજી તથા માતા સીતાજી સહિત સુખના ભંડારરૂપ રામચંદ્રજી કુશળ છે ? તે કહો. ” એ સાંભળીને હનુમાનજીએ સર્વ હકીકત ટુંકામાં કહી સંભળાવી, તે સાંભળીને ભરતજી દુઃખિત થયા અને મનમાં પસ્તાવા લાગ્યા કે—૧. અહહ દૈવ ! હું રામચંદ્રજીના એકે કામમાં આવ્યો નહીં માટે જગતમાં હું શું કરવાને જન્મ્યો ? ” પછી યજ્ઞવીર ભરતજી કુઅવસર બાણીને મનમાં ધીરજ ધરીને હનુમાનજીને કહેવા લાગ્યા કે—૨. તાત ! હનુમાનજી પાછળથી લક્ષ્મણજીની મુર્છાની વાત બાણીને સુમિત્રા માતા દુઃખી થશે, માટે તમે મારી સાથે આવીને તેમને સમજાવો. ” હનુમાનજીએ ‘ અહુ સાંઝ ’ કહીને ભરતજીની સાથે ઘેર જઈને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. પવિત્ર સુમિત્રાને પોતાના પુત્રને ઘાયલ થયેલો સાંભળીને હર્ષ તથા શોક થયો. તે બોલી કે—“ મારા પુત્ર લક્ષ્મણને ધન્ય છે કે—તે પોતાના સ્વામીના

કાર્યને માટે યુદ્ધમાં લડીને પડ્યો. ૨ પણ હે તાત ! મારા મનમાં એક વાતે દુઃખ થાય છે કે-આવા કુસમયે રામચંદ્રજી ભાઈ વગરના થયા ! !” પછી સ્વાભાવિક રીતે તેમણે શત્રુધનને કહ્યું કે-“ તાત ! તમે જઈને રામચંદ્રજીની પાસે રહો. ” ૩ એ સાંભળીને શત્રુધન આનંદ પૂર્વક ઉઠ્યા અને મનમાં બણ્યું કે- ‘ દેવયોગે પાંસરા પાસા પડ્યા છે. ’

દોહા-અમ્બ અનુજગતિ દેશિ મન, માની સર્વનિ ગલાનિ ॥

બોલી રઘુપતિ માતુ તવ, કપિતે ધીરજ આનિ ॥ ૮૭ ॥

શત્રુધનની એવી સ્થિતિ જોઈને સઘળી માતાઓ મનમાં ગ્તાનિ પામી, તે સમયે કૌસલ્યાએ ધીરજ ધરીને હનુમાનજીને કહ્યું કે-૮૭

દોહા-જેહિ સૌપેઝ મૈં લષણ કહ, તિનકી યહ ગતિ હોય ॥

અવ કવ દેશૌં નયનભારિ, પુત્ર કમલ મુખ સોય ॥ ૮૮ ॥

“ જે લક્ષ્મણને મેં રામચંદ્રજીના હાથમાં સોંપ્યો હતો તેની આવી દશા થઈ છે ! હવે હું એ પુત્રના મુખ કમળને નેત્રોમાં જળભરીને ક્યારે જોઈશ ! ! ” ૮૮

દોહા-બોલે મારુતમુવન તવ, સકલ ધરહુ મનધીર ॥

કુશલ જાનકી લષણ યુત, એહૈં શ્રીરઘુવીર ॥ ૮૯ ॥

ત્યારે હનુમાનજી બોલ્યો કે-“ તમે સર્વે મનમાં ધીરજ ધરો. શ્રી રઘુનાથજી સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત ક્ષેમ કુશળ અહીં આવશે. ” ૮૯

ચો-તાત ગહરુ હોઈહૈં તુહિ જાતા, કાજ નશાઈહિ હોતપ્રમાતા ।

ચહુ મમ સાયક શૈલ સમેતા, પઠવૌં તોહિં જહૈં કૃપાનિકેતા ॥

મુનિકપિ મન ઉપજાઅભિમાના, મોરે માર ચલહિ કિમિવાના ।

રામપ્રતાપ વિચારિ વહોરી, વન્દિચરણ બોલેઝ કરજોરી ॥

તવ પ્રતાપ ઝર રાસિ મુઝાઈ, જૈહૌં નાથ બાળકી નાઈ ।

હર્ષિ મરત તવ બળિહુડીન્હા, પદ શિરનાય ગમન કપિકીન્હા ॥

પછી શત્રુધન બોલ્યા કે-“ તાત ! તમને ત્યાં જતાં વાર લાગશે તો પ્રભાત થતાંજ કામ બગડી જશે, માટે તમે પર્વત સહિત મારા બાણપર ચઢો એટલે જ્યાં રામચંદ્રજી છે ત્યાં તમને પોહોચાડી દઉં. ” ૧ એ સાંભળીને હનુમાનજીને અભિમાન આંચું કે-‘ મારા ભારથી બાણ શી રીતે ચાલશે ? ’ પછી રામનો પ્રતાપ વિચારી ભરતજીના ચરણોમાં વંદન કરી હાથ જોડીને બોલ્યા કે-૨. “ સ્વામી ! તમારો પ્રતાપ હૃદયમાં રાખીને હું મારી મેળેજ

બાણની પેઠે જઈશ. ” એ સાંભળી ભરતજીએ રાજ થઈને રજા આપી એટલે હનુમાનજી ભરતજીને પગે લાગીને ત્યાંથી ચાલ્યા. ૩.

દોહા—ભરત બાહુબલ શીલગુણ, પ્રમુપદ પ્રીતિ અપાર ॥

જાત સરાહત મનહિં મન, પુનિ પુનિ પવનકુમાર ॥ ૧૦ ॥

ભરતજીનાં બાહુબળ, શીલ, ગુણ અને તેમની રામચંદ્રજીનાં ચરણોપરની પ્રીતિ એનાં મનમાં વારંવાર વખાણ કરતા હનુમાનજી જતા હતા. ૬૦

ચો—વહાં રામ લક્ષ્મણહિં નિહારી, બોલે વચન મનુજ અનુહારી ।

અર્ધરાત્રિ ગઈ કાપિ નહિં આવા, રામ ઉઠાઈ અનુજ ઊર લાવા ॥

સકહુ ન દુઃખિત દેશિ મોહિકાઝ, બન્ધુ સદા તવ મૃદુલ સ્વભાઝ ।

મમહિત લાગિ તજેડ પિતુ માતા, સહેડ બિપિન હિમ આતપ વાતા ॥

સો અનુરાગ કહાં અવ ભાઈ, ઉઠહુ ન સુનિ મમ વચવિકલાઈ ।

જો જનિતેડ વન બંધુ વિહોહુ, પિતા વચન નહિં મનતેડે વોહુ ॥

મૃત વિત નારિ ભવન પરિવારા, હોહિં જાહિં જગ વારાહિવારા ।

અસ વિચારિ જિયે જાગહુ તાતા, મિલહિ ન બહારિ સહોદર ભ્રાતા ॥

યથા પંચ વિનુ સ્વગપાતિ દીના, મણિ વિનુ ફણિ કરિવર કર હીના ।

અસ મમ જિવન બંધુ વિન તોહીં, જો જડ દૈવ જિયાવૈ મોહીં ॥

જૈહાં અવધ કવન મુંહલાઈ, નારિહેતુ પ્રિયવન્ધુ ગૈવાઈ ।

વરુ અપયશ સહતેડે જગમાહીં, નારિ હાનિ વિશેષ ક્ષતિ નાહીં ॥

અવ અવલોકિ શોક યહ તોરા, સહૈ કઠોર નિઠુર ઊર મોરા ।

નિજ જનનીકે એક કુમારા, તાત તાહુ તુમ પ્રાણઅધારા ॥

સૌપેડ મોહીં તુમાહિં ગહિપાની, સવ વિધિમુખદપરમહિતજાની ।

ઉતર તાહિ દેહીં કા જાઈ, ઉઠિ કિન મોહિંસમુજાવહુ ભાઈ ॥

બહુવિધિ શોચત શોચિવિમોચન, શ્રવતસલિલરાજિવદલોચન ।

ઉમા અસ્વળ્ડ એક રઘુરાઈ, નરગતિ ભક્તિ કૃપાલુ દિશાઈ ॥

હવે લંકામાં રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજીને જોઈને મનુષ્યની પેઠે વચનો બોલ્યા કે—“ અર્ધ રાત્રિ ગઈ તોપણ હનુમાનજી આવ્યા નહી. ” એમ બોલી લક્ષ્મણજીને ઉપાડીને છાતીએ લગાવ્યા. ૧ રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“ હે ભાઈ ! તમે મને કદી પણ દુઃખી જોઈ શકતા ન હતા, તમારો સ્વભાવ સર્વદા કૌમળ છે. તમે મારા હિતને વાસ્તે માતા પિતાને

განმარტებული

მედიკალიზაცია.

მედიკალიზაცია

ત્યાગ કરી મારી સાથે વનમાં આવીને વનનો તડકો, ટાઢ અને પવન સહન કર્યો છે. ૨. હે ભાઈ ! એ તમારી પ્રીતિ હવે ક્યાં ગઈ ? ! તમે મારાં વ્યાકુળતા ભરેલાં વચનો સાંભળીને કેમ ઉઠતા નથી ? ' વનમાં તમે બાંધુનો વિયોગ થશે ' એમ હું બાણતો હોત તો પિતાનું વચન પાળવાને હું વનમાં આવત નહીં. ૩ તાત ! જગતમાં પુત્ર, ધન, સ્ત્રી, ઘર અને કુટુંબ પરિવાર એ વારંવાર પ્રાપ્ત થાયછે અને જાય છે, પણ સહોદર ભાઈ ફરીથી મળતો નથી, એમ મનમાં બાણીને જાગે. ૪. જો જડ દેવ મને કદાપિ જીવાડશે તોપણ જેવું પાંખો વગરના દીન પક્ષીનું, મણિ વિનાના સર્પનું અને સૂંઢ વગરના હાથીનું જીવવું છે, તેવું તમે ભાઈ વિનાનું માણું જીવન છે. ૫. હું સ્ત્રીને માટે તમે જેવા પ્રિયબાંધુને ગુમાવીને શું મોઢું લઈને અયોધ્યામાં જઈશ ? જગતમાં અપકીર્તિ (કે વનમાં જઈ સ્ત્રીને ગુમાવી આવ્યા તે) સહન કરી હોત તો સાડું થાત, કેમકે સ્ત્રીની હાનિ તે કાંઈ ભારે હાનિ નથી, ૬. હવે માણું કઠોર અને નિષ્કુર મન એ અપકીર્તિ અને તે ઉપરાંત તમારો શોક પણ સહન કરશે. હે તાત ! તમે તમારી માતાના એકના એકજ પુત્ર તેમના પ્રાણના આધાર રૂપ છો, ૭. તે તેમણે મને સર્વ પ્રકારે સુખ દેનારો અને પરમ હિતસ્વી બાણીને તમારો હાથ આલીને સોંપ્યા હતા, તે હવે તેમની પાસે જઈને હું શો ઉત્તર આપીશ ? ભાઈ ! તમે ઉઠીને તે મને સમજાવો. " ૮. શોકને નષ્ટ કરનારા રામચંદ્રજી એ પ્રમાણે ઘણી ઘણી રીતે શોક કરવા લાગ્યા અને ક્રમજનક સરખાં નેત્રોમાંથી આંસુ પાડવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! કૃપાળુ રામચંદ્રજી પોતે અખંડ સન્નિધિ-દાનંદ સ્વરૂપ છે તેમ છતાં તેમણે આ પ્રમાણે મનુષ્ય લીલા ભક્તોના હિતને વાસ્તે દેખાડી છે. ૯.

સો-પ્રમુ વિલાપ સુનિ કાન, વિકલ ભયે વાનર નિકર ॥

આઈ ગયે હનુમાન, જિમિ કરુણામહું વરિરસ ॥

રામચંદ્રજીના વિલાપ કાને સાંભળીને વાનરોનો સમૂહ વ્યાકુળ થઈ ગયો. એટલામાં જેમ કૃષ્ણ રસમાં વીરરસ આવી મળે તેમ તે સમયે હનુમાનજી ત્યાં આવી પોહોંચ્યા.

ચો-હર્ષિ રામ મેટેડ હનુમાના, અતિ કૃતજ્ઞપ્રમુ પરમ સુજાના ।

તુરત વૈદ્ય તવ કીન ઉપાઈ, ઉઠિ વૈટે લક્ષ્મણ હરષાઈ ॥

હૃદય લાઈ મેટેડ પ્રમુ ભ્રાતા, હર્ષે સકલ ભાલુ કપિ વ્રાતા ।

પુનિ કપિ વૈદ્ય તહાં પહુંચાવા, જેહિ વિધિ તવહિ તાહિલે આવા ॥

(સ્તેષક) હરિદિન ધૂમ્રાક્ષ ષલવાના, ચાદિ કીન્હો અતિમમર મહાના ।

महा वीर तेहि कियो निपाता, चढयो अकंपन पुनिदुःखदाता ॥
 समर कीन्ह ताने अतिभारी, मार्यो तेहि युवराज प्रचारी ।
 पुनि प्रहस्त क्रोधातुर आवा, नीलमार तेहि धरणि गिरावा ॥
 चलयो महोदर करि अतिक्रोधा, महावीर मार्यो सो योधा ।
 पुनि अतिकाय भिर्यो रिसि आई, मार्यो आठ दीन कीन्ह लराई ॥
 कुंभ निकुंभ आय रण ठाना, मरे पांचदिन करि मैदाना ।
 पुनि मकराक्ष महाभट आवा, लक्ष्मणसे अति युद्ध मचावा ॥

अत्यंत कृतज्ञ अने परमसुखी रामचंद्रल्ले दुर्ष पाभीने हनुमानल्ले
 लेटया. पछी सुषेणु वैद्ये तुरत उपाय कय्यो ओटले लक्ष्मणल्ले दुर्षपाभी उडीने जेठा थया.
 १. रामचंद्रल्ले तेमने छातीये लगावीने लेटया अने सर्ववानरों तथा रींछो पणु दुर्ष पा-
 भ्या. पछी हनुमानल्ले जे रीते वधने लाव्या हुना ते रीतेतेने घेर भूझी आव्या. २.
 पछी ओकादशीने दिवसे जणवान धूम्राक्ष नामना राक्षसे युद्धे यढीने लारे ल-
 डाछ करी, तेने हनुमानल्ले मारी नांज्यो. ते पछी दुःख देनारो अकंपन
 यढ्यो. ३. तेणु पणु अत्यंत लारे युद्ध कय्युं, तेने अंगदे मारी नांज्यो. ते
 पछी क्रोधातुर प्रहस्त यढी आव्यो, तेने नीले मारीने पृथ्वी पर पाडी दीधो ४.
 तेना पछी अत्यंत क्रोधवाणो महोदर राक्षस यढ्यो तेने हनुमानल्ले मारी
 नांज्यो, ते पछी अतिकाय राक्षस क्रोध करीने आवी लीड्यो, ते आठ दिवस
 सुधी लडाछ करीने भरणु पाभ्यो. ५. पछी कुंल तथा निकुंल रणु यढ्या,
 तेओ पांच दिवस सुधी लडीने भरणु पाभ्या. पछी मोटो योद्धो मकराक्ष आ-
 व्यो, तेणु लक्ष्मणल्ले साथे लारे युद्ध मचाव्युं. ६.

दोहा—तब लक्ष्मणने क्रोधकर, ताको डारो मार ।

कपिदलमें आनंद भयो, जयजयकार पुकार ॥ ९१ ॥

लक्ष्मणल्ले क्रोध करीने मकराक्षने मारी नांज्यो, तेथी वानराओनी
 सेनामां आनंद छाछ गयो अने सर्व जय जयकार पोकारवा लाव्या. ६१.

चो०—यह वृत्तान्त दशानन सुनेउ, आति विषाद पुनिपुनि शिर धुनेउ ।

व्याकुल कुंभकर्ण पहुँ गयउ, करि बहु यत्न जगावत भयउ ॥

दशसहस्र राक्षस तब धाये, ढोलददामें अधिक बजाये ।

करनलगे कोउ मुद्गर मारी, तदापि उठ्यो न सो असुरारी ॥

कोउ लात चपेट लगावै, परताके कछु मनाहैं न आवै ।

भूधर सम तेहि पर्यो शरीरा, तासों तनमें गिनत न पीरा ॥

શ્વાસ તજત આંધીસી આવત, સન્મુખ તોહિ કોડ ટિકન ન પાવત ।

તબરાક્ષસ યહ કીન્હ વિચારી, કાટન લગે પ્રચાર પ્રચારી ॥

ઉઝ્યો ન પુનિ ત્વ કિયો ઉપાઈ, દિયે નાકમેં મેલ્લ ચલાઈ ।

અરુ હાથિનકી દાંચ ચલાઈ, છીંક મહા નિશિચરકો આઈ ॥

એ સઘળો વૃત્તાંત રાવણના સાંભળવામાં આવતાં અત્યંત ખેદથી વાર-વાર માથું ધૂણાવવા લાગ્યો અને વ્યાકુળ થઈ કુંભકર્ણની પાસે જઈને ઘણા પ્રયત્નો કરીને તેને જગાડવા લાગ્યો. ૧. તે સમયે દશહજાર રાક્ષસો કુંભકર્ણને જગાડવાને દોડ્યા અને પુષ્કળ ઢોલ તથા નગારાં વગાડવા લાગ્યા. કેટલાક તો મુહૂરથી મારવા લાગ્યા તોપણ તે જાગ્યો નહીં. ૨. કેટલાક તો લાતો તથા થપ્પડો લગાવવા લાગ્યા તોપણ કુંભકર્ણના મનમાં તેની અસર થઈ નહીં. તેનું શરીર પર્વતની પેઠે પડયું હતું તેથી તેના શરીરમાં કશી પણ પીડા જણાતી નહોતી. ૩. તેનાં નસકોરાંમાંથી આંધીની પેઠે શ્વાસ નીકળતો હતો તેથી તેની સન્મુખ કોઈથી ટકી શકાતું નહોતું. પછી રાક્ષસોએ વિચારીને એવું કંઈ કે-તેને પોકારી પોકારીને કાપવા લાગ્યા. ૪. તેમ કરતાં પણ જ્યારે ઉઠ્યો નહીં ત્યારે તેના નાકમાં મેખા ભરી અને તેના શરીરપર હાથીઓની હારો ચલાવી, ત્યારે એ મોટા રાક્ષસને છીંક આવી. ૫.

દોહા-કુંભકર્ણ પેઢાયકર, તૈવે ઉઘારે નૈન ।

રાક્ષસ લાગે ભાગને, રાવણ માન્યો ચૈન ॥૧૨॥ (ઈતિ ક્ષે.)

પછી કુંભકર્ણ આજસ મરડીને નેત્રો ઉઘાડ્યાં એટલે રાક્ષસો નામી જવા લાગ્યા, અને રાવણ ખુશી થયો. ૯૨.

ચો-જાગા નિશિચર દેલિય કૈસા, માનહું કાલ દેહ ધરિ વૈસા ।

કુમ્ભકર્ણ પૂછા મુનુભાઈ, કાહે તવ મુલ્લ રહા સુલ્લાઈ ॥

કથા કહી સબ તેઈ અભિમાની, જેહિ ગકાર સીતા હરિ આની ।

તાત કપિન નિશિચર સંહારે, મહા મહા યોધા સબ મારે ॥

દુર્મુલ્લ સુર રિપુ મનુજ અહારી, મટ અતિકાય અકંપન ભારી ।

અપર મહોદર આદિક વીરા, પરે સમરમહં સબ રણધીરા ॥

જાગેલો કુંભકર્ણ જાણે સાક્ષાત્ કાળ જ દેહ ધરીને આવ્યો હોય એવો દેખાવા લાગ્યો. પછી કુંભકર્ણ રાવણને પૂછ્યું કે-“ભાઈ! તારું મુખ કેમ સૂકાઈ ગયું છે?” ૧. ત્યારે અભિમાની રાવણે જે પ્રકારે પોતે સીતાનું હરણ કરી લાવ્યો હતો તે સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી, અને કહ્યું કે “તાત!

વાનરોએ રાક્ષસોના સંહાર કરી નાંખ્યો છે અને સર્વ મોટા મોટા યોદ્ધાઓને મારી નાંખ્યા છે. ૨. દુર્યુધ, દેવશત્રુ, મનુષ્યાહારી, અતિકાય, અકંપન તથા મહોદર એ વગેરે વીર અને રણધીર યોદ્ધાઓ રણમાં પડ્યા છે. ” ૩.

દોહા—દશકન્ધરકે વચન સુનિ, કુમ્ભકર્ણ બિલસ્વાન ।

જગદમ્બા હરિ આનિકૈ, શઠ ચાહસિ કલ્યાન ॥૨૩॥

એવાં રાવણનાં વચનો સાંભળીને કુંભકર્ણ વ્યાકુળ થઈને બોલ્યો કે—
“શઠ ! તું જગતજનની સીતાજીનું હરણ કરી લાવીને કલ્યાણની ધરણ કરેછે ? ૯૨.

ચો—મલ ન કીન્હ તૈ નિશિચરનાહા, અવમોર્હિ આનિ જગાયદુ કાહા ।

અજદું તાત સાગદુ અભિમાના, મજદુ રામ દોડ્હિ કલ્યાના ॥

વિન વિચાર તુમ કારજ ઠાના, તાતે નહિ દોડ્હિ કલ્યાના ।

તુહારી સભામાંહિ દશકંધર, કાર્ય કુશલ નહિ કોડ મંત્રીવર ॥

સાગરપાર સિબિર અસ્થાપન, કાહે તુમ નહિ કિયો દશાનન ।

રક્ષિતહોતો સાગરપારા, બંધત સેતુ ફિર કૌન પ્રકારા ॥

જબ અસહાય રહે દોડ ભાઈ, તવ તિનકો નહિ માર્યો જાઈ ।

મિત્ર તુહાર વાલિ અતિભારી, તાકી લે સહાય અસુરારી ॥

કરતે શત્રુ ન કર સંહારા, યહ સવ તજ ચોરી પરદારા ।

શૂર્પણખાકો દશા નિહારી, કરતે તેહિક્ષણ પ્રમુસનરારી ॥

રાક્ષસોના રાજા ! તૈ આ કામ સાડું કર્યું નથી. તૈ હવે મને શા માટે જગાડ્યો ? તું હજી પણ અભિમાન છોડી દઈને રામને ભજ કે જેથી તારું કલ્યાણ થાય. ૧. પણ તૈ વગર વિચારે કામ કર્યું છે તેથી તારું કલ્યાણ થવાનું નથી. રાવણ ! તારી સભામાં કોઇપણ મંત્રી કાર્યમાં કુશળ કે ઉત્તમ નથી. ૨. હે રાવણ ! તૈ સમુદ્રને સામેપાર એક છાવણી કેમ નાંખી નહી ? એ કિનારાનું રક્ષણ કર્યું હોત તો રામચંદ્રજી શી રીતે સેતુ બાંધી શકત ? ૩. જ્યારે એ બે બાઈઓ કોઇની સહાયતા વિનાના એકલાજ હતા ત્યારે તૈ જઈને તેઓને કેમ માર્યા નહી ? વળી વાળી તારો મોટો મિત્ર હતો તેની સહાયતા લઈને, ૪. સઘળા વાનરોને પક્ષમાં લઈ તેઓનો સંહાર કર્યો નહી. એ સઘળું જે કરવું બેઠતું હતું તે છોડી દઈને તે પારકી સીની ચોરી કરી. શૂર્પણખાની દશા બેઠને તેજ સમયે તારે રામની સાથે લડાઈ કરવી બેઠતી હતી. ૫.

દોહા—સાગનીતિપથ ધર્મ તજ, હરિ આનિ પરનારિ ।

રાગનીતિ પરમાર્થતા, તુમ સવ દીન્હ વિસારિ ॥ ૨૪ ॥

તું નીતિનો માર્ગ છોડી દઇને તથા તારો ધર્મ તણ દઇને પરમીનું હરણ કરી લાગ્યો છે અને રાજનીતિ તથા પરમાર્થપણ એ સર્વ તે વીસારી દીધાં છે. ૬૪.

ચો-તાત રામ પ્રાકૃત નર નાંહી, પૂરણ બ્રહ્મ લક્ષ્મણ મોંહી ।

મૂકે માર હરણ અવતારા, લિયો કહ્યો નારદ બહુવારા ॥

હૈં દશશીશ મનુજ રઘુનાયક, જાકે હનુમાનસે પાયક ।

અહહ બન્ધુ તૈં કીન સુટાઈ, પ્રથમહિં મોંહિં ન જગાયદુ આઈ ॥

કીન્હેદુ પ્રભુ વિરોધતેહિ દેવક, શિવ વિરાંચિ સુર જાકે સેવક ।

નારદ મુનિ મોંહિં જ્ઞાનજો કહેજ, કહતેઝે તોંહિં સમય નહિંરહેજ ॥

અથ મરિ અંક મેદુ મોંહિં મારી, લોચન સફલ કરોં નિજ જાઈ ।

શ્યામગાત સરસીરુહ લોચન, દેસોં જાઈ તાપ ત્રય મોચન ॥

તાત ! રામચંદ્રજી પ્રાકૃત મનુષ્ય નથી. તેમને તારા મનમાં તું પૂર્ણ પ્રજ્ઞા સમજાવે. તેમણે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને વાસ્તે અવતાર ધર્યો છે એમ નારદજીએ મને ઘણીવાર કહ્યું છે. ૧. હે રાવણ ! જેને હનુમાનજી જેવા સેવક છે એવા રામચંદ્રજીને માણસ કહેવાય ? અહહ ભાઈ ! તે ઘણું ખોટું કયું કે પ્રથમજ મારી પાસે આવીને મને જગાડ્યો નહી. ૨. જેના શિવ પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ સેવક છે એવા સમર્થ દેવની સાથે તે વિરોધ કર્યો છે, પણ નારદ મુનિએ મને જે જ્ઞાન કહ્યું હતું પણ તે તને કહેવાનો સમય મળ્યો નહોતો. ૩. માટે હે ભાઈ ! તું હવે મને બાથ લીડીને મળી લે એટલે હું રામચંદ્રજી પાસે જઈને મારાં નેત્રોને સફળ કરું, અને શ્યામ શરીરવાળા, કમળો સરખાં નેત્રોવાળા અને ત્રિવિધિ તાપથી સુકૃત કરનારા પ્રભુનાં દર્શન કરું. ૪.

દોહા-રામરૂપ ગુણ સુમિરિ મન, મગ્ન મયો ક્ષણેક ।

રાવણ મોંગેઝ કોટિ ઘટ, મદ અરુ મહિષ અનેક ॥ ૯૫ ॥

કુંભકર્ણ રામના રૂપનું તથા ગુણોનું મનમાં સ્મરણ કરીને એક ક્ષણવાર સુખી મગ્ન થઈ રહ્યો, પછી રાવણ પાસે મદિરાના કરોડો ઘડા તથા અનેક પાકા મંગાવ્યા. ૯૫.

ચો-મહિષ સ્વાઈ કરિ મદિરા પાના, ગર્જેઝ વજ્રઘાત અનુમાના ।

કુમ્ભકર્ણ દુર્મદ રણરંગા, ચલા દુર્ગ તજિ સેન ન સંગા ॥

દેસિ વિભીષણ આગે આયડ, પુનિ પદગાહિ નિજનામસુનાયડ ।

અનુજ ઉઠાય હૃદયતોહિલાવા, રઘુપતિ ભક્ત જાનિ મનમાવા ॥

તાતલાત મોંહિં રાવણ મારા, કહત પરમ હિત મંત્ર વિચારા ।

તેહિ ગલાનિ રઘુપાતિ પહ્ન આયઝં, દીન જાનિ પ્રભુકેમનભાયઝં ॥
 સુનસુત ભયઝ કાલવશરાવન, સોકિમિમાનૈ પરમશિલાવન ।
 ધન્ય ધન્ય તૈં ધન્ય વિભીષણ, ભયઝ તાત નિશિચરકુલ ભૂષણ ॥
 બન્ધુ વંશ તૈં કીન્હ ઝજાગર, ભજહુ રામ શોભા સુખસાગર ॥

પાડાઓનો ભક્ષ કરીને તથા મદિરા પીને તેણે બાણે વજ્રપાત થયો. હોય એવી ગર્જના કરી. મોટો અભિમાની તથા રણુળ કે કુંભકર્ણ કિલ્લો છોડી દઇને એકલોજ લડવા ચાલ્યો. ૧. તેને આવતો જોઇને વિભીષણ તેની પાસે આવ્યો. અને તેના ચરણ પકડીને પોતાનું નામ કહ્યું. કુંભકર્ણે નાનાભાઇ વિભીષણને ઉઠાડીને છાતીએ લગાવ્યો. અને રામચંદ્રજીનો ભક્ત બાણીને મનમાં રાજ થયો. ૨. વિભીષણ બોલ્યો કે—“ તાત ! હું રાવણને તેના મોટા હિતની વાત કહેવા ગયો. ત્યારે તેણે મને લાત મારી, તે ગ્લાનિથી હું રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો છું. મને દીન બાણીને પ્રભુ પ્રસન્ન થયા છે. ૩. કુંભકર્ણે બોલ્યો કે—“ પુત્ર ! (નાનો ભાઇ પુત્રસમાન ગણાય છે.) સાંભળ. રાવણ કાળને વશ થયો છે તે સારી શીખામણ કેમ માને ? વિભીષણ ! તને વારંવાર ધન્ય છે. તાત ! તું રાક્ષસોના કુળના ભૂષણરૂપ નીવડ્યો છે. ૪. હે ભાઇ ! તેં આપણુ કુળને ઉન્નવણ કર્યું છે કે જેથી તું શોભા તથા સુખના સમુદ્રરૂપ રામચંદ્રજીનું ભજન કરે છે.

દોહા—મન ક્રમ વચન કપટતજિ, ભજહુ તાત રઘુવીર ।

જાહુ ન નિજ પર સૂઝ મોહિં, ભયઝં કાલ વશવીર ॥૧૬॥

તાત ! મન કર્મ વચનથી કપટ છોડી દઇને રામચંદ્રજીનું ભજન કરજો. હવે તું અહીંથી બા. કેમકે હું કાળને વશ થયો છું તેથી મને પારકું કે પોતાનું કંઈ સૂઝતું નથી. ૬૬.

ચો—બન્ધુ વચન સુનિ ફિરા વિભીષણ, આયઝ જહ્નં ત્રૈલોક્યાવિભૂષણ ।

નાથ મૃધરાકાર શરીરા, કુમ્ભકરણ આવત રણધીરા ॥

ઇતના કપિન સુના જબ કાના, કિલકિલાઇ ધાયે હનુમાના ।

લિયે ઝપારિ વિટપ અરુ મૃધર, કટકટાઇ દારીહિં તિહિં ઝપર ॥

કોટિકોટિ ગિરિ શિખર પ્રહારા, કરાહિં બાલુ કપિ એકહિવારા ।

મુરૈ નમનતનુ ટરૈ નહિં ટારે, જિમિ ગજ અર્ક ફલનિકે મારે ॥

તવ મારુતસુત મુષ્ટિક હનેઝ, પરેઝ ધરણિ વ્યાકુલ શિરધુનેઝ ।

પુનિ ઝઠિ તેઈ મારેઝ હનુમન્તા, ધુમિત ધાયલ પરેઝ તુરન્તા ॥

પુનિ નલ નીલહિંબવાનિ પછારેસિ, જહૈં તહૈં પટકિ ૨ મટ મારેસિ ।
ચલી વલીમુલ્લ સેન પરાઈ, અતિભય ત્રસિત નકોડસમુદાઈ ॥

કુંભકર્ણનાં વચનો સાંભળી વિલીષણ પાછો ફરીને રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો. અને કહ્યું કે—“ નાથ ! પર્વત જેવા શરીર વાળો રણધીર કુંભકર્ણ આવે છે. ” ૧ એ વચન વાનરોને કાને પડતાંજ હનુમાનજી સહિત તેઓ કિલકારિઓ કરતા દોડ્યા, તેઓ વૃક્ષો તથા પર્વતો ઉપાડી લઈ દાંત કડકડાવીને કુંભકર્ણ ઉપર નાંખવા લાગ્યા. ૨ વાનરો તથા રીંછો કોટાનકોટિ પર્વતોનાં શિખરોનો પ્રહાર એકીવારે કરવા લાગ્યા, તોપણ જેમ હાથી આકડાનાં ફળોના ભારને ગળે નહી તેમ કુંભકર્ણ મનમાં ડરો નહી, અને શરીરથી ખસેડતાં ખસ્યો નહી. ૩ ત્યારે હનુમાનજીએ મૂઠી મારી તેથી તે વ્યાકુળ થઈને ધરતીપર પડીને માથું ધૂણાવવા લાગ્યો. પછી પાછો ઉઠીને તેણે હનુમાનજીને એવા માર્યા કે તે તુરત ધાયલ થઈ ચકરી ખાઈને પડ્યા. ૪ પછી કુંભકર્ણે નળ તથા નીલને પછાડ્યા અને જ્યાં ત્યાં ખીજાં યોદ્ધાઓને પણ પટકી પટકીને મારી નાંખ્યા. તેથી વાનરોની સેના ભાગવા લાગી. અત્યંત ભય તથા ત્રાસને લીધે કેાઈ પણ વાનર તેની સામે ઉભો રહ્યો નહિ. ૫

દોઢા—અંગદાદિ કપિ મૂર્ચ્છિત, કારિ સમેત સુગ્રીવ ।

કાંચદાબિં કપિરાજકહૈં, ચલા અમિત બલસૈંવ ॥૧૭॥

અપાર ખળની સીમારૂપ કુંભકર્ણે અંગદ તથા સુગ્રીવ વગેરે સર્વ વાનરોને મૂર્છિત કરીને અને સુગ્રીવને તો પોતાની કાખમાં દબાવી લઈને આવ્યો. ૬૭

ચો—ઉમા કરત રઘુપતિ નરનીલા, खेलगरुडजिमिअहिगणमीला ।

भ्रुकुटि भृङ्ग जिहि कालहि खाई, ताहि कि ऐसी सोह लराई ॥

जगपावनि कीराते विस्तरहीं, गाइ गाइ नर भवनिधि तरहीं ।

मूर्च्छागइ मारुतसुत जागा, सुग्रीवहिं तब खोजन लागा ॥

कपिराजहुकी मूर्च्छा बीती, निबुकिगयउतेहि मृतकप्रतीती ।

काटेसि दशन नाशिका काना, गर्जि अकाश चला तोहि जाना ॥

गहेसि चरण धरि धरणि पछारा, अतिलाघव पुनिउठि तोहिमारा ।

पुनि आयउ प्रभुपहँ बलवाना, जयति जयतिजय कृपानिधाना ॥

नाक कान काटे तोहि जानी, फिरा क्रोध करि मानिगलानी ।

सहजभीम पुनि विनु श्रुतिनामा, देखत कपिदल उपजी त्रासा ॥

હે પાર્વતી ! જેમ ગરુડજી સર્પોની સાથે મળીને ખેલ કરે તેમ રામ-ચંદ્રજી રાક્ષસો સાથે મનુષ્યલીલા કરતા હતા. નહીં તો જેની ભકુટીનો વિલાસજ કાળને ખાઈ જાય તેવો છે તેને આવી લડાઈ શોભે કે ? ૧ એ મનુષ્યલીલાથી જગતને પવિત્ર કરનારી તેમની કીર્તિનો વિસ્તાર થશે કે જેને ગાઈગાઈને માણસો ભવસાગરને તરી જાય. હવે હનુમાનજીની મૂર્છા વળતાં તે જાગીને સુગ્રીવને શોધવા લાગ્યા, ૨ સુગ્રીવની મૂર્છા વળતાં તે કાખમાંથી નીકળી પડ્યો, તેને શબ જેવો જાણીને કુંભકર્ણે છોડી દીધો. એટલે સુગ્રીવ દાંતવડે તેનાં નાકકાન કાપી લઈ ગર્જના કરીને આકાશમાં જતો રહ્યો, ૩ કુંભકર્ણે તેને પાછો પકડીને પૃથ્વીપર પછાડ્યો તોપણ ઘણી ઝડપથી તેણે ઉડીને પાછો કુંભકર્ણને માર માર્યો અને પછી ‘કૃપાનિધાનનો જય જય જય’ એમ બોલતો તે રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો. ૪ સુગ્રીવે નાકકાન કાપી નાંખેલાં જાણીને કુંભકર્ણે ગ્લાનિ પામી ક્રોધ કરીને પાછો ફર્યો. એક તો એ સ્વાભાવિકજ ભયંકર હતો અને વળી નાકકાન વિનાનો થયો, તેથી તેનું વિકરાળ સ્વરૂપ જોઈને વાનરોનું સૈન્ય ત્રાસ પામ્યું. ૫

દોહા—જય જય જય રઘુવંશમણિ, ધાયે કપિ કરિહૃહ ।

एकहि बार जो ताहिपर, डारे गिरि तरु जूह ॥ ૧૮ ॥

‘રામચંદ્રજીનો જય, જય, જય’ એમ બોલતા તથા ‘હૂ હૂ’ શબ્દ કરતા વાનરો દોડ્યા અને સર્વે એકીવખતે કુંભકર્ણ ઉપર પર્વતોના સમૂહો નાંખ્યા.

ચો-કુમ્ભકર્ણ રણરંગ વિરુદ્ધા, સન્મુખ ચલા કાલ જનુ કુદ્દા ।

कोटि कोटि कपि धरि धरि खाई, जिमि टीडी गिरि गुहा समाई ॥

कोटिन गहि शरीरसन मर्दा, कोटिन मींजि मिलायासे गर्दा ।

मुख नासिका श्रवणकी बाटा, निकसि पराहिं भालु कापिठाटा ॥

रण मदमत्त निशाचर दर्पा, मानहुँ विश्व ग्रसन कहँ अर्पा ।

मुरे सुभट रण फिरहिं नफेरे, सूझ न नयन सुनै नहिं टेरे ॥

कुम्भकर्ण कपि सेन बिडारी, सुनि धाये रजनीचर झारी ।

देखी राम बिकल कटकाई, रिपु अनीक नाना विधि आई ॥

રણખંડો અને કોથી કુંભકર્ણ જાણે ક્રોધ પામેલો કાળ સાથે આવતો હોય તેમ તે વાનરોની સાથે ચાલ્યો. જેમ તીડોનો સમૂહ પર્વતની ગુફામાં સમાઈ જાય તેમ કરોડો વાનરોને તે પકડીપકડીને ખાવા લાગ્યો. ૧ કરોડોને પકડીપકડીને પોતાના શરીરથી ચગદી નાંખ્યા, અને કરોડોને મસળી નાંખીને ધૂળમાં મેળવી દીધા. વાનરો તથા રીંછોનાં યુદ્ધ શ્રુત નાક તથા કાન મારે

થઈને નીકળી પડવા લાગ્યાં. ૨ રણમાં મદોન્મત્ત અને અભિમાની કુંભકર્ણે બાણો જગતને ગળી જવાનો સંકલ્પ કર્યો હોય એવો તે દેખાતો હતો. વાનર યોદ્ધાઓ ભાગવા લાગ્યા તે પાછા વાળતાં પણ વળતા નહીં, તેઓ નેત્રોએ દેખાતા નહીં હતા તથા પોકારતાં કાને સંભળતાજ ન હતા કે કશે ઉત્તર પણ આવતા નહતા. ૩ વાનરોનું સૈન્ય કુંભકર્ણે વીંછેરી નાંખ્યાની વાત બાણીને રાક્ષસોનો સમૂહ ઢોડો આવ્યો. રામચંદ્રજીએ પોતાનું કટક વ્યાકુળ થયેલું અને શત્રુનું અનેક પ્રકારનું સૈન્ય આવેલું જોયું. ૪

દોહા—સુનહુ વિભીષણ લપણસહ, સકલ સંભારહુ સૈન ।

મૈં દેઘૌં સ્વલ બલ દલહિં, બોલે રાજિવનૈન ॥૧૨॥

તેથી કમળ સરખાં નેત્રવાળા રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“ હે લક્ષ્મણજી ! હે વિભીષણ ! સાંભળો. તમે સઘળા સૈન્યની સંભાળ રાખજો. હું હવે શત્રુઓના સૈન્યનું બળ જોઈ લઉં છું. ૯૯

ચોં—કર સારંગ વિશિષ્ઠ કટિ ભાથા, સ્થગપતિઠવનિ ચલે રઘુનાથા ।

પ્રથમ કીન્હ પ્રભુ ધનુટંકોરા, રિપુદલવધિર ભયડ સુનિશોરા ॥

ધનુ સંધાનિ છાંડિ શરલજ્ઞા, કાલસર્પ જનુ ચલે સપક્ષા ।

અતિ બલ ચલે નિકરનારાચા, લગે કટન મટ વિકટ પિશાચા ॥

કટહિં ચરણ શિર ઊર મુજદણ્ડા, બહુતક વીર દોહિં શત સ્વણ્ડા ।

ધુમિં ધુમિં ઘાયલ મહી પરહીં, ડઠાહિં સંભારિ સુમટ ફિરિલરહીં ॥

લાગતવાળ જલધિ જિભિગાજૈં, બહુતકદોશિ કઠિન શરભાજૈં ।

રુણ્ડ પ્રચણ્ડ મુણ્ડ વિનુ ધાવહિં, ધરુ ધરુ મારુ મારુ ગોહરાવહિં ॥

રામચંદ્રજી હાથમાં શારંગધનુષ તથા બાણો, અને કમરમાં ભાથા કસી લઈ સિંહના જેવી ચાલથી ચાલ્યા. પ્રથમ તો ધનુષનો ટંકાર કર્યો તેનો ઘોર અવાજ સાંભળીને શત્રુની સેના ખેંચેરી થઈ ગઈ. ૧ પછી ધનુષમાં લાખો બાણો ચઢાવીને છોડવા માંડ્યાં તે બાણે પાંખોવાળા કાળરૂપી સર્પ હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં. તે બળવાન બાણોથી વિકરાળ રાક્ષસ યોદ્ધાઓ કપાવા લાગ્યા. ૨ રાક્ષસોના પગ, માથાં, છાતીઓ અને જુઝઘંડ કપાવા લાગ્યા અને કેટલાક વીરોના તો સો સો ટુકડા થઈ જવા લાગ્યા. તેઓ ઘાયલ થઈ ચકરીઓ ખાઈ ખાઈને પૃથ્વીપર પડવા લાગ્યા અને વળી પાછા ઉઠી ઉભા થઈ શરીર સંભાળીને લડવા લાગ્યા. ૩ રાક્ષસોને બાણો વાગતાંજ તેઓ મેઘની પેઠે ગાજતા હતા અને કેટલાક તો કઠિણ બાણો આવતાં દેખી પકડી લઈ ભાગી નાંખતા હતા. માથાં વિનાનાં પ્રચંડ ઘરો ઢોડવા લાગ્યાં અને યોદ્ધાઓ ‘ પકડો પકડો, મારો મારો ’ એમ હોકારા કરવા માંડ્યા. ૪.

દોહા-સળ મહં પ્રભુકે સાયકન, કાટે વિકટપિશાચ ॥

પુનિ રઘુપતિકે ત્રોણમહં, પ્રવિશે સત્ત્વ નારાચ ॥ ૧૦૦ ॥

રામચંદ્રજીનાં બાણોએ એક ક્ષણ માત્રમાં વિકરાળ રાક્ષસોને કાપી નાખ્યા. પછી તે બાણોએ પાછાં આવીને રામચંદ્રજીના ભાથામાં પ્રવેશ કર્યો. ૧૦૦

ચો-કુમ્ભકર્ણ મન દીલ્લ વિચારી, ક્ષણ મહં હતે નિશાચર સ્ત્રારી ।

મયડ ક્રોધ દારુણ બલવીરા, કરિ મૃગનાયક નાદ ગંભીરા ॥

કોપિ મહીધર લિયે ઉપારી, ડારોસિ જહં મર્કટ મટ ભારી ।

આવત દોલિ શૈલ પ્રભુ ભારે, શરન કાટિ રજ સમ કરિઢારે ॥

પુનિધનુતાનિ કોપિ રઘુનાયક, છાંદે અતિ કરાલ વહુમાયક ।

તનુમહં પ્રવિશિ નિસરિ શર જાહીં, જિમિશમિનિ ઘનમાહં સપ્રાહીં ॥

શોણિત શ્રવત સોહ તનુકારે, જિમિ કજ્જલ ગિરિ ગેરુ પનારે ।

વિકલ વિલોકિ ભાલુ કપિ ધાયે, વિહંતાજવાહિં નિકટચલિ આયે ॥

કુલકર્ણ મનમાં વિચારી બેયું કે ‘રામચંદ્રજીએ એક ક્ષણવારમાં રાક્ષસોને મારી નાખ્યા’ તેથી તે અત્યંત બળવાન વીરે ક્રોધાતુર થઈ સિંહના જેવો ગંભીર નાદ કર્યો, ૧ કુલકર્ણ કોપાયમાંન થઈ એક મોટો પર્વત ઉપાડીને વાનરોના ભારે થોડાઓપર ફેંક્યો. તે ભારે પર્વતને આવતો બેઠને રામચંદ્રજીએ બાણવડે કાપીને તેના રજરજ જેટલા કકડા કરી નાખ્યા. ૨ પછી રામચંદ્રજી કાપીને ધનુષ ખેંચી અત્યંત વિકરાળ બાણો મારવા લાગ્યા તે જેમ વીજળી વાદળોમાં સોસરી ચાલી જાય છે તેમ કુલકર્ણના શરીરમાં સોસરાં ચાલ્યાં જતાં હતાં. ૩ તેના કાળા શરીરમાંથી લોહી વહેતું હતું તે બાણ કાળજના પર્વતમાંથી ગેરનાં અરણ્ય વેહેતાં હોય એવું દેખાતું હતું. તેને વ્યાકુળ થયેલો બેઠ રીંછો તથા વાનરો દોડ્યા. તેઓને પાસે આવતા બેઠને કુલકર્ણ હર્યો. ૪

દોહા-ગર્જતધાયઝવેગિ અતિ, કોટિ કોટિ ગઢિકીશ ॥

મહિ પટકૈ મૃગરાજ ઇવ, શપથ કરૈ દશશીશ ॥ ૧૦૧ ॥

કુલકર્ણ સિંહની પેઠે ગર્જનાઓ કરતો દોડીદોડીને કરોડો વાનરોને પકડીપકડીને પૃથ્વીપર પછાડતો હતો અને રાવણની આજુ ફેરવતો હતો. ૧૦૧

ચો-ભાગે ભાલુ કપિનકે ચૂથા, વૃક વિલોકિ જિમિ મેષવરૂથા ।

ચલે ભાલુ કપિ ભાગિ મવાની, વિકલ પુકારત આરત વાની ॥

યહ નિશિચર દુકાલમય અહર્હ, કપિકુલ દેશ પરન અવચહર્હ ।

કૃપાવારિધર રામ સ્વરાસી, પાહિ પાહિ પ્રણતારતહારી ॥
 કરુણાવચન સુનત ભગવાના, ચલે સુધારિ શરાસન બાના ।
 રામસૈન નિજ પાછે ઘાલી, ચલે સકોપ મહાબલશાલી ॥
 સૈંચિ ધનુષ શતશર સંધાને, છુટે તીર શરીર સમાને ।
 લાગત શર સંભારી સોફિરા કુધર ડગમગેડ ઢોલી ધરા ॥
 લીન્દ્ર એક તેહ શૈલ ઉપાડી, રઘુકુન્ડતિલક ભુજા સોડકાડી ।
 ધાવા વામ બાહુ ગિરિધારી, પ્રભુ સોડ ભુજા કાટિમદિહારી ॥
 કાટે ભુજ સોડે સ્વલ કૈના, પક્ષહીન મન્દર ગિરિ જૈના ।
 ઉગ્ર વિલોકીન પ્રભુદિ વિલોકા, માનદુ ગ્રસન ચહત ત્રૈલોકા ॥

જેમ વરુને જોઈને ઘેટાંનું ટોળું નાસવા લાગે તેમ કુંભકર્ણને જોઈને રીંછો તથા વાનરો નાસવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! રીંછો તથા વાનરો નાસતા નાસતા દુઃખી વાણીથી પોકારવા લાગ્યા કે-૧ “આ દુકાળ જેવો રાક્ષસ વારો રૂપી દેશ ઉપર પડવાને ઇચ્છેછે માટે હે કૃપારૂપી મેઘ ! હે ખરરાક્ષસને મારનારા હે રામ ! હે દીનજનોનાં દુઃખ હરનારા ! અમારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો, ” ૨ વાનરોનાં દીનવચનો સાંભળીને રામચંદ્રજી ધનુષ બાણો સજ્જ કરીને આવ્યા. મહા બળવાન રામચંદ્રજી પોતાના સૈન્યને પોતાની પાછળ રાખીને પોતે સૌથી આગળ આવ્યા. ૩ પછી ધનુષ ખેંચીને સો બાણો છોડ્યાં તે કુંભકર્ણના શરીરમાં સમાઈ ગયાં. તે બાણો વાગતાંજ કુંભકર્ણ શરીરને સંભારીને પાછો ફર્યો, તે સમયે પર્વતો રગમગ્યા ને ધરતી ડાલી. ૪ કુંભકર્ણ એક પર્વત ઉપાડીને હાથમાં લીધો કે તુરત રામચંદ્રજીએ તેજ હાથ કાપી નાંખ્યો. એટલે તે હાથ હાથમાં તે પર્વતને લઈને દોડ્યો કે તુરત તે જીજને પણ કાપીને ધરતીપર પાડી દીધી. ૫ એ બળ રાક્ષસની બન્ને જીજઓ કાપી નાંખવાથી જેમ પાંખો વિનાનો મંદરાચળ શોભતો હોય તેવો શોભવા લાગ્યો. પછી તે જાણે ત્રૈલોક્યને ગળી જવાને ઇચ્છતો હોય તેમ ઉગ્રદૃષ્ટિથી પ્રભુની સામે જોવા લાગ્યો. ૬

દોષ-કરિચિકાર મુખચોર અતિ, ધાત્રા વદન પમાર ॥

ગગન સિદ્ધ સુર ત્રાસ અતિ, હાહાકાર પુકાર ॥ ૧૦૨ ॥

કુંભકર્ણ ચિકાર કરી અત્યંત લયંકર મોહું પોહોળું કરીને રામચંદ્રજીની સામે દોડ્યો. તે સમયે આકાશમાં દેવતાઓ તથા સિદ્ધો અત્યંત ત્રાસ પામીને હાહાકાર પોકારવા લાગ્યા. ૧૦૨

ચો-સમય દેવ કરુણાનિધિ જાને, શ્રવણ પ્રયંત શરાસન તાને ।

વિશિષ્ઠનિકરનીશિચરમુખમરેઝ, તદપિ મહાવલ ભૂમિ ન પરેઝ ॥
 શરન ભરા મુખ સન્મુખ ધાવા, કાલત્રોણ સજીવ જનુ આવા ।
 તવ પ્રભુ કોપિ તીવ્ર શર લીન્હા, ધડોતે મિત્ર તામુ શિર કીન્હા ॥
 સો શિર પરા દશાનન આગે, વિકલભયઝજિમિફણિમણિસાગે ।
 ધરણિ ધસે ધરવાવ પ્રચળ્ડા, તવ પ્રભુ કાટિકીન્હા યુગલ્લખ્ડા ॥
 “ પરેઝ ભૂમિ તિથિ નમતે મૂધર, હઠ દાવિ કપિભાલુનિશાચર ॥ ”
 તાહુ તેજ પ્રભુવદન સમાના, સુર સુનિ સર્વાર્હિ અચમ્ભા માના ॥
 નમદુન્દુમી વજાર્વોહિ હર્ષહિ, જયજયકહિ પ્રસૂન સુર વર્ષહિ ।
 કરિ વિનતી સુરસકલ સિધાએ, તવ તેહિ સમય દેવક્રપિઆએ ॥
 ગગનોપરિ હરિ ગુણગણ ગાએ, રુચિર વીરરસ પ્રભુ મનભાએ ।
 વેગિ હતહુ સ્વલ મુનિ કહિગએ, રામસમરમહં શોભિતમયે ॥

દેવતાઓને ભય પામેલા બાણીને કૃપાનિધિ પ્રભુએ કાન સુધી ધનુષ
 ખેંચીને બાણો મારીને કુંભકર્ણનું મુખ ભરી કાઢ્યું, તોપણ તે મહા બળવાન
 રાક્ષસ પૃથ્વીપર પડ્યો નહી. ૧ મોઢામાં બાણો ભરેલો કુંભકર્ણ સામે દોડ્યો
 આવતો એવો દેખાવા લાગ્યો કે બાણે સજીવન કાળરૂપી લાથોજ આવતો હો-
 ય. પછી રામચંદ્રજીએ કોપીને તીક્ષ્ણ બાણ મારી તેનું માથું ધડથી જુદું
 કરી નાંખ્યું, ૨ તે માથું જમને રાવણની આગળ પડ્યું તેથી તે જેમ મણિ
 વગર સર્પ વ્યાકુળ થાય તેમ વ્યાકુળ થયો. હવે તેનું જે પ્રચંડ ધડ થઈ રહ્યું
 હતું તે દોડવાથી ધરતી ધસવા લાગી, તેથી રામચંદ્રજીએ બાણ મારીને તેના
 બે કડકા કર્યા. ૩ તે જેમ આકાશમાંથી પવંત પડે તેમ પૃથ્વીપર પડ્યો, તેથી
 ધણાક વાનરો, રીંછો તથા રાક્ષસો દબાયા. કુંભકર્ણનું તેજ રામચંદ્રજીના મુ-
 ખમાં સમાયું, તે જોઈને દેવતાઓ તથા મુનિઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. ૪ દેવતાઓ
 હર્ષ પામીને આકાશમાં દુંદુલી વગાડવા લાગ્યા અને ‘ જય જય ’ કહીને પુ-
 ન્યવૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. પછી તેઓ પ્રભુની સ્તુતિ કરીને સિધાવ્યા, એટલામાં ત્યાં
 નારદજી આવ્યા. ૫ તેમણે આકાશમાં રહીનેજ પ્રભુના વીરરસયુક્ત સુંદર ગુ-
 લો ગાયા તેથી રામચંદ્રજી પ્રસન્ન થયા. નારદજી ‘ હવે રાક્ષસોને જલદી મા-
 રો ’ એમ કહીને ગયા, અને રામચંદ્રજી રણક્ષેત્રમાં શોભવા લાગ્યા. ૬

છંદ-હરિગીતિકા ।

સંગ્રામ ભૂમિવિરાજ રઘુપતિ અતુલબલ શોભાઘની ॥

શ્રમવિંદુ મુલ રાજિવ લોચન રુચિરતનુ શોણિત કનિ ॥

મુજ યુગલ ફેરત શર શરાસનમાલુકપિચઠુંદિશિચને ॥

કહદાસતુલસી કહિ ન સકછવિ શેષજેહિઆનનઘને ॥ ૬ ॥

અતુલિત બળવાળા અત્યંત શોભાવાળા, શ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલા પરસેવાનાં મુખ ઉપરનાં બિંદુથી તથા શરીરપર ઉડેલી લોહીની કણીઓથી શોભતા, કમળ સરખાં નેત્રવાળા, બન્ને હાથમાં ધનુષબાણો ફેરવતા અને ચાર દિશાએ રીંછો તથા વાનરોથી ઘેરાયેલા રામચંદ્રજી રણક્ષેત્રમાં બિરાજતા હતા. તેમ મુખની છાગિનું વર્ણન કરતાં તુલસીદાસજી કહેછે કે—હજાર મુખવાળા શેષનાગથી પણ વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી (તો એક મુખવાળો હું શી રીતે વર્ણવી શકું ?) ૬

દોહા—નિશિચર અધમ મલાયતનુ, તાહિદીનીનિજધામ ॥

ગિરિજા તે નર મન્દમતિ, જે ન મજહિં શ્રીરામ ॥ ૧૦૩ ॥

હું પાર્વતી ! જેમણે અધમ અને પાગોના ધામરૂપ રાક્ષસોને પણ પોતાનું ધામ આપ્યું તે રામચંદ્રજીને જે ભજે નહીં તેને મંદબુદ્ધિવાળો બળુવો. પો—દિનકે અન્ત ફિરી દોડ અની, સમર મયો સુખનટ સન ઘની ।

રામકૃપા બલ કપિ દલ વાઢા, જિમિતૃણબંદે લગે અતિ ઢાઢા ॥

છીજહિં નિશિચર દિન અરુરાતી, નિજમુખકોહેસુકૃત જેહિખાંતી ।

બહુ વિલાપ દશકન્ધર કરહી, પુનિ પુનિ બન્ધુ શીશ ઝરઘરહી ॥

રોવાઈ નારિ હૃદય હતિ પાની, તાસુ તેજ બલ ત્રિપુલ વચ્ચાની ।

મેવનાદ તેહિ અવસર આવા, કહિ બહુકથા પિતહિસમુજ્ઞાવા ॥

દેવહુ કાલિહ મોરિ મનુસાઈ, અવહિં બહુત કા કરોં વડાઈ ।

ઈષ્ટદેવ સન બલ રથ પાયડે, સો વર તાત ન તુમહિં સુનાયડે ॥

ઈહિવિધિજલ્પતમયો વિઢાના, લગે માલુ કપિ ચઠુંદિશિનાના ।

ઇતરુપિ માલુ કાલ સમ વીરા, ઉત રજનીચર અતિ રણધીરા ॥

લરોંદિસુખટ નિજ નિજ જયહેતુ, વરણિ ન જાડે સમર સગકેતુ ।

બન્ને પક્ષના યોદ્ધાઓની વચ્ચે ઘણી લડાઈ થતાં જ્યારે સંધ્યાકાળ થયો એટલે તે સેનાઓ પાછી ફરી. જેમ તૃણથી અગ્નિનું જોર વધેછે તેમ રામની કૃપાથી વાનરોની સેનાનું બળ વધ્યું. ૧ અને જેમ પોતાના મુખે પોતાના મુકૂતોનાં વખાણ કર્યાથી તે ક્ષીણ થઈ જાયછે તેમ રાક્ષસો રાતદિવસ ક્ષીણ થવા લાગ્યા. રાવણ વારંવાર કુંભકર્ણનું માથું છાતીએ લગાવીને ઘણું વિલાપ કરવા લાગ્યો. ૨ સ્ત્રીઓ કુંભકર્ણનાં અત્યંત તેજ બળને વખાણી વખાણીને હાથવડે છાતી ફે-

ટીકડીને રાખા લાગી. તે સમયે ત્યાં ઇંદ્રજીતે આવીને અનેક વાતો કહીને શવ-
ધુને સમજાવ્યો. ૩ ઇંદ્રજીત બોલ્યો કે—“ આવતી કાલે માફ વીરત્વ જોઈ
લેજો, હાલ હું બડાઈ શું માફ. પિતાજી ! હું ઇંદ્રદેવના વરદાનથી બળ તથા
રથ પામ્યો છું તે વાત મેં તમને કહી સંભળાવી નથી ” ૪ એ પ્રમાણે બક-
નાદ કરતાં પ્રભાત થઈ ગયું એટલે ચારે તરફ રીંછો તથા વાનરો આવી બડા
થયા. આ બાળુ કાળ જેવા વીર વાનરો તથા રીંછો હતા અને પેલી બાળુ
અતિ રણુધીર રાક્ષસો હતા. ૫ હે ગરૂડજી ! તેઓ પોતપોતાના જયને વાસ્તે
એવા લડવા લાગ્યા કે તે યુદ્ધનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી.

દોહા—મેઘનાદ માયાવેરિચ, રથ ચઢિ ગયડ અકામ ॥

ગજડ પ્રલય પયોદ જિમિ, મા કપિદલ અતિત્રાસ ॥ ૧૦૪ ॥

ઇંદ્રજીત માયામય રથમાં બેસીને આકાશમાં જઈને જેમ પ્રલયકાળનો
મેઘ ગાજે તેમ ગર્જના કરવા લાગ્યો, તેથી વાનરોની ઝેનામાં અત્યંત ત્રાસ
થઈ રહ્યો. ૧૦૪

ચોં—તેહિ છિત્ત કર માયાકી સીતા, રથ ચઢાય કર ચલો અમીતા ।

પહુંવો જવ સંગ્રામ મક્કારી, લલ્લ હનુમન્તહિં ગિરા ઉચારી ॥ ૧ ॥

જેહિકે હિત ઠાની તુમ રારી, અવ સિયકો હારતહૌં મારી ॥

યાહિ મરે સવ મિટાહિ લરાઈ, કહિ અવ અતિ સન માર ગિરાઈ ॥ ૨ ॥

તવ હનુમાન કહ્યો રિસિયાર્હ, હનિ હારહુ નિશ્વર કહુ ધાર્હ ॥

કિલકિલાય કપિ કીન્હ પ્રહારી, સહિ ન શકયો કિવ લંક પતારી ॥૩॥

તવ મારુત સુત તજી લડાર્હ, પ્રહુ ઢિગજા સવ વાત સુનાઈ ॥

મૂર્ચ્છિત્ત હો સુનિ શ્રીરણુનાયક, કરત વિલાપ વિવિધ અઘચાયક ॥૪॥

તેજ ક્ષણે ઇંદ્રજીતે માયાની સીતા બનાવી તેને રથમાં બેસાડીને તે નિ-
ર્ભયપણે ચાલ્યો. તે જ્યારે રણુક્ષેત્રમાં પહોંચ્યો ત્યારે હનુમાનજીને જોઈને બોલ્યો કે—૧
“ જે સીતાને માટે તમેએ આ લડાઈ મચાવી છે તે સીતાજીને હવે હું મારી નાંખું છું,
જેથી તેના મરવાથી લડાઈ મટી જશે.” એમ કહીને તરવારથી તે માયાની સીતાને
મારીને પાડી દીધી. ૨ એ જોઈ હનુમાનજીએ ક્રોધ કરીને વાનરોને કહ્યું કે—“ તમે
હોડીને એ રાક્ષસને મારો નાંખો. ” એ સાંભળી વાનરો ક્રિક્રિયાટી કરીને પ્રહાર કરવા
લાગ્યા, તે સહન નહી કરી શકવાથી ઇંદ્રજીત લંકા તરફ નાઠો. ૩ તે સમયે હનુમા-
નજીએ લડાઈ છોડી દઈને રામચંદ્રજીની પાસે જઈને સઘળી વાત જણાવી, તે
સાંભળીને પાપોને નષ્ટ કરનારા રામચંદ્રજી મૂંઝત થઈ ગયા, પછી વિવિધ વિ-
લાપ કરવા લાગ્યા કે—૪

દોશ-લક્ષ્મણ સિય વિન અવ નહીં, હમ કરિહૈ સંગ્રામ ॥

નારિ પતિવ્રત જગતમેં, જહૈ તહૈ મિલત ન વામ ॥ ૧૦૨ ॥

“ હે લક્ષ્મણ ! હવે સીતાજી વિના હું લડાઇ કરવાનો નથી, સીતા જે-વી પતિવ્રતા સ્ત્રી જગતમાં જ્યાં ત્યાં મળેજ નહી. ૧૦૫.

ચો-સીતા હમસે પતિકો પાई, મૃતક હુई અનાથકી નાई ।

અવ સુખ કવન અવધ પુર જૈહૌં, માતા કહૈં ઉત્તર કહદેહૌં ॥ ૧ ॥

અસ કહિ મૂર્છિલ પરે પ્રભુ જવહીં, આયો સપદિ વિભીષણ તવહી ॥

સમાચાર સુન કોલો વાતા, સવ यह झूठी है जन बाता ॥ ૨ ॥

હનુમંતહિ તુમ લંક પઠાવહુ, સપદિ કુશલ સિયકી મંગવાયહુ ॥

સીતાહૈ રસિક અતિ મારી, કોઝ નહિં તાકો શકત નિહારી ॥ ૩ ॥

માયાકી સીતા તિન મારી, સુનિ यह वचन धीर प्रभु धारी ॥

ગુપ્ત રૂપ મારુત સુત જાઈ, સિયકી કુશલ દેશ પુનિ આઈ ॥ ૪ ॥

મારા જેવો સ્વામી પામીને બિચારી સીતા અનાથની પેઠે મરી ગઇ ॥ હવે કયા હુખને વાસ્તે અયોધ્યામાં જઇશું અને હું માતાને શો ઉત્તર આપીશ !! ” ૧ એમ કહીને રામચંદ્રજી મૂંઝા ખાઇને પડ્યા, એટલામાં તુરત ત્યાં વિભીષણ આવી પોહોચ્યો. તે સઘળી ખબર જાણીને બોલ્યો કે—“ હે લક્ષ્મણનોના રક્ષણ કરનાર ! આ સઘળું તૂત જૂઠું છે. ૨ તમે મારું કહ્યું ન માનતા હો તો તુરત હનુમાનજીને લંકામાં મોકલીને સીતાજીની કુશળતા મંગાવો. સીતાજીને એવા જાપતામાં રાખેલાં છે કે કેમપણ તેમને એવા પામે નહી. ૩ ઈંદ્રજીતે તે માયાની સીતા મારી છે ” એવાં વિભીષણનાં વચનો સાંભળીને રામચંદ્રજીએ ધીરજ ધરી, પછી હનુમાનજી ગુપ્ત રીતે લંકામાં જઇને સીતાજીના કુશળ સમાચાર લઇ આવ્યા. ૪

દોશ-રણપતિસે સવ કુશલ કાહે, સુખ માનો હનુમાના ।

ધારિ ધીરજ પુનિ યુદ્ધ કહૈં. સચહિન કીન્હ પયાન ॥ ૧૦૬ ॥

હનુમાનજીએ રામચંદ્રજીને સર્વ કુશળ સમાચાર કહ્યા તે સાંભળીને સર્વે સુખ પામ્યા, અને તેઓએ ધીરજ ધરીને યુદ્ધને વાસ્તે પ્રયાણ કર્યું. ૧૦૬.

ચો-મેઘનાદ પુનિ આયો ધાई, लाग्यो करन समर दुःखदाई ।

શક્તિ શૂલ શર પરિઘ કૃપાના, અસ્ત્ર શસ્ત્ર કુલિશાયુધ નાના ॥

ઢારે પરશુ પ્રવળ પવાના, લાગા વૃષ્ટિ કરૈ વિધિ બાના ।

રહે દશહુ દિશિ સાયક છાई, માનહું મયા મધ ખારિલાई ॥

ધરુ ધરુ મારુ સુનહિકપિકાના, જો મારે તેહિ કોડ ન જાના ।
 ગહિ ગિરિ તરુઅકાશકાપિ ધાવે, દેસહિતેહિ ન દુઃખિતફિરિઆવે ॥
 અવઘટ ઘાટ ઘાટ ગિરિકન્દર, માયા બલ કીન્હેસિ શરપંજર ।
 જાહિં કહાં મય વ્યાકુલ બંદર, સુરપતિ વંદિ પરે જિમિ મંદર ॥
 મારુતસુત અંગદ નલ નીલા, કીન્હેસિવિકલસકલબલશીલા ।
 પુનિ લક્ષ્મણ સુગ્રીવ વિભીષણ, શરન મારિ કીન્હેસિજર્જરતન ॥
 પુનિ રઘુપતિસન જૂઝન લાગા, છાંડત શર હોડ લાગાહિં નાગા ।
 વ્યાલકાંસ વશ મયે સ્વરાસી, સ્વવશ અનન્ત એક અવિકારી ॥
 નટિવ ચરિત કરત વિધિ નાના, સદા સ્વતંત્ર રામ ભગવાના ।
 રણ શોભા હિત આપુ બંધાવા, દેસિ દશા દેવન દુઃખ પાવા ॥

પછી ઇંદ્રજીત હોડી આવીને અત્યંત દુઃખદાયી સુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રા-
 ક્ષસો સાંગ, ત્રિશુળ, બાણો, ભોગળો, ખડ્ગો વગેરે અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો અને અ-
 નેક વજ્રમય આયુધો, ૧ તથા પ્રચંડ કુહાડા અને પથ્થરો એઓની અનેક પ્ર-
 કારે વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. દશે દિશાઓમાં બાણો એવાં છાઈ ગયાં કે બાણે મધા
 નક્ષત્રના મેઘની ઝડી વરસતી હોય એવાં દેખાતાં હતાં. ૨ પકડો પકડો, મા-
 રો મારો, એવા શબ્દો વાનરો કાને સાંભળતા હતા, પણ જે મારતો હતો તે
 જોવામાં આવતો નહોતો. વાનરો પર્વતો તથા વૃક્ષો લઈને આકાશમાં હોડતા
 હતા પણ ત્યાં ઇંદ્રજીતને નહીં દેખવાથી દુઃખી થઈને પાછા આવતા હતા. ૩
 ઇંદ્રજીતે માયાના બળથી અવધડ માર્ગોમાં, ઘાટોમાં અને પર્વતોની શુક્રાઓમાં
 બાણોનું પિંજર બનાવી દીધું હતું તેથી વાનરો ક્યાંઈ પણ નહીં જઈ શકાયા-
 થી જેમ ઇંદ્રના બંધીબાનામાં મંદરાચળો પડ્યા હોય તેમ તેઓ ભયથી વ્યાકુળ
 થઈ ગયા. ૪ બળવાન ઇંદ્રજીતે હનુમાનજી, અંગદ, નળ અને નીલએ સર્વને વ્યાકુળ
 કરી નાંખ્યા. પછી લક્ષ્મણજી, સુગ્રીવ અને વિભીષણને બાણો મારીને તેઓનાં
 શરીરો બજરાં કરી નાંખ્યાં, ૫ પછી તે રામચંદ્રજીની સાથે લડવા લાગ્યો. તે જે
 જે બાણો મારતો તે નાગ બની જઈને રામચંદ્રજીને વીંટળાઈ વળવા લાગ્યાં. રા-
 મચંદ્રજી કે જે પોતાનેજ વશ્ય છે, અનંતરૂપ છે, એકજ છે, અવિકારી છે અ-
 ને ખરરાક્ષસને મારનારા છે, તે પોતે નાગપાશથી બંધાયા. ૬ રામચંદ્રજી સ-
 વંદા સ્વતંત્ર ભગવાન છતાં પણ નટની પેઠે માયાથી અનેક પ્રકારનાં ચરિત્ર ક-
 રીને રણની શોભાને વાસ્તે પોતે બંધાયા. પ્રભુની એવી દશા જોઈને દેવતાઓ
 દુઃખ પામવા લાગ્યા. ૭

દોહા—સ્વગપતિજાકર નામ જાપિ, નરકાટહિંભવપાશ ॥

સો પ્રભુ આવાકિ વન્ધતર, વ્યાપકવિશ્વનિવાસ ॥ ૧૦૭ ॥

હે ગરુડજી ! જેના નામનો જાપ કરીને માણસો સંસારરૂપી પાશને કાપી નાંખેછે તે વ્યાપક અને જગતના નિવાસરૂપ ભગવાન કોઈના બંધનમાં આવે કે ? ૧૦૭

ચો०—ચરિત રામકે સગુણ ભવાની, તરકિ ન જાઈં બુદ્ધિ મનવાની ।

અસ િચારિ જો પરમ વિરાગી, રામહિં ભજહિં તર્ક સવત્યાગી ॥

વ્યાઘુલ કટક કીન્હ ઘનનાદા, પુનિમા પ્રગટ કહત દુર્વાદા ।

જામ્બવન્ત કહ સ્વલ રહુ ઠાઠા, સુનિકૈ તાહિ ક્રોધ અતિ બાઠા ॥

બૂઢ જાનિ શઠ છાંડેઝં તોઢીં, લાગેસિ અધમ પ્રચારન યોઢીં ।

અસકહિ તાહિ ત્રિશૂલ ચલાવા, જામ્બવન્ત સો કર ગહિ ધાવા ॥

મારેઝ મેઘનાદકી છાતી, પરાધરણિ ઘુર્મિત સુરઘાતી ॥

પુનિરિસાઙ્ગહિ ચરણ ફિરાવા, મહિ પછારિ નિજબલહિદેસાવા ॥

વરપ્રસાદ સો મરાહિ ન મારા, તવ પદ ગહિ લંકાપર ઢારા ।

ઈઠાં દેવક્રૂપિ ગરુડ પઠાયે, રામ સમીપ સપદિ ચલિ આયે ॥

હે પાર્વતી ! રામચંદ્રજીનાં સગુણ ચરિત્રોનો મન, બુદ્ધિ અને વાણીથી તર્ક કરી શકાય તેમ નથી, એમ વિચારીને પરમ વૈરાગ્યવાળા માણસો સર્વ તર્ક તજી દઈને રામને ભજેછે. ૧ ઇંદ્રજીત રામના સર્વ ઐન્યને વ્યાકુળ કરી નાંખીને પછી તે દુષ્ટ પ્રકટ થઈને દુર્વચનો બોલવા લાગ્યો. ત્યારે જાંબવાન બોલ્યો કે—“ બળ ! ઉભો રહે ” એ સાંભળીને ઇંદ્રજીતને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો. ૨ અને બોલ્યો કે—“ અરે નીચ ! મેં તને બુઢો બાણીને જવા દીધો છે, ત્યારે તું મને પડકારવા લાગ્યો છે ? ” એમ કહીને તીક્ષ્ણ ત્રિશૂળ ફેંકતાં તે પકડી લઈને જાંબવાન ઇંદ્રજીતની સામે ધાવ્યો. ૩ એ ત્રિશૂળ તેણે ઇંદ્રજીતની છાતીમાં મારવાથી તે દેવતાઓનો ઘાત કરનારો ચક્રી ખાઈને પૃથ્વીપર પડ્યો. વળી પાછો જાંબવાને ક્રોધ કરી તેના પગ પકડી ફેરવીને પૃથ્વીમાં પછાડીને પોતાનું બળ દેખાડ્યું. ૪ જ્યારે ઇંદ્રજીત વરદાનના પ્રતાપથી માર્યો મુઓ નહી ત્યારે તેના પગ પકડીને લંકામાં ફેંકી દીધો. હવે અહીં નારદજીએ ગરુડજીને રામની પાસે મોકલતાં તે તુરંત ત્યાં ચાલી આવ્યા. ૫

ચો०—કહ્યો ભવાની તવ સુખ પાઈ ॥ શક્તિ સુલોચન કોહિ વિધિ પાઈ ॥

તવ શિવ કહન લગે ઇતિહાસા ॥ મન પ્રસંન કર સુસ્થ નિવાસા ॥ ૧ ॥

મેઘનાદ તપ કીન્હ અપારા ॥ તવ દેવી વર માંગ ઉચારા ॥

મેઘનાદ કહ સુનહુ ભવાની યાન ॥ લોપ દીજૈ સુખદાની ॥ ૨ ॥

તેહિ પર ચઢ સન્મુખ જોહિ ધાવૌ ॥ વિના પ્રયાસ માર તેહિ લાવૌ ॥

રથ દીન્હો દેવી સુખ પાઈ ॥ કહ્યો સદા રખ યાહિ છિપાઈ ॥ ૩ ॥

પરૈ કઠિન રણ જબ કહું આઈ ॥ તબ યહિ મહં ચઢ કરહુ લરાઈ ॥

જાય અકાશ પહર દોમાહી ॥ જિતિહૌ સમર વીર શક નાહી ॥ ૪ ॥

પાર્વતી સુખ પામીને સદાશિવને પૂછવા લાગ્યાં કે—“ ઇંદ્રજીતને સુ-
લોચના અને સાંગ શી રીતે પ્રાપ્ત થયાં ? ” ત્યારે સુખના નિવાસરૂપ સદાશિવ
પ્રસન્ન મનથી તે ઇતિહાસ કહેવા લાગ્યા. ૧ “ મેઘનાદ દેવીનું અપાર તપ ક-
ર્તુ તેથી દેવીએ કહ્યું કે “ વરદાન માગ્ય ! ” ત્યારે મેઘનાથ બોલ્યો કે—“ હે
સુખદાયી માતાજી ! સાંભળો, મને એક એવો ગુપ્ત રથ આપો. ૨ કે જે રથ-
પર ચડીને જેની સન્મુખ યુદ્ધ કરું તેને વગર પ્રયાસે મારી લાવું. ” એ સાં-
ભળી દેવીએ પ્રસન્ન થઈને રથ આપ્યો, અને કહ્યું કે “ આ રથને સર્વદા મૂપ
વી રાખજો. ૩ કોઈ દિવસ કઠિન સંગ્રામનું કામ આવી પડે ત્યારે આ રથમાં
ચડીને લડાઈ કરજો, એટલે આકાશમાં જઈ બે પોહોરમાં વીરપુરૂષને પણ યુ-
દ્ધમાં જીતી શકીશ, એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. ૪

દોહા—જો સાંગે દ્વાદશ વરસ, નીદ અન્ન અરુ નારિ ॥

તાસોં મત કરિયે સમર, સો તોહિ ઢારૈ મારિ ॥ ૧૦૮ ॥

જે પુરૂષે બાર વરસ સુધી ઉંઘ, અન્ન અને સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો હોય તે-
ની સાથે તું યુદ્ધ કરીશ નહીં. જે કરીશ તો તે તને મારી નાંખશે. ” ૧૦૮.

ચોપાઈ—યહ કહ અંતર મઈ ભવાની ॥ શિવકી કઠિન તપસ્યા ઠાની ॥

સમર કરત મય લગૈ ન તોહી ॥ યહ વરદાન દિયા શિવ ઓહી ॥ ૧ ॥

એક દિવસ લે સેન અપારા ॥ ચઢ્યો ઇન્દ્રપર કિયો મહારા ॥

ઠાન્યો સમર મયંકર મારી ॥ વાસવકો પુનિ ધર્યો પ્રચારી ॥ ૨ ॥

લે આવા પુનિ લંક મંજારી ॥ રાવણને સુખ માનો મારી ॥

તુરત કમલ મય લંક સિધાયે ॥ તજો ઇન્દ્ર યહ વચન સુનાયે ॥ ૩ ॥

દિયો છાંડિ સુનિ વિધિકે વચના ॥ મયે પ્રસન્ન તવ અજ સુખ અચના ॥

તવહિ અમોઘ શક્તિ વિધિ દીન્હી ॥ ગયે પ્રસન્ન મતિ હરિ પદ લીન્હી ॥ ૪ ॥

એ પ્રમાણે કહીને દેવી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયાં. પછી મેઘનાદે શિવનું
કઠિન તપ કરવા માંડ્યું. તેથી સદાશિવે વરદાન આપ્યું કે—“ યુદ્ધ કરતાં
તને કોઈનો ભય લાગશે નહીં. ” ૧ પછી મેઘનાદે એક દિવસ અપાર સૈન્ય

લઇને ઇંદ્રપર ચઢાઇ કરી અને પ્રહાર કરવા લાગતાં ભારે લડાઇ જામી, એ લડાઇમાં ઇંદ્રને પકડી લીધો. ૨ પછી તેને લંકામાં લઇ આવ્યો તેથી રાવણને ધણો આનંદ થયો. એ ખબર જાણીને બ્રહ્માએ તુરત લંકામાં જઇને મેઘનાદને કહ્યું કે ‘ ઇંદ્રને છોડી દે. ’ ૩ એવું બ્રહ્માનું વચન સાંભળીને મેઘનાદે ઇંદ્રને છોડી મૂક્યો, તેથી સુખના ધામરૂપ બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા અને તેને અમોઘ સાંગ આપીને પ્રસન્નતાથી પ્રભુના ચરણોમાં ચિત્ત લગાવીને ત્યાંથી ગયા. ૪

દોહા—નાગલોક ઘનનાદને, તુરતહિ કીન્હ પયાન ॥

તહાં વાસુકી નાગસે, કીન્હો યુદ્ધ મહાન ॥ ૧૦૯ ॥

પછી મેઘનાદે તુરતજ નાગલોકમાં પ્રયાણ કર્યું, અને ત્યાં જઇને વાસુકી નાગ સાથે મહાભારત યુદ્ધ કર્યું. ૧૦૯

ચૌ૦—ચૌદહ દિવસ યુદ્ધ કરિ મારિ ॥ બાંધ લિયો અહિરાજ પ્રચારી ॥

લંકા લાય પિતાહિ દિશ્યો ॥ બાંધ્યો બહુરિ ગેહ લે આયો ॥ ૧ ॥

કહ્યો વાસુકી ત્યાગો હમકો ॥ કન્યા વ્યાહ દેહું મૈં તુમકો ॥

છાંડિ દિયો મુનિ વચન ભવાની ॥ દીન્હ વાસુકી સુતા સયાની ॥ ૨ ॥

યહિ વિધિ મિલી સુલોચનિ નારી ॥ ઇન્દ્રજીત ભા નામ મુરારી ॥

ઈહિ વિધિ મહાશક્તિ સ્વલ પાઈ ॥ સો સર્વ તુમકો દીન્હ મુનાઈ ॥ ૩ ॥

વાસુકી નાગની સાથે ચૌદ દિવસ સુધી ભારે લડાઇ કરીને તેને હરાવી બાંધી લઇને લંકામાં આણીને રાવણને દેખાડ્યો અને પછી બાંધેલો ને બાંધેલો પોતાને ઘેર લઇ ગયો. ૧ પછી વાસુકી બોલ્યો કે “ હું તમને મારી કન્યા પરણાવીશ, મને છોડી મૂકો. હે પાર્વતી ! વાસુકીનાં એવાં વચન સાંભળીને મેઘનાદે તેને છોડી મૂક્યો એટલે વાસુકીએ તેને પોતાની સુલોચના નામની ચતુર પુત્રી પરણાવી. ૨ એ પ્રમાણે મેઘનાદને સુલોચના સ્ત્રી મળી અને ઇંદ્રને જીતી લીધો માટે ઇંદ્રજીત નામ પડ્યું, હે પાર્વતી ! એ ખજ રાક્ષસને જે રીતે સાંગ મળી તે સઘળી હકીકત તમને કહી સંભળાવી. ૩

દોહા—પત્રગારિ સ્વામે સકલ, ક્ષણમહૈં વ્યાલ વરૂથ ॥

મહૈં વિગત માયા તુરત, હરપે વાનર યૂથ ॥ ૧૧૦ ॥

હવે ગરૂડજી આવીને ક્ષણમાત્રમાં સર્પોના સમૂહને ખાઇ ગયા તેથી ઇંદ્રજીતની માયા તુરત જતી રહી અને વાનરોનાં યૂથ હર્ષ પામ્યાં. ૧૧૦

દોહા—ગહિ ગિરિ પાદપ ઉપલ નશ્વ, ધાયે કીશ રિસાઈ ॥

ચલે તમીચર વિકલઅતિ, ગઢપર ચઢે પરાઈ ॥ ૧૧૧ ॥

પછી વાનરો ડોધ કરીને પર્વતો, વૃક્ષો, પથ્થરો અને નખો લઇને રાક્ષસો સામે દોડ્યા. તેથી રાક્ષસો અત્યંત વ્યાકુળ થઇ ભાગીને ગઢપર ચઢી ગયા. ૧૧૧

ચો-મેઘનાદકી મૂર્છા જાગી, પિતાંહવિલોકિલાજઅતિલાગી ॥

તુરત ગયો સો ગિરિવર કન્દર, કરનઅજયમખઅસમનહઠધર ॥

સો મુધિપાઈ વિભીષણ કહઈ, સુનુ પ્રમુ સમાચાર અસ અહઈ ॥

મેઘનાદ મખ કરૈ અપાવન, સ્વલ માયાવી દેવ સતાવન ॥

સો પ્રમુ સિદ્ધિ હોઈ જો પાઈહિ, નાથ વેગિ રિપુ જીતિ ન જાઈહિ ॥

સુનિરઘુપતિઅતિશયસુખમાના, બોલે અંગદાદિ કપિનાના ॥

લક્ષ્મણ સંગ જાહુ સવ ભાઈ, યજ્ઞ વિધ્વંસ કરહુ તુમ જાઈ ॥

તુમ લક્ષ્મણ રણમારહુ ઓહી, દેસિ સમય સુર બડ દુઃખ હોહી ॥

મારેહુ તેહિ વલ બુદ્ધિ ઉપાઈ, જેહિ છીજૈ નિશિચર સુનુ ભાઈ ॥

જામ્વવન્ત કપિરાજ વિભીષણ, સૈન સમેત રહહુ ત્રીનો જન ॥

જવ રઘુવીર દીન અનુશાસન, કાટિ નિષંગકર ઘાણશરાસન ॥

પ્રમુ પ્રતાપ હર ધરિ રણધીરા, બોલેઝ ઘન દ્વ ગિરા ગંભીરા ॥

જોતોહિ આજુ વધે વિનુ આવાં, તૌ રઘુપતિ સેવક ન કહાવાં ॥

જો શત શંકર કરાઈ સહાઈ, તદાપિ હતૌં રઘુવીર દુહાઈ ॥

હવે ઇંદ્રજીતની મૂર્છા વળતાં તે જાગ્યો. એટલે પિતાને જોઈને ઘણો લજ્જા પામ્યો. પછી તે તુરત પર્વતની ગુફામાં ગયો* અને મનમાં ધાર્યું કે ‘હવે અહીં હું અજય યજ્ઞ કરું.’ ૧ એ બળર વિભીષણને મળતાં તે રામચંદ્રજીને કહેવા લાગ્યો કે “પ્રભુ ! બળ, માયાવી અને દેવતાઓને દુઃખ દેનારો મેઘનાદ અપવિત્ર યજ્ઞ કરેછે. ૨ હે પ્રભુ ! જો એ યજ્ઞ પરિપૂર્ણ થઇ જશે તો પછી એ શત્રુને જીતી શકાશે નહીં.” એ સાંભળીને રામચંદ્રજી ઘણા રાજ થયા. પછી તેમણે અંગદ તથા હનુમાનજીને બોલાવીને કહ્યું કે—૩ “ભાઈઓ ! તમે સર્વ લક્ષ્મણજીની સાથે જઈને યજ્ઞનો ભંગ કરી નાંખો. લક્ષ્મણજી ! તમે ઇંદ્રજીતને યુદ્ધમાં મારીજ નાંખજો, કેમકે તેનાથી દેવતાઓ ભયભીત અને દુઃખથી વ્યાકુળ રહેછે. ૪ જાંબવાન ! સુગ્રીવ ! વિભીષણ ! તમે ત્રણે જણે સેના સહિત લક્ષ્મણજીની સાથે રહેજો.” આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ આજ્ઞા આ-

* લંકાના એક ઉપવનમાં એ ગુફા હતી તેનું નામ ‘નિકુલવા’ હતું. ઇંદ્રજીતે ઘણા ઘણા યજ્ઞ કરીને વરદાનો મેળવેલાં તે એજ ગુફામાં.

પતાં લક્ષ્મણુ કમરમાં લાથા કસીને તથા હાથમાં ધનુષ બાણો લઈને, પ
અને એ રણધીર લક્ષ્મણુ પ્રભુનો પ્રતાપ હૃદયમાં ધરીને મેઘની ગર્જના જે-
વી ગંભીર વાણીથી બોલ્યા કે—“ જો આજે ઇંદ્રજીતને માર્યા વિના પાછો આ-
વું તો હું રામચંદ્રજીનો સેવક નહીં. ૬ “ હું રામચંદ્રજીના સોગંદ ખાઈ ક-
હું છું કે સો શંકર* તેની સહાયતા કરશે તોપણ તેને મારીજ નાંખીશ. ”

દોહા—વન્દિ રામ પદ કમલ યુગ, ચલે તુરન્ત અનન્ત ॥

અંગદ નીલ મયન્દ નલ, સંગ સુમટ હનુમન્ત ॥ ૧૧૨ ॥

પછી રામચંદ્રજીનાં ચરણકમળોમાં પ્રણામ કરીને અંગદ, નીલ, મયંદ,
નલ અને હનુમંત વગેરે સુલટોને લઈને લક્ષ્મણુ ત્યાંથી તુરત ચાલ્યા. ૧૧૨

ચોં—જાઈ કપિન દેસા સો વૈસા, આદુતિ દેત રુધિર અરુ મૈસા ॥

તવ કીશન કૃત યજ્ઞ વિધ્વંસા, જવ ન ઉઠે તવ કરાહિં પ્રશંસા ॥

તદપિ ન ઉઠે ધરાહિં કચ જાઈ, લાતન હતિ હતિ ચલહિં પરાઈ ॥

લૈ ત્રિશૂલ ધાવા કપિ ભાગે, આવા રામઅનુજકે આગે ॥

આવત પરમ ક્રોધ કરિમારા, ગર્જિ ઘોર રવ વારાહિં વારા ॥

કોપિ મરુતસુત અંગદ ધાયે, હતિ ત્રિશૂલ ડર ધરણિ ગિરાયે ॥

પ્રભુ પર છાંડેસિ શૂલ પ્રચણ્ડા, શરહતિકૃત અનન્તયુગ સ્વણ્ડા ॥

ઉટિ વહોરિ મારુત યુવરાજા, હતેડ કોપિ તેહિ વાવ ન વાજા ॥

ફિરે વીર રિપુ મરે ન મારા, પુનિ ધાવા કરિ ઘોર ચિકારા ॥

ધાવતદેસિ ક્રોધ જનુકાલા, લક્ષ્મણ છાંડે વિશિષ્ઠ કરાલા ॥

આવત દેસિ વજ્ર સમ વાના, તુરત મયો સ્વલ અન્તર્દીના ॥

વિવિધ વેપયારિ કરે લડાઈ, કવહૂંક પ્રગટ કવહૂંદુરિજાઈ ॥

“તવ ત્રિશૂલ છાંડેસિલક્ષ્મણપર, કાટિકીન્હ શતસ્વંડ ધરણિધર ॥

શિશ્વર એક લૈ પુનિ સોધાવા, રામ અનુજ સો કાટિ સ્વસાંવા ॥

વાનરોએ એ યજ્ઞસ્થળ (નિકુલલા) માં જઈને જોયું તો ઇંદ્રજીત લોહી
તથા પાડાઓની આદુતિ આપતો હતો; પછી વાનરો યજ્ઞભંગ કરવા લાગ્યા
તોપણ તે ઉઠ્યો નહીં, ત્યારે તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ૧ તેમ કરતાં પણ
ઇંદ્રજીત ઉઠ્યો નહીં ત્યારે તેના કેશ પકડીને લાતો મારીમારીને વાનરો નાસી

* આથી શંકરનું અપમાન થતું હોય એમ જણાતું નથી, તેમ છતાં જો એનું લાગતું હોય
તો શંકરનો અથ યજ્ઞ અથવા સંજ્ઞાથી થાયછ, એટલે ‘સો યજ્ઞો અથવા સો સંજ્ઞાથીઓ સ-
હાયતા કરશે તોપણ ઇંદ્રજીતને મારી નાંખીશ’ એવો અર્થ કરવા.

જવા લાગ્યા. એટલે તો તે ત્રિશૂળ લઈને દોડ્યો, તેથી વાનરો નાસીને લક્ષ્મણની પાસે આવ્યા. ૨ ઇંદ્રજીત અત્યંત ક્રોધ ભર્યો ત્યાં આવીને વારંવાર ભયંકર ગર્જનાઓ કરવા લાગ્યો. તેથી હનુમાનજી તથા અંગદ ક્રોધ કરીને તેની સામે દોડ્યા, તેઓને ત્રિશૂળ મારીને ધરતીપર પાડી દીધા. ૩ પછી તેણે લક્ષ્મણજી ઉપર પ્રચંદ ત્રિશૂળ ફેંક્યું ત્યારે લક્ષ્મણજીએ બાણ મારીને તેના બે કડકા કરી નાંખ્યા, એટલામાં હનુમાનજી તથા અંગદ ઉડ્યા અને કાપીને ઇંદ્રજીતપર ઘા કર્યા, પણ તેને તે વાગ્યા નહિ. ૪ વળી એ વીરોએ ફરીથી ઘા કર્યા તોપણ ઇંદ્રજીત માર્યો મરતો નહતો. પછી તેને ભયંકર ગર્જના કરીને લક્ષ્મણજી ઉપર દોડી આવતો જોઈને ક્રોધ પામેલા લક્ષ્મણજીએ તેનાપર વિકરાળ બાણ ફેંક્યું. ૫ લક્ષ્મણજીનું એ વજ્ર સમાન બાણ આવતું દેખીને બળ ઇંદ્રજીત તુરત અંતર્યામી થઈ ગયો. અને પછી અનેક પ્રકારનાં રૂપ ધરી ધરીને જરાવારમાં પ્રકટ થતો અને જરાવારમાં અદૃશ્ય થતો લડાઈ કરવા લાગ્યો. ૬ એ સમયે તેણે લક્ષ્મણજી ઉપર ત્રિશૂળ ફેંક્યું તેને લક્ષ્મણજીએ કાપીને સો કડકા કરી નાંખ્યા. પછી તે એક મોટું શિખર લઈને દોડી આવ્યો તેને પણ લક્ષ્મણજીએ કાપી નાંખ્યું. ૭

દોહા—આયુધ વિવિધ પ્રહારકીય, રજ સમકીન ફળીશ ॥

દર્પ વિવશ કાપિ રીંછ સવ, વિબુધ સહિત સુરૈશ ॥ ૧૧૩ ॥

ઇંદ્રજીતે અનેક આયુધોના પ્રહાર કરતાં લક્ષ્મણજીએ તે કાપીકાપીને રજ સમાન કરી નાંખ્યા. તે જોઈને ઇંદ્રસહિત સર્વ દેવતાઓ તથા વાનરો અને રીંછો હર્ષ પામ્યા. ૧૧૩

ચો—બહુરિ વિવિધ શર છાંડનલાગા, રણકારણ છૂટાહિં જિમિનાગા ॥

રાન અનુજ શર ગરુડ સમાના, ઉમા ગ્રસત છૂટાહિ અભિમાના” ॥

“દેવિ અજય રિપુ હરપેઝ કીશા, પરમ ક્રોધ તવ મયે અહીશા ॥

“દેવિય જિમિરવિતેજસમાના, ફુંકરત મનહું વ્યાલ અનુમાના ॥

લક્ષ્મણ મન અસમંત દઢાવા, હિં પાપિહિ મૈં બહુત સ્વેલાવા ॥

મુમિરિ કોશલાચીશ પ્રતાપા, શર સંધાન કીન્હ અતિ દાપા ॥

છાંડા બાળ તામુ ઝર લાગા, શીશ મુજા કાટે નૃપ નાગા ॥

ઘન સમાજ સો ગર્જિ અમાના, મરતી બાર કપટ સવ ત્યાગા ॥

વળી પાછો ઇંદ્રજીત અનેક પ્રકારનાં આયુધો ફેંકવા લાગ્યો. તે બધાં રણરૂપી વનમાં સર્પો દોડતા હોય એવાં દેખાતાં હતાં. હે પાર્વતી ! એ આયુ-

ધોડપી સર્પોને લક્ષ્મણનાં બાણરૂપી ગરૂડજી ગળી જતા, હતા તેથી ઇંદ્રજી-
તનું અભિમાન ઉતરી જવા લાગ્યું. ૧ આ પ્રમાણે ઇંદ્રજીતને નહીં જતાય એ-
મ જાણીને વાનરો ડરવા લાગતાં લક્ષ્મણજી અત્યંત ક્રોધાતુર થયા. લક્ષ્મણ-
જીએ મનમાં વિચાર્યું કે ' આ પાપીને મેં બહુ ખેલાવ્યો છે. ૨ પછી લક્ષ્મ-
ણજીએ રામચંદ્રજીના પ્રતાપનું સ્મરણ કરીને અભિમાનથી ધનુષપર બાણ ચ-
ડાવીને ફેંક્યું તે ઇંદ્રજીતની છાતી વચ્ચે વાગ્યું. મરતી વખતે તેણે પોતાનું
સર્વ કપટ છોડી દીધું. ૩ મરતી વખતે પણ તે અલાગીયાએ મેઘ સમાન ગ-
ર્જના કરી તેથી લક્ષ્મણજીએ તેનું મસ્તક તથા ભુજાઓ કાપી નાંખી. તે મ-
સ્તક પૃથ્વીપર પડ્યું અને જમણી ભુજા ઉડીને આકાશમાં ગઈ. ૪

દોહા -રામઅનુજકહિરામકાહિઅસકાહિછાંડેસિગાન ॥

ધન્ય શક્રજિત માતુતવ, કહિ અંગદ હનુમાન ॥૧૧૪॥

મરતી વખતે ઇંદ્રજીતે ' હે લક્ષ્મણ ! હે રામ ! ' એમ બોલીને પ્રાણ
મુક્યા. તે સમયે અંગદ તથા હનુમાનજી કહેવા લાગ્યા કે—' ઇંદ્રજીત ! તા-
રી માતાને ધન્ય છે. ' ૧૧૪

અથ ક્ષેપક ।

ચો-જો જગકહ દંડક યમદંડા, હરિદ્રોહી સુત સમર પ્રચંડા ॥

મહિમા અમિત મહાવલસીંવા, જાસુ પ્રતાપ અમય દશગ્રીવા ॥

મુજબલ સુરનાયક વશકીન્હા, ચૌદહ ભુવન જીત યશ લીન્હા ॥

રિપુતરુ લષણ મૂલસ્થાનિગંજેડ, જિમિગજકમલનાલગહિમંજેડ ॥

જિમિ વાસવગહિકુલિશકરાલા, કીન વિકલગિરિપક્ષ નિહાલા ॥

રણસાગરમહૈં પચૌ શરીરા, તરૈ દારુ જિમિ રુધિર સુનીરા ॥

દંત વિકટ મુખ પરમ ભયાવન, ચિકુરસઘનચલઅશુભઅપાવન ॥

રસના લાલરંગ જનુ જાવક, દવકી શિખા સોહ જનુપાવક ॥

પાય સુઆયસૂ ક્રૂપમકપીશા, કરગહિ લીન દુષ્ટ કર શીશા ॥

જે જગતને યમની પેઠે શિક્ષા કરનારો અને પ્રભુનો દ્રોહી (રાવણ)
છે તેનો પુત્ર પણ લડાઈમાં પ્રચંડ હતો. જેનો મહિમા અપરિમિત હતો, જે
બળની સીમારૂપ હતો અને જેના પ્રતાપથી રાવણ પણ નિર્ભય હતો. ૧ જેણે
ભુજાઓના બળથી ઇંદ્રને જીતીને વશ્ય કર્યો હતો, જેણે ચૌદે ભુવનોને જીતી
જીતીને કીર્તિ મેળવી હતી, તે શત્રુરૂપી વૃક્ષને લક્ષ્મણજીએ જડમળથી ખોદી
નાંખીને જેમ હાથી કમળનો નાશ કરી નાંખે છે તેમ નાશ કરી નાંખ્યો. ૨

જેમ ઈંદ્ર કરાળ વજ્ર વડે પર્વતોની પાંખો કાપી નાંખીને તેઓને બેહાલ કરી નાંખ્યા હતા તેમ લક્ષ્મણજીએ ઈંદ્રજીતના શરીરને બેહાલ કરી નાંખ્યું. રણરૂપી સમુદ્રમાં ઈંદ્રજીતનું શરીર એવી રીતે પડેલું દેખાતું હતું કે જાણે લોહરૂપી પાણીમાં લાકડું તરતું હોય. ૩. ભયંકર દાંત, અત્યંત બિહામણું મુખ, સઘનવાળ અને અશુભ તથા અપવિત્ર નેત્ર હતાં. લાલ રંગની જીભ એવી દેખાતી હતી કે જાણે દાવાનળના અગ્નિની જ્વાળા શોભતી હોય. પછી લક્ષ્મણજીની આજ્ઞાથી રીંછો તથા વાનરોએ દુષ્ટ ઈંદ્રજીતનું માથું હાથમાં પકડીને ઉઠાવી લીધું.

દોહા—કરિ શ્રમ માર્યો મહારિપુ, રામ અનુજ રણધીર ॥

નિહર સુમનવર્ષહિંવિબુધ, કહિજયગિરા ગંભીર ॥ ૧૧૬ ॥

રણધીર લક્ષ્મણજીએ ઘણા પરિશ્રમથી મોટા શત્રુને મારી નાંખ્યો, એટલે દેવતાઓ નિર્ભય થઈ ગંભીર વાણીથી જય જયકાર બોલી પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૧૧૫.

ચોં—વિનુપ્રયાસ હનુમાન ઉઠાયે, લંકાદ્વાર રાખિ પુનિ આયે ॥

इति श्लेषक ।

તામુ મરણ સુનિ સુર ગન્ધર્વા, ચઢિ વિમાન આયે નમ સર્વા ॥

વરપિ સુમન દુન્દુભી વજાવોંદિ, શ્રીરઘુવીરીવિમલ યશગાવોંદિ ॥ ૧ ॥

જયઅનન્ત જય જગદાધારા, તુમ પ્રમુ સર્વ દેવ નિસ્તારા ॥

અસ્તુતિ કરિ સુરસકલ સિધાયે, લક્ષ્મણકૃપાસિન્ધુ પહોં આયે ॥ ૨ ॥

મુખ પ્રસન્નતા દોર્ણ પૂછિ જવ, રિપુ વધ કહા વિભીષણહૂં તવ ॥

પ્રમુહોં વિલોકી શિશ પદ નાયે, ઉઠિ પ્રમુ અનુજ હર્ષિં ડર લાયે ॥ ૩ ॥

કૃપા દાષ્ટિ કરિ અનુજહિ હેરા, વિગત ભયો શ્રમ જવ કર ફેરા ॥

વાળ વેધિ તનુ દેહીયત કૈસે, કનક તૂળ શર પૂરિત જૈસે ॥ ૪ ॥

મુખ પ્રસન્નતા દેખિ છકે સવ, રિપુ વધ કહા વિભીષણહૂં તવ ॥

ધરેડ સો શીશ આનિ પ્રમુ આગે, બાનર મોલુ વિલોકન લાગે ॥ ૫ ॥

પ્રમુ કૌતુકી નિરખિ સોઈ શીશા, રાખન કહેડ કૌશલાધીશા

હનુમાનજી ઈંદ્રજીતના શરીરને વગર પ્રયાસે ઉઠાવી લઈ લંકાના દરવાજામાં મૂકીને પાછા આવ્યા. ઈંદ્રજીતના મરણની ખબર જાણીને સર્વ દેવતાઓ તથા ગંધર્વો વિમાનમાં બેસીને આકાશમાં આવ્યા. ૧. તેઓ પુષ્પ વૃષ્ટિ કરીને દુર્દલિઓ વગાડતા શ્રીરામચંદ્રજીના નિર્મળ યશ ગાવા લાગ્યા, (અને સ્તુતિ

કરવા લાગ્યા કે-) ‘હે લક્ષ્મણ ! હે જગદાધાર તમારો જય થાઓ, જય થાઓ; હે પ્રભુ ! તમે સર્વ દેવોને બચાવ્યા છે.’ ૨. એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને સર્વ દેવતાઓ વિદાય થયા, એટલે લક્ષ્મણ કૃપાળુ રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. અને રામચંદ્રજીને જોઈને તેમનાં ચરણોમાં માથું નમાવતાં રામચંદ્રજીએ ઉઠીને હર્ષ પૂર્વક તેમને છાતીએ લગાવ્યા. ૩. બાણથી વીંધાઈ ગયેલું લક્ષ્મણજીનું શરીર જાણે બાણથી પૂરેલો સોનાનો ભાથો હોય એવું દેખાતું હતું. રામચંદ્રજીએ કૃપાદષ્ટિથી તેમના સામું જોઈ હાથ ફેરવ્યો, તેથી સઘળા ધા મટી ગયા. ૪. પછી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીનું મુખ પ્રસન્ન જોઈને પૂછ્યું, ત્યારે વિભીષણે ઈંદ્રજીતના વધની વાત કહી. પછી ઈંદ્રજીતનું માથું રામચંદ્રજીની આગળ મૂક્યું એટલે વાનરો તથા રીંછો તેને જોવા લાગ્યા. ૫. કૌતુકી રામચંદ્રજીએ તે માથાને જોઈને તેને સંભાળથી રાખી મૂકવાનું કહ્યું.

દોહા-પ્રભુ આયસુ મુનિ કીશપતિ, રાજેડ યતન કરાય ॥

કટક સહિત રઘુવંશ મણિ, શોભિત અતિ દોડ માય ॥ ૧૧૬ ॥

રામચંદ્રજીની આજ્ઞા સાંભળીને સુગ્રીવે તે માથાને સંભાળથી રાખ્યું. તે સમયે રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજી સૈન્ય સહિત શોભવા લાગ્યા. ૧૧૬

ચો-કૃપા દષ્ટિ સમ કટક નિહારે, મયે શ્રમ રહિત રામ વૈઠારે ॥

મુનહુ ડમા રહિ વિધિ રિપુ મારે, સૂર ગન્ધર્વ મુનિ મયે સુઘારે ॥

અવ સો સૂનહુ મુજા તેહિ કેરી, સ્વર્ગ જિમિ ગઈ લંક શર પ્રેરી ॥

મેઘનાદ આંગનમેં પરી, બાળ વેધિ શોણિત સન મરી ॥

રાજતિ તહાં સૂલોચનિ કૈસી, રતિતે રુચિર રૂપ ગુણ જૈસી ॥

નાગ સૂતા દશકન્થ પતોહું, વાસવ રિપુ તિય હિમય જોહ ॥

હેમ સિંહાસન સોહાતિ બાલા, સેવત વિદ્યાધર ત્રય કાલા ॥

પૂજિં વિવિધ વિનય કર તાહી, સુખ પ્રમોદ કો સકત સરાહી ॥

તહૈં પતિ મુજા પરી રહિ માંતિ ॥ મનહું સકલ સુખ તરુકી કાંતી ॥

રામચંદ્રજીએ સર્વ સૈન્ય સામે કૃપાદષ્ટિથી જોઈ શ્રમરહિત કરીને બેસાડ્યું. હે પાર્વતી ! સાંભળો. એ પ્રમાણે શત્રુને મારવાથી દેવતાઓ મનુષ્યો અને મુનિઓ સર્વ સુખી થયા. ૧. હવે ઈંદ્રજીતની જીભ લક્ષ્મણજીના બાણથી પક્ષીની પેઠે ઉઠીને લંકામાં ગઈ તે વાત સાંભળો. તે બાણથી વીંધાએલી અને લોહીથી ખરડાએલી જીભ ઈંદ્રજીતના આંગણમાં જઈને પડી. ૨. ત્યાં રતિના કરતાં

પણ અધિક રૂપ તથા ગુણવાળી સ્ત્રી સુલોચના બિરાજી હતી. એ તેજસ્વી સુલોચના વાસુકી નાગની પુત્રી, રાવણના પુત્રની વહુ અને ઇંદ્રજીતની સ્ત્રી હતી. ૩ સોનાના સિંહાસનપર બિરાજેલી તે યુવતીને વિદ્યાધરોની સ્ત્રીઓ હ-મિશ સેવતી હતી અને અનેક પ્રકારની સ્તુતિ કરીને પૂજતી હતી. તેના સુખ તથા આનંદને કોણ વખાણી શકે ? ત્યાં બાણે સર્વ સુખોના વૃક્ષની કાન્તિ હોય એવી ઇંદ્રજીતની ભુજ આવીને પડી.

દોહા—તવ નિજ દાસિની દેસિ તહૈ, શોણિ શ્રવત ભુજ દણ્ડ ॥

મયડ સમર આશ્ચર્ય મય, મનહુ અઘંડન રવણ્ડ ॥ ૧૧૭ ॥

એ લોહી વેહેતા ભુજદંડને સુલોચનાની દાસીઓએ જોઈ તેથી તે બે-લી ઉઠી કે “આજ તો યુદ્ધમાં કાંઈ આશ્ચર્યકારક બનાવ બન્યો છે અને અ-વિનાશીનો પણ નાશ થયો જણાય છે. ” ૧૧૭

ચોં—સુનકર સકલ સર્વ સુખવૈના, તજિ સિંહાસન ઉઠી સુનૈના ।

પ્રેમ સ્વભાય ધુકધુકી ધરકી, શૂચક અશુભ દહિન ભુજફરકી ॥

હોત મહારણ રાવણ રામહિં, વીર ધુરીણ મોર પિય તામહિં ।

સકલ મુરારુર સર્કહિંનજૂઝી, વિધિ વામતા પરત નહિ વૃઝી ॥

ઇતના કહત ગઈ ચલિઆપૂ, પતિભુજલલિલકોટિકલાપૂ ।

કંકન મણિગણ ભૂષણ સોઈ, મહા વિટપ સમ આન ન હોઈ ॥

દેસત મનહિં ન આવત તેહી, જાસુ પ્રભાવ સુના પહિલેહી ।

નીંદ નારિ ભોજન પરિહરહી, વારહ વર્ષ તાસુ કર મરહી ॥

એવાં સર્વ સખીઓનાં વચન સાંભળીને સુલોચના સિંહાસનપરથી ઉઠી-ને ઉભી થઈ. તેના પ્રેમી સ્વભાવથી છાતી ધડકવા લાગી અને જમણી ભુજ ફરકીને અશુભ સૂચન્યું. ૧ (સુલોચના સ્વગત કહેવા લાગી કે)—રાવણ અને રામ વચ્ચે ભારે યુદ્ધ ચાલે છે તેમાં વીર પુરૂષોમાં અગ્રેસર એવા મારા સ્વામી છે, તેમને કોઈ દેવ કે દૈત્ય જીતી શકે તેમ નથી; પણ હવે વિદ્યાતા-ની પ્રતિકુળતાની સુઝ પડતી નથી. ” ૨ એ પ્રમાણે બોલીને તે ભુજની પાસે ગઈ, તે પોતાના સ્વામીનીજ ભુજ જોઈને ઘણો વિલાપ કરવા લાગી. કંચન તથા મણિમય આભૂષણોવાળી અને મોટા વૃક્ષ સમાન આ ભુજ બીજા કોઈની નહી, પણ મારા સ્વામીનીજ છે. ૩ તોપણ તે જોઈને મનમાં વિશ્વાસ આવતો નહતો, કેમકે ઇંદ્રજીતનો પ્રભાવ તેણે પ્રથમથીજ સાંભળેલો હતો કે ‘ જે બાર વરસ સુધી ઉંઘ, સ્ત્રી અને લોજનનો ત્યાગ કરે તેનાજ હાથે ઇં-દ્રજીત મરે. ’ ૪

દોહા—કરિ વિચાર મન ટેકદૈ, મૈ પતિ દેવત નારિ ॥

મુજલિખિ મેટહુ દુચિતહી, મુન કર દીન પસારે ॥ ૧૧૮ ॥

પછી તે મનમાં વિચાર કરીને દૃઢતાથી બોલી કે—“ જો હું પતિવ્રતા સ્ત્રી હોઉં તો હું ભુજા ! તું લખીને મારી ચિંતા દૂર કર. ” એ સાંભળીને ભુજાએ હાથ પસાર્યો. ૧૧૮

ચો—લલિતપદ્મતાસુ સસ્ત્રી ઝટિ ધાર્ડિ, તુરતહિ સોજ સ્ત્રી લૈ આર્ડિ ।

દીનહાથ મણિમય અંગનાર્ડિ, લલિત લપણ કરિતિ રુચિરાર્ડિ ॥

નીંદ નારિ ભોજન શત કોટી, તજત તામુ મહિમા અતિછોટી ।

અક્ષય અલંકાર અલિપ્ત અવિનાશી, અતુલ અમિત ઘટઘટકેવાસી ॥

પ્રગટર્હિ પાલર્હિ પુનિ સંહર્ડિ, ત્રિગુણ રૂપ ત્રય મૂરતિ ધર્ડિ ।

જો કાલહુ કર કાલ મયંકર, વર્ણત શેષ શારદા શંકર ॥

લીલા તનુ સુર સેવક હેતુ, જામુ નામ ભવસાગર સેતુ ।

મુનિમનપુણ્ડરીક જાકે ઘર, વચન વિવેક વિચાર બુદ્ધિવર ॥

સુલોચનાની મરણ બાણી લઈને તેની સખી ઉઠી ઘરમાં દોડી ગઈ અને એક ખડીઓ શોધી લાવી. તે ખડીઓ હાથમાં આપતાં ભુજાએ મણિમય આંગણમાં લક્ષ્મણની સુંદર કીર્તિ લખી કે ૧ “જે માણસ સો કે કરોડ વર્ષ સુધી ઉંઘ, સ્ત્રી અને ભોજનનો ત્યાગ કરે તેનો મહિમા પણ લક્ષ્મણના મહિમાથી અત્યંત ઓછો છે. અક્ષય, અખંડ, અગમ્ય, અવિનાશી, અનુપમ, અનંત અને સર્વવ્યાપક પ્રભુ,—૨. કે જે પ્રજાંડને ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને સંહાર કરે છે, જે સત્વ રજ અને તમ એ મહા ગુણો યુક્ત પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને શિવ જે ભયંકર કાળના પણ કાળ છે, જેને સરસ્વતી અને શંકર વર્ણવ્યા કરે છે, ૩ જે દેવતાઓ તથા ભક્તજનોને વારંવાર દેહ ધરીને લીલા કરે છે, જેનું નામ આ ભવસાગરના પુલક છે, જેનો નિવાસ મુનિઓનાં મનરૂપી કમળોમાં છે, જે જ્ઞાન વિચાર અને બુદ્ધિમાં મહા મુશ્કેલીથી આવે છે. ૪

દોહા—કોટિ કલ્પ વર્ણત નિગમ, અગમજામુ ગુણગાથ ॥

તિમિશરીર જહજીવિનુ, કિમિવર્ણતલિલિહાથ ॥ ૧૧૯ ॥

અને જેના ગુણોની ગાથા કરોડો કલ્પ સુધી વર્ણવતાં પણ અગમ્ય છે

એમ વેદ કહે છે, તે પ્રભુના શુભોનું વર્ણન તામસી શરીરનો અને જીવ વ-
ગરનો જડ હાથ શી રીતે લખી શકે ? ૧૧૬

ચો-મમશિર ગયો દરશ રઘુરાઈ, તવ પ્રતીત લજિ મુજા પઠાઈ ।

इहिविधिलिखेउसकलभुजवाता, परी भूमितव अतिविकलाता ॥

बाँचि सकल जलिखितयथारथ, लक्ष्मण रामनाम परमारथ ।

त्रियास्वभाव तदापि बहुभाँती, विलखतसकलसखिनकरपाँती ॥

गुणगण साहस शील नाहको, कहि रोवत बल विपुल बाँहको ।

जोहि भुज बल सुरनाथ विगोवा, सो भूज आजु समरमाहि सोवा ॥

मणिगण भूषण वसन विसारत, महिलोटत करतल शिरमारत ।

मगन विपतिनिजतनुसुधिनाहीं, दारुण विपति कहिनकेहिपाही ॥

छिनक प्रबोधसखीकोउ करही, बहुरि शोक दावानल जरहीं ।

क्षणक्षण उठत परत धरणीतल, पुनिपुनिसब सराहपतिको बल ॥

મારું માથું રામચંદ્રજીનાં દર્શન કરવાને ગયું છે અને તારા વિશ્વાસ
ને વાસ્તે આ મારી જીજ્ઞાસા અહીં મોકલી છે. ” આ પ્રમાણે સઘળી વાત જી-
જ્ઞાસાએ લખી જણાવી, ત્યારે વ્યાકુળ થઈને સુલોચના પૃથ્વીપર પડી. ૧ જીજ્ઞા-
સાએ રામલક્ષ્મણના નામની પરમાર્થતા વગેરે યથાર્થ લખેલું સર્વ સુલોચનાએ
વાંચ્યા છતાં પણ સ્ત્રી સ્વભાવ પ્રમાણે સખીઓની પંક્તિમાં અનેક પ્રકારે વિ-
લાપ કરવા લાગી. ૨ સ્વામીના શુભો, સાહસ, શીલ અને અત્યંત બાહુબળ
સંભારી સંભારીને રોવા લાગી કે—“જે જીજ્ઞાસાના બળથી ઈંદ્રને પણ કેદ ક-
ર્યો હતો તે જીજ્ઞાસા જ રણક્ષેત્રમાં સૂતી ” ૩ સુલોચના મણિઓનાં આભૂષ-
ણો અને વસ્ત્રોનું ભાન નહિ રાખતાં હાથવડે માથું કુટતી ધરતીપર લોટવા
લાગી. દુઃખમાં ડુબી જવાથી શરીરનું ભાન પણ રહ્યું નહીં. પોતાનું દાઢી
દુઃખ કોઈની પાસે કહી શકતી પણ નહો. ૪ કોઈ સખી કાંઈ બોધ કરતી તે
ક્ષણવાર રહેતો હતો અને વળી પાછી શોકરૂપી દાવાનળથી બળતી હતી.
ક્ષણે ક્ષણે ઉભો થઈને પાછી પૃથ્વીપર પડતી હતી અને વારંવાર પતિના બ-
ળનાં વખાણ કરતી હતી. ૫

दोहा-तिनमें सखी सपान इक, कहि समुझावतबैन ॥

शोक छाँडि पति देवता, सुमति करौ मति ऐन ॥ १२० ॥

એની સઘળી સખીઓમાંની એક અઠર સખીએ તેને સમજાવતેને કહ્યું

કે—“ હે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળી પતિવ્રતા સુલોચના ! હવે શોક છોડી દઇને સદ્બુદ્ધિથી જે કરવું યોગ્ય છે તે કરો. ” ૧૨૦

ચો—સુનકર સહસાનન જલ જાતા, સસ્ય કહત તુમ સસી સુમાતા ॥

વિધિ નિર્મિત દુઃખ મોકહૈલાહૂ, સુખ પરિપૂર ભુવન સબ કાહૂ ॥

વિજય રામ લક્ષ્મણકહૈ આવા, સુયશ સકલ મર્કટ કુલ પાવા ।

કુલ કલંકબહુ લહેડ વિભીષન, કુલકુઠાર અસમુનેડ ન દીસન ॥

છૂટિ બન્દિ અવ સુરગણ કેરી, નિજ નિજ પુરન દુહાઈ ફેરી ।

મુનિપુલસ્ત્યકર ભાકુલનાશા, અવરવિશિશિસુખકરહિંપ્રકાશા ॥

તેજવન્ત પાવક પરિહરિ દુઃખ, બહવ સમીર આજુ અપને સુખ ।

સલિલ ગંગ નિર્મલ જલ આજૂ, સુવશ વસાઈ સુરનાયક રાજૂ ॥

એ સાંભળીને શેષની પુત્રી સુલોચના બોલી કે “ સખી ! માતા ! તું ખરું કહે છે. સર્વ કોઈનાં ઘરો સુખથી પરિપૂર્ણ છે અને મને દેવનિર્મિત દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે. ૧ રામલક્ષ્મણનો વિજય થયો, સઘળા વાનરો સુયશ પામ્યા અને વિભીષણને કુળનું કલંકજ પ્રાપ્ત થયું. એના જેવો કુળનું છેદન કરનાર કુહાડો કદી પણ હીઠો નથી કે સાંભળ્યો પણ નથી. ૨ હવે દેવતાઓનું બંધનપણું છૂટું થયું અને તેઓએ પોતપોતાના લોકમાં પોતાની દુહાઈઓ ફેરવી દીધી. પુલસ્ત્યમુનિના કુળનો નાશ થયો. હવે સૂર્ય તથા ચંદ્ર સુખેથી પ્રકાશશે. ૩ અગ્નિ દેવ પણ દુઃખ તણ દઇને તેજવંત થશે, પોતાને સુખ પ્રાપ્ત થવાથી પવન પણ સુખેથી વાશે, હવે ગંગાનું જળ નિર્મળ થશે અને ઇંદ્ર પણ સ્વતાંત્ર રાજ્ય કરશે. ૪

દોહા—યમ કુબેર દિગ્પાલ સબ, પ્રમુદિત સુર નર નાગ ॥

સ્નાય અઘાયવિહાય દુઃખ, પાય સુવજ્ર વિભાગ ॥ ૧૨૧

યમ, કુબેર, સઘળા દિક્પાળો, દેવતાઓ, મનુષ્યો અને નાગ લોકો આનંદ પામશે. અને દેવતાઓ દુઃખ તણ દઇને ઉત્તમ યજ્ઞના ભાગ પામી તેને ખાઇને તૃપ્ત થશે. ” ૧૨૧

ચો—ઇતના કહ મન્દિરમહૈ આઈ, દેસત મણિગણ ધન વહુતાઈ ।

સુરપાતિ ભુવન સુપટતર નાહી, જહૈરિધિ સિધિ સનુધરેકમાહી ॥

દેસત વિભવ ન મન અનુરાગા, પતિપદપ્રેમ નિપુણ મનપાગા ।

દેત દાન મણિ ભૂષણ ચીરા, ધેનુ વસન મણિ હાટક હીરા ॥
 માણિમય શિબિકારુચિરમુહાઈ, મુજ ચઢાઈ પહિરાઈ બનાઈ ।
 આપન ચઢત મહી પુતિ આઈ, મુર દુર્લભ મુખ સદન વિહાઈ ॥
 વીતરાગ જિમિ તજત વિષયગન, તેહિતસમ્ભાંતિદિયોપતિપદમન ।
 શુકસારિકા મુલોચનિજ્યાયે, કનક પિંજરન રાશિ પઢાયે ॥
 વ્યાકુલ કહ કહ જાત મુનયના, મુનિ ધીરજ પરિહરત મુવયના ।
 મયેવિકલ સ્વગ મૃગ હિહિમાંતી, અપર દશા કૈસે કહિજાતી ॥
 પ્રજા લોગ ગૃહ તજિ સંગલાગે, પ્રેમ ઉમંગિ લોચન જલ પાગે ।

એ પ્રમાણે બોલીને સુલોચના ઘરમાં ગઈ કે જે ઘરમાં અત્યંત મણિ-
 ઓ તથા ધન જોવામાં આવતાં હતાં. ઈંદ્રનું ભુવન પણ તેની ઉપમાને તુલ્ય ન-
 થી કે જ્યાં રિક્તિઓ તથા સિદ્ધિઓ દેહુ ધરીને હાજર રહ્યા કરે છે. ૧ સુ-
 લોચનાનું મન પતિના પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયેલું હોવાથી એ સઘળો વૈભવ
 જોઈને તેના પર પ્રીતિ થઈ નથી. તે મણિઓનાં આભૂષણો, રેશમી વસ્ત્રો, ગા-
 ચો, લૂગડાં, મણિ, સોનું અને હીરા એનાં દાન કરવા લાગી. ૨ એક સુંદર
 મણિમય પાલખી તૈયાર કરાવી તેમાં પતિની જાને શણગારીને ચઢાવી અને
 પછી પોતે તેમાં બેસી દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવું મુખથી પરિપૂર્ણ ઘર છો-
 ડીને ચાલી. ૩ જેમ વૈરાગ્યવાન વિષયોને તણ દઈને પ્રભુનાં ચરણોમાં ચિત્ત
 લગાડે તેમ સુલોચનાએ પણ સ્વામીનાં ચરણમાં ચિત્ત લગાડ્યું. સુલોચનાએ
 સોનાનાં પીંજરમાં રાખીને લણાવેલાં મેના પોપટ પણ (૪) વ્યાકુળ થઈને
 કહેવા લાગ્યાં કે ‘ હે સુલોચના તમે ક્યાં જાઓ છો ? ’ તેઓનાં એવાં સુંદર
 વચનો સાંભળીને સુલોચનાની ધીરજ છુટી જવા લાગી. આ પ્રમાણે પણ પ-
 ક્ષીઓ પણ વ્યાકુળ થઈ ગયાં તો પછી બીજાની દશાનું તો કહેવું જ શું ?
 (તે વર્ણવી કેમ જાય ?) ૫. પ્રેમથી ઉત્તંગવાને લીધે જેઓનાં નેત્રોમાં જળ
 ભરાઈ આવેલાં હતાં એવા પ્રજના લોકો પણ પોત પોતાનાં ઘરો છોડી દઈને
 સુલોચનાની સાથે જવા લાગ્યા.

દોહા-વાજન લગે નિસાન બહુ, ઢોલ દુંદુમી મોર ॥

પુરજન પરિજન સંગ સર્વ ચલે પાલકીધેરિ ॥ ૧૨૨ ॥

તે સમયે ઘણાં નિશાનો, ઢોલો, દુંદુભિઓ અને ભેરીઓ વાગવા લા-
 ગી, અને સર્વ પુરજનો તથા પરિજનો પાલખીને ઘેરી લઈને સુલોચનાની
 સાથે ચાલ્યાં. ૧૨૨

ચો—દેખિ ખીર દશકન્ધર દ્વારે, સજગ ભયે સબ વીરપ્રચારે ।

જાનેડ કટક રિપુન કર આવા, અસ્ત્ર શસ્ત્ર કર ગાદિ કર ધાવા ॥

ધનુ ચઢાઈ કટિ તરકસ બાંધે, કોડ અસિચર્મ શરાસન સાંધે ।

તોમર પરશુ પ્રચણ્ડ ગદા ગદિ, રોલનચોલે શૂલ શક્તિ લાદે ॥

મારુ મારુ ધરુ ધરુ કાદિ ધાયે, પ્રગટ દશાનન વિજય મુનાયે ।

ગર્જત તર્જત ગિરા ગંધીરો, સમર ભયંકર નિશિચર વીરા ॥

નિપટાઈ નિકટ પાલકી આઈ, ચીન્હ સકલ મટ રહે લજાઈ ॥

દેખિ જુહારિ નાગપતિ કન્યા, સતીશિરોમણિ ત્રિભુવન ધન્યા ॥

એ સઘળી લીડ રાવણના દ્વાર આગળ જોવામાં આવેતાં સર્વ વીર મુલો સાવધાન થઈ પોકારવા લાગ્યા. તેઓએ જાણ્યું કે ‘ આતો શત્રુનું સૈન્ય આવ્યું છે ’ તેથી હાથમાં અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો લઈને દોડ્યા. ૧ કેટલાક ધનુષો ચઢાવવા મંડ્યા, કેટલાક તરકસો બાંધવા લાગ્યા, કેટલાક ઢાલ, તરવાર અને ધનુષ સંભાળવા લાગ્યા, કેટલાક ભુંગળો, ફરશીઓ, પ્રચંડ ગદાઓ, તીક્ષ્ણ ત્રિશુળો અને સાંગો લઈને ક્રોધ કરીને ખડા થઈ ગયા. ૨ અને મારો મારો, પકડો પકડો, બોલતા દોડ્યા અને રાવણનો જ્યજ્યકાર પોકારવા લાગ્યા. વળી યુદ્ધમાં લયંકર વીરો ગંભીરવાણીથી ગર્જનાઓ તથા તિરસ્કારો કરવા લાગ્યા. ૩ પણ જ્યારે સુલોચનાની પાલખી છેક નજીક આવી ત્યારે તેને જોળખીને સઘળા મુલો શરમાઈ ગયા. અને સતી શિરોમણિ તથા ત્રૈલોક્યમાં ધન્ય એવી સુલોચનાને જોઈને જુહાર કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા—દ્વારપાલ દશકન્ધ વહુ, સ્વર જનાઈજાય ॥

ભયઈ રજાયમુવેગિ તવ, વચન કહતિ ચિલ્લાય ॥ ૧૨૩ ॥

દ્વારપાળોએ જઈને રાવણને સુલોચનાની ખગર જણાવતાં આજ્ઞા થઈ કે “ એને જલદી બોલાવી લાવો ” તે સમયે સુલોચના રાવણની પાસે જઈ કણ્ણામય વચનો કહી સંભળાવા લાગી કે—૧૨૩

ચો—તુમાઈ અછત અસિદશાહમારી, મુખતજિમઈ શોક અધિકારી ।

નમ પથહૈ મુજ મમ મૃદ પરી, વાળ વેધિ શોણિત તનુમરી ॥

દેખિ મુજા મનમે અતિ ડરી, સંશય જાનિ દીન્હકરવરી ।

લિખી રામ લક્ષ્મણ મહિમાઈન, ક્રમ ક્રમ સોં સબકથા કહીતિન ॥

ઠગિસી રહી વાંચિ ગુણગથા, જરહું મંગ જો પાઠ માથા ।

રણકબન્ધ મજ મમમૃદ આઈ, શિરતહૈં નયન જહૌં રઘુરાઈ ॥
 કરહુ સો યતન મિલિહ મોહિ શીશા, તુમ સામર્થ નિશાચર ફૈશા ।
 સુનત કુલિશસમ ગિરા વધૂકી, જીવનબાશ દશાનન મૂકી ॥
 તદપિ ધીરધરિ કરીસ પ્રતોધા, કહુકોમોહિસમાનજગયોધા ।

“ તમે હયાત છતાં મારી આ દશા થઈ છે ! હું સુખ તબીબે શોકને પાત્ર થઈ છું. બાણથી વીધાએલી અને લોહીથી ખરડાયેલી આ ભુજા આકાશ માર્ગે આવોને મારા આંગણમાં પડી. ૧ આ ભુજાને જોઈને હું મનમાં ઘણી ઠરી ગઈ. પછી સંદેહ પામીને તેના હાથમાં ખડીએ આપતાં તેણે રામલક્ષ્મણનો મહિમા લખ્યો અને અનુક્રમે સઘળી વાત લખી જણાવી. ૨ રામના શુણ્ણની ગાથા વાંચીને ઠગાયા જેવી થઈ ગઈ, હવે જો માથું હાથ લાગે તો તેની સાથે બળી મરું. એમનું ધડ રણભૂમિમાં છે, ભુજા મારે ઘેર આવી છે અને માથું રામચંદ્રજી પાસે ગયું છે. ૩ હે રાક્ષસોના સ્વામી ! તમે સમર્થ છો, માટે મને માથું મળે એવો યત્ન કરો. ” આ પ્રમાણે સુલોચનાની વજ્ર જેવી વાણી સાંભળીને રાવણે જીવવાની આશા મૂકી દીધી. તોપણ ધીરજ આણીને સમજાવવા લાગ્યો કે—“કહો, મારા જેવો યોદ્ધો આ જગતમાં કોઈ છે ?

દોહા—રામ લષણ સુગ્રીવ નલ, નીલ દ્વિવિદ હનુમન્ત ॥

માથ વિભીષણ ઋષભકર, આનંદમારિ તુરન્ત ॥ ૧૨૪ ॥

રામ, લક્ષ્મણ, સુગ્રીવ, નળ, નીલ, દ્વિવિદ, હનુમાન, વિભીષણ અને જાંબવાન એઓને મારીને તેઓનાં માથાં હું તુરત લાવી આપું છું. ૧૨૪

ચોવ—અબલગિ રહેડ મરોસા મારી, કુમ્ભકર્ણ ઘનનાદ સુરારી ।

હમહું બાજ લગિ કીન્હ ન જૂઝા, ઇન સવ કર પુરુષાર્થ બૂઝા ॥

મરેડ સો નર વાનરકે મારે, વાત સુનત અતિ લાજ હમારે ।

ગિનતી કવન વીરમેં તિનકી, અતિદુરદશાકીનકપિજિનકી ॥

તજહુ શોક કુલવધૂ પતોહ, ડન સમાન જાનિ માનસિ મોહુ ।

પુત્રિ વિલમ્બ કરૌ ઘટિ ચારી, દેવહુ મોર મયંકર મારી ॥

આનિ શીશ તવ શત્રુન કેસ, બિન પ્રયાસ નહિ લાવૌં વેસ ।

મોગત જન્તુ પરાક્રમ મોગા નતુકિમિનિશિચરવનચરયોગા ॥

દેવતાઓના શત્રુ ઈંદ્રજીતનો તથા કુંભકર્ણનો આજ સુધી મને મોટો ભરેસો હતો, તેથી મેં આજ સુધી યુદ્ધ કર્યું નહીં. હવે એ સર્વથા મરાકમ

બાણી લીધું. ૧ તેઓ માણસ તથા વાંદરાનાં માર્યા મરી ગયા તે વાત સાંભ-
ળીને મને ઘણી શરમ લાગે છે. જેઓની આવી અત્યંત દુર્દશા વાંદરાઓ કરી
નાંખી તેઓની કયા વીરોમાં ગણત્રી છે ? ૨ હે કુળવધૂ ! તમે શોક કરવો છોડી
દો. મને તેઓના જેવો ગણશો નહી. હે પુત્રી ! તમે ચાર ઘડી ધીરજ ધરો.
અને માફ લે—ભારે પરાક્રમ જીત્યો. ૩ હું વાર નહી લગાડતાં હાલજ
વગર મયાસે તમારા શત્રુઓનાં માથાં લાવી આપું છું. પ્રાણીઓ પૂર્વે કરેલાં
કર્મોનું ફળ લોગવેછે, નહીં તો શું વાંદરાં તે વળી રાક્ષસોને મારી શકે કે ? ૪

દોહા—મેરુ ઉચ્ચારન હારજે, ધરા ધરત કર બીચ ॥

તે મટ સ્વાય મશક શિશુ, કાલકુટિલતા નીચ ॥ ૧૨૫ ॥

જેઓ મેરુને પણ ઉખાડી નાંખનારા અને પૃથ્વીને પણ હથેળીમાં ધરી
શખે એવા હતા તે શૂરવીર મુલતોને કાળની નીચ કુટિલતાથી મચ્છરોનાં બ-
ચાંઓ ખાઈ ગયાં છે. ” ૧૨૫

ચો૦—ક્રોધાવેશ પ્રગલ્ભહિ બોલી, હૃદયશોક તનુ અચલ ન ઢોલી ॥

સમાધાન નહિ માનત સોઈ, સુનિ પ્રતાપ પરિતોષ નહોઈ ॥

નર વાનર પુરુષારથ દેખત, બડો પ્રભાવ છોટકાર લેખત ॥

કૂદિ સિંધુ કપિ લંકાજારી, લઘુકર માનત તાહિસુરારી ॥

કુંભકર્ણ અતિકાય મહોદર, મમપતિગિરેહ સમેત સહોદર ॥

તે રિપુ ચહત દશાનન જીતી, દેખહુ મહા મોહકર રીતી ॥

ઉતરદેહૈ તૌ પાતક હોઈ, કહ વિવાદ કર સર્વસ સ્વોઈ ॥

ફિરહિ રાજ્ય કહુ મોહિ નકાજૂ, બિનપિયસકલનરકકરસાજૂ ॥

એ પ્રમાણે રાવણે કહી સંભળાવેલો પોતાનો પ્રતાપ સાંભળીને, મુલોચ-
નાના મનમાં સંતોષ કે સમાધાન થયું નહી, અને હૃદયના શોકથી અચળ ર-
હીને ક્રોધાવેશથી બોલી કે. ૧ “ હે દેવતાઓના શત્રુ ! તમે મનુષ્યો તથા
વાનરોના પુરુષાર્થને નજરે જોયા છતાં તેઓના મોટા પ્રભાવને નાના ગણોછો.
વળી જે વાનરે સમુદ્રને કૂદી જઈને લંકા ખાળી નાંખી તેને હલકો માનોછો !!
૨ હે રાવણ ! કુંભકર્ણ, અતિકાય, મહોદર, અને ભાઈઓ સહિત મારો સ્વા-
મી એઓને જેણે મારી પાડ્યા તે શત્રુને જીતવાને તમે ઇચ્છો છો ??? આ
તમારા મહામોહની રીતિ તો જીત્યો !! ૩ હું તમને સામે ઉત્તર આપું તો
માપ લાગે અને વિવાદ કરવાથી સર્વસ્વ ખોઈ બેસું. માટે ગમે તો હવે તમારું

રાજ્ય રહે તોપણ તે મારે કશા કામનું નથી. મને તો સ્વામી વિના સધળો સાજ નરૂં સમાન લાગે છે. ૪

દોહા—તુરતહિ ઝઠી મુલોચના, ગઈ મયતનયા પાસ ॥

પદગઈ રોવત સકલ કહ, પ્રકટ શોક ઇતિહાસ ॥૧૨૬॥

પછી મુલોચના ત્યાંથી તુરત ઊઠીને મંદોદરીની પાસે ગઈ. અને મંદોદરીના પગ પકડીને રાતી રાતી પોતાના શોકની હકીકત કહી સાંભળાવી. ૧૨૬

ચો—આદિહિતે સઘ કથા વાલાની, મુનિ મુનિ રોવત રાવણ રાની ॥

કહ નિજપતિ ભુજ લિખત વહોરી, રામ લપણ મહિમા નહિ થોરી ॥

કહો બહુરિ દશકન્ધર ક્રોધા, મુયે વિઙ્બન કીન્હેસિ બોધા ॥

મુનિ નિજ પુત્રવધૂકી વાની, બોલી દુઃખિત મંદોદરિ રાની ॥

કહત સો માનહુ સસસયાની, મુનિ જો નારદમુનિકી વાની ॥

પાછિલ વાત મરૂં સઘ સાંચી, અનુભવકીન્હ ન એકહુ બાંચી ॥

દેવિ ન હોય મૃષા ઋષિ ભાષત, અપને મહા મોહ મનરાજત ॥

અગલી કથા સમાસ સમેતા, મુનુ પુત્રી ઋષિ વરણેડ જેતા ॥

વૈરભાવ દશકન્ધર જૂઝવ, પ્રાણહુ ગયે નીતિ નહિ વૃઝવ ॥

સિયા શોક સંકટસે છૂટાર્હે, વાનર મારુ રાજ્યઘર લૂટાર્હે ॥

મુર મણિ ભૂષણ વસન વિમાના, ભોગ કરાર્હે વનચર કુલનાના ॥

મુલોચનાએ શરૂઆતથી સધળી કથા વર્ણવીને કહી, તે સાંભળીને મંદોદરી રાવા લાગી. પછી ઇંદ્રજીતની જીભએ લખેલી વાત અને રામલક્ષ્મણનો અપાર મહિમા કહ્યો. ૧. વળી રાવણના ક્રોધની વાત કહીને બોલી કે—“તેમણે મુઆ પાછળ વિટંગણા થવા જેવો બોધ આપ્યો.” મુલોચનાની વાણી સાંભળીને મંદોદરી દુઃખિત થઈને બોલી કે—૨ “ મેં નારદમુનિથી જે વાણી સાંભળી છે તે તને કહું છું, તે સાચી માનજે. તેમણે કહેલી ભવિષ્યની વાત સધળી સાચી પડી છે, મારી ખાત્રી થઈ છે કે તેમાંની એકપણ વાત બાકી રહી નથી. ઓ હે દેવી ! નારદજીવું કહેવું બોલું હોયજ નહી. આપણે મનમાં મોટો મોહ રાખીએ છીએ તે વૃથા છે. હે દીકરી ! નારદમુનિએ જે વાત મને કહી સાંભળાવી છે તે તને સંજ્ઞેપથી કહું છું, સાંભળ. ૪ “ રાવણ વૈરભાવથી રામની સામે લડશે, પ્રાણ જતા સુધી પણ નીતિને સમજશે નહી, સીતા શોક તથા સંકટમાંથી છૂટશે, વાનરો તથા રીંછો રાજ્ય તથા ઘરો હુટી લેશે, ૫.

અને આ દેવતાઓનાં મણિમય ભૂષણો, વસ્ત્રો અને વિમાનો એ સર્વ વાનરો ભોગવશે.

દોહા—રાજ્ય વિભીષણ પાડ્યું, અમર કલ્પ નિરવાહ ॥

ભાવી વશ દુઃખ સુખ જગત, ઉપદેશિયકહુકાહ ॥૧૨૭॥

વિભીષણ લંકાનું રાજ્ય પામી અમર થઈને એક કલ્પ સુધી રાજ્ય ભોગવશે. જગત ભાવી પ્રમાણે સુખ દુઃખ ભોગવેછે, હું તને ઉપદેશ કરીને શું કહું ?-૧૨૭

ચોં—મુનિવર વચન મોહિં પરતીતી, અનુભવ દોડ હાર અરુ જીતી ॥

અવ પુત્રી પરિહારિ સવ શોકા, પતિસંગ વેગિ સાધુ પરલોકા ॥

જાહુ રામ પહૈં પતિશિરલાગી, તજ સંકોચ આનકિનમોંગી ॥

આજ નહોડ લાજકર ભૂષણ, સમયહીન ગુણગણિય ન દૂષણ ॥

હૈ પુનિ શ્વસુર વિભીષણ તોરા, વાલિતનય બાલકસમ મોરા ॥

એકનારિ વ્રત રઘુવર કેરા, લક્ષણ સુયશ તુમ સુનેડ ઘનેરા ॥

જામ્બવન્ત મન્ત્રી સુગ્રીવા, દ્વિવિદ મયંદ મહાબલ સીવા ॥

જાનહુ બ્રહ્મચર્ય હનુમન્તા, શિવસ્વરૂપ ભવ હર મગવન્તા ॥

સદાનીતિ રત રામ નરેશા, તહૌ જાત કહુ કવન કલેશા ॥

નારદજીનાં વચનોપર મને વિશ્વાસ છે. હાર અને જીતનો મને અનુભવ થયોછે. હે પુત્રી ! હવે શોક છોડી દઈને તું સ્વામીની સાથે જલદી પરલોક સાધી લે. ૧ તું સંકોચ છોડીદઈને તારા સ્વામીના માથાને વાસ્તે રામની પાસે જઈને માથું માગી લાવ. આજ લાજને ભૂષણ તરીકે ગણવી નહી. કુસમયને લીધે એ દૂષણ રૂપ નહી ગણતાં ગુણરૂપ ગણવું. ૨ વળી ત્યાં તારો (કાકો) સસરો વિભીષણ છે, અંગદ છે તે તો મારા પુત્ર સમાનજ છે, રામચંદ્રજીને એક પત્નીવ્રત છે, લક્ષ્મણજીની સુકીર્તિ તો તમે ઘણી સાંભળી છે, ૩ જાંબવાન, સુગ્રીવ, દ્વીવિદ અને મયંદ એઓ મહાબળની સીમારૂપ રામચંદ્રજીના મંત્રીઓછે અને હનુમાનજી તો બ્રહ્મચારીછે તથા ભવસાગરનાં દુઃખોને હરનારા સદાશિવનું સ્વરૂપછે. રામચંદ્રજી સર્વદા નીતિમાંજ રૂચિ રાખનારા છે. ત્યાં જવામાં શો કલેશ છે તે કહે. ૪

દોહા—વિદિત તોરપતિ મુજલિખત, લક્ષ્મણરામપ્રભાવ ॥

હમહું કૌષિભાષિતકહેડ, અવ વિલમ્બ જનિ લાવ ॥૧૨૮॥

રામ લક્ષ્મણનો પ્રભાવ તારા સ્વામીની ભુજાએ પણ લખી જણાવ્યો છે અને મને પણ નારદ મુનિએ અગાઉથીજ કહેલું છે. માટે હવે વિલંબ ન કર. ” ૧૨૮

ચો-મુનત સામુમુલ્ય કરાહિત વાની, જાહું રામપદ અસજિય જાની ॥
 ચાર વાર ચરણન શિરનાઈ, ચલી જહાં લક્ષ્મણ રઘુરાઈ ॥
 દેસત કટક ખાલુ કપિ કેરા, સિંધુ સુવેલ મહીધર ઘેરા ॥
 ઉમંગેઝ મનો મહોદધિ દૂસર, હરિત પીત કપિ ધૂમર ધૂસર ॥
 વ્યોમ લાલ ભાષત અનુહેરી, મનહુ લેત વડવાનલ ઘેરી ॥
 ગિરિ તરુધર ભુજસહસ ભયંકર, જહૈં તહૈં પ્રકટહોઈ જનુજલધર ॥
 લક્ષ્મણ શેષ સુઅંક શીશધર, કટક જલધિસોવત રાઘવવર ॥
 અક્ષવટ તહૈં બૈઠિ વિભીષણ, અસ મુકુતી કહૈં સુને ન દીક્ષન ॥

સામુના મુખથી હિતકારી વાણી સાંભળીને મુલોચનાએ રામની પાસે જવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો. પછી વારંવાર સામુનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને રામ લક્ષ્મણની પાસે જવા ચાલી. લંકા ખહાર નીકળીને જોયું તો રીંછો તથા વાનરોના કટકે સમુદ્રના કિનારાને તથા સુવેળ પર્વતને ઘેરી લીધેલો જોવામાં આવ્યો, અને લીલા, પીળા, ભુંખરા તથા ખાખી રંગના વાનરાઓ રૂપી જાણે બીજે સમુદ્ર ઉભરાઈ આવ્યો હોય એવા દેખાતા હતા. ૨. આકાશ તરફ જોતાં તેને જાણે વડવાનજો ઘેરી લીધું હોય એવું લાલ દેખાતું હતું, અને હળરો પર્વતો વૃક્ષો, ભયંકર ધડો અને ભુજાઓ જાણે જ્યાં ત્યાં વાદળો પ્રકટ થયાં હોય એવાં દેખાતાં હતાં. ૩. સૈન્ય રૂપી સમુદ્રમાં લક્ષ્મણ રૂપી શેષનાગના જોળામાં માથું મૂકીને રામચંદ્રજી સૂતા હતા અને જેના જેવો કોઈ મુકુતવાન સાંભળ્યો કે હીઠો નથી એવો વિભીષણ અક્ષય વડની પેઠે બેઠેલો હતો. ૪.

દોહા-દેસત હરત મુલોચના, ધીરજ ધરત વહોરિ ॥

મહારાજ રઘુવીર કહૈં, ચિનય મુનાવડું મોરિ ॥૧૨૯॥

એ સમયે જોતાં મુલોચના ડરવા લાગી, પણ પછી ધીરજ ધરીને મનમાં બોલીકે—“ મહારાજ રામચંદ્રજીને મારી વિનતિ સંભળાવું.” ૧૨૯.

ચો-વાનર સકલ ઉઠે અસ બોલી, અરિપુરતે આવત ફક બોલી ॥

જાની પરત રાવણ અવ જૂઠા, મદમતિ મેઘનાદ જવ જૂઠા ॥

હડતજિ સીતહિ દીન પઠાઈ, તજહુ શોચ અવ મિટી લરાઈ ॥
 જિહિલગિમકદકીન્હ પુરભાગી, બાંધેડ સેતુ હેતુ જોહિ લાગી ॥
 સોઈ સીતા અવ વિન શ્રમપાઈ, જાનહુ વિધિ અનુકૂલ સહાઈ ॥
 વિજય રામ સૂગ્રીવહિ આવા, સુયશ વીર વાનર કુલ પાવા ॥
 બિરહ રામ લક્ષ્મણ કર છૂટા, વિનકલેશ લંકા ગઢ દૂટા ॥
 યુગ યુગ કીરતિ ચલવહમારી, કંહૈં રાક્ષસ કંહૈં લઘુવનચારી ॥

સુલોચનાની પાલખી દ્વરથી આવતી દેખીને સર્વ વાનરો બોલી ઉઠ્યા-
 કે—“લંકામાંથી એક ડાળી આવેછે, તેપરથી એમ સમજવામાં આવેછે કે—
 ઈંદ્રજીત રણુમાં પડ્યાથી હવે રાવણની બુદ્ધિ સુધરી ને તે સમજ્યોછે. ૧.
 તેથી તેણે પોતાની હઠ છોડીદધને સીતાજીને મોકલી દીધાં છે; માટે હવે
 લડાઇ મટી ગઇછે, શોક છોડીદો. જેને માટે લંકામાં અગ્નિ પ્રકટાવ્યો હતો
 અને જેને માટે સમુદ્રમાં પૂલ બાંધ્યોછે, (૨) તે સીતાજી હવે વગર પરિશ્રમે
 પામ્યા, તેથી સમજાયછે કે દૈવ અનુકુળ અને સહાયકારી છે. રામચંદ્રજી તથા
 સુગ્રીવનો વિજય થયો, વાનરોને સુકીર્તિ મળી, (૩) રામ લક્ષ્મણની વિરહવ્યથા
 ટળી ગઇ અને વગર પ્રયાસે લંકાગઢ તૂટી ગયો. હવે યુગે યુગમાં આપણા
 જશ ગવાશે કે—“જુઓને રાક્ષસો ક્યાં અને નાનાં વાંદરાં ક્યાં ! (કીડીઓ-
 એ કુંજર માર્યા) ૪.

દોહા—ઈહિવિધિ ચારુવિચાર કરિ, નિશ્ચયકરિ મનમાર્હિ ॥

ભયડ કાજ રઘુરાજકર, વાત દૂસરી નાર્હિ ॥૧૩૦॥

એ પ્રમાણે સુંદર વિચાર કરી મનમાં નિશ્ચય કે “હવે રામચંદ્રજીનું
 કાર્ય પરિપૂર્ણ થઇ ગયું; કાંઈ વાત બાકી રહીજ નહી. ” ૧૩૦

સો—પૈઠત કટક અતિહિ સકુચાઈ, અનવિનારિ જનુ પરધર જાઈ ।

આગેહિ જાઈ દેખિ રઘુવીરા, છવિ શમામલમય ગૌરશરીરા ॥

મરકત કનકછવિહિ જનુનિદત, ધન્ય સુજન મહિમાતે વિદત ।

મત્તગયન્દ શુન્દ મુજદણ્ડા, ધનુષ વાણ અસિધરેષ્વરચણ્ડા ॥

ઝરવિશાલ અતિ ઝન્નત કન્ધર, કંબુકણ્ઠ રેલા ત્રયસુન્દર ।

દશનપાંતિકી કૌંતિ કહૈકો, લાવત મન પટતરાહિ લહૈકો ॥

દેસત અધરનકી અરુણાઈ, વિમ્બાફલ વન્ધૂક લજાઈ ।

શુક તુણ્ડક નાશિકા લજાઈ, થાકેડ કવિ પંટતરાહિ નપાઈ ॥

સુલોચના વાનરોના કટકદળમાં પેસેતાં જેમ કેાઇ નવીન સ્ત્રી પારકા ઘરમાં પેસતાં સંકોચાય, તેમ અત્યંત સંકોચવા લાગી. પછી તેણે આગળ વધીને શ્યામ સુંદર રામચંદ્રજીને અને ગૌરવર્ણવાળા લક્ષ્મણજીને જોયા. ૧. રામચંદ્રજીની કાન્તિ જાણે મર્કત મણિની કાન્તિને અને લક્ષ્મણજીની કાન્તિ જાણે સુવર્ણની કાન્તિને પણ ઝાંખી પાડતી હોય એવી દેખાતી હતી. એ જાણેના મહિમા જાણનારને પણ ધન્ય છે. તેમણે પોતાના મહોન્મત્ત હાથીની સૂઢા જેવા જુજદંડોમાં ધનુષ બાણો તથા તરવારો ધારણ કર્યા હતાં, જાણે વિશાળ વક્ષઃ સ્થળ વાળા, ઉંચી ખાંધવાળા, શંખજેવા કંઠવાળા અને તેમાં ત્રણ સુંદર રેખાઓવાળા હતા. તેઓનાં મુખોની કાન્તિને કવિઓ, શોધી શોધીને ચંદ્ર તથા કમળની ઉપમા આપેછે, પણ તે શોભતી નથી. ૩. તેઓના દાંતોની પંક્તિઓની કાન્તિને તો વર્ણવી શકેજ કેાણુ ? કેમકે તેને ઉપમા આપવાને કેાઇ ચીજ છેજ નહી. તેઓના હોઠની રતાશને જોઇને પાકેલાં ઘીલોડાં અને બપોરીઆનાં પુખ્ત પણ લખાયછે. ૪. નાસિકાઓ પોપટની ચાંચોને પણ લખાવેછે. તેનું વર્ણન કરતાં શ્રેષ્ઠ કવિઓ પણ ઉપમા નહી મળવાથી થાકી જાય તેમ છે.

દોહા—હૃદયમય ગુણમય તેજમય, રામ ઉદાધિ અવગાહ ॥

જહૌં ન પાવત પાર સુર, કિમિ વરણૈ કવિથાહ ॥ ૧૩૧ ॥

રામરૂપી અગાધ સમુદ્ર કાન્તિમય, ગુણમય અને તેજમય છે, કે દેવતાઓ પણ જેનો પાર પામી શકે તેમ નથી, ત્યારે કવિઓ વર્ણવીને શી રીતે પાર પામી શકે ? ૧૩૧

ચોં—મુકુટી લલિત કપોલ મુહાયે, શીશ જટા કર મુકુટબનાયે ।

માલ વિશાલ તિલક યુત સોદૈ, ધ્યાન સમય મુનિ માનસ મોદૈ ॥

વલ્કલ વસન તૂળ કટિબાંધે, કરશર સુભગ શરાસન કાંધે ।

વીરાસન આસીન કૃપાલા, નવપલ્લવ પ્રસૂન કર માલા ॥

ચરણ સરોજ વરણિ નહિં જાઈ, જહૈંમુનિ મધુકર રહેલુભાઈ ।

મગટ મહિં જિહિ થલસે ગંગા, શ્રુતિ પુરાણ કહ કથા પ્રસંગા ॥

નમત મહેશ વિરંચિ જાહિકો, લોચન ગોચર હોત કાહિકો ।

જન આરત મંજન જો કોઈ, ભવસાગર તારણ કૈસોઈ ॥

તેમની સુંદર બુકુટી છે, સુંદર ગાલ છે, માથે જટારૂપી મુકુટ બનાવેલો છે, સુંદર તિલકયુક્ત વિશાળ લલાટ શોભેછે, કે જે ધ્યાન સમયે મુનિઓનાં મનને

પણ મોહ પમાડેછે, ૧. વઢકલ વઝો પેહેરેલાંછે, કમરમાં ભાથા કસેલાંછે, ખાંધે મુંઢર ધનુષ અને હાથમાં ખાણો છે, વીરાસનથી બેઠેલાંછે, નવપદ્મવો તથા પુષ્પોની માળાઓ પેહેરેલીંછે, ૨. તેમનાં ચરણ કમળો કે જ્યાં મુનિઓ રૂપી ભમરો લોભાઈ રહેછે તેનું તો વર્ણનજ કરી શકાય તેમ નથી, કે જે ચરણમાંથી ગંગાજી પ્રકટ થયાંછે તેની કથા શ્રુતિઓ તથા પુરાણોમાં કહેલી છે. ૩. જે ચરણોમાં શિવજી તથા બ્રહ્મા નમેછે અને જેનાં દર્શન કોઈજવડેજ પામેછે. જે પ્રભુ ભક્તજનોનાં દુઃખોને ભાંગનારાંછે અને જેઓ સંસારરૂપી સમુદ્ર તારનારા છે, ૪.

દોહા-મણતપાલ વિરુદાવલી, જિન ચરણનકી બાનિ ॥

શોક હરણ સંશય દલન, કરણ સુમંગલ જ્ઞાનિ ॥ ૧૩૨ ॥

જેનાં ચરણોની ખાની (પ્રતિજ્ઞા) એવીછે કે ભક્તજનોનું પાલન કરવું, શોકનું હરણ કરવું, સંશયો દૂર કરવા અને આનંદ મંગળ કરવા, એવી તેમની બિરુદાવળીછે. ૧૩૨.

ચો-કર જોરે અંગદ હનુમાના, દ્વિવિદમયન્દ કુમુદબલવાના ।

જામ્બવન્ત કપિપતિ બલશીલા, ઋષભસુષેણ સહિત નલનીલા ॥

મહાવીર વાનર સઘ રાજત, લષણ વિભીષણદોડ દિશિમ્રાજત ।

મિતિભાષિત પ્રમુચરણ સુ સેવક, ચિતવત રુક્ષરઘુનન્દનદેવક ॥

સભામધ્ય સોહત અઘમોચન, કીન્હેડસફલ નિરસિખિનજલોચન ।

કરતદણ્ડવત શિરધારિ ધરણી, તિહિકર ચરિત વિભીષણ વરણી ॥

પુત્રવધૂ દશકન્ધર કેરી, બહિ પતિવ્રતા જાનિ પ્રમુદેરી ॥

મેઘનાદકી નારિ સુશીલા, અસ ગતિ તવ વિરોધ કરલીલા ॥

કરત પ્રણામ પ્રેમ નહિ થોરે, કરુણા વચન કહત કર જોરે ।

રામચંદ્રજીની પાસે અંગદ, હનુમાનજી, દ્વિવિદ, મયંદ, કુમુદ, જાંબવાન મુગ્રીવ, ઋષભ, સુષેણ, નળ, નીલ વગેરે મહાબળવાન વાનરો હાથ જોડીને બેઠા હતા. ૧. મહાવીર પુરૂષો એવા સર્વ વાનરો બિરાજતા હતા, અને રામચંદ્રજીની એક તરફ લક્ષ્મણજી અને બીજી બાજુ વિભીષણ શોભી રહ્યા હતા. તેઓ નિયમિત બોલનારા અને રામચંદ્રજીના ઉત્તમ સેવકો હતા અને રઘુનાથજીની શી મરજી છે તે સાંભળવાને આતુર રહ્યા કરતા હતા. ૨.

પાપથી મુક્ત કરનારા રામચંદ્રજી સભા વચ્ચે શોભતા હતા તેમને જોઈને સુક્રે ચનાએ પોતાનાં નેત્રો સફળ કર્યાં અને પૃથ્વીપર માથું મૂકીને

હંડવત કર્યા. તે સમયે વિભીષણે રામચંદ્રજીને કહ્યું કે—“ આ રાવણના પુત્ર ઈંદ્રજીતની સુશીલ પત્નિ પરમ પતિવ્રતા સુલોચના છે, ઈંદ્રજીતે તમારી સાથે વિરોધ કર્યોથી તેની સ્ત્રીની આવી દશા થઈ છે. ” એ સાંભળીને રામચંદ્રજીએ તેના સામું જોયું. પછી સુલોચના અત્યંત પ્રેમથી પ્રણામ કરી હાથ જોડીને કૃષ્ણામય વચનો બોલી કે—

દોહા—મુયે જાન પાતે મુજઈ તવ, લિલ સમુજાઈમોહિં ॥

મહારાજ રઘુવંશમણિ, યાચન આઈ તોહિં ॥ ૧૩૩ ॥

હે મહારાજ ! હે રઘુવંશમણિ ! મારા સ્વામીની ભુજાએ સર્વ હકીકત લખી જણાવ્યાથી તેમને મરણ પામેલા બાણીને હું તમારી પાસે કાંઈક માગવાને આવી છું- ૧૩૩

છંદ—પરશે ચરણ કર પ્રેમ પૂરણ પ્રણતપાલ સ્વરારિકે ।

જિહિ નમત શંકર શેષ સુર મુનિ ધરણિ મંજન ભારકે ॥

પ્રમુ જાન સો વિનતી સુલોચનિ કરત કહિ વિનતીઘની ।

જય શોક હરણકૃપાલુ જયજયજયતિજયરઘુકુલમની ॥ ૧ ॥

સુલોચના એટલું બોલીને ભક્તજનોનું પાલન કરનારા રામચંદ્રનાં ચરણો કે જે ચરણોને શંકર, શેષ, દેવતાઓ, અને મુનિઓ નમે છે અને જે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારનારાં છે, તે ચરણોનો પરિપૂર્ણ પ્રેમથી સ્પર્શ કર્યો, અને બોલી કે “ હે પ્રભુ મારી વિનતિ સાંભળો. ” એમ કહીને સુલોચના ઘણી ઘણી રીતે વિનતિ કરવા લાગી કે—“ હે શોકને હરનારા ! હે કૃપાળુ ! હે રઘુકુળમણિ ! જય જય જય જય. ”

છંદ—પ્રમુ બ્રહ્મ રૂપસ્વભાવશીતલ અતુલવલત્રીભુવન ધની ।

જયહરણ ધરણી ભાર વાહુ વિશાલ સંડન સ્વલઅની ॥

તવ દીનબન્ધુ દયાલુ અપરમ્પાર સર્વ ગુણ આગરે ।

કરુણાનિધાન મુજાન શીલ સજેહ રૂપ ઉજાગરે ॥ ૨ ॥

હે પ્રભુ ! તમે બ્રહ્મ સ્વરૂપ છો, શીતળ સ્વભાવ વાળા છો, અતુલિત બળવાળા છો, ત્રેલોક્યના સ્વામી છો, પૃથ્વીનો ભાર ઉતારનારા છો, બળ લોકોની સેનાનો નાશ કરનારા છો, દીનબંધુ છો, અપાર અને ઉત્તમ ગુણોવાળા છો, કૃષ્ણાનિધાન છો, સુબળ છો, ઉન્નત શીળ, સ્નેહ અને રૂપ વાળા છો, તે તમારો જય થાઓ.

છંદ-પટ અણ્લોક જો રચત પાલત પ્રલય સો માયા સુરી ।
કેહિભાંતિ વરજૌનાથ ગુણગણ નારિ જહમતિ વાવરી ॥
જેઈ ચરણ રૂપ મહેશ શારદ શ્રુતિ નિરન્તર ધ્યાવહી ।
હંભૂરિભાગ્યસરોજ પદ સોઈ હર્ષ શિરસિ લગાવહી ॥ ૩ ॥

જે માયા ચૌદે લોકને સજે છે, પાળે છે અને નાશ કરે છે તે તમારે આધીનજ છે. હે નાથ ! હું સ્ત્રી જાત હોવાથી મારી ખુદ્ધિ જડ છે તે તમારા ગુણોના સમૂહને શી રીતે વર્ણવી શકું ! હે ઇશ્વર ! આપનાં ચરણો કે જેનું ધ્યાન સદાશિવ, સરસ્વતી અને શ્રુતિઓ નિરંતર કરે છે તે ચરણ કમળોને આજ હું મોટાં ભાગ્યવાળી થઈને મારા મસ્તકપર લગાવું છું.

છંદ-નિરસ્ત યુગ ચરણ અશરણ શરણ તારણ તરણ ભય હરણ ॥
જગ કારણ કરણ પોષણ ભરણ સ્વલ દલ દરણ દુઃસ્વ ટરણ ॥
ઘનશ્યામ સ્વરૂપ અતિહિ અનૂપ સુરવર ભૂપ નર રૂપ ।
જેહિ નિગમ નિરૂપ અકલ અરૂપ કીન્હ કુરૂપ નરશૂપ ॥ ૪ ॥

તમારાં જે ચરણ કમળો કે જે અશરણના શરણ રૂપ છે, તારકને પણ તારનારાં છે, ભયને હરનારાં છે, ખળ લોકોના સમુહનો નાશ કરનારાં છે અને દુઃખોને ટાળનારાં છે તેનાં આજ હું દર્શન પામી. આપનું મનુષ્યરૂપ છે, પરંતુ વેદો તેને નિરાકાર, અકળ અને અગમ્ય કહે છે તેજ તમે શૂર્યશુભાને કુરૂપવાન કરનાર રામચંદ્રજી છો.

છંદ-પીતાંબર રાજત અતિ છાંતિ છાજત તદિત સુલાજત સુખ ભ્રાજત ।
સર્વકે શિર તાજત ગરિબ નિવાજત સંતન કાજત તનુ સાજત ॥
કટિ સુભગ સુભાવીન સિંહ લજાવીન મુનિ મન ભાવાનિ લલચાવીન ।
નાભિઃ શુભ ગાવીન અતિશય પાવીન ઉપમા નાવાનિ છાંતિ છાવાનિ ॥ ૫ ॥

હે પ્રભુ ! પીતાંબર ધારણ કરી બિરાજતા છતાં તમારી કાન્તિ ઘણી હીપી રહેછે, તમારા સુંદર મુખની કાન્તિ જોઈને વીજળી પણ લગ્નયછે. તમે સર્વના શિરતાજછો, ગરીબ નિવાજછો, સંતજનોને વાસ્તે દેહ ધરનારાછો, તમારી સહજ સુંદર કમર સિંહને લગ્નવનારી, મુનિઓનાં મનને પ્રિય લાગનારી તથા લલચાવનારી છે, અને નાભિ અત્યંત સુંદર, અત્યંત પવિત્ર તથા કાન્તિની છાંતિ રૂપ છે તેની ઉપમાને યોગ્ય કોઈ ચીજ છેજ નહીં.

છંદ-અતિ હૃદય વિશાલા ગલ વન માલા તલ મૃગછાલા હૈ કાલા ॥
 લોચન યુગ લાલા ખુકુટિ વિશાલા દીન દયાલા જન પાલા ॥
 કુંડલ યુગ કાના સૂર્ય સમાના કરતહિ ધ્યાના મન માના ।
 કર ધરિ ધનુ વાના કૃપાનિધાના કામ લજાના લલિ વાના ॥ ૬ ॥

હે રઘુનાથજી ! તમે અત્યંત વિશાળ હૃદય વાળાછો, ગળામાં વનમાળા પેહેરનારાછો, કાળા મૃગના ચર્મપર બેસનારાછો, બન્ને લાલ નેત્ર વાળાછો, વિશાળ બકુટીવાળાછો, દીનપર દયા કરનારાછો અને ભક્તજનોને પાળનારાછો, તમે સૂર્ય સમાન તેજવાળાં કુંડળો બન્ને કાનોમાં ધારણ કરનારાછો, ધ્યાન કરનારાના મનને પ્રિય લાગનારા છે, હાથમાં ધનુષ બાણ ધરનારાછો, કૃપાનિધાનછો અને ભેતાંજ કામદેવને પણ લબ્ધવનારાછો.

છંદ-મસ્તક દિય ચંદન શિર જટ વંદન દશરથ નંદન સુર વંદન ।
 દ્વિજ સંત અનંદન દુષ્ટ નિકંદન હર દુઃખ દ્વંદન યમ પંદન ॥
 સુનિ કીર્તિ સુહાર્ શરણાર્ આર્ સુંદરતાર્ મન માર્ ।
 દીજૈ રઘુરાર્ ભક્તિ સદાર્ કરિય સહાર્ સુખદાર્ ॥ ૭ ॥

હે પ્રભુ ! તમે મસ્તકપર ચંદન લગાવેલુંછે, નાથે જટા ગાંધેલીછે, દશરથ રાજના પુત્રછો, દેવતાઓને વંદન કરવા યોગ્યછો, બ્રાહ્મણો તથા સંતજનોને આનંદ આપનારાછો, દુષ્ટજનોનું નિકંદન કરનારાછો, દ્વંદ્વ દુઃખને તથા યમના કંઠ (પાશ) ને હરનારાછો. એવા તમે રામચંદ્રજીની સુંદર કીર્તિ સાંભળીને હું તમારે શરણે આવીશું, તમારી સુંદરતા બોધને મારું મન પ્રસન્ન થયુંછે, હે રઘુનાથજી ! મને સર્વદા તમારી સુખદાયી ભક્તિ આપો અને મને સહાય કરો.

છંદ-ગહકરવાળો શારંગપાળી સવગુણસ્વાની રામવલી ।
 સુર સુરમી રક્ષક રાક્ષસ મક્ષક ભક્તહિ રક્ષક માન વલી ॥
 મૈં રિપુમૃત નારી જાન અઘારી અધિકારી નહિ દુઃખ મારી ।
 હરિ વિરહ દવારી અતિ મયકારી સહ વહુ વારી દુઃખકારી ॥૮॥

હે હાથમાં શારંગ ધનુષ ધરનારા, સર્વ શુભોની બાણ્યરૂપ બળવાન રામચંદ્રજી ! મારી વિનયવાણી શ્રવણ કરો. તમે દેવતાઓ તથા ગાયોનું રક્ષણ કરનારાછો, રાક્ષસોનો નાશ કરનારાછો અને ભક્તજનોનું રક્ષણ કરી તેઓને માન તથા બળ દેનારાછો. બે કે છું તમારા શત્રુની સ્ત્રીશું, તમારી પાસે

આવવાને લાયક નથી, તોપણ તમોને પાપોના શત્રુ બાણીને હું તમારી પાસે આવીશું, માટે મારો આ અત્યંત ભયંકર, ભારે, ઘણીવાર સહન કરેલો અને દુઃખકારી વિરહાગ્નિ છે તેનું હરણ કરો.

છદ-તવશરણૈર્ઘૈ જનમુખદર્શૈ રઘુર્ઘૈ કરુણાસાગર ।

પવિત્રસ્ત્રકપાઙ્ગ જરિસંગજાઙ્ગ શિરપાઙ્ગ શોભાઆગર ॥

પતિ મમતનુ સાગી અતિ વડ ભાગી અનુરાગી જિન મુક્તિલહી ।

મમતાકિમિતામુવરણં આમુ જામુ અચલજગ પંક્તિરહી ॥

યહિવિધિપદ પંકજ સેવ્યરમા અજશિર નમિદોઝકરજોરિરહી ।

મુનિ પંકજ લોચન વચન મુલોચીન લોચનમેં જલધાર વહી ॥

હે ભક્તજનોના મુખદાતા ! હે કૃષ્ણ સાગર ! હે રામચંદ્ર ! હું તમારે શરણે આવીશું. મને જે મારા સ્વામીનું મસ્તક મળે તો તેની સાથે હું બળી જાઉં, હે શ્રેષ્ઠ શોભાવાળા ! મારા પતિ તમારામાં પ્રેમ લગાડીને શરીરમાંથી પ્રાણ છોડીને મુક્તિ પામ્યા છે તેથી તે મોટા ભાગ્યવાન થયા છે. અને તેમની અવર્ણનીય કીર્તિ જગતમાં અચળ થઈ છે. માટે હવે તેમનામાં હું શા માટે મમતા રાખું ? એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને જે ચરણ કમળોને લક્ષ્મી તથા પ્રદ્યાએ સેવેલાં છે તેજ રામચંદ્રનાં ચરણ કમળોમાં માથું નમાવીને સુલોચના હાથજોડીને ઉભી. સુલોચનાનાં કૃષ્ણજનક વચનો સાંભળીને રામચંદ્રનાં નેત્ર કમળમાં આંસુની ધારા વેહેવા લાગી.

દોહા-અસ પ્રમુ દીનબન્ધુ હરિ, કારણ રહિત દયાલ ॥

તુલસિદાસ શઠ તાહિ ભજ, છાંડ કપટજંજાલ ॥ ૧૩૪ ॥

તુલસીદાસજી કહે છે કે—હે શઠ ! એવા પ્રભુરામચંદ્ર દીનજનોના બેલિ અને બીનસ્વાર્થ દયા કરનારા છે તેમને તું કપટ તથા ઉપાધિ છોડીદઈને ભજ.

ચો-તુમ અન્તર્યામી ભગવાના, નાહિં તોહિં આદિ મધ્ય અવસાના ।

કરુણાવચન મુનત રઘુવીરા, પુલક રોમભયે શિથિલ શરીરા ॥

વેહું જિયાય તોરપતિ આજૂ, કરહૂ લંક કલ્પશત રાજૂ ।

છાંડિ શોચ અવ મન હરણાહૂ, તુરત ભવન અપને ફિરિ જાહૂ ॥

મુનિ અસ સત્પરિસિધુ કરવાની, મનમેં વનચર અતિ ભય માની ।

કહિ ન શકતકલુ પ્રભુ રુઝદેસી, કહા કરત કરતાર વિશેસી ॥
સબ દેવનકર શોચ નજાઈ, જોકર કૃપા રામ રૂઝે જ્યાઈ ॥

સુલોચના બોલીકે—“હે ભગવાન ! તમે અંતર્યામીછો, તમને આદિ, મધ્ય કે અંત કશું નથી—અનાદિ છો. ” રામચંદ્રજી સુલોચનાનાં એવાં કંઠણાજનક વચનો સાંભળીને શરીરે રોમાંચિત થઈ શિથિળ થઈ ગયા. ૧. રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“આજ તારા સ્વામીને જીવતો કરી દઉં, તમે સો કલ્પ સુધી લાંકાનું રાજ્ય કરો, તું હવે શોક છોડી દઈ મનમાં હર્ષ પામીને ઘરેલ ઘેર પાછી જા. ” ૨. સત્યવાદી રામચંદ્રજીની એવી વાણી સાંભળીને વાનરો મનમાં ઘણો ભય પામવા લાગ્યા, અને પ્રભુની એવી મરજી જોઈને કાંઈ કહી શકતા ન હતા. તેઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે—“હવે દૈવ શું કરશે ? જો રામચંદ્રજી કૃપા કરીને ઈંદ્રજીતને જીવતો કરશે તો સર્વ દેવતાઓનાં દુઃખ પણ ટળવાનાં નથી.

દોહા—રાજ્યવિભીષણલંકકર, કિહિવિધિકરિહિજાઈ ॥

સમુદ્ધિ વૈર ઘનનાદ જવ, ગહિહિ શરાસન ઘાઈ ॥ ૧૩૫ ॥

વળી રામચંદ્રજીએ વિભીષણને લાંકાનું રાજ્ય આપ્યુંછે તે પણ ત્યાં જઈને શી રીતે રાજ્ય કરશે ? કેમકે વૈર સંભારીને ઈંદ્રજીત ધનુષ બાણ લઈ સામે થશે. ”

ચો—મુઝરુઝદેસિ કપિનમયમાના, પ્રણતપાલ ભગવન્ત મુજાના ।

દેસિ બહુત રઘુવર કર છોહુ, વિનય કરાતિ દશકન્થ પતોહુ ॥

તુમ ઉદાર સબ દેવે લાયક, કરુણામય દેસે રઘુનાયક ।

હમહું વિચારિ દીસમનમાર્હી, જીવનતે અસ મરણ સરાર્હી ॥

મુજવલ જીતિલોક વશકીન્હે, ચૌદહમુવન ભોગ કરિ લીન્હે ।

રણતીરથ યાચકબહ ચીન્હા, પ્રાણ મુધન લક્ષ્મણકર દીન્હા ॥

અવ ન ઉચિતપતિદૈ ઉપહારા, તેહિપર અધિકસો દરશતુમ્હારા ।

હમહું જાઈ મરવ સતસાધી, મિલવતુર્મિહિજસમિલતસમાધી ॥

રામચંદ્રજીના મુખ ઉપરથી તેમની એવી મરજી જોઈને વાનરો ઘણો ભય પામવા લાગ્યા. પણ વળી મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે—“ભગવાન પ્રશુતપાળ અને મુજાજી છે ” રામચંદ્રજીની ઘણી કૃપા જોઈને સુલોચના વિનંતિ કરવા

લાગી કે—૧ “ હે રઘુનાથજી ! તમને હું કરુણામય દેખુંહું. તમે ઉદારછો અને સર્વ આપવાને સમર્થછો. પણ મેં મનમાં વિચારી જોયું કે જીવવા કરતાં આવી રીતે મરવું એ સાફ છે. ૨ એમણે પોતાની જીજ્ઞાસાના બળથી સર્વ લોકોને જીતીને વશ્ય કર્યાછે અને ચૈત્રલુવનનાં સુખ ભોગવી લીધાંછે અને અંતે રણક્ષેત્રરૂપી તીર્થ ક્ષેત્રમાં લક્ષ્મણજીરૂપી મોટા યાચકને પ્રાણરૂપી ઉત્તમ ધન આપ્યુંછે. ૩ હવે એ આપેલી ભેટ પાછી લેવી એ ઉચિત નથી. તે ઉપરાંત વળી અધિકમાં આપતું દર્શન થયુંછે. હવે હું સતી થઈને મરીશ અને જેમ સમાધીથી તમે મળોછો તેમ તમને હું પામીશ. ૪

દોહા—નિર્મલગતિ અવસર મયજ, મુનહસત્ય રઘુવીર ॥

તુમહિ મિલત નાહિ હોય મવ, યથાસિધુ ગતનીર ॥ ૧૩૬ ॥

હે રઘુવીર ! મારાં સત્યવચનો સાંભળો. હવે મુક્તિનો અવસર મળ્યોછે તેથી જેમ સમુદ્રમાં ગયેલું નદીનું પાણી પાછું આવતું નથી, તેમ તમને મળ્યાથી હું સંસારમાં પાછી આવવાની નથી. ૧૩૬.

ચોં—મનકી જાનન હાર મુદેવા, મવસાગર તારહુ યહ સેવા ।

લીન્હેઝ રામ કપીશ બુલાઈ, મેઘનાદ શિર દીન્હ મંગાઈ ॥

પાય કૃતારથ માનેઝ આપૂ, પિયા વિરહ સંભવ પરિતાપૂ ।

અંચલ પોંછત મુલકી ધૂરી, કહિ મમ પ્રાણ સજીવન મૂરી ॥

દેસ સંદેહ કહત મુગ્રીવા, મુજગહિ લિલ્લતજીહ વિનગ્રીવા ।

હૈસિહાહિ વદન તીય તૌ સાંચી, નાતર નિશિચર માયા કાંચી ॥

કિતઅસજ્ઞાનમૃતક મુજ ગાવા, જો મુનિવર સાધન નહિપાવા ॥

મમુઅસ કહેઝ હૈસબ યહશીશા, કરત કુતર્ક ન ઉચિતકપીશા ॥

હે ઉત્તમ દેવ ! તમે મનની સઘળી વાત જાણોછો તોયજી વિનતિ કરુંહું કે આ ફેરે તો મને ભવસાગરમાંથી તારો. ” પછી રામચંદ્રજીએ સુગ્રીવને બોલાવીને ઇંદ્રજીતનું માથું મંગાવીને સુલોચનાને આપ્યું. ૧ તે માથું પામીને સુલોચના પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગી. પણ પતિના વિરહથી પાછો શોક ઉત્પન્ન થયો. “ હે મારા પ્રાણની સંજીવની ઔષધી (મૂલી) ’ એમ કહીને વસના છંડાવતી સુખપરની ધૂળ લૂછી નાંખવા લાગી. ૨ સુગ્રીવને સંદેહ ઉત્પન્ન થવાથી બોલ્યો કે—“ કંઈ વિનાની અને જીભ વિનાની જીભ તે શી રીતે દેખણ પકડીને લખી શકે ? જો આ માથું હવે તો એ વાત સાચી, નહીતો

એ રાક્ષસીમાયા ખોટીજ ગણાય. ૩. જે જ્ઞાનને મુનીવરે અનેક સાધન કરતાં પણ પામી શકતા નથી, તે જ્ઞાન મૃત્યુ પામેલી જીભ શી રીતે લખી શકે?" ત્યારે રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“ સુગ્રીવ! તું આવા કુતર્ક કરેછે એ ઉચિત નથી, આ માથું તારા કહેવા પ્રમાણે હસશે. ” ૪

દોહા—શિરસો કહતિ સુલોચના, હૈંસહુ વેર્મિ મમનાથ ॥

નાતર સત્યનમાનિહૈં, લિખા જો તુમ્હરેહાથ ॥ ૧૩૭ ॥

પાછી સુલોચના તે માથાને કહેવા લાગી કે—“ હે નાથ ! જલદી હસો; નહીં તો તમારી જીભએ લખ્યુંછે તે સાચું નહીં માને. ” ૧૩૭

ચો૦—ક્ષણક વિલમ્બ કીન્હ નહિં બોલા, મૃતક વદન મૂંદત નહિં ચોલા ॥

પુનિ પુનિ કહત સો નાગકુમારી, શ્રમિત ભયડ રણમેં કરિ મારી ॥

લગે લપળ શર ક્ષોભ બઢાવા, પ્રભુસમીપકસ મોહિં લજાવા ॥

જો મન વચન કર્મ યહ દેહી, પતિદેવતા ન આન સનેહી ॥

તૌ પ્રભુ સભા બીચ શિર બોલૈ, રહિ છાયયશમુયશ અમોલૈ ॥

જો જાનત તવ યહગતિ સાઈ, બોલિ પઠાવત પિતહિ સહાઈ ॥

મુનિતિય વચન હૈંસેડ તવશીશા, ચૌંકે ચકિત ખાલુમટકીશા ॥

હૈંસેડ ઠઠાય વદન સબદેલા, વિસ્મય ભયડ સકલજિહિપેલા ॥

કુલિશ સમાન મુના નહિંજાઈ, રહેડ સો વદન બહુરિં અરગાઈ ॥

સકુચ કપીશહિ તોષેડ નારી, બઢ આશ્ચર્ય ભયો વનચારી ॥

પૂંછત કપિપતિં પદ શિરનાઈ, કારણ કવન હૈંસા શિર સાંઈ ॥

પ્રભુકહ મુનિ સુગ્રીવ કપીશા, શીશ હૈંસેકર મુનહુ અહીશા ॥

મન ક્રમ વચન પતિહિસેવકાઈ, તિયહિત રહિસમ આન ઉપાઈ ॥

અસજિયજાનિ કરહિ પતિ સેવા, તિહિપર સાનુકૂલ મુનિ દેવા ॥

યહ સતવર્તિ અંહિ રાજકુમારી, તેહિસતતે હૈંસિ શીશ મુરારી ॥

મુનિ પ્રભૂ વચન કપિનમુખમાના, પુનિ પુનિ ચરણ ગહે હનુમાના ॥

મુનુ ગિરિજા અસ પ્રભુ પ્રભુતાઈ, કેવલ ભક્તહિં દેત બઢાઈ ॥

જામુ દાષ્ટિ જગ ઉપજત નાશા, અસ કૌતુક કર કેતિક આશા ॥

ક્ષણવાર વિલંબ થયો. પણ તે મસ્તક બંધ કરેલું મોઢું બોલીને બોલ્યું નહીં. ત્યારે સુલોચના પાછી કહેવા લાગી કે—“ તમે યુદ્ધમાં મારામારી કરી

થાકી ગયાછો કે શું ? ૧. કે લક્ષ્મણજીનાં બાણ વાગ્યાથી ક્ષોભ પામ્યાછો કે શું ? તમે પ્રભુજીની આગળ મને કેમ લખવોછો ? જે મારો આ દેહ મન કર્મ વચનથી પતિવ્રત પાળનારો હોય અને બીજા કોઈની ઉપર રોડ કરનારો ન હોય, ૨. તો હે સ્વામી ! આ સભા વચ્ચે તમારું મસ્તક હસજો. જેથી તમારી અમૂલ્ય સુક્રીતિ જગતમાં છાંય રહેશે. જે તમારી આવી દશા થશે એમ હું પ્રથમથી જાણતી હોત તો હું મારા પિતાને બોલાવીને તમારી મદદે મોકલત.” ૩ એવાં સુલોચનાનાં વચન સાંભળીને તે માથું તુરત હસ્યું. એ જોઈને રીંછા તથા વાનરો ચકિત થઈ ગયા. તે મુખ સર્વના દેખતાં એવું ખડખડીને હસ્યું કે તે જોઈને સર્વ આશ્ચર્ય પામ્યા. ૪ હસવાથી એવો વજ્ર સમાન અવાજ નીકળ્યો કે તે સાંભળી શકાય પણ નહીં. પછી તે માથું હસતું બંધ થઈ ગયું. સુગ્રીવે સંકોચ પામીને સુલોચનાની પ્રશંસા કરી અને તેને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું. ૫ પછી સુગ્રીવ રામચંદ્રજીને માથું નમાવીને પૂછવા લાગ્યા કે—સ્વામી ! આ માથું શા કારણથી હસ્યું ? ” ત્યારે રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“હે સુગ્રીવ ! હે લક્ષ્મણ ! હું એ માથાને હસવાનું કારણ કહું છું તે સાંભળો. ૬ મન કર્મ વચનથી પતિની સેવા કરવી એના જેવો સ્ત્રીના હિત માટે બીજો કોઈ ઉપાય નથી. માટે એવું જાણીને જે સ્ત્રી પતિની સેવા કરે છે તેને મુનિઓ તથા દેવતાઓ અનુકુળ થાય છે. ૭ આ સુલોચના શેષ નાગની પુત્રી છે, તેના સત્યથીજ ઈંદ્રજીતનું માથું હસ્યું છે.*” રામચંદ્રજીનાં એવાં વચનો સાંભળીને વાનરો મુખ પામ્યા અને હનુમાનજી તો વારંવાર પ્રભુનાં ચરણ પકડવા લાગ્યા. ૮ હે પાર્વતી ! સાંભળો. રામચંદ્રની એવી પ્રભુતા છે. તે કેવળભક્તનેજ મોટાં આપનારા છે. જેની દૃષ્ટિથીજ આ જગત ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે તેને આવું કૌતુક કરવું એમાં તે શું આશ્ચર્ય છે. ૯

દોહા—શીશ પાઙ્ગ પ્રભુ ચરણ ગહિ, બહુ વિધિ વિનય મુનાય ॥

આજકો દિન રણપરિહરહુ, મમહિત કોશલરાય ॥ ૧૨૮ ॥

પોતાના સ્વામીનું મસ્તક પામી રામચંદ્રજીનાં ચરણો પકડીને ઘણી ઘણી રીતે વિનતિ કરીને કહ્યું કે—“ હે કૌશલાધિપતિ ! મારા હિતને વાસ્તે આજનો દિવસ યુદ્ધ બંધ રાખો.” ૨૩૮

* લક્ષ્મણજી શેષ નાગનો અવતાર છે, તેમણેજ ઈંદ્રજીતને માર્યો હતો. છતાં સુલોચનાએ એમ કહ્યું કે “ જે તમારી આવી દશા થવાનું હું પ્રથમથીજ જાણતી હોત તો હું મારા પિતા શેષ નાગને તેડાવીને તમારી મદદે મોકલત.” એ સાંભળીને ઈંદ્રજીતનું માથું એમ ધારીને હસ્યું કે—“હું જેને મારી મદદે મોકલવાનું કહે છે તેણેજ મને માર્યો છે.”

ચો-બહુરિ વિભીષણ પમને પરિસો, રઘુપતિ ચરણદિયે મનપુનિસો ॥
 તુમ પિતુ સમ દશકન્ધર ભાઈ, રહિકુલકિ તોહિ લાજ બઢાઈ ॥
 મુનિ પુલસ્ત્ય પરિવારક દીપાં, પાયડ ફલ રઘુવીર સમીપા ॥
 મહામોહ વશ અનમલ માના, જ્ઞાન મયો તવ ગુણ પહિચાના ॥
 યુગયુગ કરદુ અકણ્ટક રાજૂ, સહિત સુકીરતિ સુકૃત સમાજૂ ॥
 છમિરત તુમહિ મુજન ગતિપાવા, રઘુપતિ ચરિત સંગકરગાવા ॥
 મુનત વિભીષણ મનકરુણામર, પ્રગટ ન કહત સમય વિરહાકર ॥
 કાલકર્મ ગતિ કહ સમુદ્ધાઈ, ચલી તુરત ગુરુ આયમુ પાઈ ॥

પછી સુલોચના રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં મન લગાવીને વિભીષણને પગે
 લાગી અને બોલી કે—“ હે વિભીષણ ! તમે રાવણના ભાઈ હોવાથી પિતા સ-
 માન છે, કુંજની લાજ તથા મોટાઈ તમારા હાથમાં છે. ૧ તમે પુલસ્ત્ય મુ-
 નિના પરિવારમાં દીપકરૂપ છે કે જેથી તમે રામચંદ્રજીની પાસે આવીને ઉ-
 ત્તમ કુંજ પામ્યા છો. મેં મોટા મોહને વશ થઈને પ્રથમ તમારો અવશુણ
 લીધો હતો, તે હવે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી તમારા શુણ બાણવામાં આવ્યા છે. ૨
 તમે સુકીર્તિ તથા સુકૃતો પામીને યુગયુગમાં નિઃકંટક રાજ્ય કરો, તમારું
 સ્મરણ કરવાથી સજ્જન માણસો ઉત્તમ ગતિ પામશે અને રામના યશની સાથે
 તમારા યશ ગવાશે. ૩ એ પ્રમાણે સુલોચનાનાં વચનો સાંભળીને વિભીષણનું
 મન કંઈવારસથી ભરપૂર થઈ ગયું પણ કુસમય બાણીને તે પ્રકટ કરી શક્યો
 નહીં. તેણે સુલોચનાને કાળ તથા કર્મની ગતિથી આવું થયું છે એમ કહીને
 સમજાવી. પછી તેની આજ્ઞા લઈને સુલોચના તુરત ત્યાંથી ચાલી. ૪

દોહા-બાહર કારિ કપિ કટકતે, ફિરેડ વિભીષણ આપ ॥

વિસરેડ દશમુખ વૈરહી, હૃદય અધિક મન્તાપ ॥ ૧૩૧ ॥

વિભીષણ સુલોચનાને વાનરોના સૈન્ય બહાર પોહોચાડીને પાછો ફર્યો.
 તે સમયે રાવણની સાથેનું વૈર બૂલી જઈને હૃદયમાં ઘણું દુઃખ પામ્યો. ૧૩૬

ચો-શિર ચઢાઈ પાંલકી ચઢીમો, રઘુપતિ કૃપા પ્રભાવ વઢીમો ॥

હૃદય રાખિ મૂરતિ ઘનશ્યામા, રમના રટત નિરન્તર નામા ॥

સારિત મિન્ધુ મંગમ જઈ પાવન, અસ મુધિપાય ગયો તઈ રાવણ ॥

સંગ મંદોદારિ સવ રનિવાસ, મનોશોક રવિ કીન્દ પ્રકાસ ॥

પાય રજાય મુસેવક ધાયે, ચન્દન અગર સુગંધ બહુલાયે ।
 રાંચિ દૃઢ દારુણ ચિતાબનાઈ, જનુ મુરલોક નિસેનીલાઈ ॥
 કરિ પ્રણામ સબ જનપરિતોષી, ધીરજ ધરાસ તામુ મતિ પોષી ।
 ચિર મુજધરિ બેઠી કરિ આસન, મહિં જનુયોગ સિદ્ધિકર વાસન ॥

સુલોચના પાલખીમાં માથું ચઢાવીને પછી પોતે બેઠી. રામચંદ્રજીની કૃ-
 પાથી તેનો પ્રભાવ વધ્યો. તે હૃદયમાં રામની મૂર્તિ રાખીને તથા જીભે તેમનું
 અખંડિત નામ જપતી ચાલી. ૧ સુલોચના જ્યાં નદીનો અને સમુદ્રનો સંગમ
 થતો હતો ત્યાં ગઈ, તે ખજાર જાણીને રાવણ તથા તેની સાથે મંદોદરી તથા
 સઘળો રાણીવાસ ત્યાં ગયો, તે સમયે જાણે શોકરૂપી સૂર્ય પ્રકાશ્યો હોય એ-
 વું દેખાવા લાગ્યું. ૨ રાવણની આજ્ઞા થતાં તેના સેવકોએ દોડતા જઈને અ-
 ગર ચંદન તથા ખીજાં સુગંધીદાર કાષ્ઠો આણ્યાં. અને તેની દારૂ તથા દૃઢ
 ચિતા બનાવી, તે જાણે સ્વર્ગમાં જવાની નિસરણી હોય એવી દેખાતી હતી. ૩
 સુલોચનાએ સર્વને સંતુષ્ટ કરી પ્રણામ કર્યા અને તે સર્વે જણાંએ પણ તેને ધી-
 રજ આપીને સંતુષ્ટ કરી. પછી સુલોચના ઇંદ્રજીતના માથાને તથા જુજાને ખો-
 જામાં લઈ આસન લગાવી ચિતામાં બેઠી, એ સમયે તે જાણે યોગની સિદ્ધિ-
 નું પાત્ર બની હોય તેવી દેખાવા લાગી. ૪

દોહા—દેત અનલ જ્વાલાબદ્ધી, લપટ ગગન લગિજાય ।

લક્ષ્મી ન કાહૂ જાત તેહિ, સુરપુર પહુંચી ધાય ॥ ૧૪૦ ॥

પછી અગ્નિ પ્રકટાવતાંજ તેની જ્વાળા વધીને આકાશ સુધી જઈ પો-
 હોચી, અને સુલોચના પણ સ્વર્ગ લોકમાં જઈ પોહોચી. તેને જતાં કોઈએ
 દીઠી નહી. ૧૪૦

ચોં—દેશિ ચરિત પુનીત મુરગાવહિં, વર્ષિ સુમન દુંદુભી બજાવહિં ।

તામુક્રિયાકરિ નિશિચરનાહા, ભયડ શોચવશ અતિઝરદાહા ॥

સચિવ આઈ સબ લગે બુઝાવન, વાદિ વિષાદકરિયજનિ રાવન ।

હુત વિત નારિ ત્રિવિધમુલ્લકૈસે, ઝપજહિં ઘટા જાહિનમ જૈસે ॥

તહિત ચિદિત દેશિયવનમાહિં, રહૈ ન થિર તહૈ તુરત છિપાહિં ।

યહ જિય જાનિ મુનહુદયમાલા, વચાહિ નકોઝ જગ આયે કાલા ॥

અવ યમુ યવન ત્રિચારહુ સોઈ, રિપુકર નાશ જવન વિધિહોઈ ।

વચન મુનત તેહિં કહુમુલ્લમાના, કાલ વિવશ મુનિ તીરયજ્ઞાના ॥

આહું ચરિત્ર જોઇને પવિત્ર દેવતાઓ તેની કીર્તિ જાણા લાગ્યા, અને પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને હુંદુલિ બજાવવા લાગ્યા. પછી રાવણે તેની સર્વ ઉત્તરક્રિયા કરી, અને પુત્રના મરણથી હૃદયમાં ધણો બળવા લાગ્યો. અને શોકવશ થઇ ગયો. તે બચતે તેના મંત્રીઓ આવીને તેને સમજાવવા લાગ્યા કે—“ હે રાવણ ! તમે મિથ્યા શોક ન કરો, કારણ કે જેમ આકાશમાં વાદળાંની ઘટા ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછી જતી રહે છે, તેમ પુત્રનું, ધનનું અને સ્ત્રીનું એ ત્રણ પ્રકારનું સુખ પણ જતું રહે છે. વળી જેમ ચંચળ વીજળી વાદળાંમાં ચમકીને ચુરત જતી રહે છે, તેમ એ સુખોપણ સ્થિર ન રહેતાં ચુરત જતાં રહે છે. માટે હે રાવણ ! એવો અનર્થ વિચાર કરીને સમજી લ્યો કે જ્યારે કાળ આવી પોહોય છે ત્યારે આ જગતમાં કોઇ બચતું નથી. હે પ્રભુ ! જે રીતે શત્રુનો નાશ થાય તેનો ઉપાય કરો. ” મંત્રીઓનાં એવાં વચન સાંભળીને ‘જે બન્યું’ તે સર્વ કાળને વિવશ હોવાથી થયું છે’ એવું રાવણને જ્ઞાન થયું, તેથી તેને કાંઇક સુખ થયું. ૧-૨-૩-૪

અહિરાવણની કથા ॥ [સિંપક]

દોહા—લાગેડ કરન વિચાર પુનિ, બહુ પ્રકાર દશશીશ ।

સમુગ્રિહૃદય અહિરાવણાર્હિ, આયડ જહૌં ગિરીશ ॥ ૧૪૧ ॥

પછી રાવણ બહુ બહુ પ્રકારે વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલે તેને અહિરાવણની વાત યાદ આવવાથી તે સદાશિવના મંદિરમાં ગયો. ૧૪૧

ચો-દળ્ડચારિ તબ તહૌં નિશિ બીસી, સન્ધ્યા વન્દન કીન્હ સપ્રીતી ।

લાગેડ કરન ધ્યાન દશશીશા, કરિ હર્ષિત સંપુટ મુજ વીશા ॥

સેવક સેવક અતિ અનુરાગી, સુન સ્વગેશ તેહિતે વડભાગી ।

મંત્રાકર્ષણ જપિ દશમાલા, અહિરાવણ ચિત ઢોલપતાલા ॥

લગેડ કરનસો મન અનુમાના, કોહિ કારણ દશમુક્ત અકુલાના ।

નિશિચર નાહ મુવન વશજાકો, જીતન કહૌં ન ચીર કોડતાકો ॥

મન કમ વચન આનનહિ સેવી, ધરેડ ધ્યાન ડરકામદદેવી ।

ચલેડ વહુરિ આયડ સો તહૌંવાં, શિવમળ્ડપ રાવણ રહ જહૌંવાં ॥

નિશિચરપતિ કહિ તેહિ શિર નાયડ, કર ગીહ નિજ આસન બૈઠાયડ ।

ચાર ઘડી રાત ગયે રાવણે સદાશિવના મંદિરમાં જઇ પ્રેમપૂર્વક સંસ્મારણ કર્યું. પછી હર્ષ પામીને વીશે ભુજાઓ જોડીને સદાશિવનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો. ૧ હે ગરૂડજી ! રાવણ સંકરનો પ્રેમી સેવક હતો તેથીજ તે મહા ભાગ્યવાન થયો હતો. રાવણે આકર્ષણ મંત્રનો જપ કર્યો તેથી પાતાળમાં ર-

હેલા અહિરાવણનું મન ડાહ્યું. ૨ અહિરાવણ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. કે—રાવણ શા કારણથી અકળાયો હશે ? એ રાક્ષસોના રાજાને વશ થોડા બને છે તેને છતી શકે એવો કોઈ વીર છે નહીં. ૩ અહિરાવણે મન કર્મ વચનથી એક કામદેવી સિવાય બીજા કોઈનું સેવન કર્યું નહતું, તેથી હૃદયમાં તે દેવીનું ધ્યાન ધરીને ત્યાંથી આવ્યો અને શિવમંડપમાં જ્યાં રાવણ હતો ત્યાં આવ્યો. ૪ રાવણને અહિરાવણે માથું નમાવતાં રાવણે તેના હાથ પકડીને પોતાના આસન પર બેસાડ્યો.

દોહા—અહિરાવણતવસવર્ણહિ, વૃક્ષી કુશલ સપ્રીતિ ।

પ્રથમ કહીતેહિં સવકથા, જૈસેભગિનિ અનીતિ ॥ ૧૪૨ ॥

તે સમયે અહિરાવણે રાવણને પ્રીતિપૂર્વક કુશળતા પૂછી. ત્યારે રાવણે પ્રથમ તો પોતાની બેઠેન શૂરપુષ્પાની અનીતિની સઘળી હકીકત કહી. ૧૪૨:

ષોઁ—વથ સ્વર દૂપણ જિમિ સુધિપાઈ, મૃગ મારીચ કપટ કૃતજાઈ ।

કહેસિ વહુરિ સીતા કર હરણ, લંકદહન હનુમત કરવસ્થા ॥

સેતુવાંધિજિમિ પ્રભુ ચલિઆયડ, વાલિકુમાર વિવાદ મુનાયડ ॥

અની અકમ્પન અરુ અતિકાયા, પરે સમર મહિ મુનુ આહેરાયા ॥

તાત કુશલ અથ સબૈ સિરાની, કટક નિશાચર સકલનશાની ।

કુમ્ભકર્ણ ઘનનાદહુ મારે, રામ લણ્ણ દુડ મનુજ બિચારે ॥

આનેહુ બોલિ તોહિં નિજ પાસા, કહહુ મુપતન હોડ રિપુનાશા ।

મુનત શોચમા અહિરાવણ મન, બોલ્ય વચન મુઠાવન પાવન ॥

મુન રાવણ જગનીતિ પિયારી, કરે અનીતિ હોય ભય મારી ।

વિના વિચારિ રારિ તુમ ઠાની, કીન્હ સેન કુલ સર્વસ હાની ॥

મનુજ પ્રતાપ પ્રભાવ ન જાનેડ, સબતે વડ તોહિં લણુકરિમાનેડ ।

યદપિ ન યોગ મોહિં અસવાતા, તદપિ હરહું તવલગિ દોડભ્રાતા ॥

લૈ પતાલ દેવિહિ બલિ દેહૌ, યશપૂરણ નિશિચરકુલ લેહૌ ।

લૈ જેહૌ તુમ જાનેડ તવહૌ, રવિસમ તેજ હોડ નિશિજવહૌ ॥

તે પછી ખર તથા દૂપણના વધની ખબર મળ્યાની વાત તથા માફી અને કપટમૃગ બનાવવાની વાત કહી, પછી સીતાના હરણની, હનુમાનજીએ લંકા ખાલ્યાની, ૧ સમુદ્રમાં પૂલ બાંધીને સમયદ્રશ્ય લંકામાં આવ્યાની, અંબડની સાથેના વિમાટની અને સેના, અકંપન અને અતિક્રાંત વગેરે યોદ્ધાઓ રણમાં

પડ્યાની વાત અહિરાવણને કહી સંભળાવી. ૨ રાવણ બોલ્યો કે—“ તાત ! હવે મારી સઘળી કુશળતા પરવારી છે, રાક્ષસોની સઘળી સેનાનો વાનરોએ નાશ કરી નાંખ્યો છે. બિચારા રામ લક્ષ્મણે કુંભકર્ણ તથા ઈંદ્રજિતને પણ મારી નાંખ્યા છે. ૩ તેથી હવે તને મારી પાસે બોલાવ્યો છે, માટે જેથી કરીને શત્રુનો નાશ થાય તેવો યત્ન કર. ” એ સાંભળીને અહિરાવણના મનમાં ખેદ થયો. પછી તે પવિત્ર તથા સુંદર વચનો બોલ્યો કે—૪ “ રાવણ ! સાંભળો. જગતમાં નીતિ સર્વને પ્યારી છે, અનીતિ કરવાથી ભારે ભય થાય છે. તમે વગર વિચાર્યે લડાઈ મચાવીને સેના તથા કુળનો નાશ કર્યો છે. ૫ મનુષ્યરૂપવાળા રામચંદ્રજી કે જે સર્વથી મોટા છે તેમને હલકા ગણીને તેમના પ્રતાપનો પ્રભાવ તમે બાણ્યો નહીં. તમે કહ્યું તે કરવું એ મને જો કે યોગ્ય નથી તોપણ તમારે વાસ્તે એ બે ભાઈઓનું હરણ કરીશ. ૬ તેઓને પાતાળમાં લઈ જઈને દેવીને અગ્નિદાન આપીશ અને હું રાક્ષસોના કુળમાં પૂર્ણ કીર્તિ પામીશ. જ્યારે રાત્રિમાં સૂર્યના જેવો પ્રકાશ થાય ત્યારે તમે બાણ્યો કે હું તેઓને લઈ ગયો. ૭

દોહા—કહિ અસ વચન પ્રબોધ કરિ, શીશ નાહિ બલભાષિ ।

આયડ રઘુપતિ કટકર્મે, નિજ દેવિહિ ઊર રાખિ ॥ ૧૪૩ ॥

એ પ્રમાણે વચનો બોલી પોતાનું ગળ કહી બતાવી રાવણને સમજાવી માથું નમાવીને હૃદયમાં પોતાની કામદેવીનું ધ્યાન કરતો અહિરાવણ રામચંદ્રજીના કટકદળમાં આવ્યો. ૧૪૩

ચોં—યહ મુનિ ઉમા કહ્યો ત્રિપુરારી, અહિરાવણ કો મા વિબુધારી ।

કહો તામુ જન્માદિ ચરિત્રા, શિવ બોલે મુન કથા વિચિત્રા ॥

અહિરાવણની કથા મંત્રાની, મુનહુ ચિત્ત દે કહૌં બલ્લાની ।

મે રાવણકે મુત બહુતેરં, સબ બલ વિદ્યા બુદ્ધિ ઘનેરે ॥

એક સમય મયજા મુત જાયો, મુનિ દશકંઠ મહા મય પાયો ॥

વીશ વ્યાલ યુત મુનિ વિબુધારી, રાક્ષસ યોગ ન મનહિ વિચારી ॥

શ્વાનાનનતે કહ્યો ચોલાઈ, આવહુ યાહિ ગાડિ કહું જાઈ ।

દૂત દાવિ નૈઋત્ય સિધાવા, પૃથ્વી સ્તોદિ તોપિ તર આવા ॥

રઘુપતિ ચરિત કરન હિત આગે, મરા ન સો ચાલક તેહિ લાગે ।

સ્વાયસિ સ્વનિ માટી ફક માસા, પુનિ ગા નિકરિ નીરનિધિ પાસા ॥

તેહિ લાખિ રાહુ જનનિ અનુરાગી, મવન લાય નિજ પાલન લાગી ।

एक दिन तहाँ थुक चाले आये, बोले पुत्र कहाँ यह पाये ॥
 छाया ग्रहणि कहाँ तब आई, जोहि विधि उदधि तीरते लाई ।
 दनुज पूज्य मुनि वचन उचारा, यहै रावण केर कुमारा ॥
 आदिहिते सब कथा सुनाये, अहिरावण धरि नाम सिधाये ।
 निज उत्पत्ति सुनी त्यहि जवहीं, कूदि परा सागरमहँ तबहीं ॥
 निकसा तुरत वितल मह जाई, तहाँ रहै अहिपुरी सुहाई ।
 सत्तर योजन वसत ललामा, चामीकरके अति मुठि धामा ॥
 दर्बीकर तहँ रहै भुबारा, सो वासुकी केर सग सारा ।
 तामु पुरी लखि कौतुक नाना, पुनिगा जहँ नित होत पुराना ॥
 तप प्रभाव तहँ मुनि अधिकारि, सपादि विपिन प्रहुँचा हर्षारि ।
 वनमें लखी नदी यक वहई, नाम कामदा देवी रहई ॥
 सुथल समाधि तहँ ध्यान लगावा, संवत चौदह सहस्र वितावा ।
 सब विधि देखि समाधि बढोली, वरं ब्रूहि तत्र देवी बोली ॥
 इष्ट वचन मुनि दुहुँ कर जोरि, मांगिसि वर करि विनय बहोरी ।
 अमरनते अधिकी सुख करहुँ, जीतहुँ त्यहि ज्यहि के सग लरहुँ ॥

ये सांभलीने पार्वती सदाशिवने पूछवा लाग्यां के—“ ये अहिरावण
 राक्षस कोणु हुतो ? तेना जन्म वगेरेनुं यरित्र कडो. ” त्यारे सदाशिव जो-
 द्या के—“ पार्वती ! तमे ऐनी विचित्र कथा सांभलो. १ हे पार्वती ! हुं
 अहिरावणनी कथा वर्षवीने कहुंछुं ते तमे चित्त राणीने सांभलो. रावणने
 धण्डाक पुत्र थया, तेजो सर्व धण्डां भण, विद्या तथा बुद्धिवाणा हुता. २ ओक
 समये म'होदरीजे ऐवो पुत्र जण्यो के तेनी भणर बाणीने रावणने मोटो
 लय उत्पन्न थयो; तेना जन्म वीश सर्पायुक्त थयेलो सांभलीने रावणें मन-
 मां निर्यार्थुं के—“ ऐने घरमां राखवो योग्य नथी. ” उ पछी तेणे श्वाना-
 नन नामना राक्षसने जोलावीने कहुं के—“ आ छोकराने कोरि ठेकाणुं हाटीने
 पाछो आव. ” ये सांभलीने हुत तेने नैकत्य दिशांमां लछ जछ पृथ्वी जो-
 दीने हाटीने पाछो आब्यो. ४ आगण उपर रामचंद्रलुनां यरित्रो कस्वामां
 करणभूत थवाने वीधे ते जाणक मुजो नही. ते पृथ्वी जोही जोहीने माटी
 आतो आतो ओक भासमां समुद्रनी पासे जछ पोडोब्यो. ५ त्यां राहुनी मा
 सिद्धिकाजे तेने जेवाथी ते तेनापर प्रेम आणीने तेने पोताने घर लछ जछ
 पाणवा लागी. ओक दिवस सिद्धिकाने त्यां शुकाचार्य जछ यढयाथो ते पूजवा

લાગ્યા કે—તું આ પુત્રને ક્યાંથી લાવી ? ૬ પ્રાણીઓની છાયા પકડીને તેઓ-
ને ખાઈ જનારી સિંહિકાએ જે રીતે તેને સમુદ્ર કિનારેથી લાવી હતી તે સ-
ઘળી વાત કહી. ત્યારે શુકાચાર્ય મુનિ બોલ્યા કે—“આ રાવણનો કુંવર છે.”
૭ એમ કહીને તેમણે આદિથી સઘળી કથા કહી સાંભળાવી. પછી તેનું ‘અ-
હિરાવણ’ નામ પાડીને મુનિ સિધાવ્યા. અહિરાવણે પોતાની ઉત્પત્તિની હકી-
કત સાંભળી કે તુરત સમુદ્રમાં કૂદી પડ્યો. ૮ તે તુરત વીતળ નામના ત્રીજા
પાતાળમાં જઈને નીકળ્યો. ત્યાં નાગલોકની એક મોટી નગરી કે જે સીતેર
યોજનના ઘેરાવાવાળી હતી અને જેમાં અત્યંત સુંદર એવાં સુવર્ણનાં ઘરો
શોભી રહ્યાં હતાં. ૯ એ નગરીનો રાજા દર્વીકર નામનો નાગ કે જે વાસુકી
નાગનો સગો સાગો થતો હતો તે હતો. એ નગરીનાં અનેક કોતુકો જોઈને તે
જ્યાં પુરાણની કથા થતી હતી ત્યાં ગયો. ૧૦ પુરાણની કથામાં તપનો અત્યંત
પ્રભાવ સાંભળીને અહિરાવણ રાજા થઈને તુરત વનમાં જઈ પોહોવ્યો. ત્યાં એક
નદી વેહેતી હતી તેના કિનારાપર કામદાદેવીનું મંદિર હતું. ૧૧ એ દેવીનું
સ્થળ સુંદર જોઈને ત્યાં જ બેસીને ધ્યાન લગાવ્યું. ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં જો-
ઈજીવર વર્ષ વીતી ગયાં. તેની સર્વ પ્રકારે અચળ સમાધિ જોઈને દેવી પ્રસન્ન
થઈને બોલી કે ‘વર માગ્ય’. ૧૨ પોતાની ઇષ્ટદેવીનું વચન સાંભળીને અહિ-
રાવણે હાથ જોડીને ઘણી વિનંતિ કરીને વરદાન માગ્યું કે—“હું દેવતાઓ
કરતાં પણ ઘણું સુખ ભોગવું અને જેની સાથે લડું તેને જીતું. ૧૩

દોહા—શેષ મહેશ દિનેશ સુર, રૂંડ અજીશ અનન્ત ।

મરોં ન કાહૂ હાથસે, હોડે નિશાચર કન્ત ॥૧૪૪॥

વળી શેષનાગ, સદાશિવ, સૂર્ય, દેવતાઓ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા એ વગેરે
કોઈનો માર્યો મરું નહીં અને રાક્ષસોનો સ્વામી થાઉં. ૧૪૪

નોં—પિતરિ કોન અપમાન હમારા, સોઝ મોરિંદ યાચેં યક વારા ।

સુનિ દેવી બોલી સુન તાતા, કરિહૌ તુમ સુસ્થ બહુ વિધિ ગાતા ॥

ત્રેતા શેષ સમય દશશીશા, યાચેં તોહિ જોરિ ભુજ વીશા ।

મારે તુહૈં ન કોડ જગમાહીં, કપિ યક મમ વાચાવશ નાહીં ॥

તેહિ પ્રભુતે જનિ કિહેડ કુચાલી, તૌ તૂ અજર અમર કોહિ ચાલી ।

રહન લાગ તૈં દનુઝ કુમારા, અગણિત સ્વગ મૃગ કૌં અહારા ॥

યહિ વિધિ વર્ષ પાંચ શત વીતી, તબ સ્થલ કરન લાગ અનરીતી ॥

વિવિધ વેષ ધરી અહિપુર જાઈ, અજ ગજ હય સ્થર ઢારિંદ સ્વાઈ ॥

એક દિવસ દર્વીર રાજા, ધરન ગયે ત્યાહિ સહિત સમાજા ।
 અહિરાવણ કરિ કઠિન લરાઈ, દીન્હે સકલ નાગ વિચલાઈ ॥
 તવ દર્વિક અનંત પહૈં ગયઝ, સબ વૃત્તાન્ત સુનાવત ધયઝ ।
 સુનિ બોલે કરિ શેષ વિચારા, અહિરાવણ તપ બલ અધિકારા ॥
 તેહિતે નહિં ઐહૌ વરિ આઈ, કન્યા દે મિલિ રહિયો જાઈ ।
 તવ દર્વિક બુલવાવા તાહી, દીહી વિધિવત સુતા વિવાહી ॥
 કુંદનિ નામ પાય વર નારી, તવ નાગનતે ગિરા ઉચારી ।
 અવ સબ હોઝ વિગત સંદેહ, કરિહૌં મૈં કાનનમેં ગેહ ॥
 પુનિ કામદા દેવિ દિગ આવા, યોજન નવ કર નગર બનાવા ।
 અસુરન સહિત રહે ત્યાહિ માહીં, કરન લાગ સુખ વરાણે ન જાહીં ॥
 યહિ વિધિ શંભુ ઉમાસન વર્ણા, અહિરાવણકી કથા સુપર્ણા ।
 અવ સો કથા સુનહુ ઝરગારી, જ્યહિ વિધિ યમપુર ગા વિબુધારી ॥

મારા પિતાએ મારું અપમાન કર્યું છે તે પણ એકવાર મારી પાસે યા-
 ચના કરે “ એવું વરદાન આપો. ” એ સાંભળીને દેવી બોલી કે—“ પુત્ર ! તું
 અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવીશ. ૧ ત્રેતાયુગના અંતમાં તારો પિતા રાવણ વી-
 શે ભુલ્યો બેડીને તારી યાચના કરશે. તને જગતમાં કોઈ મારી શકશે નહીં;
 પરંતુ એક વાનર મારી વાણીને વશ્ય નથી. ૨ માટે તેના સ્વામીની સાથે
 કશીપણ કુચાલી કરીશ નહીં. એમ કરીશ તો તું અજર તથા અમર થઈશ.
 એમ કહીને દેવી અંતર્યામન થઈ ગઈ. પછી અહિરાવણ ત્યાંજ નિવાસ કરીને
 રહેતાં અનંત પણ પક્ષીઓનો અહાર કરવા લાગ્યો. ૩ એ પ્રમાણે પાંચસો
 વર્ષ વીતી ગયાં, ત્યારે એ દુષ્ટ એ કરતાં પણ અધિક અનીતિ કરવા લાગ્યો.
 તે અનેકરૂપ ધરી ધરીને નાગપુરીમાં જઈને ત્યાંના બકરા, હાથી, ઘોડા અને
 ગધેડાં વગેરેને ખાઈ જવા લાગ્યો. ૪ એક દિવસ નાગલોકનો રાજા ‘દર્વીર
 પોતાનું’ સૈન્ય લઈને અહિરાવણને પકડવાને ગયો, તેની સાથે અહિરાવણે ભારે
 લડાઈ કરીને સઘળા નાગલોકોને હરાવી નાંખ્યા. ૫ પછી દર્વીર શેષનાગ
 પાસે ગયો અને તેને સઘળી હુકીકત કહી સંભળાવી. એ સાંભળી વિચારીને
 શેષનાગે કહ્યું કે—“ ભાઈ ! અહિરાવણનું તપ તથા બળ ઘણું છે. ૬ તેથી
 તેની સાથે લડાઈ કરવામાં ભૂતશ્યા નહીં, માટે તેને તમારી કન્યા આપીને
 જઈને મળો. ” પછી દર્વીરે અહિરાવણને તેડાવીને તેની સાથે પોતાની પુ-
 ત્રીનું યથાવિધિ લગ્ન કર્યું. ૭ એ કન્યાનું નામ ‘કુંદની’ હતું. તે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી
 પામીને અહિરાવણે નાગલોકોને કહ્યું કે—“ હવે તમે સર્વ નિર્ભય રહો. હું

વનમાં જઈને નિવાસ કરીશ. ” ૮ પછી તે કામદાદેવી પાસે આવ્યો અને ત્યાં નવ યોજન વિસ્તારનું નગર બનાવીને તેમાં રાક્ષસો સહિત રહેવા લાગ્યો. અને એવું સુખ ભોગવવા લાગ્યો કે તે વર્ણવ્યું જાય તેમ નથી. ૯ કાકજીશંકી કહેછે—હે ગરુડ ! એ પ્રમાણે સદાશિવે પાર્વતીની પાસે અહિરાવણની કથા કહી સાંભળાવી. હવે એ રાક્ષસનું જે રીતે મરણ નીપજ્યું તે કથા સાંભળો. ૧૦

સોરઠા-ભાય ગયો સો યોગ, જો ત્રેતાકે શેષ મહીં ।

દોવે કશો સંયોગ, રચ્યો અંધતમ કટક જહીં ॥૧॥

કામદાદેવીએ અહિરાવણને ત્રેતાયુગના અંતમાં જે સંયોગ બનવાનો કહ્યો હતો તે યોગ આવી ગયો. પછી અહિરાવણે વાનરોના કટકદળમાં અંધકાર કરી નાંખ્યો. ૧

ચો-સૂક્ષ્મ ન નિજકર અતિ અંધિયારી, મર્કટ મટ જાગર્હિ તહીં ભારી ।

કહર્હિજયતિજયજયતિ કૃપાલા, અતિહિઅગમજહીંનર્હિગતકાલા ॥

તહીં મારુતસુત રવેડ ઉપાઈ, કરિ લંગૂર કોટ કઠિનાઈ ।

સો શોભા રહિમાંતિ સુનાઈ, ભુજગરાજ કુંહલી લગાઈ ॥

દેવિય ઉન્નત શૈલ સમાના, દ્વાર તહાં જહાં મુખ હનુમાના ।

દેવિ હૃદય અહિરાવણ દારા, કિમિરીવગૃહકરતિમિરપસારા ॥

एकौ युक्ति न मन ठहरानी, कपटवेष तेहि कीन्ह भवानी ॥

વેષ વિભીષણ સબ અનુહારી, પવનતનય પહીં ગા છલકારી ॥

એ અંધકાર એવો હતો કે પોતાનો હાથ લાંબો કરેલો પણ દેખાય નહી. પણ તેમાં ભારે ભારે વાનર યોદ્ધાઓ જાગતા હતા અને રામચંદ્રજીનો જયજયકાર બોલતા હતા. એ સૈન્ય એવું અગમ્ય હતું કે તેમાં કાળ પણ પેસી શકે નહી. ૧ વળી હનુમાનજીએ એક એવો ઉપાય રચ્યો હતો કે પોતાના પૂછડાનો મજબુત કોટ બનાવ્યો હતો તે બાજુ શેષનાગે કુંડલી બનાવી હોય એવો શોભતો હતો. ૨ એ પૂછડાનો કોટ પર્વત જેવડો ઊંચો હતો. તેમાં જ્યાં હનુમાનજીનું સુખ હતું ત્યાં દ્વાર હતું. એ કોટને જોઈને અહિરાવણ હિમત હારી ગયો. કેમકે સૂર્યના ઘરમાં અંધારું કેમ કરીને પેસી શકે ? ૩ હે પાર્વતી ! જ્યારે અહિરાવણની એકે યુક્તિ પાર ન પડી ત્યારે માયાથી કપટીરૂપ ધરી વિભીષણના જેવો વેષ ધર્યો અને પછી તે હનુમાનજીની પાસે ગયો. ૪

દોહા—સહજ પ્રતાપી પવનસુત, પુનિ સુરપતિપતિ દાસ ।

તિનહિં નિદર ચલ રામપદૈ, મૂઢ હૃદય નહિ ત્રાસ ॥ ૧૪૫ ॥

હનુમાનજી સ્વાભાવિક રીતેજ મહા પરાક્રમી હતા, અને વળી દેવતા-ઓના સ્વામીના સ્વામી જે રામચંદ્રજી તેમના દાસ હતા. તેમનો તિરસ્કાર કરીને મૂર્ખ અહિરાવણુ નિર્ભયપણે રામની પાસે જવાને ચાલ્યો. ૧૪૫

ચો૦—મર્મ ન જાન પ્રમંજનજાતા, કીન્હેસિ ગમન વિભીષણ ભાંતા ।

ઠાઠ હોઢુ બોલેડ સુનુ શ્રાતા, ચલેડે જહાં કૃપાલુ જનત્રાતા ॥

મૈં રઘુપતિ સન આયસુ પાઈ, સંધ્યા કરન ગયડે સુન ભાઈ ।

તેહિતે તુરત ચલેડે પ્રભુપાદીં, મહ વિલમ્બ જનિ રામ રિસાદીં ॥

સત્યવચન કપિ નિજ મન માના, સુનુ સ્વગેશ ભાવી બલવાના ।

કપટ ચતુરગતિ જાનિ ન જાઈ, પરમન હરૈ હરાહિ ધનભાઈ ॥

આયસુ પાઈ ગયડ સો તહવાં, રહેફળીશ અરુપ્રભુદોડ જહવાં ॥

કપિપતિ જામ્બવંત નલ નીલા, વાલીસુત સુપેળ બલ શીલા ॥

એ અહિરાવણુ વિભીષણની પેઠેજ ગમન કર્યું તેથી હનુમાનજી તેનો મર્મ જાણી શક્યા નહીં. અહિરાવણુ ઉભો રહીને હનુમાનજીને કહેવા લાગ્યો કે—“ભાઈ ! હું કૃપાળુ રામચંદ્રજી પાસે જાઉં છું. ૧ ભાઈ ! હું રામચંદ્રજીની આજ્ઞા લઈને સંધ્યાવંદન કરવા ગયો હતો તેથી હવે જલદી રામની પાસે જાઉં છું, મને સંધ્યા કરતાં વિલંબ થયો છે તેથી પ્રભુ ક્રોધ ન કરે તો સાફ.” ૨. હે ગરૂડજી ! સાંભળો. ભાવી (થવા કાળ) બળવાન છે. તેથી અહિરાવણુનું કહેવું હનુમાનજીએ મનમાં સાચું માન્યું. ભાઈ ! જે કપટ કરવામાં ચતુર હોય તેનો મર્મ જાણી શકાતો નથી. તે સામાનું મન હરે છે, તેમ ધન પણ હરી લે છે. ૩ પછી હનુમાનજીની આજ્ઞા પામીને અહિરાવણુ રામ લક્ષ્મણની પાસે ગયો. તે સમયે સુગ્રીવ, જાંબવાન, નળ, નીલ, અંગદ, બળવાન, સુષેણ. ૪.

દોહા—દ્વિવિદમયન્દરુ કીશગણ, ગય ગવાક્ષ કપિવીર ॥

સહિત વિભીષણ અપર મટ, સોયે સવ રણધીર ॥ ૧૪૬ ॥

દ્વિવિદ, મયંદ, ગય, ગવાક્ષ અને વિભીષણ તથા બીજા પણ અનંત રણધીર મહા બળવીર વાનરો તથા રીંછો સૂઝ ગયા હતા. ૧૪૬

ચો૦—તિનહિં મધ્ય રાવણશશિરાહૂ, એક સંગ સોવત ફણિનાહૂ ।

દક્ષિણદિશ સોવત રઘુનાથા, અનુ જવામદિશ તેહિ પર હાથા ॥

પ્રભુકર કર પર રાજત કૈસે, જાતરૂપ પંકજ ફાળે જૈસે ।
 કપિ સમૂહ જનુ સાગર ક્ષીરા, તહૈં સોયે માનહું દોડ વીરા ॥
 શુભગ બાળ ધનુ ધરે બનાઈ, લક્ષ્મણસહ સમીપ રઘુરાઈ ।
 અહિરાવળ મન કીન્હ પ્રણામા, દેસિ રામ સુન્દર ઘનઝ્યામા ॥
 બ્રહ્માદિક જોહિ ધ્યાન ન પાવહિં, મુનિ મહેશ પૂજા મન લાવહિં ।
 કરહિં વિવિધ જપ યોગ વિરાગી, જપહિંનિરન્તરીનશિદિન જાગી ॥
 સોમ્પ્રભુ તેહિ દેસા ભરિલોચન, કૃપાસિંધુ સેવક ભયમોચન ॥
 બહુરિ હૃદય તેહિ કીન્હ વિચારા, કરહું કાજ રાવળ અનુસારા ।
 કહુ નિજ માયા કૃત ગુણ આઈ, કવની ભાંતિ જાહિં દોડભાઈ ॥

તે સર્વની વચ્ચે રાવણરૂપી ચંદ્રને ગળી જનાર રાહુ સમાન રામચંદ્રજી
 લક્ષ્મણજી સહિત પોઢ્યા હતા. જમણી બાજુએ સૂતેલા રામચંદ્રજીએ ડાબી
 બાજુએ સૂતેલા લક્ષ્મણજી ઉપર હાથ રાખેલો હતો. ૧. લક્ષ્મણજીની ઉપર મૂ-
 કેલો હાથ જાણે સુવર્ણના કમળ ઉપર સર્પ બેઠો હોય એવો શોભતો હતો.
 વાનરોના સૈન્યરૂપી ક્ષીરસાગરમાં જાણે વિષ્ણુ અને શેષ નાગ સૂતા હોય
 એવા એ બે ભાઈઓ શોભતા હતા. ૨ લક્ષ્મણજીએ સુંદર ધનુષ બાણો સ-
 જીને રામચંદ્રજીની પાસે મૂકેલાં હતાં. સુંદર ઘનઝ્યામ રામચંદ્રજીને બેઠને
 અહિરાવણે મનમાં ને મનમાં પ્રણામ કર્યા. ૩ જેને બ્રહ્માદિક દેવતાઓ પણ
 ધ્યાન કરવાથી પામી શકતા નથી, મુનિઓ તથા સદાશિવ પણ મન લગાવીને
 જેનું પૂજન કરે છે, અને વૈરાગ્યવાન માણસો રાત્રિદિવસ જાગીને નિરંતર અ-
 નેક પ્રકારના જપ તથા યોગ કરે છે. ૪ એ પ્રભુ કે જે કૃપાસિંધુ અને સે-
 વક જનનો ભય દૂર કરનારા છે, તેમને અહિરાવણે નેત્રો ભરીને નિરખ્યા.
 પછી તેણે મનમાં વિચાર્યું કે-હવે રાવણના કલ્હા પ્રમાણે કરું. તેણે પોતાની
 માયાના ગુણોનો વિચાર કરી બેઠો કે 'આ બે ભાઈને કયા પ્રકારે લઈ જાઉં.'

દોહા-મોહનતે મોહે સકલ, મંત્રનતે મુખ મુંદિ ॥

ભયડ અદૃશ્ય ડઠાઈકરિ, પ્રભુહિ ચલેડ લૈ કૂદિ ॥ ૧૪૭ ॥

પછી અહિરાવણ મોહની મંત્રથી સર્વને મોહિત કરી તેમનાં મુખો
 બંધ કરી નાંખીને પોતે અદૃશ્ય થઈ જઈને બંને ભાઈઓને ઉપાડી લઈ કુ-
 દીને આવ્યો ગયો. ૧૪૭

ચોં-યહિ વિધિ ગયડ દુહુંન લૈ સોઈ, નમ મારગ પ્રકાશ અતિ હોઈ ।

સો પ્રકાશ જવ રાવળ દેસા, કિયપ્રમાણતેહિ વચન વિશેષા ॥

મનમહં હર્ષ કરાહિ અતિ ભારી, અહિરાવણ લૈંગા અસુગારી ।
 લૈ નિજ લોક ગયડ પલ માહીં, ભયડ શોર તબ કપિદલ માહીં ॥
 જાગે વાનર શ્રીહત ભારી, દેસિય જિમિ સરિતા વિનુવારી ।
 પુનિદેસિય જિમિનિશિવિનુઇન્દૂ, મે વાનર જિમિ ઉડ વિનુ ચન્દૂ ॥
 રવિ વિનુ દિવસ જીવ વિનુ દેહા, જિમિદેસિય દીપક વિનુગેહા ।
 એકહિ એક લગે તબ બૂઝન, કહાંગયે ત્રૈલોક્ય વિભૂષન ॥

એ પ્રમાણે રામ લક્ષ્મણને અહિરાવણ લઇને ચાલ્યો, તે વખતે આકાશમાં ઘણો પ્રકાશ થયો. તે પ્રકાશ જોઇને રાવણે અહિરાવણનાં વચ્ચેના સાચાં માન્યાં. ૧ એ અહિરાવણ રાક્ષસ મનમાં અત્યંત હર્ષ ધરીને એક પળવારમાં પોતાના નગરમાં લઇ ગયો. તે સમયે વાનરોના સૈન્યમાં ઘણો શોર-ખડોર થઇ રહ્યો. ૨ સઘળા વાનરો જાગ્યા, પણ એવા નિસ્તેજ થઇ ગયા કે જેમ જળ વગરની નદીઓ હોય, જેમ ચંદ્ર વિનાની રાત્રિ હોય, જેમ ચંદ્ર વગરનાં નક્ષત્રો હોય. ૩ જેમ સૂર્ય વગરનો દિવસ હોય, જેમ જીવ વિનાનો દેહ હોય, અને જેમ દીવા વિનાનું ઘર દેખાય, એવા વાનરો દેખાવા લાગ્યા. તેઓ એક બીજાને પૂછવા લાગ્યા કે “ ત્રૈલોક્યના બ્રૂષણરૂપ રામ લક્ષ્મણ ક્યાં ગયા ? ”

દોહા-શોધેડ સવમિલિ કટક તિન, નહિં પાયે દોડ વીર ॥

ભેવ્યાકુલ સવ માલુ કપિ, જિમિજલચર ગતનીર ॥ ૧૪૮ ॥

સર્વેએ મળીને તેમને સઘળા સૈન્યમાં શોધ્યા પણ જાનને લાઇને પત્તો લાગ્યો નહી. તેથી સર્વ રીંછો તથા વાનરો જેમ પાણી જતું રહેવાથી માછલાં વ્યાકુળ થાય તેમ વ્યાકુળ થયા. ૧૪૮

ચો-સકલ કહાહિં યહ વિધિકહકીન્દા, રઘુપતિ વિરહપ્રાણકતલીન્દા ।

શોકગ્રસિત ધરિ સકાહિં ન ધીરા, કહાં રામ લક્ષ્મણ દોડ વીરા ॥

કરુણાકરહિં કપીશ અપારા, બની વાત વિધિ કહા બિગારા ।

કટક નિશાચર સકલ સંહારી, રહા એકરિપુ રાવણ ભારી ॥

સોડ ન રહત રામ શર લાગે, માઇડ હમ સવ પરમ અભાગે ।

કબહૂંજોદશશિર અરિરણજીતહિ, ઉત્તરકવન દેવ હમ સીતહિ ॥

અસકીહ વિકલ મૂર્ચ્છિમહિપરે, લાગત વજ્ર શૈલ જિમિ ગિરે ।

દશા વિભીષણ કહી ન જાઈ, બિગત વત્સ જનુ ધેનુ લવાઈ ॥

સઘળા કહેવા લાગ્યા કે—“ દૈવે આ શું કર્યું ? રઘુનાથજીનો વિયોગ કરાવીને આપણા પ્રાણ લેવાનું ધાર્યું હશે કે શું ? રામ લક્ષ્મણ ક્યાં હશે ? ” એ પ્રમાણે શોકગ્રસ્ત થવાથી ધીરજ ધરી શક્યા નહી. ૧ સુગ્રીવ કરૂણામય વચનોથી બોલ્યો કે—“ દૈવે બનેલી વાત બગાડી નાંખી ! આપણે રાક્ષસોના સઘળા સૈન્યનો સંહાર કરી નાંખ્યો છે, કદાચ એક રાવણજી ભારે શત્રુ બાકી રહ્યો છે, ૨ તે પણ રામચંદ્રજીનું પ્રાણ વાગતાં રહેવા પામત નહી. ભાઈઓ ! આપણે સર્વે મોટા દુર્ભાગી છીએ. જો કદાપિ આપણે રાવણને યુદ્ધમાં જીતી લઈએ તોપણ સીતાજીને શો ઉત્તર આપીશું ? ” ૩ એ પ્રમાણે કહીને સુગ્રીવ મૂંઝા બાંધને, જેમ વજૂ વાગવાથી પર્વત પૃથ્વીપર પડે તેમ પૃથ્વીપર પડી ગયો. વિભીષણની દશા તો કહી ન જાય એવી થઈ ગઈ. જેમ તુરતની વિચાએલી ગાય વાછરડાથી વિખુટી પડે ને તેની જેવી દશા થાય છે તેવી વિભીષણની દશા થઈ ગઈ. ૪

દોહા—સહિત પવનસુત ઋચ્છપતિ, દુઃખ મન માં થઈ મૌનિ ॥

સ્વર્ગપતિ સૂક્ષ્મ ન કતહું કહ્યું, તમ અપાર તિહિરાતિ ॥ ૧૪૧ ॥

હે ગરૂડજી ! હનુમાનજી અને જાંબવાનને પણ મનમાં મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. તે રાત્રિ એવી તો અપાર અંધકારવાળી હતી કે તેમાં ક્યાંય કશું સૂએજ નહી. ૧૪૬

ચો—પવનતનય પુનિ કહ સવ પાદીં, વિસ્મય એક હોત મન માદીં ।

કોડ એક આવ વિભીષણ વેપા, પ્રભુકે નિકટ જાત હમ દેસા ॥

પૂછતવચન કહેસિ અતિનીકા, કપટ ન જાનિય નિશિચરજીકા ।

વચન સુનત બોલેડ લંકેશા, અહિરાવણ લૈગા અવધેશા ॥

પન્નગલોક નિવાસી સોઈ, મમ તનુ વેષ ઔર નહિ કોઈ ।

મહાબલી જાનૈ સવ માયા, નિશ્ચય તેહિ દશશીશ પઠાયા ॥

જેહિબલ હોઈ તહાં સો જાઈ, તાહિ જીતિ આનૈ દોડ માઈ ।

કહેડ મહાપતિ સુનુ હનુમાના, તવ બલ તાત સકલજગજાના ॥

વેગિ સો યતન વિચારહુ તાતા, કૃપાસિંધુ આનહુ દોડ આતા ॥

તે સમયે હનુમાનજી સર્વને કહેવા લાગ્યા કે “ મારા મનમાં એક સંદેહ ઉપજે છે. કોઈએક જણ વિભીષણના વેષે આવ્યો હતો, તેને મેં રામચંદ્રજીની પાસે જતાં દીઠો હતો. ૧ તેને પૂછતાં તે ઘણાં સારાં વચનો બોલ્યો હતો, પણ રાક્ષસોના મનનું કપટ જણી શકાતું નથી. ” એ સાંભળીને વિભી-

પણ બોલ્યો કે—“ ભાઈઓ ! એ તો રામચંદ્રજીને અહિરાવણ જ લઈ ગયો. ૨ મારો વેષ લઈને આવેલો. બીજો કોઈ નહીં, પણ એ અહિરાવણ કે જે નાગ-લોકમાં (પાતાળમાં) રહે છે તેજ છે. તે ઘણો બળવાન છે અને સઘળી મા-યાઓનો બાણકાર છે, માટે જરૂર તેને રાવણેજ અહીં મોકલેલો હોવો જોઈએ. ૩ જે ઘણો બળવાન હોય તેજ તેની પાસે જઈ તેને જીતીને રામ લક્ષ્મણને લેઈ આવે. ” એ સાંભળીને બાંબવાન બોલ્યો કે—“ તાત ! હનુમાનજી ! તમારું બળ સઘળા જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૪ માટે તમે વિચાર કરીને કૃપાસિંધુ રામ લક્ષ્મણને લઈ આવવાનો જલદી યત્ન કરો.”

દોહા—વિલાસિ કહેડ કપિપતિ બહુરિ, સુન મારુતસુત તાત ॥

વિનુ રઘુનાયક જન્મ ધિગ, પલ યુગસરિસ વિદાત ॥ ૧૫૦ ॥

સુગ્રીવે પણ વ્યાકુળ થઈને કહ્યું કે—“ તાત ! હનુમાનજી ! સાંભળો. રામચંદ્રજી વિના આપણા જીવનને ધિક્કાર છે. તેમના વિના એક પણ તે યુગ સમાન વીતે છે. ૧૫૦

ચો—યથા તૃપિત વિનુ વારિદ વારી, રવિવિનુજલ જમીન વિનુ બારી ।

મટ અશસ્ત્ર રણઅની અનાથા, વહ્નિ અર્નિધન ગાતસમાથા ॥

દીપ અર્વાતિ સકલ ક્ષણ મંગી, તિમિ હમ સબ દેસિય બજરંગી ।

જિમિ સીતા સુધિ મેષજ આની, તેહિ પ્રકાર આનહુ સુખદાની ॥

મુનત વચન મારુતસુત બોલા, રાખહુ ચિત થિર કટક અહોલા ।

મુવન ચારિદશ તીનિહૂંલોકા, આનહૂં પ્રમુબલ પ્રમુ તજુ શોકા ॥

અબતુમ સજગ રહેડ સબ માર્ડ, લરેહુ કાલસન જો ચઢિઆઈ ।

અસકહિસકૃત ચલેડ હનુમાના, ગર્જત પ્રલય પયોધિસમાના ॥

ચલત વાટ ઇક તરુતર ગયઝ, ગીધિન ગીધ કહત અસમયઝ ।

હે વજ્ર જેવા શરીરવાળા હનુમાનજી ! જેમ મેઘ વિના વાડી સૂકાઈ જાય છે, સૂર્ય વિના કમળો કરમાઈ જાય છે, જળ વિના માછલાં તરફડે છે, શસ્ત્ર વિના યોદ્ધા ગભરાય છે, ઘણી વિના સેના ખેદાન મેદાન થઈ જાય છે, કાષ્ટ વિના અગ્નિ ખુઝાઈ જાય છે અને બત્તી વગર દીવો ક્ષણભંગુર છે, તેમ રામ લક્ષ્મણ વિના અમે ક્ષણભંગુર છીએ. તમે જેવી રીતે સીતાજીની ખબર લાંબ્યા હતા અને લક્ષ્મણજીને વાસ્તે સંજીવની ઔષધી લાંબ્યા હતા, તેવી રીતે સુખદાયક રામચંદ્રજીને લાવો.” ૨ સુગ્રીવનાં વચનો સાંભળીને હનુમાનજી બોલ્યા કે—“ તમે ચિત્ત સ્થિર રાખો અને સૈન્યને અડોલ રાખજો. પ્રભુના પ્ર-

તાપથી રામચંદ્રજીને આઠે ભુવન તથા ત્રણે લોકમાંથી શોધી કાઢીને લાવી આપીશ, માટે તમે શોક છોડી દો. હું હે ભાઈઓ ! હવે તમે સાવધાન રહેજો અને જો કદાપિ સાક્ષાત્ કાળ ચઢી આવે તો તેની સામે પણ લડજો.” એ પ્રમાણે કહીને હનુમાનજી પ્રલયકાળના મેઘના જેવી ગર્જના કરીને તુરત ત્યાંથી ચાલ્યા. ૪ માર્ગમાં ચાલતા ચાલતા એક ઝાડ નીચે ગયા, ત્યાં એક ગીધની સ્ત્રી ગીધની સાથે વાત કરતી હતી.

દોહા-નારિ ગર્ભિણી મૃગકર, બોલી પતિસન વૈન ॥

આનહુ આમિષ મનુજ પિય, શાઉંહોઈજય ચૈન ॥ ૧૫૧ ॥

એ ગીધની ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ગીધને કહ્યું કે-“ સ્વામી ! મને માણસનું માંસ લાવી આપો કે જેને ખાવાથી મારા જીવને સુખ થાય.” ૧૫૧

ચો-તામુવચન મુનિ સ્વગ અસ કહેજ, અહિરાવળ રામહિલૈ ગયજ ॥

દેઈહિ બલિ દેવિહિ સો જાઈ, સો આમિષ બડ ભાગન પાઈ ॥

કવનેડ યતન દેવ મૈ આની, અસકહિ વિહંગ વામસનમાની ॥

જવાઈ પવનમુત અસમુધિપાઈ, ચલેડ તહાં મુમિરત રઘુરાઈ ॥

અમયપ્લવંગ પતાલીહ ગયજ, અહિરાવળપુરપ્રવિશત મયજ ॥

દ્વારપાલ મકરધ્વજ કીશા, કપિસનઢાટિ કહતવહુ રીશા ॥

નિદારિ જાત મોહિ તોહિ ડર નહીં, દીપદિ જિમિ ન પતંગ ઢરાહીં ॥

જાનેસિ મોહિ ન મરુત મુતબાલક, સ્વામિભક્ત મંજનમુલ્લ કાલક ॥

સ્ત્રીનાં એવાં વચન સાંભળીને ગીધે કહ્યું કે-“ અહિરાવળ રામને લઈ ગયો છે. તે જીધને દેવીને જાણિદાન આપશે, માટે જો આપણાં મોટાં ભાગ્ય હશે તો રામનું માંસ પામીશું. ૧ જામે તે યતન કરીને પણ તે માંસ તને લાવી આપું છું.” એમ કહીને ગીધે તે સ્ત્રીને શાંત કરી. એ વાત હનુમાનજીના સાંભળવામાં આવતાં જાણીને રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને અહિરાવળ પાસે ચાલ્યો. ૨ હનુમાનજી નિર્ભયપણે પાતાળમાં ગયા અને અહિરાવળના નગરમાં પેસવા લાગ્યા, ત્યાં મકરધ્વજ નામનો વાનર દ્વારપાળ હતો, તે હનુમાનજીને ધમકાવીને રીસ કરીને બોલ્યો કે-“ તું મારો તિરસ્કાર કરીને જાય છે ? જેમ હીવાને જોઈને પતંગીયું ડરતું નથી તેમ મને જોઈને તને ડર પણ લાગતો નથી ? હું હનુમાનજીનો પુત્ર છું, સ્વામીભક્ત છું, અને કાળનું પણ મોં ભાગી નાખું એવો છું, તે તું નથી જાણતો ? ” ૪

સો-મુનત વચન હનુમાન, બોલત મે વિસ્મય વિવશ ॥

અરે મૂઢ અજ્ઞાન, મોરે મુલ સ્વમેહુ નહીં ॥ ૧૦ ॥

મકરધ્વજનાં એવાં વચ્ચનો સાંભળીને હનુમાનજી વિસ્મય પામીને બોલ્યા કે—“ અરે મૂઠ ! અજ્ઞાની ! મને તો સ્વમામાં પણ પુત્ર થયો નથી.”

ચો—કહત વચન શઠસંયુત સ્ત્રી, કામાવિવશ કવમ્ભ્રમતિ મોરી ।

મમ સુત વનસિ મૂઠ કોહિ કાજા, ઇતના કહત તોહિ નહિં લાજા ॥

કોહિ પ્રકાર તુવ મમ સુત ભયજ, નિજઉત્પતિમોસન કિમકહજ ।

સુનત કહાહિ મકરધ્વજવચના, કિહેડ દાહ રાવણપુર રચના ॥

જવ આયો ચલિડદધિ સમીપા, વહેડ સ્વેદ તવતનુ કપિદીપા ।

સોમસ્વેદ સાગરમહં ગયજ, પિયડ મીન તેહિતે મૈં ભયજ ॥

યહિપ્રકાર મૈં તવ સુત તાતા, ગોવહુંનહિંનિજ પિતા ન માતા ।

અહિરાવણ સેવા મૈં કરહું, રાઘવું દ્વાર ન કવહું ટરહું ॥

અરે શઠ ! તું બોલું વચન કેમ બોલે છે ? મારી મતિ કામને વશ્ય ક્યારે થઈ છે ? મૂઠ ! તું મારો પુત્ર શા વાસ્તે બને છે ? એવું બોલતાં તને લાજ પણ નથી આવતી ? ૧ તું કેવી રીતે મારો પુત્ર થયો છે ? તે તારી ઉત્પત્તિની વાત મને કેમ કહેતો નથી ? ” એ સાંભળીને મકરધ્વજ બોલ્યો કે— “ તમે રાવણના નગર (લંકા) ની રચનાને બાળી નાંખીને, ૨ હે કપિ કુળ-હીપક ! પછી તમે સમુદ્રની પાસે આવ્યા, તે સમયે તમારા શરીરમાંથી પર-સેવો ઉત્પન્ન થવાથી તેનું બિંદુ સાગરમાં પડ્યું, તે બિંદુને માછલી પી જ-વાથી હું થયો છું. ૩. હે તાત ! એ પ્રકારે હું તમારો પુત્ર થાઉં છું. હું મારાં માતાપિતાને છૂપાવતો નથી. અહીં હું અહિરાવણની સેવા કરું છું. હું આ દરવાજાનું રક્ષણ કરું છું, કદીપણ અહીંથી જતો નથી.” ૪

દોહા—સત્યવચન હનુમાન કહિ, પુનિ પૂછી સબ વાત ॥

લાવા લક્ષ્મણ રામ કહૈં, કહા કરત સો તાત ॥ ૧૫૨ ॥

હનુમાનજીએ કહ્યું કે—“ સાચી વાત છે. ” પછી તેને સવળી હકીકત પૂછવા લગ્યા કે—“ તાત ! અહિરાવણ રામલક્ષ્મણને અહીં લઈ આવ્યો છે, તેમનું તેણે શું કરવા ધાર્યું છે ? ૧૫૨

ચો—કહહુ તાત તેહિ અસ્થલ નાજ, જાન ચહૌં મૈં તવ પ્રમુ ઠાજ ।

યહ વૃત્તાન્ત અસ જાનહુતાતા, યહ મૈં શ્રવણ સુનેડ કહુવાતા ॥

સીતાપતિ અરુ કાશિપતિ સાથા, સોલૈં આયડ નિશિચરનાથા ॥

કરત હોમ તેહિ કારણ આજૂ, દેવિદિ બલિ દેઈ નૃપરાજૂ ॥

જો કહુ નિજ શ્રવણનમનિપાયડું, તાત સકલ સો તુમહિં સુનાયડું ।

નિજપ્રભુકાજલાગિ દુઃખસહેજું, તુમસન સત્યવચન મેં કહેજું ॥

જાનવહુ તુમ જાન ન દેજું, પ્રભુ આજ્ઞા તજિ અયશ ન લેજું ।

સુનિ અસ પેલિ ચલેડ હનુમાના, ભયડ ક્રોધ મકરધ્વજ જાના ॥

તાત ! તે જ્યાં હોય તે ઠેકાણાનું નામ કહે, હું તારા સ્વામીના સ્થાનકે જવાને ઇચ્છું છું.” મકરધ્વજ બોલ્યો કે—“ તાત ! એ વાત જે કાંઈ મેં કાને સાંભળી છે તે આ પ્રમાણે છે—૧ એ અહિરાવણ રામચંદ્રજીને અહીંયાં લઈ આવ્યો છે. અને તેમનું દેવીને બળિદાન દેવાને વાસ્તે આજ તે હોમ કરે છે. ૨ હે તાત ! આ પ્રમાણે મેં જે કાંઈ કાને સાંભળ્યું હતું તે સઘળું તમને કહી સાંભળાવ્યું. પણ હું મારા સ્વામીને વાસ્તે દુઃખ વેડું છું, એટલા માટે તમને સત્ય વચન કહું છું કે—૩ તમે અહિરાવણ પાસે જવાનું કહો છો પણ હું તમને નહીં જવા દઉં. મારા સ્વામીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને અપયશ નહીં લઉં.” એવું સાંભળીને હનુમાનજી તેને ધકકો મારીને આગળ આવ્યા તેથી મકરધ્વજને ધણું ક્રોધ ચઢ્યો. ૪

દોહા—તેહિમુષ્ટિકકપિકહૃદનેડ, પુનિમારેડકપિતાહિ ॥

હનાર્હિ પરસ્પર એક ઇક, બલ સમાન ઘટ નાહિ ॥ ૧૫૩ ॥

મકરધ્વજે હનુમાનજીને એક મુક્ષી મારી, ત્યારે હનુમાનજીએ પણ તેને સામી મુક્ષી મારી, એ પ્રમાણે પરસ્પર લડવા લાગ્યા. બન્ને સમાન બળવાળા હતા; એકે ન્યુન નહોતો. ૧૫૩

ચો—એકહિ એક સકર્હિ નર્હિ પારી, પિતા પુત્ર દોઝ મટ મારી ।

સુતહિ લૂમસન બાંધિ મવાની, ચલેડ વાતસુત વિલંબ ન આની ॥

ધરિ લઘુરૂપ હોમ ગૃહ દેસા, જીવ સજીવ પરે નર્હિ લેસા ।

તહૈં દેવી કર મળડપ રહૈં, શોણિત ઘટ વહુ કો કહિ સકૈં ॥

વિવિધ ભાંતિ મેવા પકવાના, ધરે આનિ દેવી અસ્થાના ।

માલિનિ તહૈં પ્રસૂન લૈ આર્હિ, સુમન મધ્ય પ્રવિશેડ કપિરાઈ ॥

સુમનહૈંતે કરિ અતિ હલુકાઈ, લેત પાણિ જેહિ જાનિ ન જાઈ ।

જવ દેવિહિ સો પુષ્પ ચઢાયડ, વિકટરૂપ તવ કપિ દિસરાયડ ॥

પિતા પુત્ર બન્ને ભારે થોડા હતા. તેથી એક બીજાને પાડી શકતા નહતા. હે પાર્વતી ! પછી હનુમાનજી પુત્રને પૂછડાવતી બાંધી લઈને વાર નહીં

લગાડતાં આગળ ચાલ્યા. ૧ હનુમાનજીએ નાનું રૂપ ધરીને હોમ ગૃહ જોયું તે ત્યાં અસંખ્યાત જીવતા જીવો જોવામાં આવ્યા. તે સ્થળે દેવીનો મંડપ હતો, તેમાં લોહીના એટલા ઘડા ભરેલા હતા કે તે વર્ષુવી શકાય પણ નહી. ૨ અનેક પ્રકારના મેવા તથા પકવાનો દેવીના સ્થાનક આગળ લાવીને મુક્યાં હતાં. તે સમયે એક માળણ પુષ્પો લઇને આવી, તે પુષ્પોની અંદર હનુમાનજી પેશી ગયા. ૩ હનુમાનજી પુલથી પણ હલકા થઇ ગયા હતા, તેથી કુલો હાથમાં લેતાં કોઇના જાણવામાં આવ્યા નહી. તે પુલ જ્યારે દેવીને ચઢાવ્યાં ત્યારે હનુમાનજીએ પોતાનું વિકરાળ રૂપ દેખાડ્યું. ૪

દોહા—હ્રુવત ચરણ દેવી તુરત, ધરણી રહી સમાઈ ॥

મુખ વગારિ ઠાઠે મયે, કપિ છવિ લલત ઢરાઈ ॥ ૧૫૪ ॥

હનુમાનજીના પગનો સ્પર્શ થતાંજ દેવી તુરત ધરતીમાં સમાઈ ગઈ અને તેને ઠેકાણે હનુમાનજી મોઢું ફાડીને ઉભા રહ્યા. તે સમયની તેમની આકૃતિ જોઇને રાક્ષસો ડરવા લાગ્યા. ૧૫૪

ચોં—દેવી પ્રગટ સમુદ્ર સ્વલક્ષ્મી, કરહિં વિચાર હૃદય અતિભારી ।

કહરિં કિ દેવિ પ્રગટમહિ આજુ, વડભાગી મા નિશિચર રાજૂ ॥

કરિ પ્રણામ પુનિ પૂજા કરહીં, જો ચઢાવ સો કપિમુખ પરહીં ।

જો જહીં રહી વસ્તુ સમુદાઈ, વચી ન એક સકલ કપિસાઈ ॥

કપિ સિલારિ કૌતુક વિસ્તારા, મા ચહ નિશિચર કુલસંહારા ।

અહિરાવણ ઝર મા મુખ કૈસે, ચઢે કાંધ પર વલિપથુ જૈસે ॥

જવહીં હોમ સિદ્ધ તેહિ જાના, લક્ષ્મણ રામ તુરત તહ આના ।

ઠાઠ કીન્હ પ્રમુ કહીં તહીં આની, નિશિચર વહુ આયુધ ધરિપાની ॥

કોઝ ગદા કોઝ ધનુ વાળા, શક્તિ શૂલ ધરિ કોઝ કૃપાળા ।

રાક્ષસો મનમાં ઘણો વિચાર કરી દેવી પ્રગટ થયાં એમ જાણીને કહેવા લાગ્યા કે—“આજે દેવી પ્રગટ થયાં છે, હવે તો રાજા અહિરાવણ મોટા ભાગ્યવાન થયો છે.” ૧ પછી રાક્ષસો પ્રણામ કરી કરીને પૂજા કરવા લાગ્યા, તેઓ જે કાંઈ ચઢાવતા તે હનુમાનજીના મોઢામાં પડતું હતું. ત્યાં જે જે વસ્તુઓનો સમઢાય લાવી મુક્યો હતો તેમાંથી એકે વસ્તુ બચી નહી, સર્વ ખાઇ ગયા. ૨ એ પ્રમાણે ખવરાવ્યા પછી હનુમાનજીએ કૌતુક કરવાનું ધાર્યું અને રાક્ષસોના કુળનો નાશ કરવાનું ઇચ્છ્યું. જેમ કોઈ પશુને ખાંધે એસાડીને બળિદાન આપવાને લઈ જતાં તે જેવું સુખ માને તેવું સુખ અહિરાવણ માનવા લાગ્યો. ૩

અહિરાવણે બાણ્યું કે હવે હોમ સિદ્ધ થઇ ચુક્યો છે એટલે તુરત ત્યાં રામ લક્ષ્મણને લાવીને દેવીની સામે ઉભા કર્યા. તે સમયે ઘણા રાક્ષસો અનેક હથિયારો હાથમાં લઇને ખડા રહ્યા હતા. તેમાં કોઇ ગદા, કોઇ ધનુષ્યાણ, કોઇ સાંગ, કોઇ ત્રિશુળ, કોઇ ખડ્ગ, ૪

દોહા—તોમર મુદ્ર પરશુ અસિ, પાશ પરિઘ અરુ વેત ॥

શૂલ મુશુળ્લી પટિ પરશુ, દેશત વિસરત ચેત ॥ ૧૫૫ ॥

કોઇ તોમર, કોઇ મુદ્ગર, કેટલાક ફરશીઓ, કેટલાક તરવારો, કોઇ પાશ, કોઇ લોગળ, કોઇ વેત, કોઇ શુળી, કોઇ ભુશુંડી, કોઇ પટા અને કેટલાક કુહાડા લઇને ઉભા રહ્યા. તેઓને જોતાંજ લાન ભૂલી જવાય. ૧૫૫

ચો—માયાવલતે સકલ વિચક્ષણ, અતિ વિકારમતિ મૂઢ કુલક્ષણ ।

ઠાઠિ વિધિ સકલ વીરતહ રહીં, અહિરાવણ આજ્ઞા દઢ મહીં ॥

પ્રાયસુ પાઈ સ્વદ્ગ તિન્દ કાઢે, મારન કહ પ્રભુ પર ભણ ઠાઢે ।

તોડ કહ રાજનીતિ અનુસરહ, મરિ ત્રયદણ્ડવિલંબ અવકરહ ॥

નિ અસ વચન મૂઢમતિકહીં, સુમિરહુ જો તુમ્હેરે હિતુ અહીં ।

ઠાઠિત કાલ આઈ નિયરાના, નિશાસ્વપ્રસમ દોડ જનપ્રાના ॥

તોલિં મૂઢ અસંભવ વાની, સકુચ લગે સો કહત મવાની ।

તેઓ સર્વે માયા બળમાં ચતુર હતા, અત્યંત વિદ્યારી, મુઢમતિવાળા અને કુલક્ષણવાળા હતા. એ પ્રમાણે અહિરાવણની આજ્ઞા માન્ય કરીને સઘળા વીરો ત્યાં ખડા રહ્યા હતા. ૧ અહિરાવણની આજ્ઞા થતાંજ તેઓ તરવારો કાઢીને રામ લક્ષ્મણને મારવાને તૈયાર થઈ ગયા. તે સમયે કોઇ રાક્ષસ બોલ્યો કે—“ રાજનીતિને અનુસરીને ત્રણ ઘડી સુધી વિલંબ કરવો જોઈએ.” ૨ પછી મુઢ બુદ્ધિવાળા રાક્ષસોએ રામ લક્ષ્મણને કહ્યું કે—“ તમારા જે હિતસ્વી હોય તેને સંભારી લ્યો, નહિ તો હવે તમારો કાળ નજીક આવી પહોંચ્યો છે; તમા બન્નેના પ્રાણ હવે રાત્રિના સ્વપ્ન સમાન છે.” ૩ હે પાર્વતી ! એ મુઢ રાક્ષસો એવી અસંભવ વાણી બોલ્યા કે તે કહેતાં મને સંકોચ લાગે છે.

દોહા—ઋણિપતિ ચિતવત રામ તન, રામ ચિતવ અહિરાજ ॥

પ્રમુકર કૌતુક કહિય કિમિ, સુનો દશા સ્વગરાજ ॥ ૧૫૬ ॥

લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની સામું જોવા લાગ્યા અને રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજીની સામું જોવા લાગ્યા. ભગવાનનાં કૌતુક શી રીતે વર્ણવી શકાય ? હે ગદ્ય-કવિજી ! હવે એ રાક્ષસોની જે દશા થઇ તે સાંભળો. ૧૫૬

ચો-વિહાંસિ કીન્હ પ્રમુહ્દય વિચારા, જપે સકલ જગ નામ હમારા ।
 જાના દેવિ રૂપ હનુમાના, વિહાંસિ કહા તવ રામ સુજાના ॥
 કાલકૌર તુમ સુમિરહુ રક્ષક, મરે તુમ્હારિ દેવિ તુવ મક્ષક ।
 ગિરા સુનત તિન મારન ઠયઝ, ઘન સમાન કપિ ગર્જત મયઝ ॥
 નિશિચર સકલત્રાસિત મે ભારી, કતર્હિ વચનમયહ્દયવિચારી ।
 અહિરાવળ મલ કીન્હ ન કાજૂ, આને કપટવેષ સુરરાજૂ ॥
 તેહિતે દેવિ કુદ્ધ મરે આજૂ, અવ મા સવ કર મરણ સમાજૂ ।
 સંભ્રમ વશ તવ નિશિચર જ્ઞારી, બહુરિ કીશ ગર્જેઝ અતિ ભારી ॥

રામચંદ્રજીએ હસીને હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે-“ સધળું જગત માઈ નામ જપે છે (ત્યારે હું કેાનું નામ જપું) ” પછી હનુમાનજીને દેવીરૂપ થયેલા જાણીને ચતુર રામચંદ્રજી હસીને બોલ્યા કે-૧ તમે સર્વ રાક્ષસો કાળના કેાળીઓ થઈ ચુક્યા છો; તમારી દેવીજ તમાઈ લક્ષ્મણ કરનારી થઈ છે; માટે તમારો જે રક્ષક હોય તેનું સ્મરણ કરો.” રામચંદ્રજીનાં એવાં વચન સાંભળીને રાક્ષસો મારવાને દોડ્યા, તે સમયે હનુમાનજીએ મેઘ સમાન ગર્જના કરી. ૨ એ જોઈને સધળા રાક્ષસો ત્રાસ પામીને લયથી હૃદયમાં વિચાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે-“ અહિરાવળ કપટ વેષથી લગવાનને લઈ આવ્યો છે તે કામ તેણે સાઈ કર્યું નથી. ૩ તેથી આજ દેવી ઘણું ક્રોધાયમાન થયાં છે, હવે સર્વનું મોતજ આવી ચુક્યું.” આ પ્રમાણે સધળા રાક્ષસો ભ્રમમાં પડ્યા તે સમયે હનુમાનજીએ ફરીથી ભારે ગર્જના કરી. ૪

દોહા-પ્રગટરૂપ કરિ પવનસુત, અટ્ટહાસ ગમ્મીર ॥

અતિમય ત્રાસિત રજનિચર, સુનહુ ડમા મતિધીર ॥ ૧૫૭ ॥

સદાશિવ કહે છે કે-હે ધીર બુદ્ધિવાળાં પાર્વતી ! સાંભળો. પછી હનુ-
 નજીએ પોતાનું રૂપ પ્રકટ કરીને એવું તો ભારે-ગભીર અટ્ટહાસ્ય કર્યું કે-
 તેથી રાક્ષસો અત્યંત લયથી ત્રાસ પામ્યા. ૧૫૭

ચો-હગમગાન નિશિચર અભિમાની, મારુતવેગ યથા નદિપાની ।

તેહિ ક્ષણ કપિ લીન્હે દોડ મારે, ધુનત તૂલ નિશિચર સમુદારે ॥
 છીનિ કૃપાળ લીન્હ હનુમાના, કાટત મુજ શિર કૃપી સમાના ।
 સ્વળ્હ સ્વળ્હ તવ સ્વલદલ કીન્હા, ગહિ પદ ઢારિ અનલમહ્ દીન્હા ॥
 કરિ લંગૂર કોટ કપિરાઈ, તેહિમહ્ ઘિરિ કોડ માગિ ન જાઈ ।
 હિ વિધિ સવ નિશિચર સંહારે, અહિરાવળ લલિત વચન ઉચારે ॥

રેકપિ દીઠ ગ્રાસ નાંહ તોહીં, અહિરાવણ તૈં જાન ન મોહીં ।

જમ્બુમાલિ કહૈં જિમિ તૈં મારા, અરુ રાવણસુત હતેડ બિચારા ॥

જેમ પવનના વેગથી નદીનાં પાણી ધુજવા લાગે તેમ અભિમાની રાક્ષસો ધુજવા લાગ્યા. તેજ ક્ષણે હનુમાનજીએ રામ લક્ષ્મણને ઉપાડી લીધા, અને રાક્ષસોના સમુદાય આક્રાંતા તુલની પેઠે ધુજવા લાગ્યા. ૧ તે રાક્ષસો પાસેથી હનુમાનજીએ ખડ્ગ છીનવી લઇને ખેડુત ઘાસ કાપે તેમ રાક્ષસોનાં માથાં તથા જીભઓ કાપવા લાગ્યા. એ રીતે એ દુષ્ટના સૈન્યના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખી તેઓના પગ પકડી પકડીને અગ્નિમાં હોમી દીધા. ૨ હનુમાનજીએ પોતાના પૂછડાને કોટ કરી લઇને તેની અંદર સઘળા રાક્ષસોને ઘેરી લીધા. જેથી કોઈ નાશી જવા પામે નહી. આ પ્રમાણે સઘળા રાક્ષસોને મારી નાંખેલા જોઇને અહિરાવણ બોલ્યો કે-૩ “ અરે કઠોર જુદ્ધિવાળા વાનર ! તને મારો ગ્રાસ નથી ? હું અહિરાવણ છું તે તું મને ઓળખતો નથી ? તેં જેમ જાનુમાળી અને બિચારા અક્ષયકુમારને મારી નાંખ્યા છે. ૪

દોહા-કાલનેમિ સમ નાહિં મૈં, કરુ કપિ વચનપ્રમાન ॥

અસ કહિ સ્વદ્ગ પ્રહાર કિય, કપિતનુ વજ્ર સમાન ॥ ૧૫૮ ॥

તેં કાળનેમિને મારી નાંખ્યો છે તેવો તું મને સમજીશ નહી, મારું વચન સત્ય માનજે.” એમ કહીને અહિરાવણે ખડ્ગનો પ્રહાર કર્યો પણ હનુમાનજીનું શરીર વજ્ર સમાન હતું તેથી વાગ્યું નહી. ૧૫૮

ચો-લૈં અસિ તાહિ પવનસુત મારા, કાટિ શીશ પાવકમહૈં ઢારા ।

આહુતિ પૂર્ણ દીન્હ તવ કીશા, લૈં પુનિ ચલેડ લષણ જગદીશા ॥

મકરધ્વજ વિનતી તવ કીન્હા, વન્ધન છોરિ રાજ્ય તેહિ દીન્હા ।

ઈહાં રાજ્ય ભોગહુ તુમ તાતા, મજહુ સદા મમ પ્રભુ દોડમ્રાતા ॥

અસ કહિ કપિ નિજ દલ સો આવા, હર્ષેડ કટક સર્વનિ સુખ પાવા ।

મૃતકશરીર પ્રાણ જિમિ આવહિં, ગદમણિ પાઈ ફળી સુખ પાવહિં ॥

બિહુરિ અલભ્ય મિલે જનુ આઈ, તિમિ હર્ષે સર્વ લલિ દોડ માર્દ ।

મિલેડ કપીશ ચરણ ધરિ માથા, પુનિ પદ ગહે નિશાચર નાથા ॥

હનુમાનજીએ તેની તરવાર છીનવી લઇને તે વડે તેને માર્યો અને તેનું માથું કાપીને અગ્નિમાં હોમી દીધું. એ રીતે હનુમાનજી પૂર્ણાહુતિ કરીને રામ લક્ષ્મણને લઇને ચાલ્યા. ૧ તે સમયે મકરધ્વજે પ્રણામ કર્યો તેથી તેનું અન્ધન છોડી નાંખીને તેને અહિરાવણનું રાજ્ય આપ્યું. અને કહ્યું કે-“ તાત ! તું

અહીં રાજ લોગવ, અને આ મારા પ્રભુ રામ લક્ષ્મણનું લગ્ન કરજે.” ૨ એમ કહીને હનુમાનજી પોતાના સૈન્યમાં આવ્યા. તેમને જોઇ સર્વ વાનરોની સેના હર્ષ પામીને સુખી થઇ. જેમ મહામાં પ્રાણુ આવવાથી અને સર્પ મણિ પામ્યાથી સુખ પામે. ૩ તથા જેમ કોઇને ખોવાઈ ગયેલી અને અલભ્ય વસ્તુ પાછી જડે તેમ રામ લક્ષ્મણને જોઇને સર્વે રાજી થયા. રામ લક્ષ્મણનાં ચરણોમાં માથું મુકીને પ્રથમ સુગ્રીવ મળ્યો. પછી વિલીપણે તેમનાં ચરણ પકડ્યાં. ૪

દોહા—જામ્બવન્ત અંગદ સહિત, મિલે ખાલુ અરુ કીશ ॥

સન્માને કહિ વચન પ્રિય, લષણ કોશલાધીશ ॥ ૧૫૧ ॥

પછી જાંબવાન તથા અંગદ સહિત સર્વે રીંછો તથા વાનરો મળ્યા. તેઓને રામ લક્ષ્મણે પ્રિય વચનો કહીને સન્માન આપ્યું. ૧૫૬

ચો—વહુરિ સર્વહિ મેંટે હનુમાના, કહાઈં તાત તુમ રાખે પ્રાના ।

દેવન સુમન દૃષ્ટિ તવ કીન્હીં, પ્રમુદિત હૃદય દુન્દુભી દીન્હીં ॥

અનુજ સહિત હર્ષિત રઘુવીરા, કહેડ વચન મુનુ તનય સમીરા ।

તવ સમાન નહિં કોડ હિતકારી, સુર મુનિ સિદ્ધ મનુજ તનુ ધારી ॥

યશતુમ્હાર ત્રિભુવનમહૈં ભયઝ, સુનિપ્રભુવચનચરણકપિનયઝ ।

નાથકીન્હ સર્વ મૈં કોહિલેસે, તરણી ચલત અગમ જલ દેસે ॥

તૈસે સર્વ પ્રતાપ તવ નાથા, સુનિ અસ મિલે કપિહિ રઘુનાથા ।

કટક સહિત હર્ષે દોડ માર્ઝ, તેહિઅવસરસુખકિમિકહિજાર્ઝ ॥

પછી સર્વેએ હનુમાનજીને મળીને કહ્યું કે—“ તાત ! તમેજ આમારા પ્રાણુ રાખ્યા છે.” તે સમયે દેવતાઓ હૃદયમાં આનંદ પામીને પુષ્પવૃષ્ટિ કરી હાંદુલિ પગાડવા લાગ્યા. ૧ લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજી હર્ષ પામીને બોલ્યા કે—“ હનુમાનજી ! તમારા જેવો દેવતા, મુનિઓ, સિદ્ધો અને મનુષ્યો એ આદિક દેહધારીમાં કોઈ છેજ નહી. ૨ તમારી કીર્તિ ત્રૈલોક્યમાં પ્રસરી છે.” એવાં રામચંદ્રજીનાં વચન સાંભળીને હનુમાનજી પગે લાગીને બોલ્યા કે—“ નાથ ! મેં જે સઘળું કર્યું છે તે શા લેખામાં છે ? જેમ વહાણ ચાલે છે તે અગાધ જળને લીધેજ. ૩ હે નાથ ! તેમ એ સર્વ પ્રતાપ તમારોજ છે.” એ સાંભળીને રામચંદ્રજી હનુમાનજીને મળ્યા. સર્વ સૈન્ય સહિત જાનને લાઈ ઘણો હર્ષ પામ્યા. તે સમયના મુળનું વર્ણન કેમ કરીને થઈ શકે ? ૪

છંદ—કહિજાઈસુખકિમિતોહિ સમયકરસુનહુગિરિજાચિતધરે ।

રઘુવીરે રુઝ અવલોકિ હર્ષિત આરતી સુર ગણ કરે ॥

અતિ પ્રેમસોં મારુતમુવનયશ ગાડ વિબુધન અસકહા ।

નર નારિ યદ્ કીરતિ સુનત ગાવત લહત મંગલ મહા ॥

હે પાર્વતી ! ચિત્ત દબને સાંભળો. તે સમયનું સુખ શી રીતે વર્ણવી શકાય ? રામચંદ્રજીની મરજી જોઈ સર્વ દેવતાઓએ આનંદ પામીને રામચંદ્રજીની આરતી કરી. પછી તેઓએ અત્યંત પ્રેમથી હનુમાનજીનાં વખાણ કરીને કહ્યું કે—“જે કોઈ સ્ત્રી પુરૂષો તમારી આ કીર્તિ ગાશે તથા સાંભળશે તેઓને ત્યાં આનંદ મંગળ થશે.

દોહા—કારિ બહુવિધિ હરિ આરતી, વાળી સત્ય સુનાવ ॥

રામચરણ અનુરાગેઝ, અમર સુદન ફરિલાય ॥ ૧૬૦ ॥

દેવતાઓએ સત્યવાણીથી વિનય કરી કરીને ઘણા ઘણા પ્રકારે રામચંદ્રજીની આરતી કરી અને પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને પ્રભુનાં ચરણોમાં પ્રેમી બની ગયા. ૧૬૦

ચો—દેવનિઠર પ્રભુ ગુણગણ નાવહિ, આરત હરકહૈં વિનય સુનાવહિ ।

વિબુધ વિનય રઘુપતિસુનિકાના, કહ પ્રભુ સત્યસિન્ધુ ભગવાના ॥

ચતુરાનન વર દીન્હ અપેલા, તેહિ કારણ યદ્ વાઢયો સેલા ।

સાહિત લષણ એક પલ માર્હી, રાસત યાતુધાન કુલ નાર્હી ॥

અજહું હોય રણ કૌતુક ભારી, નિરસહુ તુમ સબ શોચવિચારી ।

અવ જો રહેઝ નિશાચર શેપા, મટમહૈં જાસુ ભુજાકર રેપા ॥

તેહિરણ મહિમહૈં હતહુંમચારી, વિનુ શ્રમ સવસોં કહત સ્વરારી ।

શંભુ કૃપા અવ સંશય નાર્હી, સુનિ સુર અતિ હર્પે મન માર્હી ॥

દેવતાઓએ નિલેય થઈને રામચંદ્રજીના ગુણો ગાયા અને દુઃખનું હ-

ારા પ્રભુને ઘણાં વિનય વચનો સાંભળાવ્યાં. તેઓનો વિનય સાંભળીને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા ભગવાન બોલ્યા કે—૧ “બ્રહ્માએ ટાળી ન શકાય એવું વરદાન આપેલું હોવાથી આટલો બધો બેલ વધી પડ્યો છે, નહિતો લક્ષ્મણજી એક પંજવારમાંજ રાક્ષસોના કુળનો નાશ કરી નાંખત. ૨ હજી પણ યુદ્ધમાં ભારે કૌતુક થશે તે તમે સર્વ ફિકર નહિ કરતાં બેસા કરજો. હવે આંગળીના વેઢાથી જેઓની બળવાન સુલટોમાં ગણત્રી છે એવા રાક્ષસો બાકી રહ્યા છે. ૩ તેઓને પણ સદાશિવની કૃપાથી હું વગર પરિશ્રમે યુદ્ધમાં મારીશ, એમાં કંઈ સંદેહ નથી.” એ સાંભળીને દેવતાઓ મનમાં ઘણા રાજી થયા. ૪

દોહા—સત્ય વચન સુનિ રામકે, આનન્દિત સુર ચૂહ ॥

ચલે કહત જય જયતિ પ્રભુ, વર્ષે સુમન સમૂહ ॥ ૧૬૧ ॥

રામચંદ્રજીનાં સત્યવચનો સાંભળીને દેવતાઓના સમુદ્ધ આનંદ પામી
પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને ‘ જય જય પ્રભુ ’ એમ બોલતા બોલતા પોતપોતાના ઘ
માં ગયા. ૧૬૧

ચો-—યહ ચરિત્ર શુચિ સુભગ મુદાવા, સ્વગપતિ રામ કૃપા મૈં ગાવા ।
અવ હિય હર્ષિ સુનહુ દ્વિજરાઈ, માનસ કહહું સુમિરિ રઘુરાઈ ॥
યાજ્ઞવલ્ક્ય પદ વન્દિ સપ્રીતી, ભરદ્વાજ બોલે શુચિ નીતી ।
યહ ચરિત્ર અતિ સુચિરમુદાવા, મુનિ મનનાથ પરમસુખપાવા ॥
અહિરાવળ વધાન્ત ભગવાના, ચરિત કિયે સો કરહુ વચ્ચાના ।
મુનિમુનિ વિનય ક્રપય પુલકાર્ક, બોલે હૃદય સુમિરિ ગિરિરાઈ ॥
પ્રશ્ન તુમ્હાર તાત અતિપાવન, સહજસુભગ સજ્જનમનભાવન ।
માનસ હરિ ચરિત્ર સુઠિ નીકા, સુનતકરત જો કોઝમનફીકા ॥

કાકભુશાંડી કહે છે કે-હે ગરુડજી ! રામચંદ્રજીની કૃપાથી તેમનું આ
પવિત્ર અને સુંદર ચરિત્ર ગાયું. યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ ભરદ્વાજને કહે છે કે-હે મુ-
નિરાજ ! હવે રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને હૃદયમાં હર્ષ પામીને માનસ ચ-
રિત્ર કહું છું તે સાંભળો. ૧ ભરદ્વાજમુનિ યાજ્ઞવલ્ક્યકૃપિનાં ચરણોમાં પ્રીતિથી
પ્રણામ કરીને પવિત્ર નીતિથી બોલ્યા કે-હે નાથ ! આ અત્યંત પ્રિય અને
સુંદર ચરિત્ર સાંભળીને હું પરમ સુખ પામ્યો છું. ૨ હવે અહિરાવળના વધ
પછી ભગવાને જે જે ચરિત્ર કર્યા હોય તે વર્ણવીને કહો. ભરદ્વાજનાં વચન
સાંભળીને યાજ્ઞવલ્ક્યકૃપિ રોમાંચિત થઈ હૃદયમાં રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને
બોલ્યા કે-ૐ તાત ! તમારો પ્રશ્ન ઘણો પવિત્ર છે. ભગવાનનું આ માનસ ચ-
રિત્ર સ્વાભાવિક સુંદર, સત્પુરુષોના ગનને પ્રિય લાગે એવું અને ઘણું ઉત્તમ
છે, તે સાંભળતાં જે કોઈ પોતાનું મન શીકું કરે, ૪

દોહા-સોઈ જગ વંચક સુનહુ મુનિ, જેહિં માનસ ન મુદાય ॥

ભવ સાગર મહું ભ્રમત સો, અમિત કલ્પ ચલિ જાય ॥ ૧૬૨ ॥

તેને જગતને ડગનારોજ બાણ્યો. જેને આ માનસચરિત્ર સાંઝું ન લાગે
તે માણસને આ ભવસાગરમાં ભમતાં ભમતાં અસંખ્ય કલ્પો વીતી જાય છે. ૧૬૨

ચો-—માનસ સુનત ન મનહિં અવાહીં, તાસમ ધન્ય ઔરકોઝ નાહીં ।

ધન્ય ધન્ય તુમસનકોઝ આના, લલિતચરિતઅતિમુનહુમુજાના ॥

રામ લ્પળ દલસહિત વિરાજે, જયતિ રામકહિકાપિનળ ગાજે ।

રામ સૈન સુખમા અધિકાર્હ, નિગમાગમ જાનેડ બુધ ખાર્હ ॥
 વહૉં દશાનન સવ મુધિ પાર્હ, દૂત સંદેશ દીન્હ સવ જાર્હ ।
 અહિરાવળ કર વધ સુનિ કાના, ભયડ તેજહત અતિ દુઃખમાના ॥
 વચન વજ્ર સમ લાગેડ તાહી, સંભ્રમ મૂર્ચ્છિ પરેડ મહિ માહી ।
 કટે પંચ જિમિ વિહંગવિહાલા, રંગ ચીર ગત નિશિ હિમકાલા ॥
 મુખ મુખાન લોચન જલ વહર્હ, વચન ન આવ શીશ ધુનિ રહર્હ ।

જે માણસ રામચરિત્રમાનસ સાંભળતાં તૃપ્ત ન થાય તેના જેવો બી-
 લે કોઇ ધન્યભાગી નથી. તમને વારંવાર ધન્ય છે, તમારી સમાન બીજો કો-
 ણ છે ? હે સુબાણ ભરધાજ ! હવે અત્યંત સુંદર રામચરિત્ર સાંભળો. ૧ રામ
 તથા લક્ષ્મણ સેના સહિત બિરાજમાન થયા અને ‘જય જય રામ’ એમ
 બોલતા વાનરો ગર્જનાઓ કરવા લાગ્યા. તે સમયે રામચંદ્રજીની સેનાના સુ-
 બની અધિકતાને તો વેદો, શાસ્ત્રો અને પંડિતોજ બાણ છે. ૨ હૂતે જઇને સર્વ
 સમાચાર કહેવાથી રાવણને સર્વ બળ મળી. તે અહિરાવણનો વધ કાને સાં-
 ભળીને નિસ્તેજ થઇને બહુ દુઃખ પામ્યો. ૩ હૂતે કહેલાં વચનો રાવણને વળ
 સમાન લાગ્યાં તેથી તે ભ્રમિત થઇ મૂઠા ખાઇને પૃથ્વીપર પડ્યો. જેમ પાંખો
 કાપી નાંખવાથી પક્ષી બેહોલ થઇ જાય, તથા જેમ શીતકાળની રાત્રિમાં વસ્ત્રો
 વિનાનો શંક બેહોલ થઇ જાય તેમ રાવણ બેહોલ થઇ ગયો, તેનું મોં સૂકાઈ
 ગયું, નેત્રોમાંથી આંસુ વેહેવા લાગ્યાં અને મોઢે બોલી શકાયું પણ નહીં.
 કેવળ માથાં ધુણાવતો પડી રહ્યો.

દોહા-મયતનયા તવ આઈ પુનિ, बहु प्रकार समुझाई ॥

માન ન મૂર્ખ કાલવશ, પરમક્રોધ કહંપાઈ ॥ ૧૬૨ ॥

તે સમયે મંદોદરીએ આવીને તેને બહુ બહુ પ્રકારે સમજાવ્યો, પણ
 એ મૂર્ખ રાવણ કાળને વશ થયેલો હોવાથી તે તહી માનતાં ઉલટો અત્યંત
 ક્રોધાતુર થયો. ૧૬૩

ચો-નારિ વચન સુનિ તેહિ રિસ વાહી, ઝઠિ બેઠેડ ધરિ ધીરજ ગાહી ।

તેહિ અવસર મંત્રી ઇક આવા, કરિ આદર દશમુખ બેઠાવા ॥

સિન્ધુરનાદ નામ બલવાના, વૃદ્ધજ્ઞાન મય પરમ સુજાના ।

સદા વિભીષણ કર સંગ ઠયઝ, કબહૂં દશમુખ સભા ન ગયઝ ॥

આવા સો મલ અવસર પાર્હ, કહેસિ નીતિ રાવણહિ બુઝાર્હ ।

જ્ઞાનકથા દશમુખ ન સૂહાની, તવ બહિરાઈ વાત કહ આની ॥

કરિવર નાદ હૃદય અસ ગુનેઝ, પ્રભુ દુહું તાગ હૃદય પટ વુનેઝ ।
અવ યહિ કહૌં સો સહજ ઉપાઈ, જેહિ યહિ મૂલ સમૂલ નશાઈ ॥

મંદોદરીનાં વચનો સાંભળીને રાવણને ઘણી રીસ ચઢવાથી તે ઘણી ધીરજ ધરીને ઉઠીને બેઠો થયો. તે સમયે એક મંત્રી આવ્યો તેને સન્માન આપીને રાવણે બેસાડ્યો. ૧ એ મંત્રીનું નામ ‘ સિંધુરનાદ ’ હતું; તે ઘણો બળવાન. વૃદ્ધ, જ્ઞાની અને પરમસુબાળ હતો. હમેશ તે વિભીષણની પાસે રહેતો હતો; રાવણની સલામાં કદી પશ્ચ ગયો નહોતો. ૨ તે સમય જાણીને ત્યાં આવ્યો અને નીતિનાં વચનો કહીને રાવણને સમજાવવા લાગ્યો. પણ તેની જ્ઞાન કથા રાવણને ગમી નહિ તેથી રાવણ તે વાત ઉડાવી દધને જુદીજ વાતો કરવા લાગ્યો. ૩ સિંધુરનાદે મનમાં વિચાર્યું કે ‘ પ્રભુએ બેવડા તાગથી રાવણનું હૃદયપટ વણેલું છે. ’ મા? હવે એવો સેહેલો ઉપાય બતાવું કે જેથી એના કુળનો જડમળથી નાશ થઈ જાય. ૪

દોહા—યહ વિચાર બોલેઝ સચિવ, સુનહુ દનુજ કુલરાઝ ॥

ધીર ધરહુ સંશય વિગત, કેંહહું સો કરિય ઉપાઝ ॥ ૧૬૪ ॥

એમ વિચારીને સિંધુરનાદ બોલ્યો કે “ હે રાક્ષસોના રાજા ! સાંભળો. અને ધીરજ ધરી સધળા સંશય છોડી દધને હું જે ઉપાય બતાવું તે પ્રમાણે કરો. ૧૬૪

ચોં—અક્ષાદિકન સુતન વલ દૂના, કસ સુરારિ મન આનહુ ઝના ॥

સચિવ વચન સુનિ દશમુખ કહર્હ, અય હમરે કુલકો મટ અહર્હ ॥

અપને મનમર્હ કરહુ વિચારા, હૈ નારાન્તક તનય દુમ્હારા ॥

મૂલ અમુક્ત માર્હિં મા જોઈ, દિયો વહાઈ મરા નહિં સોઈ ॥

શમ્ભુમસાદ તાહિ કલુ મયઝ, પુર વિહવાવલ નૃપતા દયઝ ॥

કોટિવહત્તર એક પ્રમાઝ, રાજા પ્રજા મેદ નહિં કાઝ ॥

દૂત પઠાઈ બુલાવહુ તાહી, જીતિહિ સો રિપુરણકે માર્હી ॥

દનુજ અધીશ ચતુર ચર પઠવૌ, ધરહુ ધીર ચિત્ત ચિંતા ઘટવૌ ॥

હે રાવણ ! હજી તો તમારે અશ્વકુમાર તથા ઇંદ્રજીત વગેરે પુત્રો કરતાં પણ બમણા બળવાળો પુત્ર હયાત છે, તેમ છતાં મનમાં ચોધું કેમ લાવો છો ? ” એવાં મંત્રીનાં વચન સાંભળીને રાવણ બોલ્યો કે—“ ભાઈ ! હવે મારા કુળમાં કયો ચુભટ રહ્યો છે ? ” ૧ ત્યારે સિંધુરનાદ બોલ્યો કે—“ તમે મનમાં

વિચાર કરી બુઝો કે નરાંતક નામનો તમારો પુત્ર હયાત છે. તે અબુક્ત * મળ નક્ષત્રમાં જન્મેલો હોવાથી તેને તમે સમુદ્રમાં ડુગાવી દીધો હતો, પણ તે મરણ પામ્યો નથી. ૨ સદાશિવે તેના ઉપર કૃપા કરીને તેને વિહવાબળ નામના નગરનું રાજ્ય આપ્યું છે. એ બોહોતેર કરોડ રાક્ષસો સઘળા એક સરખા પ્રભાવવાળા છે, ત્યાં રાજામાં ને પ્રજામાં કશો પણ ભેદ નથી. ૩ એ નરાંતક પાસે દૂત મોકલીને બોલાવો, તે અનશ્વ શત્રુને જીતશે. હે રાક્ષસોના રાજા ! કોઈ ચતુર દૂતને મોકલીને ધીરજ ધરો, અને મનમાંની ચિંતાને કમી કરો.” ૪

દોહા—તામુ મંત્ર મુનિં દશવદન, હૃદય પ્રમોદ અમાન ।

ધૂમકેતુ કહૈં વોલિ ઢિગ, સમજાયડ સન્માન ॥ ૧૬૫ ॥

સિંધુરનાદની સલાહ સાંભળીને રાવણના હૃદયમાં અપાર આનંદ થયો. ષષ્ઠી ધુમકેતુ નામના રાક્ષસને પાસે બોલાવીને તેનું સન્માન કરીને સમજાવ્યો કે-૧૬૫

બો-ધૂમકેતુ તુમ પરમ સયાના, લૈ મમ પાતી કરહુ પયાના ।

વસત જહાં નારાન્તક રાજા, તહાં ન તાત અવરકર કાજા ॥

અવસર પાડ દેતુ સમુજાઈ, સપદિં તાહિ લૈ આનો ભાઈ ।

આયસુ પાડ ચાર તહૈં ગવના, યહ મુનિં વિહૈંસિ કણો અહિદવના ॥

કાકનાથ યહ ગાથ સુઠાઈ, મોસન તાત કહહુ સમુજાઈ ।

નારાન્તક ઉત્પત્તિ યથાવિધિ, પુર વિહવાવલગા કવની સિધિ ॥

મુમિરિ કાકપતિ ઊર અવધેશા, મનપ્રસન્ન કર કહ કાકેશા ।

અતિ સુન્દર શુચિ યહ સંવાદ, ચિત થિર કરિ મુનિય ડરગાદ ॥

“ હે ધુમકેતુ ! તું ઘણો ચતુર છે માટે મારો પત્ર લઈને નરાંતક રાજા પાસે જા. તાત ! ત્યાં જીજ્ઞા કોઈનું કામ નથી. ૧ લાઈ ! લાગ જોઈને સઘળું કારણ સમજાવીને તેને તુરત અહીં તેડી લાવ. ” એ પ્રમાણે રાવણની આજ્ઞા થતાં દૂત ત્યાંથી રવાના થયો. એ સાંભળી ગરૂડજીએ હસીને કહ્યું કે-૨ “ હે ટાકજીશંડી ! એ સુંદર કથા મને સમજાવીને કહો. નરાંતકની જે ઉત્પત્તિ હોય તે તથા તે વિહવાબળ નગરમાં શી રીતે જઈને રાજ્ય કરવા લાગ્યો, તે યથા.

* નારદજીના મત પ્રમાણે જ્યેષ્ઠ નક્ષત્રની છેલ્લી એ ધડી અને મુળની પેહેલી એ ધડીને અબુક્તમુળ ગણાય છે. વરિહના મત પ્રમાણે જ્યેષ્ઠની છેલ્લી એક ધડી અને મુળની પેહેલી એ ધડી અબુક્તમુળ છે અને જૂહસ્પતિના મત પ્રમાણે જ્યેષ્ઠની છેલ્લી અરધી ધડી અને મુળની પેહેલી અરધી ધડી અબુક્તમુળ ગણાય છે.

વિધિ કહો.” ૩ એ સાંભળીને કાકભુશંડી હૃદયમાં રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરતા પ્રસન્ન મનથી કહેવા લાગ્યા કે-હે ગરૂડજી ! એ સંવાદ ઘણો સુંદર અને પવિત્ર છે તે તમે સ્થિરચિત્ત સાંભળો. ૪

દોહા-નલ્લ ચૌગુણ વસુ ઝન તદ્દં, સપ્ત આકાશ મિલાઈ ।

इतने निशिचर एक दिन, मे रावण पुर आई ॥ १६६ ॥

લંકામાં રાક્ષસોને ત્યાં એકજ દિવસે અને એકજ સમયે બોતેર કરોડ બાળકો જન્મ્યા. (નખ=૨૦, તેને ચોગણા કરતાં ૮૦ થાય, તેમાંથી આઠ કમી કરતાં ૭૨ રહે તે ઉપર સાત શુન્ય ચઢાવતાં ૭૨૦૦૦૦૦૦૦ થાય છે) ૧૬૬

चौ०-पुरमहँ उपजे खल इक साथी, तब सुनि हर्षा निशिचर नाथा ।

निज गुरु बोलि चरण धिरनई, बुझा मुदितसो कलश धराई ॥

भृगुनन्दन तब तेहिसन कहैऊ, आजु बाल सब मूलन भयऊ ।

सत्य कहत दशमुख तुम पाहीं, भये आजु जे तब पुर माहीं ॥

वे सुत सब निज निज पितुवाती, मुख देखत सुन सुर आराती ।

घर राखे धनसहित विनाशा, होइ अवशि नहि उबरन आशा ॥

शुक्रवचन सुनि डरे निशाचर, कह करिय अति वाद परस्पर ।

निश्चय कीन्ह प्रसव शिशु आजू, सौंपिय सिन्धुहि और न काजू ॥

લંકામાં એકજ સમયે બોતેર કરોડ બાળકો જન્મ્યાથી રાવણે હર્ષ પામીને પોતાના ગુરૂ શુક્રાચાર્યને બોલાવી માથાં નમાવી આનંદથી ઘડીઆળ મૂકીને પૂછ્યું. ૧ તે સમયે શુક્રાચાર્ય બોલ્યા કે-“ રાવણ ! હું તમારી પાસે સાચેસાચી વાત કહું છું તે સાંભળો. આજ તમારા નગરમાં જે જે બાળકો જન્મ્યા છે તે સઘળા અભુક્ત મૂળમાં જન્મ્યા છે. ૨ હે દેવતાઓને દમનારા ! એ સઘળા પુત્રોનાં મુખ જોતાંજ તેઓના પિતા મરણ પામે એવા એ પિતાઘાતી પુત્રો છે. જે એઓને ઘરમાં રાખશે તે અવશ્ય ધન સહિત નાશ પામશે. તેઓને બચવાની આશા સમજવી નહિ.” ૩ શુક્રાચાર્યનાં વચનો સાંભળીને રાવણ ઘણો લય પામ્યો અને સઘળા રાક્ષસો પરસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું. પછી સર્વેએ મળીને નક્કી કર્યું કે ‘ આજે જેટલા બાળકો જન્મ્યા છે તે સર્વને સમુદ્રને સ્વાધીન કરી દેવા ’ બીજું કંઈ કરવું નહિ. ૪

दोहा-सपदि करहु सब काज यह, लावहु बाल बटोरि ।

राखे होइ हानि अति, कह दशवदन बहोरि ॥ १६७ ॥

રાવણે સર્વ રાક્ષસોને કહ્યું કે “ તમે સર્વ બાળકોને જલદીથી એકઠા કરી લાવો. તેઓને ઘરમાં રાખવાથી મોટી હાનિ થાય એમ છે.” ૧૬૭

ચૌ-સેવક દશમુખ આયસ પાઈ, ધાયે તુરત ચરણ શિરનાઈ ।

રાવણ આયસુ નગર પુકારી, સુનહુ સકલ પુર નર અરુ નારી ॥

જાસુ અમુક્તમલ મયે વાલક, ઢારહુ સાગર સવ કુલઘાલક ।

વોરો સર્વાનિ વાલ ફકઠાઈ, માત્રાવશ મધુમાત્રી નાઈ ॥

પાય અધાર વૃક્ષ વટ વૌરા, પાવન લગે ક્ષીર ચહું ઔરા ॥

પીવત ક્ષીર અબ્દ મર સાતી, પુષ્ટમયે સ્વલ નિશિચર જાતી ॥

પુનિ સર્વ એક સંગ તહૈં જાઈ, સુરસારિ સંગમ મા જેહિ ઠાઈ ॥

તહૈં શિવ મંદિર પરમ સુહાવા, સર્વાનિ વિલોકિ મુદિત શિરનાવા ॥

એ પ્રમાણે રાવણની આજ્ઞા થતાં સેવકો ચરણમાં માથાં નમાવીને તુરત દોડ્યા અને આખા નગરમાં રાવણની આજ્ઞો જણાવી દીધી કે-“ શેહેરનાં સઘળાં સ્ત્રીપુરુષો ! સાંભળો. ૧ આજે જે બાળકોનો જન્મ થયો છે તેઓ અશુક્ત મુળ નક્ષત્રમાં થવાથી કુળઘાતી નીવડશે, માટે તે સર્વેને સમુદ્રમાં નાંખી દો.” પછી લાવીને વશ્ય થઇને સર્વેએ બાળકોને એકજ ઠેકાણે મધમાખીની પેઠે સમુદ્રમાં ડૂબાવી દીધા. ૨ તે બાળકો એક મોટા વડના ઝાડનો આધાર મળવાથી તેને ચારે તરફ વળગી પડીને તે વડનું દૂધ પીવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સાત વર્ષ સુધી વડનું દૂધ પીને તે દુષ્ટ રાક્ષસજાતિનાં બાળકો પુષ્ટ થયાં. ૩ પછી તે સઘળા બાળકો એકઠા મળીને જે સ્થળે ગંગાજી સમુદ્રને મળે છે તે સ્થળે ગયા. ત્યાં એક પરમ મનોહર શિવમંદિર હતું તેને જોઇને સર્વ બાળકોએ આનંદથી માથાં નમાવ્યાં. ૪

છંદ-શિરનાઈ મુદિત વિલોકિ શિવ મંદિર સુહાવન પાવન ।

કલ્હુ દિન રહે તહૈંસકલપુનિ ઉઠિ ચલે સુન અહિદાવન ॥

રાવણપુરી તે દિશામાત્રી કોશ શતરસ ચલિગયે ।

બેઠે જલધિમહૈં પાઈથલ વર શંભુ ચરણન ચિત દયે ॥ ૧૧ ॥

હે ગરૂડજી ! સાંભળો. એ બાળકોએ પરમસુંદર મંદિર જોઇને મસ્તકો નમાવ્યાં અને ત્યાંજ કેટલાક દિવસ રહીને પછી ત્યાંથી પ્રયાણ કરીને લંકાથી પૂર્વ દિશામાં છસે ગાઉને અંતરે પહોંચ્યા. ત્યાં સમુદ્રના કિનારાપર એક ઉત્તમ સ્થાનક જોઈ સદાશિવનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવીને બેઠા.

દોહા-જાનત નહિ ઉત્પત્તિ નિજ, મનમહૈં કરત વિચાર ।

મે તોહિ દિગ જાકર વિદિત, રવિતે છંટવીં વાર ॥ ૧૬૮ ॥

એ બાળકો પોતાની ઉત્પત્તિ બાણતા નહોતા તેથી તે બાળત મનમાં વિચાર કરતા હતા, એટલામાં તેમની પાસે દૈત્યોના ગુરુ શુક્રાચાર્ય આવ્યા. ૧૬૮

ચો-હરિઅરિગુરુ નિજ શિષ્યન ચીન્હા, કરત પ્રણામ આશિષાદીન્હા ।

કહિ નિજનામ સર્વાનિ સમુજ્ઞાવા, કુલગુરુ જાના વિનય સુનાવા ॥

નિજ ઉત્પત્તિ વૂઝી શિરનાઈ, મૃગુનન્દન સો સકલ સુનાઈ ।

સુનત અપન વૃત્તાન્ત લજાને, લલિતલલ મૃગુનાયક સન્માને ॥

કરા પ્રતોષ મંત્ર ગુરુદીન્હા, શિક્ષા પાઝ ગમન તિન કીન્હા ।

જ્ઞાન લહેંડ સર્વ સંશયત્યાગી, મે વિરંચિપદ સર્વ અનુરાગી ॥

નિરાહાર વૈટે ફક આસન, વર્ષ સહસ્ર તપ કિય ઝરગાસન ।

શ્વાસ ધાર કૃત વર્ષ હજારા, રહે ઝર્ધ્વ મુખ વિના અહારા ॥

એ બાળકોએ શુક્રાચાર્યને પ્રણામ કર્યા. દૈત્યોના ગુરુ શુક્રાચાર્યે તેઓને પોતાના શિષ્ય બાણીને આશિષ દીધી. અને તેઓને પોતાનું નામ કહીને સમજાવતાં તે બાળકોએ શુક્રાચાર્યને પોતાના ગુરુ બાણીને વિનંતિ કરી. ૧ તેઓએ ગુરુને માથાં નમાવીને પોતાની ઉત્પત્તિ પૂછતાં શુક્રાચાર્યે સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. તેઓ પોતાની ઉત્પત્તિ સાંભળીને લજાયા તેથી શુક્રાચાર્યે તેઓનું સન્માન કરીને, ૨ સંતોષ પમાડી ગુરુમંત્ર આપ્યો. પછી એ બાળકો ગુરુના મુખથી ઉપદેશ પામીને ત્યાંથી ચાલ્યા. જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી તેઓના સર્વ સંશયો દુર થઈ ગયા અને બ્રહ્માનાં ચરણોમાં અનુરાગી થયા. ૩ હે ગુરુ ! તે સઘળાઓએ એક હજાર વર્ષ સુધી નિરાહાર રહીને એક આસને બેસીને બ્રહ્માનું તપ કર્યું. પછી વળી બીજાં એક હજાર વર્ષ સુધી નિરાહાર રહી શ્વાસ રોકીને ઉંઘાં મુખ રાખીને તપ કર્યું. ૪

દોહા-એકપાદ પુહુમી દયે, અપર અંગ અનયાસ ।

સર્વલ પુષ્ટ તનુ મનહરષ, સ્વપ્નેહુ મૂલ ન પ્યાસ ॥ ૧૬૯ ॥

ત્યારબાદ એક પગે પૃથ્વીપર ઉભા રહી બાકીનાં અંગ અધર રાખીને તપ કર્યું. એટલું બધું તપ કર્યા છતાં તેઓ સઘળા શરીરે પુષ્ટ અને આનંદિત મનથી રહેતા હતા. સ્વપ્નમાં પણ ભૂખ કે તરસ લાગતી નહિ. ૧૬૯

ચો-તપ અતિઝગ્ર વિચાર વિષાતા, તિન દિગ ગમને મુલમુલકાતા ।

હંસારૂઢ કમંડલું હાથે, શ્વેતં મુકુટ શુચિ ચારિત માથે ॥

આનન ચારિ નયન વસુ નીકે, ચારિઝ માલ મસ્મ શુભ ટીકે ।
 ઉપમામય પ્રભુ સવ જગઅયના, માપ્યો દયાસદન વરવચના ॥
 માંગહુ વર જો સવમનભાવા, સુનેઝ સવનિ વિધિપદ શિરનાવા ।
 નાથ ચહત હમ યહ વરદાના, હમહિ ન કોઝ જીતૈ મયદાના ॥
 એવમસ્તુ વિધિ કહેઝ વિચારી, આન પાણિ નહિ મૃત્યુ તુમ્હારી ।
 હરિસુત હૈ તુમ્હાર ગુરુ માઈ, તેહિસન કિહેઝ ન કવહું લરાઈ ॥

તેઓનું અત્યંત ઉચ્ચતપ જોઈને બ્રહ્મા હસતા હસતા તેઓની પાસે ગયા. હંસપર બેઠેલા, હાથમાં કમંડલુ ધારણ કરેલા, ચારે માથાંપર પવિત્ર સફેદ મુકુટ ધારણ કરેલા, ૧ ચાર મોઢાંવાળા, આઠ સુંદર નેત્રોવાળા, ચારે લલાટમાં ભસ્મનાં સુંદર તિલકોવાળા, સર્વે ઉપમાને યોગ્ય, જગતના નિવાસ્કર્ય અને દયાના સ્થાનકરૂપ બ્રહ્માએ મધુર વાણીથી કહ્યું કે-૨ “ તમે તમારા મનને લાવતાં વરદાન માગો.” એ સાંભળીને સઘળાઓએ વિધાતાને માથાં નમ્યાં. પછી નરાંતક બોલ્યો કે-“ નાથ ! હું એ વરદાન ઇચ્છું કે મને લડાઈમાં કોઈ પણ છતી શકે નહિ.” ૩ બ્રહ્માએ ‘ એવમસ્તુ ’ કહીને વળી વિચારીને કહ્યું કે-“ બીજા કોઈના હાથે તારું મૃત્યુ નહિ થાય, પણ તારો ગુરુ ભાઈ કે જે સુગ્રીવનો પુત્ર છે, તેની સાથે તું કદી પણ લડાઈ કરીશ નહિ. ૪ દોહા-જો તેહિસન કરિહૌ સમર, મરિહૌ વચન પ્રમાણ ।

એકહિ કહૈ વરદાન યહ, દૈ કહ કૃપાનિધાન ॥ ૧૭૦ ॥

જો તું તેની સાથે લડાઈ કરીશ તો તું જરૂર મરણ પામીશ. એ માફ વચન સ્વત્ય માનજે.” એ પ્રમાણે કૃપાળુ બ્રહ્માએ એક નરાંતકને વરદાન આપ્યું. ૧૭૦

ચો-દિયઝ નરાંતક કહૈ વરદાના, રહે અપર જે ધરિ ઝર ધ્યાના ॥

તિનસન વરંબ્રૂહિ વિધિ કહેઝ, સુનત પ્રમોદ સવનિ ઝરલેહઝ ॥

મુનિવિધિગિરા સવાને કહ સ્વામી, દેહુ એક વર અન્તર્યામી ।

દેવાણુર સંગ્રામહિ માહા, જીતિહિ હમ યહ વર સુરનાહા ॥

અસકહિ રહે દનુજ શિરનાઈ, તિનસન કહેઝ વિરંચિ બુઝાઈ ।

તુમ અજીત સવ સન સવ માંતી, વાનર માલુ ત્યાગિ દુઝ જાતી ॥

યહિ વિધિ સવ કહૈ દૈ વરદાના, બ્રહ્મલોક ગયે બ્રહ્મ સુજાના ।

વિધિતે લહિ વર તિન મુસવાઢા, લાગે કરન વહુરિ તપ ગાઢા ॥

એકલા નરાંતકને વરદાન આપ્યું. પછી બીજાઓ જે હૃદયમાં ધ્યાન કરી રહ્યા હતા તેઓને પણ બ્રહ્માએ કહ્યું કે “ વરદાન માગો ” એ સાંભ-

જીને સર્વે આનંદ પામ્યા. ૧ પ્રહ્લાની વાણી સાંભળીને સઘળા બોલ્યા કે—
 “સ્વામી ! તમે અંતર્યામી છો. તોપણ અમે એક વરદાન માગી લઈએ છીએ
 કે—દેવતાઓ અને દૈત્યોની મોટી લડાઈમાં અમે જીતીએ એવું વરદાન આપો.” ૨
 એ પ્રમાણે બોલીને તે રાક્ષસો માથું નમાવીને ચુપ રહ્યા. પછી પ્રહ્લાએ તેઓને
 કહ્યું કે—તમે વાનરો તથા રીંછો એ જાતિ સિવાય બાકીનાં સર્વ કોઈનાથી
 જીતાશે નહિ.” ૩ એ પ્રમાણે સર્વને વરદાન આપીને સુખાણુ પ્રહ્લા પ્રહ્લદો-
 કમાં ગયા. રાક્ષસો પ્રહ્લાની પાસેથી વરદાન લઈને સુખ પામ્યા, તોપણ વળી
 બીજું ધોર તપ કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા—ગિરિ ગિરીશ સમેત સર્વ, જપહિં નિરન્તર નામ ॥

જોરિ યુગલકર એકપદ, નિશિદિન આઠૈયામ ॥ ૧૭૧ ॥

રાત તથા દિવસના આઠે પોહોર એક પગે ઉભા રહી જન્ને હાથ જોડીને
 શંકર તથા પાર્વતીના નામનો જપ નિરંતર કરવા લાગ્યા. ૧૭૧

ચૌ—વિનુ પ્રયાસ ઠાઢે સર્વ મોર્ક, ક્ષુધા તૃષ્ણા નિદ્રા વિસરાઈ ।

ગુણ સહસ્ર સંવત સર્વ એસે, ગયે વીતિ પ્રથમાર્ધે તપ જૈસે ।

સર્વન શીશ પુનિ અવનીંદીન્હા, ઉભય ચરણ ઝરધ કહૈં કીન્હા ॥

જોરેકર નિરોધ કર શ્વાસા, જપહિં મંત્ર શંકર વર આસા ॥

મુનિગણ તિગકર સાધજ દેસી, મનમહૈં માનત સંકુચવિશેસી ।

હરિહચ્છા બલ હૃદય વિચારી, નિરસિ ચલે મુનિ જપત પુરારી ॥

અયુત અબ્દ વીતે સ્વગનાયક, મે પ્રસન્ન શિવ જનમુખદાયક ॥

ચઢે વરદ હિમવુતાસમેતા, આયે તિનતટ કૃપાનિકેતા ॥

ભૂખ, તરસ તથા ઉંઘ ભૂલી જઈને વગર પ્રયાસે ઉભા રહી પ્રથમનજ
 જેવું તપ કરતાં કરતાં ત્રણ હજાર વર્ષ વીતી ગયાં. ૧ ત્યાર પછી સર્વે પો-
 તાનાં માથાં ધરતીપર અને જન્ને પગ ઉંચા રાખી હાથ જોડી, શ્વાસ રોકીને
 વરદાન મળવા માટે સદાશિવના મંત્રનો જપ કરવા લાગ્યા. ૨ તેઓનું તપ
 જોઈને મુનિઓ પણ મનમાં અત્યંત સંકેચ પામવા લાગ્યા. મુનિઓ પ્રભુની
 ઇચ્છાની પ્રબળતાને હૃદયમાં વિચાર કરી તેઓને જોઈ સદાશિવનું નામ જપતા
 ચાલ્યા જતા હતા. ૩ હે ગરૂડજી ! તેઓને તપ કરતાં દશ હજાર વર્ષ વીતી
 ગયાં, ત્યારે ભક્તજનોને સુખ દેનારા શિવજી પ્રસન્ન થયા અને પાર્વતી સાથે
 પોતીપર સ્વાસી કરીને તેઓની પાસે આવ્યા. ૪

દોહા-બોલે તિનહિ પ્રશંસિ શિવ, માંગહુ વર મન ભાવ ॥

નારાન્તક કરિ દણ્ડવત, બોલા સુન મુરરાવ ॥ ૧૭૨ ॥

સદાશિવ તેઓની પ્રશંસા કરીને બોલ્યા કે-“ તમે તમારા મનને ભાવતું વરદાન માગી લ્યો. ” ત્યારે નરાન્તક ઢંડવત કરીને બોલ્યો કે-“ હે દેવ, ધિપતિ ! સાંભળો. ૧૭૨

ચો-મેં તપ કિહેડ દરશ તવ લાગી, નાથદીન જનચિત અનુરાગી ।

અથ માગત આવત મોહિલાજા, ઠાઠરહા કહિ નિશિચર રાજા ॥

માંગુ સકુચ તજિ અસ હર કહેઠ, નારાન્તક તવ માંગત ભયઠ ।

મોહિ વિભવ અસ દેહુ ગોસાઈ, મૂપ પ્રજા નહિ પરહું લસાઈ ॥

પુર અનયાસ વસાહિ મમનાથા, યહ કહિ રહા જોરિ યુગ હાથા ।

एवमस्तु કહિ હર મુર ઈશા, ગમને ભવન સહિત વાગીશા ॥

શિવપ્રસાદ નારાન્તક પાવા, અંતરિક્ષ પુર સપદિ વસાવા ॥

પુર વિહવાબલકી રુચિરાઈ, કહત કહૈંક ઇક તુમસન ગાઈ ॥

હે નાથ ! મેં આપનાં દર્શનને વાસ્તે તપ કર્યું છે. તમે દીન જનો પર પ્રેમ રાખનારા છો, તોપણ મને તમારી પાસે વર માગતાં લાજ આવે છે. ” એમ કહીને નરાન્તક ચુપ ઉભો રહ્યો. ૧ ત્યારે શિવજીએ કહ્યું કે-“ સંકોચ તજીને માગ્ય. ” ત્યારે નરાન્તક બોલ્યો કે-“ સ્વામી ! મને એવો વૈભવ આપો કે રાજા અને પ્રજા વચ્ચે કાંઈ ભેદજ માલમ ન પડે. ૨ અને મારું નગર અનાયાસ વસે. ” એમ કહીને બે હાથ જોડીને ઉભો રહ્યો. પછી સદાશિવ “ તથાસ્તુ ” કહીને પાર્વતી સહિત કૈલાસમાં પધાર્યા. ૩ નરાન્તકે સદાશિવની કૃપાથી પુરત એક વિહવાબલ નામનું નગર અંતરિક્ષ વસાવ્યું. એ નગરની કેટલીક શોભા તો તમારી પાસે મેં વર્ણવી છે. ૪

દોહા-ઋતુ રવિદૂને કોટિસો, ભવન વસે ઇક ઠૌર ।

જાતરૂપમયનગજાહિત, અતિશોભિતચહું ઔર ॥ ૧૭૩ ॥

બોંતેર કરોડ (ઋતુ=૬×૨વિ=૧૨=૭૨ કરોડ) ઘરો એકજ સ્થળે વસ્યાં, તે ઘરો સોનાથી બનાવેલાં, તેમાં મણિઓ જડેલાં અને ચારે તરફથી અત્યંત સુશોભિત હતાં. ૧૭૩

ચો-યોજન હાઈ શત ચકલાઈ, ચૌમઠ કોશ ઉતંગ મુહાઈ ।

દુર્ગમ દુર્ગ જલધિ ચહું ફેરા, વિસ્મય વિશ્વકર્મ મન ઘેરા ॥

ચારિ દુવાર કુલિશ પટ રૂરે, ગઢ ભીતર ચૌહટ નિધિ પૂરે ।
 વાણિક પદમ ધનુતુચ્છવલાના, વન ઉપવન સરિતા સર નાના ॥
 વસત ગજા પુર સધન અપારા, નારાંતક ગઢ મધ્ય સંભારા ।
 ષોડશકોશ કોટ ચઢું ઓરા, માળિ માળિક લાગે નહિ થોરા ॥
 હય ગજ રથ સ્વચર સમુદાઈ, કહિ ન જાઈ સ્વમ મૃગ વિપુલાઈ ।
 કોટિ બહત્તર એક સાથા, વિદ્યા પઢન લગે સ્વગનાથા ॥

એ વિહવાળા નગરને અઢીસો યોજન ફરતો અને ચોસઠ યોજન ઉંચો સુંદર અને મજબુત કિલ્લો હતો. તેની ચારે બાજુ સમુદ્ર આવી રહેલો હતો. તે જોઈને વિશ્વકર્માનું મન પણ વિસ્મય પામ્યું. ૧ કિલ્લાના ચારે દરવાજાને વજનાં કમાડ હતાં અને તેની અંદર ધનથી ભરપૂર ચોક હતા. તેમાં વસતા વેપારીઓમાં એક પક્ષ ધનવાળો તો તુચ્છ ગણાતો હતો. ત્યાં વનો, ઉપવનો, નદીઓ અને સરોવરો અનેક હતાં. ૨ એ નગરમાં પ્રજાજનોની બહુ ઘાડી વસ્તી હતી. એ ગઢના મધ્યભાગમાં નરાંતકનો રાજમહેલ હતો. દરબાર-ગઢનો ઘેરાવો સોળ ગાઉનો હતો, તેના કિલ્લાને મણિઓ અને માણિકો ઘણાં જડયાં હતાં. ૩ તેમાંના હાથી, ઘોડા, અચ્ચરો અને પશુ પક્ષીઓના સમૂહાયનું તો વર્ણન પણ કરી શકાય તેમ નથી. હે ગઢડળ ! એ જોંતેર કરોડ રાક્ષસો બધા એકી સાથે વિદ્યા ભણવા લાગ્યા. ૪

દોહા—હરિ પ્રેરિત તેહિ કાલમહૈં, દધિબલ પહુંચા આય ।

પુર વિહવાબલ નિરલિસો, કહુ દિન રહા લુભાય ॥ ૧૭૪ ॥

લગવાનની ઇચ્છાથી તે સમયમાં સુગ્રીવનો પુત્ર દધિબળ ત્યાં આવી અડ્યો. તે વિહવાળા નગરને જોઈ લલચાઈને ત્યાં કેટલાક દિવસ સુધી રહ્યો. ૧૭૪

ચોં—માવી વશ નિશિચર સંગકીશા, વર્ષે એક પદ સુનહુ ગુનીશા ।

ગુરુ ફકવાર કહેડ રિસિયાઈ, હતિહસિ તૈં આપન ગુરુમાઈ ॥

વિનુ અધ સુનિ દધિબલ ગુણ શાપા, વિદા માંગિ ગવના કરિદાપા ।

મારગ મિલે દેવક્રાપિ તેહી, ગહે સુકંઠ સુવન પગ નેહી ॥

લલિ અશીષ દૈં ઘૂણા તેહી, દધિબલ કવન કાજગણેહી ।

તવ નારાન્તકપુર પ્રમુતાઈ, દધિબલ નારદસુનિહિ સુનાઈ ॥

સુની નિશાચર સંપતિ ભારી, રહે બ્રહ્મસુત હૃદયવિચારી ।

ક્ષણક દેવક્રાપિ કીન્હ ગુમાના, વાર વાર સુમિરે ભગવાના ॥

હે ભરદ્વાજમુનિ ! સાંભળો. દૈવધૃષ્ટાથી એ રાક્ષસોની સાથે દધિબળ એક વર્ષ સુધી રહીને ભણ્યો. ત્યાં તેના શુદ્ધ એકવાર ક્રોધે ભરાઇને કહ્યું કે-
 “ તું તારા શુદ્ધભાઇને હસી હસીને મારનારો થઇશ.” ૧ એ પ્રમાણે વગર અપરાધે શુદ્ધે શાપ દેવાથી દધિબળે આજ્ઞા માગીને ત્યાંથી ગમન કર્યું. આ-
 લતાં માર્ગમાં તેને નારદજી મળવાથી દધિબળે પ્રેમથી તેમના પગ પકડ્યા. ૨
 એને જોઇ નારદજીએ તેને આશિષ દઇને પૂછ્યું કે-“ દધિબળ ! તું શા કામે
 ગયો હતો ? ” ત્યારે દધિબળે નરાંતકના પુરના વૈલવની હકીકત નારદજીને ક-
 હી સંભળાવી. ૩ નરાંતકની ભારે સંપત્તિની વાત સાંભળીને નારદજી ક્ષણેક-
 વાર સુધી હૃદયમાં વિચાર કરીને પછી નરાંતકને અભિમાની જાણીને વારંવાર
 ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા-દધિબલતે નારદ કહેડ, મુનહુ તાત ચિતલાઈ.

તનુ ધારે જોહિ હારિ મક્ત નહિં, જન્મવાદિ જગજાઈ ॥ ૧૭૫ ॥

નારદજીએ દધિબળને કહ્યું કે-“ તાત ! ચિત્ત રાખીને સાંભળ. જગ-
 તમાં જન્મીને જે પ્રભુની ભક્તિ કરતો નથી તેનો જન્મ વૃથા જાય છે. ૧૭૫
 ચો-૦-યહ વિચારિ મજુ રામહિં તાતા, ઉપજેડ મુનત જ્ઞાન મુનિવાતા ।

કપિપદ પરાશિ આશિષા પાઈ, કપિપતિ મુત ગમને હરપાઈ ॥

સપાદિ કીશ તવ પહુંચા જહૈવાં, પયાનિધિ મધ્ય રુચિરગિરિ તહૈવાં ।

ધવલાગિરિ તોહિ નામ મુહાવા, સુભગ દેશિ કપિવર મન ભાવા ॥

ગૌરિ ગિરીશ મુમિરિ ગણરાઈ, કીન્હ નિવાસ વૈઠ હરપાઈ ।

નારદ તાહિ દેઈ ઉપદેશા, ગયે વિરંચિહિં ધામ સ્વગેશા ॥

ઉત દક્ષમુખ મુત વિદ્યાપાઈ, જહૈ તહૈંકી વિવિધ લરાઈ ।

ચિન્દુનામ ઇક નિશિચર આહા, સો સ્વલ રહા વિતલ થલ માહા ॥

તાત ! એમ વિચારીને તું રામચંદ્રજીનું ભજન કર.” નારદજીની વાણી
 સાંભળીને દધિબળને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પછી નારદજીનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરી
 તેમની આશિષ પામીને સુગ્રીવનો પુત્ર દધિબળ હર્ષ પામીને ત્યાંથી ચાલ્યો. ૧
 દધિબળ તુરત સમુદ્ર મધ્યે સુંદર ધવળગિરિ નામનો પર્વત છે ત્યાં જઈ પો-
 હોત્યો. એ પર્વતની શોભા જોઇને દધિબળનું મન પ્રસન્ન થયું. ૨ તેથી ગણુ-
 પતિ, સદાશિવ તથા પાર્વતીનું સ્મરણ કરીને ત્યાંજ નિવાસ કરીને બેઠો. નાર-
 દજી તેને ઉપદેશ આપીને બ્રહ્મલોકમાં ગયા. ૩ હવે વિહવાળજી નગરમાં રા-
 વણનો પુત્ર નરાંતક વિદ્યા ભણી રહીને જ્યાં ત્યાં અનેક લડાઇઓ કરવા લાગ્યો.
 એક ‘બિંદુ’ નામે દુષ્ટ રાક્ષસ વિતળ પાતાળમાં રહેતો હતો. ૪

સો૦—અતિ રણધીર જુઝાર, ચઢે શક્રપર વલિ વિપુલ ।

કીન્હેડ સમર અપાર, અબ્દણક શ્રુતિ સન્તકહ ॥ ૧૭૬ ॥

તે અત્યંત રણધીર, અપાર બળવાળો અને મોટો લડવૈયો હતો તેથી તેણે ઇંદ્રપર ચઢાઈ કરીને એક વર્ષ સુધી અપાર યુદ્ધ કર્યું. એમ શ્રુતિઓ તથા સંતજનો કહે છે.

ચો૦—સપ્તકોટિ નિશિચર સંગ તાકે, અસિત મેરુ સમ સ્વલ ભટવાંકે ।

સુનાસીર કોપેડ ઇક વારા, સ્વ કહૈં સમર મધ્ય સંહારા ॥

ભાજિ વિન્દુ કેવલ ગૃહ ગયઝ, તાહુ નારિ નિશિચર સુખદયઝ ।

સ્વ નિશિ ભોગકરા સ્વલ પાપી, ઉપજે વહુ બાલક પરતાપી ॥

સપ્તકોટિ સુત નાના નામા, ઉદર વક્ર સકલ બલધામા ।

કોટિ વહત્તર તનયા જાકે, લાજહિં મૃગલોચન લલિતાકે ॥

તિનમહૈં વિન્દુમતી ઇક સુંદરિ, નભચારિનિ રતિરૂપ નિરન્તરિ ।

નિરાશિ વિન્દુ નિજમન અનુમાના, નહિં નારાન્તક સમ કોડ આના ॥

એ બિંદુ રાક્ષસની સાથે કાળા મેરુપર્વત જેવા, બળ અને બળકા સુ-ભટો સાત કરોડ હતા. યુદ્ધમાં એકવાર ઇંદ્રે કોપાયમાન થઈને તેઓ સર્વેનો સંહાર કરી નાંખ્યો. ૧ એકલો બિંદુ રાક્ષસ નાસીને ઘેર જઈ પોહોંચ્યો ત્યાં તેની સ્ત્રીએ તેને મુખ આપ્યું. એ બળ અને પાપી રાક્ષસે આખી રાત તે સ્ત્રી સાથે ભોગ કરવાથી તેને અત્યંત પ્રતાપી બાળકો ઉત્પન્ન થયા. ૨ અનેક નામવાળા, સુંદર મોઢાંવાળા અને મહાબળવાન એવા સાત કરોડ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા, અને જેનાં નેત્રો જોઈને મૃગલીઓ પણ લલ્લય એવી સુંદર બોતેર કરોડ પુત્રી ઉત્પન્ન થઈ. ૩ તેમાંની એક ‘બિંદુમતિ’ નામની સુંદર પુત્રી રતિના જેવી રૂપાળી અને નિરંતર આકાશમાં ફરનારી હતી. તેને જોઈને બિંદુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે આ કન્યા માટે નરાંતક જેવો બીજો કોઈ વર યોગ્ય નથી. ૪

દોહા—યહ વિચારિ ચિત વિન્દુ તવ, નારાન્તકહિ બુલાઈ ।

વિન્દુમતી આદિક સુતા, સુન્દર સાજ સજાઈ ॥ ૧૭૬ ॥

એ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને બિંદુએ નરાંતકને તેડાવીને બિંદુમતિ વર્ગે પોતાની સઘળી કન્યાઓ સુંદર ઠાઠમાઠથી શણગારીને, ૧૭૬

ચો૦—સકલ સુતા ઇક સંગ વિવાહી, યથાયોગ્ય જોહિ કહૈં જસચાહી ।

નારાન્તક સ્વ સેન સમેતા, કરિ વિવાહ ફિરિ ગયડ નિકેતા ॥

પુર વિહવાબલ કીન્હ વસેરા, પ્રજાસહિત સુખ કરત ઘનેરા ।
 જોતિયચહિય વિબુધ ગૃહ ભાઈ, સોભાવીવશ નિશિચર પાઈ ॥
 નારિ પતિવ્રત જોહિ ઘરમાઈ, તેહિ પ્રતાપ નિજ અમર ઢરાઈ ।
 બિન્દુમતી વિદ્યા સમતાતા, બુધજનસભા ચરિત વિરુયાતા ॥
 નારાન્તક ઉત્પતિ મૈં ગાવા, મુન સ્વગેશ પુનિ ચરિત મુહાવા ।
 પુનિ પુનિ હરિ હર પદ શિરનાઈ, ગુરુસન મુનેઝે સો કહેઝે બુઝાઈ ॥

નરાંતક આદિ બોંતેર કરોડ રાક્ષસો સાથે બોંતેર કરોડ કન્યાનો યથા-
 યોગ્ય રીતે પરણાવી દીધી. લગ્ન કરીને પછી નરાંતક પોતાના સૈન્ય સહિત
 પોતાને ઘેરે ગયો. ૧ અને વિહવાબળ નગરમાં નિવાસ કરતાં છતાં પ્રબળને
 સહિત ઘણું મુખ ભોગવવા લાગ્યો. ભાઈ ! જે સ્ત્રીઓ દેવતાઓનાં ઘરોમાં
 બેઠાં તે સ્ત્રીઓને ભાવીની પ્રબળતાથી રાક્ષસો પરણ્યા. ૨ પતિવ્રતા સ્ત્રી જેના
 ઘરમાં હોય છે તેના પ્રતાપથી નિત્ય દેવતાઓ પશુ ડરે છે. બિન્દુમતિ સર-
 સ્વતિ જેવી હતી અને વિદ્વાનોની સભામાં તેનું ચરિત્ર પ્રસિદ્ધ હતું. ૩ હે ગ-
 રુડળ ! જે રીતે મેં નરાંતકનું ચરિત્ર કહી સાંભળાવ્યું. હવે તે પછીનું મુ-
 દર ચરિત્ર કે જે મેં મારા ગુરૂ પાસેથી સાંભળ્યું છે તે વિષ્ણુ તથા શિવને
 વારંવાર પગે લાગીને તમને કહું છું. સાંભળો. ૪

દોહા—ચારન દશમુખકો તુરત, મગચલિ પઢુંચો જાય ।

ગ્રામાન્તર યોજન યુગલ, ઠાઠભયડ હરણાય ॥ ૧૭૭ ॥

હવે રાવણનો દૂત ધુમકેતુ માર્ગમાં ચાલતો ચાલતો તુરત વિહવાબળ
 નગરથી બે યોજન છેડે જઈ પોહોઝ્યો અને હરખાઈને ત્યાં ઉભો રહ્યો. ૧૭૭

ચો—તેહિ મારુતદિશિ કાનન ભારી, પર્ણલેત દેસેડ તહૈં વારી ।

સંકુચિ સમીપ જાઈ મા ઠાઠા, બૂઝોસિ તાહિ ધીરધરિ માઠા ॥

કવન રીતિ યહિ પુરમહૈં ભાઈ, તરુપર ચઢત મૂપસુત આઈ ।

ચાર વચન મુનિ સો મુસુકાના, કવન નગર તુમ વસત અયાના ॥

નારાન્તક નૃપ કૈં યહ વારી, તેહિકર સેવક મૈં લઘુચારી ।

ધૂમ્રકેતુ તેહિ ઉતર ન દીન્હા, કહુ હરિ પુનિ નિજ મારગ લીન્હા ॥

લિયે કનકઘટ સુખમાપૂરી, વારિલેન આઈ તિયરૂરી ।

દોલિ ભયડ તેહિ સંશય ભારી, બૂઝા સલ કહહુ સુકુમારી ॥

ત્યાં વાયવ્ય દિશામાં એક ભારે વન હતું, તે સ્થળે એક રાક્ષસ આડ-

પર ચઢીને પાંદડાં તોડતો હતો તેને જોઈને ધુમકેતુ સંકોચાતો તેની પાસે જઈ ધીરજ ધરીને પૂછવા લાગ્યો કે-૧ “ ભાઈ ! આ નગરમાં આવી તે કેવી રીત છે કે રાજાના કુંવર આવીને આડ ઉપર ચઢે છે ? ” દુતનાં વચનો સાંભળીને તેણે હસીને કહ્યું કે “ અરે અજ્ઞાન ! તું કયા નગરમાં વસે છે ? ૨ હું તો નરાંતકરાજાના આગવાનનો એક હલકો સેવક છું.” એ સાંભળીને ધુમકેતુ તેને કાંઈ ઉત્તર નહિ આપતાં લય પામીને તુરત પોતાને રસ્તે પડ્યો. ૩ માર્ગમાં દુતે એક અત્યંત રૂપાળી અને સુખી સ્ત્રી સોનાનું બેઢેડું લઈને જળ ભરવાને આવતી દીઠી. તેને જોઈને ધુમકેતુને મોટો સંશય ઉત્પન્ન થવાથી પૂછ્યું કે- “ સુકુમારી ! સાચું કહેજો. ૪

દોહા-તુમ્હેરુર કહ ચેરિ નહિ, રાની કહહુ સ્વભાવ ।

આઈડ તુમ જલભરન કહ, બોલેડ સાગ ઢરાવ ॥ ૧૭૮ ॥

તમારા શેહેરમાં કોઈ દાસી નથી ? કે જેથી તમે રાણી જેવાં છો તેમ છતાં જળ ભરવાને આવ્યાં છો ? તે તમે નિભય થઈને કહો.” ૧૭૮

ચો-દૂતવચન સુનિ નિશચર ચેરી, બોલીં હૈસિ કરિ ઇકહિ વેરી ।

નારાન્તક દાસિનકી દાસી, હમ તાકી દાસી વિશ્વાસી ॥

સદા મરેં યહિ સાગર પાની, યહ આર્વહિ કોહિ કારણ રાની ।

કહિહડ ઔર કાહુ અસ વાતા, પૈહહુ માર મુષ્ટિકા લાતા ॥

અસકહિ ગવની લૈ જલ નારી, તિનસંગ ધૂમ્રકેતુ પગધારી ।

ગઢમીતર કીન્હેસિ પૈસારી, નિરખે વિપુલ કૂષ સર વારી ॥

નાના ગજ રથ સ્વચર ઘોરા, ફિરત વિલોકત પુર ચહું ઓરા ।

અન્તરગઢ તેહિ ચારિ દુવારા, તહાં ન ચર પાવહિં પૈસારા ॥

ધુમકેતુનાં વચનો સાંભળીને પેલી દાસી હસીને બોલી કે-“ હું તો નરાંતકરાજાની દાસીની જે દાસી છે તેની વિશ્વાસી દાસી છું. ૧ હમેશ હું આ સમુદ્રનું પાણી ભરવા આવું છું. રાણી અહીં શા માટે આવે ? તે મારે મોઢે જેવી વાત કરી તેવી બીજા કોઈને મોઢે કરીશ તો મુક્કીઓ તથા લાતોનો માર ખાઈશ.” ૨ એમ કહીને તે દાસી ચાલી. તેની સાથે ધુમકેતુ પણ ચાલ્યો. તે ગઢની અંદર ગયો તો ત્યાં અત્યંત કુવાઓ, વાડીઓ અને સરોવરો જોવામાં આવ્યાં. ૩ અનેક હાથીઓ, રથો, ખરચરો અને ઘોડા જોવામાં આવ્યા. દુત નગરમાં ચારે તરફ ફરીને જોવા લાગ્યો. શહેર વચ્ચેના દરબારગઢને ચાર દરવાજા હતા તેમાં દુત પેશી શક્યો નહી. ૪

છં-પાવત નહીં પૈસાર ચરગતિ દ્વારલગિ ફિરિ આયઝ ।

યાહિ ભાંતિ રાવણ દૂત ઘટિકા યુગલ દિવસગૈવાયઝ ॥

મનમહૈં વિસુરત ઠાઠ ચૌહટ મધ્યસો જબ રહિ ગયો ।

નિશિચર નિકંદન હોનલગિવિધિ તાહિ ઇક અવસર દયો ॥

હુત દરેક દરવાજા સુધી જઈને પાછો ફરવા લાગ્યો, પણ અંતરગઢમાં પેશી શક્યો નહિ. એ રીતે બે ઘડી દિવસ વીતી ગયો. અંતર વચ્ચે ઉભો રહીને મનમાં ને મનમાં વિચાર કરતો હતો. એટલામાં દેવયોગથી રાક્ષસોનો વિનાશ થવાનો છે તેથી તે હુતને એક લાગ મળ્યો.

સો-ગમને ભૂપતિ દ્વાર, નૃત્ય કરન ઇક કૌતુકી ।

લીન્હ ધાર તેહિ માર, ગઢશ્મિ કીન્હ પ્રવેશ ચર ॥૧૨॥

એક બેલાડી (નટ) નૃત્ય કરવાને વાસ્તે રાજદ્વારમાં જતો હતો તેના બેવો વેષ લઈને હુત પણ તેની સાથે અંદર પેઠો.

જો-બૈઠેડ સભા નરાન્તક જાઈ, કોટિ વહત્તર સંયુત માર્દ ।

વ્યોમ તીનિ રસગુણવસુ એકા, અંકરીતિ લિલિ ગુણી વિવેકા ॥

બન્દીજન નટ કૌતુક કરહીં, પ્રતિદિન કવિકોવિદ સ્ચરહીં ।

રાવણદૂત સભા સો દેસી, મનમહૈં ચાકિત મયો વિશેષી ॥

તવ ચારણ મન અસ અનુમાના, કોટિ વહત્તર રૂપ ન આના ।

ભૂષણ વસન સુઆસન જોહા, દેસિ સુખદ ચારણ મન મોહા ॥

યામ દિવસગત અવસર પાવા, નારાન્તક કહૈં શીશ નવાવા ।

દીન્હ પત્રિકા પદ શિર નાઈ, કુશલ તામુ વૃક્ષી હરપાઈ ॥

અંદર રાજસભામાં નરાંતકરાજ બોંતેર કરોડ ભાઈઓ સાથે બેઠો હતો. એ સભામાં પ્રતિદિન બેલ કરનારા નટો તથા યશ ગાનારા બંદીજનો અને કવિયોની સંખ્યા ૧૮૩૬૦૦૦ ની હતી. તેઓને જોઈને રાવણનો હુત હ્રમકેતુ તો મનમાં ચકિત થઈ ગયો. ૨ હુતે મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બોંતેર કરોડ રાક્ષસોનાં રૂપ, ભૂષણ, વસ્ત્રો અને આસનો એક સરખાંજ છે. તેઓનું સુખ જોઈને હુતનું મન મોહિત થઈ ગયું. ૩ એક પોહોર દિવસ વીતી ગયા પછી લાગ મળવાથી હુતે નરાંતકની પાસે જઈ માથું નમાવીને તેને રાવણની પત્રિકા આપી અને રાજ થઈને કુશળતા પૂછી. ૪

દોહા-નારાન્તક નિજકુશલ કહિ, વૃક્ષા દશમુખ હેતુ ।

સુમાચાર ગઢ લંકકર, વરણેડ દૂત સચેતુ ॥ ૧૭૨ ॥

નરાંતકે પોતાની કુશળતા જણાવીને રાવણની કુશળતા પૂછી એટલે
ધુમકેતુએ લંકાગઢના સર્વ સમાચાર સાવચેતીથી કહી સંભળાવ્યા. ૧૭૬

ચો-ચરમાષિત નારાન્તક મુનેઝ, ક્ષણકમાર્હિ નિજ કારણ ગુનેઝ ।

પુને પત્રી નિશિચરપતિ બાંચી, માની ચાર વાત સબ સાંચી ॥

ઉઘ્યો સમાતે હૃદય રિસાઈ, ગા નિજભવન શોચ સરસાઈ ।

બિન્દુમતી કહૈં વાંચે મુનાઈ, પિતુપર ભીર પત્રિકા આઈ ॥

સમાચાર મુનિ કહ તેઈ નારી, તુમ જનિ કરહુ રામસન રારી ।

ગહહુ ચરણપિય અકસર જાઈ, રસન સફલકરિ વિનય મુનાઈ ॥

માંગિ ભક્તિ વર પ્રેમ દઢાઈ, નિર્ભય રાજ્ય કરહુ મૃદ આઈ ।

નારિવચન તેહિ મનહિ ન ભાવા, તબ ડાઠે કોટ દ્વાર સ્વલભાવા ॥

દુતનું કહેવું સાંભળીને ક્ષણવાર સુધી તો નરાંતક વિચારી રહ્યો. પછી
રાવણની પત્રિકા વાંચી, એટલે તેને ધુમકેતુએ કહેલી વાત સાચી માનવામાં
આવી. ૧ હૃદયમાં રીસ ચઢાવી સભામાંથી ઉઠીને શોચના કરતો ઘરમાં ગયો.
પછી તે પત્રિકા બિન્દુમતિને વાંચી સંભળાવીને કહ્યું કે-“ પિતાજીપર ભારે
વિપત્તિ આવી પડી છે.” ૨ તે સમાચાર જાણીને બિન્દુમતિ બોલી કે-“ તમે
રામની સાથે વેર કરશો નહિ. હે સ્વામી ! તમે જરૂર ત્યાં જઈને તેમનાં ચરણ
પકડી વિનય વચનો કહી સંભળાવીને જીલને સફળ કરો. ૩ અને ભક્તિનું
વરદાન માગી પ્રેમને દઢ કરીને ઘેર આવી નિર્ભયપણે રાજ્ય કરો.” એ પ્ર-
માણે બિન્દુમતિએ કહેલાં વચનો નરાંતકને ગમ્યાં નહિ તેથી તે ત્યાંથી ઉઠીને
કિશોના દરવાજાપર આવ્યો. ૪

દોહા-કહત વજાવ નિસાન ઘન, સજહુ સૈન ચતુરંગ ।

જન્મભૂમિ જાવા ચહહું, પિતુ ચારનકે સંગ ॥ ૧૮૦ ॥

અને આજ્ઞા કરી કે “ ઘોર નિશાનો જાળવો અને ચતુરંગી સેના
સજજ કરો. હું મારા પિતાના દુતની સાથે મારી જન્મભૂમિમાં (લંકામાં)
જવાને ઇચ્છું છું.” ૧૮૦

ચો-આયમુ દીન્હ નરાન્તક રાજા, લમે નિશાચર સજન સમાજા ।

અમિત વાજિ ગજ ઉઘર માના, રથ સ્વચર સ્વેચર વહુયાના ॥

નાના અસ્ત્ર શસ્ત્ર ગાહિપાની, નિશિચર અની ન જાઈ વશાની ।

જય સબ સંયુત સાજ સજાઈ, વિવિધ નિસાન હને હરવાઈ ॥

કન્ત જાત નિશ્વય જિયજાની, બિન્દુમતી નિજચિત અનુમાની ।
 રામ વિરોધ ન થઈ કલ્યાના, મહં સંગ અબ કરહું પયાના ॥
 ભૂષણ વસન સુઅંગ બનાઈ, કન્ત ચરણ ગઈ વિનય સુનાઈ ।
 સાસુ શ્વશુર દર્શન હિત નાથા, હમહં ચલચ પ્રાણપતિ સાથા ॥

નરાંતકે આજ્ઞા કરવાથી રાક્ષસો લડાઈનેા સામાન સજવા લાગ્યા. અનેક ઘોડાઓ, હાથીઓ, ઉંદો, રથો, ખચ્ચરો અને આકાશમાં ચાલનારાં વાહનો તૈયાર કર્યાં. ૧ સૈન્યના લોકો અનેક પ્રકારનાં ઝસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો હાથમાં ઝાલીને એવા શોભવા લાગ્યા કે તેનું વર્ણન પણ કરી શકાય તેમ નથી. તેઓ સર્વ સાજ સજીને હુરખાઈને નિશાનો ખજાવવા લાગ્યા. ૨ પોતાના સ્વામીને જવાનો નિશ્ચય જાણીને બિન્દુમતિએ મનમાં વિચાર્યું કે “ રામની સાથે વિરોધ કરવાથી એમનું કલ્યાણ થવાનું નથી, માટે હવે હું પણ તેમની સાથે જાઉં. ૩ પછી તેણે આભૂષણો તથા વસ્ત્રાથી પોતાનું સુંદર શરીર શણગારીને સ્વામી પાસે જઈ તેના ચરણ પકડીને વિનંતિ કરી કે—“ હે નાથ ! હે પ્રાણુ-પતિ ! સાસુ સસરાનાં દર્શનને વાસ્તે હું પણ તમારી સાથે આવીશ.” ૪

દોહા—દશમુખમુતમુનિતિયવચન, હૃદય પરમ સુખ માનિ ।

કહેડ ચલહુ સબ સચિનસહ, પ્રમુદિત છાંડિ ગલાનિ ॥ ૧૮૧ ॥

બિન્દુમતિનાં એવાં વચ્ચેના સાંભળીને નરાંતક હૃદયમાં પરમસુખ પામ્યો અને કહ્યું કે “ ગ્લાનિ તજી આનંદ પામીને સર્વ સખીઓસહિત મારી સાથે ચાલો.” ૧૮૧

ચો—મુનિ પાતે વચન નારિ હરપાની, ચલી સંગ લૈ સચી સયાની ।

લૈ દલ નારાન્તક પગ ધારા, અમિતસેન કો કહિમક પારા ॥

બુધજન કહત મુનહુ સ્વગરાજા, અયુત સતાવન બાજત બાજા ।

ધૂમ્રકેતુ કહૈ દિગ સંગલીન્દે, અતિ આતુર ગમના રિસ કીન્દે ॥

ચલત શકુન મગ તાહિ ન હોઈ, ગનઈ ન મૃત્યુ વિવશ શઠ સોઈ ।

તાસુ પયાન જાનિ દિગપાલા, જિયમહં સંશય કરત વિશાલા ॥

કોલકૂર્મ અહિપતિ અતિહરહી, પુનિ પુનિ રામચરણ ચિત ધરહી ।

સમુગ્રિ રામબલ સંશય ત્યાગી, મુર દિગેશ પ્રભુ પદ અનુરાગી ।

એ પ્રમાણે સ્વામીનાં વચ્ચેના સાંભળી બિન્દુમતિ હર્ષ પામીને ચતુર સખીઓને સાથે લઈને ચાલી અને સૈન્ય લઈને નરાંતક પણ ચાલ્યો. તેની

અપાર સેનાનો પાર કોઈ પણ પામી શકે તેમ નહોતું. ૧ હે ગરુડજી ! એની સેનામાં પાંચ લાખ સીત્તેર હજાર વાજાં વાગતાં હતાં. પછી નરાંતક ધુમકેતુને સાથે લઈ ક્રોધ પૂર્વક અત્યંત વેગથી ચાલવા લાગ્યો. ૨ ચાલતી વખતે તેને અશુભ શુકનો થવા લાગ્યાં, પણ એ શઠ મૃત્યુને વશ થયેલો હોવાથી તે શુકનોને ગણતો નહિ. તેનું પ્રયાણ જાણીને દિક્ષાળોના મનમાં સંશય થયો. ૩ વરાહ, કચ્છપ અને શેષનાગ પણ ડરવા લાગ્યા, અને વારંવાર રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં મન રાખવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીના બળનો પ્રતાપ જાણીને દેવતાઓ પોતાના સંશયો છોડી દઈને પ્રભુનાં ચરણોમાં અત્યંત પ્રેમ કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા-નારાન્તક લંકા તુરત, દલ સમેત નિયરાન ॥

દિગ યોજન દલ રહેડ જવ, સુનુ મુનીશ સજ્ઞાન ॥ ૧૮૨ ॥

યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ કહે છે કે-હે ભરદ્વાજ મુનિ સાંભળો. એ રીતે નરાંતક તુરત લંકા નજીક જઈ પોહોચ્યો. જ્યારે તે લંકાથી ચાર યોજન દૂર હતો ત્યારે,-૧૮૨

ચો-૦-ઈહાં કૃપાલુ રમેશ खरारी, અસિત જલદસમસેન નિહારી ।

પ્રમુ સર્વજ્ઞ નીતિ હિત સેતૂ, સચિત્ત બોલિ કહ રઘુકુલકેતૂ ॥

સખા વિલોકહુ દક્ષિણ ઓરા, ગર્જત ઘન આવત નહિ થોરા ।

ઉમા રામ સબ અન્તર્યામી, ચરિત હેતુ બૂઝા અસ સ્વામી ॥

રામવચન મુનિ દશમુખ ભ્રાતા, કહદૈસિગદિ પ્રમુપદ જલજાતા ।

દેવ દેવ નહિ દલ જલવાહા, અહદિ નરાન્તક નિશિચરનાહા ॥

વિહવાવલ પુર વસત ગુસાઈ, પઠવાતેહિ દશકન્ધ બુલાઈ ।

આવત ધૂમ્રકેતુ ચર સંગા, કરત કુલાહલ નાદ ઉતંગા ॥

લક્ષ્મીના પતિ કૃપાળુ રામચંદ્રજી કાળા મેઘ જેવું નરાંતકનું સૈન્ય જોઈને પોતે સર્વજ્ઞ છતાં નીતિને અર્થે મંત્રીઓને બોલાવીને કહેવા લાગ્યા કે-૧ “ મિત્રો ! દક્ષિણ દિશા તરફ તો જુઓ. મેઘ ગાજતો ગાજતો કેવો આવે છે.” હે પાર્વતી ! રામચંદ્રજી સર્વની વાત જાણનારા છે, પણ પોતે મનુષ્ય ચરિત્ર કરવાને વાસ્તે એ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા. ૨ રામચંદ્રજીનાં વચન સાંભળીને વિભીષણ હસીને પ્રભુનાં ચરણાર્વિંદ પકડીને બોલ્યો કે-“ હે દેવાધિ-દેવ ! એ મેઘનો સમુહ નથી; એતો રાક્ષસોનો રાજા નરાંતક છે. ૩ હે સ્વામિ ! એ વિહવાબળ નગરમાં રહે છે, તેને રાવણે બોલાવ્યાથી તે ધુમકેતુ હુતની સાથે અત્યંત કોળાહળ તથા ભારે શબ્દ કરતો આવે છે. ૪

દોહા—તેહિસંગગુણી અનેક પ્રભુ, ગાવત હનત નિસાન ॥

સેનસંગ ચતુરંગ સ્વલ, હોલત વિવિધદિશાનૈ ॥ ૧૮૩ ॥

હે પ્રભુ ! તેની સાથે અનેક ગુણીજનો ગાતા ગાતા તથા નિશાનો બળ-વતા આવે છે. એ દુષ્ટ નરાંતક ચતુરંગી સેનાની સાથે સઘળી દિશાઓમાં ફરતો ફરતો આવે છે. ૧૮૩

ચો—યહ પ્રભાવતેહિ સુનિ ભગવાના, વિહસે પ્રભુ બલ બુદ્ધિ નિધાના ।

પાઈ રામ રુઝ પવનકુમારા, ઉટે હર્ષિ હિય ગરજિ પ્રચારા ॥

સહિત લષણ પ્રભુપદ શિરનાઈ, ધોયે કહિ જય જય રઘુરાઈ ।

વાત જાત નિશિચર સમુદાઈ, દેસિ સપદિ ઢિગ પહુંચે જાઈ ॥

કટકટાઈ ગરજે અતિ ભારી, દેસેડ શ્મિ આવત વનચારી ।

બૂઝેડ દૂતહિ નિશિચર વ્રાતા, યહ આવત ધાવતકો ભ્રાતા ॥

સ્વર્ણ શૈલ વિકરાલ શરીરા, ગર્જત પ્રલય જલદ સમવીરા ।

તવ નારાન્તક સન કહ દૂતા, યહૈ પવનસુત બલી અકૂતા ॥

નરાંતકનો એવો પ્રભાવ સાંભળીને બળ તથા બુદ્ધિના ભંડારરૂપ રા-મચંદ્રજી ઉડ્યા. રામચંદ્રજીની મરજી બાળી લઇને હનુમાનજી હૃદયમાં હર-ખાઇને ગર્જના કરતા ઉડ્યા. ૧ તે રામ લક્ષ્મણનાં ચરણોમાં માથું નમાવી ‘જય જય રઘુનાથજી’ એમ બોલતા દોડ્યા. અને રાક્ષસોની સેના જોઇને તુરત તેની પાસે જઇ પોહોચ્યા. ૨ હનુમાનજીને કડકડાટી તથા ગર્જનાઓ કરતા આવતા દેખીને નરાંતક ધ્રુમકેતુને પૂછવા લાગ્યો કે—“ હે ભાઇ ! આ દોડતો આવે છે તે કોણ છે ? ૩ તે સોનાના પર્વત (મેરૂ) જેવો વિકરાળ શરીર-વાળો અને પ્રલયકાળના મેઘ જેવી ગર્જના કરતો આવે છે.” એ સાંભળીને દુત બોલ્યો કે—“ એ મહા બળવાન હનુમાનજી છે. ૪

દોહા—સિન્ધુલાંધિ લંકાદહેસિ, પુનિહતિ અક્ષકુમાર ॥

કાલનેમિ કહૈ મારિમગ, લાવા મેરુ ઉપાર ॥ ૧૮૪ ॥

એણે સમુદ્ર ઓળંગીને લંકાને બાળી, વળી અક્ષકુમારને માર્યો, અને માર્ગમાં કાળનેમિને મારીને દ્રોણાચળ પર્વતને ઉપાડી લાવ્યો છે. ૧૮૪

ચો—પુનિ અહિરાવણસહ પરિવારા, પૈઠિ પતાલ સદલ સંહારા ।

લૈ આત્રા તાપસ દોડ ભાઈ, આવત અવ તવ ઢિગ સોઈ ધાઈ ॥

યદ્ધિકર મુજબલ અહૈ અપારા, સુનિ રિસાન દશકણ્ઠકુમારા ।

ચાપ ચઢાઈ સુધારેસિ વાના, તજન ન પાવ ગઢેડ હનુમાના ॥
સો શર ધનુષ તોરિ કપિ ઢારા, પુનિ રિસાય ડર મુષ્ટિક મારા ।
પરા દશાનન સુત મહિ કૈસે, મિશ્ર રસાતલ મે ગિરિ જૈસે ॥
પવનપૂત બલ લૂમ પસારા, કોટિન રથ ગહિ તાપર ઢારા ।
રથ સારથી ચૂર્ણસમ મયઝ, વિધિવશ તેહિકર પ્રાણ ન ગયઝ ॥

વળી એણે પાતાળમાં જઈને સૈન્ય તથા પરિવાર સહિત અહિરાવણનો નાશ કરીને જે તપસ્વી ભાઈઓને પાછા આણ્યા છે. તે હવે તમારી પાસે આવે છે. ૧ એનું ભુજબળ અપાર છે.” એ સાંભળીને નરાંતક ક્રોધ કરી ધનુષ ચઢાવી બાણ સુધારતો હતો, એટલામાં હનુમાનજીએ આવીને તે ધનુષ-બાણ પકડી લીધાં. ૨ હનુમાનજીએ એ ધનુષબાણ તોડી નાંખ્યાં અને પછી ક્રોધ કરીને નરાંતકની છાતીમાં મુઠ્ઠી મારી તેથી, તે જેમ મિશ્રપર્વત આકાશ-માંથી પડીને રસાતળમાં ગયો હતો તેમ ધરતીપર પડ્યો. ૩ પછી બળવાન હનુમાનજીએ પૂછડું લાંબું કરીને તેવડે કરોડો રથ પકડી લઇને તે સઘળા નરાંતકના રથપર નાંખ્યા, તેથી તેનો રથ તથા સારથિ ચુર્ણ જેવા થઇ ગયા, પણ બ્રહ્માના વરદાનથી તેના પ્રાણ ન ગયા. ૪

દોહા—एक दण्ड अति विकल खल, रह भूतल धुनि माथ ॥

પુનિશઠડઠાસંભારિતનુ, ધાયડ ધનુ ધરિ હાથ ॥ ૧૮૨ ॥

એ દુષ્ટ નરાંતકે એક ધડી મુઠ્ઠી અત્યંત વ્યાકુળ થઇ ધરતીપર પડ્યા પડ્યા માથું ધુણાવ્યા કર્યું. શરીર સાંભાળીને ઉઠીને પાછો હાથમાં ધનુષબાણ લઇને દોડ્યો. ૧૮૫

चो०—छांडेसि अगणित सायक कोपी, क्षण इक कीश कटक गा तोपी ।

રામપ્રતાપ પ્રમંજન જાયા, કરગહિ અરિ શર તોરિં બઢાયા ॥

દેસિ પવનસુતકી મમુતાઈ, વર્ષત સુમન વિબુધ ઝરિલાઈ ।

જયજય પિંગલાક્ષ સુરમાપા, મુનિ દશકન્ધતનય મનમાપા ॥

નારાન્તક અતિ હૃદય રિસાઈ, કપિ તટ પહુંચા આતુર ધાઈ ।

કહકલકીશ જો કલુવલ ધરહૂ, મોસન મલ્લયુદ્ધ રણ કરહૂ ॥

ગાવાઈ વિબુધતોરિ મુજજોરા, નિજ ડર સહુ ઇકમુષ્ટિક મોરા ।

લાગત ઠાઠ રહૈ જો વાનર, તૌ જાનહું તવ મુજબલ આગર ॥

અને અગણિત બાણો ફેંકવા લાગ્યો, તેથી ક્ષણેકવાર મુઠ્ઠી હનુમાનજી સૈન્યમાં અદૃશ્ય થઇ ગયા, પણ પછી રામના પ્રતાપથી તેનાં બાણો હાથે પ-

કડી પકડીને તોડી નાંખવા લાગ્યા. ૧ એવી રીતની હનુમાનજીની પ્રભુતા જોઈને દેવતાઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. અને ‘ હે પીળી આંખોવાળા હનુમાનજી ! જય જય ’ એમ બોલવા લાગ્યા. તે સાંભળીને નરાંતકને મનમાં ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો. ૨ તે ઘણો ક્રોધ કરી દોડીને હનુમાનજીની પાસે જઈ પોહાડ્યો. અને કહેવા લાગ્યો કે “ અરે વાનર ! જો તારામાં કાંઈ પણ બળ હોય તો મારી સાથે રણક્ષેત્રમાં મદ્દ યુદ્ધ કર. ૩ તારી ભુજાઓના બળને દેવતાઓ વખાણે છે, પણ તું તારી છાતીમાં મારી એક મુઠ્ઠી તો સહન કરી જો ? જો તે વાગતાં તું અહીં ઉભો રહે તો હું તારું ભુજબળ ઉત્તમ માનું. ૪

સો-હરિ સુનિ તાકર વાત, રામદૂત રિસિ રોંકિ ડર ॥

અતિ સકોપ મુમક્ષ્યાત, ક્ષણક ઠાઠ સંમુખ રહેડ ॥ ૧૩ ॥

એ પ્રમાણેની નરાંતકની વાત સાંભળીને હનુમાનજી મનમાંના ક્રોધને રોકી રાખીને હસતા હસતા તેની પાસે જઈ ક્ષણવાર સુધી ઉભા રહ્યા.

ચો-તવતોહિ કપિકહૈં મુષ્ટિકમારા, ભયડ તડિત સમ શબ્દઅપારા ।

દરા ન તહૈતે પમ હનુમાના, હૃદય ન નિશિચરને કુલજાના ॥

દુઝ મુષ્ટિક તેઈં ફેરિ ચલાવા, તવ મારુતમુત કોપ વઢાવા ।

કિલકિલાય લંગૂર લપેટા, ઢારિ ભૂમિ તિન દીન્હ ચપેટા ॥

વિકલતાહિ કારિ કપિઅતિગાજે, મે વ્યાકુલ નિશિચર વહુભાજે ।

કોટિન નિશિચર કપિકરગહૈં, રામદૂત કર કૌતુક અહૈં ॥

મર્દિ મર્દિ વહુ વારિધિ ઢારે, દેસિ દેવ જય જયાતિ પુકારે ।

एकदंड गत निशिचर जागा, बहुविधि समर करन सो लागा ॥

એ સમયે નરાંતકે હનુમાનજીને એક એવી મુઠ્ઠી મારી કે વીજળીની ગર્જનાતા જેવો ભારે અવાજ થયો. હનુમાનજીનો પગ તે જગાએથી ખસ્યો નહીં તોપણ નરાંતક હૃદયમાં નહીં લબ્ધતાં, ૧ તેણે બીજી બે મુઠ્ઠીઓ મારી, તેથી હનુમાનજીએ ક્રોધે ભરાઈ કિલકારી કરી નરાંતકની આસપાસ પૂછડું વીંટાળીને ઉઠાવી લઈ તેને પૃથ્વીપર પછાડ્યો. ૨ એ રીતે નરાંતકને વ્યાકુળ કરી નાંખીને હનુમાનજી ગર્જના કરવા લાગ્યા. બીજા રાક્ષસો પણ વ્યાકુળ થઈને ભાગવા લાગ્યા. હનુમાનજીએ કરોડો રાક્ષસોને હાથે પકડી પકડીને એવું કૌતુક કર્યું કે-૩ તેઓને મહીં મહીંને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધા. એ જોઈને દેવતાઓ ‘જય જય’ પોકારવા લાગ્યા. પછી એક ઘડી વીતતાં નરાંતકની મૂર્છા વળવાથી તે ઉઠીને પાછો અનેક પ્રકારે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ૪

છંદ-લાગેડકરનપુનિ સમર બહુ વિધિ નિજ સુખટ બહુ ધોરિકૈ ।

સ્વલ કોટિકોટિ પ્રચંડ નાયક કપિહિ રણમદ્દ ધોરિકૈ ॥

રણરંગ રંજિત ચીર મારુત પૂત પુનિ પુનિ ગર્જહી ।

ગહિ ગહિ વિપુલ દનુજહિ પછારત ઊર વિદારતતર્જહી ॥

નરાંતક પોતાના યોદ્ધાઓને પાછા વાળીને ઘણા પ્રકારે લડવા લાગ્યો અને હનુમાનજીને રણભૂમિમાં ઘેરી લઇને તેમના પર કરોડો પ્રચંડ બાણો ફેંકવા લાગ્યો. રણના રંગથી રંગાએલા હનુમાનજી વારંવાર ઝર્જનાઓ કરતા રાક્ષસોને પકડી પકડીને ભોંય પર પછાડતા હતા તથા તેઓના તિરસ્કાર કરી કરીને છાતીઓ ચીરી નાંખતા હતા.

દોહા-સઘન વાહિની જલજ વન, જિમિ કરિ કૃત ઉત્પાત ॥

રિપુન હનત તિમિ વાયુ સુત, વિનુ શ્રમ પ્રમુદિત ગાત ॥ ૧૮૬ ॥

જેમ હાથી સહજ રમત માત્રમાં કમળોના ઘાટા વનને કચરી નાંખીને ઉત્પાત કરી મુકે છે, તેમ હનુમાનજી વગર પરિશ્રમે શત્રુઓની સેનાને સંહારી નાંખીને આનંદ પામ્યા. ૧૮૬

ચો-કરત સમર આયડ તેહિઠામા, જહ્ન નિત હોત રહા સંગ્રામા ।

લરત અકેલ તહાં હનુમાના, ધાયડ વાલિતનય વલવાના ॥

તા પાછે કપિ ચમૂ અપારા, ચલે કહત જય કૃપા અગારા ।

લીન્હે ગિરિવર તરુ પાપાના, જહ્ન તહ્ન કરન લગે મૈદાના ॥

અંગદ આઈ પવનસુત પાહા, કહિ જય રઘુવરસન દ્વિજનાહા ।

દોઝ મટ ઇક્સંગ કરિ હૂહા, હતનલગે અરિસેન સમૂહા ॥

દેશત ભાલુ કીશ કૃતમારી, માગિચલે નિશિચર ભયમારી ।

દેશિ અનીનિજ ત્રસિત બહૂતા, મા અતિ કુપિતદશાનનપૂતા ॥

હનુમાનજી લડતા લડતા જ્યાં હમેશ લડાઈ થતી હતી ત્યાં આવી પોહોઁઓ. હનુમાનજીને એકલા લડતા જોઇને બળવાન અંગદ પણ દોડી આવ્યો. ૧ તેની પાછળ વાનરોની અપાર સેના ‘જય જય કૃપાજી’ એમ બોલતી દોડી આવી. તેઓ પર્વતો, વૃક્ષો અને પથરાઓ લઇ લઇને જ્યાં ત્યાં મેદાન કરી નાંખવા લાગ્યા. ૨ હે ભરદ્વાજ મુનિ ! પછી અંગદ હનુમાનજીની પાસે જઇને ‘જય રઘુવીર’ એમ બોલીને બન્ને લડવૈયાઓ એકઠા મળી શત્રુઓની સેનાના સમુહનો નાશ કરવા લાગ્યા. ૩ રીંછી તથા વાનરોના અપાર

મારથી અત્યંત ભય પામીને રાક્ષસો પલાયન કરવા લાગ્યા. નરાંતક પોતાની સેનાને અત્યંત ત્રાસ પામેલી જોઈને ઘણો કોપાયમાન થઈ ગયો. ૪

છંદ—અતિ કુપિત મા દશમુખ સુવન નિજમટનશપથદિવાઙ્કૈ ।

ફેરેડ સર્વનિ કરિ કોપ બોલા જાતકહૈપરાઙ્કૈ ॥

વિધિ દીન વિવિધ અહાર કપિદલ શ્વાત કસન અઘાઙ્કૈ ।

વિનુ ભાલુ કપિ મહિ કરહુ પુનિ દઠ ધરહુ તાપસ ધાઙ્કૈ ॥

નરાંતક ઘણો કોપાયમાન થઈને સર્વ લડવૈયાઓને સોગંદ દઈ દઈને પાછા વાળવા લાગ્યો અને કહ્યું કે—“ તમે નાશી કેમ જાઓ છો ? વિધાતાએ આપણને વાનરાઓની સેનારૂપી વિવિધ પ્રકારનો અહાર આપ્યો છે તેઓને ખાઈને કેમ તૃપ્ત થતા નથી. માટે હવે દોડીને રીંછ તથા વાનરા વિનાની પૃથ્વી કરી નાંખો અને એ જન્મે તપસ્વીઓને બળાત્કારે પકડી લ્યો. ”

દોહા—મુનિ નારાન્તક સરુપ વચ, રજનીચર સમુદાય ॥

લાગે લરન સકોપમવ, માયા કપટ કુમાય ॥ ૧૮૭ ॥

નરાંતકનાં એવાં કોધ ભરેલાં વચનો સાંભળીને રાક્ષસોનો સમુહ પાછો વળી કોપ કરીને લડવા લાગ્યો અને કપટમય માયાઓ કરવા લાગ્યો. ૧૮૭

ચો—માયાતિમિર પસાર અપારા, અસ્ત્ર શસ્ત્ર બહુ ભાંતિ પ્રહારા ।

શક્તિ શૂલ વર વિશિષ્ઠકરાલા, ઢારાહિં રજ તરુ શૈલ વિશાલા ॥

ગિરત ઋચ્છ કપિલાગત સાયક, ઉઠાહિં બહુરિકાહિ જય રઘુનાયક ।

નિજદલ વિકલ વિલોકિ સ્વરારી, સત્યસિંધુ ઇકશર સંચારી ॥

રિપુ શર કાટિ તિમિરકર દૂરી, પ્રભુ શર હતે નિશ્ચાચર ભૂરી ।

હરિ નિષંગમહૈં પુનિ સો તીરા, પ્રવિશેડ આઈ સુનહુ મુનિ ધીરા ॥

નિરશ્વિ પ્રકાશ ભાલુ અરુ કીશા, ગહિગિરિ તરુ કહિ જય જગદીશા ।

નિશિચર અની મધ્ય મે જવહીં, દિયે ઢારિ ગિરિ રજ તરુ તવહીં ॥

રાક્ષસો માયાથી અપાર અધિકાર ફેલાવી દઈને બહુ બહુ પ્રકારે અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રોના પ્રહાર કરવા લાગ્યા. સાંગો, ત્રિશુળો, વિકરાળ બાણો, વિશાળ પર્વતો, વૃક્ષો અને રજ ફેંકવા લાગ્યા. ૧ બાણો વાગવાથી વાનરા તથા રીંછો પડતા હતા અને વળી પાછા ‘જય રઘુનાથજી’ બોલીને ઉઠતા હતા. સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા રામચંદ્રજીએ પોતાની સેનાને વ્યાકુળ જોઈને એક બાણ ફેંક્યું, ૨ એ બાણે શત્રુઓનાં બાણોને કાપી નાખી, અધિકાર દુર કરી નાંખીને ઘણા

રાક્ષસોને મારી નાંખ્યા અને પછી તે પાછું આવીને રામચંદ્રજીના લાથામાં પેઠું. ૩ પ્રકાશ થયેલો જોઈ રીંછો તથા વાનરોએ ‘જય જગદીશ’ કહી હાથમાં પર્વતો તથા વૃક્ષો લઈ રાક્ષસોની સેનાના મધ્ય ભાગમાં જઈને તે પ તો, વૃક્ષો તથા રજ વગેરે રાક્ષસો ઉપર ફેંક્યાં. ૪

દોહા—મરે તમીચર કોટિં પટ, જાનિ નિશા પરિવેશ ॥

દલયુત અંગદ પવનસુત, ચલે જહાં અવધેશ ॥ ૧૮૮ ॥

તેથી છ કરોડ રાક્ષસો મરણ પામ્યા. પછી રાત્રિ પડવાથી સેના સહિત અંગદ તથા હનુમાનજી જ્યાં રામચંદ્રજી બિરાજ્યા હતા ત્યાં જવા આદ્યા. ૧૮૮

ચો—અંગદ હનુમદાદિ કપિ મારૂ, આયે જહૈં રઘુવીર કૃપાલૂ ।

પ્રભુહિ વિલોકિ ચરણ શિરધરે, મે શ્રમરીહત સકલ સુખમરે ॥

અતિ પ્રાદર પ્રભુ કિય સન્માના, સવ કહૈં બૈઠન કહ મગવાના ।

પુનિ રજાઈ લૈ થલનિસિધાયે, છવિ વારિધિ પ્રભુપદ શિરનાયે ॥

અંગદ હનુમત નિકટ નિવાસી, રામચરણ સુપમા ગુણરાશી ।

દોઝમટકર પરશત પ્રભુ પાઠ, દેશિ સુરન મન મા અતિચાઝ ॥

હમહું હોત જગ કીશ સ્વરૂપા, પદ ગઈ નિત રહત નર મૂપા ।

હરિ ન સિદ્ધાર્હિ સુમન ફરલાયે, નિજનિજ આશ્રમ અમર સિધાયે ॥

અંગદ તથા હનુમાનજી અને બીજા સર્વ વાનરો તથા રીંછો કૃપાજી રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા અને તેમનાં ચરણોમાં મસ્તકો ધર્યાં એટલે સધા જાનો શ્રમ મટી જઈને તેઓ સુખી થયા. ૧ રામચંદ્રજીએ સર્વને ઘણા આદરથી સન્માન કરીને બેસવાની આજ્ઞા કરી. પછી તેઓ રજ લઈને અત્યંત તેજોમય રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથાં નમાવીને પોતપોતાને ઉતારે ગયા. ૨ અંગદ અને હનુમાનજી તો રામચંદ્રજીની પાસેજ રહેતા હતા, તેથી તેઓ શોભા તથા ગુણોના સમુદરૂપ રામચંદ્રજીનાં ચરણોને હાથવતી દાખવા લાગ્યા. એ જોઈને દેવતાઓના મનમાં પણ ઇચ્છા થઈ કે—૩ ‘અમે પણ જો જગતમાં વાનર સ્વરૂપે હોત તો નિત્યે રામચંદ્રજીનાં ચરણો દાખત.’ એ પ્રમાણે વાનરોની પ્રશંસા કરી પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને દેવતાઓ પોતપોતાના ધાગમાં ગયા. ૪

દોહા—બન્ધુ સચિવ સેના સહિત, શોભિત શ્રી ભગવાન ॥

તુલસિદાસ તે ધન્યનર, જે યહ ધ્યાન લુખાન ॥ ૧૮૯ ॥

લક્ષ્મણ, મંત્રીઓ તથા સેના સહિત શ્રી રામચંદ્ર શોભતા હતા. તુલસીદાસ કહે છે કે તે સમયના તેમના સ્વરૂપના ધ્યાનમાં જેઓ લોભાચ તેને ધન્ય છે. ૧૮૬

ચો-ઉત નારાન્તક સેન સમેતા, ગયડ જહૌં દશકન્ધનિકેતા ।

મુતહિ મુરારિ મિલા પુલકાઈ, કુશલ વૃદ્ધિ વૈટેડ હર્ષાઈ ॥

દેશિ નરાન્તકકે સમુદાઈ, દશમુખ શઠ સર્વ શોચ દુરાઈ ।

જેહિ વિધિ હરિ લાવા જગમાતા, તાહિ આદિ કૃતકૃત વિખ્યાતા ॥

કુમ્ભકર્ણ ઘનનાદ નિપાતા, કહિ બિલસા અહિરાવળ ઘાતા ।

પિતુમન મલિન નરાન્તક દેસા, બોલા સ્વલ ઊર ગર્વ વિશેષા ॥

તજદુ સકલ સંશય વિબુધારી, કરિહુ પ્રાત સમર અતિભારી ।

ચમુકીશ વિનુ ક્ષિતિ કરિ તાતા, ધરિહૌં તાપસ હોત પ્રભાતા ॥

હવે નરાંતક પોતાની સેના સહિત રાવણની પાસે ગયો. રાવણ રોમાંચિત થઈને નરાંતકને મળ્યો અને તેને કુશળતા પૂછીને તેની પાસે બેઠો. ૧ નરાંતકનો સમુદાય બેઠીને શઠ રાવણનો શોક મટી ગયો. પછી રાવણ પોતે જે રીતે જગતજનની સીતાજીનું હરણ કરી લાવ્યો હતો તે સઘળી હકીકત શરૂવાતથી માંડીને કહી સંભળાવી. ૨ અને કુલકર્ણ, ઇંદ્રજીત તથા અહિરાવણના વધની વાત કહેતાં તો રાવણ વ્યાકુળ થઈ ગયો. પિતાને મનમાં દુઃખી બેઠીને મનમાં અત્યંત ગર્વવાળો બળ નરાંતક બોલ્યો કે-૩ “ હે દેવોના શત્રુ ! હે પિતા ! તમે સઘળા સંશય છોડી દો; હું પ્રભાત થતાંજ ભારે યુદ્ધ કરીને પૃથ્વીને વાનરો વિનાની કરી નાંખીશ અને બન્ને તપસ્વીઓને પકડી લઈશ. ૪

છંદ-ધરિ આનિ તાપસ ખ્રાત દોડ પરમાત વાર ન લાઈહૌં ।

ધરિ ધરિ વિપુલ કપિ માલુદીન નિશાચરન અઘવાઈહૌં ॥

બુજબલ કહુજું જનહિં વહુત કરિ રિપુન પ્રકટ દિસાઈ હૌં ।

વિનુ શ્રમહિ તાતનકો વયરલૈ તવ ચરણ શિરનાઈ હૌં ॥

પ્રભાત થતાંજ કાંઈ પણ વાર નહીં લગાડતાં બન્ને તપસ્વી ભાઈઓને પકડી લાવીશ, અને મોટા મોટા વાનરો તથા રીંછોને પકડી પકડી રાક્ષસોને આપીને તૃપ્ત કરીશ. હું મારી મેળે મારા ભુજબળનાં વજ્રાણુ કહિ કરતાં મારું બળ શત્રુઓને પ્રગટ રીતે દેખાડી આપીશ અને વગર પરિશ્રમે તમારું વૈર લઈને પાછો આવી તમારાં ચરણોમાં માથું નમાવીશ.” ૪

દોહા—સુનત વીસમુજ સુતવચન, બાર બાર ઊર લાઈ ॥

લાગ કરાવન નૃત્ય જહ, ગુણી સમૂહ બુલાઈ ॥ ૧૯૦ ॥

એ પ્રમાણે નરાંતકનાં વચનો સાંભળીને મુર્ખ રાવણે તેને વારંવાર છા-
તીએ લગાવ્યો. પછી ગુણી લોકોને બોલાવીને નૃત્ય કરાવવા લાગ્યો. ૧૯૦

ચો૦—ચિન્દુમતી આદિક રનિવાસુ, સવ ચલિગઈ મંદોદરિ પાસુ ।

સામુહિં મિલિ બૈઠીં સવ નારી, મયતનયા કરિ આદર ભારી ॥

બૂઝિ પરસ્પર રાવણ ઘરની, પ્રમુયશ તાહિ સુનાયડ વરની ।

દેઈ પતોડુન વાસ સુહાવન, આપુલગી સુમિરન જગપાવન ॥

શયન કરહુ કહ સુતાહિ નિશાચર, ઉઠા આપુ મતિમન્દ અઘાકર ।

ગા તેહિ ભવન કુટિલ દશગ્રીવા, જહૈં મયતનયા સદ્ગુ સીવા ॥

આયડ પિય મન્દોદરિ જાની, પાઈ સુઅવસર ગહિ પગપાની ।

પિયસુનાય અતિકોમલ બચના, લગી કહન જલભરિ યુગનયના ॥

હવે ચિન્દુમતિ વગેરે નરાંતકનો રાણીવાસ મંદોદરીની પાસે ગયો. સ
ર્વ સ્ત્રીઓ સામુને મળીને બેઠી. મંદોદરીએ તેઓને ઘણું માન આપ્યું. ૧ પછી
પરસ્પર કુશળતા પૂછીને મંદોદરી તેઓને રામચંદ્રજીના સુયશ કહી સંભળા-
વવા લાગી. પછી વહુઓને સુંદર ઉતારો આપીને પોતે લગવાનું સ્મરણ ક-
રવા લાગી. ૨ મંદોદરી મતિવાળો રાવણ નરાંતકને શયન કરવાનું કહીને બેઠો
અને સદ્ગુણની સીમારૂપ મંદોદરીના સુવનમાં ગયો. ૩ સ્વામીને આવેલો જા-
ણીને મંદોદરી સારો સમય બેઠે રાવણનાં ચરણો પકડીને બન્ને આંખોમાં
આંસુ ભરીને અત્યંત કોમળ વચનોથી કહેવા લાગી કે—૪

દોહા—નાથ નિગમ આગમ વિબુધ, કહત પ્રગટ્યદ્વાત ।

બુધજન સો જો આધહૂ, રાસૈં સર્વસ જાત ॥ ૧૯૧ ॥

“હે નાથ ! વેદ શાસ્ત્રો તથા ડાહ્યા માણસો પ્રસિદ્ધપણે કહે છે કે
'ડાહ્યો માણસ તેને જાણવો કે જે સર્વસ્વ જતું રહેતું હોય ત્યારે અરધું પણ
બચાવી લે. ૧૯૧

ચો૦—તજહિ ન હઠ શઠ સર્વસસ્થોવૈ, યદ્યપિ અન્ત શીશ ધુનિ રોવૈ ।

સો વિચારિ પ્રમુ પરમ સુજાના, મોરવચન સુનિ કીજિય કાના ॥

અજહું કરહુ હઠ દૂરિ ગોસાઈ, અનુજખાંતિ મિલિયે પ્રમુજાઈ ।

પ્રથમાર્હિ સીતાહિ દેહુ પઠાઈ, પુનિ તુમ ગવનહુ પુત્ર લખાઈ ॥

પ્રમુપદ મહિ માંગદુ વરણહ, પદપંકજરતિ વિમલ સનેહ ।

પ્રિયાવચન તેહિ વિષસમ લાગા, સો ગૃહતજિ ગા અનત અભાગા ॥

નિજનારી કહિ કદુ અભિમાની, કીન્દશયન નિશિગઈ બડજાની ।

સો રજની ગત ભયડ પ્રભાતા, જાગે રઘુવર ત્રયજગત્રાતા ॥

પણ જે શઠ છે તે પોતાનું સર્વસ્વ ખોઈ નાંખતાં પણ હઠ છોડતા નથી, તેઓ અતે માથું ધુણાવી ધુણાવીને રૂએ છે. ' માટે હે પરમસુખાણુ સ્વામી ! એ વાતનો વિચાર કરીને મારાં વચનો કાને ધરો. ૧ હે સ્વામી ! હજી પણ તમે હઠ છોડી દો અને વિભીષણની પેઠે જઈને રામચંદ્રજીને મળો, પ્રથમ સીતાજીને મોકલી દો અને પછી તમે નરાંતકને લઈને જાઓ. ૨ અને રામચંદ્રજીનાં ચરણો પકડીને તેમનાં ચરણકમળોમાં નિર્મળ પ્રીતિ રહે એવું વરદાન માગી લ્યો. ' મંદોદરીનાં એવાં વચનો રાવણને ઝેર જેવાં લાગ્યાં, તેથી તે અભાગીયો તે ઘર છોડી દઈને ચાલ્યો. ૩ અભિમાની રાવણ મંદોદરીને કડવાં વચનો કહીને ચાલ્યો અને રાત્રિ બહુ વીતી ગયેલી બાણીને સૂઈ ગયો. એ રાત્રિ વીતી જઈને પ્રભાત થતાં ત્રૈલોક્યના રક્ષક રામચંદ્રજી જાગ્યા. ૪

દોહા-ક્રચ્છ કીશ જગદીશપદ, શીશનાઈ સુખપાઈ ॥

ધરિ ગિરિ તરુ ધાવત ભયડ, કહિ જયજય રઘુરાઈ ॥ ૧૯૨ ॥

રીંછો તથા વાનરો રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી તેમની આજ્ઞા લઈને પર્વતો તથા વૃક્ષો લઈ લઈને ' જય જય રઘુનાથજી ' એમ બોલતા દોડવા લાગ્યા. ૧૯૨

ચો-કપિ ઘેરા ગઢ યહ સુખિ કાના, રાવણ સુત લલિનિપટરિસાના ।

સાજિ વિપુલદલ હનત નિસાના, ગઢતે ચલા નિકર બલવાના ॥

ચારિ દ્વાર કરિ કઠિન લરાઈ, વિશિખ વર્ષિ કપિદલ વિચલાઈ ।

નિકરે નિશિચર ગઢતે કૈસે, શલભ સમૂહ શૈલતે જૈસે ॥

મારુતસુત દેસા કપિ ભાજે, કટકટાઈ મતિ વિક્રમગાજે ।

કપિ લાંગૂર ચઢું ઓર મૈવાઈ, રોકે સ્થલ નિશિચર સમુદાઈ ॥

પટકત મહિ નિશિચરફલબેલૂ, કેતિનદેત વિદિશિદિશિ મેલૂ ।

ઈકોદિશિ ઇમિ હરિ કૃત સંગ્રામા, દિગદૂજી અંગદ બલધામા ॥

વાનરોએ ગઢ ઘેર્યાની વાત કાને સાંભળીને નરાંતકને અત્યંત ક્રોધ થયો. તેથી તે બળવાન મોટું સૈન્ય તૈયાર કરી નિશાનો બજાવવાતો કિલ્લા બહાર ચાલ્યો. ૧ તેણે ચારે દરવાજાપર ભારે લડાઈ કરી અત્યંત બાણો વ-

રસાવીને વાનરોની સેનાને વિખેરી નાંખી. જેમ પર્વતમાંથી તીડા નીકળે તેમ રાક્ષસો ગઢથી બહાર નીકળતા હતા. ૨ મહા પરાક્રમી હનુમાનજીએ વાનરોને નાસતા જોઇને ભારે કડકડાટી કરીને ગર્જના કરી અને ચારે તરફ પૂછડું ફેરવી વાળીને દુષ્ટ રાક્ષસોના સમૂહને રોકી દીધો. ૩ અને બીલાંની પેઠે રાક્ષસોને પછાડવા લાગ્યા. કેટલાકને તો જુદી જુદી દિશાઓમાં ફેંકી દીધા. આ પ્રમાણે હનુમાનજી લડાઇ મચાવી રહ્યા હતા અને બીજી તરફ બળના ધામરૂપ અંગદ લડાઇ મચાવતો હતો. ૪

દોહા—નિશિચર સેના ઉદધિસમ, મન્દર ઇવ દોડ કૌશ ॥

મથતદેશિ જય રતન લગિ, હૈમે વિવુધ સુરઈશ ॥ ૧૯૩ ॥

જે મંદરાચળ રૂપી અંગદ તથા હનુમાનજી જયરૂપી રતનને વાસ્તે રાક્ષસોની સેનારૂપી સમુદ્રનું મથન કરતા જોઇને દેવાધિદેવ રામચંદ્રજી હસ્યા. ૧૯૩

છંદ—ઈમિ નિરશ્વિપરાક્રમ કરત કૌશ, મા ક્રોધ પરમ રજનીચરીશ ।

કરિ પ્રલય કન્દતે ઘોરશોર, ધરકુધર શસ્ત્ર ધાયે કઠોર ॥

ઇકવાર માર કર શર સમૂહ, કિય વિકલ અસ્ત્ર હનિકીશ જૂહ ।

કોડ ટેરત કપિપતિચિત્તચોટ, કોડ સુરત કરત નિજ ધામ ઓટ ॥

બહુ ચલે કન્દરા શૈલ તાક, કોડ દબકત ઇત ઉત પાતઝાક ।

કોડ દેત દુહાઈ લષણ રામ, કોડ કહત વિધાતા મયોવામ ॥

યદિ વીચ નરાન્તક કરપ્રધાન, તેહિ ધાય ગહેડ યુવરાજપાન ।

વહુ મટલપટાને અંગ સંગ, સવ સંગ ઉઠેડ અંગદ ઉતંગ ॥

નંમંકીશ કીન્હ કૌતુક અમૂત, રવિમંડલ પહુંચેડ વાલિ પૂત ।

અંગારે જારે તપનિ આંચ, પુનિ આયડ જહૂં સંગ્રામરાચ ॥

યદિ નિરશ્વિ અપર યૂથપ પિશાચ, તુર આઈ મયડ સેના સમાચ ।

લૈ વિષમ શૂલ મારેસિ પ્રચણ્ડ, ડરલાગઆન અતિ કઠિન દણ્ડ ॥

મહિ પરેડ તનય તારા તુરન્ત, લશ્વિ દૌરિ પરેડ હનુમન્ત સન્ત ।

સોઈ શૂલ શ્વૈંચિ મારેડ પ્રચણ્ડ, હોઈ ગિરેડ યૂથપતિ સહસ્રલ્લંઘ ॥

સવ ચરિત સુનેડ રવિકુલ દિનેશ, કહ જાહુ વેગિ અહિરાજ શેષ ।

ચલે નાઈ માથ શંકર મનાઈ, ધતુવૌંધિ બૌંધિ વિકરાલ લાઈ ॥

ડર અંગદકર ધરિ સુમિરિ રામ, શ્રમ વિગત મયડ બલ અતુલ ધામ ।

જો પ્રમાણે વાનરોને પરાક્રમ કરતા જોઇને નરાન્તકને અત્યંત ક્રોધ અ-

હયો. તેથી પ્રલયકાળના મેઘના જેવી ગર્જના કરીને હાથમાં પર્વત તથા કઠોર શસ્ત્રો લઈને દોડ્યો. ૧ અને એકીવારે બાણો તથા શસ્ત્રો મારીને વાનરોની સેનાને વ્યાકુળ કરી નાંખી. કેટલાક વાનરો સુગ્રીવને પોકારવા લાગ્યા અને કેટલાક પોતાનાં ઘરો તરફ નજર કરવા લાગ્યા. ૨ કેટલાક પર્વતની ગુફાઓ જોઈને તેમાં છુપાઈ જવાને નાઠા, કેટલાક ધધર તીવર નજર કરતા છુપાવા લાગ્યા, કેટલાક રામ લક્ષ્મણની હુલાઈ દેવા લાગ્યા અને કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે દૈવ રૂઠ્યો છે. ૩ એટલામાં નરાંતકના પ્રધાને દોડી આવીને અંગદનો હાથ પકડ્યો તેની સાથેજ બીજા રાક્ષસ યોદ્ધાઓ અંગદને વળગી પડ્યા. તેથી અંગદ તેઓને લઈને ઉંચે આકાશમાં ઉડ્યો. ૪ આકાશમાં જઈને અંગદે એવું કૌતુક કર્યું કે તે ઉડીને સૂર્યમંડળ સુધી જઈ પોહોચ્યો, અને સૂર્યના તાપના અગ્નિથી રાક્ષસોને બાળી નાંખીને પાછા રણભૂમિમાં આવ્યો. એ પ્રમાણે બનેલું જોઈને રાક્ષસોના બીજા યુથપતિએ સેના સહિત તુરત દોડી આવીને અંગદની છાતીમાં એક મહા કઠિન અને પ્રચંડ ત્રિશૂળ માર્યું. ૬ તેથી અંગદ ધરતીપર પડ્યો. એ જોઈને તુરત હનુમાનજીએ દોડી આવીને એજ પ્રચંડ ત્રિશૂળ અંગદના શરીરમાંથી ખેંચી કાઢીને ને યુથપતિની છાતીમાં મારવાથી તેના હૃદય તુકડા થઈ ગયા. ૭ એ સઘળી હકીકત રામચંદ્રજીના જાણવામાં આવતાં તેમણે લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે—‘તમે જલદી જઈ પોહોચો.’ એ સાંભળીને લક્ષ્મણજી માથું નમાવી હૃદયમાં સદાશિવનું સ્મરણ કરી હાથમાં વિકરાળ ધનુષ તથા બાણો લઈને ચાલ્યા. ૮ લક્ષ્મણજીએ રામનું સ્મરણ કરી અંગદની છાતીપર હાથ ફેરવ્યો, તેથી અતુલિત બળવાળો અંગદ શ્રમરહિત થઈ ગયો.

દોઢા-વિગત મરૂં મૂર્છા તુરત, બહુરિ ચલેડ યુવરાજ ॥

લક્ષ્મણ ચાપ ટકોર સુનિ, ફિરાકીશદલસાજ ॥ ૧૨૪ ॥

અંગદની મરૂં વળતાં તે તુરત ઉઠીને ઉભો થઈ લડવાને ચાલ્યો. લક્ષ્મણજીના ધનુષનો ટંકાર સાંભળીને વાનરો પાછા ફરીને લડવાને તૈયાર થયા.

ચો-સુનત ટંકોર શરાસન નિશિચર, બધિર ભયે નહિ સુનત શબ્દપર ।

વર્ષા વિશિષ્ઠ કીન્હ અહિનાથા, કાટે પાણિ પાંચ બહુમાથા ॥

ઉઢિહિ અકાશ શીશ ભુજ કૈસે, ધુનકત તૂલ રોમગણ જૈસે ।

રુઢ અશીશ ફિરહિ રણધરણી, યથા અકાલ સ્તુધારત કરણી ॥

ઇતકપિ માલુ વિજય અભિલાષે, ઉતહિ નિશાચર જય દિત રાસે ।

મારુતસુત અંગદ બલવીરા, સમરબાંકુરે અતિ રણધીરા ॥

સિંહનાદ કીન્હા હરિ દોઝ, ભાજે કપિ રણ ગાજે મોઝ ।

દોઝ દલ યુદ્ધ પરસ્પર કરહીં, પ્રમુદિત મટ કાયર હિય ડરહીં ।

એ ટંકાર સાંભળીને રાક્ષસો બેહેરા થઇ ગયા તેથી કાંઈપણ શબ્દ સાંભળવા ન લાગ્યા. લક્ષ્મણજીએ બાણોની વૃષ્ટિ કરીને રાક્ષસોનાં હાથ પગ તથા માથાં ઘણાં કાપી નાંખ્યાં. ૧ જેમ રૂને પીંજતાં તેનાં રજકણો આકાશમાં ઉડેછે તેમ રાક્ષસોનાં માથાં તથા ભુજઓ આકાશમાં ઉડવા લાગ્યાં. અને માથાં વગરનાં ઘડો જેમ દુષ્કાળમાં ક્ષુધાતુર માણસો આમતેમ ફેરે તેમ રણભૂમિમાં ફેરવા લાગ્યાં. ૨ આ તરફ વાનરો તથા રીંછો વિજય ઈચ્છતા હતા અને પેલી તરફ રાક્ષસો જયની આશા રાખતા હતા. રણખંડા તથા રણધીર અને મહા બળવાન હનુમાનજી તથા અંગદ, ૩ એ બે વાનરોએ સિંહનાદ કરતાં યુદ્ધ છોડીને નાઠેલા વાનરો પાછા આવીને ગર્જના કરવા લાગ્યા. બન્ને સેનાઓમાં પરસ્પર યુદ્ધ ચાલતાં સુભટો આનંદ પામવા લાગ્યા, અને કાયર લોકો હૃદયમાં ડરવા લાગ્યા. ૪

છંદ—કાયર ડરહિં પ્રમુદિત સુમટ સબ લરત હારિ ન માનહીં ।

જહૈં તહૈં ગિરૈં પુનિ ઉઠિ ફિરૈં દુહૈં ઓર જયતિ બચાનહીં ॥

કૌતુક વિલોકત ત્રિબુધગણ વિસ્મય હરષ ઉર આનહીં ।

રઘુવીર સેનનિપર સુમન દ્વારિ લાય વિનતી ઠાનહીં ॥

કાયરો ડરવા લાગ્યા અને સુભટો રાજી થઇ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પણ કોઈ પોતાની હાર માનતા નહી. જ્યાં ત્યાં યોદ્ધાઓ પડતા હતા અને વળી પાછા ઉઠીને લડતા હતા. બન્ને તરફ ‘જય જય’ શબ્દ બોલાતા હતા. આવું કૌતુક જોઈને દેવતાઓ વિસ્મય તથા હર્ષ પામીને રામચંદ્રજીની સેનાપર પ્રવૃષ્ટિ કરીને પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

દોહા—અતિ અદ્ભુત કરણી કરાહિં, ઋચ્છ કીશબલ મૂરિ ॥

કરપદ વિનુકર રજનિચર, તિન મુખ ડારાહિં ધૂરિ ॥ ૧૨૫ ॥

અત્યંત બળવાળા વાનરો તથા રીંછો એવું અદ્ભુત કૌતુક કરવા લાગ્યા કે—રાક્ષસોને હાથ તથા પગ વિનાના કરી નાંખીને તેઓનાં મોઢાંમાં ધુળ નાંખવા લાગ્યાં. ૧૬૫

ચો—વહુતનિકે શિર તોરિ ચલાવહિ, નિજમુજ્જ બલ રાવણહિ જનાવહિ ।

ગયે યામ યુગ દિવસ મવાની, નારાન્તક અધસેન સિરાની ॥

મરે નિશાચર અમિત નિહારી, રાવણ સુવન કોપ કરિ મારી ।

રથ સમેત ડંપર નમ જાઈ, ભયડ અદૃશ્ય અસ્ત્ર શરિ લાઈ ॥
 ક્ષણમહૈં કરિ મૂર્ચ્છિત કપિસૈના, પુનિશઠગા જહૈં રાજિવનૈના ।
 ગરજા મનહું મેઘ સમુદાઈ, કહન લગા કટુ વચન રિમાઈ ॥
 હોસિ સજગ નિશિચર કુલદ્રોહી, વન્ધુ વૈર લગિ મારહું તોહીં ।
 પ્રભુ કહૈં કટુક કહત મુનિકાના, કોપેડ જામ્બવન્ત બલવાના ॥

વળી ઘણાક રાક્ષસોનાં માથાં તોડી તોડીને લાંકામાં ફેંકીને વાનરો રા-
 વણને પોતાની ભુલ્લગ્યોનું બળ જણાવવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! જે પોહોર દિ-
 વસ ચઢતા યુધીમાં તો નરાંતકની અરધી સેના નાશ પામી. ૧ અપાર રાક્ષ-
 સો મરણ પામેલા જોઈ નરાંતકે અત્યંત કોપ કરીને રથ સહિત આકાશમાં
 જઈ અદૃશ્ય થઈને અસ્ત્રો મારવા માંડ્યાં. ૨ એક ક્ષણવારમાં વાનરોની સેનાને
 મૂર્છિત કરી નાંખીને એ શઠ નરાંતક રામચંદ્રજી પાસે ગયો, અને મેઘના જે-
 વી ગર્જના કરીને ક્રોધપૂર્વક કડવાં વચન કહેવા લાગ્યો—૩ “ હે રાક્ષસોના
 કુળના દ્રોહી ! સાવધાન રહેજે. મારા ભાઈઓનું વૈર લેવાને વાસ્તે તને મારી
 નાંખીશ. ” રામચંદ્રજીને એવાં કડવાં વચનો કહેતો બળવાન બળવાન કોપ્યો. ૪

દોહા—શૂલ એક તેહિ છાંડેજ, સો કરગાહિ ક્રુચ્છેશ ॥

ધાય તામુ ડર મારેજ, માપિ જયતિ અવધેશ ॥ ૧૯૬ ॥

નરાંતકે એક ત્રિશૂળ ફેંક્યું તે જાળવાને હાથમાં પકડી લઈ ‘ જય
 રામચંદ્રજી ’ કહી દોડીને તેજ ત્રિશૂળ નરાંતકની છાતીમાં માર્યું. ૧૯૬

ચો—લગત શૂલ સો મૂર્છિત ભયજ, જામ્બવન્ત તવ કરગાહિ લયજ ।

વાર અમિત મહિ માહૈં પછારા, વાંધિ ગાંઠિ વારૂ મહૈં ડારા ॥

જાગે સકલ બલી મુખ ક્રુચ્છા, લગે કરન રણ નિજ નિજ ઇચ્છા ।

જામ્બવન્ત યહ હૃદય વિચારા, મરૈ નહીં યહ સ્વલ મમ મારા ॥

વિધિ ઇચ્છા પુનિ તાહિ ઉત્તારી, મુષ્ટિ ચારિ ડર માહિં પ્રચારી ।

ગાહિપદ સંચારા ગઢ માહા, સપાદિ પરા જહૈં નિશિચર નાહા ॥

દશો વદન હાહાકર ધાવા, નારાન્તકહિ હૃદય તવ લાવા ।

નિરાસિ નિશાચર ગણ સમુદાઈ, ગઢકહૈં ગે સવ સંભ્રમધાઈ ॥

એ ત્રિશૂળ વાગતાં જ નરાંતક મૂર્છિત થયો, એટલે જાળવાને તેના પગ
 પકડીને અનેકવાર તેને ધરતીપર પછાડ્યો અને રેતીમાં દાટી દીધો. ૧ સઘળા
 વાનરો તથા રીંછોની મુઠા બળતાં પોતે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા જણાવવા લાગ્યા.

જાંખવાને હૃદયમાં વિચાર્યું કે—‘ આ ખળ નરાંતક મારો માર્યો મરતો નથી. ૨ પણ દેવની એવીજ ઇચ્છા હશે, એમ જાણી રેતીમાંથી બહાર કાઢીને તેની છાતીમાં ચાર મુક્કીઓ મારી અને પછી તેના પગ પકડીને લંકામાં ફેંક્યો તેથી તે રાવણની પાસે જઈને પડ્યો. ૩ એને જોઈ રાવણ દશે મોઢાંથી હા-હાકાર કરીને દોડ્યો અને નરાંતકને છાતીમાં લગાવી લીધો. સેનામાં નરાંતકને નહીં દેખવાથી સંશય પામીને રાક્ષસો લંકામાં પેશી ગયા. ૪

દોહા—કપિગણ સમય પ્રદોષ લલિત રામ ચરણ ધરિ માથ ॥

ઠાઠમયે સવતન ચિતૈ, દયાદૃષ્ટિ રઘુનાથ ॥ ૧૯૭ ॥

એ સમયે સાંધ્યાકાળ થયેલો જોઈ રીંછ વાનરો રામચંદ્રજી પાસે જઈને તેમનાં ચરણોમાં માથાં નમાવીને ઉભા રહ્યાં. એટલે રઘુનાથજીએ દયાદૃષ્ટિથી તેઓનાં શરીરો સામું જોઈને, ૧૯૭

ચો—વિનુ શ્રમ કીન્હ સવનિ જગદીશા, ગયે સુવાસ માલુ અરુ કીશા ।

રુચિરાસન આસીન રમેશા, દિન વીરાસન ઊરગનરેશા ॥

અંગદ મારુતસુત મમુ ચરણા, લાગ પલોટન સુનહુ અપરણા ।

પુણ્યપુંજ અરુ ભાગ્યનિધાના, જિનપર નિત પ્રસન્ન ભગવાના ॥

વહાં સુરારિ સુતાહિં પૌઢાઈ, વિલલ્લહિં તામુ નારિ સમુદાઈ ।

હોત પ્રભાત નરાંતક જાગા, પિતુ વિલોકિ લજ્જારસપાગા ॥

રથ ચઢિ તુરત ફકાકી ધાવા, નમપથ સમર પુઠુમિમહાં આવા ।

કીશકટક યહમર્મ ન જાના, હોઈ લોપ કીન્હેસિ ફરિવાના ॥

સર્વને શ્રમરહિત કરી દીધા. પછી રીંછો તથા વાનરો પોતપોતાના નિવાસ સ્થાને ગયા. રામચંદ્રજી સુંદર આસનપર બેઠા અને તેમની પાસે લક્ષ્મણજી વીરાસનથી બેઠા. ૧ હે પાર્વતી ! સાંભળો, અંગદ તથા હનુમાનજી રામચંદ્રજીનાં ચરણો આંપવા લાગ્યા. એ બંનેપર નિત્ય ભગવાન પ્રસન્ન જ રહે છે તેથી તેઓ પુણ્યોના પુંજરૂપ અને ભાગ્યના ભંડારરૂપ છે. ૨ લંકામાં રાવણે નરાંતકને પોઢાડ્યો. નરાંતકના સ્ત્રીઓ ઘણો શોક કરવા લાગી, પ્રભાત થતાં નરાંતક જાયો એટલે પિતાને જોઈને શરમાઈ ગયો. ૩ પછી તે રથમાં બેસીને એકલો જ આકાશ માર્ગે રણક્ષેત્રમાં આવ્યો અને અદૃશ્ય રહીને બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. વાનરોની સેનાએ એનો મર્મ જાણ્યો નહીં. ૪

દોહા—ધાવહિં વ્યોમહિં માલુ કપિ, તાહિ ન હેરૈ નૈન ॥

ઘાયલહોઈ હોઈ ગિરહિં મહિ, ભાષહિં આરત વૈન ॥ ૧૯૮ ॥

સીંછી તથા વાનરો દોડીને આકાશમાં જઈ બેવા લાગ્યા, પણ નરાંતકને નહીં દેખવાથી ધાયલ થઈ થઈને પૃથ્વીપર પડવા લાગ્યા અને દુઃખિત વચ્ચે બોલવા લાગ્યા. ૧૬૮

ચો-—બાળ એક શત તડિત સમાના, છાંડેસિ શઠ જહૈ કૃપાનિધાના ।

લાગત વિપુલ કીશ મુરજ્ઞાને, બહુતક કાયર દેસિ પરાને ॥

માગિ સેતદિગ એક અયાના, ટેરે ફિરહિં ન મુન હરિયાના ।

મારુતમુત અંગદ સુગ્રીવા, કુમુદ મયંદ દ્વિવિદ બલસીવા ॥

યે સબ વીર હૌંક દૈ ધાવહિં, નભપથતાહિ ન સ્વોજત પાવાહિં ।

તબ સબ વીર એક મત ઠાના, લૈ ગિરિ તરુ કિય લંક પયાના ॥

દશમુખ ભવન તામુ કંગૂરા, બૈઠે કપિ પસારિ લંગૂરા ।

કરતે ઢારિ દોહૈ પાષાના, બહુત દનુજ મે ચૂર્ણ સમાના ॥

શઠ નરાંતકે વીજળી જેવાં સો બાણો રામચંદ્રજી બેઠા હતા ત્યાં ફેં-
ક્યાં, તે વાગવાથી અનેક વાનરો ગભરાઈ ગયા અને કેટલાક કાયરો તે એ
બેઠાને નાશી ગયા. હે ગરૂડજી ! કેટલાક વાનરો તે નાશીને સેતુ પાસે જઈ
છુપાઈ ગયા. તેઓને પોકારતાં પાછા પણ ફરતા નહીં. ૨ હનુમાનજી, અંગદ,
સુગ્રીવ, કુમુદ, મયંદ અને દ્વીવિદ એ સર્વ મહા બળવાન વીરો હાંક મારી
દોડીને આકાશમાં જઈ નરાંતકને શોધવા લાગ્યા, પણ તેનો પત્તો લાગ્યો નહીં.
તેથી સઘળા વીરો એકમત થઈ હાથમાં પર્વતો તથા વૃક્ષો લઈને લંકામાં ગ-
યા. ૩ તેઓ રાવણના કાંગરાપર પૂછડાં લાંબાં કરીને બેઠા અને હાથમાંથી
પથરા ફેંકવા લાગ્યા તેથી ઘણા રાક્ષસો ચુર્ણ સમાન થઈ ગયા. ૪

છંદ-મે ચૂર્ણ નિશિચર યથ, ગૈ નિશિચરી ભય ગૂથ ।

મુખ બીન આરત દીન્હ, મહિ ભવન રાવણ લીન્હ ॥

મુનિ બોલિ મટ દશમાલ, કહવાહુકીશકરાલ ।

કારિ યત્ન મારાહિં કીશ, અસ કહેડ વચ દશશીશ ॥

મમ લહહુ આયમુ છોર, સોઈ જાનિહૌં રિપુ મોર ।

સો શુર મોકહૈ પ્યાર, જો સ્વાય મર્કટ ધાર ॥

રાક્ષસોનો સમુદ્ધ ચુર્ણ સમાન થઈ જવાથી રાક્ષસીઓ લયલીત થઈ
ગઈ. અને મોઢે દુઃખી વચ્ચે બોલતી બોલતી રાવણના મેહલમાં ગઈ તેઓ-
નાં વચ્ચે સાંભળીને રાવણે સુભટોને બોલાવીને કહ્યું કે “ તમે વિકરાળ વા-
નરોને બાઈ બાંધો અને એવો યત્ન કરો કે એ વાનરો નાશી જાય. જે મારી

આજ્ઞા નહીં માને તેને હું મારો શત્રુ બાણીશ, અને જે વાનરોને ખાધ જશે તે મારો પ્યારો થશે.

દોહા—એતુ એતુ ગુણ રજનિચર, એક એક ભુજ જોર ।

રાવણ પાવન રાણિ શિર, ધાયે કરિ રવઘોર ॥ ૧૨૯ ॥

રાક્ષસો રાવણની આજ્ઞા માથે ચઢાવી એક બીજના હાથ પકડીને ‘આં લો આલો’ બોલતા જ્યજ્યકારે શબ્દ કરતા તથા ભયંકર ગર્જનાઓ કરતા દોડવા લાગ્યા. ૧૮૯

ચો—દેણિ લંગૂર સકલ હરણને, મધુમાલીસમ સવ લપટાને ।

કાપિ હર સુમિરિ રમેશ પ્રતાપા, હારે સર્વાનિ પટકિ કર દાપા ॥

કાચે ઘટસમ દનુજ વિદારી, જયતિરામ જય લષણસ્વરારી ।

સુભટ હુહાનિ પુનિ ફેરિ લંગૂરા, ભૂમિ ગિરાવહિ કોટિ કંગૂરા ॥

અતિ વિશાલગાહિ કંચનસ્વંભા, જિમિ પ્રયાસવિનુકરુ આરમ્ભા ।

લૈં ઢાહત અપક્વ ઘટ જૂહા, કાપિ તિમિ તોરત દનુજસમૂહા ॥

પુનિ વિચાર કરિ હરિભટ ધાયે, નિશિચર નિકર મધ્ય ચલિ આયે ।

કરિ કોટિન વિનુ નાસા કાના, કરપદ હીન કીન્હ રિપુનાના ॥

વાનરોનાં પૂંછડાં બેઠાં સઘળા રાક્ષસો રાજી થઈને મધમાળોની પેઠે વળગી પડ્યા. વાનરોએ રામચંદ્રજીના પ્રતાપનું સ્મરણ કરીને સર્વ રાક્ષસોને ધરતીપર પછાડ્યા. ૧ કાચા ઘડાની પેઠે રાક્ષસોનો નાશ કરીને ‘ જય રામ, જય લક્ષ્મણ ’ એમ પોકારવા લાગ્યા. વળી ફરીથી જે રાક્ષસો પૂંછડાંએ વળગવા લાગ્યા તેઓને કાંગરાઓમાં પછાડીને પૃથ્વીપર નાંખવા લાગ્યા. ૨ અત્યંત મોટા સોનાના થાંભલાઓને વગર પ્રયાસે ઉખાડીને તોડી નાંખવા લાગ્યા. જેમ કાચા ઘડાઓને ફેડી નાંખે તેમ એ છ વાનરોએ રાક્ષસોના સમૂહનો સંહાર કર્યો. ૩ વળી તેઓએ વિચાર કરી દોડીને રાક્ષસોની સેના વચ્ચે જઈને કરોડો રાક્ષસોને નાક, કાન, હાથ તથા પગ વિનાના કરી નાંખ્યા. ૪

છં.—રિપુ કીન્હ કર પદહીન અગણિત દીનવચન પુકારહીં ।

ગદતે નિકર નિશિચર અસ્થિલસ્થલ વિપિનવાટ સિધારહીં ॥

પીપર પરણસમ ધરણિ લંકા કમ્પ ષટ કીશનિ કરા ।

તોરે કપાટ નિપાટિ અરિતિય કેશ સૈંચત ગહિકરા ॥

વાનરોએ શત્રુઓને હાથ પગ વિનાના કરી નાંખવાથી અગણિત રા-

શ્વસો દીન વચ્ચનોથી પોકારવા લાગ્યા. રાક્ષસોના સમુદ્ધ ગઢમાંથી નીકળીને વનના માર્ગે ભાગી જવા લાગ્યા. એ રીતે એ છ વાનરોએ પીંપરના પાંદડાની પેઠે આખી લંકાને ધુળવી મુકી. ઘરોનાં કમાડો તોડી નાંખી રાક્ષસોની સ્ત્રીઓના ચોટલા પકડી પકડીને એંચી કાઢીને માર્ગમાં નાંખી.

દોહા—ભયડ કુલાહલ લંકા આતિ, નારાન્તક સુનિ કાન ।

નભતેસ્યન્દન સહિત શઠ, પ્રકટિ પરમ રિસિયાન ॥ ૨૦૦ ॥

એ પ્રમાણે લંકામાં ભારે કોળાહળ થવા લાગ્યો, તે નરાંતકના સાંભળવામાં આવતાં તે શઠ અત્યંત ક્રોધ કરી રથ સહિત આકાશમાંથી ઉતરીને લંકામાં આવ્યો. ૨૦૦

ચો—નિરશ્વિ દશા નિજ નારિન કેરી, કહન લાગુ કટુ ગિરા ઘનેરી ।

શઠ આયડ સંગ્રામ વિહાઈ, લરત તિયન સગ લાજ ન આઈ ॥

અબલનપૈ બલ મટ ન કરાહીં, છાંડહુ તિયન લરહુ મમપાહીં ।

સુનિ મરકટાનિ ભયડ સુખભારી, તજી નિશાચરિ દીન પુકારી ॥

ભાજિ ભવનભયયુત ગઈં નારી, લીન્હ કપિન કરશિલા ઉપારી ।

શિલપ્રહાર હય સ્યન્દન મંજા, આયુધ તોરિ સારથી ગંજા ॥

ધરિ પછારિ રાવળ દગ દેસા, કૌતુક કીશનિ કીન્હ વિશેષા ।

લાગે પદ મહિ સ્વલન ફિરાવન, નાચહિં ગાઈ રામ યશ પાવન ॥

નરાંતક પોતાની સ્ત્રીઓની દશા જોઈને વાનરોને કડવાં વચ્ચનોથી કહેવા લાગ્યો કે—“ અરે શઠ વાનરો ! તમે મારી સાથેનું યુદ્ધ છોડી દઈ અહીં આવીને સ્ત્રીઓ સાથે લડો છો તેથી તમને લાજ પણ આવતી નથી ? ૧ જે વીર પુરૂષો હોય છે તે સ્ત્રીઓપર જળ વાપરતા નથી. માટે સ્ત્રીઓને છોડી દઈને મારી સામે આવીને લડો.” એ સાંભળીને વાનરો રાજી થયા અને દીન વચ્ચનો પોકારતી સ્ત્રીઓને છોડી દીધી. ૨ તે લયલીત બનેલી સ્ત્રીઓ નાસીને ઘરોમાં પેશી ગઈ. પછી વાનરોએ હાથમાં શિલાઓ ઉપાડી લઈ તે નરાંતકના રથમાં મારીને ભાગી નાંખ્યો, હથિયારો તોડી નાંખ્યાં અને સારથીને મારી નાંખ્યો. ૩ નરાંતકને પકડીને રાવણના દેખતાં પછાડ્યો. વળી ફરીથી તેના પગ પકડીને ફેરવવા લાગ્યા. એ રીતે કૌટુક કરતા વાનરો નાચીને રામના પવિત્ર યશ ગાવા લાગ્યા. ૪

દોહા—તોરત તિન તનુ પટકિ મહિ, કહત જયાતિ રઘુવીર ।

કરત યુદ્ધગત યામ યુગ, કીશ છહૌં રણધીર ॥ ૨૦૧ ॥

એ છ રણધીર વાનરો રાક્ષસોને ધરતીપર પછાડી તેઓનાં શરીરોને તોડી નાંખવા લાગ્યા. અને 'જય રઘુનાથજી' એમ બોલવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે યુદ્ધ કરતાં બે પોહોર વખત વીતી ગયો. ૨૦૧

ચો-અસ્તાચલ રવિ કીન્દ્ર પ્રવેશા, વન્દે ચરણ જાહ અવધેશા ।

શ્યામ સરોરુહ પ્રભુ તનુ દેહી, પદધરિ શિરસુખલહેડ વિશેષી ॥

રામ સન્નિ સાદર સન્માના, કો દયાલુ રઘુવીર સમાના ।

કહ પ્રભુ હોદ્દુ થલાને આસીના, આયસુ પાહ ભયે શ્રમહીના ॥

ભયે વિગત શ્રમ વાનર ભાલૂ, અનુજસહિત મનમુદિત કૃપાલૂ ।

સુનહુ ઉમા તા નિશિ રઘુનાયક, ગાવત જન ગુણ સવ ગુણદાયક ॥

યામ તીનિ યામિનિ ગત જવહીં, ઉત નારાન્તક જાગેડ તવહીં ।

શોચ વિવશ મીંજત દોડ હાથા, લજ્જિત હૃદય નિશાચરનાથા ॥

સૂર્યે અસ્તાચળમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે વાનરોએ જઈને રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. અને પ્રભુનું કમળ સરખું શ્યામ મુંદર શરીર દેખી તેમનાં ચરણોમાં માથાં મુકીને સુખ પામ્યા. ૧ રામચંદ્રજીએ આદરપૂર્વક સર્વેનું સન્માન કર્યું. રામચંદ્ર જેવો દયાળુ કોણ છે ? રામચંદ્રજીએ સર્વને આજ્ઞા આપી કે 'પોતપોતાના સ્થાનકે જઈને બેસો.' પ્રભુની આજ્ઞાથી સર્વે શ્રમથી રહિત થઈ ગયા. ૨ રીંછો તથા વાનરો શ્રમ રહિત થયા તેથી લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજી આનંદ પામ્યા. હે પાર્વતી ! સાંભળો. તે રાત્રિએ સર્વને ગુણ આપનારા રામચંદ્રજી પોતાના લડતોના ગુણ વખાણવા લાગ્યા. ૩ હવે લંકામાં ત્રણ પોહોર રાત્રિ વીતી ગઈ એટલે નરાંતકની મૂંઠા વળવાથી તે નાશ થયો અને શોકવશ્ય થઈને હાથ ધસવા લાગ્યો તથા હૃદયમાં લગ્નવા લાગ્યો. ૪

છં.-લાજકૈ રથૈ સૈંભારિ વાજિ સાજિ રુષ્ટ પુષ્ટ ।

શંક છાડિ શસ્ત્ર મોંઢિ ગાઢ વીર સંગ દુષ્ટ ॥

ભેરિ દુન્દુભી નિસાન ગાન કાઢકૈત કર્ત ।

ધીર વીર અગ્ર ગૌન ગાજિ ગાજિ શબ્દ ભર્ત ॥ ૨૪ ॥

જીવ આશ ત્રાશ નાશ વાજિ મોહ છળ્ડ છળ્ડ ।

બંક શૂર શંક દૂર વીરતા સપૂર ચળ્ડ ॥

બાજિ નાગ શોર ઘોર પૂરિંગે દશો દિશાન ।

ધૂરિ પૂરિ મેઘ બોધ શોધ ના પરૌ અપાન ॥

કૂદિ કૂદિ વ્યોમ પન્થ જાય આઈ જાઈ ભૂમિ ।

અસ્ત્ર શસ્ત્ર કાઠિ કાઠિ ક્રુદ્ધ ક્રુદ્ધ ઝૂમિ ઝૂમિ ॥ ૨૬ ॥

નરાંતકે લબ્ધને પછી પોતાનો રથ સંભાળીને તેને હૃષ્ણુષ્ણુ ઘોડા જોડ્યા. અને સંશય છોડી દઇ શસ્ત્રો સહુ સાથે અત્યંત ગાઢ વીરોને લઇ, ભેરીઓ, દુંદુભિઓ તથા નિશાનો વગડાવતો તથા કડખા ગવરાવતો રણધીર વીરોમાં અગ્રેસર થઇ ગર્જના કરવા લાગ્યો. રણબંકા, શૂરા અને વીરત્વથી ભરપૂર પ્રચંડ યોદ્ધાઓએ જીવવાની આશાનો, ત્રાસનો, સર્વ સંશયોનો અને મોહનો ત્યાગ કરી દીધો. ઘોડાઓ તથા હાથીઓની ઘોર ગર્જનાઓથી દશે દિશાઓ ભરપૂર થઇ ગઇ અને એટલી ધુળ ઉડવા માંડી કે જાણે મેઘની ધમ-ઘોર ઘટા થઇ ગઇ હોય, તેથી પોતાનું કે પારકું જાળખવામાં આવતું નહીં. યોદ્ધાઓ કૂદી કૂદીને આકાશમાં જવા લાગ્યા અને વળી પાછા પૃથ્વીપર આવવા લાગ્યા. એ રીતે વારંવાર આવજા કરતા તથા ક્રોધથી અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો કાઠી કાઠીને ધુમવા લાગ્યા.

દોહા-પ્રલય મનહું चाहत करन, अनी तमीचर चण्ड ।

सुनु खगेश मर्कट विकट, जिमिं धाये वरबण्ड ॥ २०२ ॥

રાક્ષસોનું પ્રચંડ સૈન્ય જાણે જગતનો પ્રલય કરી નાંખવાને ઇચ્છતું હોય એવું દેખાવા લાગ્યું. હે ગરુડ ! હવે વિકરાળ અને પ્રચંડ વાનરો જે રીતે રાક્ષસો સામે દોડ્યા તે સાંભળો. ૨૦૨

छं-निहारि हर्ष कीश ऋच्छ फूलि फूलि शैलभे ।

बजाइ कटकटाइ हूह एक बारकै अभे ॥

उपारि भूधरा अपार वृक्ष अश्म श्रृंगहू ।

मरे निशाचरानि रुण्ड झुण्ड शुण्ड भंगहू ॥ २०३ ॥

रदीहरी मृगावती सवार उष्ट्र मण्डहू ।

मनो विचित्र वाहिनी दर्ई मनोज खण्डहू ॥

हलै धरा बलै विचारि भार धारि को सकै ।

सुने पुकारि जयति राम शत्रुसे नहीं धकै ॥

लंगूर शूलसे अकाश भीत उच्च औचक्यो ।

गिरे पयोद पौनते झपेट भेटते कक्यो ॥ २०४ ॥

રાક્ષસોને જોઇને રાજા થયેલા વાનરો તથા રીંછો કુલી કુલીને પર્વતો જેવા થઇ ગયા, અને સઘળા નિડરપણે એકીવારે કડકડાટી કરી હુહુ શબ્દ કરી

રીને અપાર પર્વતો, વૃક્ષો, પથરા તથા શિખરો ઉપાડી તે રાક્ષસોને મારી મારીને તેઓનાં ડૂંડો તથા મસ્તકોનો ચુરો કરી નાંખવા લાગ્યા. જેમ સિંહો મૃગોને મારી નાંખે તેમ વાનરોએ સ્વારો તથા ઉંટોથી શોભી રહેલી રાક્ષસોની સેનાનો નાશ કરી નાંખ્યો, તેથી તે બાળે યોગીજનોએ કામદેવની વિચિત્ર સેનાને ખંડિત કરી નાંખી હોય એવી દેખાવા લાગી. વાનરોના ચાલવાથી બિચારી પૃથ્વી ધ્રુજવા લાગી, તેઓનો ભાર કેાણુ ધારણુ કરી શકે? વાનરો શત્રુથી નહીં ડરતાં ‘જય જય રામ, જય જય રામ’ એમ પોકારવા લાગ્યા. જેમ વરસતાં વાદળોને પવનનો અપાટો લાગતાં તે કપાઈ જાય છે તેમ વાનરોનાં ત્રિશૂળ જેવાં પૂછડાંથી આકાશ પણ ભયભીત થઈ ઉંચે જતું રહેવા લાગ્યું.

સોં-શબ્દ કરત અતિધોર, હમિ પહુંચ્યો દલ ભાલુકપિ ।

આયુધ ફરિ અતિજોર, પૈરે લાગિ ઘન પ્રલય સમ ॥ ૧૪ ॥

એ પ્રમાણે અત્યંત ધોર શબ્દ કરતી વાનરો તથા રીંછોની સેના રાક્ષસો પાસે જઈ પોહોચી, એટલે રાક્ષસો તેઓનાપર પ્રલયકાળના મેઘના જેવી આયુધોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.

ચોં-સજગહોન કપિ ભાલુ ન પાયે, અતિશય નિકટ તમીચર આયે ।

આસિત નિશાચર અતિઅંધિયારી, તાપર કૈરે શત્રુકૈ મારી ॥

સૂઝાંહિ કપિન ન હાથ પસારે, જહું તહું એકનિ એક પુકારે ।

સન્મુખ કોડ ન કરત લરાઈ, કપિન મારિ રણભૂમિ સુવાઈ ॥

મે અનેક મજિ સિંધુ સમીપા, સેન ચિકલલલિ રઘુકુલદીપા ।

સજિ શારંગ તજા ઇકબાના, મા પ્રકાશ દિગ તરણિ સમાના ॥

લલિ તમ વિગત ભાલુ કપિ હરપે, કટકટાઈ ધાયે રિપુ ધરપે ।

મિરે એકસન એક પ્રચારી, લાગે કરન કઠિન હઠ મારી ॥

વાનરો તથા રીંછો સાવચેત થવા પામ્યા નહીં અને રાક્ષસોનું સૈન્ય તો છેક નજીકજ આવી પોહોચ્યું. એક તો અંધારી રાત અને વળી રાક્ષસો પણ કાળા, તે ઉપરાંત શત્રુઓનો માર પડતો હતો. ૧ અને વાનરોને પોતાનો લાંબો કરેલો હાથ પણ સૂઝતો નહોતો, તેથી વાનરો જ્યાં ત્યાં એક બીજાને પોકારવા લાગ્યા. કેાઈ વાનર સન્મુખ જઈને લડાઈ કરી શક્યો નહીં અને રાક્ષસોએ તેઓને મારીને રણભૂમિમાં સૂવાડી દીધા. ૨ કેટલાક વાનરો નાશીને સમુદ્ર કિનારે જતા રહ્યા. આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ પોતાની સેનાને વ્યાકુળ

જેઠ પોતાનું શારંગ ધનુષ તૈયાર કરી એક બાણ છોડ્યું તેથી આકાશમાં સૂર્યના જેવો પ્રકાશ થઈ ગયો. ૩ અંધકાર દૂર થઈ જવાથી વાનરો તથા રીંછો રાજ થઈ દાંત કકડાવીને દોડ્યા અને રાક્ષસો સાથે ભારે હઠપૂર્વક યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા-શીશ શિલાતરુ કરન ધારે, કાંચન મારિ મારિ ધૂરિ ।

ગર્જે માલુ બલી વદન, ધાય ધાય નમ દૂરિ ॥ ૨૦૩ ॥

વાનરો તથા રીંછો માથાપર શિલાઓ લઈ હાથમાં વૃક્ષો પકડીને અને કાખમાં ધુળ ભરી ભરીને દોડી દોડીને દૂર આકાશમાં જઈને ગર્જના કરવા લાગ્યા. ૨૦૩

ચો-ડારહિં ગિરિતરુનિશિચરશીશા, દધિઘટ સમ ફોરહિં મટ કીશા ।

ચઢહિં અનેક કન્ધપર જાઈ, કાટહિં કાન દગનિ રજ નાઈ ॥

તોરાહિં શૂલ ચાપ નારાચા, અરિદલ અસ્ત્ર ન ણકૌ વાંચા ।

શસ્ત્રહીન રિપુસેન પરાઈ, દેશિ પવનસુત હંસેઝ ઠઠાઈ ॥

બૌંટ અવનિ અતિલૂમ લફાઈ, આતિ ઉતંગ દીરઘ ચૌડાઈ ।

તર્કિત સ્વે નિશાચર કૈસે, પક્ષહીન નમતે સ્વગ જેસે ॥

ગિરત કીશગહિ ચરણ ફિરાવાહિં, પટકિ ભૂમિ ગાડાહિં વિહંસાવાહિં ।

તુમ્બારિ સમ અગણિત ભુજ તોરત, અગણિત રુઢ સિંધુમહં બોરત ॥

તેઓનાં માથાં ફેાડી નાંખવા લાગ્યા. અનેક વાનરો તથા રીંછો રાક્ષસોની ખાંધપર ચઢી જઈ તેઓની આંખોમાં ધુળ નાંખીને તેઓનાં નાક કાન કાપી નાંખવા લાગ્યા. ૧ રાક્ષસોનાં ત્રિશૂળો, ધનુષો અને બાણો તોડી નાંખ્યાં તેથી શત્રુઓના સૈન્યમાં એકે અસ્ત્ર કે શસ્ત્ર બચ્યું નહીં. રાક્ષસોની સેના શસ્ત્ર વિનાની થઈ જવાથી લાગવા લાગી, તે જોઈને હનુમાનજી ખડખડીને હસ્યા. ૨ હનુમાનજી પોતાના પૂછડાને ઘણું ફૂલાવી અત્યંત ઉંચું, લાંબું અને જાડું કરીને પૃથ્વીપર બેઠા. જેમ પાંખો વગરનાં પક્ષીઓ આકાશમાંથી પડે તેમ રાક્ષસો આકાશમાંથી હનુમાનજીના પૂછડાના કોટની અંદર પડવા લાગ્યા. ૩ રાક્ષસો પડતાંવાર તેઓના પગ પકડી ફેરવીને પૃથ્વીપર પછાડીને હનુમાનજી બીજા બુલટોને હસાવવા લાગ્યા. વળી હનુમાનજી રાક્ષસોનાં માથાંને તુંબડાંની પેઠે તોડી નાંખીને તેઓનાં અગણિત ધડોને સમુદ્રમાં ફેંકી દેવા લાગ્યા. ૪

દોહા-કોટિ વયાલિસ તમીચર, નારાન્તક કર ઘાત ।

રામકૃપા વલ હતે સ્થલનિ, કપિન ચિતાઈ રાત ॥ ૨૦૪ ॥

રામચંદ્રજીની કૃપાના બળથી વાનરોએ નરાંતકની સેનાના બેંતાળીસ ક-
રોડ રાક્ષસોનો વધ કરીને તે રાત્રિ વીતાડી દીધી. ૨૦૪

ચો-મમુ તુળીર મહૈ હરિ શર જબહીં, પ્રવિશે કીન્હ ઉદય રવિ તવહીં ।
દેસિ કટક નિજ પરમ વિહાલા, નારાન્તક મટ કોટિ કરાલા ॥
કારિ વહુ સપથ લિયે સગ વીરા, વર્ષત શક્તિ ઉપલ ગણ તીરા ।
શર અસ્તંભન વિપુલ પનારે, મયે અચલ કપિટરાહૈં ન ટારે ।
લૈલૈ પાશ નિશાચર ધાઈ, બાંધત જિમિ ચુંગલિ શુકપાઈ ॥
વ્યાધિ પીંજરા સમ વહુજાના, મરે જાન પ્રતિ અયુત પ્રમાના ।
જે કપિ લખૈં વિપુલ બલ વંકા, તે મૂર્ચ્છિત ફેકૈં ગઢ લંકા ॥
રાવણ દેસિ તનયકી કરણી, વન્દીજન જિમિ મુજબલ વરણી ॥

સૂર્યોદય થતાંજ રામચંદ્રજીએ છોડેલું બાણ પાછું આવીને તેમના લા-
થામાં પેહું. નરાંતક પોતાનું સૈન્ય બેહુલ થઇ ગયેલું જોઇને બીજા કરોડો
વિકરાળ સુભટોને, ૧ ઘણા સોગંદ દઇને સાથે લીધા. તે વીરો વાનરોની ઉપર
સાંગો, પથરાઓ તથા તીરોની ઝડી ચલાવવા લાગ્યા. પછી અનેક સ્તંભન
બાણો મારીને વાનરોને એવા અચળ કરી નાંખ્યા કે તેઓ ખસેડ્યા ખસે
પણ નહી. ૨ પછી રાક્ષસોએ પાશ લઇ લઇને દોડી આવીને જેમ પારધીઓ
પોપટને બાંધી લઇ પાંજરામાં પૂરે, તેમ તેઓ હબરો વાનરોને બાંધી બાંધીને
કેદ કરવા લાગ્યા. મૂર્છિત થયેલા વાનરોમાં જે અત્યંત બળવાળો વીર વાનર
જેવામાં આવતો તેને નરાંતક લંકામાં ફેંકતો હતો, એવી નરાંતકની કરુણી જો-
ઇને રાવણ બંદીજનની પેઠે તેના ભુજબળની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. ૪

દોહા-હરિ इच्छा जानै न कस, सुनहिं सराहत मूढ ।

કાલવિવશ મતિ સંભ્રમિત, સુનહુ ક્રુપય બુધિ મૂઢ ॥ ૨૦૫ ॥

યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ કહે છે કે-હે મૂઢ બુદ્ધિવાળા ભરદ્વાજ મુનિ ! કાળને
વશ્ય થયેલા મુખ્ય રાવણની બુદ્ધિ ભ્રમિત થઇ ગયેલી હોવાથી તે પ્રભુની ઇચ્છા
નહી બાણતાં પુત્રનાં વખાણ કરતો હતો. ૨૦૫

ચો-અંગદ હનુમાન જવ જાગે, નારાન્તક સન જૂઝન લાગે ।

ક્ષણ ઇક કીશન પાયડ લરઈ, પુનિ શર હતિ મૂર્ચ્છાવશ કરઈ ॥

યામ યુગલ તેહિકર વરદાના, રાખેડ તોહિ કારણ ભગવાના ।

રિપુહિ ચિલાવત રબુકુલકેતુ, પાલક બુધિ વાળી શ્રુતિ સેતુ ॥

સો યુગયામ ગયે જવ બીતી, તવ રઘુવીર સજી જયરીતી ।
 હાંક દેડ કપિ ખાલુ જગાયે, મયે વિગત મૂર્છા સબ ધાયે ॥
 હનુમાન અંગદ જવ જાગે, રામ લષણ ચરણન અનુરાગે ।
 પ્રમુપદ કીશ રહે ધરિ કીશા, તવ હૈસિ બોલે શ્રીજગદીશા ॥

જ્યારે અંગદ તથા હનુમાનજીની મુઠ્ઠા વળી, ત્યારે તેઓ પાછા નરાં-
 તકની સાથે લડવા લાગ્યા. તેઓ એક ક્ષણવાર પણ લડ્યા નહીં એટલામાં તો
 તેઓને પાછાં બાણ મારીને મુર્છિત કરી નાંખ્યા. ૧ નરાંતકને બે પોહોર મુઠ્ઠી
 નહીં જીતી શકવાનું વરદાન હોવાથી લગવાને તેને તેટલા વખત મુઠ્ઠી બળ-
 વાન રાખ્યો. દેવતાઓએ આપેલાં વરદાનોનું તથા શ્રુતિઓની મર્યાદાનું પાલ-
 ન કરનારા રામચંદ્રજી એ રીતે શત્રુને જોલવતા હતા. ૨ નરાંતકના વરદાનનો
 બે પોહોર વખત વીતી ગયો, એટલે રામચંદ્રજીએ જય કરવાની રચના રચી.
 તેમણે હાંક મારીને વાનરો તથા રીંછોને જાગૃત કરતાં તેઓની મુઠ્ઠા ઉતરી
 ગઈ, અને દોડી આવ્યા. ૩ હનુમાનજી અને અંગદની મુઠ્ઠા ઉતરી, એટલે તેઓએ
 રામ લક્ષ્મણનાં ચરણોમાં માથાં નમાવતાં શ્રી રામચંદ્રજી હસીને બોલ્યા કે-૪

સો-વિધિ વાચા લગિ આજ, તાત તુમહિ મૂર્છામૈં ॥

પુનિ કહિ પ્રમુ રઘુરાજ, અવ શ્રમ સ્વપ્નેહું અનત નહિં ॥ ૧૫ ॥

“ હે તાત ! બ્રહ્માના વરદાનને લીધે આજ તમોને આટલી મુઠ્ઠા રહી. પણ
 હવે તમોને સ્વપ્નમાં પણ પરિશ્રમ પડશે નહીં.

ચો-તુમહિ સુમિરિ અંગદ હનુમાના, જિતિહૈં જગત મનુજ રણનાના ।

અસવર જવાહિં રમાપતિ ભાષા, સુનત ગિરા હરષે મૃગશાસ્ત્રા ॥

કહેડ બહોરિ વચન રઘુવીર, સુનુ અંગદ હનુમત રણધીર ।

તાત તુરત તુમ ઉભયસિધાવદુ, લંક ગયે કપિ તિનહૈં છુટાવદુ ॥

સુનિ દોડ મટ ગહિ શૈલ વિશાલા, સુમિરિ કોશલાધીશ કૃપાલા ।

સપદિ કીશ ગદ પર ચઢિગયે, દોલિ લંક મહૈં સ્વરમર મયે ॥

સકલ કપિનકૈ મૂર્છા બીતી, તોરિ પાશ મજિ રામ સપ્રીતી ।

વાયુમનુ યુવરાજ નિહારી, હરષે કહિ જય જયતિ સ્વરારી ॥

હે અંગદ તથા હનુમાનજી ! જગતમાં જે મનુષ્યો તમારું સ્મરણ ક-
 રશે તેઓ અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધોમાં જીતશે.” રામચંદ્રજીનાં એવું વરદાન સાં-
 લળીને વાનરો હર્ષ પામ્યા. ૧ પછી રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-“ હે રણધીર અં-
 ગદ તથા હનુમાનજી ! સાંભળો. હે તાત ! તમો બન્ને લંકામાં જાઓ, અને

ત્યાં જે વાનરો કેદ પકડાયા છે તેઓને છોડાવી લાવો, ” ૨ એ સાંભળીને બન્ને વીરો મોટા પર્વતો લઈ કૃપાળુ રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને તુરત ગઢપર ચઢી ગયા. તેઓને જોઈને લંકામાં બળભળાટ થઈ રહ્યો. ૩ તે સમયે સર્વ વાનરોની મુઠા વળી જવાથી તેઓએ પ્રીતિપૂર્વક રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને બાંધન તોડી નાંખ્યાં, અને અંગદ તથા હનુમાનજીને જોઈ રાજ થઈને ‘જય જય રામજી’ એમ પોકારવા લાગ્યા. ૪

દોહા—મેપ વરૂથહિ પાઈ જિમિ, વૃકગણ કરહિ સંહાર ।

તિમિમર્દહિંદનુજનમુમટ, કીશ ખાલુ વરિયાર ॥ ૨૦૬ ॥

જેમ વરૂથો (નાહરો) ઘેટાંના ટોળાને જોઈને તેઓનો સંહાર કરી નાંખે તેમ વાનરો તથા રીંછો રાક્ષસોના સમૂહનું મર્દન કરેલા લાગ્યા. ૨૦૬

ચો—યામ એક વાસર અવશેષા, કહ અંગદ કીશન તન દેલા ।

ચલિય તાત અવ જહં સુરમૂપા, દેશિય પદપાથોજ અનૂપા ॥

અંગદવચન પવનસુત માયે, સપદિસહિત દલ પ્રમુપહંઆયે ।

નિશિચરકોટિ નરાન્તક સંગા, કરત રહે बहु વિધિ રણરંગા ॥

માયા કરિ નિજગાત બચાવહિં, જહં તહં સ્વલ રાવણ યશ ગાવહિં ।

અદિતિનન્દ લલિતિનકર માયા, સમય મયે જાના રઘુરાયા ॥

દીનાનાથ અનુજહિ અનુશાસન, ઉઠે નમિત ગહિ વિશિશ્વ શરાસન ।

અહિપતિ કહેડ તિષ્ઠ ક્ષણ એકા, તૈં કીન્હે રણ સ્વેલ અનેકા ॥

જ્યારે એક પોહોર દિવસ બાકી રહ્યો ત્યારે અંગદ વાનરોનાં શરીર સામે જોઈને બોલ્યો કે—“ તાત ! હવે આપણે રામચંદ્રજીની પાસે જઈને તેમનાં ચરણ કમળોનાં દર્શન કરીએ.” ૧ એવાં અંગદનાં વચનો હનુમાનજીને ગમ્યાં, તેથી તુરત તેઓ સર્વ સેના સહિત રામચંદ્રજીની પાસે દોડી આવ્યા. નરાંતકની સાથેના કરોડો રાક્ષસો તો યુદ્ધ મચાવી રહ્યા હતા. ૨ તેઓ માયા કરીને પોતાનાં શરીરોનો બચાવ કરતા હતા અને જ્યાં ત્યાં બળ રાવણના યશ ગાવા લાગ્યા. તેઓની માયા જોઈને દેવતાઓ ભય પામ્યા તે વાત રામચંદ્રજીએ જાણી. ૩ તેથી દીનાનાથ પ્રભુએ લક્ષ્મણજીને આજ્ઞા આપતાં તે તેમને માથું નમાવી ધનુષ બાણ લઈને ચાલ્યા. લક્ષ્મણજીએ નરાંતકને કહ્યું કે—“ તે યુદ્ધમાં અનેક ખેલ કર્યા, પણ હવે તું ફક્ત એક ક્ષણવાર મારી સામે ઉભો રહે. ૪

છં૦—તૈં કીન્હ સ્વેલ અનેક વિધિ અવતિષ્ઠ સ્વલ રણ મૂયલા ।

ઈમિ કહિ અહીશ ચઢાઈ ધનુ શર કરન નિશિચર દલમલા ॥

નિજ અની નિરસિ નિદાન હરિઅરિ સુવન ધાવારિસિ ભરા ।

હારત અનેક નરાચ પ્રમુ પર શિલાતરુ વર મૂધરા ॥ ૨૯ ॥

રઘુવીર અનુજ પ્રવીણ સ્વલ બલ દલન શ્રુતિ યશ ગાવહીં ।

તરુ ઉપલ ગિરિ અરિ તીર ઉપરદિ બાળ લષણ ચલાવહીં ॥

રિપુ શસ્ત્ર અસ્ત્ર અનેક આયુધ કનક કરિ કરિ હારહીં ।

સુરગણ પ્રફુલ્લિત સુમન જ્ઞારિ કરિ જયાતે લષણ પુકારહીં ॥

હે ખજા ! તેં અનેક પ્રકારના ખેલ કર્યા પણ હવે રણભૂમિમાં એક ક્ષણવાર ઉભો રહે.” એમ કહીને લક્ષ્મણજીએ ધનુષપર ખાણો ચઢાવીને રાક્ષસોની સેનાનો સંહાર કરવા માંડ્યો. નરાંતક પોતાની સેનાનો નાશ થતો જોઈને ક્રોધે ભરાઈને લક્ષ્મણજી સામે દોડીને તેમના ઉપર અનેક ખાણો શિલાઓ, વૃક્ષો અને પર્વતો ફેંકવા લાગ્યો. ખજાજનોના ખજાને નષ્ટ કરવામાં પ્રવીણ એવા લક્ષ્મણજી કે જોમના યશને શ્રુતિઓ પણ ગાય છે. તે રાક્ષસોનાં વૃક્ષો, પથરાઓ, પર્વતો અને તીરો ઉપર પોતાનાં ખાણો ફેંકવા લાગ્યા, તેથી શત્રુઓનાં અનેક અસ્ત્ર શસ્ત્ર તથા બીજાં આયુધોના ચુરેચુરા થઈ ગયા. એ જોઈને પ્રકુલ્લિત થયેલા દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને ‘ જય જય લક્ષ્મણજી ’ એમ પોકારવા લાગ્યા.

દોહા—માયાપતિકે અનુજ સન, માયા કરત અયાન ।

લાગત ન ઈકો જાન જિય, તબસ્વલ નિકટ તુલાન ॥ ૨૦૭ ॥

માયાના પતિ રામચંદ્રજીના ભાઈની સાથે અજ્ઞાન નરાંતક માયા કરવા લાગ્યો, પણ એકે માયા લાગુ નહીં પડવાથી એ દુષ્ટ રાક્ષસ લક્ષ્મણજીની પાસે આવ્યો. ૨૦૭

ચો૦—હના લષણડર પવિસમસાયક, લગતગિરે રણમદિ અહિનાયક ।

પુનિસ્વલદલમા પ્રબલ અપારા, મક્ષણલાગ માલુકપિધારા ॥

ચલે પરાય કીશ મય મીતા, અબ ન બચબ કરિ કાલ પ્રતીતા ।

નિશિચર ધારિ માલુકપિવેષા, લાગે સ્વાન કપિન અસ દેસા ॥

કપિ હર કીશ માલુ હર ઋક્ષા, આપુ આપુ મય મિલન અનિક્ષા ।

કોડ ન કાહુ નિકટ નિયંરાઈ, જો જોહિ પાવ તાહિ તોહિ સ્વાઈ ॥

પુનિ મટસાધિ વિભીષણરૂપા, ગહિ અંગદ હનુમત કપિભૂપા ।

કાઠુ ન યહ માયા કલુ જાની, કપટ મિલાપ વિભીષણ ઠાની ॥

નરાંતકે લક્ષ્મણની છાતીમાં એક વજ્ર જેવું બાણ માર્યું, તે વાગતાંજ લક્ષ્મણ મુઠ્ઠા ખાઈ પડી ગયા. તેથી રાક્ષસો ઘણા બળવાન થઈને રીંછો તથા વાનરોને ખાઈ જવા લાગ્યા. ૧ ‘ આપણો કાળજ આવી પોહોર્યો છે, હવે આપણે અચવાના નથી ’ એવી રીતે બોલતા વાનરો ભયભીત બનીને નાસવા લાગ્યા. રીંછો તથા વાનરોને એમ દેખાવા લાગ્યું કે રાક્ષસો વાનર તથા રીંછનાં રૂપ ધરીને આપણને ખાઈ જાય છે. ૨ તેથી વાનરો વાનરોને જોઈને અને રીંછો રીંછોને જોઈને ડરવા લાગ્યા, એક બીજાને મળવાને પણ ધૃષ્ટતા નહી. કોઈ કોઈની પાસે જાય નહી જેના હાથમાં જે આવે તેને તે ખાઈ જાય. ૩ પછી નરાંતકે વિભીષણનું રૂપ લઈને અંગદ, હનુમાન તથા મુઝીવને પકડવા ગયો. તેની માયા કોઈના જાણવામાં આવી નહી, સર્વે વિભીષણ ધારીને તેને મળ્યા. ૪

દોહા-તેહિ અવસર જાગે લષણ, દેશ્વા સેનવિનાશ ।

અહિરાવણ છલ પવનસુત, સમુદ્રત ઉડા અકાશ ॥ ૨૦૮ ॥

તે સમયે લક્ષ્મણની મુઠ્ઠા ઉતરવાથી જાગૃત થતાં તેમણે પોતાની સેનાનો નાશ થઈ ગયેલો જોયો. પછી હનુમાનજીએ અહિરાવણના જેવું આ પણ કપટ છે એમ સમજીને તે આકાશમાં ઉડ્યા.

ચો-મરજેઝ જાય મયંકર ભારી, ફટેઝ હૃદય સુનિ નિશિચર જ્ઞારી ।

માયાહૃત શર લષણ પવારા, ડઘરે કપટકપાટ અપારા ॥

નારાન્તકકૈ માયા વીતી, ગયઝ યજ્ઞશાલા અતિપ્રીતી ।

સ્વોજાસિ તવ સામગ્રી તાકી, કીન્હ અરમ્ભ વિજય નિજતાકી ॥

યજ્ઞ આસુરી તેહિ તવ ઠાના, પશુ સમૂહ બલિ કારણ આના ।

મયે નિશામુખ શ્રમ વશ સૈના, ફિરે સુમિરિ સવ રાજિવનૈના ॥

તુસ્ત અહીશ રામપહૈં આયે, સહિત અની પ્રમુ પદ શિર નાયે ।

કૃપાઅયન નિરસે મૃગશાસ્ત્રા, પ્રમુ શ્રમ છીનદીન અભિલાષા ॥

હનુમાનજીએ આકાશમાં જઈને લાગે ગર્જના કરી તે સાંભળીને રાક્ષસોનાં હૃદય ફાટવા લાગ્યાં. પછી લક્ષ્મણજીએ માયાને દૂર કરનારું એક બાણ મારતાંજ નરાંતકનું કપટરૂપી કમાડ ઉઘડી ગયું. ૧ નરાંતકની માયા દૂર થઈ જવાથી તે ત્યાંથી પ્રીતિપૂર્વક યજ્ઞશાળામાં ગયો અને યજ્ઞની સર્વ સામગ્રી શો-

ધી મંગાવીને પોતાનો વિજય થવાને વાસ્તે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. ૨ તેણે આસુરી યજ્ઞ કરવા માંડેલો હોવાથી બલિદાન દેવાને વાસ્તે અનેક પશુઓ મંગાવ્યાં. શ્રમ વશ્ય થયેલી વાનરોની સેના રાત્રિ પડવાથી રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરતી પાછી ફરી. ૩ લક્ષ્મણજી સેના સહિત રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા અને સર્વે પ્રભુને પગે લાગ્યા. રામચંદ્રજીએ સેના સામું કૃપા દૃષ્ટિથી જોયું કે તુરત સર્વેનો શ્રમ ટળી જઈ ઉત્સાહ આવ્યો. ૪

દોહા—ટિકહુ થલનિ સવસન કહા, સુખતાગર રઘુનાથ ।

પાય સુ આયસુ ખાલુ કપિ, ચલે સુમિરિ ગુણ ગાથ ॥૨૦૧॥

સુખના સમુદ્રરૂપ રામચંદ્રજીએ સર્વને પોતપોતાના સ્થાનપર જવાનું કહેતાં સર્વે રીછો તથા વાનરો શ્રી રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરતા પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા. ૨૦૯

ચો—તવ રઘુરાજ અનુજ ડરલાવા, નિજ આસન સમીપ વૈઠાવા ।

મયવાસુત સુત અરુ હનુમાના, ઇનસમ માગ્યવંત નહિ આના ॥

અમલામ્બુજ પદગાહિ નિજપાની, પરશે સવાને સનેહ ભવાની ।

જામ્બવન્ત લંકેશ હરીશા, પ્રભુસમીપ સવ મુદિત મુનીશા ॥

અનુજ સલા નારાન્તક કરણી, યુદ્ધ પ્રબલતા વહુ વિધિ વરણી ।

શિવપ્રતાપ તેહિ અમિતપ્રતાપા, મરણ ન દીન્હે બહુસન્તાપા ॥

સુને વચન રઘુપતિ મુસકાને, અતિ સનેહ દરિચરિત વચાને ।

મુનહુ સકલ હમ શમ્ભુનઆના, જિનહિં ભેદતે વશ અજ્ઞાના ॥

પછી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને છાતીએ લગાવીને પોતાના આસનની પાસે બેસાડ્યા. અંગદ અને હનુમાનજીના જેવો ભાગ્યશાળી તો બીજો કોઈ પણ નહી. ૧ હે પાર્વતી ! તેઓ રામચંદ્રજીનાં નિર્મળ ચરણ કમળોને પોતાના હાથથી ઝાલીને દાખવા લાગ્યા. હે ભરદ્વાજ મુનિ ! જાંબવાન, વિલીપણ અને સુગ્રીવ એઓ આનંદથી રામચંદ્રજીની પાસે બેઠા હતા. ૨ લક્ષ્મણજીએ, વિલીપણે અને સુગ્રીવે નરાંતકની કરણી તથા તેની યુદ્ધ સમયની પ્રબળતા ઘણી ઘણી રીતે વર્ણવીને કહ્યું કે “ સદાશિવના પ્રતાપથી નરાંતકનો પ્રભાવ અપાર છે, તેથી તેનું મરણ થતું નથી અને આપણને બહુ દુઃખ દે છે. ” ૩. તેઓનાં વચનો સાંભળીને રામચંદ્રજી હસ્યા અને અત્યંત પ્રેમથી સદાશિવનાં ચરિત્રોનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. પછી તે બોલ્યા કે—

“ તમે સર્વે સાંભળો. હું અને સદાશિવ બુદ્ધા નથી, અમારામાં જે ભેદ ગણે છે તેને અજ્ઞાન બાળવો. ૪.

દોહા—જે સુમિરહિ શિવસહ ઉમા તે જાનહુ મમપ્રીય !

શંકર ભજહિ સો મોહિ ભજહિ, મોહિ સો શંભુ અતીય ॥૨૧૦॥

જે પાર્વતી સહિત સદાશિવનું સ્મરણ કરે છે તે મને પણ પ્રિય છે, જે સદાશિવનું ભજન કરે છે તે માફજ ભજન કરે છે એમ બાળુને. સદાશિવ મારાથી પણ અધિક છે. ૨૧૦

ચોં—ચારિ પદારથ કરતલ તાકે, વસાહિ મહેશ ઉમા ઉર જાકે ।

જો મમ પ્રણ શિવ સદાનિવાહા, સો જય દેવ ન સંશય આહા ॥

સુખ કલત્ર જય વિજય વિભૂતી, શંકર સુમિરત હોય અકૂતી ।

ભક્તિ મોરે શંકર આધીના, બલાધીન જિમિ જીવન મીના ॥

કહ આશ્ચર્ય નરાન્તક એહા, મોપર ગિરિપતિ પરમ સનેહા ।

સુમિરહુ સદા ત્રિશ્વ ઇક નાથા, કપટ ત્યાગિ નાવહુ સબ માથા ॥

હોઈહિ વિજય ધીર મન ધરહુ, વેગિ ઉપાવ પાવ સુખ કરહુ ।

શંભુઉપાસન કર મમ દાહા, તાત હૃદય ધરિ દૃઢ વિશ્વાસા ॥

જેના હૃદયમાં શિવ તથા પાર્વતી વસે છે, તેને ચારે પદાર્થો (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ) હથેળીમાંજ છે. જે સદાશિવે માફ ‘પણુ’ રાખેલું છે તેજ આપણને વિજય આપશે, એમાં કશો સંદેહ નથી. ૧ સુખ. સ્ત્રી, વિજય અને ઐશ્વર્ય એ સર્વ સદાશિવનું સ્મરણ કરતાં સહજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ માછલાંનું જીવન જળને આધીન છે, તેમ મારી ભક્તિ સદાશિવને આધીન છે. ૨ નરાન્તક એવો બળવાન છે તેમાં શી નવાઈ છે? મારાપર સદાશિવનો ઘણો પ્રેમ છે. તમે સર્વ કપટ તજીને એક સદાશિવનું સ્મરણ કરો અને ભેમનેજ માથાં નમાવો. ૩. તેથી આપણો વિજય થશે, મનમાં ધોરજ ધરે અને સુખને વાસ્તે જલદી ઉપાય કરો. હે તાત ! જે શંકરની ઉપાસના કરે છે તે મારા દાસ છે, તે વિષે તમે હૃદયમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખજો. ૪

દોહા—જો નર ચાહત ભક્તિ મમ, સો છલ કપટ દુરાઈ ।

શિવાસમેત ગિરીશપદ, નિશિદિન રહુ મનલાઈ ॥૨૧૧॥

જે માણસ મારી ભક્તિને ઇચ્છતા હોય તેઓએ છળ કપટ તજીને સદાશિવ તથા પાર્વતીના ચરણોમાં રાત દિવસ મન લગાવીને રહેવું બેઠવું. ૨૧૧

ચો-મન ક્રમ વચન શમ્ભુપદઆશા, કરહિ તાહિ ઊર સવ ગુણવાસા ।
 નિર્ભય કરિ જો હરિપદ નેહ, તા ઊર રમાસહિત મમ ગેહ ॥
 ભવવારિધિ લાંઘિહિ વિનુ સેવહિ, યહ વિચારિબુધ જન ભવ સેવહિ ।
 ભવભંજન યહ હિત ઉપદેશા, અનુજહિ સર્વહિ બુઝાવ રમેશા ॥
 ધ્રુવવાળી સુનિ અતિ સુખ પાવા, અદિપતિ રામચરણ શિરનાવા ।
 અંગદ દનુમાન નલ નીલા, કપિપતિ અરુ ઋક્ષેશસુશીલા ॥
 સહિત વિભીષણ રાજન સાતા, સુન શ્રીમુખ હરયશ વિરુયાતા ।
 રામહિ શિવહિ એક જે જાને, ભયતજે નામ જપત હરપાને ॥

જે મન કર્મ વચનથી શંકરનાં ચરણો સેવે છે તેના હૃદયમાં સઘળા ગુણો નિવાસ કરે છે. જે નિર્ભયપણે શંકરનાં ચરણોમાં પ્રેમ રાખે છે તેના હૃદયમાં લક્ષ્મી સહિત મારો નિવાસ છે. ૧ એવા માણસો વગર પ્રયાસે આ ભવસાગર તરી જાય છે એમ વિચારીને ડાહ્યા માણસો સદાશિવને ભજે છે. ” જન્મ મરણને નષ્ટ કરનારો એવો હિતકારી ઉપદેશ રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને તથા સુગ્રીવ અને વિલીષણને કહી સાંભળાવ્યો. ૨ રામચંદ્રજીની અચળ વાણી સાંભળીને તેઓ ઘણું સુખ પામ્યા અને લક્ષ્મણજીએ રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું, અંગદ, હનુમાનજી, નળ, નીલ, સુગ્રીવ, જાંબવાન, ૩. અને વિલીષણ એ સાત જણા શ્રી રામચંદ્રજીના મુખથી સદાશિવના યશ સાંભળીને રામચંદ્રજી અને શંકરને એકરૂપ જાણી નિર્ભય થઈ આનંદથી રામનામનો જપ કરવા લાગ્યા. ૪

દોહા—કહત સુનત ઇતિહાસ શુચિ, નિશિ બીતી યુગયામ ।

સ્વગપતિ આયે દેવઋષિ, જિત શોભિત શ્રીરામ ॥૨૧૨॥

હે ગરુડજી ! એવો પવિત્ર ઉપદેશ કહેતાં તથા સાંભળતાં એ પહોર રાત વીતી ગઈ. તે સમયે રામચંદ્રજીની પાસે નારદજી આવ્યા. ૨૧૧

ચા-રામ લષણ સુખસીવ વિરાજે, માર અપાર નિહારત લાજે ।

નિરાશ માનિ મુનિહૃદયસનાથા, ઉઠે હરણિ પ્રભુ રઘુકુલનાથા ॥
 શીશનાઈ પ્રભુ આસન દીન્હા, આંશિષ પાડે હર્ષિ હિત કીન્હા ।
 મુનિ નીકે હરિરૂપ વિલોકા, યથા ઇન્દુ લલિત સુખલહ કોકા ॥
 પુલકિ ગાત તવ કહ ઋષિરાજા, સુનહુ નાથ આયડે જોહિ કાજા ।
 ચતુરાનન પઠવા મોહિ સ્વામી, યદાપિ કૃપાનિધિ અન્તર્યામી ॥

સદા અનાથ નાથ ભગવાના, વિનય ત્રિરંચિ કરિય પરિમાના ।

જબલગિ હોન પ્રભાત ન પાવહિં, તબલગિ હરિહરિસુત લૈ આવહિં ॥

ઐવા સુખની સીમારૂપ રામ લક્ષ્મણજી બિરાજ્યા હતા જેમને જોઈને અનેક કામદેવો પણ લજ્જાય તેઓને જોઈને નારદજી મનમાં કૃતાર્થ થયા. નારદજીને જોઈને રામચંદ્રજી હર્ષ પામીને ઉઠ્યા. ૧ પ્રભુએ માથું નમાવીને તેમને આસન આપ્યું અને નારદજીની આશિષ પામીને હર્ષથી પોતાનું હિત માન્યું. જેમ ચક્રોર પક્ષી ચંદ્રને જોઈને સુખ પામે તેમ નારદજી રામચંદ્રજીને જોઈને સુખ પામ્યા. ૨ પછી નારદજીએ પુલકાયમાન થઈને કહ્યું કે—“ હે નાથ ! હું જે કામને વાસ્તે આવ્યો છું તે સાંભળો. હે કૃપાનિધિ ! જે કે તમે અંતર્યામી છો તોપણ મને બ્રહ્માએ અહીં મોકલ્યો છે. ૩ હે સર્વદા અનાથોના નાથ ભગવાન ! બ્રહ્માની વિનંતિ ધ્યાનમાં ધરો, અને પ્રભાત થતા પહેલાં કોઈ વાનર સુગ્રીવના પુત્ર દધિબળને અહીં લઈ આવે એવો ઉપાય કરો. ૪

દોહા—જપત નિરન્તર નામ તબ, સો જાનહુ ભગવાન ॥

વિધિ વર હિત ઇતઆનિયે, તેહિ કહૈ કૃપાનિધાન ॥ ૨૧૩ ॥

હે કૃપાનિધાન ! એ દધિબળ નિરંતર તમારું નામ જપે છે તે તમે જાણો છો. બ્રહ્માએ નરાંતકને વરદાન આપેલું છે વાસ્તે દધિબળને અહીં બોલાવો. ૨૧૩

ચો—નરાન્તક વધ હૈ તેહિ હાથા, દધિબલ નામ ભક્ત તવ નાથા ।

નાથ બહુત યહિ સ્વલહિ સ્વિલાવા, રણ વિલોકિં દેવન દુઃખપાવા ॥

અવ રઘુવીર કરહુ સોઈ વાતા, વિનુ પ્રયાસ રિપુ મરહ પ્રમાતા ॥

તેહિ સન તુમાહિં ન સોહ લરાઈ, દધિબલ સમ્મુખ કરહુ બુલાઈ ॥

સવિનય નાઈ શીશ વર ભાષી, ગવને મુનિ પ્રભુ છાવિ ઝરરાસી ।

નારદ ગયે જબહિં વિંધિ લોકા, વાયુતનયતન રામ વિલોકા ॥

તાત તુરત તુમ ગવનહુ તહવાઈ, વારિધિમહ ઘૌરાગિરિ જહવાઈ ।

તહૈ દધિબલ રહ ધ્યાન લગાયે, વહુત દિવસ ચલિગયે સુભાયે ॥

હે નાથ ! એ તમારા ભક્ત દધિબળને હાથે નરાંતકનું મરણ છે. હે પ્રભુ ! એ બળને યુદ્ધમાં બહુ બેલાવ્યો છે, તેનું યુદ્ધ દેખીને દેવતાઓ દુઃખ પામ્યા છે. ૧. હે રઘુનાથજી હવે એ શત્રુ વગર પ્રયત્ને પ્રભાતમાંજ મરણ પામે એટલા માટે મેં કહ્યો તે ઉપાય કરો. તમે નરાંતકને મારી નાંખ

વાને સમર્થ છે, પણ તેની સાથે લડાઈ કરવી આપને શોભે નહીં માટે દધિ-
બળને બોલાવીને તેની સામે કરી દો. ” ૨. એ પ્રમાણે નારદજી શ્રેષ્ઠ ભાષ-
ણથી રામચંદ્રજીને વિનાંતિ કરીને પછી હૃદયમાં તેમની છબિ રાખીને ત્યાંથી
ગયા. નારદજી ગયા એટલે રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીની સામે જોઈને કહ્યું કે-
૩. “તાત ! તમે જ્યાં સમુદ્રની અંદર ધવળગિરિ છે ત્યાં જાઓ. ત્યાં દધિબળ
મારું ધ્યાન ધરી રહ્યો છે, ધ્યાન કરતાં તેને ઘણા દિવસ વીતી ગયા છે. ૪

દોહા-અહૈ તપોવલ તેજસ્વી, તાત તામુ ઢિગજાઈ ।

મન પ્રસન્ન કરિ ચતુરાઈ, આનહુ વેગિ બુલાઈ ॥ ૨૧૪ ॥

હે તાત હનુમાનજી ! એ દધિબળ તપોબળને લીધે ઘણો તેજસ્વી છે માટે
તેની પાસે જઈ ચતુરાઈથી તેનું મન પ્રસન્ન કરીને તેને જલદી અહીં
બોલાવી લાવો. ” ૨૧૪

ચો-પવનકુમાર પાઈ અનુશાસન, ચલે વન્દિ પદ હરપિ ઉદાસન ।

વેગવન્ત ધાવા કપિ કૈસે, વર નરાચ દધિમુતતે જૈસે ॥

લોક અર્ધ ઘટિકા તેહિ ઠામા, પહુંચે વાયુપુત્ર વલધામા ।

દેશિ તરણિસમ તામુ પ્રકાશા, ઠાઠ ભયડ કપિ મંદિરપાસા ॥

દળડ યુગલ કપિ અસ્થિત રહેઝ, હિયમહૈ રામ રામ અસ કહેઝ ॥

ઉત રણ હોઈ હોત પ્રભાતા, ઇત ઇનકર ચિત હરિપદ રાતા ॥

ક્ષણ ઇક કપિ મન કાન્હ વિચારા, પ્રભુપહું ચલિયે કવન પ્રકારા ।

જો ગૃહસહિત ચલહું લૈ યેહી, નહિં અસ આયમુ ભક્ત સનેહી ॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજીની આજ્ઞા થતાં હર્ષ પામી રામચંદ્રજીનાં ચર-
ણોમાં પ્રણામ કરીને હનુમાનજી આડ્યા. તે જેમ શ્રેષ્ઠ બાણ દોડે તેમ દધિ-
બળ પાસે જવાને ઘણા વેગથી દોડ્યા. ૧ બળના ધામરૂપ હનુમાનજી સાડા
ત્રણ ઘડીમાં દધિબળ પાસે જઈ પોહોંચ્યા. તેનો સૂર્યના જેવો પ્રકાશ જોઈને
હનુમાનજી તેના આશ્રમ પાસે ઉભા રહ્યા. ૨ હનુમાનજી હૃદયમાં ‘રામ રામ’
એમ જપ કરતા ત્યાં બે ઘડી સુધી ઉભા રહ્યા. લંકામાં પ્રભાત થતાંજ યુદ્ધ
થવાનું છે અને અહીં હનુમાનજીનું મન પ્રભુનાં ચરણોમાં પ્રેમ લગાવી રહ્યું
છે. ૩ હનુમાનજી ક્ષણવાર મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-“હવે હું દધિ-
બળને રામચંદ્રજીની પાસે શી રીતે લઈ જાઉં? જો એને ઘર સહિત અહીંથી
ઉપાડી જાઉં તો તેમ કરવાની પ્રભુની આજ્ઞા નથી.” ૪

દોહા-બુધ જન શીશ શિરોરતન, અતિ લજાત મુનિરાઝ ॥

તાહિ જગાવન હેત તબ, કીન્હે અમિત ઉપાઝ ॥ ૨૧૫ ॥

હે ભરદ્વાજમુનિ ! ડાહ્યા માણસોના શિરોમણિ હનુમાનજીએ અત્યંત લ-
બતાં લબતાં દધિબળને ધ્યાનમાંથી જગાડવાને વાસ્તે અનેક ઉપાયો કર્યા. ૨૧૫

ચો-અચલ ધ્યાન કપિ તામુ પ્રમાના, તજિ પ્રવીણતા મજિ ભગવાના ।

રામચરણ ચિત કપિ વર દયઝ, દણ્ડ એક ઔરો ચલિગયઝ ॥

વિધિપ્રેરિત દધિબલ લઘુ શંકા, કરન ઉઠેડ દેસા મટ બંકા ।

જય શ્રીરામ વાયુસુત બોલા, મુનિ દધિબલ નિજ લોચન સોલા ॥

બૂઝિ હરિહિ કીશહિ ઝરલાઈ, કહી પરસ્પર દોઝ કુશલાઈ ।

પુનિ હનુમાન કહેડ મુન ભ્રાતા, ચલહુ વિલોકન ત્રિભુવન ત્રાતા ॥

માનુજ નાથ સુખદ પદ કંજા, જિન મકરન્દ શિલા અઘગંજા ।

જેહિ લગિ તપ કીન્હેડ વહુકાલા, સો તુમપર અનુકૂલ કૃપાલા ॥

દધિબળનું અચળ ધ્યાન બાળીને હનુમાનજી પોતાની પ્રવીણતા છોડી
દઈને રામચંદ્રજીનું ભજન કરવા લાગ્યા અને રામનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવ્યું.
તેટલામાં બીજી એક ઘડીપણ વીતી ગઈ. ૧ દેવની પ્રેરણાથી દધિબળ લઘુશંકા
કરવાને ઉઠ્યો તેને રણબંકા હનુમાનજીએ બોધને ‘ જય શ્રીરામ ’ કહ્યું. એ
સાંભળીને દધિબળે આંખ્યો ઉઘાડી. ૨ દધિબળે હનુમાનજીને છાતીએ લગા-
વીને બંનેએ પરસ્પર કુશળતા પૂછી. પછી હનુમાનજી બોલ્યા કે—“ ભાઈ !
સાંભળો. ત્રેલોક્યના રક્ષક રામચંદ્રજીનું દર્શન કરવાને ચાલો. ૩ લક્ષ્મણજી
સહિત રામચંદ્રજીનાં ચરણકમળો કે જેણે પોતાની ચરણરજથી અહલ્યાનું
પાપ નષ્ટ કરી નાંખ્યું અને જેને માટે તમે બહુ કાળ સુધી તપ કર્યું છે, તે
કૃપાળુ રામચંદ્રજી તમોને અનુકૂળ થયા છે. ૪

દોહા-ધૂરજટી હૃદમાનસર, વસત હંસ ઇવ જોડ ॥

સાદર તુમ કહૈલેન લગિ, પઠવા માર્હિ પ્રમુસોડ ॥ ૨૧૬ ॥

જે સદાશિવના હૃદયરૂપી માનસ સરોવરમાં હંસની પેઠે વસેછે, તે પ્ર-
ભુ રામચંદ્રજીએ પ્રીતિપૂર્વક તમને લઈ જવાને વાસ્તે મને અહીં મોકલ્યો છે.”

ચો-મુનિ શુભ વચન સુકંઠ કુમારા, હરિ પહૈં હરિસંગ તુરત સિધારા ।

આયે નાથ નિકટ મૃગશાસ્ત્રા, દેસે પદ જે હર હિય રાસા ॥

રહેડ ચરણ ગહિ પ્રીતિ સમેતા, દધિબલ નિરસેડ કૃપાનિકેતા ।

સાનુજ હર્ષિ મિલે સુલકંજા, તાસુ પાણિગહિ નિજ કર કંજા ॥
 બેઠે તાહિ નિકટ બેઠાવા, તેહિ અવસર સુકંઠ તહૈ આવા ।
 નિરસિ તનય કપિ પતિ હરપાના, મિલત પ્રેમ નહિ જાય બલ્લાના ॥
 ગડમણિ પત્રગ જનુ પુનિ પાર્શ્વ, દેહી દેહ મીન જલજાઈ ।
 સુલ સુગ્રીવ લહેડ પ્રભુ મેટે, અવગુણ ત્રીન તાહિ ક્ષણ મેટે ॥

એવાં હનુમાનજીનાં શુભ વચનો સાંભળીને સુગ્રીવનો પુત્ર દધિબળ હનુમાનજીની સાથે રામચંદ્રજી પાસે જવાને આલ્યો. બન્ને જણે રામચંદ્રજીની પાસે આવીને તેમનાં ચરણો કે જેને સદાશિવે હૃદયમાં રાખ્યાં છે તેનાં દર્શન કર્યાં. ૧ દધિબળ કૃપાના ધામરૂપ રામચંદ્રજીને જોઈને પ્રીતિપૂર્વક તેમનાં ચરણ પકડી રહ્યાં, લક્ષ્મણજી સહિત સુખના પુંજરૂપ રામચંદ્રજી પોતાના હસ્તકમળવડે દધિબળના હાથ આવીને મળ્યા. ૨ રામલક્ષ્મણે બેસીને દધિબળને પાસે બેસાડ્યો. તે સમયે સુગ્રીવ ત્યાં આવ્યો. તે પોતાના પુત્રને જોઈને ઘણું હર્ષ પામ્યો, તેને મળતી વખતના પ્રેમનાં વળાણ કરી શકાય તેમ નથી. ૩ જેમ બોલાઓલો મણિ પામીને સર્પ રાજ થાય, જેમ ગયેલા પ્રાણ પાછા પામીને દેહ રાજ થાય, અને જેમ જતું રહેલું જળ પામીને માછલું રાજ થાય, તેમ દધિબળને દેખીને સુગ્રીવ સુખ પામ્યો. દધિબળ રામચંદ્રજીને મળ્યો તેજ ક્ષણે તેના ત્રણે પ્રકારના તાપ ટળી ગયા. ૪

સો-દધિબલ વાલિકુમાર, મિલે પરસ્પર હર્ષિહિય ॥

મયડ આઈ મિનુસાર, ન્હાઈ સર્વનિ પ્રભુપદ ગહે ॥

દધિબળ અને અંગદ પણ હૃદયમાં હરણાઈને પરસ્પર મળ્યા. એટલામાં પ્રભાત થતાં સર્વે યોદ્ધાઓએ ન્હાઈ આવીને રામચંદ્રજીનાં ચરણો પકડ્યાં.

સો-જહૈં તહૈં સમર કરન વનચારી, ચલે કહત જય લપણ સ્વરાસી ।

વહાં નરાન્તક પ્રાત મવોધા, રથ ચઢિ ચલેડ મયંકર યોધા ॥

નિશિચર અની સુમટૈં સંગતાકે, આયુધ અસ્થિલ મયાનક વાકે ।

મહિ સંગ્રામ નિશાચર ઠાઢે, અસિત મેઘસય અતિ રિસવાઢે ॥

સ્ત્રી માયા તેહ ગાત છિપાવા, મયડ પ્રગટ જન્મ પ્રભુદિગ આવા ।

દધિબલ લલા સલા ચલિઆયડ, મુજા પસારિ હર્ષિ ડઠિ ધાયડ ॥

નારાન્તકદુ દીલ ગુરુ ભાઈ, મુદિત મિલે રર ડમય અઘાઈ ।

નિદિ પ્રેમ વૃક્ષિ કુશલાતા, નિજ નિજ દશા કીન વિસ્વાતા ॥

‘ રામ લક્ષ્મણની જય ’ એમ બોલતા વાનરો જ્યાં ત્યાં યુદ્ધ કરવાને આજ્ઞા. લયંકર ચોક્કો નરાંતક પણ પ્રાતાઃકાળ થયેલો જાણીને રથમાં બેસીને લડવાને આજ્ઞો. ૧ લયંકર અને રણગંડા હઠીલા ચોદ્ધાઓ સઘળાં આયુધો લઈને નરાંતકની સાથે આજ્ઞા, તેઓ અત્યંત ક્રોધાતુર થયેલા અને મેઘ સમાન કાળા રાક્ષસો રણક્ષેત્રમાં જઈને ઉભા. ૨ નરાંતક માયા કરીને પોતાનું શરીર છુપાવીને વાનરોની સેનામાં ગયો, તે છેક રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો ત્યારે પ્રગટ થયો, તે મિત્રને આજ્ઞો આવતો જોઈને દાઢબળ તેને મળવાને વાસ્તે હર્ષપૂર્વક ઉઠી હાથ પસારીને સામે દોડ્યો. ૩ નરાંતક પોતાના ગુરૂભાઈને જોઈને આનંદથી છાતીએ લગાવીને મળ્યો. એ પ્રમાણે પ્રેમપૂર્વક ભેટી પરસ્પર કુશળતા પૂછીને પોતપોતાની સ્થિતિ કહી સંભળાવી. ૪

દોહા-હરિપતિ પૂત પ્રવીણ અતિ, સુનિ તેહિ મુલ્લ વિરુયાત ॥

લગે તુજાવન મિત્ર કરે, સુનહુ કીયપતિ બાત ॥ ૨૧૭ ॥

હે ગરૂડજી ! દક્ષિણ અત્યંત ચતુર હોવાથી પોતાના મિત્ર નરાંતકના મોઢાથી તેની સઘળી હઠીકત સાંભળીને તેને સમજાવવા લાગ્યો કે—

ચો-વંશ સ્વભાવ સત્ય કવિ કહઈ, ફલ પિયૂષ વિષ વેલિ ન લહઈ ।

સમુજ્ઞહુ તાત વિચારિ નિદાના, કિયે અનીતિ ન જગ કલ્યાના ॥

પિતુ ચરિત્ર સમુજ્ઞહુ મનમાઈ, રામ વિરોધ કતેહુ જય નાઈ ।

તુમ પ્રવીણ મા મતિભ્રમ કેસે, કૂપ ધસત વિકવાટ અનૈસે ॥

તુમહુ કીન્હ દિનચારિ લહાઈ, જાનેઝ માલુ કીશ વલ માઈ ।

તજિ કુમંત્ર સમ્ભવ અજ્ઞાના, કહહુ પાહિ રઘુવર ભગવાના ॥

સફલ કરહુ ભવ પ્રભુપદ પરશી, કરિહૈ અભય તોહિ સમદરશી ।

માનહુ શીલ મોરિ સુલકારી, પ્રણતપાલ રઘુવીર સ્વરાશી ॥

“ હે તાત ! કવિઓ વંશના સ્વભાવની વાત સત્ય કહેછે કે-ઝેરની વેલીને કદિપણુ અમૃતક્ષણ થાય નહી. માટે તું વિચાર કરીને જરૂર સમજ કે જગતમાં અનીતિ કરવાથી કલ્યાણ થતું નથી. ૧ તું તારા પિતાના ચરિત્રનો જ વિચાર કરી જો, કે રામચંદ્રજી સાથે વિરોધ કરવામાં કદીપણુ જય થતો નથી. તું ચતુર છે, તેમ છતાં જેમ ઘેટાં દેખાદેખી કૂવામાં પડે છે તેમ તારી મતિ પણ ભ્રમિત થઈ ગઈ છે. ૨ ભાઈ ! તે પણ ચાર દિવસ સુધી લડાઈ કરી, તેથી તે વાનરો તથા રીંછોનું બળ જાણ્યું છે. માટે હવે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન ભ્રમેલા ખરાબ વિચાર છોડી દઈને રામચંદ્રજીની પાસે આવીને ‘ પાહિ પાહિ ’

(રક્ષા કરો રક્ષા કરો) એમ કહે. ૩ અને રામચંદ્રજીનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરીને જન્મ સંકળ કરી લે, જેથી સમદર્શી રામચંદ્રજી તને નિર્ભય કરી દેશે. તું મારી સુખકારી શીખામણ માન, રામચંદ્રજી પ્રણતપાળ છે. ૪

દોહા-શારંગી શર તરણિ સમ, દશમુખ વપુ સ્વગ લેખ ॥

जरत राखु यहि समय तुंव, करि विज्ञान विशेष ॥ २१८ ॥

રામચંદ્રજીનાં સૂર્ય સમાન બાણોથી રાવણનું પક્ષીઓ જેવું શરીર બળી જવા લાગ્યું છે, તેને આ સમયે તું વિશેષ જ્ઞાન ધરીને બચાવ. ” ૨૧૮

ચો-સુનત વચન ગુરુ ભ્રાતા કેરા, નારાન્તક મા ક્રોધ ઘનેરા ।

कहनलाग खल ताहि कुभाँती, सहज समीत कीश दिन राती ॥

वालिहि हतेउ जौन तपधारी, भा अंगद तिन्ह आज्ञाकारी ।

दधिबल यह वानर कुलरीती, हमरे करहि न अरिसन प्रीती ॥

यह कहि प्रभु सन्मुख सो भाबा, दधिबल लूम लपेटि टिकावा ।

नारान्तक कह रे शठ वानर, तव तमु नहीं मोर डर कादर ॥

छाँडहुँ मूढ समुझि गुरुभाई, कहि अस पेलि चला कठिनाई ।

तव सुकंठसुत क्रोधित भयऊ, सपदि कूदि आगे गहि लयऊ ॥

ગુરુભાઈનાં એવાં વચનો સાંભળીને નરાંતકને ઘણોજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, પછી તે બળ કહેવા લાગ્યો કે—“ તારી પેઠેજ વાનરની બત રાતદિવસ બી-કણ રહેછે. ૧ હે દધિબળ ! જે તપસ્વીએ વાળીને મારી નાંખ્યો છે, તેનોજ અંગદ આજ્ઞાકારી થયો છે. એવી તમે વાનરોના કુળની રીતિ છે. તમારી પેઠે અમે શત્રુ સાથે પ્રીતિ કદી કરીએજ નહી. ” ૨ એટલું બોલીને તે રામચંદ્રજી સામે દોડ્યો, પણ દધિબળે તેને પૂછડાથી લપેટીને અટકાવી રાખ્યો, તેથી તે બોલ્યો કે—“ અરે શઠ વાનર ! કાયર ! તારા મનમાં મારી બીક નથી ? ૩ અરે મૂઢ ! તને ગુરુભાઈ બાણીને જવા દઉં છું. ” એમ કહી બળાત્કારથી દધિબળને તરછોડીને નરાંતક આગળ ચાલ્યો, તેથી દધિબળે ક્રોધ કરીને તુરત કદી તેની આગળ જઈને તેને પકડી લીધો. ૪

દોહા-નારાન્તક દધિબલભિરે, નિરસિ ખાલુ અરુ કીશ ॥

लगे लरन संग निशिचरन, कहिजय श्री जगदीश ॥ २१९ ॥

નરાંતકને અને દધિબળને લડતા બેઠેને રીંછો તથા વાનરો ‘જય પ્રભુ’ કહીને રાક્ષસોની સાથે લડવા લાગ્યા. ૨૧૯

छंद-कपि शूरसंहारे शिलनिमारि, बहुमर्दिकरे शिकतापहारि ।

भट विहवाबलवासी जितेक, कपि मारि गिराये बचे नएक ॥

रहे एकाकी मनुजादवीर, किय द्वन्द्व युद्ध उरगादधीर ।

दोउ लरत लहैं छवि एक भाँति, गिरि कज्जल कंचन उभय गाति ॥

युग घटिका ऊपर एक याम, दोउभिरे समर बल योगधाम ।

पुनिभा अलक्ष सो करत युद्ध, बलवन्त उभय श्रमगत सकुद्ध ॥

कह पट प्रकार श्रुति युद्ध रीति, सुख माने उमुर देखत सुप्रीति ।

लखि पुत्र इकाकी पुलकि गात, कह वालि अनुज अति हर्ष बात ॥३३॥

वानरेश्वर शिलाशो भारीभारीने धनु राक्षसोनु' मर्दन करी नांभीने रजसमान करी नांभ्या. विहवाबल नगरना जेटला योद्धा हुता ते सर्वने भारी पाउया, ओके जय्यो नही. हे धीर गजउल ! इक्त ओकलो नरान्तक रह्यो, ते दधिजगनी साथे द्वंद्वयुद्ध करवा लाग्यो. जन्ने जणु लडती वधते तेओनी छवि अनेक प्रकारनी देखाती हुती, तेओ जणु काजगना पर्वत साथे सोनानो पर्वत लडतो होय ओवा देखाता हुता. जन्ने भडा जणवान लडवैयाओ ओक पोहार जन्ने जे घडी सुधी लड्या, पछी जन्ने जणवान श्रमित अने क्रोधायमान वीरोंमांथी ओक (नरान्तक) अदृश्य थछ गयो. श्रुतिओमां जे छ प्रकारना युद्धनी रीति कहेवी छे ते प्रमाणेनु' आ युद्ध जेधने देवताओ प्रसन्न थया. दधिजगने ओकलो जेधने तेनो पिता सुग्रीव शोभांचित थछ आनंद पाभीने ओड्यो.

दोहा-जाम्बवन्त सन वचन मृदु, कहैउ सुकण्ठ पुकारि ॥

कहहु तात दधिबल कबहि, दनुजीह डारिहि मारि ॥ २२० ॥

सुग्रीवे जणवानने पोकारीने डोभण वचनोथी कह्युं के—“ हे तात ! हुवे दधिजग नरान्तकने क्यारे भारी नांभ्यो ते कहे. २२०

चो०-समर करत लागी अति बारा, यह सुनि बोलैउ ऋक्षभुवारा ।

क्षणक हृदय धरु धीर कपीशा, दधिबल गुरुसन लही अशीशा ॥

सो अवसर अब आय तुलाना, एक पलक्रमहँ मरहि अयाना ।

सुनि हरीश मनमहँ अति हरपे, तबहीं विबुध सुमन बहु वरपे ॥

दधिबल धन्य भुजाबल तोरा, रणकौतूहल कीन्ह न थोरा ॥

हरि अस्तुति सुनि हरि अरिकोपा, कपिहि सहित खल भयउ अलोपा ॥

યોજન અયુતઅષ્ટ નમ જાઈ, દધિવલ સુમિરિ હૃદય રઘુરાઈ ।

ગહિ મનુજાદ ભૂમિપર ડારા, કરિ ચિકાર તેહિ મરતી બારા ॥

એ બંનેને યુદ્ધ કરતાં ઘણીવાર લાગી. ” એ સાંભળીને બાંધવાન બોલ્યો કે—હે કપીશ્વર ! તમે ક્ષણવાર ધીરજ ધરો, દધિબળ ગરૂની આશિષ પામેલો છે. ૧ તે આશિષ ફળિભૂત થવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે, હવે એ મુર્ખ એક પળવારમાં મરી જશે. ” એ સાંભળીને સુગ્રીવ મનમાં રાજી થયો, અને દેવતાઓએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. ૨ દેવતાઓ વખાણ કરવા લાગ્યા કે—“ દધિબળ ! તારી જીભઓના બળને ધન્ય છે, તે યુદ્ધમાં ઘણુંજ કુલુહળ મચાવી દીધું છે. ” એવાં દધિબળનાં વખાણ સાંભળીને નરાંતક ઘણો કોપ્યો અને દધિબળને ઉપાડી લઈ જઈને અદૃશ્ય થઈ ગયો. ૩ તે આકાશમાં એંશી હજાર યોજન ઉંચો ચઢી ગયો. તે સમયે દધિબળે હૃદયમાં રામચંદ્રજીનું રમરણ કરી નરાંતકને પકડીને પૃથ્વીપર ફેંક્યો, તેથી તેણે મરતી વખતે બારે ચીસ પાડી. ૪

છંદઃ--મરતી સમય અતિ શબ્દ કરિ દશમુખ તનય હરિ હરિ કહી ।

તજિ અધમ તનુ ધરિ સુભગ વપુ દિવનાથ મુનિ સો ગતિ લહી ॥

જેદિદેતુ સુર મુનિ સિદ્ધ નાના મૌતિ જપ તપ મલ્લકિયે ।

શ્રીરામ કરુણા સિન્ધુ સો ફલ સહજહીં દનુજૈદિયે ॥ ૩૪ ॥

નરાંતકે મરતી વખતે મોટી ચીસ પાડીને ‘ હરિ હરિ ’ એમ કહ્યું, અને પોતાનો અધમ દેહ તણને દિવ્ય દેહ ધર્યો. હે દીજવર ! નરાંતક એવી ગતિને પામ્યો કે જે ફળને વાસ્તે દેવતાઓ, મુનિઓ અને સિદ્ધો અનેક પ્રકારના જપ તપ તથા યજ્ઞ કરેછે, તે ફળ કરૂણાસિન્ધુ શ્રી રામચંદ્રજીએ એ કુષ્ઠ રાક્ષસને સહેજેજ આપ્યું. ૩૪

દોહા--દોલિ તાસુ ગતિ ત્રિબુધ ગણ, અમય ભયે સ્વગરાય ॥

મમુદિત વરપે પુરુષ શીર, રામચરણ ચિતલાય ॥ ૨૨૧ ॥

હે ગરૂડજી ! નરાંતકની એવી ગતિ બોધને દેવતાઓ નિર્ભય થઈ રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવીને આનંદથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૨૨૧

શ્લોક--મરા નરાન્તક દધિવલ જાની, તોરિ તાસુ શિર ગહિ નિજપાની ।

હપડ તાસુ ગહિ લંકા સચારી, આપુ ચલે જહૈં નાથ સ્વરાસી ॥

નિશાપ્રવેશ મૂત વૈતાલા, ચઢિ ચઢિ વાહન વેષકરાલા ।

જાઈ સમર મહિ સુખદ સમેતા, ઉદર અઘાઈ ગયે સુનિકેતા ॥
 આયડ દધિબલ પ્રમુકે પાસા, દોલિ હર્ષિ ઉઠિ રમાનિવાસા ।
 સાનુજ રામ મિલે અતિપ્રીતી, પરમપ્રસાદ નાથ નિતરીતી ॥
 વૈટે રણકુલમણિ દોડ ભાઈ, સલામુતહિ નિજ ઢિગ બૈઠાઈ ।
 હનુમદાદિ મર્કટ પ્રમુ પાહીં, નાઈ માથ પ્રમુદિત મનમાહીં ॥

દધિબળે નરાંતકને મરી ગયેલો બાણીને તેનું માથું પોતાના હાથવડે
 ઝાલીને તોડી નાંખ્યું. અને તેનું ધડ પકડીને લંકામાં ફેંકી દધને પોતે પોતાના
 સ્વામી રામચંદ્રની પાસે આવ્યો. ૧ જ્યારે રાત પડી એટલે વિકરાળ રૂપવા-
 ળાં જૂત તથા વૈતાળો પોતપોતાનાં વાહનોપર બેસીને આનંદપૂર્વક રણભૂમિમાં
 એકઠાં મળ્યાં, અને ત્યાં ખાઇ પેટભરીને પોતપોતાને ઠેકાણે ચાડ્યાં ગયાં. ૨
 લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ રામચંદ્રજી, દધિબળને પોતાની પાસે આવેલો જોઈ આ-
 નંદ પામીને ઉભા થયા, અને લક્ષ્મણજી સહિત અત્યંત પ્રેમથી મળ્યા. રામ-
 ચંદ્રજીની એવી રીતિ હતી કે—જ્યારે પોતે અત્યંત પ્રસન્ન થતા ત્યારે ઉભા
 થઈને ગણતા હતા. ૩ પછી રઘુકુળના બન્ને ભાઈઓ બેઠા અને પોતાના મિત્ર-
 ના પુત્રને પણ પોતાની પાસે બેસાડ્યો. આનંદ પામેલા હનુમાનજી વગેરે વા-
 નરો પણ મસ્તક નમાવી નમાવીને રામચંદ્રજીની રજાથી બેઠા. ૪

દોહા—રામ રજાયસુ પાય પુનિ, હોઈ વિગત શ્રમકીશ ॥

તવ દધિબલ પ્રમુચરણ મહિ, આમે ધરિ અરિ શીશ ॥ ૨૨૨ ॥

પછી શ્રમથી રહિત થયેલા વાનરો રામચંદ્રજીની રજાથી બેઠા, તે વ-
 ખતે દધિબળે ભગવાનનાં ચરણ પકડીને તેમની આગળ નરાંતકનું માથું મૂક્યું.

ચો—સમુદિ કૌતુકી રિપુમૃતશીશા, મુનહુ મુકુળ કહા જગદીશા ।

નારાન્તક કર શીશ ધરાવહુ, યતનસમેત ન સેત ચલાવહુ ॥

નાથ રજાય પાય કપિરાઈ, રાએડ સો શિર યતન કરાઈ ।

પુનિ દધિબલ હરિ કીન્હ વડાઈ, શ્રીપતિ શ્રીમુખ વહુ વિધિ માર્ગ ॥

જાસુ વડાઈ કિય વડાઈશા, સલાહિ સરાહત સો જગદીશા ।

દધિબલ પ્રમુ અનુકુલ વિલોકી, સફલ જન્મ લલિત મયડાવિજોકી ॥

પ્રેમવારિ લોચન કર જોરી, વોલેડ મિરા મક્તિરસ વોરી ।

જગદાત્મા તુમ્હાર યદ બાના, સન્નત કરહુ દીન સનપાના ॥

પોતાના શત્રુ રાવણના પુત્ર નરાંતકનું માથું કૌતુકથી જોઈને રામચં-

દ્રુએ સુગ્રીવને કહ્યું કે—“ આ નરાંતકનું માથું બહુ સંભાળથી રાખી મૂક-
ને, ફેંકી દેશો નહી. ” ૧ એ પ્રમાણે રામચંદ્રની આજ્ઞા થવાથી સુગ્રીવે ઘણી
સંભાળથી એ માથું રાખી મૂક્યું. પછી ભગવાને શ્રીમુખે દધિબળનાં ઘણાં
ઘણાં વખાણુ કર્યાં. ૨ ઈંદ્રાદિક દેવતાઓ પણ જે ભગવાનની પ્રશંસા કરેછે,
તે ભગવાને દધિબળનાં વખાણુ કર્યાં. દધિબળ પણ ભગવાનને પ્રસન્ન થયેલા
જેઠને પોતાના જન્મને સફળ થયો લેખીને શોકરહિત થયો. ૩ જેનાં નેત્રોમાં
પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં હતાં એવો દધિબળ હાથ જોડીને ભક્તિરસથી ભરપૂર
વાણી બોલ્યો કે—હે જગતના આત્મારૂપ ભગવાન ! દીનજનોનું મનગમતું
કરી આપવું, એ આપની સત્ય પ્રતિજ્ઞા છે. ૪

દોહા—વનચર પાંચર સહજ જડ, બુદ્ધિ વિષમ અજ્ઞાન ॥

ચિરદ સ્વભાવ કૃપાલુ પ્રભુ, સેવક મુયશવશ્વાન ॥ ૨૨૩ ॥

હે કૃપાળુ પ્રભુ ! અમે તો વનમાં ફરનારા, પામર, સ્વાભાવિક રીતેજ
જડ, વિષમ બુદ્ધિવાળા, અને અજ્ઞાની છીએ, તોપણ આપ આપના બિરદના
સ્વભાવ પ્રમાણે અમે સેવક લોકોની કીર્તિનાં વખાણુ કરોછો. ૨૨૩

ચો—તવ યશ વિમલ વિદિત અવધેશા, કહત ન પાર પાવ શ્રુતિ શેષા ।

સો મૈં પ્રભુ કહિ સકહું ન કૈસે, પર્ણવાણિક ગજમણિ ગુણ જૈસે ॥

અસકાહિ હરિહરિપદ લપટાને, દેશિ પ્રેમ કપિ વિબુધ સિહાને ।

અન અભિમાન તાહિ પ્રભુ જાના દીનદયાલુ વહુરિ સનમાના ॥

માંગુ વત્સ જો વર મન ભાવા, સુનિ દીધિબલ કરી વિનય મુનાવા ।

નાથ તુમ્હાર રૂપ ગુણ નામા, કરાહિં નિરન્તર મમ ઝરધામા ॥

હોઈ મુહિં પ્રિય પદપંકજ કૈસે, કામીહિં વામ સૂમ ધન જૈસે ।

एवमस्तु तुम कहँ वर येहू, मम इच्छा कछु औरो लेहू ॥

હે અવધેપતિ ! તમારા નિર્મળ યશ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, તેનું વર્ણન ક-
તાં શ્રુતિઓ તથા શેષનાગ પણ પાર પામતા નથી. હે પ્રભુ ! તેનું વર્ણન
હું શી રીતે કરી શકું ? પાંદડાં વેચનારો માણસ ગજમૌજિકના ગુણ શું બ-
ણી શકે ? ” ૧ એટલું કહીને દધિબળ રામચંદ્રનાં ચરણોમાં વળગી પડ્યો.
તેનો એવો પ્રેમ જોઈને દેવતાઓ તથા વાનરો તેનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા.
દીનદયાળુ રામચંદ્રએ દધિબળનું નિરભિમાનપણું જોઈને તેનું ઘણું સન્માન
કર્યું. ૨ પછી તેને કહ્યું કે—“ હે વત્સ ! તારે મનગમતું વરદાન માગ. ” એ
સંભળીને દધિબળે વિનંતિ કરીને કહ્યું કે—“ હે નાથ ! તમારાં રૂપ, ગુણ,

નામ તે મારા મનમાં નિવાસ કરીને રહે. ૩ અને કામી પુરુષને સ્ત્રીને વિષે તથા કૃપણ માણસને ધનને વિષે જેવો પ્રેમ રહે છે, તેવો પ્રેમ આપનાં ચરણકમળ વિષે મને રહે, એ સાંભળીને રામચંદ્રજીએ “ તથાસ્તુ ” કહીને વરદાન આપ્યું. અને વળી કહ્યું છે—તને કાંઈક બીજું પણ આપવાની મારી ઇચ્છ છે, માટે તે પણ લે. ૪

સોં—વિહવાવલપુર રાજ, કરહુ તાત તુમ મુદિત મન ।

છાંડિ ઔર સબ કાજ, શિવા શમ્ભુપદ ભક્તિદદ ॥

હે તાત ! તું મનમાં આનંદ પામીને નરાંતકના વિહવાબળપુરનું રાજ્ય કર, અને બીજાં સર્વ કામ તજીને શંકર પાર્વતીનાં ચરણોની દૃઢ ભક્તિ કર.

ચોં—યહૈ કાજ શુભ સંતત ચહૈ, જોડ સોડ પ્રાણી મમ મન રહૈ ।

ઉમા રામ કર યહૈ સ્વમાઝ, જનપર પ્રેમ ન કવહું દુરાઝ ॥

મોહિં નિજરૂપ રમાપતિ જાનૈ, તાતે વારમ્બાર બઝાનૈ ।

જાનેડ શ્રીરઘુવર સ્વભાવ જિન, સબ તજિ પ્રેમભક્તિ માંગી તિન ॥

રાગભક્તિવારીશ જાસુ ડર, મહિમા તાસુ કહત શ્રુતિબુધવર ।

સર સરિતા સબ સુખદ સુદાયે, સદજહિં આવત વિનાહિં બુલાયે ॥

તાહિ શુદ્ધ શિખ દે રઘુનાથા, પુનિ પ્રભુ કીન્હ તિલક નિજદાથા ।

સારંગી રુઝ સબહી પાવા, અંગદાદિ તાકહૈ શિરનાવા ॥

જે પ્રાણી શંકર પાર્વતીની ભક્તિ કરવા રૂપ શુભ કામની ઇચ્છા રાખે છે, તે પ્રાણીઓ મારા મનમાં રહે છે. ” હે પાર્વતી ! રામચંદ્રજીનો એવો જ સ્વભાવ છે કે—તે પોતાના ભક્તજનો ઉપરનો પ્રેમ કદી પણ છુપાવતા નથી. ૧ રામચંદ્રજી મને પોતાનું જ સ્વરૂપ બાણે છે, તેથી તે વારંવાર મારાં વખાણ કરે છે. જે રામચંદ્રનો સ્વભાવ બાણે છે, તેનો સઘળું છોડી દઈને પ્રેમભક્તિ જ માગે છે. ૨ જેના હૃદયમાં રામભક્તિરૂપી સમુદ્ર ભર્યો છે, તેના મહિમાને શ્રુતિઓ તથા ઉત્તમ વિદ્વાનો ગાય છે. જેમ સઘળાં સુખદાયી સરોવરો તથા નદીઓ વગર બોલાવ્યે પોતાની મેળે સમુદ્રને આવી મળે છે, તેમ રામભક્તને સઘળાં સુખો પણ આવી મળે છે. ૩ પછી રામચંદ્રજીએ દધિબળને સારી શીખ્યામણુ દઈને પોતાના હાથે રાજ્યાભિષેક કર્યો. ભગવાનની મરજી બાણીને અગદ વગેરે સર્વ વાનરોએ દધિબળને મસ્તક નમાવ્યાં. ૪

દોહા-પાઈ ભક્તિ વર રાજ્ય વર, પ્રમુ ચરણન શિરનાઈ ।

દધિબલ પઠયડ તુરત હટ, મુનહુ ક્રુપય મન લાઈ ॥ ૨૨૪ ॥

હે ઋષિઓ ! એ રીતે દધિબળે લક્ષ્મીરૂપી વરદાન તથા રાજ્યરૂપી વરદાનને પામીને રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. પછી રામચંદ્રજીએ તેને આશ્રય કરીને વિહવાબળપુર તરફ વિદાય કર્યો. ૨૨૪

ચો-તન મન રામ ચરણ અનુરાગે, દધિબલ રાજ્ય કરત ભયત્યાગે ।

સેનસહિત શ્રીરાજિવનયના, રાજત દેશિ વિબુધ ચિતચયના ॥

દનત દુન્દુભી વિવિધ પ્રકારા, પુદ્ગલમાલ ફારિ કરત અપારા ।

કરિ અસ્તુતિવર વિનય પુકારે, અદિતિસૂનુ નિજગેહ સિધારે ॥

ઉત્તરિ જહાં વૈઠા દશમાલા, વિનુ શિર વપુ સો પરા વિશાલા ।

દેશિ વિકલ આપૈ ઉઠિ ધાવા, પહિંચાનત તેહિ અતિ દુઃખપાવા ॥

દા નારાંતક કહિ સ્વલ પરા, મહા સ્વંભાર લંકગદ્ધ ભરા ।

મયતનયા આદિક નિશિચરી, શોકસમાજ વિષાદહિં ભરી ॥

દધિબળ નિર્ભયપણે રાજ્ય કરતાં રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં તન મન લગાવીને રહેવા લાગ્યો. હવે રામચંદ્રજીને સેના સહિત બિરાજેલા જોઈને દેવતાઓ મનમાં પ્રસન્ન થયા. ૧ તેઓ અનેક પ્રકારે દુન્દુભી બળવતા અત્યંત પુષ્પમાળાઓની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. પછી તેઓ સ્તુતિ કરી વિનંતિ કહી સંભળાવીને પોત પોતાને ઘેર સિધાવ્યા. ૨ હવે દધિબળે ફેંકેલું નરાંતકનું માથા વગરનું ભારે શરીર લંકામાં જ્યાં રાવણ બેઠો હતો ત્યાં જઈને પડ્યું. તેને જોઈ વ્યાકુળ થઈને રાવણે ઉભા થઈ દોડીને જોયું, અને તેને ઓળખ્યું તેથી તે બહુ જ દુઃખ પામ્યો. ૩ એ દુષ્ટ રાવણ ‘હાય હાય નરાંતક રે !’ એમ કહીને તે ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો, તે વખતે લંકામાં ભારે બળભળાટ થઈ રહ્યો. મંદોદરી વગેરે રાક્ષસીઓ જેદથી ભરપૂર થઈને શોકની સભા જેવી બની ગઈ. ૪

દોહા-વિન્દુમતી આદિક સકલ, નારાન્તકકી નારિ ।

વ્યાકુલ મંહિ લોટહિં પરી, નિજ તનુ દશા વિસારિ ॥ ૨૨૫ ॥

નરાંતકની બિન્દુમતી વગેરે સઘળી સ્ત્રીઓ વ્યાકુળ થઈને પૃથ્વીપર લોટી પડી, અને પોતાના શરીરનું ભાન પણ ભૂલી ગઈ. ૨૨૫

ચો-કરિ વિલાપ જિમિ નિશિચર નારી, સો ન જાત કહિ મુન નભચારી ।

શોક જલધિ લંકા લઘુતરણી, ચઢીં સકલ નિશિચરકી ઘરણી ॥

ઘૂઠત જાનિ ન કતહું નિબાહા, કહત મૈદોદરિ તવ સવ પાહા ।
 બિન્દુમતી કર ગહિ બૈઠાઈ, નાગસુતાકી કથા સુનાઈ ॥
 સુનત સુનયનાકી શુચિકરણી, ધારિ ધીર નારાન્તકઘરણી ॥
 સર્વાનિ બુઝાય સાસુપગ લાગી, તજિ ધન ધામ સ્વામિ અનુરાગી ।
 માતુ કરહુ સો યતન ઉતાવલ, મિલહું જાઝ જેહિ પદ નિજ રાઝલ ।
 સુન સુતવધૂ ન આન ઉપાઝ, જાઝ જહાં રાજત રઘુરાઝ ॥

હે ગરૂડજી ! નરાંતકની સ્ત્રીઓએ જે વિલાપ કર્યા તે વણીવી શકાય તેમ નથી. શોકરૂપી મહાસમુદ્રમાં લંકારૂપી નાનું નાવડું કે જેમાં નરાંતકની સઘળી સ્ત્રીઓ બેઠી હતી, ૧ તે બુડવા લાગતાં તેને બચવાનો કોઈ આરો રહ્યો નહીં. તે સમયે મંદોદરી સર્વની પાસે આવી અને બિન્દુમતિનો હાથ ઝાલી બેસાડીને સુલોચનાની હકીકત કહી સાંભળાવી. ૨ સુલોચનાની પવિત્ર કરણી સાંભળીને નરાંતકની સ્ત્રીએ ધીરજ ધરા અને તે સર્વને સમજાવીને મંદોદરીને પગે લાગી. અને ધન તથા ધામ તજીને સતી થવાને તૈયાર થઈ. ૩ બિન્દુમતિ બોલી કે-“ માતા ! જેથી હું જલદી મારા સ્વામીને જઈ મળું એવો જલદીથી ઉપાય કરો. ” એ સાંભળીને મંદોદરી બોલી કે-“ વહુ ! તમે રામચંદ્રજી પાસે જાઓ. બીજો કોઈ ઉપાય નથી. ૪

દોહા-જેહિ વિધિ ગઈ સુલોચના, તેહિ ગતિ તુમ ભય ત્યાગી ।

નિરખહુ રઘુપતિ પદકમલ, લાવહુ પતિ શિરભાંગી ॥ ૨૨૬ ॥

જે રીતે સુલોચના રામચંદ્રજીની પાસે ગઈ હતી તે રીતે તમે પણ નિર્ભયપણે જાઓ, અને રામચંદ્રજીનાં ચરણકમળોનાં દર્શન કરીને તમારા સ્વામીનું માથું માગી લાવો. ” ૨૨૬

શ્લોક-સાસુવચન સુનિ જાનિ પ્રભાતા, ઉઠિ નિશિચર તિય પુલકિત ગાતા ।

જાતરૂપમય યાન મૈંગાઈ, નિજ કર ગહિ પતિ દેહ ચઢાઈ ॥

ચલી અકેલિ યાન ચઢિ જવહીં, તાસુ સર્વાતિ રૂક આઈ તવહીં ।

નામ ચિત્રરેખા અસ તાસુ, ગુણ ગણ સુભગ વસૈં તનુ જાસુ ॥

સો કરિ વિનય ચઢી તેહિ સંગા, કીન્હ પયાન રગી સતરંગા ।

રથ અકેલ આવત કપિ દેખા, કાયર ડરપે હૃદય વિશેષા ॥

આવત માનિ સર્વલ રિપુ કોઝ, નલ અરુ નીલ સુભટ વર દોઝ ।

આયે ધાય સપદિ તવ આગે, યુગલ નારિ તનુ નિરખન લાગે ॥

એ પ્રમાણે સાસુનાં વચનો સાંભળીને તથા પ્રભાત થયેલું જાણીને બિન્દુ-

હુમતિ રોમાંચિત થઈને ઉઠી અને સુવર્ણને રથ મંગાવીને તેમાં નરાંતકના ધડને પોતાના હાથે ઉપાડીને ચઢાવ્યું, ૧ અને પછી પોતે ચઢીને એ કલી આવી. તે સમયે તેની એક ચિત્રરેખા નામની શોક કે જેનામાં સુંદર ગુણો રહેલા હતા તે ત્યાં આવી. ૨ તે બિંદુમતિને વિનતિ કરીને તેની સાથે રથમાં ચઢી બેઠી. પછી સત્યના રંગથી રંગાઈને તેઓએ પ્રયાણ કર્યું. વાનરો એકલો રથ આવતો દેખીને તેમાં જે કાયર હતા તે મનમાં ડરવા લાગ્યા. ૩ કેાંઈ બળવાન શત્રુ આવે છે એમ જાણીને નળ તથા નીલ એ બે સુભટો દોડીને રથ આગળ આવ્યા અને તેમાં બેઠેલી બે સ્ત્રીઓને જોવા લાગ્યા. ૪

દોહા—સમુદ્ધિ વૃદ્ધિ વૃત્તાન્ત દોડ, ફિરિ આયે પ્રમુપાસ ।

વન્દિ કંજપદ ઉભય કહ, સુનિયે રમાનિવામ ॥ ૨૨૭ ॥

એ બે સુભટો સઘળી હકીકત પૂછી લઈ જાણી લઈને પાછા વળી રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા અને પ્રભુના ચરણ કમળોમાં પ્રણામ કરીને બોલ્યા કે—“ હે લક્ષ્મીપતિ ! સાંભળો. ૨૨૭

ચો—નાથ નરાન્તકકી દોડ નારી, આવત શરણ પ્રણત ભયહારી ।

સુનિ રઘુવીર હૃદય મુમકાને, ઉત્તહિ ટિકાવહુ મસ્તા મયાને ॥

સુનિ પ્રમુવચન વહુરિ સો ધાયે, કટક વિગત રથ દૂરિ ટિકાયે ।

વિન્દુમતી ચિતરેલા દૂનો, વિનય હમારિ કીશ અમ સૂનો ॥

કહહુ જાઈ તુમ પ્રમુહિ તુઝાઈ, કોહિ કારણ હમ દરશ ન પાઈ ।

હમ અવલા કપિ વિનવૈં તોહીં, વૃદ્ધિ નાથમન કોહિયે મોહીં ॥

નારિવિનય સુનિ કપિ દોડ મલે, નીતિ વિચારિ રામ પહૈં ચલે ।

વિનતી નારિ જાય નલ વરણી, સુનિ વિહંસે પ્રમુ તિનકી કરણી ॥

હે નાથ ! હે લક્ષ્મીજનોના ભયને હરનારા ! નરાંતકની બે સ્ત્રીઓ આપને શરણે આવે છે. ” એ સાંભળીને રામચંદ્રજી મનમાં હસીને બોલ્યા કે—“ શાણા મિત્રો ! તેઓને ત્યાંજ ઉભી રાખો. ૧ રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી નળ તથા નીલે દોડી જઈને રથને સેનાથી દૂર રખાવ્યો ત્યારે બિંદુમતિ તથા ચિત્રરેખા બોલી કે—“ વાનરો ! અમારી વિનંતિ સાંભળો. ૨ તમે જઈને રામચંદ્રજીને કહો કે અમને શા વાસ્તે દર્શન આપતા નથી ? અમે અબજાઓ તમને વિનતિ કરીએ છીએ તો તમે પ્રભુને પૂછી આવીને અમને ઉત્તર આપો. ” ૩ એ સ્ત્રીઓની વિનતિ સાંભળીને નળ તથા નીલ એ બે ભલા વાનરો નીતિનો વિચાર કરીને રામચંદ્રજીની પાસે ગયા. નળે તેમને સ્ત્રીઓની વિનતિ કહી સાંભળાવતાં તેઓની કરણી જોઈને પ્રભુ હસ્યા. ૪

દોહા—પરમ મૃદુલ રઘુનાથ ચિત, કહત સન્ત બુધ વેદ ।

તિનકહૈં દેત ન દરશ પ્રભુ, સુનુ સ્વગેશ સો ભેદ ॥ ૨૨૮ ॥

હે ગરુડજી ! સંતજનો, પંડિતો અને વેદો રામચંદ્રજીને પરમ કોમળ મનવાળા કહે છે, તેમ છતાં તે પ્રભુ નરાંતકની સ્ત્રીઓને દર્શન દેતા નથી, તેનો ભેદ કહું છું, તે સાંભળો. ૨૨૮

ચો—પ્રેમપરીક્ષા હિત રઘુનાયક, કૌતુક કરતસમર સુખદાયક ।

નાથ સઘા તવ બહુરિ બુઝાઈ, પુનિ નલ નારિન પાસ પઠાઈ ॥

કહ કપિ સુનહુ નરાન્તકનારી, દરશન તુમહિં ન દેત સ્વરારી ।

તુમ ગૃહ જાહુ વચન મમ માની, બોલી સો તિય વચન સયાની ॥

હમ અબલા દરશનહિત આઈ, નયન સફલ વિનુ કિમિ ગૃહ જાઈ ।

યહિ વિધિ કરત વિનય દોડ નારી, કીશન કટક કીન પૈસારી ॥

આવત નિકટ જાનિ રિપુરવની, યદ્યપિ પતિવ્રતહૈં સુખંભવની ।

તદપિ નાથ તેહિ દરશ ન દેહીં, જાઈ નિકટ વિનતી કી તેહીં ॥

સુખદાતા પ્રભુ રામચંદ્રજી તે સ્ત્રીઓના પ્રેમની પરીક્ષા કરવાને વાસ્તે રાણક્ષેત્રમાં એવું કૌતુક કરતા હતા. પછી રામચંદ્રજીએ નળને સઘળી વાત સમજાવીને તેને તે સ્ત્રીઓ પાસે મોકલ્યો. ૧ નળ બોલ્યો કે—“ હે સ્ત્રીઓ ! સાંભળો. રામચંદ્રજી તમને દર્શન દેવાની ના પાડે છે. માટે મારું વચન માનીને તમે ઘેર પાછા જાઓ. ” એ સાંભળીને તે ચતુર સ્ત્રીઓ બોલી કે—૨ અમો અબળા બલિ દર્શનને વાસ્તે અહીં આવેલી છીએ, તે હવે અમારાં નેત્રો સફળ કર્યા વિના શી રીતે ઘેર જઈએ ? ” એ પ્રમાણે તે બે સ્ત્રીઓએ વિનય કરીને વાનરોના સૈન્યમાં પ્રવેશ કર્યો. ૩ જો કે શત્રુની એ સ્ત્રીઓ પતિવ્રતા હતી, તો પણ તેઓને પોતાની પાસે આવતી દેખ્યા છતાં રામચંદ્રજીએ દર્શન નહીં આપ્યાથી તેઓએ તેમની પાસે જઈને વિનતિ કરી કે—૪

દોહા—પ્રભુ સીતાપતિ જગતપતિ, સુર નરપતિ રઘુનાથ ।

દેડ દરશ કરુણાયતન, દીનવન્ધુ શ્રુતિમાથ ॥ ૨૨૯ ॥

“ હે પ્રભુ ! હે સીતાપતિ ! હે જગત્પતિ ! હે દેવતાઓ તથા મનુષ્યોના પતિ ! હે રઘુનાથજી ! હે કરુણાનિધાન ! હે દીનબંધુ ! હે શ્રુતિ શિરોમણિ ! અમોને દર્શન દો. ” ૨૨૯

ચો—બોલે રામ ન સો તિય બોલી, વિમલજ્ઞાન પતિવ્રત અનુડોલી ।

નાથ સત્ય યહ નીતિ બઘાનૈ, પુરુષ ન પરતિય સ્વપ્નેહું જાનૈ ॥

પ્રાકૃત પુરુષનકી યહ રીતી, જિનકે હૃદય કપટ પર પ્રીતી ।
 સમદરશી કહુ દોષ ન સ્વામી, સો વિચારુ પ્રભુ અન્તર્યામી ॥
 આરતવન્ધુ વિલમ્બ ન કીજૈ, કરુણાકર વર દરશન દીજૈ ।
 નહિં બોલે પ્રભુ પુનિ સો કહૈ, તવ યશ અસ શ્રુતિગાવત અહૈ ॥
 ગૌતમનારિ રામ તુમ તારી, અધમ જાતિ મિલની નિસ્તારી ।
 મુનિ મમ હૃદય પરી પરતીતી, અબ પ્રભુ કસ દેલિય વિપરીતી ॥

એ એ સ્ત્રીઓએ એ પ્રમાણે વિનતિ કર્યા છતાં પણ રામચંદ્રજી નહીં બોલ્યાથી તે નિર્મળ જ્ઞાનવાળી તથા અચળ પતિવ્રતવાળી સ્ત્રીઓ બોલી કે—“હે નાથ ! પુરૂષે સ્વપ્નમાં પણ પારકી સ્ત્રીની સામે જોવું નહીં એવી જે નીતિ છે, ૧ તે રીતિ તો જે કપટપર પ્રીતિ રાખનારા પ્રાકૃત પુરૂષો છે તેમને માટે છે; પણ હે સ્વામી ! તમે તો સમદર્શી છો, માટે હે અંતર્યામી ! તે વિષે તમે વિચાર કરો. ૨ હે દીનબંધુ ! હે કણ્ણાનિધિ ! હવે વિલંબ નહીં કરતાં અમને આપનું ઉત્તમ દર્શન દો. ” એ પ્રમાણે વિનતિ કર્યા છતાં પણ નહીં બોલવાથી તે સ્ત્રીઓ બોલી કે—“શ્રુતિઓ તમારા યશ ગાય છે કે-૩ “હે નાથ ! તમે ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાને તથા નીચ જાત બીલડીને તારી છે. એ સાંભળીને અમારાં હૃદયોમાં વિશ્વાસ બેઠો છે, તો હે પ્રભુ ! હવે એથી ઉલટું કેમ જોવામાં આવ્યું ? ૪

દોહા—તારિ તારિ અધર્મનિ અમિત, વાર વાર શ્રમજાન ।

તાતે કરત અનાકની, મોરિ ઓર ભગવાન ॥ ૨૩૦ ॥

હે ભગવાન ! અનેક અધર્મ જનોનો વારંવાર ઉદ્ધાર કરવાથી આપ થાકી ગયા છો કે શું ? કે જેથી કરીને અમારી તરફ આવી રીતે આનાકાની કરો છો. ” ૨૩૦

ચો—પ્રભુ મુસકાઈ ન ઉત્તર દેહી, તાકર પ્રેમપરીક્ષા લેહી ।

વિકલ ઉભય નારાન્તકબાલા, વાર વાર કરિ વિનયવિશાલા ॥

ધર્મધુરંધર પ્રભુ અવતારા, કેવલ પતિવ્રતધર્મ હમારા ।

જો હમ સત્ય સત્ય તુમ સ્વામી, દ્રવહુ વેગિ ઊર અન્તર્યામી ॥

દૃઢા કરત કત પ્રભુ શ્રુતિ ભાષા, પૂજત નાથ ન મમ અભિલાષા ।

લીન ભયડ પતિપ્રાણ રામ મહૈ, અર્ધભાગ હમ કહહુ જાઈ કહૈ ॥

દૃન્દાચરિત નાથ સુધિ કરહુ, વિનય હમારિ વેગિ ઊર ધરહુ ।

વિનય પ્રીતિ સતધર્મ જનાઈ, પરી પ્રેમવશ મહિ અકુલાઈ ॥

રામચંદ્રજી કેવળ હસવા લાગ્યા, તેઓના પ્રેમના પરીક્ષા કરવાને વાસ્તે કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં. તેથી નરાંતકની એ બન્ને સ્ત્રીઓ વ્યાકુળ થઈને વારંવાર અત્યંત વિનતિ કરવા લાગી કે-૧ “ હે પ્રભુ તમે ધર્મનું સ્થાપન કરવાને વાસ્તે અવતાર ધર્યો છે, અને અનારો ધર્મ કેવળ પતિવ્રત પાળવાનો છે, માટે હે સ્વામી ! હે અંતર્યામી ! જો અમે ખરેખરી પતિવ્રતા હોઈએ અને તમે ખરેખરા ઈશ્વર હો, તો તમે જલદી અમારાપર દયા કરો. ૨ હે નાથ ! અમારી અલિલાપા પૂર્ણ નહીં કરીને તમે શ્રુતિઓનાં વચનોને શા માટે ખોટાં કરી નાંખો છો ! અમારા સ્વામીના પ્રાણ તમારામાં લીન થઈ ગયા છે, તો અમે કે જે તેમની અર્ધાંગના છીએ તે હવે ક્યાં જઈએ ? તે કહો. ૩ હે નાથ ! તમે વૃંદાનું ચરિત્ર યાદ કરો, અને અમારી વિનતિ જલદિ હૃદયમાં ધરો. ” એ પ્રમાણે એ બન્ને સ્ત્રીઓ વિનય, પ્રીતિ, સત્ય અને ધર્મ જણાવી પ્રેમને વશ થઈને વ્યાકુળ થઈ ધરતીપર પડી. ૪

દોહા-પાહિ પાહિ રઘુવંશમણિ, હતહુ ન બિરદ પ્રતીતિ ।

પ્રીતમ પ્રીતિ ન નરક હર, તુમ કહૈં નાથ અનીતિ ॥ ૨૩૧ ॥

બિંદુમતિ તથા ચિત્રરેખા બોલી કે-“ હે રઘુવંશમણિ ! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. અમેને તમારા બિરહનો પૂર્ણ ભરોસો છે તેનો નાશ ન કરો. હે પ્રિયતમ ! અમારા પ્રેમની અવગણના કરવાથી તમે ડરતા નથી એ આપંતી અનીતિ ગણાય છે. ” ૨૩૧

ચો-સતી નિરાશ વિનય સુનિ વાની, પુલકે દીનદયાલુ ભવાની ।

દુહૈંન લીન નિજ કંટક બુલાઈ, પરી યુગલ પ્રભુ પદતર આઈ ॥

તિન્હૈં ઉઠાય રામ બૈઠાવા, જગદીશ્વર મૃદુવચન સુનાવા ।

ચિન્દુમતી તૈ પરમ સયાની, પતિપદરતિ દૃઢ હૃદય સમાની ॥

બહુત કરહું કા તવ ગુણ ગાના, માંગુ વેગિ વર જો મન માના ।

સુનત વચન લાચન જલ બાઢીં, જોરિ યુગલ કર દોઝ ઠાઢીં ॥

પ્રભુ તુમ દાનિ દેવતરુ વરસે, પદજલજાત દેસિ સુરસરિસે ।

પરમપવિત્ર ભઈં હમ દોઝ, હમ સમ ધન્ય નારિ નહિં કોઝ ॥

હે પાર્વતી ! એ પ્રમાણે એ બે સતીઓનાં વિનતિ ભરેલાં નિરાશ વચનો સાંભળીને દીન દયાળુ રામચંદ્રજી રોમાંચિત થયા. પછી બન્ને આવીને તેમનાં ચરણોમાં પડી. ૧ રામચંદ્રજીએ તેઓને ઉઠાડીને બેસાડી. પછી કોમળ વાણીથી બોલ્યા કે-“ હે બિંદુમતિ ! તું ઘણી ચતુર છે, તમે બન્નેનાં દ-

દયોમાં તમારા સ્વામીનાં ચરણોપરનો દૃઢ પ્રેમ વસી રહેલો છે. ૨ હું તમારા ગુણોને ઘણા શું વળાણું ? તમે તમારા મનને ગમતાં વરદાનો જલદી માગી લ્યો, રામચંદ્રજીનાં એવાં વચન સાંભળતાં તેઓનાં નેત્રોમાંથી આંસુ વેહેવા લાગ્યાં, બહે સ્ત્રીઓ હાથ બેડીને બોલી કે-૩ “ હે પ્રભુ ! તમે કદપવૃક્ષ સમાન દાનેશ્વરી છો. તમારાં ગંગાજી સમાન પવિત્ર કરનારાં ચરણકમળોનાં દર્શન કરીને અમે બહે પરમ પવિત્ર થઈ, મટે અમારા જેવી લાજ્યવાન કોઈ સ્ત્રી નથી. ૫

છંદ-—કો વન્ય હમ સમ નારિ જગમહું સુનહુ શ્રી રઘુનાયકં ।

દૈ દરશ કીન્દી પતિન પાવન નાથ સુર અરિ ઘાયકં ॥

અવ કૃપાસાગર યશ ઉજાગર દેહુ વર સુરભાવરં ।

જેહિં મિલેં પતિકહું જાઈ વિનુ શ્રમ બઢૈ તવ યશ શ્રીધરં ॥ ૩૫ ॥

હે રઘુનાથજી ! સાંભળો, જગતમાં અમારા જેવી લાજ્યવાન સ્ત્રી કોણ છે ? હે દેવતાઓના શત્રુઓનો નાશ કરનારા સ્વામી ! તમે દર્શન દઈને અમે પતિતને પણ પાવન કરી નાંખી છે. હે કૃપાસાગર ! હે ઉજાગર યશવાળા ! હે દેવતાઓના પ્યારા ! હે લક્ષ્મી પતિ ! અમેને એવું વરદાન આપો કે જેથી અમે વગર શ્રમે અમારા પતિને જઈ મળીએ. જેથી તમારી કીર્તિ વધે.

સો-—યહ કહિ બિન્દુકુમારિ, મહિત સૌતિ પ્રભુપદ પરી ।

તિન્હૈં ઉઠાઈ સ્વરારિ, જગત્રાતા હમિ કહત પુનિ ॥ ૧૭ ॥

એ પ્રમાણે કરીને બિંદુમતિ તથા ચિત્રરેખા રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પડી. પછી તેઓને ઉઠાડી જગતનું રક્ષણ કરનારા રામચંદ્રજી બોલ્યા કે-૧૭

ચો-—ધરહુ ધીર તુમ જનિ અવ હરહુ, નિજપતિ લેહુ ભવન મુશ્કરહુ ।

કહેડ દેવ હમ કહું યહ નીકા, હમહું કહત અવ ભાવત જીકા ॥

ગિરિજાસહિત ગિરીશ વિરાગી, નાથ તુમ્હાર દરશ અનુરાગી ।

નારદાદિ સનકાદિક જેતે, જપ તપ કહિં વિવિધ વિધિ તે તે ।

તેડ ન કબહું હમારી નાઈ, દેશ્વહિં પદ જલજાન અઘાઈ ।

હરિદરશન લલેશ પ્રમાના, જગકે સબમુશ્ક નાહિં સમાના ॥

અમિય અઘાઈ ગરલકો સ્વાઈ, વિનય હમારિ યહૈ મુરસાઈ ।

દેહુ કન્ત શિર સપદિ મૈંગાઈ, દયાશીલ સાગર રઘુરાઈ ॥

“ તમે ધીરજ ધરો, ડરશો નહી. તમારા પતિને હું સજીવન કરું છું તેન લઈને તમે ઘેર જઈ સુખ ભોગવો. ” ત્યારે તે સ્ત્રીઓ બોલી કે-“ હે

પ્રભુ ! તમે ખરું કહો છો, પણ અમે અમારા મનની ઇચ્છા કહીએ છીએ તે સાંભળો. ૧ “ હે નાથ ! પાર્વતી સહિત સદાશિવ પણ વૈરાગ્યવાન થઈને તમારાં દર્શનમાં પ્રીતિ રાખે છે અને નારદ સનકાદિક અનેક પ્રકારે જપ તપ કરે છે. ૨ તેઓ પણ અમારી પેઠે તૃપ્ત થઈને તમારાં ચરણકમળોનાં દર્શન કદી પણ પામતા નથી. જગતમાં આ સુખો તમારા દર્શનના સુખના એક અણુમાત્રની ખરાબર પણ નથી. ૩ હે દેવતાઓના સ્વામી ! અમૃતથી તૃપ્ત થઈને ઝેર કોણ ખાય ? હે દયાસાગર ! હે શીખના સમુદ્રરૂપ રામચંદ્રજી ! અમારા સ્વામીનું મસ્તક જલદી મંગાવી આપો. ” ૪

દોહા—નારાન્તક કર શીશ તવ, દીન્હ મંગાઈ રમેશ ।

પાઈ સ્વામિ શિર મુદિત હૈ, બોલીં દોડ ઊરગેશ ॥ ૨૩૨ ॥

હે ગરૂડજી ! પછી રામચંદ્રજીએ નરાન્તકનું માથું મંગાવીને તે સ્ત્રીઓને આપ્યું, સ્વામીનું મસ્તક પામીને આનંદ પામીને બોલી કે—૨૩૨

ચો—નાથ વિનય હમ औरौ करहीं, दाह विना हम केहि विधि जरहीं ।

सुखसागर मुनि वचन प्रमाना, हनुमत अंगदादि भटनाना ॥

कह प्रभु सखा लंकमहँ धावहु, चन्दन अगर भार बहु लावहु ।

पाइ राम अनुशासन धाये, लंका गढ गृह गृह सचुपाये ॥

कपिन शोधि चन्दन बहु भारा, लाये जहँ श्रीनाथ उदारा ।

कह रघुवीर सुनहु लंकेशा, तात यहै बड हित उपदेशा ॥

बिंदुमती जहँ चाहत ठाऊ, दाह भार संग तुम तहँ जाऊ ।

दशकन्धर कर वैर विहाई, चिता चारु शुचि देहु बनाई ॥

“ હે નાથ ! અમે બીજી એક વિનતિ કરીએ છીએ કે—“ કાષ્ઠ વિના અમે શી રીતે બળા મરીએ. ” એઓનું કહેવું યથાર્થ બાણીને રામચંદ્રજીએ હનુમાનજી તથા અંગદ વિગેરે અનેક સુભટોને કહ્યું કે—૧ “ મિત્રો ! તમે લંકામાં જઈને ચંદન, અગર વગેરેના ઘણા ભારા લાવો. ” રામચંદ્રજીની આજ્ઞા થતાં તેઓ દોડ્યા અને લંકામાં જઈને ઘેરેઘેર ફરીને, ૨ અગર ચંદનના ઘણા ભારા શોધી લાવીને ઉદાર રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. પછી રામચંદ્રજીએ વિભીષણને કહ્યું કે—“ હે લંકાપતિ ! સાંભળો. હે તાત ! તમને હિતકારી ઉપદેશ કહું છું કે—૩ આ બિંદુમતિ જે સ્થળે સતી થવાની ઇચ્છા બતાવે ત્યાં અગર ચંદનના ભારા ઉપડાવીને બાણો, અને રાવણ સાથેનું વૈર છોડી દઈને સુંદર પવિત્ર ચિતા બનાવી આપો. ” ૪

દોહા-રણુવર આજ્ઞા ધારિ શિર, ઉઠે દશાનન માઈ ।

અયુત ભાર ચંદન અગર, તેહિ સંગ ચલે લિલાઈ ॥ ૨૩૩ ॥

રામચંદ્રજીની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને વિભીષણ ત્યાંથી ચાલ્યા, અને અગર ચંદનના અપાર ભાર પોતાની સાથે ઉપડાવી લીધા. ૨૩૩

ષો-જહૌં જરી મધવાજિત નારી, તેહિ ગહર શુચિ ચિતા સંવારી ।

ઉઠવૌં અપર સૌતિ મનુનારી, બિંદુમતી મનભાવ પિયારી ॥

મૂર્છિત પરી પ્રથમ સુધિ નાહી, ચલીં સુનત ગતિ દુઃખ મનમાહીં ।

ચલીં ચતુર્દશ નિશિચરિ કૈસે, નિરખિ દવાસ મૃગીગણ જૈસે ॥

હાહા બિંદુમતી પતિપ્યારી, કહૌં ગઈ તુમ હમહિં વિસારી ।

પહુંચીં સહવિલાપ તહૌં સોઝ, હરપીં હૃદય વિલોકત દોઝ ॥

ષોડશ નિશિચર ભઈ સમાગી, મન વચ ક્રમ પતિપદ અનુરાગી ।

સકલ અન્હાય મૃતક અન્હવાઈ, સુમિરત હૃદય રામગતિદાઈ ॥

જે સ્થળે ઇંદ્રજીતની સ્ત્રી સુલોચના સતી થઈ હતી તેજ સ્થળે વિભીષણે પવિત્ર ચિતા બનાવી આપી. હવે લંકામાં જે બિંદુમતિની ખરી શોક્યે હતી, ૧ અને જે પતિના મરણથી મૂર્છિત થઈને પડી હતી, તે ચૌદે શોક્યે બિંદુમતિની વાત બાણી મનમાં દુઃખી થઈને જેમ ઢાવાનળને જોઈને મૃગલીઓ નાસે તેમ તે બિંદુમતિ પાસે જવા વાસ્તે ચાલી. ૨ ‘ હાય હાય ! પતિને પ્યારી બિંદુમતિ ! તું અમને વિસારી દઈને ક્યાં ગઈ ! ’ એવી રીતે વિલાપ કરતી તેઓ બિંદુમતિ પાસે જઈ પોહોચી. તેઓને જોઈને બિંદુમતિ તથા ચિત્રદેખા રાજી થઈ. ૩ મન કર્મ વચનથી પતિનાં ચરણોમાં પ્રેમ રાખનારી નરાંતકની સોળે સ્ત્રીઓ મહા ભાગ્યવાન થઈ, તેઓ સર્વે નહાઈને તથા નરાંતકના શબને નુવરાવીને સદ્ગતિ આપનારા રામચંદ્રજીનું હૃદયમાં સ્મરણ કરવા લાગી. ૪

દોહા-ઉત દશકન્ધર જગેડ શઠ, સુનેડ શ્રવણ સવ હેતુ ।

સંગ મંદોદરિ આદિ તિય, ગવના લૈ સ્વગકેતુ ॥ ૨૩૪ ॥

હે ગરુડજી ! એ સમયે લંકામાં શઠ રાવણ બ્રહ્મત થતાં તેણે નરાંતકની સ્ત્રીઓની સઘળી હકીકત સાંભળી તેથી તે મંદોદરી વિગેરે સ્ત્રીઓને સાથે લઈને ચાલ્યો. ૨૩૪

ષો-વાજત ઢોલ કપિન સુનિ કાના, અપને મન તિન અસ અનુમાના ।

આવ શુદ્ધ હિત ઉત કોડ વીરા, હમકહૌં ઠાઠ કરત યહિ તીરા ॥

કીશ અયુત તવ પ્રભુપદૈં આયે, પૂરણમેમ ચરણ શિરનાયે ।
 નાથ ઉત્તિહ દશકંધર જાતા, કીશ એક કહ સુનુ જગન્નાતા ॥
 પ્રભુ કહ કુમુદ તુરત તુમ ધાવહુ, વેગિ વિભીષણ કહૈં લૈ આવહુ ।
 રામ રજાઈ સુશિર ધરિ ધાયે, સપાદિ વિભીષણ પદૈં સો આયે ॥
 તાત તુમહિં રઘુરાજ બુલાવા, સુનત લંકપાતે આતુર આવા ।
 હેતુ પતોહુન કહિ સમુદ્રાવા, કુમુદસહિત રઘુપતિ પદૈં આવા ॥

દોહ વાગવા લાગ્યાં તેનો અવાજ કાને સાંભળીને વાનરો મનમાં વિ-
 આર કરવા લાગ્યા કે ‘કોઈ વીર યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે આવતો જણાય છે માટે
 આ સ્થળે ઉભા કહેવાનું શું પ્રયોજન છે ?’ ૧ એમ વિચારીને અનેક વા-
 નરોએ રામચંદ્રજીની પાસે જઈને પૂરા પ્રેમથી તેમનાં ચરણોમાં માથાં નમાવ્યાં
 પછી એક વાનર બોલ્યો કે—“હે ભક્તજનોનું રક્ષણ કરનારા પ્રભુ ! સાંભળો.
 રાવણ ચિતાની પાસે આવે છે.” ૨ એ સાંભળીને રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—
 “કુમદ ! તમે જલદી દોડતા જઈને વિભીષણને અહીં લઈ આવો.” કુમદ
 રામચંદ્રની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને તુરત ચાલ્યો અને વિભીષણની પાસે જઈ
 પોહોચ્યો. ૩ કુમદે કહ્યું કે—“તાત વિભીષણ ! તમને રામચંદ્રજી બોલાવે
 છે.” એ સાંભળીને વિભીષણે નરાંતકની સ્ત્રીઓને કારણે કહી સમજાવીને કુમ-
 દની સાથે રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો. ૪

દોહા—મોહનિશા તદૈં તરુણ રવિ, તિન ચરણન શિરનાઈ ।

ભાગવંત રાવણ અનુજ, વૈટેડ પ્રભુ રુઝપાઈ ॥ ૨૩૫ ॥

મોહરૂપી રાત્રિને નષ્ટ કરનાર તરુણ સૂર્ય સમાન રામચંદ્રજીનાં ચર-
 ણોમાં વિભીષણે માથું નમાવ્યું. પછી તે લાગ્યવાન વિભીષણ રામચંદ્રજીની
 આજ્ઞાથી તેમની પાસે બેઠો. ૨૩૫

ચો—દશમુલ્લ તિયનસહિત ગા તહૈંવાં, વિંદુમતી ચિતરેલા જહૈંવાં ।

દેશત અતિવિલસા વિબુધારી, કરુણાકરત નિશાચર ક્ષારી ॥

સામુશ્વશુર કહૈં દેશિ દુશ્ચારી, જ્ઞાન નવીન નરાંતકનારી ।

કહિ શુચિગાય સવન સમુદ્રાઈ, સ્વામિસમેત ચિતાપર આઈ ॥

યથાચોમ્ય વૈર્ઠી સવ તૈસે, પતિગૃહ રહત રહીં નિત જૈસે ।

અગ્નિ દીન જ્વાલા અતિ ઘાઈ, પદ્મીં સુરપુર સવ તિય જાઈ ॥

દેશિ દશા તિનકી સુરરવની, તિનહિ સસાઈ મવન વિજગવની ।

રાવણસહિત યુવતિ નિજગેહા, ગયડ ધરોસા સતિ સંદેહા ॥

હવે સ્ત્રીઓ સહિત રાવણે બિંદુમતિ તથા ચિત્રરેખા વગેરે જ્યાં હતી ત્યાં ગયો. અને નરાંતકની સ્ત્રીઓને જોતાંજ ઘણો વ્યાકુળ થયો. રાક્ષસીઓ પણ ઘણા વિલાપ કરવા લાગી. ૧ તાજા જ્ઞાનવાળી નરાંતકની સ્ત્રીએ એ સામું સસરાને દુઃખી જોઈ પવિત્ર વાતો કહીને સર્વને સમજાવ્યાં, અને પછી તેઓ સ્વામીના શબ્દ સહિત ચિતાપર ચઢી. ૨ તેઓ જેમ સ્વામીના ઘરમાં યથાયોગ્ય વિવેકથી નિત્ય બેસતી હતી, તેમ ચિતાપર પણ બેઠી. ચિતામાં અગ્નિ લગાવતાં અત્યંત જવાળા પ્રકટી, એટલે સોળે સ્ત્રીઓ સ્વર્ગમાં જઈ પોહોચી. ૩ તેઓની સ્થિતિ જોઈને દેવતાઓની સ્ત્રીઓ તેઓનાં વખાણ કરતી કરતી ઘેર ગઈ અને સતીના કૃત્યમાં સંદેહ તથા વિશ્વાસવાળો રાવણ પણ સ્ત્રીઓ સહિત ઘેર ગયો. ૪

છં૦—સંદેહ સાસત ભરેડ રાવણ સહિત દાર નિમ્ન ગયો ।

શ્મિ મયસુતાદિક નિશિચરિનિલિખિ વિકલબલ મૂર્ચ્છિત ભયો ॥

દશમાથ ગતિ દેશત વિપુલ વિલસે નિશાચર નિશિચરી ।

સંતાપ શોક વિલાપ ભયભ્રમ કટક લંકા મહંપરી ॥ ૩૬ ॥

કેટલોક સંદેહ અને કેટલોક વિશ્વાસ ભરેલો રાવણ સ્ત્રીઓ સહિત ઘેર જઈને મંદોદરી વગેરે રાક્ષસીઓને વ્યાકુળ જોઈને પોતે પણ મૂર્ચ્છિત થઈ ગયો. રાવણની એવી દશા જોઈને રાક્ષસો તથા રાક્ષસીઓ એવી તો વ્યાકુળ થઈ રોવા લાગ્યાં કે જાણે સંતાપ, શોક, વિલાપ, ભય તથા ભ્રમનું કટકદળ આવીને લંકામાં પડ્યું હોય એવું દેખાવા લાગ્યું.

“ દોહા—રામ વિરોધિં જસ ઉચિત, તમદિન પહુંચા આઈ ।

સો વિચાર કરિ લંકા ગઢ, ઉતરી વિપતિ બજાઈ ” ॥ ૨૩૬ ॥

રામચંદ્રજી સાથે વિરોધ કરવાથી જેવો દિવસ આવવો ઉચિત છે તેવોજ દિવસ આવી પોહોચ્યો. એવો વિચાર કરીને વિપત્તિ પણ નિશાનો બની પડી લંકાગઢ ઉપર ઉતરી પડી. ૨૩૬

ચાં૦—ઈહાં દેવ દેવાયસુ જાના, વર આસન શોભિત ભગવાના ।

યથાયોગ્ય બેઠે મૃગશાસ્ત્રા, સર્વ કીન્હે પ્રભુપદ અભિલાષા ॥

રિપુ બહ મરેડ હર્ષ સર્વકે મન, પુનિ પુનિ હેરત સુભગ શ્યામતન ।

તિનકી રુચિલિખિ દીનદયાલા, શિવયજ્ઞ ગાવહુ કહા કૃપાલા ॥

ભરદ્વાજ પ્રભુ આજ્ઞા પાઈ, માવહિં કાપિ કલકંઠ લજાઈ ।

હમરુ ગૃહિ ભૃગી કરતારી, ઘ્રાણ પાણિ મુખતે વનચારી ॥

ગોંદર તન્તુ વેણુ મંજીરા, શંખ સૃદંભ નાદ ગંભીરા ॥

નૃત્યત કીશ ભાત્ર દિશ્વરાવત, શિવાસહિત શિવ કીરતિ ગાવત ॥

દેવાધિદેવ રામચંદ્રજી ઉત્તમ આસનપર બિરાજમાન થયા હતા અને તેમની આસપાસ સઘળા વાનરો તથા રીંછો પ્રભુનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવી યથાયોગ્ય રીતે બેઠા હતા. ૧ પોતાનો મોટો શત્રુ નરાતક મરવાથી સર્વની મનમાં હર્ષ થયો હતો, તેથી તેઓ વારંવાર રામનું શ્યામ સુંદર શરીર જોતા હતા. દીનદયાળુ રામચંદ્રજી રીંછો તથા વાનરોની રૂચિ જોઈને બોલ્યા કે- “ તમે સદાશિવના યશ ગાઓ. ” ૨ યાજ્ઞવલ્કય કહે છે કે-હે ભરદ્વાજ ! રામચંદ્રજીની આજ્ઞા થતાં વાનરો એવા મધુર સ્વરથી ગાવા લાગ્યા કે તે સાંભળીને કોકિલા પણ લજ્જા મરે. વાનરો નાસિકાથી તથા હાથથી ડમરૂ, બંગી, તતુડાં અને કરતાળ, ૩ તથા ઢાલ, સારંગી, વાંસળી, મંજીરા, શંખ અને મૃદંગ એ વાજના ગંભીર નાદ કરવા લાગ્યા. વાનરો નાચ કરતા ભાવ દેખાડીને પાર્વતી સહિત સદાશિવની કીર્તિ ગાતા હતા. ૪

છં૦-શિવશિવા કીરતિ વિમલ ગાવત ખાલુ વાનર સુખમરે ।

અહિનાથયુત રઘુનાથ છવિ નિરખત સકલ ચિત પદધરે ॥

પ્રભુ દેશિ કૌતુક અનુજ સહિત સખન વચ્ચાનત શ્રીમુખમ્ ।

તુલસી પગે યહિ ધ્યાન જે જન પાડે હૈં નિત યશસુખમ્ ॥૩૭॥

રીંછો તથા વાનરો ઘણા આનંદથી શિવ પાર્વતીના ઉજ્જવળ યશ ગાતા ગાતા લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં ચિત્ત દબને તેઓની છબિ નીરખતા હતા. રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજી એવું કૌતુક જોઈને પ્રભુ પોતે શ્રીમુખે પોતાના મિત્રોનાં વખાણ કરતા હતા. તુલસીદાસ કહે છે કે-એ સમયના રામચંદ્રજીના સ્વરૂપનું ધ્યાન જોને પ્રાપ્ત થાય તે માણસ નિત્ય સુખ તથા યશ પામે છે. ૩૭

સો૦-ગત રજની યુગ યામ, તત્ર કીશન કરુણા અયન ।

કરિ પૂરણ મન કામ, સવનિ કહેડ રાજહુ થલન ॥ ૧૯ ॥

બે પોહોર રાત્રિ ગઈ એટલે કરુણાનિધાન રામચંદ્રજીએ વાનરોની મનોકામના પૂર્ણ કરીને સર્વને કહ્યું કે-“ હવે તમે પોત પોતાના ઉતારે જાઓ. ”

ચો૦-વૈંઠે નિજ નિજ થલ રણધીરા, અનુજસહિત રાજત રઘુવીરા ।

સુખમાસીવ સૈનયુત રાજૈં, જયજય ધ્વનિ કપિ ખાલુ સમાજૈં ॥

ઉમાચરિત યહ રુચિર મુહાવા, નાથ કૃપા મૈં તુમહિંમુનાવા ।

અપરચરિત ગિરિરાજ કુમારી, સુનહુ કહત તથ પ્રીતિ નિહારી ॥
 વહૌં મધ્ય નિશિ રાવણ જાગા, કોડ કોડ સચિવ શિલાવન લાગા ।
 હ્રસ્વ શિલાવન કહિ બુધ વાકે, થકે ન કહુ મન માનૈ તાકે ॥
 રાવણ મન ઔરૈ કહુ લસઈ, મેટિકો સકૈ જો વિધિ ઊર વસઈ ।
 પ્રભુ વિરોધ કરિ ચહ કલ્યાના, મોહવિવશ સો શઠ અજ્ઞાના ॥

રણુધીર વાનરો તથા રીંછો પોત પોતાની જગ્યાએ જઈને બેઠા. સુખ-
 ની સીમારૂપ રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજી સહિત શોભતા હતા, અને વાનરો તથા
 રીંછો 'જય જય' શબ્દ કરતા હતા. ૧ હે પાર્વતી ! આ સુંદર અને રસિક
 ચરિત્ર રામચંદ્રજીની કૃપાથી મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. હે હિમાલયનાં પુત્રી
 હવે બીજું ચરિત્ર તમારો ભાવ બેઠને કહું છું, તે સાંભળો. ૨ લંકામાં મધ્ય
 રાત્રિ જતાં રાવણ જાગ્યો. તે સમયે કેટલાક મંત્રીઓ તેને શીખામણ દેવા
 લાગ્યા અને કેટલાક ડાહ્યા લોકો પણ ઉગ્ર શીખામણ આપીને થાકી ગયા,
 પણ રાવણનું મન માન્યું નથી. ૩ રાવણના મનમાં કાંઈ ઓરજ વાત ઠસી
 ગઈ હતી. વીધાતાના હૃદયમાં જે કરવાનું વસી રહ્યું છે તેને કોણ મિથ્યા ક-
 રી શકે ? એ શઠ અને અજ્ઞાન રાવણ મોહને વશ થઈ રામચંદ્રજીની સાથે
 વિરોધ કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છતો હતો. ૪

દોહા—યહાં દશાનન દૂતમુખ, સુનિ નારાંતક નાશ ।

एक दीन निज सेन लिखि, चढा समर विन त्रास ॥ २३७ ॥

દ્વેતાનાં સુખથી નરાંતકના નાશની વાત સાંભળીને રાવણ પડવેને દિવસે
 પોતાની સેનાની તપાસ કરીને નિર્ભયપણે યુદ્ધ કરવાને ચાલ્યો. ૨૩૭

चो०—इहि विधि जलपतभा भिनुसारा, लमे भालु कपि चारिहुँ द्वारा ।

सुभट बुलाय दशानन बोला, रणसन्मुख जाकर मनहोला ॥

सो अबहीं बरु जाहु पराई, रणसन्मुख भागे न भलाई ।

निज भुजबल मैं बैर बढावा, देहौ उतर जो रिपु चढि आवा ॥

असकहि मरुतवेग रथ साजा, बाजहिँ सकल जुझाउ बाजा ।

चले वीर सब अतुलित बली, जनु कज्जल गिरि आँधी चली ॥

अशकुन अमित होहिँ तेहिँ काला, मनै ब भुजबल गर्व विशाला ॥

એ પ્રમાણે વાતચિત કરતાં પ્રભાત થયું એટલે વાનરો તથા રીંછો
 લંકાગઢના આરે દેવવાળે ખડા થઈ ગયા. રાવણે મોહાઓને બોલાવીને કહ્યું

કે-“ રણમાં સન્મુખ ચઢ્યા પછી જેનું મન ડગે તેમ હોય, ૧ તેણે હાલથીજ ભાગી જવું એ સારી વાત છે. યુદ્ધે સન્મુખ ચઢ્યા પછી નાસવું એ સારૂ નથી. મેં મારી જીતઓના બળથીજ વૈર વધાર્યું છે. માટે જે શત્રુ ચઢી આવશે તેને ઉત્તર આપીશ. ” ૨ એમ કહીને રાવણે પવન જેવા વેળવાળો રથ તૈયાર કરાવ્યો, અને લડાઈનાં વાળાં વગડાવ્યાં. પછી અતુલિત બળવાળા વીરો આત્મા તે જાણે કાળજના પાહાડમાંથી આંધી ચઢી હોય એવા દેખાતા હતા. તે સમયે અગણિત અપશુકનો થવા લાગ્યા, પણ પોતાની જીતઓના મોટા ગર્વથી તેને ગણતા નહી.

હંદ-અતિ ગર્વ ગનત ન શકુન અશકુન શ્રવાઈ આયુધ હાથતે ।

મટ ગિરહિ રથ તે વાજિ ગજ ચિહ્નરત માજત સાથ તે ॥

ગોમાયુ યુધ્ધ શ્રૃગાલ સ્વરવ શ્વાન બોલહિ અતિ ઘને ।

જનુકાલ દૂત ઉલૂક બોલહિ સકલ પરમ ભયાવને ॥ ૩૮ ॥

ચોંદાઓના હાથમાંથી આયુધો પડી જવા લાગ્યાં, રથમાંથી ચોદાઓ પડી જવા લાગ્યા, હાથીઓ તથા घोडाઓ ચિહ્ન કરીને પોતાના સાથમાંથી નાસવા લાગ્યા, શિયાળવાં, વિકરાળ ગીધો, ગધેડાં અને કુતરાં ઘણા ભયંકર શબ્દ બોલવા લાગ્યાં અને કાળના દૂતજ હોય એવા ધુવડો અત્યંત ભયંકર શબ્દ બોલવા લાગ્યા. આ સઘળા અપશુકનો થવા લાગ્યા છતાં પણ રાવણ અત્યંત ગર્વને લીધે શુકન અપશુકનને ગણતોજ નહીં.

દોહા-તાહિ કિ સમ્પતિ શકુન શુભ, સ્વપ્નેહુ મન વિશ્રામ ।

ભૂતદ્રોહ રત મોહવશ, રામવિમુક્ત રતકામ ॥ ૨૩૮ ॥

જે પ્રાણીમાત્રનો દ્રોહ કરવામાં રાજ હોય, મોહને વશ્ય હોય, રામચંદ્રથી વિમુખ હોય અને કામાંધ હોય તેને સ્વપ્નમાં પણ સંપત્તિ, શુભ શુકનો કે મનમાં વિશ્રામ ક્યાંથી હોય ? ૨૩૮

ચો-ચલી નિશાચર અની અપારા, ચતુરંગિની ચમૂ બહુધારા ।

વિવિધ ભૌતિ વાહન રથ ધાના, વિપુલ વરણ પતાકધ્વજ નાના ॥

ચલે સત્તમજ યુધ્ધ ઘનેરે, મનહું જલદ મારુતકે મેરે ।

વર્ણ વર્ણ વર દૈત્ય નિકાયા, સમર શૂર જાનહિં બહુ માયા ॥

અંતિ વિચિત્ર વાહિની વિરાજી, વીર વસન્તસેન જનુ સાજી ।

ચલત કટક દિગસિન્ધુર ઢગહીં, સુખિત પયોધિ કુધર ઢગમગહીં ॥

હઠી રેણુ રવિ ગણઢ છિવાઈ, પવન થકિત વસુધા અકુલાઈ ।

પળવ નિશાન ઘોરરવ બાજિંહિ, મહાપ્રલયકે જનુ ઘન માજિંહિ ॥
 મેરિ નફીરિ વાજ સહનાઈ, મારૂ રાગ સુમટ સુખદાઈ ।
 કેહારિ નાદ વીર સવ કરહીં, નિજ નિજ બલ પૌરુષ અનુસરહીં ॥
 કહે દશાનન સુનહુ સુમટા, મર્દહુ માલુ કપિનકે ઠટા ।
 હૌં મારિહૌં મૂપ દોડ માઈ, અમ કહિ સન્મુખ સૈન ચલાઈ ॥
 યહ સુધિ સકલ કપિન જવ પાઈ, ધાયે કરિ રઘુવીર દુહાઈ ।

રાક્ષસોની ચતુરંગીણી અપાર સેના અનેક પ્રકારનાં વાહનો, રથો તથા વિમાનો યુક્ત ચાલવા લાગી. તેમાં અનેક રંગની ધ્વજઓ તથા વાવટાઓ ફરકવા લાગ્યા. ૧ જાણે પવનના ભેરથી વાદળોનાં યુથો ચાલતાં હોય એવા મહોન્મત્ત હાથીઓનાં ઘણાં યુદ્ધ કરવામાં શુરા, ઘણા માયાવી તથા અનેક રંગના રાક્ષસો, ૨ અત્યંત વિચિત્ર વાહનોપર બેસીને જાણે વસંતઋતુની સેના ચાલતી હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા. સેના ચાલતાં દિગ્ગજો ડગવા લાગ્યા, સમુદ્રો ખળભળવા લાગ્યા, અને પર્વતો ડગમગવા લાગ્યા. ૩ ધુળ ઉડવાથી સૂર્ય ઢંકાઈ ગયો, પવન બંધ પડી ગયો અને પૃથ્વી અકળાવા લાગી. ઢાલો તથા નિશાનો જાણે મહા પ્રલયનો મેઘ ગાજતો હોય એવા ઘોર અવાજથી વાગવા લાગ્યાં. ૪ ભેરીઓ, તુરધઓ અને શરણાધઓ વાગવા લાગી, સુભટો સુખદાઈ માફ રાગ ગાવા લાગ્યા, સર્વ વીરો સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને પોત પોતાનાં બળ તથા પુરુષાર્થો વખાણવા લાગ્યા. ૫ રાવણ બોલ્યો કે—“ સુભટો ! સાંભળો. તમે સર્વ મળીને વાનરો તથા રીંછોના સમૂહનું મર્દન કરી નાંખજો અને હું રામ તથા લક્ષ્મણને મારી નાંખીશ. ” એમ કહીને ફેાજને આગળ ચલાવી. એ ખબર મળતાં સર્વ વાનરો તથા રીંછો રામચંદ્રજીની દુવાઈ દઈને રાક્ષસોનાં સામા દોડ્યા.

છંદ-ધાયે વિશાલ કરાલ મર્કટ માલુ કાલ સમાનતે ।

માનહું સપક્ષ ડહાઈ મૂધર વૃન્દ નાના વાળતે ॥

નસ દશન શૈલન કરન દુમ ગીહ સબલ શંક ન માનહીં ।

જયરામ રાવણ મત્તગજ મૃગરાજ સુપશ સુનાવહીં ॥ ૩૧ ॥

કાળ જેવા મોટા વિકરાળ વાનરો તથા રીંછો દોડવા લાગ્યા. તે જાણે ઇંદ્રનાં બાણોના પ્રહારથી પાંખોવાળા અનેક પર્વતોના સમૂહો હોય એવા દેખાતા હતા. નખ, દાંત, પર્વતો અને મોટાં મોટાં વૃક્ષોરૂપી આયુધો લઈને એ મહા પ્રબળ યોદ્ધા નિઃશંકપણે દોડતા હતા, અને રાવણ રૂપી મહોન્મત્ત હાથીનો નાશ

કરનાર સિંહરૂપ રામચંદ્રજીનો વિજય થાયો, એમ રામચંદ્રજીના સુયશ વખાણતા હતા.

દોહા-દુહું દિશિ જયજયકાર કરિ, નિજનિજ જોરી જાનિ ॥

ભિરે વીર રૂત રઘુપતિહિ, રૂત રાવણહિ વચ્ચાનિ ॥ ૨૩૧ ॥

રાક્ષસો રાવણનાં વખાણ કરતા અને વાનરો તથા રીંછો રામચંદ્રજીનાં વખાણ કરતા પોત પોતાના સ્વામીનો જય જયકાર કરીને યોદ્ધાઓ સરખે સરખી બેડી શોધીને લડવા લાગ્યા. ૨૩૬

ચો-રાવણ રથી વિરથ રઘુવીરા, દેશિ વિભીષણ મયરૂ અધીરા ।

અધિક પ્રીતિ રૂર મા સંદેહા, વન્દિ ચરણ કહ સહિત સનેહા ॥

નાથ ન રથ નાહીં પદચાના, કેહિ વિધિ જીતવરિપુ બલવાના ।

સુનહુ સચ્ચા કહ કૃપાનિધાના, જેહિ જય હોઈ સો સ્યન્દનઆના ॥

શૌરજ ધર્મ જાહિ રથચાકા, સત્ય શીલ દૃઢ ધ્વજા પતાકા ।

બલ વિવેક દમ પરહિત ઘોરે, ક્ષમા દયા સમતા રજુ જોરે ॥

ઈશ મજન સારથી સુજાના, વિરતિ ચર્મ સન્તોષ કૃપાના ।

દાન પરશુ બુધિ શક્તિ પ્રચણ્ડા, વર વિજ્ઞાન કઠિન કોદણ્ડા ॥

સંયમ નિયમ શિલીમુખ નાના, અમલ અચલ મનત્રોણ સમાના ।

કવચ અભેદ વિપ્રપદ પૂજા, રૂહિ સમ વિજય ઉપાય ન દૂજા ॥

સચ્ચા ધર્મમય અસ રથ જાકે, જીતન કહૈં ન કતહું રિપુ તાકે ।

રાવણને રથમાં બેઠેલો અને રામચંદ્રજીને પગપાળા બેઠેલો વિભીષણ અધીરો થયો, તેને રામચંદ્રજી ઉપર ઘણી પ્રીતિ હતી, તેણે હૃદયમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો, તેથી રામચંદ્રજીનાં ચરણોનું વંદન કરીને પ્રીતિપૂર્વક બોલ્યો કે—
૧ “ હે નાથ ! આપની પાસે રથ નથી, કવચ નથી અને પગમાં પગરખાં નથી, તો તમે બળવાન શત્રુને શી રીતે જીતી શકશો ” એ સાંભળીને કૃપાનિધાન રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“ મિત્ર ! સાંભળો. જેથી જય થાય એવો રથ તો જૂદાજ પ્રકારનો હોય છે. ૨ એ રથને શૌર્ય તથા ધીરજરૂપી પૈડાં છે, દૃઢ સત તથા શીલરૂપી ધ્વજ પતાકાઓ છે, બળ, વિવેક, ઇન્દ્રિયદમન અને પરોપકાર રૂપી ચાર ઘોડા છે, તે ઘોડાને ક્ષમા, દયા અને સમતારૂપી રાસોથી બાંધેલા છે. ૩ શંકરના ભજનરૂપી સુગ્રણ સારથી છે, વૈરાગ્યરૂપી ઢાલ છે, સંતોષરૂપી તરવાર છે, દાનરૂપી ફરશી છે, બુદ્ધિરૂપી પ્રચંડ સાંજ છે, ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપી કઠિણ ધનુષ છે. ૪ સંયમ નિયમરૂપી અનેક પ્રકારનાં બાણો છે, અ-

અળ અને નિર્મળ મનરૂપી ભાથાઓ છે, અને બ્રાહ્મણોનાં ચરણોની પૂજારૂપી અભેદ બખ્તર છે. એ પ્રમાણેના રથ સિવાય વિજય થવાનો બીજો એકે ઉપાય નથી. હે મિત્ર ! એવો ધર્મમય રથ જેની પાસે છે તેને કોઈપણ શત્રુ કદી પણ ભટી શકેજ નહીં.

દોહા-મહા ઘોર સંસાર રિપુ, જીતિ સકૈ સો વીર ॥

જાકે અસ રથ હોઈ દૃઢ, સુનહુ સઘા મતિ ધીર ॥ ૨૪૦ ॥

હે ધીર બુદ્ધિવાળા મિત્ર ! સાંભળો. આ મહા ભયંકર સંસારરૂપી શત્રુને ક્યો શુરવીર ભટી શકે તેમ છે ? પરંતુ જેની પાસે એવો રથ હોય તેજ ભટી શકે છે. ” ૨૪૦

દોહા-સુનત વિભીષણ પ્રભુ વચન, હર્ષિ ગહે પદકંજ ॥

ઈહિ વિધિ મોર્હિ ઉપદેશ કિય, રામકૃપા સુખ પુંજ ॥ ૨૪૧ ॥

રામચંદ્રજીનાં એવાં વચનો સાંભળીને આનંદ પામેલા વિભીષણે તેમનાં ચરણકમળો પકડ્યાં અને મનમાં સમજી ગયો કે કૃપા તથા સુખના પુન્જરૂપ રામચંદ્રજીએ એ રીતે મને જ ઉપદેશ આપ્યો છે.

દોહા-ઉત પ્રચાર દશકન્ધર, ઇત અંગદ હનુમાન ॥

લરત નિશાચર ભાલુ કપિ, કરિ નિજ નિજ પ્રભુ આન ॥ ૨૪૨ ॥

પેલી બાળુ રાવણ લલકારવા લાગ્યો અને આ બાળુએ અંગદ લલકારવા લાગ્યો. પછી રાક્ષસો અને વાનરો તથા રીંછો પોતપોતાના સ્વામીની આજુ વરતાવીને લડવા લાગ્યા. ૨૪૨

ષોઁ-સુર બ્રહ્માદિ સિદ્ધ મુનિ નાના, દેખહિ રણ નભ ચઢે વિમાના ।

મૈહું ઉમા રહેઉં તેહિ સંગા, દેખત રામચરિત રણરંગા ॥

સુભટ સમરરસ દુહું દિશિ માતે, કપિ જય શીલ રામબલ તાતે ।

એક એક સન ભિરહિ પ્રચારહિ, એક ન એક મહિ મહિ મારહિ ॥

મારહિ કાટહિ ધરાણ પછારહિ, શીશ તોરિ શીશનસન મારહિ ।

ઉદર વિદારહિ ભુજા ઉપારહિ, ગહિપદ અવાનિ પટકિ મટકારહિ ॥

નિશિચર મટ મહિ ગાઢહિ ભાલૂ, ડાપર ઢારિ દેહિ બહુ વાલૂ ।

વીર બલીમુખ યુદ્ધ વિરુદ્ધા, દેશિય વિપુલ કાલ જનુકુદ્ધા ॥

બ્રહ્માદિક દેવતાઓ, સિદ્ધો તથા અનેક મુનિઓ વિમાનોમાં ચઢીને યુદ્ધ જોવાને વાસ્તે આકાશમાં ઉભા. હે પાર્વતી ! હું પણ તેઓની સાથે આકાશમાં રહીને રામચરિત્ર જોતો હતો. ૧ બન્ને તરફના મુલો વીરસથી ભસ્ત બન્યા

હતા, તેમાં વાનરો રામચંદ્રજીના બળથી વિશેષ જયશીલ દેખાતા હતા. બન્ન પક્ષના યોદ્ધા પરસ્પર લલકારીને બાજતા હતા અને એક બીજાને મર્દી નાંખીને ધરતીપર પાડી દેતા હતા. ૨ પરસ્પર મારતા, કાપી નાંખતા અને ધરતીપર પછાડતા હતા. વળી માથાં તોડી નાંખીને ધડોને હાથ પકડીને ઉપાડતા હતા. પેટ ફાડી નાંખતા હતા, બુજાઓ તોડી નાંખતા હતા અને પગ પકડીને પૃથ્વીપર પટકતા હતા. ૩ વાનરો તથા રીંછો રાક્ષસ યોદ્ધાઓને પૃથ્વીમાં દાટી દબને ઉપર પુષ્કળ રેતી નાંખતા હતા. બળવાન વીર વાનરો યુદ્ધમાં એવા દેખાતા હતા કે જાણે અત્યંત કોપાયમાન થયેલો કાળ હોય. ૪

છંદ—કુદ્દે કૃતાન્ત સમાન કપિ તનુ શ્રવત શોણિત રાજર્હી ॥

મર્દર્હિ નિશાચર કટક મટ બલવંત જિમિ ઘનગાજર્હી ॥

મારર્હિ ચપેટન કાટિ દાંતન ઠારિ લાતન મીજર્હી ॥

ચિક્કરર્હિ મર્કટ માલુ હલબલ કરર્હિ જેહિ સ્વલ છીજર્હી ॥ ૪૦ ॥

શરીરોમાંથી વેહેતા લોહીથી શોભતા વાનરો તથા રીંછો ક્રોધથી કાળ એવા દેખાતા હતા. અને રાક્ષસોના સૈન્યમાંના યોદ્ધાઓને મર્દી નાંખીને જેમ મેઘ ગાળે તેમ ગાજતા હતા. વળી લપડાકો મારીને તથા દાંતોવડે કરડી કરડીને લાતો મારીને દાટી દેતા હતા. વાનરો તથા રીંછો ચિઃકાર કરીને એવા છળબળ કરતા હતા કે જેથી દુષ્ટ રાક્ષસો મનમાં ઘણા બળવા લાગ્યા.

છંદ—ધરિ ગાલ ફારર્હિ ઊર વિદારર્હિ ગલ અંતાવરિ મેલર્હી ।

પ્રહલાદર્પાતિં જનુ વિવિધ તનુ ધરિં સમર અંગન સેલર્હી ॥

ધરુ મારુ કાટિ પછારુ ઘોર ગિરા ગગન મહિ મરિ રહી ।

જયરામ જો તૃણતે કુલિશ કરુ કુલિશ તે કરુ તૃણ સહી ॥ ૪૧ ॥

વાનરો તથા રીંછો રાક્ષસોને પકડી પકડીને તેઓના ગાલ ફાડી નાંખીને તથા પેટ ચીરી નાંખીને તેઓનાં આંતરડાં ખેંચી કાઢીને બળામાં પેહેરવા લાગ્યા, તેથી તેઓ જાણે નૃસિંહજી અનેક શરીરો ધરીને સમરાંગણમાં ખેલતા હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. ‘ પકડો, મારો, કાપો, પછાડો ’ એવાં ભયંકર વચનોથી આકાશ વ્યાપ્ત થઈ ગયું. તેઓ તરણાને વજ્ર સમાન અને વજ્રને તરણા સમાન કરી નાંખનારા રામચંદ્રજીનો જયજયકાર પોકારવા લાગ્યા.

દોહા—નિજદલ વિચલ વિલોકિ તવ, વીસમુજા દશચાપ ॥

ચલા દશાનન કોપ કરિ, ફિરહુ ફિરહુ કરિ દાપ ॥ ૨૪૩ ॥

રાવણ પોતાના સૈન્યને વિખેરાઈ ગયેલું જોઈને કોપાયમાન થઈ વીશે

હાથમાં દશ ધનુષો લઈને યોદ્ધાઓને ‘ પાછા ફરો, પાછા ફરો ’ એમ કહેતો કહેતો લડવાને આવ્યો.

ચો-—ધાત્રા પરમ ક્રોધ દશકન્ધર, સન્મુખ ચલે દૂહ કરિ બન્દર ।

ગહિ ગિરિ પાદપ ઉપલ પહારા, ઢારહિ તેહિપર એકહિ બારા ॥

લાગહિ શૈલ વજ્ર તનુ તાસૂ, સ્ખંડ સ્ખંડ હોઈ ફૂટહિ આસૂ ।

ચલા ન અચલ રહા રથ રોપી, રણદુર્મદ રાવણ અતિ કોપી ॥

ઇત ઉત જ્ઞપટિ દપટિ કપિયોધા, મરદે લાગ ભયો અતિ ક્રોધા ।

ચલે પરમય મ્હાલુ કપિ નાના, ત્રાહિ ત્રાહિ અંગદ હનુમાના ॥

પાહિ પાહિ રઘુવીર ગુસાઈ, યદ્દ સ્વલ આવ કાલકી નાઈ ।

તેહિ દેસે કપિ સકલ પરાને, દશહુ ચાપ સાયક સન્ધાને ॥

અત્યંત ક્રોધ પામેલા રાવણને સામે આવતો જોઈને વાનરો હુહુ કરતા દોડી આવ્યા. અને હાથમાં વૃક્ષો, પથરાઓ અને પહાડો પકડી પકડીને એકી-વારે રાવણપર ફેંકવા લાગ્યા. ૧ પર્વતો રાવણના વજ્ર જેવા શરીરમાં વાગતાં તે ભાગીને તેના ટુકડેટુકડા થઈ જતા હતા. યુદ્ધમાં મહોન્મત્ત થયેલો અને કોપેલો રાવણ વાનરોના મારથી અળાયમાન નહી થતાં પોતાના રથને દૃઢ રીતે ઉભો રાખીને અચળ રહ્યો. ૨ રાવણ કોપીને આમતેમ અપટો મારી વાનરોને પાડી નાંખીને મહી નાંખવા લાગ્યો, તેથી અનેક વાનરો નાસતા નાસતા ‘ અંગદ તથા હનુમાનજી અમારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો ’ એમ પોકારવા લાગ્યા. ૩ ‘ હે સ્વામી રઘુનાથજી ! આ દુષ્ટ રાવણ કાળની પેઠે આવેછે માટે અમોને બચાવો બચાવો ’ એમ પોકાર કરતા નાસતા વાનરોને જોઈને રાવણે દશે ધનુષોપર બાણોનું સંધાન કર્યું. ૪

છંદ-સંધાનિ ધનુ શરનિકર છાંડેસિ ઉરગ જિમિ ડહિ લાગહીં ।

રહે પૂરિશર ધરણી ગમન દિશિ વિદિશિ કહૈં કપિ ભાગહીં ।

મા અતિ કોલાહલ વિકલ દલ કપિ મ્હાલુ વોલહિ આતુરે ॥

રઘુવીર કરુણાસિન્ધુ આરતવન્ધુ જન રક્ષક હરે ॥ ૪૨ ॥

રાવણે ધનુષમાં સાંધીને છોડવા માંડેલાં બાણોનો સમૂહ સર્પોની પેઠે ઉડીઉડીને રીંછો તથા વાનરોના શરીરોમાં ચોંટવા લાગ્યાં. બાણોથી પૃથ્વી, આકાશ અને દશે દિશાઓ ભરપૂર થઈ ગઈ, વાનરો નાસવા લાગ્યા, ધણે કોળાહળ થઈ રહ્યો, વાનરો તથા રીંછોનું સૈન્ય વ્યાકુળ થઈને આત્મનાશથી બોલવા લાગ્યું કે—“ હે રઘુવીર ! હે કરુણાસિન્ધુ ! હે દીનબંધુ ! હે ભક્તરક્ષક ! હે હરિ ! અમારું રક્ષણ કરો. ”

દોહા-વિચલત દેશા કપિ કટક, કટિ નિપંગ ધનુ હાથ ॥

લક્ષ્મણ ચલે સકોપ તવ, નાઈ રામપદ માથ ॥ ૨૪૪ ॥

પોતાની સેનાને વિખેરાઈ જતી દેખીને લક્ષ્મણજી ક્રોધ કરી હાથમાં ધનુષબાણ તથા કમરમાં ભાથા ધારણ કરી રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને આવ્યા.

ચો-રે સ્વલ કા મારસિ કપિ ખાલૂ, મોહિં વિલોકુ તોર મૈં કાલૂ ।

સ્વોજત રહેઉં તોહિં સુતઘાતી, આજુ નિપાતિ જુઢાવોં છાતી ॥

કહિ અસ છાંડસિ વાળ પ્રચંડા, લક્ષ્મણ કિયે તુરત શતસ્વંડા ।

કોટિન આયુધ રાવળ ઢારે, તિલપ્રમાણ પ્રભુ કાટિ નિવારે ॥

પુનિ નિજવાળન કીન્હ પ્રહારા, સ્યન્દન મંજિ મારથી મારા ।

શત શત શર મારે દશમાલા, ગિરિ શ્રંગનજનુ પ્રવિશહિં વ્યાલા ॥

પુનિ શત શર મારે ઝરમાઈ, પરેઝ અવનિ તનુ સુધિ કહ્યુ નાહી ।

ઝઠા પ્રવલ પુનિ મૂર્છા જાગી, છાંડેમિ બ્રહ્મદત્ત જો સાંગી ।

લક્ષ્મણજી બોલ્યા કે—“ અરે બળ ! તું વાનરો તથા રીંછોને શું મારે છે ? મારી સામે જો, હું તારો કાળ છું ” ત્યારે રાવણ બોલ્યો કે—“ અરે મારા પુત્રનો ઘાત કરનારા ! તનેજ હું શોધું છું. આજ તને મારી નાંખીને મારી છાતી ઠંડી કરું. ” ૧ જેમ કહીને તેણે પ્રચંડ બાણ ફેંક્યું. તેની સામે લક્ષ્મણજીએ બાણ મારીને તેના સો કકડા કરી નાંખ્યા. રાવણ કરોડો આયુધો ફેંકતો હતો, તેના લક્ષ્મણજી તલતલ જેટલા કકડા કરી નાંખતા હતા. ૨ પછી લક્ષ્મણજીએ બાણોનો પ્રહાર કરીને રાવણનો રથ ભાગીને સારથિને મારી નાંખ્યો. વળી રાવણના દરેક માથામાં સો સો બાણ માર્યાં, તે જેમ પર્વતનાં શિખરોમાં સર્પો પેશી જાય તેમ રાવણનાં માથાંમાં પેશી ગયાં. ૩ પછી ‘ બીજા ’ સો બાણ રાવણની છાતીમાં માર્યાં તેથી તે બેશુદ્ધ થઈ ધરતીપર પડ્યો. પણ તેની મૂર્છા વળતાં પાછો ઉઠીને તેને બ્રહ્માએ આપેલી સાંગ લક્ષ્મણજીને મારી. ૪

છંદ-જો બ્રહ્મદત્ત પ્રવળ શક્તિ અનન્ત ઝર લાગી સહી ॥

પરયો વિકલ વીર ઝઠાવ દશમુખ અતુલબલ મહિ મારહી ॥

બ્રહ્માણ્ડ ભુવન વિરાજ જાકે એક શિરોજિમિ રજકની ॥

તેહિં ચહ ઝઠાવન મૂઢ રાવળ જાન નહિં ત્રિભુવન ધની ।

બ્રહ્માએ આપેલી એ પ્રચંડ સાંગ લક્ષ્મણજીની છાતીમાં વાગવાથી તે પૃથ્વીપર પડ્યા, તેમને રાવણ ઉઠાવવા લાગ્યો, પણ તેમના અપાર બળના મ-

હિમાને લીધે ઉઠાવી શક્યો નહીં. જે શેષના એક માથા ઉપર સધળું પ્રહ્લાંડ એક રજકણની પેઠે રહ્યું છે તે શેષના અવતારરૂપ લક્ષ્મણજીને મૂર્ખ રાવણ ઉપાડવાને ઇચ્છતો હતો, પણ તે 'ત્રેલોક્યના ધણી છે' એમ જાણતો નહોતો.

દોહા—દેવત ધાવા પવનમૃત, બોલત વચન કઠોર ॥

આવત તેહિ ઝર મહં હનેડ, મુષ્ટિ પ્રહાર પ્રઘોર ॥ ૨૪૫ ॥

એ જોઈને હનુમાનજી કઠોર વચનો કહેતા કહેતા રાવણની સામે દોડ્યા પણ તેમને આવતો જોઈને રાવણે તેમની છાતીમાં ઘણા જોરથી મુક્કીનો પ્રહાર કર્યો.

ચો०—જાનુ ટેકિ કપિ ભૂમિ ન પરેઝ, ડઠા સંભારિ બહુરિ રિસ ભરેઝ ।

મુષ્ટિક એક તાહિ કપિ મારા, પરેડ શૈલ જિમિ વજ્રપ્રહારા ॥

મૂર્છા ગઈ બહુરિ સો જાગા, કપિબલ વિપુલ સરાહન લાગા ।

ધિક ધિક ધિક બલ પૌરુષ મોહી, જોતૈં જિયત ડઠા સુરદ્રોહી ॥

અસકાહિ કપિલક્ષ્મણ કહૈં લ્યાયે, દેસિ દશાનન વિસ્મય પાચે ।

કહ રહુવીર સમુજ્ઞિ જિયભ્રાતા, તુમ કૃતાંત મક્ષક સુરત્રાતા ॥

સુનત વચન ડઠિ બૈઠ કૃપાલા, ગગન ગઈ સો શક્તિ કરાલા ।

પુનિ કોદંઢ બાળ ગહિ ધાયે, રિપુસન્મુખ અતિ આતુર આચે ॥

તેથી હનુમાનજી ઘુંટણભેર થઈ ગયા પણ ધરતીપર પડ્યા નહીં. પછી સંભાળથી ઉઠીને ક્રોધ કરીને તેમણે રાવણને એક મુક્કી એવી મારી કે તેથી જેમ વજ્ર વાગવાથી પર્વત પડી જાય તેમ તે પડી ગયો. ૧ રાવણની મૂર્છા વળતાં જાગત થઈને તે હનુમાનજીનાં જાળતાં વખાણ કરવા લાગ્યો. પછી હનુમાનજી બોલ્યા કે—“ અરે દેવતાઓના દ્રોહી ! મારી મુક્કી વાગ્યા છતાં તું જીવતો ઉઠ્યો તેથી મારા જાળને તથા પુરૂષાર્થને ધિક્કાર છે. ” ૨ એમ બોલીને હનુમાનજી લક્ષ્મણજીને ઉપાડી લઈ ગયા. એ જોઈને રાવણ આશ્ચર્ય પામ્યો. લક્ષ્મણજીને જોઈને રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—“ ભાઈ ! તમે મનમાં સમજો. તમે કાળને પણ ખાઈ જાઓ એવા અને દેવતાઓના રક્ષક છો. ” ૩ એવાં રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળતાંજ કૃપાળુ લક્ષ્મણજી ઉઠીને બેઠા થયા, તેજ સમયે વિકરાળ સાંગ છાતીમાંથી નીકળીને આકાશમાં ઉડી ગયો. પછી લક્ષ્મણજી હાથમાં ધનુષબાણ લઈને અત્યંત આતુરતાથી રાવણની સન્મુખ દોડ્યા. ૪

છંદ—આતુર બહોરિ વિભંજિ સ્યન્દન સૂત હતિ વ્યાકુલ કિયો ।

નિર્યો ધરણિ દશકંધર વિકલ તનુ બાળ શત વેધોદિયો ॥

સારથી રથ ઘાલિ દૂસર તાહિ લંકા લૈ ગયો ।

રઘુવીર બન્ધુ પ્રતાપ પુંજ બહોરિ પ્રભુ ચરણન નયો ॥ ૪૪ ॥

લક્ષ્મણજીએ બાણો મારીને રાવણનો રથ ભાગી નાંખ્યો, ને રાવણને પથ છાતીમાં સો બાણોથી વીંધી નાંખીને વ્યાકુળ કરી નાંખ્યો તેથી તે ધસ્તી-પર પડી ગયો. પછી બીજો સારથી તેને રથમાં ઘાલીને લંકામાં લઈ ગયો. પછી બળના પ્રતાપના પુંજરૂપ લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની પાસે જઈને તેમનાં ચરણોમાં નમ્યા.

દોહા—વહા દશાનન જાડકૈ, કરન લાગ કહુ યજ્ઞ ॥

જય ચાહત રઘુપતિ વિમુખ, શઠઠઠ વશ અતિ અજ્ઞ ॥ ૨૪૬ ॥

રાવણ લંકામાં જઈને વિજય માટે યજ્ઞ કરવા લાગ્યો. એ શરૂ તથા અજ્ઞાની રાવણ કાળના વશ થઈ રામચંદ્રજીથી વિમુખ થઈને વિજય થવાની આશા રાખતો હતો. ૨૪૬

ચો०—ઈહાં વિભીષણ સવ સુધિ પાઈ, સપદિ જાય રઘુપતિહિ સુનાઈ ।

નાથ કરૈ રાવણ ઇક યાગા, સિદ્ધ ભયે નહિ મરિહિ અભાગા ॥

પઠવહુ નાથ વેગિ મટ વન્દર, કરાહિ વિધ્વંસ આવ દશકંધર ।

પ્રાત હોત પ્રભુ સુમટ પઠાયે, હનુમદાદિ અંગદ સવ ધાયે ॥

કૌતુક કૂદિ ચઢે કપિલંકા, પૈઠે રાવણ ભવન અશંકા ।

જવહીં યજ્ઞ કરત તેહિ દેશા, સકલ કપિન મા ક્રોધ વિશેષા ॥

રણતે ભાગિ નિલજ ગૃહ આવા, ઈહાં આઈ વ્રકધ્યાન લગાવા ।

અસ કહિ અંગદ મારેડ લાતા, ચિતવ ન શઠ સ્વારથ મનરાતા ॥

અહીં વિભીષણને રાવણના યજ્ઞની ખબર મળવાથી તુરત તેણે રામચંદ્રજી પાસે જઈને કહ્યું કે—“ હે નાથ ! રાવણ એક યજ્ઞ કરેછે તે જો સિદ્ધ થશે તો પછી એ અભાગીયો મરશે નહી. ૧ માટે બળવાન યોદ્ધાઓને મોકલીને તેના યજ્ઞનો ભંગ કરાવી નાંખો.” પછી પ્રભાત થતાંજ રામચંદ્રજીએ સુભટોને મોકલતાં હનુમાન તથા અંગદ વિગેરે દોડ્યા. ૨ તેઓ રમતમાત્રમાં કૂદીને લંકાના કિલ્લાપર ચઢી જઈ નિર્ભયપણે રાવણના ઘરમાં પેઠા. રાવણને યજ્ઞ કરતો જોઈને સઘળા વાનરોને ઘણોજ ક્રોધ થઈયો. ૩ તેઓ કહેવા લાગ્યા કે—“ અરે નિર્ભજ ! તું યુદ્ધમાંથી ભાગી આવીને બગલાની પેઠે ધ્યાન લગાવી બેઠો છે ? ” એમ કહીને અંગદે લાત મારી તોપણ સ્વાર્થમાં લગાવેલા મનવાળા શઠ રાવણે આંખો ઉઘાડીને જોયું નહી. ૪

છંદ-નાર્હિં ચિતવ જવ કપિ કોપિ તવ ગર્હિ દશન લાતન મારહીં ।

ધરિ કેશ નારિ નિકારિ વાહર તેપિ દીન પુકારહીં ॥

તવ ઉઠા કોપિ કૃતાંતસમ ગર્હિ ચરણ વાનર ઢારહીં ।

ઈહિ ભાંતિ યજ્ઞ વિધ્વંસ કરિ કપિનેકુ મનર્હિં ન હારહીં ॥

રાવણે ધ્યાનમાંથી નહી જાગીને વાનરો સામે જોયું પણ નહી. તેથી તેઓ ક્રોધ કરી દાંતોથી ઠરડીને લાતો મારવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓના કેશ પકડી ધરમાંથી બહાર ખેંચી કાઢી તેથી તેઓ દીનવાણીથી પોકારવા લાગી. તેથી કાળ જોયો રાવણ ક્રોધ કરીને ઉઠ્યો અને વાનરોના પગ પકડી પકડીને ફેંકી દેવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે રાવણના યજ્ઞનો ભંગ કરીને વાનરો મનમાં હાર નહી માનતાં પાછા આવ્યા.

દોહા-મર્ષ વિધ્વંસ કરિ કપિ મર્કલ, આયે રઘુપતિ પાસ ॥

ચલા દશાનન ક્રોધ કરિ, છાંડી જિયકો આશ ॥ ૨૪૭ ॥

સઘળા વાનરો યજ્ઞનો ભંગ કરીને રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. પછી રાવણ જીવવાની આશા છોડીને ક્રોધ કરીને યુદ્ધ કરવાને આવ્યો.

ચો-ચલત હોર્હિં તેહિ અશુભ ભયંકર, બૈઠર્હિં ગૃધ્ર ઉઢાર્હિં શિરન પર ।

ભયડ કાલવશ કહા ન માના, કહેસિ ષજાવહુ યુદ્ધનિસાના ॥

ચલી તર્પીચર અની અપારા, બહુ ગજ રથ પદચર અમવારા ।

પ્રભુ સન્મુખ સ્થલ ધાવર્હિં કૈસે, શલભસમૂહ અનલ કહૈં જૈસે ॥

ઈહૌં દેવ સવ વિનતી કીન્હી, દારુણ વિપતિહમર્હિં ઇન દીન્હી ।

અબ જનિ નાથ સ્થેલાવહુ ઇહી, અતિશય દુસ્થિત હોતિ વૈદેહી ॥

દેવવચન સુનિ પ્રભુ મુસકાના, ઝઠિ રઘુવીર સુધારેડ બાના ।

જટાજૂટ બાંધી દૃઢ માથે, સોહત સુમન બીચ વિચ ગાથે ॥

અરુણ નયન વારિદ તનુ શ્યામા, અસ્થિલ લોક લોચન અભિરામા ।

કટિ તટ પરિકર કસે નિષંગા, કર કોદણ્ડ કઠિન શારંગા ॥

ચાલતી વખતે તેને અશુભ શુકનો થવા લાગ્યા. ગ્રીષ્મો તેનાં માથાંપર બેસીબેસીને ઉડી જવા લાગી. તોપણ કાળને વશ થયેલો રાવણ તેને નહી ગણતાં બોલ્યો કે “ યુદ્ધનાં વાળાં વગાડો. ” ૧ હાથીઓ, રથો, સ્વારો અને પાયદળો એવી ચતુરંગી રાક્ષસોની આચાર સેના ચાલી. જેમ પતંગીયાં અગ્નિની જ્વાળા સામે દોડે, તેમ તે દુષ્ટો રામની સન્મુખ દોડવા લાગ્યા. ૨ હવે

અહીં સઘળા દેવતાઓએ રામચંદ્રજીને વિનંતિ કરી કહ્યું કે—“ રાવણે અમો-
ને દાણુ દુઃખ દીધું છે અને સીતાજી પણ ઘણું દુઃખ પામેછે. માટે હે ના-
થ ! હવે એને રમાડશો નહી. ” ૩ એવાં દેવતાઓનાં વચનો સાંભળીને રામ-
ચંદ્રજી હસ્યા. પછી પોતે ઉઠીને બાણે સુધારવા લાગ્યા, અને જેમાં વચ્ચે વ-
ચ્ચે પુષ્પનાં ગુચ્છ ગુથેલા હતા એવી જટાને મજબૂત બાંધી લીધી. ૪ રાતાં
નેત્રોવાળા, મેઘના જેવા શ્યામ શરેરવાળા અને સર્વ જનોનાં નેત્રોને પ્રિય એ-
વા રામચંદ્રજીએ કમરપર દુપટ્ટો બાંધી તેમાં લાથા કસ્યા અને હાથમાં કઠિ-
ણ શારંગ ધનુષ લીધું. ૫

છંદ—શારંગકર સુન્દર નિષંગ શિલી મુલાકર કાટિ કસ્યો ।

મુજદળ્લ પીન મનોહરાયત ઉર ધરાસુરપદ લસ્યો ॥

કહ દાસ તુલસી જગદિ પ્રમુ શર ચાપ કર ફેરન લગે ।

બ્રહ્માંડ દિગ્ગજ કમઠ અહિ મહિ સિંધુ મૂધર ઢગમગે ॥

હાથમાં સુંદર સારંગ ધનુષવાળા, કમરમાં કસેલા અખુટ લાથાવાળા,
પુષ્ટ ભુજ દંડોવાળા, મનોહર તથા વિશાળ વક્ષઃસ્થળમાં ભૃગુલાંછનથી શો-
ભતા રામચંદ્રજી જ્યારે હાથમાં ધનુષ બાણ ફેરવવા લાગ્યા, ત્યારે સઘણું પ્ર-
દ્માંડ, દિગ્ગજો, કચ્છપ, શેષનાગ, પૃથ્વી, સમુદ્રો અને પર્વતો ડગમગવા લાગ્યાં.

દોહા—હર્ષે દેવ વિલોકિ છવિ, વર્ષદિ સુમન અપાર ।

જય જય પ્રમુ ગુણ જ્ઞાનવલ ધામ હરણ મહિમાર ॥ ૨૪૮ ॥

રામચંદ્રજીની કાન્તિ જોઈને દેવતાઓ રાજી થઈને અપાર પુષ્પોની
વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને ‘ ગુણ જ્ઞાન તથા બળના ધામરૂપ તથા પૃથ્વીનો ભાર
ઉતારનારા પ્રભુનો જય જય ’ એમ બોલવા લાગ્યા. ૨૪૮

ચો—ઈહિકે બીચ નિશાચર અની, કસમસાતિ આઈ અતિઘની ।

દેવિ ચલે સન્મુખ કપિમટ્ટા, પ્રલયકાલકે જિમિ ઘનઘટ્ટા ॥

શક્તિ શૂલ તલવારિ ચમકારિ, જનુ દશદિશિ દામિની દમકારિ ।

ગજ રથ તુરંગ ચિકાર કઠોરા, ગર્જતમનહું બલાહક ઘોરા ॥

કપિલંગૂર વિપુલ નભ છાયે, મનહું ઇન્દ્રધનુ ઉદય સુહાયે ॥

ઉઠી રેણુ માનહું જલધારા, બાણબુન્દ મહા દાષ્ટિ અપારા ।

દુહું દિશિ પર્વત કરત પ્રહારા, વજ્રપાત જનુ વારદિ વારા ॥

રઘુપતિ કોપિ બાણ ફરિલાઈ, ઘાયલ મે નિશિચર સમુદાઈ ।

લાગત બાળ વીર ચિહ્નરહીં, ઘુર્મિઘુર્મિ અગણિત મહિ પરહીં ॥

શ્રવહિં શૈલજનુ નિર્ઝર વારી, શોણિતમર કાદર ભય ભારી ।

તે દરમીયાન રાક્ષસોની સેના ધસમસતી આવી પોહોચી, તે જોઇને વા-
નર યોદ્ધાઓ પ્રલયકાળના મેઘની ઘટાનીપેઠે રાક્ષસોની સામે આદ્યા. ૧ સાંગો,
ત્રિશુળો તથા તરવારોના ચમકારા એવા થતા હતા કે જાણે દશે દિશાઓમાં
વીજળી ચમકતી હોય. હાથીઓ તથા રથોએ જોડેલા ઘોડાઓ એવા કઠોર
ચિઃકાર કરતા હતા કે જાણે વરસાદની ભયંકર ગર્જનાઓ થતી હોય એવા
સંભળાવા લાગ્યા. ૨ વાનરોનાં પુષ્કળ પૂછડાં આકાશમાં એવાં છાઈ રહ્યાં કે
જાણે સુંદર ઈંદ્ર ધનુષ ઉગ્યાં હોય. ઉડતી ધુળ તે જાણે જળની ધારા પડતી
હોય એવી અને બાણોની વૃષ્ટિ તે જાણે જળનાં બિંદુ પડતાં હોય એવાં દી-
સવા લાગ્યાં. ૩ બન્ને તરફથી પર્વતના એવા પ્રહાર કરતા હતા કે જાણે વાર-
વાર વજ્રપાત થતા હોય. રામચંદ્રજીએ કોપીને બાણોની એવી વૃષ્ટિ કરી કે
તેથી રાક્ષસોનો સમૂહાય ઘાયલ થઈ ગયો. ૪ બાણો લાગતાંજ અગણિત વીરો
ચિઃકાર કરતા ઘુમરી ખાઈ ખાઈને ધરતીપર પડવા લાગ્યા, અને પર્વતમાંથી
જેમ પાણીનાં ઝરણાં ઝરીને વહે તેમ યોદ્ધાઓનાં શરીરોમાંથી લોહી ઝરી ઝ-
રીને કાયર લોકોને ભયંકર લાગે એવી નદીઓ ચાલવા લાગી. ૫

છંદ-કાદર ભયંકર રુધિર સરિતા ચલી પરમ અપાવની ।

દોડ કૂલ દલ રથ રેત ચક્ર અવર્ત વહતિ ભયાવની ॥

જલ જન્તુ ગજ પદચર તુરંગ રથ વિવિધ વાહન કો ગને ।

શર શક્તિ તોમર સર્પ ચાપ તુરંગ ચર્મ કમઠ ઘને ॥ ૪૭ ॥

કાયર લોકોને ભય ઉપજાવનારી અને ઘણી અપવિત્ર લોહીની નદી વે-
હેવા લાગી. એ નદીને જે સેનાઓ રૂપી જે કિનારા છે, લાગેલા રથોરૂપી રેતી
છે, રથનાં પૈડારૂપી ભમરાઓ છે, હાથીઓ, પાયદળો, ઘોડાઓ, રથો અને
બીજાં અનેક વાહનોરૂપી જળજંતુઓ છે, બાણો, સાંગો, તોમર, ફરશીઓ
અને ધનુષોરૂપી નદીના તરંગો છે અને ઢાલોરૂપી કાચબાઓ છે. એવી એ ભ-
યંકર નદી વેહેવા લાગી.

દોહા-વીર પરે જનુ તીર તરુ, મજ્જા વહ જનુ ફેન ।

કાદર દેખત હરહિં જિય, સુમટનકે મન ચૈન ॥ ૨૪૯ ॥

એ લોહીની નદીમાં વીરોરૂપી કાંડાનાં વૃક્ષો તણાવા લાગ્યાં અને મ-
જ્જાઓરૂપી કીણુ વેહેવા લાગ્યું. એ નદીને જોઇને કાયર લોકો મનમાં ડરવા
લાગ્યા અને સુભટો મનમાં રાજી થવા લાગ્યા. ૨૪૯

ચો-મજ્જહિં ભૂત પિશાચ વૈતાલા, કેલિ કરહિં યોગિની કરાલા ॥

કાક કંકધરિ ભુજા ઉડાહીં, એકતે એક છીનિ ધરિ સ્વાહીં ॥

એક કહાહિં એસિઉં બહુતાઈ, શઠ તુમ્હાર દારિદ્ર ન જાઈ ।

કહરત મટ ઘાયલ તટ ગિરે, જહૈં તહૈં મનહું અર્દ્ધજલ પરે ॥

સૈંચહિં આંત ગૃધ્ર તટ ભયે, જનુ બનશી સ્વેલત ચિત દયે ।

બહુ મટ વહે વહે સ્વગ જાહીં, જિમિ નાધરિ સ્વેલહિં જલમાહીં ॥

યોગિનિ મરિ મરિ સ્વપ્પર સાંચહિં, ભૂત પિશાચ વિવિધ વિધ નાચહિં ।

મટ કપાલ કરતાલ વજાવહિં, ચામુણ્ડા નાનાવિધિ ગાવહિં ॥

જમ્બુક નિકર તહૌં કટકટહીં, સ્વાહિં અઘાહિં હુઆહિં દપટહીં ।

કોટિન રુણ્ડ મુણ્ડ વિનુ ડોલહિં, શીશ પરે મહિ જય જય વોલહિં ॥

એ નદીમાં ભૂત, પિશાચ અને વૈતાળ નહાવા લાગ્યાં અને વિકરાળ યોગિનીઓ જળક્રીડા કરવા લાગી, કાગડા તથા કંક પક્ષીઓ ભુજાઓ લઈને ઉડવા લાગ્યાં અને એક એકની પાસેથી ઝુંટાવી લઈને ખાવા લાગ્યાં. ૧ તેઓ એક બીજાને કહેવા લાગ્યાં કે—“ અરે શઠો ! હવે પણ તમારું દળદર જતું નથી ? ” ઘાયલ થયેલા સુભટો એ નદીના કિનારાપર પડ્યા પડ્યા કણ કણુતા હતા અને મરેલા યોદ્ધાઓ જ્યાં ત્યાં અર્ધ જળમાં પડ્યા હતા. ૨ કિનારાપર બેઠેલાં ગીધ પક્ષીઓ યોદ્ધાઓનાં આંતરડાં ખેંચતાં હતાં તે બાળે મછીમાર લોકો લાંબી લાંબી દોરીઓએ લોઢાનાં ગલ બાંધી તે વડે માછલાં પકડતા હોય એવાં દેખાતાં હતાં. ઘણાક મરેલા યોદ્ધા નદીમાં વધ્યા જતા હતા તેપર બેઠેલાં પક્ષીઓ બાળે માછી લોકો નદીમાં નાવડાં હંકારતા હોય એવા દેખાતા હતા. ૩ યોગિનીઓ ખપ્પરો ભરી ભરીને યોદ્ધાઓનાં માંસનો સંચય કરતી હતી અને ભૂતો તથા પિશાચો અનેક પ્રકારના નાચ કરતાં હતાં. યોદ્ધાઓની ખોપરીઓથી કરતાલ વગાડીને ચામુણ્ડાઓ અનેક પ્રકારનાં ગીત ગાતી હતી. ૪ શિયાળવાંનાં ટોળાં કટકટ કરી યોદ્ધાઓનાં શબને ખાઈ તૃપ્ત થઈને ‘ હુઆ, હુઆ ’ એમ કરી ભૂકતાં હતાં. કરોડો ઘડો માથાં વગરનાં ડોલતાં હતાં અને પૃથ્વીપર પડેલાં મસ્તકો જ્ય જ્ય શબ્દ બોલતાં હતાં. ૫

છંદ-બોલહિં જો જય જય રુણ્ડ મુણ્ડ પ્રચણ્ડ શિર વિનુ ધાવહીં ।

પરિણામ યુદ્ધ અગુહ્ય બોલહિં સુમટ સુરપુર પાવહીં ॥

નિશિચર વરૂથનિ મદિં ગર્જહિં મ્હાલુ કપિ દર્પિત ભયે ।

સંગ્રામ અંગન સુમટ સોહાહિં રામ શર નિકરન દયે ॥ ૪૮ ॥

મસ્તકો જય જય શબ્દ બોલતાં હતાં, માથાં વગરનાં પ્રચંડ ધડો દો-
ડતાં હતાં, યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં લડીને અંતે સ્વર્ગમાં જવા લાગ્યા. રાક્ષસોના
સમૂદાયનું મર્દન કરી નાંખીને ગર્જનાઓ કરતા, રીંછો તથા વાનરો ગર્વિષ્ટ
થઈ ગયા અને અનેક રાક્ષસો રામચંદ્રજીનાં બાણો વાગવાથી રણભૂમિમાં
લાંબા થઈ સૂતા.

“સોં—સપ્ત દિવસ દિન રાત, બાજેડ ઘંટા ધનુષ કર ।

હરિ પૂજાકી માંત, મયે સુમટ સંહાર સવ ॥

વિષ્ણુની પૂજાની પેઠે સાત દિવસ અને સાત રાત્રિ સુધી રામચંદ્રજીના
ધનુષની ઘંટા વાગી, તેથી સઘળા રાક્ષસ યોદ્ધાઓનો સંહાર થઈ ગયો. ૧૩

દોહા—ઘંટાકી પરમાન અવ, સુનિયે સંગર બીચ ।

નાગ અયુત દશલાખ અશ્વ, રથી ઢેઢ શત મીચ ॥ ૨૫૦ ॥

હવે યુદ્ધમાં ઘંટાનો એક અવાજ થવાનું પ્રમાણ કહુંછું તે સાંભળો.
દશહજાર હાથી, દશલાખ ઘોડાઓ, દોઢસો રથી,

ચોં—મરહિ કોટિ દશ પૈદર જવહીં, નાચત એક કબંધ રણ તવહીં ।

નૃત્યકરહિ જવ કોટિ કબન્ધા, તવ એક સેચર ઉટત નિબંધા ॥

સેચર કોટિ નચહિ નિહકંટા, તવ એક ધનુકર બાજત ઘંટા ।

અને દશ કરોડ પાયદળ મરે ત્યારે રણક્ષેત્રમાં એક ધડ નાચે; એવાં
કરોડ ધડો નાચે ત્યારે એક માથા વિનાનો ખેચર ઉઠે; એવા કરોડ ખેચરો
નિષ્કંટક રીતે આકાશમાં નાચે ત્યારે રામચંદ્રજીના બાણુની એક ઘંટા વાગે.

શ્લોં—एवं सप्तदिनख्यातं, स्वर्गे मर्त्ये रसातले ।

भवेद्धरि भटनाशं, राम रावण संगरे ॥”

રામ અને રાવણ વચ્ચેનું એ સાત દિવસનું યુદ્ધ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને
પાતાળમાં પ્રખ્યાત છે. એ યુદ્ધથી અસંખ્ય રાક્ષસોના બળનો નાશ થઈ ગયો.

દોહા—हृदय विचारोसि दशवदन, भा निशिचर संहार ।

मैं अकेल कपि भालु बहु, माया करौं अपार ॥ २५१ ॥

રાવણે મનમાં વિચાર કર્યો કે—રાક્ષસોનો સંહાર થઈ જવાથી હવે હું
એકલો પડ્યો, અને વાનરો તથા રીંછો તો ઘણા છે તેથી હવે તો હું અ-
પાર માયા કરું.

ચૌં—देवन प्रभुहि पयादेहि देखा, उर उपजा अति क्षोभ विशेषा ।

સુરપતિ નિજરથ તુરત પઠાવા, હર્ષસહિત માતલિ લૈ આવા ॥
 તેજપુંજ રથ દિવ્ય અનૂપા, વિહૈંસિ ચઢે કોશલપુર ભૂપા ।
 ચંચલ તુરંગ મનોહર ચારી, અજર અમર માનસ ગતિહારી ॥
 રથારૂઢ રઘુનાથહિં દેહી, ધાયે કપિ બલ પાઝ વિશેષી ।
 સહી ન જાય કપિનકી મારી, તવ રાવણ માયા વિસ્તારી ॥
 સો માયા રઘુવીરહી વાંચી, સવ કાઠૂ માનીકર સાંચી ।
 દેહી કપિન નિશાચર અની, વહુ અંગદ કપિ લક્ષ્મણ ધની ॥

દેવતાઓ રામચંદ્રજીને પગપાળા જોઈને હૃદયમાં ઘણો ક્ષોભ પામ્યા. તેથી ઇંદ્રે તુરત પોતાનો રથ મોકલ્યો. તે લઈને આંનદથી માતલિ સારથિ રામચંદ્રજી પાસે આવ્યો. તેજના પુંજરૂપ અને અનુપમ દિવ્ય રથને જોઈ રામચંદ્રજી હસીને તેમાં ચઢ્યા. એ રથને જોડેલા ચારે ઘોડા ચંચળ, મનોહર, અજર, અમર અને મનના જેવી શીઘ્ર ગતિવાળા હતા. ૨ રામચંદ્રજીને રથમાં જોડેલા જોઈને વાનરો તથા રીંછો વિશેષ બળવાન થઈને દોડ્યા, અને રાવણપર મારો ચલાવવા લાગ્યા તે તેનાથી સહન નહી થઈ શકવાથી તેણે માયા ફેલાવી. ૩ એ માયા એક રામચંદ્રજી સિવાય બાકીના સર્વ વાનરો તથા રીંછોને સાચી લાગી, તેથી તેઓ રાક્ષસોની સેનાને અસંખ્યાત તથા તેમાં રામ અને લક્ષ્મણને પણ અસંખ્યાત જોવા લાગ્યા. ૪

છં૦—વહુ વાલિસુત. લક્ષ્મણ કપીશ વિલોકિ મર્કટ અપડેર ।

જનુ ચિત્ર લિખિત સમેત લક્ષ્મણ જહૈં સો તહૈં ચિતવત સ્વરે ॥

નિજ સેન ચકિત વિલોકિ હૈંસિ ધનુતાનિ શર કોશલધની ।

માયા હરીહરિ નિમીષ મહૈં હર્ષીં સકલ મર્કટ અની ॥

વાનરો તથા રીંછો રાક્ષસોની સેનામાં અનેક રામ તથા લક્ષ્મણને જોઈને ઘણો ભય પામ્યા. તેઓ જ્યાં ત્યાં જાણે રામ લક્ષ્મણની આળેજેલી છબિઓ ખડી કરી દીધી હોય એવું દેખવા લાગ્યા. પોતાની સેનાને ચકિત થઈ ગયેલી જોઈ રામચંદ્રજીએ હસીને ધનુષ બાણ સજ્જ કરીને રાવણની માયાને નિમેષ માત્રમાં નષ્ટ કરી નાંખી. તેથી વાનરોની સઘળી સેના હર્ષ પામી.

દોહા—વહુરિ રામ સવતન ચિતૈ, બોલે વચન ગંભીર ।

દ્વન્દ્વયુદ્ધ દેસહુ સકલ, શ્રમિત મયે અતિવીર ॥૨૫૨॥

પછી રામચંદ્રજી સઘળા યોદ્ધાઓની સામે જોઈને ગંભીર વચનો બો-

લ્યા કે—“ હે વીરો ! તમે સઘળા ઘણા શ્રમિત થયા છો, માટે હવે નહીં લડતાં માડું અને રાવણનું દ્વંદ્વ યુદ્ધ બુઝ્યો. ” ૨૫૨

ચો—અસકાહિ રથ રઘુનાથ ચલાવા, વિષ ચરણ પંકજ શિર નાવા ।

તવ લંકેશ ક્રોધ કરિ ધાવા, ગર્જિ તર્જિ પ્રભુ સન્મુખ આવા ॥

જીતેહુ જો મટ સંયુગ માહીં, સુન તાપસ મૈં તિન સમ નાહીં ।

રાવણ નામ જગત યશ જાના, લોકપ જેહિકે વન્દીસ્વાના ॥

સ્વર દૂષણ વિરાધ તુમ મારા, હતેહ વ્યાધ ઇવ વાલિ વિચારા ।

નિશિચર સુમટ સકલ સંહારે, કુમ્ભકર્ણ ઘનનાદહિં મારે ॥

આજ કરૌં સ્વલ કાલ હવાલે, પરેહ કઠિન રાવણકે પાલે ।

આજુ વૈર સબ લેઝં નિવાહી, જો રણભૂમિ ભાગિ નહિં જાહી ॥

સુનિ દુર્વચન કાલવશ જાના, કહેહ વિહંસિ તવ કૃપાનિધાના ।

સત્ય સત્ય તવ સબ પ્રભુતાઈ, જનિ જલ્પસિ દેસ્વ મનુસાઈ ॥

એમ કહી પ્રાહ્મણોનાં ચરણ કમળમાં (મનથી) માથું નમાવીને રા-
મચંદ્રજીએ રથ ચલાવ્યો. એ જોઈને રાવણ હૃદયમાં ક્રોધ કરી ગર્જના કરતો
તથા તુચ્છકાર કરતો રામચંદ્રજીની સામે આવ્યો. ૧ રાવણ બોલ્યો કે—“ હે
તપસ્વી ! સાંભળ. તેં યુદ્ધમાં જે યોદ્ધાઓને જીત્યા છે તેઓના જેવો હું નથી;
હું તો રાવણ છું, માડું નામ સઘળું જગત બાણે છે, મેં સર્વ દેવતાઓને
પણ કેદ કર્યા હતા. ૨ તેં ખર, દૂષણ તથા વિરાધને અને બિચારા વાળીને
પારધીની પેઠે માર્યા છે. વળી તેં સઘળા રાક્ષસ યોદ્ધાઓને અને કુંભકર્ણ
તથા ઇંદ્રજીતને મારી નાંખ્યા છે. ૩ તે સર્વનું વૈર હું આજ લેવાનો છું, માટે
તું યુદ્ધમાંથી ભાગી જઈશ નહીં. આજે તું રાવણના હાથમાં આવ્યો છે, માટે
હે બળ ! જરૂર આજે તને કાળને હવાલે કરી દઉં. ” ૪ એવાં દુષ્ટ વચનો
સાંભળીને તથા તેને કાળને વશ થયેલો બાણીને કૃપાળુ રામચંદ્રજી મંદહાસ્ય
કરીને બોલ્યા કે—“ તારી સઘળી પ્રભુતા બે સારી હોય તો તે સઘળું પરા-
ક્રમ દેખાડ, વૃથા બકવાદ ન કર. ૫

છંદ—જનિ જલ્પના કરિ સુયશ નાશહિ નીતિ સુનિ શઠ કરુ ક્ષમા ।

સંસાર મહં પૂરુષ ત્રિવિધ પાટલ રસાલ પનસસમા ॥

યક સુમનપ્રદ યક સુમનફલ ઇક ફલૈ કેવલ લાગહીં ।

ઇક કહહિં કરહિં ન એક કહિકર એક કરહિં ન વાગહીં ॥ ૬૦ ॥

અરે શઠ ! વૃથા બકવાદ ન કર. કેમકે તેમ કરવાથી સુયશનો નાશ

થઈ જાય છે. માટે જરા ધીરજ ધરીને નીતિ સાંભળ. સંસારમાં ૧ પાટલ જેવા, ૨ આંબા જેવા અને ૩ ફણસ જેવા; એ રીતે ત્રણ પ્રકારના પુરૂષો હોય છે. તેમાં જેમ પાટલને કુલ આવે છે પણ ફળ આવતાં નથી, તેમ કેટલાક પુરૂષો બકવાદ કરે છે પણ તે પ્રમાણે તેઓ કરી શકતા નથી. વળી જેમ આંબાનાં વૃક્ષને ફૂલ પણ આવે છે અને ફળો પણ આવે છે, તેની પેઠે કેટલાક પુરૂષો કહ્યા પ્રમાણે કરે છે. અને જેમ ફણસના ઝાડને કુલ આવતાં નથી પણ ફળો જ આવે છે, તેમ કેટલાક પુરૂષો કહેતા નથી પણ કરે છે. ”

દોઢા-રામ વચન સુનિ વિહૈનિ કહ, મોહિં શિશ્વવાવહુ જ્ઞાન ॥

વૈર કરત તવ નહિં ડરેદુ, અવ લાગત પ્રિયગ્રાન ॥ ૨૫૩ ॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળીને રાવણ હસીને બોલ્યો કે-
“ મને તું જ્ઞાન શીખવવા આવ્યો છે? મારી સાથે વૈર કરતાં તો તું ડર્યો નહોતો, અને હવે પ્રાણ બહાલા લાગે છે? ”

ચો-કહિ દુર્વચન ક્રોધિ દશકન્ધર, કુલિશ સમાન લાગ છાંડન શર ।

નાનાકાર શિલીમુખ ધાયે, દિશિ અરુ વિદિશિ ગગન મહૈ છાયે ॥

અનલવાળ છાંડે રઘુવીરા, ક્ષણમહૈં જરે નિશાચર તીરા ॥

છાંડેસિ તીવ્ર શક્તિ સ્વિસિયાઈ, વાળસંગ પ્રભુ ફેરિ પઠાઈ ।

કોટિન ચક્ર ત્રિશૂલ પવારે, તૃણ સમાન પ્રભુ કાટિ નિવારે ॥

વિફલ હોઈ રાવણ શર કૈસે, સ્વલકે સકલ મનોરથ જૈસે ॥

તવ શતવાળ સારથિહિ મારેસિ, પરે ભૂમિ જય રામ પુકારેસિ ।

રામ કૃપા કરિ સૂત ઉઠાવા, તવ પ્રભુ પરમ ક્રોધ કર પાવા ॥

એ પ્રમાણે રાવણ દુર્વચનો બોલી ક્રોધ કરીને વજ્ર સમાન બાણો મારવા લાગ્યો. અનેક પ્રકારનાં બાણોથી દશે દિશાઓ, આકાશ અને પૃથ્વી છાઇ ગયાં. ૧ પછી રામચંદ્રજીએ અગ્ન્યાસ્ત્ર મૂકીને એક ક્ષણવારમાં રાવણનાં સઘળાં બાણોને બાળી નાંખ્યાં. તેથી બીજીને રાવણે તીવ્ર સાંગ ફેંકી, તેને રામચંદ્રજીએ બાણ મારીને પાછી વાળી. ૨ રાવણે કરોડો ચક્રો તથા ત્રિશુળો ફેંક્યાં, પણ રામચંદ્રજીએ કાપી નાંખીને તલ તલ જેટલા કડકા કરી નાંખ્યા. એ રીતે જેમ બળ પુરૂષના મનોરથ નિષ્ફળ થઈ જાય છે, તેમ રાવણનાં બાણો નિષ્ફળ ગયાં. ૩ ત્યારે રાવણે સો બાણો માતલિ સારથિને માર્યા, તેથી તે ‘ જય રામ ’ પોકારીને ધરતીપર પડ્યો. રામચંદ્રજીએ કૃપાદષ્ટિ કરીને તેને તુરંત ઉઠાડ્યો. પછી પ્રભુ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયા. ૪

छंद-भये क्रुद्ध युद्ध विरुद्ध रघुपति त्रौण सायक कसमसे ।

कोदण्ड धुनि सुनि चण्ड अति मनुजादि भय मारुत ग्रसे ॥

मन्दोदरी उर कम्प कम्पित कमठ भूधर अति त्रसे ।

चिक्कराहि दिग्गज दशन गहि महि देखि कौतुक सुर हैसे ॥ ५१ ॥

रामचन्द्रलये कोध करी वीर रसथी लरपूर थछ लाथा तथा जाले।
सांलानीने धनुपनी टंकार कर्यो। तेनो प्रचंड अवाज सांलानीने राक्षसो लय-
रूपी पवनथी घेराछ गया। मंदोदरीनुं हृदय कंपवा लाग्युं, कम्प (काययो)
तथा पर्वतो उगमगवा लाग्या, दिग्गजे हांतेवाटे पृथ्वीने पकडी राणीने चिःकार
करवा लाग्या अने ओ कौतुक जेधने देवताओ आनंदथी हुसवा लाग्या।

दोहा-तान्योचाप जो श्रवणलगि, छांडे विशिख कराल ।

रामबाण नभ मग चले, लहलहात जनु व्याल ॥ २५४ ॥

पछी रामचन्द्रलये डान सुधी धनुपनी प्रतया जेथीने विकराण जाले।
हेठ्यां, ते जेम कुंझवाडा भारता सपे होउता होय ओवां अति वेगधी हो-
उतां देखावा लाग्यां।

चो०-चले बाण सपक्ष जनु उरगा, प्रथमाहि हते सारथी तुरगा ।

रथ विभंजि हनि केतु पताका, गर्जा अति अन्तर बल थाका ॥

तुरत आन रथ चढि सिखियाना, छांडेसि अस्त्र शस्त्र विधि नाना ।

विफल होई सब उद्यम ताके, जिमि परद्रोह निरत मन साके ॥

तब रावण दशशूल चलाये, वाजि चारि महि मारि गिराये ।

तुरंग उठाइ कोपि रघुनायक, छांडे अति कराल बहु सायक ॥

रावणशिर सरोज वनचारी, चले रघुनाथ शिली मुख धारी ।

दश दश बाण भाल दश मारे, निसरि गये चल रुधिर पनारे ॥

श्रवत रुधिर धावा बलवाना, प्रभु पुनिकृतधनु शर संधाना ।

तीस तीर रघुवीर पवारै, भुजन समेत शीश महि पारे ॥

काटतही पुनि भये नवीने, राम बहोरि भुजा शिर छीने ।

कटित झटित पुनि नूतन भये, प्रभु बहु वार बाहु शिर हये ॥

पुनि पुनि प्रभु काटहि भुजशीशा, अति कौतुकी कोशलाधीशा ।

रहे छाइ नभ शिर अरु बाहु, मानहुं अमित केतु अरु राहु ॥

जाले पांजोवाणा सपे होउता होय ओवां रामचन्द्रलयां जाले आठ्यां,

તેઓએ પ્રથમ તો રાવણના સારથિને તથા ઘોડાઓને મારી રથને ભાગી નાંખી ધ્વજ પતાકાઓ કાપી નાંખી. એ જોઈ અંતરમાં થાકી ગયેલા રાવણે ઝર્જના કરી. ૧ રાવણે બીજો રથ મંગાવી તેપર ચઢીને ક્રોધ પામીને અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો મારવા માંડ્યાં, પણ તે સઘળાં જેમ પારકો દ્રોહ કરનારના મનોરથો નિષ્ફળ જાય છે તેમ નિષ્ફળ ગયાં. ૨ ત્યારે રાવણે દશ ત્રિશુળ મારીને રામચંદ્રજીના રથના ચારે ઘોડાઓને ઘાયલ કરી ધરતીપર પાડી દીધા. તેઓને રામચંદ્રજીએ તુરત ઉઠાડી કોપીને ઘણાં વિકરાળ બાણો રાવણપર છાડ્યાં. ૩ રાવણનાં માથાંરૂપી કમળવનમાં રામચંદ્રજીનાં બાણોરૂપી બમરો ઘસી જવા લાગ્યા. પછી રામચંદ્રજીએ રાવણના દરેક કપાળમાં દશ દશ બાણો માર્યાં, તે સાંસરાં નીકળી જઈને લોહીની પરનાળો વેહેવા લાગી. ૪ લોહી વેહેતાં છતાં પણ બળવાન રાવણ રામચંદ્રજી સામે દોડ્યો, તેથી રામચંદ્રજીએ ધનુષ્યપર ત્રીશ બાણો સાંધી તેવડે રાવણની વીંચે ભુજઓ સહિત દશે માથાં કાપીને ધરતીપર પાડી દીધાં. ૫ ભુજઓ તથા માથાંને કાપી નાંખ્યા છતાં બીજાં નવાં ઉત્પન્ન થયાં, તેને પણ રામચંદ્રજીએ કાપી નાંખ્યાં. તો પણ તે પાછાં નવીન ઉત્પન્ન થયાં. એ પ્રમાણે ઘણીવાર કાપ્યા છતાં નવ નવી ભુજઓ તથા માથાં ઉત્પન્ન થવા લાગ્યાં. ૬ અત્યંત ક્રોધી રામચંદ્રજી વારંવાર ભુજઓને તથા માથાંને કાપી નાંખવા લાગ્યા, તેથી ભુજઓ તથા માથાંથી આકાશ એવું છાઈ ગયું કે જાણે અસંખ્યાત કેતુઓ તથા રાહુઓ છાઈ ગયા હોય. ૭

છંદ—જનુ રાહુકેતું અનેક નમ પથ સ્તવત શોણિત ધાવહીં ।

રઘુવીર તીર પ્રચળ્લ લાગહિં ભૂમિ ગિરન ન પાવહીં ॥

इक एक शर शिर निकर छेदे नभ उडत इमि सोहई ।

जनु कोपि दिनकर कर निकर जहँ तहँ बिधुतुंड पोहई ॥ ५२ ॥

જાણે આકાશમાં અનેક રાહુઓ તથા કેતુઓ લોહી ચુતા ઉડતા હોય એવાં એ મસ્તકો તથા ભુજઓ દીસવા લાગ્યાં. તેઓમાં રામચંદ્રજીનાં પ્રચંડ બાણો લાગેલાં હોવાથી તે ધરતીપર પડી શકતાં નહોતાં. એક એક બાણમાં અનેક માથાંના સમૂહ વીંધાયેલા આકાશમાં ઉડતા હતા, તે એવા શોભતા હતા કે જાણે સૂર્યદેવે કોપાયમાન થઈને પોતાના એક એક કિરણમાં અનેક રાહુઓ પરીવી લીધા હોય.

દોહા—जिमि जिमि प्रभुहत तामु शिर, तिमि तिमि होहिं अपार ।

सेवत विषय विवर्द्ध जिमि, नित नित मृतन मार ॥ २५५ ॥

જેમ વિષયોનું અધિક અધિક સેવન કરવાથી નિત્ય નિત્ય નવીન કામ-
વાસના વધે છે તેમ રામચંદ્રજી જેમ જેમ રાવણનાં માથાં અધિક અધિક કા-
પતા હતા તેમ તેમ તે અત્યંત વધ્યાં જતાં હતાં.

ચૌ-દશમુખ દીક્ષ શિરનકી વાઢી, વિસરા મરણ મરિ રિસ ગાઢી ।

ગરજેઝ મૃદ મહા અભિમાની, ધાયઝ દશહુ શરાસન તાની ॥

સમરભૂમિ દશકન્ધર કોપા, વાંપિ વાળ રઘુપતિ રથ તોપા ।

દણ્ડ એક રથ દેસિ ન પરેઝ, જનુ નિહાર મહું દિનકર દુરેઝ ॥

હાહાકાર સુરન સબ કીન્હા, તવ પ્રભુ કોપિ ધનુષકર લીન્હા ।

શર નિવારિ રિપુકે શિર કાટે, તે દિશિ વિદિશિ ગગન મહિપાટે ॥

કાટે શિર નમ મારગ ધાવહિં, જય જય ધ્વનિ કહિ ભય ઉપજાવહિં ।

કહું લક્ષ્મણ હનુમન્ત કપીશા, કહું રઘુવીર કોશલાધીશા ॥

પોતાનાં માથાં નવાં નવાં ઉત્પન્ન થતાં જોઈને રાવણ પોતાનું મરણ
બૂલી ગયો. અને ઘણી રીસ ચઢાવીને એ મહા અભિમાની અને મૂર્ખ રાવણ
ગર્જના કરી દશે હાથમાં દશ ધનુષો લઈને રામચંદ્રની સામે દોડ્યો. ૧ એ
રણક્ષેત્રમાં રાવણે કોપીને બાણોની વૃષ્ટિ કરીને રામચંદ્રજીનો રથ ઢાંકી દીધો,
તેથી જેમ ધ્રુમસમાં સૂર્ય ઢાંકાઈ જાય તેમ એક ઘડી સુધી રથ દેખાયે નહી.
૨ એ જોઈને સર્વ દેવતાઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. પછી રામચંદ્રજીએ કો-
પીને હાથમાં ધનુષ લઈ તે વડે રાવણનાં બાણો નષ્ટ કરી નાંખીને તેનાં માથાં
કાપી નાંખ્યાં, તેથી દશે દિશાઓ, આકાશ તથા પૃથ્વી છાઈ ગયાં. ૩ એ કા-
પેલાં મસ્તકો આકાશમાં દોડતાં ‘ જય જય ’ શબ્દ કરીને લય ઉપજાવવા
લાગ્યાં અને ‘ લક્ષ્મણ ક્યાં છે ? હનુમાન ક્યાં છે ? સુગ્રીવ ક્યાં છે ? અયોધ્યા-
નો રાજા રામ ક્યાં છે ? ’ એમ બોલવા લાગ્યાં. ૪

હંદ-કહું રામકીહ શિર નિકર ધાવહિં દેસિ મર્કટ ભજિ ચલે ।

સન્ધાનિ શર રઘુવંશમણિ તવ શરન શિર વેધે મલે ॥

શિરમાલિકા ગહિ કાલિકા તહું વૃન્દ વૃન્દાનિ સોમિલીં ।

કારિ રુધિર સર મજ્જન મનહું સંગ્રામ વટ વૂજન ચલીં ॥ ૫૩ ॥

રાવણનાં મસ્તકોનો સમૂહ ‘ રામ ક્યાં છે ? ’ એમ બોલતાં દોડવા
લાગ્યાં. તે જોઈને વાનરો તથા રીંછો ભાગવા લાગ્યા. તે જોઈને રઘુવંશના
મણિરૂપ રામચંદ્રજીએ બાણો મારીને તે માથાંઓને વીધી નાંખ્યાં, તે એવાં
દેખાવા લાગ્યાં કે બાણે કાલિકા દેવી અનેક યોગિનીઓનાં ટોળાં સાથે મળીને

મસ્તકોની માળાઓ પેહેરીને લોહીની નદીમાં ન્હાઈને સંશ્રામરૂપી વડનું પૂજન કરવાને ચાલી. (સ્ત્રીઓ વટસાવિત્રી વ્રત કરીને વડનું પૂજન કરે છે)

દોહા-પુનિ રાવળ અતિ કોપ કરિ, છાંદી શક્તિ પ્રચણ્ડ ।

સન્મુખ ચલી વિભીષણાઈ, મનહું કાલ કોદણ્ડ ॥ ૨૫૬ ॥

પછી રાવણે અત્યંત ક્રોધ કરીને એક પ્રચંડ સાંઝ ફેંકી લે કાળના ધનુષની પેઠે વિભીષણની સામે ચાલી.

ચો-આવત દેસિ શક્તિ અતિભારી, પ્રણતારત હરિ વિરદ સંભારી ।

તુરત વિભીષણ પાછે મેલા, સન્મુખ રામ સહેડ મો શેલ ॥

લગી શક્તિ મૂર્છા કહુ ભઈ, પ્રમુકત સ્વેલ સુરન્હ વિકલઈ ।

દેસિ વિભીષણ પ્રમુ શ્રમ પાયડ, ગહિકર ગદા ક્રોધ કરિ ધાયડ ॥

રે અભાગ્ય શઠ મન્દ કુબુદે, તૈં સુર નર મુનિ નાગ વિરુદે ।

સાદર શિવ કહૈં શીશ ચઢાયે, એક એકકે કોટિન પાયે ॥

તેહિ કારણ સ્વલ અવ લગિ બાચા, અવ તવ કાલ શીશપર નાચા ।

રામ વિમુક્ત શઠ ચઢસિ સમ્પદા, અસ કાઢિ હનેસિ માઈલ ડર ગદા ॥

એ તીક્ષ્ણ ધારવાળી સાંઝને આવતી જોઈને રામચંદ્રજીએ પોતાનું શરણાગત પ્રતિપાળપણાનું ગિરદ સંભારી* તુરત વિભીષણને પાછળ ધકેલી દઈ પોતે આગળ ઉભા રહી સાંઝનો પ્રહાર સહ્યો. ૧ તેથી રામચંદ્રજીને થોડીક મૂંઠા લાગી. રામચંદ્રજીએ એ જોલ કર્યો હતો, પણ તે જોઈને દેવતાઓ વ્યાકુળ થયા. રામચંદ્રજીને શ્રમિત થયેલા જોઈને વિભીષણ હાથમાં ગદા લઈ ક્રોધથી રાવણની સામે દોડ્યો. ૨ વિભીષણ બોલ્યો કે-અરે અભાગિયા ! શઠ ! મંદ ! કુબુદિવાળા ! તેં દેવતાઓ, મનુષ્યો, મુનિઓ અને નાગ લોકોની સાથે વિરોધ કર્યો છે. કેવળ એક સદાશિવને પ્રીતિપૂર્વક માથાં ચઢાવ્યાથી તું એક એક માથાને બદલે કરોડ કરોડ માથાં પામ્યો છું. ૩ અરે ખજા ! તેજ કારણથી તું અત્યાર મુઠી બન્યો છે, પણ હવે તારા માથાપરજ તારો કાળ નાચે છે. શઠ ! રામચંદ્રજીથી વિમુક્ત થઈને સંપત્તિ ઇચ્છે છે ? ” એમ કહીને તેણે રાવણની છાતીમાં ગદા મારી. ૪

છંદ-ડરમોલ ગદા પ્રહાર ધોર કઠોર લાગત મહિપર્યો ।

દશવદન શોણિત શ્રવતપુનિ સંભારિ ધાયો રિસિમર્યો ॥

* વિભીષણ રામચંદ્રજીને શરણે આવ્યો હતો. તે રામચંદ્રજીએ ‘ જો સમીત આવા શરણાઈ, રસિહૌ તાહિ પ્રાણકી નાઈ ’ એ વચન કહ્યું હતું તે આ સમયે પાળ્યું.

દોડ ભિરે અતિ બલ મલ્લયુદ્ધ વિલોકિ એકહિ ઇક હનૈ ।

રઘુવીર બલ ગર્વિત વિભીષણ માલ નહિ તાકહૈ ગનૈ ॥ ૫૪ ॥

ગદાનો ઘોર પ્રહાર રાવણની છાતીમાં લાગતાંજ તે ધરતીપર પડ્યો અને હથે મોઢામાંથી લોહી વેહેવા લાગ્યું. પણ પાછો સાંભળીને ઉઠી ક્રોધ કરીને વિભીષણની સામે ધાવ્યો. બન્ને અત્યંત બળવાનો એક એકની સામે જોઈ મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને પરસ્પર મારવા લાગ્યા, રામચંદ્રજીના બળથી ગર્વિષ્ઠ થયેલો વિભીષણ રાવણના ધાને ગણકારતો નહોતો.

દોહા-જમા વિભીષણ રાવણહિ, સન્મુખ ચિતવ કિ કાઝ ।

ભિરત સો કાલ પ્રમાન અવ, શ્રી રઘુવીર પ્રભાઝ ॥ ૨૫૭ ॥

હે પાર્વતી ! વિભીષણ રાવણની સામે પણ જોઈ શકે કે ? તેમ છતાં એ રાવણની સામે કાળની પેઠે લડવા લાગ્યો એ કેવળ રામચંદ્રજી બળનોજ પ્રભાવ છે.

ચો-દેશા શ્રમિત વિભીષણ ભારી, ધાવા હનુમાન ગિરિધારી ।

રથ તુરંગ સારથી નિપાતા, હૃદય માંઝ મારેઝ તેહિ લાતા ॥

ઠાઢ રહા અતિ કમ્પિત ગાતા, ગયઝ વિભીષણ જહૈ જનત્રાતા ।

પુનિ રાવણ તેહિ હતેઝ પ્રચારી, ચલા ગગન કપિ પૂંછ પસારી ॥

ગદાસિ પૂંછ કપિસહિત ઝઢાના, પુનિ નમ ભિરેઝ પ્રબલ હનુમાના ।

લરત અકાશ યુગલ સમયોધા, હનત એક એકહિ કરિ ક્રોધા ॥

શોભિત નમ હલ વલ વહુકરહી, કજ્જલ ગિરિ સુમેરુ જનુલરહી ।

બુધિબલ નિશિચર પરૈ ન પારા, તવ મારુતસુત પ્રમુહિ સંભારા ॥

વિભીષણને ઘણું શ્રમિત થયેલો જોઈને હાથમાં પર્વત લઈને હનુમાનજી દોડ્યા, અને રાવણના રથનો, ઘોડાઓનો અને સારથિનો નાશ કરીને રાવણની છાતીમાં લાત મારી. ૧ તેથી રાવણ શરીરે ધ્રુજતો ઉભો રહ્યો અને વિભીષણ રામચંદ્રજીની પાસે ગયો. પછી રાવણે લલકારીને હનુમાનજીને મારવા લાગતાં તે પોતાનું પૂંછડું વધારીને આકાશમાં ઉડ્યા. ૨ તે પૂંછડું પકડીને રાવણ પણ ઉડ્યો અને આકાશમાં બન્ને સરખા બળવાળા થોડા લડવા લાગ્યા. પરસ્પર ક્રોધ કરી કરીને એક બીજાને મારવા લાગ્યા. ૩ બન્ને જણ બહુ છળ તથા

× રાવણે વિભીષણને કહ્યું કે તું વેરાળી થઈને મારી સામે શું યુદ્ધ કરવા આવ્યો છે ? એ સાંભળીને તેને વિભીષણે કહ્યું કે ‘જા, હું વીર ન હોઉં તો તું મારી સાથે મલ્લ યુદ્ધ કર’ એ વાત રાવણે કબુલ કરીને બન્ને જાઘ મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

બળ કરીને લડતા હતા હતા તે બાણે આકાશમાં કાળજનો પર્વત અને મુમેરૂ લડતા હોય એવા શોભતા હતા. હનુમાનજી બુદ્ધિ તથા બળથી રાવણને પો-
હોથી શક્યા નહી, ત્યારે તેમણે રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કર્યું. ૪

છંદ-સંભારિ શ્રી રઘુવીર ધીર પ્રચારિ કપિ રાવણ હન્યો ।

મહિપરત પુનિ ડઠિ લરત દેવન યુગલ કહૈં જય જય મન્યો ॥

હનુમન્ત સંકટ દોઢિ મર્કટ માલુ ક્રોધાતુર ચલે ।

રણમત્ત રાવણ સકલ સુખટ પ્રવંહ મુજબલ દલિમલે ॥ ૫૫ ॥

રામચંદ્રજી સ્મરણ કરી ધીર હનુમાનજીએ લલકારીને રાવણને એવો માર માર્યો કે તુરત તે ધરતીપર પડી ગયો, પણ પાછો ઉઠીને લડવા લાગ્યો. દેવતાઓ તે બંનેનો જય જયકાર બોલવા લાગ્યા. હનુમાનજીનું સંકટ જોઈને વાનરો તથા રીંછો ક્રોધાતુર થઈને રાવણની સામે લડવાને આજ્ઞા, પણ તે સ-
ઘળાઓને યુદ્ધમાં મસ્તાન બનેલા રાવણે પોતાની પ્રચંડ બુબ્બાઓના બળથી મદી નાંખ્યા.

દોહા-રામ પ્રચારે વીર સવ, ધાયે કીશ પ્રવંહ ।

કપિદલ વિપુલ વિલોકિ તેઈ કીન્હ પ્રકટ પાષણ ॥ ૨૫૮ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ સર્વ વીરોને લલકારતાં પ્રચંડ વાનરો દોડી આવ્યા વાનરોનું અપાર સૈન્ય જોઈને રાવણે પોતાની માયા પ્રકટ કરી.

ચો-અન્તર્ધાન મયો ક્ષણ એકા, પુનિ પ્રકટેસિ સ્વલ રૂપ અનેકા ।

રઘુવર કટક માલુ કપિ જેતે, જહૈં તહૈં પ્રકટ દશાનન તેતે ॥

દોઢિ કપિન અમિત દશશીશા, માગે માલુ વિકટ મટકીશા ।

ચલે બલીમુખ ધરહિં ન ધીરા, ત્રાહિ ત્રાહિ લક્ષ્મણ રઘુવીરા ॥

દશ દિશિ કોટિન ધાવહિં રાવણ, ગર્જહિં ઘોર કઠોર મયાવન ।

હરે સકલ સુર ચલે પરાઈ, જયકી આશ તજહુરે માઈ ॥

સવ સુર જિતે એક દશકંધર, અવ બહુ મયે તકહુ ગિરિકંદર ।

રહે વિરંચિ શંભુ મુનિ જ્ઞાની, જિન જિન પ્રમુકી મહિમાજાની ॥

રાવણ એક ક્ષણવાર મુઘી અદૃશ્ય થઈ જઈને પછી અનેક રૂપ ધરીને પ્રકટ થયો. રામચંદ્રજીની સેનામાં જેટલા વાનરો તથા રીંછો હતા તેટલા તે-
ઓની સામે રાવણ પ્રકટ થયા. ૧ એ પ્રમાણે અપાર રાવણોને જોઈને વાનરો તથા રીંછો બ્યાકુળ થઈને નાસવા લાગ્યા. તેઓ ધીરજ નહી ધરતાં ભાગવા

લાગ્યા અને 'રામ લક્ષ્મણ ! અમારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો' એમ બોલવા લાગ્યા. ૨ કરોડો રાવણ હશે દિશાઓમાં વાનરોની પાછળ દોડતા અત્યંત ઘોર અને કઠોર ગર્જનાઓ કરવા લાગ્યા. સર્વ દેવતાઓ પણ ભય પામીને નાસતા નાસતા બોલવા લાગ્યા કે—“ ભાઈઓ ! હવે જ્યની આશા છોડી દો. ૩ જ્યારે એકજ રાવણ હતો ત્યારે તેણે સર્વ દેવતાઓને જીતી લીધા હતા, પણ હવે તો અપાર રાવણો થયા છે, માટે પર્વતની ગુફાઓ શોધો.” સર્વ દેવો ભાગી ગયા પણ જેમણે પ્રભુનો મહિમા જાણ્યો હતો એવા બ્રહ્મા, સદાશિવ અને જ્ઞાની મુનિઓ રહ્યા. ૪

छंद-जानहिं प्रतापते रहे निर्भय कपिन रिपु मानेउकुरे ।

चले विकट मर्कट भालु सकल कृपालु पाहि भयातुरे ॥

हनुमन्त अंगद नील नल बलवन्त अति रणबांकुरे ।

मर्दहिं दशानन कोटि कोटिन्ह कपट भटके आँकुरे ॥ ५६ ॥

જેમણે રામચંદ્રજીનો પ્રતાપ જાણ્યો હતો તે નિર્ભયપણે ઉભા રહ્યા. સઘળા વાનરો તથા રીંછો અનેક રાવણો પ્રકટ થયેલા જાણીને વિખેરાઈ ગયા અને ભયાતુર થઈને બોલવા લાગ્યા કે—“ હે કૃપાળુ ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.” હનુમાનજી, અંગદ, નીલ, અને નળ એ અત્યંત રણખંડા બળવાન ચોદ્દાઓ કપટરૂપી ભૂમિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કરોડો રાવણોને મર્દી નાંખવા લાગ્યા.

दोहा-सुर घानर देखे विकल, हैसे कोशलाधीश ।

साजि शरासन निमिषमहँ, हरे सकल दशशीश ॥ २५९ ॥

દેવતાઓને તથા વાનરોને વ્યાકુળ થયેલા જોઈને રામચંદ્રજી હસવા લાગ્યા. પછી ધનુષબાણ સજ્જ કરીને નિમેષ માત્રમાં સઘળા રાવણોનો નાશ કરી નાંખ્યો. ૨૫૯

चो०-प्रभु क्षण मँ माया सब काटी, जिमि रवि उदय जाहि तम फाटी ।

रावण एक देखि सुर हर्षे, विपुल सुमन पुनि प्रभु पर बर्षे ॥

भुज उठाय रघुपति कपि फेरे, फिरे एक एकानिके टेरे ।

प्रभु बल प्राइ भालु कपि धाये, तरल तमकि संयुग महि आये ॥

करत प्रशंसा सुर तेई देखे, भयउ एक मैं इनके लेखे ।

शठहु सदा तुम मोर मरायल, असकाहि गगनपंथ कहँ धायल ॥

हाहाकार करत सुर भागे, शठहु जाहु कहँ मोरे आगे ।

દેસિ વિકલ સુર અંગદ ધાવા, કૂદિ ચરણ ગહિ પમિ ગિરાવા ॥

જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં તે સઘળા અંધકારનો નાશ કરી નાંખે છે તેમ રામચંદ્રજીએ ક્ષણ માત્રમાં સર્વ માયા નષ્ટ કરી નાંખી. પછી એક રાવણ દેખાવા લાગ્યો તે જોઈને દેવતાઓ હર્ષ પામીને રામચંદ્રજી ઉપર અત્યંત પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૧ પછી રામચંદ્રજીએ ભુજ ઉંચી કરીને વાનરોને પાછા વાળતાં સઘળા યોદ્ધાઓ એક બીજાને બોલાવીને પાછા ફર્યા. રામચંદ્રજીનું બળ પામીને વાનરો તથા રીંછો કુદી કુદીને રણક્ષેત્રમાં આવ્યા. ૨ દેવતાઓને રામની પ્રશંસા કરતા જોઈને તથા ‘હું’ એક થયો છું’ એમ તેઓ લેખવે છે’ એમ જાણીને રાવણ “અરે શક દેવતાઓ ! તમે સદા મારો માર ખાનારા છો.” એમ બોલી કોપ કરીને તેઓની પાછળ પડ્યો. ૩ દેવતાઓ હાહાકાર કરતા લાગવા લાગ્યા, તે જોઈ રાવણ બોલ્યો કે—“હું હુચ્યાઓ ! તમે ભાગીને મારી આગળથી ક્યાં જવાના છો ?” દેવતાઓને વ્યાકુળ જોઈને અંગદ દોડ્યો અને કુદીને રાવણના પગ પકડીને પૃથ્વીપર ખેંચી પાડ્યો. ૪

હંદ-ગહિ ભૂમિ પાર્યો લાત માર્યો વાલિસુત પ્રભુ પહંગયો ।

સંભારિ ઝાઠે દશકણ્ઠ ઘોર કઠોર કરિ ગર્જત મયો ॥

કરિ દાપ ધનુષ ચઢાઈ દશસન્ધાનિ શર બહુ વર્ષઈ ।

કિયે સકલ મટ ઘાયલ વિયાકુલ દેસિ નિજબલ હર્ષઈ ॥ ૬૭ ॥

અંગદે રાવણને પકડીને પૃથ્વીપર પાડીને લાત મારી. પછી તે રામચંદ્રજીની પાસે ગયો. રાવણ પાછો સંભાળીને ઉઠ્યો અને ઘોર તથા કઠોર અર્જનાઓ કરવા લાગ્યો. પછી અભિમાનથી દશે ધનુષોમાં બાણો સાંધીને અત્યંત બાણવૃષ્ટિ કરી. અને સર્વ યોદ્ધાઓને ઘાયલ તથા ભયથી વ્યાકુળ કરી નાંખી પોતાનું ધણું બળ જોઈ રાજ થયો.

દોઢા-તથ રઘુપતિ લંકેશકે, શીશ ઝજા શર ચાપ ।

કાટે મયે નવીન પુનિ, જિમિ તીરથકે પાપ ॥ ૨૬૦ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ રાવણનાં માથાં ભુજાઓ તથા ધનુષ બાણોને કાપી નાંખ્યાં, તો પણ તે જેમ મુઠ માણસનાં પાપ કર્મો ફરી ફરીને ઉત્પન્ન થાય છે તેમ તે પાછાં ફરી ઉત્પન્ન થયાં.

ચો-શિર ભુજ બાઢિ દેસિ રિપુ કેરી, માલુ કપિન રિસિ મઈ ઘનેરી ।

મરત ન મૂઢ કટે ભુજ શીશા, ધાયે કોપિ માલુ અરુ કીશા ॥

વાલિતનય મારુત નલ નીલા, દિવિદ મયન્દ મહાબલ સીલા ।

વિટપ મહીધર કરહિ પ્રહારા, સોઈ ગિરિ તરુ ગહિ કપિન સો મારા ॥

એકન નસ ગહિ વપુષ વિદારી, ભાગિ ચલાહિં યક લાતન મારી ।
 તવ નલ નીલ શિરનિ ચઢિ ગયઝ, નસનિ લલાટ વિદારત મયઝ ॥
 સુધિર વિલોકિ સકોપ સુરારી, તિનહિં ધરન કહૈં મુજાપસારી ।
 ગહે ન જાહિં શિરનિપર ફિરહીં, જનુ યુગમધુપ કમલ વન ચરહીં ॥
 કોપિ કૂદિ દોઝ ધરેસિ વહોરી, મહિ પટકેસિ ગહિ મુજામરોરી ।
 પુનિ સકોપિ દશધનુ કરલીન્હા શરનિ મારિ ઘાયલ કપિકીન્હા ॥
 હનુમદાદિ મૂર્છિત સબ વન્દર, પાઝ પ્રદોષ હર્ષ દશકન્ધર ।
 મૂર્છિત દેસિ સકલ કપિ વીરા, જામ્બવંત ધાવા રણધીરા ॥
 સંગ માલુ મૂઘર તરુ મારી, મારન લગે પ્રચારિ પ્રચારી ।
 મયો ક્રોધ રાવણ બલવાના, ગહિ પદ મહિ પટકે મટ નાના ॥
 દેસિ માલુપતિ નિજ દલ ઘાતા, કોપિ માંઝ ડરમારેસિ લાતા ।

રાવણનાં માથા તથા ભુજાઓ વધતાં જોઈને વાનરો તથા રીંછોને ઘણી
 રીસ ચઢી અને આ મુઠનાં માથાં તથા ભુજાઓ કાપી નાંખ્યા છતાં કેમ મ-
 રતો નથી ? એમ બોલતા કોપીને રાવણની સામે દોડ્યા. ૧ મહા બળવાન અ-
 ગદ, હનુમાનજી, નળ, નીલ, દ્વિવિદ અને મયંદ એઓ વૃક્ષો તથા પર્વતોના
 પ્રહાર કરવા લાગ્યા તેજ જાડ અને પર્વતો લઈને રાવણ પાછો વાનરોને માર-
 તો હતો. ૨ કેટલાક યોદ્ધાઓ નખોવડે રાવણના શરીરને ફાડી નાંખવા લાગ્યા
 અને કેટલાક લાતો મારી મારીને નાસી જવા લાગ્યા. તે સમયે નળ તથા
 નીલ રાવણનાં માથાં ઉપર ચઢી જઈને નખોવડે તેનાં કપાળ ચીરી નાંખવા
 લાગ્યા. ૩ કપાળમાં લોહી નીકળતું જોઈને રાવણે કોપીને નલ નીલને પકડવા
 માટે ભુજાઓ ઝાંચી કરી, પણ તેઓ જેમ કમળવનમાં બે ભમરાઓ ફરે તેમ
 રાવણનાં માથાંપર ફરવા લાગ્યા. તેથી તેઓને પકડી શક્યો નહી. ૪ પછી રા-
 વણે કોપી કુદીને તે બન્ને વાનરોને પકડી લઈ પૃથ્વીપર પછાડ્યા, અને તે-
 ઓની ભુજાઓને મરડી નાંખી. પછી કોપીને તેણે હાથોમાં દશે ધનુષો લઈ
 બાણો મારીને વાનરોને ઘાયલ કરી નાંખ્યા. ૫ હનુમાનજી વિગેરે સર્વ વા-
 નરો મુછિત થઈ ગયા. તે સમયે પ્રદોષકાળ થયેલા જોઈને રાવણ હર્ષ પામ્યો
 સર્વ વીર વાનરોને મુછિત થયેલા જોઈને રણધીર જાંબવાન રાવણની સામે
 દોડ્યો. ૬ રીંછો સહિત જાંબવાન ભારે ભારે વૃક્ષો લઈ લલકારી લવકારીને
 રાવણને મારવા મંડ્યો. તેથી બળવાન રાવણને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો, તેથી તેણે
 અનેક યોદ્ધાઓને પગ પકડી પકડીને પૃથ્વીપર પછાડ્યા. ૭ જાંબવાને પોતાની
 સેનાનો સંહાર થયોલો જોઈને રાવણની છાતીમાં લાત મારી.

छंद-उरलात घात प्रचण्ड लागत विकल रथते महिगिरा ।

गहि भालु वीसहु करनि मानहुँ कमल निशिवश मधुकरा ॥

मूर्छित विलोकि बहोरि पदहति भालु पति प्रभु पहुँ गयो ।

निशि जानि स्यन्दन घालि तेहि तब मृत यत्न सु गृहनयो ॥५८॥

छातीमां प्रचंड लात वागवाथी रावण व्याकुल थधने रथमांथी पृथ्वी-
उपर पड्यो, तेणे वीसे हाथोमां पकडी राखेला रीछो जणु कभजोमां रात्रि
समये लराध रडेला लभराओ डोय जेवा देजाता हुता. पछी जणवान रा-
वणुने मूर्छित थध गयेलो जेध तेने भील लात मारीने रामचंद्रजुनी पासे
गये, ते समये रात्रि थयेली जणुने रावणुने सारथि तेने रथमां घाडीने
घेर लध गये. जेने तेनी मूर्छा भटवाने. यत्न करवा लाग्यो.

दोहा-मूर्च्छा गइ कपि भालु तब, सब आये प्रभु पास ॥

सकल निशाचर रावणहिं, घेरि रहे अति त्रास ॥ २६१ ॥

वानरो तथा रीछोनी मूर्छा पणी ओटले तेजो. सर्व रामचंद्रजुनी पा-
से आव्या. जेने लंकांमां सधणा राक्षसो त्रास पाभीने रावणुने वीटी पणीने
उला. २६१

चो०तेहि निशि महुँ सीता पहुँ जाई, त्रिजटा कहि सब कथा बुझाई ।

शिर भुज बाँढि सुनत रिपु केरी, सीता उर भैं त्रास घनेरी ॥

मुख मलीन उफजी मन चिन्ता, त्रिजटासन बोली तब सीता ।

होइहि कहा कहसि किन माता, कोहि विधि मरिहि विश्वदुखदाता ॥

रघुपतिशर शिर कटे न मरई, विधि विपरीत चरित सब करई ।

मोर अभाग्य जिआवत ओही, जेहि हौं हरिपद कमल विछोही ॥

जेई कृत कनक कपट मृगझूठा, अजहुँ सो दैव मोहिं पर रूठा ।

जेई विधि मोहिं दुख दुसह सहावा, लक्ष्मण कहैं कटुवचन कहावा ॥

रघुपति विरह विषम शर भारी, तकि तकि बार बार मोहिं मारी ।

ऐसेहु दुख जो राखु मम प्राना, सो विधि ताहिजिआवन आना ॥

बहु विधि करत विलाप जानकी, करि करि सुरति कृपानिधानकी ।

कह त्रिजटा सुन राजकुमारी, उर शर लागत मरिहि सुरारी ॥

ताते प्रभु उर हतहिं न तेहि, इहिके हृदय बसति वैदेही ।

ते रात्रिजे त्रिजटाजे सीताजुनी पासे जधने सधणी हुडीकत कडी स-

ભળાવી. રાવણની ભુજાઓ તથા માથાં વધતાં જાણીને સીતાજીના હૃદયમાં ઘ-
ણે વાસ થયો. ૧ મનમાંની ચિંતાને લીધે મલીન થઈ ગયેલા મુખવાળાં સી-
તાજીએ ત્રિજટાને પૂછ્યું કે—હે માતા ! હવે શું થશે તે કેમ કહેતી નથી ?
હવે જગતને દુઃખ દેનારો રાવણ શી રીતે મરશે ? ૨ રઘુનાથજીનાં બાણોથી
તેનાં માથાં કપાયા છતાં પણ તે મરતો નથી તેથી જણાય છે કે દૈવે સર્વ
ચરિત્ર વિપરીતજ કર્યું છે, કે જે દૈવ મને પ્રભુનાં ચરણોનો વિયોગ કરાવીને
મને અભાગ્યણીને હજી પણ જીવાડે છે. ૩ જે દૈવે સુવર્ણનો ખોટો મૃગ બ-
નાવ્યો હતો, તે દૈવ હજી પણ મારા ઉપર રૂઢેલોજ છે કે જેથી તેણે લ-
ક્ષ્મણજીને કડવાં વચ્ચનો કહેવરાવીને મને દુઃસહ દુઃખ સહન કરાવ્યું. ૪ અને
રઘુનાથજીના વિષમ વિરહરૂપી બાણથી તાકીતાકીને મને વારંવાર મારી છે. આ-
વાં દુઃખમાં પણ મને જે દૈવ જીવાડે છે તેજ દૈવ રાવણને પણ જીવાડે છે,
બીજો કોઈજ નહી. ” ૫ એ પ્રમાણે કૃપાનિધિ રામચંદ્રજીનું રમરણ કરીને
સીતાજી ઘણી ઘણી રીતે વિલાપ કરવા લાગ્યાં ત્યારે ત્રિજટા બોલી કે—“હે રાજકુમા-
રી ! સાંભળો. રાવણના હૃદયમાં બાણ મારશે તોજ તે મરશે. ૬ પણ રાવણના
હૃદયમાં તમે વસેલાં છો, તેથી રામચંદ્રજી તેના હૃદયમાં બાણ મારતા નથી.

छंद-इहिके हृदय बस जानकी मम जानकी उर वास है ।

मम उदर भुवन अनेक लागत बाण सबको नाश है ॥

असमुनत हर्ष विषाद उर अति देखि पुनि त्रिजटा कहा ।

अब मरिहि रिपु इहि भौंति सुंदरि तजहु तुम संशय महा ॥५१॥

રાવણના હૃદયમાં સીતાજી વસે છે, સીતાજીના હૃદયમાં મારો વાસ છે
અને મારા પેટમાં અનેક બ્રહ્માંડો વસેલાં છે. માટે રાવણના હૃદયમાં બાણ
વાગતાંજ એ સર્વનો નાશ થઈ જાય, એમ જાણીને રામચંદ્રજી રાવણના હૃદય-
માં બાણ મારતા નથી. ” એ સાંભળીને સીતાજીના મનમાં હર્ષ તથા શોક
થયેલો જોઈને વળી ત્રિજટા બોલી કે—“ હે સુંદરી ! તમે સંશય છોડી દો.
હવે રાવણ શી રીતે મરશે તે કહું છું.

दोहा-काटत शिर होइहि विकल, छूटि जाइ तव ध्यान ॥

तब रावणके हृदय शर, मारिहि राम सुजान ॥ २६२ ॥

રાવણનાં માથાં કાપતાં તે જ્યારે વ્યાકુળ થઈ જશે અને તેણે તમારામાં
પ્રગાવેલું ધ્યાન છુટી જશે તે સમયે કૃપાળુ રામચંદ્રજી તેના હૃદયમાં બાણ
મારશે, એટલે તુરત રાવણ મરણ પામશે. ૨૬૨

ચો-અસકહિ બહુ પ્રકાર સમુજાઈ, પુનિ ત્રિજટા નિજ ભવન સિધાઈ ।
 રામ સ્વભાવ સુમિરિ વૈદેહી, ઉપજી વિરહ વ્યથા અતિ તેહી ॥
 નિશિહિ શશિહિ નિન્દત બહુ ભાંતી, યુગસમ મરે બિહાતિ નરાતી ।
 કરત વિલાપ મનોહ મન ભારી, રામવિરહ જાનકી દુસારી ॥
 જવ અતિ ભયો વિરહ ડર દાહ, ફરકેડ વામ નયન અરુ બાહ ॥
 શકુન વિચારિ ધરી ડર ધીરા, અવ મિલિહિ કૃપાલુ રઘુવીરા ॥
 હાઈ અર્ધ નિશિ રાવણ જાગા, નિજ સારથિ સન સ્ત્રીજન લાગા ।
 શઠ રણભૂમિ છુડાયહુ મોઠી, ધૂક ધૂક અધમ મન્દમતિ તોઠી ॥
 તેઈ પદગાહિ બહુ વિધિ સમુજાવા, મોર ભયે રથ ચઢિ પુનિ આવા ।
 સુનિ આગમન દશાનન કેરા, કપિદલ સ્વરમર ભયડ ઘનેરા ॥
 જઈ તઈ મૂઘર વિટપ ઉપારી, ધાયે કટકટાઈ મટ ભારી ।

એ પ્રમાણે ત્રિજટા સીતાજીને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવીને પોતાને ઘે-
 ર ગઈ. રામચંદ્રજીના સ્વભાવનું સ્મરણ કરવાથી સીતાજીના હૃદયમાં વિરહનું
 દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. ૧ વર્ણી રાત્રિને તથા ચંદ્રને બહુ બહુ પ્રકારે ધિષ્કારતાં
 હતાં. રાત્રિ તો યુગ સમાન થઈ પડવાથી કેમે કરી વીતતી નહોતી. રામચં-
 દ્રજીના વિયોગથી દુઃખિત થયેલાં સીતાજી મનમાં ને મનમાં અત્યંત વિલાપ
 કરતાં હતાં. ૨ સીતાજીના હૃદયમાં અત્યંત વિરહાગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, તે સમયે
 તેમનાં ડાબાં નેત્રો તથા બાહુઓ ફરક્યાં. એ શુભ શુકનનો વિચાર કરીને હૃ-
 દયમાં ધીરજ ધરી કે ‘હવે કૃપાળુ રામચંદ્રજીનો મેળાપ થશે.’ ૩ હવે લં-
 કામાં મધ્યરાત્રિ વીતતાં રાવણ બગૃત થયો અને પોતાનાં સારથિને ખીજવા
 લાગ્યા કે—‘અરે શઠ ! અધમ ! તું મને રથભૂમિમાંથી અહીં શા માટે લા-
 વ્યો ? તારી મંદબુદ્ધિને ધિષ્કાર છે.’ ૪ સારથિએ રાવણનાં ચરણો, પકડીને
 ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યો. પછી પ્રભાત રાવણ રથમાં બેસીને યુદ્ધ કરવાને
 ચાલ્યો. રાવણ આવ્યાની વાત સાંભળીને વાનરોની સેનામાં ઘણો ખળભળાટ
 થયો. અને તેથી અનેક ખળવાન યોદ્ધાઓ જ્યાં ત્યાંથી પર્વતો તથા વૃક્ષો ઉપા-
 ડી લઈને દાંત કડકડાવતા રાવણની સામે દોડ્યા.

છંદ-ધાયે જો મર્કટ વિકટ ખાલુ કરાલકર મૂઘર ધરા ।

અતિ કોપિ કરહિ પ્રહાર મારત મજિ ચલે રજનીચરા ॥

વિચલાઈ દલ બલવન્ત કીશનિ ઘેરિ પુનિ રાવણ લિયો ।

દશદિશિ ચપટમ્હ માર નસન વિદારિ તેહિ વ્યાકુલ કિયો ॥૬૦॥

વિકરાળ વાનરો તથા રીંછો હાથમાં મોટા મોટા પર્વતો લઈ અત્યંત કોપ કરીને મારવા લાગતાં રાક્ષસો નાસવા લાગ્યા. એ રીતે બળવાન યોદ્ધાઓએ રાક્ષસોની સેના વીખેરી નાંખીને રાવણને ઘેરી લીધો અને દશે દિશાઓમાં લપડાકો મારી મારીને તથા નખોવડે ફાડી નાંખીને વ્યાકુળ કરી નાંખ્યો.

દોહા—દેશિ મહા મર્કટ પ્રવલ, રાવણ કીન્હ વિચાર ॥

અન્તરહિત હોઈ નિમિષ મહૈ, કરિ માયા વિસ્તાર ॥ ૨૬૩ ॥

વાનરોને અત્યંત પ્રબળ બેધને રાવણે વિચાર કરીને અંતર્ધાન થઈ જઈને નિમેષમાત્રમાં માયા ફેલાવી દીધી. ૨૬૩

છંદલીલા—જવ કીન્હ તેઈ પાશ્વળ, મય મગટ જન્તુ પ્રચળ ॥

વૈતાલ ભૂત પિશાચ, કર ધરે ધનુષ નરાચ ॥ ૧ ॥

રાવણે માયા ફેલાવતાં અનેક લયંકર પ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં, વૈતાળો ભૂતો અને પિશાચો હાથમાં ધનુષબાણો લઈને તથા, ૧

છંદ—યોગિનિ મહે કરબાલ, ફક હાથ મનુજ કપાલ ॥

કરિ સદ્ય શોણિત પાન, નાચહિં કરહિં ગુણગાન ॥ ૨ ॥

યોગિનીઓ એક હાથમાં તરવાર અને એક હાથમાં માણસની ખોપરીઓ લઈને તુરત લોહી પીવા લાગી અને નાચીનાચીને રાવણના ગુણો ગાવા લાગી. ૨

છંદ—ધરુ મારુ બોલહિં ઘોર, રહિ પૂરિ ધુનિ ચહું ઓર ॥

મુખબાય ધાર્વાહિં સ્નાન, તવ લગે કીશ પરાન ॥ ૩ ॥

એ પ્રાણીઓ ‘પકડો, મારો’ એવા ઘોર શબ્દો બોલતાં હતાં તેથી ચારે તરફ તે શબ્દો વ્યાપી ગયા. તે પ્રાણી મોઢાં ફાડીફાડીને વાનરોને તથા રીંછોને આવડાને દોડી આવતાં હતાં તેથી તેઓ નાસી જવા લાગ્યા. ૩

છંદ—જહ જાહિં મર્કટ ભાગિ, તહ ઘરત દેશ્વહિં આગિ ॥

મય વિકલ વાનર ભાલુ, પુનિ લાગ વર્ષન વાલુ ॥ ૪ ॥

વાનરો નાસીનાસીને જ્યાં જ્યાં ભાગી જતા હતા ત્યાં ત્યાં અગ્નિ બળતો બેવામાં આવતો હતો, તેથી વાનરો તથા રીંછો વ્યાકુળ થઈ ગયા. એટલે પછી ધૂળનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ૪

છંદ—જહ તહ યકિત કરિ કીશ, ગર્જા વહુરિ દશશીશ ॥

લક્ષ્મણ કપીશ સમેત, મયે સકલ વીર અચેત ॥ ૫ ॥

એ પ્રમાણે જ્યાં ત્યાં વાનરોને વ્યાકુળ કરી નાંખીને પછી રાવણે મોટી ગર્જના કરી. લક્ષ્મણ સહિત સર્વ વાનરો તથા રીંછો અચેત થઈ ગયા. ૫

છંદ—હા રામ હા રઘુનાથ, કહિ સુમટ મીજહિ હાથ ।

इहि विधि सकल बल तोरि, तेहि कीन्ह कपट बहोरि ॥ ६ ॥

અને થોદ્ધાઓ ‘ હા રામચંદ્રજી ! હા રઘુનાથજી ! એમ બોલી બોલીને હાથ ધસવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સર્વનું બળ તોડી નાંખીને વળી બીજી માયા પ્રકટ કરી. ૬

छंद-प्रगटेति विपुल हनुमान, धाये गहे पाषाण ।

तिन राम घेरेउ जाइ, चहु दिशि बरूथ बनाइ ॥ ७ ॥

એ માયાથી પુષ્કળ હનુમાનજી પ્રગટ થયા, અને તેઓએ પથરાઓ લ-
ઈલઈને રામચંદ્રજીની પાસે દોડી જઈને તેમને ચારે તરફથી ઘેરી લીધા. ૭

छंद-मारहु धरहु जनिजाइ, कटकटहि पूँछ उठाइ ॥

दशदिशि लंगूर विराज, तेहि मध्य कोशलराज ॥ ८ ॥

તે હનુમાનો પૂછડાં ઉઘાડી કરીને તથા દાંતો કડકડાવીને ‘ પકડો, મારો,
નાશી જાય નહીં ’ એમ બોલતા રામચંદ્રજીની આસપાસ વીંટળાઈ બેઠ્યા, અ-
ને તેઓની વચ્ચે રામચંદ્રજી ઘેરાઈ ગયા. ૮

छंद हरिगीति ।

तेहि मध्य कोशलराज सुन्दर श्याम तनु शोभा सही ।

जनु इन्द्रधनुष अनेक किय बर बारि तुंग तमालही ॥

प्रभु देखि हर्ष विषाद उर सुर वदति जय जय जय करी ।

रघुवीर एकहि तीर कोपित निमिष महुँ माया हरी ॥ ६१ ॥

અસંખ્ય હનુમાનોનાં પૂછડાંના કોટની વચ્ચે શ્યામ શરીરવાળા રામ-
ચંદ્રજી જાણે અનેક ઈન્દ્રધનુષોની વાડની વચ્ચે મોટું તમાલવૃક્ષ હોય એવા
શોભતા હતા. તેમને જોઈને દેવતાઓ હર્ષ તથા ખેદયુક્ત થઈને નમસ્કાર ક-
રી ‘ જય જય જય ’ શબ્દ ઉચારવા લાગ્યા. પછી રામચંદ્રજીએ કોપાને એ-
કજ બાણથી નિમેષભાત્રમાં માયા દૂર નાખી.

छंद-माया विमत कपि भालु हर्षे विटप गिरि गहि सब फिरे ।

शर निकर छाँडे राम रावण बाहु शिर पुनि पुनि हरे ॥

શ્રી રામ રાવણ સમર ચરિત અનેક કલ્પ જો ગાવહીં ।

શત શેષ નારદ નિગમ કવિ તેડ તદપિ પાર ન પાવહીં ॥ ૬૨ ॥

માયા જતી રહેવાથી વાનરો તથા રીંછો હુપ પામીને હાથમાં વૃક્ષો તથા પર્વતો લઇને પાછા ફર્યા, અને રામચંદ્રજીએ બાણોના સમૂહ મારીને રાવણનાં માથાં તથા બુજીએ કાપી નાંખીને પૃથ્વીપર પાડી દીધાં. શ્રી રામચંદ્રજીનું રાવણ સાથેના યુદ્ધનું ચરિત્ર જો અનેક કલ્પ સુધી ગાય, તોપણ સેકડો નારદો, શેષનાગો, અને વેદો પણ તેનો પાર પામે નહી.

દોહા—કહે તાસુ ગુણગણ કહુક, જડમાતિ તુલસીદાસ ॥

નિજ પૌરુષ અનુસાર જિમિ, મશક ઉડાહિં અકાસ ॥ ૨૬૪ ॥

જેમ મચ્છર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આકાશમાં ઉડે છે, તેમ હું જડ બુદ્ધિવાળો તુલસીદાસ રામચંદ્રજીના થોડાક જ ગુણોનું વર્ણન કરું છું. ૨૬૪

દોહા—કાટિ શીશ ભુજ વાર બહુ, મરૈ ન મટ લંકેશ ॥

પ્રભુ ક્રીડત મુનિ સિદ્ધસુર, વ્યાકુલ દેશિ કલેશ ॥ ૨૬૫ ॥

રામચંદ્રજીએ રાવણની બુજીએ તથા માથાં ઘણીવાર કાપી નાંખ્યાં તોપણ તે મુઓ નહી. રામચંદ્રજીનો એ ખેલ જોઇને દેવતાઓ, સિદ્ધો અને મુનિઓ ઘણા વ્યાકુળ થયા. ૨૬૫

ચોં—કાટત બઢાહિં શીશ સમુદાર્દ, જિમિ પ્રતિ લાભ લોભ અધિકાર્દ ।

મરૈ ન રિપુ શ્રમ ભયડ વિશેષા, રામ વિભીષણ તન તબ દેસા ॥

ઉમા કાલ મરુ જાકી ઇચ્છા, સો પ્રભુ જનકી લેત પરિચ્છા ।

સુન સર્વજ્ઞ ચરાચર નાયક, પ્રણતપાલ સુરમુનિ સુખદાયક ॥

નામી કુંડ સુધા ચસ વાકે, નાથ જિયત રાવણ બલ તાકે ।

સુનત વિભીષણ વચન કૃપાલા, હર્ષિ ગહે પ્રભુ બાળ કરાલા ॥

અશકુન હોન લગે વિધિ નાના, રોવહિં બહુ શ્રૃંગાલ સ્વર શ્વાના ।

બોલહિં સ્વર્ગ અતિ આરતહેતૂ, પ્રગટ મયે જહૈં તહૈં નમકેતૂ ॥

દશ દિશિ દાહ હોન તબ લાગા, ભયડ પર્વ બિનુ રવિ ઉપરાગા ।

મન્દોદરિ ઉર કમ્પિત ભારી, પ્રતિમા શ્રવહિં નયન બહ વારી ॥

માણસને જેમ અધિક અધિક લાભ થાય છે તેમ અધિક અધિક લોભ વધતો જાય છે, તેમ રાવણનાં માથાં કાપી નાંખ્યા છતાં વધ્યાં જતાં હતાં, અત્યંત પરિશ્રમ થયા છતાં શત્રુ મરણ પામ્યો નહી. તેથી રામચંદ્રજીએ વિ-

લીલણની સામે જોયું. ૧ શંકર કહે છે કે હે પાર્વતી ! જેની ઈચ્છાથી કાળ પણ મરી જાય છે, તે પ્રભુ પોતાના ભક્તની પરીક્ષા લેવા લાગ્યા. પછી વિભીષણ જોલ્યો કે—“ હે સર્વજ્ઞ ! હે સચ્ચરાચર જગતના સ્વામી ! હે પ્રભુતપાળ ! હે દેવતાઓ તથા મુનિઓને સુખ આપનારા ! સાંભળો. ૨ હે નાથ ! રાવણની નાભિમાં અમૃતનો કુંભ છે તેના બળથી રાવણ જીવે છે. ” એવાં વિભીષણનાં વચનો સાંભળીને કૃપાળી પ્રભુએ હાથમાં વિકરાળ બાણો લીધાં. ૩ તે સમયે રાવણને અનેક પ્રકારના અપશુકનો થવા લાગ્યા, અનેક શિયાળવાં કૂતરાં અને ગધેડાં રોવા લાગ્યાં, જગત દુઃખી થાય એવી રીતે પક્ષીઓ પણ રોવા લાગ્યાં, જ્યાં ત્યાં પૂછડીઆ તારા પ્રકટ થયા. ૪ દશે દિશાઓમાં દાવાનળ સળગતો દેખાવા લાગ્યો, અમાવાસ્યાનો દિવસ નહીં હોવા છતાં સૂર્યનું અહણ થવા લાગ્યું, મંદોદરીનું હૃદય ધણું કંપવા લાગ્યું, અને પ્રતિમાઓનાં નેત્રોમાંથી પણ આંસુ વેહેવા લાગ્યાં.* ૫

છંદ—પ્રતિમા શ્રવંહિ પવિપાત નમ અતિ વાત બહ હોલત મહીં ॥

વર્પંહિ બલાહક રુધિર કચ રજ અશુભ અતિસક કોકહી ।

ઉત્પાત અમિત વિલોકિ નમસુર વિકલ બોલંહિ જય જયે ॥

સુર સમય જાનિ કૃપાલુ રઘુપતિ ચાપ શર જોરત મયે ।

પ્રતિમાઓ રોવા લાગી, આકાશમાંથી વજ્ર પડવા લાગ્યાં, પ્રચંડ વાયુ વાવા લાગ્યો, પૃથ્વી ડોલવા લાગી અને લોહી, વાળ તથા ધૂળનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો, એવી રીતે એટલાં બધાં અત્યંત અશુભસૂચક અપશુકનો થવા લાગ્યાં કે તેનું વર્ણન પણ થઈ શકે નહીં. એવા અપાર ઉત્પાતો જોઈને દેવતાઓ આકાશમાં જ્ય જ્ય શબ્દ બોલવા લાગ્યા. દેવતાઓને ભયભીત થયેલા જોઈને રામચંદ્રજીએ ધનુષપર બાણો ચઢાવ્યાં.

દોહા—આકર્ષેડ ધનુ શ્રવણ લગિ, છાંડે શર ફકતીશ ॥

રઘુનાયક સાયક ચલે, માનહું કાલ ફળીશ ॥ ૨૬૬ ॥

રામચંદ્રજીએ કાન સુધી ધનુષને ખેંચીને એકત્રીશ બાણો છોડ્યાં. તે બાણો જાણે કાળરૂપી સર્પો હોય તેની પેઠે રાવણની સામે ચાલ્યાં.

ચોં—સાયક એક નાભિ શર શોષા, અપર લગે શિરમુજ કરિ શોષા ।

લૈ શિર વાહુ ચલે નારાચા, શિર મુજહીન રુંદ મહિ નાચા ॥

* જો ભગવતિમાં વા સ્વપ્નમાં દેવમંદિર ડોલવું યા દેવમૂર્તિ હસતી, રોતી, નાચતી, ફરતી આંખો મીંચતી યા ભાંગ થતી અથવા તેને શરીરે પરસેવો થતો જોવામાં આવે તો એ કોઈ મહા અનિષ્ઠ થવાનું ચિન્હ છે. (સામવેદ ખં. ૧૮ ખ. ૨ ખં. ૧ સૂ. ૩૦)

ધરણિ ધસૈ ધર ધાવ પ્રચળ્ડા, તથા શર હૃતિ પ્રમુકૃત યુગ સ્વળ્ડા ॥
 ગર્જેત મરત ઘોર રવ ભારી, કહાૈં રામ રણ હતાૈં પ્રચારી ॥
 હોલી ભૂમિ ગિરત દશકન્ધર, હ્રુમિત સિન્ધુ સરોદિગ્ગજભૂધર ॥
 પરેત ભૂમિ યુગ સ્વંડ બઢાઈ, ચાપિ માલુ મર્કટ સમુદાઈ ॥
 મન્દોદરિ આગે ભુજ શીશા, ધરિ શર ચલે જહાૈં જગદીશા ।
 પ્રવિશે સર્વ નિષંગ મહૈં આઈ, દેસિ સુરન દુન્દુભી બજાઈ ॥
 તામુ તેજ સમાન પ્રભુ આનન, હર્ષે દેવ શમ્ભુ ચતુરાનન ।
 જય ધ્વનિ પૂરિ રહી નવસ્વંડા, જય રઘુવીર પ્રબલ ભુજદંડા ॥
 વર્ષહિ સુમન દેવ મુનિ વૃન્દા, જય કૃપાલુ જય જયતિ મુકુન્દા ।

એ બાણોમાંના એકે નાલિમાંનું અમૃત શોષી લીધું, દશ બાણોએ દશ માથાં કાપી નાંખ્યાં અને વીશ બાણોએ વીશ ભુજઓ કાપી નાંખી. તે માથાં તથા ભુજઓને લઇને બાણો લંકામાં ગયાં. ને રાવણનું ઘડ પૃથ્વીપર ફૂટવા લાગ્યું. ૧ પ્રચંડ ઘડ પૃથ્વીપર ધસીને ઢોડવા લાગ્યું. તેથી રામચંદ્રજીએ બાણ મારીને તેના બે કડકા કરી નાંખ્યા. મરતી વખતે તેણે ભયંકર ગર્જના કરી અને ‘રામ ક્યાં છે? કે તેને પકડીને મારી નાંખું’ એમ બોલવા લાગ્યો. ૨ રાવણ ધરતીપર પડતાં પૃથ્વી ડાલી, સમુદ્રો, સરોવરો, દિગ્ગજો અને પર્વતો ખળભળવા લાગ્યાં. રાવણના ઘડના બે કડકા પૃથ્વીપર પડતાં અનેક વાનરો તથા રીંછોનો સમુદાય ચગદાઇ મુગ્ધો. ૩ રામચંદ્રજીનાં બાણો રાવણનાં માથાં તથા ભુજઓને મંદોદરીની આગળ મૂકીને પાછાં આવી ભાથામાં પેઠાં. એ જોઇને દેવતાઓએ હાંદુલિ વગડાવ્યાં. ૪ રાવણનું તેજ રામચંદ્રજીના મુખમાં સમાઇ ગયું, તે જોઇને સદાશિવ તથા બ્રહ્મા રાજી થયા, અને ‘પ્રબળ ભુજદંડવાળા રામચંદ્રજીની જય’ એવી રીતના જયજયકારના ધ્વનિથી નવે ખંડ ભરપૂર થઇ ગયા; દેવતાઓ તથા મુનિઓના સમૂહો ‘જય જય કૃપાળુ! જય જય મુકુન્દ!’ એવી રીતે બોલતા પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.

છંદ—જયકૃપા કન્દમુકુન્દ હરિ મર્દન નિશાચર મદ પ્રભો ।

સ્વલદલ વિદારણ પરમ કારણ કારુણીક સદા વિભો ॥

સુર સુમન વર્ષત સકલ હર્ષત બાજિ દુન્દુભિ ગદગદી ।

સંગ્રામ અંગનરામ અમ અનંગ બહુ શોભા લહી ॥ ૬૪ ॥

“હે કૃપાળુ! હે મુકુન્દ! હે હુઃખ હરનારા! હે શરણાગતને સુખ આપનારા! હે પ્રભુ! હે ખળજનોના દળને નાશ કરનારા! હે જગતના કા-

રણુરૂપ ! હે દયાળુ ! હે સર્વ વ્યાપક ! જય જય ” એ રીતે બોલતા દેવતાઓ પુનઃવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને હર્ષ પામીને દુંદુભિઓ વગાડવા લાગ્યા. રણક્ષેત્રમાં રામચંદ્રજીનું શરીર અનેક કામદેવની શોભાની પેઠે શોભવા લાગ્યું.

છંદ-શિર જટા મુકુટ પ્રસૂન વિચિવિચ અતિ મનોહર રાજહીં ।

જનુ નીલગિરિપર તડિત પટલ સમેત ઉડુગણ ભ્રાજહીં ॥

ભુજ દણ્ડ ફેરત શર શરાસન રુધિર કણતનુ અતિવને ।

જનુ રાયમુનિય તમાલ તરુપર બૈઠિ बहु सुख आपने ॥ ૬૬ ॥

વચ્ચે વચ્ચે પૂલ ગુથેલાં હોવાથી અત્યંત મનોહર અનેલી રામચંદ્રજીના માથાપરની જટા એવી શોભતી હતી કે બાણે નીલ પર્વતપર વીજળી સહિત તારામંડળ શોભતું હોય. ધનુષ તથા બાણોપર રામચંદ્રજી હાથ ફેરવતા હતા. તેમના શરીરપર લોહીની અત્યંત કણીઓ એવી શોભતી હતી કે બાણે તમાલ વૃક્ષપર રાયમુનિ નામનાં ઝીણાં ઝીણાં લાલ પક્ષીઓ સુખપૂર્વક બેઠાં હોય.

દોહા-કૃપાદૃષ્ટિ કરિ દૃષ્ટિ પ્રભુ, અભય કિયે મુર વૃન્દ ॥

હર્ષે વાનર માલુ સવ, જય સુખધામ મુકુન્દ ॥ ૬૬૭ ॥

રામચંદ્રજીએ કૃપાદૃષ્ટિ વરસાવીને દેવતાઓના સમૂહને નિર્ભય કર્યો અને સર્વ વાનરો તથા રીંછો હર્ષ પામીને ‘ હે સુખધામ ! હે મુકુંદ ! જય જય ’ એમ બોલવા લાગ્યા. ૨૬૭

ચો-પતિ શિર દીસ જબહિ મન્દોદરિ, મૂછિત વિકલ સ્વસી ધરણી પરિ ।

યુવતિવૃન્દ રોવત ઉઠિ ધાઈ, તેહિ ઉઠાય રાવણ પહૈં લ્યાઈ ॥

પતિગતિ દેસિ સોકરીત પુકારા, છૂટે કેશ ન દેહ સંભારા ॥

ઊર તાડના કરૈ વિધિ નાના, રોદન કરૈ પ્રતાપ બચાના ।

તવ બલનાથ ડોલ નિત ધરણી, તેજહીન પાવક શશિ તરણી ॥

શેષ કમઠ સહિ શકહિં ન ભારા, સો તનુ આજુ પરા ભરિછારા ।

વરુણ કુબેર મુરેશ સમીરા, રણસન્મુખ ધરુ કાહુ ન ધીરા ।

ભુજબલ જીતિ કાલ યમ સાઈ, આજુ સો પેરેડ અનાથકિ નાઈ ॥

જગત વિદિત તુમ્હારિ પ્રભુતાઈ, મુત પરિજન બલવરીણ ન જાઈ ।

રામવિમુક્ષ અસ હાલ તુમ્હારા, રહા ન કુલ કોડ રોવનિ હારા ॥

તવ વશ વિધિ પ્રપંચ સવ નાથા, સવ દિગપતિ તોહિં નાવહિં માથા ।

અવ તવશિર ભુજ જમ્બુક સ્વાહીં, રામવિમુક્ષ યહ અનુષિત નાહીં ॥

કાલ વિવશપતિ કહા ન માના, અગ જગનાથ મનુજ કરિ જાના ।

મંદોદરી રાવણનાં માથાંને જોતાંજ વ્યાકુળતાથી મૂર્છિત થઇને ધરતીપર પડી ગઇ. એ જોઇને સર્વ સ્ત્રીઓ રોતી રોતી તુરત ઉઠીને દોડી આવી અને મંદોદરીને ઉઠાડીને રાવણની પાસે લઇ આવી. ૧ પતિની આવી દશા જોઇને મંદોદરી પોકાર કરવા લાગી અને શરીરનું લાન બૂલી જઇ છૂટા કેશથી ઘણી છાતી કુટવા લાગી તથા તેના પ્રતાપનાં વખાણ કરીકરીને રોવા લાગી કે—૨ “હે નાથ ! તમારા બળથી પૃથ્વી કાંપતી હતી, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિ નિસ્તેજ થઇ ગયા હતા, શેષ તથા કચ્છપ ભાર પણ સહન કરી શકતા નહોતા, તે શરીર આજ ધુળમાં રંગદોળાતું પડ્યું છે ! ૩ હે સ્વામી ! રણમાં તમારી સામે વરૂણ, કુબેર, ઇંદ્ર અને વાયુ એ કદી ધીરજ ધરી શકતા નહોતા, અને તમે ભુજાઓના બળથી કાળ તથા યમને પણ જીત્યા છે, તે તમે આજ અનાથની પેઠે પડ્યા છો. ૪ તમારી પ્રભુતા જગતમાં પ્રસિદ્ધ હતી, તમારા પુત્રો તથા કુટુંબીજનોનું બળ વર્ણવ્યું જાય તેમ નહતું. તે તમે રાગથી વિમુખ થવાથી તમારી આવી દશા થઇ છે, અને કુળમાં કોઈ રોનારો પણ રહ્યો નહીં. ૫ હે નાથ ! બ્રહ્માએ રચેલું સઘળું જગત તમારે વશ હતું અને તમારાથી જાય પામીને દિદ્વપાળો પણ તમને માથાં નમાવતા હતા. તે આજ તમારાં માથાં તથા ભુજાઓને શિયાળવાં ખાય છે ! પણ ખરું છે કે રામથી વિમુખ થનારની આવી જ દશા થાય, એમાં કાંઈ અયોગ્ય થયું નથી. હે સ્વામી ! તમે કાળને વશ થઇને માફ કહું માન્યું નહીં અને સચરાચર જગતના સ્વામીને તમે મનુષ્ય તરીકે માન્યા.

છંદ-જાનેડ મનુજ કરિ દનુજ કાનન દહન પાવક હરિસ્વયં ।

જ્યહિ નમત શિવ બ્રહ્માદિ સુર પિય મજેડ ના કરુણામયં ॥

આજન્મતે પરદ્રોહ રત પાપોઘમય તવ તનુ અયં ।

તુમહં દિયો નિજ ધામ રામ નમામિ બ્રહ્મ નિરામયં ॥ ૬૬ ॥

હે સ્વામી ! દૈત્યોરૂપી વતને ખાળનાર અગ્નિરૂપ સાક્ષાત્ પ્રભુ તેમને તમે મનુષ્ય તરીકે જાણ્યા અને જેમને બ્રહ્માદિ દેવતાઓ નમે છે એવા કર્ણાગ્ર રામચંદ્રજીનું ભજન કર્યું નહીં, વળી જન્મ્યા ત્યારથી તમારા શરીરને પાપના પુંજરૂપ તથા પરદ્રોહ કરવામાં પ્રેમી રાખ્યું, તેમ છતાં તમને જેમણે પોતાનું ધામ આપ્યું તે નિર્દોષી પરમાત્મા રામચંદ્રજીને હું નમસ્કાર કરું છું.

દોહા-અહહનાથ રથુનાથ સમ, કૃપાસિન્ધુ કો આન ॥

મુનિ દુર્લભ જો પરમગતિ, તુમહિં દીનહ મગવાન ॥ ૨૬૮ ॥

હે નાથ ! રઘુનાથજીના જેવો કૃપાસિંધુ બીજો કોણ છે ? કે જે ભગવાને પોતે તમને મુનિઓને પણ દુર્લભ એવો પરમ ગતિ આપી. ”

ચો—મન્દોદરી વચન મુનિ કાના, મુર મુનિ સિદ્ધ સર્વહિં સુખ માના ।

અજ મહેશ નારદ સનકાદી, જે મુનિવર પરમારથવાદી ॥

મરિ લોચન રઘુપતિહિ નિહારી, પ્રેમ મગન સર્વ મયે સુહારી ।

રોદન કરત વિલોકેડ નારી, ગયે વિભીષણ મન દુઃખ ભારી ॥

વન્ધુદશા દેખત દુઃખ મયજ, તવ પ્રમુ અનુજહિ આયસુ દયજ ।

લક્ષ્મણ તેહિ વહુ વિધિ સમુદ્ધાયે, સહિત વિભીષણ પ્રમુ પહ્ આયે ॥

કૃપાદષ્ટિ પ્રમુ તાહિ વિલોકા, કરહુ ક્રિયા પરિહારિ સર્વ શોકા ।

કીન્હ ક્રિયા પ્રમુ આયસુ માની, વિધિવત દેશ કાલ ગતિજાની ॥

એ પ્રમાણે મન્દોદરીના વિલાપ કાને સાંભળીને સર્વ દેવતાઓ, મુનિઓ અને સિદ્ધો રાજી થયા. બ્રહ્મા, સદાશિવ, નારદજી અને પરમારથવાદી એવા સનકાદિક મુનીશ્વરો, ૧ એ સર્વ નેત્રો ભરીભરીને રામચંદ્રજીને નિરખીને પ્રેમમગ્ન થયા તથા સુખ પામ્યા. સઘળી સ્ત્રીઓને રૂદન કરતો જોઈને વિભીષણનું મન ઘણું દુઃખિત થયું. ૨ ભાઈની દશા જોઈને વિભીષણને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવીને તેમને રામચંદ્રજી પાસે લઈ આવ્યા. ૩ રામચંદ્રજીએ વિભીષણની સામે કૃપાદષ્ટિથી જોઈને કહ્યું કે—“ હવે સર્વ શોક છોડી દઈને રાવણની ક્રિયા કરો. ” એ પ્રમાણે પ્રભુની આજ્ઞા થતાં તે માથે ચઢાવીને વિભીષણે દેશકાળને અનુસરીને વિધિપૂર્વક સર્વ ક્રિયા કરી. ૪

દોહા—મય તનયાદિક નારિસર્વ, દેઈ તિલાંજલિ તાહિ ॥

મવન મઈ રઘુવીર ગુણ, ગણ વરણતિ મનમાહિ ॥ ૨૬૧ ॥

મન્દોદરી વિગેરે રાવણની સર્વ સ્ત્રીઓએ રાવણને તિલાંજળિ આપી. પછી તેઓ સર્વ મનમાં રામચંદ્રજીના - ગુણ વર્ણન કરતી કરતી ઘેર ગઈ.

ચો—આઈ વિભીષણ પુનિ શિરનાવા, કૃપાસિંધુ તવ અનુજ બુલાવા ।

તુમ કપીશ અંગદ નલ નીલા, જામ્બવન્ત મારુતનય શીલા ॥

સર્વ મિલિ જાહુ વિભીષણ સાથા, સારેહુ તિલક કહેડ રઘુનાથા ।

પિતા વચન મૈં નગર ન જાઝં, આપુ સરિસ કપિ અનુજ પઠાઝં ॥

તુરત ચલે કપિમુનિ પ્રમુ વચના, કીન્હી જાઈ તિલકકી રચના ।

સાદર સિદ્ધાસન બેઠારી, તિલક કીન્હ અસ્તુતિ અનુસારી ॥

જોરિ પાણિ સબહી શિરનાયે, સહિત વિભીષણ પ્રભુ પહૈં આયે ।
તવ રઘુવીરં બોલિ કપિ લીન્હે, કહિ પ્રિયવચન સુખીસવ કીન્હે ॥

પછી વિભીષણે રામચંદ્રજીની પાસે આવીને માથું નમાવ્યું. કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને બોલાવીને કહ્યું કે—“તમે સુગ્રીવ, અંગદ, નળ, નીલ, જાંબવાન અને નીતિમાન હનુમાનજી, જુ એ સર્વને લઈને વિભીષણની સાથે લંકામાં જઈને તેમને રાજ્યાભિષેક કરો.” વળી રામચંદ્રજીએ વિભીષણને કહ્યું કે—“પિતાનું વચન પાળવાને વાસ્તે હું લંકામાં આવી શકતો નથી, તેથી મારા જેવાજ લક્ષ્મણજીને તથા વાનરોને તમારી સાથે મોકલું છું. રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળીને લક્ષ્મણજી સહિત વાનરોએ લંકામાં જઈને રાજ્યાભિષેકની વ્યવસ્થા કરી અને વિભીષણને આદરપૂર્વક સિંહાસનપર બેસાડી તિલક કરીને તેમની સ્તુતિ કરી. ૩ સર્વેએ હાથ જોડીને વિભીષણને માથાં નમાવ્યાં. પછી વિભીષણ સહિત સર્વે જણ રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. તે સમયે સર્વ વાનરો તથા રીંછોને બોલાવી તેઓને પ્રિયવચનો કહી રાજી કર્યા. ૪

छंद-कीये सुखी कहि वाणी सुधासम बल तुम्हारे रिपुहयो ।

पायो विभीषण राज्य तिहुँपुर यश तुम्हारे नित नयो ॥

मोहि सहित शुभ कीरति तुम्हारी परम प्रीति जोगाइहैं ।

संसार सिन्धु अपारपार प्रयासबिनु तरि जाइह ॥ ६७ ॥

અમૃત સમાન વાણી કહીને સુખી કર્યા. અને કહ્યું કે—તમારા બળથી જ મેં રાવણને માર્યો છે. અને વિભીષણને રાજ્ય મળ્યું તે પણ તમારાજ બળથી. માટે તમારી કીર્તિ નિત્ય નવીને નવીજ વધશે. જે માણસ અત્યંત પ્રેમથી મારી સાથે તમારી શુભકીર્તિ ગાશે, તે માણસ આ પાર ન પામી શકાય એવા સંસારરૂપી સમુદ્રને વળર પ્રયાસે તરી જશે.

दोहा-सुनत रामके वचन मृदु, नहिं अघात कपिपुंज ॥

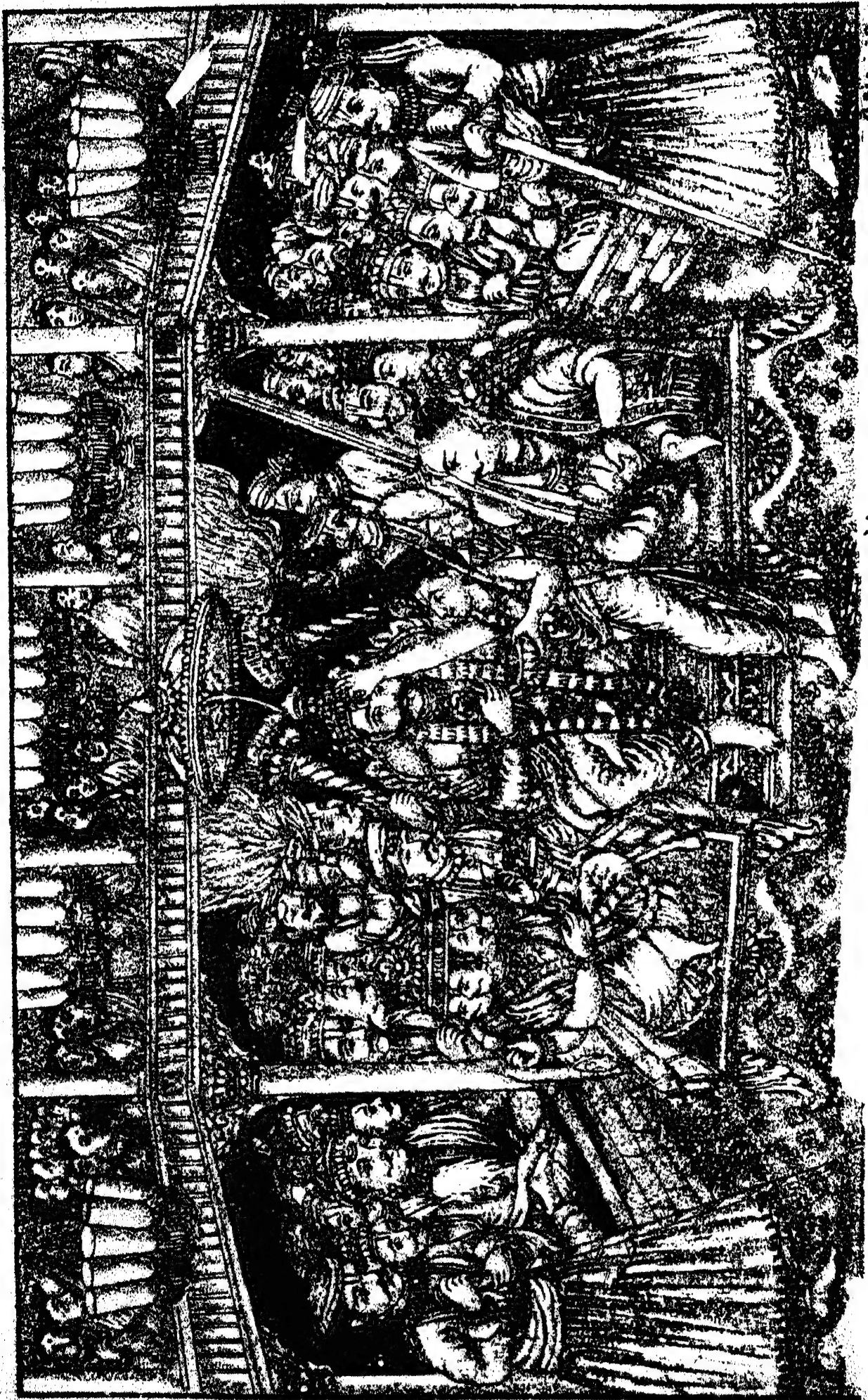
बार बार शिर नार्काहि, गहे सकल पदकंज ॥ २७० ॥

રામચંદ્રજીનાં કોમળ વચનો સાંભળીને વાનરોનો સમૂહ તૃપ્તિ જ પામતો નહોતો, અને સર્વ વારંવાર તેમનાં ચરણકમળો પકડીને વારંવાર માથાં નમાવતા હતા. ૨૭૦

चो०-तब प्रभु बोलि लिये हनुमाना, लंका जाहु कहेउ भगवाना ।

समाचार जानकिहि सुनावहु, तासु कुशललैतुम चलिआवहु ॥

तब हनुमान नगर महुँ आये, सुनि निशिचरी निशाचर भाये ।

પૂજા બહુ પ્રકાર તિન કીન્હી, જનકસુતા દિશાય પુનિદીન્હી ॥
 દૂરિહિતે પ્રણામ કપિ કીન્હા, રઘુપતિ દૂત જાનકી ચીન્હા ।
 કહહુ તાત પ્રભુ કૃપાનિકેતા, કુશલ અનુજ પ્રભુ સેનસમેતા ॥
 સઘ વિધિ કુશલ કોશલાધીશા, માતુ સમર જીત્યો દશશીશા ।
 અવિચલ રાજ્ય વિભીષણ પાવા, સુનિ કપિ વચન હર્ષ ડરછાવા ॥

પછી રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને બોલાવીને કહ્યું કે—“ તમે લંકામાં જઈ સીતાજીને સર્વ સમાચાર કહી સાંભળાવી તેમના કુશળ સમાચાર લઈને પાછા આવો, ” ૧ એ સાંભળીને હનુમાનજી લંકામાં ગયા. એ ખજર બાણી-ને રાક્ષસો તથા રાક્ષસીઓએ ઢોડી આવીને હનુમાનજીની બહુ બહુ પ્રકારે પૂજા કરી, અને પછી સીતાજી દેખાડ્યાં. ૨ હનુમાનજીએ સીતાજીને દૂરથી જોઈને પ્રણામ કર્યા. સીતાજીએ તેમને ‘ રામચંદ્રજીના દૂત છે ’ એમ બાણીને પૂછ્યું કે—“ હે તાત! કૃપાનિધિ પ્રભુ રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજી તથા વાનરોની સેના સહિત કુશળ છે?” ૩ હનુમાનજી બોલ્યા કે—“ માતાજી ! રામચંદ્રજી સર્વ પ્રકારે સુખી છે; તેમણે યુદ્ધમાં રાવણને જીતીને વિભીષણને અવિચળ રાજ્ય આપ્યું છે. ” એવાં હનુમાનજીનાં વચનો સાંભળીને સીતાજીના હૃદયમાં હર્ષ છાઈ ગયો. ૪

छंद—अति हर्ष मन तनु पुलक लोचन सजल पुनि पुनि कहरमा ।

कादेउँ तोहि त्रैलोक्य महुँ कपि किमपि नहि वाणी समा ॥

सुन मातु मैं पायउँ अखिल जगराज्य आजुन संशयं ।

रण जीति रिपुदल बन्धुयुत पश्यामि राम निरामयं ॥ ६८ ॥

સીતાજી અત્યંત હર્ષથી રોમાંચિત થઈ સજળ નેત્રોથી વારંવાર કહેવા લાગ્યાં કે—“ હે હનુમાનજી ! હું તમને શું આપું ? તમારી વાણી સમાન કોઈ ચીજ ત્રૈલોક્યમાં નથી (કે જે તમને આપીને પ્રસન્ન કરું) ” હનુમાનજી બોલ્યા કે—“ માતાજી ! સાંભળો. યુદ્ધમાં શત્રુને જીતી લક્ષ્મણજી તથા સર્વ સેના સહિત રામચંદ્રજીને મેં કુશળ જોયા છે; તેથી મને આજ સઘળા જગતનું રાજ્ય મળ્યા જેટલું સુખ થયું છે એમાં કાંઈ સંશય નથી. ”

दोहा—सुन सुत सद्गुण सकल तव, हृदय बसै हनुमन्त ॥

सानुकूल रघुवंश मणि, रहहि समेत अनन्त ॥ २७१ ॥

સીતાજી બોલ્યાં કે—“ હનુમાનજી ! સાંભળો. તમારા હૃદયમાં સઘળા સદ્ગુણો નિરંતર વસશે, અને લક્ષ્મણજી સહિત રઘુનાથજી તમોને સાનુકુળ રહેશે. ૨૭૧

ચો-અથ સોઈ યતન કરહુ તુમ તાતા, દેઘૌં નયન ડ્યામ મૃદુગાતા ।
 તથ હનુમન્ત રામ પહૈં આઈ, જનક સુતા કર કુશલ સુનાઈ ॥
 સુનિ વાળી પતંગ કુલ ભૂષણ, બોલિ લિયે કપિરાજ વિભીષણ ।
 મારુત સુતકે સંગ સિધાવહુ, સાદર જનક સુતા લૈ આવહુ ॥
 તુરતહિ સકલ ગયે જહૈં સીતા, સેવહિં સબ નિશિચરી વિનીતા ।
 વેગિ વિભીષણ તિનાહિં સિઘાવા, સાદર તિન સીતહિં અન્દવાવા ॥
 દિવ્ય વસન ભૂષણ પહિરાયે, શિલ્પિકા રુચિરસાજિ પુનિલ્યાયે ॥
 તેહિ પર હર્ષિં ચઢી વૈદેહી, સુમિરિ રામ સુખધામ સનેહી ॥
 વેતપાણિ રક્ષક ચઢૈંપાસા, ચલે સકલ મન પરમ હુલાસા ।
 સંગ લિયે ત્રિજટા નિશિચરી, ચલી રામ પહૈં સુમિરત હરી ॥
 દેઘન ભાલુ કીશ બહુ ધાયે, રક્ષક કોટિ નિવારણ આયે ।
 કહ રઘુવીર કહા મમ માનહુ, સીતહિ સઘા પયાદેહિ આનહુ ॥
 દેઘહિં કપિ જનનીકી નાઈ, વિહૈંસિ કહા રઘુવીર ગુસાઈ ।
 સુનિ પ્રભુ વચન ભાલુ કપિ હરેપે, નમતે સુરન સુમન બહુ વરપે ॥
 સીતહિ પ્રથમ અગ્નિ મહૈં રાઘવી, પ્રગટ કીન્હ ચહ અન્તર સાઘવી ।

હે તાત ! હવે જે રીતે હું મારાં નેત્રોથી શ્યામ સુંદર અને કોમળ શરીરવાળા રામચંદ્રજીને જોઈ એવો યત્ન કરો. ” પછી હનુમાનજીએ રામચંદ્રજીની પાસે આવીને સીતાજીની કુશળતા કહી સંભળાવી. ૧ સૂર્યવંશના ભૂષણરૂપ રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીનાં વચનો સાંભળીને અંગદ તથા વિલીષણને બોલાવીને કહ્યું કે—“ તમે હનુમાનજીની સાથે લંકામાં જઈને સીતાજીને લઈ આવો. ” ૨ એ સાંભળીને તેઓ સીતાજીની પાસે ગયા. તે સમયે સર્વ રાક્ષસીઓ વિનયપૂર્વક સીતાજીની સેવા કરતી હતી, તેઓને વિલીષણે આજ્ઞા કરતાં તેઓએ આદરપૂર્વક સીતાજીને નહવરાવ્યાં. ૩ અને દિવ્ય વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવીને સુંદર પાલખી શણગારી લાવી. સીતાજી હર્ષ પામી સુખના ધામરૂપ અને પરમસ્નેહી રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને પાલખીમાં બેઠાં. ૪ પાલખીની આરે તરફ હાથમાં તરવારો લઈ રક્ષકો પરમ ઉદ્ધાસથી ચાલવા લાગ્યા. તે પાલખી સેના નજીક આવતાં વાનરો તથા રીંછો સીતાજીનાં દર્શન કરવાને પાસે આવવા લાગ્યા, તે સમયે કરોડો રક્ષકો તેઓને અટકાવવાને દોડ્યા. ૫ એ જોઈ રામચંદ્રજીએ હસીને વિલીષણને કહ્યું કે—“ હે મિત્ર ! મારું કહ્યું માનીને સીતાને પગપાળા લઈ આવો, કે જેથી સઘળા વાનરો તથા રીંછો તેમનાં માતાની પેઠે

દર્શન કરે. ” ૬ રામચંદ્રજીનાં એવાં વચનો સાંભળીને વાનરો તથા રીંછો રા-
જી થયા, અને દેવતાઓ આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીએ
સીતાને પ્રથમ અગ્નિમાં રાખી મૂકીને તેમનું પ્રતિજિંઘ પ્રકટ કર્યું હતું, તે હવે
સીતાજીને પ્રકટ કરવાની તેમના મનની ઇચ્છા હતી. ૭

દોહા-તેહિ કારણ કરુણા અયન, કહે કલુક દુર્વાદ ॥

મુનત યાતુઘાની સકલ, લાગીં કરન વિષાદ ॥ ૨૭૨ ॥

તે કારણને લીધે કંડણાળુ રામચંદ્રજીએ સીતાજીને કેટલાંક દુર્વચન ક-
હ્યાં. તે સાંભળીને સર્વ રાક્ષસીઓ મનમાં ખેદ કરવા લાગી. ૨૭૨

ચો-પ્રભુકે વચન શીશ ધરિ સીતા, બોલી મન ક્રમ વચન પુનીતા ।

લક્ષ્મણ હોહુ ધર્મકે નેગી, પાવક પ્રગટ કરહુ તુમ વેગી ॥

સુનિ લક્ષ્મણ સીતાકી બાની, ચિરહ વિવેક ધર્મ રતિ સાની ।

લોચન મજલ ઝોરિ કર દોઝ, પ્રભુસન કલુ કહિ સકત ન ઓઝ ॥

દેખિ રામ રુઝ લક્ષ્મણ ધાયે, પાવક પ્રગટ કાઠ બહુ લાયે ॥

પ્રવલ અનલ વિલોકિ વેદેહી, હૃદય હર્ષ કલુ મય નહિં તેહી ।

જો મન ક્રમ વચ મમ ઝરમાહીં, તજિ રઘુવીર આન ગતિ નાહીં ।

તૌ કૃશાનુ સવકી ગતિ જાના, મોકહૈં હોહુ શ્રીચણ્ડ સમાના ॥

રામચંદ્રજીનાં વચનો માથે ચઢાવીને મન કર્મ વચનથી પવિત્ર એવાં
સીતાજી બોલ્યાં કે—“હે લક્ષ્મણજી ! તમે ધર્મના સહભાગી થઈને જલદીથી
મને અગ્નિ સળગાવી આપો. ” ૧ સીતાજીની વિરહ, વિવેક, ધર્મ તથા નીતિ-
યુક્ત વાણી સાંભળીને લક્ષ્મણજી નેત્રોમાં આંસુ લાવી બન્ને હાથ જોડીને રા-
મચંદ્રજીની સામે ઉભા રહ્યા, પણ કાંઈ બોલી શક્યા નહી. ૨ પછી રામચંદ્ર-
જીની પણ એવી મરજી જોઈને લક્ષ્મણજીએ કાંઈ મંત્રાવીને અગ્નિ સળગાવ્યો.
સીતાજી પ્રબળ અગ્નિને જોઈને પણ હૃદયમાં કાંઈપણ લય નહી રાખતાં હર્ષ
પામીને બોલ્યાં કે-૩ “ હે અગ્નિદેવતા ! હે સર્વની ગતિ જાણનારા ! જો મન
કર્મ વચનથી મારા હૃદયમાં રામચંદ્રજી સિવાય બીજાની ગતિ થઈ ન હોય
તો તમે મારે વાસ્તે ચંદન સમાન થઈ જાઓ. ” ૪

છંદ-શ્રીચંદ્ર સમ પાવક પ્રકટ કિય મુમિરિ પ્રભુ તેહિ મહૈં ચલી ।

જય કોશલેશ મહેશ વન્દિત ચરણરત્ન અતિ નિર્મલી ॥

પ્રતિબિમ્બ અરુ લૌકિક કલંક પ્રચણ્ડ પાવક મહૈંજરે ।

પ્રભુ ચરિત કાહુ ન લલ્લેઝ મુરમુનિ સિદ્ધ સત્ર દેસહિં સરે ॥ ૨૯ ॥

એમ કહીને સીતાજી રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને તથા જેનાં ચરણોની નિર્મળ રજને સદાશિવ પણ માથે ચઢાવેછે તે રામચંદ્રજીનો જય થાઓ એમ બોલીને અગ્નિમાં પેડાં. તે સમયે અગ્નિ ચંદન જેવો શીતળ થઈ ગયો. પણ સીતાજીનું પ્રતિબિંબ તથા લૌકિક કલંક એ પ્રચંડ અગ્નિમાં બળી ગયાં. અને સાક્ષાત્ સીતાજી પ્રકટ થયાં. રામચંદ્રજીનું આ ચરિત્ર આકાશમાં રહીને દેવતાઓ, સિદ્ધો અને મુનિઓ જોતા હતા પણ તેની કોઈને બળર પડી નહી.

છંદ—તથા અનલ મૂમુરરૂપ કરગહિ સત્ય શ્રી શ્રુતિ વિદિત જો ।

જિમિ ક્ષીરસાગરેન્દ્રિન્દિરા રામહિ સમર્પી આનિસો ॥

સોઈ રામ વામ વિભાગરા જિત રુચિર અતિ શોભા મલી ।

નવ નીલનીરજ નિકટ માનહું કનક પંકજકી કલી ॥ ૭૦ ॥

તે સમયે વેદવિદિત સત્ય ધરાવનારો અગ્નિએ પ્રાદક્ષણનું રૂપ ધરીને, જેમ ક્ષીરસાગરે વિષ્ણુને લક્ષ્મણ અર્પણ કર્યાં હતાં તેમ રામચંદ્રજીને સીતાજી અર્પણ કર્યાં. તે સમયે જેમ નવીન નીલકમળની પાસે સોનેરી કમળની કળી શોભતી હોય, તેમ રામચંદ્રજીના ડાબા પડખામાં બેઠેલાં સીતાજી શોભવા લાગ્યાં.

દોહા—હર્ષિ સુમન વર્ષાહિ વિબુધ, બાજહિ ગગન નિમાન ॥

ગાર્વાહ કિન્નર અપ્સરા, નાચાહિ ચઢી વિમાન ॥ ૨૭૩

દેવતાઓ હર્ષ પામી પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને આકાશમાં નિશાન વગાડવા લાગ્યા, અને વિમાનમાં ચઢીને કિન્નરો તથા દેવતાઓની સ્ત્રીઓ ગાવા તથા નાચવા લાગી. ૨૭૩

દોહા—શ્રી જાનકી સમેત પ્રભૂ, શોભા અમિત અપાર ॥

દોશિ મારુ કપિ હર્ષેડ, જય રઘુપતિ મુખસાર ॥ ૨૭૪ ॥

સીતાજી સહિત રામચંદ્રજીની અપાર શોભા જોઈને વાનરો તથા રીંછો હર્ષ પામીને ‘ સુખના સારરૂપ રામચંદ્રજીની જય જય ’ એમ બોલવા લાગ્યા.

વો૦—તથા રઘુપતિ અનુશાસન પાઈ, માતીલ ચલે ચરણ શિર નાઈ ।

આયે દેવ સદા સ્વારથી, વચન કહાહિ જનુ પરમારથી ॥

દીનબંધુ દયાલુ રઘુરાયા, દેવ કીન્હ દેવનપર દાયા ।

વિશ્વદ્રોહ રત સ્વલ અતિકામી, નિજ અઘ ગયડ કુમારગગામી ॥

તુમ સર્વજ્ઞ બ્રહ્મ અવિનાશી, સદા એકરસ સહજ હદાસી ।

અકલ અગુણ અનવચ અનામય, અજિત અમોઘ એક કરુણામય ॥
 મીન કમઠ શૂકર નરહરી, વામન પરશુરામ વપુ ધરી ।
 જવ જવ નાથ સુરન્દ્ર દુઃખ પાવા, નાના તનુ ધીર તુમહિ નશાવા ॥
 રાવણ પાપમૂલ સુરદ્રોહી, કામ ક્રોધ મદ રતિં અતિ કોહી ।
 અધમ શિરોમણિ તવપદ પાવા, યહ હમરે મન અચરજ આવા ॥
 હમ દેવતા પરમ અધિકારી, સ્વારથ રતિ તવ ભક્તિ વિસારી ।
 ભવ પ્રભાવ સન્તત હમ પરે, અવ પ્રભુ પાહિ શરણ અનુસરે ॥

પછી રામચંદ્રજીની આજ્ઞા પામીને ઈંદ્રનો સારથિ માતલિ રામચંદ્રજી-
 નાં ચરણોમાં માથું નમાવીને આડ્યો. સર્વદા સ્વાર્થી એવા દેવતાઓ આવીને
 બળે પોતે પરમાર્થી હોય એવાં વચનો બોલ્યા કે—૧ “ હે દીનબંધુ ! હે
 દયાળુ ! હે રઘુનાથજી ! હે દેવાધિદેવ ! તમે દેવતાઓ ઉપર મોટી દયા કરી.
 જગતનો દ્રોહ કરવામાં પ્રીતિવાળો, બળ, કામી તથા કુમાર્ગી રાવણ પોતાના
 પાપે જ લેવાયો છે. ૨ તમે સર્વજ્ઞ, બ્રહ્મરૂપ, અવિનાશી, અખંડ, એકરસ,
 સહજઉદાસી, અકળ, નિર્ગુણ, નિર્દોષ, અવિદ્યારહિત, અજિત, અમોઘ શક્તિ-
 વાળા અને કર્ણુનાય છે. ૩ હે પ્રભુ ! તમે મન્થાવતાર, કચ્છાવતાર, વરા-
 હાવતાર, નૃસિંહાવતાર, વામન અને પરશુરામના અવતાર ધરીને જ્યારે જ્યા-
 રે દેવતાઓ દુઃખ પામ્યા, ત્યારે ત્યારે તેમનાં દુઃખ ટાળ્યાં છે. ૪ હે કૃપાળુ !
 આ રાવણ પાપના મૂળરૂપ, દેવતાઓનો દ્રોહ કરનારો, કામી, લોભી, ક્રોધી
 અને મદાંધ હતો, તેમ છતાં તે તમારા ધામમાં ગયો એ અમારા સનમાં મો-
 ટું અચરજ લાગે છે. ૫ અમે દેવલોકો પરમ અધિકારી છીએ પણ અમારી
 સ્વાર્થમાં રૂચિ હોવાથી તમારી ભક્તિ વીસરી જઈને નિરંતર ભવસાગરના પ્ર-
 વાહમાં તણાયા જઈએ છીએ. માટે હે પ્રભુ ! અમે શરણાગતની રક્ષા કરો. ૬

દોહા—કરિ વિનતી સુર સિદ્ધ સવ, રહે જહૈં તહૈં કર જોરિ ॥

અતિશય પ્રેમ સરોજ વિધિ, અસ્તુતિ કરત વહોરિ ॥ ૨૭૨ ॥

એ પ્રમાણે વિનતિ કરીને સર્વ દેવતાઓ તથા સિદ્ધો હાથ જોડીને ઉ-
 ભા રહ્યા. પછી બ્રહ્મા અત્યંત પ્રેમથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૭૫

તોટકહંદ—જયરામ સદા સુખધામ હરે, રઘુનાયક શાયક ચાપધરે ।

ભવનારણ દારુણ સિંહ પ્રભો, ગુણસાગર નાગર નાથ વિભો ॥ ૧ ॥

હે રામ ! હે સર્વદા સુખના ધામરૂપ ! હે રઘુનાથજી ! હે ધનુષબાણ
 ધરનાર ! હે સંસારરૂપી હાથીને નષ્ટ કરનારા સિંહરૂપ ! હે ગુણોના સાગર

૩૫ ! હે ચતુરસ્વામી ! હે સર્વ વ્યાપક જય જય. ૧

છંદ-તનુ કામ અનેક અનૂપ છવી, ગુણ ગાવત સિદ્ધ મુનીંદ્રકવી ।

યશ પાવન રાવન નાગ મદા, સ્વગનાથ યથા કરિ કોપ મદા ॥૨॥

હે અનેક કામદેવના જેવી અનુપ છળિવાળા ! તમારા ગુણોને સિદ્ધા, મુનિઓ તથા કવિઓ ગાય છે. હે પવિત્ર યશવાળા ! તમે કોપ કરીને રાવણ ૩૫ી મોટા નાગને ગરૂડજીની પેઠે પકડીને મારી નાંખ્યો છે. ૨

છંદ-જનરંજન મંજન શોક મયં, ગત કોહ સદા પ્રભુ બોધમયં ।

અવતાર ઉદાર અપારગુનં, મહિમાર વિમંજન જ્ઞાનઘનં ॥ ૩ ॥

તમે ભક્તજનને રાજી કરનારા, ભય તથા શોકનો નાશ કરનારા, ક્રોધરહિત, સર્વદા યોધમય, શક્તિમાન ! ઉદાર અવતાર ધરનારા, અપાર ગુણવાળા, પૃથ્વીનો ભાર ઉતારનારા અને અત્યંત જ્ઞાનવાળા છે. ૩

છંદ-અજ વ્યાપકમેકમનાદિ સદા, કરુણાકર રામ નમામિ મુદા ।

રઘુવંશ વિભૂષણ દૂષણહા, કૃતભૂષ વિભીષણ દીનરદા ॥ ૪ ॥

હે રામચંદ્રજી ! તમે અજન્મા, સર્વ વ્યાપક, એક, અનાદિ, સદા કરુણા કરનારા, રઘુવંશના ભૂષણરૂપ, દોષોને નષ્ટ કરનારા અને દીનવિભીષણને રાજ્ય બનાવનારા છો, તે તમોને હું આનંદપૂર્વક નમસ્કાર કરું છું. ૪

છંદ-ગુણજ્ઞાન નિધાન અમાન અજં, નિત રામ નમામિ વિભુ વિરજં ।

મુજ દણ્ડ પ્રચણ્ડ પ્રતાપ વલં, સ્વલ વૃન્દ નિકન્દ મદા કુશલં ॥૫॥

હે રામચંદ્રજી ! તમે ગુણના તથા જ્ઞાનના ભંડારરૂપ, માનરહિત, અજન્મા, વિભુ, નિર્દોષ, અને પ્રચંડ ભુજઓના બળના પ્રતાપથી બળલોકોના સમૂહનું નિકંદન કરવામાં કુશળ છે. એવા તમોને હું નમસ્કાર કરું છું. ૫

છંદ-વિનુ કારણ દીનદયાલુ દિતં, છવિ ધામ નમામિ રમા સહિતં ।

ભવતારણ કારણ કાજપરં, મન સમ્ભવ દારુણ દોષહરં ॥ ૬ ॥

હે રામચંદ્રજી ! તમે વિના સ્વાર્થે દીનજનોપર દયા કરીને તેઓનું હિત કરનારા, શોભાના ભંડારરૂપ, સંસારથી તારનારા, જગતની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ, દેહથી પર, અને મનથી ઉત્પન્ન થનારા દારૂણ દોષોનું હરણ કરનારા છો, તે ભક્ષ્મીજી સહિત તમોને હું નમસ્કાર કરું છું. ૬

છંદ-શરચાપ મનોહર તુણધરં, જલજારુણ લોચન મૂપ વરં ।

મુક્ત મન્દિર મુન્દર શ્રીરમનં, મદમાર મદા મમતા શમનં ॥ ૭ ॥

હે રામચંદ્રજી ! તમે મનોહર ધનુષખાણુ તથા લાથાને ધારણુ કરનારા, કમળ સરખાં શતાં નેત્રોવાળા, રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, સુખના ધામરૂપ, શોભાયમાન, લક્ષ્મીજીના પતિ, અને મોટા મદને, કામને તથા મમતાને સમાવનારા છો. ૭

છંદ-અનવદ્ય અસંદ અગોચરગો, સમરૂપ સદા સર્વ હોઈનસો ।

इति वेद वदन्ति न दन्त कथा, रवि आतप भिन्न न भिन्न यथा ॥ ૮ ॥

વળી તમે દોષરહિત, અખંડિત, ઈંદ્રિયોથી અગમ્ય, સર્વરૂપ અને સર્વરૂપ છતાં સર્વથી નિર્વેપ છો, એમ વેદો કહેછે. દંતકથા નથી, જેમ સૂર્યથી તડકે: ભિન્ન પણુ છે, અને અભિન્ન પણુ છે, તેમ તમે સર્વ રૂપ પણુ છો અને સર્વથી ભિન્ન પણુ છો. ૮

છંદ-કૃત કૃત્ય વિમૌ સર્વ વાનરયે, નિરખન્ત તવાનન સાદરયે ।

ધિક જીવન દેવ શરીર હરે, તવ ભક્તિ વિના ભવભૂલિ પરે ॥ ૯ ॥

હે પ્રભુ ! આં સર્વ વાનરો કે જેઓ આપનું સુખાવિંદ પ્રાતિપૂર્વક નિરખેછે તેઓ કૃતાર્થ થયા છે. પણુ દિવ્ય શરીરોવાળા દેવતાઓને ધિક્ક છે કે જેઓ તમારી ભક્તિ વિના ભૂત્રીને આ ભવસાગરમાં પડ્યા છે. ૯

છંદ-અવ દીનદયાલુ દયા કારિયે, મતિ મોરિ વિભેદ કરી હરિયે ।

जिहिते विपरीत क्रिया करिये, दुखमें सुख मान सुखी चरिये ॥ ૧૦ ॥

હે દીનદયાળી ! હવે દયા કરો. અને મારી જે ભેદબુદ્ધિ છે કે જેથી કરીને વિપરીત ક્રિયા કરું છું, અને દુઃખને સુખ માનીને કરું છું તે ભેદબુદ્ધિને હરી લ્યો. ૧૦

છંદ-સ્વલ સ્વળન મળન રમ્ય ક્ષમા, પદપંકજ સેવિત શમ્ભુ ડમા ।

नृप नायक दे वरदानमिदं, चरणाम्बुज प्रेमं सदा शुभदं ॥ ૧૧ ॥

હે ખળલોકોડાનું ખંડન કરનારા ! હે પરમશોભાનું મંડન કરનારા ! હે શિવ પાર્વતીએ ચરણકમળોને સેવેલા ! હે રાજધિરાજ ! મને તમારાં શુભ ચરણકમળોમાં સર્વદા પ્રેમ રહે એવું વરદાન આપો. ૧૧

દોહા-વિનય કીન્હ ચતુરાનન, પ્રેમ પ્રફુલ્લિતઃપ્રગાત ॥

शोभा सिंधु विलोकत लोचन नहिं अघात ॥ ૨૭૬ ॥

એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાએ પ્રેમથી શરીરે પ્રકુલિત થઇને રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરી, અને શોભાના સમુદ્રરૂપ રામચંદ્રજીને નીરખવાથી તેમનાં નેત્રો તૃપ્ત થવા ન લાગ્યાં. ૨૭૬

ચો-તિહિ અવસર દશરથ તહૈં આયે, તનય ત્રિલોકિ નયન જલ છાયે ।
 સહિત અનુજ પ્રણામ પ્રભુ કીન્હા, આશિર્વાદ પિતા તવ દીન્હા ॥
 તાત સકલ તવ પુણ્ય પ્રભાઝ, જીતેઁ અજય નિશાચર રાઝ ।
 સુનિ સુત વચન પ્રીતિ અતિ વાઢી, નયન સલિલ રોમાવલિ ઠાઢી ॥
 રઘુપતિ પ્રથમ પ્રેમ અનુમાના, ચિતૈ પિતહિ દીન્હેઁ દૃઢ જ્ઞાના ।
 તાતે ઝમા મોક્ષ નહિં પાવા, દશરથ મેદ ભક્તિ મન લાવા ॥
 સગુણ ઉપાસક મોક્ષ ન લેહીં, તિન્હકહૈં રામ ભક્તિ નિજ દેહીં ।
 વાર વાર કારિ પ્રભુહિ પ્રણામા, દશરથ હૈંષિ ગયે નિજધામા ॥

તે સમયે ત્યાં દશરથ રાજા આવ્યા. પોતાના પુત્રોને જોઈને તેમનાં ને-
 ત્રો આંસુથી છાઇ ગયાં. લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્રજી તેમને પ્રણામ કરતાં
 તેમણે આશિર્વાદ દીધા. ૧ રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—પિતાજી ! તમારા પુણ્યના
 પ્રભાવથી નહીં જીતી શકાય એવા રાવણને જીત્યો છે. ” પુત્રનાં એવાં વચન
 સાંભળીને દશરથ રાજાને પ્રીતિ ઘણી વૃદ્ધિ પામી, નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં
 અને શોભાચિત થઈ ગયા. ૨ રામચંદ્રજીએ દશરથ રાજાના પ્રથમના પ્રેમનું
 અનુમાન કરી કૃપાદષ્ટિથી જોઈને તેમને દૃઢ જ્ઞાન આપ્યું. હે પાર્વતી ! દશરથ
 રાજાના મનમાં લેહભક્તિ (સગુણ ઉપાસના) હતી તેથી તેમનો મોક્ષ થયો
 નહોતો. ૩ જે સગુણ ઉપાસનાવાળા છે તે મોક્ષને ઇચ્છતા નથી, તેથી તેઓને
 રામચંદ્રજી પોતાની ભક્તિ આપે છે (એ ભક્તિથી પછી તે મોક્ષ પામે છે). પછી
 દશરથ રાજા રામચંદ્રજીને વારંવાર પ્રણામ કરીને હર્ષ પામીને પોતાના
 ધામમાં ગયા. ૪

દોહા—અનુજ જાનકી સહિત પ્રભુ, કુશલ કોશલાધીશ ॥

છાત્રિ ત્રિલોકિ મન હૈંષિ અતિ, અસ્તુતિ કરૈં સુર ઈશ ॥ ૨૭૭ ॥

લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી સહિત રામચંદ્રજીની દુશળ છાત્રિને જોઈ
 મનમાં અત્યંત હર્ષ પામીને દેવતાઓનો રાજા ઈંદ્ર સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ૨૭૭

તોમર હંદ—જય રામ શોભા ધામ, દાયક પ્રજાત વિશ્રામ ।

ધૃત તુળ વર શર ચાપ, મુજદ્ગ્ધ પ્રબલ પ્રતાપ ॥ ૧ ॥

હે રામચંદ્રજી ! હે શોભાના ધામરૂપ ! હે શરણાગતને વિશ્રામ
 પનારા ! હે ધનુષ્ણાણુ તથા ભાથાને ધારણ કરનારા ! હે બુદ્ધિના પ્રબલ
 પ્રતાપવાળા ! જય જય. ૧

છંદ-જય દૂષણારિ સ્વરારિ, મર્દન નિશાચર જ્ઞારિ ।

યહ દુષ્ટ મારેડ નાથ, મયે દેવ સકલ સનાથ ॥ ૨ ॥

હે ખરદૂષણના શત્રુ ! હે રાક્ષસોના સમૂહનું મર્દન કરનારા ! જય જ-
ય. હે નાથ ! તમે આ દુષ્ટ રાવણને માર્યો તેથી સઘળા દેવતાઓ સનાથ
થયા છે. ૨

છંદ-જય હરણ ધરણી ભાર, મહિમા ઉદાર અપાર ।

જય રાવણારિ કૃપાલ, કિયે યાતુધાન વિહાલ ॥ ૩ ॥

હે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારનારા ! હે અપાર ઉદાર મહિમાવાળા ! જય
જય. હે રાવણના શત્રુ ! હે કૃપાળુ ! તમે રાક્ષસોને બેહોશ કરી નાંખ્યા છે. ૩

છંદ-લંકેશ અતિ વલ ગર્વ, કિયે વશ્ય સુર ગન્ધર્વ ।

મુનિ સિદ્ધ નર સ્વગ નાગ, દાઠિ પન્થ સર્વકે લાગ ॥ ૪ ॥

બળના અત્યંત ગર્વવાળા રાવણે સર્વ દેવતાઓ તથા ગાંધર્વોને વશ્ય
કર્યા હતા, અને હઠપૂર્વક મુનિઓ, મનુષ્યો, પક્ષીઓ તથા નાગલોકોની પાછળ
લાગ્યા હતા. ૪

છંદ-પર દ્રોહ રત અતિ દુષ્ટ, પાયો સો ફલ પાપિષ્ઠ ।

અવ સુનહુ દીનદયાલ, રાજીવ નયન વિશાલ ॥ ૫ ॥

અને એ દુષ્ટ પરદ્રોહમાં ઘણો રાજીવ હતો, તે પાપી પોતાનાં કર્મોનું ફ-
ળ પામ્યો છે. હે દીનદયાળ ! હે કમળ સરખાં વિશાળ નેત્રોવાળા ! હવે સાંભળો. ૫

છંદ-મોહિં રહા અતિ અભિમાન, નહિ કોડ મોહિં સમાન ।

અવ દેસિ પ્રમુ પદકંજ, ગત માનપદ દુઃસ્વ પુંજ ॥ ૬ ॥

મને દુઃખ ઉપજાવનારો એવો મોટો અહંકાર હતો કે ‘ મારી જીરોબ-
ર કોઈ છેજ નહીં ’ તે અહંકાર તમારાં ચરણકમળોનાં દર્શનથી ટળી ગયો છે. ૬

છંદ-કોડ વ્રહ્મ નિર્ગુણ ધ્યાવ, અવ્યક્ત જિહિ શ્રુતિગાવ ।

મોહિં માત્ર કોશલ ભૂષ, શ્રીરામ સગુણ સ્વરૂપ ॥ ૭ ॥

કેટલાક લોકો તમને નિર્ગુણબ્રહ્મ માનીને તમારું ધ્યાન કરે છે અને
શ્રુતિઓ પણ તમને અવ્યક્ત કહે છે; પરંતુ મને તો કૌશળાધિપતિ શ્રી રામનું
સચ્ચ સ્વરૂપ પ્રિય લાગે છે. ૭

છંદ-વૈદેહિં અનુજ સમેત, મમ હૃદય કરહુ નિકેત ।

મોહિં જાનિયે નિજદાસ, દેવકિ રમાનિવાસ ॥ ૮ ॥

માટે લક્ષ્મણ તથા સીતા સહિત તમે મારા હૃદયમાં નિવાસ કરો.
હે લક્ષ્મીપતિ ! મને પોતાનો દાસ બાણીને તમારી ભક્તિ આપો. ૮

छंद-दे भक्ति रमा निवास त्रास हरण शरण सुख दायकं ।

सुख धाम राम नमामि काम अनेक छवि रघुनायकं ॥

सुर वृन्द रंजन द्वन्द्व मंजन मनुज तनु अतुलित बलं ।

ब्रह्मादि शंकर सेव्यराम नमामि करुणा कोमलं ॥ ७१ ॥

હે લક્ષ્મીપતિ ! મને તમારી ભક્તિ આપો. હે ત્રાસને હરનારા ! હે શરણાગતને સુખ દેનારા ! હે સુખધામ ! હે અનેક કામદેવના જેવી કાન્તિવાળા રઘુનાથજી ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. હે દેવતાઓના સમૂહને રાજી કરનારા ! હે દ્વંદ્વદુઃખને ભાંગનારા ! હે મનુષ્યાવતાર ધરનારા ! હે અતુલિત બળવાળા ! હે બ્રહ્મા તથા શંકરના સેવેલા ! હે કરુણાળુ ! હે કૌમળ રામચંદ્રજી ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. ૭૧

दोहा-अब करि कृपा विलोकि मोहिं, आयसु देहु कृपाल ॥

काह करौं सुनि प्रिय वचन, बोले दीनदयाल ॥ २७८ ॥

હે કૃપાળુ ! હવે કૃપાદષ્ટિથી મારી સામું જોઈ કૃપા કરીને મને આશા આપે.
કે હું શું કરું ? એ પ્રમાણે ઇંદ્રનાં પ્રિયવચનો સાંભળીને દયાળુ રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—૨૭૮

चो०-मुनु सुरपति कपि भालु हमारे, परे भूमि निशिचरके मारे ।

ममहित लागि तजे इन माना, सकल जिआउ सुरेश सुजाना ॥

मुनु खगेश प्रभुकी यह बानी, अति अगाध जानहिं मुनिज्ञानी ।

प्रभुचह त्रिभुवन मारि जिवाइ, केवल शक्रहिं दीन्हि बडाइ ॥

सुधावाषि कपि भालु जिआये, हर्षि उठे सब प्रभु पहुँ आये ।

सुधा वृष्टि भइ दुहुँ दल ऊपर, जिये भालु कपि नहिं रजनीचर ॥

रामाकार भये तिन्हके मन, गये ब्रह्मपद तीज शरीर रन ॥

सुर अंशिक सब कपि अरु ऋच्छा, जिये सकल रघुपतिकी इच्छा ॥

राम सरिस को दान हितकारी, कीन्हे मुक्त निशाचर झारी ।

खल मल धामकामरत रावण, गति पाई जो मुनिवर पावन ॥

હે ઇંદ્ર ! સાંભળો. હે દેવતાઓના સુબાણુ સ્વામી ! આ રાક્ષસોએ મારા નાંખેલા મારા વાનરો તથા રીંછો ધરતીપર પડ્યા છે, તેઓએ મારા હિતને

વાસ્તે પ્રાણ તજ્યા છે માટે તેઓ સર્વને જીવતા કરે. ” ૧ હે ગરૂડજી ! રા-
મચંદ્રજીની એ અત્યંત અગાધ વાણીને તો જ્ઞાની મુનિઓજ નાણેછે. પ્રભુ પો-
તે ત્રેલોક્યને મારી તથા જીવાડી શકે એવા છે; તોપણ તેમણે ઇંદ્રને કેવળ
મોટાઈ આપવાનેજ એવી આજ્ઞા કરી. ૨ પછી ઇંદ્રે અમૃતની વૃષ્ટિ કરીને સર્વ
વાનરોને તથા રીંછોને જીવતા કર્યા તેથી તેઓ હર્ષ પામી ઉડીને રામચંદ્રજી-
ની પાસે આવ્યા. રાક્ષસોની તથા વાનરોની બંને સેનાઓ ઉપર અમૃતની વૃષ્ટિ
થઈ પણ તેથી વાનરો તથા રીંછો જીવતા થયા અને રાક્ષસો ન થયા. ૩ રા-
ક્ષસોનાં મન તો રામાકાર થઈ જવાથી યુદ્ધમાં તેઓના દેહ પડતાંજ તેઓ પ-
રમપદ પામ્યા હતા. સઘળા વાનરો તથા રીંછો દેવાંશી હોવાથી રામચંદ્રજીની
ઈચ્છાથી જીવતા થયા. ૪ બળનું પણ હિત કરનારા અને રાક્ષસોને પણ મુક્તિ
આપનારા રામચંદ્રજી સગાન બીજે કોણ છે ? બળતા તથા મલિનતા ધામરૂપ
અને કામી રાવણ, જે ગતિને મુનીશ્વરો ઈચ્છેછે તે ગતિ પામ્યો. ૫

દોહા—સુમન વર્ષિ સબ સુર ચલે, ચઢિ ચઢિ રુચિર વિમાન ॥

દેવિ સુ અવસર રામ પઢૈ, આયે શમ્ભુ સુજાન ॥ ૨૭૨ ॥

સર્વ દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને સુંદર વિમાનોમાં બેસી પોતપોતાના
ધામમાં ગયા, તે સમયે સારો અવસર બેઠોને મુજાણ સદાશિવ ત્યાં આવ્યા.

દોહા—પરમ પ્રીતિ કરજોરિ યુગ, નયન નલિન ભરિ બારિ ॥

પુલકિત તનુ ગદ ગદ ગિરા, વિનય કરત ત્રિપુરારિ ॥ ૨૮૦ ॥

તે પરમપ્રેમથી બંને હાથ બેઠી, નેત્રકમળમાં આંસુ ભરી, શરીરે શા-
માંચિત થઈ ગદગદ વાણીથી વિનંતિ કરવા લાગ્યા. ૨૮૦

ષોઁ—મામીભરણય રઘુકુલ નાયક, ઘૃતવર ચાપ રુચિર કર સાયક ।

મોહ મહા ઘન પટલ પ્રમંજન, સંશય વિપિન અનલસુર રંજન ॥

અગુણ સગુણ ગુણ મંદિર સુંદર, ભ્રમ તમ પ્રબલ પ્રતાપ દિવાકર ।

કામ ક્રોધ મદ ગજ પંચાનન, વસહુ નિરન્તર જન મન કાનન ॥

વિષય મનોરથ પુંજ કંજવન, પ્રબલ તુષાર ઉદાર પાર મન ।

ભવ વારિધિ મન્દર પરમન્દર, વારય તારય સંસૃતિ દુસ્તર ॥

ક્યામગાત રાજીવ વિલોચન, દીનવન્ધુ પ્રણતારત મોચન ।

અનુજ જાનકી સહિત નિરન્તર, વસહુ રામ નૃપ મમ ડર અન્તર ॥

મુનિ રંજન મહિ મળ્ડલ મળ્ડન, તુલસિદાસ પ્રભુ ત્રાસ વિશ્વળ્ડન ।

હે સ્થુકુળ શિરોમણિ ! હે સુંદર હાથમાં ઉત્તમ ધનુષળાણને ધારણ કરનારા ! હે મોહરૂપી મોટા મેઘમંડળને તોડી નાંખનારા પવનરૂપ ! હે શંશયોરૂપી વનને બાળી નાંખનાર અગ્નિરૂપ ! હે ભક્તજનોને રાજી કરનારા ! માંડે રક્ષણ કરો. ૧ હે નિર્ગુણ ! હે સગુણ ! હે ગુણોના ધામરૂપ ! હે સુંદર ! હે સ્થમરૂપી અધકારને નષ્ટ કરનાર પ્રબળ પ્રતાપવાળા સૂર્યરૂપ ! હે કામ ક્રોધ તથા મદરૂપી હાથીને નષ્ટ કરનાર સિંહરૂપ ! તમે ભક્તજનોનાં મનરૂપી વનમાં નિરંતર નિવાસ કરો. ૨ હે વિષયોરૂપી મનોરથોના સમહરૂપી કમળ વનને બાળી નાંખનાર પ્રબળ હિમરૂપ ! હે ઉદાર હિ મનથી પર ! હે લવસાગરનું મથન કરનાર મંદરાચળરૂપ ! હે અક્ષર ધામરૂપ ! આ દુસ્તર સંસારથી તારીને મારી રક્ષા કરા. ૩ હે શ્યામ શરીરવાળા ! હે કમળ સરખાં જોવાવાળા ! હે દીનબંધુ ! હે શરણાગતનાં દુઃખો ટાળનારા ! હે મુનિજનોને રાજી કરનારા ! પૃથ્વીના મંડળનું મંડન કરનારા ! હે દાસજનોના ત્રાસનું ખંડન કરનારા પ્રભુ ! તમે સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત રાજા રામચંદ્રજીરૂપે મારા હૃદયમાં નિરંતર નિવાસ કરો.

દોઢા—નાથ જગદિ કોશલપુરી, હોઈહિ તિલક તુમ્હાર ॥

તવ આઝ વહમ સુનહુ પ્રભુ, દેશન ચરિત ઉદાર ॥ ૨૮૧ ॥

હે નાથ ! હે પ્રભુ ! સાંભળો. જ્યારે અયોધ્યામાં તમેને રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારે તમારાં ઉદાર ચરિત જોવાને હું ત્યાં આવીશ. ” ૨૮૧

ચોં—કારિ વિનતી જવ શમ્ભુ સિધાએ, તવ પ્રભૂ નિકટ વિભીષણ આયે ।

નાઈ ચરણ શિર કહ મૃદુવાણી, વિનય સુનિય મમ શારંગપાણી ॥

સકુલ સદલ પ્રભૂ રાવણ મારા, પાવન યશ ત્રિભૂવન વિસ્તારા ।

દીન મલીન હીન મતિ જાતી, મોપર કૃપા કીન્દ્ર વહુ મોંતી ॥

અવ જન ગૃહ પુનીત પ્રભુ કીજૈ, મજ્જન કરિય સકલ શ્રમ છીજૈ ।

દેશ કોશ મન્દિર સમ્પદા, દેહુ કૃપાલુ કપિન કહૈં મુદા ॥

સવ વિધિ નાથ મોઈંહિ અપનાઈય, પુનિ મોઈંહિ સહિત અવધપુર જાઈય ।

મુનત વચન મૃદુ દીનદયાલા, સજલ મયે હરિ નયન વિશાલા ॥

એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને સદાશિવ ગયા ત્યારે રામચંદ્રજીની પાસે વિભીષણે આવીને ચરણોમાં માથું નમાવીને કોમળવાણીથી કહ્યું કે—“ હે શારંગપાણી ! મારી વિનતી સાંભળો. ૧ હે પ્રભુ ! તમે કુળ તથા સેના સહિત રાવણને મારીને ત્રેલોક્યમાં પવિત્ર યશ પ્રવર્તાવ્યો છે, અને હું દીન, મલિન,

બુદ્ધિહીન અને અધમજાતિ હોવા છતાં તમે મારાપર ઘણી ઘણી રીતે કૃપા કરી છે. ૨ હે પ્રભુ ! હવે આપના સેવકનું ધર પવિત્ર કરો અને સ્નાન કરીને યુદ્ધનો પરિશ્રમ મટાડો. હે કૃપાળુ ! દેશ, લંકાર, મેહેલો વગેરે સઘળી સંપત્તિ વાનરો તથા રીંછોને આનંદ પૂર્વક આપી દો. ૩ હે નાથ ! મને સર્વ પ્રકારે પોતાનો કરી લઇ સાથે લઇને અયોધ્યામાં પધારો. ” દીનદયાળુ રામચંદ્રે વિભીષણનાં એવાં કોમળ વચનો સાંભળીને બન્ને વિશાળ નેત્રોમાં આંસુ ભરીને બોલ્યા કે-૪.

દોહા-તોરકોશ ગૃહ મોર સવ, સત્ય વચન સુનુ તાત ।

દશા ભરતકી સુમિરિ મોહિં, પલક કલ્પ સમ જાત ॥ ૨૮૨ ॥

“ હે તાત ! તમારા ખબતના તથા ધરો વિગેરે સર્વ માફ છે, પરંતુ મારી વાત સાંભળો. ભરતજીની દશાનું સ્મરણ હોવાથી મારી એક એક પળ તે કલ્પ સમાન વીલે છે.

દોહા-તાપસ વેપ શરીર કુશ, જપેં નિરન્તર મોહિં ।

દેસોં વેગિ સો યત્ન કરિ, સઘા નિહોરોં તોહિં ॥ ૨૮૩ ॥

ભરતજી તપસ્વી વેષે અને કૃશ્ય શરીરે નિરંતર મને જખ્યા કરે છે. માટે હે મિત્ર ! હવે તેમને હું જલદી દેખું એવો યત્ન કરો. એટલા માટે હું તમને વિનંતિ કરું છું.

દોહા-જો જૈહોં બીતે અવધિ, જિયત ન પાઝેં વીર ।

પ્રીતિ ભરતકી સમુજિ પ્રમુ, પુનિ પુનિ પુલક શરીર ॥ ૨૮૪ ॥

એ ચૈાદ વર્ષની મુદત વીતી જશે તો પછી ભરતજીને જીવતા નહીં જોઈ શકું. ” એ પ્રમાણે ભરતજીની પ્રીતિ યાદ કરીને રામચંદ્રજી વારંવાર શરીરે પુલકાયમાન થવા લાગ્યા. ૨૮૪

દોહા-કરહુ કલ્પ મરિ રાજ્ય તુમ, મોહિં સુમરયહુ મનમોહિં ।

પુનિ મમ ધામ સિધારયડ, જહોં સંતસવ જાહિં ॥ ૨૮૫ ॥

વળી પ્રભુ બોલ્યા કે-“ તમે મનમાં માફ સ્મરણ કરીને કલ્પપયત લંકાનું રાજ્ય ભોગવો. પછી માફ ધામ કે જ્યાં સર્વ સંતજનો ભય છે તેમાં તમે પધારજો. ” ૨૮૫

ચો-સુન્દર વિભીષણ વચન રામકે, હાંધે ગદે પદ કૃપાધામકે ।

વાનર માલુ સકલ હર્ષાને, પ્રમુપદ ગદિ ગુણવિમલ વસાને ॥

પહિરિ વિભીષણ ભવન સિધાચે, યણિગણ વસન વિમાન ભરાચે ।
 લે પુણ્યક પ્રભુ આમે રાજા, હૈમિકૈ કૃપાસિન્ધુ અસ ભાષા ॥
 ચઢિવિમાન મુન સત્તા વિભીષણ, ગગન જાડ વર્ષહુ પટ ભૂષણ ।
 નમ પર જાડ વિભીષણ તવહી, વીંધ દિયે પટ ભૂષણ સવહી ॥
 જો જોહિ મન ભાવૈ સો લેહી, યણિમુખમેલિ ઢારિ કપિ દેહી ।
 હૈસત રામ મિય અનુજસમેતા, પરમ કૌતુકી કૃપાનિકેતા ॥

કૃપાના ધામરૂપ રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળીને વિભીષણે હરખીને ચરણો પકડ્યાં. અને સઘળા વાનરો તથા રીંછો પણ હર્ષ પામીને રામચંદ્રજીનાં પગ પકડીને તેમના નિર્મળ ગુણોનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ૧ પછી વિભીષણ પોતાને ઘેર જઈ અપાર મણિઓ તથા વસ્ત્રો પુણ્યક વિમાનમાં ભરીને લઈ આવ્યો, અને તે રામચંદ્રજીની આગળ મૂક્યાં. ત્યારે કૃપાસિન્ધુ રામચંદ્રજી હસીને બોલ્યા કે-૨. હે મિત્ર ! વિભીષણ ! તમે વિમાનમાં બેસી આકાશમાં જઈને આ વસ્ત્રો તથા આભૂષણોની વૃદ્ધિ કરો. ” એ સાંભળી વિભીષણે આકાશમાં જઈને સર્વ વસ્ત્રાભૂષણોની વૃદ્ધિ કરી. ૩ તેમાંથી જેને જે ગમે તે લેવા લાગ્યા. વાનરો મણિઓને મોંમાં ઘાલીને પાછા કાઢી નાંખવા મંડ્યા, એ જોઈ પરમ કૌતુકી અને કૃપાના ધામરૂપ રામચંદ્રજી લલમણજી તથા સીતાજી સહિત હસવા લાગ્યા. ૪

દોહા-ધ્યાન ન પાર્વતિ જામુમુનિ, નેતિ નેતિ કહ વેદ

કૃપાસિન્ધુ સોડ કપિનસોં, કરત અનેક વિનોદ ॥ ૨૮૬ ॥

જે મુનિઓના ધ્યાનમાં પણ આવી શકતા નથી, અને જેને વેદો ‘ નેતિ, નેતિ ’ કહીને ગાય છે, તે કૃપાસિન્ધુ રામચંદ્રજી પોતે વાનરોની સાથે અનેક વિનોદ કરવા લાગ્યા. ૨૮૬

દોહા-હમા યોગ જપ દાન તપ, નાના વ્રત મલ્લ નેમ ।

રામકૃપા નહિં કરહિતસ, જસ નિઃકેવલ પ્રેમ ॥ ૨૮૭ ॥

હે પાર્વતી ! રામચંદ્રજી કેવળ પ્રેમથી જેવી કૃપા કરે છે તેવી કૃપા યોગ, જપ, દાન, તપ, અનેક પ્રકારનાં વ્રત, યજ્ઞ અને નિયમોથી પણ કરતા નથી. ૨૮૭

ચો-ભાલુ કપિન પટ ભૂષણ પાચે, પહિરિ પહિરિ રઘુપતિ પહં આચે ।

નાના જિનિસિ દેસિ પ્રભુ કીશા, પુનિ પુનિ હૈત કોશલધીશા ॥

ચિતૈ સવનિ પર કીન્હી દાયા, વોલે મધુર વચન રઘુનાથા ।
 તુમ્હરે બલ મૈ રાવણ મારા, તિલક વિભીષણ કહૈ પુનિ સારા ॥
 નિજ નિજગૃહ અવ તુમ સવ જાહુ, સુમિરહુ મોહિં ડરહુ જનિ કાહુ ।
 વચન સુનત પ્રેમાકુલ વાનર, જોરિ પાણિ વોલે સવ સાદર ॥
 પ્રમુ જો કહહુ તુમહિં સવસોઠા, હમરે હિય ઉપજૈ સુનિ મોઠા ।
 દીન જાનિ કપિ કિયે સનાયા, તુમ ત્રૈલોક્ય રૂંશ રઘુનાથા ॥
 સુનિ પ્રમુ વચન લાજ હમ મરહીં, મશક કવહું સ્વર્ગપતિ હિત કરહીં ।
 દેખિ રામ રુઝ વાનર ઋચ્છા, પ્રેમ મગન નહિં ગૃહકી ઇચ્છા ॥

વાનરો તથા રીંછો વસ્ત્રાભૂષણો પામીને પેઢેરીને રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. તે વિચિત્ર જાણસો તથા વાનરોને જોઈને રામચંદ્રજી વારંવાર હસવા લાગ્યા. ૧ પછી રામચંદ્રજી સર્વનીપર દયાદૃષ્ટિથી જોઈને મધુર વચનોથી બોલ્યા કે—“ તમારા જાળથીજ મેં રાવણને માર્યો છે, અને વિભીષણને રાજ્ય તિલક કર્યું છે. ૨ હવે તમે સર્વે પોત પોતાને ઘેર જાઓ, અને માફ રમરણ કરજો, કોઈનાથી ડરશો નહી. ” રામચંદ્રજીનાં એવાં વચનો સાંભળીને પ્રેમથી વ્યાકુળ થયેલા સર્વ વાનરો હાથ જોડીને બોલ્યા કે—૩ “ હે પ્રભુ ! તમે જે કહોછો તે સઘળું તમને શોભે છે, પણ તમારાં વચનો સાંભળીને અમોને મોહ ઉત્પન્ન થાય છે. હે રઘુનાથજી ! તમે ત્રૈલોક્યના ઇશ્વર છો, તે તમોએ અમને દીન જાણીને સનાથ કર્યા છે. ૪ હે પ્રભુ ! તમારાં વચનો સાંભળીને અમે લાજ મરીએ છીએ. શું કોઈ પણ સમયે મચ્છરો ગરૂડજીવું હિત કરી શકે ? ” રામચંદ્રજીએ પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયેલા વાનરોની ઘેર જવાની મરજ દેખી નહી. ૫

દોહા—પ્રમુ પ્રેરિત કપિ માલુ સવ, રામરૂપ ઊરરાસિ ।

હર્ષ વિવાદ સમેત તવ, ચલે વિનય બહુ માપિ ॥ ૨૮૮ ॥

પરંતુ રામચંદ્રજીની પ્રેરણાથી સર્વ વાનરો તથા રીંછો રામચંદ્રજીના રૂપને હૃદયમાં રાખી બહુ બહુ રીતે વિનંત કરીને હર્ષ તથા ખેદયુક્ત થઈ ઘેર જવાને આવ્યા. ૨૮૮

દોહા—જામ્બવન્ત કપિરાજ નલ, અંગદાદિ હનુમાન ।

સહિત વિભીષણ અપરજે, યુથપ અતિ બલવાન ॥ ૨૮૯ ॥

જાંબવાન, સુગ્રીવ, નળ, અંગદ, હનુમાનજી વગેરે વાનરો અને વિભીષણ તથા બીજાં પણ કેટલાક જાંબવાન યુથપતિઓ, ૨૮૯

દોહા—કોઈ ન સર્કાઈ કહુ પ્રેમવશ, ખરિ ખરિ લોચન વારિ ।

સન્મુખ ચિતવહિ રામ તન, નયન નિમેષ નિવારિ ॥ ૨૯૦ ॥

એઓ સર્વ પ્રેમ વશ થઈ જવાથી કાંઈ પણ કહી શકતા નહતા, અને નેત્રોમાં આંસુઓ ભરીને તથા નિમેષોને વિસારી દઈને રામચંદ્રજીની સન્મુખ ઉભા રહીને જોવા લાગ્યા.

ચો—અતિશય પ્રીતિ દેખિ રઘુરાઈ, લીંદે સકલ વિમાન ચઢાઈ ।

મન મહં વિમ્બ ચરણ શિર નાવા, ઉત્તર દિશહિ વિમાન ચલાવા ॥

ચલત વિમાન કોલાહલ હોઈ, જય રઘુવીર કહૈ સત્ર કોઈ ।

સિંહાસન અતિઊચ્ચ મનોહર, સિય સમેત બેઠે પ્રભુ તાપર ॥

રાજત રામ સહિત ભામિની, મેરુ શ્રૃંગ જનુ ઘનદામિની ।

રુચિર વિમાન ચલા અતિ આતુર, કીન્હી સુમન ટાપિ હર્ષે સુર ॥

પરમસુખદ ચલિ ત્રિવિધ વચારી, સાગર સુરસરિ નિર્મલ વારી ।

શકુન હોઈ સુન્દર ચઢૂંપાસા, મન પ્રસન્ન નિર્મલ આકાશા ॥

કહૈ રઘુવીર દેવ રણ સીતા, લક્ષ્મણ હસો ઇહાં ઇન્દ્રજીતા ।

અંગદ હનુમાનકે મારે, રણમહં પરે નિશાચર મારે ॥

કુમ્ભકર્ણ રાવણ દોડ મારી, ઇહાં હતેડ સુર મુનિ દુઃખદારી ।

રામચંદ્રજીએ તેઓની અતિશય પ્રીતિ જોઈને સર્વને વિમાનમાં ચઢાવી

લીધા, પછી મનથી ગ્રાહ્યોનાં ચરણોમા માથું નમાવીને ઉત્તર દિશા તરફ પુ-
ખક વિમાન ચલાવ્યું. ૧ વિમાન ચાલતી વખતે “ જય રઘુવીર ” એવી રીતે
સર્વ જોલવા લાગતાં ઘણો કોળાહલ થવા લાગ્યો. વિમાન વચ્ચે એક ઊંચું
અને મનોહર સિંહાસન હતું તે ઉપર સીતાજી સહિત રામચંદ્રજી બેઠા હતા.
૨ તે જોમ મેરુ પર્વતના શિખર ઉપર વીજળી સહિત મેઘ શોભે તેમ સીતાજી
સહિત રામચંદ્રજી શોભતા હતા. એ સુંદર વિમાન ઘણી ઝડપથી ચાલ્યું તે
સમયે દેવતાઓએ રાજી થઈને પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. ૩ પરમ સુખકારી શીતળ
મંદ તથા સુગંધી પવન વાવા લાગ્યો, સમુદ્ર તથા ગંગાજીનાં પાણી નિર્મળ
થઈ ગયાં, ચારે તરફ સુંદર શુકનો થવા લાગ્યા, સર્વનાં મન પ્રસન્ન થઈ ગ-
યાં, અને આકાશ તથા દિશાઓ નિર્મળ થઈ ગઈ. ૪ રામચંદ્રજી બોલ્યા કે—
“ હે સીતા ! આ રણક્ષેત્ર જુઓ. અહીં લક્ષ્મણજીએ ઇન્દ્રજીતને માર્યો હતો.
આ સ્થળે અંગદ તથા હનુમાનજીના મારેલા ભારે રાક્ષસો પડ્યા છે અને
દેવતાઓ તથા મુનિઓને દુઃખ દેનારા રાવણ તથા કુલકર્ણ એ બે બાઈઓને
મેં અહીં માર્યા છે.

દોહા-સુન્દરિ સેતુ દેખુ યહ, થાપેउँ શિવ મુલધામ ।

સીતા સહિત કૃપાયતન, સમ્મુહિ કીન્હ પ્રણામ ॥ ૨૧૧ ॥

આ સ્થળે સેતુ (પુલ) બાંધ્યો છે, અને મુખના ધામરૂપ સદાશિવનું સ્થાપન કર્યું છે. ” પછી સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજીએ સદાશિવને પ્રણામ કર્યા. ૨૬૧

દોહા-જહँ जहँ कृपासिन्धु वन, कीन्ह वास विश्राम ।

સકલ દેખાયે જાનકિહિ, કાંહિ કાંહિ સબકે નામ ॥ ૨૧૨ ॥

એ રીતે જ્યાં જ્યાં કૃપાસિન્ધુ રામચંદ્રજીએ વનમાં નિવાસ કે વિશ્રામ કર્યો હતો, તે સર્વનાં નામો કહી કહીને સર્વ સ્થળો સીતાજીને બતાવ્યાં.

ચો-સપદિ विमान तहाँ चलि आवा, दण्डकवन जहँ परम मुहावा ।

કુમ્ભજાદિ મુનિનાયક નાના, ગયે રામ સબકે અસ્થાના ॥

સકલ મુનિન સૌં પાઠ અશીશા, આયે ચિત્રકૂટ જગદીશા ।

તહँ करि ऋषिन केर सन्तोषा, चला विमान तहाँते चोखा ॥

બહુરિ રામ જાનકી દિઘાઈ, યમુના કલિમલ હરણિ મુહાઈ ।

પુનિ દેઘી મુરસરી પુનીતા, રામ કહા પ્રણામ કરુ સીતા ॥

તીરથપતિ પુનિ દીઘ પ્રયાગા, દેઘત જાહિ પાપ સબ ભાગા ।

દેઘિ રામ પાવન પુનિ બેની, હરણ શોક મુરલોક નિશેની ॥

દેઘી અવધપુરી અતિ પાવનિ, ત્રિવિધતાપ ભવ દાપ નશાવનિ ।

પુષ્પક વિમાન તુરત પરમ શોભાયમાન દંડકારણ્યમાં આવી આવતાં ત્યાં રહેલા અગસ્ત્યાદિ અનેક મુનીશ્વરોના સુંદર આશ્રમોમાં રામચંદ્રજી ગયા. ૧ એ દંડકારણ્યમાં રહેલા સર્વ મુનિઓની આશિષ પામીને રામચંદ્રજી ચિત્રકૂટપર આવી પોહોવ્યા. ત્યાં રહેલા સર્વ ઋષિઓને સંતુષ્ટ કરીને વિમાનને જલદીથી ચલાવ્યું. ૨ પછી રામચંદ્રજીએ સીતાજીને કળિયુગનાં પાપોને નષ્ટ કરનારા સુંદર યમુનાજી બતાવ્યાં. તે પછી પવિત્ર ગંગાજીને જોઈને રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે-“ હે સીતા ! આ ગંગાજી આવ્યાં, પ્રણામ કરો. ” ૩ તે પછી જેનાં દર્શનથી કરોડો જન્મનાં પાપ નષ્ટ થઈ બચ એવું તિર્થરાજ પ્રયાગ ક્ષેત્ર આવ્યું. ત્યાં શોકનું હરણ કરનારી અને સ્વર્ગની નીસરણીરૂપ પવિત્ર ત્રિવેણીનાં દર્શન કર્યાં. ૪ ત્યાં આગળથી ત્રિવિધિ તાપને તથા જન્મ મરણાદિ દુઃખોને નષ્ટ કરનારી પરમ પવિત્ર અયોધ્યાપુરી જોવામાં આવી.

દોહા-તવ રઘુનન્દન સિય સહિત, અવધાહિ કીન પ્રણામ ।

મજલ વિલોચન પુલકનનુ, પુનિ પુનિ દર્શિત રામ ॥ ૨૯૩ ॥

તે સમયે સીતાજી સહિત રામચંદ્રજીએ અયોધ્યાપુરીને પ્રણામ કર્યા. અયોધ્યાનાં દર્શનથી રામચંદ્રજી વારંવાર હર્ષ પામવા લાગ્યા; અને નેત્રો સજ્જન તથા શરીર શોભાંચિત થઈ ગયું. ૨૯૩

દોહા-બહુરિ ત્રિવેણી આય પ્રમુ, દર્શિત મજ્જન કીન્હ ।

કાપિન સહિત મહિ સુરન્હ કહૈ, દાન વિવધ વિશિ દીન્હ ॥ ૨૯૪ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ હર્ષ પામીને ત્રિવેણીમાં સ્નાન કર્યું અને સર્વ વાનરો તથા રીંછો સહિત અનેક ગ્રાહ્યોને અનેક પ્રકારનાં દાન આપ્યાં. ૨૯૪

ચો-પ્રમુ હનુમન્તહિ કહા બુઝાઈ, ધરિ દ્વિજ રૂપ અવધપુર જાઈ ।

ભરતહિ કુશલ દમારિ સુનાવહુ, સમાચાર લૈ પુનિ ચીલ આવહુ ॥

તુરત પવનસુત ગવનત ભયજ, તવ પ્રમુ ભરદ્વાજ પદે મયજ ।

નાનાર્વાધ પૂજા મુનિ કીન્હી, અસ્તુતિ કરિ પુનિ આશિષ દીન્હી ॥

મુનિપદ વાન્દિ યુગલ કર જોરી, ચઢિ વિમાન પ્રમુ ચલે બહોરી ।

ઈઠાં નિષાદ સુના પ્રમુ આયે, નાવ નાવ કરિ લોગ બુલાયે ॥

સુરસરિ લાંધિ યાન જવ આવા, ઉતરા તહૈ પ્રમુ આયતુ પાવા ।

તવ સીતા પૂજી સુરસરી, બહુ પ્રકાર કરિ ચરણન પરી ॥

દીન્હ અશીષ મુદિત મન ગંગા, સુંદરિ તવ અહિવાત અમંગા ।

સુનતહિ ગુહ ધાવા પ્રેમાકુલ, આવા નિકટ પરમ સુખ સંકુલ ॥

પ્રમુહિ વિલોકિ સહિત વૈદેહી, પરેડ અવાનિ તનુ મુધિ નહિ તેહી ।

પરમ પ્રીતિ ત્રિલોકી રઘુરાઈ, હર્ષિ ઉઠાય લીન્હ ઝરલાઈ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને સમજાવીને કહ્યું કે-“ તમે ગ્રાહ્યોનું રૂપ ધરીને અયોધ્યામાં જાઓ અને ભરતજીને અમારી કુશળતા કહી સંભળાવીને તથા તેમના કુશળ સમાચાર લઈને પાછા આવો. ” ૧ એ સાંભળીને હનુમાનજી તુરત રવાના થયા. પછી રામચંદ્રજી ભરદ્વાજ મુનિ પાસે ગયા. મુનિએ તેમની અનેક પ્રકારે પૂજા તથા સ્તુતિ કરીને આશિષ દીધી. ૨ બન્ને હાથ જોડી ભરદ્વાજ મુનિનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને પછી રામચંદ્રજી વિમાનમાં ચઢીને ચાલ્યા. ત્યાં ગુહ રાજાએ રામચંદ્રજી પધાર્યાની ખબર જાણીને “ નાવ લાવો, નાવ લાવો ” એમ કહી પોતાના સેવકોને બોલાવ્યા. ૩ ત્રિમાન ગંગાજીને જોળીને સામે કાંઠે આવ્યું, એટલે રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી ત્યાં

હેઠે ઉતર્યું. તે સમયે સીતાજીએ બહુ બહુ પ્રકારે ગંગાજીનું પૂજન કરીને પ્રણામ કર્યા. ૪ ગંગાજીએ આનંદિત મનથી સીતાજીને આશિષ દીધી કે—
“ હે સુંદરી ! તમારું સૌભાગ્ય અખંડ રહે. ” રામચંદ્રજી ઉતર્યાની બખર બા-
ણતાંજ પ્રેમાકુળ થયેલો તથા પરમ સુખથી ભરપૂર થયેલો ગુહરાજ ત્યાં દોડી
આવ્યો. ૫ ગુહરાજ સીતાજી સહિત રામચંદ્રજીને જોઈને પ્રણામ કરતો ધર-
તીપર પડ્યો, તેને શરીરનું ભાન પણ રહ્યું નહીં. તેનો અત્યંત પ્રેમ જોઈને રા-
મચંદ્રજીએ આનંદથી ઉઠાડીને છાતીએ લગાવ્યો. ૬

છંદ—લિયે હૃદય લાઈ કૃપાનિધાન સુજાન રામ રમાપતી ।

વૈઠારિ પરમ સમીપ પૂછી કુશલ સો કારિ વીનતી ॥

અવે કુશલ પદપંકજ વિલોકિ વિરંચિ શંકર સેવ્યજે ।

મુખધામ પૂરણકામ રામ નમામિ રામ નમામિ તે ॥ ૭૮ ॥

કૃપાનિધાન પરમ સુખાણુ લક્ષ્મીપતિ રામચંદ્રજીએ ગુહરાજને ઉઠાડીને
છાતીએ લગાવી પાતાની પાસે બેસાડીને કુશળતા પૂછી. ત્યારે તે વિનંતિ ક-
રીને બોલ્યો કે—“ હે સુખધામ ! હે પૂર્ણધામ રામચંદ્રજી ! આપનાં ચરણ ક-
મળો કે જેને પ્રહ્લા તથા સદાશિવે સેવેલાં છે તેનાં દર્શન થવાથી હું કુશળ
છું. હે રામચંદ્રજી ! હું આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.”

છંદ—સવ માંતિ અધમ નિષાદ સો હરિ ભરત જ્યોં ડર લાયક ।

મતિમંદ તુલસીદાસ સો પ્રમુ મોહ વશ વિસરાયક ॥

યહ રાવણારિં ચરિત્ર પાવન રામપદ રતિપદ સદા ।

કામાદિ હર વિજ્ઞાન કર સુર તિદ્ધ મુનિ ગાવહિં મુદા ॥ ૭૯ ॥

સર્વ પ્રકારે અધમ ગણાતા એ ભીલરાજને રામચંદ્રજીએ ભરતજીની
પેઠે છાતીએ લગાવ્યો. તુલસીદાસજી કહે છે કે—એવા પ્રભુને જે માણસ મો-
હને વશ થઈને વીસારી મૂકે, તેને મંદ બુદ્ધિવાળો બાણ્યો. આ રામચંદ્ર-
જીનું પરમ પવિત્ર ચરિત્ર કે જે રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં સર્વદા પ્રીતિ કરાવ-
નારું, કામ ક્રોધાદિકને હરનારું અને જ્ઞાન આપનારું છે, તેને દેવતાઓ, સિદ્ધો
તથા મુનિઓ આનંદથી ગાય છે. ૭૩

દોહા—સમર વિજય રઘુવીરકે, મુનિહિં જે સંત મુજાન ।

વિજય વિવેક વિમૂતિ નિત, તિનિહિં દેહિં ભગવાન ॥ ૨૦૦ ॥

જે સુખાણુ માણસ યુદ્ધમાં વિજય મેળવનારું રામચંદ્રજીનું આ ચરિત્ર
સાંભળશે, તેને ભગવાન નિત્ય વિજય, વિવેક અને ઐશ્વર્ય આપશે.

દોષા—યદ કલિકાલ મલાયતનુ, મન કરિ દેસુ વિચાર ।

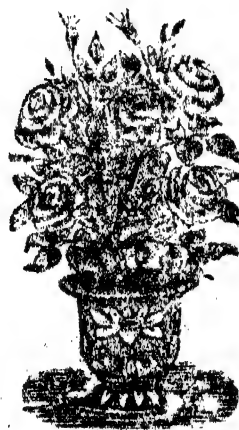
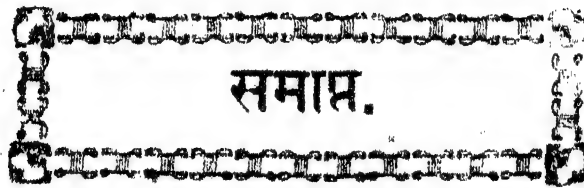
શ્રી રઘુનાયક નામ તજિ, નહિ આન અધાર ॥ ૨૯૬ ॥

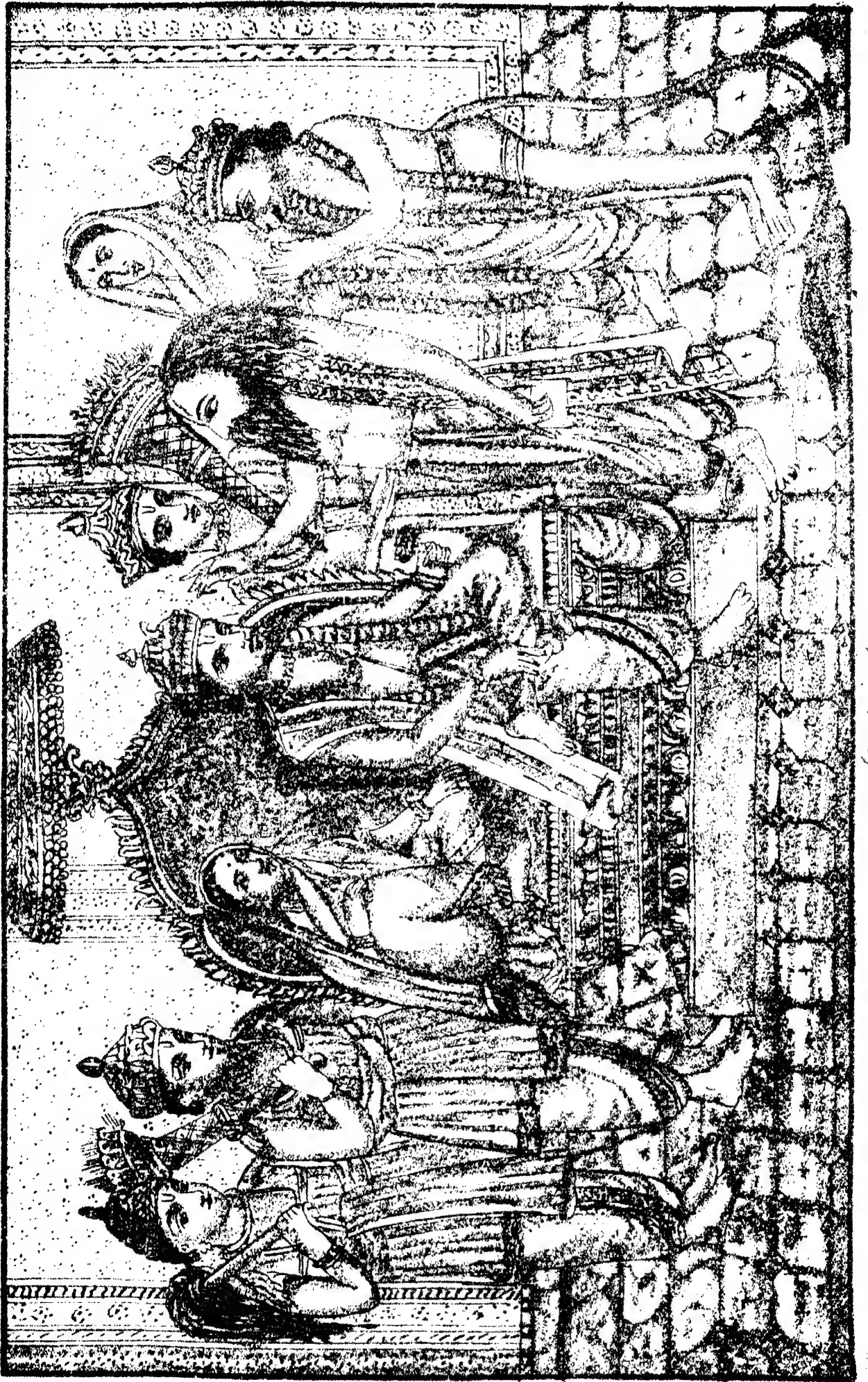
‘ આ શરીર કળિકાળનાં પાપોથી પરપૂર છે ’ એમ મનમાં વિચાર કરી ‘ શ્રી રઘુનાથજીના નામ વિના જાતે કોઈ આધાર નથી, એમ મનમાં સમજી રાખ. જો. ૨૮૬

इति श्री रामचरितमानसे सकल कलिकलुषविश्वंसने विमल

विज्ञान वैराग्य सम्पादनो नामपष्टःसोपानःसनाप्तः ॥ ६ ॥

इदं तुलसीकृत रायायणे लङ्काकाण्डं समाप्तं

શ્રીમદ્
તુલસીકૃત રામાયણ.

—❦—
ઉત્તરકાંડ.

—❦—
શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

શ્રીગણેશાય નમઃ

॥ શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ ॥

+ઉત્તરકાંડ.

ગુજરાતી ભાષાન્તર.

શ્લોકાઃ ॥

કેકીકણ્ઠામનીલં સુરવરવિલસદ્વિપપાદાજ્ઞ ચિહ્નં ।
શોભાઢ્યં પીતવસ્ત્રં સરસિજનયનં સર્વદા સુપ્રસન્નમ્ ॥
પાળૌ નારાચચાપં કપિનિકરચુતં વંધુનાસેવ્યમાનં ।
નૌમીઢ્યં જાનકીશં રઘુવરમનિશં પુષ્પકારુઢ રામમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનો મયૂરના કંઠ સદૃશ તો સુંદરશ્યામ વર્ણ છે. દેવતાઓમાં જે સર્વોત્તમ છે. જેના શ્રેષ્ઠ હૃદયમાં દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણના ચરણ કમળનું ચિહ્ન છે; અર્થાત્ ભૃગુલતા વિરાજીત છે. શોભાના સ્થાન, પીળાં પીતાંબર જેણે પેહેરેલાં છે, કમળ સદૃશ નેત્રવાળા, સદા પ્રસન્ન વદન યુક્ત, જમણા હાથમાં નારાયણ છે. ડાબા હાથમાં શારંગ ધનુષ્ છે. વાનરાઓની સેનાએ કરીને સહિત છે. લક્ષ્મણજીથી સેવિત છે, બનકીજીના પતિ, રઘુવં-

+આ સાતમો ઉત્તરકાંડ સાતે કાંડમાં આવે તો ઉત્તમ છે કે, વેદેષુ પૌરુષંસૂક્તં ધર્મશાસ્ત્રેષુ માનવઃ ॥ ભારતે ભગવદ્ગીતા પુરાણેષુચ વૈશ્રવઃ ॥ ૧ ॥ નિમ્નગાનાંયથાગંગા દેવાના મચ્યુતોયથા ॥ વૈષ્ણવાનાં યથા શંભૂ સસકાંડેષ્વિદન્તથા ॥ ૨ ॥ જેમ વેદોમાં પુરુષયુક્ત સર્વોત્તમ છે, સ્મૃતિયોમાં મનુસ્મૃતિ ઉત્તમ છે. ભારતમાં ભગવદ્ગીતા, પુરાણોમાં વિષ્ણુપુરાણ, નદીયોમાં સુરસરી ગંગા, દેવતાઓમાં વિષ્ણુભગવાન્ અને વૈષ્ણવોમાં સર્વોત્તમ જગદ્ગુરુ શ્રીસદાશિવજી છે, તેમ સાતે કાંડમાં આ ઉત્તરકાંડ સર્વોત્તમ છે. કેમકે આ કાંડમાં જીવોનું પરમ હિત, ભગવચ્ચરણારવિન્દોનો પ્રેમ, સર્વોપરિસિદ્ધ ઉપાય જેમ અન્યકાંડમાં પ્રસંગવસાત્ વર્ણવેલ છે. તેનું સ્પષ્ટ વિવેચન આ કાંડમાં કરવામાં આવ્યું છે, આ કાંડમાં શ્લોક ઘણું જ આવેલું છે. ઘણું કરી ખૂણું પ્રમાણનો જ આ કાંડમાં લેખ છે.

શિયોમાં શ્રેષ્ઠ, પુષ્પક વિમાનમાં બેઠેલા રામ, કે જે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે, તેને રાતદિવસ નમસ્કાર કરું છું. ૧

કૌશલેન્દ્ર પદકંજમંજુલૌ કોમલો વિધિ મહેશ વન્દિતૌ ॥

જાનકીકરસરોજ લાલિતૌ ચિતકસ્ય મનમૃદ્ધસંગિનૌ ॥ ૨ ॥

કૌશલેન્દ્ર-કૌશલપુરી જે અયોધ્યા તેના પતિ શ્રીરઘુનાથજીનાં ઉજ્જવળ કામળ ચરણકમળ કે જેને બ્રહ્મા અને શ્રીસદાશિવજી નમસ્કાર કરે છે. જે શ્રીજાનકીજીના કરકમળથી લાલિત છે, અને દાસના મનરૂપી ભમરાનાં સંગી છે, તે ચરણોને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨

કુંદ ઇંદુ દરગૌરસુન્દરં અમ્બિકાપતિમખીષ્ટ સિદ્ધિદમ્ ॥

કારુણીકકલકંજ લોચનં નૌમિ શંકર મનંગ મોચનમ્ ॥ ૩ ॥

જેનો કુંદના પુષ્પ, ચન્દ્રમા અને શંખના સમાન સુન્દર ગૌરવર્ણ છે. જે અમ્બિકા પાર્વતીના પતિ અને વાંછિતફળના દાતા છે. અને જેનાં કંઠજ્વાલ-રસથી ભરેલાં કમળ સદૃશ ઉત્તમ નેત્ર છે, એવા કામદેવનો નાશ કરવાવાળા શ્રીસદાશિવજીને હું પ્રણામ કરું છું. ૩

દોહા-રહા એક દિન અવધિકર, અતિ આરત પુરલોગ ॥

જહૈં તૈહૈં શોચૈહૈં નારિ નર, કૃશતનુ રામ વિયોગ ॥ ૧ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીને પધારવાનો માત્ર એકજ દિવસ અવશેષ રહ્યો છે, અયોધ્યાવાસી બહુજ ઘભરાઈ ગયાં છે, કૃશશરીર સ્ત્રી, પુરૂષ જ્યાં ત્યાં શોચ કરી રહેલાં છે. શ્રીરામચન્દ્રજીનો વિયોગ મહાપ્રબળ છે. અતિ આરતનો ભાવ એ છે કે, એક વર્ષ પર્યન્ત અયોધ્યાવાસી આરત રહ્યાં, અને જ્યારે એક દિવસ રહ્યો, ત્યારે અત્યંત આતુર થઈ ગયાં. જ્યાં ત્યાંનો આશય એ છે કે, જે નર યા નારી જે સ્થાનમાં હતાં; ત્યાંજ શોચ કરી રહેલાં હતાં. તેઓમાં એટલી પણ શક્તી નથી કે, તેઓ ઉઠીને પૂછી શકે; તેનું કારણ એ છે કે, -શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગથી સર્વ કૃશતનુ થઈ રહેલ છે. અથવા પુરવાસીઓને અતિ આર્ત કરવા વાળી અવધિ છે, તેનો એક દિવસ રહી ગયો છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગથી

૧ અન્યના મુખ્ય આચાર્યવર્ય શ્રીશિવજીને પ્રણામ કરે છે.

૨ આ રામાયણ તત્ત્વને ઉપનિષદ્ રૂપ છે. મતને શાસ્ત્રરૂપ છે, ઉપાસનાને ભાષ્ય રૂપ છે. અર્થને પુરાણ રૂપ છે, ઉપમેય ઉપમાન ધર્મવાચક ભાવ ભેદરસ યુક્તિ ઉક્તિ અનેક પ્રકારતાને કાવ્ય રૂપ છે. છન્દ પ્રબંધ ને પિંગલ રૂપ છે. વેદ વાક્ય અને ગુરુ વાક્યમાં પ્રતીતિ કરવાને શ્રદ્ધારૂપ છે. વિશેષ શું કહેવું. વિદેહ કરવાને તે પ્રેમાપરા ભક્તિરૂપ છે. આ પ્રકારે રામાયણનું પ્રેમપૂર્વક જે સેવન કરે છે, તેના મનોરથ પૂર્ણ થાય છે.

શરીર કૃશ-દુર્બળ થઈ ગયેલ છે. અને હવે વિયોગની મુક્તિ થવા ઇચ્છે છે. એથી શોચ નથી; કારણ કે હવે અવધિ પૂર્ણ થઈ, શ્રીરામચન્દ્રજી પધારવાના છે. ૧

દોહા—શકુન હોઈ સુન્દર સકલ, મન પ્રસન્ન સર્વ કેર ॥

પ્રમુ આગમન જનાવ જનુ, નગર રમ્ય ચઢુંફેર ॥ ૨ ॥

(અયોધ્યાવાસી લોકો કે જે શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગથી અતિ દુઃખી થઈ ગયાં છે, તેને અચવાનો ઉપાય લખે છે.) જે સુંદર સુંદર શુભ શકુન થાય છે, તેજ તેના નિમિત્ત રસ છે. અને તેઓનું મન જે પ્રસન્ન થાય છે. તેજ રોગીનું સાધ્ય લક્ષણ છે. જે નગર શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગમાં ભયદાયક હતું, તે ચારે તરફથી રમણીય થઈ રહેલું છે. જાણે શ્રીરામચન્દ્રજીના આવાગમનને પોકારતું હોય તેવું જણાય છે. ચારે તરફ કહેવાનો આશય એ છે કે, -જે જ્યાં પડેલો છે. તે તેને તેજ સ્થાને પોકારે છે કે ઉઠો, શ્રીરામચન્દ્રજી પધારવાના છે. ૨

દોહા—કૌશલ્યાદિક માતૃ સર્વ, મન અનંદ અસ હોઈ ॥

આયે પ્રમુ સિય અનુજ યુત, કહન ચહત અસ કોઈ ॥ ૩ ॥

કૌશલ્યાજી-આદિ સર્વ માતાઓના મનમાં એવો તો આનંદ થઈ રહેલો છે કે, -હમણાં કોઈ આવીને કહેશે કે, શ્રીરામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી અને જનકીજી સહિત પધાર્યા. જનકીજી અને લક્ષ્મણજી સહ કહેવાનો આશય એ છે કે, -સર્વ લોકોએ જનકીજીનું હરણ અને લક્ષ્મણજીને શક્તિ લાગવાનું વૃત્તાંત સાંભળ્યું હતું. એ કારણથી લક્ષ્મણજી અને જનકીજી સહ જોવા ઇચ્છે છે. ૩

દોહા—ભરત નયન મુજ દક્ષિણ, ફરકાઈ વારાઈ બાર ॥

જાનિ શકુન મન હર્ષ અતિ, લાગે કરન વિચાર ॥ ૪ ॥

શ્રીમાન્ ભરતજીની જમણી બુજ અને નેત્ર વારંવાર ફરકવા લાગ્યાં. વારંવાર કહેવાનું કારણ એ છે કે-શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગમાં અત્યંત દુર્બળ છે, તેથી એકવાર ફરકવાથી તેને જાણ થાય નહિ; જેથી વારંવાર ફરકવા લાગ્યાં, જેથી ભરતજી શુભ શકુન જાણી વિચાર કરવા લાગ્યા. શકુન ત્રણ પ્રકારનાં છે. એક પ્રત્યક્ષ શકુન, કાગડા અને કોયલ આદિના બોલવાનાં, અને તેના રૂપનાં, તે શકુન શ્રીરામચન્દ્રજીની જનના સમય કહેલ છે. બીજાં માનસિક શકુન કે જે શ્રીમહાવીરજી-હનુમાનજીએ સુંદર કાંડમાં કહેલ છે. ‘ હોઈ કાજ મનહર્ષ વિશેષી.’ ત્રીજાં શકુન અંગ ફરકવાનાં, તો એ ત્રણે શકુન ઉપરના દોહામાં કહી દીધાં છે. ૪

ચો—રહા એક દિન અવધિ અધારા, સમુદ્રત મન દુઃખ મયડ અપારા ॥

કારણ કવન નાથ નહિં આયે, જાનિ કુટિલ પ્રભુ મોહિં વિસરાયે ॥૧॥

અહહ ધન્ય લક્ષ્મણવડ ભાગી, રામ પદારવિન્દ અનુરાગી ॥

કપટી કુટિલ નાથ મોહિં ચીન્હા, તાતે નાથ સંગ નહિં લીન્હા ॥ ૨ ॥

જો કરણી સમુદ્રે પ્રભુ મોરી, નહિં નિસ્તાર કલ્પ શત કોરી ॥

જન અવગુણ પ્રભુ માન ન કાઝ, દીનવન્ધુ અતિ મૃદુલ સ્વભાઝ ॥૩॥

મોરે જિય ભરૌમ દઢ સોઈ, મિલિહાઈ રામ શકુન શુભ હોઈ ॥

બીતે અવધિ રહૈં જો પ્રાના, અધમ કવન જગ મોહિં સમાના ॥ ૪ ॥

સર્વની પ્રાણાધાર જે અવધિ હતી, તેમાં હવે એક દિવસ રહેલો છે. અથવા અવધના આધાર જે શ્રીરામચન્દ્રજી છે, તેને પધારવામાં એક દિવસ રહેલો છે. તે જ્યાં સુધી અવધિ હતી, ત્યાં સુધી એ દુઃખનો પાર હતો. હવે અવધિ વિતવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો, તેને જાણીને ભરતજીને એ દુઃખ અપાર થઈ ગયું કે, શું કારણથી શ્રીરામચન્દ્રજી પધારયા નહિ. શું મને કુટિલ જાણીને પ્રભુએ વિસારી મૂક્યો. આ પ્રમાણે ભરતજી વિચાર કરવા લાગ્યા. ૧ (આ ચોપાઈમાં અહહ અને અહો એ બે શબ્દ ઘટી શકે છે. અહો ! શબ્દ લક્ષ્મણજીની પ્રશંસામાં આશ્ચર્યવાચી છે, અને અહહ શબ્દ ભરતજીનાં દુઃખની અપેક્ષામાં ઘટી શકે છે.) ભરતજી કહે છે કે, ખરેખર લક્ષ્મણજી મહા ભાગ્યશાળી છે, કે જેનો શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળમાં પ્રેમ છે. અથવા લક્ષ્મણજીનું સ્મરણ ભરતજીએ એ હેતુથી કર્યું કે, લક્ષ્મણજી, શ્રીરામચન્દ્રજીને પાછા અયોધ્યામાં લાવશે. અથવા લક્ષ્મણજી શ્રીરઘુનાથજીના ચરણાનુરાગી વનમાં મહા ભાગ્યશાળી બનીને બેઠા છે. પોતાનો દેશ, ભાઈ, માતાઓ અને રાજ્યાદિકનો જેને અનુરાગ નથી, તે તો શ્રીરામચન્દ્રજીની સેવારૂપ અલભ્ય પદાર્થોને એકલાજ લઈને બેઠેલા છે. તેમાં ભાગ પાડવાને માટે તે શ્રીરામચન્દ્રજીને અહિં શામાટે લાવે!! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને લક્ષ્મણજીના તરફથી તો નિરાશ થઈને ભરતજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીનું શરણ લીધું. તો ત્યાં પણ પોતાનો નભાવ જોવામાં ન આવતાં પોતાનાં કર્તવ્યનો વિચાર કરવા લાગ્યા કે,—કુટિલ એ કહેવાય છે કે, જે પ્રત્યક્ષ દુઃખ આપે છે. કપટી કુટિલ પાછળથી ભુંડું કરવાવાળાને કહે છે. તો તેતો હું પોતેજ છું; કારણકે મારી માતાના વરદાનના નિમિત્તના કારણથી તો રાજ્ય લીધું, એ કારણથી શ્રીરામચન્દ્રજીએ મને કપટી કુટિલોનો સ્વામી જાણીને સાથે લીધો નહિ. (આ ચોપાઈમાં શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રભુ અને નાથ એ બે વિશેષણ આપ્યાં છે. તેમાં કાંઈ પણ અધિકતા

કરી નથી.) ૨ ભરતજી કહે છે કે, મારી કરણી પણ એવીજ છે, કે જો તેના ઉપર કદાચ શ્રી રઘુનાથજી દષ્ટિ કરે તો તો સો કરોડ કદપ મુઘી મારો ઉદ્ધાર થાય તેમ નથી, તે મારી કરણી એ છે કે,—જ્યારે મહાવીરજી, લક્ષ્મણજીને જાત્રા કરવા માટે સંજીવની લઈને જતા હતા, ત્યારે મેં તેને બાણ મારીને પાડ્યા હતા. પોતાનો ઉદ્ધાર કોઈ પણ પ્રકારે ન જોઈ ભરતજી શ્રીરામચંદ્રજીના સ્વભાવના શરણમાં પ્રાપ્ત થઈ કહેવા લાગ્યા કે—શ્રીપ્રભુનો સ્વભાવ અતિકોમળ છે, દીનજંઘુ છે. મારા અવગુણો તરફ જોશે પણ નહિ. એવો મને પ્રભુના સ્વભાવનો દૃઢ વિશ્વાસ છે. ૩ મારા મનમાં દૃઢ ભરૂસો છે કે,—શ્રીરામચંદ્રજીનો અવશ્ય મેળાપ થશેજ, કેમકે શકુન એવાંજ થાય છે. આટલી બધી દૃઢતા છતાં પણ વિયોગ એવો તો પ્રબળ છે કે,—તેના મનને પુનઃ પોતાના તરફ ખેંચી લાવ્યો. જેથી ભરતજી પુનઃ શોધ કરવા લાગ્યા કે, અવધિ વિત્યા છતાં પણ જો મારાં પ્રાણ રહી જાય, તો તો પછી જગતમાં મારા સમાન પાપી બીજો કોણ છે? અને મેં તો દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે,—જો અવધિમાં એક દિવસ અવશેષ રહે નહિ પધારો, તો પછી મને જીવતો જોશો નહિ. ૪

દોહા—રામ વિરહ સાગર મહં, ભરત મગન મન હોત ॥

વિપ્ર રૂપ ધીર પવન સુત, આઈ ગયે જિમિ પોત ॥ ૫ ॥

શ્રીરામચંદ્રજીના વિરહ રૂપી સમુદ્રમાં ભરતજીનું મન ડૂબવાજ ચાહતું હતું, એટલામાં બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરી મહાવીરજી એવી રીતે આવ્યા કે,—જેમ ડૂબતા માણસને બચાવવાને માટે જેમ વહાણ આવે તેમ હનુમાનજી આવ્યા. પવન સુત કહેવાનો ભાવ એ છે કે,—સમુદ્રમાં વહાણને ચલાવવામાં પવન સહાયક છે. વિપ્ર રૂપનો ભાવ એ છે કે, વિપ્ર પિતૃરૂપ પ્રાણનું રક્ષણ કરનાર છે. અને આ સમય ભરતજીનાં પ્રાણ રક્ષણનો છે; અથવા તો બ્રાહ્મણનાં દર્શન પણ મંગળદાયક છે. ૫

દોહા—બૈઠે દેસિ કુશાસન, જટા મુકુટ કૃશ ગાત ॥

રામ રામ રઘુપતિ જપત, શ્રવત નયન જલ જાત ॥ ૬ ॥

હનુમાનજીએ જોયું તો, ભરતજી દર્ભાસન ઉપર બેઠેલ છે. જટાઓનો મુકુટ, અને શરીર દુર્બળ થઈ ગયું છે. મુખથી રામ રામ જપ્યા કરે છે. નેત્રોમાંથી જળનો પ્રવાહ ચાલી રહેલો છે. પ્રેમનો અલૌકિક મહિમા ભરતજીમાં બિરાજ રહેલો છે. ૬

ચો—દેશત હનુમાન અતિ હર્ષ, પુલકિ ગાત લોચન જલ વર્ષે ॥

મન મહં બહુત ખાંતિ સુખ માની, બોલે શ્રવણ સુધા સમ વાની ॥ ૧ ॥
 જાસુ વિરહ શોચહુ દિન રાત્રી, રટહુ નિરન્તર ગણ ગુણ પાત્રી ॥
 રઘુકુલ તિલક સુજન સુખદાતા, આવત કુશલ દેવ મુનિ જ્ઞાતા ॥૨॥
 રિપુ રણ જીતિ મુયશ સુર ગાવત, સીતા અનુજ સાહિત પ્રમુ આવત ॥
 સુનત વચન વિસરે સર્વ દૃષ્ટા, તૃપાવન્ત જનુ પાય પિયૂષા ॥ ૩ ॥
 કો તુમ તાત કહાંતે આયે, મોહિ પરમ પ્રિય વચન સુનાયે ॥
 મારુત સુત મૈં કપિ હનુમાના, નામ મોર સુનુ કૃપાનિધાના ॥ ૪ ॥
 દીનવન્ધુ રઘુપતિ કર કિંકર, સુનત ભરત મેટે ઉઠિ સાદર ॥
 મિલત પ્રેમ નહિં હૃદય સમાતા, નયન શ્રવત જલ પુલકિત ગાતા ॥૫॥
 કપિ તવ દરશ સકલ દુઃખ વીતે, મિલે આજુ મોહિ રામ પિરીતે ॥
 વાર વાર પૂછી કુશલાતા, તો કહૈં કાહ દેઝૈં સુનુ ભ્રાતા ॥ ૬ ॥
 યહિ સંદેશ સરિસ જગ માહીં, કરિ વિચાર દેશ્વા કલુ નાહીં ॥
 નાહિંન ઉક્લુણ તાત મૈં તોહીં, અવ પ્રમુ ચરિત સુનાવહુ મોહીં ॥૭॥
 તવ હનુમાન નાઈ પદમાથા, કહે સકલ રઘુપતિ ગુણગાથા ॥
 કહુ કપિ કવહું કૃપાલુ ગુસાંઈ, સુમિરત મોહિં દાસ કીં નાઈ ॥ ૮ ॥

ભરતજીની આવી દશા નિરખી મહાવીરજી બહુજ પ્રસન્ન થયા. (વા-
 લ્મીકિ રામાયણમાં લેખ છે. કે-શ્રીરામચન્દ્રજીએ હનુમાનજીને કહેલું હતું કે
 જો કદાચ ભરતજી ચિત્ત રાજ્યમાં હોય તો હું અયોધ્યા આવીશ નહિ.) આ
 વાર્તાને શ્રવણ કરી મહાવીરજીનું મન જરા મલીન થઈ ગયું, તે ભરતજીની
 આવી દશા નિરખીને એવા તો પ્રસન્ન થયા કે, શરીર રોમાંચિત્ થઈ ગયું અ-
 થાત્ રૂંવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં, અને નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો.
 મનમાં અનેક પ્રકારે સુખ માનીને હનુમાનજી ભરતજીના કાનોને અમૃત સમાન
 વાણી બોલ્યા. ૧ કે જેના વિયોગમાં તમે રાત દિવસ શોચ કર્યા કરો છો. અને
 જેના ગુણાનુવાદનું અહર્નિશ રટણ કર્યા કરો છો; તેજ રઘુકુળના તિલક, દેવતા
 અને મુનિઓનું સંરક્ષણ કરનારા, સ્વધર્મપાલક, સુજન સુખદાયક, કુંશળપૂર્વક
 પધાર્યા છે. (રઘુકુળ તિલક કહેવાનો ભાવ એ છે કે કુળનો ધર્મ બરાબર
 જાળવ્યો.) ૨ તેણે શત્રુને યુદ્ધભૂમીમાં જીતી લીધો છે. જેના યશોગાન દેવ-
 તાઓ ગાય છે, તે સીતા લક્ષ્મણ સહ પધાર્યા છે. આ થોડાંજ વચનમાં મહા-
 વીરજી એ લક્ષ્મણજી-આદિની કુશળતા વર્ણવી દીધી. આ વચન શ્રવણ કરતાંની
 સાથેજ ભરતજીનાં સર્વ દુઃખ શાંત થઈ ગયાં, અને જેમ મહા તૃપાતુરને અમૃત
 મળવાથી જેમ તૃપા શાન્ત થતાં બોલે, તેમ ભરતજી બોલ્યા કે, ઓ તાત ! તમે

કોણુછો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? મને ગહુજ પ્રિય વચન તમે સંભળાવ્યાં છે. આવાં ભરતજીનાં વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજી બોલ્યા કે-હે કૃપાનિધાન ! હું પવનપુત્ર હનુમાન નામનો વાનરજી. ૪ દીનોનું પાલન કરનારા શ્રીરઘુનાથજીનો દાસજી. આ વચન સાંભળતાંની સાથેજ ભરતજી મહા આદરપૂર્વક ઉઠીને હનુમાનજીને મળ્યા; મળતી સમય પ્રેમ હૃદયમાં સમાણો નહિ. નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. શરીરનાં રૂંવાડાં પ્રસન્નતાથી ઉભાં થઈ ગયાં પ અને બોલ્યા કે-હે કપિ ! તમારાં દર્શનથી મારાં સર્વ દુઃખનો નાશ થઈ ગયો. (ભરતજીને ચાર દુઃખ હતાં. એકતો શ્રીરામચન્દ્રજીના ન પધારવાનું, બીજું શત્રુના યુદ્ધનું, ત્રીજું શ્રીબનકીજીના હરણનું અને ચોથું લક્ષ્મણજીને શક્તિ લાગવાનું. એ ચારેકામ મહાવીરજીનાં વચનની સાથેજ મટી ગયાં.) કે જે તમે આજ શ્રીરામના પ્યારા મળી ગયા. વારંવાર કુશળ પુછી કહેવા લાગ્યા કે-તમને શું આપું ? ૬ આ સંદેશાના સમાન પુરસ્કાર-ઇનામ મેં આખા જગતમાં જાનત્રા શોધ્યું, તો કોઈ પણ મળતું નથી. તો હવે હું તમને શું આપું ? હે તાત ! હું તમારો કરજદાર છું. તમને આ શુભ સંદેશાના બદલામાં કાંઈ પણ આપી શકતો નથી. હવે તમે મને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર સંભળાવો. ૭ આવાં ભરતજીનાં નમ્ર વચન શ્રવણ કરી, હનુમાનજીએ ચરણોમાં મસ્તક નમાવી શ્રીરામચન્દ્રજીનું રણચરિત્ર સંભળાવ્યું. ત્યારે ભરતજી બોલ્યા કે,-હે મહાવીરજી ! કૃપાળુ ગુંસાઈ શ્રીરામચન્દ્રજીએ માફ કોઈ દિવસ દાસના સમાન સ્મરણ કર્યું હતું ? ૮

છંદ-નિજ દાસ જ્યોં રઘુવંશ મૂષળ કવહું મમ સુમિરન કર્યો ।

સુનિ ભરત વચન વિનીત અતિ કાપિ પુલક તનુ ચરણન પર્યો

રઘુવીર નિજ મુખ જાસુ ગુણ ગણ કહત અગ જગ નાથ સો ॥

કાહે ન હોહુ વિનીત પરમ પુનીત મદગુણ ગાથ સો ॥ ૧ ॥ •

પોતાના દાસના સમાન રઘુવંશ તિલક કોઈ દિવસ માફ સ્મરણ કરે છે. આ ભરતજીનાં નીતિયુક્ત વચન શ્રવણ કરી હનુમાનજી પુલકાયમાન થઈ ચરણોમાં પડ્યા. અને બોલ્યા કે, જડ ચેતનના સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજીએ પોતાના શ્રીમુખથી જેના શુણનું વર્ણન કર્યું, તે કેમ આવા નીતિમાન પરમ પવિત્ર સદ્ગુણોના સાગર ન હોય. ૧

દોહા-રામ પ્રાણપ્રિય નાથ તુમ, સત્ય વચન મમ તાત ॥

પુનિ પુનિ મિલત ભરત સન, પ્રેમ ન હૃદય સમાત ॥ ૭ ॥

હે નાથ ! તમે શ્રીરામચન્દ્રજીને પ્રાણોથી પણ અધિક પ્યારા છો. આ માફ સત્ય વચન છે. આવાં હનુમાનજીનાં વચન શ્રવણ કરી ભરતજી પુનઃ મ-

હાવીરજીને મળ્યા, અને હૃદયમાં પ્રેમ સમાતો નથી. ૭

સો-ભરત ચરણ શિરનાઈ, તુરત ગયે કપિ રામ પહૈં ॥

કહી કુશલ સવ જાઈ, હાંપિં ચલ પ્રભુ યાન ચઢિ ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે કહી શ્રીભરતજીનાં ચરણોમાં શિર નમાવી મહાવીરજી શ્રી-રામચન્દ્રજીની પાસે ગયા. અને ત્યાં જઈને સર્વ કુશળ સાંભળાવી. એટલે શ્રી-રામચન્દ્રજી પ્રસન્ન થઈ પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને પધાર્યા. ૧

ચૌ-હાંપિં ભરત કોશલપુર આયે, સમાચાર સવ ગુરુહિં સુનાયે ॥

પુનિ મન્દિર મહં બાત જનાઈ, આવત નગર કુશલ રઘુરાઈ ॥ ૧ ॥

સુનત સકલ જનની ડાઠે ધાઈ, કહિ પ્રભુ કુશલ ભરત સમુજાઈ ॥

સમાચાર પુરવાસિન પાયે, નર અરુ નારિ હાંપિં ડાઠે ધાયે ॥ ૨ ॥

દધિ દૂર્વા રોચન ફલ ફૂલા, નવ તુલસી દલ મંગલ મૂલા ॥

ભરિ ભરિ થાર હેમવર ભામિનિ, ગાવત ચલીં સિન્ધુરા ગામિનિ ॥૩॥

જો જૈસે તૈસે ડાઠે ધાવાઈ, બાલ વૃદ્ધ કોડ સંગ ન લાવાઈ ॥

एक एक सन पूछाई धाई, तुम देखे दयालु रघुराई ॥ ४ ॥

अवधपुरी प्रभु आवत जानी, भई सकल शोभाकी खानी ॥

भा सरयू अति निर्मल नीरा, बहै सुहावन त्रिविध समीरा ॥ ५ ॥

ભરતજી પ્રસન્ન થઈને અયોધ્યામાં પધાર્યા, અને સર્વ સમાચાર ગુરૂને સાંભ-
ળાવ્યા. ત્યાર પછી રાજમંદિરમાં આવી માતાઓને બળર આપ્યા કે, શ્રીરામચન્દ્રજી
કુશળ પૂર્વક અયોધ્યામાં પધારે છે. ૧ આ સમાચાર સાંભળતાં સર્વ માતા ઉઠીને
ભરતજી પાસે દોડી આવી. એટલે ભરતજીએ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીની કુશળ કહી
સર્વને સમજાવ્યાં. શ્રીરામચન્દ્રજીના પધારવાના સમાચાર નગરવાસી લોકોને થતાં
નરનારી પ્રસન્ન થઈને ઉઠીને દોડી આવ્યાં. ૨ દહિ, દુર્વા, હળદર, ચૂર્ણ, નારિયેળ, સો-
પારી, આંખા, કેળાં, રૂળ, કૂલ, ગુલાબ, અને કમળ-આદિ સર્વ મંગળ પદાર્થ
સુવર્ણના થાળમાં ભરી ભરીને સિન્ધુર હસ્તીના સમાન ચાલવાવાળી સુંદર સ્ત્રીઓ
ગીત ગાતી ગાતી ચાલી. ૩ જે જેવી સ્થિતિમાં બેઠાં હતાં, તે તેવીજ સ્થિતિ-
માંથી ઉઠીને દોડતાં હતાં. બાળક અને વૃદ્ધને કોઈ સાથે લેતું નહતું. બાળકનો
ત્યાગ એ સ્વાર્થ ત્યાગમાં છે અને વૃદ્ધનો ત્યાગ એ પરમાર્થ ત્યાગ છે; અર્થાત્
શ્રીરામચન્દ્રજીની પ્રીતિમાં સ્વાર્થ પરમાર્થનો પણ ત્યાગ કર્યો. અથવા વૃદ્ધ અને
બાળક કહે છે કે, અમને સાથે લો, તો તેને કોઈ પણ સાથે લેતું નથી. અને
એક એકને દોડી દોડીને પૂછે છે કે, તમે દયાસાગર શ્રીરઘુનાથજીને જોયા છે? ૪
શ્રી અયોધ્યાજી પ્રભુને પધારતા જોઈ સર્વ શોભાની ખાણ થઈ ગઈ. સરયૂનું જળ

નિર્મળ થઇ ગયું, તથા શીતલ, મંદ અને સુગંધી વાયુ વાવા લાગ્યો. ૫

દોહા-હર્ષિત ગુરુ પુરજન અનુજ, મૃસુર વૃન્દ સમેત ॥

ચલે ભરત અતિ પ્રેમ મન, સન્મુખ કૃપાનિકેત ॥ ૮ ॥

મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઇને વસિષ્ઠ, સુમંત, પુરવાસી લોકો, પ્રાદ્યણો અને શત્રુઘ્નાદિ સર્વને સાથે લઇને ભરતજી મહાપ્રેમથી કૃપાના સ્થાન શ્રીરામચન્દ્રજીના સન્મુખ ગયા. ૮

દોહા-બહુતિક ચઢીં અટારિન્દ, નિરઘર્હિ ગગન વિમાન ॥

દેલિ મધુર સ્વર હર્ષિત, કરહિ સુમંગલ ગાન ॥ ૯ ॥

ઘણી સ્ત્રીઓતો અગાસીના ઉપર ચડીને આકાશમાં વિમાનને જોતી હતી. એ જોઇને મીઠા સ્વરોથી પ્રસન્ન થઇને અપ્સરાઓ ગાયન કરવા લાગી. ૯

દોહા-રાકાશશિ રઘુપતિ પુરી, સિન્ધુ દેલિ હર્ષાન ॥

બઢે કોલાહલ કરત જનુ, નારિ તરંગ સમાન ॥ ૧૦ ॥

(આ દોહામાં પૂર્ણોપમાલંકાર છે. પૂર્ણોપમાલંકારમાં ઉપમા ઉપમેય વાચક સાધારણ ધર્મ એ ચારે વાત હોય છે. આ દોહામાં શ્રી રઘુનાથજી, પુર અને સ્ત્રીઓ એ ત્રણે ઉપમેય અને શરદ્ પૂર્ણીમાનો ચંદ્ર, સિન્ધુ અને તરંગ એ ઉપમા છે. જનુ શબ્દવાચક છે.) રાકાશશિ અર્થાત્ શરદ્ પૂર્ણીમાના ચન્દ્રને નિરળીને સમુદ્રનું વૃદ્ધિ પામવું એ સાધારણ ધર્મ છે. વિલક્ષણતા એ છે કે, ઉપમા ઉપમેયની સમતા છે, અર્થાત્ શ્રી રઘુનાથજી પુરૂષ અને પુરૂષની ઉપમા ચન્દ્રમા અને સિન્ધુ બન્ને પુરૂષ છે. સ્ત્રીની ઉપમા તરંગ સ્ત્રી છે. જેમ ચન્દ્રમા આકાશમાં છે, એ પ્રમાણે શ્રી રઘુનાથજી પણ આકાશમાં પુષ્પક વિમાનમાં જોડીને પધારે છે. ચન્દ્રમા રોડિણી અને બુધયુક્ત છે. એ પ્રમાણે શ્રી રામચન્દ્રજી જાનકી અને લક્ષ્મણજી સહુ છે. ચન્દ્રમા નક્ષત્રોસહુ છે. શ્રી રામચન્દ્રજી વાનરાઓ સહુ છે. ચન્દ્ર ચૌદ તિથિઓની પછી પૂર્ણ કળાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ શ્રી રઘુનાથજી પણ ચૌદ વર્ષ વ્યતીત કરી પંદરમા વર્ષમાં ભરત શત્રુઘ્નને મળીને પૂર્ણ કળાને પ્રાપ્ત થયા. જેમ ચન્દ્રમા રાહુથી છૂટીને શોભા પામે છે, તે પ્રમાણે શ્રી રઘુનાથજી રાવણને જીતીને શોભા પામ્યા છે. ચન્દ્રશરદ્ ધામની ગરમીને મટાડે છે, તે પ્રમાણે શ્રી રઘુનાથજીએ ચૌદ વર્ષના વિરહ તાપને દૂર કરી દીધો; અર્થાત્ પૂર્ણીમાના ચન્દ્ર સદૃશ શ્રી રામચન્દ્રજી છે, અને અયોધ્યાપુરી સમુદ્ર છે. તે સમુદ્ર રામચન્દ્રજીને જોઇને જાણે ઉમંગમાં આવી ગયો હોય એમ જણાય છે. અને પુરના બહાર કોલાહલ કરતાં આનંદથી નરનારી સામાં આવે છે, તે સમુદ્રના તરંગના *સમાન છે. ૩

*અગત્ય સંદિતામાં લેખ છે કે-વિમાન ઈચ્છાચારી રુદ્રિકમણિના સમાન એવનિર્મળ

ચો-રવિકુલ કમલ દિવાકર આવત, નગર મનોહર કાપિ ન દેશાવત ॥

સુન કપીશ અંગદ લંકેશા, પાવનિપુરી સુચિર યહ દેશા ॥ ૧ ॥

યથાપિ સબ વૈકુણ્ઠ બસાના, વેદ પુરાણ વિદિત જગ જાના ॥

અવધ સારિસ પ્રિય મોહિં ન સોઝ, યહ પ્રભંગ જાનૈ કોઝ કોઝ ॥૨॥

જન્મ મૃતિ મમપુરી સોદાવનિ, ઉત્તર દિશિ સરયૂ વહ પાવાનિ ॥

જો મજ્જહિં સો વિનહિં પ્રયાસા, મમ સમીપ નર પાવહિં બાસા ॥ ૩ ॥

અતિ પ્રિય મોહિં રૂઢાંકે બાસી, મમ ધામદા પુરી સુખ રાસી ॥

હૈપે કાપિ સુનિ પ્રભુકી બાની, ધન્ય અવધ જેહિ રામ બસાની ॥ ૪ ॥

આ તરફથી સૂર્યકુળને ણિલાવનારા સૂર્ય શ્રીરઘુનાથજી વાનરાઓને અ-
યોધ્યા નગરી કે જે મહા મનોહર છે તે દેખાડતા આવે છે. અને કહે છે કે, હે
સુગ્રીવ, અંગદ, વિભીષણ ! આ મારી નગરી ઘણીજ પવીત્ર છે. અને આ દેશ
પણ ઘણોજ સુંદર છે. ૧ જો કે સર્વ વૈકુંઠનાં વખાણ કરે છે, કે જે વેદ અને
પુરાણોમાં વિદિત છે. અને જેને જગત્ પણ જાણે છે; પરંતુ મને 'અયોધ્યાના
સમાન તે પણ પ્રિય નથી. એ ભેદને કોઈકે જ જાણે છે. ૨ આ મારી જન્મ-

હતું, તેમાં વિચિત્ર રંગનાં ફાંક સાત અને ફાંક ત્રણ ખંડ હતા. કમળાકાર બહારનો ખંડ
બગીચા દળનો હતો. મધ્યખંડ સોજ દળનો અને અંતરખંડ અષ્ટદળનો હતો. તે સર્વ ખુણામાં
મણિઓના ઘાંટા હતા. ત્રણે ખંડમાં ચિત્ર વિચિત્ર છતરી બનેલી હતી. વિમાનનો અગ્રભાગ
યુગ હંસાકાર હતો, બહારના ખંડમાં અશણ્ણ્ય રીંછ વાનરાઓની રેનાં બેઠી હતી. મધ્યખંડ
જરા હંચા હતો. તેમાં સર્વ યુગપો-વીરો બેઠા હતા. મધ્યખંડમાં જરા હંચા અંતરખંડ હતો
તેમાં શિંહાસન ઉપર સીતાસહ શ્રી રઘુનાથજી બિરાજતા હતા. અને લક્ષ્મણજી, મહાવીરજી
તથા બ્રમ્હવન્ત-આદિ સેવામાં હાજર હતા. એવાં વિમાનને અયોધ્યાની સ્ત્રીઓ અગાસીમાં
ચડીને જતી હતી.

૧ વૈકુંઠ કરતાં અયોધ્યા મને વિશેષ પ્રિય છે, એ પ્રેમગંને કોઈ કોઈ વિદ્વજન જાણે છે; કેમકે અ-
યોધ્યાનો અર્થ અપ્રતિદ્વન્દ છે અર્થાત્ જેટલાં સ્થાન પૃથિવીના ઉપર છે, એ સર્વમાં અયોધ્યા સર્વો-
પરી છે કહ્યું છે કે-સપ્તપુર ત્રિયોગ્રામઃ નવારણ્ય નવોપરા ॥ નવૈસિ નગર રુચાતા અપ્રૈતે પટ્ટન
સ્મૃતા ॥ ૧ ॥ સપ્તપન્થા પશ્ચિમેત્રા દુર્ગમેકો મર્વિશતિ ॥ ચતુર્દશાનિ ગુહ્યાનિ મુક્તિ
દ્વારાણિ ભૂતલે ॥ ૨ ॥ આદરણ્યેત્રોમાં સાતપુરી અગ્રગણ્ય છે. અયોધ્યા મથુરામાયા કાશીકા
શ્રીઅવન્તિકા ॥ પુરીદ્વારાવતીજેયા સમૈતા મોક્ષદાયકાઃ ॥ ૧ ॥ આ સાતપુરીમાં પણ અ-
યોધ્યા અગ્રગણ્ય છે. અને જ્યાં એ સાતેને ભગવદંગ કહેલ છે ત્યાં પણ અયોધ્યાજ સર્વોત્તમ છે. કહ્યું
છે કે-વિષ્ણોઃ પાદમવન્તિકા ગુણમતીમધ્યે ચક્રાક્ષીપુરી ॥ નાભૌદ્વારવતી વદન્તિહૃદયો
માયાપુરીયોગિનઃ ॥ ગ્રીવામૂલ મુદાહરન્તિ મથુરાનાશાગ્ર વારાણસી ॥ ૨ ॥ બ્રહ્મપદંવદ-
ન્તિમુનયો યોધ્યાપુરોમસ્તકે ॥ ૨ ॥ કલ્પકોટિસહસ્રાણાં કાશીવાસસ્યયત્ફલં । તત્ફલં
પલમાત્રેણ કલૌદાશરથિપુરે ॥ ૩ ॥ અયોધ્યાચપરબ્રહ્મ સરયૂઃસગુણઃપુમાન્ ॥ તન્નિવા-
સોજગન્નાથસ્સત્ય સ્સત્યંવદામિતે ॥ ૪ ॥ ઇત્યાદિ વચનોથી અયોધ્યાજ સર્વોત્તમ છે.

૨ મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિત્તતિસિદ્ધયે । યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માંવેસિ
તત્ત્વતઃ ભગવદ્ગીતા.

भारत वेद

ભૂમી શોભાયમાન્ પુરી છે, કે જેની ઉત્તરે પવિત્ર સરયૂ નદી વહે છે, કે જેમાં સ્નાન કરવાથી વગર પરિશ્રમે મનુષ્યોનો મારા સમીપ વાસ થાય છે. અથવા એમ પણ છે કે—સરયૂમાં કોઈનું પણ નામ લઈને જો સ્નાન કરવામાં આવે તો તેને પણ ક્ષણ મળે છે. ડ મને અહિના વાસી બહુજ પ્રિય છે. આ સુખરાશી પુરી સાક્ષાત્ મારા ધામ સાકેત લોકની દેવાવાળી છે. પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીની આ વાણી શ્રવણ કરી સર્વ વાનરાઓ પ્રસન્ન થઈને ઠહેવા લાગ્યા કે, ભાઈઓ ! અ-યોધ્યાને ધન્ય છે કે જેની પ્રશંસા શ્રીરામચન્દ્રજીએ પોતાના શ્રીમુખે કરી. ૪

દોહા—આવત દેસે લોગ સબ, કૃપાસિંધુ ભગવાન ॥

નગર નિકટ પ્રભુ આયજ, ઉતરે ભૂમિ વિમાન ॥ ૧૧ ॥

કૃપાસિંધુ ભગવાન્ શ્રીરામચન્દ્રજીએ ભરતજી—આદિ સર્વ લોકોને આવતા જોઈને નગરના નજદીક વિમાનને પૃથિવી ઉપર ઉતરવાની આજ્ઞા આપી, એટલે વિમાન પૃથિવી ઉપર ઉતરતાં સર્વ વિમાનમાંથી ઉતર્યા. ૧૧

દોહા—વહુરિ કહેઝ પ્રભુ પુષ્પકહિં, તુમ કુબેર પહૈં જાહુ ॥

પ્રેરિત રામ ચલેઝ સો, હર્ષ વિરહ અતિ તાહુ ॥ ૧૨ ॥

એટલે શ્રીરામચન્દ્રજીએ પુષ્પક વિમાનને કહ્યું કે—તું કુબેરજીની પાસે જા. તે પુષ્પક વિમાન શ્રી રઘુનાથજીની પ્રેરણાથી હર્ષ અને વિષાદ કરતું ચાલ્યું. રા-વણુના કેદખાનામાંથી મુક્ત થવાનો હર્ષ અને શ્રી રઘુનાથજીના વિયોગ દુઃખનો વિષાદ થયો. ૧૨

ચો—આયે ભરત સંગ સબ લોગા, કૃશ તનુ શ્રીરઘુવીર વિયોગા ॥

વામદેવ વશિષ્ઠ મુનિ નાયક, દેસે પ્રભુ મહિધરિ ધનુ શાચક ॥ ૧ ॥

ધાઈ ધરે ગુરુ ચરણ સરોરહ, અનુજ સહિત અતિ પુલક તનૂરહ ॥

મૈટે કુશલ પંછિ મુનિરાયા, હમરે કુશલ તુમ્હારિહિ દાયા ॥ ૨ ॥

સકલ દ્વિજન કહૈં નાયક માથા, ધર્મ ધુરન્ધર રઘુકુલનાથા ॥

ગહે ભરત પુનિ પ્રભુ પદ પંકજ, નવહિં જિનહિં શંકર સુર મુનિ અજ ॥ ૩ ॥

પરે ભૂમિ નહિં ડઠત ડઠાયે, બલ કરિ કૃપાસિન્ધુ ડર લાયે ॥

શ્યામલ ગાત રોમ મયે ઠાઢે, નવ રાજીવ નયન જલ વાઢે ॥ ૪ ॥

સર્વ લોકોના સહ ભરતજી આવ્યા, શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગથી સર્વનાં કૃશ શરીર હતાં. વામદેવ અને વસિષ્ઠ—આદિ મુનિરાજોને જોતાંનીજ સાથેજ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ પૃથિવીનાં ઉપર ધનુષ્ બાણ મુકી દીધાં. મોટા લોકોને પ્રભુમ કરતી વેળાએ શસ્ત્ર રાખવાં ન જોઈએ. અને એવો પણ ભાવ છે કે, હવે પૃથિવીનો ભાર ઉતરી ચૂક્યો, તેથી ધનુષ્બાણ મુકી દીધાં. ૧ અને ત્વરાથી જ-

ઇને શ્રીરામ, લક્ષ્મણ સહ ગુરૂના ચરણોમાં પડ્યા. શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયું. મુનિરાજ કુશળ પુછી મળ્યા, અને રઘુનાથજીએ કહ્યું કે, આપની કૃપાથી કુશળ છે. ૨ ત્યારપછી ધર્મધુરંધર શ્રીરામચન્દ્રજીએ સર્વ બ્રાહ્મણોને મસ્તક નમાવ્યું. એટલે બ્રાહ્મણોએ શુભાશીર્વાદ આપ્યા. ત્યાર પછી ભરતજીએ શ્રીરઘુનાથજીનાં કોમળ ચરણકમળ પકડીને પ્રણામ કર્યા, કે જે ચરણોને શ્રી સદાશિવજી, દેવતા મુનિ અને બ્રહ્માદિક પ્રણામ કરે છે. ૩ ભરતજી પ્રભુના ચરણમાં એવા તો પ્રેમથી પડ્યા કે, ઉઠાડતાં છતાં ઉઠતા નથી. એટલે તો શ્રીરઘુનાથજીએ બળ પૂર્વક ઉઠાડીને છાતી સાથે લગાડ્યા. શ્યામ શરીરનાં રૂંવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં. નવોન કમળ સદૃશ નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. ૪

છં૦-રાજીવ લોચન શ્રવત જલ તનુ લલિત પુલકાવાલિ વની ।

અતિ પ્રેમ હૃદય લગાઈ અનુજહિ મિલે પ્રમુ ત્રિભુવન ધની ॥

પ્રમુ મિલત અનુજહિ સોહ મોપહૈં જાત નહિં ઉપમા કહી ।

જનુ પ્રેમ અરુ શૃંગાર તનુ ધારિ મિલત વર સુખમાં લહી ૨

કમળ સદૃશ પ્રભુનાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ ટપકવા લાગ્યાં. સુંદર શરીર ઉપર રોમાવલી વિરાજ રહી છે. ત્રૈલોક્યના સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજી, ભરતજીને મહા પ્રેમથી હૃદય સાથે લગાડીને મળ્યા. ભરતજીને મળતી સમય પ્રભુની જે શોભા હતી, તેની ઉપમાનું વર્ણન મારાથી થઈ શકતું નથી. જાણે પ્રેમ અને શૃંગાર-રસ બન્ને શરીર ધારણ કરીને શોભતા હોય એવા જણાતા હતા. ૨

પૂંછત કૃપાનિધિ કુશલ ભરતહિં વચન વેગિં ન આવઈ ।

મુનિ શિવા સો સુખ વચન મનતે ભિન્ન જાન ન પાવઈ ॥

અવ કુશલ કૌશલનાથ આરત જાનિ જન દરશન દિવો ।

બૂઢત વિરહ વારિધિ કૃપાનિધિ કાઢિ મોહિં કર ગહિ લિયો ॥૩

શ્રીરામચન્દ્રજી ભરતજીને કુશળ પુછે છે, પરંતુ ભરતજીથી બોલી શકાતું જ નથી. શ્રીસદાશિવજી કહે છે કે, હે પાર્વતી ! રામચન્દ્રજીને મળવા સમયનું ભરતજીનું મુખ, વાણી અને મનથી પૃથક્ છે. જાણવામાં આવતું જ નથી. ભરતજીએ પછી કહ્યું કે હે કૌશલનાથ ! હવે સર્વ પ્રકારે હું કુશળ છું; કારણ કે આપે દીન જાણીને મને દર્શનનો લાભ આપ્યો. હે કૃપાનાથ ! વિરહરૂપી સાગરમાં ડૂબતો હતો, તે આપે હાથ પકડીને મને બાહાર કાઢી લીધો છે. ૩

દોહા-પુનિ પ્રમુ હર્ષિત શત્રુહન, મેંટે હૃદય લગાય ॥

લક્ષ્મણ ભરત મિલે પુનિ, પ્રેમ ન હૃદય સમાય ॥ ૧૩ ॥

ત્યારપછી શ્રીરઘુનાથજી મહાપ્રેમથી શત્રુધ્નને હૃદય સાથે લગાવીને મળ્યા. પછી લક્ષ્મણજી અને ભરતજી મળ્યા. તે સમયનો પ્રેમ હૃદયમાં સમાતો ન હતો. મહાન્ પ્રેમમાં પરિપૂર્ણ થઈ ગયા હતા. ૧૩

ચો-ભરત અનુજ લક્ષ્મણ તવ મેટે, દુસહ વિરહ સમ્ભવ દુઃખ મેટે ॥

સીતા ચરણ ભરત શિરનાવા, અનુજ સમેત પરમ સુખ પાવા ॥૧॥

પ્રભુ વિલોકિ હરષે પુરવાસી, જનિત વિયોગ વિપતિ સવ નાસી ॥

પ્રેમાતુર સવ લોગ નિહારી, કૌતુક કીન્હ કૃપાલુ સ્વરાસી ॥ ૨ ॥

આમિત રૂપ પ્રકટે તેહિ કાલા, યથાયોગ્ય મિલિ સર્વાઈ કૃપાલા ॥

કૃપા દાષ્ટિ સવ લોગ વિલોકા, કિયે સકલ નર નારિ વિશોકા ॥૩॥

ક્ષણમહૈં સર્વાઈ મિલે ભગવાના, ઉમા મર્મ યહ કાદુ ન જાના ॥

યહિ વિધિ સર્વાઈ સુખી કરિ રામા, અગે ચલે શીલ ગુણ ધામા ૪

કૌશલ્યાદિ માતુ સવ ધાઈ, નિરસિ વચ્છ જનુ ધેનુ લવાઈ ॥

લક્ષ્મણ અને શત્રુધ્ન મળતાં અત્યંત કઠિણ વિરહનું દુઃખ મટી ગયું. ભરતજીએ શત્રુધ્નસહ શ્રી જાનકીજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું, અને પરમ સુખ પામ્યા. ૧ શ્રી રામચન્દ્રજીને નિરખી સકળ અયોધ્યાવાસી પ્રસન્ન થયાં અને વિયોગ વિપત્તિ આદિ સર્વ દુઃખ દૂર થઈ ગયાં. સર્વ લોકોને પ્રેમથી વ્યાકુળ નિરખી ખર-આદિકોને મારવાવાળા શ્રી રામચન્દ્રજીએ કૌતુક કર્યું. તે કૌતુક એ કે, ખરદિને મારવાવાળાએ વિશેષણ આપવાનો આશય એ છે કે, ખરને મારતી વેળાએ ઘણાં સ્વરૂપ ધારણ કર્યાં હતાં, તે ઘણાં સ્વરૂપ ધારણ કરી ત્યાં રાક્ષસોનો સંહાર કર્યો હતો. અને અહિ ઘણાં સ્વરૂપથી પુરવાસીઓની વિપત્તિને દૂર કરી. અરણ્યમાં ઋષિઓના ઉપર કૃપા કરી. અહિ પુરવાસીઓના ઉપર કૃપા કરી. ૨ તે સમય ઘણાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને યથાયોગ્ય સર્વને મળ્યા. અને કૃપાદષ્ટિથી સર્વ લોકોને નિરખી નર અને નારિઓને શોક રહિત કરી દીધાં. ૩ લગવાન શ્રી રામચન્દ્રજી ક્ષણ માત્રમાં સર્વને મળ્યા. શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે, હે પાર્વતી ! કોઈના પણ જાણવામાં એ મર્મ આવ્યો જ નહિ. આ પ્રકારે સર્વને સુખી કરી શ્રી રામચન્દ્રજી કે જે શીલ અને ગુણના સ્થાન છે તે આગળ પધાર્યા. શીલધામ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, સર્વના મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. અને ગુણધામ કહેવાનો આશય એ છે કે, આ લીલા કોઈના પણ જાણવામાં આવી નહિ. માત્ર તુલસીદાસજીએ ગુરૂકૃપાથી જ જાણી. ૪ શ્રી રામચન્દ્રજીનું પધારવું સાંભળતાંની સાથે જ કૌશલ્યાદિ માતા જેમ વાછડાનું સ્મરણ કરી વ્યાકુળ થઈને ગાય દોડે તેમ દોડી. ૦

હન્દ-જનુ ધેનુ વાલક વત્સ તજિ ગૃહ ચરન વન પરવશ ગઈ ।

દિન અન્ત પુર રુઝ શ્રવત થન હુંકાર કારિ ધાવતિ મંદે ॥

અતિ પ્રેમ પ્રમુ સવ માતુ મેંદે વચન મૃદુ વહુ વિધિ કહે ।

ગઈ વિષમ વિપતિ વિયોગ ભવ તિન્હ હર્ષ સુખ અગણિત લહે ॥ ૪ ॥

જે પ્રકારે નાનાં વાછડાંને ઘેર મૂકીને ગાય પરવશ થઈને વનમાં ચરવા જાય છે, અને સાયંકાળે ઘેર આવતી સમય થાનમાંથી દુધ ટપકી રહે છે, અને હુંકાર કરતી વાછડાંનું સ્મરણ કરતી ગાય ચાલી આવે છે, તે પ્રકારે સર્વ માતાઓ શ્રી રામચન્દ્રજીના સન્મુખ ચાલી. શ્રી રઘુનાથજી મહાપ્રેમથી સર્વ માતાઓને મળ્યા. અને નાનાપ્રકારનાં સુંદર વચનોથી માતાઓનો સત્કાર કર્યો. તે શ્રીરામનાં સુંદર વચનોથી સર્વ માતાઓની વિયોગની વિષમ વિપત્તિ દૂર થઈ ગઈ. અને માતાઓ પ્રસન્ન થઈ મહાસુખ પામી. (અહિ વિપરીતાલંકાર છે. કેમકે અહિ તો વત્સરૂપી શ્રી રામચન્દ્રજી વનમાં પધારયા હતા. અને ગાયરૂપી માતાઓ ઘેર રહી હતી અને આ રીતે રીતાઅલંકાર પણ થઈ શકે છે, કે જ્યાં રામ હોય ત્યાંજ અયોધ્યા છે, અને જેનો શ્રી રામ ત્યાગ કરે તે વન છે. લક્ષ્ય 'જહાં રામ તહં અવધ નિવાસૂ' અર્થાત્ રામ ત્યાં અયોધ્યા એટલે કે વત્સરૂપી રામ વનમાં હતા, તે અયોધ્યામાંજ હતા. અને જે રામે અયોધ્યાનો ત્યાગ કરેલ, તે અયોધ્યા વનરૂપ કે જેમાં માતાઓરૂપી ગાયો રહેતી હતી. ૪

દોહા-મેંદેડ તનય સુમિત્રા, રામ ચરણ રતિ જાનિ ॥

રામહિ મિલત કેકયી, હૃદય વહુત સકુચાનિ ॥ ૧૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રિય લક્ષ્મણજીને કૌશલ્યાજી મળ્યાં. અને શ્રી રામચન્દ્રજીને મળતી સમયે કેકેયી બહુજ શરમાયાં. ૧૪

લક્ષ્મણ સવ માતન્હ મિલે, હર્ષે આશિષ પાઈ ।

કૈકયિ કહૈં પુનિ પુનિ મિલે, મનકર ક્ષોભ ન જાય ॥ ૧૫ ॥

લક્ષ્મણજી સર્વ માતાઓને મળ્યા. અને માતાઓ તરફથી શુભાશીર્વાદ પામી પ્રસન્ન થયા, અને કેકેયીને તો વારંવાર મળ્યા. મનનો ક્ષોભ જતો નહતો, અથવા તો કેકેયીને ગુરૂ માનવા લાગ્યા; કારણ કે કેકેયીદ્વારા શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણની સેવા મળી હતી. ૧૫

ચો-સામુન સર્વાહિ મિલી વૈદેહી, ચરણન લાગિ હર્ષ અતિ તેહી ॥

દેહિ અશીષ પૂંછિ કુશલાતા, હોઈ અચલ તુમ્હાર અહિવાતા ॥૧॥

સબ રઘુપતિ પદ કમલ વિલોકી, મંગલ જાનિ નયન જલ રોકી ॥

કનકથાર આરતી ઉતારહિં, બાર બાર પ્રભુ ગાત નિહારહિં ॥૨॥

નાના માંતિ નિહાવરિ કરહીં, પરમાનન્દ ઈર્ષ ઝર ધરહીં ॥

કૌશલ્યા પુનિ પુનિ રઘુવીરહિં, ચિતવાહિં કૃપા સિન્ધુ રણધીરોહિં ॥૩॥

હૃદય વિચારીત વારહિં બારા, કવન માંતિ લંકાપતિ મારા ॥

અતિ સુકુમાર યુગલ મમ વારે, નિશિચર સુખટ મહાબલ ભારે ॥૪॥

સર્વ સાસુઓને જાનકીજી મળ્યાં, અને સાસુઓનાં ચરણમાં પડી મનમાં બહુજ પ્રસન્ન થયાં. માતાઓ સર્વ આશીષ આપી કુશળ પુછવા લાગી, અને કહેવા લાગી કે, તમારું સૌભાગ્ય અચળ રહ્યું. ૧ સર્વ માતાઓ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોને નિરખે છે, અને પ્રેમને લીધે નેત્રોમાંથી જે પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ ચાલી રહેલો છે, તેને આ મંગળ સમય જાણીને પરાણે રોકી રાખે છે. સુવર્ણના ઢાળમાં આરતી ઉતારીને વારંવાર શ્રી રામચન્દ્રજીનાં શરીરને નિરખ્યા કરે છે. ૨ નાનાપ્રકારે માતાઓ ન્યોછાવર કરી રહી છે. અને મહા આનંદથી હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ રહી હતી. કૌશલ્યાજી વારંવાર પ્રેમથી શ્રી રઘુનાથજીનું અવલોકન કરી રહેલાં હતાં. શ્રી રામચન્દ્રજી રણધીર અને કૃપાસાગર છે. ૩ માતા પુનઃ પુનઃ મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, મારા કુંવરનું તો મહા કોમળ શરીર છે, તેણે લંકાપતિ રાવણને શી રીતે માર્યો. આ જાણે મારા બાળકો તો બહુજ કોમળ છે, અને રાક્ષસ તો મહા બળવાન કઠોર શરીરવાળા હોય છે. તે શી રીતે માર્યા ગયા હશે ! ૪

દોહા—લક્ષ્મણ અરુ સીતા સહિત, પ્રભુહિં વિલોકિહિં માત ॥

પરમાનન્દ મગન મન, પુનિ પુનિ પુલકિત ગાત ॥ ૧૬ ॥

માતા શ્રી રામચન્દ્રજીને લક્ષ્મણજી અને જાનકીજી સહુ વારંવાર નિરખ્યા કરે છે. સર્વ આનંદમાં મગ્ન થઈ ગયાં છે. અત્યંત પ્રસન્નતા થતાં સર્વનાં શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયાં હતાં. ૧૬

ચો—લંકાપતિ કપીશ નલ નીલા, જામ્બવંત અંગદ શુભ શીલા ॥

હનુમદાદિ સબ બાનર વીરા, ધરે પ્રનોહર મનુજ શરીરા ॥૧॥

ભરત સનેહ શીલ વ્રત નેમા, સાદર સબ વર્ણહિં અતિ પ્રેમા ॥

દેશિ નગર બાસિનકી રીતી, સકલ સરાહિં પ્રભુપદ પ્રીતી ॥૨॥

પુનિ રઘુપતિ નિજ સખા બુલાયે, મુનિપદ લાગહુ સબહિં સિખાયે ॥

ગુરુ વાશિષ્ઠ કુલ પૂજ્ય હમારે, इनकी कृपा दनुज रण मारे ॥ ૩ ॥

ये सब सखा सुनहु मुनि मेरे, भये समर सागर कहँ बरे ॥

મમ હિત લાગિ જન્મ इन हारे, भरत हुते मोहि अधिक पियारे ॥ ४ ॥

सुनि प्रभु वचन मगन सब भये, निमिष निमिष उपजत सुख नये ॥

વિલીપણુ, સુગ્રીવ નળ, નીલ, જમ્બવન્ત, અંગદ અને હનુમાનાદિ સર્વ વાનરાઓ મનુષ્ય શરીર ધારણ કરી અયોધ્યાવાસીઓની પ્રસન્નતાને જોયા કરતા હતા. અને મનમાં પ્રસન્ન થતા હતા. ૧ અને તે સર્વ પ્રસન્નતા પૂર્વક ભરતજીનો સ્નેહ, શીલમત અને તેમનું આદર પૂર્વક પ્રેમથી વર્ણન કરતા હતા. તે પ્રમાણેજ નગરવાસીઓની રીતિ અને તેઓની પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં અધિક પ્રીતિ જોઈને સર્વ પ્રશંસા કરતા હતા. ૨ તે સમય શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના સર્વ સખાઓને બોલાવી એ પ્રકારે કહ્યું કે, તમે સર્વ મુનિજીનાં ચરણોમાં હંડવત્ કરો. આ ગુરૂ વસિષ્ઠજી અમારા કુળપૂજ્ય છે. એમનીજ કૃપાથી મેં યુદ્ધમાં રાક્ષસોને માર્યા છે. ૩ (વસિષ્ઠજીને કહે છે.) કે હે મુનિરાજ ! આ સર્વ મારા સખા છે, કે જે યુદ્ધરૂપી મહાસાગરમાંથી મને તારવાને માટે નાવરૂપ થઈ ગયા. અથવા તો સમુદ્ર ઉતરતી વેળાએ અને લડાઈ સમય તે મારા સખા થયા. મારા માટે પોતાનો જન્મ હારેલા છે. તેઓ મને ભરતજીથી પણ અધિક પ્રિય છે; કારણ કે ભરતજીએ રાજ્યનું સંરક્ષણ કર્યું હતું, અને આ લોકોએ તો મારા શરીરનું સંરક્ષણ કર્યું હતું. ૪ પ્રભુનાં આ વચન શ્રવણ કરીને વાનરાઓ પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા, અને યજ્ઞે નવીન મુખ ઉપજવા લાગ્યું. ૦

दोहा—कौशल्याके चरण युग, पुनि तिन नायउ माथे ॥

आशिष दीन्ही हर्षि हिय, तुम प्रिय जिमि रघुनाथ ॥ १७ ॥

ત્યારપછી તે સર્વ વાનરાઓએ શ્રી કૌશલ્યાજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યાં, કૌશલ્યાજીએ પ્રસન્ન થઈ આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે, તમે સર્વ મને રામ સદશ પ્યારા છો. ૧૭

दोहा—सुमन वृष्टि नभ संकुल, भवन चले सुखकन्द ॥

चढ़े अटारिन्ह देखार्ह, नगर नारि नर वृन्द ॥ १८ ॥

તે સમય આકાશમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થવા લાગી, અને સુખના મૂળ શ્રી-રઘુનાથજી ઘર તરફ પધાર્યા. નગરનાં નર અને નારીનાં ટોળાં અગાસીઓ ઉપર ચડી ચડીને ભગવાનનાં દર્શન કરે છે, અને બજારમાં પણ પુષ્કળ ભીડ થઈ ગઈ હતી. ૧૮

चो—कंचन कलश विचित्र सँवारे, सबहिं धरे सजि निज निज द्वारे ॥

बन्दनवार पताका केतू, सषीन्ह बनाये मंगल हेतु ॥ १ ॥

ત્રીથિન સકલ સુગંધિ સિંચાયે, મજ મણિ રચિ બહુ ચૌક પુરાયે ॥

નાના ભાંતિ સુમંગલ સાજે, હોંવ નિશાન નગર બહુ બાજે ॥ ૨ ॥

જહ તહૈં નારિ નિહાવરિ કરહીં, દેહિં અશીષ હર્ષ ઉર भरहीं ॥

કંચન થાર આરતી નાના, યુવતી સાજિ કરહિં કલગાના ॥૩॥

કરહિં આરતી આરત હરકે, રઘુકુલ કમલ વિપિન દિન કરકે ॥

પુર શોભા સમ્પતિ કલ્યાના, નિગમ શેષ શારદા બલ્લાના ॥ ૪ ॥

તેહ યહ ચરિત દેસિં ઠગ રહીં, ઉભા તામુ ગુણ નર કિમિ કહીં ॥

સુવર્ણના સુન્દર અદ્ભુત કળશ શલુગારીને સર્વ લોકોએ પોતપોતાનાં ઘરને બારણે શકુનને માટે મૂકેલા હતા. ધ્વજ, પતાકા અને વાવટા સર્વ લોકોએ મંગળ માટે બનાવી બનાવીને પોતપોતાને ઘેર બાંધેલા હતા. ૧ સર્વ ગલીઓમાં ચૂવા, ચંદનનો છંટકાવ કરેલો હતો. હાથિના ગંડસ્થળમાંથી નિકળેલા મોતીઓના જ્યાં'ત્યાં ચોક પુરેલા હતા. નાના પ્રકારના સુંદર મંગળ સન્નવ્યાં. અને પ્રસન્નતાથી સર્વેએ નોખત, નગારાં અને શરણાઈ ઘરોઘર વગડાવવા માંડી. ૨ સ્થળે સ્થળે સ્ત્રીઓ નોછાવર કરી કરીને આશીષ આપી મહા પ્રસન્ન થતી હતી. સુવર્ણના થાળોમાં આરતી બનાવીને યુવાન સ્ત્રીઓ મનોહર સ્વરથી મંગળ ગીત ગાતી ગાતી શ્રીરઘુનાથજીની આરતી ઉતારતી હતી. ૩ દુઃખના હરવા-વાળા શ્રીરામચન્દ્રજીની સ્ત્રીઓ આરતી કરે છે. શ્રીરઘુનાથજી કેવા છે કે, -રઘુ-વંશીઓનું કુળ કમળોનું વન છે. તેને ખિલાવવાને શ્રીરામચન્દ્રજી સૂર્યરૂપ છે. પ્રભુના પધારવાથી અયોધ્યાની શોભા, સમ્પતિ અને લલાઇનું વેદ, અને સરસ્વતી જે વખાણ કરવાની ઇચ્છા કરે તો, ૪ તેથી પણ વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી; કારણ કે તેઓ પણ આ ચરિત્ર જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયેલ છે, તો શિવજી કહે છે કે હે પાર્વતી ! મનુષ્ય તો તેના ગુણનું વર્ણનજ શીરીતે કરી શકે તેમ છે. ૦

દોહા-નારિ કુમુદિના અવધ સર, રઘુપતિ વિરહ દિનેશ ॥

અસ્ત મયે વિકસિત મઈ, નિરસિ રામ રાકેશ ॥ ૧૯ ॥

અયોધ્યારૂપી સરોવરમાં નારીરૂપી કુમુદિની રઘુનાથરૂપી વિરહના સૂ-ર્યોદયથી બંધ હતી, તે જ્યારે વિયોગનો સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, અને શ્રીરામરૂપી ચન્દ્રોદય થયો, ત્યારે તે સર્વ ખીલી ગઈ. ૧૯

દોહા-હોઈ શકુન શુભ વિવિધ વિંધિ, બાજહિં મગન નિશાન ॥

પુર નર નારિ સનાથ કરિ, મવન ચલે ભગવાન ॥ ૨૦ ॥

નાના પ્રકારનાં શુભ શકુન થવા લાગ્યાં. આકાશમાંથી નાના પ્રકારનાં વાજાં વાગવા માંડ્યાં, આ પ્રકારે નગરનાં નર અને નારીઓને સનાથ કરી શ્રી-

ભગવાન ઘર તરફ પધારયા. ૨૦

ત્રી-પ્રમુ જાની કૈકયી લજાની, પ્રથમ તામુ ગૃહ ગયે ભવાની ॥

તાહિ મનોધિ વહુત સુખ દીન્હા, પુનિ નિજ ભવન ગવન પ્રમુ કીન્હા ૧

કૃપાસિન્ધુ જવ મન્દિર ગયઝ, પુર નરનારિ સુખી સવ ભયઝ ॥

ગુરુ વશિષ્ઠ દ્વિજ લિયે બુલાઈ, આજુ સુઘરી સુદિન સુખદાઈ ॥ ૨ ॥

સવ દ્વિજ દેહુ હર્ષિ અનુશાસન, રામચન્દ્ર બૈઠહિ સિંહાસન ॥

મુનિ વશિષ્ઠકે વચન સુહાયે, સુનત સકલ વિપ્રન મન માયે ॥ ૩ ॥

કહહિ વચન મૃદુ વિપ્ર અનેકા, જગ અભિરામ રામ અભિષેકા ॥

અવ મુનિવર વિલમ્બ નહિ કીજૈ, મહારાજ કહૈ તિલક કરીજૈ ॥૪॥

શ્રીરઘુનાથજીએ જાણ્યું કે કૈકેયીને બહુ લજ્જા થઈ છે, એ માટે (હે પાર્વતી !) પ્રભુ પ્રથમ કૈકેયીને ઘર પધારયા, અને તેને નાના પ્રકારે જ્ઞાન આપી, પોતાનું રૂપ દર્શાવી બહુજ સુખ આપ્યા પછી, પોતાના ભુવનમાં પધારયા. ૧ કૃપાસાગર જ્યારે પોતાના મંદિરમાં પધારયા, ત્યારે નરનારી સુખી થયાં, જે કૈકેયીના ઘર જવાથી વનવાસ થયો હતો, તેનેજ ઘર પુનઃ રઘુનાથજીને પધારતા નિરખી લોકોના મનમાં સંદેહ થયો કે જોઈએ છીએ કે હવે ખાહું શું થાય છે ? પણ જ્યારે ત્યાંથી કુશળ પૂર્વક પાછા પોતાના મંદિરમાં પધારયા, ત્યારે સર્વ સુખી થયાં. તે સમય ગુરુ વસિષ્ઠજીએ સર્વ બ્રાહ્મણોને બોલાવીને કહ્યું કે, -આજ ઘડી અને નક્ષત્ર સર્વ સારાં છે. ૨ પ્રથમ વિલાંબ કરવાથી વિધન નડ્યું હતું, જેથી આ સમય વિલાંબ કરવાનો નથી. સર્વ બ્રાહ્મણ પ્રસન્ન થઈ આજ્ઞા આપો તો શ્રીરામચન્દ્ર સિંહાસનપર બેસે. મુનિરાજ વસિષ્ઠજીનાં આવાં વચન સર્વના મનને બહુજ સારાં લાગ્યાં. ૩ અને સર્વ બ્રાહ્મણો કોમળ વચન બોલ્યા કે, શ્રીરઘુનાથજીનો રાજ્યાભિષેક જગત્ને સુખદાયક છે. હે મુનિરાજ ! હવે વિલાંબ ન કરો. મહારાજ શ્રીરામચન્દ્રજીને ત્વરાથી રાજ્યતિલક કરો. ૪

દોહા-તવ મુનિ કહેડ સુમન્ત સન, તુરત ચલે શિરનાઈ ॥

રથ અનેક ગજ વાજિ વહુ, સકલ સંવારે જાઈ ॥ ૨૧ ॥

વસિષ્ઠ મુનિએ સુમંતને આજ્ઞા કરી, એટલે સુમંતે તુરતજ આજ્ઞા થતાંની સાથેજ જઈને અનેક રથ, હાથી અને ઘોડા તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી, અને કહ્યું કે રાજ્યતિલક સમય સર્વ સૈનિક ગણોએ હાજર રહેવું. ૨૧

દોહા-જહૈં તહૈં ધાવન પઠૈ પુનિ, મંગલ દ્રવ્ય મંગાઈ ॥

હર્ષ સમેત વશિષ્ઠ પદ, પુનિ શિર નાયડ આઈ ॥ ૨૨ ॥

અને દૂતોને પાઠવી દરેક તીર્થથી મંગળ દ્રવ્ય મંગાવ્યાં. આ પ્રમાણે સર્વ બંદોબસ્ત કરી સુમતે આવીને વસિષ્ઠજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું, અને કહ્યું કે, આપની આજ્ઞાનુસાર સર્વ વસ્તુ તૈયાર છે. ૨૨

ચો-અવધપુરી અતિ રુચિર બનાઈ, દેવન સુમન વાષ્ટિ ક્ષારિ લાઈ ॥

રામ કહા સેવકન્હ બુલાઈ, પ્રથમ સખન્હ અન્હવાવહુ જાઈ ॥ ૧ ॥

સુનત વચન જન જહૈં તહૈં ધાયે, સુગ્રીવાદિ તુરત અન્હવાયે ॥

પુનિ કરુણાનિધિ ભરત હંકારે, નિજ કર જટા રામ નિરવારે ॥ ૨ ॥

અન્હવાયે પુનિ તીનિહું ભાઈ, ભક્ત વત્સલ કૃપાલુ રઘુરાઈ ॥

ભરત ભાગ્ય પ્રભુ કોમલતાઈ, શેષ કોટિ શત સર્કહિં ન ગાઈ ॥૩॥

પુનિ નિજ જટા રામ વિવરાયે, મુનિ અનુશાસન પાઝ અન્હાયે ॥

કરિ મજ્જન ભૂષણ પ્રભુ સાજે, અંગ અનંગ કોટિ છવિ લાજે ॥ ૪ ॥

અયોધ્યા નગરીને બહુજ સુંદર શણગારવામાં આવી. દેવતાઓએ પણ પ્રસન્ન થઈને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા માંડી. શ્રીરામચન્દ્રજીએ પોતાના સેવકોને બોલાવીને કહ્યું કે, પ્રથમ તમે જઈને મારા સખાઓને સ્નાન કરાવો. ૧ સેવકો શ્રીરામચન્દ્રજીની આજ્ઞા સાંભળતાંની સાથેજ પોત પોતાને કામે લાગી ગયા. અને તુરત સુગ્રીવાદિકોને સ્નાન કરાવ્યું. ત્યારપછી કૃષ્ણાસાગર રામચન્દ્રજીએ ભરતજીને બોલાવી પોતાના હાથથી તેની જટા નિવારણ કરી. ૨ પછી ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન એ ત્રણે લાઈઓને સ્નાન કરાવ્યું. શ્રીરામચન્દ્રજી કૃપાળુ, અને ભક્તવત્સલ છે. ભરતજીનાં ભાગ્ય અને શ્રીરામચન્દ્રજીની કોમળતા તેનું વર્ણન સો કરોડ શેષજીથી પણ થઈ શકે તેમ નથી. ૩ પછી શ્રીરામચન્દ્રજીએ પોતાની જટા દૂર કરાવી, અને મુનિની આજ્ઞા થતાં સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરી તેજ સમય પ્રભુએ શરીર ઉપર આભૂષણ ધારણ કર્યાં, તે સમય પ્રભુનાં રૂપને તથા અંગોને નિરખી સો કરોડ કામદેવની કાન્તિ ક્ષીણ થઈ જતી હતી. ૪

દોહા-સાસુન સાદર જાનકિહિ, મજ્જન તુરત કરાઈ ॥

દિવ્ય વસન વર ભૂષણ, અંગ અંગ સજે બનાઈ ॥ ૨૩ ॥

સાસુઓએ શ્રી જાનકીજીને આદરપૂર્વક સ્નાન કરાવીને મહાભૂષ્યનાં શ્રેષ્ઠ ઉન્નવલ આભૂષણ પહેરાવ્યાં, અને ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં. સ્ત્રીઓ જેટલાં ઘરેણાં ધારણ કરે છે, તેટલાં સર્વ મહારાણી જાનકીજીને સાસુઓએ પ્રેમથી પ્રત્યેક અંગમાં પહેરાવ્યાં. ૨૩

દોહા-રામ વામ દિશિ શોભિત, રમા રૂપ ગુણસ્થાનિ ॥

દેવિ સાસુ સબ હર્ષિત, જન્મ સફલ નિજ જાનિ ॥ ૨૪ ॥

તે સાક્ષાત્ રૂપ અને ગુણની ખાણ* લક્ષ્મી શ્રીરામચન્દ્રજીની ડાબી ત-
રફ બિરાજી રહેલાં હતાં. એ શોભા જોઇ સર્વ કોઇ પ્રસન્ન થઇ પોતાના જ-
ન્મને સફળ માનતાં હતાં. સર્વ રૂપ નિરખતાં હતાં; પરંતુ કોશલ્યાજી તો તે
સમય પણ કાજળ શોધતાં હતાં કે, જરા કાજળ લગાડી દઉં, કે જેથી કોઇની
નજર ન લાગે. ૨૪

દોહા—સુન સ્વગેશ તેહિ અવસર, બ્રહ્મા શિવ મુનિ વૃન્દ ॥

ચઢિ વિમાન આયે સકલ, સુર દેવન સુખકન્દ ॥ ૨૫ ॥

કાકભુથુંડજી કહે છે કે—હે ગરૂડજી ! તે સમય બ્રહ્મા, શ્રી સદાશિવજી
અને સર્વ દેવતા તથા મુનિઓ વિમાનમાં બેસી બેસીને શ્રીરઘુનાથજીનાં દર્શન
કરવાને આવ્યા હતા. ૨૫

ચો—પ્રભુ વિલોકિ મુનિ મન અનુરાગા, તુરત દિવ્ય સિંહાસન માંગા ॥

રવિ સમ તેજ વરણિ નહિં જાઈ, બેઠે રામ દ્વિજન શિરનાઈ ॥ ૧ ॥

જનક સુતા સમેત રઘુરાઈ, દેવિ પ્રહર્ષે મુનિ સમુદાઈ ॥

વેદ મંત્ર સબ ન દ્વિજ ઉચ્ચારે, નમસુર મુનિ જય જયતિ પુકારે ॥ ૨ ॥

પ્રથમ તિલક વશિષ્ઠ મુનિ કીન્હા, પુનિ સબ વિપ્રન આયસુ દીન્હા ॥

સુત વિલોકિ હર્ષિત મહતારી, બાર બાર આરતી ઉતારી ॥ ૩ ॥

વિપ્રન દાન વિવિધ વિધિ દીન્હે, યાચક સકલ અયાચક કીન્હે ॥

સિંહાસન પર ત્રિભુવન સાર્ફ, દેવિ સુરન્હ દુન્દુભી વજાર્ફ ॥ ૪ ॥

પ્રભુને જોતાંની સાથેજ ગુરૂ વસિષ્ઠજી બહુ પ્રસન્ન થયા, અને તુરત દિ-
વ્ય સિંહાસન માંગાવ્યું કે, જેનું તેજ સૂર્ય સદૃશ છે. જેની શોભાનું વર્ણન થઇ
શકતું નથી. એવાં અવર્ણનીય સિંહાસન ઉપર શ્રીરામચન્દ્રજી બ્રાહ્મણોને મસ્તક
નમાવોને બેઠા. ૧ જનકીજી સહ શ્રી રઘુનાથજીને સિંહાસન ઉપર બેઠેલા
જોઇને મુનિ બહુજ પ્રસન્ન થયા. સઘળા બ્રાહ્મણો વેદ મંત્ર ઉચ્ચારણ કરવા લા-
ગ્યા. આકાશમાંથી દેવતા અને મુનિ જયજયકાર પોકારવા લાગ્યા. ૨ વૈશાખ મ-
હિનાની કૃષ્ણપક્ષની સાતમને દિવસે એટલે કે આપણા ચૈત્ર મહિનાની કૃષ્ણ-

* કાંતસ્તે પુરુષોત્તમઃ ફળિ પતિઃ શય્યાસનં વાહના વેદાત્મા વિહગેશ્વરોયવનિકા
માયા જગન્મોહની । બ્રહ્મેશાદિ મુરબ્રજઃ સદયત સ્ત્વદાસ દાસીગણઃ શ્રીરત્યેવચના-
મતે ભગવતીશ્રૂમઃ કથંત્વાંવયં ॥ જે લક્ષ્મીના પતિ તો પુરુષોત્તમ નારાયણ છે. શેષશય્યાસન
છે. વેદાત્મા ગરૂડજી વાહન છે. જગન્મોહિની માયા જેવી યવનિકા છે. બ્રહ્મા અને શિવાદિ સમસ્ત
દેવગણ પતિયો સહ જેના દાસ દાસીગણ છે. શ્રી એનું જેનું સર્વોત્તમ નામ છે. તે સીતા શ્રીરામના વામ
ભાગમાં શોભે છે. તે સીતાને જોઇને માતા સર્વ હર્ષ પામે છે.

પક્ષની સાતમને દિવસે શ્રીરઘુનાથજીને રાજ્યતિલક થયું. પ્રથમ વસિષ્ઠજીએ તિલક કર્યું. પછી સર્વ બ્રાહ્મણોએ આશા આપી. પુત્રોને નિરખી માતાઓ બહુજ પ્રસન્ન થઈ, અને વારંવાર આરતી ઉતારી. ૩ બ્રાહ્મણોને નાનાપ્રકારનાં દાન આપવામાં આવ્યાં. યાચકોને અચાચક કરી દીધા. સિંહાસનના ઉપર ત્રેલોક્યના નાથને બેઠેલ નિરખી દેવતાઓએ હુંદુલી-નગારાં વગડાવ્યાં. ૪

છન્દ૦—નમ દુન્દુભીં વાજર્હિં વિપુલ ગન્ધર્વ કિન્નર ગાવર્હીં ।

નાર્ચર્હિં અપ્સરા વૃન્દ પરમાનન્દ મુનિ મુર પાવર્હીં ॥

ભરતાદિ અનુજ વિભીષણાંગદ હનુમદાદિ સમેત જે ।

ગહે છત્ર ચામર વ્યજન ધનુ અસિ ચર્મ શક્તિ વિરાજતે ॥૬॥

આકાશમાં નગારાં વાગી રહેલાં છે. અનેક ગંધર્વ ગાયન કરી રહેલા છે. અપ્સરાઓ નાચ કરી રહી છે. દેવ અને મુનિ પરમાનન્દ યુક્ત થઈ રહ્યા છે. ભરત, શત્રુઘ્ન લક્ષ્મણ, વિભીષણ, અંગદ, હનુમાન, સુગ્રીવ, દધિમુખ, દ્વિવિદ, અંગદ, જામ્બવન્ત, સુષેણ, દરીમુખ, કુમુદ, નીલ, નલ, ગવાક્ષ, પનસ અને ગંધમાદન એ સોળ પાર્ષદ પરિચર્યામાં ઉભા હતા. એ સર્વ કિશોરાવસ્થાવાળા હતા. સીતા રામમાં પોતાનું મન લગાડી રહેલા હતા. (આ લેખ અગત્ય સંહિતામાં છે) આ સર્વ છત્ર, ચામર, પાંખા, ધનુષ, તલવાર, ઢાલ અને શક્તિ-આદિ લઈને વિરાજમાન થઈ રહેલા હતા. ૫

છન્દ૦—સિય સહિત દિનકર વંશ ભૂષણ કામ વહુ છાંચિ સોહર્હીં ।

નવ અમ્બુધર વરગાત અમ્બર પીત મુનિ મન મોહર્હીં ॥

મુકુટાંગદાદિ વિચિત્ર ભૂષણ અંગ અંગન પ્રતિસજે ।

અંબોજ નયન વિશાલ ડર મુજ ધન્ય નર નિરખંતજે ॥ ૬ ॥

શ્રી સીતાજી સહ શ્રીરામચન્દ્રજી શોભતા હતા, અનેક કામદેવો કરતાં પણ અધિક છબી શોભી રહી હતી, નવીન જળ ભરેલાં વાદળનાં સમાન શ્યામ શરીર અને પીળાં વસ્ત્ર ઓઢેલાં હતાં. જેથી દેવ, દેવતા અને મુનિ મોહ પામતા હતા. મુકુટ અને બાબુળાદિ વિચિત્ર વિચિત્ર ઘરેણાં પ્રત્યેક અંગ ઉપર સજેલાં હતાં. કમળ સદૃશ મોટાં મોટાં નેત્ર, હૃદય વિશાળ અને ભુજઓ લાંબી હતી, એવા જે શ્રીરામચન્દ્રજી તેનાં જે મનુષ્ય દર્શન કરે છે, તેને ધન્ય છે. ૬

દોહા—વહ શોભા સુસમાજ સુખ, કહત ન વનૈં સ્વગેશ ॥

વર્ણે શારદ શેષ શ્રુતિ, સો રસ જાન મહેશ ॥ ૨૬ ॥

કાકભુથુંડજી કહે છે કે હે ગરૂડજી ! એ શોભા અને સમાજના સુખનું વર્ણન કરી શકાતું નથી; તો પણ પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સરસ્વતી, શેષ

અને વેદ વર્ણન કરે છે, પરંતુ શ્રીસદાશિવજી તો એ રસને સારી રીતે બાણે છે. ૨૬
અથ ક્ષેપક ॥

ચો-ઉઘ્યો વિભીષણ તવ સુલપાઈ, રન્તમાલ કર લઈ ઉઠાઈ ॥

દીન્હ જલધિ રાવણકો જોઈ, પુનઃ વિભીષણ પાઈ સોઈ ॥ ૧ ॥

સોઈ રન્તમાલ સુલકારી, દીન્હ જાનકીકે ગલ ઢારી ॥

જાસુ જ્યોતિ અસ ભઈ વિશાલા, સન્મુલ્લ લલ્લ ન સકત મહિપાલા ૨
રાજસમૂહ અધિક તહૈં સોહા, તેહિ વિલોકિ સવ કર મન મોહા ॥

તેહિ ક્ષણ જનક સુતા મહારાની, ચિતૈ રામ તન પુનિ મુસકાની ૩

કહ્યો કૃપાલુ પ્રિયા સુન લીજૈ, જો ઇચ્છા જેહિકો સો દીજૈ ॥

સુનત વચન તવ જનક દુલારી, સોઈ ગલસે માલ ઉતારી ॥ ૪ ॥

કાહિ દેહં યહ હૃદય વિચારી, મારુત સુતકી ઓર નિહારી ॥

(ક્ષેપક કથા.)

તે સમય વિભીષણ સુખ પામીને રત્નોની માળા હાથમાં લઈને ઉઠ્યો. તે એ માળા હતી કે. જે સમુદ્રે રાવણને આપી હતી. અને જે વિભીષણને મળી હતી. ૧ વિભીષણે તેજ સુંદર રત્નોની માળા (મોતીની માળા) બનકીના ગળામાં નાખી. જેનું એવું તો વિશાળ તેજ હતું કે, કોઈ પણ રાજા તેના સામે દૃષ્ટિ કરી જોઈ શકતા નહતા. ૨ ત્યાં રાજ સમૂહ શોભતો હતો; પરંતુ માલાને જોઈ સર્વ મોહ પામ્યા. તેજ ક્ષણે બનકીજી શ્રીરામચન્દ્રજીના સન્મુખ જોઈને જરા હસ્યાં. ૩ તે જોઈને શ્રીરામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, -પ્યારી ! જેને દેવાની ઇચ્છા હોય તેને તે આપો. તે વચન સાંભળી બનકીજીએ તે માળા ગળામાંથી ઉતારી. ૪ કેને આપું એ મનમાં વિચાર કરી મહાવીરજીના સામું જોયું. ૭

દોહા-કૃપા દાષ્ટિ લલિ પવન સુત, હર્ષિ દંડવત કીન્હ ॥

રત્નમાલ સો જાનકી, ઢારિ ગરે મહૈં દીન્હ ॥ ૨૭ ॥

મહાવીરજીએ પોતાના ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ જોઈ પ્રસન્ન થઈ દંડવત પ્રણામ કર્યા; એટલે બનકીજીએ રત્નજડીત માળા હનુમાનજીના ગળામાં નાખી. ૨૭

ચો-મહાવીર મનમાહિ વિચારી, હૈ કોઈ ગુણ માલાર્મે ભારી ॥

પરમાનન્દ પ્રેમ રસ પાગે, મણિયેં સકલ વિલોકન લાગે ॥ ૧ ॥

વિનુ પ્રકાશ કહુ ઓર ન તાર્મે, મન લાગે ભક્તનકો જાર્મે ॥

મણિ ખીતર કહુ હૈહૈ સારા, મુક્તા એક તોરિ તવ ઢારા ॥ ૨ ॥

તાકે મધ્ય વિલોકન લાગે, દેસ લોગ અચરજર્મે પાગે ॥

પુનિ દૂજો તોચ્ચો હનુમાના, દેસ નિસાર તજ્યો વલવાના ॥ ૩ ॥

ઈહિવિધિ તોરત ક્રમ ક્રમ મોતી, પીર અધિક દર્શક ગણ હોતી ॥

કહન લગે નિજ નિજ મન માહીં, જો કોઈ અધિકારી નાહીં ॥ ૪ ॥

તાકો એસી વસ્તુ ન દીજૈ, નહિં તૌ યહી દશા લખિ લીજૈ ॥

મહાવીરજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, માળામાં કોઈ મોટો ગુણ હશે, તેથી મહાઆનંદ પામી માળાના સર્વ દાણા જોવા લાગ્યા. ૧ પ્રકાશ વગર તેમાં બીજું કંઈ પણ ન હતું, કે જેથી તેમાં ભક્તોનું મન લાગે. કદાચિત્ તેના અંદર કંઈ સાર હશે, એ વિચારી મહાવીરજીએ એક મોતી તોડી નાંખ્યું. ૨ અને તેના વચમાં જોવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે હનુમાનજીને કરતા જોઈ લોકો હસવા લાગ્યા; તેટલામાં તો મહાવીરજીએ વળી બીજું તોડ્યું. તેને પણ સાર વગરનું સમજી ફેંટી દીધું. ૩ આ પ્રકારે મહાવીરજી એક પછી એક મોતી તોડવા લાગ્યા. જોનારાઓના મનમાં દુઃખ થતું હતું. તે સર્વ પોત પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યા કે,—જે કોઈ જે વસ્તુનો અધિકારી નથી. ૪ તેને તે વસ્તુ દેવી થોગ્ય નથી, છતાં જે કોઈ આપશે, તો તેની આવી દુર્દશા થશે. ૦

દોહા—ચોલ ઉઝ્યો કોડ નૃપતિ યહ, કહા કરત હનુમાન ॥

કયોં તોરત હો માલ તુમ, સુન્દર રત્ન સુજાન ॥ ૨૮ ॥

તેટલામાં તો એક રાજા બોલી ઉઠ્યો કે,—હે મહાવીરજી ! આ તમે શું કરો છો ? આ સુંદર રત્નમાળા ચતુર થઈને કેમ તોડો છો ? ૨૮.

ચો—વચન સુનત કહે મારુતિવાની, દેસહું રામ નામ સુખદાની ॥

નામ ન યામેં પરત લખાઈ, તાતે તોરત ઢારત ભાઈ ॥ ૧ ॥

કહ કોડ સકલ વસ્તુકે માહીં, રામ નામ કહું સુનિયત નાહીં ॥

કહ મારુતિ ન નામ જેહિ માંહીં, સોતૌ કાહુ કામકી નાહીં ॥ ૨ ॥

બોલા સોઈ સુનો વલધામા, તુમ તનુ માહીં રામકો નામા ॥

સુનત વચન કહ પવનકુમારા, નિશ્ચય તનુ હરિ નામ ઉદારા ॥ ૩ ॥

અસ કહ કપિ નિજ હૃદય વિદારા, રોમ રોમ પ્રભુ નામ અપારા ॥

અંકિત રામ નામ સવ ઠાહીં, લખિ સવ ચકિત ભયે મન માહીં ॥ ૪ ॥

પુષ્પ વૃષ્ટિ નમ જયતિ ઉચારી, કૃપાદૃષ્ટિ રઘુનાથ નિહારી ॥

આવાં તે રાજાનાં વચન શ્રવણ કરતાંની સાથેજ હનુમાનજી બોલ્યા કે, આમાં સુખદાયક રામનામ જોઈએ; પરંતુ આમાં રામનામ જોવામાં આવતું નથી, એ કારણથી તોડી નાખું. ૧ એટલે વળી બીજાએ કહ્યું કે, સર્વ વસ્તુમાં તો રામનામ હોય, એવું તો ક્યાંય સાંભળ્યું નથી. ત્યારે હનુમાનજી બોલ્યા

કે, જેમાં રામનામ નથી, તે વસ્તુ તો કાંઈ પણ કામની નથી. ૨ ત્યારે તેજ રાજા બોલ્યો કે—તમારા શરીરમાં પણ રામનામ હશેજ તે વચન સાંભળતાંની સાથેજ પવનકુમાર બોલ્યા કે, મારા શરીરમાં અવશ્ય રામનામ છેજ. ૩ એમ કહીને હનુમાનજીએ પોતાની છાતી ચીરી નાખી, તો જેટલાં સ્થાનમાં રૂંવાડાં થાય છે, તેટલા સ્થાનમાં એટલે કે રૂંવાડે રૂંવાડે રામનામ હતું, કોઈ પણ સ્થાન રામનામ વગરનું નહતું. સર્વ સ્થળે રામનામ લખ્યું હતું. તે જોઈને સર્વ સભા-સદો ચક્રિત થઈ ગયા. ૪ આકાશથી પુષ્પની વૃષ્ટિ અને જયજયકાર શબ્દ થયો, ત્યારે શ્રીરામચન્દ્રજીએ કૃપા કરી હનુમાનજીના સામું જોયું. ૦

દોહા—અંગ ભયો પુનિ કુલિશ સમ, ઝંઝિ તુરંત ભગવાન ॥

વારિ વિલોચન પુલકિ તનુ, હિય લાયે હનુમાન ॥ ૨૯ ॥

રામચન્દ્રજીનું જોયું થતાંની સાથેજ મહાવીરજીનું અંગ વજ્રના સમાન થઈ ગયું. તે સમય નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ લાવી, રોમાંચિત થઈ ભગવાન શ્રીરામ-ચન્દ્રજીએ ઉઠી મહાવીરજીને હૃદય સાથે લગાવ્યા. ૨૯.

ચો—ભયો તદ્દાં અચરજ યહ ભારી, દેવન જય જય જયતિ ઉચારી ॥

હનુમાનજીનું શરીર પુનઃ વજ્રમય થઈ જતાં સર્વને મોટું આશ્ચર્ય થયું, અને એ મહાઆશ્ચર્ય જોઈને દેવતાઓએ જયજયકાર શબ્દ કર્યો. ૧ (ઇતિ ક્ષેપક.)

દોહા—ભિન્ન ભિન્ન અસ્તુતિ કરિ, મે સુર નિજ નિજ ધામ ॥

વન્દિ વેપધારિ વેદ તવ, આયે જહૈ શ્રીરામ ॥ ૩૦ ॥

પૃથક્ પૃથક્ સ્તુતિ કરી દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. ત્યારે ગુણગાયકનો વેપ ધારણ કરી ચારેવેદ ભગવાનની સમીપમાં આવ્યા. ૩૦

પ્રમુ સર્વજ્ઞ કીન્હ આતિ, આદર કૃપાનિધાન ॥

લક્ષ્મી ન કાહૃ મર્મ કલુ, લમે કરન ગુણગાન ॥ ૩૧ ॥

પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે. તેથી તેનો ઘણોજ આદર સત્કાર શ્રીરધુનાથજી એ કર્યો, પણ આ ભેદ કોઈના જાણવામાં આવ્યો નહિ, અને વેદો રધુનાથજીના ગુણો નિચે પ્રમાણે ગાવા લાગ્યો. ૩૧.

છંડ—હૃગીં—જય સગુણ નિર્ગુણ રૂપ રામ અનૂપ ભૂપ શિરોમણે ।

દશકન્ધરાદિ પ્રચંડ નિશિચર પ્રવલ સ્વલ ભુજ બલ હને ॥

અવતાર નર સંસાર ભાર વિભંજી દારુણ દુઃખ દહે ।

જય પ્રણત પાલ દયાલ પ્રમુ સંયુક્ત શક્તિ નમામિહે ॥ ૭ ॥

પ્રથમ સામવેદ સ્તુતિ કરે છે.

સામવેદ વિનય કરવા લાગ્યો કે,—હે પ્રભો ! ઉપમા રહિત તમારું રૂપ છે. હે રાજાઓમાં શિરોમણિ ! આપનો જય થાઓ. આપનાં સગુણ અને નિર્ગુણ બે રૂપ છે. સત, રજ અને તમ એ ત્રણે ગુણયુક્ત આપછો. પરમેશ્વરનું જે વૈરાટ રૂપ છે, તે સગુણ રૂપ છે. અને તેજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ રૂપથી પ્રતીત થાય છે. ભક્તોને માટે સગુણ રૂપ થાય છે. અને તેજ નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિર્વિશેષ, સર્વવ્યાપક, અને સર્વ સાક્ષી પ્રેરક સર્વથી ભિન્ન છે. જેમકે આકાશ સર્વત્ર પરિપૂર્ણ, એકરસ, દેશકાલાવચ્છિન્ન છે, તે પ્રમાણે વ્યાપક છે. અને ચૈતન્યરૂપ છે. ભક્તોને માટેજ અવતાર ધારણ કરે છે. કેમકે કૃષ્ણાસાગર છે. (કવિતામાં જે કે નવ રસ છે, પરંતુ આમાં તો શૃંગાર, વીર અને કૃષ્ણ એ ત્રણ પ્રધાન છે. ભગવાને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે—‘હરિહૃં સકલભૂમિ ગરુડાઈ’ એ જ આ અન્થનું મૂળ કારણ છે. વીરરસ પ્રધાનવાળા આ ચોપાઈને વીરરસ પ્રધાન કહીને રામાયણને વીરરસ પ્રધાન કહે છે. કૃષ્ણારસ વાળાઓનું કહેવું છે કે—કૃષ્ણાથીજ ભગવાને વીરરસની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. શૃંગારવાળા કહે છે કે, જ્યારે આ પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવી, ત્યારે ભગવાને શૃંગાર ધારણ કરેલા હતા. તે રૂપ પ્રથમ હતું. માટે શૃંગાર રસજ પ્રધાન થયો; પરંતુ સર્વના કરતાં વિશેષ પ્રમાણ વેદવાક્ય છે, અને જે રસ મુખ્ય હોય છે, તેજ વચમાં હોય છે. તો અહિં વીરરસ વચમાં છે, પરંતુ કૃષ્ણારસવાળા કહે છે કે, સિદ્ધાંત સર્વની પાછળ થાય છે. તો આ છન્દમાં કૃષ્ણારસ પાછળથી કહેવામાં આવ્યો છે, તેથી કૃષ્ણા રસ પ્રધાન થયો.) હે ભગવન્ ! તમારાં જે સગુણ નિર્ગુણ રૂપ છે, તે સર્વ રૂપોનું આ તમારું ભૂપ રૂપ શિરોમણિ છે. રાવણાદિ જે પ્રચંડ નિશિચર-રાક્ષસ છે, તેઓનો આપ આપની ભુજાઓના ઝળથી દલન કરી નાશ કરવાવાળા છો. મનુષ્યનો અવતાર ધારણ કરીને સંસારના ભારને ઉતારી દાણ દુઃખને બાળી નાખનારા છો. હે દીનોનું પાલન કરવાવાળા દયાળુ પ્રભુ ! શક્તિ સહ આપને હું પ્રણામ કરું છું.* ૭

પુનિ યજુર્વેદ બોલ્યો ॥

તવ વિપમ માયા વશ મુરારુર નાગ નર અગ જગ હરે ।

ભવ પંથ અમિત શ્રમિત દિવસ નિશિ કાલ કર્મ ન ગુણ ભરે ॥

જેહિ નાથ કારિ કરુણા વિલોકહુ ત્રિવિધ દુષ્ણ તે નિર્વહે ॥

ભવ સ્વેદ છેદન દક્ષ હમ કહૈં રક્ષ રામ નમામિ હે ॥ ૮ ॥

* રામતાપિની ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે,—ૐ યોવૈ શ્રીરામચન્દ્રઃ સમગવાન્ અદ્વૈત પરમાનન્દાત્માયો બ્રહ્માંડસ્થાન્તર્વાહિવ્યાસોયો વિરાટ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તસ વૈ નમો નમઃ

યજુર્વેદ સ્તુતિ કરે છે.

હે હરે ! તમારી વક્રમાયા અવિદ્યા છે. જેને વશ થઇને દેવતા, અસુર, નાગ, નર, જડ અને ચૈતન-આદિ સંસાર પંથમાં ભ્રમી ભ્રમીને થાકી ગયેલ છે; છતાં પણ તેના ઉપર કાળ કર્મરૂપી ગુણોનો ભાર ધરેલો છે. હે સ્વામી ! જેના તરફ આપ દયા દૃષ્ટિ કરીને નિહાળો છો, તેનાં તે ત્રણે દુઃખ એટલે કે કાળ, કર્મ અને ગુણ મટી જાય છે. યોજો જતો રહે છે. હે જગતના દુઃખને દૂર કરવામાં ચતુર રામ ! અમારી રક્ષા કરો. અમે વારંવાર આપને પ્રણામ કરીએ છીએ. અહિ એ પ્રશ્ન થાય છે કે, વેદ દુઃખી તો સંસારને કહે છે, અને સંરક્ષણ પોતાનું ઇચ્છે છે. તેનું કારણ એ છે કે, -વેદ જગદ્ ગુરુ છે, તે પોતાની રક્ષાના નિમિત્તથી જગત્ની રક્ષા ઇચ્છે છે, અથવા વેદ વાક્યનો એ પણ આશય છે કે, અમે જગત્વાસિયોને કહી દીધું છે કે, સંસારની વિપત્તિ દૂર કરવામાં શ્રીરઘુનાથજી કુશળ છે, તો અમારાં તે વચનનું આપ સંરક્ષણ કરો. ૮

પુનિ અથર્વ વેદ બોલ્યો ॥

જે ચરણ શિવ અજ પૂજ્ય રજ શુભ પરાંસ મુનિપત્ની તરી ।

નલ્લ નિર્ગતા સુર વન્દિતા ત્રૈલોક્ય પાવનિ સુરમરી ॥

ધ્વજ કુલિશ અંકુશ કંજ યુત વન ફિરત કંટક કિન લહે ।

પદકંજ દ્વંદ્વ મુકુન્દ રામ રમેશ નિત્ય ભજામિહે ॥ ૯ ॥

અથર્વ વેદ સ્તુતિ કરે છે.

જે ચરણનું શિવ અને બ્રહ્માદિ પુજન કરે છે, તથા જે ચરણોની રજનો સ્પર્શ કરી મુનિપત્તિ અહુદ્યાનો ઉદ્ધાર થઇ ગયો, અને જે ચરણોના નખોથી વેદ વંદનીય ત્રૈલોક્ય પાવની ભગવતી ભાગીરથી નિકળી છે, તથા જે ચરણોમાં ધ્વજ, કુલિશ અંકુશ અને કમળનું ચિહ્ન છે, અને જે ચરણોમાં વનમાં ફરતી સમય કાંટા લાગવાથી તેનાં નિશાન પડી રહેલાં છે, અથવા એમ પણ અર્થ થાય છે કે- વનમાં ફરવાવાળા કોણી xભીલ-આદિ જેને પામેલ છે, એવા લક્ષ્મીપતિ રામ ! આપનાં મુકુન્દ-મોક્ષને દેવાવાળાં બે ચરણારવિન્દોનું હું ભજન કરું છું. ૯

જે જ્ઞાન માન વિમત્ત તવ ભવ હરણિ ભક્તિ ન આદરી ।

તે પાય સુર દુર્લભ પદાદપિ પરત હમ દેશત હરી ॥

વિશ્વાસ કરિ સર્વ આશ પરિહરિ દાસ તવ જે હો રહે ।

જપિં નામ તવ વિનુ શ્રમ તરહિં ભવ નાથ રામ નમામિહે ॥૧૦॥

હે ભગવન્ ! જે મનુષ્ય સમ્પૂર્ણ માયાના માનથી પર છે, અને સર્વથા જ્ઞાની છે. અનાત્માને અસત્ય અને આત્માને સત્ય જાણે છે. આત્મા જીવ અન્તર્યામી બ્રહ્મ એક જ છે.^૧ વાસના સંયુક્ત જીવ વાસના ધ્વંસ થતાંજ બ્રહ્મ છે. એ રૂપ કહેવા માત્ર જ છે.^૨ આ સર્વ બ્રહ્મજ છે. આ અનેકાનેક ભેદવાળી વસ્તુ કાંઈ પણ નથી, આવી અભેદ બુદ્ધિ બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ હર્ષ, શોક, દુઃખ; સુખ, શત્રુ, મિત્ર, કંચન-મુવર્ણ એ સર્વમાં સમાન દૃષ્ટિ કરે.^૩ અને જે કોઈ મુક્તિને દેવાવાળી દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવી તમારી ભક્તિનો આદર કરતાં નથી, તે જ્ઞાની પણ પુનઃ બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત થઈ પાછા આવે છે. અથવા અમે જે વેદ તેને રાત દિવસ જે જોયા કરે છે, જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયેલ છે, અને ભક્તિ કરતા નથી, તે પણ પુનઃ સંસારમાં આવીને પડે છે.^૪ અને વિશ્વાસ પૂર્વક સઘળી આશાઓનો ત્યાગ કરીને તમારાજ જે હાસ થઈને રહેલા છે, અને જ્યાંસુધી લોક વેદનાં સાધન છે, તે સર્વ ઉપાયોને ત્યાગીને ઉપાય શૂન્ય શરણાગત થઈ કેવળ તમારુંજ નામ જાપીને ભવસાગર તરી જાય છે. હે નાથ ! એવા કૃપાસાગરનું અમે નિત્ય ભજન કરીએ છીએ.^૫ ૧૦

૧ અયમાત્મા બ્રહ્મેતિ શ્રુતે:

૨ ' एकमेवा द्वितीयं ब्रह्म नेहनानास्ति किंचन '

૩ ગીતાઈમાં કહ્યું છે કે-સમદુઃખ સુખશ્ચેવ સમલોષ્ટાદમ કાંચન : ॥ તુલ્ય પ્રિયા-પ્રિયો ધીર સ્તુલ્ય નિંદાત્મ સંસ્તુતિઃ ૧ માનાપમાનયોરતુલ્ય સ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ॥ સર્વોરંભ પરિત્યાગો ગુણાતીતઃ સત્યચયતે ૨ ॥

૪ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે-યેન્યેરવિન્દાક્ષ વિમુક્તમાનિ નસ્ત્વચ્યસ્ત ભાવાદવિશુદ્ધબુદ્ધયઃ ॥ આરુહ્ય કૃત્ત્વેણ પરંપદંતતઃ પતંત્ય ધોનાદત યુષ્મદંબ્રયઃ ॥ ૧ ॥ યેરામ ભક્તિમથલાં મુવિહાયરમ્યાં જ્ઞાનેરતાઃ પ્રતિદિનં પરિકિલ્ષ્ટમાર્ગે ॥ આરાન્મહેન્દ્રભરમીંપરિહૃત્ય સૂર્વા અર્કે ભજંતિ સુભગેમુખદુગ્ધ હેતુમ્ ॥ ૨ ॥

૫ યેન્યેરવિન્દાક્ષ વિમુક્તમાનિ નસ્ત્વચ્યસ્તભાવાદવિ શુદ્ધબુદ્ધયઃ ॥ આરુહ્ય કૃત્ત્વેણ પરંપદંતતઃ પતંત્ય ધોનાદત યુષ્મદંબ્રયઃ ॥ અર્થાત્ હે અરવિન્દાક્ષ ! એ આપના અભિમુખોથી અન્ય પોતાને કેવળ જ્ઞાનનાજ અભિમાનથી વિમુક્ત માને છે. અને તમારામાં ભાવનો અભાવ કરે છે, તે અતિ અશુદ્ધ બુદ્ધિ છે. મહા કષ્ટથી પરમપદ જ્ઞાનને પામીને તમારા ચરણોના નિરાદરથી પુનઃ પડે છે. અને જે દૃઢ વિશ્વાસ કરીને કર્મોપાસન જ્ઞાન ત્રિકાંડની આશાનો ત્યાગ કરીને કેવળ આપનાજ થઈ રહે છે, તે કદાપિ પડતા નથી. આપના નામને જાપીને અનાયાસે સંસાર સમુદ્રથી પાર થઈ જાય છે.-કચિત્ બ્રહ્મ્યંતિ માર્ગત્વયિ બદ્ધ સૌહૃદાઃ ॥ ત્વયા-ભિગુપ્તા વિચરાન્તિ નિર્ભયા વિનાયકાનીકપમૂર્દ્ધમુપ્રભો ॥ જેમ અન્ય માર્ગથી પડે છે, તેમ આપના પ્રપત્નજન કદિ પણ માર્ગથી પડતા નથી; કેમકે આપથી રક્ષિત છે. અને આપ સાથે જ રહે જાણેલ છે, તેથી તેને કોઈ વિધન પણ કરી શકવું નથી. વિધન કરનારાના સેનાપતિના મસ્તક ઉપર નિર્ભય વિચરે છે.

પુનિ ઋગ્વેદ બોલ્યો ॥

અવ્યક્ત મૂલ મનાદિ તરુ ત્વક ચારિ નિગમાગમ મને ।

પદ્ કન્ધ શાખા પંચવિંશ અનેક પર્ણ સુમનઘને ॥

ફલ યુગલ વિધિ કટુ મધુર બોલિ અકોલિ જેહિ આશ્રિત રહે ।

પલ્લવિત ફૂલતિ નવલ નિતિ સંસાર વિટપ નમામિહે ॥ ૧૧ ॥

ઋગ્વેદ સ્તુતિ કરે છે.

ઋગ્વેદ વિનય કરે છે કે-હે મહારાજ ! આ સંસાર તમારી વિભૂતિ છે; આ તમારી વિભૂતિને અમે દંડવત્ કરીએ છીએ. આ આપની વિભૂતિ રૂપ સંસાર છે, તે એક વૃક્ષ છે. જડતેની અવ્યક્ત છે. જે જોવામાં ન આવે તે અવ્યક્ત કહેવાય છે. અને તે અનાદિકાળનું છે. તેને ચાર ત્વચા છે. એમ વેદશાસ્ત્ર કહે છે. અથવા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર ત્વક છે. અથવા અંતઃકરણ ચતુષ્ટય, અથવા જાત્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુરીય એજ એ વૃક્ષની ત્વચા છે. કોઈ સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ, કોઈ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, કોઈ અંડજ, જરાયુજ, ઉદ્ભવજ અને ઉપ્પન્નજ, કોઈ ઋક્, યજુ, સામ, અને અથર્વ તે ત્વચા કહે છે. વાસ્તવિક્ષ રીતે જોતાં તો એક જોંકાર, સત્, રજ અને તમ એ ચાર જ ત્વક છે. કેમકે તેનાથીજ સંસાર છે. આ પ્રકારે એમાં સ્કંધશાખા બહુજ છે. પાનડાં, ફૂળ, ફળ અને વેલા અનેક છે. તે ક્રમવાર કહે છે. છ સ્કંધ છે. કોઈ કોઈ એકનો લ્યાગ કરી પદ્ ધાતુ કહે છે. રક્ત, માંસ, અસ્થિઆદિ, કોઈ પડ્વિકાર કહે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને અહંકાર, કોઈ પડ્વર્ગને જન્મ, વૃદ્ધિ, વિવર્ણ, ક્ષીણ, જરા અને મરણ એ છ વર્ગ કહે છે. પદ્શાસ્ત્ર વેદાન્ત, મીમાંસા, ન્યાય, પાતંજલ, સાંખ્ય અને ધર્મશાસ્ત્રને સ્કંધ કહે છે. કોઈ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને છઠ્ઠા મનને કહે છે. કોઈ સુખ, દુઃખ શીત, ઉષ્ણ, જ્ઞાન અજ્ઞાનને કહે છે, પરંતુ જેમાં વૃક્ષ, સ્કંધ અને શાખા તથા પાનડાં-આદિ સર્વ મળી જાય, તો તે ઠીક કહે-

* ભાગવતમાં લેખ છે કે,-एकाननो सौ द्विफलस्त्रि मूलस्तूचरसः पञ्चविधषडात्मा।

સત્તત્વગણ વિટપો નવાક્ષો દશચ્છદોદ્વિચ્છગીહ્યાદિવૃક્ષઃ ॥ એક મૂળ પ્રકૃતિ તે સ્તંભ છે, સુખ અને દુઃખ બે ફળ છે. સત, રજ અને તમ તે ત્રણ મૂળ છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર રસ છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ વિધ છે. ક્ષુધા, તૃષ્ણા, જન્મ, મૃત્યુ, શોક, અને રોગ એપદ્ ઉર્મી છે. યર્મ, માંસ રૂધિર, અસ્થિ, ત્વચ્છ, મનજ્ઞ અને શુક્ર એ સાત ત્વચા છે. પૃથિવી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, મન બુદ્ધિ અને અહંકાર એ અષ્ટધા વિટપ છે, આત્મરન્ધ્ર નેત્રરન્ધ્ર, સુખ, શિસ્ત, અને ગુદા એ નવ છિદ્ર, આત્મ, ત્વચા, ચક્ષુ, રસના, શ્રાણુ, કર, ચરણ, વાક, ગુદા, કિંગ દશ સ્કંધ છે. જીવ, હૃદય બે પક્ષી એ પર નિવાસ કરે છે. એક જીવાત્મા અને બીજો પરમાત્મા સાક્ષી છે. અને એ બે ફળોનો ભોગ કરે છે,

વાય. તો તેવો વિચાર કરવાથી પાંચ તત્ત્વ, અને છઠ્ઠું મન છે, કે જે ચારે તરફ ફેલાઈ ગયેલ છે. અને અકેક્ સ્કંધની શાખા પાંચ પાંચ છે. મનને છોડીને અ. પ્રકારે પાંચપંચા પચીસ થયા. આકાશ તત્ત્વ સ્કંધ રૂપની શાખા કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ અને માન, પવન તત્ત્વની શાખા ફેલાવું. સંકોચાવું, દોડવું, ચાલવું, ઉત્ક્રમણ થવું. અગ્નિ તત્ત્વની, શાખા, ક્રુધા, ક્રાંતિ, નિદ્રા, આલસ્ય, બગાસું આવવું, જળ તત્ત્વની વીર્ય, પિત્ત, પસીનો, રક્ત, લાળ, પૃથિવી તત્ત્વની, હાડકાં, માંસ, ચર્મ, રૂવાંડાં અને નસ એ પચીસ શાખા છે, અને શુભાશુભ કર્મ અને અનેક પ્રકારનાં પત્ર છે. કર્મોમાં ફળની વાસના કરવી તે પુણ્ય છે. મતાંતરમાં પાંચ તત્ત્વ, પાંચ તેના વિષય, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, અને શબ્દ, દશ ઇન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, અને પાંચ કર્મેન્દ્રિય અંતઃકરણ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, ચિત્ત અને મહતત્ત્વ આ પચીસ શાખા છે. નાનાપ્રકારની વાસના પાનડાં છે, જે પડી જાય છે, અને વળી નવીન લાગે છે. નાનાપ્રકારના સંકલ્પ તે પુણ્ય છે. કોઈમાં ફળ લાગે છે, કોઈ એમજ પડી જાય છે, પાપપુણ્યરૂપી બે પ્રકારનાં ફળ છે, એક મીઠું અને એક કડવું, એના ઉપર એક વેલી ચડી રહેલી છે, તેજ અવિદ્યા માયા છે, તેમાંથી હમેશાં પાનડાં નિકળે છે અને ખરી જાય છે. એવા સંસારરૂપી વૃક્ષ જે આપ તેને હું પ્રણામ કરું છું. આપ મહા ઐશ્વર્યવાન છો+ આટલીજ પરમાત્માની વિભૂતિ નથી. આતો એક ચતુર્થાસ છે. આથી ત્રણગણો આનંદ મોક્ષાવસ્થામાં છે. ૧૧

જે બ્રહ્મ અજ અદ્વૈત અનુભવ ગમ્ય મન પર ધ્યાવર્હી ।

તે કહહુ જાનહુ નાથ હમ તવ સગુણ યશ નિત ગાવર્હી ॥

કરુણાયતન પ્રભુ સદગુણાકર દેહુ યહ વર માંગર્હી ।

મન કર્મ વચન વિકાર તજિ તવ ચરણ હમ અનુરાગર્હી ॥૧૨॥

હે નાથ ! જે લોક આપને બ્રહ્મરૂપ અજન્મ અને માયા રહિત અદ્વૈત એક અને અનુભવથી જાણવા યોગ્ય મનથી પરધ્યાન કરેછે, તેજ આ રૂપને કહે છે. તો તેઓ તે રૂપને ભલે જાણે; પરંતુ અમે તો આ સગુણ રૂપને નિત્ય અર્થાત્ બ્રહ્મ કહીને ગાઇએ છીએ. હે કરુણાનાસ્થાન ! હે પ્રભો ! હે શુભોના-ખાણ્ય ! હે દેવ !! અમે આપથી એ વર માગીએ છીએ કે મન, વચન અને કર્મના વિકારને ત્યાગીને તમારા કોમળ ચરણકમળમાં અનુરાગ રહે. સાક્ષાત્ જાણવા યોગ્ય પરમતત્ત્વ આપજ છો. ૧૨

+ પાદોસ્ય વિશ્વાભૂતાનિ ત્રિપાદસ્યામૃતંદિવિ.

૧ નિત્યો નિત્યાનાં ચેતશ્ચેતજાનામેકો બહુનાં યોવિદ્યાતિ કામાન્ અથવા યસ્યાં-શેનૈવ બ્રહ્મવિષ્ણુ મહેશ્વરા અપિજાતા મહાવિષ્ણુર્યસ્ય દિવ્યગુણાશ્રસણ્વ કાર્ય કારણ

દોહા—સબકે દેસત વેદન, વિનતી કીન્હ ઉદાર ॥

અન્તર્દાન મયે પુનિ, ગયે બ્રહ્મ આગાર ॥ ૩૨ ॥

સર્વના દેખતાંજ વેદોએ જહુજ વિનતિ કરી, અને અંતર્દાન થઇને
બ્રહ્માના સ્થાનમાં ગાદ્યા ગયા. ૩૨

વૈનતેય મુન શંભુ તવ, આયે જહૈં રઘુવીર ॥

વિનય કરત ગદ્ગદ ગિરા, પૂરિત પુલક શરીર ॥ ૩૩ ॥

કાકભુશુંડજી કહે છે કે-હો ગરૂડજી ! એ સમય શ્રી રામચન્દ્રજીની પા-
સે શ્રી સદાશિવજી પધાર્યા, અને ગદ્ ગદ્ કંઠ થઇને શરીરથી પુલકાયમાન થઇ
આ પ્રમાણે વિનય કરવા લાગ્યા. ૩૩

ત્રો-છં-જય રામ રમા રમણં શમનં, ભવતાપ મયાકુલ પાહિ જનં ।

અવધેશ સુરેશ રમેશ વિમો, શરણાગત માંગત પ્રાહિ પ્રમો ॥

દશશીશ વિનાશન વીસ મુજા, કૃત દૂરિ મહા મદિભૂરિ રુજા ।

રજનીચર વૃન્દ પતંગ રહે શરપાવક તેજ પ્રચન્દ દહે ॥ ૧૩ ॥

* હે રમા રમણ રામ ! આપ ભવતાપ-જરા-મરણના ભયને દૂર કરવા-
વાળા છો, હું એ તાપના ભયથી વ્યાકુળ છું; માટે માફ સંરક્ષણ કરો. કેમકે
આપ અવધેશ છો. અને આપનું આ રૂપ સુરેશ છે. તેમજ રમેશ અને પ્રભુ
છો. અથવા તો આપ અવધેશ છો, મારી રક્ષા કરો. કદાચ આપ કહેશો કે
કે તમે મોટા દેવતા છો, તો આપ રમેશ અર્થાત્ વિષ્ણુ છે. અને આપ કહે-
શો કે તમે શંકર છો, તો આપ વિભુ છો. કે જેનાથી ત્રણે દેવની ઉત્પત્તિ છે.
માટે જમે તે પ્રકારે માફ સંરક્ષણ કરો. હું શરણ આપેલો છું. આપ મારી રક્ષા
કરો. આપે દશ મસ્તકવાળા અને વીસ ભુજવાળા રાવણનો નાશ કરીને પૃથિ-
વીના રોગ રૂપ જે અનેક રાક્ષસ હતા, તેને દૂર કર્યા. અને જે નિશાચરોના
સમૂહ પતંગ સ્થાનમાં હતા, તે આપના જાણુરૂપી અગ્નિમાં જળીને ભસ્મ થ-
ઇ ગયા. ૧૩.

મદિ મણ્ડલ મણ્ડન ચારુતરં, ધૃત શાયક ચાપ નિષંગ વરં ।

મદ મોહ મહા મમતા રજની, તમ પુંજ દિવાકર તેજ અની ॥

પરયોઃ પરમપુરુષો રામોદાશરથિર્વિભૂવ ॥ તે નિત્યોના નિત્ય ચૈતન્યોના ચૈતન્ય છે. તે
એકજ અનેક કામનાઓનું વિધાન કરે છે. તે એકજના અંશથી બ્રહ્માદિય થયેલ છે, તેજ કાર્ય
કારણથી પર સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ રામ દશરથને ત્યાં અવતર્યા છે.

* પાંચમુખવાળા શ્રી સદાશિવજીએ પાંચજંદથી શ્રી રામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરી છે.

મનજાત કિરાત નિપાત કિયે, મૃગ લોગ કુભોગ શરેન હિયે ।

હતિ નાથ અનાથનિ પાહિ હરે, વિષયાવન પામર મૂલિ પરે ॥૧૪॥

આપ પૃથિવી મંડળના સુંદર મંડન અર્થાત્ ભૂપણુ છે. ધનુષ્ બાણ તરકસ ધારણુ કરેલ છે. મદ અને મોહમમતાની જે મહારાત્રી છે તેના અધકાર સ-મૂહને દૂર કરવામાં આપ પ્રચંડસૂર્યના તેજના સમાન છે. કામરૂપી પારાધીએ તે લોક મૃગોને કે જે અનાથ હતાં તેને કુલોગનાં બાણ હૃદયમાં મારીને પાડી નાંખેલ છે, તે ભયથી હું શરણુ પામેલો છું. આપ મારા સ્વામી છે, રક્ષા કરો, અને જે માર્યા ગયા તે અધમ વિષયરૂપી વનમાં ભૂલા પડ્યા હતા. ૧૪

બહુ રોગ વિયોગન્હ લોગ હયે, ભવદંધિ નિરાદરકે ફલ યે ।

ભવસિન્ધુ અગાધ પરે નરતે, પદપંકજ પ્રેમ ન જે કરતે ॥

અતિ દીન મલીન દુઃખી નિતર્હી, જિનકે પદપંકજ પ્રીતિ નહીં ।

અવલંબ મન્નન્ત કથા જિનકે, પ્રિય સંત અનંત સદા તિનકે ॥૧૫॥

તેમાંથી જે કોઈ બચ્યા હતા, કોઈ રોગ અને કોઈ મરેલાઓના વિ-યોગમાં નષ્ટ થયા, તે કેવળ આપના ચરણકમળોના નિરાદરનું ફળ છે. જે મનુષ્ય આપના ચરણકમળોમાં પ્રેમ કરતા નથી, તે અગાધ સંસાર સાગરમાં પડેલા છે. કે જ્યાંથી પછી છુટકારો થતો નથી. જેની આપના ચરણકમળોમાં પ્રીતિ નથી, તે સદા દીન, મલીન અને દુઃખી રહે છે. અને જેને આપની કથા કે જે સંસારના ભયને દૂર કરવા વાળી છે, અને આપ અવલમ્બન છે. તે સદા પ્રસન્ન છે. તેને અનંત સંત સદા ખ્યારા છે. કેમકે તેને આપની ક-થાનું અવલમ્બન રાખેલ છે. ૧૫

નહિં રાગ ન રોષ ન માન મદા, તિનકે સમ વૈભવ વા વિપદા ।

યહિતે તવ સેવક હોત મુદા, મુનિ ત્યાગત યોગ ભરોસ સદા ॥

કારિ પ્રેમ નિરંતર નેમ લિયે, પદપંકજ સેવત શુદ્ધ હિયે ॥

સમ માન નિરાદર આદરહી, સોઈ સન્ત મુખી વિચરન્ત મહી ॥૧૬॥

પરંતુ તે સંત કેવા છે કે તેને રાગ, રોષ-ક્રોધ, માન અને મદ કોઈ પણ નથી. તેને વિપત્તિ સંપત્તિ સમાન છે. એ માટે તમારા સેવક મુ-નિ આનંદમાં રહે છે. અને યોગના ભરોસાને ત્યાગી દે છે. નિરંતર નિયમ ધારણુ કરેલ આપનો પ્રેમ કરી શુદ્ધ હૃદયથી ચરણકમળની સેવા કરે છે, તે આદર નિરાદરને સમાન માનીને પૃથિવીમાં મુખી થઈ વિચરે છે તેજ સંત છે. ૧૬

મુનિ માનસપંકજ મૃદ્ધ ભજે, રતુવીર મહારણવીર અજે ।

તવ નામ જપામિ નમામિ હરી, ભવ રોગ મહામદ માન અરી ॥

ગુણશીલ કૃપા પરમાયતનં, પ્રણમામિ નિરંતર શ્રીરમણં ।

રઘુનન્દ નિકન્દન દ્વન્દ્વ ઘનં, મહિપાલ વિલોકય દીન જનં ॥

એવા સુનિચોના માનસપંકજને આપ ભમરરૂપ થઈને બળે છે. હે રઘુવીર ! આપ મહા રણધીર છે અને અજય છે. હે હરે ! તમારા નામને અમે જપીએ છીએ. અને આપને પ્રણામ કરીએ છીએ. તમારું નામ ભવરોગ મહામદ અને માનતું શત્રુ છે. આપ ગુણ, શીલ, કૃપા અને પરમ શોભાના ધર છે. એવા શ્રી લક્ષ્મીજીથી રમણ કરવાવાળા આપને હું નિત્ય પ્રણામ કરું છું. હે દ્વંદ્વઘન ! રાવણ કુભકર્ણાદિકનો નાશ કરવાવાળા રઘુનાથ મહિપાળ ! આ દીનજનના તરફ દાષ્ટ કરો. ૧૭

દોહા-બાર બાર વર માંગૌં, હર્ષિ દેહુ શ્રીરંગ ॥

પદમરોજ અનપાવની, ભક્તિ સદા સતસંગ ॥ ૩૪ ॥

હે શ્રીરંગ લક્ષ્મીપતે ! હું વારંવાર એ વરદાન માગું છું કે આપ પ્રસન્ન થઈને એ વર આપો કે જેથી આપના ચરણકમળની ન મળી શકે તેવી ભક્તિ અને સદા સતસંગ બન્યો રહે. ૩૪

દોહા-વરણિ ઉમાપતિ રામગુણ, હર્ષિ ગયે કૌલાસ ॥

તથ પ્રભુ કપિન દિવાયે, સર્વ વિધિ સુખપદ વાસ ॥ ૩૫ ॥

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને જ્યારે શ્રી સદાશિવજી કૈલાસમાં પધાર્યા, તે સમય રઘુનાથજીએ કપિયોને સુખદાયક વાસ આપ્યો. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, જે સમય વેદાદિ સ્તુતિ કરતા હતા, તે પેહેલાંથીજ એ કે પ્રભુનું ચિત્ત વાનરોમાં હતું, એ ઉપરથી શ્રી સદાશિવજીએ કહ્યું કે, મારા તરફ દષ્ટિ કરો. મારાથી આપની કાંઈ પણ સહાયતા થઈ નથી. ૩૫

ચો-સુનુ સ્વર્ગપતિ યહ કથા સુહાવનિ, ત્રિવિધતાપ ભવદોષ નશાવનિ ॥

મહારાજકર શુભ અભિષેકા, સુનત લહાઈ નર વિરાતિ વિવેકા ॥૧॥

જે સકામ નર સુનહિં જે ગાવહીં, સુખ સમ્પતિ નાના વિધિ પાવહિં ॥

સુર દુર્લભ સુખ કરિ જગમાહીં, અન્તકાલ રઘુપતિપુર જાહીં ॥ ૨ ॥

સુનહિં વિમુક્ત વિરત અરુ વિષયી, લહાઈ ભક્તિ સુખ સમ્પતિ નિતઈ ।

સ્વર્ગપતિ રામકથા મૈં વરણી, સુમતિવિલાસ ત્રાસ દુઃખહરણી ॥૩॥

વિરાતિ વિવેક ભક્તિ દૃઢકરણી, મોહનદી કહ સુન્દર તરણી ॥

નિત નવ મંગલ કોશલપુરી, હર્ષિત રહિં લોગ સર્વ કુરી ॥ ૪ ॥

નિત નવ પ્રીતિ રામપદપંકજ, સેવત જાહિ શંકર સુર મુનિ અજ

મંગલ બહુ પ્રકાર પહિરાયે, દ્વિજન દાન નાના વિધિ પાયે ॥ ૫ ॥

હે ગરૂડજી ! ત્રણે તાપ તથા ભવંતેષને હરવાવાળી પવિત્ર કથા શ્રવણ કરો. શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્યતિલકની સુંદર કથાને જે શ્રવણ કરશે, તેને વિરતિ અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે; પરંતુ આ કૃષ્ણ નિષ્કામ સાંભળવાવાળાને મળે છે. ૧ અને જે કોઈ કામનાપૂર્વક આ કથાને સાંભળે છે, અને ગાય છે, તે તે વિષયી પણ નાના પ્રકારનાં સુખ સહ સંપત્તિને પામે છે. અને સંસારમાં દેવતાઓને પણ જે સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તે સુખ ભોગવી અંતકાળે રઘુનાથજીના લોકમાં જાય છે. ૨ આ કથાના શ્રવણથી સનકાદિક, ભક્તિ અને વિરતિ સંસાર ત્યાગવાની વાસનાવાળા ગતિ અને વિષયની સંપત્તિને પામે છે. હે ગરૂડજી ! આ રઘુનાથજીની કથા મેં વર્ણન કરી, આ કથા સુબુદ્ધિનો પ્રકાશ કરવાવાળી તથા ત્રાસ અને દુઃખને હરવાવાળી છે. ૩ વૈરાગ્ય, જ્ઞાન અને ભક્તિને દૃઢ કરવાવાળી, મોહરૂપી નદીથી પાર થવાને માટે નૌકા-વહાણ છે. અયોધ્યાપુરીમાં નિત્ય નવીન મંગળ થાય છે, અને સઘળી વર્ણના લોકો આનંદપૂર્વક રહે છે. ૪* સર્વની શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણકમળમાં પ્રીતિ છે, જેનું શ્રીસદાશિવજી, દેવતા, મુનિ અને બ્રહ્મા સેવન કરે છે. માગણ લોકોને અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં અને બ્રાહ્મણને નાના પ્રકારનાં દાન આપ્યાં. ૫

દોહા-પરમાનન્દ મગન કપિ, સર્વકે પ્રભુ પદ પ્રીતિ ॥

જાત ન જાનેડ દિવસ નિશિ, ગયે માસ ષટ વીતિ ॥ ૩૬ ॥

સઘળા વાનરાઓ મહાઆનંદમાં મગ્ન રહેતા હતા. સર્વની પ્રભુના ચરણકમળમાં અલૌકિક પ્રીતિ છે, રાત કે દિવસ ક્યારે જાય છે તેની ખબર પડતી નથી. એમ આનંદમાં છ માસ વ્યતીત થઈ ગયા. છતાં પણ જાણે એક પણ દિવસ ગયો ન હોય તેમ જણાતું હતું. આ પરમાનંદની દશા છે. ૩૬

ચો-વિસરે મૃદ સ્વપ્ને સુધિ નહીં, જિમિ પરદ્રોહ સન્ત મન માહી ॥

તવ રઘુપતિ સર્વ સર્વા બુલાયે, આઈ સર્વહિં સાદર શિરનાયે ॥ ૧ ॥

પ્રેમ સમેત નિકટ બેઠારે, ભક્ત સુખદ મૃદુ વચન ઉચારે ॥

તુમ અતિ કીન્હ મોરી સેવકાઈ, મુલ પર કેહિ વિધિ કરૌં વડાઈ ॥૨॥

તાતે મોહિં તુમ અતિ પ્રિય લાગે, મમ હિત લાગી ભવન મુલ યાગે ॥

અનુજ રાજ્ય સમ્પતિ વૈદેહી, દેહ મેહ પરિવાર સનેહી ॥૩॥

સર્વ મોહિં પ્રિય નહિં તુમહિં સમાના, મૃષા ન કહૌં મોર યહ વાના ॥

સર્વ કહૌં પ્રિય સેવક યહ નીતી, મોરે અધિક દાસ પર પ્રીતી ॥૪॥

સઘળા પોતાના ઘરને તો ભૂલી જ ગયા. સ્વપ્નમાં પણ ઘરનું સ્મરણ થતું ન હતું. જે પ્રકારે સંતમહાત્માઓના મનમાં પારકો દ્રોહ આવતો નથી.

એક દિવસ રઘુનાથજીએ પોતાના સર્વ સખાઓને બોલાવ્યા. તે સર્વેએ આવી આદરપૂર્વક મસ્તક નમાવ્યાં. ૧ શ્રીરઘુનાથજીએ સર્વને પ્રેમથી સમીપમાં બેસાડ્યા, અને ત્યાર પછી બક્ષોને સુખ દેવાવાળા શ્રીરામચન્દ્રજી મનોહર વચન ઉચ્ચારણ કરી કહેવા લાગ્યા કે, તમે મારી બહુજ સેવા કરી છે. તમારા મુખ ઉપર તમારાં હું શું વળાણ કરું. ૨ તમે મને બહુજ પ્યારા છો, અને હજુ પણ મારા માટે તમે તમારાં ઘર અને સુખ ત્યાગી દીધેલ છે. અને મને પણ નાનાભાઈઓ, રાજ્ય, સમ્પત્તિ, જનકી, દેહ, ઘર, પરિવાર, કુટુંબ અને સ્નેહી જન પણ ૩ તમારા સમાન મને પ્રિય નથી; અર્થાત્ તમારા સમાન મને કોઈ પણ પ્રિય નથીજ. મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે હું અસત્ય ભાષણ કરતો જ નથી. જો કે સર્વને સેવક નીતિથી પ્રિય હોય છે, કેમકે તે સેવા કરે છે; પરંતુ મારી તો દાસના ઉપર અધિક પ્રીતિ છે. જે તન, મન અને ધન સમર્પણ કરી દે તે દાસ કહેવાય છે અને સેવા કરનાર સેવક કહેવાય છે. ૪

દોહા-અવ ગૃહ જાહુ સખા સબ, ભજહુ મોહિં દૃઢ નેમ ॥

સદા સર્વગત સર્વહિત, જાનિ કરેહુ અતિ પ્રેમ ॥ ૩૭ ॥

હવે હે સખાઓ ! તમે ઘેર જાઓ. અને દૃઢ નિયમથી માફ જનન કરતા રહેજો. અને સર્વદા સર્વ વ્યાપક, સર્વનું કલ્યાણ કરનાર જાણીને પ્રેમથી સર્વનું કલ્યાણ કરતા રહેજો. એજ મારી પરમ સેવા છે.* ૩૭

ચૌ-સુનિ પ્રમુ વચન મગન સબ ભયે, કો હમ કહાં વિસરિ ગૃહગયે ॥

યકદક રહે જોરિ કર આગે, કહિ ન સકત કહુ અતિ અનુરાગે ॥૧॥

પરમ પ્રીતિ તિનકર પ્રમુ દેસી, કહા વિવિધ વિધિ જ્ઞાન વિશેષી ॥

પ્રમુ સન્મુખ કહુ કહે ન પારોંદિ, પુનિ પુનિ ચરણસરોજ નિહારહિ ॥૨॥

તવ પ્રમુ ભૂષણ વસન મૈંગાયે, નાના રંગ અનૂપ સુહાયે ॥

સુગ્રીવહિ પ્રથમહિં પહિરાયે, ભરત વસન નિજ હાથ બનાયે ॥ ૩ ॥

પ્રમુ પ્રેરિત લક્ષ્મણ પહિરાયે, લંકાપતિ રઘુપતિ મન માયે ॥

અંગદ વૈઠિ રહે નહિં ઢોલે, પ્રીતિ જાનિ પ્રમુ તાહિ ન બોલે ॥ ૪ ॥

શ્રીપ્રભુ રામચન્દ્રજીનાં આવાં ઉત્તમ વચન શ્રવણ કરી, સર્વ પ્રેમમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. અને તેઓને અમે કોણ છીએ અને ક્યાં છીએ, એ જ્ઞાનનું સર્વને વિસ્મરણ થઈ ગયું. હાથ જોડી જાણે ચિત્રમાં આલેખેલા હોય તેમ સ્તબ્ધ બની ઉભા રહ્યા. અને પ્રેમમાં નિમગ્ન થઈ જવાથી મુખથી કોઈ પણ વચન બોલી શક્યા નહિ. ૧ શ્રીરામચન્દ્રજીએ તેઓની પરમ પ્રીતિ જોઈ અને

અનેક પ્રકારે જ્ઞાનોપદેશ કર્યો, તેઓ શ્રીરઘુનાથજીની પાસે કાંઈ પણ કહી શકતા નહતા. જ્ઞાનોપદેશનો તેઓ સ્વીકાર કરતા નહતા. અને તેથી વારંવાર ચરણોના સન્મુખ જોતા હતા, અને આહતા હતા કે આપના ચરણોના સિવાય અમે અન્ય કાંઈ પણ ઇચ્છતા નથી. ૨ ત્યાર પછી પ્રભુએ નાના પ્રકારના રંગ ખેરંગી વસ્ત્ર તથા આભૂષણ મંગાવ્યાં. પ્રથમ સુગ્રીવને શ્રીરઘુનાથજીની આજ્ઞાથી ભરતજીએ ભૂષણ અને વસ્ત્ર પોતાના હાથથી પહેરાવ્યાં. ૩ અને લક્ષ્મણજીએ પ્રભુની આજ્ઞાથી લંકાપતિ વિભીષણને પહેરાવ્યાં. અંગદજી બેઠા રહ્યા ઉઠ્યાજ નહિ. તેમજ શ્રીરઘુનાથજી પણ અંગદજીની પરમપ્રીતિ જોઈ એ કારણથી ન બેલાવ્યા કે, અંગદજીની પ્રીતિ જોઈને બીજા વાનરાઓ પણ પ્રીતિ વશ થઈ કદાચ વિદાય ન થાય. ૪

દોહા—જામ્બવન્ત નીલાદિ સર્વ, પહિરાયે રઘુનાથ ॥

હિય ધરિ રામ સ્વરૂપ સર્વ, ચલે નાય પદ માથ ॥ ૩૮ ॥

જામ્બવન્ત, નળ અને નીલ-આદિ સર્વને શ્રીરઘુનાથજીએ વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં. એટલે તે સર્વ શ્રીરામચન્દ્રજીના સ્વરૂપને હૃદયમાં પારણ કરી બહુજ વિનતિ કરી આવ્યા અને અનેક પ્રકારથી શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. ૩૯

તવ અંગદ ઉઠિ નાઈ શિર, સજલ નયન કરજોરિ ॥

અતિ વિનીત બોલે વચન, મનહૂં પ્રેમ રમ્મ બોરિ ॥ ૩૯ ॥

તે સમય અંગદજીએ ઉઠીને શ્રીરઘુનાથજીને શિર નમાવ્યું. અને નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ લાવી હાથ-જોડી મહા નીતિ ભરેલાં નમ્રતા યુક્ત વચન બોલે પ્રેમ રસમાં નિમગ્ન થઈ ગયા હોય તેવાં કહેવા લાગ્યા. ૪૦.

ચૌ—સુન સર્વજ્ઞ કૃપાસુખસિન્ધો, દીન દયાકર આરત બન્ધો ॥

મરતી બાર નાથ મોહિં બાલી, ગયો તુમ્હારે પગતર ઘાલી ॥ ૧ ॥

અશરણ શરણ બિરદ સમ્મારી, મોહિં જાનિ તજહુ ભક્ત ભયહારી ॥

મોરે પ્રભુ તુમ ગુરુ પિતુ માતા, જાઉંકહાં તજિ પદજલજાતા ॥ ૨ ॥

તુમહિં વિચારિ કહહુ નરનાહા, પ્રભુ તજિ ભવન કાજ મમ કાહા ॥

બાલક અબુધ જ્ઞાન બલહીના, રાખહુ શરણ જાનિ જન દીના ॥ ૩ ॥

નીચ ટહલ ગૃહકી સર્વ કરિહૌં, પદ વિલોકિ ભવસાગર તરિહૌં ॥

અસ કહિ ચરણ પરે પ્રભુ પાહીં, અવ જાનિ નાથ કહહુ ગૃહજારી ॥ ૪ ॥

હે સર્વજ્ઞ ! આપ મારી સર્વ સ્થિતિના જ્ઞાતા છો. આપ કૃપા અને સુખના સાગર છો. દીનપર દયા કરવાવાળા છો. અને દીનોના સહાયક છો. હે નાથ ! આપમાં આ સર્વ ઉત્તમ ગુણો નિહાળી મારો આપ વાસિ મને આ-

પના ચરણો ઉપર મરણ સમય નાંખી ગયા હતા, અર્થાત્ આપના ખોળામાં નાંખી ગયા હતા. ૧ જેનું ક્યાંય પણ ઠેકાણું નથી હોતું તેને તો આપજ શરણુ દેવાવાળા છો. હે ભક્તોના ભયને હરવાવાળા ! મારો ત્યાગ ન કરો. હે પ્રભુ ! મને તો ગુરૂ, માતા, પિતા જે કાંઈ કહું તે સર્વ આપજ છો. તમારાં ચરણુ છોડીને ક્યાં જાઉં ! મારાં માળાપ તો જીજ્ઞાં કોઈ નથી. જેનાં છે તે તો વિદાય થઈ ગયા. મારા તો માતા પિતા તમેજ છો, કારણ કે મારો પિતા મરણ સમય આપનેજ સોંપી ગયેલ છે. ૨ હે નરનાહ ! આપજ વિચાર કરીને જુઓ કે આપનો ત્યાગ કરીને મારું ઘરમાં શું કામ છે ! આપ નરનાહ છો, રાજાના વ્યવહારને જાણો છો. જેનું રાજ્ય અન્યની પાસે હોય તે ત્યાં જઈ શું કરે ? હે કૃષ્ણા સાગર ! હું બાળક મૂર્ખ છું. જ્ઞાન અને બળ મારામાં નથી. જેથી મને તો દીન બાળીને શરણુમાં રાખો. ૩ હું તમારા ઘરનું સર્વ કાર્ય કર્યા કરીશ, અને આપનાં કોમળ ચરણકમળનાં દર્શન કરીને ભવસાગરથી પાર થઈ જઈશ. આવાં નવ વચન કહીને અંગદજી પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પડ્યા, અને બોલ્યા કે, હે નાથ ! હવે મને ઘેર જવાનું ન કહો. ૪

દોહા-અંગદ વચન વિનીત સુનિ, રઘુપતિં કરુણાસીવ ॥

પ્રભુ ઉઠાય રૂર લાયક, સજલનયનરાજીવ ॥ ૪૦ ॥

આવાં અંગદજીનાં નીતિયુક્ત વચન શ્રવણ કરી કૃષ્ણાસાગર રઘુનાથજીએ અંગદજીને પોતાનાં ચરણોમાંથી ઉઠાડીને હૃદય સાથે લગાવ્યા, અને પ્રભુનાં કમળ સદૃશ નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. ૪૦

નિજ રૂરમાલા વસન મણિ, ચાલિતનય પહિરાય ॥

વિદા કિયે ભગવાન તત્ર, बहु प्रकार समुझाय ॥ ૪૧ ॥

અને પોતાના હૃદયની માળા, વસ્ત્ર અને મણિ-આદિ અંગદજીને પેહેરાવી અનેક પ્રકારે સમજાવી ભગવાને વિદાય કર્યા. પોતાની માળા, ઘરેણાં અને વસ્ત્ર પેહેરાવવાનો આશય એ છે કે, -મેં તમને સારૂપ્ય મુક્તિ હે અંગદ ! આપી છે. અથવા તો પોતાની અંગદજીને અત્યંત કૃપા દર્શાવી છે, કે જેને હું મારી પોતાની માળા પેહેરાવું છું. તમે આનંદપૂર્વક સુવરાજ મુખ ભોગવો. ૪૧.

चौ०-भरत अनुज सौमित्र समेता, पठवन चले भक्त कृत चेता ॥

अंगद हृदय प्रेम नहिं थोरा, फिरिफिरि चितवत प्रभुकी ओरा ॥ १ ॥

बार बार करि दण्ड प्रणामा, मन अस रहन कहहिं मोहिरामा ॥

राम बिलोकनि बोलनि चलनी, सुमिरि सुमिरि शोचत हसिमिलनी ॥ २ ॥

પ્રમુરુઘ દેસિ વિનય બહુ ભાપી, ચલે હૃદય પદપંકજ રાસી ॥

અતિ આદર સબ કપિ પહુંચાયે, ભાઈન સહિત રામ ફિરિ આયે ॥૩॥

તબ સુગ્રીવ ચરણ ગહિ નાના, માંતિ વિનય કીન્હી હનુમાના ॥

દિન દશ કરિ રઘુપતિ પદ સેવા, તબ ફિરિ ચરણદેસિહૌં દેવા ॥૪॥

પુણ્યપુંજ તુમ પવનકુમારા, સેવહુ જાઈ કૃપાલુ અગારા ॥

અસ કહિ કપિપતિ ચલેતુરંતા, અંગદ કહેડ સુનહુ હનુમંતા ॥ ૫ ॥

ત્યાર પછી શ્રીરઘુનાથજીની આજ્ઞાથી ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ સહ પ્રસન્ન થઈ, ભક્તોને સુખ આપવાને માટે વિદાય કરવા ચાલ્યા. અંગદજીના હૃદયમાં અવર્ણનીય પ્રેમ હતો, તેથી વારંવાર પ્રભુના સન્મુખ જોતા હતા; વારંવાર જોવામાં અંગદજીનો એ હેતુ હતો કે, કદાચિત્તે હજી પણ મને અહિં રોકવાનું કહે તો રોકાઈ જાઉં. ૧ વારંવાર રઘુનાથજીને દંડવત્ પ્રણામ અંગદજી કરતા હતા. અંગદજીના મનમાં તો એજ આકાંક્ષા હતી કે, હજી પણ રઘુનાથજી રહેવાનું કહે તો ઠીક. શ્રી રામચન્દ્રજીનું જોવું, બોલવું, ચાલવું, અને હસીને મળવું એનોજ વારંવાર વિચાર કરતા હતા. ૨ રઘુનાથજીનો વિદાય કરવાનોજ દુરાગ્રહ જોઈ, અંગદજી હૃદયમાં ચરણકમળને ધારણ કરીને ચાલ્યા. ઘણાજ આદરથી સર્વ વાનરાઓને થોડે દૂર સુધી વિદાય કરી, ભાઈઓ સહ ભરતજી પાછા ફરી આવ્યા. ૩ તે સમય મહાવીરજીએ સુગ્રીવના ચરણ પકડી અનેક પ્રકારે વિનતિ કરી. અને કહેવા લાગ્યા કે, હું દશ દિવસ શ્રી રામચન્દ્રજીની સેવા કરીને પછી તમારાં ચરણકમળોનાં દર્શન કરીશ. ૪ આવાં હનુમાનજીનાં વચન શ્રવણ કરી સુગ્રીવે કહ્યું કે-હે મહાવીરજી ! તમે મહા પુણ્યાત્મા છો. માટે સુખેથી જાઓ, અને પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી કે જે કૃપાના સાગર છે તેની સેવા કરો. આ પ્રમાણે કહીને સુગ્રીવજી તુરત ચાલ્યા. ત્યારે અંગદજી કહેવા લાગ્યા કે હે, મહાવીરજી ! મારી વિનતી શ્રવણ કરો. ૫

દોષા-કરેહુ દણ્ડવત પ્રભુ સન, તુમહિં કહૌં કરજોરિ ॥

બાર બાર રઘુનાયકહિ, સુરતિ કરાયહુ મોરિ ॥ ૪૨ ॥

હું હાથ જોડીને તમારી પ્રાર્થના કરું છું કે, મારા દંડવત્ પ્રણામ શ્રીરામચન્દ્રજીને જઈને કહેજો, અને વારંવાર શ્રીરામચન્દ્રજીને મારી બાબતનું સ્મરણ કરાવતા રહેજો. ૪૨

અસ કહિ ચલેડ બાલિસુત, ફિરિ આયે હનુમંત ॥

તાસુ પ્રીતિ પ્રમુસન કહી, મગન ભયે ભગવંત ॥ ૪૩ ॥

આ પ્રમાણે કહીને અંગદજી ચાલ્યા. હનુમાનજી પાછા આવ્યા. અને

આવીને રઘુનાથજી પાસે અંગદજીની પ્રીતિનું વર્ણન કર્યું. જે સાંભળીને ભગવત મહુજ પ્રસન્ન થયા. ૪૩

કુલિશદ્દું ચાહ કઠોર અતિ, કોમલ કુસુમદુ ચાહિ ॥

ચિત રાગેશ રઘુનાથ અસ, સમુક્ષિ પરૈ કહુકાહિ ॥ ૪૪ ॥

કાકજીશુંડજી કહેછે કે-હે ગરૂડજી! જે સમય કઠોર થાયછે તે સમય વજ્રને પણ માંત કરી દેછે. અને જ્યારે કોમળ થઈ જાયછે, તો શિરસનાં પુષ્પથી પણ વિશેષ કોમળ થાયછે. આવું શ્રીરામચન્દ્રજીનું ચિત્તછે. તેની ગતિને કોણ સમજી શકે તેમછે? અંગદજીને વિદાય કરવામાં કઠોરતા દર્શાવી, અને પ્રેમ સાંભળી, અંગદ યુવરાજાએ તો તેનું રાજ્ય થવું પણ અવશ્ય છેજ, તેથીજ વિદાય કર્યા. અથવા કઠોરતા વજ્રમાં કોમળતા પુષ્પમાં છે. પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીનું ચિત્ત એ બેથી પર છે. ૪૪

ચૌ-પુનિ કૃપાલુ લિયે વોલિ નિષાદા, દીન્હેડ મૂષણ વસન પ્રસાદા ॥

જાહુ ભવન મમ સુમિરણ કરહુ, મન ક્રમ વચન ધર્મ અનુસરહુ ॥ ૧ ॥

તુમ મમ સલા ભરત સમ ભ્રાતા, સદા રહુ પુર આવત જાતા ॥

વચન સુનત ઉપજા સુખમારી, પરેડ ચરણ લોચન મરિવારી ॥ ૨ ॥

ચરણકમલ ઊર ધીરે ગૃહ આવા, પ્રભુ પ્રભાવ પરિજનહિં સુનાવા ॥

રઘુપતિ ચરિત દેસિ પુરવાસી, પુનિ પુનિ કહાહિં ધન્ય સુખરાસી ॥ ૩ ॥

રામ રાજ્ય વૈટે ત્રયલોકા, હર્ષિત મયડ ગયડ સવ શોકા ॥

વૈર ન કર કાહુસન કોઈ, રામ પ્રતાપ વિષમતા સોઈ ॥ ૪ ॥

ત્યાર પછી શ્રી રામચન્દ્રજીએ નિષાદને બોલાવી ભૂષણ વસ્ત્ર-આદિ પ્રસન્નતાપૂર્વક આપ્યાં. અને કહેવા લાગ્યા કે, હવે ઘેર જાઓ. અને માફ કરતા રહો. મન, વચન અને કર્મથી પોતાના ધર્મને ગ્રહણ કરી રહો. ૧ હે ભાઈ! તમે મને ભરતના સમાન પ્યારા છો. હમેશાં મારા નગરમાં આવતા જતા રહેજો; કેમકે તમારું ઘર સમીપમાં છે. આવાં પ્રભુનાં વચન સાંભળી નિષાદને મહા સુખ થયું. નેત્રામાં જળ ભરાઈ આવ્યું, અને પ્રભુના ચરણોમાં પડ્યો. ૨ અને રઘુનાથજીનાં કોમળ ચરણકમળ દૃઢ્યમાં ધારણ કરી નિષાદ ઘેર આવ્યો. અને પોતાના કુટુંબીઓને શ્રી રઘુનાથજીનો પ્રભાવ કહી સંભળાવ્યો. અયોધ્યાવાસી રઘુનાથજીનાં ચરિત્ર જોઈ જોઈને વારંવાર ધન્ય ધન્ય કહેતાં હતાં. ૩ જે સમય શ્રીરામચન્દ્રજીને રાજ્યતિલક કરવામાં આવ્યું. તે સમય ત્રેલોક્યમાં આનંદ થઈ રહ્યો. અને સર્વ લોક શાંત થઈ ગયા. કોઈ કોઈથી પણ વૈર કરતું નહતું, શ્રીરામચન્દ્રજીના પ્રતાપથી સર્વ કુટિલતા જતી રહી.

દોહા-વર્ણાશ્રમ નિજ નિજ ધરમ, નિરત વેદપથ લોગ ॥

ચલહિ સદા પાવહિ સુખહિ, નહિ ભય શોક ન રોગ ॥ ૪૨ ॥

આરે વર્ણ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર, આરે આશ્રમ, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી તે સર્વ પોતપોતાનાં વૈદિક ધર્માનુસાર ચાલતા હતા. મુળ પામતા હતા. કોઈને ભય, શોક, અને રોગ નહતો. ૪૫.

ચૌ-દૈહિક દૈવિક ભૌતિક તાપા, રામરાજ્ય નહિ કાહુહિ વ્યાપા ॥

સબ નર કરહિ પરસ્પર પ્રીતી, ચલહિ સુધર્મ નિરત શ્રુતિ નીતી ॥ ૧ ॥

ચારિત્ર ચરણ ધર્મ જગમાહી, પૂરિ રહા સ્વપ્નેહુ અઘ નાહી ॥

રામભક્તિ રત નર અરુ નારી, સકલ પરમગતિકે અધિકારી ॥ ૨ ॥

અલ્પમૃત્યુ નહિ કવનિહિ પીરા, સવ સુંદર સબ નિરુજ શરીરા ॥

નહિ દરિદ્ર કોઝ દુઃખી ન દીના, નહિ કોઝ અબુધ ન લક્ષણ હીના ॥ ૩ ॥

સબ નિર્દમ્બ ધર્મરતિ ધરણી, નર અરુ નારિ ચતુર શુભ કરણી ॥

સબ ગુણજ સબ પણિહત જ્ઞાની, સબ કૃતજ્ઞ નહિ કપટસયાની ॥ ૪ ॥

દૈહિક-દેહ સમ્બન્ધી, દૈવિક-વિદ્યુદાદિ, અને ભૌતિક-માનસિક તાપ રામરાજ્યમાં કોઈને પણ વ્યાપ્યો નહિ. સર્વ મનુષ્ય પરસ્પરપ્રીતિ કરતાં હતાં અને પોતપોતાના કુળધર્મમાં વેદાનુસાર ચાલતાં હતાં. ૧ તપ, જ્ઞાન, યજ્ઞ, અને દાન એ આરે ચરણોથી ધર્મ જગત્માં પરિપૂર્ણ થઈ ગયો હતો. ક્યાંય પાપનો લેશ પણ નહતો. સર્વ નર અને નારી શ્રીરધુનાથજીનાં ભક્ત હતાં, સર્વ કોઈ પરમગતિનાં અધિકારી હતાં. સર્વની મુક્તિ થવાની હતીજ. ૨ રામરાજ્યમાં અલ્પ મૃત્યુ-નાની અવસ્થામાં મરણ થવું, અથવા કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નહતું. કોઈ દરિદ્રી, દુઃખી, દીન, મૂર્ખ, અને કોઈ લક્ષણ વગરનું હતુંજ નહિ. સર્વ સઘળાં લક્ષણે કરીને યુક્ત હતાં. ૩ સકળ મનુષ્યો પાપાંડ રહિત, ધર્મમાં પ્રીતિવાળાં અને દયાવાન હતાં. નર અને નારી ચતુર તથા શુણી હતાં. સર્વ શુણી, સર્વજ્ઞાની, અને પંડિત હતા. સઘળાં કૃત્યને જાણવાવાળા અને કપટ ચતુરાઈ વગરનાં મનુષ્યો રામરાજ્યમાં હતાં. ૪

દોહા-રામરાજ્ય વિહંગેશ મુનુ, સચરાચર જગમાહિ ॥

કાલ કર્મ સ્વભાવ ગુણ, કૃત દુઃખ કાહુહિ નાહિ ॥ ૪૬ ॥

કાકલુશુંડજી કહે છે કે-હે ગરૂડજી ! શ્રવણ કરો. શ્રીરધુનાથજીના રાજ્ય સમયમાં જગત્માં કાળ, કર્મ, સ્વભાવ, અને શુણથી કરેલું દુઃખ કોઈને પણ વ્યાપતું નહતું. તેમજ પૂર્વ જન્માદિક્ષનાં કરેલાં કર્મ પણ તે રાજ્યમાં દુઃખ દેવાને સમર્થ ન થયાં. કાળ, ભૂત, ભવિષ્ય, અને વર્તમાન, સત્, રજ

અને તેમ એ ત્રણ ગુણ તે અનુસાર કર્મ સ્વભાવ, પ્રારબ્ધ એના હોવાથીજ જન્મ-મરણ થાય છે, તે તે સર્વ રામના રાજ્યમાં કોઈનાપર કાળ, કર્મ, ગુણ અને સ્વભાવની પ્રબળતા નહતી. ૪૬.

ચૌ-ભૂમિ સપ્ત સાગર મેલલા, એક ભૂપ રઘુપતિ કોશલા ।

ભુવન અનેક રોમપતિ જાસૂ, યહ મમુતા કહુ વહુત ન તાસૂ ॥ ૧ ॥

સો મહિમા સમુદ્રત પ્રભુ કેરી, યહ વર્ણત હીનતા ઘનેરી ॥

યહ મહિમા સ્વગેશ જિન જાની, ફિરિ યહ ચરિત તિનહૂં રતિ માની ॥૨॥

સો જાને કર ફલ યહ લીલા, કહાઈ મહામુનિ સુમતિ સુશીલા ॥

રામરાજ્ય કર સુખ સમ્પદા, વરણિ ન સકાઈ ફળીશ શારદા ॥૩॥

સવ ઉદાર સવ પરઉપકારી, દ્વિજસેવક સવ નર અરુ નારી ॥

એક નારિ વ્રત રત નર ક્ષારી, તે મન વચ્ચ ક્રમ પતિ હિતકારી ॥ ૪ ॥

* સાત દ્વીપોની પૃથિવીની સમુદ્ર મેખળા છે, તે સર્વ પૃથિવી ઉપર એક શ્રીરામચન્દ્રજીનીજ રાજ્યસત્તા હતી. શિવજી કહે છે કે, -હે પાર્વતિ ! જેનાં પ્રત્યેક રૂંવાડાંમાં અનેક પ્રદ્વાંડ લાગેલાં છે, તેને માટે આ રાજ્યમહિમા શું વિશેષ છે ! અર્થાત્ કાંઈ પણ નહિ. તે પ્રદ્વાંડોનો મહિમા પ્રભુનું સ્મરણ કરવાથી આ વર્ણન કરવામાં હીનતા આવે છે, કાકભુશુંડજી કહે છે કે, હે ગરૂડજી ! જેણે શ્રીરામચન્દ્રજીનો આ મહિમા જાણ્યો છે, તેણે તે સર્વ કાંઈ ત્યાગીને શ્રીરઘુનાજીના ચરિત્રમાં નિરંતર પ્રીતિ રાખી છે.^૧ ૨ તે મહિમાને જાણ્યાનું ફળ એ છે કે, તેના ચરિત્રોમાં પ્રિતિ થવી. આ વાર્તા મહામુનિ જી-તેન્દ્રિય કહે છે. શ્રીરઘુનાથજીનાં રાજ્યનું સુખ અને સમ્પત્તિનું વર્ણન શેષ અને સરસ્વતી પણ કરી શકે તેમ નથી. ૩ એમના રાજ્યમાં સર્વ ઉદાર, સર્વ પરોપકારી, સર્વ નર અને નારી પ્રાદ્વાણની સેવા કરતાં હતાં. સર્વ મનુષ્યો એક પત્નિ પ્રતિવાળાં હતાં અને સ્ત્રીઓ પણ, મન, વચન અને કર્મથી પતિની સેવા કરાવવાળી હતી. ૪

દોહા-દળડ યતિન કર મેદ જહૂં, નર્તક નૃત્યસમાજ ॥

જીતહિ મનાઈ મુનિય અસ, રામચન્દ્રકે રાજ ॥ ૪૭ ॥

શ્રીરામના રાજ્યમાં સામ અને દામ પરિપૂર્ણ હતા. દંડ અને ભેદ તે

* જમ્બૂદ્વીપ, પ્લક્ષદ્વીપ, શાલમલીકદ્વીપ, કુશદ્વીપ, કૌશ્ઠદ્વીપ, શાલ્લદ્વીપ અને પુન્ડર દ્વીપ આ પ્રમાણે સપ્ત દ્વીપાવર્ત પૃથિવી જેને ક્ષીરોદક, દક્ષ્યોદક, દુષ્યોદક, મધ્યોદક, સૂરોદક, ઇશ્વરસોદક અને શૃંગોદક એ સાત સમુદ્ર મેખલાકલ્પિત છે.

૧ સ્વયંભૂ નારદઃ શંભુઃ કુમારઃ કાપિલો મનુઃ ॥ પ્રહલાદઃ જનકો મીષ્મો બલિયં ઘ્યાસકિર્યમઃ ॥

ક્યાંય પણ જોવામાં આવતા નહતા. દંડ પ્રજાપર નહતો, કેવળ યતિઓના હાથમાં દંડ રહી ગયો હતો. અને લેદ તો નૃત્યસમાજમાં સાંભળવામાં આવતો હતો. રાગના લેદ, તાળના લેદ-આદિ. રામના રાજ્યમાં પોતપોતાના મનને સર્વેએ જીતી લીધાં હતાં. કોઈ પણ કોઈનો શત્રુ નહોતો કે તેને જીતીલો. ૪૭

ચો-ફૂલહિં ફલહિં સદા તરુ કાનન, રહહિં એક સંગ ગજ પંચાનન ॥

खग मृग वैर सहज विसराई, सबनि परस्पर प्रीति बढाई ॥ १ ॥

कूजहिं खग मृग नानावृन्दा, अभय चरहिं वन करहिं अनन्दा ॥

शीतल सुरभि पवन वह मन्दा, गुंजत अलि ले चलु मकरन्दा ॥ २ ॥

लता विटप मांगे फल द्रवहीं, मन भावते धेनु पय खवहीं ॥

शसिसम्पन्न सदा रह धरणी, त्रेता भै सतयुगकी करणी ॥ ३ ॥

प्रगटे गिरि नाना मणि खानी, जगदात्मा भूपति पहिचानी ॥

सरिता सकल वहै वर वारी, शीतल अमल स्वादु सुखकारी ॥ ४ ॥

सागर निज मर्यादा रहहीं, डारहिं रत्न तटनि नर लहहीं ॥

सरसिज संकुल सकल तडागा, अति प्रसन्न दशदिशा विभागा ॥ ५ ॥

વનમાં વૃક્ષ ફૂલતાં હતાં અને ફળતાં હતાં. હાથી અને સિંહ એકજ સ્થાનમાં કરતા હતા. સર્વ જગ અને મૃગોએ સ્વાભાવિક વૈર છોડીને પરસ્પર પ્રીતિ દૃઢ કરી હતી. ૧ નાના પ્રકારનાં જગ, મૃગ શબ્દ કરી કલ્લોલ કરતાં વનમાં અભય થઈને આનંદપૂર્વક વિચરતાં હતાં. શીતળ અને સુગંધ પવન ધીમે ધીમે મંદ મંદ વાતો હતો. ભ્રમર ગુંજત વ કરતા હતા અને કમળના મકરંદને લઈને ચાલતા હતા. ૨ લતા અને વેળા માંગ્યા ફળ આપતા હતા, ગાયો પણ મન માનતું દુધ આપતી હતી. પૃથિવી પણ નિરંતર ધાન્યથી પરિપૂર્ણ રહેતી હતી. ત્રેતાયુગમાં સર્વ સત્ય યુગી કર્મ થઈ ગયાં અથવા તો તે ત્રેતાયુગ સત્યયુગ થઈ ગયો. ૩ પર્વતોમાંથી નાનાપ્રકારની મણિયોની ખાણો જગતના આત્મા શ્રીરઘુનાથજીને ઓળખીને પ્રકટ થઈ ગઈ. સર્વ નદિઓમાં સુંદર જળ વહેવા લાગ્યું, કે જે જળ ધણુંજ ઠંડુ, નિર્મળ, સ્વાદિષ્ઠ અને સુખદાયક હતું. ૪ સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાપૂર્વક રહેતા હતા. કિનારા ઉપર રત્ન નાંખી જતા હતા, તેને જે તે મનુષ્યો ગ્રહણ કરતા હતા. સર્વ સરોવરોમાં કમળ ખિલિ રહ્યાં હતાં, સકળ દિશાના વિભાગો મહા નિર્મળ મનોહર હતા. ૫

दोहा-विधु महिषूर पियूषन, रवि तप तेजन काज ॥

मांगे वारिद देहिं जल, रामचन्द्रके राज ॥ ४८ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં વિધુ અર્થાત્ ચન્દ્રમાના અમૃતથી પૃથિવી પૂર્ણ રહેતી હતી. સૂર્યનું તેજ પ્રયોજન માત્ર હતું. વાદળ માંચું જળ આપતા હતાં એટલે કે ભેંધતો વરસાદ વરસતો હતો. ૪૮

ચો-કોટિન વાજિમેધ પ્રભુકીન્હે, અમિત દાન વિપ્રન કહૈં દીન્હે ॥

શ્રુતિપથપાલક ધર્મધુરન્ધર, ગુણાતીત અરુ ભોગપુરન્દર ॥ ૧ ॥

પતિ અનુકૂલ સદા રહ સીતા, શોભાશાનિ સુશીલ વિનીતા ॥

જાનતિ કૃપાસિન્ધુ પ્રભુતાઈ, સેવત ચરણકમલ મનલાઈ ॥ ૨ ॥

યદ્યપિ ગૃહ સેવક સેવિકની, સર્વ પ્રકાર સેવા વિધિ લીની ॥

નિજકર ગૃહપરિચર્યા કરહીં, રામચન્દ્ર આયસુ અનુસરહીં ॥ ૩ ॥

જેહી વિધિ કૃપાસિન્ધુ સુખમાનહૈં, સોડ સિય સેવા વિધિ ઊર આનહૈં ॥

કૌશલ્યાદિ સાસુ ગૃહ માહીં, સેવહિં સર્વે માન મદ નાહીં ॥ ૪ ॥

ઉમા રમા બ્રહ્માણિ વન્દિતા, જગદમ્બા સન્તત અગિન્દિતા ॥

પ્રભુએ અનેક અશ્વમેધ યજ્ઞો કર્યા. બ્રાહ્મણોને અસંખ્ય દાન આપ્યાં. શ્રીરામચન્દ્રજી વેદની મર્યાદા પાળવાવાળા, ધર્મધુરંધારી, શુભો થકી પર, અને ભોગોના પુરન્દર અર્થાત્ ઇન્દ્ર છે. તે સગુણ અને નિર્ગુણ બન્ને છે. ૧ શોભાની આણ્ય, સુશીલ અને નીતિયુક્ત જનકીજી સદા પતિના અનુકૂળ અને વિનીત રહેતાં હતાં તે શ્રીરઘુનાથજીની પ્રભુતાને જાણતાં હતાં અને સદા મન લગાડીને પ્રભુનાં ચરણકમળની સેવા કરતાં હતાં. ૨ જે કે ઘરમાં અનેક સેવક અને દાસીઓ હતી, અને તે સર્વ દાસ-દાસી સેવા કરવામાં ચતુર હતાં, છતાં પણ જનકીજી પોતે સર્વ પ્રકારે સેવા કરતાં હતાં. પોતાના હાથથી ઘરની સર્વ ટેલ કરતાં હતાં, અર્થાત્ સર્વ ઉપર દેખરેખ રાખતાં હતાં અને શ્રીરઘુનાથજીની આજ્ઞાનુસાર અનુસરતાં હતાં. ૩ જે પ્રકારે રઘુનાથજીને સુખ થાય તે પ્રકારે જનકીજી શ્રીરામચન્દ્રજીની સેવા કરતાં હતાં, કૌસલ્યાદિ સર્વ સાસુઓનું યથાર્થ સમાન ભાવથી સેવન કરતાં હતાં. પોતાને માન મદ કાંઈપણ નહતું. ૪ પાર્વતી, લક્ષ્મી, અને બ્રહ્માણીથી વન્દિત જગત્ની માતા સદા નિન્દા રહિત છે.

દોહા-જાકી કૃપાકટાક્ષ સુર, ચાહત ચિતવનિ સોડ ॥

રામ પદારવિન્દ રત, રહતિ સ્વભાવહિં સોડ ॥ ૪૯ ॥

જેની કૃપાકટાક્ષની દેવતા જાણસા રાખે છે, તે પોતાના સ્વભાવને વિસારી, શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરણકમળમાં ધ્યાન લગાડીને રહે છે. x ૪૯

x જયતિ જનક જાયા પાદપદ્મં ચ શુભ્રં હરિહર વિધિવંદ્યં સાધકાનાં સુસેવ્યં ॥ નક્ષર નિકર કાંતં મુદ્રિકા નૂપુરાદ્યૈ હરિહર હૃદિ મધ્યે યોગિ યોગિશ માઘ્યમ્ ॥ ૧ ॥

ચો-સેવાઈ સાનુકૂલ સવ ભાઈ, રામચરણ રતિ પ્રીતિ સુહાઈ ॥

પ્રભુ પદકમલ વિલોકત રહી, કબહૂં કૃપાલુ હમહિ કલુ કહી ॥૧॥

રામ કરહિ આતન પર પ્રીતી, નાનામાંતિ સિંચાવહિ નીતી ॥

હાંપિત રહિ નગરકે લોગા, કરહિ સકલ સુરદુર્લભ ભોગા ॥ ૨ ॥

અહનિશિ વિધિહિ મનાવત રહી, શ્રીરઘુવીરચરણ રતિ ચહી ॥

દુહ સુત સુન્દર સીતા જાયે, લવ કુશ વેદ પુરાણન ગાયે ॥ ૩ ॥

દોડ વિજયી વિનયી અતિ સુન્દર, હરિ પ્રતિવિંવ મનહૂં ગુણમંદિર ॥

દુહ દુહ સુત સવ આતન કેરે, ભયે રૂપ ગુણ શીલ ઘનેરે ॥ ૪ ॥

સર્વ ભાઈ અનુદાન રહી સેવા કરતા હતા. સર્વની શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરણોમાં અત્યંત પ્રીતિ હતી. નિરંતર શ્રીરામનાં ચરણકમળોને જોતા હતા. અને એજ ઇચ્છા રાખતા હતા કે, અમોને પ્રભુ કાંઈક પણ આજ્ઞા કરે. ૧ રઘુનાથજી પણ ભાઈઓ ઉપર અપૂર્વ પ્રેમ રાખતા હતા. નાના પ્રકારની નીતિનું શિક્ષણ આપતા હતા. નગરનાં સર્વ લોક પ્રસન્ન રહેતાં હતાં. સર્વ દુર્લભ ભોગ ભોગવતાં હતાં કે જે ભોગ દેવતાઓને પણ પ્રાપ્ત થતા નથી. ૨ અહનિશ વિધાતાને એજ વિનંતિ કરતાં હતાં કે, શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરણમાં પ્રીતિ વૃદ્ધિ પામે. શ્રીજનકી મહારાણીને જે પુત્ર વાલ્મિકિના આશ્રમમાં ઉત્પન્ન થયા. જેનું લવ અને કુશ નામ હતું. જેના યશ વેદ અને પુરાણોએ ગાયેલ છે. ૩ જાનને મહા વિજયી, વિનયવાન અને ગુણોના ઘર હતા. જાણે પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનું પ્રતિબિમ્બ હોય નહિ એવા જણાતા હતા. એ પ્રકારે સર્વ ભાઈઓને જાણે પુત્ર થયા. જે સર્વ મહા રૂપ, ગુણ યુક્ત હતા. ભરતજીને પુષ્કળ અને તક્ષક નામે જે પુત્ર હતા. લક્ષ્મણજીને અંગદ અને ચિત્રકેતુ નામના જે પુત્ર હતા અને શત્રુઘ્નને શ્રુતિસેન અને સુબાહુ નામના જે પુત્ર હતા. ૪

દોહા-જ્ઞાન ગિરા ગોતીત અજ, માયા ગુણ ગોપાર ॥

સોઈ સચ્ચિદાનન્દધન, કર નર ચરિત અપાર ॥ ૫૦ ॥

જ્ઞાન, વાણી અને ઇન્દ્રિયોથી પર, અજન્મા, મન અને માયાના ગુણોથી પર તેજ સચ્ચિદાનન્દને વરસાવવાવાળા, પરિપૂર્ણ સચ્ચિદાનન્દધન નર ચરિત્ર કરતા હતા. ૫૦

ચો-પ્રાતકાલ સરયૂ કારિ મજ્જન, બૈઠહિ સભા સંગ દ્વિજ સજ્જન ॥

વેદ પુરાણ વશિષ્ઠ વચ્ચાનહિ, સુનહિ રામ યદ્યપિ સવ જાનહિ ॥ ૧ ॥

અનુજન સંયુત ભોજન કરહી, દેસિ સકલ જનની સુખ ભરહી ॥

ભરત શત્રુઘ્ન દોનો ભાઈ, સહિત પવનસુત ઉપવન જાઈ ॥ ૨ ॥

પૂછાઈં બૈઠિ રામગુણ ગાહા, કહ હનુમાન સુમતિ અવગાહા ॥

સુનત વિમલ ગુણ અતિ સુખ પાવહિં, બહુરિ બહુરિ કૈ વિનય સુનાવહિં ॥

સબકે ગૃહ ગૃહ હોય પુરાના, રામચરિત સુન્દર વિધિનાના ॥

નર અરુ નારિ રામ ગુણગાવહિં, કરહિં દિવસ નિશિ જાત ન જાનહિં

* પ્રભાતે સરયૂમાં સ્નાન કરીને પ્રાદ્યલે અને સજ્જનોની સાથે સભામાં બેસતા હતા. વેદ પુરાણ વસિષ્ઠજી સંભળાવતા હતા. જો કે રઘુનાથજી સર્વ જાણતા હતા છતાં પણ મહા પ્રેમથી શ્રવણ કરતા હતા. ૧ નાનાભાઈઓ સહ ભોજન કરતા હતા. માતાઓ ભાઈઓનો આવો અપૂર્વ પ્રેમ નિરખી બહુજ પ્રસન્ન થતી હતી. ભરત અને શત્રુઘ્ન બંને ભાઈ મહાવીરજી સાથે બગીચાઓમાં જઈને મહા પ્રેમ અને આનંદથી. ૨ બેસીને મહાવીરજીને રઘુનાથજીની કથા પૂછતા હતા. એટલે મતિના સાગર મહાવીરજી પ્રભુનાં ચરિત્ર વર્ણન કરતા હતા. તેઓ રઘુનાથજીના ઉત્તમ ગુણ શ્રવણ કરી સુખ પામતા હતા. અને વારંવાર વિનંતિ કરીને કહેવરાવતા હતા. ૩ અયોધ્યા વાસીઓને ત્યાં પ્રત્યેક ઘેર પુરાણની કથા થતી હતી સર્વ સુંદર રામચરિત્ર શ્રવણ કરતાં હતાં. નર અને નારી રામનાજ ગુણ ગાતાં હતાં અને ગુણ ગાતાં ગાતાં રાત દિવસ જતાં જણાતાં નહતાં. ૪

દોહા-અવધપુરી વાસિન્હ કર, સુખ સમ્પદા સમાજ ॥

સહસ શેષ નહિં કહિં સર્કહિં, જહં નૃપરામ વિરાજ ॥ ૫૧ ॥

અયોધ્યામાં રહેવાવાળાઓની સુખ, સમ્પત્તિ અને સમાજનું વર્ણન કરવું જો હજાર શેષજી ધારે તો પણ વર્ણન કરી શકે તેમ નથી. કારણ કે જ્યાં સાક્ષાત્ રામરાજ વિદ્યમાન છે ત્યાં પછી કંઈ બાબતની ન્યૂનતા હોય, અર્થાત્ કંઈ પણ બાબતની ન્યૂનતા હોય જ નહિ. ૫૧

ચો-નારદાદિ સનકાદિ મુનીશા, દરશન લાગિ કોશલાધીશા ॥

દિન પ્રતિ સકલ અયોધ્યા આવહિં, દોસિ નગર વિરાગ વિસરાવહિં ॥

રત્નજટિત મણિ કનક અટારી, નાના રંગ રુચિર ગચ ઢારી ॥

પુર ચઢૂંપાસ કોટ અતિ સુન્દર, રચે કંઘૂરા રંગ રંગ વર ॥ ૨ ॥

નવ ગૃહ સુન્દર નિકર બનાઈ, મનહુ ઘેરિ અમરાવતિ આઈ ॥

* પઞ્ચ પઞ્ચ ઉપઃ કાલઃ ષટ્પઞ્ચારુણોદયઃ ॥ સપ્તપઞ્ચ ભવેત્પ્રાતઃ શેષઃ સૂર્યોદયસ્મૃતઃ અર્થાત્ ૫૫ ઘડી પછી ઉપઃકાળ થાય છે, ૫૬ પછી અરુણોદય થાય છે. ૫૭ પછી પ્રાતઃકાળ થાય છે. ૫૮-૫૯-અને ૬૦ પ્રાતઃકાળ કહેવાય છે.

x વેદે રામાયણે ચૈવ પુરાણે ભારતે તથા । આદૌ મધ્યે તથા ચાંતે હરિસ્સર્વત્ર-ગીયતે ॥ ૧ ॥

મહિં બહુ રૂપ રુચિર ગચ કાંચા, જો વિલોકિ મુનિવર મન રાચા ॥૩॥

ધવલ ધામ ડપર નમ્મ ચુમ્મત, કલશ મનહું શશિ રવિ યુતિ નિન્દત ॥

બહુ મણિ રચિત દ્વરોચ્ચન બ્રાજે, ગૃહ ગૃહ પ્રતિ મણિદીપ વિરાજે ॥૪॥

નારદ સનકાદિ મુનિ રઘુનાથજીનાં દર્શન કરવાને પ્રતિદિન અયોધ્યામાં આવતા હતા, અને નગરનાં દર્શન કરી વૈરાગ્ય વિસરી જતા હતા. ૧ રત્ન અને મણિયોથી જડેલી સુવર્ણની અગાસીઓ છે, અનેક રંગની સુંદર પચી-ઓનું કામ તેમાં કરવામાં આવ્યું હતું. નગરની ચારે તરફ મોટો સુંદર કોટ છે જેમાં રંગ ભેરંગી સુંદર કેંગરાઓ બનાવેલા છે. જેથી બહુ શોભા આપે છે. ૨ એ કેંગરાઓ ઉપર નવ ગૃહોનાં સમૂહ એવા તો બનાવ્યા હતા કે, જાણે અમરાવતી-ઇન્દ્રની નગરીજ સ્વર્ગમાંથી આવી હોય, એવી અયોધ્યાનગરી શોભતી હતી. આંગણાં, ગલી અને ચૌટા-આદિ સર્વ ભૂમિ કાચ અને મણિઓ-થી જડીત્ર હતી, જેને જોઈને મુનિઓનાં મન પણ મોહ પામી જતાં હતાં. ૩ મકાન એવાં તો ઊંચાં હતાં કે, જાણે આકાશથી વાર્તાલાપ કરતાં હોય નહિ એવાં જણાતાં હતાં. અને મકાનોના ઉપરના કલશ સૂર્ય અને ચન્દ્રમાની કાન્તિનો તિરસ્કાર કરતા હતા. અનેક મણિઓથી રચેલા ઝરોખાઓ શોભી રહ્યા હતા. અને પ્રત્યેક ઘેર મણિયોના દીવા બળી રહેલા હતા. ૪

છં-મણિદીપરાજહિં ભવન બ્રાજહિં દેહરી વિદ્રુમ રચી

સુંદર મનોહર મંદિરાયત અંજર અતિ ફટિકન સ્વર્ચી ॥

મણિસ્વંમ્મ મીતિ વિરંચિ વિરંચિત કનક મણિ મરકત રચે

પ્રતિ દ્વાર દ્વાર કપાટ પુરટ બનાય બહુ વજ્રન સ્વર્ચે ॥ ૧૮ ॥

ઘરોઘર મણિઓના દીવા પ્રજ્વલિત થઈ રહેલા હતા, પરવાળાંઓથી બનાવેલા ઊંચરાઓ શોભતા હતા. મણિઓના સ્તંભ અને મકાનોની ભીંતો પ્રદ્ધાજીએ જાણે સુવર્ણ અને મરકતમણિની બનાવેલી હોય એવી જણાતી હતી. નગરનાં સર્વ ઘરો અતિ સુંદર હતાં. આંગણાં સ્ફટિકમણિનાં બનાવેલાં અને પ્રત્યેક દ્વારોનાં સુવર્ણમય કમાડોમાં ખીલાને સ્થળે વજ્રમણિ-હીરા જડેલા હતા. ૧૮

દોહા-ચારુ ચિત્રશાલા અમિત, ગૃહ ગૃહ રચે બનાઈ ॥

રામધામ જો નિરસ્ત, મુનિ મન લેત ચુરાઈ ॥૧૯॥

પ્રત્યેક ઘરોમાં સુંદર પવિત્રચિત્રશાળાઓ બનાવી હતી, તેમાં જે કોઈ શ્રીરઘુનાથજીનું ચિત્ર નિરખે છે, તેનું તો મનજ મોહિત થઈ જાય છે. પર.

ચો-સુમનવાટિકા સર્વહિં લગાઈ, વિવિધ માંતિ કરિ યતન બનાઈ ॥

લતા લલિત બહુભાંતિ સુહાર્દ, ફૂલાર્હિં સદા વસન્તકિ નાર્હિ ॥ ૧ ॥
 ગુંજત મધુકર મુખર મનોહર, મારુત ત્રિવિધ સદા વહ સુંદર ॥
 નાના સ્વગ બાલકન જિઆયે, બોલત મધુર ઉઠાત સુહાયે ॥ ૨ ॥
 મોર હંસ સારસ પારાવત, ભવનનપર શોભા અતિપાવત ॥
 જહૈં તહૈં દેસાર્હિં નિજ પરિછાહીં, વહુ વિધિ કૂજાર્હિં નૃત્ય કરાર્હીં ॥ ૩ ॥
 શુક શારિકા પઢાવાર્હિં બાલક, કહહુ રામ રઘુપતિ જનપાલક ॥
 રાજદ્વાર સવહી વિધિચારુ, વીથી ચૌદટ રુચિર વજારુ ॥ ૪ ॥

સર્વ લોકોએ પોતપોતાના ઘરોમાં અનેક પ્રકારનાં યત્નો કરીને પુષ્પ
 વૃક્ષોના બગીચાઓ લગાવી દીધા હતા. અને એ બગીચાઓમાં સુંદર સુંદર શોભા-
 યમાન જે વેળાઓ વસન્ત ઋતુના સમાન સદાકાળ પુષ્પવાળા રહેતા હતા.
 ૧ ભ્રમરાઓ અત્યંત મીઠા સ્વારોથી શબ્દ કરી રહેલા હતા. શીતળ, મંદ અને
 મુગધ પવન ચાલતો હતો. અયોધ્યાનાં બાગડોએ નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ
 પાંખ્યાં હતાં તે સુંદર શબ્દોચ્ચાર કરતાં હતાં. અને ઉડતાં હતાં. ૨ મોર, હંસ,
 સારસ અને કબૂતર મહેલોના ઉપર શોભતાં હતાં અને જ્યાં ત્યાં પોતાનો
 પરછાયો જોઈને મીઠા સ્વરથી બોલતાં હતાં અને સુંદર મનોહર નૃત્ય કરતાં
 હતાં. ૩ બાગડો પોપટ તથા મેનાને બોલતાં શિખવતાં હતાં અને કહેતાં કે
 ભક્તોનું પાલન કરવાવાળા શ્રીરઘુનાથજીનું નામ લ્યો. રાજદ્વાર પણ બહુજ
 સુંદર બનાવ્યો હતો. ગલી, કુંચીઓ ચોટા અને બજાર ઘણુંજ સુંદર અને
 સોહામણું હતાં. ૪

છંદ--વાજાર રુચિરન વનૈ વર્ણત વસ્તુ વિનુગ્રથ પાડયે ॥

જહૈં ભૂપ રમા નિવાસ તહૈંકી સમ્પદા કિમિ ગાડયે ॥

બેઠે વજાજ સરાફ વણિક અનેક મનહું કુવેરતે ॥

સવ સુખી સવ સુચરિત્ર સુન્દર નરયુવા શિશુ જરઠતે ॥ ૧૯ ॥

બજારની શોભાનું વર્ણન પણ કર્યું જાય તેમ નથી. સર્વ વસ્તુ મૂલ્ય
 વગર મળતી હતી. જ્યાં સાક્ષાત્ રમાનિવાસ-લક્ષ્મીપતિ રાજા છે, ત્યાંની
 સમ્પત્તિનું કોણ વર્ણન કરી શકે તેમ છે. બજારમાં બેઠેલા શરાફ તથા માલ
 વેચનારા અનેક વ્યાપારીઓ બહુ અનેક કુબેરો બેઠા હોય એવા જણાતા હતા.
 સઘળાં સ્ત્રીઓ, પુરૂષો બાગડો તથા વૃદ્ધો સુખી હતાં તથા સુંદર હતાં અને
 સદાચરણવાળાં હતાં. ૧૯

દોહા-ઉત્તરદિશિ સરયૂં બહે, નિર્મલ જલ ગમ્भीર ॥

બાંધે ઘાટ મનોહર, સ્વલ્પ પંક નહિં તીર ॥ ૫૩ ॥

ઉત્તર દિશામાં સરયૂં ગંગા વહેતી હતી, જેનું નિર્મળ જળ અતિ ગં-
ભીર હતું, નદીના ઉપર અત્યંત મનોહર ઘાટ બાંધ્યા હતા અને કિનારાઓ
ઉપર ક્યાંય કાદવ તો જોવામાં પણ આવતો નહતો. ૫૩

ચૌ-દૂર ફરાક રુચિર સો ઘાટા, જહૈં જલ પિવહિં વાજિ ગજ ઠાટા ॥

પનિઘટ પરમ મનોહર નાના, તહાં ન પુરુષ કરહિં અસ્નાના ॥ ૧ ॥

રાજઘાટ સવહી વિધિ સુન્દર, મજ્જહિં તહાં વરણ ચારિત નર ॥

તીર તીર દેવનકે મન્દિર, ચહૈંદિશિ તિહિકેં ઉપવન સુંદર ॥ ૨ ॥

કહૈં કહૈં સરિતા તીર નિવાસી, બસહિં જ્ઞાનરત મુનિ સંન્યાસી ॥

જહૈં તહૈં તુલસી વૃન્દ સુહાયે, વહુપકાર સવ મુનિન લગાયે ॥ ૩ ॥

પુરશોભા કંઠુ વરણિ ન જાઈ, બાહર નગર પરમ રુચિરાઈ ॥

દેશત પુરી અશિલ અઘભાગા, વન ઉપવન વાપિકા તહાગા ॥ ૪ ॥

એ ઘાટોથી જરા દૂર બીજા વિસ્તીર્ણ તથા સુંદર ઘાટો બનાવેલા હતા
કે જ્યાં અનેક ઘોડાઓ તથા હાથીઓ જળપાન કરતા હતા. અને પનઘટો કે
જે જ્યાં સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા જતી હતી તે ઘાટ બહુજ મનોહર હતા. ત્યાં
કોઈ પણ પુરુષ સ્નાન કરતા નહિ. ૧ રાજઘાટ સર્વ પ્રકારે સુંદર હતા. ત્યાં
ચારે વર્ણના લોકો સ્નાન કરતા હતા. ઘાટોના સમીપમાં દેવતાઓનાં મંદિરો
હતાં. અને તેની ચારે તરફ સુંદર ઉપવનો હતાં. ૨ સરયૂના કિનારા ઉપર
કોઈ કોઈ સ્થળે જ્ઞાની મુનિ સંન્યાસી ઉઠાસી રહેતા હતા. કિનારે કિનારે તુલસીનાં
વૃક્ષ શોભી રહેલાં હતાં કે જે અનેક પ્રકારે મુનિઓએ રોપ્યાં હતાં. જેની
શોભા ન્યારીજ હતી અને મનને હરણ કરી રહી હતી. ૩ અયોધ્યાપુરીની
શોભાનું વર્ણન થઈ શકે તેમજ નથી. નગરની બાહાર પણ પરમ શોભા થઈ
રહી હતી. પુરીને જોતાંની સાથેજ સકળ પાપો નાશી જતાં હતાં. મોટાં મોટાં
વન, ઉપવન, વાવો અને તળાવો શોભી રહેલાં હતાં. અને ઋષિ મુનિઓના
સમાગમથી કોઈ પાપનું નામ પણ લેતું નહિ. ૪

છંદ-વાપી તહાગ અનૂપ કૂપ મનોહરાયત સોહઈ ॥

સોપાન સુંદર નીર નિર્મલ દેશિ સુર મુનિ મોહઈ ॥

વહુરંગ કંજ અનેક સ્વગ કૂજહિં મધુપ ગુંજારહી ॥

આરોમ રમ્ય પિકાદિ સ્વગરવ મનહૈં પથિક હંકારહી ॥૨૦॥

વાળ્યો, તળાવો અને સુંદર કુવાઓ શોભી રહેલા હતા. વાળ્યો બહુજ સુંદર હતી. તેનાં પગથીયાં પણ અત્યંત સુંદર હતાં. સરયૂનાં નિર્મળ જળને નિરખીને દેવતાઓ તથા મુનિઓ લજ્જાઈ જતા હતા. સરોવરમાં વિવિધ રંગનાં કમળો ખીલી રહેલાં હતાં. અને પક્ષીઓ કિનારાઓ ઉપર બોલી રહેલાં હતાં. ક્ષમરાઓ ગુંબરવ કરી રહેલા હતા. રમ્ય બગીચાઓમાં બોલતાં કોયલ વગેરે પક્ષીઓ બાણે રસ્તાઓમાં ચાલ્યા જતા લોકોને બગીચાઓમાં આવવાને માટે બોલાવતાં હોય એવાં જણાતાં હતાં. ૨૦

દોહા—રમાનાથ જહૈં રાજ્યપતિ, સો પુર વરણિ ન જાઈ ॥

અણિમાદિક સુખ સમ્પદા, રહીં અવધપુર છાઈ ॥ ૫૪ ॥

જ્યાં સાક્ષાત્ શ્રીપતિ ભગવાન પોતેજ નરરાજરૂપ બિરાજે છે. ત્યાંની શોભાનું કોણ વર્ણન કરી શકે તેમ છે. અણિમા. મહિમા, ગરિમા, લધિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય. ઇશિતા અને વશિતા એ આઠે સિદ્ધિઓ અયોધ્યામાં છાઈ રહી હતી. ૫૪

ચૌ—જહૈં તહૈં નર રઘુપતિ ગુણ ગાવહિં, બૈઠિ પરસ્પર ઇહૈં સિંચાવહિં ॥

મજહુ પ્રણતપ્રતિપાલક રામહિં, શોભાશીલરૂપગુણધામહિં ॥ ૧ ॥

જલજવિલોચન શ્યામલગાતહિં, પલકનયન ઇવ સેવક ત્રાતહિં ॥

ધૃત શર રુચિર ચાપ તૂળીરહિં, સન્તકંજવનરવિ રણધીરહિં ॥૨॥

કાલકરાલવ્યાલસગરાજહિં, નમત રામ અકામ મમતાજહિં ॥

લોભ મોહ મૃગયૂથ કિરાતહિં, મનસિજકરિદ્ધરિ જન સુખદાતહિં ॥૪॥

સંશયશોકનિવિઢતમમાનુહિં, દનુજગહનવનદહન કૃશાનુહિં ॥

જનકસુતા સમેત રઘુવીરહિં, કસ ન મજહુ ભંજન ભવભીરહિં ॥ ૫ ॥

બહુવાસનામશકહિમરાશિહિં, સદા એકરસ અજ અવિનાશિહિં ॥

મુનિરંજન ભંજન મહિ ભારહિં, તુલસીદાસકે પ્રમુહિ ઉદારહિં ॥ ૬ ॥

જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો શ્રી રઘુનાથજીના ગુણાનુવાદ ગાતાં હતાં. અને પોતાનાં બચ્ચાંઓને પરસ્પર બેસીને એજ શિખામણ આપતાં હતાં કે શ્રી રઘુનાથજી કે જે શીલ, રૂપ અને ગુણના ધામ છે તથા દીનોનું પાલન કરનારા છે. તેને હે બાળકો ! ભજો. ૧ કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્યામ શરીર શ્રી રઘુનાથજી છે. કે જે પલક જેમ નેત્રનું સંરક્ષણ કરે છે તેમ સેવકોનું રક્ષણ કરે છે તથા જે રઘુનાથજી સન્તરૂપી કમળોના વનને ખિલવવાને સૂર્ય સાદશ છે અને રણધીર છે. તથા જેણે સુંદર ધનુષ બાણ અને તરકસ ધારણ કરેલ છે. તેનું સે

વન કરો. ૨ કાળકે જે તીક્ષ્ણ વ્યાલ-સર્પ છે. તેને મારવાને તો શ્રી રઘુનાથજી ગરૂડ સદૃશ છે. અર્થાત્ શ્રી રામના નામથી કાલનો ભય નિવૃત્ત થઈ જાય છે. જે કારણ વગર પણ પ્રેમ કરનારો છે એવા શ્રી રઘુનાથજી તેને હંડવત્ કરો. લોભ ને મોહરૂપી મૃગોનાં ટોળાંને મારવાને રામજી કિરાતરૂપ છે. અર્થાત્ રામના સ્મરણથી લોભ તથા મોહ નષ્ટ થઈ જાય છે. કામરૂપી હાથીને મારવામાં રામનામ સિંહરૂપી છે. અને જનને સુખદાયક છે. ૩ સંશય અને શોકરૂપી અંધકારને દૂર કરવામાં રામનું નામ સૂર્ય સદૃશ છે. રાક્ષસરૂપી વનને બાળવામાં અગ્નિરૂપ છે. જે રામનામ સંસારના ભયને દૂર કરનાર છે તે રામનું જનકીજી સહુ ભજન કરો. ૪ અનેક વાસનારૂપી મચ્છરોને દૂર કરવાને રામનામ ખરદ સમાન છે. સદા એકરસ, અજ, અને અવિનાશી છે. મુનિઓને સુખ આપવાવાળા અને પૃથિવીનો બાર દૂર કરવાવાળા છે. અને ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીના પ્રભુ ઉદારશીલ છે. ભક્તોના સઘળા મનોરથો ઉદારતાથી પૂર્ણ કરે છે. ૫

દોહા-इहि विधि नगर नारि नर, करहि रामगुणगान ॥

માનુકૂલ સન્તત રહત, સર્વ પર કૃપાનિધાન ॥ ૬૬ ॥

આ પ્રકારે અયોધ્યા નગરીનાં નર અને નારી શ્રી રઘુનાથજીના ગુણાનુવાદ ગાતાં હતાં. અને કૃપાના સાગર શ્રી રઘુનાથજી સદા સર્વના ઉપર પ્રેમ રાખતા હતા. પ્રજાના મનમાં સ્વાભાવિક પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય એનું નામજ પ્રજાપાલકપણું છે. ૫૫

चौ०-जबते रामप्रताप खगेशा, उदित भयउ अतिप्रबल दिनेशा ॥

પૂરિ પ્રકાશ રહ્યો તિહું લોકા, વહુતન સુખ વહુતન મન શોકા ॥ ૧ ॥

जिनहि शोक तेहि कहौ बखानी, प्रथम अविद्यानिशा सिरानी ॥

અથ ઉત્તૂક જહું તહાં લુકાને, કામ ક્રોધ કૈરવ સકુવાને ॥ ૨ ॥

विविध कर्म गुण काल स्वभाऊ, ये चकोर सुख लहहि न काऊ ॥

મત્સર માન મોહ મદ ચોરા, રૂન કહું સુખ નહિ કવનિહું ઓરા ॥૩॥

धर्म तडाग ज्ञान विज्ञाना, ये पंकज विक्रमे विधि नाना ॥

સુખ સન્તોષ વિરાગ વિવેકા, વિગત શોક યે કોક અતેકા ॥ ૪ ॥

કાકભુશુંડજી કહે છે કે-હે ગરૂડજી ! ત્યારથી શ્રી રઘુનાથજીનો પ્રતાપ રૂપી પ્રચન્ડ સૂર્ય ઉદય થયો ત્યારથી ત્રણે લોકમાં અજવાળું પ્રસરી ગયું. કયાંય પણ અંધારું રહ્યું નહિ. ત્યારથી કેટલાકને બહુ શોક થયો અને કેટલાકને બહુ આનંદ થયો. ૧ જેને શોક થયો તેની યાદી આપું છું. પ્રથમ તો

અવિદ્યારૂપી રાત્રિનો નાશ થઈ ગયો. પાપરૂપી ધ્રુવડો જ્યાં ત્યાં સંતાઈ ગયાં. કામ ક્રોધરૂપી રાત્રિવિકાસી કમળો સંકોચાઈ ગયાં, અર્થાત્ રઘુનાથજીના રા-
જ્યમાં કામ ક્રોધ અને અવિદ્યાનો નાશ થઈ ગયો. ક્યાંઈ પાપ જોવામાં આવ-
વતું નહિ. ૨ અનેક પ્રકારનાં કર્મ, સંચિત, ક્રિયમાણ. પ્રારબ્ધ, કર્મોના ગુણ,
કાલ અને સ્વભાવરૂપી ચક્રોર રામરૂપી સૂર્યના ઉદયથી ક્યાંય સુખ પામતાં
નહતાં. મત્સર અને મદમાન મોહરૂપી ચોરોનો તો ક્યાંઈ કોઈ પણ રીતે ન-
ભાવજ થતો નહિ, અર્થાત્ તેનું કર્તવ્ય ક્યાંઈ પણ ચાલતું નહતું. ૩ ધર્મરૂપી
સરોવરમાં જ્ઞાન વિજ્ઞાનરૂપી અનેક પ્રકારનાં કમળો પ્રપુષ્પિત થઈ ગયાં. સુખ
સમ્પત્તિ, વૈરાગ્ય અને વિવેકરૂપી ચક્રવાક પક્ષીઓ સઘળી પીડાઓથી રહિત
થઈને વિચરતાં હતાં. ૪

દોહા—યદ પ્રતાપરવિ જાસુ ઝર, જવ પ્રમુ કરાઈ પ્રકાશ ॥

પાછિલ બાદાઈ પ્રથમ જે, કહે તે પાવઈ નાશ ॥ ૬૬ ॥

આ શ્રી રામનો પ્રતાપરૂપી સૂર્ય જ્યારે જેના હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે
તો તેના પ્રથમનાં પાપ આદિનો નાશ થઈ જાય છે અને પાછળનું જે જ્ઞાન
વૈરાગ્યનું સુખ છે તે વૃદ્ધિ પામે છે માટે પરમાત્માનું લજ્જન કરવું એજ
સાર છે. ૫૬

ચૌ—ભ્રાતન સહિત રામ ફકવારા, સંગ પરમ પ્રિય પવનકુમારા ॥

સુન્દર ઉપવન દેશન ગયઝ, સવ તરુ કુસુમિત પલ્લવ નયઝ ॥ ૧ ॥

જાનિ સમય સનકાદિક આયે, તેજપુંજ ગુણશીલ મુદાયે ॥

બ્રહ્માનન્દ સદા લયલીના, દેશત બાલક વહુ કાલીના ॥ ૨ ॥

ધરે દેહ જનુ ચારિત્ર વેદા, સમદરશી મુનિ વિગત વિભેદા ॥

આશાવસન વ્યસન નહિં તિનહીં, રઘુપતિ ચરિત્ર હોઈ તહીં સુનહીં ॥૩॥

તહાં રહે સનકાદિ ભવાની, જહીં ઘટમમ્ભવ મુનિવર જ્ઞાની ॥

રામકથા મુનિ વહુ વિધિ વરણી, જ્ઞાન યોગ પાવક જિમિં અરણી ॥૪॥

એક દિવસ ભાઈઓ તથા મહાવીરજીને સાથે લઈને શ્રી રઘુનાથજી સુ-
ન્દર ઉપવન તથા બાગ બગીચાઓ નિહાળવા ગયા કે જ્યાં સર્વ વૃક્ષો પ્રપુષ્પિત
થઈ રહેલાં હતાં. ૧ આ સમય સનક, સનંદન, સનાતન અને સનતકુમાર મુ-
નિ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. એ ચારે મુનિ સદા પાંચ વર્ષનાં શરીર-
થીજ રહે છે. અને બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન રહે છે. જોવામાં બાળક લાગે છે પણ
તેની અવસ્થા તો લાખો વર્ષની છે. ૨ તે આવ્યા તે જાણે ચારે વેદ શરીર
ધારણ કરીને આવ્યા હોય એવા જણાતા હતા. તે મુનિ સમાન જોવાવાળા

લેદ રહિત હતા. દિશાઓરૂપી જેને વસ્ત્ર છે. અને જ્યાં ત્યાં શ્રી રઘુનાથજીના ગુણાનુવાદ ગાય છે અને સાંભળે છે તથા નગ્ન કર્યા કરે છે. ૩ શ્રી સદા-શિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! જે સમય આ સનકાદિક મુનિ મહર્ષિ અગસ્ત્ય જીના આશ્રમમાં હતા, ત્યારે તેઓની પાસે અગસ્ત્યજીએ રામકથા અનેક પ્રકારે વર્ણન કરી હતી, કે જે રામકથા જ્ઞાનરૂપી અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવામાં અરણીના સમાન છે. ૪

દોહા-દેખિ રામ મુનિ આવત, હર્ષિ દણ્ડવત કીન્હ

સ્વાગત પૂંછિ પીતપટ, પ્રભુ બૈઠન કહૈં દીન્હ ॥ ૫૭ ॥

શ્રી રઘુનાથજીએ મુનિઓને આવતા જોઈને પ્રસન્ન થઈને દંડવત્ કર્યા. અને કુશલ પુછી પોતાનું પીતામ્બર તેઓને બેસવાને માટે બીછાવી દીધું. આસન ન આપતાં પીતામ્બર પાથર્યું તેનો આશય એ છે કે, મારા દાસોને તો હું પોતે મારા જોડવાની વસ્તુ પણ પાથરી દઉં છું. ૫૭

ચૌ-કીન્હ દણ્ડવત તીનિઝૈં ભાઈ, સહિત પવનસુત સુખ અધિકાઈ ॥

મુનિ રઘુપતિ હવિ અતુલ વિલોકી, મયે મગ્ન મન સકત ન રોકી ॥ ૧ ॥

શ્યામલગત સરોરુહલોચન, સુંદરતામન્દિર ભવમોચન ॥

ઇકટક રહે નિમેષ ન લાવહિં, પ્રભુ કર જોરે શીશ નવાવહિં ॥ ૨ ॥

તિનકી દશા દેખિ રઘુવીરા, શ્રવત નયનજલ પુલકશરીરા ॥

કર ગહિ પ્રભુ મુનિવર વૈઠારે, પરમ મનોહર વચન ઉચારે ॥ ૩ ॥

આજુ ધન્ય મૈં મુનહુ મુનીશા, તુમ્હરે દરશ જાહિં અપ્સવીશા ॥

બહે ભાગ્ય પાડ્ય સતસંગા, વિનહિં પ્રયાસ હોહિં ભવભંગા ॥ ૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રણામ કર્યા પછી ત્રણે ભાઈઓએ મહાવીરજી સહ દંડવત્ કર્યા. અને બહુજ પ્રસન્ન થયા. મુનિરાજ શ્રી રઘુનાથજીની જાણી નિરખીને મગ્ન થઈ ગયા, કે કોઈ પણ રીતે પોતાનાં અંતકરણોને રનેહાધીન થતાં રોકી શક્યા નહિ. ૧ જે શ્યામ સુંદર ગાત્રોવાળા, કમળ સમાન નેત્રોવાળા, સુંદરતાના ધરરૂપ અને સંસારના દુઃખ થકી છોડાવનારા શ્રી રઘુનાથજીની સામે એ મુનિઓ નિમેષ વગરની એકાગ્ર દૃષ્ટિઓથી જોઈ રહ્યા. અને શ્રી રામચન્દ્રજી હાથ જોડીને માથું નમાવી ઉભા રહ્યા. ૨ જેઓનાં નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુઓ ભરાઈ આવ્યાં હતાં તથા શરીરોમાં રામાવળોઓ ઉભી થઈ ગઈ હતી એવા એ મુનિઓની એ દશા નિરખી શ્રી રામચન્દ્રજી તેઓનો હાથ પકડીને આસન ઉપર બેસાડીને અતિ મનોહર વચનો બોલ્યા કે-૩ હે મુનિરાજો ! આજ હું કૃતકતાર્થ થઈ ગયો છું, આપનાં દર્શનથી પાપના પહાડોનો

નાશ થઈ જાય છે. આપ સદૃશ સત્પુરુષોની સંગતિ મહાભાગ્યથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. આપની સંગતથી મનુષ્ય વિના પ્રયાસે લવસાગરથી પાર થઈ જાય છે. ૪

દોહા—સન્તસંગ અપવર્ગકર, કામીભવકર પંથ ॥

કહાર્દિ સન્ત કવિ કોવિદ, શ્રુતિ પુરાણ સદગ્રન્થ ॥ ૫૮ ॥

સન્ત મહાત્માઓ તો મોક્ષનો માર્ગ છે. અને કામી જન સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરામાં નાંખવાનો માર્ગ છે. આ વાત સંત પાંડિત, વેદ પુરાણ અને ઉત્તમ ગ્રન્થ કહે છે. એ માટે સંતોની સંગતથી નિર્વિકલ્પ સમાધિ યુક્ત રહેવાથી મોક્ષ થાય છે. ૫૮

ચૌ—મુનિ પ્રભુવચન હર્ષિ મુનિચારી, પુલકગત અસ્તુતિ અનુસારી ॥

જય મગવન્ત અનન્ત અનામય, અનઘ અનેક એક કરુણામય ॥ ૧ ॥

જય નિર્ગુણ જય જય ગુણમાગર, સુખનિધાન તિર્હલોક ડાગર ॥

જય ઇન્દિરારમણ જય મૂધર, અનુપમ અજ અનાદિ શોભાકર ॥ ૨ ॥

જ્ઞાન નિધાન અમાન માનપ્રદ, પાવન સુયશ પુરાણ વેદ વદ ॥

તજ્ઞ કૃતજ્ઞ અજ્ઞતા મંજન, નામ અનેક અનામ નિરંજન ॥ ૩ ॥

સર્વ સર્વગત સર્વ ડરાલય, વસહ સદા હમકહ પ્રતિપાલય ॥

દ્વંદ્વ વિપતિ ભવફંદાવિમંજન, હૃદ વસુ રામ કામમદગંજન ॥ ૪ ॥

પ્રભુનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી ચારે મુનિ પ્રસન્ન થઈ સ્તુતિ કરવા બાગ્યા કે-હે ભગવંત !—ઐશ્વર્યયુક્ત, અનન્ત ! આપના પ્રારને કોઈ પણ પામી શકતું નથી. અનામય આપ સદા કલ્યાણરૂપજ છે. પાપરહિત છે. અનેક વત્ સર્વમાં વ્યાપક હોવાથી ભાસોછો. વાસ્તવમાં તો એકજ છે, કણ્ણના સાગર છે. ૧ હે નિર્ગુણ ગુણસાગર ! આપનો જય થાઓ. આપ સુખના મંદિર અને અતિ ચતુર છે. હે લક્ષ્મીજી સાથે રમણ કરવાવાળા ! આપનો જય થાઓ. હે પૃથિવીને ધારણ કરવાવાળા ! આપ જન્માદિ રહિત અને શોભાની ખાણ છે. ૨ આપ જ્ઞાનના નિધાન માનરહિત છે. અને અન્યને માન આપવા વાળાછો. આપનો પવિત્ર યશ છે એમ વેદ તથા પુરાણ કહે છે. આપ તત્ત્વરૂપ અને તત્ત્વોને બાળનારા છે. કૃતજ્ઞ સર્વની કરણીને બાળોછો. અજ્ઞાનનો નાશ કરનારાં અનેક નામ છે. અને તમે નિરંજન અર્થાત્ માયાથી રહિત છો. ૩ કલ્યાણ યુક્ત, સર્વત્ર વ્યાપક, સર્વના હૃદયમાં વાસ કરવાવાળા જે આપ તે અમારું નિરંતર પાલન કરો. આપ દ્વંદ્વ અને સંસારનો નાશ કરનારા છો. હે કામ અને મદનો નાશ કરનારા શ્રી રઘુનાથ ! આપ અમારા હૃદયમાં વાસ કરો. ૪

દોહા-પરમાનન્દ કૃપાયતન, તુમ પરિપૂરણ કામ ॥

પ્રેમભક્તિ અનપાવની, દેહુ હર્માહિ શ્રીરામ ॥ ૫૧ ॥

હે કૃપાસાગર ! આપ પરમાનન્દ છો. કૃપાના સ્થાન છો. પૂર્ણ કામ છો. અથવા અમારા મનની બીજી સર્વ કામનાઓ તો પૂર્ણ છે કેવળ આપ આપની પ્રેમભક્તિ કે જે દેવા યોગ્ય નથી છતાં પણ અમને આપો. હે શ્રીરામ ! લક્ષ્મીજી સાથે રમણ કરનારા આપ છો. ૫૯

ચૌ-દેહુ ભક્તિ રઘુપતિ અનપાવનિ, ત્રિવિધ તાપ ભવદાપ નશાવનિ ॥

પ્રણતકામ સુરધેનુ કલ્પતરુ, હોઈ પ્રસન્ન પ્રભુ દીજૈં યહ વરુ ॥ ૧ ॥

ભવવારિધિ કુંભજ રઘુનાયક, સેવક સુલભ સકલ સુખદાયક ॥

મનસમ્ભવ દારુણ દુઃખદારય, દીનબન્ધુ સમતા વિસ્તારય ॥ ૨ ॥

આશ ત્રાસ ઈર્ષાદિ નિવારક, વિનય વિવેક વિરતિ વિસ્તારક ॥

ભૂપમૌલિમણિમણ્ડનધરણી, દેહુ ભક્તિ સમૃતિસરિતરણી ॥ ૩ ॥

મુનિમનમાનસહંસ નિરંતર, ચરણકમલ વન્દિત અજ શંકર ॥

રઘુકુલકેતુ સેતુ શ્રુતિરક્ષક, કાલ કર્મ સ્વભાવ ગુણભક્ષક ॥ ૪ ॥

તારણ તરણ હરણ સર્વ દૂષણ, તુલસિદાસ પ્રભુ ત્રિભુવન ભૂષણ ॥

હે રઘુનાથજી ! આપ આપની અતિ પવિત્ર ભક્તિ અમને આપો, કે જે ભક્તિ ત્રણે તાપ તથા ભવ રોગનો નાશ કરવાવાળી છે. આપ દીનોનું પાલન કરનારા કામધેનું તથા કલ્પવૃક્ષરૂપ છો. માટે અમારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ ને એ વરદાન આપો. ૧ સંસારરૂપી સમુદ્રનું શોષણ કરવામાં હે રઘુનાથજી ! આપ અગત્યછો. આપ સેવકને સુલભછો. અને સર્વને સુખ આપવાવાળાછો. મનથી ઉત્પન્ન થયેલાં દારૂજી દુઃખને આપ દૂર કરવાવાળા છો. દીનોના બન્ધુ અને સમતાનો વિસ્તાર કરવાવાળા આપ છો. ૨ આશપાશનો તથા ઇર્ષ્યા આદિનું નિવારણ કરનારા આપ છો. વિનય, વિવેક અને વૈરાગ્યનો વિસ્તાર કરવાવાળા આપછો. રાજાઓમાં આપ સુકુટ મણિછો. અને પૃથિવીના ભૂષણરૂપ છો. જન્મ મરણરૂપી નદીથી પાર થવાને માટે આપની નૌકા-વહાણરૂપ જે તમારી ભક્તિ છે તે અમને આપો. ૩ આપ મુનિજનોના મનરૂપી માનસના હંસ છો. બ્રહ્મા અને શ્રી સદાશિવજી પણ આપનાં ચરણકમળોને નમસ્કાર કરે છે ! હે રઘુકુળના કેતુ ! આપ વેદોનું સંરક્ષણ કરનારા અને સંસારની મર્યાદા રાખવાવાળા છો. કાળા કર્મ સ્વભાવ અને ગુણ એના ભક્ષક અર્થાત્ નાશ કરનારા છો. સુક્ષિપ્તમાં કાલ, કર્મ અને ગુણ આપની કૃપાથીજ નાશ પામે

છે. ૪ આપ તારણ તરણ અને સર્વ દોષને હરવાવા છો. ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીના સ્વામી ત્રેલોક્યના ભૂષણરૂપ છો.

દોહા-બાર બાર અસ્તુતિ કરિ, પ્રેમ સહિત શિર નાઈ ॥

બ્રહ્મભવન સનકાદિ ગે, અતિ અમીષ્ટ વર પાઈ ॥ ૬૦ ॥

આ પ્રમાણે સનકાદિક વારંવાર સ્તુતિ કરી પ્રેમપૂર્વક મસ્તક નમાવી મન વાંછિત વરદાન પામીને બ્રહ્મલોકમાં આલ્યા ગયા. ૬૦

ચૌ-સનકાદિક વિધિલોક મિથ્યાયે, ભ્રાતન રામચરણ શિરનાયે ॥

પૂંછત પ્રભુહિં સકલ સકુચાહીં, ચિતવહિં સવ મારુતસુત પાહીં ॥ ૧ ॥

સુના ચહહિં પ્રભુમુખકી વાની, જો સુનિ હોય સકલ ભ્રમહાની ॥

અન્તર્યામી પ્રભુ સવ જાના, પૂંછવ કહા કહહુ હનુમાના ॥ ૨ ॥

જોરિ પાણિ તવ કહ હનુમંતા, સુનિયે દીનવન્ધુ ભગવન્તા ॥

નાથ ભરત કહુ પૂંછન ચહહીં, પ્રશ્ન કરત મન સકુચત અહહીં ॥ ૩ ॥

તુમ જાનહુ કપિ મોર સ્વભાડ, ભરતહિ મોહિ ન કહુ દુરાડ ॥

સુનિ પ્રભુવચન ભરત ગહિ ચરણા, સુનિય નાથ પ્રણતારતિ હરણા ॥૪॥

સનકાદિક બ્રહ્મલોકમાં આલ્યા ગયા, એટલે ભાઈઓએ શ્રી રામનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યાં. સર્વ શ્રી રઘુનાથજીને પૂછતાં શરમાતા હતા તેથી મહાવીરજીના સામું જોતા હતા. મહાવીરજીના સન્મુખ જોવાનો આશય એ હતો કે, તે દ્વારા રઘુનાથજીને પ્રશ્ન કરીએ- ૧ પ્રભુનાં શ્રીમુખની વાણી શ્રવણ કરવાની સર્વને ઇચ્છા છે, કે જે શ્રવણ કરવાથી નાના પ્રકારનાં સર્વ દુઃખો તથા ભ્રમ મટી જાય છે. રઘુનાથજી અન્તર્યામી હોવાથી સર્વ વાર્તા જાણી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે- હે મહાવીરજી ! શું પૂછવા માગો છો તે કહો. ૨ આવાં પ્રભુનાં વચન શ્રવણ કરી મહાવીરજી હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે-હે દીનોનું રક્ષણ કરનારા ભગવાન ! શ્રવણ કરો. હે સ્વામિન ! કુમાર ભરતજી કાંઈક પૂછવા ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ પ્રશ્ન કરતાં તેમનું મન સંકોચ પામે છે આપના સન્મુખ શરમાય છે. ૩ આવાં મહાવીરજીનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રઘુનાથજી બોલ્યા કે-હે પવનનન્દન ! તમે તો મારા સ્વભાવને જાણો છો. મારામાં અને ભરતમાં જરા પણ અંતર નથી. પ્રભુનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રામનાં ચરણ પકડીને ભરતજી બોલ્યા કે-હે દીનોનું દુઃખ હરણ કરવાવાળા ! શ્રવણ કરો. ૪

દોહા-નાથ ન મોહિં સંદેહ કહુ, સ્વપ્રેમ શોક ન મોહ ॥

કેવલ કૃપા તુમ્હારિ પ્રભુ, ચિદાનન્દ સંદોહ ૬૧ ॥

હે નાથ ! મને સંદેહ નથી. સ્વપ્નમાં પણ શોક કે મોહ નથી. કેવળ આપની જ કૃપાથી પરિપૂર્ણ છું. હે ચૈતન્ય આનંદના પાત્ર ! ભગવાન. આપ સર્વેશ છે. ૧૧

ચૌ-કરૌં કૃપાનિધિ એક ઢિઠાઈ, મૈં સેવક તુમ જનસુખદાઈ ॥

સંતનકી મહિમા રઘુરાઈ, બહુવિધિ વેદ પુરાણન ગાઈ ॥ ૧ ॥

શ્રીમુખ પુનિ તુમ કીન્હ બડાઈ, તિન્હપર પ્રભુર્હિ પ્રીતિ અધિકાઈ ॥

સુના ચઢૌ પ્રભુ તિન્હકર લક્ષણ, કૃપાસિન્ધુ ગુણજ્ઞાન વિચક્ષણ ॥ ૨ ॥

સન્ત અસન્ત ભેદ વિલગાઈ, પ્રણતપાલ મોર્હિ કહિય વૃક્ષાઈ ॥

સન્તનકે લક્ષણ સુનુ ભ્રાતા, અગણિત શ્રુતિ પુરાણ વિરુયાતા ॥ ૩ ॥

સન્ત અસન્તનકી અસ કરણી, જિમિ કુઠાર ચન્દન આચરણી ॥

કાટે પર સુમલય સુનુ ભાઈ, નિજ ગુણ દેઈ સુગન્ધ વસાઈ ॥ ૪ ॥

હે કૃપાના સાગર ! એક ધૃષ્ટતાં ઠરું છું. તે માફ કરશો. હું સેવક છું. અને આપ જનોને સુખ દેવાવાળા છો. હે રઘુનાથજી ! સન્તોનો મહિમા વેદ અને પુરાણ સર્વેએ અનેક પ્રકારે કહેલ છે. ૧ અને આપે પણ આપનાં શ્રી મુખથી સન્તોની પ્રશંસા કરી છે અને સન્તોનાપર આપની પ્રીતિ પણ અધિક છે. હે સ્વામિન્ ! એ સંતોનાં લક્ષણ શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું હે પ્રભુ ! આપ ગુણ અને જ્ઞાનમાં ચતુરછો. ૨ હે પ્રભો ! આપ સંત અને અસંતના ભેદ પૃથક્ પૃથક્ કહો. આપ દીનોતું પાલન કરનારા છો. માટે મને સમજાવીને કહો. આવાં ભરંતજીનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રી રઘુનાથજી બોલ્યા કે-હે ભાઈ ભરત ! સન્તોનાં લક્ષણ શ્રવણ કરો. સન્તોના ગુણ અનન્ત છે. અને વેદ તથા પુરાણમાં વિખ્યાત છે. ૩ સન્ત અને અસન્તની કરણી એવી છે જેમ કુહાડા સાથે ચન્દનનાં આચરણ અને ચન્દન સાથે કુહાડાનાં આચરણ છે તેવી છે. જુઓ કે જેમ કુહાડો જે સમય ચન્દનને કાપે છે તો મલયચન્દન એ કુહાડામાં પોતાની સુગંધી પ્રસરાવી દે છે; અર્થાત્ કુહાડાનું તે સાથે વિરૂદ્ધાચરણ છતાં પણ પોતે વિરૂદ્ધ ન અનુસરતાં તેને સુગંધિત કરે છે. તેમ સંતજનો નિરંતર પરાયાનું શ્રેય કરવા તરફજ અનુસરે છે અને અસંત શ્રેય કરનારનું પણ અશ્રેય કરે છે. ૪

દોહા-તાતે સુર શીશન ચઢત, જગવલ્લભ શ્રીચણ્ડ ॥

અનલ દાહિ પીટત ઘનર્હિ, પરશુ વદન યહે દણ્ડ ॥ ૬૨ ॥

ચંદન અશ્રેય કરનારનું પણ શ્રેય કરે છે, તેથી જગતને પ્રિય થઈ પડ્યું છે. અને તેથી દેવતાઓના મસ્તક ઉપર પણ ચડે છે. એ તેની ભક્ષાઈનું

ફળ છે તેમ સંત જન જગત્માં માનનીય થાય છે અને દેવતાઓ પણ તેનો સત્કાર કરે છે. એ તેને લલાઇનું ફળ થાય છે. કુહાડો બહુ કરનારનું પણ બુંડું કરવામાં તત્પર રહે છે તેથી તેને અગ્નિમાં ખૂબ તપાવીને તેનાં મુખને ઘણી પીટવામાં આવે છે એ તેને બુંડાઇનું ફળ મળે છે. તેમજ અસંતજન બહુ કરનારનું પણ બુંડું કરવામાં તત્પર રહેતા હોવાથી તેને યમલોકના નરકના અગ્નિમાં ખૂબ તપાવીને તેના મુખને મુદ્ગરોથી પીટવામાં આવે છે એ તેને બુંડાઇનું ફળ મળે છે. ૬૨

ચૌ૦-વિષય અલંપટ શીલ ગુણાકર, પરદુઃખ દુઃખ સુખ સુખ દેશેપર ॥

સમ અમૃત રિપુ વિમદ વિરાગી, લોભામર્ષ હર્ષ મય ત્યાગી ॥ ૧ ॥

કોમલ ચિત્ત દીનનપર દાયા, મન વચ્ચ ક્રમ મમ મક્ત અમાયા ॥

સર્વોદ્ધ માનપ્રદ આપુ અમાની, ભરત પ્રાણસમ મમ તે પ્રાણી ॥ ૨ ॥

વિગતકામ મમ નામપરાયન, શાન્ત વિરક્ત વિદિત.મુદિતાયન ॥

શીતલતા સરલતા મયત્રી, દ્વિજપદપ્રેમ ધર્મ જનુ યંત્રી ॥ ૩ ॥

યદ સર્વ લક્ષણ વસદિં જાસુ ઊર, જાનેહુ તાત સંત સંતત ફુર ॥

શમ દમ નિયમ નીતિ નહિં ઢોલહિં, પરુષ વચન કબહુ નહિં બોલહિં ॥૪॥

સંત જનો વિષયોથી ભિન્ન, શીલગુણની ખાણ પરાયા દુઃખથી દુઃખી અને અન્યનું સુખ જોઈને સુખી થાય છે. સમદર્શી છે. જેનો શત્રુ કોઈ પણ કદિ થયોજ નથી. તથા તનધનાદિકોનો જેને મદ નથી. જેને વિષયોથી વૈરાગ્ય છે. અને જેણે લાલચ, ક્રોધ, પ્રસન્નતા તથા લયનો ત્યાગ કર્યો છે. ૧ કોમલ છે ચિત્ત જેનું એવા દીનોના ઉપર દયા રાખવાવાળા, મન, વચન અને કર્મથી માયા રહિત મારા લકત સર્વને માન દેવાવાળા અને પોતે તો માન રહિત છે. હે ભરતજી ! આવાં આચરણવાળા પ્રાણી-લકત મને પ્રાણોના સમાન ખ્યારા છે. ૨ જે ઇચ્છા રહિત મારા નામની પરાયણ કરે. શાન્તી, ત્યાગ, નમ્રતા અને હર્ષના ધર છે. સર્વ સાથે શીતલતા સરલતા અને મિત્રતા રાખે છે. દ્વિજપદમાં પ્રેમ કરવો એ ધર્મની માતા છે. એટલે કે દ્વિજનાં ચરણોમાં જેને પ્રેમ છે. ૩ હે ભાઈ ભરત ! આ સર્વ લક્ષણ જેના હૃદયમાં વસે છે, હે તાત ! તેને નિરંતર પૂર્ણ સંત બાળુજો. જે શમ, -શમતા, -શાન્તી, દમ, -દમ્બિ-યોને જીતવાના નિયમથી રહીને જે નીતિથી વિરુદ્ધ આચરણ કરતો નથી અને કદિપણ કઠોર વચન મુખથી બોલતા નથી તે સંત છે. ૪

દોહા-નિન્દા અસ્તુતિ ઉભય સમ, મમતા મમ પદકંજ ॥

તે સજ્જન મમ પ્રાણપ્રિય, ગુણમન્દિર સુખ પુંજ ॥ ૬૩ ॥

જે નિન્દા તથા સ્તુતિ બન્નેને સમાન જાણીને મારાં ચરણકમળમાં પ્રીતિ રાખે છે. એવા સજ્જન મહાત્મા મને પ્રાણોના સમાન પ્યારા છે. તે શુભોના મંદિર અને સુખના પુંજ અર્થાત્ સમૂહ છે તેને સન્ત મહાત્મા સિદ્ધ લોકો કહે છે. ૬૩.

ચૌ૦—સુનહુ અસન્તનકેર સ્વભાજ, મૂલેહુ સંગતિ કરિય ન કાઝ ॥

તિનકર સંગ સદા દુઃખદાઈ, જિમિ કપિલહિં ઘાલૈં હરદાઈ ॥ ૧ ॥

સ્વલન હૃદય અતિ તાપ વિશેષી, જરાહિં સદા પરસમ્પતિ દેષી ॥

જહૈં કહું નિંદા સુનહિં પરાઈ, હર્ષહિં મનહુ પરી નિધિપાઈ ॥ ૨ ॥

કામ ક્રોધ મદ લોભ પરાયન, નિર્દય કપટી કુટિલ મલાયન ॥

વૈર અકારણ સબ કાહૂસોં, જો કર હિત અનહિત તાહૂસોં ॥ ૩ ॥

ઝૂઠૈ લેના ઝૂઠૈ દેના, ઝૂઠૈ ભોજન ઝૂઠ ચબેના ॥

બોલહિં મધુરવચન જિમિ મોરા, સ્વાહિં મહા અહિ હૃદય કઠોરા ॥૪॥

હવે અસન્તોનો સ્વભાવ વર્ણન કરે છે. અસન્ત પુરૂષોની સંગતિ બુદ્ધિ ચૂક્યે પણ કરવી નહિ. અસન્તનો સંગ સદા દુઃખદાયી છે, અસન્તના સંગથી મનુષ્યની દશા દુઃખદાયી થઇ જાય છે. જેમ કપિલ ગાયને ગળામાં ખાંધવામાં આવેલા લોકડાનો સંગ દુઃખદાયી થાય છે. તેમજ લોકોને અસન્ત જનોનો સંગ સદા દુઃખદાયીજ થઇ પડે છે. ૧ દુષ્ટોનાં હૃદય હૃદયેશાં તપ્યાજ કરે છે. તેઓ નિરંતર પારકાની સમ્પત્તિ નિરખીને બળ્યા કરે છે. અને જે કોઇ પણ સ્થળે પારકી નિંદા સાંભળવામાં આવી તો જાણે ક્યાંયથી અખૂટ ખજાનો મળે ને પ્રસન્ન થાય તેમ તે પ્રસન્ન થાય છે. ૨ કામ, ક્રોધ, મદ અને લોભને સદા ગ્રહણ કરી રાખે છે. અને તેનું જ શ્રવણ તથા મનન કર્યા કરે છે. મહાનિર્દય, કપટી, કુટિલ અને પાપાત્મા હોય છે. વગર પ્રયોજને સર્વ સાથે વૈર કર્યા કરે છે. અને જે કોઇ તેનું ભણું કરે છે તે સાથે પણ તે તો વૈરજ કરે છે. ૩ તે અસન્તોનું જુકુંજ લેવું, જુકુંજ દેવું, જુકુંજ લોજન, જુકુંજ ચવેણું. અર્થાત્ સર્વ જુક સાથેજ વ્યવહાર છે. સત્ય તો તેને પ્રિયજ નથી. તેઓ વચન તો મથૂરના સમાન મીઠાં બોલે છે અને હૃદય તેઓનાં એવાં તો કઠોર હોય છે કે, મથૂરના સમાન સર્પોને ભક્ષણ કરે છે અર્થાત્ મોરની બોલી મીઠી અને લોજન જેમ સર્પ છે, તેવાજ અસજ્જન પુરૂષો પણ હોય છે. ૪

દોહા—પરદ્રોહી પરદારરત, પરધન પરઅપવાદ ॥

તે નર પામર પાપમય, દેહ ધરે મનુજાદ ॥ ૬૪ ॥

ખીનનો દ્રોહ કરવાવાળા, ખીનઓની સ્ત્રી સાથેજ પ્રીતિ કરવાવાળા, પારકી નિન્દા કરવાવાળા, અથવા અપવાદ અર્થાત્ પારકું દ્રવ્ય નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળા. છતાં પણ અપવાદ કરીને લેવાની ઇચ્છા કરનારા, એવા મનુષ્ય પામર, પાપમય સાક્ષાત્ પાપરૂપ બાણે દેહ ધારણ કરેલ રાક્ષસજ છે. કારણ કે વિના પ્રયોજને દ્રવ્ય તથા દારા-સ્ત્રી આદિને લઈ લે છે. એથીજ 'મનુજાદ' કહેલ છે. ૬૪

चौ०—लोभै ओढन लोभे डासन, शिशोदरपर यमपुरवास न ॥

काहूकी जो सुनहिं वडाई, श्वास लेहिं जनु जूडी आई ॥ १ ॥

जब काहूकी देखहिं विपती, सुखी होहिं मानहुँ जगनृपती ॥

स्वारथरत परिवार विरोधी, लम्पट काम लोभ अति क्रोधी ॥ २ ॥

मात पिता गुरु विप्र न मानहिं, आपु गये अरु घालहिं आनहिं ॥

करहिं मोहबश द्रोह परावा, सतसंगति हरिभक्ति न भावा ॥ ३ ॥

अवगुणसिंधु मन्दमति कामी, वेद विदूषक परधनस्वामी ॥

विप्रद्रोह परद्रोह विशेषी, दम्भ कपट जिय धरे सुवेषी ॥ ४ ॥

જેને લોભજ ઓઢવામાં અને લોભજ પાથરવામાં છે. અર્થાત્ લોભથી જ સઘળો વ્યવહાર છે. લિંગ અને ઉદરની કથામાંજ તત્પર રહે છે. અર્થાત્ જ્યાં સુધી જાગે ત્યાં સુધી પરસ્ત્રીઓનીજ વાર્તા અને જેમ અને તેમ પેટ ભરવાનો ઉપાય કરવો. યમનો જરા પણ ડર રાખતા નથી. એવા લોકોથી તો યમ લોકમાં પણ ત્રાસ થાય છે. જે કોઈનું શ્રેય સાંભળવામાં આવ્યું તો તો જેમ ટાઢીઓ તાવ આવે છે ને દરદી શ્વાસ લે છે તેમ પોતે પણ ઉષ્ણુનિઃશ્વાસ નાખે છે. ૧ અને જે કોઈને વિપત્તિ યુક્ત બુવે છે તો તો બાણે જગતના રાજા થઈ ગયા હોય એવા પ્રસન્ન થાય છે. આવા સર્વ મતલબનાજ ગરજ, ઠગ, કામ, લોભ અને મોહથી યુક્ત મહા ક્રોધી-આદિ લક્ષણોવાળા પુરૂષ અસન્તજ બાણુવા. ૨ મા, બાપ, ગુરૂ અને બ્રાહ્મણને માનતા નથી. પોતે તો કુબે છે પણ ખીનઓનું પણ સાથે સત્યાનાશ કાઢી નાખે છે. તેવાઓ અજ્ઞાનને વશ થઈ પરાયો દ્રોહ કરે છે. તેઓને ઉત્તમ પુરૂષોની સંગત અને નારાયણના શુણાનુવાદ સારા લાગતા નથી. ૩ અવશુણુના તો સમુદ્ર મહા મંદમતિ અને કામી હોય છે. વેદમાં દોષ દૃષ્ટિથી જોનારા અર્થાત્ વેદમાં નિયોગાદિ, રેલ, તારાદિ વિદ્યાની આજ્ઞા બતાવી ને મૂર્તિપૂજનનો નિષેધ, ઇશ્વરનો અવતાર થતો નથી, ઇશ્વરના નામથી પાપનો નાશ થતો નથી. સંધ્યા સમય જે આચમન કરવામાં આવે છે તે કફ નિવૃત્તિને માટેજ છે એમ કહે છે.

અને પરાયા ધનના સ્વામી બનવાવાળા, બ્રાહ્મણનો તથા પારકાનો દ્રોહ કરવા-
વાળા, હૃદયમાં પાખંડ અને કપટ અધિક રાખવાવાળા દુષ્ટ હોય છે અને ઉપર
થી સુંદર સન્ત સરખો વેષ બનાવીને રહે છે. ૪

દોહા—એસે અધમ મનુજ સ્વલ, કૃતયુગ ત્રેતા નાહિ ॥

દ્વાપર કલુક વૃન્દ બહુ, હોઈહેં કલિયુગ માહિ ॥ ૬૫ ॥

આવા નીચ દુષ્ટ મનુષ્ય સત્યયુગ અને ત્રેતામાં તો હોતાજ નથી. દ્વા-
પરમાં ક્યાંક ક્યાંક પ્રકટ થાય છે, પરન્તુ એવા વેદમાં દોષ લગાડનારા કલિ-
યુગમાં બહુ લોકો થશે. અને જ્યાં ત્યાં કપટનીજ મંડળી બનાવીને ઉપદેશ
કર્યા કરશે. ૬૫

ચૌ૦—પરહિત સરિસ ધર્મ નહિં માઈ, પરપીડા સમ નહિ અધમાઈ ॥

નિર્ણય સકલ પુરાણ વેદકર, કહેંડ તાત જાનહિં કોવિદ નર ॥ ૧ ॥

નર શરીર ધરિ જો પરપીરા, કરહિં તે સહહિં મહા ભવભીરા ॥

કરહિં મોહવશ નર અઘ નાના, સ્વાસ્થરત પરલોક નજાના ॥ ૨ ॥

કાલરૂપ મૈં તિનકહૈં તાતા, શુભ અરુ અશુભ કર્મફલદાતા ॥

અસ વિચારિ જે પરમસયાને, મજહિં મોહિં સંશ્ચતિદુઃખ જાને ॥ ૩ ॥

સાગહિં કર્મ શુભાશુભદાયક, મજૈં મોહિં સુર નર મુનિનાયક ॥

સન્ત અસન્તનકે ગુણ ભાષે, તે ન પરહિં ભવ જિન લખિ રાષે ॥ ૪ ॥

* પારકાનું કલ્યાણ કરવાના સમાન તો કોઈ પણ ધર્મ નથી. અને
બીજાને દુઃખ આપવાના સમાન તો બીજી એક પણ અધમતા નથી. આ બે
સર્વ વેદ તથા પુરાણોનો સિદ્ધાંત મેં તમને સંભળાવ્યો. આ બાબત પંડિત
લોકો જ જાણે છે. એ માટે પરોપકાર કરવો એ પરમ ધર્મ છે. ૧ મનુષ્ય શ-
રીર ધારણ કરીને જે અન્યને દુઃખ આપે છે તે સંસારમાં પડે છે અર્થાત્
વારંવાર નીચ યોનિઓમાં શરીર ધારણ કરી કરીને મરણ પામે છે- મનુષ્ય
અજ્ઞાન વશ્ય થઈને અનેક પાપ કરે છે. અને પોતાના સ્વાર્થમાં રહીને પર-
લોકથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. અને તેને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૨ હે ભાઈ ભ-
રત ! એવા પુરૂષોનો હું કાળરૂપ થઈને સંહાર કરું છું અને શુભાશુભ કર્મ
ફળને આપું છું જેથી તે અનેક યોનિઓમાં ભ્રમ્યા કરે છે. આવો વિચાર કરીને
જે પરમ ચતુર મહાત્મા છે તે સંસારને દુઃખ મૂળ જાણીને માફ લજન કરે

* અષ્ટાદશ પુરાણાનિ વ્યાસસ્યવચનમ્મયમ્ । પરોપકાર પુણ્યાય પાપાય
પર પીડનમ્ ॥ ૧ ॥

છે, ૩ હે ભાઈ ! દેવતા મનુષ્ય અને મુનિરાજ એ સર્વ શુભાશુભ કૃળને દે-
વાવાળાં કર્મોનો ત્યાગ કરી સદા માફ લગ્ન કરે છે. અથવા કર્મકૃળનો ત્યાગ
કરી કર્મ કરે છે, અર્થાત્ સંગ-કર્મકૃળનો ત્યાગ કરીનેજ કર્મ કરવાં જોઈએ.
આ મેં તમને સંત અને અસંતોનાં લક્ષણ કહ્યાં. જે આને જાણી રાખે છે. તે દુષ્ટોની
સંગતિ કરી સંસારમાં પડતા નથી. ૪

દોહા—મુનહુ તાત માયાકૃત, ગુણ અરુ દોષ અનેક ॥

ગુણ યહ ઉભય ન દેશિયે, દેશિય સો અવિવેક ॥ ૬૬ ॥

હે ભાઈ ! શ્રવણ કરો. માયાના કરેલા ગુણ અને દોષ અનેક છે. ગુણ
તો એ છે કે બન્નેને ન જુએ, જે દોષ નિહાળે છે તે મૂર્ખ છે. અર્થાત્ દો-
ષ-આદિ જોવા એ અજ્ઞાનજ છે. ૬૬

ચૌ૦—શ્રીમુખવચન મુનત સવ ભાઈ, હર્ષ પ્રેમ નહિ હૃદય સમાઈ ॥

કરહિ વિનય અતિ વારહિ વારા, હનૂમાન હિય હર્ષ અપારા ॥

પુનિ રઘુપતિ નિજમન્દિર ગયે, ઇહિ વિધિ ચરિત કરત નિત નયે ॥

વાર વાર મારદમુનિ આર્વાહિ, ચરિત પુનીત રામકર ગાવહિ ॥૨॥

નિત નવ ચરિત દેશિ મુનિ જાહી, બ્રહ્મલોક સવ કથા કહાહી ॥

મુનિ વિરંચિ અતિશય મુખમાનહિ, પુનિપુનિ તાત કરહુ ગુણગાનહિ ॥૩॥

સનકાદિક નારદહિ સરાહહિ, યદ્યપિ બ્રહ્મનિરત મુનિ આહહિ ॥

મુનિ ગુણગાન સમાધિ વિસારી, સાદર મુનહિ પરમ અધિકારી ॥૪॥

સર્વ ભાઈઓ શ્રી રઘુનાથજીનાં શ્રીમુખથી આ વચન શ્રવણ કરી બ-
હુજ પ્રસન્ન થયા. મનમાં પ્રીતિ સમાતી ન હતી. વારંવાર શ્રી રઘુનાથજીને
વિનંતિ કરવા લાગ્યા. અને મહાવીરજીના મનમાં અત્યંત પ્રસન્નતા થઈ. ૧
ત્યાર પછી શ્રી રઘુનાથજી પોતાના મંદિરમાં પધાર્યા. આ પ્રકારે નિરંતર ન-
વાં નવાં ચરિત્ર થતાં હતાં. અને વારંવાર દર્શન કરવાને નારદજી આવતા હતા.
અને શ્રી રઘુનાથજીના પરમ પવિત્ર ચરિત્રોનું ગાન કરતા હતા. ૨ અને નિરં-
તર નવાં ચરિત્ર મુનિરાજ અવલોકન કરી જતા હતા. અને બ્રહ્મલોકમાં જઈ-
ને સર્વ કથા દેવતાઓના સન્મુખ કીર્તન કરતા હતા. અને તે શ્રવણ કરી બ્ર-
હ્માજી બહુ મુખ પામતા હતા. અને કહેતા હતા કે, શ્રી રઘુનાથજીનાં અન્ય
ચરિત્ર સંભળાવો. ૩ સનકાદિક નારદજીને નિરંતર શ્રી રઘુનાથજીનાં દર્શન
થતાં હતાં. તેથી પ્રશંસા કરતા હતા જે કે સનકાદિક બ્રહ્મ આત્મજ્ઞાન પરા-
યણ હતા, તો પણ શ્રી રામચરિત્રના વર્ણનમાં મોહિત થઈ જતા હતા. શ્રી

રઘુનાથજીના શુભોને સમાધિ છોડીને પરમ અધિકારી જન આદરથી શ્રવણ કરે છે. ૪

દોહા—જીવનમુક્ત બ્રહ્મપર, ચરિત મુનર્હિ તજિ ધ્યાન ॥

જે હરિકથા ન કરેહિ રતિ, તિનકે હૃદય પષાન ॥ ૬૭ ॥

સનકાદિક કે જે જીવનમુક્ત છે, બ્રહ્મજ્ઞાન યુક્ત છે. નિરંતર તેનુંજ અનુશીલન કરે છે. તે પણ ધ્યાનને છોડીને શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરિત્ર શ્રવણ કરે છે. જે સંસારી કામનો ત્યાગ કરી આ ચરિત્ર શ્રવણ કરતા નથી તેનાં હૃદય પત્થર સમાન બાણવાં. ૬૭

ચૌ^૦—એક બાર રઘુનાથ બુલાયે, ગુરુ દ્વિજ પુરવાસી સવ આયે ॥

બૈઠે ગુરુ દ્વિજવર મુનિ સજ્જન, બોલે વચન ભક્તભયભંજન ॥ ૧ ॥

મુનહુ સકલ પુરજન મમ વાની, કહૌં ન કહુ મમતા ડર આની ॥

નહિં અનીતિ નહિં કહુ પ્રભુતાઈ, મુનૌં કરહુ જો તુમહિં મુદાઈ ॥ ૨ ॥

સોઈ સેવક પ્રીતમ મમ સોઈ, મમ અનુશાસન માનૈં જોઈ ॥

જો અનીતિ કહુ ભાષૌં ભાઈ, તો મોહિં બરજેહુ ભય વિસરાઈ ॥ ૩ ॥

બડે ભાગ્ય માનુષ તનુ પાવા, સુરદુર્લભ સદગ્રન્થન ગાવા ॥

સાધનધામ મોક્ષકર દ્વારા, પાઈ ન જે પરલોક સર્વૌરા ॥ ૪ ॥

એક સમય શ્રી રઘુનાથજીના બોલવાથી શુર, બ્રાહ્મણો અને સર્વ પુરવાસીઓ આવ્યાં. શુર, બ્રાહ્મણો, મુનિ અને સજ્જનો સર્વ બેઠા. ત્યારે ભકતોના ભયને દૂર કરવાવાળા શ્રી રઘુનાથજી આ પ્રમાણે બોલ્યા કે—૧ (અહિં પ્રજા ઉપર દયાળુતા પ્રકટ કરી છે.) હે પુરવાસીઓ ! તમે સર્વ મારાં વચન શ્રવણ કરો. હું મમતાથી તમને આ વચન કહું છું તેમ નથી, અનીતિથી કહેતો નથી તેમ પ્રભુતાથી પણ કહેતો નથી. જે તમને મારાં વચન સારાં લાગે તો માનજો અને તે પ્રમાણે અનુસરજો. ૨ જે મારી આજ્ઞાને માનશે તેજ મારો સેવક અને પ્રીતમ પ્યારો છે. હે ભાઈઓ ! જે કે કાંઈ પણ અનીતિ યુક્ત વચનો કહું તો તમે ભયનો ત્યાગ કરી અનીતિ યુક્ત વચન બોલવા સાફ ના પાડજો. ૩ આ મનુષ્યશરીર મહા ભાગ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. અને ઉત્તમ ગ્રન્થો એમ કહે છે કે, મનુષ્યદેહ દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે. મનુષ્યશરીર સાધનનું ધામ અને મોક્ષનું દ્વાર છે. આ મનુષ્યશરીર પામીને જેણે પરલોક સુધાર્યો નથી તે,—૪

દોહા—સો પરન્તુ દુઃખ પાવઈ, શિર ધુનિ ધુનિ પછિતાઈ ॥

કાલહિં કર્મ્મહિં રૂઝવરહિં, મિથ્યા દોષ લગાઈ ॥ ૬૮ ॥

પાછળથી મહાદુઃખ પામે છે. માથું ધુણાવી ધુણાવીને પસ્તાય છે. અને કાળ, કર્મ, અને ઇશ્વરને મિથ્યા દોષ લગાવે છે. જે વડે કામ બગડતાં કેટલાક મનુષ્યો કહે છે કે હે ભાઈ ! સમયનો પ્રભાવજ એવો છે. કે ભલું કરવાને બદલે ખુફું ફળ મળે છે. કેટલાક વળી કામ બગડતાં કહે છે કે-હે ભાઈ ! સર્વ પ્રારબ્ધની ગતિથી લાચાર છે. કર્માધીન છે. જેવું કરે તેવું પામી. અને કેટલાક કામ બગડતાં ઇશ્વરને દોષ આપે છે. કે નારાયણની મરજી પ્રમાણે થયાજ કરે છે. ૬૮

चौ०-यहि तनुकर फल विषय न भाई, स्वर्गहु स्वल्प अन्त दुखदाई ॥

नर तनु पाइ विषय मन देही, पलटि सुधा ते शठ विष लेही ॥१॥

ताहि कबहूँ भल कहै न कोई, गुंजा गहै परसमणि खोई ॥

आकर चारि लाख चौरासी, योनि भ्रमत यह जिय अविनाशी ॥२॥

फिरत सदा मायाके प्रेरे, काल कर्म स्वभाव गुण घेरे ॥

कबहुँक करि करुणा नरदेही, देत ईश विनु हेतु सनेही ॥ ३ ॥

नरतनु भववारिधि कहँ बेरे, सन्मुख मरुत अनुग्रह मेरे ॥

कर्णधार सदगुण दढ नावा, दुर्लभ साज सुलभ करि पावा ॥ ४ ॥

હે ભાઈ ! આ શરીર પામવાનું ફળ વિષયરૂપ નથી, સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થવી એ પણ આ શરીરનું ફળ નથી; કેમકે સ્વર્ગનું ફળ તો થોડા દિવસ લોગવીને પુનઃ સંસારમાં આવવું પડે છે. અંતે દુઃખદાયી છે. જે મનુષ્યશરીર પામીને વિષયોમાં મન લગાવે છે, તે મૂર્ખ અમૃત આપીને વિષ ગ્રહણ કરે છે. ૧ જે પારસમણિનો ત્યાગ કરી ચણાઠીને લે, તેને કદી કોઈ લોકો ડાહ્યા કહેજ નહિ. ચોરાશીલાખ ભવોની ખાણ છે. કર્માનુસાર આ અવિનાશી ભવ યોનિયોમાં ભમતો ફરે છે. ૨ ભવ સદા માયાની પ્રેરણાથી ફરચા કરે છે. કાલ કર્મ અને સ્વભાવના ગુણ તેને ઘેરીને રહે છે. કોઈ વખત દયા કરીને પ્રાણીને મનુષ્યનું શરીર પરમેશ્વર આપે છે. કારણ કે પરમેશ્વર વિના પ્રયોજને સ્નેહ કરનારા છે. ૩ મનુષ્યશરીર સંસાર સાગરથી પાર થવા માટે વહાણ રૂપ છે અને તે વહાણને પાર થવા માટે મારા અનુગ્રહરૂપી અનુકૂળ પવન છે. અનુકૂળ પવનથી વહાણ ચાલે છે. આ શરીરરૂપી વહાણને જ્યાં સુધી સદ્ગુરૂરૂપી સુકાણી મળ્યો નથી ત્યાં સુધી તે પાર થઈ શકતું નથી, પરંતુ જ્યારે સદ્ગુણરૂપી સુકાણી મળી જાય છે કે તુરત પાર થવા યોગ્ય થઈ જાય છે. ૪

दोहा-जो न तरै भवसागरहि, नर समाज अस पाइ ॥

सो कृतनिन्दक मन्दमति, आत्महन गति जाइ ॥ ६९ ॥

જે આલું નર શરીર પામીને ભવસાગરને તરતા નથી તે ઇશ્વરના અનુગ્રહના નિન્દક છે. અને મંદભાગી છે. અને તેવાઓ અત્મઘાતીની ગતિને પામે છે. એ માટે મનુષ્ય શરીર પામીને ભજન કરવું યોગ્ય છે. ભલાઈ કર્યા છતાં પણ જે પુરાઈ કરે છે તે કૃતાનિન્દક છે. અને આત્માના વિરૂદ્ધ કર્મ કરીને તેને નર્કમાં નાખવાનાં કર્મ કરવાવાળા આત્મઘાતી છે. * ૬૯

ચૌ—જો પરલોકે હાં સુખ ચહહૂ, છુનિ મમ વચન હૃદય દૃઢ ગહહૂ ॥

સુલભ સુલભ યહ મારગ ભાઈ, ભક્તિ મોરી પુરાણ શ્રુતિ ગાઈ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન અગમ પ્રત્યૂહ અનેકા, સાધન કઠિન ન મન મહં ટેકા ॥

કરત કષ્ટ બહુ પાવત કોઈ, ભક્તિહીન પ્રિય મોહિ ન સોઈ ॥ ૨ ॥

ભક્તિ સ્વતંત્ર સકલ સુખસાગરી, વિન સતસંગ ન પાવહિ પ્રાની ॥

પુણ્યપુજ વિન મિલહિ ન સંતા, સત સંગતિ સંસૃતિ કર અંતા ॥ ૩ ॥

પુણ્ય એક જૈમમહં નહિ દૂજા, મન ક્રમ વચન વિપ્રપદ પૂજા ॥

સાનુકૂલ તિરિપર સર્વ દેવા, જો તજિ કપટ કરૈ દ્વિજ સેવા ॥ ૪ ॥

માટે જો આ લોકમાં અને પરલોકમાં સુખ ઇચ્છતા હો, તો મારાં વચન શ્રવણ કરી દૃઢતા ધારણ કરો. હે ભાઈઓ ! જે કાંઈ મેં કહ્યું છે, એ સુલભ અને સુખદાયક છે. મારી ભક્તિ કરવી એજ ઉત્તમ છે. એમ પુરાણ અને વેદો પણ કહેછે. ૧ જ્ઞાન અગમ છે, અને તેમાં અનેક વિઘ્નો છે. સાધન કઠિણ છે અને મનનું કાંઈ પણ અવલમ્બન નથી. કોઈ કોઈ અનેક કષ્ટથી આ માર્ગને પામે છે, પરંતુ ભક્તિ રહિત હોવાથી તે મને પ્યારા નથી. ૨ ભક્તિ સ્વતંત્ર છે, સર્વ સુખોની ખાણ છે. સતસંગ વગર પ્રાણી ભક્તિને પામતો નથી. જ્યાં સુધી પૂર્વ જન્મનાં અનેક પુણ્યો સહાયક થતાં નથી ત્યાં સુધી સંતોનાં દર્શન થતાં નથી. અને સતસંગ વગર સંસારનું આવાગમન ટળતું નથી. ૩ મન વચન અને કર્મથી બ્રાહ્મણોનાં ચરણોની પૂજા કરવાના સમાન જગતમાં ખીણું એક પણ પુણ્ય નથી. જે બ્રાહ્મણનાં ચરણની સેવા કપટ ત્યાગીને કરે છે તેના ઉપર સર્વ દેવતાઓ પ્રસન્ન રહે છે. ૪

દોહા—ઔરૌ એક ગુપ્ત મત, સર્વહિં કહૌં કર જોરિ ॥

શંકર ભજન વિના નર, ભક્તિ ન પાવૈ મોરિ ॥ ૭૦ ॥

હું હાથ જોડીને એક ગુપ્તમત કહું છું કે શ્રી સદાશિવજીના ભજન વ-

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં લેખ છે કે—નૃદેહમાદંસુલભંસુદુર્લભં પ્લવંસુકલ્પં ગુરુકર્ણધારં ।

મયાનુકૂલેનનમસ્વતેરિતં પુમાન્ભવાન્ધિનતરેત્સઆત્મહા ॥ ૧ ॥

ગર મનુષ્ય મારી લક્ષિતને પામતોજ નથી. એ માટે મનુષ્ય શ્રી શિવભાં તથા વિષ્ણુ ભગવાનમાં કાંઈ પણ ભેદ ન સમજતાં મનુષ્યે શંકરનું અવશ્ય ભજન કરવું ઘટે છે. ૧ ૭૦

ચૌ—કહહુ ભક્તિપથ કવન પ્રયાસા, યોગ ન મલ જપ તપ ઉપવાસા ॥

સરલ સ્વભાવ ન મન કુટિલાઈ, યથાલાભ સન્તોષ સદાઈ ॥ ૧ ॥

મોર દાસ કહાઈ નર આસા, કરૈ તો કહહુ કહૌં વિશ્વાસા ॥

વહુત કહૌં કા કથા વઢાઈ, હિ આચરણ વચ્ચ મૈ ભાઈ ॥ ૨ ॥

વૈર ન વિગ્રહ આશ ન ત્રાસા, મુખમય તાહિ સદા સબ આસા ॥

અનારમ્ભ અનિકેત અમાની, અનઘ અરોષ દક્ષ વિજ્ઞાની ॥ ૩ ॥

પ્રીતિ સદા સજ્જન સંસર્ગા, તૃણ સમ વિષય સ્વર્ગ અપવર્ગા ॥

ભક્તિપક્ષતા નહિ શઠતાઈ, દુષ્ટકર્મ સબ દૂર વિહાઈ ॥ ૪ ॥

હું લક્ષિતનો માર્ગ કહું છું. કહેા તો ખરા લક્ષિત માર્ગમાં કાંઈ પણ પરિશ્રમ થાય છે. અર્થાત્ કાંઈ પણ પરિશ્રમ નથી. યોગ, યજ્ઞ, જપ, તપ, અને વ્રત લક્ષિતમાં કરવાં પડતાં નથી. સરલ સ્વભાવ રાખે, મનમાં કુટિલતા ન રાખે, જે કાંઈ મનુષ્ય તેમાં સંતોષ રાખે, ૧ જે મારો દાસ થઈને બીજા રાજા, અમીર અને દ્રવ્યવાનની આશા કરે. તો તેમાં મારા દાસત્વનો શું વિશ્વાસ રહેા. * મારો દાસ થઈ બીજાની આશા કરે તો તે મારો દાસ નથી. વિશેષ કહેવાથી શું કાયદો છે આ પ્રમાણે અનુસરવાથી હું મનુષ્યોને વશ થઈ જાઉં છું. ૨ કોઈથી વૈર કે વિગ્રહ ન કરવો. કોઈની આશા રાખવી નહિ. અને કોઈનો ભય રાખવો નહિ. આ પ્રમાણે અનુસરનારને સકળ દિશાઓ સુખમય છે. કોઈ પણ ઉઘમની ચેષ્ટા કરવી નહિ. કોઈ પણ સ્થાનની મમતા રાખવી નહિ. માન રહિત, પાપ રહિત, ક્રોધ રહિત, જેવી સંગત મળે તે પ્રમાણે અનુસરે, અનુભવ યુક્ત હોય. ૩ સદા સજ્જનોના સંસર્ગમાં પ્રેમ કરતો હોય, જે સ્વર્ગ અને મોક્ષને તૃણના સમાન જાણતો હોય, લક્ષિતપક્ષમાં દૃઢ આગ્રહવાળો હોય, દૃઢ આગ્રહવાળો છતાં પણ બીજા માર્ગોવાળાઓ સામે શઠતા રાખતો ન હોય, સઘળા દુષ્ટ તર્કોને છોડી દઈને ૪

૧ શંકરસ્મતુયોમક્તઃ સપ્તજન્માન્તરંનરઃ । તસ્મૈવતુપ્રસાદેન વિષ્ણુમક્તિઃ પ્રજાયતે ॥ ૧ ॥

* યાવદન્યાશ્રયસ્તાવત્ ભગવાન પિતંજન । વિલોકયેન્નકૃપયા હ્યનન્યજનવત્સલા ॥ અર્થાત્ જ્યાં સુધી જે કોઈ અન્યદેવને આશ્રયે રહે છે, ત્યાં સુધી ભગવાન પણ તેને કૃપા પૂર્વક જોતા નથી કેમકે અનન્ય જનવત્સલ છે.

દોહા-મમગુણ ગ્રામ નામ રત, ગત મમતા મદ મોહ ॥

તાકર સુખ સોઈ જાને, પરમાનંદ સન્દોહ ॥ ૭૧ ॥

મારા ગુણાનુવાદ ગાવામાં પ્રીતિ રાખે, મમતા મદ અને મોહ એ સર્વનો ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે જે અનુસરે તેનાં સુખને તે પોતેજ બાળે છે. કેમકે એ સુખ ચિદાનંદના સમૂહરૂપ હોવાથી બીજાઓના અનુભવમાં આવતું નથી. ૭૧

ચૌ-સુનત સુધાસમ વચન રામકે, સબન્હિ ગહે પદ કૃપાધામકે ॥

જનનિ જનક ગુરુ બન્ધુ હમારે, કૃપાનિધાન પ્રાણતે પ્યારે ॥ ૧ ॥

તન ધન ધામ રામ હિતકારી, સબ વિધિ તુમ પ્રણતારતિહારી ॥

અસ સિસુ તુમ વિનુ દેઈ ન કોઝ, માતુ પિતા સ્થારથ રત ઓઝ ॥૨॥

હેતુ રહિત સબ વિધિ ઉપકારી, હમ તુમ્હાર સેવક અસુરારી ॥

સ્વારથ મિતં સકલ જગ માંહી, સ્વપ્નેહું કોઝ પરમારથ નાહી ॥ ૩ ॥

સબકે વચન પ્રેમરસ સાને, સુનિ રઘુનાથ હૃદય હર્ષાને ॥

નિજ નિજ ગૃહ ગણ આયસુ પાઈ, વર્ણત પ્રમુકી ગિરા સુહાઈ ॥ ૪ ॥

શ્રી રઘુનાથજીનાં આવાં અમૃત સમાન વચન શ્રવણ કરીને સર્વે એ કૃપાનિધાનનાં ચરણ પકડ્યાં. અને કહેવા લાગ્યા કે, આપજ અમારા માતા પિતા, ગુરુ અને ભાઈ છો. આપ કૃપાના નિધાન પ્રાણોના સમાન પ્યારા છો. ૧ હે રામજી ! આપ અમારાં તન, ધન અને ધામછો, તથા હિત કરનારાછો, સર્વ પ્રકારે આપ દીનોનાં દુઃખને હરવાવાળાછો. હે મહારાજ ! આપ વગર આવી ઉત્તમ શિષ્યામણ બીજો કોઈ પણ હઈ શકે તેમ નથી, કારણ કે માતા પિતા છે તે પણ સ્વાર્થી છે, પરંતુ આપ સ્વાર્થ વગરના છો. જેથી પરલોકની શિષ્યામણ આપોછો. ૨ હે અસુરારી ! હેતુ વગર પણ આ જગત્માં એક તમે ને બીજા તમારા સેવક એ બે ઉપકારી છો. જગત્માં સઘળા સ્વાર્થને લીધે મિત્રતા કરેછે. હે પ્રભુ ! પરમાર્થના મિત્ર તો કોઈ સ્વપ્ને પણ થતા નથી. ૩ આ પ્રમાણેનાં સર્વનાં પ્રેમરસથી ભરેલાં વચનો શ્રવણ કરીને શ્રી રઘુનાથજી બહુજ પ્રસન્ન થયા. અને શ્રી રઘુનાથજીની આજ્ઞા લઈ તેમના કરેલા ઉપદેશનું વર્ણન કરતા કરતા સર્વ પોત પોતાને ઘેર ગયા. ૪

દોહા-ઉમા અવધવાસી નર-નારિ કૃતારથ રૂપ ॥

બ્રહ્મસચ્ચિદાનન્દધન, રઘુનાયક જહૈં મૂપ ॥ ૭૨ ॥

હે પાર્વતી ! અયોધ્યાવાસી નર નારી સર્વ પુણ્યરૂપ છે. કાણ કે બ્રહ્મ-

સમિચ્છાનંદધન શ્રી રઘુનાથજી જ્યાં રાજા છે ત્યાંના વાસી કેમ કૃતાર્થ રૂપ ન હોય ? ૭૨

ચૌ૦—એક વાર વશિષ્ઠમુનિ આયે, જહાં રામ સુખધામ સુહાયે ॥

અતિ આદર રઘુનાયક કીન્હા, પદ પસ્વારિ ચરણોદક લીન્હા ॥ ૧ ॥

રામ સુનહુ મુનિ કહ કરજોરી, કૃપાસિન્ધુ વિનતી ઇક મોરી ॥

દેસિ દેસિ આચરણ તુમ્હારા, હોત મોહ મમ હૃદય અપારા ॥ ૨ ॥

મહિમા અમિત વેદ નહિ જાના, મૈં કેહિ માંતિ કહૌં ભગવાના ॥

ઉપરોહિતીકર્મ અતિમન્દા, વેદ પુરાણ સ્મૃતિકર નિન્દા ॥ ૩ ॥

જબ ન લેઉં તબહી વિધિ મોહીં, કહા લાભ આગે સુત તોહીં ॥

પરમાત્મા બ્રહ્મ નર રૂપા, હોઈહેં રઘુકુલ ભૂષણ ભૂપા ॥ ૪ ॥

એકવાર ગુરૂ વસિષ્ઠજી જ્યાં સુખના ધામ શ્રી રઘુનાથજી બિરાજતા હતા ત્યાં આવ્યા. શ્રી રઘુનાથજીએ ગુરૂનો બહુજ આદર સત્કાર કરી ચરણ ધોઈ ચરણોદક લીધું. ૧ એટલે હાથ જોડીને વસિષ્ઠ મુનિ કહેવા લાગ્યા કે હે કૃપા સિન્ધુ ! મારી એક વિનતિ શ્રવણ કરો. આપનાં આચરણો નિરખી નિરખીને મારા મનમાં મહા મોહ થાય છે. ૨ આપનો મહિમા અપાર છે. તેને વેદ પણ જાણી શકતા નથી. હે ભગવાન ! તો પછી હું તે શી રીતે આપના મહિમાનું વર્ણન કરું. પુરોહિતનું કર્મ મહા નીચ છે. તેની વેદ પુરાણ અને સ્મૃતિ નિંદા કરે છે કેમકે યજ્ઞમાનના કર્મના લાગી થવું પડે છે. ૩ જ્યારે પુરોહિત કર્મનો સ્વીકાર કરવા ના પાડી, ત્યારે બ્રહ્માજીએ મને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! તું ના ન પાડ આગળ ઉપર તેથી તને લાભ થશે; કારણ કે પરમાત્મા પરબ્રહ્મ રઘુકુળમાં જન્મ ધારણ કરશે. ૪

દોહા—તબ મૈં હૃદય વિચાર કિય, યોગ યજ્ઞ જપ દાન ॥

જેહિ નિત કરિય સો પાડ્યે, ધર્મ ન હિંદ સમ આન ॥ ૭૩ ॥

એટલે તો મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે—યોગ, યજ્ઞ, જપ અને દાન જેને માટે કરવામાં આવે છે, તે જો કદાચ મળી જાય તો જે કર્મથી તેની પ્રાપ્તિ થઈ જાય તો તેના સમાન બીજાં એક પણ ધર્મ નથી. તાત્પર્ય એ છે કે—જે થકી પોતાના કાર્ય અર્થાત્ પરમાર્થની સિદ્ધિ થાય તેજ કર્મ શ્રેષ્ઠ છે. ૭૩

ચૌ૦—જપ તપ નિયમ યોગ વ્રત ધર્મા, શ્રુતિ સમ્ભવ નાનાવિધિ કર્મા ॥

જ્ઞાન દયા દમ તીરથ મજ્જન, જહૈંલગિ ધર્મ કહૈં શ્રુતિ સજ્જન ॥ ૧ ॥

આગમ નિગમ પુરાણ અનેકા, પદે સુનેકર ફલ પ્રભુ યેકા ॥

છૂટે મલ કિ મલહિકે ધોયે, ઘૃત કિ પાવ કોડ વારિ વિલોયે ॥ ૨ ॥

તવ પદપંકજ પ્રીતિ નિરંતર, સબ સાધન કર ફલ યહ સુંદર ॥

પ્રેમભક્તિ જલ ધિનુ રઘુરાઈ, અભ્યંતર મલ કવહૂં ન જાઈ ॥ ૩ ॥

સોઈ સર્વજ્ઞ તજ્ઞ સોઈ પંડિત, સોઈ ગુણજ્ઞ વિજ્ઞાન અસંદિત ॥

દક્ષ સકલ લક્ષણ યુત સોઈ, જાકે પદસરોજ રતિ હોઈ ॥ ૪ ॥

જપ, તપ, નિયમ, યોગ, વ્રત, ધર્મ અને બીજાપણુ વેદથી ઉત્પન્ન થયેલાં અનેક પ્રકારનાં કર્મ છે. જ્ઞાન, દયા, દમ, તીર્થસ્નાન-આદિ જે જે વેદે અને શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ ધર્મ કહેલ છે. ૧ અને અનેક વેદશાસ્ત્ર પુરાણના ભણવાનું તથા લખવાનું હે પ્રભુ! એકજ ક્ષણ છે, તે ક્ષણ એ છે કે, આપનાં ચરણકમળોમાં નિરંતર પ્રીતિ થાય. એ સર્વ સાધનનું સુંદર ક્ષણ છે. ૨ હે ભગવન્! મળના ધોવાથી મળ દૂર થતો નથી, જળ વડોવવાથી કોઈને ધી પ્રાપ્ત થતું નથી એ પ્રમાણે હે રઘુનાથજી! પ્રેમ ભક્તિરૂપી જળ વગર કોઈ દિવસે પણ હૃદયનો મળ જતો નથી. ૩ જેની તમારા ચરણારવિન્દોમાં પ્રીતિજ તેજ સર્વજ્ઞ આત્મજ્ઞાની પંડિત છે. તેજ ગુણોને જાણવાવાળો અખંડ વિજ્ઞાનરૂપ છે. અને સ્વાર્થ તથા પરાર્થનાં લક્ષણને જાણવાવાળો જે છે તેજ ચતુર છે. ૪

દોહા-નાથ એક વર માંગૌં, મોહિ કૃપા કરિ દેહુ ॥

જન્મ જન્મ પ્રભુ પદકમલ, કવહૂં ઘટે જનિ નેહુ ॥ ૭૪ ॥

માટે હે નાથ! એક વરદાન માગું છું કે જન્મ જન્માન્તરે પણ આપના ચરણકમળોમાંથી પ્રીતિ કદિ ન્યૂન ન થાય. એ વર મારા ઉપર કૃપા કરીને મને આપો.* ૭૪

ચૌ-અસકહિ મુનિ વશિષ્ઠ ગૃહ આયે, કૃપાસિન્ધુકે મન અતિ ભાયે ॥

હનૂમાન ભરતાદિક ભ્રાતા, સંગલિયે મેવક લુપ્તદાતા ॥ ૧ ॥

પુનિ કૃપાલુ પુર બાહર ગયઝ, ગજ રથ તુમં મેંગાવત મયઝ ॥

દેલિ કૃપા કરિ સકલ તરાહે, દિયે યતિત જિન્હ જિન્હ જો ચાહે ૨

હરણ સકલ શ્રમ પ્રભુ શ્રમપાઈ, ગયે જહાં શીતલ અમરાઈ ॥

ભરત દીન્હ નિજ વતન ઢમાઈ, બેઠે પ્રભુ સેવઈ સબ ભાઈ ॥ ૩ ॥

મારુત સુત મારુત તવ કરઈ, પુલકિ ગાત લોચન જલ ભરઈ ॥

હનૂમાન સમ કો વડભાગી, નહિ કોડ રામચરણ અનુરાગી ॥ ૪ ॥

* આરાધિતોયદિહરિસ્તપસા તતઃ કિં નારાધિતો યદિહરિ સ્તપસા તતઃ કિં ।
અન્તર્ગતોયદિહરિસ્તપસા તતઃ કિમ્નાન્તર્ગતોયદિહરિસ્તપસા તતઃ કિમ્ ॥ ૧ ॥

ગિરિજા જાણુ પ્રીતિ સેવકાર્, બાર બાર પ્રમુ નિજ મુખ ગાર્ ॥

આ પ્રમાણે વિનતિ કરીને ગુરૂ વસિષ્ઠજી પોતાને ઘેર આવ્યા. અને શ્રી રઘુનાથજીના મનને વસિષ્ઠજી બહુજ પ્રિય લાગ્યા. સેવકને મુખ દેવાવાળા શ્રી-રઘુનાથજી, હનુમાનજી અને ભરતાદિકને સાથે લઈને ૧ અયોધ્યાથી બાહ્યાર પધાર્યા. અને ત્યાં તેમણે હાથીઓ, રથો તથા ઘોડાઓ મગાવ્યા. હાથીઓ વગેરેને જોઈ તપાસીને શ્રીરામચન્દ્રજીએ સઘળા હાથીઓ વગેરેના રક્ષકોનાં વખાણુ કર્યાં અને જેને જેને જે જે વસ્તુની આકાંક્ષા હતી, તેને તેને તે તે વસ્તુઓ યોગ્ય રીતે આપી. ૨ સર્વના શ્રમને હરવાવાળા પ્રભુ એ કામથી પરિશ્રમ પામીને તે પરિશ્રમને દૂર કરવા માટે ત્યાં પધાર્યા કે જ્યાં શીતલ અમરાઈ (આંખાઓની ઘટા અને મરણુ-આદિ વિકારોથી રહિત પરશ્રદ્ધતા) ૧ હતી. ભરતજીએ ત્યાં શ્રીરામચન્દ્રજીને પોતાનું વસ્ત્ર બિછાવી દીધું એટલે તે ઉપર શ્રીરામચન્દ્રજી બિરાજ્યા. અને સર્વ લાઈઓ તેની સેવા કરવા લાગ્યા. ૩ હનુમાનજી નેત્રોમાં જળથી અને ગાત્રોમાં રોમાંચથી યુક્ત થઈને પ્રભુને પંજો કરવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! હનુમાનજીના જેવો શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિવાળો અને મોટાં ભાગ્યવાળો બીજો કોઈપણ ન ગણાય કે જે હનુમાનજીની પ્રીતિને તથા સેવકતાને શ્રીરામચન્દ્રજી પુનઃ પુનઃ શ્રીમુખથી વખાણુતા હતા. ૪

દોહા-તોહિ અવસર મુનિ નારદ, આયે કરતલ બીન ॥

ગાવન લાગે રામગુણ, કીરતિ સદા નવીન ॥ ૭૫ ॥

એ અવસરે હાથમાં વીણા લઈને શ્રી નારદજી આવ્યા. અને શ્રીરઘુનાથજીની સુંદર નવીન કીર્તિ ગાવા લાગ્યા. ૭૫

૧ અહિં એમ કહેવામાં આવે છે કે-પાર્વતીજીએ જે નવ પ્રશ્નો શ્રી સદાશિવજીને પૂછ્યાં હતાં તેઓ પૈકી ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તરો બાલકાંડમાં, પાંચમા પ્રશ્નો ઉત્તર અયોધ્યાકાંડમાં, છઠ્ઠા પ્રશ્નો ઉત્તર આંરણ્ય, કિષ્કિંધા તથા સુંદર એ ત્રણ કાંડોમાં, સાતમા પ્રશ્નો ઉત્તર લંકાકાંડમાં અને આઠમા પ્રશ્નો ઉત્તર આ ઉત્તરકાંડમાં રાજ્યાભિષેકના પ્રકરણુ સુધીમાં દેવાઈ ગયેલ છે. હવે પ્રજા સહિતરઘુવંશમણિ કિમિગવને નિજધામ । એ નવમા પ્રશ્નો ઉત્તર જે બાકી રહેલો છે. તે આ ચોપાઈમાં સમાપ્ત થઈ જાય છે. અહિં ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીએ વિચાર કર્યો છે કે-જો શ્રીરઘુનાથજીની પરમધામ યાત્રા સ્પષ્ટ રીતે લખવામાં આવશે તો તેથી ઉપાસક લોકોને વિપરીત પ્રતીતિ થશે. કેમકે તેઓ તો સર્વદા અયોધ્યામાં બિરાજતા શ્રીરામચન્દ્રજીનું ધ્યાન કરે છે. આ વિચારથી અહિં ગોસ્વામીશ્રીએ ગુપ્ત રીતે શ્રીરામચન્દ્રજીની પરમધામ યાત્રા લખી છે કે જ્યાં ઉપાસક લોકોની ઉપાસના પણ બની રહે અને પાર્વતીજીના નવમા પ્રશ્નો ઉત્તર પણ આવી જાય. આ ચોપાઈમાં ગૂઢાશય લેખ છે કે પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ ભરતજી-આદિ સર્વ સેવકોનો તથા સઘળા અયોધ્યાવાસીઓના સંસારરૂપી પરિશ્રમને ટાળીને અર્થાત્ તેઓને દિવ્ય ધામમાં પાઠવીને પોતે પણ નિર્વિકાર પરશ્રદ્ધમાં એકરૂપ થઈ ગયા. ‘અમરાઈ’ એ શિષ્ટ શબ્દ યોજવાનું કારણ એજ છે કે, ક્યાં શ્રવણ કરનારા લોકોને તથા ઉપાસક લોકોને વિયોગની કથાથી ખેદ ન થાય.

ચૌ૦—મામવલોકય પંકજલોચન, કૃપા વિલોકનિ શોચ વિમોચન ॥

નીલતામરસશ્યામ કામઅરિ, હૃદયકંજ મકરંદ મધુપહરિ ॥ ૧ ॥

યાતુધાનવરૂથ બલગંજન, મુનિસજ્જનરંજન અઘમંજન ॥

ભૂસુરનવશશિવૃન્દબલાહક, અશરણશરણ દીનજન ગાહક ॥ ૨ ॥

ભુજબલ વિપુલ ભારમહિ સ્વંદિત, સ્વર દૂષણ વિરાધ વધ પણ્ડિત ॥

રાવણારિ સુખ રૂપ ભૂપવર, જય દશરથ કુલ કુમુદ સુધાકર ॥ ૩ ॥

સુયશ પુરાણ વિદિત નિગમાગમ, ગાવત સુર મુનિ સન્ત સમાગમ ॥

કારુણીક બાલી મદ સ્વંદન, સર્વાવિધિ કુશલ કોશલામંડન ॥ ૪ ॥

કલિમલ મથન નામ મમતાહન, તુલસિદાસ પ્રભુ પાદિ પ્રણતજન ॥

હે પંકજલોચન ! કમળ સદશ નેત્રવાળા રઘુનાથજી ! કૃપા કરાક્ષથી મારા તરફ નિહાળો, આપનું કૃપાપૂર્વક જોવું તે સર્વ શોકોને દૂર કરનાર છે. હે શ્રીરામ ! આપનું શ્યામ કમળના સમાન શરીર છે. અને હે હરિ ! આપ શ્રી સદાશિવજીના હૃદય કમળના ભ્રમરછો. ૧ રાક્ષસોની સેનાના સમૂહોનો આપ નાશ કરનારા છો. અને મુનિ તથા સજ્જનોને આપ આનંદ દેવાવાળા છો. તથા પાપને દૂર કરવાવાળા છો. પ્રાદ્યભો કે જે નવીન ખેતીરૂપ છે, તેને માટે આપ જળથી ભરેલાં વાદળાંના વૃંદછો. અશરણને પણ આપ શરણ દેવાવાળા છો. અને દીનજનોના તો આપ આહુક છો. ૨ ભુજબલના બળથી આપ પૃથિવીનો ભાર ઉતારવાવાળા છો. ખર, દૂષણ અને વિરાધને મારવામાં ચતુરછો. આપ રાવણના શત્રુ, સુખના નિધાન સર્વોત્તમ રાજા છો. દશરથરાજાના કુળરૂપી કુમુદ (રાત્રિ વિકાશી કમળ)ને પ્રકુલિત કરવામાં આપ ચન્દ્રરૂપ છો. આપનો જય થાઓ. ૩ આપના સુયશ પુરાણ અને વેદ તથા શાસ્ત્રોમાં વિખ્યાત છે. અને તેને દેવતાઓ અને મુનિઓ સંતોના સમાગમમાં ગાયાં કરે છે. આપ દયાસાગર છો, વાલિનો મદ ખંડન કરવાવાળા છો. સર્વ પ્રકારે આપ કુશલ છો. અને કૌશલ પુરીના ભૂષણરૂપ છો. ૪ આપનું નામ કળિયુગનાં મમતા આદિ પાપોનું નાશ કરવાવાળું છે. અને હે પ્રભુ ! તુલસીદાસ કે જે દીનજન છે તેનું રક્ષણ કરનાર આપનું નામ છે.

દોહા—પ્રેમ સહિત મુનિ નારદ, વર્ણિ રામ ગુણગ્રામ ॥

શોભા સિન્ધુ હૃદય ધરિ, ગયે જહાં વિધિ ધામ ॥ ૭૬ ॥

નારદજી અત્યંત પ્રેમથી શ્રીરઘુનાથજીના ગુણગ્રામ ગાંધને શોભાના સાગરરૂપ શ્રીરઘુનાથને હૃદયમાં ધારણ કરીને પ્રદક્ષિણામાં આલ્યા ગયા. ૭૬

ચૌ૦—ગિરિજા મુનહ વિશદ યદ કથા, મૈ સર્વ કહી મોરિ મતિ યથા ॥

રામ ચરિત શતકોટિ અપારા, શ્રુતિ શારદા ન વરણે પારા ॥ ૧ ॥
 રામ અનન્ત અનન્ત ગુણાની, જન્મ કર્મ અગણિત નામાની ॥
 જલશીકર મોહરજ ગણિ જાદી, રઘુપતિ ચરિત ન વરણિ સિરાદી ॥૨॥
 વિમલકથા યહ હરિપદદાયિનિ, ભક્તિ હોઈ મુનિ અતિ અનપાયિનિ ॥
 ઉમા કહેઉં સોઈ કથા મુહાઈ, જો મુશુન્દ સ્વગપતિહિ મુનાઈ ॥ ૩ ॥
 કલુક રામગુણ કહેઉં વાણી, અવકા કહૈં સો કહહૂ ભવાની ॥
 મુનિ શુભ કથા ઉમા હરવાની, બોલી અતિ વિનીત મૃદુવાની ॥ ૪ ॥
 ધન્ય ધન્ય મૈ ધન્ય પુરારી, મુનેઉં રામગુણ ભવભયહારી ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! આ ઉલ્લખ કથા મેં મારી
 બુદ્ધિ અનુસાર તમને કહી સંભળાવી છે. શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર સો કરોડ
 અપાર છે. વેદ અને સરસ્વતિ પણ જેના વર્ણનના પારને પામી શકતાં નથી
 તે પછી બીજા તે શું વર્ણન કરી શકે તેમ છે. ૧ રામ અનન્ત છે. અને તેના
 ગુણ જન્મ અને કર્મ પણ અનન્ત છે. જળના કણ અને પૃથિવીની રજના ક-
 લની તે જે કોઈ કદાચ ગણના કરવા ધારે તે તેની ગણના કરી શકે તેમ
 છે; પરંતુ શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરિત્રને તે કોઈ પણ ગણી શકે તેમજ નથી. ૨
 આ ઉલ્લખ કથા હરિના ચરણોની પ્રીતિને આપવાવાળી છે. અથવા હરિપદ
 વૈકુંઠને તે આપવાવાળી છે. તે શ્રવણ કરવાથી ભગવાનમાં અચલ ભક્તિ થાય
 છે. હે પાર્વતી ! કાકલુશુંડજીએ જે કથા ભગવત્પારષદોત્તમ ગરૂડજીને સંભળાવી
 હતી, તે સર્વ મેં તમને કહી સંભળાવી. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીના અનંત ગુણો-
 માંથી થોડાક ગુણોનું વર્ણન મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. હે પાર્વતી ! હવે શું
 કહું તે કહો. આ પવિત્ર કથા શ્રવણ કરીને શ્રી પાર્વતીજી બહુજ પ્રસન્ન થયાં
 અને અતિ નમ્રતા પૂર્વક કોમળ વાણી બોલ્યાં કે,—“ હે ત્રિપુરારી ! સંસારના
 ભયને હરવાવાળા શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણાનુવાદ શ્રવણ કરવાથી હું ભાગ્યશાળી
 આમાં પણ વિશેષ ભાગ્યશાળી છું.

દોહા-તુમ્હરી કૃપા કૃપાયતન, અવ કૃતકૃત્ય ન મોહ ॥

જાનેઉં રામ પ્રભાવ પ્રમુ, ચિદાનન્દ સન્હોહ ॥ ૭૭ ॥

હે કૃપાસાગર ! આપની કૃપાથી હવે કૃતાર્થ થઈ ગઈ છું. હવે મોહ

* રામ મહિમ્નમાં લખે છે કે કવાચિદ્ ભૌમાન્વૈ ગણપતિ કણાન્કોડપિ ગતિ-
 માન્ તથા પારાપારોદકલવન્નયાત્વૈરઘુપતેઃ ક્વચિન્નક્ષત્રૌઘં વિપતિ ગણનાયાન્નિ
 પતિષ્ઠૈ ગુણાનાંતેપારંગમાચિતુ મલનૈવકુશલાઃ ॥

રહ્યા નથી. હે પ્રભો ! હવે મેં શ્રી રામના પ્રભાવને જાણ્યો. કે જે શ્રી રામ ચિદાનન્દના પાત્ર છે, અર્થાત્ પ્રજ્ઞાનન્દ રૂપ છે. અને પરમ પ્રેમથી પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૭

ચૌ૦—રામ ચરિત જે સુનત અઘાहीं, રસ વિશેષ જાના તિન્હ નાहीं ॥

જીવનમુક્ત મહા મુનિ જેઝ, હરિ ગુણ સુનત અઘાત ન તેઝ ॥ ૧ ॥

ભવસાગર ચહ પાર જો પાવા, રામકથા તાકહૈં દદ નાવા ॥

વિષયિન કહૈં પુનિ હરિ ગુણગ્રામા, શ્રવણસુખદ અરુ મનાવિશ્રામા ॥૨॥

શ્રવણવંત અસ કો જગમાहीं, જાહિ ન રઘુપતિ કથા સુહાहीं ॥

તે જડ જીવ નિજાતમવાતી, જિનહિં ન રઘુપતિકથા સુહાતી ॥ ૩ ॥

રામચરિત માનસ તુમ ગાઝા, મુનિ મૈ નાથ પરમ સુખ પાઝા ॥

તુમ જો કહી યહ કથા સુહાઈ, કાકભુશુન્ડિ ગરુડ પ્રતિ ગાઈ ॥ ૪ ॥

જે કોઈ શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરિત્ર સાંભળતાં તમ થાય તો તે પોતે ચરિત્રના વિશેષ રસને જાણતાજ નથી. એમ હું સમજીશું; કારણ કે જીવનમુક્ત મહામુનિ છે, તે પણ સદા ભગવાનના ગુણ શ્રવણ કરે છે. ૧ જે ભવસાગરથી પાર થવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેને તો શ્રી રઘુનાથજીની કથા દૈનૈકા-વહાણુ છે. અને જે વિષયી છે તેને તો હરિના ગુણાનુવાદ કાનોને સુખદાયક અને મનને વિશ્રામ દેવાવાળા છે. ૨ જેને રઘુનાથજીનું ચરિત્ર પ્યાડું નથી એવો જગતમાં કાનવાળો પુરૂષ કયો છે! જેને શ્રીરામની કથા પ્રિય ન લાગતાં વિષયવાસના પ્રિય લાગે છે તે મૂર્ખ જીવ પોતાના આત્માનો જ નાશ કરવાવાળો છે. x ૩ હે સ્વામી ! આપે રામચરિત્ર માનસ કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળીને બહુજ સુખ પ્રાપ્ત થયું છે. આપે જે આ સુંદર કથા કહી તે કાકભુશુંડજીએ ગરુડજીને સંભળાવી હતી. એ વિષે મને મહા સન્દેહ ઉત્પન્ન થયો ! ૪

દોહા૦—ચિરિત જ્ઞાન વિજ્ઞાન દદ, રામચરણ અતિ નેહ ॥

વાયસ તનુ રઘુપતિ ભગતિ, મોહિં પરમ સદેહ ॥ ૭૮ ॥

કાકભુશુંડજી કે જે કાગડાના શરીરવાળા છે, તેમને વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, દૃઢ વિજ્ઞાન, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં અત્યંત સ્નેહ અને રામચન્દ્રજીની ભક્તિ એ થવાં શી રીતે સંભવે? આ વિષયમાં મને પરમ સન્દેહ છે. ૭૮

ચૌ૦—નર સહસ્રમહૈં સુનહુ પુરારી, કોઝ ઇક હોઈ ધર્મ વ્રતધારી ॥

x નિવૃત્તતાર્થે રૂપગીયમાનાદ્ ભવૌષધાચ્છોભમનોભિરામાત્ ॥ કડત્તમશ્લોકગુણાનુવાદા ત્વુમાન્વિર ઉજેત વિનાપશુઘ્જાત્ ॥

ધર્મશીલ કોટિન મહં કોઈ, વિષય વિમુક્ત વિરાગરત હોઈ ॥ ૧ ॥

કોટિ વિરક્ત મધ્ય શ્રુતિ કહઈ, સમ્યક્જ્ઞાન સુકૃત કોડ લહઈ ॥

જ્ઞાનવન્ત કોટિન મહં કોઈ, જીવન્મુક્ત સુકૃત કોડ હોઈ ॥ ૨ ॥

તિનસહસન મહં સર્વ સુખસ્વાની, દુર્લભ બ્રહ્મનિરત વિજ્ઞાની ॥

ધર્મશીલ વિરક્ત અરુ જ્ઞાની, જીવન્મુક્તિ બ્રહ્મ પર પ્રાની ॥ ૩ ॥

સર્વતે સો દુર્લભ સુરરાયા, રામભક્તિરત ગત મદ માયા ॥

સો હરિભક્તિ કાક કિમિ પાઈ, વિશ્વનાથ મોહિ કહહુ બુઝાઈ ॥ ૪ ॥

હે સદાશિવજી ! હજારો મનુષ્યોમાં કોઈ એકાદ ધર્મ અને વ્રતને ધારણ કરવાવાળો થાય છે, અને કરોડો પુરુષોમાં કોઈ એકાદ જ ધર્મશીલ થાય છે. કે જે વિષયોથી વિમુક્ત અને વૈરાગ્યમાં પ્રીતિવાળો હોય છે. ૧ કરોડો વિરક્તો પૈકી યદ્યર્થ જ્ઞાન તો કોઈ એકાદને જ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ વેદ પણ કહે છે. અને કરોડ જ્ઞાનીઓ પૈકી કોઈ એક જ જીવન્મુક્ત હોય છે. જે ઉત્તમ રીતે શુદ્ધ થઈ જાય અને કર્મો છુટી જાય તે ૧ જીવન્મુક્ત કહેવાય છે. ૨ આવા હજારો જીવન્મુક્તમાં, બ્રહ્મમાં લીન વિજ્ઞાની તો કોઈક જ હોય છે અને તે દુર્લભ છે. ધર્મશીલ, જ્ઞાની, વિરક્ત, જીવન્મુક્ત અને બ્રહ્મપરાયણ એ સર્વ એક કરતાં એક ઉત્તમ છે, ૩ હે દેવતાઓના રાજા ! જે મદમાયા રહિત શ્રીરધુનાથજીની ભક્તિ કરે છે તેવો સર્વથી ઉત્તમ મળવો તો કઠિણ છે ૪ માટે હે વિશ્વનાથ ! કાગડાના શરીરવાળા કાકભુશુંડજીએ શીરીતે હરિભક્તિ સંપાદન કરી તે આપ મને સમજાવીને કહો. ૪

દોહા૦—રામપરાયણ જ્ઞાનરત, ગુણાગાર મતિ ધીર ॥

નાથ કહહુ કેહિ કારણ, પાવડ કાક શરીર ॥ ૭૯ ॥

હે નાથ ! એ કાકભુશુંડજી પ્રથમના અવતારથી જ રામભક્તિમાં તત્પર, જ્ઞાનમાં રૂચિવાળા, ગુણોના ઘરરૂપ, અને ધીર બુદ્ધિવાળા હતા, એમ જો કદાચ આપ કહો તો મારે બાણુવું જોઈએ કે ત્યારે એવા મહાત્માને કાગડાનું શરીર કેમ પ્રાપ્ત થયું. ૭૯

ચૌ૦—યહ પ્રભુચરિત પવિત્ર સુહાવા, કહહુ કૃપાલુ કાક કિમિ પાવા ॥

૧ સંસારમાં દેહ ધારણ કરીને પણ સંસારમાં મુક્ત છે કે જોને હર્ષ, શોક, દુઃખ, સુખ, હાનિ, લાભ, માતાપિતા, મિત્ર, શત્રુ, નિંદા અને સ્તુતિ-આદિ દેહાભિમાન નથી તે જીવન્મુક્ત છે.

૨ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે-મનુષ્યાણાં સદસેષુ કાશ્ચિદતતિ સિદ્ધયે । મતતામપિસિદ્ધાનાં કાશ્ચિન્માવેસિતત્ત્વતઃ ॥

તુમ કેહિમાંતિ સુના મદનારી, કહહુ મોહિં યહ કૌતુક ભારી ॥ ૧ ॥
 ગરુડ મહાજ્ઞાની ગુણરાશી, હરિસેવક અતિનિકટ નિવાસી ॥
 સો કેહિ હેતુ કાક સન જાઈ, સુની કથા સુનિ નિકર વિહાઈ ॥ ૨ ॥
 કહહુ કવન વિધિ ભા સમ્વાદા, દોડ હરિભક્ત કાક ઝરગાદા ॥
 ગૌરિ ગિરા સુનિ સરલ સુહાઈ, બોલે શિવ સાદર સુખ પાઈ ॥ ૩ ॥
 ધન્ય સતી પાવનિ મતિતોરી, રઘુપતિ ચરણ પ્રીતિ નહિ થોરી ॥
 સુનહુ પરમ પુનીત ઇતિહાસા, જો સુનિ હોઈ સકલ ભ્રમ નાશા ॥ ૪ ॥
 ઉપજહિ રામચરણ વિશ્વાસા, ભવનિધિ તર નર વિનહિ પ્રયાસા ॥

હે કૃપાળુ ! આ અતિ સુંદર અને પવિત્ર શ્રીરામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર કાગડાના બાણવામાં શી રીતે આવ્યું? અને હે કામદેવના શત્રુ ! આપે શી રીતે આ ચરિત્ર તેમની પાસેથી શ્રવણ કર્યું તે મને કહો. તે સાંભળવાની મને બહુજી જાણસા છે. ૧ ગરુડજી તો મહાજ્ઞાની, ગુણોના ભંડાર, નારાયણના સેવક અને વળી તેના બહુજી સમીપમાં રહેવાવાળા છે. છતાં તેમણે શા કારણથી અનેક સુનિયોની પાસે ન જતાં કાગડા પાસે જઈને કથા શ્રવણ કરી. ૨ અને એ સંવાદ શી રીતે થયો, બન્ને હરિભક્ત-કાગડો અને ગરુડ તેનો સમાગમ શી રીતે થયો? આવાં પાર્વતીજીનાં સરલ વચન શ્રવણ કરીને શ્રી સદાશિવજી સુખ પામી આદરપૂર્વક આ પ્રમાણે બોલ્યા કે-૩ હે સતી ! તમને ધન્ય છે. તમારી બુદ્ધિ મહા પવિત્ર છે. તમારી રઘુનાથજીના ચરણોમાં બહુજી પ્રીતિ છે. માટે જે શ્રવણ કરવાથી સકળ ભ્રમનો નાશ થઈ જાય છે તે પરમ પવિત્ર કથા શ્રવણ કરો. ૪ કે જેથી શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને મનુષ્ય વિના પ્રયાસે સંસાર સાગરને તરી જાય છે.

દોહા-એસે પ્રશ્ન વિહંગપતિ, કીન્હ કાકસન જાઈ ॥

સો સબ સાદર કહતહૌં, સુનહુ ઝમા ચિતલાઈ ॥ ૮૦ ॥

આણુંજ પ્રશ્ન વિહંગપતિ ગરુડજીએ કાકબુશુંડજી પાસે જઈને પુછ્યું. હવે તે સર્વ હું આદરપૂર્વક તમને કહું છું. માટે હે પાર્વતી ! મન લગાડી એકાંત ચિત્રથી શ્રવણ કરો. ૮૦

ચૌ-મૈં જિમિ કથા સુની ભવમોચનિ, સો પ્રસંગ સુનુ સુમુખિ સુલોચનિ ॥

પ્રથમ દક્ષગૃહ જવ અવતારા, સતી નામ તવ રહા તુમ્હારા ॥ ૧ ॥

દક્ષ યજ્ઞ તવ ભા અપમાના, તુમ અતિ ક્રોધ તજે તહૈં પ્રાના ॥

મમ અનુચરન કીન્હ મસ્ત્ર મંગા, જાનહુ તુમ સો સકલ પ્રસંગા ॥ ૨ ॥

તથા અતિશોચ ભયડ મન મોરે, દુઃખિત ભયડ વિયોગ પ્રિય તોરે ॥

મુન્દર ગિરિ વન સરિત તડાગા, કૌતુક દેશત ફિરૌં વિભાગા ॥ ૩ ॥

ગિરિ સુમેરુ ઉત્તર દિશિ દૂરી, નીલ શૈલ ઇક મુન્દર ભૂરી ॥

તામુ કનકમય શિશ્વર સુહાયે, ચારિ ચારુ મોરે મનભાયે ॥ ૪ ॥

તેહિપર ઇક ઇક વિટપ વિશાલા, વટ પીપર પાકરી રસાલા ॥

શૈલોપરિ મુન્દર સરસોહા, મણિ સોપાન દેશિ મન મોહા ॥ ૫ ॥

હે સુન્દર મુળવાળાં તથા નેત્રોવાળાં ! સંસારથી મુક્ત કરનારી આ કથાં જે પ્રકારે મેં શ્રવણ કરી હતી. તે પ્રસંગ પ્રથમ કહું છું તે શ્રવણ કરો. જ્યારે તમારો પ્રથમ દક્ષપ્રભુપતિને ત્યાં જન્મ થયો હતો અને તમારું સતી નામ હતું. ૧ જ્યારે દક્ષના યજ્ઞમાં મારું અપમાન થયું અને તમે ક્રોધથી ત્યાં તમારા શરીરનો ત્યાગ કર્યો. અને મારા અનુચરોએ આવીને દક્ષનો યજ્ઞ વિધ્વંસ કર્યો તે સર્વ પ્રસંગ તમે જાણો છો. ૨ હે પ્રિયા ! તે સમય મારા મનમાં બહુજ શોચ થયો. અને હું તમારા વિયોગમાં બહુજ દુઃખી થયો. અને તેથી સુંદર વનો, પર્વતો, નદીઓ અને તળાવો આદિ સ્થાનોમાં માત્ર કૌતુક જોતો જોતો ફરતો હતો. ૩ સુમેરુ પર્વતથી છેટે ઉત્તર દિશામાં એક અત્યંત સુંદર નીળ નામનો પર્વત છે. તેમાં શિખરો સુવર્ણનાં છે. તે ઘણુંજ સુંદર ચાર શિખર છે, તે મારા મનને બહુજ સારાં લાગ્યાં. ૪ એ શિખરોના ઉપર અનુક્રમે વડ, પીપળો, પીપર અને આંબો એ ચાર મોટાં વૃક્ષો છે. પર્વતના ઉપર સુંદર સરોવર છે. તેમાં પગથીયાં મણિનાં છે, તેને નિરખતાંની સાથેજ મન મોહ પામી જાય છે. ૫

દોહા૦-શીતલ અમલ મધુર જલ, જલજ વિપુલ બહુરંગ ॥

કૂજત કલરવ હંસગણ, ગુંજત નાના ભુંગ ॥ ૮૧ ॥

એ સરોવરમાં શીતલ, નિર્મળ અને મીઠું જળ ભરેલું છે. તેમાં નાના પ્રકારનાં રંગ બેરંગી કમળો ખીલી રહ્યાં છે જેના ઉપર સુંદર હંસો શબ્દ કરી રહ્યા હતા અને ભ્રમરાઓ ગુંજારવ કરી રહેલા હતા. ૮૧

ચૌ૦-તેહિ ગિરિ રુચિર વસૈ સ્વર્ગ સોઈ, તામુ નાશ કલ્પાંત ન હોઈ ॥

માયાકૃત ગુણ દોષ અનેકા, મોહ મનોજ આદિ અવિવેકા ॥ ૧ ॥

રહેડ વ્યાપિ સમસ્ત જગ માંહી, તેહિગિરિ નિકટ કબહૂં નહિ જાહી ॥

તહૈં વસિ હરિહિ ભજે જિમિ કાગા, સો મુન ઝમા સહિત અનુરાગા ॥ ૨ ॥

પીપર તરુતર ધ્યાન સો ધરઈ, જાપ યોગ પાકર તર કરઈ ॥

આંબ છાઈં કરિ માનસ પૂજા, તજિ હરિ ભજન કાજ નહિંદૂજા ॥ ૩ ॥
 વટતર કહ હરિકથા પ્રસંગા, આવહિં સુનહિં અનેક વિહંગા ॥
 રામચરિત વિચિત્ર વિધિ નાના, પ્રેમ સહિત કરુ સાદર ગાના ॥ ૪ ॥
 સુનહિં સકલ મતિ વિમલ મરાલા, વસહિં નિરંતર જો જેહિ કાલા ॥
 જવ મૈં જાઈ સો કૌતુક દેશા, ઊર ઉપજા આનન્દ વિશેષા ॥ ૫ ॥

એ મુંદર પર્વત ઉપર તે કાકભુશુંડળ વાસ કરે છે. કાલ્યાણે પણ તેનો નાશ થતો નથી. માયાના કરેલા અનેક ગુણ દોષ, મોહ, કામ અને અવિવેક-આદિ છે. ૧ તે સર્વ જો કે સકળ જગતમાં વ્યાપ્ત રહ્યા છે, છતાં પણ તે પર્વતની સમીપમાં કદિ પણ જતા નથી. હે પાર્વતી ! એ સ્થાનમાં નિવાસ કરીને કાકભુશુંડળ જે પ્રકારે નારાયણનું ભજન કરે છે, તે હું તમને કહું છું તે પ્રેમથી શ્રવણ કરો. ૨ પહેલા પોહોરમાં કાકભુશુંડળ પીપળાના આડ નિચે બેસીને સત્યયુગના ધર્માનુસાર ધ્યાન કરે છે. બીજે પોહોરે પીપરના આડ નિચે બેસી ત્રેતાયુગના ધર્માનુકૂળ જપ તથા યજ્ઞ કરે છે. ત્રીજા પોહોરમાં આંખાના આડ નિચે બેસી દ્વાપરયુગના ધર્માનુસાર માનસિક પૂજા કરે છે ? અને ચોથા પોહોરમાં વડના આડ નિચે કલિયુગના ધર્માનુસાર હરિકથા કહે છે. ૩ જે સમય વડના આડ તજે બેસીને રામ કથા કહે છે, તે સમય અનેક પક્ષીઓ તે કથા સાંભળવાને આવે છે. શ્રીરઘુનાથજીનાં જે કાંઈ વિચિત્ર ચરિત્ર છે. તેને પ્રેમ પૂર્વક કાકભુશુંડળ ગાય છે. ૪ ઉજ્જવળ મતિના હંસ કે જે સદા એ તળાવમાં વાસ કરે છે તે નિરંતર એ ચરિત્રોને શ્રવણ કરે છે. જ્યારે એ ત્યાં જઈને આ કૌતુક જોયું તો મારા હૃદયમાં બહુ આનંદ થયો. ૫

દોહા૦-તવ કહુ કાલમરાલ તનુ, ધરિ તહૈં કીન્હ નિવાસ ॥

સાદર મુનિ રઘુપતિ ચરિત, પુનિ આયઝૈં કૈલાસ ॥ ૮૨ ॥

હું પણ ત્યાં ઘણા સમય સુધી હંસનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને રહ્યો. આ પ્રકારે આદરથી શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરિત્ર શ્રવણ કરીને હું પાછો કૈલાસમાં આવ્યો આવ્યો. ૮૨

ચૌ૦-ગિરિજા કહેઝૈં સો સવ ઇતિહાસા, મૈં જેહિસમય ગયઝૈં સ્વર્ગપાસા ॥

અવસો કથા સુનહુ જેહિ હેતૂ, ગયઝ કાક પહૈં સ્વર્ગકુલકેતૂ ॥ ૧ ॥

જવ રઘુનાથ કીન્હ રણક્રીડા, સમુજ્જત ચરિત હોત મોહિં વ્રીડા ॥

ઇંદ્રજીત કર આપુ બંધાવા, ત્વં નારદ મુનિ ગરુડ પઠાવા ॥ ૨ ॥

બંધન કાટિ ગયઝ ઊરગાદા, ઉપજા હૃદય પ્રચળદ વિષાદા ॥

પ્રભુવન્ધન સમુક્ત બહુ ભાંતી, કરત વિચાર ઝગઝગારાતી ॥ ૩ ॥

વ્યાપક બ્રહ્મ વિરજ વાગીશા, માયા મોહ પાર પરમીશા ॥

સો અવતાર મુનેડ જગમાહી, દેખા સો પ્રભાવ કહુ નાહી ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! હું જે સમય કાકભુશુંડળ પાસે ગયો હતા. તે સર્વ કથા-
તો મેં તમને સાંભળાવી. અને હવે જે કારણથી ગરૂડળ, કાકભુશુંડળ પાસે
ગયા હતા. અને શી રીતે ત્યાં તે બંનેને વાણીવિનોદ થયો, એ કથા કહું
છું તે શ્રવણ કરો. ૧ જ્યારે શ્રીરામચન્દ્રજીએ યુદ્ધમાં રણકૌતુક કરેલાં હતાં. જે
ચરિત્રોનો વિચાર કરતાં લાજ આવે છે. એ ચરિત્રો એ છે કે જ્યારે મેઘનાદ
દ્વારા પોતે નાગપાસથી બંધાઈ ગયા હતા ત્યારે પ્રભુને તે નાગપાસથી બંધાયલા
જોઈને નારદજીએ નાગપાસ કાપવાને માટે ગરૂડળને મોકલ્યા. ૨ ગરૂડળ તો
આવીને સઘળાં બંધન કાપી ગયા; પરંતુ ગરૂડના મનમાં બહુજ ખેદ થયો.
શ્રીરઘુનાથજીને નાગપાસથી બંધાયા જોઈને ગરૂડળ નામા પ્રકારના વિચાર પો-
તાના મનમાં કરવા લાગ્યા. ૩ કે જે બ્રહ્મસ્વરૂપ, વ્યાપક અને વાણીના પતિ છે. માયા
મોહથી પરપરમ ઇશ્વર છે. તેનો અવતાર જગત્માં રઘુનાથજી રૂપે સાંભળ્યો;
તે આજ નજરે જોયા પરંતુ તેમાં કાંઈપણ પ્રભાવ મારા જોવામાં ન આવ્યો;
ને પોતે નાગપાસના બંધનને કાપી શક્યા નહિ જેથી બંધન કાપવા મારે
આવવું પડ્યું. ૪

દોહા—ભવવન્ધનસે છૂટહીં, નર જપિ જાકર નામ ॥

સ્વર્વ નિશાચર વાંધેઝ, નાગફાંસ સોઈ રામં ॥ ૮૩ ॥

જે ઇશ્વરના નામને જપીનેજ જીવ મહા કડિણ સંસારબન્ધનને કાપી
નાખે છે, તે ઇશ્વરને તુચ્છ રાક્ષસે નાગપાસમાં બાંધી લીધા, એ શી રીતે ઇ-
શ્વર થઈ શકે ! તેમનાં ઇશ્વરત્વ માટે અસંભવપણું જણાય છે. ૮૩

ચૌ—નાનાભાંતિ મનહિ સમુજાવા, પ્રકટ ન જ્ઞાન હૃદય ભ્રમછાવા ॥

સ્વેદ સ્વિન્ન મન તર્ક વઢાઈ, ભયડ મોહવશ તુમ્હરી નાઈ ॥ ૧ ॥

વ્યાકુલ ગયડ દેવઋષિ પાहीं, કહેસિ જો સંશય નિજ મન માहीं ॥

મુનિ નારદહિ લાગિ અતિદાયા, મુનુ સ્વગ પ્રબલ રામકી માયા ॥ ૨ ॥

જો જ્ઞાનિન્હ કર ચિત્ત અપહરઈ, બરિઆઈ વિમોહ વશ કરઈ ॥

જેહિ બહુ બાર નચાવા મોहीं, સો વ્પાપી વિહંગપતિ તોहीं ॥ ૩ ॥

મહામોહ ઉપજા મન તોરે, મિટાહિ ન વેગિ કહે સ્વગ મોરે ॥

ચતુરાનન પહૈં જાહુ સ્વગેશા, સોઈ કરંહુ જો હોહિ નિદેશા ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે અનેક વિચારો કરતા અને મનને સમજાવતા ગરૂડજી જતા હતા, પણ જ્ઞાન થયું નહિ. હૃદયમાં ભ્રમજ વ્યાપી ગયો. એટલી દુઃખી થઈ મનમાં તર્ક બુદ્ધિ પામતા, હે પાર્વતી ! તમારા સમાન ગરૂડજી પણ મોહ વશ થઈ ગયા. ૧ એટલે તો ગરૂડજી વ્યાકુલ થઈને નારદજી પાસે ગયા અને જે મનમાં સન્દેહ હતો, તે નારદજીને કહી સાંભળાવ્યો. ગરૂડજીનાં વચન સાંભળી નારદજીને તો બહુજ દયા ઉત્પન્ન થઈ. અને બોલ્યા કે-હે ગરૂડજી ! રઘુનાથજીની માયા મહા પ્રબળ છે. ૨ જે જ્ઞાનિયોનાં પણ ચિત્ત હરણ કરીને પરાણે અજ્ઞાન ના-વશ્ય કરીદે છે, જેણે મને પણ ઘણીવાર નચાવ્યો છે. હે ગરૂડજી ! તેજ માયા હાલમાં તમને પણ વ્યાપી છે. ૩ હે ગરૂડજી ! તમારા મનમાં મહા અજ્ઞાન ઉ-ત્પન્ન થયું છે. તે મારા કહેવાથી તુરત મટશે નહિ. એ માટે હે ગરૂડજી ! તમે બ્રહ્માજીની પાસે જાઓ. અને તે જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરે તે પ્રમાણે કરજો. ૪

દોહા-અસ કહિ ચલે દેવઋષિ, કરત રામગુણગાન ॥

હરિમાયા બલ વર્ણત, પુનિ પુનિ પરમ સુજાન ॥ ૮૪ ॥

આ પ્રમાણે કહીને દેવર્ષિ નારદજી શ્રીરઘુનાથજીના ગુણ ગાતા ગાતા અને વારંવાર નારાયણની માયાના બળનું વર્ણન કરતા કરતા આલ્યા જતા હતા; કેમકે નારદજી પરમ ચતુર છે. ૮૪

ચૌ-તવ સ્વર્ગપતિ વિરંચિપદ ગયઝ, નિજ સન્દેહ સુનાવત ભયઝ ॥

સુનિ વિરંચિ રામહિ શિરનાવા, સમુજિ પ્રતાપ પ્રેમ ઝર છાવા ॥ ૧ ॥

મનમહં કરહિ વિચાર વિધાતા, મયાવશ કવિ કોવિદ જ્ઞાતા ॥

હરિ માયાકર અમિત પ્રભાવા, વિપુલ બાર જો મોહિ નચાવા ॥ ૨ ॥

અગ જગમય જગ મમઝપજાયા, નહિ આશ્ચર્ય મોહ સ્વર્ગરાયા ॥

પુનિ બોલે વિધિ ગિરા સુહાર્દ, જાન મહેશ રામ પ્રમુતાઈ ॥ ૩ ॥

બૈનતેય શંકર પદ જાહૂ, તાત અનત પૂંછહુ જાનિ કાહૂ ॥

તહાં હોઈ તવ સંશય હાની, ચલા વિહંગપતિ સુનિ વિધિવાની ॥ ૪ ॥

નારદજીની આજ્ઞાથી ગરૂડજીએ બ્રહ્માજીની પાસે જઈને પોતાની શંકા નિવેદન કરી. તે સાંભળતાંની સાથેજ બ્રહ્માજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીને મસ્તક નમા-વ્યું. અને પ્રભુના પ્રતાપનું સ્મરણ કરતાં તો મનમાં અત્યંત પ્રેમ છાઈ ગયો. ૧ બ્રહ્માજી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-માયાના વશમાં કવિ, પાંડિત અને જ્ઞાની સર્વ છે. નારાયણની માયાનો પ્રભાવ અત્યંત છે. કે જે માયાએ મને પણ અનેકવાર નચાવ્યો છે. જાણવા છતાં પણ પાછો ભૂલી જાઉં છું. ૨ આ સ્થા-

વર જંગમાત્મક જગત્ પણુ માફજ ઉત્પન્ન કરેલું છે. ને હું મોહ પામું છું તો પછી ગરૂડજીને મોહ થાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બ્રહ્માજી સુંદર વાણી બોલ્યા કે-હે ગરૂડજી ! શ્રીસદાશિવજી, આદિદેવરામના મહાત્મ્યને સારી રીતે જાણે છે. ૩ માટે હે ગરૂડજી ! તમે શ્રીસદાશિવજીની પાસે ચાલ્યા જાઓ. આ બાબત શિવજી વગર બીજા કોઈને પૂછશે જ નહિ, તે દ્વારા તમારા સર્વ સન્દેહ નિવૃત્ત થઈ જશે. આવાં બ્રહ્માજીનાં વચન શ્રવણ કરી ગરૂડજી ત્યાંથી શિવજી પાસે જવા ચાલ્યા. ૪

દોહા-પરમાતુર સુવિહંગપતિ, તવ આવડ મમ પાસ ॥

જાત રહેઉં કુબેર ગૃહ, ઉમા રહેહુ કૈલાસ ॥ ૮૫ ॥

હે પાર્વતી ! ગરૂડજીતો મહા આતુરતાથી મારી પાસે આવ્યા. તે સમય તમે કૈલાસપર હતાં અને હું કુબેરજીને ઘેરજતો હતો. માર્ગમાંજ ગરૂડજી મળ્યા. ૮૫

ચૌ-તેઈ મમ પદ સાદર શિરનાવા, પુનિ આપુન સંદેહ મુનાવા ॥

સુનિ તાકર પુનીત મૃદુ વાણી, પ્રેમસહિત મૈં કહેઉં મવાની ॥ ૧ ॥

મિલેડ ગરુડ મારગ માહું મોહીં, કવનિ માંતિ સમુદ્ધાવો તોહીં ॥

જવ કલુકાલ કરિય સતસંગા, તવ યહ હોઈ મોહ ભ્રમ મંગા ॥ ૨ ॥

સુનિય તહાં હરિકથા સુહાઈ, નાનામાંતિ મુનિન્દ જો ગાઈ ॥

જોઈમહું આદિ મધ્ય અવસાના, પ્રભુ પ્રતિપાદ્ય રામ ભગવાના ॥ ૩ ॥

નિત હરિ કથા હોત જહું માઈ, પઠવૌં તોહિં સુનહુ તહું જાઈ ॥

જાઈહિ સુનત સકલ સન્દેહા, હોઈહિ રામચરણ દૃઢ નેહા ॥ ૪ ॥

ગરૂડજીએ આદરપૂર્વક મારા ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. અને પોતાનો સન્દેહ કહી સંભળાવ્યો. હે પાર્વતી ! ગરૂડજીની પ્રેમ સહ કોમળ વાણી સાંભળીને મેં પ્રેમપૂર્વક ગરૂડજીને આ પ્રમાણે વચનો કહ્યાં. ૧ હે ગરૂડજી ! તમે મને માર્ગમાં મળ્યા છો તેથી હું તમને શી રીતે સમજાવું. પણ તમે થોડો ઘણો સમય જ્યારે સત્સંગ કરશો ત્યારે તમારો સંશય દૂર થશે. ૨ મુનિ લોકોએ ભગવાનની કથા અનેક પ્રકારે ગાઈ છે. તે સત્સંગ કરી શ્રવણ કરો. એ કથા એવી છે કે તેના આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં શ્રીરઘુનાથજીનેજ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તે ભગવાન સર્વમાં રમી રહેલા છે. ૩ એ માટે ભાઈ ! જ્યાં હમેશાં ભગવાનની કથા થાય છે, જ્યાં હું તમને મોકલું છું ત્યાં જઈને તમે ભગવાનની કથા શ્રવણ કરો. તે કથા શ્રવણ થતાંની સાથેજ તમારા સર્વ સન્દેહ જશે, અને શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરણોમાં દૃઢ પ્રીતિ થશે. ૪

દોહા૦-વિનુ સતસંગ ન હરિકથા, તેહિ વિનુ મોહ ન ભાગ ॥

મોહ ગયે વિનુ રામપદ, હોઈ ન દદ અનુરાગ ॥ ૮૬ ॥

સતસંગ વગર નારાયણની કથા સાંભળવામાં આવતી નથી. અને તે કથા સાંભળવા વગર અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. અને જ્યાં સુધી અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી, ત્યાંસુધી શ્રીરામના ચરણોમાં દૃઢ પ્રીતિ થતી નથી. x ૮૬

ચૌ૦-મિલિહિ ન રઘુપતિ વિનુ અનુરાગા, કિયે યોગ જપ જ્ઞાન વિરાગા ॥

ઉત્તર દિશિ સુન્દર ગિરિ નીલા, તહૈં રહ કાકભુથુન્ડ સુશીલા ॥ ૧ ॥

રામભક્તિ પથ પરમ પ્રવીના, જ્ઞાની ગુણગૃહ વહુકાલીના ॥

રામકથા સોઈ કહૈં નિરન્તર, સાદર સુનિહિ વિવિધ વિહંગવર ॥ ૨ ॥

જાઈ સુનહુ તહૈં હરિગુણ ભૂરી, હોઈહિ મોહજનિત દુઃખ દૂરી ॥

મૈં જવ સવ તેહિ કહા બુઝાઈ, ચલે હાંપિં મમપદ શિર નાઈ ॥ ૩ ॥

તાતે ઉમા ન મૈં સમુજાવા, રઘુપતિકૃપા વર્મ સવ પાવા ॥

હોઈહિ કીન્હ કવહૈં અભિમાના, સો સ્વૈં ચહ કૃપાનિધાના ॥ ૪ ॥

કહુ તેહિતે પુનિ મૈં નહિ રાખા, સમ જાનૈં સમગ્રહી ભાખા ॥

પ્રભુમાયા વલવંત ભવાની, જાઈહિ ન મોહ કવન અસ જ્ઞાની ॥ ૫ ॥

યોગ, જપ, તપ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ગમે તે કરો પરંતુ પ્રેમ વગર કામની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ઉત્તર દિશામાં સુન્દર નીલ પર્વત છે, ત્યાં મહાશીલવાન કાકભુથુંડ રહે છે. ૧ રામભક્તિના માર્ગમાં પરમ ચતુર છે. જ્ઞાની અને ગુણોના તો ઘર છે. ઘણા સમયના છે. તે નિરંતર રામની કથા કહ્યા કરે છે. અને અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ તે કથાને જમથી સાંભળે છે. ૨ માટે તમે પણ ત્યાં જઈને નારાયણના અનેક ગુણ શ્રવણ કરશો તો મોહથી ઉત્પન્ન થએલું દુઃખ દૂર થઈ જશે. હે પાર્વતી! જ્યારે મેં આ સર્વ પ્રસંગ ગરૂડને સંભળાવ્યો એટલે તે મારા ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને આલ્યા. ૩ હે પાર્વતી! ગરૂડને મેં એ કારણથી સમજાવ્યા ન હતા કે ગરૂડને તે પ્રભુને નાગપાસથી છોડાવવાનું અભિમાન આવ્યું હતું તે અભિમાન ઉતારવાની પ્રભુની જે વિચારણા હતી તે વિચારણા મેં શ્રીરઘુનાથજીની કૃપાથી હૃદયમાં જાણી લીધી.

x શ્રુત્વાધર્મસ્વિજાનાતિ શ્રુત્વાત્યજતિ દુર્મતિ । શ્રુત્વાજ્ઞાન મવાપ્નોતિ શ્રુત્વા મોક્ષન્તુ ગચ્છતિ ॥ ૧ ॥

૧ આમ્નાયાભ્યસ્મનંઅરણ્યરૂદનંકૃચ્છ્રવતાનાન્વહં । મેતચ્છેદ્ ફલ્લાનિ પૂર્તિં વિષયં સર્વંદુતંભસ્મનિ । તીર્થાનામવગાહનાનિ ચ ગજ સ્નાનંધિનાયત્પદં । ઘ્રંદાંમોહસંસ્મૃતિવિ-
જયતે દેવસ્સ નારાયણઃ ॥ ૧ ॥

જેથી મેં વિચાર કર્યો કે જો હુંજ ગરૂડજીને સમજાવી દઈશ તો ગરૂડજીનું અભિમાન જશે નહિ. એ માટે પક્ષિરાજનો ભ્રમ કાગડા દ્વારા દૂર કરાવું તો તેનું અભિમાન નાશ પામે, એથી મેં તેને ન સમજાવતાં કાકલુશુંડજી પાસે મોકલ્યા. ૪ મેં જો કે તેનાથી જરાપણ અંતર રાખ્યું ન હતું; કેમકે પક્ષી પક્ષીની ભાષા સારી રીતે સમજી શકે, હે પાર્વતી! ભગવાનની માયા મહા પ્રબળ છે. તેથી જેને મોહ ન થયો હોય, એવો જગત્માં કોણ જ્ઞાની છે? અર્થાત કોઈ નથી. ૫

દોહા૦-જ્ઞાનીભક્ત શિરોમણિ, ત્રિભુવનપતિ કર યાન ॥

તાહિ મોહ માયા પ્રબલ, પામર કરહિં ગુમાન ॥ ૮૭ ॥

ગરૂડજી મહાજ્ઞાની, ભડતોમાં શિરોમણિ, અને ત્રિભુવનપતિ ભગવાન વિષ્ણુનું વાહન તેને પણ પ્રબળ માયાએ મોહ કર્યો. એવી પ્રબળ માયા સાથે જે કોઈ અભિમાન કરે તે મહા મંદબુદ્ધિ છે. ૮૭

શિવ ત્રિરંચિ કહૈં મોહઈ, કો હૈં વપુરા આન ॥

અસ જિય જાનિ મજહિં મુનિ, માયાપતિ ભગવાન ॥ ૮૮ ॥

એ માયા શિવ અને બ્રહ્મા-આદિને પણ મોહ પમાડે છે તો પછી બીજાની તે વાતજશી કરવી? એવું હૃદયમાં સમજીને મુનિલોકો માયાપતિ ભગવાનનું ભજન કરે છે. ૮૮

ચૌ૦-ગયડ ગરુડ જહૈં બસૈ મુશુળ્લી, મતિ અકુળ્લ હરિભક્તિ અસ્વળ્લી ॥

દેસિ શૈલ પ્રસન્ન મન મયડ, માયા મોહ શોકં ભ્રમ ગયડ ॥ ૧ ॥

કારિ તઢાગ મજ્જન જલપાના, વટતર ગયડ હૃદય હર્ષાના ॥

બુન્દ બુન્દ વિહંગ તહૈં આયે, મુનહિં રામકે ચરિત મુહાયે ॥ ૨ ॥

કથા અરમ્ભ કરૈ સો ચાહા, તાહી સમય ગયડ સ્વગનાહા ॥

આવત દેસિ સકલ સ્વગરાજા, હર્ષેડ વાયસ સકલ સમાજા ॥ ૩ ॥

અતિ આદર સ્વર્ગપતિ કર કીન્હા, સ્વાગત પૂછિ મુઆમન દીન્હા ॥

કારિ પૂજા સમેત અનુરાગા, મધુરવચન બોલેડ તબ કાગા ॥ ૪ ॥

કાકલુશુંડજી કે જેની તીવ્રગતિ છે તથા નારાયણની અખંડ ભક્તિ છે તેનો જે સ્થળે આશ્રમ હતો, ત્યાં શ્રીશિવજીની આજ્ઞાથી ગરૂડજી ગયા, તે પર્વતને જોતાંની સાથેજ ગરૂડજીનું મન પ્રસન્ન થઈ ગયું. અને માયા, મોહ, શોક તથા ભ્રમ વિગેરે સર્વ દૂર થઈ ગયાં. ૧ ગરૂડજી સરોવરમાં સ્નાન કરી, જળપાન કરીને હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈને વડના આડ તળે ગયા. તે સ્થળે મોટાં મોટાં હંસાદિકનાં ટોળાં શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરિત્ર શ્રવણ કરવાને માટે આવ્યાં હતાં. ૨ કા-

કલુશુંડળ કથા કહેવાનો વિચાર કરતાજ હતા, એ સમયેજ ગરૂડળ ત્યાં આવી પોહોચ્યા. ગરૂડળને આવતા જોઈ કાકલુશુંડળ સલાસહ બહુજ પ્રસન્ન થયા. ૩ કાકલુશુંડળએ ગરૂડળનો ઘણોજ આદરસત્કાર કરી કુશળ પૂછી બેસવાને સુન્દર આસન આપ્યું. અને પછી પૂજા કરીને ત્રેમથી કાકલુશુંડળ આ પ્રમાણે મધુર વચન બોલ્યા કે- ૪

દોહા૦—નાથ કૃતારથ મયડેં મૈ, તવ દર્શન સ્વગરાજ ॥

આયસુ હોઈ સો કરોં અવ, પ્રમુ આયહુ કેહિ કાજ ॥ ૮૯ ॥

હે સ્વામિન પક્ષીરાજ ! હું આજે આપનાં દર્શનથી કૃતાર્થ થઈ ગયો છું. આજ શામાટે આપનું પધારણું થયું છે તે કહો અને જે આજા હોય તે કરમાવો એટલે તે પ્રમાણે હું અનુસરું. ૮૯

સદા કૃતારથ રૂપ તુમ, કહ મૃદુ વચન સ્વગેશ ॥

જાકી અસ્તુતિ સાદરહિ, નિજ મુખ કીન્હ મહેશ ॥ ૯૦ ॥

આવાં કાકલુશુંડળનાં નમ્ર વચન શ્રવણ કરીને, ગરૂડળ કેમળ વચનથી કહેવા લાગ્યા કે—હે મહાશય ! આપ સદા કૃતાર્થરૂપજ છો; કારણ કે જેની સ્તુતિ પોતાના શ્રીમુખે શ્રીસદાશિવજીએ કહી છે. માટે તમે તો કૃતાર્થજ છો. ૯૦

ચૌ૦—મુનહુ તાત જોહિ કારણ આયડેં, સો સવ મયડ દર્શ તવ પાયડેં ॥

દેખિ પરમ પાવન તવ આશ્રમ, ગયડ મોહ સંશય નાના ભ્રમ ॥ ૧ ॥

અવ શ્રીરામકયા અતિ પાવનિ, સદા મુખદ દુઃખપુંજ નશાવનિ ॥

સાદર તાત મુનાવહુ મોહીં, બારબાર વિનવોં પ્રમુ તોહીં ॥ ૨ ॥

મુનત ગરુડકી ગિરા વિનીતા, સરલ સપ્રેમ મુખદ મુપુનીતા ॥

મયડ તામુ મન પરમ ઉછાહા, કહે લાગ રઘુપતિ ગુણગાહા ॥ ૩ ॥ ॥

પ્રથમહિ અતિ અનુરાગ ભવાની, રામચરિત સવ કહેસિ વચ્ચાની ॥

પુનિ નારદ કર મોહ અપારા, કહેસિ બહુરિ રાવણ અવતારા ॥ ૪ ॥

પ્રમુઅવતાર કથા પુનિ ગાઈ, પુનિ શિશુચરિત કહેસિ મન લાઈ ॥

ગરૂડળએ કહ્યું કે—હે તાત ! શ્રવણ કરો. જે કારણથી માફ આવવું થયું હતું, તે માફ કાર્ય તો આપનાં દર્શનથીજ સિદ્ધ થઈ ગયું. આપનો આ પરમ પવિત્ર આશ્રમ નિરખીને મારા મોહ, સન્દેહ અને અનેક ભ્રમ દૂર થઈ ગયા. ૧ હવે આપ શ્રીરામની પવિત્ર કથા કે જે સદા સુખદાયક અને દુઃખોના સમૂહનો નાશ કરનારી છે. તે કથા હે તાત ! હું આપને વારંવાર વિનવું કરી કહું છું કે, મને આદર પૂર્વક સંભળાવો. ૨ ગરૂડળની નીતિયુક્ત સરલ સુખદાયક પવિત્ર ત્રેમ ભરેલી વાણી શ્રવણ કરી, કાકલુશુંડળના મનમાં

બહુજ ઉત્સાહ થયો. અને શ્રીરઘુનાથજીના ગુણ વર્ણન કરવા લાગ્યા. ૩ શ્રીસ-
દાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી! પ્રથમ તો મહા પ્રેમથી રામચરિત્ર માનસનું
વર્ણન કર્યું. પછી નારદજીનો અપાર મોહ વર્ણન કરી, રાવણનો જન્મ થયાનું
વૃત્તાન્ત વર્ણન કર્યું. ૪ ત્યાર પછી શ્રીરઘુનાથજીના અવતારની કથા વર્ણન ક-
રીને તેના બાળચરિત્રનું પ્રેમપૂર્વક વર્ણન કર્યું.

દોહા૦—વાલચરિત્ર કહિ વિવિધ વિધિ, મન મહં પરમ ઉછાહ ॥

ઋષિ આગમન કહેસિ પુનિ, શ્રી રઘુવીર વિવાહ ॥ ૧. ॥

પોતાના ઇષ્ટદેવ બાળકરૂપ રામને જાણીને મહા ઉત્સાહસહ અનેક પ્રે-
કારે બાળચરિત્રનું વર્ણન કર્યું. અને ત્યારપછી રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રજીનું અયો-
ધ્યામાં આવાગમન વર્ણવી તે દ્વારા શ્રીસીતા અને રઘુવીર શ્રીરામચન્દ્રજીના
વિવાહનું વર્ણન કર્યું. ૯૧

ચૌ૦—વહુરિ રામઅભિષેક પ્રસંગા, પુનિ નૃપવચન રાજરસ મંગા ॥

પુરવાસિન કર વિરહ વિષાદા, કહેસિ રામ લક્ષ્મણ સંવાદા ॥ ૧. ॥

વિપિન ગવન કેવટ અનુરાગા, સુરસરિ ઉતરિ નિવાસ પ્રયાગા ॥

વાલ્મીકિ પ્રભુમિલન વચ્ચાના, ચિત્રકૂટ જિમિ વસ મગવાના ॥ ૨. ॥

સચિવાગમન નગર નૃપમરણા, મરતાગમન પ્રેમ અતિ વરણા ॥

કરિ નૃપક્રિયા સંગ પુરવાસી, મરત ગયે જહં પ્રભુ સુખરાસી ॥ ૩. ॥

પુનિ રઘુપતિ વહુવિધિ સમુજ્ઞાયે, લૈ પાદુકા અવધ ફિરિ આયે ॥

મરત રહનિ સુરપતિમુત કરણી, પ્રભુ અરુ અત્રિ મેંટ પુનિ વરણી ॥ ૪. ॥

ત્યાર પછી શ્રીરઘુનાથજીના રાજ્યાલિપેકની તૈયારીનું વર્ણન કર્યું. રાજા
દશરથના વચનથી રાજરસનું લંગ થવું, પુરવાસિઓનું વિરહ દુઃખ અને શ્રી-
રામલક્ષ્મણનો સમ્વાદ વર્ણન કર્યો. ૧ રઘુનાથજીનું વનગમન, નિષાદરાજનો
અવર્ણનીય પ્રેમ, ગંગાજી પાર થવું. અને પ્રયાગમાં રહેવું. ત્યારપછી વાલ્મીકિજી
અને પ્રભુ શ્રીરામજીનો સમાગમ અને ચિત્રકૂટમાં રઘુનાથજીના નિવાસના વૃ-
ત્તાન્તનું વર્ણન કર્યું. ૨ શ્રીરામચન્દ્રજીને વનમાં પોહોચાડી સુમંતનું અયો-
ધ્યામાં પાછું આવવું. મહારાજા દશરથને તે સમાચાર સુમંતે આપ્યા. અને તે-
થી એટલે રામચન્દ્રજીના વિયોગજન્ય દુઃખથી રાજાનું મરણ, ભરતજીનું આ-
વાગમન તથા તેનો અવર્ણનીય પ્રેમ વર્ણન કર્યો. ત્યારપછી મહારાજા દશર-
થની ઉત્તરક્રિયા કરી, પુરવાસિઓને સાથે લઈ ભરતજી સુખસાગર શ્રીરઘુના-
થજી પાસે આવ્યા તે સર્વ વર્ણન કર્યું. ૩ ત્યારપછી શ્રીરઘુનાથજીએ અનેક પ્ર-
કારે ભરતજીને સમજાવ્યા કે જેથી તે પાદુકા લઈને અયોધ્યામાં આવ્યા. ભ-

રતનનું તપસ્વીના વેષથી રહેવું અને પછી જ્યન્તની કરણી કહીને શ્રીરામની અને મહર્ષિઅત્રિના સમાગમનું વર્ણન કર્યું. ૪

દોશ૦—કહિ વિરાધ વધ જાહિ વિધિ, દેહ તજી શરભંગ ॥

ર્વાણ સુતીક્ષણ પ્રેમ પુનિ, પ્રમુ અગસ્ત્ય સતસંગ ॥ ૧૨ ॥

પછી વિરાધ રાક્ષસના વધનું વર્ણન કરી, શરભંગ ઋષિના દેહ ત્યાગની કથા કહી, સુતીક્ષણનો પ્રેમ વર્ણવીને અગસ્ત્યના સતસંગનું વર્ણન કર્યું. ૯૨

ઘૌ૦—કહિ દળકવન પાવનતાઈ, મૃધ મઝત્રી પુનિ તેઈ ગાઈ ॥

પુનિ પ્રમુ પંચવટી કૃતવાસા, મંજેડ સકલ મુનિન કર ત્રાસા ॥ ૧ ॥

પુનિ લક્ષ્મણ ઉપદેશ અનૂપા, શૂર્પણખા જિમિ કીન્હ કુરૂપા ॥

સર દૂષણ વધ બહુરિ વચ્ચાના, જિમિ સવ મર્મ દશાનન જાના ॥ ૨ ॥

દશકન્ધર મારીચ વત કહી, જેહિ વિધિ મર્મ સકલ તેઈ કહી ॥

પુનિ માયા સીતાકર દરણા, શ્રી રઘુવીર વિરહ કહુ વરણા ॥ ૩ ॥

પુનિ પ્રમુ મૃધક્રિયા જિમિ કીન્હા, વધિ કવંધ શવરિહિ ગતિ દીન્હા ॥

બહુરિ વિરહ વર્ણત રઘુવીરા, જેહિ વિધિ ગયડ સરોવર તીરા ॥ ૪ ॥

ત્યારપછી દંડક વનની પવિત્રતાનું વર્ણન કરી જટાયૂની મિત્રતાનું વર્ણન કર્યું. પછી પ્રભુનો પંચવટીમાં વાસ અને મુનિઓનાં દુઃખ દૂર કરવાની કથા વર્ણન કરી. ૧ લક્ષ્મણને જે સુંદર ઉપદેશ આપેલો તે વર્ણન કરી, પછી શૂર્પણખાના નાક કાન કાપ્યાની કથા કહી દેખાડી અને ખર, દૂષણ તથા ત્રિશિરાનો વધ અને જે પ્રકારે રાવણને ખળર થઈ તે સર્વ વર્ણન કર્યું, ૨ રાવણ અને મારીચનો વાર્તાલાપ જે પ્રકારે થયો તે કહીને પછી માયાની સીતાનું હરણ વર્ણન કરી શ્રીરઘુનાથજીનો વિરહ જરા વર્ણન કર્યો. ૩ ત્યારપછી જે પ્રકારે પ્રભુ જટાયૂની ક્રિયા કરીને કબંધને મારી, શવરીને મુક્તિ આપી તે પુનઃ રઘુનાથજીનો વિરહ વર્ણન કરતાં કરતાં જે પ્રકારે પંપા સરોવરને કિનારે ગયા તે સર્વ વર્ણન કર્યું. ૪

દોશ૦—પ્રમુ નારદ સમ્વાદ કહિ, મારુત મિલન પ્રસંગ ॥

પુનિ સુગ્રીવ મિતાઈ, બાલિ પ્રાણકર મંગ ॥ ૧૩ ॥

રામચન્દ્રજીનો નારદજી સાથે સંવાદ વર્ણન કરીને મહાવીરજીના મળવાનો પ્રસંગ વર્ણન કર્યો. ત્યારપછી રામ અને સુગ્રીવની મિત્રતા વર્ણન કરીને વાણિનું સુરપુર ગમન સંલખાવ્યું. ૯૩

કાપિહિ તિલક કરિ રામકૃત-શૈલ પ્રવર્ષણ વાસ ॥

વર્ણત વર્ષા શરદઋતુ, રામરોષ કાપિત્રાસ ॥ ૧૪ ॥

સુગ્રીવને રાજ્યતિલક, શ્રીરઘુનાથજીનો પ્રવર્ષણ પર્વતપર નિવાસ, વર્ષા તથા શરદઋતુનું વર્ણન કરતાં કરતાં જનકીજીના ખબર ન મળવાથી સુગ્રીવ-પર ક્રોધ કરવો અને કપિઓનું ભયભીત થવું. એ વર્ણન કર્યું. ૯૪

ચૌ-જેહિ વિધિ કપિપતિ કીશ પઠાયે, સીતા સ્વોજ સકલ દિશિ ધાયે ॥

વિવર પ્રવેશ કીન્હ જેહિ માંતી, કપિન બહોરિ મિલા સંપાતી ॥ ૧ ॥

મુનિ સબ કથા સમીરકુમારા, લાંઘત મયડ પયોધિ અપારા ॥

લંકા કપિપ્રવેશ જિમિ કીન્હા, પુનિ સીતહિં ધીરજ જિમિ દીન્હા ॥ ૨ ॥

બન ઉજારિ રાવણહિં પ્રવોધી, પુરદહિ લાંઘેડ બહુરિ પયોધી ॥

આયે કપિ સબ જહૈં રઘુરાઈ, વૈદેહીકી કુશલ સુનાઈ ॥ ૩ ॥

સેન સમેત યથા રઘુવીરા, ઉતરે જાડ વારિનીધિ તીરા ॥

મિલા વિભીષણ જેહિ વિધિ આઈ, સાગર નિગ્રહ કથા સુનાઈ ॥ ૪ ॥

જે પ્રકારે સુગ્રીવે વાનરાઓ મોકલ્યા. અને તે 'સર્વ જનકીજીના તપા-સાર્થ સર્વ દિશાઓમાં ગયા. તથા જે પ્રકારે તૃષા લાગવાથી તથા માર્ગ ભૂલી જવાથી શુક્રમાં પ્રવેશ તથા સંપાતિનું મળવું તેનું વર્ણન કર્યું. ૧ સંપાતિદ્વારા જનકીજીના અશોકવાદીમાં રહેવાના સમાચાર શ્રવણ કરી મહાવીરજી સમુદ્ર ઉ-દ્ધાંધી ગયા. અને તેણે, સુરસા, સિંહિકા અને લંકિનીનું દમન કરી જે પ્રકારે રાત્રે લંકામાં પ્રવેશ કરી વિભીષણને મળ્યા અને જનકીજીને ધિરજ આપી. ૨ અશોકવાડિ ઉજડ કરી, રાવણને સમજાવી, લંકા ખાળી, પુનઃ સાગર ઉદ્ધાંધી, સર્વ વાનરાઓ સહુ આવીને શ્રીરઘુનાથજી પાસે આવીને જનકીજીની કુશલ સં-ભળાવી. ૩ જનકીજીના સમાચાર સાંભળી જે પ્રકારે સેનાસહુ શ્રીરઘુનાથજી સા-ગરને કિનારે ઉતર્યા. અને જે પ્રકારે રાવણે લાત મારવાથી વિભીષણ આવીને મળ્યા તે સહુ સાગરનો નિગ્રહ અને અભિમાન ભંગ કરવાની કથા સંભળાવી. ૪

દોહા-સેતુ બાંધિ કપિ સેન જિમિ, ઉતરે સાગર પાર ॥

ગયો ઘશીઠી વીરવર, જ્યહિવિધિ બાલિકુમાર ॥ ૧૫ ॥

સેતુ બાંધી શ્રીસદાશિવજીની સ્થાપના કરી જે રીતે સાગરથી પાર ઉ-તર્યા, અને શુકામ કર્યા પછી વીરશ્રેષ્ઠ વાલિકુમાર દ્વત બનીને રાવણને સમજા-વવા ગયેલા તે કથા પણ કહી દેખાડી. ૯૫

નિશિચર કીશ લહાઈ, વર્ણેસિ વિવિધ પ્રકાર ॥

કુમ્ભકર્ણ ઘનનાદ કર, બલ પૌરુષ સંહાર ॥ ૧૬ ॥

રાક્ષસો અને વાનરાઓની લડાઈ અનેક પ્રકારે વર્ણન કરી, કુમ્ભકર્ણ અને મેઘનાદનું બળ તથા પુરુષાર્થ વર્ણન કરી તેના સંહારનું વર્ણન કર્યું. અને મે-

ધનાદના મરણથી દેવતા પ્રસન્ન થયા તે પણ વર્ણન કર્યું. ૯૬

ચૌ૦—નિશિચર નિકર મરણ વિધિ નાના, રઘુપતિ રાવણ સમર વસ્તાના ॥

રાવણ વધ મન્દોદરિ શોકા, રાજ્ય વિભીષણ દેવઅશોકા ॥ ૧ ॥

સીતા રઘુપતિ મિલન બહોરી, સુરન કીન્હ અસ્તુતિ કર જોરી ॥

પુનિ પુષ્પક ચઢિ સીય સમેતા, અવધ ચલે પ્રમુ કૃપાનિકેતા ॥ ૨ ॥

જોહિ વિધિ રામ નગર નિયરાયે, વાયસ વિશદ ચરિત સબ ગાયે ॥

કહોસિ બહોરિ રામઅભિષેકા, પુરવર્ણન નૃપનીતિ અનેકા ॥ ૩ ॥

કથા સમસ્ત મુશુંડ વસ્તાની, જો મૈં તુમ સન કહા ભવાની ॥

સુનિ સબ રામકથા ગુણગાદા, કહત વચન મન પરમ ઉલાદા ॥ ૪ ॥

રાક્ષસોનું અનેક પ્રકારે મરણ વર્ણન કરી રામ અને રાવણનું યુદ્ધ વર્ણન કર્યું. પછી રાવણનું મરણ, મન્દોદરીનો શોક, વિભીષણનો રાજ્યાભિષેક, અને દેવતાઓનું શોક રહિત થવું. ૧ સીતાજી અને શ્રીરઘુનાથજીનું મળવું. દેવતાઓએ હાથ જોડી સ્તુતિ કરવાનું વર્ણન કર્યું. પછી પુષ્પક વિમાનમાં બેસી જાનકીજી સહ કૃપાસાગર પ્રભુ જે પ્રકારે અયોધ્યા તરફ પધાર્યા તે સર્વ વર્ણન કર્યું. ૨ જે પ્રકારે શ્રીરામચન્દ્રજી અયોધ્યામાં પધાર્યા તે સર્વ ઉજ્જવળ ચરિત્ર ગરૂડજી પાસે કાકભુશુંડજીએ વર્ણન કર્યું. શ્રીરઘુનાથજીને રાજ્ય-સિંહાસનની પ્રાપ્તિ, પુરનું વર્ણન અને રાજનીતિ એ સર્વનું વર્ણન કર્યું. ૩ શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે—હે પાર્વતી! જે કથા મેં તમારી પાસે વર્ણન કરી હતી, તેજ સર્વ કથા કાકભુશુંડજીએ ગરૂડજી પાસે વર્ણન કરી. આ પ્રકારે ગરૂડજી શ્રી રઘુનાથજીની કથા સાંભળીને પ્રસન્ન થયા અને મનમાં અત્યંત ઉત્સાહથી કહેવા લાગ્યા કે—૪

સો૦—ગયડ મોર સન્દેહ, સુનેડૈં સકલ રઘુપતિ ચરિત ॥

ભયડ રામપદ નેહ, તવ પ્રસાદ વાયસતિલક ॥ ૨ ॥

મોહિં ભયડ અતિ મોહ, પ્રમુબંધન રણ મહૈં નિરસિ ॥

ચિદાનન્દ સન્દોહ, રામ વિકલ કારણ કવન ॥ ૩ ॥

શ્રીરઘુનાથજીનાં સકળ ચરિત્ર શ્રવણ કરીને હવે મારો સર્વ સદેહ જતો રહ્યો. અને શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રેમ થયો. પરન્તુ હે કાકકુળતિલક ! હું આપનીજ કૃપાથી સંશયહીન થયો છું. ૨

શ્રીરઘુનાથજીને રણમાં નાગપાસથી બંધાયલા જોઈને મને બહુજ ભ્રમ થયો હતો કે—જે સદા આનંદપાત્ર છે, તેજ ભગવાન વ્યાકુળ થઈ ગયા તેનું કારણ શું ? ૩

ચૌ૦—દેખિ ચરિત અતિ નર અનુહારી, મયડ હૃદય મમ સંશય ભારી ॥

સો ભ્રમ અવ મૈં હિત કરિ માના, કીન્હ અનુગ્રહ કૃપાનિધાના ॥ ૧ ॥

જો અતિ આતપ વ્યાકુલ હોઈ, તરુછાયા સુખ જાગે સોઈ ॥

જો નહિં હોત મોહ અતિ મોહીં, મિલિતેડેં તાત કવનિ વિધિ તોહીં ॥૨॥

મુનિતેડ કિમિ હરિકથા સુહાર્દ, અતિ વિચિત્ર સર્વવિધિ તુમ ગાર્દ ॥

નિગમાગમ પુરાણ મત ણહા, કહાર્દિ સિદ્ધ મુનિ નહિં સન્દેહા ॥ ૩ ॥

સન્ત વિશુદ્ધ મિલાર્દિ પુનિ તેહી, ચિતવાર્દિ રામકૃપા કરિ જેહી ॥

રામકૃપા તવ દરશન મયજ, તવ પ્રસાદ મમ સંશય ગયજ ॥ ૪ ॥

આ પ્રકારે અત્યંત મનુષ્યોના સમાન ચરિત્ર જોઈને મારા હૃદયમાં મહા સંદેહ થયો. તે ભ્રમ હવે આજ મેં હિતકારી બાણ્યો. કૃપાનાથ શ્રીરઘુનાથજી મારા ઉપર બહુજ દયા કરી. ૧ જે ઘણીજ ગરમીમાં તાવથી વ્યાકુલ થઈ બે-યછે. તેજ વૃક્ષની શીતલ છાયાના મુખને જાણે છે. માટે જો મને અજ્ઞાન ન થયું હોત તો હે તાત ! હું તમને કયા પ્રકારે મળી શકત અર્થાત્ તમારી સાથે સત્સંગ શી રીતે થવા પામત? ૨ આ શોભાયમાન નારાયણની કથા શી રીતે સાંભળવા પામત? આ અતિ પવિત્ર કથા તમે અનેક પ્રકારે વર્ણવી છે. વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણોનો પણ એજ મત છે. એથી સિદ્ધ મુનિ કહે છે તેમાં સંશય નથી. ૩ જેના ઉપર શ્રીરઘુનાથજી કૃપા કરી દૃષ્ટિ કરે છે તેનેજ શુદ્ધ ચિત્ત સંત મહાત્મા મળે છે. અને શ્રીરામની કૃપાથીજ તમારાં દર્શન થયાં છે. અને તમારી દયાથીજ સર્વ સન્દેહ દૂર થઈ ગયા છે. ૪

દોહા૦—મુનિ વિહંગપતિ વાણી, સહિત વિનય અનુરાગ ॥

પુલક ગાત લોચન સજલ, મન હર્ષે અતિ કાગ ॥ ૧૭ ॥

આ પ્રકારે ગરૂડજીની વિનય અને અનુરાગ યુક્ત વાણી સાંભળીને કા-કબુશુંડજીના નેત્રોમાં જળ સરાઈ આવતાં શરીરમાં રૂંવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં અને મનમાં બહુજ પ્રસન્ન થયા. ૯૭

શ્રોતા સુમતિ મુશીલ શુચિ, કથા રસિક હરિદાસ ॥

પાઈ ઉમા યહ ગોપ્ય મત, સજ્જન કરાર્દિ પ્રકાસ ॥ ૧૮ ॥

જે સમયમાં ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પવિત્ર શ્રોતા ભગવાન્ના દાસ મળેછે. તે સમય હે પાર્વતી ! સજ્જન મુશ્કેલ શુભ મત પણ તેઓ પાસે પ્રકાશ કરી દેછે. ૯૮

વૌ૦—બોલેડ કાગબુશુંડ બહોરી, નભગનાથ પર પ્રીતિ ન ધોરી ॥

સર્વવિધિ નાથ પૂજ્ય તુમ મેરે, કૃપાપાત્ર રઘુનાયક કેરે ॥ ૧ ॥

તુમહિ ન સંશય મોહ ન માયા, મોપર નાથ કીન્હ તુમ દાયા ॥

પઠૈ મોહ મિસુ સ્વગપતિ તોહીં, રઘુપતિ દીન્હ બઢાઈ મોહીં ॥ ૨ ॥

તુમ નિજમોહ કહા સ્વગસાંઈ, સો નહિં કહુ આશ્ચર્ય ગુસાંઈ ॥

નારદ શિવ વિરંચિ સનકાદી, જે મુનિનાયક આતમવાદી ॥ ૩ ॥

મોહ ન અંધ કીન્હ કેહિ કેહી, કો જગ કામ નચાવ ન જેહી ॥

તૃષ્ણા કેહિ ન કીન્હ વૌરાહા, કેહિકે હૃદય ક્રોધ નહિં દાહા ॥ ૪ ॥

ગરૂડજીના ઉપર અત્યંત પ્રેમને લીધે વળી પણ કાકજીશુંડજી કહેવા લા-
ગ્યા કે, હે નાથ ! આપ સર્વ પ્રકારે મારા પૂજ્ય છે અને શ્રી રઘુનાથજીના કુ-
પાપાત્ર છે. ૧ આપને સંશય, મોહ કે માયા કાંઈપણ નથી, આપ તો કેવળ
મારા ઉપર અનુગ્રહ કરવાને માટે જ પધારેલા છે. હે ગરૂડજી ! મોહના નિ-
મિત્તથી આપને મોકલીને શ્રી રઘુનાથજીએ મને મોટામ આપીછે. ૨ હે ગરૂડજી !
આપને આ આપનો મોહ સંભળાવ્યો છે, તેમાં કાંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. કારણ
કે નારદજી, શ્રી શિવજી, બ્રહ્માજી અને સનકાદિક જે મુનિશ્રેષ્ઠ આત્મજ્ઞાની છે.
૩ તેઓને પણ માયા મોહિત કરી નાખેછે. જગત્માં મોહ કેને કેને આ-
ધળા કર્યા નથી ? અર્થાત્ સવને મોહ થયો છે. અને જગત્માં એવો કોણ છે
કે જેને કામે ન્યાવ્યો નથી, અર્થાત્ કામ પણ સવને વ્યાપેલ છે. તૃષ્ણાએ
કેને ઉન્મત્ત કરેલ નથી અને ક્રોધે કેના હૃદયમાં દાહ કર્યો નથી. ૪

દોહા-જ્ઞાની તપસ શૂર કવિ, કોવિદ ગુણ આગાર ॥

કેહિકે લોભ વિઢંબના, કીન્હ ન યહ સંસાર ॥ ૧૧ ॥

આ સંસારમાં જ્ઞાની, તપસ્વી, શૂર, કવિ અને પંડિત-આદિમાં એવો
કોણ ગુણોનું સ્થાન છે કે જેને લોભે વિઢંબના-ચાળા કરાવ્યા નથી. ૯૯

શ્રીમદ વ્રક ન કીન્હ કેહિ, પ્રભુતા બધિર ન કાહિ ॥

મૃગનયનીકે નયનશર, કો અસ લાગુ ન જાહિ ॥ ૧૦૦ ॥

લક્ષ્મીના મહે કેને વક કસ્યા નથી ? અને પ્રભુતાએ કેને બહેરા કર્યા
નથી ? અર્થાત્ અધિકાર પામીને સર્વ કોઈ કોઈની વાત સાંભળતું જ નથી.
અને એવો કોણ છે કે જેને મૃગનયની સ્ત્રીનાં નેત્રનાં જાણે વીધ્યો નથી. ૧૦૦

ચૌ-ગુણકૃતસન્નિપાત નહિં કેહી, કો ન માન મદ વ્યાપેડ જેહી ।

યૌવનજ્વર કેહિં નહિં બલકાવા, મમતા કેહિકર યશ ન નશાવા ॥

મત્સર કાહિ કલંક ન લાવા, કાહિ ન શોકસમીર ડોલાવા ।

ચિંતાસાંપિનિ કાહિ ન સ્વાયા, કો જગ જાહિ ન વ્યાપી માયા ॥

કીટ મનોરથ દારુ શરીરા, જેહિ ન લાગુ ઘુન કો અસ ધીરા ।

મૃત વિત લોક ઈષણા તીની, કેહિકી મતિ ઇન્હકૃત ન મલીની ॥

યહ સબ માયાકૃત પરિવારા, પ્રબલ અમિતકૌ વરણે પારા ।

શિવ ચતુરાનન દેસિ હરાહી, અપરજીવ કેહિ લેસે મારી ॥

ઉત્તમ ગુણ પામીને સન્નિપાત કોને થયો નથી? અર્થાત્ ઉત્તમ ગુણ પ્રાપ્ત થયા છતાં કોણ સાવધાન રહે છે. માનનો તથા મદનો ત્યાગ કરીને કોણે જીવન ગાળ્યું છે? યૌવનરૂપી જ્વરે કોને ઉન્મત્ત કર્યા નથી? અને મમતાએ કોના યશનો નાશ કર્યો નથી? ૧ અભિમાને કોને કલંક યુક્ત કરેલ નથી? શોકરૂપી પવને કોને ડોલાવી નાખ્યો નથી? ચિંતારૂપી સર્પિણીએ કોને ખાધા નથી? અને જગત્માં એવો કોણ છે? કે જેને માયા વ્યાપી નથી; અર્થાત્ સર્વને માયા વ્યાપી છે. ૨ મનોરથ છે તે મનના કોડા છે, શરીર લાકડાં સમાન છે. એવો કોણ ધિરજવાન છે કે જેને મનોરથ રૂપી ધૂન લાગી નથી. પુત્રેષણા, વિત્તેષણા અને લોકેષણા—પુત્ર, ધન અને પરલોક એ ત્રણ ઇચ્છા છે. એવો કોણ છે કે જેની મતિ આ ત્રણ ઇચ્છાએ મલીન કરી નથી. ૩ આ સર્વ માયાનું કુટુમ્બ મહા પ્રબળ અને અસંખ્ય છે. તેના પારનું વર્ણન કોણ કરી શકે તેમ છે? જે માયાથી બ્રહ્મા અને શ્રીસદાશિવજી પણ ડરે છે, તો પછી અન્ય જીવ તે શી ગણનામાં જ છે. x ૪

દોહા—વ્યાપિ રહ્યો સંસાર મહૈ, માયાકટક પ્રચણ્ડ ॥

સેનાપતિ કામદિષ્ટ, દમ્ભ કપટ પાષણ્ડ ॥ ૧૦૧ ॥

આ સંસારમાં માયાનું પ્રચન્ડ સૈન્ય વ્યાપ્ત થઈ રહેલું છે. કામ—આદિ ભટ તે સૈન્યના યોદ્ધા છે અને દંભ તથા પાષાંડ આદિ સર્વ સેનાપતિ છે. ૧૦૧

સો દાસી રઘુવીરકી, સમુઝૈ મિથ્યા સોપિ ॥

હુટૈ ન રામકૃપા બિનુ, નાથ કહૌ પ્રણ રોપિ ॥ ૧૦૨ ॥

તે માયા શ્રીરઘુનાથજીની દાસી છે. અને શોચવા તથા સમજવામાં મિથ્યા છે. હે નાથ ! આ વાત હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છું કે—રામની કૃપા વગર માયા છૂટતીજ નથી. ૧૦૨

ચૌ—સો માયા સવ જગદિ નચાવા, જાસુ ચરિત લલિત કાહુ ન પાવા ।

સોઈ પ્રભુ બ્રૂવિલાસ સ્વગરાજા, નાચ નટી ઇવ સહિત સમાજા ॥

સોઈ સચ્ચિદાનન્દ ઘનશ્યામા, અજ વિજ્ઞાન રૂપ ગુણધામા ।

x બ્રહ્મેન્દ્રરૂઢમુનિમોહનશીલ લોલાં માયાપરં સમાધિગમ્ય પરમ્યવિષ્ણોઃ ॥

અર્થાત્ આ માયા ભગવાન વિષ્ણુની છે. તેથી પરા કહેવાય છે. બ્રહ્મા, ઈન્દ્ર અને શિવ તથા સમસ્ત મુનીશ્વરોને મોહ કરવાવાળી અને અંધાર છે.

વ્યાપક બ્રહ્મ અલંકર અનન્તા, અલિલ અમોઘ એક ભગવન્તા ॥

અગુણ અદમ્ભ ગિરા ગોતીતા, સમદર્શી અનવઘ અજીતા ।

નિર્ગુણ નિરાકાર નિર્મોહા, નિચ નિરંજન સુખ સંદોહા ॥

પ્રકૃતિપાર પ્રભુ સર્વ ઝરવાસી, બ્રહ્મ નિરીહ વિરજ અવિનાશી ।

યહાં મોહકર કારણ નાહી, રવિસમ્મુખ તમ કવહુ ન જાહી ॥

જે માયાએ અખિલ જગત્ને નચાવી નાખ્યું છે. અને જેનું ચરિત્ર કો-
ઈને પણ મળ્યું નથી; અર્થાત્ તેના ભેદને કોઈ પણ પામ્યા નથી. હે ગરુડ-
જી ! તેજ માયા પ્રભુની ભ્રમરના વિલાસ-હેરવવાથીજ સમાજસહ્ય એટલે કે
કામાદિ સહિત નટીના સમાન નાચે છે. ૧ તેજ સત્-ચિત્-આનંદરૂપ ધનશ્યામ
છે. જીવ આનંદ માયા તેના ધન અર્થાત્ તેને વરસાવવાવાળા અજ માયા રહિત
રૂપ, ગુણ અને વિજ્ઞાનના ધામ, સર્વત્ર વ્યાપક, બ્રહ્મ, ખંડ રહિત અનન્ત છે,
અખિલ સમ્પૂર્ણરૂપ અમોઘ એક ભગવાંન છે. ૨ ગુણ રહિત, દંભ રહિત, વાણીથી
અને ઇન્દ્રિયોથીપર, સમદર્શી, દુષણ રહિત. અજીત, મમતા રહિત, આક્રમ-
રહિત, મોહ રહિત, નિરંજન સ્વરૂપ સુખના પાત્ર છે. ૩ પ્રકૃતિથીપર પ્રભુ સ-
ર્વના હૃદયમાં વાસ કરે છે. બ્રહ્મરૂપ ચેષ્ટા રહિત છે, રોગ રહિત અવિનાશી છે.
પરમાત્માના પ્રસંગમાં મોહનું કાંઈ કારણ નથી. જેમ સૂર્યના સન્મુખ અંધકાર
જતો નથી તેમ પરમાત્મા સન્મુખ મોહ જઈ શકતોજ નથી. ૪

દોહા-મક્તહેતુ ભગવાન પ્રભુ, રામ ધરેડ તનુ ભૂપ ॥

કિયે ચરિત પાવન પરમ, પ્રાકૃતનર અનુરૂપ ॥ ૧૦૨ ॥

રામ ભગવાન ભડોતોને જ માટે મનુષ્યરૂપ ધારણ કરે છે. અને મનુષ્ય
રૂપ ધારણ કરીને પરમ પવિત્ર ચરિત્ર સાધારણ રાજાઓના સમાન કરે છે. અને
તેમાં પડિતો પણ મોહિત થઈ જાય છે. ૧૦૩

યથા અનેકન વેષ ધારિ, નૃત્ય કરૈ નટ કોઈ ॥

જોઈ જોઈ ભાવ દિશાવૈ, આપુન હોઈ ન સોઈ ॥ ૧૦૪ ॥

જેમ કે કોઈ નટ અનેક વેષ ધારણ કરીને નૃત્ય કરે છે, અને રૂપના
અનુસાર તે તે સર્વ ભાવ દર્શાવે છે, પરંતુ પોતે તે થઈ જતો નથી. નાચતું
અને ભાવ દેખાડવો એ નટનું કામ છે. પરંતુ જેનો ભાવ દેખાડે છે તેનું તે
કામ નથી. ૧૦૪

ષૌ-અસ રણુપતિ લીલા ઝરગારી, દનુજવિમોહન જનસુખકારી ।

જો મતિમલિન વિષયવશ કામી, પ્રભુપર મોહ ધરહિં રૂપિ સ્વામી ॥

૧ દૈવીરૂપા ગુણમયી મમમાયા દુરત્યયા મામેવયે પ્રપંચન્તે માયામેનાતરંતિતે ॥

નયનદોષ જાકહૈં જવ હોઈ, પીતવર્ણ શશિ કહૈં કહુ સોઈ ।
 જવ જેહિ દિગ્ભ્રમ હોઈ સ્વગેશા, સો કહ પશ્ચિમ ઝગેડ દિનેશા ॥
 નૌકારૂઢ ચલત જગ દેશા, અચલ મોહવશ આપુહિ લેશા ।
 બાલક ભ્રમહિં ન ભ્રમહિં મૃહાદી, કહહિં પરસ્પર મિથ્યાવાદી ॥
 હરિ વિષદ્ધક અસ મોહ વિહંગા, સ્વપ્નેહું નહિં અજ્ઞાન પ્રસંગા ।
 માયાવશ મતિમંદ અભાગી, હૃદય જમનિકા બહુવિધિ લાગી ॥
 તે શઠ હઠવશ સંશય કરહીં, નિજ અજ્ઞાન રામ પર ધરહીં ।

હે સર્પના શત્રુ ગરૂડજી ! આવી ભગવાનની લીલા છે. કે જે દૈત્યોને
 મોહ અને જનને સુખ દેવાવાળી છે. ભક્તજન તે રામને ઇશ્વર બાણે છે અને
 કુટિલબુદ્ધિવાળાઓ રાજપુત્ર કહે છે. જે મતિનાહીન વિષયવશ્ય કામી છે તે
 શ્રી રઘુનાથજીનાપર આ પ્રકારે દોષારોપણ કરે છે. હે સ્વામી ! ૧ જ્યારે
 કોઈને નેત્રદોષ થઈ આવે છે. એટલે કે કમળો થઈ આવે છે ત્યારે તે સર્વ
 પીળું પીળું જ દેખે છે. અને ચન્દ્રમાને પણ પીળો છે એમ કહે છે. અથવા
 જેમ કોઈને પરદેશમાં જતાં દિશાનો ભ્રમ થઈ જાય છે. તો તે કહે છે કે
 સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઉદય થયો છે. ૨ વહાણમાં બેસી સમુદ્રની મુસાફરી કરતાં મુ
 સાફર સમજે કે આખું જગત્ આલી રહેલું છે, પરંતુ હું તો અચલ છું તે પ્ર-
 માણે છે મનુષ્ય સઘળું મોહવશ થઈનેજ માને છે. અથવા જેમ બાળકો ચક્ર
 મારી, કુદડી ફરી ઉભાં રહે છે તો તેને ધરખાર વિગેરે ફરતાં દૃષ્ટિએ પડે છે.
 વાસ્તવિક રીતે જોતાં તો બાળક જ ફરેલ છે. પણ ધર-આદિ ફરતાં નથી. આ
 પ્રકારે મિથ્યાવાદી પરસ્પર અન્યથા વચન કહે છે. ૩ હરિના વિષયમાં જે મો-
 હને નિરખે છે, તેઓને માટે એ દૃષ્ટાન્ત છે કે, મોહમાં પડેલા તો પોતે છે.
 અને શ્રી રામમાં મોહને નિરખે છે. જેમાં અજ્ઞાનની ચર્ચા સ્વપ્ને પણ નથી.
 તે અતિ માયાના વશ થઈને મંદ અને નિર્ભાગી કે જેના હૃદયમાં ઘણા પ્રકા-
 રનાં આવરણ એટલે કે, પુત્ર, સ્ત્રી અને ધન-આદિનાં લાગી રહેલાં છે. મનુષ્ય
 મતિમદ નિર્ભાગી છે. તેના હૃદયપર મોહનો પડદો પડેલો છે. ૪ અને તેવાજ
 મૂર્ખ હઠને વશ થઈને સંદેહ કરે છે અને પોતાનું અજ્ઞાન રઘુનાથજીનાપર ધરે છે.

દોહા-કામ ક્રોધ મદ લોભ રત, મૃહાશક્ત દુષ્કરૂપ ॥

તે કિમિ જાનાહિં રઘુપતિહિં, મૂઢ પરે તમકૂપ ॥ ૧૦૫ ॥

કામ, ક્રોધ, મદ, અને લોભમાં પ્રીતિ કરવાવાળા દુઃખરૂપ ધરમાં આ-
 સક્ત છે અને અધકારરૂપ કુવામાં પડેલા છે તે મૂર્ખ રઘુનાથજીને શી રીતે
 બાણી શકે ! * ૧૦૫

* શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતામાં લેખ છે કે-જન્મ કર્મચમેદિવ્યં યોમાંવેત્તિ તત્ત્વતઃ । ત્ય-
 ક્ત્વાદેહંપુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિસોર્જુન ॥ ૧ ॥

નિર્ગુણ રૂપ સુલભ અતિ, સગુણ ન જાનૈ કોય ॥

સુગમ અગમ નાના ચરિત, સુનિમુનિ મન ભ્રમ હોય ॥ ૧૦૬ ॥

નિર્ગુણરૂપ તો અત્યંત સુલભ છે. સર્વ કોઈ તેને બાણી શકે છે; પરંતુ સગુણરૂપને તો કોઈ પણ બાણી શકતું નથી. નિર્ગુણ એ કારણથી સુલભ છે કે-તે સદા એકરસ રહે છે. અને સગુણનાં નાના પ્રકારનાં ચરિત્રો સુગમ અને અગમ છે. જેમ કે સેતુ-પુલ બાંધવો, બાતકીજીનો વિરહુ-આદિ બેઘને મનુષ્યોની તો શું પરંતુ મુનિયોની મતિને પણ ભ્રમ થઈ જાય છે. ૧૦૬

ચૌ-સુનુ સ્વગપતિ રઘુપતિ પ્રભુતાઈ, કહૌં યથામતિ કથા સુહાઈ ।

જેહિ વિધિ મોહ ભયડ પ્રભુ મોહીં, સો સવચરિત સુનાવૌં તોહીં ॥

રામકૃપાભાજન તુમ તાતા, હરિગુણ પ્રીતિ મોહિં સુખદાતા ।

તાતે નહિં કહુ તુમહિ દુરાવૌં, પરમરહસ્ય મનોહર ગાવૌં ॥

સુનહુ રામકર સહજ સ્વભાઝ, જન અભિમાન ન રાઝૈં કાઝ ।

સંસ્મૃતિમૂલ શૂલપદ્ર નાના, સકલ શોકદાયક અભિમાના ॥

તાતે કરાહૈં કૃપાનિધિ દૂરી, સેવક પર મમતા અતિભૂરી ।

જિમિ શિશુતનુ વ્રણ હોઈ ગુસાઈ, માતુ ચિરાબ કઠિનકી નાઈ ॥

હે ગરૂડજી ! હું શ્રી રઘુનાથજીની કાંઈક પ્રભુતાનું વર્ણન કરું છું તથા મતિ અનુસાર કથા કરું છું તે શ્રવણ કરો. અને જે પ્રકારે હે પ્રભો ! મને અજ્ઞાન થયું હતું, તે સર્વ ચરિત્ર હું આપને સંભળાવું છું. ૧ હે તાત ! તમે શ્રી રઘુનાથજીની કૃપાનાં પાત્ર છો. હરિના ગુણોમાં તમારી પ્રીતિ છે. અને મને આપ સુખ દેવાવાળા છો. એ માટે હે તાત ! હું આપની કાંઈ પણ ગુપ્ત રાખતો જ નથી. પરમગુપ્ત અને મનોહર વાત તમારા સન્નિધિ પ્રકટ કરું છું. ૨ રઘુનાથજી પોતાના દાસનું અભિમાન રાખતા નથી. એ રઘુનાથજીનો સહજ સ્વભાવ છે. કેમકે અભિમાનજ જન્મ-મરણનું મૂળ છે. જેમાં અનેક પ્રકારનાં શૂલ ઉત્પન્ન થાય છે. અને સકળ શોકદાયક છે. ૩ એ માટે કૃપાનિધિ અભિમાનને દૂર કરી દે છે. અને સેવકના ઉપર બહુજ મમતા રાખે છે. જેમ બાળકના શરીર ઉપર ગુમડું થતાં માતા કઠિન હૃદય કરીને તેને ચિરાવે છે. ૪

દોહા-યદાપિ પ્રથમ દુઃખ પાવૈ, રોવૈં બાલ અધીર ॥

વ્યાધિનાશહિત જનની, ગનૈં ન સો શિશુપીર ॥ ૧૦૭ ॥

જે કે તેથી પ્રથમ બાળકને દુઃખ થાય છે. અને તેથી અધીર થઈને રૂદન કરવા માંડે છે, પરંતુ વ્યાધિ દૂર થવા માટે માતા બાળકના રૂદનના દુઃખને ગણતીજ નથી. ૧૦૭

તિમિ રઘુપતિ નિજ દાસકર, હરહિ માન હિતલાગિ ॥

તુલસિદાસ એસે પ્રભુહિ, કસ ન મજહુ ભ્રમ ત્યાગિ ॥ ૧૦૮ ॥

એ પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજી પણ પોતાના દાસો સાથે વ્યવહાર કરે છે. જ્યારે દાસને અભિમાન થઇ જાય છે તો તેનાં કલ્યાણાર્થ તેનાં અભિમાનને હરિ લે છે. તુલસીદાસજી કહે છે કે-હે ભક્તજનો ! આવા ક્યાણુ પ્રભુ ને ભ્રમનો ત્યાગ કરીને કેમ ભજતા નથી ? ૧૦૮

ચો-રામકૃપા આપનિ જહતાઈ, કહૌં સ્વગેશ સુનહુ મનલાઈ ।

જવ જવ રામ મનુજતનુ ધરહીં, મક્તહેતુ લીલા વહુ કરહીં ॥

તવ તવ અવધપુરી મૈં જાઝં, શિશુલીલા વિલોકિ હર્ષાઝં ।

જન્મ મહોત્સવ દેઘૌં જાઈ, વર્ષ પાંચ તહૈં રહૌં લુભાઈ ॥

દૃષ્ટદેવ મમ બાલક રામા, શોભા વપુષ કોટિશતકામા ।

નિજપ્રભુવદન નિહારિ નિહારિ, લૌંચન સફલ કરૌં ડરગારી ॥

લઘુ વાયસ વપુ ધરિ હરિ સંગા, દેઘૌં બાલ ચરિત વહુરંગા ।

હે ગરૂડજી ! શ્રી રઘુનાથજીની કૃપા અને મારી મૂર્ખતા હું આપ પાસે કહું છું. તે તમે મન લગાડી એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કરો. જ્યારે જ્યારે રામ મનુષ્યાવતાર ધારણ કરે છે. અને ભક્તોને માટે અનેક લીલા કરે છે. ૧ ત્યારે ત્યારે હું અયોધ્યાપુરીમાં જાઉં છું. અને તેની બાળલીલા જોઈ જોઈને સુખ પામું છું. જન્મમહોત્સવ જોઈને જોઉં છું. અને એ પ્રમાણે પ્રેમથી પાંચ વર્ષ સુધી ભૂલ્યો કરું છું. ૨ બાળક રામચન્દ્રજી મારા દૃષ્ટદેવ છે. જેનાં શરીરની શોભા કરોડો કામદેવતા સમાન છે. તે મારા પ્રભુનું સુખ જોઈને હે ગરૂડજી ! હું મારાં નેત્ર સફલ કરું છું. ૩ નાના કાગડાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને પ્રભુની સાથે અનેક પ્રકારના બાળચરિત્ર જોઉં છું. ૦

દોહા-લરિકાઈ જહૈં જહૈં ફિરહિ, તહૈં તહૈં સંગ ડહાઝૈં ॥

જૂઠન પરૈ અજિર મહૈં, સો ડઠાય પુનિ ટ્વાઝૈં ॥ ૧૦૯ ॥

તે બાળકપણમાં જ્યાં જ્યાં ફરે છે. ત્યાં ત્યાં તેની સાથે ઉડું છું. અને તેમના હાથમાંથી જે જુઠણ આંગણમાં પડે છે, તે ઉપાડી બાઉં છું. ૧૦૯

एकवार अतिशय प्रबल, चरित कीन्ह रघुवीर ॥

सुमिरत प्रभु लीला सोई, पुलकित भयउ शरीर ॥ ११० ॥

એક સમય શ્રી રઘુનાથજી એવું ચરિત્ર કર્યું કે-પ્રભુની તે લીલાનું સ્મરણ થતાંની સાથેજ શરીરમાં રૂંવાડાં ઉભાં થઇ જાય છે. ૧૧૦

चौ-कहै भुशुण्ड सुनहु खयनायक, रामचरित सेवक सुखदायक ।

નૃપમન્દિર સુન્દર સર્વ ભાંતી, સ્વચિત કનક મણિ નાનાજાતી ॥
 વરણિ ન જાય રુચિર ઐંગનાઈ, જહૈં સ્વેલહિં નિત ચારિત્ત ભાઈ ।
 બાલવિનોદ કરત રઘુરાઈ, વિચરત અજિર જનનિ સુખદાઈ ॥
 મરકત મૃદુલકલેવરશ્યામા, અંગ અંગ પ્રતિ છવિ વહુકામા ॥
 નવરાજીવઅરુણ મૃદુ ચરણા, પદપંકજ નલ શશિદ્યુતિ હરણા ॥
 લલિત અંગ કુલિશાદિક ચારી, નૂપુર ચારુ મધુરસ્વકારી ।
 ચારુ પુરટ મણિ રચિત વનાઈ, કટિકિકિકિણિ કલમુશ્વર સુહાઈ ॥

કાકભુશુંડા કહે છે કે-હે ગરૂડા ! શ્રવણ કરો. શ્રી રઘુનાથનાં ચરિત્ર સર્વને સુખ દેવાવાળાં છે. રાજમંદિર સર્વ પ્રકારે સુંદર છે. જ્યાં અનેક પ્રકારે સુવર્ણમાં મણિઓ જડેલા છે. ૧ સુંદર આંગણાનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. જ્યાં હમેશાં ચારે ભાઈઓ રમે છે. રઘુનાથજી બાળલીલા કરે છે. અને માતાઓને સુખ દેવાવાળા આંગણામાં રમ્યા કરે છે. ૨ મરકત મણિના સમાન શ્યામ શરીર અતિ કોમળ છે, જેનાં પ્રત્યેક અંગમાં કામદેવની અનેક છબીઓ છે. નવીન કમળના સમાન લાલ અને કોમલ ચરણ છે. ઉત્તમ આંગળીઓ અને નખોની શોભા અવર્ણનીય છે. અને તે નખ ચન્દ્રમાની કાન્તિને પણ હરે છે. ૩ સુંદર અંગ છે. ચરણોમાં વજ્ર, ધ્વજ, અંકુશ અને ચવનાં ચિહ્ન છે. નૂપુર-ઝાંઝરનો સુંદર અને મનોહર શબ્દ થઈ રહેલો છે. બિંચા સુવર્ણની બનાવેલી અને મણિયોથી જડેલી કટિમેખલા (કંદોરા) ની ધુધરીઓ મધુર શબ્દ કરી રહી હતી. ૪

દોહા-રેલા ત્રય સુન્દર ઉદર, નાભિ રુચિર ગંધીર ॥

ઉર આયત ભ્રાજત વિવિધ, બાલ વિભૂષણ ચીર ॥ ૧૧૧ ॥

ઉદર સુંદર ત્રણ રેખાઓ-વળીઓથી શોભા રહેલું હતું. નાભિ ગંધીર અને સુંદર હતી, ઉદય મહા વિશાળ અને વિશેષ શોભાયમાન હતું. બાળકપણનાં ધરણાં અને વસ્ત્રો પેહેરેલાં હતાં. ૧૧૧

ચૌ-અરુણપાણિ નલકરજ મનોહર, વાહુ વિશાલ વિભૂષણ સોહર ।

કન્ધ બાલકેહરિ દરગ્રીવાં, ચારુ ચિબુક આનનહિ સીવાં ॥

કલબલ વચન અધર અરુણારે, દુહ દુહ દશન વિશદ વરબારે ।

લલિત કપોલ મનોહર નાસા, સકલ સુખદ શશિકર સમ હાસા ॥

નીલકંજ લોચન ભવમોચન, ભ્રાજત માલ તિલક ગોરોચન ।

વિકટ શુક્રુટિસમ શ્રવણ સુહાયે, કુંચિતકચમેચક છવિ છાયે ॥

પીત શ્રીન શ્રીંગુલિ તનુ સોહી, કિલકનિ ચિતવનિ ભાવત મોહી ।

રૂપરાશિ નૃપ અજિર વિહારી, નાચહિં નિજ પ્રતિબિંબ નિહારી ॥

મોસન કરાહિં વિવિધ વિધિ ક્રીડા, વર્ણત ચરિત હોત મન વ્રીડા ।

કિલકત મોહિં ધરન જબ ધાવહિં, ચલૌં ભાજિ તવ પૂપ દેસાવહિં ॥

રાતા રાતા હાથ, આંગળી અને હાથના નખો અત્યંત મનોહર હતા. મોટી મોટી સુંદર ભુજાઓમાં ઘરેણું પેહેરેલાં હતાં, સિંહનાં બચ્ચાંના સમાન જિંચી કાંધ, શાંખ સમાન ગર્દન, અને સુંદર હડપચી શોભી રહી હતી, તથા શોભાના સીમાડરૂપ જેનું મુખારબિન્દ શોભી રહેલું હતું. ૧ કાલું કાલું બોલવું, રાતા રાતા હોઠ અને બળે ધોળા દાંત શોભી રહેલા હતા. આવું સુંદર શ્રીરામનું બાલસ્વરૂપ હતું. સુંદર કપાળ, મનોહર નાસિકા અને સર્વ પ્રકારે સુખને દેવાવાળા અન્દ્રમાના સમાન જેનું હસવું શોભી રહેલું હતું. ૨ નીલ-શ્યામ કમલના સમાન સંસારના ભયને દૂર કરવાવાળાં જેનાં નેત્ર હતાં. કપાળના ઉપર ગોરોચનનું તિલક શોભી રહેલું હતું. વક્રબ્રહ્મદી કાન પર્યંત શોભી રહેલી હતી. કાન પણ સુશોભિત હતા. અને ધુંધરવાળા શ્યામવાળની શોભા છાઇ રહી હતી. ૩ ઝીણાં પીળાં ઝળલાંથી શરીર શોભી રહેલું હતું. તેની કિલકારી તથા જેવું મને બહુજ પ્રિય લાગતું હતું. આ પ્રકારે રૂપના સ્થાન, રાજના આંગણમાં વિહાર કરવાવાળા પ્રભુ પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઇ જોઇને નાચતા હતા. ૪ અને મારી સાથે પણ નાના પ્રકારની અનેક રમતો રમતા હતા જેનું વર્ણન કરતાં તો મને શરમ ઉત્પન્ન થાય છે. કિલકારી મારીને જ્યારે મને પકડવા દોડતા હતા, અને જ્યારે હું ભાગી જતો હતો. ત્યારે માલપુવો મને બતાવતા હતા અને કહેતા હતા કે આવ, માલપુવો ખાઇ જા. ૫

દોહા-આવત નિકટ હૈંસહિં પ્રભુ, ભાજત રુદન-કરાહિં ॥

જાઉં સમીપ ગહન પદ, ફિરિ ફિરિ ચિતૈ પરાહિં ॥ ૧૧૨ ॥

જ્યારે હું સમીપમાં આવતો ત્યારે પ્રભુ હસતા હતા. અને જ્યારે હું ભાગી જતો ત્યારે રૂદન કરતા હતા. અને જ્યારે હું સમીપમાં ચરણ પકડવાને જતો ત્યારે મને જોઇ જોઇને ભાગતા હતા. ૧૧૨

પ્રાકૃત શિશુ ઇવ લીલા, દેસિ ભયડ મોહિં મોહ ॥

કવન ચરિત્ર કરત પ્રભુ, ચિદાનન્દ સન્દોહ ॥ ૧૧૩ ॥

સામાન્ય બાળકોના સમાન લીલા જોઇને મને મોહ થયો કે-પ્રભુ આ શું ચરિત્ર કરે છે. એ તો સદા આનન્દના પાત્ર છે. છતાં આનું શું; કારણ કે તે મારા આવવાથી હસે છે અને જવાથી રૂદન કરે છે. ૧૧૩

ચૌ-ઇતના મન આનત સ્વગરાયા, રઘુપતિ પ્રેરિત વ્યાપી માયા ।

સો માયા ન દુઃખદ મોહિં કાહીં, આનજીવ ઇવ સંસ્મૃતિ નાહીં ॥

નાથ હાં કહુ કારણ આના, સુનહુ સો સાવધાન હરિયાના ।

જ્ઞાન અઘ્વણ્ડ એક સીતાવર, માયાવશ્ય જીવ સચરાચર ॥

જો સબકે રહ જ્ઞાન એકરસ, ईश्वर जीवहि भेद कहहु कस ।

માયાવશ્ય જીવ અભિમાની, ईश्वर माया गुणखानी ॥

પરવશ જીવ સ્વવશ ભગવન્તા, જીવ અનેક એક શ્રીકન્તા ।

દ્વિવિધ ભેદ યદ્યપિ કૃત માયા, વિનુ હારિ જાઈ ન કોટિ ઉપાયા ॥

હે ગરુડજી ! મારા મનમાં આટલો સંશય આવતાંજ નારાયણની પ્રેરણાથી મને માયા વ્યાપી ગઈ; પરંતુ તે માયા મને દુઃખ દેવાવાળી ન થઈ. અને અન્યજીવોના સમાન મને સંસારમાં જીવન-મરણમાં નાખ્યો નહિ. ૧ હે નાથ ! અહિ કારણ કાંઈક ન્યાડું જ છે. તે સાવધાન થઈને શ્રવણ કરો. સીતાનાથ એક છે. અખન્ડ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. સર્વજ્ઞ શિરોમણિ છે. અને જીવતો ચરાચર સર્વ ભૂતાના વશમાં છે. ૨ જો સદા સર્વજ્ઞ જ્ઞાન એક રસ રહે તો કહો કે પછી ઇશ્વર અને જીવમાં શું ભેદ છે ! આ અભિમાની જીવ માયાના વશમાં છે. અને ગુણના ખાણરૂપ માયા ઇશ્વરના વશમાં છે. ૩ જીવ પરવશ છે. અને ભગવાન સ્વતંત્ર છે. જીવ અનેક છે. ઇશ્વર એક છે. x જો કે આ બે પ્રકારનો ભેદ માયાનો કરેલો છે. તે ઇશ્વરની કૃપાવગર કરોડો ઉપાય કરો તો પણ મટતો નથી. ૪

દોહા-રામચન્દ્રકે ભજન વિનુ, જો ચહ પદનિર્વાણ ॥

જ્ઞાનવન્ત અતિ સોપિ નર, પશુ વિનપૂંછ વિષાણ ॥ ૧૧૪ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ભજન વગર જે મુક્તિની ઇચ્છા રાખે તો તે જ્ઞાની મનુષ્ય હોય છતાં પણ તેને પૂછડાં શિંગડાં વગરનો પશુ સમજવો. ૧૧૪

રાકાપતિ ષોડશ ઝગાઈ, તારાગણ સમુદાય ॥

સકલ ગિરિન દવલાઈયે, રવિ વિનુ રાતિ ન જાય ॥ ૧૧૫ ॥

ચન્દ્રમા આહે તો સોળ કળાથી ઉદય થયો હોય. સર્વ તારા ગણનો ઉદય થયો હોય. સઘળા પર્વતોમાં આગ લગાડવામાં આવે; તો પણ સૂર્યોદય થયા વગર રાત્રિ જતી નથી. એ પ્રકારે શ્રી રામની ભક્તિ વગર દુઃખ મટતું નથી. ૧૧૫

શ્લોક-એસે વિનુ હરિભજન સ્વગૈશા, મિટે ન જીવન કેર કલેશા ।

હરિસેવકાઈ ન વ્યાપ અવિદ્યા, પ્રભુ પ્રેરિત તેહિ વ્યાપૈ વિદ્યા ॥

x જીતામાં લેખ છે કે-ईश्वरः सर्व भूतानां हृद्देशंर्जुन तिष्ठति ! भ्रामयन् सर्व भूतानि यत्रारूढानि मायया ॥ ૧ ॥

તાતે નાશ ન હોઈ દાસકર, ભેદ ભક્તિ વાઢૈ વિહંગવર ।

ભ્રમતે ચકિત રામ મોહિ દેસા, વિહંસે સો સુનુ ચરિત વિશેષા, ॥

તેહિ કૌતુક કર મર્મ નકાહ, જાના અનુજ ન માતુ પિતાહ ।

જાનુ પાણિ ધાયે મોહિધરણા, શ્યામલગાત અરુણ મૃદુચરણા ॥

તવ મૈં ભાગિ ચલેડ ડરગારી, રામગહન કહૈં મુજા પસારી ।

જિમિ જિમિ દૂરિ હઢાવં અકાશા, તિમિ તિમિ મુજ દેસૌં નિજપાસા ॥

એ પ્રકારે હે ગરૂડજી ! નારાયણના લજ્જન વગર જીવોને કલેશ મટતો જ નથી. પ્રભુની પ્રેરણાથી તેઓને વિદ્યાજ વ્યાપી રહે છે. તેના સેવકોને અ-વિદ્યા વ્યાપતી જ નથી. ૧ એ માટે દાસનો નાશ થતો નથી. અને હે ગરૂ-ડજી ! ભેદ ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. ભેદ ભક્તિ સ્વામી સેવકનો ભાવ જમથી રામચન્દ્રજીએ મને ચકિત જોયો તેથી હસ્યા, એ હસવાનાં વિશેષ ચરિત્રને શ્રવણ કરો. ૨ આ કૌતુકનો ભેદ માતા પિતા અને નાના ભાઈ-આદિ કોઈના જાણવામાં ન આવ્યો. શ્યામ શરીરવાળા, અને રાતાં રાતાં કોમળ ચરણોવાળા શ્રીરામચન્દ્રજી રીંખતા રીંખતા મને પકડવા હોડ્યા. ૩ હે ગરૂડજી ! એટલે તો હું આકાશમાં ઉડી નિકળ્યો. એટલે શ્રીરઘુનાથજીએ મને પકડવા માટે પોતાની જાળ લખાવી. હું જેમ જેમ દૂર આકાશમાં ઉડતો જાઉં છું તેમ તેમ શ્રીરામચન્દ્રજીની જાળને મારા સમીપમાં જ નિરખ્યા કરું છું. ૪

દોહા-બ્રહ્મલોક લગિ ગયઉં મૈં, ચિતવત પાછ હઢાત ॥

યુગ અંગુલ કર વીચ રહ, રામ મુજાહિ મોહિ તાત ॥ ૧૧૬ ॥

હે તાત ! પાછળ નિહાળતો અને ઉડતો ઉડતો હું બ્રહ્મલોક સુધી ગયો. અને ત્યાં જઈને જોયું તો શ્રીરઘુનાથજીની જાળ અને મારા વચ્ચે માત્ર એ આંગળનો જ અંતર જોવામાં આવ્યો. ૧૧૬

સમાવર્ણ ભેદ કારિ, જહૈં લગિ રહિ ગતિ મોરિ ॥

ગયો તહાં પ્રમુ મુજ નિરાશિ, વ્યાકુલ મયો બહોરિ ॥ ૧૧૭ ॥

સાતે આવરણ, અર્થાત્ બ્રહ્માંડ ગોળની ઉપરનાં પૃથિવી, જળ, તેજ, આકાશ, અહંકાર તથા મહતત્ત્વ નામનાં સાત આવરણો કે જેઓ સુધી પો-હોચવાની મારી ગતિ હતી, તેઓનો ભેદ કરીને હું ગયો તો ત્યાં પણ પ્રભુની જાળ મારા જોવામાં આવી, એ જોઈને હું તો વ્યાકુળ જ થઈ ગયો. ૧૧૭

ચૌ-મૂંદેઉં નયન ત્રસિત જબ મયજું, પુનિ ચિતવત કોશલપુર ગયજું ।

મોહિ વિલોકિ રામ મુસકાહીં, વિહંસત તુરત ગયઉં મુસમાહીં ॥

ઉદર માંસ સુનુ અંઢજરાયા, દેસેઉં બહુ બ્રહ્માંડ નિકાયા ।

અતિ વિચિત્ર તહૈં લોક અનેકા, રચના અમિત એકતે એકા ॥

કોટિન ચતુરાનન ગૌરીશા, અગણિત ઉડુગણ રાવિ રજનીશા ।

અગણિત લોકપાલ યમ કાલા, અગણિત મુખર મૂમિ વિશાલા ॥

સાગર સરિતા વિપિન અપારા, નાના માંતિ સૃષ્ટિ વિસ્તારા ।

મુર મુનિ સિદ્ધ નાગ નર કિન્નર, ચારિ પ્રકાર જીવ સચરાચર ॥

એટલે ધલરાઈને મેં આંખ્યે વીંચી લીધી. અને જેવે પાછે આંખ્યે ઉઘાડીને જોયું તો અયોધ્યા પુરીમાં હું છું, મને જોઈને શ્રીરધુનાથજી હસ્યા અને એક એવો તો શ્વાસ લીધો કે-હું તુરત તેના મુખમાં ચાલ્યો ગયો. ૧ હે પક્ષીઓના રાજા ગરુડજી ! શ્રવણ કરો. શ્રીરામના ઉદરમાં મેં અનેક બ્રહ્માંડ જોયાં, અતિ વિચિત્ર વિચિત્ર અનેક લોક અવલોકન કર્યા. જે લોકમાં એક શ્રી એક કરતાં વિશેષ રચના હતી. ૨ અનેક બ્રહ્મા, અને શિવજી પણ જોયા. અગણિત તારા, સૂર્ય અને ચન્દ્રમા પણ જોવામાં આવ્યા. અગણિત લોકપાળ, યમ અને કાળ જોયા. અગણિત પર્વત અને મોટી મોટી પૃથિવી પણ અવલોકન કરી. ૩ અનેક સમુદ્રો, નદીઓ અને વનો જોયાં અનેક પ્રકારે સૃષ્ટિનો વિસ્તાર જોયો. દેવતા, મુનિ, સિદ્ધ, નાગ, મનુષ્ય, કિન્નર અને અંડજ-ઈંડાંથી ઉત્પન્ન થયેલ. પિંડજ-શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલ, સ્વેદજ-પરસેવાથી ઉત્પન્ન થયેલ અને જરાયુજ એ ચાર પ્રકારનાં ચર-ચાલવાવાળાં મનુષ્યાદિ અને અચર-ન ચાલવાવાળાં વૃક્ષાદિ જોયાં. ૪

દોહા-જો નહિં દેસા નહિં સુના, જો મનહૂં ન સમાય ॥

સબ અદ્ભુત તહૈં દેસેઉં, વર્ણિ કવન વિધિં જાય ॥ ૧૧૮ ॥

જે કદિ પણ જોયું ન હતું તથા સાંભળ્યું ન હતું, મનમાં પણ આંખ્યું નહતું અને મનમાં આવી પણ ન શકે, તે સર્વ આશ્ચર્ય ત્યાં જોવામાં આંખ્યું તેનું કયા પ્રકારે વર્ણન કરું. ૧૧૮

एक एक ब्रह्माण्ड महँ, रहेउँ वर्ष शत एक ॥

यहि विधि मैं देखत फिरैउँ, अंङकटाह अनेक ॥ ११९ ॥

અઠેક બ્રહ્માંડમાં હું એક સો વર્ષ સુધી રહ્યો. એ પ્રકારે હું અનેક બ્રહ્માંડોને જોતો જોતો ફર્યો. ૧૧૯

चौं-लोक लोक प्रति भिन्न विधाता, भिन्न विष्णु शिव मनु दिशित्राता ।

नर गन्धर्व भूत वैताला, किन्नर निशिचर पशु खग व्याला ॥

દેવ દનુજ ગણ નાના જાતી, સકલ જીવ તહે આનહિ માંતી ।
 મહિ સર સાગર સરિ ગિરિ નાના, સર્વ પ્રપંચ તહે આનહિ આના ॥
 અંઢકોશ પ્રતિ પ્રતિ નિજરૂપા, દેખેઉં જિનિસ અનેક અનૂપા ।
 અવધપુરી પ્રતિભુવન નિહારી, સરયૂ ભિન્ન ભિન્ન નર નારી ॥
 દશરથ કૌશલ્યાદિક માતા, વિવિધ રૂપ ભરતાદિક આતા ।
 પ્રતિબ્રહ્માણ્ડ રામ અવતારા, દેખેઉં બાલ વિનોદ અપારા ॥

પ્રત્યેક લોકના પૃથક્ પૃથક્ પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ, શિવ, મનુ અને દિગૂપાળ
 જોયા. મનુષ્યો, ગંધર્વ, ભૂત, વૈતાળ, કિન્નર, રાક્ષસ, પશુ, પક્ષી સર્વ. ૧ દેવતા,
 રાક્ષસ, અને અનેક અનેક પ્રકારના સર્વ જીવ પણ નાના પ્રકારથી જોયા. પૃથિવી,
 તળાવ, સાગર, નદી, અનેક પ્રકારના પર્વતો, એ સર્વ પ્રપંચ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના
 જોયા. ૨ પ્રત્યેક પ્રજ્ઞાંડમાં માટે ૩૫ પણ જોયું. અને અનેક નીલગિરિ
 આદિ નિવાસ સ્થાનનાં અનેક ચિહ્ન જોયાં. પ્રત્યેક પ્રજ્ઞાંડમાં અવધપૂરી, સરયૂ
 ત્યાંના નરનારી ભિન્ન ભિન્ન જોયાં. ૩ દશરથ કૌશલ્યાદિક માતા અને અનેક
 રૂપથી ભરતાદિક લાઇ પ્રત્યેક પ્રજ્ઞાંડમાં રામનો અવતાર અને તેનો અપાર
 બાળવિનોદ અર્થાત્ બાળચરિત્રો જોયાં. ૪

દોહા-ભિન્ન ભિન્ન સર્વ દેખેઉં, આતે વિચિત્ર હરિયાન ॥

અગણિત ભુવન ફિરેડ મૈ, રામ ન દેખા આન ॥ ૧૨૦ ॥

હે ગરુડ ! પૃથક્ પૃથક્ સર્વ વિચિત્ર જોયાં અને અસંખ્ય પ્રજ્ઞાંડોમાં
 હું ચારેકોર કર્યો; પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીનું બીજું ૩૫ જોવામાં ન આવ્યું. ૧૨૦

સોઈ શિશુપન સોઈ શોભા, સોઈ કૃપાલુ રઘુવીર ॥

ભુવન ભુવન દેખત ફિરેડ, પ્રેરિત મોહ સમીર ॥ ૧૨૧ ॥

તેજ બાળકપણું તે જ શોભા, કૃપાસાગર શ્રીરામચન્દ્રજીને હું પ્રત્યેક
 પ્રજ્ઞાંડમાં અજ્ઞાનથી પ્રેરિત થઈને જોતો કર્યો. ૧૨૧

ચૌ-ભ્રમત મોહિં બ્રહ્માણ્ડ અનેકા, ઘીતે મનહું કલ્પશત એકા ।

ફિરત ફિરત નિજઆશ્રમ આયડે, તહે પુનિ રાહિ કલુકાલ ગવાયડે ॥

નિજપ્રભુજન્મ અવધ મુનિ પાયડે, નિર્ભર પ્રેમ હર્ષિ ડઠિ ધાયડે ।

દેખેડે જન્મમહોત્સવ જાઈ, જેઠિ વિધિ પ્રથમ કહા મૈ ગાઈ ॥

રામ ઉદર દેખેડે જગનાના, દેખત બનૈ ન જાત બચાના ।

તહે પુનિ દેખેડે રાજસુજાના, માયાપતિ કૃપાલુ ભગવાના ॥

કરૌ વિચાર વહોરિ વહોરી, મોહ કલિત વ્યાપિત મતિ મોરી ।

ઉભય ઘરીમહૈં મૈં સબ દેસા, મયઉં શ્રમિત મનમોહ વિશેષા ॥

મને અનેક પ્રદ્વાન્ડોમાં ફરતાં ફરતાં સો કલ્પ વ્યતીત થઈ ગયા. ફરતો ફરતો હું મારા આશ્રમમાં આવ્યો. અને થોડા દિવસ ત્યાં નિવાસ કર્યો. ૧ ત્યાં એ સાંભળવામાં આવ્યું કે, અયોધ્યામાં પ્રભુનો જન્મ થયો છે. બે સાંભળી બહુજ પ્રેમથી પ્રસન્ન થઈ ઉઠી ને દોડ્યો. અને અયોધ્યામાં જઈને જન્મમહોત્સવ જે પ્રકારે મેં પ્રથમ કહી બતાવેલ છે તે પ્રમાણે જોયો. ૨ શ્રીરામચન્દ્રજીના ઉદરમાં અનેક જગત્ જોયાં. તે જોવાથીજ પ્રતીતિ થાય છે તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. ત્યાં પણ શ્રીરઘુનાથજીનાં દર્શન કર્યાં માયાનાપતિરઘુનાથજી કૃપાસાગર ભગવાન છે. ૩ હું તો વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યો,—અજ્ઞાનથી ઘેરાવાને લીધે મારી મતિ વિકળ થઈ ગઈ. જે ઘડીમાં આ સર્વ જોયું અને ચિત્તમાં ભ્રમ થઈ ગયો. અને મનમાં બહુજ મોહ થઈ ગયો. ૪

દોહા—દેશિ કૃપાલુ ચિકલ મુહિ, વિહૈંસે તબ રઘુવીર ॥

વિહૈંસતહી મુખ બાહર, આયઉં સુનુ મતિધીર ॥ ૧૨૨ ॥

એટલે તો કૃપાળુ રઘુનાથજી મને વ્યાકુળ જોઈને હસ્યા. તેના હસવાની સાથેજ હું મુખથી બાહાર આવ્યો. હે મતિધીર ગરૂડજી ! આ ચરિત્ર મેં શ્રીરઘુનાથજીના ઉદરમાં અવલોકન કર્યું. વાસ્તવિક્ રીતે તો આ પ્રદ્વાન્ડ પણ વિરાટ પુરૂષના ઉદરમાં જ વિરાજે છે, ૧૨૨,

સો લારિકાઈ મોહિસન, લગે કરન પુનિ રામ ॥

કોટિ ભાંતિ સમુદ્ગાવોં, મન ન લહૈ વિશ્રામ ॥ ૧૨૩ ॥

રઘુનાથજી તો પાછા મારી સાથે બાલચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. હું અનેક પ્રકારે ચિત્તને સમજાવવા લાગ્યો, પરન્તુ મનમાં વિશ્રામ થયો જ નહિ. ૧૨૩

ચૌ૦—દેશિ ચરિત યહ સો પ્રમુતાઈ, સમુદ્ગત દેહદશા વિસરાઈ ।

ધરણિપરેઉં મુખ આવ ન બાતા, ત્રાહિ ત્રાહિ આરતજનત્રાતા ॥

પ્રેમાકુલ પ્રમુ મોહિ વિલોકી, નિજમાયા પ્રમુતા તબ રોકી ।

કરસરોજ પ્રમુ મમ શિર ધરેઝ, દીનદયાલુ દુસહ દુઃખ હરેઝ ॥

કીન્હ રામ મોહિ વિગત વિમોહા, સેવકસુખદ કૃપાસન્દોહા ।

પ્રમુતા પ્રથમ વિચાર વિચારી, મનમહૈં હોઈ હર્ષ આતિ મારી ॥

મક્તબછલતા પ્રમુકિ દેસી, ઉપજા મન ઝર હર્ષ વિશેષી ।

સજલનયન પુલકિત કરજોરી, કીન્હી બહુવિધિ વિનય વહોરી ॥

આ બાળલીલાનાં ચરિત્ર અને તે પ્રભુતાઇ કે જે મેં શ્રીરામના ઉદરમાં જોઇ હતી, તેનો વિચાર કરતાં તો દેહનું જ્ઞાન ન રહ્યું, પૃથિવી ઉપર પડી ગયો, મુખથી બોલી શકાયું નહિ. અને કહેવા લાગ્યો કે-હે દુઃખી જનોની રક્ષા કરવાવાળા ? મારી રક્ષા કરો. ૧ પ્રભુએ મને પરમવ્યાકુળ જોઇને પોતાની માયાથી પ્રભુતા સર્વ રોકી રાખી. અને પોતાનો કમળ સમાન હાથ મારા શિર ઉપર રાખ્યો. અને દીનદયાળુએ કઠિણ દુઃખ હરી લીધું. ૨ શ્રીરમનાથજીએ મને મોહ રહિત કરી દીધો. રામચન્દ્રજી સેવકને સુખ દેવાવાળા, કૃપાનાપાત્ર છે. પ્રથમની પ્રભુતાનો વિચાર કરીને મારા મનમાં ભહુજ પ્રસન્નતા થઇ. ૩ પ્રભુની ભક્તવત્સલતા-ભક્તોનાં દુઃખ હરવાનો સ્વભાવ જોઇ મનમાં ઘણોજ આનન્દ થયો. નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઇ આવ્યાં. શરીરરોમાંચિત થઇ ગયું. અને હાથ જોડી નાનાં પ્રકારે વિનંતિ કરી. ૪

દોહા-મુનિ સપ્તેમ મમ વાની, દેશિ દીન નિજદાસ ॥

વચન સુખદ ગમ્ભીર મૃદુ, બોલે રમાનિવાસ ॥ ૧૨૪ ॥

પ્રેમ પૂર્વક મારી વાણી શ્રવણ કરી મને દીન અને પોતાનો દાસ બાળીને રમાનિવાસ-લક્ષ્મીપતિ રામ સુખદાયક, ગંભીર અને મૃદુ વચન આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૧૨૪

કાગમુશુન્દી માંગુ થર, અતિપ્રસન્ન મોહિ જાનિ ॥

અણિમાદિક સિધિ અપરનિધિ, મોક્ષ સકલ સુખશાનિ ॥ ૧૨૫ ॥

હે કાકભુશુંડજી ! મને અત્યંત પ્રસન્ન બાળીને વરદાન માગો. અને જે અણિમા, મહિમા, ગરિમા અને લધિમા આદિક સિદ્ધિ, નિધિ, અને સંપત્તિ આદિ તથા જે સર્વ સુખોની ખાણ રૂપ મુક્તિ છે તે સર્વમાંથી જે ઇચ્છા હોય તે માગો. ૧૨૫

ચૌ-જ્ઞાન વિવેક વિરાતિ વિજ્ઞાના, મુનિ દુર્લભ ગાતે જો જગજાના ।

આજુ દેઉં સબ સંશય નાહીં, માંગુ જો તોહિં ભાવ મનમાંહીં ॥

મુનિ પ્રભુ વચન વદુત અનુરાગેઉં, મન અનુમાન કરન તવ લાગેઉં ।

પ્રભુ કહ દેન સકલ સુખસહી, ભક્તિ આપની દેન ન કહી ॥

ભક્તિ હીન ગુણ સુખ સબ એસે, લવણ વિના વદુ બ્યંજન જૈસે ।

ભક્તિહીન સુખ કવમે કાજા, અસ વિચારિ બોલેઉં સ્વગરાજા ॥

જો પ્રભુ હોઈ પ્રસન્ન થર દેહૂ, મોપર કરહુ કુપા અરુ નેહૂ ।

મનભાવત થર માંગોં સ્વામી, તુમ ઉદાર ડર અન્તરયામી ॥

જ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન, વિવેક, સત્ અસતનું જ્ઞાન, વિરતિ-ત્યાગ અને ઇશ્વરમાં વિશેષ પ્રીતિ, વિજ્ઞાન-અનુભવ અને જે મુનિઓને પણ દુર્લભ ગતિ છે, કે જેને જગત્ બહેણે. આજ તે સર્વ તને આપી દઈશ. માટે જે તમને ઇચ્છા હોય તે માગો. ૧ પ્રભુનાં વચન સાંભળી મારા મનમાં અત્યંત પ્રસન્નતા થઈ અને તે સમય મનમાં અનુમાન કરવા લાગ્યો કે-પ્રભુએ સઘળાં સુખો આપવાનું કહ્યું; પરંતુ પોતાની ભક્તિ આપવાનું કહ્યું નહિ- ૨ અને હું બાણું છું કે, ભક્તિ વગરનાં સર્વ સુખ એવાં છે કે જેમ લૂણ વગરનાં ઘણાં શાક પત્રાદિ હોય. ભક્તિ વગરનું સુખ શા કામનું, એવો મારા મનમાં વિચાર કરી, હે ગરૂડજી ! હું આ પ્રમાણે બોલ્યો. ૩ હે પ્રભો ! જે આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને મને વરદાન દેવા ઇચ્છતા હો તો મહા પ્રેમથી મારા ઉપર કૃપા કરો. હે સ્વામિન ! હવે હું પણ મન પસંદ વરદાન માગું છું. અને આપ ઉદાર સર્વના હૃદયની વાત બાણવાવાળા છો. ૪

દોહા-અવિરલ ભક્તિ વિશુદ્ધ તવ, શ્રુતિ પુરાણ જો ગાવ ॥

જેહિ સ્વોજત યોગીશ મુનિ, પ્રમુ પ્રતાપ કોડપાવ ॥ ૧૨૬ ॥

આપની જે શુદ્ધ ભક્તિ છે. કે જેને વેદ તથા પુરાણ ગાયા કરે છે, જેને યોગી તથા મુનિઓ શોધ્યા કરે છે; પણ આપની પ્રસન્નતાથી કેાઈકજ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨૬

ભક્તકલ્પતરુ પ્રણતઃકૃત, કૃપાસિન્ધુ સુખધામ ॥

સોઈ નિજભક્તિ મોહિ પ્રમુ, દેહુ દયા કારિ રામ ॥ ૧૨૭ ॥

આપ ભક્તોને કલ્પવૃક્ષ સદૃશ છો; અર્થાત્ ભક્તજન જેવી જેવી ઇચ્છા કરે છે. તેવાં તેવાં જ આપ વિધાન કરો છો. માટે હે પ્રભો ! જે ભક્તિના પ્રભાવથી ભક્તોનો આવો મહિમા છે, તેજ આપની ભક્તિ કૃપા કરીને મને આપો. ૧૨૭

ચૌ-૦-एवमस्तु काहि रघुकुल नायक, बोले वचन परम सुखदायक ।

मुनु वायस तैं परम सयाना, काहि न मांगसि अस वरदाना ॥

सब सुख स्वानि भक्ति तैं मांगी, नहि जग कोउ तोहिंसम बड़भागी ।

जो मुनि कोटि यन्न नहि लहहीं, कै जप योग अन्नलैं तनु दहहीं ॥

रीझैँ तोरि देखि चतुराई, मांगेउ भक्ति मोहि अतिभाई ।

मुनु विहंग प्रसाद अब मोरे, सब शुभगुण बसिहैं उर तोरे ॥

भक्ति ज्ञान विज्ञान विरागा, योग चरित्र रहस्य विभागा ।

जानब तैं सबही कर भेदा, मम प्रसाद नहि साधन खेदा ॥

‘પ્રથમસ્તુ’ એમજ થશે, એમ કહીને રઘુકુળનાયક શ્રી રઘુનાથજી પરમ મુખદાયક વચન બોલ્યા કે-હે વાચક ! તમે પરમ ચતુર છો. જેથી આવું વરદાન કેમ ન માગો ? તમે ઘણુંજ ઉત્તમ માગ્યું છે. ૧ જે સર્વ મુખોની ખાણ છે. તેજ લક્ષિત તમે માગી, તમારા સમાન કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નથી; કારણ કે જે લક્ષિતને કરોડો યત્ન કરીને પણ મુનિલોકો પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જપ અને યોગ કરી કરીને અગ્નિથી શરીરને બાળે છે, છતાં તેમને ઉત્તમ લક્ષિત પ્રાપ્ત થતી નથી. ૨ તમારી ચતુરાઈ જોઈને હું પ્રસન્ન થઈ ગયો છું. જે તમે લક્ષિત ભાગી, તે મને બહુજ સાડું લાગ્યું. હે પક્ષિરાજ ! હવે મારી પ્રસન્નતાથી સકળ ગુણો તમારા હૃદયમાં વાસ કરશે. ૩ લક્ષિત, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, અને યોગ ચરિત્રનાં રહસ્ય લિપ્ત લિપ્ત-આદિ જે કાંઈ શાસ્ત્રીયમર્મ છે, તે સર્વનો લેદ તમે બાણી શકશો. અને મારી કૃપાથી કોઈ પણ સાધનમાં તમને ખેદ થશે જ નહિ. ૪

દોહા-માયા સમ્ભવ સકલ ભ્રમ, અબ નહિ વ્યાપિહિ તોહિં ।

જાનેસિ બ્રહ્મ અનાદિ અજ, અગુણ ગુણાકર મોહિં ॥ ૧૨૮ ॥

માયાથી ઉત્પન્ન થયેલ સઘળા ભ્રમ હવે તમને વ્યાપશે જ નહિ. અને મને પ્રદા, અનાદિ, અજન્મા, અગુણ અને સગુણરૂપ બાણતા રહેવું, કેમકે હું સર્વ શક્તિમાન છું, એ માટે મારામાં સઘળું ઘટી શકે છે. ૧૨૮

મોહિં ભક્તિ પ્રિય સન્તત, અત વિચારિ સુનુ કાગ ।

કાય વચન મન મમ ચરણ, કરહુ અચલ અનુરાગ ॥ ૧૨૯ ॥

હે કાગડા ! મને લક્ષિત સદા પ્રિય છે. આ વિચાર શ્રવણ કરી કાયા, વાચા અને મનથી મારા વચનમાં દૃઢ અચળ અનુરાગ કરવો. ૧૨૯

ચૌ-અબ સુનુ પરમ વિમલ મમ વાની, સત્ય સુગમ નિગમાદિ બલ્લાની ।

નિજ સિદ્ધાંત સુનાવૌં તોહીં, સુનુ મન ધરિ સબ તજિ ભજુ મોહીં ॥

મમ માયા સંભવ સંસારા, જીવ ચરાચર વિવિધ પ્રકારા ।

સબ મમ પ્રિય સબ મમ ઉપજાયે, સબતે અધિક મનુજ મુહિં ભાયે ॥

તિન્હમહૈં દ્વિજ દ્વિજમહૈં શ્રુતિચારી, તિન્હમહૈં નિગમ ધર્મ અનુસારી ।

તિન્હમહૈં પ્રિય વિરક્ત મુનિ જ્ઞાની, જ્ઞાનિહૈંતે અતિ પ્રિય વિજ્ઞાની ॥

તિનતે પુનિ મોહિં પ્રિય નિજદાસા, જોહિ ગતિ મોરિ ન દૂસરિ આસા ।

પુનિ પુનિ સત્ય કહૌં તોહિં પાર્હી, મોહિં સેવકસમ પ્રિય કોડ નાર્હી ॥

ભક્તિદીન વિરંચિ કિન હોઈ, સબ જીવનમહૈં અપ્રિય સોઈ ।

ભક્તવન્ત અતિ નીચૌં પ્રાણી, મોહિં પરમપ્રિય સુનુ મમ વાણી ॥

दोहा—शुचि सुशील सेवक सुमति, कहु प्रिय काहि न लाग ॥

પવિત્ર, સુશીલ અને જીદ્દિમાન સેવક કહો તો ખરા કોને ખ્યારો ન હોય, વેદ પુરાણ પણ એવીજ નીતિ કહે છે. હે કાગડા ! તમે સાવધાન થઇને શ્રવણ કરો. ૧૩૦

तिनमहैं जो परिहरि सब माया, भजहि मोहि मन वच अरु काया ॥

જેમ એક બાપના અનેક દિકરા હોય અને તે સર્વના ભિન્ન ભિન્ન ગુણ શીલ તથા આચરણ હોય. કેાઈ પંડિત, કેાઈ તપસ્વી, કેાઈ જ્ઞાની, કેાઈ દ્રવ્યવાન, કેાઈ શૂરવીર, કેાઈ દાતાર હોય. ૧ કેાઈ સર્વજ્ઞ હોય, અને કેાઈ ધર્માત્મા હોય. આ સર્વના ઉપર પિતાની તો સમાન પ્રીતિજ હોય છે. અને કેાઈ મન, વચન તથા કર્મથી પિતાની જ ભક્તિ કરવા વાળો હોય, જે સ્વર્ગને પણ અન્ય ધર્મને બળ્યુતો ન હોય. ૨ તે પુત્ર પિતાને પ્રાણના સમાન પ્યારો હોય છે. જે કે તે સર્વ પ્રકારે બાળક અજ્ઞાન છે, આ પ્રકારે જગત્ના જેટલા ચરાચર જીવ પશુ તથા પક્ષી ઇંડાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અને દેવતા, નર તથા અસુર જે કેાઈ છે. ૩ એ સર્વ જગત માફજ ઉત્પન્ન કરેલું છે. અને સર્વના ઉપર મારી સમાન દયા છે. અને તે પૈકી જે કેાઈ અહુંકાર અને કપટનો ત્યાગ કરી મન, વચન અને કર્મથી માફજ ભજન કરે છે. ૪

દોહા—પુરુષ નપુંસક નારિ નર, જીવ ચરાચર કોઈ ॥

સર્વ ભાવ ભજુ કપટ તજિ, મોહિ પરમ પ્રિય સોઈ ॥ ૧૩૧ ॥

નારી નરના મધ્યમાં પુરુષત્વ સહિત હોય વા નપુંસક હોય અથવા, કેાઈ ચરાચર જીવ હોય, પણ જે તે સર્વ પ્રેમપૂર્વક કપટ ત્યજીને મને બને છે. તે મને પરમ પ્રિય છે. x ૧૩૧

સો—સત્ય કહૌં સ્વર્ગ તોહિં, શુચિ સેવક મમ પ્રાણપ્રિય ॥

અસ વિચારી ભજુ મોહિં, પરિહરિ આજ્ઞ ભરોસ સવ ॥ ૪ ॥

હે પક્ષી ! હું તમને સત્ય કહું છું. કે પવિત્ર સેવક મને મારાં પ્રાણોના સમાન પ્યારો છે. આવો વિચાર કરી માફજ ભજન કરો. અને સર્વ આજ્ઞા તથા ભરોશાનો ત્યાગ કરો. કેવળ માફજ ધ્યાન કરવાથીજ પવિત્ર થવાય છે. ૪

ચૌ—કબહૂં કાલ નહિં વ્યાપૈ તોહીં, સુમિરેહુ ભજેહુ નિરંતર મોહીં ।

પ્રભુ વચનામૃત સુનિ ન અઘાઝં, તનુ પુલકિત મન અતિહર્ષાઝં ॥

સો સુખ જાનૈ મન અરુ કાના, નહિં રસના પ્રતિ જાઈ વચાના ।

પ્રભુશોભા સુખ જાનત નયના, કહિ કિમિસકૈં તિન્હૈં નહિં બચના ॥

બહુવિધિ રામ મોહિં સિખ દેઈ, લગે કરન શિશુ કૌતુક તેઈ ।

સજલનયન કલુ મુખકરિ રૂઝા, ચિતૈ માતુ તનુ લાગી ભૂઝા ॥

દોલિ માતુ આતુર ઊઠિ ધાઈ, કહિ મૃદુવચન લિયે ઊરલાઈ ।

ગોદ રાખિ કરાય પયપાના, રઘુપતિ ચરિત લલિત કરિ ગાના ॥

હે કાગડા ! તમને કદિ પણ કાલ વ્યાપશે જ નહિ. નિરંતર માફ બજન કરતા રહેવું. પ્રભુનાં આ વચનામૃત શ્રવણ કરીને સંતૃપ્ત થયો નહિ. શરીરથી પુલકાયમાન થઇ ગયો. અને મનમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયો. ૧ તે સમયનું સુખ મન અને કાનજ બાજે છે. તે જીહ્વાથી વર્ણવી શકાય તેવું નથી. પ્રભુની શોભાનું સુખ તો નેત્રજ બાજે છે. તેને વચન શી રીતે કહી શકે તેમ છે. ૨ ઘણી ઘણી રીતે શ્રી રઘુનાથજી મને શિખામણ આપી પુનઃ પાછી તેજ બાળલીલા કરવા લાગ્યા. અને નેત્રોમાં અશ્રુ લાવી મોઢું જરા ઉતારી નાખી માતાના તરફ જોવા લાગ્યા કે-અતિ ભૂખ લાગી છે. માતા પ્રભુને બોધને તુરત ઉઠી દોડીને આવ્યાં અને કોમલ વચન કહી હૃદય સાથે લગાવ્યા. ખોખામાં ખેસાડી દૂધ પાઇ રામનાં ચરિત્ર ગાવા લાગ્યાં. ૪

સોં-જોદિ સુખલાંગિ પુરારિ, અશિવ મેષકૃત શિવસુખદ ॥

અવધપુરી નરનારિ, તેહિ સુખ મહં સંતત મગન ॥ ૫ ॥

જે સુખને માટે ત્રિપુરના શત્રુ શ્રી સદાશિવજી અશુભ વેષ કરીને રહે છે. અથવા પોતાનું રૂપ ગુપ્ત રાખીને અયોધ્યામાં બંધ છે. કે જે શ્રી શિવજી સુખને આપનારા છે. અયોધ્યાનાં નર અને નારી તે સુખમાં સદા મગ્ન રહે છે. અથવા એ સુખાર્થ શ્રી શિવજી યોગી ખનીને અયોધ્યામાં આવે છે. x ૫

સોઈ સુખ લવલેશ, જિન વારેક સ્વપ્નેહુ લહેડ ॥

તે નહિ ગર્ણહિં સ્વગેશ, વ્રહ્મ સુખહિં સજ્જન છુમતિ ॥ ૬ ॥

તે સુખનો લવલેશ જેણે સ્વપ્નમાં એકવાર પણ મેળવેલ છે, હે ગર્હજી ! તે સજ્જન સુંદર બુદ્ધિવાળા વ્રહ્મસુખને પણ કાંઈ ગણ્યતા નથી. ૬

સૌં-મૈં પુનિ રહો અવધ કલુકાલા, દેહ્યોં બાલવિનોદ રસાલા ॥

રામપ્રસાદ ભક્તિ વર પાયડૈં, પ્રભુપદ વાન્દિ નિજાશ્રમ આયડૈં ॥

તવતે મોહિં ન વ્યાપી માયા, જવતે રઘુનાયક અપનાયા ।

યહ સવ ગુપ્તચરિત મૈં ગાવા, દરિમાયા જિમિ મોહિં નચાવા ॥

નિજ અનુભવ અવ કહોં સ્વગેશા, વિનુ દરિમજન ન જાહિં કલેશા ।

રામકૃપા વિનુ સુનુ સ્વગરાઈ, જાનિ ન જાઈ રામપ્રભુતાર્ક ॥

જાને વિનુ ન હોઈ પરતીતી, વિનુ પરતીતિ હોઈ નહિં પ્રીતી ।

* પદ્યપુરાણમાં લેખ છે કે-ત્વંચ રુદ્ર મહાભાગ મોહતાર્થ સુરાદિષાં । પાશ્વન્દા ચરણં ધર્મ કુરુન્વ સુરસન્નમ ॥ ૧ ॥ एव देवहितार्थाय वृत्ति वेद विगर्हिता । विष्णो राज्ञां पुरस्कृत्य कृतं भस्मादि धारणम् ॥ ૨ ॥

પ્રીતિ વિના નહિં ભક્તિ દદાઈ, જિમિ સ્વગેશ જલકી ચિકનાઈ ॥

હું પણ કેટલાક દિવસ સુધી અયોધ્યામાં રહ્યો. અને સુંદર બાલવિ-
નોદ જોવા લાગ્યો. શ્રી રામની કૃપાથી ભક્તિનું વરદાન પામીને, પ્રભુના ચરણ
વન્દન કરીને હું પાછો મારા આશ્રમમાં આવ્યો આવ્યો. ૧ અને જ્યારથી શ્રી
રઘુનાથજીએ મને પોતાનો કરી લીધો ત્યારથી માયા વ્યાપીજ નથી. આ સર્વ
શુભ ચરિત્ર કે જે પ્રકારે મને પ્રભુની માયાએ નચાવ્યો હતો, તે સર્વ તમને
કહ્યું. ૨ હે ગરૂડજી ! હવે હું મારો અનુભવ કહું છું. કે હરિનાં ભજન વગર
ક્લેશ મટતો જ નથી. હે ગરૂડજી ! શ્રવણ કરો. શ્રી રઘુનાથજીની કૃપા વગર,
શ્રી રામની પ્રભુતા જાણવામાં આવતી નથી. ૩ અને જાણવામાં આવ્યા વગર
પ્રીતિ થતી નથી. પ્રીતિ વગર પ્રીતિ થતી નથી. પ્રીતિ વગર દૃઢ ભક્તિ
થતી નથી. જે પ્રકારે જળની ચિકાશ સદા દૃઢ રહેતી નથી. જળ સૂકાતાં
જતી રહેછે. અથવા જેમ ધી વા તેલ જળમાં નાખવાથી અંદર પ્રવેશ ન ક-
રતાં ઉપરજ તરતું રહે છે તેમજ પ્રીતિ વગર ભક્તિ થતી નથી. પ્રીતિવગરની
ભક્તિ જળ ઉપર ધી કે તેલ જેમ ઉપર તરી રહે છે. તેમ નિરાળીજ પડી
રહે છે, કારણ કે તે વાસ્તવિક પ્રીતિ નથી. ૪

સોં-વિનુ ગુરુ હોઈ કિ જ્ઞાન, જ્ઞાન કિ હોઈ વિરાગવિનુ ॥

ગાવાઈં વેદ પુરાન, સુખ કિ લહાઈ વિનુ હરિભગતિ ॥ ૭ ॥

ગુરૂ વગર જ્ઞાન થાય કે ? કદિજ નહિ અને જ્ઞાનવગર વૈરાગ્ય થાય જ
નહિ. એમ વેદ અને પુરાણ કહે છે કે, -નારાયણની ભક્તિ વગર કોઈ સુખ પામે
કે ? ભક્તિ વગર કદિપણ સુખ મળે જ નહિ. ૭

કોડ વિશ્રામ કિ પાવ, તાત સહજ સન્તોષ વિનુ ॥

ચલૈં કિ જલ વિનુ નાવ, કોટિ યતન પચિ પચિ મરૈ ॥ ૮ ॥

હે તાત ! સ્વાભાવિક સન્તોષ વગર શું કોઈ વિશ્રામ પામે છે ? સં-
તોષ વગર વિશ્રામ કદિ પણ મળતો જ નથી. સન્તોષ વગર અનેક યતન કરી
કરીને ભલે મરી જાય; પરંતુ જળ વગર જેમ વાહાણ ચાલતું નથી, તેમ સં-
તોષ વગર સુખ મળતું નથી. ૮

ચૌં-વિનુ સન્તોષ ન કામ નશાઈં, કામ અછંત સુખ સ્વપ્નેહું નાઈં ।

રામભજન વિનુ મિટાઈં ન કામા, થલવિહીન તરુ કબહું કિ જામા ॥

વિના જ્ઞાન કિ સમતા આવૈ, કોડ અવકાસ કિ નમ વિનુપાવૈ ।

શ્રદ્ધા વિના ધર્મ નહિં ધોઈ, વિનુ મહિ ગન્ધ કિ પાવૈ કોઈ ॥

વિનુ તપ તેજ કિ કરુ વિસ્તારા, જલ વિનુ રસ કિ હોઈ સંસારા ।

શીલ કિ મિલુ બિનુ બુધ સેવકાઈ, જિમિ વિનુતેજ ન રૂપ ગુસાઈ ॥

નિજસુખ વિનુ મન હોઈ કિ થીરા, પરસ કિ હોઈ વિહીન સમીરા ।

કવનેડ સિદ્ધિ કિ વિનુ વિશ્વાસા, વિનુ હરિભજન ન ભવભયનાશા ॥

સંતોષ વગર વાસના નહીં થતી નથી. વાસના થતાં તો સ્વપ્નમાં પણ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. શ્રી રામના ભજન વગર વાસના મટતીજ નથી. ગમે તે ચત્ન કરો પણ આડ પૃથિવી વગર જામે કે ? જેમ આડ પૃથિવી વગર ઉગી શકેજ નહિ તેમ રામના ભજન વગર વાસના મટે જ નહિ. ૧ વિજ્ઞાન વગર સમતા શી રીતે આવે ? અર્થાત્ આવેજ નહિ. આકાશ વગર અવકાશ મળેજ નહિ. જેમ ગંધના અભાવથી પૃથિવીનો અભાવ જ હોય છે તેમ શ્રદ્ધા વગર ધર્મ થતો નથી. તપ વગર કોઈના તેજનો વિસ્તાર થઈ શકે કે ? કદિજ નહિ ! સંસારમાં જળ વગર રસની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પંડિતોની સેવા કર્યા વગર શીલની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમજ તેજ વગર રૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી; કેમકે તેજ અગ્નિનો અંશ છે. ૩ પોતાનું સુખ અર્થાત્ શ્રી રઘુનાથજીની પ્રાપ્તિ વગર મન સ્થિર થઈ શકે કે ? કદિ પણ નહિ. અને કોઈ વાયુ વગર સ્પર્શ કરી શકે કે ? કદિ નહિ. વિશ્વાસ વગર સિદ્ધિ થતી નથી. તેવીજ રીતે હરિ ભજન વગર સંસારનો ભય નાશ થતો નથી. ૪

દોહા-વિનુ વિશ્વાસ ભક્તિ નહિ, તેહિ વિન દ્રવહિ ન રામ ॥

રામકૃપા વિનુ સ્વપનેહુ, મનકિ લહે વિશ્રામ ॥ ૧૩૨ ॥

વિશ્વાસ વગર ભક્તિ થતી નથી. ભક્તિ વગર રામની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને રામની કૃપા વગર સ્વપ્નમાં પણ મનને વિશ્રાન્તિ મળતી નથી. ૧૩૨

સોં-અસ વિચારિ મતિધીર, તજિ કુતર્ક સંશય સકલ ॥

ભજહુ રામ રણધીર, કરુણાકર સુન્દર સુખદ ॥ ૧ ॥

હે મતિમાં ધિરજ રાખવાવાળા ! આવો વિચાર કરી સર્વ કુતર્ક અને મોટી તર્કનાઓનો ત્યાગ કરી કૃષ્ણાસાગર સુખનિધાન શ્રી રઘુનાથજીનું ભજન કરો. x ૬

ચૌ-નિજમતિ સરિસ નાથમૈં ગાઈ, પ્રભુમતાપમહિમા સ્વગરાઈ ।

કણોં ન કલુકારિ યુક્તિ વિશેષા, યહ સર્વ મૈં નિજ નયનન દેસા ॥

મહિમા નામ રૂપ ગુણગાથા, સકલ અમિત અનન્ત રઘુનાથા ।

નિજનિજમતિ મુનિ હરિગુણ ગાવહિં, નિગમ શેષ શિવ પાર ન પાવહિં ॥

તુમ્હૈં આદિ સ્વગ મશક પ્રયન્તા, નભ ઉડાહિં નાહિં પાવહિં અન્તા ।

x રામં સત્યપરંબ્રહ્મ રામાત્કિંચિન્નવિચલે ॥

તિમિ રઘુપતિ મહિમા અવગાહા, તાત કબહૂં કોડ પાવ કિ થાહા ॥

રામ કામશતકોટિ સુભગતન, દુર્ગા કોટિ અમિત અરિમર્દન ।

શાક્રકોટિશત સરિસ વિલાસા, નમ શતકોટિ અમિત અવકાશા ॥

હે નાથ ! સ્વામી જગપતિ ! મેં મારી બુદ્ધિના અનુસાર પ્રભુના પ્રતાપનો મહિમા તમને કહી સંજળાવ્યો. આમાં મેં કાંઈ પણ યુક્તિથી વધારે કહ્યું નથી. આ સર્વ મેં જે કાંઈ કહ્યું, તે સર્વ મારી આંખોનું જોયેલું છે. ૧ હે ગરૂડજી ! રઘુનાથજીનો મહિમા, નામ, અને ગુણ સર્વ અનન્ત છે. અને રઘુનાથજી પણ આદિ, અન્ત, મધ્ય રહિત અનન્ત છે. મુનિલોકો પોત પોતાની મતિથી હુરિના ગુણ ગાય છે; પરંતુ શ્રી રામના ગુણના પારને વેઠ, શેષ અને શ્રી સદાશિવજી પણ પામતા નથી. ૨ હે ગરૂડજી ! તમારાથી લઈને મચ્છર પર્વન્ત પક્ષી આકાશમાં ઉડે છે, પરંતુ તેના અન્તને કોઈ પામતું નથી. એ પ્રકારે રઘુનાથજીના ગૂઢ મહિમાનો હે તાત ! કદિ પણ કોઈ પાર પામી શકતો નથી. ૩ શ્રી રામ કરોડો કામદેવના સમાન સુંદર શરીરવાળા છે. અને કરોડો અનેકો દુર્ગાના સમાન શત્રુનો નાશ કરવાવાળા છે. સો કરોડ ઇન્દ્રના સમાન તેનો વિલાસ છે. અને કરોડો આકાશના સમાન તેનો વિસ્તાર છે. આકાશ અનન્ત છે. ૪

દોહા—મરુત કોટિ શત વિપુલ બલ, રવિ શતકોટિ પ્રકાસ ॥

શશિ શતકોટિ સુશીતલ, શમન સકલ ભવત્રાસ ॥ ૧૩૩ ॥

શ્રી રઘુનાથજીમાં સો કરોડ વાયુના સમાન અપાર બળ છે. અને સો કરોડ સૂર્યના સમાન પ્રકાશ છે. સો કરોડ ચન્દ્રમાના સમાન શીતલ પણ છે અને સર્વ દુઃખોને શાન્ત કરવા વાળા છે. ૧૩૩

કાલ કોટિશત સરિસ અતિ, દુસ્તર દુર્ગ દુરન્ત ॥

ધૂમ્રકેતુ શતકોટિસમ, દુરાધર્ષ ભગવન્ત ॥ ૧૩૪ ॥

સો કરોડ કાળના સમાન દુસ્તર-તરવાને અયોગ્ય, દુર્ગ-કઠિણતાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય અને દુરન્ત જેનો અન્ત પામવો દૂર છે. અને સો કરોડ ધૂમ્રકેતુ અશ્વિના સમાન ભગવાન દુરાધર્ષ-કઠિણતાથી ધરવા યોગ્ય છે. ૧૩૪

ચૌ—પ્રભુ અગાધ શતકોટિ પતાલા, શમન કોટિશત સરિસ કરાલા ।

તીરથ અમિતકોટિ શતપાવન, નામ અશ્વિલ અઘપુંજ નશાવન ॥

હિમગિરિ કોટિ અચલ રઘુવીરા, સિન્ધુ કોટિશત સરિસ ગંભીરા ।

કામધેનુ શતકોટિ સમાના, સકલ કામદાયક ભગવાના ॥

શારદ કોટિ અમિત ચતુરાઈ, વિધિ શતકોટિ અમિત નિપુનાઈ ।

વિષ્ણુ કોટિશત પાલનકર્તા, રુદ્ર કોટિશત સમ સંહર્તા ॥

યનદ કોટિશત સમ ધનવાના, માયા કોટિ પ્રપંચ નિધાના ॥

ધરા ધરણ શતકોટિ અહીશા, નિરવધિ નિરુપમ પ્રભુ જગદીશા ॥

સો કરોડ પાતાળના સમાન પ્રભુ અગાધ છે. અને સો કરોડ યમરાજના સમાન ભયંકર છે અર્થાત્ યમરાજથી પણ અત્યંત કઠોર છે. સો કરોડ તીર્થના સમાન પવિત્ર કરવાવાળા છે. તેના નામથી યમરાજનો ભય મટી જાય છે. ૧ સો કરોડ હિમાલયના સમાન શ્રી રઘુનાથજી અચલ છે. સો કરોડ સિંધુના સમાન ગંભીર છે. અને ઇચ્છિત સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરવામાં તે શ્રી રઘુનાથજી સો કરોડ કામધેનુના સમાન છે. ૨ પ્રભુમાં સો કરોડ સરસ્વતીના સમાન ચતુરાઈ છે. સો કરોડ બ્રહ્માના સમાન સૃષ્ટિ રચવાની નિપુણતા છે. શ્રી રામચન્દ્રજીમાં સો કરોડ વિષ્ણુના સમાન પાલન કરવાની તથા સો કરોડ રૂદ્રના સમાન સંહાર કરવાની શક્તિ છે. ૩ સો કરોડ કુબેરના સમાન ધનવાન અને કરોડો માયાના સમાન પ્રપંચના નિધાન છે. ભૂમિ ભાર ધારણ કરવામાં સો કરોડ શેષજીના સમાન છે. અવધિ રહિત, ઉપમા રહિત જગતના ઈશ્વર છે. સ્વામી છે. (આ સર્વ શિવ અદિત્યમાં લેખ છે). ૪

છંદ-નિરવધિ નિરુપમ રામસમ નહિં આન નિગમાગમકહૈં ।

જિમિ કોટિશત સ્વયોત રવિ કહૈં કહત અતિલઘુતાલહૈં ॥

ઈદિમાંતિ નિજ નિજ મતિ વિલાસ મુનીશ હરિહિં વચ્ચાનહીં ।

પ્રભુ ભાવગાહક અતિકૃપાલુ સપ્તેષ મુનિ સુખ માનહીં ૨૧

ભગવાન શ્રી રામચન્દ્રજી ઉપમા રહિત છે. તેને બીજી ઉપમા નથી. રામના સમાન રામ જ છે. એમ વેદ કહે છે. અને તેને ઉપમા આપવી તે એવું થાય છે કે, જેમ સો કરોડ ખદોતને સૂર્યના સમાન કહેવાથી મનુષ્યની લઘુતા પ્રકટ થાય છે. એ પ્રકારે પોત પોતાની બુદ્ધિના અનુસાર હરિજન તથા મુનિજન હરિના ગુણાનુવાદ ગાય છે. સ્વામી શ્રી રામચન્દ્રજી તો કેવળ પ્રેમનાજ બૂખ્યા છે. પ્રેમનાં વચન શ્રવણ કરી સુખ માને છે. ૨૧

દોહા-રામ અમિત ગુણસાગર, થાહ કિ પાવૈ કોઈ ॥

સન્તન સન જસ કહુ સુનેउँ, તુમહિં સુનાયउँ સોઈ. ॥ ૧૩૫ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી અપાર ગુણોના સાગર છે, શું કોઈ પણ તેના પારને પામે તેમ છે ? અર્થાત્ કોઈ પણ તેના પારને પામે તેમ નથી. જેવું મેં સતેશ્વર દ્વારા સાંભળ્યું હતું તેવું સર્વ તમને સાંભળાવ્યું. ૧૩૫

સો-ભાવવશ્ય ભગવાન, સુખાનિધાન કરુણામયન ॥

તજિ મમતા મદ માન, મજિય રામ સીતારમણ ॥ ૧૦ ॥

સુખના ઘર, કંડણના સાગર ભગવાન પ્રેમનેજ કેવળ વશ્ય છે. એ આટે ઉચિત્ છે કે. મમતા, મદ અને માનનો ત્યાગ કરીને નિરન્તર સીતાપતિનું ભજન કરવું. ૧૦

ચો-છુનિ મુથુંડકે વચન મુહાયે, હર્ષિત સ્વગપતિ પંચ ફુલાયે ।

નયન તીર મન અતિહર્ષાના, શ્રીરઘુપતિ પ્રતાપ ઝર આના ॥

પાંછિલ મોહ સમુક્ષિ પાંછિતાના, બ્રહ્મ અનાદિ મનુજકરિ જાના ।

પુનિ પુનિ કાગચરણ શિરનાવા, જાનિ રામસમ પ્રેમ બઢાવા ॥

ગુરુ વિનુ ભવનિધિ તરૈ ન કોઈ, જો વિરંચિ શંકરસમ હોઈ ।

સંશયસર્પ પ્રસેડ મોહિ તાતા, દુઃખ દલ હરિ કુતર્ક બહુ વ્રાતા ॥

તવ સ્વરૂપ ગારુડિ રઘુનાયક, મોહિ જિયાયદુ જનમુખદાયક ।

તવ પ્રસાદ મમ મોહ નશાના, રામરહસ્ય અનૂપમ જાના ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! કાકભુશુંડજીનાં આવાં પરમાત્મ વચન શ્રવણ કરી પ્રસન્ન થઈને ગરૂડજીએ હર્ષથી પોતાની પાંખો ફેલાવી. ને-ત્રેમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં અને મનમાં બહુજ રાજી થયા. શ્રી રામચન્દ્રજીનો પ્રતાપ હૃદયમાં આવી ગયો. ૧ પાંછળનાં મોહનો વિચાર કરતાં ગરૂડજીને બહુજ પસ્તાવો થયો કે, મેં અનાદિ બ્રહ્મને મનુષ્ય બાણ્યા. વારંવાર કાકભુશુંડજીનાં ચરણોમાં શિર નમાવી તેને રામના સમાન બાણીને પ્રેમ અત્યંત વૃદ્ધિ પામ્યો. ૨ ગમે તો બ્રહ્મા અથવા શિવજીના સમાન કેમ ન હોય પણ ગુરૂ વગર સંસાર સાગરથી પાર કોઈ થઈ શકતો નથી. હે તાત ! મને સંશયરૂપી સર્પે પકડી લીધો હતો. એથી હું બહુજ દુઃખી હતો. અને તે ઝેરની દુઃખદાયક લહેરો આવવાથી હું કુતર્કરૂપી ડોળ ખાધા કરતો હતો. ૩ પણ આપ કે જે ભક્તજનોને સુખ આપનારા સાક્ષાત્ રામચન્દ્રજી જ છો. તે રૂપી ગારૂડીએ મને બચાવી લીધો છે. આપની કૃપાથી મારો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો છે. અને શ્રી રામચન્દ્રજીનું અનુપમ રહસ્ય મારા બાણવામાં આવ્યું. ૪

દોહા-તાહિ પ્રશંસેડ વિવિધવિધિ, શીશ નાઈ કરજોરિ

વચન સપ્રેમ વિનીત મૃદુ, બોલેડ ગરુડ બહોરિ ॥ ૧૩૬ ॥

આ પ્રમાણે ગરૂડજી, કાકભુશુંડજીની અનેક વચનોથી પ્રશંસા કરીને શિર નમાવી હાથ જોડી પ્રેમપૂર્વક નીતિથી ભરેલાં વચનો પુનઃ ગરૂડજી બોલ્યા. ૧૩૬

મધુ અપને અવિવેક તે, પૂંછોં સ્વામી તોહિં ॥

કૃપાસિન્ધુ સાદર કહહુ, જાનિ દાસનિજ મોહિ ॥ ૧૩૭ ॥

હે સ્વામી ! હું મારા અજ્ઞાનથી આપને પુછું કે-આપ મને તમારો દાસ બાણીને હે કૃપાસાગર ! આદર પૂર્વક હું જે પુછું તે મને સંભળાવો. ૧૩૭

ચૌ-તુમ સર્વજ્ઞ તજ્ઞતમ પારા, સુમતિ સુશીલ સરલ આચારા ।

જ્ઞાન વિરતિ વિજ્ઞાન નિવાસા, રઘુનાયકકે પ્રિયતુમદાસા ॥

કારણ કવન દેહ યહ પાઈ, તાત સકલ મોહિ કહહુ બુઝાઈ ।

રામચરિત સર સુન્દર સ્વામી, પાયહુ કહાં કહહુ નભગામી ॥

નાથ સુના મૈં અસ શિવ પાहीं, મહાપ્રલય મહૈં ક્ષય તવ નાहीं ।

મૃપાવચન નહિ શંકર કહहीं, સો મેરે મન સંશય અહहीं ॥

અગ જગ જીવ નાગ નર દેવા, નાથ સકલ જગ કાલ કલેવા ।

અંકકટાહ અમિત લયકારી, કાલ મહાદુરતિક્રમ ભારી ॥

તમે સર્વજ્ઞ છો, સર્વની ગતિને બાણુવાવાળા છો. અને તજ્ઞતમ અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનિયોમાં શ્રેષ્ઠ છો. આપની સુન્દર બુદ્ધિ છે. સરલ-સીધા આચાર-ચાલ ચલણુ છે. આપ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને અનુલવના નિવાસ અર્થાત્ ધરછો. અને તમે રઘુનાથજીના પ્યારા દાસ છો. ૧ છતાં શું કારણથી આપને આ કાગડાનો દેહ પ્રાપ્ત થયો ? હે તાત ! એ સર્વ મને સમજાવીને કહો. હે સ્વામી ! આ રામ-ચરિત્રરૂપી સુંદર સરોવર આપને શી રીતે પ્રાપ્ત થયું ? તે મને હે આકાશમાં ઉડવાવાળા ! સમજાવીને કહો. ૨ હે નાથ ! મેં શ્રી સદાશિવજી પાસેથી આ વાર્તા શ્રવણ કરી છે કે મહા પ્રલયોમાં પણ તમારો નાશ થતો નથી. ઇશ્વર અને મોટા પુરૂષો કદિપણુ અસલ્ય બોલતાજ નથી. માટે આ બાળતનો મારા મનમાં સંશય છે કે-૩ અગ-અચલ વૃક્ષ પર્વતાદિ અને ચાલવાવાળાં જેટલાં નાગ, નર અને દેવ-આદિ છે. હે નાથ ! એ સર્વ જગત્ કાળના ડોળીઆરૂપ છે. બ્રહ્માન્ડરૂપી જે અનેક કડાઈઓ છે જેમાં જીવ સદા પડ્યા રહે છે અને દુઃખ પામેછે, કાળ તેનો પણ લય કરે છે. અને તેનો ક્રમ અંત રહિત છે. ૪

સો-તુમહિં ન વ્યાપૈ કાલ, અતિ કરાલ કારણ કવન ॥

સો મોહિં કહહુ કૃપાલ, જ્ઞાનપ્રભાવ કિ યોગબલ ॥ ૧૪૧ ॥

તે અતિ કરાળ કાળ તમને વ્યાપતો નથી, તેનું શું કારણ છે ? હે કૃપાસાગર ! તે મને કહો. તે જ્ઞાનનો પ્રભાવ છે કે યોગનું બળ છે ? ૧૧

દોહા-પ્રભુ તવ આશ્રમ આયડૈં, મોર મોહ ભ્રમ ભાગ ॥

કારણ કવન સો નાથ અવ, કહહુ સહિત અનુરાગ ॥ ૧૪૮ ॥

હે પ્રભુ ! આપના આશ્રમમાં આવતાંની સાથેજ મારો મોહ, ભ્રમ સર્વ જતો રહ્યો. તેનું શું કારણ ? તે પ્રેમસહ આપ મારી પાસે વર્ણન કરો. ૧૩૮

ચૌ-ગરુડ ગિરા સુનિ હર્ષેઝ કાગા, બોલેઝ ઉમા સહિત અનુરાગા ।

ધન્ય ધન્ય તવ મતિ ઉરગારી, પ્રશ્ન તુમ્હાર મોહિ અતિ પ્યારી ॥

સુનિ તવ પ્રશ્ન સપ્રેમ સુધાર્દ, બહુત જન્મકી સુધિ મોહિ આઈ ।

સવ નિજ કથા કહૌં મૈં ગાઈ, તાત સુનહુ સાદર મનલાઈ ॥

જપ તપ મલ્લ શમ દમ વ્રત દાના, વિરતિ વિવેક યોગ વિજ્ઞાના ।

સવકર ફલ રઘુપતિપદ પ્રેમા, તેહ વિનુ કોઈ ન પાવૈ ક્ષેમા ॥

ઈહિ તનુ રામભક્તિ મૈં પાઈ, તાતે મોહિ મમતા અધિકાઈ ।

જેહિતે કહુ નિજ સ્વારથ હોઈ, તેહિ પર મમતા કર સવ કોઈ ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! ગરુડજીની આવી નમ્ર વાણી શ્રવણ કરીને, કાકભુથુંડજી બહુજ પ્રસન્ન થયા. અને મહા પ્રેમથી કહેવા લાગ્યા કે-હે ગરુડજી ! આપની બુદ્ધિને અત્યંત ધન્યવાદ આપું છું. તમારાં પ્રશ્ન મને બહુજ પ્યારાં લાગે છે. ૧ તમારાં પ્રેમપૂર્વક પ્રશ્ન શ્રવણ કરીને મને મારા ધન્યા જન્મોનું લાન આવી ગયું છે. હું મારી સઘળી વાર્તા કહું છું તે આપ આદર પૂર્વક મન લગાડીને શ્રવણ કરો. ૨ જપ, તપ, યજ્ઞ, સંયમ, મત, દાન વૈરાગ્ય, વિવેક, યોગ અને વિજ્ઞાન એ સર્વનું ફળ શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રેમ થવો એ છે. રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં પ્રેમ થયા વગર કોઈને પણ સુખ પ્રાપ્ત થતુંજ નથી. ૩ મેં આ શરીરથી શ્રી રામની ભક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, એ માટે આ શરીર મને બહુજ પ્રિય છે. જે થકી આપણો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય છે, તેના ઉપર સર્વ મમતા-પ્રીતિ રાખે છે. ૪

સો-પન્નગારિ અસિ નીતિ, શ્રુતિસમ્મત સજ્જન કહાઈ ॥

અતિ નીચહુ સન પ્રીતિ, કરિય જાનિ નિજ પરમાહિત ॥ ૧૨ ॥

હે ગરુડજી ! આપણનું જે દ્વારા પરમહિત થાય તે નીચ હોય છતાં પણ તે સાથે પ્રીતિ કરવી, એ નીતિ વેદ સંમત છે અને સજ્જનોનું પણ તેમજ કહેવું છે. ૧૨

પાટ કીટતેં હોઈ, તેહિતેં પાટમ્બર રુચિર ॥

ક્રામે પાલૈ સવ કોઈ, પરમ અપાવન પ્રાણસમ ॥ ૧૩ ॥

હે તાત ! જરા વિચાર કરો કે, રેશમ કીડામાંથી થાય છે. અને તેનાં સુંદર પિતામ્બર બને છે. જો કે તે કીડો અતિ અપવિત્ર છે; છતાં પણ તેને

હિતકારી બાણીને સર્વ કોઇ તેનું પ્રાણોના સમાન પાલન કરે છે. ૧૩

સ્વારથ સર્વ જીવ કહૈં एहा, मन क्रम वचन रामपद नेहा ।

સોઈ પાવન સોઈ સુભગ શરીરા, જો તનુ પાઈ મજિય રઘુવીરા ॥

રામવિમુખ લહિ વિધિસમ દેહી, કાવિ કોવિદ ન પ્રશંસહિ તેહી ।

રામભક્તિ યહિ તનુમહૈં જામી, તાતે મોહિં પરમ પ્રિય સ્વામી ॥

તજોં ન તનુ નિજઈચ્છા મરણા, તનુ વિનુ વેદ ભજન નહિં વરણા ।

પ્રથમ મોહ મોહિં બહુત વિગોવા, રામવિમુખ સુખ કવહું ન સોવા ॥

નાના જન્મ કર્મ પુનિ નાના, કિયે યોગ જપ તપ મલ દાના ।

કવન યોનિ જન્મહું જહૈં નાહીં, મૈં સ્વગેશ ભ્રમિ ભ્રમિ જગમાહીં ॥

દેસેહું સવ કારિ કર્મ ગુસાંઈ, સુખી ન ભયઁ અબહિકી નાંઈ ।

સુધિ મોહિં નાથ જન્મ બહુ કેરી, શિવપ્રસાદ મતિ મોહ ન ઘેરી ॥

જીવનો વાસ્તવિક સ્વાર્થ એજ છે કે, -મન, વચન અને કર્મથી શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં પ્રેમ કરવો. જે શરીર પામીને શ્રી રઘુનાથજીનું લજન કરવામાં આવે તેજ પવિત્ર સુંદર શરીરવાળો છે. ૧ રામથી વિમુખ થઈને જો કદાચ વિધાતાના સમાન દેહ પ્રાપ્ત થાય તો તેની કવિ અને પડિતો મોટાઈ વર્ણવતા નથી. * આ મારા શરીરમાં રામલક્ષ્મિ ઉત્પન્ન થવાથી હે સ્વામિન ! આ શરીર મને બહુજ પ્રિય છે. ૨ જો માટે આ શરીરનો ત્યાગ કરતો નથી. છતાં પણ પોતાની ઇચ્છાથી મરણ છે, પરંતુ વેદે કહેલું છે કે શરીર વગર લજન થતું નથીજ, પ્રથમ તો મોહ મને પણ બહુજ વ્યાકુલ કરી નાંખ્યો હતો. અને ઘણુંજ દુઃખ આપ્યું હતું. રામથી વિમુખ હોવાને લીધે હું કદિ પણ સુખે સૂતો નહતો. ૩ અનેક પ્રકારના જન્મ અને અનેક પ્રકારનાં કર્મ પણ મેં કરેલાં છે. અને યોગ, જપ, તપ, યજ્ઞ, અને દાન જે કોઈ કર્મને જન્મમાં કરેલાં છે, તે સર્વનું મને સ્મરણ છે. હે ગરૂડજી ! એવી કઈ યોનિ છે કે તે યોનિમાં જન્મ લઈને હું જગતમાં ન ફર્યો હોજી. ૪ હે ગુસાંઈ ! મેં સર્વનું કર્મ જોઈ લીધું છે; પરંતુ હાલના સમય સમાન કોઈ પણ સંમયે સુખી થયો નહતો. ૫

दोहा-प्रथम जन्मके चरित अब, कहों सुनहु विहंगेश ॥

સુનિ પ્રમુપદ રતિ ઝપજૈ, જાતે મિદૈ કલેશ ॥ ૧૩૯ ॥

* स्वपचोऽपिमहिपाल विष्णुभक्तो द्विजाधिकः । विष्णुभक्ति विहीनस्तु द्वि-
जोऽपिस्वपचाधमः ॥ १ ॥

હવે હું તમારી પાસે મારા પૂર્વજન્મનાં ચરિત્રોનું વર્ણન કરું છું. હે ગરૂડજી ! તે શ્રવણ કરો. જે શ્રવણ કરવાથી પ્રભુના ચરણોમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે તથા કલેશ મટી જાય છે. ૧૩૯

પૂર્વકલ્પમેં एक प्रभु, कलियुग मलकर मूल ॥

नर अरु नारी अधर्मरत, सकल निगमप्रतिकूल ॥ १४० ॥

હે પ્રભો ! પ્રથમ કલ્પમાં કલિયુગ પાપનું મૂળ હતો. સઘળાં નર-નારી અધર્મમાં પ્રીતિ કરવાવાળાં અને સર્વ વેદશાસ્ત્રથી પ્રતિકૂળ ચાલનારાં હતાં. ૧૪૦

चौ०—तेहि कलियुग कोशलपुर जाई, जन्मत भयउँ शूद्र तनु पाई ।

शिवसेवक मन क्रम अरु बानी, आन देवनिन्दक अभिमानी ॥

धन मद मत्त परम वाचाला, उग्रबुद्धि उर दम्भ विशाला ।

यदापि रहेउँ रघुपतिरजधानी, तदापि नहीं महिमा कहू जानी ॥

अब जाना मैं अवधप्रभावा, निगमागम पुराण अस गावा ।

कवनिहूँ जन्म अवध बस जोई, रामपरायण सो परिहोई ॥

अवधप्रभाव जान तब प्राणी, जब उर बसहिँ राम धनुषाणी ।

सो कलिकाल कठिन उरगारी, पापपरायण सब नर नारी ॥

તે કલિયુગમાં અયોધ્યાપુરીમાં જઈને મેં શૂદ્રનું શરીર પામીને જન્મ લીધો. હું શ્રી સદાશિવજીનો મન વચન અને કર્મથી અનન્ય સેવક હતો અને અન્યદેવતાઓની મન વચન અને કર્મથી નિંદા કરનારો અભિમાની હું હતો. ૧ ધનથી મદોન્મત્ત અને બહુજ બોલવાવાળો હતો. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો અને હૃદયમાં બહુજ પાખંડ હતો. જે કે હું રામની રાજધાનીમાં રહેતો હતો પરંતુ મેં શ્રી રઘુનાથજીનો મહિમા જાણ્યો નહતો. ૨ હવે મેં અયોધ્યાનો પ્રભાવ જાણ્યો અને વેદ, શાસ્ત્ર તથા પુરાણમાં પણ વર્ણન કરેલું છે કે-કોઈ પણ જન્મમાં કોઈ પણ પ્રાણી જે અયોધ્યામાં જઈને જન્મ લે તો તે અવશ્ય રામપરાયણ અર્થાત્ રઘુનાથજીનો પ્રેમી થઈ જાય છે. ૩ તે પ્રાણી અયોધ્યાના પ્રભાવને જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી હૃદયમાં ધનુષ્ બાણ ધારણ કરીને વાસ કરે છે ત્યારે જાણે છે. હે ગરૂડજી ! તે સમયનો કાળ મહા કઠિણ હતો. નર નારી સર્વ મહા પાપિષ્ઠ હતાં. ૪

दोहा—कलिमल ग्रसेउ धर्म सब, गुप्त भये सदग्रन्थ ॥

दम्भन निजमति कलिप करि, प्रगट कीन्ह बहुपन्थ ॥ १४१ ॥

કલિનાં પાપો મે સર્વ ધર્મોને ગ્રહણ કરી લીધા હતા. ઉત્તમ ઉત્તમ સધળા ગ્રન્થો ગુપ્ત થઈ ગયા હતા. પાખંડીઓએ પોતાના મનની કલ્પના કરીને ઘણા નવા નવા માર્ગો કાઢ્યા હતા. કોઈ નવીનપંથી, કોઈ ચરણદાસી, કોઈ વેદત્યાગી અને કોઈ સમાજ થઈ ગયા હતા. ૧૪૧

મયે લોગ સવ મોહવશ, લોભ ગ્રસે શુભ કર્મ ॥

સુનુ હરિયાન જ્ઞાનનિધિ, કહૌં કલુક કલિધર્મ ॥ ૧૪૨ ॥

સર્વ લોકો મોહવશ થઈ ગયા હતા. લોકો સર્વનાં ઉત્તમ કર્મોને ગ્રસી લીધાં હતાં. હે જ્ઞાનસાગર ગરૂડજી ! શ્રવણ કરો હું તમારી પાસે કલિયુગના થોડા ધર્મ કહું છું. ૧૪૨

ચૌ—વર્ણધર્મ નહિ આશ્રમચારી, શ્રુતિવિરોધરત સવ નર નારી ।

દ્વિજ શ્રુતિવંચક ભૂપ પ્રજાશન, કોડ નહિ માન નિગમ અનુશાસન ॥

મારગ સોઈ જાકહૈં જો ભાવા, પण्डित સોઈ જો ગાલ વજાવા ।

મિધ્યારમ્મ દમ્ભરત જોઈ, તાકહૈં સન્ત કહૈં સવ કોઈ ॥

સોઈ સયાન જો પરધનહારી, જો કરુ દમ્ભ સો બડ આચારી ।

જો बहुझूठ मसखरी जाना, कलियुग सोई गुणवन्त बखाना ॥

નિરાચાર જો શ્રુતિપથત્યાગી, કલિયુગ સોઈ જ્ઞાની વૈરાગી ।

जाके नख अरु जटा विशाला, सोई तापस प्रसिद्ध कलिकाला ॥

કલિયુગમાં વર્ણ-પ્રાદ્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર તેના ધર્મ અને આશ્રમ, પ્રદ્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત એ રહેતા નથી. સર્વ નર અને નારી વેદનો વિરોધ કરવાવાળાં હોય છે. પ્રાદ્ય તે વેદનાજ વંચક અને રાજ્ય પ્રજા સાથે વંચક, વેદશાસ્ત્રની મર્યાદા અને આજ્ઞાને કોઈ કલિયુગમાં માનતા નથી. ૧ જેને જે માર્ગ સારો લાગ્યો તે તે માર્ગને ગ્રહણ કરી લે છે. અને જે વિશેષ બકવાદ કરે તેજ કલિયુગમાં પંડિત કહેવાય છે. જે અસત્ય બોલે, પાખંડ કરે, વાતો બનાવી બનાવીને કહે, અને નાના પ્રકારના વેષ બનાવીને ફરે તેને સર્વ કોઈ કલિયુગમાં સંત કહે છે. ૨ અને જે પારકાનું ધન હરી જાણે તે કલિયુગમાં ચતુર કહેવાય છે. અને જે પાખંડનો વિસ્તાર કરે, અને લોકોને કેવળ દેખાડવા માટેજ કર્મ કરે, તેજ મોટા આચાર્ય કહેવાય છે. જે જુઠો અને મશ્કરી કરનારો છે, તેજ કલિયુગમાં મોટો ગુણવાન કહેવાય છે. ૩ જે આચાર રહિત, વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરવાવાળો, અને નિયોગની આજ્ઞા દેવાવાળો છે. તેજ કલિયુગમાં જ્ઞાની અને વૈરાગી કહેવાય છે. જેની જટા તથા

નખ મોટા હોય તેજ કલિયુગમાં તપસ્વીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. x ૪

દોહા-અશુભ વેષ ભૂષણ ધરૈ, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય જે જ્ઞાતિ ॥

તે યોગી તે સિદ્ધ નર, પૂજીત કલિયુગ માહિ ॥ ૧૪૩ ॥

જે કુત્સિત વેષ અને લયંકર ભૂષણ ખોપરી લટકાવી, ભક્ષ્યાભ-
ક્ષ્યના ખાવાવાળા બ્રહ્મ છે, તે કલિયુગમાં સિદ્ધ અને યોગી કહેવાય છે અને
પૂજાય છે. ૧૪૩

સો-જે અપકારી ચાર, તિનકર ગૌરવ માન્યતા ॥

મન ક્રમ વચન લવાર, તે વક્તા કલિકાલ મહૈ ॥ ૧૪ ॥

અને જેનું પારકાનું અકલ્યાણ કરવાનું જ આચરણ છે. તેને કલિયુગમાં
મોટાઈ તથા માન્યતા મળે છે. અને જે મન, વચન અને કર્મથી ગભાર છે,
તેજ કલિયુગમાં વક્તા અર્થાત્ કથા કહેવાવાળા છે. ૧૪

ચૌ-નારિવિવશ નર સકલ ગુસાંઈ, નાચાહિ નટ મર્કટકી નાંઈ ।

શૂદ્ર દ્વિજાહિ ઉપદેશાહિ જ્ઞાના, મેલિ જનેઝ લેહિ કુદાના ॥

સવ નર કામલોભરત ક્રોધી, દેવધિપ્રગુરુમન્તવિરોધી ।

ગુણમન્દિર સુંદર પતિત્યાગી, ભજાહિ નારિ પરપુરુષ અભાગી ॥

સૌભાગિની વિભૂષણહીના, વિધવનકે શૃંગાર નવીના ।

ગુરુ શિષ અંધ વધિરકર લેખા, એક ન સુનૈ એક નાંઈ દેખા ॥

હૈર શિષ્યધન શોક ન હરઈ, સો ગુરુ ઘોરનરક મહૈ પરઈ ।

માત પિતા બાલકન બુલાવહિ, ઉદર ભરે સોઈ કર્મ સિખાવહિ ॥

હે ગરૂડ ! સર્વ મનુષ્યો સ્ત્રીના વશમાં છે. જે પ્રકારે નટને આધીન
થઈને વાનર નાચે છે તેમ નારીના વશ પુરૂષ પડેલા છે. શૂદ્ર બ્રાહ્મણોને જ્ઞાનોપ-
દેશ કરે છે. અને યજ્ઞોપવિત-જનોઈ પેહેરીને કુદાનો દ્યે છે. ૧ સર્વ મનુષ્યો
કામ, લોભ અને ક્રોધના વશ થઈ, દેવતા, બ્રાહ્મણ, ગુરૂ અને સન્તો સાથે
વિરોધ કરવાવાળાં છે. ગુણોના ધરૂપ સુંદર પતિનો ત્યાગ કરીને અલાગણી
સ્ત્રીઓ પરપુરૂષનું લજન કરે છે અર્થાત્ વ્યભિચારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ૨ સુહા-
ગણો ધરેણાં વગરની છે, અને વિધવાઓ નિત્ય નવા નવા શૃંગાર કરે છે. ગુરૂ
અને શિષ્યો આંધળા અને બહેરાના સમાન છે. એક જોતા નથી તો બીજા સાં-

x વસિષ્ઠ સ્મૃતિમાં લેખ છે કે-બ્રહ્મણ્યઃ સ્વાશ્રમાચારાત્પતિતઃ સવિધીયતે । ચતુ-
ર્નામપિ વર્ણાનામાચારો ધર્મપાલનં ॥

ભળતા નથી. શિષ્યના અવગુણોને લોભ વશ્ય થઈને ગુરૂ દેખતા નથી. x અને શિષ્ય તેને દ્રવ્ય આપીને તેના ઉપદેશને સાંભળતા નથી. ૩ જે ગુરૂ શિષ્યના ધનનું હુરણ કરે છે, અને શોકને હરતો નથી તે ગુરૂ ઘોર નરકમાં પડે છે. શિષ્યોના સન્મુખ મીઠી મીઠી બાતો બનાવીને કહેવી, અને પાછળથી નિંદા કરવી એટલે કે જેણે ચાર પૈસા આપ્યા અને જમવાનું નોતરું આપ્યું તેની પ્રશંસા કરે અને જે જમવાનું ન કહે તેની નિંદા કરે છે. માતા, પિતા બાળકોને જે થકી પોતાનું પેટ ભરાય તેજ કર્મ શિખવે છે. ૪

દોહા-બ્રહ્મજ્ઞાન વિનુ નારિ નર, કરાહિં ન દૂસારિ બાત ।

કૌડી કારણ મોહબશ, કરાહિં વિપ્રગુરુઘાત ॥૧૪૪

બ્રહ્મજ્ઞાનવગર નર નારી બીજી વાત કરતાં જ નથી. ‘અહંબ્રહ્મ’ સાધનવગર કેવળ શબ્દ બ્રહ્મ કહેતા ફરચા કરે છે. અને આચરણ તો એવાં છે કે એક કૌડીના લોભ માટે બ્રાહ્મણ અને ગુરૂની ઘાત કરે છે. કલિયુગમાં જ્યાં ત્યાં બ્રહ્મજ્ઞાનીજ દૃષ્ટિએ આવે છે. ૧૪૪

બાદ શૂદ્ર કહ દ્વિજનસન, હમ તુમતે કલુ ઘાટિ ।

જાનૈ બ્રહ્મ સો વિપ્રવર, આંખિ દિશાવહિં ડાટિ ॥ ૧૪૫ ॥

શૂદ્ર બ્રાહ્મણો સાથે વાદવિવાદ કરે છે કે શું અમે તમારાથી ન્યૂન છીએ, કદિ પણ ન્યૂન નથી. અરે ભાઈ ! ‘બ્રહ્મજાનાતિ બ્રાહ્મણઃ’ જે બ્રહ્મને જાણે તે બ્રાહ્મણ. નાત જાત કેવી. કર્મથી વર્ણ છે. જન્મથી વર્ણ નથી. આવાં વચનો કહી ધુરકાવી આંખો કાઢે છે. સઘળાં વૈશ્ય શૂદ્ર પોતાને ક્ષત્રિય કહીને વર્મા લખાવે છે. અને કર્મો મ્લેચ્છોના જેવાં કરે છે. ૧૪૫

ચૌ-પરતિય લમ્પટ કપટ સયાને, મોહ દ્રોહ મમતા લપટાને ।

તેહ અભેદવાદી જ્ઞાની નર, દેસા મૈં ચરિત્ર કલિયુગ કર ॥

આપુ ગયે અરુ આનહિં ઘાલહિં, જો કોઝ શ્રુતિમારગ પ્રતિપાલહિં ।

કલ્પ કલ્પ મરિં ઇક ઇક નર્કા, પરહિંજે દૂષાહિં શ્રુતિ કરિ તર્કા ॥ .

જે વર્ણાધમ તેલિ કુમ્હારા, સ્વપચ કિરાત કોલહ કલવારા ।

નારિ મુઝૈ ગૃહસમ્પતિ નાશી, મુંડ મુંડાઈ ભયે સંન્યાસી ॥

x શ્રુતિસ્મૃતિ ઉભૌનેત્રૌ બ્રાહ્મણાનાં પ્રકીર્ણિતૌ । एकेन विकलः काणा द्वाभ्यामंध इतिस्मृतः ॥ अर्थात् श्रुति-वेद, स्मृति-धर्मशास्त्र એ બન્ને બ્રાહ્મણોનાં નેત્ર છે. જે કાંઈ આ બેમાંથી એકને જાણતો નથી, તે કાણો છે અને જે બેને જાણતો નથી તે આંધળો છે.

x यएनंबेसिंहतारं यश्चैनंमन्यतेहृतं । उभौतौनविजानीतौ नायंहंतिनहन्यते ॥

તે વિપ્રન સન પાંચ પુજાવર્હિ, ઉભયલોક નિજહાથ નશાવર્હિ ।

વિપ્ર નિરક્ષર લોલુપ કામી, નિરાચાર શઠ વૃષલીસ્વામી ॥

શૂદ્ર કરર્હિ જપ તપ વ્રત દાના, બૈઠિ વરાસન કહર્હિ પુરાના ।

સવ નરકાલ્પિત કરર્હિ અચારા, જાડ ન વર્ણ અનીતિ અપારા ॥

કલિયુગમાં મનુષ્યો ઘણેભાગે પારકી સ્ત્રીઓને ઠગવાવાળા છે, અને કપટ કરવાવાળા છે. અને મોહ, દ્રોહ, વૈર અને મમતામાં લપટાઈ ગયા છે. અને તેવાજ મનુષ્યો કલિયુગમાં અભેદવાદી, અદ્વૈતવેત્તા જ્ઞાની કહેવાય છે. આયું મેં કલિયુગનું અલૌકિક ચરિત્ર જોયું છે. ૧ અને એ તો જરા વિચારે કે કલિયુગના લોકો પોતે તો નષ્ટ થયા, પરંતુ બીજાઓને પણ નષ્ટ કરવાનો જ ઉદ્દેશ કરે છે. જે કોઈ વેદમર્યાદાનું પાલન કરે છે. તેનાં જપ તથા તપનો ભંગ કરે છે. તથા જે વેદમાં તર્ક દ્વારા મિથ્યા દોષ રોપણ કરે છે, અર્થાત્ પોતાના સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાને માટે અર્થ બદલે છે, તેવા લોકો અકેદ્ કદપ મુધી નરકમાં જઈને પડે છે. ૨ જે વર્ણોમાં નીચ ધાંચી, કુંભાર, ચંડાલ, બીલ, કોળી કે વાઘરી હોય એવા પુરૂષોની સ્ત્રી જ્યારે મરી જાય છે અને જાવાડું ઘરમાં ન હોય એટલે તુરત મુંડ મુંડાવી સન્યાસી થઈ જાય છે. ૩ અને તેવાઓ બ્રાહ્મણો પાસે પગ પૂજાવે છે. અને જે લોક પોતાના હાથે જ નષ્ટ કરે છે. અને બ્રાહ્મણો પણ નિરક્ષર, લોભી, કામી, આચાર રહિત, શક, મૂર્ખ અને દાસીના પતીબનીને બેસે છે. ૪ શૂદ્ર, જપ, તપ, વ્રત અને દાન કરે છે. અને ઉત્તમ આસનો પર બેસીને પુરાણ વાંચે છે. સર્વ મનુષ્યો પોતા પોતાની ઇચ્છાનુસાર આચરણ કરે છે. અપાર અનીતિનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. આથી જગતની દુર્દશા થઈ રહી છે. ૫

દોહા-મયે વર્ણસંકર કલિહિ, ભિન્ન સેતુ સવ લોગ ।

કરર્હિ પાપ દુસ્વપાવર્હિ, મય રુજ શોક વિયોગ ॥ ૧૪૬ ॥

કલિયુગમાં સર્વ લોકો વર્ણસંકર થઈ જાય છે. મર્યાદા રહિત સર્વ થઈ પાંપ કરે છે. અને તે કારણને લીધે ભય, રોગ, શોક અને વિયોગ-આદિ દુઃખ પામે છે, છતાં પણ પાપ કરતાં વિરત થતા નથી. ૧૪૬

શ્રુતિ સમ્મત દરિમક્તિપથ, સંયુત જ્ઞાન વિવેક ॥

તે ન ચલર્હિ નર મોહવશ, કલ્પર્હિ પંથ અનેક ॥ ૧૪૭ ॥

૧ ब्रह्मैवमेतदखिलंनहि किञ्चिदस्ति तस्मान्नमे साखिपरापरभावदृष्टिः । जा-
रेपतौ निजपतौ सबमानरागाव्यर्थ किमर्थमसतीतिजनावदन्ति ॥

જે વેદ સમ્મત નારાયણની ભક્તિનો માર્ગ વૈરાગ્ય અને વિવેક યુક્ત છે. તે ઉપર તો મનુષ્ય ચાલતાં જ નથી. અને અજ્ઞાન વશ્ય થઈને અનેક નવીન પંથની કલ્પના કરે છે. અને તે કારણથીજ સદા દુઃખ ભોગવે છે. x ૧૪૭

ત્રોટક છંદ ॥

વહુ ધામ સંવારહિં યોગિ યતી, વિપયા હારિ લીન્હ ગઈ વિરતી ।
તપસીધનવન્ત દરિદ્રગૃહી, કલિ કૌતુક તાત ન જાત કહી ॥
કુલવાંતિ નિકારહિં નારિ સતી, ગૃહ આનહિં ચેરિહિં ચોરગતી ।
સુત માનાહિં માત પિતા તવલૌં, અવલાનન દીઘ નહીં જવલૌં ॥ ૨૨ ॥
સસુરારિ પિયારિ લગી જવતે, રિપુરૂપ કુટુંબ મયે તવતે ।
નૃપ પાપપરાયણ ધર્મ નહીં, કરિ દણ્ડ ત્રિહણ્ડ પ્રજા નિતહીં ॥
ધનવંત કુલીન મલીન અપીં, દ્વિજચિહ્ન જનેડ ઉઘારતપી ।
નહિં માન પુરાણાહિં વેદાહિંસો, હરિસેવક સંત સહી કલિસો ॥ ૨૩ ॥
કવિચંદ્ર ઉદાર ધ્વની ન સુની, ગુણ દૂવત ઘાત ન કોપિ ગુની ।
કલિ ચારહિંવાર દુકાલ પરૈં, વિન અન્ન દુષ્ટી બહુલોગ મરૈં ॥ ૨૪ ॥

કલિયુગમાં સંન્યાસીયો કે જેને ઘર તથા ધન બંને વર્જીત છે, તે ધન અને ઘર બેની સંભાળ રાખે છે. અને તેઓનું વૈરાગ્ય તો સકળ વિષયોમાંજ લય થઈ જાય છે. તપસ્વી તો દ્રવ્યવાન્ અને ગૃહસ્થલોકો કલિમાં દરિદ્ર છે. હે તાત ! કલિયુગનાં કૌતુકોનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. સ્વભતિની કુળવાન્ વિવાહિતા સ્ત્રીઓને તો ઘરમાંથી કાઢી મૂકે છે અને નીચ ભતિની સ્ત્રીને ઘરમાં રાખે છે. કુળની પરમ્પરાની ગતિને દૂર કરી નાખે છે. અને પુત્રો, માતા પિતાનું જ્યાં સુધી સ્ત્રી ઘરમાં આવી નથી અર્થાત્ સ્ત્રીનું મુખ જોયું નથી ત્યાં સુધીજ વચન માન્ય રાખે છે. ૨૨

લોકોને જ્યારથી સાસરું પ્યાડું લાગે છે, ત્યારથી સઘળું પોતાનું કુટુંબ શત્રુરૂપ લાગે છે. રાજાઓ પાપપરાયણ અર્થાત્ પાપમાં પ્રીતિ કરવાવાળા કલિયુગમાં થઈ જાય છે. પ્રજાના ઉપર કર વધારવા કરે છે તથા પ્રજાને અ-

x વિષ્ણુપુરાણમાં લેખ છે કે-કલૌજગત્પતિં વિષ્ણું સર્વ સૃષ્ટારમીશ્વરં । નાર્ચ પિપ્પ્યન્તિમૈત્રેય પાંચંડોપહતાજનાઃ ॥ ભાગવતમાં લેખ છે કે-કલૌનરાજન્ જગતાંપરં ગુરુત્રૈલોક્યનાથાનતપાદપંકજં ॥ પ્રાયેણમર્ત્યા ભગવંતમચ્યુતં ઇચ્છન્તિ પાંચંડ વિપ્રિન્નચેતસા ॥ ગીતામાં લેખ છે કે-નમાંદુઃકૃતિનોમૂઢાપ્રપચન્તેનરાધમાઃ । માયયા પહ્લતજ્ઞાના આસુરં ભાવ માશ્રિતાઃ ॥

યોગ્ય દંડોથી દંડ્યા કરે છે. ધનવાન મલીન છતાં પણ કુલીન ગણાય છે. પ્રાદ્યુષણના ચિહ્નોમાં પૂજન, જપ, અને તપ આદિનો ત્યાગ કરી માત્ર એકલું જનોઈજ રહેલું છે. તપસ્વીપણાનાં ચિહ્નોમાં માત્ર ઉઘાડા ફરવું એજ રહે છે. અને જે વેદ તથા પુરાણને માનતા નથી, તેજ કલિયુગમાં હરિના સેવક અને સંત છે. ૨૩

કવિઓનાં ટોળે ટોળાં ફર્યા કરે છે, પરંતુ તેને આપનાર કે તેની કવિતા સાંભળનાર કોઈ નથી. સર્વ લોકો ગુણવાનોની નિંદા કરનારા હોય છે, પરંતુ વાસ્તવિક્ રીતે કોઈ ગુણી પણ કલિયુગમાં નથી. કલિયુગમાં વારંવાર દુષ્કાળો પડ્યા કરે છે. અને અન્ન વગર સર્વ લોકો ભૂખે મરી જાય છે. ૨૪

દોહા-સુન સ્વગેશ કલિ કપટ હઠ, દમ્ભ દ્વેષ પાપણ્ડા।

કામ ક્રોધ લોભાદિ મદ, વ્યાપિ રહેડ બ્રહ્મણ્ડ ॥ ૧૪૮ ॥

હે ગરૂડજી ! શ્રવણ કરો. કલિયુગમાં કપટ, હઠ, દંભ, દ્વેષ, પાપણ્ડ, કામ, ક્રોધ, અને લોભાદિ મત્સર જગત્ આખામાં વ્યાપ્ત થઈ રહેલ છે. ૧૪૮

તામસ ધર્મ કરાઈ નર, જપ તપ મલ્લ વ્રત દાન ॥

દેવ ન વરસૈ ધરાણિ પર, બચે ન જામહિ ધાન ॥ ૧૪૯ ॥

મનુષ્ય સર્વ ધર્મ, જપ, તપ, યજ્ઞ, વ્રત અને દાન તામસીજ કરે છે, અર્થાત્ અન્યના અપકાર વા છળ કપટ માટે જે હિંસાયુક્ત કર્મ કરવામાં આવે તે તામસી કર્મ કહેવાય છે. સર્વ લોકો મારણ ઉચ્ચાટન કરે છે. એ કારણથી મેઘ પૃથિવીના ઉપર વરસતા નથી. અને વાવેલાં ધાન પણ ઉગતાં નથી. x ૧૪૯

ત્રોટક હંદ ॥

અવલા કચ ભૂષણ ભૂરિ શુધા, ધનહીન દુઃખી મમતા બહુધા ।

સુખ ચાહાઈ મૂઢ ન ધર્મરતા, મતિ થોરે કઠોરિ ન કોમલતા ॥

નર પીઠિત રોગ ન ભોગ કહી, અભિમાન વિરોધ અકારણહી ।

લઘુજીવન સંવત પંચદશા, કલ્પાંત ન નાશગુમા ન અશા ૨૫ ॥

કલિકાલ વિહાલ કિયે મનુજા, નહિ માનત કોડ અનુજા તનુજા ।

નહિ તોષ વિચાર ન શીતલતા, સવ જાતિ કુજાતિ ભયે મગતા ॥

ઈરષા પરુષા છલ લોલુપતા, મરિ પૂરિ રહિ સમતા વિગતા ।

x મહર્ષિ ભારદ્વાજજી કથી ગયા છે કે-સાત્ત્વિકૈ રેવર્તેત સાત્ત્વિકસ્તુ સમાચ-
રેત્ । રાજસન્તામસચૈવ દૂરતઃ પરિવર્જયેત્ ॥ ગીતાજીમાં પણ લેખ છે કે-ઉર્ધ્વગચ્છ-
ન્તિ સત્ત્વસ્થા મધ્યે તિષ્ઠન્તિરાજસાઃ । જઘન્યગુણ વૃન્ધ્યાયા મથો ગચ્છન્તિતામસાઃ ॥

સબ લોગ વિયોગ વિશોક હયે, વર્ણાશ્રમ ધર્મ અચાર ગયે ॥

દમ દાન દયા નહિં જાન પુની, જડતા પરપંચક તાત ઘની ।

તનુપોષક નારિ નરા સગરે, પરનિદક જે જગમેં વગરે ॥૨૬॥

સ્ત્રીઓને ભૂષણમાં માત્ર વાળ જ છે, અને ઝાઝી ભૂષવાળી સ્ત્રીઓ કલિયુગમાં થઇ જાય છે. લોકો દ્રવ્ય ન હોવાથી બહુજ દુઃખી છે; પરંતુ મમતા પણ ધણીજ છે. મૂર્ખલોકો સુખની આકાંક્ષા રાખે છે પરંતુ ધર્મમાં પ્રીતિ કરતા નથી, તેથી દુઃખ પામે છે. બુદ્ધિ લોકોમાં થોડી છે તે પણ કઠોર છે. જરાપણ કોમળતા નથી. મનુષ્યો નાના પ્રકારના રોગોથી પીડિત છે. ભોગ કે સુખ કાંઈ પણ લોકોને નથી. માત્ર ઉપરથીજ માની લીએ છે. વૈર અને અભિમાન વિના પ્રયોજને સર્વ સાથે કરે છે. મનુષ્યોનાં જીવનની સરાસરી બહુજ ઓછી એટલે કે માત્ર પંદર વર્ષનીજ આવે છે. પરંતુ તેટલાં જીવનમાં અહુકાર એટલો બુધો થાય છે કે, કલ્પાંતે પણ અમારો નાશ થવાનોજ નથી. રૂપ, કલિકાલે સર્વ મનુષ્યોને ખેડાલ કરી નાખ્યા છે. કોઇ પણ લોકો નાહાની બેનને કે દિકરીને પણ ગણતા નથી. સંતોષ, વિચાર કે શીતલતા ક્યાંય પણ રહેતી નથી. સઘળી જાતો તથા કુળો માગતીજ ફરે છે. ઇર્ષ્યા, કંઠોરતા, છળ અને પ્રપંચતા સર્વમાં પરિપૂર્ણ થઇને રહે છે. અને સમતા અર્થાત્ મિત્રતા જતીજ રહે છે. સર્વ લોકો વિયોગથી તથા શોકથી માથ્યા જાય છે. વર્ણાશ્રમોના ધર્મો તથા આચારો જતા રહે છે. વ્યાપારીઓ જીતેન્દ્રિયપણાને, દાનને કે દયાને જાણતાજ નથી; અને જ્યાં નજર કરીએ છીએ ત્યાં જડતા તથા પ્રપંચજ દૃષ્ટિએ પડે છે. ૨૬

દોહા-સુનુ વ્યાલારિ કરાલ કલિ, મલ અવગુણ આગાર ॥

ગુણહુ વહુત કલિકાલકર, વિનુ પ્રયાસ નિસ્તાર ॥ ૧૫૦ ॥

હે ગરૂડજી ! શ્રવણ કરો. જો કે આ કરાલ કલિકાલ પાપ અને અવગુણોનું ઘર છે, છતાં પણ કલિયુગમાં એક મોટો ગુણ છે. તે ગુણ એ છે કે, તેમાં વિના પરિશ્રમે એટલે કે પ્રભુનાં ભજન કીર્તન માત્રથીજ લોકોનો ઉદ્ધાર થઇ જાય છે. ૧૫૦

કૃતયુગ ત્રેતા દ્વાપરહુ, પૂજા મલ અરુ યોગ ॥

જો ગતિ હોઈ સો કલિહિ હારિ, નામ તે પાવહિલોગ ॥ ૧૫૧ ॥

સત્યયુગમાં યોગ કરવાથી. ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞ કરવાથી અને દ્વાપરયુગમાં પૂજા કરવાથી જે ગતિ થાય છે, તે ગતિ કલિયુગમાં કેવલ હરિનું નામ લેવાથી લોકો પામે છે. ૧૫૧

ચૌ-કૃતયુગ સબ યોગી વિજ્ઞાની, કરિ હરિધ્યાન તરહિં ભવ પ્રાની ॥
 ત્રેતા વિવિધ યજ્ઞ નર કરહીં, પ્રમુહિ સમાર્પિં કર્મ ભવ તરહીં ॥
 દ્વાપર કરિ રઘુપતિ પદપૂજા, નર ભવતરહિં ઉપાય ન દૂજા ॥
 કલિ કેવલ હરિગુણગણ ગાહા, ગાવત નર પાવાહિં ભવ થાહા ॥
 કલિયુગ યોગ યજ્ઞ નહિ જ્ઞાના, એક અધાર રામગુણ ગાના ॥
 સવ ભરોસ તજિ જો ભજ રામહિં, પ્રેમ સમેત ગાવ ગુણગ્રામહિં ॥
 સો ભવ તર કહુ સંશય નહીં, નામપ્રતાપ પ્રગટ કલિમાહીં ॥
 કલિકર એક પુનીત પ્રતાપા, માનસ પુણ્ય હોઈ નહિં પાપા ॥

સત્યયુગમાં તો સર્વ યોગી વિજ્ઞાનીજ થતા હતા. અને તેઓ ધ્યાન અને જ્ઞાનથી ભરેલી તરી જતા હતા. ત્રેતાયુગમાં નાના પ્રકારના યજ્ઞ કરીને તેનું ફળ પ્રભુને સમર્પણ કરીને સંસારસાગરથી પાર થઈ જતા હતા. ૧ દ્વાપર યુગમાં શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોની પૂજા કરીને મનુષ્યો "સંસારસાગરથી પાર થઈ જતાં હતાં. બીજો ઉપાયજ ન હતો. અને કલિયુગમાં તો કેવળ હરિનાજ ગુણાનુવાદ ગાવાથી અને સ્મરણ કરવાથી મનુષ્ય સંસારસાગરના પારને પામે છે. ૨ કલિયુગમાં યોગ, યજ્ઞ અને જ્ઞાન કાંઈ પણ નથી માત્ર એક રામનાજ ગુણાનુવાદ ગાવાનોજ આધાર છે. જેથી સર્વ ભરોસાનો ત્યાગ કરીને જે રામનું ભજન કરે છે, અને પ્રેમસહુ શ્રી રામના ગુણ સમૂહોનું ગાન કરે છે. ૩ તે સંસારસાગરથી તરી જાય છે, તેમાં જરા પણ સંશય નથી. કલિયુગમાં નામનો પ્રતાપ પ્રકટ છે. અને કલિયુગનો એક પવિત્ર પ્રતાપ એ છે કે, મનથી કરેલું પુણ્ય તો લાગી જાય છે. પણ મનથી કરેલું પાપ લાગતું નથી. પણ જો મનની પ્રેરણાથી શરીરકૃત પાપ હોય તોજ ફળ આપે છે. x ૪

દોહા-કલિયુગ સમ યુગ આન નહિં, જો નર કર વિશ્વાસ ॥

ગાઈ રામગુણગણ વિમલ, ભવ તર વિનાહિં પ્રયાસ ॥ ૧૫૨ ॥

કલિયુગના સમાન બીજો એક પણ યુગ નથી; કારણ કે કલિયુગમાં મનુષ્ય વિશ્વાસ પૂર્વક શ્રી રામના ગુણાનુવાદ ગાઈને વિના પ્રયાસેજ સંસાર સાગરથી પાર થઈ જાય છે. કેવળ પરમેશ્વરનાં નામથીજ સર્વ સિદ્ધિ છે.^૧ ૧૫૨

પ્રગટ ચારિ પદ ધર્મકે, કલિ મહૈં એક પ્રધાન ॥

x ભાગવતમાં લેખ છે કે-કૃતેય ઋત્યાયતો વિષ્ણુ ત્રેતાયાં યજતો મલ્લૈઃ । દ્વાપરે પરિચર્યાયાં કલૌતદ્ધરિકાર્ત્તિનાત્ ॥

૧ ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે-સર્વ ધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ । અહંત્વા સર્વ પાપેભ્યો મોક્ષ મિપ્ત્યામિ માશુચ ॥

येन केन विधि दीन्हे, दान करै कल्याण ॥ १५३ ॥

હે તાત ! ધર્મના ચાર પગ પ્રગટ છે. સત્ય, શૌચ, તપ અને દાન એ ધર્મના ચાર પગ છે. એ ચારમાંથી કલિયુગમાં એક ધર્મજ પ્રધાન છે કે, જે તે વિધિથી દાન કરવામાં આવે તો કલ્યાણ થાય છે. ૧૫૩

चौ०—कृतयुग धर्म होई सब करे, हृदय राम मायाके प्रेरे ।

शुद्ध सत्व समता विज्ञाना, कृतप्रभाव प्रसन्न मनजाना ॥

सत्व बहुत कलु रजरतिकर्मा, सब विधि शुभ त्रेताकर धर्मा ।

बहु रज सत्व स्वल्प कलु तामस, द्वापर धर्म हर्ष भय मानस ॥

तामस बहुत रजोगुण थोरा, कलिप्रभाव विरोध चहुँ ओरा ।

बुध युगधर्म जानि मन माहीं, तजि अधर्म रत धर्म कराहीं ॥

काल कर्म नहि व्यापहि ताहीं, रघुपतिचरण प्रीति आति जाहीं ।

नटकृत कपट विकट खगराया, नट सेवकाहि न व्यापै माया ॥

હૃદયમાં રામની માયાની પ્રેરણાથી સર્વને નિત્ય યુગયુગના ધર્મ થયા કરે છે. જે સમય શુદ્ધતા, સત્ય, મિત્રભાવ અને વિશેષજ્ઞાન અર્થાત્ અનુભવ અને પ્રસન્નતા હોય છે, ત્યારે જાણી લેવું કે, અમારા હૃદયમાં સત્યયુગ વર્તે છે. ૧ અને જ્યારે સત્વગુણ વૃદ્ધિ પામેલ હોય, અને જરા રજોગુણ પણ તેમાં આવી જાય. અને સર્વ પ્રકારે મન સુખી રહે તો જાણી લેવું કે, ત્રેતાયુગનો ધર્મ વર્તે છે. અને જ્યારે રજોગુણ વિશેષ અને સત્વગુણ થોડો હોય, અને તે સમય જરા તેમાં તમોગુણ મળી જાય અને મનમાં હર્ષ તથા શોક બંને હોય તો જાણી લેવું કે દ્વાપરનો ધર્મ વર્તે છે. ૨ અને જ્યારે તમોગુણ ઘણો, થોડો સાથે રજોગુણ હોય અને મનમાં ચારે તરફથી વિરોધજ બેવામાં આવે તો જાણી લેવું કે આ કલિયુગનો ધર્મ છે. પાંડિત લોકો મનમાં યુગના ધર્મ વિચારીને બીજા યુગનાં ધર્મ કરતા નથી; અર્થાત્ યજ્ઞાદિ અસાધ્ય જાણીને કેવળ રામનામનેજ જપ્ત કરે છે. અને તેનાં ચરિત્ર કહે છે તથા સાંભળે છે અને અધર્મ છોડી ધર્મ કરે છે. ૩ કલિયુગના અધર્મ જેને શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં પવિત્ર પ્રીતિ હોય છે. તેને વ્યાપતા નથી. હે ગરુડજી ! જેમ નટનું કરેલાં કપટનું ચરિત્ર તેના શિષ્યને વ્યાપતું નથી, તે પ્રમાણેજ કલિયુગનું કપટચરિત્ર હરિના દાસોને વ્યાપતું જ નથી. ૪

दोहा—हरिमायाकृत दोष गुण, बिनु हरिभजन न जाई ॥

१ तपः परंकृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते । द्वापरे यज्ञ मेवाहुर्दानमेकंकलौयुगे ॥

ભજિયરામ સબકામ તાજિ, અસ વિચારિ મનમાર્હિ ॥ ૧૫૪ ॥

હરિની માયાના કરેલા દોષ અને ગુણ હરિના લગ્ન વગર જતાજ નથી. એ માટે સર્વ કામનાનો ત્યાગ કરી શ્રી રામચન્દ્રજીનું લગ્ન કરવું એજ સર્વોત્તમ છે. ૧૫૪

તેહિ કાલિકાલ વર્ષ બહુ, વસેઉં અવધ વિહંગેશ ॥

પરેડ દુકાલ વિપત્તિ વશ, તવ મૈં ગયેઉં વિદેશ ॥ ૧૫૫ ॥

હે ગરુડજી ! એ સમય ઘણા વર્ષ સુધી હું અયોધ્યામાં રહ્યો. અને બ્યારે દુષ્કાળ પડ્યો. ત્યારે હું દુઃખી થઈને પરદેશમાં ગયો. ૧૫૫

ચૌ—ગયેઉં ઝજૈન મુનહુ ડરગારી, દીન મલીન દરિદ્ર દુઝારી ।

ગયે કાલ કહુ સમ્પત્તિ પાઈ, તહૈં પુનિ કરૌં શમ્ભુ સેવકાઈ ॥

વિપ્ર એક વૈદિક શિવપૂજા, કરૈં સદા તેહિ કાજ ન દૂજા ।

પરમસાધુ પરમારથ વિન્દક, શંભુઉપાસક નહિ હરિનિન્દક ॥

સેવૌં મૈં તેહિ કપટ સમેતા, દ્વિજ દયાલુ અતિ નીતિનિકેતા ।

બાહિર નમ્ર દેવિ મુહિં સાંઈ, વિપ્ર પઢાવ પુત્રકી નાંઈ ॥

શમ્ભુમંત્ર મોહિં દ્વિજવર દીન્હા, શુભ ઉપદેશ વિવિધ વિધિ કીન્હા ।

જપૌં મંત્ર શિવમન્દિર જાઈ, હૃદય દમ્ભ અહામિતિ અધિકાઈ ॥

હે ગરુડજી ! ત્યારે હું ઉજ્જૈન દીન, મલીન દરિદ્રી અને દુઃખી થઈને ગયો. ત્યાં થોડા દિવસ રહી થોડીએક સમ્પત્તિ સંપાદન કરી. અને પછી ત્યાં શ્રી સદાશિવજીની સેવા કરવા લાગ્યો. ૧ ત્યાં એક વૈદિક પ્રાદ્ધણ કે જે સદા શ્રી સદાશિવજીની પૂજા કરતો હતો, અને તેને શ્રી શિવજીના પૂજન વગર બીજું એક પણ કામ ન હતું. તે અત્યંત સાધુ પરમાર્થને જાણવાવાળો શ્રી શિવજીનો ઉપાસક હતો. અને જેમ કેટલાક અજ્ઞાની વૈષ્ણવો શિવની અને શૈવ અજ્ઞાની વિષ્ણુની નિંદા કરે છે તેમ તે શિવજીનો અનન્ય ભક્ત છતાં પણ હરિની નિંદા કરતો નહતો. ૨ હું તેનું કપટ પૂર્વક સેવન કરતો હતો. તે પ્રાદ્ધણ અત્યંત દયાળુ અને નીતિના તો સ્થાનરૂપ હતો. તે પ્રાદ્ધણ મને ઉપરથી નમ્ર જોઈને પુત્રવત્ લણાવતો હતો, અને મારાપર પ્રેમ રાખતો હતો. ૩ ‘ૐ નમઃશિવાય’ આ શ્રી શિવજીનો મંત્ર પ્રાદ્ધણે મને આપ્યો. અને બીજા પણ અનેક અનેક પ્રકારના સુંદર ઉપદેશ આપતો હતો. હું સદાશિવજીના મંદિરમાં બેસીને મંત્ર જપતો હતો, પરંતુ હૃદયમાં દંભ અને પાખંડ અધિક હતો. ૪

દોહા—મૈં खल मलसंकुलमति, नीचजाति वश मोह ॥

દ્વિજ હરિજન દેખત જરૌં, કરૌં વિષ્ણુ કર દ્રોહ ॥ ૧૫૬ ॥

એક તો હું દુષ્ટ, બીજું પાપ યુક્ત બુદ્ધિવાળો, નીચ જાતિ, મોહને વશ થઈને હરિભક્ત પ્રાદ્ધાન્યને બેઠને મનમાં ને મનમાં બળતો હતો. અને વિષ્ણુને દ્રોહ કરતો હતો. આવી મારી કલુષિત બુદ્ધિ હતી. ૧૫૬

સો—ગુરુ નિત મોહિં પ્રबोध, दुखित देखि आचरण मम ॥

મોહિં ઉપજૈ અતિ ક્રોધ, दम्भिहि नीति कि भावई ॥ ૧૫૭ ॥

ગુરુ મને હમેશાં સમજાવતા. અને મારાં આચરણ બેઠને દુઃખી થતા હતા, ત્યારે તો મને બહુ જ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો હતો; કારણ કે પાપાંડીઓને નીતિ પસંદ પડતી નથી. ૧૫૭

चौ—एकवार गुरु लीन्ह बुलाई, मोहिं नीति बहु भांति सिखाई ।

શિવસેવાકર ફલ સુત સોઈ, अविरल भक्ति रामपद होई ॥

રામહિં ભજહિં તાત શિવ ધાતા, नर पामरकर केतिक बाता ।

જાસુ ચરણ શિવ અજ અનુરાગી, तासु द्रोह सुख चहसि अशामी ॥

હરકહૈં હરિસેવક ગુરુ કહેજ, सुनि खगनाथ हृदय मम दहेज ।

અધમ જાતિ મૈં વિદ્યા પાચે, भयउँ तथा अहि दूध पियाये ॥

માની કુટિલ કુભાગ્ય કુજાતી, गुरुसन द्रोह करौ दिनराती ।

અતિદયાલુ ગુરુ સ્વલ્પ ન ક્રોધા, पुनि पुनि मोहिं सिखाव सुबोधा ॥

જ્યહિતે નીચ વડાઈ પાવા, सो प्रथमहिं हठि ताहि नशावा ।

ધૂમ અનલસમ્ભવ સુન ભાઈ, तेहिं बुझाव घन पदवी पाई ॥

રજ મગ પરી નિરાદર રહૈં, सबकर पद प्रहार नित सहई ।

મરુત ઉડાઈ પ્રથમ તેહિં ભરૈં, पुनि नृप नयन किरीटन्ह परई ॥

સુન સ્વર્ગપતિ અસસમુદ્ધિ પ્રસંગા, बुध न करहिं अधमनकर संग ।

કવિ ક્રોવિદ ગાવાહિં અસ નીતી, खलसन कलह न भलसन प्रीती ॥

ઉદાસીન વરુ રહિય ગુસાંઈ, खल परिहारिय श्वानकी नाई ।

મૈં खल हृदय कपट कुटिलाई, गुरु हित कहै न मोहिं सुहाई ॥

એકવાર ગુરુએ મને બોલાવીને અનેક પ્રકારે નીતિનું શિક્ષણ આપ્યું. અને કહેવા લાગ્યા કે—હે પુત્ર ! શ્રી સદાશિવજીની સેવા કરવાનું એ કૃણ છે કે તેથી શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં અચલ ભક્તિ થાય છે. ૧ હે તાત ! રામને તો શિવ અને પ્રદ્ધા પાણી લગે છે. તો પછી પામર મનુષ્યોની તે વાતજ શી

કરવી ? જેનાં ચરણોમાં શિવ, બ્રહ્મા પ્રેમ કરે છે. તેનો દ્રોહ કરીને હે મંદ-
ભાગ્યવાળા ! તું સુખની ઇચ્છા રાખે છે. ૨ જ્યારે ગુરૂજીએ શ્રી સદાશિવજીને
નારાયણના સેવક કહ્યા તે સાંભળતાંની સાથેજ હે ગરૂડજી ! મારું હૃદય બ-
ળવા લાગ્યું. હું નીચ જાતિ વિદ્યા મેળવી જેમ દૂધ પાવાથી સાપ ઉદ્ભવ થઈ
જાય છે તેમ હું પણ ઉદ્ભવ થઈ ગયો હતો. * ૩ હું અભિમાની, કુટિલ, નિ-
ર્ભીંગી, અને કુળત રાત અને દિવસ ગુરૂનો દ્રોહ કરતો હતો. અને ગુરૂજી તે
અત્યંત દયાળુ હતા. જેને જરા પણ ક્રોધ ન હતો. તે તો વારંવાર મને જ્ઞા-
નનું જ શિક્ષણ આપતા હતા. ૪ પરંતુ નિચ પુરૂષો જે દ્વારા મોટાઈ કેળવે
છે, પ્રથમ તેનોજ અવશ્ય તે નાશ કરે છે. જેમકે અગ્નિથી ધૂમાડાની ઉત્પત્તિ
છે છતાં તેજ ધૂમાડો જ્યારે વાદળને મળે છે ત્યારે તેજ વૃષ્ટિરૂપે થઈને તે
અગ્નિને ઠારી નાખે છે. ૫ ધૂળ માર્ગમાં અપમાન પૂર્વક પડી રહે છે, અને હ-
મેશાં સર્વનાં ચરણોના પ્રહારને સહન કર્યા કરે છે. તેજ ધૂળ પ્રથમ પવનથી
ઉપર ઉડીને પ્રથમ તેનેજ-પવનનેજ મલીન કરે છે અને પછી રાજાનાં નેત્ર
અને મુકુટમાં પડીને દુઃખ આપે છે. ૬ હે ગરૂડજી ! આ પ્રસંગ સમજીને
સમજી લોકો નીચ લોકોનો પ્રસંગ કરતા નથી. કવિ અને પંડિત એવી નીતિ
વર્ણવે છે કે, દુષ્ટોની સાથે વિરોધ અને પ્રીતિ બેય સારાં નથી. ૭ હે ગુ-
સાઈ ! સદા ઉદાસીનભાવનું અવલંબન કરીને રહેનારા દુષ્ટો સાથે પ્રીતિ અને
વૈર બેમાંથી એક પણ ન કરતાં એ દુષ્ટોને કૃતરાના સમાન અપવિત્ર જાણીને
તેનો ત્યાગ કરી દેવો. હું દુષ્ટ હૃદયવાળો જેથી મારામાં કપટ અને કુટિલતા
ઘણીજ હતી. ગુરૂજી મારા શ્રેયાર્થ હિતકારી વચનો કહેતા હતા પણ મને તે
વાર્તા સારી લાગતી ન હતી. ૮

દોહા-एक बार हरमन्दिर, जपत रह्यँ शिव नाम ॥

गुरुआये अभिमान ते, उटि नहिं कीन्ह प्रणाम ॥ १५७ ॥

એક સમય હું શ્રી સદાશિવજીના મંદિરમાં બેઠો બેઠો શિવમંત્ર જ
પતો હતો. એ સમયમાં ગુરૂ ત્યાં આવ્યા. મેં ઉઠીને તેને પ્રણામ કર્યા
નહિ. મેં મારા મનમાં એ વિચાર કર્યો કે. આ સમય હું શિવજીના મંદિ-
રમાં બેઠો છું, જપ કરું છું તેથી પ્રણામ કરવાની જરૂર નથી. ૧૫૭

सो दयालु नहिं कहेउ कछु, उर न रोष लबलेश ॥

अति अघ गुरुअपमानता, सहि नहिं सके महेश ॥ १५७ ॥

* उपदेशोहि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । पयःपानं भुज्जगानां केवलं विष
वर्द्धनं ॥ १ ॥

પરન્તુ ગરુડ બહુજ દયાળુ હતા, તેથી તે તો કાંઈ પણ બોલ્યાજ નહિ. હૃદયમાં તેમને તો જરા પણ ક્રોધ આવ્યો જ નહિ; પરન્તુ ગુરુને પ્રણામ ન કરવાથી જે મહા પાપ થયું, તેને શ્રી સદાશિવજી સહન કરી શક્યા નહિ. ૧૫૮

ચૌ-મન્દિર માંઝ મરે નભવાની, રે હતભાગ્ય અધમ અભિમાની ।

યદ્યપિ તવ ગુરુ સ્વલ્પ ન ક્રોધા, અતિ કૃપાલુ ચિત સમ્યકવોધા ॥

તદપિ શાપ દેહૌં શઠ તોહીં, નીતિ વિરોધ સુઘાત ન મોહીં ।

જો નહિં કરૌં દણ્ડ શઠ તોરા, ભ્રષ્ટ હોઈ શ્રુતિ મારગ મોરા ॥

જો શઠ ગુરુસન ર્ષા કરહીં, રૌરવ નરક કલ્પશત પરહીં ।

ત્રિજગયોનિ પુનિ ધરહિં શરીરા, અયુત જન્મભરિં પાવહિં પીરા ॥

બૈઠિ રહેસિ અજગર ઇવ પાપી, હોસિ સર્પ સ્વલ મલ મતિ વ્યાપી ।

મહા વિટપ કોટર મહૈં જાઈ, રહુ રે અધમ અધોગતિ પાઈ ॥

તે સમય મંદિરમાંથી આ પ્રકારે આકાશ વાણી થઈ કે,—અરે હૃદયભાગ્ય ! નીચ અભિમાની ! જે કે તારા ગુરુને જરા પણ ક્રોધ નથી અને ચિત્તથી અત્યંત દયાળુ છે, પૂર્ણ જ્ઞાની છે, જેને માનાપમાન સમાન છે. ૧ હે મૂર્ખ ! છતાં પણ હું તને શાપ દઉં છું. નીતિથી વિરોધ કરવા વાળો મને પ્રિયજ નથી. હે મૂર્ખ ! જે હું તને દંડ ન આપું તો મારો શ્રુતિ-વેદ માર્ગ ભ્રષ્ટ થઈ જાય, વેદમાં આજ્ઞા છે કે, ગુરુ સાથે ઉઠીને તેનું સન્માન કરવું. ૨ જે ક્રોધ મૂર્ખ ગુરુ સાથે ઇર્ષ્યા રાખે છે, તે સો કલ્પ સુધી જઈને રૌરવ નર્કમાં પડે છે. પછી ત્રિજગ યોનિ અર્થાત્ સર્પાદિક જીવોનું શરીર ધારણ કરીને દશ હજાર વર્ષ સુધી દુઃખ ભોગવે છે. ૩ હે પાપી ! તું ગુરુને જોઈ જે પ્રમાણે અજગરના સમાન બેસી રહ્યો. એ માટે અરે હીનમતિ વાળો ! તું સપ થઈ જા. મોટા ઝાડોનાં પોલાણમાં જઈને અરે નીચ ! તું મહા નીચ ગતિને પ્રાપ્ત થા. ૪

દોહા-હાહાકાર કીન્હ ગુરુ, સુનિ દારુણ શિવશાપ ।

કંપિત મોહિં વિલોકિ અતિ, ડર ઉપજા પરિતાપ ॥ ૧૫૯ ॥

શ્રી સદાશિવજીનો આવો મહા કઠિણ શાપ શ્રવણ કરીને ગુરુજી તો હાહાકાર કરવા લાગ્યા. અને મને થરથર ધ્રુજતો જોઈને તેમના મનમાં બહુજ દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. ૧૫૯

કરિ દણ્ડવત સપ્રેમ ગુરુ, શિવ સન્મુખ કરજોરિ ।

વિનય કરત ગદ્ગદ ગિરા, સમુક્ષિ ઘોર ગતિ મોરિ ॥ ૧૬૦ ॥

ગુરુ તો પ્રેમ પૂર્વક હંડવત્ કરીને શ્રીસદાશિવજીના સન્મુખ હાથ જોડીને ગદ્ગદ વાણીથી મારી ઘોર ગતિ સમજીને વિનંતિ કરવા લાગ્યા. જે મારા ગુરુએ વિનંતિ કરી છે, તે આ રૂદ્રાષ્ટક નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ૧૬૦

॥ ભુજંગપ્રયાત છંદ ॥

નમામીશમીશાન નિર્વાણરૂપં, વિમુંવ્યાપકં બ્રહ્મવેદસ્વરૂપં ।
 અજંનિર્ગુણં નિર્વિકલ્પં નિરીહં, ચિદાકાશમાકાશવાસંભજેહં ॥
 નિરાકાર મોંકાર મૂલંતુરીયં, મિરાજાનગોતીતમીશાંગિરીશં ।
 કરાલં મહાકાલકાલં કૃપાલું, ગુણાગારસંસારપારંનતોહં ॥ ૨૭ ॥
 તુષારાદ્રિસંકાશગૌરંગભીરં, મનો ભૂતકોટિપ્રભાસીશરીરં ।
 સ્ફુરન્મૌલિકલ્લોલિનીચારુગંગા, લસદ્દાલવાલેંદુકંઠેભુજંગા ॥
 ચલત્કુંડલં શુભ્રનેત્રં વિશાલં, પ્રસન્નાનનંનીલકંઠદયાલં ।
 મૃગાધીશચર્મામ્બરં મુણ્ડમાલં, પ્રિયં શંકરંસર્વનાથં ભજામિ ॥ ૨૮ ॥
 પ્રચળં પ્રકૃષ્ટં પ્રગલ્ભં પરેશં, અસ્થં અજંભાનુકોટિપ્રકાશં ।
 ત્રયીશૂલનિર્મૂલનં શૂલપાણિ, ભજેહં ભવાનીપતિ ભાવગમ્યં ॥
 કલાતીતકલ્યાણકલ્પાંતકારી, સદાસજ્જનાનંદદાતાપુરારી ।
 ચિદાનંદસંદોહમોહાપહારી, પ્રસીદપ્રસીદ પ્રભો મન્મથારી ॥ ૨૯ ॥
 ન યાવત્ ઝમાનાથ પાદારાવિંદં, ભજંતીહલોકે પરેવાનરાણામ્ ।
 ન તાવત્સુખં શાંતિસંતાપનાશં, પ્રસીદપ્રભો સર્વભૂતાધિવાસં ॥
 ન જાનામિ યોગં જપં નૈવપૂજાં, નતોહંસદા સર્વદાશમ્ભુતુષ્યં ।
 જરાજન્મદુઃસ્વૌઘતાતપ્યમાનં, પ્રભોપાહિઆપન્નમામીશશંભો ॥ ૩૦ ॥

હે ઇશાન ઇશ ! મુક્તિરૂપ આપ વિષુ અર્થાત્ સમર્થ, વ્યાપક, બ્રહ્મ અને વેદ સ્વરૂપ છો. સ્વયં પ્રકટ થવાવાળા, ગુણોથી રહિત, અને નિર્વિકલ્પ અર્થાત્ એકરૂસ રહેવાવાળા અને નિરીહ-એટલા રહિત, સૂક્ષ્મ તથા મહા આકાશમાં વાસ કરવાવાળા જેમાં આકાશના સમાન નિર્મળ છો વા ચિન્મય અને આકાશવત્ સર્વ વ્યાપક છો એવા આપનું હું ભજન કરું છું. ૧

આકાશથી રહિત, ઓંકારના મૂળ અને તુરીય અર્થાત્ બ્રહ્મ, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિથી પર, વચન, જ્ઞાન, અને ઇન્દ્રિયોથી પર, કૈલાસના સ્વામી અને કરાલ જે મહાકાળ છે તેના પણ આપ કાળ છો. આપ કૃપાળુ છો. ગુણોના સ્થાન, ગુણ અને સંસારથી પર આપ છો. એવા શ્રીશિવજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨
 આપનો હિમાલયપર્વતના સમાન ગૌર અને ગંભીર વર્ણ છે. કરોડો

કામદેવના સમાન આપના શરીરની શોભા છે. મસ્તકના ઉપર ગંગાજી આ-
નંદથી શોભી રહેલાં છે. લલાટમાં બીજનો ચન્દ્રમા શોભી રહેલો છે. અને કં-
ઠમાં સર્પ શોભી રહેલ છે, જેથી આપનો અલૌકિક ચમત્કાર પ્રકટ જણાય છે. ૩

આપના કાનોમાં કુંડલ ડોલી રહેલાં છે, અને મોટાં મોટાં ઉજ્જવળ નેત્ર
છે. પ્રસન્ન મુખવાળા નીલકંઠ છે. દયાના ઘરછો. સિંહનું ચામડું અને મુંડો-
ની માળા આપને પ્રિય છે. એવા સર્વના નાથ આપ શંકર અર્થાત્ કલ્યાણકાર-
ક છે, હું આપનું ભજન કરું છું. ૪

આપ પ્રચન્ડ-તીક્ષ્ણ અને અતિ ઉત્તમ, કોઈથી પણ દબાઓ નહિ એ-
વા, મોટા ઈશ્વર અખન્ડ-ખન્ડ જેનો ન થઈ શકે, માયા રહિત, કસોડો સૂર્ય-
ના સમાન તેજસ્વી છે. અને ત્રણે શૂળોનો નાશ કરવા વાળા, ત્રિશૂળને હાથમાં
રાખવાવાળા, આપ પ્રેમથી પ્રાપ્ત થાઓછો. એવા ભવાનીપતિ આપને હું કંડ-
વત્ કરું છું. ૫

આપ કાળથી ભિન્ન કલ્યાણ અને કલ્યાંત અર્થાત્ પ્રલયને કરવા વાળા
છો. સદા સજ્જનોને આનંદ દેવાવાળા, ત્રિપુરાસુરના શત્રુ અને ઐત્યન્ય આનં-
દના સમૂહરૂપ છો. મોહ અને અજ્ઞાનના હર્ત્તા, કામદેવનો નાશ કરનાર હે પ્ર-
ભુ ! મારા ઉપર કૃપા કરીને રક્ષા કરો. ૬

હે ઉમાનાથ ! જ્યાં સુધી સર્વ જીવોથી સેવા કરતાં આપના ચરણાર-
વિન્દોતું જે સેવન કરતો નથી. ત્યાં સુધી આ લોક તથા પરલોકમાં તે લોકોને
સુખ અને શાન્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમજ સંતાપનો નાશ પણ થતો નથી. હે
પ્રભો ! સર્વ પ્રાણીઓના વાસસ્થાન એવા જે આપ તે પ્રસન્ન થાઓ. ૭

હું યોગ, જપ, કે પૂજા કંઈ જાણતો નથી. કેવળ સદા સર્વદા હે શક્તો !
આપનેજ નમસ્કાર કરું છું. અને વૃદ્ધાવસ્થા અને જન્મ, મૃત્યુનાં દુઃખોથી જે
હું દુઃખી છું. તે હું આપને શરણુ આવેલો છું માટે મારી અને શાપથી મારા
શિષ્યની રક્ષા કરો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. ૮-૨૭

શ્લોક-રુદ્રાષ્ટકમિદં પ્રોક્તં વિપ્રેણ હરતુષ્ટયે ।

યે પઠંતિ નરા મક્તયા તેષાં શમ્ભુઃ પ્રસીદતિ ॥ ૪ ॥

પ્રાદ્યણે આ રુદ્રાષ્ટક બતાવીને શ્રીશિવજીને પ્રસન્ન કર્યા. જે કોઈ મનુષ્ય
આ રુદ્રાષ્ટકનો પાઠ કરશે, તેના ઉપર શ્રીસદાશિવજી પ્રસન્ન રહેશે. ૪

દોહા-સુનિ વિનતી સર્વેશ્વર, દેસિ વિપ્ર અનુરાગ ।

પુનિ મન્દિર વાળી મઈ, હે દ્વિજવર વર માંગુ ॥ ૧૬૧ ॥

સર્વજ્ઞ શ્રીસદાશિવજી, પ્રાદ્યણની આ પ્રમાણે વિનતિ શ્રવણ કરી અને

તેનો પોતાનામાં અત્યંત પ્રેમ બેઠોને પ્રસન્ન થયા. અને પુનઃ મંદિરમાંથી આ-
કાશવાણી થઈ કે, હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. વરદાન માગ. ૧૬૧.

જો પ્રસન્ન પ્રભુ મોહિપર, નાથ દીનપર નેહુ ।

નિજપદભક્તિ દેહુ પ્રભુ, પુનિ દૂસર વર દેહુ ॥ ૧૬૨ ॥

એટલે તો બ્રાહ્મણે હાથ બેઠીને કહ્યું કે-હે પ્રભુ ! બે આપ મારા ઉપર
પ્રસન્ન છો. અને દીનોના ઉપર પ્રેમ રાખો છો તો હે પ્રભુ ! એક તો આપ આ-
પનાં ચરણોની ભક્તિ આપો અને બીજું એ વરદાન આપો કે-૧૬૨

તવ માયાવશ જીવ જહ, સન્તત ફિરૈ મુલ્લાન ।

તેહિપર ક્રોધ ન કરિય પ્રભુ, કૃપાસિન્ધુ ભગવાન ॥ ૧૬૩ ॥

આ સૂર્ય જીવ આપની માયાને વશ થઈને સદા ભૂલ્યો કરે છે. હે પ્ર-
ભુ ! કૃપાના સાગર ભગવાન, ઐશ્વર્યવાન આપ આવા જીવો ઉપર ક્રોધ ન કરો; કે-
મકે એક તો એઓ તે આપની માયાથી ભ્રમ્યા કરે છે. તો પછી તેના ઉપર
ક્રોધ કરવાથી શું ફાયદો છે. ૧૬૩

શંકર દીનદયાલુ અવ, યદિપર હોહુ કૃપાલ ।

શાપાનુગ્રહ હોઈ જ્યહિ, નાથ થોરહી કાલ ॥ ૧૬૪ ॥

હે શંકર ! કલ્યાણકર્તા ! દીનોના ઉપર દયા કરવાવાળા ! હવે આ મારા
શિષ્યના ઉપર દયા કરો. હે સ્વામિન ! એવું કરો કે, આના ઉપર થોડાજ સ-
મયમાં શાપાનુગ્રહ થઈ જાય; અર્થાત્ એ આપના શાપથી મુક્ત થઈ જાય. ૧૬૪

ચૌ-ઈહિકર હોઈ પરમ કલ્યાના, સોઈ કરહુ અવ કૃપાનિધાના ।

વિપ્રગિરા મુનિ પરહિત સાની, એવમસ્તુ ઇતિ મહિ નભવાની ॥

યદાપિ કીન્હ યહ દારુણપાપા, મૈ પુનિ દીન્હ ક્રોધકરિ શાપા ।

તદપિ તુમ્હારિ સાધુતા દેહી, કરિહૌ ઇહિપર કૃપા વિશેષી ॥

ક્ષમાશીલ જે પરઉપકારી, તે દિજ પ્રિય મોહિ યથા સ્વરાસી ।

મોર શાપ દિજ મૃષા ન હોઈ, જન્મ સહસ્ર પાવ યહ સોઈ ॥

જન્મત મરત દુસહ દુઃખ હોઈ, ઇહિકહૈ સ્વપ્ન ન વ્યાપિહિ સોઈ ।

કૌનિહુ જન્મ મિટિહિ નહિ જ્ઞાના, મુનહુ શૂદ્ર મમ વચન પ્રમાના ॥

રઘુપતિપુરી જન્મ તવ મયજ, પુનિ તૈ મમસેવા મન દયજ ।

પુરીપ્રભાવ અનુગ્રહ મોરે, રામભક્તિ ઉપજાહિ ડર તોરે ॥

મુન મમવચન સત્ય અવ માર્હ, હરિતોષકવ્રત દિજસેવકાઈ ।

અથ જનિ કરસિ વિમ અપમાના, જાનસિ બ્રહ્મ અનન્તસમાના ॥

ઇન્દ્રકુલિશ મમશૂલ વિશાલા, કાલદણ્ડ હરિચક્ર કરાલા ।

જો ઇનકર મારા નહિં મરડે, વિમરોષપાવક સો જરડે ॥

અસ વિવેક રાખેદુ મનમાર્હી, તુમકહે જગ દુર્લભ કહુ નાર્હી ।

ઔરૌ એક આશિષા મોરી, અમતિહત ગતિ હોઈહિ તોરી ॥

હે શંકર ! એવી કૃપા કરો કે જેથી આ મારા શિષ્યનું કલ્યાણ થાય. પ્રા-
હ્મણની પરોપકાર યુક્ત વાણી સાંભળીને ‘એવમસ્તુ’ એમજ થશે. એ પ્રમાણે
આકાશ વાણી થઈ. ૧ જેકે એણે આ દાણ પાપ કર્યું છે, અને મેં ક્રોધ
કરી શાપ આપ્યો છે, છતાં પણ તમારી સન્નતતા નિરખીને આના ઉપર વિ-
શેષ કૃપા કરતો રહીશ. ૨ જે પુરૂષ ક્ષમાશીલ છે; અર્થાત્ ક્ષમા કરવા કરે છે.
જે ક્રોધ કઠોર વચન કહે તો તેને સહન કરી લીએ છે, મને જે ક્રોધ પાત્ર
કાનો ઉપકાર કરે છે, તે પ્રાહ્મણ મને શ્રીરઘુનાથજીના સમાન પ્રિય છે. હે પ્રા-
હ્મણ ! મારો શાપ તો અસત્ય નહિજ થાય, આ જન્મ તો અવશ્ય હજાર પામ
શેજ. ૩ પરન્તુ ક્રોધ પણ જન્મમાં એના જ્ઞાનનો નાશ થશેજ નહિ. આ મારું
વચન પ્રમાણરૂપ છે. જન્મ-મરણમાં જે મહા દુઃખ થાય છે, તે દુઃખ આ તારા
શિષ્યને જરા પણ વ્યાપશેજ નહિ. ૪ હે શૂદ્ર ! તારો જન્મ શ્રીરામચન્દ્રજીની પુરીમાં
થયો છે, અને વળી મારી સેવામાં તે મન લગાવ્યું છે, તો પુરીની કૃપા અને
મારા અનુગ્રહથી તારા હૃદયમાં રામચન્દ્રજીની અવિચલ ભક્તિનો પ્રકાશ થશે. ૫
હે ભાઈ ! હવે મારાં વચન જે સત્ય અને સાર રૂપ છે તેને શ્રવણ કર્ય. ઇ-
શ્વરને સંતોષ આપનારું વ્રત તો પ્રાહ્મણની સેવા કરવાના સમાન બીજું એક-
પણ નથી. આજ પછી ક્રોધ દિવસે હવે પ્રાહ્મણનો નિરાદર કરીશ નહિ. પ્રાહ્મ-
ણને તો સદા સ્વતંત્ર અને ઇશ્વર સમાન જાણવા. ૬ ઇન્દ્રના વજ્ર; મારા ત્રિ-
શૂળ, ચમરાજના ઢાંડ અને નારાયણના ચક્રથી કદાચ માર્યો ન જાય તે પણ
પ્રાહ્મણના ક્રોધરૂપી અગ્નિથી ભસ્મ થઈ જાય છે. અવધ્ય પણ પ્રાહ્મણના ક્રોધથી
નાશ પામે છે. ૭ આવું જ્ઞાન મનમાં રાખવું. તને જગત્માં કાંઈપણ દુર્લભ.ર-
હેશેજ નહિ. અને એક બીજો પણ મારો આશીર્વાદ છે કે. તારી સ્વચ્છન્દ ગતિ
થશે. તું કયાંય પણ એટલે કે ક્રોધ પણ લોકમાં કે ક્રોધપણ પ્રદેશમાં જતાં
અટકીશેજ નહિ. ૮

દોહા-સુનિ શિવવચન સપ્રેમ ગુરુ, એવમસ્તુ ઇતિ ભાષિ ।

મોહિ પ્રબોધિ ગયહ મૃદ, શંભુચરણ ડર રાખિ ॥ ૧૬૨ ॥

શ્રીસદાશિવજીનાં આવાં પ્રેમ ભરેલાં વચન શ્રવણ કરી મારા ગુરૂ ‘એવ-

मस्तु' ऐभज थाओ। ऐभ छडीने मने णहुँ समजवीने, श्रीशिवजीनां चरखाने
हृदयमां धारण करीने पोताने घेर व्याख्या गया. १६५

मेरित काल विंध्यगिरि, जाइ भयउँ मै व्याल ।

चिनु प्रयास सो तनु तजेउँ, नाथ थोरही काल ॥ १६६ ॥

त्यार पछी हुं भरवा उपरांत विंध्यान्त पर्वतना उपर नघने सर्प थयो.
हे गङ्ग ! थोडाँ समयमां विना प्रयासे ते शरीरनो त्याग कर्यो. १६६

जो तनु धरौ सो तजौ पुनि, अनायास हरियान ।

जिमि नूतनपट पहिरिकै, नर परिहरै पुरान ॥ १६७ ॥

हे गङ्ग ! हुं जे जे शरीर धारण कइं ते ते शरीर अनायासे त्यागी
हजिं, जरापणु कलेश शरीर धारण करवामां मने थतो न हुतो. जेम जुनुं क-
पडुं उतारीने मनुष्य नवुं कपडुं पेहेरे छे. तेवी भारी दशा छती. १६७

शिव राखेउ श्रुति नीति विधि, मै नहिं पाव कलेश ।

इहिविधि धरेउँ विविध तनु, ज्ञान न गयउ खगेश ॥ १६८ ॥

श्री सदाशिवजीये वेदनी नीति राखी, मने जरा पणु कलेश थयो। न-
हिं, आ प्रकारे अनेक शरीर धारण कय्यां. परंतु हे गङ्ग ! ज्ञान गयुं नहिं.
ज्ञान तो सम्पूर्ण रीते हुतुं. १६८

चौ०—त्रियग योनि जो जो तनु धरेऊं, तहँ तहँ रामभक्ति अनुसरेऊं ।

एक शूल मोहिं विसरु न काज, गुरुके कोमल शील स्वभाज ॥

चर्मदेह द्विजकर मै पाई, सुरदुर्लभ पुराण श्रुति गाई ।

खेलौं तहां बालकन मीला, करौं सकल रघुनायकलीला ॥

प्रौढभये मोहिं पिता पढावा, समुझौं सुनौं गुणौं नहिं भावा ।

मनते सकल वासना भागी, केवल रामचरणलयलागी ॥

कहु खगेश अस कवन अभागी, खरीसेव सुरधेनुहि त्यागी ।

प्रेम मगन मोहिं कलु न सुहाई, हारेउ पिता पढाय पढाई ॥

भयउ कालवश जब पितु माता, मै वन गयउँ भजन जनत्राता ।

जहँ जहँ विपिन मुनीश्वर पावौं, आश्रम जाइ जाइ शिरनावौं ॥

पूछौं तिनहिं रामगुणगाहा, कहौ सुनौं हर्षित खगनाहा ।

सुनत फिरौ हरिगुण अनुवादा, अव्याहतगति शंभुमसादा ॥

छूटी त्रिविध ईर्षणा गाढी, एक लालसा उर अति बाढी ।

રામચરણપંકજ જબ દેઘૌં, તબ નિજ જન્મ સફલ કરિ લેઘૌં ॥

જેહિ પૂંછૌં સો મુનિ અસકહૈ, ईश्वर सर्वभूतमय अहई ।

નિર્ગુણ મત નહિ મોહિ મુહાઈ, સગુણ બ્રહ્મરતિ ઊર અધિકાઈ ॥

સંપાદિક્ યોનિમાં જે જે શરીર મેં ધારણ કર્યાં ત્યાં ત્યાં શ્રી રઘુનાથજીની ભક્તિનું અનુસરણ કર્યા કરતો હતો. મને એક દુઃખ હતું તે હું કદિ-પણ ભૂલ્યો ન હતો. મારા ગુરૂનો જે કે શીલ સ્વભાવ હતો. પણ તેનું જે મેં અપમાન કરેલું તે દુઃખ મને અસહ્ય હતું. ૧ મને છેલ્લો ગ્રાહણનો દેહ પ્રાપ્ત થયો. કે જે દેહ દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે. એમ વેદ તથા પુરાણ કહે છે. ત્યાં બાળકોની સાથે મળીને રમતો હતો. અને શ્રી રઘુનાથજીનીજ સકલ લીલા કરતો હતો. ૨ મોટો થતાં મારા પિતાએ લણવા માટે મને ગુરૂને ત્યાં મોકલ્યો. ગુરૂને ત્યાં સર્વ સાંભળું. સમજું. ગણું. શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરું, પણ તે વાત મારા મનમાં રૂચેજ નહિ. મારા મનની સર્વ વાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ. કેવળ રામના ચરણોમાં તદાકાર પ્રીતિ લાગી ગઈ. x હે ગરૂડજી ! એવો કોણ નિર્ભાગી છે કે જે હામધેનુનો ત્યાગ કરીને ગધેડીનું સેવન કરે. અર્થાત્ ભક્તિનો ત્યાગ કરીને કોણ લણે ? હું તો પ્રેમમાં મગ્ન રહેતો હતો. મને તો કાંઈ પણ સાડું લાગતું જ ન હતું. અંતે મારા પિતાજી લણાવી લણાવીને હારી ગયા. ૪ જ્યારે માતાપિતા કાળવશ થઈ ગયાં ત્યારે હું જનોનું રક્ષા કરવાવાળાનું ભજન કરવાને માટે વનમાં ગયો. અને વનમાં જ્યાં જ્યાં મુનિશ્વરોનાં આશ્રમો ભેળાં ત્યાં ત્યાં તેની પાસે જઈને મસ્તક નમાવું. ૫ અને તેઓને શ્રી રઘુનાથજીના ગુણોની કથા પુછું. અને તેઓ જે કહે તે હું શ્રવણ કરું અને બહુજ પ્રસન્ન થાઉં. આ પ્રમાણે નારાયણના ગુણાનુવાદ સાંભળતો રૂંડું. શ્રી શિવજીની કૃપાથી મારી સ્વચ્છન્દ ગતિ તો હતીજ. ૬ હે તાત ! ત્રણ પ્રકારની લોકેષણા વિતેષણા અને પુત્રેષણા એ બહુજ પ્રબળ ઇચ્છાઓ છે. એ ત્રણે ઇચ્છાઓ છૂટી ગઈ. અને હૃદયમાં દિવસો દિવસ વિશેષ પ્રીતિ વૃદ્ધિ પામતી ગઈ. અને એક ઇચ્છા વિશેષ પ્રબળ થઈ. એ પ્રબળ ઇચ્છા એ હતી કે, -જ્યારે શ્રી રામનાં કૌભળ ચરણકમળ દેખું ત્યારે મારા જન્મને સફળ માનું. ૭ હું જે જે મુનિને પુછું તો તે સર્વ એજ વાત કહે કે-ઇશ્વરનાં દર્શન કેવાં; તે તો સર્વમાં વર્તમાન છે; પરંતુ આ નિર્ગુણનો મત મને પ્રિય લાગેજ નહિ. મારા હૃદયમાં તો સગુણ બ્રહ્મની વિશેષ પ્રીતિ હતી. ૮

દોહા-ગુરુકે વચન મુરતિ કરિ, રામચરણ મન લાગ ।

* પૂજા કોટિ સમંસ્તોત્ર સ્તોત્રકોટિ સમંજપઃ । જપકોટિ સમં ધ્યાનં ધ્યાન કોટિ સમોલયઃ ॥

રઘુપતિ યશ ગાવત ફિરૌ, ક્ષણ ક્ષણ નવ અનુરાગ ॥ ૧૬૯ ॥

યુરૂનાં વચનનું રમરણ કરીને માફ મન શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં લ-
વલીન થઈ ગયું. શ્રી રામના જ યશ ગાતો ફરૂં. મને ક્ષણે ક્ષણે નવીન અનુ-
રાગ-પ્રેમ થયા કરતો હતો. ૧૬૯

મેરુશિખર વટછાયા, મુનિલોમશ આસીન ।

દેશિ ચરણ શિર નાયડૈં, વચન કહેડૈં અતિદીન ॥ ૧૭૦ ॥

યુરૂ પર્વતના ઉપર વડનું ઝાડ છે. તેની છાયામાં લોમશ ઋષિ બેઠા
હતા. તેને જોતાંની સાથેજ મેં તેને મસ્તક નમાવ્યું. એ ઋષિનું એક પ્રલયમાં
એક રૂંવાડું ખરતું હતું. તેની પાસે દીન વચન બોલ્યો. ૧૭૦

મુનિ મમ વચન વિનીત મૃદુ, મુનિકૃપાલુ સ્વગરાજ ।

મોહિ સાદર વૃક્ષત ભયડ, દ્વિજઆયડ કેહિકાજ ॥ ૧૭૧ ॥

હે ગરૂડજી ! મારા કોમળ અને નીતિયુક્ત વચન શ્રવણ કરીને તે કૃ-
પાળુ મુનિ આદર પૂર્વક મને પૂછવા લાગ્યા કે હે પ્રાદ્ધાણુ ! શામાટે અહિ આ-
વ્યાછો. ૧૭૧

તવ મૈ કહેડૈં કૃપાનિધિ, તુમ સર્વજ્ઞ મુજાન ।

સગુણબ્રહ્મ અવરાધના, મોહિ કહહુ ભગવાન ॥ ૧૭૨ ॥

આવું લોમશ ઋષિનું પૂછવું થતાં મેં કહ્યું કે-હે કૃપાસાગર ! આપ
સર્વજ્ઞ અર્થાત્ સર્વ કાંઈ જાણો છો. અને ચતુર છો. હે ભગવાન ! આપ મને સ-
ગુણ બ્રહ્મની આરાધના બતાવો. ૧૭૨

ચૌ°-તવ મુનીશ રઘુપતિ ગુણગાથા, કહેડ કલુક સાદર સ્વગનાથા ।

બ્રહ્મજ્ઞાનરત મુનિ વિજ્ઞાની, મોહિ પરમ અધિકારી જાની ॥

લાગે કરન બ્રહ્મ ઉપદેશા, અજ અદ્વૈત અગુણ હૃદયેશા ।

અકલ અનીહ અનામ અરૂપા, અનુભવગમ્ય અસ્થંડ અનૂપા ॥

મનગોતીત અમલ અવિનાશી, નિર્વિકાર નિરવધિ સુસ્વરાશી ।

સો તૈ તાહિ તોહિ નહિ ભેદા, વારિ વીચિ રવ ગાવહિ વેદા ॥

વિવિધમાંતિ મોહિ મુનિ સમુદ્ધાવા, નિર્ગુણમત મમ હૃદય ન આવા ।

પુનિ મૈ કહેડૈં નાઈ પદશીશા, સગુણ ઉપાસન કહહુ મુનીશા ॥

રામભક્તિ જલ મમ મન મીના, કિમિ વિલગાઈ મુનીશ પ્રવીના ।

સોડ ઉપદેશ કહહુ કરિ દાયા, નિજનયનન દેઘાં રઘુરાયા ॥
 મરિલોચન વિલોકિ અવધેશા, તવ મુનિહાં નિર્ગુણ ઉપદેશા ।
 પુનિ મુનિ કહ હરિકથા અનૂપા, સ્વંદિ સગુણમત અગુણનિરૂપા ॥
 તવ મૈ નિર્ગુણ મત કરિ દૂરી, સગુણ નિરૂપાં કરિ હઠ મૂરી ।
 ઉત્તર પ્રત્યુત્તર મૈ કીન્હા, મુનિ ઉર મયડ ક્રોધકર ચીન્હા ॥
 મુન પ્રમુ વહુત અવજ્ઞા કિયે, ઉપજા ક્રોધ જ્ઞાનિહુકે હિયે ।
 અતિ સંઘર્ષણ કરે જો કોઈ, અનલ પ્રગટ ચન્દનતે હોઈ ॥

હે ગરૂડજી ! મારાં વચન શ્રવણ કરી, મુનિરાજે તો આદરથી થોડા એક શ્રી-રામચન્દ્રજીના ગુણો સંભળાવ્યા; પરન્તુ તે મુનિ તો બ્રહ્મજ્ઞાનમાં પ્રીતિ રાખવાવાળા હતા, અને તે પરમ અધિકારી બાણીને આ સમજી શકશે એવું ધારીને, ૧ મને બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. કે બ્રહ્મ અજ છે, અદ્વૈત છે, સર્વના હૃદયમાં બિરાજે છે. •કળા રહિત, ઇચ્છા રહિત અને રૂપ રહિત છે, અખંડ છે, અનૂપ છે અને અનુભવથી બાણવામાં આવે છે. ૨ મન અને ઇન્દ્રિયોથી પર, પાપ રહિત, અવિનાશી-નાશ રહિત, નિર્વિકાર-વિકાર રહિત. (જન્મ, વૃદ્ધિ, વિવર્ણ, ક્ષીણ, જરા, મરણ એ છ વિકાર.) આદિઅંત રહિત. સુખરાશી આનન્દ સ્વરૂપ છે. તું જે સગુણ બ્રહ્મનું પૂછે છે અને જેનો લય રાખે છે, તેમાં અને તારામાં ભેદ નથી. જેમ જળ અને લહેર એક છે, તેમ જીવ અને બ્રહ્મ એક છે. ‘અપમાત્માત્રહ્ય’ અને સગુણ નિર્ગુણ એક છે. ૩ મુનિએ મને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યા; પરન્તુ નિર્ગુણ મત મારા મનમાં ઉતર્યોજ નહિ. મેં તો પુનઃ ઋષિનાં ચરણોમાં શિર નમાવી કહ્યું કે-હે મુનિરાજ ! આપ મને તો સગુણ ઉપાસના બતાવો. ૪ રામની લક્ષ્મીરૂપી જળમાં મારું મન મીન-માછલું થઈ રહેલું છે. મારે હે અનુર મુનિરાજ ! તે શી રીતે નિરાળું થઈ શકે. આપ દયા કરીને એ ઉપદેશ બતાવો કે જેથી હું મારાં નેત્રોદ્વારા શ્રી રઘુનાથજીનાં દર્શન કરું. ૫ હું પ્રથમ નેત્રોદ્વારા સારી રીતે શ્રી રઘુનાથજીનાં દર્શન ધરાઈને કરી લેજો તે પછી નિર્ગુણ ઉપદેશ શ્રવણ કરીશ. હે ગરૂડજી ! મુનિરાજે પુનઃ હરિની શ્રેષ્ઠ કથા સંભળાવી; પરન્તુ સગુણ મતનું ખંડન કરીને નિર્ગુણ મતનું નિરૂપણ કર્યું. ૬ એટલે હું નિર્ગુણ મતને દૂર કરીને હઠ પૂર્વક સગુણનું જ નિરૂપણ કરવા લાગ્યો. મુનિરાજનાં વચનો ઉપર મેં ઉત્તર આપ્યા એટલે તો લોભશ ઋષિના હૃદયમાં ક્રોધનાં ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં. ૭ હે પ્રભુ ગરૂડજી ! બહુજ અવશા કરવાથી જ્ઞાનીના હૃદયમાં પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે બહુજ જોરથી ક્રોધ ચન્દનને ઘસે તો તેમાંથી પણ અતિ અગ્નિ પ્રકટ થાય છે. તેમ જ્ઞાનીઓની બહુજ અવશા કરવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય એમાં નવાઈ નથી. ૮

દોહા-બારહિ બાર સકોપિ મુનિ, કરાહિં નિરૂપણ જ્ઞાન ॥

મેં અપને મન બૈઠિ તવ, કરૌં વિવિધ અનુમાન ॥ ૧૭૩ ॥

વારંવાર ક્રોધ કરીને મુનિ તો જ્ઞાનનું જ નિરૂપણ કરવા લાગ્યા. એટલે હું બેઠો બેઠો મારા મનમાં અનેક પ્રકારે અનુમાન કરવા લાગ્યો. ૧૭૩

ક્રોધ કિ દ્વૈતકબુદ્ધિ વિનુ, દ્વૈત કિ વિનુ અજ્ઞાન ॥

માયાવશ પરિચિન્ન જડ, જીવ કિ ર્શ સમાન ॥ ૧૭૪ ॥

હે ગરૂડ ! મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે-આ મુનિ ક્રોધ કરે છે, દ્વૈતબુદ્ધિ વગર થવો સંભવતો જ નથી, અને અજ્ઞાન વગર દ્વૈતનો સંભવ નથી. જો કે જીવ છે તે ઇશ્વરનો અંશ છે. સંભવતીય છે; પરંતુ માયામાં પડવાથી અતિ દુર્લભ પરિચિન્ન થઈ ગયો છે. તેથી જીવ ઇશ્વરના સમાન શી રીતે થઈ શકે. લોભશ ઋષિ સદૃશ જ્ઞાનીઓને પણ જ્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે તો જીવ ઇશ્વર શી રીતે થઈ શકે. ૧૭૪

ચૌ-કબહૂંક દુઃખ સવકર હિત તાકે, સહિ કિ દરિદ્ર પરસમણિ જાકે ।

કામી પુનિ કિ રહૈ નિકલંકા, પરદ્રોહી કિ હોઈ નિઃશંકા ॥

વંશ કિ રહ દ્વિજઅનહિત કીન્હે, કર્મ કિ હોઈ સ્વરૂપહિ ચીન્હે ।

કાઠુહિ સુમાતિ કિ સ્વલ સંગ જામી, શુભગતિ પાવ કિ પરતિયગામી ॥

રાજ કિ રહૈ નીતિવિનુ જાને, અઘ કિ રહૈ હરિચરિત બચાને ।

ભવ કિ પરહિં પરમારથવિદક, સુખી કિ હોઈ કબહૂં પરનિદક ॥

પાવનયશ કિ પુણ્ય વિનુ હોઈ, વિનુ અઘ અયશ કિ પાવૈ કોઈ ।

લાભ કિ કલુ હરિભક્તિસમાના, જેહિ ગાવહિં શ્રુતિ સંત પુરાના ॥

હાનિ કિ જગ ર્હિસમ કલુ માઈ, મજિય ન રામહિં નરતનુ પાઈ ।

અઘ કિ વિના તામસ કલુ આના, ધર્મ કિ દયાસરિસ હરિયાના ॥

રહિ વિધિ અમિતયુક્તિ મનગુણેઝં, મુનિઉપદેશ ન સાદર મુનેઝં ।

પુનિ પુનિ સગુણ પક્ષ મેં રોપા, તવ મુનિ બોલે વચન સકોપા ॥

મૂઢ પરમ સિંચ દેઝેં ન માનસિ, ઉત્તર પ્રત્યુત્તર બહુ આનસિ ।

સત્ય વચન વિશ્વાસ ન કરહી, બાયસ ર્વ સવહીસન ઢરહી ॥

શઠ સપક્ષ તવ હૃદય વિશાલા, સપદિ હોહુ પક્ષીચંડાલા ।

લીન્હ શાપ મેં શીશ ચઢાઈ, નહિં કલુ ભય ન દીનતા આઈ ॥

જે સર્વ જીવોનું હિત કરનાર છે, તેને તો કદિ પણ દુઃખ થતું જ નથી. જેની પાસે પારસમણિ છે, તે શી રીતે દારિદ્રી થઈ શકે. જ્યારે ઇશ્વરમાં લય

થાય તો સર્વ ગુણ તેના સદૃશ છે; તો પછી કોધ સંભવતોજ નથી. કામી નિ-
ષ્કલ્લંક રહી શકે કે? પારકાનો દ્રોહ કરનારો નિઃશંક રહી શકે કે? કદિ ન-
હિ. ૧ પ્રાદ્ધણનું અશ્રેય કરવાથી વંશ રહી શકે કે? જે પોતાના સ્વરૂપને
વાસ્તવિક્ રીતે જાણે છે તો તેને શુભાશુભ કર્મ રહી શકે કે? દુષ્ટની સોખત ક-
રવાથી કદિપણ સુમતિ પ્રાપ્ત થાય કે? પરંતુ સાથે ગમન કરનારને શુભ
ગતિ પ્રાપ્ત થાય કે? કદિ પણ પરંતુ ગમન કરનારને શુભ ગતિની પ્રાપ્તિ
થાયજ નહિ. ૨ નીતિ વગર રાજ્ય રહી શકે કે? નારાયણના ગુણાનુવાદ
ગાંવાથી પાપ રહી શકે કે? પરમાર્થને જાણવાવાળા તે કદિ સંસારમાં પડતા
હશે કે? પારકી નિંદા કરવાવાળા કદિ સુખી થતા હશે કે? ૩ પુણ્ય વગર
પવિત્ર યજ્ઞ થાય કે? પાપ વગર અપયજ્ઞ થાય કે? પરમેશ્વરની ભક્તિના
સમાન બીજો કોઈ પણ ઉત્તમ લાભ છે કે? જે ભક્તિના મહિમાને વેદ, સંત
અને પુરાણ ગાય છે. ૪ હે ભાઈ! મનુષ્ય શરીર પામીને જે કોઈ નારાયણનું
ભજન કરતો નથી, તેના સમાન આ જગતમાં બીજો કોઈ પણ હાનિ છે કે?
કોધના સમાન બીજું એકે પાપ છે કે? હે ગરૂડજી! દયાના સમાન બીજો
કોઈ પણ ધર્મ છે કે? ‘અહિંસાપરમો ધર્મઃ’ ૫, આ પ્રકારે અનેક યુક્તિ મ-
નમાં વિચાર્યા કરતો હતો. અને મારા મનમાં એવો નિશ્ચય થયો કે, ‘જીવ
પ્રજ્ઞ’ થઈ શકતોજ નથી. આવા વિચારથી મેં મુનિનું શિક્ષણ આદર પૂર્વક
શ્રવણ કર્યું જ નહિ. મેં તો વારંવાર સગુણ પક્ષનુંજ નિરૂપણ કર્યું. એટલે
તો મુનિરાજ કોધ કરીને કહેવા લાગ્યા કે-૬ હે મૂર્ખ! અત્યંત ઉત્તમ શિ-
ખામણ તને આપું છું છતાં તું માનતો નથી, અને વારંવાર ઉત્તર પ્રત્યુત્તર.
આપે છે. અને સત્ય વચનનો વિશ્વાસ કરતો નથી. અને કાગડાના સમાન
સર્વથી હરે છે. ૭ હે મૂર્ખ! તારા હૃદયમાં ઘણા પક્ષ છે. એ માટે પક્ષીમાં
ચંડાલરૂપ કાગડો જલદીથી તું થઈ જાશે. મુનિનો આ શાપ મેં મસ્તક ઉપર ચ-
ડાવ્યો. અને મનમાં જરા પણ ભય કે દીનતાનો પ્રવેશ થયોજ નહિ. ૮

દોહા-તુરત ભયઁ મૈં કાગ તવ, પુનિ મુનિપદ શિરનાઈ ॥

સુમિરિ રામ રઘુવંશ મણિ, હર્ષિત ચલેઁ ઉડાઈ ॥ ૧૭૨ ॥

હું તો તુરત કાગડો થઈ ગયો. અને પુનઃ મુનિનાં ચરણોમાં મસ્તક ન-
માવી રામ-રઘુવંશમણિનું સ્મરણ કરતો કરતો પ્રસન્ન થઈ ત્યાંથી ઉડી નિ-
કળ્યો. ૧૭૫

उमा जो रामचरणरत, विगत काम मद क्रोध ॥

× यत्कीर्त्तनं यत्स्मरणं यदीक्षणं यद्वन्दनं यच्छ्रवणं यदर्हणं । लोकस्यसद्यो वि-
धुनोतिकल्मषं तस्मै सुभद्रश्रवसे नमोनमः ॥

નિજ પ્રભુમય દેશહિં જગત, કાસન કરાહિં વિરોધ ॥ ૧૭૬ ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! જેની શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રીતિ થાય છે, તે કામ મદ-અહંકાર, મોહ અજ્ઞાનથી પૃથક્ રહે છે. તે અબિલ જગતને પોતાના પ્રભુમાં નિરજે છે, તેથી તે કેાની સાથે વૈર કરે. x ૧૭૬

ચૌ-મુનુ સ્વગેશ નહિં કલુઝ કપિદૂષણ, ઉરપ્રેરક રઘુવંશવિભૂષણ ।

કૃપાસિંધુ મુનિમતિ કરિ મોરી, લીન્દી પ્રેમપરીક્ષા મોરી ॥

મન ક્રમ વચન મોહિં જન જાના, મુનિમતિ પુનિ ફેરી મગવાના ।

કૃપિ મમ સહજ શીલતા દેહી, રામચરણ વિશ્વાસ વિશેષી ॥

અતિવિસ્મય પુનિ પુનિ પછિતાર્ક, સાદર મુનિ મુહિં લીન્દ બુલાર્ક ।

મમ પરિતોષ વિવિધ વિધિ કીન્દા, હર્ષિત રામમંત્ર મોહિં દીન્દા ॥

બાલકરૂપ રામકર ધ્યાના, કહેડ મોહિં મુનિ કૃપાનિધાના ।

સુન્દર સુખદ મોહિં અતિ મારા, જો પ્રથમાર્ક મેં તુમહિં મુનાવા ॥

મુનિ મોહિં કલુક કાલ તહે રાલા, રામચરિતમાનસ સવ માપા ।

સાદર મોહિં યહ કથા મુનાર્ક, પુનિ બોલે મુનિ ગિરા મુહાર્ક ॥

રામચરિતસર મુત્ત સુદાવા, શમ્ભુપ્રસાદ તાત મેં પાવા ।

તોહિં નિજભક્ત રામકર જાની, તાતે મેં સવ કહેડે વલાની ॥

રામભક્તિ જિનકે ઉરનાહીં, કવહું ન તાત કાહિય તેહિ પાહીં ।

મુનિ મોહિં વિવિધમાંતિ સમુજાવા, મેં સપ્રેમ મુનિપદ શિરનાવા ॥

નિજ કરકમલ પરાશિ મમ શીશા, હર્ષિત આશિષ દીન્દ મુનીશા ।

રામભક્તિ અવિરલ ઉર તોરે, વસિહિ સદા પ્રસાદ અવ મોરે ॥

હે ગરુડજી ! કૃષિનો એમાં જરા પણ દોષ નથી. એ રઘુનાથજીનીજ પ્રેરણા છે; કેમકે તે સર્વના અન્તર પ્રેરક છે. કૃપાસાગર રઘુનાથજીએ મુનિની ભોળી મતિ કરીને મારા પ્રેમની પરિક્ષા લીધી. ૧ પરન્તુ મન, વચન અને કર્મથી મને પોતાનો દાસ બાણીને ભગવાને પુનઃ મુનિની મતિ ફેરવી નાખી. કૃષિએ મારી સ્વાભાવિક શીલતા અને શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં વિશેષ વિશ્વાસ-પ્રતીતિ બોધને. ૨ અતિ આશ્ચર્ય યુક્ત થઇને વારંવાર પરસ્તાવો કરી

x રામભદ્રિન્નમાં લેખ છે કે-ત્વમિન્દ્ર સ્ત્વં સોમ સ્ત્વમસિતરાણિસ્ત્વંદુતવહ સ્ત્વ માપ સ્ત્વં ભૂમિ સ્ત્વમસિપવન સ્ત્વંચગગનં । વિરંચિ સ્ત્વં રુદ્ર સ્ત્વમસિસકલંદૃશ્ય સિયતસ્ત્વદન્પં વસ્ત્વેકં નહિ જગતિ ભૂમન્ રઘુપતં ॥ ૧ ॥

આદર પૂર્વક મને બોલાવ્યો. અને અનેક પ્રકારે મને સમજાવીને સંતોષ કર્યો. અને પ્રસન્ન થઈને મને રામના ધ્યાનનો મંત્ર આપ્યો કે જે ષડાક્ષર મંત્ર છે. ૩ અને કૃપાનિધાન મુનિરાજે અને બલકરૂપ રામનું ધ્યાન કરવાનું બતાવ્યું. તે સુદર સુખને આપવાવાળું રૂપ મારા મનને બહુજ સાફ લાગ્યું. તે તો મેં પ્રથમથીજ તમને સંભળાવી દીધું છે. ૪ મુનિએ મને કેટલાક સમય સુધી ત્યાં રાખ્યો. અને રામચરિત્રમાનસ સમ્પૂર્ણ મારી પાસે વર્ણવ્યું. આદર પૂર્વક સાતે કાંડની કથા મને સંભળાવી. અને ત્યાર પછી મુનિ શોભાયમાન વચ્ચેનો બોલ્યા કે—પ હે તાત ! આ રામચરિત્રસર અતિ ગુપ્ત અને શોભાયમાન છે. હે તાત ! શ્રી સદાશિવજીની કૃપાથી મને પ્રાપ્ત થયેલ છે. તમને રામનાં નિજલક્ષ્મી બાણીને મેં સર્વ વખાણ કરીને કહેલ છે. તેને સારી રીતે સમજો. ૬ હે તાત ! જેના હૃદયમાં રામની લક્ષિત નથી તેને આ કદિ પણ કહેવું નહિ. મુનિએ મને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો અને મેં પ્રેમ પૂર્વક મુનિના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. ૭ પોતાનો કમળ સમાન કોમલ હાથ મારા મસ્તક ઉપર રાખી પ્રસન્ન થઈ મુનિરાજે મને આશિર્વાદ આપ્યો કે, મારી કૃપાથી તારા હૃદયમાં નિશ્ચય રામની લક્ષિત વાસ કરશેજ. ૮

દોહા—સદા રામપ્રિય હોહુ તુમ, શુભગુણભવન અમાન ॥

કામરૂપ ઇચ્છા મરણ, જ્ઞાન વિરાગ નિધાન ॥ ૧૭૭ ॥

તમે સદા રઘુનાથજીના પ્યારા, શ્રેષ્ઠ ગુણોના મંદિરરૂપ છો. માન રહિત છો, કામરૂપ અર્થતત્ત્વ જેવી ઇચ્છા કરશો તેવું રૂપ ધારણ કરી શકશો. તમને મરણ સ્વાધીન રહેશે. જ્યારે ઇચ્છા થશે ત્યારે શરીરનો ત્યાગ કરી શકશો. અને જ્ઞાન વિજ્ઞાનના નિધાન થશો. ૧૭૭

જ્યાંહિ આશ્રમ તુમ વસવ પુનિ, સુમિરહુ શ્રીમગવન્ત ॥

વ્યાપિહિ તહૈં ન અવિદ્યા, યોજન એક પ્રયન્ત ॥ ૧૭૮ ॥

અને જે આશ્રમમાં તમે લગવાનું સ્મરણ કરતા વાસ કરશો, ત્યાં તમારા આશ્રમથી એક યોજન સુધી અવિદ્યા વ્યાપશે નહિ. ૧૭૮

ચૌ—કાલ કર્મ ગુણ દોષ સ્વભાજ, કહુ દુઃખ તુમહિં ન વ્યાપિહિ કાજ ॥

રામરહસ્ય લલિતવિધિ નાના, ગુપ્ત પ્રગટ ઇતિહાસ પુરાના ॥

વિનુ શ્રમ તુમ સવ જાનવ સોજ, નિત નવપ્રેમ રામપદ હોજ ॥

જો ઇચ્છા કરિહૌ મન માહીં, હરિ પ્રસાદ કહુ દુર્લભ નાહીં ॥

મુનિ મુનિ આશિષ મુનુ મતિધીરા, બ્રહ્માગિરા ભઈ ગગનગંધીરા ॥

એવમસ્તુ તવવચ્ચ મુનિ જ્ઞાની, યહ મમભક્ત કર્મ મન વાની ॥

મુનિ નમગિરા હર્ષ મમ ભયજ, પ્રેમ મગન મન સંશય ગયજ ।
 કરિ વિનતી મુનિ આશિષ પાઈ, પદસરોજ પુનિ પુનિ શિરનાઈ ॥ •
 હર્ષ સહિત યહિ આશ્રમ આયડે, પ્રભુ પ્રસાદ દુર્લભ વર પાયડે ।
 ઇહાં વસત મોહિં સુનુ સ્વર્ગઈશા, વીતે કલ્પ સાત અરુ વીસા ॥
 કરોં સદા રઘુપતિગુણગાના, સાદર સુનહિં વિહંગ સુજાના ।
 જવ જવ અવધપુરી રઘુવીરા, ધરહિં ભક્ત હિત મનુજ શરીરા ॥
 તવ તવ જાઈ અવધપુર રહજ, શિશુલીલા વિલોકિ સુખ લહજ ।
 પુનિ ઊર રાગિ રામશિશુરૂપા, ઇહિ આશ્રમ આવો સ્વર્ગભૂપા ॥
 કથા સકલ મેં તુમહિં સુનાઈ, કાગદેહ જેહિ કારણ પાઈ ।
 કહેડે તાત સવ પ્રશ્ન તુમ્હારી, રામભક્તિ મહિમા અતિ ભારી ॥

કાલનાં કર્મ, ગુણ, દોષ અને સ્વભાવ-આદિ કદિ 'પણુ તમને જરાપણુ
 દુઃખ વ્યાપશે જ નહિ. શ્રી રઘુનાથજીનાં અનેક મુન્દર ચરિત્ર જે કાંઈ ગુપ્ત
 અને પ્રકટ છે, તે તથા સકળ ઇતિહાસ અને પુરાણ એ સર્વના ભેદ, ૧ તમે
 વિના પરિશ્રમે એ સર્વને જાણી શકશો. અને નિત્ય નવો નવો પ્રેમ રઘુનાથ-
 જીના ચરણોમાં તમને થશે. તમે મનમાં જે કાંઈ ઇચ્છા કરશો તે સકળ થશે
 ઇશ્વરની કૃપાથી તમને કાંઈ પણ દુર્લભ થશે નહિ. ૨ હે ગરૂડ મતિધીર !
 શ્રવણ કરો. મુનિના આશીર્વાદને શ્રવણ કરીને, આકાશમાંથી ગંભીર વાણી
 થઈ કે,— હે મુનિજ્ઞાની ! આ તમારાં વચન સકળ થશે. આ મન, વચન અને
 કર્મથી મારો લક્ષ્મણ છે. તેના ઉપર મારો અત્યંત સ્નેહ છે. ૩ આવી આકાશ
 વાણી શ્રવણ કરી મારા મનમાં અત્યંત પ્રસન્નતા થઈ. પ્રેમમાં હું તો નિમગ્ન
 થઈ ગયો. સર્વ સંદેહ જતા રહ્યા. પછી મુનિની વિનતિ કરી આજ્ઞા પામી
 તેનાં ચરણાક્રમલોમાં વારંવાર મસ્તક નમાવી. ૪ પ્રસન્ન થઈને આ આશ્રમમાં
 આવ્યો છું. સ્વામીની કૃપાથી દુર્લભ વરદાન પામ્યો છું. હે ગરૂડજી ! અહિ રહેતે
 રહેતે મને સત્યાવીશ કલ્પ વીતિ ગયા છે. (એકોતેર ચોકડી યુગનો એક મન્વ-
 ન્તર અને ચૌદ મન્વન્તરનો એક કલ્પ અર્થાત્ બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય છે.)
 ૫, અહિ સદા શ્રી રઘુનાથજીના ગુણોને ગાયા કરું છું. ચતુરપક્ષી હંસાદિક્
 પ્રેમથી શ્રવણ કરે છે. જ્યારે જ્યારે લકતોનું કલ્યાણ કરવા માટે શ્રી રઘુનાથજી
 મનુષ્ય શરીર અયોધ્યામાં ધારણ કરે છે. ૬ ત્યારે ત્યારે હું અયોધ્યામાં જઈને
 રહું છું. અને પ્રભુની બાળલીલા જોઈને પ્રસન્ન થાઉં છું. અને યજ્ઞી શ્રી રઘુનાથ-
 જીના બાળક રૂપને હૃદયમાં ધારણ કરીને હે ગરૂડજી ! હું અહિ પાછો આ-
 લ્યો આવું છું. ૭ આ સર્વ કથા મેં તમને સંભળાવી. કે જે કારણથી મને કા

ગડાનો દેહ પ્રાપ્ત થયો છે. હે તાત ! તમારાં સર્વ પ્રશ્નોનું વર્ણન કર્યું. શ્રી રામચન્દ્રજીની ભક્તિનો મહિમા બહુજ લારી છે. એ સિદ્ધાન્ત બાણો. ૮

દોહા-તાતે યહ તનુ મોહિ પ્રિય, મયડ રામપદ નેહ ॥

નિજ પ્રભુ દરશન પાવડું, ગયડ સકલ સંદેહ ॥૧૭૯ ॥

આ કારણથી આ શરીર મને બહુજ પ્રિય છે; કારણ કે આ શરીરથી રામના ચરણોમાં અધિક પ્રેમ થયો છે. અને મારા પ્રભુનાં દર્શન પણ આ શરીરથી થયાં છે. અને સર્વ સન્દેહ જતા રહ્યા છે. ૧૭૯

ભક્તિ પક્ષ હઠ કરિ રહેડું, દીનહ મહાક્રુષિ શાપ ॥

મુનિદુર્લભ વર પાવડું, દેવહુ ભજન પ્રતાપ ॥ ૧૮૦ ॥

ભક્તિ પક્ષનો મારો દુરાગ્રહ બેઠને ક્રુષિએ મને શાપ આપ્યો, છતાં પણ તમે જુઓ કે હું કેવાં ઉત્તમ. વરદાનને પામ્યો, એ બધો ભજનનોજ પ્રતાપ છે, અને ભજનજ સાર છે. ૧૮૦

ચૌ-જે અસ ભક્તિજાનિ પરિહરહીં, કેવલ જ્ઞાન હેતુ શ્રમ કરહીં ।

તે જડ કામધેનુ ગૃહ ત્યાગી, સ્વોજત આક ફિરહિં પયલાગી ॥

સુનુ સ્વગેશ હરિભક્તિ વિહારી, જો સુખ ચાહહિં આન ઉપારી ।

તે શઠ મહાસિન્ધુ વિનુતરણી, પૈરિ પાર ચાહત જડકરણી ॥

મુનિ મુશુળકે વચન ભવાની, બોલેડ ગરુડ હર્ષિ મૃદુવાની ।

તવપ્રસાદ પ્રભુ મમ ડર માહીં, સંશય શોક મોહ ભ્રમ નાહીં ॥

મુનડ પુનીત રામગુણગ્રામા, તુમ્હરી કૃપા લહેડું વિશ્રામા ।

એક વાત પ્રભુ પૂછીં તોહીં, કહહુ બુઝાઈ કૃપાનિધિ મોહીં ॥

કહાહિં સન્ત મુનિ વેદ પુરાના, નહિં કહુ દુર્લભ જ્ઞાન સમાના ।

સો મુનિ તુમસન કહેડ ગોસાંઈ, નહિં આદરેડ ભક્તિકી નાંઈ ॥

જ્ઞાનહિ ભક્તિહિ અન્તર કેતા, સકલ કહહુ પ્રભુ કૃપાનિકેતા ।

મુનિ ડરગારિ વચન સુખ માના, સાદર બોલેડ કાગ મુજાના ॥

જ્ઞાનહિ ભક્તિહિ નહિં કહુ અન્તર, સાવધાન હોડ મુનહુ વિહંગવર ।

નાથ મુનીશ કહાહિં કહુ અન્તર, સાવધાન હોડ મુનહુ વિહંગવર ॥

જ્ઞાન વિરાગ યોગ વિજ્ઞાના, એ સવ પુરુષ મુનહુ હરિયાના ।

પુરુષ પ્રતાપ પ્રબલ સબ માંતી, અબલાઅબલ સહજ જડ જાતી ॥

હે ગૃહજી ! જોઓ આવી સર્વોત્તમ ભક્તિને છોડી દીધી છે, અને કે-

વળ જ્ઞાનને માટેજ પરિશ્રમ કરે છે. તે મૂર્ખ ઘરમાં કામધેનુ ગાય છે તેનો ત્યાગ કરીને દુધને માટે આકાના ઝાડની શોધ માટે ફરે છે. x એમ સમજવું. ૧ હે ગરૂડજી ! શ્રવણ કરો. જે મનુષ્ય નારાયણની ભક્તિનો ત્યાગ કરી. અન્ય ઉપાયદ્વારા સુખની આકાંક્ષા રાખે છે, તે મૂર્ખ મહાસાગરને વિના વાહાણે પાર થવા ઇચ્છા રાખે છે. અને તેવા પુરૂષો મહા નીચ કરણીના છે. ૨ આવાં કાકભુશુંડજીનાં સર્વોત્તમ વચન શ્રવણ કરીને ગરૂડજી પ્રસન્ન થઈને કોમલ વાણી બોલ્યા કે-હે પ્રભુ ! હવે તમારી કૃપાથી મારા હૃદયમાં સન્દેહ, મોહ, શોક અને ભ્રમ કાંઈ પણ નથી. ૩ આપની કૃપાથી શ્રી રઘુનાથજીના પવિત્ર ગુણાનુવાદ શ્રવણ કરવાથી વિશ્રાન્તિ પ્રાપ્ત થયેલ છે. હે પ્રભુ ! હું તમને એક વાત પૂછું. તે હે કૃપાસાગર ! આપ મને સમજાવીને કહો. ૪ સંત, મુનિ, વેદ અને પુરાણ એમ કહે છે કે, જ્ઞાનના સમાન દુર્લભ અને કઠિણતાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય બીજી કોઈ પણ વસ્તુ નથી. x હે ગુસાંઈ ! લોમશ ઋષિએ તો સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન તમને સમજાવીને કહ્યું, છતાં તમે તો ભક્તિના સમાન તેનો આદર કર્યો નહિ. ૫ માટે હે પ્રભુ ! જ્ઞાનમાં અને ભક્તિમાં કેટલો અંતર છે, હે કૃપાના સ્થાન ! આપ મને તે સમજાવીને કહો, આવાં ગરૂડનાં વચનો શ્રવણ કરીને મહા સુખ પામી આદર પૂર્વક ચતુર કાકભુશુંડજી આ પ્રમાણે વચનો બોલ્યા કે-હ હે તાત ! જ્ઞાનમાં અને ભક્તિમાં કાંઈ પણ ભેદ નથી. બન્ને સંસારનાં દુઃખને હરનાર છે. પરંતુ જેટલો અંતર મુનિલોકો વર્ણન કરે છે, તે ટલો અંતર હું તમારી પાસે વર્ણવી દેખાડું. તે હે પક્ષીરાજ ગરૂડજી ! તમે સાવધાન થઈને શ્રવણ કરો. ૭ હે ગરૂડજી ! જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ અને વિજ્ઞાન એ સર્વ તો પુરૂષ છે. પુરૂષો તો પ્રતાપવડેજ સર્વ રીતે પ્રબળ હોય છે, અને સ્ત્રી તો નિર્બળ સ્વાભાવિક જડ જાતી કહેવાય છે. ૮

દોહા-પુરુષ ત્યાગિ સક નારિ કહૈ, જો વિરક્ત મતિધીર ॥

નતુ કામી વિષયા વિવશ, વિમુક્ત જો પદ રઘુવીર ॥ ૧૮૧ ॥

જો કે જેની વૈરાગ્યમાં મતિધીર થઈ ગઈ છે, એવા પુરૂષોની તો સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી દેવાની શક્તિ છે; કેમકે તેઓ કામી નથી. અને વિષયમાં વિશેષ વશ્ય નથી. અથવા જે કામી અને વિષયોને વશ્ય છે, તે શ્રી રઘુનાથજીના ચરણકમળથી વિમુખ છે. તેઓ સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી શક્તા નથી; કેમકે તે રઘુ-

x શ્રેયશ્ચુતિમક્તિમુદસ્પતેવિમો કિલિશ્યન્તિયે કેવલ બોધલબ્ધયે । તેષામસૌ ફલેશલપવશિષ્યંતે નાન્યથાસ્થૂલ સુપાવવાતિનાં ॥

x ગીતાજીમાં લેખ છે કે-નહિજ્ઞાનેન સદશં પવિત્રમિહવિચતે । જ્ઞાનંલબ્ધ્વાપરા-શાન્તિ મચિરેણાધિગચ્છતિ ॥ ૧ ॥

વીરપદ્ધતી વિમુખ છે. ૧૮૧

સો-સો મુનિ જ્ઞાનનિધાન, મૃગનયની વિધુમુખ નિરાલિ ॥

વિકલ હોઈ હરિયાન, નારિ વિરાચિ માયા પ્રગટ ॥ ૧૬ ॥

જે મુનિઓ જ્ઞાનના નિધાન છે, તેવાઓ પણ મૃગનયની ચન્દ્રવદનીને નિરખીને વિહ્વળ થઈ જાય છે, હે ગરૂડજી ! તે નારીની માયા વિશ્વમાં પ્ર-
કટ છે- ૧૬

ચૌ-યહાં ન પક્ષપાત કહુ રાखों, વેદ પુરાણ સન્તમત ભાષों ।

મોહ ન નારિ નારિકે રૂપા, પન્નગારિ યહ નીતિ અનૂપા ॥

માયા ભક્તિ મુનહુ પ્રમુ દોઝ, નારિ વર્ગ જાનૈ સબ કોઝ ।

પુનિ રઘુવીરહિં ભક્તિ પિયારી, માયા સ્વલ નર્તકી વિચારી ॥

ભક્તિહિ સાનુકૂલ રઘુરાયા, તાતે તેહિ ડરપાતિ અતિમાયા ।

રામભક્તિ નિરુપમ નિરુપાધી, વસૈ જામુ ડર સદા અવાધી ॥

તેહિ વિલોકિ માયા સકુચાઈ, કરિ ન સકૈ કહુ નિજ પ્રમુતાઈ ।

અસ વિચારી જો મુનિ વિજ્ઞાની, યાંચહિં ભક્તિ સકલ ગુણસ્વાની ॥

હે તાત ! અહિ જરા પણ પક્ષપાત રાખતોજ નથી. જે યથાર્થ વેદ, પુરાણ અને સંતોનો મત છે. તેજ કહું છું. નારી નારીના રૂપથી મોહિત થતી નથી. હે પન્નગારી ! એ સુન્દર નીતિ છે. માટે માયાને ભક્તિમાં મોહ થતો નથી. ૧ હે પ્રભુ ! માયા અને ભક્તિ એ બે સ્ત્રી છે એમ સર્વ કોઈ જાણે છે. એ બેમાં શ્રી રઘુનાથજીને ભક્તિ બહુજ પ્યારી છે. અને માયા તો ઠગનારી છે. જેમ કોઈ નાચવાવાળી સ્ત્રી આજ્ઞાથી નાચ કરે છે તેમ માયા પણ તેવીજ છે. ૨ ભક્તિ રઘુનાથજીને પ્રિય હોવાથી તેના ઉપર તે કૃપા કરે છે. એ કારણથી માયા તેનાથી એટલે કે ભક્તિથી બહુજ ડર્યા કરે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીની ભક્તિ ઉપાધિ રહિત, ઉપમા રહિત, અને બાધા રહિત છે, તે જેના હૃદયમાં સદા વાસ કરે છે. ૩ તેને જોઈને માયા ક્ષોભ પામે છે. અને તેની પાસે પ્રોત્તાની જરા પણ પ્રભુતા કહી શકતીજ નથી. આવો વિચાર કરીને જે વિજ્ઞાની મુનિ છે, તે સકળ શુભોની બાણરૂપી ભક્તિની આકાંક્ષા રાખે છે. અને પ્રાર્થના કર્યા કરે છે કે અમને ભક્તિ પ્રાપ્ત થાઓ. ૪

દોહા-યહ રહસ્ય રઘુનાથકર, વેગિ ન જાનૈ કોઈ ॥

જાને તે રઘુપતિ કૃપા, સ્વપ્નેહુ મોહ ન હોઈ ॥ ૧૮૨ ॥

શ્રી રઘુનાથજીના આ રહસ્યને કોઈ ત્વરાથી જાણી શકતું નથી. જેના ઉપર શ્રી રઘુનાથજીની કૃપા હોય છે, તેજ તેને જાણી શકે છે. અને જ્યારે

જાણે છે ત્યારે પછી તેને સ્પષ્ટમાં પણ મોહ થતોજ નથી. ૧૮૨

औरौ ज्ञान भक्तिकर, भेद सुनहु परवीण ॥

जो सुनि होइ रामपद, प्रीति सदा अवधीण ॥ १८३ ॥

હે ચતુર ગરૂડ ! આ સિવાય પણ તમે જ્ઞાન અને ભક્તિના ભેદને શ્રવણ કરો. જે સાંભળવાથી શ્રી રામચન્દ્રનાં ચરણોમાં સદા અવિચ્છિન્ન અને અખન્ડ પ્રીતિ થાય છે. ૧૮૩.

चौ०-सुनहु यह तात अकथ कहानी, समुझत बनै न जात बखानी ।

ईश्वर अंश जीव अविनाशी, चेतन अमल सहज सुखराशी ॥

सो मायावश भयउ गुसाई, बँध्यो कीर मर्कटकी नाई ।

जह चेतनहि ग्रंथि परिगाई, यदापि मृषा छुटत कठिनाई ॥

तबते जीव भयो संसारी, ग्रन्थि न छुट न होइ सुखारी ।

श्रुति पुराण बहु कहैं उपाई, छुट न अधिक अधिक अरुझाई ॥

जीव हृदय तम मोह विशेषी, ग्रन्थि न छुटै परै न देखी ।

अस संयोग ईश जब करई, तबहुं कदाचित सो निरुअरई ॥

साविक श्रद्धा धेनु सुहाई, जो हरि कृपा हृदय सब आई ।

जप तप व्रत यम नियम अपारा, जो श्रुत कह सुधर्म अचारा ॥

सोइ तृण हरित चरै जब आई, भाव बत्स शिशु पाइ पन्हाई ।

नोइनि वृत्ति पात्र विश्वासा, निर्मल मन अहीर निजदासा ॥

परम धर्ममय पय दुहि भाई, अवटै अनल अकाम बजाई ।

तोष मान तब क्षमा जुडावै, धृतिसम जावन देइ जमावै ॥

मुदिता मथै विचार मथानी, दम अधार रज सत्य सुखानी ।

तब मथि काढि लेइ नवनी, विमल विराग सुभग सुपुनीता ॥

હે તાત ! આ કથનીય વાત શ્રવણ કરો. જે સમજવાથીજ સમજાય છે. તેનું વણન થઇ શકતુંજ નથી. આ જીવ અવિનાશી ઇશ્વરનોજ અંશ છે. જે ચેતન પાપરહિત સ્વાભાવિકજ સુખનિધાન છે. અને એ માટેજ અહિ જીવને ઇશ્વરાંશ વણન કર્યો છે. ૧ હે ગુસાઈ ! માયાને બશ્ય થઇને તે જીવ પોપટ ને વાનરાના સમાન એવો તો બંધાઇ ગયો છે. કે જીવ માયામાં પ્રસિત થઇને

* ગીતાજીમાં લેખ છે કે-મમૈવાંશોજીવલોકે જીવમૃતઃ સનાતનઃ ॥

૧ વાનરો સાંકડા મોઢાના વાસણમાં હાથ નાખી મુઠી વાળવાથી પોતેજ ફસાઇ જાય છે અને પોપટ પણ પોતાનીજ ભૂલથી નળકીમાં બંધાઇ જાય છે. તે પ્રમાણે જીવ માયાથી પોતેજ ફસાઇ જાય છે. પોપટ અને વાનર ચતુર્વિધ છતાં પણ જડ વસ્તુ પાંજરામાં અને દોરડામાં બંધાઇ જવાથી છટી શકતા નથી, તેમજ જીવ પણ માયાથી પ્રસિત થઇ છટી શકતો નથી.

છૂટી શકતોજ નથી. જડ માયા અને ચેતન જીવમાં ગાંઠ પડી ગઈ છે. વાસ્ત-
વિક્ રીતે જોતાં તો જીવમાં માયાની ગાંઠ મિથ્યા છે. છતાં પણ છૂટવી અશક્ય
છે. ૨ અને ત્યારથીજ જીવ સંસારી થઈ જાય છે. ગાંઠ છૂટતી નથી અને મુ-
ખ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. જો કે વેદ અને પુરાણોમાં તેના ઘણા ઉપાયો કહેલા
છે. છતાં પણ છૂટાતું નથી અને ઉત્તરોત્તર વિશેષ મજબૂતી થતી જાય છે.
કેમકે સાધન સાવધાનપણાથી કરતા નથી. અને પોતાની કરણીથીજ વિશેષ લ-
પટાઈ જાય છે. ૩ જીવના હૃદયમાં જે અજ્ઞાન અને મોહનું જે વિશેષ અ-
ધાર છે, તેથી ગાંઠ છૂટતી નથી, અને મજબૂત થઈ જાય છે, કેમકે તેને દે-
ખાતુંજ નથી. અને તે ગાંઠ એવી પડી ગઈ છે કે, કદાચિત્ આવા સંજોગો
થતાં ઇશ્વર છોડવવા. સાનુકૂળ હોય તો તે છૂટે, નહિ તો છૂટેજ નહિ. હવે
તે છૂટવાનો ઉપાય દર્શાવે છે. ૪ જો નારાયણની કૃપાથી સત્વગુણી શ્રદ્ધા હ-
ૃદયમાં ગાય જર્મીને આવે, અને જપ, તપ, સંયમ તથા નિયમ જે નાના પ્ર-
કારનાં છે. અને તે સિવાય વેદમાં જે શુભ ધર્મ અને આચાર વર્ણન કરેલ છે.
પ, તે શુભ કર્માદિરૂપ લીલું ઘાસ છે. આ ઘાસ જ્યારે સત્વગુણરૂપી ગાય
ખાય, અને ભાવ અર્થાત્ પ્રેમરૂપી વાછડાના યોગથી પ્રાપ્તવો મૂકે, અને તાબે-
દાર કરી રાખેલો નિર્મળ મનરૂપી ગોવાળ નિવૃત્તિરૂપી નોઝણાથી તે ગાયના
પગ બાંધી વિશ્વાસરૂપી પાત્રમાં હુવે. ૬ આ પ્રમાણે પરમ ધર્મરૂપી દૂધને દો-
ઈને અઝામરૂપી અગ્નિથી તે દૂધને ઊતું કરે. અને તે ઉતું કયા પછી સંતોષ
અને ક્ષમાના પવનથી તે દૂધને ઠંડું કરે. અને પછી સમદૃષ્ટિનું ચેળવણ
નાખી તેને જમાવે, તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રમાણે આચરણ કરી અનુસરે. ૭
અને પછી પ્રસન્નતા નામની દાસી દમ-ઇન્દ્રિય નિગ્રહરૂપી થાંભલામાં સત્ય
વાણીરૂપી દોરીથી વિચારરૂપી રવાઈ બાંધી, તે રવાઈથી મથન કરે, -વલોવે,
અને મથન કરી નિર્મળ વૈરાગ્યરૂપી ઉત્તમ પવિત્ર માંખણને કહાડી લીએ. ૮

દોહા-યોગ અગ્નિ કર પ્રગટ તવ, કર્મ શુભાશુભ ભાઈ ॥

બુદ્ધિ સિરાવૈ જ્ઞાન ઘૃત, સમતા મલ્લ જરિ જાઈ ॥ ૧૮૪ ॥

પછી યોગરૂપી અગ્નિ પ્રકટ કરીને શુભાશુભ કર્મોરૂપી કાળોને સંજ-
ગાવીને પછી બુદ્ધિરૂપી મુખ્ય શ્રી તે માંખણને તાવીને જીવે કે તેમાંથી મ-
મતારૂપી છાશ બળી ગઈ છે. જ્યારે મમતારૂપી છાશ બળી જાય અને ચોખું
શુદ્ધ થી થઈ જાય, ત્યારે તે ધીને ઠંડું કરવું. ૧૮૪

તવ વિજ્ઞાન નિરૂપિણી, બુદ્ધિ વિશદ ઘૃતપાઈ ॥

ચિત્ત દયા ભરિ ધરૈ દૃઢ, સમતા દિઆટિ બનાઈ ॥ ૧૮૫ ॥

અને પછી વિજ્ઞાનરૂપી બુદ્ધિ તે ઉજ્જવળ થીને ચિત્તરૂપી કાડિયામાં

દઢતાથી ભરે અને સમતારૂપી મજબૂત દીવટ બનાવીને તે કાડિયામાં મૂકે. ૧૮૫

ત્રીણિ અવસ્થા ત્રીણિ ગુણ, તેહિ કપાસતે કાઢિ ॥

તુલ તુરીય સર્વારિ પુનિ, બાતી કરૈ મુગાઢિ ॥ ૧૮૬ ॥

તે દીવટ ત્રણ અવસ્થા-બાત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ તેનાં કૃણમાંથી કપાસને કાઢીને સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણરૂપી કપાસીયાને તે કપાસમાંથી કાઢી નાખે, અને તુરીયાવસ્થા-મુક્ત અવસ્થારૂપી સ્વચ્છ રૂની મજબૂત દીવટ કરે. ૧૮૬

સો-યહિવિધિ લે સો દીપ, તેજરાશિ વિજ્ઞાનમય ॥

જાતહિં તાસુ સમીપ, જરોહ મદાદિક શલભ સબ ॥ ૧૭ ॥

આ પ્રકારે તે તેજપુર્ણ વિજ્ઞાનમય દીવાને સળગાવે. કે જેની પાસે જતાંની સાથેજ મદાદિક પતંગીયાઓ ભસ્મ થઈ જાય છે. ૧૭

ચૌ-સોહમસ્મિ ઇતિ વૃત્તિ અસંઘા, દીપશિખા સોઈ પરમ પ્રચંદા ।

આતમ અનુભવ સુખ સુપ્રકાશા, તવ ભવમૂલ ભેદ ભ્રમ નાશા ॥

પ્રબલ અવિદ્યાકર પરિવારા, મોહ આદિ તમ મિદૈ અપારા ।

તવ સોઈ બુદ્ધિ પાવ ઝજિયારા, ઝરગૃહ બૈઠિ ગ્રન્થિ નિરવારા ॥

છોરન ગ્રન્થિ પાવ જો સોઈ, તવ યહ જવ કૃતારથ હોઈ ।

છોરત ગ્રન્થિ જાનિ સ્વગરાયા, વિદ્ય અનેક કરૈ તવ માયા ॥

ક્રુદ્ધિ સિદ્ધિ પ્રેરૈ બહુ ભાઈ, બુદ્ધિહિ લોભ દેશાવૈ જાઈ ।

કલબલ છલ કરિ જાઈ સમીપા, અંચલ વાત બુઝાવૈ દીપા ॥

હોઈ બુદ્ધિ જો પરમ સયાની, તિન્હતન ચિતવન અનહિત જાની ।

જો તેહિ વિદ્ય બુદ્ધિ નહિ વાધી, તો બહોરિ સુર કરાઈ ઉપાધી ॥

ઇન્દ્રિય દ્વાર ઝરોલા નાના, તહૈં તહૈં સુર બૈઠે કરિ થાના ।

આવત દેશાઈ વિષય વયારી, તે હઠિ દોહિ કપાટ ઉધારી ॥

જબ સુ પ્રમંજન ઝરગૃહ જાઈ, તબાઈ દીપ વિજ્ઞાન બુઝાઈ ।

ગ્રન્થિ ન છૂટિ મિટા સ્વપ્રકાશા, બુદ્ધિ વિકલ ભઈ વિષય બતાસા ॥

ઇન્દ્રિય સુરન્હ ન જ્ઞાન સુહાઈ, વિષય ભોગ પર પ્રીતિ સદાઈ ।

વિષયસમીર બુદ્ધિકૃત મોરી, તેહિ વિધિ દીપ કો બાર બહોરી ॥

‘ સોહમસ્મિ ’ × અર્થાત્ તે હું જ છું એવી અખન્ડ વૃત્તિ એ દીપકની

× યોસાવાદિત્યેપુરુષઃ સોસાવહમિતિ શ્રુતઃ ।

પ્રચન્ડ શીખા છે. તે સમય આત્માનો અનુભવમુખજ તેનો પ્રકાશ છે. ત્યારે જે ભ્રમથી ભેદ બુદ્ધિ થઈ રહી છે; અર્થાત્ પોતાને અને ઇશ્વરને ભિન્ન જાણવા કે જે સંસારનું મૂળ છે. તેનો નાશ થઈ જાય છે. ૧ તે સમય અવિદ્યાનો અપાર અને પ્રબળ પરિવાર મોહાદિક અંધકાર એ સર્વ નષ્ટ થઈ જાય છે. ત્યારે તેજ બુદ્ધિ અજવાળું પામીને હૃદયમાં બેસી તે ગાંઠને છોડવા માંડે છે. ૨ જો તે ગાંઠ છૂટી જાય તો તો જીવ કૃતાર્થ થઈ જાય. હે ગરૂડજી ! ગાંઠને છોડતી જાણીને તે સમય માયા નાના પ્રકારનાં વિદ્ય કરે છે. એ માટે તેથી સાવધાન રહેવાની અત્યાવશ્યકતા છે. ૩ તે સમય માયા ઋદ્ધિ-રાજ્ય, ધન આદિ, સિદ્ધિ-યોગ-બળ-આદિને ઉપાડીને બુદ્ધિને નાના પ્રકારના લોભ દર્શાવે છે. અને કોઈ પણ પ્રકારે છલ બળ કરીને છેડાથી દીવાને ઓલવી નાખે છે. ૪ એ જીવની બુદ્ધિરૂપી મુખ્ય સ્ત્રી પરમ ચતુર હોય તો ઋદ્ધિ સિદ્ધિ-ઓને અત્યંત અહિતરૂપ જાણીને તેઓ સામે દૃષ્ટિ પણ કરે નહિ. અને માયાનાં વિદ્વેનોનિ માયાથી જેમ તેમ કરીને પણ બચવા પામે, તો વળી દેવતાઓ લોભ દર્શાવે છે કે અમારા દેવલોકમાં સઘળા ઉત્તમ પદાર્થો છે, માટે ત્યાં આવી તેનો ભોગ કરો. તે દેવતાઓ ક્યાં છે તે કહે છે. ૫, ઇન્દ્રિયોનાં દ્વાર અને રોમાદિક અનેક ઝરોખાઓ છે, તેમાં દેવતાઓ પોતપોતાનાં સ્થાન કરીને બેઠેલા છે.* જ્યારે તે વિષયના પવનને આવતો નિરખે છે તો બળાત્કારે કમાડ ઉઘાડાં કરી નાખે છે. ૬ એટલે વિષયરૂપી પવન તુરત હૃદયરૂપી ઘરમાં જાય છે. અને જતાંની સાથેજ વિજ્ઞાનરૂપી દીપકને ઓલવી નાખે છે. વિજ્ઞાનરૂપી દીવો ખુઝાઈ જતાં ગાંઠ છૂટતી નથી. અને જે પ્રકાશ હતો તે મટી જતાં અંધકાર થઈ ગયો. અને વિષયરૂપી વાયુના બેસથી બુદ્ધિ વિકલ થઈ જાય છે. ૭ ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓને જ્ઞાન પસંદ પડતું નથી. તેઓનો વિષય ભોગ ઉપર બહુજ પ્રીતિ રાખે છે. વિષયરૂપી પવન બુદ્ધિને વ્યાકુલ કરી નાખે તો પછી ફરીથી તે દીવાને કોણ બાળે ? ૮

દોહા-તવ ફિરિ જીવ વિવિધ વિધિ, પાવૈં સંસૃતિ ક્લેશ ॥

હરિમાયા અતિ દુસ્તર, તરિ ન જાઈ વિહંગેશ ॥ ૧૮૭ ॥

હે ગરૂડજી ! જ્ઞાનરૂપી દીવો ખુઝાઈ જતાં જીવ પુનઃ જન્મ-મરણના અનેક,

* કર્ણના-દિશા, ત્વચાના પવન, નેત્રોના સૂર્ય, જીહ્વાના વરૂણ, અને ઘ્રાણના અશ્વિનીકુમાર. એ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગન્ધ વિષયનો અનુક્રમે અનુભવ કરે છે. એજ પ્રકારે વાણીના અગ્નિ, હાથના ઇન્દ્ર, ચરણોના વિષ્ણુ, પાયુ-ગુદાના યમ, અને ઉપસ્થના બ્રહ્મા એ વાક્ય ગ્રહણ, ચલન, ત્યાગ, અને આનંદનો અનુભવ કરે છે. ચન્દ્રમા, બ્રહ્મા, શિવ અને વિષ્ણુ એ ચાર મન, બુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ત એ ચાર ઇન્દ્રિયોથી સંશય, નિશ્ચય, અહંકાર અને ચૈતન્યનો અનુભવ કરે છે.

કલેશોને પામે છે. પરમાત્માની માયા બહુજ દુસ્તર છે. માયા તરી શકાતી નથી, તેથી માયા પાર થવું બહુજ અશક્ય છે. ૧૮૭

કહત કઠિન સમુદ્રત કઠિન, સાધન કઠિન વિવેક ॥

હોઈ ઘુણાક્ષર ન્યાય જો, પુનિ પ્રત્યૂહ અનેક ॥ ૧૮૮ ॥

જ્ઞાન કહેવામાં કઠિણ છે. સમજવામાં પણ કઠિણ છે. સાધનમાં પણ કઠિણ છે. તેથી વાસ્તવિક રીતે જ્ઞાન થવાનો સાંભવજ નથી; પરંતુ જો ઘુણાક્ષર ન્યાયથી ઉત્પન્ન થાય, તો પણ પાછા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અનેક વિધો આવીને નડે છે. ૧૮૮

ચૌ-જ્ઞાન કિ પન્થ કૃપાણકૈ ધારા, પરત સ્વમેશ ન લાગૈ વારા ।

જો નિર્વિઘ્ન પંથ નિર્વહૈ, સો કૈવલ્ય પરમપદ લહૈ ॥

અતિ દુર્લભ કૈવલ્ય પરમપદ, સન્ત પુરાણ નિગમ આગમ વદ ।

રામભક્તિ સૌં મુક્તિ ગુસાંઈ, અનરૂચિત આવૈ વરિઆઈ ॥

જિમિ થલ વિનુજલ રહિ ન સકાઈ, કોટિ માંતિ કોડ કરે ઉપાઈ ।

તથા મોક્ષ સુખ સુનુ સ્વગરાઈ, રહિ ન સકૈ હરિભક્તિ વિહાઈ ॥

અસ વિચારિ હરિભક્ત સયાને, મુક્તિ નિરાદર ભક્તિ લુખાને ।

ભક્તિ કરત વિનુ યતન પ્રયાસા, સમૃતિ મૂલ અવિદ્યા નાશા ॥

મોજન કરિય તૃપ્તિ હિત લાગી, જિમિ સો અશન પચવ જટરાગી ।

અસ હરિભક્તિ સુગમ સુખદાઈ, કો અસ મૂઢ ન જાઈ સુહાઈ ॥

હે ગરૂડજી ! જ્ઞાનનો માર્ગ તલવારની ધારના જેવો છે. કે જેમાં ચાલનારને પડીજઈ કપાઈ મરતાં વાર લાગે તેમ નથી. અને તેમ છતાં પણ જો કોઈ નિર્વિઘ્ને તે માર્ગથી પાર થઈ જાય, તો તે કૈવલ્ય અર્થાત્ મુક્તિને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. અને તેને પરમપદ કહે છે. ૧ (જ્ઞાન અને ભક્તીના બીજા પણ ભેદને તમે શ્રવણ કરો; કેમકે તમે પ્રવીણ છો હવે મારાં વચન શ્રવણ કરો, કે જે સાંભળવાથી શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિ થશે. કે જે પ્રીતિ કદિપણ ક્ષીણ થશેજ નહિ.) કૈવલ્ય-પરમપદ અર્થાત્ મુક્તિનો માર્ગ અતિ દુર્લભ છે. સંતો, વેદ, પુરાણો અને શાસ્ત્રો કહે છે. હે ગુસાંઈ ! શ્રી રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવાથી તેજ ભક્તિ ઈચ્છા કર્યા વગર પોતાની મેળેજ ચાલી આવે છે. ૨ જે-

૧ ઘણું નામનો કડો લાકડાંને કોરે છે. તે કોરતાં કોરતાં કોઈજ સમયે અકસ્માત્ એકાદ અક્ષર બની જાય છે, એ પ્રમાણે કોઈવાર અકસ્માત્ બની જવાને ઘુણાક્ષર ન્યાય કહેવાય છે.

૨ દૈવો હોવા ગુણમયો મમમાયા દુરત્યયા । સામેવયેપ્રપદ્યંતે માયા મેતાં તરન્તિતે ॥

મકે પૃથિવીના આધાર વગર જળ કરોડો ચત્ત કસ્યા છતાં પણ રહી શકતું જ નથી. એ પ્રકારે હે ગરૂડજી ! મુક્તિનું સુખ હરિની ભક્તિનો ત્યાગ કરીને કયાંય રહી શકતું નથી; અર્થાત્ જે ભક્તિમાન છે. તેજ મુક્તિનાં સુખનો અનુભવ કરે છે. ૩ આવો વિચાર કરીને નારાયણના જે ચતુર હરિભક્ત છે. તે મુક્તિને છોડી ભક્તિ કરવામાંજ તત્પર રહે છે. ભક્તિ કરવાવાળાઓને વગર ચત્તે શ્રમ કર્યા વગર જન્મ-મરણની મૂળ જે અવિદ્યા છે, તેનો નાશ થઈ જાય છે. ૪ જે-મકે ભોજન આપણે તૃપ્તિને માટે કરીએ છીએ, પરંતુ પેટનો જઠરાગ્નિ તેને પચાવી દીએ છે. એ પ્રકારેજ રામના ભક્તો આરાધનને માટેજ ભક્તિ કરે છે. અને તેથી કૈવલ્યપદ પોતાની મેળેજ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. અથવા જેમ તૃપ્તિને માટે ભોજન કરતાં જઠરાગ્નિ તે અન્નને પકાવી નાખે છે તેમ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં આરાધન માટે ભક્તિ કરતાં પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થતો જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ પ્રારબ્ધ કર્મ વગરનાં સઘળાં કર્મોને ભસ્મ કરી નાખે છે. 'ક્ષીયંતે ત્રાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્દ્રષ્ટેપરાવરે' આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાજ્ઞાન કરતાં હરિની ભક્તિ સુગમ અને સુખદાયી છે. એવો મૂર્ખ કોણ છે કે જેને ભક્તિ પ્રિય ન લાગે. ૫

દોહા-સેવક સેવ્યભાવ વિનુ, ભવ ન તરિય ઉરગારિં ॥

મજહુ રામપદપંકજ, અસ સિદ્ધાન્ત વિચારિ ॥ ૧૮૨ ॥

હે ગરૂડજી ! સેવક સેવ્યભાવ વગર અર્થાત્ પોતાને સેવક અને શ્રી રઘુનાથજીને સેવ્ય. સ્વામી સેવા કરવા યોગ્ય છે. એવું જ્યાં સુધી જાણવામાં આવતું નથી. ત્યાં સુધી સંસારનો પાર આવતોજ નથી. આવો સિદ્ધાન્ત વિચારીને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોમાં ભક્તિ કરીને ભજન કરો. ૧૮૨

જો ચેતન કહૈં જડ કરૈં, જડાહિ કરૈં ચૈતન્ય ॥

અસ સમર્થ રઘુનાથ કહૈં, મજહૈં જીવ તે ધન્ય ॥ ૧૮૦ ॥

હે ગરૂડજી ! જે જડને ચૈતન્ય અને ચતન્યને જડ કરી શકે છે, એવું સામર્થ્ય શ્રી રઘુનાથજીમાં છે. તેથી જે તેનું ભજન કરે છે તે જીવને ધન્ય છે. જુવો કે આપ કે જે ચૈતન્ય હતા તે જડ થઈ ગયા અને હું કે જે જડ હતો તેને ભક્તિરૂપી ગુણે ચૈતન્ય કરી દીધો. ૧૮૦

ચૌ-કહેઉં જ્ઞાન સિદ્ધાન્ત બુઝાઈ, સુનહુ મક્તિમણિકી બધુતાઈ ।

રામભક્તિ ચિન્તામણિ સુન્દર, વસૈ ગરુડ જાકે ઉર અન્તર ॥

પરમપ્રકાશ રૂપ દિન રાતી, નહિં કહુ ચહિય દિયા ઘૂત વાતી ।

મોહ દરિદ્ર નિકટ નહિં આવહિં, લોભ વાત નહિં તાહિં બુઝાવહિં ॥

×“હુરસ્ય ધારા નિશિતં દુરત્યયા દુર્ગમ પદેસ્તત્કવયો વદસિ હિ”

પ્રબલ અવિદ્યા તમ મિટિ જાઈ, હારત સકલ શલભ સમુદાઈ ।
 સ્વલકામાદિ નિકટ નાઈ જાઈ, વસે ભક્તિમણિ જેહિ ઊરમાઈ ॥
 ગરલ સુધાસમ અરિહિત હોઈ, તેહિ મણિ વિનુ સુખ પાવ ન કોઈ ।
 વ્યાપાઈ માનસ રોગ ન ભારી, જેહિકે વશ સવ જીવ દુઝારી ॥
 રામભક્તિમણિ ઊર વસ જાકે, દુઃખ લવલેશ ન સ્વપ્નેહું તાકે ।
 ચતુર શિરોમણિ તે જગમાઈ, જે મણિ લાગિ સુચતન કરાઈ ॥
 સો મણિ યદાપિ પ્રગટ જગ અહઈ, રામકૃપા વિનુ કોડ ન લહઈ ।
 સુગમ ઉપાઈ પાડવે કેરે, નર હતભાગ્ય દેત મટ ભેરે ॥
 પાવન પર્વત વેદ પુરાના, રામકથા રુચિરાકર નાના ।
 મર્મો સજ્જન સુમતિ કુદારી, જ્ઞાન વિરાગ નયન ઊરગારી ॥
 ભાવ સહિત જો સ્વોજે પ્રાની, પાવભક્તિ મણિ સવ સુખસાની ।
 મોરે મન પ્રભુ અસ વિશ્વાસા, રામતે અધિક રામકર દાસા ॥
 રામસિન્ધુ ધન સજ્જન ધીરા, ચન્દનતરુ હરિસન્તસમીરા ।
 સવકર ફલ હરિભક્તિ સુહાઈ, સો વિનુ સન્ત ન કાહૂ પાઈ ॥
 અસ વિચારિ જો કરુ સતસંગા, રામભક્તિ તેહિ સુલભ વિહંગા ।

આ જ્ઞાનનો સિદ્ધાંત એ આપને સમજાવી કહ્યો. હવે ભક્તિરૂપી મણિની મહત્તા શ્રવણ કરો. રામન્દ્રણની ભક્તિરૂપી મણિ કે જે સુંદર ચિન્તામણિરૂપ છે. તે હે ગરૂડ ! જેના હૃદયમાં વાસ કરે છે તેને ઇચ્છિત આપનારી છે. ૧ એ મણિ રાત અને દિવસ પરમ પ્રકાશરૂપ છે. તેને માટે દીવાની, કેડીયાંની, ઘીની કે દીવટની કેાઇની પણ આવશ્યકતાજ નથી. એ ભક્તિ થતાં મોહરૂપી હારિદ્રય તેના સમીપમાં જઈ શકતુંજ નથી. અને લોભરૂપી પવન તેને ખૂંચાવી શકતોજ નથી. ૨ જેની પાસે ભક્તિરૂપ મણિ હોય છે. તેનો અવિદ્યારૂપી કઠિણ અન્ધકાર મટી જાય છે. અને તેની પાસે પતંગીઆં આવી શકતાં નથી. અને જો તે પાસે પતંગીઆ કદાચ આવે છે તો હારિ જાય છે. જેના હૃદયમાં ભક્તિરૂપ મણિ વાસ કરે છે, તેના સમીપમાં દુષ્ટ કામ ક્રોધ-આદિ જઈ શકતાજ નથી. ૩ જે ભક્તિરૂપ મણિના પ્રભાવથી વિષ અમૃત થઈ જાય છે. શત્રુ મિત્ર બની જાય છે. અને તે ભક્તિરૂપ મણિ વગર કેાઇને સુખની પ્રાપ્તિ થતીજ નથી. આ દુષ્ટાન્ત કાકભુશુંડી પોતાના ઉપર કહે છે. કે, જુવો લોમશ ઋષિના શાપરૂપ (વિષ અમૃત થઈ ગયું. અને શાપ આપનારા મુનિયે શત્રુમાંથી મિત્ર બની ઉપદેશ કર્યો.) જેના હૃદયમાં ભક્તિરૂપ મણિ હોય છે, તેને મનના જે મોટા મોટા રોગો છે તે વ્યાપતા નથી. જે રોગોના વશીભૂત થઈને જગતના સર્વ જીવ

દુઃખી થઇ રહ્યા છે. ૪. જેના હૃદયમાં રામલક્ષ્મીરૂપી મણિ વાસ કરે છે, તેને સ્વ-
પ્તમાં પણ લેશમાત્ર દુઃખ રહેતું નથી. જે મનુષ્ય રામલક્ષ્મીરૂપ મણિને સં-
પાદન કરવાને માટે યત્ન કરે છે તેજ જગત્માં ચતુરશિરોમણિ છે. ૫, જે કે
તે મણિ જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે. છતાં પણ શ્રી રામની કૃપા વગર કોઇને પણ
તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે કે તે મણિ સંપાદન કરવાના ઉપાય ધણા છે. ૫-
રન્તુ મંદભાગ્ય વાળાં મનુષ્યોને કામ, ક્રોધ-આદિ પ્રબળ યોદ્ધાઓ ધક્કા મારીને
દૂર કરે છે. અથવા નાતા પ્રકારનાં વિઘ્નો આવીને નડે છે. ૬ વેદ અને પુરાણ
આદિ સર્વ પવિત્ર પર્વત છે. તે પર્વતોમાં રામકથારૂપી સુંદર ખાણ છે. તેના
ભેદને જાણવાવાળા સજ્જન સુંદર બુદ્ધિરૂપી કુહાડી લઈ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યરૂપી
નેત્રીથી જોઈને. x મનુષ્ય પ્રેમપૂર્વક તે ખાણોમાં રામની લક્ષ્મીરૂપી મણિને
ખોદેછે. જોડલે તે સુખની ખાણ લક્ષ્મીરૂપ મણિને આપે છે. હે પ્રભુ ! મારા
મનમાં એવો વિશ્વાસ છે કે રામ કરતાં પણ રામનોદાસ અધિક છે. તે મારું
એ દૃષ્ટાન્ત છે કે-સમુદ્રથી જળ કયાંય પોહોચાડાતું નથી. પરંતુ વાદળ સમુ-
દ્રમાંથી જળ લઈને સર્વત્ર વરસાવે છે. જેમ ચન્દનનાં વૃક્ષની સુગંધ વૃક્ષમાંજ
રહે છે. પરંતુ પવન તેને લઈને ચારે તરફનાં વૃક્ષોને સુગંધથી અંદન કરી
દે છે. ૮ તે પ્રમાણે રામ તો સાગર છે. અને સજ્જનધીરપુરૂષો વાદળ છે.
કે જે સાગરથી જળ લઈને ચારે તરફ વૃષ્ટિ કરે છે. પ્રભુ ચન્દનનાં વૃક્ષ સ-
દશ છે. સન્તડોડો પવન છે, કે જે સુગંધ લઈ જઈને અન્યવૃક્ષોને પણ અં-
દન કરી દીએ છે; અર્થાત્ રામચન્દ્રજીના ભક્તો રામચન્દ્રજીના કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.
કેમકે જેમ વાદળાંઓ સમુદ્રના જળને સર્વત્ર વરસાવે છે તેમ શ્રીરામના ભ-
ક્તો રામચન્દ્રજીના યશને સર્વત્ર ફેલાવે છે. અને જેમ પવનો અંદનના સુગં-
ધને સર્વત્ર ફેલાવે છે તેમ રામના ભક્તો શ્રીરામના યશને સર્વત્ર ફેલાવે છે;
અર્થાત્ જે કામ સમુદ્રથી થતું નથી તે કામ વાદળાંઓ કરે છે અને જે કામ
અંદનથી થતું નથી તે કામ પવનો કરી આપે છે, તો જેમ સમુદ્ર કરતાં વાદ-
ળાંઓ અને ચન્દન કરતાં પવનને અધિક ગણવો જોઈએ તેમ શ્રી રામ કરતાં
રામના ભક્તોને અધિક ગણવા જોઈએ. આ સર્વનું ફળ એ છે કે નારાયણની
ભક્તિ કરવી. તે ભક્તિ સંતોના સમાગમ વગર કોઈને પણ પ્રાપ્ત થતી નથી.
૯ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને હે ગરૂડજી ! જે સત્સંગ કરે છે, તેને રામની ભ-
ક્તિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૦

દોહા-બ્રહ્મ પયોનિધિ મન્દર, જ્ઞાન સન્ત સુર આદિ ॥

x નારાયણ પરા વિપ્રા ધર્મ ગુણં પરં વિદુઃ । કરુણા સાધવઃ શાંતા સ્ત્વ
દિધાન તથાપરં ॥

કથાસુધા મયિ કાઢહીં, ભક્તિ મધુરતા જાહિ ॥ ૧૯૧ ॥

બ્રહ્મ અર્થાત્ વેદરૂપી જે ક્ષીરસાગર છે, તેને સંતરૂપી દેવતાઓ જ્ઞાનરૂપી મંદરાચલથી મથીને તેમાંથી લક્ષ્મીરૂપી મધુરતાથી ભરેલું કથારૂપી અમૃત કાઢી લીએ છે. ૧૯૧

વિરતિચર્મ અસિજ્ઞાન મદ, લોભ મોહ રિપુ મારિ ॥

જય પાઈ સોઈ હરિભગતિ, દેવ સ્વગેશ વિચારિ ॥ ૧૯૨ ॥

હે ગરૂડ ! સંતરૂપી દેવતાઓએ વૈરાગ્યની ઢાળ અને જ્ઞાનની તલવારથી મદ, લોભ અને મોહરૂપી શત્રુઓને મારીને હરિભક્તિ રૂપી જ્યને પ્રાપ્ત કરેલ છે. તમે વિચાર કરીને જુઓ કે હરિની ભક્તિથી જ સર્વ સાધન સિદ્ધ થઈ જાય છે. ૧૯૨

૧૦-૧-૫૦-પુનિ સપ્રેમ બોલેડ સ્વગરાડ, જો કૃપાલુ મોહિં ઉપર ભાડ ॥

નાથ મોહિં નિજ સેવક જાની, સપ્તપ્રશ્ન મમ કહહુ બઘાની ॥

પ્રથમહિ કહહુ નાથ મતિધીરા, સવતે દુર્લભ કવન શરીરા ॥

• વડદુષ્ણ કવન કવન સુખ ભારી, સો સંક્ષેપહિ કહહુ વિચારી ॥

સન્ત અસન્ત મર્મ તુમ જાનહુ, તિન્હકર સહજ સ્વભાવ બઘાનહુ ॥

કવન પુણ્ય શ્રુતિવિદિત વિશાલા, કહહુ કવન અઘ પરમકરાલા ॥

માનસરોગ કહહુ સવ ગાઈ, તુમ સર્વજ્ઞ કૃપા અધિકાઈ ॥

તાત સુનહુ સાદર અતિ પ્રીતી, મૈં સંક્ષેપ કહૌં યહ નીતી ॥

નરસમાન નહિં કવનિહુ દેહી, જીવ ચરાચર યાચત જેહી ॥

નરકસ્વર્ગઅપવર્ગ નિસેની, જ્ઞાન વિરાગ ભક્તિ સુખ દેની ॥

• સો તનુ ધરિ હરિ ભજહિં ન જે નર, હોય વિષયરત મન્દ મન્દતર ॥

કંચન કાંચ બદલિ શઠ લેહીં, કરતે ઢારિ પરસમણિ દેહીં ॥

નહિં દરિદ્રસમ દુઃખ જગ માહીં, સન્તમિલનસમ સુખ કહુ નાહીં ॥

પરઉપકાર વચન મન કાયા, સન્ત સહજ સ્વભાવ સ્વગરાયા ॥

સન્ત સહિં દુઃખ પરહિત લાગી, પરદુઃખહેતુ અસન્ત અભાગી ॥

ભૂર્જતરુસમ સન્ત કૃપાલા, પરહિત સહ નિત વિપતિ વિશાલા ॥

શણિવ સ્વલ પરબંધન કરહીં, સ્વાલ કઢાઈ વિપતિસહિ મરહીં ॥

સ્વલ વિનુ સ્વારથ પર અપકારી, અહિ મૂષકિવ સુનુ ઝરગારી ॥

પરસમ્પદા વિનાશિ નશાહીં, જિપિકૃષિહિતિ હિમઉપલ વિલાહીં ॥

દુષ્ટ હૃદય જગ આરાતિ હેતુ, યથા પ્રસિદ્ધ અધમ ગ્રહકેતુ ॥

સન્ત હૃદય સન્તત સુખકારી, વિશ્વસુખદ જિમિ ઇંદુતમારી ।
 પરમધર્મ શ્રુતિ વિદિત આર્હિસા, પરનિંદાસમ અથ ન ગરિશા ॥
 હરિગુરુનિન્દક દાદુર હોઈ, જન્મ સદ્ગુણ પાવ તનુ સોઈ ।
 દ્વિજનિંદક બહુ નરક ભોગ કરિ, જગ જન્મે વાયસ શરીર ધરિ ॥
 સુરશ્રુતિનિંદક જો અભિમાની, સૌરવનરક પરહિં તે પ્રાની ।
 હોઈ ઉલૂક સન્ત નિન્દારત, મોહ નિશાપ્રિય જ્ઞાન ભાનુગત ॥
 સબકી નિન્દા જે જડ કરહીં, તે ચમગાદુર હોઈ અવતરહીં ।
 મુનહુ તાત અવ માનસરોગા, જોહિ તે દુઃખપાવહિં સબ લોગા ॥
 મોહ સકલ વ્યાધિન કર મૂલા, તેહિતે પુનિ ઉપજાઈ વહુ શૂલા ।
 કામ વાત કફ લોભ અપારા, ક્રોધ પિત્ત નિત છાતી જારા ॥
 પ્રીતિ કરહિં જો ત્રીનો ભાઈ, ઉપજે સન્નિપાત દુઃખદાઈ ।
 વિષય મનોરથ દુર્ગમ નાના, તે સબ શૂલ નામ કો જાના ॥
 મમતા દદ્રુ કણ્ડુ ઈર્ષાઈ, હર્ષ વિપાદ ગહર વહુતાઈ ।
 પરસુખ દેખ જરડ સો છાઈ, કુષ્ઠ દુષ્ટતા મન કુટિલાઈ ॥
 અહંકાર જો દુઃખદ ઢહરુઆ, દમ્ભ કપટ મદ માન નહરુઆ ।
 તૃષ્ણા ઉદરટાદિ અતિ ભારી, ત્રિવિધ ઈર્ષ્યા તરુણ તિજારી ॥
 યુગવિધિજ્વર મત્સર અવિવેકા, કહૈંલગિ કહૌં કુરોગ અનેકા ।

આવાં કાકભુશુંડળનાં વચનો શ્રવણ કરીને વળી પણ ગરૂડળ પ્રેમપૂર્વક
 બોલ્યા કે-હે કૃપાળુ ! જો આપ મારા ઉપર પ્રેમ કરો છો, તો હેનાથ ! મને
 આપનો સેવક બાણી મારાં સાત પ્રશ્નોનાં ઉત્તર આપો. ૧ હે ધીર બુદ્ધિવાળા
 સ્વામી ! પ્રથમ તો એ બતાવો કે સર્વથી દુર્લભ કયું શરીર છે ? અને આ સં-
 સારમાં સર્વથી અધિક સુખ શું છે ? અને સર્વથી વિશેષ દુઃખ શું છે ? તે વિ-
 ચાર પૂર્વક સંશોધથી મને કહો. અહિં સુધી ત્રણ પ્રશ્ન થયાં. ૨ આપ સંત-
 સત્પુરૂષોના અને અસંત-દુષ્ટોના ધર્મને પણ જાણો છો. તેના સ્વાભાવિક સ્વ-
 ભાવનું પણ મારી પાસે વર્ણન કરો. વેદોમાં સર્વથી અધિક કયું પુણ્ય કહેલું
 છે ? અને સર્વથી વિશેષ પાપ શું કહેલું છે ? તે પણ કહો. ૩ અને સઘળા મા-
 નસિદ્ધ રોગોનું વર્ણન કરો. આપ સર્વજ્ઞ છો. સર્વ વાતોના જ્ઞાતા છો. અને મારા
 ઉપર આપની પૂર્ણ કૃપા છે. આવાં ગરૂડળનાં વિનય પૂર્વક પ્રશ્નને શ્રવણ કરી કાક-
 ભુશુંડળ કહેવા લાગ્યા કે-હે તાત ! આ નીતિ હું તમારી પાસે વર્ણન કરું છું,
 તે આ લેહને તમે આદર પૂર્વક શ્રવણ કરો. ૪ જગતમાં મનુષ્યના સમાન તો
 કોઈ પણ દેહ નથી; કારણ કે ચરાચરના સર્વ જીવો મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થવાની

જાણના ધરાવે છે. એ આ મનુષ્ય દેહજ નરક સ્વર્ગ અને અપવર્ગ-મુક્તિની નિસરણી રૂપ છે. અને મનુષ્ય દેહજ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિનાં અપૂર્વ સુખને આપનાર છે. આ સર્વ મનુષ્ય દેહથી જ બને છે. ‘ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં શરીરંસાધનંસ્મૃતં’ આવા ઉત્તમ મનુષ્ય દેહને ધારણ કરીને જે મનુષ્ય વિષયોમાં મન યોજે છે, તે નિર્ભાગીઓમાં પણ નિર્ભાગી છે. જે મનુષ્યો, મનુષ્ય દેહને ધારણ કરી દેહનાં કલ્યાણને રસ્તે વિચરતા નથી તેઓ પારસમણિ પ્રાપ્ત થયા છતાં તેનો સદુપયોગ ન કરતાં પારસમણિને ફેંકી દે છે. અને તેવા મૂર્ખ લોકો પારસને ફેંકીને કાચના કટકાને ગ્રહણ કરી લે છે, અર્થાત્ મનુષ્ય દેહ પામી મુક્ત કરી સ્વર્ગ ન જતાં નિંદ્ય નીચ કૌર્મો કરી નરકના ભોગી થાય છે. * દરિદ્રતાના સમાન એકપણ દુઃખ જગત્માં નથી. અને સત્પુરુષોના સમાગમ સમાન એકપણ સુખ જગત્માં નથી. મન, વચન અને કર્મથી પરોપકારજ કરવો, એ સાંતોનો સહજ સ્વભાવ છે. ‘પરોપકારાયસતાં વિમુતયઃ’ ૭ સત્પુરુષો અન્યના શ્રેયાર્થ પોતે દુઃખને સહન કરે છે. અને નિર્ભાગી દુષ્ટ લોકો અન્યને દુઃખ આપવામાંજ તત્પર રહે છે. દયામય સન્ત-સજ્જન પુરુષ ભોજપત્રના વૃક્ષના સમાન છે; કારણ કે તેઓ અન્યનાં કલ્યાણાર્થ અનેક પ્રકારની વિષત્તિઓને સહન કરે છે. ભોજપત્રનું વૃક્ષ અન્યને સુખ આપવા માટેજ પોતાની છાલને ખેંચવાનું સહન કરે છે. ૮ અને દુષ્ટ પુરુષો શણના સમાન અન્યને બંધન કરવા માટેજ કારણ ભૂત થાય છે. શણનાં વૃક્ષો પોતાની ખાલ કહડાવીને પણ બીજાને બંધન કરવામાં કારણભૂત થાય છે. હે ગરુડજી ! શ્રવણ કરો. દુષ્ટ પુરુષો વગર પ્રયોજને પણ અન્યનો અપકાર કરે છે. જેમ કે સર્પને કાંઈપણ લાલ ન છતાં અન્યને કરડે છે. અને તેથી તેનું મરણ થાય છે. બિંદરને વસ્ત્ર કાપવાથી કાંઈપણ લાલ થતો નથી છતાં તે જેમ વસ્ત્રને કાપે છે તેમ ખલ પુરુષો પણ બિંદર અને સર્પના સમાન પોતાને લાલ ન છતાં અન્યને દુઃખજ આપે છે. ૯ દુષ્ટજનો પારકી સમ્પત્તિનો નાશ કરીને પોતે પણ નષ્ટ પામે છે. જેમ બરફ ખેતીનો નાશ કરી પોતે નાશ પામે છે તેવોજ દુષ્ટનો પણ સ્વભાવ છે. જેમ ગ્રહોમાં અધમ કેતુનો જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે દુષ્કાળ-આદિ પડે છે તેમજ દુષ્ટોનો ઉદય જગતને દુઃખ આપવા માટેજ થાય છે. ૧૦ જે પ્રકારે ચન્દ્ર અને સૂર્ય જગતને સુખ આપવા માટેજ ઉદય પામે છે તેમજ સન્તોનો ઉદય સદા જગતના સુખને માટેજ થાય છે. ધર્મ શાસ્ત્રોમાં સર્વથી અધિક ધર્મ * અહિંસાને કહેલ છે. કોઈ પણ પ્રાણીનું ચિત્ત ન દુખાવવું એના સમાન એક પણ

× વાસુદેવ જરાકષ્ટં કષ્ટં નિઘર્નં જીવનં । પુત્રશોક મહાકષ્ટં કષ્ટાત્કષ્ટતરં ક્ષુધા ॥ ૧ ॥

* નારત્યાહિંસા પરોધર્મઃ

ધર્મ નથી. અને પારકી નિંદાના સમાન એક પણ પાપ નથી. ૧૧ જે ભગવા-
નની અને ગુરૂની નિન્દા કરે છે, તે મનુષ્ય હજાર જન્મ પર્યંત દેહકાનાજ જ-
ન્મને પામે છે. પ્રાદ્યલોની નિન્દા કરવાવાળા મનુષ્યો નરકનાં અસાધ્ય દુઃખો ભો-
ગવીને પુનઃ જગતમાં કાગડાનું શરીર ધારણ કરીને જન્મ લીધે છે. ૧૨ અહ-
કારી પુરૂષ દેવતાની અને વેદોની નિન્દા કરવા વાળા છે, તે પ્રાણી રૌરવ નર-
કમાં જઈને પડે છે. અને સન્તોની નિન્દા કરવા વાળાઓ ધ્રુવડના જન્મને પામે
છે, કે જેને મોહરૂપી રાત્રી પ્યારી છે અને જ્ઞાન રૂપી સૂર્ય જેને પ્રિય લાગતો
નથી. ૧૩ અને જે સૂર્ય સર્વની નિન્દા કરવાવાળા છે, તે બીજા જન્મમાં આમા-
ચીડીયાના જન્મને ધારણ કરે છે. હે તાત ! હવે મનના રોગો શ્રવણ કરો. કે
જેથી સર્વ લોકો નાના પ્રકારનાં દુઃખો પામે છે. ૧૪ મોહ છે તેજ સઘળાં દુઃ-
ખોનું મૂળ છે. અને તે થકી અનેક પ્રકારનાં શુભ ઉત્પન્ન થાય છે. કામરૂપી વા-
યુ છે, લોભરૂપી કફ છે અને ક્રોધરૂપી પિત્ત છે. તે નિરંતર મનુષ્યની છાતીને
બાળ્યા કરે છે. ૧૫ આ ત્રણેયે કામ, ક્રોધ અને લોભ-વાંત, પિત્ત અને કફ જે
પરસ્પર પ્રીતિ કરે તો તો મહા દુઃખને આપવાવાળો સન્નિપાત ઉત્પન્ન થાય છે.
અને સન્નિપાત થતાં મરણ થાય છે. વિષયના મનોરથ દુર્ગમ છે; અર્થાત્ દુઃ-
ખથી પણ મળતા નથી. તે સર્વ પ્રકારનાં શુભ છે. તેના નામોનું કોણ વર્ણન ક-
રી શકે. ૧૬ મમતારૂપી દાદરનો રોગ છે. ઇર્ષ્યારૂપી ખસનો રોગ છે. દુષ્ટતા
અને મનની કુટિલતારૂપી કોઢનો રોગ છે. અહંકાર છે તે અત્યંત દુઃખ દેનાર
જળોદર રૂપી રોગ છે. જેથી પેટ પૂલી જાય છે. અને દંભ, કપટ, મદ અને
માન તે વાળાઓ રૂપી રોગ છે. ૧૭ કોઈપણ પ્રકારની તૃષ્ણા કરવી એ અત્યંત
ભારી ઉદરવૃદ્ધિ નામના રોગરૂપ છે. પુત્રની, ધનની તથા પ્રતિષ્ઠાની એ પ્ર-
માણે જે ત્રણ પ્રકારની ઇચ્છા છે તે તીક્ષ્ણ એકાંતરા તૃવરૂપ છે. મત્સર. પા-
રકાનું શ્રેય ન જોઈ શકવું અને અવિવેક એ દ્વંદ્વજ-એટલે કે બંને દોષથી થ-
યેલા જ્વરોરૂપ રોગ છે. હે ગરૂડજી ! કુરોજો-માનસિક રોગો અનેક છે, માટે
તેનાં ક્યાં સુધી નામો આપી વર્ણન કરું. ૧૮

દોહા-एक व्याधि ते नर मरहिं, ये असाध्य बहु व्याधि ॥

सन्तत पीढहिं जीव कहँ, सो किमि लहहिं समाधि ॥ १९३ ॥

મનુષ્ય તો એકજ વ્યાધિથી મરણ પામે છે; પરંતુ આ રોગો તો ઘ-
ણાજ છે. અને વળી અસાધ્ય છે. નિરંતર જીવને કષ્ટ આપ્યાજ કરે છે. તેથી
તે જીવ શી રીતે ઇશ્વરનું સ્મરણ કરે ? અને શી રીતે સુખ પામે ? ૧૯૩

नेम धर्म आचार तप, ज्ञान यज्ञ जप दान ॥

भेषज पुनि कोटिन्ह करहिं, रुज न जाहिं हरियान ॥ १९४ ॥

હે ગુરૂડા ! નિયમો, ધર્મો, આચારો, તપો, જ્ઞાનો, યજ્ઞો, જપો તથા દાનો એઓ રૂપી કરોડો ઔષધો કરતાં છતાં પણ આ રોગો નિર્મૂળ થાય તેવા નથી. ૧૬૪

ચૌ-—યદિવિધિ સકલ જીવ જગ રોગી, શોક હર્ષ ભય પ્રીતિ વિયોગી ।

માનસરોગ કહ્યુંક મૈં ગાયે, હૈં સવકે લાલિ વિરલનિહ પાયે ॥

જાને તે છીજાહિં કહ્યું પાપી, નાશ ન પાવહિં જન પરિતાપી ।

વિષય કુપન્થ પાડ અંકુરે, મુનિનિહ હૃદય કા નર વાપુરે ॥

રામકૃપા નાશહિં સવ રોગા, જો રાહિ ભાંતિ બનૈ સંયોગા ।

સદગુરુ વૈદ્ય વચન વિશ્વાસા, સંયમ યહ ન વિષયકી આશા ॥

રઘુપતિભક્તિ સજીવનમૂરી, અનૂપાન શ્રદ્ધા મતિ રૂરી ।

રહિવિધિ ભલે કુરોગ નશાહીં, નાહિં તો યતન કોટિ નહિં જાહીં ॥

જાનિય તવ મન વિરુજ ગોસાંઈ, જવ ડરવલ વિરાગ અધિકાંઈ ।

સુમતિ ક્ષુધાબાઢૈ નિત નઈ, વિષય આશ દુર્બલતા ગઈ ॥

વિમલજ્ઞાનજલ પાડ અન્હાંઈ, તવ રહુ રામભક્તિ ડરછાંઈ ।

શિવ અજ શુક સનકાદિક નારદ, જો મુનિ બ્રહ્મવિચાર વિશારદ ॥

સવકર મત સ્વગનાયક એહા, કરિય રામપદપંકજ નેહા ।

શ્રુતિ પુરાણ સદગ્રંથ કહાહીં, રઘુપતિભક્તિ વિના સુખનાહીં ॥

કમઠપીઠ જામહિં વરુ વારા, બંધ્યાસુત વરુ કાઢુહિ મારા ।

ફૂલાહિં નમ વરુ બહુવિધિ ફૂલા, જીવ ન લહ સુખ પ્રભુપતિકૂલા ॥

તૃપા જાડ વરુ સ્ત્રગજલ પાના, વરુ જામહિં શશ શીશ વૃષાના ।

અન્ધકાર વરુ રવિહિ નશાવૈ, રામવિમુક્ષ સુખ જીવ ન પાવૈ ॥

હિમતે પ્રકટ અનલ વરુ હોઈ, વિમુક્ષરામ સુખ પાવ ન કોઈ ॥

આ પ્રમાણે જગતના સઘળા જીવો રોગી છે. શોક, હર્ષ, ભય, પ્રીતિ અને વિયોગ એ સર્વની પાછળ લાગી રહેલ છે. મેં આ થોડાક મનના રોગ વર્ણન કર્યા છે. આ રોગ સર્વને થાય છે; પરંતુ તેને કોઈ વિરલાજ એળખી શકે છે. ૧ લોકોને પરિતાપ આપનારા એ દુષ્ટ રોગો એળખાયાથી કાંઈક એછા થાય છે; પરંતુ નિર્મૂળ તો થતાજ નથી. એ રોગો વિષયરૂપી કુપથ્યના સેવનથી વૃદ્ધિ પામે છે. મુનિ લોકો સદા, જ્ઞાન, ધ્યાન અને જપરૂપી ઔષધી કરે છે. છતાં પણ તેને તે રોગો લાગુ પડે છે, તો પછી બિચારાં મનુષ્યો તે શી ગણતરીમાં છે. જો નિચે લખી દર્શાવેલા સંયોગો પ્રાપ્ત થાય, તો શ્રી રામચન્દ્રજીની

કૃપાથી એ સઘળા રોગોનો નાશ થઈ જાય છે. સદ્ગુરૂ રૂપી વૈદ્યનાં વચનો ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવામાં આવે, અને વિષયોની આશા ન રાખવા રૂપી સમ પથ્ય પાળવામાં આવે ૩ અને શ્રી રામચન્દ્રજીની લક્ષ્મીરૂપી અમૃતોષધિ અતિ સુંદર શ્રદ્ધા રૂપી અનુપાનની સાથે પીવામાં આવે તોજ એ દુષ્ટ રોગો નિર્મૂળ થઈ જાય છે, અને એ વગર તો બીજાં અનેક-કરોડો યત્ન કરવામાં આવે તોપણ મટતા નથી: ૪ જ્યારે મનમાં વૈરાગ્યરૂપી જળ પરિપૂર્ણ થયેલું જોવામાં આવે, સુમતિરૂપી ક્ષુધા નિરન્તર નવી નવી વૃદ્ધિ પામે, અને વિષયોની આશારૂપી દુર્બળતા છેક નિર્મૂળ થઈ જાય ત્યારે જાણી લેવું કે હવે મન રોગથી મુક્ત થયું છે. આ પ્રમાણે જ્યારે મન રોગથી મુક્ત થઈ, નિર્મળ જ્ઞાનરૂપી જળને સંપાદન કરી તેથી સ્નાન કરે ત્યારે તેમાં શ્રી રામચન્દ્રજીની લક્ષ્મી છાઈ રહે છે. હે ગરૂડજી ! શ્રી સદાશિવજી બ્રહ્માજી, શુકદેવજી, નારદજી અને સનકાદિક મુનિઓ કે જેઓ બ્રહ્મ વિચારમાં કુશલ છે. ૬ તે સર્વનો સિદ્ધાંત એ છે કે, શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણકમળોમાં સ્વાભાવિક સ્નેહ કરવો. શ્રુતિઓ, પુરાણો અને સદ્ગ્રન્થો પણ એમજ કહે છે કે, શ્રી રઘુનાથજીની લક્ષ્મી વગર સુખ પ્રાપ્ત થતુંજ નથી. ૭ કદાચ કાચબાની પીઠ ઉપર રોમાવલી જામે, વાંઝણીનો પુત્ર કોઈને મારી આવે, અને આકાશમાં આધાર વગર અનેક પ્રકારનાં પુષ્પો ઉગીને પ્રકુલ્લીત થાય; અર્થાત્ આ સઘળી ન બનવા જોગ વાતો કદાચ જને તોપણ શ્રી રામચન્દ્રજીથી વિમુખ રહેનારને કદિપણ સુખ પ્રાપ્ત થતુંજ નથી. ૮ કદાચ ઝાંઝવાંના પાણીથી તરશ મટે, સસલાના મસ્તક ઉપર શીંગડું જામે, અને અંધકાર સૂર્યનો નાશ કરે, આ પ્રમાણે સઘળી વિપરીતતા થાય તોપણ શ્રી રામચન્દ્રજીથી વિમુખ રહેનારો જીવ કદિપણ સુખ પામતો નથી. ૯ કદાચ હિમમાંથી અગ્નિ પ્રકટ થાય, તોપણ શ્રીરામચન્દ્રજીથી વિમુખ થઈને રહેનારો જીવ કદિપણ સુખ પામેજ નહિ. x

દોહા-બારિ મથે વરુ હોઈ ઘૃત, સિકતાતે વરુ તેલ ॥

વિનુ હરિ ભજન ન ભવ તંરિય, યહ સિદ્ધાંત અપેલ ॥ ૧૨૫ ॥

કદાચ પાણીને વલોવવાથી ઘી મળે, અને રેતીને પીલવાથી તેલ મળે, આવા આશ્ચર્યજનક બનાવ જને તોપણ પરમેશ્વરના લજ્જા વગર કોઈ સંસાર

x જપયોગ ચિરાગ મહામલ્લ સાધન, દાનદયાદમ કોટિ કરે;
મુનિસિદ્ધ સુરેશગણેશ મહેશતે, સેવત જન્મ અનેક મરે;
નિગમાગમ જ્ઞાનિપુરાણ પઢે, તપસાધનમે યુગપુંજ ભરે;
મનસો પ્રણ રોપિ કહૈ તુલસી રઘુનાથ વિના દુલ્લ કૌન હરે.

સાગરને તરી શકતોજ નથી. આ સિદ્ધાન્ત નિર્વિવાદ છે.* ૧૯૫

મશકહિ કરહિં વિરંચિ પ્રભુ, અજાહિં મશકતે હીન ॥

અસ વિચારિ તજિ સંશય. રામહિં ભજહિં પ્રવીન ॥ ૧૯૬ ॥

શ્રી રઘુનાથજી મચ્છરને પ્રદ્ધા અને પ્રદ્ધાને મચ્છરથી પણ હીન કરીશકે તેમ છે. એમ વિચારી સર્વ સન્દેહનો ત્યાગ કરી ચતુર પુરૂષો શ્રી રઘુનાથજીનું ભજન કરે છે. ૧૯૬

ચૌ૦-કહેઉં નાથ હરિચરિત અનૂપા, વ્યાસ સમાસ સ્વમતિ અનુરૂપા ।

શ્રુતિસિદ્ધાંતે હૈં ઝરગારી, રામ ભજિય સવકામ વિસારી ॥

પ્રભુ રઘુપતિ તજિ સેદ્ય કાહી, મોસે શઠપર મમતા જાહી ।

તુમ વિજ્ઞાન રૂપ નહિં મોહા, કીન્હ નાથ મોપર અતિ છોહા ॥

પૂંછેડ રામકથા અતિ પાવાને, શુક સનકાદિ શમ્ભુમનભાવાને ।

સતસંગતિ દુર્લભ સંસારા, નિમિષ દણ્ડ ભરિ ઈકો વારા ॥

દેસું ગરુડ નિજ હૃદય વિચારી, મૈં રઘુવીરચરણ અધિકારી ।

શકુનાધમ સબ માંતિ અપાવન, પ્રભુ મોહિં કીન્હ વિદિત જગપાવન ॥

હે સ્વામી ! આ શ્રીરામન્દ્રજીનાં ચરિત્ર કે જે ઉપમા રહિત છે, વ્યાસ અર્થાત્ વિસ્તારથી અને સમાસ-સંક્ષેપથી મારી બુદ્ધિ અનુસાર વર્ણન કરેલ છે. અયોધ્યા કાન્ડ સુધી વિસ્તાર છે. અને બાકીના પાંચ કાંડોમાં સંક્ષેપથી છે. હે ગરુડજી ! સકલ વેદોનો એ સિદ્ધાન્ત છે કે સર્વ કામનાઓને વિસારીને શ્રીરામનું ભજન કરવું. ૧ હે સ્વામિન ! જેણે મારાં સમાન શઠ-ભૂર્ષ ઉપર પણ કૃપા કરી છે. એવા શ્રી રઘુનાથજીનો ત્યાગ કરી કેનું સેવન કરવું જોઈએ ? હે ગરુડજી ! આપતો સાક્ષાત્ વિજ્ઞાન, અત્મજ્ઞાનના રૂપ છો, અર્થાત્ પરમાત્માજી છો. આપને મોહ નથી. આપે તો મારા ઉપર અત્યન્ત કૃપા કરી છે. ૨ આપે અતિ પવિત્ર શ્રી રામની કથા મને પૂછી છે. કે જે કથા શ્રી શુકદેવજી, સન-

* અશ્વમેધશતૈરિદ્ધા વાજપેયશતાનિચ । ન યાન્તિ પરમંસ્થાનં નારાયણ પ-
રાક્ષ્મુખાઃ યો વાસુદેવાદન્યત્ર મોક્ષંપ્રાર્થયતેઽપધીઃ । અગ્નિ આન્તિ લલ્લદ્યોતંશીતપ્રા-
ણાવકલ્પતે ॥ વિનિશ્ચિતં વદામિતે ન અન્યથા વચ્ચાંસિ મે । હરિં નરામજન્તિ યે સુદુસ્તરં
તરંતિતે ॥ નિશ્ચય પર્વક હે ગરુડજી ! તમને કહું છું કે, મારાં વચન અન્યથા થનારજ નથી. જે
મનુષ્યો હરિનું ભજન કરે છે, તે દુસ્તર ભગવન્માયાને તરેજ છે. યેનૃશંસાદુરાત્માનઃ પાપાચારં
રતાસ્સદા । તેયાન્તિ પરમં સ્થાનંનરાનારાયણાશ્રયાઃ ॥ અપિચેત્સુદુરાચારો ભજતેમા-
મનન્યમાક્ । સાધુરેવ સમન્તવ્ય સ્સમ્પક્ વ્યવસિતો હિસઃ ॥ ક્ષિપ્રંભવતિવર્માત્મા
શશ્વેચ્છાંતિ નિગચ્છતિ । કૌતેય પ્રતિજાનીહિ નમેભક્તઃ પ્રણમ્યતિ ॥

કાઢિશ્ અને શ્રી સદાશિવજીના મનને પણ અત્યંત ખ્યારી છે. સંસારમાં સત્સંગતિજ દુર્લભ છે. એક દિવસ, એક ઘડી કે એકજ પળ જો મનુષ્ય સત્સંગ કરે તો તે સત્સંગતિના પ્રભાવે મનુષ્ય પરમપદનો અધિકારી થઈ જાય છે. ૩ હે ગરૂડજી ! તમારા મનમાં જરા વિચાર તો કરી જૂઓ કે, શું હું શ્રી રઘુનાથજીના ભજનનો અધિકારી છું ? પક્ષીઓમાં પણ નીચ, સર્વ પ્રકારે હું અપવિત્ર છું તેને પણ પ્રભુએ પ્રસિદ્ધ રીતે જગપવિત્ર ણનાવી દીધો છે. ૪

દોહા-આજુ. ધન્ય મૈં ધન્ય આતિ, યદ્યાપિ સર્વવિધિ હીન ॥

નિજજન જાનિ રામ મોહિ, સંત સમાગમ દીન ॥ ૧૬૭ ॥

અધપિ હું સર્વ પ્રકારે નીચ છું તદ્દપિ આજે હું ધન્ય છું, અતિ ધન્ય છું કેમકે પ્રભુએ મને પોતાનો જન જાણીને સત્સંગતી આપી છે. ૧૬૭

નાથ યથામતિ ભાષેઁ, રાખેઁ કલુ નહિં ગોય ॥

ચરિતસિન્ધુ રઘુનાથકર, થાહ કિ પાવૈ કોય ॥ ૧૬૮ ॥

હે નાથ ! મેં આ સર્વ કથા મારી મતિ અનુસાર વણન કરી છે. કાંઈ પણ ગુપ્ત રાખ્યું નથી શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરિત્ર સમુદ્ર રૂપ છે, તેથી કોનું સામર્થ્ય છે કે, તેના પારને પામે. ૧૬૮

ચૌ-સુમિરિ રામકે ગુણગણ નાના, પુનિ પુનિ હર્ષ મુથુન્દ સુજાના ।

મહિમા નિગમ નેતિ કરિ ગાર્હ, અતુલિતવલપ્રતાપપ્રમુતાર્હ ॥

શિવઅજપૂજ્યચરણ રઘુરાઈ, મોપર કૃપા પરમ મૃદુલાઈ ।

અસ સ્વભાવ કહું સુનૌ ન દેસૌ, કેહિ સ્વગેશ રઘુપતિસમ લેસૌ ॥

સાધક સિદ્ધ વિમુક્ત ઉદાસી, કવિ કોવિદ કૃતજ્ઞ સંન્યાસી ।

યોગી શૂર સુતાપસ જ્ઞાની, ધર્મનિરત પાંડિત વિજ્ઞાની ॥

તરહિં ન વિનુ સેયે મમ સ્વામી, રામ નમામિ નમામિ નમામી ।

શરણ ગયે મોસેઁ અઘરાશી, હોહિં શુદ્ધ નમામિ અવિનાશી ॥

શ્રી રઘુનાથજીના અનેક પ્રકારે ગુણાનુવાદ સ્મરણ કરીને કાકલુશુંડજી વારંવાર પ્રસન્ન થયા. જે શ્રી રામચન્દ્રજીના મહિમાને વેદો ‘નેતિ નેતિ’ કરીને ગાય છે, તેનું અપરિમિત બળ છે. અને મોટો પ્રતાપ તથા મહિમા છે. ૧ શ્રી રઘુ-

૧ ભૂમિપાલ બ્યાલપાલ નાકપાલ લોકપાલ કારણ કૃપાલ મૈં સર્વેકી જીકી-થાહલી । કાદરકો આદર કાઢકે નાહિં દેસિયત સર્વહિ સુહાતહે સુજાન સેવાટા-હલી । તુલસી પ્રતીતિ કહે નાહિકલુપક્ષપાતકૌનેઈશ કિયેમાલુકાશમાલુઆસમાહલી । રામહીકે દ્વારપૈ બુલાઈ સનમાનિયત મોસેદીન દૂબરે કપૂત કૂર કાહલી ॥૧॥

નાથજીનાં ચરણોનું શ્રી સદાશિવજી તથા બ્રહ્માજી પણ પૂજન કરે છે, તેમણે મારા ઉપર કૃપા કરી તેની કૌમળતા તો જુઓ. આવો કૌમળ સ્વભાવ તો મેં ક્યાંય પણ કોઇનો જોયો નથી કે સાંભળ્યો પણ નથી. હે ગરૂડજી ! શ્રીરામના સમાન કોને કહું, વેદ પણ કહે છે કે—‘નતસ્વ પ્રતિમા અસ્તિ યસ્યનામ મહદ્દશઃ’ તેના સમાન કોઈપણ નથી જેના નામનો મહાયશ છે. ૨ સાધક, સિદ્ધ, મુક્ત, ઉદારશી, કવિ-કવિતા કરનારા, પંડિત, વૈરાગી, સંન્યાસી, યોગી, શૂર, તપસ્વી, ધર્માત્મા, પંડિત અને વિજ્ઞાની, ૩ આદિ સર્વ કોઈ મારા સ્વામી શ્રી રઘુનાથજીની સેવા કર્યા વગર કોઈ પણ તરી શકતોજ નથી. એવા મારા સ્વામીને નમસ્કાર કરું છું. નમસ્કાર કરું છું. નમસ્કાર કરું છું. * જેના શરણુ જવાથી મારા સરખા પાપીઓ પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે. એવા પવિત્ર અવિનાશી શ્રી રામચન્દ્રજીને હંડવત્ કરું છું. ૧ ૪

દોહા—જાસુ નામ ભવ મેષજ, હરણ ધોર ત્રયશૂલ ॥

સો કૃપાલુ મોહિં તોહિં પર, સદારહાં અનુકૂલ ॥ ૧૯૯ ॥

જેનું નામ સંસારરૂપી રોગથી મુક્ત કરવાને માટે ઔષધીરૂપ છે. અનેક પ્રકારના ભય અને શૂળને જે હરવાવાળા છે, તે કૃપાસાગર મારા અને તમારા ઉપર સદા પ્રસન્ન રહો. ૧૯૯

સુનિ મુશુન્ડકે વચનવર, દેશિ રામપદ નેહ ॥

બોલે ગરૂડ સપ્રેમ અતિ, વિગત મોહ સન્દેહ ॥ ૨૦૦ ॥

કાકભુશુંડજીનાં આવાં શ્રેષ્ઠ વચનો શ્રવણ કરી અને શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિ નિરખી ગરૂડજી સન્દેહ રહિત થઈને પ્રેમ સહિત આ પ્રમાણે કૌમળ વાણી બોલ્યા કે ૨૦૦

चौ०—मैं कृतकृत्य भयउँ तव वानी, सुनि रघुवीरभक्ति रससानी ।

રામચરણ નૂતન રતિ મેં, માયા જાનિત વિપતિ સ્વર્ગઈ ॥

મોહજલધિ બોહિત તુમ ભયઝ, મોકહૈં નાથ વિવિધ મુખ દયઝ ।

મોસન હોઈ ન પ્રત્યુપકારા, વન્દૌં તવ પદ બારહિં બારા ॥

પૂરણકામ્ન રામઅનુરાગી, તુમ સમ તાત ન કોઝ બહભાગી ।

સંત વિટપ સરિતા ગિરિ ધરણી, પરહિત હેતુ ઇન્હનકી કરણી ॥

* શ્રીમદ્ ભાગવતમાં લેખ છે કે—તપસ્વિનો દાનપરાયશસ્વિનો, મનસ્વિનોમંત્ર વિદ્ઃ સુમંગલાઃ । ક્ષેમં ન વિન્દન્તિ વિનાય દર્પણં, તસ્મૈ સુમદ્ર શ્રવસે નમોનમઃ

૧ કિરાતદુષ્ણાંઘ્રપુલિન્દપુષ્પશા આભીરકંકાયવના ચસાદયઃ મન્યેષ્વપાપાય-
દુપાશ્રયાશ્રયાઃ શુદ્ધયન્તિતસ્મૈ પ્રભવિષ્વવે નમઃ

સન્ત હૃદય નવનીત સમાના, કહા કવિન પૈ કહે ન જાના ।

નિજ પરિતાપ દ્રવૈ નવનીતા, પરદુઃખ દ્રવહિં સુસન્ત પુનીતા ॥

જીવન જન્મ સફલ મમ ભયઞ્, તવપ્રસાદ સર્વ સંશય ગયઞ્ ।

જાનેહુ મોહિ સદા નિજ કિંકર, પુનિ પુનિ ઝમા કહે સુવિહંગવર ॥

હું આપની વાણીથી કૃતકૃત્ય થઈ ગયો છું; અર્થાત્ હું મને પોતાને કૃત-
કાર્ય માનું છું આપ દ્વારા શ્રી રઘુવીરની રસથી ભરેલી ભક્તિ શ્રવણ કરી માફ
મન પ્રસન્ન થઈ ગયું છે. અને શ્રી રામના ચરણોમાં નવીન પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ
છે. અને માયાથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ વિપત્તિ દૂર થઈ ગઈ. ૧ મોહુરૂપી સા-
ગરથી પાર થવાને તમે વહાણરૂપ થઈ ગયા. હે નાથ ! તમે મને વિવિધ પ્ર-
કારનાં સુખ આપ્યાં છે. મારાથી તમારો પ્રત્યુપકાર થઈ શકે તેમ નથી. હું
તમારાં ચરણોને વારંવાર દાંડવત્ કરું છું. ૨ આપ પૂર્ણકામ છો. શ્રી રઘુના-
થજી સાથે પ્રેમ કરવાવાળા છો. તમારા સમાન કોઈ પણ મહા ભાગ્યશાળી
નથી. સંત, મહાત્મા, વૃક્ષ, નદી, પર્વત અને પૃથિવી એની કરણી પારકાઓને
માટેજ છે; અર્થાત્ એ સર્વ પોતાની વિભૂતિથી પારકાનો ઉપકાર કર્યા કરે
છે. ૩ સંતોનાં હૃદય માંખણના સમાન હોય છે. એમ કવિઓએ કહ્યું છે, પણ
એ કવિઓએ કહી બાળ્યું નથી; કેમકે માંખણ પોતાના તાપથી તપે છે અને
સંત જનોનું પવિત્ર ચિત્ત તો પરાયા તાપથી તપે છે, માટે સંત જનનું ચિ-
ત્ત માંખણના કરતાં પણ વિશેષ કોમળ છે. ૪ આપની કૃપાથી માફ જીવન
અને જન્મ સફળ થઈ ગયો, અને મારા સઘળા સન્દેહ દૂર થઈ ગયા. અને
સદા આપનો દાસ બાળુશો. આ પ્રમાણે વારંવાર ગરૂડજીએ કાકભુશુંડજીને વ-
ચનો કહ્યાં. ૫

દોહા-તાસુ ચરણ શિર નાઈ કરિ, પ્રેમ સંહિત મતિધીર ॥

ગરૂડ ગયો વૈકુંઠ તથ, હૃદય રાષ્ટ્રિ રઘુવીર ॥ ૨૦૧ ॥

પછી કાકભુશુંડજીના ચરણોમાં મતિધીર—ધૈર્યવાન ગરૂડજી ત્રેપ પૂર્વક
શિર નમાવી અને શ્રી રઘુવીર રણધીર, સુખસાગર, જગત્ ઉબ્બગર, તારણત-
રણ, સંકટ હરણ અને સુખકરણને હૃદયમાં ધારણ કરીને વૈકુંઠમાં આલ્યા
ગયા. ૨૦૧

ગિરિજા સંત સમાગમ, સમ ન લાભ કલુ આન ॥

વિનુ હરિ કૃપા હોઈ નહિં, ગાવાહિં વેદ પુરાન ॥ ૨૦૨ ॥

શ્રી શિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! સંત મહાત્માઓની પ્રાપ્તિના સ-
માન અન્ય એક પણ લાલ નથી. પણ તે સતસંગતિ શ્રી રામની કૃપા વગર

પ્રાપ્ત થતી નથી. એમ વેદો તથા પુરાણો કહે છે. ૨૦૨

ચૌ૦—કહેઉં પરમ પુનીત ઇતિહાસા, સુનત શ્રવણ છૂટાઈ ભવપાસા ।
 પ્રણત કલ્પતરુ કરુણાપુંજા, ઉપજે પ્રીતિ રામપદકંજા ॥
 મનવચકર્મજનિત અઘ જાઈ, સુનૈ જો કથા શ્રવણ મનલાઈ ।
 તીર્થાટન સાધનસમુદાઈ, યોગવિરાગજ્ઞાનનિપુણાઈ ॥
 નાના કર્મ ધર્મ વ્રત દાના, સંયમ નિયમ યજ્ઞ જપનાના ।
 ભૂતદયા દ્વિજગુરુસેવકાઈ, વિદ્યાધિનય વિવેકબડાઈ ॥
 જહૈં લગિ સાધન વેદ વચ્ચાની, સવકર ફલ હરિભક્તિ ભવાની ।
 સોઈ રઘુનાથભક્તિ શ્રુતિ ગાઈ, રામકૃપા કાહુ ચકં પાઈ ॥

શ્રી સદા શિવજી કહે છે કે—હે પાર્વતી ! આ પરમ પવિત્ર ઇતિહાસ શ્રી રામચન્દ્રજીની કથા તમને સંભળાવી. આ કથા શ્રવણ કરવાથીજ મનુષ્ય સંસારસાગરના પાશથી છૂટી જાય છે. જે શ્રી રામચન્દ્રજી દીનોને કલ્પવૃક્ષ અર્થાત્ ઇચ્છિત પદાર્થના દેવાવાળા છે. અને કંઈના સાગર છે તેના ચરણોમાં આ કથા શ્રવણ કરવાથી પ્રીતિ ઉપજે છે. ૧ આ કથા એકાગ્ર ચિત્તે મન લગાવીને શ્રવણ કરવાથી મન, વચન અને કર્મથી કરેલાં પાપનો નાશ થઈ જાય છે. તીર્થોની યાત્રા, અને નાના પ્રકારનાં સાધનો, યોગ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનની નિપુણતા. ૨ અનેક પ્રકારનાં કર્મો, ધર્મ, વ્રત, દાન, સંયમ, નિયમ, યજ્ઞ અને જપ—આદિ અનેક પ્રકારનાં વિધેય કર્મ, પ્રાણી માવના ઉપર દયા, પ્રાણી અને શુદ્ધી સેવા, વિદ્યા, વિનય—નમ્રતા, જ્ઞાન—અને મોટાઈ. ૩ આદિ જે જે સાધનો વેદે વર્ણાણીને કહેલાં છે. હે પાર્વતી ! એ સર્વનું ફળ શ્રી નારાયણની ભક્તિજ છે. તેજ શ્રી રઘુનાથજીની વેદ વિહિત ભક્તિ શ્રી રામની કૃપાથી કેઈ એકનેજ મળી છે; અર્થાત્ એ ભક્તિ કેઈ એકનેજ પ્રાપ્ત થએલી છે. ૪

દોહા—મુનિદુર્લભ હરિભક્તિ નર, પાવહિં વિનહિં પ્રયાસ ॥

જે યહ કથા નિરંતર, સુનહિં માનિ વિશ્વાસ ॥ ૨૦૩ ॥

જે મનુષ્યો આ કથાને સદા વિશ્વાસ પૂર્વક શ્રવણ કરશે, તે મનુષ્યો મુનિયોને પણ કઠિણતાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નારાયણની ભક્તિ વિના પરિશ્રમે પામે છે. ૨૦૩

ચૌ૦—સોઈ સર્વજ્ઞ ગુણી સોઈ જ્ઞાતા, સોઈ મહિમંડન પण्डित दाता ।

ધર્મપરાયણ સોઈ કુલત્રાતા, રામચરણ જાકર મનરાતા ॥

નીતિનિપુણ સોઈ પરમ સયાના, શ્રુતિ સિદ્ધાંત નીક તેઈ જાના ।

સોઈ કવિ કોવિદ સોઈ રણધીરા, જો છલ છાંડિ ભજૈ રઘુવીરા ॥

ધન્ય નારે પતિવ્રત અનુસરી, ધન્ય સો દેશ જહાં સુરસરી ।

ધન્ય સો ભૂપ નીતિ જો કરઈ, ધન્ય સો દ્વિજ નિજધર્મ ન ટરઈ ॥

સો ધનધન્ય પ્રથમ ગતિ જાકી, ધન્ય પુણ્ય રતમાતે સોઈ પાકી ।

ધન્ય ઘરી સોઈ જવ સતસંગા, ધન્ય જન્મ દ્વિજભક્તિ અભંગા ॥

જેનું મન રામના ચરણોમાં રંગાઈ રહેલું છે, તેજ સર્વજ્ઞ ગુણી જ્ઞાની, પૃથિવીનું ભૂપણ, પંડિત, દાતા, ધર્મપરાયણ અને તેજ કુળની રક્ષા કરવાવાળો છે. ૧ જે મનુષ્ય સર્વ છળનો ત્યાગ કરીને શ્રી રઘુનાથજીનું ભજન કરે છે, તેજ પુરૂષ નીતિનિપુણ-નીતિમાં ચતુર, પરમ પ્રવીણ, વેદના સિદ્ધાન્તને ઉત્તમ રીતે જાણનારો છે અને તેજ છન્દ રચવાવાળો, પંડિત અને તેજ મનુષ્ય ધીરજ ધારણ કરી શકે છે. ૨ જે પોતાના પતિવ્રત ધર્મને પાળે છે તેજ સ્ત્રીને ધન્ય છે. જ્યાં ગંગાજી વહે છે તે દેશને ધન્ય છે. જે રાજનીતિ અનુસાર રાજ્ય કરે છે તે રાજાને ધન્ય છે. અને જે પોતાનો ધર્મ કર્મ છોડે તે નથી તે બ્રાહ્મણને પણ ધન્ય છે. ભણવું, ભણાવવું, દાન લેવું અને દાન દેવું, યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો આ છ બ્રાહ્મણનાં કર્મ છે. ૩ તે ધનને ધન્ય છે કે જેની દાન, ભોગ અને નાશ એ ત્રણ ગતિઓમાંથી પેહેલી ગતિ થાય. તે બુદ્ધિ ધન્ય છે કે જેને પુણ્યમાંજ દૃઢ અભિરૂચિ હોય, તે ઘડી ધન્ય છે કે જેમાં સત્સંગ થાય. અને તે જન્મ ધન્ય છે કે, જેમાં બ્રાહ્મણની અભંગ સેવા થઈ શકે. ૪

દોહા-સો કુલ ધન્ય ઉમા સુનુ, જગત્પૂજ્ય સુ પુનીત ॥

શ્રીરઘુવીર પરાયણ, જેહિ નર ઉપજ વિનીત ॥ ૨૦૪ ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! જે કુળમાં શીલવાન શ્રી રામચન્દ્રજીનો ઉપાસક જન્મ લીએ છે તે કુળ ધન્ય, જગત્પૂજ્ય અને પવિત્ર છે. x ૨૦૪

चौ०-मतिअनुरूप कथा मैं भाषी, यद्यपि प्रथम गुप्त करि राषी ।

तत्र मन प्रीति देखि अधिकाई, तब मैं रघुपति कथा सुनाई ॥

यह नहिं कहिय शठहिं हठशीलहिं, जो मनलाइ न सुन हरिलीलहिं ।

x કુલં પવિત્ર જનની કૃતાર્થા વસુન્ધરા ભાગવતીચ ધન્યા । સ્વર્ગ સ્થિતાયે પિતરોઽપિધન્યા મેષાં કુલે વૈષ્ણવનામ ધ્યેયમ્ ૧ આસ્ફોટયાન્તિ પિતરઃપ્રનૃત્યાન્તિ પિતામહઃ વૈષ્ણવોનઃ કુલેજાતસ્સનઃ સન્તારવિષ્યતિ ૨

કહિય ન લોભિહિ ક્રોધિહિ કામિહિ, જો ન ભજૈ સચરાચરસ્વામિહિ ॥
 દ્વિજદ્રોહિહિ ન સુનાઇય કવહું, સુરપતિસરિસ હોઇ નૃપ જવહું ।
 રામકથાકે તે અધિકારી, જિનકે સતસંગતિ અતિપ્યારી ॥
 ગુરુપદપ્રીતિ નીતિરત જોઈ, દ્વિજસેવક અધિકારી સોઈ ।
 તાકહું યહ વિશેષ સુખદાઈ, જાહિ પરમપ્રિય શ્રીરઘુરાઈ ॥

શ્રી શિવજી કહે છે કે,-હે પાર્વતી ! જો કે આ કથા મેં પ્રથમ ગુપ્ત રાખી હતી; પરંતુ તમારી દૃઢ પ્રીતિ નીરખીને મેં મારી મરિા અનુસાર કથા વર્ણન કરી છે. તમારા મનમાં અધિક પ્રીતિ જોઈનેજ મેં શ્રી રઘુનાથજીની કથા સંભળાવી છે. ૧ આ કથા મૂળ હોય, હઠવાળો હોય, મન લગાવીને હરિકથાનું જે શ્રવણ કરતો ન હોય, લોભી હોય, કામી હોય, ક્રોધી હોય કે સ્થાવર જંગમના સ્વામી શ્રી રામચન્દ્રજીનો અલક્ષ્ય હોય તેને આ કથા કહેવીજ નહિ. ૨ જે માણસ પ્રાદ્ધાન્યનો દ્રોહ કરનારો હોય, તે માણસ જો કે ઇન્દ્રના સમાન મોટો રાજા હોય તો તેને આ કથા કદિ પણ સંભળાવવી નહિ. જેઓને સતસંગ અતિપ્રિય હોય. તેજ રામકથા શ્રવણ કરવાના અધિકારી છે. ૩ જે ગુરૂના ચરણાવિન્દમાં પ્રીતિ કરવાવાળો નીતિમાન પ્રાદ્ધાન્યનો સેવક હોય, તેજ આ કથા શ્રવણ કરવાનો અધિકારી છે. જેને શ્રી રઘુનાથજી અત્યંત પ્યારા છે તેને તો આ કથા અત્યંતજ સુખદાયક છે. ૪

દોહા-રામચરણરતિ જો ચહૈ, અથવા પદનિર્વાન ॥

ભાવ સહિત સો યહ કથા, કરૈ શ્રવણપુટ પાન ॥ ૨૦૬ ॥

જે શ્રી રઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રીતિ ઇચ્છતો હોય. અથવા નિર્વાણપદ-સુખિની જેને ઇચ્છા હોય, તેણે તો આ કથાનું પ્રેમ પૂર્વક કાનડપી પડીઆ દ્વારા પાન કરવું ઘટે છે. ૨૦૫

ચૌ-રામ કથા ગિરિજા મૈં વરણી, કલિમલશમન મનોમલહરણી ।

સંશ્રુત રોગ સજીવનમૂરી, રામકથા ગાવાહૈ શ્રુતિ ધૂરી ॥

ઈહિ મહું રુચિર સમ સોપાના, રઘુપતિભક્તિકેર પથ નાના ।

અતિ હારિકૃપા જાહિ પર હોઈ, પાંવ દેઈ યહિ મારગ સોઈ ॥

મનકામના સિદ્ધિ નર પાવૈ, જો યહ કથા કપટ તજિ ગાવૈ ।

કહાહૈ સુનહિ અનુમોદન કરહીં, તે ગોપદ ઇવ ભવનિધિ તરહીં ॥

સુનિ સવકથા હૃદય અતિ ભાઈ, ગિરિજા બોલી ગિરા સુહાઈ ।

નાથ કૃપા મમ ગત સંદેહા, રામચરણ ઉપજા નવ નેહા ॥

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! કલિયુગનાં પાપોને શાન્ત કરનારી અને મનના મેલને હરનારી શ્રી રામની કથા મેં વર્ણન કરી. જીવન-મરણ દૂર કરવાને માટે તો શ્રી રામની કથા સંજીવનમૂળીના સમાન છે. વેદના જ્ઞાતાઓ આ પ્રમાણે કહીને શ્રી રામની કથા વર્ણવે છે. ૧ આ કથામાં સજ્જ કાંડ છે તે શ્રી રઘુનાથજીની ભક્તિ પ્રાપ્ત થવાની નિસરણીરૂપ છે. જેના ઉપર શ્રી નારાયણની બહુજ કૃપા હોય છે તેઓજ આ માર્ગમાં ચરણ મૂકે છે. ૨ જે મનુષ્ય કપટનો ત્યાગ કરીને આ કથાને ગાય છે, તેની સઘળી મનોકામના સિદ્ધ થઈ જાય છે. જે કોઈ આ કથાને કહે છે, વા શ્રવણ કરે છે તથા અનુમોદન કરી શ્રોતા તથા વક્તાની પ્રશંસા કરે છે તે ગાયની ખરીના સમાન સંસારસાગરને તરી ન્યાર થઈ જાય છે. ૩ (યાજ્ઞવલ્કય ભારદ્વાજ મુનિને કહે છે કે.) હે ભરદ્વાજ મુનિ ! હૃદયને પ્રિય લાગે એવી આ શ્રેષ્ઠ કથાનું શ્રવણ કરીને પાર્વતીજી સુંદર વાણીથી જોડ્યાં કે,-હે નાથ ! આપની કૃપાથી મારા સર્વ સન્દેહ જતા રહ્યા. અને શ્રી રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં નવીન પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. ૪

• દોહા-મैं कृतकृत्य भयउँ अब, तव प्रसाद विश्वेश ॥

उपजी रामभक्ति दृढ, बीते सकल कलेश ॥ २०६ ॥

હે સંસારના ઇશ્વર ! હું હવે આપની કૃપાથી કૃતકૃત્ય થઈ ગઈ હવે મને કાંઈ પણ કરવાનું રહ્યું નથી. કેમકે શ્રી રામચન્દ્રજીની દૃઢ ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે. અને સઘળા કલેશો જતા રહ્યા છે. (અહિ સુધી શિવ પાર્વતીનો સંવાદ છે.) ૨૦૬

चौ०-यह शुभ शंभुउमासम्वादा, सुखद सदा अरु शम्भुनविपादा ।

भवभंजन गंजनसन्देहा, जनरंजन संज्जनप्रिय येहा ॥

रामउपासक जे जगमाहीं, इहसम प्रिय तिनकहैं कछु नाहीं ।

रघुपतिकृपा यथामति गावा, मैं यह पावन चरित सुहावा ॥

इहि कलिकाल न साधन दूजा, योग्य यज्ञ जप तप व्रत पूजा ।

रामहिं सुभिरिय गाइय रामहिं, सन्तत सुनिय रामगुणग्रामहिं ॥

जामु पतित भगवन बलवाना, गावाहिं कवि श्रुति सैन्त पुराना ।

ताहिं भजिय तजि मनकुटिलाई, राम भजे केहि गति नाहिं पाई ॥

યાજ્ઞવલ્કયજી કહે છે કે- હે ભરદ્વાજ મુનિ ! આ સદાશિવજીનો તથા શ્રી પાર્વતીજીનો શુભ સંવાદ સુખદાઈ છે. વિષાદને શાન્ત કરનારો છે. સંસારના જન્મ-મરણાદિક ભયને નષ્ટ કરનારો છે. સંદેહોને દૂર કરનારો છે.

લોકોને રાજી કરનારો છે અને સજ્જનોને તો અત્યંત પ્યારો છે. ૧ જગતમાં જેટલા શ્રી રામચન્દ્રજીના ઉપાસક છે, તેઓને તો આ સમ્બાદના જેવું બીજું કશું પણ પ્રિય નથી. આ મુંદર અને પરમ પવિત્ર શ્રી રામચરિત્ર મેં મારી મતિના અનુસાર શ્રી રામચન્દ્રજીની કૃપાથી વર્ણન કર્યું છે. આ પ્રમાણે કહી યોગ્ય પૂજનો સ્વીકાર કરી યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ ભરદ્વાજ મુનિની પાસેથી વિદાય થયા.) ૨ ગોરવામી શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે કે, આ કલિકાળમાં યોગ, યજ્ઞ જપ, તપ, વ્રત, અને પૂજા-આદિ અન્ય સાધન નથી. માટે સદા શ્રી રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરવું. શ્રી રામનાજ ગુણ ગાવા અને શ્રી રામનાજ સદા ગુણો શ્રવણ કરવા. ૩ જેની પતીત લોકોને પણ પવિત્ર કરવાની પ્રતિજ્ઞાને કવિઓ, શ્રુતિઓ તથા પુરાણો ગાય છે, તેનું જ મનની કુટિલતાનો છાગ કરી ને ભજન કરવું યોગ્ય છે. શ્રી રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવાથી કોને સદ્ગતિ મળી નથી ? સર્વને મળી છે. ૪

છં-પાઈ ન ગતિ કેહિ પતિતપાવન રામભજ સુનુ શઠમના ।

ગણિકા અજામિલ ગૃધ્ર વ્યાધ ગજાદિ સ્વલ તારેઝવના ॥

આમીર ચવન કિરાત સ્વસ શ્વપચાદિ અતિ અઘરૂપ જે ।

કહિ નામ બારેક તેપિ પાવન હોત રામ નમામિં તે ॥ ૩૧ ॥

હે મુર્ખ મન ! શ્રવણ કર્ય. શ્રી રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવાથી કોને સદ્ગતિ મળી નથી ? તું પતિત પાવન શ્રી રામચન્દ્રજીનું શા માટે ભજન કરતું નથી ! પિંગળા નામની વેશ્યાને કેવળ એક રાતમાંજ ભજન કરવાથી પ્રભુએ તારી છે. ૧ અન્નમિલ નામના દુષ્ટ બ્રાહ્મણને ' નારાયણ ' એવું પોતાના પુત્રનું નામ લેવા માત્રથી પ્રભુએ તાર્યો છે. ૨ જટાયૂ કે જે ગૃધ્ર પક્ષી હતો તેને તો સમાગમ માત્રથીજ પ્રભુએ તાર્યો છે. ૩ ધર્મવ્યાધ નામના કસાઈને સ્મરણ માત્રથીજ તાર્યો છે. ૪ પગમાં બાણ મારનારા પારાધીને^૫ દર્શન માત્રથીજ તાર્યો છે અને ગજેન્દ્રને^૬ કેવળ એક કમળ પુષ્પની ભેટ કરવાથીજ તાર્યો છે. આ પ્રમાણે ઘણા ઘણાઓને તાર્યા છે. આહરો, ચવનો, ભિલ્લો, ખુરાસાનીઓ તથા ચાંડાલો બગેરે કે જે અત્યંત પાપરૂપ હોય છે તેવાઓ પણ એકજવાર માત્ર નામનું ઉચ્ચારણ કરવાથી પાવન થઈ જાય છે. હે શ્રી રામચન્દ્રજી ! આપ કે જે એવા અધમોદ્ધારણ છો, તેને હું પ્રણામ કરું છું ૨૮

૧ પિંગલની કથા શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં છે.

૨ અન્નમિલની કથા ભાગવતના ૫૬ સ્કંધમાં છે.

૩ જટાયૂની કથા આ પુસ્તકના આરણ્ય કાંડમાં છે.

૪ ધર્મવ્યાધની કથા મહાભારતના વન પર્વમાં છે.

૫ પારાધીની કથા ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં છે.

૬. ગજેન્દ્રની કથા ભાગવતના અષ્ટમ સ્કંધમાં છે,

છં૦-રઘુવંશ ધ્રુવણ ચરિત યદ નર કહાંહિ સુનહિં જે ગાવહીં ॥

કલિમલ મનોમલ ધોઈ વિનુ શ્રમ રામ ધામ સિધાવહીં ॥

ચતુષ્પંચ ચૌપાઈ મનોહર જાની જે નર ડર ધૈરે ॥

દારુણ અવિઘ્નાપંચ જનિત વિકાર શ્રી રઘુપતિ હૈરે ॥ ૩૨ ॥

રઘુવંશના લુપણ રૂપ રામચંદ્રજીનાં આ ચરિત્ર જે શ્રી પુરૂષો સાંભળશે તથા ગાશે તેઓ કળિયુગનાં પાપોને તથા મનના મેલોને ધોઈને વિના પચાસે રામચંદ્રજીના ધામમાં સીધાવશે. આ રામાયણની પાંચ સાત ચૌપાઈઓને પણ (અથવા પાંચસે ચૌપાઈઓને) મનોહર બાણીને જે માણસ હૃદયમાં રાખતે તે માણસની દુઃખદાયી અવિઘ્નાનું અને પાંચ ઇંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા વિકારોનું રઘુનાથજી હરણુ કરશે. ૩૨

છં૦-સુંદર સુજાન કૃપાનિધાન અનાથ પરકર પ્રીતિ જો ॥

સો એક રામ અકામ હિત નિર્વાળ પદ સમ આન કો ॥

જાકી કૃપા લવલેશતે મતિમંદ તુલસીદાસ હૈ ॥

પાયો પરમ વિશ્રામ રામ સમાન પ્રભુ નાહીં કહૈ ॥ ૩૩ ॥

સુંદર, સુબાણું, કૃપાનિધાન અને અનાથ જનોપર પ્રીતિ કરનારા તો એક રામચંદ્રજીજ છે. તેમના સમાન વિના સ્વાર્થે હિત કરનાર અને મુક્તિ આપનાર બીજો કોણ છે ? જેમની લેશ માત્ર કૃપાથી મંદ બુદ્ધિવાળો હું તુલસીદાસ પરમ વિશ્રામ પામ્યો છું. એવા પ્રભુ રામચંદ્રજી સમાન બીજો કોઈ પણ ક્યાંય પણ છે નહીં. ૩૩

દો૦-મોસમ દીન ન દીનહિત, તુમસમાન રઘુવીર ॥

અસ વિચારિ રઘુવંશમણિ, હરહુ વિષમ ભવપીર ॥ ૨૦૭ ॥

હે રઘુવીર ! હે રઘુવંશમણિ ! 'મારા જેવો કોઈ દીન નથી અને તમારા સમાન કોઈ દીનજનોનું હિત કરનાર નથી.' એમ વિચારીને મારી ભવસાગરની વિષમ પીડા હરે. ૨૦૭.

દો૦-કામિહિ નારિ પિયારિ જિમિ, લોભિહિ પ્રિય જિમિ દામ ॥

તિમિ રઘુનાથ નિરંતર, પ્રિય લાગહુ મોહિ રામ ॥ ૨૦૮ ॥

કામીજનોને જેવી શ્રી પ્રિય છે અને લોભી જનોને જેવું દ્રવ્ય પ્રિય છે, તેમ મને નિરંતર રામચંદ્રજી પ્રિય લાગજો. ૨૦૮.

इति श्री रामचरितमानसे सकल कलिः लुप वि-

ध्वंसने विमल वैराग्यसंपादनो नाम सप्तमः

सोपानः समाप्तः ॥ ७ ॥

समाप्तोऽयं ग्रंथः ॥

ઉત્તરકાંડનું ગુજરાતી ભાષાન્તર સમાપ્ત.

શ્રીમદ્-
તુલસીકૃત રામાયણ.

લવકુશકાન્ડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

શ્રીગણેશાય નમઃ

॥ શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ ॥

લવકુશકાંડ.

ગુજરાતી ભાષાંતર.

શ્લોકઃ ।

જયતિ રઘુવંશતિલકઃ કૌશલ્યા હૃદયનંદનોરામઃ ।

દશવદન નિધનકારી દાશરથિઃ પુંડરીકાક્ષઃ ॥ ૧ ॥

રઘુવંશના તિલક, કૌશલ્યાજીના હૃદયને પ્રસન્ન કરવાવાળા, રાવણને મારનારા, દશરથના પુત્ર, (અને) કમળોસમાન નેત્રોવાળા શ્રી રામચન્દ્રજીનો જય થાઓ. ૧.

દોહા—સુનિ મુથુંડકે વચન મૃદુ । દેસ રામ પદ નેહ ॥

બોલે પ્રેમ સહિત ગિરા । ગરુડ વિગત સન્દેહ ॥ ૧ ॥

કાકભુશુન્ડજીનાં મૃદુ વચન શ્રવણ કરી, અને શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિ બેઠી, જેનો સંદેહ ગયેલો છે એવા ગરુડજી પ્રેમ બરેલી વાણી બોલ્યા કે-૧

શ્લોક—નમામીશ ઘનજ્ઞાન રઘુવંશદાસં । સદાનન્દદાતા સુવિદ્યા પ્રકાશં ॥

વિશદ શૈલનીલં કૃપાલું નિવાસં । ચરણામ્બુજં સેવિતં પાપનાશં ॥ ૧ ॥

ગતંમોહમારાદિશૂલં વિશાલં । હરંતાપસંતાપભવશોકજાલં ॥

નમોકાક પાદંસુબુદ્ધિસુશીલં । સદાભક્તવાત્સલ્યવાસાદ્રિનીલં ॥ ૨ ॥

પ્રસન્નાનનં નીલવદનં સુશ્યામં । નમોપાહિશરણંસુરામાભિરામં ॥

ભાષ્યોઝમાનાથયજ્ઞનાથનામં । દેશ્યોઃકૃપાસિંધુકોરામધામં ॥ ૩ ॥

હે જ્ઞાનસાગર ! હે રઘુનાથજીના દાસ !! હે શુર !! આપને હું

નમસ્કાર કરું છું. આપ સદા આનંદને આપવાવાળા, અને વિદ્યાથી પ્રકાશીત છો. હે કૃપાળુ ! આપનો આ સુંદર નીલ પર્વતના ઉપર નિવાસ છે. આપનાં ચરણકમળ કે જે પાપોને દૂર કરવાવાળાં છે, તે સેવન કરવા યોગ્ય છે. ૧ આપનાં દર્શનથી મોહ અને કામ-આદિ ષડ્રીપુરૂષ શૂળ નષ્ટ પામેલ છે. આપ, તાપ, સંતાપ અને સંસારસાગરના શોકને દૂર કરવાવાળા છો. આપ સુખુદ્ધિ અને સુશીલતાના ઘર છો. આપનાં ચરણોને નમસ્કાર છે. આપ સદા ભક્તોના ઉપર કૃપા કરીને આ નીલ પર્વતના ઉપર વાસ કરો છો. ૨. સુપ્રસન્ન નીલ મુખવાળા આપ છો. શ્યામ કાન્તીવાળા છો, અને શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રત્યે આપનો અકથનીય પ્રેમ છે; તેમજ આપ ભક્ત લોકોને શ્રી રામચન્દ્રજીના સમાન પ્યારા છો, એવા જે આપ તેને શરણ હું છું. માફ સંરક્ષણ કરો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. શ્રી સદાશિવજીએ કહેલો શ્રી રામનામનો મહિમા આપે મને શ્રવણ કરાવ્યો, કે જે શ્રવણ કરવાથી, કૃપાસિંધુ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં પરમધામને હું મારાં જ્ઞાન નેત્રોથી જોઉં છું. ૩
 ચૌ-ઈચ્છાવપુષ્પકાકલ્યાણકારી । જિનૈં એક આશાઅયોધ્યાવિહારી ॥

માગીસકલ વાસના ત્રાસમારં । દયાનાથકીન્હો અવિદ્યા પ્રહારં ॥ ૧ ॥

સગુણબ્રહ્મલીલાધરાભારનાશં । મુનોરામ અવતાર મોહંબિનાશં ॥

જાન્યોદનુજનાશનાં શેષવાસં । ચિદામોહસંદોહમક્તિવિલાસં ॥ ૨ ॥

અચલજ્ઞાનગોતીતમત્રં વિશાલં । પાયોકૃપાનાથાનિજમાગ્યમાલં ॥

ત્રિગતષ્ટરોગં અયોગ્યં દયાલું । નમોપાદિશરણં નમામીકૃપાલું ॥ ૩ ॥

હે દયાનાથ ! આપે આપની ઈચ્છાથીજ કાગડાનું શરીર ધારણ કરી રાખ્યું છે, અને હે કલ્યાણ કરવાવાળા ! જેને અયોધ્યાવિહારી શ્રી રામચન્દ્રજીનીજ સદા આશા છે, એવા આપે મારી અવિદ્યાનો નાશ કરીને, મારી સકળ વાસનાઓનો મહા ભયંકર ત્રાસ મટાડ્યો છે. ૧ ભગવાનના સગુણ અવતારની લીલા પૃથિવીનો ભાર દૂર કરવાના નિમિત્તને માટે થાય છે. મેં મોહનો નાશ કરનાર શ્રી રામચન્દ્રજીનો અવતાર સાંભળ્યો. જેનો સકળ વિશ્વમાં નિવાસ છે, તે દેહોનો નાશ કરવાવાળા શ્રી રામનાં ચરિત્રોને મેં જાણ્યાં કે, તે ચિદાનંદસ્વરૂપ ભક્તિને માટે નાનાપ્રકારની લીલા કરે છે. ૨ હે અચળ જ્ઞાનવાળા ! મેં મારાં ઉત્તમ લાભને લીધે, આપનો સમાગમ પામી, ઈન્દ્રિયોથી અગોચર એવો જે શ્રી રામચન્દ્રજીનો જ્ઞાનને અવિચળ કરનારો મંત્ર છે, તે મેળવ્યો. આપ કે જે રાગદ્વેષ-આદિ ષડ્રીપુરૂષ રોગોથી તથા કુયોગોથી રહિત અને દયાળુ છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું, અને હું કે જે શરણે આવેલો છું, તેનું આપ સંરક્ષણ કરો. ૩

Amharic

518 12 21

Amharic

દોહા-સુરસારિ સમ પાવન ભયો । નાથ હૃદય અવમોર ॥

જન્મ જન્મ છૂટે નહીં । નાથ પદાંબુજ તોર ॥ ૨ ॥

હે નાથ ! હવે માંડું હૃદય ગંગાજીના સમાન પવિત્ર થઈ ગયું છે. અને હે નાથ ! આપનાં ચરણકમળ જન્મજન્મમાંતરમાં પણ મારા હૃદય-માંથી છુટશે નહિ. ૨

ચૌ-મુને સકલ ગુણ ગણ પ્રભુકેરે । પૂજે નાથ મનોરથ મેરે ॥

તવ પ્રસાદ વાયસ કુલનાથા । હૃદય વસો અવ પ્રભુગુણગાથા ॥ ૧ ॥

મન સંતોષ ન હૃદય સમાર્હી । યથા ઉદયિ સરિતા સબ જાર્હી ॥

પશુ પક્ષી જહ જંગમ જાતી । ચરઅરુ અચર વરણાકિહી ભાંતી ॥ ૨ ॥

સકલ અવધવસિ પ્રભુ સુખધામા । લિયે સંગ સાદર શ્રીરામા ॥

તજિ તવ અવધગયે સદેહા । યહ મોહિ નાથ પરમ સંદેહા ॥ ૩ ॥

અવ પ્રભુ મોહિ કહૌ સમુદ્ધાર્હી । જાનિ પિતા મૈં કરૌં ઢિટાર્હી ॥

યહ ઇતિહાસ પુનીત કૃપાલા । જિમિમપ કીન્હ રામ મહિપાલા ॥ ૪ ॥

હે નાથ ! મેં પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીના સર્વ ગુણાનુવાદ સાંભળ્યા, અને મારા મનોરથ પૂર્ણ થયા. હે કાકકુળતિલક ! આપની કૃપાથી મારા હૃદય-માં શ્રી રામના ગુણાનુવાદ વસેલ છે. ૧ માંડું મન પ્રસન્ન થયું છે, પણ જેમ સમુદ્રમાં સર્વ નદીઓ જાય છે, છતાં પણ તે તૃપ્ત થતો નથી, તેમ માંડું હૃદય શ્રી રામચન્દ્રજીની કથાઓથી તૃપ્ત થતું નથી. પશુ, પક્ષી-આદિ જે-ટલાં અચર અને ચર છે, કે જે જડ અને જંગમ જાતિનાં છે તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. ૨ કારણ કે જે અયોધ્યાપુરીમાં વાસ કરતાં હતાં, તે સર્વને સુખના ધામ શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાની સાથે લઈ ગયા, અને તે સર્વ પણ ઘરનો ત્યાગ કરી, અયોધ્યાથી સદેહ વૈકુંઠમાં ગયેલ છે. હે નાથ ! એ મને પરમ સંદેહ છે. ૩ હે મુનિ ! હું આપને પિતા જાણી ધૃષ્ટતા કરીને કહું છું કે, આપ મને એ ભેદ સમજાવીને કહો. હે કૃપાળુ ! એ પવિત્ર ઇતિહાસ મને સમજાવીને કહો કે, શ્રી રામચન્દ્રજીએ કેવી રીતે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. ૪

દોહા-અસ કહિ ગદ્ગદકંઠ મૃદુ । પુલકાવલી શરીર ॥

સુનિ સપ્રેમ હરિ વિશદ યશ । વાયસ કુલ મતિધીર ॥ ૩ ॥

આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં તો ગરૂડજી ગદ્ગદ કંઠ થઈ ગયા. શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. ત્યારે કાકકુળતિલક, મહા બુદ્ધિમાન કાકભુશ-ન્દજી, ગરૂડજીના પ્રભુના યશ સંબંધી પ્રશ્નને શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીના

નિર્મળ ચશનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. ૩

ચૌ૦—રામ કૃપા તુમરે મનમાંહી । સંશય શોક મોહ ભ્રમનાહી ॥

ધન્ય ધન્ય ધનિ તુમ સ્વગરાયા । કીન્હી અમિત મોહિપર દાયા ॥ ૧ ॥

આતિ પ્રિય વચન રહસ્ય તુમ્હારે । લાગત નાથ મોહિ અતિ પ્યારે ॥

તવ તન પ્રીતિ દેસિ સ્વગરાયા । મિટહિ અમંગલ કોટિ અમાયા ॥ ૨ ॥

સુન અવ રામ રહસ્ય અનૂપા । ચરિત અનૂપ અવધ પુર ભૂપા ॥

અજ અદ્વૈત વિગત અવિનાશી । રહિત સકલ કલિમલ ભવખાંસી ॥ ૩ ॥

રુદ્ર સહસ્ર વર્ષ સ્વર્ગદેશ । કીન્હ ચરિત રહિપુર જગદીશ ॥

સો સવ વિશદ કથા વિસ્તારી । કહૌં સુનો જગદિત ઝરગારી ॥ ૪ ॥

હે ગરૂડ ! શ્રી રામ કૃપાથી તમારા મનમાં સંશય, શોક, મોહ અને ભ્રમ કાંઈ પણ નથી. તમને ધન્ય છે, ધન્ય છે, વારંવાર ધન્ય છે. આપે મારા ઉપર અમિત દયા કરી છે. ૧ તમારાં આ રસ ભરેલાં પ્યારાં વચન મને અત્યંત પ્રિય લાગે છે. હે ગરૂડ ! શ્રી રામચન્દ્રના ચરિત્રમાં તમારી આવી નિર્મળ પ્રીતિ જોઈને હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું. આવી પ્રીતિથી નાના-પ્રકારનાં અમંગળોના નાશ થઈ જાય છે. ૨ હવે તમે શ્રી રામ અયોધ્યા-પતિએ જે ચરિત્ર કરેલ છે, તે શુભ અને ઉપમા રહિત ચરિત્ર શ્રવણ કરો. કે જે શ્રી રામચન્દ્ર અજન્મ છે, દ્વૈતરહિત, અવિનાશી અર્થાત્ નાશ રહિત છે. જે સકળ પાપ અને સાંસારિક્ કર્મ બન્ધનથી રહિત છે. ૩ હે ગરૂડ ! અગ્યાર હજાર વર્ષ પર્યન્ત શ્રી રામચન્દ્રએ અયોધ્યામાં રહીને અનેક ચરિત્રો કરેલ છે. હે ગરૂડ ! જગતનું કલ્યાણ કરવાના નિમિત્તથી, હું એ સર્વ કથા વિસ્તારપૂર્વક તમને કહું છું. તે સાંભળો. ૪

દોહા—વિધિવર વચન સમ્હારિ ઉર । રાજત કરુણાણેન ॥

યુગ જોરીશોભા નિરસિ । લજિત કોટિ શત મૈન ॥ ૪ ॥

પ્રજ્ઞાનાં વચનને હૃદયમાં ધારણ કરી, કરુણાના સાગર શ્રી રામચન્દ્ર, જનકીના સહ અયોધ્યામાં ગિરાજતા હતા, એ સીતારામની જોડીની શોભા જોઈને સો કરોડ કામદેવ પણ લલ્લમયમાન થઈ જાય. ૪

ચૌ૦—અનુજ સચિવ પ્રભુ પ્રજા બુલાયે । ગુરુગૃહ સાદર મુનિ સંગ આયે ॥

મકર માસ રવિ પર્વ સુદાસા । વિદા માંગે પ્રભુ પદ શિરનાવા ॥ ૧ ॥

કાશી ક્ષેત્ર ધર્મ જગ જાના । ચલે સકુલ સવ સાજે સજિ યાના ॥

ચતુરંગિની અની સવ સાથા । યદિવિધિ ગવન કીન્હ રઘુનાથા ॥ ૨ ॥

બીચ વાસ કરિ શિવપુર આયે । સાદર પુરિદિશીશ તિન્હ નાયે ॥

આયે સુરસારી કીન્હ પ્રણામ । અમિત અમિત સુખ પાપો રામા ॥ ૩ ॥

મહિમુર દાંડિ યતી સંન્યાસી । પૂજે કૃપાસિંધુ મુખરાસી ॥

દીન દાન કહ્યુ વરણિ નજાઈ । ધનદ કુબેર મુરેશ લજાઈ ॥

પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી, એક સમય પોતાના સર્વ નાના ભાઈ, મત્રી અને પ્રજાને બોલાવી આદરપૂર્વક સર્વ સહ પ્રભુ, ગુરૂને ઘેર પધારયા. અને મકરની સંક્રાંતિમાં સૂર્યપર્વ હોવાથી, સર્વે શ્રી રામચન્દ્રજીના સહ ગુરૂના ચરણમાં મસ્તક નમાવી કાશીની જાત્રા જવા માટે રજા માગી. ૧ કાશી ધર્મ-ક્ષેત્ર છે, એ વાત જગ જાહેર છે, તેથી ત્યાં જવા માટે સર્વ કોઈ પોતપોતાનાં વાહન તૈયાર કરીને ચાલવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સર્વ ચતુરંગિણી સેનાને સાથે લઈને શ્રી રામચન્દ્રજીએ કાશી તરફ પ્રયાણ કર્યું. ૨ વચમાં રસ્તામાં વાસ કરતાં કરતાં પ્રભુ કાશીમાં પધારયા, અને પ્રેમપૂર્વક કાશીને મસ્તક નમાવ્યું. અને ગંગાતટે જઈને શ્રી ગંગાજીને અભ્યામ કરયા, અને શ્રી રામચન્દ્રજી મૂઢા સુખ પામ્યાં. ૩ ત્યાં શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રાદ્યણ, દંડી, યતી અને સંન્યાસીઓનું પૂજન કર્યું. અને તે કૃપાસાગર સુખનિધાને એટલું તો દાન આપ્યું કે, તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે, કે જે દાનને જોઈને ધન-પતિ કુબેર અને ઇન્દ્ર પણ લજ્જિત થઈ ગયા. ૪

દોહા—યદિવિધિરાદિ પ્રમુ વિપુલદિન । મુખી કિયે મુનિવંદ ॥

આયે પુનિ નિજ નગર મહૈ, હર્ષિત કરુણાકંદ ॥ ૬ ॥

આ પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજી ત્યાં ઘણા દિવસો સુધી રહ્યા. અને મુનિઓને પ્રસન્ન અને સુખી કર્યા. ત્યારપછી પ્રસન્ન થઈને કૃષ્ણાનાનિધાન શ્રી રામચન્દ્રજી અયોધ્યાપુરીમાં પધાર્યા. ૫

ચૌ—પ્રતિદિન અવધ અનંદ ઉછાહ, દાન દોહૈ પ્રતિદિન નરન્મહ ॥

હઠ પરપંચ ન દુઃખ દિન કાહ ॥ કુવચન કવહું નમુન સ્વગનાહ ॥ ૧ ॥

મુનિહૈ જહા તહ વેદ પુરાના । દૂસર ધર્મ નકાહ જાના ॥

દિન દિન પ્રીતિ દેસિ ભગવાના । અતિ આનંદ સકલ પુર જાના ॥ ૨ ॥

શિવ સંવત પરમાનુ હમારી । મયે શોચ વશ રામ સ્વરાસી ॥

અશ્વમેધ મષ કરૌં મહાઈ । ગાય તરહિં નર ભવ મુમુદાઈ ॥ ૩ ॥

પુનિ નિજ ધામહિ તુરત સિધાવૌં । વિધિ વર વચન ન ચૂક લગાવૌં ॥

માત જાઈ ગુરુ ભવન સપ્રીતી । કહૌં કરૌં સબ સુંદર નીતી ॥ ૪ ॥

અયોધ્યામાં પ્રતિદિન આનંદ અને ઉત્સાહ થઈ રહેલો છે. શ્રી રઘુનાથજી પ્રતિદિન દાન આપે છે. હઠ, પ્રપંચ કે દુઃખ કોઈને પણ ન હતું. તેમજ હે ગરૂડજી ! કોઈ કોઈને પણ કઠોર વચન કહેતુંજ નહિ. ૧ સર્વ

કેાઈ પોતપોતાને ઘેર વેદ અને પુરાણ સાંભળતા હતા, અને બીજો ધર્મ કેાઈ બાણુતા જ ન હતા. ઉત્તરોત્તર શ્રી રઘુનાથજીની પોતાના ઉપર પ્રીતિ જોઈ પ્રજાવર્ગ આનંદ પામતો હતો. ૨ એક દિવસ શ્રી રઘુનાથજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, મારે અહિં અગ્યાર હજાર વર્ષ રહેવું છે; માટે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરું કે જે અશ્વમેધને ગાંધને મનુષ્ય સંસારસાગરથી પાર થઈ જશે. ૩ પછી હું મારા ધામમાં ચાલ્યો જઈશ. પ્રજાજીનાં વચનમાં બૂલ કરવી એ યોગ્ય નથી; માટે પ્રભાતે ગુરૂજીને ઘેર જઈ સમ્પૂર્ણ વિધાન કરીશ, અને નીતિથી અશ્વમેધ યજ્ઞ કરીશ. ૪

દોશ-અસ વિચાર ઝર રાચિકર, કૃપાસિંધુ મતિધીર ॥

કરત ચરિત નાના અમિત, હરન સોક ભવમીર ॥ ૬ ॥

પાના સાગર, ધૈર્યવાન શ્રી રામચન્દ્રજી આ પ્રમાણે વિચાર કરી, ભક્તોના શોકને દૂર કરવા માટે સંસારસાગરના ભયને દૂર કરવાવાળા પ્રભુ નાના પ્રકારનાં ચરિત્ર કરે છે. ૬

चौ०-कहौं सुनहु रघुपति प्रभुताई, जो पुराण ऋषि नारद गाई ॥

राम राज जस निर्मल भयऊ, सो सब वाल्मीकि मुनि कहउ ॥ १ ॥

मैं मति लघु वरनौं कहि भौंती, सोहैं हंसकि वगुला पौंती ॥

मुनिय न पुढुमि कतहुँ अघ काना, पढाहिँ चतुर नर वेद पुराना ॥ २ ॥

गावहिँ प्रभु गुण भव भयहारी, निदहिँ अमर लोक नर नारी ॥

आज्ञा यात पिता गुरु करहीं, जप तप दान सदा अनुसरहीं ॥ ३ ॥

प्रजा अनंद राज प्रभु केरे, मानहु इंद्र कुबेर घनेरे ॥

राजहिँ सब रनिबास अनंदा, सुखी चकोर शरदलखिचंदा ॥ ४ ॥

પુરાણોએ રૂપિયોએ તથા નારદજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીની જે પ્રભુતા ગાંધ છે, તેહું કહું છું; તે આપ શ્રવણ કરો. જેવું શ્રી રામચન્દ્રજીનું રાજ્ય થયું, અને જે નિર્મળતા થઈ, અર્થાત્ કીર્તિ પ્રસરી, તે વિસ્તાર પૂર્વક આદ્ય કવિ, મહર્ષિ વાલ્મીકિજીએ કથેલ છે. ૧ તેનું મતિહીન હું શું વર્ણન કરી શકું? હંસની પંક્તિમાં કાંઈ બગલો શોભા પામે? અર્થાત્ હંસની પંક્તિમાં બગલો શોભેજ નહિ. શ્રી રામરાજ્યમાં પાપનું નામ કાને સંભળાતું પણ નહિ. ચતુર પુરૂષો વેદ અને પુરાણ વાંચતા હતા. ૨ સંસારસાગરના ભયને દૂર કરવાવાળા પ્રભુના ગુણ સર્વ પ્રજા ગાતી અને દેવલોકના પુરૂષ તથા સ્ત્રીનો પોતાની ભક્તિથી તિરસ્કાર કરતી હતી. માતા પિતા અને ગુરૂની આજ્ઞા પાળતી. અને જપ, તપ તથા દાનનું સદા અનુકરણ કરતી હતી. ૩ બાણે

અનેક કુબેર અને ઇન્દ્ર હોય નહિ, તેમ શ્રી રામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં સર્વ કોઈ આનંદ પૂર્વક રહેતા હતા. શરદના ચન્દ્રથી જેમ ચકોર પ્રસન્ન થાય છે, તેમ શ્રી રામના મુખના દર્શનથી સઘળો રણુવાસ આનંદથી પ્રકુલિત થઈ રહેલો હતો.

છંદગીતિકા ॥

જિમિ શરદ ચંદ્ર ચકોર દેશતિ માતુ પ્રભુ મુખ જોહરી ॥

તિમિં ભરત લલ્લમન શત્રુસૂદન વેપલસિ મનમોહરી ॥

નિત જાત પ્રભુ ચૌગાન खेलन साथलै चतुरंगिनी ॥

જેવ ગયે ભૂતલ ભાર ટારન સંગલૈ મર્કટ અની ॥

જેમ શરદ ઋતુના ચન્દ્રને ચકોર જુએછે, તે પ્રકારે માતા પ્રભુના મુખને જોતી હતી. અને તેજ પ્રકારે ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન તેનો વેપ જોઈને પણ પ્રસન્ન થતી હતી. હમેશાં ચતુરંગિણીસેના લઈને પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી, મૃગયા કરવા પધારતા હતા; પરન્તુ જ્યારે પૃથિવીના ભાર ઉતારવા ગયા હતા, ત્યારે તો વાનરોની સેનાને સાથે લેઈ ગયા હતા. ૧

चट्टिवाजिगज रथनगर देखाहिं श्रमितपुनि गृह आवही ॥

सारंग हेमविलोकि सादर त्रान विन प्रभु धावही ॥

कुसुम कंटक अंगलागत मोरमुख मुसकावनी ॥

सोऽनुत्पत्तमुख सही तीक्ष्ण शक्ति असिरिपुदावनी ॥

હાથી, ઘોડા અને રથના ઉપર ચડીને નગર જોતા જોતા જતા હતા, અને શ્રમિત થઈને પાછા સાયંકાળે ઘેર પધારતા હતા. અને જ્યાં પીળા રંગનાં મૃગ જોતા હતા, ત્યાં તુરતજ વાહનનો ત્યાગ કરીને તેના પાછળ ઉઘાડેપગે દોડતા હતા. અને તે સમય વનમાં ફરતી વખતે પુલોના કાંટા પગમાં લાગતાં મુખ જરા મરડીને હસતા હતા, હસવાનો હેતુ એ હતો કે, અહિં આવા પ્રકારની કોમળતા અને યુદ્ધ વખતે લંકામાં મહાભયંકર શત્રુનો નાશ કરનારી શક્તિને પણ (સાંગને પણ) સહન કરી હતી. ૨.

निशि नींद वासर भूख साधत वर्ष चौदह सारही ॥

पुरसाथ संगलै करत क्रीडा खेलते ठल वारही ॥

व्यंजन वनत षटरस अमित घृत मधुर विन जेवत नहीं ॥

निज भक्त हेत समेत लल्लमन बैठि रिपु मारयो सही ॥ २ ॥

જે પ્રભુએ ખોતાના ભડતોનાં દુઃખ દૂર કરવાને માટે ચૌદ વર્ષ સુધી ભુખ અને નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેજ પ્રભુ આ સમય શહેરના લોકોને સાથે

લઇને અનેક ક્રીડા કરવા પધારતા હતા. અને જે પ્રભુ નાના પ્રકારના પદ્મસ લો-
જન બન્યાં હોય તો પણ ધી વગરનાં અને મીઠાઈ વગરનાં લોજનને જમતા નહિ.
અને જેમણે પોતાના લડતોને માટેજ એકલા લક્ષ્મણજીના હાથદ્વારા સંશ્રામ
ભૂમિમાં મહાશત્રુ મેઘનાદને મરાવ્યો હતો. ૩

દોહા—રઘુવર રાજવિરાજ અતિ, સકલ અવનિ અઘ ભાગ ॥

વિચરાર્હે મુનિકાનન વિપુલ, પ્રીતિ સહિત અનુરાગ ॥ ૭ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનું રાજ્ય એવું તો શોભાયમાન હતું કે, જે રામરાજ્યના
પ્રભાવે સર્વ પૃથિવીમાંથી પાપ નાશી ગયું, અને મુનિઓ કે જે રાક્ષસોના
ભયથી વનમાં પોતાના આશ્રમમાં પણ રહી શકતા નહતા, તેઓ રામરાજ્ય-
ના સમયમાં નિશ્ચય થઇને મોટાં વનોમાં પ્રીતિપૂર્વક વિચરવા લાગ્યાં. ૭

શ્લોક—આવનિ મુહાવનિ કાનન ચારુ, સ્વગ મૃગ ઇક સંગ કરાર્હે વિહારુ ॥

વૈર ન મુનિય રામકેરાજા, રહે વૈર વિન મુન સ્વગુરાજા ॥ ૧ ॥

મુખ સંપતિ મુહ મુહ પ્રગટાર્હે, ગાડ ન સકાર્હે રામ પ્રમુતાર્હે ॥

શારદ ચતુરાનન ગૌરીશા, કોટિ કોટિ અનગનિત અહીશા ॥ ૨ ॥

કવિ કોવિદ અર્હે લગિ જગમાર્દી, રામ રાજ ગુણ વરણિ ન જાર્દી ॥

અસિત આદિ કજ્જલ ગિરિભૂરી, પાત્રપયોનિધિ સરિતારુરી ॥ ૩ ॥

કરાર્હે લેખની સુરતરુ ભારી, સપ્ત દ્વીપ માહે પત્ર વિચારી ॥

વાળી દરિ દર વિધિ સમુદાર્હે, સહસ કલ્પ શત લિસાર્હેવનાર્હે ॥ ૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં પૃથિવી શોભવા લાગી. વનો સુંદર થઈ
ગયાં. પશુ, પક્ષી વગેરે સાથે વિહાર કરવા લાગ્યાં, અર્થાત્ કોઈનામાં પણ
વૈરભાવ નહતો. શ્રી રામરાજ્યમાં, કોઈનું કોઈની સાથે વૈર તો કાને સાંભળ-
વામાં પણ આવતું ન હતું. હે ગરુડજી ! સર્વ વૈર વગર રહેતાં હતાં. ૧ ધરો-
ધર સુખ અને સંપત્તિ પ્રકટ થઈ રહી હતી. અને સરસ્વતી, બ્રહ્માજી, શ્રી-
સદાશિવજી અને કરોડો અગણીત શેષજી એકત્ર થાય; તો પણ શ્રી રામચ-
ન્દ્રજીની પ્રભુતાનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નહતું. ૨ કવિ અને પંડિત જે કોઈ
જગત્માં છે, તે કોઈથી પણ રામરાજ્યના ગુણનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી.
શ્યામ પર્વતના જેપડો મોટો કાજળનો ઢગલો એકઠો કરવામાં આવે, અને
તે કાજળના ઢગલાની શ્યાદી કરવા માટે સમુદ્રને ખડીયો કરવામાં આવે,
૩ અને કલ્પવૃક્ષની જે કલમ કરવામાં આવે તથા સાતદ્વીપ વાળી પૃથિવીને
કાગળરૂપ બનાવવામાં આવે, અને સરસ્વતી, વિષ્ણુ, શ્રી સદાશિવજી તથા
બ્રહ્મા એ સર્વ મળીને જે હન્ટર કલ્પ સુધી શ્રી રામચન્દ્રજીના ગુણોને લ-
ખ્યા કરે તો પણ— ૪.

સો૦—તદાપિન પાવહિપાર, રામરાજકૌતુક અમિત ॥

મુનુ અવ ચરિત અપાર, જસલગપતિ આગેભયો ॥ ૧ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના રાજ્યની અપાર લીલાઓના પારને ન પામી શકે; અર્થાત્ લખી શકે નહિ. હે ગરુડજી ! પ્રભુએ જે ખીજાં ચરિત કરેલાં છે, તે અનેક ચરિત હું તમને કહું છું, તે શ્રવણ કરો. ૧

ચો૦—રાઅત રાજસભા સવ ખ્રાતા, તહૈં આયો યકદ્વિજ વિલસાતા ॥

કદુકં કહત મુલ્લ કરત પુકારા, હંસ વંશ બૂહો સંસારા ॥ ૧ ॥

રઘુ દિલીપ શિવિ સગર મુવારા, અમિત પ્રભાવ કો જાનનદ્વારા ॥

પિતુ જીવિત મુત ત્યાગે પ્રાણા, પ્રમુ અંતરયામી સવ જાના ॥ ૨ ॥

નરલીલાકરિ રામકૃપાલા, લગે વિચાર કરનાતિહિકાલા ॥

કારન કવન મૃતક મુતં મયજ, દ્વિજકો દેસિ વિકલ પ્રમુ મયજ ॥ ૩ ॥

પ્રમુ ચિત દેસિ ગગનમર્દવાની, શૂદ્ર તપો મુનિ સારંગ પાની ॥

વિધ્યાચલ ગંભીર વનમાહા, દ્વિજમુત હેત મરન નરનાહા ॥ ૪ ॥

રાજસભામાં સર્વ ભાઈ ગિરાજમાન થઈ રહેલા છે. ત્યાં એક પ્રાદ્યુષ્ય વ્યાકુળ થઈ આવ્યો, અને મુખથી દુર્વચન બોલતો બોલતો પોકારવા લાગ્યો કે—સંસારમાં સૂર્યવંશ ફૂળી ગયો. ૧ રઘુ, દિલીપ, શિવિ અને સગર—આદિ રાજા કે જે મહા પ્રભાવવાળા હતા, તેને કોઈ બળતું નથી, પરંતુ એવું કદિ થયું નથી કે; પિતાની હિયાતિમાં પુત્ર મરણ પામ્યો હોય. પ્રાદ્યુષ્યનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી અંતરયામી પ્રભુએ સર્વ મનમાં બળ્યું, અને તે સમય કૃપાના સાગર શ્રી રામચન્દ્રજી મનુષ્યલીલા કરીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આનો પુત્ર મરણ પામ્યો તેનું શું કારણ હશે ? એમ વિચાર કરતા કરતા પ્રભુ પ્રાદ્યુષ્યને બેઠ વ્યાકુળ થઈ ગયા. ૩ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીનું ચિત્ત આ પ્રમાણે વિચારમાં નિમગ્ન થયેલું બેઠ આકાશવાણી થઈ કે, હે પ્રભુ ! આપના રાજ્યમાં શૂદ્ર તપ કરે છે. વિધ્યાચળના ગંભીર વનમાં તે તપ કરે છે. તે કારણથી પ્રાદ્યુષ્યનો પુત્ર મરણ પામ્યો છે. ૪

છંદગીતિકા ॥

યદિ હેત દ્વિજ મુત મૃતક મુનિ રથ સાજિ પ્રમુ આતુર ચલે

દ્વૈપરમ શૈલ વિલોકિ પાવન મુદિતહો સન્મુલ્લ મલે ॥

શુચિ રુચિર આશ્રમ વેદિકા તહૈં દેસિ મુનિમન ભાવની

વહુ વાગ મુખગ તઢાગ ગુંજત મંજુ મધુકરસાવની ॥

પિક મોર હંસ ચકોર કિલકહિં કીર શોભાપાવહીં ।

વનવૃદ્ધકોલ કિરાત સાદર સર્વદા તહં આવહીં ॥

તકિ ક્રોધ શક્તી વિશિષ્ઠ છાંદે માથલૈં સુરપુર ગયો ।

વરભક્તિ આરતિ જાનિતિહિતહં આપુ તીરથ વત કિયો ॥ ૩ ॥

એ કારણથી પ્રાદ્યુનો પુત્ર મરણ પામ્યો છે. એવાં વચન શ્રવણ કરતાંની સાથેજ શ્રી રામચન્દ્રજી રથારૂઢ થઈ, તુરત ચાલ્યા, અને વિધ્યાચળના ગાંભીર વનમાં જઈને એ સુંદર પર્વતને સન્મુખ બેઠને મનમાં પ્રસન્ન થઈ ગયા. અને સુનિયોના મનને મોહ કરનારી ત્યાં સુંદર વેદી અને આશ્રમને બેઠને પ્રસન્ન થયા. ત્યાં સુંદર બાગ અને સરોવર હતું. અને વૃક્ષોના ઉપર ભમરા સુંદર ગુંબરવ કરી રહેલા હતા. ૧ કોયલ, મોર, હંસ અને ચકોર વગેરે પક્ષીઓ કોલાહલ કરી રહેલાં હતાં. પોપટ શોભી રહેલા હતા. વનમાં વૃદ્ધ કોળીઓ તથા લિલ્લો આંદરથી ત્યાં આવતા જતા હતા. શ્રી રામચન્દ્રજીએ ક્રોધ કરીને એકજ તીક્ષણ બાણ છોડ્યું, તે રામબાણ તપ કરનાર શૂદ્રનું માથું લઈને સુરપુરમાં ચાલ્યું ગયું. અને તેને પોતાના ભક્તો જાણીને અને દુઃખી બેઠને, તીર્થ જેવો પવિત્ર કરી દીધો, અને પોતાના લોકમાં મોકલ્યો.

દોહા—દ્વિજવર વાલક મૃતક જો, ઝટિ વૈઠો હરપાય ॥

આયે પુર રઘુપતિ ભગત, મય મંજન મુખદાય ॥ ૮ ॥

તેજ સમય તે પ્રાદ્યુનો મરણ પામેલો છોકરો પ્રસન્ન થઈને ઉડીને બેઠો થયો. અને સુખને દેવાવાળા, તથા ભક્તોના ભયને દૂર કરવાવાળા શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાના નગર અયોધ્યામાં પધાર્યા. ૮

ચોં—તાહિં સમય એક શ્વાન પુકારી, પાહિ પાહિ પ્રણતારતહારી ॥

વિનઅઘનાથ કૃપાલુ સ્વરાશી, હત્યો મોહિ દ્વિજ અતિવલભારી ॥ ૧ ॥

સુનિ પ્રમુવચન દીન નિજકાના, સપાદિદૃત પટયો મગવાના ॥

આન્યોવિપ્રતુરત તેહિ કાલા, કહે વચન તવ દીનદયાલા ॥ ૨ ॥

હન્યો શ્વાન કહુ કિહિ અપરાધા, સુન સર્વજ્ઞ ન કલુ વ્રત વાધા ॥

ક્રોધ વિવસ પ્રમુ વિનહિ વિચારા, નાથ પ્રબલ મૈં યા કહૈં મારા ॥૩॥

કહુ દણ્ડ દ્વિજ સકલ સમાજા, વિપ્ર અદંડ દેવ રઘુરાજા ॥

ઝચિત દણ્ડ તસ દેઝ વનાઈ, કહૌ શ્વાન જસ તુમહિં સુહાઈ ॥ ૪ ॥

એ સમયેજ એક કુતરાએ ત્યાં આવીને પોકાર કર્યો કે—હે દીનોનાં દુઃખ દૂર કરવાવાળા ! રક્ષા કરો રક્ષા કરો. હે કૃપાસાગર રામચન્દ્રજી !

વિના અપરાધે એક બળવાન પ્રાદાણુ મને માર્યો છે. ૧ કુતરાનાં આવાં વચન સાંભળતાંની સાથેજ લગવાનું રામચન્દ્રજીએ પ્રાદાણુને બોલાવવા માટે તુરત દૂત મોકલ્યો. એટલે તે સમય દૂત પ્રાદાણુને બોલાવી લાવ્યો. એટલે દીનદયાલુ રામચન્દ્રજીએ તે પ્રાદાણુને પુછ્યું કે,—૨ ‘ તમે શા અપરાધી કુતરાને માર્યો તે કહો ? ’ આવાં પ્રભુશ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રશ્નને શ્રવણ કરી, પ્રાદાણુ કહ્યું કે ‘ હે પ્રભુ ! તેણે મારો કાંઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી; છતાં ક્રોધ વશ થઈ વિચાર કર્યા વગર એને પ્રબળ માર મેં માર્યો છે. ’ ૩ પ્રાદાણુનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ, સકળ પ્રાદાણુની સલાને પુછ્યું કે,—આ પ્રાદાણુને શી શિક્ષા કરવી ? આવાં પ્રભુશ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રશ્નથી, સર્વ સલાસદો બોલ્યા કે,—હે દેવ રામચન્દ્ર ! પ્રાદાણુ તો શારીર દંડ યોગ્ય નથી, માટે શારીર દંડ વગરની બીજી ઉચિત શિક્ષા જણાય તે કરો. પ્રાદા સમાજનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ કુતરાને પુછ્યું કે,—તું જે કહે તે શિક્ષા હું આ પ્રાદાણુને કરું. ૪

દોહા—કીજિયયાકોમટપતી, મન ભાવત સુલ્લેન ॥

તુરત મંગાવા પીતપટ, ગજ કુંડલ સુલ્લેન ॥ ૧ ॥

કુતરાએ કહ્યું કે,—હે મન ભાવતા સુખના સ્થાનરૂપ શ્રી રામચન્દ્રજી ! આ પ્રાદાણુને મટપતિ કરો. કુતરાનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ તુરતજ પીળાં વસ્ત્રા, હાથી અને કુંડળો મંગાવ્યાં. ૮

ચો—પૂજિ ચરણ ગંજ વિમ્બ ચઢાયો, ઢુંઢુમિ વાજત મઠ કહૈં આયો ॥

કહૈં પરસ્પર સવ નરનારી, દેવહુ શ્યાન દંડ અતિભારી ॥ ૧ ॥

કીન્દરંક તે રાડ કૃપાલા, કીન્દ ચરિત યહ કૌન દયાલા ॥

વિનતી અધિક શ્યાન જવ કીન્દા, ઈચિત સુફલ પ્રભુ વૈસદિ દીન્દા ॥૨॥

તાસુ અનંદ દેવિ નરનારી, કહૌ દણ્ડ ફલ કૃપા સ્વરાસી ॥

પૂછો તાહિ કહી સો વાતા, પૂરવ સવ પ્રસંગ સુલ્લેન ॥ ૩ ॥

કાશીવાસ વિમ્બ મૈં ભયજ, શિવ સેવા સાદર ચિત્ત દયજ ॥

દિમક્રતુ હોમ સો કીન્દ સમીતી, ઘૃતનલ રહેડ નાથ જિમિરીતી ॥૪॥

પ્રાદાણુના ચરણ કમળનું પૂજન કરીને તેને હાથી ઉપર ચઢાવ્યો, અને નગારાં વગાડતે વગાડતે એટલે કે ગાજતે વાજતે મઠમાં મોકલ્યો. આ જોઈ સકળ નરનારી પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યાં કે, જુઓ તો ખરાં, કે કુતરાએ પ્રાદાણુને કેવી ભારી શિક્ષા કરાવી. ૧ કે કૃપાળુ રામચન્દ્રજીએ આ પ્રાદા-

જુને રાંકમાંથી રાજા બનાવી દીધો. દયાળુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ આતે કેવા પ્રકારનું ચરિત્ર કર્યું. જ્યારે કૂતરાએ વિશેષ વિનતિ કરી ત્યારે પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રાદક્ષણને યોગ્ય કૃણ આપ્યું. ૨ પ્રાદક્ષણને મઠાધિપતિપણું પ્રાપ્ત થવાથી વિશેષ આનંદ પામેલો નિરખી, સર્વ નરનારીઓએ શ્રી રામચન્દ્રજીને પુછ્યું કે, - મઠાધિપતિપણું આપવામાં આ પ્રાદક્ષણને શી શિક્ષા થઈ? તે કૃપા કરીને કહેા. પ્રજાવર્ગના આવા પ્રશ્નને શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે, - એ વાર્તા આ કૂતરાનેજ પુછો. શ્રીરામચન્દ્રજીની આજ્ઞા થતાં લોકોએ કૂતરાને પૂછતાં, કૂતરાએ સર્વના મનનું ખરાબર સમાધાન થાય તેવો પોતાનો પૂર્વ જન્મનો પ્રસંગ કહી સંભળાવ્યો કે-૩ હું પૂર્વજન્મમાં કાશીવાશી પ્રાદક્ષણ હતો. અને શ્રી સદાશિવજીનું પૂજન મન લગાડીને પ્રેમથી કરતો હતો. એક દિસ શિયાળાના દિવસોમાં હું અગ્નિમાં ધીનો હોમ કરી, હાથ ધોયા વગર જમવા ગયો, પણ તે વખતે મારા નજોમાં શ્રી સદાશિવજીના નિર્માલ્યરૂપ ધી તો વળગીજ રહેલું હતું. ૪

દોહા-તાતોદન ભોજન કરત, સ્વાય ગયો સો ભાગ ॥

અમત ફિરોયોનિન વિવિધ, મિટત ન સો અનુરાગ ॥ ૧૦ ॥

છતાં મેંતો જઈને ગરમા ગરમ ભાત જમવા માંડ્યો, તે વખતે મારા નજોમાં જે ધી વળગી રહેલું હતું, તે ભાત ઉનો હોવાથી, ભાતમાં મળી ગયું. અને હું તો શિવ નિર્માલ્યના સંયોગનો કશો પણ વિચાર ન કરતાં તે ભાત જમી ગયો. તે પાપને લીધે નાનાપ્રકારની અનેક યોનિયોમાં હું ભટક્યો છું, અને હાલ આ જ્ઞાન યોનિને પ્રાપ્ત થયો છું; છતાં પણ માફ એ પાપ મટતું નથી. ૧૦

ચો-રાજસમાહિ શિરનાઈ બહોરી, ચલા સ્વાન મન ત્રાસ ન યોરી ॥

ઊઠે મધ્યાહ્ન કીન્હ રઘુનંદન, પૂજે પુરારિ ભક્તિ ડર ચંદન ॥ ૧ ॥

ભોજન શયન જગતપાતિ કીન્હા, નિજનિજ ધામ સવન પગદીન્હા ॥

રહાદિવસ જવ ઘટિકા ચારી, જુરી સમા તવ આય સ્વરારી ॥ ૨ ॥

મુનિ પુરાણ સબ અનુજ સમેતા, સંધ્યાભયો દાન સબ દેતા ॥

સબહી સંધ્યા વંદન કીન્હા, ભવન ચલે પ્રમુ આયસુ લીન્હા ॥ ૩ ॥

નિત્ય કોટિચર અવધિસિધાવાહે, સાયંકાલ સબ સ્વર મુનાવાહે ॥

પૃથક પૃથક મુનિ ચરવરવાની, વોલ ન એક સો મુનહુ ભવાની ॥ ૪ ॥

શિવ નિર્માલ્યથી ભય પામતો અને તેથીજ જેણે પોતાને માર માર-

નાર પ્રાદ્યુષેને જેમાં શિવનિર્માલ્યનું લક્ષણ થયા વગર રહે નહિ, એવી મઠાધિપતિપણાડુપ ઘોર શિક્ષા કરાવી. ઉપર પ્રમાણે વાર્તા પ્રબવર્ગ આગળ કહીને, રાજસભાને મસ્તક નમાવીને, મનમાં હુઃખ પામતો કૃતરો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પછી ભક્તોના હૃદય મંદિરમાં ચન્દન સમાન શીતળલા આપનારા શ્રી રામચન્દ્રજીએ સભામાંથી ઉઠીને મધ્યાહ્ન સંધ્યા કરી, શ્રી સદાશિવજીનું પૂજન કર્યું. ૧ ત્યારપછી જગત્પતિ શ્રી રામચન્દ્રજીએ જોજન કરી, શયન કર્યું; એટલે સર્વ સભાસદો પણ પોતપોતાને ઘેર ગયા. જ્યારે પાછલો ચાર ઘડી દીવસ રહ્યો, ત્યારે સભા એકત્ર થતાં શ્રી રામચન્દ્રજી સભામાં પધાર્યા. ૨ અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ નાના ભાઈઓ સહુ પુરાણની કથા સાંભળી. અને સાયંકાળ થતાં સર્વે લોકોએ પ્રાદ્યુષેને દાન આપ્યાં, અને સંધ્યાવંદન કરી, પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા લઈ સર્વ કોઈ પોત પોતાને ઘેર ગયા. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી અનેક દુતો અયોધ્યા નગરીમાં તથા દેશાવરમાં લોક ચર્યા જેવા ગુપ્ત કરતા હતા. તેઓ આખો દિવસ લોક ચર્યાની વાત સાંભળીને સાયંકાળે આવીને સમાચાર સંભળાવતા હતા આ પ્રમાણે સાયંકાળ થતાં અનેક જસૂસો શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે આપ્યા. એટલે સર્વની વાર્તા જુદી જુદી શ્રી રામચન્દ્રજીએ સાંભળી. શ્રી સદાશિવજી, પાર્વતીજીને કહે છે કે,—હે પાર્વતી ! સર્વ જસૂસોએ પ્રભુને લોકચર્યાની વાત કહી સંભળાવી, પણ એક જસૂસ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ. ૪

છંદ ગીતિકા ॥

કહુ કહી નહિ સો પૂછિ સાદર વચન વેગ ન આવઈ ।

યેકરજક પત્રિહિ કહત હાલત વ્યંગ્યકહિ સમુજાવઈ ॥

મુનિ વચન કૃપાનિધાન ચરકે મધ્ય ઝર રાસેહરી ।

નિશિસ્વપ્નદેશત જગતપતિ પુનિ જાગિ દારુણ દુઃખ કરી ॥

જ્યારે એક જસૂસ કશું પણ બોલ્યો નહિ, ત્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેને વિશેષ આગ્રહ કરી પૂછતાં, તે જસૂસ મુખમાંથી એક પણ શબ્દોચ્ચાર ન કરી શકતાં, છેવટે નિરૂપાય થઈ ખેદથી ગદગદ કંઠવડે કહેવા લાગ્યો કે,—આજે એક ધોળી પોતાની સ્ત્રીને કઠોર વચન પ્રહાર કરતો હતો કે, તું પારકા ઘરમાં રહીને આવેલી છે, માટે હું મારા ઘરમાં તને રાખનાર નથી. પારકા ઘરમાં રહીને આવનાર સ્ત્રીને તો શ્રી રામજી રાખે, પણ હું કાંઈ રામના સમાન સ્ત્રીનો લોભી નથી, કે તને રાખું. આવાં જસૂસનાં વચન શ્રવણ કરી, તે વચનોને હૃદયમંદિરમાં ધારણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજી શયન

ગૃહમાં પધાર્યા. ત્યાં નિદ્રાવશ થતાં પણ રાત્રિએ તેવાજ પ્રકારનું દારૂણ સ્વપ્ન જોતાં, જગતના પતિ શ્રી રામચન્દ્રજી નિદ્રાથી જાગૃત થઈ, મહા હુઃખ પામવા લાગ્યા. ૧

દોહા—વીતી અવધિ પ્રમાણ યુગ, કીન્દ્ર વિચાર કૃપાલ ॥

ગ્યાર સદસ પિતુરાજ શુધિ, કરો સસયઈ કાલ ॥ ૧૧ ॥

દૃપાસાગર શ્રી રઘુનાથજીએ મનમાં વિચાર કર્યો છે,—પિતાનું પવિત્ર રાજ્ય કરતાં કરતાં અગ્યાર હજાર વર્ષ પૂર્ણ થવા આવ્યાં છે, માટે હવે મારે પ્રજાજીનાં વચનને સંજ્ઞા કરવું જોઈએ. ૧૧

ચો—ત્યાગોં જનકસુતા મનમાઠીં, રાસોં શ્રુતિ પથ ધર્મ ન જાઠીં ॥

દૈમન ઠીક સિયા પઠેઆયે, સાદર વોલે વચન સુઠાયે ॥ ૧ ॥

સુમુખિ ન કછુ માંગો કેહુકાલા, હૈસિકહ કૃપાનિકેત દયાલા ॥

નિજ છાયા મહિરાસિ વિનીતા, રહો જાય નિજ ધામ પુનીતા ॥ ૨ ॥

પ્રભુપદ બંદિ ગઈ નભમોઠે, જીવ ચરાચર લક્ષ્યો ન કોઈ ॥

તા સન પ્રભુ અસ કહો બુઝાઈ, મન માવત માંગો સુખદાઈ ॥ ૩ ॥

નાથ સાથ મુનિ ધામ સુઠાઈ, આઈ તજિ શૃદ્ધ મન સકુચાઈ ॥

મુનિ ત્રિયમૂર્ષણ સકલ સુઠાયે, પહિરાજૈ પ્રભુ જો મનમાયે ॥ ૪ ॥

હૈસિં કહ કૃપાનિકેત સકારે, પૂજઈ મન અભિલાપ તુમ્હારે ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે,—હું હવે સીતાનો ત્યાગ કરું, અને મનમાં વેદમાર્ગ ધારણ કરું, કે જેથી ધર્મહાનિ થાય નહિ. આ વાતનો જરાખર મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરીને, તુરતજ સીતાજી પાસે આવ્યા અને પ્રેમસહ સુંદર વચન બોલ્યા—૧ દૃપાના સાગર શ્રી રામચન્દ્રજીએ હસીને એ વાત કહી કે,—હે સુંદરી ! આજપર્યન્ત તમે કાંઈ પણ મારી પાસે માગ્યું નથી, માટે હવે જે કાંઈ જોઈએ તે માગી લિયો. અને પછી પોતાની છાયાને પૃથિવીના ઉપર રાખી આપણા પવિત્ર ધામમાં જઈને રહો. ૨ આવાં પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન સાંભળતાની સાથેજ સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણ કમળમાં નમસ્કાર કરી પોતાની છાયાને શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે રાખી તુરત સીતાજી આકાશ માર્ગે પોતાના ધામમાં ચાલ્યાં ગયાં. આ વાર્તા કોઈ પણ સ્થાવર-જંગમ જીવના જાણવામાં આવી નહિ. ત્યાર પછી શ્રી રામચન્દ્રજીએ છાયારૂપ સીતાજીને કહ્યું કે—જે વડે તમને સુખ થાય, એવું મનભાવતું વરદાન મારી પાસેથી તમે માગી લિયો. ૩ આવાં પ્રભુ શ્રી

રામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરી, છાયારૂપ સીતાજીએ કહ્યું કે—‘હે નાથ ! મુનિઓના સુંદર આશ્રમેનો ત્યાગ કરીને હું આપની સાથે અહિં આવી છું. ત્યારથી મારા મનમાં સંકોચ રહ્યા કરે છે. જેથી પુનઃ મને એવી જ્ઞાનાસા થાય છે કે,—હું પાછી વનમાં જઈને મુનિપત્નિઓને નાના પ્રકારનાં સુંદર ભૂષણાદિ પેહેરાવું, એવી ઇચ્છા થાય છે. માટે આપ જેવી આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણે અનુસરું. ૪ આવાં સીતાજીનાં વચનન શ્રવણ કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજીએ હસીને કહ્યું કે,—તમારો મનોરથ પ્રાતઃકાળે પૂર્ણ થશે.

દોહા—હોત પ્રાત જવ જગતપતિ, જામે રમા નિવાસ ॥

• યાચક જન ગાવત મુદિત, શોભિત કંજ પ્રકાશ ॥ ૧૨ ॥

આ પ્રમાણે કહીને શ્રી રામચન્દ્રજી નિદ્રાવશ થયા. અને પ્રાતઃકાળ થતાં જ્યારે યાચકવર્ગ આનંદિત થઈને પ્રભુના ગુણ ગાવા લાગ્યો, તથા કમળો પ્રકુલિત થયાં, તે સમય જગતપતિ લક્ષ્મીનિવાસ શ્રી રામચન્દ્રજી નાગ્યા. ૧૨

ચો—મરત શેષ રિપુદમન સમેતા, આયે પ્રભુ જહૈ કૃપાનિકેતા ॥

કીન્હ પ્રણામ માથ મહિ લાઈ, વોલે કલુ નહિ શ્રીરઘુરાઈ ॥ ૧ ॥

વદન વિલોકિ સશંકિત અંગા, શ્રીહત દેશિ વપુષકર રંગા ॥

થર થર કાંપત તીનાં ભાઈ, જાનિ ન જાઝ ચરિત રઘુરાઈ ॥ ૨ ॥

લેઈ શ્વાસ તકિ સમો સુજાની, વોલે ગૂઢ મનોહર બાની ॥

વચન મોર ઊર રાખેહુ ભ્રાતા, લૈ વન જાહુ જાનકી તાતા ॥ ૩ ॥

સૂચિ સહમિ સુનિ વચન કરાલા, જરૈ ગાત ઉપજી ઊર જ્વાલા ॥

હૈસત કિ સસ કહત રઘુરાયા, અસમૈજસ ઊર સુનિ સંગરાયા ॥ ૪ ॥

પ્રભાતમાં ભરતજી, લક્ષ્મણજીને તથા શત્રુઘ્નને સાથે લઈ શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે આવ્યા. અને તે ત્રણે ભાઈઓએ પૃથિવીના ઉપર મસ્તક મુકીને શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કર્યા, પણ શ્રી રામચન્દ્રજી કશું પણ બોલ્યા નહિ. ૧ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીના મુખને વ્યાકુળ જોઈ તથા શરીરનો રંગ વિવર્ણ, કાંતિહીન જોઈ તથા સર્વ અંગને શક્તિ જોઈને ત્રણે ભાઈઓ થરથર કાંપવા લાગ્યા, અને શ્રી રામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર કોઈના પણ જાણવામાં આવ્યું નહિ. ૨ મહાસુબ્બન શ્રી રામચન્દ્રજી સમય વિચારી નિઃશ્વાસ મુકીને કોમળ ગૂઢ અર્થવાણી, વાણી બોલ્યા કે,—હે ભાઈઓ ! મારાં વચનને હૃદયમાં ધારણ કરી લિયો. એ વચન માંડે એ છે કે, સીતાને વનમાં મુકી આવો. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં તિક્ષણ વચન શ્રવણ કરીને ત્રણે ભાઈ

ભયયુક્ત થઈ સૂકાઈ ગયા. ત્રણ ભાઈઓનાં ગાત્રો બળવા લાગ્યાં, અને ઉરમાં જવાળા ઉત્પન્ન થઈ. કાકભુશુંડજી ગરૂડજીને કહે છે કે-હે ગરૂડજી ! ત્રણ ભાઈઓના મનમાં એ વિચાર થવા લાગ્યો કે, શ્રી રામચન્દ્રજી આ સત્ય વાત્તી કહે છે કે, હસે છે. ૪

દોહા-ભરત આદિ વ્યાકુલ અનુજ, નહિ આવત કહિ વૈન ॥

જોર યુગલ કર શત્રુહન, કહત નીર ભરિ નૈન ॥ ૧૩ ॥

ભરત-આદિ ત્રણ ભાઈઓ મહા વ્યાકુળ થઈ ગયા અને મુખથી કાંઈ પણ વચન બોલી શક્યા નહિ. ત્યારે શત્રુઘનજી બન્ને નેત્રોમાં અશ્રુ લાવી હાથ ભેડીને કહેવા લાગ્યા કે-૧૩

‘ચો-મુનિ પ્રભુ વચન હૃદય વિલખાના, જગતજનનિ સિય સવ જગ જાના ॥

જગતપિતા પ્રભુ સવ ઝરવાસી, સત ચૈતન ઘન આનંદ રાસી ॥૧॥

કારણ કૌન જાનકી ત્યાગી, મન વચ ક્રમ તવ પદ અનુરાગી ॥

મુનુ સર્વજ્ઞ સર્ગર્થનિ જાની, રિસ પરિહાસ કિ સત્ય મુવાની ॥ ૨ ॥

પંકજ નયન નીર ભરિ આયે, કહે વચન મૃદુ દનુજ સતાયે ॥

આયમુ મોર જુ ટારહિ તાતા, રહહિ ન પ્રાણ તાત મમ ગાતા ॥ ૩ ॥

હરિ ઇચ્છા ભાવી વલવાના, તુમ કહૈ તાત સદા કલ્યાના ॥

યહ મમ વચન પાલિ લવુ માર્ક, પ્રાત જાનકિહિ જાડ લિવાઈ ॥ ૪ ॥

‘પ્રભુ આપનું વચન શ્રવણ કરી, અમારાં હૃદયો ખેદ પામેછે. સકળ જગત જાણેછે કે, શ્રી સીતાજીજગતની માતા છે. અને આપ જગતના પિતા, સર્વના અંતર્યામી, તથા સચ્ચિદાનંદઘન છે ૧ સીતાજી કે જે મન, વચન અને કર્મથી આપનાંજ ચરણોમાં પ્રીતિ ધરાવનારાં છે, છતાં શા કારણથી આપ તેનો ત્યાગ કરો છો ? હે સર્વજ્ઞ ! સીતાજી હમણાં સર્ગભા છે, તેનો પણ આપે જરા વિચાર કરવો જોઈએ. આપનું આ વચન કોધયુક્ત છે ? હાંસી રૂપ છે ? કે સત્ય છે ? ૨ આવાં શત્રુઘનજીનાં વચન શ્રવણ કરતાંની સાથે તે સમય શ્રી રામચન્દ્રજીનાં કમળ સદૃશ નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં, અને રાક્ષસોને મારનારા શ્રી રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘનજીને કોમળ વચનોથી કહ્યું કે,-‘ હે ભાઈ ! જે મારી આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરશે તો, મારા શરીરમાં પ્રાણ રહેશે નહિ. કે હરિની ઇચ્છા પ્રમાણે થયા કરેછે. ભાવી બળવાન છે. મારી આજ્ઞા પાળવાથી હે ભાઈઓ ! તમારું સર્વજ્ઞ કલ્યાણ થશે. માટે હે ભાઈ ! મારી આ આજ્ઞા માની પ્રભાતે તુરતજ સીતાજીને વનમાં મૂકી આવો. ૪

સો૦—સુનિ પ્રભુ વચન કઠોર, ભરત જોરિ કર કહન લિય ॥

નાથ હમાઈં મતિ ભોર, સુનુ વિનતી સર્વજ્ઞ પ્રભુ ॥ ૨ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં કઠોર વચન શ્રવણ કરી ભરતજી હાથ જોડીને બોલ્યા કે,—હે નાથ ! હે સર્વજ્ઞ પ્રભુ !! અમારી બુદ્ધિ વ્યાકુળ થાય છે; માટે અમારી વિનતિ શ્રવણ કરો. ૨

ચો૦—હંસ વંશ જગમેં વિખ્યાતા, દશરથ પિતુ કૌશલ્યા માતા ॥

ત્રિભુવન પતિ પ્રભુ સવ જગ જાના, ગાવાઈં જાદિ શેષ શ્રુતિ નાના ॥૧॥

સત્ય શક્તિ તવ પ્રગટ ગુસાઈં, વરાણિ ન સકાઈં વેદ અહિરાઈં ॥

શોભાસ્વાનિ જનકકી જાતા, રહિત અમંગલ મંગલદાતા ॥ ૨ ॥

છાયા જામ્નુ પતિવ્રત ધરહીં, તે નારી ભવ કૂપ ન પરહીં ॥

સીતા વિપિન અકેલ ન રહિહીં, તુમ્હેં વિદ્યાય છિનક કિમિ જિયહીં ॥૩॥

જલ વિનુ મીન કિ જિયૈ કૃપાલા, હોઈ કૃષી વિનુ વારિદમાલા ॥

અસ તુમ વિન છિન જિયૈકિ સીતા, જ્ઞાનવંત અતિ નિપુણ વિનીતા ॥૪॥

સુનિ કરુણામય વચન સમ્રીતી, કહી ભરત તુમ સુંદર નીતી ॥

આપણે આ સૂર્યવંશ જગત્માં વિખ્યાત છે. મહારાજ દશરથ આપના પિતા છે. અને કૌશલ્યાજી માતા છે. આપ ત્રણે લોકના સ્વામી છો. એ વાત સર્વ જગત્ જાણે છે. આપના યશ શેષનાગ તથા શ્રુતિયો ગાય છે. ૧. હે સ્વામી ! આપની સત્ય શક્તિ જે પ્રગટ છે, તેનું વેદ અને શેષજી પણ વર્ણન કરી શકે તેમ નથી. સીતાજી કે જે શોભાની ખાણ છે, અને અમંગલ રહિત છે તથા મંગલને આપનારાં છે. ૨ અને જેમના પાતિવ્રત્ય ધર્મની છાયા ધારણ કરવાથી સ્ત્રીઓ કદિપણ સંસારરૂપ કુવામાં પડતી નથી. સીતાજી વનમાં એકલાં રહી શકે તેમ નથી, એટલુંજ નહીં. પણ આપ વગર ક્ષણ એક પાશુ જીવી શકશે નહિ. ૩ હે કૃપાળુ ! જળ વિના માછલી શી રીતે જીવી શકે ? અને મેઘ વગર ખેતી શી રીતે થઈ શકે ? એ પ્રકારે સીતાજી કે જે જ્ઞાનયુક્ત છે, પરમ ચતુર છે, અને વિનયયુક્ત છે, તે આપ વગર ક્ષણમાત્ર પણ જીવશે કે ? ૪ ભરતજીનાં આવાં કરુણામય વચનો શ્રવણ કરી, શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રેમ પૂર્વક બોલ્યા કે,—‘ હે ભરતજી ! તમે નીતિયુક્ત સુંદર વચનો કહ્યાં. ૦

દોહા—તદાપિ નૃપદિ ચાહિય સદા, રાજનીત ધન ધર્મ ॥

પ્રજાપાલને સોચ નહિ, વચન નીતિ શુચિ કર્મ ॥ ૧૪ ॥

તોપણ રાજાએ સદા રાજનીતિ, ધન અને ધર્મની રક્ષા કરવી જોઈએ.

પ્રજના પાલનમાં શોચ ન કરવો જોઈએ. મન, વચનથી પ્રીતિપૂર્વક પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. ૧૪.

ચો-દૂત ચરિત જસ મુન્યો સુ કહેઝ, કુલ કલંક યહ દારુણ ભયઝ ॥

તરિણિ વંશ નૃપ અમિત અપારા, એકતે યેક જાન સંસારા ॥ ૧ ॥

રઘુ દિલીપ વૈવસ્વત જાના, સગર ભગીરથ વેદ વચ્ચાના ॥

દશરથ વિદિત જાન જગ નીકે, વચન ન દીન્હો લાલચ જીકે ॥ ૨ ॥

તિહિ કુલ રંચક મુનિય કલંકૂ, રહૈ જીવ જગ અધમ અશંકૂ ॥

મુન સર્વજ્ઞ સકલ ભયહારી, રહિત કલંક વિદેહકુમારી ॥ ૩ ॥

વિધિ હરિ હર દિવ દેસિ સુહાર્દ, પાવક અવટિ કનક સમ ભાર્દ ॥

જે સુર નર મુનિ સ્વપનેહુ નહીં, યહ ચરિત્ર જગ કાહિ હરપાર્હી ॥૪॥

આ પ્રમાણે કહીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ દૂતદ્વારા શ્રવણ કરેલી સર્વ વાર્તા સાંભળાવીને કહ્યું કે,—આપણા કુળને આ ભારી કલંક લાગ્યું. સૂર્યવંશમાં અનેક રાજાઓ એક એકથી અધિક થઈ ગયા છે, તે વાર્તાને સંસાર જાણે છે. ૧ રઘુદિલીપ, વૈવસ્વત સ્વાયંભુવ, મનુ અને ભગીરથ—આદિ રાજાઓની વેદે પણ પ્રશંસા કરેલ છે. એઓમાં પણ આપણા પિતા મહારાજ દશરથ તો જગપ્રસિદ્ધ હતા કે જેમણે પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો, પણ જીવનની લાલચથી વચન જવા દીધું નહતું. ૨ તેમના કુળમાં થોડું પણ કલંક સાંભળવામાં આવે, અને તે કલંકનું નિવારણ કર્યા વગર આપણે જીવન ગાળીએ, તો આપણે અવશ્ય જગત્માં અધમ જીવ કહેવાઈએ. શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચન શ્રવણ કરી, ભરતજીએ કહ્યું કે,—હે સર્વજ્ઞ ! હે સર્વના ભયને દૂર કરવાવાળા ! ! સીતાજી તો કલંકરહિત છે. ૩ શ્રી સીતાજી અગ્નિમાં પણ સુવર્ણના સંમાન અત્યંત શુદ્ધ થઈને, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સદાશિવ અને બીજા દેવતાઓની સમક્ષમાં નિકળ્યાં છે. એ વાર્તા જગત્ વિજ્યાત છે. કોઈને સ્વપ્નમાં પણ આવે નહિ, એવું શ્રી સીતાજીનું ચરિત્ર દેવતાઓ, મુનિઓ તથા અન્ય પણ કેટલાક લોકોની સમક્ષમાં થયું છે. જે માણસ સ્વપ્નમાં પણ શ્રી સીતાજીનાં ચરિત્રનો કલંકયુક્ત કહી પ્રસન્ન થાય. ૪

દોહા—તે હઠિ રૌરવનરક મહં, કોટિ, કલ્પ ભરિ વાસ ॥

રહિં કોટિ શત રોગ વશ, ભોગહિં નરક નિવાસ ॥ ૧૫ ॥

તે માણસ કરોડ કલ્પો સુધી રૌરવ નરકમાં વાસ કરે છે. કરોડો કલ્પો સુધી રોગોને વશ રહે છે અને કરોડો કલ્પો સુધી અન્ય નરકવાસના જેવાંજ દુઃખો ભોગવે છે; અર્થાત્ જાનકીજીને કલંકી કહેવામાં પાપ છે. ૧૫

चो०-रिस रुख देखि नयन वर तीछे, आये भरत लपणके पीछे ॥

मुनु सौमित्र छाँडि हठ शोचू, जग भल कहै कहै किन पोचू ॥ १ ॥

ताजे आज्ञा प्राते उत्तर करिहौ, मोहिं विन सोच जन्मभर भरिहौ ॥

जनकसुतहि रथ तुरत चढाई, गंग समीप फिरव पहुँचाई ॥ २ ॥

अति गहवर वन जहाँ न कोई, छाँडेहुतात जानि जब सोई ॥

फेरी मृति कहि वचन उदासा, मरन ठानि कर चले निरासा ॥ ३ ॥

मुभंग विमान सीय बैठाई, पट भोजन भरि धरे बनाई ॥

अतिअनंद मन चली जानकी, अतिशय प्रिय करुणानिधानकी ॥४॥

आ समय श्री रामचन्द्रजीने क्रोध तथा घृच्छा तीक्ष्ण जेवामां आवतां तथा नेत्रो पणु तिरछां जेवामां आवतां भरतजी ते स्थानथी असीने लक्ष्मणजीनी पाछण आवीने उला रह्या. ते समय श्री रामचन्द्रजीने कहुं के-हे लक्ष्मण ! शोक तथा हठने त्याग करीने मारी आज्ञा सांलणो. जगत लखे साइं कहे वा अ-राण कहे १ जे मारी आज्ञा सामे प्रत्युत्तर आपशो, तो मारा वगर जन्म पर्यंत शोक करया करशो; माटे दशो पणु विचार न करतां सीताजीने रथमां यडावी गंगाजीना समीप सुक्री दहने पाछा आइया आवे. २ जयां कोछपणु मनुष्य न होय अखुं महाविकट वन जेवामां आवे, त्यां सीताने हे तात ! सुक्री आवे. त्यांथी सीताजीने पाछां लावशो नहि. आवी रामचन्द्रजीनी उलटा विचारवाणी आज्ञा सांलणीने लक्ष्मणजी निराश थध भरवानो निश्चय मनमां करी त्यांथी आइया. ३ अने सीताजी पासे जध सीताजीने सुंदर रथमां जे साडी अन्न, वस्त्र तथा अलंकार-आदि रथमां लरीने सीताजी साथे त्यांथी आइया. कृपाणु श्री रामचन्द्रजीनी अत्यन्त प्यारी सीताजी अनम्र अत्यंत प्रसन्न थधने त्यांथी आइयां. ४.

दोहा-विवरन शेष निहारि सिय, चकित विकल भइ बाल ॥

झकत हृदय नहि कह सकत, मणि विन व्याकुल व्याल ॥ १६ ॥

लक्ष्मणजीने उदास जेधने सीताजी मनमां महा व्याकुण थध गयां, अने हृदयमां दुःख मानवां लाग्यां. पुछवाने आतुर थयां, पणु कांछ पुछी शक्यां नहि. अने मणिवगर जेम नाग व्याकुण थधजय, तेम सीताजी व्याकुण थधगयां. १६

चो०-उतरि देवसरि यान सुहावा, अति उद्यान देखि भय पावा ॥

कारन अपर जानि भयभीता, बोली वचन मनोहर सीता ॥ १ ॥

दिखियत नहीं मुनिनके धामा, जात कहां प्रभु अनुज सकामा ॥

खग मृग जीव विविध हरि व्याला, करि केहरि एक बाघ शृंगाला ॥२॥

કોડ મુનિ મિલત ન આવત જાતા, નિકસત પ્રાણ તાત મમ ગાતા ॥
 સીય વિકલ લલિત મનાર્હે અહીશા, કીન્હ કહા વિધિ હરિ ગૌરીશા ॥૨॥
 મૂર્છિત રથતે ભયવિકરારા, ભૂમિ ગિરત તથ આપ સંભારા ॥
 સિય વિલોકિ મન ધીરજ આના, સલિલ વિના અવ નિકસત પ્રાના ॥૪

૧. રથ જ્યારે ગંગાજી ઉતરી સામેપાર ગયો, ત્યારે સીતાજી ભયંકર વનને જોઈ ભય પામ્યાં, અને આમાં કાંઈપણ બીજું કારણ છે, એવું બાણીને અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયાં. અને ભયભીત થએલાં સીતાજીએ સુંદર વચનથી લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, - ૧. હે લક્ષ્મણજી ! અહિં મુનિઓના આશ્રમ તો જેવામાં આવતા નથી. છતાં તમે ક્યાં જાઓ છો ? અહિં તો અનેક જાતનાં પશુ, પક્ષી, હરિણ અને બીજાં પણ કૂર જીવ સિંહ, સર્પ, હાથી, વાંદર, નાહારો, વાઘો, અને શીયાળીઆંઓ નજરે પડે છે. ૨. પણ કોઈ મુનિ જતો કે આવતો નજરે પડતો નથી. હે તાત લક્ષ્મણજી ! મારા શરીરમાંથી હવે પ્રાણ નીકળી જાય છે. આ પ્રમાણે સીતાજીને વ્યાકુળ જોઈને, લક્ષ્મણજી મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, - હે પ્રદ્વા, વિષ્ણુ અને મહેશ આપે, આ શું કર્યું ? ૩. આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં લક્ષ્મણજી રથમાં જ મૂર્છિત થઈ ગયા. અને મુર્છાથી વિકરાળ જેવા થઈને રથમાંથી પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા, પણ પાછા પોતાની મેળે જ જાગૃત થયા એટલે પડ્યા નહિ. અને સીતાજીને નિરખીને, મનમાં ધીરજ ધારણ કરી પ્રકારાંતરથી લક્ષ્મણજી કહેવા લાગ્યા કે, અને તૃષ્ણ બહુ લાગી છે, અને પાણી વગર મારાં પ્રાણ નીકળી જાય છે. ૪.

દોહા-ધરણિમુતા વ્યાકુલ નિરલિપ્ત, પ્રાણ કંઠ ગતિજાનિ ॥

તજન ચહત તનુ શેષ તત્ત્વ, ધૃગ ધૃગ જીવન માનિ ॥ ૧૭ ॥

લક્ષ્મણજીનાં પ્રાણસંકટને નિરખીને શ્રીસીતાજી બહુજ વ્યાકુળ થઈ ગયાં, અને લક્ષ્મણજી શરીરનો ત્યાગ કરવા માગે છે, તો હવે મારાં જીવનને ધિક્કાર છે, એમ માનવા લાગ્યાં. ૧૭.

ચો-પ્રાણ વિના લલમન કહૈં દેપી, ગમન ગિરા તત્ત્વ મહિ વિશેષી ॥

જન સૌમિત્ર જાહુ સિય ત્યાગી, જનકપુત્રિકા જિહ્વિ સમાગી ॥૧॥

ગમન ગિરા મુનિ ધીરજ કીન્હા, હાથ જોર પરદક્ષિણ દીન્હા ॥

લૈ રથ ચરણવંદિ સિય કેરે, ચલે અવધ ડર ત્રાસ ઘનેરે ॥ ૨ ॥

જાગી સિયા સકલ દિશિ દેસા, નહિ રથ અશ્વ નહિ ન તહૈં શેષા ॥

સહિ દુઃખ પ્રથમ રહેહૈં પ્રાના, પુનિ સોઈ ચહત ન કરત પયાના ॥૩॥

કરુણા કરત વિપિન અતિ ભારી, વાલ્મીકિ આયે વનચારી ॥

પુત્રી વાલ્મીકિ મુનિ જાના, વન આવન નિજ ચરિત બસાના ॥૪॥

લક્ષ્મણજીને પ્રાણ સંકટમાં જોઈ તે સમય આકાશવાણી થઈ કે-‘ હે લક્ષ્મણ! અહિ સીતાજીનો ત્યાગ કરીને તમે ચાલ્યા જાઓ. આ ભાગ્યશાળી, જનકકુમારી, સીતાજી જીવતાં રહેશે. ૧ આ પ્રમાણેની આકાશવાણી સાંભળી લક્ષ્મણજીએ મનમાં ધીરજ ધારણ કરી. આકાશવાણી સાંભળવાથી મૂર્છા પામેલાં સીતાજીને હાથ જોડી પ્રદક્ષિણા કરી, તેમનાં ચરણોમાં વંદન કરી, હૃદયમાં મહા દુઃખ પામતા પામતા લક્ષ્મણજી, સીતાજીને ત્યાંજ સુકી દઈ રથ લઈને અયોધ્યા ન્તરક ચાલ્યા. ૨. જ્યારે જનકીજી મૂર્છાથી જાગૃત થયાં અને ચારેકોર જોવા લાગ્યાં તો ત્યાં રથ, ઘોડા કે લક્ષ્મણજી કાંઈપણ દેખાતું નહતું. તેથી સીતાજી વિલાપ કરવા લાગ્યાં કે-‘ આ મારાં કોર પ્રાણોએ પ્રથમ પશુ નાનાપ્રકારનાં દુઃખો સહન કરેલાંછે, અને ફરી પણ અનેક દુઃખો સહન કરવા ઇચ્છેછે, જે તેમ ન હોય તો આવા વિષમ વખતમાં નીકળી કેમ ન જાય? ૩ સીતાજી વનમાં નાના પ્રકારથી વિલાપ કરતાં હતાં. તે સમય વનમાં ફરતા ફરતા મહામુનિ વાલ્મીકિજી ત્યાં આવ્યા. સીતાજીએ વાલ્મીકિજીને ઓળખીને, પોતાનું વનમાં આવવાનું સઘળું વૃત્તાંત તેમને કહી સંભળાવ્યું. ૪

દોહા-પુત્રી હૈં મુનિ જનકકી, રામપ્રિયા જગજાન ॥

ત્યાગ ન જાનોં હેત કહુ, વિધિ ગતિ અતિ વલ્લાન ॥ ૧૮ ॥

હે મહર્ષિ ! હું મહારાજ જનકની દીકરીહું. અને શ્રીરામચન્દ્રજીની સ્ત્રી છું. એ વાતને જગત જાણેછે, પરંતુ મારો ત્યાગ શ્રીરામચન્દ્રજીએ શા કારણથી કર્યો? તે હું જાણતી નથી. વિધાતાની ગતિ અતિ બળવાન છે. ૧૮

શ્લોક-દેવર લષણ ઇહાં લૈ આયે, હેતુ ન કંહુ જાનોં મુનિરાયે ॥

મુન કન્યા મિથિલાપતિ મોરા, પરમશિષ્ય સર્વ વિધિ પિતુ તોરા ॥૧॥

ચિંતા અવ જનિ કર સુકુમારી, મિલિહૈં તોહિં શેષ હિતકારી ॥

સાદર પરનકુટી સિય આની, પુત્રી કરુ મજ્જન અસ જાની ॥ ૨ ॥

વિવિધ ખાંતિ મુનિ ધીરજ દીન્હા, સિય સુરસરિં તવ મજ્જન કીન્હા ॥

મુમિર રામ મૂરાતિ ઝર રાઘી, દીન્હે ફલ સુંદર મુનિ ભાષી ॥ ૩ ॥

મુનિ વર કથા અનેક પ્રસંગા, કહાહિં મુનહિં સિય સંગ વિહંગા ॥

જ્ઞાન અનેક પ્રકાર દેવાયે, લલ્લમન અવધપુરી તવ આયે ॥ ૪ ॥

હે મુનિરાય ! મારો દેર લક્ષ્મણજી અહિ મને લાવ્યા હતા. મારો ત્યાગ શા કારણ માટે કર્યો? તે કારણ હું જાણતી નથી. આવાં સીતાજીનાં વચન

શ્રવણ કરી, મહર્ષિ વાલ્મીકિજીએ કહ્યું કે,—હે પુત્રિ ! સાંભળો. મિથિલાનો પતિ તમારો પિતા જનકરાજ તમારો મહાલક્ષ્મી શિષ્ય છે. ૧ હે સુકુમારિ ! મનમાં ચિન્તા ન કરો, અંતે તમારું મંગળ થશે તમને શ્રીરામચન્દ્રજી મળશે. આ પ્રમાણે કહીને વાલ્મીકિજીએ, સીતાજીને પોતાની પુત્રી બાણી, આદરપૂર્વક પોતાની પર્ણશાળામાં લાવીને સ્નાન કરવાની આજ્ઞા કરી, અને પછી સીતાજીને અનેક પ્રકારથી ધીરજ આપી. અને જનકીજીએ સારપછી જંગાંજીમાં સ્નાન કરી, હૃદ-મંદિમાં શ્રીરામચન્દ્રજીની મૂર્તિનું સ્મરણ કરીને તે મૂર્તિને હૃદયમાં ધરી લીધી. વાલ્મીકિજીએ સીતાજીને સુંદર કૃષ્ણો આપી આહાર કરાવ્યો. ૩ પછી મુનીશ્વર વાલ્મીકિજીએ અનેક કથાઓના પ્રસંગ સીતાજીને સંભળાવ્યા. કાકલુશુંડજી ગરૂડજીને કહેછે કે, હે ગરૂડજી ! જનકીજીના સહ મુનિ લોક કથાના પ્રસંગને સાંભળવા હતા. એ કથાના પ્રસંગથી શ્રી સીતાજીના હૃદયમાં જ્ઞાન અનેક પ્રકારથી દઢ કર્યું. આ સમયે લક્ષ્મણજી અયોધ્યામાં પોહોર્યા. ૪

. છંદ૦—આયે સુ લક્ષ્મણ ત્યાગ સીતર્હિ વિકલ નિજ આશ્રમ ગયે

બહુ માંતિ રોદન માતુ સન કહિ સીય દુઃખ દારુણ ભયે ॥

મુનિ સહમિ મૂર્ચ્છિત માતુ વાની વિકલ જિમિ ફાળિ મણિ ગયે

તિમિ માતુ વિલપતિ જાન વ્યાકુલ કૌશલર્હિ સદદુઃખભયે

રોદતિ વદતિ કોહિ માંતિ કો કહ વિપતિ યહ દારુણ ભયે

મુનિ સોર રાઝર સાહિત લક્ષ્મણ રામ નિજ મંદિર ગયે ॥

નિજ જ્ઞાન દેસમુજાઈ માતનુ સુલે પટ અંતર નયે ॥

હમ જાનિ તુમ સુત માન પ્રમુ જગ મૂલિ શ્રમ પંદન ભયે

અવ કાર કૃપા જગદીશ સ્વામી દેહુ ભક્તિ મુહાવની ॥

જેહિ સોજ મુનિ યોગીશ તાપસ દેહુ અવિચલ પાવની ॥

વરુ ચહેડ સોઈ સોઈ લયો માતન દીન્ન કરુણાકર તબે ॥

તન સોધિકાર શુભ યોગ અગ્નિજાત મર્દ સાદરસબે

સીતાજીને વનમાં મૂકીને આવેલા લક્ષ્મણજી, વિહ્વળ હોવાને લીધે, શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે ન જતાં પોતાના મંદિરમાં પધાર્યા. અને પોતાની માતા સુમિત્રાજી પાસે નાના પ્રકારથી રૂદન કરી સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી. સીતાજીના ઉપર મહા દારૂણ દુઃખ પડેલું સાંભળીને સુમિત્રાજી મૂર્ચ્છિત જેવાં થઈ ગયાં, અને જેમ સાપનો મણી જવાથી સાપ વ્યાકુળ થઈ જાયછે, તેમ સીતાજીના જવાથી સુમિત્રાજી વ્યાકુળ થઈ ગયાં. આ પ્રમાણે સીતાજીના વિયોગથી સુમિત્રાજીને રૂદન કરતાં બાણી આપી અયોધ્યાપુરી વ્યાકુળ થઈને અતિ દુઃખથી વિલાપ કરવા લાગી. ૧.

કોઈ મનુષ્યો રૂઢન કરવા લાગ્યાં, અને કેટલાક પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા કે,— આ દારૂણ વિપત્તિ શા કારણથી પ્રાપ્ત થઈ ? આ પ્રમાણે અયોધ્યા નગરીમાં સર્વત્ર કોલાહલ થતો શ્રવણ કરીને શ્રીરામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીને બોલાવીને લક્ષ્મણજી સહ પોતાના આવાસમાં પધારયા. અને ત્યાં જઈ તેમણે સર્વ માતાઓને પોતાની પાસે બોલાવીને, તેઓને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપીને સમજાવી. શ્રીરામચન્દ્રજી દ્વારા બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં, તેઓના હૃદયનો અજ્ઞાનરૂપી અંતરૂપટ ઉઘડી જતાં માતાઓ કહેવા લાગી કે,— આજ પર્યન્ત અમે તમને પરબ્રહ્મ નહિ પણ પુત્રજ જાણતી હતી, અને બ્રાહ્મિરૂપ અધિકારથી જૂલાવો ખાઈ આ સંસારરૂપી રૂઢમાં પડી હતી. ૨

હે જગદીશ ! હે સ્વામીન ! હવે કૃપાકરીને અમેને આપની સુંદર ભક્તિ આપો, કે જે આપની ભક્તિને મુનિઓ, યોગેશ્વરો તથા તપસ્વીઓ શોધ્યા કરેછે. માતાઓનાં આવાં વચન શ્રવણ કરીને, તે સમય કરૂણાસંગર શ્રી રામચન્દ્રજીએ સર્વ માતાઓને ભક્તિ જ્ઞાન તથા યોગરૂપી જે જે વરદાનો ઉચિત હતાં તે તે આપ્યાં, એટલે સર્વ માતાઓએ પ્રાણાયામાદિક્ વડે શરીરોને શુદ્ધ કરી, જ્ઞાન તથા ભક્તિસહ પ્રેમવડે યોગરૂપી અગ્નિનું સેવન કરવા માંડ્યું. ૩

દોહા—યોગ અગ્નિ તન મસ્મ કરિ, સકલ ગર્ભ પતિધામ

મરત શત્રુમૃદન લષણ, શોક મરત શ્રીરામ ॥ ૧૨ ॥

સર્વ માતાઓ યોગાગ્નિમાં શરીર લસમ કરીને, પતિના લોકમાં ચાલી ગઈ. આ પ્રમાણે માતાઓનું મરણ થતાં શ્રી રામચન્દ્રજીએ, ભરતજીએ, લક્ષ્મણજીએ તથા શત્રુઘ્નજીએ શોક કર્યો. ૧૯.

ચૌ૦—વિધિવત કર્મ સકલ શ્રુતિ ગાયે, પ્રભુ શત ગુણ સાદર કરવાયે ॥

દીન્હ દાન તર્હ કોટિ પ્રકારા, કો અસ જગ જો વરણે પારા ॥ ૧ ॥

ધેનુ વસન મણિ હાટક હીરા, જટિ ગજ મોતેન કોટિક ચીરા ॥

રથ ગજ વાજિ ભૂમિ ધન ધામા, દીન્હ કીન્હ પરિપૂરણ કામા ॥ ૨ ॥

રહી ન સાધ યાચકન કેરી, રંકન ધનદ વઢાઈ ઘેરી ॥

વેદ પઢાઈ દ્વિજ દેહિ અશીશા, ચિરંજીવ દશરથ મુત ઈશા ॥ ૩ ॥

ગૃહ દ્વિજ યાચક સકલ સિધાયે, અમિત પ્રકાર રામ મુલ પાયે ॥

વિપ્રદંડ તાપસવધ કીન્હા, સુરપુરવાસ માત કહૈ દીન્હા ॥ ૪ ॥

વેદમાં જે જે પ્રકારે ઉત્તરક્રિયા કરવાનું લખ્યું છે, તે તે પ્રકારે શ્રી-રામચન્દ્રજીએ સર્વ માતાઓની ઉત્તરક્રિયાઓ પ્રેમથી વિધિસહ સોગણી કરી અને કરોડો પ્રકારનાં એવાં તે મહાદાનો આપ્યાકે,—જેનું જગતમાં કોઈથી પણ સમ્પૂ-

ર્ષુ વર્ણન થઇ શકે નહિ. ૧ શ્રીરામચન્દ્રજીએ, ગાય, વઘ, મણિ સુવર્ણ, હીરા અને ગજમોતીથી જડેલાં ભૂષણ અને નાનાપ્રકારનાં વસ્ત્રો, રથ, હાથી, ઘોડા, પૃથિવી અને ધનસ્થાન, આપીને યાત્રકોને અયાચક કરી દીધા. ૨ માગનારાઓને પછી કાંઈપણ લેવાની ઇચ્છાજ ન રહિ. કંગાળ લોકો કુબેર સદૃશ થઇ ગયાં. પ્રાદ્યણે વેદ ભણીને શુભાશીર્વાદ દેવા લાગ્યા કે મહારાજ દશરથના પુત્ર ચિરંજીવ રહ્યા. ૩, આ પ્રમાણે આશીર્વાદ આપીને યાત્રકો સર્વ પોતપોતાને ઘેર ગયા, અને શ્રીરામચન્દ્રજી પણ અનેક પ્રકારે સુખ પામ્યા. આ મંદુરે શુદ્ર તપસ્વીને દંડઆપી, પ્રાદ્યણના પુત્રને જીવંતો કરી, તથા પ્રાદ્યણને મહાધ્યક્ષપણા-રૂપ શિક્ષા આપી અને માતાઓને સ્વર્ગવાસ આપ્યો. ૪

દોહા-કરૌં અક્ષય મલ્લ એક પુનિ, અશ્વમેધ જગજાન ॥

કલુષ સકલ સંતાપ દહ, અંગદાદિ સુખદાન ॥ ૨૦ ॥

આ પ્રમાણે સર્વ કાર્ય કરીને શ્રીરામચન્દ્રજીએ દૈવ વિચાર કર્યો કે-સર્વ પાપોને તથા સંતાપોને ટાળનારો જગપ્રસિદ્ધ એક અશ્વમેધ યજ્ઞ કરજે. અને તેમાં અંગદ-આદિ વાનરાઓ તથા મારા અન્ય મિત્રોને બોલાવી સુખ આપું. ૨૦

ચૌ-એક વાર ગુરુ મૃદુ સુખદાર્ઠ, મે સંગ અનુજ સચિવ રઘુરાર્ઠ ॥

કીન્હ દંડવત મહિ શિર નાર્ઠ, સાદર હર્ષિ મિલે મુતિરાર્ઠ ॥ ૧ ॥

પૂછી કુશલ દેસિ મૃદુ ગાતા, કુશલ દેસિ તવ પદ જલજાતા ॥

ગુરુ પદ વંદિ જોરિં શિર નાર્ઠ, વૈટે પ્રભુ વર આશિષ પાર્ઠ ॥ ૨ ॥

કહત પુરાણ નવલ ઇતિહાસા, સુનત કૃપાનિધિ પરમ હુલાસા ॥

માહન અમિત પરમસુખ દીન્હા, મુનિ તન ચિત્તે પ્રેમકૈ ચીન્હા ॥ ૩ ॥

દ્રોણકર જોરિં સચ્ચિદાનન્દા, બોલે વચન માનુકુલ ચંદા ॥

નાથ સકલ તવ ચરણ પ્રસાદા, મરે જગ વિપુલ મોરિ મરજાદા ॥ ૪ ॥

એક વખતે શ્રીરામચન્દ્રજી પોતાના ભાઈઓ અને મંત્રીઓને સાથે લેઈ વસિષ્ઠ ગુરૂને ઘેર પધાર્યા, અને ગુરૂને ઘેર આવી પૃથિવી ઉપર મસ્તક નમાવી દંડવત પ્રણામ કરતા હતા; તેટલામાં તે ગુરૂ વસિષ્ઠજી પ્રેમપૂર્વક રાજી થઈને શ્રીરામચન્દ્રજીને મળ્યા. ૧. શ્રીરામચન્દ્રજીનાં કોમળ ગાત્રો જોઈને પ્રસન્ન થયેલા ગુરૂજીએ કુશળ પુછતાં, શ્રીરામચન્દ્રજી બોલ્યા કે,-આપનાં ચરણકમળનાં દર્શનથી સર્વ કુશળછે. આ પ્રમાણે ગુરૂનાં ચરણકમળોમાં નમસ્કાર કરી મસ્તક નમાવી, ગુરૂનો આશીર્વાદ મેળવી પ્રભુ રામચન્દ્રજી બેઠા. ૨. વસિષ્ઠગુરૂ નાનાપ્રકારની પુરાણની કથા અને ઇતિહાસ કહેવા લાગ્યા, અને શ્રીરામચન્દ્રજી મહાપ્રસન્ન થઈને શ્રવણ કરવા લાગ્યા. ભાઈઓને અત્યંત સુખ આપનારા, શ્રીરામ-

ચન્દ્રજી મુનિ વસિષ્ઠના શરીરમાં પ્રેમનાં ચિહ્નો જોઈ, ૩. સૂર્યવંશના ચન્દ્ર૩૫, સ્વમિયદાનંદ શ્રીરામચન્દ્રજી ગુરૂના સામે જે હાથજોડીને બોલ્યા કે,—હે નાથ ! આપના ચરણારવિન્દની કૃપાથી સકળ જગત્માં ભારી મર્યાદા સારી રીતે થઈ ગઈ છે. ૪.

દોહા—સમો સમુદ્ધિ કરુણાયતન, સાદર વચન બહોરિ ॥

પ્રભુ અંતર્યામી કરહુ, સકલ મનોરથ મોરિ ॥ ૨૧ ॥

હે કર્ણુનાસાગર અન્તર્યામી ગુરૂ ! હવે સમય પ્રાપ્ત થયેલો જાણીને પ્રેમપૂર્વક એક વિનંતિ કરું છું, કે હવે મારો એક મનોરથ છે, તે મનોરથને આપ પૂર્ણ કરો. ૨૧.

ચૌ—તવ પ્રસાદ જગ યજ્ઞ અનેકા, કીન્હે અમિત એકતે એકા ॥

નાથ સકલ પુરજન મનમાહી, દેશા અશ્વમેધ પ્રભુ ચાહી ॥ ૧ ॥

પ્રગટ ભરત નહિં તુમ્હે સુનાવહિં, નિત રાહર મહિં મોહિં જનાવહિં ॥

જસ કહુ આયસુ દીજૈ નાથા, સો સવ કરૌં નાય મહિ માથા ॥ ૨ ॥

મુનિ પુલકે મુનિ વચન સપ્રીતી, કમ ન કહૌં તુમ સુન્દર નીતી ॥

પૂજહિ વિધિ અભિલાષ તુમ્હારા, ઉઠહુ ભરત અવ કરહુ વિચારા ॥ ૩ ॥

મુનિ મુનિવચન ભરત રિપુદવનૂ, હરપિ સચિવ લલ્લમન મન ચયનૂ

વિવિધ પ્રકાર ચરણ કોરિ સેવા, ચલે ભરત સંગ, બહુ મહિ દેવા ॥ ૪ ॥

આપની કૃપાથી મેં જગત્માં અનેક યજ્ઞો કર્યા છે, અને તે યજ્ઞો એક એકથી અધિક કરેલ છે. હે નાથ ! હવે સર્વ અયોધ્યાવાસી અશ્વમેધ યજ્ઞને જોવા માગે છે. ૧. ભરતજી તો ડરનેલીધે આપને કશું પણ કહી શક્તા નથી, પણ સમય વિચારીને પોતાના મનની વાત મને કહ્યા કરેછે, માટે હવે આપ જે કાંઈ આજ્ઞા આપો તે પૃથિવી ઉપર મસ્તક નમાવીને કહું. ૨ આવાં શ્રીરામચન્દ્રજીનાં સપ્રેમ વચન શ્રવણ કરીને મુનીશ્વર વસિષ્ઠજી બહુજ પ્રસન્ન થયા, અને કહેવા લાગ્યા કે,—હે રામ ! તમે આવાં નીતિયુક્ત વચનો બોલો તે તમને ઘટેછે. પરમાત્મા તમારી મનોકામના પૂર્ણ કરશે. હે ભરતજી ! ઉઠો. હવે તૈયારી કરો. ૩. ગુરૂવસિષ્ઠજીના આવાં વચન શ્રવણ કરીને, ભરત, દ્વક્ષમણ અને શત્રુઘ્ન મંત્રીઓસહ પ્રસન્ન થયા, અને અનેક પ્રકારથી ગુરૂનાં ચરણકમળની સેવા કરીને, ઘણાં બ્રાહ્મણોને સાથે લઈને ભરતજી ત્યાંથી ઉઠીને દરબારમાં પધાર્યા. ૪.

દોહા—સેવક પુરજન સચિવ સવ, સાદર તુરત બુલાય ॥

હાટ વાટ પુર દ્વાર મૃદ, રચહુ વિતાન બનાય ॥ ૨૨ ॥

સેવક, પુરવાસી અને મંત્રીઓને આદર પૂર્વક બોલાવીને ભરતજીએ આ

પ્રમાણે આજ્ઞા આપી કે, નગરને, રાજમાર્ગને, બજારને, દ્વારોને તથા ઘરોને શણગારો, અને સ્થળે સ્થળે મંડપ બનાવો. ૨૨.

ચૌ૦—ચલે સકલ સેવક મુનિ વાની, મુનિ રાજર હરપીં સવ રાની ॥

રચાઈં વિતાન અનેક પ્રકારા, દેસિ અવધ નિજ મતિ વિધિ હારા ॥૧॥

લગે સંવારન રથ ગજ વાજી, મુનિ મલ્લ ગગન દુંદુભી વાજી ॥

મુનત સાચિવ ચર ચતુર બુલાયે, કહિ જય જીવ માથ તિન નાયે ॥૨॥

જાહુ મુનિનકે થલ વન માહીં, સાદર નિવત દેહુ સવ પાહીં ॥

યહાં રામ પૂછો ગુરુ દેવા, આજ્ઞા હોઈ કરોં સોઈ સેવા ॥ ૩ ॥

પ્રભુ મનકી ગતિ મુનિવર જાની, બોલે અતિ સનેહમય વાની ॥

પઠવહુ દૂત જનકપુર આજૂ, આવહિં જનક સમેત સમાજૂ ॥ ૪ ॥

ભરતજીની આ પ્રમાણે આજ્ઞા શ્રવણ કરી, સર્વ સેવકો ત્યાંથી આવ્યા, અને સર્વ રાણીઓ પણ આ વાર્તા શ્રવણ કરીને પ્રસન્ન થઈ. અનેક પ્રકારના મંડપ બનાવ્યા. તે વખતની અયોધ્યાનગરીની શોભા નિરખીને બ્રહ્માજી પણ અકિત થઈ ગયા. ૧. અયોધ્યાવાસી લોકો રથ, ઘોડા, અને હાથીઓને સુશોભિત કરવા લાગ્યા. યજ્ઞના વિધાનની ખજાર સાંભળતાં આકાશમાં નગારાં વાગવા માંડ્યાં. ત્યારપછી વળી ભરતજીએ મંત્રીઓને તથા દૂતોને બોલાવતાં તેઓએ આવી ! જય જય ચિરંજીવ ! એમ કહીને માથાં નમાવ્યાં. ૨. એટલે ભરતજીએ તેઓને આજ્ઞા આપી કે, વનમાં મુનિશ્વરોના આશ્રમમાં જાઓ, અને સર્વને યજ્ઞનું નિમંત્રણ કરી આવો. મહર્ષિ વસિષ્ઠજીની પાસે બેઠેલા શ્રીરામચન્દ્રજીએ વસિષ્ઠમુનિને વિનંતિ કરીકે, હે ગુરુદેવ ! આપની જે પ્રમાણે હવે આજ્ઞા હોય તે હું કરું. ૩. ગુરુવસિષ્ઠજી શ્રીરામચન્દ્રજીના મનની ગતિને જાણીને અતિ સનેહથી કોમળ વાણી બોલ્યા કે,—મહારાજ જનકને બોલાવવા માટે જનકપુર દૂત મોકલો, કે જેથી જનકરાજ પણ પોતાના સમાજસહ અહિં આવે. ૪.

દોહા—મુનહુ રામ રઘુવંશ મણિ, ન્યોત સકલ સુરજાતિ ॥

વરુણ કુબેર સુ ઇંદ્ર યમ, મુનિ મહિસુર ગુરુ જ્ઞાતિ ॥ ૨૩ ॥

હે રઘુવંશમણિ શ્રીરામચન્દ્રજી ! શ્રવણ કરો. ઇન્દ્ર, કુબેર, વરુણ, યમ અને બીજી પણ સઘળી દેવ જાતિઓને, બ્રાહ્મણોને, ગુરુઓને તથા જ્ઞાતિઓને પણ નિમંત્રણ મોકલો. ૨૩.

ચૌ૦—ગુરુ સમેત પ્રભુ અવધાઈ આવે, દેસિ બનાવ બહુત સુખ પાયે ॥

મિથિલાપુર ચર ચતુર સિધાયે, દેશ દેશકે નૃપતિ બુલાયે ॥ ૧ ॥

જામ્બવન્ત મુગ્રીવ વિભીષણ, અરુ નલ નીલ દિવિદ કુલભૂષણ ॥

આયે સબ જહૈ રામ કૃપાલા, વરુણ કુબેર ઇન્દ્ર યમ કાલા ॥ ૨ ॥

ચઢિ વિમાન સુરત્રિયા મુહાઈ, કરત ગાન કલકળલ જાઈ ॥

આવહિં મુનિં ગણ યૂથ ઘનેરે, દેહિં કૃપાકરિ સુન્દર હેરે ॥ ૩ ॥

શશિ રવિ હરિ હર વિધિ સનકાદી, આયે મુર જે પરમ અનાદી ॥

વિશ્વામિત્ર સંગ મુનિ સ્મારી, સહસ સાત સબ ઇચ્છાચારી ॥ ૪ ॥

પછી ગુરૂવસિષ્ઠજીના સહ શ્રીરામચન્દ્રજી અયોધ્યાજીમાં પધારયા. અને અયોધ્યાજીમાં ભરતજીએ કરેલી સર્વ તૈયારી જોઈને બહુ પ્રસન્ન થયા. ત્યારપછી શ્રીરામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી કેટલાક દૂતો જનકપુર તરફ ગયા. અને બીજા પશુ દેશે દેશના રાજાઓને પણ બોલાવવામાં આવ્યા. ૧. જમ્બવંત, સુગ્રીવ, વિલિખિલ, નળ, નીલ, અને કુલનાભૂષણરૂપ દ્વિવિદ-આદિ સર્વ જ્યાં શ્રીરામચન્દ્રજી હતા ત્યાં આવ્યા, અને વરુણ, કુબેર, ઇન્દ્ર, યમ તથા કાળએ દેવતાઓ પશુ આવ્યા. ૨. દેવતાઓની સ્ત્રીઓ વિમાનમાં બેસીને કોકિલાને લજ્જાનયમાન કરનારા મધુર સ્વરથી ગાતી ગાતી ત્યાં આવી. મુનિશ્વરોનાં ટોળેટોળાં ત્યાં આવવા લાગ્યાં, અને તે સર્વને શ્રીરામચન્દ્રજી સુંદર ઉતારા આપવા લાગ્યા. ૩. ચન્દ્રમા, સૂર્ય, વિષ્ણુ, મહાદેવ, બ્રહ્મા, સનક, સનંદન, સનાતન, સનતકુમાર અને અનાદિકાળના સર્વ દેવતા આવ્યા. અને રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રમુનિ પોતાની સાથે ઇચ્છાનુસાર વિચરનારા સાત હજાર મુનિઓને લઈને ત્યાં આવ્યા. ૪.

દોહા-પારાશર મૃગુ અંગિરા, નારદ વ્યાસ અગસ્ત્ય ॥

આયે યૂથપ સકલ મુનિ, દેવલ સહિત પુલસ્ત્ય ॥ ૨૪ ॥

પારાશર, ભૃગુ, અંગિરા, નારદ, વ્યાસ, અને અગસ્ત્ય તથા દેવળ પુલસ્ત્ય-આદિ સઘળા મુનિશ્વરો પોતપોતાનાં યૂથોને લઈને ત્યાં આવ્યા. ૨૪.

ચૌ-મલ્લ સુસ્થલ અતિ દેશિ સુહાવા, નાના ખાંતિ દેશિ સુખ પાવા ॥

મિથિલાપુર જો દૂત સિધાયે, દેશિ નગરવાસિન સુખ પાયે ॥ ૧ ॥

દ્વારપાલ સન સ્વર જનાઈ, અવધનગરતે પત્રી આઈ ॥

સુનિ વિદેહ સહસા ઉઠિ ધાયે, તન મન પુલકિ નૈન જલ છાયે ॥ ૨ ॥

મયો મૂપ મન આનંદ જેતા, કહિ ન સકે શારદ, અહિ તેતા ॥

શિથિલ અંગ નૃપ દ્વારે આયે, દેશિ દૂત અતિશય સુખ પાયે ॥ ૩ ॥

કહહુ કુશલ રઘુપતિ સબ માઈ, પત્રિ દેય સબ પ્રશ્ન સુનાઈ ॥

હૃદય રાખિ પુનિ નયન લગાઈ, ગદગદ કંઠ ન કહુ કહિ જાઈ ॥ ૪ ॥

સર્વ લોકો યજ્ઞના અતિ સુંદર સ્થાનને નિરખીને અનેક પ્રકારેથી મુખ

પામ્યા. શ્રીરામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી મિથિલાપુરીમાં મહારાજા જનકને તેડવા જે દૂતો ગયા હતા, તેઓને જોઈને મિથિલાપુરીના લોકો બહુજ સુખ પામ્યા, ૧ દૂતોના કહેવાથી દ્વારપાલોએ અયોધ્યાથી યજ્ઞની કંકોત્રી આવવાની મહારાજા જનકને ખબર આપતાં, જનક મહારાજા તુરત ઉઠીને દૂતોને મળવા આવ્યા, અને તે સમય જનક રાજાનું શરીરરોમાંચિત થઈ ગયું, નેત્રમાં પ્રેમાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. ૨ જનકરાજાના મનમાં તે સમય જે આનંદ થયો, તે આનંદને સરસ્વતી અને શેષજી પણ વર્ણવી શકે તેમ નથી. જનકરાજા પ્રેમથી શિથિલ અંગ થઈને દૂતપાસે ઢરવાળા ઉપર પધારયા, અને દૂતોને જોઈને મહાસુખ પામ્યા. ૩. અને પુછવા લાગ્યા કે, લાઈઓ સહ શ્રી રામચન્દ્રજી કુશળ છે ! તો આવા જનકરાજાના પ્રશ્નને શ્રવણ કરીને દૂતોએ કહ્યું કે, આ પત્રિકાંજ આપને સર્વ કું-શખતાના સમાચાર સંભળાવશે. એ પ્રમાણે કહી દૂતોએ જનકરાજાના હાથમાં પત્રિકા આપતાં, જનકરાજાએ તે પત્રિકા પોતાની છાતીમાં લગાવીને પાછી આંખો ઉપર પણ લગાવી. તે સમય જનકરાજા એવા તો ગદગદ કંઠ થઈ ગયા કે, કાંઈપણ બોલી શક્યા જ નહિ. ૪.

દોહા-ભૂપ સમય તિહિ અવસરહિ, કો વરણે મતિધીર ॥

તુલસી ભવન ઉછાહ વડ, જય જય જનક ગંભીર ॥ ૨૫ ॥

જનકરાજાની તે સમયની દશાનું કયો ધીરબુદ્ધિવાળો કવિ વર્ણન કરી શકે તેમ છે. તુલસીદાસજી કહેછે કે, મહારાજા જનકના ઘરમાં મહા જય-જયકાર શબ્દ શ્રવા લાગ્યો, અને મહા પ્રસન્નતા થઈ રહી. ૨૫

ચૌ-વાંચત પ્રેમ ન હૃદય સમાતા, ચરવર બોલિ કહ્યો હૈંસિ બાતા ॥

નગર ગાલે પુર મંગલ સાજે, અમિત અપાર બાજને બાજે ॥ ૧ ॥

સાચિવ બોલિ નિજ પત્રી દીન્દી, ડઠિ કર જોરિ વિનય કરિ લીન્દી ।

પઠી સાચિવ આતિ પ્રેમ અનંદા, સુમિરિ રામ કૌશલપુરચંદા ॥ ૨ ॥

ઘર ઘર સ્વર વ્યાપ છિનમાહીં, મંગલ કલસ ધરે સબ કાહીં ॥

મયો અનંદ ન જાય બસાના, કીન્દે વિવિધ દાન નૃપ દાના ॥ ૩ ॥

ધરિ તનુ અમિત દેવ નમ્રાસી, આયે ભૂપ નગર સુસ્વરાસી ॥

કહાહિં વચન નૃપકે હિતકારી, ચલહુ અવધ સબ કાજ વિસારી ।૪।

પત્રિકા વાંચતાં જનકરાજાના હૃદયમાં પ્રેમ સમાયો નહિ. તેથી આખી પત્રિકા પોતે વાંચી શક્યા નહિ, પણ પત્રિકાના અભિપ્રાયને જાણી લઈને પોતાના એક સેવકને બોલાવીને હસીને જનકરાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે, નગરમાં, ગા-મોમાં તથા પુરોમાં સર્વ સ્થળે મંગળ સજાવો, અને નાનાપ્રકારનાં અમિત વાળં

વગડાવો. ૧ આ પ્રમાણે હૃતને આજ્ઞા કર્યા પછી મંત્રીને બોલાવી, પત્રિકા મંત્રીને આપતાં, મંત્રીએ ઉઠી, હાથજોડીને વિનયપૂર્વક પત્રિકા હાથમાં લીધી. અને અયોધ્યાના ચન્દ્રૃપ શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને મહા પ્રેમથી અને આનંદથી પત્રિકા મંત્રીએ વાંચી સંભળાવી. ૨ ક્ષણમાત્રમાં ઘેરઘેર આ ખબર પોહોચી ગઈ, અને સર્વ કોઈએ પોતપોતાને ઘેર મંગળ કળશો ધરી દીધા, અને તે સમય એવો તો આનંદ થયો કે, જેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. જનકરાજાએ નાના પ્રકારનાં દાનો આપ્યાં. ૩ સ્વર્ગમાં રહેવાવાળા દેવતાઓએ મનુષ્ય લોકોમાં જવા યોગ્ય શરીર ધારણ કરીને, જનકરાજાનું નગર કે જે સુખના ધામરૂપ છે, ત્યાં આવીને જનકરાજાને હિતકારી વચનો કહ્યાં કે,— ‘હે રાજા! સર્વ કામનો ત્યાગ કરીને અયોધ્યા નગરીમાં પધારો. ૪.

દોહા—કહિ કહિ મુર સાદર ચલે, વાહન રુચિર બનાઈ ॥

જોરિ યુગલકર મુકુટ મણિ, અસ્તુતિ કરત સુહાઈ ॥ ૨૬ ॥

આ પ્રમાણે દેવતાઓ મહારાજા જનકને કહી કહીને સુંદર વાહનો ઉપર ચડીને પ્રેમપૂર્વક અયોધ્યાનગરી તરફ ચાલતા થયા. દેવતાઓના ગયાપછી રાજાઓના મસ્તકના મુકુટરૂપ જનકરાજાએ બે હાથ જોડીને અંતઃકરણમાં શ્રી-રામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરી કે— ૨૬.

છંદ—પદ સુમિરિ કરુણા કંદ શ્રી રઘુચંદ દશરથ નાયકં ।

સિય સહિત અનુજ વશિષ્ઠ પદ રતિ વસૌ મમ ઊર જાયકં ॥

અંભોજ નયન વિશાલ લાલ કૃપાલ દશરથ નંદનં ।

શતકોટિ માર ઉદાર શોભા અતુલ બલ મહિ મંડનું ॥ ૧ ॥

સજિતૂળ કાટિ કર શર શરાસન કપટૈ મૃગ મદ ગંજનં ।

વૈદેહિ અનુજ સપેત કૃપાનિકેત જન મન રંજનં ॥

મમ હૃદય વાસ નિવાસ કરુ કરુણાયતન કરુણામયં ॥

મહિમા ન કોડ જન જાન સુન હરિયાન જ્ઞાન વિશાલયં ॥ ૨ ॥

સો હેતુ કરુ વૃષકેતુ પ્રભુ સ્વર દૃષણાદિ નિકંદનં ।

નર અધમ પામર કામવશ મતિ ભજત નહિ રઘુનંદનં ॥

તવ લલિત લીલા વસહિ જેહિ ઊર સગુણ પ્રભુ ધરણીધરં ॥

કહિ સક ન શારદ શેષ નારદ જાનિ કિમિ જન વાપુરં ॥ ૩ ॥

સોઈ આનિ તુલસીદાસ નિજ ઊર શરન અવ કાકી ગહૌં ।

સુખ પાય મન વચ કાય નહિ ગતિ દૂસરી સપને લહૌં ॥

સર્વ કુશલ પૂછિ સાદર વિહૅસિ આનંદ ઝરમહીપછયો ।

મન માય પાય સુનાય વિવિધ પદ દાન બહુ વિપ્રન દયો ॥ ૪ ॥

ગજ વાજિ ભૂષણ ભૂમિ સુરભી વસ્તુ નાના કો ગનૈ ।

યકવાર લૈ નૃપદાર દીન્દી કહહુ કવિ કૈસે મનૈ ॥

સનમાનિકૈ પરતોષ કીન્દો સબૈ આદર ભાવસો ।

મન હર્ષ પુલકિત કહૅઈ જય જય સુનહુ સ્વર્ગપતિ રાવસો ॥

“કરુણાસાગર, દશરથના પુત્ર, રઘુવંશમાં ચન્દ્રૃષ, શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોનું ધ્યાન કરીને, જનકરાજ આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે,—હે દેવતાઓ ! સીતાસહ શ્રીરામચન્દ્ર અને તેના ભાઈઓ, તથા યુરુ વસિષ્ઠજીના ચરણોમાં ભારી પ્રીતિ સદા અવિચ્છિન્ન રહે. જેનાં કમળ સદૃશ વિશાળનેત્ર છે, જે દશરથ કુમાર કૃપાના તો સાગર છે, જેની સો કરોડ કામદેવના સદૃશ અપાર શોભા છે, અને જે મહાબળવાન અને આ પૃથિવીના ભૂણુ રૂપ છે. ૧. જે તરકસ બાંધી, ધનુષ બાણ ચડાવીને, કપટના નૃગના અહંકારને તોડવાવાળા છે. તે કૃપાનાસાગર, ભકતોને આનંદ દેવાવાળા, જનકીજી અને લક્ષ્મણાદિક્ સહ કરુણાનાઘર, કરુણામય મારા હૃદયમાં વાસ કરો. કાકભુશુંડજી ગરુડજીને કહે છે કે, હે—ગરુડજી ! તમે મહાજ્ઞાનીછો; શ્રવણ કરો. ભગવાનની માયાને કોઈ પણ જાણી શકતું નથી. ૨. શ્રીસદાશિવજીના હિતકારી અને ખર, દ્રુપણ આદિને મારવાવાળા શ્રીરામચન્દ્રજીને, જે મહાઅધમ અને કામને વશ છે એવા મનુષ્યો કેમ ભજતા નથી ? હે પૃથિવીને ધારણ કરવાવાળા પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી ! આપની સગુણુલીલા જેના હૃદય મંદિરમાં વસેછે, તેના મહિમાને, નારદ, શેષ અને શારદ પણ ઈર્ષ્યી શકે તેમ નથી. તો પછી અન્ય મનુષ્યની તો વાતજ શી કરવી ? ૩. તે મહિમાને તુળસીદાસજી પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને હવે કોને શરણ જાય ? સુખપામીને, મન, કર્મ અને વચનથી સ્વપ્નમાં પણ અન્ય ગતિ ઇચ્છતા નથી. સર્વ પ્રકારે શ્રીરામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરીને તથા કુશળ પુછીને મહારાજ જનકનું ચિત્ત પ્રસન્ન થયું અને મનમાં આનંદ છાઇ રહ્યો, અને મનવાંછિત મનોરથ પામીને વિધાતાના ચરણકમલમાં મસ્તક નમાવીને બ્રાહ્મણોને નાના પ્રકારનું દ્રવ્ય આપીને, ૪. હાથી, ઘોડા, ઘરેણાં, પૃથિવી અને નાના પ્રકારની વસ્તુઓ બ્રાહ્મણોને આપી, કે જેની કોણ ગણના કરી શકે; એટલું અસંખ્ય દાન, તો એકવારમાં રાજદ્વાર ઉપર આપ્યું તેની પણ ગણના કોણ કરી શકે તેમ છે. મહા આદર સન્માનથી સર્વને સન્તુષ્ટ કર્યા. કાકભુશુંડજી કહે છે કે, હે ગરુડજી ! શ્રવણ કરો. મહારાજ જનકથી સર્વ કોઈ મનમાં પ્રસન્ન થઈને જયજયકાર કહેવા લાગ્યા. ૫.

• દોહા-પૂજે વિવિધ પ્રકાર નૃપ, સાદર દૃત દૈકારિ ॥

• ગુરુ ગૃહ ગવને મુકુટ મણિ, પાપ પદારથ ચારિ ॥ ૨૭ ॥

ત્યારપછી જનકરાજએ અયોધ્યાથી આવેલા શ્રીરામચન્દ્રજીના હૃદોને પ્રેમથી ઝોલાવીને, અનેક પ્રકારે તેઓનું સન્માન કર્યું. અને પછી ધર્મ-આદિ-ચાર પદાર્થોને પામીને જનકરાજ પોતાના ગુરૂ શતાનંદજીને ઘેર ગયા. ૨૭.

• ચો-સકલ કક્ષા મહિપાલ મુનાઈ, મતાનંદ આનંદ અધિકાઈ ॥

• ચલહુ નૃપતિ મપ દેશિયે જાઈ, સાજહુ જાય સકલ કટકાઈ ॥ ૧ ॥

કારિ વિનતી નૃપ મંદિર આયે, સાદર સેવક સકલ નુલાયે ॥

• સંજહુ સૈન ચંતુરંગ મુદાઈ, મવન ગયે સબહી સમુદાઈ ॥ ૨ ॥

પત્રી સહિત રાત્રિ ગૃહ આયે, વાંચ નૃપતિ પુનિ સકલ મુનાયે ॥

આનંદ સવ રનવાસ મુલાઈ, દિયે દાન મહિદેવન આઈ ॥ ૩ ॥

વહુ વસ્ત્રસીમ યાચકન દીન્હે, સાદર બોલિ મુગલ ચર લીન્હે ॥

વિલગિ વિલગિ સવ પૂછત વામા, મુનાઈ રામકે પૂરન કામા ॥ ૪ ॥

સર્વ વાર્તા જનકરાજએ પોતાના ગુરૂને કહી સાંભળાવતાં, ગુરૂ શતાનંદજી મનમાં મહાઆનંદ પામ્યા, અને ઝોલાયે કે, ‘હેરાજ ! ચાલો, જઈને શ્રીરામ-ચન્દ્રજીનો અશ્વમેધ યજ્ઞ જોઈએ, માટે અહિંથી જઈને સત્વર સેના સજ્જ કરો. ૧. આ પ્રમાણે ગુરૂ શતાનંદના વચનો શ્રવણ કરીને, જનકરાજએ ‘વિનતિ કરી, રાજમંદિરમાં આવી, આદરપૂર્વક સર્વ નોકરોને ઝોલાવ્યા, અને ‘આજ્ઞા આપી’ કે, ચતુરંગિણીસેના તુરત તૈયાર કરો. આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી, જનકરાજ રણ-વાસમાં પધાર્યા. ૨. અયોધ્યાથી આવેલી પત્રિકા હાથમાં લઈને જનકરાજ રણવાસમાં ગયા, અને સર્વને તે પત્રિકા વાંચી સાંભળાવી. તે સાંભળીને ‘સર્વ રા-ણીઓએ પ્રસન્ન થઈને બ્રાહ્મણોને ઝોલાવીને પુષ્કળ દાન આપ્યું. ૩. તથા ચા-ચકોને પુષ્કળ વસ્ત્રાદિક તથા ધન આપ્યું. અને ત્યારપછી રાણીઓએ પણ આદર પૂર્વક અયોધ્યાથી આવેલા હૃદોને ઝોલાવ્યા. તેઓને ઝોલાવીને રાણીઓ પૃથક્ પૃથક્ સર્વ વાર્તા પુછવા લાગી, અને શ્રીરામચન્દ્રજીના સુંદર ગુણાનુવાદ સાંભળીને કૃતાર્થ થવા લાગી. ૪.

॥ હંદમીતિકા ॥

શુભ કામ પૂરન રામકે મુનિ વિપુલ વાજન વાજહી ॥

પુર દ્વાર ઘર રાખવાર રાખે સૈન મટ સવ સાજહી ॥

દશ સહસ રથ સિંધૂર પટ સત વાજિ પદચર કો ગૈ ॥

જગમગતિ પાંચર જાટિત જીન વિલોકિ કવિ કૈસે ભનૈ ॥
 ચાંદિ શૂર નવલ પ્રવીન જે અસિ સવ ચલત સાદર ભયે ।
 સુખપાલ પરમ વિશાલ યુગ ચાંદિ ગુરુહિ લૈ સાદર નયે ॥
 માંહે દોલ ધસકત કમઠ અહિ દલ દેખિ અમિત વિદેહકો ।
 મટ યુથ પદચર અમિત કાંદિ કો મૂઢ લેખા કરત સો ॥ ૭ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના અશ્વમેધ યજ્ઞના સમાચાર શ્રવણ કરીને, આખી મિથિ-
 લા નગરીમાં આનંદના વાળાં વાગવા લાગ્યાં. પુર અને દ્વારમાં જનકરાજાએ
 જોઈતા રખવાળો રાખીને, બાકી સકળ સેનાને તથા યોદ્ધાઓને પોતાની સાથે
 આવવા તૈયાર કર્યા. દશ હજાર રથ, છસોહાથી, અને ઘોડા તથા ખ્યાદલની
 તો ગણનાજ ઠોણ કરે ? જેના ઉપર જડાઉ જીનોનો તથા પાખરોનો એવો ચળકાટ
 જોવામાં આવતો હતો કે, જેનું વર્ણન કવિથી તો થઈ શકેજ નહિ. ૧. ખડ્ગ વિ-
 ઘામાં કુશળતા ધરાવનારા સર્વ નવા શૂરવીરો શૌર્યપૂર્વક પ્રેમથી ચાલવા લાગ્યા.
 અને એક પરમ વિશાળ સુખપાળમાં રાજ્યગુરુ શતાનંદજી પ્રેમથી બેઠા, અને
 બીજા વિશાળ સુખપાળમાં જનકરાજા બેઠા. જે સમય જનકરાજાનું અપાર સૈ-
 ન્ય ચાલવા માંડ્યું, ત્યારે પૃથિવી કંપવા લાગી. કચ્છપાવતાર ભગવાન અને શે-
 પનાગ ભારથી નમી જવા લાગ્યા. જનકરાજાના સૈન્યમાં યોદ્ધાઓનો તથા અન્ય
 પક્ષે ઠેટલાંક ખ્યાદલ મનુષ્યોનાં એટલાં બધાં ટોળાં હતાં કે, જે મનુષ્ય તેની
 ગણના કરવા નહોતે, તે મૂર્ખજ ગણાય. ૨.

દોહા—ચલ્યો રાડ મુનિ ગણ સહિત, વિપુલ બજાઈ નિશાન ॥

પ્રાન ત્રીસરે પરહકો, અવધ નગર નિયરાન ॥ ૨૮ ॥

આ પ્રમાણે મહારાજા જનક મુનિઓના સહ નિશાન વગડાવીને ચા-
 લ્યા, તે બીજે દિવસે ત્રીજે પહોરે અયોધ્યાના સમીપમાં આવ્યા. ૨૮.

નૃપ અગવાન વિચાર પ્રભુ, સાદર આયે લેન ॥

મિલે પરસ્પર પ્રીતિ અતિ, ચલે સુથલ થલ દેન ॥ ૨૯ ॥

મહારાજા જનકના આવવાની ખબર સાંભળી, શ્રીરામચન્દ્રજી પ્રેમપૂર્વક
 તેને લેવાને માટે સામા પધાર્યા. અને મહાપ્રેમથી પરસ્પર મળ્યા. પછી
 શ્રીરામચન્દ્રજી જનકરાજાને સારો ઉતારો દેવા માટે લઈ ચાલ્યા. ૨૯.

ચૌ—પુર બાહર સરયૂ શુચિ તીરા, બાસ દીન્દ હર્ષિત રઘુવીરા ॥

સૌપિ અનુજ કહૈં રાજસમાજૂ, આયે પ્રભુ જહૈં નૃપ મન રાજૂ ॥ ૧ ॥

મિલિ પુનિ નૃપતિ નિકટ બેઠારે, ગદગદ વૈં મૃદુ વચન ઉચારે ॥

વદન ચૂમિ નિરસે સવ ગાતા, આનંદ ઝમગિ ન હૃદય સમાતા ॥ ૨ ॥

પ્રભુ વિનતી કરિ સવ સેવકાઈ, સચિવ ભરત પુનિ લીન્હ બુલાઈ ॥

મૃપ સેવા સવ ભરત સંભારી, સુન સ્વર્ગપતિ અનંદ ડર ભારી ॥ ૩ ॥

આઈ ગુરુદિ સાદર શિર નાઈ, મન ભાવત વર આશિષ પાઈ ॥

ફિર પ્રભુ સકલ દૈવ ગુરુ વંદે, અમિત આશિષા પાઈ અનંદે ॥ ૪ ॥

મહારાજ જનકને અયોધ્યા નગરીથી બાહાર સરયૂ નદીના પવિત્ર ક્ષી-
નારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને શ્રીરામચન્દ્રજીએ ઉતારો આપ્યો. અને અયોધ્યામાં
આવી સકળ રાજમંડળની સરભરા કરવાનું કામ ભાઈને સોંપીને શ્રીરામચન્દ્રજી,
જનકરાજની પાસે આવ્યા. ૧ જનકરાજજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીને મળીને પોતાની
પાસે બેસાડ્યા, અને ગદગદ કંઠ થઈને કોમળ વચન કહ્યાં. મુખનું ચુંબન કર્યું
અને સર્વ શરીરના સામું જોયું. તે સમય જનકરાજના હૃદયમાં પ્રેમ તો સમાતો
નહતો. ૨. પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ વિનતિ અને સરભરા કરીને પછી મંત્રી અને
ભરતજીને ત્યાં બોલાવ્યા, અને જનકરાજની સરભરા કરવા ત્યાં રાખ્યા. જનક-
રાજની સેવાનું સર્વ કામ ભરતજીએ સંભાળી લીધું. ઠાકભુશુંડજી કહેછે કે-હે ગ-
રૂડજી ! ભરતજીના મનમાં તે સમય મહાભારી આનંદ થઈ રહ્યો. ૩. ત્યારપછી
શ્રીરામચન્દ્રજી જનકરાજ પાસેથી ઉઠીને રાજગુરૂ વસિષ્ઠજીની પાસે જઈને
ગુરૂને મસ્તક નમાવી મનભાવતું વર અને આશીર્વાદ પામ્યા. પછી શ્રીરામચ-
ન્દ્રજીએ સર્વ દેવતાઓ અને ગુરૂઓને નમસ્કાર કરી મનવાંછિત આશીર્વાદને
પામીને આનંદ મેળવ્યો. ૪.

દોહા-દશ સહસ્ર મુનિવર સહિત, આયે પ્રભુ મધ યાંમ ॥

બોલે વચન વિચિત્ર ગુરુ, મંત્ર સુનહુ મમ રામ ॥ ૩૦ ॥

પછી વસિષ્ઠમુનિ તથા બીજા દશહજાર મુનિઓની સાથે પ્રભુ શ્રીરામ-
ચન્દ્રજી યજ્ઞ મંડપમાં પધાર્યા. તે સમયે ગુરૂવસિષ્ઠજી મહાવિચિત્ર વચન
બોલ્યા કે, હે શ્રીરામચન્દ્રજી ! મારી સંમતિ શ્રવણ કરો. ૩૦.

ચૌ-ધર્મ સકલ જે વેદ લખાને, સંત પુરાન લોક સવ જાને ॥

વિન ત્રિય સફલ ન હોઈ સ્વરારી, અવ ચાહિય મિથિલેશ કુમારી ॥૧॥

મુનિ મુનિ વચન મઠ હૈ રહેજ, સત્ય અસત્ય ન ઈકો કહેજ ॥

મમ પ્રણ વિરદ જાનિ મુનિરાયા, રહૈ સુકૃત જિહિ કરુ સો દાયા ॥૨॥

દોડ ગુરુ મિલિ નારદ સનકાદી, વચન કહેડ સુન પુરુષ અનાદી ॥

કનક જટિત મણિ સુંદર બાલા, રવિ સિય રૂપ સુશીલ વિશાલા ॥૩॥

અંગ અંગ સવ ભૂષણ સાજે, તાસુ રૂપલલિ રતિપતિ લાજે

સહસા લલિ ન સકહિ નર નારી, સિય દેસેડ સવ અચરજ ભારી ॥ ૪ ॥

સંતજનોમાં, પુરાણોમાં તથા સર્વલોકોમાં જે જે પ્રસિદ્ધ વેદોક્ત ધર્મો છે, તે તે ધર્મો પત્ની સાથે રહેવા વગર સફળ થતા નથી; માટે આ યજ્ઞ કર્મમાં સીતાજી અવશ્ય જોઈએ. ૧. ગુરૂવસિષ્ઠજીનાં વચન શ્રવણ કરી શ્રીરામચન્દ્રજી થોડીવાર તો યુષ્ઞ થઈ રહ્યા. સત્ય કે અસત્ય કાંઈપણ બોલ્યા નહિ, પણ થોડીવાર રહીને બોલ્યા કે,—હે સુનિરાજ ! મારૂં પણ અને કુળની પ્રતિષ્ઠા જે પ્રકારે રહે, તે કૃપા કરીને કહો. મારૂં પણ એછે કે, બીજી સ્ત્રી નહિ કરૂં અને સીતાજીને બોલાવવાથી પ્રતિષ્ઠા જાય તેમ છે; માટે મારો ધર્મ તથા કુળની લાજ જળવાય એવા પ્રકારની કાંઈક દયા કરો. ૨. આ સમય ગુરૂવસિષ્ઠજી, શંતાનંદ, દેવતા નારદજી તથા સનાઢાદિક એ સર્વએ મળી વિચાર કરીને શ્રીરામચન્દ્રજીને કહ્યું કે,—હે અનાદિ પુરૂષ ! શ્રવણ કરો. મણિયોની જડતરવાળી સુવર્ણની સીતા જનવરાયો. ૩. આ પ્રમાણે ગુરૂની આજ્ઞા થતાં શ્રીરામચન્દ્રજીએ તુરત કારીગરોને આજ્ઞા આપી, સીતાજીની આબેહુળ સૂતિ જનાવી. પ્રત્યેક અંગોમાં સર્વ ભૂષણો ધી શોભી રહેલા, અતિ ઉત્તમ શીળ યુક્ત અને જેના રૂપને નિરખીને કામદેવ પણ લજ્જા જાય, એવી સીતાજીની સૂતિ તૈયાર થતાં તેના મહા તેજથી અંજલિ જવાને લીધે નરનારીઓ સહસ્રા તેના સન્મુખ જોવાને પણ અશક્ત થઈ જયાં, અને સીતાજીને જોઈને સર્વ બહુજ વિસ્મય પામ્યાં. ૪.

દોહા—તોહિ અવસર સોમા અમિત, કો કવિ વરણે પાર ॥

જગદાધાર કૃપાલુ પ્રભુ, કીન્હે ચરિત અપાર ॥ ૩૧ ॥

તે, અવસરની શોભાનું વર્ણન સમ્પૂર્ણ રીતે કયો કવિ કરી શકે તેમ છે. જગત્ના આધારભૂત, કૃપાના સમુદ્ર શ્રીરામચન્દ્રજીએ શ્રીસીતાજીનો ત્યાગ કરેલો છતાં અચિન્ત્ય યજ્ઞના મંડપમાં શ્રીસીતાજી સહ બીરાજવાનું અપાર ચરિત્ર કર્યું. ૩૧.

ચૌ—જટિત કનક સુંદર મૃગલાલ્યા, તિહિ આસન આસીન કૃપાલા ॥

સિયા સહિત લલિત સુર મુગકાઠી, કીન્હે પ્રણામ સદન હરપાઠી ॥ ૧ ॥

ભીર અમિત લલિત ગુરુ વિદ્યાની, સિદ્ધિ ન બોલિ સકલ સનમાની ॥

કહાંકિ જાહુ યચિત સવ કરહુ, જસ ચાહિય કહુ સો અનુસરહુ ॥૨॥

સુનિ રજાઈ રઘુપતિ રુઝ પાઈ, રચે કોટ ગૃહ વિધિદિ લજાઈ ॥

સુર સુરમી સુરતરુ સુલ્લ સ્થાની, શારદ શેષ ન સકહિ વલ્લાની ॥ ૩ ॥

પુર ગૃહ વાહર મલી અઝારી, મારી સુગંધિ સવ સુકૃત સંવારી ॥

રહે તહાં દિકપાલ અનેકા, જો પરમારથ નિપુણ વિવેકા ॥ ૪ ॥

મણિ જડેલા સુવર્ણના આસન ઉપર સુંદર મૃગચર્મ પાથરીને તે ઉપર

શ્રીસીતાજી સહ શ્રીરામચન્દ્રજી બીરાજ્યા. શ્રીસીતાજી સહ શ્રીરામચન્દ્રજી ને બેઠેલા બેઠને દેવતાઓ હસવા લાગ્યા. અને હર્ષ પામીને સર્વેએ પ્રણામ કરયા. ૧. મહાજ્ઞાની વસિષ્ઠમુનિએ લોકોની બહુ ભીડ બેઠને સિદ્ધિઓને બોલાવીને કહ્યું કે-તમે આ યજ્ઞ-સમારંભમાં યથાયોગ્ય કામ કરો, અને જેને જે બેઠએ તે તેને આપો. ૨. આ પ્રમાણે સિદ્ધિઓએ વસિષ્ઠ ગુરૂની આજ્ઞા સાંભળી અને શ્રીરામચન્દ્રજીની મરજી બેઠ એવાં તો કરોડો ઘરો બનાવી દીધાં કે જેને નિરખીને, બ્રહ્માજી પણ લજ્જા બળ્ય. પ્રત્યેક ઘરમાં કામધેનું અને કલ્પવૃક્ષની સુખદાયક ગોઠવણ થઈ ગઈ, કે જેનું વર્ણન સરસ્વતી કે શેષનાગથી પણ કરી શકાય તેમ નથી. ૩. નગર, ઘર, બાહાર, ગલીઓમાં તથા અટારીઓમાં સર્વ સ્થળે સુગંધ, પુષ્પ અને શોભા પ્રસરી રહી. પારમાર્થિક કૃત્યમાં નિયુજ્જતા, ધરાવનારા અનેક દિક્ષાળ-આદિ દેવતાઓ પણ ત્યાંના ઘરોમાં રહ્યા. ૪.

છં-જે નિયુજ્જ પરમ વિવેક પાવન ભરત લૈરાજે તહી ।

નિજ ભાગ્ય પ્રવલ સરાહિ નિંદહિ ધનદકી પદવી કહી ॥

આયે ત્રિલોકિક નાગ રાગ સુર અસુર જે વિધિને રચે ।

સનમાનિ સકલ સનેહ સાદર રામ સનકો નહિ વચે ॥ ૮ ॥

જે જે માણસો જે જે કામમાં નિયુજ્જ હતા, તે તે માણસોને ભરતજીએ તે તે કામોમાં રાખ્યા હતા. તે સર્વ માણસો પોતાના લાગ્યની પ્રશંસા કરતા હતા, અને ધનપતિ કુબેરજીની પદ્મીને પણ પોતાની પદ્મીથી હલકી ગણતાર હતા. ત્રૈલોક્યમાંથી બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાંના જે જે નાગો પક્ષીઓ, દેવતાઓ અને અસુરો આવ્યા હતા, તે સર્વનું શ્રીરામચન્દ્રજીએ સ્નેહથી તથા આદરથી સન્માન કર્યું. શ્રીરામચન્દ્રજી તરફનું સન્માન પામ્યા વગર કોઈ પણ રહેલું નહતું. ૯.

દોહા-વાળ સહસ વર વિગ્ર સુગ, સુંદર પરમ પ્રવીન ॥

જાનહિ શ્રુતિ કર મત સકલ, રહિ મલ્લ સંગ અંધીન ॥ ૩૨ ॥

સુંદર, પરમ પ્રવીણ અને વેદના સર્વ સિદ્ધાંતોને જાણવાવાળા દશહજાર બ્રાહ્મણોનું શ્રીરામચન્દ્રજીએ યજ્ઞમાં વરણ કર્યું. ૩૨.

ચૌ-મકર માસ ઘુતિ ધૌલ સુહાર્દ, મલ્લ મંદલ વૈટે રઘુરાઈ ॥

તથા બોલે ગુરુ વચન સુહાર્દે, આનહુ વાજિ જે વેદ વતાયે ॥ ૧ ॥

લલ્લમન સુનિ ગુરુ વચન અનંદે, વાર વાર પદ વારિજ વંદે ॥

હયસાલા સાદર ચલિ આયે, વિવિધ વિભૂષણ તેહિ પહિરાયે ॥ ૨ ॥

સ્વેતવરણ સુંદર શ્રુતિ કારે, રવિ હય લજિત મનોજ સવારે ॥

જીન જરાવ નજાઈ વચાના, રવિ ચઢ રથ આવત જગજાના ॥ ૩ ॥

માથે મોર પંચ મણિ લાગે, સૌ નમ નચત દેવિ અનુરાગે ॥

સેવક ચતુર પાટ મય ઢોરી, દામિનિ દમક નિપટિ અતિ થોરી ॥ ૪ ॥

મકરસંક્રાંતિના માસના શુક્લ પક્ષની દ્વિતીયાને દિવસે શ્રીરામચન્દ્રજી યજ્ઞ મંડપમાં બીરાજ્યા હતા. તે સમયે શુક્રવસિષ્ઠજી બોલ્યા કે, -વેદમાં કહેલાં લક્ષણવાળો ઘોડો અહિં લાવો. ૧. શુક્રનું વચન શ્રવણ કરી મહાઆનંદ પામેલા લક્ષ્મણજી પુનઃ પુનઃ શુક્રના ચરણ કમલમાં નમસ્કાર કરી, પરમ આદરથી ઘોડારમાં પધાર્યા. અને ત્યાંજઈ તેમણે વેદમાં કહેલા લક્ષણવાળા ઘોડાને અને-ક આભૂષણોથી શણગાર્યો. ૨. જેનો સદેહ વર્ણુ છે, અને સુંદર શ્યામ કાન છે. જેને જોઈને સૂર્યના ઘોડા પણ લજ્જિત થઈ જાય છે. જાણે. કામદેવેજી બનાવેલ હોય એવો, વર્ણુન ન થઈ શકે એવી ચળકતી જડેલ જીનથી જાણે ઉપર બેઠેલા સૂર્ય નારાયણ સહ જાણે સૂર્યનો ઘોડો હોય એમ જણાતો. ૩. મસ્તકના ઉપર મયુરપિચ્છવાળો, મણિયોથી શણગારેલો, આકાશમાં જોવા ઉભેલા દેવતાઓ-ને પણ દર્શનથી અનુરકત કરનારો, ચતુર સેવકોવાળો જેનીપાસે વિધુતની ચ-મક પણ તુચ્છ જણાય એવી રેશમી રેનવાળો. ૪.

દોહા-ષષ્ઠ સહસ્ર અતિવીર વર, રામાનુજ રણધીર ॥

મધ્ય તાહિ રાખ્યો તહાઈ, જહાઈ રામ રઘુવીર ॥ ૩૩ ॥

અને આઠહજાર પ્રબળ વીરો સહ રણધીર લક્ષ્મણજી જેનું સંરક્ષણ કરતા હતા, એવો એ ઘોડો યજ્ઞભૂમિમાં આવતાં તેને શ્રીરામચન્દ્રજીના સમી-પમાં રાખવામાં આવ્યો. ૩૩.

ચૌ-પૂર્ણ કૃપા પ્રથુ જય જગ હેતૂ, જસ કહ્યુ કહ્યો ગાથિકુલકેતૂ ॥

દીનહ વિવિધ વિધિ દાન અનેકા, લિખ્યો પત્ર સૌ કરિ અભિષેકા ॥ ૧ ॥

एक वीर कौशल पुर महीं, अरि दल दलन सुरेश सकाहीं ॥

जेहि बल होइ गहै सो बाजी, दंड देहु बन जाहु कि भाजी ॥ २ ॥

लिखि बाँध्यो हयशीश सवाँरी, तहँ सुनि चरित आव मुनिचारी ॥

भार्गव आदि सकल मुनि संगी, आये जहँ कुल कमल पतंगी ॥ ३ ॥

कथा सकल लवणासुर केरी, मुनिन प्राप्त जिन दीन घनेरी ॥

सुनि ऋषि वचन नैन जल छाये, बहुनि राम निज ज्ञान मँगाये ॥ ४ ॥

જગતના કલ્યાણને અર્થે શ્રીરામચન્દ્રજીએ, વિશ્વામિત્રજીના કહેવા પ્ર-માણે તે ઘોડાનું પૂજન કર્યું. અને પછી અનેક દાનો કરી, અભિષેક કરીને તે ઘોડાના લલાટમાં સુવર્ણનું પત્ર બાંધ્યું. ૧. ઘોડાના લલાટમાં બાંધેલા શુભ-

ધુના પત્રમાં એવા અક્ષરો લખવામાં આવ્યા હતા કે,—એકવીર અથોધ્યા પુરી-
માં છે, કે જે શત્રુઓને મારવાવાળા છે, જેનાથી ઇન્દ્ર પણ ડરે છે. તેના યજ્ઞનો
આ ઘોડો છે; માટે જેનામાં બળ હોય તે આ ઘોડાને પકડે, અથવા ઇંડ આપે
અથવા તે વનમાં લાગી જાય. ૨. આ પ્રમાણે પત્ર લખી ઘોડાના લલાટમાં શાંધી
આખ્યાની વાર્તા શ્રવણ કરી, ચારે દિશામાંથી મુનિયો ત્યાં આવવા લાગ્યા. સૂ-
ર્યવંશ રૂપી કમળને બીલાવનારા શ્રીરામચન્દ્રજી જ્યાં બીરાજયા હતા, ત્યાં
અનેક મુનિજનોની સાથે ભાર્ગવ-આદિમુનિઓ આવ્યા. ૩. એ મુનિઓએ શ્રી
રામચન્દ્રજીને લવણાસુર, કે જે મુનિઓને મહાત્રાસ આપતો હતો, તેની સર્વ
હકીકત કહી સંભળાવી. મુનિઓનાં વચણ શ્રવણ કરી શ્રીરામચન્દ્રજીનાં નેત્રોમાં
અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં અને પછી તુરત શ્રીરામચન્દ્રજીએ પોતાનો ભાથો મંગાવી. ૪

દોહા—દીન્હો રિપુસૂદનહિ સો, બાળ અમોઘ કરાલ ॥

મંત્ર મોર પઢિ તાહિ હોતિ, જીતેહુ સકલ ભુવાલ ॥ ૩૪ ॥

તેમાંથી એક અમોઘ તીક્ષણ બાણ કાઢીને શત્રુધ્વનના હાથમાં આપીને,
કહ્યું કે,—હે શત્રુધ્વન ! તમે મારો નામ મંત્ર બોલીને આ બાણથી લવણાસુરને
મારજો. અને આ અશ્વમેધ યજ્ઞના ઘોડાના સંરક્ષણ સંબંધમાં જે કદાચ બી-
જા રાજાઓ તમારી સામા થાય, તે તેઓનો પણ તમે આ બાણથી પરાજય
કરી શકશો. ૩૪.

ચૌ૦—બહુરિ વિભીષણ રામ બુલાયે, સાદર આર માથ તિન્હ નાયે ॥

લવણાસુરકે ચરિત અપારા, પૂછે દિનમાણિ વંશ ઉદારા ॥ ૧ ॥

કરબર જોરિ નિશાચર નાહા, સય કહૌં અવ સુનુ અવગાહા ॥

બહિનિ વિમાત્ર નાથ સૌ મોરી, કુંભનિસી તેહિ નામ બહેરી ॥ ૨ ॥

મધુદાનવકો રાવણ દીન્હી, બહુ વિનતી કર તિહિ તબ લીન્હી ॥

તનય તામુ લવણાસુર ભયેઝ, શિવ સેવા સાદર જિન્હ કિયેઝ ॥ ૩ ॥

અગમ તામુ તપ શંકર જાના, દીન્હ શૂલ સુનુ કૃપાનિધાના ॥

તોહિ કર રહે અસ્ત્ર સૌ ભારી, ચૌદહ ભુવન જીતિ સવ દ્વારી ॥ ૪ ॥

પછી શ્રીરામચન્દ્રજીએ વિભીષણને બોલાવતાં, વિભીષણ આવીને પ્રેમ-
થી મસ્તક નમાવીને ઉભા રહ્યા. એટલે શ્રીરામચન્દ્રજીએ લવણાસુરનું સકળ વૃતાંત
વિભીષણને પુછ્યું. ૧. એટલે વિભીષણ હાથ જોડીને બોલ્યો કે, હું સત્ય કહું છું
તે સંભળો. મારી કુંભીનસી નામની એક સાવકી બેહેન હતી. ૨. તેને રાવણે
મધુનામના દૈત્યને આપી હતી, અને તે મધુદૈત્યે વિનય પૂર્વક તેનો સ્વીકાર ક-
ર્યો હતો. એ કુંભીનસીમાં મધુદૈત્યથી લવણાસુર ઉત્પન્ન થયો છે. એ લવણાસુરે

પરમ આદરથી શ્રીસદાશિવજીની સેવા કરી છે. ૩. શ્રીસદાશિવજીએ તેની ભારી તપશ્ચર્યા જાણીને, હે કૃપાનિધાન ! એક શૂળ તેને આપેલ છે, અને કહ્યું છે કે, -આ અસ્ત્ર જેના હાથમાં હશે, તે પુરૂષ ચોદે બ્રહ્માંડને જીતી શકશે. ૪.

દોહા-તેહિ બલ પ્રભુ મો નહિ ગનૈ, અમર કનુજ નરનાગ ॥

જીતિ સકલ નિજ વશ કિયે, પથ સર્વહિકે લાગ ॥ ૩૬ ॥

હે પ્રભુ ! એ ત્રિશૂળના બળને લીધે લવણાસુર દેત્યોને, દેવતાઓને, કે માણસોને કે નાગોને પણ ગણકારતો નથી. અને એ સર્વને જીતીને પોતાને તાબેકરી લીધા છે, અને સર્વની પાછળ પડ્યો છે. ૩૫.

ચૌ-તામુ ચરિત મુનિ મન મુસિકાને, રિપુહંતહિવલ દૈ સનમાને ॥

સૈન સંગ ચતુરંગ વનાઈ, રહે સાથ દોઝ તનય સુહાઈ ॥ ૧ ॥

મુનિ પ્રભુ વચન નિશાન અપારા, ત્રીન સહસ્ર હને ઇક વારા ॥

ધસકૈ વસુધા કુંજર ગાજે, દશ સહસ્ર રથ રાવે રથ લાજે ॥ ૨ ॥

પૂરયો શંખ ચલે દલ સાજી, અમિત અકાશ હુંદુમી વાજી ॥

પુરવાહર સવ અની સંભારી, તનય યુગલ લાસિ પરમ મુખારી ॥ ૩ ॥

દ્વાદસ દિને વામ મગ માહી, પહુંચે જાય યમુન તટ પાહી ॥

દિન પ્રતિદાન દોહિં વડુ ભાંતી, પૂજાઈ હરિપદ આતિ દિનરાતી ॥ ૪ ॥

વિલીપણનાં લવણાસુર સાંબંધમાં આવાં વચનો શ્રવણ કરીને, શ્રીરામચન્દ્રજીએ, મનમાં હસીને, શત્રુધ્નને પોતાનું સામર્થ્ય આપી સન્માનિત કર્યા. અને તેમની સાથે ચતુરંગિણી સેના મોકલી, તથા તેમના એટલે શત્રુધ્નના બે કુમારોને તેની સાથે જવાની આજ્ઞા આપી. ૧. શ્રીરામચન્દ્રજીના મુખથી જેવી જવાની આજ્ઞા સાંભળવામાં આવી, તે સમય એકી વળતે ત્રણહજાર નગારાં વાગ્યાં. પૃથિવી કંપવા લાગી. હાથી ગર્જના કરવા લાગ્યા, અને તે સૈન્યમાં સૂર્યના રથને લબ્ધમાર્ગ કરે એવા દશહજાર રથો શોભવા લાગ્યા. ૨. શત્રુધ્ન સેનાને સજ્જ કરી, શંખનાદ કરીને આદ્યા, તે સમય આકાશમાં હુંદુલીએ વાગવા લાગ્યાં. પુર બાહાર સર્વ સેના સજ્જ થઈને ઉભી રહી. અને શત્રુધ્ન પોતાની સાથે પોતાના બે પુત્રોને આવેલા જોઈને પરમ આનંદ પામ્યા. ૩. શત્રુધ્ન એ સેનાને સાથે લઈ માર્ગમાં ઉતારો કરતા કરતા આદ્યા, તે બાર દિવસે યમુનાને કિનારે પોહોળ્યા. પ્રત્યેક દિવસે વિવિધ પ્રકારનાં દાનો દેતા હતા, અને રાતદિવસ પ્રભુના ચરણકમળોના પૂજનમાંજ શત્રુધ્ન ચિત્ત રાખતા હતા. ૪.

દોહા-રવિતનયા મજ્જન કિયો, સાદર પૂજિ પુરારિ ॥

ચલ્યોશત્રુસૂદન સુમિરિ, સાહિવ રામ સ્વરારિ ॥ ૩૭ ॥

યમુનાજીમાં સ્નાન કરી, પરમ ભક્તિથી શ્રીસદાશિવજીનું પૂજન કરી, તથા પોતાના સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, શત્રુધન ત્યાંથી ચાલ્યા. ૩૬.

૧૦—ચમૂ ચપલ અતિ સુખટ જુઝારા, ઘેરપો નગર વીર વરિયારા ॥

વિપુલ નિશાન હને તેહિ કાલા, મુનિ નિશ્ચરપતિ ગર્વ વિશાલા ॥ ૧ ॥

પટ્ટ સહસ્ર અતિ શૂર જુઝારા, લવણાસુર સંગ અની અપારા ॥

સુખટ પ્રચારત ગર્જત આવા, દેલિ કટક નિજ અતિ સુખ પાવા ॥ ૨ ॥

મારહું ધાઈ ધરહુ નૃપ બાંધહુ, જેહિ જય હોત યતન સો સાધહુ ॥

અસ કહિ સન્મુખ ફાંજ ચલાઈ, કજ્જલ ગિરિ જનુ આંધી આઈ ॥ ૩ ॥

મારુ શબ્દ સુનહિં મટ ગાજહિં, વિપુલ વાજને દુહું દિશિ વાજહિં ॥

નિજ પ્રભુ કહિ જય જોરી જાની, હરણિ મિરે મટ હઠ મન ઠાની ॥ ૪ ॥

અપણ અને પ્રખળ યોદ્ધાઓવાળી તે સેનાની સાથે બળવત્તરપણાથી લવણાસુરના નગરને ઘેરો ઘાલ્યો. અને તે સમયે શત્રુધને મોટું નિશાન વગડાવતાં, તેનો શબ્દ શ્રવણ થતાં લવણાસુર મહા અભિમાન પામ્યો. ૧. અને સાઠ હજાર પ્રખળ લડવૈયાવાળી અપાર સેનાને સાથે લઈને યોદ્ધાઓને પડકારતો, અને ગર્જના કરતો કરતો આવ્યો, અને પોતાના કટકને સુશોભિત બેઠને બહુજ પ્રસન્ન થયો. ૨. અને લવણાસુર કહેવા લાગ્યો કે,—મારો, દોડો, આ રાત્રીને પકડીને બાંધી લિયો, જે પ્રકારે મારો જય થાય, તે યત્ન કરો. એમ કહીને સન્મુખ સેના ચલાવી, તે જેમ કાજળના પર્વતમાંથી આંધી આવતી હોય તેમ શત્રુધનની સામે આવી. ૩. બન્ને પક્ષના યોદ્ધાઓ સિંધુરાગ સાંભળીને ગાબડાં લાગ્યા. મોટાં મોટાં લડાઈનાં વાળાં વાગવા માંડ્યાં. ઉભયપક્ષના વીરો પોતાપોતાના સ્વામીઓનો જય જયકાર પોકારવા લાગ્યા, અને પોતાં પોતાની બેડીને બેઠને બન્ને તરફના વીરો પ્રસન્ન થઈ મનમાં હઠ ધરીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૪.

૧૦—હઠ ઠાનિ શૂર પ્રવીન જે અસિ મિરે અતિ રિપુ પ્રબલયો ।

યક મલ્લ યુદ્ધ સરાહિ સકહિ ન એક યકહિ કર્ષયો ॥

શર શક્તિ તોમર પરશુ પરહિં કૃપાળ શૂલ ચલાવહીં ।

કર ચરણ શિર હતિ તીવ્ર ધારન ભૂમિ જાન ન. પાવહીં ॥

ખડ્ગ યુદ્ધમાં પ્રવિણતા ધરાવનારા યોદ્ધાઓ હઠ ધરીધરીને પ્રખળ શત્રુઓની સામે લડવા લાગ્યા. કેટલાક યોદ્ધાઓ તો કવિઓથી પણ વર્ણવી ન શકાય એવું પરસ્પર મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. કેટલાક એકએકને ખેંચવા લાગ્યા. અને બાણો, સાંગો, લાલાઓ, ફરશીયો તથા ત્રિશૂળો પરસ્પર ચલાવવા લાગ્યા. અને જે હાથો, પગો અને માથાઓ શત્રુના પ્રહારોથી પડવા લાગ્યાં, તેને

ગીદ-આદિ આકાશમાં લઇને ઉડવા લાગ્યાં, પણ તે તેઓને પૃથિવી ઉપર પડવા હેતાં નહતાં. ૧.

મટ ગિરાઈ પુનિ ડટિ લરહિ મરહિ ન કરહિ માયા અતિબની ।

મમુ તનય સુંદર વીર બાંકે હનહિ રિપુ નિશ્વર અની ॥

દેસહિ પરસ્પર યુદ્ધ કૌતુક સુમટ ઇક ઇકહિ હનૈ ॥

સાજિ કોટિ રથ સુર આય નમ પથ સુમન સ્થરિ જય જય મનૈ ૯

લવણાસુરના યોદ્ધાઓ શસ્ત્ર લાગવાથી પડવા લાગ્યા. વળી ઉઠી ઉઠીને લડવા લાગ્યા, અને મહામાયા કરવા લાગ્યા. આ તરફ બંકોવીર શત્રુધનનો પુત્ર સુખાહુ રાક્ષસોની સેનાને મારવા લાગ્યો. એક એકને મારવા લાગેલા યોદ્ધાઓનાં હૃદય યુદ્ધો જોવાને માટે કરોડો વિમાનોથી આકાશ માર્ગમાં આવી ઉભેલા દેવતાઓ જયજયકાર બોલીને શત્રુધનના પુત્ર સુખાહુના ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૨.

દોહા-વિચલત અની વિલોકિ નિજ, લવણાસુર ચલચંડ ॥

સંગ તનય મયમંત મટ, દૂસર કેતુ અચંડ ॥ ૩૭ ॥

મહા બળવાન લવણાસુર પોતાની સેનાને સુખાહુના બળથી ચલાયમાન થતી જોઈ પોતાના મહા બળવાન માતંગ અને કેતુ નામના બે પુત્રોને સાથે લેઈને આગળ વધ્યો. ૩૭.

ચો-મમુ સૂત જ્યેઠ સુવાહુ વિશાલા, મિરચો મતંગહિ જનુ દુહ કાલા ॥

યૂપકેતુ અરુ કેતુ પ્રચારી, લરાઈ સુલેન ન માનઈ હારી ॥ ૧ ॥

લવણાસુર રિપુઅતિ બલભારી, કૌતુક કરાઈ પ્રચાર પ્રચારી ॥

અની સમૂહ જાનિ નિજ જોરી, અસ્ત્ર શસ્ત્ર ગહિ મિરે બહોરી ॥ ૨ ॥

વિષમ યુદ્ધ લલિ દેવ સકાને, પૂછો સુરગુરુ કાહિ સનમાને ॥

જાનિ જિય હાનિ અમરપતિ કરહુ, રામ પ્રતાપ છિનક ડર ધરહુ ॥ ૩ ॥

યૂપકેતુ કરિ કોપ અપારા, હતિ રિપુ કેતુ ચંડ મહિ હારા ॥

ઊહાં સુવાહુ મતંગહિ મારી, કર પદ કાટિ અવાનિ મૈહ હારી ॥ ૪ ॥

શત્રુધનનો મોટો પુત્ર સુખાહુ માતંગની સામે લડવા લાગ્યો. અને નાનો પુત્ર યૂપકેતુ, કેતુની સામે લડવા લાગ્યો. જેમ કાળોને કાળોની સામે યુદ્ધ થાય તેમ તેઓને પરસ્પર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. એ ચારે યોદ્ધાઓ પોતાના વિજયની આ કાંક્ષાથી આનંદથી યુદ્ધ કરતા હતા. ૧. મહા બળવાન લવણાસુર અને મહા બળવાન શત્રુધન એ બે પણ પડકારી પડકારીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અને બેય સેનાના યોદ્ધાઓ પણ અસ્ત્ર શસ્ત્રો લઈને પોતપોતાના બરોબરીઆ સાથે ઘોર

સંશ્રામ કરવા લાગ્યા. ૨. મહા ભયંકર યુદ્ધ જોઈને દેવતાઓ ડરવા લાગ્યા, અને ગુરૂ બૃહસ્પતિજીને પૂછવા લાગ્યા કે, - આ યુદ્ધમાં કોનો જય થશે ? દેવતાઓના આવા પ્રશ્નથી બૃહસ્પતિજીએ કહ્યું કે, - હે ઇંદ્ર ! તમે તમારા મનમાં જરા પણ શંકા ન કરો. ક્ષણ માત્ર શ્રીરામચન્દ્રજીનો પ્રતાપ આપના હૃદયમાં ધરો. ૩. એ અવસરમાં શત્રુધ્વના નાના પુત્ર યૂપકેતુએ મહા ક્રોધ કરી, લવણાસુરના નાના પુત્ર કેતુના દુકડેદુકડા કરી નાંખી તે દુકડા ધરતી ઉપર નાખ્યાં, તેમજ શત્રુધ્વના મોટા પુત્ર સુબાહુએ પણ લવણાસુરના મોટા પુત્ર માતંગને મારી તેના હાથ પગ કાપી નાખીને પૃથિવી ઉપર નાખ્યા. ૪.

છંદ ગીતિકા ॥

મહિ દારિ કર પદ શીશ આતુર ત્રોણ શર પ્રવિશત ભવે ।

રવિ વંશકે, અવતંત્ર દોનો સમર મહં શોભિત હસે ॥

પુનિ જાનિ શૂલ સંભારિ પ્રભુકે સમર સન્મુખ સો મિરો ।

સુનિ મરત યુગ સુત વિકલ નિશ્ચર ભૂમિ વિન મારે ગિરો ॥

આ પ્રકારે સુબાહુ તથા યૂપકેતુનાં બાણ શત્રુ લવણાસુરના બે પુત્રોના હાથપગ અને મસ્તક કાપી પાછાં તુરત આવી ભાથામાં પ્રવેશ કરી ગયાં. એ સમય સૂર્યકુળના શિરોમણિ એ બે ભાઈઓ રણસંગામમાં શોભવા લાગ્યા. પોતાના બન્ને પુત્રોનું મરણ થયું જોઈ, પ્રહારો વાગ્યા વગર પણ લવણાસુર મૂર્ચ્છિત થઈને પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. પછી જ્યારે થોડીવારે સંજા પ્રાપ્ત થતાં શ્રીસદ્ગ શિવજીએ આપેલાં પોતાનાં ત્રિશૂળનું સ્મરણ કરીને પાછો યુદ્ધમાં શત્રુધ્વની સામે ગયો. ૧.

દોડ પ્રવલ વીર પ્રતાપ અગણિત સૈન દુર્હં દિશિ મુરિ ચલી ।

શિર વાહુ ચરણ ઉઢાત નમ પથ યોગિની આનંદ મલી ॥

કારિ રુધિર મજ્જન કરહિં સાદર ગુહાઈ નર શિરમાલિકા ।

આનંદમેં મન મુદિત ગાવહિં ગીત લેચર કાલિકા ॥

મહા પ્રબળ પ્રતાપવાળા શત્રુધ્વ અને લવણાસુર એ બે વીરો યુદ્ધ કરવા લાગતાં તેઓનાં તેજને સહન ન કરી શકવાથી બન્ને સેનાઓ પાછી હઠી ગઈ. મોહાઓનાં માથાંઓ, હાથો તથા પગો આકાશમાં ઉડવા લાગ્યાં. જોગણીઓ પ્રસન્ન થવા લાગી, અને રૂધિરમાં સ્નાન કરી, મનુષ્યોનાં મસ્તકની માળા ગુંથવા લાગી. તથા મનમાં આનંદથી ભરપૂર થયેલી કાલિકાદેવી રૂધિરથી તૃપ્ત થઈ આકાશમાં ઉભીને ગીતો ગાવા લાગી. ૨.

ધુનિ બઢાઈ શંખ મૃદંગકી સુનિ શૂર હર્ષ બઢાવહીં ।
 ગતિં લેત નૃત્યત પ્રેત તિય શિર માલ હરહિ ચઢાવહીં ॥
 કહું કરતિ પાન પ્રમાન રન મહું ભરે શોણિત શાકિની ।
 સવ મેદ માંસ અહાર કારિ નમ મુદિત ઢીલહિં ઢાકિની ॥ ૧૦ ॥

શંખો તથા મૃદંગોના શબ્દો સેનામાં વૃદ્ધિ પામતાં, તેને સાંભળીને શૂ-
 રવીર પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. પ્રેતોની સ્ત્રીઓ પ્રસન્નતાથી નાચવા લાગી, અને યોદ્ધા-
 ઓનાં મસ્તકની માળા શ્રીસદાશિવજીને પેહેરાવવા લાગી. એ યુદ્ધમાં શાકિનીયો
 લોહીના ઘોટા ઘોટા ઘડા ભરીને પીવા લાગી. ડાકિનીઓ મેદ અને માંસનો
 આહાર કરી, પ્રસન્ન થઈ આકાશમાં વિચરવા લાગી. ૩.

દોહા-મારે રણુવર વીર બહુ, પરે સમર રણધીર ॥

છિન મહું નિશ્ચર વધ નિરાશિ, અંતર હૈં બલવીર ॥ ૩૮ ॥

શત્રુધ્ને અનેક રણુધીર વીરોને યુદ્ધમાં મારી નાખ્યા. એ જોઈને મહા
 બળવાન રાક્ષસ લવણાસુર ક્ષણભાત્રમાં અંતર્ધ્યાન થઈ ગયે. ૩૮.

ચો-કરિ છલ પ્રગટેસિ વિબુધ વરૂથા, અસ્ત્ર શસ્ત્ર ગદ સવ સુરયૂથા ॥

ધાયે અજ હરિ શિવ સનકાદી, જે મુનિ અપર કહે શ્રુતિવાદી ॥ ૧ ॥

શક્તી શૂલ સુચર્મ સુહાયે, ગદા પરશુ ધનુ વાળ બનાયે ॥

ધરુ ધરુ મારુ મારુ સુર કરહીં, લરાઈ સુખટ વિસ્મિત હૈં રહીં ॥ ૨ ॥

નિશિંચર પ્રવલ પાઝ બલ નાથા, કિતિકૌ વીર મલહિં નિજ હાથા ॥

સૈન વિકલ લાખિ નારદ આયે, સમાચાર સવ કહિ સમુજાયે ॥ ૩ ॥

રિપુંસુદને પ્રેમુ વિશિશ્વ સંભારી, ઢારેડ સુમિરિ સમર ત્રિપુરારી ॥

જિમિ તમ લચવૈં તરાને ગુસાર્ક, સમર અમર નહિં દેશિય કાર્ક ॥ ૪ ॥

અંતર્હિત થયેલા લવણાસુરે માયાથી અનેક દેવતાઓનાં સમૂહો ઉત્પન્ન
 કર્યા. અને તે સર્વ દેવ સમૂહો નાના પ્રકારનાં અસ્ત્ર તથા શસ્ત્ર લઈને ઢોડયા.
 બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, સનકાદિક્ અને બીજા પણ અનેક વેદવાદિ મુનિગણો, ૧.
 શક્તિ, શૂલ મુન્દરઢાલ, ગદા, ફરસી, ધનુષ અને બાણ લઈને લડવા આવ્યા. પકડો,
 મારો, એ પ્રમાણે દેવતાઓ બોલવા લાગ્યા. આ બનાવ જોઈને શત્રુધ્નની સેના-
 ના સર્વ યોદ્ધાઓને અચંબો લાગતાં તેઓએ કોઈએ યુદ્ધ કર્યું નહિ. ૨. આ
 પ્રકારે રાક્ષસોનું બળ વધતું જોઈને શત્રુધ્નની તરફના અનેક યોદ્ધાઓ પોતાના
 હાથ ભીંસવા લાગ્યા. આ પ્રકારે શત્રુધ્નની સેનાને બ્યાકુળ જોઈને દેવર્ષિ નાર-
 દજી ત્યાં આવ્યા. અને તેમણે સર્વ વાર્તા કહી સમજાવી કે આતો રાક્ષસની

માયા છે. ૩. આ પ્રમાણે નારદજીનાં વચન શ્રવણ કરીને શત્રુધને, શ્રીરામચંદ્રજીનું આપેલું બાણ લઈ, શ્રીસદાશિવજીનું સ્મરણ કરી તે બાણ ફેંક્યું. કાકુલુશુંડજી કહેછે કે, હે ગરૂડજી ! જે પ્રકારે સૂર્યનારાયણ અંધકારનો નાશ કરેછે, તે પ્રમાણે તે બાણ ચાલતાંનહિ સાથે લવણાસુરની માયાનો એક પણ દેવતા રહ્યો નહિ. ૪.

દોહા—મંત્ર પ્રેરિ ચલ કોટિ શર, રહે નમ જહૈ તહૈ છાય ॥

મનહુ બલાહક પ્રબલ વહુ, મારુત દેશિ વિલાય ॥ ૩૧ ॥

જ્યારે મંત્ર ભણીને શત્રુધને બાણ ચલાવ્યું, એટલે તુરત તેમાંથી કરોડો બાણ જ્યાં ત્યાં નિકળી પડ્યાં, અને તેથી સઘળું આકાશ વ્યાપ્ત થઈ ગયું અને જેમ પ્રચંડ વાયુ વાદળોને વિખેરી નાખે છે, તેમ એ બાણોએ લવણાસુરની માયાને નષ્ટ કરી નાખી. ૩૬.

ચો—સુર સમાજ કતહૈ નહિ દેશા, ચલ્યો સુવાહુ કાલ જનુ વેશા ॥

શ્વલ સંભારું ગહુ શૂલ વિચારી, અસ કહિ ગદાં ક્રોધ ઉર મારી ॥ ૧ ॥

સહિ ન સુવ્યો સો તેજ અપારા, મૂર્છિત અવનિ પર્યો વિકારા ॥

નિજ પતિ વિકલ દેશિ ભટ મારી, ધાયે ભટ અતિશય ઉરગારી ॥ ૨ ॥

કૈટભ નામ વીર બલવાના, મૂર્છિત લવણાસુર મન જાના ॥

ત્રીન સહસ્ર વીર રણ ગાઢે, આઈ સુવાહુ સામુહે ઠાઢે ॥ ૩ ॥

કટુક વચન કહિ છાંડસિવાના, કાટે પ્રભુ સુત ત્રીવ્ર કૃપાના ॥

તવ સ્થિતિયાન શૂલ લૈ ધાવા, યૂપકેતુકે સન્મુખ આવા ॥ ૪ ॥

યુદ્ધ ભૂમિમાં જ્યારે દેવતાઓનો સમાજ જોવામાં ન આવ્યો, ત્યારે સુબાહુ કાળના સમાન ક્રોધ કરીને ચાલ્યો. અને જ્યારે જોયું, લવણાસુરને કહ્યું કે,—અરે દુષ્ટ ! તારાં ત્રિશૂળનું સ્મરણ કરી તેને ધારણ કર્યું. આ પ્રમાણે કહીને મહા ક્રોધથી લવણાસુરની છાતીમાં ગદા મારી. ૧. તે ગદાના પ્રહારને લવણાસુર સહન ન કરી શકતાં મૂર્છા પામીને પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. કાકુલુશુંડજી કહેછે કે, હે ગરૂડજી ! લવણાસુરને ગદાના પ્રહારથી વ્યાકુળ થઈ પૃથિવી ઉપર પડેલો જોઈને તે સમય ઘણા રાક્ષસો યુદ્ધ કરવાને શત્રુ સામે ચાલ્યા. ૨. કૈટભ નામનો એક મહા બળવાન દૈત્ય લવણાસુરને મૂર્છા પામેલો જોઈને, ત્રણ-હજાર પરાક્રમી રાક્ષસોને લઈને સુબાહુના સન્મુખ યુદ્ધ કરવાને માટે આવ્યો. ૩. અને કઠોર વચન પ્રહાર કરીને બાણ છોડવા લાગ્યો. તે સર્વ બાણ મહા પરાક્રમી કુમાર સુબાહુએ તીક્ષણ તલવારથી કાપી નાંખ્યાં, એટલે ક્રોધ કરીને તે કૈટભ રાક્ષસ શૂળ લઈને સુબાહુને ભૂલાવે ખવરાવવા માટે, સુબાહુને પડતો મુકીને યૂપકેતુના સન્મુખ દોડ્યો. ૪.

સો-મારિસિ હૃદય સંભાર, ગિરે જપત કરુણાઅયન ॥

મૂર્છિત વેર પુકાર, રામચંદ્ર દિનમણિ તિલક ॥ ૩ ॥

આ પ્રમાણે કેટલું દૈત્યે પ્રપંચ કરી, સુબાહુને બૂલાવામાં નાખી તે ત્રિ-
શૂળ સુબાહુની છાતીમાં માર્યું, તે ત્રિશૂળ લાગતાંની સાથે સુબાહુ સૂર્યવંશના
તિલકરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરતો કરતો અને ઉંચા સ્વરથી શ્રીરામના-
મનુંજ ઉચ્ચારણ કરતો કરતો મૂર્છિત થઇને પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. ૩.

ચો-મૂર્છિત વંધુ સુબાહુ વિલોકિ, મહા રિસ અમિત રહત નહિ રોકી ॥

કઠિન બાળ કારિ ક્રોધ અપારા, છાંડેડ ત્રિણિ કોટિ એક વારા ॥ ૧ ॥

તાહિ વિકલ કારિ અનુજ સમીપા, આતુર આયે નિજ કુલદીપા ॥

લાગે બાળ તામુ તનમાહી, પસ્યો અવનિ માનો પશુ આહી ॥ ૨ ॥

એંચિ સાંગિ તમ બાહિર કીન્હી, રામ નામ વર ઔષધ દીન્હી ॥

ઉઠિ શુચિ અંગુ અનુજકે સંગા, લીન્હ વિહૈસિ ધનુ બાન નિષંગા ॥ ૩ ॥

આઈ સમર મહૈ સુમટ પ્રચારે, બાળન વિપુલ દેવ ઓર મારે ॥

મૂર્છાગત કૈટભ બલવાના, તાહિ ચઢાઈ ઉપાઈ વિધાના ॥ ૪ ॥

પોતાના ભાઈ સુબાહુને મૂર્છા પામેલો જોઇને, અત્યંત અને રોડાયા પણ
રોડાય નહિ એવા ક્રોધથી યૂપકેતુએ એકી વખતે ત્રણ કરોડ બાણો ફેંકીને કેટલું
દૈત્યને વ્યાકુળ કરી નાખ્યો. ૧. કેટલને વ્યાકુળ કરીને કુળદીપક યૂપકેતુ તુર-
તંજ પોતાના ભાઈ સુબાહુની સંભાળ લેવાને માટે આવ્યો. સુબાહુના શરીરમાં
બાણનો એવો તો પ્રહાર થયો હતો કે, તેથી તેને જરા પણ શુદ્ધિ ન હતી. અને
તે પશુની પેઠે પૃથિવી ઉપર પડ્યો હતો. ૨. તે વખતે યૂપકેતુએ, સુબાહુના
હૃદયમાંથી સાંગને ખેંચી કાઢી, અને રામનામની સુદર ઔષધી કાનમાં આપી
પોતાના ભાઈ યૂપકેતુના મુખથી શ્રીરામનામના મંત્રને સાંભળતાંજ સુબાહુનું સુ-
દર શરીર થઇ ગયું, અને યૂપકેતુને મળીને સુબાહુ ધનુષ બાણ તથા ભાથાં
લઇને હસીને યુદ્ધ ભૂમિમાં આવ્યો. ૩. સુબાહુએ સંગ્રામમાં આવીને અનેક
દૈત્ય યોદ્ધાઓને પડકારી પડકારીને બાણોથી મારીનાખ્યા. મહા બળવાનને મૂર્છા
પામેલો જોઇને લવણસુરે ત્યાં આવી, કેટલને યત્ન પૂર્વક રથમાં લઇ લીધો. ૪.

દોહા-કરિ ઉપાઈ રથ રાખિ તેહિ, ભવન પઠે રણધીર ॥

આપુ સમર ગાજત મયો, સંગ મહા બલવીર ॥ ૪૦ ॥

મહાબળવાન લવણસુરે કેટલને રથમાંનાખી ઘેર મોકલી દીધો, અને
પછી પોતે મહાગર્જના કરી, મોટા વીરોને સાથેલઇને પુનઃ રણભૂમિમાં આવ્યો. ૪.

.ચૌ-જાગ્યો નિશ્વર દેશ લડાઈ, પઠઈ મુલાઈ સંગ નિજ ભાઈ ॥

મુર વૈરી તેહિ કાલ સકાઈ, હાર સમર મહૈ મુન સ્વગરાઈ ॥ ૧ ॥

જાન્યો કૈટભ જામ્યક આવા, સમર ધીર નાહિં ચલૈ ચલાવા ॥

નાયો માથ આનિકર જોરિ, તાત સમર રુચિ પૂજી મોરી ॥ ૨ ॥

રાવળ રિપુ લંબુ ભ્રાતા જાનૂ, તનય તામુ બલ શીલ નિધાનૂ ॥

કોટિન સમર શૂર હમ મારે, બાલક નૃપતિ નિરસિ હિય હારે ॥ ૩ ॥

રિપુર્વલ મુનિ કર હૃદય કલાપૂ, પઠયસિ મોહિં જાનિ જિય આપુ ॥

રવિતનયા ગહિ સૈના ઢારૌ, તનય સમેત અનુજ રિપુ મારૌ ॥ ૪ ॥

એ અવસરમાં કૈટભ મૂર્છાથી જાગૃત થયો, અને યુદ્ધ જોઈને પોતાના ભાઈને સાથે લઈને આવ્યો. કાકભુશુંડણ કહેછે કે, હે ગરૂડણ ! એ દૈત્યોને જોઈને કાળ પથુ ડરતો હતો, તે દૈત્યો સામે યુદ્ધમાં કાળનું પરાક્રમ પથુ ક્ષીણ થઈ ગયું હતું. ૧. કૈટભ રાક્ષસ મૂર્છાથી ઉઠીને કાળનાં સમાન પોતાના ભાઈ જામ્યક નામના રાક્ષસને સાથે લઈને આવ્યો. જામ્યક યુદ્ધમાં એવો તો ધીર હતો કે, અલાયમાન કરી શકાય તેવો નહતો. તેણે આવીને યુદ્ધભૂમિમાં લવણસુરને પ્રણામ કરી હાથ જોડીને કહ્યું કે, આજ મારી યુદ્ધમાં પુરેપુરી રૂચિ છે. ૨. આ પ્રમાણે કહીને તેણે શત્રુધ્નના બળવાન પુત્રો સામે આવીને કહ્યું કે, -અમે રાવણને મારનારા રામના નાનાભાઈ શત્રુધ્નને જાણીએ છીએ. તેના પુત્રો બળ તથા શીળના નિધાન હોય એમાં નવાઈ નથી અમે યુદ્ધમાં અનેક શૂરવીરોને માર્યા છે; પરંતુ તમે બાળક છો એમ જાણીને અમે તમને છોડી દીધા હતા. ૩. હવે અમારા સ્વામી લવણસુરે તમને પોતાના શત્રુ જાણી, હૃદયમાં ક્રોધ ધરી, તમારો વધ કરવાને માટે અમને મોકલ્યા છે. એ તમે નિશ્ચય મરજો. અમે તમારી આ સકળ સેનાને યમુનામાં નાખી દઈ તમોને તથા તમારા પિતા શત્રુધ્નને મારી નાખીશું. ૪.

॥ છંદગીતિકા ॥

રિપુ અનુજ મારહુંસૈન યમુનહિ, ઢારિ નૃપ રણ રજ કરૌ ॥

તજિ સોચ સૈન સંભારિ ચલુમટ વેગિ જેહિ પ્રમુ પા પરૌ ॥

દોડ મત્ત ગર્વ વિશાલ, નિશ્વર આઈ રણ ગર્જત મયો ॥

હત યૂપકેતુ સુવાહુ ધનુ શર હાથલે આતુર ગયૌ ॥

શત્રુધ્નને મારી, સેનાને યમુનામાં નાખી શત્રુઓની યુદ્ધમાં રજ કરી નાખીશ, માટે હવે તું વિચાર કરીને તારી સેનાને સંભાળી લે, પછી અમે તુરત તમારો સંહાર કરીને તુરત અમારા સ્વામીને પ્રણામ કરીશું. આ પ્રમાણે બે બે

મહા ગર્વવાળા રાક્ષસો કહિને રણભૂમિમાં ગર્જના કરવા લાગ્યા, એટલે એકની સામે યૂરકેતુ અને બીજાની સામે સુબાહુ હાથમાં ધનુષ ખાણ લઈને તુરત આવ્યા. ૧.

મટ મિરૈ નિજ નિજ જયતિ કહિ નિજ જાનિ જોરી સમરવી ॥

શિર કટત સંદન ચરણ યોગિનિ સ્વાત બાલક વાલકી ॥

ઝડિ ગીધ જંબુક કાક શોણિત પિયર્હિ અનિસુખ પાવર્હી ॥

વહુ દાન દેર્હિ અનેક વિધિ મન વિર્હસિ મંગલ ગાવર્હી ॥ ૧૧ ॥

યુદ્ધભૂમિમાં સર્વ કોઈ પોતપોતાની ભેડી સાથે જ્યજ્યકાર કરીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. મસ્તકો, પગો કપાઈ કપાઈને પડવા લાગ્યાં; એટલે ભેગણીઓ તથા તેના બાળક, બાળકીઓ તે ખાવા લાગ્યાં. ગીધો તથા કાગડાઓ ઉડીઉડીને માં-સેના ઉપર ઝડપો દેવા લાગ્યાં. શીયાળીયાંઓ રૂધિર પાન કરીકરીને અધિક મુખ પામવા લાગ્યાં, અને પ્રેતોની સ્ત્રીઓ પોતાના લક્ષ્યોમાંથી અનેક દાનો હથ નાનાપ્રકારથી હસીને મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. ૨.

દોહા-મિરે સમર સારોપ આતે, ફિરે સકાને કૂર ॥

લાગે લોહે દટિ રહે, સમર વીર બલપૂર ॥ ૪૧ ॥

યુદ્ધભૂમિમાં બન્ને પક્ષના વીરો મહા ક્રોધથી લડવા લાગ્યા. કાયર ભાગવા લાગ્યા. અને વીર લોકો તો પોતાને અનેક શસ્ત્રો લાગ્યા છતાં પણ હઠથી બળ-ધૂર્વક યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૪૧.

ગૌ-કહર્હિ સુશૂર હોત કિન ઠાઠે, ફિરે લજાઈ ક્રોધ અતિ વાઢે ॥

મિરે પ્રચાર સુમટ સમુદાઈ, ભયો યુદ્ધ અતિ વરણિ ન જાઈ ॥ ૧ ॥

વરણર્હિ સમર શૂર શર કૈસં, પ્રગટત જલદ પાવસર્હી જૈસે ॥

હય પગ ઊઠી ધૂર નમ છાઈ, ભયો પ્રદોષ મનહુ નિશિ આઈ ॥ ૨ ॥

સમર સ્વેત રિપુ પ્રબલ ચલાયે, પ્રભુ સમીપ સુત સાદર આયે ॥

દેસ તનયં બલ ત્રિપુલ વિશાલા, રિપુહન હર્ષ મનહુ સુરપાલા ॥ ૩ ॥

યાતુધાન બલ બુદ્ધિ ગવાઈ, નિશિપુર ગયો પરાજય પાઈ ॥

નિશિ નિર્ધિવર સબ સમય વિચારી, હોત પ્રાત સબ લામ ગુહારી ॥ ૧૧ ॥

ભાગવા લાગેલા કાયરોને ભેધને શૂર લોકો કહેવા લાગ્યા કે, -તમે કેમ ઉભા રહેતા નથી? આવાં શૂરવીરોના વચનથી લજાધને કાયરો પણ પાછા ફરવા લાગ્યા. સર્વ યોદ્ધાઓ પડકારી પડકારીને યુદ્ધ કરવા લાગતાં એવું તો યુદ્ધ થયું કે, જેનું વર્ણન પણ થઈ શકે નહિ. ૧. જેમ ચોમાસામાં વાદળાં જળની અવિચ્છિન્ન

વૃદ્ધિ કરેછે, તેમ યોદ્ધાઓ રણમાં બાણોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. ઘોડાઓ વિગેરે વાહનોના પગથી ધૂળ ઉડવા લાગતાં તે ધૂળથી આકાશ આચ્છાદિત થઇ જતાં અંધારૂં થઇ ગયું, અને જાણે રાત્રિ પડવા આવી હોય તેમ દેખાવા લાગ્યું. ૩. એટલે દૈત્યો મનમાં હારીને સંધ્યા થયેલી જાણીને યુદ્ધભૂમીમાંથી પાછા હઠ્યા, એટલે સુબાહુ અને યૂપકેતુ બંને કુમારો પોતાના પિતાજી શત્રુઘ્નની પાસે આવ્યા. પોતાના પુત્રોનું અપાર બળ જોઇને શત્રુઘ્ન હર્ષ પામ્યા, અને પોતાને ઇન્દ્ર-સમાન ગણવા લાગ્યા. ૩. લવણાસુર પોતાના બળને તથા બુદ્ધિને ગુમાંવી પરાજય પામી રાતે પોતાના નગરમાં ગયો, અને રાત્રે સર્વ રાક્ષસોએ વિચાર કર્યો કે, કાલે પ્રાતઃકાળ થતાં પુનઃ યુદ્ધનો આરંભ કરી લાગ જોઈ શત્રુઓને મારીશું. ૪.

દોહા-સાજિ વાજિ ગજ વાહિની, ગહિગહિ હને નિશાન ॥

આયો સમર સકોપ અતિ, લવણાસુર બલવાન ॥ ૪૨ ॥

પ્રાતઃકાળ થતાં તો બળવાન લવણાસુર હાથીઓની તથા ઘોડાઓની સેનાને તૈયાર કરી નિશાનો ઉપર ડંકા દેવરાવી, કોપ કરીને રણભૂમીમાં આવ્યો. ૪૨

ચૌ-સુમિરિ શિવહિ ગહિ શૂલ વિશાલા, રિપુ દલ પરો મનહું યમ કાલા ॥

છિનક માર્હિ મારેસિ વહુ યોધા, ચલ્યો સકોપ અનુજ કરિ ક્રોધા ॥ ૧ ॥

આવત શૂલ હનેસિ પ્રભુ છાતી, ઘુર્મિત ધરણિપરો રિપુઘાતી ॥

મૂર્છિત દેસિ ગદા લૈ ધાવા, નિરોલિ સુવાહુ ક્રોધ ઝર હાવા ॥ ૨ ॥

પ્રબલ ગદા રથ સારથિ મંજ્યો, વિહંસિ મહાબલ કરિ દલ મંજ્યો ॥

રથ વિહીન વ્યાકુલ મહિ માહી, મૂર્છિત અવનિપરો સુધિનાહી ॥ ૩ ॥

પુનિ ડઠિ ગર્જિ સકોપ સુરારી, અસ્ત્ર સંભારિ ક્રોધ અતિ ભારી ॥

વિસ્મિત વિકલ દેવ જલ જાન્યો, રામ બાળ અતિ સાદર તાન્યો ॥ ૪ ॥

લવણાસુર શ્રીસદાશિવજીનું સ્મરણ કરી, હાથમાં શ્રી શિવજીનું આપેલું મોટું ત્રિશૂળ લઇને યમ તથા કાળના સમાન શત્રુના સૈન્યનો સંહાર કરવા લાગ્યો, અને ક્ષણમાત્રમાં ઘણા યોદ્ધાઓને તેણે મારી નાંખ્યા, એટલે શત્રુઘ્ન ક્રોધકરીને તેની સામે આવ્યા. ૧ શત્રુઘ્નને સામે આવતા જોઇ, લવણાસુરે ત્રિશૂળ તેમની છાતીમાં માર્યું. ત્રિશૂળ વાગતાંની સાથેજ શત્રુઘ્ન ચકરી ખાઇ પૃથિવી ઉપર પડી ગયા. શત્રુઘ્નને મૂર્છિત જોઇને, લવણાસુર ક્રોધ કરી હાથમાં ખડ્ગ લઇને દોડ્યો, તેને આવતો જોઇને સુબાહુના હૃદયમાં મહાક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ૨. સુબાહુએ પ્રબળ ગદા લઇને લવણાસુરના રથના, તથા સારથીના ચુરા કરી નાંખ્યા, અને હસતાં હસતાં લવણાસુરની પુષ્કળ સેનાને મારી નાખી.

લવણાસુરને ગંગાવી નાખ્યો. રથ વગરનો અને વ્યાકુળ થયેલો લવણાસુર મૂર્છા પામી પૃથિવી ઉપર પડી ગયો તેને કાંઈ પણ શુધ્ધ રહી નહિ. ૩ પણ પાછો તુરતજ મૂર્છાથી ભગૃત થઈ મહાક્રોધ કરી અન્ન સંભારીને આવ્યો, અને અહિ શત્રુને મૂર્છામાંથી ઉઠીને દેવતાઓને વ્યાકુળ બોધ આદરપૂર્વક શ્રીરામચન્દ્રજીનું આપેલું બાણ ચડાવ્યું. ૪.

દોહા—સુમિરિ અવધર્ષીત ચરણ યુગ, છાંદેડ તીવ્ર નરાચ ॥

પરયો અવનિ તલ મિત્ર હૈ, વ્યાકુલ નિપટ પિશાચ ॥ ૪૨ ॥

અને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં બે ચરણ કમળનું સ્મરણ કરી તે તીવ્રબાણ છોડ્યું, જે લાગવાથી લવણાસુર મહા વ્યાકુળ થઈ ગયો, અને હૃદય ફાટી જવાથી પૃથિવી ઉપર પડી ગયો. ૪૩.

ચો—તામ્ર મરન સુનિ સવ સુર યૂથા, ચઢિ વિમાન નમ દેવ વરૂયા ॥

વાજર્હિ દુંદુભિ વરષર્હિ ફૂલા, આજ નાથ બીતે સવ શૂલા ॥ ૧ ॥

દેર્હિ અશીશ દેવ ધુનિ કરર્હી, જયતિ મંત્ર વર આશિષ પદર્હી ॥

ખાતુધાન પતિ દીન વિલોકી, કૈટભ જાતક નર્હિ રિત રોકી ॥ ૨ ॥

કારિ કિલકાર ગર્જિ અતિ ઘોરા, શિલા યેક મેલી વહુ જોરા ॥

શર હતિ શૈલ સુવાહુ પ્રચારી, કાટી દુષ્ટ ભુજા મહિ ઢારી ॥ ૩ ॥

વદન પસારિ તાહિ તકિ ધાવા, બાળ વેધ મહિ માથ ગિરાવા ॥

પુરત ધરણિ વારિ ઘોર ચિકારા, કઠિન કૃપાળ સ્વંદ કરડારા ॥ ૪ ॥

લવણાસુરનું મરણ થયેલું જોઈ સર્વ દેવતાઓનાં યૂથો વિમાનોમાં ચડીને આકાશમાં દુંદુભીઓ વગડાવવા લાગ્યાં, અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યાં. અને હે નાથ ! આજ અમારું સર્વ દુઃખ મટી ગયું. ૧ આશીર્વાદ દેતા દેવતા જયધ્વની કરી, મંત્ર ક્ષણી ભણીને પુનઃ આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા. લવણાસુરની મરણ દશા જોઈને કૈટભનો તથા જામ્યકનો ક્રોધ રોક્યો પણ રોકાતો બહતો. ૨ એવા એ બેદૈત્ય કૈટભ તથા જામ્યક કીકીયારી કરી ઘોર ગર્જના કરવા લાગ્યા. જામ્યકે મહા-વેગથી એક પર્વત ફેંકતાં, સુબાહુએ બાણ મારી તે પર્વતના ટુકડેટુકડા કરી નાખ્યા અને પછી પડકારીને તે દુષ્ટ જામ્યકની ભુજા કાપી નાખી. ૩ એટલે તે દૈત્ય મોઢું ફાડીને સુબાહુને બાઈ જવા માટે હોડ્યો, એટલે તે સુબાહુએ તેના માથામાં બાણમારી તેને પાડી નાખ્યો; એટલે તે ઘોર દૈત્ય ગર્જના કરી પૃથિવી ઉપર પડી જતાં સુબાહુએ કઠિણ બડગથી તેનું માથું કાપી નાખ્યું. ૪

દોહા—યૂપકેતુ તવ ક્રોધ કરિ, કૈટભ હન્યો પ્રચારિ ॥

વરષિ દેવ કારિ સુમન અજ, અતિ મસન્ન ત્રિપુરારિ ॥ ૪૪ ॥

આ સમય યુગકેતુએ પણ મહા ક્રોધ કરી કૈટભને મારી નાખ્યો. તે સમય દેવતાઓએ પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી જયજયકાર કર્યો, અને પ્રજ્ઞા તથા શ્રી સ-
હાશિવજી બહુ પ્રસન્ન થયા. ૪૪

ચૌ-વાજહિં નિકર નિશાનં સુહાયે, જય જય જય કહિ સુર સવ ગાયે ॥

પદાંદ્રિ વેદ મુનિ આશિષ દેહીં, બંદીજન નિવછાવર લેહીં ॥ ૧ ॥

દેહિં દ્વાન જો જિહિ મન માયો, સુનાસીર આતુર ચલિ આયો ॥

જોરિ યુગલ કર અતિ અનુરાગે, બોલે વચન પ્રેમ રસ પાગે ॥ ૨ ॥

સ્તુતી યોગ્ય જીભ નહિ નાથા, અ દિતિ તનય સવ કીન્હ સનાથા ॥

સુર સુરપતિ લાલિ પ્રમુ લલુ માઈ, કીન્હ પ્રણામ માથ મહિ લાઈ ॥ ૩ ॥

તવ પ્રતાપ હિતિ સ્વલ સમુદાઈ, રામ કૃપા હમ જય જગ પાઈ ॥

સ્તુતી વિનય શક્ર વહુ કીન્હી, વાર વાર અતિ આશિષ દીન્હી ॥ ૪ ॥

અનેક પ્રકારનાં નગારાં વાગવા લાગ્યાં. દેવતા જયજયકાર કરી યુગુગાવા લાગ્યા. મુનિજનો પેદભણીને આશીષ દેવા લાગ્યા. બંદીજનો નોછાવરો મેળવવા લાગ્યા. ૧ જે જેને મન રૂચ્યું તે દ્વાન તેઓને શત્રુદ્ધને આપ્યું. તે સમય ઇન્દ્ર પણ સ્થાં આવી બે હાથ જોડી મસ્તકનમાવી પ્રેમરસથી ભીંભાયલી વાણી કહેવા લાગ્યા. ૨ કે હે નાથ ! આપની સ્તુતિ કરવા યોગ્ય મારી જીલ્લા નથી. આપે અમને સર્વ અદિતિના પુત્રોને સનાથ કર્યા. શત્રુદ્ધને દેવતા અને ઇન્દ્રને જોઈને પૃથિવીમાં મસ્તક નમાવી સર્વને પ્રણામ કર્યા. ૩ અને કહેવા લાગ્યા કે, આપનાજ પ્ર-
તાપથી મેં કુબેળાને મારીને શ્રીરામચન્દ્રજીની કૃપાથી જય મેળવેલ છે. આવી શત્રુદ્ધનાં વચન શ્રવણ કરીને ઇન્દ્રે પણ બહુજ વિનતિ અને સ્તુતિ કરી વારંવાર આશીર્વાદો આપ્યા. ૪

દોહા-દેવન સહિત સુદેવં ગુરુ, આયે જહૈં સુલધામ ॥

સમાંચાર સાદર કહે, સકલ સવનકે નામ ॥ ૪૫ ॥

પછી ઇન્દ્રે દેવતા અને બહુસ્પતિજીને સાથે લઈ અશ્વમેધ યજ્ઞના સ્થાનમાં મહારાજ શ્રીરામચન્દ્રજીની પાસે આવીને સર્વ સમાચાર કહી, સર્વની પ્રશંસા કરી તેઓના કર્તવ્યસહુ નામ ઉચ્ચારણ કર્યાં. ૪૫.

ચૌ-તહૈં યુગ નગર રચે આતિહરે, રાલે તનય યુગલ વૈલ પૂરે ॥

મયુરા નામ જગત યજ્ઞ જાના, દેશ વિદેશ જુ વેદ લખાના ॥ ૧ ॥

જ્યેષ્ઠ તનય વલ બુદ્ધિ વિશાલા, નામ સુબાહુ વિદિત મહિપાલા ॥

રાણ્યો યમુના તટ વલ ભૂરી, વિદિત નગર પશ્ચિમ વહુ દૂરી ॥ ૨ ॥

યૂપકેતુ પુનિ સો થલપાવા, રાજનીતિ દોડ સુત સમુદ્ધાવા ॥

સૌંપિ નગર બહુ આશિષ દીન્દી, નૃપ મણિ ગવન વિજય કહૈં કીન્દી ॥૧॥

ચિરંજીવ કહિ હને નિશાના, દક્ષિણ અશ્વ ચલા જવ જાના ॥

સચિવ તનય રાણે સુત સંગા, ઉતરો સર્વદલ યમુન તરંગા ॥ ૪ ॥

..શત્રુદેને ત્યાં બે સુંદર શેહેરો વસાવીને ત્યાંનું રાજ્ય પોતાના બે કુમારોને સોંપ્યું. એક નગરનું નામ 'મથુરા' રાજ્યું કે જેને જગત્ જાણે છે. અને બીજા શેહેરનું નામ 'વૈદિશ' રાજ્યું કે જેના મહિમાનું વેદે વર્ણન કરેલ છે. ૧ સુબાહુ નામવાળો મોટો કુમાર કે જેમાં નીતિ અને બળ અધિક છે તેને 'મથુરા' નગરીનું રાજ્ય આપ્યું. અને મહા બળવાન યૂપકેતુને 'વૈદિશ' નગરનું રાજ્ય આપ્યું એ નગર યમુનાના પશ્ચિમકિનારા ઉપર છે. ૨ યૂપકેતુએ સુંદર શેહેરને પામીને પ્રસન્ન થયો એટલે શત્રુદેને બે કુમારને રાજનીતિ સમજાવી. અને પછી નગર સોંપી અનેક આશીર્વાદ દઈ રાજાઓના મુકુટમણિ શત્રુદેન ત્યાંથી વિજય કરવાને આગળ આલ્યા. ૩. બ્રાહ્મણદિકના મુખોથી 'ચિરંજીવ' શબ્દોનું શ્રવણ કરતા શત્રુદેન સેના સાથે લઈ નિશાનો ઉપર ડંકા દેવરાવી આલતાં બીજર મળ્યા કે, શ્રીરામચન્દ્રજીના અશ્વમેધ યજ્ઞનો ઘોડો દક્ષિણ દિશામાં આલ્યો છે. શત્રુદેને પોતાના કુંવરોપાસે મંત્રીના પુત્રોને રાખી સકળ સેના સહ પોતે યમુનાજી ઉતર્યા.

દોહા-રવિતનયાપદ વંદિકારિ, ચલી સૈન હય સંગ ॥

હરપર્હિ સુર વરર્ષરિ સુમન, નિરસિ સૈન ચતુરંગ ॥ ૪૬ ॥

યમુનાને પ્રણામ કરી ઘોડાની સાથે સેના આલવા લાગી. દેવતાઓ પ્રસન્ન થઈને પુણ્ય વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, અને ચતુરંગીણી સેનાને જોઈને પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. ૪૬.

ચૌ-વાલ્મીકિ થલ વાજિ સમેતા, કાનન સઘન મુનીશ નિકેતા ॥

સિય સુત યુગલ વીરવર વંડા, ભુજ બલ વિપુલ દિનેશ પ્રવંડા ॥ ૧ ॥

વીર બલી હય દેસેડ આઈ, બાંધ્યો બાંચ સુપત્ર બનાઈ ॥

કાસિ કાંટે તૂળ હાથ ધનુતીરા, સમર હેત વૈઠે બલ વીરા ॥ ૨ ॥

શૂર સહસ્ર સંહાયક સાથા, આય ગયે જહૈં રઘુકુલનાથા ॥

તહ તર બાંધ્યો વાજિ વિલોકી, બાલક જાનિ સકલ રિસ રોકી ॥૩॥

દૈ તુરંગ ગૃહ જાહુ સુહાયે, ધન્ય માતુ પિતુ જિન્હ તુમ જાયે ॥

માંગહુ ખીસ સમર ચઢિ ખાઈ, સત્રિય કુલહિ કલંક લગાઈ ॥ ૪ ॥

અશ્વમેધનો ઘોડો ચાલતો ચાલતો મહર્ષિ, આદિ કવિ વાલ્મીકિ-
ના આશ્રમવાળાં સઘન વનમાં ગયો. ત્યાં સીતાના મહા બળવાનુ એ પુત્ર હતા.
જેની બુદ્ધિઓનું બળ સૂર્યના સમાન પ્રચંડ હતું. ૧. તે બળવાનુ એ વીરોએ તે ઘોડાને
આવતો જોઈ, અને તેના લલાટમાં બાંધેલું 'પત્ર' વાંચી તે ઘોડાને બાંધી ક્ષીધો.
અને કમરોમાં ભાથાં.કસી હાથમાં ધનુષ બાણ લઈ યુદ્ધ કરવા માટે બેઠા
રહ્યા. ૨ એટલામાં તો તે ઘોડાનું રક્ષણ કરનારા હજારો વીરો સાથે શત્રુધન
ત્યાં આવી પેહોળ્યા. તેમણે ઘોડાને ઝાડ નીચે બાંધેલો જોઈને તે ઘોડાને બાં-
ધનાર એ બાળકોને બાળક જાણી શત્રુધને પોતાનો ક્રોધ રોક્યો. ૩ અને સેના
વાળાઓ દ્વારા તે બાળકોને કહેવરાવ્યું કે, તમે ઘોડાને છોડી મુકી ઘેર ચા-
લ્યા જાઓ, જેણે તમને ઉત્પન્ન કરેલ છે, તે તમારાં માતા પિતાને ધન્ય છે.
સેનાવાળાઓનાં આવાં વચન સાંભળી તે બે કુમારો બોલ્યા કે,—હો ભાઈ ! તમે
યુદ્ધમાં ચઢીને આ પ્રકારે ભીક્ષા માગો છો, તેથી ક્ષત્રિય કુળને તો કલંક લાગે છે. ૪

॥ હંદ ગીતિકા ॥

જાનિ.ક્ષત્રિયકુલહિં કલંક લાવહુ સમર શૂર મુહાવને ॥

બલ હીન તુરંગ પ્રવીન છાંડો જાહુ નનુ ગૃહ આપને ॥

મુનિ.વચન કઠિન કઠોર બાલક જાનિ મટ ધાવત મયે ॥

શરતાન ઇકહિ બાળ લવ હૈંસિ હને તનુ જરજર કયે ॥ ૧૩ ॥

હે મુંદર શોહામણા શૂરવીરો ! ક્ષત્રિય કુળને કલંક ન જાગાડો, જો તમે
બળ વગરના છો, તો તમને ઘોડાના રક્ષક જેમણે નિમેલા છે, તે કેવા પ્રતીષ્ઠા
છે ! જો બળ ન હોય તો તમારે ઘેર પાછા ચાલ્યા જાઓ. આવાં તે બાળ-
કોનાં કઠણ કઠોર વચન શ્રવણ કરીને તેઓને બાળક જાણીને મણુ તેના ઉપર
યોદ્ધાઓ ક્રોધ કરીને ઠોડ્યા; એટલે લવે એકજ ધનુષ તાણીને હસતાં હસતાં
તે વીરોનાં શરીરને ખોખરાં કરી નાંખ્યાં. ૧૩

મોહિ ગિરેપુનિ ડઠિ ફિરે યોધા જાહુ રિપુહનસોં કહ્યો ॥

મુનિ બાલહતિ સંગ્રામ સૈનહિ, વાજિ લૈ રણમેં રહ્યો ॥

મન કોપ કીર રિપુ શત્રુહંતા સૈનલૈ ધાવત મયો ॥

રણ મૌંશ ગાજત વીર વાંકે, વેપલચિ લાજત નયો ॥ ૧૪ ॥

પૃથિવી ઉપર પડ્યા પછી પરાણે પરાણે ઉઠેલાં એ યોદ્ધાઓએ જઈને
આ સર્વ વાર્તા શત્રુધનને કહી કે,—હો મહારાજ ! મુનિ કુમારોએ ઘોડાને પકડી બાં-
ધીને, આપણી ઘણી સેનાને મારી નાખી. આવાં યોદ્ધાઓનાં વચન શ્રવણ કરી,
શત્રુધને મનમાં ક્રોધ કરી સેના લઈ તે બે કુમારો ઉપર ચડાઈ કરી, પણ તે

એ બંધા વેષવાળા અને યુદ્ધ માટે ગર્જના કરતા હતા, તેઓના વેષને જોઈને શત્રુદળ લલચા કે આતો બાળક છે, હું એમની સ્તથે શી રીતે યુદ્ધ કરું. ૧૪
સો-મુંનુ મુનિબાલ મરાલ, દેહુ અશ્વ નિજ કોપ તજિ ॥

પૂજિ તુમ્હૈં તતકાલ, કરિય સફલ નિજ જન્મ પ્રમુ ॥ ૪ ॥

શત્રુદળે એ બાળકોને કહ્યું કે, - 'હે મુનિઓના ઉત્તમ બાળકો ! સાંભળો. તમે ક્રોધનો ત્યાગ કરી દઇને અમારો ઘોડો પાછો આપો. તમારું પૂજન કરીને અમારે તો અમારો જન્મ સફળ કરવો ચોખ્ય છે. ૪

ષો-કૌન નામ નૃપ કેહિ પુરવાસ, ફિરહુ વિપિન નિજ સૈન પ્રકાસ ॥

છાંડેહુ બાજિ હેતુકિહિ તાતા, લિખો પત્ર બાંધો યંહ ગાતા ॥ ૧ ॥

નાર્હિ તવ તન બલ પૌરુષ ભાર્હિ, છાંડેહુ પત્ર વાજિં મૃદ જાર્હિ ॥

મુનિ રિપુહન કટુ ગિરા લજાને, ગદ્દહુ અસ્ત્ર અસ કહિ મુસિકાને ॥ ૨ ॥

હમહિં પ્રચારત નૃપ બલભારી, ડરપહિં સિંહ બજાયે તારી ॥

અસ કહિ ધનુષ બાણ કર લીન્હે, મુનિવર ચરણ વિનય ચિત્ત દીન્હે ॥ ૩ ॥

મારયો રથ સારથી તુરંગા, કોટિન બાણ હને સવ અંગા ॥

કરિ મૂર્છિત સવ કટક સંહારા, સ્વાહિં અમિષ સ્વગંગિદ્ધ કરારા ॥ ૪ ॥

આવાં શત્રુદળનાં વચન શ્રવણ કરી, તે બે કુમારો બોલ્યા કે, - 'હે રાજા ! તમારું નામ શું છે ? તમે કયા નગરમાં વાસ કરો છો ? આપ આપની સેના દઇને વનમાં શા માટે ફરો છો ? અને શા કારણથી તમે આ ઘોડાને છોડ્યો છે ? અને પત્ર લખીને આના લલાટમાં શા માટે બાંધેલ છે ? હે બાળકો ! જો તમારાં શરીરમાં બળ છે પુરુષાર્થ ન હોય તો આ પત્ર બાંધેલા ઘોડાને મુકીને ઘેર પાછા આવ્યા જાઓ. બાળકોની આવી કઠોર વાણી સાંભળીને શત્રુદળ લલચી ગયા, અને વીરોને ઝૂંઝ ધારણ કરવાની આજ્ઞા આપી મંદમંદ હસવા લાગ્યા. ૨ શત્રુદળનાં વચન શ્રવણ કરીને લવ, કુશ કહેવા લાગ્યા કે, - આ એવા બળવાન રાજા છે કે, જે અમને પણ ડરાવે છે, પણ તાલી વગાડવાથી સિંહ કાંઈ ડરતો હશે કે ! આ પ્રમાણે કહીને ધનુષ બાણ હાથમાં લીધાં, અને મુનિશ્રવણ વાલ્મીકિજીના ચરણોમાં વિનય પૂર્વક મન લગાડ્યું. ૩ અને શત્રુદળના રથ, સારથી તથા ઘોડાઓ ઉપર બાણોનો પ્રહાર કરી સમજા ચોદ્યાઓને જખમી કરી, શત્રુદળ સહ સકળ સેનાને મૂર્છિત કરી સંહાર કરવા લાગ્યા. ગરજ વિગેરે પક્ષીઓ તથા શીયાળીઓમાં સોનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યાં. ૪

દોહા-૧કહિ ૧ક મચારિ કરિ, હને સકલ રણશૂર ॥

આયે સબ રઘુવીર પહૈ, કાયર કરની કૂર ॥ ૪૭ ॥

એ એ બાળકોએ અકેઈ યોદ્ધાને પડકારી પડકારીને પાડી નાખ્યા, એ-
ટલે કેટલાક તો કાયર થઈ રણભૂમિનો ત્યાગ કરી, યજ્ઞ મંડપમાં જ્યાં શ્રી
રામચન્દ્રજી હતા ત્યાં આવ્યા. ૪૭

ચો-૦-પૂછેડ સગ્રહિ માનુકુલ નાયા, રિપુકે સકલ કહૌ ગુણગાથા ॥

મુનિ બાલક મુનિ વિકલ સ્વરારી, પુનિ સહસા કરિ કહૌ હૈકારી ॥ ૧ ॥

લછમણ સંગ જાહુ સબ ભાઈ, મુનિ બાલક બાંધહુ વરિયાઈ ॥

માંરહુ જનિ આનેહું પુરમાઈ, ક્રપિમુત બધવ ઉચિત મલ નાઈ ॥ ૨ ॥

ચલી શેષ સંગ સૈન અપારા, આયે તુરત સમર જહૈ મારા ॥

સમરભૂમિ દેસેડ મટ જાઈ, પરે અવનિ જનુ મૂર્છા આઈ ॥ ૩ ॥

લૈ ઘર જીવ જાહુ મુનિ બાલક, દિનકરવંશ દેવ દિજ પાલક ॥

આંચિન ઓટ હોહુ અબ તાતા, આવત ક્રોધ ચઢત મમ ગાતા ॥ ૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેઓને સર્વ સમાચાર પુછતાં તેઓએ શત્રુના સર્વે
શુભોની વાર્તા કહી સાંભળાવીને કહ્યું કે, - 'હે મહારાજ ! યુદ્ધ કરવાવાળા મુ-
નિકુમાર છે. એ સાંભળી રઘુનાથજી વ્યાકુળ થઈ ગયા, પણ પાછળથી, ક્ષીરજં
ધરી હંકારીને કહ્યું કે, - ૧ હે ભાઈઓ ! તમે સર્વ લક્ષ્મણની સાથે જાઓ. અને
બળપૂર્વક મુનિના બાળકોને બાંધી લાવો. તેઓને કોઈ પણ પ્રકારે મારશો
નહિ, અયોધ્યામાં લઈ આવજો. ક્રપિકુમારોને મારવા એ ઉચિત નથી. ૨ 'આ
પ્રમાણે શ્રી રામચન્દ્રની આજ્ઞા થતાં લક્ષ્મણજીની સાથે અપાર સેના ચાલી.
અને ત્વરાથી જ્યાં યુદ્ધ થઈ રહ્યું હતું ત્યાં સેના આવી પોહોયી. યુદ્ધ ભૂમિમાં
જઈને જુએ છે તો, સઘળા યોદ્ધાઓ મૂર્છા ખાઈને પડેલા છે. ૩ લક્ષ્મણજીએ
તે કુમારોને કહ્યું કે, - 'હે બાળકો ! તમે પ્રાણ લઈને તમારે ઘેર ચાલ્યા જાઓ.
સૂર્યવંશ દેવતાઓનું તથા પ્રાણીઓનું પાલન કરે છે તમે મારી નૈજરથી દર ચાલ્યા
જાઓ તમને જોઈને મારા શરીરમાં ક્રોધ ચડી આવે છે. ૪

દોહા-મુનિ લછમનકે વચન બર, વિહૈસે બાલક વીર ॥

અનુજ વિલોકત લજાઈ ઘર, જાહુ મહા રણવીર ॥ ૪૮ ॥

લક્ષ્મણજીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરીને તે બેચ વીર બાળક હસવા લા-
ગ્યા. અને કહેવા લાગ્યા કે, - 'હે મહારણવીર ! તમે તમારા નાના ભાઈના ત-
રફ જોઈને ઘેરજ ચાલ્યા જાઓ. ૪૮

ચો-અનુજ વિલોકિ વચન મુનિ કાના, ધનુષ ચઢાઈ ગહે કર બાના ॥

વેષ વિલોકિ બાલ મુનિ જાની, નિજ કુલ સમુક્ષિ કરહુ મનકાની ॥ ૧ ॥

નિજ સહાય શઠ આનિ બુલાઈ, કેવલ તોહિ ન હતે મલાઈ ॥

મુનિ કુશ કવિન બાળ સંધાના, કૌંપી પુહુમિ શેષ અકુલાના ॥ ૨ ॥

છૂટે વિશિષ્ઠ રહે નમ છાઈ, માનુ બાળ પ્રતિવિંવ છિપાઈ ॥

રિપુહિ પ્રબલ લશ્વિ ચલે સકોપી, મુરો ન મનહિ રહા રથ તોપી ॥ ૩ ॥

કાટાઈ વિશિષ્ઠ વિશિષ્ઠ સન ભાઈ, કૌતુક કરહિ વિવિધ વિધિ ધાઈ

ફટકિ ગદા લહમન તવ મારી, મૂર્છિત કુશહિ વિલોકેડ મારી ॥ ૪ ॥

એ એ કુમારોનાં આવાં વચન સાંભળી લક્ષ્મણએ શત્રુધનના તરફ જોઈ ધનુષ ચઢાવી હાથમાં બાણો લીધાં; પરંતુ બાળકોનો વેષ જોઈ, તેઓને મુનિ-પુત્ર જાણી, પોતાના કુળને મર્યાદાનો વિચાર આવવાથી પુનઃ લક્ષ્મણજીના મનમાં સંકોચ ઉત્પન્ન થયો. ૧ અને કહ્યું કે—‘અજ્ઞાની બાળકો ! તમે તમારા સહાયોને બોલાવી લાવો. કારણ કે કેવળ તમનેજ મારવા એ ઠીક નહિ ! આવાં લક્ષ્મણજીનાં વચન સાંભળતાંની સાથે કુશે પોતાના ધનુષમાં એક તીક્ષ્ણ બાણ ચડાવ્યું, જેથી પૃથિવી કંપવા લાગી. શેષજી પણ વ્યાકુળ થઈ ગયા. ૨ એ બાણ છૂટતાં તેમાંથી કરોડો બાણો પ્રકટ થતાં, બાણોથી આકાશ છવાઈ ગયું, અને સૂર્યનું બિમ્બ પણ ઢંકાઈ ગયું. આ પ્રમાણે શત્રુને પ્રબળ નિરખી લક્ષ્મણજી કોપ કરીને ચાલ્યા. અને મનમાં વ્યાકુળ ન થતાં સંત્રામમાં શત્રુના સૂન્મુખ રથને સ્થિર કર્યો. ૩ એક બીજાના બાણોને પરસ્પર, કુશ અને લક્ષ્મણ કાપવા લાગ્યા. અને યુદ્ધ ભૂમિમાં દોડી દોડીને અનેક કૌતુકો કરવા લાગ્યા. એટલે લક્ષ્મણજીએ ઝડપ કરીને એક ભારે ગદા કુશ ઉપર ફેંકતાં, તે ગદાના પ્રહારથી કુશને મૂર્છા પ્રાપ્ત થઈ. ૪

દોહા—મૂર્છિત કુશહિ નિહારિકૈ, ધાયે સવ કરિ શોર ॥

આવતહી શર ઊર હન્યો, પલ્યો ન મહિ બલજોર ॥ ૪૧ ॥

કુશને મૂર્છિત જોઈને લવ મહા ગર્જના કરી લક્ષ્મણજી સામે દોડ્યો. અને આવતાંની સાથેજ એક બાણ લક્ષ્મણજીની છાતીમાં માર્યું, પણ લક્ષ્મણજી પોતાના બળને લીધે એ બાણના પ્રહારથી પૃથિવી ઉપર પડ્યા નહિ. ૪૬

ચો-મહાયુદ્ધ દોડ મિરે સુઘારી, લરહિં સુઘેન ન પાનહિ હારી ॥

લરહિં ઉપાય વિપુલ બલ કરહીં, મારહિં મિરહિં વિપુલ સોઈ લરહીં ॥ ૧ ॥

મુષ્ટિક એક વજ્રસમભારી, વિકલ લષણ મન માનેડ મારી ॥

સુમિર કૌશલાધીશ સ્વરારી, મારયો બાળ વિકલ લવ હારી ॥ ૨ ॥

સુમિરિ સિયા મુનિચરણ સુઝાયે, ગત મૂર્છા કુશ આતુર આયે ॥

ધનુષ બાણ લૈ આગે ધાયે, દેલિ ક્રોધ લહમન ડર હાયે ॥ ૩ ॥

અતિશય કઠિન બાણ સન્ધાને, કારિ રિસ લષણ શ્રવણ લગિ તાને ॥

શક્રજીત અરિ જે શરં મારે, તે સવ બાલ કાટિ મહિ હારે ॥

ત્યારપછી લક્ષ્મણજી અને લવ બન્ને હર્ષથી મહાયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. બન્ને મહાયુદ્ધમાં પ્રવીણ હોવાને લીધે કોઈ કોઈથી હાર્યા નહિ. બન્ને યોદ્ધાઓ ભારે બળનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. પરસ્પર મારવા લાગ્યા, અને ઘણાજ બળથી લીંસવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ઘણા બળથી બન્ને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૧ પછી લવે લક્ષ્મણજીને એક વજ્રના સમાન મુઠી મારી, જેથી લક્ષ્મણજી વ્યાકુળ થઈ ગયા, અને એ લવના પ્રહારને અધિક માનવા લાગ્યા. મહાયુદ્ધથી ન પોહોચી શકતાં લક્ષ્મણજીએ હૃદયમાં શ્રી રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, એકજ બાણથી લવને વ્યાકુળ કરી મૂર્છિત કર્યો. ૨ આ સમય કુશ મૂર્છાથી ખગૃત થતાં કુશ સીતાજીનાં તથા વાલ્મીકિજીનાં ચરણોનું સ્મરણ કરી, ધનુષ બાણ લઈ લક્ષ્મણજીની સામે આવતાં તેને જોઈને લક્ષ્મણજીનું હૃદય ક્રોધથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું. ૩ લક્ષ્મણજીએ ક્રોધથી, જે બાણોવડે ઇન્દ્રજીતને માર્યો હતો, તે બાણો ધનુષમાં ચડાવી ધનુષને ડાન સુધી ખેંચીને તે બાણો કુશના ઉપર ફેંકતાં, તે સઘળાં બાણોને કુલે કાપી નાખીને પૃથ્વી ઉપર નાખી દીધાં. ૪

દોહા-રામ અનુજ વિસ્મય વિકલ, દેલિ સવલ આરાતિ ॥

તિય ત્યાગે ડર સોચ વડ, પ્રાણ દેહુ કોહિ મૌતિ ॥ ૫૦ ॥

આ પ્રકારે બાળકોની પ્રબળતા જોઈને લક્ષ્મણજી વિસ્મય તથા વ્યાકુળ થઈ ગયા, અને આ સંકટને સીતાજીના ત્યાગેન્દ્ર, ક્ષણરૂપ સંજોગ હૃદયમાં શોક કરવા લાગ્યા કે, ‘હવે કયા પ્રકારે પ્રાણને ત્યાગ કરવો ?’ એ વિચારવા લાગ્યા. ૫૦

ચો-કુશ કારિ ક્રોધ વિશિષ્ઠ સો લીન્હા, બ્રહ્મપોરિ મુનિવર જો દીન્હા ॥

નાક રસાતલ ભૂતલ માહી, યહ શર છુટે વચૈ જગ નાહી ॥ ૧ ॥

મોહન બાણ જગત સવ જાનૈ, વિષ્ણુ વિરંચિ શંભુ તેહિ માનૈ ॥

માસ્યો તાક શેષ ડર માહી, પસ્યો ધરણિતલ સુધિ કહુ નાહી ॥ ૨ ॥

ચલી ખાજિ સવ અની અપારા, કૌશલપુર મહં પંરી પુઝારા ॥

વરણી સકલ યુદ્ધકી કરની, લહમન હીર પરે જિમિ ધરણી ॥ ૩ ॥

જેહિ વિધિ સકલ કટક સંહારા, નિજ લોચન હમ નાથ નિહારા ॥

વય કિશોર દ્વૌ બલ અધિકાર્દ, બાલક વીર વરણિ નહિ જાર્દ ॥ ૪ ॥

કાક પક્ષ શિરધરે બનાઈ, બાલક વીર વરણિ નહિ જાઈ ॥

આ સમય કુશે ક્રોધ કરીને તે બાણ લીધું કે, જે બાણ શ્રી પ્રહ્માણની પ્રેરણાથી વાદ્મીકિણ્ણએ આપ્યું હતું. એ પ્રહ્માણ જે જગતનો સંહાર કરવાના ઉદ્દેશથી મુકવામાં આવે, તો તેથી સ્વર્ગમાં, પાર્તાલમાં કે પૃથિવીમાં કોઈ પણ બચે એમ નહતું. ૧ એ મોહ કરવાવાળા બાણને સર્વ જગત બળે છે. પ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શ્રી સદાશિવજી પણ તે બાણનું સન્માન કરે છે. તે બાણ કુશે બરાબર તાકીને લક્ષ્મણજીના હૃદયમાં માર્યું, કે જે લાગવાથી લક્ષ્મણજી પૃથિવીના ઉપર પડી ગયા, શુધ રહી નહિ. ૨ આ પ્રમાણે થતાં સર્વ સેના ભાગી ગઈ, અને અયોધ્યા નગરીમાં પોકાર થઈ રહ્યો. દૂતે યુદ્ધની સર્વ વાર્તા વર્ણન કરી, તથા જે પ્રકારે લક્ષ્મણજી પૃથિવી ઉપર પડીને મૂર્છા પામ્યા, તે વાત પણ કહી સંભળાવી. ૩ અને વળી કહ્યું કે- ‘હે નાથ ! એ બાળકોએ જે પ્રકારથી સંઘર્ષા મૈન્યનો સંહાર કરેલો છે, તે અમે નજરો નજર જોયો છે. એ બે બાળકો કિશોર અવસ્થાવાળા છે. વિશેષ બળવાળા છે, અને જેની વીરતાનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. ૪ મસ્તકો વાળોના જલદાંઓથી શોભી રહેલ છે. એવા એ બે વીર બાળકોનું વર્ણન થઈ શકતું નથી.

દોહા-ભરત જોરિ કર કહેડ તવ, વચન અમિત વિલખાઈ ॥

સિય ત્યાગી ફલ દીન્હ વિધિ, બોલે શ્રીરઘુરાઈ ॥ ૫૧ ॥

આ સમય ભરતજી બહુજ સંકોચ પામી બન્ને હાથ જોડીને બોલ્યા કે, ‘વિધાતાએ બાળકીજીના ત્યાગનું ફળ આ આપણને આપેલ છે.’ આવાં ભરતજીનાં વચન શ્રવણ કરીને શ્રી રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે-૫૧

ચૌ-અનુજ સમર મહં તુમ હિય હારે, સાજદુ હય ગજ રથ મતવારે ॥

રહૌ યજ્ઞ રિપુ દેઘૌ જાઈ, બાલક રાવણતે દુઃખદર્દ ॥ ૧ ॥

તીવ્ર વચન સુનિ ભરત લજાને, બહુત ભાંતિ રઘુપતિ સનમાને ॥

પ્રથમ સલા સવ લેહુ બુલાઈ, હનુમદાદિ અંગદ સમુદાઈ ॥ ૨ ॥

જામ્બવન્ત કપિરાજ વિભીષન, દ્વિવિદ મયંદ નીલ કુલભૂષન ॥

રિપુહિ મારિંકી સમર ભગાઈ, તાત અનુજ દોડ આનહુ જાઈ ॥ ૩ ॥

માથ નાઈ સંગ કટક વિશાલા, ચલે ભરત ઉપજી ઘર જ્વાલા ॥

શોણિત સરિતા સમર વિલોકી, ઢરપે વીર આશ રણ રોકી ॥ ૪ ॥

હે બાઈ ! તમારું મન યુદ્ધમાં હારી ગયું છે; માટે હવે હુંજ યુદ્ધમાં જઈશું, માટે મોટા મોટા હાથીઓ, ઘોડાઓ, તથા રથો સજ્જ કરો.

ભલે યજ્ઞ અપૂર્ણ રહ્યો. હું એકવાર તો આપણને રાવણના કરતાં પણ વિશેષ દુઃખ દેનારા એ બાળકોને હું જોઈશ. ૧ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં તીવ્ર વચન શ્રવણ કરી ભરતજી તો લજ્જિતજ થઈ ગયા, ત્યારે શ્રી રઘુનાથજીએ અનેક પ્રકારે ભરતજીનું સન્માન કર્યું. અને કહ્યું કે, -હે ભાઈ ! પ્રથમ મારા સખા હનુમાન અને અંગઠ્યાદિ સમુદાયને બોલાવો. ૨ જામ્બવન્ત, સુગ્રીવ, વિલીષ્ણ, દિવિદં, મયંદ અને કુંજના બૃષણરૂપ જે નીલ છે, તેઓને સાથે લઈ શત્રુને મારીને તે બાળકોને નસાડીને હે તાત ! તમે લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન એ બન્ને ભાઈ બાળકોને સાથે લઈને આવજો. ૩ જેના હૃદયમાં શ્રી સીતાજીના ત્યાગની જવાબા બળતી હતી, એવા ભરતજી, શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરી મોટું સૈન્ય સાથે લઈ ત્યાંથી ચાંલીને રણભૂમિમાં આવ્યા. યુદ્ધભૂમિમાં જઈને કેટલાક યોદ્ધાઓએ રૂધિરની વહેતી નદી જોઈ ભય પામીને છતવાની આશ્પજ સુકી દીધી. ૪

દોહા-સમર સીય સુત વીર દોડ, આઈ ગયે બલવાન ॥

દેખિ. ડરે સવ બાલુ કપિ, તવ પૂછો હનુમાન ॥ ૫૨ ॥

આ અવસરમાં મહા બળવાન અને મહા પરાક્રમી સીતાજીના બે પુત્રો ત્યાં આવી લાગતાં તેને જોઈને સઘળા રીંછો અને વાનરો ડરવા લાગ્યા, એટલે હનુમાનજીએ તે બે બાળકોને પુછ્યું કે, -પર

ચૌ-ધન્ય માતુ પિતુ જિન્હ તુમ જાયે, પુરુષ યુગલ ગૃહ જાહુ સુહાયે ॥

સમર વિમુખે સુનિ મટ વિલખાના, કીન્હ ક્રોધ કહ સુનુહનુમાના ॥ ૧ ॥

બલ ન હોઈ જાહુ ધર માર્ડ, હતૌં ન સ્વેત જો રણ કદરાર્ડ ॥

માઘે ભરત વચન સુનિ કાના, લેહુ સંભારિ બાલિ ધનુ ધાના ॥ ૨ ॥

કટકટાઈ કપિ બાલુ સમૂહા, લીન્હ ઉપારિ શૈલ તરુ જૂહા ॥

એકહિ બાર સકલ મિલિ મારાં, સકલ કાટિ લવ રજ કરિહાશ ॥ ૩ ॥

રિપુશર કાટિ નિમિષ ઇંક માર્હીં, યથા મનોરથ સ્વલ મિટિ જાર્હીં ॥

કારિ લવ ક્રોધ બાળ ફટકારે, મારે વીર નિમિષ મહિ હારે ॥ ૪ ॥

‘હે બાળકો ! તમારાં માતા પિતા કે જેમણે તમને જન્મ આપ્યો છે, તેમને ધન્ય છે. તમે બન્ને ઘેર જતા રહો, તેમાં તમારું શ્રેય છે.’ યુદ્ધથી વિમુખ થવાની વાર્તા સાંભળી અધીર થયેલા તે બે ભાઈ લવ-કુશે ક્રોધ કરી હનુમાનજીને કહ્યું કે, -૧ ‘હે ભાઈ જે તમારામાં સામર્થ્ય ન હોય તો તમે ઘેર આદ્યા જાઓ. જે યુદ્ધથી ડરનારા કાયર પુરૂષો છે; તેને અમે યુદ્ધમાં કદિપણ મારતા નથી. આવાં તે બાળકોનાં વચન કાને પડતાં ભરતજીએ સઘળા યો-

દ્વાર્યોને ધનુષ્ બાણ લેવાની આજ્ઞા કરી. ભરતજીની આજ્ઞા સાંભળતાંની સાથે રીંછ અને વાનરાઓના સમૂહોએ ઠાંતોની કટકડાટી બોલાવી, પર્વતોને તથા વૃક્ષાદિકના સમૂહને ઉખેડી લઇ, સર્વેએ મળીને એકી વખતે લવ અને કુશના ઉપર પ્રહાર કર્યો; પરંતુ લવે સર્વ પર્વત અને વૃક્ષોના સમૂહોને બાણથી કાપીને રજ સમાન કરી નાંખ્યા. ૩ જેમ દેવબળ લોકોના મનોરથોને નિમિષ માત્રમાં નષ્ટ કરી નાખે છે, તેમ લવે શત્રુઓનાં આયુષ્યોને નિમિષ માત્રમાં નષ્ટ કરી, ક્રોધ કરી, વેગથી એવાં તો બાણ ચલાવ્યાં, કે તે બાણોથી અનેક વીરો મરણ પામીને પૃથિવીના ઉપર પડી ગયા. ૪

॥ હંદ તોટક ॥

ગજ વાજિ ઘને રથ ભૂમિ પરે, તહૈં શોણિત વીરવૃથ્થ ધરે
લવ તાનિ શરાસન બાણ મલે, રિપુ સંગર વીર પ્રચારિ દલે
કહું સૂમહિ કુંજર પુંજ સ્વરે, મહિ લોટહિ શોણિત ભારધરે
શર લાગત ઘાયલ વીર ગિરે, તહૈં હાંક ઉઠે રણધીર ધરે
શર લાગત ઘાયલ વીર ગરે, સૂક્ષ્મકાહિ ઉઠીતહં ધીર ધરે ॥
રણવીર વૃથ્થનમાલુ કટૈ, ગિરિમે જનુ મેદિનિ સ્વંડ પટૈ
રણ શોણિતકી સરિતા ઝમડી, અતિ તીક્ષ્ણ ધાર અપાર બડી
તહૈં યોગિનિ ભૂત પિશાચ ઘને, મત્સ્યપાલક કંક કરાલ વને

પૃથિવીના ઉપર અનેક હાથી, ઘોડા અને રથો પડવા લાગ્યા. શુરવી-
રાના સમૂહ લોહીથી ભરાઇ ગયા. લવે ધનુષ્ બેચીને એવાં તો બાણોના મારો
ચલાવ્યો કે, જેથી ઘણાં વીરો વ્યાકુળ થઇને રણભૂમિમાં પડ્યા. ૧ કોઇ સ્થળે
હાથીઓ ઉભા ઉભા ઝુમી રહેલા છે, ઇધિરથી ખરડાયલા પૃથિવીમાં આળોટી રહે-
લા છે. કોઇ સ્થળે બાણોના પ્રહારથી વીર ઘાયલ થઇને પડેલા છે, અને કોઇ કોઇ
વીર પડીને પાછા હાંક મારીમારીને ઉઠે છે. ૨ બાણ લાગતાની સાથે વીર ઘાયલ
થઇને પડી જાય છે. કેટલાક ધીરજ ધારણકરી પાછાં ઉઠીને લડવા લાગે છે. યુદ્ધના
વીર અનેક વાનર અને રીંછોનો સંહાર થવાથી તેઓ પૃથિવીના ઉપર જાણે
મોહોટા મોહોટા પાહાડોના ખડો પડ્યા હોય એમ દેખાવા લાગ્યા. ૩ અતિ
તીવ્ર પ્રવાહવાળી અને પાર વગરની લોહીની મોટી નદી રણભૂમિમાં ચાલવા
લાગી. અનેક વિકરાળ જંગલો, ભૂતો, પિશાચો અને કંક-આદિ પક્ષિઓ
માંસ ભક્ષણ કરવા લાગ્યાં. ૪

॥ હંદ ગીતિકા ॥

પલ મર્ષહિ કંક કરાલ જહૈં તહૈં ગિદ્ધગણ પ્રફુલિત થયે
તહૈં પ્રેત સિદ્ધ સમાજ સોહત વ્યાહ પ્રતિ મંગલ ઠયે ॥

તહું ઢાકિની મન મુદિત ઢોલહિં શાકિની શોણિત મરી

દોડ કરાને સૈંચાઈ કાલિકા શિવ પ્રેતિ પ્રતિ કીરનિ કરી

રણભૂમિમાં જ્યાં ત્યાં વિકરાળ કંક-આદિ પક્ષીઓ પ્રસન્ન થઈને માંસ ભક્ષણ કરવા લાગ્યાં અને ગીધ-આદિ પક્ષીઓ સંપૂર્ણ ખોરાક મળવાથી પ્રકુલ્લિત થવા લાગ્યાં, જેમ વિવાહ પ્રસંગે જનનૈયા તથા માનૈયા એકત્ર થયા હોય તેમ એકત્ર થયેલા ભૂતો તથા પિશાચો આનંદના શબ્દો કરવા લાગ્યા. તે સ્થાનમાં ઢાકિનીઓ અતિ પ્રસન્નતાથી ડોલવા લાગી. શાકિનીઓ લોહીના ઘડા ભરી-ભરીને તેનું પાન કરવા લાગી. અને કાલિકા તથા શ્રીસદાશિવજીના પ્રેતગણો લવકુશની કીર્તિના ગુણાનુવાદ ગાઈને એકબીજાના હાથમાંથી શયોને ખેંચવા લાગ્યા. ૧

અંતાવરી ગદિ રૂપાલ સેલઈ પિયઈ શોણિત આતુરે ॥

ગજ લાંલ સૈંચાઈ ભૂત શંકર પ્રેતસંગર ચાતુરે ॥

વૈતાલ વીરકરાલ કરવર કરી કર ચક્ર કરધરે ॥

ઘૈભાર રુધિર પ્રવાહ પૂરત પાન કરત હરે હરે ॥

પિશાચ વિગેરે પ્રાણીઓ આંતરડાંઓની પાંક્તિઓને ખેંચીખેંચી જાણે શ્મશાન કરતાં હોય તેમ કરવા લાગ્યાં, તથા અત્યંત ઉત્સુક થઈને લોહીપાન કરવા લાગ્યાં. શ્રીસદાશિવજીના ભૂતગણો તથા પ્રેત ગણો આતુર્યતાથી હાથીઓનાં ચામડાંઓને ખેંચવા લાગ્યા. અને વૈતાળ વીરો અકેદ્ હાથમાં હાથીઓની મોટી મોટી શુંઢો લઈ, બીજા હાથથી તેને મોઢામાં મુકીને લોહીના પ્રવાહનું પૂર્ણ પાન કરતા ‘હરહર’ શબ્દ ઉચ્ચારવા લાગ્યા. ૨

રઘુવંશ સમર સરાઈ દુહું દિશિં કરઈ નિજ મનં માવને ॥

ગજ વાજિ નર કોપિ ખાલુ જઈ તહું ગિરે મહિ શુભ પાવને

દોષ રામ તનય મચારિં વહુ વિધિ નિકટ કોડ ન આવઈ

જે ત્રસિત વ્યાકુલ ત્રાહિ ત્રાહિ સુ વીર નિજ ગુહરાવઈ. ૧૪

શ્રીરામચન્દ્રજીના કુમાર લવ અને કુશ પોતાના ધારવા પ્રમાણે, દશે દિશાઓમાં વખાણવા યોગ્ય ચરિત્રો કરવા લાગ્યા. હાથીઓ, ઘોડાઓ, માણસો, રીંછો તથા વાનરાઓ યુદ્ધની પવિત્રભૂમિમાં જ્યાં ત્યાં પડેલાં લાગ્યા. શ્રીરામચન્દ્રજીના બન્ને કુમાર લવ અને કુશ ઘણા પ્રકારેથી પડકારી પડકારીને યોદ્ધાઓને પોતાના સન્મુખ આવવા બોલાવવા લાગ્યા; પરન્તુ એક પણ વીર તેની સામે જતો નહિ. ત્રાસથી વ્યાકુળ થઈ ગયેલા વીર લોકો એક બીજાના સંરક્ષણ માટે એક બીજાને ત્રાહિત્રાહિ બચાવો બચાવો એમ પોકારવા લાગ્યા. ૩

દોહા-વિષમ યુદ્ધ દોડ બંધુ કિય, જીતે કપિ સંગ્રમ ॥

આયે પુનિ જહૈં નૃપ ભરત, સમર વિધાતા વામ ॥ ૫૩ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના બન્ને કુમારોએ મહાભયંકર યુદ્ધ કરીને કપિઓને યુદ્ધ ભૂમિમાં જીતી લીધા; એટલે વાનરો દૈવની "પ્રતિકૂળતા સમજીને જ્યાં ભરતજી હતા ત્યાં આવ્યા. ૫૩.

ચૌ-કપિભાલુહિ ઘાયલ સબ આવહિ, બાળ પ્રાસ મન અતિદુઃખ પાવહિ ॥

જામ્બવંત કપિરાજ બુલાઈ, અંગદ હનુમાન સુખદાઈ ॥ ૧ ॥

સબ મિલિ સહિત નિશાચર રાજા, ધરિઆનહુ દોડ બાલ સમાજા ॥

આઈ જુરે કપિ ભાલુ ભવાની, નિજ પ્રભુ-મહિમા કહુ નહિ જાની ॥ ૨ ॥

બોલે કુશ મુનિ બાલિકુમારા, તવ બલ વિદિત જાન સંસારા ॥

પિતુહિ મરાઈ માતુ પર હેલી, સકલ લાજ આયે તુમ ટેલી ॥ ૩ ॥

સો ફલ લેહુ સમર મહિ આજૂ, ત્યાગહુ સકલ કલંક સમાજૂ ॥

મુનત ક્રોધ અંગદ ડરછાવા, ગહિ ગિરિ ચેક તાહિપર ધાવા ॥ ૪ ॥

ભરતજી જીવેછે તો સર્વ રીંછી તથા વાનરો વ્યાકુળ થઈને આવે છે. અને બાણોના ત્રાસથી મનમાં મહા દુઃખ પામેછે. વાનરાઓની આવી દુર્દશા જોઈ ભરતજીએ જામ્બવન્ત, મુગ્રીવ અને મુખને દેવાવાળા અંગદ તથા હનુમાનને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, -તમે અને વિલીષણ સર્વ મળીને તે બન્ને બાળકોને પકડી લાવો. શ્રીસદાશિવજી પાર્વતીજીને કહે છે કે, -હે પાર્વતી! ભરતજીની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં સર્વ રીંછ તથા વાનર એકત્ર થયા. જેઓએ તે સમય પ્રભુના મહિમાને વિશેષ જાણ્યો નહતો. ૨ કુશે અંગદને કહ્યું કે, -'વાલિકુમાર અંગદ! તારું બળ આજે જગતમાં વિખ્યાત છે. તે તારા પિતાનો વધ કરાવી, માતા લીળને આપી અને તે ઉપર વળી સઘળી લાજને તિલાંજલી આપીને તું અહિ યુદ્ધ કરવા આવ્યો. ૩ સાટે આજના યુદ્ધમાં તું તેનું ફળ લઈ લે, કે જેથી તારે સભાઓમાં કલંક સાંભળવું મટી જાય. આવાં કુશના વચન સાંભળતાંની સાથેજ અંગદ ક્રોધથી વ્યાપ્ત થઈ એક પર્વત ઉપાડીને કુશના સન્મુખ દોડ્યા. ૪

દોહા-આવત શૈલ વિશાલ લલિત, તિલ સમ શર હતિ કીન્હ ॥

અંગદ ગર્વ અપાર અતિ, તસ પ્રભુ ઉત્તર દીન્હ ॥ ૫૪ ॥

તે વિશાળ પર્વતને આવતો જોઈને કુશે એકજ બાણથી તલ જેવડા તેના કટકા કરી નાખીને પૃથિવીમાં નાખી દીધો, જેવો અંગદે ગર્વ કર્યો હતો તેવોજ થોડ્ય તેને પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો. ૫૪

चौ०-तमकि ताहि कुश बाण चलावा, अंगद नील अकाश उडावा ॥

आवत जानि पुहुमि कपिभारी, मारा बाण प्रचारि प्रचारी ॥ १ ॥

इत उत जान कतहु नहि पावै, पवन वहै जिमि महि नहि आवै ॥

छिन अकाश छिन भूतल माहीं, बोले शरन शरन प्रभु पाहीं ॥ २ ॥

रह्ये गर्व मुहि कृपानिधाना, अग जग नाथ न मैं पहिचाना ॥

पाँच बाण बेधे कपि दोऊ, दीन जानि त्यागे हैंसि सोऊ ॥ ३ ॥

भिरे भरतके सन्मुख जाई, दशा देखि कपि दशा भुलाई ॥

जाम्बवन्त हनुमान कपीशा, धावत गिरि तरु लै बहु कीशा ॥ ४ ॥

वणी कुशे ओंके जाणु तीक्ष्णने ऐवुं अलाव्युं के, ते जाणु लागवाथी अंगद अने निल अन्ने आकाशमां उड्या. आकाशमांथी न्यारे तेओ पाछा पृथिवी उपर आवती हुता, त्यारे कुशे पडकारी पडकारीने भीष्म लारे जाणु मारयुं. ते जाणुना प्रहारेथी ते अन्ने क्यांय पणु नष्ट शक्ता नहुता, पणु ने प्रकारे पवनथी वादण आकाशमां रडेछे, तेम ते अन्ने जाणुथी आकाशमां रह्या. घडीमां आकाशमां अने घडीमां पृथिवी उपर आववाथी तेओ आतुर थर्ध पोतानु सारक्षणु माटे श्रीरामचन्द्रजीने पोकारवा लाग्या के-र डे कृपानिधान ! अमने अणनुं महुा अलिमान हुतुं. डे सर्व जगतना स्वामिन ! आपना महिमाने अमे न लण्यो. वणी कुशे पांच जाणु भारी ओ ओ वानराओने दीधी माज्या, पणु पछी तेओने दीन लण्णी हुसीने छोडी दीधा. उ ओटले ते अने अंगद अने नील भरतजनां सन्मुख आव्या. तेओनी आवी दुईशा जेधने भीष्म वानराओ पणु शुध लूली गया. ओ समय जम्भवन्त, हनुमान अने सुग्रीव तथा भीष्मपणु धणु वानराओ पर्वतो तथा अडोले उपाडीने लडके करवा होइया. ४

दोहा-कुश वर देखि हैंसै तबहि, अनुजहि कह्यो बुझाइ ॥

आजु भरत जीतेहु समर, भालु कपिन बिलगाइ ॥ ५५ ॥

तेओने आवता जेधने कुशे हुसीने लवने कहुं के, 'आज रीछा तथा वानराओने युद्धमां व्याकुल करी दधने हुं युद्धमां भरतने लुती लधथ.' पप

चौ०-प्रभु सुत समर कीन्ह जो करनी, निगम शेष शारद नहि वरनी ॥

चरित तामु सुनु शैलकुमारी, मारे समर शूर कपि भारी ॥ १ ॥

समर धीर दोउ बाल विराजे, निरखि भालु कपि मन अति लाजे ॥

खैंचि धनुष गुन छांडेउ सायक, कपिपति आदिं हने कपिनायक ॥ २ ॥

मूर्छित सैन परी महि माहीं, बचो न कपि घाइल जो नाहीं ॥

देखि भरत सब सैन निपाती, कोपि बाण मारेउ सब छाती ॥ ३ ॥

પરયો મૂંછે કુશ દેખિ રિસાના, ચાપ ચઢાઈ શરાસન તાના ॥

મૂંછિત દેખિ સાંગિ લૈ ધાવા, ભરત હૃદય શત ગૂલ ચલાવા ॥ ૪ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીના પુત્ર, લવ અને કુશે જે કરણી યુદ્ધમાં કરી, તેનું વર્ણન વેદોથી, શેષનાગથી કે સરસ્વતીથી પણ થઈ શકે તેમ નથી. શ્રી સદાશિવજી પાર્વતીજીને કહે છે કે,—હે પાર્વતી ! તેનાં વિશેષ ચરિત્રોનું શ્રવણ કરો. તેઓએ અનેક વીર વાનરાઓને પણ રણક્ષેત્રમાં પાડી દીધા. ૧ યુદ્ધમાં ધીરતાથી બન્ને બાળકો શોભવા લાગ્યા. તેઓની ધીરતા જોઈને રાંછો તથા વાનરાઓ મનમાં બહુજ લજ્યા. કુશે વળી પાછું ધનુષ ખેંચીને જે બાણ છોડ્યાં, તેથી સુગ્રીવ આદિ અનેક મૂળ્ય વાનરાઓને મૂર્છિત કરી દીધા. ૨ સકળ સેના મૂર્છા પામીને પૃથિવીના ઉપર પડી ગઈ. કોઈ પણ વાનર ઘાયલ થયા વગર રહ્યા નહોતા. સકળ સેનાને મૂર્છા પામી રણભૂમિમાં પડેલી જોઈને ભરતજીએ કોપ કરી લવની છાતીમાં બાણ માર્યું. ૩ તે બાણ લાગતાંની સાથેજ લવ મૂર્છા પામી પૃથિવીના ઉપર પડી ગયા. લવની આવી દશા જોઈને કુશે ધનુષ ચડાવી બાણ સંધાન કરી તે બાણ ભરતજીના ઉપર ફેંકતાં ભરતજી મૂર્છિત જેવા થતા જેવામાં આવતાં કુશે સાંગ લઈને ભરતજીની છાતીમાં મારી, જેથી ભરતજીના હૃદયમાં સૈકડો વ્યથાઓ ઉત્પન્ન થઈ. ૪

દોહા—સમર ભૂમિ સોયે ભરત, લવહિ લીન્હ ડર લાય ॥

સુમિર માત ગુરુચરણ યુગ, રહે સમર જય પાય ॥ ૫૬ ॥

ભરતજી મૂર્છિત થઈને યુદ્ધભૂમિમાં પડતાં તુરત કુશે લવની પાસે આવી તેને છાતી સાથે દાબીને જાગૃત કર્યો, અને પછી બન્ને ભાઈઓ માતાના તથા ગુરૂનાં ચરણોનું સ્મરણ કરી વિજય સંપાદન કરી યુદ્ધભૂમિમાંજ ઉભા રહ્યા. ૫૬

ચૌ૦—આયે સ્વર લેન ચર ચારી, ભરત સૈન તિન સકલ નિંહારી ॥

શોણિત સરિતા દેખિ ઢરાને, હય ગજ બહે જાત રથ જાને ॥ ૧ ॥

ગ્રાહ નાક શ્વ જંતુ ઘનેરે, દેખિ દૂરિતે તિન મુંહ ફેરે ॥

લહર તરંગ બીર સબજાહી, ઘાયલ પૈર તીર લપિટાહી ॥ ૨ ॥

ફિરેડ દૂત કૌશલ પુર આયે, સમાચાર સબ વરણિ સુનાયે ॥

ચરબર વચન ધુનત દુઃખપાવા, ત્યાગ્યો મશ્વ નિજ કટક બનાવા ॥ ૩ ॥

ચલે સકોપ કૃપાલુ હદારા, આયે જહાં કટક સંહારા ॥

મુનિ બાલક વર દેખિ સહાયે, શર નિવારિ પ્રભુ નિકટ બુલાયે ॥ ૪ ॥

• ચાર દૂતો કે જે, યુદ્ધના સમાચાર જાણવાને માટે અયોધ્યાથી આવેલા હતા, તેઓએ ભરતજીની સેનાની આવી દુર્દશા જોઈ, તથા રૂધિરની નદી કે જેમાં તણાતા જતા હાથીઓ, ઘોડાઓ અને રથોને જોઈને તેઓ મહાભય પામ્યા. ૧ તે હાથીઓ વિગેરે તે રૂધિરની નદીમાં, જાણે મધર, ગુડ તથા નક હોય એમ જણાતા હતા. વીર લોકો લહરીઓમાં વહેતા હતા. અને ઘાયલ થયેલાઓ કીનારાઓમાં અથડાતા હતા, તેઓને જોઈને દૂતોએ ભય પામી પોતાનાં મુખો ફેંટવી દીધાં. ૨ દૂતો આવી સેનાની દૃશ્ય નિરખીને અયોધ્યામાં પાછા આવ્યા, અને એઓએ યુદ્ધના સર્વ સમાચાર સાંભળાવ્યા. શ્રી રામચન્દ્રજી દૂતોનાં વચન સાંભળતાંજ બહુ ખેદ પામ્યા. અને યજ્ઞ છોડી દઈને પોતાની સેના સજ્જ કરી. ૩ કૃપાસાગર શ્રી રઘુનાથજી ક્રોધ કરીને જ્યાં ભરતજીનું સકળ સૈન્ય પડયું હતું ત્યાં પધાર્યા. ત્યાં ઉત્તમ સ્વરૂપવાળા બે મુનિ-બાળક જેવા જણાતા બાળકોને જોઈ પોતાનાં બાણોને ચડાવવાનું બંધ કરી, તે બંને બાળકોને પોતાના ધર્મીપમાં બોલાવ્યા. ૪

દોહા-પૂછેડ બાલ બુલાય દોડ, કહૌ માત પિતુ નામ ॥

દેશ નામ નિજ કહહુ સવ, વડ જીતેડ સંગ્રામ ॥ ૫૭ ॥

પોતાની પાસે બોલાવીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ પુછ્યું કે, -તમે તમારાં માતાપિતાનું નામ કહો. અને જ્યાં તમે રહો છો તે દેશનું નામ કહો, તથા તમારાં નામ કહો. તમે મોટા મોટા વીરોને યુદ્ધમાં જીત્યા છે. ૫૭

ચૌ-ગહહુ અસ્ત્ર જાને કહહુ કહાની, પૂછેડ સ્વર્ગ લોક અસ જાની ॥

સમર બાત વહુ અતિ કદરાઈ, છાંડિ શોચ અવ કરહુ લરાઈ ॥ ૧ ॥

વંશ નામ વિનુ પૂછે તાતા, હતૌ ન બાલ મનદર ગાતા ॥

માતા સીય જનકકી જાતા, ચાલ્મીકિ મુનિ પાલેડ તાતા ॥ ૨ ॥

પિતા વંશ નાઈ જાનાઈ આજૂ, લવ કુશ નામ વિપિન કર કાજૂ ॥

મુનિ સવ કથા રાગિ મમ મોહી, બાલ વિલોકિ વધવ ભલ નાહી ॥ ૩ ॥

આવત સુમટ સમૂહ હમારે, લરિહાઈ તુમ સન સમર મુન્દારે ॥

અસ કહિ અંગદ નીલ ઉઠાવા, જામ્વવંત કૌપીતહિ બુલાવા ॥ ૪ ॥

આ સાંભળી લવ-કુશ બોલ્યા કે, -એ વાતથી તમારે શું અયોજન છે ? તમે શસ્ત્ર ધારણ કરો. અમારા સંબંધમાં તમારે જે કાંઈ પુછવાનું હોય, તે સ્વર્ગમાં જઈને દેવતાઓને પૂછજો. યુદ્ધ સમય ઘણી વાતો કરવી એ એક જાતનું કાય-માટે તમે હવે શોકનો ત્યાગ કરીને યુદ્ધ કરો. ૧ તેઓનાં આવાં

કરીને શ્રી રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, - હે મનોહર અંગોવાળા બા-

જકો ! તમારા વંશનું નામ જાણ્યા વગર તમને મારવા ઉચિત નથી ! શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આ વચનો શ્રવણ કરી લવ-કુશ બોલ્યા કે,—જનકરાજની પુત્રી સીતાજી અમારી માતા છે, અને વાલ્મીકિ મુનિએ પિતાના સમાન અમને પાળેલા છે. ૨ અમે અમારા પિતાનું કે વંશનું નામ આજ સુધી જાણતા નથી. અમારાં પોતાનાં નામ લવ કુશ છે. અને અમે વનમાંજ રહીએ છીએ. આ સર્વ વાર્તા સાંભળીને તે વાતને મનમાંજ રાખી લઇને, તેઓને પોતાનાંજ બાળક જાણીને, તેઓના સામું જોઇ શ્રી રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે,—મારે બાળકોનો વધ કરવો યોગ્ય નથી. ૩ અમારા અનેક પ્રબળ યોદ્ધાઓ આવે છે, તેઓ તમારી સાથે યુદ્ધ કરશે. આ પ્રમાણે કહીને અંગદ અને નીલને શ્રી રામચન્દ્રજીએ ઉઠાડી, અને જમ્બવન્ત તથા સુગ્રીવને બોલાવ્યા. ૪

છં—કપિરાજ અંગદ જામ્બવંતદિ દોલિ નિશિચર નાયકં

હનુમંત દિવિદ મયંદ નીલહિ સુમટ જે અસ લાયકં ॥

તવ હરણ શૂલહિ પાપ નાશન કહો દૈવિ રઘુનંદનં ॥

ભરતાદિ રિપુહન સહિત લક્ષ્મણ પરે સ્વલ મદ ગંજનં ॥

લંકેશ આદિક સુમટ મારે વીર જે મહિમંડનં ॥

તે આજ વાલક વિપ્રસૌ રણ પરે રિપુ મદ ગંજનં ॥

કુલ કાનિ અવ નિજ જાનિ સુમટન શૈલ તરુ વહુ લૈ મલે ॥

દૈ હ્રહ વાનર વ્યૂહ પર્વત ઢારિ પુનિ રણ મુરિ ચલે ૧૫ ॥

સુગ્રીવ, અંગદ અને જમ્બવન્તને બોલાવી તથા વિભીષણને પણ બોલાવી અને હનુમાન, દિવિદ, મયંદ તથા નીલ જે મોટા યોગ્ય સુભટો હતા, તેઓને પણ તથા દુઃખને હરવાવાળા શ્રી રામચન્દ્રજીએ હસીને કહ્યું કે,—ભરત, શત્રુધન સહ લક્ષ્મણ યુદ્ધમાં મૂરછા પામેલા છે, કે જે પરાયાદનનું મર્દન કરવાવાળા છે. ૧ જેઓએ લડાઈના મહાવાંઝા રાવણાદિ વીરોનો સંહાર કર્યો હતો, તે આજ મુનિઓના મારથી પૃથિવીમાં પડેલા છે. જે શત્રુઓના ઢળનો નાશ કરવાવાળા છે; માટે હવે તમે કુળની લાજ રાખી તમારા મનમાં ધીરજ ધરીને લડો. શ્રી રામચન્દ્રજીનાં આવાં વચન સાંભળતાંની સાથેજ વીરગણ અનેક પ્રકારના પર્વત લઇને આવ્યા. અને તે વાનરોના સમૂહ ડોલાહલ કરીને એ બે બાળકો ઉપર પર્વતાદિની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. ૨

દોહા—સાવધાન ધનુ વાન લૈ, ધાયે લવ વલવાન ॥

સન્મુખ આઈ વિભીષનહિ, બોલે વહુત રિસાન ॥ ૧૮ ॥

બળવાન લવ સાવધાન થઈ, ધનુષ બાણ લઇને આવ્યો, અને ના સન્મુખ આવી અત્યંત ક્રોધથી બોલ્યો કે,—૫૮

ચૌ-સુન શઠ સમરહિ બંધુ જુઝાઈ, શત્રુહિ મિલ્યો પરમ કદરાઈ ॥

પિતા સમાન બંધુ વઢ તોરા, ત્રિય તામુ લૈ ધરિ વર જોરા ॥ ૧ ॥

પાપી માતુ કહેડ કૈ વારા, સો પતની યહ ધર્મ તુમ્હારા ॥

બૂઢિ મરહુ સાગર મહૈ જાઈ, મરુ ગરુ કાઠિ અધર્મ અન્યાઈ ॥ ૨ ॥

સમર ભૂમિ મમ સન્મુખ આવા, લાજ હોત નહિ ગાલ બજાવા ॥

આંહિન આગે ટરિ જો જાઈ, નાહિત મૃત્યુ નિકટ સ્થલ આઈ ॥ ૩ ॥

સુન સ્થિતિયાન ગદા કર લીન્દી, શર હત સ્વંડસો કીન્દી ॥

સમ વાળ મારે કરિ ક્રોધા, ઝલરત શર લાગત મટ યોધા ॥ ૪ ॥

ગિરત કોપે કરિ શૂલ ચલાવા, લવ તનુ તહિત સમાન સમાવા ॥

હે મુર્ખ વિલીપણુ ! સાંભળ. તેં તો યુદ્ધમાં પોતાના બાઈનો વધ કરુધી, શત્રુ સાથે મળી જઈ પોતાનું કાયરપણું બ્રકટ કરેલું છે. અને તારું મોઢો બાઈ કે જે પિતા સમાન કહેવાય, તેની સ્ત્રીને તું બલાત્કારથી લઈ લેઠો છે. હે પાપી ! તેં એ મોઢોદરીને તારા મોટા બાઈ રાવણના સમક્ષ ઘણીવાર માતા કહેલ છે, તેને હવે તેં સ્ત્રી બનાવી. ધન્ય છે તારા ધર્મને. તું સમુદ્રમાં જઈને ડુબી મર. અંરે અધમ અન્યાયી ! ગળું કાપીને મરી જા. ૨ હવે તું યુદ્ધ ભૂમિમાં મારા સન્મુખ આવ્યો છે. ગાલ બજાવતાં તને શરમ આવતી નથી ? તુરત મારી આંખો આગળથી દૂર જા. નહિતો હે બળ ! તારું મરણ સમીપમાં આવ્યું છે એમ બાણજે. ૩ લવનાં આવાં કઠોર વચન શ્રવણ કરી ક્રોધચક્ર થયેલા વિલીપણે હાથમાં ગદા લેતાંની સાથેજ લવે તે ગદાના પોતાના બાણથી કટકેકટકા કરી નાંખ્યા, અને ક્રોધ કરી સાત બાણો પૂંજુ ફેંક્યાં, કે જે બાણો લાગવાથી વિલીપણુ આકાશમાં વિછળીને નિચે પડ્યો. ૪ વિલીપણે પડતાં પડતાં પણ ત્રિશૂળ ફેંક્યું, કે જે ત્રિશૂળ વિજળીના સમાન લવના શરીરમાં સમાઈ ગયું.

દોશ-દૂર શૂલ કરિ બંધુ યુગ, દેસ દૈત્યકર ઘાત ॥

જામ્બવંત કપિરાજ નલ, અંગદડ વિલસાત ॥ ૫૧ ॥

લવ તથા કુશે તુરત શૂળને શરીરમાંથી કાઢી નાખ્યું. જામ્બવંત, સુગ્રીવ, નળ અને અંગદ એઓ વિલીપણુને વ્યાકુળ બેઠ ખેડ પામ્યા, અને લવ કુશ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૫૬

ચૌ-જો ગિરિ તરુ કપિ ઢારહિ જાઈ, રજ સમ કરિ તેહિ દોહિ ઝહાઈ ॥

નિજ વાળન કપિ ઘાયલ કીન્દે, જેહિ જસ ઝચિત સો તસ ફલ દીન્દે ॥ ૧૮ ॥

રઘુકુલ તિલક પ્રચારત પાછે, વીર ધુરીન બને અતિ કાછે ॥

અંગદ હનુમાન મટ ભારી, તે ધાયે તરુ શૈલ ઉપારી ॥ ૨ ॥

હાર શૈલ દુહ મિરે રિસાઈ, સ્વદ્વન હને વીર બરિઆઈ ॥

કપિન કોપ કારિ ઉર હત તેહી, જિમિ સ્વર્ગ મસક ચાટિ ગત દેહી ॥ ૩ ॥

હતિ તૂનો કપિ ભૂમિ મિરાયે, જામ્વવંત કપિપતિ પહૈં આયે ॥

યહિ તનુ કોટિક સમર લરાઈ, જીતે લરે વહુત હમ ભાર્ ॥ ૪ ॥

વાનરાઓ જે જે પર્વતો તથા વૃક્ષો તેઓના ઉપર નાખે છે, તેઓને તે બંને ભાઈઓ ધૂળના સમાન કરીને ઉડાવી દે છે. આ પ્રકારે લવ કુશે પોતાનાં બાણોથી સર્વને ધાયલ કરી દીધા. અને જેનું જેને ઉચિત હતું તેવું તેને ફળ આપ્યું. ૧ રઘુકુળમાં તિલકરૂપ અને વીર લોકોમાં અગ્રેસર એ બે ભાઈ લવ કુશે યુદ્ધમાં મજાનુત સજ્જતા કરી, ચોદાઓને પકારવા માંડતાં અંગદ અને હનુમાનજી એ બે મોટા ચોદાઓ વૃક્ષોને તથા પર્વતોને ઉપાડીને તેઓના સન્મુખ ગયા. ૨ એ બે અંગદ અને હનુમાન પર્વતોને તથા વૃક્ષોને પૂંકી પછી બળાત્કારે તેઓ સાથે ખડ્ગ ચુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અંગદે તથા હનુમાનજીએ લવ કુશનાં શરીરો ઉપર ઘણા ઘણા ખડ્ગના પ્રહારો કર્યા, પણ તે સર્વ પ્રહારો જેમ હાથીઓના શરીરો ઉપર મચ્છરોના પ્રહારો નિષ્ફળ જાય તેમ નિષ્ફળ થયા. ૩ લવ તથા કુશે પોતાના પ્રહારથી અંગદ તથા હનુમાનને પૃથિવી ઉપર આડી દીધા. આ બેઠને ભસ્મવન્ત, મુગ્રીવની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે, મેં આ શરીરથી અોક યુદ્ધ કર્યાં છે, અને તે યુદ્ધમાં અસંખ્ય ચોદાઓને માર્યા છે, તથા હતેલા પણ છે. ૪

‘દોહા—યહ કાલકે ત્રિભુવન બન્ની, જીતિમકૈં નહિં કોય ॥

‘ચલહુ પ્રાણ દીજિય સમર, અજય જગત નહિં હોય ॥ ૬૦ ॥

આ બે મુનિના બાળકો તો ત્રણે લોકમાં સર્વના કરતાં વિશેષ બળવાન જણાય છે, તેને કોઈ પણ છતી શકતો નથી. ‘આલો’ હવે યુદ્ધમાં પ્રાણ આપીએ; કારણકે સંસારમાં અમર તો કોઈપણ નથી. ૬૦

ચૌ૦—આવત ભાલુ બલી મટ જાના, તાનિ શરાસન શર સંધાના ॥

હૃદય તાકિ લવ માસ્યો સાયક, યોજન સાત ગયડ કપિનાયક ॥ ૧ ॥

ધાય ભાલુ પતિ કોપ બઢાઈ, મલ્હ યુદ્ધ કુશ કીન્હ બનાઈ ॥

નિજબલ ભાલુહિ અવનિ પછારા, દોડ કર ચરણ વાંધિ વિકરારા ॥ ૨ ॥

હનુમંતહિ વાંધ્યો લવ જાઈ, રાસ્યો નિકટ અશ્વ થલ આઈ ॥

રસવારી લવ કુશ છાંડેઝબીરા, આપુ ચલે રઘુનાયક તીરા ॥ ૩ ॥

દેસે રથપર શ્રીપતિ સોયે, ફિરે બીર નિજ લાજ વિગોયે ॥

સુભગ અશ્વ પટ ભૂષણ નાના, લવ ધીર અશ્વે ચલે હનુમાના ॥ ૪ ॥

• પછી જામ્બવાન તથા સુગ્રીવ એ એ લવ કુશ સાથે યુદ્ધ કરવા જતાં, લવે ધનુષ્ એથી બાણ સાંધીને સુગ્રીવની છાતીમાં એવો તો પ્રહાર કર્યો કે, જે પ્રહારથી સુગ્રીવ સાર્ત યોજન દૂર જઈને પડ્યો. ૧ જામ્બવાનને ક્રોધ કરી દોડીને કુશ સાથે મધ્યયુદ્ધ કરવા માંડ્યું, પણ કુશે પોતાના બળવટે જામ્બવાનને પૃથિવીના ઉપર પછાડી, લયંકર રીતે તેના એ હાથ અને પગ બાંધી લીધા. ૨ એ પ્રમાણે હનુમાનજીને પણ બાંધી લીધા. અને પછી તે બન્ને યોદ્ધાઓ જામ્બવાન અને હનુમાનને ઘોડાની પાસે લાવીને રાખ્યા. લવને ઘોડાની ચોક્કીનું કામ સોંપીને કુશ શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે ગયો. ૩ પણ ત્યાંથી શ્રી રામચન્દ્રજીને રથમાં પોઢેલા જોઈ કુશ લજાઈને પાછો લવ પાસે આવ્યો. પછી એ એ બાંધ્યો સુંદર ઘોડાને તથા યોદ્ધાઓનાં અનેક પ્રકારનાં આભૂષણોને અને વસ્ત્રોને લઈ હનુમાનજીને તથા જામ્બવાનને પણ સીતાજી પાસે લઈ ગયા. ૪

॥ હંદ ગીતિકા ॥

શુભ અસ્ત્ર ભૂષણ માલુ કપિ સંગ અશ્વ લૈ સાદર ચલે ॥
સિય નિકટ નાયો માથ દોડ સુત મોટિ ભૂષણ જે મલે ॥
પહિચાનિ કપિ સવ નિરસિ ભૂષણ સહમિ મુનિ સિય અતિ ઢરી ॥
યાહિ વીચ મુનિવર સવન આયે સિયા ડાઠે વિનતી કરી ॥
હનુમંત નીલહિ છોરિ વંધન ત્યાગિ વહુ સમજાઈયો ॥
રિપુદવન લલિમણ સહિત ભરતહિ રામ રંગ પોટીફલે ॥
સુત કીન્હ કર્મ વલંક કુલ મહૈ મોહિ વિધિ વિધવા કરી ॥
તજિ સોચ ચંદન અગર આનહુ જાઉં પિય સંગ અવ જરી ॥
મુનિ ધીર દીન્હો તનય લીન્હો સંગ લૈ સાદરચલે ॥
રણ દેસિ વાલક ચિહ્ન આનંદ વિહંસિ મુનિવર અતિ મલે ॥
રથ દેસિ હય પહિચાનિ પ્રભુકે જાઈ મુનિ ચરણન પરે ॥
ડાઠે બેઠ કૌશલનાથ આરત તનય તબ આગે સ્વરે ૧૬ ॥

સુંદર વસ્ત્ર, ધરેણાં, રીંછ અને વાનરના સહિત લઈ તથા અશ્વને પણ લઈ પ્રેમથી ચાલતા ચાલતા તે બન્ને ભાઈ લવ તથા કુશ સીતાજીના સમાપ આવીને મસ્તક નમવી તે બન્ને ભાઈઓએ ઘોડા સહ બેઠ દેખાડી. વાનરોને જોઈ તથા તે ભૂષણાદિકને જોઈને સીતાજી બહુજ ડર્યાં. તે સમય મુનિ-

રાજ વાલ્મીકિજી પણ વ્યાકુળ થઈને ત્યાં આવ્યા. એટલે સીતાજીએ ઉઠીને વિનંતિ કરી, 'તુરતજ હનુમાન તથા જાન્યવન્તને બન્ધનથી મુક્ત કરી બહુ સમજાવ્યા. અને લવ તથા કુશને કહ્યું કે, હે તાત ! તમે લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્ન અને શ્રી રામને યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં પોઠાડ્યા એ શું કર્યું ? હે પુત્ર ! તમે કુળને મહા કલંક લગાડ્યું, અને મને તો વિધાતાએ નિધવા કરી; આટે હવે તો સર્વ શોચનો ત્યાગ કરી ચંદન અને અગર લાવો. હું મારા પતિની સાથે બળી જઈશ. ૨ મુનિરાજ વાલ્મીકિજી સીતાજીને ધીરજ આપી, બન્ને કુમાર લવ તથા કુશને સાથે લઈને આવ્યા. યુદ્ધને જોતા તથા બાળકોના કર્મને નિહાળતા હસીને મુનિ ચક્રિત થયા. અને શ્રી રામચન્દ્રજીનો રથ જોઈ તથા ઘોડાઓને જોખળીને પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે જઈને મુનિ ચરણોમાં પડ્યા. મુનિને ચરણમાં પડેલા જોઈને શ્રી રામચન્દ્રજી આતુર થઈને ઉઠી બેઠા થયા, કે પાસે એ કુમારોને ઉભેલા જોયા. ૩

સોરંઠા-મુનિ મુનિ વર વર વૈન, જાગે રઘુપતિ ભય હરન ॥

વિહંસિ ઉધારે નૈન, લીન્હે હૃદય લગાય મુનિ ॥ ૨ ॥

મુનિ વાલ્મીકિજીની કોમળ વાણી શ્રવણ કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજી કે જે ભયને હરવાવાળા છે તે જાગ્યા. અને હસી આંખે ઉઘાડીને વાલ્મીકિજીને પોતાની છાતી સાથે લગાડ્યા. ૫

ચૌ-પ્રથુર્હિ દેશિ મુનિ અતિ હરપાને, વાર વાર નિજ ભાગ્ય વચ્ચાને ॥

જેહિ વિધિ શેષ સીય વન આની, મુનિવર સો સવ કથા વચ્ચાની ॥ ૧ ॥

લવકુશ કથા રાકલ મુનિ માણી, શિવ વિરંચિ સ્વરજ કરિ સાચી ॥

મિલે તનય દોડ હૃદય લગાયે, સુશા વરણિ સિય સૈન જિયાયે ॥ ૨ ॥

ભરત આદિ જાગે સવ ભ્રાતા, લલિમન ચલે જહાં સિય માતા ॥

તાત વચન મમ માનહુ ભાઈ, સિયસન દિવ્ય લેહુ તુમ જાઈ ॥ ૩ ॥

લલિમન જાય શીશ તવ નાવા, લવકુશ કહૈં બહુવિધ સમુદ્ધાવા ॥

હરિદ્વિચ્છા નિયમન અસ આવા, શેષ સહસ ફાળિઆનિ દિશાવા ॥ ૪ ॥

વહુરિ રામ લલિનહિ બુલાઈ, મુનહુ તાત અસ વચન મુહાઈ ॥

જાય સભામે જનક દુલારી, સત્ય રૂપ અસ ગિરા ઉચારી ॥ ૫ ॥

મન વચ કર્મ દિના ભગવાના સપનેહુ પુરુષ ન જાગૌં આના ॥

તૌ ઘરણી માતા મુન લીજૈ, નિજમે ઠૌર મોહિ અવદીજે ॥ ૬ ॥

જવ સીતા અસ ગિરા ઉચારી, વિદરી મૂનિ શબ્દ મયો ભારી ॥

તેહિમેંતે અવિ શુભ્ર સુહાયો, નિર્મલ સિંહાસન પ્રગટાયો ॥ ૭ ॥

તાકો સર્પ રહે કારિ ધારણ, બેઠી ધમુધા સબ જગતારણ ॥

તુરત ગોદ સીતા તેહિ લીન્હી, સાવધાન કર આશિષ દીન્હી ॥ ૮ ॥

પુત્રી મહે દુઃખ તુમ ખારી ચલો લોક મમહોદુ સુઘારી ॥

પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીને જોઈ વાલ્મીકિ મુનિ બહુજ પ્રસન્ન થયા. અને વારંવાર પોતાના ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અને જે પ્રકારે લક્ષ્મણજી, શ્રી સીતાજીને વનમાં મૂકી ગયા, તે સર્વ કથા મુનિરાજે વર્ણન કરી. ૧ લવ તથા કુશની સર્વ વાર્તા વાલ્મીકિજીએ કહી દેખાડી. અને ત્યારપછી શ્રી સદાશિવજી, બ્રહ્મા અને સૂર્યનારાયણની સાક્ષી આપી કે, આ આપના પુત્ર છે. શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના, જે પુત્રોને છાતી સાથે લગાડ્યા. અને અમૃતવૃષ્ટિ કરીને દેવતાઓએ સર્વ સેનાને જીતી કરી દીધી. ૨ ભરત-આદિ સર્વ ભાઈએ જાગૃત થયા, અને જ્યાં શ્રી સીતાજી હતાં ત્યાં લક્ષ્મણજી જવા લાગતા શ્રી રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને બોલાવીને કહ્યું કે, હે તાત ! મારાં આ સુંદર વચન શ્રવણ કરો. ૩ શ્રી રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, હે તાત ! તમે સીતા પાસે જઈને તેને સભા વચ્ચે શપથ લેવરાવવાની યોજના કરો ! લક્ષ્મણજીએ શ્રી સીતાજીની પાસે જઈને ચરણોમાં માથું નમાવીને તેમને તથા તેમના જે પુત્રોને ઘણી રીતે સમજાવ્યા. ૪ નારાયણની ઇચ્છાથી શ્રી સીતાજીના મનમાં પણ શપથ કરવાની વાત ઉતરી, અને લક્ષ્મણજીની સાથે સભામાં આવી આ પ્રકારે કહ્યું, -શ્રી સીતાજીએ સભામાં જઈ આ પ્રમાણે સભામાં કૃપ વાણી કહી કે, મેં મન, વચન અને કર્મથી રામના વગર, બીજા પુરુષોનું સ્વપ્નમાં પણ ધ્યાન કર્યું નથી. ૧ માટે હે ધરણી માતા ! શ્રવણ કરા, મને તમારામાં રહેવાનું સ્થાન આપો. ૨ ત્યારે જાનકીજીએ આ પ્રમાણે વચનો કયાં ત્યારે મહાશબ્દ થયો. પૃથિવી ફાટી ગઈ. ૨ અને તેમાંથી એક મોટું મનોહર સિંહાસન નિકળ્યું, જેને સર્પ ધારણ કરી રહેલા હતા, તેના ઉપર શરીર ધારણ કરીને શ્રી પૃથિવી દેવી બેઠાં હતાં. ૩ તેમણે જાનકીજીને તુરત બોળામાં લીધાં અને સાવધાન કરી આશીશ દીધી કે, -હે પુત્રી ! તે બહુ દુઃખ સહન કરેલ છે. માટે હવે ચાલો મારા લોકમાં આવી મુખે પામો. ૪

દોહા-જટિત મણિન સિંહાસન, સાદર સીય ચઢાઈ ॥

મયો અલોપ પતાલ કહૈં, મદિમા કિમિ કાંઈ જાઈ ॥ ૬૧ ॥

સીતાજીને પોતાના બોળામાં બેસાડી પૃથિવી દેવીએ એ પ્રમાણે ભાવણ કર્યું કે, તુરતજ મણિથી જડેલું સિંહાસન પૃથિવી દેવી સહ તથા શ્રી

સીતાજી સહ અદૃશ્ય થઈ ગયું. શ્રી સીતાજીના આ મહિમાનું વર્ણન શી રીતે કરી શકાય ? ૬૧

ચૌ—લલમન ચરિત દેખિ સવ ઠાઠે, નયન પ્રવાહ ચલત અતિ ગાઠે ॥

સકલ ચરિત મુનિ કૃપાનિધાના ચલન હમારે સીય મન જાના ॥ ૧ ॥

તનય સહિત પ્રમુ નિજ પુર આયે, દાન દીન્હ શુભ યજ્ઞ કરાયે ॥

જેહિ જેહિ વિધિ સુર આયમુ દીન્હા, કોટિ કોટિ ત્રિધિ પ્રમુ સોદકીન્હા ॥ ૨ ॥

કોટિન ધેનુ ધામ ધન ધરની, દીન્હ કૃપાનિધિ સકકો વરની ॥

ભોજન વિવિધ ભાંતિ કરવાઈ, વિદા કિયે મુનિ ટુંદ બુલાઈ ॥ ૩ ॥

જનકાહિ પૂજિ વિદા પ્રમુ કીન્હા, દોડ ગુરુ પૂજિ પદોદક લીન્હા ॥

આયે જનકાહિ ગુરુ પહુંચાઈ, વૈઠે પ્રમુ મહિસુરન બુલાઈ ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણજી આદિ સર્વ લોકો એ ચરિત જોઈને ઉભાજ રહ્યા. અને સર્વના નેત્રોમાં આંસુઓના પ્રવાહો અત્યંત ચાલવા લાગ્યા. કૃપાનિધિ શ્રી રામચન્દ્રજીએ એ ચરિત જોઈ વિચારી લીધું કે,—મારી સ્વધામમાં જવાની જે ઇચ્છા છે, તે સીતાજીએ જાણી લીધી એમાં કશો સંદેહ નથી. ૧ આ પ્રમાણે વિચાર કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ પુત્રો સહ અયોધ્યામાં આવી યજ્ઞ પૂર્ણ કરી અનેક શુભદાનો આપ્યાં. જે જે પ્રકારે દેવતાઓએ આજ્ઞા આપી તે તે પ્રમાણે શ્રી રામચન્દ્રજીએ કરોડગણ કર્યું. ૨ ગાયો, ઘરો, ધનો અને પૃથ્વી એ-ઓનાં કરોડો દાન આપ્યાં. તેનું વર્ણન પણ કોણ કરી શકે. મુનિજનોને જેના પ્રકારનાં ભોજનો-કરારી પોતાની પાસે બોલાવી દક્ષિણાઓ આપીને વિદાય કર્યા. ઉગ્રહરોજ, જ્વાહરનું પણ પૂજન કરી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેમને પણ વિદાય કર્યા. અને અને ગુરુ વસિષ્ઠ તથા શતાનંદનું પૂજન કરી ચરણોદક લીધું. જનકરાજને તથા ગુરુ શતાનંદનું જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી વળાવીને પાછા પધાર્યા ત્યારપછી શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રાદક્ષિણાને બોલાવ્યા. ૪

દોહા—લક્ષ લક્ષ વર ધેનુ ધન, પૂજિ પૂજિ દ્વિજ પાય ॥

एक एक विप्रनदये, हर्षित कौशलराय ॥ ૬૨ ॥

એ સર્વ પ્રાદક્ષિણાનું પૂજન કરી પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ લાખ લાખ ગાય પ્રસન્ન થઈને અકેશ પ્રાદક્ષિણાને આપી.

ચૌ—ગયે સવ મુનિ સજ્જન નિજ ધામા, પાયે અમિત અમિત સુખરામા ॥

પુરવાસી આવહિ સવ જ્ઞારી, મુનિ પુરાણ સો હોંહિ સુખારી ॥ ૧ ॥

જે જહ ચેતન જીવ યનેરે, મચર અચર કૌશલપુર કેરે ॥

દૃષ્ટિ આવતો હતો, તે સમય જે અયોધ્યાવાસી સરયુના જળનો સ્પર્શ કરતાં હતાં, તેઓ તુરત અતુર્ભુજ સ્વરૂપ થઈ જતાં હતાં, અને તેઓ વિમાનમાં બેસીને શોભતાં હતાં. તે સર્વ વિમાનમાં બેસી બેસીને પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીના ધામમાં જૂવા લાગ્યાં, અને પોતાનાં ઐશ્વર્યથી તેઓએ ઇન્દ્રને પણ લજ્જાત કર્યો. આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ અપાર થવા લાગી, અને ચોમેર વેદધ્વની બાપી રહ્યાં. ૪

॥ હંદ ગીતિકા. ॥

ઉચ્ચરત વેદ મે ચરિત ભરત કૃપાલુ હૈસિ સાદર લયો ॥

જલ પરસિ કર રિપુદવન સાદર પદ્ય સમ રાજત મયો ॥

કપિ આદિ પૂથપ સત્તા પ્રમુકે સકલ નિજ લોકન ગયે ॥

સુગ્રીવ પ્રમુ પદ વંદિ વારાહવાર રવિ મંડલ મયે ॥ ૧ ॥

વેદધ્વનીથી સર્વ લોકો ચક્રિત થઈ ગયા. કૃપાનિધિ શ્રી રામચન્દ્રજીએ હસીને ભરતજીને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન કરી દીધા. શત્રુધ્ન પણ સરયુના જળનો સ્પર્શ કરી ક્રમણ સદૃશ કાંતિવાળા થઈને શ્રી રામચન્દ્રજીના સ્વરૂપમાં મળી ગયા. વાનર-આદિ સર્વ પૂથપતિઓ કે જેઓ શ્રી રામચન્દ્રજીના મિત્ર હતા, તે સર્વ પોતપોતાના લોકોમાં ગયા. સુગ્રીવ પુનઃ પુનઃ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને સૂર્યમંડળમાં મળી ગયા. ૧

સુર સંહિત દિનકર વંશ ભૂષણ આનિ જલ આશ્રિત રહે ॥

તેહિ સમય બોલિ અનાદિ પ્રમુજૂ વચન પાવન મય કહે ॥

ઇક માસ રહિ યહિ તીર તુમ મમ પુરી જીવ જો આવહી ॥

તેહિ સુભગ દેહુ વિમાન પદ નિર્વાન જો મમ પાવહી ॥ ૨ ॥

સૂર્યવંશના ભૂષણરૂપ અનાદિ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ સરયુના જળમાં આવી, બ્રહ્માજીને તથા 'સર્વ દેવતાઓને પવિત્ર વચનો કહ્યાં કે, - 'આદર પૂર્વક તમે મારી વાણી સાંભળો. તમે સરયુના કિનારા ઉપર એક માસ પર્યન્ત રહેજો. અને જે કોઈ અયોધ્યાવાસી કે બીજો કોઈ જીવ અહિં આવે, તો તેને વિમાનમાં બેસાડીને મારા સાકેતલોકમાં મોકલી દેજો. એક મહિનામાં જે કોઈ અહિં આવશે, તેને આજ્ઞા નિર્વાણ પદ મળશે. ૨

યહ પરમ પાવન ભૂમિ સરયૂ એક પલ જે આવહી ॥

તરિ જાત સુરપુર સકલ સાદર સર્વદા તેહિ પાવહી ॥

યે જન્મ મરિ મમ સંગ વાસી રહે નિશિ વાસર સદા ॥

તે તુરત આનહુ સહિત આદર મુનહુ મમ વાળી મુદા ॥ ૩ ॥

આ પરમ પવિત્ર સરયુ ભૂમિમાં જે કોઈ એક પળના નિમિત્ત પણ
જે આવશે, તો તે સ્નાન માત્રથી પણ તરી જશે. અને અતે અવશ્ય તેને
વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થશે. અને જેટલાં અયોધ્યાવાસી મારી સાથે રાત અને દિવસ
આ જન્મમાં રહેલ છે, તે સર્વને હુમણાંજ આદર પૂર્વક વૈકુંઠમાં લઈ આવે.
આ મારી વાળી પ્રસન્નતા સુક્ત થઈને માન્ય કરે. ૩

કહિ વચ્ચન અંતર ધ્યાન પ્રમુ જ્યો દામિની ઘનસો લયો. ॥

નમ જયતિ જય જય કાર જય મય જયતિ જયતા નમ હયો ॥

યદિ માંતિ રઘુપતિ ચર ચરાચર સકલ લૈ નિજ ધામકો ॥

સો કહ્યો ઉમહિ કૃપાયતન ડર રાખિ સાદર રામકો ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે વચ્ચનો કહીને પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી જેમ વાદળમાં વિજ-
ળી લય થઈ જાય છે, તેમ અંતરધ્યાન થઈ ગયા. આકાશમાં જ્યજ્યકાર જયતિ
ઇત્યાદિ શબ્દ જગત્પતિની મોટાઈના ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યા. કેટલાક નમ-
સ્કાર શબ્દ ઉચ્ચારવા લાગ્યા. આ પ્રકારે શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી સર્વ ચ-
રાચર, તથાવર અને જંગમ પ્રાણી માત્ર શ્રીરામ ધામમાં ગયાં. આ કથા શ્રી-
સદાશિવજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને હૃદયમાં ધારણ કરી શ્રી પાર્વતીજીને સંભળાવી. ૪

દોહા-ગિરિજા સંત સમાગમ, સમ ન લાભ કહ્યુ આન ॥

વિન હરિ કૃપા ન હોઈસો, ગાવાર્હિ, વેદ પુરાન ॥ ૭૧ ॥

આઠ્ઠી કથા સંભળાવી શ્રી સદાશિવજી બોલ્યા કે, -હે પાર્વતી ! સં-
તોના સમાગમના સમીપ જગત્માં જીજ્ઞે એક પણ લાભ નથી, અને વેદપુ-
રાણુ કહે છે કે, નારાયણની કૃપા વગર સન્તજનો મળતા નથી. ૭૧

યદિ વિધિ સવ સંવાદ સુનિ, પ્રફુલિત મરુડ-શરીર ॥

બાર બાર તેહિ ચરણ ગદિ, જાનિ દાર રઘુવીર ॥ ૭૨ ॥

આ પ્રકારે કાકભુશુંડજીથી સર્વ સંવાદ સાંભળીને ગેરૂડજીનું શરીર પ્ર-
પુલ્લિત થઈ ગયું હતું, અને વારંવાર કાકભુશુંડજીને શ્રીરામચન્દ્રજીના પ્રેમી ભ-
ક્ત ભણીને વંદન કર્યું. ૭૨

ચો-કહેઉં પરમ પુનીત ઇતિહાસા, મુનત શ્રવણ છૂટે સવ ત્રાસા ।

પ્રણત કલ્પતરુ કરુણા પુંજા, ઉપજૈ પ્રીતિ રામ પદ કંજા ॥ ૧ ॥

મન ક્રમ વચન જનિત અઘ જાઈ, મુમહિ જે કથા શ્રવણ મન લાઈ ॥

તીર્થ અવર સાધન સમુદાઈ, યોગ વિરાગ દાન નિપુનાઈ ॥ ૨ ॥

નાના કર્મ ધર્મ ઘ્રુત દાના, સંયમ દમ જપ તપ મઘ નાના ॥

મૃત દયા દ્વિજ ગુરુ સેવકાઈ, વિદ્યા વિનય વિવેક બુઢાઈ ॥ ૩ ॥

જહૈં લગિ સાધન વેદ બઘાની, સઠકર ફલ હરિભક્તિ ભવાની ॥

સો રેઘુનાથ ભક્તિ શ્રુતિ ગાઈ । રામકૃપા કાહૂયક પાઈ ॥ ૪ ॥

શ્રી શિવજી કહે છે કે-હે પાર્વતી ! મેં આ પવિત્ર ઇતિહાસ સાંભળાવ્યો, કે જે સાંભળતાંની સાથેજ સર્વ દુઃખ મટી જાય છે. અને જે દીનોનાં દુઃખ હરવાવાળા કરુણાસાગર ભગવાન છે, તેનાં ચરણોમાં આ કથા સાંભળવાથી પ્રીતિ-ઉપજે છે. ૧ જે કોઈ આ કથાને મન લગાડીને સાંભળે છે, તેનાં મન, વચ્ચન અને કર્મનાં કરેલાં પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે. જેટલું તીર્થ તથા ખીજ સાંધન યોગ, વૈરાગ, દાન અને ચતુરતા છે. ૨ અનેક કર્મ, મત, દાન, સંયમ, નિયમ, દમ, જપ, તપ, અનેક યજ્ઞ, પ્રાણીઓના ઉપર દયા, ગુરુ, બ્રાહ્મણની સેવા, વિદ્યા, વિનય, જ્ઞાન અને મોટાઈ. ૩ આદિ જે જે સાધનો વેદે વખાણેલ છે. હે પાર્વતી ! એ સર્વનું સાધન શ્રી રામચન્દ્રજીની ભક્તિ છે. તે શ્રી રામચન્દ્રજીની ભક્તિ જે જે વેદોએ ગાયેલી છે, તે ભક્તિ શ્રી રામની કૃપાથી કેટલાકનેજ પ્રાપ્ત થઈ છે. ૪

દોહા-મુનિ દુર્લભ હરિ ભક્તિ નર, પાર્વતિ વિનદિ પ્રયાસ ॥

જો યહ કથા નિરંતર, મુનિ માન વિશ્વાસ ॥ ૭૩ ॥

॥ ઇતિ રામાશ્વમેધ લવકુશકાણ્ડમ સમાપ્તમ્ ॥

જે મનુષ્ય વિશ્વાસપૂર્વક નિરંતર આ કથાનું જાવણ કરશે, તેને પ્રમાણ વગરજ શ્રી રામચન્દ્રજીની ભક્તિ કે જે મુનિઓને પણ દુર્લભ છે, તે પ્રાપ્ત થશે. ૭૩

ઈતિ શ્રીરામચરિત્ર માનસે સકલ કલિકલુષ વિધ્વંસને મારદ્વાજ

ગોત્રોદ્ભવ વ્યાસ રણછોડજી મુનુ કલ્યાણજી કૃત ગુર્જર

ભાષાંતરે લવકુશકાંડઃ અષ્ટમઃ સોપાનઃ સમાપ્તઃ ॥

(લવકુશ કાંડનું ગુજરાતી ભાષાંતર સમાપ્ત.)

અથ આરતી શ્રીરામાયણજીકી ।

દેવક-આરતિ શ્રી રામાયણજીકી, કીરતિ કલિત લલિત સિયંપીકી ।

ગાવત બ્રહ્માદિક મુનિ નારદ, વાલ્મીકિ વિજ્ઞાન વિશારદ ॥

શુક સનકાદિ શેષ અરુ શારદ, વરણિ પવનસુહ કીરતિ નીકી ॥૧॥

સંતત ગાવત શંભુ ભવાની, ઔઘટ સંભવ મુનિ વિજ્ઞાની ॥

વ્યાસ આદિ કવિપુંગ વ્રજાની, કાગમુશુણ્ડિ ગરુડકે દિયકી ॥૨॥

ધારુ વેદ પુરાણ અષ્ટદશ, છઠ્ઠો શાસ્ત્ર સર્વ ગ્રંથનકો રસ ॥

તન.મન ધન સંતનકી સર્વસ, સાર અંશ સમ્મત સંબંધીકી ॥ ૩ ॥

કલિ મલ હરણિ વિષય રસ ફીકી, સુભગ શૃંગાર મુક્તિ સુવતીકી ॥

હરણિ રોગ ભવ મૂરિ અમીકી, તાત માત સર્વવિધિ તુલસીકી ॥ ૪ ॥

શ્રી રામાયણની આરતી.

શ્રી રામાયણની આરતી કરે છે. શ્રી રામાયણ કેવી છે કે, જેમાં સીતા-
જીની પતિ શ્રી રામચન્દ્રજીની સુંદર કીર્તિ વર્ણવેલી છે. જેનું બ્રહ્મા તથા ના-
રદ-આદિ મોટા વિજ્ઞાની બુદ્ધિમાન વાલ્મીકિ, શુકદેવજી, સનકાદિક, શેષજી
અને સરસ્વતી વર્ણન કરે છે. જેમાં મહાવીરજીની કીર્તિ પણ વર્ણવેલી છે. ૧
આ ચરિત્રને શ્રી સદાશિવજી, પાર્વતી અને વિજ્ઞાની મુની અંગસ્થજી સદા ગાયા
કરે છે. મોટા મોટા વ્યાસઆદિ મુનિવરોએ આની પ્રશંસા કરેલી છે. તથા
કાશ્યપુશ્પજી તથા શાંકરજીના હૃદયમાં તે આ સદૈવ બિરાજેલી છે. ૨ આરવેદ,
અઠાર પુરાણ, છ શાસ્ત્ર અને સર્વ ગ્રંથોનો રસ આમાં વિદ્યમાન છે. આ સંત
મહાત્માઓનું તો તન, મન, અને ધન સર્વસ્વ છે. તથા સર્વની સારભૂત અને
સમ્મત છે. ૩ કલિની પાપોને હરનાર આ કથા છે. સંસારની વિષયવાસનાથી
રહિત છે. સંસારના અનેક રોગ હરવાને આ અમૃત સદૃશ છે. અને તુલસી-
દાસજીની તો સર્વ પ્રકારે તાત અને માત છેજ.

શ્લોક-યત્પૂર્વ પ્રભુણા કૃતં મુકવિના શ્રી શંભુના દુર્ગમ
શ્રીમદ્રામપદાબ્જ મક્તિ મનિશં પ્રાથ્યૈવરામાયણમ્ ॥

મત્વાતદ્રઘુનાથંનામ નિરતસ્વાન્તસ્તમશ્શાન્તયે

મીપાવદ્દમિદંચકાર તુલસી દાસસ્તથામાનસમ્ ॥ ૨ ॥

જે અતિ દુર્ગમ રામાયણ પૂર્વ કાળમાં શ્રેષ્ઠ કવિ સ્વામી શ્રી સદાશિવ-
જીએ નિર્મૂળ કરેલ છે, અથવા તો મુકવિ વાલ્મીકિજીએ જે કથન કરેલ છે,
નિરંતર શ્રી રામચન્દ્રજીનાં ચરણારવિન્દોની લક્ષિતની પ્રાપ્તિ થવા માટે રામાયણ
શ્રી શંકરજી કૃપાથી પ્રાદુર્ભૂત થઈ છે, અર્થાત્ આ રામાયણ રામની લક્ષિત પ્રાપ્તિ
છે. હું શ્રી રામનામને હૃદયના અધિકારને દૂર કરવાવાળું જાણીને આમાં નિરંતર
ધ્યાનો છું. એ માટે આ માનસ રામાયણને મેં તુલસીદાસે ભાષામાં છન્દ પ્રબ-
ન્ધદ્વારા વર્ણન કરેલ છે. ૧

પુણ્યમ્પાપહરં સદાશિવકરં વિજ્ઞાનેભક્તિમદં ।

માયોમોહમયાપહં સુવિમલં પ્રેમામ્બુપૂરંચુભમ્ ।

શ્રીમદ્રામચરિત્રમાનસમિદં મક્ત્યાવગાહંતિયે

તેસંસારપતંગ ઘોરકિરણૈર્દહ્યન્તિનોમાનવાઃ ॥ ૨ ॥

આ રામચરિત્ર માનસ કે જે પુણ્યસ્વરૂપ છે, પાપહારક છે, સદા કલ્યા-
ણ કરવાળો, વિજ્ઞાન લક્ષિત દેવાવાળો માયા મોહના લયને હરવાવાળો, ઉન્ન-
વણ પ્રેમરૂપી જળનો પ્રવાહ જાણીને જે લક્ષિતપૂર્વક આવગાડતું કરે છે, તે સં-
સારરૂપી સૂર્યની ઘોર વાસનારૂપી કિરણોથી જળજી નહિ. ૨.

યઃ પૃથ્વીમરવારણાયદિવિજૈઃ સંપ્રાર્થિતંઙ્ગિચન્મયઃ

સંજાતઃ, પૃથિવીતિલેચ્છવિકુલે માયામનુષ્યોઽવ્યયઃ ॥

નિશ્ચક્રંહતરાક્ષસઃ પુનરન્નદ્ બ્રહ્મત્વમાચંસ્થિરાં

કીર્તિમ્પાપહરાં વિધાય જગતાં તંજાનકીશં મજે ॥ ૩ ॥

જે અવ્યય સ્વરૂપ, પરમાત્મા પૃથિવીનો ભાર દૂર કરવા માટે, દેવતા-
ઓની પ્રાર્થના ઉપરથી માયાથી પૃથિવીમાં સૂર્યકુળમાં મનુષ્યરૂપથી પ્રકટ થયા,
અને સકળ રાક્ષસોને માર્યા તથા પાપને હરવાવાળી કીર્તિને જગતમાં સ્થા-
પીને પાછા પોતાના બ્રહ્મત્વને પ્રાપ્ત થયાં, એવા શ્રી સીતાજીના પતિ શ્રી રામ-
ચન્દ્રજીનું હું ભજન કરું છું. ૩

શ્રીમતે રામાનુજાય નમઃ

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

श्रीतुलसीकृत रामायण ॥

अथ श्रीरामचंद्रके चतुर्दश वर्ष वनवासका
तिथि पत्रम् ॥

श्री रामचन्द्रजीना चौद वर्षना वनवासनां तिथि-
पत्रनुं गुजराती भाषांतर.

दोहा—सुमिरि राम सिय चरण शुभ, सकल सुमंगल दानि ॥

अभिवेश मत कहौ कलु, तिथि वनवास बखानि ॥ १ ॥

सकल सुमंगलाने देनारां श्री सीतारामनां सुंदर अरुण कमलानुं स्म-
रण करीने, अभिवेशना मत अनुसार श्री रामचन्द्रजीनी वीराना समर्थानुं ति-
थिपत्र दुनभां वर्णनं छु.

चो०—चैव शुक्ल नवमी जगजानी, तेहि दिन जन्म लियो सुखदानी ॥

वर्ष चतुर्दश चारहु भाई, बालचरित्र किये सुखदाई ॥ १ ॥

वर्ष पंच दश माहिं सुहाये, विश्वामित्र बुलावन आये ॥

पंद्रह दिवस संग मुनिनाथा, काज सँभारे श्रीरघुनाथा ॥ २ ॥

पुनः प्रभु मिथिलापुर जब आये, जनकरायने दर्शन पाये ॥

धनुष भंगकर जय जिमि पाई, पन्द्रह दिवस रहे रघुराई ॥ ३ ॥

हिम ऋतु अघहन मास सुहावन, शुक्ल पक्ष पांचै तिथि पावन ॥

मीन लग्न वृश्चिकके भानू, भयो व्याह आनंद निधानू ॥ ४ ॥

वर्ष पंच दशके भगवाना, सीय वर्षछःकी जग जाना ॥

श्री रामचन्द्रजीने चैत्र शुद्ध नवमीने द्विसे जन्म दीधो. चौद वर्ष-

પર્યંત ચારે ભાઈએએ અનેક પ્રકારનાં બાળચરિત્ર કર્યાં. ૧ જ્યારે શ્રી રામ-
ચન્દ્રજીની પંદર વર્ષની ઐવસ્થા થઈ, ત્યારે વિશ્વામિત્રજી બોલાવવા આવ્યા. શ્રી-
રામચન્દ્રજીએ પંદર દિવસ વિશ્વામિત્રજી સાથે રહીને તેમનું કારય સુધાર્યું. ૨
પછી પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી મિથિલાપુર પધાર્યા. ત્યાં જનકરાજને દર્શનનું
સુખ મળ્યું. પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજી ધનુષનો લંગ કરી પંદર દિવસ સુધી મિ-
થિલા નગરીમાંજ રહ્યા. ૩ હેમંત ઋતુના વૃશ્ચિક સંક્રાંતિવાળા માગશર માસના
શુકલ પક્ષની પાંચમના પવિત્ર દિવસે મીન લગ્નમાં શ્રી રામચન્દ્રજીના વિવાહ
થયો. ૪ એ સમય શ્રી રામચન્દ્રજી પંદર વર્ષના હતા, એમ શ્રી સીતાજી ૭
વર્ષનાં હતાં. ૦

દોહા—કરિ વિવાહ આંચે ઘરહિ, મંગલ મોદ અપાર ॥

દ્વાદશ વર્ષ બિલાસ યુત, રહે કૃપા આગાર ॥ ૨ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી વિવાહ કરી ઘેર આવી બાર વર્ષ પર્યંત મંગળથી, આ-
નંદથી તથા વિલાસોથી સંયુક્ત થઈને અયોધ્યામાં રહ્યા. ૨

ચો—વર્ષ સતાંડસમે રઘુનાથા, કીન ગમન વન લક્ષ્મણ સાથા ॥

ત્રીન દિવસ વીતે જલપાના, કિયો રામ સીતા જગ જાના ॥ ૧ ॥

ચૌથે દિવસ લષણ રઘુરાઈ, શૃંગવેર પુર ફલ કહુ સ્વાઈ ॥

પૈચયે દિન શ્રીકૃપાનિધાના, સુરસરિ ઉતરિ ચલે ભગવાના ॥ ૨ ॥

ભરદ્વાજ આશ્રમ સુખદાઈ, રહે તહાં ઇક દિન રઘુરાઈ ॥

વાલ્મીકિસે મિલ સુખપાઈ, ચિત્રકૂટમે કુટી બનાઈ ॥ ૩ ॥

તહાં જયન્ત સિખ દીન્હ રમેશા, વાસ કીન્હ કહુ દિન અવધેશા ॥

શ્રી રામચન્દ્રજી સત્યાવીશમે વર્ષે લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી સંહિત વનમાં
પધાર્યા. પેહેલા ત્રણ દિવસ તે જંગલમાંજ કર્યું, એ જંગલ નાણું છે. ૧ ચોથે
દિવસ શૃંગવેરપુરમાં આવીને કાંઈક ફલાહાર કર્યો. પાંચમે દિવસે શ્રી કૃપાનિ-
ધાન ભગવાન શ્રી રામચન્દ્રજી ગંગાજી ઉતરીને સામેપાર પધાર્યા. ૨ એક
દિવસ ભરદ્વાજ મુનિનાં સુખદાઈ આશ્રમમાં શ્રી રામચન્દ્રજી રહ્યા, પછી વાલ્મી-
કિજીને મળી સુખપામી ચિત્રકૂટમાં પર્ણકુટી બનાવીને રહ્યા. ૩ સ્વં ઈન્દ્ર પુત્ર
જયંતને શિક્ષા આપીને ક્રેટલાક દિવસો સુધી રહ્યા. ૦

દોહા—ચિત્રકૂટસે ચલ બહુરિ, વધ વિરાધ કર કીન્હ ॥

મિલ સુતીક્ષ્ણ શરભંગસે, ઋષિ અગસ્ત્ય સુખ દીન્હ ॥ ૩ ॥

ચિત્રકૂટથી ચાલી, વિરાધ રાક્ષસને મારી, સુતીક્ષ્ણ મુનિને તથા શરભંગ
મુનિને મળી અગસ્ત્ય ઋષિને સુખ દીધું. ૩

चो०—इहिविधि द्वादश वर्ष विताये, पुनि प्रभु पंचवटीमें आये ॥

वर्ष त्रयोदश भयो प्रवेशा, खर दूषण बध कीन्ह रमेशा ॥ १ ॥

माघ शुक्ल आठै जब आई, दिन मध्याह्न दूशानन जाई ॥

छल करि हरी सीय महारानी, लेगयो निज लंका रजधानी ॥ २ ॥

पुनि जटायुको कर उद्धारा, दुष्ट कवच निशाचर मारा ॥

शबरिहि गति दे पंचम मासा, मिलि अषाढ सुग्रीव हुलासा ॥ ३ ॥

वालिहि मार मास तहँ चारी, रहे प्रवर्षण पर असुरारी ॥

पुनि सीतहि खोजन कहँ वानर, जेहि विधि चले बुद्धि बल आगर ॥ ४ ॥

आ प्रमाणे आर वर्ष व्यतीत करी, पछी श्री रामचन्द्रल पंचवटीमें
पधारया. अने त्वारे वनवासनां तेरमा वर्षनो आरंभ थयो, त्वारे स्वयंजी जेन
शूर्पण्खानु नाक कापी, अर, दुषणनो वध श्री रामचन्द्रलये करयो, १ माह
मासनी शुक्लपक्षनी आठमने दिवसे मध्याह्न समये रावणु मारीअना छणक-
पटथी, मंजराणी सीतालनु डरणु करी, पोतानी लंकापुरीमां लठ गयो. २
पछी श्री रामचन्द्रलये जटायुनी क्रिया करी, दुष्ट कवचने मारयो. शवरीने गति
आपी. पछी पांचमे महिने अटले आषाढ मासमां सुग्रीव साथे मित्रता थछ. ३
पछी व्यासिने मारी आर मास सुधी श्री रामचन्द्रल प्रवर्षण पर्वतना उपर रक्षा.
पछी सीतालना शोध माटे महाबुद्धिशाली वानरो गया. ४

दोहा—मार्गशीर्ष कृष्ण शुभग, हरिवासर हनुमान ॥

सिंधु लंघि लंकाहि चले, महावीर बलवान ॥ ४ ॥

भागशर महिनापी कृष्णपक्षनी अष्टादशीने दिवसे महा धैर्यवान अने अ-
गवान हनुमानल सागर छेदघीने लंकामां गया. ४.

चो०—त्रयोदशी दूहे हनुमाना पुनि अशोकवन माहि समाना ॥

जनकसुताके दर्शन पाई, मुद्री प्रभुकी दीन्ह गहाई ॥ १ ॥

पुनि अशोकवन सकल उजारा, चौदशको अक्षय कहँ मारा ॥

लंक दाह कर सिय तट आई, चूडामणि ले चले सुहाई ॥ २ ॥

वारिधि लांघ सेन निज आप्ते, समाचार सुन सब हर्षाये ॥

चले तहांते सब सुख पाई, पांच दिवस मग माहि विताई ॥ ३ ॥

अघहन शुक्रा छठ सुखदाई, किष्किंधा सब पहुँचे आई ॥

शुक्रवार सप्तमी सुहाई, जनकसुताकी सुधि प्रभु पाई ॥ ४ ॥

तेरसने दिवसे हनुमानलये आपी लंका नगरी शोभीने अशोकवाडीमां

પોહોઝ્યા. ત્યાં જઈ જનક સુતા સીતાજીનાં દર્શન કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજીની મુ-
દ્રિકા (વિંટી) સીતાજીને આપી. ૧ પછી આખી અશોકવાડીને ફિજડ કરી, ચૌદશને
દિવસે રાવણના અક્ષયકુમારનામના પુત્રને માર્યો. લંકા બાળી સીતાજી પાસે
આવી, સીતાજી પાસેથી ચૂડામણિ લઈને આપ્યા. ૨ પછી પાછા સાગરને ઉલંઘી
પોતાની જ્ઞેનામાં આવ્યા, અને સર્વ વાનરાઓ સમાચાર સાંભળી પ્રસન્ન થયા. ત્યાંથી
બધા સુખ પામીને આપ્યા. તેઓને પાંચ દિવસ માર્ગમાં લાગ્યા ૩ મારગશર શુદ્ધિ
છઠને દિવસે સર્વ કિષ્કિંધામાં જઈને પોહોઝ્યા. (પુનેમીચ્છ મહીનાનાં દિવસો-
બધી પ્રથમ કૃષ્ણપક્ષ આવે અને પછી શુક્લપક્ષ આવે) મારગશર શુદ્ધિ સાતમને
શુક્રવારે સીતાજીની ખજર શ્રી રામચન્દ્રજીને થઈ. ૪

દીર્ઘા-અઘહન શુક્રા અષ્ટમી, સેન સહિત મગવાન ॥

ઉત્તરાફાલગુનિ નચ્વર્મે, લંકહિ કીન પયાન ॥ ૬ ॥

માર્ગશર શુદ્ધિ આઠમને દિવસે સેનાસહ શ્રી રામચન્દ્ર લગવાને ઉત્તરા-
ફાલગુની નક્ષત્રમાં લંકા તરફ પ્રયાણ કર્યું. ૫

ચો-સાત દિવસ મગ માર્ગે વિતાયે, પૂનોકો વારિધિ તટ આયે ॥

પૌષ તૃતીયા તક સુઘરાસા, ત્રીન દિવસ તહ્ કીન નિવાસા ॥ ૧ ॥

પૌષ ચતુર્થી કૃષ્ણ સુહાર્દ, આયે શરણ વિમીપણ ધાર્દ ॥

પૌષ અષ્ટમી તક રઘુરાર્દ, વિનય કીન સાગર તટ આર્દ ॥ ૨ ॥

નવમી વિપ્રરૂપ ધરિ સાગર, આયે શરણ રામ નય નામર ॥

દશમી પૌષ સેતુ દઢ મારી, દશ યોજન કપિ રજ્યોં વિજીરી ॥ ૩ ॥

एकादशी कहं योजन बीसा, बारस तीस बंध्यों वालीसो ॥

चालिस योजन तेरस बीसर, रच्यो सेतु जल नील उजागर ॥ ४ ॥

दश योजन आयतं रुच दीन्हा, शत योजन विशाल कपि कीन्हा ॥

માર્ગમાં સાત દિવસ લાગ્યા અને પુર્ણીમાને દિવસે સમુદ્રને કીનારે આ-
વ્યા. પછી પૌષ કૃષ્ણપક્ષની ત્રીજ સુધી ત્રણ દિવસ શ્રી રામચન્દ્રજીએ ત્યાં નિ-
વાસ કર્યો. ૧ ચોથને દિવસે વિભીષણ શ્રી રામચન્દ્રજીને શરણ આપ્યા પૌષ
વદ આઠમ સુધી શ્રી રામચન્દ્રજીએ સાગરને વિશ્વસિ કરી. ૨ નોમને દિવસે સ-
મુદ્ર પ્રાદક્ષણ ૩૫ ધારણ કરી નીતિને બાણનારા શ્રી રામચન્દ્રજીને શરણ આ-
વ્યો. દશમને દિવસે વાનરાઓ સમુદ્ર ઉપર દશ યોજનનો પુલ બાંધ્યો. ૩ અ-
ગ્યારસને દિવસે વીશ યોજન બાંધ્યો. બારસને દિવસે ત્રીશ યોજન પુલ બાંધ્યો.
તેરસને દિવસે નલ, નીલે ચાલીસ યોજનનો પુલ બાંધ્યો. (આ વિધિ અગ્નિવે-
શના મત પ્રમાણે છે. કેટલાકનું એમ કહેવું છે કે, પેહેલે દિવસ ચૌદ, બીજે

दिवसे वीश, त्रीजे दिवसे अेकवीश, चौथे दिवसे आवीश अने पांचमे दिवसे त्रे-
वीश योजननो पुल आंध्यो. आ प्रभाणे पांच दिवसे पुल आंध्यो.) ४ अे सेतु
दश योजन पोहोणो अने सो योजन लांणो आंध्ये. ०

दोहा-चौदश से द्वितिया तक, उतरे सागर पार ॥

दशमी तक गढ लंक कहैं, घेरयो सहित विचार ॥ ६ ॥

श्री रामचन्द्रजी पोष वही चौदशथी ते पोश शुद्धि भीष्म सुधीमां से-
नासह सेतु उतरीमै पछी पोष शुद्धि दशमी सुधीमां विचार पूर्वक लंकाने घेरा
आंध्यो. ६.

चौ०-पौष शुक्ल हरि वासर आई, शुक सारन काप सेन दिखाई ॥

द्वादशिमै प्रभु यह मत भावा, चारि भाग निज कटक बनावा ॥ १ ॥

छत्र मुकुट रावणके जोई, काटे प्रभु ताही दिन सोई ॥

सैन दशाननकी दिन तीनी, भइ सन्नद्ध युद्ध रंग भीनी ॥ २ ॥

माघ कृष्ण प्रतिपद जब आई, अंगद फिर आये समझाई ॥

द्वितियासे नवमी तक आई, दोउ दल कीन्ह युद्ध हरषाई ॥ ३ ॥

नाग फांस घननाद चलाई, दशमी गरुड काट गये आई ॥

द्वादश तक कर युद्ध अपारा, मरयो धूम्रलोचन बल भारा ॥ ४ ॥

पोश शुद्धि अग्यारसने दिवसे शुक अने सारणे वानरोनी सेना रावणने
देखाई. फेफ शुद्धि आरसने दिवसे प्रभु श्री रामचन्द्रजी विचार करीने वान-
रनी सेनाना अर लाए करया. १ अने तेज दिवसे श्री रामचन्द्रजी रावणना
छत्र मुकुटने कापीने पाडी ज्ञाण्या. पछी त्रि दिवसमां रावणनी सर्व सेना युद्ध कर-
वाने तैयार पड़. २ भाहु वदि अेकमने दिवसे अंगदजी रावणने समन्तवीने पाछा
आव्या. पछी भाहु वदि भीष्मथी नाम सुधी अने सेनाने परस्पर घोर युद्ध
थयु. ३ रावणना पुत्र मेघनाह नागपास अलावेद तेने दशमने दिवसे गरु-
ड आवीने कापी ज्ञया. आरस सुधी भइ युद्ध करीने धूम्रलोचन नामनो रा-
क्षस आयो जयो. ४

दोहा-मावस तक कपि सैन ने, मारे दैत्य सुधीर ॥

माघ शुक्लकी चौथ तक, लख्यो दशानन वीर ॥ ७ ॥

अभावास्या सुधी वानरोनी सेनाअे अनेक दैत्योने मारया. पछी भाहु
शुद्धि चौथ सुधी रावणे युद्ध करयु. ७

चौ०-पंचमीमे आठैं तक जाई, कुम्भकर्ण कहैं दियो जगाई ॥

ભૂમિકા.

તે રામેતિં રમે રામે મનોરમે ।
નામ તતુલ્યં રામ નામ વરાનને ॥

(દોહરા.)

ખીણુ આ, રામ નામ નિર્વાણુ;
ન અમર પદ-આપે સદબ સુખણુ.
જાણ ને, શાસ્ત્ર સર્વનો સાર;
સુખકાર છે, તારે ભવબલ પાર.
રત પાતળી, નદ ધાય જન રોગ;
આપે આ લોકેનાં, અતે ઇધર દોગ.
મન ધારું કળ પામવી, પૂર્ણ ભવાનમ કામ;
રામ રસાયન સુવર્ણે, સજ્જનના આ શુભ નામ.

જે રણવીર, હાત્રીવીર, હસ્તતીર, રત્નકુતમણિ રામચંદ્રજીના પૂર્ણ કૃપા પ્રસાદથી, શાહ શિરોમણિ, શ્રેષ્ઠ કવિવર શ્રી તુલસીદાસજી પ્રણીત આ ભાગ શુભગાન્યાનિ, શ્રી રામ રસાયન—રામાયણની ભૂમિકા લખવા આજે સુદિન-સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે; તે દશરથ નન્દન, દશ વદન નિકંદન, ભક્ત હરચંદન, જાનકી નાથ, વૃંદા ભંજન, આનંદ કંદ, ઘટ ઘટ વ્યાપી, રઘુવર શ્રી રામચંદ્ર પરનાત્માનાં વિભળ ચરણસંપર્કને કેટલિશા ધન્યવાદ સમર્પીને, અમારે આ વાનની સાર્થકતા દર્શાવે છીએ, તે રામ કૃપા મહામંત્ર બળે સદ્ગળ થાઓ. અસ્તુ.

પ્રિય પાઠક ગણ !

સમગ્ર બગતી વિચિત્રતા કેવા કેવા રંગ બનાવે છે, તેનું વણન કરવાનો જાત જાત કાલ નથી રહ્યો. ભાવીની પ્રમળતાથી બળને ડેકાણે સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ, કાણુ માત્રમાં થઈ જાય છે. “ અણુધારી, અણુચિંતવી, વિચાર, તર્ક અથવા સ્વપ્નમાં પણ ન આવે—કદપના પણ ન થાય એવી મકનો અને લીલાઓનાં પરિક્રમણમાં પ્રવર્તીવનાર ભાવીની શક્તિને ધન્ય છે” એ તારતમ્ય સ્વરૂપ વાક્યથીજ—એ શબ્દોના ઉચ્ચાર માત્રથીજ અમારું વક્તવ્ય ધણે અંશે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. એ કાળબળનાં પરિશ્રમિત દ્વૈતચક્રમાં આગળનું શ્રેષ્ઠપદ ભોગવનાર ભવ્ય ભારત આજે કાળબળથી કનિષ્ઠ પદને માત્ર થયું છે, એ નિર્વિવાદજ છે. આ સર્વ લોપી કાળબળમાં પણ આપણું પ્રાચીન નિષ્કલંક ગૌરવ કદકિ અંશે, ટકાવી—જાળવી રાખવાનું માન, આપણાં અમુલ્ય માન રત્નનિધિ સ્વરૂપ — અપૂર્વ રસભરિત રામાયણ અને મહાભારત એ બે મહાકાવ્ય ગ્રંથોનેજ પ્રાથમ્ય ધરેલું.

વાસ નિશ્ચય થશે કે સર્વ સદાચાર, સદ્વિચાર,
નીતિ, અને અમૂલ્ય જ્ઞાનનું તેમાં અપ્રતિમ ઉત્તમ
તેનું લાલિય-માધુર્ય-તેની ઉત્તમતા-તેનાં કાવ્યની
હૃદય વિચારતાં, -તેનાં ગુણ કથનનું ગાન કરતાં પણ
તેનાં અવલોકનપરથી 'શ્રુતિ-સ્મૃતિ અને સર્વ સત્ય
કાલેશ્વર, નવનીતમાંથી પણ નવો સારસ આ જે અન્યો
વાચકને નિશ્ચય થતા વગર નહિ રહે.

અરે! સ્વદેશી સાક્ષરની વાત તો દૂર રહી પરંતુ તેના
નરંગોમાં ઝીલતાં, વહેતાં, વિદેશી વિદ્વાનો પણ દિવ્ય રસાર
હૃદયોહાદક ગાનની મુરલીપર નૃત્ય કરી રહ્યા છે. આથી તેમને
વે? વળી વિશેષમાં આજે કરાવ કલિકાલમાં જ્યારે, ભારત
અહા હીલી થઈ ગઈ છે અને શાસ્ત્રોત્તિ સર્વે અમાવદષ્ટિ,
પણ સાર્વજનિક-સ્મૃતિસંસ્કૃતિનું મહિમા જોવાને તેવા
પામ્યો છે, એ કંઈ જોઈએ આનંદની વાત નથી. અને ખરે
ખરેક અન્યોનું જળવાઈ રહેલું સંસ્કૃતિનું સુભાગ્ય જિન્દગી-એ સ
આજે અસ્તગત થયેલા સાર્ય ધર્મના સ્મરણાદિનું નાશને અવલોકનમાં
પર્યાવરણ શક્તિમાન થઈ છે; નહિતો આજે સ્મરણાવશેષ સનાતન ધર્મનું ના
પણ શ્રદ્ધાગદગદા પ્રવાહમાં કાંઈ લુપ્ત થઈ હોત તે કંઈ આજે કલ્પી કે જાણી શકા
નથી. આમ છે ત્યારે સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે જ્યારે ઇતિ અનેક સત્ત્વગુણ પ્રધાન પ્ર
વૃત્તિયો વિદલીન થઈ છે ત્યારે આ એક સાત્ત્વિક ભાવ ટકી રહેવા પામ્યો તેનું કારણ શું?
સર્વને લાગુ પડતા સ્વાભાવિક નિયમમાંથી તે કેમ બચવા પામ્યો? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ
સહજ છે કે, તેમનો અપૂર્વ રસ પ્રવાહ અને તેનું સરવ માધુર્ય, ગમે તેવા નિરસ
મનુષ્યના હૃદયને પણ દ્રવીભૂત કરી, તન્મય બનાવ્યા શિવાર્થે દ્રુહેતું નથી; અને તેથી
તેઓ નૈરિતિક આસ્તિક પ્રત્યેક સમગ્ર માણસને પોતાનાં રસમળથી આકર્ષી પાપાણુ તેમજ
કોમળ, સાક્ષર તેમજ નિરક્ષર, રંકલ્લેમજ્જ રાય, પરાઈ પરાપણુ તેમજ સ્વાર્થબદ્ધ પ્રત્યેક
હૃદયમાં પોતાનો અધિકાર સ્થાપી ન્યૂતાધિક્ય અંશે સ્થાન મેળવવામાં પાળત પડેલાં
રામચંદ્રના પ્રસંગમાં લખતાં:—મૂળમાં મહા કવિ વાલ્મિકિનાં કાવ્યની સ્ફુર્તતા તેમજ
મધુરતા અધિવાચ્ય છે; તેમાં વળી દેશકાળ બંને જ્યારે ભારત વડેમાંથી ગિર્યાણુગીરાના
અભ્યાસક્રમની શીથિલતા થઈ અને વ્યવહારમાંથી જ્યારે સંસ્કૃત ભાષાનો ઉપયોગ બધ
પડ્યો ત્યારે પુનઃ મહા સમર્થ કવિવર તુલસીદાસજી સમાન ભક્તરાજે, શ્રુતિ, સ્મૃતિનું સત્ત્વ
ઉદ્ધૃત કરી, ઉમેરી, તેવીજ મધુરતા-સરલતા અને રસિકતાપૂર્ણ અમૂત પૂર્વ યત્નથી રામ
રસાયણનું ગૌરવ જળવી રાખવા-તાજું કરવા ભાષામાં પણ તે અલૌકિક રસ પ્રસાદીનો
પાછો પ્રસાર કર્યો, આથી રામચંદ્રનું સ્વાભાવિક સૌંદર્ય-તેજ, સદોદિત સ્વચ્છ અને સુરેખ
રહેવા પામ્યું છે. ધન્ય છે! મહાત્મા તુલસીદાસજીની કૃતિને, કે જેના રસ પ્રભાવે રામ
રસાયણ-રામાયણ આજે ધર્મના ઔદાસિન્યપ્રધાનકાળમાં પણ, મનુષ્ય માત્રના હાથનું
આભૂષણ થઈ રહ્યું છે; તેની અવિચળ વેવદાણી સમાન અજસ્ર વાગ્ધરાથી રામાયણની

હમ ભરિ જન્મ ચરુણ અનુરાગી, અંતકાલ અવ હોત અભાગી ॥

જો જનજાનિલેહુ પ્રમુ સાથા, કરહુ કૃપાનિધિ સવહિ સનાથા ॥ ૨ ॥

મુનિ સનેહમય વચન સુહાએ, ચલહુ કહ્યો પ્રમુ અતિ સુખ પાએ ॥

સમય જાનિ કપિપતિ તવ આવા, અંગદ રાજ દીન્હ મુખ પાવા ॥ ૩ ॥

જામ્બવંત લંકાપતિ વીરા, નલ અરુ નીલ દ્વિવિદ રણધીરા ॥

કોદિ કૌશલે સુર અવતારી, આયે જહાં કૃપાલુ સ્વરાસી ॥ ૪ ॥

ગાય, વંચ, પૃથિવી, ધન અને ઘરો સર્વને આપી તેઓના મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. અને અયોધ્યામાં જોડલા યાચક હતા, તે સર્વ બોલ્યા કે, - હે પ્રભુ! અજન્મના, અવિનાશી, સાંભળો. ૧ અમે કે જે જન્મપર્યંત આપના ચરણોના અનુરાગી છીએ, તે હવે અંતકાળમાં અભાગી છીએ. જો આપ અમને આપના દાસ બાળીને સાથે લેશો, તો હે કૃપાસાગર! અમે સનાથ થઈ જઈશું. ૨ પુરવાસીઓનાં આવાં સ્નેહમય વચન શ્રવણ કરીને પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ સુખ પામીને કહ્યું કે, - ચાલો. તે સમય વિચારીને મુગ્ધાવ પણ કિષ્કિંધાનું રાજ્ય અંગદને સોંપી પોતે ત્યાં આવ્યા. ૩ જામ્બવન્ત, લંકાપતિ વીર વિલીપણ નજ, નીલ, દ્વિવિદ, આદિ રણધીર કરોડો વાનરાઓ પણ દેવાંશથી અવતાર ધારણ કરીને શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. ૪

સોરઠા-કહ પ્રમુ મુનુ લંકેશ, રાજ કરહુ ઇક કલ્પ તુમ ॥

વચન અચલ મન શેષ, અંત અમરપુર તાત તોહિ ॥ ૬ ॥

શ્રી રામચન્દ્રજીએ તે સર્વમાંથી તે સમય વિલીપણને કહ્યું કે, - તમે તો કલ્પ સુધી લંકાનું રાજ્ય કરો. આ માટે વચન સત્ય માનજો. અતે, અમે દેવલોકને પામશો. ૬

ચૌ-જામ્બવંત મુનુ મમ મૃદુવાની, રહું દ્વાપર ભર અસ જિય જાની ॥

કૃષ્ણ રૂપ ધરિ મિલિહો તોહી, સમર ભૂમિ તવ જાનિસિ મોહી ॥ ૧ ॥

સબ કહૈં સબ વિધિ ધીરજ દીન્હા, આપ ગવન સરયૂ તટ કીન્હા ॥

દક્ષિણ ભરત વામ રિપુદમનૂ, પુરવાસી સબ નિજકુલ તરનૂ ॥ ૨ ॥

અગ્નિ વેદ ગાયત્રી છંદા, ધરિ નિજ રૂપ ચલે સુર હંદા ॥

પીતાંબર પટ સુંદર ધારી, જહ ચેતન ચર અચર સુસારી ॥ ૩ ॥

પ્રથમ રૂપ ધરિ સુંદર આઈ, જસ પ્રમુ કીન્હ સો મુનુ સ્વગરાઈ ॥

સમય જાનિ તવ પવનકુમારા, બોલે વચન કૃપાલુ ઉદારા ॥ ૪ ॥

જામ્બવન્તને કામલ વચનથી કહ્યું કે, - તમે દ્વાપર મુગ્ધપર્યન્ત બુલોકમાં

જ્યારે હું શ્રી કૃષ્ણરૂપ ધારણ કરીને તમારી સાથે સંગ્રામ કરું, ત્યારે તમે મને ઝોળખી લેજો. ૧ આ પ્રકારે સર્વને ધીરજ આપીને શ્રી રઘુનાથજી પોતે સરયુના કિનારા ઉપર ચાલ્યા, જેની જમણી તરફ ભરતજી અને ડાબી તરફ શત્રુધન અને અયોધ્યાવાસી તથા મંત્રી-આદિ સર્વ પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. ૨ તે સમય વેદ, અગ્નિ, ગાયત્રી, અને છન્દ-આદિ સર્વ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને ચાલતા હતા. સુંદર પીતામ્બર પહેરીને જડ, ચેતન ચર, અચર ત્રિગેરે સર્વ સુખપૂર્વક ચાલવા લાગ્યા. ૩ સર્વ દેવતાઓ તો પ્રથમથીજ રૂપ ધરીને ત્યાં આવ્યા હતા, કાકભુશુંડજી કહે છે કે-હે ગરૂડજી ! હવે જે કાંઈ પ્રભુએ કહ્યું તે તમે સર્વ પ્રવણ કરો. સમય વિચારીને કૃપાસાગર રઘુનાથજીએ હનુમાનજીને કહ્યું કે,-૪

ટોહા-ચિરંજીવ સુત રહહુ તુમ, જવ લાગિ રવિ શશિ શેષ ॥

તુહિ સેવત મિટિહરિં સકલ, દુસ્તર કઠિન કલેશ ॥ ૭૦ ॥

હૈ પુત્ર ! તમે જ્યાં સુધી સૂર્ય, ચન્દ્રમા અને શેષજી છે, ત્યાં સુધી તમે ચિરંજીવ રહો. જે મનુષ્ય તમારું સેવન કરશે, તેના કઠણ કલેશ મટી જશે. ૭૦

ચૌ-ચતુરાનન પર્હ ધર્મ સિવાયે, સરયૂ તીર જગત પતિ આવે ॥

બલે દેવ અજ ભવ સનકાદી, જે મુનિ અપર અલોક અનાદી ॥ ૧ ॥

કોટિન રથ લાહન વિધિ નાના, અરુણ અકાસ ન જાઈ લગવાના ॥

નાન્ય સુર જ્ઞય જય ધ્વનિ હોઈ, પાવરિ સુર જેહિ ચરિયે જોઈ ॥ ૨ ॥

દેસિ નાક રથ મગ પરછાહી, જિમિ ગિરિ કૃમિ નભ પંથ ઉડાહ ॥

કરિં પરસ જગ દેવ તનુધારી, પાઈ ચતુરભુજ રૂપ સુખારી ॥ ૩ ॥

ચરિ વિમાન પ્રભુ ધામ સિધાયે, સકલ અમર પતિ કર્હ સકુચાયે ॥

સુમન વાદિ નભ હોઈ અપારા, હોઈ નાદ વિધિ વેદ ઉચારા ॥ ૪ ॥

ધર્મરાજે બ્રહ્માજી પાસે આવીને કહ્યું કે,-શ્રી રામચન્દ્રજી મહાયાત્રાના નિમિત્તે સરયુના કિનારે પધાર્યા છે. તે સાંભળતાંની સાથેજ બ્રહ્માજી, મહા-દેવજી, સનકાદિક્ષ અને બીજા પણ અનાદિ બ્રહ્મલોક નિવાસી મુનિ ૧ અનેક રથો અને વિમાનોમાં બેસીને આકાશમાં આવ્યા. તેઓના વિમાનોના રંગથી આકાશ લાલ રંગનું થઈ ગયું, જેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નહતું. અનેક પ્રકારથી દેવતાઓ જયજયકારનો ધ્વનિ કરવા લાગ્યા. અને ઇચ્છાનુસાર દેવતાઓ ચાલવા લાગ્યા. ૨ આકાશના રથો અને વિમાનોનો પરછાયો ટીકોના સમાન

